ANALELE
ACADEMIEI ROMÂNE

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III. TOMUL XXV

1942—1943

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ. BUCUREȘTI, 1943

CUPRINSUL

TRADIȚIA ISTORICĂ A DESCĂLECATULUI ȚĂRII ROMÂNEȘTI ÎN LUMINA NOUĂLOR CERCETĂRI

DE

GHEORGHE I. BRĂTIANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 26 Iunie 1942

Sunt acum aproape douăzeci de ani de când d-l Alexandru Lapedatu a expus, într'o comunicare la Academie, «cum s'a alcătuit tradiția națională despre originele Țării Românești» [1]). D-sa, analizând cu o deosebită pătrundere formele acestei tradiții, a putut stabili un îndoit proces de confuzie între povestire și realitate: de o parte un « Negru-Vodă » al datinei populare, învingător al Tătarilor și soț al Doamnei catolice Marghita, pe care împrejurările istorice îl identifică cu Basarab, cel dintâi Voievod al Țării Românești, a cărui amintire au păstrat-o documentele contemporane; de altă parte, forma literară: «o invenție pur cărturărească, întemeiată pe vagi cunoștințe istorice și pe anumite noțiuni politice ale timpului când a fost alcătuită», privește, după cum crezuse de altfel și Onciul, pe Radu I, Voievodul ctitor de mănăstiri din ultimul sfert al veacului al XIV-lea; cu drept cuvânt, tot acestui domnitor îi atribuia d-l Lapedatu și mormântul din secolul al XIV-lea, descoperit în Biserica Domnească din Curtea de Argeș. La toate argumentele aduse de d-sa, se adaugă și faptul că portul și obiectele găsite în mormânt se potrivesc

[1]) Comunicare ținută la Academia Română la 21 Sept. 1923. V. Anuarul Instit. de Ist. Națională, Cluj 1923, II, p. 289—314.

cu acele obișnuite în moda occidentală din a doua jumătate a secolului [1]).

Substituirea lui Radu-Vodă dela Argeș, lui Negru-Vodă dela Câmpulung s'a făcut deci pe cale literară. Este o constatare care întărește părerea istoricilor noștri că « descălecatul » aparține legendei și tălmăcirii ei cărturărești, pe când realitatea istorică e alta : creșterea unei puteri băștinașe care luptând, când cu Tătarii, când cu Ungurii, a întemeiat Țara Românească. Din acest punct de vedere, studiul amintit, care aduce de sigur nouă lămuriri problemei originelor principatului muntean, nu se depărtează totuși de linia generală pe care a urmat-o, în ultimele decenii, istoriografia noastră prin reprezentanții ei cei mai autorizați. Inainte de a încerca o nouă examinare a acestei vechi probleme, nu e de prisos de a aminti pe scurt părerile istoricilor noștri, din care se vor putea desprinde mai limpede elementele și evoluția ei.

I.

DESCĂLECATUL IN ISTORIOGRAFIA ROMÂNĂ MODERNĂ

Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești, păstrată de vechile noastre cronici, a fost într'adevăr de câteva decenii îndelung discutată de istoricii români. Dintre ei doar Xenopol îi rămăsese credincios, fiind pentru aceasta categorisit de Hasdeu ca « ultra-conservator în știință, dușman instinctiv al vederilor nouă » [2]). Dimpotrivă, autorul lui « Negru-Vodă », « prea îndrăsneț în a sparge căi nebătătorite » cum singur o mărturisea, întregise prin puterea bogatei sale închipuiri tradiția descălecatului, construind el o « cronică a Basarabilor » care înșira date mai vechi și evenimente mult mai numeroase

[1]) v. G. I. Brătianu, *Les fouilles de Curtea de Argesh*, Revue Archéologique 5-e série, XIII, 1921, p. 1—23; *Les bijoux de Curtea de Argesh et leurs éléments italiens ibid.* XVII, 1923, p. 90—110; *Les bijoux de Curtee de Argeș et leurs éléments germaniques*, Acad. Roum. Bull. de la Sect. Hist., XI, 1924, p. 3—54.

[2]) B. P. Hasdeu, *Negru Vodă*, p. XXXIV. Cf. A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, II, p. 14 și urm.

și variate, decât tradiția însăși [1]). Cuvântul criticei istorice, după cele mai nouă și desăvârșite metode de cercetare științifică a izvoarelor, l-a rostit Dimitrie Onciul, arătând confuzia ce se făcuse între miticul Negru-Vodă, descălecat din Ardeal, și adevăratul Radu Basarab, Voievod al Țării Românești în ultimul sfert al veacului al XIV-lea. Titlul de « herțeg de Amlaș și Făgăraș » a indus în eroare pe cronicarii noștri: « Sub influența acestui titlu, într'un timp când ducatele ardelenești nu mai erau în posesiunea domnilor români... de altă parte sub influența tradiției despre descălecatul Moldovei din Ungaria, fixată prin scrisoare cu mult mai înainte de cea a Țării Românești, s'a zămislit tradiția cronicilor Țării Românești despre descălecatul din Amlaș și Făgăraș, a cărei existență nu se constată înainte de secolul XVII. Ea este o tradiție de origine pur literară, plăsmuită de cronicari mai târziu decât primele redacțiuni de cronică ale țării, un mit *istoriografic*, pentru care în zadar căutăm în tradițiile populare urmele izvoarelor sale, ca și în mărturiile autentice, confirmare » [2]).

Luând de bune și definitive aceste concluzii, nici Nicolae Iorga nu mai ținea seamă de mitul descălecării și pornea a sa « *Geschichte des Rumänischen Volkes* », pe temeiul documentelor sigure și nu al tradiției contestate, dela Marele Basarab, întemeietor autentic și autohton al Voivodatului « a toată Țara Românească ». In ultima lucrare pe care ne-a lăsat-o, în care și-a desvoltat pe larg punctul de vedere despre întreaga istorie a Românilor, el își însușește astfel această încheiere: « Basarabă nu trebuie confundat cu personalitatea legendară, adânc înrădăcinată în conștiința poporului, care e « Negru-Vodă » pretins întemeietor venit din Făgăraș, regiune ce n'a fost colonizată și organizată politicește decât în a doua jumătate a veacului al XIV-lea. Legenda acestui « Negru Vodă » nu are nimic a face cu personalitatea istorică a adevăratului Radu Vodă, domnind în a doua jumătate a veacului al XIV-lea, voevod de oarecare însemnătate pentru călugării pe care îi ocrotise și dela care nu ne-a rămas niciun document. Cât

[1]) H a s d e u, *ibid.*
[2]) D. O n c i u l, *Originele Principatelor Române*, p. 64.

pentru « Negru » e vorba de Neagoe Basarabă, care fiind mare ctitor, a sfârșit prin a fi considerat de popor ca acela care ar fi ridicat toate vechile ziduri »[1]).

Am amintit mai sus vederile d-lui Al. Lapedatu. Ele sunt împărtășite în oarecare măsură și de d-l I. C. Filitti, care socotește însă că « prin « Negru-Vodă »... nu trebue înțeles numai Basarab, ci și fiul său Alexandru, care poate fi și el, deci, conform cu tradiția, ctitorul bisericii » (din Câmpulung).

Cât privește pe *Radu Negru*, rezultat totuși dintr'o confuzie cu Radu I, el « a fost fabricat, pentrucă nu există nicio urmă documentară și nu putea să existe, despre Negru-Vodă al tradiției, deoarece « Negru-Vodă » nu era decât o poreclă ». Iar procesul de alcătuire al tradiției ne este descris în lumina acestei constatări: « Ca și tradiția, este puternică porecla. Nimeni nu se gândește să caute sub poreclă numele adevărat. Nu le-a trecut prin minte preoților dela Câmpulung că Negru-Vodă al tradiției ar putea fi chiar Nicolae Alexandru cel îngropat în biserică, sau tatăl său Basarab... Astfel făurit, Radu Negru Vodă, a trecut, împreună cu data 1291—1292 a pretinsului său hrisov, în cronica țării... »[2]).

La rândul său d-l I. Lupaș constată că « numele acestui Radu Negru nu se găsește în documentele istorice, așa cum îl înfățișează cronicile. Cercetările recente îl identifică pe Negru Vodă cu Basarab cel Mare, al cărui nume personal deveni patronimic și se transmise urmașilor ». Iar amintind mai pe urmă de Radu I, care a trebuit să renunțe la feudele ungurești: Severinul, Făgărașul, Amlașul, stăpânite de fratele său Vlaicu, d-sa adaugă « e posibil ca această renunțare să fi dat prilej pentru formarea tradiției păstrate în cronicele românești despre descălecatul lui Radu Negru din Țara Făgărașului »[3]).

Sunt deci două confuzii posibile: una a lui « Negru-Vodă », simplă poreclă, cu întemeietorul real, Basarab, ducând prin necunoașterea împrejurărilor de către cronicarii târzii la o

---

[1]) *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, III, p. 188.

[2]) I. C. Filitti, *Despre Negru Vodă*, Acad. Rom., Mem. Secț. Ist., seria 3-a IV, 1924, pp. 34, 36, 38.

[3]) I. Lupaș, *Ist. Românilor*, Manual, ed. 4-a, pp. 67 și 72.

adevărată dublare de personalităţi: porecla devenind figură istorică, umbra întruchipându-se în descălecător, deosebit de Voievodul real care i-a dat fiinţă! Caz într'adevăr unic în istorie.

Ori cea veche, presupusă de Onciul, care adaugă umbra unei descălecări legendare figurii reale a lui Radu I, domnul dela sfârşitul veacului al XIV-lea, care a rupt legăturile de vasalitate cu Ungaria.

Dar şi într'un caz şi în celălalt, elementul esenţial în interpretarea istoricilor noştri este caracterul *autohton* al întemeietorului. Coborîrea din Ardeal este o legendă, întemeierea prin băştinaşi este istoria.

Istoricii mai noi împărtăşesc în totul aceste vederi. « Multă vreme, scrie d-l C. C. Giurescu, s'a crezut că ţara românească s'a întemeiat printr'o descălecare din Făgăraş. De acolo ar fi venit Negru-Vodă pe la sfârşitul veacului al XIII-lea. Astăzi ştim însă că faptele s'au petrecut altfel. Intemeierea Munteniei nu se datoreşte unor descălecători veniţi din Făgăraş, ci reunirii sub o singură stăpânire românească, a diferitelor formaţiuni politice, cnezate şi voievodate, din dreapta şi din stânga Oltului » [1]). De fapt, pe când în Moldova descălecatul din Maramureş, ca întemeiere a Statului, e înafară de discuţie, fiind de altfel întărit de izvoarele contemporane, în Ţara Românească tradiţia istorică asemănătoare a fost privită, după cum s'a văzut, ca o lămurire literară târzie a unor împrejurări de altă natură. Examinând pentru ce Moldova şi Muntenia au fost ţări separate, d-l P. P. Panaitescu se oprea de curând la următoarea constatare, care rezuma de altfel interpretarea admisă de toată istoriografia noastră dela începutul secolului:

« Problema aceasta a fost întru câtva greşit înţeleasă, pentrucă până la o vreme, aşa zisul « descălecat », care explică fundarea celor două principate române, a fost o teorie scumpă istoricilor. Se credea anume că, în veacul al XIV-lea (de ce tocmai în veacul al XIV-lea ?). Românii ardeleni, prigoniţi pentru credinţa lor răsăriteană, au fost nevoiţi să părăsească

---

1) *Istoria Românilor*, ed. 2-a, I, p. 344.

în cete mari țara lor de baștină și să treacă dincolo de Munți, în ținuturi aproape pustii, punând temeliile unor state nouă. Dacă ar fi fost așa, nu examinez aici imposibilitatea ca niște fugari să înființeze repede state puternice, atunci emigrația pornită în același timp, din același loc și din aceleași cauze, ar fi putut forma un singur stat. In realitate, nimic, afară de tradiții legendare păstrate de cronicari ce scriu cu sute de ani după întemeiere, nu dovedește vreo emigrație în mase mari de Români de peste Munți în Principate. Trebue să renunțăm azi la mitul descălecării. Populația românească întemeietoare de Stat în Țara Românească și în Moldova *a fost de aci.* Cel mult, pentru Moldova se poate admite venirea din Maramureș a elementelor de conducere, nicidecum însă scurgerea unei populații întregi prin pasurile munților. Poporul românesc, care de totdeauna era în câmpia Munteniei, păstrarea numelui traco-scitic al Dunării și a terminologiei agricole latine în limba română o dovedește ca și în Moldova, a ajuns la un moment dat la o maturitate politică și, pe locurile sale străvechi, a fundat, conform cu configurația geografică a regiunilor, două state » [1]).

In fine, de ce aș excepta din această înșirare de citate propriile mele lucrări, în măsura în care au putut atinge chestiunea descălecatului? Făcând unele observațiuni asupra istoriei Românilor, după secolul al XIII-lea, la sfârșitul unei cărți despre enigma și miracolul istoric ce-l constitue poporul român în Evul Mediu, adăugam, în deplină conformitate cu părerea istoricilor mai vechi sau mai noi, amintiți mai sus, că, « ceea ce pare aproape sigur e că în Țara Românească tradiția « coborîrii, a unei « descălecări » a Românilor din Transilvania, cari ar fi întemeiat statul sub domnia unui « Negru-Voievod » legendar, dispare tot mai mult în fața unei realități istorice, care ne arată din ce în ce mai limpede un principat autohton, cu o dinastie cu nume cuman, « adunând » micile voivodate din Mica și Marea Valahie, aproape după cum țarii Moscovei vor « aduna » mai târziu pământurile rusești...» [2]).

---

[1]) *De ce au fost Țara Românească și Moldova țări separate,* Revista Fundațiilor Regale, V, 1938, pp. 560—577.

[2]) *O enigmă și un miracol istoric: Poporul român,* p. 112.

E deci vorba de o părere aproape unanim admisă, aproape de o dogmă a istoriografiei noastre moderne, față de care prea puțini cercetători au mai cutezat să înfățișeze alte vederi. De altfel unele din aceste încercări de a modifica interpretarea admisă porneau, fie dela o tendință interesată, ca aceea a unor istorici unguri de a înlocui descălecatul din Ardeal cu altul cuman, al Basarabilor plecați din stepe, cu neamurile nomade, ca să întemeieze statul Țării Românești [1]) — fie din premise care s'au dovedit greșite, ca acele ale regretatului Tafrali, care citise în ornamentele picturii din Biserica Domnească dela Curtea de Argeș, date din veacul al XIII-lea sau socotea pomenirea unui episcopat de Argiz din secolul al X-lea în Armenia (luat de el drept Argeșul nostru) ca o dovadă a vechimei așezărilor din voivodatul muntean [2]). De curând, ideea descălecatului a fost reluată într'o comunicare făcută Academiei de științe morale și politice de d-l Dinu Arion. D-sa vede în însuși termenul « descălecare » o înrâurire directă a cuvântului *descensus* folosit de izvoarele ungurești, iar în dreptul de proprietate al Domnului asupra întregului pământ al țării, în primele veacuri ale existenței Principatului muntean, orice posesiune fiind hărăzită sau confirmată de el, o influență directă a concepției de drept feudal, împrumutată dela acea a regilor apostolici ai Ungariei din timpul ultimilor Arpadieni și ai Casei de Anjou. Teorie de sigur interesantă, ce trebue totuși îndreptată prin lămurirea că această stăpânire supremă *(dominium eminens)* a teritoriului nu ține numaidecât de dreptul feudal unguresc [3]), ci se regăsește în concepția de drept și de proprietate a celor mai multe popoare și societăți medievale, din răsărit ca și din apus; iar « descălecarea »

---

[1]) Cf. A. Veress, *Originea stemelor Țărilor Române*, Rev. Istorică Română, I, 1931, p. 230: « La sfârșitul veacului al XIII-lea familia Basarabilor, cu o mână de oameni războinici veniți de pe plaiurile dintre Prut și Siret, pe care au locuit cine știe câte secole laolaltă cu Cumanii, au cucerit poporul român aflat pe șesul Dunării, alcătuind acolo un stat ».

[2]) O. Tafrali, *Biserica Domnească*, Rev. p. ist. arheologie și filologie, XVI, 1922, p. 148—59; *Monuments byzantins de Curtea de Arges*, Texte, Paris, 1931, pp. 302—303.

[3]) Dinu C. Arion, *Ce înțeles au avut actele de donațiuni domnești de pământ la începuturile voevodatelor*, lucrare în ms. Cf. I. Conea în *Geopolitica* și *Geoistoria*, II, 1942, pp 114—116.

ce se potrivește să fie o traducere a lui *descensus*, poate fi tot atât de bine o formulare, în termeni politici ce puteau fi înțeleși de vecinii mai puternici din apus, a întemeierii statelor românești, decât împrumutul chiar al concepției noastre de Stat dela aceiași vecini, cum le place de altfel acestora s'o afirme în orice împrejurare. Tot astfel, armele Ungariei, cu fasciile și florile de crin, pe care le purtau în veacul al XIV-lea și chiar al XV-lea monetele Țării Românești și ale Moldovei, nu reprezentau în totdeauna un indiciu de vasalitate al acestor țări către Coroana Sf. Ștefan, ci erau uneori o imitație impusă de relațiile cu societatea feudală a Ungariei [1]), așa cum anumite sisteme politice ni s'au impus de asemenea dela sine mai târziu, în afară de nevoile desvoltării noastre proprii, și de necesitățile relațiilor cu puterile Europei, de dorința de a le interesa la desvoltarea vieții noastre naționale. Problema ar merita de altfel să fie examinată mai de aproape și mai îndelung, decât o putem face aci.

Incă mai de mult, un alt cercetător recent al trecutului nostru, care a știut să unească în lucrările sale preocupările geografice cu argumentele de ordin istoric, d-l Ion Conea, s'a avântat la rândul său « pe urmele descălecatului din sud ». Incă de acum câțiva ani, amintind de unele păreri răzlețe, mai vechi ale lui Athanasie Marienescu, Al. T. Dumitrescu, sau și de unele vederi mai recente ale lui C. Kogălniceanu, d-l Conea făcea următoarea mărturisire: « Avem impresia că, *în ceea ce privește originile statului muntean*, au văzut mai bine și mai clar istoricii vechi decât cei de astăzi, iar dintre cei de astăzi văd mai bine și mai clar istoricii mai obscuri, neconsacrați — ca să spunem așa, decât cei de pe primul plan. Aceștia din urmă, în adevăr, scriu și interpretează istoria veche românească prea numai după documente și din cabinet — din care pricină pierd deseori contactul cu realitatea, în vreme ce primii, tocmai fiindcă păstrează contactul cu această realitate (. . .informându-se pe teren și culegând informația din viața de azi, în care adesea supraviețuiește și fapta de ieri) — pășesc

[1]) V. G. I. Brătianu, *Scutul unguresc în armele Basarabilor*, Rev. Istorică, VII, 1921, p. 124 și urm.

mai aproape de realitate și adevăr [1])». Prin aceste rânduri, tânărul cercetător geopolitic și geoistoric ridica steagul insurecției împotriva părerii consacrate a părinților și fruntașilor școalei noastre istorice, veche și nouă — steag ce până acum, să o recunoaștem, nu a fost urmat nici de prea mulți istorici, nici cu prea mare convingere și însuflețire. Realitatea privită pe teren îl adusese totuși la constatarea că deși numele de Basarab poate fi de o mai îndepărtată obârșie orientală — cumană sau alta — el e totuși foarte vechiu pe pământul românesc, și că « vatra numelui de Băsărabă pe pământul românesc este în Hațeg și Hunedioara » [2]). Mai culesese, din amănunțita cercetare a regiunii carpatice și subcarpatice a Olteniei, impresia unor așezări numeroase și vechi de « Ungureni », Români emigrați din Ardeal în decursul veacurilor — proces stabilit de mult de lucrările d-lui I. Nistor [3]) și constituind un fel de aristocrație a satelor din aceste părți. Dar prima mențiune a unei asemenea mișcări de populație, *în sensul descălecatului*, dela miazănoapte de Carpați spre miazăzi, se află în diploma însăși a Regelui Bela al IV-lea, hărăzită ordinului Ioaniților la 1247, după care le este oprit cavalerilor de a primi în ținutul lor cel nou de pe plaiurile Olteniei, oameni emigrați de pe teritoriul supus regelui de dincolo de Carpați, și anume « țărani de orice fel și neam, precum și Sași și Nemți » [4]). Era logic ca aceste mențiuni ale unor mișcări mai vechi de populație să fie puse în legătură cu problema « Ungurenilor » de sub munții Olteniei. « Ea se poate integra și urmări cu mare succes, crede d-l Conea, în cadrul general al procesului de emigare peste Carpați de dincolo dincoace. Ne poate pune pe urmele unor probleme de trecut românesc încă nerezolvate: între altele, pe urmele, chiar, a originilor Statului românesc însuși ».

---

[1]) *Ibid.*

[2]) I. Conea, *Basarabii din Argeș*, Rânduiala, I, 2, 1936, p. 5.

[3]) I. Nistor, *Emigrările de peste munți*, An. Ac. Rom., Mem. Secț. Ist., s. 2-a, XXXVII, 1915, p. 815 și urm.; *Rumänische Wanderungen aus Siebenbürgen*, Rev. Hist. du Sud-Est Europeen XVIII, 1941, pp. 140—156.

[4]) I. Conea, *Pe urmele descălecatului din Sud*, Bulet. S.A.R. de Geografie, LVIII, 1940, p. 24 a extrasului.

II.

CRITICA ŞI TRADIŢIA ISTORICĂ

Fără a anticipa asupra concluziilor, socotim, cu toată părerea aproape unanim admisă pe care noi înşine am împărtăşit-o, că există totuşi destule elemente pentru a îndreptăţi o reconsiderare a întregii probleme, odinioară atât de aprig desbătute. Ea trebue însă aşezată într'un cadru mai larg decât al unor împrejurări de cercetare locală şi integrată în primul rând în evoluţia generală a metodei istorice, cu privire la legendele şi tradiţiile medievale, ale căror relaţiuni sunt, mai în totdeauna şi oarecum prin definiţie, mult mai târzii decât împrejurările ce le amintesc.

Din acest punct de vedere este de necontestat că metoda şi chiar atmosfera cercetării istorice s'a modificat în destul de o jumătate de secol. Şcoala istorică a secolului trecut, crescută în disciplina criticei minuţioase a izvoarelor, căreia i se datoreşte de altfel progresul ştiinţei noastre, proceda cu textele care nu se întemeiau direct şi imediat pe mărturii contemporane, aşa cum o şcoală cunoscută de arheologie şi arhitectură proceda cu monumentele însemnate ale Evului Mediu: ruinele castelului sau zidurile catedralei, adesea transformate în decursul veacurilor prin tot ceea ce se adăugase la construcţia primitivă, erau dărâmate în întregime şi reconstruite, uneori chiar din temelii, nu cum arătau înainte de restaurare ci aşa cum se credea, după cercetările făcute, că trebue să fi fost, în vremurile depărtate în care fuseseră zidite întâia oară de cei mai vechi ctitori. Aşa a lucrat în cele mai multe cazuri şcoala reprezentată în Franţa de marele Viollet le Duc, al cărui elev, Lecomte du Noüy, a aplicat această metodă şi în ţara noastră, în timpul domniei lui Carol I. Biserica Mânăstirii din Curtea de Argeş, acele dela Iaşi, Trei Ierarhi şi Sf. Nicolae, stau şi azi mărturie a unui sistem de restaurare, care înseamnă mai de grabă o zidire nouă, ce nu arată decât prea puţine legături cu clădirea anterioară. Din punct de vedere estetic, clădirea înnoită arată linii mai frumoase decât cea veche, dar toată această dărâmare

și reînălțare nu se potrivea cu ideea unei conservări a monumentelor.

Avem impresia că cei mai mulți istorici aplicau aceeași metodă textelor. Mai ales față de tradiția istorică păstrată de relațiuni, în mod firesc mai nouă decât faptele povestite, atitudinea lor critică era neînduplecată. Arătau o deosebită grijă, aproape o adevărată ambiție, de a dovedi, sau lipsa de autenticitate a unei asemenea relațiuni, sau cel puțin neexactitatea ei. Inlăturând tradiția, așa cum confrații lor întru restaurare dărâmau monumentele, ei o înlocuiau cu o reconstruire proprie a evenimentelor și împrejurărilor, întemeiată pe mărturiile mai vechi ce le puteau culege din alte izvoare. Departe de mine gândul de a învinui de un asemenea mod de a cerceta pe istoricii noștri, și încă pe cei mai de seamă: metoda era generală.

O regăsim, spre pildă, în istoriografia unei țări cu desvoltarea căreia s'au făcut deseori apropieri, în special în ce privește perioada originelor și a întemeierii Statului: Confederația elvețiană. Din punct de vedere cronologic, paralelismul este de altfel izbitor; ajunge să considerăm numai aceste date, în deobște cunoscute: 1290, presupusul descălecat a lui Negru-Vodă; 1291, pactul între cele trei cantoane pentru apărarea libertății; 1330, biruința lui Basarab asupra armatei ungurești a lui Carol Robert; 1315, victoria Elvețienilor la Morgarten împotriva lui Leopold de Austria; 1377, lupta lui Radu I împotriva lui Ludovic de Anjou, regele Ungariei; 1386, victoria Elvețienilor la Sempach împotriva Austriacilor. E deci în decursul aceluiași secol, o desăvârșită asemănare în lupta pentru independență, a muntenilor din Elveția, împotriva stăpânirii habsburgice, și a celor din Țara Românească împotriva pretențiilor regilor Ungariei. Comparația e și mai izbitoare când constatăm că primele date ale acestui tablou cronologic sunt învăluite în oarecare măsură de împrejurări legendare, pe când celelalte, din veacul al XIV-lea, se sprijină pe realități istorice necontestate, și pe mărturia unor documente precise.

Apropierea devine însă cu atât mai interesantă, cu cât asemuim izvoarele acestor relațiuni asupra întemeierii Sta-

tului, și atitudinele respective ale istoricilor elvețieni și români.

Și în Elveția tradiția istorică și quasi legendară, care așează la originele Confederației figura simbolică și isprăvile arcașului Wilhelm Tell, apare « în scrisoare » cum ar fi zis Onciul, mult mai târziu, în cartea albă dela Sarnen la sfârșitul veacului al XV-lea, de unde au reprodus-o cronicile, care au inspirat în secolul al XVIII-lea opera istorică a lui Ägidius Tschudi. E de ajuns în această privință, să cercetăm izvoarele cunoscutei drame a lui Schiller, cea mai puternică evocare literară a luptei Elvețienilor pentru libertate.

Iată deci și aici o tradiție istorică veche, ale cărei relațiuni sunt însă mult mai recente, ce aduce în discuție un oarecare număr de fapte, cum ar fi dărâmarea cetăților întărite, construite de Habsburgi în munții Elveției; abuzurile unor funcționari sau balivi, numiți de aceștia, cari provoacă spiritul de independență al locuitorilor, în fine împrejurările ce alcătuesc povestea cunoscută a lui Wilhelm Tell și cearta sa cu tiranul Gessler.

Cum a privit istoriografia modernă elvețiană această tradiție a întemeierii confederației? Fără a intra în amănunte [1]), ne ajunge să constatăm că a procedat întocmai, cum au făcut istoricii noștri cu descălecatul Țării Românești. Se descoperise într'adevăr în folklorul legendar al țărilor nordice, povestea arcașului Toko, în totul asemănătoare cu acea a vestitului țintaș elvețian, și această potrivire fusese interpretată în defavoarea întregii tradiții istorice ce se întemeia pe asemenea relațiuni.

Obiectivitatea ne obligă însă să constatăm de asemenea că punctul de vedere al istoricilor elvețieni mai noi, cel puțin al unora din ei, a suferit de atunci însemnate modificări. In lucrarea recentă asupra « celor mai vechi pacte ale Confederațiunii » a d-lui Bruno Meyer, se dovedește că dărâmarea castelelor a fost un fapt real și că prezența unor balivi trimiși de Habsburgi, pentru a-și apăra drepturile de stăpânire a fost de asemenea o realitate, iar dacă nu s'a găsit atestarea precisă a lui Gessler, asupritorul lui Tell, nici aceasta nu poate fi

[1]) Cf. R. Feller, *Die schweizerische Geschichtsschreibung im 19 Jahrhundert*, Zurich 1938, pp. 87—88 (I. E. Kopp, *Gesch. der eidgenössischen Bünde* § p. 158, W. Ochsli, *Die Anfänge der Eidgenossenschaft*).

considerat ca un argument hotărîtor, deoarece numele familiei se întâlneşte în documente şi anume în serviciul Habsburgilor [1]). Potrivirea povestirii tragerii cu arcul în alte fapte legendare nu mai constitue nici ea un temeiu îndestulător, deoarece în acest caz s'ar putea respinge de pildă şi descălecatul Moldovei, numai pentru faptul că vânătoarea de bouri a lui Dragoş-Vodă seamănă cu vânătorile mitice de cerbi, păstrate de legendele istorice ale originii Proto-Bulgarilor [2]).

Rămâne deci stabilit, pentru şcoala istorică mai nouă a Elveţiei, că tradiţia istorică a ţării ei, contestată atât de aprig în veacul trecut, conţine totuşi fapte şi împrejurări reale. Ea admite cel mult o confuzie de date şi înclină a crede că evenimentele amintite se potrivesc mai bine împrejurărilor ce au precedat şi pregătit bătălia victorioasă dela Morgarten, în 1315, decât acelor ale pactului confederativ din 1291, mai vechiu numai cu un sfert de secol [3]).

Şi în istoriografia unei ţări mult mai apropiate de noi, legate mult mai strâns de desvoltarea noastră decât aceea a vitejilor luptători elveţieni, ne întâmpină o evoluţie în totul asemănătoare. Să ne amintim doar cum era privită acum jumătate de veac în Ungaria cronica notarului anonim al Regelui Bela, cu ce argumente se răspundea lui Xenopol care cutezase să folosească mărturia ei în cartea sa « o enigmă istorică: Românii în evul Mediu » [4]), pentru ca nu de mult, unul din principalii istorici actuali ai Ungariei, d-l Balint Hóman să scrie despre acelaşi izvor istoric: « în istoria cuceririi patriei, povestirea sa cu îngrijire construită, atât din punct de vedere strategic cât şi geografic, dovedeşte penetraţiunea criticei, gândirea sa metodică şi adâncimea cunoştinţelor sale » [5]). Doar faptul că acest autor, atât de deplin reabilitat în critica istorică maghiară, aminteşte de luptele din Ardeal ale năvălitorilor Unguri cu

---

[1]) B. Meyer, *Die ältesten eidgenössischen Bünde*, Zurich 1938, p. 123 şi urm.

[2]) G. Fehér, *Bulgarisch-ungarische Beziehungen in den V—XI Jahrh*, Budapest, 1921, p. 29 şi urm.

[3]) B. Meyer, *op. cit.*, p. 149.

[4]) V. de ex. A. de Bartha, *Roumains et Magyars devant l'histoire*, Paris 1899, p. 70 şi urm.: « il est impossible de la considérer comme une source sérieuse au point de vue de la conquête du pays ».

[5]) Revue des Études Hongroises, III, 1925, p. 762.

Valahii băştinaşi, constitue o unică şi de sigur regretabilă excepţie în temeinicia şi siguranţa informaţiei sale. « El a amintit printre locuitorii Panoniei pe păstorii Romanilor cari se numesc şi Valachi. Pe aceştia i-a transpus *Anonymus* în Transilvania deducând din împrejurările etnografice ale vremii sale » scrie în această privinţă d-l E. Iakubovici [1]). Fără a voi să discutăm aci o părere, care oglindeşte obişnuita obiectivitate ştiinţifică a istoricilor ţării vecine, să ne oprim totuşi la o concluzie a lor: tradiţia istorică păstrată de notarul anonim, în care mulţi văd acum cu temeinice argumente, pe un contemporan al lui Bela al II-lea (1131—1141), conţine fapte şi împrejurări care nu mai pot fi considerate ca o povestire de basme. Cel mult se încearcă a se stabili o confuzie între perioada originelor, povestită de cronicar, şi propria lui epocă, din motive care aparţin însă mai de grabă istoriei secolului nostru decât acelei ale veacului de mijloc.

In aceeaşi direcţiune a evoluat în ultimii ani cercetarea tradiţiei istorice a celor mai vechi izvoare ale istoriei ruseşti. A fost un timp în care cronica zisă a lui Nestor era de asemenea considerată ca un ţesut de poveşti legendare, a cărei cronologie, de pildă, a expediţiilor varege împotriva Constantinopolului, era supusă celor mai serioase îndoieli. Sunt însă numai câţiva ani de când s'a afirmat, într'o comunicare făcută la Congresul studiilor bizantine din Roma, că în cele din urmă critica modernă se întoarce la datele amintite de vechea tradiţie istorică, păstrată de analele ruseşti [2]).

Să amintim numai în treacăt, deşi subiectul ar merita o mai serioasă adâncire, evoluţia în totul identică a cercetărilor întreprinse în jurul povestirilor epice ale literaturii medievale. Dela concepţia lui Gaston Paris despre vestita *Chanson de Roland* izvorîtă din povestirile fantaziei populare, cât de mult s'a modificat punctul de vedere care se oglindeşte, după cartea clasică a lui Bédier, în lucrarea d-lui Boissonnade sau în recentele cercetări ale colegului nostru belgian, d-l

[1]) P. Mester, *Adalékok az Anonymus Kerdéshez* în *Emlek Könyv Dr. Grof Klebelsberg*, cit. de I. Moga, *Păreri istorice ungureşti privitoare la Românii din Transilvania medievală*, Sibiu 1941, p. 30.

[2]) Da Costa-Louillet, *Y eut-il des invasions russes dans l'empire byzantin avant 860?*, *Atti del V Congresso Internazionale di Studi bizantini*, Roma 1939, p. 85.

Henri Grégoire [1]). Se cercetează şi se dovedeşte că această povestire altoieşte pe fondul istoric al unei întâmplări mai vechi, din timpul lui Carol cel Mare, evenimentele nu mai puţin reale şi figurile nu mai puţin adevărate ale vremilor cruciatei, în care Normandul Turoldus îşi scria nemuritoarele versuri. Dar şi în tezaurul de basme al epopeei Nibelungilor, cercetarea mai recentă a desprins de asemenea elemente precise ale unor realităţi istorice, îmbrăcate doar în haina unei povestiri legendare [2]), şi povesitirii epice bizantine despre Dighenis Akritas i s'au aflat temeiuri istorice [3]).

Precum se vede, se întâmplă ca izvorul să se răzbune împotriva neîncrederii cu care l-a privit şcoala critică a disciplinei noastre. Socotim deci cu atât mai întemeiată atitudinea ce am putea-o denumi *revizionistă* (acum când acest cuvânt nu ne mai sperie, ci dimpotrivă se identifică stării noastre de spirit) a cercetărilor mai nouă, care încearcă a da mai multă crezare tradiţiei istorice privită ca atare, chiar atunci când relaţiunea ei este, ca aceea a descălecatului Ţării Româneşti, mult mai târzie decât evenimentele, a căror amintire o păstrează.

III.

TEMEIURI NOUĂ ALE DESCĂLECATULUI: CERCETĂRI LINGVISTICE

Credem totuşi că a sosit momentul de a încerca o revizuire a părerilor admise până acum, şi în ce priveşte tradiţia istorică a întemeierii acestui principat. Întreprinderea e de sigur

[1]) P. Boissonnade, *Du nouveau sur la chanson de Roland*, Paris 1923, H. Grégoire, *La chanson de Roland de l'an 1085*, Acad. Royale de Belgique Bullet. de la classe des Lettres et des Sciences morales et politiques, 5-e série, XXV, 1939, pp. 211—273; H. Grégoire et R. de Keyser, *La Chanson de Roland et Byzanee*, Byzantion, XIV, 1939, p. 265 şi urm.

[2]) v. H. Grégoire, *Où en est la question des Nibelungen*, *Byzantion*, X, 1935, p. 235 şi urm. şi Fr. L. Ganshof, *Notes critiques sur la patrie des Nibelungen*, Rev. belge de philologie et d'histoire, XIII, 1934, p. 1094 şi XVI, 1935, pp. 195—210. P. bibliogr. germană cf. H. Schneider, *Der heutige Stand der Nibelungenforschung*, Forschungen u. Fortschritte, XVIII, 15/16, 1942, p. 150—152.

[3]) Cf. H. Grégoire, *L'épopée byzantine et ses rapports avec l'épopée turque et l'épopée romane*, Acad. Royale de Belgique, Bullet. de la classe des Lettres, XVII, p. 463 şi urm.

foarte cutezătoare, deoarece înfruntă opinia împărtășită de principalele autorități ale istoriografiei noastre; pe lângă alte greutăți, mă mai găsesc în situația de a mă afla în contrazicere și cu unele din lucrările mele. Incercarea merită totuși a fi făcută, fie numai pentrucă discuția și critica părerilor constitue vieața însăși a disciplinei istòrice.

Spre a putea fi mai bine înțeleasă argumentarea, este însă necesar să ne întoarcem mai întâi la textul cunoscut al Cronicei anonime, dela care de fapt a pornit întreaga controversă:

« Insă dintâiu izvodindu-se de Românii cari s'au despărțit de Romani și au pribegit spre miazănoapte. Deci trecând apa Dunării, au descălecat la Turnul Severinului, alții în Țeara Ungurească, pre apa Oltului și pre apa Mureșului și pre apa Tisei ajungând și până la Maramureș, iar cei ce au descălecat la Turnul Severinului s'au tins pre sub poalele munților până la apa Oltului, alții s'au pogorît pre Dunăre în jos, și așa umplându-se tot locul de ei, au venit până în marginea Nicopoii.

Atuncea s'au ales dintr'înșii boiarii, carii au fost de neam mare, și puseră banoveți un neam ce le zicea Basarabii, să le fie lor cap, adică mari bani. Și așezară întâiu să le fie scaunul la Turnul Severinului, al doilea scaun s'au pus la Strehaia, al treilea scaun s'au pogorît la Craiova. Și așa fiind, multă vreme au trecut, tot ei oblăduind acea parte de loc.

« Iar când a fost cursul anilor 6798 (= 1290), fiind în țeara Ungurească un voievod ce l-au chemat Radul Negru Voievod, mare herțeg pre Amlaș și pre Făgăraș, ridicatu-s'au de acolo cu toată casa lui și cu mulțime de noroade, Români, Papistași, Sași și tot felul de oameni, pogcrîndu-se pre apa Dâmboviței, început-au a face țara nouă. Intâiu au făcut orașul ce-i zic Câmpulung; acolo au făcut și o biserică mare și frumoasă și înaltă. De acolo au descălecat la Argeș, și iară au făcut oraș mare și și-au pus scaunul de domnie, făcând curți de piatră și case domnești și biserică mare și frumoasă. Iar noroadele ce pogorîseră cu dânsul, unii s'au tins pre sub podgorie, ajungând până în apa Siretului și până la Brăila, iar alții s'au tins în jos preste tot locul de au făcut orașe și sate până în marginea Dunării și până în Olt.

Atuncea şi Băsărăbeştii, cu toată boierimea ce era mai înainte preste Olt, s'au sculat cu toţii de au venit la Radul Vodă Negru, închinându-se să fie sub porunca lui, şi numai el să fie preste toţi stăpânitor. Şi de atuncea s'au numit de-i zic Ţeara Românească.

Iară tituluşul domnului, s'au făcut precum arată mai jos: « Intru Christos Dumnezeu cel bun-credincios şi cel bun-de-cinste şi cel iubitor de Christos şi sigur biruitor Io, Radul Negru Voievod, cu mila lui Dumnezeu domn a toată Ţeara Românească şi dela Amlaş şi Făgăraş herţeg». Acesta este tituluşul tuturor domnilor de atuncea începându-se până acum, precum adevărat se vede că este scris la toate hrisoavele ţerii ».

Tradiţia istorică a cărei relaţiune aparţine secolului al XVII-lea este însă ceva mai veche. Ea este arătată la sfârşitul veacului al XVI-lea de scrierea de asemenea cunoscută, a Ragusanului Luccari, care tipărind la 1604 o lucrare despre analele patriei sale, amintea de un « *Negro Voevoda di nazione Unghero* » care şi-ar fi aşezat la 1310 Scaunul de Domnie la Câmpulung [1]). Acest « *de nazione Unghero* » nu se potriveşte numai cu « Negru Vodă din Ţara Ungurească » al cronicei noastre anonime. El corespunde noţiunii de « *Ungurean* » cu înţelesul Românilor din Ardeal, aşa cum ne-au păstrat-o vorbirea şi literatura noastră populară, până şi balada Mioriţei. Este înţelesul de stăpânire teritorială ce acoperea numele etnice în Evul Mediu, şi care în chiar anul atribuit descălecării de izvoarele noastre, 1290 [2]), ne înfăţişează în actele unui notar genovez din Cafa în Crimeea, pe « Unguroaica » Mărioara [3]).

Reţinem totuşi, din textul cronicei anonime întâlnirea a două elemente bine distincte în întemeierea Statului muntean: o formaţiune de stat mai veche, în Oltenia, de origine *sudică*, dela miazăzi de Dunăre, şi una mai nouă la stânga

---

[1]) *Copioso ristretto degli Annali di Ragusa*, ed. 1790, p. 82.

[2]) Nu avem a ţinea seamă aci de data de 6723 (1215) păstrată de inscripţia lui Matei Basarab în biserica dela Câmpulung. Se poate presupune cu d-l Lapedatu *op. cit.*, p. 293 că e vorba de o greşeală de cetire şi că data exactă e *6823 = 1315*.

[3]) G. I. Brătianu, *Noms romans dans les registres des notaires génois de Crimée* Romania, LI, 1925, p. 270—71.

Oltului, de obârșie *nordică*, întemeiată de un Voievod venit din Ardeal. Intâlnirea și fuziunea între aceste două curente a determinat întemeierea Țării Românești.

Cauzele « descălecatului » nu apar însă în deajuns de lămurite; ele au fost discutate și precizate de alți cronicari, cari au reprodus această versiune a tradiției noastre istorice. Cronica atribuită lui Constantin Căpitanul la sfârșitul secolului al XVII-lea, se întreabă astfel pentru ce a trecut Radu Negru munții din Făgăraș în Muntenia; ea îi presupune două motive: ori că a voit să se așeze la poalele Carpaților ca o strajă înaintată împotriva primejdiei năvălirilor turcești — fapt care de altfel nu se potrivește câtuși de puțin cu cronologia Cronicei anonime, — ori, după cum ne-o și spune:

« Iaste și altă pricină a socoti, și poate fi să să fie învrăjbit Domnul Românilor cu domnii Ungurilor și cu ai Sașilor de nescaiva pricini, și de aceia să să fie mutat den coace. Și nu iaste a nu să crede aceasta, că, după ce au trecut Domnul den coace, n'au mai avut stăpânire peste Români în Ardeal: iar nici pre dânsul să-l stăpânească cineva n'au fost: ci den plaiu încolo stăpânia Ungurii, și den plaiu încoace stăpânia Domnul, până în Dunăre. Și pentru ca să arate că nu iaste supus nimănui, să scrie în hrisoave samodărjăț (adică singur stăpânitoriu). Ci ori așa, ori într'alt chip să fie fost, nu să zmintește istoria, că ori una să socotească cinevași, ori alta, — nu va greși ».

Inainte de a încerca să aflăm nouă argumente istorice pe care s'ar putea întemeia o repunere în valoare a acestei tradiții și a interpretării ei, trebue să amintim un fapt ce nu putea fi cunoscut istoricilor cari au contestat-o și care ne apare deosebit de limpede din examinarea cercetărilor filologice și lingvistice: tradiția întemeierii statului muntean e în desăvârșită concordanță cu teoriile cele mai recente despre obârșia și răspândirea limbii românești.

« După prăbușirea imperiului bulgar, ne spune unul din învățații străini cari și-au câștigat mai mari merite în cercetarea originelor poporului nostru, profesorul Gamillscheg, Românii din munții Apuseni se coboară nu numai în așezările eliberate ci și în văile roditoare, locuite în parte de resturile

populaţiei slavone imigrată în secolul al VI-lea. Aceste evenimente erau în plină desfăşurare când Ungurii au pătruns în Transilvania apuseană. Probabil încă din secolul al X-lea, Românii din Valea Timocului s'au întins spre Nord, imigrând în Oltenia şi în Sudul Transilvaniei... Limba pe care o aducea populaţia din Valea Timocului nu se deosebea în trăsăturile esenţiale de limba generală românească... Aşa dar contopirea cu Românii din Muntenia nu a prezintat nicio greutate...».

Iar rezumând mai departe aceste vederi, d-sa ajunge la următoarea încheiere: «Către anul 1100, teritoriul în care limba română a fost limba generală de comunicaţie cuprindea: 1. Munţii Apuseni, cu regiunile colonizate de Români după prăbuşirea Imperiului bulgar nord-danubian. 2. Ţara Oltului şi Munţii Făgăraşului, unde populaţia autohtonă păstrase nealterat *l* intervocalic. Aceste două teritorii aveau şi o graniţă comună. 3. Nucleul sud-estic, alcătuit pe baza cuvântului ţeastă. 4. Părţile septentrionale ale sâmburelui român din valea Timocului, situate în sudul Olteniei» [1]).

E deci limpede că în concepţia învăţatului romanist, întâlnirea a două curente, *transdunărean* şi *transcarpatic*, cu elementele de baştină ale câmpiei muntene, a întemeiat aci limba comună românească, din care s'a desvoltat graiul nostru de astăzi.

De altă parte, cercetări asupra unor particularităţi de pronunţare ale limbilor slave duc la constatarea, pe cale filologică, a traiului în comun, a simbiozei Românilor cu Slavii, care «a avut loc în nord-vest, cât mai aproape de teritoriul lingvistic slovac — probabil mult mai întins în vechime ca astăzi. Despre o astfel de simbioză româno-slavă pe timpul venirii Ungurilor în Ardeal vorbeşte anonimul notar al regelui Bela. Gelou, după cum spune Anonimul, era voievodul *(dux)* al unui popor format din Români şi Slavi *(Blasii et Sclavi)*» [2]). Dacă deci şi pe această lature datele lingvistice

[1]) E. Gamillscheg, *Originea Românilor*, Cetatea Moldovei, II, Iaşi 1941, pp. 8—9.

[2]) E. Petrovici, *Simbioza româno-slavă în Transilvania*, Transilvania, 73, 1942, p. 154.

confirmă în totul tradiția istorică, a cuceririi maghiare, nu se poate face aceeași constatare pentru acea a descălecatului din Țara Românească?

Fiind vorba însă de o tradiție istorică, nu e decât logic să recurgem în primul rând la argumente și mai ales la documente de ordin istoric. Să examinăm pe rând, în lumina lor diferitele elemente ce ni le înfățișează relațiunea Cronicei anonime.

IV.

TEMEIURI NOUĂ DE ORDIN ISTORIC

E vorba mai întâi de Oltenia, unde s'ar fi constituit întâile așezări ale Basarabeștilor: nu putem decât să constatăm că tot în Oltenia apar primele mențiuni despre o formație de Stat românească la nordul Dunării, în afară de ducatele ardelene amintite de notarul regelui Bela. Sunt cnezatele lui Ioan și Farcaș și voivodatul lui Litovoi, pomenite cu toate drepturile lor vechi, de diploma Ordinului Ioaniților din 1274. Din acest document, a cărui autenticitate nu a fost niciodată discutată, rezultă limpede că un singur stat românesc exista la acea vreme la stânga Oltului, voievodatul lui Seneslau: Oltenia pare însă, la jumătatea veacului al XIII-lea, a doua zi după trecerea marii năvăliri tătărești, centrul cel mai activ al vieții românești din această regiune, în strânsă legătură economică și politică cu Hațegul învecinat [1]).

Mai e vorba de originea sud-dunăreană a acestor așezări politice oltenești, la o dată care de sigur nu se poate preciza. Mărturisesc că nu am fost prea surprins, când am aflat într'un studiu al învățatului istoric al dreptului slav, d-l Alexandru Soloviev, mențiunea unui proces judecat la 1220 de arhiepiscopul din Ohrida, în care doi arhonți slavi din părțile Skopliei, Lutovoi și Mile se găsesc în litigiu cu Ioan Tihomir și Constantin. Procesul era foarte complicat și privea drepturi de posesiune, zestre și moștenire ce aveau ființă în vremea

[1]) v. I. Lupaș, *Lecturi din izvoarele ist. române*, p. 41 și urm.

stăpânirii bizantine din veacul al XII-lea și fuseseră întrerupte de stăpânirea vremelnică a imperiului Vlaho-bulgar [1]). Numele de *Litovoi* se mai întâlnește și aiurea în istoria Balcanilor [1]), în veacul al XI-lea și al XIII-lea dar nu e mai puțin caracteristic de a-l găsi alăturat aci, în Macedonia, doar un sfert de veac înainte ca să-l amintească diploma lui Bela al IV-lea în Oltenia, de acel al lui *Tihomir;* e tocmai numele pe care documentele ni-l arată, în al doilea deceniu al veacului al XIV-lea, ca al tatălui lui Basarab I, Voievodul Țării Românești. Nú e deci o ipoteză prea îndrăsneață de a socoti că stăpânirile românești, dovedite documentar în Oltenia la mijlocul veacului al XIII-lea, să fi avut legături cu lumea de dincolo de Dunăre, peste care se întinsese în jurul anului 1200, cârmuirea imperiului vlaho-bulgar al Asăneștilor, a cărui expansiune atinsese, în Banatul Severinului, granițele regilor arpadieni ai Ungariei.

Era de altfel firesc ca această latură a tradiției noastre să capete o deosebită valoare în ochii istoricilor maghiari. Intr'o lucrare recentă, d-l Ludovic Elekes vede în ea dovada unei conștiințe « de a fi venit dinspre miazăzi » care ar fi dăinuit încă în secolul al XVII-lea, când se redacta Cronica Anonimă [3]). Dar reproducând cu un deosebit interes cuvintele care o înregistrează, ocolește cu nu mai puțină grijă partea ce se referă la descălecatul lui Negru Vodă, purces din Ardealul unde *nu trebue* să se afle Români la această dată.

Ajungem astfel la acest al treilea factor al tradiției noastre istorice, cel mai însemnat și totodată și cel mai discutat. Și aci trebue amintită o coincidență, ce ar fi meritat de sigur să reție mai mult atenția istoricilor noștri: un cercetător german, d-l Schönebaum, examinând de curând așezările

[1]) A. Soloviev, *Sârbii și dreptul bizantin la Skoplie* (în limba sârbă) Glasnik Srpskog Naucnog Drustva (Bull. de la Soc. scientif. de Skoplie), XV—XVI 1935—1936, p. 29 și urm. Am mai semnalat aceste împrejurări în cartea mea *Privilèges et franchises municipales dans l'empire byzantin*, Paris-Bucarest 1936, p. 112.

[2]) N. Iorga, *Sârbi, Bulgari și Români în peninsula balcanică în Evul Mediu*, An. Ac. Rom. Mem. Secț. Ist., S. 2-a, XXXVIII, 1916, p. 124; *Hist de la Vie byzantine*, II, p. 211, n. 5; *Études byzantines* I, p. 23, 34, Kekaumenos, ed. Wassiliewski. Jernstedt, p. 28: Λυτοβόης ὁ Διαβολήτης; Choniates, ed, Bonn, p. 564: Λιτοβόης-

[3]) *Die Anfànge der Rumänischen Gesellschaft, Versuch einer rumänischen Entwicklungsgeschichte im XIII—XVI Jahrh.*, Archivum Europae Centro-Orientalis VII, 1941, p. 397.

politice și bisericești ale Transilvaniei la sfârșitul veacului al XIII-lea, constată că tendința constituțională a ultimilor regi Arpadieni era de a constitui în Ardeal așa zisele « Universități » adică, în înțelesul medieval al cuvântului: comunități privilegiate ale diferitelor naționalități. S'au și constituit astfel, « universități » ale Ungurilor, Sașilor și Secuilor, care au încheiat mai târziu alianța celor trei națiuni, unite pentru menținerea exclusivă a privilegiilor lor. Și Valahii tindeau către anul 1290 a constitui o asemenea comunitate. La 1291 sub Andrei al III-lea mai sunt convocați, pe lângă nobilii, Sașii, Ungurii și Secuii, și Valahii la adunările pentru dieta ardeleană. Dar aceasta este și ultima lor mențiune. In 1292 și 1298, la Pesta, apar în locul lor nobilii cumani; iar Valahii dispar de atunci din rândul acelora chemați la adunările ordinelor privilegiate ale Ardealului [1]).

Autorul articolului, d-l Schönebaum trece cu oarecare ușurință asupra faptului: destinul poporului valah era să nu constituiască atunci o Universitate, iar ocazia pierdută nu se va regăsi decât peste cele cinci secole, care despart chemarea nobililor valahi din 1291 de *Supplex Libellus Valachorum* din 1791 [2]). E cam sumară această explicație, care lasă loc alteia, pe care autorul n'a voit să o exprime, dar în schimb o putem citi aproape zilnic în scrierile, cu care propaganda maghiară a umplut întreaga presă a Europei: poporul valah din Ardeal era atunci ori prea înapoiat, ori prea puțin numeros, pentru a putea fi luat în seamă ca un factor organizat în vieața Statului, o comunitate privilegiată pe teritoriul Coroanei Sf. Ștefan.

Ne putem însă întreba dacă Cumanii, cari înlocuiau pe Valahi câțiva ani mai târziu, erau în număr atât de covârșitor sau de o cultură atât de superioară, pentru a fi preferiți fără discuție Valahilor? Cumanii erau într'adevăr păstori nomazi, emigrați de curând din întinderile stepei și puteau fi totuși

[1]) H. Schönebaum, *Der politische und Kirchliche Aufbau Siebenbürgens bis zum Ende des Arpadenreiches*, Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa, II, 1938, pp. 38—39. N. Iorga, *Hist. des Roumains*, III, p. 178 observase această înlocuire, crezând însă că adunarea ar fi privit chestiuni relative la Cumani, deși « excluderea Românilor » îi pare de asemenea probabilă.

[2]) H. Schönebaum, *ibid.*, p. 39.

preferiţi Românilor în adunările politice ale Ardealului stăpânit de Coroana ungurească.

E deci dela sine înţeles că explicaţia trebue să fie alta. Valahii ardeleni n'au ajuns să constitue o «universitate» pentrucă n'au fost lăsaţi să o constitue, de sigur nu din motive de ordin naţional, deoarece nimic nu era mai străin de concepţia de Stat a regatului apostolic al Ungariei, dar de sigur din împrejurări de ordin confesional. Turburările prin care trecuse Ungaria în vremea regelui Ladislau Cumanul, îngrijorează adânc Curtea pontificală, protectoare a regatului învestit cu misiunea de cruciată împotriva păgânilor, dar şi în contra schismaticilor. Reacţiunea catolică sprijinită de Roma, a întemeiat acolo stăpânirea Casei de Anjou [1]). Ordine privilegiate nu puteau constitui deci decât fiii sufleteşti ai bisericii catolice şi romane. Valahii erau creştini şi încă de mult, dar creştinătatea lor era de rit oriental, pe când Cumanii, botezaţi de curând, erau catolici. Prin aceasta chiar situaţia lor era mai potrivită pentru a figura în adunările nobilimii ardelene, decât era a Românilor. Dar numărul lor era prea restrâns ca să se fi putut menţine alături de Unguri, de Secui şi de Saşi.

E adevărat că în volumul recent, în care Institutul pentru Istoria Europei Centro-Orientale din Budapesta a întrunit documentele privitoare la Românii din Ardeal [2]), editorii socotesc că adunarea din 11 Martie 1291 nu avea caracter politic, şi că scopul ei nu era decât judecarea unor pricini de ordin privat. Interpretarea nu se potriveşte însă cu textul, care e limpede: *pro reformatione status eorundem,* după cum lipseşte orice aluzie la o altă adunare de acelaşi gen, în care mai reapar — pe lângă prelaţii, baronii, nobilii, Secuii şi Saşii — şi «*Olachi*» la Cluj, la 1 Iunie 1355 [3]). S'a mai înviat deci, măcar odată, şi sub Angevini în veacul al XIV-lea,

[1]) Cf. G. I. Brătianu, *Theorie und Wirklichkeit der ungarischen Geschichte,* Bukarest 1940, pp. 21—22.

[2]) *Documenta Historiam Valachorum in Hungaria illustrantia,* ed. E. Lukinich, L. Gáldi, L. Fekete-Nagy, L. Makkai, Budapest 1941, Nr. 19, p. 32—34 în n.

[3]) *Codex Diplom, Hungaricus Andegavensis,* Budapest 1891, VI, p. 221 şi urm.: *in congregacione nostra generali universis prelatis, baronibus, nobilibus, siculis, saxonibus, olachis ceterisque cuiusvis status et condicionis (hominibus)...* Lipsa acestui

vechiul drept al « Valahilor » de a lua parte la o « *congregatio generalis* » a ordinelor Ardealului, ceea ce lămurește mai bine încă mișcarea lor din secolul următor și conștiința drepturilor lor. Dar tendința generală a stăpânitorilor era de a înăspri — și nu de a îmbunătăți starea locuitorilor de altă credință.

De sigur aceste condiții nefavorabile care au apăsat de atunci asupra Românilor ardeleni, nu dovedesc încă descălecatul. Dar ipoteza unei emigrări, nu numai de « ungureni » așezați în satele carpatice, dar a unor elemente de conducere atrase de vieața mai liberă de peste munți și izgonite de persecuția religioasă, ce a devenit pe urmă și națională, nu mai pare atât de neprobabilă în urma acestor constatări. De altfel nobilimea română din Ardeal n'ar fi urmat astfel decât drumul ce-l trăsese mai demult curentul de emigrare peste munți. Cum a spus-o mai de mult d-l I. Nistor: « Călcarea dreptului de proprietate al țăranilor asupra pământurilor cultivate și moștenite dela bătrâni, a dat primul imbold la emigrări» [1]). Să reținem în orice caz potrivirea datelor: 1290, acea a tradiției « descălecatului »; 1292, înlocuirea nobililor valahi prin nobili cumani în adunările ordinelor privilegiate din Transilvania.

Mai este însă un element de considerat, și acesta e chiar numele, sau porecla de « Negru » a Voievodului legendar. Această coloare care are un înțeles politic în terminologia popoarelor turco-mongole a fost interpretată în mod deosebit. Cu toate că părerea a fost combătută [2]), sunt încă destule indicii în favoarea lămuririi date de Onciul: « Epitetul *alb* dat capitalei unei țări principale, era un obiceiu general la popoarele turaniene... Țara dominantă fiind *albă*, cea supusă a fost numită, prin contrast, *neagră*. In mod analog, și Ardealul s'a numit, după cucerirea ungurească, « Ungaria neagră » [3]). Faptul e dovedit de o scrisoare din 1006 a episcopului Bruno,

---

document în noua colecție maghiară a fost relevată de d-l I. Moga, *Die Rumänen Siebenbürgens in den ungarischen Urkunden des Mittelalters*, Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa, VI, 1942, p. 100, n. 5.

[1]) *Emigrările de peste munți*, An. Ac. Rom. Mem. secț. ist., seria 2-a, XXXVII, p. 818.

[2]) v. I. Gherghel, *Zur Frage der Urheimat der Rumänen*, Wien 1910, p. 40 și urm.

[3]) *Originele Principatelor Române*, p. 23.

şi de o interpolaţie din veacul al XII-lea în cronica lui Adhémar de Chabannes, după cum în cea mai veche cronică rusească, Ungurii « albi » sunt acei cari cuceresc Panonia, fiind urmaţi mai târziu de cei « negri » [1]).

Pare deci cu atât mai ciudat că Onciul, care a cunoscut şi a semnalat această particularitate, nu a ajuns la concluzia ei logică, ci a căutat aiurea lămurirea lui Negru-Vodă, « personificare poetică a originelor în partea răsăriteană a Ţării Româneşti »: « Domn român, scrie el, venit aci din altă parte, şi nu din Oltenia, domn care întemeiază aci Statul, dar nu dinastia, domn căruia i se închină Basarabii Olteni, foşti înainte de dânsul şi urmaşi după el: Negru-Vodă, ca personificare a întemeierii Statului, reprezintă în tradiţie, din toate punctele de vedere, domnia Asăneştilor în Ţara Românească. . . » [2]). Oricari ar fi motivele, care nu ne interesează aci, pe cari Onciul le aduce în sprijinul acestei teze, ni se pare din însăşi alăturarea acestor două pasaje că concluzia se află într'o vădită contrazicere cu premisele. Nu fără dreptate Hasdeu observa în stilul său malițios că « a fost o poticneală nenorocită » [3]). Voivodul « Negru » din ţara Ungurească nu putea veni, aşa cum ne-o arată şi Cronica anonimă, decât din Ungaria « Neagră », ţinutul de curând cucerit, ţara de margine a regatului, care şi-a păstrat de altfel multă vreme, o autonomie vecină uneori cu independenţa, sub puternicii ei Voievozi [4]).

Credem însă că Onciul a văzut limpede în ce priveşte confuzia pe care tot el a stabilit-o, între întemeietorul descălecat din Ardeal şi adevăratul Radu-Vodă dela sfârşitul secolului al XIV-lea, confuzie sporită şi desvoltată de relaţiunea literară a cronicarilor târzii.

Concluzia lui îşi păstrează şi astăzi întreaga valoare: « Cât despre *Radul Negru*, devenit în acest fel fundator al Statului, nu poate după cele arătate, să mai încapă îndoială că per-

[1]) Mon. Hung Hist. Diplomataria, VI, 17, Mon. Germ. Hist. SS, IV, pp. 123 şi 131. Cf. G. Vernadsky, *Lebedia, Studies on the magyar background of Kievan Russia*, Byzantion, XIV, 1939, pp. 184—185.
[2]) D. Onciul, *op. cit.*, pp. 33—34.
[3]) B. P. Hasdeu, *Negru Vodă*, p. XLVIII.
[4]) I. Lupaş, *Realităţi istorice din Voevodatul Transilvaniei din sec. XII—XVI*, Anuarul instit. de Ist. Naţională, Cluj, VII, 1938.

sonajul istoric al mitului este Radul Basarab, domnul Ţării Româneşti, care după 1372, părăseşte feudurile ungureşti Amlaş şi Făgăraş, desfăcându-se de suzeranitatea regelui Ungariei; Radul Basarab întemeietorul Tismanei, Coziei şi Cotmenii şi probabil însă şi al altor mânăstiri şi biserici, glorificat de călugări mai mult decât vreunul din predecesorii săi şi numit în tradiţia dela Tismana chiar ca fundator al Statului. Dat fiind de o parte Radul-Vodă al călugărilor, de altă parte Negru-Vodă al tradiţiei populare ca fondator, cronicarii au împreunat pe amândoi în personajul astfel plăsmuit al lui *Radul Negru* » [1]).

Această interpretare are cu atât mai mult temeiu, cu cât e confirmată deplin de unele date, pe care Onciul nu le cunoştea atunci când publica studiul său, de o atât de pătrunzătoare critică istorică.

O cronică italiană contemporană, acea a fraţilor Gatari, închinată seniorului Padovei, Francesco de Carrara, aminteşte la anul 1377 de războiul pe care regele Ungariei, Ludovic I de Anjou, l-a dus împotriva lui « *Radano, prinzipe di Bulgaria infedelle* », care cu ajutorul Turcilor şi cu arme trimise de Veneţieni, vrăşmaşii regelui, îl adusese în grea primejdie. Biserica Sf. Maria din Zell mai păstra un secol mai târziu, darurile oferite de regele Ludovic, ca semn de mulţumire că fusese mântuit de marele pericol prin care trecuse în clipa bătăliei. Se lăuda de sigur către prietenii săi din Apus, în stil de « comunicat », cu izbânda pe care o câştigase, dar câţiva ani mai târziu măsurile luate la hotarul din sud-est nu arătau mai mult decât intenţia de a cuprinde cândva Ţara Românească [2]).

Radu-Vodă, care a domnit între anii 1376 şi 1384, ale cărui chip şi rămăşiţe ni le păstrează probabil pictura şi mormântul din biserica domnească dela Curtea-de-Argeş, nu a fost deci numai ctitorul evlavios de mânăstire, pe care l-au preamărit călugării ctitoriilor sale. El apare în istoria ţării aşa cum ni-l

---

[1]) *Originele Principatelor Române*, pp. 64—65.

[2]) Cf. G. I. Brătianu, *L'expédition de Louis I-er de Hongrie contre le prince de Valachie Radu I-er Bassarab en 1377*, Rev. hist. du Sud-Est Européen, II, 1925, p. 73 şi urm.

înfățișează monetele din vremea scurtei sale domnii: singurul domn român care și-a întipărit chipul, îmbrăcat din cap în picioare în armura de fier a cavalerilor războinici ai Apusului, contemporani cu el și rivali în isprăvi războinice. Iar sulița pe care o ține în mână, departe de a fi aci un simbol de vasalitate, cum încearcă a insinua studiul recent al unui istoric maghiar [1]), este dimpotrivă arma cu care a luptat împotriva suzeranității regelui Ungariei. Cinci veacuri înainte de războiul de independență împotriva Turcilor, Radu-Vodă a fost luptătorul neatârnării împotriva Ungariei, acel care a rupt, de sigur cu sacrificiul feudelor de dincolo de munți, legăturile de vasalitate pe care predecesorii săi le recunoscuseră la jumătatea veacului al XIV-lea. Lui și nu altuia, i se potrivește definiția târzie a cronicei că « după ce au trecut Domnul dincoace, n'au mai avut stăpânire peste Români în Ardeal, iar nici pe dânsul să-l stăpânească cineva n'a fost ». Era deci ușor și aproape firesc să se stabilească o confuzie în mintea urmașilor, între evenimentele mai puțin cunoscute dela sfârșitul veacului al XIII-lea și faptul de mare răsunet istoric și politic, al luptei lui Radu-Vodă împotriva puternicului suzeran angevin, întocmai cum tradiția istorică a Elveției a putut confunda unele fapte și împrejurări, din epoca mai aeche a originelor confederației cu acea mult mai precisă în vmintirea contemporanilor, a marii biruințe dela Morgarten.

INCHEIERE

Dacă este însă vorba de confuzii, mi se pare a fi de cea mai elementară logică să considerăm că într'o confuzie trebue să existe doi termeni. S'au luat mai multe trăsături dela cel mai recent, mai cunoscut, mai viu în amintirea cronicelor, dar aceste caracteristice s'au suprapus, ca un strat mai nou de pictură, unui fond mai vechiu, de a cărui existență iarăși nu ne putem îndoi. Radu-Vodă, întemeietorul independenței

[1]) L. Elekes, *Ungarn u. die Anfänge des rumäbischen Staatswesens, Siebenbürgen*, 1940, p. 117; cf. *Die Anfänge der rumänischen Gesellschaft,* Archivum Europae Centro-orientalis, VII, 1941, p. 454.

Voivodatului la sfârșitul veacului al XIV-lea, nu exclude deci, în părerea noastră, posibilitatea existenței unui « Negru-Vodă », descălecător de țară, în ultimii ani ai veacului precedent, confundat sau nu cu Basarab I.

Putința acestui descălecat, a cărui mărturie precisă nu e înscrisă într'un document contemporan, dar o păstrează o stăruitoare tradiție istorică, nu e contrazisă de împrejurările de politică generală ale vremii în care l-a așezat relațiunea Cronicei anonime, sau aceea pe care s'au întemeiat analele lui Luccari. Ultimul deceniu al veacului al XIII-lea și primul deceniu al celui următor deschid în istoria regatului unguresc o perioadă de criză și de lupte lăuntrice, care îl lipseau de orice posibilitate de a-și continua expansiunea sau chiar de a-și menține hegemonia dincolo de Carpați. Ca unele elemente ale nobilimii valahe din Ardeal, excluse din rândul ordinelor privilegiate, să-și fi încercat norocul dincolo de munți, sub conducerea unui « descălecător » îndrăsneț, rămâne deci o ipoteză pe care istoriografia noastră nu e obligată să o accepte, dar pe care nu mai are motive întemeiate de a o respinge, fără a o supune unei nouă și adâncite discuții și cercetări. Faptul pare a fi de altfel adeverit prin documente pentru fiii voievodului ardelean Ladislau Apor, răsculat împotriva regelui Carol Robert, cari continuă și după moartea tatălui lor a neliniști « părți însemnate ale regatului nostru din Transilvania ». Putem presupune, cu d-l I. Lupaș, că « *aceștia nu se vor fi refugiat în Serbia, ci în Țara Românească la Basarab cel Mare*, putând fi socotit și acesta între *dușmanii necredincioși regelui — amintiți în documentul dela 1329* »[1]). E deci cu atât mai probabil ca nobili *români* din Ardeal să fi apucat același drum, încă înainte de fiii voievodului Ladislau.

« Descălecatul » din jurul anului 1290, intercalat în cronologia Țării Românești dela stânga Oltului, între stăpânirea efectivă a lui Seneslau Voievod din 1247 și acea a lui Basarab, fiul lui Tihomir, a cărui primă mențiune sigură este din 1324, nu ar întâmpina din acest punct de vedere nicio dificultate. Data de 1310 la care Luccari amintește așezarea

[1]) I. Lupaș, *Un Voevod al Transilvaniei în luptă cu regatul ungar: Voevodul Ladislau (1291—1315)* în *Studii, Conferințe și comunicări istorice*, II, Cluj 1940, p. 40.

Scaunului de Domnie la Câmpulung, nu e nici ea în contrazicere cu realitatea istorică, a cărei mărturie e piatra de mormânt dela 1300 a comitelui Laurențiu, stăpânul de atunci al orașului dela poalele de miazăzi ale Carpaților [1]).

Chiar dacă ne oprim la cealaltă ipoteză, că Negru Vodă ar fi însuși Basarab, ceea ce de altfel nu s'ar mai potrivi cu versiunea literară a tradiției istorice, rămâne întreagă ideea descălecatului, mai ales când ne amintim că în țara Oltului, deci și a Făgărașului, Tătarii au fost întâmpinați la 1241 de oastea lui *Bezerenbam;* unii au voit să vadă în el un ban al Severinului *(De Zeuren ban)* dar cercetarea recentă a revenit asupra acestei interpretări, prea influențată de scrierea numelor în lista unui indice filologic, pentru a recunoaște în luptătorul de dincolo de munți tot un *Basarab-ban* [2]). De altfel și vatra numelui Băsărabă nu e tot în ținutul Hațegului și al Hunedoarei?

Dar vechea noastră tradiție istorică, de este să-i aflăm nouă temeiuri și să-i redăm crezare, mai are un rost, pe care la capătul acestei încercări de a o apăra împotriva tuturor criticelor care au contestat-o, nu se cuvine să-l nesocotim. Ea restitue Ardealului rolul său firesc de leagăn al Statului, după cum cercetările filologice și linguistice i-au restituit acel de leagăn al limbii și al poporului român. Prin aceasta, tradiția istorică și cercetarea graiului nu fac decât să întregească ceea ce natura însăși a înscris în relieful de stâncă al podișului carpatic, a cărui coroană de munți străjuește peste veacuri desvoltarea acestui neam și împlinirea destinelor sale pe pământul vechii Dacii.

---

[1]) Un comite Laurenţiu de Doboka, ban al Severinului, la 1272, fiul altui Laurenţiu, Voievod, din timpul lui Bela IV. V. Hurmuzaki, *Doc,* I, 1 p. 420. Să fie şi acel din Câmpulung din aceeaşi familie? Familia de Doboka a fost înrudită mai târziu cu Basarabii.

[2]) N. Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei,* Acad. Română, Studii şi Cercetări, XXI, p. 520.

ASPECTE GEOPOLITICE ŞI CULTURALE DIN TRANSNISTRIA

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică din 10 Iulie 1942

Cu patru hărţi şi două anexe

In studiul meu asupra Românilor Transnistrieni, apărut la Cernăuţi în 1925, am urmărit originea elementului etnic românesc de dincolo de Nistru, precum şi răspândirea lui spre răsărit până la Nipru şi până în Caucaz. In urma cercetărilor mele de atunci izbutisem să arăt, că aşa numita *Republică Moldovenească* nu cuprindea în graniţele sale decât numai o parte din aşezările româneşti transnistriene [1]). Ea fusese proclamată la 12 Octomvrie 1924 cu scopul mărturisit de a deveni « *un magnet puternic* » pentru Moldovenii dintre Prut şi Nistru, « *o suliţă* » în coasta Basarabiei româneşti şi « *o permanentă ameninţare* » pentru România. Corespondentul din Moscova al ziarului « *Vossische Zeitung* », cu data de 26 Octomvrie 1924, conchidea că « Republica Moldovenească, mică pentru moment, urmează să se unească la timpul său cu Basarabia şi să formeze cu ea împreună o mare republică sovietică românească în cadrul Uniunii Sovietice Ruseşti. Acesta este înţelesul nouei Republici Moldoveneşti ». *Corriere dela Sera* din Milano constată la 22 Septemvrie 1924 că « Republica Moldovenească este menită să devină un stat de

[1]) Ion I. Nistor, *Românii Transnistrieni*, Cernăuţi, 1925, p. 82 urm.

rudenie și un centru de atracție pentru Basarabia. Prin crearea ei se tinde în mod vădit la sdruncinarea poziției României în Basarabia ». Ziarul finlandez « *Usi Snomi* » arăta că « Proclamarea Republicii Moldovenești, nu înseamnă decât un atac al Sovietelor împotriva României, cu scopul vădit de a revoluționa populațiunea basarabeană ». Până și ziarul bulgar « *Demokraticeski Sgodar* » califica, în numărul său din 9 Decemvrie 1924, proclamarea Republicii Moldovenești drept « o provocare directă la adresa României ».

Iar când la 1936 cercetătorul rus M. V. Sergievski încercă în « *Studiile* sale *Moldovenești* » [1]) să conteste vechimea și larga răspândire a elementului etnic românesc dincolo de Nistru, am ținut de a mea datorie să insist în ședința Academiei din 10 Martie 1939, cu date istorice concrete, asupra vechimii conaționalilor noștri acolo și asupra răspândirii lor în guberniile *Podolia*, *Cherson*, *Taurida* și *Ecaterinoslav* sau Dniepropetrovsc cum se numește astăzi [2]).

Evenimentele politice din ultimul timp, în strânsă și organică legătură cu operațiunile militare încă în curs, au creat o nouă situație politică dincolo de Nistru. Inaintarea victorioasă a trupelor germano-române până la Bug și chiar departe dincolo de acest fluviu până la Nipru, Don, și Volga a înlesnit ocuparea militară a întregului teritoriu dintre Nistru și Bug de către trupele române și închegarea unui guvernământ românesc acolo. Prin măsurile acestea de ordin militar și administrativ s'a ajuns în spațiul transnistrian la o delimitare concretă pe teren și la dobândirea unui suport teritorial stabil pentru noua provincie românească numită *Transnistria*.

Granițele noului guvernământ sunt desemnate de însași structura geofizică a terenului, care se estinde între cursurile meridionale ale fluviilor *Nistru* și *Bug*, până la revărsarea lor în Marea Neagră, prin caracteristicele lor estuare sau limanuri tipice regiunii nordpontice. Granița de apus și de răsărit a Transnistriei este mascată în mod natural de aceste două mari

[1]) M. V. Sergievski, *Studii Moldovenești* (rusește), în ediția « *Institutului de Limbă și Cugetare* » de pe lângă Academia de Științe din Moscova, Moscova—Leningrad, 1936.

[2]) Ion I. Nistor, *Vechimea așezărilor românești dincolo de Nistru*, în « *Anal. Acad. Rom.* », Ist. Ser. III. Tom. XII, p. 203 urm.

fluvii, bogate în vaduri îndemânatice care înlesnesc circulaţia cu ţările vecine. Graniţa de Sud atinge ţărmul pontic între limanul Nistrului şi al Bugului. Frontiera Transnistriei spre Nord-Vest este marcată de cursul râurilor *Liadova* şi *Rov*, dintre care primul se revarsă în Nistru mai sus de Movilău, iar al doilea în Bug, la Nord-Est de Moviliştea.

Guvernământul Transnistriei ouprinde în graniţele sale fluviale bine marcate un areal de aproape 50.000 km^2. In estimaţia aceasta Transnistria ar întrece suprafaţa Basarabiei cu vreo 5.000 km^2, iar în raport cu Bucovina, Transnistria ar apărea de cinci ori mai mare. In împrejurările actuale numărul locuitorilor este greu de stabilit, ţinându-se seama de faptul că guvernământul Transnistriei se compune din regiuni desprinse din guberniile Podolia şi Cherson, dar mai ales avându-se în vedere recentele deplasări masive de populaţie, consecinţe fatale ale războiului. Totuşi credem că numărul populaţiei poate fi estimat la aproape 3 milioane de suflete. *Institutul* nostru *Central de Statistică* a îndrumat un recensemânt general al populaţiei din Transnistria. În prezent se lucrează la totalizarea rezultatelor adunate pe teren, astfel că în scurtă vreme vom fi în măsură să cunoaştem numărul exact al populaţiei din acest guvernământ transnistrian.

In privinţa administrativă, teritoriul guvernământului Transnistriei a fost împărţit în 13 circumscripţii sau judeţe, cu reşedinţa administraţiei în următoarele localităţi: *Movilău*, *Iampol*, *Tulcin*, *Râbniţa*, *Balta*, *Ananiev*, *Golta*, *Tiraspol*, *Ovidiopol*, *Odessa*, *Berezovca* şi *Oceacov*. Şase din aceste reşedinţe de judeţ se găsesc la Nistru, cinci în părţile Bugului iar două pe litoralul pontic. Transnistria este străbătută în lungul ei de linia ferată Jmerenca-Odessa, cu patru ramificaţii spre Nistru şi anume în punctele *Movilău*, *Râbniţa*, *Tiraspol* şi *Ovidiopol* şi cu 3 ramificaţii spre Bug şi anume în punctele *Gulmic*, *Golta* şi *Cantacuzenca*, cu legătură ferovială directă cu Odessa. Reşedinţele de judeţ sunt legate între ele prin drumuri mai mult sau mai puţin carosabile. Lungimea şoselelor propriu zise este foarte redusă. Centre mai importante cu populaţie românească sunt oraşele *Tiraspol*, *Balta* şi *Ananiev*. Reşedinţa pasageră a guvernului fostei Republici Moldoveneşti fusese la

Birzula, Balta și la urmă la Tiraspol, (Vezi harta Transnistriei din Anexă cu împărțirea în județe).

Din punct de vedere hidrografic, Transnistria este străbătută de numeroase râuri, dintre care unele se revarsă în Nistru, altele în Bug, iar câteva direct în mare. Două din aceste râuri și anume *Iagorlîcul* și *Codîma* merită o deosebită atențiune din partea cercetătorilor geopolitici. Iagorlîcul izvorește din înălțimea dela *Cornorata*, Mai sus de *Birzula*, străbate satele *Florea*, *Mălăești* și *Doibani* și se varsă în Nistru la localitatea *Iagorlîc* mai sus de *Dubăsari* în preajma Orheiului. Codîma izvorește la Nord-Vest de Balta, se îndreaptă spre răsărit și se varsă în Bug mai sus de *Golta*. Văile acestor două râuri împart Transnistria în două, în *țara de sus* și în *țara de jos*, ambele cu desvoltare istorică aparte, foarte deosebită una de alta.

Insemnătatea geopolitică a acestor văi rezidă în faptul că ele formau din vechime hotarul dintre *Podolia* și *Olatul Tătăresc dela Oceacov* sau *Ucraina Hanului* cum se mai numea țara de jos a Transnistriei. Țara de sus, ca parte integrală a Podoliei, a aparținut cu o mică întrerupere Poloniei până la a doua desmembrare a acestei țări în anul 1793. In organizația administrativă a Podoliei, țara de sus a Transnistriei de azi constituia *ținutul sau* voivodatul *Bratlaviei*, numit astfel după capitala *Bratlav*. Jurisdicția bisericească asupra credincioșilor pravoslavnici din acest ținut era exercitată de episcopul «*Bratlavului și al Cameno-Podolului*» [1]). Nobilii poloni stăpâneau acolo vaste latifundii, pe care le cultivau cu oameni adunați din toate părțile, între care și foarte numeroși Moldoveni, care, mânați de felurite nevoi și de vremelnicele nestări din Moldova, găseau în regiunile vecine din Podolia larg teren de muncă și de pricopseală. Unul dintre proprietarii cei mai cuprinși în Transnistria podoliană fusese principele Liubomirski, pe ale cărui domenii s'au fundat mai apoi târgurile Balta și Dubăsari.

La 1672 Podolia cu capitala Camenița deveni o raia turcească și rămase sub stăpânirea pașalei dela Camenița până la

---

[1]) D i m. D a n, *Protopopul Mihail Strelbițchi*, Cernăuți, 1912, p. 13 urm.

1699, când numai în temeiul tratatului de pace dela Carlovăţ Podolia reveni din nou Poloniei. In vremea aceea supremaţia turcească se estindea şi asupra *Ucrainei* de dincolo de Bug până la Nipru. Duca-Vodă ajunsese hatman al acelei Ucraine, cu reşedinţa la *Nemirova*. Faimosul său conac dela *Peştera*, mai jos de Nemirova, pe Bug, făcea parte din acea Ucraină transbugeană, despărţită de Moldova prin largul cuprins al teritoriului Transnistriei podoliene. Afirmaţiunile retorice în legătură cu pretinsa stăpânire a lui Duca-Vodă asupra Transnistriei, sunt complet lipsite de temeiuri istorice. Duca-Vodă n'avea decât drumul liber prin guvernământul Transnistriei de astăzi spre Ucraina, unde fusese rânduit hatman de către Turci, iar această liberă trecere era garantată prin faptul că şi Podolia se găsea atuncea sub supremaţia sultanului [1]). harta inginerului Rigelman din 1785, ţara de sus a guvernământului Transnistriei apare sub numele de « *Podolia Turcească* » [2]), (vezi excerptul din acea hartă în Anexa Nr. 2).

Cu totul altfel ni se înfăţişează trecutul geopolitic al ţării de jos din guvernământul Transnistriei. Aceasta formează un patrat hidrografic flancat la apus şi răsărit de fluviile Nistru şi Bug, la miazănoapte de râurile Iagorlîc şi Cadîma, iar la miazăzi de litoralul pontic. Regiunea aceasta ajunsese încă de pe la mijlocul secolului al XIII-lea sub stăpânirea *Tătarilor Nogăieni* şi rămase sub această stăpânire până la anul 1792, când ea, în temeiul tratatului ruso-turc dela *Iaşi*, fu încorporată imperiului moscovit. Indelungata supremaţie tătară a imprimat toponimiei acestui teritoriu un caracter străin, tătar. Râurile care-l parcurg dela Nord spre Sud poartă până astăzi nume tătare ca *Cuialnicul* Mare, Mic şi de Mijloc care se unesc în limanurile *Cuialnic* şi *Hagi-Bei* cu faimoasele lor nămoluri tămăduitoare. Nume tătare păstrează până astăzi *Agialîcul Mare* şi *Mic*, deopotrivă cu *Tiligul*, ale cărui ape se pierd în limanul cu acelaşi nume, lung de zeci de km; râurile *Iasîc*, *Bierezan*, *Turugan* şi *Ianciocrac* se unesc câteşi

[1]) Ion I. Nistor, *Ucraina în oglinda cronicilor moldoveneşti*, în « *Anal. Acad. Rom.* ». Ser. III. Tom. XXIV, p. 101 urm.; N. P. Smochină, *Republica Moldovenească a Sovietelor*, p. 12.

[2]) Alex. Rigelman, *Letopisnoe povestovanie o Maloi Rossii 1785—1786*, Moscova, 1847.

patru în limanul dela Bierezan. In mlaștinele Nistrului, mai sus de liman, se revarsă apele *Cuciurganului.* La granița de răsărit Bugul primește apele *Bacșalului*, *Sertalei* și *Cicecleiei*, toate nume tătărești, ce s'au păstrat până în ziua de astăzi neschimbate. Tătară este și toponimia puținelor localități care s'au mai păstrat din acea vreme, ca *Hagi-Dére* pentru Ovidiopol, *Hagi-Bei* pentru Odessa și *Uzù*, moldovenește *Vozia* pentru Oceacov, toate pe litoralul pontic. In interior vechea toponimie tătară s'a mai păstrat doară în numele localităților *Tuzla*, *Cuciurub*, *Cuciubei*, *Beicuș*, *Ianciocrac*, *Buiolic*, *Calacleia*, *Cebruc*, *Caragas*, *Buialîc*, *Iagorlîc*, *Ciceclia*, *Taslîc* ș. a.

Țara aceasta de jos a Transnistriei forma o provincie sau un *olat* al hanatului tătăresc din Crimeea cu reședința la *Bachcisari* la Nord de Sevastopol. Față de Turci hanul Tătarilor se găsea în același raport de vasalitate ca și voievozii Moldovei, Țării-Românești și ai Daciei transilvănene. După reședința locțiitorului sau *caimacamului* hănesc cu rang de seraschier dela *Uzù* sau *Vozia*, numită mai apoi Oceacov, olatul acesta de graniță a hanalului s'a numit *Olatul dela Oceavov* sau mai târziu și *Ucraina Hanului.*

Apărarea acestui olat era încredințată seminției sau *hordei Edissan*, (vezi harta Transnistriei la 1789, anexa Nr. 3). Căpeteniile hordei, care se compunea din cete sau *drîmbe* se numeau *bei* și *mârzaci.* Aceștia se împărțiseră în stăpânirea vastului teritoriu de stepă, unde pășteau nenumăratele lor turme de oi, cirezi de bovine, herghelii de cai aproape sălbatici și chiar turme de cămile și dromaderi. Conacurile lor se numeau *câsle* sau *auluri*, care primeau de regulă numele proprietarilor lor. Posesiuni întinse în Transnistria aveau și căpeteniile hordelor *Orac*, *Orum-Beg* și *Ismail-Canessi*, care pe timpul lui Alexandru-Vodă Lăpușneanul cuprinseră și *stepele Bugeacului* de dincoace de Nistru, unde se războiau mereu cu Moldovenii din Codrul Tigheciului.

Olatul tătăresc din Bugeac apare în harta lui Reicherstorf din 1541 sub numele de *Basarabia.* Nouă și surprinzătoare este vestea pe care ne-o dă căpitanul austriac Lauterer în *Jurnalul călătoriei sale pe uscat dela Cherson la Viena prin*

Rusia-Nouă, Basarabia și Moldova, din toamna anului 1782. Căpitanul Lauterer întreprinsese în vara anului 1782 o călătorie de informații militare și comerciale la Cherson, probabil din ordinul casei comerciale *Willeshofen et Comp.* care încerca tocmai atunci să pătrundă în comerțul pontic. In călătoria sa Lauterer era însoțit de Olivieri reprezentantul acestei firme vieneze care trimisese în 1782 un vapor cu mărfuri la Galați [1]). Este probabil ca Lauterer să fi ajuns pe mare la Cherson. De acolo el se reîntoarse la Viena pe uscat, prezentând autorităților, în serviciul cărora se afla, un raport amănunțit asupra călătoriei sale prin Transnistria, *pe care el o numește Basarabia* și prin Moldova [2]).

Căpitanul Lauterer porni la 28 Octomvrie 1782 din Cherson, străbătu distanța dintre Nipru și Ingul și ajunsese a doua zi în localitatea *Polocica* pe Ingul, situată în *Rusia-Nouă*, căci așa se numea dela anul 1774 încoace vechea Ucraină dintre Bug și Nipru, ajunsă sub supremația țaristă prin dispozițiunile tratatului de pace dela Cuiciuc-Cainargea. La Polocica drumul se bifurca, o linie ducea spre *Elisabetgrad*, iar alta ducea dealungul Bugului la *Olviopol*. In calea sa spre Olviopol căpitanul Lauterer poposea adeseori pe la închegările primitive ale unor veterani zaporojeni cari fuseseră colonizați în Noua-Rusie și cari aveau în proprietatea lor mari cirezi de bovine și herghelii de cai, numărând până la 3.000 de capete. Transversând văile râurilor *Granacleia* și *Ieloneț*, Lauterer nu întâlni în acea vastă regiune decât o singură familie de Polonezi care sălășluia într'un bordeiu săpat în pământ. Pornind de acolo el ajunse la râul *Mertva-Voda*, unde găsi o moară mânată de apă. De acolo el se îndreptă spre Bug la localitatea *Constantinovca*. unde nu găsi decât 4 veterani colonizați de Ruși care, pe lângă loturi de cultură ce le fuseseră puse la îndemână de statul rusesc, ei mai primiră și o pereche de boi, un cal și o vacă pentru nevoile gospodăriei lor. Pe lângă plugărie noii coloniști se mai îndeletniceau și cu pescuitul în apele

---

[1]) Ion I. Nistor, *Corespondențe Diplomatice și Rapoarte consulare*, în col. *Hurmuzaki*, vol. XIX, 1. Nr. V, p. 6; cfr. *ibid.* Nr. XXX, p. 30 și Nr. XC, p. 103.

[2]) *Journal über die Reise zu Lande von Cherson nach Wien, durch Neu-Russland, Besarabien und die Moldau* in Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Sig. K.IX.9, reprodus în anexa I.

Bugului. De acolo, călătorii, înaintând spre Nord, poposiră în satul *Michea* sau *Maghia* pe Bug, proprietatea contelui *Tekely*, descălecat de curând de veterani și țărani. Locuitorii acestui sat trăiau din vânatul peștelui din Bug, pe care-l vindeau în Polonia. Profitul îl împărțeau supușii ruși și turci între ei, fiindcă Bugul forma graniță între aceste două țări. Tot acolo apele Bugului care cădeau în cascade mânau și mai multe mori de apă pentru măcinatul grânelor dar și pentru bătutul pănurilor de lână în piuă. După alte șase ceasuri de drum căpitanul Lauterer ajunse în faptul serii la *Olviopol*, o localitate descălecată numai cu patru ani în urmă la confluența *Siniuchei* cu Bugul, la un punct unde se atingeau granițele Rusiei, Turciei și Poloniei. La acest *triplex confinium* comandantul stațiunii de postă era maiorul *Bulevici-Constantinovici* din *Semlin*, pentru care Lauterer avea o scrisoare de recomandație, grație căreia el și tovarășii săi de drum primiră fără nicio greutate caii de postă pentru continuarea călătoriei la Iași. Căpitanul Bulevici, fiul lui Constantin din Semlin, era fără îndoială una din căpeteniile Sârbilor din Bacica și Banat care emigraseră de curând în *Serbia Nouă* de dincolo de Bug. Intre aceştia se găseau și numeroase cete de Români bănățeni, care găsiseră acolo o nouă patrie, contribuind astfel la sporirea numărului elementului etnic românesc răspândit asupra acestor largi meleaguri. Tot acolo se găsea și o veche cetățuie numită *Orel*, adică pajură, care era ocupată de un pluton de infanterie sub comanda unui locotenent-colonel rus. Albia Bugului este la punctul acesta stâncoasă, astfel că apa cade în cascade, împiedecând navigația pe Bug, care nu urca mai sus de aceste praguri. In fața Olviopolului, pe malul opus al Bugului, în Podolia, fusese descălecată de asemenea numai de curând localitatea *Bugopol*, adică cetatea Bugului, proprietatea prințului Liubomirski. Mai jos de gura Codîmei se găsea pe teritoriul Hanului vechea localitate tătărească *Olt*, în fața Bugopolului și a Olviopolului. Pe harta dela 1789 se găsește însemnată în colțul dintre Codîma și Bug cetatea Tatar-Orel, adică vulturul tătar, care pare să fie identică cu localitatea *Olt* menționată de Lauterer azi *Golta*, capitala județului cu același nume. In baza acestei mărturii credem

că o rectificare a numelui *Golta* în *Olt* se impune. (Vezi harta Transnistriei).

Dar ceea ce pare mai interesant în jurnalul lui Lauterer este afirmaţia sa, că această localitate tătărească se găsea în *Basarabia*. — von Bogopolje gegenüber dem Bug lieget in *Besarabien* das schon alte türkische Dörfchen *Olt* —. Din titlul jurnalului său de călătorie precum şi din această precisă localizare a satului Olt, rezultă că Lauterer înţelegea sub *Basarabia* olatul tătăresc dela Oceacov sau Ucraina Hanului, deci ţara de jos a Transnistriei de astăzi. O confundare cu Basarabia bugeţiană pare cu totul exclusă, prin faptul că Lauterer care sosise cu vasul firmei Willeshofen la Galaţi, nu putea ajunge la Cherson decât prin Delta Dunărei, o călătorie care îi oferise ocazie suficientă de a cunoaşte împrejurările politice din sudul Basarabiei şi în deosebi din Bugeac. Aşa fiind nu putem găsi altă explicaţie pentru afirmaţia de mai sus a căpitanului Lauterer decât aceea că olatul tătăresc dela Oceacov se numea şi el *Basarabia* deopotrivă cu olatul bugeţean de dincoace de Nistru, care, precum am arătat mai sus, apare în hătţile timpului sub numele de Basarabia, cu mult mai înainte ca Ruşii să fi extins acest nume asupra întregului teritoriu moldovenesc dintre Prut şi Nistru. Din relatările căpitanului Lauterer rezultă deci limpede că şi olatul tătăresc dela Oceacov era privit ca o *Basarabie*. De altfel faptul acesta este confirmat şi prin harta inginerului Alexandru Rigelman pe care o găsim anexată la lucrarea sa asupra *Rusiei Mici* din anii 1785—1786. Pe harta aceasta, pe care o reproducem, olatul Oceacovului sau Ucraina Hanului apare unit cu Bugeacul sub numele de *Basarabia* [1]). (Vezi excerptul din harta lui Rigelman sub Nr. 4). In legătură cu năvălirile tătăreşti din Basarabia trans nistriană s'a numit probabil şi vadul dela Ostrog din Volhinia după Sarnicki « *brod basarabski* » adecă vadul băsărăbean [2]).

In jurul acestui triplex confinium Olviopol-Bugopol-Olt duceau poduri plutitoare peste Bug în toate direcţiunile

[1]) Alexandru I. Rigelman, *Letopisnoe povestovanie o Maloi Rosii, 1785—1786*, Moscova, 1847.
[2]) Sarnicki, col. 1905, 1891, 1912.

spre Polonia, Rusia și Turcia. Lauterer arată că peste aceste poduri plutitoare se exportau din Polonia la Oceacov făină, fructe și grăsime. La Cherson pe lângă productele de mai sus se mai vindeau mari cantități de vutcă sau vinars și de lemn de construcție. In schimb se importa în Polonia sare dela litoralul pontic.

Pornind din Olt, Lauterer își continuă călătoria de-a-lungul țărmului drept al Codîmei pe teritoriul olatului tătăresc, atingând localitățile Podul de Piatră - Kameni-Most - *Holmul Peralita* și *Andriașec* pentru a ajunge la *Balta*, care se ridica în jurul conacului boieresc al prințului Alexandru Liubomirski. Dela Balta, Lauterer își continuă drumul pe Iagorlîc în jos, unde, atingând localitatea *Staurova* ajunse seara la localitatea turcească *Dubăsari* numită astfel după îndeletnicirea locuitorilor cu așezarea de *dubase*, adică de luntre, care mijloceau trecerea peste Nistru în Moldova. Lauterer găsi regiunea de graniță dela Olviopol la Dubăsari, nisipoasă și lipsită de lemn. Numai dincoace de Balta el trecu printr'o dumbravă de stejari. — Die Gegend von Olviopol bis hieher ist meist sandig und kahl ohne Holz, nur hinter Balta passieret man ein kurzes mit eichenen Gesträuchen bewachsenes Gebirg —.

După trecerea Nistrului la Dubăsari, Lauterer își continuă călătoria prin *Budești* la *Chișinău*, pe care ni-l înfățișează ca pe un târg de comerț destul de mare — eine ziemlich grosse Handelstadt —. Pe drumul dintre Budești și *Călărași* (Boridko) el întâlni 15 care trase de câte 4 boi, care se întorceau deșarte dela Galați, unde transportaseră cereale. Carele făcuseră drumul acesta în curs de 5 săptămâni și anume 2 săptămâni la dus, 2 la descărcat la Galați și o săptămână la întors. Străbătând prin Codrul Bâcului, Lauterer ajunse la *Rezina* unde trecu Prutul pentru a lua drumul la *Iași*, capitala Moldovei, care îi păru foarte mare, așezată pe înălțimi armonice, împodobite cu numeroase mânăstiri și biserici. In oraș el văzu multe case de zid și palate frumoase pentru boieri și pentru slujbașii curții. El întâlni la Iași mulți meșteșugari germani cari aveau acolo o biserică catolică și alta evanghelică. Târgoveții din Iași făceau negoț mare cu tot felul de mărfuri, producte indigene și străine. In călătoriile lor de negoț, comer-

cianții din Iași ajungeau până la Debrețin și până la Graz, de unde importau mărfuri diferite. Vestite erau iarmaroacele moldovenești care erau frecventate de mulți negustori străini.

Dela Iași căpitanul Lauterer cu însoțitorii săi trecu prin Botoșani la Suceava de unde își continuă călătoria prin Cernăuți, Leov și Cracovia la Viena. Acolo el ajunse numai la 8 Martie 1783. Lauterer a făcut deci drumul dela Cherson la Viena în intervalul dela 28 Octomvrie 1782 până la 8 Martie 1783, deci în timp de 4 luni și jumătate sau de 132 de zile. (Vezi anexa I în care reproducem jurnalul în original).

*

Nu trecură cinci ani dela călătoria lui Lauterer prin olatul tătăresc din țara de jos a Transnistriei, când la 1788 izbucni un nou războiu între Ruși și Turci, în urma căruia Rușii dobândiră Oceacovul cu întreg olatul tătăresc dintre Bug și Nistru. Tratatul de pace încheiat la Iași în 1792 puse capăt stăpânirii turco-tătare în Transnistria meridională. Hoardele tătărești se retraseră în Crimeea, iar teritoriul transnistrian evacuat de ele deveni un vast teren de colonizare cu elemente agricole, ademenite acolo de Ruși din toate țările vecine și în deosebi din Moldova. Pământul cucerit dela Tătari fu împărțit în loturi de 1.500 până la 24.000 deseatine și atribuit foștilor luptători din oștirea rusească biruitoare, dară și moșierilor ruși, polonezi și moldoveni cari doreau să se colonizeze acolo. In izvoadele de colonizare găsim și 56 de nume de boieri moldoveni cari primiră terenuri de colonizare într'o extindere de 377.445 de deseatine, ceea ce constitue aproape jumătate din suprafața cultivabilă a Bucovinei [1]).

Aceeași politică de colonizare o aplicară Rușii și în țara de sus a Transnistriei, în partea podoliană, care fu încorporată imperiului lor cu un an în urmă, adecă la 1793. Rușii încercară să sporească numărul Moldovenilor în Transnistria, desvoltând o vie propagandă în Moldova. Contele Panin preconiza planul de a muta toată populația Moldovei în Transnistria și de a

[1]) Ion I. Nistor, *Românii Transnistrieni*, p. 52 urm.

crea acolo o *Moldovă-Nouă*, sub oblăduirea pravoslavnică a împărătesei Ecaterina [1]). La rândul lor Bolșevicii n'au făcut decât să actualizeze în Transnistria planurile politice ale lui Panin, camuflându-le în forma unei efemere Republici Moldovenești. Astfel luară curând ființă numeroase sate moldovenești în Transnistria. Din 67 de sate menționate de mitropolitul Gavriil Banulescu, mai bine de jumătate erau locuite exclusiv sau în bună parte de Moldoveni [2]). Din cele 41 de sate menționate de Sergievski în oblastia Oceacovului, 30 se pomenesc pentru întâiași dată numai după 1792 [3]).

Noua ocârmuire rusească puse temelia orașelor Odessa, Tiraspol și Ovidiopol din țara de jos pe care o înglobă guberniei Chersonului, câtă vreme țara de sus continuă a face parte integrantă din gubernia Podoliei. Dintr'un *Prospect statistic și topografic al provinciilor de Sud ale imperiului rusesc* din anul 1818, care se păstrează în arhivele din Viena aflăm că în acea vreme *Odessa* care se ridicase pe ruinele Hagi-Beiului de odinioară, n'avea decât 5.000 de locuitori, iar *Tiraspolul* este arătat ca o puternică cetate pe țărmul stâng al Nistrului. Prospectul *inedit* din 1818 cuprinde date prețioase privitoare la situația geopolitică a Rusiei meridionale și de aceea găsim de cuviință de a-l da publicității în anexa a II-a. Și aceasta cu atâta mai vârtos, cu cât interesul pentru situația geografică și politică din Rusia este astăzi mai viu ca oricând. Prospectul face parte din lăsământul literar al arhiducelui Carol de Habsburg [4]).

La marea operă de colonizare a Transnistriei au contribuit pe lângă elementul românesc și elementele etnice grecești, sârbești, bulgărești și în deosebi *germane*, care au creat numeroase colonii în regiunea din preajma Odessei [5]).

---

[1]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, II, pp. 339 și 341.

[2]) I. Frațiman, *Administrația bisericească a Românilor de peste Nistru*, în « *Rev. Soc. Ist. Arh. biser.* Chișinău, vol. XII, p. 140—210.

[3]) M. V. Sergievski, *o. c.*, p. 77 urm.

[4]) *Statistische und topographische Übersicht der südlichen Provinzen des Russischen Reiches* (1818) Nachlasse des Erzherzogs Karl. Wiener Haus-, Hof- und Staats-Archiv, Sig. K. IX/16.

[5]) Hurmuzaki-Iorga, *Docum.*, XVI, Nr. 1765, 1777, 1798 și 2074 pp 861, 865, 871, 876, 969 și 1119; cfr. I. Stach, *Die detsdchen Kolonien in Südrussland* Prischib, 1904; A. Klaus, *Unsere Kolonien*, 1869 (rus) și traducerea germană de I. Twos, p. 18.

Dar cu toate acestea elementul predominant ca număr şi vechime era elementul etnic românesc. Cu ocazia împărţirii administrative a olatului cucerit dela Tătari în patru judeţe şi anume *Tiraspol*, *Ananiev*, *Odessa* şi *Nicolaiev*, s'a alcătuit, în temeiul ucazului Ecaterinei din 27 Ianuarie 1792 o catagrafie a aşezărilor din această regiune cu numărul locuitorilor şi cu suprafeţele hotarelor săteşti. In judeţul *Tiraspol* erau cuprinse 79 de sate, în care numărul populaţiei varia între 200—600 de suflete bărbaţi şi femei. Satele cu populaţia cea mai numeroasă din acest judeţ erau: Dubăsari, Caragaci, Sucleia, Părcani, Mălăieşti, Teia, Speia, Batow, Taşlîc, Coşniţa, Pererita, Delachei, Malovala, Roghi, Goian, Iagorlîc, Doi-bani, Ilia, ş. a. In judeţul *Ananiev* sunt arătate 84 de sate cu hotarele lor, dintre care cele populate de 100—700 de suflete apar localităţile: Ananiev, Handrabura, Holmu, Asinoasa, Valea-Hoţului, Balta, Baital ş. a. In judeţele *Odessa* şi *Nicolaiev* catagrafia nici nu mai indică numărul locuitorilor, ci se mărgineşte a arăta vetrele satelor cu suprafeţele loturilor de colonizare [1]). Dacă privim mai de aproape satele cele mai populate din vremea aceea, vedem că mai toate erau sate *moldoveneşti*, descălecate acolo de mai înainte sub dominaţiunea tătară. Caracterul românesc al acelor sate este confirmat şi de mitropolitul Gavriil Banulescu şi de curând de însuşi Sergievski [2]). *Aşa fiind putem susţine cu drept cuvânt că Românii sau Moldovenii constituesc cel mai vechiu element etnic din ţara de jos a Transnistriei.* Invăţătura creştinească a acestor Moldoveni pe la anul 1765 era încredinţată mitropolitului *Daniil* al *Proilaviei*, *Tomarovei*, *Hotinului*, al *ţermurilor Dunărei* şi *Nistrului şi al Ucrainei Hanului*, dela care ni s'au păstrat chiar şi trei gramote de hirotonie în *limba moldovenească*. Cu binecuvântarea mitropolitului Daniil s'au sfinţit bisericile moldoveneşti dela Malovata, Doroţcoe, Mahala, Pcgrebu şi Dencov situate toate în Ucraina Hanului [3]).

[1]) *Memoriile Soc. d. Ist. şi Arheologie din Odessa*, II, p. 770 urm.; I. Fraţiman în « *Buletinul Soc. Ist. Let. B. P. Hasdeu* », vol. I, pp. 28—42.

[2]) M. V. Sergievski, *o. c.*, p. 77 urm.

[3]) A. G. Lebedinţev, *Ucraina Hanului* (rus) retipărită în « *Memoriile Societăţii Istorice şi de Antichitate din Odessa* », vol. XXXI, p. 1 urm.; cfr. I. Fraţiman, *Administrarea bisericească la Românii Transnistrieni*, în « *Buletinul Soc. Ist. Lit. B. P. Hasdeu* » vol. I. Chişinău, 1921, p. 14 urm.

Indată după cucerirea acestui olat tătăresc principele *Potemkin* preconiza ideea înfiinţării unei episcopii proprie pentru Transnistria, numită « *Episcopia Oceacovului şi Dubăsarilor* », care să cuprindă pe toţi credincioşii pravoslavnici din oraşele şi satele dintre Bug şi Nistru până la Marea Neagră, pentrucă « în acele oraşe şi sate trăiau pe lângă Ciornomorţi şi *Moldoveni* şi Poloni aşezaţi acolo ». Pentru demnitatea de episcop al noai eparhii, Potemkin avea în vedere pe arhimandritul *Iov*, care era « om blând şi cucernic şi care *cunoştea limba moldovenească* şi pe cea polonă » [1]). Propunerea lui Potemkin avea la temelia ei vechile tradiţiuni culturale moldoveneşti care se legau de târgurile Movilău şi Dubăsari.

Târgul *Movilău* de pe malul stâng al Nistrului, capitala de astăzi a judeţului cu acelaşi nume din Transnistria, s'a ridicat pe moşia Cantacuzineştilor. Taxele din vama Movilăului curgeau în visteria domnească din Iaşi, iar căpitanul de Soroca îşi avea pe nămestnicul său la Movilău. Iarmaroacele dela Movilău erau vestite, iar sorocul lor se « *striga* » din vreme la Iaşi. Administraţia comunală a târgului Movilău se face de un şoltuz sfătuit de pârgari ca şi în târgurile moldoveneşti de dincoace de Nistru. La 1740 era şoltuz la Movilău un oarecare *Burcă* [2]). Elementul românesc predomina în vremea aceea şi în localităţile vecine de pe malul stâng al Nistrului şi anume la *Iaruga*, *Iampol*, *Silibria* şi *Râşcov* [3]). Un act polonez din 1703 atestă că târgurile *Râşcov* şi *Camionca* fuseseră în posesiunea Ruxandei, ficei lui Vasile-Vodă Lupu [4]). Arhidiaconul Pavel de Aleppo avu prilej să viziteze acolo pe văduva lui Timuş Hmelniţchi şi să o găsească desfătându-se la cântecele tinerelor Moldovence care îi ţineau de urît [5]). Ruxanda găzdui la curtea ei din Râşcov pe nenorocitul ei părinte Vasile-Vodă, după mazilirea sa [6]). Mai apoi Râşcovul ajunsese în posesiunea mânăstirii *Golia* din Iaşi, în stăpânirea căreia rămase până în

---

[1]) *Mem. Soc. Ist. Arch. din Odessa*, IX, p. 291 urm.

[2]) N. Iorga, *Studii şi Documente*, VI, Nr. 1.069, 1.557, 1.557, 1.282.

[3]) *Ibid.*, Nr. 1.258.

[4]) Hurmuzaki, *Docum.*, Supl. II. Vol. III, p. 292 şi 309.

[5]) Paul de Aleppo, *Călătoria lui Macarie*, ed. Cioran, p. 60 şi *Arh. Ist.* I, 2, p. 111; cfr. *Fontes Hist. Ucr. Russ*, XII, Nr. 280 şi 284.

[6]) N. Iorga, *Acte şi Fragm.*, I, pp. 228, 238 şi 339.

primele decenii ale secolului al XIX-lea. In proprietatea boierului moldovean Costachi Jora se găseau ambele maluri ale Nistrului. Amintirea lui se păstrează până astăzi în numele localităților transnistriene *Jura* și *Jurca* din preajma Vadului Jorăi dela Nistru.

Proprietățile lui Jora se întindeau pe Nistru în jos până la gura Răutului, unde Nistru se putea trece pe un pod de « *dubase* », adecă de luntre [1]). In preajma unui asemenea pod de dubase s'a înjghebat cu vremea satul și apoi târgul *Dubăsari*, adecă a așezătorilor de dubase, târg pe care Costachi Jora îl dobândi în 1650 dela Gligore Miclescu. In fruntea târgului se găsea ca și la Soroca un căpitan și mai apoi polcovnic moldovean [2]). Prin posesiunile acestea straja vadurilor peste Nistru, rânduiala morilor plutitoare pe «tumbaze», precum și poliția ambelor maluri ale Nistrului se găseau până în prima jumătate a secolului al XIX-lea în seama Moldovei. Târgurile Movilău și Râșcov erau socotite în cele administrative ca făcând parte din ținutul Soroca. Starea aceasta de fapt a putut fi stabilită cu ocaziunea primului recensemânt oficial al Basarabiei din 1817. Comisiunea rusească de recensemânt condusă de sulgerul *Iordachi Gafencu* și medelnicerul *Ioan Strājescu*, constată în ținutul Soroca 4 târguri și anume: Soroca, Bălțile, *Movilăul* și *Râșcovul*, dintre aceste cele două din urmă se găsesc pe malul stâng al Nistrului în Transnistria de astăzi. Comisiunea însărcinată cu operațiunile de recensemânt numără la Movilău 3 preoți, 1 diacon, 2 diaci, 1 ponomar, 12 boieri și oameni de alte trepte, 1 mazil, 270 gospodari, 51 văduve și 64 burlaci, 14 dughene creștine și armenești; *Jidovi* 313, 21 văduve și 19 burlaci. Proprietarii târgului erau cnejii Alexandru și Gheorghe Cantacuzino. La Movilău trăiau atuncea 419 familii creștine și 352 familii jidovești, la un loc deci 772 familii cu aproximativ 3.860 de

[1]) Dela turcescul « *dombaz* » rom. *dumbas*, pl. dumbasuri, sau *tumbuz*, tumbuzi, luntrele pe care se așezau grinzile cu suprastructură pentru trecerea oamenilor și animalelor sau pentru așezarea morilor plutitoare; rus. dubasslъ, pol. dubas. Cfr. Dosoftei, *Petrecerea și viața Sfinților*, Iași. 1863, Sept. 4; L. Șaineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii românești*, II, 48 și Ien. Văcărescu, *Istoria prea puternicei împărăției otomane*, II, 302.

[2]) N. Iorga, *Studii și Documente*, VI, Nr. 1.256, p. 377; N. Iorga, *Documente și Cercetări*, p. 39.

suflete [1]). După bătălia nenorocită dela Stănilești din 1711, să se fi întâlnit la Movilău Petru cel Mare și Dumitru-Vodă Cantemir, cu care ocazie țarul să fi semnat ucazul prin care se oferea nefericitul domn al Moldovei și tovarășilor săi de pribegie azil liber în Rusia [2]). Tot acolo țarul să fi oferit lui Dimitrie Cantemir titlul de « *Principe de Movilău* » [3]).

Aceeași comisiune de recensemânt înregistră în 1817 la *Râșcov* 4 preoți, 3 diaconi, 1 ponomar, 2 mazili, 7 ruptași, 119 gospodari, 3 burlaci și 88 familii jidovești, la un loc deci 327 familii sau 1.635 suflete. Proprietara Râșcovului era mânăstirea Golia din Iași, care primise această danie din moștenirea Ruxandei, fiica lui Vasile Lupu, precum s'a amintit mai sus.

Pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea Movilăul nu era numai un însemnat centru comercial, ci și o vatră de învățătură creștinească. Acolo, « la târgul Movilăului, care iaste între hotarul Rusiei și al Moldovei » înființă protopopul *Mihail Strilbițchi* o tipografie moldovenească [4]), de sub teascurile căreia ieșiră la 1786 « Psaltirea proorocului și împărat David », iar la 1796 « *Istoria lui Alecsandru cel Mare din Macedonia și a lui Darie din Persida* ». Pe la începutul secolului al XIX-lea ființă la Movilău o școală sub conducerea unui « filosof grec », care era frecventată și de fii de boieri din Basarabia. In 1868 a jucat la Movilău o trupă românească, o dovadă că elementul românesc de acolo era destul de puternic și dornic de cultură națională [5]). Mai apoi Strilbițchi își mută teascurile dela Movilău la *Dubăsari* unde se tipări la 1794 « *Ceaslovul Mare cu multe orândueli ale bisericii* », iar la 1796 « Psaltirea ». Tot la Dubăsari era sediul unei decasterii duhovnicești cu un protoiereu în frunte, care rămase acolo până la 1798, când sediul dicasteriei fu mutat la Tiraspol.

---

1) I. Halippa, *Lucrările Com. archivelor Guberniale din Basarabia*, III, p. 1 urm.; cfr. Ion I. Nistor, *Populațiunea Basarabiei* în « *Arhiva pentru Științe și Reformă Socială*, I, p. 90 urm.

2) Ion I. Nistor, *Pomenirea lui Dimitrie Cantemir Voevod*, în « *Anal. Acad. Rom. Ist.* » Ser. III. Tom. II, p. 242.

3) G. I. Zavira, *Operele lui Dim. Cantemir*, vol. V, prefața, p. VI.

4) *Mem. Soc. d. Ist. și Antichități din Odessa, o. p.* 140 urm.; D. Dan, *Protopopul Mihail Strilbițchi*, Cernăuți, 1912, p. 7 urm.

5) Șt. Ciobanu, *Cultura Românească în Basarabia*, pp. 33, 160 și 190.

Căzând planul lui Potemkin pentru crearea episcopiei Oceacovului și Dubăsarilor, jurisdicția bisericească asupra credincioșilor români din Transnistria rămase mai departe în seama mitropolitului din Ecaterinoslav, care în vremea aceea era însuși Gavriil Banulescu-Bodoni, astfel că Românii transnistrieni se puteau bucura de părinteasca sa protecție. Pe o planșă ce se păstrează la muzeul societății istorico-bisericești din Chișinău găsim între ctitorii Odessei și pe mitropolitul Gavriil alăturea de împărăteasa Ecaterina, de țareviciul Alexandru Pavlovici, de cnejii Suvarov și Potemkin, de ducele Richelieu ș. a. [1]). Când chiriarhul Gavriil ajunse în fruntea nou înființatei *mitropolii* a *Chișinăului și Hotinului*, credincioșii din Transnistria fură încorporați noaei eparhii și rămaseră în această legătură duhovnicească până la 1837, când luă ființă noua eparhie a Chersonului și Tauridei cu reședință mitropolitană la Odessa. Supunerea transnistrienilor sub jurisdicția mitropolitului Basarabiei fusese cerută și înfăptuită de mitropolitul Gavriil cu motivarea « că stepele Oceacovului ca și Basarabia erau locuite de *Români*, Greci, Bulgari precum și de coloniști de diferite națiuni, iar *Ruși erau foarte puțini* » [2]). Constatarea aceasta din partea unui cunoscător așa de bun al oamenilor și împrejurărilor din Transnistria, cum chiriarhul Gavriil Banulescu, aruncă o lumină foarte vie asupra situației etnice de acolo. Ruși propriu ziși nu se găseau în noua gubernie transnistriană, decât în oștire, în cler și în tagma cinovnicilor. Populația cea mai veche se compunea acolo din Moldoveni, al căror număr sporise foarte mult pe urma politicei de colonizare a împărătesei Caterina a II-a.

Numai în țara de sus a Transnistriei, în regiunea ce fusese desprinsă din Podolia, se găseau mase mai compacte de Ruteni sau Ucraineni cum se numesc ei astăzi. Administrația și limba rusească s'a impus aci pe cale oficială numai în cursul secolului al XIX-lea. Astfel vedem că administrația românească de astăzi din Transnistria se poate rezema pe vechi temeiuri

[1]) P. Mihailovici, *Acte de Contribuție Românească, la războiul Crimeii și fondarea Odessei*, în « *Viața Basarabiei* », an. XI, Nr. 5—6 din 1942, p. 419.

[2]) *Mem. Soc. d. Ist. și Antichități din Odessa*, D. 1, p. 217, Nr. 2; cfr. D. Dan, *Protopopul Mihail Strilbițchi*, în « *Candela* », din Cernăuți, p. 12 urm.

etnice, politice și culturale moldovenești care merită să fie scoase la iveală. In condițiunile acestea politice și sóciale nu trebue să ne mire lipsa aproape totală de informațiuni narative sau documentare cu privire la conaționalii noștri din Transnistria din timpul stăpânirii țariste. Dară golul acesta în istoria Românilor transnistrieni este umplut cu prisosință prin bogăția informațiunilor ce se desprind din folklorul lor așa de variat. Datinele și obiceiurile lor la naștere, nuntă și înmormântare sunt identice cu cele ale fraților lor de dincoace de Nistru. Baladele și cântecele lor bătrânești, ghicitorile, descântecele și colindele nu se deosebesc de loc de cele din Basarabia, Moldova și Bucovina, precum a arătat de curând d-l N. P. Smochină, în colecția de literatură populară a Românilor de peste Nistru, ce a apărut în vol. V al Anuarului Arhivei de Folklor, ce apare sub înaltele auspicii ale Academiei Române. In comoara acestei bogate literaturi se oglindește întreaga lor vieață cu îndeletnicirile lor obișnuite, cu toate durerile și bucuriile ei.

Indeletnicirile principale ale Moldovenilor transnistrieni stau în strânsă legătură cu *plugăria* și *creșterea* vitelor. Zice doară un cântec transnistrian:

«Bădița tot ara,
Iar lelița boronea,
Și grâu mândru răsăria» [1])

Un alt cântec auzit mai anii trecuți la Camenca, de Sergievski, zice:

«Pe cel pisc în arătură
Șueră un voinic din gură
Caut la jug, *boii* nu-s
Da ce ni trebue nouă boi
Dacă suntem amândoi?
Ne-a dat tata *doi viței*
Și i-om crește și-or fi boi» [2]).

Sau

«La *oi*, la oi, măi ciobane,
Nu la fete supărete,
Ca fetele te-or maguli,
Dar oile s'or prăpădi» [3]).

[1]) T. T. Burada, *Conv. Lit.*, XVII, p. 287.
[2]) M. V. Sergievski, *o. c.*, p. 68. Ion I. Nistor, *Cântici Norodnici* în *Junimea Literară*, Nr. XXVII, p. 90 urm.
[3]) Dim. P. Pascu, *Colinde și Cântece de peste Nistru*, în *Conv. Lit.*, LXXV, p. 341.

Pe lângă grâu ei cultivă şi secară, zice doară cântecul popular:

« Taci, puicuţă, nu ofta
Că eu pe tine te-oi lua
Când a creşte *secara* 'n tindă
Şi-a bate ca spicu 'n grindă » [1])

Iar cât priveşte creşterea vitelor, cântecul zice:

Doare-mă, Doamne, mânile
Mânile şi spatele,
De boi tineri juguind
Şi *cai tretini* învăţând [2])

Cântecele lor populare ne dau cele mai bune informaţiuni asupra portului şi asupra caselor în care trăiesc. Zice doară cântecul:

« Când eram în tinereţi
Purtam *cuşmă de miel creţi*
Aveam cal de înşeuat
Şi vreo trei leliţe în sat » [3])

In alt cântec nevasta tânără se plânge:

« Mi-am bătut o cărăruşă
Pân' la măiculiţa 'n uşă,
Dar duşmanii au sărit
Şi cărăruşa mi-au îngrădit
Nici cu pari, nici cu nuele
Da tot cu vorbe rele » [4]).

Sau

« Colindătorii care umblă pe la « curţile »
Cu stuh acoperite
Cu lut lipite » [5]).

De aleasa inimii « *frumoasă ca zinele* », flăcăul lăsându-se « *fărmăcat* ».

« El de mână când a luat-o
La biserică a dus-o
La icoane s'a închinat

---

[1]) *Ibid.*, p. 70.
[2]) T. T. Burada, *O călătorie în satele moldoveneşti din gubernia Cherson* în *Conv. Lit.*, XVII, p. 287 şi *O călătorie la Românii din gubernia Kamenitz-Podolsk*, în *Arhiva* 1906, Nr. 12.
[3]) Ion I. Nistor, *Cântecí Narodnici*, *l. c.*, p. 92.
[4]) M. V. Sergievski, *o. c.*, p. 69; Ion I. Nistor, *Cântecí Narodnici*, *l. c.*, p. 91.
[5]) T. T. Burada, *l. c.*, p. 287.

Cu părinții s'au iertat
Și cu părinți și cu surori
Și cu noi colindători » [1])

Sau

« De însurat m'aș însura
Dar urîtă n'aș lua,
Eu am fost un blăstămat
Pe părinți n'am ascultat
Și-am luat urîta'n sat » [2]).

Românii transnistrieni cultivă grâu, secară, ovăz, meiu, păpușoiu, in și cânepă. Ei au introdus în regiunile transnistriene cultura viței de vie și a viermilor de mătase [3]). Zice doară cântecul:

« Printre vii, printre livezi,
Ian vin, maică, de mă vezi » [4])

Cu privire la viticultură un cântec transnistrian zice:

« Când s'ar face via 'n casă
Aș lega-o cu mătasă;
Când s'ar face via 'n pat
Aș lega-o cu bumbac;
Când s'ar face pe cuptor,
Aș lega-o cu fuior.
Călcăm vita cu chiciorul
Și bem vinul cu ulciorul
Bunu-i vinul de băut
Cu omul cel cunoscut,
Dar cu omul cel tiran
Se face vinul amar.
Poftim vin de mai cinstește
Ca la noi cinste mai este;
Poftim de închină tot,
Că mai este în poloboc » [5])

In jurul caselor lor, se găsesc pomete ca în Moldova. Moldoveanul ține mult la umbra răcoritoare a pomilor fructiferi din grădina sa. Casele sunt construite după modelul caselor moldovenești cu *prispă* și *cerdacuri* împrejur. Casele sunt văruite sau muruite cu humă. In jurul fereștilor dinafară se

[1]) *Ibid.*, p. 70.
[2]) Dim. P. Pascu, *l. c.*, p. 92.
[3]) I. Ursu, *Căile de pătrundere a elementului etnic românesc în Rusia*, în « *Viața Basarabiei* », XI, Nr. 5—6, p. 410.
[4]) Dim. P. Pascu, *Cântece și Colinde de peste Nistru*, în « *Conv. Lit.* », LXXV, Nr. 5—6, p 338.
[5]) Dim. P. Pascu, *l. c.*, p. 313.

găsesc ornamentaţii în diferite colori. In interiorul casei se găseşte tradiţionalul « cuptor »; în jurul pereţilor din interior sunt lăiţi acoperite cu lăicere. La căpătâiul patului este aşezată *lada cu zestre*. La grindă şi după icoane se văd mănunchiuri de busioc, de văzdoage şi de calapăr. Fetele îşi împodobesc cosiţa cu flori de câmp; flăcăii poartă şi ei pe alocurea flori la pălărie [1]). Cântecele lor încep cu frunză-verde, iar jocurile lor sunt *hora*, *brâul*, *corabiască* ş. a. Şi ei cred în descântece, vrăji şi fermece, iar poveştile lor amintesc de feţi-frumoşi în luptă cu smei şi cu bălauri pentru eliberarea Consinzenei. Limba vorbită de ei păstrează aceleaşi forme şi pronunţări dialectale, ca şi la fraţii lor din Moldova cu abreviaţiunile caracteristice « măi Gio, măi Vasî, măi Ioa, în loc de măi Gheorghe, măi Vasile, măi Ioane. Ei umblă cu pluguşorul de Sf. Vasile, iar colindele lor de Crăciun încep cu florile dalbe şi Ler-Doamne. La nunţi intervin tradiţionalii peţitori şi conacari, iar scripcarii şi cobzarii fac să răsune duiosul « Taci mireasă, nu mai plânge » [2]).

Bisericile erau clădite din lemn şi acoperite pe alocurea încă cu stuh. Mai rare erau construcţiile de piatră. Ca ctitori apar ca şi în Moldova proprietarii satelor, ca Maxim Ciorbă în comuna Maximeanca, numită după numele său de botez, ca negustorul Nicolai Hagiul în Noul-Mirgorod, ca Emilian Suceveanul în Andreevca sau Andreieşti, ca Hârjău în Harjauca, Moise Ducinschi în suburbia *Moldovanca* din Odessa, numită astfel după Moldovenii care trăiau acolo. Biserica din Alexandreni (Alexandrovca) s'a zidit « după dorinţa şi cererea nobililor şi locuitorilor de neam Moldoveni » care trăiau acolo încă « de pe vremea Turcilor » [3]). Bisericile sunt închinate Adormirii Maicei Domnului, Sfintei Treimi, Pogorîrii Sf. Duh, Naşterii Maicei Domnului, Acoperemântului Maicei Domnului, Sfinţilor Arhangheli Mihail şi Gavrilă, Sf. Nicolai, Sf. Gheorghe, S-ta Paraschiva, Sf. Ioan, S-ta Varvara, Sf. Ilie, Sf. Arsenie, Sf. Adrian şi Natalia, Sf.

[1]) T. T. Burada, *l. c.*, 285 urm.; Dim. P. Pascu, *Cântece şi colinde de peste Nistru*, în « *Conv. Lit.* », LXXV, Nr. 5—6, p. 339 şi 343.

[2]) *Ibid.*, p. 287 urm.

[3]) *Mem. Soc. d. Ist. şi Ant*, din Odessa, II, p. 140 urm.; I. Fraţiman, *l. c.*, p. 46 urm.

Iosif, Sf. Alexandru, Sf. Dumitru, etc. La *Roghi* lângă Tiraspol și la *Pașțtel* lângă Ananiev se aflau *schituri*, unde slujba se făcea în românește și rusește [1]).

Pe lângă ocupațiunile lor agricole, Românii transnistrieni se mai îndeletniceau și cu cărăușia. Cântecul popular zice:

« Şi a încărcat badea douăsprăzece cară
Cu pohoară
Şi s'a dus la Nistru la moară »

Alt cântec zice:

« Badea acasă a alergat
Un cal graur a luat
Pe dânsul s'a aruncat
La târg la Liaveta a plecat » [2])

Pentru drumeție se simțea nevoia de *fântâni* și de *poduri*. De aceea se lăuda faptele viteazului care:

« Fântâni bune au făcut
Cu apă bună de băut;

iar

Pe la glo(d)uri,
Făcut-au poduri » [3])

De asemenea arată balada locală:

« Dela Nestru până 'n Crâm
Din Bugeac și până 'n mare
Sunt tocmai patru hotare » [4])

Nu lipsesc nici aluzii la solidaritatea etnică românească, ca bunăoară în versurile auzite la Râbnița din gura unui moșneag de 70 de ani:

« Frunzişoară, lojioară,
Să strâng frații gramagioară
La Nestru, la mărgioară » [5]).

Semnificative sunt versurile apocaliptice culese de Burada din gura unor bătrâni din comuna Iasca, *versuri* prevestitoare ale prăpădului bolșevic de astăzi:

« Mult stau, Doamne, și gândesc,
Să te 'ntreb să îndrăsnesc,
Când a fi veacul de-apoi,

---

[1]) Ion I. Nistor, *Românii Transnistrieni*, p. 72.
[2]) T. T. Burada, *l. c.*, p. 287.
[3]) *Ibid.*, p. 288.
[4]) Z. Arbore, *Basarabia*, p. 197.
[5]) Dim. P. Pascu, *l. c.*, p. 340.

Când s'a mântui lumea cu noi,
Sfârşenia pământului,
Intunecimea soarelui ?.
Cu bun dreptul spune-voi
Când va fi veacul de-apoi.
Când a bate fiu pe taică,
Când a bate fică pe maică
Frate mai mic pe cel mai mare
Soră mai mică pe cea mai mare.
Atunci sfârşenia pământului
Potopul creştinului ! » [1])

Prezicerile bătrânilor din Iasca s'au împlinit. Pe ruinele trecutului se înalță o lume nouă, pe care ne-o zugrăvesc cu măiestrie următoarele versuri:

« Frunzuliță foi de munte,
Adu-ți, Moldovene, aminte
Cum trăiai tu înainte
Ca copil fără părinte.
Tu ai fost nenorocit
Şi de carte ai fost lipsit
Tu steteai mereu în loc
Când în lume se varsă foc.
— Frunzişoară păpuşoi
Am ieşit noi din nevoi;
Soarele s'a ridicat
Şi pe noi ne-a luminat.
Amu noi avem carte
Scumpă-i şi cu dreptate;
Cine vrea sa-o cetească
E pe limba moldovenească » [2])

Versurile acestea apărură la 1924 în « *Plugarul Roșu* » organul de propagandă al Republicei Autonome, Socialiste Sovietice Moldoveneşti. Ele erau menite să facă să tresalte de bucurie inima Moldovenilor transnistrieni, pe urma amăgirilor și făgăduelilor deșarte ale oficialității sovietice, dar cartea adevărat moldovenească a pătruns în Transnistria numai deodată cu dorobanțul desrobitor. Ea este pe adevărata limbă moldovenească pe care frații moldoveni de acolo o citesc astăzi cu pricepere și însuflețire.

Folklorul moldovenesc de dincolo de Nistru, în pulsația sa viguroasă a servit și tineretului transnistrian ca izvor de

[1]) T. T. Burada *l. c.* p. 289.
[2]) *Plugarul Roşu*, Nr. 17 din 28 Septemvrie 1924.

inspirație pentru modestele sale încercări de creație poetică. Drept dovadă poate servi faptul că baladele și cântecele populare au fost adunate de cărturarii localnici și publicate în ediții oficiale. O publicație de acest fel este broșura intitulată: *Cântici moldovenești (norodnici) culesî di P. Chior*, editura di Stat a Moldovie, Balta 1927 [1]). Regretăm că broșura aceasta de cântece populare transnistriene nu ni-a stat la îndemână. La 1924, revista « *Moldova Literară* » grupa în jurul ei un frumos mănunchiu de cărturari transnistrieni, din care reținem numele lui *Nicolai Smochină*, refugiat în țară, a lui *Toader Malai*, *Nicolai Țurcan*, *Simion Dumitrașcu*, *Petre Chioru*, *Mihai Andreescu* ș. a. Curând numărul colaboratorilor « Moldovei Literare » se completă cu elemente tinere, care își primeau educația la « *Institutul Moldovenesc* » de pe lângă universitatea din Odessa. Din grupul tinerilor scriitori transnistrini, din Republica Moldovenească făceau parte *Mitrea Marcu*, *Alexandru Caftanachi*, *Iacob Doibani*, *Ion Corcin-Corcinschi*, *Dumitru Batrâncea*, *Nistor Cabac* ș. a. Tinerii scriitori transnistrieni se emanciparâ de influența sovietică cosmopolită și se ridicară cu vremea la înălțimile senine ale celei mai curate simțiri și gândiri naționale românești. Simțimintele acestea n'au putut fi înnecate în puhoiul publicațiunilor comuniste, pe care propaganda bolșevică îl revărsase asupra moldovenimei transnistriene, cum erau: *Declamatorul Moldovenesc*, *Oktober în Moldova*, *Pajina Literară*, *Foaia Moldovenească*, *Pajina Moldovenească*, pe lângă altele amintite mai sus ca *Plugarul Roșu* etc. [2]). Cercul literar moldovenesc dela Tiraspol căzu curând jertfa vigilenței Gepeuului, iar membrii cercului arestați și deportați în Siberia sub învinuirea de « *naționaliști* », de « *Români* » și « reacționari » și numai Dumnezeu știe dacă tinerii martiri ai simțirii românești se mai găsesc astăzi încă în vieață. Dar ceea ce n'a putut fi înnăbușit, este scrisul lor, care dăinuește și încântă azi mai mult ca oricând sufletele Moldovenilor transnis-

[1]) N. P. Smochină, *Die Rumänen zwischen Dnjestr und Bug*, București, 1942, planșa V.
[2]) N. P. Smochină, *Die Rumänen zwischen Dnjestr und Bug*, București, 1942, planșele IV, IX, X, XI, XII și XIII.

trieni din rândurile cărora aceste tinere mlădiţe se ridicaseră la lumină. La chemarea lui Caftanachi, fiu de culac moldovean din *Stroeştii* Transnistriei:

« Dela ecuator la poluri
Ingustaţi intervalul
Intre planete !

răspunde *Nistor Cabac* cu glas sonor:

« Mai răsună *doină hăiducească*
Cum ieri prin văi ai răsunat;
Tu din gura lumii te-ai iscat
Pentru o *viaţă sfântă plugărească* » [1]).

Loviturile brutale ale amnarului bolşevic în cremenea etnicităţii moldoveneşti, a produs scântei, care n'au întârziat să aprindă în suflele Transnistrienilor focul sacru al solidarităţii naţionale. Această flacără de lumină şi căldură a grăbit procesul de emancipare a spiritualităţii transnistriene de sub teroarea doctrinelor cosmopolite şi de îndrumare a ei spre înălţimile senine ale felului de gândire şi simţire românească, unitară şi generoasă. După o epocă de rătăcire în haosul comunist, aceste elemente răzleţe ale neamului nostru şi-au deschis singure calea spre matcă, supunându-se instinctiv legilor gravitaţiei planetare, în virtutea căreia corpurile mai mici tind spre cele mai mari. Bucuria regăsirii nu putea primi o expresie poetică mai frumoasă şi cu înţeles politic mai adânc, decât în Oda lui Nistor Cabac închinată Nistrului din care desprindem următoarele versuri profetice:

« Curgi mereu şi spală-ţi rana adâncă
Căci tu veşnic, Nistre, vei trăi.
. . . .
Când va fi din d o u ă lumi o ţară
Iar tu un râu de *vajnice 'nfrăţiri*.

---

[1]) H o r a ţ i u I o n e s c u, *Poetul şi prozatosul transnistrian în lumina adevărului literar*, în « *Viaţa Basarabiei* », XI, 5—6, p. 151.

ANEXA I

JOURNAL ÜBER DIE REISE ZU LANDE VON CHERSON NACH WIEN, DURCH NEU-RUSSLAND, BESARABIEN UND DIE MOLDAU

28. Okt. 1782.

Mittags um 12 Uhr bin ich mit dem Buchhalter der Willehofischen Handlung, H. Olivieri, mit meinem Schiffschreiber Lauter, dann mit meinem Bedienten von *Cherson* mittelst 2 Kibitken (dies sind hier Landes gewöhnliche Fuhrwägen oder Landkutschen, wovon die Eigenthümer Iswolscheken genannt werden; diese Wägen sind hoch wie die Hungarischen Talicken, aber kürzer und schmäler, so dass nur 2 Personen gegeneinander sitzen können) abgegangen, und für jede Kibitka von Cherson bis Oviopel durch 240 Werste 12 Rubeln accordiret.

Um 1 Uhr haben wir ausser Cherson in einem Thal, wo etliche neue Häuser mit Lustgarten angelegt sind angehalten, um die Pferde zu tränken, weil man von dannen durch eine lange Strecke zu keinem Wasser kömmt.

Um 2 Uhr von dannen abgegangen, und um halb 4 Uhr zu einer Hütte an einen Hügel gekommen, wo die aus Pohlen kommende Wägen durch 3 Täge Contumaz halten müssen, und nachdem wir ohngefähr 6 Stunden über eine unübersehbare und durchaus öd liegende Ebene hingefahren, sind wir Nachts um 9 Uhr in einem Thale nahe am Ingulfluss bey etlichen Häusern angekommen, wo wir übernachteten.

Den 29. Morgens um 6 Uhr aufgebrochen, und wieder wie Tages zuvor über hohe ebene Haiden passiret, die hin und wieder mit hohen aufgeworfenen Erdhügeln versehen sind. Um 8 Uhr kamen wir in ein tiefes breites Thall, wo nahe am Ingulfluss 4 neue Häuser stehen. Durch dieses ohngefähr halb Meile breites Thall, welches durch den ohngefähr 12 Klafter breiten Iugulfluss durchströmt wird, sind wir bis 9 Uhr hingefahren, da wir an einen grossen See, den dieser Fluss formiret das neue Dorf *Pollotzka* antrafen, nicht weit von dannen leget das in Cherson stehende Serbenskische Regiment ein anderes neues Dorf an. Von diesem Dorf fuhren wir wieder auf die berührte hohe Ebene, wo sich um $^{3}/_{4}$10 Uhr bey einem Hügel der Weeg theilte, so dass der rechte gerade auslaufende nach Elisbet, der andere hingegen, links in einem Thall gehende nach Oviopel führet, nachdem wir noch ein Stück in diesem ebenen Thall hingefahren, haben wir den Ingul-

Fluss, wo er kaum 2 Klafter breit, mithin am schmälesten ist, auf einer ganz schlechten Brücke passirt, und um 11 Uhr in den nämlichen Thall bey einem gewesten Zaporosen Haubtmann zu Mitag gefüttert. Nachmittag um 2 Uhr sind wir von dannen ab über hohe Ebene und Abends um 5 Uhr in einem tiefen Thall durch den Bach Gramaklea gefahren, an welchen weiter oben abermahl ein Zaporosen Haubtmann wohnet, welcher dermahlen das Dorf *Katsik* von seinen Nahmen anleget, in welchen wir übernachtet haben; dieser Zaporosen Haubtmann, welcher den Rang eines Capitains in der russischen Armée beybehalten, soll bis 3.000 Ochsen und Pferde haben.

Den 30. früh um 3 Uhr sind wir von *Gramaklea* abgefahren, und nachdem wir wieder eine hohe Ebene passiret, sind wir um 6 Uhr in ein steinigtes Thall gekommen, wodurch der Bach *Ielonatz* flüsset, und wo dermahlen nur eine eintzig Pohlnische Familie in einer Erdhütte wohnet. Von Ielonatz angefangen ist das Land nicht mehr so eben, sondern mit mehreren Thälern durchschnitten, mithin ein Hügel nach dem andern, um 12 Uhr passirten wir abermahl in einen sehr steinigten Thall den *Mortwa Woda Bach*, wo eine Mühle angelegt wird, und ein ziemlich grosses Haus steht. Um 1 Uhr sind wir in das ebenfahls in einem Thal an einem Bach liegende Dorf *Kersinska* gekommen, welches der Major Peter Michailowitsch theils mit ausgedienten Soldaten, theils mit pohlnischen Bauern anleget. Um 3 Uhr von dannen wieder abgefahren, und nachdeme wir meist durch hohe Ebenen passiret, sind wir Abends um 7 Uhr bey dem blos von ausgedienten Soldaten an den Bogfluss neu angelegten Dorf *Constantinowska* angekommen, und haben alda in einem Hause übernachtet, wo 4 alte unverheurathe Soldaten die Haus Familie ausmachten, die zu ihrer Bersorgung, und Ansiedlung ab Aerario 1 Haus, den nötigen Grund, 2 Ochsen, 1 Pferd und 1 Kuh erhalten haben. In den Bogfluss ist alda eine Verzäunung zum Fischfang, worüber das Wasser mit einem starcken Sausen hinfällt.

Den 31. früh um 6 Uhr von Constantinowska wieder ab, und über verschiedene mit steinen vermengte Hügel längst dem Bogfluss hingefahren, um ½9 Uhr sind wir abermahl in einen tiefen steinigten Thall über den Bach *Karabin* gefahren, und um 10 Uhr in den ebenfahls von gedienten Soldaten und pohlnischen Bauern neu Angelegten dem H. Generalen Grafen Tekelj gehörigen Dorf *Michea* angekommen. Dieser Orth ist wegen zwey Stücken besonders merckwürdig, erstens wegen einem beträchtlichen Fischfang der im April und October vorgenohmen wird und wovon die Fische in grosser Menge nach Pohlen verführet werden, und wovon sich die Türcken und Russen, weil der Fluss die Gräntze scheidet, den Nutzen theilen. Zweytens wegen einer beträchtlichen Mühle an dem Bogfluss, wozu die felsichte Bettung des Stroms einen natürlichen Mühlgang verschaffet, welcher durch einen ohngefähr 2 Klafter hohen Fall 7 Räder treibet, wovon 4 Mehl mahlen, 2 Brein stampfen, und 1 Tuch walket, oder stampfet, diese Mühle hat bereits zur Zeit der Zaporosen, aber nur mit 1 Gang existiret. Ober diesem

Dorf ist auch eine seichte Passage durch den Bog, wo bey kleinem Wasser durchgefaren werden kann, wegen dieser und den viellen Klippen, und Steinen, ist dieser Fluss unschiffbahr, indeme fast beyde Ufer desselben blosse Steinwände sind, ober welchen sich die fruchtbahresten Ebenen befinden. Nachdeme wir in Michea 2 Stunden gefüttert, und zu Mitag gegessen haben, sind wir um 12 Uhr in *Oviopel* einen ebenfahls seit 4 Jahren ganz neu angelegten und schon ziemlich gross gewordenen russischen Orth angekommen, wo die beyden zusammenflüssenden Ströme Bog und Sinjuca ein dreyfache Gräntze ausmachen, indeme sie die Türkey, Pohlen und Russland von einander scheiden. Hier in Oviopel hatte ich den H. Major Bulevitsch-Constantinovich, einen gebohrnen Semliner, der alhier die Post-Einrichtung und Expeditionen über sich hatte, ein aus Semlin mit gebrachtes Schreiben übergeben, und durch denselben die in der Türkey zur Russischen Post-Expedition bestimten Pferde, samt einen russischen Janitscharen bis nach Jassi erhalten. Ausser denen oben berührten 3 Gränzen machte vorhin, ehe als die Russen das Land der Zaporosen ocupirten, ein Graben, der zwerch von dem Sinjuca-Fluss ins Land gezogen ist, auch die Gräntz zwischen dem Lande der Zaporosen (welches jetzt neu-Russland genennet wird) und zwischen neu-Servien aus ohngefähr 600 Schritt von Oviopel lieget über berührten Graben in neu-Servien eine alte Erd-Schanze *Oreli* genannt, die beyläufig ein regulaires Fünf-Eck seyn kann, und worin ein alter Obristlieutenant Comandant ist, und eine Besatzung von Infanterie hat. Der Bogfluss ist alhier ohngefähr 30 und der Sinjuca-Fluss 25 Klafter breit, beyde rinnen sehr matt, und sind überflüssig tief zur Schiffahrt, weil aber eine Meile von hier die Bettung des Bogs sehr steinigt ist, und schwere Cataracten verursachet, so existiret hier keine Schiffahrt. Auf der Landspitze zwischen den beyden Flüssen lieget über Oviopolis in der Pohlnischen Ukraine das ebenfahls seit 4 Jahren neu angelegte schon zimlich beträchtliche den Fürst Lubomirsky gehörige Dorf *Bogopolje*, und von diesem gegenüber den Bog lieget in Besarabien das schon alte türckische Dörfchen *Olt*. Von Bogopolje sind 2 Seile, eines über den Bog nach Olt, und eines über die Sinjuca nach Oviopolis gespannt, an welchen auf 3 grossen Oranitzen gebaute Glieder, statt Überfuhrs-Plätten dienen, über die erstere gehet eine ohnunterbrochene Passage mit Mehl, Früchten und Schmalz aus Pohlen nach Ozakow. Über die letztere hingegen gehen ausser obigen Producten auch noch Brandwein, und Schiffbauholz nach Cherson, von beyden Örtern gehet ieder Salz zurück. Von Cherson bis Oviopolis ist kein Baum, und nur bey denen wenigen neu angelegten Dörfern etwas bebautes Land zu sehen, das übrige sind lauter obschon fruchtbahre, dermahlen aber noch unbenutzte Haiden, auf welchen vorhin die Zaporosen, welche meist von der Viehzucht lebten, ihr Vieh weideten, und worauf dermahlen das schönste Gras verdorret. Von Cherson bis an den Ingulfluss weiter hingegen, ist das Land voller Hügel, die durch sehr tiefe, steinigte, mit Bächen durchströmte Thäller von einander

geschieden werden, in welchen noch einige Zaporosen wohnen, und wo dermahlen Dörfer angeleget werden sollen. Längst dem Bog sollen bereits von verschiedenen gedienten Officieren, unter welche dieses Land meist vertheilet wird, bis 20 Dörfer angelegt șeyn, in welchen dermahlen theils wegen denen in der Crim vorgehenden Troublen, theils wegen denen nach Besarabien emigrirten Zaporosen 4 Regiment Infanterie, und 3 Regiment Husaren cantoniren.

Den 1. November nachmittag um $^{1}{}_{2}3$ Uhr sind wir mittels 2 dreypännigen und 2 zweyspännigen ungemein kleinen Postwägen, für welche auf eine 50 Werste oder 10 Stunden lange Post-Station zusammen 3 Rubel, oder 5 bezahlet werden, von *Olt* abgefahren, und nachdem wir das Dorf *Camenimiesto*, in welcher Gegend sich der Bach *Godroma* in den Bog ergiesset, passiret, sind wir des Nachts um 11 Uhr in der ersten Post-Station *Crisova* angekommen.

Den 2. in der Nacht um 1 Uhr sind wir von dannen wieder abgefahren, um $^{1}{}_{2}7$ Uhr haben wir das türkische Dorf *Holme* (wo gerade gegenüber dem die Gräntz scheidenden Bach Godroma ein weit beträchtlicheres ebenfahls Holme genanntes pohlnisches Dorf lieget) passiret, um $^{1}/_{2}9$ Uhr hielten wir in dem Dorf *Parolite* ohngefähr halbe Stunde an, wo gegenüber das auch grosse pohlnische Dorf *Nemirosky* lieget. Gleich darauf bliebe uns ein anderes pohlnisches Dorf *Andriaschek* rechts, und um 10 Uhr kamen wir in der grossen volkreichen Stadt *Balta* an, wo über dem sehr morastigen Bach Godroma eine lange schöne hölzerne Brücke nach der ebenfahls pohlnischen zimlich beträchtlichen Stadt *Balta* gehet, wo auf der Anhöhe ein mit einem Graben umzogenes, und 3 Canonen versehenes Herrschaftshaus stehet; diese Stadt sowohl als alle bishero genannten pohlnische Dörfer gehören dem Fürsten Alexander Lubomirsky. Um 1 Uhr sind wir von der Poststation Balta wieder ab und über meist hohe kahle Berge bis 6 Uhr nach der 3. Post-Station *Stauvro* die ganz einschichtig lieget gefahren. Um 9 Uhr in der Nacht sind wir von dannen wieder abgefahren, und des Nachmitags um 3 Uhr in den letzten zimlich beträchtlichen türkischen Orth *Dombosar* (Dubosar) angekommen, wo wir wegen der Passage über den Dniester den Anbruch des Tages erwarten mussten. Die Gegend von Oviopel hieher ist meist sandig und kahl ohne Holz, nur hinter Balta passiret man ein kurzes mit eichenen Gesträuchen bewachsenes Gebirg.

Den 3. früh um $^{1}{}_{2}8$ Uhr sind wir auf einem über 3 Oranitzen gebauten Glied den sanft rinnenden ohngefähr 50 Klafter breiten, und 2 bis 3 Klafter tiefen Dniesterfluss passiret, welcher von Akermann über Bender bis an die pohlnische Gräntze nach Raskov so wohl gegen als abwärts schiffbahr seyn solle; dieser Fluss scheidet die Gräntz zwischen der Moldau und Besarabien. Um halb 9 Uhr sind wir in dem nahe an Dniester gelegenen Dorf *Crevelin* angekommen, wo wir die ersten wallachischen Post-Pferde erhalten. Um 12 Uhr haben wir in den neu angelegten wallachischen Dorf Budieste angehalten. Um 3 Uhr Nach-

mitag sind wir in der an den beyden Anhöhen eines breiten Thalles liegenden zimlich grossen Handelsstadt Kisinov angekommen, wo durch das Thal der Bach Puck rinnet, der alda verschiedene Moräste verursachet, über welche 2 dichte Brücken zur Communikation der Stadt liegen. Abends um 7 Uhr sind wir von Cisinov abgegangen, und wegen schlechten Pferden erst den 4. früh um 9 Uhr in der Poststation Boridko (auch Calaras) angekommen, wo ebenfahls der viele Moräste verursachende Puekbach vorbey rinnet, Zwischen Budieste und Boriako kreutzet sich die Strasse, und auf diesem Kreutzweege habe 15 grosse mit 4 Ochsen bespannte leere Wägen gefunden, welche von Galatz leer zurückkommen, als wohin sie von Kolla, 4 Stunden von dannen, landesfürstliche Frucht pr. Robot geführet, und 5 Wochen auf der Reise zugebracht haben, indeme sie zur Hinreise 2, in Galatz zur Abladung 2 und zur Rückreise 1 Woche brauchten. Um 11 Uhr sind wir von Boriaco abgefahren, und nachdem wir einen sehr hohen meist mit Buchenholz bewachsenen Berg passiret, sind wir Abends um $^1/_2$6 Uhr in der einschichtigen Poststation Rasina angelanget, wo in der Entfernung von $^1/_4$ Stunde ein Dorf auf dem Berge lieget.

Den 5. Morgens $^1/_2$7 Uhr sind wir von Rasina abgegangen, und nachdeme wir 2 hohe kahle Berge passiret, sind wir um 9 Uhr auf einem über 3 Oranitzen gebauten Glied den ohngefähr 20 bis 25 Klafter breiten und ziemlich tiefen Pruth-Fluss passiret, welcher in seiner mittelmässigen Höhe, die er zu haben schiene, ganz sanfft rinnt, und hohe bruchgestöttige Ufer, grosse Krümmungen, dann vielle Stöcke in seiner Bettung hat, welches vermuthen lässt, dass er bey Überschwemmung sehr reissend seyn muss. Nachdeme wir noch über einen kleineren Fluss auf einer geschlagnen Brücke, und über 2 hohe kahle Berge passiret, sind wir um 11 Uhr in Iassi angekommen.

Von Oviopel oder Olt	nach	Crisova	sind	10	Türckische	Stunden,
weiters	»	Balta	»	10	»	»
	»	Stavro	»	10	»	»
	»	Dombosar	»	10	»	»
	»	Kisinov	»	6	»	»
	»	Kalaras	»	8	»	»
	»	Rasina	»	8	»	»
	»	Iassi	»	4	»	»
			Summa	66	Türckische	Stunden.

Diese türckische Stunden, welche ohngefähr $^2/_3$ einer teutschen Meile ausmachen, werden von denen Russen zu 5 Werste pr. Stund gerechnet, so dass die jenseits stehenden 66 Stunden, im ersten Fall 44 und in 2. 48½ teutsche Meilen betragen.

Iassi ist die Haubt- und Residenz-Stadt des Hospodaren oder Fürsten vom der Moldau; sie ist sehr gross, lieget auf einer angenehmen Anhöhe, hat vielle solide und auch prächtige Klöster und Kirchen, eine Menge

von guten Materiale erbauten Häuser, und vielle schöne Palläste, worinnen die Hofbeamten und Bojaren wohnen. Es sind auch hier vielle deutsche Handwerksleute, und Künstler, die eine Evangelische und eine Catholische Kirche haben; die Einwohner treiben sehr grossen Handel mit allen Gattungen in- und ausländischen Producten, vielle von den hiesigen Kaufleuten besuchen die Märckte zu Debrezin, und Gratz, von wannen sie eine Menge dortländiger Producte durch Siebenbürgen ins Land schaffen. Hier sind auch alljährlich 2 grosse Vieh-Märckte, wo die Siebenbürger eine grosse Anzahl Ochsen hollen.

Den 8. früh um ½11 Uhr nachdeme wir von dem Aga des Orths einen Pass über die Grenze gehen zu können empfangen, sind wir von Iassi ab, und über 2 hohe kahle Berge gefahren, von ½3 bis ½4 Uhr bey einem neuen an dem Damm eines grossen Deiches in einem tiefen breiten Thall gelegenen Wirtshaus angehalten, und Abends um ¹₂7 Uhr nachdeme wir eben wieder über hohe kahle Gegenden passiret, bey einem einschichtigen Wirtshaus, Danin genannt, angehalten.

Den 9. früh um ½7 Uhr von dannen abgegangen, und um 8 Uhr, den kleinen ohngefähr 2 Klafter breiten Fluss Milet über eine hölzerne Bruchen passiret und nicht weit davon bey dem einschichtigen Wirtshaus de Lana ohngefähr 1 Stunde lang angehalten. Um 12 Uhr bey dem in einem breiten hin und wieder mit Bäumen bewachsenen Thall gelegenen Preusen-Wirtshaus Mitag gefüttert. Dieses Wirtshaus hat diesen Namen von dem vorhin alda gestandenen Preusen-Comando, welches in der Moldau Pferde gekaufet und alhier versamlet hat. Nicht weit von hier bleibet über einem Bach lincks das Dorf Drakschano. Abends vor 5.Uhr musten wir wegen übler Witterung in einem einschichtigen Wirtshaus übernachten, welches ebenfahls in einen Thall bey einem sehr morastigen Bach lieget.

Den 10. früh ab, und gleich darauf über einen sehr gefährlichen Damm eines Deiches an welchen eine Mühle ist, gefahren, und während einem anhaltenden Regen um 12 Uhr in der grosen, und wegen viellen Handel beträchtlichen Stadt Botuschan angekommen, wo wir wegen schlechter Witterung, und wegen der Besorgniss nicht über den Sireth passiren zu können, übernachten musten. Von Iassi bis hieher sind wir mittelst 2 drey spännigen Wägen gekommen, die wir von Iassi bis Suczava an unsere Gräntze jeden für 8 Piaster bedungen haben. Nachdeme wir aber alhier erfahren, dass wir in Suczava keine Contumace machen därfen, und sich alhier ein Jud mit 2 vierspännigen Wägen befunden, so haben wir unsere Wallachische Wägen zurückgeschickt, und diesen Juden bis Czernevich für 2 Ducaten bedungen.

Den 11. Morgens 7 Uhr sind wir bey einem noch trüben Wetter von Botuschan abgegangen, haben bald darauf in zwey verschiedenen Thälern einen Deich-Damm (unter welchen Mühlen waren) und endlichen einen ganz sanfft aufgehenden bergichten Wald, und hinter diesen ein rechts bleibendes Dorf passiret. Um 12 Uhr sind wir über den sehr hoch angeloffenen, und sehr reissenden ungefähr 15Klafter breiten Sireth-

Fluss, auf einem über 3 Oranitzen gebanten Glied passiret, und haben für einen Wagen mit 4 Pferden 30 kr. Überfuhr Lohn bezahlt. Und nachdeme wir noch durch 2 auf Bergen in waldichten Gegenden gelegene Dörfer Salzie, und Polopen passiret, sind wir ohngefähr ½4 Uhr bey der Moldauisch und Kaiserl. Gräntz angekommen, wo wir den Moldauischen Mautner einen aus Iassi von dem dortigen Aga mithabenden Pass nebst einer Mauth von 14 Para übergeben musten. Endlichen sind wir auf 3 geschlangenen Joch-Brücken über den Suczava-Fluss gefahren, und um ½ 5 Uhr in der hoch auf einen Berg gelegenen grossen Stadt Suczava angekommen.

Von Iassi bis La Danir werden gerechnet	6	Stunden,
von La Danir bis ans Preusen-Wirtshaus	6	»
von Preusen-Wirtshaus bis Botuschan ...	4	»
Mithin von Iassi nach Botuschan	10	»
Von Botuschan nach Suczava	6	»
Folglich von Iassi nach Suczava	22	»

Das sind beyläufig 15 teutsche Meilen.

Die Wege von Iassi waren bey der mahligen übler Witterung und hohen Wässern sehr schlecht, wesshalben wir auch den sonst kürtzern nach Suczava führenden Weg über die Überfuhr bey Thischutz nicht passiren konten.

Von Suczava giengen wir bey der üblesten Witterrung, und schlechten Wegen über Czernevich, Lemberg, Cracau, Olmütz in 30 Tagen nach Wienn.

Wienn, den 8. Martii 1783.

Lauterer Hauptmann

DIE SÜDLICHEN PROVINZEN DES RUSSISCHEN REICHES (TABELLEN)

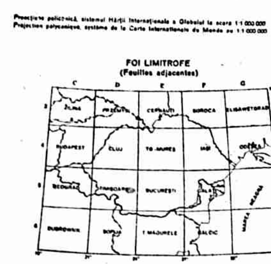
Gouvernements, Einwohner	Flächen-Inhalt	Kreise	Klima	Topographische Beschaffenheit des Bodens	Flüsse	Strassen	Boden	Produkte	Militairisch-statist. Bemerkungen
Grodno (Litthauen) 600.000 E.	800	8	gemässigt	flach, von Hügeln durchzogen, mit guter Bewässerung	Niemen, Bug	von Brestlitowsky bis Pruszans gut, von da bis Slonin und weiter bis Nieczwicsz abwechselnd sumpfig u. waldig. Die Brücken über die kleinen Bäche undFlüsse sind höchst gefährlich zu passiren. Von Grodno bis Lida durch flaches Land, Sand und Haide. Von Nowogrodeck u. Slonim bis Lida auf dem elinken Niemen-Ufer durch Wälder, auf dem rechten durch Sand und Haide.	fruchtbar, aber sumpfig, zum Theil auch sandig und thonig.	Getreyde, Holz, Viehzucht.	*Grodno* hat ein altes verfallenes Schloss mit tiefen Graben; grosse Tuchfabrik, blühender Handel. *Brezsk* ist befestigt, hat ein Felsenschloss am Bug. *Lida* hat ein festes Schloss. (Bey Grodno ist eine Brücke über den Niemen).
Wolynsk (Klein-Pohlen) 600.000 E.	380	12	gemässigt	hügelig, viele Sümpfe, Seen, Moräste u. Wälder.	Pripetz, Bug	Von Dubno über die Ikwa, bey Ostrog über den Goryn, bey Nowogrodek über den Slucz, meistens durch Wälder, an den Ufern etwas morastig; von Nowogrodek sowohl als Sytomir nach Owrucz geht die Strasse durch Haiden und Moräste. Von Dubno über Lucz nach Kowel gute Strasse durch Wald, Sand und Haiden; von da bis Pinck sumpfig und morastig.	sandig, thonig, sumpfig, salpeterreich, im ganzen fruchtbar.	viel Getreyde, Taback, Holz, Viehzucht.	*Zytomirsk*, Hauptstadt, nur 1.800 Einw. *Kremenez* hat ein Schloss. *Dubno*, 6.000 Einw., gut zu befestigender militarischer Punkt.
Podolien (Ukraine) 1.181.153 E.	700	12	gemässigt, mild gesund	hügelig,vonLandrücken durchschnitten.	Dniester, Bog, Smotriza, Irma, Woltschick, wenig Seen u. Sümpfe	von Kaminicz nach Sitomir hügelig, an den Flussufern sumpfig, zwischen Ulanow u. Berdyczow sandig. Von Mohilew nach Bradaw auf sanften Anhöhen.	lehmig, aber ungemein fruchtbar.	Getreyde im Überfluss, vortreffliche Wiesen, ansehnliche Viehzucht. Eisen von geringer Güte, Holz für den Bedarf.	Hauptstadt *Kaminitz* am Einflusse der Smotriza in den Dniester, 1.200 Einw., befestigt. Hinter der Stadt altes verfallenes Kastell, an dessen Fuss das Fort der Dreyeinigkeit. *Brezlaw* (St. Petersstadt) am Bog, kleine Stadt mit Wall und Graben. *Winniza* am Bog, mit Wall.
Cherson 300.000 E.	650	8	gemässigt, sehr mild	hochgelegen, flach, Anhöhen nur an den Flussufern	Bog, Dniester, Ingul	sandig, am rechten Ufer des Dniepr u. zwischen Ingul u. Bog etwas bergig.	am Meere unfruchtbar, höher hinauf thönig und sandig.	Getreyde, wenig Holz, Viehzucht (Pferde, Rinder, Schafe), Salz, Salpeter.	*Cherson*, Festung am Liman des Dnieper, Hafen, 15.000 Einw. *Odessa*, kleine Festung, 5.000 Einw. *Oviopel*, kleine Festung mit 6 Bastions. *Tiraspol*, starke Festung am linken Ufer des Dniester. *Elisabethgrod*, Festung am Ingul mit 6 Bastionen.

Gouvernements, Einwohner	Flächeninhalt	Kreise	Klima	Topographische Beschaffenheit des Bodens	Flüsse	Strassen	Boden	Produkte	Militairisch-statist. Bemerkungen
Minsk (Litthauen) 834.619 E.	1.731	10	gemässigt, gesund	flach, morastig, waldig, wasserreich	Druz, Berebna, Pripetz, Niemen, Bug	von Pinsk bis Minsk abwechselnd Wälder und Sümpfe. Von Minsk bis Baryssow sandig und ungebahnt. Von Owrucz über Mozyr nach Korwal morastig.	Theils sandig, theils fett, im ganzen fruchtbar.	Obst, Holz, Getreyde, viel Viehzucht, Eisen	Der Oginskische Kanal vereinigt die Flüsse Schara und Iasolda, der letztere geht durch den Pripetz in den Dnieper: seine Länge beträgt 35 Werste (5 Meilen) und braucht 9—10 Schleusen.
Kiew 600.000 E.	600	7	gemässigt, mild	flach mit unbetenden Anhöhen, gut bewässert	Dniepr, Jaterew, Desna	von Sitomir nach Kiew schlecht, morastig, oft sandig.	fett, ungemein fruchtbar.	Getreyde im Überfluss, etwas Wein, viel Hornvieh- u. Schafzucht. Taback, wenig Holz.	*Kiew* liegt am rechten Ufer des Dnipr, 22.000 E. Schiffbrücke, die im Winter abgetragen wird. Die alte Festung Petschersk ist Theil der Stadt.
Mohilew (Weiss-Russland) 663.000 E.	867	12	gemässigt, gesund	flach, mit Hügeln durchschnitten, sumpfig, viele Seen	Dniepr, Prona, Drucz, Wochra, Osotr, Woitschassa, Beseda, Ipuk, Woscha, Nerda, Bassja, der See Sennoy	vortreffliche Landstrasse (von Minsk), sehr breit, mit Wassergräben, hügelig, abwechselnd mit Waldungen. Von Korwal nach Mohilew über mehrere Bäche u. kleine Flüsse am Dniepr hin, anfangs durch Wälder u. Moräste, daher beschwerlich. Von Bielicza nach Czerikow längs dem rechten Ufer der Soscha, bis Mocislaw sandig oder morastig, bis Smolensk morastig, weil hier viele kleine Flüsse und Bäche entspringen.	meist fruchtbar, viel Ackerland und Weiden, thonig und sandig, häufig mit Wald bedeckt.	viel Getreyde und Holz, Rindviehzucht. Eisen. An den Flüssen treffliches Bauholz und Masten.	*Uman* befestigte Stadt. *Mohilew*, 12.500 E. Lebhafter Produktenhandel; Erdwall. *Dubrowna*, eine der ersten Tuchfabriken des Reichs. *Babinowitschi*, Pristan an der Lutschossa. *Propoistl*, an der Mündung der Prona, palisadivstes Schloss. Bey Lesno wurde Löwenhaupt 1708 geschlagen. Im Kreise *Beliny* Eisenwerk.
Tschernikow (Ukraine) 750.000 E.	750	12	gemässigt, mild	flach, zum Theil sehr waldig	Dniepr, Desna (schiffbar), Sula	von Kiew bis Tschernikow am linken Ufer der Desna, sandig und Haide. Von Tschernikow nach Bielicza u. Mohilew voller Wälder u. sandig. Über Njejm nach Gluchow grösstentheils angebautes Land.	meist fruchtbar, viel Ackerland und Weiden, zur Hälfte bewaldet.	Überfluss an Getreyde und Holz, etwas Wein, wenig Viehzucht, Eisen, Taback.	*Tschernikow*, an der Desna, befestigt, Citadelle, 5.000 Einw. *Konotop*, an der Isotscha, Wall u. Graben. Bey *Gluchow* Salpetersiederey, Im *Starodubschen* Kreise Eisenhütte, Leinwandmanufaktur.
Jekaterinoslaw 600.000 E.	600	8	gemässigt, mild, trocken	flach, offen, etwas hochgelegen, daher trocken.	Dniepr, Orel, Samara, Donez, Ingul, Inguletz, keine Seen u. Sümpfe	von Jekaterinoslaw bis Elisabethgrod etwas gebirgig.	zum Theil holzlose Steppe, steinig u. sandig, in den Niederungen gut angebaut; treffliche Viehweiden.	Ackerbau u. Viehzucht, Salz, Salpeter, Brandwein, Zeuge, Leinwand, Tuch.	*Alexandrowsk* u. *Taganrok*, Festungen. *Nowomoskowk* am Dniepr, befestigt. Die *Ukrainische Linie* besteht aus mehreren Festungen u. Redouten u. geht vom Einfluss des Orel in den Dniepr bis zum Donetz. Die *Dniepersche Linie* besteht aus 7 Festungen.

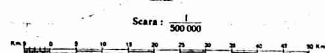
Gouvernement Einwohner	Flächen-Inhalt	Kreise	Klima	Bodenbeschaffenheit	Flüsse	Strassen	Boden	Produkte	Militairisch-statist. Bemerkungen
Poltawa 750.000 E.	700	12	gemässigt, mild	flach, ohne bedeutende Höhen	Dniepr	Von Kiew nach Poltawa sandig. Von Kiew nach Krementschuk im Frühjahre unfahrbar, weil der Flus stark austril.	fett, sehr fruchtbar, viel Velhweide.	Getreyde im Überfluss, vortreffliche Viehzucht.	*Poltawa*, 8.000 Einw. Festung mitten in der Stadt. *Krementschcuk*, Festungswerke, Salpetersiederey, Brücke über den Dniepr.
Taurien 250.000 E.	1.025	7	gemässigt, mild	Südl. u. östl. Theil Halbinsel gebirgig, am Festland sandige Steppe	nur kleine Küstenflüsse	sandig	ungemein fruchtbar.	Getreyde, wenig Wein, Salz, Salpeter, Eisen u. andere Metalle.	*Symferopol*, Hauptstadt, 1.800 E. *Sewastopol*, Kriegshafen (olym Achtijar, berühmte Handelsstadt von Colchis). *Arabat*, kleine befestigte Stadt. Kleinere Festungen: Tamruck, Kopil, Atschuck, Kinburn, Perekop.
Smolensk 953.735 E.	1.008	9	gemässigt,	meist flach, viele Sümpfe u. Moraste. Gebirgszug von N. nach S. Viel Wald.	Dnieper, Soscha, Wopok, Beresna, Düna mit Obscha Moscha, Kasplin Oka, Ukra, Wiasna, Wäsuga	Von Smolensk bis Dorogobusz uneben u. hügelig; zwischen Zaratesch u. Wiasma Waldung, die manchmal von Weiden u. Kornfeldern unterbrochen wird. Bei Wiazma begimt der ungeheure Wolchonskische Wald, durch den man bis Moskau 25 deutsche Meilen reist. Die Strasse ist in gemessener Breite durchgehauen.	lehmig, mit Sand u. Schwarzerde vermischt, im ganzen fruchtbar u. ergiebig.	Getreyde, beträchtliche Viehzucht, viel Wild u. Fische, Eisen, treffliches Bauholz u. Masten.	*Smolensk*, 12.000 Einw. 1.500 hölzerne Häuser, befestigt, starke Leinwandmanufaktur. Dniepr hier nicht schiffbar. *Gschatsk* am Gschat Anlegungsort für die Schiffe. Im *Belomschen* Kreise Eisen- u. Glashütte.
Orel 934.949 *L.*	755	10	gemässigt, mild gesund	flach mit Hügeln, gut bewässert, keine Seen u. Moräste	Resna, Sosna, Oka, Orel, alle im Fruhjahr schiffbar	wegen des schwarzen Bodens nur im Sommer und Winter unfahrbar.	sehr fruchtbar.	Rindvieh-, Schaf- u. Pferdezucht, Getreyde, Holz, Eisen.	*Orel*, 15.000 E., Leinwandmanufaktur. Im *Koratschower* Kreise Tuchmanufaktur. Zu *Daschkin* 11 Salzmagazine. Bey *Mzensk* Salpeter. In *Maloi-Archangel* Stutereyen; bey *Ielecz* Eisenwerk.
Kursk 1.182.709 E.	701	10	gemässigt, gesund	flach mit Landrücken, gut bewässert, keine Seen u. Moräste	Donez, Sem		fruchtbar, schwarzer Boden.	Getreyde, viel Vieh- u. Pferdezucht. An Holz ist Mangel. Salpeter, Tuch, Eisen.	*Kursk*, 15.800 Einwohner, hölzerne Häuser.
Charkow (slobodische) Ukraine 800.000 E.	594	10	gemässigt, mild	flach, mir handrûcken, gut bewässert, keine bedeutenden Seen	Donez, Uda, Oskol, Psol, Suma, Seim, alle nicht fahrbar	Stellenweise bei nassen Wetter unfahrbar.	fruchtbar, theils sandig, theils lemig, theils schwarze Erde.	Getreyde und Obst im Überfluss, genug Holz, viel Viehzucht. Am Donez viele Eichen, die nach dem schwarzen Meer verführt werden. Salpeter.	*Charkow*, 12.000 Einw., unbeträchtlicher Handel. Im Ostrogotschker Kreise, am rechten Don-Ufer, bei der Mündung der Sosna, die «Dioni Gori», Kreidehügel von seltsamer Gestalt. Städte mit Wall u. Graben: Charkow, Miropol, Lebädin, Achtyrka, Bogudschow, Chotzynsk, Solotschew, Tschugnew, Isium.
Kaluga 845.373 E.	395	9	gemässigt, mild	flach, wenig Hügel, 11 kleine Seen gut bewässert	Oka, Upa, Schisdra, Resota, Schana alle fahrbar	sehr lehmig, bei nassen Wetter stellenweise unfahrbar	mittelmässig fruchtbar, viel Lehm, etwas Land u. schwarzer Boden.	Fische. Getreyde für den Bedarf, Überfluss an Holz, etwas Viehzucht, Eisen.	*Kaluga*, 17.000 Einw., starker Handel ins Ausland. Eisenhütten, Leinwandmanufaktur.
Tula 750.000 E.	498	9	gemässigt mild	flach, einige Anhöhen, viel Seen, Sümpfe, Moräste	Don, Oka, Upa		mittelmässig fruchtbar.	Holz kaum für den Bedarf, Getreyde und Heu im Überfluss, beträchtliche Viehzucht, Eisen.	*Tula*, 1.800 Einw., grosse Waffenfabrick, Eisengiessereyen, Schmieden. Der *Iwanowsche Handel* ist unter Peter I. angefangen u. liegen geblieben.
Moskwa 1.140.000 E.	474	13	gemässigt eher kalt als warm, im ganzen gesund.	flach, einige Anhöhen	Oka, Moskwa, Kljäsma, Pachra, viele Seen u. Moräste, Flüsse von November bis Mai gefroren	die meisten Strassen gehn durch den Wolchonokischen Wald.	mittelmässig fruchtbar, lehmig, sandig, zum Theil waldig.	Getreyde u. Viehzucht nicht im Überflusse, viel Gewerbe, mehrere Fabriken.	*Moskwa*, 40.000 Einw. *Woloholamsk*, Festung auf hohem Berge, mit Erdwall und Graben. *Serpuchew*, kleine Festung, fliegende Brücke.

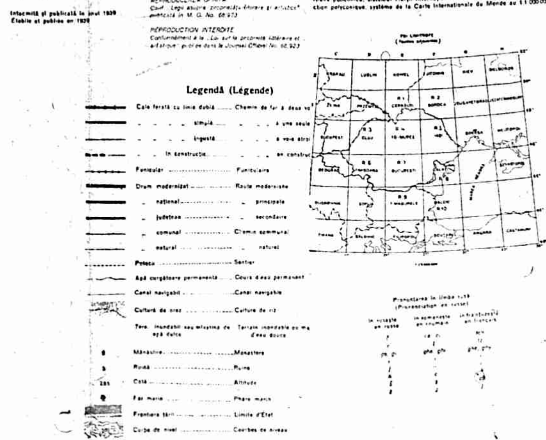
MOGHILEV
TULCIN
JUGASTRU
BALTA
RÂBNIȚA
GOLTA
ANANIEV
DUBĂSARI
BEREZOVKA
TIRASPOL
OCEACOV
ODESA
OVIDIOPOL
ODESSA
MAREA NEAGRĂ

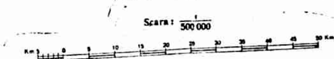
FOI LIMITROFE (Feuilles adjacentes)

Scara: 1:500 000

INSTITUTUL GEOGRAFIC MILITAR — Bulevardul Filantropiei No. 126, București

LEGENDĂ:

Frontieră

Limită de județ

Notă:- Până la prelucrarea datelor de către Institutul Central de Statistică în vederea întocmirii unei hărți cu caracter oficial, limitele de județ au un caracter provizoriu.-

53 55 57

2. Excerpt din harta lui Riegelmann

3. Harta Transnistriei la 1789.

4. Excerpt din harta lui Rigelmann.

ANEXA II

STATISTISCHE UND TOPOGRAPHISCHE ÜBERSICHT DER SÜDLICHEN PROVINZEN DES RUSSISCHEN REICHES, (1818)

(AUX DEM NACHLASSE DES ERZHERZOGS KARL.)

Das europäische Russland ist nach Norden, nach Süden und nach Osten abgedacht: derjenige Theil, welcher den Gegenstand dieser Bemerkungen seyn wird, liegt grösstentheils auf der südlichen Abdachung und begreift:

a) Das linke Dniester-Gebiet,
b) das ganze Bog-Gebiet,
c) das ganze Dnieper-Gebiet,
d) das Gebiet des Donetz, der in den Don fällt,
e) die Ursprünge des Bugs, des Niemens, der Duna, Wolga und des Dons.

Der politischen Eintheilung nach sind in diesem Erdstriche folgende 18 Gouvernements oder Statthalterschaften enthalten: Grodno, Wolynsk, Podolien, Cherson, Minsk, Kiow, Ickaterinoslaw, Taurien, Mohilew, Tschernigow, Poltawa, Smolensk, Kaluga, Orel, Kursk, Charkow, Moskova, Tula.

Beschreibung der Flüsse

Der Dniester entspringt im Samborer Kreise in Gallizien und fällt ins schwarze Meer. Er kann 1.500 Werste (230 Meilen) weit, bis zu seiner Mündung befahren werden, doch ist die Schiffahrt etwas beschwerlich, und daher unbedeutend. Bey dem niedrigsten Wasserstande hat er an den seichtester Stellen 2½ Fuss Tiefe, bey mittlern Wasserstande (Ende März bis Anfang August) 4½—8 Fuss, und beim höchstne Wasserstande 25—30 Fuss.

An den Gränzen von Osterreich ist er ohngefähr 80 Klafter breit, verliert aber an Tiefe und hat viel Sandbänke: beym Ausflusse in den Liman ist die geringste Tiefe 6 Fuss, und im Liman selbst 7 Fuss. Die Wasserfälle bey Jampol sind nichts als Verengung des Flussbettes durch Granitfelsen, die aber im Grunde die Schiffahrt nicht hindern, indem in der Mitte eine gemessene Breite von 7—8 Klafter für das Fahrwasser offen bleibt. Die Ufer des Dniester-Stromes sind übrigens von vielen

kleinen Bächen zerschnitten, diese nicht überal mit Brücken versehen, oft ganze Strecken, besonders zwischen Mogilow und Schwanez überschwemmt, und es ist deswegen sowohl die Kommunikazion längs, als der Zugang zu dem Strome hin und wieder mühsam und beschwerlich. Blos von Jaurlik bis Jampol und auch auf 25 Werste (gegen 3 ½ Meile) oberhalb Mogilow findet man Leinpfade, die sonst an vielen Stellen noch gänzlich fehlen.

In militairischer Hinsicht kann der Strom mit einem Trouppen-Corps an mehreren Stellen, z. B. bey Jambol, Rosmin, zwischen Rutzkaja und Kanimke, besonders leicht und vortheilhaft aber oberhalb Mogilow bis Serebri passirt werden. Diese Gegend am Dniester-Strom ist meistens flach, das Flussbett mit einer durchaus parallel fortziehenden, auf der linken Seite des Stromes mehr verflächten Höhe bordirt, so dass die rechte dominirende Ufer-Höhe, dem Strome näher, die jenseitige etwas entfernter liegt, und deswegen durch die dem Wasser zugehende, sich völlig verflächende Böschung dem am rechten Ufer aufgestellten Geschütz einen ofenen freyen Spielraum verschafft.

Die Zuflüsse auf der linken Seite des Dniester, so lange er auf russischen Gebiet fliesst, sind unbedeutende Gewässer.

Der Bog entspringt in Podolien und fliesst in den Liman des Dniepers. In den oberen Gegenden ist er nur bey hohen Wasser fahrbar; an dem Orte, wo sich die Sinjucha in ihn ergiesst, ist er 8 Fuss tief und ansehnlich breit, an seinem untern Ende ist er auf 150 Werste (23 Meillen) bis zum Ausflusse zu befahren; weiter hinauf hat er auf einer Länge von 25 Meilen viel gefährliche Klippen. Bei Nikolajew nimmt er den Ingul auf, der an den Gränzen von Kiew entspringt. Auf Beyden ist die Schiffahrt unbeträchtlich.

Der Dniepr entspringt auf dem alanischen Gebirg in Smolensk, unweit der Quellen der Düna und Wolga, und läuft nach Süden durch ein fruchtbares und flaches Land, ist fischreich, hat Wasserfälle und Strudel und fällt nach einem Laufe von 220 Meilen zwischen Kinburn und Oczakow ins schwarze Meer. Die Breite des obern Dniepers ist zwischen 50 und 200 Saschenen (340—1370 Wiener Fuss), bey Kiow 546 Saschenen (3.744 W. Fuss). Er wird bey Smolensk schiffbar, und ist von da bis zur Mündung des Pripen mit der grössten Sicherheit zu befahren; bey Kiow bis Krementschuk finden sich viel Sandbänke, die bey hohem Wasser ihre Gestallt und Laage verändern; auch ist bey Kiow der Strom sehr reissend. Unterhalb der Stadt Noworossüsk giebt es 13 berühmte Wasserfälle, welche 70 Werste (10 Meilen) einnehmen; sie entstanden durch einen aus den Karpathen kommenden Granitstrich, der den Dniester, Bug, Ingul und Dniepr durchstreicht. Sie erschweren die Schiffahrt, ohne sie zu hindern, und sind bey hohem Wasser ganz unter Wasser. Durch Sprengung der Felsen hat man das Fahrwasser zu erweitern gesucht. Für grosse Schiffe ist er erst 40 Werste unter Cherson fahrbar. Es gehen jährlich ungefahr 300 kleine und grosse Fahrzeuge den Dniepr hinab nach Cherson. Bey Smolenk friert der Dniepr gewöhn-

lich im November, bey Krementschuk im Dezember, bey Kiow im Januar zu, und ist in den unternGegenden im Februar und Merz schon wieder frey von Eis.

Brücken giebt es: *a)* eine hölzerne bey Smolensk, *b)* desgleichen bey Krementschuk, *c)* eine Schiffbrücke bey Kiow.

Pristanen d, i. Anlandungsörter für die auf dem Flusse gehenden Fahrzeuge, wo man also deren immer vorräthig finden kann, sind: Smolensk, Orsza, Kopip, Syklow, Mohilew, Staroi-Bychow, Rogoschew, Rzeczytza, Lajow, Kiew.

Die beträchtlichsten Flüsse, welche in den Dniepr fallen, sind von den linken Seite: *a)* Die Soscha entspringt in Smolensk, und fällt an der Gränze von Minsk, Tschernikow und Mohilew in den Dniepr, nachdem sie von der rechten Seite die Baschja, und von der linken den Osotz, Besada, und Iput aufgenommen hat. Er ist vom März bis Julius 70 Meilen von ihrer Mündung zu beschiffen, ungefähr bis zum Einfluss des Osotz.

Pristanen sind: Czerikow, Czeczeresk, Nowoja, Belitza. *b)* Die Desna entsteht in Smolensk, nimmt von der linken Seite die Bolwa, Saa, den Sjow, Seim, Oster, von der rechten den Sudost, Ubeda und Lwow auf, und fällt oberhalb Kiow in den Dniepr. Sie ist vom Einfluss der Bolwa an, also 120 Meilen lang, schiffbar, und wird mit 300 Fahrzeugen befahren, die jährlich auf und abgehen. Die einfallenden Flüsse sind meistens nur bey hohem Wasser zu befahren. Im Frühjahr tritt sie starck aus. Ihre Ufer sind bewaldet und fruchtbar.

Pristanen sind: Bränsk, Trübczewick, Nowgorod, Servierskol, Korop, Losnitza, Tscherinkow.

c) Die Lala, der Psiol, Worskla und Orel ober und unterhalb Krementschuk sind nicht zu befahren. Der Psiol ist voller Mühlendämme; das rechte Ufer des Orel ist dominirend.

Auf der rechten Seite: *d)* Die Beresina. Entspringt in Minsk, und nimt den Sergutsch und Swislotsch auf. Ist von Borischow aus fahrbahr, also 100 Meilen; jährlich fahren etwa 20 Salzbarken aufwärts. Der Swislotsch kann zu Anfang des Sommers bis nach Minsk befahren werden.

Pristanen: Borischow, Bobruysk.

e) Der Pripez (führt diesen Namen erst beim Einflusse des Styr) nimt die Iasolda, Pina, den Styr, Goryn, die alle schiffbar sind, ferner links den Probryk, Lan, Ptiez, rechts den Tuna, Stochad, Steiga, Ubort und Slobosna auf. Barken von 8—10.000 Dud. Salz gehen mehr als 70 Meilen weit hinauf bis Pinsk.

Pristanen: Ianow a. d. Pina, Pinsk, Davidgrodeck am Goryn, Turow, Mogyr, Labica.

Der .Oginskische Kanal (46 Werste lang, mit 4 Zugbrücken, 10 Schleussen und 1 Wasserbehälter) in Minsk vereinigt die Flüsse Schara und Iasolda, wovon der erstere in den Niemen, der letztere in den Pripez, und folglich in den Dniepr fällt, eröffnet dadurch die Schifffahrt von der Ostsee ins schwarze Meer.

IV. *Der Donetz* entspringt in Kursk oberhalb Belgorod, und fällt bey dem Kosaken Städtchen Rasdora in den Don. Seine Ufer sind starck beholzt, am rechten streicht ein Bergrücken hin. Hat ungesundes Wasser, ist der vielen Mühlen wegen nicht schiffbar.

V. *Die Ursprünge der Düna, des Niemen, Don und der Wolga.*

A) *Die Düna* entspringt auf dem alaunischen Gebirge, läuft nach Nordwest meist durch flaches Land, tritt oft aus, ist vom Eintritt der Toropa an schiffbar und fällt nach einem Laufe von 145 Meilen bey Dünamünde in den rigischen Meerbusen.

Pristanen: Welisch, Witobsk, Polozk, Stockmannshof, Riga. — Die Schiffahrt wird mit 300 Schiffen betrieben, die sollten wieder zurückgehen, und folglich jährlich auf diesem Flusse oder in seinem Gebiet erbaut werden. In die Düna fallen: *a)* Die Obscha mit den Pristan Beloj; *b)* Die Kasplia, die schon bey Poretsclije flache Barcken trägt; *c)* Die Lutschossa mit dem Pristan Babinowitschi; *d)* Die Ulla mit dem Pristan Tschaschnick und Ulba.

B) *Der Niemen* entspringt im Gouv. Minsk, ist sehr tief, hat in der Mitte seines Laufs Strudel und höher hinauf viel Sandbänke, welche die Schiffahrt erschweren und fällt in die Ostsee.

Pristanen: Turburg, Kowno, Grodno, Mostri, Stolbiz.

C) *Der Don* entspringt im Gouv. Tula und fällt nach einem Laufe von 150 Meilen in das Assowsche Meer, ist 50—200 Klafter breit und das Fahrwasser vom Einfluss des Woronesch (am linken Ufer) 1—2 Klafter tief; er strömt durch fruchtbares, wohlbevölckertes Land, und hat überall einen sanften Lauf.

D) *Die Wolga* entspringt auf dem alaunischen Gebirge im Gouv. Twer aus dem See Wolgo, fliesst erst nördlich, dann östlich, und endlich nach Süden wo sie sich nach einem Laufe von beinahe 600 Meilen mit 65 Mündungen bey Astrachan in das Kaspische Meer ergiesst. Sie hat nach ihrer Vereinigung mit der Solischarowka eine Breite von 20 Klaftern; das rechte Ufer ist hier dominierend, bey Rochow Wladimirow hat sie eine Breite von 30 Klafter und wird für grosse Fahrzeuge schiffbar. Ihr Fall beträgt auf 4 Werste 6 Zoll, so dass also ihr Ursprung nur 100 Klafter höher liegen würde als die Mündung. Sie tritt im Frühjahr schnell und starck über. Von ihrem Flussgebiet gehören hieher: a) *Die Wasuga* (Wasusa), die den Gschat aufnimmt. Beyde Flüsse sind schiffbar. Aus dem erstern gehn jährlich 120—150, aus dem letztern 600 Barcken in die Wolga. b) *Die Oka*, entspringt im Gouv. Orel, fällt nach einem Laufe von 70 Meilen in die Wolga, wird schon bey Orel schiffbar; ist beim Eintritt in das Gouv. Kaluga 50 Klafter breit, 1 Klafter tief, beym Austritt aus demselben 200 Klafter breit und 2½ tief. Der Strom ist reissend und hat viel sandige Untiefen. Von Orel gehn jährlich über 300 Schiffe ab, zum Theil bis Petersburg und Moskwa und werden von Pferden leer wieder heraufgezogen.

In die Oka fliessen: α) *Die Upa*, die von der Stadt Odrew aus mit kleinen Barcken befahren wird. β) *Die Rassata* entspringt in Orel und

fällt in die Schisdra, ist im Sommer 3—4 Fuss tief, und 10 38 Klafter breit, wird mit Bauholz beflösst. γ) *Die Schisdra* mit den Pristanen Wastü und Koselsk. δ *Die Moskwa* mit den Pristanen Moskwa und Kolomna. ε) *Die Schana* entspringt in dem Gschatsker Kreise in Smolensk und fällt in die Ugra, ist im Sommer 2 Klafter tief und 20 breit.

Beschreibung der Gebirge

Das alaunische Gebirge, der wolchonskische Wald oder die Wolgahöhe, im mittleren Theile des europäischen Russlands, in den Stadthalterschaften Twer, Smolensk und Pskow, ist nicht eigentlich eine Reihe von Bergen, sondern nur ein hoher von allen Seiten sanft ansteigender Landrücken, worauf die Wolga, der Dniepr, der Don, der Lowal und die Düna entspringen, dessen höchster Punckt (bey dem Städtchen Waldai ist kaum 200 Klafter über der Fläche von Petersburg erhaben. Ein Zweig desselben krümt sich in den Gouvernements Kaluga, Orel und Tula um die Quellen und Zuflüsse der Oka.

Die Karpathen. Ein Ast derselben, der in dem Sanoker Kreise in Gallizien, auf der Gränze von Siebenbürgen sich von dem Hauptrücken absondert, tritt nördlich von Tarnopol in das Gouv. Wolynsk, wendet sich aber sogleich südlich nach Podolien, schneidet die Gebiete des Bugs und Dnieprs von denen des Bogs und Dniesters, nähert sich an den Quellen des Ingul und Inguletz dem rechten Ufer des Dniepr, streicht längs demselben hin bis in die Nähe der Jekaterinoslaw, wo der Dniepr um die letzten Zweige seines Fusses einen Bogen macht, und nun statt nach Südost nach Südwest läuft, und die meisten Flüsse, welche dieser Gebirgsrücken von ihm trennt, vor seinem Ausflusse noch aufnimmt.

In der Nähe von Brody sendet dieser Nebenrücken einen zweyten geringern ab, der anfangs nordwärts längs dem Bug hinläuft, und die östlichen Gewässer, die in den Dniepr abfliessen von den westlichen, die in die Weichsel fallen scheidet. In der Nähe von Kobrin (wo er aber so niedrig ist, dass man dort durch den königl. Kanal den Bug mit der Pina, und folglich mit dem Dniepr in Verbindung gebracht hat) wendet er sich nordostwärts, läuft durch die Gouv. Grodno und Minsk; an den Quellen der Berezina geht er theils westlich, und scheidet den Niemen von der Düna, theils östlich, wo er die Verbindung zwischen den Karpathen und dem alaunischen Gebirge macht.

Beschreibung der Strassen

In ganz Russland giebt es keine gebauten Strassen, die man Chausseen nennt. Von Riga bis Petersburg, und von da bis Moskwa sind zwar gemachte Strassen, allein ihr Vorzug von andern besteht blos darin, dass man sie abgegraben, und zum Theil erhöht, zum Theil mit

Knüppeldämmen belegt hat. In den südlichen Provinzen aber giebt es nicht einmal solche gemachte Strassen, das einzige Gouv. Mohilew ausgenommen, wo der Graf Czernichew an mehreren Strecken die Wege hat verbessern lassen. Am allerschlechtesten sind sie in dem ehemahligen Litthauen. Man kann daher im allgemeinen von den Wegen in Russland sagen, dass sie im Sommer, wenn der Boden hart, und im Winter wenn er gefroren ist, unverbesserlich sind, dass aber im Frühjahr und Herbst kaum fortzukommen ist. Die innere Kommunikazion geschieht im Sommer mehrertheils zu Wasser (weil Russland seiner flachen Lage wegen eine Menge Wasserstrassen und Kanäle enthält), im Winter aber mit Schlitten, wo man sehr schnell fortkommt: doch wird auch viel auf der Axe verfahren, und in den meisten Provinzen ist das Frachtfahren ein besonderer Erwerbszweig der Bauern. Überdem sind die Bauern angewiesen, dafern es verlangt wird, auch Post zu fahren, und man findet daher auf den Haupt- und Poststrassen bey allen Bauern Pferde, die zum Transporte gebraucht werden. Eine detaillirte Beschreibung der Strassen ist wegen der Dürftigkeit der Quellen unmöglich.

Zwey Hauptstrassen führen aus dem österreichischen Staate von Brody aus nach Moskwa: 1. Über Kremenetz, Dubno, Pinsk, Minks, Orcza, Smolensk, Wiazma, Gschat, Moskwa. 2. Über Kremenetz, Zytomir, Kiew, Sjewsk, Opori und von hier entweder über Orel und Tula, oder über Bolchow und Kaluga nach Moskwa. Von Zytomir kann man über Owrocz Mozyr, Rogatschew, Mohilew, Konoys nach Orcza gehn, und also von der zweyten auf die erste Strasse kommen. Eben dasselbe kann man, wenn man von Kiew über Tschernikow, Bielicza, Tscherikow nach Mohilew oder über Uszislaw nach Smolensk geht.

Man kann auch über Krakau, Opatow, Lublin, Wlodawa, nach Brest itowsky, und von da über Koprin, Pruszcina, Slonim nach Nieczwiecz gehn, wo man auf die Strasse von Dubno und zugleich auf die Hauptstrasse von Warschau nach Moskwa tritt.

Festungen in den südlichen Provinzen

In Cherson: Cherson, grosse Festung am Liman des Dniepr, mit hohem Erdwall, nebst 2 Vorstädten an beyden Seiten der Festung am Ufer. — Odessa, grosse Handelsstadt mit kleiner Festung. — Olwiopol, unbedeutende Festung an der Mündung der Sinjucha in den Bog, mit 6 Bastions. Hier ist der Bog 63 Fäden breit.

Die Schweden hatten daselbst eine Schiffbrücke von 32 Pontons geschlagen. Auf den Höhen zwischen Olwiopol und Rigey stand 1789 die Armee des Fürsten Potemkin. — Tiraspol, starcke Festung am linken Ufer des Dniester. — Elisabethgrod, am Ingul, der die Stadt von der Festung trennt, hat 6 Bastions, sobald man aber den Ingul passirt hat, ist man unter den Kanonen.

In Taurien: Sewastopol, Kriegshafen und Festung. Kleinere Festungen: Tamruck, Kopil, Utschuck, Kinburn, Perckow.

In Poltawa: Poltawa, an der Worskla, hat mitten in der Stadt eine Festung mit Erdwall und Graben, Krementschuck, am Dniepr, hat eine alte Festung und ausserdem ein Fort.

In Jckaterinoslaw: Die Ukrainische und Dnieprsche Linie, die gegen die herumstreifenden Tartarhorden angelegt worden sind, bestehen aus mehreren Festungen, Forts und Redouten. Die erste geht vom Einfluss des Orel in den Dniepr bis zum Donetz, die zweyte von der Mündung des Moskowka bis zur Berda, die ins Asowsche Meer fällt.

In Charkow; Folgende Städte sind mit Wall und Graben umgeben: Charkow, Miropol, Lebadin, Altyrka, Bogudochow, Chotmynsk, Solotschew, Tschuguew und Isium.

(Die Nachrichten über Festungen sind grösstentheils aus Heyms Encyclopädie des russischen Reichs).

Regierungsverfassung u. Verwaltung

A) *Stände.* Diese bestehen aus: 1. Dem Adel, 2. den freyen Bauern, die sich in 5 Klassen theilen, 3. den Bauern, welches entweder Freybauern oder Leibeigene sind.

B) *Administration.* Das Reich wird in 50 Gouvernements und 1 Provinz eingetheilt, wovon jedes (mit wenig Ausnahme) einen Civil- und einen Militair-Gouverneur hat, die unter den höchsten Reichsgerichten stehn. Die Gouvernements werden in Kreise getheilt, wovon jeder seine eigene Kreisverwaltung hat. Die 1. Instanz in allen Provinzen ist in den Städten der Magistrat, in den Kreisen das Niederlandgericht und für den Edelmann das Kreisgericht. Die Staatseinkünfte erhebt die Kreisrentkammer und der Kameralhof.

Die höchsten Reichskollegien sind: 1. Der geheime Staatsrath, 2. das Staatsministerium, das aus 8 Ministern besteht, die jeder ihr eigenes Departement haben, und unter den geheimen Staatsrath stehn. 3. Der dirigirende Senat als Oberster Richter in Justizsachen. 4. Der heiligst dirigirende Synod, als das höchste geistliche Gericht.

C) *Finanzverwaltung.* Die Einkünfte des Reichs bestehen nach einer blossen ungefähren Schätzung in 109 Millionen Rubel. Die Quellen der Staatseinkünften sind: a) *Die Domanialgefälle.* Jeder Kronbauer zahlt den Obrok, d. i. für Kopf jährlich 3 Rubel 2 Kopeken. b) *Die Regale und Staatsmonopole,* als: Bergwerks, Münz, Post und Stempelregal, nebst dem Brandwein und Salzmonopol. c) *Steuern.* 1. *Kopfsteuer,* der Bürger zahlt jährlich 1 Rubel, 22 Kop. und der freye Bauer 1 Rubel 2 Kop. für den männlichen Kopf; 2. Vermögenssteuer der Kaufleute; 3. Rekrutengeld der Kaufleute; 4. Tributgelder von den herumziehenden Völkern; 5. Land- und Seezölle; 6. Zoll vom Verkaufe alles beweglichen Vermögens.

Das Reichsschatzmeisteramt besorgt die Erhebung der Einkünfte, und nimmt in den Hauptreichskassen zu Petersburg und Moskwa alle einlaufenden Gelder in Empfang. In den Provinzen ist der Kameralhof die höchste Finanzbehörde, unter ihm stehen die Kreisrentkammern, deren Chef der Kreisrentmeister ist.

D) *Postwesen*. Unter dem Oberpostdirecktorium stehn die Postämter zu Petersburg, Moskwa, Wilna, Tambow, Kasan und Kleinrussland, diesen sind wieder die Postcomptoirs in den Provinzen und Kreisen untergeordnet.

Cultur des Bodens

A) *Der Ackerbau* wird in vielen Provinzen sehr stark betrieben. Die angebautesten und kornreichsten sind: Podolien, Volhynien, Kiew, Charkow (slobodische Ukraine), Kursk, Orel; Pultawa und Taurien blos streckenweise. Mangel leiden Moskwa und Kaluga.

Am häufigsten wird Roggen gebaut. Der Weizen wächst mehr in den mittlern und südlichen Statthalterschaften. In Jekaterinoslaw giebt es den arnautischen Weizen, der ein feines gelbliches Mehl hat und 15 Körner bringt. Gerste ist da zu Hause, wo der Weizen gebaut wird. Hafer ist allgemein und wird selbst von Menschen konsumirt. Die übrigen Getreydesorten wachsen blos für den innern Bedarf und wird davon nichts ausgeführt.

Im Jahre 1801 gab es im ganzen Reich einen Überfluss von 25.873.000 Tschetwert (81.817.000 Wiener Metzen) an Körnern zur Ausfuhr; im Jahre 1802 betrug der Überschuss 55.464.063 Tsch. (175.636.200 M.) Sommerkörner und 54.921.142 Tsch. (173.917.000 M.) Winterkörner.

B) *Weinbau*. Wein gibt es: 1. in Taurien um Feodosia und Asinei wächst ein Wein der sich dem Champagner nähert; 2. in Jekaterinoslaw, unbeträchtlich; 3. bey Kiew, blos in den Gärten.

C) *Waldkultur*. Reichthum an Wäldern haben: Smolensk, Mohilew, Minsk, Tschernikow, Tula, Orel und Kaluga, die grösstentheils auch Schiffbauholz liefern. Mangel leiden: Kiew, Charkow, Kursk, Jekaterinoslaw und Taurien. Die gemeinsten Gattungen der Bäume sind Birken, Eichen, Weiden, Buchen, Ulmen, Ahorn und Pappeln. Im Jahre 1793 verschiffte Russland für mehr als 2½ Millionen Masten, Balken, Bretter, Pot- und Weidasche, Bastmatten, Pech, Theer und Harz. Die Holzverschwendung ist ungehäuer, da man ganze Strassen von Holz anlegt.

D) *Taback* wird besonders gebaut in Orel, Charkow, Kiew und Jekaterinoslaw.

Viehzucht

A) *Pferde*. Die russischen Pferde gleichen sich sämtlich. Sie haben Ramsköpfe, lange und dürre Hälse, eine breite Brust, und sind gut geschlossen. In Moskwa sind sie durch Einführung fremder Racen,

als Engländer, Dänen, Holsteiner veredelt, und in Taurien durch arabische und türkische Pferde. Am meisten wird die Pferdezucht betrieben in den Stathaltterschaften: Moskwa, Charkow, Kursk, Orel, Kiew, Jekaterinoslaw. Die besten Stuttereyen sind in Moskwa, Tambow, Kasan, Simbirsk, in der Ukraine und Litthauen. In Jekaterinoslaw ist zaporogische Race, welches die beste in Europa für die leichte Reiterey ist.

B) *Rind- und Schafvieh.* Rindvieh ist im Überfluss und zur Ausfuhr in Charkow, Kursk, Orel; von hier wird eine Menge selbst nach Petersburg und Moskau geführt. Die Schafzucht ist noch beträchtlicher. Im Jahre 1802 wurde grösstentheils aus den südlichen Provinzen für 1.444.826 Rubel an Pferden, Rind- und Schafvieh ausgeführt.

Handel und Gewerbe

Ausfuhrartickel: Getreyde, Hanf, Flachs, Pelzwerk, Juchten, Leder und Lederwaaren, Vieh, Bauholz, Potasche, Leinen, Stricke und Taue, Segeltuch, Leinewand, Brandwein, Wachs, Talg, Leim, Butter, Harz, Thran, Fett, Matten, rohe Häute, Eisen und Eisenwaaren, Kupfer, Bley, Pech, Federn, Hopfen, Seife, Pferdehaare, Salz, Filz, Tuch, Wolle, etc.

Einfuhrartickel: Baumwollene und wollene Waaren, Silber, Wein, Farben, Seide, Thee, Salz, Kaffee, Vieh, Baumöl, Obst, eiserne Werckzeuge, Pelzwaaren, ächte Perlen, Zucker, Porzellain, Glasgeschirr, Apothekerwaaren, Reis, Taback, wissenschaftliche und musikalische Instrumente, fremde Holzsorten, Eisen, Blech, Steinkohlen, Metalle, Bücher, etc.

Die Bilanz betrug 1802: 6.747.665 Rubel, 1803: 11.590.968 Rubel.

Bergbau: In den südlichen Provinzen gibt es weder Gold- noch Silbergruben; Hüttenverke sind in Kursk und Tula.

Gewehrfabriken: Zu Tula ist die berühmteste Gewehrfabrik; sie lieferte sonst jährlich 13.814 Flinten, 4252 Karabiner, 32 Stutzen, 6.300 Paar Pistolen, 15.923 Pallasche, Säbel und andere Seitengewehre.

Stuckgiessereyen gibt es in Russland überhaupt 4: 1. Im Gouv. Oloncz, 2. in Petersburg, 3. zu Libecz in Tambow, 4. zu Cherson.

Die *Lederbereitung* in Russland ist berühmt; auch wird sehr viel davon ausgefahren. Die besten Iuchtenfabriken sind in Moskwa, dort wird auch das beste Kalb- und Sohlenleder zu Stiefeln bereitet. Lederfabriken sind: Im Gouv. Moskwa 101, im Gouv. Kursk 37, im Gouv. Kaluga 22, im Gouv. Tula 40.

Segeltuchmanufakturen sind in Moskwa, Tula, bes. im Gouv. Kaluga.

Leinwand-, Wolle- und Seiden-Fabrichen führen ebenfalls jährlich viel aus. Die beiden grössten sind im Gouv. Moskwa.

Tuch-Manufakturen sind in den Gouv. Moskwą, Kursk, Mohilew (Tambow, Woronesch, Kasan). Das feinste Tuch liefert die Kronmanufaktur zu Jekaterinoslaw.

Brandwein wird am meisten gebrannt in dem Gouv. Charkow, Orel, Kursk, Kaluga, Tula, etc.

Münzen

A) *Goldene.* Alte Imperiale = $17^1{}_2$ Gulden Conv. Geld, neue = $14^5/_8$ G.C.G. Ducaten zu 5 Rubeln.

B) *Silberne.* Rubel = 100 Kopeken.

1 Rubel: 2 Pottina = 10 Griwna: $33^1/_3$ Altyn = 100 Kopeken = 200 Demuschken 400 Poluschken.

C) *Papiergeld.* Blaue Zettel zu 5 Rubel, rothe zu 10 R., weisse zu 25, 50, 100 R.

Gold- und Silbermünzen werden zu Petersburg, die kupfernen zu Moskaw, Jekaterinenburg, Feodosia, am Bache Iset und zu Babka geprägt.

Maasse

A) *Längenmass.* 1 deutsche Meile enthält 6 Werste, 475 Saschenen, $1^1{}_2$ Arschin; auf 1 Grad gehn 104 Werste, 131 Saschenen, 1 Arschin, $7^1{}_{10}$ Werschok.

1 Werste — 500 Saschenen (Klafter) od. 3.500 russische Fuss od. 3.281 $^1/_4$ französ. Fuss.

1 Saschene = 3 Arschinen, 1 Arschine = 16 Werschok.

Der russische Fuss ist dem englichen gleich.

1 rheinischer Fuss = 7,06 Werschok,
1 Wiener » = 7,11 »
1 » Elle = 17,48 »

B) *Getreydemass.* 1 Tschetwert (9.832 franz. Kubikzoll) hat 8 Tschetwercks, 1 Tschetwerck = 8 Gorniz, 1 Gorniz = 2 Pojak.

1 Wiener Metze hat 3.100 franz. Kubikzoll und ist nahe $^1/_8$ Tschetwert.

C) *Flüssigkeitsmass.* 1 Wedro (Eimer), wovon 19 ein Oxhoft oder 6 Anker machen. 4½ Wedro = 1 Wiener Eimer.

D) *Gewicht.* 1 Perkowetz = 10 Pud, 1 Pud = 40 Pfund, 1 Pfund = 32 Loth oder 96 Solotnik. 1 russ. Pfund = $^8{}_{11}$ Wiener.

SIGILII DOMNEŞTI RARE DIN VEACUL AL XVII-LEA

DE

EMIL VÎRTOSU

Memoriu admis în şedinţa dela 3 Iulie 1942

1. STEMA UNITĂ A LUI VASILE LUPU, 1639

După cum pe bună dreptate s'a observat de curând, una dintre cele mai vechi steme unite, a Moldovei şi Ţării Româneşti, se găseşte pe sigiliul inelar al lui Vasile Lupu Voevod. Şi anume, un document dela acest domn, purtând data de 1 Noemvrie 1639/7148, publicat în facsimil de V. A. Urechia, cuprinde, lângă semnătura domnească autografă, acest sigiliu cu stema unită a celor două principate.

Dar facsimilul dat de V. A. Urechia după document nu reproduce clar acest sigiliu [1]). Regăsind acum însuşi documentul original [2]), avem prilejul să dăm o imagină perfectă a acestui deosebit de interesant sigiliu şi să-i descriem şi stema. Sigiliul este aplicat pe un hrisov scris pe hârtie (19,5 cm. × 20,5 cm.), în limba slavă, în Iaşi, de Şaidir, la 1 Noemvrie 1639/7148. Prin acest hrisov, Vasile Lupu Voevod, Domn al Moldovei şi al Ţării Româneşti, întăreşte lui Cehan Racoviţă

---

[1]) V. A. Urechia, *Miron Costin, Opere Complete*, t. I, p. 753 şi fine, Bucureşti, 1886. Documentul e publicat numai în facsimil, fără transcriere nici traducere, iar sigiliul şi stema nu sunt descrise.

După facsimilul lui V. A. Urechia semnalează acest sigiliu Const. Moisil, *Noi studii de sigilografie românească*, în *Revista Arhivelor*, IV, 1, Bucureşti, 1940, pp. 105—106.

[2]) La Arhivele Statului, *Episcopia Huşi*, doc. 12/XIII.

vtori (= al doilea) logofăt stăpânirea peste satul Stănilești din ținutul Fălciului, lângă Prut, vechea ocină dată lui Ionașco Cehan fost vornic, de către Ștefan Tomșa Voevod [1]).

Apariția stemei și a titulaturii domnești de mai sus se explică prin faptul că, în Noemvrie 1639, la cererea sa, aprobată de Inalta Poartă, Vasile Lupu se consideră nu numai Domn al Moldovei, ci tot odată și Domn al Țării Românești, și pleacă să-și cucerească efectiv și acest din urmă tron, purtând lupte cu domnul muntean, Matei Basarab Voevod.

Nu izbutește însă, să pună și în faptă mâna pe domnia Țării Românești, astfel că titlul de Domn al Moldovei și al Țării Românești l-a avut foarte puțin, mai puțin chiar decât o lună de zile, iar documentele în care-l poartă sunt foarte rare. Nu se cunoaște până acum un altul, înafară de acesta.

In hrisovul amintit, titulatura domnească: Voevod și Domn al Moldovei și Țării Românești, este în slavonește: † Іѡ Василїе воевода Б҃жїю м҃лстїю г҃пръ земли молдавскои и влахинскои.

In josul documentului, în protocolul final, este semnătura autografă a Domnului, dar fără monograma domnească, obișnuit scrisă în chinovar. Deasupra și la dreapta semnăturii e aplicat, pe hârtie și ceară roșie, sigiliul inelar (17 mm × 18 mm). Acesta este de formă octogonală și are în exergă (două octogoane perlate la margine, unul linear în interior), legenda: † Іѡ· Василїе· вод· и· гп· зм· молд· и· влахїи < — † Іѡ Василїе воевода и господаръ земли молдавскои и влахинскои >, adică, pe românește: Io Vasile Voevod și Domn al Țării Moldovei și al Țării Românești.

In câmpul sigiliului, în partea dreaptă, capul de bour al Moldovei, cu coarnele aproape închise; în partea stângă, acvila cruciată a Țării Românești, conturnată spre dreapta, cu sborul deschis; iar dedesubt, între aceste două simboluri așezate alăturea, o stea cu șase raze. In sfârșit, amândouă stemele sunt timbrate de o coroană închisă, însoțită la dreapta și la stânga respectiv de o lună conturnată și de un soare [2]).

Amintim că semnătura de pe document a lui Vasile Lupu Voevod își prelungește ultimele litere deasupra bucății de

[1]) Vezi textul documentului, pp. 9—10, iar facsimilul fig. 1.
[2]) Fig. 2.

hârtie separată pe care este întipărit sigiliul, observație care ne duce la constatarea faptului că sigiliul inelar a fost aplicat înainte de semnarea hrisovului [1]).

Deşi Vasile Lupu Voevod a purtat noua titulatură numai pentru scurtă vreme, suntem totuşi în drept să ne întrebăm dacă, alături de sigiliul acesta inelar, nu a existat şi sigiliul mare domnesc, al ţării, în care să apară, într'o formă şi mai desvoltată, titulatura şi stemele celor două ţări peste care vroia să domnească. Răspunsul la această întrebare s'ar putea da numai după cercetarea tuturor documentelor emise de el, şi mai ales după cercetarea bogatei colecţii de documente dela acest domn, pe care o posedă Biblioteca Bibicescu din T.-Severin.

2. SIGILIUL LUI IO MIHAIL RADUL VOEVOD 1658—1659

Mihnea-Vodă Radu, după ce şi-a schimbat numele în Mihail Radul Voevod — în amintirea lui Mihai Viteazul, al cărui admirator şi imitator, în lupta împotriva Turcilor, era, şi-a mobilat existenţa oficială şi personală cu un înalt sentiment de grandoare, călăuzindu-şi în primul rând toate manifestările publice şi politice după deviza de imperială ţinută: Si Deus nobiscum, quis contra nos? [2]).

Acest sentiment de grandoare s'a manifestat nu numai prin încoronarea Domnului după ceremonialul bizantin, completată prin baterea unor monete cu deviza de mai sus, dar, şi mai ales, prin stema pretenţioasă şi complicată pe care a introdus-o în sigiliul mare al ţării, împreună cu adoptarea unei formule pompoase în titulatura domnească.

---

[1]) Fig. 1. Reproducem şi filigrana hârtiei pe care este scris hrisovul (fig. 3). Aceasta ne arată că hârtia vine din Transilvania, din Cluj.

[2]) Legătura spirituală cu Mihai Viteazul a fost semnalată întâi de N. Iorga, *Steagul lui Mihnea Vodă Radul în Muzeul Istoric din Belgrad*, în *Analele Academiei Române, Mem. Secţ. Ist.*, XXXVI, pp. 529—535. Ideea a fost reluată şi desvoltată la Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III (Mihail Radu) 1658—1659. Extras din Buletinul Comisiei Istorice a României*, XIV (1935), Bucureşti, 1936, p. 63.

Cea mai veche descriere a sigiliului și a stemei a fost dată de A. Ţ. Laurian, în anul 1846 [1]), iar o descriere pe bază de material documentar nou, împreună cu o reproducere, a dat Generalul P. V. Năsturel, în 1915 [2]).

Dar, la descrierile de până acum suntem în măsură astăzi să aducem câteva precizări și completări.

Sigiliul care apare pe documentele lui Io Mihail Radul Voevod, cu începere din Iunie 1658, este excepțional de mare pentru vremea aceea (60 mm) și destul de încărcat. Iată o descriere amănunțită a acestui sigiliu. In exergă (formată dintr'un cerc perlat la margine și un cerc perlat în interior) este legenda: † IOANNES MICHAEL RADVLIVS· D. G· PRINCEPS ET ARCHIDVX VALACHIAE TRANSALPINAE

In câmpul sigiliului, un scut rococo, având în partea superioară o acvilă bicefală, timbrată de o coroană ducală; acvila ține, în ghiara din dreapta, spada, în ghiara din stânga, sceptrul; iar soarele și luna — craiu nou, o însoțesc respectiv la dreapta și la stânga. Pe pieptul acvilei, peste tot, un scut mic cu stema Țării Românești: o acvilă cruciată, întoarsă spre dreapta, cu sborul jos. Dedesubtul acestui scut peste tot, două personaje voevodale, privite dintr'o parte și vizibile numai pe trei sferturi, țin cu amândouă mâinile un pom, având, respectiv la dreapta și la stânga, mobilele L/⅃ L/⅃. Scutul

---

[1]) *Pecetea lui Mihail Radu Vv.* de A. T. L‹a u r i a n›, în *Magazinul Istoric pentru Dacia*, II, București, 1846, p. 187.

Iată cum descrie Laurian sigiliul acesta:

« Insemnări epigrafice. Pecetea lui Mihail Radul Vv. Pecetea acestui hrisov e de formă circulară, de un diametru de $2^1/_2$ degete. Scutul din mijloc e ţinut de doi lei de amândouă părţile, deasupra încorunat de doi îngeri. In mijlocul scutului stă acera *a*) cu două capete, pe pieptul acerei se vede într'un cerc mai mic corbul cu crucea în gură. Deasupra acerei luceşte de o parte soarele, de alta luna. Dedesubtul ei două persoane încorunate ţin un arbure. Impregiurul peceţii se citesc aceste cuvinte foarte frumos săpate: † IOANNES MICHAEL RADVLIVS. D. G. PRINCEPS ET ARCHIDVX VALACHIAE TRANSALPINAE. De citit: Ioannes Michael Radulius, Dei gratia Princeps et Archidux Valachiae Transalpinae. Româneşte: Ioann Mihail Radul, din graţia lui Dumnezeu Principe şi Arhiduce Ţării Munteneşti ».

a) *Acera*, vorba veche românească, dela Aquila, pajoră, vultur.

[2]) Generalul P. V. N ă s t u r e l, *Nova plantatio şi Regele Romaniei moştenitorul Imperiului Byzantin... Extras...* Bucureşti, 1915, pp. 61—65. Descriere mai nouă, incompletă, dă A l. C i o r ă n e s c u, *Documente privitoare la domnia lui Mihail Radu (1658—1659) culese mai cu seamă din Arhivele Veneţiei. Extras din « Buletinul Comisiei Istorice »*, XIII, (1934), Bucureşti, 1934, pp. 137 şi 70.

mare este timbrat de o coroană închisă, susținută la dreapta și la stânga de câte un înger în sbor. In sfârșit, scutul are doi suporți (tenanți), în dreapta un leu, în stânga un leopard, iar deasupra capetelor lor gravate cifrele: 16/58, dată ce reprezintă anul suirii pe tron a Voevodului [1]).

Acvila bicefală din acest sigiliu reprezintă, neîndoios, acvila imperială bizantină. Astfel, stema aceasta arată legăturile directe, oarecum de filiație, pe care Io Mihail Radul Voevod le socotea existente între fostul Imperiu Bizantin și între domnia Țării Românești. Filiație spirituală și filiație organică. In ochii lui, Țara Românească reprezenta moștenirea rămasă dela Imperiul Bizantin, imperiu pe care Voevodul s'ar fi putut încerca într'o zi să-l reclădească și să-l stăpânească [2]).

Actul pe care se află aplicat sigiliul descris mai sus este o poruncă domnească (povelenie), scrisă românește, pe hârtie, prin care Io Mihail Radul Voevod întărește, la 25 Iulie 1658 (7166), stăpânirea postelnicului Șărban Cantacuzino peste satul Drăgănești din județul Prahova. In document, domnul se întitulează: † Іѡ Михаил Радꙋл Божїю благодатїю егемон ꙋггро-влахїѧ и ѡкрьстълежащих странина архїдоꙋкъ, text pe care dascălul slovenesc Chiriță îl traduce, pe la sfârșitul veacului al XVIII-lea, la un alt document, astfel: † Ioan Mihail Radul, bine dând Dumnezeu, ighemon Ungrovlahiei și împrejurul părții leșești arhiduxă [3]).

Monograma domnească dela sfârșitul documentului al cărui sigiliu l-am descris, repetă formula cunoscută: † Iω Mihail Radul Voevoda Milostiiu Bojiiu Gospodinŭ.

Este de observat că titulatura acestui domn variază, astfel că pe o altă serie de documente revine titulatura domnească

---

1) Fig. 4 şi 5.

2) Pentru intenţiile lui în acest sens vezi Al. Ciorănescu, *Domnia lui Mihnea III*, p. 61 şi urm.

3) Titulatura: † Іѡан Михаил Радꙋл Божїю благѡдатїю игемон Ꙋгрѡвлахїи і ѡкръстлежащих странъ архїдꙋкъ, e tradusă de tâlmaciul oficial Peşacov, în spre cea de a doua jumătate a veacului al XIX-lea, astfel: † Ioan Mihail Radul, cu darul lui Dumnezeu, Domn al Munteno-României şi părţilor du prinprejur arhiducă (Arhivele Statului, *Mânăstirea Govora*, doc. 8/X, din 8 Iunie 1658).

obişnuită: † Milostiiu Bojiiu Iω Mihail Radul Voevod i Gospodin văsoe Zemle Ungrovlahiiscoe [1]).

In sfârșit, un alt document, din 3 Iunie 1658, poartă titulatura: « † Iω Mihail < Radul > din darea cea bună a lui Dumnezeu întăiul stăpânitorul Țării Rumănești și laturilor celor dinprejur arh < i > dux », cum traduce, la 29 Octomvrie 1785, cunoscutul Dionisie Eclisiarhul, următorul text slavon: † Iwан Михаил Ръдул Бжїею благодатїю игимон Ѹггрровлахїи началник и wкрестлежащих странъ архїдѹкъ [2]).

Nu este scopul nostru să urmărim acum evoluția și variațiile titulaturii domnești a lui Io Mihail Radul Voevod. Problema merită totuși a fi studiată de aproape. Vom semnala însă faptul că unele documente emise de acest domn poartă numai semnătura domnească, fără sigiliul aplicat descris aici, și, uneori, chiar fără monograma domnească. Altele au numai această monogramă, fără semnătura Domnului. In documentul amintit la începutul acestor rânduri, semnătura Domnului, pusă cu cerneală de boz, acopere monograma domnească, dintr'o parte în cealalta a documentului, trecând și peste locul destinat sigiliului, de unde se vede că sigiliul a fost aplicat după ce documentul fusese semnat. Tot aici menționăm că una din formele validării: Pročtennomnoto Vtoroe Logothetom m <anu > p <ropria >, e pusă pe pagina a doua a documentului, adică pe dosul textului însuși.

Inainte de Iunie 1658, Domnul se folosește de un sigiliu în tuș roșu, mult mai mic decât cel pe care îl vom descrie mai jos, dar reproducerea lui pe unul din documentele din această epocă este neclară, așa că despre acest sigiliu nu vom putea vorbi [3]).

Cunoaștem, în schimb, un alt sigiliu (61 mm) pus cu tuș roșu, la 10 Septemvrie 1658, pe o poruncă (povelenie) dată

---

[1]) Documentul din 13 Ianuarie 1659 (7167), la Arhivele Statului, *Mânăstirea Tismana, Netrebnice*, doc. 64/XIII.

[2]) Arhivele Statului, *Secția Istorică*, sub dată, fost Episcopia Râmnic, doc. 4/87.

[3]) Academia Română, doc. 145/CXCVIII, din 17 Mai 1658/7166. Intr'o scrisoare din 29 Sept. 1659, către Gh. Racoți, Craiul Ardealului, la închiderea plicului este folosită și o « pecete roșă, coroana cu cruce, vultur arhiducal, cu două capete, inscripție foarte măruntă latină » (N. Iorga, *Studii și Documente*, IV, p. 59). E desigur vorba de pecetea inelară a Domnului, dar pe care n'am regăsit-o până acum pe alte documente, ca s'o putem descrie amănunțit.

lui Calciul stolnicelul dela Verneşti, pentru stăpânirea unei vii [1]). Din nefericire, întipărirea acestui sigiliu este neclară. Se poate, totuşi, distinge legenda, întru totul la fel cu cea de pe sigiliul aplicat pe hârtie şi ceară roşie [2]). Şi celelalte elemente din câmpul acestui sigiliu par să fie întru totul identice cu cele din sigiliul pe ceară roşie.

3. SIGILIUL LUI GLIGORIE GHICA VOEVOD, 1662

Pe o carte domnească dată de Io Gligorie Ghica Voevod, Domnul Ţării Româneşti, găsim aplicată pe hârtie pecetea mare, domnească, a acestui domn. Documentul poartă data de 1 Mai 1664 (7172), şi prin el se întăreşte logofătului Şerban Cantacuzino stăpânirea peste o moară de pe apa Vodănăului, în moşia Drăgăneşti, jud. Prahova.

Pecetea aplicată (55 mm.) are în exergă (coroană de frunze pe margine, apoi un cerc linear, iar în interior un cerc gros cu zimţi) textul: † Іѡ Глигоріє Гика· воєвод· і· Бжію мастію господар землє влаское [3]).

In câmp, un scut dreptunghiular, având în mijloc cele două personaje voevodale care ţin un pom, iar pe vârful acestuia se sprijină o acvilă cruciată cu sborul deschis, întoarsă spre dreapta şi însoţită: la dreapta de un soare, la stânga de o lună — craiu nou. Scutul este timbrat de o coroană închisă şi înconjurat de celelalte trei părţi de arabescuri şi vrejuri (lambrechinuri), ca de un fel de pavilion, împodobit şi cu flori de crin. Sus, deasupra scutului, la dreapta şi la stânga coroanei, literele: З./Р.О, care înseamnă 7170 = 1662, această dată dela Adam reprezentând anul suirii pe tron a Voevodului. Data aceasta e repetată dedesubt, tot în câmpul peceţii, la dreapta şi la stânga scutului, dar nu în anii dela Adam, ci în anii dela Hristos: ах/ѯв, adică tot: 1662.

*

[1]) Arhivele Statului, *Episcopia Argeş*, doc. 25/VII. Vezi facsimilul 5.
[2]) Fig. 4.
[3]) Fig. 6.

Reproducem, în anexe, textul integral al documentelor citate. Pe lângă documentul dela Vasile Lupu Voevod, aflat la Arhivele Statului, celelalte: unul dela Io Mihail Radu Voevod, şi al doilea dela Io Gligorie Ghica Voevod, ale căror sigilii le-am descris mai sus, precum şi textul altor două documente, unul tot dela Io Gligorie Ghica Voevod, altul dela Io Alexandru Constantin Muruz Voevod, toate la un loc (afară de cel dintâi) privitoare la moşii ale logofătului Şerban Cantacuzino: Drăgăneşti, Orbi şi Ruşi din judeţul Prahova. ne-au fost puse la dispoziţie de dr. H. Sarafidi din Bucureşti. (Acum în urmă, Dr. H. Sarafidi le-a dăruit Academiei Române). Semnalăm în deosebi conţinutul hrisovului din 11 August 1662, dela Io Gligorie Ghica Voevod, în care e cuprinsă mărturia lui Papa postelnic, feciorul Buzincăi comis: acesta « ajungând la multă sărăcie şi la multă lipsă, se-au sculat cu meşteşug, în taină », şi a vândut încă odată, fără drept, o parte din moşia Orbi (jud. Prahova), pe care tot el o vânduse, cu mult înainte, altuia. La judecata domnească, în faţa dovezilor aduse de stăpânul de atunci al moşiei, logofătul Şerban Cantacuzino, Papa postelnic mărturiseşte că « *fiind foamete mare de la Dumnezeu*, de mare nevoe au făcut acel meşteşug », vânzând din nou o moşie care nu mai era a lui.

« Foametea mare dela Dumnezeu », ca şi vânzarea prin taină se petreceau în chiar domnia lui Gligorie Ghica Voevod, iar informaţia cu foametea, preţios element de cronică, s'ar putea verifica şi cu cronicele contemporane, constituind, astfel, un element de confirmare a lor.

ANEXE

1.

1639 (7148), Noemvrie 1.

Vasile Lupul Voevod, Domnul Moldovei și al Țării Românești, întărește, lui Cehan Racoviță vtori logofăt, stăpânirea peste satul Stănilești din ținutul Fălciului, pe apa Prutului.

† Іѡ Басилїе воевода, божию милостїю господарь земли Мѡлдавской и Блахиской, ѡже господство ми ꙋмилостивихсѧ и дадохом и помиловахом, нашемꙋ вѣрномꙋ болѣринꙋ Ръковиць Чехан втори лѡгофет, едно село на имѣ Стънилещи что ꙋ колост Фълчиюскомꙋ на рѣцѣ Прꙋтовѣ, что тое село было наипрѣжде даанїе и милование ꙋікови своемꙋ Іѡнашко Чехан бывши дворник ѡт Стефана воевода Томшевич и было емꙋ ѡбѣщанно тое село за ꙋіка своего Чехан дворник прѣд съмръти его, а потом посли смръти Чехана дворника, господство ми възѣхом тое село быти пакиже господарски, ꙗкоже было наи здавних дьни, а нынѣ господство ми за зновꙋ дадохом и помиловахом вишеписанномꙋ болѣринꙋ нашемꙋ Ръковиць Чехан лѡгофет, тое село Стънилещи како да ест емꙋ правaa ѡтнина и даанїе и милованїе и ꙋрик и потвръжденїе съ въсѣм доходом непорꙋшенно николиже на вѣки. И ин да сѧ не ꙋмишает. Ꙋ іас в лѣто ӡзрми Ноемврїе а҃.

† Сам господинъ велѣл

Іѡ Басилие вѡевѡда

L. S.

† Шандир.

Traducere:

† Io Vasile Voevod, din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei și al Țării Românești. Iată domnia mea ne-am milostivit și am dat și am miluit pe credinciosul nostru boier Răcoviță Cehan, al doilea logofăt, cu un sat anume Stănileștii, ce-i în ținutul Fălciului, pe apa Prutului. Care acel sat a fost mai înainte danie și miluire unchiului său Ionașco Cehan, fost vornic, dela Ștefan Tomșevici Voevod. Și i a fost lui făgăduit acel sat, de unchiul său Cehan vornic, la moartea lui. Iar apoi, după moartea lui Cehan vornicul, domnia mea am luat acel sat, ca să fie iarăși domnesc, cum a fost și mai înainte vreme. Iar

acum domnia mea din nou am dat și am miluit pe mai sus scrisul boier al nostru, Răcoviță Cehan logofăt, cu acel sat Stănileștii, ca să-i fie lui dreaptă ocină și danie și miluire și uric și întărire, cu tot venitul, neclintit niciodată în veci. Și nimeni altul să nu se amestece. In Iași, în anul 7148, Noemvrie 1.

† Insuși domnul a poruncit
Io Vasile Voevod

L. S.

† Șaidir [1]).

2.

1658 (7166), Iulie 25.

Io Mihail Radul Voevod întărește postelnicului Șărban Cantacuzino stăpânirea peste satul Drăgănești din județul Prahova, fost al comisului Buzinca.

† Io Mihail Radul Bojiĭu blagodateĭu Eghemon Ungrrovlahiĭa i ocrstălejaștih stranna Arhiidoxŭ, davat gospodstvo mi siĭu povealenie gospodstva mi bolearin gospodstva mi Șărban postelnic Ca<n>tacozino și cu fečorii lui cât Dumnezeu i va da, ca să-i fie lui satul Drăgăneștii ot sud Prahova, de lăngă Gherghiț<ă>, tot satul și cu tot hotarul și cu toț rumănie și cu vaduri de moar<ă> și cu heleșteae și cu casele boereșt<i> și cu tot venitul, den cămpu și den pădure și den ap<ă> și den siliștea satului și de pretutindenili, oarecăt se va aleage, den hotar pănă în hotar.

Pentru că acestu sat și cu rumănie fost-au al Buzincăi comis, încă mai denainte vreame, și tot l-au ținut cu bun<ă> paač pănă la moartea lui. Ĭar dup<ă> moartea lui rămas-au pre măna fiĭu-său Papei postelnic, și l-au ținut și el cătăva vreame. Ĭar dup<ă> aceaĭa, Papa postelnic, în zilele lu Matei Voevod, el încă au fostu văndut acest sat și rumănii, lu Dumitrașco capitan Măndescul. Și l-au tot ținut Dumitrașco capitan cu bun<ă> pač pănă în zilele lu Costandin Voevod. Deci și Dumitrașco capitan, el încă au văndut acestu sat Drăgăneștii, lu Stroe care au fost logofăt mare, derept ban<i> gata 120.000. Și când au cumpărat Stroe logofăt acest sat, de la Dumitrașco capitan, întrebat-au pre Papa postelnic sinŭ Buzincăi comis, ca să dea el banie pre acest sat, și el au zis că n'aar<e> puteaare să cumpere. Apoi și Stroe logofăt, el încă l-au văndut boĭarinului domnii meal<e>, ce scrie mai sus, lu Șărban postelnic, ĭar derept acest preț de ban<i>, 'într'o 120.000 de ban<i> gata și cu zapis de vănzare de la măn<a> lui, și încă au dat și zapisele care au fost făcut

[1]) Originalul, în limba slavă, având semnătura autografă a Voevodului, la Arhivele Statului, *Episcopia Huși*, doc. 12/XIII.; vezi și facsimilul, fig. 1. Transcrierea și traducerea acestui document le datorăm d. D. P. Bogdan.

Papa postelnic, de vănzare, când au văndut lu Dumitraşco capitan, la măna lu Şărban postelnic, şi toate cărţili ceale de moşie, cum le-am văzut şi domnia mea.

Şi ĭar să fie boĭarinului domnii meal<e> Şărban postelnic toat<ă> partea Vladului peharnic Rudeanul, căt au avut el în sat în Drăgăneşti, pentru că au cumpărat de la Vladul peharnic sinŭ Vladului logofăt Rudeanul, derept ban<i> gata ugh<i> 80 şi cu zapis de vănzare de la măna lui şi cu mulţi boĭari mărturie scrişi în zapis, şi au văndut el de a lui bun<ă> voe, fără de nič o sil<ă>.

Şi ĭară să fie lu Şărban postelnic toat<ă> partea lu Dumitraşco clucer sinŭ Andrei slujer Rudeanul, den Drăgăneşti, oarecăt se va aleage de preste tot hotarul, pentru că au cumpărat de la Dumitraşco clucer, derept ban<i> gata ugh<i> 40 şi cu zapis de vănzare de la măna lui şi cu mulţi boĭari mărturie.

Şi au văndut aceşti boĭari ce scriu mai sus, aceaste moşii, ei de a lor bun<ă> voe, fără dă nič o sil<ă> şi cu ştirea tuturor boĭarilor şi a večnilor den prejurul locului.

Derept aceaĭa am dat şi domnia mea şi am făcut čast<ă> carte a domnii meal<e>, la măna lu Şărban postelnic Ca<n>tacoz<i>nu, ca să-i fie lui tot satul Drăgăneştie, cu tot hotarul şi cu toţ rumănii, očnu deadino i vă ohabnic sinovom i vnucom i preavnučtom. I ne ot cogojdo nepoculeabimu po rezim gospodstva mi. Sej ubo svedetelie postavleaim gospodstvo mi: jupan Preda Brăncoveanul vel ban cralevschii, i jupan Barbul vel dvornic u Dolni Zemleu, i jupan Manul vel vornic u Gorni Zimle, i jupan Costandin Ca<n>tacoz<i>no, vel logofăt, i jupan Fărvul vel vistier, i jupan <*alb*> vel spatar, i jupan Radul vel clucer, i Badea vel stolnic, i Manta vel comis, i Ghiorghe vel peharnic, i jupan Istratie vel postelnic, i Udrişte vtori logofăt.

Pis Iulie 25 dni i ot Adama do nânea văsego pisanie tecenię leatom văleat 7166.

† Io Mihail Voevoda | pecetea gospod | Milostiĭu Bojiĭu Gospodinŭ.

<*Vo*:> Pročtennomnotu Vtorăe Logothetom m. p.

<*pe pagina din urmă*:> Cartea Mihnii Vod<ă> pre satul Drăgăneştii ot Prahova [1]).

[1]) Originalul pe hârtie, pecetea aplicată pe hârtie şi ceară roşie (fig. 4). Peste monograma domnească, în chinovar, se întinde dintr'un capăt în cellalt semnatura autografă a Domnului: *Io Mihail Voevoda*, cu cerneală rădăcinie. Din faptul că sigiliul domnesc aplicat este pus mai jos, cusut cu un fir roşu de mătase deasupra parafei dela semnătură, reiese că pecetea, reprodusă la fig. 4, a fost aplicată după semnarea documentului de către Domn.

3.

1662 (7170), August 11.

Io Gligorie Ghica Voevod, Domnul Ţării Româneşti, întăreşte prin hrisov, lui Şerban Cantacuzino al doilea logofăt, stăpânirea asupra moşiei Orbi de lângă Drăgăneşti (Prahova).

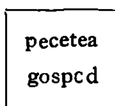
† Milostieĭu Bojieĭu Io Gligorie Ghica Voevod i Gospodarŭ văsoi Zemli Vlașcoe, davat gospodstvo mi siĭu poveleanie gospodstva mi vearnomu bolearin gospodstva mi pan Şărban Cantacozinno vtorom logofet i săs sinovi ego eliţe Bogŭ dastŭ, ca să-i fie lui moşiĭa satului Orbii, lăngă Drăgănești, ot sud Prahova, însă toată moșiĭa cătă au ținut Buzinca comis, de preste tot hotarul, cu tot venitul veri căt se va aleage. Pentru că ačastă moșie den Orbi, cătă au fostu a Buzincăi comis, fostu-o-au văndutŭ fiĭu său Papa postelnic, înpreună cu satul Drăgăneştii și cu Creţeştii, lui Dumitrașco capitan ot Gherghiță, pre bani gata ug<hi> 600, și cu zapisŭ de la măna lui, de vănzare, și tot au ținut cu bună pace. Ĭară după aceaĭa, Dumitrașco capitan, el încă au fost văndut aceaste sate și moșii, boĭarenului domnii mealle Stroe vel dvornic, precum le-au fost cumpărat și el dela Papa, cu zapis de vănzare, și tot au ținut cu bună paace. Ĭară după aceaĭa, și Stroe vornic încă au văndut aceaste sate și moșii boĭarenului domnie meal<e> Şerban vtorom logofet, pre bani gata ug<hi> 600, și ĭ-au dat toate cărțili și zapisele Buzincăi comis, precum scrie mai sus, și tot au ținut cu bună pace.

Ĭar după aceaĭa, căndu au fost acum în zilele domnie meal<e>, ĭar Papa postelnic ajungăndu la multă sărăcie și la mult<ă> lipsă, se-au sculatu cu meșteșug, în taină, fără știrea lui Şărbanŭ logofet, de au văndutŭ 1 fune de očnă den hotarul Orbiloru, Radului cupeț, sinŭ Popei Ştefului ot Gherghiță, puindu-i și nume că ĭaste fune aleasă și cum nu ĭaste văndut lui Dumitrașco capitan înpreună cu alte moșii ce scriu mai sus.

Intr'aceaĭa, Şărban logofet, deac'au simțit de lucru ca acesta, nicicum nu s'au putut suferi să între alții striini în mijlocul moșiilor lui, mai vărtos fiindu cumpărat pre ban<i> gata, ce numaidecăt au venit înnaintea domnie meal<e> în divan, înpreun<ă> cu Papa postelnic şi cu Radul cupeţŭ, cumpă<ră>toriĭul, de faț<ă>. Intr'aceaĭa, dumnea mea am căutat înpreună cu toţ cinstiţii deregătorii domn<i> meal<e>, și așa am poruncit domniĭa mea Papei postelnic: de va avea vreun zapis și cărți de la tat<ă>-său Buzin<ca> comis, sau alte direase, pre acea fune de moșie ce ĭ-au zis el că ĭaste aleasă, să le scoață naintea domnie meal<e> şi să şi-o ţie. Ĭar el au zis că n'are nici un dires, ce încă singur au mărturisit că, ce au fost moşii de la tată-său, le-au văndut toate întreg<i> lui Dumitraşco capitan. Numai fiindu foamete mare de la Dumnezeu, de mare nevoe au făcut acel meșteșug și au văndut. Şi ĭar atunceș au mărturisit și Dumitrașco capitan, cum ĭ-au văndut Papa toat<ă> moșiĭa tătăiine-său Buzincăi comis, precum scrie și la zapisul lui, ĭar alte moșii într'acealea nu ĭ-au rămas.

Deci şi domniĭa mea bine am adeverit că n'au avut Papa nicio treab<ă>, ce au umblat Papa cu mincĭuni, şi au rămas de leage şi de judecat<ă>, denaintea domnie meal<e> den divan, şi am luoat zapisul de la Radul cup<e>ţŭ, de se-au spartu de în devan, ca să-ş ĭa banii de la cine ĭ-au dat, ĭar cu moşiĭa Orbilor să n'aibă nici o treabă.

Derept aceaĭa, am dat domniĭa mea, boĭarenului domnie meal<e> Şărban vtorom logofet, ca să-ş ţie moşiĭa Orbilor cu bun<ă> pač, să-i fie moşie lui, fečoriloru, nepoţilor, strănepoţ<i>loru, ohabnic<ă> în veač. I ne ot cogojdo nepocoleabim po rizmom gospodstva mi. Seje ubo i svedeatele polagah gospodstvo mi: pan Preda vel ban cralevschi, i pan Stroe vel vornic, i pan Chirca vel logofet, i pan Mareşu vel vistier, i pan Toader vel spatar, i pan Badea vel clucer, i pan Mihaĭu vel stolnic, i pan Costandin vel comisu, i pan Drăghič vel peharnic, i pan Costea vel postelnic, i pan Pătru vel slujer, i pan Stoĭa vel pitar, i is<pravnic> Vel Logofet. I napisahom azŭ Stoica logofăt sinŭ Soare logofăt, vă Bucureşti, mesiţa Avgust, 11 dni, ot Adama daje do nânea teceniĭa leatom văleat 7170, i ot rojdestvo Hristovo 1662.

Io Gligorie Voevoda

Milostieĭu Bojieĭu Gospodinŭ.

<*Vo*:> † Cartea lu Gligoraşco Vodă, pre moşiĭa Orbilor[1]).

4.

1664 (7172), Mai 1.

Io Gligorie Ghica Voevod întăreşte logofătului Şărban Cantacuzino stăpânirea peste o moară în apa Vodănăului, pe moşia Drăgăneşti din jud. Prahova, iar Mânăstirea Malamuc n'are niciun drept asupră-i.

† Milostieĭu Bojieĭu Io Gligorie Ghica Voevoda i Gospodarŭ Zemle Vlahiiscoe, davahom gospodstvo mi siĭu povealenie gospodstva mi slug gospodstva mi Şărban logofăt, ca să hie volnic cu acĕastă carte a domnii meale de să-ş ţie o moară ce ĭaste în apa Vod<ă>năului, care ĭaste din temelie făcută de dănsul şi ĭaste pre moşia lui de la satul Drăgăneştii ot sud Prahova, cu bună pač. Pentru că aič la domnia mea, la divan, venit-au egumenul Ĭasă ot Malamuc, dinpreună cu călugărul Theodosie, de au spus şi au părăt pre sluga domnii meale ce scrie mai sus, zicănd cum acea moară o ţine în silă şi ĭaste pre moşia mănăstirii, carea o au dată de Buzinca comis, la moartea lui. Intr'aceĭa domnia mea n'am crezut nič pre unul nič pre altul, ci am trimis pre sluga domnii mĭale Nedelco vtori portar, de au strănsu boĭari şi oamen<i> buni

[1]) Originalul pe hârtie, cu pecete aplicată pe hârtie şi ceară roşie.

bătrăni din prejurul locului, ca să caute și să adevereaze pre a cui moșie ĭaste acea moară.

Deč după ce s'au strănsu toț la un loc, luat-au sama cu oameni buni, și așa au adeverat cu ale lor suflete, cum că ĭaste moara pre moșia slugii domnii mĭale Șărban logofătul, ĭar călugării n'au nič o treabă, ci au umblat ca neşte oameni fără de lucru, precum am văzut domnia mea și cartea boĭar<i>lor de mărturiseal<ă> și de adeverićĭune precum au aflat.

Intr'aceaĭa domnia mea ĭ-am făcut čast<ă> carte a domnii meale, slugii domnii meale ce scrie mai sus, ca să-ș ție vadul cu moara cu bun<ă> pač și să-i hie moșie ohabnic<ă> în več, pentru că au rămas călugării de leage și de judecat<ă> denaintea domnii meal<e>. Inaco dah neest. I is sam recot <*sic*> gospodstva mi. Pis mesița Maĭu 1 dni văleat 7172.

Io Gligorie Voevoda | pecetea gospod | Milostieĭu Bojieĭu Gospodinŭ.

Io Gligorie Ghica Voevoda [1]).

<*Vo*:> † Cartea lu Gligorie Vod<ă>, pre vadul ot Drăgăneșt<i>.
<*Alt scris*:> Trecut la cond<ică> de Costandin logofăt.

Costandin Logofăt [2]).

5.

1793, Iunie 20.

Io Alexandru Constantin Muruz Voevod poruncește lui Chiriță Căplescu biv vel șătrar să aleagă și să hotărască moșiile Drăgănești și Ruși din jud. Prahova, ale lui Nicolae Cantacozino biv vel spătar.

† Milostiĭu Bojiĭu Io Alexandru Costandin Muruz Voevod i Gospodar Zemle Vlahscoe.

Credinčos boerul domnii mele Chiriță Căplescule biv vel șatrar, sănătate.

Iț facem în știre că dumnealui cinstitul și credinčos boerul domnii mele Nicolae Cantacozino biv vel spatar, vrănd a-ș alege moșiĭa dumnealui Drăgănești i Ruși din sud Prahova, și a o hotără cu pietre, spre a-ș avea stăpănirea fără de gălceavă, te-au cerut pe însuț alegător și hotarnic, prin jalbă către domniĭa mea.

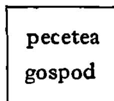
Deč după a dumnealui cerere, ĭată îț poruncim domniĭa mea, priimind porunca ačasta cu sluga domnii mele Stančul portărel, să-ți pui

[1]) Semnătură autografă.
[2]) Originalul pe hârtie, iar pecetea aplicată pe hârtie și ceară roșie este reprodusă la fig. 6.

zi de soroc de a merge la fața locului, la care zi să aibi a da dă știre mai întăĭu tuturor vecinilor ce să vecinesc cu ačastă moșie, spre a veni la fața locului cu scrisorile i dovezile ce vor avea fieșcare, ori însuș, sau să-ș rănduiască vechili, și așa să a<i>bi a face alegere și hotărnicie după scrisori, după dovezi și după stăpănirea veche, și dănd în scris suma stănj<ănilor>, să pui pietre, de nu va fi vreo pricină la vreo parte. Iar de va fi vreo pricină cu vre un vecin, fără de a nu pune pietre să înștiințezi domnii mele. I i sam receh gospodstva mi.

1793, Iuni 20.

Io Alexandru
Costandin
Muruz Voevod

Milostiĭu Bojiĭu
Gospodinŭ.

Pročt, Vel logofăt.

Trecut în condica Divanului [1]).

[1]) Originalul pe hârtie, pecetea domnească aplicată cu tuş roşu.

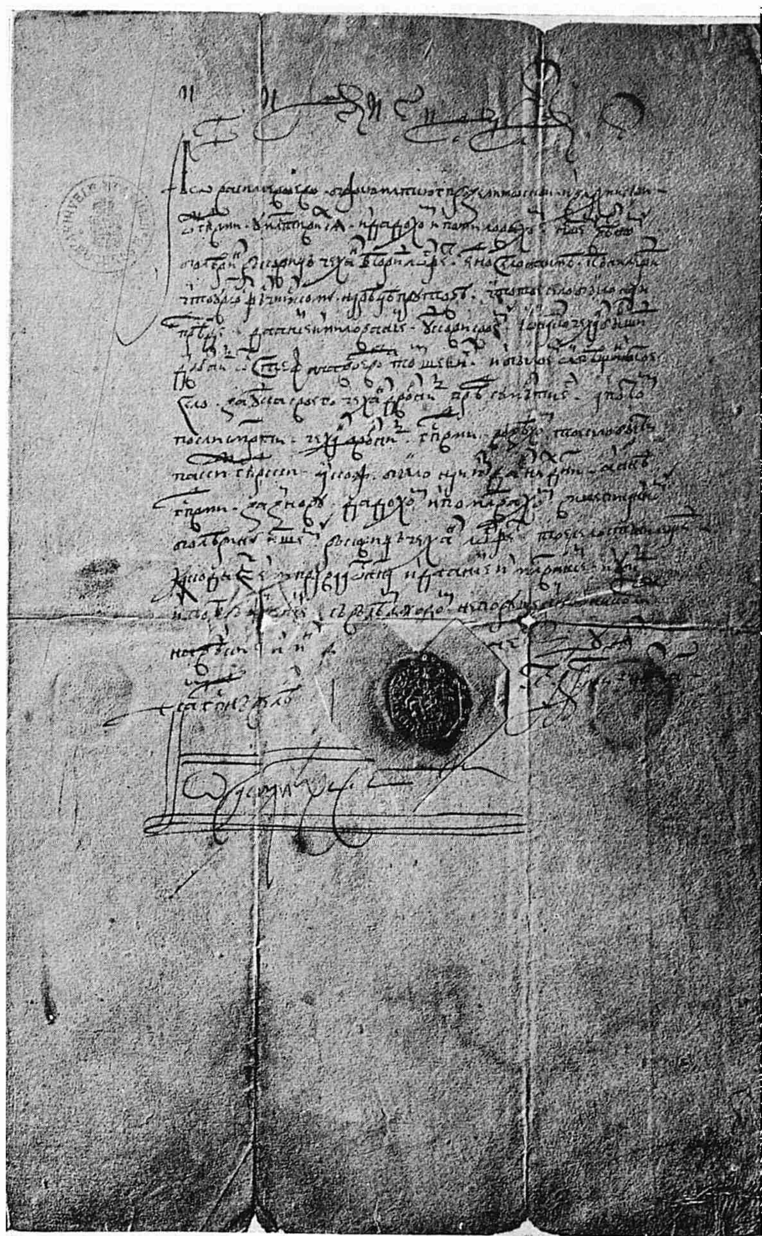
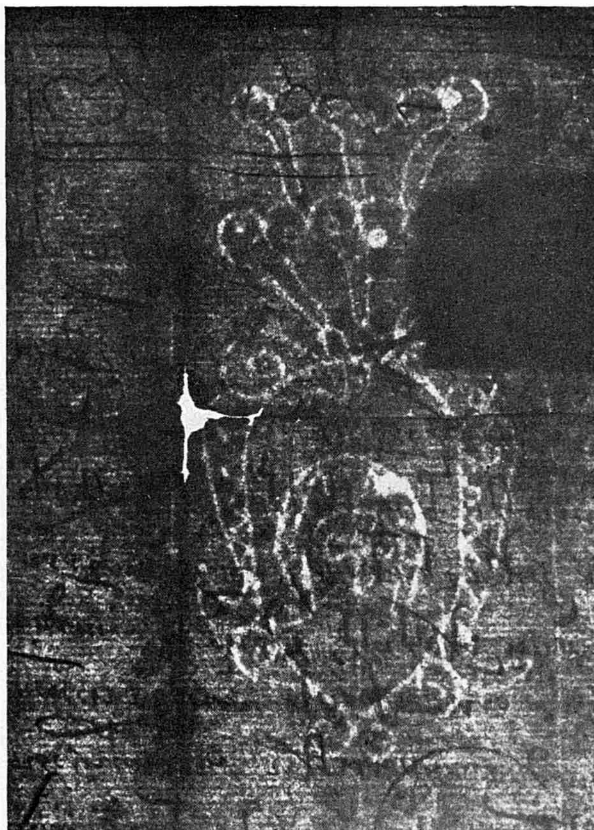

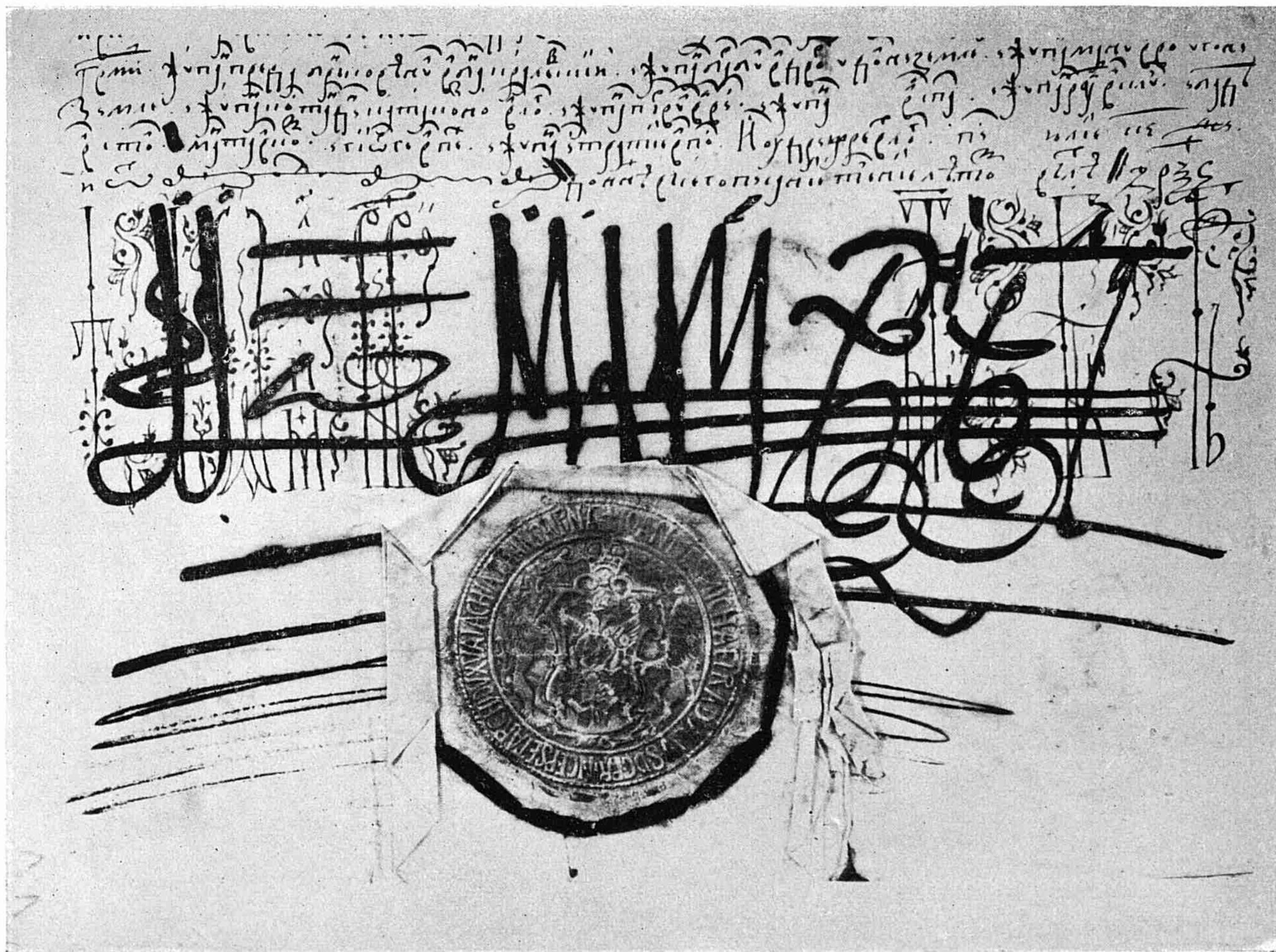
Fig. 1. — 1639 (7148), Noemvrie 1, Iași. Vasile Lupu, Domnul Moldovei și al Țării Românești, întărește lui Cehan Racoviță vtori logofăt stăpânirea peste satul Stănilești, din ținutul Fălciului.

2. — Sigiliul inelar al lui Vasile Lupu Voevod, ca Domn al Moldovei și al Țării Românești, la 1639, Noemvrie 1.

3. — Filigrana hârtiei pe care este scris documentul dat de Vasile Lupu Voevod, în Iași, la 1 Noemvrie 1639, ca Domn al Moldovei și al Țării Românești.

4. — Sigiliul mare domnesc şi semnătura lui Io Mihail Radu Voevod, Domnul Ţării Româneşti, 1658.

5. — Sigiliul în tuș roșu al lui Io Mihail Radul Voevod, Domnul Țării Românești, 1658.

6. — Sigiliul domnesc al lui Io Grigorie Ghica Voevod, Domn al Ţării Româneşti, 1662.

SCHIMBUL DE POPULAȚII INTRE STATE

DE

DIMITRIE GHERASIM

ASISTENT LA FACULTATEA DE DREPT DIN IAȘI

Memoriu admis în ședința dela 3 Iulie 1942

INTRODUCERE

Tratatele de pace dela sfârșitul războiului mondial trecut, din 1914—1918, au încercat să consfințească în Europa granițe naționale, care să cuprindă în interiorul lor blocuri etnice cât mai omogene. Aceste granițe erau expresia *principiului naționalităților*, fruct al unor lupte îndelungate ale popoarelor europene, mai ales în decursul secolului al XIX-lea, când toate năzuiau spre independență și unitate națională. Se spunea că principiul naționalităților, cu umbra lui, dreptul de autodeterminare a popoarelor, adică dreptul lor de a-și hotărî singure soarta, a constituit fundamentul pe care s'au clădit tratatele de pace din 1919/20, iar despre acest principiu s'a scris foarte mult, atât în anii războiului cât și după încheierea păcii [1]). Dar, principiul naționalităților n'a fost adus la îndeplinire la 1920 în toată întinderea lui, din două cauze: mai întâi din cauză că în centrul și răsăritul Europei, între Baltica și Marea Egee, amestecul naționalităților este atât de

[1]) Cele mai de seamă lucrări, la noi, despre principiul naționalităților sunt următoarele: N. Dașcovici, *Principiul Naționalităților și Societatea Națiunilor*, București, 1922; George Sofronie, *Principiul naționalităților în tratatele de pace din 1919-20*, București, 1936; Romulus Seișanu, *Principiul naționalităților*, București, 1935.

complicat — din pricina marilor migrațiuni din decursul istoriei — încât o delimitare a unor granițe conforme cu principiul naționalităților a fost aproape cu neputință. Istoria și geografia ne arată că la popoarele din această parte a Continentului procesul de închegare și integrare n'a ajuns la acelaşi stadiu ca la națiunile din apusul Europei.

A doua cauză — și poate cea mai de seamă — pentru care principiul naționalităților nu s'a înfăptuit la 1920, a fost reaua credință a autorilor tratatelor de pace de atunci. Ei au făcut excepție cu unele popoare, când a fost vorba de aplicarea principiului naționalităților. Să ne amintim numai de interdicția înscrisă în art. 80 din tratatul dela Versailles de a se uni Austria cu Germania, de înglobarea Sudeților în Statul cehoslovac, de crearea « coridorului » polonez pe teritoriul Sileziei răsăritene germane, de împărțirea Banatului în două — și ne putem da seama cu ușurință că toate aceste prevederi ale tratatelor, constituiau grave abateri dela principiul naționalităților.

Din aceste două cauze, în urma păcii din 1919/20, au rămas în teritoriul granițelor Statelor — mai ales în Sud-Estul Europei — o mulțime de minorități etnice, adevărate focare de turburare a ordinei interne și chiar a păcii europene, în epoca noastră când popoarele au ajuns la deplina conștiință națională.

Autorii tratatelor din 1919/20 au încercat să găsească un corectiv al insuficienței statutului politic al Europei, sau, mai exact spus, al insuficientei aplicări a principiului naționalităților. Corectivul găsit atunci și izvorît din concepțiile individuale de apărare a drepturilor și libertăților omului oriunde s'ar afla el, a fost *ocrotirea minorităților* etnice din interiorul granițelor naționale ale Statelor.

Principiul de ocrotire a fost înscris nu numai în tratatele de pace, ci a fost consacrat în tratatele speciale de ocrotire, pe care Statele mici din răsăritul Europei au trebuit să le semneze.

Nu e locul aici să ne ocupăm despre ocrotirea minorităților, fiindcă obiectul lucrării de față e altul, și fiindcă asupra acestei probleme există o literatură foarte bogată. E deajuns

să spunem că și în acest domeniu autorii tratatelor n'au respectat principiul în numele căruia lucrau și vorbeau — al egalității juridice dintre State — din cauza inegalității și tratamentului sever la care au fost supuse unele State față de altele, când a fost vorba de întinderea de aplicare a principiului de ocrotire, cât și prin faptul că nu toate Statele cu minorități în granițele lor au fost obligate să semneze tratate speciale de ocrotire minoritară. Tratatele de ocrotire nu numai că acordau minorităților drepturi și libertăți egale cu cetățenii majoritari, dar le dădeau în plus dreptul de a se plânge în fața unui for internațional (Consiliul Societății Națiunilor) împotriva Statului în mijlocul căruia trăiau [1]). Consiliul Societății Națiunilor exercita un adevărat control în această materie, foarte vexator și umilitor pentru demnitatea națională.

Ocrotirea minorităților, așa cum era concepută, cu libertăți egale pentru toți cetățenii unui Stat, fără deosebire de origine etnică sau de limbă, admitea ca valabilă ideea unei asimilări lente a grupurilor minoritare prin amestecul lor cu marea masă majoritară — presupunându-se că într'un viitor mai îndepărtat se va ajunge, pe cale de evoluție, la cristalizarea unor națiuni omogene printr'un proces de asimilare. Ideea este, fără îndoială, greșită pentru timpurile în care trăim, când atât indivizii cât și colectivitățile au ajuns la un anumit grad de conștiință națională, mai ales când e vorba de popoare cu un nivel înaintat de civilizație și cultură, cum sunt popoarele europene. Astăzi, individul, oriunde s'ar afla pe suprafața globului, își dă seama că face parte dintr'o colectivitate deosebită de oameni, că e membru al acestei comunități, care la rândul ei, înainte de a fi o unitate de limbă, de rasă sau credințe religioase, are mai presus de orice *o voință conștientă de conviețuire, o voință capabilă de sacrificii pentru păstrarea individualității proprii.*

Valoarea relativă a ocrotirii minorităților, servind drept corectiv al insuficientei aplicări a principiului naționalităților, mai decurge și din faptul că, așa cum era concepută această

[1]) Asupra acestei probleme a se vedea: Prof. N. Dașcovici, *Procedura recursului la Societatea Națiunilor în materie de minorități*, București, 1924. Extras din « Arhiva pentru știința și reforma socială ».

7*

ocrotire, ea atârna de gradul de eficacitate a Societății Națiunilor și a întregului edificiu juridic construit odată cu ea. De aceea Statele din Sud-Estul european au căutat, chiar în timpul și imediat după războiul mondial trecut, o *metodă nouă* de rezolvare a problemei minorităților, pe cale de înțelegere dela Stat la Stat — și înafara ocrotirii prin Societatea Națiunilor. Această metodă nouă, socotită foarte eficace pentru rezolvarea radicală a problemei, a fost metoda *transplantării grupurilor minoritare* din țările unde se găsesc în țările locuite de colectivitățile naționale de care aparțin prin comunitate de limbă, de religie și de aspirații. Metoda, cu toate că era nouă în aparență, a fost folosită adesea în antichitatea greco-romană și în timpuri mai nouă, dar având cu totul alt substrat și alte scopuri. Transplantările de populații se fac prin *schimbul grupurilor minoritare pe cale de acorduri convenționale dela Stat la Stat*. Astfel s'a încheiat Acordul mai vechiu bulgaro-turc din 2 Noemvrie 1913 « pentru refugiații din Tracia », apoi Acordul între Grecia și Turcia din 22 Iunie 1914 « privitor la modalitățile unui schimb de populații de limbă grecească din Tracia și Smyrna și a populației musulmane din Macedonia și Grecia ». Dar cea mai însemnată operație de schimb de populații s'a înfăptuit între Grecia și Turcia imediat după războiul trecut și a fost reglementată prin Convenția dela Lausanne din 30 Ianuarie 1923.

Schimbul de populații nu trebue, deci, confundat cu fenomenul social al emigrării și al imigrării, care se îndeplinește fără nicio intervenție din partea Statului.

In ultimii ani, metoda schimbului bilateral de populații între State, sau numai a transferului unei singure minorități dintr'o țară în alta, a fost din nou adoptată ca o metodă foarte bună de a reuni în interiorul acelorași granițe pe indivizii aparținând aceleiași națiuni. Această metodă a fost aplicată pe scară întinsă de Germania național-socialistă, care a ridicat-o la rangul de adevărat principiu de politică națională și chiar internațională.

D-l Adolf Hitler, Führer-ul Germaniei, spunea într'un discurs al său din 6 Octomvrie 1939, când el a inaugurat această politică de schimb și transfer de populații, urmă-

toarele: « In epoca noastră caracterizată prin principiul Statului naţional şi prin ideea de rasă, este o utopie să se creadă în posibilitatea de asimilare, fără dificultate, a membrilor unei naţiuni de înaltă cultură. Repatrierile trebue să creeze în Europa o ordine etnografică nouă, menită să readucă pacea în vieaţa europeană, prin stabilirea unor granițe mai bune decât cele de până acum ».

Metoda aceasta a schimbului de populaţii a suferit prin urmare, o influenţă din partea doctrinei rasiste germane, care exclude putinţa desnaţionalizării şi asimilării grupurilor etnice aflătoare în afara frontierelor politice. Schimbul şi transferul de populaţii duce la reunirea indivizilor de aceeaşi rasă, pe care istoria i-a îndepărtat de masa mare a poporului căruia ei aparţin.

In urma discursului d-lui Adolf Hitler, Germania a încheiat o serie de convenţii de repatriere a Germanilor din răsăritul şi Sud-Estul Europei: cu Ţările Baltice (Octomvrie 1939), cu Sovietele (pentru repatrierea Germanilor din Sudul Basarabiei şi din Galiţia răsăriteană), cu România (pentru Bucovina de Sud şi Dobrogea la 30 Octomvrie 1940); — în sfârşit cu Italia pentru repatrierea Germanilor din Adigele Superior (Tirolul italian), la 21 Decemvrie 1939.

Afară de aceste vaste operaţii de transfer de populaţie întreprinse de Reich-ul german, metoda schimbului a fost folosită în ultima vreme şi de alte State. Odată cu încheierea tratatului dela Craiova la 7 Septemvrie 1940 pentru cedarea judeţelor suddobrogene, Bulgariei, s'a încheiat şi un Acord privitor la schimbul obligatoriu între populaţia bulgară din restul Dobrogei şi populaţia românească din Cadrilaterul cedat, pentru a stabili o frontieră româno-bulgară etnică, fără putinţă de revendicări şi conflicte viitoare.

Mai menţionăm aici transferul minorităţii slovace din protectoratul Boemiei şi Moraviei, precum şi a unui mic număr de Unguri din sudul Bucovinei (judeţul Rădăuţi)[1].

Schimbul sau transferul de populaţii între State nu este determinat numai de principiul etnic, care cere ca toţi membrii

[1] Aceştia trăiau în patru comune, fiind colonizaţi acolo în timpul stăpânirii austriace.

unei comunități naționale să trăiască înlăuntrul acelorași frontiere, dar, câteodată, el este determinat de factori variați de politică internațională, când unul din Statele care recurge la schimb sau transfer vrea, prin această metodă, să câștige încrederea vecinului său într'un anumit moment al vieții internaționale, dându-i asigurări de complet desinteres, — cel puțin pentru moment — pentru regiunile din care își retrage conaționalii săi. Transferul de populații mai poate fi determinat și de motive de siguranță a vieții locuitorilor aflători pe teritoriul unui Stat vecin. Astfel Finlanda și-a retras aproape întreaga populație finlandeză (450.000 oameni) din teritoriul Careliei răsăritene, cedat Sovietelor prin pacea dela Moscova din 12 Martie 1940, deoarece vieața locuitorilor devenise imposibilă[1]).

Ca aplicație practică, schimbul sau transferul de populații, săvârșindu-se de organele administrative ale Statelor care recurg la schimbul reciproc, este *o formă de administrație internațională*. Schimbul sau transferul cere o prealabilă și minuțioasă pregătire a organelor administrative însărcinate cu această operație vastă. In cele mai multe cazuri, cum vom vedea — mai ales când e vorba de un schimb reciproc — executarea practică este încredințată unor *Comisiuni mixte*, care îndeplinesc un adevărat serviciu public internațional.

In lucrarea de față, vom încerca să dăm o monografie cât mai completă asupra problemei schimbului și transferului de populații între State. Vom încerca să arătăm în ce măsură această metodă de politică internațională influențează și contribue la schimbarea multor principii cunoscute până acum ale Dreptului Internațional.

Vom examina, apoi, pe larg, diferite cazuri de schimb și transfer de populații intervenite până acum între State, fie pe cale convențională sau nu. Din această examinare se pot trage învățăminte și pentru viitoarele operațiuni de acest fel. Un capitol special l-am rezervat schimbului de populații românobulgare în Dobrogea, deoarece este cel dintâi schimb pe care l-a îndeplinit România cu una din țările vecine și care iarăși poate folosi ca model pentru eventuale realizări viitoare.

[1]) Alfred Thoss, *Die Umsiedlungen und Optionen in Rahmen der neuen Ordnung Europas*, în: « Zeitschrift für Geopolitik », An. 18, Martie 1941, pag. 133.

CAPITOLUL I

TRANSPLANTĂRI DE POPULAŢII IN TRECUTUL INDEPĂRTAT

In lumea veche întâlnim dese cazuri de transplantări de mari mase de oameni dintr'o regiune în alta, determinate, însă, de alte cauze decât schimbul sau transferul de populații din timpurile noastre. Pe când cauza principală a unui schimb de populație, astăzi, este ideea națională și etnică de reunire a tuturor indivizilor cu o conștiință națională comună în aceleași granițe, sau, cel mult, oportunitatea politică internațională, — la cei vechi transplantările erau aproape exclusiv rezultatul unor concepții cu totul diferite decât cele de astăzi asupra relațiilor din timp de pace, dar mai ales din vreme de războiu, între cetăți. Egiptenii și Celții practicau uciderea prizonierilor de războiu prin sacrificarea lor pe altare[1]). Grecii și Romanii duceau prizonierii în sclavie și rareori le dădeau libertate[2]). De asemeni popoarele antice nu cunoșteau regula modernă a deosebirii precise între combatanți și populația dindărătul frontului propriu zis de luptă. De aceea, populația dintr'un teritoriu cucerit nu se bucura aproape niciodată de siguranța vieții și a avutului, deoarece cuceritorul era înclinat la jaf și la persecuții.

De cele mai multe ori, populația dintr'un teritoriu care cădea în puterea dușmanului, fugea în întregime în alte ținuturi care prezentau mai multă siguranță. Deosebit de aceasta, învingătorul mai obișnuia să transfere întreaga populație din teritoriul cucerit, socotită dușmană, în alte regiuni.

---

1) L a u r e n t, *Histoire du Droit des Gens et des relations internationales*, Gand, 1850, vol. I, pag. 258.
2) *Ibidem*, vol. II, pag. 131; vol. III, pag. 27 și 323.

Regii Asiriei făceau adevărate operații de schimb de populații, colonizând pe Asirieni în orașele cele mai bogate ale țării supuse prin războiu, iar în locul lor, în văile Tigrului, colonizau prizonierii luați dela adversar, sau chiar populația întreagă a celui învins, silită să părăsească satele și orașele [1]. Foarte mulți mureau în timpul drumului, iar acelora ce mai rămâneau în vieață, li se dădea în Asiria o casă sau un petec de pământ; urmașii lor se amestecau cu populația băștinașă [2]. Regele Tiglatphakasar (730 î. Hr.), îngrijorat de faptul că prin sistemul înaintașilor săi, poporul asirian era împrăștiat în țări dușmane, interzise practica colonizării asiriene, aplicând-o numai pentru prizonierii de războiu. El le dădea voie prizonierilor să-și ia cu ei femeile, copiii, vitele, mobilierul și chiar sume de bani și îi coloniza în întreaga țară în grupuri mici, izolate [3].

Grecii vechi au săvârșit și ei transplantări de populații. Herodot [4]) povestește că în anul 497 î. Hr., după victoria dela Mycale, cetățile grecești, coalizate împotriva Perșilor, au ținut un consiliu la Samos, la care au discutat un proiect de transferare a populației Ioniei în Grecia, unde i se acorda o vale, în care se putea așeza, lăsând în seama barbarilor Ionia propriu zisă. Delegații Peloponesului propuseră să fie alungați din cetățile grecești toți locuitorii care luaseră partea Mezilor, iar locurile lor să fie ocupate de Ionieni. Dar Atenienii s'au opus acestui proiect, nefiind de loc dispuși ca Peloponesul să hotărască asupra soartei propriilor sale colonii și de aceea Ionienii au fost lăsați în ținuturile lor.

Atena practica o metodă denumită *cleruchie*, foarte asemănătoare cu cea a Asirienilor. Se numeau cleruchii teritoritoriile cetăților învinse de Atenieni, din care, în secolul al V-lea î. Hr., era alungată populația băștinașă, pentru a instala în locul ei Atenieni, care deveneau proprietari ai acestor

[1]) Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique*, Paris, 1897, tom. II, pag. 608.
[2]) *Ibidem*, II, pag. 639—640.
[3]) *Ibidem*, tom. III, pag. 199—200.
[4]) Herodot, cap. IX, § 106. Cf.: Stelio Seferiades, *L'échange des populations*, în: « Recueil des cours de l'Académie de Droit International de la Haye », 1928, tom. IV, pag. 337.

teritorii prin tragere la sorţi (κλῆρος) [1]. Cleruchiile au avut o existenţă scurtă. Atenienii transplantaţi prin această metodă s'au văzut obligaţi, la rândul lor, după războiul peloponesiac să părăsească teritoriile care le-au fost atribuite [2]).

Pe la anul 456 î. Hr. locuitorii cetăţii Itom, asediată de Lacedemonieni, au fost siliţi, după capitulare, să părăsească Peloponesul, cu condiţia de a nu se mai reîntoarce şi sub pedeapsa de a deveni sclavi. Locuitorii aceştia au fost primiţi de Atena şi au fost aşezaţi în Naupact [3]).

Tucidide[4]) relatează un alt caz asemănător de transplantare de populaţii tot în timpul războiului peloponesiac. Atenienii alungară locuitorii din insula Egina, acuzându-i că ar fi vinovaţi de deslănţuirea războiului şi colonizând locurile lor cu cetăţeni din Atena, pentru a fi siguri de stăpânirea cetăţii. Lacedemonienii acordară Egineţilor cetatea Tyre, împreună cu câmpiile înconjurătoare. O parte din Egineţi se stabiliră în aceste câmpii, iar alţii se împrăştiară în alte ţinuturi ale Greciei.

După şapte ani, pe la 424 î. Hr., Atenienii cuceriră cetatea Tyre, unde Spartanii îi aşezaseră pe Egineţi; ei dădură foc cetăţii, iar Egineţii luaţi în captivitate au fost cu toţii omorîţi. Urmaşii Egineţilor, împrăştiaţi în întreaga Grecie, au fost adunaţi de Lysandru, care le-a redat insula Egina, după alungarea Atenienilor înfrânţi în bătălia dela Aegos Potamos [5]).

Practica unor mari transplantări de oameni o întâlnim şi la Perşi, în timpul dinastiilor Sasanizilor (226—632 d. Hr.). Sapor al II-lea, regele Perşilor, transplantă pe la anul 375, patru milioane de Evrei din Armenia în Ispahan, iar Khosroés I-iul (în secolul al VI-lea d. Hr.) transplantă locuitorii din Antiohia într'un oraş nou clădit de el [6]).

Bizanţul a cunoscut şi el cazuri de transplantări de populaţii, mai cu seamă în timpul domniei împăraţilor Zimisces,

---

[1]) St. Seferiades, *op. cit.*, pag. 344.
[2]) *Ibidem.*, *loc. cit.*
[3]) Tucidide, lib. I, § 103; cf. Stelio Seferiades, *loc. cit.*
[4]) Tucidide, *loc. cit.*, conf. Seferiades, pag. 345.
[5]) Tucidide, IV, § 574; Dury, *Histoire*, II, pag. 450, cf. Stelio Seferiades, *op. cit.*, pag. 345.
[6]) Seferiades, *op. cit.*, pag. 346.

Justinian al II-lea, Constantin al V-lea şi Leon al IV-lea. Zimisces a ordonat mutarea Manicheenilor din Theodosiopolis şi din Melitena în apropiere de Filipopoli [1]). Justinian al II-lea a ordonat numeroase transferări de populaţii. La anul 687, treizeci de mii de Slavi au fost mutaţi în Asia Mică, iar la 690 locuitorii Ciprului au fost transplantaţi în Cyzic. Reîntorşi mai târziu în insula lor, ei s'au văzut din nou transplantaţi la anul 806 de Harun al Raşid, în timpul luptelor împotriva lui Nichifor, împăratul Bizanţului. Tot Justinian al II-lea împrăştiă în întreg imperiul, locuitorii aduşi din Liban. Constantin al V-lea Cipronimul (748—755) a transplantat în Tracia mari mase de Armeni şi Sirieni. Această transplantare s'a făcut mai ales pentru a repopula această provincie, în urma unei epidemii de ciumă. La fel, împăratul Leon al IV-lea a transplantat în Tracia populaţii armene [2]).

Statul rus, în primii ani după fondarea lui, a practicat şi el metoda transplantării de populaţii din alte regiuni în principatul Moscovei, care a constituit prima formaţie politică a imperiului ţarist de mai târziu. Transplantările acestea erau făcute fie din interesul unei mai mari producţii, prin mărirea numărului braţelor, fie dintr'un interes de apărare teritorială. Populaţia Rusiei şi a ţinuturilor învecinate era în vremea aceea foarte rară şi de aceea ţarii ruşi, în urma unei victorii, aveau grijă dc a popula regiunile cucerite în dauna inimicului. De aceea, adesea după victorii, se ordonau adevărate migraţiuni forţate a populaţiilor învinse. Prizonierii de război erau reţinuţi ca mână de lucru. « Pe la anul 1030, Iaroslav şi fratele său Matislav au cucerit — cum spun cronicele ruseşti — oraşele Rusiei Roşii (adică ale Galiţiei de miazănoapte), luând cu ei un număr mare de Polonezi, pe care îi împărţiră egal între ei şi îi colonizară în ţinuturile lor » [3]).

---

[1]) Rambaud, *L'Empire grec au X-e siècle; Constantin Porphyrogenète*, pag. 217, citat de St. Seferiades, *loc. cit.*

[2]) Rambaud, *op. cit.*, pag. 218, citat de Seferiades, *loc. cit.*

[3]) Baron Michael de Taube, *Études sur le developpement historique du droit international dans l'Europe Orientale*, în: « Recueil des cours de l'Académie de Droit International de la Haye », 1926, tom. I, pag. 426—427.

In timpul războaielor Turcilor cu diferite popoare ale Europei şi mai ales cu Veneţienii, se întâlnesc diferite cazuri de transferuri de populaţii, pricinuite de aceste războaie. Astfel a fost transplantarea în Italia a locuitorilor din Coroni (Pelopones) pe la anul 1534, după victoria Turcilor, precum şi transplantarea locuitorilor din Nauplia în Italia, la anul 1540 [1]).

In epoca medievală însă, cauzele marilor exoduri de populaţii, nu erau atât războaiele, ca în antichitate, cât mai ales persecuţiile religioase. Unul din cele mai cunoscute este exodul Francezilor protestanţi, după revocarea Edictului din Nantes. Acest act politic celebru al lui Henric al IV-lea, din anul 1598, acorda fiecărui Francez libertatea deplină a conştiinţei şi dreptul de a profesa în mod liber religia sa. Mai târziu Edictul din Nantes a suferit interpretări şi modificări radicale, până când a fost definitiv revocat la 17 Octomvrie 1685. Persecuţiile împotriva reformaţilor, fie înainte sau după revocarea acestui Edict, au fost oribile; din această cauză mai mult de patru sute de mii de Francezi au luat calea exilului, ducând cu ei o bună parte a industriei manufacturiere franceze şi deci o mare bogăţie naţională [2]).

Un exemplu analog ne oferă politica spaniolă din secolul al XVI-lea de persecuţii împotriva protestanţilor şi Maurilor. Se cunosc celebrele acte de tortură din timpul inchiziţiei, când victimele erau arse de vii în faţa lui Filip al II-lea. Spaniolilor le era interzis să iasă din ţară spre a se instrui şi a învăţa în ţările unde pătrunsese ideea libertăţii de conştiinţă. Fanaticii, a căror cauză fusese îmbrăţişată de regele Filip al II-lea, nu s'au oprit aici. Spania de atunci voia, cu orice preţ, să-i transforme în Spanioli autentici pe Maurii convertiţi. Pentru aceasta s'au decretat măsuri opresive împotriva tuturor obiceiurilor şi prejudecăţilor acestei seminţii musulmane. Au început persecuţii şi represalii înspăimântătoare. Maurii se răsculară, dar revolta lor a fost reprimată sângeros. S'a edictat împotriva rebelilor pedeapsa surghiunului.

---

[1]) Stelio Seferiades, *op. cit.*, pag. 339.
[2]) *Ibidem*, pag. 340—341.

Persecuțiile începute sub domnia lui Filip al II-lea, continuară și sub Filip al III-lea, care nu fu de loc mai moderat sau mai blând. Sub influența clerului catolic, el hotărî la anul 1609 exterminarea definitivă a Maurilor: mulți din ei fură omorîți, iar alții expulsați [1]).

Arhiepiscopii catolici, care susțineau persecuțiile împotriva Maurilor, le justificau prin aceea că șaptezeci de mii din ei puteau purta armele și deci constituiau o mare primejdie pentru siguranța Spaniei în cazul unei invazii din afară — pentrucă Maurii erau refractari față de catolicism [2]).

Doi mari istorici ai veacului trecut, Lavisse și Rambaud, spuneau [3]) că « Spania a pierdut, după calculele cele mai probabile, 500.000—600.000 din cei mai buni agricultori și meseriași ai săi, grăbind, prin această acțiune nefastă, propria sa ruină ». Persecuția împotriva Maurilor a fost calificată « un act de nebunie », iar Richelieu a denumit-o « cel mai barbar plan despre care pomenește istoria secolelor » [4]).

Cu cât ne apropiem de timpurile moderne, cu atât formele de transplantări de populații în Europa pricinuite de războaie sau de persecuții religioase, dispar. Secolul al XIX-lea nu ne mai oferă niciun caz de asemenea natură. O singură încercare de transferare a unei populații din voința ei, fără intervenția vreunei convenții dela Stat la Stat, s'a întâmplat în Grecia la anul 1828. Această încercare era o repetiție istorică, după 23 de secole, a încercării de transplantare a populației ionice, povestită de Herodot, despre care ne-am ocupat la începutul acestui capitol. La 1828, după ce Grecia se declarase independentă, populația grecească din Smyrna ceru guvernului elen să-i acorde un teritoriu pe pământul Greciei, în care să se stabilească, părăsind definitiv orașul de pe coasta Asiei Mici. Adunarea națională a Greciei aprobă această cerere. La 31 Iulie 1829, o delegație de Greci din Smyrna supuse celei de a patra Adunări naționale grecești următoarele propuneri, pentru ca transplantarea proiectată cu

[1]) Seferiades, *op. cit.*, pag. 342.
[2]) *Ibidem, loc. cit.*
[3]) Lavisse et Rambaud, *Histoire générale du IV-ème siècle à nos jours*, tom. V, pag. 653.
[4]) *Ibidem,* tom. V, *loc. cit.*

un an mai înainte, să se poată îndeplini [1]): teritoriile unde trebuia să se ridice noul oraş al Smyrnei trebuiau cedate în plină proprietate în istmul Corint şi să aibă o întindere mulţumitoare pentru a primi 1000 de familii; terenurile pentru cultură trebuiau cedate în schimbul plăţii în zece anuităţi; noii locuitori nu trebuiau supuşi la angarii militare sau de altă natură. Porturile Calamaki şi Lutraki trebuiau cuprinse în teritoriul rezervat populaţiei ce se va transplanta şi trebuiau declarate porturi-franc. Capodistria aprobă acest memoriu. Nu se cunosc cauzele pentru care el n'a fost adus la îndeplinire. Stelio Seferiades [2]) crede că după încetarea ostilităţilor greco-turceşti şi după tratatul ruso-turc dela Adrianopole din 1829, restabilindu-se calmul şi oarecare încredere reciprocă între Turci şi Greci, locuitorii Smyrnei s'au hotărît să rămână în Asia Mică.

Cele două încercări de emigrare a populaţiei greceşti din Asia Mică întâmplate în două epoci ale istoriei atât de îndepărtate una de alta — una în Grecia antică şi alta la începutul veacului al XIX-lea — s'au văzut îndeplinite abia prin Convenţia dela Lausanne din 1923, tot în urma unui războiu.

Toate cazurile de transplantări de populaţii întâmplate în vremurile îndepărtate ale istoriei europene şi de care ne-am ocupat în acest capitol, au prea puţine asemănări cu schimbul şi transferul de populaţii din zilele noastre. Singurul punct de asemănare între aceste transplantări şi schimbul propriu zis de populaţii, este faptul deplasării unui grup de oameni dintr'o ţară în alta sau dintr'o regiune în alta. De altfel, transplantările în veacurile trecute erau pricinuite cu totul de alţi factori, cum am văzut, decât schimbul de populaţii, aşa cum e cunoscut azi. Războaiele între cetăţile antice şi persecuţiile religioase din epoca medievală au fost principalele cauze ale acestor transplantări, sau mai bine spus, exoduri de populaţii. Cei transplantaţi sau cei ce erau nevoiţi să ia calea exilului, erau supuşi celor mai mari suferinţe. Populaţiile transplantate în Grecia antică erau la discreţia învin-

[1]) După Stelio Seferiades, *op. cit.*, pag. 337—338.
[2]) *Op. cit.*, pag. 338.

gătorului în urma unui războiu; învingătorul putea alege între transplantare sau măcelărirea populației din teritoriul cucerit. In timpul persecuțiilor religioase, cei ce erau nevoiți să fugă în număr mare, erau puși în dilema de a alege exilul sau moartea pentru o credință religioasă care nu corespundea cu aceea a majorității, a capilor încoronați sau a clerului. Aceste mari exoduri, prin urmare, nu dovedeau nicio preocupare a conducerii politice pentru o vieață mai bună a celor transplantați. Preocuparea aceasta este tocmai caracteristică la schimbul de populații din concepția nouă, care se străduește cât mai mult să nu pricinuiască nicio suferință fizică, morală sau materială .celor supuși unui schimb de populații dela Stat la Stat. Ba mai mult, se urmărește ca cei transplantați prin schimb în sânul comunității lor naționale, să găsească în patria lor condiții mai bune de vieață sau cel puțin egale cu acelea pe care le-au avut mai înainte. Două sunt caracterele principale ale unui schimb sau transfer de populații în înțelesul modern al acestei noțiuni — caractere care îl deosebesc esențial de transplantările vechi: a) *schimbul sau transferul de populații se îndeplinește astăzi pe cale de acorduri bilaterale pe bază de reciprocitate, dela Stat la Stat;* b) *Statele se obligă prin acord, să despăgubească integral pe cei supuși schimbului, pentru bunurile părăsite.*

Nu se cunoaște în istorie decât *un singur acord convențional* — înainte de acordurile și tratatele din ultima vreme — pentru transplantarea unei populații. Este *Convenția dela Ianina din 1817 între Anglia și Turcia* [1]), prin care Anglia ceda Turciei teritoriul orașului Parga, așezat pe litoralul ionic, în fața insulei Corfu și locuit de populație creștină. Conform convenției populația putea părăsi orașul. Convenția prevedea că valoarea bunurilor locuitorilor plecați va fi stabilită « într'un mod echitabil » de către doi comisari (turc și englez); aceștia vor socoti și cheltuelile de transport până în insulele ioniene. Comisarii se vor folosi de experți la evaluarea bunurilor. Suma totală a despăgubirilor fixate a fost la început

[1]) Textul publicat în *La Documentation internationale politique, juridique et économique*, publiée par Louis Le Fur, Nov.-Dec., 1939.

de 500.000 de lire, dar apoi a fost redusă succesiv la 270.075 şi apoi la 150.000 de lire [1]).

Locuitorii din Parga au părăsit oraşul la 10 Mai 1818, ducând cu ei numai osemintele morţilor. Acest caz mai îndepărtat de transfer de populaţii pe cale de acord convenţional între două State, era în realitate expresia unei lipse totale de încredere din partea puterii cedante în sentimentele de toleranţă ale ţării în favoarea căreia se făcea cedarea teritorială [2]).

Această lipsă de încredere în partener sau în vecin drept cauză a schimbului sau transferului de populaţii, poate fi ghicită uneori şi ca un substrat politic al unora din ultimele acorduri de schimb sau transfer de populaţii de care ne vom ocupa într'un capitol viitor. Lipsa de încredere însă, nu mai joacă astăzi decât un rol cu totul secundar la îndeplinirea unui schimb de populaţii, iar cauzele sunt, — cum am spus şi cum vom avea prilejul să ne ocupăm mai pe larg în capitolele următoare, — cu totul de altă natură.

---

1) Stelio Seferiades, *op. cit.*, pag. 338.
2) *Ibidem*, pag. 339.

CAPITOLUL II

SCHIMBUL DE POPULAŢII ŞI DREPTUL GINŢILOR

1. Schimbul de populaţii, metodă politică.

Dreptul Internaţional, ca orice ramură de Drept, reglementează raporturi sociale, născute din vieaţa socială. Dar, pe când la toate celelalte discipline ale Dreptului, individul este destinatarul regulei de drept, Dreptul Internaţional are ca destinatari ai normelor internaţionale, grupuri sociale, colectivităţi, socotite ca unităţi cărora li se aplică aceste norme. De aci pornesc şi caracterele cu totul deosebitoare ale Dreptului Ginţilor faţă de celelalte discipline juridice. Aceste caractere îi dau Dreptului Internaţional o haină cu totul aparte care i-a determinat pe unii să-i conteste chiar calitatea de disciplină autonomă de drept.

In adevăr, individul, destinatar al Dreptului intern, este o fiinţă trecătoare, cu un domeniu de acţiune limitat de vieaţa lui, iar Dreptul intern trebue numai să-i garanteze siguranţa persoanei şi a avutului, pentru ca individul să poată trăi, desvolta şi pentru ca relaţiile ce le are cu semenii lui să se poată îndeplini, cu condiţia numai ca ele să nu atingă ordinea publică şi bunele moravuri. Destinatarii Dreptului Internaţional, grupurile sociale constituite în State, spre deosebire de indivizi, au, cel puţin în teorie, o vieaţă veşnică, nelimitată în timp. Colectivităţile sociale organizate în State, caută să-şi croiască în comunitatea socială internaţională un sens propriu al existenţei lor. Fiecare grup social, — fie că îi spunem popor, neam, naţiune — organizat în Stat, ca formă exterioară politică a grupului şi singura entitate valabilă pentru normele de Drept al ginţilor — îşi construeşte un destin propriu, fără de care grupul social nu ar avea o raţiune

de existenţă. Realizarea acestui destin propriu al colectivităţii întrece cu mult năzuinţele individului muritor, proiectându-se în istorie ca o linie conducătoare proprie a fiecărei colectivităţi din vieaţa socială a omenirii organizate.

Colectivităţile organizate în State fiind veşnice, nu există nimic peste ele care să le depăşească şi care să le poată impune o voinţă superioară. Normele Dreptului intern sunt un produs al voinţei Statului, care se impune indivizilor, — pe când izvorul normelor de Drept Internaţional este voinţa Statelor înseşi şi nu o voinţă superioară lor, care să se poată impune şi să poată fi ascultată [1]).

De aceea Dreptul intern este prin excelenţă un « drept pozitiv », înscris în legi şi coduri; normele lui se deosebesc precis de normele moralei, pe când în Dreptul Internaţional se poate vorbi mai greu de un « drept pozitiv », fiindcă nu există o codificare a unor norme obligatorii, iar între normele de Drept al ginţilor şi regulile moralei internaţionale nu este o delimitare, ci mai degrabă o confuzie [2]).

Pentru înfăptuirea destinelor lor, colectivităţile organizate în State, adoptă în vieaţa lor socială, căi şi metode proprii, oglindind în exterior năzuinţele colectivităţii de-a-lungul istoriei. Statul îşi va potrivi metodele de acţiune în vieaţa ce şi-o trăieşte în mijlocul celorlalte State, condus fiind de factori proprii vieţii lui, determinaţi de poziţia lui geografică şi de istoria lui. De aceea normele Dreptului Internaţional capătă de multe ori un colorit regional [3]), în care se oglindesc adesea năzuinţe egoiste ale unor anumite State, cu o putere precumpănitoare în afacerile lumii.

Acestea fiindu-i caracterele, Dreptul Internaţional, este influenţat, într'o foarte largă măsură, de *factori variaţi de natură politică*, ce călăuzesc Statele într'un anumit moment

---

[1]) A se vedea: H. Triepel, *Völkerrecht und Landesrecht*, Leipzig, 1899.

[2]) A se vedea: H. Kraus, *La morale internationale*, « Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye », 1927, vol. I; I. L. Brierly, *Le caractère obligatoire du Droit International*, « Recueil », Haga, 1928, vol. III, pag. 547 şi următoarele.

[3]) Există un Drept Internaţional american diferit de cel european. Vezi prefaţa lui A. Alvarez la volumul lui Strupp, *Elements de Droit International Public, universel, européen et americain*, Paris, 1927.

al istoriei. Vieața internațională are un îndoit aspect, politic și juridic; celui dintâi îi corespunde politica internațională cu elementele ei schimbătoare potrivit intereselor și *forței* fiecărui Stat în parte, celuilalt juridic, îi corespunde un Drept Internațional cu reguli juridice menite să încadreze și să modeleze politica internațională [1]).

O. Nippold spune că istoria Dreptului Internațional este urmărită, ca de o umbră, de istoria politicii internaționale și nu s'ar putea face o istorie a Dreptului Ginților fără a urmări principiile politicii și diplomației internaționale [2]). In adevăr, principiile mari de politică internațională au fost socotite principii de Drept Internațional, prin influența covârșitoare ce au exercitat-o asupra acestuia din urmă.

Autorii [3]) indică trei mari principii de politică internațională care au exercitat o asemenea influență: principiul *echilibrului* politic, principiul *legitimității* și principiul *naționalităților* [4]).

Principiile politicei internaționale britanice, de pildă, s'au impus în ultimele secole, în elaborarea regulilor de Drept al ginților, mai cu seamă a regulilor de Drept maritim, care sunt de substanță engleză și oglindesc interesele egoiste britanice de supremație pe mare.

Dreptul Ginților apare, prin urmare, prin excelență, o disciplină dinamică și în plină transformare, paralel cu evoluția evenimentelor politice și diplomatice din vieața omenirii.

Tratatele politice — mai cu seamă cele de pace — oglindesc cel mai bine influența ce o exercită politica asupra dreptului Ginților. Tratatele — izvor de Drept al ginților — sunt negociate, elaborate și semnate de reprezentanții diplomatici ai Statelor. Aceștia vor susține, la încheierea tratatului, interesele egoiste și principiile politice proprii ale Statelor ce

---

1) Prof. N. Dașcovici, *Curs de Drept Internațional Public*, Iași, 1935, pag. 316.

2) O. Nippold, *Le developpement historique du Droit International depuis le Congrès de Vienne*. « Recueil des cours de l'Académie de Droit International », la Haye, 1924, I, pag. 22.

3) O. Nippold, *op. cit.*, pag. 17; J. de Louter, *Le Droit International Public positif*, tom. I, Oxford (Publication de la Dotation Carnegie), pag. 22 și urm.

4) Astăzi, teoria politică a «*spațiului vital*» exercită o mare influență asupra Dreptului Ginților. A se vedea lucrarea noastră: *Spațiul european* în « Revista Fundațiilor Regale », Mai, 1941.

le reprezintă, iar principiile acestea se vor oglindi în textele tratatului ce-l vor semna.

De aceea, s'ar putea spune că o pace nouă care încheie un războiu este generatoare de un nou Drept Internațional, conform cu interesele și concepțiile politice ale învingătorilor.

Din cele spuse mai sus, vom trage încheierea că politica internațională exercită o influență extraordinară asupra Dreptului Internațional. In lumina acestei idei, putem afirma că *schimbul de populații este o metodă nouă de politică internațională*. Această metodă, oglindind în ea și o concepție de politică internă, caută să fie transpusă tot mai mult în raporturile internaționale și de aceea influențează Dreptul Internațional. In rândurile ce urmează vom examina influența ce o exercită acest principiu de politică națională și internațională asupra unor reguli clasice de Drept al ginților, așa cum aceste reguli erau cunoscute ca valabile până acum. Influența aceasta este atât de puternică încât modifică cu totul unele principii de Drept Internațional.

2. Schimbul de populații și drepturile individului în comunitatea internațională.

Intregul Drept de până acum al Statelor moderne — atât cel intern cât și cel internațional — a fost străbătut de o puternică influență a liberalismului revoluției franceze. Libertatea individuală, consacrată de dreptul individualist al Codului Napoleon, era sacră și inviolabilă. Doctrina individualistă a avut și o puternică influență asupra Dreptului Ginților. In lumina acestei doctrine, Dreptul Internațional este cunoscut ca o disciplină care reglementează raporturile juridice dintre Statele suverane și egale juridic între ele. Statele sunt prin excelență titularii personalității juridice internaționale, adică ele sunt subiecte de Drept Internațional. Statul este expresia politică exterioară precisă a colectivității pe care o cuprinde. Elementele lui alcătuitoare se pot precis contura și defini din punct de vedere juridic și de aceea *numai el poate fi titularul personalității juridice internaționale* și nici

într'un caz grupul social, fie că îi zicem națiune sau neam [1]). Acestea sunt noțiuni și categorii sociologice; elementele lor sunt foarte variate, nu se pot contura cu precizie, ca elementele Statului, pentru a li se da o definiție exactă, care să poată fi acceptată de Dreptul Ginților.

Unii doctrinari de Drept Internațional, influențați, fără îndoială, de ideile liberale ale secolului trecut, au încercat să-i atribue nu numai Statului ci și *individului* o personalitate juridică internațională, adică să-l facă pe individ subiect de Drept Internațional, — și nu obiect de Drept al ginților, așa cum este de pildă teritoriul. In această calitate, individul ar avea unele drepturi înnăscute și absolute, oriunde s'ar găsi el pe suprafața globului, cum ar fi: dreptul la libertate, inviolabilitatea persoanei, dreptul de a-și alege naționalitatea, dreptul de proprietate, dreptul la libertatea conștiinței, dreptul de emigrare [2]). Cel dintâi care a desvoltat această teorie a fost Heffter, susținând că omul nu este numai subiect de D.ept Internațional, ci și membru al asociației internaționale [3]). Teoria lui Heffter a fost însă criticată chiar de adnotatorul său, Geffcken, care a calificat-o drept erezie [4]). Dar începând cu sfârșitul secolului trecut, din ce în ce mai mulți doctrinari de Drept Internațional adoptă teza lui Heffter și o desvoltă: Pasquale Fiore în Italia, Westlake în Anglia, Bonfils în Franța, Kaufmann și Rehm în Germania.

Omul, ca membru al umanității — spune Fiore [5]) — are o individualitate proprie, o sferă de acțiune care poate cuprinde toate regiunile pământului, o capacitate juridică ce-i aparține în virtutea numai a existenței sale și independentă de aceea ce-i poate fi recunoscută ca cetățean al Statului. Westlake afirmă că «drepturile și datoriile Statelor sunt pur

[1]) Pentru părerea contrarie, a se vedea: Radu Meitani, *Stat sau neam? Contribuție la studiul subiectelor Dreptului Internațional Public*, extras din «Cercetări juridice», Nr. 2, 1942.

[2]) Fiore, *Le Droit International codifié*, Paris, 1890, cartea I, titl. IV, art. 367—436; Heffter, *Le Droit International de l'Europe*, Paris, 1866, § 58; Bluntschli, *Le Droit International codifié*, Paris, 1874, art. 360—370.

[3]) Heffter, *op. cit.*

[4]) *Op. cit.*, ediția IV, cu note de Geffcken, 1883, § 14, nota 2 și § 58.

[5]) Fiore, *Le Droit International codifié*, cartea I, titlul IV, art. 367—436; Idem, *Nouveau Droit International Public*, tom. I, Paris, 1885, pag. 589.

şi simplu drepturile şi datoriile oamenilor care le compun » [1]. Kaufmann arată cu o argumentare destul de bine fondată, că în afară de raporturile între State, există o vieaţă internaţională individuală; dreptul internaţional nu reglementează numai drepturile şi datoriile Statelor, ci şi drepturile şi datoriile supuşilor diferitelor ţări fie între ei, fie cu Statele. El sprijine argumentarea pe fapte, mai ales pe jurisprudenţa jurisdicţiilor interne (Curtea supremă a Statelor Unite sau tribunalul suprem german), care au admis adesea că drepturile indivizilor pot să ia naştere direct din tratate. Kaufmann merge şi mai departe: el arată că în complexitatea vieţii internaţionale, alături de activitatea Statelor şi a asociaţiilor lor, există o mulţime de activităţi neetatice ale indivizilor şi ale asociaţiilor internaţionale particulare, dând naştere la reguli al căror tot formează Dreptul modern al ginţilor [2].

In virtutea drepturilor sale internaţionale înnăscute, de care vorbeam mai sus, individul ar avea dreptul de a acţiona înaintea oricărei autorităţi administrative sau judiciare internaţionale, pentru a obliga un Stat să se conformeze obligaţiilor pe care Dreptul Ginţilor i le-a pus în sarcina lui [3].

In lumina acestor concepţii, A. de Lapradelle a întocmit în 1921 o « Declaraţie a drepturilor şi datoriilor naţiunilor » sinonimă cu « Declaraţia drepturilor omului », în calitatea sa de raportor al Institutului de Drept Internaţional.

Articolul 6 din această Declaraţie spunea: « Statele au datorii nu numai faţă de celelalte State, ci şi faţă de oameni; sunt cazuri când datoria faţă de indivizi de a face respectată viaţa, libertatea şi credinţele lor, primează faţă de datoria de a respecta libertatea celorlalte State » [4].

La discuţia proiectului lui A. de Lapradelle la Institutul de Drept Internaţional, d-l Mandelstam cunoscut prin studiile sale privitoare la ocrotirea omului şi a

[1]) Citat de N. Politis, *Les nouvelles tendances du Droit International*, Paris, 1927, pag. 59.
[2]) Politis, *Les nouvelles tendances du droit international*, pag. 60—61.
[3]) Vezi: Stelio Seferiades, *op. cit.*, pag. 312.
[4]) *Annuaire de l'Institut de Droit International*, 1921, pag. 206—207; Seferiades, *op. cit.*, pag. 313.

minorităților în vieața internațională, — aprobă fără rezervă prevederile proiectului, trăgând încheierea că « Declarația drepturilor și datoriilor națiunilor », socotește oamenii, chiar și pe aceia care sunt legați de Stat prin naționalitatea lor, ca subiecte de Drept Internațional, deosebite de propria lor țară. In consecință, chiar naționalii unei țări ar putea să se adreseze unei autorități internaționale împotriva propriului lor Stat, fiindcă obligația Statului de a respecta vieața, libertatea și credințele naționalilor lui n'ar mai fi numai obligații interne și constituționale, ci internaționale și, deci, sancționate chiar de Dreptul Internațional [1]).

Drepturile internaționale ale omului au constituit fundamentul juridic și ideologic al întregului drept de ocrotire minoritară conceput odată cu încheierea păcii din 1919—1920.

Teoria personalității juridice internaționale a individului, cu toate că ajunsese la modă într'un anumit moment, fiind îmbrățișată de mulți autori, cum am văzut, prin influența exercitată asupra lor de doctrina individualistă franceză, n'a rezistat din cauza fundamentului ei șubred și n'a fost adoptată de o mare parte din doctrina nouă de Drept al ginților.

In adevăr, această teorie cade dela început în păcatul școalei naturaliste, admițând existența unor drepturi preexistente și anterioare oricărei reguli concrete de drept [2]).

In al doilea loc, individul, conform cu această doctrină, ar avea o personalitate juridică dublă sau compusă [3]): una în Dreptul intern și alta în Dreptul Internațional, în virtutea unei capacități juridice proprii și independent de aceea care derivă din calitatea de cetățean al unui anumit Stat.

In realitate normele juridice, prevăzând fapte determinate, impun datorii sau atribuie drepturi; entitățile cărora normele le atribuie drepturi și datorii, adică destinatarii acestor norme, care sunt membri ai societății la care ordinea juridică se aplică — sunt subiecte de drept sau persoane. Personalitatea juridică exprimă, deci, o relație între o entitate anumită și

---

[1]) Vezi: S. Seferiades, *op. cit.*, pag. 314—315.

[2]) J. de Louter, *op. cit.*, I, pag. 263.

[3]) P. Fauchille, *Traité de Droit International Public*, tom. I. Partea I-a, Paris, 1922, pag. 211.

o ordine juridică determinată. Astfel cineva este subiect de drept sau persoană în măsura în care este destinatar de norme juridice ale unei anumite ordini de drept. Persoanele nu există în afară de această ordine, ca un fapt natural, ci numai într'o ordine juridică dată. De aceea, este evident că orice ordine juridică determină care îi sunt subiectele: ordinea juridică internă sau Dreptul intern îi indică pe indivizi ca subiecte de drept, iar ordinea juridică internaţională sau Dreptul Ginţilor indică Statele ca titulari de personalitate juridică. Subiectele de Drept Internaţional sunt determinate de ordinea juridică internaţională însăşi [1]).

Dar chiar presupunând că ordinea juridică internă s'ar conforma unei pretinse ordini juridice a umanităţii, atunci s'ar ajunge, pe cale de adoptare a unor norme valabile oriunde, la ordini juridice interne aproape uniforme, de ale căror reguli se foloseşte individul, tot ca subiect de drept intern.

In adevăr, acolo unde *legea* nu acordă un drept dat, de exemplu dreptul de emigrare sau de schimbare a naţionalităţii, *dreptul însuşi nu există* [2]). Normele internaţionale nu capătă caracterul juridic în ordinile interne decât prin mijlocul recepţionării de către Stat, ca unitate de atribuire juridică. Normele cutumiare sau tratatele, care în aparenţă impun datorii *indivizilor*, în realitate impun *Statului* obligaţia de a interzice sau de a pedepsi anumite fapte individuale. Dreptul şi obligaţia individului nu iau naştere dacă Statul n'a creat norma. *Individul dobândeşte drepturile nu din norma internaţională ci din norma internă* [3]). Prin urmare, nu poate fi vorba de drepturi internaţionale naturale ale omului, dobândite dela o pretinsă ordine juridică a umanităţii, suprapusă ordinei juridice interne, deoarece individul dobândeşte orice drept numai prin mijlocirea societăţii organizate în care

---

[1]) Dionisio Anzilotti, *Cours de Droit International*, tom. I, trad. de Gilbert Gidel, Paris, 1929, pag. 122.

[2]) D. Anzilotti, *op. cit.*, pag. 132—133.

[3]) *Ibidem*, pag. 134; în acelaşi sens: J. de Louter, *op. cit.*, vol. I, pag. 260—261 şi autorii citaţi: F. Stoerk, *Staatsuntertanen und Fremden* (Handbuch Holtzendorff, II, pag. 585—671); Gareis, *Institutionen des Volkerrechts*, II, pag. 553—581; Oppenheim, *International law*, I, § 292. Vezi de asemeni: N. Politis, *Les nouvelles tendances du Droit International*, pag. 56; Jean Spiropulos, *L'individu et le Droit International* « Recueil des cours », Haga, 1929, V, pag. 219 şi urm.

trăiește, adică prin mijlocirea Statului. De asemeni, tendința de a-i recunoaște individului o personalitate internațională trebue socotită inutilă și primejdioasă, — cum spune profesorul Sioto Pintor — fiindcă ea ar avea drept consecință introducerea în domeniul relațiilor internaționale a unei adevărate anarhii, ce va duce nu la o mai bună, ci mai rea apărare a pretinselor drepturi ale omului. Individul nu poate să se bucure de garanții prevăzute de Dreptul Internațional, decât prin intermediul Statului [1]).

Profesorul Stelio Seferiades dela Universitatea din Atena, într'un curs ținut la Academia de Drept Internațional dela Haga, despre schimbul de populații, pe care l-am citat mai sus, plecând dela doctrina mai veche despre existența unor drepturi internaționale înnăscute și imuabile ale omului, doctrină al cărei fundament se găsește în individualismul democratic din secolul trecut, încearcă să critice cu multă vehemență metoda schimbului de populații, socotind-o o încălcare gravă a drepturilor internaționale ale omului.

D-l Seferiades își construește argumentarea pe doctrina veche a școalei de drept natural, pe părerile unor internaționaliști mai noi, influențați de individualismul democratic, precum și pe unele prevederi din tratatele internaționale sau sentințele unor jurisdicții arbitrale, care au admis, direct sau indirect, existența unor drepturi internaționale naturale ale omului. In adevăr, Vattel, unul din fondatorii Dreptului Ginților, spunea: «O națiune nu are dreptul să negocieze cu starea membrilor săi și libertatea lor, pentru unele avantaje care ar rezulta dintr'o asemenea negociere» [2]).

De asemeni unii autori moderni împărtășesc același punct de vedere, socotind că orice convenție internațională, care ar viola regulile Dreptului Internațional pozitiv, ale moralei internaționale și drepturile fundamentale ale umanității, trebue socotită nulă [3]).

---

[1]) M. Sioto-Pintor, *Les sujets du Droit International autres que les Etats* «Recueil des cours», Haga, 1932, vol. III, pag. 356.

[2]) Vattel, *Le droit des gens*, Paris, 1820, cartea I, § 263.

[3]) Fauchille, *op. cit.*, tom. I, partea III, pag. 300: vezi de asemeni: Phillimore, *Droits et devoirs des Etats* «Recueil des cours», Haga, tom. I, 1923, pag. 41 și urm.

D-l Seferiades crede că în epoca noastră când protecţia internaţională a omului a atins punctul său maxim prin proclamarea principiului ocrotirii minorităţilor aflătoare în interiorul graniţelor Statelor, Convenţia dela Lausanne din 1923, pentru schimbul obligatoriu de populaţii între Grecia şi Turcia nesocoteşte cu totul drepturile individului în comunitatea internaţională fiind « împotriva oricărui progres social, naţional sau internaţional » [1]. « Omul nu poate fi astăzi asemănat cu un animal bun de tăiat, de vândut sau de schimbat » [2]. D-l Seferiades crede că noţiunea însăşi de « schimb », implică, după prevederile codului civil, « un contract prin care cele două părţi îşi dau un bun pentru altul»; schimbul, deci, este vânzarea sub primele ei aspecte, când nu exista moneta ca unitate de măsură a valorii. Nu se pot schimba decât lucruri şi în niciun caz oameni. Pentru aceste motive, d-l Seferiades e de părere că orice convenţie internaţională privitoare la un schimb de populaţii trebue socotită nulă, ca fiind injustă, potrivnică principiilor de drept şi de morală internaţională şi contrarie cu evoluţia diplomatică, doctrinală şi jurisprudenţială a Dreptului Ginţilor [3].

Părerea d-lui Seferiades este valabilă numai în lumina doctrinei liberale şi democratice care a dominat secolul al XIX-lea, constituind substratul ideologic al Dreptului aproape în toate ţările cu regim democratic. Pentru dreptul individualist, omul era ţinta finală. Omul lui Rousseau era înzestrat de natură cu anumite drepturi, care, cum am văzut mai sus, au fost transpuse şi în domeniul vieţii internaţionale. Aceste drepturi trebuiau să fie ţinta exclusivă a oricărei asociaţii omeneşti (a Statului sau chiar a comunităţii internaţionale). Dreptul în concepţia liberală, nu era o urmare a apariţiei Statului, înţeles ca cea mai înaltă expresie a organizării politice şi sociale; el era premergător Statului. Legea, produs al voinţei Statului, nu creează dreptul, ci numai îl constată. Şcoala individualistă liberală a susţinut că omul se

[1] Seferiades, *op. cit.*, pag. 327.
[2] *Ibidem*, pag. 315.
[3] *Ibidem*, pag. 330—331.

naşte liber; el are dela început anumite drepturi naturale, pe care ceilalţi semeni ai săi au îndatorirea de a le respecta. Statul are menirea numai de a veghea la respectarea acestor drepturi; el nu trebue să facă altceva decât ceea ce este absolut necesar asigurării unei concurenţe libere, menţinând ordinea în interior şi împărţind dreptatea. Acesta era rolul «Statului jandarm» al lui Adam Smith.

Fără îndoială că această concepţie a avut un mare răsunet la începutul veacului trecut, care a încheiat epoca neagră a Evului Mediu.

Dela începutul veacului al XIX-lea până azi, omenirea a străbătut o evoluţie şi un progres uriaş în toate domeniile. Tehnica modernă, prin descoperirile şi invenţiile nebănuite mai înainte de mintea omenească, a creat individului cu totul alte condiţii de vieaţă în societatea contemporană. Vieaţa de azi a căpătat un aspect de complexitate. Statul nu mai poate să aibă numai un rol pur pasiv, lăsând ca relaţiile dintre oameni să se desfăşoare la voia întâmplării. Omul, nu mai poate să facă ceea ce voieşte, cu singura condiţie de a nu vătăma pe alţii, fiindcă această libertate necontrolată duce la o adevărată anarhizare a vieţii sociale. Dreptul, la rândul lui, nu mai este o totalitate de reguli menite să vegheze la respectarea libertăţilor individuale. Societatea este supusă legii progresului, iar individul este instrumentul prin care se va înfăptui acest progres. Libertatea individuală nu mai este dreptul individului de a face ceea ce voieşte, cu singura condiţie de a nu vătăma pe alţii, ci de a face ceea ce ajută şi desvoltă bunul mers al colectivităţii în care trăieşte. Scopul Statului modern este de a impune o coordonare a intereselor individuale, în vederea înfăptuirii intereselor *comunităţii naţionale* denumită în doctrina germană de azi *Volksgemeinschaft*. Individul nu mai posedă drepturi subiective şi prerogative asupra comunităţii; el nu mai este o «personalitate individuală», ci o «personalitate a comunităţii», cu singurul scop: satisfacerea intereselor comunităţii *(Gemeinschaft)*. Nu mai poate fi vorba de interese individuale care să primeze faţă de interesele colectivităţii, ca în Statul liberal, ci interesele individuale trebue să se subordo-

neze intereselor superioare ale comunităţii naţionale organizate în Stat[1]).

Puterea publică în Statul modern s'a întărit tot mai mult şi şi-a mărit atribuţiile, iar individul a trebuit să cedeze din libertăţile lui pentru întărirea şi bunul mers al colectivităţii şi al Statului, fără ca acţiunea lui individuală să poată stânjeni opera de coordonare şi de propăşire a colectivităţii întreprinsă de organele puterii publice. Chiar proprietatea individuală nu mai este azi sacră şi inviolabilă, cu cele trei atribute ale ei moştenite din dreptul roman: *jus utendi, fruendi et abutendi*. Proprietatea este azi un drept în măsura în care exerciţiul lui se face într'un scop care să aducă foloase şi întregii societăţi. Proprietatea a devenit o funcţie socială, iar dacă ea nu mai corespunde scopului ei larg, încetează de a mai fi un drept.

Individul este desarmat în faţa unor acte ale puterii publice al căror scop principal este apărarea unor interese mari ale colectivităţii naţionale, în cazuri grave de războiu, revoluţie, foamete, epidemii, etc., chiar dacă aceste acte constituesc o atingere a libertăţilor individului. Actele acestea sunt sustrase oricărui recurs în contencios; în categoria lor intră mai ales *actele de guvernământ*, cele de comandament cu caracter militar, apoi: actele de tutelă administrativă şi de control ierarhic, deciziile comisiilor disciplinare, declarate definitive şi executorii prin legi speciale, actele autorităţilor militare [2]). Cele mai importante din această categorie sunt, fără îndoială, actele de guvernământ, a căror definiţie precisă nu s'a dat până acum în doctrina de Drept Public. Consiliul de Stat francez a admis existenţa actelor de guvernământ, nu numai ca fiind întemeiate pe motive *politice*, ci şi din cauze trase din anumite împrejurări de fapt, care ar atrage nevoia de a se sustrage, în unele cazuri, activitatea guvernului controlului judiciar, cum ar fi în cazul unor evenimente politice a căror stăpânire sau prevenire constitue o *raţiune de Stat* sau inaptitudinea unui tribunal de a exer-

[1]) Vezi: Roger Bonnard, *Le Droit et l'Etat dans la doctrine national-socialiste*, ediţia 2-a, Paris, 1939, pag. 60 şi urm.

[2]) Vezi art. 3 din Legea contenciosului administrativ român din 1925.

cita un control asupra unor acte de responsabilitatea exclusivă a guvernului, sau interesul Statului de a sustrage examenului jurisdicțional anumite acte cu deosebire importante, sau nevoia, în anumite momente, de a întări autonomia puterii executive, etc.[1]).

In vieața internațională Statul caută să-și afirme tot mai mult prestigiul lui, prin munca stăruitoare, ordonată și *organizată* a tuturor cetățenilor. Aceștia trebue să pună în slujba progresului țării lor toată priceperea și perseverența. Știința modernă face din zi în zi tot mai multe descoperiri, iar tehnica le pune în folosul obștesc al omenirii. Vieața Statelor, capătă, astfel, o înfățișare de adevărată întrecere între națiuni, iar aceea care nu are destule calități, sau chiar dacă le are și nu poate ori nu vrea să le folosească, e primejduită să rămână în urmă față de celelalte în vieața internațională [2]).

Vieața economică a timpurilor noastre a căpătat și ea cu totul altă înfățișare: aproape în toată lumea vechile principii ale economiei liberale, bazate pe libertatea schimbului, sunt azi părăsite, atât pe plan intern, cât și pe plan internațional. Majoritatea țărilor de pe glob, chiar și acelea care mai au o structură economică liberală, au adoptat, într'o măsură mai mică sau mai mare, uneori voit, alteori silite de situația lor geografică, diferite metode de *dirijare* și de *organizare* a economiei naționale.

Prin urmare, atât din punct de vedere politic și juridic, cât și din punct de vedere economic, Statul zilelor noastre nu mai este un Stat cu principii liberale și individualiste, ci un Stat *autoritar* sau *totalitar*, fie că e vorba de sistemul Statului italian fascist de nuanță etatistă, sau de Statul german național-socialist, unde interesele comunității naționale *(Volksgemeinschaft)* primează înaintea intereselor

---

[1]) Constantin Rarincescu, *Contenciosul Administrativ Român*, București, 1937, pag. 287—288. Vezi de asemeni: Paul Duez, *Les actes de gouvernement*, Paris, 1935.

[2]) Se discută foarte mult în doctrina germană de azi despre viitoarea comunitate internațională, care va cuprinde numai acele State și națiuni ce vor dovedi că pot trăi și pot să se valorifice prin munca lor proprie în această comunitate, bazată pe principiul *egalității de drepturi la muncă*. (Vezi: Alfred Rosenberg, *Blut und Ehre*, vol. II, München, 1934).

individuale, în scopul unei cât mai bune a părărişi întăriri a acestei comunităţi. Statul (în sistemul fascist) sau comunitatea naţională prin intermediul Statului, socotit un «*aparat*» (*Apparatur*) — în sistemul naţional socialist — exercită un control permanent asupra relaţiilor dintre cetăţeni, coordonându-le şi îndrumându-le pentru binele comunităţii naţionale [1]).

« Unicul scop al Statului este să servească la apărarea şi desvoltarea politică a poporului » [2]). Intervenţia Statului pentru această desvoltare şi apărare se exercită prin mijlocirea actelor puterii publice în toate domeniile de activitate individuală şi naţională (politic, social, economic, cultural).

Dacă individul trebue să cedeze din libertăţile lui în faţa interesului superior al comunităţii, în Dreptul intern, *cu atât mai mult el trebue să cedeze din aceste libertăţi când e vorba de interese superioare ale aceleiaşi colectivităţi pe plan extern* şi când e vorba de asigurarea liniştii şi a păcii înafară. Statul intervine în interior prin actele puterii publice pentru asigurarea liniştii şi propăşirii cetăţenilor; dar acţiunea lui depăşeşte şi graniţele naţionale pentru îndeplinirea aceluiaşi scop de apărare şi desvoltare a membrilor poporului său. Dacă individul nu poate acţiona în faţa niciunei autorităţi judiciare, împotriva unui act de guvernământ intern făcut dintr'o *raţiune de Stat*, dacă el îşi limitează libertăţile pentru a nu dăuna bunul mers şi propăşirea comunităţii naţionale, cu atât mai mult el nu poate protesta împotriva oricărei acţiuni întreprinsă de către Stat înafară, tot dintr'un interes superior al colectivităţii, şi am putea spune dintr'o *raţiune internaţională*, sinonimă cu raţiunea de Stat.

Schimbul de populaţii apare ca o formă de acţiune a Statului în afara frontierelor lui, pe cale convenţională între State, întreprinsă pentru apărarea indivizilor aparţinând aceleiaşi comunităţi naţionale, aflători înafara graniţelor politice. Schimbul se poate îndeplini pentru trei cauze mari: mai întâi pentru a reuni în aceleaşi frontiere pe indivizii de aceeaşi rasă, pe care istoria i-a îndepărtat de marea masă a popo-

[1]) Vezi: Otto Koellreuter, *Deutsches Verfassungsrecht*, Berlin, 1938, pag. 132 şi urm.
[2]) *Ibidem*, pag. 132.

rului de care aparțin; în al doilea loc pentru a salva un grup de oameni care trăiesc ca o oază în mijlocul unei alte colectivități naționale, când vieața grupului este primejduită de persecuțiile la care este supus de către populația majoritară. Schimbul de populații se mai poate îndeplini — cum mai spuneam undeva la începutul acestei lucrări — și atunci când o putere vrea să câștige încrederea vecinului său într'un anumit moment al vieții internaționale, dându-i asigurări de desinteres total pentru ținuturile din care își retrage conaționalii săi.

Aceste trei cauze ale unui schimb sau transfer de populații, sunt destul de însemnate față de pretinsele drepturi și libertăți naturale și înnăscute ale individului în vieața internațională, atinse, se spune, prin operația schimbului.

Drepturile și libertățile internaționale ale omului își pierd aici din valoare, deoarece schimbul sau transferul de populații se îndeplinește tocmai în interesul celor schimbați sau transferați, pentru o mai bună vieață a lor în sânul comunității naționale de care aparțin, cât și din interese superioare ale colectivității naționale și ale păcii între State.

De aceea, în lumina acestor idei, părerea profesorului Seferiades asupra nevalabilității unei convenții internaționale care reglementează un schimb de populații, întru cât ea ar atinge drepturile internaționale ale omului, — își pierde tăria. Schimbul de populații nu se mai poate asemăna cu o « vânzare.» a unor lucruri — cum îi spune prof. Seferiades —, ci apare ca o operă cu un profund substrat social și național, fiind expresia unui ideal de mai bună și mai pașnică convietuire a oamenilor în comunitatea lor națională și în cea internațională.

3. Schimbul de populații și concepția rasistă a Dreptului Internațional.

Doctrina germană a raselor a produs o adevărată revoluție în Dreptul german de azi și o puternică influență asupra Dreptului celorlalte țări europene, precum și asupra Dreptului

Internaţional. Revoluţia naţional-socialistă se bazează pe o schimbare totală a concepţiilor de vieaţă sub toate aspectele ei. Această concepţie nouă Germanii o numesc « *Weltanschauung* »; ea stăpâneşte toate domeniile cunoaşterii şi orice creaţiune filosofică, juridică, economică, politică şi religioasă. Concepţia germană de azi despre lume şi vieaţă are ca bază principiul valorii raselor. Conform cu doctrina raselor, există în lume mai multe rase, foarte variate, constituind adevărate unităţi naturale. Alfred Rosenberg [1]) susţine că nu se poate înţelege istoria lumii, dacă nu e studiată ca o istorie a raselor. Cercetările şi studiile istorice ar trebui să se facă pe această cale nouă. Istoria a fost înţeleasă până acum numai ca o înşirare de raporturi şi evenimente interstatale; dar dacă s'ar studia raporturile diferitelor rase între ele în decursul istoriei, s'ar înţelege mai bine diferitele forme de civilizaţie. Rasa este, prin urmare, fundamentul oricărei culturi şi oricărei evoluţii. Ea singură reprezintă elementul stabil al desvoltării omenirii, căci ea este aceea care păstrează de-a-lungul secolelor calităţile comune ale membrilor unei colectivităţi [2]). Cea mai mare primejdie pentru o rasă este amestecul ei cu alte rase, ceea ce ar avea ca rezultat pierderea caracterelor ei esenţiale, biologice şi spirituale. Adolf Hitler şi Alfred Rosenberg dau multe exemple istorice de amestec de rase şi explică chiar dispariţia marilor civilizaţii prin aceste amestecuri [3]). De aceea rasa germanică trebue apărată prin toate mijloacele de acest amestec primejdios.

Nu e locul aici să ne ocupăm de doctrina raselor. Vrem numai să arătăm că această doctrină a avut o mare influenţă asupra Dreptului nou german [4]). Apărarea rasei şi păstrarea purităţii ei este preocuparea de căpetenie a Dreptului german de azi, — şi toată legislaţia naţional-socialistă este pătrunsă de această preocupare. Naţiunea sau comunitatea naţională

---

[1]) Alfred Rosenberg, *Mithus des 20. Jahrhunderts*, München, 1939, cartea I, cap. I: « Rasse und Rassenseele ».
[2]) *Ibidem*.
[3]) Adolf Hitler, *Mein Kampf*, pag. 316· Rosenberg. *Mithus*.
[4]) A se vedea articolul nostru: *Problema rasei în Dreptul german*, în revista « Insemnări ieşene ». An. V (1940), Nr. 5.

(Volksgemeinschaft), în concepția germană, nu mai este totalitatea persoanelor supuse autorității Statului, ca în concepția individualistă-liberală. Ea este o comunitate de sânge *(Blutgemeinschaft)*, cuprinzând pe toți indivizii de sânge german, *chiar dacă ei se găsesc înafară de frontierele germane*, sub cetățenia altui Stat. Membrii comunității de sânge *(Blutgemeinschaft)* își păstrează unitatea lor chiar dacă sunt împrăștiați înafara frontierelor Reich-ului. Noțiunea de comunitate națională *(Volksgemeinschaft)* sufere o restricție din faptul excluderii din sânul ei a tuturor elementelor de rasă străină, care au primit mai înainte calitatea de « german »; în același timp, sfera ei se lărgește prin aceea că ea cuprinde în cadrele sale pe toți indivizii de sânge german împrăștiați mai mult sau mai puțin compact, în diferite regiuni ale lumii [1]). A aparținea unui popor este un fenomen natural, independent de orice sistem juridic sau politic: indivizii nu pot hotărî în mod arbitrar și voluntar asupra acestui fapt ca în sistemul individualist. Dreptul popoarelor de a dispune de soarta lor, autodeterminarea *(Selbstbestimmungsrecht)* nu mai există în vremurile noastre. Naționalismul secolului nostru luptă, dimpotrivă, pentru dreptul de conservare a originalității etnice a popoarelor *(Selbstseinrecht)* peste frontiere și independent de repartiția lor în diferite State [2]).

Această doctrină aplicată la realitățile europene, exclude orice încercare de asimilare a grupurilor etnice care se găsesc înafara frontierelor politice ale națiunilor majoritare. Național-socialismul înlătură orice politică de germanizare a popoarelor conlocuitoare [3]). « Noi socotim națiunile europene ca fenomene date — spune d-l Adolf Hitler. Noi nu cunoaștem ideea de germanizare. Național-socialismul socotește încorporarea forțată a unui popor de către altul ca un scop care nu e de loc de dorit, ci mai de grabă ca o acțiune capabilă să distrugă unitatea internă, deci valoarea poporului

---

[1]) O. Ștefăneanu-Ioniță, *La théorie nationale-socialiste du Droit International Public*, București, 1940, pag. 145.

[2]) Hans Keller, *Nationalismus und Etatismus*, în: « Zeitschrift für Geopolitik », caetul 2, Februarie 1938, pag. 123.

[3]) Otto Koellreuter, *op. cit.*, pag. 101.

(Volk). Doctrina noastră înlătură ideea unei asimilări naţionale. Ea înlătură credinţa într'o germanizare » [1]).

Statul, în concepţia rasistă naţional-socialistă, are datoria principală de a conserva originalitatea poporului, chiar dacă frontierele politice nu corespund frontierelor sale etnice; de aici se naşte datoria de a veghia la asigurarea unui statut juridic care să garanteze această originalitate, oriunde există vreo fracţiune a poporului, departe de Statul cu aceeaşi origine rasială *(Mutterland)* [2]).

Protecţia grupurilor etnice dinafară se face printr'un nou Drept *(Volksgruppenrecht)*, care a înlocuit dreptul minoritar de până acum [3]). Noţiunea de minoritate *(Minderheit)* a fost înlocuită cu aceea de grup etnic *(Volksgruppe)*.

Gustav Walz declară că a împărţi populaţia unui Stat în minorităţi şi majoritate, înseamnă a transforma diferenţa care există între rase, într'o simplă chestie de cifre. Minoritatea nu se mai defineşte, astfel, prin ea însăşi, ci în raport cu totalitatea Statului; ea nu e socotită ca având o valoare proprie [4]).

Concepţia despre minorităţi era expresia sistemului liberal individualist al egalităţii tuturor cetăţenilor, indiferent de originea lor etnică sau de religie. Ea nu excludea putinţa asimilării lente a minorităţilor etnice aflătoare în interiorul Statului. Experienţa celor 20 de ani de ocrotire minoritară dela războiul mondial trecut până în preajma războiului actual, a arătat că o asimilare nu e cu putinţă, ba dimpotrivă, că dreptul de ocrotire minoritară, conceput sub forma internaţională prin Societatea Naţiunilor, era un permanent prilej de agitaţie a minorităţilor împotriva Statului, cu recurs pe la forurile dela Geneva. Asimilarea nu e cu putinţă, astăzi, când popoarele au ajuns la o anumită conştiinţă naţională

[1]) Adolf Hitler, *Discursul din 21 Mai 1935*, cf. Jaques Fournier, *La conception nationale-socialiste du Droit des gens*, Paris, 1939, pag. 148.

[2]) Prof. George Sofronie, *La reconstruction du droit des minorités à la lumière de la doctrine juridique nationale-socialiste*, în: « Affaires danubiennes », Nr. 3-4, 1941, pag. 118.

[3]) A se vedea asupra acestui Drept studiul citat al d-lui prof. G. Sofronie; de asemeni: Otto Koellreuter, *op. cit.*, pag. 98 şi urm. şi Tudor Drăganu, *Influenţa doctrinei naţional-socialiste asupra noului statut al grupului etnic german din România*. Extras din « Curierul Judiciar », Bucureşti, 1941.

[4]) Gustav Walz, *Minderheiten oder Volksgruppenrecht*, în: « Völkerbund und Völkerrecht », 1936—1937, pag. 594.

şi când sunt mari diferenţe de concepţii de vieaţă şi de cultură între ele.

De aceea credem că metoda schimbului de populaţii este un corectiv foarte bun, menit să îndulcească şi să atenueze consecinţele împrăştierii grupurilor minoritare de-a-lungul istoriei în ţările din Europa Centrală şi Sud-Estică.

Suntem de părere că atât asimilarea acestor grupuri nu e posibilă, dar nici un drept prea exclusivist pentru ele, care să ducă până la un adevărat Stat în Stat, nu e de dorit, căci adânceşte diferenţele, orgoliul şi duşmăniile între popoare, ceea ce n'ar trebui să aibă loc în Europa de mâne, pacificată şi unitară. De aceea credem că numai schimbul şi transferul grupurilor minoritare etnice din ţările unde se găsesc în ţările naţiunilor de aceeaşi rasă, cu toate dificultăţile ce le-ar întâmpina, poate rezolva definitiv şi trainic problema minorităţilor în Europa.

Schimbul şi transferul de populaţii are sorţi de izbândă şi de generalizare în viitoarea Europă, deoarece Germania naţional-socialistă a ridicat această metodă la rangul de adevărat principiu de politică naţională şi internaţională, prin vastele operaţii de repatriere a Germanilor aflători în afara frontierelor germane, pe care le vom examina într'un capitol următor. Schimbul şi transferul de populaţii apare, aşa dar, ca o *consecinţă a doctrinei rasiale germane* care, cum am văzut, exclude putinţa desnaţionalizării şi asimilării grupurilor etnice dinafara frontierelor.

Cu toate că procedura schimbului şi transferului de populaţii cere autoritate din partea aceluia ce o îndeplineşte, cu toate că ea poate să producă greutăţi momentane din punct de vedere economic, ea reprezintă pentru Statele interesate, avantajul de a întări conceptul de « Stat naţional », permiţând promovarea factorului etnic pe care se bazează [1]). « Această metodă nu numai nu slăbeşte principiul naţional, ci îl susţine şi îl întăreşte, înfăptuind pentru fiecare ţară un grad de puritate etnică, pe care împrejurările istorice n'au putut niciodată să-l producă » [2]).

[1]) Prof. George Sofronie, *op. cit.*, pag. 124.
[2]) Grigore Gafencu, citat de prof. G. Sofronie, *op. cit.*

4. Schimbul de populaţii şi Dreptul Administrativ Internaţional.

Vieaţa de azi a omenirii se deosebeşte foarte mult de cea din antichitate sau de cea de acum câteva secole. Relaţiile oamenilor, atunci, erau foarte limitate şi rareori depăşeau frontierele Statului. Calea apei a fost aceea care i-a apropiat pe oameni, făcându-i să circule dintr'o regiune în alta, să schimbe mărfuri şi idei.

Odată cu abolirea sistemului economic al servajului şi cu proclamarea libertăţii muncii şi circulaţiei, vieaţa omenirii s'a schimbat radical. Ştiinţa a descoperit nouă mijloace pentru îmbunătăţirea vieţii omeneşti, iar tehnica modernă a pus aceste descoperiri în slujba omului. Instrumente nouă de producţie, dar mai ales mijloace nouă de comunicaţie au fost puse în folosinţa obştească. Raporturile internaţionale au căpătat o desvoltare uimitoare şi complexă, de pe urma desvoltării industriei şi comerţului, prin căile de comunicaţie tot mai perfecţionate (tren, automobil, avion).

Statul reglementează în interior relaţiile multiple între indivizi, rezultate din folosirea patrimoniului ştiinţific şi tehnic pus la îndemâna lor, intervenind pe calea serviciilor publice. Serviciile publice interne studiate de Dreptul Administrativ intern, au scopul să limiteze activităţile indivizilor, sau să le procure unele avantaje. Sunt, însă, unele activităţi interne care, prin natura lor, depăşesc frontierele, venind în atingere sau cooperând cu activităţile din Statele vecine.

D-l profesor Paul Negulescu [1]) enumeră următoarele categorii de acte care prin natura lor depăşesc graniţele: actele interne care prin scopul lor depăşesc frontierele (legile civile pentru recunoaşterea unor drepturi pentru străini); instituţiile create de legea internă, destinate să-şi exercite funcţiunile lor în străinătate (consulatele şi legaţiile); serviciile publice naţionale în relaţii strânse cu cele străine (serviciile de vamă, poliţie); uniunile administrative internaţionale create prin convenţii la care aderă mai multe State (Uniunea pos-

[1]) Paul Negulescu, *Principes du Droit International Administratif*, « Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye », 1935, I, pag. 589 şi urm.

tală, Uniunea de căi ferate); serviciile pentru satisfacerea unor interese determinate internaționale: administrarea domeniului public internațional (Comisiunea europeană a Dunării); în sfârșit, diferite organizații create din inițiativă particulară (Fundația Carnegie, Institutul de Drept Public, etc.).

Toate aceste forme de relații pe deasupra frontierelor sunt reglementate de servicii publice, care, depășind și ele frontierele, poartă denumirea de *servicii publice internaționale*, constituind și o ramură de Drept nouă: Dreptul Administrativ Internațional.

Pentru Neumayer, unul din fondatorii acestei discipline, știința Dreptului administrativ internațional are de scop să delimiteze competența unui Stat față de competența altor State [1]).

Definiția dată de d-l profesor P. Negulescu ni se pare cea mai completă: Dreptul Internațional Administrativ studiază organizarea serviciilor naționale sau internaționale create pentru a satisface unele interese internaționale, funcționarea lor, intervenția lor, reglementând, supraveghind, coordonând activitățile Statelor privitoare la aceste interese și, câteodată, substituind activitatea unui asemenea serviciu internațional activităților Statelor [2]). Prin urmare, în Dreptul Internațional Administrativ, fenomenul esențial este serviciul public internațional, după cum în Dreptul Administrativ intern, fenomenul central este serviciul public național [3]). Ca și în Dreptul Administrativ național, Dreptul Administrativ Internațional, caută să limiteze și să reglementeze unele activități ale unor servicii publice pentru a le coordona [4]). Serviciul public internațional — foarte aseamănător în structura lui cu serviciul public intern, — este un organism, mai mult sau mai puțin tehnic, care tinde să satisfacă nevoi permanente ale publicului internațional și care depinde, indirect și cu titlu de simplă supraveghere, de un grup de State [5]).

---

1) A se vedea Neumayer, *Internationales Werwaltungsrecht*, 1910—1926, 3 vol.
2) P. Negulescu, *op. cit.*, pag. 596—597.
3) *Ibidem.*
4) *Ibidem.*
5) Michel Dendias, *Les principaux services internationaux administratifs*, în « Recueil des cours », Haga, 1938, I, pag. 261.

Serviciile administrative cu caracter internaţional sunt de două feluri: *servicii publice internaţionale propriu zise* şi *servicii naţionale cu destinaţie internaţională*. Aceste două categorii nu trebuesc confundate. Cele din a doua categorie, adică serviciile administrative cu destinaţie internaţională, sunt servicii naţionale create conform cu voinţa generală a Statului şi sunt retribuite din bugetul Statului, pe când serviciile administrative internaţionale propriu zise nu iau naştere niciodată din voinţa exclusivă a unui singur Stat, nu sunt reglementate de legislaţia naţională, cheltuelile lor de funcţionare sunt suportate de fonduri internaţionale, iar agenţii acestor servicii nu sunt membri ai niciunei administraţii naţionale [1]). Serviciile diplomatice şi consulare sunt prin excelenţă servicii publice cu destinaţie internaţională.

Organele administraţiei internaţionale pot fi: simple sau complexe; organe de reprezentare şi organe de acţiune însărcinate să execute fie hotărîri internaţionale, fie hotărîri ale altor organe de natură internaţională, fie deciziile lor proprii; organe de autoritate, care hotărăsc şi ordonă şi altele simpli agenţi; organe însărcinate cu funcţiuni exclusiv tehnice pentru studiul diverselor probleme; şi în sfârşit organe care deliberează şi iau hotărîri şi organe însărcinate cu executarea lor [2]).

Principalele servicii publice internaţionale sunt următoarele [3]): *a)* uniunile internaţionale administrative; *b)* comisiunile internaţionale administrative, permanente şi temporare; *c)* stabilimentele de utilitate publică internaţională.

Cu această prealabilă introducere asupra disciplinei Dreptului Administrativ Internaţional, putem afirma că *schimbul şi transferul de populaţii sunt activităţi cu caracter administrativ internaţional.* După cum Statul creează, de pildă, în interior servicii publice speciale pentru colonizarea internă,

---

[1]) Mihai Antonescu, *Essai de détermination méthodologique du Droit Administratif International,* în: *Mélanges Paul Negulesco,* Bucureşti, 1935, pag. 100—101; M. Dendias, *op. cit.*, pag. 263.

[2]) J. Gascon Y Marin, *Les transformations du Droit Administratif International,* în: « Recueil des cours de l'Académie de Droit International ». La Haye, 1930, IV, pag. 41.

[3]) După M. Dendias, *op. cit.*

tot astfel, organe speciale create de Stat sunt însărcinate să îndeplinească practic, schimbul sau transferul unei populații dintr'o țară în alta, în colaborare cu serviciile create sau destinate aceluiași scop în celălalt Stat care participă la operația de schimb. Aici trebue să facem o distincție, după cum e vorba de un simplu transfer de populație la care e interesat un singur Stat, sau dacă e vorba de un schimb reciproc de populații între două State. Fără îndoială, că și într'un caz și în celălalt, organele administrative interne însărcinate cu executarea schimbului sau a transferului trebuesc înzestrate de către Statele respective cu toate mijloacele tehnice necesare pentru ca operația atât de vastă să se poată îndeplini.

Acestor organe trebue să li se pună la dispoziție mijloacele necesare de transport și de locomoție, pentru a putea îmbarca un număr mare de oameni împreună cu bunurile lor mobile, pe care au voie să le ia cu ei. Ele trebue să fie înzestrate cu material sanitar și să aibă la dispoziție medici specialiști, pentru ca să intervină oricând s'ar ivi accidente sau boale în cursul evacuării și pentru a preveni epidemiile. Organele administrative însărcinate cu operația evacuării trebue să aibă o pregătire specială în acest scop și să lucreze cu o promptitudine cât mai mare, pentru ca populația transplantată dintr'o țară în alta să sufere cât mai puțin — și dacă e cu putință de loc — de pe urma operației de transplantare. Ele trebue să organizeze, dinainte, lagăre de transit pentru cazul când convoaiele au de străbătut mai multe țări, în etape. Se cuvine aici să amintim că pentru transferul Germanilor din țările răsăritene și Sud-Est europene, Germania a creat unele organe speciale însărcinate cu aducerea la îndeplinire a acestei opere naționale, deosebit de faptul că unele organizații de mai 'nainte existente au luat parte la aceste operații vaste. Astfel s'a creat la Berlin un Oficiu central de repatriere *(Rückwandereramt)*, cu sucursale în o mulțime de orașe din răsărit: Gotenhafen, Posen, sau birouri de repatriere cum este cel dela București *(Deutsche Abwicklungsstelle für die Umsiedlung in Rumänien)*, precum și Oficii de informații și de mijlocire *(Volksdeutsche Mittelstelle)*. Guvernul german

a numit şi un comisar special pentru operaţiile de repatriere. S'au creat birouri speciale pentru îngrijirea celor ce trebuiau transferaţi *(Deutsches Volkspflegeamt)* [1].

Toate aceste organe au îndeplinit o activitate care a depăşit graniţele Statului german, — fără ca, totuşi, să fie adevărate servicii publice internaţionale, ci servicii naţionale cu destinaţie internaţională limitate în timp şi atribuţii.

Când e vorba, însă, de un schimb de populaţii reciproc între două State, executarea prevederilor convenţiei privitoare la schimbul respectiv este dată, în regulă generală, în sarcina unei *Comisiuni mixte*, compusă din delegaţi ai celor două ţări interesate. Astfel de comisiuni s'au creat atât prin Convenţia dela Lausanne din 1923 pentru schimbul de populaţii între Grecia şi Turcia, cât şi prin Acordul româno-bulgar dela Craiova pentru schimbul de populaţii în Dobrogea. Atribuţiile şi competenţa Comisiunii mixte sunt precis fixate prin Convenţia care reglementează schimbul de populaţii. Comisiunea mixtă însărcinată cu aducerea la îndeplinire a unui schimb de populaţii îndeplineşte un adevărat serviciu public internaţional şi poate fi clasată între Comisiunile internaţionale administrative cu caracter temporar. Ca şi acestea, ele îşi datoresc naşterea lor unor motive politice şi diplomatice. Locul lor în administraţia internaţională nu este organic, ci accidental [2]), fiind create numai atunci când se încheie o convenţie specială de schimb de populaţii.

Comisiunile mixte pentru schimbul de populaţii apar ca nişte organe însărcinate cu executarea pe plan internaţional a unor prevederi exprese şi precise dintr'o convenţie internaţională [3]); ele au chiar şi atribuţii jurisdicţionale precise acordate limitativ prin convenţia care le-a instituit. Astfel, schimburile de populaţii pe care aceste comisiuni le aduc la îndeplinire apar ca forme de administraţie publică depăşind graniţele unui Stat şi interesând în de aproape comunitatea internaţională şi pacea între popoare.

---

[1]) A se vedea colecţia *Volksdeutsche Heimkehr*, Berlin, 1940—1941.
[2]) Vezi M. Dendias, *op. cit.*, pag. 281.
[3]) Asupra clasificării serviciilor publice internaţionale, vezi: J. Gascon Y Marin, *op. cit.*, pag. 41.

CAPITOLUL III

SCHIMBUL DE POPULAŢII ŞI CONCEPTUL DE DREPT INTERNAŢIONAL DESPRE NAŢIONALITATE

1. Schimbarea colectivă şi forţată a naţionalităţii.

Până acum, teoria şi practica Dreptului Internaţional cunoştea numai un singur mod de schimbare colectivă a naţionalităţii unor locuitori: în cazul *anexiunii de teritorii*. Rezultatul natural şi logic al anexiunii unui teritoriu, fie în urma unei cesiuni paşnice, fie în urma unei cesiuni prin războiu, este schimbarea colectivă a naţionalităţii locuitorilor. Aceştia îşi pierd naţionalitatea Statului cedant şi dobândesc naţionalitatea Statului anexant. Schimbarea de naţionalitate se produce *de plin drept* [1]. Criteriul care se ia ca bază a schimbării colective de naţionalitate, în caz de anexiune de teritorii, este fie *naşterea* pe teritoriul respectiv, fie *domiciliul*. Afară de aceste două criterii, s'au mai propus şi altele, care constau dintr'o combinare a celor două, dar despre care e de prisos să ne ocupăm aici. Locuitorii teritoriului anexat, au, însă, cum vom vedea mai jos, un drept de opţiune pentru vechea lor cetăţenie.

In cazul schimbului şi a transferului de populaţii, locuitorii transplantaţi dintr'o ţară în alta îşi schimbă, ca şi la anexiune, naţionalitatea lor, dobândind naţionalitatea Statului unde sunt transplantaţi, prin pierderea naţionalităţii Statului unde au locuit până atunci. Schimbarea colectivă de naţionalitate prin schimb de populaţii, este al doilea caz de acest

[1] J. P. Niboyet, *Traité de Droit International Privé français*, tome I, *Sources-Nationalité-Domicile*, Paris, 1938, pag. 324.

fel, necunoscut, însă, până acum în Dreptul Internațional, alături de schimbarea de naționalitate prin anexiune. Schimbarea de naționalitate, în caz de schimb sau transfer de populații, este automată și se produce, de cele mai multe ori, independent și înafară de orice manifestare de voință din partea celor transferați dintr'o țară în alta [1]), fiindcă aici, aproape în majoritatea cazurilor, nu se mai aplică dreptul de opțiune pentru o cetățenie sau alta, ca în cazul anexiunii de teritoriu.

La schimbarea colectivă și forțată a naționalității prin schimbul sau transferul de populații, criteriile sunt cu totul altele decât în cazul schimbării colective de naționalitate prin anexiune. Aceste criterii sunt: *religia* (în cazuri foarte rare), dar mai cu seamă *sângele*, adică *originea etnică* a celor supuși schimbului sau transferului.

Până în prezent, *religia* a fost socotită drept criteriu al unui schimb de populație numai într'o singură Convenție: cea dela Lausanne din 1923 pentru schimbul de populații între Grecia și Turcia, fiind vorba de popoare de religii cu totul diferite (musulmană și creștină). Articolul 1 din Convenția greco-turcă dela Lausanne spunea: « Se va proceda la schimbul obligatoriu al supușilor turci de *religie ortodoxă* stabiliți pe teritoriile turcești și al supușilor greci de *religie musulmană* stabiliți în teritoriile grecești ».

Cu această singură excepție, în toate celelalte convenții încheiate în ultimii ani, singurul criteriu al schimbului sau transferului de populații este *originea etnică*, sau *sângele*. E vorba aici, cum am mai spus, de reunirea în interiorul acelorași granițe, a tuturor indivizilor de același sânge, care se găsesc împrăștiați, ca niște insule, departe de masa mare a poporului de care aparțin.

Criteriul acesta al originii etnice constitue, în același timp, și justificarea întregii politici a schimbului și transferului de populații, aplicată pe scară întinsă de Reich-ul german.

Unii autori, ocupându-se de Convenția dela Lausanne din 1923, pentru schimbul de populații între Grecia și Turcia,

[1]) Ch. Carabiber, *De quelques changements collectifs de nationalité*, în « Revue Générale de Droit International Public », tom. XXXV, 1928, pag. 286—287.

au criticat aspru sistemul acesta de schimbare colectivă și forțată a naționalității unor locuitori, socotindu-l ca o practică contrară ordinei publice internaționale[1]). Naționalitatea, în concepția clasică, produs al unui acord de voințe, declarat sau tacit, generator de drepturi și de obligații reciproce, este un contract sinalagmatic și ca atare n'ar fi susceptibil de reziliere decât în cazul când s'ar fi stabilit că una din părți n'a executat obligațiile care îi incumbă. Fiind aici în domeniul Dreptului Public, se poate admite că dreptul Statului, parte contractantă în contractul de naționalitate, merită să fie ocrotit în chip special. Această ocrotire merge, însă, numai până la retragerea naționalității cu titlu de pedeapsă, pentru faptul că un individ ar fi călcat clauzele contractului în așa măsură că ar turbura ordinea socială și interesele colectivității [2]).

Această concepție despre naționalitate socotită un contract sinalagmatic între Stat și oricare individ, independent de originea lui etnică, de limbă sau de religie, cu singura condiție numai să nu turbure ordinea socială, a fost un produs al concepției individualiste și democratice și ea a constituit substanța dreptului naționalității în toate Statele cu regim democratic, până la concepțiile germane nouă despre naționalitate, care au influențat politica naționalității în toate țările europene.

Conform cu această nouă concepție germană, naționalitatea nu mai este un simplu contract între Stat și oricare individ — cine știe ce aventurier naturalizat — ci este *legătura de sânge* între un om și o comunitate de oameni *(Volksgemeinschaft)* de aceeași limbă și aspirații cu el. Așa fiind, nu oricare individ poate dobândi cetățenia *(Bürgerschaft)*, prin simpla naturalizare, *ci numai indivizii de sânge german;* ceilalți se pot, cel mult, bucura de simpla protecție germană *(Reichsangehörigkeit)*. Această inovație fundamentală a conceptului naționalității în Germania a fost consacrată în punctul 4 din programul partidului național-socialist (N.S.D.A.P.) din 1920: « Cătățean *(Reichsbürger)* nu poate fi decât numai cine este membru al comunității poporului *(Volksgenosse)*, iar

---

1) Carabiber, *op. cit.*, pag. 288.
2) *Ibidem*, pag. 288.

« Volksgenosse » nu poate fi decât *cine are sânge german, indiferent de confesiune* » [1]). Acest principiu a fost, apoi, desvoltat prin dispoziţiuni de amănunt prin vestitele « *legi dela Nürnberg* » din 1935. « *Legea pentru cetăţenia Statului german* » *(Reichsbürgergesetz)* promulgată la Nürnberg la 15 Septemvrie 1935, este cea mai de seamă din acest punct de vedere. Ea cuprinde trei articole, dintre care două sunt mai importante:

Articolul 1: « Are drept de apartenenţă (sau este protejat — *(Staatsangehöriger)* — cine aparţine uniunii de protecţie *(Schutzverband)* a Statului german, căreia el, pentru acest motiv, îi este în mod special obligat ».

Articolul 2: « Este cetăţean al Statului *(Reichsbürger)* numai *locuitorul de sânge german sau de sânge înrudit*, care prin purtarea sa dovedeşte că doreşte şi este destoinic să servească cu credinţă poporul german şi Statul ». « Cetăţeanul Statului este singurul purtător al tuturor drepturilor politice în conformitate cu dispoziţiunile legale ».

Prin urmare, cetăţean german poate fi numai un German de sânge curat sau de sânge înrudit. Toţi ceilalţi indivizi chiar când sunt născuţi şi crescuţi în Germania, se bucură numai de protecţia Statului şi beneficiază de situaţia de drept conferită prin simpla apartenenţă [2]).

Ideea rasială joacă, prin urmare, un rol dublu ca bază a naţionalităţii: un rol pozitiv care duce la acordarea naţionalităţii tuturor indivizilor de aceeaşi rasă şi un rol negativ, care are ca urmare retragerea naţionalităţii tuturor indivizilor de altă rasă [3]).

Privită în lumina acestei concepţii nouă asupra naţionalităţii, metoda schimbului şi transferului de populaţii, apare ca o expresie şi o consecinţă a ei.

Problema mare, însă, care se pune aici şi care constitue chiar o piedecă la înfăptuirea unui schimb de populaţii, este

---

[1]) Vezi Otto Koellreuter, *op. cit.*, pag. 86.

[2]) Otto Koellreuter, *op. cit.*, pag. 77 şi urm., capitolul *Reichsangehörigkeit und Reichsbürgerschaft.*

[3]) J. P. Niboyet, *op. cit.*, pag. 102 şi urm. Niboyet susţine că baza naţionalităţii trebue să fie *politică*, nu *rasială*.

problema stabilirii cu precizie a originii etnice a acelora care trebuesc evacuați, mai ales în țările din Sud-Estul Europei, unde amestecul popoarelor e atât de mare și unde nu se pot fixa, prin legi, criteriile de stabilire a originii etnice.

In această privință un autor german nou, Kurt Rabl [1]), spune că *mărturisirea (Bekenntnis)* personală a individului este decisivă. Această mărturisire nu este ceva arbitrar, ci «*sublinierea voluntară*» *(Raschhofer)* a unei stări existente (adică a apartenenței de fapt la un popor). «Decisiv pentru aceasta — spune Otto Koellreuter — este originea *(Abstammung)* și sentimentul de apartenență care rezultă și e dovedit prin aceasta» [2]).

In țările din Sud-Estul Europei, cum spuneam, unde amestecul naționalităților de-a-lungul istoriei s'a făcut într'o proporție foarte mare, stabilirea originii etnice, în orice ocazie, deci și cu prilejul îndeplinirii unui schimb de populație, este foarte greu, aproape cu neputință. Aceasta, din cauză că popoarele din răsăritul Continentului, mai mult decât cele din apus, sunt mai puțin unități rasiale și mai mult unități *lingvistice și spirituale*. De aceea, încercarea de a găsi criterii legale de stabilire a originii etnice în aceste țări — deci și la noi — ni se pare cu totul hazardată și menită să nu ajungă la niciun rezultat satisfăcător. Stabilirea proporției sângelui care curge în vinele unui om, spre a se vedea cât la sută e de o origine și cât de alta este cu neputință — deoarece știința încă nu ne-a pus până în prezent la îndemână o asemenea mare descoperire. De aceea mărturisirea și constatarea unor sentimente de apartenență ale unui individ la poporul său — cum spune chiar Otto Koellreuter [3]) — sunt singurele criterii sigure și juste de stabilire a originii etnice.

In Europa Sud-Estică, amestecul de rase e atât de mare, încât numai limba, istoria comună, amintirea marilor fapte ale înaintașilor, unitatea de suflet și conștiință, imaginea

[1]) Kurt Rabl, *Grundlagen und Grundfragen eines Mitteleuropäischen Volksgruppenrechts*, Tübingen, 1938, pag. 30-31, citat de Tudor Drăganu, *studiul citat*, pag. 15.

[2]) Otto Koellreuter, *op. cit.*, pag. 98-99.

[3]) *Loc. cit.*

permanentă a teritoriului, dinastia şi, într'o oarecare măsură, ritul religios — sunt singurele elemente alcătuitoare ale unei naţiuni şi deci ale noţiunii de origine etnică.

Dacă ar fi vorba, totuşi, să se legifereze originea etnică, stabilirea ei va trebui să cadă numai în sarcina judecătorului şi nu a altor organe ale Statului. In această materie, cea mai mare greutate constă în administrarea probelor, mai ales la noi unde n'au existat registre de stare civilă înainte de anul 1865. Din această cauză trebuesc admise toate mijloacele de probă[1]). Legiuitorul va putea, de pildă, prezuma de origine etnică română pe cei ce vor dovedi două sau trei generaţii de supuşenie română şi de religie ortodoxă; că ascendenţii, funcţionari publici, de aceeaşi religie, sunt cetăţeni români; că soţul legitim al mamei este tatăl copilului. Prin urmare orice prezumţie va trebui admisă, dar tăria ei doveditoare va fi numai până la proba contrarie [2]).

Judecătorul va trebui să aprecieze dovezile de fapt cu cea mai largă latitudine; el se va putea bizui în stabilirea adevărului, şi pe opinia publică curentă asupra persoanei care solicită stabilirea originii etnice [3]). Nu suntem de loc de părere că judecătorul ar putea stabili, pe bază de texte de lege, cât la sută din sângele cuiva este românesc şi cât este de altă provenienţă, încât toată discuţia în legătură cu această temă ni se pare inutilă[4]), deoarece, cum spuneam, amestecurile şi încrucişările de rase în Europa Sud-Estică sunt atât de complicate, încât este o utopie să se creadă că s'ar putea stabili la un om sau la un grup de oameni, cu precizie, provenienţa sângelui lor.

Cu un cuvânt, stabilirea originii etnice este o *chestiune de fapt*, care rămâne la suverana apreciere a autorităţii competente. Acesta a fost, de altfel, sistemul adoptat de Acordul româno-bulgar dela Craiova pentru schimbul de populaţii în Dobrogea, de care ne vom ocupa într'un capitol special.

---

[1]) Eugen Dimitrie Petit, *Originea etnică*, Bucureşti, 1941, pag. 67.
[2]) *Ibidem*, pag. 38.
[3]) *Ibidem*, pag. 38 şi 68.
[4]) A se vedea Eug. Petit, *op. cit.*, mai ales paginile: 39, 61-63.

2. Schimbul de populații, opțiunea de naționalitate și plebiscitul.

Spuneam mai sus că, în cazul unei anexiuni teritoriale, locuitorii teritoriului anexat își schimbă de plin drept naționalitatea veche cu naționalitatea nouă a Statului anexant. Practica internațională a admis pentru locuitorii teritoriului ce-și schimbă suveranitatea, un *drept de opțiune* pentru cetățenia veche. Prin urmare, dreptul de opțiune este facultatea ce o au persoanele a căror naționalitate este atinsă de o succesiune de State, de a se pronunța pentru vechea lor naționalitate, printr'un act spontan, rezultând din voința lor liberă [1]). Opțiunea de naționalitate nu este, deci, un mijloc de înlăturare a schimbării forțate de naționalitate prin anexiune, ci numai de atenuare a rigorilor acestei schimbări forțate. Facultatea opțiunii dă putință celor ce se bucură de ea de a separa soarta lor de aceea a teritoriului anexat, printr'un act spontan, ieșit din voința lor liberă [2]). Opțiunea este intim legată de schimbarea de suveranitate teritorială; ea diferă deci de dobândirea naționalității prin naturalizare, prin aceea că este un act juridic unilateral al optantului [3]).

Prin urmare, opțiunea de naționalitate este o consecință directă a libertății individului de a-și decide singur soarta; el nu poate fi silit să accepte neapărat soarta hărăzită teritoriului prin anexiune.

In ceea ce privește consecințele opțiunii de naționalitate asupra bunurilor optanților, practica internațională, doctrina și tratatele care au reglementat cesiuni teritoriale, au consacrat, ca o regulă general admisă, libertatea deplină pentru optanți de a lua cu ei bunurile mobile, pentru care se acordă un drept de liberă trecere a frontierei sau de liberă vânzare. In ceea ce privește bunurile imobile, cu toate că tratatele vechi impuneau vânzarea forțată a lor, practica modernă a

---

[1]) Josef L. Kunz, *Die völkerrechtliche Option*, Erster Band, Breslau, 1925, pag. 85.
[2]) *Ibidem*, pag. 78.
[3]) *Ibidem*, pag. 88.

admis şi consacrat dreptul de conservare în deplină proprietate, a bunurilor imobile a optanţilor, situate în teritoriul cedat.

Trecând acum la examinarea schimbului şi transferului de populaţii, am văzut că naţionalitatea celor supuşi schimbului sau transferului, se schimbă, tot de plin drept şi colectiv, ca şi în cazul anexiunii. Dar aici, *locuitorii supuşi schimbului de populaţii nu mai au dreptul de opţiune pentru cetăţenia veche*. Prin opţiunea de naţionalitate, optanţii îşi hotărăsc în mod liber statutul lor personal şi îşi determină, tot în mod liber, soarta drepturilor lor patrimoniale.

S'ar părea că în cazul schimbului de populaţie, această manifestare de voinţă individuală este înlocuită prin voinţa Statului, care, în înţelegere cu un Stat străin, pronunţă o desnaţionalizare forţată, urmată de o naturalizare forţată [1].

In realitate nu este aşa. In cazul schimbării de naţionalitate prin anexiune, nu toţi locuitorii teritoriului anexat sunt legaţi, prin *originea lor etnică*, de naţiunea majoritară a Statului anexant. De aceea, aceşti locuitori au facultatea de a opta pentru cetăţenia Statului de care sunt legaţi prin unitate de limbă şi de sentimente cu comunitatea lor naţională. Aceasta este noua interpretare care trebue să i se dea opţiunii de naţionalitate în lumina concepţiilor nouă asupra naţionalităţii. In cazul schimbului şi transferului de populaţii, nici nu mai e nevoie de o manifestare de voinţă prin opţiune, deoarece toţi locuitorii supuşi schimbului sau transferului obligatoriu fac parte din marea comunitate naţională la care se alipesc. Aici există o prezumţie că toţi locuitorii transplantaţi prin schimb sau transfer de populaţii sunt conştienţi că fac parte din unitatea etnică la care sunt alipiţi, fără să li se mai ceară o aderare expresă pentru noua cetăţenie ce o vor dobândi de plin drept.

Cât priveşte soarta bunurilor celor transferaţi dintr'o ţară în alta, şi aici întâlnim deosebiri faţă de regulile opţiunii de naţionalitate. *Bunurile mobile*, ca şi în cazul opţiunii, rămân în deplina proprietate a persoanelor supuse schimbului

---

[1]) Carabiber, *op. cit.*, pag. 287.

sau transferului de populații. In schimb, *bunurile imobiliare rurale* (pământ, case) ale celor ce trebuesc transferați, trec, din momentul evacuării, în proprietatea Statului pe care îl părăsesc. In principiu, fiecare locuitor transferat trebue să primească în noua lui patrie, bunuri imobiliare de valoare egală cu acelea pe care el a fost nevoit să le părăsească [1]). In ceea ce privește *bunurile imobiliare urbane*, ele pot rămânea în proprietatea particulară a celor supuși schimbului sau transferului, sau trec în proprietatea Statului părăsit, ca și proprietățile imobiliare rurale. Chestiunea se rezolvă sau într'un mod sau într'altul, după cum s'a convenit în convenția privitoare la schimb sau transfer [2]).

Asemănător cu opțiunea de naționalitate este *plebiscitul*. Dar, pe când opțiunea hotărăște numai soarta indivizilor care se bucură de ea, plebiscitul este un mijloc prin care locuitorii dintr'un teritoriu pot hotărî soarta teritoriului însuși. Plebiscitul este o manifestare prin vot a unui popor, care are dreptul la libertate și autonomie, dreptul de a-și hotărî singur soarta. El se impune în special în cazul când datele etnografice și știința nu se pot fixa asupra aparținerii la vreunul din Statele în dispută, dar este inadmisibil, chiar când ar da rezultate contrarii, dacă naționalitatea populației este neîndoioasă, fiindcă, în asemenea caz, avem a face cu o rătăcire colectivă momentană [3]).

Valoarea plebiscitului este foarte relativă, iar rezultatele lui pot fi adesea primejdioase. De aceea, cu drept cuvânt, mulți autori de Drept al Ginților, au criticat practica plebiscitului în vieața internațională. F. von Liszt susține cu temeiu că plebiscitul duce la subordonarea suveranității naționale voinței unei părți din populație, punând mai presus de voința națională unitară un fragment din această voință exprimată de majoritatea populației dintr'un teritoriu anumit.

[1]) F. de Jessen, *Échange obligatoire des populations turques et greques*, « Revue Générale de Droit International Public », tom. XXX, 1923, pag. 517.

[2]) Astfel, toate bunurile imobiliare rurale și urbane ale Germanilor repatriați din țările din răsărit și Sud-Est au trecut în proprietatea Statelor respective, pe când bunurile imobile urbane ale Bulgarilor și Românilor din Dobrogea, supuși schimbului obligatoriu prin Acordul dela Craiova, au rămas în deplina lor proprietate.

[3]) N. Dașcovici, *Principiul naționalităților și Societatea Națiunilor*, București, 1922, pag. 66-67.

Pe lângă aceasta, plebiscitul duce la subordonarea unei minorităţi faţă de o majoritate. In realitate schimbarea de suveranitate nu trebue să fie determinată de o fracţiune din populaţie, ci de suveranitatea naţională însăşi, reprezentată prin factorii guvernamentali pe care i-a ales fiecare Stat [1]). J. Kunz numeşte plebiscitul: comedie destinată să creeze aparenţa unui consimţimânt voluntar al populaţiei interesate la cesiunea teritorială. De aceea, dacă el ar fi, totuşi, admis, în mod restrictiv, în unele cazuri, valabilitatea lui ar trebui legată şi de obligativitatea dreptului de opţiune pentru vechea naţionalitate, acordat minorităţii care a votat contra. Altfel, plebiscitul fără opţiune duce la opresiunea minorităţii disidente, minoritate care poate fi, adesea, aproape tot atât de numeroasă ca şi majoritatea [2]).

Ca şi opţiunea de naţionalitate, plebiscitul, aşa cum e cunoscut până acum şi cum l-am descris mai sus, nu e practicat cu prilejul unui schimb sau transfer de populaţii, deoarece schimbul sau transferul nu au de scop să schimbe suveranitatea unui teritoriu, care e unicul sens al plebiscitului. Totuşi, e interesant să menţionăm că prin Acordul germano-leton din 30 Octomvrie 1939 s'a acordat un « drept de opţiune » Germanilor din Letonia, pentru cetăţenia germană, iar în urma Acordului germano-italian din 21 Decemvrie 1939 pentru repatrierea Germanilor din Adigele Superior (Tirolul italian) s'a procedat la un « plebiscit », prin care locuitorii germani din Tirolul italian « au optat » pentru cetăţenia germană sau pentru cea italiană. Ne vom ocupa, în altă parte, pe larg de aceste acorduri de repatriere, dar aici vrem să remarcăm că termenii de « opţiune » şi de « plebiscit » s'au întrebuinţat în aceste cazuri, în înţelesuri improprii, cu totul diferite decât acelea cunoscute în practica de până acum a Dreptului Ginţilor.

In concluzie, suntem de părere că schimbul de populaţii poate duce la rezultate mult mai trainice şi mai obiective decât plebiscitul, când e vorba de a stabili frontiere statice şi a înlătura conflicte teritoriale între două State.

[1]) F. von Liszt, *Das Völkerrecht*, Berlin, 1931, pag. 88.
[2]) J. Kunz, *op. cit.*, I, pag. 91 şi urm.

CAPITOLUL IV

CAZURILE DE SCHIMB ŞI TRANSFER DE POPULAŢII IN EUROPA, DELA 1913 PÂNĂ AZI

A) IN TIMPUL ŞI DUPĂ RĂZBOIUL MONDIAL TRECUT

1. **Acordul bulgaro-turc din 1913.**

Tratatul dela Constantinopole din 16 Septemvrie 1913, care a pus capăt războiului balcanic dintre Bulgaria şi Turcia, a cedat Bulgariei unele teritorii din Tracia care aparţineau mai înainte Turciei. Printr'un protocol-anexă (Nr. 1) al tratatului [1]) cele două părţi contractante hotărau să procedeze la un « schimb facultativ mutual de populaţie bulgară şi musulmană, dintr'o parte şi din alta, pe o zonă de 15 km de-a-lungul frontierei comune ». Schimbul cuprindea satele în întregime şi trebuia îndeplinit de comisiuni mixte numite de către cele două guverne, care trebuiau să procedeze şi la despăgubiri cuvenite pentru diferenţele rezultate din schimbarea bunurilor locuitorilor.

In urma tratatului dela Constantinopole, nu numai locuitorii aşezaţi de-a-lungul frontierei turco-bulgare şi prevăzuţi în protocolul de mai sus, au trecut dintr'o ţară în alta, ci a început un adevărat exod al populaţiei bulgare din teritoriile Traciei orientale rămase în suveranitatea Porţii, cât şi a populaţiei musulmane din teritoriile cedate Bulgariei, făcând uz de dreptul de opţiune acordat prin tratatul dela Constantinopole. Exodul acesta era determinat, însă, mai ales de persecuţiile exercitate de cele două State împotriva minorităţilor respective, ca urmare a vechilor duşmănii, care

[1]) Vezi textul în: *La Documentation internationale politique, juridique et économique* (dir. Louis Le Fur), Nr. 65-66, Dec., 1939.

nu luaseră sfârşit nici după încheierea războaielor balcanice. Pentru a reglementa o situaţie care exista în fapt, s'a semnat la 2 Noemvrie 1913, un Acord între Bulgaria şi Turcia[1]) zis « pentru refugiaţii din Tracia », în virtutea căruia ţăranii bulgari din districtele Kirk-Kilisse şi Adrianopole trebuiau să se stabilească în satele musulmane părăsite din teritoriile Traciei cedate Bulgariei, « în măsura în care satele bulgare din aceste districte au fost ocupate de refugiaţii musulmani veniţi din teritoriile cedate Bulgariei » (art. 1). Mijloacele de transport trebuiau puse la dispoziţie de către Turcia, Bulgarilor, care părăseau teritoriile turceşti. Drepturile de proprietate trebuiau respectate, iar emigranţii trebuiau să primească despăgubiri fixate fie de comun acord, fie prin evaluarea unei comisii *ad-hoc* (art. 2).

Acest Acord era expresia politicii de otomanizare a lui Abdul Hamid. El urmărea scoaterea unui număr de 49.000 de Bulgari din Tracia, în schimbul unui număr aproape egal de Turci din Bulgaria. O comisie mixtă bulgaro-turcă, având sediul la Adrianopole, trebuia să aducă la îndeplinire prevederile Acordului, dar ea n'a mai putut lucra din cauza începerii războiului din 1914 [2]).

Acordul acesta n'a mai fost ratificat de camera bulgară, fiind socotit în Bulgaria ca lipsit de valoarea unui act internaţional, cu toată teza turcească contrarie [3]).

2. Acordul greco-turc din 1914.

Un fenomen identic cu acela petrecut între Turcia şi Bulgaria, s'a întâmplat între Grecia şi Turcia, după terminarea războaielor balcanice. Vechile duşmănii transpuse în persecuţii îndreptate împotriva minorităţilor greceşti, pe de o parte şi turceşti pe de alta, au dus la un adevărat exod al acestor populaţii către ţările de afinitate etnică. Emigrarea

[1]) Vezi textul în *La Documentation internationale*, Nr. 65—66, 1939.
[2]) A. Balasko, *Transplantations de populations*, în: « La Documentation internationale », Nr. 65—66, 1939.
[3]) Stelio Seferiades, *op. cit.*, pag. 353—354.

aceasta, din cauza persecuțiilor, a fost mai mare pentru populația grecească din Turcia, mai cu seamă din Asia Mică. Din cauza aceasta, Grecia a recurs la măsuri de adevărate represalii, menite să oprească politica de opresiune turcească împotriva Grecilor, prin confiscarea bunurilor musulmanilor absenți, socotite bunuri părăsite *(res derelictae)*.

Cu toate acestea, emigrarea Grecilor a continuat, atingând în Iunie 1914 numărul de 150.000 [1]).

Problema, ducând la negocieri diplomatice, a fost rezolvată prin încheierea unui Acord la 5 Iulie 1914 «privitor la modalitățile unui schimb de populații de limbă grecească din Tracia și din vilayet-ul Smyrnei și de populații musulmane din Macedonia și Epir, care vor manifesta spontan dorința de a emigra, precum și privitor la evaluarea și schimbul proprietăților părăsite reciproc de către populațiile care au emigrat».

Acest Acord n'a fost niciodată ratificat, cu toate că executarea lui începuse, în fapt, chiar înaintea semnării lui. Teoretic, el a rămas în vigoare până la 29 Iunie 1917, data intrării Greciei în războiu, când, prin efectul stării de beligeranță el a devenit nul, deoarece unul din motivele pentru care Grecia a declarat războiu Turciei, a fost tocmai politica turcească față de minoritatea grecească din Asia Mică [2]).

Primul tratat de pace cu Turcia, încheiat la Sèvres la 10 August 1920 și neratificat, a pus capăt unei stări de lucruri pe care Grecia o socotea extrem de primejdioasă pentru existența poporului elen, îndeplinind o adevărată *restitutio in integrum* în favoarea Grecilor emigrați din Asia Mică. In adevăr, art. 144 din Tratatul dela Sèvres spunea: «Guvernul otoman se obligă în mod solemn să înlesnească, în măsura posibilului, supușilor otomani de altă rasă decât cea turcă, alungați... după data de 1 Ianuarie 1914, reîntoarcerea la căminurilor lor, cât și reînceperea afacerilor lor».

Se știe că ostilitățile între Turcia și Grecia au reînceput, sfârșindu-se printr'o mare înfrângere a armatelor grecești, după ce înaintaseră în Asia Mică, de către armata turcă,

---

1) Stelio Seferiades, pag. 360.
2) *Ibidem, op. cit.*, pag. 359—360.

reorganizată de Kemal Ataturk. Al doilea tratat de pace s'a încheiat la 1923 la Lausanne, iar odată cu el şi Convenţia pentru schimbul obligatoriu de populaţii între Grecia şi Turcia, de care ne vom ocupa mai jos.

3. Acordul greco-bulgar din 1919.

La sfârşitul marelui războiu trecut din 1914—1918, popoarele balcanice erau într'o stare de instabilitate şi efervescenţă continuă. Mai ales Bulgarii şi Grecii din Macedonia şi din Tracia — unde se luptau de veacuri — au suferit foarte mult din pricina migraţiunilor continue din perioada războaielor care au însângerat Peninsula Balcanică dela 1912 până la 1920. De aceea, pentru a pune capăt acestor lupte seculare înverşunate, Tratatul de pace dela Neuilly încheiat cu Bulgaria la 27 Noemvrie 1919, a prevăzut în articolul 56 alin. II obligaţia pentru Bulgaria « de a recunoaşte dispoziţiile, pe care principalele Puteri aliate şi asociate le vor socoti potrivite, relativ la emigrarea reciprocă şi voluntară a minorităţilor etnice ».

In virtutea acestei prevederi s'a încheiat, în aceeaşi zi cu semnarea Tratatului dela Neuilly, o Convenţie între Grecia şi Bulgaria « privitoare la emigrarea reciprocă şi voluntară a minorităţilor etnice » [1]).

Iată, în rezumat, prevederile acestei Convenţii:

Părţile contractante recunosc « supuşilor lor aparţinând minorităţilor etnice de religie sau de limbă, dreptul de a emigra liber din teritoriile lor respective » (art. 1). Această emigrare reciprocă va trebui să fie înlesnită de Statele contractante şi să nu aducă nicio atingere drepturilor băneşti ale emigranţilor (art. 2). Ea va trebui să se facă sub supravegherea unei « Comisiuni mixte », compusă din patru persoane, două numite de Statele interesante şi două neutre. Unul din membrii neutri, va prezida Comisia şi va avea vot hotărîtor în caz de paritate. Comisiunea primeşte declaraţiile de emigrare şi tot ea face evaluarea bunurilor imobile cu

[1]) Textul în *La Documentation internationale*, Nr. 65-66, 1939.

ascultarea celor interesați. Intr'un cuvânt, Comisia mixtă avea toate puterile de a lua orice măsură necesară pentru executarea Convenției (art. 4, 8, 9, 10).

Comisiunea mixtă se va constitui în termen de trei luni dela intrarea în vigoare a Tratatului dela Neuilly, iar dreptul de emigrare voluntară va trebui să fie exercitat în termen de doi ani dela data constituirii Comisiunii. Comisia s'a întrunit la Geneva la 18 Septemvrie 1920 și a prelungit termenul pentru exercitarea dreptului de emigrare până la 31 Decemvrie 1924 [1]).

Dreptul de emigrare aparține oricărei persoane dela 18 ani în sus; declarația soțului atrage și pe cea a soției, iar cea a părinților și tutorilor implică pe cea a copiilor și a pupililor până la 18 ani (art. 4). Emigranții pierd de plin drept naționalitatea țării pe care o părăsesc din momentul plecării, obținând-o pe cea a țării de destinație (art. 5). Ei sunt liberi să ia cu ei toate bunurile lor mobile, fără a plăti nicio taxă de intrare sau de ieșire (art. 6). Bunurile imobile vor fi lichidate de Comisia mixtă (art. 6, 7, 9) și devin proprietăți ale țării în care sunt situate.

Cele două State au trebuit să verse valoarea lor, conform unui plan de plată întocmit de Comisia mixtă la 22 Decemvrie 1922. Prin acest plan, emigranții au primit 10% din despăgubirea ce li se datora, chiar în ziua ajungerii în țările lor respective, iar soldul s'a vărsat în douăsprezece anuități [2]).

Comunitățile (adică biserici, mănăstiri, școale, spitale și alte fundații) ai căror membri vor exercita dreptul de emigrare, vor fi desființate. Bunurile mobile ale acestor comunități vor putea fi de asemeni luate, dar cu avizul Comisiei mixte și în condițiile fixate de ea; bunurile lor imobiliare vor putea fi lichidate în aceleași condițiuni (art. 6 și 7).

O clauză specială din această Convenție este aceea cuprinsă în art. 16, care prevede că ea « este deschisă adeziunii Statelor având o frontieră comună cu puterile semnatare ».

---

[1]) Seferiades, *op. cit.*, pag. 366—367.

[2]) Seferiades, *op. cit.*, pag. 367. A se vedea deasemeni pentru amănunte referitoare la modalitățile de despăgubire a emigranților: Dr. N, Mănescu, ***Colonizarea în Grecia, Schimbul de populații greco-turce-bulgare***, București, 1941, pag. 141 și urm.

Această clauză a rămas fără efect, deoarece niciun Stat vecin cu Bulgaria sau cu Grecia n'a mai aderat la ea.

Executarea Convenţiei din 1919, în ceea ce priveşte lichidarea bunurilor, a durat 11 ani. Comisiunea mixtă şi-a încheiat lucrările în 1932, printr'un raport adresat celor două State interesate. Conform cu acest raport, numărul total al emigranţilor a fost de 150.000, dintre care 100.000 Bulgari şi 50.000 Greci. Totalul despăgubirilor acordate prin Comisiunea mixtă s'a ridicat la 33.000.000 dolari [1]).

4. Convenţia dela Lausanne din 1923 pentru schimbul obligatoriu de populaţii între Grecia şi Turcia

a) *Cauzele care au determinat Convenţia dela Lausanne.* Infrângerea Puterilor Centrale şi armistiţiul din Noemvrie 1918, au atras şi armistiţiul cu Turcia, aliată a Germaniei şi Austro-Ungariei, în războiul trecut. Negocierile de pace începute după armistiţiul dela Mudros din 30 Octomvrie 1918, au dus la încheierea Tratatului dela Sèvres, la 10 August 1920. Prin acest tratat, Turcia, fiind socotită învinsă, pierdea, în favoarea Greciei, Smyrna şi Tracia orientală.

Se cuvine să remarcăm aici, dispoziţiile art. 143 din tratatul dela Sèvres care spunea: « Turcia se angajează să recunoască prevederile pe care Puterile aliate le vor socoti potrivite relative la emigrarea reciprocă şi voluntară a indivizilor aparţinând minorităţilor etnice »... « In cele şase luni care vor urma după intrarea în vigoare a prezentului tratat, Grecia şi Turcia vor încheia un acord special, privind emigrarea reciprocă şi spontană a populaţiilor de rasă turcă şi grecească din teritoriile transferate Greciei sau rămase otomane ».

Evenimentele politice interne, atât din Turcia, cât şi din Grecia, au dus la anularea Tratatului dela Sèvres şi la o modificare radicală a regulamentului păcii generale în basinul oriental al Mării Mediterane.

[1]) N. Politis, *Le transfert des populations*, în « L'Esprit International », avril, 1940, pag. 172.

In Turcia, revoluția lui Mustafa Kemal (Kemal Ataturk) a retrezit sentimentul național turc și a înfăptuit o revoluție internă, care a dus la înlăturarea totală a vechiului regim. Regimul kemalist sprijinit de Rusia sovietică și chiar de Italia, din primele zile ale instaurării lui, nu respectă clauzele tratatului dela Sèvres, cerând cu insistență retrocedarea Smyrnei, a Traciei orientale și a ținuturilor Mossul și Cilicia, ocupate de armatele franco-britanice.

In Grecia, înlăturarea lui Venizelos și reîntoarcerea regelui Constantin, prieten al Germaniei, au avut drept urmare o răceală a aliaților față de Grecia. Regele Constantin, mânat de ambiția de a făuri « Grecia mare », întreprinse o expediție armată împotriva Turciei, în Asia Mică.

Inaintarea armatelor grecești până departe în platoul Anatoliei, s'a transformat într'un adevărat dezastru militar. Retragerea grăbită a trupelor grecești spre coastele Mării Egee, a atras o emigrare în masă a Grecilor din Asia Mică spre Grecia. Armistițiul semnat la Mudania la 11 Octomvrie 1922, a consfințit retrocedarea Smyrnei și a Traciei orientale către Turcia. Chiar în timpul negocierilor armistițiului, delegația turcă făcea cunoscut că guvernul turc era hotărît nu numai să nu reprimească pe teritoriul turcesc numărul mare de refugiați greci, dar că el era hotărît să rezolve problema minorității creștine din Turcia printr'un schimb obligatoriu de populații. Emigrarea Grecilor luă forme îngrijorătoare pentru guvernul elen, care trebuia să facă față acum unor greutăți extraordinare, în urma unui războiu nenorocit. Din primăvara anului 1919 până în vara lui 1922, numărul refugiaților greci din Asia Mică se ridicase la 700.000 [1]). Adunarea Societății Națiunilor numi pe Doctorul Nansen, înalt comisar pentru refugiați, cu misiunea de a studia problema acestei imense deplasări de populații.

In aceste condiții începură negocierile Tratatului de pace dela Lausanne, cu Turcia. Dela început delegația turcă repetă declarația de principiu făcută la armistițiul dela Mudania, că orice negocieri în vederea încheierii tratatului de

[1]) După *Le Livre jaune de la Conférence de Lausanne*; Th. Kiosseoglu, *L'échange forcé des minorités d'après le traité de Lausanne*, Thèse, Nancy, 1926, pag. 86.

pace sunt condiționate de înfăptuirea unui schimb de populații între cele două State. Propunerea turcă fu acceptată și de delegații marilor Puteri (Franța, Anglia, Italia și Japonia), precum și de înaltul comisar Dr. Nansen. Se cuvine să menționăm că delegația turcă, exprimând punctul de vedere al guvernului naționalist din Ankara, se opuse la început, să se înscrie în tratatul de pace, clauze privitoare la o ocrotire a minorităților în formă internațională — ca în celelalte tratate — spunând că această ocrotire este pe de o parte în deajuns de garantată prin legislația internă, iar, pe de altă parte, problema minorităților creștină și otomană, din Turcia și din Grecia, se poate rezolva pe calea unui schimb obligatoriu de populații [1]).

La Conferința dela Lausanne s'au ciocnit două teze contrarii în legătură cu problema schimbului de populații turco-grecești: pe de o parte teza turcă, susținută de Ismet Pașa, cerea un *schimb obligatoriu* de populații, cuprinzând și pe Grecii din Constantinopole, dar cu excepția Turcilor din Tracia occidentală; iar pe de altă parte, teza grecească, susținută de Venizelos, care cerea un *schimb facultativ*, iar populația grecească din Constantinopole să nu fie cuprinsă în niciun caz în prevederile schimbului [2]).

Cele două teze, în aparență contrarii, exprimau în realitate o politică generală a tuturor Statelor în ceea ce privește minoritățile lor dinafara granițelor. Este lesne de înțeles că un Stat va năzui să facă tot ce-i stă în putință pentru ca individualitatea și specificul unei minorități de aceeași rasă, așezată, ca o insulă, mai mică sau mai mare, înafara frontierelor, mai ales într'o regiune bogată și cu posibilități de câștig, să fie păstrată, iar minoritatea să se poată cât mai bine desvolta. Ea poate constitui, în momente prielnice, un adevărat pion și punct de sprijin pentru expansiunea spre un «spațiu vital» al națiunii majoritare organizate în

---

[1]) Th. Kiosseoglu, *op. cit.*, pag. 77; C. G. Tenekides, *Le statut des minorités et l'échange obligatoire des populations greco-turques*, în: «Revue Générale de Droit International Public», 1924, pag. 81.

[2]) Alexandre Devedji, *L'échange obligatoire des minorités grecques et turques en vertu de la Convention de Lausanne*, Thèse, Paris, 1929, pag. 56 și urm.

Stat, — şi chiar motiv serios de revendicări teritoriale. Punctul de vedere grecesc la conferinţa dela Lausanne încerca să păstreze, cu orice preţ, minoritatea grecească foarte numeroasă din Asia Mică, unde avea o situaţie economică înfloritoare, constituind, în acelaşi timp, motive puternice pentru revendicarea de către Grecia a întregului ţărm al Asiei Mici, stăpânit odinioară de cetăţile greceşti din antichitate. Dimpotrivă, Turcia încerca să-şi păstreze un adevărat « cap de pod » pentru viitoare expansiuni în Peninsula Balcanică, prin păstrarea elementului turcesc din Tracia şi eliminarea Grecilor din Constantinopole.

Delegatul grec, Venizelos, propuse Conferinţei să numească o subcomisiune, compusă din trei delegaţi: unul turc, unul grec şi unul numit de Conferinţă — însărcinată cu studierea problemei refugiaţilor şi cu redactarea unei Convenţii pentru schimbul de populaţii. Propunerea lui Venizelos a fost adoptată şi lărgită de delegatul Angliei, Lordul Curzon, la propunerea căruia Subcomisiunea s'a constituit, fiind compusă din câte un reprezentant al celor trei puteri, un delegat turc, unul grec şi sub preşedinţia unui delegat italian.

Subcomisiunea pentru problema schimbului obligatoriu de populaţii, astfel alcătuită, după desbateri lungi, ajunse la un compromis între cele două teze opuse, turcă şi grecească, în privinţa evacuării populaţiilor din Tracia şi Constantinopole. S'a hotărît anume că schimbul va fi obligatoriu, dar nu va cuprinde nici pe Grecii din Constantinopole, nici pe Turcii din Tracia Occidentală.

Odată înlăturată această piedecă, se părea că încheierea Convenţiei nu va mai întâmpina greutăţi. Delegaţia turcă, ceru, însă, îndepărtarea Patriarhului ecumenic din Constantinopole, ca o condiţie prealabilă începerii lucrărilor, sprijinind această cerere, pe motivul că în Turcia Khalifat-ul a fost despărţit de Stat, iar această reformă atrăgea după sine şi suprimarea tuturor privilegiilor acordate până atunci comunităţilor nemusulmane din Imperiul otoman [1]. In urma opoziţiei tuturor delegaţilor din Subcomisiune, delegatul turc,

[1] Al. Devedji, *op..cit.*, pag. 67.

Ismet Paşa, renunţă la cererea lui în privinţa îndepărtării Patriarhului ecumenic dela Constantinopole, — mai ales că el primise ca Grecii din Constantinopole să nu fie supuşi schimbului de populaţii.

Odată aceste două chestii de principiu fiind rezolvate, Subcomisiunea pentru schimbul obligatoriu de populaţii a putut, uşor, ajunge la încheierea Convenţiei însăşi;

b) *Cuprinsul Convenţiei dela Lausanne.* Convenţia dela Lausanne pentru schimbul obligatoriu de populaţii greco-turceşti a fost semnată la 30 Ianuarie 1923, deci mai înainte de semnarea Tratatului de pace dela Lausanne, la 24 Iulie acelaşi an.

Ea a fost, însă, socotită parte integrantă a Tratatului de pace dela Lausanne, deoarece art. 142 din acest Tratat spunea: « Convenţia particulară încheiată la 30 Ianuarie 1923 între Grecia şi Turcia relativă la schimbul populaţiilor greceşti şi turceşti, va avea, între aceste două Inalte Părţi contractante, aceeaşi putere şi valoare ca şi cum ar fi cuprinsă în prezentul tratat ».

Criteriul principal care stă la baza Convenţiei dela Lausanne este *religia* şi nu *originea etnică*. « Se va proceda la schimbul obligator al supuşilor turci de *religie greco-ortodoxă* stabiliţi în teritoriile turceşti şi al supuşilor greci de *religie musulmană* stabiliţi în teritoriile greceşti » (art. 1). Prin urmare Convenţia dela Lausanne nu cuprindea pe Grecii din Turcia de altă religie decât cea ortodoxă (catolicism, protestantism sau religia musulmană), nici pe Turcii din Grecia având altă credinţă religioasă decât cea musulmană. De asemeni n'au intrat în prevederile Convenţiei, Albanezii de religie musulmană, din Grecia, precum nici celelalte populaţii ortodoxe care trăiau în teritoriul Turciei (Bulgari, Români, Arabi, etc.) [1].

Convenţia dela Lausanne nu cuprindea decât minorităţile turcă şi grecească din cele două ţări, fără ca să se aplice supuşilor turci stabiliţi în Grecia sau supuşilor greci stabiliţi în Turcia. Aceştia erau socotiţi ca străini şi li se aplicau

[1]) Al. Devedji, *op. cit.*, pag. 76.

regulile generale pentru străini [1]). Schimbul de populații nu se aplica numai minorităților care se găseau pe teritoriul celor două State în momentul semnării Convenției, ci și tuturor persoanelor fizice și morale, care au părăsit teritoriul turcesc și grecesc după data de 18 Octomvrie 1912 (art. 3). Această asimilare însemna o extindere a prevederilor Convenției și asupra acestor persoane, în ceea ce privește lichidarea bunurilor și despăgubirile. In realitate numărul persoanelor emigrate după data de 18 Octomvrie 1912 era cu mult mai mare decât numărul celor ce trebuiau supuse schimbului: era vorba de marea masă a Grecilor emigrați în perioada războaielor balcanice și în timpul războiului mondial.

Convenția mai stabilea unele excepții la regula schimbului obligatoriu. Cea dintâi este în favoarea locuitorilor greci din Constantinopole, stabiliți în acest oraș înainte de 30 Octomvrie 1918; toți ceilalți stabiliți după această dată intrau în prevederile de schimb obligatoriu. In a doua excepție la regula schimbului, intrau Musulmanii stabiliți în Tracia Occidentală, în regiunile situate la Est de vechea frontieră greco-bulgară, așa cum a fost fixată prin tratatul de pace dela București din 1913 (art. 2) [2]). Delegația turcă la Lausanne a cerut, fără să poată obține, ca excepția la schimbul obligatoriu să fie extinsă asupra Turcilor din Macedonia Orientală grecească, regiune cuprinsă între râurile Nestos și Struma, una din provinciile cele mai bogate ale Greciei, populată înainte de 1923 de un număr destul de mare de Turci. Delegația greacă la Conferință a respins propunerea turcă, pentru motivul că dacă Grecia ar

---

[1]) T e n e k i d e s, *Le statut des minorités et l'échange obligatoire des minorités greques et turques*, « R. G. D. I. P. », 1924, pag. 84; A l. D e v e d j i, *op. cit.*, pag. 73.

[2]) Nu ne vom ocupa aici de conflictul ivit, la aplicarea Convenției, între delegația turcă și cea grecească, în sânul Comisiei mixte, în legătură cu expresia « stabiliți » din art. 2, dintr'o divergență de interpretare a cuvântului. Delegația turcă înțelegea prin cuvântul « stabiliți » pe acei « domiciliați », cu toate consecințele noțiunii de « domiciliu » în Dreptul Internațional, — pe când delegația grecească îi dădea aceluiași cuvânt înțelesul de « instalați ». (Vezi: A l. D e v e d j i, *op. cit.*, pag. 101 și urm.).

De asemeni nu vom cerceta conflictul ivit în legătură cu cererea turcă de a fi supus schimbului obligatoriu Arhiepiscopul ortodox Constantin din Constantinopole, ca fiind « stabilit » după data de 30.X.1918 și deci intrând în prevederile de schimb.

Problemele acestea având un caracter cu totul special schimbului obligatoriu dintre Grecia și Turcia, nu pot fi cercetate amănunțit în lucrarea noastră cu caracter general asupra schimbului de populații.

primi înscrierea unei asemenea excepţii în Convenţie, ar fi lipsită de pământurile strict necesare pentru stabilirea enormei mase de Greci refugiaţi din Turcia sau supuşi schimbului obligatoriu [1]).

Tratatul de pace dela Lausanne din 24 Iulie 1923 a mai adus o excepţie la regula generală a schimbului obligatoriu de populaţii. E vorba de insulele Imbros şi Tenedos, locuite în majoritate de o populaţie grecească, date în suveranitatea Turciei. Art. 14, alin. II din tratatul dela Lausanne, spune expres: «Stipulaţiile încheiate sau care se vor încheia între Grecia şi Turcia privitoare la schimbul de populaţii nu se vor aplica locuitorilor insulelor Imbros şi Tenedos».

Pentru aducerea la îndeplinire a schimbului de populaţii Convenţia dela Lausanne a prevăzut crearea unei *Comisii mixte* (art. 11), care trebuia să ia fiinţă în termen de o lună dela intrarea în vigoare a Convenţiei. Comisia mixtă se compunea din patru membri pentru fiecare din cele două părţi contractante şi trei membri neutri aleşi de Consiliul S. N. dintre supuşii ţărilor care nu luaseră parte la războiul mondial. Toate hotărîrile Comisiei trebuiau luate cu majoritate de voturi (art. 12, alin. IV). Cheltuielile pentru aplicarea Convenţiei şi pentru întreţinerea Comisiei mixte şi a organelor ei (art. 17), precum şi fondurile necesare pentru îndeplinirea schimbului (art. 15), trebuiau suportate de cele două State interesate, în proporţia fixată de Comisia mixtă.

Comisia mixtă a căpătat depline puteri pentru a-şi putea îndeplini scopul. Ea hotăra în mod suveran asupra tuturor chestiunilor care se iveau în legătură cu aplicarea Convenţiei (art. 12, alin. III).

Executarea Convenţiei a cuprins două operaţiuni distincte, care au intrat în sarcina Comisiei mixte: *transplantarea celor două minorităţi* dintr'o ţară în alta şi *lichidarea bunurilor* celor supuşi schimbului. Vom examina pe rând aceste două operaţiuni îndeplinite de Comisia mixtă.

Comisia mixtă trebuia să supravegheze şi să facă posibilă emigrarea (art. 12, alin. I) hotărînd modalităţile de evacuare

---

[1]) Al. Devedji, *op. cit.*, pag. 75.

(art. 12, alin. II). Pentru ușurarea lucrărilor, art. 11, alin. II, prevedea putința pentru Comisia mixtă de a crea *Subcomisiuni* în localitățile unde prezența lor era socotită necesară. Subcomisiunile trebuiau să se compună din trei membri: un membru turc, un membru grec, sub președinția unui neutru. Subcomisiunile mixte lucrau sub ordinele Comisiei mixte și erau învestite de aceasta cu puterile care erau socotite necesare (art. 11, alin. II). Conform cu această prevedere, au fost create 14 Subcomisiuni, care s'au ocupat cu partea practică a schimbului obligatoriu de populații [1]). Subcomisiunile trebuiau să cerceteze familiile care intrau în prevederile de schimb, să le grupeze în convoiuri și să le ajute, în măsura posibilului, la plecarea lor. Comisia mixtă a alcătuit un *Regulament* pentru funcționarea Subcomisiunilor. Acestea constatau dacă fiecare familie era îndreptățită la schimbul obligatoriu, eliberând pașapoarte speciale. Tot Subcomisiunile mixte acordau și termene înlăuntrul cărora cei supuși schimbului puteau să-și lichideze averile lor mobile. După trecerea acestor termene, locuitorii erau îndreptați, în grupuri, sub supravegherea unui agent al Subcomisiunii, spre un port desemnat mai înainte, unde erau îmbarcați în vase puse la dispoziție în acest scop de Statul de destinație [2]). Operațiile propriu zise de schimb au durat 18 luni, din Decemvrie 1923 până la mijlocul anului 1925, când Subcomisiunile au început să fie desființate. Au fost schimbați în aceste 18 luni, 354.647 Turci musulmani și 192.356 Greci ortodocși, adică în total 547.003 de oameni [3]).

Tot în legătură cu emigrarea locuitorilor supuși schimbului obligatoriu, Convenția dela Lausanne prevedea că primul contingent de emigranți greci se va compune din oamenii valizi, ale căror familii au părăsit mai înainte teritoriul turc și care sunt reținuți în Turcia (art. 4). Era vorba de oameni în vârstă de 15—50 ani, aparținând minorității grecești, de-

[1]) D. Valery, *L'échange des populations*, în: « Le Temps », din 14 Septemvrie 1928. Vezi Al. Devedji, *op. cit.*, pag. 96.

[2]) Al. Devedji, *op. cit.*, pag. 96.

[3]) N. Politis, *Le transfert de populations*, în « L'Esprit International », Aprilie 1940, pag. 175.

portați de guvernul turcesc în regiuni îndepărtate din Asia Mică, unde ei erau supuși la munci: construcții și reparații de drumuri, mine, etc. [1]).

Comisia mixtă, îndeplinind operația de evacuare, trebuia să notifice celor interesați, ziua plecării lor și porturile prin care ei vor emigra (art. 16, alin. I). De asemeni cele două guverne se obligau reciproc să nu exercite nicio presiune directă sau indirectă, asupra viitorilor emigranți, cu scopul de a le grăbi plecarea sau de a-i obliga să părăsească bunurile lor (art. 16, alin. II). Apoi, autorii Convenției dela Lausanne au înscris și o altă garanție de o deosebită însemnătate; anume că, în caz de condamnare definitivă sau nedefinitivă, sau de simplă urmărire împotriva unui locuitor supus schimbului, acesta va trebui să fie predat de autoritățile Statului urmăritor, autorităților țării de destinație, fie pentru a-și purga pedeapsa sau pentru a fi judecat (art. 6). Această prevedere era o consecință naturală a principiului consacrat de Convenție de a nu pune nicio piedecă la plecarea locuitorilor dintr'o țară în alta. Cele două guverne au voit să evite ca măsuri judiciare nedrepte să tindă la reținerea, în mod arbitrar, pe teritoriul țării de origine, a indivizilor condamnați sau urmăriți fără motive serioase și imparțiale.

Convenția dela Lausanne a consacrat un principiu, de care ne-am ocupat pe larg într'un capitol anterior: acela al *schimbării colective de naționalitate a locuitorilor supuși schimbului obligatoriu.* Emigranții pierdeau naționalitatea țării pe care o părăseau și o dobândeau pe aceea a țării de destinație, chiar din momentul ajungerii lor pe teritoriul acestei țări (art. 7). Această regulă cuprindea și pe acei locuitori greci și turci, care au părăsit Turcia și Grecia, încă înainte de semnarea Convenției, cu deosebirea numai că ei erau socotiți că au dobândit noua lor naționalitate la data semnării Convenției dela Lausanne.

In sfârșit, în legătură cu emigrarea locuitorilor supuși schimbului, se mai cuvine să scoatem în relief prevederea

[1]) Al. Devedji, pag. 78.

alineatului II din articolul 1, care precizează că cei supuşi schimbului nu se vor putea reîntoarce în ţările lor de origine fără autorizaţia guvernelor respective ale celor două State. Această prevedere a fost introdusă în Convenţie în urma insistenţelor delegaţiei turceşti, care exprima dorinţa guvernului turc de a nu mai vedea vreodată reîntorcându-se în Turcia, Grecii emigraţi în patria lor [1]).

A doua operaţie mare prevăzută de Convenţia dela Lausanne şi adusă la îndeplinire de Comisia Mixtă a fost *lichidarea averilor* părăsite de cei supuşi schimbului obligatoriu. Pentru înfăptuirea acestei vaste operaţii, Comisia mixtă a avut, ca şi în materia evacuării, puteri foarte întinse: ea fixa modalităţile de lichidare şi hotăra în toate contestaţiile relative la bunuri, drepturi şi interese,. născute din această operaţie (art. 12, al. II şi V). Convenţia a mai stabilit o serie întreagă de reguli care au servit ca bază pentru activitatea Comisiei mixte în înfăptuirea scopului său. Mai întâi, ea a prevăzut două soluţii în ceea ce priveşte *bunurile mobile* ale celor supuşi schimbului obligatoriu. Emigranţii şi membrii comunităţilor aveau dreptul de a lua aceste bunuri în deplină libertate şi cu scutirea de orice taxă de ieşire sau de intrare. Dacă acest lucru nu era cu putinţă, bunurile mobile trebuiau lăsate pe loc; în acest caz, autorităţile locale trebuiau să încheie, de faţă cu emigrantul, un inventar cuprinzând valoarea averii mobile părăsite, inventar care servea, apoi, ca bază a lichidării încredinţate Comisiei. Procesele-verbale conţinând inventarul şi valoarea bunurilor mobile lăsate de emigrant, trebuiau dresate în patru exemplare, dintre care unul se păstra de autorităţile locale, al doilea se remitea Comisiei mixte, al treilea se preda guvernului ţării de emigrare şi al patrulea, emigrantului (art. 8). Această prevedere dovedeşte grija autorilor Convenţiei pentru garantarea averii mobiliare a persoanelor supuse schimbului obligatoriu. In realitate ea a folosit aproape numai musulmanilor care au părăsit Grecia, pe când Grecii care au emigrat din Turcia din cauza războiului, înainte de încheierea Convenţiei, n'au mai

[1]) Al. Devedji, *op. cit.*, pag. 80.

putut lua prea mult din averea lor mobilă şi nici acte doveditoare [1]).

In ceea ce priveşte *bunurile imobiliare* urbane sau rurale părăsite de cei supuşi schimbului, sau de cei emigraţi anterior, cât şi bunurile comunităţilor, ele au fost supuse unei lichidări generale. Această măsură era extinsă la toate proprietăţile care aparţineau diferitelor instituţii şi comunităţi, ai căror membri au emigrat (moschei, biserici, mănăstiri, spitale, şcoale şi fundaţii).

Lichidarea bunurilor mobile şi imobile părăsite trebuia să fie precedată de o evaluare, bazată pe valoarea bunurilor în aur şi operată de Comisiune. Modalităţile evaluării trebuiau fixate de Comisia mixtă. Autorii Convenţiei, în dorinţa de a apăra cât mai mult drepturile locuitorilor supuşi schimbului, cât şi de a îndepărta orice măsură arbitrară adoptată de cele două guverne împotriva averilor lor, au hotărît următoarele măsuri: Comisia mixtă, procedând la fiecare evaluare, era obligată să asculte pe cei interesaţi, sau să nu procedeze la evaluare fără o prealabilă citare a lor (art. 13, alin. I). Evaluarea trebuia făcută independent de orice măsură legislativă, care ar fi avut ca urmare — după data de 18 Octomvrie 1912 — o restricţie a dreptului de proprietate, ca: vânzarea forţată, confiscarea. Valoarea acestor bunuri trebuia fixată ca şi cum aceste măşuri n'ar fi existat (art. 10, alin. I). Bunurile care fuseseră expropriate după data de 18 Octomvrie 1912, trebuiau supuse unei evaluări nouă de către Comisia mixtă, care trebuia să acorde o compensaţie în favoarea proprietarilor, în cazul când constata un prejudiciu (art. 10, alin. II). O soluţie asemănătoare s'a prevăzut în folosul proprietarilor emigranţi lipsiţi de veniturile bunurilor lor (art. 10, alin. III). Compensaţia trebuia făcută pe baza randamentului mijlociu din perioada dinainte de războiu.

Operaţiile de evaluare a bunurilor, extrem de greoaie şi de complicate, au fost făcute de Comisia mixtă în colaborare cu 9 Subcomisiuni mixte create special pentru operaţia lichidării bunurilor, luând locul celor 12 Subcomisiuni mixte

[1]) Al. Devedji, *op. cit.*, pag. 81.

însărcinate cu operația evacuării, care, după îndeplinirea rolului lor, au fost desființate. Subcomisiunile pentru lichidarea bunurilor trebuiau să evalueze și să înlesnească lichidarea bunurilor « wakuf » în Grecia și a fundațiilor grecești din Asia Mică. Comisiunea mixtă și cele două Subcomisiuni se găseau adesea în fața unor greutăți extraordinare în evaluarea justă a averilor, adesea, din pricina unor cereri exagerate ale celor interesați, dar mai ales din pricina dispariției elementelor necesare unei evaluări obiective[1]).

Odată toate formalitățile evaluării fiind îndeplinite, Comisiunea mixtă trebuia să remită fiecărui proprietar supus schimbului obligatoriu de populații, o declarație care constata suma la care are drept de pe urma lichidării bunurilor. Pe baza acestei declarații fiecare proprietar trebuia să fie despăgubit de către guvernul țării de destinație, care trebuia, în principiu, să-i dea « bunuri de valoare egală și de aceeași natură » cu acelea părăsite în țara de plecare. Statul de destinație avea, totuși, facultatea de a se libera de datoria sa față de emigrant prin orice alt mijloc și mai cu seamă prin plata unei sume de bani.

Totalul bunurilor părăsite au fost puse la dispoziția fiecăruia din cele două State contractante. Valoarea lor globală stabilită prin totalitatea declarațiilor remise celor interesați prin grija Comisiunii mixte, constituia o datorie a Statului unde erau situate bunurile față de celălalt Stat.

Pentru stabilirea unei reglementări finale, Comisiunea mixtă trebuia să încheie în fiecare semestru un cont de datorii reciproce ale celor două guverne, întocmit după declarațiile remise celor supuși schimbului.

Reglementarea definitivă a datoriilor s'a făcut pe cale de compensație. Convenția a prevăzut o serie de reguli pentru cazul când, după compensație, unul din State ar rămânea debitor față de celălalt. Ea recunoaștea Comisiunii mixte dreptul de a acorda Statului debitor termene de plată, care nu puteau, totuși, să depășească un maxim de trei anuități (art. 14, alin. V). Comisiunea fixa și dobânzile pentru aceste

---

[1]) Al. Devedji, *op. cit.*, pag. 188. Vezi deasemeni: Dr. N. Mănescu, *op. cit.*, pag. 63 și urm.

termene. Dacă suma de plată ar fi fost prea mare şi era nevoie de termene mai lungi, Convenţia dădea putinţa guvernului debitor să plătească în cont o sumă determinată de Comisiunea mixtă, care să nu întreacă 20% din suma totală şi, în acelaşi timp, să emită pentru sold titluri de împrumut cu o dobândă fixată de Comisiunea mixtă, amortizabil în 20 de ani. Guvernul debitor mai era dator să afecteze pentru acest împrumut gajuri, cu aprobarea Comisiunii, ale căror venituri trebuiau încasate de Comisiunea Financiară Internaţională instituită în Grecia, şi de Consiliul Datoriei Publice Otomane, la Constantinopole (art. 14, alin. VI).

c) *Rezultatele Convenţiei dela Lausanne.* Cum spuneam mai sus, după semnarea Convenţiei dela Lausanne, au fost transferaţi în Turcia 354.647 Turci musulmani, iar în Grecia, 192.356 Greci ortodocşi. La aceste cifre trebue să adăugăm 1.150.000 Greci emigraţi din Turcia în Grecia înainte de semnarea Convenţiei [1]), — cărora Convenţia li se aplica în aceeaşi măsură. Prin urmare numărul total al Grecilor transferaţi s'a ridicat la cifra de 1.342.356; adăugând la aceasta numărul Turcilor transferaţi, înseamnă că la încheierea lucrărilor de evacuare din ambele ţări, numărul total al locuitorilor transplantaţi a fost de 1.697.003. Prin urmare, Comisiunea mixtă şi-a exercitat jurisdicţia asupra unui număr de aproximativ 1.500.000 de oameni, trebuind să examineze cam 1.500.000 de dosare cuprinzând operaţiile de lichidare a bunurilor mobile şi imobile, încât, după expresia unui membru din Comisiunea mixtă «aceasta a fost afacerea cea mai voluminoasă din istoria lumii» [2]).

Averile părăsite de Greci, în Turcia, au fost evaluate la 190 milioane lire otomane (cam 34 miliarde franci francezi), iar bunurile părăsite de Musulmani în Grecia au fost la 12 milioane lire (peste 2 miliarde franci). Turcia rămânea, deci, debitoare faţă de Grecia cu diferenţa dintre cele două sume, prin compensaţia ce trebuia făcută între cele două datorii. Operaţia era extrem de grea şi complicată. Afară de aceasta, cele mai grave dificultăţi erau de întâmpinat la lichidarea

[1]) N. Politis, *op. cit.*, pag. 173.
[2]) Vezi: Politis, *op. cit.*

generală a averilor celor transferați dintr'o țară în alta prin schimb obligatoriu. Practic, această lichidare era aproape cu neputință de îndeplinit, având în vedere numărul foarte mare al celor emigrați sau transferați prin schimbul obligatoriu. Comisiunea mixtă, dacă ar fi continuat să lucreze la lichidarea averilor conform cu litera Convenției, n'ar fi terminat nici până astăzi operațiile, având în vedere că pentru terminarea lucrărilor, prevăzute în Convenția greco-bulgară din 1919,—prin care au fost schimbați 150.000 de locuitori,—cum am văzut — Comisiunea mixtă a lucrat 11 ani. De aceea, Grecia și Turcia, la sugestia Comisiunii mixte, au convenit ca această problemă, în loc de a fi lungită la infinit, s'o rezolve pe cale de acorduri mutuale. In Septemvrie 1930, cele două guverne au semnat o serie de acorduri în acest scop.

Trei ani mai târziu, la 9 Decemvrie 1933, s'a încheiat la Ankara, ultima Convenție de lichidare care a hotărît desființarea Comisiunii mixte, la data de 19 Octomvrie 1934. Conform cu mandatul său, Comisiunea mixtă a adresat Societății Națiunilor raportul său final [1]), care dă un tablou clar al lucrărilor îndeplinite de ea.

Convenția a dat naștere unor probleme extrem de grele pentru Grecia, țară cu teritoriu redus și sărac. Ea trebuia să adăpostească și să colonizeze peste 1 milion de locuitori noi.

La 1923 Societatea Națiunilor a trimis în Grecia două delegații, pentru a studia garanțiile pe care ea le-ar putea oferi pentru un mare împrumut extern și pentru a elabora un plan practic de stabilire și colonizare a refugiaților. Lucrările celor două comisii ale Societății Națiunilor s'au rezumat aproape numai la « recomandări » și « sugestii », iar Grecia a rămas tot singură la luarea măsurilor urgente și practice pentru rezolvarea gravei probleme. In 1923, guvernul elen constitui un *Oficiu autonom pentru stabilirea refugiaților*, compus din patru membri: doi numiți de guvernul grec, unul recomandat de Consiliul S. N., iar al patrulea, cetățean al Statelor Unite, îndeplinind rolul de președinte. Opera îndeplinită de Oficiul autonom a fost remarcabilă. Prin grija lui

[1]) S. d. N., Document C, 2, 1935, 1.

au fost colonizate 150.000 de familii, construite vreo 50.000 de case, împărţite 900.000 hectare de pământ, 100.000 vite de muncă, apoi zeci de mii de capre şi oi, precum şi unelte agricole, utilaj şi seminţe.

Pentru stabilirea refugiaţilor, cel mai mare efort l-a făcut Statul: cheltuielile acestor vaste operaţii s'au ridicat la cifra de 9 miliarde franci francezi, reprezentând cam de cinci ori bugetul Greciei dinaintea războiului actual [1]).

Suma aceasta a fost acoperită mai ales din împrumuturi externe şi interne. Imprumutul extern făcut de Grecia prin Oficiul autonom şi cu sprijinul Societăţii Naţiunilor, s'a ridicat la suma de 9.700.000 lire sterline [2]). Imprumuturile externe şi interne trebuiau rambursate de Grecii aduşi prin efectul schimbului obligatoriu, deveniţi proprietari, cărora — cum am văzut — trebuia să li se dea despăgubiri pentru valoarea bunurilor părăsite în Turcia. In realitate, aceasta nu s'a putut înfăptui, iar până la urmă refugiaţii creditori au primit o cincime din creanţele lor în rente de Stat, a căror valoare scăzuse considerabil în urma crizei financiare din 1932 [3]).

B) CAZURI DE SCHIMB ŞI TRANSFER DE POPULAŢII IN ULTIMII ANI

1. **Convenţia româno-turcă din 1936 pentru emigrarea Turcilor din Dobrogea.**

Socotim potrivit să examinăm pe scurt Convenţia dintre România şi Turcia, semnată la 4 Septemvrie 1936 [4]) pentru emigrarea Turcilor din Dobrogea cu toate că această Convenţie se deosebeşte esenţial de toate convenţiile de schimb sau transfer de populaţii, tocmai fiindcă reglementează o

---

[1]) A se vedea asupra acestei probleme: Panagiotis Dertilis, *La reconstruction financière de la Grèce et la Société des Nations*, Paris, 1928.

[2]) S.d.N., *Dix ans de coopération internationale* (préface par Sir Eric Drummond). Genève, 1930, pag. 268.

[3]) Expunerea de mai sus asupra rezultatelor Convenţiei dela Lausanne am făcut-o mai ales după N. Politis, *op. cit.*, pag. 176—178 şi Stelio Seferiades, *op. it.*, pag. 413 şi urm. Asupra colonizării şi despăgubirii refugiaţilor, a se vedea amănunte în: N. Mănescu, *op. cit.*

[4]) Promulgată la 11 Noemvrie 1936 *Monitorul Oficial*, Nr. 264 din 12.XI.1936).

emigrare voluntară și nu un schimb sau transfer obligatoriu. Deoarece această emigrare a luat un caracter oarecum de adevărat transfer al unei minorități dintr'o țară în alta, cât și pentru faptul că în Convenție se întâlnesc puncte asemănătoare cu prevederile celorlalte Convenții de transfer de populații, ne vom opri puțin asupra ei.

Se bucură de prevederile Convenției de emigrare minoritatea turcă musulmană din județele Durostor, Caliacra (cedate în 1940 Bulgariei), Constanța și Tulcea (art. 1). Emigrarea s'a făcut în etape, în decurs de 5 ani (dela 15 Aprilie 1936 până la 15 Aprilie 1941), iar Convenția prevedea amănunțit care erau zonele rezervate pentru emigrare, în fiecare etapă de un an. Guvernul turc aducea la cunoștință guvernului român, la începutul fiecărei etape, numărul de emigranți pe care îi putea primi (art. 2). La plecarea lor, emigranții erau liberi să folosească orice fel de mijloc de transport (art. 12); în cazul când gratuitatea transportului nu era asigurată de guvernul turc, emigranții trebuiau să plătească singuri transportul [1]).

Imbarcarea emigranților se făcea pe baza pașapoartelor individuale sau colective, eliberate de Legația turcă din București (art. 17).

O deosebire esențială față de convențiile de schimb de populații pe care le-am examinat, o constitue chestiunea naționalității emigranților. Când e vorba de un schimb de populații, cei supuși schimbului obligatoriu își pierd de plin drept naționalitatea vechiului Stat, dobândind-o de plin drept pe cea a noului Stat. Aici, însă, fiind vorba de o *emigrare voluntară*, cei ce beneficiau de prevederile Convenției, trebuiau să facă o cerere la o Comisie specială, de care ne vom ocupa imediat, pentru ca să li se admită emigrarea. La această cerere ei trebuiau să anexeze, printre alte acte, un act autentic doveditor al renunțării la naționalitatea română și dovada că au cerut și obținut naționalitatea turcă (art. 10). Prin urmare, nu mai este vorba de o pierdere și o dobândire

[1]) Vezi a doua scrisoare interpretativă, anexată la Convenție, a d-lui Mircea Cancicov, fost ministru de finanțe, către d-l Suphi Tanriöer, ministrul plenipotențiar al Turciei la București.

de naţionalitate de plin drept şi colectiv, ci de o schimbare de naţionalitate voluntară şi la cerere individuală.

Emigranţii erau liberi să ia cu ei ***bunurile lor mobile*** de orice natură: mobilier, animale, instrumente, maşini agricole, apoi bijuterii (câte una pentru fiecare emigrant). Afară de aceasta fiecare putea lua la ieşirea din România 1.000 de lei în piese şi două mii de lei în devize străine (art. 11, alin. II). Guvernul român, însă, şi-a rezervat dreptul de a modifica această prevedere în timpul executării Convenţiei [1]).

Bunurile imobile rurale ale emigranţilor treceau de drept în proprietatea Statului român, din momentul prezentării cererii de emigrare la Comisia specială. In schimb ***bunurile imobile urbane*** rămâneau mai departe în proprietatea şi libera dispoziţie a emigranţilor (art. 3).

Pentru bunurile imobiliare rurale intrate în proprietatea Statului român, guvernul român s'a obligat să plătească guvernului turc suma de 6.000 lei pentru un hectar, în care erau cuprinse şi construcţiile (art. 4). Plata acestor bunuri s'a făcut în şapte anuităţi (art. 5).

In acest scop, guvernul român a deschis un cont curent la Banca Naţională a României pentru guvernul turc, notificând fiecare depunere la Legaţia turcă din Bucureşti. Sumele astfel depuse la Banca Naţională erau folosite de Turcia pentru cumpărarea de mărfuri româneşti (art. 6).

Emigranţii aveau voie să-şi lichideze bunurile lor mobile şi imobile înainte de plecarea lor; în acest caz ei erau obligaţi să cumpere, cu sumele rezultate din aceste lichidări, mărfuri româneşti pentru export în Turcia. Convenţia specifică mărfurile care puteau fi cumpărate şi contingentul (art. 13). Banca Naţională a României a deschis un cont curent special pentru fiecare emigrant turc, pentru depunerea sumelor respective de bani, în scopul asigurării transferului mărfurilor cumpărate (art. 14).

Convenţia instituia o *Comisie specială* însărcinată cu formalităţile emigrării Turcilor din Dobrogea. Ea era compusă dintr'un judecător ca preşedinte, câte un membru reprezen-

[1]) Vezi întâia scrisoare interpretativă a d-lui Mircea Cancicov, anexă a Convenţiei, cu răspunsul d-lui Suphi Tanriöer.

tând Ministerele de Interne, Finanțe și Agricultură, și unul sau doi mandatari din partea emigranților. Comisia alcătuia liste amănunțite cuprinzând numele emigranților și indicații precise asupra suprafeței terenurilor lor agricole, pentru fiecare zonă de emigrare. Aceste liste au servit ca bază pentru fixarea sumelor pe care guvernul român trebuia să le plătească guvernului turc (art. 16). Tot pe baza acestor liste ale Comisiei de emigrare, autoritățile române eliberau emigranților certificate colective gratuite, la plecarea fiecărui grup din etapa anuală (art. 17).

O dispoziție interesantă este aceea cuprinsă în art. 19 al Convenției, în virtutea căreia musulmanii din Dobrogea care au emigrat în Turcia înainte de încheierea Convenției de emigrare, se bucură, totuși, de prevederile Convenției, în ceea ce privește bunurile lor lăsate în România.

Acestea sunt cele mai de seamă dispoziții ale Convenției de emigrare romåno-turcă. Datele turcești prevedeau că ar fi trebuit să emigreze din Dobrogea un număr de 117.000 de Turci [1]), dar după informațiile primite dela Legația turcă din București, au emigrat până acum din țara noastră peste 70.000 de Musulmani. Lichidarea datoriilor rămase în sarcina României, de pe urma emigrării turcești s'a făcut ușor, având în vedere că în anii dinaintea izbucnirii războiului actual, balanța comercială a României față de Turcia avea totdeauna un sold mare, activ, în favoarea noastră.

2. Transferul Germanilor din răsăritul și Sud-Estul Europei.

In ultimii ani politica transferului grupurilor etnice minoritare dinafara granițelor Statului național, a fost aplicată pe scară întinsă de Germania. Politica aceasta a fost determinată poate și de motive diplomatice, în legătură cu evoluția raporturilor germano-sovietice; ea a fost determinată și de nevoia de a germaniza unele provincii foste în stăpânirea

---

[1]) A. Balasko, *Transplantation de populations*, în: « La Documentation internationale », Nr. 65-66, 1939, pag. 123. Recensământul nostru din 1930, vol. V, dă cifra de 150.773 Turci pentru întreaga Dobroge, repartizați pe județe astfel: Caliacra 38.430, Constanța 17.114, Durostor 90.595, Tulcea 4.634.

Poloniei, dar germane prin trecutul lor istoric (Silezia răsăriteană, Posnania). Dar nu e mai puţin adevărat, cum am arătat şi în altă parte, că politica germană de transfer a unor grupuri etnice germane, în Reich-ul german, este o manifestare a doctrinei rasiale în politica internaţională.

Vom examina pe rând convenţiile şi acordurile de repatriere încheiate de Germania cu unele State din răsărit (Estonia, Letonia, Lituania, Rusia bolşevică) şi din Sud-Est (România).

a) *Transferul Germanilor din Ţările Baltice.* La 15 Octomvrie 1939, Germania a încheiat primul Acord pentru transferul grupului etnic german din *Estonia* [1]. Transferul Germanilor estonieni s'a făcut pe baza registrelor organizaţiilor culturale ale grupului etnic german din Estonia, care ţinea evidenţa tuturor Germanilor. Fiecare German dela 18 ani în sus, trebuia să facă o cerere de renunţare la cetăţenia estonă, ceea ce echivala cu un fel de « opţiune » de naţionalitate, întrebuinţând acest termen în sens impropriu. Pentru minorii sub 18 ani, cererea trebuia făcută de părinţi sau de tutore, iar cei aflaţi în închisori făceau cererea către Ministerul de Interne eston. Germanii care erau în timpul serviciului militar, trebuiau să facă cererea în faţa comandantului unităţii militare respective. După întocmirea cererii de renunţare la naţionalitate, fiecare German primea dela Ministerul de Interne eston un certificat. Toţi Germanii care părăseau Estonia, aveau dreptul de a expedia în Germania, în termen de trei luni, bunurile lor mobile, cu excepţia obiectelor de artă, care nu puteau fi expediate decât cu autorizaţia Ministerului eston al Cultelor şi Artelor, iar autovehiculele, cu autorizaţia Ministerului Economiei Naţionale.

Repatriaţii puteau lua cu ei 50 de coroane estone. Sumele de bani mai mari care nu puteau fi luate de emigranţi cu ei, sau le aveau depuse în băncile estone, trebuiau vărsate în conturi deschise, în numele Legaţiei germane, care, după crearea unei *Administraţii germane fiduciare (« Deutsche Treuhandverwaltung »)* pe lângă Consulatul german din Talin, trebuiau virate în contul acesteia. Administraţia germană

[1] A se vedea textul în *La Documentation Internationale*, Nr. 65-66, 1939

fiduciară a constituit un Oficiu special de lichidare *(Deutsche Verrechnungskasse)*, cu misiunea de a primi în depozit totalul sumelor repatriaților, destinate transferului. In acest scop, fiecare repatriat trebuia să completeze o declarație cuprinzând averea sa supusă transferului; averile nedeclarate nu puteau fi transferate [1]).

Administrația germană fiduciară nu se bucura de niciun privilegiu de exteritorialitate, ci era supusă tuturor legilor estoniene de fond și de procedură. Ea era garanta solidară a tuturor datoriilor și obligațiilor publice și private ale repatriaților. Pe lângă Administrația germană funcționa un delegat al guvernului eston, care, în caz de divergență în rezolvarea unei probleme în legătură cu transferul valorilor, aducea chestiunea în fața Comisiei de conciliațiune germano-estonă.

Administrația germană fiduciară avea și misiunea de a lichida domeniile agricole ale repatriaților germani, în colaborare cu Ministerul Agriculturii eston. Aceste domenii erau luate în administrare, de către Ministerul Agriculturii, imediat după repatrierea germană.

In total s'au repatriat din Estonia 12.868 de Germani [1]). Ei reprezentau în economia estonă, înainte de repatriere, 10% din exploatările agricole (60.000 hectare), 28% din industriași, 24% din comercianți. Din 150 întreprinderi importante, 27 erau germane [1]).

Acordul cu Letonia s'a încheiat la 30 Octomvrie 1939. El poartă titlul următor: *Tratat asupra transferului cetățenilor de naționalitate etnică germană din Letonia în Germania*. Termenul de *naționalitate etnică germană* care se întâlnește numai în acest Acord, credem că exprimă influența concepției rasiale germane asupra politicii de repatriere a grupurilor etnice.

Germanii letoni dela 16 ani în sus trebuiau să-și exprime dorința de transferare în Germania în termen de o lună și

---

[1]) Hans Krieg, *Baltischer Aufbruch zum deutschen Osten*, în colecția « Volksdeutsche Heimkehr », Band 1, Berlin, 1940, pag. 31.

[2]) Alfred Thoss, *Die Umsiedlungen und Optionen in Rahmen der neuen Ordnung Europas*, « Zeitschrift für Geopolitik », An. 18, Martie 1941, pag. 133.

[3]) A. Balasko, *Transplantation de populations*, « Documentation internationale », Noemvrie 1939.

jumătate (până la 15 Decemvrie 1939); cererea de repatriere pentru minori era făcută de părinţi sau de tutori. Autorităţile competente la pronunţarea decăderii din naţionalitatea letonă, erau: Ministerul de Interne şi reprezentanţele diplomatice şi consulare din străinătate. Aceste autorităţi eliberau acte de renunţare la naţionalitatea letonă, care serveau ca certificate de transferare şi de dobândire automată a naţionalităţii germane.

Intr'un Protocol adiţional al Convenţiei, părţile contractante defineau ce se înţelege prin noţiunea de « naţionalitate etnică germană ». Articolul 1 din Protocolul adiţional spunea: « Sunt socotiţi ca aparţinând naţionalităţii etnice germane persoanele care pot prezenta o autorizaţie de repatriere, eliberată de Legaţia Germaniei, sau un alt document recunoscut ». Fără îndoială « documentele recunoscute », despre care e vorba, erau certificatele de renunţare la naţionalitate, eliberate de autorităţile letone.

Protocolul adiţional mai prevedea putinţa pentru cele două guverne de a conveni ca, chiar după expirarea termenului de repatriere, să mai rămână în Letonia un număr restrâns de Germani « indispensabili la menţinerea activităţii întreprinderilor şi stabilimentelor comerciale, sau chiar şi pentru alte cauze ». Conform cu această prevedere, au mai rămas pentru un timp în Letonia 1600 Germani, cetăţeni ai Reichului şi 620 Germani, foşti cetăţeni letoni, în diferitele întreprinderi [1]).

Problema lichidării bunurilor şi transferul averilor celor repatriaţi au fost date în seama unei Societăţi Anonime germane pentru repatriere (*Umsiedlungs-Treuhand-Aktiengesellschaft* — U.T.A.G.), supusă legilor letone asupra societăţilor pe acţiuni. Ea era administrată numai de cetăţeni germani, fiind scutită şi de impozite.

In principiu, Germanii supuşi repatrierii aveau voie să ia cu ei bunurile lor *mobile*. Protocolul adţional al Convenţiei a prevăzut o listă întreagă de bunuri mobile care nu puteau fi luate în Germania, sau puteau fi luate cu

[1]) A. Balasko, *op. cit.*

anumite condițiuni (monete letone numai până la suma de 50 Ls, devize străine, autovehicule, mașini agricole, vaci și cai de rasă, furaje, metale prețioase, obiecte de valoare culturală: obiecte arheologice, documente, monumente istorice, biblioteci, etc.).

Societatea Anonimă germană de repatriere (U.T.A.G.) era singura reprezentantă legală a celor repatriați, pentru toate afacerile care priveau bunurile lor; în sarcina ei cădea, din ziua repatrierii, administrația și orice act de dispoziție asupra bunurilor imobile ale celor repatriați.

Bunurile imobiliare urbane ale repatriaților erau determinate după registrele autorităților; Societatea anonimă germană putea să le vândă până la data de 31 Decemvrie 1941. Cele care până la această dată nu se puteau vinde, formau obiectul unui acord ulterior între cele două guverne.

Bunurile imobiliare rurale treceau și ele în administrația Societății Anonime germane, care în colaborare cu autoritățile letone competente, trebuia să facă evaluarea lor; dacă nu se putea ajunge la un acord, evaluarea era făcută prin bună înțelegere de cele două guverne. Pentru valoarea globală a proprietății funciare, Banca Letoniei trebuia să remită Societății Anonime germane bonuri de credit purtând ca dată de emisiune 31 Ianuarie 1940, când proprietățile imobiliare rurale, împreună cu drepturile lor reale treceau în administrația organelor speciale instituite de guvernul leton [1]).

Intreprinderile industriale și comerciale ale repatriaților erau și ele lichidate prin Societatea Anonimă germană, cu excepția acelora care erau de o însemnătate deosebită pentru relațiile comerciale germano-letone.

Proprietățile imobiliare ale bisericilor, sau ale altor asociații trebuiau să fie lichidate conform cu legile letone.

Societatea germană pentru repatriere își asuma întreaga responsabilitate pentru toate obligațiile nereglementate ale repatriaților, întocmind și înaintând autorităților letone, liste de creanțe nelichidate.

---

[1]) Hans Krieg, *op. cit.*, pag. 32.

Ca şi la Acordul cu Estonia, Convenţia de repatriere cu Letonia prevedea şi ea că toate sumele rezultate din lichidarea bunurilor celor repatriaţi în Germania, trebuiau vărsate sau transferate într'un cont special deschis în acest scop la Banca Letoniei. Societatea Anonimă germană (U.T.A.G.) lua asupra ei acest cont, iar plăţile trebuiau făcute numai în Letonia. Valorile mobiliare trebuiau şi ele să fie depuse, în contul Societăţii Anonime germane, la Banca Letoniei, putând fi transformate în bani.

Transferul valorilor acumulate, în modul descris mai sus, la Banca Letoniei, s'a făcut, mai ales, prin export de mărfuri letone în Germania [1]).

In urma Acordului germano-leton au fost repatriaţi toţi Germanii din Letonia în număr de 48.868, dintre care 37.631 proveneau din Riga [2]).

Din totalul de 39.238 de întreprinderi comerciale din Letonia, 1829 aparţineau Germanilor. In industrie, din 49.800 de întreprinderi, peste 2000 erau germane. In profesiunile libere, 30.000 de posturi erau ocupate de Germani.

La data de 25 Ianuarie 1940, Banca Generală Agricolă letonă a preluat 1762 proprietăţi rurale care au aparţinut Germanilor repatriaţi, reprezentând în total 50.266 ha, dintre care 48.000 ha pământ arabil [3]).

Cu Lituania, ca şi cu celelalte două ţări baltice, Germania începu negocieri în vederea transplantării minorităţii germane din acea ţară, în schimbul Lituanilor din Prusia Orientală şi din fostul district polonez Suwalki. Negocierile germano-lituane nu erau terminate în momentul când Rusia bolşevică, printr'un act de forţă, înghiţi cele trei republici balte. De aceea Reich-ul german continuă negocierile, în acest scop, cu guvernul bolşevic, ajungând la încheierea unei Convenţii, la 10 Ianuarie 1941, pentru repatrierea Germanilor din Lituania, cât şi a unui număr restrâns de Germani ce mai rămăseseră în Estonia şi Letonia, conform dispoziţiilor

[1]) A se vedea: Hans Krieg, *op. cit.*, pag. 31-33.

[2]) Alfred Thoss, *Die Umsiedlungen und Optionen in Rahmen der neuen Ordnung Europas*, pag. 133.

[3]) Datele le luăm după A. Balasko, în: « La Documentation internationale ». Nr. 65—66, 1939.

speciale din acordurile cu aceste țări. In total au fost repatriați 45.000 Germani din Lituania și 12.000 din Estonia și Letonia. Spre deosebire de principiul lichidării bunurilor pe cale de compensație și evaluării individuale, care se întâlnește în toate convențiile și acordurile pentru schimb sau transfer de populații, Acordul cu U.R.S.S. nu are asemenea dispoziții, din cauza concepțiilor bolșevice asupra proprietății. S'a prevăzut, totuși, o despăgubire globală de 200 milioane mărci pentru bunurile Germanilor repatriați, sumă pe care U.R.S.S. n'a mai plătit-o [1]).

Evacuarea Germanilor din Țările Baltice a fost foarte minuțios organizată de autoritățile Reich-ului. Pe lângă *Oficiul de repatriere* din Berlin *(Rückwandereramt)*, însărcinat cu aducerea la îndeplinire a întregului plan de transfer al Germanilor din răsărit, au fost create o serie de servicii speciale în acest scop. Oficiul de repatriere avea sucursale la Gotenhafen și Posen. In cele trei țări baltice a luat ființă un Oficiu german de îngrijire *(Baltendeutsche Volkspflegeamt)*, având grijă de bătrânii din aziluri și de bolnavii din spitale, care și ei trebuiau repatriați. S'au creat în fiecare din cele trei țări baltice câte o Centrală de organizare a repatrierii *(Organisationzentrale)*, care s'a ocupat de aproape cu toate formalitățile de amănunt (adunarea Germanilor, împărțirea de autorizații de evacuare într'o anumită ordine, etc.). Aproape toți Germanii baltici au fost transportați cu vapoarele spre porturile Danzig, Stetin, Gotenhafen, unde organizațiile Partidului național-socialist și mai ales Organizația femeilor național-socialiste *(Nazional-Sozialistische Frauenschaft)* au creat cantine și căminuri pentru adăpostirea provizorie a Germanilor repatriați [2]).

b) *Repatrierea Germanilor din Volhynia, Galiția și ținutul Narew.* La 16 Noemvrie 1939, Germania a încheiat cu Rusia bolșevică un Acord pentru transferul Germanilor din « zona de interese » *(Interessenzone)* rusească, în schimbul Ucrainienilor, Rușilor albi și Rutenilor din fostele ținuturi

---

[1]) Thoss, *Die Umsiedlungen und Optionen in Rahmen der neuen Ordnung Europas*, pag. 132.
[2]) Hans Krieg, *op. cit.*, pag. 33-36.

poloneze. Cei supuşi schimbului aveau, în principiu, dreptul de a lua cu ei numai acele bunuri mobile « necesare pentru continuarea activităţilor lor economice şi profesionale ». Nu era vorba, deci, ca în alte acorduri, de libertatea de a lua aproape toate bunurile mobile şi nici de o lichidare a averilor imobile pe cale de evaluări — exact ca şi în Acordul cu U.R.S.S. pentru Lituania — din cauză că bolşevicii, nerecunoscând la ei proprietatea individuală, nu voiau s'o recunoască nici într'un acord internaţional. De aceea, Germanii veniţi din Volhynia, Galiţia răsăriteană şi ţinutul Narew, n'au putut să ia cu ei decât obiecte pentru uzul personal (haine purtate, ghete) şi cel mult câte o pereche de boi, o vacă sau un cal. Acordul interzicea luarea de bani, metale nobile şi orice obiecte preţioase. De asemeni el prevedea crearea unui organ mixt germano-sovietic, însărcinat cu înregistrarea celor supuşi schimbului şi cu aducerea la îndeplinire a prevederilor convenite de cele două părţi. Transportul s'a făcut cu trenul, dar mai ales cu caravane *(Treck)* [1], care duceau bunuri în cantitate mai mare, — mai cu seamă animale şi pasări. Au circulat dela 23 Decemvrie 1939 până la 9 Februarie 1940, 190 de trenuri pentru transportul oamenilor şi bagajelor. Autorităţile germane au construit lagăre de primire la Litzmannstadt şi Piabanice [2]. Au fost repatriaţi, în total din fosta « zonă de interese » sovietică 135.000 Germani [3].

c) *Transferul Germanilor din Sudul Basarabiei.* După ultimatum-ul din 27 Iunie 1940, prin care, într'o formă brutală şi barbară, Rusia bolşevică răpea Basarabia şi Nordul Bucovinei, rămânea sub stăpânirea Sovieticilor, împreună cu populaţia majoritară românească, şi o minoritate germană în Sudul Basarabiei şi în Nordul Bucovinei. De aceea, guvernul german, se grăbi să întreprindă transplantarea ei grab-

---

[1]) Cuvântul « Treck », întrebuinţat adesea în operaţiile de repatriere a Germanilor, e de origină olandeză şi înseamnă « caravană ».

[2]) După Hellmut Sommer, *135.000 gewannen das Vaterland. Die Heimkehr der Deutschen aus Wolhynien, Galizien und dem Narewgebiet* (în colecţia « Volksdeutsche Heimkehr », Band 4), Berlin, 1940.

[3]) După Hellmut Sommer, *op. cit.* Alfred Thoss dă cifra de *128.047*, iar Balasko *130.000*.

nică în Reich, urmându-i pe Germanii din Țările Baltice și din Galiția. Transferul Germanilor din Sudul Basarabiei a început la mijlocul lunei Septemvrie 1940. Autoritățile germane au aplicat, pe baza experiențelor obținute, același sistem de organizare pentru repatrierea Germanilor din Sudul Basarabiei, ca și la celelalte repatrieri îndeplinite cu un an mai înainte. Sudul Basarabiei locuit de Germani a fost împărțit în 4 regiuni cuprinzând fiecare câte 30—40 de sate, în care lucra câte o comisiune germană din partea Centrului « *Volksdeutsche Mittelstelle* ». O parte din Germanii basarabeni au plecat cu trenurile și cu autobusele până la porturile Reni și Chilia, unde erau îmbarcați pe vapoare, pentru a fi transportați până la Galați, — alții în schimb, au venit până la Galați în caravane lungi de căruțe *(Treck);* acestea au trecut Prutul cu un ponton special construit de Statul Român. Autoritățile germane au construit trei lagăre de transit, din cauză că distanța până în Reich era mare: un lagăr la Galați și două lagăre în Jugoslavia, la Prahovo și Semlin, — putând să adăpostească fiecare 20.000—40.000 de oameni odată. Societatea germană de navigație pe Dunăre *(Deutsche Dampfschiff-fahrt-Gesellschaft)* a pus la dispoziție 28 de vapoare pentru transportul oamenilor și a bunurilor.

Munca depusă și aici de autoritățile germane însărcinate cu operația repatrierii, a fost remarcabilă. La această muncă au participat membrii batalioanelor S.S., Crucea Roșie germană, Organizația de transporturi mecanizate a partidului național-socialist, N.S.K.K. *(National-sozialistische Kraft-Korp)*, care lucra în strânsă legătură cu Centrala de transport *(Transportzentrale)* din Berlin; de asemeni au luat parte: organizația *National-Sozialistische Volkswohlfahrt* — N.S.V. (Asistența național-socialistă) și *N.S. — Frauenschaft* (Organizația feminină a partidului). Au fost repatriați din Basarabia de Sud, 93.548 de Germani [1]).

---

[1]) Expunerea am făcut-o după: Emil Hoffmann und Alfred Thoss, *Der vierte Treck. Leistung und Heimkehr der Deutschen aus Bessarabien* (în colecția: « Volksdeutsche Heimkehr », Band 7), Berlin, 1941 și Alfred Thoss, *Die Umsiedlungen der Deutschen aus Bessarabien, Bukowina und Dobroudscha*, în « Zeitschrift für Geopolitik », Martie, 1941.

Putem afirma aici, în concluzie, după ce am examinat repatrierile Germanilor din Ţările Baltice şi din ţinuturile temporar ocupate de U.R.S.S., că guvernul german a fost călăuzit la înfăptuirea acestei mari opere de repatriere, de două motive principale, mai mult de natură politică: pe de o parte Germania, prin repatrierea conaţionalilor din răsărit, le dovedea bolşevicilor un desinteres pentru aceste ţinuturi, spre a le câştiga încrederea până la schimbarea conjuncturii politice şi militare; pe de altă parte, Germania nu putea să lase sub dominaţia roşie pe conaţionalii săi de aceeaşi rasă, pentru a fi supuşi la toate maltratările regimului bolşevic şi la teroare, în momentul izbucnirii inevitabile a ostilităţilor între Reich şi Rusia comunistă, în urma politicii de ipocrizie şi a repetatelor provocări ale acesteia.

d) *Convenţia româno-germană din 22 Octomvrie 1940 pentru repatrierea populaţiei germane din Bucovina de Sud şi Dobrogea* [1]. Convenţia de repatriere româno-germană se aseamănă, în liniile ei generale, cu convenţiile încheiate în acelaşi scop de Reich-ul German cu Ţările baltice. Erau supuşi Convenţiei toate « persoanele făcând parte din naţiunea germană *(deutsche Volkstum)* şi domiciliind pe teritoriul Bucovinei de Sud şi al Dobrogei », dar cu condiţia ca aceste persoane, dela vârsta de 18 ani în sus, « să-şi exprime dorinţa de a fi repatriate, verbal sau în scris... » In acest scop, comisarii germani care lucrau în diferite localităţi, primeau declaraţii verbale sau scrise din partea Germanilor care doreau să se repatrieze, — după ce prevederile Convenţiei fuseseră aduse la cunoştinţa publică prin presă şi prin alte publicaţii. Pe baza declaraţiilor, comisiunile întocmeau, în fiecare localitate, liste cuprinzând date amănunţite despre cei ce se repatriau. Un Protocol-anexă al Convenţiei mai adaugă că toţi cetăţenii români de origine germană, care locuiau la data semnării Convenţiei în alte State din Europa, dar erau originari din Bucovina de Sud, din *Bucovina de Nord* şi din Dobrogea, puteau să-şi exprime dorinţa de renunţare la

[1]) Publicată în *Monitorul Oficial*, Nr. 254 din 30.X.1940. La expunere ne-am folosit, afară de textul Convenţiei, şi de studiile citate ale lui Alfred Thoss.

cetățenia română în fața autorităților diplomatice și consulare românești. Prevederea aceasta vorbește și de Germanii originari din *Bucovina de Nord*, pe atunci sub stăpânirea bolșevică; aceștia ca și cei din Bucovina de Sud, trebuiau să facă declarațiile înaintea organelor diplomatice și consulare *românești* și *nu sovietice*, deoarece ei nu se aflau sub ocupația bolșevică, și, deci, se presupunea că n'au făcut nimic pentru a renunța la supușenia română.

In ceea ce privește *bunurile*, Germanii supuși repatrierii aveau voie să ia cu ei întreaga lor avere mobilă, cu excepția inventarului agricol viu și mort. Bunurile trebuiau împachetate în colete potrivite transportului cu trenul sau cu autobusul, iar celelalte care nu puteau fi luate odată cu plecarea proprietarilor, puteau fi exportate mai târziu, în termen de 12 luni. Recolta trebuia lăsată pe loc, dacă n'a fost vândută. Toate bunurile repatriaților, exportate ulterior, erau scutite de orice taxă vamală la ieșirea lor din țară. Bunurile care urmau a fi exportate mai târziu, erau trecute în inventare speciale, întocmite de reprezentanții celor două guverne. Puteau fi exportate documentele și actele familiare sau ale corporațiilor, materialul documentar și genealogic, registrele bisericești, etc.

Pentru aducerea la îndeplinire a tuturor operațiilor care rezultau de pe urma repatrierii Germanilor din Bucovina și Dobrogea, guvernul german a creat, pe lângă Legația germană din București — conform prevederilor din Convenție — un Birou special în acest scop, numit: *Deutsche Abwicklungsstelle für die Umsiedlung* (D.A.S.), deosebit de un Oficiu de mijlocire și de informație *(Volksdeutsche Mittelstelle)*, cu agenții în diferite centre din țară, care a luat ființă mai înainte și fără o prevedere în Convenție. Biroul D.A.S. a avut menirea de a face inventarierea și evaluarea completă a tuturor bunurilor Germanilor repatriați, dacă aceste bunuri n'au fost inventariate și evaluate de comisarii speciali germani și români. De asemeni Biroul reprezintă pe repatriați în justiție. El este o persoană juridică, iar șeful și locoțiitorul său se bucură de drepturi de exteritorialitate pentru persoana și locuința lor, precum și pentru

localul Biroului. Biroul D.A.S. este scutit de orice impozite şi taxe.

Repatriaţii nu aveau voie să ia cu ei valută românească sau străină (dolari, franci elveţieni). Biroul D.A.S. primea din partea comisarilor locali toate sumele de bani în monetă română şi străină sau monete de aur, strânse dela repatriaţi contra chitanţă, precum şi toate hârtiile de valoare (acţiuni, obligaţiuni, bonuri de Stat), socotite la valoarea lor cotată la Bursă sau pe piaţă în momentul încheierii Convenţiei. Toate sumele astfel adunate de biroul D.A.S. au fost depuse la Casa de Depuneri şi Consemnaţii pe seama Statului Român, în contul lichidării averii Germanilor repatriaţi. La fel toate depunerile repatriaţilor din bănci sau dela Casele de Economii trebuiau vărsate la Casa de Depuneri împreună cu dobânzile, pe seama Statului Român.

Comisarii regionali germani, împreună cu delegaţii români au procedat la evaluarea individuală a tuturor bunurilor rămase în România ale Germanilor supuşi repatrierii, întocmind după această evaluare, liste de avere. Biroul D.A.S. a fost obligat să facă evaluarea tuturor averilor, care n'au putut fi evaluate de comisarii regionali. Averea asociaţiilor (societăţi, parohii, cooperative, fundaţii, etc.) era socotită ca avere particulară a indivizilor repatriaţi.

Pe baza listelor de avere, Biroul D.A.S. a stabilit valoarea totală a averilor Germanilor repatriaţi. Averea aceasta a fost preluată de Statul român, care a rămas, astfel, dator faţă de Reich-ul german cu o sumă în lei reprezentând valoarea tuturor bunurilor. Conform cu prevederile Convenţiei, 50% din această datorie a Statului Român faţă de Germania trebuia convertită în mărci la cursul de 50 lei o marcă, iar restul de 50% trebuia plătită în lei. Cota-parte în mărci trebuia plătită în tranşe lunare de câte 750.000 mărci, iar cota-parte în lei, în tranşe lunare de 37.500.000 lei, începând cu 1 Aprilie 1941. Tranşele lunare exigibile în mărci trebuiau vărsate la fiecare scadenţă, în lei, la cursul de cumpărare al mărcii, la Banca Naţională a României, fiind creditate într'un cont special în lei, denumit « Cont Export repatriere », în favoarea Reich-ului german. Tranşele lunare

în lei trebuiau și ele vărsate la Banca Națională, constituind un alt cont denumit «Cont investițiuni repatriere». Aceste conturi erau scutite de orice impunere și taxe.

Cele două conturi deschise în favoarea guvernului german au fost acoperite ulterior prin export de mărfuri românești în Germania (mai cu seamă petrol), în urma înțelegerii între cele două guverne.

Germanii supuși repatrierii trebuiau să facă declarații precise asupra *datoriilor* lor; aceste declarații erau anexate la listele de avere, de care am vorbit mai sus, și înaintate la Biroul D.A.S. De asemeni creditorii repatriaților trebuiau să declare în termen de trei luni, toate creanțele garantate și chirografare, neachitate de către repatriați. Biroul D.A.S. trebuia să remită guvernului român un tablou de toate datoriile recunoscute și contestate ale repatriaților. Datoriile recunoscute se scad în întregime din valoarea averii repatriaților rămasă în România, iar datoriile contestate se scad numai cu 20% din suma anunțată.

Creanțele repatriaților împotriva unor debitori rămași în România, neachitate până în momentul repatrierii, trebuiau și ele aduse la cunoștința guvernului român prin mijlocirea Biroului D.A.S. Creanțele recunoscute se adaugă în întregime la totalul averii rămase a repatriaților, iar cele nerecunoscute, numai cu 20% din valoarea lor nominală.

De asemeni au trebuit adăugate la totalul averii lăsate de repatriați în România toate pensiunile curente și cele plătite de Casa Centrală a Asigurărilor Sociale, capitalizate de către guvernul român, precum și asigurările pe vieață, rentă și capital.

Germanii care au cerut repatrierea n'au mai putut fi impuși la niciun fel de impozit sau taxă, din momentul declarației de repatriere, iar pentru impozitele, taxele și alte contribuțiuni rămase neachitate pe trecut, Ministerul Finanțelor a trebuit să prezinte un tablou de debite la Biroul de repatriere (D.A.S.) pentru a fi scăzute din averea fiecărui repatriat.

Organizarea și conducerea repatrierii. Conducerea și îndeplinirea repatrierii în spiritul Convenției, au fost încredin-

ţate la doi împuterniciţi din partea Germaniei şi României: delegatul Führer-ului pentru problemele de repatriere *(Beauftragter des Führers für Umsiedlungsfragen)* şi delegatul şef guvernamental român.

Printr'un Decret-lege din 28 Octomvrie 1940 [1]) pentru aplicarea Convenţiei de repatriere romåno-germană se preciza că « reprezentantul şef guvernamental român prevăzut în Convenţie, este subsecretarul de Stat al colonizării şi populaţiei evacuate », deoarece, în virtutea aceluiaşi Decret-lege, aplicarea Convenţiei privitoare la repatrierea Germanilor din Bucovina şi Dobrogea, cădea în sarcina Subsecretariatului de Stat al colonizării şi populaţiei evacuate.

Delegatul Führer-ului a numit un reprezentant activ pentru repatrierea din Bucovina de Sud şi Dobrogea, iar acesta, la rândul lui, putea numi comisari regionali şi locali.

Delegatul Führer-ului [2]), stabilea numărul, domiciliul şi originea etnică a persoanelor supuse repatrierii. Textul românesc al Convenţiei se exprimă greşit spunând « *stabilirea naţionalităţii* », pe când textul german spune « *Volkszugehörigkeit* », ceea ce înseamnă că e vorba de *originea etnică* şi nu de naţionalitate. Tot delegatul Führer-ului supraveghia şi controla îndepl'nirea exactă a prevederilor Convenţiei.

Delegatul Führer-ului, reprezentantul său activ, comisarii regionali şi locţiitorii lor, se bucurau de drepturi de exteritorialitate şi imunitate pentru toată durata lucrărilor. Ei purtau legitimaţii din partea Ministerului de Externe german, vizate de Legaţia României din Berlin. Comisarii locali, purtând legitimaţii din partea delegatului Führer-ului se bucurau de privilegiile funcţionarilor serviciilor diplomatice.

Numărul comisarilor regionali era de trei din partea Germaniei şi trei din partea României [3]), iar al comisarilor locali era de 26 din partea Germaniei şi tot atâţia din

---

[1]) Publicat în *Monitorul Oficial*, Nr. 253 din 29 Octomvrie 1940.

[2]) Sediul delegatului Führer-ului, în tot timpul lucrărilor de repatriere a fost la Gura Humorului.

[3]) Sediile lor erau: la Rădăuţi şi Gura Humorului, pentru Bucovina şi la Constanţa, pentru Dobrogea.

partea României, având fiecare câte un locțiitor și 2 colaboratori [1]).

Au mai lucrat la operațiunile practice ale repatrierii, comisari speciali de îmbarcare, ajutați de medici și sanitari precum și persoane însărcinate la controlul bagajelor.

Transportul Germanilor din Bucovina s'a făcut cu trenul și cu autobusele, iar al Germanilor din Dobrogea, numai cu trenul. In acest scop, guvernul român a pus la dispoziție un număr de trenuri, contra plată, conform cu tariful în vigoare, iar guvernul Reich-ului a pus la dispoziție un număr de camioane și autobuse.

Convenția are o serie de dispoziții de amănunt privitoare la transportul bolnavilor în vagoane speciale, la îngrijirea lor, precum și la transportul bătrânilor și copiilor. La îndeplinirea operei de repatriere au luat parte activă, ca și la operațiile de repatriere din Țările Baltice, Galiția și Basarabia, membrii Asistenței sociale național-socialiste (*Nazional-sozialistische Volkswohlfahrt* — N.S.V.), surorile de caritate ale Partidului național-socialist, precum și Crucea Roșie germană. Au fost repatriați din Bucovina de Sud, 55.000 Germani, iar din Dobrogea, 14.500 Germani.

3. Transferul Germanilor din Tirolul italian.

In urma unor negocieri care au durat mai multe luni, Germania și Italia au încheiat un Acord la 4 Iulie 1939 pentru reglementarea tuturor problemelor minoritare, decurgând din anexarea Adigelui Superior de către Italia prin tratatul dela Saint-Germain din 1919.

La 21 August 1939, principiile Acordului erau consacrate de o lege italiană.

Acordul propriu zis a fost dat, însă, publicității abia la 21 Decemvrie 1939; el desvolta principiile legii italiene din 21 August. Conform cu prevederile acestui Acord, toți ce-

[1]) Sediile comisarilor locali erau următoarele: pentru *Bucovina*: Rădăuți, Gura Putnei, Ițcanii Noi, Gura Humorului, Vama, Iacobeni, Satu-Mare, Voivodeasa, Suceava, Păltinoasa, Câmpulung, Cârlibaba, Siret, Solca, Ilișești, Stulpicani, Pojorâta și Vatra Dornei; pentru *Dobrogea:* Malcoci, Ferdinand I, Cobadin, Atmagea, Coșolia, Tari-Verde și Constanța.

tăţenii germani domiciliaţi în Tirolul meridional (în număr de vreo 10.000) au trebuit să părăsească Italia, spre a se reîntoarce în Germania, în termen de trei luni.

Acordul mai prevedea că toţi cetăţenii italieni de origine etnică germană domiciliaţi în Adigele Superior (provinciile Bolzano, Udine, Trente şi Bellune) vor trebui să aleagă, pe cale de vot, naţionalitatea germană sau italiană. Votarea s'a făcut în faţa autorităţilor comunale italiene şi în faţa unor birouri speciale germane, prin alegerea unui buletin alb (pentru naţionalitatea italiană) sau a unui buletin orange (pentru naţionalitatea germană). Alegerea naţionalităţii germane atrăgea obligaţia părăsirii teritoriului italian. Alegerea naţionalităţii era definitivă şi se întindea şi asupra femeilor şi copiilor minori.

Rezultatul plebiscitului (cuvântul «plebiscit» fiind întrebuniţat aici în mod impropriu) a fost următorul: din 268.000 Germani din Tirolul italian, 185.000, adică 69% au ales naţionalitatea germană, iar 83.000 s'au pronunţat pentru naţionalitatea italiană.

Germanii care au ales naţionalitatea germană şi deci trebuiau să plece în Reich, puteau să înstrăineze bunurile fie pe cont propriu sau prin intermediul unei Societăţi de Stat italiene *(Ente Nazionale per le tre Venezie)*. Bunurile Germanilor rămase în Italia, au intrat în proprietatea Statului italian, care rămânea dator faţă de Reich cu o sumă reprezentând valoarea lor, care s'a ridicat la cinci miliarde lire italiene. Fiind vorba de o sumă mare, operaţia s'a făcut în bună parte prin compensaţie cu bunurile italiene lichidate în Austria, Cehoslovacia şi Polonia, iar restul prin export de mărfuri italiene în Germania [1]).

Informaţiile de presă au făcut cunoscut în Noemvrie 1941, că la data de 9.XI.1941 s'a încheiat un al doilea Acord între Italia şi Germania pentru repatrierea celor 14.000 de Germani din Laibach, (Liubliana) încorporat în 1919 de Jugoslavia, iar acum, în urma războiului din Balcani, de Italia. Textul acestui Acord recent nu-l cunoaştem, întru cât ne-a fost cu neputinţă să-l procurăm.

---

[1]) N. Politis, *Le transfert des populations*, în « L'Esprit International », Aprilie 1940, pag. 166.

CAPITOLUL V

TRATATUL DELA CRAIOVA DIN 7 SEPTEMVRIE 1940 ŞI ACORDUL PENTRU SCHIMBUL DE POPULAŢII ROMÂNO-BULGARE IN DOBROGEA

1. Scurt istorie al problemei Cadrilaterului şi al frontierei noastre dobrogene.

Nu vom intra aici în prea multe amănunte despre stăpânirea noastră în Dobrogea, deoarece evenimentele sunt destul de cunoscute. Stăpânirea românească până la ţărmurile Mării Negre, pe malul drept al Dunării, a fost statornicită de Mircea cel Mare, care îi plăcea să se numească « Domn a toată Ungrovlahia cu plaiurile şi părţile tătăreşti (era vorba de Bugeac, unde îl moştenise pe prinţul Dimitrie Timur), apoi herţegia de peste munţi, cu Banatul Severinului; dar şi Dunărea *de amândouă laturile până la Marea cea Mare* » [1]).

Mircea puse în toate ţinuturile stăpânite de el, deci şi dincolo de Dunăre, « căpitani » sau « pârcălabi » [2]).

Râvna Domnilor români ai celor două Principate de a stăpâni malurile Dunării cu gurile ei, precum şi de a avea o ieşire spre largul mării, cale pe care veneau popoarele navigatoare din Occident (Veneţieni, Genovezi) spre a face negoţ cu cetăţile dunărene (Chilia) şi dela ţărmul Mării (Cetatea Albă) — a fost înnăbuşită prin cuceririle Balcanilor şi a ţărmurilor Mării Negre de către Turci, care se revărsară ca un puhoiu până spre inima Europei. Cucerirea Constan-

---

[1]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. III, *Ctitorii*, Bucureşti, 1937, pag. 291.
[2]) *Ibidem*, pag. 292.

tinopolului de către Sultanul Mohamed al II-lea la anul 1453 prin înfrângerea ultimei rezistenţe bizantine, urmată de cucerirea cetăţilor genoveze şi greceşti de pe coastele Mării Negre şi de supunerea Ţărilor Româneşti, după moartea lui Ştefan cel Mare, a însemnat transformarea acestei mări în « lac turcesc » iar ieşirea noastră, prin Dobrogea, la Marea Neagră, statornicită de Mircea, şi la gurile Dunării, de Ştefan, n'a mai însemnat nimic, fiindcă un adevărat văl întunecos a fost tras asupra istoriei poporului român, până la începutul veacului al XIX-lea (tratatul dela Adrianopole).

Stăpânirea noastră asupra Dobrogei, vechea provincie romană, şi-a reînceput firul odată cu tratatul de pace dela Berlin din 1878 şi cu proclamarea independenţei noastre. La Berlin ni s'a dat Dobrogea, drept compensaţie pentru pierderea celor trei judeţe din sudul Basarabiei. Articolul 2 din tratatul de pace dela Berlin [1]) spunea: « Frontiera Bulgariei urmează la Nord, malul drept al Dunării dela vechea frontieră a Serbiei până la un punct ce urmează a fi determinat de o comisie europeană *la Est de Silistra şi de acolo se îndreaptă spre Marea Neagră la Sud de Mangalia, care e anexată la teritoriul român* ».

In 1912 au început războaiele balcanice, prin coaliţia dintre Bulgaria, Serbia, Grecia şi Muntenegru, împotriva Turciei. România a adoptat dela început o atitudine de neutralitate faţă de conflictul izbucnit, din pricina situaţiei sale foarte delicate ca membră în Triplicea şi prietenă a Turciei. Documentele diplomatice despre acţiunea noastră în această perioadă (Septemvrie 1912—August 1913), publicate în « Cartea Verde » [2]), aruncă o lumină interesantă asupra trecutului politicii noastre externe. La 20 Septemvrie 1912 Titu Maiorescu, în calitate de ministru de externe, raporta Regelui Carol I: « . . . dacă Bulgarii, Sârbii şi Grecii, creştini ortodocşi ca şi noi, vor să lupte pentru îmbunătăţirea soartei conaţionalilor lor de sub stăpânirea turcească, România va păstra o strictă

---

[1]) A se vedea textul în: Pierre Albin, *Les grands traités politiques*, ed. III, Paris, 1923.

[2]) *Cartea Verde*, Documente diplomatice — Evenimentele din Peninsula Balcanică, Bucureşti, 1913.

neutralitate, ***întru cât nu va fi vorba de schimbări teritoriale*** » [1]), adică dacă nu se vor schimba rânduielile tratatului de pace dela Berlin din 1878, asupra statutului Balcanilor. In această privință, Titu Maiorescu îi raporta din nou Regelui Carol I la 16 Octomvrie 1912, după izbucnirea ostilităților în Balcani: « ... în limitele tratatului dela Berlin, neutralitatea României este firească. Dacă se vor produce, însă, schimbări teritoriale în Balcani, România va avea să-și spună cuvântul »[2]).

După căderea Kir-Kilissului (12 Octomvrie 1912) și victoria balcanicilor dela Lule-Burgas (16 Octomvrie 1912), prevederile tratatului dela Berlin au fost desființate. Maiorescu raporta Regelui la 27 Octomvrie: « Odată ce se înlătură cu desăvârșire dispozițiile tratatului dela Berlin, ***se înlătură și legitimarea frontierei noastre dobrogene impusă prin acel tratat*** și o nouă regulare devine necesară. Noi am dori ca această regulare să se facă prin bună înțelegere între România și Bulgaria...». « In mod amical și confidențial, pot spune că ***rectificarea hotarului nostru dela Sudul Dobrogei trebue să cuprindă o linie dela Turtucaia la Marea Neagră dincoace de Varna*** ».

Negocierile, începute la București la 26 Noemvrie 1912 din inițiativa lui Stoian Daneff, președintele de atunci al Sobraniei, au continuat la Londra, unde la 6 Ianuarie 1913, Daneff cu ministrul român Mișu, iscăliră un Protocol, prin care Bulgaria, în loc de o rectificare simțitoare de graniță, cum ceream noi, pe linia Turtucaia-Balcic, se arătă dispusă « să dărâme forturile din jurul Silistrei și să cedeze cele două triunghiuri dela mijlocul liniei de graniță care se înfigeau în Dobrogea românească, precum și un alt triunghiu având drept bază pe coasta Mării Negre o linie lungă de cinci până la șase kilometri, mai jos de granița actuală » [3]).

Negocierile între România și Bulgaria au continuat, dar fără a ajunge la un rezultat. La 15 Februarie 1913 guvernul român a înaintat guvernelor celor șase Mari Puteri un memoriu asupra diferendului româno-bulgar, prin care, în locul

[1]) *Cartea Verde*, doc. Nr. 1.
[2]) *Cartea Verde*, doc. Nr. 7.
[3]) Eugen Melik, *Cartea Verde și Dreptul Internațional*, Iași, 1914, pag. 82.

liniei Turtucaia-Balcic, şi-a mărginit cererea de rectificare a graniţei la linia Silistra-Balcic, cu oraşul Silistra [1]). In urma acestui memoriu, conferinţa ambasadorilor întrunită la St. Petersburg, încheiă un Protocol, care printre altele, spunea: « Oraşul Silistra trebue atribuit României. Noua graniţă româno-bulgară va pleca dela un punct pe Dunăre la trei kilometri aproximativ mai la apus de periferia Silistrei, va tăia şoseaua spre Şumla, apoi şoseaua spre Varna, de asemenea la trei kilometri aproximativ dela periferia oraşului şi va ajunge direct la graniţa actuală » [2]).

Aliaţii balcanici, îndată după înfrângerea Turciei, au început să se certe dela împărţeală. Deoarece un nou conflict în Balcani era lesne de prevăzut, Maiorescu raporta Regelui la 6 Aprilie 1913: « Noi nu putem interveni decât în momentul izbucnirii conflictului armat între ele (Statele balcanice) şi atunci se cuvine să avem mână liberă pentru a *impune pacea* » [3]). Conflictul izbucni în adevăr la 16 Iunie 1913, prin atacul Bulgarilor împotriva Sârbilor şi Grecilor, fără o prealabilă declaraţie de războiu. In urma acestui atac, România mobiliză armata, iar Regele Carol I ordonă trupelor să treacă Dunărea pentru a pune capăt stării de războiu din Balcani. In faţa mobilizării româneşti, Bulgaria mai încercă o ultimă manevră la 5 Iulie 1913, oferind rectificarea de graniţă pe linia Turtucaia-Balcic sub condiţia de a păstra neutralitatea faţă de noul conflict armat [4]). Guvernul român respinse, însă, propunerea bulgară. Armata română ocupă Cadrilaterul şi înaintă în teritoriul bulgar până aproape de Sofia. In această situaţie, Bulgaria ceru armistiţiul, şi în curând se întruni conferinţa de pace dela Bucureşti, la 17 Iulie 1913, prezidată de Titu Maiorescu. După 10 zile de lucrări, se încheiă tratatul de pace dela Bucureşti, care în privinţa graniţei de Sud a Dobrogei spunea următoarele: «*Noua graniţă va pleca dela Dunăre, mai sus de Turtucaia, pentru a ajunge la Marea Neagră, la Sud de Ekrene*».

---

[1]) *Cartea Verde*, doc. Nr. 95.
[2]) *Ibidem*, doc. Nr. 131 bis.
[3]) *Ibidem*, doc. Nr. 130.
[4]) *Ibidem*, doc. Nr. 222.

Am înşirat evenimentele acestea din anii 1912—1913, pentru a arăta împrejurările în care România a devenit stăpână a Cadrilaterului, nu din pofta de expansiune, ci numai din dorința de a-și consolida o frontieră strategică în această parte, în urma unei intervenții armate făcută cu scopul de a pacifica Balcanii, atât de încercați și sângerați atunci.

Bulgaria a rămas nemulțumită pe urma tratatului de pace dela Bucureşti din 1913. Ea a intrat în războiu, la 1915, alături de Puterile centrale tocmai cu scopul de a răsturna regulamentul teritorial dela București împotriva celor trei State vecine (Grecia, Serbia și România), în cazul când aliații ei ar fi fost învingători. Prin tratatul de pace, de scurtă durată, dela București, din 1918, impus României de Puterile centrale, ca o urmare a tratatului dela Brest-Litowsk cu Rusia căzută în bolșevism — Bulgaria câştiga nu numai Cadrilaterul pierdut la 1913, dar şi o parte din vechea Dobroge, iar restul până la brațul Sf. Gheorghe era cedat Puterilor centrale, care se obligau, în schimb, să ne asigure o ieșire maritimă pe linia Cernavodă-Constanța, port construit prin munca și priceperea românească (articolul 10 al tratatului). E interesant să remarcăm aici, că chiar dacă Bulgaria a fost aliată în războiul din 1914-1918 cu Puterile centrale, aliații ei nu i-au dat Dobrogea întreagă până la gurile Dunării — spre mirarea Bulgarilor, — din motivul, lesne de înțeles, de a nu-i face vecini cu Rusia bolșevizată, ceea ce ar fi constituit o primejdie pentru pacea Balcanilor, prin agitația ideii panslave, însoțită de ideea bolșevică de nuanță moscovită.

Reluarea armelor din partea noastră, armistițiul Puterilor centrale și al aliaților lor, în 1918, în împrejurările cunoscute, ne-au dus la tratatul de pace dela Neuilly, la 29 Noemvrie 1919, cu vecinii noștri dela Sud. Tratatul dela Neuilly, în articolul 27, spunea că frontiera Bulgariei cu România, în Dobrogea, dela Martea Neagră la Dunăre, va fi *astfel cum exista la 1 August 1914*. Prin urmare tratatul dela Neuilly recunoștea, într'o formă internațională, anexarea Cadrilaterului de către România, așa cum se hotărîse în tratatul de pace balcanică dela Bucureşti din 1913.

Nu mai insistăm aici asupra politicii bulgare de revizuire a tratatului dela Neuilly, după pacea generală dela 1919—1920 [1]). Această politică de revizuire urmărită cu perseverenţă de guvernul bulgar, ca şi de toate ţările învinse în urma războiului trecut, a fost, în bună parte, alimentată şi de repetatele atacuri ale bandelor de comitagii asupra teritoriului românesc din Dobrogea, bande înarmate pe teritoriul bulgar şi, poate, chiar sprijinite de autorităţile bulgare.

In cei 20 de ani de stăpânire românească asupra Cadrilaterului, dela 1920 la 1940, Statul român, pentru a întări cu elemente etnice această fontieră, atât de sbuciumată, a colonizat cele două judeţe, din Sudul Dobrogei cu populaţie românească, în mare parte Români macedoneni, emigraţi din Macedonia în anii de după războiu. Coloniştii veneau să se aşeze alături de Românii băştinaşi, pentru a românizaa acest ţinut atât de râvnit de vecinii noştri dela Sud.

2. Tratatul dela Craiova, cedarea Cadrilaterului şi principiul schimbului de populaţii.

Bulgaria avea să ceară şi să obţină revizuirea clauzelor tratatului dela Neuilly, la prima ocazie prielnică ivită în vieaţa europeană. In 1940, după prăbuşirea Franţei, România, din cauza greşelilor de politică externă, fără a se grăbi să revizuiască şi să adapteze această politică la împrejurările nouă schimbate în Europa, s'a văzut singură, înconjurată de duşmani şi cu graniţele ameninţate din toate părţile ca de un adevărat cutremur în vieaţa politică internaţională a Statului.

De sigur că Bulgaria a găsit prilejul nimerit de a cere şi a obţine cele două judeţe din Sudul Dobrogei, denumite Cadrilater. Tratatul s'a încheiat la Craiova la 7 Septemvrie 1940. Nu e locul să ne ocupăm de toate prevederile lui, ci

[1]) A se vedea asupra acestei probleme: *Revizionismul*, lucrare colectivă tipărită de Institutul de Drept Internaţional al Universităţii Mihăilene din Iaşi, Nr. 7-8 din seria publicaţiilor acestui Institut, Iaşi, 1937.

numai de problema care ne interesează, adică de schimbul de populații hotărît prin acest tratat. Remarcăm, totuși, prevederea din articolul 2: « Inaltele Părți contractante declară în mod solemn frontiera stabilită între ele ca fiind definitivă și veșnică. Fiecare din Inaltele Părți contractante se obligă, în consecință, să nu mai formuleze niciodată vreo pretenție de ordin teritorial împotriva celeilalte Inalte Părți contractante ».

Rectificarea de graniță în Dobrogea pe seama noastră, prin cedarea celor două județe (Durostor și Caliacra), nu însemna numai o cesiune teritorială, ci și o cesiune de populație românească, fie băștinașă, fie colonizată acolo de stăpânirea românească. In plus, rectificarea de graniță nu rezolva nici problema minorității bulgare aflătoare în alte ținuturi ale Statului român, mai cu seamă în celelalte două județe din Nordul Dobrogei (Tulcea și Constanța). *Se dovedea încă odată mai mult, că problema minorităților etnice în Sud-Estul Europei nu poate fi de loc rezolvată sau lichidată, prin rectificări de granițe și cesiuni teritoriale.*

Pentru ca frontiera nouă ce se stabilea să fie cu adevărat « definitivă și veșnică » și pentru ca cele două State să nu formuleze în adevăr « nicio pretenție de ordin teritorial împotriva celeilalte », cum declarau solemn în art. 2, trebuia găsit un mijloc de rezolvare a problemei minoritare între cele două țări vecine. Principiul schimbului de populații româno-bulgare, consacrat de Tratatul dela Craiova și desvoltat într'un Acord special anexă, a fost socotit ca cel mai bun și singurul mijloc de rezolvare a problemei și de stabilire a unei *frontiere etnice* fără putință de revendicări și conflicte viitoare.

Schimbul de populații, consacrat în tratatul dela Craiova continuă un principiu politic, oarecum tradițional în vieața Statelor balcanice, unde a fost pus în practică în anii războiului mondial trecut. Nu e mai puțin adevărat, însă, că acest principiu a fost determinat și de concepțiile germane, care l-au ridicat, cum am văzut, la rangul de adevărată doctrină.

3. Schimbul obligatoriu de populaţii româno-bulgare în Dobrogea.

Tratatul dela Craiova dela 7 Septemvrie 1940 a stabilit un schimb de populații între România și Bulgaria în Dobrogea. « Inaltele Părți Contractante — spune art. 3 al Tratatului — sunt de acord să procedeze într'un termen de trei luni, cu începere dela schimbul instrumentelor de ratificare ale prezentului Tratat, la *schimbul obligatoriu* dintre supușii români de origine etnică bulgară din județele Tulcea și Constanța și supușii români de origine etnică română din județele Durostor și Caliacra ». Principiile schimbului de populații înscrise în Tratat, au fost desvoltate prin dispozițiuni de amănunt într'un *Acord special privitor la schimbul de populații române și bulgare*, constituind Anexa C a Tratatului. Acordul acesta a fost întocmit după modelul Convenției dela Lausanne pentru schimbul obligatoriu de populații între Grecia și Turcia. De aceea, în cuprinsul expunerii noastre, vom releva deosebirile între Acordul româno-bulgar și Convenția dela Lausanne, precum și unele lipsuri ale Acordului față de Convenția greco-turcă.

Tratatul dela Craiova și Acordul — anexă consacră două feluri de schimb de populații, spre deosebire de Convenția dela Lausanne: un *schimb obligatoriu* și un *schimb facultativ*. Schimbul obligatoriu îi privea numai pe Bulgarii din județele Tulcea și Constanța și pe Românii din Cadrilaterul cedat, iar schimbul facultativ îi privea pe Bulgarii și Românii care locuiau în celelalte regiuni ale celor două țări. Imigrarea acestora în țara lor de afinitate etnică era *facultativă*, într'un termen de *un an* cu începere dela schimbul instrumentelor de ratificare ale Tratatului. Cele două guverne au convenit, totuși, ca fiecare dintre ele, să poată decreta, pe cale de reciprocitate, emigrarea unui număr de Bulgari sau de Români egal cu numărul Bulgarilor sau Românilor, care și-ar fi exercitat dreptul de emigrare facultativă (art. 3, alin. II, III, IV din Tratat, art. 1, alin. II, III, IV din Acord).

Criteriul stabilit în Tratatul dela Craiova și Acordul său anexă, la îndeplinirea schimbului de populații între România

și Bulgaria, a fost *originea etnică* nu *religia*, care a constituit criteriul Convenției dela Lausanne, cum am văzut. « Se va proceda la schimbul obligatoriu dintre supușii români de *origine etnică bulgară*... și supușii români de *origine etnică română* » (art. 3, alin. I Tratat; art. 1, alin. I Acord).

Pentru aducerea la îndeplinire a prevederilor de schimb de populații din Tratat și mai ales din Acordul special, articolul 9 din Acord a prevăzut înființarea, în termen de 5 zile dela ratificare, a unei *Comisiuni mixte*, compusă din patru membri, câte doi din partea fiecăreia din cele două țări. Comisiunea are menirea de a supraveghia transferul obligatoriu al populațiilor, precum și schimbul facultativ, de care am pomenit mai sus (art. 10, alin. I Acord).

Comisiunea mixtă româno-bulgară are, deci, altă alcătuire decât Comisiunea mixtă greco-turcă prevăzută în Convenția dela Lausanne, care, cum am văzut, se compunea din patru membri pentru fiecare din cele două State, plus trei membri neutri, care prezidau desbaterile pe rând.

Ca și la schimbul dintre Grecia și Turcia, Comisiunea mixtă a instituit, conform cu prevederile Acordului, mai multe Subcomisiuni mixte pe teren, însărcinate cu aplicarea practică a schimbului de populații. In acest scop, Comisiunea mixtă a întocmit un *Regulament special de aplicare a Acordului pentru schimbul de populații*. Județele Tulcea și Constanța au fost împărțite în 20 de zone, iar județele Durostor și Caliacra în 10 zone, pentru a ușura lucrările în vederea schimbului. In fiecare din aceste zone a fost numită de către Comisiunea mixtă, una sau mai multe Subcomisiuni, compuse fiecare din câte *patru* membri (magistrați), câte doi din partea României și Bulgariei.

Prima operație în vederea schimbului obligatoriu de populații a fost întocmirea, pe cale administrativă, a unor *liste*, conform cu articolul 8 din Acord, cuprinzând persoanele care trebuiau să fie supuse schimbului obligatoriu de populații. Prin urmare, stabilirea originii etnice a fost lăsată la deplina apreciere a autorităților administrative locale, care s'au condus la alcătuirea listelor, după *datele de fapt* ce le aveau la îndemână, dar mai cu seamă după datele recensământului

populației din 1930. Aceste liste, odată alcătuite, au fost afișate în comunele din județele dobrogene, iar câte o copie trebuia trimisă Comisiunii mixte.

Fiecare locuitor trecut în lista de evacuare avea dreptul de a face *contestație* împotriva înscrierii în listă, înaintea Subcomisiunii mixte din zona respectivă.

Fiecare Subcomisiune avea deplina libertate de mișcare în zona de competență care i-a fost atribuită, putându-se deplasa ori de câte ori socotea că e necesar (art. 3 din Regulament). Subcomisiunile trebuiau să anunțe sosirea în fiecare localitate prin afișe, aducând la cunoștința celor înscriși în listele de evacuare, dreptul lor de a face contestații în fața Subcomisiunii.

Subcomisiunea mixtă din fiecare zonă judeca fiecare contestație, citând și ascultând pe cel interesat și conducându-se la stabilirea adevărului asupra originii etnice după datele de fapt pe care le putea procura: fișe de recensământ, registre de populații, mărturia altor locuitori din comună, etc. Subcomisiunea recurgea, pentru stabilirea adevărului, la ajutorul autorităților locale. Hotărîrea Subcomisiunii era luată cu unanimitate de voturi, fiecare delegație având câte un singur vot.

Subcomisiunile rezolvau contestațiile prin rezoluția: « *admis* » sau « *respins* », fără a mai face niciun fel de motivare. In caz de divergență între cele două delegații din Subcomisiune în rezolvarea unei contestații, Subcomisiunea încheia un proces-verbal asupra desacordului, în care se expuneau foarte pe scurt, cele două teze contradictorii. Procesul-verbal se trimitea la Comisiunea mixtă, care trebuia să hotărască în termen de trei zile.

Greutățile pe care le-au întâmpinat Subcomisiunile și Comisiunea mixtă la alcătuirea listelor definitive ale celor ce trebuiau supuși schimbului obligatoriu de populații, au fost foarte mari. Erau mulți locuitori care, determinați de diferite motive (averea pe care o părăseau și de care omul, mai cu seamă cel dela țară, e atât de mult legat, afacerile în localitatea respectivă, legăturile sociale, și multe altele), căutau prin toate mijloacele să rămână pe loc, cu toate că, în unele cazuri, nu era nicio îndoială asupra originii etnice.

Comisiunea mixtă a trebuit, în dese cazuri, să se deplaseze chiar ea la fața locului, în comunele respective, spre a examina situația de fapt a unor locuitori.

In genere au fost exceptați dela schimbul de populații, militarii și funcționarii; dar și aici Comisiunea mixtă a hotărît dela caz la caz. In multe cazuri, Comisiunea mixtă cerea relații lămuritoare, pe cale telefonică sau telegrafică, dela primăriile comunelor de unde erau originari unii locuitori, a căror origine etnică era greu de stabilit. Cei interesați, convinși că vor putea aduce în fața Comisiunii mixte un mijloc de probă foarte puternic, cereau și obțineau dela primăria comunei de unde erau originari, *certificate de origine etnică*. Primăriile acordau cu foarte mare ușurință asemenea certificate de *origine etnică română*, cu toate că petiționarii aveau, de foarte multe ori, o origine etnică bulgară neîndoioasă.

Se cunoaște cazul unui asemenea certificat de origine etnică română trimis la Comisiunea mixtă româno-bulgară, la care Comisiunea a cerut telegrafic primăriei respective să răspundă care au fost criteriile după care s'a condus când a eliberat certificatul. Primarul a răspuns tot telegrafic: «*după adevăr și dreptate*».

Ministerul de Interne, sezisat de acest procedeu al primăriilor — care de altfel eliberau certificate de origine etnică și pentru alte scopuri, la cererea cetățenilor — procedeu, care punea autoritatea de Stat într'o postură delicată, scăzându-i prestigiul, a dat următorul comunicat, apărut în presă la data de 11 Septemvrie 1941: « Ministerul este sezisat că unele primării din țară, pentru a face față cerințelor legiuirilor nouă pentru proteguirea muncii naționale și promovarea elementului românesc în toate instituțiile de Stat și particulare, au eliberat și eliberează locuitorilor, certificate de origine etnică, fără bază legală. Cum problema originii etnice nu este legiferată până în prezent, fiind în studiul Ministerului de Justiție și întru cât *nu există nicio normă sau criteriu* pentru eliberarea certificatelor de origine, nicio administrație nu poate elibera certificate de origine etnică, iar certificatele eliberate în asemenea condiții nu pot avea niciun fel de valoare legală. In consecință, s'au dat dispozițiuni tuturor pri-

măriilor să nu mai elibereze certificate de origine, iar cele eliberate să fie retrase și anulate ».

O altă chestiune care s'a ivit cu prilejul contestațiilor împotriva înscrierilor în listele de schimb de populații, a fost aceea a *domiciliului* locuitorilor care trebuiau evacuați. Contestatorii pretindeau anume că domiciliul lor nu era în comuna unde au fost trecuți pe listă, ci într'o altă localitate a țării, înafară de Dobrogea și că, prin urmare, ei n'ar putea fi supuși schimbului obligatoriu, ci se prevalează de schimbul facultativ, consacrat de Tratatul dela Craiova.

Comisiunea mixtă trebuia, fără îndoială, să se conducă după normele generale ale codului civil în materie de domiciliu, socotind ca domiciliu adevărat locul unde fiecare persoană își avea principala sa așezare. O plecare temporară a unei persoane din localitatea unde își avea principala sa așezare, în altă localitate a țării, nu putea fi socotită ca o schimbare de domiciliu și, prin urmare, nu putea fi admisă ca o cauză de radiere de pe lista de evacuare.

Subcomisiunile și Comisiunea mixtă s'au mai lovit de greutatea de a rezolva contestațiile întemeiate pe faptul căsătoriei unui Bulgar cu o Româncă sau a unui Român cu o Bulgă roaică, fie că avea domiciliul în Cadrilater, fie în vechea Dobroge. Tratatul dela Craiova și Acordul-anexă nu vorbeau nimic despre aceste căsătorii; de aceea Comisiunea mixtă a trebuit să le rezolve dela caz la caz, ținând seama de împrejurările de fapt ale fiecărei familii de acest fel. Fără îndoială că rezolvarea nu a fost de loc ușoară. S'au întâmplat adevărate tragedii familiare, mergând până la divorț, atunci când unul din soți nu voia să treacă în cealaltă țară, pe când celălalt voia. In alte cazuri, dintr'un sentiment de solidaritate familiară, unul din soți a părăsit comunitatea lui națională, urmând pe celălalt soț în patria de aceeași afinitate etnică cu el. De multe ori pentru individ legăturile familiare și legăturile de pământul pe care s'a născut, sunt mai puternice decât legătura de ordin național sau patriotic.

O problemă nerezolvată de Acordul dela Craiova, dar rezolvată de Convenția dela Lausanne din 1923, a fost aceea a indivizilor condamnați definitiv sau în curs de judecare.

13*

Convenția dela Lausanne spunea că în cazul unei condamnări definitive sau în cazul de urmărire penală împotriva unor indivizi supuși schimbului, aceștia trebuiau să fie predați de Statul unde își ispășeau pedeapsa sau erau urmăriți, celuilalt Stat, pentru a-și purga pedeapsa sau pentru a fi judecați [1]). De sigur că lipsa acestei prevederi constitue o lacună a Acordului dela Craiova.

Evacuarea și transportul locuitorilor supuși schimbului obligatoriu de populații, conform Acordului dela Craiova, au fost organizate și aduse la îndeplinire de Comisiunea mixtă, în colaborare cu *Comisariatul general pentru schimbul de populații* și cu autoritățile militare și administrative române și bulgare. In vederea pregătirii operațiilor de evacuare, Comisiunea mixtă a numit *agenți* aleși dintre emigranții satelor respective, care au fost încuviințați să ia contact cu populația spre a o lămuri asupra schimbului de populații și rostului său.

Evacuarea și transportul s'a făcut cu diferite mijloace de transport puse la dispoziție de autoritățile civile, dar mai ales de cele militare, ale României și Bulgariei. Au fost transportați nu numai locuitorii supuși schimbului obligatoriu, ci și *bunurile lor mobile* de tot felul, pe care ei au avut voie să le ia cu ei, cum vom vedea. Trecerea frontierei s'a făcut prin anumite locuri, mai dinainte fixate de autoritățile celor două țări. Stabilirea acestor puncte de trecere a frontierei s'a făcut în așa fel încât evacuarea să nu sufere niciun fel de piedecă și nicio întârziere, conform planului de evacuare. Convoaiele odată ajunse la destinație, lăsau oamenii, descărcau bunurile lor și se reîntorceau pentru a face un nou transport (art. 10 din Regulamentul de aplicare a Acordului).

In cazul când vreun locuitor supus schimbului obligatoriu nu putea transporta deodată toată averea sa mobiliară, Subcomisiunea din zona respectivă trebuia să-i elibereze o foaie de drum de liberă trecere a frontierei, dus și întors, pentru toată durata de 3 luni prevăzută de Tratatul dela Craiova, pentru schimbul de populații, — pentru ca averea mobilă să poată fi evacuată în întregime.

---

[1]) Vezi art. 6 din Convenția dela Lausanne.

Planul general de evacuare a fost întocmit de *Comisariatul general pentru schimbul de populaţii între România şi Bulgaria* [1]), de comun acord cu Comisiunea mixtă. Comisariatul general era, deci, un organism creat de administraţia internă a Statului român, pe baza unei legi şi nu pe baza unei convenţii internaţionale, cu scopul de a aduce la îndeplinire, practic, pe teren, operaţia de evacuare a populaţiei bulgare din Dobrogea Veche şi de aşezare a populaţiei româneşti evacuată din Cadrilater. Acesta ar fi trebuit să fie unicul scop al Comisariatului general. In realitate, legea care l-a înfiinţat, i-a conferit şi o serie de atribuţii care cădeau şi trebuiau să cadă numai în sarcina Comisiunii mixte româno-bulgare, conform Acordului dela Craiova. Legea îi dădea Comisariatului general următoarele atribuţii: *a)* execută evacuarea obligatorie a populaţiei române din Cadrilater şi aşezarea ei definitivă în Dobrogea, în locul populaţiei bulgare, precum şi în alte regiuni ale ţării; *b)* ia măsurile necesare pentru mutarea obligatorie a populaţiei bulgare din Dobrogea Veche; *c)* evaluează bunurile populaţiei evacuate, în măsura în care aceasta este necesar, pentru a acorda o compensaţie în bunurile devenite libere prin mutarea populaţiei bulgăreşti din Dobrogea Veche; *d)* execută schimbul facultativ de populaţii, compensând emigrarea unui număr de supuşi români de origine etnică bulgară cu numărul supuşilor bulgari de origine etnică română, potrivit art. 3, alin. II din Tratatul dela Craiova; *e)* rezolvă toate problemele economice, sociale, culturale şi juridice ce decurg din reaşezarea populaţiei româneşti din teritoriile evacuate.

Dacă atribuţiile de sub punctele *a*, *b* şi *e* de mai sus, conferite Comisariatului general erau foarte fireşti, cele de sub punctele *c* şi *d*, adică evaluarea bunurilor populaţiei evacuate şi schimbul facultativ de populaţii, nu trebuiau în niciun caz să fie date în seama acestui Comisariat, deoarece aceste operaţii erau date în sarcina Comisiunii mixte româno-bulgare, şi Subcomisiilor create de ea, conform prevederilor Tratatului dela Craiova şi Acordului său anexă.

[1]) Infiinţat prin Decretul-lege Nr. 3127, publicat în *Monitorul Oficial* Nr. 215 din 16 Septemvrie 1940.

Legea de organizare a Comisariatului general conferea, astfel, unele atribuții unui organism intern, care erau mai dinainte date unui organ mixt cu caracter internațional, printr'o Convenție internațională, care îi arăta amănunțit competența și procedura de lucru.

Conducerea Comisariatului general a fost dată unui comisar general, funcțiune care, conform legii, a fost îndeplinită de Rezidentul Regal al ținutului Marea, lucrând sub directivele Ministerului Afacerilor Străine. In îndeplinirea misiunii sale, comisarul general era ajutat de un secretar general și de mai mulți specialiști în diferite domenii (agricultură, cadastru, transport, etc.).

Legea mai arăta mijloacele și metodele de lucru ale Comisariatului general, precum și raporturile lui cu diferite ministere (Agricultură, Finanțe, etc.). Nu e locul să ne ocupăm aici de așezarea și recolonizarea populației române evacuate din Cadrilater, deoarece această problemă nu intră în cadrul lucrării de față.

In realitate Comisariatul General n'a mai avut extinderea pe care i-o dădea legea lui organică, mai cu seamă după desființarea Rezidențelor regale, așa că tot Comisiunea mixtă româno-bulgară a lucrat efectiv la operațiile ce decurgeau de pe urma schimbului de populații.

Acordul dela Craiova, ca toate acordurile de acest fel, consacră în articolul 2, principiul general în materia schimbului și transferului de populații: acela al pierderii *colective* și *de plin drept* a naționalității Statului părăsit și a dobândirii de plin drept a naționalității noului Stat. « Persoanele care părăsesc România, respectiv Bulgaria, în virtutea Acordului de față — spune articolul 2 — vor pierde de plin drept calitatea lor de cetățeni români sau bulgari, în momentul plecării lor de pe teritoriul celor două Regate ». De asemeni Acordul îi asimilează cu cei cuprinși în schimbul de populații pe toți locuitorii Dobrogei care au părăsit cele două țări după 15 Iunie 1940, dată când au început negocierile româno-bulgare.

Soarta bunurilor mobile și imobile a fost amănunțit tratată atât în textul Acordului, cât și în Regulamentul său de aplicare întocmit de Comisiunea mixtă.

Locuitorii supuşi schimbului obligatoriu de populaţii au avut dreptul de a păstra în deplină proprietate *bunurile lor mobile*, pe care puteau să le vândă sau să le ia cu ei. « Persoanele care fac obiectul prezentului schimb, — spune articolul 6 din Acord — păstrează proprietatea tuturor bunurilor lor mobile, corporale şi incorporale. Aceste persoane vor fi libere de a lua cu ele sau de a transporta bunurile lor mobile de orice natură, vite, inventar agricol, etc., fără ca, pentru aceasta, să fie obligate la plata unor taxe sau supuse vreunei restricţiuni, fie la ieşire, fie la intrare. Exportul aurului şi monetelor, în piese de metal sau hârtie, va fi reglementat, de comun acord, de cele două bănci de emisiune ». Totuşi, Regulamentul de aplicare a Acordului a consacrat câteva excepţii dela regula generală a libertăţii de a lua toate bunurile mobile şi anume pentru porumb, bumbac şi floarea soarelui, care trebuiau lăsate pe loc. Toate celelalte cereale, precum şi inventarul agricol, animale mari şi mici, pasări de curte, mijloace de transport (căruţe), puteau fi luate de proprietari. De asemeni puteau fi luate mărfurile făcând obiectul unei profesiuni şi dobândite conform cu registrele de comerţ, bijuteriile strict personale, coliere de aur şi argint. Bijuteriile strict personale şi colierele din monete de aur şi argint au trebuit să fie declarate la Subcomisiile respective până la data de 31 Octomvrie 1940. In caz de îndoială şi pentru a înlătura fraudele, Subcomisiile aveau dreptul de a se asigura asupra caracterului strict personal al bijuteriilor şi colierelor, făcând investigaţiile necesare [1]).

Trecând la examinarea situaţiei *bunurilor imobile* a locuitorilor supuşi schimbului obligatoriu de populaţii, vom trebui să facem mai întâi o deosebire între bunurile imobile *urbane* şi bunurile *rurale* (proprietăţi clădite şi pământ agricol).

« Proprietatea *imobiliară urbană* aparţinând populaţiilor făcând obiectul prezentului Acord, rămâne proprietatea privată a actualilor proprietari şi, în consecinţă, supusă legilor ţării unde se află situată » — spune articolul 4, alin. V din Acordul dela Craiova. Prin această prevedere, Acordul dela Craiova

[1]) Art. 12 din Regulamentul de aplicare a Acordului.

se deosebeşte de toate celelalte Acorduri şi Convenţii de acest fel. Atât Convenţia greco-turcă dela Lausanne din 1923, cât şi acordurile încheiate de Reich-ul german cu Statele din răsăritul şi Sud-Estul Europei pentru repatrierea Germanilor, au asimilat bunurile imobile urbane cu cele rurale, urmând ca *toate* să intre în proprietatea Statului părăsit, iar locuitorii transferaţi să fie despăgubiţi de către Statul a cărui cetăţenie au dobândit-o. Autorii Acordului dela Craiova au introdus această prevedere prin analogie cu regulile opţiunii de naţionalitate în materia bunurilor imobile. Am văzut, când am examinat regulile opţiunii în legătură cu schimbul de populaţii, că optanţii au în regulă generală, dreptul de a păstra în deplină proprietate, bunurile imobile de orice fel situate în Statul a cărui naţionalitate o părăsesc.

Socotim că soluţia dată de Acordul dela Craiova, prin analogie, pentru bunurile imobile urbane, nu este cea mai bună, mai ales că în istoria noastră diplomatică recentă avem conflictul atât de răsunător cu optanţii unguri, izvorît tot din păstrarea bunurilor lor imobile în deplină proprietate pe teritoriul Statului român. Suntem, de aceea, de părere că soarta bunurilor imobile urbane trebuia asimilată, în Acordul dela Craiova, cu aceea a bunurilor imobile rurale.

Pentru ***bunurile imobile rurale*** ale locuitorilor supuşi schimbului de populaţii, Acordul dela Craiova a hotărît — ca şi celelalte acorduri de acest fel — o lichidare generală prin intrarea acestor bunuri în proprietatea Statului părăsit, din momentul plecării proprietarilor. « Proprietăţile imobiliare rurale aparţinând supuşilor români de origine entică bulgară — spune art. 4 din Acord — care vor fi obligaţi să părăsească teritoriul român, vor fi socotite ca bunuri abandonate şi vor deveni, în virtutea Acordului de faţă şi din momentul schimbului instrumentelor de ratificare, proprietatea Statului român. Proprietăţile imobiliare rurale aparţinând Românilor obligaţi să părăsească, în virtutea prezentului Acord, teritoriile transferate Bulgariei, devin proprietatea Statului bulgar ». Locuitorii supuşi schimbului obligatoriu păstrau posesiunea proprietăţilor lor imobiliare rurale, până în momentul plecării lor definitive de pe teritoriul Statului român, sau bulgar.

In materia lichidării bunurilor imobile rurale, Comisiunea mixtă şi Subcomisiunile au avut atribuţii foarte întinse.

Acordul indică următoarele atribuţii date Comisiunii mixte în această materie: *a)* verificarea inventarului fiecărui interesat. In acest scop, fiecare proprietar trebuia să dreseze, în dublu exemplar, un inventar complet al imobilelor, care trebuia prezentat Comisiunii mixte, prin mijlocirea autorităţilor locale române sau bulgare; autorităţile locale trebuiau să înapoieze unul din exemplare legal certificat; *b)* determinarea compoziţiei proprietăţilor imobiliare clădite şi neclădite ale emigranţilor, ale căror drepturi erau legal recunoscute de legile române în vigoare la data schimbului intrumentelor de ratificare ale Tratatului dela Craiova; *c)* constatarea totalului datoriilor, creanţelor şi drepturilor persoanelor supuse schimbului de populaţii; *d)* evaluarea bunurilor şi drepturilor emigranţilor. Valoarea putea fi fixată după orice element de informare.

Exact aceleaşi atribuţii pe care le-a avut Comisiunea mixtă în materia bunurilor imobile rurale, conform Acordului dela Craiova, au fost date şi în sarcina Subcomisiunilor mixte prin Regulamentul de aplicare a Acordului. In realitate, toate operaţiile pe teren, în legătură cu întocmirea inventarelor şi cu evaluarea proprietăţilor imobiliare rurale, le-au îndeplinit Subcomisiunile mixte, în colaborare cu autorităţile administrative locale, române şi bulgare, şi în colaborare cu proprietarii. Valoarea bunurilor putând fi stabilită « după orice element de informare », precum se exprimă Acordul (art. 10 alin. ultim), a fost fixată, adesea, diferit pentru bunuri de acelaşi fel situate în Cadrilater, în comparaţie cu cele din Dobrogea Veche, deoarece la stabilirea valorii au contribuit, de multe ori, elemente subiective şi împrejurări de fapt, decurgând poate şi din diferenţa de valoare a bunurilor în Bulgaria faţă de România, poate şi din intenţia vădită a organelor însărcinate cu evaluarea, de a fixa valori mai mici în Cadrilater.

Punând în aplicare procedura arătată mai sus, Comisiunea mixtă, cu ajutorul şi prin intermediul Subcomisiunilor, întocmea *situaţii individuale* asupra bunurilor rurale ale locuitorilor care trebuiau să plece, cuprinzând evaluarea acestor bunuri,

precum şi sarcinile de care erau grevate — adică activul şi pasivul patrimoniului.

Situaţiile acestea trebuiau întocmite în patru exemplare, din care unul se păstrează în arhivele Comisiunii mixte, câte unul au fost remise guvernelor român şi bulgar, iar al patrulea trebuia predat fiecărui interesat de către Subcomisiunea din zona respectivă. Conform cu Regulamentul de aplicare a Acordului (art. 8, alin. I) niciun locuitor supus schimbului nu putea fi evacuat până când nu primea un exemplar al situaţiei bunurilor sale rurale părăsite. Pe baza acestei situaţii, fiecare locuitor evacuat avea dreptul la o despăgubire individuală din partea Statului care îl primea. Articolul 5 din Acord spune categoric: « Statul român ia în sarcina sa despăgubirea Românilor ce părăsesc bunurile lor rurale situate în teritoriile transferate Bulgariei. Statul Bulgar va despăgubi pe cetăţenii români de origine etnică bulgară ce vor părăsi bunurile lor rurale situate în judeţele Constanţa şi Tulcea ».

La Comisiunea mixtă s'a pus în discuţie problema dacă bunurile femeilor de origine etnică bulgară căsătorite cu Români şi ale femeilor de origine etnică română căsătorite cu Bulgari intră în prevederile de mai sus. Era vorba, prin urmare, dacă aceste femei au dreptul la despăgubire din partea Statului nou, a cărui naţionalitate au dobândit o, pe baza unei situaţii individuale a bunurilor rurale părăsite, întocmită, cum am văzut, după o prealabilă evaluare a acestor bunuri.

In primul loc, suntem de părere, că o asemenea problemă, din punct de vedere juridic, nici nu trebuia să se mai pună în faţa Comisiunii mixte.

Problema este foarte simplă. Dacă femeia s'a hotărît să urmeze soarta bărbatului, deci dacă ea s'a hotărît să vină în România din cauză că soţul ei este Român, sau s'a hotărît să plece în Bulgaria din cauză că soţul este Bulgar, era foarte natural ca ea să intre, fără discuţie, în prevederile Acordului şi, prin urmare, să aibă dreptul la despăgubire pentru imobilele rurale părăsite, ca şi toţi ceilalţi locuitori supuşi schimbului. Femeile acestea de origine etnică bulgară căsătorite cu Români, sau de origină etnică română căsătorite cu Bulgari, şi-au dobândit de plin drept naţionalitatea noului Stat, ca şi

toţi ceilalţi locuitori supuşi schimbului obligatoriu de populaţii, — şi de aceea ele se bucură ca şi toţi cetăţenii români, de toate drepturile care le conferă legile române sau bulgare, atât timp cât aceste legi nu restrâng întru nimic drepturile indivizilor care au o origine etnică *ariană* diferită decât cea română. In al doilea loc femeile acestea, din moment ce şi-au manifestat dorinţa de a-şi dobândi naţionalitatea noului Stat împreună cu soţii lor şi mai ales din moment ce *au fost admise* de Comisiunea mixtă în categoria indivizilor supuşi schimbului de populaţii, înseamnă că de acum încolo ele s'au integrat în comunitatea naţională a noului Stat.

Convenţia dela Lausanne a prevăzut — cum am văzut — că lichidarea bunurilor celor supuşi schimbului obligatoriu, trebuia făcută independent de orice măsură edictată în Turcia sau în Grecia, menită să restrângă dreptul de proprietate asupra acestor bunuri, ca, de pildă, confiscarea, vânzarea forţată sau altă măsură. Chiar dacă unele bunuri ar fi fost lovite de o asemenea măsură, Comisiunea mixtă greco-turcă trebuia să facă evaluarea ca şi cum aceste măsuri excepţionale n'ar fi existat.

Bine'nţeles că aceste prevederi au trebuit să fie introduse în Convenţia dela Lausanne, datorită situaţiei speciale a proprietăţilor greceşti în Turcia, care erau supuse pe o scară întinsă unor asemenea măsuri draconice, spre a determina elementul grecesc să părăsească Asia Mică.

O asemenea prevedere a fost de prisos în Acordul dela Craiova — şi ea nici n'a mai fost introdusă — fiindcă pe teritoriul Statului român şi în conformitate cu legile române, toţi cetăţenii s'au bucurat de deplinul exerciţiu al tuturor drepturilor şi niciodată Statul român n'a edictat vreo măsură de confiscare sau vindere forţată a vreunei proprietăţi particulare, din simplul fapt că proprietarul arian ar fi fost de altă origine etnică.

De aceea, orice măsură care ar avea de scop să restrângă dreptul de proprietate al locuitorilor transferaţi dintr'o ţară în alta prin schimb de populaţii — cum ar fi măsurile pomenite mai sus împotriva femeilor de origine etnică bulgară căsătorite cu Români sau ale acelora de origină etnică română

căsătorite cu Bulgari — este împotriva spiritului Acordului dela Craiova și contrarie tuturor principiilor de drept pe care este clădită ordinea juridică.

Acordul dela Craiova are o lacună, în comparație cu Convenția dela Lausanne din 1923, în materia bunurilor imobile rurale. Această lacună constă în lipsa de reglementare a soartei bunurilor imobile ale fundațiilor și ale altor societăți. Convenția dela Lausanne asimila fundațiile cu persoanele fizice, spunând expres: « Cuvântul « emigrant » din prezenta Convenție cuprinde toate persoanele fizice și *morale* care vor trebui să emigreze sau au emigrat după data de 18 Octomvrie 1912 ». De aceea, când a fost vorba de lichidarea bunurilor « wakuf » în Grecia, sau a fundațiilor grecești în Turcia, această lichidare s'a făcut la fel cu cea a proprietăților persoanelor fizice.

Acordul dela Craiova nu pomenește nicăieri de persoane morale (asociațiuni și fundații) și nici de averea acestor persoane. De aceea, credem, că, prin analogie cu Convenția greco-turcă, acestor persoane ar fi trebuit să li se aplice aceleași prevederi.

La Comisiunea mixtă româno-bulgară s'a mai pus problema soartei *concesiunilor* acordate de Statul român în Dobrogea. Problema aceasta are, după părerea noastră, următoarea deslegare:

In cazul când concesiunea a fost acordată de România în Cadrilater — teritoriu cedat Bulgariei — unor cetățeni care nu urmau să fie supuși schimbului de populații, Statul bulgar, conform cu principiile generale de Drept Internațional în materie de anexiune de teritorii, trebuia să respecte concesiunile, sau, dacă socotea necesar, să le răscumpere. Regula aceasta este generală în materia cesiunilor și anexiunilor teritoriale: domeniul public și privat al Statului cedant trece asupra Statului anexant, dar dacă domeniul public este concesionat unei companii sau societăți particulare, Statul anexant dobândește nuda proprietate, iar concesiunea trebue s'o respecte, sau să o răscumpere [1]).

[1]) In acelaşi sens: E. Audinet, *Annexion, cession et démembrement de territoires*, în: « Repertoire de Droit International », publié par A. de Lapradelle et Niboyet, tom. I, Paris, 1929, pag. 577—578.

In niciun caz Statul român nu mai poate să exercite vreun drept asupra concesiunilor din Cadrilater, deoarece, odată cu anexarea celor două judeţe de către Bulgaria, Statul bulgar şi-a substituit suveranitatea în locul suveranităţii Statului român. Statul nu poate să-şi exercite dreptul de stăpânire şi de jurisdicţie *(dominium* şi *imperium)*, decurgând din suveranitate, decât numai asupra teritoriului naţional, a apelor teritoriale, aerului atmosferic şi, în mod excepţional şi limitativ, în cazurile de exteritorialitate (sediile legaţiilor, la bordul vaselor naţionale în largul mării).

In cazul când concesiunea a fost acordată unor Români din Cadrilater sau unor cetăţeni de origine etnică bulgară din restul Dobrogei, care au fost supuşi schimbului obligatoriu de populaţii, atunci, aceşti locuitori au încetat de a mai exercita dreptul de concesiune din momentul plecării lor în Statul de aceeaşi afinitate etnică. Ei urmează a fi despăgubiţi pentru dreptul lor de concesiune atât de Statul român (dacă erau Români veniţi din Cadrilater), sau de Statul bulgar (dacă erau Bulgari plecaţi din Dobrogea Veche). Drepturile de concesiune urmau să fie şi ele constatate de Comisiunea mixtă şi de Subcomisiuni, în conformitate cu articolul 10 punctul 3 din Acordul dela Craiova, care spune: Comisiunea mixtă va avea atribuţia « de a constata totalul datoriilor, creanţelor şi *drepturilor* persoanelor supuse schimbului de populaţii ». Odată aceste drepturi — inclusiv drepturile de concesiune — fiind constatate, ele urmau să fie trecute în situaţiile generale de avere (activ şi pasiv) încheiate în câte patru exemplare, cum am văzut, din care, fiecare locuitor supus schimbului de populaţii, trebuia să primească câte un exemplar, pentru ca pe baza lui, să poată fi despăgubit de Statul în care a fost transferat.

Pe baza situaţiilor individuale de avere întocmite după procedeul pe care l-am descris mai sus, Comisiunea mixtă româno-bulgară trebuia să stabilească *soldul general.* Dacă totalul averilor locuitorilor plecaţi în Statul vecin era mai mare, atunci Statul a cărui naţionalitate au pierdut-o, a rămas dator cu diferenţa dintre o sumă şi cealaltă. « Comisiunea mixtă va stabili soldul general rezultând din situaţiile individuale

relative la proprietățile imobiliare rurale» — spune art. 12, alin. II din Acord. «Acest sold va fi socotit ca o creanță dela Stat la Stat și va fi achitat în conformitate cu dispozițiile Acordului financiar anexat Tratatului» (Anexa D). In adevăr, printr'un *Acord financiar* special constituind Anexa D a Tratatului dela Craiova, Bulgaria se obligă să plătească României o sumă globală de *un miliard lei*. «România și Bulgaria — spune Acordul financiar — sunt de acord a renunța definitiv la toate pretențiile de ordin financiar dela Stat la Stat, rezultând din transferul de teritoriu prevăzut în art. 1 al Tratatului semnat la Craiova la 7 Septemvrie 1940 *și din schimbul de populații* prevăzut la art. 3 al aceluiași Tratat (completat prin Acordul-anexă relativ la schimbul de populații), în schimbul plății de către guvernul bulgar, guvernului român, a unei sume forfetare de *un miliard lei*, care va fi pusă la dispoziția Ministerului de Finanțe al României în două tranșe egale, la data de 15 Ianuarie 1941 și 15 Ianuarie 1942».

Inainte de a trece la chestiunea schimbului facultativ de populații, conform cu Tratatul dela Craiova, ne vom opri asupra unei chestiuni care nu are legătură directă cu schimbul de populații româno-bulgar, dar care, totuși, s'a pus în discuție la Comisiunea mixtă. Conform cu prevederile articolului 5 din Tratatul dela Craiova, bunurile imobiliare rurale situate în Cadrilaterul cedat, ale Românilor care nu intrau în prevederile de schimb de populații, adică erau domiciliați în altă parte a țării, trebuiau să fie lichidate de proprietarii lor într'un termen de 18 luni, iar după trecerea acestui termen Statul bulgar putea să exproprieze aceste bunuri. Iată textul integral al art. 5 din Tratat: «Bunurile rurale — proprietăți clădite și neclădite — situate în județele Durostor și Caliacra, dobândite potrivit legilor române și aparținând tuturor Românilor ce nu sunt cuprinși în transferul de populații, vor putea fi lichidate liber și nesilit de către proprietarii lor, fără piedeci ce ar rezulta din dispozițiuni legislative sau administrative bulgare, într'un termen de 18 luni, cu începere dela schimbul instrumentelor de ratificare ale Tratatului. După expirarea acestui termen, autoritățile bulgare vor putea expropria aceste proprietăți, în schimbul unei juste

şi prealabile despăgubiri, stabilită după evaluările făcute de Comisiunea mixtă pentru schimbul de populaţii ».

Prin urmare, exproprierea nu se putea face decât după ce Comisiunea mixtă făcea evaluarea după aceleaşi norme avute în vedere. la evaluarea bunurilor locuitorilor supuşi schimbului de populaţii.

La Comisiunea mixtă, cu prilejul evaluărilor acestor bunuri, s'a pus problema dacă intră în prevederile articolului 5 de mai sus, toţi cetăţenii români, indiferent de origine etnică, sau numai Românii de sânge. Se punea, prin urmare, o problemă asemănătoare cu aceea examinată mai sus a bunurilor rurale ale femeilor de origine etnică bulgară căsătorite cu Români, sau ale acelora de origine etnică română căsătorite cu Bulgari — făcându-se discriminare la valorificarea unui drept, după originea etnică a titularilor dreptului.

Suntem de părere, ca şi în chestiunea bunurilor femeilor de care ne-am ocupat mai sus, că toţi cetăţenii români, din orice parte a ţării şi de orice origine etnică, intră, fără discuţie, în prevederile articolului 5, având dreptul, prin urmare, la o justă şi prealabilă despăgubire pentru bunurile lor imobile rurale rămase în Cadrilater, după o evaluare a acestor bunuri făcută de Comisiunea mixtă conform cu prevederile Acordului pentru schimbul de populaţii.

Articolul 5 al Tratatului întrebuinţează cuvintele: « bunurile rurale... ale *tuturor Românilor* », fără să spună « *ale cetăţenilor români* » şi de aceea la Comisiunea mixtă s'a interpretat în sensul că trebue de înţeles prin cuvântul « *Români* » numai pe Românii de sânge. Credem că prin expresia « *Români* » din Tratatul dela Craiova trebue să înţelegem pe toţi cetăţenii români indiferent de origine etnică şi nu numai pe Românii de sânge. Această interpretare este cea logică şi exprimă un punct de vedere juridic şi nu politic. In adevăr, atâta vreme cât la noi nu există o legislaţie categorică şi precisă care să restrângă unele drepturi ale supuşilor români de altă origine etnică ariană (exceptând pe Evrei), toţi cetăţenii români, indiferent de origine etnică, de religie sau de limbă se bucură de toate drepturile conferite de legile române, ca şi toţi Românii de sânge. De aceea nu se poate

face nicio discriminare în liberul exercițiu al drepturilor, între acești cetățeni români și Românii majoritari. Prin urmare, prevederile articolului 5 din Tratatul dela Craiova trebuia să se aplice tuturor cetățenilor români în mod egal. Cel mult Evreii puteau fi excluși la aplicarea dispozițiilor din acest articol, având în vedere că înainte de 7 Septemvrie 1940, dată când s'a semnat Tratatul dela Craiova, începuse să se legifereze un statut juridic aparte pentru Evrei, prin care au fost deosebiți de ceilalți cetățeni români la exercițiul drepturilor, iar la 6 Septemvrie 1940 a fost suspendată Constituția din 1938.

Schimbul facultativ de populații, de care pomeneam în treacăt la începutul acestui capitol, trebuia să cuprindă pe toți Bulgarii așezați în alte regiuni ale României decât în Dobrogea Veche și pe Românii din alte regiuni ale Bulgariei, decât Cadrilaterul cedat. Schimbul acesta facultativ trebuia să se îndeplinească într'un termen de *un an* dela schimbul instrumentelor de ratificare ale Tratatului dela Craiova[1]). Totuși, s'a hotărît, atât prin Tratat, cât și prin Acordul-anexă ca guvernul român să poată decreta emigrarea obligatorie în Bulgaria a unui număr de Bulgari egal cu acela al Românilor care își vor fi exercitat facultatea de a emigra în România; guvernul bulgar, la rândul lui — pe baza principiului reciprocității ce stă la baza relațiilor internaționale între Statele suverane — va putea decreta și el emigrarea obligatorie a unui număr de Români egal cu acela al Bulgarilor care și-au exercitat facultatea de a emigra în Bulgaria[2]).

Articolul 15 din Regulamentul de aplicare a Acordului pentru schimbul de populații a prevăzut în legătură cu schimbul facultativ, că persoanele doritoare să emigreze voluntar, au fost obligate să facă, în termen de un an, începând cu data de 14 Septemvrie 1940, o declarație de emigrare la Comisia mixtă pentru schimbul de populații, fie direct, fie prin intermediul legațiilor respective.

Ca și la schimbul obligatoriu de populații, regulile privitoare la averea mobilă și imobilă a emigranților au trebuit

[1]) Ratificat de România prin Decretul-lege Nr. 3099 din 10 Septemvrie 1940, publicat în *Monitorul Oficial* Nr. 212 din 12 Septemvrie 1940.

[2]) A se vedea art. 3 din Tratat și art. 1 din Acordul-anexă.

să se aplice întocmai și la schimbul facultativ. Bunurile imobiliare rurale au intrat în proprietatea Statelor respective în momentul plecării definitive a proprietarilor (art. 4, alin. IV din Acord). Ca și la schimbul obligatoriu, Comisiunea mixtă a fost însărcinată să verifice inventarul fiecărui emigrant, să evalueze bunurile și să stabilească drepturile, creanțele și datoriile. Stabilirea drepturilor de proprietate imobiliară, de către Comisiunea mixtă, trebuia făcută după legea locului unde se află situat imobilul (art. 10, punctul 2 din Acord).

Aceleași greutăți întâmpinate la schimbul obligatoriu de populații, le-a întâmpinat Comisiunea mixtă și la aplicarea prevederilor din Acord relative la schimbul facultativ. Greutățile au decurs mai ales din lipsa unor criterii la stabilirea originii etnice, când e vorba de decretarea unei emigrări obligatorii, în număr egal cu al Românilor imigrați în țară, din Bulgaria, făcând uz de facultatea de a emigra conform Acordului dela Craiova.

Aplanarea litigiilor izvorîte din aplicarea Tratatului dela Craiova — deci și din aplicarea Acordului pentru schimbul de populații — a fost dată, după principiile generale de Drept al ginților, în seama tratativelor diplomatice dintre cele două State, iar, la nevoie, *arbitrajului.*

Afară de Comisiunea mixtă pentru schimbul de populații, creată prin Acordul-anexă, Tratatul dela Craiova a mai înființat o Comisiune mixtă cu sediul la Giurgiu, compusă din trei membri români și trei membri bulgari, căreia trebuiau să se supună toate chestiunile relative la aplicarea Tratatului, « *afară de chestiunile pentru care s'a prevăzut o procedură specială* ». Aceste chestiuni cu « procedură specială » erau mai ales contestațiile pe care locuitorii supuși schimbului obligatoriu de populații puteau să le facă în fața Subcomisiunilor mixte; în cazul de divergență, precum am văzut, Comisiunea mixtă pentru schimbul de populații hotăra în ultimă instanță.

Când Comisiunea mixtă dela Giurgiu nu ar fi putut găsi soluția unei chestiuni în termen de 10 zile, cu începere din momentul în care ea a fost sezisată, chestiunea respectivă trebuia supusă, la cererea uneia din delegațiile din Comisiune, celor două guverne, pentru a fi rezolvată pe calea diplomatică.

Dacă într'un nou termen de două luni, cu începere din momentul când guvernul respectiv a fost sezisat de delegaţia sa în Comisiunea mixtă, tratativele diplomatice n'au putut ajunge la un acord, diferendul va fi supus *arbitrajului*. Tratatul prevede că fiecare din cele două State va desemna un arbitru; cei doi arbitri se vor pune de acord pentru desemnarea unui supraarbitru. In caz de desacord, alegerea supraarbitrului va fi încredinţată unei terţe puteri, desemnată de comun acord de guvernele celor două State [1]).

Nu cunoaştem până acum care diferende au fost supuse spre judecare arbitrajului, deoarece lucrările care au decurs din aplicarea Tratatului dela Craiova nu sunt încă terminate şi nici nu s'a dat nimic publicităţii asupra acestor lucrări.

4. **Rezultatele schimbului de populaţii între România şi Bulgaria.**

Comisiunea mixtă româno-bulgară pentru schimbul de populaţii încă nu şi-a încheiat lucrările şi nici n'a dat publicităţii date şi cifre asupra locuitorilor transferaţi în cele două ţări.

De aceea nu ne este cu putinţă să dăm aici date exacte şi complete asupra rezultatelor schimbului de populaţii între noi şi vecinii dela Sud.

După datele recensământului populaţiei României din 1930[2]), din totalul de 366.384 Bulgari care trăiau în ţara noastră, 185.279 trăiau în Dobrogea (cei mai mulţi în Cadrilater). Tot după datele recensământului din 1930, în judeţele Durostor şi Caliacra trăiau 77.728 Români. La această cifră mai trebue să adăugăm 17.407 Români, dintre care 6.400 Macedoneni, care s'au aşezat, sau au fost colonizaţi în Cadrilater dela 1930 până la 1938 [3]).

---

[1]) A se vedea art. 6 din tratatul dela Craiova.

[2]) A se vedea *Recensământul general al populaţiei*, publicat de Dr. Sabin Manuilă, vol. V, Bucureşti, 1931.

[3]) Dr. Sabin Manuilă, *La population de la Dobroudja*, Bucarest, 1938, pag. 144—145 şi 148.

Nu e mai puţin adevărat că un număr de Români a părăsit în această perioadă cele două judeţe, prin fenomenul obişnuit al mişcării populaţiei [1]).

Publicistul german Alfred Thoss, care s'a ocupat mult de problema schimbului şi transferului de populaţii, a dat în studiul său [2]) publicat în revista «*Zeitschrift für Geopolitik*» în Martie 1941 — deci câteva luni după semnarea Tratatului dela Craiova — cifra aproximativă de 65.000 Bulgari care ar fi trebuit să plece din judeţele Constanţa şi Tulcea în patria lor. Tot Alfred Thoss spune că până la semnarea Tratatului dela Craiova — deci în timpul negocierilor diplomatice româno-bulgare — veniseră în ţară, din judeţele Caliacra şi Durostor, un număr de 12.000 de Români.

De asemeni nu cunoaştem rezultatele schimbului facultativ de populaţii prevăzut în Tratatul dela Craiova şi care trebuia să se termine la un an dela ratificarea Tratatului, deci la 14 Septemvrie 1941. Majoritatea Bulgarilor care nu locuesc în Dobrogea, trăiesc în sate răzleţe în unele din judeţele din Muntenia (mai cu seamă în judeţul Ilfov), unde unii s'au amestecat cu Românii, pierzându-şi în parte şi limba. Numărul lor e destul de mare: după datele recensământului din 1930, 181.105 Bulgari trăiau în alte ţinuturi ale României decât în Dobrogea [3]).

Nădăjduim că lucrările Comisiunii mixte nu vor mai dura mult şi atunci se vor putea face constatări definitive şi se vor putea trage concluzii asupra acestei operaţii atât de importante din punct de vedere politic şi social, care s'a îndeplinit între noi şi Bulgaria şi care a avut ca rezultat o îmbunătăţire simţitoare a relaţiilor cu Statul vecin de pe celălalt mal al Dunării.

---

[1]) D-l Sabin Manuilă dă cifra de 2.898 Români care au părăsit Cadrilaterul în perioada dela 1930 până la 1938, (*op. cit.*).

[2]) *Die Umsiedlungen und Optionen in Rahmen der neuen Ordnung Europas.*

[3]) A se vedea *Recensământul* din 1930, vol. V.

CAPITOLUL VI

CONSECINȚELE ECONOMICE, SOCIALE ȘI POLITICE ALE SCHIMBULUI ȘI TRANSFERULUI DE POPULAȚII

O operație atât de importantă și de vastă cum este schimbul sau transferul de populații între două State, are și urmări tot atât de importante în ordinea economică, socială și în vieața politică a Statelor care o îndeplinesc.

1. *Consecințele economice* depind de factori variați, particulari și inerenți fiecărui caz de schimb sau transfer de populații.

Cu cât numărul locuitorilor transplantați dintr'o țară în alta este mai mare, cu atât urmările în vieața economică a celor două țări, care participă la operația de schimb sau transfer, vor fi mai numeroase și mai adânci. Statul din care va pleca un număr mare de locuitori, va pierde brațe de muncă pentru economia lui națională și factori productivi în diferite sectoare ale vieții economice. Această pierdere de brațe și de elemente din economia unei țări va fi în bună parte acoperită prin înlocuirea naționalilor veniți în țară, atunci când e vorba de un schimb reciproc al unor minorități etnice — mai ales când numărul locuitorilor schimbați este egal. Dar această acoperire și substituire de elemente economice e grea în cazul unui transfer mare unilateral sau de schimb neegal de populații.

Intre un schimb reciproc și un transfer unilateral de populații, mai există o deosebire din punct de vedere economic: la un schimb reciproc de populații, Statele care participă la schimb fac o compensație între valorile globale ale averilor lăsate de populațiile schimbate, în cele două țări; aceste averi

pot fi adesea, aproape egale sau, în cel mai rău caz, va rămânea o diferenţă între ele, ce reprezintă o creanţă dela Stat la Stat. Nu este la fel la un transfer unilateral de populaţii: în acest caz, Statul din graniţele căruia pleacă o minoritate, va rămânea dator faţă de Statul care primeşte populaţia transferată, cu totalul valorii bunurilor rămase ale celor transferaţi. Datoria va fi mai mică sau mai mare, în funcţie de numărul locuitorilor transferaţi şi de bogăţia lor şi va apăsa greu asupra economiei Statului. Această datorie va trebui acoperită de Statul debitor, fie prin export de mărfuri către celălalt Stat, care şi-a transferat conaţionalii, fie prin plata în valută. In acest al doilea caz, dacă datoria e mare, Statul debitor va trebui să facă, adesea, împrumuturi interne şi externe spre a putea acoperi datoria.

Urmările economice ale unui schimb sau transfer de populaţii mai decurg şi din importanţa economică a populaţiei transplantată dintr'o ţară în alta. Se poate întâmpla ca minoritatea respectivă să ocupe locuri foarte importante în vieaţa economică a Statului din care e mutată, de pildă în industrie şi comerţ; se poate chiar întâmpla ca această minoritate care trebue transplantată, să se confunde cu o întreagă clasă socială, de cele mai multe ori cu burghezia, aşa cum a fost minoritatea grecească din Asia Mică. In acest caz, urmările economice pentru Statul care pierde brusc o asemenea populaţie vor fi foarte grave, ducând la perturbări şi la crize de lungă durată, deoarece vidul economic lăsat prin plecarea unei întregi clase sociale, de importanţa burgheziei, de pildă, cu greu poate fi umplut, abia după o perioadă de pregătire de elemente naţionale pentru vieaţa economică industrială şi comercială.

Pentru Statul care primeşte o populaţie nouă fie în urma unui schimb reciproc neegal, dar mai ales în urma unui transfer unilateral, operaţia schimbului sau transferului este, în regulă generală, prielnică şi, în acelaşi timp, o cauză de prosperitate economică. Venirea unor locuitori în număr mare în interiorul graniţelor Statului înseamnă pentru acesta o sporire a braţelor de muncă pentru economia naţională şi intrarea în ţară a unor elemente nouă pentru diferite sectoare ale vieţii economice. Bine înţeles că această prosperitate va fi

în funcție și de gradul de hărnicie și de destoinicie a populației care vine prin schimb sau transfer. Dacă această populație va avea apucături de lenevie, așteptând totul să-i vină de-a-gata din partea Statului, atunci, fără îndoială, o asemenea populație nu mai poate fi o cauză de prosperitate economică, ci o povară pentru întreaga comunitate națională.

Urmările intrării în țară a unei populații nouă pot fi binefăcătoare, însă numai până la un anumit plafon, dela care venirea populației celei nouă poate fi o cauză de mari greutăți economice. Acest plafon merge până la gradul de absorpțiune al unui anumit număr de oameni, care e în funcție de densitatea populației autohtone, de mărimea țării și bogăția ei, de mărimea suprafețelor necultivate ale solului și de numărul locurilor disponibile în vieața economică a Statului. Când numărul populației transplantate în interiorul Statului întrece cu mult putința de absorpțiune și de plasare imediată în economia națională (agricultură, comerț, industrie, etc.), atunci se nasc probleme foarte grele, care se cer rezolvate imediat, căci orice întârziere prelungește mizeria și suferința multora din cei nou veniți. In asemenea caz, Statul trebue să facă față unor greutăți economice extraordinare, decurgând din colonizarea rapidă a unei mari mase de oameni și, în genere, din nevoia de a găsi plasament în industrie, comerț, profesiuni libere, servicii publice, pentru mulți din noii veniți.

Când minoritatea transplantată vine dintr'o țară industrială într'una agricolă, sau cu o industrie prea puțin desvoltată, atunci mulți din locuitorii transferați vor fi amenințați de șomaj, deoarece ei nu pot fi plasați în agricultură, ci își pot găsi o întrebuințare productivă numai în industrie.

Vom ilustra problemele principiale puse mai sus cu exemple din diferite cazuri de schimb sau transfer de populații de care ne-am ocupat în capitolele precedente.

Revocarea Edictului din Nantes, care a provocat plecarea din Franța a celor 600.000 Francezi protestanți, a pricinuit o mare depresiune economică în regatul francez. « Revocarea Edictului din Nantes — spune Saint-Simon [1]) — a depopulat

[1]) Saint-Simon, *Parallèle des trois premiers Bourbons*, Paris, 1885, pag. 225 cf. Seferiades, *op. cit.*, pag. 340.

țara și a transportat manufacturile și aproape întreg comerțul nostru la vecinii noștri și chiar mai dpaerte, a produs o înflorire a Statelor lor în dauna noastră și a creat în țările lor orașe nouă cu locuitori noi...».

Emigranții francezi protestanți au dus cu ei bogățiile lor, producând acolo unde s'au așezat, o mare prosperitate economică — mai cu seamă în țările germane și în special în Prusia [1]).

Abia după un secol dela revocarea Edictului din Nantes, o lege franceză dela 9 Decemvrie 1790, aprobată de Constituția din 1791, a acordat descendenților, din orice grad, ai Francezilor expatriați, pentru cauză religioasă, adică victimelor Edictului din Nantes, mijlocul de a obține calitatea de Francez fără a se mai supune formalităților naturalizării ordinare [2]).

Ca și emigrarea protestanților francezi, plecarea Maurilor din Spania, în timpul domniei lui Filip al II-lea, tot din cauza persecuțiilor religioase, a atras o mare ruină economică pentru Statul spaniol. Aproape toți Maurii plecați în număr de 500.000—600.000 erau dintre cei mai buni agricultori și mici meseriași [3]). Probabil că aceasta a fost una din cauzele decăderii politice a Spaniei în urma unui ireparabil dezastru economic.

Dar consecințele economice ale unui schimb de populații pot fi mai bine examinate în urma vastei experiențe greco-turcești din 1923. Consecințele economice ale schimbului de populații dintre Grecia și Turcia, în urma Convenției dela Lausanne, s'au datorit numărului mare al celor emigrați sau schimbați, dar mai cu seamă importanței economice a minorității grecești din Asia Mică. Plecarea unei populații de 1.300.000 de oameni dintr'o țară produce, fără îndoială, urmări profunde pentru economia națională. Pentru Turcia, plecarea minorității grecești a însemnat nu numai pierderea a 1.300.000 de brațe pentru diferite sectoare ale vieții economice, ci mai ales pierderea unor elemente de mare valoare pentru economia turcă. Mulți din Grecii care au emigrat sau au fost

---

1) Seferiades, *op. cit.*, pag. 341.
2) André Weiss, *Traité de Droit International Privé*, tom. I, pag. 426.
3) Seferiades, *op. cit.*, pag. 342.

transferați din Asia Mică, se ocupau, mai înainte, cu agricultura; dar marea lor majoritate făceau un comerț înfloritor, încă din vremea antichității, în orașele și porturile de pe țărmul Asiei Mici al Mării Egee. Aceste orașe și porturi — mai ales Smyrna și Constantinopol (Bizanțul de odinioară) — și-au datorit prosperitatea și renumele Grecilor, comercianți și navigatori, care au împânzit, din cele mai vechi timpuri, cu năvile lor, apele Mediteranei Orientale, ajungând până la țărmurile Mării Negre. Afară de această clasă de comercianți, Grecii din Asia Mică ocupau, înaintea războiului din 1914, o bună parte din locurile industriei turcești. Cu un cuvânt, aproape întreaga clasă burgheză în Turcia era compusă din elemente grecești [1]).

Regimul nou al lui Kemal Ataturk avea în programul său economic, îndeplinirea dezideratului Junilor Turci și anume: naționalizarea vieții economice turcești, prin eliminarea tuturor elementelor străine. Acest mare deziderat a fost îndeplinit prin schimbul de populații cu Grecia și prin acțiunea necruțătoare asupra elementului armenesc din Turcia.

Plecarea Grecilor a însemnat pentru Turcia pierderea aproape a întregii clase burgheze.

Indată după schimbul de populații cu Grecia, Turcia a pus în lucru un vast plan de naționalizare a vieții economice, cu scopul de a încuraja și a stimula inițiativa privată turcească în industrie și comerț, spre a umplea golurile rămase prin plecarea Grecilor. Acolo unde inițiativa privată nu a dat roade, deoarece Turcul nu era deprins cu comerțul și industria, Statul turc s'a substituit el însuși acestei inițiative prin crearea de sindicate comerciale și industriale [2]). Cu toate aceste sforțări, vieața economică a Turciei a fost sguduită de o criză puternică, constând mai ales în criza relațiilor comerciale. Exportul general a suferit din pricina lipsei de intermediari între producție și piețele de desfacere străine [3]). Criza economică a atins și porturile cu renume și cu veche tradiție: atât Constantinopolul (Istanbul), dar mai ales Smyrna

[1]) Al. Devedji, *op. cit.*, pag. 217.
[2]) *Ibidem*, pag. 218.
[3]) *Ibidem*, pag. 217.

şi-au pierdut din vechea lor însemnătate şi înflorire economică, devenind porturi de a doua mărime. Locurile lor le-au luat Salonicul şi Pireul [1]).

Consecinţele economice ale schimbului de populaţii au fost tot atât de multiple şi de variate pentru Grecia. Aici consecinţele decurgeau nu din plecarea unei populaţii prea numeroase, ci din .greutăţile de adăpostire a unui număr foarte mare de oameni veniţi brusc pe teritoriul Statului. Grecia e o ţară cu teritoriu redus, muntos şi sărac; de aceea colonizarea şi plasarea unei populaţii de 1.300.000 de oameni au cerut sforţări şi sacrificii imense.

Toţi Grecii care în Turcia s'au ocupat cu agricultura, au fost colonizaţi pe pământurile părăsite ale Turcilor plecaţi în Turcia, ale Bulgarilor emigraţi în urma Acordului greco-bulgar din 1919, şi pe loturi rezultate din măsuri radicale de expropriere. Insuficienţa pământurilor a determinat Comisiunea mixtă greco-turcă să fie foarte chibzuită la distribuirea loturilor, acordând fiecărui colon strictul necesar. Această insuficienţă a pământurilor a produs îngrijorări legitime pentru oamenii de Stat greci în privinţa viitorului acestor colonişti şi asupra vieţii urmaşilor lor [2]).

Cu toate acestea, producţia cerealelor în Grecia s'a mărit în anii ce au urmat schimbului de populaţii: în 1924, această producţie era de 544.732 de tone, iar în 1938 de 1.705.668 de tone, ceea ce înseamnă că s'a triplat. Grecia, tributară odinioară faţă de străinătate cu trei cincimi din nevoile sale de cereale, a izbutit să fie numai cu un sfert, realizând, astfel, o economie anuală de devize de aproape un miliard de franci francezi. Alte produse agricole au avut aceeaşi urcare: producţia de tutun s'a urcat dela 25.306 de tone în 1922, la 79.106 de tone în 1929 şi la 82.075 de tone în 1936, iar producţia de bumbac s'a urcat, în patrusprezece ani, dela 10.000 la 50.000 de tone [3]).

In ceea ce priveşte a doua categorie de emigranţi greci, adică cei ce proveneau din oraşe (industriaşi, comercianţi,

---

[1]) Al. Devedji, *op. cit.*, pag. 219.

[2]) *Ibidem*, pag. 222.

[3]) N. Politis, *Le transfert des populations*, în « L'Esprit International, Aprilie, 1940, pag. 179.

muncitori), așezarea în noua lor patrie a fost mult mai grea decât colonizarea agricultorilor. Am văzut când ne-am ocupat de rezultatele Convenției dela Lausanne, că Statul grec a trebuit să facă sforțări uriașe, în colaborare cu Oficiul autonom, pentru a găsi adăpost acestei populații nouă orășenești într'un Stat care nu are o vieață urbană prea evoluată, ca toate Statele balcanice. Guvernul grec a trebuit să facă mai multe împrumuturi interne și externe spre a acoperi enormele cheltuieli ce s'au ridicat la cifra de 9 miliarde de franci francezi. Statul grec a trebuit să construiască locuințe, care au căpătat înfățișarea de mici orășele, în vecinătatea Atenei, creind și serviciile publice necesare [1]).

Cheltuielile și sforțările Statului grec au fost compensate și răsplătite, însă, prin înviorarea și progresul obținut în domeniul vieții industriale, prin venirea unui mare număr de elemente specializate și pregătite. Nu numai producția industrială în general s'a mărit considerabil în cantitate și valoare, dar mai cu seamă unele categorii de industrii s'au desvoltat datorită aportului adus de elementele noi venite prin schimbul de populații. Astfel, industriile textiile în general, de bumbac, lână, mătăsuri, apoi industriile de pește, de îngrășăminte chimice și ciment și-au ridicat producția de trei, de patru și chiar de cinci ori. De asemeni au luat ființă industrii nouă în Grecia: industrii metalurgice (fontă și aramă), apoi industrii de faianță, dar mai ales industrii de covoare [2]).

In concluzie putem afirma că chiar dacă schimbul de populații poate da naștere la dificultăți economice momentane și chiar la o depresiune economică rezultată din pierderea eventuală a unui număr de brațe de muncă, *aceste dificultăți sunt provizorii și trecătoare*. Odată ce au trecut turburările dela început, pricinuite de operația schimbului de populații, urmează o înviorare și o reluare a activității economice pe baze poate mai largi și mai solide, așa cum s'a întâmplat în Grecia, după schimbul de populații greco-turcești [3]).

[1]) N. Politis, *op. cit.* pag. 178.
[2]) *Ibidem*, pag. 179—180.
[3]) *Ibidem*, pag. 182.

2. *Consecinţele sociale* ale unui schimb sau transfer de populaţii sunt tot atât de însemnate ca şi consecinţele în ordinea economică.

In primul rând, consecinţele decurg din greutatea de adaptare a populaţiilor schimbate dintr'o regiune cu un anumit climat într'o altă regiune cu un alt climat, care poate fi adeseori neprielnic. De aceea Statele care recurg la metoda schimbului sau transferului de populaţii, trebue să aleagă dinainte regiunile unde vor urma să fie colonizaţi locuitorii noi aduşi prin schimb sau transfer — aşezându-i în locuri cu un climat mai mult sau mai puţin identic sau asemănător cu acela din ţinuturile din care au plecat. Astfel a procedat Germania la aşezarea şi colonizarea populaţiilor germane transferate din răsărit şi Sud-Est: Germanii aduşi din Ţările Baltice, Basarabia, Dobrogea — deci din ţinuturi cu un climat de stepă — au fost, în majoritatea lor, aşezaţi în Silezia răsăriteană, în fostul « coridor » polonez, în Dantzig, în ţinutul Wahrteland şi în Prusia Orientală [1]); în schimb, Germanii din Bucovina au fost aşezaţi în alte provincii ale Germaniei cu un climat corespunzător ţinuturilor muntoase şi păduroase bucovinene.

Dacă această cerinţă primordială de aşezare într'un mediu climatic corespunzător, nu e respectată, atunci populaţia schimbată sau transferată dintr'o ţară în alta, este supusă unor suferinţe foarte mari.

Dacă schimbul sau transferul de populaţii nu este destul de bine organizat de autorităţile Statelor care îndeplinesc operaţia — dar mai ales dacă din punct de vedere sanitar operaţia evacuării nu este bine organizată şi supraveghiată spre a evita epidemiile şi boalele de tot felul, atunci consecinţele pentru populaţiile schimbate sau transferate pot fi dezastroase.

Emigrarea masivă a Grecilor din Asia Mică, înainte de încheierea Convenţiei dela Lausanne, din cauza războaielor, şi fără ca organele administrative şi sanitare ale Greciei să poată interveni imediat şi cu efect din pricina evenimentelor

[1]) A se vedea studiul citat al lui Alfred Thoss, *Die Umsiedlungen und Optionen in Rahmen der neuen Ordnung Europas.*

politice și militare, a produs mizerii de nedescris în rândurile populației refugiate: fel de fel de boale, degenerarea copiilor din cauza subnutriției și moartea multora din refugiați au fost consecințele sociale imediate ale acestui mare exod.

Aceste mizerii pot fi, însă, evitate, atunci când deplasarea de populație e întreprinsă de două State prin bună înțelegere, stabilindu-se printr'un acord modalitățile și organizarea evacuării. Transplantarea populației este dată, în acest caz, în seama autorităților administrative, sanitare, etc. ale celor două State, însărcinate special cu operația schimbului sau transferului de populații, — și nu se face la voia întâmplării, din cauze de forță majoră (războiu, revoluție) cum s'a făcut emigrarea Grecilor până la 1923. Astfel repatrierea Germanilor din răsăritul și Sud-Estul Europei, cât și schimbul de populații româno-bulgare în Dobrogea, prin modul cum au fost organizate, nu au produs suferințe fizice populațiilor transferate sau schimbate dela Stat la Stat.

Consecințele sociale ale unui schimb reciproc sau transfer unilateral de populații mai constau și în mărirea sau scăderea populației Statului în urma operației de schimb sau transfer — după cum numărul celor transplantați este mare sau mic. Populația Greciei, de pildă, s'a mărit în 18 ani, dela 5 milioane la 8 milioane de locuitori, iar densitatea dela 39 la 62 locuitori pe kilometru pătrat [1]).

Schimbul de populații are adesea ca efect schimbarea caracterului etnografic al unei provincii sau chiar al unei țări. Schimbul de populații greco-turcești a avut ca efect schimbarea fizionomiei etnografice atât a Asiei Mici, prin dispariția totală a minorității grecești, cât și a Macedoniei, care avea înainte de războaiele balcanice, o populație de 1.205.000 locuitori, dintre care numai 513.000 erau Greci, pe când în urma plecării elementelor alogene bulgare și turcești prin acordurile încheiate, și a colonizării unui mare număr de Greci, Macedonia a ajuns la o populație de 1.511.000 de locuitori, dintre care 1.340.000 sunt Greci [2]).

---

1) N. Politis, *op. cit.*, pag. 180.
2) Al. Devedji, *op. cit.*, pag. 220.

Aceeaşi schimbare de fizionomie etnografică s'a petrecut şi în Dobrogea noastră, în urma plecării minorităţii turceşti prin emigrare şi a minorităţii bulgare prin schimb obligatoriu de populaţii.

3. *Consecinţele politice* ale metodei schimbului şi transferului de populaţii, sunt o urmare a *dispariţiei minorităţilor etnice*, dacă această metodă se va aplica pe o scară întinsă în Europa. Dispariţia minorităţilor etnice din interiorul graniţelor unui Stat, prin mijlocul schimbului de populaţii curmă definitiv toate agitaţiile pe care le poate produce o minoritate ce trăieşte ca un corp străin în sânul comunităţii naţionale. De asemeni această dispariţie curmă orice putinţă de intervenţie dinafară în treburile lăuntrice ale Statului sub forma ocrotirii minorităţilor, cum a fost în trecut aşa numita « ocrotire a creştinilor din Imperiul Otoman », pe care o agita Rusia pravoslavnică de odinioară cu alte scopuri ascunse, sau ocrotirea mai recentă a minorităţilor prin Societatea Naţiunilor, sau orice altă formă de ocrotire combinată cu o intervenţie dinafară.

Dispariţia minorităţilor prin schimb de populaţii duce la *omogenitatea etnică* a Statelor, prin transformarea fizionomiei etnografice de care pomeneam mai sus. Ea duce la stabilirea unor frontiere statice şi chiar la curmarea unor revendicări teritoriale, bazate pe existenţa unei minorităţi de rasă diferită în teritoriul revendicat.

Fără îndoială că certurile teritoriale sunt cele mai dese cauze de conflicte politice şi militare între popoare. Dacă aceste certuri s'ar împuţina, multe conflicte ar putea fi evitate. Schimbul de populaţii fiind o metodă de curmare a unor revendicări teritoriale, are darul, deci, de a evita conflictele şi de a duce la îmbunătăţirea relaţiilor între State.

Din acest punct de vedere, autorii Convenţiei dela Lausanne spuneau, într'o şedinţă de închidere a Conferinţei că « suferinţele impuse (prin schimbul de populaţii între Grecia şi Turcia) vor fi compensate prin avantaje care, în ultimă analiză, vor fi folositoare celor două ţări, din faptul omo-

genităţii populaţiei şi din dispariţia cauzelor de certuri străvechi şi foarte înrădăcinate » [1]).

Dacă schimbul de populaţii poate duce la dispariţia unor asemenea « cauze de certuri străvechi şi foarte înrădăcinate », atunci el este un factor de întărire a păcii.

INCHEIERE

După ce am examinat în lucrarea de faţă, sub toate formele, metoda schimbului şi transferului de populaţii între State, după ce am arătat raportul acestei metode cu regulile Dreptului Internaţional şi după ce am analizat convenţiile de schimb şi transfer de populaţii de până acum — vom încheia cu câteva consideraţii asupra valorii acestei metode aplicată în vieaţa internaţională.

Dela început trebue să afirmăm că metoda schimbului de populaţii poate fi mai de grabă aplicată şi poate fi determinată de un Stat mare şi puternic, având o autoritate şi un prestigiu precumpănitor în afacerile lumii.

Această metodă, pentru a putea fi aplicată, trebue să fie acceptată de Statele interesate prin mijlocul acordurilor bilaterale.

In al treilea loc, pentru a da roade, cere din partea Statelor care aplică această metodă, o putere mare de organizare şi o executare promptă a transplantării populaţiei — mai ales când e vorba de o minoritate numeroasă. Altfel, populaţia respectivă este supusă la lipsuri şi suferinţe.

Valoarea mare a schimbului de populaţii între State — prin generalizarea lui — constă, însă, în rezolvarea trainică şi definitivă a problemei minorităţilor în Europa, curmând pentru totdeauna conflictele între State care izvorau din această problemă.

In viitoarea ordine a Europei care va urma după actualul război, frontierele politice vor trebui să se identifice cu frontierele etnice, pentru ca pacea şi ordinea în Continentul nostru să poată

---

[1]) Seferiades, *op. cit.*, pag. 383.

domni multă vreme. Schimbul şi transferul minorităţilor etnice ni se pare că este singurul mijloc pentru atingerea acestui ideal — mai ales că Germania de azi a aplicat-o pe scară întinsă pentru unele din grupurile sale etnice.

Totuşi, această metodă, aplicată la realităţile europene, nu va trebui să influenţeze întru nimic asupra frontierelor etnice adevărate între naţiunile Europei. Această metodă nu va putea de loc transforma spaţiul etnic al unei naţiuni, în care aceasta s'a plămădit de-a-lungul veacurilor şi nici nu va putea rupe legătura indestructibilă a unei naţiuni cu pământul său. Schimbul de populaţii va trebui numai să corijeze unele întrepătrunderi de frânturi minoritare, infiltrate, din diferite cauze, în decursul timpului, în spaţiul etnic al altor naţiuni — alipindu-le la blocurile de aceeaşi afinitate etnică.

Numai în acest înţeles schimbul şi transferul de populaţii va putea avea o valoare reală şi va da roade.

Experienţele mai vechi din timpul şi de după războiul mondial din 1914—1918, cât şi experienţele mai nouă (transferul Germanilor şi schimbul de populaţii între noi şi Bulgaria) au arătat care sunt modalităţile şi procedura cea mai bună de urmat pentru îndeplinirea schimburilor de populaţii. De aceea drumul este deschis spre aplicarea viitoare şi generalizarea acestei metode la toate ţările europene.

ANEXA DOCUMENTARA

ACORD

PRIVITOR LA SCHIMBUL DE POPULAȚIE ROMÂNĂ ȘI BULGARĂ

(ANEXA C A TRATATULUI DELA CRAIOVA DIN 7 SEPTEMVRIE 1940)

Art. 1. — In conformitate cu articolul 3 al Tratatului încheiat la Craiova între România și Bulgaria, la 7 Septemvrie 1940, Inaltele Părți Contractante sunt de acord pentru a proceda, într'un termen de trei luni, socotit cu începere dela data schimbului instrumentelor de ratificare ale Tratatului de față, la un schimb obligatoriu între supușii români de origine etnică bulgară din județele Tulcea și Constanța (acesta din urmă în delimitarea anterioară datei de 14 Iunie 1925) și supușii români de origine etnică română din județele Durostor și Caliacra.

In ce privește supușii români de origine etnică bulgară și supușii bulgari de origine etnică română din celelalte regiuni ale României și ale Bulgariei, imigrarea în țara lor de afinitate etnică rămâne facultativă, într'un termen de un an, cu începere dela data schimbului instrumentelor de ratificare ale Tratatului de față.

Totuși s'a convenit că Guvernul Român va putea decreta emigrarea obligatorie în Bulgaria a unui număr de supuși români de origine etnică bulgară, egal cu acel al supușilor bulgari de origine etnică română, care-și vor fi exercitat facultatea de a emigra, conform alineatului precedent, — Guvernul Bulgar angajându-se să primească pe teritoriul său pe zișii supuși români de origină etnică bulgară.

In mod reciproc, Guvernul Bulgar va putea decreta emigrarea obligatorie în România a unui număr de supuși bulgari de origine etnică română, egal cu acel al supușilor români de origine etnică bulgară, care-și vor fi exercitat facultatea de emigrare, conform alineatului al 2-lea al prezentului articol, — Guvernul Român angajându-se să-i primească pe teritoriul său.

Art. 2. — Persoanele care părăsesc România, respectiv Bulgaria, în virtutea Acordului de față, vor pierde de plin drept calitatea lor de cetățeni români sau bulgari, în momentul plecării lor de pe teritoriul celor două Regate.

Art. 3. — Supușii români de origine etnică română sau bulgară, care au părăsit deja, dela 15 Iunie 1940, județele menționate în art. 1,

15*

vor fi considerați ca fiind de plin drept cuprinși în schimbul de populație prevăzut de Tratat.

Art. 4. — Proprietățile imobiliare rurale aparținând supușilor români de origine etnică bulgară, care vor fi obligați să părăsească teritoriul român, vor fi considerate ca bunuri abandonate și vor deveni, în virtutea Acordului de față și din momentul schimbului instrumentelor de ratificare, proprietatea Statului Român.

Proprietățile imobiliare rurale aparținând Românilor obligați să părăsească, în virtutea prezentului Acord, teritoriile transferate Bulgariei, devin proprietatea Statului Bulgar, în condițiunile prevăzute în alineatul precedent.

Inaltele Părți Contractante convin ca persoanele supuse dispozițiunilor Acordului de față să păstreze posesiunea ziselor proprietăți până la plecarea lor definitivă, care va trebui să aibă loc cel mai târziu până la expirarea termenului prevăzut de art. 1 al prezentului Acord.

In cazul schimbului facultativ de populații, prevăzut de alineatul 2 al art. 1 al Acordului de față, proprietățile rurale, părăsite de supușii Români și Bulgari, vor deveni proprietatea Statelor respective, în momentul plecării lor definitive de pe teritoriul fiecăruia din Inaltele Părți Contractante.

Proprietatea imobiliară urbană, aparținând populațiunilor făcând obiectul prezentului Acord, rămâne proprietatea privată a actualilor proprietari și, în consecință, supusă legilor țării unde se află situată.

Art. 5. — Statul Român ia în sarcina sa despăgubirea Românilor ce părăsesc bunurile lor rurale situate în teritoriile transferate Bulgariei.

Statul Bulgar va despăgubi pe cetățenii români de origine etnică bulgară ce vor părăsi bunurile lor rurale situate în județele Constanța și Tulcea.

Art. 6. — Persoanele care fac obiectul prezentului schimb păstrează proprietatea tuturor bunurilor lor mobile, corporale și incorporale.

Aceste persoane vor fi libere de a lua cu ele sau de a transporta bunurile lor mobile de orice natură, vite, inventar agricol, etc., fără ca pentru aceasta, să fie obligate la plata unor taxe sau supuse vreunei restricțiuni, fie la ieșire, fie la intrare. Exportul aurului și a monedelor, în piese de metal sau în hârtie, va fi reglementat, de comun acord, de cele două Bănci de Emisiune.

Autoritățile celor două Inalte Părți Contractante vor ușura transportul persoanelor care fac obiectul schimbului de populație cât și acel al bunurilor lor mobile.

Art. 7. — Nicio împiedecare, sub niciun motiv, nu va putea fi adusă plecării vreunei persoane aparținând populațiunilor de schimbat.

Art. 8. — Guvernul Român va stabili listele persoanelor făcând obiectul schimbului obligatoriu de populațiune, despre care este vorba în art. 1, primul alineat.

Interesații vor dresa, în dublu exemplar, un inventar complet al imobilelor lor, ce va fi prezentat Comisiunii Mixte prevăzută în art. 9

următor, prin intermediul autorităţilor locale române, respectiv bulgare, care vor înapoia interesatului unul din exemplare legal certificat. Autorităţile locale, în lipsa prezentării de către interesaţi, vor întocmi ele înşile suszisele inventare.

Guvernul Bulgar va semnala, după expirarea termenului fixat pentru evacuarea de către autorităţile române a judeţelor Caliacra şi Durostor, pe Românii care întrunesc condiţiunile prevăzute de art. 1, primul alineat, şi care nu ar figura încă pe listele alcătuite conform primului alineat al prezentului articol.

Art. 9. — O Comisiune Mixtă compusă din patru membri, fiecare din Inaltele Părţi Contractante desemnând 2 membri, va fi creată într'un termen de cinci zile, cu începere dela data schimbului instrumentelor de ratificare ale Tratatului.

In cazul împărţirii voturilor, desacordul va fi adus de către oricare din cele două Părţi, într'un termen de 15 zile, cu începere dela constatarea acelui desacord, în faţa Comisiunii prevăzute de art. VI al Tratatului.

Comisiunea Mixtă instituită prin acest articol va avea dreptul de a constitui, de fiecare dată când va socoti necesar, Subcomisiuni paritare, lucrând sub ordinele sale.

Comisiunea Mixtă va determina puterile ce urmează a fi delegate Subcomisiunilor.

Art. 10. — Comisiunea Mixtă va avea drept misiune de a supraveghea transferul populaţiilor despre care este vorba, după listele stabilite în conformitate cu art. 8 precedent şi operaţiile de schimb facultativ, prevăzute la alineatele 2 şi 3 ale primului articol al Acordului de faţă.

Comisiunea Mixtă va avea de asemenea atribuţiunea:

1. De a verifica inventarul fiecărui interesat, alcătuit conform art. 8, alineatul al 2-lea, în vederea stabilirii situaţiei prevăzute de art. 12 următor;

2. De a determina în ce constau proprietăţile imobiliare clădite şi neclădite ale emigranţilor, ale căror drepturi sunt legal recunoscute de legile române în vigoare la data schimbului instrumentelor de ratificare ale Tratatului.

Pentru cazurile de schimb facultativ, prevăzut de alineatele 2, 3 şi 4, ale primului articol al Acordului de faţă, stabilirea drepturilor de proprietate imobiliară ale emigraţilor se va face prin Comisiunea Mixtă, după legea locului unde se află situat imobilul;

3. De a constata totalul datoriilor, creanţelor şi drepturilor persoanelor supuse schimbului de populaţii;

4. De a proceda la evaluarea bunurilor şi drepturilor emigranţilor. Valoarea proprietăţilor clădite şi neclădite va fi fixată de Comisia Mixtă pe baza oricărui element de informare.

Art. 11. — Comisiunea Mixtă va avea toată puterea de a convoca şi a asculta pe interesaţi şi va reglementa toate contestaţiile făcute

de ei cu privire la înscrierea în listele de emigranți sau relative la bunurile și drepturile lor, prevăzute în Acordul de față.

In general, Comisia Mixtă, va avea toată puterea de a stabili procedura de urmat şi de a lua măsurile necesare pentru a rezolva toate chestiunile ridicate de executarea Acordului de faţă, cu excepţiunea litigiilor ce sunt de competenţa instanţelor judecătoreşti ordinare.

Art. 12. — Comisia Mixtă va întocmi o situaţie a bunurilor specificate în art. 10, punctele 2 și 3, aparţinând interesatului, evaluarea bunurilor sale și a sarcinilor ce-l grevează, activul și pasivul patrimoniului, intrând în cadrul Acordului de faţă.

Situaţiile susmenţionate vor fi întocmite în patru exemplare, din care unul va fi păstrat în arhivele Comisiei Mixte, două exemplare vor fi remise fiecăruia din Inaltele Părţi Contractante, care vor stabili despăgubirea individuală, datorită de ele fiecărui interesat, conform art. 5 de mai sus şi vor putea, dacă va fi cazul, să procedeze la lichidarea obligaţiunilor sale personale şi la degrevarea sarcinilor ce afectează imobilele rurale; al patrulea exemplar va fi remis interesatului.

Comisia Mixtă va stabili soldul general rezultând din situaţiile individuale relative la proprietăţile imobiliare rurale. Acest sold va fi considerat ca o creanţă dela Stat la Stat şi va fi achitat în conformitate cu dispoziţiunile Acordului Financiar anexat Tratatului (Anexa D).

Pentru schimbul facultativ, soldul va fi stabilit la expirarea anului prevăzut ca termen pentru acest schimb, de alineatul 2, art. 1 al Acordului de faţă, el fiind considerat ca o creanţă dela Stat la Stat.

Art. 13. — Comisia Mixtă va recurge pentru toate notificările, convocările, etc., ce va avea de făcut, la autorităţile administrative ale Statului respectiv.

Art. 14. — Cheltuielile de întreţinere şi de funcţionare ale Comisiei Mixte şi ale organelor sale vor fi fixate, de comun acord, de către cele două Părţi Contractante şi vor fi suportate, în mod egal, de fiecare din ele.

Art. 15. — Acordul de faţă va intra în vigoare în acelaşi timp cu Tratatul încheiat la Craiova, la 7 Septemvrie 1940, din care face parte integrantă.

Făcut la Craiova, la şapte Septemvrie 1940, în dublu exemplar.

(Urmează semnăturile).

BIBLIOGRAFIE [1]

Antonescu, Mihai, *Essai de détermination méthodologique du Droit Administratif International* în: « Mélanges Paul Negulesco », Bucureşti, 1935.
Anzilotti, Dionisio, *Cours de Droit International*, tom. I, trad. franceză de Gilbert Gidel, Paris, 1929.
Audinet, E., *Annexion, cession et démembrement de territoire*, în: Repertoire de Droit International, publié par A. de Lapradelle et Niboyet, tom. I, Paris, 1929.
Balasko, A., *Transplantation de populations*, în « La Documentation internationale », Nr. 65-66, 1939.
Bluntschli, *Le Droit International codifié*, Paris, 1874.
Bonnard, Roger, *Le droit et l'Etat dans la doctrine nationale-socialiste*, Paris, 1939.
Brierly, I. L., *Le caractère obligatoire du Droit International* în: « Recueil des cours de l'Académie de Droit International de la Haye », 1928, vol. III.
Carabiber, Ch., *Changements collectifs de nationalité* în: « Revue Générale de Droit International Public », 1928.
Daşcovici, N., *Curs de Drept Internaţional Public*, Iaşi, 1935.
Daşcovici, N., *Principiul naţionalităţilor şi Societatea Naţiunilor*, Bucureşti, 1922.
Dendias, Michel, *Les principaux services internationaux administratifs*, în: « Recueil des cours ». La Haye, 1938, vol. I.
Dertilis, Panagiotis, *La reconstruction financière de la Grèce et la Société des Nations*, Paris, 1928.
Devedji, Alexandre, *L'échange obligatoire des minorités grecques et turques*, Thèse, Paris, 1929.
Drăganu, Tudor, *Influenţa doctrinei naţional-socialiste asupra noului statut al grupului etnic german din România*, extras din: « Curierul Judiciar », Bucureşti, 1941.
Duez, Paul, *Les actes de gouvernement*, Paris, 1935.
Fauchille, Paul, *Traité de Droit International Public*, Paris, 1925, vol. I, partea I-a şi a II-a.
Fiore, Pasquale, *Le Droit International codifié*, Paris, 1890.
Fiore, Pasquale, *Nouveau Droit International Public*, Paris, 1885.
Fournier, Jacques, *La conception nationale-socialiste du Droit des gens*, Paris, 1939.
Gereis, *Institutionen des Võlkerrechts*, vol. II.
Gascon, Marin Y, *Les transformations du Droit Administratif International*, în « Recueil des cours, Haga », 1930, vol. IV.
Heffter, *Le Droit International de l'Europe*, Paris, 1866.
Hitler, Adolf, *Mein Kanmpf*, 2 vol., München, 1937.

---

[1]) Inafară de lucrările generale şi speciale arătate mai sus, pe care le-am citat în textul lucrării de faţă, m'am folosit la alcătuirea Capitolului V asupra Acordului dela Craiova pentru schimbul de populaţii între România şi Bulgaria, de datele şi amănuntele preţioase pe care le-am primit dela d-l avocat Diomed Popescu, expertul delegaţiei române în Comisia mixtă romăno-bulgară şi dela d-l magistrat Ion Chişcă, fost membru într'una din Subcomisiunile mixte care au lucrat pe teren, pentru care le aduc viile mele mulţumiri.

Hoffmann, Emil und Alfred Thoss, *Der vierte Treck. Leistung und Heimkehr der Deutschen aus Bessarabien* (în colecția « Volksdeutsche Heimkehr », Berlin, 1941.
Iorga, N., *Istoria Românilor*, vol. III, *Ctitorii*, București, 1937.
Jessen, F. de, *L'échange des populations turques et grecques*, în: « Revue Générale de Droit International Public », 1923.
Keller, *Nationalismus und Etatismus*, în: « Zeitschrift für Geopolitik », caietul 2, Februarie, 1938.
Kiosseoglu, Th., *L'échange forcé des minorités d'après le traité de Lausanne*, Thèse, Nancy, 1926.
Koellreuter, Otto, *Deutsches Verfassungsrecht*, Berlin, 1938.
Kraus, H., *La morale internationale*, în: « Recueil des cours de l'Académie de Droit International ». La Haye, 1927, vol. I.
Krieg, Hans, *Baltischer Aufbruch zum deutschen Osten*, în colecția « Volksdeutsche Heimkehr », Berlin, 1940.
Kunz, Iosef, *Die völkerrechtliche Option*, 2 vol. Breslau, 1925.
Lange, Friedrich, *Ostland kehrt heim*, în colecția « Volksdeutsche Heimkehr », Berlin, 1940.
Lavisse et Rambaud, *Histoire générale du IV-ème siècle à nos jours*, tom. V,
Laurent, *Histoire du Droit des gens et des relations internationales*, Gand, 1850, 3 volume.
Liszt, F. von, *Das Völkerrecht*, Berlin, 1921.
Louter, J. de, *Le Droit International Public positif*, 2 vol. Oxford, 1924 (Publication de la Dotation Carnegie).
Mănescu, Nicolae, Dr. *Colonizarea în Grecia. Schimbul de populații greco-turce-bulgare*, București, 1941.
Manuilă, Dr. Sabin, *La population de la Dobroudja*, București, 1938.
Maspero, *Histoire ancienne des peuples de l'Orient classique*, Paris, 1897.
Meitani, Radu, *Stat sau neam? Contribuție la studiul subiectelor Dreptului Internațional Public*, extras din « Cercetări juridice », Nr. 2, 1942.
Melik, Eugen, *Cartea Verde și Dreptul Internațional*, Iași, 1914.
Negulescu, Paul, *Principes du Droit International Administratif*, în: « Recueil des cours de l'Académie de Droit International ». La Haye, 1935, vol. I.
Neumayer, *Internationales Verwaltungsrecht*, 1910—1926, 3 vol.
Niboyet, J. P., *Traité de Droit International privé français*, tome I, *Sources-Nationalité-Domicile*, Paris, 1938.
Nippold, O., *Le développement historiques du Droit International depuis le Congrès de Vienne*, în: « Recueil des Cours de l'Académie de Droit International ». La Haye, 1924, vol. I.
Petit, Eugen Dimitrie, *Originea etnică*, București, 1941.
Petrescu, Vasile F., *Consecințele juridice ale Tratatului între România și Bulgaria semnat la Craiova la 7.IX.1940. Schimbul de populații obligator și facultativ*, în: « Pandectele Române », caietul 1—3, 1942.
Phillimoore, *Droits et devoirs des Etats*, în: « Recueil des cours de l'Académie de Droit International ». La Haye, 1923, vol. I.
Politis, Nicolas, *Le transfert des populations*, în « L'Esprit International », Nr. 54, Aprilie, 1940.
Politis, Nicolas, *Les nouvelles tendances du Droit International*, Paris, 1927.
Rabl, Kurt, *Grundlagen und Grundfragen eines Mitteleuropäischen Volksgruppenrechts*, Tübingen, 1938.
Rarincescu, Constantin, *Contenciosul Administrativ român*, București, 1937.
Rosenberg, Alfred, *Blut und Ehre*, 2 vol. München, 1934.
Rosenberg, Alfred, *Mithus des 20. Jahrhunderts*, München, 1939.
Seferiades, Stelio, *L'échange des populations*, în: « Recueil des cours de l'Académie de Droit International de la Haye », 1928, vol. IV.
Seișanu, Romulus, *Principiul naționalităților*, București, 1935.

Sioto-Pintor, M., *Les sujets du Droit International autres que les Etats*, în: « Recueil des cours de l'Académie de Droit International ». La Haye, 1932, vol. III.
Société des Nations, *Dix ans de coopération internationale*, préface par Sir Eric Drummond. Gènève, 1930.
Sofronie, George, *Principiul naţionalităţilor în tratatele de pace din 1919-20*, Bucureşti, 1936.
Sofronie, George, *La reconstruction du droit des minorités à la lumière de la doctrine juridique nationale-socialiste*, în: « Affaires danubiennes », Nr. 3-4, Bucureşti, 1941.
Sommer, Hellmut, *135.000 gewannen das Vaterland. Die Heimkehr der Deutschen aus Volhynien, Galizien und dem Nareugebiet*, în colecţia « Volksdeutsche Heimkehr », Berlin, 1930
Spiropulos, Jean, *L'individu et le Droit International*, în: « Recueil des cours de l'Académie de Droit International de la Haye », 1929, vol. V.
Ştefăneanu-Ioniţă, O., *La théorie nationale-socialiste du Droit International Public*, Bucureşti, 1940.
Streit, G., *Der Lausanner Vertrag und der griechisch-türkische Bevölkerungsaustausch*, 1929.
Strupp, *Eléments de Droit International Public, universel, européen et américain*, Paris, 1927.
Taube, Michael, Baron, *Études sur le développement historique du Droit International dans l'Europe Orientale*, în: « Recueil des cours de l'Académie de Droit International de la Haye », 1926, vol. I.
Tenekídes, C. G., *Le statut des minorités et l'échange obligatoire des populations greco-turques*, în: « Revue Générale de Droit International Public », 1924.
Thoss, Alfred, *Die Umsiedlungen und Optionen in Rahmen der neuen Ordnung Europas*, în « Zeitschrift für Geopolitik », Martie, 1941.
Thoss, Alfred, *Die Umsiedlungen der Deutschen aus Bessarabien, Bukowina und Dobroudscha*, în « Zeitschrift für Geopolitik », Martie 1941.
Triepel, H., *Völkerrecht und Landesrecht*, Leipzig, 1899.
Valery, D., *L'échange des populations* în « Le Temps », din 14 Septemvrie 1928.
Vattel, *Le Droit des gens*, Paris, 1820.
Walz, Gustav, *Minderheiten oder Volksgruppenrecht?* în: « Völkerbund und Völkerrecht, 1936—1937.
Weiss, André, *Traité de Droit International privé*, tom. I.

COLECŢII DE TEXTE ŞI DOCUMENTE

Albin Pierre, *Les grands traités politiques*, ed. III, Paris, 1923.
La Documentation Internationale politique, juridique et économique (dir. Louis Le Fur), Nr. 65-66, 1939, cu cuprinsul « Transplantation de populations ».
Cartea Verde, Documente diplomatice — Evenimentele din Peninsula Balcanică, Bucureşti, 1913.
Recensământul general al populaţiei României, vol. V, Bucureşti, 1931.
Tratatele de pace din 1919—1920 (inclusiv tratatul dela Lausanne din 1923), ediţia Ministerului Afacerilor Străine.

TABLA DE MATERIE

«OMUL DELA 2 MAI — INVINSUL DELA 11 FEBRUARIE»

DE

ALEX. LĂPĔDATU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 9 Octomvrie 1942

Așa s'a calificat pe sine însuși M. Kogălniceanu în cel din urmă discurs parlamentar al său, rostit la 5 și 7 Decemvrie 1890, în Adunarea Deputaților [1]. « *Omul dela 2 Mai* » — nu din orgoliu sau vanitate, ci din conștiința deplină a rolului capital pe care l-a avut în săvârșirea actului de liberare de sub clacă a sătenilor din fostele Principate române și de împroprietărirc a lor pe ogoarele pe care le lucrau de veacuri — act, care, se știe, a fost,pentru istoria noastră contemporană, problema cea mai greu de soluționat din toate cele ce s'au pus acestor Principate după unirea lor.

In adevăr, în toată cariera politică, de strălucite acțiuni și epocale realizări, a marelui bărbat de Stat, evenimentul dela 2 Mai 1864 stă deasupra tuturor celorlalte, prin hotărîrea și bărbăția cu care a fost săvârșit, ca și prin urmările însemnate pe care le-a avut în desvoltarea și consolidarea României moderne. Așa fiind, nu e de prisos, credem, să cercetăm cum și în ce fel se înfățișează chestiunea aceasta, azi, în lumina documentelor ce se cunosc și a părerilor ce s'au emis atunci și de atunci încoace. Lucrul l-a făcut de altfel M. Kogălniceanu însuși, în memorabila cuvântare rostită în această incintă, la serbarea jubilară de 25 de ani a Acade-

miei noastre [2] și — incidental — în câteva alte cuvântări parlamentare ale sale, despre care va fi vorba în cele ce urmează.

Dar, deși actor principal al evenimentelor pe care le înfățișează în aceste cuvântări, grija de a nu provoca chestiuni personale și discuțiuni pasionate cu oamenii epocei, l-a făcut să evite a arăta, în toată întinderea și însemnătatea ei, partea pe care însuși a avut-o în deslegarea marii și dificilei probleme rurale. Ceea ce însă n'a putut face el atunci, putem face noi astăzi, ca o contribuțiune necesară la cunoașterea și întregirea personalității și operei sale politice.

*

Expresiunea *Omul dela 2 Mai* sintetizează întreg rolul pe care M. Kogălniceanu l-a avut și îndeplinit în acel moment decisiv al vieții noastre de Stat. Intrebat, în Parlament, cum se împacă principiile democratice, liberale și constituționale, pe care le susținea cu convingerea și căldura celui ce a trăit cu ele și pentru ele o vieață întreagă, cu actul de autoritate, anticonstituțional și despotic, al loviturii de Stat ce a prezidat, M. Kogălniceanu spunea, în cuvântarea la început citată:

« Ei, domnilor, alte timpuri și alte nevoi erau pe atunci. Altceva era la ordinea zilei, decât regimul parlamentar. Chestiunile cele mai mari și cele mai grele își așteptau deslegarea. Statul român se clătina în înseși bazele sale constitutive. Art. 46 al Convenției dela Paris, care avea menirea de a face din țara românească o țară democratică, prin egalitatea drepturilor și a îndatoririlor și care mai cu deosebire impunea emanciparea claselor muncitoare, aștepta în zadar soluționarea dela '57 la '64. Toate acestea puneau pe al doilea plan chestiunea parlamentarismului. Ei bine, atunci când nimeni nu vrea să înțeleagă că timpul formulelor era trecut și că nodul gordian nu se putea deslega în pace, eu am fost silit să fac ceea ce am făcut » [3].

In adevăr, chestiunea agrară era o veche, foarte veche problemă a vieții publice din Țările Române. De pe la jumătatea secolului al XVIII-lea ea a preocupat mereu pe conducătorii acestor țări. Iar la noua organizare, modernă, a

fostelor Principate a constituit unul din punctele de căpetenie ale acestei organizațiuni. In consecință, Regulamentele organice au căutat să-i dea o soluțiune. Din nenorocire însă, deși liberară țărănimea română din Principate de legătura ei cu pământul, prin spiritul oligarhic în care au fost întocmite, Regulamentele acestea legiferară pe seama acestei nefericite țărănimi îndatoriri, față de proprietari, mai grele și mai neomenoase decât cele anterioare. De aceea, tinerimea noastră revoluționară dela 1848 înscrise reforma agrară între principalele sale revendicări. Căci ea figurează atât în Proclamațiunea dela Izlaz pentru Țara-Românească cât și în Dorințele partidei naționale din Moldova.

După înnăbușirea revoluțiunii și restaurarea așa zisei ordine legale, Curtea suzerană și cea protectoare, Poarta Otomană și Rusia, în Convențiunea dela Balta-Liman din 1849 cerură rezolvirea chestiunii rurale în ambele Principate prin comisiuni anume rânduite din oamenii — textul zice: boierii — cei mai destoinici și cunoscuți pentru dreptate. De pe urma acestor comisiuni rămaseră cele două așezăminte agrare, dela 1851, al lui Barbu Știrbei în Țara-Românească și al lui Grigore Ghica în Moldova, care regisau raporturile dintre proprietari și săteni în Țările Române, în momentul când chestiunea reorganizării lor, sub garanția colectivă a Puterilor europene, urma să fie hotărîtă la Congresul de Pace dela Paris, în 1856.

Divanurile adhoc dela 1857, Adunările mame cum li s'a zis, chemate să arate deziderατele Principatelor cu privire la acestă reorganizare, se ocupară și ele de chestiunea agrară. Și dacă Adunarea din Țara-Românească nu voi să o desbată mai de aproape, pe motivul că viitoarea organizare a țărilor române trebue să vină dela o Constituantă națională, neimpusă dinafară, — Adunarea din Moldova o desbătu în fond.

Desbaterile ce se urmară aci, direct, între reprezentanții proprietarilor și acei ai sătenilor, avură, se știe, mare răsunet și cu toate că niciuna din propunerile ce se făcură cu această ocaziune nu fu votată, desbaterile acestea fură însă binevenite. Căci ele serviră Comisarilor Puterilor garante la întocmirea raportului pe baza căruia avea să se stabilească Convențiunea dela 7/19 August 1858, noua Constituțiune a Principatelor

Române, în care un articol special — al 46-lea — impunea rezolvirea chestiunii agrare prin « îmbunătățirea stării țăranilor »[4].

*

Reforma rurală, adică rezolvirea raporturilor dintre proprietari și muncitorii de pământ, deveni așa dar o chestiune care trebuia neapărat soluționată, ca o condițiune *sine qua non* a nouei organizațiuni politice sociale a Țărilor Române. Dar lucrul nu era câtuși de puțin ușor. Dimpotrivă. Foarte greu, imposibil aproape. Atât din punct de vedere principial, doctrinar, cât și din punct de vedere legislativ, practic.

Din punct de vedere principial, doctrinar, pentrucă, în problema aceasta, erau, față în față, două teze ireconciliabile prin însăși esența lor și ireductibile prin intransigența celor ce le susțineau. Tezele acestea se deosebeau atât în ce privește concepția, sub raport juridic, a dreptului de proprietate, cât și în ce privește soluționarea, sub raport legislativ, a reformei rurale. Căci unii considerau proprietatea deplină și absolută. Ceilalți limitată și condiționată. După cei dintâi, țăranii erau numai stăpânii brațelor lor. După cei din urmă erau însă și uzufructuarii pământului pe care-l cultivau. Raporturile dintre ei și proprietari nu puteau fi deci lăsate la libera înțelegere reciprocă, cum pretindeau conservatorii. Ele trebuiau așezate prin lege, care, în interesul armoniei sociale și propășirii naționale, avea să salvgardeze, susțineau progresiștii, nu numai cererile, legitime, ale proprietarilor, dar și drepturile, incontestabile, ale țăranilor.

Din punct de vedere legislativ, practic, pentrucă soluționarea problemei fusese încredințată Adunărilor legiuitoare ale celor două Principate, acum unite. Insă aceste Adunări erau constituite pe baza legii electorale integrate Convențiunii dela 1858, după care numai marii proprietari funciari și cei cu venituri însemnate aveau drept de vot — 1700 alegători în Moldova la 2 milioane de locuitori și 2000 alegători în Țara-Românească la 2 ½ milioane de locuitori[5].

Evident, cu un astfel de regim electoral, mandatele din Adunările legiuitoare reveneau aproape exclusiv reprezentan-

ților fostei clase stăpânitoare, a boierimii, cu sentimente și năzuințe, e drept, naționale, dar cu mentalitate și spirit oligarhic. Era deci greu, foarte greu, cu o asemenea compoziție a lor, să se poată revizui, fără înverșunată rezistență, vechea legislație agrară, printr'o reformă favorabilă sătenilor, țărănimii, așa cum o cerea Convențiunea și cum o dorea și voia, din convingere și sentiment, tinerimea liberală, progresistă a țării.

De un compromis, apoi, între cele două teze, între cele două partide ale Adunărilor nu putea fi vorba. Lucrul s'a vădit dela început și s'a evidențiat pe măsură ce timpul trecea și lupta se întețea. In adevăr, după procedura stabilită prin Convențiune, revizuirea legii care reglementa raporturile dintre proprietari și muncitorii de pământ, trebuia făcută de Comisiunea Centrală dela Focșani, care, ca emanațiune a Adunărilor legiuitoare, avea, în majoritatea ei, structura și mentalitatea acestora. Așa fiind ea alcătui un proiect de lege în sens conservator, adică corespunzător intereselor marilor proprietari și-l înaintă spre cercetare, potrivit aceleiași proceduri, celor două Adunări dela Iași și București, care se grăbiră a-l aproba în secțiuni și a-și desemna chiar raportori pentru desbaterea lui în plen, — desbatere ce urma însă a se face, după cererea ambelor Adunări, numai când ele vor fi întrunite în una și aceeași corporațiune legislativă a României[6].

Totuși, în Țara-Românească, cabinetul lui Barbu Catargiu, cel mai neîmpăcat adversar al reformei agrare prin împroprietărirea țăranilor pe moșiile boierești, luând cârma guvernării, la 30 Aprilie 1861, ceru Domnului « să nu împiedece Adunarea de a lucra legea rurală, dacă până la termenul fixat de Măria Sa (3/15 Iunie) nu se vor putea întruni, cum se nădăjduia, ambele Camere și să nu se închidă Adunarea până ce nu se va vota această legiuire ». Dar Cuza-Vodă refuză și Primul Ministru, care urmărea să-i siluiască voința, trebui să se retragă după 11 zile numai de guvernare, printr'o demnă și curagioasă demisiune, zisă, în urmă: « Măria Ta, ai refuzat ! », pentrucă, după ce înșira toate cererile pe care le formulase față de Domnitor fostul Președinte de Consiliu la numirea

sa în această demnitate, se adăuga, după fiecare, ca refren, exclamația: Măria Ta, ai refuzat![7]. Astfel numai se putu zădărnici desbaterea și adoptarea proiectului în Țara-Românească.

*

In Moldova se petrecuse un proces invers. Acolo, nu Domnul, ci Adunarea silise guvernul lui M. Kogălniceanu să se retragă pe chestiunea reformei agrare. E știut, în adevăr, că Șeful acestui guvern era, între contimporanii săi, cel mai convins om al vremii de necesitatea emancipării sătenilor de sub regimul clăcii și împroprietărirea lor pe ogoarele pe care le lucrau, din neam în neam, de veacuri. Rezolvirea acestei chestiuni trecea la dânsul înaintea tuturor celorlalte reforme cu care trebuiau înzestrate Țările Române. O înscrisese doar în programul revendicărilor tinerimii revoluționare moldovene dela 1848 — în Dorințele partidei naționale și o susținuse, cu toată ardoarea, în Divanul adhoc dela Iași [8]. Iar când, a doua zi după alegerea sa ca Domn al Moldovei, Cuza-Vodă îi propuse guvernul, M. Kogălniceanu îl refuză, pentrucă, cerând să fie pus în poziție de a deslega chestiunea rurală, Domnul crezu că nu era sosit încă momentul pentru aceasta. Și numai când, în primăvara anului următor, 1860, solicitat fiind, pentru a doua oară, să primească guvernul, i se promise îndeplinirea cererii sale, M. Kogălniceanu acceptă (la 30 Aprilie)[9]. Era tocmai în timpul când Comisiunea Centrală dela Focșani elaborase proiectul legii rurale de care am vorbit și-l trimisese, spre examinare și desbatere, celor două Adunări.

Dat fiind însă spiritul de ostilitate ce domnea în aceste Adunări în privința chestiunii rurale, M. Kogălniceanu căuta să pregătească atmosfera în vederea rezolvirii ei în sensul vederilor sale și dispozițiunilor Convențiunii. In acest scop, ca Președinte al Consiliului și Ministru de Interne, dădu organelor în subordine anumite îndrumări și circulări, în care, povățuind, părintește, pe plugari să-și îndeplinească, cu sfințenie, îndatoririle lor față de proprietari, el recomanda subalternilor săi, prefecților, să interzică cu desăvârșire bătaia

sătenilor, apărându-i, ori de câte ori se va impune, de asupririle și exploatările proprietarilor și prepușilor lor.

Indrumările și circulările acestea produseră, firește, mare turburare și multă vâlvă în rândurile marilor proprietari, membri ai Adunării. Prezentându-le dar ca instigatoare și provocatoare, ei dădură autorului lor, la începutul anului următor (la 17 Februarie 1861), vot de blam, silindu-l să se retragă dela guvern. Dar, analizând, rând pe rând, în fața Adunării, imputările ce i se făceau pentru circulările sale și dovedind că, mai mult decât sătenilor, proprietarilor le-au folosit ele, — M. Kogălniceanu denunța astfel adevăratul motiv al răsturnării guvernului său.

« Nu actele noastre administrative, nu circulările mele sunt vinovate, ci opiniile noastre în chestiunea socială. Aceste opinii eu nu le-am ascuns niciodată. Dimpotrivă. Le-am exprimat totdeauna sus și tare. Frica cea mare a adversarilor mei era că, fiind Ministru, în timpul ce se trata această chestiune, aș putea să mă servesc de influența Guvernului pentru a exercita presii asupra deslegării ei, făcând să prevaleze opiniile mele. De aci hotărîrea de a ne da jos înainte de a veni chestiunea țăranilor pe tapet » [10].

Și termina impresionant: « Știu că, cu toată apărarea mea, cu toate dovezile mele de desvinovățire, în zadar aș încerca de a vă întoarce dela o hotărîre de mult luată. Cunosc opinia, cunosc chiar votul fiecăruia din Dv. Este o lună de când mulți dintre Dv. nu se stăpânesc de a rosti și a striga: Cu orice chip să scăpăm de dânsul, să-l răsturnăm, așa ca să nu se mai poată ridica! Nu m'am ridicat niciodată cu ajutorul acelora ce mă atacă. Iar de va fi să mă mai ridic, fiți siguri că niciodată nu voiu cere ajutorul Dv.

« Am conștiința prea liniștită despre lucrările mele. De aceea nici că mă tem de votul Dv. — Dumnezeu ține dreptatea pe pământ numai între oamenii cei buni. Iar acolo unde domnește numai patima cea oarbă, acolo dreptatea de mult s'a reînălțat la cer. Votați, deci, domnilor, cum veți socoti, însă gândiți-vă că mai presus de votul Dv. este votul țării și mai presus de judecata oamenilor este judecata lui Dumnezeu ».

In niciunul din Principate nu se putea face, aşa dar, deocamdată cel puţin, nimic privitor în sensul unei reforme agrare favorabile sătenilor. Totuşi, cum acţiunea diplomatică pentru unirea deplină şi definitivă era în curs, se credea, de către unii cel puţin, că, prin întrunirea celor două Adunări într'una singură, se vor mai schimba dispoziţiunile printre membrii ei, putându-se alcătui o majoritate, care să discute mai obiectiv şi desinteresat un proiect de lege rurală favorabil ţăranilor.

Dar cei ce crezură astfel, se înşelară. Căci Adunările reunite aduceau cu sine acelaşi spirit de ostilitate în chestiunea reformei rurale. Pe de altă parte Domnul, având în vedere că marea lor majoritate o formau aceiaşi reprezentanţi ai fostei clase conducătoare, boiereşti, de sub şefia autoritară şi indiscutabilă a lui Barbu Catargiu, încredinţă acestuia formarea primului guvern unitar al României, la 24 Ianuarie 1862. Era neîndoios, acum, că el va veni din nou cu proiectul reformei rurale al Comisiunii Centrale.

Intr'adevăr, bine fixat asupra spiritului şi modului cum trebuia, după concepţia sa conservatoare, organizat Statul şi realizate reformele, Barbu Catargiu, reluă, fără ezitare, marea problemă a vremii — problema rurală. Proiectul de lege al Comisiunii Centrale fu prezentat Parlamentului, unde cele două teze opuse aveau să fie susţinute de personalităţile cele mai proeminente şi reprezentative ale epocei — teza liberală, progresistă de M. Kogălniceanu, cea conservatoare, reacţionară de Barbu Catargiu [11].

Cum însă acesta din urmă nega, în chip absolut, sătenilor, orice drept asupra pământurilor pe care le foloseau şi nu le recunoştea decât obligaţiunile, servituţile faţă de proprietarii lor — obligaţiuni şi servituţi de care convenea de altfel să fie liberaţi — şi cum mai departe el nu admitea niciun fel de împroprietărire, chiar cu despăgubire, pe moşiile boiereşti, ci numai cumpărarea de pământ prin bună învoială, era exclusă, din capul locului, orice posibilitate de înţelegere cu cei ce susţineau, dimpotrivă, dreptul sătenilor asupra ogoarelor de hrană şi preconizau împroprietărirea lor, prin lege, pe aceste ogoare [12]

Minunata pledoarie a lui M. Kogălniceanu în care expunea, în chip magistral și documentat, evoluția, sub toate raporturile — istoric și juridic, social și economic, politic și național — a problemei agrare în Principate, în care arăta cum reforme similare s'au făcut în țările cele mai conservatoare și reacționare: Prusia, Austro-Ungaria, Rusia chiar, în care dovedea că, în rapoartele lor din 1857, Comisarii Puterilor garante recomandau o reformă așa cum o cerea partida progresistă română și în care, în cuvinte pline de cea mai adâncă simțire și iubire, făcea apel la sentimentele naționale și umanitare ale membrilor Adunării legiuitoare pentru liberarea de sub clacă și împroprietărirea țăranilor, — această minunată pledoarie fu, deci, zadarnică. Ea nu clătină nimic din atitudinea rigidă și intransigentă a lui Barbu Catargiu și a majorității sale parlamentare față de proiectul de lege rurală, mai drept și mai bun, mai generos și mai uman, al lui M. Kogălniceanu [13].

Căci în deplină concordanță de credințe și sentimente cu Barbu Catargiu și în totul supusă autorității lui dominatoare, majoritatea Adunării votă, trei zile după dispariția tragică a șefului ei, la 11 Iunie 1862, legea rurală a acestuia. Faptul fu așa de straniu și impresia așa de sguduitoare, că treizeci de ani în urmă, din pragul mormântului, M. Kogălniceanu găsea încă, în fundul sufletului său, acum obosit și potolit, accente destul de severe pentru a-l blama.

« Ca o batjocură a aniversării zilei în care s'au decretat, la 1848, marile principii politice și sociale reclamate de poporul român — zicea el, chiar sub această cupolă, în cuvântarea rostită la jubileul de 25 de ani al Academiei noastre — majoritatea Adunării, speriată și indignată de o crimă fără exemplu încă în analele Țărilor Române, nu mai ascultă glasul dreptății, ci, împinsă de ură și răzbunare către țărani, întru nimic solidari cu un asasinat, nici dorit, nici pregătit, nici săvârșit de ei, votă legea nefastă a lui Barbu Catargiu » [14].

*

Cuza-Vodă nu promulgă însă legea votată. La aceasta îl determină nu numai grija pentru liniștirea spiritelor turburate prin tragica moarte a fostului Președinte de Consiliu,

ci și un motiv de ordin politic, subiectiv. Anume, încredințat, după experiența de până aci, că este peste putință ca pe această mult dificilă chestiune să se stabilească un acord între puterea executivă și cea legislativă, spre a fi rezolvită pe calea prevăzută de Convențiune, — Domnitorul socotea absolut necesar schimbarea organizațiunii de Stat, în scop de a se lua puterea din mâinile fostei clase conducătoare, a boierimii, și a se pune Adunarea legiuitoare sub directa sa influență.

Pentru aceasta, Cuza-Vodă, cu concursul colaboratorilor săi mai-intimi și al oamenilor de încredere pe care-i avea în jurul său, întocmise proiectul unei nouă Constituțiuni, cu drepturi mai restrânse pentru Parlament și prerogative mai întinse pentru Șeful Statului, cum și al unui nou regim electoral, pe baze mai largi și mai democratice, — proiecte pe care voia să le impună prin mijlocirea Curții suzerane și a Puterilor garante.

Spre acest sfârșit, o vie acțiune diplomatică, condusă de C. Negri la Constantinopol, era tocmai în curs, cu cei mai buni sorți de izbândă. Scontând dar rezultatul apropiat al acestei acțiuni, Domnul nu mai socotea necesar să încerce trecerea marilor sale reforme, începând cu cea rurală, prin organele cu cădere ale Convențiunii, ci să lase rezolvirea lor pe seama nouei organizațiuni politice proiectate a Statului, — organizațiune pe care era decis s'o impună, dacă ar fi necesar, pe cale majoră, prin lovitura de Stat, de care se vorbea acum, tot mai insistent, atât în țară, cât și în afară [15].

Dar intențiunile lui fură descoperite. Căci, prin indiscrețiuni voite, proiectul nouei Constituțiunii fu dat la iveală [16]. O puternică reacțiune se produse atunci împotriva Domnului. Marii proprietari, conservatorii, de teamă că prin schimbarea organizațiunii politice a Statului se va impune o lege rurală protivnică intereselor lor, iar liberalii radicali, de teamă că regimul despotic abia abolit în Principate se va instaura din nou, sub o altă formă, în România.

Ambele partide își dădură deci mâna pentru o luptă comună, încheind între ele alianța, numită, cu drept cuvânt, din cauza antinomiei dintre principiile și țelurile celor doi aliați, *coaliția monstruoasă*. La rândul ei, această coaliție

puse la cale, la începutul anului 1863, cu prilejul desbaterii adresei de răspuns la mesajul domnesc, o puternică agitaţiune politică, îndreptată, peste capul guvernului, direct asupra Domnitorului, făcut personal răspunzător de neajunsurile în care se sbătea ţara, ca şi de neputinţa ei de a se organiza şi consolida. In fruntea celor ce luară, atunci, apărarea lui Cuza-Vodă împotriva coaliţiei, aşa dar a celor mai proeminente personalităţi politice ale vremii, nu fură membrii guvernului, lipsiţi de autoritatea şi prestigiul necesar pentru susţinerea unei asemenea lupte, ci M. Kogălniceanu.

Analizând, cu minunata sa pătrundere politică, întreaga situaţiune a ţării, răsturnând, rând pe rând, cu o documentaţiune amplă şi de necombătut, toate criticele făcute şi acuzaţiunile aduse Domnitorului şi stabilind, cu obiectivitatea particulară spiritului său, răspunderile pe care oamenii politici şi partidele lor ca atare le aveau în greşelile ce se făcuseră până atunci în conducerea Statului, — M. Kogălniceanu, într'o splendidă peroraţie, luă apărarea lui Cuza-Vodă, spunând, între altele, că nu trebue să se ceară şi să se aştepte totul dela dânsul, el nefiind decât un om ca oricare altul. Şi nu o zicea aceasta pentru a complace Domnului, ci pentrucă, era încredinţat că prin acea campanie politică se periclita cel mai vital interes al ţării — unirea însăşi [17].

*

Apărând însă pe Domnitor, M. Kogălniceanu nu înţelegea să acopere şi pe « curtisanii » care îl înconjuraseră şi sub înrâurirea cărora se lucra, din nenorocire, la Curtea domnească. « O, linguşitorii — exclama el, în aceeaşi cuvântare — au fost pieirea a multor Domni şi de mi-ar fi dat i-aş prinde şi eu, mai cu seamă pe vreo doi din Iaşi, i-aş pune într'un sac, i-aş arunca în fundul Dâmboviţei şi singura mea frică ar fi ca Dâmboviţa să nu fie destul de adâncă şi aşa să iasă deasupra apei ». Insă şi în privinţa lor, el acorda Domnului circumstanţe atenuante. Căci, zicea mai departe: « Dar şi aci nu e vina Domnitorului, ci a acelor miniştri care au linguşit pe linguşitori, care au petrecut cu dânşii, care le-au făcut parte în treburile ţării » [18].

Suficient — nu ? — ca să trădeze toată revolta lui M. Kogălniceanu pentru curtizanii Domnului şi să se înţeleagă — ceea ce se va vedea numaidecât — de ce aceştia au luptat, ocult sau deschis, prin mijloacele obişnuite lor, adică prin intrigă şi calomnie, împotriva lui tot timpul. Căci, într'o altă cuvântare a sa de mai târziu, M. Kogălniceanu ne mai destăinueşte că, spunând atunci, pentru susţinerea lui Cuza-Vodă, că sămânţa oamenilor mari, providenţiali, dela care se aştepta totul, a dispărut la noi odată cu Ştefan-cel-Mare şi Mihai Viteazul, cum a dispărut, azi, adăuga ironic oratorul, sămânţa gândacilor de mătase, — nu apucase bine a rosti aceste cuvinte şi curtizanii şi sburară la Palat să-l pârască Stăpânului lor c'a « insultat prestigiul domnesc » [19].

Desgustat şi scârbit de astfel de intrigi, M. Kogălniceanu, plecă la moşia sa din Moldova, unde rămase, retras de lumea politică, toată vara. Numai în toamnă, pe urma unei invitaţiuni a lui Cuza-Vodă, transmisă prin însăşi Elena Doamna, el trebui să vină în Capitală, spre a i se oferi guvernul, pentrucă spunea Domnul, « sosise momentul să se deslege chestiunea rurală, pe care singur el, M. Kogălniceanu, o putea face ». Dar şi de rândul acesta, recomanda să se dea sarcina altuia — lui C. Bosianu — pe care se duse personal să-l caute şi să-l convingă a o primi. Neputându-l însă îndupleca, fu silit să accepte postul de mare răspundere ce i se oferi, în împrejurări destul de neprielnice (11 Octomvrie 1863) [20].

Căci situaţiunea noului guvern era foarte grea atât faţă de Parlament, cât şi faţă de Domnitor. Faţă de Parlament pentrucă avea să înfrunte opoziţia nu numai a partidului conservator, Albilor, cum li se zicea, ci şi a partidului liberal, Roşilor, care se coalizaseră, cum am văzut, împotriva lui Cuza-Vodă, ceea ce determină pe M. Kogălniceanu să se prezinte în faţa Adunării legislative, cu un Guvern oarecum neutral, compus din oameni, care, cu excepţiunea sa, a Preşedintelui de Consiliu, nu erau membri ai Adunării, deputaţi [21]. Faţă de Domnitor, pentrucă acesta preconiza, ce priveşte Parlamentul, o politică ce nu era a lui M. Kogălniceanu.

In adevăr, încă din ziua numirii sale ca Prim-Ministru, Cuza-Vodă îi arătă textul nouei Constituţiuni ca şi al nouei

legi electorale, despre care am vorbit în cele precedente și pentru a căror impunere se lucra pe lângă Puterile garante și se intenționa, la rigoare, să se recurgă la lovitura de Stat. Proiectul de Constituțiune era — scrie M. Kogălniceanu — cesarismul. Acel al legii electorale prevedea în fiecare județ 30 de alegători pe vieață, care trebuiau să desemneze doi candidați pentru Adunarea legiuitoare, din care Domnul avea să numească pe unul ca deputat al județului respectiv [22].

Evident, aderent sincer și apărător convins al instituțiunilor constituționale ale Convențiunii, M. Kogălniceanu nu putea aproba proiectele Domnului și cu atât mai puțin intențiunile lui de a recurge la sprijinul Puterilor ori la lovitura de Stat pentru impunerea lor. De aceea el, cu întreg Consiliul de Miniștri, insistă pe lângă Cuza-Vodă, nu numai să renunțe la ele, dar să caute o apropiere, o înțelegere cu Parlamentul, în scopul unei conlucrări pașnice și rodnice. Domnul acceptă, ceea ce îndreptăți pe M. Kogălniceanu să declare în Adunarea legislativă, atunci când fu interpelat asupra noului proiect de Constituțiune, că este și rămâne credincios și devotat regimului Convențiunii și că nu va admite niciodată și cu niciun preț o Constituțiune venită prin mijlocirea străinilor ori impusă prin forță majoră [23].

Dar dacă Domnul cedă, curtizanii nu înțelegeau să cedeze. Căci ei continuară și mai intens, acțiunea lor de a impune noua Constituțiune prin lovitura de Stat. Pentru aceasta era necesar să împiedece și să zădărnicească, pe toate căile și prin toate mijloacele, silințele și străduințele lui M. Kogălniceanu de a pregăti și stabili o colaborare a Guvernului cu Parlamentul pe chestiunile de ordin general și interes național și pentru crearea unei atmosfere politice favorabile unei astfel de colaborări.

In adevăr, noua sesiune a Parlamentului fu deschisă cu un mesaj, în care, condamnându-se neînțelegerile anterioare, conflictele dăunătoare dintre guvern și reprezentanții națiunii, se făcea un călduros și patriotic apel la toți să se unească și să lucreze pentru realizarea reformelor pe care țara le așteaptă de atâta vreme [24]. In același timp, în declarația de guvern pe care o făcu Adunării, M. Kogălniceanu

ținu să precizeze că misiunea lui era de a întrebuința toate stăruințele, toate puterile, pentru a pune capăt nenorocitelor conflicte între Adunare și Guvern și că va păstra cu sfințenie toate libertățile cetățenești, astfel precum sunt garantate de Convențiune și precum ele se vor desvolta prin viitoarele legi [25].

Prin aceste categorice declarațiuni, ca și prin felul său de a fi și a se comporta, moderat în acțiuni și abil în maniere, M. Kogălniceanu izbuti să câștige și să-și apropie pe membrii mai influenți ai Parlamentului, în special pe bătrânul Apostol Arsachi, care, diplomat încercat și experimentat, așa dar prudent și prevăzător, în fața pericolului ce putea veni dela lovitura de Stat, nu lăsă pe aderenții săi să cadă în cursa de a lupta și răsturna guvernul prezidat de un susținător și apărător al Convențiunii [26].

Astfel se ajunse că aceeași Adunare, care, la începutul anului, propunea, desbătea și vota o adresă de răspuns la mesaj, în care ataca atât de vehement, necruțător și ofensator pe Domn, acum, la sfârșitul anului, sub Ministerul lui M. Kogălniceanu făcea cele mai largi concesiuni guvernului, admițând, la cererea Primului-Ministru, să retragă o moțiune neconvenabilă pentru Domnitor și să voteze mai toate legile pe care M. Kogălniceanu le prezenta, între care și aceea pentru secularizarea averilor mănăstirești [27].

*

Dar politica aceasta de conciliere, de apropiere și de conlucrare cu opoziția nu convenea curtizanilor, care urmăreau, cum s'a arătat, tocmai contrariul — un conflict cât mai grav cu Parlamentul, care să ofere Domnului pretextul loviturii de Stat. De aceea, spune M. Kogălniceanu: « zi bună n'am mai avut în Minister, din cauza lor. Din vreme în vreme se suia la tribuna Adunării câte un curtisan, câte un văr, câte un intim al Domnului și ne insulta în modul cel mai insolent. Presa stipendiată nu făcea mai puțin. Cu cât opozițiunea ne susținea, cu atât curtisanii își îndoiau intrigile, ca doar ne vor irita, ne vor scoate din sărite, să venim în conflict cu Camera. Dar Camera înțelese manopera și nu se lăsă să cadă în cursă » [28].

Totuși camarila era așa de sigură că conflictul pe care-l urmărea cu atâta tenacitate se va produce, încât determină pe Cuza-Vodă să aprobe a se face toate pregătirile necesare în vederea loviturii de Stat pentru ziua de 30 Noemvrie 1863, când la ordinea zilei, în Parlament, era proiectul de lege pentru acordarea unui credit de 10 milioane de lei pe seama Tezaurului public, proiect ce se credea că nu va fi votat.

Totul fu întocmit deci până în cele mai mici amănunte: decretul pentru disolvarea Adunării legiuitoare, — măsurile pentru arestarea fruntașilor Coaliției, parte la palat, la un mare prânz de gală, parte pe la locuințele lor, — căruțele de poștă (30 la număr) cu care cei arestați urmau să fie trimiși în închisoare, la mănăstiri, la Arnota și în alte părți, — ofițerii desemnați să facă arestările, printre care și faimosul Colonel Pisoschi care ceruse onoarea să aresteze pe Principele Dim. Ghica. Un singur adversar, Alex. Golescu-Albul, prieten personal al Domnitorului, avea să se bucure de favoarea de a nu fi arestat, ci numai trimis, cu domiciliul forțat, lângă maică-sa, la Golești.

Făuritorii complotului erau așa de convinși că totul se va petrece conform acestui plan, că dispuseră să se redacteze textul unei scrisori a Domnului către Marchizul de Moustier, ambasadorul Franței pe lângă Poartă, prin care acesta, ca amic și sprijinitor, cum se dovedise, al lui Cuza-Vodă, era înștiințat cu anticipație, de cele ce aveau să se întâmple în cele 24 de ore după lovitura de Stat. Mai mult. Sub aceleași influențe oculte se redactă chiar textul proclamațiunii domnești ce trebuia să aducă la cunoștința țării lovitura de Stat, justificând-o [29].

Dar Adunarea, mai cuminte, zădărnici totul, votând creditul cerut de Guvern, care, deci, nu mai avu motiv să facă uz de decretul de disolvare. Consternarea fu mare la Palat, unde armata, poliția și toți cei ce trebuiau să aibă un rol în această gravă întreprindere se găseau întruniți, în așteptarea executării ordinelor ce primiseră a îndeplini după disolvare. Pe urma celor întâmplate, prânzul de gală, la care fuseseră poftiți — pe lângă partizanii Domnului — și unii din oamenii politici ce trebuiau să fie arestați, decurse într'o atmosferă

de vădită îngrijorare. Domnul — spun mărturiile celor de față — fu tot timpul indispus. Ridicându-se dela masă, el se întreținu puțin cu unii dintre invitați — Costaforu, Boerescu etc. —, apoi se retrase, cu membrii guvernului, în camera de Consiliu, să vadă ce era de făcut.

Întâi însă fură chemați aci Comandantul armatei — Gen. I. Em. Florescu — și Prefectul Poliției — M. Marghiloman — să dea informații asupra situației. Primul spuse că armata — ofițerii și trupa — sunt gata și așteaptă numai ordinele. Cel de al doilea făcu însă serioase rezerve. El arătă că în oraș se știa de complot și se cunoștea lista celor ce urmau a fi arestați. Aceștia-și luaseră măsuri de pază și de apărare, schimbându-și domiciliul ori înarmându-se. Așa C. A. Rosetti doarme de câteva nopți în turnul Bărăției, iar Principele Gr. Sturdza se culcă îmbrăcat, cu pistoalele încărcate la cap. Nu se vor putea face deci arestările fără vărsare de sânge.

Urmă, apoi, Consiliul. Ședința fu dramatică. Ne-o spune M. Kogălniceanu într'unul din discursurile sale și ne-o relatează doi din membrii Cabinetului său, în memoriile ce ne-au lăsat: Dim. Bolintineanu și Petre Orbescu. Patru din miniștri, cu M. Kogălniceanu în frunte, fură contra executării măsurilor luate, iar trei pentru. Cel ce pledă însă mai stăruitor contra, implorând pe Domn, în cuvinte mișcătoare, dar pline de înțelepciune, să renunțe la planul său, fu Ludovic Steege. Căci, mărturisește M. Kogălniceanu, numai datorită lui, acestui « om de inimă » — cum îl caracterizează fostul său Președinte de Consiliu — Cuza-Vodă dispuse revocarea măsurilor luate [30].

Astfel fu înlăturată lovitura de Stat proiectată și pregătită pentru ziua de 30 Noemvrie 1863, pentru ca, cu toate uneltirile și atacurile Camarilei, M. Kogălniceanu să continue a domina Parlamentul și a lucra cu el încă patru luni. Căci ruptura nu s'a produs decât atunci, când, într'adevăr, se făcu dovadă că Adunarea nu putea fi adusă nici măcar să discute, necum să voteze, proiectul nouei legi rurale ce i se prezentase și pentru a cărei realizare M. Kogălniceanu primise Guvernul.

*

In adevăr, deși pe anumite chestiuni de interes superior și național ori de bunul mers al Statului, Adunarea dăduse, cum am văzut, concurs guvernului, spre a evita disolvarea, — pe chestiunea reformei rurale ea nu înțelegea să cedeze. Dar, dacă M. Kogălniceanu dorea să realizeze această reformă pe cale legală, cu Parlamentul, — el era, în același timp, omul care putea să o și impună, pe cale de forță majoră, cum s'a și întâmplat.

Se cunosc faptele. Când Președintele de Consiliu veni cu proiectul reformei rurale, în Aprilie 1864, Adunarea îi dădu vot de blam, înainte chiar de a-l fi luat în discuțiune, numai pentrucă fusese publicat în Monitorul Oficial. M. Kogălniceanu demisionă. Cuza-Vodă nu-i primi însă demisiunea, ci-i reînnoi încrederea, îndemnându-l să prezinte Parlamentului proiectul unei nouă legi electorale — « menit a da țării o reprezentanță mai deplină a intereselor tuturor claselor societății române ». Știind însă de mai înainte rezultatul, Domnul prorogă Adunarea pentru 2 Mai.

In ziua aceasta, menită să rămână istorică, M. Kogălniceanu se prezentă cu un mesaj prin care se limitau lucrările la votarea reformei electorale și a creditelor necesare pentru funcționarea Statului. Adunarea nu refuză să discute reforma și să voteze creditele, dar față de un guvern constituțional. Căci dacă Domnul, zicea moțiunea de neîncredere, n'a primit demisiunea Guvernului, trebuia să disolve Adunarea și să facă alegeri nouă. El n'a procedat însă astfel. Nu poate deci lucra cu un asemenea guvern, ci cu un altul, legal, pe care-l așteaptă.

In răspunsul său M. Kogălniceanu arătă că, în situațiunea dată, Domnului nu-i rămâne decât să facă apel la națiune, să judece între dânsul și Parlament. Apoi, fără a mai da timp să se discute această declarațiune, aruncă pe biroul Președintelui decretul de disolvare, părăsind Adunarea. Un manifest a lui Cuza-Vodă motiva această procedură și cerea ca țara să decidă. In același timp se publică un Statut desvoltător Convențiunii din 7/19 August 1858, pentru reașezarea echilibrului între puterile Statului, cum și noua lege electorală, de cadre mai largi și în spirit mai democratic, respinsă de

Adunarea disolvată. Asupra lor obştea trebuia să hotărască cu *da* sau *ba*.

Noul Statut şi noua lege electorală fură aprobate în zilele de 10—14 Mai cu 682.621 voturi pentru şi 1.307 contra. Domnul merse la Constantinopol cu rezultatul plebiscitului. Acolo lucrurile fură aşa de bine pregătite, că el obţinu fără dificultate aprobarea lor. Mai mult. Curtea suzerană şi Puterile garante recunoscură ţării — la 16/28 Iunie — dreptul deplin de legiferare în chestiunile interne. Era completă autonomie — un mare pas spre viitoarea independenţă[31].

Pe noua cale legală, Consiliul legislativ desbătu şi aprobă apoi legea rurală a lui M. Kogălniceanu după proiectul opoziţiei liberale dela 1862. Dar între Domn şi primul său Sfetnic se ivi un desacord cu privire la data aplicării ei. Domnul, mai şovăitor şi temător, ar fi vrut ca legea să se aplice numai după trei ani. M. Kogălniceanu însă, hotărît şi prevăzător, ceru aplicarea ei imediată. Desacordul se aplană, din fericire, în favoarea marelui om al zilei.[32] Cuza-Vodă promulgă — la 14 August — legea prin decret domnesc.

O impresionantă proclamaţiune aduse la cunoştinţa ţărănimii eliberate de clacă şi împroprietărită pe ogoarele muncite de veacuri, evenimentul. M. Kogălniceanu o atribue Domnului, spunând despre ea că este testamentul politic al lui Cuza-Vodă. Evident, formal, aşa e. Sufletul şi spiritul din această proclamaţiune ca şi alcătuirea ei, cuvânt de cuvânt, este însă opera marelui său colaborator. E cea mai frumoasă şi mişcătoare pagină politică, oficială, a sa, scrisă cu conştiinţa că fixează pentru posteritate unul din cele mai importante momente ale istoriei noastre contemporane [33].

*

Acesta a fost rolul lui M. Kogălniceanu în rezolvirea problemei rurale. De sigur la înălţimea misiunii şi răspunderii ce-şi luase. Căci a dovedit, în această istorică acţiune, atâta hotărîre şi curaj, şi a desvoltat atâta energie şi pricepere, cât cu greu s'ar fi găsit, între contemporanii săi, un altul care să-l egaleze, necum să-l întreacă. Totul a pornit dela dânsul şi s'a realizat printr'însul. Chiar şi constituirea noului

Parlament, al dictaturii instaurate pe urma loviturii de Stat. Căci, deși Statutul desvoltător al Convențiunei nu era opera sa, totuși, în interesul aplicării legii rurale și a celorlalte mari reforme realizate între timp, el prezidă și conduse alegerile pentru Consiliile comunale (Iunie-August) și județene (Septemvrie), ca și pentru Adunarea legislativă (Noemvrie), — alegeri care dădură guvernului, prin noua procedură electorală și prin faptul că membrii fostei coaliții nu candidaseră, o completă unanimitate [34].

Cu redeschiderea Parlamentului (6/18 Decemvrie 1864), dificultățile se iviră însă din nou, pe de o parte între Domn și Primul său Ministru, pentru modul diferit cum fiecare înțelegeau să trateze și utilizeze Corpurile legiuitoare, pe de alta între M. Kogălniceanu și camarilă, care reluă acțiunea împotriva Președintelui de Consiliu. Căci, deși prin lovitura de Stat dela 2 Mai, scopul ei fusese atins, Domnul, având, acum, conducerea Statului în mâinile sale, totuși guvernul acestuia nu i se părea a fi destul de personal și la dispoziția curtizanilor.

Ocaziunea le-o dete entusiasta primire făcută lui M. Kogălniceanu în călătoria de inspecțiune pe care acesta o întreprinse în calitate de Ministru de Interne, în Oltenia, după decretarea legii rurale. Căci, deși el, leal și onest, cum înțelegea să-și servească Domnul, nu-și atribuia sieși câtuși de puțin meritul reformei, lăsându-l, întreg, pe seama lui Cuza-Vodă, totuși camarila, prin insinuațiuni perfide și calomnii odioase, izbuti a provoca gelozia Domnitorului, care, necugetat și nestăpânit cum era uneori, aruncă Președintelui său de Consiliu, la întoarcere, grele și nesocotite cuvinte de reproș și ocară, în fața întregului Guvern [35].

Aceasta, duse, firește, la retragerea lui M. Kogălniceanu. Scrisoarea sa de demisie reflectează toată noblețea caracterului său. Iată acea memorabilă scrisoare: « Depunând, respectuos, în mânile Inălțimii Voastre demisiunea mea, eu mă retrag cu desăvârșire în vieața privată, pun piatră pe cariera mea publică. Vă rog dar să nu credeți că, ca mulți alții, voiu reintra în rândurile opozițiunii. Intre aceasta și între mine este o prăpastie. Ș'apoi, Prea Inălțate Doamne, V'am ajutat a Vă

crea o autoritate, astfel încât nu aveți a Vă mai îngriji de opozițiunea nimănui. Prin demisiunea mea, eu mă pedepsesc însumi de orice din parte-mi aș fi putut contribui a Vă face să uitați o oră întreagă că unui Domn îi este permis tot, afară de insultă, pe simpla rațiune că insultatul nu-i poate răspunde. Punând astăzi capăt carierei mele politice, eu prin aceasta tot nu uit amiciția ce mulți ani m'a legat cu Colonelul Cuza, nici devotamentul nealterabil ce am avut și voiu avea pentru Domnul Alexandru Ioan I, în toate ocaziile dependinte de mine »[36].

Totuși lucrurile se aplanară. Prin intervenția prietenului și colegului său de minister Nic. Rosetti-Bălănescu, M. Kogălniceanu își retrase demisiunea, Domnul reînnoindu-i încrederea. Nu pentru multă vreme însă. Căci aceasta nu convenea curtizanilor, care voiau cu orice preț ca în fruntea Guvernului să fie un om la dispoziția lor. Ce s'a petrecut mai deaproape, nu se cunoaște încă. Un lucru pare a fi sigur. Cuza-Vodă cu ai săi înțelegea să cultive, să menajeze Parlamentul, încurajând manifestațiunile și acțiunile împotriva opoziției. Dimpotrivă, M. Kogălniceanu, ținând să aibă colaborarea acesteia la lucrările legislative, înțelegea să o protejeze și apere împotriva majorității.

De aci conflictul în aparență cu Adunarea, în realitate însă cu Domnul și camarila lui. Iar aceasta nu pe chestiuni de fond ori de principii, ci pe chestiuni formale, de regulament. Căci, iată ce se întâmplă: Luând apărarea lui Christian Tell, care-și depusese mandatul pentrucă fusese chemat la ordine fără motiv de Președintele Adunării, M. Kogălniceanu arătă nedreptatea ce se făcuse deputatului opoziționist și obligă, prin intervenția și atitudinea sa, pe Președinte să-și recunoască greșeala și să roage pe Tell să revină asupra demisiunii.

Incidentul fu considerat umilitor pentru majoritate. Ea profită de cea dintâi ocaziune, spre a-și manifesta nemulțumirea împotriva Primului Ministru. In aceeași ședință chiar, cetindu-se decretul de demisiune a doi miniștri, unchiul Domnului, bătrânul deputat Grigore Cuza, exprimă regretul Adunării pentru plecarea din Guvern a unuia din ei, a lui Nic. Kretzu-

lescu. M. Kogălniceanu care era de față, observă că asupra decretelor domnești nu se încape discuție. Căci, dacă azi un deputat își exprimă părerea de rău pentru demisiunea unor miniștri, mâine, un altul, — zicea el — ar putea să-și exprime părerea de bine pentru plecarea altora....

Tocmai ceea ce avea să se și întâmple, două zile în urmă, când, demisionând M. Kogălniceanu însuși, deputatul D. Borănescu, un altul din «intimii» lui Cuza-Vodă, ceru Adunării să trimită Domnului o deputațiune, spre a-i arăta deplina ei satisfacție pentru schimbarea guvernului, felicitându-l și mulțumindu-i, pentrucă, ca totdeauna și de data aceasta, a știut să « devanseze » — cum se exprima el — dorințele Adunării [37].

*

Pentru a doua oară camarila își înfrânse adversarul, de data aceasta însă definitiv. Totuși demisiunea lui M. Kogălniceanu nu prejudecă istoricul act al liberării de sub clacă și împroprietărirrii sătenilor din fostele Principate Române. Căci ea, demisiunea, s'a produs după ce toate măsurile pentru a putea fi pus în aplicare se luaseră și când, deci, nu mai putea fi abolit.

Dar lovitura de Stat prin care s'a săvârșit acest act, i-a fost mereu imputată. N'a susținut-o și apărat-o niciodată. A motivat-o și justificat-o numai. Căci n'a fost, spunea el, un scop, pentru a ajunge la dictatură și guvern personal, ci numai un mijloc — singurul prin care se putea ajunge la realizarea legii rurale [38]. Ceea ce s'a făcut mai mult, n'a fost și nici putea fi opera sa. Statutul desvoltător Convențiunii dela 1858, prin care s'a modificat această Convențiune în scopul instituirii unei conduceri despotice a Statului și a unui guvern al curtizanilor a fost opera acestora. Dacă totuși l-a acceptat, este pentrucă — cum am mai spus-o — în joc era însăși soarta reformei agrare și pentrucă socotea că va putea asigura, chiar în noua structură și organizațiune parlamentară, libertatea și independența de gândire și acțiune politică.

Pentru aceasta a trebuit să ducă acea acerbă luptă de care am vorbit împotriva adversarilor săi. Din nefericire însă, nu

i-a putut învinge. Dimpotrivă, el a fost cel înfrânt. Chestiunea e, azi, deplin lămurită. Totuși contemporanii, neputând cunoaște bine — ca sub orice regim de dictatură — cele ce se petreceau în culise, n'au înțeles-o. De aceea l-au socotit și pe dânsul — cel mai neîmpăcat adversar al camarilei lui Cuza-Vodă — stâlp al ei. Așa cel puțin ni-l prezintă caricatura, satira și pamfletul politic al vremii....

Evident, o nedreptate, care, istoricește, se cerea reparată. Căci nu se poate ca odiul să acopere pe curtizanii Domnului Unirii, să se resfrângă și asupra celui mai strălucit reprezentant al vieții publice moldovene din secolul trecut, care și-a făcut din problema emancipării sătenilor și împroprietăririi lor marele scop al vieții și care, la sfârșitul acestei vieți, se putea prevala de rolul capital avut în rezolvirea acestei probleme, numindu-se, cu deplina conștiință a serviciului ce l-a făcut prin aceasta patriei: *Omul dela 2 Mai.*

*

De ce însă și *învinsul dela 11 Februarie?* Știm doar că n'a avut nicio parte de răspundere, direct sau indirect, în actul de abdicare silită, de răsturnare a lui Cuza-Vodă. Căci, retras dela guvern, el s'a ținut de cuvântul dat Domnului. N'a trecut în rândurile opoziției și nici n'a uitat vechea amiciție pentru Colonelul Cuza ca și nealteratu-i devotament pentru Alexandru Ioan I.

Intr'adevăr, dela sfârșitul lui Ianuarie 1865, nu-l mai găsim în niciun moment al vieții publice până sub domnia Principelui Carol I. La lucrările ultimei sesiuni a Parlamentului alcătuit sub propria lui guvernare, parlament din care făcea parte, ca membru numit, în corpul ponderator, în Senat, — M. Kogălniceanu nu s'a dus decât de două, trei ori și atunci fără să intervină în vreo lucrare de fond, ci numai în desbateri formale, de regulament. Și nici la alte acte sau manifestațiuni ale vieții publice n'a participat, cu toate că camarila, lucrând și mai departe pe lângă Domn împotrivă-i, îl învinuia de amestec ocult în unele chestiuni politice foarte neplăcute, penibile chiar, pentru Cuza-Vodă [89].

Era, se pare, de altfel, atât de decepționat de situațiunea disperată în care se găsea țara pe urma incapacității și marilor greșeli ale ultimului guvern al Domnitorului Unirii, că ajunsese să se îndoiască chiar și de viabilitatea Statului. Ecoul acestei decepțiuni se găsește într'un raport al Baronului Eder relativ la urmările mișcării revoluționare dela 3/15 August 1865 din București, raport în care Agentul diplomatic și Consulul general austriac din România relata Ministrului de Externe dela Viena că fostul Președinte de Consiliu s'ar fi exprimat, față de partizanii săi, în chip foarte pesimist asupra viitorului fostelor Principate române [40].

Soarta acestor țări — ar fi zis el — a Principatelor, care nu se pot menține prin ele înseși, este a cădea sub dominațiunea unuia din cei doi mari și puternici vecini — Austriaci sau Ruși. Eventualitatea din urmă ar fi cea mai mare nenorocire, căci Rusia ar absorbi complet Principatele, nimicind însăși naționalitatea română. Sub Austria, dimpotrivă, naționalitatea nu numai că ar fi salvată, dar am avea și avantajul de a fi sub una și aceeași stăpânire cu Românii de peste munți.

Altceva nu mai știm. Poate că corespondențele particulare ale oamenilor politici ai vremii, corespondențe foarte prețioase pentru cunoașterea și lămurirea multor probleme ale vieții noastre publice din epoca Renașterii naționale, să ne aducă ceva nou cu privire la atitudinea lui M. Kogălniceanu dela retragerea sa din fruntea Ministerului său până după 11 Februarie 1866. Deocamdată însă, din ceea ce cunoaștem nu putem să afirmăm decât că, consecvent cuvântului dat Domnitorului, el a rămas, în tot acest timp, într'o pasivă și voită rezervă politică.

Dar, atunci, încă odată: *De ce învinsul dela 11 Februarie?* Răspunsul îl aflăm în discursurile politice în care el se rostește asupra evenimentelor de atunci, discursuri din care unele sunt, în această privință, adevărate pagine memorialistice. Și anume — învins al camarilei, al acelei camarile, care, după dânsul, a adus căderea lui Alexandru Ioan I [41]. Și iată ce fel și în ce sens: M. Kogălniceanu a fost sfetnic credincios și devotat al lui Cuza-Vodă în toate chestiunile despre care el avea convingerea că trebuesc neapărat rezolvite în interesul

organizării și consolidării Statului român. Aceasta însă fără a părăsi sau nesocoti principiile și instituțiunile fundamentale pe care trebuia să se așeze această organizare și consolidare — regimul constituțional-reprezentativ.

De aceea, el, care și-a asumat lovitura de Stat dela 2 Mai, pentru promovarea reformei rurale și modificarea regimului electoral, a fost împotriva celor ce l-au consiliat pe Domn să dea o nouă organizare, dictatorială, a Statului, luând însuși conducerea acestuia. Și cum între cei ce-l îndemnaseră mai stăruitor la aceasta erau oamenii sub influența nefastă a cărora se găsea Domnitorul și cari aveau în vedere, în primul loc, interesele și beneficiile ce înșiși le-ar putea avea și trage dintr'o asemenea schimbare, — M. Kogălniceanu a trebuit să poarte, cum am arătat, o continuă luptă împotriva lor, convins fiind că acești oameni duceau pe Cuza-Vodă la fatala cădere.

Dar, deși, purtată față de Domnitor cu menajamentele, pe care i le dădeau temperamentul său moderat și echilibrat, ca și educațiunea sa distinsă și aleasă, în lupta aceasta M. Kogălniceanu fu părăsit. — «Maurul își făcuse datoria, Maurul putea dar să plece» cum zicea însuși după aceea [42]. Lui îi urmă C. Bosianu, care nu se putu menține, iar acestuia Nic. Kretzulescu cu ai săi, ultimul guvern a lui Cuza-Vodă, care, prin incapacitatea și marile greșeli, l-a și pierdut. O spunc categoric M. Kogălniceanu și o confirmă cercetările istorice [43].

Negreșit, când afirma aceasta, el se gândea la împrejurarea că, dacă Domnul s'ar fi lăsat povățuit de adevărați patrioți și devotați sfetnici, n'ar fi ajuns aci. Iar între aceștia, în cea mai bună conștiință, avea dreptul să se considere, în primul loc, pe sine însuși, ca unul ce s'ar fi silit să împace lucrurile, să liniștească opoziția. Dacă ar fi izbutit, de sigur nu știa. El însă ar fi încercat-o. Răpus însă de Camarilă, n'a putut-o face. Cuza-Vodă nu avusese deci de cine să fie salvat.

Iată de ce M. Kogălniceanu se considera *învinsul dela 11 Februarie*. Faptul l-a recunoscut ulterior Domnul însuși, care, întâlnind odată pe fostul său sfetnic, la Viena, pe piața Graben-ului, i-a spus față de alți compatrioți: *Ești răzbunat! Căci n'ai căzut tu, am căzut eu* [44]. Declarația privea conce-

dierea, prin intriga curtizanilor, a omului care singur l-ar fi putut susține, cu autoritatea și prestigiul, cu devotamentul și talentul său, în contra tuturor celor ce — opoziție și camarilă — l-au dus pe Cuza-Vodă la abdicare.

Căci pe suverani, cum, cu drept cuvânt spunea M. Kogălniceanu, nu-i răstoarnă popoarele, ci miniștrii cei răi [45]. Așa a fost cu Alexandru Ioan I și așa a fost cu atâția alții a căror cădere o înregistrează istoria. Din nefericire însă, deși de aproape două mii de ani, se repetă mereu că *historia est magistra vitae*, totuși oamenii nu țin seama de învățămintele ei, ci merg, voit și nesocotit, cu pasiune și orbire, împotriva acestor învățăminte, chiar și atunci când sunt atât de apropiate de ei.

NOTELE LA TEXT

[1] M. Kogălniceanu, *Discurs rostit în şedinţele dela 5 şi 7 Decemvrie 1890* în Camera Deputaţilor, la discuţiunea asupra proiectului de răspuns la mesajul Regelui, Bucureşti 1891, p. 41.

[2] M. Kogălniceanu, *Desrobirea ţiganilor, oborîrea pronomiilor şi privilegiilor şi emanciparea ţăranilor*, în Analele Academiei Române, seria II, tom. XIII, Desbateri (1890—91), pp. 255 şi urm.

[3] Discursul dela nota 1, pp. 28—9.

[4] Intreaga această chestiune, a evoluţiei problemei agrare în Principatele Române, este expusă în cuvântarea lui M. Kogălniceanu, rostită la 25 Mai 1862, în Adunarea legislativă a României, cu ocaziunea desbaterilor asupra proiectului de lege pentru reforma rurală, desbateri retipărite, după « Monitorul Oficial », în *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, seria I, vol. II (Bucureşti 1907), pp. 404—724. Asemenea în cuvântarea lui dela nota 2. Ediţiunile ulterioare, foarte numeroase, ale acestor cuvântări, e de prisos a mai fi citate.

[5] După A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. I (Iaşi 1903), p. 87 — Ca să se vadă cât de restrictiv era regimul electoral al Convenţiunii, e suficient să se arate că un patriot luminat şi jertfitor ca C. Negri nu avea censul cerut să fie ales deputat. Aşa se face că el nu figurează pe lista membrilor Adunării elective a Moldovei care l-a ales pe Cuza-Vodă domnitor. Căci deşi i se dăduse, împotriva dispoziţiunilor legii, un mandat, el l-a refuzat.

[6] *Acte şi legiuiri privitoare la chestia ţărănească*, vol. cit., pp. 181—404, unde s'a retipărit proiectul de lege al Comisiunii Centrale cu toate desbaterile din sânul acestei Comisiuni şi din cele două Adunări legislative, asupra lui.

[7] Publicat de Anghel Demetriescu, în *Discursurile lui Barbu Catargiu*, Bucureşti 1886, pp. 270—73.

[8] Dorinţele partidei naţionale din Moldova, Iaşi 1848, punct 35, lit. *e* şi *Acte şi legiuiri*, vol. cit., pp. 8—152, cu desbaterile asupra problemei rurale în Divanul ad-hoc al Moldovei.

[9] M. Kogălniceanu, *Cuvânt contra Adresei*, rostit în Camera Deputaţilor, în şedinţa din 5/17 Iunie 1875, Bucureşti 1875, pp. 9—10.

[10] *Acte şi legiuiri*, vol. cit., pp. 210—12 şi 374—90 şi M. Kogălniceanu, *Apărarea Ministerului din 30 Aprilie 1860 înaintea Adunării elective din Iaşi*, rostită de M. Kogălniceanu în şedinţele din 15 şi 17 Februarie 1861, pp. 92—123.

[11] Cei doi adversari ţinură să-şi fixeze fiecare punctul de vedere şi să-şi precizeze atitudinea faţă de problema în discuţiune prin cuvântările ce rostiră cu această ocaziune: M. Kogălniceanu în şedinţele dela 25 Mai şi 1 Iunie, Barbu Catargiu, în şedinţele dela 29 Mai, 2, 4 şi 8 Iunie 1862, cuvântări publicate, după « Monitorul Oficial », în *Acte şi legiuri*, vol. cit., pp.404—724 şi în numeroase alte ediţiuni ulterioare ale acestor cuvântări.

[12] Concepţiunile şi ideile politice şi sociale ale lui Barbu Catargiu în chestiunea rurală ne sunt cunoscute nu atât din cuvântările de care e vorba la nota precedentă, cât din cele două broşuri ale sale, publicate în 1857 şi 1860. Prima, în limba franceză, în vederea Conferinţei dela Paris din 1858, a doua în limba română, în vederea desbaterii proiectului de lege rurală în Adunările elective din Iaşi şi Bucureşti (ambele retipărite

în *Acte și legiuiri*, seria I, vol. IV, București 1908, pp. 338—70 și 542—56). Căci în aceste broșuri și-a expus el, mai lămurit și sistematic, părerile asupra chestiunii.

[13] *Acte și legiuiri*, seria I, vol. III, pp. 234 și urm.

[14] Discursul dela n. 2, *l. c.*, p. 293.

[15] Chestiunea a fost expusă, pe bază de documente inedite, de d-l I. Hudiță, în studiul *Franța și Cuza-Vodă. Lovitura de Stat proiectată în 1863*, publicat în revista *Hrisoave*, n. 1 (1941), pp. 269 și urm.

[16] *Ibidem*, p. 361 și 371.

[17]) A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza-Vodă*, vol. I, pp. 264 și urm. (Coaliția monstruoasă) și M. Kogălniceanu, *Cuvânt în contra adresei, rostit în ședința Adunării generale a României din 9 Februarie 1863*, București 1863.

[18] Discursul de la nota precedentă, p. 66.

[19] Discursul dela nota 9, p. 9.

[20] Același discurs, pp. 9—10.

[21] Col. Iacovache la Războiu, Lud. Steege la Finanțe, Al. Papiu Ilarian la Justiție, N. Rosetti Bălănescu la Externe, D. Bolintineanu la Culte și P. Orbescu la Lucrări publice.

[22] Discursul dela nota 9, p. 10.

[23] Același discurs, p. 11.

[24] Desbaterile Adunării legislative pe anul 1863, și I. Hudiță, *l. c.*, p. 370.

[25] *Ibidem.*

[26] Discursul de la nota 9, p. 11.

[27] I. Hudiță, *o. c.*, pp. 371—75.

[28] Discursul dela nota 9, p. 11.

[29] I. Hudiță, *o. c.*, p. 368.

[30] In acest timp curtizanii, ascunși prin camerele Palatului așteptau rezultatul. Aflându-l, fură grozav de decepționați. Ieșind din toate părțile, ei nu se putură reține să arate Primului Ministru, care, din ordinul Domnului, se coborîse să contramandeze toate dispozițiunile luate, să-i arate, zic, toată revolta lor. Unul din invitați cuteză chiar a-i reproșa că dacă nu a avut curajul să întrebuințeze decretul de disolvare, trebuia să i-l fi dat lui pentru câteva minute numai. I se raspunse că curajul era de a ținea, nu de a întrebuința acel decret *M. Kogălniceanu*, același discurs, pp. 11—12.

Reconstituirea pregătirilor pentru lovitura de Stat proiectată la 30 Noemvrie 1863, s'a făcut după. M. Kogălniceanu, discursul citat, Dim. Bolintineanu, *Viața lui Cuza-Vodă*, București 1873, pp. 100 și urm. și *Memoriile lui Petre Orbescu*, publ. de George Budișteanu, în revista *Libertatea* a. III (1935), Nr. 3 și 5 (Februarie și Martie) sub titlul: *Trei Consilii de Coroană sub Cuza-Vodă.* Proiectul de scrisoare către Marchizul de Monstier, publ. de I. Hudiță, *o. c.*, pp. 419—21.

[31] Actele privitoare la lovitura de Stat dela 2 Mai și la legea rurală din 1864 în *Acte și legiuiri*, vol. III, pp. 233—1035 și la V. M. Kogălniceanu, *Acte relative la 2 Mai 1864*, cu o precuvântare de D. A. Sturdza, București 1894.

[32] Despre acest conflict, discursul dela nota 2, *o. c.*, pp. 295—96.

[33] Textul scris de mâna lui M. Kogălniceanu, în două redacțiuni, a doua definitiva, la V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, în facsimile.

[34] Discursul dela nota 9, *l. c.*

[35] Scrisoarea lui M. Kogălniceanu către N. Rosetti-Bălănescu din 4 Septemvrie 1864, la V. M. Kogălniceanu, *op. cit.*, pp. 81—83.

[36] *Ibidem*, pp. 86—7.

[37] *Desbaterile Adunării legislative a României pe 1864/65*, ședințele dela 23 și 25 Ianuarie 1865 (pp. 121 și urm.).

[38] M. Kogălniceanu, *Programa dela Mazar-Pașa*, cuvânt rostit în ședințele Camerei Deputaților din 26 și 27 Ianuarie 1883, București 1883, pp. 6 și urm. și Discursul dela nota 9, pp. 22—23.

[39] V. scrisoarea lui Baligot de Beyne, secretarul lui Cuza-Vodă către Bardeanu, locțiitorul lui C. Negri la Agenția din Constantinopol, București, $^{9}/_{21}$ Octomvrie 1865) asupra numirii și demisiei din Guvern a lui Gr. Bengescu, în care acuză pe

M. Kogălniceanu de intrigă în această penibilă afacere pentru Alexandru Ioan I. Arhiva lui Cuza-Vodă, la Academia Română, vol. VI, Nr. 4.862), p. 179—75.

[40] După originalul din Arhiva Curţii dela Viena, în copie la autorul acestei comunicari.

[41] Discursul dela nota 9, passim.

[42]) *Ibidem*, p. 13.

[43] *Ibidem*, pp. 13 şi 27.

[44] M. Kogălniceanu, *Chestiunea Universităţii de Iaşi înaintea Senatului.* Cuvinte rostite în şedinţele din 1, 2 şi 4 Februarie 1877. Bucureşti 1877, p. 4.

[45] Discursul dela nota 9, p. 27.

ÎNSEMNĂRILE DE CĂLĂTORIE ALE LUI NICOLAE SUŢU, 1839—1847

PUBLICATE DE

VICTOR SLĂVESCU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 3 Iulie 1942

Nicolae Suţu a fost, fără nicio îndoială, una din personalităţile cele mai remarcabile din prima jumătate a veacului trecut.

El a fost nu numai un distins gânditor şi scriitor economist, aşa cum am căutat să o dovedim într'o lucrare mai întinsă [1]), dar şi un om politic înzestrat cu reale însuşiri de bun administrator. In nenumăratele dregătorii ce a ocupat, în timpul domniei lui Mihai Sturdza şi a lui Grigore Ghica, el s'a dovedit, prin reformele împlinite, dar mai ales prin nenumăratele proiecte ce a alcătuit, a fi fost un spirit luminat şi cu vederi foarte înaintate pentru vremea sa, dornic fiind să ajute la ridicarea ţării şi la înlăturarea tuturor lipsurilor de care suferea atunci Moldova.

Niculae Suţu era şi un om de o întinsă şi variată cultură, după cum se poate uşor recunoaşte din numeroasele studii şi cercetări ce ne-a lăsat, şi din care numai cele cu caracter economic au fost de curând date în întregime la iveală.

Bogata şi interesanta arhivă de manuscrise ce ne-a rămas dela el precum şi « Memoriile » lăsate şi publicate mai de

[1]) Victor Slăvescu, *Vieaţa şi opera economistului Nicolae Suţu.* Bucureşti, 1941. Academia Română. Studii şi Cercetări, LVIII.

mult de Ion Bianu și D. A. Sturdza, în 1899, alcătuesc cea mai bună dovadă în această privință. Ar fi poate cazul ca această arhivă de manuscrise să fie studiată și de alți cercetători, juriști și istorici, spre a se pune în adevărată și desăvârșită lumină această proeminentă personalitate și sub alte înfățișări. Se vor putea astfel scoate la iveală și informațiuni foarte prețioase privind anumite împrejurări din Moldova primei jumătăți a secolului al XIX-lea, încă nu îndeajuns de cunoscute și studiate.

Cu prilejul cercetărilor întreprinse pentru cunoașterea operei economice al lui Nicolae Suțu, am găsit în două din volumele sale de manuscrise, aflate în păstrarea Academiei Române, și unele lucrări de un netăgăduit interes documentar. Este vorba de două însemnări de călătorie, scrise sub formă de epistole adresate unui prieten închipuit, în 1838 și 1847, redactate în limba franceză și rămase până astăzi inedite.

In 1839, Nicolae Suțu întreprinde o lungă călătorie în Apus, în tovărășia soției sale (născută Cantacuzino-Pașcanu) și unuia din copii, cu scopul de a merge mai întâi la Geneva, unde se găsea la studii un alt fiu al său, pe care urma să-l instaleze apoi la Paris, tot pentru continuarea studiilor.

Manuscrisul pare a fi incomplet, căci însemnările se termină în momentul când Suțu ajunge la Paris, fără a mai face vreo descriere a acestui oraș și fără a mai indica drumul de reîntoarcere în țară.

Notele de călătorie sunt redactate sub forma de 29 scrisori, cea dintâi, datată din Botoșani la 23 Mai/3 Iunie 1839, iar cea din urmă, datată din Paris la 3 Septemvrie 1839.

Din prima scrisoare Suțu face o prețioasă mărturisire de credință, asupra motivelor care l-au îmboldit să întreprindă o astfel de călătorie. In ea ni se desvăluește cât de puternică era aplecarea lui către cunoaștere și instrucție, într'o vreme când această aplecare nu era din cele mai răspândite.

Iată ce spunea Suțu către prietenul său imaginar:

« Tu sais, qu'après avoir quitté Constantinople à l'âge de vingt ans, un des rêves les plus attrayants de mon existence, fut de visiter les pays où la civilisation a poussé de profondes racines, où les lumières ont donné au pouvoir de l'industrie

une extension immense, où les principes de gouvernement ont dû répandre le bien-être dans toutes les classes de la société ».

« Brûlant, comme tout jeune homme, du désir d'apprendre et de m'éclairer, j'y employai des efforts qui, par leur impuissance, me faisaient aspirer avec une nouvelle ardeur, au bonheur de me trouver au milieu de ces contrées où les moyens de s'éclairer sont à la portée de tout le monde, où chaque pas est un progrès, chaque objet un monument, chaque observation une leçon ».

Numai un om ales, cu un spirit deschis asupra lumii înconjurătoare și dornic de o vieață mai ridicată în toate privințele, putea resimți astfel de imbolduri.

Suțu pornea în această lungă călătorie după ce timp de aproape 8 ani îndeplinise tot felul de dregătorii, în care muncise cu ardoare și pasiune. O spune singur și într'o formă deosebit de aleasă, mărturie de preocupări cu totul deosebite:

« Quand on a vu s'écouler huit années de sa vie dans un emploi laborieux aussi fatigant pour l'esprit qu'arride pour l'imagination, on aime encore à inspirer un air pur, à contempler un ciel bleu, à sentir les émanations d'un flot brisé asperger ses paupières et ses lèvres, on aime à se lancer dans un monde de mouvement, d'activité industrielle, où l'art a partout changé la face de la nature...».

De altfel, din însuși cuprinsul acestor însemnări de călătorie, reiese cu prisosință, nu numai cultura și pătrunderea lui spirituală, dar şi fireștile lui înclinări de prețuire și admirație nesfârșită pentru tot ce era manifestare mai înaltă a cugetului și simțirii omenești.

Suțu se dovedește un pasionat iubitor al naturii. Descrierile ce face asupra locurilor ce străbate sunt nu numai frumoase pagini de bună literatură, dar și inteligente interpretări ale unui înțelegător fin și pătrunzător. In aceeași măsură Suțu prețuește monumentele de arhitectură și operele de cultură, dovedind în același timp o nesfârșită iubire pentru muzica clasică, pe care o interpretează cu o neîntrecută pricepere și spirit critic. Citind aceste pagini, scrise de altfel într'o foarte bună limbă franceză, într'un stil simplu, dar

plin de pitoresc și de originalitate, oricine va putea înțelege că numai o personalitate superior înzestrată putea fi în stare să redea sub forma așa de puțin pretențioasă a unor scrisori către un prieten închipuit, impresiile culese dintr'o călătorie în Occidentul Europei.

Dar Suțu se dovedește în aceste însemnări de călătorie și un observator atent al tuturor realităților întâlnite în calea sa. La fiecare pas ochiul lui ager și iscoditor reține tot ce i se pare vrednic de luat în seamă. Observațiunile sale critice asupra celor văzute sunt totdeauna interesante. Foarte adeseori, spiritul lui este pornit să facă asemănări cu cele știute de el în Moldova și cele văzute în timpul călătoriei. In această privință sunt de un osebit interes observațiunile sale asupra Bucovinei în legătură cu regimul ei agrar precum și încercările făcute pentru a se alcătui anumite ramuri de industrie agricolă. Galiția reține în mod deosebit atențiunea lui Suțu, vădit impresionat de aspectul mizer al sătenilor polonezi, datorită regimului de iobăgie în care se găseau.

Provinciile austriace ce străbate sunt descrise de Suțu în amănunțime. La tot pasul abundă observațiuni cu privire la înfățișarea orașelor și locuitorilor lor, felul culturilor agricole, aspectul gospodăriilor, etc., etc.

Asupra Vienei el stărue îndelung. Ne dă interesante și amănunțite observațiuni asupra operelor arhitectonice, dar mai ales lungi expuneri asupra diferitelor manifestări muzicale la care asistă, din care reiese cât de mult aprecia și mai ales cât de temeinic cunoștea el tainele muzicii. Totdeodată Suțu stărue îndelung și asupra populațiunii, scoțând în relief psihologia, moravurile și diferitele obiceiuri ale Vienezilor, dovedindu-se odată mai mult un pătrunzător observator, plin de humor și de ironie, când bunul prilej se ivea.

Dela Viena, Suțu se îndreaptă spre Italia. Veneția îl impresionează adânc, mai ales pitoreasca ei așezare la țărmul mării. Prilej pentru el spre a mărturisi nesfârșita lui iubire pentru mare, de care rămăsese despărțit de când părăsise Constantinopolul copilăriei și adolescenței sale. «Y a-t-il rien de plus poétique que la mer, surtout quand depuis vingt ans on n'en a pas senti les émanations vivifiantes? Quelle ville peut

aspirer à la qualification de belle quand elle n'est pas embellie par la mer ? ».

In cinci lungi scrisori, el se ocupă numai de Veneţia, cu adevărată emoţiune şi adâncă admiraţie. Dragostea lui pentru mare apare la tot pasul, în descrieri de adevărată poezie: « Je savourai avec avidité le spectacle sublime de la mer, qu'une longue privation me rendait plus chère et les douces émanations qu' apportait la brise du soir: je ne les aurais point échangées contre tout ce qui peut flatter les sens sur la terre ». Totdeodată nu pierde din vedere să noteze şi unele observaţiuni în legătură cu vieaţa socială şi obiceiurile Veneţienilor, de un netăgăduit interes.

In alte câteva scrisori descrie Padova, Vicenza, Verona, Brescia reţinând tot ceea ce arta, pictura şi sculptura italiană îl atrage şi îl mişcă.

Ajuns la Milano, descrie în cele mai mici amănunţimi şi celelalte opere arhitectonice, exprimându-şi totuşi oarecare rezerve, dar preţuind în chip deosebit muzica dela « Scala ».

Şi în călătoria prin Italia, Suţu notează la tot pasul unele interesante observaţiuni în legătură cu felul de cultură al pământului dând preţioase ştiri asupra înfăţişării locuitorilor şi a satelor ce străbătea, notând tot felul de amănunţimi în legătură cu chipul cum se putea călători în acea vreme.

Din Italia, peste munţii Alpi, Suţu trece în Elveţia, rămânând vreme mai îndelungată la Geneva. Alte pagini pitoreşti şi bogate în tot felul de observaţiuni şi amănunte cu privire la vieaţa elveţiană. El descrie cu deosebire pe larg felul cum erau organizate şcoalele din Geneva.

Părăsind Geneva, el vizitează şi alte oraşe elveţiene: Fribourg, Berna, Basel, mărturisind o admiraţie fără margini pentru civilizaţia şi organizaţia elveţiană.

Insemnările sale se termină cu descrierea călătoriei ce întreprinde dela Basel până la Paris, mărturisind adânca sa desamăgire cu privire la aspectele satelor franceze din drumul ce parcurge şi pe care îl descrie în toate amănuntele. Jurnalul se încheie la 3 Septembrie 1839, în momentul ajungerii la Paris.

Numai citindu-se pagină cu pagină aceste prețioase însemnări de călătorie, scrise de Suțu în 1839, se va putea prețui cum se cuvine toată valoarea lor cu totul deosebită.

Prin bogata lor documentare, prin cuprinsul lor atât de variat și de interesant, prin stilul simplu și în același timp atât de fermecător în care sunt scrise, aceste note merită să fie scoase la iveală, căci învederează mai bine decât orice altă expunere, personalitatea atât de puțin comună a autorului lor. Scrise acum un veac de un oriental, care lua pentru prima oară contact cu occidentul civilizat, ele pot fi cetite și astăzi cu mare interes, căci atât observațiunile făcute cât și aprecierile rostite sunt dovada unui observator cu adevărat superior. Nefiind destinate tiparului, cel puțin în momentul când ele erau redactate, aceste însemnări ne apar ca o mărturie vie a unui spirit capabil să înțeleagă și să judece cu pătrundere și adâncime ceea ce era totuși atât de osebit de ceea ce văzuse Suțu până atunci.

Insemnările făcute cu prilejul călătoriei întreprinse la Odesa, în vara anului 1847, deși mai puțin interesante, nu sunt totuși lipsite de valoarea lor documentară. Se dau știri și amănunte pitorești asupra unor priveliști și orașe basarabene, făcându-se descrieri pline de umor și de ironie, în legătură cu cu unele peripeții de călătorie din acea vreme. Orașul Odesa este descris sub toate aspectele lui de acum un veac, aceste pagini nefiind lipsite astăzi de o neașteptată actualitate.

Ținând deci seama de interesul cu totul deosebit ce prezintă aceste însemnări de călătorie ale unei personalități atât de alese ca aceea a lui Nicolae Suțu, am socotit potrivit a le scoate din colbul uitării, punându-le la dispoziția tuturor acelora care se apropie cu emoțiunea cuvenită de tot ceeace reprezintă trecutul nostru.

I-ème LETTRE [1]

Bottochany, le 22 mai/3 juin 1839

à Mr. B.

Me voici tout à fait oisif et très disposé à te donner de mes nouvelles: « Car que faire en un gîte, à moins que l'on ne songe ».

Comment, en effet, puis-je mieux employer à Bottochany, par un mauvais temps, les longues heures qui me restent jusqu'au soir? Partis ce matin de Domnesty [2], nous comptions arriver, avant la fin du jour, à la frontière; mais une averse qui nous surprit près de Bottochany, et qui rendit le chemin très difficile, nous obligea de relâcher dans cette ville dès les 3 heures du soir. Je n'ai rien à t'apprendre sur notre court trajet de ce jour, mais je compte sur l'ennui et la solitude, qui, sans doute, me suggéreront quelques idées propres à former ma première lettre: je n'hésite donc pas à débuter à l'accomplissement de ma promesse, celle de t'écrire de tous les lieux où je m'arrêterai, et de te faire part des circonstances de mon voyage; je crois cependant essentiel de nous entendre dès à présent sur ce dernier point. Comme mon but est de me rendre à Genève et à Paris, après avoir parcouru la partie septentrionale de l'Italie, tu ne prétendras pas que je te donne des détails sur les contrées si connues que j'aurai visitées, ni même une description complète des monuments ou objets intéressants qui s'y trouvent. J'aurais mauvaise grâce à débiter ce que personne n'ignore, et à répéter ce qui est écrit dans tous les guides des voyageurs. Je me bornerai, par conséquent, à t'informer des particularités les plus saillantes de mon voyage, des impressions que j'aurai recueillies à l'aspect de lieux et d'objets tout nouveaux. J'y ajouterai les notions nécessaires, aux voyageurs novices comme moi, et celles qui pourraient être de quelque utilité à un pays tel que la Moldavie: me voilà donc lancé!

Tu sais, mon cher, qu'après avoir quitté Constantinople à l'âge de vingt ans, un des rêves les plus attrayants de mon existence, fut de visiter les pays où la civilisation a poussé de profondes racines, où les

---

[1]) Acad. Rom. *Msse rom.*, 1050, pp. 2-139.

[2]) Domneşti (jud. Iaşi) era moşia lui N. Şuţu, aparţinând soţiei sale, născută Cantacuzino-Paşcanu.

lumières ont donné au pouvoir de l'industrie une extension immense, où les principes de gouvernement ont dû répandre le bien-être dans toutes les classes de la société. Brûlant, comme tout jeune homme, du désir d'apprendre et de m'éclairer, j'y employai des efforts qui, par leur impuissance, me faisaient aspirer avec une nouvelle ardeur, au bonheur de me trouver au milieu de ces contrées où les moyens de s'éclairer sont à la portée de tout le monde, où chaque pas est un progrès, chaque objet un monument, chaque observation une leçon.

Mais, à l'âge de 40 ans, quand les illusions ont disparu, quand l'homme, désespérant de ce bonheur idéal qui charme une partie minime de sa courte existence, a abandonné ses rêves enchanteurs pour se livrer aux besoins de sa famille, à la vie positive, à cette vie de monotonie et de désenchantement, l'ardeur de ses vœux a dû se refroidir, l'espoir d'un mieux imaginaire, d'un mieux idéal a dû s'engloutir sous l'expérience glaciale de la réalité. Il y a cependant des circonstances que j'ai lieu de qualifier comme heureuses, puisqu'elles ne m'ont pas sevré entièrement de ce sentiment. Quand on est né sous un beau ciel et sur les bords de la mer, qu'on s'en est trouvé séparé depuis de longues années; quand on a passé du climat le plus doux sous l'influence d'un climat inhospitalier; quand on a vu s'écouler huit années de sa vie dans un emploi laborieux, aussi fatigant pour l'esprit qu'aride pour l'imagination, on aime encore à respirer un air pur, à contempler un ciel bleu, à sentir les émanations d'un flot brisé asperger ses paupières et ses lèvres, on aime à se lancer dans un monde de mouvement, d'activité industrielle, où l'art a partout changé la face de la nature, ou bien l'a reproduite avec tant de fidélité et de luxe; on aime à sentir son cœur s'épanouir déjà à l'espoir de se trouver en face des monuments qui ont vu César, en présence des rochers qui ont contemplé Anibal et Napoléon, ou de savourer dans un théâtre la délicieuse harmonie de Bellini et de Donizetti.

Aux battements de cœur que la seule pensée m'en fait éprouver, je crains plutôt que mes illusions ne se soient pas encore bien dissipées, je crains que je ne sois taxé de trop d'ardeur, à l'instar de ce voyageur qui, abordant aux rives de la Grèce avec le sentiment d'admiration que l'histoire de ce pays célèbre lui a inculqué, a commencé à ramasser tous les cailloux qui s'offraient sur son passage. Mais voilà qu'on m'interrompt pour souper: l'heure s'est écoulée insensiblement: ne t'ai-je pas dit que l'ennui me fournirait assez d'idées pour former une lettre? En vérité, l'ennui comme puissance motrice de l'imagination, ne serait pas un moyen à dédaigner, et pour peu qu'on y mette un esprit de système, on pourrait facilement prouver dans un traité en deux volumes, que l'ennui est le principe de toute science. Je souhaite que cette lettre te soit aussi agréable à la lecture, qu'elle me l'a été à l'écrire. Adieu! le temps s'éclaircit et nous promet une belle journée pour demain.

II. LETTRE.

Zernowitz, le 23 mai 4 juin (1839).

Je te donnai de mes nouvelles de Bottochany où nous fûmes contraints de passer la nuit, et bien nous en prit, car, ce matin, à une heure de la ville, le sol était encore tellement imprégné de la pluie de la veille, que nos dix chevaux s'arrêtèrent tout court au beau milieu de la petite montée de Coucouréni; ni les cris enragés, ni les gesticulations télégraphiques des postillons, ne purent les empêcher de reculer au lieu d'avancer. Il est heureux qu'en cet endroit difficile on ait déjà pratiqué une très bonne chaussée, qui va bientôt être ouverte aux voyageurs. Cependant, grâce à deux sloujitors qui ont cru prudent de nous accompagner jusque là à cheval, au bout de quelques minutes, nous eûmes à notre disposition des bœufs, et plusieurs gens qui nous aidèrent à franchir le pas. Ce retard nous donna le temps d'admirer le coup d'œil agréable, dont on jouit à la hauteur où nous nous trouvions, et surtout près du village de Caliéni. Nous parcourûmes avec rapidité la belle vallée du Sereth, qui conduit à Mihăileni, offrant à chaque pas des sites pittoresques, des villages populeux, une riche végétation et une nature très animée.

Arrivés à 11 heures du matin à Mihăileni, nous nous hâtâmes de passer la frontière, afin de devancer l'heure à laquelle elle est impitoyablement fermée pour tout le monde: cette heure est de midi à 3 heures. On nous conduisit dans une cour étroite, contenant deux bâtisses en planches; c'était le fumigatoire. Le médecin ne tarda pas à nous y joindre; il se plaça d'un air doctoral sur un banc accolé à la muraille, et commença à nous interroger, de l'air d'un homme qui a l'expérience de ses devoirs, et qui n'a jamais su autre chose, sur les détails de notre bagage. Il a fallu lui dire de combien d'habits, de pièces de linge et de colifichets il se composait, si nous avions des armes, des lettres, des confitures, de la vaisselle, du tabac et des oranges. Il se fit ouvrir une caisse qui contenait quelques pièces d'argenterie à notre usage, les fit peser, puis, il dicta à un écrivain: *Schreiben Sie 150 stuecke Leinwand.* En vain lui observai-je que le nombre n'y faisait rien. Je tâchai avec aussi peu de fruit de pénétrer quel en serait le résultat, si au lieu de 150 pièces il y en avait 155, mais tel fut l'impassible silence du docteur, que je ne pus concevoir le motif ni le but de cet interrogatoire et de cet inventaire. Il continua de dicter, jusqu'à ce que l'impatience m'ait suggéré le moyen de faire cesser cette scène ennuyante; ensuite, il se retira pour aller coucher sur le papier les précieux renseignements qu'il avait recueillis. Cette cérémonie terminée, on attela les chevaux que nous avions fait venir de la station de Sereth, et je croyais nos tribulations terminées; mais il fallut s'arrêter à la douane proprement dite. L'employé qui y était préposé se trouvait avec sa chère moitié, occupé à dîner. Nous entrâmes chez lui, ma femme et moi; il eut l'insigne bonté de quitter son dîner et de s'occuper de nos affaires. Cet employé eut en effet pour

nous une complaisance qu'on ne trouve pas ordinairement chez les individus de son espèce et de son état; il était polonais, ainsi que sa femme. J'aurais désiré conserver son nom dans ma mémoire, mais il m'a été impossible de me le rappeler. Au reste, je me souviens avoir entendu dire à un Allemand, que pour trouver un nom polonais, il suffisait d'éternuer et d'y ajouter un *sky;* libre à toi, mon cher, d'employer ce procédé si tu as la curiosité d'apprendre le nom de mon ami le douanier. Quoiqu'il en soit, sur nos sollicitations, ce digne homme procéda à l'accomplissement de ses devoirs, en nous répétant qu'il sacrifiait pour nous l'heure de son repas. Il a fallu peser le tabac, payer un droit de 10 fl., pour 5 livres qu'on m'a permis d'introduire, signer quelques déclarations et faire viser le passeport. Ainsi, malgré la complaisance du douanier et quoique nos effets n'aient été ni fumigués, ni visités, ce ne fut qu'au bout de deux heures et demie d'attente que nous pûmes être quittes et nous mettre en route. On attela six chevaux à notre voiture, malgré le règlement qui ne permet ce nombre que pour les plus lourds équipages et pour un poids de 8 quintaux. Le *maximum*, pour les équipages de second ordre, n'est que de quatre chevaux pour 8 quintaux. Nous payâmes donc pour la première station seulement 31 tzw. et demie, à la deuxième, on a bien voulu ne nous donner que quatre chevaux et ne nous faire payer que 18 tzw [1]). Pour éviter d'être à la merci de ces gens qui spéculent sur l'impatience et les besoins irrémédiables du voyageur, le meilleur moyen de se rendre de la frontière à Tzernovitz, serait de se prémunir du véhicule nécessaire, soit qu'on y emploie des chevaux particuliers, soit qu'on en loue d'avance à Bottochany. Il serait même plus profitable d'en louer jusqu'à Lemberg. Le chemin de poste de Tzernovitz à Lemberg, sur 15 relais contient 22 postes, savoir 44 milles de distance, ou 44 heures de marche. Pour y arriver le troisième jour, il faut voyager jour et nuit; le chemin latéral compte 18 heures de moins, ainsi dans le même intervalle on peut arriver à Lemberg en s'arrêtant la nuit, et en épargnant au moins la moitié des frais.

Nous arrivâmes à Tzernovitz avant la fin du jour. J'ai trouvé la ville en progrès depuis 1827, époque à laquelle je l'avais quittée. On y a fait un jardin public assez joli, mais trop vaste en proportion de la grandeur de la ville, pour qu'il puisse être bien entretenu, aussi, l'avons-nous trouvé dans un état de négligence sensible.

III-ème LETTRE

Tzernovitz, le 24 mai.

Nous voici installés pour aujourd'hui chez le B. de... [2]), hôte officieux des voyageurs de notre pays. Nous employâmes la journée à

---

[1]) Zwanziger.

[2]) Nu cumva se vorbeşte de Baronul Hurmuzacki, care întreţinea cele mai strânse legături cu personalităţile de seamă din Moldova?

régler notre voyage et à faire nos provisions. Tout bien calculé, nous nous décidons pour le chemin de traverse, à plus forte raison qu'on nous le dépeint comme plus agréable; nous avons déjà un voiturier avec 4 bons chevaux pour 13 ducats. La poste nous aurait coûté au moins le double; tu peux t'en convaincre par le relevé ci-après:

Marcheroute
de *Tzernowitz* à *Lemberg.*

		Postes	
de *Tzernowitz* à	Sniatyn	2	3/8
»	Zablotow	1	1/2
»	Kolomeja	1	1/2
»	Lanezyn	1	5/8
»	Nadvorna	1	1/2
»	Bohorodzan	1	1/2
»	Stanislau	1	1/4
»	Bednaros	1	1/4
»	Kalusz	1	»
»	Dolina	1	3/4
»	Bolechow	1	»
»	Stroji	1	1/2
»	Mikolaew	2	1/8
»	Derewatz	1	1/8
»	Lemberg	1	1/4

J'avais grande envie de recueillir quelques notions sur l'état industriel de la Bukovine, qui doit intéresser éminemment la Moldavie, par les relations commerciales qu'elle entretient avec ce pays, mais la brièveté du temps ne m'a pas permis de le faire d'une manière exacte. La Bukovine est riche en produits territoriaux: ce sont les débouchés qui lui manquent. Pour que les prix se soutiennent tant soit peu, il faut que les pays environnants soient affligés de la disette. Aussi y a-t-il presque toujours encombrement et stagnation du commerce, circonstances nécessairement contraires au développement de l'industrie et à l'accroissement des richesses. Pour obvier à cet inconvénient, on se livre comme chez nous, à la fabrication de l'eau-de-vie. Cette ressource s'affaiblit elle-même de jour en jour depuis qu'elle a été frappée d'un droit exorbitant; on m'a cité, comme une preuve de la détresse des agriculteurs, une vente d'eau-de-vie faite, il y a peu de temps, à 3 Zwanzigs la vedre [1]), bien qu'on ait prélevé 1 et 1/2 zwanz. de taxe pour la fabrication. Tu peux donc juger si un fermier, qui est obligé de vendre la vedre d'eau-de-vie pour un zwanzig et demi, est capable de payer le montant du bail et de faire les frais de l'exploitation. A ces conjonctures déjà trop malheureuses en est venue se joindre une autre: l'ad-

[1]) *Vadra,* unitate de capacitate.

ministration a, dans les derniers temps, établi une diminution du travail obligatoire des villageois, et l'a favorisée de fait par des moyens qui sont devenus fatals aux propriétaires. C'est là une circonstance qui pourrait, par parenthèse, occasionner la transmigration de nos paysans, et, si je ne me trompe, les émigrations qui avaient lieu, de temps en temps, de la Bukovine en Moldavie, ont déjà commencé à s'opérer en sens inverse; si le gouvernement autrichien s'est proposé cette fin on y trouverait au moins un but qui justifierait les moyens employés. Cependant les propriétaires de la Bukovine sont désolés de cet état de choses, qu'ils espèrent, par leurs représentations, parvenir à modifier. Il y en a qui ont essayé d'établir des fabriques de sucre, mais un malheur, arrivé à un propriétaire, dont la fabrique a été incendiée, après lui avoir couté plus de 50 m. fl. ou 10 m. ducats répandit le découragement. On m'a, du reste, assuré, que plusieurs autres fabriques de sucre, établies en Galicie, ne rapportaient pas en raison du capital qu'on y employait; qu'en conséquence, cette industrie naissante languissait et allait dépérir. Ce résultat m'a paru conforme à l'idée que j'avais hasardée dans mon *Aperçu sur l'état industriel de la Moldavie* [1]), en déconseillant aux producteurs moldaves l'entreprise de la fabrication du sucre. Quant aux mauvais succès de cette entreprise en Bukovine, je n'ai pu exactement m'assurer s'il provenait d'une trop grande *élévation* des frais d'établissement et de production, ou de ce que le sucre exotique n'était pas convenablement taxé. Quoiqu'il en soit, cet exemple doit nous servir d'avertissement pour ne pas hasarder de gros capitaux dans une spéculation ruineuse, et nous contenter de notre sucre importé, moyennant un droit de 3 °₀. En revanche, les établissements de mérinos prospèrent en Bukovine. Cette industrie s'y développe de jour en jour par les profits assurés qu'elle présente. Le quintal de laine se vend actuellement jusqu'à 106 fl. ou à peu près 23 ducats. Cela devrait encourager nos plus modiques capitalistes à entreprendre une industrie qui exige si peu de frais et qui peut réussir si facilement dans nos belles prairies. Je suis sûr de ne pas t'ennuyer en te parlant d'industrie, sans cela j'aurais supprimé ma lettre; mais, comme je sais que c'est un sujet auquel tu te plais, je ne manquerai pas de te communiquer les notions industrielles qu'il me sera possible de recueillir en passant, en tant qu'elles peuvent s'adapter à notre genre et à notre état d'exploitation. Adieu, ma prochaine lettre sera datée de Lemberg.

IV-ème LETTRE

Lemberg, le 28 mai.

Bien qu'en partie nous ayons eu des velléités de repentir pour n'avoir pas pris la poste, mais une fois arrivés sains et saufs à Lemberg, je suis

[1]) Cea dintâi lucrare, cu caracter economic, publicată de N. Suţu, în 1838. Vezi: Victor Slăvescu, *Vieaţa şi opera economistului Nicolae Suţu*. Bucureşti, 1941. Academia Română. Studii şi Cercetări.

très content d'avoir suivi le chemin latéral. La beauté des sites, la richesse des paysages nous a amplement dédommagés de la peine que nous avons eue à traverser quelques heures de chemin impraticable. De Zernovitz à Zalistzik, et surtout de cette dernière ville à Jagolnitza, la chaussée est excellente; elle a même cela de particulier que les montées et les descentes y sont imperceptibles par le soin qu'on a eu de les effacer p. a. d. en relevant la chaussée de plusieures toises partout où le terrain inclinait sensiblement. Ces sortes de terrassements sont toujours bordés de parapets. Après avoir passé le Dniester, qui sépare la Gallicie de la Bukovine, nous nous arrêtâmes comme de rigueur à Zalitzik, et je visitai pour la deuxième fois le beau jardin du Baron Branisky. Nous nous reposâmes quelque temps sous ses frais ombrages en admirant la beauté de ces décorations dont la nature a fait à moitié les frais avec l'art. Ayant quitté ce lieu charmant à 5 heures nous nous rendîmes à 9 heures du soir à Jagolnitza. Aussitôt qu'on a passé le Dniester, le sol change d'aspect: l'horizon se développe, la nature s'embellit, les champs deviennent riches et riants, et plus on s'éloigne de la chaîne des Carpathes qui n'est pas loin de Zernowitz, plus l'âpreté du sol montagneux se change en collines et en prairies délicieuses. Des côteaux verdoyants remplacent ces masses de montagnes qui pèsent sur le regard fatigué; au lieu des sapins nus et mornes, ce sont des bois touffus de tilleuls, de hêtres, de bouleaux, tapissés d'une verte pelouse et arrosés de limpides ruisseaux. Plus on avance, plus la beauté du pays frappe les regards. A Jagolnitza nous trouvâmes une auberge allemande, basse et traversée par l'écurie, comme toutes celles situées le long du chemin jusqu'à Lemberg. On peut s'y procurer une chambre passable, mais dans les grandes villes comme celle de Brzezan et Psemissel on est sûr de trouver un gîte et un repas confortables.

A partir de Jagolnitza la chaussée est interrompue et on ne la retrouve qu'à Pothaïce. Ce chemin de traverse est en assez mauvais état; mais il est remarquable par les beautés variées qu'il étale aux yeux du voyageur. J'aurais conseillé à tout amateur d'impressions champêtres de le suivre, mais je dois le prévenir de ne pas s'y aventurer quand il a plu: le terrain est si mauvais qu'il devient dès lors impraticable.

Surpris, en effet, par une pluie fine et pénétrante, nous n'avons pu avancer qu'au petit pas, et encore étions-nous menacés de verser à chaque instant. On ne saurait s'empêcher de s'arrêter pour contempler le beau village de Prebouchowca, entouré d'une vaste enceinte de bois d'un aspect charmant, enrichi d'abondantes cultures, embelli de jardins et jouissant d'une situation des plus pittoresques. Plus loin, c'est le village non moins beau de Zeliona, ensuite les deux villages contigus de Peklikitz et de Cordobanioka sur la Strepka, occupant une étendue d'une lieue, et devant, d'après ce que j'ai pu en juger, contenir plus de deux mille habitants; un château et un jardin, que la rivière embrasse, termine le dernier de ces villages en face du versant d'une montagne richement boisée. Ces scènes se succèdent jusqu'à Lemberg, animées

par les plantations et les allées de peupliers dont on a eu soin d'entourer les châteaux, les bâtisses accessoires et jusqu'aux chemins qui conduisent aux usines, ce qui produit le meilleur effet. En définitive, je suis enchanté du pays que j'ai parcouru. Je conseille au voyageur pour qui les agréments de la nature ne sont pas indifférents, de s'arrêter un moment avant d'entrer à Lemberg, savoir après avoir dépassé le village de Vilinik: de gravir à pied le sommet de la montagne de sable qui s'élève devant lui en pain de sucre, toute couverte de bouleaux, de se tourner ensuite vers le côté qu'il a parcouru: un beau spectacle se déroulera devant ses regards; c'est un vaste demi-cercle de côteaux renfermant une vallée immense, parsemée de villages boisés, de plantations variées et de ruisseaux qui serpentent en tout sens.

En voilà assez sur l'aspect des lieux. Ils désignent suffisamment que les propriétaires de ces belles terres possèdent ou ont possédé de grandes richesses. En revanche, les paysans ont l'aspect le plus misérable; leur habillement, réduit aux proportions les plus économiques, consiste en une chemise et des caleçons grossiers et en un chapeau de paille; ni chaussure, ni aucun autre accessoire ne vient le varier, si ce n'est une sorte de manteau en gros feutre pour toutes les saisons. Cet état décèle les effets du régime du servage; les paysans n'ont, en effet, pour eux que deux jours par semaine — tout le reste est pour le propriétaire. Ce n'est pas sans doute un peuple abruti à ce point qui aurait été capable de retarder la décadence et le démembrement de sa patrie.

Les Juifs pullulent en Gallicie; on en rencontre partout et l'on est heureux quand on peut s'en passer. Cependant, je l'avouerai, j'étais tellement prévenu contre la Gallicie, qu'on me représentait comme un désert, comme un cloaque peuplé de Juifs, que je n'ai pas trouvé le diable aussi noir que je l'avais cru. Un voyageur peut être sûr d'avoir partout un gîte assez satisfaisant et de quoi se nourrir. Je ne terminerai pas cette lettre sans te parler de ce que la culture dans cette contrée offre de remarquable. D'abord les plantations de maïs, de plus en plus rares, finissent par cesser tout à fait. Il en est de même des prairies naturelles. Par contre, on voit l'usage des amendements et des engrais, ainsi que la culture du trèfle incarnat, devenir plus fréquents. Pour le reste, c'est principalement du seigle, et en second lieu du froment, des pommes de terre, du lin, etc. La première récolte du trèfle avait lieu à cette époque: mais, ce qui frappe surtout les yeux, c'est le genre de labour généralement employé pour toutes les cultures. Au lieu d'une surface unie, ce sont des lanières de 3 ou 4 pieds de largeur, bombées vers le milieu et offrant latéralement des tranchées pour l'écoulement des eaux. La régularité parallèle et les croisements variés de cette culture offre un aspect très agréable, surtout lorsque l'œil embrasse une étendue de champs considérable. Cette particularité tient à la nature argileuse du sol, qui oblige de procurer un facile écoulement aux eaux des pluies, très fréquentes dans ces contrées. Aussi les prairies naturelles nourrissent-elles en grande partie des plantes aquatiques: mais comme

elles se trouvaient précisément en floraison, ellès étaient si diversement émaillées de belles couleurs, que je ne cessais de les contempler.

Le retard que nous éprouvâmes à cause du mauvais état du chemin, fit que nous n'arrivâmes à Lemberg que ce matin à 10 heures. Nous comptons y passer 24 heures pour faire nos dispositions de voyage.

V-e LETTRE

Lemberg, le 29 mai.

Nous venons de passer 24 heures dans l'hôtel de Russie. A peine y trouvâmes-nous une place. A cette époque, ainsi que dans le mois de septembre, Lemberg est un point de réunion de tous les bailleurs et fermiers qui s'y donnent rendez-vous pour procéder au fermage des terres et s'entendre sur leurs intérêts. J'ai profité du loisir qui me restait pour parcourir la cité. Lemberg est la première ville qu'on rencontre dans le goût européen. Elle a de grandes maisons, de belles places, des rues larges et pavées; un hôtel de ville assez considérable, des plantations qui forment une promenade sur la place publique, enfin un vaste théâtre en construction, aux frais d'un riche polonais, le c. Skarbek, qui a légué sa fortune à la formation d'un institut. La ville de Lemberg contient 75 mille habitants, y compris une garnison de 5 mille hommes. Les employés y sont en général autrichiens; on ne se fie pas trop aux indigènes; ceux-ci passent le temps en seigneurs, se partageant entre la campagne et la ville, se livrant aux plaisirs, aux amusements et au jeu; de cette manière il est naturel que leurs fortunes, entamées déjà légalement par chaque transfert, s'amoindrissent de jour en jour et finissent par passer en d'autres mains. Je ne veux pas manquer de te faire part d'une anecdote qui m'a beaucoup frappé; je te préviens que mon intention n'est point de reprocher au Gouvernement autrichien un acte dont on voit souvent des exemples dans tous les États qui se trouvent dans le même cas, quel que soit leur droit public, mais de signaler une de ces circonstances fortuites qui influent quelquefois sur notre existence entière pour l'embellir ou l'envenimer irrémédiablement.

La comtesse de... habitait sa campagne avec son jeune fils âgé de 15 à 16 ans, dont l'éducation l'occupait exclusivement; soit par un malentendu ou une erreur inexplicable, soit sur des indices qui ne pouvaient nullement se rapporter à un enfant de l'âge du jeune comte, son nom fut enveloppé dans une liste de suspicion, à une époque où des menées secrètes avaient donné lieu à la police de faire les investigations les plus minutieuses.

Un jour que le jeune comte, assisté de son gouverneur se jouait avec d'autres enfants de son âge, sur une place en face de sa maison de campagne, se présentent en voiture 16 gendarmes, entourent l'enfant, et l'enlèvent avant même que le gouverneur ait eu le temps de s'expliquer et d'apprendre autre chose si ce n'est qu'ils agissaient ainsi par ordre supérieur. Le bruit de cet enlèvement parvenu à la mère de l'enfant,

celle-ci accourt éplorée, mais son fils est déjà bien loin. Elle n'a rien de si pressé que de prendre la poste, et d'aller à la piste des gendarmes. Arrivée à Lemberg, elle apprend que son fils est mis au secret; toutes ses sollicitations pour qu'il lui fût permis de le voir, sont infructeuses. Cependant le temps s'écoule, des procès-verbaux sont dressés, des rapports se succèdent au gouvernement supérieur, enfin — au bout de trois ans — le Cte de... est déclaré innocent et rendu à sa mère.

Quels sentiments oppressaient l'âme de cette mère, à qui l'on rend un homme au lieu d'un enfant, à qui la physionomie de son fils n'est plus connue ! De quelles pensées cruelles était-elle assiégée, en réfléchissant que les meilleures années de cet enfant chéri se sont passées dans l'isolement et l'abrutissement de la prison, que son éducation fut manquée, toute son existence compromise; que toute sa vie a subi une autre direction, une autre destinée !

Je t'assure que cette anecdote m'a fait une grande impression: c'est la seule raison qui m'a engagé à la consigner ici.

Qui dit hôtel de Russie, ne saurait passer sous silence le nom d'Adolphe. Adolphe est un domestique de place, français de nation, ayant l'expérience de son état et l'habileté de faire agréer ses services. Il se présente, il se recommande, il se met sous vos ordres; vous croyez n'avoir pas besoin de lui, vous le remerciez: erreur ! au bout de quelque temps, il faudra bien vous convaincre que vous ne sauriez vous en passer. C'est ce qui nous arriva. Dès lors, plus de difficulté insoluble pour le voyageur, plus d'impossibilité sérieuse; tout lui sourit, tout lui réussit à la minute. Notre plus importante affaire à Lemberg était de régler tout ce qui avait rapport au voyage que nous devions continuer en poste. On se tromperait fort si l'on se contentait d'envoyer quérir des chevaux pour se mettre en route; on s'exposerait par là à être pris au dépourvu à chaque station, à débourser sans être sûr de l'exactitude du compte, et sans prévoir le montant de ses dépenses. Pour obvier à cet inconvénient, on demande à la poste une marcheroute, où chaque station est indiquée avec le tarif de la poste en regard, soit pour les chevaux et le pourboire, soit pour le garçon d'écurie et le graissage. Muni d'un pareil régulateur, le voyageur connaît d'avance toutes les dépenses et n'a que la peine de délier la bourse pour payer sans réplique. Cette commodité est d'une grande importance surtout pendant la nuit. On nous a assurés que par suite de nombreuses plaintes adressées à Vienne par les voyageurs, le service des postes a été réglé de manière à leur épargner les retards et les chicanes. Malgré cela, nous avons pris la précaution surrérogatoire d'envoyer un *Laufzettel* ou préavis qui ne coûte qu'une bagatelle: moyennant cet expédient on est sûr de trouver les chevaux tout prêts, et de ne pas s'arrêter plus de 5 minutes à chaque station. Mais, dès que les dispositions comprises dans le Laufzettel ont été interverties il ne saurait plus servir. Je joins ici le tarif de la poste de Lemberg à Vienne. Nos trois chevaux sont déjà attelés, adieu, je ne t'écrirai plus qu'après mon arrivée à Vienne.

Marcheroute
de *Lemberg* à *Vienne*,

de Lemberg à	Bartastow	I	
	Grodek	I	
	Wisrnia	I	1/2
	Mosciska	I	
	Czechinie	I	
	Przemysl	I	
	Radymno	I	1/2
	Jaroslaw	I	
	Przevowsk	I	
	Lancŭs	I	1/2
	Rzeszow	I	
	Gorarobczyski	I	1/2
	Dembica	I	1/2
	Pilsno	I	
	Tarnow	I	1 2
	Moynicz	I	
	Poresko	I	
	Bochnia	I	
	Gdow	I	1/4
	Myslenicŭ	I	1/2
	Sdebnik	I	
	Wadowice	I	1/2
	Kenty	I	1/2
	Bielitz	I	1/2
	Skotschan	I	1/2
	Teschen	I	
	Friedch	I	1 2
	Freyberg	I	
	Neutieschen	I	
	Weisskirchen	I	1 2
	Augenzd	I	1 2
	Olmütz	I	1/4
	Prossnitz	I	1/4
	Wischan	I	1 2
	Poscritz	I	1 3
	Brünn	I	
	Raigern	I	
	Pohslitz	I	
	Nicolsburg	I	1 2
	Poysdorf	I	
	Wilfersdorf	I	
	Gaunersdorf	I	
	Wolkelsdorf	I	
	Stamersdorf	I	
	Wien	I	
	Total	53	1 4

VI-ème LETTRE

Vienne, le 3/15 juin.

Nous venons d'arriver à Vienne après une marche de 5 jours et demi et de 4 nuits, pendant laquelle nous ne nous arrêtâmes sérieusement qu'à Bielitz. Je me bornerai, dans cette lettre, à te donner une esquisse rapide du pays que nous avons parcouru; mais, avant tout, il faut te parler de notre manière de voyager. Pendant tout le jour, nous ne faisions aucune halte; nos provisions de bouche suffisaient pour en imposer à notre appétit, et nous faire croire que nous avions dîné. Au coucher du soleil, nous nous arrêtions à la première auberge qui se présentait, pour nous régaler d'un rôti après quoi nous prenions nos dispositions de nuit. Il y a des gens pour qui le mouvement de la voiture est un bercement propice au sommeil; pour moi qui, de ma vie, ne me suis endormi en voyage, je croyais, que je ne m'y ferais jamais. Aussi, la première nuit a-t-elle été intolérable. Le lendemain je m'en trouvais extrêmement fatigué et à force de lassitude il a bien fallu sommeiller. Mais ce sommeil dans lequel on a les membres engourdis par les positions fortuites que le mouvement de la voiture fait prendre au corps, ce sommeil entrecoupé par les haltes qu'on est obligé de faire, soit pour le changement des chevaux, soit pour les nombreux péages des ponts et des chaussées, n'a rien de restaurant. Figure-toi un peu une de ces scènes nocturnes: à peine le sommeil vous surprend que la voiture s'arrête. Cette brusque cessation du mouvement et le cor du postillon vous réveillent ou plutôt vous font ouvrir les yeux sommeillants à un degré suffisant, pour voir se présenter un Juif ou un manant quelconque, moitié endormi, moitié habillé, ayant une main entre la chemise et l'épaule, occupé à y chasser des insectes importuns, et de l'autre tenant une chandelle allumée, qu'il vous fourre sous le nez, ce qui vous fait faire une grimace effroyable. Si quelque homme de sang-froid pouvait être témoin de cette scène, il aurait trouvé, dans les mines respectives du Juif et du voyageur de quoi composer une caricature des plus comiques. En attendant un silence solennel succède à ce premier moment: le Juif et le voyageur tâchent de se remettre et de se découvrir l'un l'autre à la lueur éblouissante de la lumière; de là, deuxième tableau: froncement prodigieux des sourcils, crispation convulsive des nerfs faciaux, prolongement sensible du nez, mouvement ascensionnel de la lèvre supérieure et entrebâillement de la bouche. Enfin, on vous demande d'une voix rauque quelques kraytzer de Wegmanth, ou de Brückemanth, vous payez, et la voiture se remet en marche. Tout cela ne manquait pas de m'être sensible, d'autant plus que toutes mes petites habitudes (et tu sais bien comme j'y tiens) étaient froissées. Pas un verre d'eau, soit pour boire, soit pour se laver les yeux ou se rincer la bouche; pas moyen de fumer ou d'avoir à propos une tasse de café. Aussi, mets-je au nombre de mes instants de bonheur les quelques minutes pendant lesquelles nous nous arrêtions entre les 7 et 8

heures du matin, pour nous laver et prendre le café. Cette opération me remettait pour toute la journée.

J'ai été plus content que je ne l'avais cru de la poste d'Autriche. Je t'ai parlé dans ma précédente de la précaution que nous avions prise de nous faire précéder d'un Laufzettel; nous nous étions alors proposé de coucher deux nuits à Tarnow et à Teschen. Cette disposition fut intervertie; nous ne nous arrêtâmes qu'une nuit à Bielitz, et le Laufzettel fut dès lors inutile. Cependant nulle part, soit de jour, soit de nuit, nous n'avons éprouvé le moindre retard. Les postillons n'arrêtent jamais avant d'arriver à la station; ils vont ordinairement assez vite, et quand ils se décident à mettre les chevaux au grand trot, ce qui est rare, — à vrai dire le galop de nos chevaux moldaves ne les surpasserait pas, — d'ailleurs le degré de générosité du voyageur est un levier très efficace pour accélérer la marche. Mais, dès qu'il y avait à gravir une montagne, quelque imperceptible que fût la pente, les chevaux étaient mis au petit pas, le postillon quittait la selle, et quelquefois restait de beaucoup en arrière, vaquant à ses petites affaires de circonstance, et laissant aller les chevaux à leur gré. Il en était de même dans les descentes, lorsque la roue était enrayée. Pour la première fois j'en eus de l'inquiétude, mais je m'y habituai en voyant que ces animaux avançaient avec une précision si infaillible au beau milieu de la chaussée, qu'à la vitesse du mouvement près, ils n'étaient rien moins qu'une locomotive qui ne dévie point de ses rails.

Les postillons autrichiens ne sont pas très exigeants; ils se trouvent, il est vrai, mal satisfaits si l'on se borne au pourboire du tarif, bien qu'augmenté d'après le nouveau règlement. Ils font semblant d'abord de ne pas trouver leur compte dans ce que vous leur donnez; puis, quand les explications qui s'en suivent en ont démontré la justesse, ils ôtent le chapeau, et vous prient d'y ajouter quelque chose. Ceci, au reste, n'est pas général, et ceux qui s'y décident se contentent de la plus légère gratification.

Au delà de Lemberg, le pays est plat. On rencontre plusieurs châteaux et jardins remarquables, sur lesquels je ne saurais rien dire de particulier, puisque je ne les ai vus qu'en passant. A Monslenice, le site devient montagneux, le sapin et des rocs granitiques vous accompagnent pendant plusieurs milles. Sur les sommets de ces montagnes on aperçoit plus d'une ruine, ainsi que des châteaux et des couvents à murailles crénelées. Quand on est arrivé sur le versant opposé, et surtout après avoir dépassé Kenti, une magnifique vallée se développe devant les yeux; en approchant de Bielitz on a vers le nord la vue la plus étendue et la plus pittoresque; le regard embrasse, à la fois, mille paysages formés par des groupes d'habitations, toutes embellies de jardins et de bosquets. La ville de Bielitz est séparée de Biala par une rivière qui forme la frontière entre la Gallicie et la Silésie. En passant le pont, on gravit une montée très sensible, mal pavée, pour arriver à l'auberge de Bielitz. Il est remarquable pour le voyageur, d'observer combien ces

peuples divers, réunis sous un même sceptre, sous un même régime, étant sans cesse et depuis des siècles en communication paisible entr'eux, ont cependant conservé leur originalité, leurs mœurs, leurs costumes, leur langage particulier. En deça de la rivière, c'est le type polonais, la langue polonaise, la misère polonaise du peuple; les hommes dans leur costume quasi-naturel, les femmes ayant toutes une serviette plus ou moins grossière sur la tête en guise de châle; au-delà de la rivière, la langue allemande, l'aisance, l'industrie; le costume des hommes y est complété par des bottes, des gilets à boutons de métal, des redingotes et des chapeaux noirs; les femmes sont vêtues d'une jupe de couleur, scandaleusement courte, puisqu'elle descend à peine jusqu'aux genoux et qu'elle se raccourcit encore davantage dans les attitudes qu'exigent les travaux champêtres; elles ont les jambes nues, ou couvertes de bas rouges. En Silésie, les sites n'ont rien de remarquable; les villes qu'on y rencontre fréquemment sont la plupart, situées sur des collines, on y est presque toujours obligé d'enrayer pour en sortir, ce qui est très désagréable sur un pavé de pierres assez mal conditionné. Ces villes secondaires sont toutes taillées sur le même patron, rues étroites et pavées, place publique au milieu de laquelle s'élève une fontaine ou la statue d'un saint, maisons qui entourent la place, uniformément montées. Dans cette régularité des édifices il est impossible de ne pas remarquer une affectation de grandeur qui m'a beaucoup choqué. Il est probablement défendu de bâtir sur la place à moins de se conformer à un plan convenu, et d'élever la façade au niveau des plus hauts édifices. Pour concilier les exigences du règlement avec l'économie, on a élevé le mur de la façade de deux ou trois étages, mais le toit porte ordinairement sur le premier, de manière qu'à travers les embrasures du 2-ème ou du 3-ème étage de la plupart des maisons, on voit le ciel et les nuages. Je l'avoue que cette ostentation apparente et qui se trahit si facilement a quelque chose de frivole, de mesquin, de chétif, qui dépare plus qu'elle n'embellit. Aussi conservai-je une très mauvaise impression de toutes ces villes dont chaque station fournit un échantillon. Dieu les préserve au reste d'un tremblement de terre; il est à craindre que tous ces murs de façade, minces, élevés sans aucun lien, ne puissent pas résister à la première secousse.

A partir de Bielitz, le chemin devient inégal. On est obligé d'enrayer souvent. Les poteaux élevés sur les pentes indiquent au postillon son devoir de précaution. Ces poteaux portent une tablette sur laquelle on voit peint un sabot ou bien une inscription menaçant d'une amende de 1 fl 30 Kreiz, le voyageur imprudent qui négligerait d'enrayer. Cette inégalité de chemin finit par fatiguer l'esprit par la lenteur de la marche et par une monotonie qu'aucun agrément ne vient compenser! Ayant changé de chevaux à Neuteschen à la nuit tombante, je proposai à ma femme de demander au postillon si nous avions encore des montées à franchir dans cette station. Sa réponse fut: *Drei und zwanzig, gnädige Frau.* Nous crûmes d'abord qu'il n'avait pas entendu la question; nous

la lui répétâmes, il répondit: *Ja, gnädige Frau, 23* ! Ne pouvant éluder la triste vérité, je pris mon parti et m'endormis par résignation, afin de ne pas sentir les 23 montées et descentes. Que l'homme serait heureux, si dans le cours de la vie, aux approches de quelque vicissitude affligeante, il pouvait s'endormir ainsi, pour ne se réveiller que dans un temps propice.

Le matin nous vîmes, en effet, une des plus belles villes de l'Autriche: je veux parler d'Olmütz. De belles fortifications, des rues bien pavées et d'une extrême propreté, des maisons bien alignées grandes et peintes extérieurement avec beaucoup de soin, une vaste place et quelques monuments entretenus dans un très bon état, font d'Olmütz une des villes les plus remarquables des États autrichiens. En sortant d'Olmütz, on voit les montagnes s'écarter, l'horizon se développer et présenter aux regards une plaine parsemée de villages et de belles cultures. A deux lieues de la station de P. on peut apercevoir les champs d'Austerlitz. Le soleil était si pénétrant ce jour-là que, parodiant un vers de Béranger, j'ai pu dire:

« J'ai vu *brûler* le soleil d'Austerlitz ».

Je sais bien tous les lieux communs par lesquels s'expriment les pensées qu'inspire aux voyageurs la présence des lieux qui servent de monument éternel à un grand événement; mais je t'assure que je n'ai pu m'empêcher de réfléchir en cette occasion sur le sort des grandeurs humaines. Ce n'est pas ma faute si d'autres ont anticipé sur mes pensées. Je me disais: il n'y a pas encore 35 ans que trois grands Empereurs à la tête de plus de 300 mille hommes, se disputaient sur cette plaine les destinées de l'Europe; tous les trois ne sont plus et de tous ceux qui y ont combattu, à peine s'il existe une partie minime. Les champs qui furent jonchés de morts, sont couverts de moissons magnifiques:

« Le vent a balayé leur poussière infectée,
« et le sol engraissé par leurs restes fumants,
« a *caché* sous des fleurs leurs pâles ossements ! ».

Telle est la fragilité de la grandeur humaine, qu'au bout de 7 lustres on n'en voit plus de traces. Une fois en train, je me rappelai, à ce propos, le salon d'une des auberges de second ordre, où nous nous arrêtâmes un jour pour souper. Il faut te prévenir qu'en pareille occurrence je ne manque jamais, pendant qu'on s'occupe des apprêts de la table, de parcourir les quatre parois du salon pour prendre connaissance des tableaux et autres curiosités qui s'y trouvent souvent entassées. J'y remarquai donc d'abord les quatre saisons avec leurs attributs, tableaux de rigueur dans tout salon d'estaminet qui aspire au bon goût; puis un portrait de l'Empereur François; ensuite, la Passion de J. Ch. en plusieurs estampes; puis enfin un baromètre sur le 1-er degré duquel on lisait: *très sèche*, et sur le dermier: *beaucoup pluie*. Les tableaux terminés,

je remarquai sur les murs et sur les vitres des fenêtres plusieurs inscriptions faites au crayon ou au moyen d'un instrument pointu; je m'amusai à les parcourir. Il y en avait de licencieuses, de tendres, de dogmatiques. Ailleurs c'étaient simplement des noms propres, les uns conservés intacts, les autres demi-oblitérés ou indéchiffrables. Affamé que j'étais, et par conséquent disposé à des sombres réflexions — voilà, me disais-je le monde: le baromètre est l'emblème de ses variations et de ses vicissitudes, les hommes y passent après y avoir fait un dîner plus ou moins appétissant; les uns y laissent un nom, les autres une caricature, d'autres encore quelques caractères indéchiffrables, et la plupart n'y laissent pas même un signe de vie; heureux, du reste ceux qui enrichissent leur époque d'une pensée utile à leurs successeurs; mais les noms même les plus lisibles ne survivent pas à l'époque ou la brosse du badigeonneur vient reblanchir la muraille: dès lors, ils sont remplacés par d'autres, et ainsi de suite.

C'est sous l'empire de ces réflexions que je cheminais, quand je sentis un réveil électrique à la vue d'un des plus beaux spectacles que j'aie rencontrés. Parmi plusieurs collines boisées qui viennent aboutir sur une plaine riante aux derniers rayons d'un soleil brillant, nous remarquâmes une colline plus variée, ornée de maisons et de jardins et terminée par une élévation en cône tronqué. Les 2/3 de ce cône étaient revêtus de magnifiques maisons, de fabriques qui s'élevaient en amphithéâtre convexe, et étaient dominés par une citadelle qui en couronnait le sommet. C'était la ville de Brünn, c'était le Spileberg. Au milieu des fumées que lançaient une multitude de tuyaux de machines donnant à la ville une empreinte industrielle, au reflet des rayons du soleil qui perçaient ces nuages épais de fumée et produisaient sur l'ensemble un effet magique. A l'aspect imposant du fort environné d'une auréole de souvenirs et qui ressemblait à la tête chauve d'un grand homme dont le corps est paré de brillants oripeaux, il est impossible de ne pas éprouver une sensation agréable, un tressaillement: en un mot, Brünn m'a fait de loin l'effet d'un bijou. L'intérieur de la ville répond assez à son aspect extérieur. Des rues propres et bien pavées, de belles maisons, quelques édifices publics remarquables, des ponts et des parapets bien soignés, doivent placer cette ville au même rang que celle d'Olmütz.

Après nous être arrêtés deux heures à Brünn, nous en repartîmes à 10 heures du soir, et nous cheminâmes très vite sur une des meilleures chaussées que j'aie rencontrées jusque là, chaussée droite, sans inégalités et bordée de grands arbres.

Avant de découvrir la plaine arrosée par le Danube, nous avons eu quelques milles de chemin assez inégal, vu qu'il faut franchir cette chaîne de montagnes qui s'étend au N.-O. de Vienne et va s'unir aux rochers de la Styrie. Ce n'est qu'à la dernière poste qu'on se trouve sur la plaine et dès lors on découvre la flêche de St. Étienne. On croit déjà y toucher et l'on n'est pas peu surpris de voir qu'il faille 1 heure et 1/2 à 2 heures de marche pour y parvenir. Nous entrâmes à 2 heures à Vienne; el

postillon arrêta à la douane mais, hormis quelques explications échangées, nous ne subîmes ni inspection, ni retard. Nous logeons à l'hôtel du Cygne. Je ne te dis rien encore de Vienne. Je t'ai déjà donné assez de besogne pour me faire conscience de continuer.

VII-ème LETTRE

Vienne, le 4/16 juin.

Deux mots encore sur mon voyage précédent, pour n'y plus revenir.. Je t'ai déjà parlé de ce que la culture en Gallicie offrait de remarquable Ce même genre de culture continue dans toute la Silésie. Ce n'est qu'en Moravie que le labour à tranchées cesse tout-à-fait. Aux approches de Vienne, on remarque quelques vignes cultivées dans les champs au milieu des blés. Leur aspect est tout autre que celui de nos vignes. Le cep coupé chaque année à un demi pied du sol est couronné de quelques faibles rameaux et appuyé sur un unique et gros échalas. Je n'y ai pas remarqué beaucoup de fruits, et je doute que cette manière de cultiver la vigne soit productive. Est-ce la mauvaise qualité du terrain ou l'excès de population, toujours est-il qu'à commencer de la Gallicie on ne voit plus de prairies naturelles par conséquent point de troupeaux dans les champs. Quelques vaches rouges isolées paissent dans les fossés ou sur la lisière des blés, gardées avec soin par une femme ou par un enfant. Un bœuf, un porc, quelques oies, ne vont jamais à leur mesquine pâture qu'accompagnés d'un gardien. Avec un manque aussi complet de pâturage, il est naturel que l'Autriche importe une grande quantité de bétail. Il nous paraît étrange, à nous autres, de voir le long des fossés des gens occupés à couper l'herbe à l'aide d'une faucille et à l'enlever dans des sacs; j'ai pu même remarquer cette opération dans un champ de maïs, qu'on s'apprêtait à sarcler, et dont on recueillait au préalable quelques rares herbages épars ça et là. Il est non moins remarquable de considérer la persévérance des cultivateurs, à des travaux dont le moindre rebuterait nos paysans moldaves: amendements, labours répétés, engrais, buttages, sarclages, ensemencements de prairies, double fauchage, toutes ces opérations exigent un labeur continuel, et une abnégation qu'inspirent seul le besoin et l'amour du travail. Le produit de la récolte paraît récompenser amplement les cultivateurs de leurs peines. On doit du moins le penser, à l'air d'aisance qu'ils respirent. Les maisons des paysans sont aussi agréables que leur état peut le comporter: couvertes d'ardoise ou d'ais, elles ont la plupart un petit jardin clos par un grillage en bois, que recouvrent des plantes sarmenteuses, leurs fenêtres sont ornées de rideaux et leurs chambres de tableaux et même de miroirs. Leurs champs sont bien souvent séparés par des haies vives d'accacia, d'aubépine, de charmille et d'épine vinette. On y remarque partout avec plaisir l'utile uni à l'agréable, ce qui caractérise parfaitement le fond industrieux des habitants. Il m'est arrivé

plus d'une fois en traversant une commune de 200 feux tout au plus, de voir plus de 60 enfants qui se rendaient à l'école, ou qui en revenaient. J'en concluai que ces gens paisibles, ces gens de mœurs douces et patriarcales jouissant—sous une administration paternelle—de tout le bien-être matériel désirable, ne peuvent qu'être satisfaits et heureux. Exempts de ces rêves d'un mieux idéal, ils n'en sentent pas le besoin, et se contentent de voir que le gouvernement a mis à leur portée tout ce qui peut alléger leurs travaux, éclairer leur esprit et embellir leur existence dans la sphère de leur condition. Sous ce rapport, il est constant que la haute Allemagne l'emporte de beaucoup sur les États de l'Autriche, l'instruction et l'aisance y sont générales. Dès lors, on serait tenté de se demander à quoi servent à l'humanité ces élans intellectuels qui entraînent après eux, les commotions, les émeutes, le sang!... Si des nations entières, qui en sont exemptes réunissent un plus grand nombre d'éléments de bien-être et sont comparativement beaucoup plus heureuses que celles qui sont travaillées d'un pareil esprit. N'attends pas que je te donne une solution à cette question: les caractères, les temps, les lieux et les circonstances influent essentiellement sur les diverses manières d'être des peuples, et, sans user de comparaison, je considère l'état de chacun comme un fait résultant de la force des choses, par suite de laquelle on est assujetti à tel ou tel besoin à une époque donnée. Comme je me borne au rôle d'observateur, je ne veux pas revêtir celui de politique, mais constater simplement les faits.

Tout le roulage de Vienne à Lemberg se fait au moyen de chevaux, mais de chevaux énormes, traînant d'énormes chariots. Je ne cessais d'observer ces chevaux de la Carinthie, fiers de leur grandeur, revêtus de harnais à lanières garnies de métal, l'encolure haute et redressée comme celle d'un coq, le museau rapproché du poitrail, mais l'œil morne, l'allure lente et mesurée. Je considérais avec peine ces superbes animaux rabaissés à la condition bovine. Ils allaient tout seuls, sans être conduits, ne déviant jamais du milieu de la chaussée, ce qui nous obligeait de faire des zig-zag continuels. La plupart des conducteurs, livrés au sommeil, se reposaient sur la prudence exemplaire de leurs bêtes. Ces chevaux doivent au reste, être doués d'une grande force, deux d'entre eux traîneraient un poids pour lequel nos paysans n'emploieraient pas moins de 4 paires de bœufs. L'habitude de la mendicité, répandue surtout en Gallicie, est un des indices de la pauvreté qui y règne. Ce vice n'existe pas en Moldavie, du moins dans les campagnes, et ceux qui s'y livrent dans les villes sont-ils encore des infirmes ou des estropiés. Mais ici, à peine la voiture arrête, qu'elle est entourée de mendiants, de tout genre et de tout âge. Je voyais avec beaucoup de déplaisir des enfants jouissant de toutes leurs facultés, accompagner à la course la voiture, quelquefois à 1/4 mille de distance pour recevoir la valeur d'un sou. Fatigués de leur importunité, nous nous décidions souvent, à ne leur rien donner; mais alors ils mettaient tant de constance dans la poursuite de la voiture, et avaient le talent d'accompagner leur

course d'une complainte si monotone, et si ennuyeuse, qu'on devait bien acheter son repos par un petit sacrifice [1]).

A mesure qu'on avance, le défaut de la mendicité diminue, et cesse tout-à-fait à proximité de la Capitale.

En voilà assez sur ce sujet. A demain.

VIII-ème LETTRE

Vienne, le 5/17 juin.

Il est temps enfin que je te parle de Vienne. En entrant dans la ville, il est impossible de ne pas éprouver une sensation qui doit avoir de l'analogie avec celle qu'éprouverait un homme descendu dans une carrière. Je dois attribuer, il est vrai, en grande partie, cette impression à la chaleur étouffante qui règne depuis quatre jours. Mais au milieu de ces bâtiments monstres, au milieu de cette ville qui se développe sur une étendue perpendiculaire plutôt qu'horizontale, et. semble vouloir gagner sur l'air l'espace qui lui manque sur la terre, dans ces rues étroites qui, pour être proportionnées aux édifices, devraient avoir dix fois autant de largeur, on est suffoqué par le défaut d'air, d'espace, de soleil. Les places elles-mêmes resserrées à un degré au-delà duquel il ne leur serait plus permis de conserver ce nom, sont indignes de figurer dans une capitale. Celle de St. Étienne est presque remplie par la masse imposante de la Cathédrale. Celle de Joseph fait l'effet d'une cour dans une maison bien conditionnée; il y en a d'autres, longitudinales et irrégulières; pas une, en un mot, n'égale au moins celle d'Olmütz; tout cela prouve le besoin de bâtir dans un espace circonscrit par les fortifications, et qui ne saurait s'accroître qu'à force de se resserrer.

A l'exception de l'église de St. Étienne, Vienne ne saurait se vanter de posséder un monument d'architecture digne de remarque. Le palais Impérial, uni aux bâtiments réservés pour la bibliothèque, le Cabinet d'histoire naturelle, le Manège, le Théâtre, etc. forme une série d'édifices carrés, sur lesquels l'œil ne trouve pas sujet de s'arrêter. Les portes de la ville n'offrent non plus rien d'extraordinaire; il en faut excepter celle vis-à-vis le Palais Impérial, qui est assez élégante; on y lit l'inscription suivante: *Justitia regnorum fundamentum*, ce qui a fait dire à un Français qu'à Vienne on a mis la *Justice à la porte*. Parmi une foule de palais, il y en a peu dignes d'attirer extérieurement le regard. De jolis ponts, les terrassements des remparts, les glacis, sont remarquables.

---

[1]) Următorul pasaj este şters din manuscris, chiar de mâna lui Suţu: « Ma femme leur prêchait souvent la morale et tenait à mettre du discernement dans ses aumônes, « Je ris beaucoup de la correction qu'elle imposa à un enfant à qui elle donna (après « l'avoir fait courir pendant quelques minutes) un petit bout de cigare que je venais « de couper. L'enfant reçut cette nouvelle espèce de monnaie et s'en contenta croyant « apparemment dans son talent numismatique qu'elle était en circulation dans quelques « contrées des antipodes d'où il a dû nous supposer natifs» (pp. 30-31).

par le soin avec lequel ils sont entretenus. Vienne contient une foule de promenades; de quelque côté qu'on se dirige, on est sûr de trouver de l'ombre, des cafés et des promeneurs. Les glacis, la Folksgarten, l'Augarten, le Prater, le Schönbrunn, fourmillent de monde. Les chemins qui y conduisent sont régulièrement arrosés deux fois par jour souvent sur un mille d'étendue. Les environs de Vienne sont d'une beauté au-dessus de toute description. D'un côté ce sont des montagnes embellies par des châteaux et des jardins; de l'autre une plaine immense, parsemée de jolis villages, arrosée par les eaux du Danube, et entrecoupée par une quantité de voies publiques, qui sortent comme autant de rayons de la ville et contrastent par leur blancheur avec la verdure des allées d'arbres, dans lesquelles elles sont comme encadrées. Chaque éminence aux environs de Vienne offre un nouveau point de vue qui fait envier le talent des peintres et dont on ne s'éloigne qu'à regret. Visités en détail, les villages environnants offrent chacun un agrément particulier. Plus ou moins rapprochés de la Capitale, il y en a qui semblent lui faire suite, bien qu'à plus d'un mille de distance, puisqu'on ne cesse de traverser pour y arriver, une série de jolies maisons et d'hôtels. Tel est celui d'Hitzing qu'on trouve aussitôt après avoir dépassé Schönbrun. Ce charmant village devient, pendant l'été, le séjour d'une société choisie de familles qui quittent la Capitale à cette époque, pour respirer l'air pur de la campagne.

Il serait aussi fastidieux qu'inutile, de te donner des détails sur ce que Vienne offre de curieux. Non seulement je dépasserais les bornes de mon objet, mais il me serait impossible de le faire. Une capitale aussi ancienne que Vienne, pour être suffisamment connue exigerait un long séjour; le champ des observations est vaste pour celui qui voudraït l'exploiter méthodiquement — mais je ne suis qu'un passager qui comme un frelon recueille un peu de miel où il le trouve. Je me bornerai donc, ainsi que je t'en ai prévenu, à quelques particularités saillantes.

L'église de St. Étienne est un édifice gothique, majestueux et imposant. A le voir en détail, on éprouve l'impression que fait naître cette architecture élancée, ces ogives, ces vitraux colorés, ce travail qui fait prendre à la pierre la forme la plus légère. Adaptés à leur destination, ces temples inspirent le véritable sentiment de la grandeur et de la majesté du culte, le recueillement religieux, et élèvent l'âme à l'adoration du Très-Haut. Mais cette impression cesse à son aspect extérieur. Le défaut d'espace nécessaire pour un pareil édifice, fait qu'il perd son caractère de légèreté. Ce n'est plus qu'une masse gigantesque qui pèse de tout son poids sur la terre; la tour, cependant, a quelque chose de merveilleux: haute de plus de 400 pieds, elle s'élève en se rétrécissant de plus en plus, en sorte que les divers étages des colonnettes gothiques dont elle est formée, s'amincissent et présentent une forme plus légère à mesure qu'ils sont superposés. C'est une pyramide allongée, couronnée par la flèche qui semble lancée vers le ciel. Cette flèche est, à l'heure qu'il est, entourée d'un échafaudage, puisqu'on s'occupe

à la réparer. J'ai visité l'Église des Augustins pour voir le célèbre monument de Christine et, je l'avoue, j'ai été plus frappé de la beauté de ce chef-d'œuvre de Canova que de l'aspect de St. Étienne. Je suis resté longtemps à le contempler avec une admiration muette. Ces personnages allégoriques, représentés avec tant de justesse sur la tombe d'une femme qui a brillé dans le monde, ce marbre assoupli en tapis pleurant sous la forme humaine, déifié sous les traits d'un ange, triste sous les haillons de la misère et même sous l'enveloppe d'un lion, vous déroule avec la vérité la plus frappante les devoirs de l'humanité et la fragilité des choses humaines, la grandeur mondaine aux prises avec la mort, la vertu en présence du néant — je veux dire de l'éternité ! — Cette image allégorique est plus éloquente dans son silence solennel que le traité le plus complet de morale; tant il est constant que dans les beaux arts, comme dans le monde moral, le succès n'est que dans la vérité. Plus on approche de cette vérité éternelle, plus on est près du sublime. Poésie, musique, beauté, sculpture, bonté, peinture, justice, ne sont autre chose que l'harmonie divine, que la vérité dans son expression la plus simple et la plus précise: trouver ce talisman, c'est gagner l'immortalité !

Je ne te parlerai point d'arsenaux, ni de musées dont on retrouve partout des modèles plus ou moins riches; mais ce qu'on ne rencontre nulle part, c'est le fameux Cabinet d'anatomie, dit Cabinet Joséphine, dans lequel on conserve toutes les parties de l'organisme humain, soit réunies, soit en détail, façonnées en cire avec une exactitude et une ressemblance parfaite. On y enseigne l'anatomie et l'art de l'accoucheur sur ces pièces parfaitement modelées, qui ont sans doute sauvé plusieurs cadavres de la dissection et du dépècement.

IX-ème LETTRE

Vienne, le 8 juin.

Je viens de monter sur la tour de St. Étienne. Il est essentiel de voir de ce point plus élevé, l'édifice de l'Église, pour juger de sa grandeur. Son immense toiture en tuiles colorées ressemble au flanc nu d'une montagne à pente rapide, que l'on contemplerait du sommet; mais le spectacle le plus intéressant est le panorama de la Capitale et de ses environs. Il est curieux de voir ces édifices dont on n'apercevait la cîme qu'à force de se cambrer, rabaissés devant soi avec humilité, et de manière à ne montrer que les surfaces irrégulières de leurs toits. Le tracé ichnographique de Vienne, le cours du fleuve et la variété qu'offre la plaine environnante, forment un immense et charmant spectacle dont le voyageur ne doit pas négliger de jouir. On a dit que la beauté des environs de Vienne ne se retrouve dans aucune autre capitale. J'ajouterai que nulle part aussi, d'après ce que je suppose, les habitants ne savent aussi bien qu'ici apprécier les ressources de récréation qui leur sont offertes. Le peuple de Vienne est essentiellement promeneur, mais dans un but

de jouissance matérielle, qui est le repas et la musique. Devant tous les cafés, dans toutes les promenades, et tout le long du Prater, on ne voit qu'une suite de tables encombrées d'hommes et de femmes qui prennent leur repas, ou de la bière. Un nombre considérable d'omnibus ou voitures de société sont sans cesse occupés à conduire et reconduire les promeneurs; les artisans, les garçons de boutique, les ouvriers, dépensent — d'après ce qu'on m'a assuré — tout le fruit de leur labeur en promenades et parties de plaisir, ce qui joint aux contributions et aux loyers exorbitants qu'ils payent n'est pas propre à leur assurer des épargnes. Je n'ai pas eu le bonheur, vu la saison avancée et l'absence de la Cour, de voir le beau monde qui naguère encombrait les allées du Prater. Mais je n'éprouvai pas moins de plaisir à étudier le peuple dans ses habitudes les plus intimes. Je le voyais affluer autour d'un modeste orchestre ou traverser les cours des Palais Impériaux, encombrer les devantures des cafés et le théâtre ou les allées du Prater et de Schönbrun, toujours tranquille mais usant en maître de ses droits; modèle de mœurs paisibles, goûtant en famille des plaisirs innocents, il ne fait jamais entendre de rumeur ni de cris désordonnés; les propos ont lieu presque à voix basse, et jusqu'ici il ne m'est arrivé de voir ni une altercation, ni un homme ivre. Le Viennois n'éprouve aucune gêne de la part du Gouvernement; il y a même une certaine affectation à ce que rien ne lui soit interdit, hormis les abords de la politique. Heureux dans sa liberté sociale, dont il use pleinement, il ne songe pas même au sens difficile à définir d'une liberté politique. Fier d'ailleurs de ses droits, de ses institutions, de l'ordre qui règne en toute chose, il s'y fait et le considère comme un élément de son existence, comme sa religion. C'est un grand bonheur après tout, qu'un peuple chez lequel les convictions fondamentales ne sont pas ébranlées; un peuple qui croit en Dieu, qui professe du respect pour son Souverain, et de l'amour pour la législation; il n'y a pas de vide pour lui, et l'ère des révolutions est loin d'ensanglanter encore les pages de son histoire.

J'ai fait connaissance avec plusieurs promenades. L'immense Prater est peu fréquenté, ainsi que je l'ai dit, pendant cette saison. Des troupeaux de cerfs le traversent en tout sens et se confondent avec les promeneurs. Cependant, le plaisir qu'on éprouve ordinairement à contempler ces animaux dans les forêts, n'existe plus ici; on ressent au contraire de la peine à les voir avilis à la condition des bêtes domestiques et dénués de ce caractère d'indépendance qui constitue leur beauté. L'habitude de la servitude les a tellement dégradés et rendus indolents, que m'étant trouvé au milieu d'un troupeau d'une 50-ne de mâles qui reposaient dans une prairie nouvellement fauchée, j'ai remarqué que, pour ne point se donner la peine de brouter l'herbe qu'ils foulaient, ils préféraient prendre de la main de mon fils celle qu'il s'amusait à leur présenter. Je fus vite rebuté de ce spectacle, moi qui aurais passé des heures entières à suivre les mouvements d'un cerf dans son état de nature.

Le Volksgarten est un petit jardin dans lequel la musique et les rafraichissements rassemblent ordinairement une grande foule de monde. Sa proximité du centre de la ville fait qu'il est fréquenté jusque bien avant dans la nuit.

L'Augarten est beaucoup plus considérable, et contient des allées de grands arbres et un cours d'eau.

Le vaste jardin de Schönbrun, dont la façade est ornée d'un beau palais, est d'autant plus admirable que tout l'or du monde ne saurait le produire, à moins que le temps n'en ait fait les frais. Ces arbres séculaires taillés en escaliers, représentant des murailles immenses, des arcades, des toits qui surplombent des niches ornées de statues, ne peuvent être que l'effet de constants soins qu'une suite de générations s'est légués successivement. Les divers ornements qui y ont été ajoutés, les bassins, les jets d'eaux, les groupes de marbre, ainsi que les magnifiques points de vue qui y ont été ménagés, font de Schönbrun un séjour vraiment royal.

Le Luxembourg, à deux heures de marche de Vienne, séjour de prédilection de l'Empereur François, est beaucoup plus grandiose et plus intéressant. Dans un espace assez vaste, entrecoupé de courants d'eau, on a tâché de réunir les beautés de l'art à celles de la nature: grottes, cascades, chutes d'eau, pavillons, allées d'arbres, monticules chargés de sapins, beautés sauvages et prairies riantes, le moderne et l'antique, tout s'y trouve aggloméré, sans paraître chargé. Mais l'objet le plus curieux de ce lieu charmant, est un petit château modelé sur ceux du moyen âge, avec ses créneaux, ses tourelles et son architecture gothique. Pour y arriver on traverse un lac, sur des barques élégantes. Dans les divers appartements et les divers étages du château on conserve très soigneusement les armes et tous les objets qu'on a pu réunir en usage au temps de la chevalerie. Des armures complètes, des cuirasses, des caparaçons garnissent plusieurs appartements, des meubles et des cheminées à l'antique, des tables, des couverts et des vases d'une époque reculée, au milieu des tableaux représentant des chevaliers et des traits historiques du Moyen-Age, une prison souterraine, et au-dessus la chambre du tribunal, avec une table ronde ayant un trou au milieu par où l'on faisait passer la tête du prévenu, après l'avoir hissé à l'aide d'une machine du fond de sa prison; tout ceci aurait complété l'illusion sur l'époque que le château est destiné à représenter, si à chaque instant on n'y remarquait des objets de peinture et de sculpture modernes. Les plafonds de la plupart des chambres sont en bois à compartiments, très artistement ouvragés à des époques différentes, mais dont une grande partie date de plus de 4 siècles, s'il faut en croire notre guide. On y voit aussi, dans des salons élégants, les portraits des Empereurs, jusqu'à celui de François, ainsi que ceux des princes vivants de la famille impériale. Plusieurs armoires vitrées contiennent des objets rares et précieux, dont notre guide nous expliquait au fur et à mesure l'origine. Une nombreuse société de curieux nous accompagnait dans cette explo-

ration et contemplait successivement tous les détails avec une admiration muette qu'aucun signe ou expression quelconque n'avait trahie jusque là. Mais l'habile cicérone nous réservait pour la bonne bouche, une armoire cachée et fermée à clef. Il l'ouvre et: « Voici, dit-il, l'uniforme de l'Empereur François ». Alors une exclamation spontanée et générale se fit entendre, entrecoupée par ces mots: « C'est bien lui ! ». Ce trait caractéristique m'a beaucoup frappé. Je me retournai et lus dans la physionomie des spectateurs l'amour et le regret qu'ils conservaient pour le célèbre monarque dont le souvenir était tout récent et à vrai dire, je partageai en cet instant ce sentiment avec autant d'émotion qu'un Viennois; il me semble que, quelque étranger qu'on soit, à une époque ou un pays, il est impossible de ne pas partager un sentiment qui a pour organe la voix du peuple, de ne pas se sentir ému à une manifestation publique de reconnaissance ou de regret, seule base de la vraie gloire et de l'immortalité.

Sortis du château, il nous a fallu traverser un bras de lac sur un pont volant très élégant, recouvert d'un dais. Nous étions accompagnés, dans cette traversée, d'une quantité de cygnes habitués à être nourris par les passants, de manière qu'à l'effet magique que cette compagnie produisait sur les eaux limpides du lac, on avait de la peine à ne pas se prendre pour une divinité aquatique voyageant triomphalement.

Nous avions employé plus de cinq heures à visiter le jardin et le château sans avoir tout vu cependant, et à 4 heures 1/2 nous étions à table dans notre hôtel de Vienne, un peu fatigués, mais avec un grand appétit, et très satisfaits de notre journée.

X-ème LETTRE.

Vienne, le 10/22 juin.

J'ai été très content d'avoir trouvé l'Opéra italien à Vienne. Comme je ne suis que de passage ici et que je ne puis faire des connaissances, le théatre me sera d'une grande ressource, d'autant plus que tout autre plaisir pour moi vient, comme tu le sais, après celui de la musique et de la chasse. Je viens d'entendre, ou, pour mieux dire, de savourer l'harmonie de Bélisaire. Le rôle d'Antonina était représenté par Ungher, celui d'Irène par Brambilla; Badielli jouait le personnage de Bélisaire, et Reppa celui d'Alamiro. La délicieuse musique de Donizetti m'a procuré deux heures de continuel enchantement. La voix de la Ungher, vaste et sonore, emprunte un degré d'énergie de plus à l'action puissante de l'actrice, dans des rôles tels que celui d'Antonina. Elle entonne sa chanson d'entrée avec une telle force et un jeu si énergique, qu'on ne croirait pas une femme capable de tant de vigueur. Des passages qu'on prendrait pour les *salto mortale* du chant, des notes que j'aurais crues inaccessibles à la voix, résonnent à travers la bruyante harmonie de l'orchestre, un trille crescendo exécuté avec une abondance de son

si riche, qu'il fait vibrer tous les muscles de son visage, indiquent — dès le début — le genre qui est le plus propre à son talent; pour moi, sans faire du tort au mérite éminent de la cantatrice, je l'appellerai le genre criard, et j'avouerai, sans qu'il en déplaise aux applaudisseurs frénétiques de Vienne, que je ne suis subjugué que par l'harmonie; or, dès que l'oreille est choquée par un cri, dès que les sons sont péniblement impressionnés par les efforts qu'on voit faire, le charme cesse avec l'illusion, l'art disparait, et vous découvrez la faiblesse humaine luttant naïvement pour se rapprocher de l'harmonie divine. Il est impossible, malgré tout, que le morceau final, que ces sauts combinés pour exprimer le désespoir et le délire, et qui se résument dans l'accent terrible et déchirant de *toglietemi la vita* ne produisent une convulsion électrique dans tous les cœurs, et n'arrachent des larmes à tous les yeux.

Il faut rendre cette justice à la Ungher, que ses contorsions et ses grimaces ne le cédaient en rien à l'étendue de sa voix. En fait de beaux-arts, tout défaut est une défaite. L'on aime à voir toutes les parties d'un tout en parfaite harmonie, et l'on est porté à croire qu'une belle voix ne saurait sortir que d'une belle bouche. Quant à moi je suis toujours enclin à supposer toutes les perfections réunies sous des traits harmonieux et angéliques, et j'ai la certitude que je me serais très consciencieusement laissé abuser par un extérieur qui aurait charmé mes yeux. Pour se consoler, on n'a qu'à voir la Brambilla, avec un beau profil, une grâce enchanteresse dans son jeu, de grands yeux dont elle connaît l'effet, puisqu'elle les lève souvent vers le ciel; elle possède une voix faible, il est vrai, mais douce et mélodieuse. La chanson d'entrée est délicieuse; à chaque reprise de passage: *i dolci contenti*, il est impossible de ne pas sentir son âme s'épanouir à ces accents d'une rare suavité, modulés par une jolie bouche. Badielli est un bon acteur qui, à une constitution herculéenne, joint à une voix de basse pleine et harmonieuse; son *duo* avec Alamiro et celui avec Irène ont eu un bon succès. Je place Reppa en dernière ligne, quoique sa chanson de *trema Bisanzio* n'ait pas eu un effet médiocre. La méthode italienne, s'attachant particulièrement à l'expression, est la seule propre à faire sentir les beautés de la musique. L'art de renforcer le son et de le radoucir à propos ou, au plus fort d'une intonation, de maîtriser et d'assouplir sa voix, est le vrai langage du sentiment, le seul propre à produire des effets prodigieux. On semble ne pas le méconnaître ici, puisque les cantatrices et l'Opéra allemand viennent régulièrement étudier à l'Opéra italien, la méthode qui lui est propre. Le parterre de Vienne n'est pas peu enthousiaste du talent des Italiens; il applaudit à outrance et fait impitoyablement répéter tous les morceaux remarquables.

Cependant, tandis que ces morceaux étaient à la vérité appréciés judicieusement, j'étais presque fâché de ne pas remarquer dans cette appréciation l'élan convulsif et irrésistible d'une sensation expansive, mais plutôt le procédé d'un juge impartial qui rend sa sentence avec apathie. Les mains battaient avec l'aplomb et la régularité d'une machine.

Ce qui me confirma dans cette idée, c'est la prolongation progressive que l'on donnait aux applaudissements. L'effet d'une profonde sensation doit être comme celui de l'étincelle électrique, commencer par une explosion terrible, et être suivi d'un résonnement analogue mais décroissant; ici c'était tout le contraire, les battements des mains commençaient imperceptiblement, puis augmentaient par degré, comme les cercles produits par une pierre jetée dans l'eau; alors, il ne cessaient plus: il fallait que la pièce fut interrompue, que les positions fussent maintenues in statu-quo, que Bélisaire par exemple, tînt son fils dans ses bras, ou une main en l'air, que le personnage qui devait faire son entrée, et qui se serait trop tôt aventuré sur la scène, rebroussât chemin, tandis que l'acteur applaudi sortirait de la coulisse à deux, à trois, à quatre reprises, pour remercier très humblement le public. Pendant ces incidents, si un *bis* se faisait entendre, force était de faire revenir Irène de son évanouissement, ou de faire ressusciter Bélisaire, sauf à le voir remourir.

XI-ème LETTRE

24 juin.

Mr. de P. nous a fait passer une journée charmante; nous avons dîné en famille dans sa maison d'Hétzing; après le dîner il nous procura le plaisir d'une promenade agreste à Manir. Les coups-d'œil dont nous avons joui sont magnifiques. A notre droite c'était le Callenberg, le Parc Impérial, plusieurs châteaux et jardins qui embellissent la montagne, puis des gorges et des vallées riantes dominées par des sites sauvages, non point par des rochers nus et arides mais par des monticules boisés d'une verdure brune et sombre, au milieu desquels ressortait, par intervalles, un pavillon chinois ou un couvent, ensuite une chaîne de montagnes qui se succèdent en amphithéatre, et vont s'unir à celles de la Styrie. A gauche nous avions le spectacle de la plaine, dont j'ai déjà donné une idée, mais qu'on ne saurait définir, puisqu'à chaque nouveau point de vue, elle se présente sous de nouvelles formes, de plus en plus variées, et avec de nouveaux agréments, comme les figures du caleïdoscope. Au point culminant où nous nous arrêtâmes un moment, après avoir dépassé... nous jouîmes non seulement d'une grande étendue de vue qui embrassait une quantité de beaux villages et de riches plantations, mais aussi de la perspective de la brillante cité au milieu de laquelle s'élevait la tour de St. Étienne comme un pâtre au milieu de ses brebis. En cet instant un nuage pluvieux qui la dominait reflétait les rayons du soleil couchant, et faisait descendre un brillant arc-en-ciel sur la tour, qui semblait toucher aux nues. Rien n'est plus fait pour exciter l'admiration que les résultats des efforts humains, lorsqu'ils se trouvent en affinité avec les phénomènes de la Création: ils empruntent de ces derniers une puissance de grandeur à laquelle l'homme ne saurait jamais atteindre.

Ayant continué encore d'avancer par le même chemin, nous nous trouvâmes sur le bord d'une pente rapide, au bas de laquelle l'œil découvre avec enchantement, et comme par surprise, le village de... Nous descendîmes le précipice par un sentier très rapide, et, après avoir traversé le village nous nous mîmes en voiture pour retourner à Hétzing. Y ayant fait un goûter, et passé quelques heures encore dans l'intimité d'une société agréable, nous prîmes vers minuit la route de Vienne, très gais et très satisfaits. Quoiqu'il n'y eût pas de clair de lune, cette promenade nocturne a été charmante. Le chemin était partout éclairé au milieu de belles allées d'arbres, de jardins, de maisons, et d'hôtels. Aux approches de Vienne, l'éclairage des glacis fait un très bel effet. Dans l'intérieur de la ville il est au contraire au-dessous de l'idée que je m'en étais formé. Dès que les magasins ont éteint leurs réverbères et fermé leurs portes ce qui arrive de 9 à 10 heures, la plupart des rues ne sont plus suffisamment éclairées.

J'oubliais, à propos d'Hétzing, de te parler du jardin de Malfati. A l'extrémité du village, sur une colline isolée, on aperçoit de loin l'habitation solitaire du fameux médecin, à travers les arbres et les fleurs qui en cachent modestement la plus grande partie. Il n'y a pas de caractère tant soit peu philosophique qui n'aurait désiré habiter un pareil réduit, qui a tout l'aspect d'un ermitage ou de la retraite d'un sage. Une fois là, il est indispensable de se donner la peine de monter jusqu'au point le plus élevé du jardin; on y trouvera un petit plateau, et l'on y jouira d'un de ces coups-d'œil admirables qui ne sont si fréquents qu'aux environs de Vienne.

J'ai vu représenter le Barbier de Séville et Lucrèce Borgia. Dans le premier, Badiali joue à ravir le rôle de Figaro; il faut être, à la vérité, doué de toute la vivacité et la volubilité italienne pour se bien acquitter de ce rôle. Le tout a été parfaitement exécuté. Cette musique badine, gaie, qui plus que toute autre exige de l'ensemble et du laisser-aller, n'est bien sentie que lorsqu'il y a un accord parfait dans l'exécution et dans le jeu. Quant à la deuxième pièce de Lucrèce Borgia, je ne saurais te dire rien de particulier, puisque la musique m'en était inconnue, et que pour la première fois, je n'ai pu en apprécier les détails. Poggi y a chanté; sa voix se déploie si naturellement et sans nul effort, qu'on croirait qu'il ne fait que parler.

La Brambilla était superbe dans le rôle d'Orsini; à la voir richement habillée en chevalier vénitien et, le verre à la main, gazouiller sa chanson pour boire avec tout l'abandon d'un jeune homme et la grâce d'une belle femme, il est impossible de ne pas l'admirer.

La Ungher a fini la pièce par un de ces traits que je compare à un éclat de foudre. Voyant à ses côtés son fils expirer sous les atteintes mortelles du poison qu'elle a fait administrer aux chevaliers vénitiens, et en proie à la plus vive désolation, elle s'écrire: *è spento!*, et tombe sans connaissance. Mais ce simple mot, ce cri unique, véritable et dernier effort d'une douleur poignante qui suffoque, est si sublime,

qu'il électrise toute la salle, et fait partir une salve d'applaudissements convulsifs. Tant la musique a de la magie lorsqu'elle est l'expression du sentiment et lorsqu'à son tour, elle est exprimé avec le sentiment convenable ! Encore une fois, *le sublime c'est la vérité !*

XII-ème LETTRE

28 juin, à 7 heures du matin.

J'ai vu pour la quatrième fois Bélisaire. Je l'aurais vu, je crois, 40 fois, sans me lasser, malgré le bain de vapeur que l'on est obligé de prendre au théâtre, et bien que les amateurs d'Opéra doivent ici se priver de toute autre récréation. Par les chaleurs qui règnent, on ne pense pas quitter la maison avant le soir; mais les théâtres commencent tous vers les 7 heures et à 10 ils sont fermés; on entend pendant quelques minutes encore le roulement des voitures ou quelques passages de l'Opéra, répétés par les passants, puis tout rentre dans le calme, et à 11 heures toutes les rues sont désertes.

Dès le matin ces rues sont couvertes d'une multitude affairée qui fourmille partout. Avec un tel encombrement et la rapidité des courses des voitures, il est étonnant que de fâcheux accidents ne soient signalés tous les jours. Les rues sont tellement étroites, irrégulières et croisées en tous sens, que le piéton doit mettre la plus grande attention à ne pas être écrasé par les chevaux qui passent comme des éclairs. Les chevaux employés ici dans les attelages sont de Mecklembourg et d'Oldenbourg. Ils ont le trot extrêmement allongé et rapide. L'avertissement donné par les cochers est un cri assez ressemblant aux hurlements des chiens ou des loups; ce cri poussé, ils se croient quitte envers leur conscience, et ne s'inquiètent plus de rien. C'est aux piétons à se tirer d'embarras; aussi sont-ils en général très attentifs. Il m'a paru singulier de voir que tous les travaux de fatigue sont exécutés ici par des femmes; dans les ventes au marché, on ne voit encore que des femmes; on devrait en conclure qu'il y a disproportion dans la statistique des deux sexes, à moins que les hommes ne soient occupés, de leur côté, à d'autres travaux moins apparents.

Je me hâte de quitter Vienne, qui est triste dans cette saison, sans avoir d'autre regret que celui du théâtre.

Nous voici déjà tout prêts à nous mettre en route pour Venise, après avoir pris pour notre voyage les mêmes précautions qu'à Lemberg, à l'exception du Laufzettel, que nous avons cru superflu. Les chevaux sont attelés, on ne nous en a donné que deux, mais je doute que nous parvenions à maintenir à la longue ce nombre modeste et économique, d'autant plus que nous allons pénétrer dans les montagnes de la Styrie. Je joins à la présente la marcheroute jusqu'à Milan, avec l'indication des frais de voyage.

Notre lever aujourd'hui fut signalé par une circonstance curieuse: c'est un pélérinage qui a lieu processionnellement, à une distance de 15 milles, en l'honneur d'une Madone miraculeuse. Dès les 5 heures du matin, des chants en chœur attirent notre attention, et nous pûmes contempler par nos fenêtres qui donnent sur la Kärtnerstrasse, toute cette longue rue remplie d'une foule de pélerins découverts, mais surtout de femmes qui, au milieu des banières déployées de l'église, défilaient tranquillement, entonnant des chants religieux qui se répétaient au loin par d'autres groupes. Parmi ces milliers de pélerins, les 4/5 au moins étaient composés de femmes; la plupart avaient de grands chapeaux de paille et un havre-sac sur le dos; les plus élégantes portaient un mantelet en toile cirée. Les chants, la foule, et la diversité des figures et des costumes, offraient un spectacle très intéressant. Nous allons nous mêler à la procession, puisqu'elle suit le même chemin. Je me passerais volontiers en route de cette compagnie qui ne fera qu'embarrasser notre marche; mais on m'assure que non loin de la ville elle doit changer de direction. Adieu, ma prochaine lettre sera datée de Venise. Nous tâcherons de ne pas nous arrêter en chemin, afin d'arriver un moment plus tôt à notre but.

Marcheroute
de Vienne à Milan
par Klagenfurt et Venise.

Stations	*Postes*
Neudorf	1 1/2
Grinselsdorf	1 1/8
Neustadt	1
Neunkirchen	1
Schottwien	1 1/2
Merzzuschlag	1 1/2
Krieglagh	1
Merzhofen	1
Bruck	1
Leoben	1
Kraubath	1 1/4
Knittelfeld	1
Jutenburg	1
Unzmarks	1 1/2
Neumarks	1 1/2
Friesach	1
St. Veith	2
Klagenfurth	1 1/4
Velden	1 1/2
Villach	1 1/3
Arnoldstein	1 1/8

Stations	*Postes*
Tarvis	1
Ponteba	1 1 '2
Resciuta	1 1/2
Ospidaletto	1 1 2
Callalto	1 1/4
Udine	1 1/4
Codroipo	1 3/4
Pordinone	1 3 4
Sacile	1
Conegliano	1 1/2
Spresiano	1
Treviso	1
Mestre	1 1 2
Venedig	1
Tusina	1
Dolo	1 1/2
Padua	1 1 2
Arslesega	1
Vicenza	1 1/4
Montebello	1
Caldiero	1
Verona	1
Castelnuovo	1 1/2
Desenzano	1 1 2
Ponte St. Marco	1
Brescia	1 1 2
Ospidaletto	1
Chiari	1
Antignate	1
Caravaggio	1
Cassano	1
Total	55 1/4

XIII-ème LETTRE

Venise, le 2 juillet.

Me voici depuis ce matin à Venise, dans un des meilleurs hôtels, *l'Albergo Reale*, sur la *Riva di Schiavoni*, en face du port, et au milieu du mouvement d'une foule d'embarcations. Il est inutile d'ajouter que tout ceci est fait pour m'enchanter. Y a-t-il rien de plus poétique que la mer, surtout quand depuis vingt ans on n'en a pas senti les émanations vivifiantes? Quelle ville peut aspirer à la qualification de *belle*, quand elle n'est pas embellie par la mer? Mais suspendons cet enthou-

siasme, pour donner d'abord une idée succinte du chemin que nous venons de parcourir. En sortant de Vienne, nous n'avons fait que 5 postes dans la plaine, ayant toujours le Schneeberg à notre droite, et nous rapprochant de plus en plus, des montagnes de la Styrie. A Schotwien, nous nous trouvâmes entre deux chaînes de rochers nus, dentelés d'aiguilles d'un aspect bizarre, parsemés de pans d'anciennes murailles, et qui ne laissaient dans la vallée qu'un étroit passage. De cette poste à Merzzuschlagen nous gravîmes une montagne et employâmes la moitié de la station à monter et l'autre moitié à descendre. Une indisposition de ma femme nous obligea de passer la nuit dans ce dernier village que je sens de la peine à prononcer une deuxième fois. De là, renforcés d'un troisième cheval, dont il nous fut impossible de nous dispenser, nous cheminâmes sans nous arrêter, deux jours et deux nuits, toujours dans les montagnes, dont la chaîne se réunit à celle des Alpes italiennes, toujours au milieu de la sombre monotonie des sapins ou des rochers arides, couronnés de glaciers. Des nuages chassés par le vent couvraient, à vue d'oeil, d'un linceul de neige la cîme des montagnes aux pieds desquelles nous cheminions.

Nous avons cru n'avoir à souffrir que de la chaleur, mais nous eûmes la désagréable surprise d'éprouver surtout pendant la nuit, un froid si intense que, malgré toutes nos précautions nos membres s'en trouvaient engourdis. Je passe rapidement sur les accessoires de cette route; des torrents, des rocs nus entassés les uns sur les autres, jusqu'au delà des nuages, une nature morne et déserte, un horizon sombre et borné et rien de plus. Je n'y trouvais aucun attrait au contraire, rien n'est plus propre à inspirer de la tristesse que ces belles horreurs, comme on dit, qui ne sont pas du tout de mon goût. Tout cela me glaçait, m'oppressait, comme si j'en portais le poids sur la poitrine; je me sentais le coeur serré comme dans un étau: cet empire de la mort que fuient même les oiseaux, et qui ne sert de repaire qu'à quelque bête féroce, n'est pas créé pour l'homme si ce n'est pour lui faire apprécier davantage l'agrément qu'on a d'en sortir. Je soupirais après la plaine: ce n'est que là qu'on retrouve sa gaîté, avec l'espace, la verdure, la chaleur, la vie. Je tâchais en vain de procurer quelque jouissance à mon esprit, je ne trouvais de variété qu'à la tombée de la nuit, lorsque les ombres cachaient à mes yeux ces masses informes de rochers, et que je ne contemplais plus qu'une multitude de vers luisants qui bordaient la route, ou brillaient au loin dans la forêt, d'une vive clarté à laquelle notre passage rapide par devant les arbres prêtait une scintillation semblable à celle des étoiles. Un autre spectacle attirait mon attention: à la pointe du jour, d'épaisses vapeurs qui s'étaient agglomérées pendant la nuit dans les gorges profondes des montagnes, et semblaient comme endormies en attendant le jour, commençaient à se balancer aux premiers rayons de soleil, comme pour prendre leur essor puis s'élevaient, se divisaient, se déployaient en contours variés, séparaient en deux le flanc d'un rocher ou, en se dilatant, couvraient d'un voile fantastique une

église gothique ou un château crénelé, et prêtaient aux objets des formes magiques et des dimensions gigantesques.

Toute la Styrie n'est que rocaille; elle a quelques villes remarquables, mais Dieu me préserve d'être obligé d'y habiter. Les paysans, à leur extérieur semblent être à leur aise; les hommes ainsi que les femmes sont proprement vêtus; celles-ci sont coiffées d'une machine qu'on ne pourrait comparer qu'à un casque dépourvu de cimier. Les hommes portent des culottes, des bas et des souliers, des chapeaux et des redingotes. J'ai plusieurs fois rencontré des villageois des deux sexes, qui se rendaient soit aux champs, soit dans le village voisin, la plupart munis d'un parapluie.

Après avoir traversé Klagenfurt, on côtoie un grand lac, pendant près d'une poste et demie. L'aspect des montagnes qui environnent ce lac est horrible. Etagées en amphithéatre, elles s'élèvent jusqu'aux régions où cesse le domaine de la vie pour les animaux et pour les plantes. Nous employâmes la deuxième nuit à gravir des montées désolantes, mais ce fut là le suprême effort de cette nature sauvage. A la pointe du jour nous descendîmes le dernier versant de la chaîne; nous traversâmes Ponteba et nous nous trouvâmes dans les États vénitiens. Dès lors, quel dédommagement ! Comme on oublie tout pour jouir de la beauté de ce qu'on a sous les yeux ! De cette nature riche et riante, de cette atmosphère douce et embaumée, de cet espace immense où la vue n'est bornée que par l'horizon ! Je sentis de suite avec bonheur mon cœur se dilater, mon esprit s'éclaircir, et mon âme s'ouvrir aux plus douces sensations à l'aspect de ces productions des climats privilégiés dont la réminiscence m'offrait à chaque pas d'agréables surprises. Le cri aigu et assourdissant des cigales, les allées de platanes et de cyprès, l'accacia à soie, julibrisin à parfum suave, le figuier et le grenadier, le myrte et le laurier, flattaient à chaque instant mes sens d'une manière inappréciable à celui qui n'a pas été privé des avantages d'un beau climat après les avoir goûtés.

La superbe route qu'on suit de Pontéba à Venise, est un objet continuel d'agrément et d'admiration.

Qu'on se figure douze postes de chemin où nulle part la moindre pente ne se fait sentir, et, qui plus est, d'un chemin si propre, si uni, que les meilleures chaussées de l'Autriche ne peuvent pas en donner une idée, d'un chemin si droit, que l'œil se perd au fond des allées qui le bordent. Plus d'une fois, en sortant d'une ville, on peut distinguer au bout du ruban qu'on suit, les édifices d'une seconde ville. Que l'on y place des allées doubles et continues, de beaux arbres, des ponts superbes et des ouvrages remarquables de maçonnerie, et l'on n'aura encore qu'une idée très imparfaite de ce que je veux faire sentir, car il faut y ajouter bien d'autres accessoires. Les belles cultures dont sont couverts latéralement les champs à perte de vue, forment un des plus agréables spectacles. Chaque guéret de quelques dix toises de largeur, borné de haies vives, semé de blé ou de maïs, est entouré de mûriers qui ser-

vent à l'industrie sétifère. Au pied de chaque mûrier est planté un cep de vigne qui grimpe sur l'arbre, rabaisse ses rameaux pliants, et va les unir à ceux du cep voisin, de manière que toute la campagne est embellie de rangées innombrables de festons qui bordent la route sans interruption. Par intervalles, et notamment à quelques lieues de Venise, un autre charme se joint à ceux que je viens d'indiquer: ce sont ces villas ou ces maisons de campagne entourées de jardins qui offrent aux yeux du voyageur une série d'espaliers, de statues, de palais, de portiques, enfin de tout ce que les richesses peuvent faire pour l'agrément. Tu peux juger combien j'en ai été charmé et, tu conviendras avec moi que le voyage dans les États Vénitiens n'est autre chose qu'une promenade dans un jardin enchanté. J'ai passé une partie de cette belle route sur le siège de la voiture, malgré le soleil de l'Italie.

J'ai visité à mon passage quelques-uns de ces beaux jardins qui par la variété de leurs formes, de leur distribution, de leurs ornements, et par l'heureux mélange des décorations anciennes, avec le goût moderne tant soit peu monotone, flattent la vue et soutiennent la curiosité du promeneur.

Les villes de l'Italie que nous avons traversées, telle qu'Udine, Conegliano, Trévise, etc., ces villes que Napoléon érigeait en duchés et dispensait à ses généraux, ont toutes un aspect riant et gracieux, et offrent quelques édifices publics et une architecture en général remarquables.

Tous les avantages de cette nature si prodigue n'empêchent pas cependant que la pauvreté et la mendicité ne renaissent à l'entrée des États Vénitiens. A peine la voiture était-elle arrêtée, qu'elle était entourée d'individus de tout âge et de tout sexe, dont les uns offraient leurs services, les autres s'enquéraient si l'on ne voulait point acheter leurs denrées, et la plupart demandaient l'aumône. Le premier point de l'Italie où nous nous arrêtâmes pour déjeuner fut Ospidaletto; il est vrai que l'endroit n'était pas bien choisi, mais après tout, je ne croyais jamais que la misère et la malpropreté fussent poussées au point d'interdire à des voyageurs qui ont passé la nuit en route, de goûter ce qu'on nous présenta pour du café au lait, accompagné de biscuits dont l'antiquité se révélait par les traces que les mouches y avaient laissées. Nous couchâmes à Conegliano pour ne point arriver pendant la nuit à Mestre, où l'on est obligé de quitter la voiture. Nous y arrivâmes le lendemain à dix heures du matin et, après avoir remis notre équipage aux soins d'un aubergiste, nous nous embarquâmes avec nos bagages sur un bateau de poste qui nous conduisit à Venise.

Il est impossible de ne pas éprouver une sensation dans laquelle se confondent la surprise et le ravissement en entrant à Venise. Cette belle cité qui paraît sortie du sein des flots comme Vénus, et qui, par son origine, sa gloire et sa puissance maintenant éclipsées, semble tenir du merveilleux.

Je dois discontinuer pour me mettre à table. Le cas est un peu prosaïque, mais si les exigences corporelles ne rappelaient sans cesse à

l'homme sa misère, rien ne l'aurait empêché de s'élever jusqu'aux cieux. J'avais pris cette route idéale à la vue de Venise, j'en allais faire un paradis, mais voici qu'il faut rebrousser chemin.

LETTRE XIV-ème.

Venise, le 3 juillet.

Il faut commencer par te dire que je suis optimiste; je le suis par caractère et par système: par caractère, comme étant peu prévoyant, et lorsqu'on s'occupe moins de l'avenir, on réduit la somme de ses malheurs de tout le montant de ceux que l'on s'abstient de prévoir; par système, puisque je crois que le seul moyen d'être heureux est de ne voir que le bon côté des choses humaines, qui sont toutes à deux faces, de ne pas courir après l'impossible, ni s'apitoyer d'avance sur ce qui est inévitable. Or, si je suis optimiste je le suis surtout en voyage. Quand le ciel est clair et le soleil brillant, je me dis: «Quel beau temps !». Quand il pleut, je me dis: « Quelle fraîcheur ! ». Mais ma femme étant la prévoyance même et l'esprit d'ordre incarné, il advenait que nous nous trouvions souvent en dissentiment. Ce qui frappe le voyageur dès le premier abord, c'est ce mouvement, cette confusion, cette gaieté bruyante qu'on rencontre partout, cette vie expansive qui ne peut se concentrer dans les étroites limites de notre être. N'est-ce pas là le reflet de l'étincelle électrique que couvent dans leur sein les peuples appelés à de grandes destinées ! Malgré tout ce qu'ont dit des voyageurs auxquels je ne prétends guère me comparer, je crois qu'il faut être très circonspect à qualifier de dégénéré un grand peuple déchu de sa splendeur. Qui sait quelle circonstance ne dévoilerait pas subitement en lui les descendants du peuple-roi?

Des vicissitudes auxquelles sont sujets les États comme les individus, les courbent souvent sous le joug de la force et de la nécessité. Mais lorsqu'un peuple ainsi arraché à sa destinée n'a pas cessé d'être admirateur de la gloire, des beaux-arts, de l'harmonie, d'être industrieux, entreprenant, intelligent et courageux, il ne doit pas démériter la qualification de grand peuple. Les Grecs, jusque dans les derniers temps, ne subirent-ils pas les épithètes les plus outrageantes? Mais aujourd'hui qui oserait leur disputer la gloire qu'il ont conquise? Les mœurs changent parfois, quand les caractères restent invariables. Il ne faut pas juger des peuples, ni des individus par l'état où la force des circonstances les tient enchaînés. Si la découverte du Cap de la Bonne Espérance, si la prépondérance sur la mer de l'Angleterre et de la France ont anéanti le commerce et l'industrie de Venise, et déterminé sa décadence, on ne saurait oublier qu'une poignée de transfuges cherchant un asile sur quelques lagunes désertes, y ont fondé une puissance des plus formidables, dont l'éclat brille encore sur de glorieux monuments et se reflète dans le caractère de ses habitants. Venise, comme ville déchue, a cela de particulier que sa grandeur passée n'est pas attestée par

des ruines muettes, mais qu'elle est toute palpitante dans les chefs-d'œuvre et la magnificence dont les temps et les lieux ont contribué à l'enrichir. Pour en juger, il suffit de s'arrêter sur la place de St. Marc et de parcourir des yeux les objets dont on est environné. Le Lion de Venise, debout sur une des colonnes qui ornent la Piazzetta, rugit encore en face de St. Théodore, le patron de la ville, monté sur un crocodile. Les trois étendards qui flottent devant la Basilique, attestent encore la conquête de Candie, de Chypre et du Péloponèse. Les chevaux en métal de Corinthe qui en ornent le portique, une quantité d'ornements précieux enlevés à Byzance, les plus beaux marbres de l'Orient mêlés à ceux de l'Occident, l'albâtre, le jaspe, le vert antique rivalisant avec le porphyre, le lapis lazuli et le marbre de Carrara, enfin les sublimes produits de peinture, de sculpture, et d'architecture dont on est entouré, sont autant de témoins éloquents de la splendeur de Venise. Son Palais des Doges, de style mauresque, qui s'élance sur des arcades ogivales resplendissant de marbres, ses procuraties qui embrassent la Grande Place de St. Marc, enfin sa basilique, édifices qui datent de 7 à 10 siècles, sont encore tout brillants de jeunesse; ils semblent assister aux siècles où les fastes de la république animaient ces lieux d'une vie excentrique, où ses trois mille vaisseaux ramenaient dans ses ports les trésors des trois parties du monde et les dépouilles des vaincus. Tant de grandeur, tant de magnificence entassées sur une place qui, par cela même, ne saurait avoir de pareille au monde, ne peut qu'exalter l'imagination la moins poétique. Si l'amour de la patrie emprunte une grande force du souvenir patent de sa gloire, un Vénitien doit bien aimer la sienne.

Pour nous rendre à notre hôtel, nous avons traversé tout le grand canal, ou canalazzo. Il n'y a qu'un pont sur ce canal, le Rialto, pont superbe, d'une seule arche, garni de deux rangs de boutiques au nombre de douze de chaque côté, qui le divisent en trois passages. La ville est formée de plusieurs îles, unies par plus de 400 ponts. Les communications ont lieu par les canaux, les maisons sont bâties sur pilotis, et ont la principale issue sur le canal, et une autre sur la rue. Les quais et les rues sont tout en pierre. Les palais situés principalement sur les bords du Grand Canal, sont remarquables par leur architecture légère et élégante, reposant sur des colonnettes, garnis de balcons à profusion, pavés en marbre ou en stuc, tout y a été ménagé en faveur de la fraîcheur. Il est vrai que la ville n'offre pas partout un aspect admirable. Dès qu'on s'éloigne de la grande place, on rencontre beaucoup de bâtiments anciens et délabrés, aussi pour ne pas perdre l'illusion est-il indispensable de ne pas trop sonder les recoins de cette ville, dont la vie est refoulée dans une partie centrale, comme le sang dans le cœur d'un vieillard. En un mot, la situation, l'origine, le mode de construction et le développement gigantesque de Venise, se réunissent à ses monuments, pour répandre sur l'esprit de l'observateur un charme qu'il ne saurait trouver ailleurs. Demain, je serai à même de te donner quelques détails.

XV-ème LETTRE

Venise, le 4 juillet.

Je suis tellement ébloui de tout ce que j'ai vu, que je ne sais comment me prendre pour t'en donner une idée. Je n'ai pas le talent, ni le sang-froid d'un expert, pour analyser systématiquement ou critiquer les produits de l'art; bien d'autres les ont décrits pertinemment: je n'en parlerai donc que sous le rapport de l'impression que leur ensemble a produite sur mes sens avides de beau. Des monuments et des chefs-d'œuvre dont un seul aurait suffi à la renommée d'une ville, sont ici entassés par centaines dans les temples et dans les palais. St. Marc, qui, sans être le plus grand, est le plus magnifique des temples de Venise, n'est revêtu sur toutes ses surfaces, tant à l'intérieur qu'à l'extérieur que de beaux marbres et de mosaïques sur fond d'or. Enrichie de superbes ornements, ouvrages byzantins ou nationaux, de bas-reliefs grecs et égyptiens, de bronzes de l'Orient subjugué, de sculptures, de dorures, de cinq cents colonnes de vert antique, cette basilique offre l'ensemble le plus extraordinaire dont il me serait impossible d'énumérer les beautés. Trois portiques magnifiques dont le principal est surmonté des chevaux dont j'ai déjà parlé, ornés de colonnes de marbres précieux par leur qualité et par leur variété, donnent accès à l'église, à travers des portes dont les battants sont en métal et ornés de marquetteries en argent. Les voûtes, les arcs, les coupoles, sont en entier couverts de mosaïques. Un bénitier en porphyre, six colonnes précieuses qui soutiennent la chapelle de la Croix, dont une de porphyre noir et blanc, réputée comme pièce très rare, l'autel situé derrière le maître-autel, embelli de quatre colonnes torses d'albâtre oriental, de huit pieds de hauteur dont deux sont blanches et diaphanes, et passent pour les seules qu'il y ait au monde. Les autels secondaires, les stalles, les pupitres et les balustrades, chaque partie du tout est digne d'admiration et cet ensemble de beautés, de richesses accumulées à profusion, fait que l'observateur émerveillé ne peut se rendre compte des détails et se contente d'en conserver une impression assez vive pour ne jamais s'effacer.

Le Palais Ducal présente à l'extérieur même un aliment suffisant à l'attention.

Le style arabe qui y domine, la singularité et la hardiesse de sa construction, les statues, les sculptures et les ornements dont les portes et les fenêtres sont embellies, les escaliers et leurs décorations, sont des ouvrages magnifiques. Quand on se met à parcourir les salles de ce palais, remplies de tableaux et de fresques des maîtres les plus célèbres de l'école vénitienne, on ne sait lequel admirer: partout ce sont des chefs-d'œuvre de Titien, de P. Véronèse, de Tintoretto, de Palma, de Bassano, et d'autres artistes renommés. Plus on contemple ces tableaux, plus on croit les voir ressortir de la toile et se personnifier, et l'on reste extasié sous l'impression du sublime de l'art. La gloire du Paradis par Tintoretto, quelques tableaux historiques de Palma et de

Véronèse, et plusieurs fresques allégoriques de ce dernier, m'ont paru de toute beauté.

L'Académie des Beaux-Arts contient une riche collection de peintures, de sculptures et de plâtres, représentant ce qu'il y a de plus remarquable dans les musées de Rome, de Naples, de Florence et de Londres. On y voit des tableaux célèbres de l'école vénitienne, et une grande quantité de dessins de Léonard de Vinci, de Raphaël et de Michel-Ange. On y admire surtout l'« Assomption de la Vierge » de Titien, un tableau de Pandovanini représentant St. Laurent, et un autre de Tintoretto, qui représente un miracle de St. Marc. La vérité, le fini de ces tableaux, sont au-dessus de toute expression.

Toutes les églises sont remplies de ces chefs-d'œuvre, aussi je n'en parlerai plus, désespérant de te donner des détails qu'il m'est impossible de classer dans ma mémoire, ni d'exprimer convenablement.

Les fresques des plafonds et des voûtes ont rattaché une gloire toute particulière au nom de Paul Véronèse. Il a su ménager avec tant d'art la perspective, en raccourci de bas en haut, que ses personnages semblent se tenir debout, se détacher du fond, dans la posture qu'ils auraient eue s'il descendaient du ciel: c'est la vie et le mouvement rendus perceptibles par la peinture.

Ces églises sont toutes remarquables par les sculptures, aussi bien que par la variété et la rareté des marbres dont elles sont ornées. Parmi celles-ci, je citerai S. Maria della Salute, S. Zacharia, S. Giorgio Maggiore, Il Redentore, Santa Maria dei frari, S. Sebastiano, enfin celle dei Scalzi. J'ai placé celle-ci en dernière ligne, quoiqu'elle m'ait paru, plus que toute autre admirable par ses richesses et surtout par l'heureuse disposition des couleurs de ses marbres, dont l'harmonie fait un effet surprenant. Toute la façade est en marbre de Carrara. De superbes colonnes de jaspe ornent les autels surmontés tous de groupes de statues d'un travail parfait. Le mélange du vert antique, du jaspe, du marbre noir de paragone sur lequel le marbre de Carrara ressort si bien, est distribué de manière à former un ensemble des plus riches et des plus variés. Au milieu de la colonnade du maître-autel, dont le baldaquin est en plomb doré, s'élève le tabernacle, entouré de six colonnes de lazulite, et d'un dais orné d'améthystes. Outre les temples ci-dessus, j'ai visité parmi une foule de palais curieux sous le rapport des arts, celui du C. Monfieni. Un tableau représentant la descente de la Croix par Titien, a surtout absorbé je ne dirai pas mon attention, mais toutes mes facultés. On en a offert 4.000 ducats. J'y ai admiré aussi deux Madeleines de Carlo Dolce, le « Sacrifice d'Iphigénie » par le Padovanino, et plusieurs autres ouvrages de toute beauté, entre autres quelques cartons de Raphaël.

Juge, d'après cette faible esquisse si je dois être ébloui de l'immense quantité de richesses, d'objets d'art sublimes, de monuments de gloire, qui ont passé sous mes yeux comme dans un songe.

On ne saurait se passer à Venise d'un domestique de place ou cicérone. Il sert en même temps de guide, de valet et de dictionnaire histo-

rique et biographique portatif. Rien ne saurait égaler la mémoire prodigieuse et l'habileté de ces gens. Notre Leonardo, dictionnaire in-folio de ce genre, par l'ampleur de son corps et de son esprit, connaissait les causes et l'époque précise de l'érection de chaque monument, l'auteur de chaque objet d'art. Il nous débitait la biographie de chaque artiste et la date de ses ouvrages, l'origine et la qualité de chaque colonne, le tout avec l'assurance de l'infaillibilité. Le voyageur est heureux d'être sauf de tout embarras et d'acquérir si facilement tant de connaissances, moyennant cinq frs. par jour, à moins que son bonheur ne soit troublé par l'idée de ne pouvoir s'en passer, et par la nécessité où il se trouve de devenir l'ombre fidèle de son cicérone.

XVI-ème LETTRE

Venise, le 6 juillet.

Toutes les fois qu'on se propose de parler de Venise, il est impossible de ne pas débuter par la Place de St. Marc: elle est le foyer de toutes les inspirations, comme le centre des beautés de Venise. Faisant face à la Basilique et au Palais Ducal, elle est entourée des trois côtés d'arcades contiguës formant une galerie couverte, flanquée d'une série non-interrompue de (magasins, boutiques [1]) dont la plupart sont des cafés élégants ou des magasins de luxe. Cette galerie sert de promenade: elle est fréquentée par le beau monde, surtout après le coucher du soleil. Tout fait ici contraste avec les mœurs et les coutumes allemandes. Les mœurs vénitiennes tiennent de l'indolence et de la liberté du siècle précédent. Les dames, d'après ce qu'on m'a assuré, s'occupent peu de l'éducation de leurs enfants qu'elles éloignent dans les campagnes ou dans des couvents, tant qu'ils sont en bas âge. Attachées exclusivement aux agréments de la vie, conservant l'usage bizarre des cavaliers servants, elles se livrent au *dolce far niente*, quittant le lit à midi, passant une partie du jour sur leurs gentils balcons, et une partie de la nuit sous les arcades de la place. Si j'étais appelé à arranger le monde social, j'aurais voulu que tout le beau sexe en agît ainsi jusqu'à une certaine époque, c'est-à-dire, celle de l'enfantement; après, c'est différent: la destination de la femme change dès qu'elle est mère. Son devoir de plaire est remplacé par ceux de la maternité. Ainsi, commencer par plaire et par goûter les délices de la vie, finir par se consacrer aux êtres auxquels elle a donné le jour, c'est là, je crois, la vraie destination de la femme, conforme au double but pour lequel elle a été créée.

Au milieu de cette Venise faite dans un moule qui a été brisé aussitôt après, la vie populaire a aussi des caractères qu'on trouverait difficilement ailleurs. La vivacité des gens du peuple est frappante; elle anime à chaque instant les scènes qui se passent dans les rues. Il est presque

[1]) Barate în manuscris.

impossible de rencontrer un homme qui ne crie, ne siffle ou ne chante; dès qu'il y en a deux ou trois ensemble, il se forme à l'improviste un concert, où chacun d'après le timbre de sa voix suit sa partition d'une manière très fidèle qui produit souvent un effet agréable. Je n'ai jamais vu cette gaieté bruyante qui plane sur les quais, dans la place, et dans toutes les rues, dégénérer en altercation. Les vendeurs de comestibles ou d'objet d'un usage commun, soit qu'ils établissent sur un endroit quelconque leurs échoppes portatives, soit qu'ils la portent sur leurs épaules, débitent à grands cris leurs marchandises, et obsèdent souvent les passants. Vous vous trouvez sous les arcades où, tout en dégustant des glaces, vous êtes absorbé par l'harmonie de la musique et par la contemplation de tout ce qui vous entoure; on vous accoste et vous vous sentez réveiller d'un rêve enchanteur, pour porter votre attention sur l'importun: c'est tout bonnement un gamin chargé d'un panier qu'il vient vous fourrer sous le nez en vous proposant d'acheter des souliers grossiers, ou du cirage, ou des caparozoli. Des musiciens ambulants, des jongleurs, des joueurs de marionnettes, parcourent les rues à toute heure; dès qu'ils se sont arrêtés sur un point, ils se trouvent en un clin d'œil entourés d'un vaste cercle de curieux avides de délassement de ce genre. On ne fait pas un pas hors de chez soi qu'on ne soit accosté par des gondoliers qui vous crient: *La mia gondola, Signor, ai suoi comandi*. C'est le *fur mi* que les cochers de fiacre de Vienne réduisent, dans leur langage corrompu, à la plus simple expression. Les gondoles, qui sont les fiacres de Venise, offrent à l'étranger un attrait particulier. Leur légèreté égale l'habileté des conducteurs, qui, toujours debout et presque sur le bord de la gondole, tiennent un aviron détaché, au moyen duquel ils impriment à leur nacelle les mouvements d'un serpent, sans jamais se heurter. Dans ces canaux souvent étroits qui s'entrecroisent en tout sens, ils ont soin, avant d'arriver au point de jonction, d'avertir les gondoliers qui pourraient défiler à l'improviste sur le même point par le cri de *via*, auquel ils ajoutent celui de *premi* ou de *stali*, selon qu'ils se proposent de passer à droite ou à gauche. Ils me rappelèrent les bateliers de Constantinople, que les gondoliers surpassent, il est vrai, en poésie mais n'égalent pas en rapidité.

Le langage des Vénitiens, tout corrompu qu'il est, a un charme particulier de légèreté, de naïveté et d'harmonie. Leurs chansons sont empreintes d'une originalité séduisante; avec tout cela on remarque beaucoup de pauvreté dans la basse classe et de l'avidité dans le gain, ce qui au milieu des ressources industrielles, de la fécondité de la terre et du mouvement commercial dont on est entouré, ne saurait être attribué qu'à l'indolence inhérente aux nations méridionales. Je n'ai pas été peu surpris, après avoir payé tout ce que l'on a exigé pour une mauvaise paire de bottes, de voir le cordonnier me demander encore de l'argent *per un bicchiere*. Aurais-je cassé un verre par mégarde? me suis-je dit. Nullement ! c'était tout simplement ce que les Français et les Allemands moins modestes appellent, d'une manière illimitée «un pourboire»

ou un « trinkgeld ». Il en était de même des postillons qui ne se contentaient jamais de ce qu'on leur offrait de plus; ils avaient toujours des raisons à objecter contre l'exiguïté de la gratification; c'était tantôt la chaleur, tantôt la longueur de la station ou la perte de temps qu'ils ont essuyée en s'arrêtant quelque part pour notre plaisir, et tout cela suivi de refrain: *Ma l'ho servito bene, signore*, de manière que force était de se délivrer de leurs importunités par un supplément de gratification. La nuit arrivée, les ponts du quai sont jonchés de lazzaroni qui font un oreiller des gradins de pierre et s'endorment à la belle étoile. Pour traverser les ponts jetés sur les canaux, dames et messieurs sont obligés d'enjamber par dessus les bras et les cuisses nues de ces dormeurs insouciants. Parmi les particularités de Venise il faut noter qu'on n'y aperçoit nulle part la moindre parcelle de terre, tout étant couvert de pierre (j'en excepte deux ou trois jardins) de manière que, pour avoir de quoi remplir un pot de fleur on doit acheter la terre dans un magasin qui en fait le débit. On ne voit dans tout Venise ni voiture, ni cheval, ce qui contribue beaucoup à la propreté et au bon état du pavé, soit dans les rues, soit dans les cours des maisons. Ses ruelles sont, pour la plupart si étroites qu'on ne saurait y ouvrir un parapluie. Tous les transports des comestibles ont lieu par les canaux, et cependant tout abonde dans les marchés à toute heure, comme en toute saison. La vie à Venise est très économique; les loyers sont plus que modiques et comme la ville est un port-franc, la plupart des objets de nécessité et de luxe s'y trouvent à des prix modérés. D'après la construction de Venise on conçoit facilement qu'elle souffre d'un manque total d'eau douce. Celle qu'on y boit est conservée dans des citernes pratiquées dans chaque cour de maison. Ce sont des dépôts d'eau pluviales qui tombent des gouttières et s'infiltrent à travers des éponges et du sable. J'ai vu, en outre, de larges bateaux plein d'eau douce, jusqu'à ne présenter qu'un pouce de bord au-dessus de la surface de la mer, transporter à Venise cette singulière marchandise, pour servir aux bains et à d'autres usages domestiques après avoir lavé pendant quelques heures les pieds des bateliers qui y sont plongés jusqu'aux genoux.

Parmi les cafés qu'on rencontre à chaque pas, il y en a d'élégants comme celui de Florian, sous les arcades, mais pour la bonté des glaces qui sont au-dessus de toute expression, il faut aller chez Brigiacco, près de l'Albergo Reale. Nulle part je n'en ai goûté d'aussi parfaites; cela tenait m'a-t-on assuré, à ce que Brigiacco employait des ouvriers napolitains.

Le théâtre de la Fenice étant fermé, je me suis contenté de le visiter pour en prendre connaissance. Ce superbe théatre a six rangs de loges. Il est orné de manière à produire dans les représentations, un très bel effet. Une troupe médiocre donne des Opéras au Théatre d'Apollon. J'y fus hier. On y jouait: La Prison d'Edimbourg. Je ne parle point de la musique parce que je n'ai remarqué aucun talent chez les auteurs. Ce théatre a cinq rangs de loges. Les deux tiers à peu près du parterre,

contiennent des chaises fermées; les personnes qui les occupaient étaient toutes découvertes, il n'en était pas de même de celles qui se tenaient dans les couloirs ou dans l'espace libre: elles gardaient le chapeau sur la tête et étaient en continuel mouvement, elles entraient, sortaient, formaient des groupes et des conversations, poussaient des éclats de rire, et ce n'était qu'à l'approche de quelque air intéressant, qu'à un chut général, succédait le silence le plus complet. On intercala à l'Opéra une pantomime bouffonne, mêlée de danses, et le spectacle se prolongea jusqu'à une heure du matin.

XVII-ème LETTRE

Venise, le 7 juillet.

Quelque soin qu'on ait mis à visiter Venise en détail, il est impossible d'en concevoir la situation et la forme de l'ensemble. Soit qu'on en traverse le bassin sur une gondole, soit qu'on en parcoure l'intérieur et les pourtours, on est presque toujours au niveau de la mer, et l'œil ne saurait embrasser à la fois qu'un angle très resserré. Le seul moyen qui s'offre à l'observateur est de monter sur la tour de St. Marc. Aussi n'ai-je pas négligé de le faire. Cette tour qui, par une anomalie qui est peut-être à l'avantage de la Basilique, mais qui obstrue tant soit peu la vue de la Grande Place, n'est point contiguë à St. Marc. Elle se trouve établie sur le côté inférieur de la place; sa hauteur est de 352 pieds. La vue dont on jouit du haut du clocher est magnifique: on a sous les yeux toute la ville de Venise et des îles qui l'environnent. D'une part, la terre ferme, les Alpes Juliennes, dont les sommets dentelés se dessinent sur un ciel bleu et dont les chaînes gigantesques se prolongent vers le couchant et s'unissent aux Grandes Alpes; plus bas, les rivages plats de Fusina et de Chioggia, qui, confondant leur niveau avec celui de la mer, s'éloignent par degré, colorés de teintes de plus en plus douteuses, et disparaissent dans un horizon lointain; à gauche la pleine mer dans toute sa majesté: tel est le tableau imposant qui se déroula devant moi du haut de la tour. Ma soirée d'hier est une de celle que je placerai au petit nombre des moments heureux de ma vie.

Pendant les deux premiers jours de notre arrivée à Venise, le temps a été abominable. Les vagues de la mer qui venaient se briser avec violence sur les lagunes (musa) qui protègent le port, produisaient un bruit sourd semblable à celui du tonnerre. Nous ne pouvions nous expliquer ce fracas insolite avant d'en avoir appris la cause. Ceci excita davantage notre envie de jouir de la vue de la pleine mer. Nous profitâmes de la première belle journée, celle d'hier pour nous rendre sur le Lido en gondole. Après avoir traversé la largeur de cette lagune longitudinale, nous nous arrêtâmes sur la rive couverte d'un sable fin de coquillages. De larges vagues écumantes venaient l'une après l'autre, envahir le rivage et se retiraient successivement, après nous avoir aspergés

de leurs fraîches vapeurs. Je savourai avec avidité le spectacle sublime de la mer, qu'une longue privation me rendait plus chère et les douces émanations qu'apportait la brise du soir: je ne les aurais point échangées contre tout ce qui peut flatter les sens sur la terre. Le soir nous ayant surpris dans cette contemplation, nous regagnâmes notre gondole, où nous attendait un agrément d'une autre nature. Le soleil venait de se coucher, et l'horizon était coloré d'une teinte purpurine entrecoupée par quelques vapeurs transparentes d'un jaune d'or éclatant. Le bassin était calme, — *ghera... calma la laguna* — *ghera il vento bonnazzo,* —; il ressemblait à un immense miroir sur lequel on aurait placé des joyaux et des pierres précieuses. C'est ainsi que se reflétaient sur sa surface les nuances rosées du ciel, et que les maisons, les arbres, les coupoles et les mâts des vaisseaux se dessinant dans l'eau avec netteté, produisaient une amplification de couleurs, de figures et de reflets d'un effet magique; plus la nuit avançait, plus ce phénomène enchanteur acquérait une variété de formes indéfinissable auxquelles les lumières parsemées sur les quais et le scintillement des étoiles, reflété dans l'eau venaient ajouter l'oscillation de leur éclat. Cet instant que j'aurais voulu perpétuer, passa comme tout instant de bonheur. Je débarquai en réfléchissant que je n'aurais peut-être plus l'occasion de goûter un tel plaisir. Il était neuf heures du soir, et ne voulant point restreindre l'expansibilité de mes idées dans les murs étroits de notre hôtel, je me dirigeai sur la Place St. Marc; je ne me doutais pas que j'y allais recueillir des impressions encore plus vives. Je trouvai la Place toute remplie d'une foule innombrable qui y circulait et faisait entendre le bourdonnement vague et inarticulé qui décèle un rassemblement insolite. Les boutiques étaient illuminées; des dames élégantes occupaient les bancs ou les chaises posés sous les arcades, et une musique militaire animait cette scène de tout le charme des sons de Bellini et de Donizetti. Je m'assis moi-même et promenai avec ravissement mes regards sur tout ce qui m'entourait. Un ciel pur et bleu, parsemé d'astres étincelants recouvrait la Place comme un dais digne de l'édifice qui semblait le soutenir des quatre côtés. A travers l'illumination qui rendait transparent le voile de la nuit, le firmament se revêtait d'un azur plus foncé qui rapprochait les étoiles et faisait mieux ressortir leur éclat. Je contemplais en extase ces constructions magnifiques qui avaient traversé des siècles, ce St. Marc que tant de générations ont successivement admiré et qui, témoin de la grandeur et de la décadence de Venise, reste debout, et cependant, me disais-je, dans ce monde de destruction lui aussi est éphémère. Par une affinité naturelle, je rentrai en moi-même et me rappelai les temps passés et les temps présents. Je songeai au sort, qui se joue de la vie des hommes et de leurs projets, et qui leur impose, dès leur naissance, le joug de la nécessité ou de la fatalité, seul joug impossible à secouer. Et moi, me disais-je, jeté pour un court instant sur cette rive heureuse, comme une plante exotique qui n'est pas destinée à s'y acclimater, étranger à tout ce qui m'environne, atome imperceptible au milieu de ces scènes de

grandeur, pourquoi suis-je condamné à... J'en étais là de mes réflexions, lorsque je crus plus prudent et plus profitable pour moi-même de consigner sur le papier les idées qui se pressaient en foule dans mon esprit et qui, une fois éloignées des objets qui me les inspiraient, auraient perdu tout le charme qu'elles leur empruntaient.

Je me plaçai donc dans un coin obscur, je pris de ma poche une tablette et mon crayon, et notai avec précipitation mes impressions et les pensées qu'elles me suggéraient, bien que je ne pusse voir ce que j'écrivais: j'espérais retrouver le lendemain sur le papier des indices suffisants pour regagner le fil de mes idées et les amplifier convenablement. Aussi, mon premier soin en me réveillant ce matin fut de déployer le chiffon précieux, mais, hélas! quel spectacle douloureux! Des lettres superposées, des lignes croisées en tout sens, m'offraient un gâchis illisible, signe certain que ma main avait suivi l'impulsion de mes idées qui se succédaient comme les flots que je venais de quitter: plus bas, le crayon usé apparemment n'avait laisse sur le papier que des traces capricieuses du bois, fruit avorté de tant de belles pensées, comme les œuvres les plus sublimes de l'homme, dont on ne retrouve, après un laps de temps, que des idées indéchiffrables. Elles ont passé comme ces rêves charmants qu'on s'efforce vaimenent de se rappeler en se réveillant, mais dont l'agréable sensation est toute palpitante.

Je quitte demain la belle Venise. Je le fais avec un véritable regret et, si Dieu exauce mes vœux, c'est la seule ville parmi celles que j'ai visité jusqu'ici, que je désirerais revoir.

XVIII-ème LETTRE

Padoue, le 8 juillet.

Partis ce matin de Venise, nous reprîmes notre voiture à Mestre et après deux postes de chemin, nous arrivâmes de bonne heure à Padoue, située sur la Brenta, et dont la fondation est attribuée à Artenor.

Nous ne voulûmes point traverser cette ville célèbre sans en avoir eu une idée. Nous résolûmes donc d'y passer la nuit; ainsi à peine nous sommes-nous donné le temps de nous habiller, que nous demandâmes un domestique de place et commençâmes l'exploration. Notre première visite fut au Palais de Justice, unique nous dit notre cicerone Gaëtan, par sa *vastité* et son ancienneté. Je trouve qu'il a eu raison d'enrichir de ce mot la langue française, puisqu'elle en avait grandement besoin. Ce palais, situé au milieu de deux belles places, a une salle immense, dont les dimensions ne se retrouvent point ailleurs que je sache, puisque sur 100 pieds de largeur, elle en a 300 de longueur. Toute cette étendue formée d'une seule voûte et n'ayant aucun appui, est un sujet de surprise pour les voyageurs. Au milieu des signes du zodiaque qui y sont marqués, la salle est ornée de fresques et de bas-reliefs estimés. N'ayant pu ce jour-là visiter l'Université et le Jardin botanique, célèbre l'un et

l'autre, nous nous dirigeâmes vers l'Église de Ste Justine, sur la place de la promenade. Cette place, nommée *il prato della valle*, est également fameuse par son étendue. Le milieu en est occupé par une promenade circulaire environnée d'un courant d'eau et embellie d'arbres, de quatre beaux ponts, et de 82 statues en marbre, représentant d'illustres personnages de Padoue. C'est autour de cette île que se font une fois par an, les courses de chars, et que tous les soirs les habitants se rendent en foule à leur promenade de prédilection. Il était près de 6 heures quand nous traversâmes cette place pour entrer dans l'église de Ste Justine, un des plus beaux édifices de l'Italie, bâtie sur les plans de Palladio. Cependant la façade, qu'on s'est proposé sans doute de revêtir en marbre, est nue jusqu'ici. J'en demandai la raison à mon cicérone, qui me répondit que la construction de l'église ayant coûté des sommes immenses, l'achèvement en a été ajourné d'une époque à une autre, que dans les derniers temps quelques ressources avaient été assignées à cet effet à l'époque de la République mais, reprit-il, après un soupir, *quand z'est tombé la république, z'est tombé la façade avec.* La grandeur de l'édifice et l'élégance de l'intérieur sont non moins remarquables que les peintures qu'elle renferme —; 24 autels en marbre varié sont ornés de mosaïques de Florence, et de diverses pierres, plus ou moins précieuses. On y remarque surtout un tableau de Véronèse représentant le martyre de Ste Justine, ainsi que la descente de la Croix, exécutée en marbre de Carrara, 54 stalles en bois travaillé, représentant l'histoire de l'Ancien et du Nouveau Testament; on dit que l'artiste a mis 24 ans à achever cet ouvrage.

En sortant de ce temple magnifique, nous vîmes, avec une agréable surprise, la place couverte d'une foule de promeneurs et de riches équipages, qui en faisaient sans cesse le tour. Entre plusieurs jolies dames, j'en remarquai une de toute beauté, je veux parler de cette beauté parfaite qui attache les yeux involontairement et qu'on ne rencontre qu'à de rares intervalles. Les femmes surtout celles des classes inférieures, portent en général un voile plus ou moins fin, attaché au sommet de la tête et pendant des deux côtés, ce qui, ajouté à une démarche fière, à un port majesteux et à des traits réguliers, leur donne tout à fait l'air des romaines de l'antiquité. Après avoir contemplé le spectacle animé de la promenade, nous nous dirigeâmes vers le café Pedrochi, fameux en son genre. Avant d'y arriver, nous nous arrêtâmes sur une place où l'on vendait des billets de théâtre. Le spectacle du soir devait être composé de l'Elena di Feltre et d'une pantomime. Sans prévoir le talent des acteurs, nous prîmes une loge au troisième, la circonstance de ne pas en avoir trouvé ni au premier ni au deuxième, ayant d'autant plus excité notre curiosité. Les billets de théâtre n'ont pas ici de prix fixe, la demande, le talent des acteurs, la nouveauté des pièces, fait varier leur prix. Nous payâmes pour celui-ci 24 Zvanzighs, sauf l'entrée qui coûte aussi quelque chose de plus que trois zvanzichs par personne. A Venise, pour une loge nous n'avons payé que 5 Zvanzighs, en y ajou-

tant un par personne pour l'entrée. On doit, sans doute, attribuer cette circonstance à la médiocrité de la troupe vénitienne. A Vienne, la loge coûtait en tout 60 zvanzighs par soirée. En attendant, nous arrivâmes au café Pedrochi, café magnifique, qu'apparemment je ne verrai surpassé que par ceux de Paris. Embelli à l'extérieur d'une belle architecture grecque, il est par un caprice du propriétaire, surmonté d'un édifice de structure gothique très élégant; un vaste salon, et des appartements latéraux forment une sorte de pavillon à parois stuquées, orné de colonnes, de glaces, de beaux meubles, bien éclairé, et parfaitement bien entretenu. Une foule de beau monde des deux sexes y circulait et prenait des rafraîchissements; nous nous fîmes servir des glaces et me rappelai avec regret celles de Briggiacco, qui valaient bien toute la splendeur du café Pedrochi. Enfin, nous nous rendîmes au théatre. L'intérieur avait beaucoup de ressemblance avec le théatre d'Apollon de Venise. Les loges étaient remplies d'une foule élégante, et le parterre était encombré de spectateurs. Quelle surprise agréable de voir paraître sur la scène, Miss Kemble. Elle débuta par l'air de la Niobé *I tuoi frequenti palpiti*, qu'elle exécuta avec une force et une souplesse de voix étonnante. Les bravos et les applaudissements semblaient faire crouler le théatre. Je ne doute pas que cette actrice, novice encore, et n'ayant pas l'usage de la scène ne soit destinée à acquérir de la renommée; toutes les fois qu'elle paraissait sur la scène ou qu'elle se faisait entendre, les applaudissements se renouvelaient avec une fureur croissante, applaudissements tels que je les conçois et non à l'instar de ceux de Vienne. L'acteur qui, après elle, a montré quelque talent, fut le basse Cartagenova. Je fus très satisfait de cette représentation, et laissant la pantomime amuser le public, je me retirai à minuit. J'oubliai de mentionner parmi une foule de jolies maisons de campagne qui bordent le chemin en sortant de Venise, le Château et le Jardin Impérial, qu'on rencontre après avoir dépassé Dolo. Nous n'avons pas eu le temps de nous y arrêter, mais, à n'en juger que par la beauté de l'extérieur et par son étendue, il est digne d'attirer l'attention du voyageur. J'ai vu jusqu'ici une foule de jardins, et tous m'ont plus ou moins satisfait, précisément par la raison qu'ils s'éloignent des formes modernes que je déteste, surtout lorsqu'on s'y tient scrupuleusement. Y a-t-il rien de plus monotone que ces éternelles plates-bandes revêtues sur quelques points de massifs impénétrables? Je n'oublierai pas le mouvement de pitié dont je fus saisi à l'aspect du jardin de D. que je savais si riche en arbres, lorsque la veille de mon départ de Moldavie je l'ai vu dépouillé de ses imposantes parures, et offrant le spectacle pitoyable d'une tête chinoise ou d'un habit d'arlequin. La varieté est le véritable agrément d'un jardin, l'eau son principal ornement; mais, fut-on même privé de ce dernier avantage, de combien de ressources l'art n'a-t-il pas embelli ces lieux de délices dont j'ai trouvé partout des échantillons. Si l'on y rencontre des massifs et des plates-bandes, on n'est pas condamné à ne rien voir autre chose, au contraire, tantôt c'est une allée d'arbres

gigantesques, tantôt un parterre émaillé de fleurs et orné de statues; ici un espalier taillé en arcades, plus loin une avenue représentant une galerie fraîche et ombragée. Je passe sous silence les belles serres, les pavillons, les jets d'eau ou les ruisseaux qui ajoutent plus ou moins de charme à l'ensemble. Voilà comme j'aime un jardin. Ceux qui suivent le mauvais goût moderne, n'ont qu'à venir en Moldavie ou en Gallicie, pour se convaincre que les prairies naturelles et les bosquets qui s'y trouvent à chaque pas, ne sont autre chose que de vastes jardins à la mode.

Demain nous continuerons notre chemin sans interruption, si ce n'est pour visiter ce que nous trouverons de plus curieux sur notre passage. Bonne nuit !

XIX-ème LETTRE

Milan, le 9 juillet.

Je continue la narration de notre voyage. Ayant quitté Padoue hier de bon matin, nous arrivâmes vers midi à Vicence. Après avoir commandé un dîner à la première auberge, nous nous fîmes accompagner d'un cicérone nommé Gaëtan (que je nommerai Gaetan II, afin de ne pas le confondre avec son confrère de Padoue) et nous parcourûmes la ville, riche en monuments d'architecture, puisqu'elle a donné le jour à Palladio qui la dota d'édifices magnifiques.. Après avoir contemplé successivement la décoration extérieure de la Basilique et les façades de plusieurs palais, nous visitâmes le célèbre théâtre olympique construit par le même architecte, monument très curieux, fait à l'imitation des théâtres antiques. Le parterre est un amphithéâtre en gradins, pouvant contenir 3000 spectateurs. Le scène représente une grande place de la ville de Thèbes, entourée de maisons, et sur laquelle plusieurs rues viennent aboutir; mais ici ce n'est point la peinture, c'est l'architecture qui a fait les frais des décorations. Au lieu de rideaux et de coulisses peintes, on voit des maisons, des portes, des fenêtres, des avenues effectives, qui doivent produire une illusion complète. On n'y donne point de représentations, si ce n'est dans des circonstances extraordinaires, et encore le sujet doit-il être adapté à la décoration, qui ne saurait changer. Les environs de Vicence sont agréables et pittoresques. Cette ville a un Champ de Mars, promenade publique que nous avons entrevue en passant. Après avoir dîné nous nous remîmes en route, et arrivâmes d'assez bonne heure à Vérone pour avoir le temps de la parcourir avant la nuit. Vérone, divisée en deux par l'Adige, située derrière une colline entourée de superbes fortifications, offre une fort jolie perspective, à mesure qu'on s'en approche. Les plaines qui s'étendent à sa gauche. et que les eaux de l'Adige vont embellir et fertiliser, sont charmantes. La ville est grande et belle sous tous les rapports, comme le sont, à un degré plus ou moins remarquable toutes les villes d'Italie. Ses constructions (dont plusieurs à 7 étages) se distinguent en général,

par leur architecture. Il suffira de dire que le génie de Palladio et celui de Sansovino ont contribué à l'embellir. Afin de profiter aussi bien que possible du peu de temps qui nous restait jusqu'au soir, nous louâmes une voiture à l'auberge la plus proche de la poste, et nous visitâmes successivement la cathédrale de construction gothique, le gigantesque amphithéatre dont la célébrité est inséparablement attachée à celle de la ville qui le possède. Les tombeaux de Scaligeri, d'une architecture gothique élégante, enfin les ponts, les portes et les fortifications. Surpris par la nuit, nous nous rendîmes à l'auberge pour entrer dans notre voiture de voyage. Je regretterai toujours d'avoir passé nuitamment près du lac de Garda, sans y avoir puisé de douces impressions d'une source aussi abondante. Je savais que ce lac a été chanté par des poètes, que Catulle y choisit sa résidence, que ses rives où croissent des bosquets d'orangers et d'oliviers, sônt parsemées de jolis villages, aussi l'idée de ne pouvoir jouir des beautés que je traversais, accompagnée d'un transport sympathique qui trahissait, dans l'obscurité la proximité de ces lieux délicieux, ne me permit point de fermer l'œil pendant toute la nuit. Au lever du soleil nous n'étions pas éloignés de Brescia, et à peine mes yeux s'étaient-ils appesantis, que les exhalations de l'Agnus Castus (une de ces anciennes connaissances dont la rencontre était un sujet de jubilation pour moi) me réveillèrent en sursaut, et me firent pousser une exclamation involontaire, tandis que je cherchais à découvrir le sujet de ma surprise. Quelle belle matinée, quel coup d'œil ravissant! Le voyage en Lombardie est un enchantement continuel. Les collines qui s'élèvent aux environs de Brescia, recouvertes de belles cultures de vignes et de mûriers étagés en amphithéatre, la végétation riche et variée des jardins et des champs entremêlés, de superbes maisons de campagnes, offrent aux sens l'idée du paradis terrestre. Nous ne nous arrêtâmes à Brescia que le temps nécessaire pour nous restaurer par un déjeuner. Brescia est une grande ville à rues larges et propres, embellie par 1450 fontaines qui versent à chaque pas une eau abondante. Nous en repartîmes bientôt pour continuer notre chemin et, après avoir traversé le bourg de Chiari, Antignate, Caravaggio célèbre pour avoir été le berceau de Caldara et de Michel Ange, et plusieurs autres jolis bourgs et villages, nous entrâmes avant le soir à Milan, par la superbe Porte Orientale qui donne accès à la rue la plus large et la plus belle de cette cité. De Venise jusqu'ici notre voiture ne fut traînée que par deux chevaux de poste. Les cultures et les chemins sont absolument les mêmes que ceux déjà décrits dans le voyage de Ponteba à Venise. Les transports dans la Lombardie se font sur de grands chars à deux roues énormes, attelés d'un ou de plusieurs chevaux toujours à la file l'un après l'autre. On rencontre en outre beaucoup de légers équipages de campagne, traînés par des ânes d'une espèce très petite ou par des bidets.

Le souvenir tout récent de Venise me rappelle une anecdote relative au roi Othon, qu'on me rapporta et que je ne dois pas omettre de te communiquer comme un trait caractéristique de ce personnage et comme

un signe heureux de la manière dont il sait apprécier les sympathies et les exigences de la nation grecque.

Lors de son passage par Venise en... il visita avec la Reine l'Institut arménien. Comme il est d'usage dans tous les musées ouverts aux voyageurs, un livre lui fut présenté pour qu'il y inscrivît son nom. Après y avoir apposé sa signature en grec, il présenta le livre à la Reine qui se mit à écrire son nom en allemand et, se tournant en même temps vers le Consul et les Grecs qui y étaient présents, « La *Reine, leur dit-il, ne connaît pas encore sa langue, elle est obligée de signer dans une langue étrangère* ». Quelle noble pensée et quel heureux présage pour la Grèce que de voir son Roi pénétré de la nécessité de s'assimiler à la nationalité de son peuple, et d'abjurer tout autre sentiment !

A propos de langue, il paraît que mon oreille a de la sympathie avec l'harmonie, puisque j'ai de tout temps aimé la musique et la langue italienne, et que j'ai eu de l'aversion pour les langues dures et dissonantes. Je ne crois pas que dans le fait aucun dialecte surpasse l'italien en douceur; le grec a de même, une heureuse symétrie dans la distribution des voyelles et des consonnes, il exclut de même tout son discordant ou barbare, et aucune lettre d'une prononciation dure ne vient souiller son alphabet — cependant je dirai que la différence entre ces deux langues consiste en ce que cette dernière fait l'effet d'une harmonie grave, d'une symphonie d'orgue majesteuse, tandis que celui de la langue italienne est une mélodie, une chanson, un gazouillement. Quelle langue pourrait rendre la souplesse, la douceur, la suavité de ce vers:

« *Tutto ci mi ha tolto, il diche te mi tolse* ».

Le peu de sympathie que j'ai pour les langues dissonnantes a été cause que j'ai perdu l'occasion d'apprendre l'allemand; après quelques mois d'études, pendant lesquelles je me trouvai souvent en dissentiment avec mon maître, il survint un jour, entre nous, une discussion singulière: je soutenais que les lettres B.D. Ghe. étaient plus dures à prononcer que leurs corrélatifs P.T.G. tandis que lui prétendait tout le contraire, insistant sur ce que les premières ont été faites pour mitiger les secondes. En vain lui représentai-je que la langue grecque, renommée par son harmonie, n'avait dans son alphabet ni b, ni d, ni ghe, qu'enfin ces lettres étant composées, le simple ne saurait être plus dur que le composé ou, en d'autres termes, le tout ne saurait avoir de la douceur tandis que l'une de ses parties est censée avoir de la dureté. Il fut impossible de lui faire changer d'avis. Voyant dès lors que nos oreilles n'étaient point à l'unisson, je me rebutai et quittai là l'étude de l'allemand pour ne plus la reprendre. Je n'oublierai pas qu'un de mes amis, homme de beaucoup d'esprit et de grande capacité, prenait en même temps que moi des leçons d'allemand du même professeur. Un jour, en faisant la lecture, il rencontra l'expression de *es taut auf* qui lui parut apparemment si bizarre que, pour en faire ressortir la cacophonie, il l'énonça plusieurs fois de suite, et d'une manière un peu burlesque. Son maître,

choqué sans doute dans le sentiment de l'excellence de sa langue, lui dit: « Mais, Monsieur, mais vous aboyez comme un chien ! ». « Pardon, Monsieur, répliqua l'élève, éclatant de rire, c'est votre langue qui est une chienne de langue ! ».

Sur ce, je te souhaite bonne nuit, un ample lit italien m'attend et promet de me dédommager des veilles et des fatigues du voyage.

XX-ème LETTRE

Milan, le 11 juillet.

Après avoir été depuis deux jours en courses continuelles, je m'empresse de te donner une esquisse rapide de leur objet. Milan peut être placé à la tête des villes que j'ai vues jusqu'ici. Des rues propres et larges, de belles constructions, des monuments magnifiques, des établissements d'utilité, d'industrie et d'agrément, des canaux qui sont pour la ville une source de richesses, tout concourt à la splendeur de cette capitale du royaume Lombardo-Vénitien. Le pavage consistant en un cailloutage serré, est coupé dans sa longueur par deux rangs de dalles de granit formant des ornières, de manière que les voitures y roulent sans bruit et sans faire éprouver la moindre secousse. Les premiers regards du voyageur qui entre dans la ville, se portent nécessairement sur le Dôme. La masse gigantesque de cet édifice et en même temps ses formes légères, la quantité innombrable des statues et des flèches dont il est décoré, font l'effet d'un rocher de marbre que des génies se sont plus à tailler et à revêtir de leurs formes aériennes. Il y a quatre siècles que cet édifice fut commencé et aujourd'hui encore, bien qu'il paraisse achevé, *trois cents* ouvriers sont journellement employés à le compléter. L'extérieur comme l'intérieur de l'édifice sont en marbre blanc; 4500 statucs ou statuettes en ornent les façades et les niches. Cinq portes donnent accès à autant de nefs, dont la principale est celle du milieu; 125 aiguilles, dominées par celle qui soutient la statue de la Vierge en bronze doré, des escaliers et des acqueducs de marbre du travail le plus fin, offrent par leur disposition un ensemble merveilleux. Trois rangs d'aiguilles divisent le toit dans sa longueur de chaque côté de la crête. Chacune de ces aiguilles surmontée d'une statue, est composée de trois étages de colonnes formant des niches qui s'allongent en se rétrécissant de plus en plus, et sont occupées par 25 statuettes. Les galeries des escaliers qui les réunissent et les bordures qui règnent tout autour, taillées à jour et représentant des fleurs, ont donné à la pierre la légèreté et l'aspect d'une guipure, en sorte que l'assemblage de cette forêt de pyramides, de flèches de style mauresque, de ces broderies qui courent en tout sens, assimile cette masse de marbre à un ouvrage d'argent travaillé en filigrane. Il est impossible, en entrant dans le temple, de ne pas être saisi d'un sentiment d'humilité qu'inspire la majesté du lieu, les dimensions grandioses de l'édifice, et même le

clair-obscur produit par les vitraux colorés dont toutes les embrasures sont garnies. On se voit, en effet, si petit dans ce monument colossal, qu'on ne saurait s'empêcher de se sentir comme un atome dans l'immensité de l'espace; 52 gros piliers de marbre, qui soutiennent les voûtes ogivales du temple, et que trois hommes pourraient à peine embrasser ressemblent, dès qu'on en contemple la hauteur de 41 brasses et l'ensemble de l'édifice, à autant de colonnes minces et fluettes. Je ne négligeai pas de monter sur la flèche principale; 512 marches m'ont conduit jusqu'au plus haut point que l'on puisse atteindre; tu peux supposer par conséquent la magnificence de la vue dont on jouit à cette hauteur. Le toit du Dôme qu'on a sous les pieds ressemble à un glacier parsemé de pointes et de figures capricieuses. Ce n'est que de ce point que l'on peut concevoir les travaux immenses qu'en a exigé la construction. La ville de Milan, avec ses rues et ses douze portes, se dessine comme sur un plan topographique. A l'horizon, les Alpes, jalonnées par les sommets blanchis du St. Gothard, du Simplon, du St. Bernard, du Mont Rose et du Mont Cenis; du côté opposé des plaines immenses, hérissées de continuelles plantations, et baignées par des rivières; des villages et des églises épars au milieu de ces champs de verdure, tel est le superbe horizon qui se déploie du haut de la flèche, et qui n'est borné que par les limites imposées aux facultés humaines. De tout ce qu'on admire dans l'intérieur du temple, je ne dois pas négliger de citer les deux grandes colonnes de la porte du milieu d'un seul morceau de granit; elles sont surmontées d'un vitrage coloré qui offre une belle copie de l'Assomption de la Vierge par Titien. A gauche, on remarque un tabernacle isolé, au milieu duquel s'élève un grand vase de porphyre, servant de fonts-batismaux. Parmi une foule de statues, je me bornerai à mentionner celle de St. Barthélemi, qui a été représenté écorché et tenant sa peau sur les épaules — ouvrage admirable qui m'a offert une copie fidèle de ce même état du corps humain, modelé en cire dans le Cabinet de Joséphine; plusieurs mausolées et tombeaux y attirent l'attention, mais ce qui la mérite avant tout, c'est la Chapelle Sépulcrale de St. Charles Borromée, chapelle souterraine, dont la voûte, les colonnes et les bas-reliefs représentant les principaux événements de la vie du saint, sont en argent massif; la châsse renfermant le corps embaumé de St. Charles est ornée de pierres précieuses. Une des plus anciennes et des plus belles basiliques de Milan est celle de St. Ambroise, qui la fonda au 4-ème siècle et qui y fut enseveli. Je me contenterai de parler du maître-autel soutenu par 4 colonnes de porphyre et renfermant les dépouilles du saint, dont le rite est suivi par les Milanais. Les quatre parties de l'autel sont en plaques d'argent doré, artistement travaillé et chargé de rubis, d'opales, de perles, d'émeraudes et d'autres pierres précieuses, objets d'un haut prix, qu'on n'expose aux regards qu'à l'anniversaire du saint, ou à la sollicitation des voyageurs. On remarque en outre, dans cette église, plusieurs bas-reliefs qui datent du quatrième siècle, ainsi que des fresques et des tableaux très estimés.

Dans l'ordre d'après lequel j'ai classifié dans mon esprit les beautés de Milan, je crois faire actuellement mention de la Scala, non seulement le plus magnifique des dix théatres de Milan, mais disputant la priorité sur tous les théatres connus, avec St. Charles de Naples et la Fenice de Venise. Voici au reste, les dimensions comparatives de ces trois théatres, d'après lesquels celui de Milan l'emporte en étendue sur tous les autres.

Longueur en pieds.

	La Scala	*St. Charles*	*La Fenice*
Parterre	64.4	63.7	54.8
Avant-scène	4.8	4.9	13.11
Scène	120.10	69	71.9
Tout l'édifice	263.3	163.3	235.9

Largeur en pieds.

	La Scala	*St. Charles*	*La Fenice*
Parterre	57.4	62	58.3
Avant-scène	41.7	93.11	39.8
Scène	95.9	92.11	61.8
Tout l'édifice	100.5	92.11	117.10

Le théâtre de Milan, orné avec plus de luxe que celui de Venise, offre aux abonnés la commodité de loges vastes et de cabinets attenants, où l'on peut se livrer à la conversation et aux plaisirs de la table. J'ai visité la partie supérieure de la scène qui contient le mécanisme des décorations et celui du lustre. C'est une infinité de rouages, de chaînes, de cordes, monde à part, où dans un jour de représentation il y a plus de mouvement et plus de personnes employées au maniement des machines, qu'il n'y en a sur la scène même.

Le Palais Impérial offre à l'extérieur l'inconvénient d'intercepter la perspective du Dôme; du reste, il l'emporte de beaucoup en magnificence sur celui de Vienne. Ses planchers stucqués, avec une grande variété de formes et de couleurs, ses plafonds embellis de fresques d'appiani qui font l'admiration des connaisseurs, ses riches tapisseries et décorations, où tout est soie, velours et or, un superbe salon de danse orné tout autour de cariatides et de glaces qui couvrent la muraille dans toute sa hauteur; tout cela et d'autres détails que j'omets nous ont rendu la visite faite à ce palais aussi agréable que curieuse. La Villa Reale est aussi un des palais modernes les plus beaux et les plus riches entouré de beaux jardins; il n'est habité par la Cour que pendant la belle saison, je ne l'ai vu, au reste, qu'extérieurement. Le Palais du Gouvernement, celui de la comptabilité, la Zecca (hôtel des monnaies), l'imprimerie royale, et plusieurs palais particuliers, sont plus ou moins remarquables par leur architecture et les objets d'art qu'ils contiennent.

Parmi les établissements publics, le Palais de la Brera mérite la première place. Il est le centre de toutes les institutions d'instruction publique. Sciences, beaux-arts, médailles, galerie de tableaux, bibliothèque, écoles de gravure, de dessin, d'architecture, de sculpture, tout s'y trouve réuni. Je n'entreprendrai pas la tâche difficile de mentionner les chefs-d'œuvres que nous y avons admirés. Un autre établissement célèbre est la Bibliothèque Ambroisienne, contenant 140.000 volumes et 15.000 manuscrits précieux, une riche collection de productions des arts et des sciences de tous les pays et des peintures d'artistes les plus renommés. Comme je ne parle que des établissements que j'ai visités, je passe sous silence une quantité d'autres qui mériteraient l'attention des voyageurs moins pressés que moi. Mais je regretterais d'omettre le grand hôpital, un des plus fameux établissements de ce genre. Une foule d'institutions de charité et de bienfaisance, de nombreux asiles pour l'indigence, la vieillesse et l'infirmité font honneur à la ville de Milan et aux sentiments de ses habitants.

Parmi les portes d'une architecture élégante qui embellissent la ville, il faut placer en première ligne l'Arc de Triomphe de la Paix, sur la route du Simplon. Ce superbe monument en marbre orné de bas-reliefs et surmonté d'un char triomphal en bronze, traîné par six chevaux du même métal, fut commencé à l'époque de Napoléon, et vient d'être récemment terminé; il passe pour l'un des plus riches et des plus élégants en ce genre. Les portes Orientale, Romaine, Ticinese, Vercellina, Camasina, enfin la Porte Neuve sont aussi remarquables par leur architecture.

Toute la ville de Milan est entourée de superbes allées de tilleuls, de marronniers et de platanes. C'est là que le beau monde se réunit et que se font les courses du Dimanche, où les milanais s'efforcent de déployer en équipages tout le luxe imaginable. Un jardin public entouré d'un grillage en fer charme la vue aussitôt qu'on est entré par la Porte Orientale. Une vaste place d'armes s'étend près de l'Arc de Triomphe de la Paix; une partie réservée de cette place est destinée au jeu de *Pallone*, fort goûté par les Italiens. Enfin, une arène, ou vaste amphithéâtre moderne, pouvant contenir 30 mille spectateurs sert aux divertissements et spectacles publics. Je terminerai cette aride nomenclature qui ne saurait te donner qu'une faible idée des beautés et des chefs-d'œuvre de Milan.

XXI-ème LETTRE

Milan, le 13 juillet.

Nous ne comptons passer que ce jour à Milan; cependant, notre court séjour dans une cité si intéressante a été bien rempli. Du matin jusqu'à 3 heures, et de 5 jusqu'à 9 nous avons été continuellement en course. Cette rapidité nuit, il est vrai, à la netteté de l'observation, mais ne pouvant disposer largement de mon temps, j'aime mieux encore voir trop en un jour avec précipitation, que moins et à loisir. Aussi ai-je

la tête tellement remplie de tabeaux, de statues, de colonnes, de marbres, de chefs-d'œuvre de tout genre, j'en vois tant la nuit dans mes rêves, créés d'après des formes fantastiques, que j'ai fini par confondre les temps, les lieux et les objets, comme ce fameux bibliothécaire qui, connaissant une foule de langues mortes et vivantes, a fini dans la vieillesse par les confondre toutes, et par présenter une image vivante de la tour de Babel. J'aurais envie de te décrire un tableau sublime que j'ai vu quelque part représentant la Nativité. L'artiste y a peint l'Enfant Jésus avec un éclat si divin, que tout le jour du tableau part de son front, pour se répandre sur les autres personnages du groupe. Cet expédient est ménagé d'une manière si naturelle qu'au lieu d'y voir un artifice, on n'y remarque que le reflet de la Divinité. Je crois me rappeler que ce tableau est dû à Bassano mais je ne sais plus dans quel temple ou musée je l'ai vu. J'ai remarqué à l'entrée de la Brera la statue de Beccaria, et j'ai pu voir sa maison à l'extérieur ornée de son buste et de ceux de plusieurs autres hommes célèbres; elle est encore habitée par sa famille.

Milan possède un grand nombre de belles fabriques. J'en ai visité plusieurs, et je conserve un article séparé à te communiquer quelques notions à cet égard.

L'industrie sétifère occupe la première place dans la production; elle rapporte à la Lombardie de 50 à 60 millions par an. Aussi existe-t-il de superbes établissements soit de dévidage et de filature, soit de tissage des plus belles étoffes. J'ai visité un atelier de ce genre où une grande quantité de métiers travaillaient en même temps des damas plus ou moins chargés de dessins, des étoffes en or et des velours de toute qualité.

L'exploitation des terres a lieu au moyen du fermage par portions comme en France. Les cultures sont très belles et on y met ordinairement beaucoup de soin. Le maïs est le produit qui tient la première place, accompagné toujours du mûrier et de la vigne, de manière que tous les champs sont ici destinés à une triple production, et exigent un triple labeur. Il ne faut pas croire que le mûrier croisse ici dans son état de nature: il est soigneusement élagué, ses branches sont espacées pour servir de supports convenables aux ceps sarmenteux qu'elles sont destinées à soutenir. Les jeunes plants de mûrier sont enveloppés soit d'une natte de paille, soit d'une couche de chaux. Les rameaux de la vigne sont dirigés au moyen de cordes ou de verges flexibles d'un arbre sur un autre, et forment des festons aériens qui embellissent les campagnes. J'ai remarqué, en outre, plusieurs blés sarclés. Pour faire cette opération, on se sert de houes traînées par des bœufs ou des chevaux munis de muselières afin qu'ils ne puissent toucher à la moisson, et on les fait marcher avec précision dans les sillons de part et d'autre, de manière que la lanière qui porte la plante, est toujours entre les deux animaux de l'attelage. En passant le premier Juillet au soir par les plaines d'Udine, j'ai vu la campagne ravagée par la grêle qui y était tombée la veille, mais en si grande quantité, que la route était jonchée de rameaux des peupliers qui la bordaient, et que les fossés étaient encore remplis de grelons

de la grosseur d'une cerise. Cependant, des paysans étaient déjà occupés à passer la charrue sur leurs blés, qui se trouvaient au point d'être récoltés, ou sur leur maïs déchiré pour confier d'autres grains à la terre.

Une des curiosités de Milan est une rue ou bazar couvert d'un vitrage; de part et d'autre des boutiques élégantes offrent un joli coup d'œil, surtout lorsqu'elles sont éclairées pendant la nuit. Le passage proprement pavé conduit à un Café qui en occupe le fond.

Les environs de Milan sont renommés par leurs beautés naturelles; tels sont les jardins de Lainate, Monza, la Chartreuse dite de Pavie, le lac de Côme, le lac Majeur, la Brianza, etc. Malheureusement, je ne suis destiné à voir parmi tant de belles choses que le lac Majeur, qui est sur notre chemin. Je regretterai toujours que le temps m'ait manqué de faire le petit voyage de la chartreuse de Pavie, qu'on m'a représentée comme un assemblage de merveilles. Je ne dois pas terminer cette lettre sans faire une mention honorable de notre cicérone Paolo, homme de grands moyens et de grande probité, qui connaît sur le bout de ses doigts tout ce qui existe dans Milan et ses environs, y compris les intérêts les plus minutieux des familles. Les chaleurs continuent d'être intolérables, et par malheur les glaces de Milan sont détestables: décidément, Briggiacco ne trouvera d'émule qu'en Tortoni. En revanche, les nuits sont de toute beauté: je passe des heures entières sur mon balcon à respirer l'air embaumé du soir, imprégné d'une chaleur douce et tempérée, à contempler cette atmosphère calme et transparente, dont aucune vapeur ne vient ternir l'éclat, et ce ciel si pur, si limpide, ces étoiles si brillantes, qu'elles semblent se rapprocher de notre terre. Je savourai avec délices ce spectacle sublime, dont depuis longtemps je n'ai pas été témoin.

Voyager le jour, quand les nuits sont si belles, est une faute impardonnable; aussi avons-nous déjà fait toutes nos dispositions pour quitter Milan ce soir. Voici la marcheroute jusqu'à Genève.

Route de Milan à Genève

		Postes
1	De Milan à Orha	1 1/4
2	Legnarello	1 —
3	Gallarate	1 —
4	Sesto Calende	1 —
5	Arona	1 —
6	Baveno	2 1/2
7	Vogogna	3 —
8	Domodossola	2 —
9	Iselle	1 1/4
10	Simplon	3 1/4
11	Berinsal	3 1/4
12	Brigues	2 1/2

		Postes
13	Viège	1 1/2
14	Tourtemagne	2 1/4
15	Sierre	2 1/4
16	Sion	2 1/4
17	Riddel	2 1/4
18	Marligny	2 1/4
19	St. Maurice	2 1/4
20	Vionnaz	2 1/4
21	S. Gingulphe	2 1/4
22	Évian	2 1/2
23	Thonon	2 1/2
24	Douvaines	2 1/2
25	Genève	2 1/2
		52 [1])

XXIII-ème LETTRE

Genève, le 17 juillet.

Je ne parlerai point du chemin qui nous conduisit de Milan à Sesto Calende puisque cette traversée se fit de nuit. A la pointe du jour, nous nous trouvâmes dans cette dernière ville, et après avoir passé le Tessin, nous vîmes les premiers rayons du soleil éclairer les glaciers du Mont Rose. Nous étions dans les États de Sardaigne. La douane ne nous fit éprouver aucun retard. Moyennant la visite superficielle d'une malle, et la signature de notre passeport, nous passâmes outre. Le premier relai est à Arona, situé sur le lac Majeur; à l'hôtel de la Poste on a la vue de ce lac et celle d'Angera qui s'élève en face. A partir d'Arona, le chemin côtoie la rive du lac, et les beautés qui se déroulent à chaque pas offrent au voyageur une suite d'agréables impressions. A gauche s'élèvent des collines cultivées jusqu'au sommet, formées en terrasses superposées; elles nourrissent des vignes, parmi lesquelles on remarque l'olivier et plusieurs arbres fruitiers, tandis que la surface de la terre est couverte de céréales. De jolis villages, des maisons de campagne et des jardins embellissent cette côte que les fleurs de la grenade et du laurier-rose revêtent de couleurs éclatantes. A droite, les rives orientales du lac, par leurs proéminences boisées, offrent une grande variété de paysages. Mais l'enchantement est à son comble lorsqu'aux approches de Baveno on découvre les îles Borromées. A leur aspect qui fait tressaillir de plaisir, il est impossible de les prendre pour l'ouvrage des hommes; on croit plutôt y voir le séjour des anges ou une de ces créations fantastiques des fables orientales. Nous nous embarquâmes pour les visiter, en laissant suivre à notre équipage la route jusqu'à la station. Figure-toi un beau lac, dont le cristal encadré dans la verdure sombre des montagnes

[2]) Manuscrisul întrerupt.

qui l'entourent, va se confondre au loin avec elles, dans une nuance azurée. Des rives embellies de ce que le luxe d'une nature prodigue peut créer d'ornements; au-dessus un beau ciel; au point culminant de l'horizon les glaciers du Simplon; plus bas des collines couvertes de mûriers et de différentes plantations. Enfin sur ces îles, une riche végétation qui transporte le spectateur au milieu des jardins enchantés de Paphos ou de Chypre. Le grenadier et le figuier, le laurier et l'oranger en pleine terre charment les yeux, tandis que les émanations des fleurs enivrent les sens. Sur ces îles fortunées, au milieu de ce lac enchanteur, le voyageur semble se séparer du monde, et revivre dans une atmosphère de béatitude. Sa respiration est plus légère, un bien-être indéfinissable pénètre ses sens, aucune pensée sombre ne vient cernir cette heureuse sensation; tous les éléments de bonheur semblent se concentrer pour faire oublier un moment à l'homme sa destinée, et le transporter dans un monde idéal. Tout le charme de la Lombardie se trouvait résumé sur le lac, et c'était le dernier. Nous avons dû faire nos adieux à ces belles contrées, pour nous enfoncer dans les Alpes et chercher d'autres impressions tout aussi fortes peut-être, mais non plus aussi douces, aussi suaves. Nous laissions en effet derrière nous une nature charmante, pleine de vie, embellie de tous les prestiges qui peuvent enchanter les sens, et nous allions entrer dans le domaine d'une nature en désordre, d'une nature terrible, glaciale, image de la mort et de la destruction. Je ne saurais mieux faire qu'emprunter les expressions *du guide en Italie*, pour tracer un tableau rapide des lieux que nous parcourûmes. « Nous allons maintenant, entreprendre, dit-il [1]),

. . . .

En effet, le sentiment expansif qu'on éprouve à la vue des beautés de la plaine, s'était changé en un sentiment d'admiration muette, sentiment oppressif, mélangé de terreur, comme le dénouement d'une tragédie de Shakespeare, ou le phénomène d'un ouragan. D'Iselle au Simplon il n'y a qu'un grand relai contenant 3 postes et 1/2. La nuit approchait et je désirais arriver à la Galerie de Gondo assez à temps pour jouir de la vue de la cascade qui s'y précipite, mais nos postillons (car nous en avions deux avec quatre chevaux) ne consentaient point à accélérer le pas des chevaux; il a fallu marchander avec eux et leur remettre 9 frs. de pourboire en main pour parvenir à aller plus vite. Nous arrivâmes à la nuit tombante au Frassinone qui est la moitié du relai et nous pûmes contempler un instant la cascade qui roule en écume du haut de la montagne et passe sous le pont à l'entrée de la Galerie de Gondo. Le froid très sensible qu'elle produit et l'heure avancée ne nous permirent point de nous y arrêter. Nous cheminâmes en montant presque continuellement et, bien que nous finîmes par ne plus distinguer les objets qui nous environnaient, la présence de la Dovéria s'annonçait toujours par le fracas qui ne cessait de nous accompagner.

[1]) Manuscrisul întrerupt.

Peu à peu le ciel s'obscurcit totalement, un orage se formait sur le sommet du Simplon, des éclairs se faisaient voir de temps à autre, le bruit du tonnerre se répétait de rocher en rocher, et une pluie battante vint bientôt nous surprendre. Je n'étais pas sans inquiétude en ce moment. Le chemin pratiqué sur des précipices continuels, suspendu comme le nid des hirondelles sur l'abîme, n'était pas du moins bordé de parapets, mais de simples bornes qui laissaient entre elles assez d'intervalle pour y laisser passer notre équipage. Les postillons arrêtèrent en nous déclarant qu'ils ne pouvaient avancer à cause de l'obscurité. Nous essayâmes d'allumer les lanternes; j'épuisai, dans ce but, toutes les allumettes que je me trouvais avoir, mais sans aucun fruit. Il fallut se résigner. Cependant, la délicatesse de nos postillons engendra un autre inconvénient imprévu: ils n'avaient pas pris leurs manteaux et se lamentaient d'être exposés à la pluie. Sur ces entrefaites l'un des deux postillons s'esquiva, et alla chercher apparemment un abri contre le mauvais temps; il nous en restait un et, pour ne pas le rebuter, nous nous empressâmes de le revêtir du tablier qui recouvrait le siège de la voiture, et de lui remettre un parapluie, moyennant quoi il put cheminer à pied auprès des chevaux. C'est dans cet état, aussi comique que pitoyable que nous fîmes une demi-heure de chemin au milieu de l'orage, entre le ciel et la terre, lorsque par bonheur le temps s'éclaircit et que le deuxième postillon vint nous rejoindre. Il était près de 11 heures quand nous atteignîmes au village du Simplon, où nous passâmes la nuit. Le lendemain nous continuâmes encore à monter à une hauteur très voisine des glaciers du Simplon, jusqu'à ce que nous fûmes parvenus au plateau, dont la hauteur absolue est de plus de 6.000 pieds. Voici, au reste, comment le *guide* s'exprime....[1]).

Dès qu'on a dépassé le plateau, on peut distinguer au fond d'une immense gorge le village de Briegues et le cours du Rhône comme un fil blanc qui serpente dans la vallée; cependant, il faut, avant d'y arriver descendre continuellement l'espace de quatre postes ou de 8 lieues; bien que la rapidité de la pente fût effacée par les détours qu'on a fait prendre à la chaussée, on ne saurait éviter d'enrayer, afin d'avancer avec plus de vitesse et de sûreté. Un sabot de fer qui ne nous servit pas depuis Ponteba fut bientôt usé; il en fut de même d'un deuxième en bois, dont nous avions dû nous prémunir; il nous en restait, par bonheur, un troisième de rechange, et c'est à l'aide de ce dernier que nous arrivâmes à Briegues situé dans la vallée. Une fois là, nous n'avions plus les montagnes et les glaciers qu'en perspective. Le chemin, sans inégalités, se projette dans la vallée, en côtoyant le Rhône au milieu de deux chaînes énormes de montagnes, jusqu'à St. Maurice. Nous ne fîmes que traverser Viège, Tourtemagne, et Sierre et nous couchâmes à Sion. Aussitôt après Iselle nous avions quitté les États de Sardaigne pour entrer dans le canton du Valais, qui se prolonge jusqu'à St. Gingulphe.

[1]) Manuscrisul întrerupt.

C'est par une singulière conjoncture que je m'aperçus de l'influence du régime républicain. Arrivé à Tourtemagne, je descendis à l'Hôtel de la Poste, tandis qu'on changeait de chevaux, et y cherchai un endroit que bien d'autres voyageurs — avant moi — se sont sans doute trouvés dans la nécessité de chercher. Qui aurait pu croire que cet endroit serait indiqué par l'inscription de *Liberté, égalité* et, cependant me disais-je, si l'on considère l'exacte et absolue application de ces mots, il n'y a peut-être pas de cas où ils puissent s'adapter avec tant de vérité que dans celui-ci. J'admirai l'esprit du citoyen qui y grava une pensée aussi sublime que terrible, et je songeai que c'était peut-être un des législateurs de la République, qui rebuté de ses efforts pour établir dans l'état civil la liberté et l'égalité, consacra par ce monument sa déconfiture et son désespoir.

Le lendemain nous nous arrêtâmes un moment à Martigny, au pied du St. Bernard, et nous fîmes emplette de quelques agathes et autres produits des Alpes, dans un magasin près de la poste, ayant pour inscription: « Cabinet d'histoire naturelle ». On y trouve effectivement en fait de minéralogie quelques agathes taillées et en fait de Zoologie un aigle et un bouquetin empaillés, des piques revêtues de cornes de chamois et, si je ne me trompe, quelques araignées vivantes qui, pour la plus grande édification des curieux, se sont occupées à rattacher ces genres de créations si diverses par des nuances ou des fils imperceptibles. En sortant de Martigny nous payâmes notre tribut de contemplation au pissevache, et bientôt nous traversâmes St. Maurice, Vionnaz et St. Gingulphe, où nous entrâmes dans les États de la Savoie. La douane ne nous fit éprouver aucune perte de temps; on se contenta de nous demander si nous n'avions rien à déclarer et, sur notre réponse négative, on nous laissa passer outre. De St. Gingulphe, le chemin, bordé d'arbres fruitiers, côtoie le lac Léman, ce qui rend le voyage très agréable. Nous aurions pu arriver le soir même à Genève, mais réfléchissant à l'embarras de nous y établir pendant la nuit, nous avons préféré nous arrêter à Thonon. Descendus à l'hôtel, le garçon nous demanda notre passeport. Ma femme, suivant l'usage établi, se contenta d'écrire mon nom sur un livre qui lui fut présenté. Je ne sais si ce fut cette circonstance, où le nom mal déchiffré, qui a pu éveiller quelque soupçon à notre égard. Le fait est, qu'à peine étions-nous attablés dans la salle d'hôte, que deux carabiniers se présentent et se dirigent vers moi. Aussi surpris de leur visite que le reste des assistants, dont la curiosité fut éveillée par cet incident. « Vous vous nommez Prinal, Monsieur », me dirent-ils. « Nullement, Messieurs », et je leur déclinai mon nom. « Ah, ah, Mais vous n'avez point de passeport ! ». « Qui a pu vous dire que je n'avais point de passeport? Au contraire, j'en ai un, et très bien garni, que je vous ferai remettre, si vous le désirez, aussitôt que j'aurai soupé ». « Ah, Ah ! » répétèrent-ils, et sur ce, ils se retirent très désappointés de n'avoir pas trouvé en moi un vagabond ou un révolutionnaire. Enfin, ce matin à dix heures nous entrâmes à Genève et prîmes provisoirement un appartement à

l'Hôtel de la Couronne. Le voyage de Milan à Genève nous a été plus coûteux que nous ne l'avions d'abord cru. Dans tous les États de l'Autriche on ne paye que le nombre de chevaux qu'on prend, et le pourboire du postillon, suivant le tarif. En Sardaigne, et en Suisse, il n'en est plus de même. A notre départ de Milan, on ne nous donna que deux chevaux; mais, dès le deuxième relai, on nous fit des difficultés, on nous exhiba le tarif pour nous prouver que notre voiture comportait trois chevaux, nous payâmes donc un demi-cheval de plus pour n'en avoir que deux. Plus loin, nous payâmes le troisième tout entier. Dans les États de Sardaigne, nous en payâmes quatre, au Simplon six, et ensuite 4 ou 5, sans en avoir effectivement plus de deux ou trois quelquefois. Le tarif est si vague, qu'on prétendrait en vain discuter là-dessus avec les maîtres des postes; on est contraint de subir leur loi. Ils vous disent que votre équipage exige quatre chevaux et deux postillons et qu'en leur payant ce nombre fictif, ils gagnent un cheval et vous font gagner le pourboire du deuxième postillon. Ceux-ci, de leur côté, ne sont jamais contents, si, au lieu de 15 s. par poste, taxe du tarif, vous ne leur en donnez 40. J'ai dû prendre ce dernier parti; dès lors nous n'avons eu qu'à nous louer de leur promptitude. Ils ont coutume de se demander l'un à l'autre combien les voyageurs payent de pourboire, et ils adaptent leur marche en conséquence.

Avant d'arriver sur la frontière de Sardaigne, le voyageur doit se défaire de la monnaie d'Autriche, qui ne passe plus, et se procurer de la monnaie de France.

La langue française est généralement parlée dans la partie de la Sardaigne, de la Suisse et de la Savoie, que nous avons traversée. Nous avons pu remarquer dans les mœurs des habitants de ces contrées de la probité, de la franchise, et même de la courtoisie. Les paysans nous saluaient cordialement, et plusieurs fois il nous est arrivé de recevoir des services aussi empressés que désintéressés. Entre autres, il advint qu'arrivé à Evian, toute la monnaie française que je m'étais procurée pour le voyage, se trouvait épuisée. Il ne me restait plus que des ducats d'Autriche, que ni les maîtres des postes, ni les postillons ne voulaient accepter. J'étais dans le plus grand embarras, quand un monsieur se présenta, et s'offrit à trouver le moyen de changer quelques pièces que je lui remis. Ailleurs, j'aurais craint d'être la dupe d'un filou, mais ma confiance ne fut pas trompée. Au bout d'un quart d'heure, il me rapporta l'équivalent de la somme en monnaie de France, très satisfait d'avoir pu me rendre un service.

XXIV-ème LETTRE

Genève . . . . . .

Le but de notre voyage à Genève étant de venir chercher mon fils aîné pour le conduire à Paris, nous sommes obligés d'attendre ici la fin de ses examens; nous nous arrangeons donc en conséquence.

La ville de Genève est assez joliment située. La partie que baigne le lac est fort propre, et forme un assemblage de belles constructions. D'un côté un large quai sur lequel se succèdent plusieurs hôtels élégants, du côté opposé le quai et l'Hôtel des Bergues, où l'on remarque une suite de nouveaux édifices. Au milieu, la petite et jolie île de J. J. Rouseau, un grand pont qui réunit les deux rives avec l'île sus-mentionnée, tel est l'ensemble de cette partie de la ville, qui est, sans contredit la meilleure. En deuxième lieu je dois citer la large rue de la Corraterie, qui finira par être très élégante, lorsque la ligne du côté gauche sera assimilée à celle du côté droit.

Genève ne contient pas d'édifice public digne de remarque. Elle réunit, néanmoins, tous les établissements d'humanité et d'instruction que l'on puisse désirer. Son Académie l'emporte sur toutes celles de la Suisse. Elle a un musée, un hôpital, un théâtre, une prison d'après le système pénitenciaire, un jardin botanique, et plusieurs établissements entretenus par des associations savantes et philantropiques. Trois bateaux à vapeur font journellement le trajet du lac. Les environs de Genève sont fort agréables; ils sont des deux côtés du lac, embellis sur une très grande étendue, de jardins et de maisons de campagne, qui se succèdent sans interruption. Ma promenade favorite est sur un point qui m'a paru le plus propre à offrir un agréable panorama des beautés de Genève. La Place de St. Antoine est située sur une hauteur qui domine toute la ville. Un pont de fer étendu sur les fossés, donne issue à la campagne avoisinante. Si, après avoir dépassé ce pont, on se dirige vers la gauche, on arrivera, à quelques pas de là, sur une éminence plantée d'arbres, d'où l'on découvre le lac, le port, et les rives charmantes qui s'avancent en saillies inégales, et vont réfléchir dans le cristal de l'eau la verdure des arbres dont elles sont couvertes. Derrière soi on a, d'une part, la vue du Mont Blanc, de l'autre celle du Jura, et, au milieu, une charmante vallée qui s'étend avec de légères ondulations de terrain, toute parée de plantations variées.

Le canton de Genève ne contient pas plus de 45.000 habitants sans y comprendre les étrangers. La forme républicaine me parait excellente pour des populations aussi restreintes, et surtout pour des gens de mœurs pures et probes. Le peuple y est content et heureux, le gouvernement économique et paternel, l'industrie d'autant plus animée que la présence continuelle d'une foule d'étrangers lui sert d'aliment. Le Gouvernement est composé d'un Conseil d'État de 28 membres, et de 4 syndics qui représentent le pouvoir exécutif et se partagent les fonctions qui s'y rattachent, d'un Conseil représentatif, de plus de 200 membres, élus par tous les citoyens qui peuvent ou veulent payer un cens de 3 francs. Le budget ne s'élève pas à plus de 400.000 frs, les fonctionnaires sont médiocrement rétribués et, par un système que je trouve fort sage et fort raisonnable; la plupart des emplois inférieurs sont comparativement mieux rétribués que les hautes dignités. Plusieurs établissements de bienfaisance que les ressources publiques ne suffiraient pas à entre-

tenir, y sont fondés, comme je l'ai dit, par des associations particulières. Un cabinet de lecture ainsi établi compte déjà plus de 30.000 volumes; on y trouve, en outre, les journaux français et anglais, et plusieurs documents d'administration et de statistique du Canton. Il suffira, pour l'honneur de l'Académie de Genève, de dire que plusieurs français, et même des parisiens y envoient leurs enfants pour recevoir leur première éducation. Le pénitentiaire de Genève y est entretenu sur le nouveau système de l'isolement; son succès ne paraît pas douteux, puisque des émissaires français y ont été spécialement envoyés pour le visiter. J'ai lu attentivement quelques dissertations tendant à combattre le régime du silence suivi dans les prisons en Angleterre, et je suis resté convaincu que le système de l'isolement, qui commence à l'emporter sur le premier fondé en Amérique et imité déjà en Angleterre, paraît devoir réunir tous les avantages d'une bonne discipline, joints à ceux qu'inspirent l'humanité et l'intérêt important de l'amendement moral du détenu.

Le genre d'industrie, qui l'emporte sur les autres, est celui de la bijouterie et de l'horlogerie. D'après ce qui m'a été assuré, il s'exporte annuellement près de 80.000 montres de Genève, dont un grand nombre introduit par contrebande en France. Ses produits d'orfèvrerie ne le cèdent pas en élégance et en solidité à ceux de la France. L'économie agricole y est bien entendue et encouragée il me suffira de citer un exemple pris dans le bulletin de la classe d'agriculture de la Société des Arts de Genève. Le voici textuellement:

« Produit du troupeau des vaches de Mr. Audeoud suis pendant l'année 1835 »...

LETTRE XXV-ème.

Genève . . .

Nous sommes depuis quelques jours établis dans une maison particulière, sur la place Molard, à quelques pas du quai. Comme il n'est pas bien facile de passer son temps à Gèneve quand on y reste sans le vouloir, je m'en vais te dire comment j'emploie le mien. Après mon déjeuner, je me mets à écrire deux ou trois heures de suite. Vers midi, je me rends régulièrement au Cabinet de lecture où j'ai été introduit par un des sociétaires. J'y passe deux heures à parcourir des journaux de Paris, qui nous arrivent en trois jours, ou quelque ouvrage intéressant; ensuite je retourne chez moi, en prenant toujours le chemin le plus long, et jamais sans avoir salué le lac. L'après-midi est destiné à des promenades aux environs ou dans l'intérieur de la ville; ces promenades alternent tous les jours. Dans le conseil de famille qui les précède, j'opine toujours pour l'eau, tandis que ma femme n'opte jamais que pour des jardins, ainsi chacun doit céder à son tour. Quand je l'emporte, je suis aussi joyeux de me trouver sur l'eau, qu'un enfant dans un jour de fête. Le soir, je fais ordinairement la lecture, je me couche à 11 heures et me réveille, bon gré mal gré à six heures du matin. Car il faut

l'avouer que la place Molard est une place de marché, que dans les marchés les transports se font par le moyen d'une espèce de quadrupède à longues oreilles et à voix de trompette qui, dès l'aube du jour, établissent entre eux une conversation très animée, un concert bruyant, grand spécifique contre le sommeil. Nulle part je n'ai vu dans les promenades une affluence si grande de petits enfants; sur quelque point qu'on se dirige, il est impossible de ne pas rencontrer un nombre considérable de bonnes ou de nourrices, avec de petits citoyens à la mamelle, qu'on habitue à respirer l'air de la liberté. La place Molard, si funeste au sommeil du matin, ne l'est pas moins à celui de la méridienne; une foule d'enfants de 8 à 10 ans s'y réunissent ordinairement, affublés de casques en papier, armés de bâtons et précédés d'un tambour, faisant l'exercice militaire comme des enragés. Ces citoyens gamins de la république de Genève s'aguérrissent ainsi à mes dépens, et m'ont fait souvent répéter le mot de Thémistocle: « Que leurs trophées me ravissent le sommeil ». Le désœuvrement m'a en outre, appris ici un métier très efficace contre l'ennui, c'est celui de faire le badaud; à force de le pratiquer, je commence à m'y perfectionner, et à y prendre quelque plaisir. Je sors de chez moi sans but arrêté; un instinct naturel me conduit vers le lac. J'y trouve une multitude de confrères de métier, contemplant l'arrivée ou le départ d'un bateau à vapeur; je me mêle parmi eux, et m'extasie sur le mouvement des roues ou sur l'ascension de la vapeur, puis je prends la première rue qui se présente, et me mets à lire les nombreuses affiches ou enseignes dont les murs sont couverts. Une annonce d'exposition de personnages en cire, reproduite sous mille formes, m'occupe souvent, sans jamais me donner l'envie d'en être témoin. Il paraît que le reste des habitants partage mes dispositions, et que les spéculateurs, attribuant leur déconfiture à ce qu'on ne lisait pas leurs affiches, les ont multipliées à l'infini, et y ont fait imprimer en grosses lettres: *Lisez, s'il vous plait*. Plus tard ils ont substitué à cette proposition celle de: *Ne vous trompez pas; ce sont les cinq derniers jours de l'exposition*, etc. Enfin, je rentre chez moi tout satisfait de mes progrès.

J'attends avec impatience l'époque des examens, pour quitter Genève.

XXVI-ème LETTRE

Genève, le 13 août.

J'ai passé quelque temps sans t'écrire. La régularité de ma vie est si parfaite et si monotone, que je n'avais rien de nouveau à t'apprendre. Je fis hier une excursion à Ferney, qui est à une heure de marche de Genève. Le chemin y conduit à travers des jardins, et la vue du Mont Blanc, de la chaîne du Jura, et de la jolie vallée qu'on traverse, récrée agréablement le voyageur. Le château de Voltaire est assez heureusement situé; acquis par le comte de Budet, il est entouré d'un jardin et de plusieurs dépendances. Le portier, âgé de 77 ans, et qui est demeuré

à ce qu'il prétend, trois ans avec Voltaire nous montre un ormeau planté par le philosophe et dépouillé, jusqu'à la hauteur d'homme, de son écorce, par les Anglais, nous dit-il, qui le visitent; son tronc est actuellement entouré de broussailles, ce qui ne m'empêcha pas de faire aussi un larcin, en distrayant l'attention du portier.

Le jardinier, vieillard de 76 ans, a le privilège de montrer plusieurs curiosités, dont une partie a été, sans doute, fabriquée après coup; telles sont: une perruque toute frisée de Voltaire, un bonnet, une canne, son bureau, son encrier, un livre tout empreint du cachet des personnages avec lesquels il était en relation, et annoté de sa main, diverses gravures représentant des faits relatifs à la vie de ce philosophe; on y vend de petits bustes qui le représentent, faits de terre prise dans son jardin, ainsi que divers imprimés, contenant des anecdotes qui le concernent.

L'ennui que nous commençons à éprouver, nous a fait accueillir avec joie l'annonce de l'ouverture du théâtre. Deux acteurs de Paris, Mr. Challet et Mme. Prévost y figurent. On débuta par le Fra Diavolo. Le parterre, ainsi que les loges étaient pleins de monde. Les loges, dans ce théatre n'étant pas séparées comme partout ailleurs, les places appartiennent au premier occupant, ce qui est très incommode. Le public témoignait beaucoup d'impatience; on entendait des trépignements et des sifflets, et l'arrivée du directeur, qui fait des fonctions de chef-d'orchestre, a été accueillie par de bruyants sifflets, que des applaudissements ne tardèrent pas à couvrir. Il s'assit tout confus sur son estrade, et la pièce commença. Les acteurs furent continuellement applaudis, mais — la toile tombée, — les sifflets recommencèrent à égayer les entr'actes, usage bizarre, désavoué par tout sentiment d'urbanité et de bienséance. La pièce fut assez bien exécutée par les chanteurs français; le reste de la troupe ne valait rien. J'en excepte le comique qui, sans avoir une voix même supportable, a très bien rempli le rôle de l'Anglais, en créant de ces petits détails caractéristiques qui dépendent du savoir-faire de l'acteur. Je crois, même, qu'il a débité plusieurs facéties de son invention qui ont fait rire. Après avoir, p. ex. dressé sa *penkerte*, il demanda à *M. L'Auberge*, s'il n'a pas un *perroquet.* « Un perroquet! dit celui-ci, possible qu'on en trouve, mais pourquoi faire? ». « *Yes, répond l'Anglais, je volais un perroquet pour me couper la figure* ». Je ne me rappelle pas avoir entendu ce trait dans d'autres représentations de la pièce.

XXVII-ème LETTRE

Genève . . .

Enfin, les examens viennent d'avoir lieu; j'y ai régulièrement assisté. Un grand ordre et beaucoup de sévérité y président. La manière dont on s'acquitte n'est pas nouvelle, il est vrai, mais comme elle n'est pas entièrement comme chez nous, je vais entrer sur ce sujet dans quelques petits détails.

Chaque étudiant doit subir une question sur chacun des cours qu'il a faits durant l'année. Comme il est impossible d'en prévoir le sujet, les élèves doivent avoir présent à leur mémoire, le cours entier, ce qui les oblige de s'y préparer quelques semaines d'avance, et de récapituler toutes les études annuelles. Le jour venu, chacun à son tour est interrogé par chaque professeur sur un sujet quelconque; si la réponse a été en tout point satisfaisante, si l'écolier n'a pas bronché, le professeur qui interroge lui marque six points, savoir: le maximum; dans le cas contraire, les nombres vont en décroissant, jusqu'à zéro, selon le degré de savoir de l'élève. Le jour suivant, les professeurs forment un jury qui se prononce sur les formules à adapter suivant les points que chaque étudiant a pu réunir. La conduite de celui-ci pendant l'année influe sur les déterminations du jury; ainsi pour un mauvais comportement, on retranche un ou deux points. A un jour marqué, les élèves sont réunis en présence des professeurs, présidés par le recteur, qui prononce les formules en public. Ces formules sont les suivantes:

1 Mons. (tel) — Votre examen a été admis, avec approbation complète, au maximum des bonnes notes.
2 votre examen a été admis avec approbation complète.
3 — votre examen a été admis.
4 — votre examen a été renvoyé en novembre.

Ce système des examens est très propre à stimuler le zèle des étudiants, à leur faire tirer le meilleur parti de leurs études, à les inculquer dans leur esprit et à opérer leur classification d'après leur mérite personnel. Quelques prix décernés par l'Académie ont donné lieu à une solennité à laquelle on donne ici le nom de promotions. Il y a eu parade, office divin, une allocution a été adressée par le recteur aux élèves, et les prix ont été distribués. Les beaux-arts et l'industrie ont eu leur part dans cette distribution. Elle avait été précédée d'une exposition de produits de beaux-arts dans laquelle plusieurs objets annonçaient des talents remarquables. On ne saurait s'empêcher de rendre à Genève le témoignage le plus honorable quand on voit qu'un si petit État, qui ne dispose que de ressources très exiguës, a pu réunir à ce degré tout ce qu'exigent l'intérêt de l'éducation publique, le sentiment de l'humanité, enfin le bien-être de la civilisation du peuple. Genève possède des savants qui feraient honneur aux plus illustres académies. Elle peut citer avec orgueil plus d'un auteur célèbre. Le Grec y est professé, mais toujours d'après le détestable système de prononciation qui analyse les diphtongues. Cette belle langue, est, par cela tellement dénaturée, qu'assistant à l'examen du grec, non seulement je ne reconnaissais plus ma langue, mais je ne pouvais plus distinguer si c'était du grec, de l'espagnol ou de l'anglais qu'on parlait. *Palagios* pour παλχθιος *[sic]*, *tainpighaine* pour τὴν πηγήν *tazenaïrezeïs* pour τὰς ἐξαιρέσης, désignent assez la perturbation qu'on fait subir au Grec. Ajoutez, à cela, que l'accentuation est toujours marquée à la dernière syllabe tellement que pour faire distinguer le θέλω, du ʼτελῶ comme

s'ils pouvaient jamais être confondus, le maître était obligé de dire *telo* avec un téta; tout cela me parut aussi pitoyable que ridicule.

Enfin nous allons quitter définitivement Genève le 20 ou le 21. Avant d'entrer en France, nous comptons visiter Fribourg et Berne. Il se peut que nous poussions plus loin notre excursion; cela dépendra des circonstances du moment.

Voici, en attendant, la marcheroute jusqu'à Berne.

Je ne t'ai point dit que je fus assez heureux pour trouver à Genève du bon tabac turc, et fort à propos, car je commençai à réduire ma ration jusqu'à sentir une véritable privation. Quoique je sois très prévenu de la strictesse des douaniers français, je fais à tout hasard une nouvelle provision.

Marcheroute de Genève à Berne.

	Postes.	
de Genève à Coppet	1	1/2
Nyon	1	1/2
Rolle	1	1/2
Morges	1	1/2
Lausanne	1	1/2
Moudon	3	—
Marman	1	1/2
Payerne	1	1/4
Fribourg	2	1/2
Total	15	3/4

XXVIII-ème LETTRE

Berne, le 23 août.

Je t'écris sous l'impression des beautés de la Suisse. Rien de plus intéressant que le voyage à travers ces vallées riantes, ces prairies ombragées, ces collines couvertes d'une végétation vigoureuse et variée. Ces lacs, ces paysages, qui se dessinent à chaque instant devant vous, ces villages si fréquentés, si propres et si riches. Mais n'anticipons pas sur les faits. Nous partîmes de Genève, le 20 au matin. Le chemin nous conduisit pendant plusieurs heures à travers une suite de jolies maisons de campagne et de jardins clos de haies vives; nous longions les bords du lac. La journée était superbe, le lac se déployait dans un calme parfait. A mesure que nous avancions nous étions attirés par le spectacle des montagnes qui bordent la partie orientale, et qui descendent presque à pic pour se baigner dans le lac. Leurs crêtes dentelées se dessinaient sur l'horizon, tandis que les ombres de leurs masses se projetaient sur la surface de l'eau et la coloraient de nuances azurées qui alternaient avec les teintes argentées et le reflet blanchâtre des nuages. Arrivé à Genève par la côte de la Savoie, je ne supposais pas que le lac, vu de côté opposé,

offrît tant de beautés. Près de Lausanne, l'aspect du lac, qui se développe jusque là de plus en plus, devient admirable. Lausanne jouit d'une position très avantageuse. Élevée sur une colline qui domine le lac dans sa plus grande étendue, elle est environnée de côteaux plantés de vignes jusqu'à leurs sommets. De Moudon à Payerne, nous suivîmes une longue vallée bordée de part et d'autre de collines cultivées. Nous couchâmes dans cette dernière ville. L'hôtel était excellent. Bien qu'il ne fût éloigné que d'un relais de Fribourg, je pensais qu'à moins d'une circonstance extraordinaire, d'une nuit pluvieuse p. ex., comme celle qui nous surprit, on ne devait pas se faire faute de pousser jusqu'à la ville. L'empressement qu'on y mit à nous servir, me confirma dans cette idée, vu qu'on ne le rencontre pas ordinairement dans les hôtels bien achalandés. Il est vrai que l'hôte paralytique, ou à peu près, ne marchait qu'à l'aide de béquilles; ses forces se ranimèrent cependant à notre aspect, pour le conduire au-devant de nous. Mais il avait quatre grandes filles agiles comme le vent, lesquelles faisaient, je puis dire, collectivement le service, jusqu'à paraître attachées l'une à l'autre: grand pouvoir du lien fraternel!

Le 21 au matin nous arrivâmes à Fribourg, décidés à ne nous y arrêter que le temps nécessaire pour contempler le pont et entendre les orgues. L'Hôtel de Zahringen est un excellent point de relâche pour le voyageur qui ne demande qu'à satisfaire sa curiosité. Cet hôtel a une grande terrasse d'où l'on peut jouir de la vue du pont de fer pratiqué sur le chemin qui conduit à Berne, ainsi que de celle d'une gorge profonde sur laquelle on s'occupe actuellement à jeter un second pont, plus hardi encore que le premier, et sur de plus grandes dimensions. Un cabinet à droite de la terrasse fait face à la gorge dont il est question. La fenêtre de ce cabinet est revêtue d'un cristal rouge, à travers lequel le paysage se colore d'une teinte adaptée au caractère sauvage du site, et figure avec assez de vérité le clair obscur de la lune.

Sur la partie gauche de la terrasse, on a fixé une glace noire, mobile, qui reflète tout le paysage en miniature, et présente le tableau le plus parfait qu'un peintre puisse copier. Il est fort agréable, en contemplant dans la glace ces paysages variables à volonté, et qu'on prend pour une peinture, d'y voir les hommes aussi petits que des mouches, se mouvoir en tout sens, les oiseaux qui s'y dessinent comme des points, sillonner un ciel bleu entremêlé de nuages qui s'avancent majesteusement. Les divers objets que nous y vîmes en perspective, nous nous empressâmes de les visiter de près, puis à l'heure qui nous avait été indiquée, nous nous rendîmes à la cathédrale pour entendre les orgues.

Les orgues de Fribourg sont une de ces raretés sublimes dont il faut être témoin pour en sentir la portée. Quatre pièces furent exécutées successivement. La première imitant l'écho, et cet affaiblissement graduel du son lorsque le chant s'éloigne par degré et expire dans le lointain. La deuxième était un hymne dans lequel on distinguait des voix humaines chantant en chœur, ainsi que les sons des cloches, le bruit

du tonnerre, ensuite des chants éloignés de villageois, entremêlés aux bêlements des vaches et des brebis. La troisième simulait un orage, on entendait le mugissement des vents, le déchaînement de la tempête, la chute de la pluie, le bruit du tonnerre qui faisait trembler les vitraux du temple; l'imitation était poussée jusqu'à faire percevoir l'éclair par l'organe de l'ouïe. Un sifflement rapide et entrecoupé rendait aussi bien que possible le phénomène de la transmission de l'étincelle électrique. La quatrième pièce imitait divers instruments, le piano, la flûte, le fifre, etc. Il est impossible de ne pas éprouver une émotion extrême à l'effet grandiose de cet instrument indéfinissable qui réunit à l'expression de la voix humaine et de la musique instrumentale, les grandes manifestations des phénomènes de la nature. J'étais transporté tant que dura cette exécution.

De Fribourg à Berne il n'y a que six lieues et nous avions jusqu'au soir le temps nécessaire pour faire ce trajet. Sortis de l'église, nous ne pensâmes donc qu'à notre voyage. Un voiturier nous ayant proposé de nous conduire à Berne moyennant 25 francs, nous y consentîmes d'autant plus volontiers que nous étions excédés des chicanes des maîtres de postes. Nous partîmes de Fribourg à trois heures après-midi, et arrivâmes à Berne avant le coucher du soleil. Nous avons dû parcourir trois hôtels pour trouver de la place. Notre intention était de visiter le lac de Thun. Au reste nous flottions indéterminés entre le désir d'accélérer notre voyage, et celui de parcourir encore quelques parties intéressantes de la Suisse. De Berne à Thun il y a six lieues mais, il n'y a point de relais de poste sur le chemin. Notre voiturier nous tira d'embarras; à peine étions-nous établis à l'hôtel, qu'il se présenta pour nous dire, avec un flegme mesuré: « Aurais-je l'honneur de vous conduire plus loin ? ». Nous nous arrangeâmes pour le voyage de Thun moyennant trente francs, et nous partîmes de bon matin. La route de Berne à Thun est superbe sous le rapport des points de vue et des paysages magnifiques qui se déroulent devant le voyageur. On a pendant tout le trajet, en perspective, les fameux glaciers qui dominent le lac, tandis qu'on traverse la belle vallée de l'Aar au milieu d'un terrain accidenté couvert partout de belles pelouses, d'arbres fruitiers, de champs entrecoupés de haies vives taillées, et de grands arbres, qui ombragent la prairie. Arrivés en quatre heures de temps à Thun, nous nous arrêtâmes à l'hôtel de Bellevue, non loin du lac. Nous nous empressâmes de monter par un sentier frayé dans la forêt au pavillon de Belvédère, où l'on découvre le lac et les montagnes environnantes, dont les crêtes sont couvertes de neiges éternelles. Le pavillon était occupé par une compagnie de dames suisses, au milieu desquelles figurait un étranger, dont la mise annonçait le prêtre. Une discussion avait précédé notre arrivée; au moment où nous entrions dans le pavillon, la dame suisse, à la suite de déductions théoriques de droit, concluait en s'écriant: « Nous sommes libres comme l'air que nous respirons ! ». L'autre personnage avançait sèchement pour conclusion qu'il n'y avait que l'argent qui pût consti-

tuer la liberté. Cette manière abstraite dont la dame considérait la liberté, et la manière toute positive dont elle était définie par l'étranger, me firent douter de quel côté était la raison. En attendant l'arrivée du bateau à vapeur, le signal du dîner nous fit accourir tous à l'hôtel. Dans une heure le bateau devait repartir. Il n'y avait donc pas de temps à perdre; nous nous mîmes à table; le personnage du pavillon se trouvait assis en face de nous autres. Il lia conversation avec une Anglaise qui s'était mise à notre côté et, dans l'interval e il ne cessait de nous observer, ce qui excita notre curiosité, et me fit penser que sa figure ne m'était pas inconnue. Enfin, l'Anglaise ayant entendu mes enfants parler le Grec, demanda à l'étranger quelle langue ils parlaient; celui-ci répondit que c'était le Grec. L'Anglaise ne voulait pas le croire; pour la convaincre, il l'assura qu'il connaissait ma famille que j'étais domicilié à Jassy et finit par prononcer mon nom. Je demeurai surpris, l'interpellai à mon tour, et j'appris que c'était un prêtre russe que j'avais vu à Jassy plusieurs années auparavant. Il commença à me parler quelques mots de moldave, ce qui à une table d'hôte de Thun s'est, peut-être, rencontré pour la première fois. A deux heures toute la compagnie se trouvait réunie sur le petit bateau à vapeur qui cheminait vers Interlaken. Abusés sur le temps des courses du bateau, nous avons cru qu'il nous serait possible de visiter Interlaken et le lac de Brienz, et de retourner le même jour à Berne. Mais cela devint impossible et, comme nous n'étions pas préparés pour découcher, nous avons dû nous contenter de faire le tour du lac. Trois heures de temps nous suffirent pour ce trajet. Je ne cessai de contempler la belle perspective et les diverses positions des montagnes qui, à mesure que nous voguions, se groupaient, se croisaient et offraient aux regards enchantés les tableaux les plus imposants. C'était un changement continuel de décorations, dont la scène était aussi vaste que la distance de la terre aux nues, et l'effet aussi beau que les grands phénomènes de la nature. Nous repartîmes à six heures environ de Thun et fîmes une grande partie du chemin jusqu'à Berne par un beau clair de lune. J'oubliai de te raconter une petite anecdote:

Hier, à une lieue environ de distance de Berne, nous fîmes la rencontre de quatre à cinq voyageurs qui suivaient à pied la même route, ayant leurs sacs de touristes sur le dos. Ils paraissaient fatigués de leur course. Mon fils, qui connaissait le poids spécifique d'un sac de voyage, et le plaisir qu'on éprouve de s'en débarrasser, leur proposa de les placer sur la voiture; ils acceptèrent avec reconnaisance, les sacs furent accrochés en un clin d'œil et nous avançâmes assez rapidement pour les perdre bientôt de vue. Arrivés à Berne nous eûmes la précaution d'avertir le préposé à la barrière du lieu de notre relâche, et de l'engager d'en informer les voyageurs retardataires. Mais le hasard voulut que nous ne trouvâmes pas de place à l'hôtel indiqué. Au reste, nous ne doutions pas que les propriétaires des sacs ne vinssent bientôt les réclamer. Cependant, la soirée se passe et personne ne se présente. Cette circonstance ne laissait pas de nous embarrasser. Peut-être nous disions-nous se

trouvent-ils dans un embarras plus grand encore si leur argent, si leurs passeports sont dans le sac, s'ils ont été arrêtés comme vagabonds. Cette idée me rendait inquiet, et je ne fus pas tranquille que je n'eusse envoyé un commissionnaire pour avoir de leurs nouvelles à la barrière et à l'hôtel que nous avions indiqué à notre entrée dans la ville. Il nous apporta la réponse que les voyageurs avaient été s'enquérir de nous à l'hôtel, mais on ne pouvait désigner le lieu de leur retraite. Bien, me disais-je, ils viendront le matin. Il était près de 8 heures aujourd'hui que nous n'avions encore aucune nouvelle des propriétaires des sacs. Cependant nous étions pressés de partir pour Thun, et force fut, quoique avec beaucoup de regret, de confier les sacs à l'aubergiste, en lui recommandant instamment de ne pas souffrir qu'ils soient ouverts. Nous passâmes la journée ainsi que je viens de l'exposer mais non sans songer quelquefois aux sacs. A notre retour de Thun, nous étions à la moitié du chemin lorsque nous découvrîmes nos voyageurs à la fenêtre d'une auberge. Je fis arrêter, et j'envoyai m'informer auprès d'eux s'ils ont reçu leurs sacs intacts, ils nous assurèrent que si, se confondirent en remerciements et restèrent aussi contents de notre attention, que nous autres de n'avoir pas eu à nous reprocher notre démarche.

Berne est une très jolie ville. Elle est située en amphithéâtre sur l'Aure. Quand on voyage en Suisse, quand on traverse ses cantons, et que dans une journée de marche on passe bien souvent sous deux ou trois différents régimes d'administration, on est presque surpris de voir, combien les mœurs et les usages éprouvent de changement à des distances si rapprochées, et chez des peuples régis depuis quantité de siècles par une même loi fédérative. C'est une anomalie dont la Suisse offre l'unique exemple en Europe, et c'est là, sans doute, une des causes qui entrave l'amalgame intime de ses parties et ne cesse de temps à autre de produire des commotions et des combinaisons toujours diverses.

Jusqu'à Fribourg on pourrait se croire en France. A Fribourg tout change d'aspect; la langue et les mœurs françaises sont remplacées par le dialecte et le caractère allemand. Les actes publics, les affiches, les inscriptions, tout s'y fait en allemand.

On peut néanmoins s'apercevoir facilement, que la langue allemande y est très corrompue et, qui plus est, fort grossièrement articulée. Les monnaies d'un canton n'ont plus cours dans un autre. A deux postes de Genève, j'offris à une fruitière quelques pièces de dix centimes de Genève; après les avoir attentivement observées, « *C'est une très belle monnaie*, me dit-elle, *mais nous ne la connaissons pas* ». Le voyageur ne doit pas se charger de monnaies suisses. Il peut partout se tirer d'affaire avec de la monnaie française.

Les costumes eux-mêmes varient d'un lieu à un autre. Ce n'est qu'en entrant dans le Valais que je me rappelle avoir rencontré ce beau costume suisse dont nous voyons une imitation sur la scène. Dans le canton de Fribourg j'ai remarqué quelques paysannes porter ce chapeau rond dont les contours sont relevés avec grâce et qui ne se pose que sur le sommet

de la tête. A Berne le visage des paysannes est encadré dans une énorme coiffure en gaze noire, grossière et empesée, qui prête à la tête les contours d'un papillon. Suivant le tarif de poste de la Suisse, qui a de la similitude avec le tarif français, le voyageur doit payer 30 s. par cheval; le nombre des chevaux est analogue à la capacité de l'équipage. En outre, il est tenu de payer 20 s. pour chaque personne qui excèderait le nombre de 3, ou autant de petits chevaux, en langage technique. Mais tout cela est un peu vague; la capacité de l'équipage est définie arbitrairement par les employés des postes, et en Suisse, ils sont fort chicaniers. A Genève nous payâmes 6 chevaux et n'en eûmes en réalité que 2. A la deuxième poste nous en payâmes 4 en tout mais, plus loin, nous fûmes contraints de payer 3 à 30 s. et 3 à 20 s. Ces continuelles variations nous excédèrent, et nous firent préférer la voie du voiturier, d'autant plus que notre but s'accordait mieux avec cette manière de voyager.

Je remarque, en général, fort peu de céréales dans les champs, mais en revanche beaucoup de prairies et d'arbres fruitiers. Tout est tardif ici et, à l'heure qu'il est, on s'occupe à faucher et à moissonner tandis que six semaines auparavant j'ai vu ces mêmes travaux s'exécuter à mon passage par la Lombardie. Le goût et la qualité des fruits ne sont point des meilleurs; c'est là, sans doute, un effet du climat.

Tandis que j'écris, il se tient un grand conseil de famille, fort important. Une lutte se forme entre le besoin d'accélérer notre voyage et de nous diriger sur Neûchâtel, qui est sur la frontière de France, et le désir de voir le Righi, qui offre le tableau le plus complet des beautés de la Suisse. De part et d'autre la traversée est de 18 lieues, mais, d'un côté, nous nous rapprochons du but de notre voyage, de l'autre nous nous en écartons. D'un côté, économie de temps et d'argent, avec un voyage stérile, de l'autre renfort de dépenses, mais que d'attraits puissants! Lucerne, lacs, et par dessus tout, le Righi. Aucun argument ne résistait contre le mot Righi. Enfin, le Righi l'emporta de tout son poids dans la balance, nous en étions si près, et comment se priver d'une jouissance qu'on ne croit plus rencontrer dans toute sa vie, c.-à.-d. dans l'éternité.

Sur ces entrefaites, on entre: «Aurai-je l'honneur de vous conduire plus loin?» «Oui, mon ami, à Lucerne». «80 frs». «C'est dit»! «Bonne nuit, à demain».

XXIX-ème LETTRE

Paris, le 3 septembre.

Pas un mot de Paris, avant d'en avoir fini avec la Suisse. La Suisse est un sujet fécond que je regretterai de quitter. Elle m'a laissé des impressions qui resteront ineffaçables dans mon souvenir. Partis de Berne le 23, nous fîmes dix lieues jusqu'au soir, et couchâmes dans un village dont je n'ai pu retenir le terrible nom qu'en le notant lettre par lettre, à mesure que notre hôtesse était en travail de nous l'énoncer

Ce nom, que je transcris sans pouvoir encore le prononcer convenablement est Echaültzmath. La soirée superbe, mais le froid d'autant plus sensible que la traversé du lac de Thun par un vent très fort m'avait donné un rhume de poitrine. Nous fîmes chauffer, je pris une tisane, et me trouvai beaucoup mieux. Le chemin de Berne à Lucerne est on ne peut plus pittoresque. Des coups d'œil d'une grande étendue, de charmantes vallées, des collines et des rivières se succèdent sans interruption. Au milieu de ces paysages enchanteurs, nous arrivâmes à Lucerne vers midi. Notre affaire la plus pressée fut de traverser le lac pour nous trouver sur le sommet de Righi avant le coucher du soleil. Nous prîmes à la hâte un repas dans un superbe hôtel situé sur le quai. Nous frêtâmes un bateau et, munis de nos manteaux et d'un sac de nuit, nous voguâmes sur le plus beau lac que j'aie vu, et que l'imagination la plus poétique puisse se figurer. Le ciel était serein, l'air calme, la surface du lac unie et transparente; les groupes de rochers qui le bordent imprimaient à l'eau une teinte de plus en plus sombre et mystérieuse, à mesure qu'on découvrait une perspective plus lointaine. Au point culminant de toute cette scène d'enchantement, les glaciers reflétaient, sous une nuance argentée, les rayons d'un soleil pur et brillant. On eût dit un tableau fait par le génie fantastique d'un peintre qui s'est efforcé d'y accumuler ce que la nature offre de plus attrayant. A 3 heures nous étions débarqués à Neghits, ou pied de Righi, et bientôt, montés sur des chevaux impassibles mais sûrs, nous commençâmes à gravir le rocher. Toute la compagnie ne se servit pas de ce véhicule; mon fils ainé aima mieux suivre ses inclinations de touriste, et le sac sur le dos, la pique à la main, devancer les chevaux dans leur pénible exercice. Son frère l'imita dans la plus grande partie de chemin, mais il eut à souffrir de cet effort violent, aggravé par une chaleur excessive. A mesure que nous nous élevions, bien que sur le revers de la montagne, qui n'offrait qu'un point de vue resserré, les rochers semblaient s'abaisser et, les impressions terrestres s'éloigner de nous avec les objets dont elles émanaient, pour donner accès à une sorte d'impressions plus pures, plus adaptées aux régions célestes dont nous croyons approcher. Aux deux tiers de la montée, lorsque je découvris un second lac, je poussai un cri d'admiration qui fut aussitôt réprimé par les objections de mon fils. Alexandre n'était pas novice dans ce voyage; il avait déjà visité le Righi, et était un appréciateur ardent de ses beautés. Quand il vit que je m'extasiais sur la découverte du deuxième lac, il me tança et m'engagea de ne pas regarder derrière, de peur que comme Eurydice, l'illusion ne s'évaporât, et l'impression qui était réservée sur le sommet de la montagne ne fût affaiblie graduellement; précaution superflue. Rien ne peut donner l'idée du tableau magnifique et sublime qui se déploie quand on a atteint le versant opposé de la montagne, et à mesure qu'on approche de la cîme. Rien ne peut lui être comparé ni, par conséquent en atténuer la grandeur. Le soleil n'était pas encore couché quand, au bout de trois heures de marche, nous nous trouvâmes sur le plateau du sommet. Je

fus saisi d'admiration devant la scène dont j'étais témoin. A l'Orient se déroulait une immense chaîne de glaciers, entrecoupés par des milliers de pics qui se succédaient comme les vagues d'une mer en courroux, depuis les montagnes du Tyrol, jusqu'au Jura. Vers le couchant se projetait un océan dont les ondes étaient des montagnes. On pouvait compter quatorze lacs, plus ou moins rapprochés depuis celui de Lucerne et de Zug, dont les eaux s'étendaient sous nos pieds en nappes limpides, jusqu'à ceux de Zurich et de Constance, qui se trahissaient par des tâches azurées. Ce point de vue unique n'embrassait pas moins que l'espace immense compris entre les glaciers de St. Galles, et ceux de Grimsel et de la Gemmi, entre le lac de Constance et celui de Genève, entre l'Oberland et l'intérieur de la France, spectacle divin que tout essai de description avilirait au niveau des bornes imposées à l'expression. Le temps était magnifique; le soleil se coucha sur le Jura comme un globe de cristal transparent, dorant les glaciers d'une teinte rosée. Par un bonheur rare, les derniers rayons de soleil firent place à la lueur de la lune, qui se leva bientôt sur les glaciers comme une couronne de diamants sur la tête vénérable d'un vieillard. Son apparition fit pousser à la nombreuse compagnie qui assistait à ce spectacle une exclamation générale et prolongée. La cornemuse salua la retraite de l'astre du jour et le lever de celui de la nuit, et un vent frais qui commença bientôt à souffler nous rappela qu'il fallait songer à un abri. L'hôtel était encombré de monde; nous n'avons pas été les derniers à nous présenter pour avoir un logement, et, cependant, à peine pûmes-nous obtenir une petite chambre que nos lits remplirent bientôt. Après avoir réglé les préparatifs de notre souper et de notre sommeil, dominé toujours par l'idée de la position où je me trouvais, je quittai notre demeure et remontai sur la cîme. Quelle nuit pure, originelle, telle qu'elle fut créée par Dieu. Les nuits terrestres ne peuvent jamais en donner l'idée. La transparence de l'atmosphère sur ce point élevé, était parfaite; les étoiles scintillaient avec une plus vive clarté, la lune, dégagée de toutes ces nuances sombres dont se teignent ses rayons en traversant les vapeurs de notre atmosphère, brillait d'une limpidité sans tâche. Un calme solennel régnait partout, et s'il était vrai que les mondes produisaient dans leur mouvement une harmonie céleste, on aurait pu l'entendre, je dirai plus, on croyait l'entendre. C'était la respiration tranquille de la nature endormie, c'était l'exhalaison de la vie de notre globe, c'était le souffle de la création animée. Je ne songeais plus à mon rhume, et il fallut m'arracher à cette contemplation pour me mettre au lit. Le son de la cornemuse nous réveilla en sursaut à quatre heures du matin. Nous nous habillâmes à la hâte et courûmes au sommet pour voir le lever du soleil. Il apparut dans toute sa splendeur sur le Mont Senlis. Un de mes devanciers dans le voyage du Righi avait dit qu'à cette scène sublime on croit assister à l'œuvre de la création, en cet instant où Dieu a dit: « Que la lumière se fasse ! » — et la lumière se fit. Je ne puis mieux faire que répéter ces paroles auxquelles il n'y a rien à ajouter. Le pre-

mier salut donné au soleil, nous pensâmes à déjeuner, ce qui nous donna l'occasion de lier des relations amicales avec un grand et beau chien du Mt. St. Bernard, qui la veille faillit m'empêcher de rentrer sous notre toit. Nous usâmes de ses caresses avec modération puisque ses moindres gentillesses auraient pu tout bouleverser dans la chambre. Il avait le goût de rapporter, mais pas celui de rendre l'objet, une fois dans sa possession, il s'empara ainsi d'un de nos mouchoirs, et ni les caresses, ni le pain que nous lui prodiguâmes, ne purent le persuader de lâcher prise. Nous eûmes recours à plusieurs stratagèmes et, finalement, nous fûmes assez heureux pour remplacer notre mouchoir par une serviette de l'hôtesse, en laissant à cette dernière le soin de la tirer de sa gueule.

Après le déjeuner, chacun s'empressait de partir. Nous laissâmes la foule s'écouler et je me rendis de nouveau sur le plateau du sommet, afin de me repaître pour la dernière fois, et avec plus de tranquillité des sublimes tableaux dont j'allais me séparer pour jamais. Les lacs que la nuit avait recouverts d'un voile de vapeurs, commençaient à s'en dégager. De légers nuages s'élevant insensiblement, planaient sur des eaux comme des oiseaux de proie, tandis que d'autres, comme d'énormes reptiles, parcouraient les sinuosités d'une colline, ou enveloppaient une ville dans leurs ailes transparentes. A mes pieds se dessinait parfaitement la belle vallée de Goldou, formée par un éboulement qui divisa en deux le lac de Zug et ensevelit une riche commune. Les villes et les villages semblaient se réveiller; le son lointain des clochettes des vaches parvenait jusqu'à nous avec les sons entrecoupés d'une cornemuse, tandis que le panorama de la plus grande partie de la Suisse s'étendait au loin comme la toile sur laquelle un artiste vient d'achever un chef-d'œuvre. En effet, au milieu de ce calme suprêmes, embrasser d'un coup-d'œil tant de belles œuvres de la création, se sentir élevé jusqu'aux nues, et dominer les lacs, les collines et les montagnes qui, comme des ondulations de plus en plus faibles, vont se confondre au loin dans des lignes douteuses, d'une teinte incertaine. C'est croire que les eaux viennent de quitter la terre qui surgit et se forme. C'est se faire une idée de la création lorsque Dieu ayant devant Soi l'espace et les temps, la lumière et la matière, extraya les éléments du chaos, et régla leur place. L'heure avançait et je ne pouvais me détacher de ce spectacle. Je restai enfin seul avec mon fils; tous deux ébahis, absorbés, nous contemplions le tableau en silence sans penser au retour. Je me disais à moi-même: tout ceci a existé, tout ceci existera peut-être éternellement, et moi — créature éphémère — ayant derrière et devant moi l'éternité, il ne m'a été donné d'en jouir que pendant un court intervalle; cependant je bénis ce moment heureux: il forme un de ces rares jalons qui comptent seuls dans la vie entière puisqu'ils servent à grouper autour d'eux quelques agréables souvenirs !

Enfin, il fallut cheminer, mais avant d'avoir traversé le versant occidental de la montagne, je n'ai pu m'empêcher de m'arrêter à plusieurs

reprises et de faire de longs adieux à la scène de Righi. En tournant vers le versant méridional, nous découvrîmes un écho, qui répétait deux fois très distinctement la dernière syllabe. De ce point, la vue se rétrécit insensiblement: elle se borna enfin aux limites du lac de Lucerne; il était superbe. Comme une glace limpide, il réfléchissait dans toute sa hauteur les montagnes boisées dont il était entouré, et jusqu'aux glaciers dont on distinguait dans l'eau les moindres plis, les moindres accidents. Le bateau à vapeur flottait seul sur la surface, et avait formé par son sillage un long triangle légèrement ridé, qui ajoutait un attrait de plus à la beauté de l'eau. Bientôt nous fûmes sur notre bateau et pleins des impressions que nous venions de recueillir. Enchantés de tout les agréments de la ville comme de ceux de notre navigation, nous débarquâmes à Lucerne, non sans avoir pris la détermination de pousser notre voyage jusqu'à Schaffouse: nous en parlâmes à notre voiturier qui ne demandait pas mieux. La distance étant de 21 lieues nous ne pûmes nous arranger avec lui à moins de 120 frs. Nous n'oubliâmes pas de dîner et de visiter le fameux lion de Lucerne monument élevé aux Suisses qui périrent victimes de la première révolution de France. Il était quatre heures du soir, lorsque nous nous remîmes en route. Nous atteignîmes au bout de 4-5 heures de marche, le village de Knonau, où nous nous arrêtâmes afin de nous reposer de nos fatigues et d'une nuit d'insomnie. Un aspect de fête animait l'auberge, des paysans et des carabiniers y faisaient un souper copieux, tandis que dans une pièce voisine, on valsait en désespérés, au son d'un violon discordant. Toutes ces circonstances ne manquaient pas de contrarier le besoin de repos que nous éprouvions. Nous nous couchâmes résignés en comptant trop sur notre fatigue pour douter de ses effets. Mais, peu à peu, les sons joyeux de la fête dégénérèrent en cris bruyants, et ceux-ci en vacarme. Des coups terribles et redoublés venaient de temps à autre entrecouper notre sommeil. Nous n'en sûmes la cause que le lendemain; les carabiniers enivrés se mirent à forcer les portes à coups de crosse. Il est heureux qu'ils aient oublié celles de nos chambres. Nous étant remis en route de bon matin, avec un renfort de deux chevaux pour passer l'Albis, nous traversâmes bientôt Zurich, très belle ville, située sur le lac. De grandes fabriques, de fort jolies maisons, des jardins très agréables, de splendides hôtels font de Zurich la plus belle ville de la Suisse. A quelque distance de Zurich, nous traversâmes le Rhin, et nous nous trouvâmes ainsi dans le Duché de Bade. Près de Schaffouse, le chemin rentre dans les États Suisses. Schaffouse est à une lieue et demie de distance de la chute du Rhin. Il n'y avait donc aucun intérêt à visiter cette ville. Nous nous dirigeâmes tout simplement sur Neuhaus et dormîmes au bruit de la cataracte. Le beau temps nous avait abandonné dès notre descente du Righi, ce qui nous fit d'autant plus apprécier le bonheur dont nous avions été favorisés dans ce pélerinage. La lune perçait à peine les sombres nuages qui couvraient le ciel; néanmoins, notre impatience de nous trouver en présence de la merveille de Schaffouse,

nous conduisit le soir même sur les lieux. Ne tenant point à faire des tableaux quand même je dirai que cette visite nocturne, qui serait une bonne fortune pour un poète, ne m'a laissé aucune impression, à l'exception d'un bruit semblable à celui du tonnerre qui trahissait l'effet grandiose de la chute, et de l'aspect d'une nappe blanche qui ressemblait à un énorme fantôme. Il était difficile de rien distinguer qui fît inspirer l'admiration, seulement sous nos pieds, le Rhin interrompu dans sa paisible course par un bouleversement si impétueux, venait exhaler sa fureur par de larges vagues, qui envahissaient ses rives successivement. La pluie nous surprit, et nous regagnâmes l'hôtel. Le lendemain, nous accourûmes de nouveau sur les bords du Rhin, nous avançâmes jusqu'au point où la cascade se déploie dans toute sa largeur, et là, nous jouîmes du superbe spectacle d'un fleuve qui se précipite dans l'abîme environné de nuages et de vapeurs. Le beau paysage dans lequel la chute se trouve encadrée, ajoute beaucoup à la sauvage majesté de l'ensemble. Mais, pour sentir tout ce que ce phénomène a de sublime et de terrible à la fois, il faut passer le Rhin. C'est ce que je fis; là une galerie pratiquée sur le flanc même du rocher, s'avance hardiment jusque sous la cataracte, à la moitié environ de sa hauteur. Je m'y rendis et restai en extase en voyant de près le terrible combat que le fleuve livre aux rochers qui s'opposent à son passage. En voyant cet élément déchaîné, s'élancer en nappes immenses, se dérouler sous une teinte bleuâtre, se précipiter en écumes dans des gouffres pour en ressortir tout bouillonnant, et en retombant soulever des vagues brisées et des nuages de vapeurs avec un bruit sourd et des secousses qui font trembler le sol, on croit voir le chaos ! Cependant, un couple anglais, qui se trouvait en même temps que moi sur la galerie, me fit apercevoir, par un air de crainte et une retraite précipitée que la charpente sur laquelle nous nous tenions n'était soutenue sur l'abîme que par une mauvaise corde qui, imprégnée sans cesse d'eau, n'avait rien qui témoignât de la solidité. Je n'étais pas si absorbé par la merveille, ni si avide de célébrité, que je voulusse rattacher la renommée de la chute à ma perte. Je me retirai à plus forte raison, que j'étais accompagné de mes fils. Cependant, tel est l'attrait des phénomènes de la nature, beaux ou horribles, que je revins sur mes pas et consacrai un dernier adieu à l'admiration, bien que je fusse trempé soit par l'aspersion de la cascade, soit par une pluie fine qui avait commencé à tomber. Je me rappelle avoir lu ou entendu citer qu'un Anglais fit le pari de descendre la chute dans une barque et qu'il périt dans cet essai présomptueux. A la vue des lieux, on se persuade facilement que jamais l'idée de faire franchir la chute à une barque ne peut passer par une tête saine. La barque, avant d'arriver à la moitié seulement de la chute se briserait en mille pièces. Me rappelant cette anecdote, je proposai à notre Cicérone, lorsque je visitai la chute le soir, de me procurer une barque pour l'abandonner dans le torrent (vide, bien entendu). Mais le matin je fus convaincu que la peine en serait inutile et que les vestiges même de la barque disparaî-

traient, avant qu'elle ne fût en bas. Les habitants me confirmèrent dans cette idée: ils regardent comme fabuleuse la malheureuse tentative de l'Anglais et assurent qu'elle a eu lieu non point à Schaffouse, mais à Laufendorf, dont je parlerai plus loin, et où le Rhin, resserré entre des rochers, simule une deuxième chute. Il y a 18 lieues de Schaffouse à Basle; notre accord avec le voiturier fut vite conclu, moyennant 90 frs. Nous nous remîmes en route et couchâmes à Thingen dans le duché de Bade. Le lendemain, nous suivîmes notre chemin, longeant toujours le cours du Rhin. Je m'arrêtai à Laufendorf, pour visiter ce qu'on appelle la deuxième chute du Rhin. Les rochers y soulèvent en effet les eaux du fleuve et produisent un bouillonnement qui rend le passage fort dangereux. Aussi personne ne tente de le franchir. Les habitants débarquent avant d'y arriver et laissent les bateaux vides franchir, tant bien que mal, le pas. Il en est de même des trains de bois qu'on défait et dont les pièces, emportées par le courant, passent l'une après l'autre et sont rattrapées plus loin. Les rives du Rhin commencent déjà à donner une idée de la beauté qu'elles offrent à mesure qu'on avance. La ville de Basle est jolie et très bien située. Elle possède des jardins et des maisons propres et élégantes. On y passe le Rhin sur un pont; à une demi-heure de distance nous entrâmes dans la commune de St. Louis, premier village de France.

Mais avant de nous séparer de la belle Suisse, résumons en peu de mots ce qu'elle a de particulier.

Pays favorisé par la nature, pays de bonnes mœurs et de liberté, pays riche et peuplé, fréquenté par une foule d'étrangers, la Suisse offre au voyageur tous les agréments propres à compenser les fatigues et les dépenses d'un long voyage. Sites sauvages et sites agrestes, glaces de l'hiver mêlées aux parures du printemps, rochers énormes, superbes lacs, vallons mystérieux, partout des accidents variés de terrain, partout un sol hérissé de plantations, de belles prairies ombragées d'arbres fruitiers, des haies vives qui divisent des collines et des champs entiers en compartiments réguliers. Tout s'y trouve accumulé. Les habitants y jouissent en général, d'un air de santé et d'aisance remarquables; les villes sont toutes belles et agréablement situées; les communes très fréquentes et très propres; les maisons des paysans bien coordonnées, à deux étages et grange, construites la plupart en bois et couvertes en tuiles. Elles sont extérieurement revêtues de petits ais coupés en rond et ajustés de manière à former des écailles, tout y respire l'aisance. Il y en a peu qui ne soient garanties par des paratonnerres et assurées contre l'incendie. Les hôtels, dans les derniers villages sont confortables; dans les villes ils sont magnifiques. Au reste, un voyageur est sûr de trouver ses aises sur quelque point qu'il s'arrête. Des vues de la Suisse ornent tous les salons des hôtels, et il ne m'est pas arrivé d'en voir un où le portrait de Napoléon ne figure. A Thingen les murs du salon étaient couverts de fresques qui représentaient des traits historiques de la révolution grecque. Canaris y figurait comme de raison; mais au lieu d'atta-

cher un brulôt au vaisseau amiral, on le voyait dans une barque, une torche à la main, aller tranquillement mettre le feu au bâtiment ennemi, au grand désespoir des Turcs, qui assistaient à ce spectacle avec une impassibilité parfaite, qui était partagée, du reste, par le héros grec dans cet acte inouï. Dans la Suisse allemande on sert ordinairement, avec le déjeuner, du beurre et du miel. Je ne me doutais pas que ces deux objets étaient destinés à être mangés ensemble. Au reste, ce mélange ne m'a pas déplu, bien que le miel fût de médiocre qualité.

On cultive en Suisse le blé, la pomme de terre, l'avoine, le chanvre, etc. Mais, en général, on remarque moins de céréales que des prairies. Ces dernières, ainsi que je l'ai déjà dit; sont partout revêtues, de distance en distance, de beaux arbres fruitiers, ce qui, par parenthèse, ne nous coûterait rien à imiter, auprès de l'utilité que nous en retirerions; nous aurions vu nos champs, dont la nuditié est affreuse, décorés d'une superbe parure. L'agriculture est très bien entendue en Suisse. Les instruments aratoires y sont perfectionnés et entretenus très soigneusement. Les labours se font au moyen de bœufs d'une bonne race, ou de chevaux également grands et beaux. Derrière chaque maison de paysan le fumier, mêlé aux pailles des litières, est entassé avec régularité. Les eaux qu'on y fait infiltrer sont réunies, et servent à arroser les champs. Si l'on ajoute à tout cela qu'on jouit en Suisse d'une sûreté et d'une liberté entières, qu'on n'y est assujetti ni à des chicanes de police, ni à des douanes, ni à aucune sorte de prohibition, on concevra les attraits qui y font affluer les voyageurs et les souvenirs agréables que ceux-ci doivent en conserver. Le maire de St. Louis me donnait, à la place de mon passeport, un passe provisoire, lorsque les préposés à la douane inspectaient nos effets superficiellement. Ce qui m'importait surtout c'était d'introduire mon tabac: j'en avais encore deux à deux livres et demie et le déclarai, afin de ne pas être taxé de contrebande. Après quelques heures d'hésitation, pendant lesquelles l'appréhension d'être si cruellement séparé de mon tabac, ne laissait que de me donner de l'anxiété, il me fut remis sans condition ni rétribution quelconque. Je bénis la courtoisie des douaniers français, mais hélas, ce n'était pas la dernière épreuve que mon tabac avait à subir. La frontière française est défendue par une triple ligne de douanes, établies à la distance de quelques lieues l'une de l'autre. On est ainsi exposé à être visité trois fois de suite, sans qu'il soit possible d'éluder cette triste nécessité. Je ne sais si ce système de douanes prévient les contrebandes mais, à coup sûr, c'est le plus vexatoire qu'on puisse imaginer pour les voyageurs. A quelques lieues de la frontière, un employé de la douane fait arrêter notre voiture dans un village. Toutes les caisses sont ouvertes dans la rue, et fouillées jusqu'au fond. Je n'ai pas vu de douanier qui eût plus que cet individu l'air, l'esprit et les manières chicanières de son état. Il tâtait les coussins, tandis qu'il me regardait d'un air scrutateur et me demandait: « Qu'est-ce qu'on a mis là dedans? ». Je répondis tranquillement: « Allez le demander à Brandmayer ». Je tremblais pour mon

tabac, que je n'avais pas manqué de déclarer. On l'emporta pour le soumettre au receveur et prendre ses ordres. J'accourus à sa défense et parvins à le sauver pour la deuxième fois, après en avoir sacrifié une poignée pour le receveur obligeant. A la troisième et dernière ligne de douane, on fit encore arrêter. Un employé se présenta et fit le début ordinaire en nous demandant si nous n'avions rien à déclarer. Ne pouvant encore prévoir si nous allions être assujettis à une nouvelle inspection minutieuse, j'éludai la question, craignant de donner l'alarme par mon tabac et de le soumettre à de nouvelles tribulations. Heureusement, on se contenta d'apprendre que nous avions déjà été fouillés à deux reprises et nous passâmes outre. A St. Louis nous donnâmes congé à notre voiturier qui nous fit parcourir 63 lieues de chemin et prîmes la poste. La distance de la frontière à Paris est de 126 l. ou 60 postes, ainsi qu'il suit:

Itinéraire de St. Louis à Paris.

		Relais	Postes	
1.	de	St. Louis au Loche Wurthe	2	1/4
2.	»	Loche Wurthe à Altkirçhe	1	3/4
3.	»	Altkirch à Chavannes	2	1/2
4.	»	Chavannes à Belfort	2	—
5.	»	Belfort à Champagne	2	—
6.	»	Champagne à Lure	2	1/4
7.	»	Lure à Calmoutier	2	—
8.	»	Calmoutier à Vesoul	1	1/2
9.	»	Vesoul à Port-sur-Saône	1	1/2
10.	»	Port-sur-Saône à Combeaufontaine	1	1/2
11.	»	Combeaufontaine à Outrey	1	1/2
12.	»	Outrey au Faybillot	1	1/2
13.	»	Faybillot au Griffonotes	1	1/2
14.	»	Griffonotes à Langres	1	1/2
15.	»	Langres à Vaisaignes	2	—
16.	»	Vaisaignes à Chaumont en Bassigny	2	—
17.	»	Chaumont à Suzènecourt	2	—
18.	»	Suzènecourt à Colombey les deux Églises	1	—
19.	»	Colombey à Bar-sur-Aube	1	3/4
20.	»	Bar-sur-Aube à Vaudeuvre	2	1/2
21.	»	Vaudeuvre à Montiérame	1	1/2
22.	»	Montiérame à Troyes	2	1/2
23.	»	Troyes à Grez	2	1/4
24.	»	Grez à Granges	1	3/4
25.	»	Granges à Pont-le-Roi	1	1/2
26.	»	Pont-Roi à Nogent-sur-Seine	1	—
27.	»	Nogent-sur-Seine à Provins	2	—
28.	»	Provins à la Maison Rouge	1	1/2

	Relais	Postes	
29.	de La Maison Rouge à Naugis	1	1/2
30.	» Naugis à Mirmont	1	1/2
31.	» Mirmont à Guignes	1	—
32.	» Guignes à Brie-Comte-Robert	2	—
33.	» B.-C.-R.-à Gros-bois	1	—
34.	» Grobois à Charenton	1	1/2
35.	» Charenton à Paris	1	—
		59.1	4

Le tarif est le même que celui de la Suisse, savoir 30 s. par poste pour chaque cheval et 20 s. pour chaque personne qui dépasserait le nombre des chevaux. Les postillons ne sont pas contents si on ne les paye 30 à 40 s. par poste.

D'ailleurs, on n'éprouve aucune chicane dans les relais et on n'a aucun démêlé avec les employés. Les chevaux sont toujours prêts; on ne vous donne que le nombre que vous exigez, sans objection. Les routes de la France sont presque aussi bonnes, mais du double plus larges que celles de l'Autriche. Les postillons y vont au grand trot, quelquefois au galop. Nous avions de la peine à retenir leur fougue. La partie de la France que nous traversâmes nous a paru fort misérable. Des essaims d'enfants entouraient l'équipage pour demander l'aumône. Les champs sont cultivés, il est vrai, mais nus de toute parure. Les villages délabrés, malpropres, ne comptant ordinairement que 10 à 50 feux. Nulle part un gîte pour le voyageur, nulle part un petit jardin d'agrément. Tout, en un mot, concourait pour offrir une différence frappante avec les contrées que nous venions de quitter. Partis de St. Louis le 29 vers midi, nous nous arrêtâmes le 30 au matin à Cambeau-Fontaine pour y déjeuner. La plus grande malpropreté régnait dans l'auberge. Nous traversâmes une cuisine enfumée et le café nous fut servi dans des ustensiles dégoûtants et par dessus le marché, ce qui ne nous arriva nulle part, ce qui ne nous serait arrivé peut-être qu'à Rome, on refusa de nous donner de la viande puisque c'était un Vendredi. Le maire de St. Louis m'avait, à la vérité, prévenu que nous aurions à traverser la route la moins agréable de la France, mais je n'aurais jamais supposé que dans la France si peuplée, si industrieuse, on rencontrerait encore des déserts, qu'après tant d'efforts pour assurer le libre exercice des facultés de chacun, on trouverait plus de misère qu'en Gallicie. En Italie, du moins, la pauvreté était compensée par un style de bon goût qu'on voyait régner partout et par ce luxe dont une nature prodigue a environné les dernières classes de la société. Je me disais à chaque instant: « Est-ce là la Belle France, la France si riche, sur laquelle 35 millions d'habitants se trouvent à l'étroit? ». Et à l'aspect de champs immenses, dont aucune habitation ne vient tempérer la monotonie, je me demandais d'où peuvent sortir les gens qui cultivent ces terres?

La première ville que nous rencontrâmes fut Langres; la deuxième Chaumont, où nous couchâmes le 30. Nous n'avions lieu que d'être contents de la marche accélérée des postillons, mais elle n'était pas exempte de tout danger. Il nous arriva à deux reprises de voir tomber le cheval de volée, qui fut entraîné jusque sous les roues de la voiture. Pour éviter un plus grave accident, nous renonçâmes à ce troisième cheval. Jusque là le chemin avait été très inégal; aux approches de Troyes il s'applanit et l'on commence à apercevoir quelques plantations de peupliers et de saules. La ville de Troyes est composée de vieilles maisons, la plupart délabrées et bariolées jusqu'au comble d'inscriptions en grosses lettres, ce qui leur donne un vilain aspect. Après avoir dépassé Troyes, on rencontre de distance en distance un pavé pratiqué au milieu de la chaussée. Cette précaution exigée sans doute par la qualité du sol, est fort désagréable pour les voyageurs. A partir de Granges, le pavé continue sans interruption jusqu'à Paris. Nous arrivâmes à la nuit tombante et par un temps de pluie dans ce dernier village. Notre intention était de continuer toute la nuit le voyage et comme la marche sur un pavé inégal était aussi incommode pour notre repos que pernicieuse pour notre voiture, nous proposâmes au postillon de cheminer autant que possible latéralement sur la chaussée. Il répondit qu'il ne pouvait aller de côté par une pareille nuit, puisqu'il *craindrait de verser la voiture comme tous les diables*. « *Alors il ne faut pas courir* ». « *Ah, bas! et puis-je aller au pas moi!* ». La maîtresse de la poste intervint pour l'engager à suivre le désir des voyageurs. Mais tout cela n'ayant pas abouti à rendre notre voyage plus sûr et plus commode, nous prîmes le parti de nous arrêter à 11 heures à Nogent-sur-Seine. Je n'ai rien à remarquer sur les auberges de la France, si ce n'est que le voyageur y est assez fortement rançonné et que le pain manque de sel. Enfin, le 1-er du courant à 4 heures environ après-midi, nous arrivâmes à Paris, après avoir parcouru, depuis la frontière de la Moldavie, une distance qui, réduite en lieues de France, forme un total de...

SOUVENIR D'UN VOYAGE À ODESSA PENDANT L'ANNÉE 1847 [1]).

I.

PREMIÈRE JOURNÉE

Nous partîmes de Jassy le 5 Juillet, à quatre heures de l'après-midi dans deux voitures: la plus grande était occupée par mon gendre Constantin, ma fille Eufrosine, leur enfant, la nourrice et le domestique Jean; l'autre, par mon frère Grégoire et moi, sans compter mon valet de chambre Lazăr. Le départ fut triste: une pluie fine nous accompagna jusqu'à Stinca. Blottis au fond de la voiture, nous fumions sans mot dire; nos compagnons de route s'arrêtaient à tout bout de champ; l'enfant éprouvait mille petits besoins indéfinissables qui font beaucoup déchoir ces faibles et innocentes créatures de l'essence angélique que les mères et les poètes leur prêtent si complaisammant: les premières n'en voient que le beau côté; les seconds ne les ont vues que de loin, ou bien plongées dans un sommeil décent. Le fait est qu'au bout d'un quart d'heure, la grande voiture s'est trouvée tendue d'une foule de tapisseries flottantes.

Enfin nous passons le Pruth, un soldat monte sur le siège; on nous fait entrer dans une cour où nous attendons pendant près d'une demi-heure, le visa de nos passeports. Eufrosine s'impatientait; Constantin rôdait et lorgnait; Grégoire s'étudiait à expliquer le russe; l'enfant pleurait; la nourrice se lamentait; Jean parlait le russe à un jeune roulier dont il ne parvenait pas à se faire entendre: ne doutant pas de son savoir il prétendait que le roulier était d'une race distincte et qu'il ne possédait, qu'un idiome exceptionnel; Lazăr, à l'instar du quatrième page de Malborough ne faisait rien. Enfin, une barrière nous est ouverte; nous avançons pour faire une nouvelle station devant un édifice orné de l'Aigle Impériale. Cinq employés y avaient la mission de reviser nos passeports qui de là furent transmis à l'inspecteur pour être rerevisés. Nous passons à la douane; on y fouille légèrement nos effets, on nous fait donner une requête pour avoir un *podorojna* (permis de poste) et à 9 heures à peine du soir nous nous trouvons libres de chercher un gîte pour la

[1]) *Msse rom.*, Nr. 1024, pp. 236-248. Acad. Rom.

nuit. Ce gîte fut la maison d'une épicière juive. Nous nous y casâmes sur de longs sophas de planches qui n'étaient recouverts que d'un vieux tapis. J'appuie sur ces détails, puisque le résultat de ces deux causes combinées fut une nuit blanche des plus insupportables. Je partageais mon sopha avec Grégoire. Voici maintenant les circonstances accessoires qui concoururent à nous priver de sommeil: les susdites planches n'étaient point fixées sur leurs supports, et le susdit tapis se trouvait être la résidence habituelle d'une infinité de puces qui passaient leur vie aux dépens des voyageurs; or, il advenait bien souvent que Grégoire sentait le besoin de se gratter et de changer de position; ses mouvements imprimaient aux planches un jeu semblable à celui des touches du piano, jeu qui me faisait danser sur mon lit quand je n'en avais la moindre envie. Il va sans dire que je lui rendais bien la pareille.

Nous attendîmes le jour et nous nous mîmes en route.

II.
DEUXIÈME JOURNÉE

La boue était grande: la pluie de la veille avait détrempé le sol de la chaussée sur laquelle nous roulions, chaussée tracée sur une ligne droite, flanquée de profonds fossés, ornée de bornes indiquant les distances, mais dépourvue de toute couche pierreuse. Néanmoins, à part la boue lorsqu'il a plu, cette route est aussi bonne, aussi égale que l'on peut désirer. Les bornes qui servent à indiquer les verstes, en procurant de la distraction au voyageur, le consolent et calment son impatience. Nous mettions de trois à quatre minutes à parcourir une verste en allant d'un train médiocre; lorsque les chevaux étaient lancés au triple galop, la verste était parcourue en deux minutes. Le postillon russe conduit en se plaçant sur le siège; il est leste, vif, s'agite sans cesse, parle continuellement à ses chevaux, soit en leur adressant des paroles de gentillesse ou de reproche, soit en se servant de diverses inflexions de voix inarticulées ou d'une espèce de sifflement saccadé et glapissant. Nous mîmes cependant quatre heures à atteindre le premier relais, obligés que nous fûmes de relever la grande voiture qui penchait sensiblement d'un côté. Les arrêts accidentels et surtout les fortes rafales de pluie qui se sont succédées depuis midi nous ayant fait perdre beaucoup de temps, il ne nous a pas fallu moins de quinze heures, tout compte fait, pour parcourir de Scouléni à Orhéy une distance d'environ 140 verstes.

De Folechti, premier relais, à Orhéy, le chemin suit une longue vallée entourée de côteaux nus, incultes, déserts; rien qui flatte la vue durant des heures entières. Était-ce l'effet d'une sécheresse accidentelle, ou bien le tableau d'un état permanent? La sécheresse et les sauterelles y ont sans doute contribué cette fois, mais c'est au déboisement total de cette contrée et au manque d'eau qu'on doit en attribuer la cause

principale. Orhéy forme le fond de la vallée que nous avons parcourue. Notre gîte fut en tout point identique à celui de Scouléni: une juive, des sophas et des puces, voilà ce que nous avons pu trouver de mieux. Il est d'ailleurs impossible de séparer ces trois choses: puces, sophas et juives vont toujours se donnant la main; qui veut l'un doit subir les deux autres.

Nous demandâmes des poulets et des œufs; la juive nous promit monts et merveilles, mais grand fut notre désapointement lorsqu'après une heure d'attente, nous apprîmes que les poulets étaient encore vivants et qu'on était à la recherche d'un ustensile égaré pour faire cuire les œufs. Nous nous passâmes donc de poulets et expédiâmes un des nôtres au marché pour faire quelques approvisionnements il n'y rencontra que des oignons et des poires vertes. Orhéy est, à coup sûr, le marché aux oignons de la Bessarabie. Force fut de nous contenter du pain juif dont nous ne goûtâmes qu'avec répugnance, et de quelques œufs mal cuits.

Cependant Grégoire avait obtenu quelques succès dans l'étude de la langue russe; il était parvenu, en combinant de diverses façons la syllabe *off* avec des mots hétéroclites, à énoncer une diversité de sentiments et d'idées surprenante; il se faisait déjà passer pour notre interprète.

III.

TROISIÈME JOURNÉE

Le 7 au matin nous partîmes d'Orhéy. Les environs de cette ville font sur le voyageur l'effet d'une oasis rencontrée dans le désert: de beaux sites, des bois épais, des paysages ravissants prêtent à cette contrée un charme goûté avec d'autant plus de plaisir qu'on en a été privé jusque là. A deux postes d'Orhéy nous traversâmes Kichineff, résidence du gouvernement de la Bessarabie; à deux autres postes plus loin, nous passâmes le Dniester près de Bender, et nous fûmes coucher à Téraspol, troisième relais de Kichineff. Jusque là nous eûmes lieu de remarquer les soins avec lesquels étaient entretenus les chemins publics, les ponts, ainsi que tous les accessoires de la viabilité. La ville de Kichineff a, dit-on, changé aussi de face depuis quelques années, grâce à la persistante sollicitude du général Féodoroff dont on voit partout les effets.

A Téraspol ce ne fut plus une juive qui nous abrita sous son toit, mais bien un indigène qui usurpait le titre d'aubergiste. Enfin, pensâmes-nous, nous allons dormir; nous n'aurons ici, il faut l'espérer, ni puces, ni punaises. A ces mots, nous voyons entrer notre hôte, une fiole à la main; la jubilation était peinte sur sa figure; la fiole semblait contenir une espèce de poudre qu'il s'efforçait de nous recommander, autant que nous avons pu en juger par les gestes dont ses phrases étaient accompagnées. Nous nous fîmes expliquer sa harangue, hélas! c'était du spécifique contre les puces et les punaises qu'il nous offrait avec

tant d'insistance. Nous prîmes notre parti: nous fîmes recouvrir de paille fraîche ses bois de lit, nous y étendîmes nos manteaux, et, moyennant cette double précaution, la lassitude aidant, nous nous promîmes un sommeil tranquille; mais il n'était pas dit que nous trouverions le repos avant d'être arrivés au lieu de notre destination.

Les parois de la chambre servaient de logement à des essaims de mouches qui firent entendre leur bourdonnement pendant toute la nuit; les puces ne se sont pas gênées de prendre d'assaut nos retranchements, et quelques punaises, se glissant en traîtres, à travers tous les obstacles, sont venues couronner l'œuvre commencée par leurs convives. Tout cela cependant ne gênait nullement la famille de notre hôte qui dormait d'un profond sommeil dans une chambre voisine bien plus malpropre que la nôtre; il était dodu et gras, ses enfants étaient gros et vermeils. Cela me donna à penser, et je finis par douter de quel côté était la mauvaise habitude.

Dans le cours de toutes ces tribulations, Grégoire avait fait des progrès énormes dans la langue russe; il parvint à se faire entendre, et voici comment nous eûmes lieu de le remarquer; la paille que nous avions fait introduire avait rempli la chambre de poussière; nous appelâmes le garçon, mais nous ne savions comment lui faire entendre qu'il devait balayer. Grégoire se présente et à un geste expressif, il ajoute: *mătura-tzoff* l'autre répond: *Înțelegi;* il était moldave.

Nous ne dormîmes pas, mais il ne nous restait que quatre postes pour arriver à Odessa et ce fut une consolation. Nous attendîmes le jour et nous nous lançâmes au triple galop de nos chevaux à travers une plaine unie qui ne s'arrête qu'à la mer.

IV.

L'ARRIVÉE

La mer ! Nous étions impatients de la voir; plus nous en approchions, plus nous ouvrions de grands yeux dans l'espérance de l'apercevoir au bout de cette plaine dont l'horizon n'était obstrué par aucun obstacle; vaine attente ! L'hôtel St. Petersbourg nous avait été recommandé comme dominant le port, et le plus à proximité de la mer et du théâtre, deux objets qui nous intéressaient également et d'autant plus qu'à eux deux ils formaient le but de notre voyage. Au dernier relais, nous vîmes une lithographie représentant l'hôtel de St. Petersbourg, joliment situé sur les boulevards et ayant la vue du port; nous nous décidâmes à y chercher un logement de préférence à tout autre endroit; nous fîmes notre entrée à Odessa en cherchant à chaque instant des yeux le port et la mer, dont nous n'apercevions le moindre indice; nous traversâmes de longues et belles rues, nous atteignîmes presque l'hôtel par la rue Catherine... partout se faisaient remarquer de superbes édifices, mais

pas l'ombre de la mer. Nous en étions fortement désappointés; le doute s'était emparé de nos esprits, et nous commencions à attribuer l'assertion qu'Odessa était un port de mer, à un faux bruit répandu par les aubergistes afin d'attirer les étrangers. Sur ces entrefaites nos chevaux tournèrent à droite et le panorama qui se déroula d'un coup devant nous fut une large et belle rue, de beaux hôtels formant une place semi-circulaire, au centre la statue de Richelieu [1]) tournée vers le port et semblant souhaiter aux bâtiments la bienvenue, devant la statue un immense escalier de deux cents gradins de marbre divisés par dix paliers; au bas une forêt de mâts et ensuite la mer jusqu'à la dernière limite de l'horizon. Je sautai en bas de la voiture, comme pour aller au devant de ce spectacle enchanteur et livrer mes sens à cette jouissance toujours si désirée et toujours nouvelle pour moi, je veux dire, la vue de la mer.

Nous nous hâtâmes de louer le meilleur appartement de l'hôtel et nous nous y établîmes. Mais comme il n'y a pas de bien absolu sur la terre, et comme les plus belles choses ont leur revers, il nous arriva une de ces mésaventures fréquentes aux voyageurs qui, dans leur vie vagabonde, ne sont pas faits pour tout prévoir: à peine installés, nous découvrîmes avec stupéfaction que nous étions dans le voisinage d'un piano; que ce piano servait de passe-temps à une apprentie acharnée sur ses touches; qu'enfin un second piano, accompagnant une voix criarde résonnait à l'étage supérieur. Mais ce second danger étant plus éloigné, nous n'y fîmes plus attention: les grands maux absorbent les plus petits. Cependant au bout de trois jours, la chambre voisine ayant été heureusement évacuée, nous l'ajoutâmes à notre appartement; nous prîmes ainsi posssesion du piano et nous nous vengeâmes sur d'autres voyageurs des attaques de nerfs qu'il nous avait fait éprouver.

V.
ODESSA

Odessa n'est point une de ces vieilles villes que le goût moderne s'efforce en vain de façonner à ses convenances, d'après des plans symétriques qui laissent toujours à désirer; ici, les plans ont précédé la construction de la ville; elle a été jetée dans un moule préparé par l'art; ses rues sont larges et bien alignées; ses édifices publics et privés sont superbes; ses magasins ont une apparence magnifique; on y retrouve en petit l'imitation du Palais Royal de Paris; son port enfin est un des plus beaux qui existent.

Je ressentais un bien-être indicible lorsqu'à mon réveil j'accourais sur mon balcon pour contempler le golfe qui changeait tous les jours de physionomie: le calme, la tourmente, les départs, les arrivages, la coordination des vaisseaux produisaient des changements de décoration

[1]) Arhitectul francez care a făcut planul orașului.

que je me plaisais à constater, comme on aime à étudier l'humeur capricieuse d'une femme à son réveil. Passons aux inconvénients: à Odessa on ne jouit de la mer que par les bains; à part cela, c'est comme si l'on en était éloigné de cent lieues. Les édifices les plus rapprochés de la mer sont situés sur la ligne des boulevards séparés des quais par une falaise qu'on ne descend, ainsi qu'il a été dit déjà, que par un escalier composé de 200 degrés; du reste toute communication avec le port est interdite, ou n'est permise que moyennant certaines formalités qu'on renonce ordinairement à subir. La ville est donc tellement séparée du port, que jamais personne ne saurait vous dire d'où vient le paquebot que vous apercevez, quelle est la destination du vapeur qui chauffe, quels sont les jours de départ pour tel ou tel endroit. A toutes vos questions on répond en général: je ne sais pas. La mer n'est pas identifiée, comme ailleurs, avec la vie des habitants de la ville; elle est là comme un accessoire, comme un élément intrus dont on ne se donne pas la peine de s'inquiéter. Les mouvements même des bateaux à vapeur ont lieu, la plupart pendant la nuit; ils viennent, comme en tapinois, prendre leur place dans le port, et aucun de ces bruits qui annoncent le départ ou l'arrivée des navires ne parvient jusqu'à vous; pas un de ces frémissements si doux, de ces émanations si suaves de l'onde ne vient vous révéler la présence de la mer. La mer à Odessa est un tableau de panorama et rien de plus.

Je ne sais si une autre ville peut rivaliser avec Odessa à l'endroit de la poussière; le fait est qu'elle prend ici des proportions colossales. La pierre extrêmement friable dont on revêt les chaussées, la multitude des transports et la permanence des vents produisent des nuages d'une poussière fine, pénétrante qui, à travers les fenêtres même fermées, vient saupoudrer continuellement les meubles jusqu'aux étages les plus élevés. Pour traverser les quais, on en a jusqu'à la cheville. On se couvre généralement de légers mantelets en soie qui sont censés garantir du contact de la poussière mais c'est là plutôt une forfanterie de mode qu'un véritable préservatif. Cet inconvénient disparaîtra d'ailleurs dès que la ville sera pavée convenablement, ce qui, m'a-t-on assuré, ne tardera pas à avoir lieu.

Il manque encore à Odessa beaucoup de perfectionnements; mais ses ressources sont considérables et quand on pense que la première pierre de cette belle ville n'a été posée que vers le commencement de ce siècle, il y a 50 ans environ, on ne peut que s'étonner de ses progrès et juger favorablement de son avenir.

VI.

LES BAINS

Des baraques construites sur des pilotis plantés dans l'eau, composées de cabinets séparés pour la toilette, d'un corridor commun, et

d'escaliers descendant dans la mer, constituent l'établissement des bains. Dès le premier jour de notre arrivée, nous nous y rendîmes, mais uniquement pour nous rendre compte de ce qui s'y passait; nous fîmes mine d'y pénétrer, mais un gamin posté à la porte d'entrée nous tendit la main en s'écriant: *billète*. Nous eûmes beau lui représenter que nous ne venions pas prendre un bain; mais tout simplement reconnaître les lieux, sa réponse à tout fut: *billète*. On ne lui avait appris que ce mot et son intelligence s'était concentrée à le bien répéter. Retranchez de son existence le mot *billète*, cet être deviendrait un poids inutile sur la terre, il irait peut-être se noyer de désespoir, après s'être fait délivrer un *billète* par lui-même. Les *billètes* sont d'ailleurs payés 10 copecks d'argent ou un demi-tzwantzig. J'ai parlé de cabinets de toilettes; nous avions cru d'abord que c'étaient des réduits ménagés pour la décence et destinés à cacher aux yeux les détails de la toilette, mais quand nous vîmes tout le monde sortir de là sous le costume des statues antiques pour se jeter pêle-mêle dans la mer, nous sûmes à quoi nous en tenir. Le tout est de s'y faire: nous nous sommes dit: bah ! et nous n'y avons plus pris garde. C'est ce que font du reste les dames qui suivent le quai en vue du bain des hommes pour se rendre à leur bain particulier. Il nous est arrivé plus d'une fois de voir ainsi des pensions de demoiselles défiler, les yeux baissés, en regard des lieux où nous nous baignions, ce qui fit dire à Grégoire qu'elles venaient là pour compléter leur instruction.

Nous nous baignions régulièrement deux fois par jour; les soirées nous les passions au théatre; ces deux devoirs étaient remplis consciencieusement; les intervalles de notre temps étaient employés soit à quelque visite, soit à une promenade sur les boulevards ou au Palais-Royal (j'emploie ce terme sans savoir au juste s'il lui est propre). Au sortir du spectacle, nous trouvions ordinairement au Palais-Royal une musique raclante qui avait l'avantage d'attirer beaucoup de monde. Elle était installée devant un restaurant, où des tables dressées dans plusieurs salons et les émanations stimulantes des viandes rôties invitaient les amateurs à souper. A ce propos je ne saurais m'empêcher de recommander à mes amis ce restaurant du Palais-Royal afin qu'ils n'y mettent pas le pied s'il leur arrivait d'aller à Odessa; nous y avons été pris une fois et nous nous en souviendrons.

La population d'Odessa subit une transformation complète en été: les indigènes quittent la ville pour la campagne et les étrangers y affluent; on n'entend presque parler que des langues étrangères; le grec y domine. Aux bains, sur les boulevards, dans les cafés, on est sûr d'entendre parler cette langue et plus d'une fois, dans des circonstances embarrassantes, nous pûmes nous tirer d'affaire, dès qu'on nous eût entendus parler le grec.

VII.

LE COUTTER LANGERON

Nous allâmes un jour au coutter Langeron dont on nous avait vanté la beauté. Le coutter est quelque chose qui de loin à l'air d'un jardin, mais en réalité, voici ce que c'est. Je ne parle bien entendu que du coutter Langeron, quand j'en aurai vu d'autres, je leur assignerai une place dans mes notes. Ce coutter donc est situé sur un promontoire qu'on aperçoit à la droite d'Odessa. Ça et là on y voit pousser quelques accacias rabougris qui semblent tout étonnés de se rencontrer et qui, par leur feuillage fané et souillé de poussière, ont tout l'air de déplorer leur sort; quelques autres arbres dépourvus de toute vigueur et de tout feuillage ne cessent de protester contre l'ingratitude du sol sur lequel on les a placés. Là, comme dans la ville d'Odessa, les arbres ne sauraient atteindre leur développement: dès que leurs racines s'émancipent jusqu'à vouloir dépasser la mince superficie du sol productif, elles ne trouvent plus d'élément nutritif. Il n'est pas surprenant si ces végétaux, destinés à périr avant l'âge, représentent l'image de ces figures ascétiques que l'abstinence a amaigries et décolorées. Ajoutez donc à cette espèce de végétation, une petite flaque d'eau croupissante et verdâtre, comme qui dirait la caricature d'un bassin, à peine alimenté par un filet d'eau microscopique, ensuite un café, un tir au pistolet, un établissement de bains, tout cela fort mal entretenu, et vous aurez l'idée du coutter Langeron. Cependant le monde y afflue; on prétend que c'est pour échapper à la poussière d'Odessa, mais pour s'y rendre et s'en retourner, on en est tout couvert, sans compter celle qu'on avale.

Nous essayâmes du tir; les pistolets étaient détraqués. Le directeur de ce tir dont nous reconnûmes la nationalité grecque à sa physionomie jugea de même de la nôtre; il entama la conversation. Ce brave homme avait servi le prince Michel Soutzo; il vint à parler de mon père, quand je lui dis qu'il s'adressait à son fils, il ne sut plus comment me manifester son respect. Je me hâtai de lui faire une légère gratification et de me soustraire précipitamment aux marques de sympathie et de reconnaissance qu'il me témoignait.

Nous passâmes au bain et nous n'en fûmes pas plus satisfaits. L'eau y est trouble près des bords, plus loin le fond en est rocailleux, la mer était grosse, le vent furieux, aucun obstacle dans cette exposition ne venant intercepter sa violence; les cabinets de toilette formés de rideaux flottant au moindre souffle, y sont très incommodes et exposent le baigneur à cette sensation désagréable qu'on éprouve au contact du vent lorsqu'on est mouillé. Nous jurâmes donc de rester désormais fidèles à nos bains d'Odessa.

Ces deux malheureux essais nous inspirèrent tant de défiance que nous passâmes devant le café ou le restaurant sans nous arrêter et nous nous hâtâmes de prendre la direction du théâtre.

VIII.
LE THÉÂTRE

Le théâtre est fréquenté malgré la chaleur excessive qui règne à Odessa; nous n'y manquions jamais. On y apprécie beaucoup notre troupe française; quant à l'Opéra italien, il n'est pas des plus brillants: Marini, Mlle Scalese et Berlendis le maintiennent au-dessus de la médiocrité et font vibrer parfois les fibres harmoniques de l'âme; je me réserve de parler de la prima donna dont tout le monde est content, excepté moi. Plus petit, moins bien conditionné que celui de Jassy, le théatre d'Odessa excelle par ses décorations et son machinisme; il faut noter néanmoins que la direction y jouit d'une énorme subvention. Dans les entr'actes tout le monde est dehors pour prendre l'air et fumer; on fume prodigieusement à Odessa; mais malheur à celui qui le premier a allumé son cigare, tout le monde lui court dessus sans façon pour demander du feu. Comme je jouissais d'un briquet phosphorique bréveté et que j'étais le premier à faire étinceler mon cigare, il m'est souvent arrivé de me voir planté comme une lanterne et de distribuer du feu à plus de quinze personnes. On vous accoste en approchant son cigare du vôtre; on vous dit: Permettez ou *pajalosti* ou même rien de tout cela, et vous vous exécutez. C'est là du reste une habitude de cette familiarité inhérente aux mœurs russes et tellement répandue par la solidarité qui existe entre fumeurs, qu'il m'est arrivé, en voyage, de voir mon postillon arrêter, descendre du siège et venir, moyennant le *pajalosti* allumer son cigare au mien. Nous allions quelquefois pendant les entr'actes, prendre un refraîchissement au Palais-Royal qui est à deux pas du théâtre et nous trouvions toujours de l'agrément dans ces excursions égayées par un temps superbe et au beau clair de lune.

Je suis admirateur né de la beauté de la nature, sous quelque forme et en quelque lieu qu'elle se présente. J'ai toujours contemplé avec délices un beau clair de lune, lorsque le ciel est serein, l'atmosphère tiède, que le moindre souffle ne vient troubler la quiétude des éléments; mais ajoutez à tout cela, autour de vous, une foule qui se presse dans les allées des boulevards, au-dessus de vous, des effets de clair-obscur produits par la lumière de la lune qui se joue à travers les colonnades des édifices, ou les guipures de pierre qui bordent les toits; devant vous, une mer calme et miroitante sur laquelle semblent sommeiller cent bâtiments de diverses grandeurs; et parfois se détachant du tableau, un navire à voiles aperçu dans le lointain, au milieu de cette immense colonne d'or produite par la réfraction des rayons de notre satellite sur la surface unie de la mer, et vous jugerez, quand je conclus que dans des moments donnés, Odessa est beau si je fais preuve de modestie, ou si je veux passer pour poète.

IX.

NOTRE INTÉRIEUR

Nous occupons les trois chambres de la façade au premier étage de l'hôtel, ainsi que trois autres attenantes; c'est plus qu'il ne nous en faut, mais il n'y avait pas moyen d'en séparer aucune; tel était du moins l'avis de notre hôte, que j'étais loin de partager. Deux chambres à coucher, deux salons communs; une chambre pour la nourrice, une autre pour les domestiques, voilà tout. Eufrosine, occupée sans cesse de son enfant, n'était jamais prête; elle prétendait que, lorsqu'un enfant est éveillé, la mère doit rester inactive; tel était son opinion et elle n'en démordait pas; mais lorsque le canon des boulevards annonçait l'heure de midi à la ville d'Odessa, et celle du bain à nous autres, nous nous mettions à quatre pour l'amener avec nous. Eufrosine avait l'idée fixe que les bains avaient été inventés pour qu'on y pût faire des connaissances; aussi n'y manqua-t-elle jamais. Un jour, elle se trouva à proximité d'une dame qui se tenait le corps étendu sur l'eau et semblait avancer dans cette attitude.

— « Comment faites-vous pour nager, Madame? » lui dit Eufrosine.

— « Mais je nage très bien, lui répond l'autre, et voici comment je m'y prends; j'appuie l'extrémité des mains au fond de la mer, je relève le corps et j'avance en marchant sur le bout des doigts aussi longtemps que l'eau ne vient pas à dépasser la longueur de mes bras ». Eufrosine faisait ses réflexions sur cette manière de procéder, lorsque l'autre l'interpelle à son tour.

— « Vous êtes à Odessa, Mademoiselle? ».

— « Mais oui, je suis à Odessa...».

— « Depuis longtemps? ».

— « Depuis quelques jours, et vous Madame?

— « Et moi, je m'y trouve depuis deux ans.

— « Vous êtes du pays, Madame?

— « Je suis Allemande; ma mère est Russe et mon père est Anglais.

— « Alors vous êtes Anglaise ».

— « C'est vrai je suis Anglaise...».

Cependant Eufrosine était toute enchantée d'avoir eu à enregistrer une connaissance de plus. A part cet inconvénient Eufrosine était d'une grande utilité dans notre ménage, lorsque l'enfant était livré au sommeil; elle nous touchait du piano à volonté, ce qui diffère essentiellement du piano forcé; et puis, au retour de l'Opéra, elle avait le talent de répéter les airs que nous avions entendus chanter en les réduisant tous à deux notes, toujours les mêmes.

Constantin est grand amateur de courses et de bains; toutes les fois qu'il s'agissait de chercher une maison, ou de s'expliquer avec un individu qui ne parlait que le russe, il se mettait toujours en avant et, moitié pantomime, moitié mots, pris dans toutes les langues il parvenait à

nous tirer d'embarras. Un jour, nous descendions l'escalier Richelieu; un individu le montait bien enveloppé dans son manteau, malgré la chaleur; nous en conclûmes que l'eau devait être froide, car il est bon de remarquer, par parenthèse, qu'on ne descend cet escalier que pour se baigner, et qu'on ne remonte que pour s'être baigné. Nous avions grande envie d'éclaircir notre doute. Constantin prend les devants et accoste l'individu: « Apa e rece? ». Silence. « L'eau est-elle froide? ». Même silence. « Voda brrrr? ». « Niet, niet » et il continue son chemin.

Grégoire a des endroits de prédilection où l'on est sûr de le trouver lorsqu'il s'échappe de la maison. Ses loisirs sont occupés par la lecture et la peinture. La peinture est chez lui une passion malheureuse qui lui fait produire des êtres indéfinissables, bons tout au plus a être classés dans un cabinet d'histoire naturelle au rang des monstruosités; il prétend que c'est là sa spécialité; Grégoire a d'ailleurs horreur de l'eau de mer; il trouve qu'on a mis trop de sel. La première fois qu'il se rendit au bains, il resta planté sur l'escalier, réfléchissant s'il devait ou non sauter le pas; tout à coup le pied lui glisse, et le voilà dans l'eau jusqu'au menton malgré lui. Depuis, il a constamment prétexté des maladies plus ou moins graves qui le gagnaient périodiquement à l'heure des bains. Parfois il se décidait à nous accompagner, il se déshabillait; mais la vue de l'eau lui inspirant foule de raisonnements qu'il se faisait in petto, il se rhabillait tout tranquillement et s'en allait.

La qualité dominante de la nourrice est de parler continuellement à l'enfant; elle descend avec lui l'escalier et parle; elle va le promener sur les boulevards et parle toujours; les passants s'arrêtent pour la regarder; ce qui lui fait croire que c'est l'enfant qu'on admire et elle en est toute fière et continue de parler.

Le domestique Jean avait beaucoup perdu de son aplomb à Odessa. En chemin, comme il était le seul qui connût le russe, il sentait bien toute sa supériorité et prenait des airs de régent; ici, il déplore la décadence de son empire éphémère et semble très contrarié d'entendre parler d'autres langues.

Lazăr s'est trouvé tout désorienté dès qu'il eût passé le Pruth, et il continue de l'être à l'heure qu'il est. Quand nous l'envoyons quérir le commissionnaire ou le garçon de l'hôtel, il revient tout penaud, après deux quarts d'heure d'attente, nous dire *qu'il n'a pas pu mettre la main dessus*, et cela d'un air qui signifie: comment diable voulez-vous que je trouve quelqu'un dans ce dédale d'appartements et sans pouvoir m'expliquer dans aucune langue! Mais lorsque par un heureux hasard il lui arrive de rencontrer celui que nous cherchons, ce jour-là est un jour de gloire pour lui; il regarde de haut en bas et prend une allure triomphale.

X.

QUELQUES DÉTAILS DÉTACHÉS

Les fiacres d'Odessa sont les seuls peut-être qui mériteraient effectivement le nom *d'hirondelles ;* un petit droski bien léger, bien gentil dans lequel deux personnes pourraient tenir à la rigueur; deux chevaux vifs dont l'un, attaché à la limonière est un trotteur, plus ou moins vif, tandis que l'autre, libre dans ses allures, mais obligé par son frein de se tenir obliquement, se livre à un galop furibond pour être au niveau de son compagnon, tel est l'attelage du fiacre; vous vous y placez: il part comme un trait; il passe par dessus toutes les inégalités de terrain et ne fait que les effleurer; en revanche comme il est fort peu élevé sur ses petites roues, il vous fait nager dans les couches les plus épaisses de la poussière. Nous commençâmes par louer une voiture de remise: le premier jour elle nous servit à prendre connaissance des lieux; le second jour, je dis au cocher de me conduire au bain en lui indiquant du doigt les lieux (les voitures s'y rendent en tournant, par un long circuit, la falaise), il part, fait un long détour et me ramène à l'hôtel; je le fais avancer jusqu'aux boulevards, lui montre les bains et lui dis: *stoupai ;* il me répond, *haracho,* et repart pour faire un nouveau détour et me ramener à l'hôtel; je n'y tins plus; je descends et me dirigeant vers l'escalier que vous savez déjà, je fais signe au cocher de venir me chercher au bain; il me dit *haracho* et il reste sur place; il y a attendu mon retour pour me reconduire à l'hôtel. Figurez-vous quelqu'un qui ferait attendre sa voiture à sa porte cochère pour qu'elle le conduise au perron de son escalier après une longue promenade à pied. Le troisième jour, la remise stationna dans la cour de l'hôtel; nous nous aperçûmes dès lors qu'il nous était tout à fait superflu. Bains, théatre, Palais-Royal, boulevards, magasins, tout cela se trouvait à notre portée; la promenade à pied nous était plus agréable et d'ailleurs, il y avait toujours des fiacres en station devant l'hôtel.

Un jour il prit fantaisie à Constantin de faire une course avec sa femme; ils entrent en fiacre et sortent de la ville. Constantin entretenait déjà depuis quelques minutes une conversation soutenue avec le cocher; vous me demanderez comment cela? Constantin s'est fait une langue à lui de certains mots qui n'existent dans aucun vocabulaire et il croit parler le russe; le cocher faisait semblant de comprendre et répondait à son tour par des phrases que Constantin n'entendait nullement; il résulta de tout ce galimatias que le cocher les mena droit à la mer. Eufrosine jette les hauts cris; Constantin se résigne, mais le cocher avance toujours en disant *tam-mojna ;* Eufrosine se persuade qu'il veut les conduire par mer à la *tamojna* (ou dounna) séparée par un bras de mer de l'endroit où ils se trouvaient; elle en est épouvantée et s'apprête à sauter du fiacre, lorsque les pieds des chevaux touchaient déjà l'eau...

L'affaire ne fut éclaircie qu'un jour plus tard, quand on apprit que *tam-mojna* (ici, ça se peut) signifiait que l'on pouvait dans cet endroit avancer en fiacre dans la mer.

Nous n'étions pas embarrassés de notre temps; nous n'avions rien à faire, mais notre journée était bien remplie; les spectacles nous débordaient. Opéra, théâtre français, théâtre russe, concerts de Liszt, concerts de M-lle Bohrer, panorama, nous n'avions que l'embarras du choix; ajoutez à cela les bains, les repas, quelques heures employées à flâner et vous composerez une journée de gens oisifs.

On dîne assez bien à l'hôtel, surtout en fait de marée, et nous en étions avides; il nous arrivait cependant quelquefois de subir des mystifications qui nous égayaient; j'en rends juge tout l'Orient: nous faisons servir un *pilaf turc*, désigné ainsi sur la carte; or, voici comment il était composé: une couche de pigeons en formait la base; par dessus, une poignée de riz qui n'avait pas achevé de cuire et pour couronnement une épaisse couche d'oignons; les artichauts, les aubergines n'étaient pas toujours mieux traités, mais nous nous rattrapions volontiers sur le poisson. En fait de fruits, Odessa produit de superbes abricots et dès la mi-Juillet nous eûmes du raisin apporté de Constantinople ou de la Crimée ainsi que de ces pastèques tant renommées de Bender.

J'ai visité plusieurs coutters. Qu'on se figure des vignes, ou des vergers, ou des potagers, ou tout cela ensemble, bordés d'accacias de toute forme et de toute couleur, mais rien que d'accacias, le tout tiré au cordeau et entrecoupé de chemins à angle droit — l'angle droit est la seule figure géométrique connue à Odessa et dans les environs — ces coutters contiennent des maisons de plaisance où les habitants de la ville vont passer la saison des chaleurs; on y trouve en effet un peu de végétation qui, bien que chétive et monotone, fait de ces coutters un Eden, en égard à la nudité et à l'aridité de la campagne environnante; mais pour s'y rendre, pour traverser ces chemins resserrés entre les clôtures et sur lesquels plane sans cesse un épais nuage de poussière stationnaire, on achète cher le plaisir qu'on se promet. J'allai avec Eufrosine au coutter Persiani; elle était partie avec un chapeau blanc et une écharpe noire, en arrivant, elle s'est trouvée avoir un chapeau noir et une écharpe blanche. A moins qu'on ne se plaise à des surprises de cette nature, on renonce volontiers à de pareilles promenades.

XI.

UN ÉPISODE DE NOTRE VIE

Nous nous étions fait des habitudes qui, par leur retour périodique, avaient, pour ainsi dire, assujetti à un ordre de choses régulier notre vie vagabonde et inoccupée. Nous étions exacts à l'heure du théâtre et l'Opéra malgré sa médiocrité ne nous a pas fait déroger à notre habi-

tude. La prima donna a nom Secci-Corsi; c'est une femme énorme qui se présente d'un pas martial mais saccadé, qui crie beaucoup, qui se démène pas mal, et qui, dans les tirades finales de tous les airs, traîne la voix, déploie les bras et remue la tête comme un caniche qui se secoue en sortant de l'eau; elle ne m'impressionnait pas, au contraire, elle produisait en moi une sensation si désagréable, que je détournais la tête avec la mine d'un homme qui entend traîner un couteau sur une assiette, toutes les fois qu'elle approchait de la fin de sa cavatine. Elle avait néanmoins de chaleureux partisans. Je me plaisais à entendre la Scalese; elle gazouille dans le genre de la Persiani; avec une voix de salon, il est vrai, mais bien clair, bien juste et se tenant dans les limites de l'harmonie, elle surmonte toutes les difficultés; elle flatte l'oreille par les sons les plus doux, aussi bien que la vue par une figure avenante et une mise coquette; elle fait vibrer en un mot, ces fibres du cœur qui ne conçoivent pas de musique à moins qu'elles ne résonnent. Aussi le seul Opéra que j'aie entendu avec ravissement fut I Puritani chanté par la Scalese, Marini et Berlendis, mais voilà que la Scalese va se faire épouser par un riche. Polonais qui l'enlèvera certainement à la scène.

Le temps s'écoulait d'une manière monotone mais agréable, lorsque le jour où Constantin et Eufrosine devaient nous quitter survint comme à l'improviste et dérangea le cours de notre vie de quiétude et d'insouciance; c'était le 30 Juillet. Les préparatifs se firent en silence; Eufrosine éprouvait visiblement, avec le regret de quitter, pour la première fois, la maison paternelle, une inquiétude vague qui provenait de se voir abandonnée à la mer par un gros temps, de faire ses débuts dans la navigation pendant la nuit, et de pressentir le mal de mer; mais elle était résignée à tout cela et ne proférait aucune plainte. Le temps avait été en effet affreux ce jour-là; il ventait avec force et le flot moutonnait terriblement. Après avoir dîné, Constantin alla s'occuper du transport de ses effets; à trois heures et demie, il entre avec précipitation en s'écriant: descendons, nous sommes en retard. Nous nous habillons à la hâte, nous nous partageons dans trois fiacres et nous gagnons l'embarcadère. Il était encombré d'une foule de Tartares dont la plupart allaient s'embarquer comme passagers sur le pyroscaphe. Nous fûmes témoins de leurs adieux qui se firent avec force gesticulations, accolades, cris, larmes et bénédictions; nous nous retirâmes dans un coin pour faire aussi nos adieux qui, en opposition à ceux des Tartares, furent courts et muets: leurs sentiments s'épanchaient, les nôtres étaient refoulés au fond du cœur... Un orage survint qui nous enveloppa dans un tourbillon de poussière et nous déroba à la vue les uns des autres; nous nous séparâmes. Je me précipitai avec Grégoire dans le fiacre qui nous avait amenés et, malgré le galop des chevaux, nous ne pûmes échapper à une pluie battante qui nous trempa et convertit en boue la poussière dont nous étions couverts. Nous attendîmes, tantôt sur le balcon, tantôt sur les boulevards, le départ du bateau; il ne leva l'ancre qu'à 7 heures passées du soir; nous le vîmes faire un demi-tour, prendre le large,

laissant après lui, une longue traînée de fumée et puis bientôt disparaître dans le lointain et l'obscurité. Je regagnai le logis et j'écrivis ces lignes...

Le lendemain la mer était furieuse et nous pensâmes aux souffrances de nos voyageurs.

XII.
LE RETOUR

Aussitôt arrivés à Odessa, on nous avait conseillé de songer à notre retour: billets de séjour, requêtes, trois publications, certificats de police, passeport de retour, permis de poste, tout cela à dû nous occuper durant deux semaines et tout s'est terminé assez à temps pour ne pas retarder le jour de notre départ. Il nous restait à passer par le purgatoire de la douane, et afin de ne pas tronquer une journée de voyage par le retard des préparatifs et de l'inspection de nos effets, nous résolûmes de nous mettre en route dans l'après-midi du 4 Août. Nous mîmes une heure et demie à décharger et à recharger nos malles à la douane qui ne nous a point chicanés du reste sur quelques effets à notre usage dont nous nous étions pourvus à Odessa. Nous poussâmes ce même jour jusqu'à Téraspol où nous retrouvâmes notre hôte à la fiole; le garçon moldave n'y était plus. Grégoire qui avec une louable prévoyance, s'était fait un vocabulaire des mots usuels aux voyageurs, prit, en pleine confiance l'initiative, et voulut s'expliquer, mais il fit fiasco à sa grande humiliation. On nous fit venir une interprète du sexe féminin; celle-là comprenait notre moldave, mais ne pouvait pas le rendre en russe; elle entendait tout aussi bien le russe de notre hôte, mais ne savait pas le traduire en moldave; elle riait dans les deux langues et voilà tout. Il en est résulté des œufs au miroir sans beurre et divers autres quiproquos tout aussi absurdes.

Le lendemain, nous traversâmes Bender, Kichineff et Orhéy, la ville aux oignons, et nous fûmes coucher à la poste de Sirétine. Orhéy vu de jour, donna la clé de la disette à laquelle nous y avons été exposés; il n'est peuplé que de juifs vendeurs d'oignons. A cette vue, une question bien naturelle se présenta à notre esprit; nous nous demandâmes: puisque toute la population de la ville vend des oignons, qui est-ce qui en achète? C'était un problème d'économie politique que nous étions appelés à résoudre; nous n'y serions pas parvenus, si nous n'avions découvert quelques boutiques pourvues de cordes et de poires vertes. Dès lors, nous sommes-nous dit, pour que chacun vive, il faut que les vendeurs d'oignons achètent des cordes et des poires vertes, et que les vendeurs de cordes et de poires vertes se nourrissent d'oignons. Cette solution donnée, nous parcourûmes le reste du trajet, très contents de notre sagacité.

Nous relayâmes, comme je l'ai dit, dans la maison de poste de Sirétine, fermement persuadés que nous éviterions par là les désagréments que nous avions éprouvés dans les hôtelleries juives: nous fûmes trom-

pés dans notre attente, car nous eûmes, par dessus le marché, le passage des courriers et des voyageurs qui tous venaient régler leurs comptes et leurs papiers dans la chambre où nous étions censés dormir, sans compter une pendule à sonnerie bruyante. Je n'ai fait que fumer toute la nuit; à deux heures du matin je m'habillai et nous nous mîmes en route dès la pointe du jour.

Je ne dois pas omettre que, pendant ce trajet, j'ai eu lieu d'acquérir de nouvelles preuves de l'intelligence de mon Jocrisse: il avait obtenu à Odessa une paire de ces lunettes qui servent à garantir de la poussière; à peine avait-il commencé à pleuvoir, qu'il se les attacha gravement sur les yeux.

A deux heures de l'après-midi, nous étions sur le Pruth et à cinq heures nous rentrions dans nos foyers, après un mois d'absence.

O DESCRIERE A PRINCIPATELOR ROMÂNE DIN 1822

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţă publică dela 25 Septemvrie 1942

Problemele noastre de istorie şi limbă au ispitit totdeauna spiritul de investigaţie al învăţaţilor străini de toate neamurile, ademenindu-i să se preocupe de ele şi să contribue la deslegarea şi lămurirea lor. Din ceata acestor harnici şi zeloşi cercetători ai sbuciumatului nostru trecut n'au lipsit nici reprezentanţi de elită ai *poporului croat*, care, după o suspensiune de câteva veacuri, au izbutit de curând să-şi redobândească independenţa politică şi să proclame suveranitatea sa naţională. Poporul român, care veacuri de-a-rândul a luptat pentru dobândirea şi asigurarea aceloraşi idealuri, continuând şi în prezent lupta vitejească pentru întărirea şi desăvârşirea lor, nu poate decât să se bucure din toată inima de noul şi strălucitul triumf al principiului de dreptate şi egalitate naţională şi să transmită naţiunii croate, amice şi aliate, cele mai sincere urări de înflorire şi prosperitate.

Intre cercetătorii de *origine etnică croată*, care s'au îndeletnicit cu studiul trecutului românesc, ocupă un loc de frunte învăţatul Matei Petru Katancsich, născut la 1750 la Valpo în Slavonia şi răposat la anul 1825 la Pesta. Ca membru al ordinului *Franciscanilor*, părintele Katancsich şi-a făcut studiile la Esseg, Zagreb şi Pesta, obţinând titlul de doctor în litere şi filosofie. In baza temeinicelor sale studii şi cercetări el a ajuns profesor de antichităţi şi numismatică la

universitatea din Pesta și custode al bibliotecii universitare de acolo. Ca bun cunoscător al limbilor clasice, el a putut pătrunde adânc în tainele civilizațiilor antice pentru a putea aduna un bogat material arheologic, privitor la trecutul tuturor regiunilor din spațiul civilizației greco-romane, din care făceau parte și țările românești. Rezultatul acestor vaste cercetări sunt cuprinse în bună parte în cele trei mari lucrări arheologice ale sale scrise într'o frumoasă limbă latină accesibilă tuturor. Cercetările sale privitoare la istoria Panoniei i-au asigurat epitetul onorific de « *Pannonicus* », Panonianul. Cele mai însemnate dintre operele sale sunt următoarele trei și anume:

1. *De Istro eiusque adcolis commentatio*, apărută la Buda în 1798.
2. *Orbis Antiquus*, ex tabula itineraria Theodosii Imperatoris, 2 vol., Buda, 1824.
3. *Istri adcolarum Geographia vetus* e monumentis epigraphicis, marmoribus, nummis, tabelis eruta et commentariis illustrata, 2 vol., Buda, 1827.

In prima lucrare Katancsich descrie *podul lui Traian* dela Turnu-Severin cu folosirea vastei literaturi asupra acestei construcții, în care găsim menționate și observațiunile lui *Nicolai Olahul*, vestitul mitropolit de origine română al Strigoniei (pp. 28—35). In continuare el ne aduce o vastă și bine documentată expunere asupra *Dacilor* din spațiul carpato-dunărean. In lucrarea aceasta savantul croat militează cu argumente puternice pentru *continuitatea* elementului daco-roman pe teritoriul Daciei Traiane și pentru *autohtonia* Românilor în așezările lor de astăzi — quod Hadrianus intermiserat, fecit Aurelianus traductis in Mysiam copiis novaque instituta ibi Dacia; sic tamen, ut coloni plerique, ruri Dacico iam adsueti, cum indigenis manserint, propagata ad nos usque originis suae posteritate— (p. 213). Tot el insistă asupra rolului însemnat al lui « Nicetas Dacorum Apostolus » în legătură cu încreștinarea *Dacoromanilor Transdanubieni* — trans Danubianos quoque haud neglexit — (p. 124). Și nu trebue să scăpăm din vedere că luarea de poziție așa de categorică în chestiunea autohtoniei noastre în Dacia se producea din partea

lui Katancsich la sfârşitul secolului al XVIII-lea, deci tocmai într'o epocă în care Sulzer, Eder şi Engel îşi articulaseră opiniunile lor *contrare* autohtoniei elementului românesc pe pământul Daciei transilvănene. Astfel vedem pe învăţatul croat militând cu întreaga armătură a profundei sale eruditiuni alăturea de P. Maior, S. Clain şi G. Şincai, pentru apărarea autohtoniei. Katancsich este totodată şi unul dintre primii învăţaţi *slavi*, care şi-a ridicat vocea autorizată şi împotriva şcoalelor slavizante dela Viena şi Praga, care, desconsiderând cu desăvârşire elementele dacice din limba noastră, adurmecau şi născoceau pretutindeni radicale slavone — quamquum vera plura sint ab Dacis in ruum mutati linquam, tamen id nihil obstare, quo minus de Romana dicuntur gente profecti, vel inde censeas, quod praeter communia cum Italis pleraque vocabula, prisca etiam Romana Greacaque complura servent. Structuram autem sermonis internam, eamdem prorsus cum Italis habent—. Iar ca specimen de limbă dacoromană Katancsich reproduce rugăciunea domnească — orationem dominicam — « Tatăl-Nostru » cu varianta « Părintele Nostru » (p. 225 urm.).

In *Orbis antiquus* din 1824 Katancsich aduce contribuţiuni foarte preţioase la istoria *Misiei* (I, cap. IX, pp. 357—366) şi a *Daciei* (I, cap. X, p. 367—381), insistând în baza inscripţiilor asupra graniţelor acestor provincii, asupra râurilor şi munţilor, asupra locuitorilor şi a vechilor aşezări urbane şi rurale de acolo.

Aceleaşi date şi indicaţiuni asupra acestor două provincii *romane*, care ne interesează direct, le găsim desvoltate mai pe larg în a treia mare operă a sa intitulată *Geografia Veche* — Geographia Vetus — apărută la 1827, deci la doi ani după moartea autorului. In cartea a VII-a din volumul al II-lea este tratată Misia (pp. 129—210) iar în cartea a VIII-a *Dacia* (pp. 211—368). După reproducerea inscripţiilor descoperite până în timpul său în Dacia (pp. 211—278), se insistă în 6 capitole consecutive asupra împărţirii administrative, asupra înfăţişării geografice, asupra aşezărilor omeneşti precum şi asupra aşezămintelor civile, militare şi religioase din Dacia (pp. 279—368). Opera aceasta este una din lucrările cele mai

temeinice și cuprinzătoare asupra *arheologiei* Daciei din câte ni s'au păstrat și care merită toată atențiunea cercetătorilor români.

Iată deci motivele pentru care am crezut că este bine ca astăzi, când dintr'o anumită parte se fac mari sforțări pentru a combate autohtonia noastră în Dacia transilvăneană, să împrăștiem negurile uitării care se așternuseră în cursul vremii asupra prețioaselor lucrări ale învățatului croat și să aducem memoriei sale prinosul nostru de recunoștință pentru dragostea de adevăr cu care a susținut teza autohtoniei noastre pe pământul strămoșesc al Daciei.

*

Intâmplarea a voit ca această binemeritată aducere aminte să coincidă cu expunerea pe care am cinstea de a face astăzi asupra unei *descrieri a Principatelor Române din 1822*, al cărei autor, căpitanul Radisits, era și el de origine etnică croată. Manuscriptul acestei interesante descrieri se păstrează în arhivele de războiu din Viena, după care mi-am putut lua o copie cu ocaziunea cercetărilor mele în acele arhive. Manuscriptul este redactat în limba germană și poartă titlul: *Die Topographische und Statistische Beschaffenheit von der Moldau und Walachey von Generalstabs-Hauptmann Radisits.* Manuscriptul poartă următoarea notă: Nach den Aufnahmssektionen von 1789. Notița aceasta arată deci că autorul și-a întocmit lucrarea după rapoartele comisiunilor care ridicaseră în 1789 planurile Principatelor Române. Se știe că în vremea aceea izbucnise războiul austro-ruso-turc, în cursul căruia trupele austriace ocupară Moldova și Muntenia și le ținură sub ocupație până la 1791, când s'a încheiat pacea dela Șiștov. In timpul acestei ocupații echipe de ofițeri și topometri austriaci au împânzit Principatele pentru a ridica planurile geografice de care aveau nevoie pentru viitoarele lor operațiuni militare. Astfel s'au putut elabora mai târziu la Viena hărțile militare ale Principatelor Române de care s'a folosit la 1854 și generalul Coronini,[1]) când s'a produs a doua ocupație

[1]) Ion I. Nistor, *Corespondența lui Coronini din Principate. Acte și Rapoarte* din Iunie 1854—Martie 1857, Cernăuți, 1938, pagini 1098.

austriacă a țărilor noastre. Turburările dela 1821 provocate de răscoala eteriștilor și de mișcarea națională a lui Tudor Vladimirescu treziră din nou interesul diplomației austriace pentru problemele Principatelor Române, precum s'a văzut aceasta cu prilejul congresului dela Lubliana (26.I—12.V.1821)[1]. Sub impresia acestor evenimente, căpitanul Radisits din statul-major dela Viena primi ordinul să alcătuiască o descriere topografică și statistică a Moldovei și Țării-Românești, folosindu-se de materialul informativ adunat de comisiunile topometrice din 1789. Lucrarea era menită să servească de informație pentru cercurile diplomatice și militare din Viena asupra Principatelor Dunărene.

Căpitanul Radisits s'a achitat în mod strălucit de misiunea ce-i fusese încredințată. El își împărți în mod sistematic materialul informativ, stăruind pe alocurea și asupra împrejurărilor din 1789, dar fără să fi desconsiderat stările de fapt din 1822. In lucrarea sa se oglindesc adese și prefacerile care s'au produs în epoca dela 1789—1822. El se folosește de rapoartele comisiunilor topometrice din 1789, dar nu neglijează de loc schimbările ce surveniseră de atunci până în timpul său. Pentru o mai ușoară pătrundere a vastului material care îi stetea la îndemână, el își împărți expunerea în numeroase capitole, stăruind însă mai mult asupra problemelor care interesau din punct de vedere militar, cum erau căile de comunicație, apele curgătoare și fortificațiile tehnice și naturale.

Radisits începe descrierea cu scurte considerațiuni istorice asupra Moldovei și Țării-Românești, privindu-le ca părți ale bătrânei Dacii. După prăbușirea imperiului roman, țările românești căzură pradă popoarelor năvălitoare, dintre care Tătarii și Turcii erau cei mai cumpliți. Numele de *Cara-Vlah* și *Cara-Vlașca* pentru aceste țări ar fi fost obișnuit și pentru Românii din Banat și dela Tisa. Rușii și Polonii îi numeau *Vlahi* sau *Valahi* ca și pe Italieni. Ei înșiși se numeau *Moldoveni* în Moldova și *Rumâni* în Muntenia. Și unii și alții vorbeau aceeași limbă, asemănătoare cu limba italiană, vârstată însă cu vorbe slavone și chiar unguresti.

[1]) Ion I. Nistor, *Tudor Vladimirescu și Sfânta Alianță*, în Analele Academiei Române, Ist. Ser. III Tom. XXII, p. 625 urm.

« Sub aceste nume — zice Radisits — de Moldova și Valahia urmează să fie descrise împreună ambele țări cu privire la climat, la constituție, la productivitate, la cultură, la industrie, negoț și la populație, fiindcă locuitorii acestor țări erau uniți armonic unii cu alții prin aceleași datini și obiceiuri. In regiunile păduroase climatul era foarte priincios sănătății; mai puțin priincios era el mai ales pentru străini în părțile mlăștinoase dela șes. Climatul Moldovei era mai aspru decât cel al Munteniei. Iernile erau lungi și foarte aspre. La șes căldura devenea insuportabilă în timpul verii, când bătea vântul din Sud-Est, numit sciroco. Muntenia cuprindea o suprafață de 1100 mile pătrate cu 900.000 de locuitori. Moldova avea numai 800 mile pătrate și 600.000 de locuitori, din care 233.000 de suflete cădeau asupra Basarabiei, care fusese cuprinsă de Ruși, în urma tratatului de pace dela București din 1812. In urma acestor date statistice veneau 291 locuitori pe o milă pătrată. Radisits observă însă că în urma turburărilor din 1821 numărul populației din ambele țări scăzuse mult prin emigrări în țările vecine. Merită să fie reținută și constatarea căpitanului că conscripția se făcea după familii sau *fumuri* (Rauchstellen) în vederea impunerilor fiscale. In sistemul acesta de recensământ sătenii căutau să se sustragă, părăsind vetrele și refugiindu-se în păduri sau în alte sate mai îndepărtate, ca să nu li se poată da de urmă. Adesea emigrau din cauza aceasta sate întregi. Ținându-se seama de larga întindere teritorială a țărilor și de marea productivitate a solului, Principatele ar fi putut nutri o populație cu mult mai numeroasă, precum s'a și dovedit aceasta prin desvoltarea ulterioară a țărilor noastre.

După observațiunile acestea de ordin general urmează apoi o descriere amănunțită a granițelor Principatelor, cum mai bună și mai completă nu o găsim în nicio altă descriere contemporană, cu arătarea tuturor pichetelor de frontieră dela Dunăre și din munți. Radisits amintește și de neînțelegerile dintre Austria și Principate cu privire la traseul frontierei. Trecând la împărțirea administrativă Radisits arată că Țara Românească era împărțită prin cursul Oltului în Muntenia și Oltenia. Pe lângă acestea mai ființau încă raialele

turcești dela *Brăila*, *Giurgiu* și *Turnu*. *Oltenia*, *Valahia Mică* sau *Banatul Craiovei* cuprindea 5 districte sau isprăvnicii și anume:

1. *Romanați* cu reședința la *Caracal*.
2. *Vâlcea* cu reședința la *Râmnic pe Olt*.
3. *Dolj*, cu reședința la *Craiova*.
4. *Gorj* cu reședința la *Târgu-Jiu*.
5. *Mehedinți* cu reședința la *Cernești* pe Dunăre.

Muntenia sau *Valahia Mare* cuprinde 12 isprăvnicii și anume:

1. *Râmnic* cu reședința la *Focșani*.
2. *Buzău* cu reședința la *Buzău*.
3. *Săcuieni* cu reședința la *Văleni*.
4. *Prahova* cu reședința la *Ploiești*.
5. *Ialomița* cu reședința la *Urziceni*.
6. *Ilfov* cu reședința la *București*.
7. *Dâmbovița* cu reședința la *Târgoviște*.
8. *Vlașca* cu reședința la *Găiești*.
9. *Teleorman* cu reședința la *Roșiorii-de-Vede*.
10. *Muscel* cu reședința la *Câmpulung*.
11. *Argeș* cu reședința la *Pitești*.
12. *Olt* cu reședința *la Slatina*.

In aceste 17 județe sau isprăvnicii se găsesc 723 de așezări omenești și anume orașe, târguri și sate.

Ținând seama de rapoartele comisiunilor din 1789, Radisits împărțea Moldova în trei părți și anume în *Țara-de-Sus*, *Țara-de-Jos* și *Basarabia*, înțelegând sub această numire *Bugeacul* tătăresc. In aceste trei regiuni el distingea următoarele 21 de județe sau isprăvnicii: Hotin, Dorohoi, Hârlău, Cârligătura, Roman, Neamț, Bacău, Vaslui, Iași, Fălciu, Tutova, Putna, Tecuciu, Covurlui, Ismail, Basarabia tătărească, Chilia, Lăpușna, Akkerman, Orhei și Soroca, cu 562 de localități. In izvoadele sale nu găsește descrise decât județele Neamț, Roman, Bacău, Putna și Hotin, de aceea și informațiunile sale asupra Moldovei sunt mai sărace în amănunte, lipsind și capitalele de isprăvnicii. El însă nu uită să arate că

următoarele isprăvnicii fuseseră cedate între timp Rusiei de către Poarta Otomană și anume: Hotin, Soroca, Lăpușna, Akkerman, Chilia, Ismail și Basarabia tătărească. El uită să amintească și de Orhei care fusese cedat Rusiei, precum și de părțile din județul Iași, care se extindeau dincolo de Prut și din care s'a constituit sub Ruși județul Bălți.

Despre Basarabia observă că ea se numea *Bugeac* adecă *unghiu* unde sălășluiau Tătarii pe vremuri. Regiunea aceasta de șes sufere din cauza lipsei de apă. Văile sunt mocirloase și pline de stufării. Pădurile lipsesc, în schimb cresc acolo ierburi înalte, numite *buruieni* (Buruian) care se cosesc și se usucă pentru a servi împreună cu stufăriile ca material combustibil. Iarna este acolo foarte moale în schimb climatul dela Dunăre este foarte insalubru.

Trecând la descrierea sistemului administrativ, Radisits arată că în fiecare isprăvnicie erau câte doi *ispravnici* (Verwalter) și un *logofăt* (Schreiber), care aveau și atribuțiuni judecătorești. Ei percepeau impozitele în bani și în natură. In fiecare sat era un *pârcălab* (Richter) care răspundea pentru siguranța publică și pentru perceperea impozitelor. Ispravnicii nu se călăuzeau de legiuiri scrise, ci judecau și osândeau după bunul lor plac. Voivozii și aveau reședințele lor la București și Iași. In Oltenia stăpânea un *caimacam* (Gouverneur) cu sediul la Craiova, care era delegat cu îndeplinirea acestei funcțiuni de către principe dintre curtenii care plăteau mai mult.

Grija treburilor bisericești cădea în sarcina mitropoliților și a episcopilor români de rit grecesc. Muntenia avea o mitropolie la București și două episcopii, una la Craiova sau Râmnic și alta la Buzău. In Moldova era o mitropolie la Iași și trei episcopii la Cernăuți, Roman și Fălciu. Radisits amintește încă de episcopia de Cernăuți, care de mult era scoasă de sub jurisdicția canonică a mitropoliei din Iași și supusă celei sârbești din Carlovăț. Episcopia de Fălciu își avea scaunul vlădicesc la Huși. El amintește și de mănăstirile închinate patriarhiilor din răsărit și mănăstirilor din Sfântul Munte și din Peninsula Sinai.

Adevărații locuitori ai Principatelor erau Valahii și Moldovenii, numiți cu un nume comun *Rumâni*. Ei erau buni la

suflet, ascultători și devotați patriei lor. Ei manifestau însă puțină înclinație spre îndeletniciri spirituale. Moldovenii erau buni soldați, mai puțin buni erau Muntenii, o afirmație evident greșită a lui Radisits. Țărănimea era stăpânită de boieri, a căror tagmă se alcătuia în bună parte din Greci și Bulgari. Boierimea astfel alcătuită stăpânea și comerțul și industria. Comerț făceau deopotrivă și mulți Jidovi, Armeni, și puțini Turci. Aceștia din urmă erau ianiceri plătiți din Istanbul ca spioni. La orașe trăiau mulți Polonezi, Germani și Secui emigrați din Dacia transilvăneană pentru a se sustrage recrutării austriace. Armenii erau arendași de moșii în Moldova, unde îngrășau boi pentru export și întrețineau herghelii de cai. Jidovii păstrau costumele lor orientale turcești; ei erau numeroși la orașe, unde făceau negoț și aveau sinagogele lor pretutindeni. Țiganii lăieți erau fierari și lingurari; ei spălau aurul din nisipul râurilor, erau muzicanți buni și îndeplineau și alte servituți. Târgoveții erau în deobște harnici și muncitori, exercitând felurite meșteșuguri și producând diverse manufacturi.

Căpitanul Radisits constată că cu toate schimbările ce s'au produs în domniile Principatelor și cu toate restricțiunile politice și naționale ce au îndurat, totuși Poarta le-a îngăduit cel puțin o aparență de suveranitate, respectând vechile așezăminte ale acestor țări, între care și dreptul de a avea un *divan* (Rath) sau guvern și de a exercita jurisdicția asupra locuitorilor țării.

Țara era cârmutiă de 2 principi, unul la Iași și altul la București. Aceștia erau ridicați de Poartă în scaunele domniei în schimbul *peșcheșului* celui mai mare. Demnitatea princiară era considerată ca o dare în arendă, pe care Poarta o exercită anual față de ofertanții cei mai buni. In urma comploturilor urzite de unii împotriva altora pentru obținerea domniei, țările acestea au ajuns sub stăpânirea Grecilor domiciliați la Constantinopol și Fanar. Aceștia erau priviți ca venetici în aceste provincii, ca creaturi și unelte ale unui înșelător (Betrüger) și asupritor (Bedrücker) care era sultanul. Ei au ruinat ambele țări, fără ca ei să se fi îmbogățit totdeauna iar cei mai mulți dintre ei au murit de moarte năprasnică. Principii erau des-

poții țării dar tot odată și sclavii unui tiran și mai mare. Ridicați la demnitatea aceasta, ei primeau la învestitură un *caftan* (Ehrenkleid), o *sabie*, *două tuiuri* (Rossschweife), o *lancie* și un *toiag ferecat*. Pentru a putea acoperi marile cheltueli, pe care candidații le făceau la Poartă cu dobândirea domniei, precum și cu întreținerea curților lor strălucite, ei împrumută bani cu dobânzi mari, zălogind veniturile viitoare din capitație, din ocne și din diverse accise.

Veniturile principelui încurgeau din:

1. Dările dela boieri, cler și țărani.

2. Ocnele de sare, cu zăcămintele lor inepuizabile din care se alimentau Bulgaria, Serbia și chiar Bosnia.

3. Darurile pentru obținerea slujbelor țării (Landes-Chargen) din care cauză acestea erau lipsite de stabilitate și se confereau celor care puteau da mai mult, slujbașul nefiind nicicând sigur de slujba sa.

4. Vămile, care se arendau la negustori greci.

Intreaga arhivă a unei isprăvnicii se compunea dintr'un registru al satelor, cu indicarea locuitorilor și a dărilor pe care fiecare sat era dator să le plătească. Asupra proceselor nu se lua nicio însemnare scrisă, iar dreptatea se împărțea după bunul plac celor ce aduceau cele mai mari plocoane.

Din timp în timp Poarta cerea dări extraordinare în bani sau în producte. Pentru satisfacerea unor asemenea cereri trebuia să contribue boierii și mănăstirile. Nu exista nicio limită și nicio restricție în ceea ce privește obligațiunile de plată din partea supușilor (Unterthanen). Marea apăsare a birurilor nu îngăduia locuitorilor de a-și ușura condițiile de vieață nici prin cea mai încordată hărnicie.

Autoritatea principelui era mare; el era suveran și despot față de supușii săi care gemeau sub jugul său. Numai la puțini li era îngăduit de a săruta mâna domnului; prostimea putea să-i sărute doar picioarele sau poala hainei. Principii erau domni absoluți asupra vieții și avutului supușilor lor. După greutatea crimei, ei porunceau după bunul lor plac aplicarea cnutului (Falanga) sau a biciuirii; ei puteau trimite pe împricinați la închisoare în mănăstiri cu punerea în lanțuri sau puteau osândi la ocnă pentru mai mulți ani sau la muncă

silnică pe vieață. Slujbașii maziliți puteau păstra titlul și reverențele chiar cu anumite avantaje. Nu exista carte de legi și din cauza aceasta domnea cea mai mare încurcătură în chestiunile de proprietate, pentrucă hotărîrea unui domn putea fi răsturnată de urmașul său.

Din divanul domnesc al Munteniei făceau parte următorii demnitari:

1. *Banul Craiovei.*
2. *Vornicul Mare* (Oberrichter).
3. *Logofătul Mare* (Grosskanzler).
4. *Spătarul* (Oberfeldherr).
5. *Vestiarul Mare* (Oberschatzmeister).
6. *Clucierul Mare* (Grossbeschliesser).
7. *Păhărnicul* (Mundschenk).
8. *Stolnicul* (Oberhofmeister).
9. *Serdarul* (Militärkommandant).
10. *Medelnicerul* (Aufseher der Tafel).

Divanul din Moldova se compunea aproape în același fel și din demnitari cu același nume.

Divanul constituia sfatul principelui care întrunea în persoana sa aproape singura și cea mai înaltă autoritate judecătorească, administrativă, spirituală și polițienească. Președinții divanului, *oracolul legii*, erau cei doi mitropoliți, al Moldovei și al Țării-Românești. Cu toate că divanul părea că exercită influența sa în toate treburile țării, totuși el în fond nu avea nicio putere. Chestiunile mai importante se rezolvau de principe însuși care prezida divanul cu toată solemnitatea. Deasupra capului său spânzura un paloș, iar pe masa din dreapta era așezat toiagul ferecat, pecetea domnească și pana de vultur pentru semnătură. După ce asculta părerile tuturor, Principele pronunța sentința care era inapelabilă. Persoanele care căutau dreptatea prezentau plângerile lor domnului. Asupra acestor plângeri se pronunța mai întâi *micul divan* și numai dacă părțile nu se declarau mulțumite cu sentința dată, atunci cauza se supunea deliberării *marelui divan*, care se pronunța ca ultimă instanță. Hotărîrile marelui divan erau definitive și executorii. Hrisoavele domnești se

dresau de către marele logofăt, care avea în păstrarea sa şi protocoalele divanului. Tot el exercita jurisdicţia directă asupra mănăstirilor şi călugărilor. Spătarii administrau poliţia şi poştele. Ei aveau sub controlul lor şi penitenciarele, putând impune amenzi în bani şi aplica pedepse corporale.

Grecii erau adevăraţii stăpâni ai Principatelor. Ei ocupau posturile şi demnităţile cele mai înalte în ţară, reprezentând astfel marea boierime. O adevărată nobilime ereditară aproape că nici nu exista. Deosebirea dintre familii era determinată mai curând prin averea ce poseda fiecare şi prin înaltele demnităţi ce le ocupa la curte şi în divan. Pentru boierime nu existau alte posturi de onoare decât cele din divan şi dela isprăvnicii. Aşanumitul *divan-effendi* (secretar turc) citea firmanele în divan şi aplana conflictele dintre Turci şi pământeni cu ajutorul unui *cadi* (judecător turc) chemat anume din raialele dela Dunăre. Cu toate că acest divan-effendi era salarizat de principe, el nu era decât un supraveghetor al acestuia şi spion al Porţii. Aceşti effendi îşi îngăduiau orice. Ei ademeneau băieţi şi fete pentru potolirea poftelor lor desfrânate, şi-i sileau apoi în public să-şi părăsească credinţa părintească şi să treacă la mahomedanism.

In Principate nu existau în acea vreme corpuri înarmate. Ispravnicii dispuneau de câţiva arnăuţi şi călăraşi olacari înarmaţi, care îndeplineau serviciile de poliţie şi jandarmerie. Arnăuţii şi călăraşii aceştia erau scutiţi de dări şi primeau cuvenitul echipament. Gărzile personale ale principilor erau compuse din *neferi*, care formau două unităţi, una sub comanda unui *delibaşa* şi alta sub conducerea unui *tufeccibaşa*. Ambele unităţi însumau circa 400 de călări şi pedeştri în costume arnăuţeşti. Neferii formau garda de onoare a principelui la ceremonii şi însoţeau transporturile de bani la Istanbul. Pe lângă aceştia se mai găseau în ţară şi pâlcuri de soldaţi turci cu ofiţerii lor, pentru a ţinea în frâu pe Turcii care treceau prin Principate şi pentru a preveni şi împiedeca eventualele desordini şi turburări care se iscau pe la târguri şi mai ales pe la menziluri cum se numeau staţiunile de poştă.

Boierii erau priviţi ca gentilomi. In rândurile lor se găseau şi oameni viteji şi culţi. O burghezie era în oraşele mai mari.

Poporul dela țară se resimțea pe urma sclaviei seculare din partea Turcilor. In condițiunile acestea de traiu mulțimea a pierdut orice imagine de viață mai bună și mai civilizată. Cea mai mare parte a populațiunii țării se îndeletnicea cu agricultura.

Nobilimea era subdivizată în trei clase și anume în *răzeși*, *mazili* și *boieri*. *Răzeșii* erau semițărani cu proprietăți mai mici. După moartea tatălui, fiul recădea în tagma țărănească. In vorbire răzeșilor li se zicea «*jupâne*». *Mazilii* erau micii nobili de provincie cu proprietăți mijlocii. Lor li se zicea «*Domnule*». Boierii reprezentau tagma înaltei nobilimi cu proprietăți mari, și cu drepturi la slujbe, în divan și la isprăvnicii. Ei aveau privilegiul de a purta barbă și de a fi intitulați cu « Măria-ta ». *Limba oficială la curte era cea grecească*. Boierii făceau mare lux cu îmbrăcămintea, câtă vreme portul obișnuit al țăranilor consistă într'o cămașă lungă și pantaloni de pânză țesută de nevestele lor. Femeile lucrau mai mult decât bărbații. Ele torceau și țeseau pentru familiile lor și erau foarte iscusite în arta vopsitului.

Radisits vedea izvorînd toate neajunsurile de care suferea poporul din domnia despotică și din lipsa de educație a mulțimii, care se găsea în mâinile clerului incult. Numărul mare al sărbătorilor încuraja lenea și trândăvia, izvorul tuturor relelor. Țăranii iubeau jocurile, serbările și praznicele sgomotoase, unde se bea vin fără măsură, dar în deosebi rachiu sau vinars. Numai puțini cultivă ogoarele cu încordarea tuturor puterilor, cei mai mulți lucrau numai de mântuială, mulțumindu-se cu satisfacerea nevoilor celor mai urgente. In schimb prăsila vitelor se practică pe o scară foarte întinsă, grație pășunilor grase din munți și din câmpii. Ar trebui să nu se îngădue negustorilor turci să cuprindă în Principate moșii întinse pentru crescătorii lor de vite.

Haraciul (Geldtribut) în suma de 1.800.000—2.000.000 piaștri se vărsa anual la Poartă; 1 piastru făcea 4 cruceri austriaci. Veniturile țării Moldovei se evaluau la 2.475.000, ale ȚăriiRomânești ajungeau până la 3.000.000 piaștri. Moldova trimitea anual la Istanbul 70.000 de oi, iar Țara-Românească 130.000 de capete la un preț convenit care nu stetea în niciun

raport cu valoarea reală a animalelor. Pentru ridicarea turmelor veneau din Istanbul comisari speciali foarte samavolnici și abuzivi.

Un alt prilej de asuprire era trecerea prin țară a contingentelor turcești sau chiar staționarea lor aci în timp de războiu. Excesele pe care oștirile nedisciplinate ale sultanului și le îngăduiau erau de nedescris. De groaza lor populația satelor își lua lumea în cap, fugind cu toată averea ei mișcătoare în munți și în păduri.

La țară erau numai foarte puține școale dară și acestea se găseau la un nivel moral și religios foarte scăzut din cauza ignoranței clerului. Sătenii prestau 12 zile de clacă pe an și plăteau dijma cuvenită din toate productele gospodăriei lor. In sarcina țăranilor era și darea de ovăz și fân pentru caii de poștă precum și capitația sau impozitul personal. Veniturile țării afară de contribuțiunile directe se dădeau în arendă, adjudecându-se către cei mai buni ofertanți.

Drumurile de poștă duceau în toate direcțiunile. Stațiunile de poștă sau menzilurile erau așezate la distanțe de 4—6 ceasuri. Transportul era gratuit pentru emisarii Porții și pentru slujbașii publici. Caii se înlocuiau anual prin animale proaspete pe care principele le cumpăra dela țărani pe un preț de nimic. Caii de poștă se întrețineau pe socoteala domnului. Fân da țara fără plată iar ovăzul se achiziționa pe un preț redus. La fiecare stațiune de poștă se găseau 3—400 de cai. Poștele se arendau unui consorțiu de boieri în schimbul unei sume de 30.000 de piaștri plătiți Porții. Cu poșta se călătorea foarte repede. Erau două feluri de curieri: *călărași* care făceau cursa la Istanbul, și *lipcani* care circulau în țară pentru înmânarea poruncilor domnești.

Principii erau datori să furniseze Porții informațiuni și noutăți politice. Intr'un firman din 1784, repetat în urmă de mai multe ori, se poruncea principilor să impună boierilor să se roage în toate bisericile pentru sănătatea și îndelunga viețuire a sultanului și pentru slava și mărirea puterii sale. La izbucnirea unui războiu Moldova trebuia să mobilizeze de regulă 12.000, iar Țara-Românească 10.000 de oameni ca trupe auxiliare care se foloseau pentru serviciul de recunoaștere

în regiuni muntoase, pentru diverse incursiuni și hârțueli în contra inimicului, pentru construcția de poduri și săparea de șanțuri.

Trecând la descrierea structurii geografice a Principatelor, Radisits arată că mai toate apele curgătoare se vărsau în Dunăre în văi largi, înviorând pășunile și făcând să răsune codrii de ropotul lor. Dar din cauza lipsei de brațe de muncă mai bine de jumătate a ogoarelor rămâneau necultivate. In schimb prăsila animalelor domestice era foarte intensivă. Se creșteau vite cornute, oi și porci. Creșterea oilor era în Țara-Românească mai intensivă decât în Moldova. Bivolii se întrebuințau cu folos ca animale de tracțiune. Animalele tinere nu se măcelăreau ci se lăsau să crească mari. Caii din Moldova și Basarabia erau foarte prețuiți pentru buîestria, rezistența și mlădierea lor. In Muntenia hergheliile erau mai neglijate. Prusacii și Austriacii cumpărau cai moldovenești pentru cavaleria lor ușoară. Ingrijirea porcilor era foarte rentabilă. Aceștia se îngrășau și cu ghindă și se exportau cu grămada în Dacia transilvăneană, în Ungaria și chiar în Polonia.

Albinăritul producea cantități mari de miere și ceară. Regiunile de dealuri abundau în pomi fructiferi ca meri, peri, pruni, cireși și vișini. Fructele se uscau în lozniți. Din prune se prepara magiun sau povidlă și se fierbea țuică. Pepenii galbeni și verzi atingeau o mărime neobișnuită. Hrana principală a populațiunii dela țară era porumbul sau păpușoiul din care se fierbea mămăliga. Se consuma însă și grâu, secară, hrișcă și orz. Tutunul și vinul se comercializau în condițiuni foarte avantajoase. Podgoriile din isprăvniciile Putna și Bacău produceau mari cantități de vin. Vinul cel mai bun se făcea la Măgura Odobeștilor de lângă Focșani.

Capre erau puține. Ele creșteau între oi. Părul de capră se amesteca cu lână și se prelucra în pături groase de pat și de cai. Din pământ izvora *păcura*. Se putea distinge două feluri de păcură în mari cantități și anume păcură neagră și păcură galbenă. Aceasta din urmă constituia o fluiditate grasă numită *naftă*, care gâlgâia din pământ și se întrebuința pentru unsul căruțelor. Agricultura se găsea în mare suferință din pricina lipsei brațelor de muncă, cu toate că pământul era foarte

mănos și foarte prielnic agriculturii. Și la șes pământul servea în o bună parte pentru fânețe și pășuni.

Felul de construcție a caselor era foarte primitiv. Orașele afară de București și Iași, aveau mai curând înfățișarea unor sate mari. Casele mari și mici erau amestecate între olaltă. In preajma caselor se găseau grădini cu pomete mari și curți largi și încăpătoare. Satele ofereau un aspect sărăcăcios. Casele sătenilor numai în regiunile de munte erau construite din lemn. In Oltenia erau bordeie în pământ iar în Muntenia erau colibe de nuiele umplute cu lut. Boierii locuiau cu preferință la orașe. Locuințele slujbașilor publici erau și ele foarte modeste.

Meșteșugari erau puțini. Țiganii îndeplineau meseria de fierari ambulanți. Căruțe se vedeau numai în orașe și în târguri. Trăsurile boierești se aduceau din provinciile austriace. Carele țărănești, trase de boi, erau foarte primitive, construite din lemn fără niciun cuiu de fier. Caii țărănești nu erau potcoviți. Harnașamente pentru nevoile boierilor și negustorilor greci se importau din Brașov sau din cetățile turcești dela Dunăre. Numărul dulgherilor, zidarilor, cismarilor, croitorilor și brutarilor profesioniști era foarte redus. Muntenii și Moldovenii își confecționau singuri mantalele, cojoacele, cismele și opincile sau sandalele lor.

Industria se restrângea la puține fabricate din piele, postav, pânză și pături de lână. Jidovii, Bulgarii, Armenii și Grecii atraseră comerțul de partea lor. De aceea Românii autohtoni erau reduși la o singură îndeletnicire, cea a agriculturii, care era destul de rentabilă pentru a asigura hrana țării întregi.

Exploatările miniere erau oprite de Turci sub pedeapsa capitală pentru a nu trezi lăcomia vecinilor. Urmele de mine părăsite din timpul Romanilor denotă că și dincoace de Carpați în Principatele Române subsolul putea să ascundă minereuri de tot felul. Dovadă erau firele de aur, mari cât boabele de fasole, care se spălau de Țigani din nisipul râurilor Motru, Lotru, Olt, Argeș, Dâmbovița și Bistrița Aurie. In Oltenia fusese la Baia-de-Aramă o mină foarte productivă. Fire de aur s'au găsit și în pârâul Rudăreasa precum și la Baia din Moldova. Intre localnicii de acolo, Români și Ciangăi,

circulau legende în legătură cu odoarele și comorile ascunse în pământ.

Singura exploatare minieră îngăduită de Turci era cea a ocnelor de sare dintre care cele mai renumite erau Ocnele Mari și Târgu-Ocna. Din zăcămintele inepuizabile ale acestor mine se aprovizionau cu sare atât Principatele cât și țările vecine ca Bulgaria, Serbia și chiar Bosnia. Zăcăminte de sare mai erau la Grozești în valea Oituzului, la Râmnicul Sărat, precum și în localitățile Peceneaga și Slatina din județul Buzău. Salina dela Slănicul Prahovei avea o adâncime de 30 de stânjeni. In acest județ era vestită ocna dela Telega.

Izvoare minerale erau răspândite asupra regiunilor muntoase din Muntenia și din Moldova. Izvoare alcaline se găseau la Cernătești ca și la Borca în munții Neamțului. Pe lângă acestea mai erau și izvoare feruginoase și sulfuroase, dară folosirea acestor ape era foarte puțin răspândită.

Negoțul suferea foarte mult din cauza privilegiilor comerciale de care se bucurau Turcii în Principate. Caii se cumpărau cu un preț redus pentru nevoile orașului Istanbul. Boi, oi, berbeci, grâu, miere, ceară, unt, seu și brânză se exportau în Turcia. Prin acest export forțat se sustrăgea țărilor române o bună parte din veniturile și subsistențele ei. Dară cu toată interdicția din partea Porții, se exportau vinuri alese în Polonia și Rusia, cai, oi, boi și porci îngrășați în Ungaria, Galiția și Germania. In Dacia transilvăneană se exportau din Principate, piei, lână, miere, ceară, salitră și pește sărat de Dunăre. Lemne de construcție se trimeteau în Turcia. In schimb se importa din Rusia blănuri prețioase de jdir, samur și cacom. Grecii aduceau din Istanbul tot felul de stofe din Indii și din Aleppo și broderii cu fire de aur din Chios. Postavurile fine, mătăsurile, unelte casnice și podoabe de aur și argint se aduceau dela Viena și Lipsca. Schimbul acesta de mărfuri era foarte mult înlesnit prin navigația de Dunăre. In scopul acesta se găseau la Galați instalațiuni portuare și întrepozite pentru mărfuri. După un bilanț aproximativ negoțul Principatelor s'ar putea încheia cu un bilanț activ, dacă s'ar înlătura piedecile care stăteau în calea desvoltării normale al schimbului de

mărfuri. In Principate circulau pe lângă ducații olandezi și piaștrii turcești și leul și paraua indigenă.

Urmează apoi o descriere foarte amănunțită a munților, văilor, lacurilor și râurilor din Principate. O deosebită atențiune merită descrierea Dunărei cu localitățile de pe ambele maluri ale marelui fluviu. Radisits face mențiune de lacul Colacin dela granița de Vest a Bucovinei din care izvoresc pâraiele de graniță Colacinul și Serafinețul. Limanul Nistrului se numea în limba localnicilor (noch der Landessprache) «*Lacul Ovidului*» sau «*Alba-Iulia*». Cu numirea aceasta stă de bună seamă în legătură și numirea de *Ovidiopol*, prin care Rușii din timpul Caterinei a II-a războtezară localitatea tătărească Hagi-Dére. Porțile de Fier se numeau turcește Demir-Capù. Se face mențiune de Podul lui Traian; între localitățile Islas și Turnul era un castel cu 4 turnuri. La Galați era un consorțiu francez care transporta lemn de construcție la Toulon. Drumul pe Dunăre dela Galați la Viena avea o lungime de 213 mile și se parcurgea în 32 de zile.

Radisits dă o deosebită atențiune căilor de comunicație care străbăteau Principatele în lungul și latul lor. El descrie starea în care se aflau și indică în ceasuri distanțele dela o localitate la alta. Latura aceasta a descrierii sale îi păru foarte importantă din punctul de vedere al operațiunilor militare. El cuprinde în descrierea sa și căile de comunicație din regiunea dintre Prut și Nistru, cu toate că partea aceasta a Moldovei se găsea pe timpul său sub stăpânirea rusească.

In ultimul capitol al descrierii sale Radesits se ocupă de *cetățile, orașele și târgurile* din Principate. In Muntenia erau cetățile: *Brăila*, cu 30.000 de locuitori, *Giurgiu* cu 8.000 de locuitori și *Turnul*, pe vremea sa încă turcești. Orașe erau: *București, Craiova, Slatina, Râmnicu-Vâlcii* și *Târgoviște*. Fortificate erau mănăstirile Strehaia, Cornetu, Cozia, Bistrița, Arnota, Hurezu, Polovrații, Tismana, satul Țânțăreni la confluenții Jiurilor ș. a.

Bucureștii erau oraș deschis, foarte extins cu străzi foarte neregulate și cu o populație de 60.000 de locuitori, care locuiau în case și bordeie. Orașul era așezat pe ambele maluri ale Dâmboviței, care dela București încolo începea să fie

navigabilă. Aci era reşedinţa principelui şi a mitropoliei ortodoxe, cu peste 60 de biserici şi mănăstiri, o biserică evangelică, o mănăstire franciscană şi o sinagogă evreiască. Se făcea mare negoţ. Locuitorii erau Români şi Greci precum şi mulţi Saşi din Dacia transilvăneană. Străzile erau pline de gunoaie după obiceiul turcesc. Trotoarele erau construite din grinzi de lemn ca şi podurile. Importantă din punct de vedere militar parea să fie mănăstirea Cotroceni, care domina o bună parte a oraşului. Şi reşedinţa principelui era ridicată pe o înălţime dominantă.

Craiova era un oraş în Oltenia, cu 9000 de locuitori români, greci şi bulgari, clădit pe o înălţime de pe malul stâng al Jiului. Avea 13 biserici şi mănăstiri şi un palat pentru caimacamul principelui. Comerţul era în floare practicat de mulţi negustori. *Slatina*, orăşel mic în Muntenia, pe malul stâng al Oltului, cu reşedinţa ispravnicului şi cu 5 biserici şi o mare mănăstire. *Râmnicul*, pe malul drept al Oltului, orăşel cu reşedinţa unui episcop, cu 5 biserici şi o mănăstire franciscană. *Târgoviştea*, oraş mic cu 5000 de locuitori, înconjurat cu zid, aşezat pe malul drept a Ialomiţei, avea 15 biserici, 2 mănăstiri precum şi reşedinţa ispravnicului.

Târguri erau *Râmnicu-Sărat*, pe râul cu acelaşi nume, pe drumul Bucureşti—Focşani. Era o localitate comercială, locuită de Români, Greci şi Bulgari. *Câmpulungul* era un târg mare, cu 13 biserici şi două mănăstiri ortodoxe şi una franciscană. Era situat în Muntenia de Nord la drumul care lega Bucureştii cu Braşovul prin pasul dela Bran. *Ploieştii*, erau un târg cu 8 biserici în Muntenia de Nord. *Târgşorul*, era târg cu 3 biserici şi o mănăstire; *Slobozia*, târg pe Ialomiţa cu 2 biserici şi o mănăstire; *Caracalul* târg în Oltenia cu 4 biserici de piatră şi 8 de lemn; *Buzău*, pe râul cu acelaşi nume, reşedinţă episcopală cu multe biserici şi mănăstiri; *Focşani*, târg la graniţa Munteniei cu Moldova, erau împărţiţi în două de cursul Milcovului, partea cea mai frumoasă aparţinea Moldovei cu 270 de case. Aci bătuse principele Coburg la 1 August 1789 un corp de armată turcă. Mănăstirea întărită Samuil din partea nordică a târgului pare să fie un important punct strategic.

In *Moldova* erau cetățile: *Hotin*, *Bender*, *Akkerman* și *Ismail* și orașele: *Iași* și *Galați*. Hotinul era un oraș fortificat pe malul drept al Nistrului cu 20.000 de locuitori. Cetatea era așezată într'o fundătură împrejmuită din toate părțile de dealuri. In raionul de Vest al orașului se ridică un mic castel, cu ziduri înalte și puternice. Orașul avea 3 porți și anume: poarta Iașilor (Istanbulului sau Constantinopolului), poarta de sus sau a Timișoarei (!) și poarta Apei. La răsărit orașul era flancat de malurile stâncoase ale Nistrului. Cetatea era prevăzută din spre uscat cu mine. Adâncimea șanțurilor ajungea în cea mai mare parte 3—4 stânjeni, lățimea inegală ajunge 10—12 stânjeni. Ea avea 4 bastioane — Tours Bastionés — 3 alte bastioane și un acces acoperit în ruină. In cazematele rotunde sunt depozite boltite pentru explozibile. In bolti-turile adânci și scutite de bombe se găsea o brutărie militară, ateliere pentru artilerie și locuințe. Această cetate, construită cu multe lipsuri de Turci a suferit mari stricăciuni în urma repetatelor asedii; ajungând în mâinile Rușilor, ea urmează să fie renovată și reparată de ei. Asupra cetăților Bender (18.000 locuitori), Akkerman (15.000 loc.) și Ismail (10.000 loc.) lipsesc descrierile cuvenite.

Iașii erau capitala deschisă a Moldovei, așezată pe un pinten din malul Bahluiului; acolo era reședința principelui Moldovei, a mitropolitului și a înalților demnitari ai țării. Numărul locuitorilor se ridică la 20.000 de suflete și 6000 de case, din care jumătate zidite. Orașul se împărțea în târgul de sus și de jos având 69 de biserici și mănăstiri și un spital public. Vechiul palat domnesc zăcea în ruine. Evaporațiile mefitice din mlaștinile Bahluiului precum și din șanțurile murdare acoperite cu scânduri făceau ca Iașii să fie o localitate insalubră și încercată foarte des de diferite epidemii și în deosebi de friguri.

Galații erau un centru comercial destul de însemnat, așezat pe malul Dunării, nu departe de gura Prutului, cu 6.000 de locuitori, cu dockuri fluviale și cu un mare port fluvial chiar vase de războiu puteau pătrunde pe Dunăre în sus până la Galați, unde trăiau mulți supuși austriaci. Așezarea orașului între gurile Siretului și Prutului, făcea din el un foarte nimerit antrepozit de mărfuri, care veneau din Bucovina, Moldova,

Dacia transilvăneană, din Austria și chiar din Marea Neagră și din Istanbul. Negoț se făcea cu țările pontice și în deosebi cu Turcia.

Botoșanii erau după Galați și Roman localitatea cea mai însemnată în Moldova. Acolo Armenii și Jidovii făceau mare comerț până la Brody și Lipsca. Comerțul consista în coloniale, manufacturi săsești, blănuri rusești, ceară și tutun. *Târgul-Frumos*, 8 ceasuri de drum dela Iași, era locuit de mulți Jidovi. Acolo era reședința ispravnicului și ruinele unui palat domnesc. *Vasluiul*, un târg, 12 ceasuri la Sud de Iași la confluența Vasluiului cu Bârladul, era reședința ispravnicului. *Bârladul*, e un târg pe râul cu același nume, cu reședința vornicului Țării-de-jos a Moldovei. *Tecuciul*, târg pe Bârlad, la 8 ceasuri de drum dela Bârlad spre Galați, era reședința a doi ispravnici sau pârcălabi. *Adjudul*, era un târgușor, *Hușii* un orășel între Iași și Fălciu, cu reședința unui episcop. In apropiere de această localitate la *Movila Râbiei*, fură loviți la 1711 Rușii sub Petru cel Mare de Turci. Lângă aceeași localitate fură bătuți Turcii de Ruși la 1770. *Fălciul* era un târg pe Prut la Sud de Iași. Localitatea aceasta era renumită în istorie, pentrucă acolo țarul Petru cel Mare fusese împresurat de Turci și salvat numai de soția sa împărăteasa Caterina, prin iscusința ei și prin cumpărarea mai multor pașale, care, retrăgându-și trupele, deschiseră țarului și oștirii sale drumul spre Iași. *Lăpușna*, era un târg păcătos pe râul cu același nume, ce se varsă pe Prut; dela pierderea Benderului către Turci, își aveau acolo reședința cei doi ispravnici. *Chișinăul*, era un mic orășel pe râul Bâcu. De-a-lungul Bâcului ducea faimoasa linie de apărare, construită dintr'un val de pietre de 3—4 coți care străbate Nistrul și duce până în Crimeea. După părerile unora se crede că Goții și Hunii s'ar fi baricadat cu asemenea val. *Orheiul*, era un târg pe apa Răutului, cu un lac de o jumătate de ceas în lățime și două ceasuri și jumătate în lungime. In mijlocul lacului se ridică o mică insulă plantată cu viță de vie și feluriți pomi fructiferi. *Soroca*, era un târg pe malul drept al Nistrului, la piciorul unui deal cu o cetate veche, patrunghiulară, cu turnuri înalte și zidării în ruină. *Romanul* era un târg, după alții orășel, reședința unui episcop

și a unui ispravnic cu trei biserici și o mănăstire. Târgul era situat pe apa Moldovei cu 620 de case, între care și bordeie. *Bacăul*, era un târgușor, așezat în șesul Bistriței, cu 3 biserici de piatră și 2 de lemn. *Ocna*, era un târg în valea Trotușului, renumit prin salinele sale; el avea 2 biserici și o mănăstire împrejmuită cu zid.

Căpitanul Radisits încheie interesanta descriere a țărilor noastre cu următoarea *apreciere de ordin militar*: « Este foarte greu să se pronunțe cineva asupra valorii militare a unei provincii fără să fi fost acolo. Cum rezultă din descrierile de mai sus, lipsesc încă multe elemente, pentru a cunoaște bine țara cu ajutorul lor. Privită însă după configurația terenului și după așezarea ei geografică se poate vedea că un inimic care ar pătrunde în țările acestea, s'ar putea menține acolo numai cu forțe superioare dacă s'a asigurat de drumurile principale de acces din Dacia transilvăneană și din Bucovina. Oltul și Milcovul, precum și Siretiul par să ofere anumite avantaje, Prutul însă nu s'ar putea ținea din cauza marii sale întinderi. Fertilitatea țărilor acestora ar putea însă să procure unei armate operative subsidii suficiente, dacă ele ar fi mai bine cultivate și dacă locuitorii ar fi mai harnici și mai activi ».

Viena, la 12 Aprilie 1822.

Semnat cav. de *Radisits*, căpitan.

La descrierea căpitanului Radisits, Lt.-col. Maretich-Rio'Alpon făcea următoarele observațiuni:

« Subsemnatul, care a fost în Muntenia și la Dunărea de jos cu ocaziunea ultimelor războaie cu Turcii și care a fost repartizat comisiunii geodetice pentru ridicarea în plan a acestei provincii, găsește această descriere topografică a Moldovei și Țării-Românești utilă din toate punctele de vedere, cu toată lipsa de informațiuni asupra mai multor chestiuni. Dacă cunoști în aceste provincii, care precum se știe nu au șosele, *un singur* drum, atunci cunoști starea celor mai multe din ele. Pe căile de comunicație din regiunile de munte mai dai de pământ bătut și amestecat cu pietriș, câtă vreme cele din regiunea de deal și câmpie până la Dunăre duc pe pământ

gol, negru, câteodată băhnos, adeseori foarte nisipos. In regiunea dintre Calafat și Caracal se găsesc dune de nisip; platoul dela Uḍa, pe malul stâng al Oltului, este un larg câmp de nisip, care are particularitatea că acolo mișună o mulțime de șerpi nevătămători și alte târîtoare. Inundațiile Dunărei, care țin din Mai până la sfârșitul lui Iulie, îngreuiază adesea foarte mult accesul la țărmul stâng. Părțile meridionale din ambele țări sunt vara în deosebi pentru străini foarte insalubre. Apa din fântâni este foarte rea și dăunătoare. După căldură înnăbușitoare din timpul zilei urmează adeseori nopți umede și spre dimineață reci. Vântul dela Sud-Est este dominant, dară adesea și mai ales în timpul solstițiilor domnește un calm, care pentru trupele în marș și în deosebi în regiunea dintre Uda și Giurgiu este direct ucigător. Lipsa de lemne este în regiunile de Sud ale Munteniei foarte simțitoare. Bivuacările în asemenea regiuni sunt foarte vătămătoare. Cum localitățile din Oltenia, afară de orașe și târguri, nu au decât bordeie săpate în pământ, cantonarea de iarnă în aceste locuri este dăunătoare și primejdioasă. In timpul iernii 1789 1790 regimentul Spleny pierdu acolo 600 de morți.

In ceea privește valoarea militară a acestei provincii nu pot decât să ader la părerea căpitanului Radisits; adăugând însă la cele arătate de el, că dacă un inimic ar apăra Dunărea de pe malul bulgăresc, având și bune capete de pod pe malul stâng, nu va fi ușoară apărarea regiunii de Sud a acestei provincii, necum de a forța malul drept, când capetele acelea de pod ar fi susținute din câteva poziții centrale din Bulgaria și ar fi folosite pentru manevrări.

Viena, 28 Mai 1822.

Maretich-Rio' Alpon
Lt-Colonel.

DIE TOPOGRAPHISCHE UND STATISTISCHE BESCHAFFENHEIT VON DER MOLDAU UND WALLACHEY

VON GEN. STABS-HPTM. RADISITS

1822 Nach den Aufnahmssektionen von 1789

Inhalt:

DIE BENENNUNG

Die Moldau und Wallachey, dermalen als Fürstenthümer, waren nur ein kleiner Theil der vormaligen Römischen Provinz Dacien. Diese beiden Provinzen bestanden nach der Geschichte so vielfälltige Veränderungen und Völkerwanderungen, dass man hierüber nichts bestimmtes, als wahre Folgenreihe der Begebenheiten sagen kann. Nach dem Fall der Römer-Herrschaft haben die Sarmaten, die Hunnen, die Gothen, die Nogaischen Tartaren, und die Türken diese beiden Provincen in verschiedenen Zeiträumen (worüber die Geschichtschreiber nicht einstimmen) unterjocht und verwüstet. Die heutige Benennung Kara Wlach oder Kara Wlaschka (die schwarze W., eigentlich die Berg-W.) wie solche in ganz Banat, und bis an die Theiss üblich ist, eben so Ak Wlach (wei se W.) scheint seinen Urprung seit den letzten Einfällen der Türken zu haben. Die angrenzenden Russen und Pohlen nennen die Moldauer Wollochen, die Wälsche, oder Italiener. In der Nationalsprache hei sen die Moldauer-Moldovenyi, die Wallachen-Rumuni. Beide sprechen eine gemeinschaftliche Sprache mit der Italienischen ähnlich, und ein Gemisch von Slavischen; es giebt mitunter auch Ungarische Wörter.

Unter diesen Namen Moldau und Wallachey werden die beiden Länder hinsichtlich des Clima, der Verfassung, der Producte, der Cultur, der Industrie, des Handels, und der Bewohner gemeinschaftlich beschrieben, da die Bewohner in ihren Sitten und Gebräuchen vollkommen miteinander übereinstimmen.

Die geographische Lage. Die beiden Provincen liegen im gemässigten Erdstriche zwischen 45° und 49° nördl. Breite, und zwischen 43° und 48° östl. Länge.

Das Clima. Im Vergleichung mit benachbarten Ländern und bei dem Hauptumstande der physischen Lage, ist das Clima in der nördlichen gebirgigten Hälfte kalt, rein und gesund. Die südliche Hälfte der Provinz, wo die letzten Gebirgsfüsse sich verflächen, die meisten Flüsse und Bäche das Land von Nord nach Süd im breiten Bett der Ebene durchströmen, mehrere Sümpfe und Teiche bilden, ist die Luft wärmer,

und der Gesundheit weniger zuträglich, besonders für die Fremden äusserst schädlich. Das Clima in der Moldau ist rauher, und unbeständiger, als in der Wallachey. Der Winter ist gewöhnlich lang und streng. Im Iuly und August pflegt die Hitze in der Ebene übermässig zu seyn. Die Nächte sind indess immer frisch und kühl, so wie in der Wallachey. Es herrscht der Südostwind Scirocco, welcher aus dem Archipel kommt.

Der Flächen-Inhalt und die Bevölkerung. Nach den neuesten Angaben beträgt der Flächen-Inhalt beiläufig von der
Wallachey: 1100 □ Meilen mit 900.000 Einwohner.
Moldau: 800 □ Meilen. Die Bevölkerung wird auf etwas über 600.000 Seelen berechnet, wovon 233.000 Seelen kommen auf dem, an Russland durch den Bukurester Frieden abgetrettenen Theil. Dies giebt auf eine Quadrat Meile 291 Einwohner [1]). Die wahre Volkszahl kann nicht genau angegeben werden, weil die Bauern wegen ihre Abgaben, welche blos nach den Feuerstellen entworfen, und mehr angegeben werden, als die wirkliche Anzahl bestehet, die sie nicht bezahlen können, wandern sie von einem Ort zum andern in weit entlegenen Districte, oft gehet das ganze Dorf auseinander. Die grosse Ausdehnung der beiden Fürstenthümer, die Fruchtbarkeit des Bodens, und mannigfalltige Erzeugnisse könnten eine weit grössere Volkszahl ernähren.

Die Grenzen und die politische Eintheilung. Die Moldau und Wallachey war vor dem Bukurester Frieden, folgendermassen begrenzt: Östlich durch den Fluss Dniester, und das Schwarze Meer von Russland. Südlich trennt die beiden Länder die Donau von Bulgarien u. Rum-Ili. Westlich scheidet einen Theil der Wallachey von dem Temesvarer Banat, den andern Theil der Moldau von der Bukovina und Siebenbürgen die Fortsetzung der Carpaten, welche nach dem alten Namen Agathyrsen heissen. Nördlich begrenzen die benannten Carpatischen Zweige zwischen der Wallachey und Siebenbürgen, und zum Theil der Dniester zwischen der Moldau und Russland. Die dreyfache Grenze zwischen Moldau, Siebenbürgen und Bukovina fängt bei dem, in die goldene Bistritza sich ergiessenden Bache Czibul an, woselbst ein Grenzadler auf Siebenbürger Boden sichtbar ist, läuft südlich den Bistritza Bache abwärts in der Entfernung von einer Stunde bis zur Mündung des Baches Wallje Diaka in die Bistritza, woselbst ein Grenzadler ist. Von hier wendet sich die Grenze südwestlich dem Diaka Bache aufwärts zum Berg Vurvu Vulfi in zwey Stunden, senkt sich in das Thal und Bach Valje Bankaluj bis zum Einfluss in den Kozna Bach, längs diesem in einer Stunde bis zur Vereinigung mit dem Bache Valje Tesna Imputzita, weiter folgt der Zug diesem Bache aufwärts zum Berg Kandri, und

---

[1]) Man kann diese Berechnung nach den Statt gehabten Unruhen nicht mehr annehmen, denn wie es bekannt, hat die Bevölkerung durch Auswanderung, und die Statt gehabte Revolte sehr abgenommen.

Magura Kaloluj, ein altes Wachthaus, übersetzt die Bäche Dornicsora und Dorna, nimmt die südliche Richtung auf dessen Rücken zum Berg Pietrele Rossu, woselbst ein Grenzadler ist, ferner ganz westlich dem Bache Nagy Fekete übersetzend, längst dem Dregoischa Bach bis dessen Einfluss in den Kis Fekete Bach, neben einem Grenzadler, ferner continuirt er diesem Bache abwärts unter dem zweyten Namen Nyagra Szekujaszka bis zum Grenzadler Fontana Inuluj, von hier hebt er sich über einen sieben Stunden langen Bergrücken allmählig unter verschiedenen Benennungen: Veresbar, Muntje Plopului, Fontinu Czebles, Obsina, von hier senkt er sich zum kleinen Bistritza Bach neben einem Grenzadler. Vom benannten Punkte an übersetzt der Zug die Berge Hegyes, und Csidera, senkt sich in das Thal und Bach Schadan bis zu einigen zerstreuten Häuser von Schadan, weiter passirt die Berge Capra, und Trenczinelle zum Bikessenyi Bach aufwärts zum hohen bedeutenden Berg Somjo und Florilje in südlicher Richtung, die Berge Toregliasch, Melegharass, nebstbei ein Grenzadler, Obsina Tarkutza, Tarkavas, und Csudomir bis zum Gjumescher Pass am Tatrosch Bach herab, wo ein Grenzadler und eine Wachthütte stehen [1]).

Von diesem Punkte läuft die Grenze in verschiedenen Krümmungen über die Berge Adamas Mezö, Kordons-Posten, Aritza Popoj, Apa-Havas, Pojana Kotomba-Helmarc, Kerek-Bük, dem Bache Csucsa oder Szultza abwärts in östlicher Richtung zum Soljomtar Bach, welcher sich in dem Csucsa ergiesset; über den Berg Solintor neben einen Grenzadler herab zum Usz Bach oder Valje Uszuluj, von hier hebt sich in gerader Richtung über den Bergfuss zum Bach Bordozza, verfolgt dessen Lauf südlich aufwärts zum Berg Nyimira, wo zwey Grenzadler nördlich und südlich von der Kuppe des benannten Berges ersichtlich sind. Von hier senkt sich die Grenze in das Thal Ketskés zum Valje Szlaniki dem Laszlo Bach aufwärts zum Berg Csernika, wo ein Grenzadler und Cordons Posten, ist herab zum Oytosch Bach und Thal neben einem Grenzadler, ferner passirt sie in südlicher Richtung die Berge: Dobra, Kalobusch, Sorbitz, Mesztaka, in das Warancsa Thal zum Grenzadler, dem Warancsa Bache aufwärts zum Berg Harray Odal, woselbst ein Grenzadler ist, dem Bach Zabola Putna abwärts bis zur Vereinigung des Baches Gorpatak mit dem Putna weiter den Gorpatak Bach aufwärts übersetzt sie einen hohen unbenannten Bergfuss und senkt sich wieder in das Zabola Putna Thal dessen Lauf verfolgend zum Berg Fekete Györgyö hinan, wo die *dreyfache Grenze zwischen Moldau, Wallachey und Siebenbürgen* ist. Vom Berg Fekete Györgyö senkt sich der Grenzzug in das Thal Buska Mika, dessen Bach abwärts verfolgend bis zur Münd-

[1]) Die Grenze, welche die Moldau von der Bukovina scheidet, ist militärisch betrachtet für Östreich nachtheilig, weil besonders in der Gegend Sutschava bis Pojana Stampi die Hauptstrasse der Bukovina zu nahe längs derselben zieht, und alle etwa zu nehmenden Aufstellungen längs den Gewässern leicht tournirt werden können.

ung des Baches Valje Ziljano in dem Bache Buska Mika, weiter läuft den Zug westlich in verschiedenen unbedeutenden Krümmungen bis zum Bach Buska Mare, welcher die Grenze durchschneidet, ferner über den Berg Király Hegy zum Bosa Bach, bei einem Grenzadler, dessen Lauf nördlich auf eine halbe Meile aufwärts verfolgend bis zum Einfluss des Krassna Baches in demselben, wobey ein Wachtposten ist, von hier südlich dem Krassna Bache aufwärts zum Berg Tartarutz oder Kistatar-Havas, weiter senkt sich der Zug in westlicher Richtung, die von Busco nach Cronstadt führende Landstrasse durchschneidend, woselbst ein Grenzadler ist, verfolgt einen langen Bergrücken unter der Benennung: Kuru Muntjlor, Piatra Laptje, Piatra Njardi oder Kolzu Njardi, wendet sich südlich über die Berge Zenoga Galuluj, Piatra Lucsed, Tatrang Föbaba bis Kurow Kaprei, ferner nördlich über die Höhen Kuhne Sanagu, Obunese Nyagri, Vurvu Radu, Vurvu Pojenele, Predalutz, Pisku Paltinuluj, Kosta und Vurvu Paltinuluj, Vurvu Pielje, Vurvu Senogi, Vurvu Tigay, Toth Pal, woselbst ein Wachthaus ist, weiter zum hohen Felsenberg Piatra Mare, hier bildet die Grenze nordwärts einen Aussprung, weiter südlich zum Berg Pojana Szuszuja, von da westlich über die Berge Kolabutsescht, Bértze, Poristok Bértze zum Grenzadler auf der Landstrasse von Buseo durch den Tömesch Pass nach Cronstadt; vom benannten Weg läuft die Grenze über die Berge: Wladetz, Pojana Raiki, Boja, Pisku und Buksoi, hier fängt ein Felsengebirg an, der Zug continuirt über Vurvu Morari, Grohodissa, Lastrunga wo die Felsen aufhören, ferner Vurvu Buksoi, Vurvu Lakuluj, Sigera, Vurvu Sigeri, Vur u Swent Illy, Bisku Illy, Bilka, Parlingoja, Boja zum Grenzadler auf einem unbedeutenden, die Grenze durchschneidenden Saumweg. Ferner läuft der Zug nördlich über die Berge Paltinissu, Klobutsetu, Vurvu Bacsuluj, Tomas, Csolean, zum Grenzadler bei Gropelje Sebessuluj, Vur u Bucsilor, Raduluj, Dori, Kée-Bundi, Dragussu, hier fängt das Felsengebirg an, passirt Senogi, Vista Mare, Gridoman, Korabie, Podragu, Alboti, Butianu, Bulli, Miri, Laiti, und Piatra voj, wo das Felsengebirg nach 6 Stunden aufhört, ferner Serbot, Pav, Burkats, Olan, Bugyislava, Szuru, Kumpene, Tot, Fedelessuluj, Buszuluj, Mogura, dem Thale Valje Fratje herab bis zum Altfluss, woselbst an beiden Ufer zwey Grenzadler und Wachthäuser bestehen.

Vom Altfluss zieht die Grenze westlich dem Bache Reu Naduluj aufwärts zum Berg Gisku, woselbst ein Grenzadler und ein Wachrhaus sind, ferner über die Berge Tamassuluj, Szierpuluj, Voinagu, zum Bach Ren Lotri herab bei einem Grenzadler, von hier dem benannten Bache aufwärts in westlicher, dann nördlicher Richtung zum Berg Vurvu Brezi, Grenzadler, woselbst zwey Saumwege die Grenze durchschneiden weiter senkt sich der Zug in das Thal Pereu Largi, verfolgt diesen Bach bis Reu Formosa, wendet sich in kurzer Strecke westlich zum Grenzadler und Wachthütte auf dem Bergfuss Szalan, weiter südwärts über die Berge Pojana Mujeri, Rovetz, Vurvu Buchi, Djalu Gropi, Gropa Szaka, Csibani, Piatra Tajata, Mundra, zum Grenzadler, Reste, Arseli,

Csumfu, Pietrele Albe, herab zum Sch lfluss [1]). Von hier läuft die Grenze 3000 Schritt dem Schylflusse aufwärts nördlich, weiter nordwestlich einen schmalen Bach aufwärts zum Berg Dragoj, ein Grenzadler, Sigleu, von hier läuft der Zug westlich mehrere Gebirgsfüsse und Bäche durchschneidend, in gerader Linie abermalen zum Schylfluss, denselben aufwärts zum Berg Potina, Galbina, Mikus, Butzuluj, zum Skerischora, der *dreyfachen Grenze zwischen Banat, Siebenbürgen und Wallachey* [2]). Der Zug continuirt über die Berge Godjan und Tustilla, senkt sich zum Reu-Schetz Bach herab, wo ein Cordons-Posten und eine Adler-Säule sich befinden, von hier hebt er sich zum Berg Vurvu lu Tatoje, passirt die Berge Dobri-Vir, Mlecs und Kupanu, und senkt sich herab zum Cserna Fluss bei Gura-Krajovi, wo eine Adler-Säule ist, weiter verfolgt er diesen Fluss abwärts bis zur Pojana-intra-Czesna den Cserna Fluss übersetzend, wo ein Cordons-Posten und eine Adler-Säule sich befinden. Vom linken Ufer des Cserna Flusses zieht die Grenze in kurzer Strecke auf einer Berglehne zum Czesna Bach, wo eine Adler-Säule ist, vom Czesna Bach über die Berge Ielenitza-Mare, Csolan, Vurvu Kocseuluj, Vurvu Grebenekuluj, Vurvu-Veliki-Prislop, Vurvu-Watauluj, und Meteris, wo ein Cordons-Posten und eine Adler-Säule sich befinden. Von hier senkt sich der Zug dem Zerovatz Bache abwärts bis zum Cordons-Posten und Adler-Säule Alt-Toffier, woselbst ein aus der Wallachey vom Bachan-Dorf kommender Weg die Grenze durchschneidet, ferner continuirt der Zug dem Zerovatz Bache abwärts bis zur Vereinigung mit dem Bachna Bache. Die Grenze continuirt nunmehr dem Bachna Bache abwärts bis zur Mündung in die Donau bei der Woditzer Mühle, wo ein Cordons-Posten, eine Adler-Säule und ein Grenz-Hügel sich befinden).

Die Wallachey wird in zwey Theile getheilt: die Grosse und Kleine, oder Ost und West, durch den Alt-Fluss (Oltu, Aluta) geschieden. Die grosse W. oder der östliche Theil, welcher in der Landessprache die diesseitige genanntwird, bildet 12 Districte (Ispravnitschie) und Raja, unmittelbar türkische Districte der Festungen Ibraila, Gyurgyevo, Turnul oder Turn. Die kleine W. oder jenseitige W., der westliche Theil, auch Banat von Krajova genannt, hat 5 Districte. Die Ispravnit-

[1]) Längs dem rechten Ufer der Alt zieht vom rothen Thurmer Pass gegen Rimnik die bedeutendste Strasse für die Operation in der kleinen Wallachey, der übrige. Theil bis zum Schylfluss scheint für keine Hauptoperation wählbar, für den kleinen Krieg aber umsomehr verwendbar, als in diesem Theil der Wallachey sich mehrere vertheidigungsfähige griechische Klöster finden.

[2]) In dieser Strecke scheinen blos die Pässe Pojana Mujeri und Wulkan für militärische Operationen angemessen, alle übrigen aber blos für leichte Truppen verwendbar zu seyn.

[3]) Am Reu-Schetz bey Vurvu Kotzeuluj und Sulitza sind namhafte Grenz-Strittigkeiten zwischen Siebenbürgen, Wallachey, und Militair-Grenze. Die ganze Grenze kann mit Vorbereitungen gegen Einfall aus der Wallachey geschützt werden.

schien der grossen Wallachey, nach dem neuesten gegenwärtigen Bestande, sind:

	Benennung des Districts	Sitz des Ispravniks
	1. Rimik	Fokschan
	2. Buseo	Buseo
	3. Sakujen	Walenj
	4. Prahova	Ploeschti
	5. Ialomitza	Orsitzen
	6. Ilfov	Bukurestje
	7. Dimbovitza	Tyrgovischtje
	8. Wlaschka	Geschtj
	9. Teli Orman	Russ-de-vede
	10. Moscello	Kimpulunga
	11. Ardtzes	Pitischti
	12. Altu	Slatina
Kl. Wallachey	13. Romanatzi	Karakal
	14. Wulza	Rimnik an der Alt
	15. Dolzi	Krajova
	16. Gorzi	Tirguschiuluj
	17. Mehednizi	Zernest an der Donau

Mit Inbegriff der Städte und Marktflechen: 723 Ortschaften.

Die Moldau wird eingetheilt in 1. Oberland, Czara de Sus; 2. Unterland, Czara de Schos; 3. Bessarabien. Zusammen 21 Districte: 1. Chotym; 2. Dorohoj; 3. Harleu; 4. Karligatur; 5. Roman; 6. Niamtz; 7. Bakeu; 8. Wassluj; 9. Iassy; 10. Falschie; 11. Tutova; 12. Putna; 13. Tekusch; 14. Kohorluj; 15. Ismail; 16. Tartarisch Bessarabien; 17. Kilisch; 18. Lapuschna; 19. Akirman; 20. Orhej; 21. Sorok. Insgesamt enthalten sie 562 Ortschaften. In den vorhandenen Schriften sind nur folgende 5 Districte: Niamtz, Roman, Bakeu, Putna und Chotym, beschrieben worden. Von den übrigen 16 Districten bestehet weder eine Aufnahme noch Beschreibung. Folgende Districte sind an Russland abgetreten worden: Chotym, Sorok, Lapuschna, Akirman, Kilisch, Ismail, Tartarisch Bessarabien. In jedem Bezirk sind zwey Ispravnitschie (Verwalter) und Logofet (Schreiber), sie besorgen die Gerechtigkeitspflege, die Auflagen und Lebensmittel, welche der Hospodar verlangt. In jedem Dorfe ist ein Richter (Porkulabu) welcher die öffentliche Sicherheit besorgt und die Steuern eintreibt. Die Ispravnitses haben keine schriftliche Gesetze, sie sprechen das Recht und strafen nach Willkühr. Die zwey Landesfürsten haben ihre Sitze zu Iassy und Bukurestje. In der kleinen Wallachey ist ein Gouverneur (Caimacan) zu Krajova, derselbe wird gegen die meiste Bezahlung von den Fürsten in diese Würde eingesetzt.

Bessarabien ehemals der dritte Hauptheil von der Moldau, war auch Budschak (Winkel), wo die Budschakischen Tartaren gewohnt haben, genannt. Diese in einer Fläche liegende Provinz hat in der warmen

Jahreszeit Mangel an Wasser, die Thäler sind morastig, mit Rohr bewachsen, Waldungen giebt es keine, nicht einmal Gestrüpp, und ein strauchartiges Gras Burian genannt, wird geschnitten, getrocknet, und eingeführt zum Brennen, ebenso das Schilf. Der Winter ist sehr gelinde. Das Land ist besonders gegen die Donau sehr ungesund.

Die kirchlichen Angelegenheiten besorgen die wallachischen oder griechischen Erz-Bischöfe und Bischöfe. IndrWallachey sind 3 Sprengel, des Erz-Bischofs und Metropoliten von Bukurestje, der Bischöfe von Krajova oder Rimnik, und von Busev. In der Moldau sind 4 Sprengel: des Erzbischofs von Iassy, der Bischöfe on Cernauci, Roman und Folcsi. Ausserdem haben der Erzbischof von Ierusalem, die Klöster des Berges Sinaj und des heiligen Berges in beiden Fürstenthümern viele Klöster, von denen sie die Einnahmen beziehen.

BEWOHNER. — VERFASSUNG

Die eigentlichen Inwohner des Landes sind die Wallachen und Moldauer, beide unter dem Namen Rumuni. Sie sind gutmüthig, gehorsam, getreu ihrem Vaterlande, haben aber wenig Betriebsamkeit und Kraftgefühl zur Erhebung des Geistes, und der Cultur. Die Moldauer sind gute Soldaten, die Wallachen durchaus schlecht. Die grosse Anzahl der Bauern unterscheidet sich von den Edelleuten, welche Bojeri heissen. Ihre Vorgesetzten, welche die Ämter bekleiden, sind meistens Griechen und Bulgaren, sie treiben auch Handel und Gewerb. Viele Juden, Armenier und wenige Türken treiben verschiedene Handelszweige; es giebt In- und Ausländische Türken, letztere sind besoldete Constantinopolitanische Janicsaren, als Spione. Pohlen, Deutsche und Szekler sind viele in den Städten, meistens der Östreichischen Conscription entlaufen. Die Armenier haben viele verpachtete Güter in der Moldau, wo sie Ochsen mästen und Stuttereyen unterhalten. Die Juden, im türkischen Costume gekleidet, sind zahlreich, haben in den meisten Örtern Synagogen, und treiben Handel in den Städten. Die herumwandernden Zigeuner treiben das Schmiedhandwerk, die Goldwascherey, Musik und sonstige Dienstbarkeit. Die Bürger in den Städten sind fleissig, betreiben verschiedene Gewerbe, Fabricate, und sonstige handwerkmässige Künste.

Ungeachtet der, in der Regierung dieser Länder erfolgten Veränderungen, und des Verlustes ihrer Freyheit, hat die Pforte ihnen allen Schein der Hoheitsrechte, und die alten Ämter mit ihren Ehrentitel, nebst dem Rechte einen Divan (Rath) zu halten, und bei den Einwohnern des Landes die Gerechtigkeit zu handhaben, gelassen!

Das Land wird von 2 Fürsten regiert, in Iassy und Bucurestje, welche gegen die meiste Bezahlung zu dieser Würde von der Pforte erhoben werden. Diese Fürstenwürde ist bls als eine Pachtung anzusehen, welche die Pforte jährlich an die Meistbiethenden überlässt.

Durch heimliche Anschläge, welche eine Familie der andern wegen den Hang zur Regierung geschmiedet hat, sind diese Länder von den in Constantinopel in Fanar wohnenden Griechen beherrscht. Sie erscheinen als Fremdlinge in dieser Provinz als Geschöpfe und Werkzeuge eines Betrügers und Bedrückers, haben beide Landschaften zu Grunde gerichtet, ohne reich geworden zu sein, und die meisten haben ihr Leben gewaltsam geendet. Sie sind Despoten des Landes, und Sklaven eines grösseren Tyrannen! Nach der Erhebung zu dieser Würde werden sie belehnt mit einem Caftan (Ehrenkleid), einen Säbel, zwey Rossschweife, einen Spiess und den Tojag, oder dem Stab mit Eisen beschlagen. Um die grossen Kosten zu bestreiten, welche der Fürst zur Erlangung seiner Würde der Pforte bezahlen muss, wie auch seinen glänzenden Hofstaat zu befriedigen, nimmt er die Gelder gegen grosse Zinsen auf, und versetzt dagegen die künftigen Einnahmen von Kopfgeldern, von Salzbergwerken und Accisen.

Die fürstlichen Einnahmen bestehen: 1. In Abgaben vom Adel, Geistlichkeit und Bauern. 2. Von den unerschöpflichen zwey Salzbergwerken (siehe unten), aus welchen Bulgarien, Serbien und zum Theil Bosnien ihren Bedarf nehmen. 3. In den Geschenken für die Ertheilung der Landes-Chargen, weshalb solche oft verändert und an die meistbiethenden vergeben werden. Der Beamte ist keinen Augenblick sicher seines Amtes entsetzt zu werden. 4. Von den Mautgefällen, welche meistens an die griechischen Kaufleute verpachtet werden.

Das ganze Archiv eines Districts bestehet in einem Register der unterstehenden Dörfer und ihrer Einwohner, nebst Geld-Betrag, was jedes Dorf zahlen soll. Über Processe wird nichts schriftliches verhandelt, sondern nach Gutdünken demjenigen das Recht zuerkannt, der das grösste Geschenk darbringt.

Von Zeit zu Zeit macht die Pforte ausserordentliche Forderungen entweder an Geld oder an Erzeugnissen, wozu dann die Edelleute und Mönchskloster besonders beitragen müssen. Es ist kein Ziel und keine Einschränkung in wie weit die Unterthanen ihre Steuer zahlen müssen. Die grosse Bedrückung durch Abgaben erlaubt es nicht, den Einwohnern auch durch den angestrengtesten Fleiss ihren Lebensunterhalt zu erleichtern.

Das Ansehen des Fürsten ist gross, als unumschränkter Herr und Despot gegen seine Unterthanen, welche unter seinem Joche seufzen. Nur einigen ist es erlaubt des Fürsten Hand zu küssen, gewöhnlich pflegen sie nur die Füsse, oder den Saum des Kleides zu küssen. Sie sind Herr n über das Leben und die Güter der Unterthanen, sie lassen nach Mass des Verbrechens willkührlich die Knute (Falanga) geben, oder peitschen, oder in ein einsames Kloster zur Gefangenschaft in Ketten verbannen, oder auf einige Jahre, und bei der schwersten Strafe lebenslänglich zur Arbeit in den Salzgruben. Die nach Gutdünken des Fürsten abgesetzten Beamten behalten den Titel, auch die Ehrenbezeigung mit einigen Vortheilen. Es bestehet kein Gesetzbuch, daher rührt die allge-

meine Verwirrung in dem Eigenthum der Güter, weil der Spruch eines Fürsten von seinem Nachfolger widerrufen werden kann.

Die zum Divan gehörige Ämter sind in der Wallachey folgende: 1. Der Ban von Krajova (Kaimakan); 2. Dvornik mare (Ober-Richter); 3. Logoteti mare (Gross-Kanzler); 4. Spatari (Oberfeldherr); 5. Westiar mare (Oberschatzmeister); 6. Kluitschar mare (Grossbeschliesser); 7. Poharnik (Mundschenk); 8. Stolnik (Oberhofmeister); 9. Serdar (Militair-Commandant, ein von den Türken angenommener Titel); 10. Medelnitziar (Aufseher der Tafel). In der Moldau sind fast dieselben Ämter wie oben.

Der *Divan* ist der Rath des Fürsten, die höchste und gewissermassen einzige gerichtliche administrative; geistliche und Polizey-Behörde. Der Praesident des Divans, so zu sagen das Orakel des Gesetzes, sind die 2 Erz-Bischöfe von der Moldau und Wallachey. Obschon der Divan dem Anschein nach in vielen Angelegenheiten des Landes Einfluss nimmt, so hat er doch im Grunde keine Gewalt. Das Meiste wird vom Fürsten beschlossen, er praesidirt bei wichtigeren Angelegenheiten mit grosser Ernsthaftigkeit, über seinem Kopf hängt ein Schwerdt, zur Seite hat er einen Tisch, auf welchem ein mit Eisen beschlagener Stab, Siegel, und Schreibzeug liegen. Nachdeme alle Stimmen gesammelt sind, entscheidet zuletzt der Fürst.

Jeder im Rechtshandel verwikelte überreicht dem Fürsten seine Bittschrift, der Inhalt wird im kleinen Divan entschieden, wenn die Partheyen mit dem Spruche nicht zufrieden sind, so wird die Sache zur Entscheidung dem grossen Divan unterlegt. Durch den Logoteten Mare (Kanzler) werden die Urkunden ausgefertigt, und die Prothocole aufbewahrt. Er hat eine unmittelbare Gerichtsbarkeit über die beiden Klöster und Mönche. Die Spatari (Oberfeldherr) mit den Unterbeamten verwalten zugleich die Politzey und die Postämter. Sie haben die Gefängnisse unter ihrer Aufsicht, und legen Geld- und Leib-Strafen auf.

Die Griechen sind die eigentlichen Herrn der Fürstenthümer mit einigen wenigen Moldauischen Familien, welche die höheren Stellen im Divan bekleiden, und den höheren Adel bilden; es giebt eigentlich keinen erblichen Adel, der Unterschied der Familien wird mehr durch ihr Vermögen, und die beim Divan bekleideten Ämter bestimmt. Für die Adeligen giebt es keine Ehrenstellen, ausser jene, die im Divan beisitzen, und die Ispravnikate. Der Divan Effendi (türkischer Secretär) schreibt an die Pforte, leset die Firmane des Grossherrn im Divan und entscheidet die Streitigkeiten zwischen den Türken und Eingebohrenen mit Zuziehung eines oder zwey Kadi (türkischer Richter) aus den benachbarten Festungen. Obschon der Effendi vom Fürsten bezahlt ist, so ist er zugleich Aufseher über das Verhalten des Fürsten und Spion der Pforte. Diese Effendi halten jede Ausschweifung erlaubt, sie fordern christliche Knaben und Mädchen zu ihrem Gebrauch, und lassen öffentlich die Religion ändern.

In beiden Fürstenthümern giebt es keine bewaffnete Corps. Jeder Ispravnik (Distrikts-Richter) hat einige *Arnauten* oder Kalaraschen Bothen zu Pferde, die bewaffnet sind, und zugleich die Polizey-Dienste versehen, hievon ist ein Theil auch zu Fuss. Beide sind von Abgaben befreyet, und erhalten jährlich einige Monturs-Stücke. Die Leibgarden der beiden Hospodare heissen *Neferia*; es giebt 2 Abtheilungen, die eine unter Anführung des Deli Pascha, und die andere unter der des Tufendschi Pascha, zusammen etwa 400 Mann meist Albaneser zu Fuss und zu Pferde in Albanesischer Tracht; sie begleiten die Geldfuhren nach Constantinopel und den Fürsten bei jedem Ceremoniel. Ausser diesen sind noch einige türkische Soldaten mit ihren Officiers, um die durchreisenden Türken in Zaun zu halten, und auf Märkten und Postämtern Unordnungen zu verhütten, sie erlauben sich gewöhnlich viele Ausschweifungen.

Bojar ist ein Edelmann (bedeutet Krieger), im Einzelnen giebt es wohl muthvolle und gebildete. Der Bürgerstand bestehet in grösseren Städten. Das übrige Volk ist seit Jahrhunderten der Sklaverey und Verachtung der Türken unterworfen, hat jede Vorstellung von guter und edler Lebensart verloren. Der grösste Theil beschäftigt sich mit Ackerbau. Der Adel wird in 3 Klassen getheilet: 1. Massil, kleiner Landedelmann; 2 Ressesch, ein halber Bauer; sind die geringern Besitzer. Nach dem Tode des Vaters tritt der Sohn in den Bauernstand zurück. Die Massil heissen Domnulje, die Ressesch: Schupunje. Die Adeligen aus der 3. Klasse sind die höchsten, die Hofämter bekleiden, behalten in der Nachkommenschaft den Titel Mariata (Hoheit). Unter das erste Recht der Edelleute gehört die Tragung des Bartes, hierdurch sind die appartementsfähig beim Hofe des Fürsten. Die Hofsprache ist Griechisch.

In Bukurestje ist eine griechische und wallachische Buchdruckerey. Die zahlreichen Klöster nehmen mit ihren Territorien fast den 3. Theil des Landes ein, wodurch die Cultur des Bodens sehr beeinträchtigt wird.

Bei den Edelleuten ist der Aufwand in den Kleidern gross. Die gewöhnliche Kleidung der Bauern ist ein Uiberrock vom weissen groben Tuch, nebst langen Beinkleidern, welche die Weiber weben. Diese beschäftigen sich mehr mit Arbeiten, als die Männer, sie machen Tuch und Leinwand zum häuslichen Gebrauch für sich und ihre Männer, sind besonders in Färbereyen sehr geschickt.

Alle Fehler und Laster des Volkes entstehen von der despotischen Regierung und schlechter Erziehung, welche in Händen der ungebildeten Geistlichkeit liegt. Die Menge der Feyertage befördert den Müssiggang, welcher sie zu allen Lastern verleitet. Sie lieben die Tänze, Feste, und lärmende Gastmäler, trinken übermässig Wein, besonders Brandwein. Die Trägheit stehet dem Fleisse und der Arbeitsamkeit sehr im Wege, wenige verlegen sich mit Anstrengung zum Feldbau, selten mehr als ihre unentbehrliche Bedürfnisse erfordern. Dagegen wird die Viehzucht auf den üppigen Weiden, in grossen Wäldern und Gebirgen mehr betrieben. Den türkischen Kaufleuten sollte nicht erlaubt seyn (es geschieht)

in der Moldau und Wallachey Besitz und Güter zu nehmen und Vieh zu weiden.

Der Geldtribut (1,800.000, auch 2 Millionen Piaster) wird jährlich nach Constantinopel abgeliefert. (1 Piaster = 48 x.).

Die Einkünfte in der Moldau werden auf 2,475.000 Piaster, in der Wallachey mehr als 3 Millionen geschätzt.

Die Moldau liefert jährlich 70.000 Schaafe nach Constantinopel, die Wallachey 130.000, um einen bestimmten Preis, welcher in keinem Verhältniss mit dem gegenwärtigen Werthe dieser Artikel stehet. Hiezu sind eigene Comissairs aus Constantinopel aufgestellt, diesen Einkauf zu bewirken.

Ein anderer Grund zur Bedrückung ist der Durchgang oder Aufenthalt einer türkischen Armee in Kriegszeiten. Die Ausschweifung, die sich diese ausgelassenen, undisciplinirten Völker erlauben, sind sehr gross, daher geschieht es, dass bei Annäherung einer türkischen Armee gemeiniglich die Bewohner des platten Landes den Wäldern und Gebirgen mit ihrer besten fortzubringenden Habe zueilen.

Dorfschulen sind in den Provinzen sehr wenige, sie haben keine Moral- und Religions-Grundsätze wegen der unwissenden Geistlichkeit.

Nach Willkühr des Fürsten werden entrichtet: 12 Frohntage im Jahr, der Zehand, die Lieferung von Haver und Heu für die Postpferde, die Kopfsteuer und andere ungewöhnliche Abgaben. Die Staatsgefälle mit Ausnahme der Contributionen werden alljährlich an die Meistbiethenden, stets aber an die Bojaren verpachtet.

Die *Poststrassen* gehen nach allen Richtungen, die Poststationen sind auf 4—6 Stunden angelegt, zum Gebrauch der Pforte und Beamten unentgeldlich. Die Pferde werden jährlich durch neue und frische ersetzt, die der Fürst von den Bauern um die geringsten Preise aufkauft, sie werden auf Kosten des Hospodars unterhalten. Heu liefert das Land unentgeldlich, und Haver zu mässigen Preisen. Auf jeder Post-Station findet man 3—400 Pferde. Alle Posten werden an eine Bojaren-Gesellschaft verpachtet gegen Bezahlung von 30,000 Piaster an die Pforte. Man reiset mit der Post sehr schnell. Es giebt 2 Gattungen Kuriere, die Calaraschen, welche nach Constantinopel, und Lipkanen, die im Lande herumreisen, und Befehle an die Statthalter und Beamte überbringen. Die Fürsten sind verbunden, der Pforte Staats-Neuigkeiten zu liefern. Nach einem erneuerten Firman von 1784 des Türkischen Kaisers heisst es an die Fürsten: « Mit ebensoviel Aufmerksamkeit sollst Du, Fürst, es allen Edelleuten und Unterthanen empfelen, und einschärfen, dass sie für die Erhaltung unseres Lebens, für den dauernden Ruhm und die Glückseligkeit unserer Macht in allen Kirchen beten! » [1]).

[1]) Beim ausbrechenden Kriege stellte fast gewöhnlich die Moldau 12.000, die Wallachey 10.000 *Hilfstruppen;* sie f chten nicht in der Linie, sondern wurden zu Streifzügen, auch wohl zu Schanzarbeiten verwendet, besonders gute Dienste leisteten sie bei Recognoszi ungen in gebirgigen Gegenden.

PHYSISCHE BESCHAFFENHEIT, PRODUCTE, INDUSTRIE, CULTUR.

Die Wallachey liegt mehr gegen Mittag und ist von der Donau und den Carpatischen Gebirgszweigen eingeschlossen, hat in der grössten Länge 100, und in der Breite 50 Stunden. Von den Ufern der Donau nördlich bis zur Hälfte dehnt sich eine Ebene aus, von der Mitte fangen angenehme Hügel und Thäler, die bis zum Grenzgebirge sich erheben. Die Moldau liegt mehr nördlich, hat einen ungleichen, abwechselnden Boden. Nördlich und westlich gegen Siebenbürgen und Bukovina liegen die höchsten Berge und Hügel. Südlich ist die ausgedehnte Ebene von Bessarabien bis an die Donau. In beiden Provinzen findet man üppige Weiden, und im Gebirge unermessliche Wälder, eine Menge von Flüssen und Bächen, welche das Land von Nord nach Süd durchströmen, und in die Donau sich ergiessen. Bei der geringen Population und Hemmung der Industrie bleibt die Hälfte des Bodens unbenutzt; doch die vorzüglichen Eigenschaften des Bodens ist die hauptwirkende Ursache, dass die Bewohner so grosse Quantität an Ochsen, Schaafen und Borstenvieh aufziehen und erhalten können. Die Schaafzucht wird in der Wallachey mehr betrieben als in der Moldau. Die zahlreichen Büffel werden zum Ziehen der grossen Lasten gebraucht. Das junge Vieh wird wenig geschlachtet, Alles zu grossen aufgezogen. Die Bessarabischen Pferde, so wie die Moldauischen sind frisch und dauerhaft, haben viel Feuer und Gelenkigkeit. In der Wallachey sind die Gestütte sehr vernachlässigt; die Preussen und Österreicher kaufen die Moldauischen Pferde für die leichte Reiterey. Die Schweinszucht als haupt Nahrungszweig ist sehr ergiebig und wird mit allem Fleiss betrieben. In den Wäldern ist ein Überfluss an Eicheln zu ihrer Nahrung, sie werden in der Menge nach Siebenbürgen, Ungarn und Pohlen getrieben. Die Bienenzucht ist in beiden Ländern sehr beträchtlich, sie wird in der Moldau besser cultivirt als in der Wallachey, und gewährt dem Lande an Wachs und Honig grossen Vortheil.

Gutes Obst, Zwetschken, wovon sie viel Brandwein brennen, Kirschen, und Weichsel, ist in grossem Überfluss. Die Zuckermelonen und Wassermelonen gerathen zu einer ungewöhnlichen Grösse. Der Haupt-Nahrungszweig des Landes ist Kukurutz, türkisch oder wälisch Korn, eigentlich Maiss, am gewöhnlichsten zum Gebrauch als hart gekochtes Brey, Mamaliga genannt, zum Theil auch Weitzen, Hirse, und Gerste. Der Tobak und die Weinerzeugnisse gewähren dem Lande einen ergiebigen Handelsvortheil. Im Putnaer und Bakauer Districte wird eine grosse Quantität erzeugt, der beste Wein, von dem Hügel Odobesti nahe bei Fokschan, wird nach Pohlen und Russland verschickt. Ziegen werden in geringer Zahl unter den Schaafen gehalten. Die Haare werden mit der groben Wolle vermischt, gewebt, und zum groben Bett- und Pferds-Decken verbraucht.

Es sind Feuersteiner bei den Dörfen Wassileu, Ossov und anderen nahe am Dniester liegenden Ortschaften vorfindig. Man findet zwey Gattungen von Harz in der Menge, schwarz und roth, dieses flüssige Fett, Nafta, quillt aus den Carpatischen Vorgebirgen, in der Wallachey, und wird zum Wagenschmier gebraucht. Im ganzen liegt der Ackerbau tief darnieder, wegen der zu schwachen Bevölkerung, nebst der Unvermöglichkeit an Bezahlung der starken Abgaben. Der Boden ist zum Ackerbau vortrefflich. Der Grund in der Ebene wird meistens zu Wiesen und Hutweiden benutzt.

Die Bauart der *Häuser* ist durchaus schlecht. Die Städte mit Ausnahme von Iassy und Bukurestje gleichen mehr grossen Dörfern, sind ein Gemisch von grossen und kleinen Häusern, grossen Gärten und geräumigen Höfen. Die Dörfer biethen einen elenden Anblick dar. In gebirgigten Gegenden werden die Häuser von Holz gebaut. In der kleinen Wallachey sind Erdhütten, in der grossen Lehmhütten mit Flechtwerk, daher die in der kleinen Wallachey cantonirende Truppen mehr Kranke haben, als in der grossen. Die meisten Grundherrn wohnen in den Städten. Die Wohnungen der Kreisbeamten sind sehr mittelmässig.

Handwerker: Schmiede sind die herumwandernden Zigeuner. Wagner gibt es wenige in den Städten und grösseren Marktflecken, wo sehr schlecht Wägen und andere Bestandtheile gemacht werden. Die Kaleschen kommen aus den Östreichischen Provinzen. Die Bauern-Wägen und Pferde sind ohne Eisenbeschläge. Sattler sind keine, die wenigen Sättel und Zäume zum Gebrauch der Bojaren und griechischen Kaufleute werden von Cronstadt aus Siebenbürgen, oder aus andern türkischen Städten von der Donau gehohlt. Zimmerleute, Maurer, Schuster, Schneider und Bäcker von Profession sind sehr wenige. Die Wallachen und Moldauer verfertigen ihre Kleider, Stiefel oder Opincsen selbst.

Die Industrie beschränkt sich auf einige wenige Fabricate von Leder, groben Tuch, Leinwand, wollene Decken, und andere wollene Zeugen. Indem die Juden, Bulgaren, Armenier und Griechen blos den Handel betreiben, so fällt die ganze Last des Ackerbaues auf die Wallachen. Die Feldfrüchte sind für das ganze Land hinreichend.

Bergwerke. Es wird als gewiss angenommen, dass die Wallachischen und Moldauischen Gebirge eine reiche Ausbeute an edlen und unedlen Metallen gewähren würden, wenn die Türken nicht jeden Versuch mit dem Tode bestraften. Die Ursache dieses Verboths ist, die Eifersucht der Nachbaren nicht rege zu machen. Goldspuren in der Wallachey: Indem die Gebirgszweige an der Grenze von Siebenbürgen, aus welchen Gold, Silber und andere Metalle gehoben werden, mit den Gebirgen dieses Landes in Verbindung stehen, so ist es nicht unwahrscheinlich, das auch diesseits einige Ausbeute und reiche Erzminen in benannten Gebirgen nach vorhandenen Spuren in früheren Jahren ausgegraben worden seyn; als Überbleibsel mehrerer Bergwerke von

Römerzeiten werden die Goldkörner an den Ufer der Motru, der Lotru, der Alt, Argis, der Dimbovitza und der goldenen Bistritza von den Zigeunern gewaschen. In der kleinen Wallachey ist Baja di Rama ein sonst sehr ergiebig gewesenes Kupferbergwerk. In dem Altfluss soll man bohnengrosses reines Gold gefunden haben. Im Mehedinzer District (kl. Wallachey) zwischen Donau und Schyl-Fluss sind reiche Goldkörnchen an dem Bach Ruderiassa entdeckt worden. Zu Baja an der Moldau ist die Spur eines alten Bergwerkes anzutreffen. In den Gebirgen nordwestlich von Njamtz auf dem Weg ins Bistriza-Thal sind unter den Namen Also- und Felsö-Banya die reichsten Gold- und Silber-Stufen. Unter dem dort wohnenden Volke, Wallachen und Ungarn, werden Menge Märchen von verborgenen Schätzen und Kostbarkeiten erzählt. Es lässt sich keine umständliche Beschreibung des Mineralreichs erwarten, weil man seit Jahrhunderten von den Lagen der ehemaligen Bergwerken kaum mehr Spuren findet.

Nur *Salzbergwerke*, dessen die raubsüchtigen Türken nicht entbehren können, sind noch übrig. Unter den Namen Okna de sare (Salzgruben) sind zwey Ortschaften berühmt: Okna mare in der kleinen Wallachey, westlich seitwärts von dem Alt-Thale, unweit Rimnik; Okna in der Moldau, im Trotusch-Thale, beide sind reichhaltige Salzbergwerke. Aus dem ersteren wird die ganze Wallachey, Serbien und ein Theil von Bulgarien, aus dem letzteren die Moldau hinlänglich versehen. Beim Dorfe Groschestj im Ojtutza Thale südlich von Okna in der Moldau soll ein Bergwerk aus Cristalsalz bestehen in unerschöpflicher Quantität. Südlich von Fokschan beim Orte Rimnik mit dem Beinamen Sarat sind Salzspuren und Salzquellen. Im District Buseo beim Dorfe Pizineage ist eine vormalige Salzgrube. Nordwestlich von Buseo im Gebirg ist ein Dorf und Weinberg Sarata, woselbst Salz vorhanden ist, nächst diesem läuft der Bach Krikov Sarat, nachdem derselbe viele Salzquellen aufnimmt, wird er, der « gesalzene Bach » genannt. Die Salzgrube Slanikul, welche hinter Wolenyi de Muntje liegt, hat eine Tiefe von 30 Klafter und ist sehr erzgiebig. Unweit dem Marktflecken Kimpina im Praovaer District, auf dem Wege nach Cronstadt, ist eine Salzgrube unter dam Namen Teleage, wo das reinste Cristal-Salz in grosser Menge ausgehauen wird. Bei Tergovistje ist eine alte Salzgrube.

Mineralquellen. In den Gebirgen bei Tschernetest soll eine Sauer quelle seyn, desgleichen Borkeser Sauerwasser. Es giebt noch mehrere mineralische Gewässer mit Eisen- und Schwefeltheilchen, man braucht sie aber sehr wenig.

Der ganze Handel und die kleine Manufactur sind in den Händen der Griechen, Armenier, Türken und Juden. Die Pferde fordert man jährlich um sehr geringen Preis zum Gebrauch der Stadt Konstantinopel. Pferde, Ochsen, Schaafe, Hämmel, Korn, Honig, Wachs, Butter, Unschlitt, Käse, diese Victualien werden nach dem ausgefertigten Firman abgeführt, wodurch dem Lande ein grosser Theil des Unterhalts und des Gewinnes entzogen wird. Alle Frühjahr kommen türkische und grie-

chische Kaufleute mit einem Firman von der Pforte versehen, und von einer Anzahl Janitscharen unterstützt, die Lieferung um den geringsten Preis nach Gefallen vom Landvolke zu erpressen. Ungeachtet des Verboths der Pforte werden folgende Lándes-Producte ausgeführt: Der edlere Wein nach Pohlen und Russland; Schaafe, Pferde, gemästete Ochsen und Kühe nach Gallizien, Ungarn und Deutschland; Hasenfelle, Wolle, Corduan, Schweine, Honig, Wachs, Salpeter und Salz; gesalzene Donaufische nach Siebenbürgen; viel Bauholz nach der Türkey. Eingeführt werden: Aus Russland die kostbarsten Pelze von Mardern, Zobel, Hermelin etc. Die Griechen bringen aus Constantinopel alle Arten von Zeugen aus Indien und Aleppo. Die Goldwirkereyen aus Scio; feine Tücher, Seidenwaaren, Gold- und Silberarbeiten aus Wien und Leipzig. Der Handel wird durch die Donau ungemein erleichtert, besonders von Galatz, wo ein Haven und Stappelplatz ist. Die Artickel werden mit Bequemlichkeit und grossen Gewinn nach Constantinopel, und anderen am Schwarzen Meere liegenden Städten abgeführt. Nach einer beiläufigen Bilanz würde der Handel dieser beiden Fürstenthümer sehr activ ausfallen, wenn die Übelstände gehoben werden könnten.

Das cursirende *Geld* in beiden Ländern sind die Holändischen Ducaten, und türkische Piaster, dann der Leu und Para.

GEBIRGE, THÄLER, SEEN, FLÜSSE.

Ein Zweig des Carpatischen Gebirges zwischen Banat, Siebenbürgen, und Bukovina bildet den Hauptrücken der beiden Länder. Die vom selben abstammenden Hoch-, Mittel- und Vorgebirge, Abdachungen und Thäler sind meist in der Richtung von Nord nach Süd. Der höhere Theil dieses Gebirgs, welcher im Winter mit Schnee und Eis bedeckt ist, hemmt die Passage zwischen diesen und benachbarten Ländern. Kahle Felsen und Steinmassen nehmen eine Strecke von mehreren Stunden ein. Das Mittelgebirge ist sehr wenig bewohnt, fruchtbar und dient zur Viehzucht. Sämtliche Gebirge sind stark mit Tannen, Fichten, Buchen und Eichen meistens dichtgebüschicht, jedoch die höheren Bergkuppen und Rücken meist kahl, und bilden Pojanen (Waldblössen). Nach Beurtheilung des Terrains müssen die höchsten Gebirgstheile am Wulkan, Pojana Mujeri, das sogenannte Fogarascher Gebirg die Gegend um den Bosauer Pass, endlich um den Gyümescher Pass seyn. Die vom Grenzgebirg abstammenden *Haup thäler* in der Wallachey sind: Schyl, Alt, Argis, Dimbovitza, Ialomnitza, Buseo und Milkow, welche das Land von Nord nach Süd durchschneiden, sie senken sich allmählich mit Aufnahme vieler Seitenthäler, sind breit, fruchtbar mit üppigen Wiesen, und zum Theil morastig. Die Hälfte dieser Provinz gegen die Donau ist eine Ebene. In der Moldau sind die Hauptthäler: Szereth, Pruth und Dniester. Die Nebenthäler: Moldava, Bistritza, Trotusch,

Putna, Barlat, Reit, Bik und Botna. Alle sind in der Richtung von Nord nach Süd breit, fruchtbar und zum Theil morastig. Die meisten Thäler enthalten viele Teiche und Sümpfe, wenn die Dämme und Brücken ruinirt werden, so ist die Passage ohne Vorbereitung beschwerlich.

Die grössten *Seen und Sümpfe:* Der Bratesch-See, zwischen Szereth und Pruth, eine Stunde lang, ½ Stunde breit. Der See Orhej, welcher aus den Flüssen Reit und Kula entsteht, ist 2½ Stunden lang, ½ St. breit. In der Mitte liegt eine mit Reben und mancherley Früchten bepflanzte Insel. Der See Kolatschin, an der Grenze von Pohlen; aus seinem nördlichen und östlichen Theil entspringen die Flüsse Kolatsin und Seraphinetz, die die Grenze der Moldau und Bukovina zwischen Dniester und Pruth bilden [1]). Der See Ovidius (nach der Landessprache: Lacul Oviduluj — Alba Iulia — (bei Akirman in Bessarabien). Der Sumpf zwischen der Szereth und dem Bache Baranka beim Dorfe Samostje ist 500 Klafter breit, 4—6 Schuhe tief und nie zu passiren. Die sumpfigen Plätze beim Dorfe Grimeschtje trocknen nie aus und sind nie zu passiren. Die Teiche bei den Dörfern Lossna und Grimestje bestehen aus Brunnquellen und Bächen. Der Sumpf bei Beresti bestehet aus Brunnquellen. Der Sumpf Bagna beim Dorfe Sworistje di Valje ist zu aller Jahreszeit beschwerlich; seine Breite ist 300 Klafter, die Tiefe 4—5 Schuh. Der Jalpusch See bei Ismail an der Donau ist 6 deutsche Meilen lang, 1½ Meile breit.

Flüsse. Der Donaustrom und die längs demselben liegenden Ortschaften, Schlösser und Festungen. Festung Neu-Orschova liegt auf einer Donau-Insel, gegenüber derselben am rechten Donau-Ufer liegt das Fort Elisabeth mit einem festen Thurm und einem gemauerten viereckigen casematirten Gebäude, wodurch die Strasse nach Widdin gesperrt wird. Hier ist die Donau 350 Klafter breit. Am linken Ufer mündet der Woditza Bach als Grenzscheide zwischen dem Banat und der Wallachey in die Donau. Die Ufer des benannten Baches sind hoch und felsicht. Von Orsova abwärts bei 700 Kl. zeigt sich das sogen. Eiserne Thor (türkisch Demir Kapu), eine Reihe von Klippen und Felsen quer durch die Donau vom linken, etwas schräg abwärts gegen das rechte Ufer. Ungefähr 100 Kl. vom linken Ufer ist eine Öffnung zwischen den Felsen. Beim mittleren Wasserstand können nur halb beladene Schiffe diesen beiläufig. 500 Kl. langen Felsenstrich, weil die Felsen kaum 1½ Schuh unter dem Wasser liegen. Das Wasser hat über diese Passage sehr schnellen Lauf mit einem starken Brausen, und verursacht hinter die Klippen furchtbare Wirbel, unter welchen hie und da vom Wasser abgespühlte und abgerundete Felsenspitzen (der Autor nennt sie Kugel) und pilotirte Hausenfänge sichtbar sind. Gegen das rechte Ufer ist eine kleine Insel, zwischen dieser und den rechten Ufer ist das Wasser seicht, und dient nur beim mittleren Wasserstande zum Gegentrieb für Schiffe, die beim kleinen Wasser aber nicht zu passieren sind. Mit Kunst und

[1]) Colocinul şi Serafineţul forma graniţă între Bucovina şi Galiţia.

Vorbereitung könnte diese seichte Stelle vertieft, und dadurch die gefährliche Fahrt zwischen den Felsen vermieden werden. Gleich unter dem eisernen Thor liegen am rechten erhöheten Ufer das Dorf Sip, am linken in einem Thale zwischen zwey Bäche das kleine Dorf Hostitze. Weiter abwärts in einer Strecke von 6000 Kl. reihen sich aneinander 5 Inseln und Sandbänke. Auf einer der grössten Inseln liegt das Dorf Karatasch, auf dem östlichen Ende dieser Insel ragen aus der Donau die Mauern eines alten Thurms hervor. Von Kladova, wo die Donau 460 Kl. breit ist, verflächen sich die Gebirge an beiden Ufern. Die in dieser Gegend durchpassirenden Schiffe müssen in Orsova mit kundigen Schiffleuten versehen seyn. Die Kriegs- und grosse Kauffarthey-Schiffe können nur beim grossen Wasser, die Csaiken jeder Zeit passiren. Von hier läuft die Donau in südlicher Richtung. Dem Dorfe Kladova gegenüber liegt das wallachische Dorf Skela, zwischen beiden eine Sandbank. Von Kladova ½ Stunde abwärts sieht man die Rudera von gemauerten Pfeilern der Trajanisccken Brücke, und am linken Ufer die Ruinen des alten Thurms Severin; hier ist die Donau 450 Kl. breit. Weiter abwärts in der Mitte des Stroms liegt eine grosse, ziemlich bebaute Insel. ½ Stunde abwärts ist am rechten Ufer das verfallene Schloss Kurvingrad zu sehen. Von hier 2 Meilen abwärts bis zum Dorf Karbova ist das rechte Ufer steil, das linke flach. Bei Karbova liegt eine grosse Insel mit dem Dorfe Karbo-Ostrovo, gegenüber am linken Ufer das Dorf Batutz; unterhalb dieser Insel ist die Donau 420 Kl. breit. Vom Dorf Venga abwärts münden die Bäche Podverska und Kamenitza in die Donau, dann folgen die Dörfer Verloga, Valesnitza, Borde und Grabovitza in der Entfernung von 2½ Meilen, gegenüber am linken Ufer liegen die Dörfer Burila und Isvorile. ½ Meile von Grabovitza liegt der Marktfleck Palanka mit einem alten Schloss am rechten steilen Ufer der Donau. Weiter abwärts liegt eine grosse Insel Veliko Ostrovo, an deren östlichen Ende das linke Ufer morastig ist. Bei Palanka und Praova ist die Donau 450 Kl. breit; bei der Trajanischen Brücke oder bei den Ruinen 450 Kl. Von Praova abwärts bis zur Mündung des Timok-Flusses in die Donau, als Grenzscheide zwischen Bulgarien und Serbien, wo die Donau 460 Kl. breit ist, ist das rechte Ufer etwas steil und flach, das linke morastig und flach. Vom Timok-Fluss bis zum Markt Florentin ist das rechte Ufer steil und zum Theil felsicht, das linke flach. Bei Florentin liegt ein Kastell mit 3 Kanonen am Ufer der Donau auf einer Felsenspitze, wo die Donau 500 Kl. breit ist. Hier liegen 2 mit Rohr bewachsene Inseln, zwischen welchen der Hausenfang bestehet, wesshalb die Schiffe nahe am Kastell passiren müssen. Von Florentin bis Widin ist das rechte Ufer anfangs steil, dann flach, nebst 13 grossen und kleinen Inseln, welche mit Rohr bewachsen sind, mitunter auch Sandbänke. Widin liegt am rechten Donau-Ufer in einer Ebene; es ist eine Festung mit ziemlich gut gemauerten Werken, und viel Geschütz, die Hauptstadt von Bulgarien mit einer Vorstadt für Kaufleute, Sitz eines Pascha. Hier befinden sich

eine Menge Schiffe. Gegenüber liegt das Dorf Kalafat mit einer grossen Insel gleichen Namens. Hier ist die Donau 480 Kl. breit. Von Widin bis zum Markt Arselgrad (besser Arsar-Palanka), welcher mit einem Kastell versehen ist, sind die beiden Ufer flach mit 4 unbedeutenden Inseln und Sandbänken. Bei Arselgrad ist die Donau 500 Kl. breit. Zwischen Arselgrad und Lom-Palanka ist das rechte Ufer hoch und bergicht, das linke morastig und mit Rohr bedeckt, Lom-Palanka, eine türkische Stadt, wo die Donau 460 Kl. breit ist, liegt bei der Mündung des Lom-Flusses in die Donau auf einer steilen Anhöhe. In dieser Strecke sind 10 zum Theil grosse und kleine Inseln mit Bäumen bedeckt. Von Lom-Palanka bis Zibra-Palanka ist das rechte Ufer zum Theil hoch und flach, das linke morastig und mit Rohr bewachsen. Zibra-Palanka an der Mündung des schlamigen Zibra Flusses auf etwas erhöhetem Sandlhügel gelegen, ist eine Stadt mit einer palisadirten Redoute; in dieser Strecke liegen 4 Inseln mit Sandbänken; die Donau ist hier 480 Kl. breit. Zwischen Zibra-Palanka und Oreava ist das rechte Ufer grösstentheils erhaben, zum Theil flach, das linke flach, morastig und mit Rohr bewachsen. Von Zibra abwärts beiläufig 4 Meilen ist die Donau durch 3 nebeneinander liegenden Inseln in 4 Arme getheilt. In dieser Strecke münden die Flüsse Ogust und Seidul vom rechten Ufer in die Donau, vom linken 3 kleine Bäche und der Schylfluss. Die Stadt Oreava liegt auf dem rechten hohen Ufer mit Erdwerk versehen; hier ist die Donau 450 Kl. breit. Von Oreava bis Depekoj ist das linke Ufer durchaus flach und morastig, in der kleinen Entfernung vom Ufer liegen die 3 kleinen Dörfer Orlea, Csele und Testar, das rechte ist abwechselnd steil und flach; von dieser Seite mündet der Isker-Fluss in die Donau; nahe am Ufer liegen Ostrov, Vadin und Beslikoj. Weiter am linken Ufer mündet die Aluta (Alt) zwischen dem Dorfe Islas und Turnul, einem mit 4 Thürmen umgebenen Kastell. Von der Mündung der Alt abwärts ist das linke Ufer flach und morastig. Gegenüber von Turnul liegt auf dem steil erhöheten rechten Ufer die Stadt und Festung Nicopel, sie hat auf einer Festung ein gemauertes viereckigtes Schloss nebst einer Batterie gegen die Donau. Dieses Schloss wird durch den nahe liegenden Berg dominirt. Wegen den beträchtlichen Handel bei Nicopel finden sich sehr viele Schiffe; weiter abwärts sind mehrere grosse und kleine mit Rohr bewachsenen Inseln, weshalb in dieser Gegend das Holz theuer ist. Hier ist die Donau 420 Kl. breit. Von Sistovo bis Ruschug ist das rechte Ufer grösstentheils steil, gebirgig und felsicht. 3 Meilen Svistovo abwärts mündet der Iantra-Fluss in die Donau. 16 grosse und kleinere mit Bäumen bewachsene Inseln nebst Sandbänken sind in dieser Strecke. Svistovo, eine ziemlich beträchtliche Handelsstadt, liegt am hohen rechten Ufer mit einem alten Kastell, welches mit Erdwerken und Palisaden umgeben ist. Gegenüber ist ein Wallachisches Dorf Semlitza mit einer Salz-Niederlage. Ruschug, eine grosse bevölkerte Handelsstadt, liegt am hohen felsigten Ufer mit einem Kastell an der Mündung eines breiten Baches (unbenannt), in welchem mehrere

Csaiken und Kauffarthey-Schiffe liegen. Gegenüber Ruschug etwas abwärts liegt am linken Ufer die türkische Festung Gyurgevo Bei Ruschug bis Tutrakan (besser Turtukai), 7 deutsche Meilen; die beiden Ufer sind flach theils morastig mit offenen Wiesen, zum Theil mit Gestrüpp und Bäumen versehen, mit mehreren kleinen bewachsenen Inseln. Turtukaj ist ein beträchtlicher Marktfleck, mit einer Palanka oder Erdverschanzung versehen. Mitten in der Donau sind 3 Schiffmühlen und eine Überfuhr. Die Donau ist hier 350 Kl. breit. Von Turtukaj bis Silistria sind 6 deutsche Meilen; das rechte Ufer ist abwechselnd hoch und flach, mit Wiesen, Felder, das linke durchaus flach und morastig, hier sind 11 grosse und kleine bewachsene und offene Inseln und Sandbänke. Silsitria, eine beträchtliche Stadt und Festung, liegt am rechten flachen Donau-Ufer, hat ein mit 8—9 Thürmen versehenes Castell. Die Stadt ist mit Erdwerken und Schanz-Körben versehenen Batterien umgeben, hat mehrere neue Gebäude und 14 Moscheen. Hier finden sich gut gebaute mit Segel versehenen Comercial-Schiffe, 13 Schiffmühlen und eine Überfuhr. Die Donau ist hier 300 Kl. breit. Von Silistria bis Kasova sind 7 deutsche Meilen, das rechte Ufer ist hoch, das linke morastig mit Rohr und Bäumen bewachsen. Die Donau-Breite ist sehr verschieden, bildet einige grosse und breite Busen und wird durch grosse und kleine Inseln in mehrere Arme getheilt, wodurch sie ausserordentlich breit wird. Oberhalb des Dorfes Disdarkoi am rechten Ufer ist ein starker Wirbel, Hier ist der Fluss 300 Kl. breit. Hirsova, eine mittelmässige türkische Stadt am rechten Ufer, hat ein auf hohem Felsen liegendes Kastell mit 8 Thürmen. Von Hirsova bis Likirestje sind 7 deutsche Meilen, die beiden Ufer sind morastig und mit Rohr bewachsen, am linken Ufer mündet der Borza-Bach und Ialomitza-Fluss in die Donau, hier theilt sich der Strom in verschiedene Arme, durch den kleineren aber tieferen Arm Bogas fahren die Schiffe; dieser Arm ist 100 Kl. breit. Die Inseln sind bedeutend gross. Von Likirestje bis Galatz sind 8 Meilen. Das rechte Ufer ist durchaus flach, morastig und mit Rohr bewachsen, das linke abwechselnd flach und hoch, die beiden Ufer haben etwas Gestrüpp und Bäume. Die Donau wird durch mehrere grosse und kleine Inseln in mehrere Arme getheilt. Bei Ibrail kommt die Donau mehr in ein Bett zusammen, wodurch die aus dem Schwarzen Meer kommenden Schiffe hinlängliche Breite und Tiefe erhalten. Ibrail, am linken hohen Ufer, ist eine beträchtliche Festung, treibt grossen Handel mit Erzeugnissen aus der Wallachey nach Constantinopel. Ausser den gewöhnlichen grossen Donau-Schiffen sind auch 2—3 mastige Meer-Schiffe anzutreffen. Drey Stunden von Ibrail abwärts mündet der Szereth-Fluss in die Donau, unweit Galatz der Pruth-Fluss. Früher wurde das Schiffbauholz aus der Wallachey von einer französischen Kaufmanns-Compagnie in Galatz aufgekauft und nach Toulon transportirt. (Wenn man von Wien bis Belgrad 100 Meilen in 14 Tagen, von Belgrad bis Ruschug 70 Meilen in 10 Tagen annimmt, so zeigt sich die ganze Donaufahrt von Wien bis Galatz von

213 Meilen in 32 Tagen bei gutem Wetter.) Von Tumarova bis Barik sind sechs deutsche Meilen, die beiden Ufer der Donau sind flach, morastig, hie und da mit Bäumen bewachsen. Bei Tumarova oder Renn ist die Donau 240 Kl. breit. Isacsia, eine Stadt am rechten hohen Ufer mit einem Kastell gegen die Donau, 3 Meilen abwärts theilt sich der Strom in 2 grosse Arme, der rechte oder südliche Arm wird nach Tulcse befahren, von Tulcse theilt er sich wieder in 3 Arme, von denen der untere befahren wird. Durch den linken oder nördlichen Arm fahret man nach Ismail und Kilia-noua, der auch in mehrere kleine Arme getheilt wird, die alle in eine Mündung in das Schwarze Meer zusammenfliessen, diese Mündung ist so seicht, dass kaum 3—4 Schuh tauchende Schiffe durchpassiren können. Daher alle nach Ismail fahrende grosse Schiffe bei Sulina in die Donau einlaufen, von da Donau aufwärts bis über Tultsche und weiter abwärts nach Ismail fahren. Es giebt also 2 Hauptarme, der erste nach Ismail, der zweyte nach Sulina (türkisch Sunya), welcher dermalen die Grenze zwischen der Pforte und Russland bildet.

Die *Hauptflüsse der Wallachey* entspringen aus den Gebirgen als Fortsetzung der Carpaten, welche nach dem alten Namen Agatenyrs-Alpen hiessen, durchströmen das Land von Nord nach Süd, münden in die Donau, welche von Westen nach Osten fliessend, die südliche Grenze dieser Provinz mit Bulgarien bildet. Die Hauptflüsse sind Schil und Alt, die Hauptbäche; Wladut, Oltezz, Argis, Dembovitza, Ialomnitza und Milkow. Die Flüsse sind nicht schiffbar, sie werden mit Flössen und kleinen Kähnen befahren. Der Altfluss könnte nach Vorbereitungen und Sprengungen der grossen Felsen schiffbar gemacht werden. *Der Schylfluss* tritt aus Siebenbürgen, fliesst von Nord nach Süd, vom Wulkan Pass an durch die Grenzgebirge ist er von hohen Felsen eingeengt. Die Tiefe und die Beschaffenheit der Ufer ist wechselnd. Die Mittelbreite ist von 50 bis 100 Schritt, 3 bis 5 Schuh tief, der Boden wechselnd steinigt. In der Ebene gegen die Donau bildet er viele Inseln, Sümpfe und Moräste. Von Crajova abwärts ist sein Lauf matt, bei Überschwemmung übertritt er sein linkes Ufer. *Der Altfluss* übertritt die Grenze beim Pass Rothen-Thurm, wo er vermuthlich durch ein gewaltiges Natur-Ereigniss sich seinen Lauf durch das Hauptgebirg bahnte. In der nördlichen Hälfte ist er zwischen rauhen Gebirg und Felsen eingeengt, hat grosse Felsenmassen und Steiner in seinem Bette wodurch die Schiffahrt sehr beschwerlich, doch mittels Flössen bei mittleren und hohen Wasser thunlich ist. Die Ufer sind abwechselnd hoch und nieder. Beim grösseren Wasserstand wird Bauholz auch zum Schiffbau auf Flössen herabgeführt. Die Breite ist 60—180 Schritt, die Tiefe 3—6 Schuhe. Von Slatina abwärts theilt er sich in mehrere Arme und Inseln, auch Moräste, an welchen Mühlen angebracht sind. Bei Überschwemmung übertritt er in der Ebene das linke Ufer von 500 bis 2000 Schritt, und mündet bei Islas und Turnul in die Donau. Bei den Dörfern Guran und Topolov, umweit Rimnik, und an

mehreren Stellen sind Furten beim kleinen Wasser, bei Korana, Flemunda und Slatina sind Überfuhren [1]).

Die Beschreibung von Argis, Dembovitza, Ialomnitza, Buseo und Milkov fehlt.

Soviel man aus der Configuration und Zeichnung hat beurtheilen können, ergiebt sich folgende Beschreibung dieser Bäche: Die Argis entspringt aus dem Grenzgebirg, vom Orte Pitesti angefangen, wo mehrere kleine Gewässer in selben münden, erhält er die Bedeutenheit eines grossen Baches, er fliesst in einem breiten Thale von Nord nach Süd, hat an beiden Seiten breite Wiesen und sumpfigen Boden. Die vielen Übergänge sind ohne Brücken. Nach einem Regenwetter wird die Communication oft auf mehrere Tage mit Bukurestje unterbrochen. In der Ebene ist sein Lauf, so wie aller übrigen Flüsse und Bäche in der Wallachey sehr matt, und sie gehören zu den sogenannten Schleichflüssen. Die Dembovitza ist ein unbedeutendes Flüsschen von gleicher Beschaffenheit wie die Argis. Die beiden Flüsse vereinen sich in einer offenen Ebene beim Dorfe Budestje, von diesem 3 Meilen südlich mündet er beim Dorfe Oltenitza in die Donau. Von Bukurestje abwärts ist sie für Kähne schiffbar. Die Ialomnitza, unbedeutender Fluss, 5 Meilen auf dem Weg von Bukurestje nach Fokschan, dort wo die Bäche Braova und Serata bei den Dörfern Dridu und Kolak in denselben münden, gewinnt er eine Grösse, fliesst in eine offene Ebene, hat breite Wiesen und Moräste an beiden Ufern, ohne Übergangs-Brücken, und mündet bei der ruinirten Stadt Flocs in die Donau. Der Oltetz- oder Altischora-Bach, 20 Schritt breit, 1—1 ½ Schuh tief, hat abwechselnd 3—4 Schuh hohe Ufer, der Grund ist theils sandig, theils morastig. Der Wladut-Bach auf der Strasse von Crajova nach Bukurestje, 10—15 Schritt breit, 1 Schuh tief, das Bett ist 100 Schritt breit, der Boden sandig, zur Passage bestehet eine Holzbrücke. Der unbedeutende Grenzbach Milkow, zwischen Moldau und Wallachey, bis zum Einfluss in die Putna, eine Meile südöstlich von Fokschan.

In der *Moldau* sind die Hauptflüsse Szereth, Pruth und Dniester. Sie durchströmen das Land von Nord nach Süd, die zwey ersteren münden in die Donau, letzterer in das Schwarze Meer. Die kleineren Flüsse und Bäche sind: Moldava, Bistritza, Trotusch, Putna, Barlat, Reut, Byk, Botna und Csuhur. *Der Szeretfluss* entspringt in der Bukowina unter dem Namen Gross- und Klein-Szereth aus einem Zweig der Carpaten, die beiden Arme vereinigen sich beim Dorf Tomestje, von hier bildet er nur ein Bett, durchzieht die Grenze zwischen der

[1]) Nach den Aufnahms-Sectionen beurteilt, bildet die Alt eine vortheilhafte Vertheidigungs-Linie gegen Osten; folgende Punkte sind wesentlich: Rimnik, wo vermuthlich ein Brückenkopf am linken Ufer vortheilhaft wäre; Brankovan, dessen grosse, zum Theil baufällige Gebäude auf einer Anhöhe liegend, das linke Ufer beherrschen, woselbst vermuthlich nach Sicherung gegen Ergiessungen ein vortheilhafter Übergangs-Punkt ist. Karakal liegt zwar etwas entfernt vom Flusse auf sandigen Höhen, ist aber die Hauptcommunication mit Turnul und Nicopel.

Bukovina und der Moldau bei Kindeschtje, durch strömt die Provinz von Nord nach Süd, von der westlichen Seite nimmt er die Bäche Sutschava, Putna, Moldova, Bistritza, Tatrosch und Suesitza, von der Östlichen den Barlat-Bach auf und mündet bei Galatz in die Donau. Die Flussbreite ist sehr verschieden, in den oberen nördlichen Theil ist die Mittelbreite 60—75, bei Roman 150—175 Schritt, die Tiefe abwechselnd von 3—4 Schuh, 4—5 Klafter, der Boden ist mit Sand und Lehm vermischt, westlich von Roman bildet er viele Insel und Arme. Im oberen Theil ist er beim kleinen Wasserstand durchwatbar, im unteren Theil bestehen Überfuhren mittels Plätten, oder aus 3—4 Kähnen zusammengesetzten Seil-Fähren [1]). *Der Pruth-Fluss* entquillt dem Carpatischen Gebirge an der Grenze zwischen Ungarn und Ost-Gallizien, nimmt seinen Lauf nördlich in kurzer Strecke bis zum Dorf Delatin, von da Östlich die Grenze zwischen Gallizien und Bukovina, beim Dorfe Sniatin, zwischen Bukovina und Moldau beim Dorfe Novoselitza übersetzend, durchfliesst die Moldau von Nord nach Süd mit vielen Krümmungen, bildet viele Inseln und Moräste, und stürzt sich bei Renn in zwey Armen in die Donau. Die Breite ist 150—200 Schritt, die Tiefe 3—5 Schuh, er hat ein sandiges und steinigtes Bett. In der nördlichen Hälfte kann er bei den Ortschaften Marsinest, Tarasoutz, Kotischenyi und Nyegrinz angezeigten Furten mit Wägen übersetzt und durchgewatet werden. In der Strecke von 10 Stunden von der Grenze bis zum Markt Podulipkan fliesst er in einem breiten Thale, von Wiesen und Sümpfen begrenzt. Bei der Überschwemmung liegt die ganze Gegend weit unter Wasser. Die Strecke von Podulipkan abwärts bis zum Einfluss des Csuhur-Baches in demselben beträgt beiläufig 14 Stunden, wo das linke Ufer etwas mehr vom Gebirge eingeschlossen, gegen das rechte Ufer erhöhet ist. Der grösste Theil dieses Flusses über Stephanestje, Iassy und Falcsi bis zur Mündung in die Donau ist nicht beschrieben. Soviel ist bekannt, dass er grosse Inseln, Seen, Moräste, Bettvertiefungen und eingehöhlte Ufer bildet, und von Iassy abwärts schiffbar ist. Er nimmt folgende Bäche auf: Kolatschin, Kosman, Csuhur, Baseu, Korovia, Kaminka, Kaldaroscha, Zizia, Gyirlamare, Vale-Bratulenji, Mosna, Nirnova, Kalamatschuj, Lapuschna Strimba, Tschigrisch und Ilan. Die Beschreibung des *Dniester* ist kurz und unvollständig. Er entspringt aus einem See am Carpatischen Gebirge in Gallizien, übersetzt die Landesgrenze bei Onuth, läuft östlich mit vielen Krümmungen auf 30 deutsche Meilen bis Kallusch, die nördliche Grenze des Landes umschliessend, weiter durchströmt er südwärts den grössten Theil des Landes, und mündet bei Akirman in das schwarze Meer. An seinem rechten Ufer nimmt er die Bäche Tschorna, Itschiel, Bikovetz, Isnovetz, Reut, Byk und Botna auf. Seine Mittelbreite soll

[1]) Nach den Sectionen beurtheilt, scheint der Szeret-Fluss eine zwar ausgedehnte, aber doch vielleicht anwendbare Defensionslinie gegen Osten zu sein.

300+320 Schritt seyn. Die Ufer sind wechselweise hoch, steil und felsicht, der Boden steinigt, der Lauf schnell bis in die Gegend von Kauschan, dann matt bis ins Schwarze Meer. In der Beschreibung des Chotymer Districts, welcher einen kleinen nördlichen Theil dieser Provinz bildet, sind 20 Überfuhren, das übrige ist nicht bekannt. In einigen Stellen, heisst es, können die Passagen für die Cavallerie beim kleinen Wasserstand dienlich seyn. Die Türken haben ehemals allen Kriegsvorrath und Proviant von Constantinopel über das Schwarze Meer den Dniester aufwärts nach Bender, Kamenietz und nach Chotym geführt. Er ist zu allen Zeiten schiffbar. Die Hauptbäche zwischen dem Szereth und Pruth sind: Sziga, Mitok, Baglaj, welche in den Pruth, und die Barlat, die in den Szereth sich ergiessen. Die Hauptbäche zwischen dem Pruth und Dniester sind Csuhur, Byk, Reut, Botna, Kogalnik, Ialpuh und Kogul. Das Flüsschen Moldova entspringt aus den Gebirgen in der Bukovina, es nimmt von der Grenze bis zur Mündung in den Szereth bei Roman an Breite, Gefäll und Schnelligkeit bedeutend zu, seine Breite ist 40—50—60—125 Schritt, die Tiefe von 3 Schuh bis 3 Klafter, hat streckenweise hohe Ufer, Theils sandigen, Theils lehmigen Boden. Beim hohen Wasser ist seine Breite und Tiefe ungleich; er bildet viele Inseln und Moräste. Das Bistritza-Flüsschen ist 50 bis 100 Schritt breit, 3—5 Schuh tief; führt Goldsand mit sich, hat sandigen Boden, ist auf manchen Stellen durchwatbar und mit Wägen zu passiren. Von den angrenzenden hochstämmigen Wäldern wird das Bauholz auf selbem geschwemmt. Der Trotusch-Bach hat die Breite von 10—50 Schritt, die Tiefe von 1—4 Schuh, steinigen und sandigen Boden, streckenweise hohe und steile Ufer, kann zu Fuss und mit Wägen passirt werden. Der Putna-Bach (der nicht beschrieben ist) bildet die Grenze zwischen der Moldau und Wallachey, von dem Zusammenfluss mit dem Milkov angefangen, mündet er nach 3 Meilen südlich in die Szereth [1]). Die übrigen bedeutenden Bäche sind nicht beschrieben.

Wälder. Sowohl in den Thälern und auf Bergen findet man unermessliche Wälder, sie sind hochstämmig ohne Bewirtschaftung, die vorzüglichsten sind von Eichen, man findet auch Fichten, Tannen, Ulmen, Linden, Pappeln, grosse Nussbäume, auch theilweise Ahorn, sie werden zum Bau der Schiffe, der Häuser und anderer Gerätschaften verbraucht. Obschon die beiden Länder noch bis itzt einen Überfluss an Waldungen haben, so ist in Vergleichung dessen, was sie ehedem besessen haben, besonders in der Ebene nicht viel, beim grossen Gebrauch der Balken zum Brückenbau auf sumpfigen Boden, und für die Pforte, welche gewöhnlich zum anderweitigen Gebrauch viel Holz auf die Donau abliefert, eine bedeutende Abnahme nicht zu bezweifeln. Überhaupt sind in der Ebene wenig Wälder, viel Gebüsche, ein Zeichen wie wenig man in früherer Zeit mit Wäldern wirtschaftete.

[1]) Der Putna-Bach scheint manche militärische Wiehtigkeit zu haben.

Strassen und Wege. Es giebt in beiden Provinzen keine gebauten Wege, diese sind bei dem fast durchaus festen und lemigen Boden schlecht, und beim Regenwetter sehr beschwerlich und oft unpracticable. Im Alt-Thale sind noch einige kaum merkbare Spuren einer Chaussée unter dem Namen Trajanische Strasse, später der Carolinische Weg genannt, von Carl den 6, 1718 und 1719 ausgebessert, dermalen aber ganz verfallen.

Die Wege in der Wallachey [1]. *Von Orschova bis Krajova* (27 Stunden). *Von Orschova zieht der Fahrweg* längs einen steilen Gebirgsfall hart au der Donau vorbey 3 Stunden lang nach Tschernetz, er ist zuweilen kaum 5 Schuh breit, und so abhängig, dass man abzusteigen und den Wagen zu halten gezwungen ist, um nicht in den Donau-Strom zu stürzen. Eine Stunde von Markt Tschernetz öffnet sich das breite Seitenthal Topolnitza. Ein zweyter Weg mit diesem gleichlaufend führt von Tschernetz über die Gebirge in kürzerer Distanz nach Orschova, doch beschwerlicher. Die Gegend ist hier besser bebaut, als man sonsten gewohnt ist in der Wallachey zu sehen; hier wird guter Wein erzeugt. Nach ½ Stunde hinter Tschernetz passirt man eine ziemlich beträchtliche Anhöhe abwechselnd zwischen Wald und Gestrüpp, dann grösstentheils in der Ebene durch Waldungen und einzelne Wiesen den Schyl-Fluss ohne Brücke übersetzend nach Krajova. Auf der benannten Strecke trifft man wenige schlechte Wohnungen, bebaute Felder, grösstentheils Waldungen, Gestrüpp und Wiesen. Die weitere Beschreibung dieses Weges mangelt. *Von Crajova nach Slatina,* 8 Stunden. Der Weg wird bis zum Dorf Balcs von dem Tessluj-Bach durchschnitten, er ist von unbedeutender Tiefe und hat sandigen Boden, über welchem eine hölzerne Brücke besteht. *Von Slatina nach Bukurestje,* 20 Meilen. Die Strassc läuft durch dic Dörfer Recse, Mirtestje und Serbanestje, welche sämtlich in breiten offenen Thälern liegen, weiter durch die Dörfer Tekutz, Balatz und Czolonestje, 10 Meilen grösstentheils offene zum Theil mit Wald und Gestrüpp bewachsene Ebene. Von Czolonestje nach dem Marktfleck Bacs 4 Meilen, zum Dorf Vadulath 2 Meilen am breiten sumpfigen Nyaszlo-Bach über eine hölzerne Brücke, bis hieher war die Strecke grösstentheils bewaldet, weiter dem benannten Bache abwärts zum Dorf Babile, 1 Meile, von hier wendet sich der Weg nordwärts durch einen dichten Wald zum Dorf Puezicsenyi, 2 Meilen, passirt den Sebar-Bach in offener Gegend, und erreicht Bukurestje nach 2½ Meilen. *Von Bukurestje über Buseo nach Fokschan,* 25 Meilen. Gleich beim Ausgang von Bukurestje passirt man 3 sumpfige Bäche mittels Brücken in kleiner Entfernung von einander zum Ialomitza-Flüsschen,

[1]) Folgende Beschreibungen fehlen: 1. Weg vom Wulkaner Pass dem Schylthale abwärts. 2. Die Transversal-Comunication vom Wulkaner Pass zur Stadt Rimnik in das Alt-Thal. 3. Vom Wulkaner Pass gegen Orschova. 4. Die Comunication von Rimnik in das Argis-Thal. 5. Vom Terzburger Pass in das Dembovitza-Thal. 6. Vom Tömescher Pass in das Ialomitza-Thal. 7. Vom Pass Bosa in das Buseo-Thal. 8. Die Beschaffenheit der Wege im Donau-Thale.

über eine hölzerne Brücke nach 5 Meilen, weiter zum Markt Buseo am Bache gleichen Namens 7 Meilen, durch eine offene Ebene bis Markt Rimnik am Rimnitza-Bach 4 M., ferner über sanfte Gebirgsfälle und 4 kleine Bäche ohne Brücken bis Fokschan 5 Meilen [1]). *Der Weg am rechten Alt-Ufer.* Vom Dorfe Islas, 50 Erdhütten, wo eine Salzniederlage ist, läuft der Weg über offenen sandigen Boden durch die Dörfer Ibicsenyi, Bobitsch, Stojnestje, Ober- und Unter-Farkassu, hier ist ein Übergang zum linken Ufer mittels einer Fähre für Fussgeher, ferner durch das unter einem hohen Abhang liegende Dorf Hotorenyi, über ein tiefes, morastiges Thal zum Bach Tisloga auf einer hölzernen 60 Schritt langen Brücke zum Dorf Recska. Von hier theilt sich ein zweyter mit dem obigen gleichlaufender Weg in das Donau-Thal durch den Markt Karakal zum Dorf Cseleu an der Donau in einer offenen Gegend. Weiter von Recska zum Oltez-Bach in einem breiten Seiten-Thale, welcher in die Alt mündet. Der Oltez-Bach ist in dieser Strecke 100 Schritt breit, 2—2½ Schuh tief, sein Grund ist lehmig und mit Sand vermischt, bei Anschwellung wird die Passage auf mehrere Tage unterbrochen, und ist ohne Vorbereitung nicht zu passiren. Die Strecke von der Donau bis zum Oltez-Bach beträgt 15 Stunden. Es ist eine ganz offene Gegend. Der Boden ist ein Gemisch von Lehm und Sand. *Von Oltetz zum Beika-Bach,* 7 Stunden. Nach Übergang des Oltetz-Baches gelangt man über eine kleine zum Theil bewaldete mehr offene Anhöhe zu den Dörfern Valenyi und Brankovan, weiter über mehrere kleine Anhöhen und mehrere Erdrisse zum tiefen Thale des Kornisch-Baches, wo sich der von Crajova nach Slatina kommende Weg mit diesem kreutzet, ferner über 3 nahe an einander fliessende Bäche, der letzte Beika genannt, ohne Brücken, zu den Dörfern Pleschoj und Doba, hier vereinigt sich ein von Crajova kommender Weg [2]). *Von Beika zum Peschana-Bach,* 5 Stunden. Von Pleschoj durchschneidet der Weg mehrere Bäche, passirt die Dörfer Stresset, Runk und Voitest, zwischen beiden letzteren ist ein Kloster Schebeniest, $^{1}/_{4}$ Stunde links von der Strasse, wo ein Spital für 100 Mann eingerichtet werden könnte, ferner zum Dorf Slaterie am Peschana-Bach über eine hölzerne Brücke [3]). Von hier fängt das Alt-Thal bewaldet, und von Gebirgen mehr eingeschlossen zu seyn, man passirt kleine Anhöhen, mehrere Wassergräben und Vertiefungen, die Dörfer Dragoschan, Berenyi, Gallina, Seviden, Brandeni bis Urlujeschti zum seichten, 50 Schritt breiten Bach Skundul, ferner über bewaldete Anhöhew, wo das Alt-Thal ziemlich eingeengt ist, zu den Dörfern Ohaba, Unter- und Ober-Ioniest [4]). In dieser

---

[1]) Der Weg vom linken Donau-Ufer oder vom Dorfe Islas den Alt-Fluss aufwärts bis zur Stadt Rimnik, und weiter zum Rothen-Thurm-Pass beträgt 46—48 Stunden.

[2]) Bei Brankovan ist ein Lager-Platz und Aufstellung gegen die Donau ud. das linke Alt-Ufer.

[3]) Das Peschana-Thal soll zu einem Lagerplatz geeignet seyn.

[4]) Lagerplatz, wo Holz, Heu, Vieh und Kukurutz zu finden ist.

Gegend ist der Alt-Fluss 100—120 Schritte breit, hat niedere Ufer, festen, steinigten Grund. Ferner zum grossen Dorf Slevitestje im Thale Lunkova, dessen Flussbreite 30 Schritt, die Ufer 6—9 Schuh hoch, die Tiefe 1 Schuh beim Dorf Bobenyi vorbey, zum Dorf Ungurenyi am Bistritza Bach [1]). *Von Peschana bis zum Bistritza-Bach* sind 10 Stunden. Von hier theilt sich ein Weg quer über die Gebirgsfälle und Thäler westwärts gegen den Wulkan-Pass in das Schyl-Thal, dessen Beschaffenheit nicht beschrieben ist. Nach anderweitigen Anmerkungen soll dieser Weg beim Einmarsch einer Colonne aus Siebenbürgen in die Wallachey weit kürzer und vortheilhafter seyn bis Rimnik, als jener vom rothen Thurm Pass, welcher auf mehreren Stellen unpracticabel ist. Vom Bistritza-Bach contonuirt der Weg durch ein breites offenes Thal in 3 Stunden nach Rimnik [2]). In diesem Haupthale mit Verbindung des nahe liegenden Seitenthals Okna kann ein festes Lager genommen werden, um die aus Siebenbürgen marschirenden Colonnen zu versammeln. Bei den zahlreich liegenden Orthschaften kann ein Hauptmagazin etablirt werden. Zur Erleichterung des inneren Verkehrs und sonstigen militärischen Transporte wäre die Herstellung der Wege in guten fahrbaren Stande nothwendig, oder den Altfluss schiffbar zu machen. Hier sind 2 Überfuhren. Diese Strasse war die alte Trajanische genannt, wo hier und da einige Spuren des alten römischen Strassenbaues noch kaum sichbar sind. Die weitere Beschreibung fehlt. *Der Weg vom Rothen-Thurm-Pass zur Stadt Rimnik*, 11—12 Stunden. Von der Siebenbürger Grenze zieht ein schmaler am Fuss des Felsengebirgs eingeschnittener Fahrweg am rechten Alt-Ufer zum Dorf Kinien. Hier theilt sich der eine zum linken Ufer südwärts in das Gebirg, passirt die kleinen Dörfer Griblest, Buischor, Titesch, Perisan, übersetzt die Berge Toka und Muncsel, senkt sich in ein offenes Thal durch die Dörfer Redecimest, Kloster Breslavetz und Dorf Schibla, erreicht wieder das linke Ufer. Vom Toka-Berg theilt sich ein Weg nach Bukurestje. Dieser Seitenweg hat lehmigen Boden, und beschwerliche Höhen zur Passage. Auf den vielen Bächen und Gräben mussten Brücken geschlagen werden. Vom Kloster Breslavetz bis zum Dorf Schibla ist der Weg sandig und fest. Die ganze Strecke dieses Seitenweges beträgt 9—10 Stunden. Jener am rechten Ufer passirt die Dörfer Kobest, Szeretschinest, Kloster Kornet, mit einer starken Mauer umgeben, wird aber von den Höhen des linken Ufers dominirt, hier ist eine Furt zum linken Ufer, passirt das Kloster Turna, und vereint sich mit benannten Wege beim Dorf Schibla. Von Kornet zum Dorf Kaliniest, woselbst ein Felsen-Defilée von 660—700 Schritt ist, weiter zieht der Weg durch das Dorf Brojenyi, nach welchem ein enger, 1000 Schritt langer Felsen-Pass folgt. Der Altfluss ist hier 80—100 Schritt breit, 5—6 Schuh tief, der Boden steinig, das ganze

[1]) Lagerplatz.
[2]) Lagerplatz und Magazin.

Bett ist 700 Schritt breit [1]). Der weitere Zug bis zum Kloster Kosia ist sehr schlecht, fast nicht zu passiren, bedarf ganz neuer Herstellung, indem der Fluss die angebrachte Mauer und Brücken weggerissen hat. Diese Strecke beträgt 8 Stunden [2]). Hier geschieht der Antrag zu einem festen Lager an beiden Ufern, wegen 2 grosse in der Nähe befindliche Dörfer Kalamaniest und Sibla, woselbst die Subsistenz-Artikel an Vieh, Holz, Heu, Kukurutz und Wein für die Truppen herbeigeschafft werden könnten. Von Sibla passirt man die Dörfer Bogdanest, Guruboj, Turburose, Olten, und nach 3½ Stunden erreicht man Rimnik. *Der Weg von Bukurestje gegen Gyurgyevo* [3]). Die Landstrasse von Bukurestje läuft durchs Gebüsch auf lemigen Grund, zum bedeutenden Argis-Bach (der nicht beschrieben wird), weiter den 4 Stunden langen Gebüsch mit einzelnen Bäumen auf lemigen und morastigen Grund, zum Bach Ilfov mit einer schlechten hölzernen Brücke, an dessen beiderseitigen Ufer ein enger Hohlweg ist, zum Dorfe Babilje, ferner dem tiefen und sumpfigen Nyaszló-Thal 2 Stunden aufwärts zum Dorf Wadulath. In dieser Strecke sey die Ableitung und Austrocknung der Moräste, oder Erhöhung der Strasse nach jedem Regenwetter wegen grundlosen impracticablen Weg nothwendig. Nach Übergang des Nyaszló-Baches, dessen Lauf abwärts verfolgend, passirt man die Dörfer Kleschan, Podu-Domni, Mora-Catrina, Snigurenyi, Mora-Strimba. Von hier wendet sich der Zug durchs verlassene Dorf Kucsulat zum Bach Kelnistje mit der Brücke Podugrass genannt. In dieser Strecke ist der Weg sehr schlecht. Der Bach Kelnistje ist 150 Schritt breit, sehr sumpfig und mit Rohr verwachsen, für keine Truppe zu passiren. Hier vereint sich diese mit jener von Gyurgyevo nach Bacs oder Slatina führenden Strasse. Der Verfasser recognoscirt auf seinem Rückweg eine zweyte mit dieser paralel laufende Strasse, kommt bei Mora Catrina auf seinen vorigen Standpunct wieder zurück, beschreibt dessen schlechte Beschaffenheit wegen lehmigen und morastigen Grund, und nach Regenwetter impracticabler Weg. *Der Weg von Gyurgyevo nach Bukurestje* über Argisbach ist 12 Stunden. Von Gyurgyevo zum Argis-Bach Wiesen und Wälder mit Gestrüpp und Holzungen vermischt, nach Regenwetter morastig und schwer zu befahren. Von Argis bis Bukurestje ist der Weg sandig und trocken.

Die Wege in der Moldau [4]). Der Weg im Szereth-Thale *von der Stadt Sutschava bis zur Vereinigung des Sutschava-Flusses mit dem Szereth*,

[1]) Nach den Sectionen beurtheilt, scheint es vortheilhaft, die Gebirge des linken Lotra-Ufers bis zur Mündung dieses Baches in die Alt als eine wesentliche militärische Deckungslinie zu betrachten.

[2]) Lagerplatz bei Kalamaniest und Sibla.

[3]) Die kurze unvollständige Recognoscirung dieses Weges (von Hptm. Germger) scheint den Zweck gehabt zu haben, die Strecke gegen die Donau oder Festung Gyurgyov, vorzüglich die Übergänge an den sumpfigen Bächen Nyaslo, Kelnischtje und Argis in Erfahrung zu bringen.

[4]) Folgende Wegbeschreibungen fehlen: 1. Vom Szereth-Thale über Tirgufromos nach Iassy. 2. Von Fokschan nach Iassy. 3. Die Transversal-Comunication zwischen

15—16 Stunden. Die längs der Szereth aus der Bukovina in die Moldau führende Landstrasse, grösstentheils in der Ebene, ist von schwarzlehmigen Grund, für schweres Fuhrwerk bei gutem Wetter fahrbar, Molnitza-Dorf, 13 Häuser; der nahe diesem Dorfe liegende Berg Kornet [1]) beherrscht das Dorf und die Brücke auf dem Molnstza-Bach, dessen Breite 10—12 Schritt, Tiefe 3—4 Schuh, der Grund ist lehmig, ausser der Brücke kann der Bach bei den bestehenden, nicht benannten Furten passirt werden. Die Strasse zieht weiter durch die Dörfer Pereu-Nyegru, 30 Häuser, Kendesty, 13 Häuser, Slobosia lui Talpa, 13 H., wo sich der Grenzbach Molnitza in den Szereth ergiesst, Hapey oder Dobranveutzi, 86 H., meist durch offene Felder von mehreren Bächen durchschnitten, welche mit Brücken versehen sind. Bei den Dörfern Kendesty Slobosia lui Talpa, und Belibesty, 55 H., sind Furten über die Molnitza und Szereth. Von Szereth gehet ein zweyter minder practicabler Weg über wechselweise bewaldete und offene Anhöhen gleichlaufend mit diesem in der Entfernung 1—2 Meilen, er ist für eine Seiten-Colonne ohne Geschütz anwendbar. Ferner continuirt selber am linken Szerethufer beim sporadischen Dorfe Sworistje von 260 H. vorbey über einen sanften offenen Abhang auf lehmigen Boden durchs Dorf Butseschty über eine hölzerne Brücke auf dem Bach Brihojeschtilor. Der Szerethfluss ist hier 60—75 Schritt breit, 3—4 Schuh tief, mit sandigen Boden. *Der Weg im Sutschava-Thale*, 5 Stunden. Ein Fahrweg von der Stadt Sutschava übertritt die Moldauer Grenze durch mehrere Furten auf dem Sutschava Fluss für Wägen und Fussgeher, welcher 120—125 Schritt breit, 2—3 Schuh tief ist, hat streckenweise hohe Ufer, beim grossen Anlauf überschwemmt er die Gegend weit umher. Diese Strasse aus lehmigen Grund, für jedes Fuhrwerk fahrbar, continuirt am linken Sutschawa-Ufer durch Ackerfelder zum Dorf Slobosiahancse. Die beiden Wege vereinen sich beim Zusammenfluss der Szereth mit der Sucsava beim Dorfe Roskani, woselbst 2 Überfuhren auf dem Szereth-Fluss bestehen. Von hier continuiren die Wege an beiden Ufern des Szereth-Flusses abwärts. Der Weg am linken Ufer übersetzt durch offene Felder 5 mit Holzbrücken versehene Bäche, vereinigt sich mit dem von Botuschano, eigentlich von Iassy, kommenden Weg beim Dorfe Bledscheschty, übersetzt den Szereth mittels hölzernen Brücke und stosst mit jenem des rechten Ufers zusammen, derselbe wird nur bei sehr trockenen Jahrszeit benutzt, stehet in Verbindung mittels 2 Überfuhren auf dem Szereth beim Dorfe Mogoschesty, und westlich vom Dorfe Schkieja, 98 H., von hier wird er abermalen wegen bewaldete und mit tiefen Thälern durchschnittener Gegend nicht fahrbar. Der Weg

den Szereth und Pruth, zwischen den Pruth und Dniester. 4. Von Botuschano nach Stephanestje. 5. Von Doroghoje nach Stephanestje soll eine gute Landstrasse mit unterhaltenen Brücken seyn, ohne Benennung der Ortschaften und der Gegend, durch welche selbe passirt. 6. Von Iassy gegen die Donau überhaupt. Ebenso im ganzen südl. Theil der Moldau, in Bessarabien, und längst der Donau.

[1]) Der Kornet Berg bietet eine Aufstellung dar.

am rechten Szereth-Ufer passirt durch eine coupirte Gegend das Kloster Bobrata, die Dörfer Paschkani, 102 H., Stolnischani, 37 H., Komesty, 99 H., einige mit Holzbrücken versehene Bäche, nördlich von Komesty ist eine Überfuhr, ferner durch die Dörfer Mogoscheschty, 11 H., Cseleutschesty, 68 H., durch Felder und Wiesen über kleine Erhöhungen. Diese beiden Strassen vereinigen sich bei der Stadt Roman, hier laufen 3 Wege paralel miteinander. Die niedere Gegend zwischen der Szereth und der Moldava, welche nahe aneinander fliessen, hat viele Moräste und Teiche, der Weg ist wenig brauchbar. Zwischen den Dörfern Lucska und Sagna ist eine Überfuhr auf der Szereth. Die Stadt Roman liegt an der Moldava unweit der Mündung in die Szereth. *Die Strasse von Roman dem Szereth-Fluss abwärts*, theils am rechten, theils am linken Ufer. Die von Roman am rechten Ufer ziehende Strasse übersetzt den Moldava-Fluss auf einer Schiffbrücke und einige trockene Arme, mehrere nahe an einander fliessende und mit Holzbrücken versehenen Bäche, passirt einen kleinen offenen Abhang zum Dorfe Seucsesti, wo der Bistritza-Fluss auf ¼ Meile mit der Szereth paralel fliesst. Der Weg zwischen beiden Flüssen ist wegen nassen Boden für Fuhrwerk nicht anwendbar. Weiter passirt man den Bistritza-Bach über eine hölzerne Brücke, unweit der Stadt Bakeu. Die Gegend von Roman am linken Szereth-Ufer ist gebirgig, bewaldet, von mehreren tiefen Thälern und Teichen durchschnitten, somit für schweres Fuhrwerk nicht anwendbar. Der Bistritza-Fluss hat beim gewöhnlichen Wasserstand die Mittelbreite von 60—70 Schritt, steinigen Boden, abwechselnd steile und niedere Ufer, von Bakeu abwärts überschwemmt er die Gegend weit umher. Auf der Romaner Strasse hat er eine Schiffbrücke, und oberhalb eine Furt, südlich von Bakeu sind 4 Furten, sonst ist der Fluss nicht zu passiren. Auf dem Szereth-Fluss ist eine Überfuhr beim Dorfe Roguscha und eine Furt bei Valje Scherbulje [1]). Bei Bakeu kommen 4 Wege zusammen: von Fokschan, von Okna am Tratosch-Bache, von Piatra am Bistritza-Fluss, und von Roman. Von Bakeu läuft der Weg längs dem rechten Bistritza-Ufer, welcher beim Dorfe Fundul in die Szereth mündet, grösstentheils durch offene Felder und Wiesen, zum Theil durch Waldungen, passirt 13 Bäche mit hölzernen Brücken zum Dorf Lunka-Mondrestje. In dieser Strecke sind folgende Furten: über 2 Arme der Szereth zwischen den Dörfern Temerestje und Tamaschi, zwischen Golbini und Kietrisch, dann über den wieder vereinten Fluss sind 2 Furten beim Dorf Dschosenyi, und Gura Reketuluj, ferner bei den Dörfer Deinitz, Margilla, Skerischoara und Gurenyi. In dieser Strecke ist der Weg am linken Szereth-Ufer durch bewaldete Gebirge, und tiefe Thäler unterbrochen. Vom Dorfe Mondrestje zieht dieser Weg weiter durch eine offene Gegend in der Ebene über Äcker und Wiesen zum Trotusch-Bach, er ist 60—70 Schritt breit, 2—5 Schuh tief, hat sandigen Boden, ist nur beim kleinen Wasserstand zu passiren, er

[1]) **Wohin diese Wege weiter führen, wird nicht angegeben.**

mündet in den Szereth. Ferner continuirt der Weg am rechten Szereth-Ufer durch Wiesen und Felder, passirt den bedeutenden Sutschitza-Bach über eine hölzerne Brüche zum Dorf Tur-Kuluj, 17 H., am Putna-Bach, 10—15 Schritt breit, 1—1 1/2 Schuh tief, über eine hölzerne Brücke, hat sandigen Boden. Es sind zahlreiche Furten über diesen Bach angezeigt. Weiter zieht der Weg durch eine sumpfige und bewaldete Gegend nach Fokschan, der Grenzbach Milkow zwischen der Moldau und Wallachey sondert diesen Ort in zwey Theile. *Der Strassenzug im Moldava-Thale von der Grenze bis zur Stadt Roman*, 21—22 Stunden. Dieser fängt von dem, an der Grenze zwischen der Moldau und Bukovina liegenden Orte Brajateschtje am linken Moldava-Ufer an, passirt den grossen Ort Baja, 200 H. Der Bach Moldava ist hier beim gewöhnlichen Wasserstand 40—50 Schritt breit, hat 2 angezeigte Furten, welche mit Lastwägen zu passiren sind, der Boden ist sandig, die Tiefe ist nicht angezeigt; die Moldava bildet mehrere Inseln und Sandbänke. Von Baja zieht der Weg an beiden Ufer dem Flusse abwärts auf offenen, theils lehmigen, theils sandigen Boden zwischen Äcker und Wiesen. In der Strecke von Baja bis zum Dorf Timischestyi, 7 Stunden, sind 17 Furten angezeigt. Die Moldava überschwemmt das ganze breite Sand- und Stein-Bett bei manchen Stellen auf 1000—1500 Schritt. Von Timischesty wendet sich der Weg zum rechten Ufer wegen einer sumpfigen Niederung auf eine halbe Meile, passirt die Bäche Njamtz und Topolitza ohne Brücken, die Dörfer Davidenyi und Tupilatzi nach 5 Stunden, weiter continuirt er durch eine bewaldete und gebirgigte Gegend in das Szereth-Thal, und passirt die Dörfer Miroslevesсhty, Tomeschty, Nisporesty, Giriesty, Simionesty und Kodurenyi. *Der Strassenzug im Bistritza-Thale* beträgt 42—44 Stunden, er ist zuerst Reit-, dann Fahrweg. An der Grenze zwischen der Moldau und Siebenbürgen beim Einflusse der Bäche Dorna und Nyagru in die Bistritza gehet der Fussteig vom Dorfe Dorna am linken Bistritza-Ufer über steilen Felsen, Piatra Fajata, sehr beschwerlich, passirt die Dörfer Krucse, 40 H., Holda, 19 H., Holditza, 12 H., und Brostenyi, 31 H. Der Bistritza-Fluss, mit dem Beinamen « der Goldene », führt Goldsand mit sich, hat eine Breite von 50—60 Schritt, die Tiefe 3—4 Schuh, abwechselnd 2—3 Schuh hohe und wiedere Ufer, der Boden ist sandig, beim kleinen Wasser durchwatbar. Die hochstämmigen Waldungen in dieser Gegend liefern Bauholz, welches geflösst wird. Der Reitweg continuirt fort am linken Ufer durch die Dörfer Pereul-Kerschi, 30 H., Feretzeu, 17 H., Farkaschul, 42 H., Krepeturilji, 14 H. In dieser Gegend ist das Thal breiter, der Bach bildet mehrere keine Inseln und Sandbänke. Der Weg zieht an beiden Ufern. Dieser Reitweg, 24 Stunden. Der Fahrweg von Bakeu bis Piatra ist 15 Stunden, von Piatra bis Strascha 5 St. Vom Dorfe Strascha beginnt der Fahrweg am linken Ufer bis zum Dorf Pengeretschorul, hier übersetzt er den Fluss zum rechten, in der Strecke von 1/2 Meile zum Dorf Wadurilye, 49 H., von hier zum linken, passirt die Dörfer Bistriza, 23 H., Serata, 10 H., und erreicht den

Marktfleck Piatra, 313 H. Der Bistriza-Fluss ist hier 80—100 Schritt breit, 2—5 Schuh tief, hat sandigen Boden, wird mit Wägen und zu Fuss beim Kloster Wenetori, und bei 2 kleinen Dörfern Wenetori passirt. *Der Verbindungsweg zwischen den Bistritza- und Moldau-Thälern*, 10—11 Stunden. Dieser brauchbare Weg zieht vom Markt Piatra durch eine offene und zum Theil bewaldete Gegend zwischen Äcker und Wiesen, von 15 Bächen durchschnitten, welche mit Holzbrücken versehen sind, unter diesen ist der Krakeu-Bach bedeutend, 25—30 Schritt breit, ferner passirt man die Dörfer Tortuschenyi, 63 H., Keutsulesty, 54 H., Konzesty, 30 H., Petrasch, 21 H., Chertopmik, 26 H., Belenesty, 86 H., Botieny, 42 H., Dulcseschty, 29 H., und Koschiory, 40 H., wo man den Moldavafluss mittels einer Furt übersetzt [1]). Vom Markt Piatra am linken Bistriza-Ufer abwärts passirt man die Dörfer Merezey, 91 H., Venetory, 45 H., Sevinesty, 152 H., Rosnovul, 156 H., zum Bach Krakeu. In dieser Strecke von 4 Stunden ist die Gegend am linken Ufer beinahe eben und offen, mit Äckern und Wiesen, jene am rechten rauh, gebirgig und bewaldet. Der Fluss bildet viele bewachsene Inseln und Sandbänke. Vom Bach Krakeu, welcher bei Regenwetter sich ergiesst und die Passage sperrt, zieht der Weg durch die Dörfer Senesty, 78 H., Phaury, 33 H., Bucsulesty, 12 H., Lunka, 23 H., Cherlitschesty, 87 H., und bei Leskanyi, 90 H., vorbey durch eine offene Gegend, auf Wiesenfelder, und 3 kleine, mit Holzbrücken versehenen Bäche, hier wird bei einer Furt die Bistritza zum rechten Ufer übersetzt, die Breite ist 50—60 Schritt, die Tiefe 3—5 Schuh, beim Anschwellen des Wassers wird die ganze Gegend überschwemmt, die Passage gehemmt. Vom Übergang des Flusses zieht der Weg durch mehrere nahe an einander fliessenden kleine Bäche durchs Dorf Gerlenyi, 35 H., weiter zwischen Gestrüpp und Waldungen zum Markt Bakeu. Hier vereinigen sich 3 Wege, aus den Thälern Szereth, Bistritza und Trotusch. *Der Strassenzug im Trotuschtale*, 25—26 Stunden. Vom Gyimescher Pass an der Siebenbürger Grenze den Trotusch-Bach abwärts zum Markt Adschiud als Reitweg. Dieser Weg, nur in unterer Gegend fahrbar, hat festen, mit Lehm und Sand gemischten Boden zwischen hoch bewaldeten Gebirgen. Die Breite des Trotusch-Baches ist hier 10—15 Schritt, die Tiefe 1—2 Schuh, durchwatbar. Dieser Bach wird wegen vielen Krümmungen sehr oft bald zum rechten, bald zum linken Ufer übersetzt. Von der Grenze erreicht man nach 7 Stunden das erste Dorf, Lunka, 72 H., dann Komenesty, 68 H., unweit dieses Dorfes nördlich liegt der Markt Moinesty, 80 H. und Podurilye, 100 H., in einem breiten fruchtbaren Seitenthale mit 16 Dörfern im Umkreise von 4 Stunden, aus den die nöthige Subsistenz für eine durchmarschirende Colonne herbeigeschafft werden könnte. Vom Dorfe Komenesty wo der Weg an beiden Ufern

[1]) Lagerplatz bei Piatra und Meresey, zusammen 500 Häuser, geben eine Subsistenz für die Truppen, und bequemen Platz auf sanft erhöheten und offenen Feldern und Wiesen.

des Flusses sich theilt, gelangt man nach Passirung von 5 Ortschaften zum Markt Okna, 150 H., Steinsalzbergwerk, wo die Wege nach allen Seiten im guten Stand erhalten werden. Der Trotusch-Bach hat die Breite 60—70 Schritt, die Tiefe 2—4 Schuh, hohe abwechselnde Ufer, sandigen Boden, kann beim kleinen Wasser mit Wägen übersetzt und durchgewatet werden. Die Strasse ist gut und fest. Von Okna passirt man nach einer Stunde das Dorf Trotusch, 108 H., und den in 2 Arme getheilten Trotusch-Bach zum rechten Ufer, weiter nach 2 Stunden über 2 bedeutende Seitenbäche Oytusch und Kaschina, ersterer 40—50 Schritt breit, 1—4 Schuh tief, mit sandigen Boden, an der angezeigten Furten mit Wägen zu passiren und durchzuwaten, letzterer 30—40 Schritt breit, 2—4 Schuh tief, hat sandigen Boden, streckenweise hohe und steile Ufer. Die beiden Bäche münden beim Dorf Onesty, 56 H., im Trotuschbach. Die Thäler zwischen diesen Bächen sind sehr breit und cultivirt [1]). Nach Übersetzung des Kaschina-Baches kommt man nach einer Stunde zum Dorf Boresty, 40 H., nach 2 Stunden zum Dorf Gerbovanul, 38 H., weiter durch die kleinen Dörfer Keiutzul, Popenyi, Kosophenesty nach Korneschul, 28 H., in 3 Stunden, beim letzteren Dorfe übersetzt man den Trotusch zum linken Ufer ohne Brücke und erreicht durch eine Ebene über Felder und Wiesen nach 2½ Stunden den Markt Adschiud, 61 H., nicht weit von hier kommen die Wege aus den Thälern Bistritza und Szeret mit diesem zusammen. *Der Weg im Putna-Thale;* der Reitweg beträgt 11 Stunden. Von der Siebenbürger Grenze fängt das Putnaer Thal in einer sehr rauhen hochgebirgigten bewaldeten und unbewohnten Gegend mit einem Fussteig an. Nach 5½ Stunden gelangt man zum Dorf Tulhnitschenyi, 70 H. Von hier fängt das Thal breit und cultivirt zu seyn, mit 9 nahe aneinander liegenden Dörfer. Der Putna Bach ist 10 Schritt breit, 1—1½ Schuh tief, mit sandigen Boden. Von Tuhnitschenyi übersetzt man zum rechten Ufer, passirt die Dörfer Bersesty, 46 H., Pojana, 40 H., zum Savala-Bach, welcher in die Putna mündet. Hier theilt sich der eine Weg dem Savala-Bach aufwärts, dieser continuirt nunmehr ostwärts am linken Ufer, passirt die Dörfer Walje-Seri, 28 H., Kolak, 33 H., und Keliman, 33 H. Der Fahrweg beträgt 9 Stunden. Von Keliman theilt sich derselbe in der Fläche an beiden Ufer der Putna. In diesen sanften niederen Gebirg zwischen den Thälern Putna und Sutschitza, 1½ Stunden von einander, wird der Weinbau sehr cultivirt, weiter dem Bache abwärts ist die Gegend flach, fruchtbar mit vielen Ortschaften und Kreutzwegen, nach 9 Stunden gelangt man zum Dorf Vadu Turkuluj, der Weg zieht in der Ebene an beiden Ufer zwischen Äcker und Wiesen, dann Weingärten und kleinen Waldparthien, und passirt mehrere kleine sporadische Dörfer. Bei Vadu Turkuluj vereint sich dieser Weg mit

[1]) Diese Gegend biethet einen bequ men Lagerplatz dar, man könnte aus den zahlreichen nahe liegenden Dörfern die nöthigen Bedürfnisse für die Truppen herbeischaffen.

jenem aus dem Szereth-Thale und continuirt nach Fokschan. *Der Fahrweg von Czernovitz (eigentlich von dem Grenzort Rakitna) nach Choty* , 8—9 Stunden. Dieser fängt von dem Grenzorte Rakitna, 64 H., an, passirt einen bewaldeten Bergfuss, 3 Bäche mit Holzbrücken, die Dörfer Sankoutz, Kliskoutz, Scheroutz, Nedeboutz auf dem Kamm eines Bergfusses nach Chotym. *Der Fahrweg von Chotym nach Mohilow an der Grenze zwischen der Moldau und Russland*, 20 Stunden. Der Weg zieht südwärts nach 3 Stunden über Gebirg, weiter wendet er sich nach Osten über 6 Bäche, wovon 3 mit Brücken versehen sind, nebstbei sind mehrere Hügel und Vertiefungen auf lehmigen Boden, nach 4 Stunden gelangt man zum Dorf Wertikoutz, 20 H., welches in einer sumpfigen Niederung liegt ferner passirt man das Dorf Nelipoutz, 40 H., über 2 sumpfige mit Brücken versehene Thäler, nach 4 Stunden zum Dorf Novoselitza, 93 H., in einem tiefen Thal zwischen 2 Bäche, wodurch die Passage sehr erschwert wird. Von hier zum Dorf Karlakeu, 50 H., nach 4 Stunden. Diese Strasse zieht über Gebirg und Wald, von mehreren sumpfigen Vertiefungen und mit Brücken versehenen Bächen. Von Karlakeu bis Gvosdoutz, 70 H., 2 Stunden Weges, weiter 5 Bäche, wovon 3 mit Brücken versehen sind, ferner 8 Bäche und sumpfige Thäler nach 4 Stunden zum Dorf Birnova, 78 H., und Otaki, weiter passirt man mittels einer Flossbrücke über den Dniester nach Mohilow [1]). *Der Fahrweg von Chotym zum Markt Podu-Lipkan*, 11—12 Stunden. Auf dem ganzen Weg ist kein Dorf. Die vielen zum Theil sumpfigen Thäler und Mangel an Brücken, wie auch mehrere Hügel machen auf den sonst lehmigen Boden die Fahrt zu allen Zeiten für jede Gattung Fuhrwerk beschwerlich. Auf der ganzen Strecke ist noch der beste Weg den höchsten Bergrücken entlang. Podu-Lipkan, ein Markt von 80 H., liegt am linken steilen Ufer der Pruth, hier vereinen sich 3 Strassen von Chotym, von Mohilow und von Stephanestje. Der Pruth-Fluss ist hier bei 200 Schritt breit, 3—5 Schuh tief, hat grösstentheils steile Ufer, sandigen Boden, beim kleinen Wasserstand kann man denselben auf Furten passiren. *Der Weg von Podu-Lipkan dem linken Pruth-Ufer abwärts gegen Stephanestje bis zum Bach Csuhur*, wo die Chotymer Raja aufhört, 14 Stunden. Der Weg zieht über sanfte zum Theil bewaldete Anhöhen auf guten festen Boden, über den breiten Larga-Bach, dessen Grund steinig ist. Vor der Erreichung des Dorfes Pererita, 65 H., am linken steilen Ufer des Pruth, passirt man ein 450 Schritt langes, 2° tiefes, 1 ½° breites Defilee, welches beim Regenwetter wegen lehmigen Grund die Fahrt sehr erschwert. Vom benannten Dorfe senkt sich der Weg in ein breites sumpfiges Thal, über den Bach Gylawetz, für schweres Fuhrwerk nicht leicht zu passiren. Nach 3 Stunden gelangt man zum kleinen Dorf Bogdanestje am Bache Lopatnik, 20 Schritt breit, 2 Schuh

[1]) Von Birnova wo die Chotymer Raja endet, hört die weitere Beschreibung des Weges nach Mohilow auf. Von Chytym zieht ein Weg dem Dniester aufwärts nach Grodek und Zaleszyski nach Gallizien, dessen Beschaffenheit nicht beschrieben ist.

tief. Von hier wendet sich der Zug östlich von der Pruth ab, nach 3 Stunden über wellenförmige und gegen die Pruth steil abfallende Gebirgsfüsse zum Csuhur-Bach, mit sumpfigen Boden, dessen Bre ite 10 Schritt, Tiefe 2—3 Schuh. Derselbe ist bei den angezeigten Furten auch mit leichten Fuhrwerk schwer zu passiren [1]). *Der Strassenzug von Dubossar am linken Dniester-Ufer nach Iassy.* Bei Dubossar ist der Dniester 150—160 Schritt breit, 2—3 Klafter tief. Dieser Fluss wird mittels einer von 3 Kähnen bestehenden Fähre übersetzt. Nach Passirung der Dörfer Krevelin, und Budistje gelangt man nach 6 Stunden zum Handelsort Kischinov am Byk- oder Buck-Bach, über welchen 2 Holzbrücken bestehen, dieser Bach soll mehrere Moräste haben, wahrscheinlich ein sumpfiges Thal. Von Kischinov zieht der Weg dem Byk-Bache aufwärts durch viele Moräste in 10—12 Stunden nach Kalarasch. Auf dieser Strecke kreutzet sich ein von Galatz kommender Weg. Von Kalarasch zur nächsten Post-Station werden 7 Stunden gerechnet. Der Weg übersetzt weiter einen sehr hohen mit Buchenholz bewachsenen Berg [2]). Von Resina passirt man 2 hohe kahle Berge in das Pruth-Thal, hier ist der Fluss 66—70 Schritt breit, ziemlich tief, mit hohen steilen abgerissenen Ufern, hat viele Klötze im Bett, ist zu vermuthen, dass die Pruth bei Überschwemmung sehr reissend seyn muss. Die Überfuhr bestehet aus 3 aneinander gefügten Kähnen. Ferner passirt man den Mitok-Bach über eine Brücke, 2 hohe kahle Berge, in 4 Stunden nach Iassy. Von Iassy zieht der Weg über 2 hohe kahle Berge in ein tiefes breites Thal, dann über einen hohen bewaldeten Bergfuss zum Milet- (Mitok-) Bach über eine Holzbrücke, dieses Thal soll breit und bewachsen seyn, weiter führt der Weg zum Dorf Drakschanyi, im sumpfigen Sikna-Thale, demselben aufwärts zum grossen und wegen Handel beträchtlichen Markt Botuschan nach 16 Stunden, ferner längs dem Szeretfluss durch die Dörfer Salcie und Polopen nach Sucsava in 6 Stunden. Somit von Dubossar bis Iassy sind 28 Stunden, von Iassy bis Sutschava 22. *Die Strasse aus dem Szereth-Thale oder von Doroghol nach Botuschan.* Diese führt durch Sinoutz (österr. Zollamt) nach Tirguno, dem ersten Moldauischen Dorfe, dann über Dalba nach Zworestje, von hier links ins Thal durch Budschatz (ein dem Patriarchen von Jerusalem gehöriger Ort) und Kukurenyi nach Botuschan. *Die Poststrasse von Sutsava nach Botuschan*, 4 Stunden [3]). Von Sutschava nach Tischoutz (öst. Zollamt, das Contumatz-Amt ist $^1/_4$ Stunde davon in dem grösseren Orte Boschanze), hier bildet der Sutschava-Fluss die Grenze, der beim grossen Wasser mit Plätten übersetzt wird, weiter durchs Dorf Salcs, bei Dombrovenyi vorbey über 2 Arme des Szereth-Flusses, über den ersten mittels Schiff, über den zweyten mittels Joch-Brücke, dann

[1]) Beim Einfluss des Csuhur-Baches in die Pruth, Grenze der Chotymer Raja, endet die Beschreibung.

[2]) Die Karte des russischen General Bauer bestättiget eine ähnliche Terrainlage.

[3]) Folgende Wegbeschreibung ist aus einem oberflächig verfassten Memoire, geschöpft worden.

rechts beim Dorfe Wadenyi vorbey über einen bewaldeten Gebirgsfuss nach Botuschan. *Die Poststrasse von Botuschan nach Iassy*, 16 Stunden. Von Botuschan nach dem vom Posthaus seitwärts rechts gelegenen Dorfe Strojeschtje, 2. Posthaus Schipote, 3. Larga, dann Iassy. Von Strojeschtje bis Iassy passirt man keine Dörfer. Die Gegend ist wellenförmig und meistens Viehweide. *Die Poststrasse von Iassy über Stephanestje nach Mohilow*, 30 Stunden. Diese führt über folgende Poststationen: Stinko, Ulma und Tabora nach Stephanestje, kleine Stadt, Sitz eines Ispravnitschie, von hier über Padu Kerman dem Csuhur-Bach aufwärts durch Otaki nach Mohilow. *Die Poststrasse von Iassy nach Dubossar*. Beim Orte Skulin, 2½ Stunden von Iassy wird der Pruth-Fluss mittels einer Schiffbrücke übersetzt, von da führt der Weg durch Kodra Bukuluj, Kalarasch am Bache Byk, Nirgrestyi nach der Stadt Kischinov. Von hier entweder durch Bender nach Terespol, oder durch Krivulen, einem kleinen Dorfe und Poststation am linken Dniester-Ufer mittels Plätten nach Dubossar. Dieser grosse Ort hat ziemlich lebhaften Handel zwischen Russland und der Moldau. *Die Poststrasse von Sutschava und Fultitschan nach Roman*. Von Foltitschan eine Post nach Trotusch, und 2 nach Paschkan. Von Sutschava nach Soldestie 1, Lespietz 1, nach Paschkan 1, und nach Roman 1 Post. Von Paschkan führt ein guter Weg nach Tirgu fromos, von Roman auch ein anderer durch Skey dahin. *Von Iassy nach Fokschan*, 31½ Stunden. Nach Tschanda 2 Stunden, Bordo 1½ St., immer bergauf, schlechter lehmiger Weg. Sintey, Dorf, 1½ St., bergab im Wald. Unazeschtje, Dorf, 3½ St., guter Weg, auf halben Weg neben einem Teiche ist ein Wirtshaus. Wassluj, kleine Stadt am linken Ufer des Buread-Baches, 3½ St. Tokolina, 4 St., zwey Wirtshäuser, dazwischen guter Weg in offener Gegend. Strimtura; 2½ St., guter Weg. Burlad, kleine Stadt mit 10—12.000 Einwohnern, meistens Juden. Paraskieva, einige Häuser auf einer Anhöhe, 4 St., die erste Hälfte des Weges ist eben und offen, die andere ist schlecht, führt durch bewaldete Gegend, wo häufig Strassenräuber sich aufhalten. Gura-Retetschuluj, 2½ St., schlechter unsicherer Weg, Tekusch, kleine Stadt, hier wächst sehr guter Wein, der nach Pohlen und Russland verführt wird. ½ St. von Tekusch wird der Szereth-Fluss auf einer Plätte passirt, der Putna-Bach durchgefahren und nach 4 St. Fokschan erreicht.

FESTUNGEN, STÄDTE, HAUPTMÄRKTE.

Wallachey. Die Festungen sind: Ibraila, Gyurgevo, Turnul. Die Städte: Bukurestje, Krajova, Slatina, Rimnik am Alt-Fluss, dann Tergovistje, vormalige Hauptstadt. *Brailow, türk. Ibraila*, grosse Stadt mit 30.000 Einwohner am linken steilen Donau-Ufer, mit einem festen, von 5 Bollwerken umgebenen Schloss; Sitz eines türkischen Pascha, unter dessen Befehl die ganze Raja steht. Die Donau bildet hier mehrere

Arme, wovon einer der Stadt zum Haven dient, welcher durch Verschanzungen gedeckt ist. *Gyurgyevo*, eine mit alten Verschanzungen befestigte Stadt am linken Donau-Ufer, hat 18.000 Einwohner, Türken und Wallachen, mit einer auf $^1/_4$ St. ausgedehnte Vorstadt. Auf der kleinen Insel Slobosia stehet ein festes Schloss, durch einen Donau-Arm getrennt, jedoch mittels einer Brücke mit der Stadt verbunden. Der Graben ist 25 Schuh breit. Das Schloss kann sowohl von der Stadt, als von Rustschuk am rechten Donau-Ufer beschossen werden. Im Jahre 1770 und 1771 war sie bald von Russen, bald von Türken erobert. Im Jahre 1790 war sie von den Österreichern fruchtlos belagert. Im Jahre 1810 eroberten sie die Russen. *Turn oder Turnul*, befestigter Ort nebst einem Schloss an der Mündung der Alt in die Donau, Nicopel gegenüber. *Feste Punkte, oder hiezu geeignete*. Das Kloster Eszterhaja im Motru-Thale deckt die Strasse von Crajova nach Orschova, wäre zur Befestigung geeignet (war auch schon unter General Weterany hiezu angefangen). Das Kloster Cornet, mit 4 kleinen Thürmen umgeben, wäre nach Vorbereitung zur Vertheidigung geeignet. Obschon dieses Kloster das Aluta- (Alet-) Thal sperrt, so wird doch von den Höhen des linken Ufers dominirt. Das Kloster Cosia, im Viereck gebaut, hat gewölbte Zimmer und grosse Keller, ungemauerten Vorhof zur Besatzung für 400 Mann. In früheren Kriegen war es verschanzt, desgleichen zwey enge Defilées am Ausgange unterminirt, und die anliegenden Berge mit Blockhäusern, Csardaken, verwehrt. Das Kloster und bischöfliche Residenz zu Rimnik im Alt-Thale war in früheren Kriegen mit einem Retranchement umgeben, und mit 150 Mann besetzt. Das Kloster Bistritza am Flusse gleichen Namens, nebst dem Kloster Arnota auf dem Berg oberhalb des ersteren gelegen, ist zu einem Comunications-Posten, auch zum Magazin geeignet. Das Kloster Orez, das grösste und schönste in der ehemaligen östreichischen Wallachey (2 Stunden von Bistrizza) war in früheren Kriegen mit 1 Bataillon besetzt. Das Kloster Polevratz, 4 St. von Oresz, ist leicht zu verschanzen, da man sich nur von einer Seite aprochiren kann. Das Kloster Tischmana, 3 St. von Pradicin am Bestere-Bach gelegen, welcher durchs Kloster fliesst, wurde i. J. 1717 von den Türken durch Verrath genommen, man kann sich demselben nur von einer, der kleinsten fronte approchiren. Das Banat-Haus samt der Wallachischen Kirche auf der Anhöhe von Krajova ist zur Befestigung geeignet. Das Dorf Zenzeren auf einer Anhöhe und Einfluss des kleinen Schyll in den grossen gelegen, woselbst 5 Thäler Tergosill, Bencest, Polevratz, Esterhaja und Crajova zusammenkommen, ist gut geeignet befestigt zu werden. Das Contumatz-Haus gegenüber von Widin bei Wadulduil auf einer Anhöhe ist zur Befestigung geeignet. Das Schloss Brancovan, 1 St. vom rechten Ufer des Altflusses entfernt, wäre mit einem Retrenchement zu umgeben. Unterhalb demselben befindet sich im Thale ein wallachisches Kloster und Dorf, woselbst bei 100 Kranke unterbracht werden könnten. Brancovan als befestigter Posten auf der Strasse aus Siebenbürgen in die Wallachey wäre einer

der wichtigsten. Das Kloster Cserbunest auf der Strasse von Rimnik nach der Donau wäre zu einem Spital anwendbar. Die gemauerte Kirche des Dorfes Runk an dem hohen Ufer eines Baches gelegen, wäre zu einem haltbaren Posten geeignet. Das gemauerte Kloster Manuel, welehes an der Gorge eines tiefen Thales auf einer Anhöhe liegt, wäre zu einem festen Posten umzustalten, bei dem bedeutenden nach Crapera führenden Weg. Unterhalb Hotorenyi an der Mündung des Altitza-(Oltetz-) Flusses liegt an dessen rechten Ufer das Dorf Falkoy, dessen gemauerte Kirche verschanzt, und als fester Posten zur Vertheidigung des Alt-Thales anwendbar.

Städte: Bukurestje, offene Hauptstadt von der ganzen Wallachey, weitläufig, unregelmässig gebaut, mit 60.000 Einwohner, die in mehr als 8000 Häuser und Hütten wohnen, liegt an beiden Ufern des Dembovitza-Flusses, welcher von dort schiffbar zu werden anfängt. Residenz des Fürsten oder Hospodaren, und eines griechischen Metropoliten, hat über 60 Kirchen und Mönchsklöster, 1 Evangelische Kirche, 1 franziskaner-Kloster, und 1 jüdische Synagoge, mit bedeutenden Handel. Die Bewohner sind Wallachen und Griechen, nebst vielen aus Siebenbürgen ausgewanderten Sachsen. Die Gassen sind unrein, und auf türkische Art mit Mist aufgehäuft, statt des Pflasters mit Schalhölzern wie eine Brücke belegt. Militärisch wichtig scheint das Kloster Kotroschen zu seyn, welches einen grossen Theil der Stadt beherrscht, eben so liegt die Residenz des Fürsten auf einer dominanten Anhöhe. *Krajova*, in der kleinen Wallachey, eine schlecht gebaute Stadt von 9000 Einwohner, Wallachen, Griechen und Bulgaren, am linken Schyl-Ufer auf einem Rideau, hat 13 Kirchen und Klöster, ein Schloss für Wojvoden (Gouverneur), lebhaften Handel und viele ansehnliche Kaufleute. *Slatina*, in der grossen Wallachey, kleine Stadt am linken Alt-Ufer, Sitz des Ispravniks, hat 5 Kirchen und 1 geräumiges Kloster. *Rimnik*, in der kleinen Wallachey, kleine Stadt am rechten Alt-Ufer, Sitz eines Bischofs, hat 5 Kirchen und 1 Franziskaner-Kloster. *Tergovischtje*, kleine Stadt mit 5000 Einwohner, von Mauer umgeben, am rechten Jalomitza-Ufer, hat 15 Kirchen, 2 Klöster, Sitz des Ispravnitschie. *Märkte: Rimnik* in der grossen Wallachey, Markt am Bache gleichen Namens, auf der Strasse von Bukurestje, nach Fokschan, als Handelsort von Wallachen, Griechen und Bulgaren bewohnt. *Kimpulungu*, grosser Markt mit 13 Kirchen und 2 Klöster, nebst ein Franziskanerkloster, liegt nördlich in der grossen Wallachey auf der Strasse nach Cronstadt über den Terzburger Pass. *Plojescht*, Markt mit 8 Kirchen, im nördlichen Theil der grossen Wallachey. *Tirgoschora*, Markt mit 3 Kirchen und 1 Kloster. *Slobosia*, Markt am Jalomitza-Bach mit 2 Kirchen und 1 Kloster. *Karakal*, in der kleinen Wallachey, Markt mit 4 steinernen und 8 hölzernen Kirchen. *Buseo*, am Bache gleichen Namens, Bischof-Sitz, hat mehrere Kirchen und Klöster. *Fokschan*, Markt an der Grenze zwischen der Wallachey und Moldau, durch den Milkov-Bach in 2 Theile getheilt, der schönere Theil gehört nach der Moldau, hat 270 Häuser. Hier

schlug der Prinz Coburg am 1. Aug. 1789 ein beträchtliches türkisches Armee-Corps. Das befestigte Kloster Samuel am nördlichen Theil des Orts scheint ein wesentlicher militärischer Punkt zu seyn.

Moldau. Festungen: Chotym, Bender, Akirman und Ismail. Städte: Iassy und Gallatz. *Chotym*, befestigte Stadt am rechten Dniester-Ufer, mit 20.000 Einwohnern, liegt an einer Vertiefung, allseitig vom höhern Terrain beherrscht. An der Westseite der Stadt liegt ein altes kleines Schloss, mit hohen starken Mauer und Thürmen umgeben. Die Stadt hat 3 Thore, das Iasser (Stambuler, Constantinopolitanisches) Thor, das Ober- oder Temesvarer Thor und das Wasser-Thor. Von der Ostseite ist sie von steilen felsichten Ufern des Dniesters umgeben. Zur Deckung des innern Raums, welcher von Aussen eingesehen wird, sind Cavaliers errichtet worden. Die Festung ist gegen die Landseite mit Minen versehen. Die Tiefe des Grabens ist grösstentheils 3—4 Klafter, die ungleiche Breite beträgt 8—10—12 Klafter, sie enthält 4 abgeschnittene Bastions, Tours Bastionées, und 3 andere Bastions, einen verfallenen bedeckten Weg. Es sind kleine gewölbte Pulverbehältnisse in den runden Casematten, auch in tiefen bombenfreyen Gewölben, militair-Backhaus, einige Artillerie-Werkstädte und Wohnungen. Diese mit vielen Mängel von den Türken erbaute und durch oftmalige Belagerungen beschädigte Festung mag nunmehr im Besitz der Russen erneuert und verbessert worden seyn. Von den Festungen *Bender* (18.000 Einw.), *Akirman* (15.000 Einw.) und *Ismail* (10.000 Einw.) fehlen die Beschreibungen. *Iassy*, offene Hauptstadt von der Moldau, liegt am Abhange eines Bergfusses am Bachluj-Bach, Residenz des Fürsten oder Hospodaren von der Moldau, und eines Metropoliten, nebst mehrerer Beamten von hohem Range. Die Zahl der Bewohner wird auf 20.000, der Häuser auf 6000, die Hälfte von Mauerwerk, geschätzt. Sie wird in die obere und untere Stadt getheilt, hat 69 Kirchen und Klöster, ein allgemeines Krankenhaus. Von einem vormaligen Fürstlichen Palaste sind noch Mauern übrig. Die mephytischen Ausdünstungen des weit ausgedehnten Sumpfbaches Bachluj, dann die Gräben die beinahe alle Gassen der Stadt durchschneiden, die zwar mit sogenannten Schalhölzern überdeckt sind, dass jede Gasse eine an einander hängende Brücke bildet, aber für die Reinigung wenige Sorge getragen wird, machen Iassy zu einem ungesunden Ort, in welchem der erste Stoff zu vielen bösartigen Krankheiten, besonders Fieber, sich findet. *Galatz*, ziemlich beträchtliche Handelsstadt, am linken Donau-Ufer nahe am Einfluss der Pruth mit 6000 Einw., hat Schiffswerften und einen grossen Haven. Selbst grössere Kriegsfahrzeuge können die Donau aufwärts bis hieher befahren, hier sind viele östreichische Unterthanen ansässig. Die angenehme Lage dieser Stadt bei den in die Donau zuströmenden Flüssen Szereth und Pruth machen selbe zu einem vortheilhaften Stappelplatz für aus der oberen Moldau, Bukovina, Siebenbürgen, überhaupt aus Östreich, und selbst aus dem Schwarzen Meer und Stambul kommende Handelsartikel. Der Handel wird mit den Einwohnern des

Schwarzen Meeres und mit noch weiter entfernten Türkischen getrieben. *Botuschan*, nach Galatz und Roman der beträchtlichste Ort in der Moldau, hier wird ein grosser Handel durch Armenier und Juden bis Brody und Leipzig betrieben, er bestehet in colonialsächsischen Manufactur, russischen Peltz-Waaren, Wachs und Tobak. *Tirgul-Fromos*, westlich von Iassy 8 Stunden Weges, wo eine Menge Juden wohnen, der Sitz eines Ispravnik, Ruinen eines verfallenen fürsttlichen Pallastes. *Wassluj*, Markt südlich von Iassy 12 St., am Zusammenflusse des Wassluj-Baches mit dem Barlat, ist Sitz eines Ispravniks. *Barlat*, Markt am Bache gleichen Namens, Sitz eines Unter-Dvorniken (Befehlshabers) von der untern Moldau. *Tekusch*, Markt am Barlat-Bach, 8 St. Weges von Barlat gen Galatz, Sitz zweyer Ispravnitschje oder Porculabi (Verwalter). *Adschiud*, kleiner Marktfleck. *Husch*, kleines Städtchen zwischen Iassy und Falcsi, unweit des Pruth-Flusses, Sitz eines Bischofs. Nahe an diesem Orte bei dem Hügel Rebui kamen die Russen 1711 unter Peter den grossen von den Türken ins Gedränge, auf selben Fleck sind die Türken 1770 von den Russen geschlagen worden. *Falcsi*, Markt an der Pruth südlich von Iassy. Dieser Ort ist in der Geschichte berühmt, weil Czar Peter der Grosse daselbst von der türkischen Armee ganz eingeschlossen, seine erste Gemahlin Kaiserin Catharina erettete ihn durch ihre Klugheit, und durch die Bestechung einiger Paschen, welche ihre Völker zurückziehend, dem Czar und seiner Armee den Weg nach Iassy öffneten. *Lapuschna*, schlechter Marktflecken am Bache gleichen Namens, welcher in den Pruth mündet, seit Bender als Hauptort dieses Districts an die Türken abgetretten, wohnen hier die beiden Ispravnitschie. *Kischeno*, keines Städtchen am Bach Byk oder Bykul, hier ist eine berühmte Vertheidigungslinie von grossen 3—4 Ellen langen Steiner, die sich über den Dniester bis an die Krim erstreckt. Unter den verschiedenen Meinungen glaubt man, dass die Gothen und Hunnen mit solchen Steinern sich verschanzt haben. *Orhey*, Markt am Reut Bach mit einem 2½ Stunden langen und ½ St. breiten See. In der Mitte liegt eine kleine, mit Reben und mancherley Früchten bepflanzte Insel. *Soroka*, Markt am rechten Dniester Ufer am Fuss eines Hügels mit altem viereckigten Schloss von baufälligen Mauerwerk und hohen Thürmen. *Roman*, Markt, nach andern kleines Städchen, Sitz eines Bischofs und Ober-Beamten Ispravnitschie, mit 3 Kirchen und 1 Kloster, liegt an der Moldava auf einer sanften Anhöhe, hat 620 Häuser, mitunter Erdhütten. *Bakeu*, kleiner Markt, liegt in der Ebene am Bach Bistritsora, unweit vom Bistritza-Fluss. *Piatra*, im Bistritza-Thale, Markt mit 3 von Stein und 2 von Holz gebaute Kirchen. *Okna*, Markt im Trotusch-Thale, berühmt durch ein Steinsalzbergwerk, hat 2 Kirchen und 1 mit starken Ringmauern umgebenes Kloster.

Militärische Ansicht. Es ist zwar sehr schwer ohne in einer Provinz gewesen zu seyn, den militärischen Werth derselben anzugeben. Wie aus der vorstehenden Beschreibung zu ersehen ist, fehlen viele Behelfe, um aus diesen das Land vollkommen zu erkennen. Wenn man aber

dasselbe dem Terrain nach, so wie durch seine geographische Lage betrachtet, so zeigt es sich, dass sich ein in diesen Ländern festsetzender Feind nur mit einer Übermacht wird behaupten können, wenn er sich der Hauptzugänge von Siebenbürgen und Bukovina versichert. Der Altfluss und der Milkov-Bach, so wie auch der Szereth-Fluss, scheinen besondere Vortheile darzbiethen, der Pruth-Fluss aber scheint wegen seiner grossen Ausdehnung nicht haltbar zu seyn. Die Fruchtbarkeit des Landes würde bei einer bessern Cultur und Arbeitsamkeit der Bewohner sehr viele Hilfsquellen für eine Armee zu liefern im Stande seyn.

Wien, 12. April 1822. Ritter von Radischits
Hptm.

(Folgt eine ausführliche «Übersicht einer militärischen Vertheidigungs-Linie am rechten Puttna- und Milkov-Ufer gegen einen Andrang von Norden», Wien, 28. März 822, von Oblt. Guretzky)[1].

Allgemeine Bemerkungen. Da der Unterzeichnete während des letzten Türkenkriegs sich in der Wallachey und an der untern Donau befand, auch bey der damaligen Mappirung dieser Provinz zugetheilt war, so findet er die topographische Beschreibung der Moldau und Wallachey — obgleich über mehrere Gegenstände die Behelfe mangelten — allerdings brauchbar. Wenn man in jenen Provinzen, die bekanntlich keine Kunststrassen haben, *einen* Weg kennt, so kennt man die Beschaffenheit der meisten übrigen. Die dem Grenzgebirge näher liegenden Komunikationen ziehen grossentheils auf festeren mit Stein untermischten Boden; indes fast alle übrigen zwischen der Verflächung der Gebirge und dem linken Donau-Ufer befindlichen Strassen, abwechselnd über fetten, schwarzen, manchmal morigen, offt aber sehr wellsandigen Boden ziehen. In der Gegend zwischen Kalafat und Karakal finden sich viele Landhöhen, das Plateau bey Uda am linken Alt-Ufer ist ein weitgedehntes Steinfeld mit der Eigenheit, dass es sehr viele, jedoch ganz unschädliche Schlangen und sonstiges Gewürme hat. Die Ergiessungen der Donau, welche vom Monathe May bis Ende July dauern, machen den Zugang ans linke Ufer offt höchst beschwerlich. Der südliche Theil beyder Provinzen ist besonders für Fremde im Sommer höchst ungesund. Das Brunnenwasser ist sehr schlecht und schädlich. Auf die drückendste Hitze des Tages folgen meistens feuchte und gegen Morgen kalte Nächte. Der herrschende Wind ist Süd-Ost, aber offt und besonders zur Zeit des Solstitii herrscht eine Windstille, welche wenn Truppenmärsche stattfinden, besonders in wasserleeren Gegenden (zwischen Uda und Gyurgyevo) tötlich ist. Der Holzmangel ist in den südlichen Gegenden der grossen Wallachey für die Truppen sehr drückend. Das Bivonaquiren ist der Gesundheit sehr schädlich. Da die Ortschaften der

[1]) Lipsește din dosar.

kleinen Wallachey — Städte und Märkte ausgenommen — alle aus enfoncierten Erdhütten bestehn, so ist eine Winter-Kantonirung in jener Provinz für die Truppe verderblick. Im Winter 789/79 hatte das Regiment Spleny desshalb 600 Mann Todte. Über den militärischen Werth dieser Provinzen kann man nicht umhin, der Meinung des Hptm. Radischics zu seyn; füge aber bey, dass wenn ein die Donau von Bulgarien vertheidigender Feind an den vorzüglichsten Punkten des linken Donau-Ufers Brückenköpfe hätte, man sich nicht leicht in den südlichen Gegenden dieser Provinzen behaupten, oder aufs rechte Donau-Ufer übersetzen könnte, wenn diese Brückenköpfe aus einigen Central-Stellungen in Bulgarien unterstützt und zu Manoeavres benützt würden.

Wien, 28. May 1822.

Maretich-Rio' Alpon
Oberstlieut.

POMENIREA DE TREI SUTE DE ANI A SINODULUI DELA IAŞI

— 15 SEPTEMVRIE PÂNĂ LA 27 OCTOMVRIE 1642 —

DE

Preotul NICULAE M. POPESCU

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 30 Octomvrie 1942

Se împlinesc trei sute de ani, acum la sfârşitul lui Octomvrie din anul 1942, de când în Iaşii Moldovei s'a aprins o făclie care de atunci luminează fără încetare, arătând întregii lumi ortodoxe calea mântuirii ce începe de pe pământ şi se sfârşeşte în ceruri. Cuvine-se dar cu dreptate să ne aducem aminte de cine a făurit făclia şi de împrejurările în care a lucrat făuritorul, de adunarea des pomenită a teologilor-învăţaţi care au cercetat cu amănuntul întocmirea făclici, de soarta, azi se zice destinul, acestei lumini în curgerea anilor. Şi în urma acestor spuse, ne vom încredinţa de dreptatea cronicarului, când a scris că «nasc şi în Moldova oameni», şi vom avea nădejde bună că pe pământul românesc şi alte făclii luminoase prin veacuri se vor aprinde. Ne rugăm deci de ascultare şi de îngăduire a cuvântului nostru cu iz de cazanie.

Când, în Muntenia, Mihai Viteazul scria cu sabie de arhanghel pe zidul istoriei române hrisov mândru dătător de avânturi şi grăitor în lumea largă, se înălţa în Moldova via cu multe lăstări a Movileştilor. Dese îi erau coardele, viguros buciumul ce de pe multe moşii şi din numeroase sate îşi trăgea hrana. Dar cum este firea pomilor, ca şi a oamenilor, s'au uscat cu vremea coardele vitei acesteia. A

rămas însă una din ele verde și roditoare până astăzi, din al cărei vin se împărtășesc spre mântuirea lor neamuri peste neamuri. Această coardă movileană este Petru Movilă, mai puțin prețuit de noi decât se cădea acestui Român cu fierbinte credință părintească, cu multă minte limpede romană care este și românească, cu chibzuială de gospodar așezat, cu vârtute neînfrântă și cu har dela Dumnezeu, care acela toate le plinește, fie și într'un trup firav cum fu al lui Petru Movilă

Bunicul lui, Ioan, s'a călugărit spre bătrânețe: Ioanichie. Unchiul lui, Gheorghe, fu mitropolit Moldovei; alt unchiu, Ieremia, fu domn în Moldova. Tatăl, Simeon, fu domn și în Muntenia și în Moldova, dar scurtă vreme, atât aici cât și acolo; şi avu sfârșit neașteptat, dătător de bănuieli; doarme și el în mănăstirea Sucevița, ctitoria fără pereche de iscusită a bogatului și iubitorului de frumos neam al lor. Mama, Melania: așa este trecută în pomelnicele neamului și așa o numesc soțul și copiii —, este bună ortodoxă și caldă ocrotitoare a fiilor ei. Copii numeroși: șease băieți și o fată. Trei ajung domni: Mihail, Gavriil și Moise.

Unul, Petru, al patrulea la rând, ajunge mitropolit ortodox, în Polonia catolică, al Chievului, al Galiției și al întregii Rusii, și părinte iluminător al ortodoxiei icumenice. Nașterea lui, tâlcuită cu cetire în stele de spudeii săi chieveni, ca a lui Alexandru Machedon, fu în preajma Crăciunului (21 Dechemvrie) din anul 1596, un an după Călugăreni. Copil, crescu între frați și lângă părinți în obiceiurile vremii. Multă legătură cu biserica și cu slujbele ei, toată legătura cu vieața moldovenească și cu obiceiurile ei: botezuri, cumetrii, hramuri de biserici cu tot alaiul lor de închinători veniți de departe, povestitori la focurile de priveghiere, fie la Sucevița, mănăstirea cea iubita a neamului, fie la Sfântul Ioan din Suceava, scutitorul și mângâietorul întregii Moldove. Sunt și ani grei: Mihai Viteazul ajunge la Suceava și neamul Movileștilor umple Polonia, unde erau cetățeni ai republicii și aveau moșii de întreținere. Moartea neașteptată a tatălui († Septemvrie 1607), luptele sângeroase între veri, fiii lui

Ieremia și ai lui Simeon, frații săi, pentru « dulcea domnie a Moldovei », îl vor fi mâhnit și pe băiețelul cel trecut de 10 ani, dar în inima lui s'au scris cele bune și frumoase și s'au șters cele rele. Mai târziu în anii tinereții și-ai bărbăției vii îi sunt amintirile cele bune din Moldova și scumpe-i sunt toate cele de-acasă. Subt condeiu îi cad întâmplări minunate și obiceiuri familiare: minuni dela Sucevița și Dragomirna, dela Alba-Iulia lui Mihai Viteazul ziditor de mitropolie pe temeiu de minune, cumetrii cu tăiatul moțului la copiii de trei ani. Slugile lui în Chiev vor fi până la urmă Moldoveni, biserică zidită de el în Polonia va fi închinată Sfântului Ioan dela Suceava, sfințitor de nuntă domnească numai în Iași va fi, și cuvântare vărgată cu dungi românești va ținea atunci, în fața mirilor; polonul Ianuș Radzivil și romànca Maria lui Vasile Lupu în biserica strălucitoare a Trierarhilor.

Ne pare că de când sângerosul Ștefan Tomșa tăia pe boieri ca pe berbecii îngrășați, adică dela sfârșitul anului 1611, Petru Movilă n'a mai locuit în Moldova. S'a tras în Polonia unde avea drept de cetățenie, drepturi la recunoștință și multe rudenii. Și credem a nu greși spunând că acest tânăr fiu de domn moldovean, cum se iscălește: voivodici, care era atunci de 15 ani, continuă învățatura de carte în buna școală — colegiu — a frăției ortodoxe din Liov, a cărei biserică mare cu banii neamului său se ridicase. Se învăța aici carte după metodele vremii și bune cunoștințe în limbile latină, greacă și slavonă se dobândeau. Petru începuse învățatura mai de mic, în casa părintească, cu un profesor tot dela acest colegiu. Și semne de credincioșie ortodoxă a mamei Melania, cum și de timpurii înclinări spre gândire teologică ale tânărului iscoditor, discuții se nasc între profesor și preoții de casă, privitoare la întrebări de ale credinței. Mumă energică și îngrijată de dreapta credință a fiilor ei, trimite cu scrisoare la învățații din Liov pe acest dascăl, ca să dea cei de acolo adeverință dacă sunt într'ale dreptei credințe părerile dascălului. Iar după săvârșirea învățăturilor la Liov sau la Academia Zamoiska, nu credem că Petru Movilă și-ar fi desăvârșit cunoștințele în universități străine, și

anume la Paris; ci credem că el a urmat singur cu citaniile şi cu meditaţiile sale, dând luare aminte deosebită vieţii religioase din Polonia, pe vremea aceea în fierbere, şi urmând pregătirea cerută atunci oricărui nobil Polon: anume deprindere într'ale oastei şi într'ale bunelor purtări. Pentru aceasta îşi alege patron, fiind lipsit de tată, pe hatmanul şi cancelarul coroanei Stanislas Jolkievschi, iar după moartea eroică a acestuia la Ţuţora (1620), trece subt patronatul lui Hotkevici, căpetenia armelor polone în războiul dela Hotin din 1621.

Cred istoricii că Petru Movilă s'ar fi amărît de neizbânda războiului acestuia care i-ar fi dat, de izbândea, tronul Moldovei şi că şi-ar fi căutat mângâierea în călugărie, întorcând trist spatele vieţii mireneşti. Această credinţă nu poate fi cea dreaptă. Că cine intră în călugărie din neizbânzi lumeşti, rămâne toată vieaţa lui un amărît, un descântat, fără vlagă, cu suspinul pe buze pentru vieaţa dinafară, nu cu suspinul în inimă pentru vieaţa dinlăuntru. Iar la Petru Movilă n'a fost aşa, ci din firească înclinare, din moştenire dela părinţi de părinţi, din râvnă pentru credinţa religioasă a neamului lui intră el în mănăstire, şi ca să se roage dar şi ca să lucreze. Credem mai grabnic că purtarea armelor lumeşti nu era în firea lui Petru Movilă şi că le-a desbrăcat fără nicio părere de rău.

Ce bucurie credeţi că-şi caută acest tânăr fiu de domn, învăţat şi bogat, după lepădarea zalelor războiului, când era în vârstă de 26 de ani? Bucuriile avute în Moldova copilăriei lui, rămase aceleaşi, până astăzi întregii suflări moldoveneşti: hramurile de mănăstiri. Şi era ca şi alte dăţi, în vara anului 1622, hram la 15 August, Sântămăria Mare, în vestita mănăstire Pecerska dela Chiev, Chiul românesc, cunoscută de mult şi Moldovenilor pentru vieaţă îmbunătăţită, pentru minuni de credinţă, pentru frumos mirositoare moaşte de sfinţi. Aici îşi îndreptă paşii tânărul voivodici Petru. — Bucură-te mănăstire că iată vine la tine tânăr fiu de domn, să se închine şi să-ţi închine sufletul, mintea şi trupul său spre mai marea ta cinstire, a ortodocşilor luminare şi a neamului românesc mărire. — Bun stareţ era aici Zaharia Copâstenschi, dar mai

bun era mitropolitul Chievului Iov Boreţchi. Că el pricepu ce comoară îmbunătăţită era tânărul Petru; şi prieten şi-l făcu şi din durerile bisericii ortodoxe care era a amândorora îi puse la inimă.

In grea strâmtorare se afla atunci biserica ortodoxă din Polonia. Polonia era ţară catolică şi încă luptătoare împotriva ortodoxiei din acele părţi, cum era Ungaria cea apostolică în părţile noastre. Iar din regatul polon-catolic făcea parte şi Rusia de miazăzi, cu Chievul ei, ortodoxă dela început şi mumă întregii creştinătăţi ruseşti. Şi dacă a fost îngăduită cât de cât în Polonia mai'nainte biserica ortodoxă, acum în veacurile 16 şi 17 prigonită era. Că venindu-şi în fire catolicismul după izbitura protestantă ce turbură adânc şi Polonia, începu oastea cea hotărîtă a părinţilor iezoviţi să dărâme staulul credinţei protestante, să întărească pe cel catolic şi să vâre în el oile cele protestante şi de ce nu şi pe cele ortodoxe, prin orice mijloace, mai ales din cele neîngăduite: ad majorem Dei gloriam. Mai adaugă că în vremea aceea fu rege în Polonia Zygmunt al III-lea (1587—1632), slab cap politic, dar amarnic catolic. Aşa se făcu că mai nemulţumiri personale, mai propagandă iezuitică şi regală, mai făgăduinţe ce nu se împliniră, împinseră pe vreo doi episcopi ortodocşi din Polonia să ceară unirea cu Roma, care după încontrări şi frământări se iscăli sărbătoreşte la Roma în anul 1595 şi se declară, sub puternice proteste, peste un an în Polonia. Aceasta este uniaţia dela Brest din 1596, pildă celei din Ardeal dela 1700.

Dar dacă se făcură uniaţi episcopii mai toţi şi mulţi nobili ca să poată face parte din senatul polon, rămase ortodox poporul cel numeros ucrainean şi-şi păstră credinţa cu toate necazurile îndurate; ba mai mult, prin această ţinere la ortodoxie se deşteptă în el simţirea naţională. Dacă bisericile îi erau închise, ori vândute altor naţii, chiar la Evrei dela care ortodocşii trebuia să le închirieze, dacă averile bisericilor şi episcopiilor erau luate, dacă botezurile se făceau «pe furate», ca astăzi în alte părţi, dacă morţii erau desgropaţi din cimitire, socotite acum unite, dacă ortodoxia era batjocorită iar credincioşii ei lipsiţi de drepturi, toate acestea întăreau poporul de jos în credinţa lui, ortodoxă, căutând mereu în zare să se

ivească mângâietorul și scutitorul. Și el veni în chipul lui Petru Movilă, moldoveanul fiu de Domn.

Cred că mitropolitul Iov de Chiev este îndrumătorul lui Petru în cele adânci religioase, dar iarăși mai cred că acest Petru cu moștenirea lui sufletească, cu pregătirea lui cărturărească şi pe deasupra cu limba de foc a harului de sus, se aprinse de râvnă pentru biserica celor umiliți; și ales de sus se simți pentru apărarea ei. Această trimitere de sus i-a dat puterea să mute munții zăgăzuitori ortodoxiei, să crape stânca din care să izbucnească izvorul cel răcoritor al apei celei vii, să găsească cheia deschizătoare de suflete, să rabde încontrări și nedreptăți, să astupe gurile leilor potrivnici. Harul de sus — dumneavoastră ziceți geniu — i-a înflăcărat sufletul spre fapte bune, dar i-a ars și trupul. Că numai de 50 de ani era când se sfârșiră zilele lui († 22 Dechemvrie 1646); însă lupta cea dreaptă se luptase, credința o păzise, îndreptățită cunună i s'a dat sus, de unde venise harul; iar jos neprecupețită laudă i se cuvine dela toți ortodocșii, dar mai ales dela noi cei de-un neam cu el.

Zice Scriptura că împărăția cerurilor se ia cu puterea și cei ce se luptă intră într'însa. Așa fu și cu Petru. Că începând din anul 1622, cinci ani se luptă cu pregătirea spre călugărie la moșia lui Rubejovka, cercetând în fiecare an pe mitropolitul Iov și mănăstirea Pecerska, până ce în anul 1627 se lăsă tuns întru călugăr. Era de 31 de ani. Și grabnic, peste trei luni, ajunse arhimandrit-igumen al Pecerskăi, cu încuviințarea regelui catolic Zygmunt; ceea ce a îndemnat pe frații catolici, care văd în felul lor lucrurile, să scrie că Petru a făgăduit uniația și de aceea a scos grabnic aprobarea regală.

In anul 1632, la alegerea noului rege polon Vladislav, Petru Movilă se arătă hotărît și iscusit apărător al bisericii ortodoxe. Că strânse în jurul lui pe mulți nobili poloni ortodocși și protestanți, făcu majoritatea alegătorilor și așa sili pe viitorul rege să întoarcă măcar unele din libertățile răpite ortodocșilor. Așa fură câștigate: *a)* libertatea de cult a ortodoxiei în toată Polonia, dreptul de a avea biserici, spitale, tipografii și dobândirea de orice demnități; *b)* menținerea frățiilor și înființarea altora; *c)* toate bisericile din Chiev împreună cu mitropolia

să fie date îndărăt ortodocșilor; *d)* câteva episcopii să fie iarăși date ortodocșilor. De mult nu mai dobândise biserica ortodoxă, și prin ea poporul ucrainean, o biruință atât de însemnată, iar căpetenia acestei biruințe fu Românul Petru Movilă, care în cumințenia lui nu se odihni pe comoara câștigată ci căută să înmulțească talanții, mai a es după ce în anul 1633 fu ales într'un singur glas mitropolit al Chievului, sfințit fiind în Liov, zic unii de Varlaam mitropolitul Moldovei.

Vieață nouă dete învățăturii, înfiintând încă de când era numai arhimandrit un colegiu în mănăstirea Bratca din Chiev, cu dascăli buni, cu metodă bună, cu limbă de școală latină. Și avu puterea să schimbe acest colegiu în Academie, care însemna Universitate, cu aprobarea regelui. Să se știe deci că cea mai veche universitate modernă ortodoxă este înființată de un Român la Chiev în anul 1633. Din această Academie au pornit razele de luminare a poporului rusesc iar în teologie a întregii suflări ortodoxe. Inainte de Petru cel Mare cu încercările lui de occidentalizare silită, deschise drum luminii prin școală bine rânduită și iubitor îndrumată Petru Movilă; de aceea cu bună dreptate se întreabă Venelin: care din cei doi Petru este cel Mare? Și Academia din Chiev avu fiice în alte orașe polone și chiar înafară de Polonia. Colegiul școlar al Trierarhilor lui Vasilie Lupu dela Petru Movilă capătă vieață, și pildă este el dat de Movilă țarului moscovit Mihail Feodorovici care fu sfătuit să nu rămâie în urma Moldoveanului cu întemeierea de școli.

Tot așa întări tipografia din Chiev, puse sub privegherea sa pe cea din Liov, întemeiă și altele, înlăuntru și înafară, în Muntenia lui Matei Basarab, în Moldova lui Vasile Lupu, trimițând șrift, meșteri și podoabe. Sumedenie de cărți de slujbă curățite de înnoituri străine, cărți de învățătură și de evlavie creștină, cărți de apărare a ortodoxiei, cărți de documentare din părinții și scriitorii vechi bisericești ieșiră din aceste tipografii și se împrăștiară până departe. Pe toate le vedea ochiul ager al lui Movilă. Pe unele le întocmea el: este mișcătoare precuvântarea unei cărți adunate de el pentru spudeii — studenții Academiei sale; a văzut că le lipsește o carte de educație, de evlavie, pe lângă cele de învățătură, și nefăcându-o

altul și-a rupt din timp și-a 'ntocmit-o el; căci ce preț are învățătura fără evlavie, fără bună creștere, fără morală care netezește asprimile sufletului și-l înbunează.

Să nu fie cu supărare, dar noi astăzi n'am ajuns pe Petru Movilă în privința îndreptării cărților de slujbă. Că noi le tot tipărim cum le-am apucat din bătrâni; iar când vrem să le îndreptăm apoi nu cu știință trudnic dobândită și mult frământată facem acest lucru, ci așa, ușor, fără chibzuință, cum vrea fiecare. Iată, Petru Movilă, când a fost să tipărească un Octoih (1630), carte cuprinzătoare de cântări frumoase bisericești, a adunat tipărituri și manuscripte de peste tot, grecești și slavonești, și a rugat pe Domnul Moldovei, pe Miron Barnovski, să-i împrumute un manuscript de preț dela mănăstirea Neamțului, ca să fie cartea lui așezată pe temeiuri tari. Până în Sfântul-Munte căută manuscrise pentru întocmirea Vieților de sfinți, aceste cărți mult folositoare poporului. Scurtimea vieții lui nu-i ajută să înfăptuiască această lucrare; dar să se știe că vestitele Vieți ale Sfinților de Dimitrie al Rostovului, date și pe limba noastră, plănuite fură mai de mult de Moldoveanul Petru Movilă. Nu ne-a ajunge vremea să spunem de bisericile clădite și prennoite de el, de spitalele și azilurile ridicate, de frățiile întemeiate, multe cu averea lui părintească, cum singur spune.

Dar unde s'a arătat pregătirea cărturărească a lui Petru Movilă, unde mintea lui a pus limpezime românească și unde inima lui a vibrat pentru întreaga lume, este în vestita lui carte *Mărturisirea Ortodoxă*, scrisă pe temeiuri din Scriptură, din canoane și din părinții bisericești. Este cartea de doctrină a ortodoxiei, este constituția ei. Pe înțelesul larg al poporului, pentru care mai ales a fost scrisă, este cartea care-ți arată strâns ce să crezi și cum să trăiești și să lucrezi ca să te mântuești. Și mult trebuincioasă era o atare carte atunci pentru întregul popor ortodox. Că atari mărturisiri se aflau, dar nu în spirit ortodox, ci în duhul confesiunilor eterodoxe; iar poporul și preoțimea chiar se lăsau furate de învățătura lor. Catolicii își aveau mărturisirea lor hotărîtă în sinodul dela Trident, iar *Summa* lui Petrus Canisius era larg răspândită în mai multe

forme. Luteranii aveau Catehismul mare şi mic al lui Luther, calvinii pe al lui Calvin. Uniaţii cei proaspeţi dela 1596 tipăriră mărturisiri în duh catolic şi le răspândiră printre ortodocşi. Mai mult, la 1629 apăru în latineşte o mărturisire răsăriteană în duh curat calvin dar pusă sub numele patriarhului icumenic Chiril Lucaris, bine cunoscut în Polonia unde şase ani fusese dascăl-profesor la academia ortodoxului prinţ Constantin în Ostrog; această mărturisire apăru (1633) şi în traducere greacă şi mare turburare pricinui.

Toate acestea, dar mai ales propaganda părinţilor iezuiţi poloni subt haină uniată, întovărăşită de batjocorirea adusă ortodocşilor că mojicească este credinţa lor — хлопская вѣра, — a îndemnat pe Petru Movilă să întocmească Mărturisirea Ortodoxă a sa. Temeiuri i-a pus el cele trei pietre tari ale teologiei care sunt credinţa, nădejdea şi dragostea, dumnezeeşte alese şi hotărîte de apostolul Pavel (1 Cor. 13, 13: νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπίς, ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα· μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη); şi astfel îşi împărţi cartea în trei părţi. Partea întâia cuprinde învăţatura de credinţă, tâlcuind Simbolul credinţei — Crezul. Nădejdea este cuprinsul părţii a doua, lămurind rugăciunea domnească — Tatăl nostru — şi fericirile cele nouă. Partea a treia cuprinde învăţătura despre dragostea către Dumnezeu şi către aproapele. Limpezi ca apele de izvor sunt ideile acestei cărţi; uşoare de prins cu mintea, ca o poveste plăcută, sunt cuvintele şi încheieturile scrisului; bine alese şi meşteşugit aduse, ca dovezi, sunt citatele din Scriptură şi din Sfinţii Părinţi. Şi toate în chip catehetic, adică întrebare şi răspuns, chip des întrebuinţat în catehisme şi bine plăcut poporului celui larg. Este această carte de Mărturisire a lui Petru Movilă ca o pisanie mult cuprinzătoare, săpată cu daltă de oţel în stâncă de cremene, pe care vânturile nu o pot smulge şi dintele vremii nu o pote toci, pentrucă suflu dumnezeesc a mişcat mintea şi inima românului Petru Movilă, când a scris-o pentru binele neamului ortodox.

Iar ca fapta lui să fie în toată rânduiala, a poftit mitropolitul Petru Movilă pe episcopii şi pe învăţaţii lui la Chiev să cerceteze în sobor această carte. Soborul se strânse în ziua de

Sântămăria mică, opt Septemvrie, din anul 1640. Libertate deplină a fost în cercetarea cărții și unde părinților acestui sobor li s'a părut că învățăturile din carte nu ar fi în deplin spirit ortodox le-au însemnat — au fost numai două —, și-au hotărît la urmă să ceară și părerea părintelui patriarh icumenic din Țarigrad. S'a unit cu această părere și mitropolitul Petru; și stăruitor cum era, nelăsând lucru de azi pe mâine, a și început pregătirile întru aceasta. Căci părerea icumenicului însemna un nou sobor — un sinod — cu delegați de ambele părți, cu dispute și cu hotărîri de care se lega soarta bisericii și a credincioșilor din Polonia mai ales, dar și din toată ortodoxia. Pentru aceea sol a trimis la patriarhie să se arate acolo starea bisericii și a credinței în Ucraina polonă, de unde ieșise Mărturisirea sa a cărei cercetare și aprobare o dorea.

Dar unde să se adune delegații pentru cercetarea cărții? In Constantinopol sunt stăpâni Turcii cari nu sufereau decât cu grele jertfe morale și materiale pe ghiauri; pe lângă Turci mai erau miniștrii, residenții statelor apusene, cari aceștia făceau mai mult propagandă religioasă, catolică sau protestantă, decât politica mireană a statelor lor. In Polonia era stăpânire catolică, greu apăsătoare a ortodocșilor și care nu vedea de loc cu ochi binevoitori ridicarea și întărirea ortodoxiei. Dar la mijloc între Chiev și Țarigrad se afla o țară ortodoxă din vechi, plină de biserici și mănăstiri, bucuroasă de oaspeți, cunoscută bine și de mitropolitul Chievului — era țara lui de naștere și a neamului lui —, și de Grecii ortodocși din Răsărit care călătoreau des aici și-și prelungeau vizitele, dobândind daruri în închinări de mănăstiri cu sate și moșii. Această țară era Moldova. Se întâmpla ca atunci să domnească în Moldova un Domn cu alese însușiri pentru biserică dar și cu slăbiciuni pricinuitoare de rele și țării și lui. Este Vasile Lupu sprijinitor cu mână largă și mereu plină a bietelor patriarhii și mitropolii sărace și nechibzuite din Răsărit. El le plătea datoriile, el le lua sama la cheltueli. El punea și scotea patriarhi, le da sfaturi și-i amenința. Cu dreptul a fost asemuit cu împărații bizantini scutitori ai ortodoxiei. Bună țară și potrivit Domn pentru un sinod cercetător de dogme creștine.

Spre acest Domn se îndreptă mitropolitul Petru Movilă, îndemnându-l să primească a fi gazda delegaţilor sinodului ce avea să fie. Vasile Lupu primi. La vestirea lui, patriarhia icumenică încuviinţă ţinerea sinodului în Moldova — la Iaşi, şi-şi alese delegaţi pentru aceasta; aceşti delegaţi vor aduce la Iaşi şi hotărîrile luate într'un sinod patriarhal ţinut în Mai 1642. Tot aşa Petru Movilă îşi trimise delegaţii săi; ei aduceau, după obiceiu, daruri de argint pentru Domn şi Mărturisirea Ortodoxă cercetată la Chiev. Aşa se pregăti *Sinodul dela Iaşi*, care a făcut cunoscut în lumea largă şi pentru toate timpurile numele acestui oraş. Dar bine să se ştie că Petru Movilă n'a luat parte la acest sinod dela Iaşi.

Inainte de a cerceta cum au curs lucrările acestui sinod vestit, trebue să spun că nimeni dintre cărturarii de atunci ai Moldovei — şi erau destui — nu ne-a lăsat măcar o vorbă despre acest sinod. Noroc cu un străin, un Olandez, Scogardi, medic al lui Vasile Lupu care într'o scrisoare italiană, trimisă din Iaşi, a povestit mersul lucrărilor sinodului. Şi iar trebue să mai spun că acum 60 de ani, într'o carte (Ghenadie Enăceanu, *Petru Movilă* (1882), p. 298), copiind autorul ei, după istoricul rus Macarie, data greşită a sinodului (Dechemvrie 1641 — Septemvrie 1642), şi repetându-se această greşeală şi într'o publicaţie a Academiei noastre (Melchisedec, *Biserica ortodoxă în luptă cu Protestantismul*, An. Ist. XII (1890), p. 31), până astăzi scriitorii teologi o repetă, măcar că de mult, tot de acum 60 de ani (Hurmuzaki-Slavici, IV, 1, (1882), p. 668, unde trebue îndreptat 1640 în 1642), se aflase data cea adevărată: lunile Septemvrie şi Octomvrie ale anului 1642. O greşeală tipărită, anevoie se înlătură: atenţie deci la greşeli, mai ales dacă sunt academice.

Deci la 6 Septemvrie din anul 1642 sosiră în Iaşi delegaţii patriarhiei icumenice. Erau doi: Porfirie, fost mitropolit al Nicheei, mai puţin cunoscut, şi ieromonahul Meletie Sirigul; ieromonahul acesta cel mai de seamă teolog grec din sec. XVII-lea, era de neam din Creta, învăţase la Veneţia şi în Padua, cunoştea bine limba latină şi scria cu uşurinţă în

elină și în greacă; bun profesor în Constantinopol, mai bun predicator și foarte bun teolcg-tradiționalist. Cunoștea bine Moldova unde-l găsim cu zece ani mai înainte cuvântând la sfințirea lui Varlaam mitropolitul, și unde va mai veni și după sinod ca să scrie o vieață și o slujbă a Sfântului Ioan dela Suceava. La alegerea lui ajutase și aceea că era autorul unei scrieri polemice împotriva Mărturisirii Orientale puse subt numele lui Chiril Lucaris. Acești doi delegați fură primiți de Domn cu mare cinste, arătată în audiențe publice și în vizitele ce făcură.

Peste câteva zile sosiră și delegații dela Chiev ai mitropolitului Petru Movilă. Ei erau trei. In fruntea lor pășea Isaia Trofimovici Kozlovski, igumen al mănăstirii Sf. Nicolae din Chiev, mult prețuit de Movilă care-l întrebuința în solii grele. El, în sinodul dela Chiev, arătă trebuința Mărturisirii Ortodoxe scrise de mitropolitul Petru. Ceilalți doi erau Ignatie Oxenovici bun predicator, și Iosif Kononovici rectorul academiei movilene.

Cu toții fură găzduiți, fără îndoială, în chiliile mănăstirii Trierarhilor. Biserica acestei mănăstiri, îmbrăcată în horbote de piatră mult colorate era sfințită din luna Mai 1639. La un an după aceea (1640), Vasile Lupu înființase aci, după pilda Chievului, un colegiu cu patru profesori trimiși de Petru Movilă; în fruntea lor era ieromonahul Sofronie Pociațchi, fost rector al academiei movilene, căruia Lupu îi dădu însărcinările avute în țara lui: să fie rector al colegiului și profesor de literatura latină, igumen al nouei mănăstiri și căpetenie a tipografiei, al cărei șrift tot el îl adusese dela Chiev. Peste un an (1641), Vasile Lupu împodobea Trierarhii lui cu moaștele Sfintei Paraschive, dobândite dela Țarigrad și primite cu alaiu mare în Iași, fiind de atunci, ca și sfântul Ioan dela Suceava, mândria Iașilor și împreună lucrătoare la unitatea sufletească a Moldovenilor.

Sinodul se deschise în ziua de 15 Septemvrie din anul 1642, după ce în ziua de 14, cu toții se închinară evlavios sfintei cruci a cărei Inălțare se prăznuia. Iar ședința de deschidere, ca și celelalte, se ținu în trapezăria cea boltită cu piatră și pardosită cu marmură albă și neagră a mănăstirii

Trierarhilor. Este prennoita și apoi pârjolita, modern numită Sala Gotică de azi. După acte și vechi sinoade văd ședința de deschidere curgând astfel. Pe jeț înalt, lângă păretele din răsărit, ședea Vasilie Voivod Domnul Moldovei, îmbrăcat scump și strălucit. La dreapta lui pe jețuri mai joase ședeau vlădicii Moldovei: Varlaam mitropolitul Sucevei și a toată Moldova și exarh al Plaiurilor, Evloghie al Romanului, Anastasie al Rădăuților, Gheorghie al Hușilor, Sofronie Pociaţki ieromonahul și catigumenul Trierarhilor, și alți igumeni și stareți. In stânga Domnului ședeau boierii mari ai divanului, printre ei fiind Grigorie Ureche cronicarul, Eustratie Dragoș pravilistul, Todirașcu logofătul cancelariei latine a Domnului, și alții.

La clipa hotărîtă, Vasilie Voivod se ridică, făcu semn de ascultare, și ținu cuvânt despre biserică și despre învățătura ortodoxă, la urmă poftind pe delegații celor două biserici să spună ce-au adus spre cercetare și cum înțeleg să lucreze. Se ridică atunci Meletie Sirigul delegatul icumenicului și spuse că ei delegații lui au adus o hotărîre a sinodului de curând ținut în Constantinopol, în luna Mai trecută, cu împuternicirea ca această hotărîre să fie primită de cinstitul sinod din Iași, mai înainte de a păși la altă lucrare. Hotărîrea aceasta din Constantinopol era anatemizarea în 18 puncte a Mărturisirii calvine tipărită în 1629 și 1633 subt numele patriarhului icumenic Chiril Lucaris. El, Meletie Sirigul, scrisese o carte întreagă, un Antirrisis, împotriva acestei mărturisiri și suntem încredințați că și cele 18 puncte ale hotărîrii sinodicești din Țarigrad, tot subt a lui consultare fuseră luate. In grecește vorbise Sirigul, și înțeles se făcuse. Dar Vasilie Domnul dădu cuvânt și delegaților părintelui mitropolit Petru Movilă. Dintre ei se sculă ieromonahul Isaia Trofimovici și în limba latină înțeleasă de cărturarii greci și moldoveni spuse: încredințați sunt ei că biserica ortodoxă nu crede în capetele calviniste din Mărturisirea răsăriteană, care mărturisire nici nu este scrisă de Chiril Lucaris, ci este tipărită subt numele lui de pastorul ambasadei olandeze; și deci nu pot fi de părerea părintelui Sirigul. Se iscă de aci vorbire multă, că Sirigul prinse iar cuvântul și cu

aprindere stărui în cererea sa de aprobare solemnă a anatemei date la Constantinopol. Mai liniștiți, dar fără moliciune, iarăși spuseră părinții chieveni că ei nicidecum nu se pot învoi la anatemă, căci nu pentru o lucrare de învrăjbire sunt trimiși de acasă, ci pentru una de împăciuire. Vlădicii și boierii moldoveni, unii mai sfiicios, alții mai îndrăsneț intrară în vorbă și înclinară spre părerea părinților chieveni. Simțind aceasta, Vasilie Domnul, măcar că Sirigul îi era iubit și demult cunoscut, se dete de partea Chievenilor, aplecând spre ei talerul cântarului. Adunarea fu de partea Chievului. Pierdu Sirigul, dar pentru istorie mai bine fu așa, că nu se începu sinodul dela Iași cu o anatemă. Apoi părinții chieveni puseră pe masă o carte frumos scrisă cu mâna, adăugând că aceasta este Mărturisirea credinței ortodoxe întocmită de părintele mitropolit Petru Movilă, cercetată în sinodul dela Chiev din anul 1640 și adusă aici spre a fi iarăși cercetată împreună cu părinții greci. Mărturisirea aceasta era scrisă în limba latină bine cunoscută și în scris și în vorbire atât de părinții ucraineni cât și de părintele Sirigul. Chievenii mai propuseră ca cetirea și discutarea acestei Mărturisiri să fie obștească, « sinodicamente, in luoghi publici ». Sirigul se împotrivi cerând ca discutarea cărții să fie între ei numai, « si facesse privatamente, fra loro soli ». Vasilie Domnul înclină acum talerul spre Meletie Sirigul; și așa se hotărî ca discutarea cărții să fie numai între delegați. Medicul Scogardi crede că Sirigul a cerut discutare secretă ca să nu rămâie de rușine în fața mulțimii când i s'ar cere vreun răspuns grabnic la vreo întrebare grea. Dar noi credem că Sirigul n'ar fi rămas dator la nicio întrebare teologică și filosofică, cum se vede din cărțile scrise de el, mai știind noi din vieața lui că tocmai era doritor de dispute publice în care niciodată nu fu el biruitul. El a cerut discutare închisă ca să meargă lucrul mai repede și să nu se amestece în discuție și nechemați. Meletie Sirigul mai ceru sinodului să i se încredințeze Mărturisirea lui Petru Movilă ca să înceapă a o tălmăci în limba greacă vorbită; și pe măsura înaintării tălmăcirii să curgă și disputarea cuprinsului între delegați numai. Sinodul îi încuviință cererea. Așa curse ziua întâia a

sinodului dela Iaşi: obştească şi vioaie, dar şi singura de acest fel.

Intors în chilia lui, Meletie Sirigul, cu cugetul oarecum împăcat că pierduse o propunere dar câştigase alta, luă o testea de hârtie turcească de mărimea obişnuită a caietelor noastre şcolare, şi pe foaia întâia scrise « 15 Septemvrie anul 1642 » adică ziua, luna şi anul când se deschise sinodul dela Iaşi şi când în chilie porni la traducere. Se păstrează în biblioteca metohului ierusalimitean din Constantinopol această ciornă a tălmăcirii în limba greacă vorbită a Mărturisirii ortodoxe scrisă latineşte de Petru Movilă. Scrisul este greu de citit fiindcă îndreptări peste îndreptări, ştersături şi adause se arată mai la orice rând; firesc lucru la o traducere de învăţături dogmatice şi la un traducător conştient de răsunetul ce-l va avea în anii ce vor să fie gândul lui Petru Movilă şi cuvântul lui, al lui Meletie Sirigul.

Celelalte şedinţe ale sinodului s'au ţinut pe măsura tălmăcirii. Ce Sirigul traducea seara sau dimineaţa, sau vreo zi întreagă, delegaţii cu toţii laolaltă în aceeaşi trapezărie citeau şi cereau lămuriri, unde textul latin sau traducerea greacă nu li se părea lămurită. Aşa se face că traducerea greacă are în unele părţi mai largă desfăşurare decât izvodul latin, fiindcă vreun cuvânt sau zicere latină au fost tâlcuite cu mai multe cuvinte sau ziceri greceşti.

Şedinţele acestea de citire şi comentariu a traducerii grece au curs în linişte, fără dese opriri şi întoarceri. Numai la două întrebări au mai fost dispute pe care le-a câştigat Meletie Sirigul. Anume la întrebarea despre lăcaşul sufletelor după moarte; în izvodul latin al lui Movilă pe lângă raiu şi iad mai era şi-un al treilea loc: purgatoriu; la altă întrebare scria textul latin că prefacerea darurilor la sfânta taină a împărtăşirii se întâmplă când se zic cuvintele Mântuitorului: Luaţi mâncaţi, acesta este trupul meu —; erau în aceste întrebări influenţe catolice. Sirigul apără vechile hotărîri ortodoxe sinodiceşti şi părinţeşti şi, cum era firesc, se încredinţară şi părinţii chieveni de dreptatea spuselor lui, primind învăţăturile ortodoxe că adică nu-i foc curăţitor pentru suflete după moarte, ci liturghiile, rugăciunile şi milosteniile celor vii le folosesc

și le izbăvesc, și că prefacerea darurilor se face în vremea chemării duhului sfânt de către sfințitul slujitor.

Și așa, dela 15 Septemvrie 1642, în fiecare zi, afară de sărbători, delegații tălmăciră, citiră și se înțeleseră asupra redacției grecești a Mărturisirii Ortodoxe întocmite de Petru Movilă. Și când fu în ziua de 27 Octomvrie din anul mântuirii 1642, sfârșiră mulțumiți această lucrare folositoare, cât va fi lumea, credincioșilor ortodocși. Deci 43 de zile ținu vestitul sinod dela Iași, din anul 1642.

Ședințele sinodului n'au fost atât de închise încât să nu se știe ce se dispută în trapezăria Trierarhilor. Dimpotrivă se știa și se vorbea în Iași atât de mult despre lucrul delegaților că un medic străin ca Scogardi care n'avea de unde să știe grecește sau românește ne dă știri apriate despre mersul acestui sinod.

Peste trei zile dela închidere, adică la 30 Octomvrie pleca spre patriarhia icumenică textul latinesc și grecesc scris pe curat al acestei Mărturisiri cercetate la Iași. La 6 Noemvrie delegații chieveni se pregăteau de plecare spre Chievul lor, unde duceau veste bună mitropolitului lor Petru Movilă, a cărui carte fusese tradusă și încuviințată de ascuțitul teolog care era Meletie Sirigul.

O poartă mai trebuia deschisă ca această carte să intre în staulul cel larg al ortodoxiei. Și această poartă se deschise în Constantinopol în luna lui Martie din anul 1643, când patriarhul icumenic Partenie cel bătrân împreună cu sinodul lui, la care erau de față și ceilalți trei patriarhi ai Răsăritului și mulți alți mitropoliți și arhonți bisericești, aprobară sărbătorește ca traducerea greacă a Mărturisirii ortodoxe a lui Petru Movilă să fie *Mărturisirea Ortodoxă a bisericii sobornicești și apostolicești a Răsăritului*: Ὀρθόδοξος Ὁμολογία τῆς καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς ἐκκλησίας τῆς ἀνατολικῆς. Și de atunci, din luna Martie 1643, această Mărturisire de credință, opera unui Român cu minte multă și limpede, unită cu o credință vie și lucrătoare, îndeamnă pe tot creștinul spre credință dreaptă și spre fapte bune pentru mântuirea sufletului său în ceruri și pentru viețuire creștinească pe pământ.

Aşezată pe cerul mărturisirilor creştine de credinţă, Mărturisirea lui Petru Movilă primeşte locul al treilea în şirul stelelor din rândul întâi. Că adevăr este, după *Simbolul Credinţei* şi hotărîrile tuturor sinoadelor icumenice, după *Dogmatica* lui Damaschin din veacul al optulea, se aşează în al treilea loc *Mărturisirea* românului Petru Movilă din al 17-lea veac. Locul al patrulea gol este şi astăzi.

Delegaţii greci rămaseră mai departe în Iaşi. In 20 Dech. 1642 ei tipăreau o scrisoare de mulţumire pentru Vasilie Voivodul care-i găzduise şi-i omenise. Scrisoarea este în limba greacă şi este întâia roadă a tiparniţei dela Trierarhi, unde şriftul grec fusese adus din primăvară dela Liov. Această scrisoare de mulţumire, pe o foaie lungă de hârtie, are la început tipărite hotărîrile sinodului ţărigrădean din Mai 1642, prin care se da anatemei Mărturisirea calvină zisă a lui Chiril Lucaris, dar pe care hotărîri sinodul dela Iaşi nu le primise. Era această interpolare de text o manoperă a lui Meletie Sirigul care în acest chip îşi răzbuna de pierderea propunerii lui din ziua întâia a sinodului. Mulţi istorici, până şi cei mai noi, necitind sau nepricepând textul acestei interpolări scriu greşit că aici sunt tipărite protocoalele sinodului dela Iaşi. Protocoale la sinodul dela Iaşi nu s'au încheiat; nici nu era nevoie, întru cât părerile delegaţilor erau aceleaşi, iar dispute unde au fost, s'au sfârşit cu înţelegere deplină.

Şi acum pe scurt despre soarta acestei Mărturisiri Ortodoxe. Imprejurări grele pentru ortodocşii ţarigrădeni, poate şi ciuda că această carte venea din Chiev, veche fiică, dar fiică slavă a Constantinopolului, au împiedecat tipărirea ei. Se pregătise o ediţie cu prefeţe patriarhiceşti încă din anul 1662, dar ea nu văzu lumina tiparului decât în anul 1667 prin grija lui Panaiot Nicussios marele dragoman al împărăţiei turceşti. Tipărirea ei, foarte frumoasă, s'a făcut în Olanda. Exemplarele, multe trimise la Constantinopol, s'au desfăcut repede, mai ales că erau căutate şi de teologii occidentali în disputa de pe atunci între catolici şi protestanţi. Şi pentrucă în aceste dispute unii afirmau că tipăritura olandeză n'ar înfăţişa adevărata doctrină ortodoxă, atunci Panaiot Nicussios, marele dragoman,

trimite regelui-soare Ludovic al XIV-lea unul din manuscrisele originale ale acestei Mărturisiri, cu rugămintea ca să se păstreze în biblioteca regală unde să poată fi cercetată de învățați. Bine a făcut Nicussios căci de atunci, din anul 1673 se păstrează acest prețios manuscris, singurul rămas, în biblioteca națională din Paris. Mai neînțeles este că de atunci până astăzi, toți care au tipărit Mărturisirea Ortodoxă — și au fost mulți — n'au folosit acest manuscris ci au tot reprodus textul după ediții anterioare, firește cu toate slăbiciunile legate de o reproducere, la care s'au adăugat libertățile fiecărui editor în schimbări de text sau în tâlcuiri neînemerite. De aceea am crezut că îndeplinesc o datorie și față de memoria genialului Român care fu Petru Movilă, și față de această carte de căpetenie a ortodoxiei, tipărind acum la 300 de ani dela sinodul din Iași o ediție a Mărturisirii Ortodoxe în limba greacă, cea dintâi pe temeiul originalului Parisinus. Am găsit pentru îndeplinirea acestei lucrări sprijinul moral și întreg material al omului doritor și pricepător de carte bună teologică, care este părintele Tit Simedrea mitropolitul Bucovinei.

Mărturisirea ortodoxă a lui Petru Movilă este singura carte simbolică a bisericii ortodoxe. De aceea învățații din toate timpurile și din toate confesiunile au cercetat-o cu grijă și-au pus-o la temelia studiilor lor despre învățătura ortodoxă. Autoritatea ei neatinsă a rămas. Protivnice i s'au arătat doar unele voci, unde se pare a suna și note naționaliste. Pe lângă acestea, în vremea din urmă un teolog grec a scris negru pe alb că «Mărturisirea lui Movilă nu este carte oficială simbolică a bisericii ortodoxe, ci un simplu catehism rusesc din secolul al 17-lea, rod al duhului mistagogic rusesc, străin de spiritul ellin» și că «în biserica ellină nu se cunoaște nici chiar existența Mărturisirii lui Movilă». Neadevăr, fiindcă Petru Movilă nu-i rus și nici duh «mistagogic» rusesc n'a avut; iar această Mărturisire a lui Petru Movilă a fost aprobată de toți patriarhii Răsăritului, și numeroși sunt editorii «ellini» ai acestei cărți.

Tot așa, teologii ruși din diaspora îi contestă valoarea; dar nu-i de mirare la niște oameni care mai adaugă o persoană la Treimea creștină, pe Sofia rusească. Că romano-catolicii

caută să-i găsească izvoare catolice nu-i iarăşi de mirare, întru cât aşa cere pretinsa ştiinţă catolică. Trist este că teologii români de azi o ţin subt obroc.

Nu este vreme să înşirăm toate ediţiile greceşti şi toate traducerile în mai toate limbile moderne ale acestei cuprinzătoare cărţi. Ne oprim la cele româneşti, — şi nici aci mult —, căci în limba română apăru întâia traducere a acestei cărţi într'o limbă modernă. La Buzău se tipări întâi în anul 1691 Mărturisirea Ortodoxă tălmăcită de Radu Greceanul, după îndemnul larg înţelegătorului Domn într'ale culturii care fu Constantin Brâncoveanu. Cartea era recomandată fraţilor ardeleni ca să se apere cu ea în lupta încinsă pentru credinţa ortodoxă. Sfârşitul veacului al 17-lea văzu o ediţie grecească, cu o prefaţă mult lămuritoare, tipărită de iscusitul Antim Ivireanul la Snagov. Veacul al 18-lea dete două ediţii, reproduceri ale celor de sus. Cele mai multe ediţii româneşti sunt din veacul al 19-lea când cartea se învăţa în şcolile preoteşti. Acum această Mărturisire Ortodoxă a fost înlăturată din învăţământ, fiind înlocuită cu dogmatice încropite din cărţi protestante sau catolice, discutabile în cuprinsul lor, în scrisul lor înbâcsite.

Este bun prilej acum să scoatem de subt obroc această făclie făurită de un Român, aprinsă în Iaşii Moldovei şi strălucitoare prin veacuri, spre întărirea credinţei creştine ortodoxe şi spre gloria neamului românesc.

CAROL AL XII-lea LA TIGHINA

DE

V. Mihordea

Memoriu admis în ședința dela 30 Octomvrie 1942

Eroul suedez, care a trăit un număr de ani la noi, s'a bucurat — pentru ceea ce privește raporturile lui cu Românii — de magistrala prezentare a profesorului N. Iorga în studiul «*Petru cel Mare, Carol al XII-lea și Țările noastre*», apărut acum câteva decenii [1]). Numeroasele mărturii documentare date la iveală în urmă [2]), justifică o reluare a subiectului, care devine nou atât ca material cât și ca interpretare. Cunoscuta monografie a lui Voltaire, «*Histoire de Charles XII*» [3]), editată și la noi [4]), rămâne până astăzi, în ansamblu, una din cele mai bune lucrări asupra lui Carol al XII-lea [5]), dar concluziile sunt depășite cu mult, mai cu seamă de școala istorică suedeză [6]).

Șederea lui la Tighina, pe pământ românesc, este timpul când regele Suediei — din compătimire și admirație — se bucură de atenția lumii întregi, dând ocazie la foarte multe însemnări, pe care le păstrează izvoarele românești și străine.

* * *

[1]) *An. Ac. Rom.* M. S. I., t. XXXVIII, Buc. 1910.
[2]) A se vedea bibliografia chestiunii.
[3]) Ediția definitivă din 1751.
[4]) Frații Șaraga, Iași f. a., după ediția lui Waddington, cu note în românește.
[5]) Cf. articolul lui Geffroy, *Charles XII de Voltaire et Charles XII de l'histoire*, în *Revue de Deux Mondes*, 15 Nov., 1869 pp.360—390.
[6]) Paul Vaucher, *Le bicentenaire de la mort de Charles XII. Revue historique*, 1920, t. 133, p. 78.

La Pultava, Carol al XII-lea voia să împiedece unirea Ukrainei la Rusia, baza puterii țarilor, căutând — prin inițiativa Tătarilor — să atragă pe sultan în războiu cu Rușii. Asediul Pultavei nu mai este astăzi considerat ca o întreprindere desperată, destinată să cucerească un loc de refugiu. Totul nu era decât un mare plan strategic, deoarece Carol dorea mai puțin să pună mâna pe cetate, cât mai cu seamă să atragă armata rusă pe un câmp de luptă favorabil lui. Capitularea armatei suedeze, pusă sub comanda generalului Loevenhaupt, după ce regele a fost rănit, atunci când ea putea încă să mai lupte și să-și asigure retragerea spre țara Tătarilor, s'a făcut în contra ordinelor lui Carol [1]).

In lupta cu Rușii, prin planul acțiunilor sale, peste faptele de arme, regele Suediei — demn emul al lui Alexandru cel Mare — ne apare tot mai mult ca un mediator între Orient și Occident [2]). Incă înainte de Pultava, de când un trimis al sultanului a venit să-l întâlnească și să-l salute la Thorn, Carol era informat asupra afacerilor turcești și de modul cum erau apreciate la Constantinopol succesele lui războinice. Cunoscând dorința marelui vizir Ali din Ciorlu de a ataca pe Ruși, a cerut trimisului otoman ca un corp de armată turcească să-l întâmpine la Camenița pe Nistru [3]).

* * *

După înfrângerea dela Pultava, se retrage spre hotarul stăpânirii otomane. La 3 Iulie scria din Occeacov Sultanului despre pericolul ce-i amenință Impărăția din partea intențiilor războinice ale lui Petru, care în acest scop a înălțat cetăți la Don, la Marea de Azov și a pregătit o flotă. Propune să i se dea un corp de cavalerie și cu această ocazie s'ar încheia o alianță firească între Suedezi și Turci, amenințați de același pericol [4]).

---

[1]) *Idem, l. c., ibidem.*

[2]) N. Iorga, *Charles XII à Bender*, în *Rev. hist. du S.E.E.*, 1926, p. 81.

[3]) *Ibidem*, p. 86.

[4]) La Motraye, Voyages... La Haye, 1727, I, appendice, p. 20—23. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, p. 296. Idem, *Petru cel Mare, Carol al XII-lea și Țările noastre*, p. 3.

Ajungând — la 24 aceeaşi lună — de partea românească a Nistrului, a fost primit cu onorurile cuvenite de seraskierul de Tighina. Din partea Porții s'a comunicat protecția Impărăției, acordându-i-se câte cinci sute de piaştri pe zi pentru întreținere [1]). Cu el a sosit şi hatmanul Ukrainei, Mazeppa, care — spune un raport — având prieteni în Moldova, va face regelui toate serviciile ce depind de dânsul ca să se îndrepte prin Polonia către țara lui [2]). D'ar Mazeppa moare nu peste mult timp în cetatea de pe malul Nistrului. Rămăşițele lui pământeşti au fost aşezate întâi la Varnița, apoi în mănăstirea Sf. Gheorghe din Galați [3]).

Lângă Tighina, într'o sălişte părăsită, pe malul Nistrului, între nişte copaci, i s'a făcut lui Carol un orăşel de corturi,

---

[1]) Theyls, *Mémoires pour servio à l'histoire de Charles XII,...* p. 2. « Le Grand Sultan lui fournit depuis qu'il est à Bender, cinq cens piastres par jour, des ocques de viandes et quantité des rations de fourages » (Bellerive, *Voyage d'Espagne à Beder*, 1721, p. 89). Insă relația unui negustor persian din 1709 care a trecut prin Bender spune că « Poarta dă regelui suedez opt sute cincizeci de taleri pe zi pentru hrana oamenilor ». (*Revista istorică*, 1937, p. 29).

[2]) Beluze către Torcy, 22 August 1709: « Le roy de Suède avec une très petite suite est arrivé à Bender, autrement Tukin sur le Niester et que le général Mazeppa est avec luy... Mazeppa a des amis dans le pays et ne manquera pas de rendre au roy de Suède tous les services qui dépendront de luy » (*Revue d'histoire diplomatique*, 1920, p. 345).

[3]) Cu privire la data morții lui Mazeppa este o întreagă literatură. Izvorul românesc contemporan este cronica lui Nicolae Costin, care o pune la 18/29 Martie 1710 (*Letopisețe* II, 69). In cronica lui Carol al XII-lea de Amiras (*Studii şi documente* IX, p. 49) se vorbeşte de moartea lui Mazeppa şi al arhiepiscopului Suediei, odată cu alte evenimente din 1710, fără însă a indica ceva precis. Această dată a fost socotită de istoricii noştri (Iorga, *Petru cel Mare, Carol XII...* p. 7 şi I. Nistor, *Problema Ukraineană în lumina istoriei*, Cernăuți 1934, p. 165) ca cea mai vrednică de crezământ, deşi mai cunoşteau şi altele. Melchior de Voguë, în articolul despre Mazeppa (*Revue de deux Mondes* 1881, 15 Nov., p. 350) pune tot anul 1710.. Engel, pune moartea lui Mazeppa la 22 Sept. 1709. Istoricul rus Doroszenko, în monografia asupra lui Mazeppa, la 2 Oct. 1709 (citat de Nistor, *ibidem*). In Enciklopediceskii slovar, vol. XXXV, St. Petersburg 1896, găsim că « Mazeppa moare la 22 August 1709 la Tighina › (după Wassiltschoff, *Liste alphabetique des portraits russes*, 1875, I, p. 497).

Ca documente, avem o ştire din 30 Sept. 1709, în raportul lui Beluze « gentilhomme de la chambre du roi de Pologne » către Torcy, ministrul de externe al Franței: « Le hospodar de Valachie (sic, pentru Moldova) m'a mandé que le roi de Suède est encore à Bender et que le feu Mazeppa n'a pas été mené à Iassy, mais enterré à Bender (*Revue d'histoire diplomatique*, 1920, p. 346). Un raport din Bender de la 10 Nov. 1709, precizează: « Auditur etiam quod post mortem Masepae magna est relicta pecunia, quam preterito anno, antequam se vendidit, eduxit per Sorocam ad Ias »... (Hurmuz., *Supl.*, I, p. 371). Intr'un alt raport al lui Beluze de la 22 Nov., se spune: « Le général Mazeppa s'est reuni a l'èglise avant de mourir » (*Revue d'histoire dipl.*, p. 347) iar la 6 Dec.: « Les chefs des Cosaques sont allés à Bender pour y faire l'élection d'un nouveau général à la place de Mazeppa » (*Ibidem*).

unde s'a așezat cu cei din jurul său [1]). Armata lui, Suedezi şi Poloni, a fost împărțită în orașele Moldovei: Orhei, Cernăuți, Bacău și Neamț [2]). Resturile armatei sale, în afară de Cazaci, se compuneau din 1800 de oameni din care va păstra lângă dânsul numai șase sute de Suedezi [3]). Belșugul în care se scurgea vieața dela curtea lui era un lucru rar pentru un principe fugar, căci în afară de mărinimia otomană, primea subsidii și din partea guvernului francez [4]).

Dar lui nu-i plăcea Tighina pentru timpul cât socotea că va avea de stat în aceste părți și ținea să se stabilească la Iași. Domnul Moldovei, Mihail Racoviță, neconvenindu-i să aibă pe cap această mare onoare, a căutat pe toate căile să zădărnicească realizarea planului [5]). Insă la plângerea regelui, Poarta scoate din scaun pe Racoviță, înlocuindu-l cu Nicolae Mavrocordat [6]).

In Iulie 1711, o revărsare a apei Nistrului a silit pe rege să se mute la localitatea Varnița de lângă oraș, unde și-a întins cortul aproape de biserica ortodoxă din marginea satului. Toți ceilalți ofițeri s'au așezat, fiecare cum a putut, în casele țăranilor — cari sunt « Moldoveni de religie ortodoxă » — spune La Motraye [7]). Cu Moldoveni rechiziționați a pus de i s'a clădit apoi o casă de piatră, cu ziduri foarte groase și înalt acoperiș de șindrilă, care a fost gata în trei luni [8]).

---

1) La Motraye, *Voyages*, I, 416.

2) Cronica anonimă a Moldovei, *Letopisețe* III, 116.

3) Voltaire, *Histoire de Charles XII*, ed. Şaraga, p. 197. Bellerive, *Voyage d'Espagne à Bender*: « Ses soldats suèdois, dont le nombre est de cinq cents » (p. 67).

4) Voltaire, *ibidem*, p. 198.

5) Neculce, *Cronica*, ed. Procopovici I, p. 235.

6) Neculai Costin, *Letopisețe* II, 68—69. Scrisoarea din Lemberg, 6 Dec. 1709, spune: Nous avons avis de Valachie que le hospodar de cette principauté [Mihai Racoviță] a été dépossédé, conduit à Constantinople et qu'il devait venir à Iassy, suivant l'opinion de quelques personnes, un Bassa, pour y hiverner avec le roy de Suède (*Revue d'histoire diplomatique*, 1920, p. 347).

7) *Voyages*, II, appendice, p. 6. Acelaşi lucru şi în Fabrice, *Lettres*, p. 167.

8) La Motraye este confirmat şi de Bellerive: « Depuis le debordement du Niester, il a porté son camp à une demie lieue de Bender. La, il a fait bâtir une grande maison de bois à coté de laquelle est une grande écurie, où sont les chevaux arabes que le Grand Sultan luy envoya l'année passée » (*Voyages*, p. 66). Fabrice, dă unele detalii: « Environ trois mois après, le Roi commence de faire bâtir là une maison de pièrre avec des mourailles assez epaisses, peut être par pressentiment, pour soutenir une espèce de siège, et asses de logemens pour une garnison de mille hommes, il ne fit élever cette maison que d'un étage, avec une très grande salle pour manger, une autre pour l'office divin, une chambre d'audience et une autre pour le lit de Sa Majesté

La Varnița, Carol a făcut un sat suedez după toată orânduiala moldovenească [1]).

SCOPUL URMĂRIT DE CAROL AL XII-lea IN EXIL

După istoricii suedezi Hjärne și Stille, Carol al XII-lea — ca om de Stat — a prevăzut pericolul rus, asumându-și rolul de a-l combate. Acesta va fi crezul constant al întregii sale domnii. Pentru a-l îndeplini, a căutat să îndrepte contra Rusiei — rând pe rând — Polonia, Ukraina și Turcia [2]), și după sosirea la Tighina « omul care nu-și afla liniștea și nu a venit să se odihnească », a țesut legături cu toată lumea. Curierii săi umblau fără încetare la Sultan și la Hanul tătăresc [3]). Impăratul Iosif I, i-a oferit libertatea de a trece prin statele casei de Austria către țara sa, ofertă pe care a refuzat-o [4]), cum de altfel nu o va primi nici pe cea făcută de Ludovic al XIV-lea. Ambasadorul francez la Constantinopol, Ferriol, a pus la dispoziția lui Carol al XII-lea șase vase de războiu, pentru a se îmbarca cu o parte din curtea lui și un milion de piaștri pentru cheltueli de transport până în Franța. El a preferat să aștepte însă rezultatul primelor demersuri la Poartă [5]), unde își îndreptase toate eforturile ca să determine pe Turci a declara războI Rușilor și în această ipoteză se vedea mergând în fruntea armatei otomane să lupte cu implacabilul său inimic [6]). Nu ca refugiat, ci ca

avec des cabinets et des garderobes, et un apartement de quatre chambres pour monsieur Duben, marèchal de la cour, tout cela de plain pié. Ce qu'il y avoit de plus extraordinaire pour Sa Majesté suedoise, c'est qu'elle fit meubler très magnifiquement toutes ces chambres: quelques unes de drap, d'autres de Damas, avec des sophas à la turque, de brocards d'or, des coussins de velour et de riches tapis »... (Fabrice, *Lettres*, p. 169).

[1]) Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, II, 1928, p. 118.

[2]) Paul Vaucher, art. cit. în *Rev. Hist.*, 1920 vol. 133, p. 81.

[3]) Iorga, *Chestiunea Dunării*, Buc. 1913, p. 224.

[4]) Marquis de Bonnac, *Mémoire historique sur l'ambassade de France à Constantinople*, ed. Charles Schefer, Paris 1894, p. 123. V. și A. de Saint Léger et Ph. Sagnac, *Louis XIV*, Paris 1935, p. 461.

[5]) Bonnac, *ibidem*, p. 124. Cf. Geffroy, *Recueil des Instructions....*, Suède, 1885, p. LXXXIII.

[6]) Saint-Priest, *Mémoires sur l'ambasade de France en Turquie*, Paris 1877, p. 113. Că nici Polonia nu scăpa planurilor sale, găsim dovada în următoarea apreciere pe care o face Bonnac: « Pour le roi de Suède, son dessein est de rentrer en Saxe, étant très irrité contre le roi Auguste, et de demander raisons aux princes médiateurs

aliat, venit cu armata sa ca să întreprindă opera de revanşă în contra ţarului, se considera el la Tighina ca oaspe al Sultanului, fiind primul cap încoronat pe pământ turcesc de când Otomanii au intrat în Europa [1]).

Datorită evenimentelor din Orient, Constantinopolul devenise atunci un centru de târgueli diplomatice, unde partizanii Suediei şi ai Rusiei se înfruntau, punând la contribuţie mari sume de bani pentru a influenţa Divanul [2]). După o bucată de vreme Tătarii au fost câştigaţi, iar Turcii, care nu doreau decât răzbunarea pentru lùarea Azovului, arătau măcar în parte dorinţa pedepsirii ţarului [3]), deoarece Marele Vizir Ali din Ciorlu, fiind atras de politica adversă, se opunea tuturor acestor proiecte, mergând până àcolo încât să pună să aresteze, sub un pretext oarecare, pe trimisul regelui suedez. După ce însă Carol a trimis Sultanului dovezile că Ali a primit suma de şase mii de taleri dela ambasadorul ţarului, Petre Tolstoi, vizirul este în sfârşit scos din demnitatea lui, la 15 Iunie 1710 [4]).

Diplomaţia suedeză triumfă cu sprijinul constant ce l-a avut dela ambasadorii francezi, întâi Ferriol apoi Desalleurs. Când cel din urmă vine să-şi ocupe postul, din Ungaria trece prin Moldova, cu ordin să meargă la Tighina, lucru ce i-ar fi fost aproape imposibil fără ajutorul dat de Nicolae Mavrocordat [5]). Cronicele noastre păstrează însemnarea acestei vizite [6]). Această abatere a lui Desalleurs din drum era inter-

---

et garants du traité de Rastadt, d'avoir été les premiers à les reconnaître, quand il est retourné en Pologne après son abdication ». (*Mémoires*, p. 126).

[1]) Iorga, *Charles XII à Bender*, *Rev. Hist. du S. E. E.*, 1926, p. 86.

[2]) Voltaire, *Histoire de Charles XII*, ed. Şaraga, p. 235.

[3]) Iorga, *Chestiunea Dunării*, ibidem.

[4]) Marquis de Bonnac, *l. c.*, p. 120. Ali încercase a otrăvi pe Carol ca să scape de el: Pera 29 Nov. 1710. Raport al lui Ferriol către Torcy: « On a envoyé à Mètelin un capidgi Bachi pour apporter la tête d'Ali Pacha, on a trouvé une de ses lettres pour Yossouf Pacha (Seraschierul dela Tighina), par laquelle il lui ordonnait d'empoisonner le Roi de Suède » (Hurmuzachi, XVI, 376, DCCCLI). Fabrice spune că Ali a fost mazilit de Sultan « ayant été convaincu d'avoir tiré tous les mois 40 mille ducats du Czar, afin d'empecher la guerre et de persuader le Grand Seigneur à faire une trêve avec lui » (*Lettres*.,. 11—12).

[5]) Constantinopol, 6 Aprilie 1710: Ferriol către Portchartrin (min. marinei), coresp. consulaire, C-pol, vol. II anexa nr. 2.

[6]) In cronica lui Nicolae Costin găsim: « Trecut-au la Poartă prin ţară şi un sol franţuzesc, anume Marchez Dezalor, înaintea căruia, din porunca lui Nicolae Vodă, i-au ieşit Nicolai Vornicul din Ţara de Jos, şi pentru limba latinească, eşindu-i mai

pretată la Viena în sensul că regele Suediei ar putea avea ceva legături cu rebelii din Ungaria [1]). In realitate ambasadorul știa că țara lui se interesează de soarta lui Carol și serviciile pe care i le-ar fi putut face la Poartă constituiau o parte din însăși misiunea lui. Conversația directă cu cel interesat îl determina să ia calea Tighinei [2]). Dar Neugebauer, trimisul lui Carol la Poartă, comite mai multe greșeli fiindcă n'a urmat întocmai sfaturile lui Ferriol și regele Suediei este nevoit să-l recheme, trimițând în locu-i pe colonelul Funk, ajutat de contele Poniatovschi, căruia i se datorește în parte războiul din 1711 [3]). In memoriile lui Theyls, interpret la ambasada Olandei, se vorbește de copia unui tratat de alianță, semnat la Tighina între Carol al XII-lea și Ludovic al XIV-lea în 1710, cu ocazia vizitei lui Desalleurs, și confirmat după doi ani. Insă până acum arhivele nu conțin nicio urmă despre acest tratat [4]). Fabrice spune că Desalleurs n'a propus decât mediația lui Ludovic al XIV-lea pentru pace, între Rusia și Suedia, care a fost refuzată [5]).

Retragerea lui Carol al XII-lea la Tighina a fost exploatată în primul rând de diplomația turcească în avantajul ei. Când

---

sus de Copou înainte cu slujitori, de l-au petrecut până aici în oraș la gazdă » (*Letopisețe*, II, p. 76). La pagina următoare Nicolae Costin adaugă: « iar pentru solul franțuzesc, de care am pomenit mai sus, pe carele cu mare cinste aducându-l în adunarea sa Nicolae Vodă, de aici l-au petrecut cu oamenii săi până la Tighina » (ibidem).

1) « La cour Impériale craint que le Roi n'ait certaines relations avec les rebelles de Hongrie; puisque le marquis Desalleurs, qui va à Constantinople en qualité d'ambassadeur de France, a pris sa route par Bender »... (F a b r i c e, *Lettres*, p. 5).

2) « M. Desalleurs n'ignorait pas non plus que la France s'intéressant particulierement à la fortune de ce prince et à sa situation presente, les offices qu'elle aurait à lui rendre à la Porte ottomane feraient une partie de son emploi; il passa donc à Bender ». (B o n n a c, *Mémoires*, p. 62).

3) Raportul lui Ferriol de la 28 Februar 1710, către Torcy (ibidem). Cf. și F a b r i c e, *Lettre*, p. 62, referitor la înlocuirea lui Neugebauer. Stanislas Poniatowski era colonel al gărzii suedeze a regelui Stanislas Lesczinski. A urmat pe Carol al XII-lea cu toată fidelitatea. După moartea acestuia, supunându-se lui August al II-lea, a fost făcut Castelan de Cracovia. Ceea ce scrie Voltaire (*l. c.*, p. 196) că a fost ajutat în negocierile lui la Constantinopol de către Evreul Daniel Fonseca, este fals (a se vedea pentru aceasta studiul nostru despre Fonseca).

4) St. Priest comentează: « Il n'est pas croyable que ce traité s'il avait existé, eut été inconnu au Marquis de Bonnac, qui n'en fait aucune mention, et on n'en trouve le text nulle part » (mémoires, p. 115).

5) ...« Je fais de science certaine, qu'il n'a proposé autre chose, que la médiation du Roi, son maître, entre le Roi de Suède et le Czar; ce qui n'a point été accepté »... (*Lettres*, pp. 37—38, nr. 10). In anul următor, 1711, fiind la Constantinopol, Fabrice scrie că ambasadorii Angliei și Olandei « ont été très contents des assurances que je leur ai données, qu'il n'y a aucun engagement entre la France et la Suède » (*Ibidem*) p. 62).

Ferriol a oferit să-l trimeată în Franța cu escadra comandată de cavalerul de Feuquières, Sultanul, pentru a-l determina la refuz, a promis a-l expedia în Suedia în fruntea unei armate de 50.000 de oameni. Cum din aceasta spera să vadă reînceput războiul cu Rușii, Carol s'a resemnat să rămână în Moldova, așteptând. Turcii s'au folosit de conjectura creată, în tratativele ce le duceau cu țarul, pentru a-i impune condițiile ce le conveneau [1]). Aceste convorbiri diplomatice au urmat în tot cursul verii 1710, dar punctul de vedere rusesc era că țarul lasă liberă trecerea regelui prin Polonia, cu condiția ca Turcii să nu-i dea decât o escortă limitată, iar el să nu ia decât Suedezii ce-i are la Tighina, lăsând acolo pe Cazacii și Moldovenii din oastea sa [2]). Propunerile Rușilor n'au putut fi acceptate, mai cu seamă că aceștia obligau pe Sultan să alunge pe Suedez din cuprinsul împărăției sale [3]). Turcii simțindu-se ofensați de amenințările rusești, au hotărît războiul chiar din toamna anului 1710 [4]). Că Rușii aveau o atitudine agresivă față de Imperiul otoman și intenționau să ocupe țările noastre, o constată ambasadorul francez în raportul dela 28 Noemvrie arătând că frontierele Moldovei și Țării-Românești fiind lăsate fără pază, Rușii pot să ocupe aceste două provincii înainte ca Poarta să fi putut trimite ajutorul necesar pentru a le apăra [5]).

ROMÂNII IN OASTEA LUI CAROL AL XII-lea

In armata lui Carol al XII-lea erau și mulți Români, al căror număr nu se poate preciza, dar Nicolae Costin, în ordinea

---

[1]) In raportul lui Ferriol dela 6 Aprilie 1710, găsim: « Les Turcs ont profité de cette conjoncture pour faire leur traité avec le Czar, faisant paraître le roi de Suède sur la frontière pour rendre leur parti meilleurre (Hurmuz. *Supl.*, I, 378, DLXV).

[2]) Carol să nu ia cu dânsul « que les Suèdois qui sont aupres de sa personne, laisant à Bender les Cosaques et les Valaques, proposition que le roi de Suède est bien loin d'accepter » (*Ibidem*, p. 386, DLXXIX).

[3]) A de Saint Léger, *Louis XIV*..., p. 462.

[4]) Desalleurs către Ludovic al XIV-lea la 22 N-brie 1710: « Je commencerai cette lettre par informer Votre Majesté que les Suèdois qui sont icy veulent que j'aie beaucoup de part à la déclaration de la guerre du Grand Seigneur contre le Czar, qui fut résolue il y a deux jours ». Hurmuzaki, XVI, p. 375, nr. DCCCL).

[5]) Affaires Etrangères, correspondance consulaire, Constantinople, vol. 11.

importanței, după Cazaci, vorbește de «o seamă de Moldoveni ce slujeau cu leafă Craiului» [1]. Cronicarul Schneider de Weismantel menționează pe «Valahii regali» ce se aflau în avangarda oastei suedeze [2]. Inrolându-se atât sub steagul «leului nebiruit» cât și sub a lui Petru cel Mare, Românii găseau astfel putința de a-și cheltui o energie vitează, într'o mare luptă europeană, de care țara lor n'avea nevoie [3]. Munteanul Sandu Colțea « der Obrister von den Wallachen Sandul » comanda în oastea regelui un regiment de «Valahi». Prins la Pultava și dus în Siberia, va scăpa după zece ani de exil, când Carol — care în drumul de întoarcere va fi trecut poate prin locul său natal — nu va mai fi în vieață. Dela Stockholm cere a i se aranja drepturile la pensie, ca să se întoarcă unde sunt biserici de ale sale [4]. Numele lui amintește biserica și turnul Colței din București, în jurul căruia a dăinuit legenda clădirii prin Suedezi [5]. Un raport de spioni «qui sont partis de Bender» dela 16 August 1710, arată că pe lângă cei cinci sute de Suedezi, regele mai are cu el două mii de Cazaci și «quatres capitaines valaques». Li se cunoaște și numele: «L'un s'appelle Constanty Brakuka, le second Lukawieki, le troisième Galakan, le quatrième Cera, et leur comandant Rosochakin» [6]. Rapoartele ambasadorilor francezi menționează și ele un număr apreciabil de Moldoveni în slujba regelui pe vremea când se găsea în refugiul dela Tighina [7].

---

1) *Letopisețe*, II, 68.

2) In *Revista istorică*, 1930, p. 4.

3) N. Iorga, *Un ofițer român în oastea lui Carol al XII-lea. A. A. R.* 1912, tomul XXXIV, p. 865.

4) Idem, *Istoria Românilor*, vol. VI, p. 465.

5) Idem, *Un ofițer român...*, p. 869.

6) Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuaniae*, IV², p. 53. O variantă a acestei informații în Hurmuzachi, VI, p. 72, nr. XXXVIII. Numele lui «Constantin Brakuka ar fi acela a lui Costea Gordeenco, comandantul Ordinului ortodox al Zaporojenilor, iar «Galakan», polcovnicul combatant Galagan (cf. N. P. Smochină, *Dănilă Apostol*, în *Cercetări istorice*, V—VII, 204).

7) Hurmuzaki, *Supl.* I, vol. I, p. 386, nr. DLXXIX. Alte nume românești nu mai cunoaștem în armata lui Carol al XII-lea. Cei menționați de Neculai Costin la 1711: «Polcovnicul Gligoraș Ivanenco, cu rohmistrii lui și cu tovarăși dela steagul lui, Moldoveni slujiți în leafă»... «stegarul Eni Munteanul» (*Letopiseți* II, 103), apoi «Ivan Căpitanul, carele au fost la Brăila cu Moskalii» (*Ibidem*, p. 108) sunt în slujba Rușilor cum categoric arată cronicarul, iar nu în a regelui suedez, cum pe nedrept sunt atribuiți în Iorga, *Istoria Românilor*, VI, 465.

RĂSBOIUL DELA 1711

Sultanul răspunde provocărilor rusești prin somația de a dărâma fortărețele dela Marea Neagră, de a reda Cazacilor independența, de a recunoaște pe Stanislas Leszczynski rege al Poloniei, a-l susține pe acesta și pe Carol al XII-lea în contra lui August de Saxa în cazul când ar refuza să părăsească Varșovia, să restitue Suediei provincia Livonia și să dărîme Petersburgul [1]). Somația sultanului nu însemna decât războiul și la această hotărîre, mai mult decât prin intrigile de Serai — povestite de Voltaire cu lux de amănunte — Carol a putut convinge diplomația turcească prin perspectiva unei debarcări suedeze în Pomerania [2]). In acest scop el trimite în Ianuarie 1711, la Constantinopol pe generalul Mayersfeld, pentru a determina Poarta să publice un manifest în contra regelui August al Poloniei, însă nereușind, publică acest manifest sub semnătură personală, datat dela Tighina [3]).

Noul mare Vizir Baltagi Mahomet, neliniștit de progresele făcute de Ruși în ultimul timp, care după Pultava erau stăpâni în Polonia și amenințau frontierele otomane [4]), arată sultanului scopul imediat al politicei turcești: *a)* să trimită pe Carol în fruntea armatei sale din Pomerania, unde urma să vină pentru debarcare corpul expediționar suedez și *b)* să reia Azovul din mâna lui Petru cel Mare [5]). La pacea dela Prut, conduita marelui vizir se va explica mai puțin prin devotamentul — poate legendar — al țarinei, cât prin aceea că, cu toate promisiunile regelui, nicio armată nu a părăsit Suedia[6]).

Din punctul nostru de vedere, participarea lui Dimitrie Cantemir alături de Ruși, atât pentru Moldoveni cât și pentru Munteni, n'a însemnat un războiu național, căci domnul câștigase doar câțiva boieri de origine grecească — mai nouă sau mai veche — pe lângă tineretul doritor de isprăvi neobișnuite.

[1]) A. de Saint Léger et Ph. Sagnac, *Louis* XIV, p. 462.
[2]) Paul Vaucher, *l. c.*, ibidem, p. 79.
[3]) Hammer, *Histoire de l'Emp. ottoman*, XIII, 231.
[4]) Bonnac, *Mémoires...* p. 122.
[5]) Ferriol scria la 10 August 1711: «L'intention des Turcs pour cette campagne est de remettre le roi de Suède à la tête de son armée de Pomeranie et de reprendre s'il est possible, Azac... ou attaquer les forts du Boristhéne et la nouvelle forteresse de Kaminka» (Bonnac, *ibidem*, p. 125).
[6]) Paul Vaucher, *l. c.* ibidem.

Pentru Țara Românească, trădarea lui Toma Cantacuzino, a adus uzurparea de Turci a bălților dunărene [1]).

Când au auzit de intrarea Rușilor în Moldova pe la Nord, Carol și însoțitorii săi au părăsit Varnița, fugind spre Kilia, în așteptarea armatei turcești [2]). Marele vizir trece Dunărea pe la Isaccea și ajungând pe Prut la Fălciu, află că Rușii împreună cu oastea lui Dimitrie Cantemir au înaintat până la Stănilești, având avangarda la Gura Sărății [3]). La începutul lui Iulie 1711 s'a dat vestita bătălie, descrisă cu lux de amănunte în toate izvoarele [4]). Incă mai de înainte, ambasadorul francez Ferriol — înlocuit acum cu Desalleurs — scria că, indiferent de partea cui va fi victoria, interesul lui Ludovic al XIV-lea este ca războiul să se aprindă în această parte din ce în ce mai mult. Scopul lui a fost de a scoate pe Turci din amorțire și de a arăta regelui Suediei care-i sunt adevărații prieteni [5]).

---

[1]) I o r g a, *Istoria Românilor*, VI, p. 478. O părere diametral opusă o găsim în cartea lui Minea, *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași 1927, unde se susține punctul de vedere că la 1711, Moldovenii doreau războiul alături de Ruși: « Dumitrașcu Vodă Cantemir prin atitudinea sa a provocat clarificarea situației generale politice în sensul opiniei publice moldovenești » (p. 358). « Curentul luptei alăturea de creștinii ortodocși era atunci general în Moldova » (p. 369). « Insuflețirea Moldovenilor pentru război era mare » (p. 376). « In Moldova spiritul războinic al populației era mai viu » (p. 387).

[2]) ... « eară și craiul Șvezesc, și Orlik hatmanul căzăcesc, cu polcovnicul Preluțki și cu Lamicovski Obuznicul și cu alte capete de ai lor, acmu toți fugise din Tighina de frica Moscalilor, până la Kilia spre Dunăre » (Neculai Costin, *Letopisețe*, II, 99).

[3]) N e c u l c e, *Cronica*, ed. Procopovici, p. 299—300. Fabrice spune că cea mai mare parte din cavaleria rusească « composée de 12.000 chevaux, vient de passer le Niester et le Pruth, sous le commandement du jeune Scheremetef, pour porter les Moldauans et les Valaches à sécouer le joug des Turcs, et à se ranger de leur côté; ce qui pourrait bien arriver; mais ce qui n'est d'aucune conséquence. Il n'y auroit que les Tartares qui en profiteroient, puisqu'on leur abandonneroit au pillage ces deux Provinces (*Lettres*, p. 68). Iar despre înfrângerea țarului spune: « Il est sur que le Czar n'a pas cru les forces des Turcs si formidables « et qu'il est entré en Moldavie en partie aux persuasions de l'Hospodar... Il fit à croire au Czar que les Turcs avaient formés des gros magasins de l'autre côté de Pruth »... (*Ibidem*, p 72).

[4]) Cf. Bibliografia chestiunii. Cronicile românești, cu oarecare excepție sunt bine informate. I o r g a *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. IV, p. 309—310. H a m m e r, *Hist. de l'Emp. Ott.*, XIII, 256—7. M i n e a, *Despre Dimitrie Cantemir*, Iași 1927, pp. 340—390.

[5]) « Pour moi, mon unique but a été de tirer les Turcs de leur assupissement et de faire connaître au roi de Suède ses véritables amis et les distinguer de ceux qui, ne l'etant qu'en apparence, ont favorisé le czar dans toutes les occasions. J'en ai eu, avant mon départ, la satisfaction de voir l'un et l'autre: les Turcs en guerre et le roi de Suède me prier, par sa lettre de quatrième Janvier dernier d'assurer Sa Majesté de la parfaite estime et amitié qu'il lui porte, et du désir qu'il a de pouvoir lui en donner des preuves certaines » (B o n n a c, *o. c.*, p. 125).

Infrângerea Rușilor fiind atât de categorică și neașteptată, logica faptelor cerea continuarea războiului și exploatarea victoriei. Marele vizir însă, obținând retrocedarea Azovului și libera trecere a lui Carol prin Polonia în fruntea unei escorte limitate, a încheiat cunoscuta pace dela Fălciu, fără a mai consulta și pe principalul interesat, regele Suediei [1]).

Incă dela 4 Iulie Carol a făcut cunoscut vizirului că ține să aibă o întrevedere cu el [2]). Știm că în urmă a delegat pe generalul Poniatovski a-i susține interesele, care însă a rămas total nemulțumit de răspunsurile ce i-a dat vizirul [3]). Dragomanul francez Le Périèr, care a însoțit oastea turcească în expediția dela Prut, a lăsat în corespondența lui un plan al întregii chestiuni, cu detalii interesante, ce se păstrează în arhivele ambasadei din Constantinopol, amănunte necunoscute atât lui Voltaire cât și celorlalți cercetători. Din examinarea acestui plan nu se vede nicio indicație că marele vizir ar fi fost câștigat de banii țarinei ca să încheie pacea. Adevărul stă în faptul că primul succes îi dădea dreptul să se întoarcă victorios în Constantinopol. O eventuală înfrângere în luptele următoare ar fi plătit-o cu vieața lui [4]). Greșeala de a fi încheiat pacea, se datorește — scrie un contemporan — faptului că nefiind priceput în ale războiului, nici în diplomație, ofițerii în care și-a rezemat încrederea, încântându-l, l-au înșelat, oprindu-l dela ceea ce ar mai fi putut face. De bună credință,

[1]) Condițiile de pace, pe puncte, se găsesc în Hurmuzaki, *Supl.*, I, vol. I, p. 405 nr. DCIV. Cf. Thelys, *Mémoires*, pp. 17—20. C. C. Giurescu, *Une relation inédite sur la campagne de Pierre le Grand en Moldavie* (*Mélanges d'histoire générale* I (1927), p. 131. Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, VI, 812. V. Vericeanu, *Insemnări la Pușkin despre noi în războiul ruso-turc din 1711* (Arhiva din Iași, 1924, p. 57).

[2]) « Le 4... il est arrivé un officier suèdois pour faire savoir au grand vizir que Sa Majesté Suèdoise devait venir s'aboucher avec lui » (Hurmuzaki XVI, 381, DCCCLXIV). Șincai spune că pacea s'a încheiat « în 12 Iulie (stil vechi) din anul 1711, măcar că venise Carol al XII-lea din Bender ca să o împiedice » (*Cronica Românilor*, III, 358).

[3]) Perrier către Desalleurs, din lagărul dela Tigheci, 6 August 1711: « M. le général Poniatowski part Lundy pour Bender fort mécontant des Turcs... ». A căutat să convingă pe vizir să oblige pe țar « de se rendre à discretion et de le garder jusqu'à l'entière exécution des conditions dont on conviendroit »... (*Cercetări Istorice*, 1940, p. 308).

[4]) St. Priest, *Mémoires...*, p. 115. Iorga, *Charles XII à Bender*, ibidem, p. 87: « Il n'y eut probablement pas de coruption ».

el n'a fost decât victima rău sfătuitorilor în care și-a pus nădejdea [1]). La Constantinopol atât Carol al XII-lea cât și hanul Tătarilor, nu vor întârzia să exagereze, în scrisorile lor, greșala marelui vizir [2]). In această vreme atât de teama apropierei armatei otomane cât și a Tătarilor, locuitorii din Moldova fug în mare număr în Polonia [3]).

După pacea dela Fălciu, cu toate că a dat ostatici, țarul a uitat imediat obligația de a executa clauzele tratatului [4]). Motivând că regele Suediei se găsește încă la hotarele sale, păstrează mai departe Azovul și nu retrage armata din Polonia. Dar tot pe același motiv — al neexecutării tratatului de către Ruși — agenții lui Carol obțin înlocuirea marelui vizir Baltagi [5]). Dintr'o scrisoare a Stolnicului Constantin Cantacuzino, aflăm că noul vizir este dușmanul lui Carol al XII-lea și că chiar de vor evacua Rușii Azovul, pacea nu va dura, datorită nestatorniciei și minții slabe a sultanului, pe care îl ațâță prin toate mijloacele regele Suediei și hanul Tătarilor [6]).

Propaganda rusească, alimentată de aurul aruncat cu dărnicie, începea să prindă din nou la Constantinopol. Tema plecării lui Carol în Suedia se punea cu toată hotărîrea în lumea diplomatică din capitala Turciei. Se svonea că escorta ar urma să fie formată din Turci, Munteni și Moldoveni [7]). Raportul ministrului Olandei la Poartă arață că prin mijlocirea lui, regele va părăsi teritoriul otoman oricum ar fi, în timpul și pe calea pe care o va stabili Sultanul, cu condiția ca să nu se servească de trupele ce i se dă decât ca să se apere și să

---

[1]) Scrisoarea lui Ferriol din 22 Oct. 1711: « Ce qu'il a fait est grand, mais ce qu'il pouvait faire estoit bien au dessus, et il serra la victime des mauvais conseils qu'on lui a donné ». (*Cercetări Istorice*, 1940, p. 309).

[2]) Hammer, *Hist. de l'Emp. ottoman*, XIII, 242.

[3]) « Les Valaques fuient toujours en Pologne. Ils en passe en grande quantité; ils aprehendent l'arrivée des Tartares, qui font beaucoup des cruautés dans ce pays-là » (Hurmuzaki, XVI, 386, DCCCLXV).

[4]) A. de Saint-Léger, *Louis XIV*, p. 469.

[5]) Lavisse et Rambaud, *Ibidem*, VI, p. 813.

[6]) Publicată în *Revista Istorică*, 1937, p. 79.

[7]) Scrisoarea lui Ludovic Pociei din tabăra dela Maryampol, 22 Sept. 1711: « Regele suedez se pregătește cu totul să meargă în țara sa. Pașa de Rumelia cu trei mii de Turci și alte trei mii de Munteni și Moldoveni, îl va escorta » (*Revista Ist.* 1937, p. 30)

nu facă nicio intrigă cu gândul de a turbura pacea [1]). In tot acest timp, plenipotențiarii ruși rămân la Edicule, de unde însă lucrează la plecarea « mosafirului » [2]).

Diplomația rusească va accentua propaganda pentru îndepărtarea regelui suedez prin mijlocirea Cantacuzinilor din Țara-Românească. Este cunoscută în această privință corespondența lor cu cancelarul țarului, contele Golofkin [3]). Din cursul anului 1711 avem o scrisoare cifrată a lui Mihail și Toma Cantacuzino către cancelar, trimisă prin « Eufimie la curtea țarului », unde este vorba de a se păstra cel mai mare secret al corespondenței [4]). Ea face parte din sistemul politic al lui Brâncoveanu, care conta pe ajutorul rusesc în favoarea ortodocșilor, deși până la urmă rezultatele sunt nule [5]). Corespondența e continuarea legăturilor cu Moscova, după ce domnul și-a retras reprezentantul dela curtea țarului, în persoana lui David Corbea. La Arhivele Statului din București se găsesc în copie trei scrisori ale lui Golofkin către Mihail Cantacuzino, în care se vede — între altele — că Rușii se așteptau la o nouă expediție turcească în anul următor păcii dela Fălciu și prin mijlocirea Cantacuzinilor căutau să angajeze zece mii de Sârbi în serviciul armatei țariste [6]).

---

[1]) Raportul lui Colyer este publicat în *Theyls*, *l. c.*, p. 37—39. Pentru drumul pe apă, cf. Hurmuzaki, XVI, 386, DCCCLXXV).

[2]) Scrisoarea lui Constantin Stolnicul Cantacuzino: « Domnul Petre Tolstoi... până acum rămâne la Edicule; domnilor trimiși de acum, Petre Șafirov și fiului Șeremetev li e dată o stăpânire (locuință) în Țarigrad lângă Edicule » (*Rev. Ist.*, 1937, p. 79).

Scrisoarea Stolnicului este confirmată de Fabrice: ... « les deux otages moscovites sont dans un cachot aux Sept-Tours à plus de 20 aulnes sous terre, et leurs domestiques, aux galères; mais les deux ambassadeurs moscovites n'ont été mis que dans un apartement aux sept-tours avec leurs domestiques... » (*Lettres*, p. 155).

[3]) *Revista Istorică*, 1937, p. 78.

[4]) ... « Știm că boierul Constantin Stolnicul scrie către « Luminăția Voastră »... despre care dătătorul acestei scrisori va putea înștiința prin cuvinte. Rugăm a nu ne ocărî că scriem cu aceeași țifră pe care Luminăția Voastră a trimis-o slavonește Stolnicului, căci avem numai un secretar slavonesc; și pentru siguranță pe drum suntem nevoiți a scrie cu țifră » (*Ibidem*).

[5]) Zaborowski, colecția de documente externe a d-lui Basarab Brâncoveanu, în *Rev. Ist.* 1931, p. 117.

[6]) La 25 Martie 1712, Golfkin comunică lui Mihai Cantacuzino bunele dispoziții ale Impăratului față de el, cerându-i totodată și informații asupra mișcărilor inamicului, cu care este aproape a intra în război. Scrisorile sunt publicate cu greșeli de transcriere, de către Teulescu în *Arhiva română, documente istorice*, Buc. 1860, pp. 39—47. Semnalarea faptului că au greșeli și rezumatul lor îl dă Aricescu în « Indice de documente », *Revista Istorică a Arhivelor*, 1874, I, p. 2.

« CALABALÂCUL DELA BENDER »

Negocierile dela Constantinopol împiedecau pe Turci să dea curs proiectului formulat de Carol, de a trece prin Polonia în fruntea unei armate numeroase [1]). Cu toate că Yusuf Paşa, seraskierul dela Tighina, era acum reis-efendi, hanul Tătarilor şi cea mai mare parte a demnitarilor turci, influenţaţi de propaganda rusească, erau în contra acestui oaspete costisitor şi pretenţios, insistând cu destulă politeţă, dar cu multă energie, pentru plecarea lui [2]). La Tighina începea să se simtă lipsa alimentelor iar vieaţa să se scumpească în tot ţinutul din jur. Din această cauză infanteria şi cavaleria Cazacilor, cam vreo două mii de oameni, au fost trimise în ţinutul Iaşilor să cantoneze [3]). Incă dela 19 Aprilie 1712, Sultanul scrisese lui Carol spre a-l convinge de necesitatea de a părăsi o ţară în care prescripţiile Coranului nu îngădue străinilor de a se fixa cu domiciliu [4]).

Ruşii nedând destule garanţii pentru executarea obligaţiilor ce-şi luau faţă de Turci, Sultanul va fi hotărît a declara războiul în vara anului următor. La 20 Noembrie el semnează ordinul către demnitarii Imperiului otoman, arătând cauzele războiului ce-l va începe cu Rusia [5]). Nicolae Mavrocordat crede că ruperea negocierilor şi hotărîrile războinice ale Sultanului, sunt datorite presiunilor făcute de Carol al XII-lea şi hanul tătăresc, care au izbutit să impună arestarea vizirului

---

[1]) Theyls în *Mémoires*... p. 91, spune că regele Suediei ar fi cerut să fie escortat de 40.000 de Turci şi 30.000 Tătari ca o condiţie de a părăsi Varniţa.

[2]) Iorga, *Charles XII à Bender*, *ibidem*, p. 87.

[3]) « La cherté est fort grande aux environs de Bender, tant pour les vivres que pour les fourages. L'infanterie et la cavalerie des Cosaques qui consistent en 2000 hommes ont été envoyés du côté de Yassy pour y soubsister » (Hurmuz., *Supl.* I, vol. I, p. 409, DCXI).

[4]) « Vous devez donc vous préparer à partir, sous les auspices de la Providence, et avec une honorable escorte, l'hiver prochain, pour vous rendre dans vos provinces, ayant soin de passer en ami par celles de Pologne. Tout ce qui sera nécessaire pour votre voyage, vous sera fourni par ma Sublime Porte, tant en argent qu'en hommes, chevaux et chariots » (La Motraye, *Voyages* II, 114). Regele răspunde la 8 Mai că a trimis un om al lui la Poartă şi îndată ce vine cu răspunsul, când totul va fi gata, el va pleca » (*Ibidem*, p. 115).

[5]) « Traduction du commandement circulaire envoyé par le Grand Seigneur à tous les vezirs, pachas et beys de l'Empire ottoman, et leur ordonne de se rendre avec leurs troupes au camp impérial dans la plaine d'Andrinople le 21 Mars prochain de l'année 1713 (Hurmuzaki, VI, 132, LXVIII). Cf. Fabrice, *Lettres*, p. 100.

Mahomed, ce avea intenții pașnice [1]). Până la urmă războiul va rămânea numai în faza pregătirilor.

Cât privește atitudinea regelui Suediei față de Poartă, pretențiile lui exagerate — de a cere cât nu puteau Turcii să dea în materie de bani — îi făcură mai mult rău decât toți dușmanii săi laolaltă. Din această cauză s'a hotărît trimiterea lui cu orice preț, iar Nicolae Mavrocordat a fost orânduit să aștepte la Țuțora trecerea convoiului [2]). Amânarea necontenită a plecării precum și activa propagandă a trimișilor lui Petru cel Mare, au determinat pe Turci să ceară Muftiului o *fetvă* pentru mosafirul nerecunoscător, oricare ar fi el. Cu această împuternicire, marele imbrohor și un ceauș bașa au fost trimiși la Tighina [3]).

Istoricii sunt de acord — după relatarea cronicelor moldovene și confirmarea celorlalte izvoare — că amânarea plecării se datorește complotului urzit de către han cu agenții țarului, ca mosafirul să fie predat în mâna lui August și a generalului rus Șeremetiev imediat ce va intra în Polonia și va ajunge la Smolensk [4]). Incă dela 4 Decemvrie 1712, Briant, trimisul suedez la Iași, raportează cancelarului că țarul și August al II-lea, au pus la cale răpirea sau asasinarea regelui. In acest scop, din ordinul lui August II, contele Sienawski, fostul palatin de Belz, a trimis în Moldova pe evreul Baruch Austerlitz și un polon al cărui nume nu-i menționat, amândoi travestiți ca negustori din Lemberg. Oamenii lui Carol au descoperit la timp încercarea și astfel asasinarea n'a putut fi tradusă în fapt [5]). La Tighina au fost trimiși în același timp prințul Sapieha, sub pretextul de a-i cere lui Carol să-l recunoască în funcțiunea de general al Lituaniei și La Mare, gentilom francez și colonel în serviciul regelui August, care știa turcește, amândoi cu misiunea de a atrage de partea

---

[1]) Scrisoarea din 20 Dec. 1712, în *Hurmuzaki*, XIV, partea I, p. 480, Nr. D.

[2]) I o r g a, *Petru cel Mare, Carol al XII-lea și Țările noastre*, p. 48—49.

[3]) Fabrice, Lettres, p. 164.

[4]) Cronica anonimă a Moldovei: « Căzut-a Craiul în alt prepus, cum zic unii, să fi prins niște cărți ale hanului ce le trimetea la craiul August... să trimită o sumă de oaste în tâmpinarea lui să-l prindă » (*Letopisețe* III, 121). N e c u l c e, *Cronica*, p. 341. B e l l e r i v e, *Voyage*, p. 61—63. V o l t a i r e, *l. c.*, p. 242. P a u l V a u c h e r, art. cit. *ibid.*, p. 79, etc.

[5]) H u r m u z a k i, *Doc.*, vol. IX, p. I, pp. 498—499, DCLIX.

lor pe hanul Tătarilor şi pe seraskierul dela Tighina [1]). Complotul a fost descoperit de Carol, fără a-l da la iveală [2]). El s'a mulţumit să comunice la Poartă, dar curierul său e arestat şi hanul cu oamenii săi au ocazia să se convingă de faptul că regele Suediei a aflat de planurile lor [3]). O singură excepţie o face cronica lui Axinte Uricariul, unde se arată că motivul adevărat al refuzului de a părăsi Varniţa, ar fi fost faptul că regele aştepta sosirea lui Stanislas Leszczynski [4]).

La somaţia făcută de marele Imbrohor, regele motivează că nu-i sunt toate preparativele gata şi mai cu seamă că nu i-au sosit caii din Ţara-Românească [5]). E rugat să meargă măcar la Iaşi, să aştepte acolo răspunsul sultanului [6]). Ca să-l constrângă Seraskierul i-a tăiat tainul, a ridicat cele şapte cete de ieniceri ataşaţi la garda personală a oaspetelui şi pe toţi meşteşugarii din Varniţa, precum şi locuitorii Moldoveni, lăsându-l numai cu Suedezii şi Polonii lui. Cei aproape trei mii de Cazaci au fost luaţi de han şi trimişi prin satele de sub ascultarea sa, aducând Tătari în locu-le [7]). Insă Moldovenii, înţeleşi cu oamenii lui Carol, prefăcându-se că nu ştiu

---

[1]) Voltaire, *loc. cit.*, p. 242. Grigorovici în « Codrul Cosminului », X, p. 557.

[2]) Neculce crede că « hanul nu ştia nimică că i-au prins cărţile şi i-au tăiat Tătarii şi-l tot silea pe Şved să purcează până peste iarnă şi sunt apele îngheţate. Şi Şvedul tot nu vrea să pornească să meargă ».

[3]) Amira spune că « Il chano de Tartari ed Ismail-Bassà, che furono destinati per la sua comitiva, avendolo trattato di tal maniera, gli sono sospetti e non se fida piu *a* loro ». (*Studii şi doc.*, IX, p. 84). Cf. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, IV, 317. Un raport contemporan spune că « quelques officiers Turcs et Tartares qu'on croit avoir estés gagnés par les ennemis du Roy de Suède, voulurent l'obliger à partir avec une escorte trop faible pour le mettre en sureté. Il fut en mesme temps avertis que ces officiers vouloient le livrer à ceux qui les avait gagnez ». (Grigorovici, *l. c.*, p. 561).

[4]) « Văzând şi Craiul că toate sunt gata şi numai la purces a rămas lucrul... au trimes ofiţeri în ţară, cu bani de umblau cumpărând cai; şi acestea le făcea ca să se prelungească vremea, că aştepta să sosească craiul Stanislav dela Pomerania, la carele trimesese un secretar al său credincios ca să-l aducă... pricina cea adevărată era care s'a scris mai sus, că aştepta pe craiul Stanislav, numai nu vrea să spuie » (*Letopiseţe*, II, 141. Insă un raport din acel timp arată că Stanislas a sosit la Tighina fără ştirea şi contra voinţei lui Carol. (Cf. mai jos).

[5]) La Motraye, *Voyages*, II, appendice, p. 9. Fabrice, *Lettres*, p. 100. Weismantel, *o. c.*, în *Rev. Ist.*, 1930, p. 7. Amira, în cronica şederii la Bender a lui Carol al XII-lea însemnă: « Il chano et il Bassa representarno al Sultano che il re non voleva andare per mare în Francia, né per terra, per Polonia, nel suo regno: ma voleva stare a Bender » (*Studii şi documente*, vol. IX, p. 81).

[6]) Weismantel, *l. c. ibid.*, p. 7.

[7]) Afenduli, în *Hurmuzaki* XIII, p. 59.

de ordinul pașei, veneau în timpul nopții din satele mai îndepărtate cu carele pline de provizii și, cu complicitatea gărzilor tătărești, continuau alimentarea Suedezilor în mod obișnuit [1]).

După ce un nou demers al pașei de Tighina în scopul ca regele să dea ascultare hotărîrilor Porții este respins cu aparentă bunăvoință pe același motiv că nu poate pleca nefiind complet pregătit [2]), se decide asediul Varniței de către Turcii și Tătarii care ar fi format escorta lui Carol în drum spre țara lui, asediu ce are loc în primele zile ale lui Februar 1713. Numeroșii martori oculari [3]), cât și ecoul pe care acest eveniment l-a produs în lumea timpului, au lăsat descrierea « calabalâcului » într'un mare număr de izvoare [4]). Raportul inedit al lui Desalleurs către Porchartrin, datat din Constantinopol 3 Martie 1713, pe care îl dăm în anexă, descrie cu multă precizie acest eveniment:

Sultanul, după înțelegerea deplină cu Rușii, a hotărît ca regelui Suediei să i se înlesnească plecarea către țara lui prin Polonia. Pentru aceasta a ordonat hanului să fie cu trupele sale la dispoziția oaspetelui, iar Ismail pașa de Tighina să-i dea tot concursul, trimețând în același timp lui Carol douăsprezece pungi de bani. Hanul a trimis la Tighina câteva mii de Tătari și a raportat sultanului că totul e gata de plecare. Un reprezentant al gazdei a venit să ureze regelui mosafir călătorie fericită. Carol, văzând că s'a forțat mâna sultanului

---

[1]) « Les Suèdois étoient convenus avec des paysans Moldaves payés d'avance, que ceux ci chargeroient leurs chariots du pain, de vin et de fruits, dans des villages éloignés et se presenteroient vers le soir pour le vendre, feignant d'ignorer la defese du Kan et du Pacha, sous pretexte de la distance qu'il y avait entre leur village et celui de Varnizza » (La Motraye, *Voyages*, II, 133).

[2]) La Motraye, *ibidem* (apendice, p. 4): « qu'il lui falloit aussi attendre le retour de ses officiers qu'elle avoit envoiez en Vallachie acheter des chevaux pour remonter son monde ».

[3]) Despre la Motraye, Fabrice spune că: ... « voyageur et curieux d'événiments, s'étoit mis à cheval, déguisé en Tartare, pour voir cette action » (cf. Gorceix, *Revue Historique*, 1921, p. 61). Afenduli, în *Hurmuzaki* XIII, p. 59—62.

[4]) Neculce, *Cronica*, p. 341—43. Radu Greceanu, *Viața lui Const. Vodă Brâncoveanu*, pp. 232—239. Acsinte Uricarul, *Cronica*, în *Letopisețe*, II, 148—149. Giurescu și Dobrescu, *Doc. priv. la Const. Brâncoveanu*, p. 231—34, nr. 360. Scrisoarea lui Nic. Mavrocordat, în *Hurmuzaki* XIV, vol. I, pp. 496—505, nr. DIX. Cf. și *Hurmuzaki* IX, vol. I, p. 509, nr. DCLXVI. Fabrice, *Lettres*, pp. 183—213, *La Motraye*, *Voyages*, II, 129—145.

şi ştiind pe de altă parte că hanul şi Ismail paşa sunt — în mod secret — în slujba ţarului şi a regelui August, care aveau tot interesul de a-l vedea părăsit de escortă în Polonia, a refuzat să plece, motivând că trupele sunt insuficiente şi ameninţând că va aduce aceasta la cunoştinţa Impăratului otoman. S'a raportat din nou la Poartă — fals — că trupele sunt numeroase şi că regele refuză fără motiv. Urmează ordinul de plecare imediată, dar are acelaşi refuz din partea regelui, motivat de puţinele trupe ce i se pun la dispoziţie şi de pericolul pe care îl întrevede pentru el şi însoţitorii săi. Atunci hanul şi Ismail paşa s'au hotărît să atace pe rege şi să-l prindă viu sau mort [1]). Tătarii au fost primii care s'au apropiat de lagărul lui, dar au întâmpinat atâta rezistenţă, încât n'au îndrăsnit să-l forţeze [2]). Vine după aceea atacul ienicerilor, cu douăsprezece tunuri, care trag asupra locuinţei regale. Se aprinde acoperişul de şindrilă [3]), casa ia foc şi ienicerii intră în lagărul suedez: ofiţerii şi soldaţii sunt făcuţi prizonieri, iar pe rege l-au luat şi l-au dus în seraiul dela Tighina. Raportul lui Desalleurs precizează că niciodată n'a arătat cineva atâta vitejie, fermitate şi sânge rece ca regele Suediei în acea ocazie. A omorît cu propria lui sabie mai mult de treizeci [4]) de inimici, alegându-se cu răni la faţă şi la mână [5]). Asediul a început la sfârşitul lui Ianuarie şi s'a terminat la 12 Februarie [6]).

Dela Tighina Carol va fi urcat peste câteva zile, într'o trăsură acoperită cu postav roşu, însoţit de un număr de ostaşi suedezi, şi trimis prin Căuşani [7]), la Demirtaş lângă Adria-

[1]) *Aff. étr. coresp. Consulaire*, Constantinopole, vol. 13.

[2]) « Beaucoup des Turcs et des Tartares furent tués ». Amira precizează că « in questo fievo combattimento furono uccisi 150 Turchi, e non restarono che 15 Suedesi » (*Studii şi doc.*, IX, p. 91).

[3]) Weismantel, în *Revista istorică*, 1930, p. 7.

[4]) Cf. cronicarul citat de Remus Ilie, care spune că « Regele a doborît cu pumnul său optsprezece Turci ». (*Revista istorică*, 1934, p. 23).

[5]) « Rex est modicum in manu et in naso vulneratus » (Giurescu şi Dobrescu, *ibidem*, p. 294).

[6]) « Cette horible et inouie catastrophe commencea les derniers jours de janvier et finit le 12 février » (*Aff. etr. c. consulaire*, Constantinople, vol. 13).

[7]) La Căuşani s'a pregătit ... « une maison pour recevoir Sa Majesté, et de logemens tant bons que mauvais pour nous, chez les Tartares, Moldaves et Juifs, qui sont les habitants de cette ville » (Fabrice, în *La Motraye, Voyages*, II, appendice, p. 27). Fabrice, *Lettres*, p. 221. La Căuşani se vor retrage — după plecarea lui Carol din Tighina — Cazacii din oastea sa, în frunte cu noul lor hatman, Filip Orlik. Aici fostul pisar general al lui Mazeppa ţese intrigi împotriva Rusiei, trimiţând

nopol, apoi la Demotica[1]). Era vorba la început să meargă la Salonic, spre a se îmbarca pe un vas francez[2]). După plecarea lui Carol din Tighina seraskierul a trimis regelui August un lung raport despre cele întâmplate, accentuând astfel acuzația de a fi luat parte la complotul pentru suprimarea mosafirului[3]).

In timpul unui an și jumătate cât va mai sta în Turcia, amintirea « calabalâcului » va face să crească necontenit admirația Otomanilor pentru el[4]). In capitala Turciei Carol al XII-lea a avut un constant apărător al intereselor sale în persoana ambasadorului francez Desalleurs. El merge la Adrianopol și protestează energic de cele întâmplate la Varnița, izbutind chiar să asocieze verbal în atitudinea sa și pe ambasadorul englez Robert Sutton[5]). Fiind obligat să părăsească Adrianopolul, renunță la toate aceste chestiuni[6]). Totuși Turcii nu rămân insensibili la protestele sale: Hanul și seraskierul sunt destituiți și èxilați, ca și marele vizir Soliman, înlocuit cu capudanul Ibrahim, dușman al Rușilor[7]). Polonezii din Moldova, în tratative de a se închina regelui August, au fost obligați a se îndepărta de frontieră și a se declara supuși ai Sultanului, plătind tribut[8]).

manifeste în Ukraina şi la Seci de pe Nipru. Agentul diplomatic rus Nepluiev, care trece prin Căuşani în anul 1734 scrie: « In satul Căuşani, la o distanţă de patru ore dela Bender se găseşte Orlik, unde el cu banda sa hoţească, compusă din 100—150 de oameni are cartier... ». Orlik intră în corespondenţă şi cu serdarul de Chişinău, Lupul, agent secret şi al Ruşilor şi al Turcilor. El se găsea la Căuşani şi în 1737, unde se pare că a murit. Cf. Ştefan Ciobanu, *Biserici vechi din Basarabia*, în *Anuarul monumentelor istorice*, secţia Basarabia, Chişinău, 1924, vol. I, p. 20.

1) La Motraye, *ibidem*, p. 145. Neculce, *Cronica*, 343. Geffroy, în *Revue des deux Mondes*, 1869, 15 Nov., p. 380.

2) Raportul lui Desalleurs spune: ...« les uns disent que le Roy de Suède ira à Andrinople, les autres assurant que les ordres ont été données pour l'envoyer à Salonique, où il sera embarqué pour la chretienté » (*ibidem*, *Aff. Etr.*). Aceasta, după o scrisoare a Sultanului dela 30 Decemvrie 1712, făcută la sugestia ambasadorului francez. (Iorga, *Charles XII à Bender*, ibidem, p. 88). Dar cronicarul moldovean, Acsinte Uricarul, este mai categoric: « Ghenarie 30 zile, au sosit şi răspunsul de Poartă cu Yusuf Aga, Capigi Başa carele au adus hatişerif împărătesc ca să ia pe Craiul să-l ducă la Salonic » (*Letopisețe*, II, 148). Cf. şi Fabrice, *l. c.*, p. 194, 222 şi 226.

3) « Ismail Bassa scrisse, allora quando il re di Svezia fu battutto a Bender e mandato a Salonicco, al rè Augusto una lettera, raguagliandolo di tutto il passato, per farși del merito appresso di lui » (Amira, *Studii şi Documente*, IX, 101).

4) Geffroy, *Charles XII de Voltaire et Charles XII de l'histoire*, *Rev. des deux Mondes*, 15 Nov. 1869, p. 389.

5) Grigorovici, în « Codrul Cosminului », X, p. 560.

6) Bonnac, *Mémoires*, p. 63.

7) Neculce, *Cronica*, II, 343. Cf. *Anexa V*.

8) Iorga, *Studii şi doc.*, IX, p. 119, Nr. VIII.

In preajma plecării lui Carol din Tighina, sosește în Moldova Stanislas Leszczynski venind din Austria, prin Țara Românească [1]. La Bacău unde se va da drept un « polcovnic franțuz » în slujba craiului suedez, va fi luat în primire de către Vornicul Manolache Ruset și condus la Iași [2]. Nicolae Mavrocordat îl va recunoaște, dar va păstra secretul asupra numelui său până în momentul acțiunii dela Varnița, când pașa dela Tighina a trimis o sută de lipcani ca să-l aducă [3]. Stanislas s'ar fi hotărît să vină la Tighina fără știrea și în contra dorinței regelui Suediei, care a trimis un curier să-l sfătuiască a se înapoia, imediat ce a aflat că e pe drum. A fost întâmpinat lângă Brașov, dar a refuzat să renunțe la continuarea călătoriei, deoarece se crede că aducea lui Carol renunțarea sa definitivă la tronul Poloniei în cazul când aceasta ar fi ușurat cu ceva situația protectorului său [4]. Va sta un timp, ca oaspe al seraskierului de acolo, nădăjduind o expediție turcească spre a-l pune pe tronul Poloniei [5], plecând spre Apusul Europei abia în anul următor [6].

RELAȚIILE LUI CAROL AL XII-lea CU DOMNII MOLDOVEI

Cu Mihai Racoviță Nicolae Mavrocordat și Dimitrie Cantemir din Moldova, apoi Constantin Brâncoveanu din Țara-Românească, raporturile lui Carol vor fi determinate atât de

[1]) El a declarat că « se află în slujba craiului Șverzec și vine din Pomerania și au trecut din Țara Ungurească în Țara Muntenească » (Acsinte Uricarul, *Letopisețe*, II, 146).

[2]) Radu Rosetti, *Amintiri*, I, p. 15—16, după cronica lui Acsinte Uricarul (*Letopisețe*, II, 146), deși autorul spune că toate aceste fapte îi sunt povestite de altcineva.

[3]) La Motraye, *Voyages*, II, 149.

[4]) Cf. raportul lui Dessalleurs din Adrianopol, 1 Iunie 1713, către Torcy, Ministrul Afacerilor Străine, publ. în *Hurmuzaki*, Supl. I, vol. I, p. 427, Nr. DCXXVI.

[5]) Cf. Scrisorile Locotenentului-general Sparre, dela Tighina, în *Hurmuzaki*, Supl. I 428, DCXXVIII și p. 429, DCXXIX. Nicolae Muste, *Letopisețe* III, p. 52 Scrisoarea lui Fabrice din 28 August 1713 are în postscriptum următorul cuprins: « Il arriva hier au soir un courrier avec la nouvelle, qu'on a renvoyé le roi Stanislas à Bander, et que le chan des Tartares est allé seul sur la frontière. Cela me confirme dans l'opinion que j'ai toujours eue, que les Turcs n'entreprendront rien d'extraordinaire, si les Polonais ne se déclarent point pour le roi Stanislas ». (*Lettres*, p. 274). Cf. *ibidem*, p. 255, 265 si 268.

[6]) Fabrice scrie din Demotica, la 16 Iunie 1714 baronului de Goertz: ... « Vous saves, sans doute, que le roi Stanislas est parti de Bender pour Cronstadt, accompagné du comte Tarlo et du maréchal Adlesfeld et de quelques autres. On croit qu'il ira à Deux-Ponts, Poniatowski l'est allé joindre et je crois qu'il le suivra ». (*Lettres*, p. 310).

vecinătatea și nevoia aprovizionării trupelor sale de însoțire, cât și de mersul acțiunii diplomatice dela Constantinopol, unde Domnii își aveau partea lor de influență.

Trimețându-i-se să ierneze în Moldova un general al lui Carol cu șase sute de Suedezi și șapte sute de Cazaci, Mihai Racoviță i-a îndreptat spre Suceava. Ei s'au așezat de capul lor la Cernăuți, aproape de hotar. Au fost acolo atacați prin surprindere de Ruși și de regimentul de Români în slujba lor, sub comanda lui Constantin Turculeț, rotmistru, și luați în parte prizonieri, alții omorîți. Dușmanii lui Racoviță l-au acuzat la Poartă că aceasta s'a făcut cu știrea lui [1]). Neculce merge mai departe și arată că deoarece regele Suediei intenționa să se stabilească la Iași, ca să nu-i vină pe cap, Domnul ar fi înștiințat pe țar să trimită oastea prin Nordul Moldovei ca să-l prindă [2]). Urmarea a fost că un agă dela Tighina, cu șase sute de spahii și un capegiu împărătesc a sosit la Iași în ziua de 14 Octomvrie 1709, ridicându-l pe Racoviță împreună cu toată familia lui, ca să-l ducă la Poartă, în momentul când el se pregătea « să fugă la creștini », temându-se de urmările acestui fapt [3]). Neculai Costin ajunge la concluzia că datorită războiului dela Pultava « s'a întâmplat și mazilirea lui Mihai Vodă Racoviță... și mai ales toată pieirea asupra țării Moldovei, cu pradă, cu robie și cu multe asuprele, cât sosise lucru la cumpăna de istovu » [4]). Cu toate acestea, Domnul nu s'a arătat indiferent nenorocirii craiului, căci a primit cu toată atenția o parte din comandanții căzăcești sosiți la Iași, dându-le gazde bune și mijloace de traiu [5]).

---

[1]) Nicolae Costin, *Letopisețe*, II, 69.

[2]) « Atunci Mihai Vodă văzând plimbarea craiului șvezesc la Tighina și înțelegând că va să vie la Iași să șadă, au făcut știre Moscolui, când a veni, să trimeată oaste sprintenă pre taină, și atunci ar prinde pe craiul, și s'a ridica și el de s'a duce (Neculce, *Cronica*, ed. Procopovici, I, 235).

[3]) Nicolae Costin, *Letopisețe*, II, 69. Racoviță a refuzat odată vizirului, pe când era Silihdar, « alcuni cavalli et Botte del miele ». (*Hurmuz*. Supl. I, vol. I, p. 373, Nr. DLVII).

[4]) *Letopisețe*, II, 68. « On a deposé le Hospodar de Walachie (sic) par ce qu'il a été cause, en partie, que Gyllenkrok a été enlevé avec ses troupes par les Moscovites ». (Fabrice, *Lettres*... p. 15).

[5]) « Și le-au dat Mihai Vodă gazde bune aici în Iași, tot în curți boierești și câte o ialoviță de boier » *(ibidem)*. Pentru un împrumut de bani cerut lui Nicolae Vodă de Potocki, *ibidem*, p. 77. Cf. și Smochină, *Cercetări istorice*, V—VII, 204, 205 și nota 2.

Nicolae Mavrocordat este numit în aceste împrejurări excepționale Domn în Moldova, unde ajunge în Ianuarie 1710. Cronicarul Acsinte Uricarul știe că regele Suediei a scris lui Nicolae Vodă să îngădue ca armata leșească, alcătuită din « Leși, Lipcani și Cazaci », să ierneze în Moldova. Ea s'a și așezat în părțile Romanului, dar în contra acestei iernări fără voie a protestat Nicolae Vodă la Sultan, ceea ce supără mult pe Carol al XII-lea [1]). Această armată nu trăia extraordinar de bine în Moldova, cu toată nemulțumirea pe care o provoca prezența ei printre pașnicii locuitori din cauză că era lăsată mai mult în voia soartei. O relatare din vara anului 1710 precizează că oamenii palatinului de Kiev sunt cantonați între Iași și Târgul Frumos, sub comanda lui Grudzienski și mizeria este mai mare printre Polonezi decât printre Suedezi și Cazaci [2]). Tot de atunci avem și o scrisoare a lui Nicolae Mavrocordat către Carol al XII-lea prin care-l încredințează de bunele sale dispozițiuni [3]), dar Acsinte Uricarul arată că Domnul se plânge craiului de răutățile pe care le fac ostașii săi în țară [4]). Referitor la nemulțumirile cauzate de Suedezi există scrisoarea lui Enache Măcărăscu din 27 Octombrie 1710, către vărul său Dumitru Moldoveanu din Sibiiu, prin care cere să-l ajute cu ce-l va îndura milostivul Dumnezeu, pentrucă l-au prădat « Svezii » după cum va fi înțeles [5]). Regele nu s'a arătat — cel puțin de formă — insensibil la toate plângerile, căci a dat un manifest prin care poruncea supușilor săi să nu facă nimic înafară de lege, însă aceasta n'a avut nici o urmare practică [6]).

[1]) *Letopisețe*, II, 134. In cronica anonimă găsim: « Iar craiul șvezesc a trimis atunci la Orhei câțiva slujitori ca să erneze; apoi i-au mutat de acolo la Cernăuți și la Bacău și la Neamț ca să se hrănească, Svezi cu Leși amestecați ». (*Letopisețe*, III, 116).

[2]) « Les gens du palatin de Kyovie campent à une lieue de Iassy, entre Iassy et Krasnotarg... La misère parmi eux est beaucoup plus grande qu'entre les Suèdois et Cosaques. Ils vendent le reste de leurs équipages pour les subsistences ». (*Hurmuz*. VII, p. 73, XXXVIII).

[3]) *Hurmuzaki* IX, vol. I, p. 449, Nr. DCXXI. Altele către unul din sfetnicii regelui. *Ibidem*, p. 451, Nr. DCXXII și p. 463, Nr. DCXLI.

[4]) *Letopisețe*, II, 134.

[5]) Academia Română, creșterea colecțiilor, 1908, p. 76. Doc. la anexă, III.

[6]) « Trimis-au craiul și o carte ce se chiamă manifest, întru care poruncea oștenilor să nu facă nimic afară din cale; dar nici dintr'acela, nici un folos n'au fost, că ei făceau mai multe răutăți ». (*Letopisețe*, ibidem). Neculce spune și el că « atunce avea domnia mare supărare și cheltuială cu oastea lui Voivoda Chiovski și cu oastea cea svezească » (*Cronica*, 264).

Mavrocordat pierde tronul la 23 Noembrie 1710 [1]), înlocuit fiind cu Dimitrie Cantemir ca Domn pentru războiu. Noul Domn, cum va fi și de așteptat, nu va avea prea multe relații cu mosafirul dela Varnița. Se cunoaște o misivă a lui Dimitrie Cantemir, dela 11 April, ce discută un proces, judecat după canoanele creștinătății, în care una din părți este fugarul moldovean Banul [2]). O scrisoare din Zolkiew, tot din acel timp, menționează că la Iași Suedezii fac biscuiți, fapt care trebue privit ca o pregătire de călătorie [3]). In « Istoria Basarabiei » d-l Nistor — fără a indica izvorul — spune că « în timpul petrecerii sale la Varnița, viteazul rege primi o delegație de Moldoveni, care-l informară asupra situației din Moldova și-l invitară să ia parte la războiul de izbăvire în contra păgânilor »[4]), ceea ce s'ar potrivi numai cu domnia lui Dimitrie Cantemir.

Ajuns din nou în Moldova la 8 Noembrie 1711, cea dintâi grijă a lui Nicolae Mavrocordat în a doua domnie — știind că hanul fusese chemat dela Căușani la Poartă pentru a se lua înțelegere cu privire la o nouă expediție împotriva Rușilor — a fost să intre în bunele grații ale regelui Suediei, care poruncea acum, fără cruțare pentru Moldova prădată. După instrucții din cancelaria regală, Polonii, Cazacii și Lipcanii se întinseră pe iarnă până la Roman, luând provizii, ba chiar « ustava », noul bir nelegal de un leu pe fiecare ființă vie [5]). Ecoul acestei stări de lucruri îl vedem în scrisoarea dela 1 Decembrie către « Dascălul Iacov », în care Domnul se plânge de greutățile ce-i procură Suedezii. Acolo arată că pe lângă paguba ce îndură dela Tătari, se adaugă și cea dela Polonii aflători sub porunca regelui Suediei, cari — neavând cum să se întoarcă în țara lor și neputând trăi îndestulător în împrejurimile Tighinei — alergând cu toții și revărsându-se ca un șivoiu sălbatic în Moldova, dau peste tot ce întâlnesc, nimicind

[1]) Iorga, *Petru cel Mare, Carol al XII-lea și Țările noastre*, p. 15.
[2]) *Hurmuzaki*, IX, vol. I, p. 451—452. Nr. DCXXV. Iorga, *Scrisori domnești din arhivele dela Stockholm*, A. A. R. 1929, p. 20.
[3]) *Hurmuzaki* XVI, p. 377, Nr. DCCCLVI, cu data de 17 Martie 1711.
[4]) I. Nistor, *Istoria Basarabiei*, Cernăuți 1923, p. 197.
[5]) Acsinte Uricarul, *Letopisețe*, II, 130. Iorga, *Petru cel Mare, Carol XII și Țările noastre*, p. 46. *Hurmuzaki* IX, partea I, p. 463—64, Nr. DCXLI.

casele, ogoarele consumând cele trebuitoare hranei şi boii de muncă. La toate reclamaţiile făcute Divanului, n'a căpătat decât făgădueli [1]). Rezidentul lui Carol la Iaşi, Briant, raportează în primăvara anului 1712 că nici o convenţie nu s'a făcut pentru obligaţiile ce se impun Domnului Moldovei şi el nu poate trece cu vederea toate vexaţiunile ce se fac, de teama de a nu fi tras la răspundere de Poartă [2]).

Greutăţile aprovizionării aduc o răscoală a ţăranilor noştri. Cronicarul Schneider de Weismantel afirmă că ar fi luat parte şi boierii, iar îndemnul ar fi venit dela Domnul însuşi [3]). O confirmare a revoltei — însă desaprobată de Domn — o găsim în raportul lui Briant dela 30 Martie, care spune că Mavrocordat a trimis pe Marele logofăt să-i vorbească de plângerea comandantului cetelor de Poloni, că un număr de boieri în fruntea răsculaţilor a încercat să alunge pe ostaşii de sub ascultarea sa. Domnul ar fi dat ordin să aresteze şi să aducă înaintea lui pe boierii în cauză, cari dacă se va dovedi la anchetă că sunt vinovaţi, vor fi condamnaţi la moarte [4]). Cu toate acestea, când i s'a cerut a da Suedezilor un număr de căruţe de transport, s'a opus deoarece nu-i erau ordonate nici de vizir nici de seraskier. A motivat că trimisese deja treizeci de căruţe, plătite din propriii săi bani, şi nu poate să mai tulbure pe sărmanii locuitori, sărăciţi prin atâtea ordine de rechiziţii, în anotimpul când au cea mai mare nevoie de vite pentru lucrul pământului [5]). Necazul este arătat şi într'un hrisov de scuteli, acordate Mitropoliei Moldovei pentru satul Bosanci dela Suceava, prin cuvintele: « iar acum fiind ţara la mare scăpăciune şi risipă din zavistia nepreitoriului, precum iaste vederat întru toţi » [6]).

---

[1]) *Hurmuzaki,* XIV, vol. I, p. 452, Nr. CCCCLXXIV.

[2]) Trupele regelui... « s'étaient mises en Quartiers elles mêmes, selon leur bon plaisir, allant d'un endroit dans un autre, ravageant le pays et commetant tant d'infamies de méfaits que l'hospodar ne croyait plus pouvoir se taire là-dessus de crainte que la tête ne lui fut coupée, s'il laissait de telles choses se passer en silence » (*Hurmuz.* IX, vol. I, 473, DCXLVIII).

[3]) *Revista istorică,* ibidem, p. 6.

[4]) « Il avait donné des ordres d'arrêter et de lui amener les dits boyards, qu'il promet de punir de mort, en cas que l'enquette prouve qu'ils seraient coupables et que l'affaire se soit passée selon les raports de monsieur le Strasnik» (*Hurmuz.* IX, vol. I, 468, DCLI).

[5]) *Hurmuzaki,* ibidem, 491, DCLIV.

[6]) Revista *Ioan Neculce,* vol. 3 (1923), p. 112, Nr. LXXXVII.

Nu se poate admite că fraza «*pereat Moldavia, dummodo clementia Serenissime Regis gaudere passim*» din raportul lui Briant [1]) atribuită lui Nicolae Mavrocordat, conține cuvintele spuse de dânsul, deoarece nesincerele dări de seamă ale rezidentului nu au alt scop decât să înfățișeze regelui relațiile dintre supușii săi și Moldoveni cu mai puține asperități. O dovadă o avem în faptul că pe când Domnul arăta peste tot starea insuportabilă creată de supușii lui Carol al XII-lea în Moldova, Briant raportează în vara anului 1712 că Mavrocordat este mulțumit de purtarea Suedezilor și toată supărarea o are numai dela Poloni [2]).

« Mulțumirea » din partea Suedezilor o exprimă Mavrocordat — cel prezentat de Briant că aspiră « de tout manière aux bonnes grâces de Sa Majesté » — în scrisoarea către Patriarhul Gherasim de Alexandria, când spune că petrecerea oștilor de sub regele Suediei în Moldova se pare a fi așa de grozavă și de nesuferit, și aproape o lovitură de moarte, încât numai dela puternica mână a lui Dumnezeu mai așteaptă lecuirea. « Și ce fac ei — spune mai departe — răpirile, prădăciunile, uciderile, nu m'ar lăsa vremea să le înșir pe scurt. Au întrecut orice măsură a cruzimei și a nebuniei; barbaria Tătarilor au depășit-o; sunt mai sălbatici decât leii, mai răi decât lupii, mai răpăreți decât ulii, așa încât se slujesc de nenorociții de Moldoveni ca de robi luați cu arma; le răpesc vitele, lucrurile, mobilele casei, femeile și multora chiar vieața... Trimitem de fapt regelui Suediei scrisori pline de plângeri și-l îndemnăm călduros ca să oprească și să cumințească cu pedepse oastea lui turbată. Și deoarece nu aflăm dela el nici un leac, ci nu căpătăm mai mult decât făgădueli goale, vădim Impăratului nostru cele făcute aici, nebăgând de seamă câtuși de puțin vrăjmășia și dușmănia ce s'ar repezi de aici asupra noastră, a regelui Suediei, care a fost pricina de peirea multora dintre marii viziri... ». Mai departe arată că Sultanul trimite porunci strașnice, întărindu-le cu scrisori

---

[1]) *Hurmuzaki*, IX, vol. I, p. 478, Nr. DCXLIX. Iorga înclină să admită că aceste cuvinte sunt ale lui Mavrocordat pe motivul că « sunt spuse într'o perfectă latinească » (*Petru cel Mare, Carol XII și Țările noastre*, p. 46.)

[2]) *Hurmuzaki*, IX, vol. I, p. 445, DCLVI.

de mâna lui, către seraskierul de Tighina ca să scoată pe mosafiri din țară, dar aceste porunci sunt interpretate tot ca amenințări pentru el, astfel că nimic nu se schimbă [1]).

In Februarie 1713, Mavrocordat oprește prin dragonii poștii caii cumpărați de lt.-colonelul Kosckull [2]) pentru rege și dă ordin să-l aresteze la Iași, împreună cu rezidentul căpitan Briant [3]). Dar după « calabalâc » se arată compătimitor față de nenorocirea întâmplată regelui, cu toate că a suferit mult dela dânsul, care s'a purtat foarte crud și sub cuvânt de iernatic a « tuns » Moldova atâția ani și a făcut-o un « pustiu adevărat » [4]).

SCOATEREA « LEȘILOR » DIN ȚARĂ

Plângerile lui Nicolae Vodă la Poartă au început a fi ascultate în măsura în care regele Suediei prelungea șederea la Tighina peste răbdarea Turcilor, iar creditul său la Bosfor se micșora. La începutul anului 1713 Domnul izbuti să obțină un buiurdiu pentru scoaterea « mosafirilor » din țară [5]). Acsinte Uricarul spune că Vodă a chemat pe marele logofăt Antioh Jora, pe Ioan Balș vel ban, pe Gheorghiță Apostol vel paharnic și pe Iamandi vel Jicnicer, ca să meargă cu agii și cu oastea ce venea dela Tighina, să dea pe Leși afară din țară [6]). Bucuria a fost mare în toată Moldova — spune același cronicar — și în mod spontan, în ziua în care s'a făcut cunoscută această hotărîre, s'au tras clopotele la toate bisericile, s'au făcut slujbe — « paraclis și acaftist » — lăudând pe Dumnezeu

[1]) Scrisoarea din 20 Dec. 1712, în *Hurmuz*. XIV, vol. I, 484—85, nr. D.

[2]) La 2 Februar 1713, Briant raporta cancelarului curții: « Le lieutenant colonel Kosckull, suppose que monsieur le chevalier aura appris qu'il s'est acquitté de sa commission et qu'il a acheté les chevaux, desirés, lesquels sont ici avec ceux de Sa Majesté » (*ibidem*, IX, vol. I, 503, DCLXII).

[3]) Weismantel, *l. c. ibidem*.

[4]) Scrisoare către « Dascălul Iacov », la 30 Februar 1713, *ibidem*, vol. XIV, part. I, p. 497, Nr. DIX.

[5]) Iorga, *Studii și documente*, IX, p. 116 nr. IV, p. 118 nr. VI.

[6]) Un raport polon arată că în ziua de 4 Februar, un negustor venind dela Suceava « à quelques milles de Ciorniejoviec, a vu le général des Valaques avec le Serdar, lesquels n'avaient pas plus de 200 Halaraszov et 200 Tartares avec les janissaires ». Au făcut prizonieri. (*Studii și documente*, IX, p. 118). Acsinte Uricarul spune că furia poporului era mare, ostașii nu mai țineau seama de porunca Domnului să procedeze cu mijloace civilizate și după ce le luau tot — « îi dau peste hotar, unii spre Unguri, alții spre leși ». *Letopisete*, II, 143).

că a mântuit țara de Leși [1]). Mavrocordat mărturisește că hanul și pașa de Tighina « nu atât de grija nenorocitei Moldove, ci mai mult de frică, ca nu cumva, adunându-se și oștile polone în jurul Svedului, să se facă mai greu schimbarea lui, trimit la noi scrisori și ostași, orânduind scoaterea Polonilor din Moldova ». Ostașii trimiși de Domn ar fi fost în număr de « două mii ». Se teme de Polonii care s'au supus hanului, căci ei cutreeră încă Moldova și — sprijinindu-se în ocrotirea lui — cer iarăși hrană dela nenorociții locuitori [2]). Lupte au fost și la Mărgineni lângă Bacău, între Moldovenii conduși de stolnicul Ștefan Ruset de o parte și Suedezi și Poloni de altă parte. Au fost șaptesprezece morți și o sută prinși de vii, cu patru steaguri. Din oamenii stolnicului au căzut numai zece [3]). Prizonierii suedezi în Moldova, după însăși mărturisirea trimisului regal Hylteen, au fost bine și cu mijloace civilizate tratați în Moldova, nu numai cei din Iași, dar și dela Orhei, pentru care Domnul a trimis ordine în consecință Serdarului [4]).

RAPORTURILE LUI CAROL AL XII-lea CU C. BRÂNCOVEANU

In toamna anului 1711, când se credea că mosafirul va părăsi pământul Moldovei, Brâncoveanu a dat pentru tabăra lui Carol al XII-lea șapte sute de care și hrană, « câteva mii de chile zahara, făină și orz, de au șezut carele la Țuțora multă vreme, până începuse a putrezi sacii cu făină... des-

[1]) Acsinte Uricarul, *ibidem*. Sentimentul popular al ușurării față de presiunea îndurată atâta vreme se vede și în următoarea scrisoare: « Translat d'une... lettre écrite d'un Grec (*sic* pentru Moldovan) à un capitaine polonais (de sigur partizan al lui August II): « Nos Vallaques battent, emprisonnent et delogent par tout les gens du Palatin de Kyovie, et cela par ordre du Sultan: ils se retirent vers Czerniejovice. Dieu scait qu'ils n'y seront attrapés aussi: on les mene tous à Jassy. Ils sont bien tristes: nous esperont en Dieu qu'ils periront tous. Je vous manderais plus, mais les postes ne sont pas seures ». (Iorga, *Studii și doc.*, IX, p. 115, Nr. II).

[2]) *Hurmuzaki*, XIV, part. I, p. 503, nr. XIX.

[3]) Radu Rosetti, *Amintiri*, I, p. 14—15.

[4]) Hylteen, către Carol al XII-lea, Iași 4 Martie 1713. A venit la Iași cu scrisori de recomandație dela serdarul de Orhei către Domn și unii boieri. « J'ai trouvé ici la situation telle que les Suèdois quoique prisonniers, étoient néanmoins traités avec ménagement et bonté et qu'ils avaient gardé avec eux leurs fusils, déclarant tous les officiers et les Suèdois qu'ils n'avaient à se plaindre d'aucune dureté spéciale de l'Hospodar... j'ai obtenu que le Prince ordonna au serdar de munir de provisions les Suedois d'Orhée » (Hurmuz. IX, part. I, 508, DCLXV.)

cărcându-se la mănăstirea Bârnova »[1]); zece steaguri de Cazaci, cu căpitanul Neagu, cu Gheorghe Mareș căpitan de margene, cu Afenduli și cu comisul Antonie Cremida fură îndreptați spre Nistru, fără a mai vorbi de alte cereri următoare[2]). La începutul anului 1713 sosi lui Brâncoveanu poruncă turcească spre a trimite la Tighina: 30 de pungi de bani pentru leafa Cazacilor și Leșilor de acolo; 250 salahori ca să curețe Prutul dela vărsare până la Țuțora, ca să poată naviga vasele cu zaharea. La această treabă Domnul Moldovei urma să trimeată o mie de salahori; una mie una sută bucăți de lemne pentru podul dela Isaccea; o sută cincizeci de salahori la lucrul podului; caii pentru artileria turcească să fie la Adrianopol la sfârșitul lui Martie[3]).

Atitudinea lui Brâncoveanu față de întâmplările dela Varnița se vede în scrisoarea trimeasă generalului împărătesc Stainville, în care-și arată indignarea pentru « actul de nemaiauzită barbarie al unui neam sălbatic », deplângând pe Carol al XII-lea « deși a fost dușman al creștinătății, pe care pronia cerească a voit poate să-l pedepsească așa cu prisosință, ca pe Baltazar-Craiul care a îndrăsnit a se folosi de vasele sfinte »[4]). Dela agentul său pe lângă rege, Afenduli, primește o lungă dare de seamă a celor întâmplate la Varnița, pe care pune de o traduce în latinește și o expediază lui Stainville[5]). Însă către Hrisant Notara își arată bucuria pentru « această catastrofă a învinsului pierzător de lume »[6]).

Agenții lui Carol nu disprețuiau eventualitatea serviciilor lui Brâncoveanu, căci în acel timp — cât avea să mai dureze starea confuză din Moldova — un trimis al regelui la Iași,

---

[1]) Făina au dat-o « la niște Cazaci zaporojeni de au mâncat-o; căci Craiul Svedului își batjocorea de Turci, și n'au vrut să meargă » (Neculae Costin, *Letopisețe* II, 115).

[2]) Iorga, *Domnia lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, Buc 1914, p. 200.

[3]) Radu Greceanu, *Cronica Domniei lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, p. 238. Cf. și p. 232.

[4]) Giurescu și Dobrescu, *Doc. privitoare la Const. Brâncoveanu*, 1907, p. 230—31, Nr. 359.

[5]) *Ibidem*, p. 231—34, Nr. 360.

[6]) ...« spunem că sunt mulți care se bucură și ei, și mai ales aceasta mult încercată Țară-Românească și Moldova cea cu totul sleită, a căror omidă și rugină, a amândoror acestor vilaieturi, a fost acesta, învinsul, și slavă Domnului că s'a depărtat de la hotarele noastre » (*Hurmuz.* XIV, part. I, 491, DVI).

Stiernhök, a hotărît să expedieze scrisorile cele mai urgente ale stăpânului său prin Ţara-Românească, cu intermediul secret al lui Bussi, rezidentul Domnului la Viena, şi al medicului său din Bucureşti, contele Ferrati [1]).

Rămâne însă stabilit că Suedezii nu sunt iubiţi nici în Ţara-Românească. In scrisorile lui Hyltéen se înregistrează cu amărăciune ura a tot ce este suedez în această ţară [2]). In Muntenia, spune el, lumea e contra Suedezilor deoarece au în faţă exemplul Moldovei care a făcut experienţă cu manierele acestor oaspeţi: când se învechesc puţin, uită că sunt oaspeţi şi vor să aibă aceleaşi drepturi ca şi stăpânii [3]). In ceea ce-l priveşte pe Brâncoveanu, el este ordonat şi prudent. Cu dânsul s'ar putea înţelege uşor dacă n'ar fi înconjurat de răusfătuitori, cari i-au mărit ura contra lui Carol al XII-lea, deoarece acesta nu i-a făcut măcar onoarea unei scrisori autografe. Domnul este orgolios de felul lui şi se mândreşte cu titlul de principe al Imperiului roman, cu trecerea la curtea otomană şi cu marea lui avere personală. Numeroasele scrisori dela « Împăraţii romani » sunt o atenţie pe care gustul său de vieaţă princiară nu o poate trece cu vederea din partea regelui Suediei [4]).

PLECAREA LUI CAROL AL XII-lea SPRE ŢARA LUI

In Turcia, regele Suediei va sta la Demirtaş din Martie până în Octombrie 1713. De acolo se va muta la Demotica, unde va mai rămâne un an de zile [5]). A căutat acolo să facă

---

1) *Ibidem*, IX, part. I, p. 512, Nr. DCLXVIII.

2) In raportul datat din Târgovişte 12 Noemvrie 1713, către Carol, găsim: « On ne sauroit dire comment, on hait ici tout ce qui est suèdois et tout ce qui concerne V. M. » (*Ibidem*, IX, part. I, 519, DCLXXIII). Iar ceva mai târziu, către cancelarul suedez, Hyltéen adaugă: « J'ay esté chassé par le prince, qui n'aime pas les affaires suèdeoises ». (*Ibidem*, 530, DCLXXVII).

3) *Ibidem*, p. 527, Nr. DCLXXV. Au fost totuşi unii dintre Suedezi cari s'au « învechit » într'atât încât n'au mai plecat de loc din aceste părţi. Un exemplu îl avem în testamentul lui Matei Creţulescu din Ţara Românească, unde vedem că lasă ceva moştenire unui Suedez; aceasta în 1719: « ...lui Ion Sfeţul, care m'au odihnit în călătoria Beciului, îi las un cal şi conteşul meu cecemeniu... ». (Iorga, *Documentele Cantacuzinilor*, Bucureşti, 1902, p. 209).

4) *Ibidem*, p. 519, Nr. DCLXXIII.

5) Afenduli, în *Hurmuzaki* XIII, p. 67. El spune însă greşit că a plecat dela Demotica la 15 August 1714.

legături nouă, încercând să atragă de partea lui pe creştinii ortodocşi şi chiar să se împrietenească cu patriarhul Ierusalimului Hrisant Notara [1]).

La 1 Octomvrie 1714 se hotărăşte a părăsi Imperiul otoman [2]), pe uscat, trecând prin Ţara-Românească. Convoiul lui era format din 60 de căruţe cu tot felul de provizii şi trei sute de cai[3]); avea cu el o mie trei sute de oameni, Suedezi şi o parte din Cazacii hatmanului Filip Orlik [4]). In scrisoarea dela 3 Octombrie stil vechiu, către Hrisant, Ştefan Cantacuzino, Domnul nou al Ţării-Româneşti, spune că «alaltăeri, Vineri, la 1 a lunii de faţă, Carol al XII-lea a sosit la Rusciuk şi a făcut acolo popas Sâmbătă. Iar azi era să treacă la Giurgiu şi de acolo să urmeze după orânduiala conacelor ce am hotărît» [5]).

Domnul a orânduit boieri să-l petreacă până la hotarele Ţării-Româneşti, iar pentru îngrijirea hranei zilnice a delegat pe Radu Popescu mare vornic al Târgoviştei, pe Grigore Ţărigrădeanul fost mare căpitan al Focşanilor şi pe Drăghici Striban, fost ceauş al aprozilor [6]). Dar porunca dela Poartă era ca regele Suediei să nu treacă nici prin Bucureşti, nici prin Târgovişte, ci să urmeze calea pe care Vodă o va socoti mai « dreaptă şi mai lină ». El nu avea voie să iasă în întâmpinarea oaspelui, ci numai boierii pe care i-a orânduit se vor prezenta lui Mustafa Aga, însoţitorul regelui, spre a-i pune sub ordinele sale. Ştefan Cantacuzino se teme că sosirea Suedezilor din Moldova pe care regele îi aşteaptă, ar putea în-

---

[1]) In Iunie 1713, Stolnicul Const. Cantacuzino scria patriarhului Hrisant... « Am aflat dela cineva cum că biruitul a vrut să se împrietenească cu Fericirea Ta prin mijlocirea Prietenului (ambasad. francez); deosebite şi felurite socoteli îl turbură, dar nădăjduesc la Dumnezeu că toate gândurile şi şireteniile lui spre pieirea lui se vor întoarce » (*Hurmuzaki* XIV, part. I, p. 529, nr. DXXVIII).

[2]) Fabrice spune la 4 Sept. 1714 que « le départ du roi est indubitable et Sa Majesté partira en moins de 15 jours après le retour de Grothusen. Ses gens de Bender, en nombre de 700, sous les ordres du general Sparre, la joindront en Walachie; on prendra le chemin de Hongrie. Sa Majesté ira incongnito en poste, après avoir passé la frontière de Turquie »... (*Lettres*, p. 330 şi 331).

[3]) Voltaire, *l. c.*, p. 281. Deselleurs raporta regelui la 28 Oct.: « Enfin le roi de Suède est parti de Demotica le I-er de ce mois. Il traversera ce fleuve à Oroutzik, il passera là en Valaquie, en Transilvanie, et en Hongrie »... (*Hurmuz.* Supl. I, vol. I, p. 431, Nr. DCXXXIII).

[4]) Afenduli, *ibidem*.

[5]) *Hurmuzaki*, ibidem, XIV, part. I, 637, DCXII. Fabrice spune că la Rusciuc « on arriva le 17 d'octobre » (*Lettres*, p. 341).

[6]) Afenduli, *l. c.* ibidem.

târzia, și astfel, în contra oricărei dorințe, se va prelungi această ședere pe pământul românesc [1]). O corespondență din București precizează că oaspetele a sosit la 10 Oct. stil vechiu la Pitești, unde va sta până ce va sosi răspunsul dela Viena în privința învoirii de a trece prin Statele Impăratului [2]). In scrisoarea către Hrisant dela 15 ale acelei luni, Domnul arată că i-au sosit regelui ostașii dela Tighina sub comanda generalului Sparre, dar e tare nemulțumit fiindcă Suedezii întârzie prea mult în țara lui [3]).

După ce va sta la Pitești mai multe săptămâni « până s'au pregătit lucrurile de care avea nevoie » [4]), regele Suediei lăsând să-i crească barbă, a plecat din Țara-Românească, cu o suită de 10 oameni, incognito [5]) la 8 Noembrie [6]). In sfârșit, la 17 Noembrie, Domnul vestea lui Hrisant că a scăpat cu mila lui Dumnezeu și de povara regelui Suediei, care a ieșit din hotarele sale, cu toate că urme dela el și foarte aspră supărare au rămas neșterse, atât în inima lui cât și în ale săracilor locuitori [7]). De altfel cronicarul timpului, arătând că vizita lui Carol al XII-lea a făcut « multă cheltuială țării cu merticele ce i se da », spune că Turcii au ținut cheltuiala în seamă la haraciu, dar Ștefan Vodă « n'au vrut să plătească nimului din cele ce s'au luat de s'au dat Sfeților » [8]).

[1]) ...« abia Miercuri de vor sosi la Focșani, și nu știm dacă de aici nu va urma vreo împiedicare a mai repezii călătorii a Seninătății sale ». (*Hurmuz.*, XIV, part. I, 637, DCXII). Generalul Axel Sparre încă dela 25 Iulie era gata la Bender să vină în Țara-Românească spre a întâlni pe rege (*Acte și Fragmente*, I, p. 100).

[2]) *Hurmuzaki*, Supl. I, vol. I, 432, Nr. DCXXXIV.

[3]) *Ibidem*, vol. XIV, part. I, 640—41.

[4]) Afenduli spune « 20 de zile » (*Hurmuz.* XIII, p. 67).

[5]) In raportul lui Desalleurs este precizat: « On croit qu'après avoir quitté la frontière de cet Empire, ce prince passera incognito les Etats de l'Empereur avec peu de suite » (*Hurmuz.* Supl. I, vol. I, p. 431, Nr. DCXXXIII). Cf. și Nicolae Muste, *Letop.* III, 52. « Le roi cependant, après avoir traversé la Walachie, laissa toute sa suite en arrière le 7 de Novembre à Pedesty en Valachie, et dès qu'il se trouva sur les teres de l'empereur, accompagné du seul colonel Dübring, il passa par la Transilvanie ». (Fabrice, *l. c.*, p. 341).

[6]) Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea.* A. A. R. 1909, p. 12. A se vedea și cele două rapoarte către Torcy, datate din Pitești 5 și 10 N-vrie același an, unde data plecării este alta. (*Acte și fragmente*, I, 100 și 101).

[7]) *Hurmuzaki* XIV, part. I, p. 642, Nr. DCXVI. Pentru drumul prin Ardeal, să se vadă articolul d-lui Remus Ilie în *Revista Istorică*, 1934, p. 23—26. Acsinte Uricarul, *Letop.* II, 165—166.

[8]) ...« ei au rămas toți cu lacrămile pe obraz și alta n'avea ce face, făr de numai aceea ce au obiceiu neputincioșii de blestemă » (continuarea memoriilor lui Radu Popescu în Iorga, *Studii și doc.*, III, p. 23).

Datoria contractată de Carol al XII-lea în Turcia — inclusiv întreținerea pe pământul nostru — se urca la un total de trei milioane de taleri de argint, suedezi. Pentru recuperarea ei, Turcii au trimis în 1733 un ambasador la Stockholm. Când se ajunse la discuția acestei datorii, Suedezii reușiră a reduce capitalul, având drept scuză că în timpul « calabalâcului », Turcii furaseră la Tighina nu numai cea mai mare parte a sumei împrumutate, ci și bagajele și chiar hainele regelui, ale ofițerilor și soldaților suedezi. Până la urmă Otomanii s'au mulțumit cu un vas de războiu și șaisprezece mii de puști ca să se declare achitați [1]).

Șederea lui Carol al XII-lea la Tighina a trecut și în legendă. Scriitorul german I. G. Kohl, care a vizitat acest ținut în 1838, a mers și la Varnița. Oamenii i-au spus povești cu privire la regele suedez, aducându-și aminte de dânsul; se vorbea atunci printre ei de comorile pe care, în beciurile adânci, le păzește fata de craiu probeag, ce-și așteaptă încă mântuitorul [2]).

CONCLUZIE

Venirea lui Carol al XII-lea în cuprinsul hotarelor otomane, la Tighina, pe pământ românesc, după pierderea bătăliei dela Pultava, n'a fost o simplă căutare de adăpost în pribegie, ci continuarea unui plan strategic. Dovada o face însăși prelungirea așa de mult timp a voitei lui captivități. Dela Tighina a putut mai bine ca de oriunde conduce bătălia diplomatică dela Bosfor, care — deși câștigată de el — n'a fost ajutată de noroc la pacea dela Fălciu. Raporturile cu Domnii Țărilor Române n'au fost prietenești, atât din cauză că propaganda rusească — ce flutura flamura ortodoxiei — prindea mai ușor în aceste părți, cât și din cauza grelelor sarcini pe care Principatele și în special Moldova le aveau cu aprovizionarea resturilor armatei sale care exasperaseră locuitorii cu nelegiuirile săvârșite.

[1]) Constantin I. Caradja, *Ambasadori Turci la Stockholm*, în *Revista istorică*, 1927, p. 276.

[2]) Iorga, *Istoria Românilor prin călători*, III (1929), p. 176. O variantă în *Revue des deux Mondes*, 15 Noemvrie 1869, p. 380.

ANEXE

DOCUMENTE INEDITE

I

Constantinopol 28 Februarie 1710

Ambasadorul francez Ferriol către ministrul marinei Portchartrin, cu ştiri din Principate şi despre Carol XII.

...« On travaille fort à la marine, principalement aux quarante grosses galiottes, que les uns disent être destinées pour aller dans la Bosphore Cimmerien à Ieni-Kalé, cette nouvelle forteresse que les Turcs ont construit en Crimée et les autres pour le Danube afin de mettre à couvert en cas de guerre les principautés de Valaquie et de Moldavie, on pourvoit même de toute sorte de munitions les places frontières d'Hongrie...

...Il a paru une lettre à la Porte, écrite de Montkaszi [1]) par Mr. Desalleurs à Issouf pacha de Silistrie qui se trouve à prezent à Bender auprès du Roy de Suède. Mr. Desalleurs dit à ce Seraskier que l'Empereur de France son maître, l'ayant nommé son ambasadeur estraordinaire à la Porte, il se disposait au départ et qu'il se mettra en chemin dès qu'il auroit fini en Hongrie un rest d'affaires, que son dessein estant de passer par la Moldavie il le prioit de lui faire tenir des batteaux prest pur s'embarquer sur le Niestre et pour se rendre à Constantinople par mer, et d'en faire part au vizir, pour ordonner les autres choses nécessaires pour son passage, et il signe le marquis Desalleurs, général des armées d'Hongrie...

...Le Roy de Suède est toujours à Bender. Il n'étoit pas content de son envoyé [2]) de résidence à la Porte, lequel à fait plusieurs fautes depuis qu'il s'est éloigné de moy pour s'attacher aux ambassadeurs d'Angleterre et de Hollande, et Sa Majesté a icy renvoyé le général Poniatowski avec des ordres secrets pour traitter les moyens d'assurer le passage de ce prince... ».

(Arch. des Aff. etr. C. consulaire, Constantinople, vol. 11).

---

[1]) Muncaci.

[2]) Neugebauer (cf. *Hurmuz.* S. I, vol. 1, 375, DLIX).

II

Constantinopol 6 Aprilie 1710

Ferriol către Portchartrin, despre ajutorul pe care Mavrocordat l-a dat ambasadorului francez Dessalleurs în drum spre capitala Turciei.

...« Mr. Des Alleurs m'écrit de Moldavie qu'il doit se rendre icy au premier jour, s'il a ses exp ditions, je luy remettray sans difficulté les affaires et le palais, mais s'il ne les a pas, ce sera un chirme (sic), il étoit en fort mauvais équipage et sans le secours du prince de Moldavie, hors d'état d'aller à Bender qui n'est qu'à trois journées d'Iassy; pour moy je ne puis partir d'icy qu'après le retour du sieur Belin, ce qui peut aller jusqu'au mois d'août... ».

(Corresp. Consulaire, Constantinople, vol. 11).

III

Albești 27 Oct. [1710—1713]

Scrisoarea lui Enache Măcărăscul către vărul său, Dumitru Moldoveanu din Sibiu, prin care cere să-l ajute cu ce-l va îndura Dumnezeu pentrucă l-au prădat Suedezii.

« Cinstit Dumneata vere Chiro sănătate poftesc Dumitale și tot binele dela milostivul Dumnezeu să-ți dăruiască și a tot cinstita casa Dumitale. Ostenind a întreba pentru noi, ne aflăm sănătoși toți până la această vreme și mulțămesc D-tale de neuitare că tot ne-i găsit câte cu un răvășel. Nu știm, dela noi venit-au la Dumneata? Acum tâmplându-mă și eu la Albești și viindu cumnatul Vasile într'acea parte de loc, n'am putut lăsa casa. Nu știi pentru noi pe cum ne aflăm foarte slab den tot, pe cum ți-a spune și cumnatul den gură. Ce mă rog Dumitale să nu mă uiți, să mă miluești cu ce te va îndura milostivul Dumnezău pentru sufletul părinților că m'au prădat Svedezii precum vei hi înțăles. Ca să videm și noi den binele Dumitale, să te pomenim. Aceasta mă rog Dumitale, mila lui Hristos să păzească pururea pe Dumneata.

Oct. 27 dn.

A D-tale văr Enache Măcărăscul și Sanda cumnata Dumitale sărută cinstita mână Dumitale și a nepoatei.

Intru Cinstit mâna D-sale lui Dumitru Moldovanul să se dea cu multă sănătate la Sibii.

(Ac. Rom. Ms. 71-CLXI).

IV

Constantinopol 5 Martie 1713

Desalleurs către Portchartrin, despre asediul Varniței.

...Le Grand Seigneur après avoir déclaré de nouveau la guerre au Czar, vouloit faire passer le Roy de Suède par la Pologne, il avoit pour cela commandé le Kan des Tartares avec ses troupes, et avoit ordonné à Ismail Pacha de Bender de se joindre à luy.

Sa hautesse avoit ensuite envoyé douze cent bourses au Roy de Suède qui de son côté se disposait afin de pouvoir à la faveur des glaces passer dans ses Estats. Le Kan ayant fait venir quelques milliers de Tartares à Bender, ecrivit au Grand Seigneur de concert avec Ismail Pacha que tout étoit prest pour le départ du Roy de Suède, surquoy Sa Hautesse expedia son Grand ecuyer pour souhaiter au Roy un heureux voyage. Ce price voyant qu'on en avoit imposé au Grand Seigneur et sachant d'autre part que le Kan et Ismail Pacha avoient esté gagnez par l'argent du Czar et celui du Roy August, et qu'ils vouloient l'engager avec peu du monde dans la Pologne pour le laisser à ses ennemis, refuza de partir, disant que les troupes n'estoient pas suffisantes, les menaceant d'en informer le G. S. Le Kan et Ismail Pacha qui ne craignoient rien tant que cela, ecrivirent de nouveau à Sa Hautesse, que le Roy bien qu'il eut le nombre de troupes qui avoit esté ordonné s'opiniatroit à ne point partir, ce qui obligea le Grand Seigneur d'envoyer un ordre de le faire marcher incessamment. Le Kan et Ismail Pacha l'ayant receu, prirent de nouveau le Roy de Suède de partir. Il refusa encore, s'en deffendant toujours sur le peu de troupes qu'ils avoient, et sur le danger qu'il voyait pour luy et pour les siens.

Alors le Kan et Ismail Pacha prirent la résolution d'attaquer le Roy, et de le prendre mort ou vif. Les Tartares furent les premiers qui inustirent (sic) son quartier; mais ils trouvèrent tant de résistence qu'ils n'osèrent le forcer. Les Janissaires attaquerent ensuite le Roy avec douze pieces de canon qui battoient sa maison, et ils y mirent le feu, et entrerent enfin dans le petit quartier suedois ou ils firent les officiers et soldats esclaves et prirent le Roy qu'ils conduisirent dans le serail de Bender. Jamais homme n'à fait voir tant de valeur, tant de fermeté ny tant de sang froid qu'il en parut alors dans ce prince infortuné. Il a tué plus de 30 hommes de sa propre main, et il a receu une blessure de feu au visage et un coup de sabre à la main. Cette horrible et innouie catastrophe commancea les derniers jours de janvier et finit le 12 fevrier.

On parle icy de plusieurs manières des suites qu'aura cet événement, les uns disent que le Roy de Suède ira à Andrinople, les autres assurent que les ordres ont esté donnez pour l'envoyer à Salonique, où il sera embarqué pour Chrétienté. Il faut un peu de tems pour estre éclaircy de tout...

(Aff. étr. Corresp. Cons. Constantinople, vol. 13).

V

Constantinopol 18 Martie 1713

Desalleurs către Portchartrin, despre urmările luptei dela Varnița.

...Par les dernières nouvelles d'Andrinople, le Roy de Suède n'en étoit plus qu'à 24 lieues, le Grand Seigneur se disposoit non seulement à luy rendre toutes les honneurs imaginables; mais à lui donner toute la satisfaction qu'il peut esperer des offenses qu'il a receües à Bender. On parle de la déposition du Kan des Tartares comme d'une chose certaine, et que son frère Caplan Guiray qui est exilé depuis plusieurs années à Rhodes sera mis à sa place. On dit encore qu'Ismail pacha de Bender, et le Chaoux bachy pouroient bien perdre la vie, et que le Moufty est destitué de sa dignité, par ce qu'il a donné un fetfa ou une décision par ecrit qu'on pouvoit attaquer et prendre le Roy de Suède, s'il refusoit de se conformer à la volonté du Grand Seigneur qui étoit qu'il partit.

J'attends incessamment des lettres qui m'éclairciront de toutes ces choses: nous ne devons pas aussy estre longtemps sans sçavoir quand et par où le Roy de Suède passera pour retourner dans ses Estats. Les malintentionez disent que ce sera par mer, et ceux qui sont dans les intér ts de ce prince croyent qu'il ira par la Pologne.

(Aff. étr. Corresp. Cons. Constantinople, vol 13).

LUCRĂRI CONSULTATE

A) *Izvoare*

1. Documente din Arhivele Afacerilor Străine din Paris, corespondenţa consulară, Constantinopol, volumele 11 şi 13, nepaginate, (publicate în anexă).
2. Academia Română, Manuscrise, doc. la anexă, III.
3. Documente publ. în colecţia *Hurmuzaki*, vol. VI, IX, partea I, XIII, XIV partea I, XVI, Supl. I, vol. I şi vol. III.
4. Amiras Alex., *Cronica şederii lui Carol XII la Bender*, *Studii şi doc.*, IX.
5. Afenduli, *Istoria parţială dar însemnată... a lui Carol al XII-lea* în *Hurmuzaki*, vol. XIII (traduceri), p. 45—68.
6. Acsinte Uricarul, *Cronica*, în *Letopiseţe* II, p. 121—177.
7. *Cronica anonimă a Moldovei*. *Letopiseţe*, III, 99—179.
8. I. Neculce. *Cronica*, ed. Procopovici, Buc. 1937.
9. Nicolae Costin, *Cronica*, *Letopiseţe* vol. II.
10. Neculai Muste, *Cronica*, *Letopiseţe* III.
11. Theiner, *Vetera monumenta Poloniae et Lithuanie*, vol. IV, p. I, Roma, 1864.
12. Weismantel, *Kurtze Beschreibung von denem moldavischen Ländern*, în *Revista istorică*, 1930, p. 12—28; 85—102.
13. Kogălniceanu, M., *Fragments tirés des chroniques moldaves et valaques, pour servir à l'histoire de Pierre le Grand, Charles XII*, etc. Jassy, 1845, p. I şi II.
14. Radu Greceanu, *Viaţa lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, ed. 1906, Bucureşti.
15. Continuarea memoriilor lui Radu Popescu de un anonim. Iorga, *Studii şi Documente*, vol. III.
16. Fabrice, *Lettres de M. le baron de...*, Hamburg, 1760.
17. La Motraye, *Voyages...*, t. II La Haye 1727.
18. Bellerive, *Voyage d'Espagne à Bender*, Paris 1721.
19. Theyls, *Mémoires pour servir à l'histoire de Charles XII*, Leyde, 1722.
20. Iorga, *Acte şi fragmente*, vol. I 1896.
21. Iorga, Doc. publicate în studiul: *Un ofiţer român în oastea lui Carol al XII-lea*, *A. A. R.*, 1909.
22. Iorga, *Scrisori domneşti din arhivele dela Stockholm*, *A. A. R.*, 1929.
23. Iorga, *Ştiri despre veacul al XVIII-lea*, *A. A. R.*, 1909. I.
24. Giurescu C. şi Dobrescu N., *Documente privitoare la Const. Brâncoveanu*, Buc. 1907.
25. Giurescu C. C., *Une rélation inédite sur la campagne de Pierre le Grand en Moldavie. Mélanges d'histoire générale*, I (1927) Cluj.
26. Documente în art. « Charles XII et l'Ukraine », *Revue d'histoire diplomatique*, 1921.
27. Documente publ. de Teulescu în *Arhiva Română*, 1860, p. 39—47 şi « Indice de documente aflate în Arhiva Statului » de Aricescu în *Revista istorică a arhivelor*, 1874.
28. Documente publ. de Gh. Duzinchievici, în *Revista istorică*, 1937, p. 29.
29. Marquis de Bonnac, *L'ambassade de France à Constantinople*, ed. Charles Cheffer, Paris, 1892.
30. St. Priest, *Memoires sur l'ambassade de France à Constantinople*, ed. 1876 Paris.
31. Şincai, *Cronica Românilor şi a mai multor neamuri*, ed. 1885, vol. III.

32. Academia Română, Creşterea colecţiilor, 1908.
33. Radu Rosetti, *Amintiri*, vol. I, Bucureşti 1925.
34. Hurmuzaki, *Documente interpretate* în *Fragmente zur Geschichte der Rumänen*, IV.
35. T. Holban, *Ştiri cu privire la războiul din 1711.* « Cercetări istorice » pe 1940.
35 bis. Ciobanu Ştefan. *Documente în studiul Dimitrie Cantemir în Rusia*, A. A. R., M. S. L., 1927.

B) *Studii generale*

36. Voltaire, *Histoire de Charles XII*, ed. Şaraga, Iaşi, f. a.
37. Poniatowski Stanislas, *Remarques d'un seigneur polonais sur l'histoire de Charles XII* de M. de Voltaire, La Haye, 1741.
38. Iorga, *Petru cel Mare, Carol al XII-lea şi Ţările noastre* A. A. R.; M. S. I, t. XXXVIII, Buc. 1910.
39. Iorga, *Domnia lui Constantin Vodă Brâncoveanu*, Buc. 1914.
40. Iorga, *Charles XII à Bender, Rev. Hist. du S. E. E.*, 1926, p. 81—89.
41. Iorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, IV, Gotha, 1911.
42. Iorga, *Istoria Românilor*, VI, Buc. 1936.
43. Iorga, *Descrierea Moldovei de un Suedez*, *Revista istorică* pe 1930.
44. Vaucher Paul, *Le bicentenaire de la mort de Charles XII. Revue historique* t. CXXXIII (1920), pp. 72—81.
45. Gorceix Septime, *Les sources de Voltaire et la chronique Moldave... Revue Hist.*, 1921.
46. Geffroy, *Charles XII de Voltaire et Charles XII de l'histoire*, în *Revue des deux Mondes*, 1862, 15 Nov., p. 360—390.
47. Voguë Melchior de, *Mazeppa*, *Revue des Deux Mondes* 1881, 15 Nov.
48. Nistor I., *Problema Ukraineană în lumina istoriei*, Cernăuţi 1934.
49. Nistor I., *Istoria Basarabiei*, Cernăuţi, 1923.
50. Ciobanu Ştefan, *Biserici vechi din Basarabia*, în *Anuarul monumentelor istorice*, secţia Basarabia, Chişinău 1924. vol. I.
51. Smochină N., *Dănilă Apostol*, în *Cercetări istorice*, V—VII.
52. Saint-Léger A. de, *Louis XIV*, col. « Peuples et civilisations », Paris 1935.
53. Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, t. VI Paris, ed. III (1925).
54. Ilie Remus, *Drumul lui Carol al XII-lea în 1714. Revista istorică*, 1934, pp. 23—26.
55. Vericeanu Veturia, *Insemnări la Puşkin despre războiul din 1711*, în *Revista Arhiva*, 1924.
56. Seulescu Mariela, *Carol al XII-lea văzut de contele Bellerive*. Buletinul Muzeului Militar, t. V.
57. Minea I., *Despre Dimitrie Cantemir*, Iaşi, 1927.
58. Grigorovici Al *In jurul « Calabalâcului » de la Bender*, în « *Codrul Cosminului* », X (1936—1939) p. 555—561
59. Hammer. *Histoire de l'Empire Ottoman*, trad. Hellert, vol. XIII.

GARDA NAŢIONALĂ

SCURT ISTORIC. ROSTUL EI ÎN RĂZBOIUL DIN 1877—1878

DE

GENERALUL RADU ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 11 Decemvrie 1942

Ideea unei gărzi naţionale, alcătuită principial din toţi cetăţenii valizi care nu făceau parte din forţele militare regulate, cu menirea atât de a asigura ordinea internă cât şi de a ajuta la nevoie armata să apere ţara în contra unui atac venind din afară, a luat naştere în Franţa în vara anului 1789.

Având a se teme de lovitura de stat plănuită de Ludovic al XVI-lea şi de curtea sa, pentru a reduce rezistenţa Adunării Naţionale, în care scop se concentrase trupe în jurul Parisului şi a Versailles-ului, Mirabeau propuse, la 8 Iulie, să se întemeieze o gardă burgheză. Alcătuită sau mai bine zis improvizată la început în chip spontan, ea fu organizată prin legile din Decemvrie 1790 şi din 14 Octomvrie 1791.

Principiul pus la bază era că: « cetăţenii erau îndatoraţi să se înarmeze îndată ce ordinea publică turburată sau patria atacată cerea întrebuinţarea forţei publice sau (îndată ce) libertatea era în primejdie ».

Serviciul în garda naţională era obligator dela 20 la 60 de ani. Cadrele se recrutau prin alegere, regele neputând interveni în alegerea ofiţerilor.

Cu această organizare, modificată în cursul vremii de diferitele regimuri politice ce s'au succedat în Franţa, garda naţională franceză şi-a avut partea ei de glorie în apărarea ţării, căci din rândurile ei au fost întocmite batal oanele de volun-

tari care au respins armatele străine ce au atacat Franța în 1791, batalioanele ei au respins, în 1809, trupele engleze debarcate la Walcheren cum aceleași batalioane au apărat Parisul în 1814 și au format batalioanele de gardă națională mobilă care au luptat în nordul Franței și pe Loire, în partea a doua a războiului din 1870—1871.

Dar aceeași gardă națională a avut rol de seamă în revoluțiile din Iulie 1830, Fevruarie 1848 și mai ales în acea comunistă din Paris în 1871, care a dus la desființarea ei [1]).

Și în alte țări, de pildă în Italia, s'au întocmit gărzi naționale, toate după tipicul franțuzesc [2]).

* * *

Nu mai este nevoie de a demonstra că revoluția din București din Iunie 1848, a fost făcută sub influența revoluțiilor care au sguduit, în iarna și primăvara anului acela, cele mai multe capitale europene, cum nu este nevoie de a stărui asupra faptului că, în marea lor majoritate, capii acestei revoluții își făcuseră studiile în Franța sau erau influențați de ideile liberale ale burgheziei franceze.

De aceea nu este de mirat că acești conducători improvizați au copiat procedeele și alcătuirile șefilor Revoluției Franceze. Ca și aceștia, ei aveau nevoie de un sprijin armat, pentrucă ei știau (doară mulți dintre dânșii făcuseră sau făceau încă parte din oștirea țării), că armata țării era comandată de ofițeri crescuți în Rusia și adepți ai ideilor autocrate domnind în cercurile guvernamentale rusești. De aceea, repet, că poate mai mult ca în Occident, revoluționarii români aveau nevoie de o putere armată care să adere la ideile lor, și să fie destul de numeroasă pentru a putea ține, la nevoie, în respect, mica armată națională.

Dar și în această privință, ca și în altele privitoare la realizarea scopurilor urmărite de revoluționari, scopuri pe

[1]) *La grande encyclopédie* (ediția 1893), XVIII, pp. 512—517.
Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti, 1934, XXIV, pp. 463—464.
Lavisse et Rambaud, *Histoire générale*, VIII, pp. 87—88.
Jean Jaurès, *Histoire socialiste*, I, pp. 261—299.

[2]) *Enciclopedia italiana di scienze, lettere ed arti*, l. c.

deplin întemeiate, conducătorii, mânați de altfel de cele mai frumoase idealuri, dar oameni nepractici și mai ales necunoscându-și țara, au greșit.

In adevăr pentru ca o asemenea unealtă să fi putut a-și îndeplini menirea, trebuia să existe cel puțin o clasă socială destul de avută și de independentă, cum era burghezia și mai ales mica burghezie din Occident, care avea tradiția luptelor duse, secole de-a-rândul, contra guvernelor locale sau contra celor centrale, pentru a căpăta drepturi la condițiuni omenești de lucru și de traiu. O asemenea clasă lipsea cu desăvârșire la noi.

Mai trebuia apoi ca în orașele unde urma să se formeze această forță armată să existe o cantitate îndestulătoare de arme de tot soiul și mai ales de arme de foc pe care cei ce o vor alcătui să știe să le mânuiască.

Și aceasta lipsea cu totul în Țara Românească.

De aceea, deși evident garda națională nu s'ar fi putut opune cu succes armatelor rusești și turcești, ea nu a fost la înălțimea chiar a cerințelor interne.

Dar să lăsăm să vorbească documentele, cuprinse aproape toate în acea minunată colecție care a fost publicată sub titlul de « *Anul 1848 în Principatele Române* ».

Această colecție arată că, încă din Martie 1848, se cerea prin afișe, lipite noaptea pe zidurile Bucureștilor, formarea unei gărzi civice [1]), cum că formarea unei asemenea gărzi era una din dorințele partidei naționale din Moldova [2]).

Oficial garda națională se alcătuește la 21 Iunie 1848, când Guvernul Provizoriu aprobă proiectul pentru întocmirea ei prezentat de colonelul C. Crețulescu, șeful Gărzii naționale, al cărui inspector general este numit, în aceeași zi, colonelul Magheru [3]).

Dar înainte de înființarea oficială a gărzii naționale ea s'a format în chip spontan și a îndeplinit misiunea de a păzi pe Domnitorul Gh. Bibescu, după abdicarea sa [4]).

---

[1]) Consulul francez din București către Lamartine, 14 Martie 1848 (*Anul 1848 în Principatele Române* (citat mai departe ca *Anul 1848*, I.) p. 161.

[2]) *Idem*, IV, p. 100.

[3]) *Anul 1848*, II, p. 13.

[4]) *Amintirile colonelului Lăcusteanu*, publicate de Radu Crutzescu, p. 118.

34*

Tot înainte de alcătuirea oficială o vedem adunată în ziua de 15 Iunie pe Câmpul Libertății (Filaret) unde-și alege comandantul și unde se sfințesc steagurile [1]), din care unul este probabil acel al gardei din orașul Slatina, păstrat azi la Muzeul Militar Național [2]).

Prin decretul Nr. 60 sus citat, se definește astfel rostul gărzii ca și alcătuirea ei:

« Guardia națională este un fel de asociație împotriva făcătorilor de rele, împotriva turburătorilor. Această asociație este subt direcția guvernului și organizată astfel, încât sarcina să nu cadă asupra unuia mai mult decât asupra altuia.

« Tot cetățeanul este dator pe persoana sa a se subscrie la gvardia națională, de la 21 la 50 ani, adică toți aceia ce șed în casele lor, toți chiriașii, meseriașii, stăpânii prăvăliași și toți cei de caracter ».

Din alineatul întâi de mai sus, reiese că garda națională ar fi fost un fel de asociație voluntară cu scopul menținerii ordinei, după paragraful al doilea însă, asocierea era obligatorie pentru toți cei ce prezentau anumite garanții. Vom vedea că, mai târziu, s'au specificat și cei ce nu puteau face parte din gardă. Dar și din definiția de mai sus reiese că servitorii, țiganii robi și cei condamnați de justiție nu puteau face parte din garda națională, pentrucă nu puteau fi cuprinși, după ideile de atunci, în « cei de caracter ».

Mai departe decretul prevedea că:

Șeful gărzii naționale se numea de guvern;

Cadrele gărzii se alegeau prin vot, și că « Gvardia națională, după numărul trebuincios de rând, va ține caraula în oraș, unde va cere trebuința și se va preumbla noaptea de patrulă, fiecare batalion în văpseaua sa ».

Ideea formării unei gărzi naționale a speriat pe Turci și nu a fost primită cu entuziasm în țară. Cei dintâi, cari au fost gata la un moment dat să primească, cu toată stăruința

---

[1]) *Pruncul Român* Nr. 2, din 17 Iunie 1848, p. 7 şi Nr. 3, din 19 Iunie 1848, p. 11.

[2]) Poartă următoarele inscripţiuni:

Pe fâşia albastră	:	JUDEŢUL OLTU
» » galbenă	:	FRĂŢIE, DREPTATE
» » roşie	:	ORAŞUL SLATINA

E înregistrat la acel muzeu sub Nr. 4329.

contrară a Rușilor, majoritatea prevederilor constituției decretată de revoluționarii noștri, s'au opus constant și n'au vrut să primească mai ales două din prevederile constituției: garda națională și libertatea presei [1]). Și fără aprobarea Porții Otomane era evident că, în împrejurările de atunci, nu numai că nu se putea alcătui o asemenea gardă dar că, opuncrea turcească fiind cunoscută, făcea ca numărul și așa nu prea mare al celor înscriși în garda națională, să nu crească.

Căci trebue spus că formarea gărzii naționale nu a fost bine primită, dela început. O spune generalul Tell membru în guvern [2]), o spun o sumă de rapoarte oficiale [3]) și de corespondențe din ziare [4]) și o arată micul efectiv — 4000 de oameni — la care s'a ajuns [5]) și asta cu toate îndemnurile și stăruința pusă [6]).

Unii din cei ce nu voiau să se înscrie motivau acest refuz arătând că primeau o gardă civică (Brăila) [7]) care putea fi folosită numai pentru paza ordinei în localitate [8]), dar nu o gardă națională care i-ar scoate din localitatea lor. Majoritatea însă refuzau pentrucă nu voiau să fie folosiți pentru un eventual războiu [9]), sperietoare ce li se înfățișa de agenții ruși ca și de partizanii vechii stări de lucruri.

Starea la îndoială de a se înscrie în garda națională a fost așa de mare încât cadrele gărzii naționale din București au simțit nevoia să înființeze o societate filogvardistă [10]), societate ce nu a putut face nimic deoarece garda națională a fost dizolvată scurtă vreme după înființarea societății.

Garda națională n'a putut îndeplini decât foarte parțial menirea de a păstra ordinea și din următoarele pricini:

Cadrele ei, improvizate la început din cei pe care se putea pune mâna, alese după aceea, pe baza unor instrucțiuni [11]),

---

[1]) *Anul 1848*, II, pp. 280, 376; III, pp. 75,310, 332.
[2]) *Idem*, II, p. 291.
[3]) *Idem*, II, pp. 47, 285, 286, 397, 429, 524, 593, 668; III, pp. 33, 598.
[4]) *Idem*, II, p. 53.
[5]) *Idem*, II, p. 264.
[6]) *Idem*, II, pp. 36, 71, 431, 766, 767.
[7]) *Idem*, II, p. 63.
[8]) *Idem*, Id.
[9]) *Idem*, II, pp. 397, 534.
[10]) *Idem*, IV. p. 185,
[11]) *Idem*, III, pp. 253—255.

nu aveau nicio pregătire, iar gardiștii nu-și cunoșteau misiunea și erau uneori nedisciplinați [1]).

Situația era tulbure și guvernul nesigur, așa că orice svon despre venirea Rușilor sau a Turcilor, aducea după sine dizolvarea gardei [2]).

Nu se dispunea de arme, cele date de Arsenalul armatei fiind stricate [3]), iar cele date de unitățile armatei prea puține [4]). De aceea guvernul a recurs la înarmarea gardiștilor cu lănci, în care scop a ordonat concentrarea tuturor fierarilor [5]).

Caracterul de seamă al gărzii naționale din 1848, alcătuită de un grup de tineri entuziaști dar grandilocvenți și puțin practici și din gardiști neconvinși de loc de rostul lor, a fost mai ales ridicolul. Aceasta n'a putut să scape observației unui I. L. Caragiale care în *Baioneta înțeleaptă* a scos la iveală partea caraghioasă a acelei instituțiuni.

* * *

După desființarea gardei naționale în toamna anului 1848, ideea folosului ei nu a pierit. Și aceasta e dovedit:

1. De o mică broșură tipărită la Iași în 1861, de căpitanul Petru Crăescu sub titlul de *Gardele naționale și independența României*, broșură în care autorul arată că nu putem avea o armată mare și că sistemul rezervelor n'ar fi potrivit (! ?) pentru noi De aceea, propunea înființarea gărzii naționale ca o rezervă a armatei căci nu ar costa bani, sau în orice caz foarte puțini și nici nu ar paraliza agricultura și comerțul prin ținerea brațelor (de muncă) sub arme. Propunea în fine o organizare similară celei din 1848 și a celei ce era să se decreteze în 1866.

2. De încercarea reînființării ei, cu prilejul votării legii asupra organizării puterii armate, în 1864.

---

1) *Idem*, II, p. 86.
2) *Idem*, II, pp. 179, 285, 286.
3) *Idem*, II, pp. 35, 61, 86, 87.
4) *Idem*, II, pp. 86, 87, 567; IV, p. 221.
5) *Idem*, II, pp. 45, 61, 86, 87.

Iată în rezumat faptele. Venind la ordinea de zi a Adunării Legislative, la 18 Ianuarie 1864, discuția asupra proiectului de lege, Gr. Arghiropol și alții (sub imboldul lui C. A. Rosetti), propun un amendament prin care se prevede ca element al puterii armate și garda națională. Discuția a ținut mai multe ședințe în cursul cărora opoziția a susținut că garda națională era necesară pentru înfrânarea tiraniei (A. Panu), ca sprijin contra guvernului (L. Catargi). Tot opoziția s'a opus înarmării gloatelor dela țară propusă de guvern, deoarece ar fi constituit un mijloc pentru a impune prin forță, legea rurală [1]). Guvernul s'a opus prin glasul președintelui său, M. Kogălniceanu, a cărui cuvântare tipărită sub forma de broșură [2]) a fost răspândită pe cale oficială în toată țara [3]).

In cuvântarea sa Kogălniceanu a folosit trei argumente și anume: că în chestiunile mari cum este aceea a alcătuirii forței armate toți trebue să fie uniți; că guvernul nu se opune ideii creării unei garde naționale, dar că aceasta n'are nimic de căutat într'un proiect de organizare militară; și în fine că un asemenea adaos la legea de organizare ar putea « inspira îngrijiri înafară » adică la Constantinopol.

Cuvântarea lui Kogălniceanu fusese pronunțată după votul pe articole a legii. Cu toate argumentele primului ministru, legea s'a votat în întregime, în aceeași ședință dela 7 Fevruarie, cu amendamentul propus de Arghiropol, cu 55 voturi contra 48. Din țară s'au trimis Camerei telegrame de mulțumiri pentru înființarea gardei naționale [4]).

Aceste telegrame par a fi fost puse la cale de opoziție, căci Kogălniceanu trimite prefectului din Iași o lungă telegramă vestind intenția opoziției (pe care o numește

[1]) Detalii în A. D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, I, pp. 369, 370.

[2]) *Cuvânt asupra proiectului de organisarea militară*, rostit de D. M. Kogălniceanu, președinte al Consiliului de miniștri, în ședința Adunării dela 7 Fevruariu 1864. București 1864.

[3]) Ordinele Ministerului din Intru Nr. 5532 din 21 Fevruarie 1864 și Nr. 8219 din 23 Martie 1864 (Arhiva Statului Iași, dos. Nr. 1724, filele 51, 67).

[4]) *Monitorul Oficial* din 4 și 8 Fevruarie 1864.

« partidul agitațiunii din România ») și spunând că guvernul nu este contra gardei naționale. Cere prefectului să lumineze lumea și să o sfătuiască să se abție dela orice agitație [1]).

Guvernul care precum am spus se opusese amendamentului Arghiropol, a făcut ca legea să nu fie promulgată, iar Mihail Kogălniceanu, ministru de interne și președinte al Consiliului de miniștri, cu ordinul circular Nr. 4390 din 10 Fevruarie [2]), prescrie să se facă de urgență un recensământ al tuturor acelor ce ar trebui să fie înscriși ca gardiști pe baza prescripțiilor legii « pentru ca guvernul să se poată rosti în deplină cunoștință în privința acestei instituțiuni ».

Recensământul s'a făcut, cel puțin la Iași, la Piatra-Neamț și la Pitești, singurele orașe pentru care avem datele necesare și a arătat că în Iași erau 721, în Piatra-Neamț erau 500, iar în Pitești erau 659 bărbați, îndeplinind condițiile pentru a face parte din garda orășenească [3]).

Votarea legii produsese însă vâlvă în străinătate și mai ales, ca și în 1848, la Constantinopol [4]). Aali-pașa a scris Domnitorului, la 12/24 Fevruarie, atrăgându-i atenția că sporirea puterii armate, peste efectivul prevăzut de articolul 42 din convenția dela Paris, nu era îngăduită [5]).

Este probabil că legea votată de Adunare a făcut obiectul discuțiilor lui Cuza cu guvernul otoman, când acesta a fost la Constantinopol (finele lunii Mai 1864) și a obținut, cu mici modificări, recunoașterea Statutului și a legii electorale.

Părțile din legea puterii armate, votată la 7 Fevruarie 1864 și care nu priveau garda națională și gloatele, au fost sancționate și promulgate de Domnitor la 27 Noemvrie 1864 [6]).

---

[1]) Arhiva Statului Iași, dosar 1724, filele 75, 76.

[2]) Arhiva Primăriei Pitești, dos. 1/1864; Arhiva Statului Iași, dosar Nr. 1724 (provenind dela Prefectura Poliției Iași).

[3]) Arhiva Primăriei Piatra-Neamț, dosar Nr. 336/1864.
Arhiva Primăriei Pitești, dosar Nr. 1/1864.
Arhiva Statului Iași, dosar Nr. 1724.

[4]) Xenopol, *o. c.*, I, p. 371.

[5]) *Idem.*

[6]) *Monitorul Oficial*, 6/18 Decemvrie 1864.

3. De faptul că oamenii dela 1848, veniți la putere în urma revoluției dela 11/23 Fevruarie 1866, au reînființat această gardă prin legea din 17 Martie 1866, dar de data aceasta sub numele de gardă orășenească, numită uneori și gardă civică [1].

Prescripțiile principale ale acestei legi erau tocmai acelea votate de Cameră la 7 Fevruarie 1864 și nepromulgate și anume:

Menirea gardei era de a priveghia la paza ordinei (Art. 1).

Ea depindea de Ministerul de Interne (Art. 2).

Ea nu se putea amesteca, sau delibera sub arme, în privința afacerilor publice (Art. 4).

Ea se compunea din toți locuitorii orașelor, dela vârsta de 30 până la cea de 40 de ani, și anume din acei ce nu ieșiseră la sorți pentru armata permanentă sau pentru dorobanți. Pentru a fi gardist trebuia ca, în București și în Iași, cetățeanul să aibă o casă valorând cel puțin 5000 de lei, sau să plătească o chirie de cel puțin 500 de lei. In celelalte orașe valorile respective trebuiau să fie de 2000 și de 200 de lei (Art. 8).

Erau scutiți de cens: profesorii academiilor (universitari), doctorii și licențiații, advocații, inginerii și arhitecții, dacă aveau diplome (Art. 9). (Pe acea vreme se mai aflau mulți liberi profesioniști practicanți fără diplome; am cunoscut un avocat fără diplomă după 1895).

Erau scutiți de serviciu de gardă: parlamentarii, dar numai în timpul sesiunilor și anumiți funcționari (Art. 10).

Erau excluși servitorii, condamnații (Art. 11).

Un consiliu de recensiune, anual, înscria pe cei ajunși la vârsta de 30 de ani (Art. 15)[2].

---

[1]) De pildă în grupele fotografice aflate în Biblioteca Academiei Române, Secția Stampelor, D. CXXIX, 2 și 3.

[2]) In realitate consiliul de recensiune întocmea tablouri de *toți* cei ce trebuiau să facă serviciul în garda cetățenească (Arhiva Primăriei Pitești, dosar 6/1879, raport Nr. 288 din 7 Decemvrie 1879; dosar 14/1869, raport Nr. 5 din Ianuarie 1870). Adeseori recensământul nu se făcea conștiincios (aceeași arhivă dosar 1/1866, ordinul Ministerului de Interne Nr. 11.297 din 19 Mai, iscălit de Lascar Catargiu) și mulți contestau înscrierile făcute (același dosar, cerere înregistrată la Nr. 1017 din 11 Iunie 1866).

Toate gradele până la acel de locotenent inclusiv se dădeau pe trei ani, prin alegeri (la care erau convocați toți gardiștii unității respective) [1]).

Dela căpitan în sus cadrele se numeau de Domnitor (Art. 18).

In capul gărzii era un inspector general, numit tot de Domnitor (Art. 19).

Armamentul se dădea de Stat. Echipamentul privea pe gardist, cum tot pe acesta îl privea întreținerea armamentului (Art. 41 și 42).

Gardiștii erau grupàți în companii (a 2 plotoane) [2]), batalioane și legiuni (Art. 65).

O companie avea: 1 căpitan, 1 locotenent, 2 sublocotenenți (Art. 66).

Un batalion avea: 1 maior, 1 medic, 4—6 companii (Art. 67).

O legiune avea: 1 colonel, 1 locotenent-colonel, 1 adjutant major, 1 medic, 1 procuror, 1 sublocotenent port-drapel, 2 6 batalioane (Art. 68).

La ceremonii garda orășenească avea pasul înaintea armatei (Art. 69).

Votarea acestei legi nu s'a făcut fără greutăți, deoarece nici membrii guvernului nu erau înțeleși asupra rostului și alcătuirii gardei, unii fiind pentru o gardă națională având un efectiv de 30.000—40.000 de oameni, iar alții pentru o gardă burgheză de 3000 de oameni [3]).

---

[1]) Ziarele vremii sunt pline de asemenea convocări. Vezi de pildă *Românul* din primăvara 1866. Numărul gardiștilor ce veneau să voteze cu aceste prilejuri era mic: 63 la alegerile din 15 Iunie 1880, 75 la cele din 20 Iulie 1880 (procesele-verbale de alegere în dos. 3 1880 al Primăriei Pitești) 162 la acele din 10 Iulie 1866 (idem dos. 1/1864). Tot așa la Iași, Botoșani, Piatra Neamț (dos. din arhivele respective, depuse la Arhivele Statului din Iași).

Dosarele primăriei orașului Focșani sunt pline de procese-verbale de asemeni alegeri. De pildă dosarul 11/1868 conține nu mai puțin de 84 file cu asemeni procese verbale (filele 257—314; 517—544).

[2]) *Manualul guardului orășenesc* de G. Gr. Manolescu.

[3]) Paul Henry, *L'abdication du prince Cuza,* un raport din București din 13 Martie (dată corectată de P. Henry) în care zice că *Românul* critica Camera pentrucă nu vota legea gardei naționale și adăuga: « C'est là en effet le cheval de bataille du parti démocratique et cette question dont je vous ai déjà entretenu a amené certaines mésintelligences dans le gouvernement provisoire. Dans le plan du parti démocratique la garde nationale doit compter 30 à 40 mille hommes, les boyards veulent la restreindre à trois mille environ, en faire en un mot une garde bourgeoise. A la Chambre les avis étaient aussi partagés... Vendredi soir... une sorte d'entente fut établie (p. 275).

Câteva zile înainte de promulgarea legii a apărut în ziarul *Românul* (13 Aprilie) descrierea uniformei gărzii cetățenești, care este aceea ce o cunoaștem din ilustrațiile vremii [1]).

Graba organizării gardei naționale venea de acolo că deși răsturnarea Domnitorului Cuza se făcuse de către Armată, unitățile care luaseră parte la această mișcare nu erau decât o mică parte din garnizoana Bucureștilor și guvernul se temea de vreo contra mișcare a restului garnizoanei [2]), care a fost depărtată din Capitală, după câtva timp [3]).

La început garda națională fu alcătuită aproape exclusiv din mica burghezie și din meseriași care ascultau orbește de îndrumările date de C. A. Rosetti, prin ziarul său *Românul* [4]) și s'a grăbit înarmarea sa [5]):

Armata și mai cu seamă ofițerii nu vedeau bine garda națională [6]), ceea ce explica nevoia în care s'a aflat guvernul de a da un banchet la 17 29 Aprilie, în sala Teatrului Național, în onoarea armatei și a gardei naționale, pentru înfrățirea acestor două elemente ale forței armate [7]). Cuvântările ținute cu acest prilej arată nevoia unor lămuriri. Așa primarul Capitalei, Dumitru Brătianu, spune în cuvântarea sa:

« La noi în România garda orășenească nu este un scut al libertăților publice în contra armatei ». Chiar faptul de a spunc accasta arată că nu exista un același punct de vedere în armată și în public. Și Dumitru Brătianu continuă:

« Ea (garda orășenească) nu este decât o întindere a armatei sub o altă formă, menită a înlesni serviciul său zilnic în timp de pace și a împărtăși gloria sa pe câmpurile de bătaie.

« Armatei datorim libertatea sub umbrirea căreia ne-a fost permis a ne da instituțiunea guardei cetățenești, instituția cea mai înaintată a popoarelor libere » [8]).

---

1) Academia Română, Stampe, C. XCVIII, 9.
2) Paul Henry, *o. c.*, p. 364.
3) Idem, *o. c.*, p. 367.
4) *Idem*, *o. c.*, p. 364; *Românul*, 20 Martie 1866.
5) P. H.nry, *o. c.*, pp. 339, 363, 367. *Românul* din 25 Martie 1866, arată că distribuirea armelor s'a început la 24 Martie.
7) P. Henry, *o. c.*, p. 364.
7) Maior I. Popovici, *Organizarea armatei române*, I, p. 237.
8) *Românul*, 20 Aprilie 1866.

Iar maiorul L e c c a, ministru de războiu, răspundea:

« Sunt în Stat două puteri materiale, armata și garda națională (*sic*); pe cât cea dintâi este necesară pentru susținerea *onoarei naționale*, pe atât cea de a doua este neapărat trebuitoare pentru menținerea *ordinei și a instituțiilor noastre interioare* [1]).

La 23 Martie Consiliul de Miniștri a hotărît ca să se înființeze gărzi orășenești numai în următoarele localități: București, Ploești, Craiova, Brăila, Galați, Iași, Focșani, Pitești, Bacău și Bârlad [2]).

S'a urmat deci cu constituirea gărzii. Ea a avut însă un caracter de improvizare până la 16 Aprilie, când apare decretul Nr. 618 al Locotenenței Domnești care numea pe comandanții de legiuni, ajutorii acestora, comandanții de batalioane și de companii [3]).

In alte orașe garda orășenească a fost înființată mai târziu, așa în orașul Piatra-Neamț s'a înființat în anul 1867 [4]).

Nu a fost însă nici atunci, nici ulterior, mare entuziasm pentru a face parte din această instituțiune [5]), în contra căreia s'a făcut și propagandă [6]).

Prima apariție publică mai de seamă a gărzii a fost la 10/22 Mai 1866, cu prilejul intrării în Capitală a Domnitorului Carol. Acesta înseamnă în memoriile sale, la acea dată, că: « pe Podul Mogoșoaiei (Calea Victoriei) formau spalier gardele naționale, *caracterul militar al oamenilor se cunoștea însă numai după arme și cartușiere*. Prin urmare garda cetățenească, cel puțin cea înșirată pe Podul Mogoșoaiei, nu avea încă

---

1) Ideile ce domneau atunci se văd într'un lung articol din *Românul*, din 14 Aprilie 1866.

2) Ordinul Ministerlui de Interne Nr. 7661 din 24 Martie 1866, aprobat cu decretul Nr. 520 (Arhiva Primăriei Pitești, dosar 1/1864).

3) *Românul*, 16 Aprilie 1866.

4) Ordinul Nr. 554 din 13 Iunie 1867 a Insp. G-ral al guardei cetățenești (Primăria Piatra Neamț, dosar 336/1864—1875, fila 21). S'a prescris a i se distribui 500 de arme (același dosar, fila 30) care nu s'au dat însă decât în anul 1870 (același dosar, fila 75).

5) Așa dosarele citate ale Primăriei Pitești sunt pline de cereri de ștergeri pe liste și mulți nu s'au prezentat spre a lua în primire armele (Primăria Pitești, dosar 1/1864, intrarea Nr. 1028, din 14 Iunie 1866).

6) Schimb de telegrame între comandantul batalionului Pitești, primăria, prefectura și Ministerul de Interne (Prim. Pitești, dos. 1/1864).

uniforme. Dar nu era acesta cazul pentru toată garda din Bucureşti, pentrucă în programul oficial pentru primirea Domnitorului se prevedea, la punctul IV, că în curtea Mitropoliei va fi un batalion de gardă orăşenească în uniformă [1]). Specificarea aceasta arată că dacă nu toată garda avea uniforme, erau totuşi gardişti care aveau.

Următoarea însemnare a Domnitorului Carol este din 18/30 Iunie: « din nefericire garda naţională *(sic)* n'a putut interveni la timp ca să oprească dărâmarea sinagogei » din Bucureşti de către un grup de 50 de tulburători [2]).

Două zile în urmă, la 20 Iunie şi probabil pentru a arăta încrederea în garda cetăţenească, generalul Golescu o adună pe câmpia Cotrocenilor. Domnitorul o trece în revistă şi notează în amintirile sale: « Deoarece însă se răspândise sgomotul că (garda) fusese convocată pentru ca să fie desarmată, nu se prezentaseră decât vreo 200 de oameni. Prinţul se pune în fruntea acestei mici trupe şi o conduce în oraş, în piaţa Teatrului o puse să defileze în faţa lui. Intr'aceea se grăbise să se înfăţişeze o mare parte a celor care lipseau, mai ales oamenii din clasele mai bune: printre ofiţeri sunt deputaţi, funcţionari, mari comercianţi, astfel că numărul trupei, în decursul defilării s'a urcat la vreo trei mii de oameni ».

La 4/6 Iulie 1866 se dă, la Teatrul Naţional, un banchet la care asistă atât Domnitorul cât şi cadre de ale gărzii cetăţeneşti. Dar pe când în memoriile Domnitorului se spune că banchetul a fost dat de gardă, *Românul* din 4 şi 5 Iulie zice, că această masă a fost oferită de Domnitor gardei din toată ţara. Cu acest prilej Domnitorul în cuvântarea sa a spus: « garda naţională fiind formată din toate clasele populaţiunii oraşelor, este menită a face din fiecare cetăţean apărătorul legilor cel mai fidel, al ordinei şi al liniştei publice ».

Incolo garda a luat parte la diferite ceremonii [3]). O parte din gărzile orăşeneşti, atunci în fiinţă, şi-au primit dela Domnitor, în ziua de 11/23 Septemvrie 1867, pe câmpul dela

[1]) *Românul*, 9 şi 10 Mai 1866.
[2]) Memoriile Regelui Carol I, la datele de 19,20 şi 23 Iunie 1866.
[3]) Memoriile Regelui Carol I la datele de 29 Iunie, 9 şi 22 Octomvrie 1866.

Cotroceni, steagurile. In colecțiile Secțiunii Stampelor a Bibliotecii Academiei, există o gravură, arătând această ceremonie, cu specificarea persoanelor asistente [1]). Domnitorul a rostit cu acest prilej o cuvântare în care spune că simte o vie mulțumire de a fi cel dintâi domnitor căruia i-a fost rezervată favoarea de a da steagurile gardei naționale [2]).

Steagurile încredințate gardei orășenești erau la fel cu cele ale armatei, cu singura deosebire că, în loc de a avea pe dânsele armele țării, aveau pe cele ale orașului respectiv [3]). In 1867 s'a votat de consiliul comunal din București, un regulament al legii, (conform art. 59 din lege), regulament care prin ordin de zi al inspectorului general a fost făcut obligatoriu pentru toate gărzile orășenești din țară [4]).

Garda a fost înarmată cu pușca ghintuită franceză Model 1857 [5]), o armă cu capsă, încărcându-se pe la gură [6]).

---

[1]) C. XCVIII; 9.

[2]) *Memoriile Regelui Carol I*, 10/22 Septemvrie 1867: *Treizeci de ani de domnie al Regelui Carol I*, I, p. 142.

[3]) Art. VII al legilor din 1867 și 1872.

Dintre steagurile distribuite de Domnitor la 11 Septemvrie 1867 se mai păstrează azi, la Muzeul Militar Național următoarele:

Legiunea	I	București	(Inventar	General	Nr. 4247);
»	II	»	(»	»	Nr. 4242);
»	III	»	(»	»	Nr. 4243);
»	IV	»	(»	»	Nr. 4244);
»	V	»	(»	»	Nr. 4245).

Mai sunt apoi 5 steaguri de modelul 1867 dar distribuite ulterior și (unele fiind de un model puțin modificat) ale unităților din: Târgu-Jiu (Inv. Nr. 4248); un oraș neindicat (No. 5250); Galați la 30/XI 1869 (No. 4252); Piatra-Neamț la 22 Martie 1870 (Nr. 4253); Bârlad după 1972 (No. 4246); Focșani (No. 425) la 17 Noemvrie 1868.

Datele de mai sus, afară de acea pentru Focșani, sunt luate de pe o notă ce mi-a fost dată de Muzeul Militar Național, la 29 Septemvrie 1942. Ii arăt aci reînnoitele mele mulțumiri.

Pentru Focșani vezi dosarul Nr. 11/1868, în Arh. Primăriei orașului Focșani.

[4]) Ordinul de zi Nr. 867 din 4 August 1867 (Vezi *Legea pentru înființarea gardei cetățenești împreună cu regulamentul de procedură pentru aplicarea legei guardei.* Bucuresci Tipographia Th. Michăescu și Vaidescu 1867, unde se arată că consiliul comunal din București a votat regulamentul în ședința sa din 1 Iulie 1867 și că regulamentul a devenit obligator pe ziua de 1 Septemvrie 1867).

[5]) G. Gr. Manolescu, *Manualul guardului orășenesc*, p. 210.

[6]) *Idem*, p. 78, unde se arată cum se încărca arma în patru timpuri și anume:

Timpul întâi: se pune capsa, se acoperă și se aduce arma vertical în dreptul mijlocului corpului.

Timpul al doilea: se rupe cartușul, se toarnă praful și se pune glonțul.

Timpul al treilea: se scoate varga și se bate glonțul.

Timpul al patrulea: se pune varga la loc.

Ulterior, cum vom vedea, a fost armată cu alte arme, dintâi tot cu arme cu capse încărcându-se pe la gură şi apoi cu arme ceva mai moderne, încărcându-se pe la culată.

Dar nu peste tot şi totdeauna au ştiut gardiştii să se limiteze la rostul lor legal. A fost nevoie uneori să se desarmeze şi să se disolve unele unităţi, cum a fost cazul cu cea din Bacău la 14 şi 26 Aprilie 1868, deoarece exista teama că nu s'ar putea pune temeiu pe ea cu prilejul unor excese antisemite [1] şi cum a fost cazul, la 3 15 Iunie 1870, cu cea din Ploeşti, pentrucă luase parte de mai multe ori la demonstraţii politice [2].

De asemenea s'a desarmat şi disolvat cea din Craiova, la 16 28 Iunie 1872, pentrucă nu a voit să se supună desarmării ordonate în toată ţara în vederea reorganizării gardei.

Prin legile de organizare ale puterii armate, din 1868 şi 1872, garda cetăţenească era socotită ca al patrulea element al puterii armate, fiind alcătuită după prima din oameni în vârstă de 36 50, iar după a doua din cei în vârstă de 36 45 de ani. Fiind un element al puterii armate ea era trecută dela Ministerul de Interne la cel de Războiu. Trecând astfel sub autoritatea Ministerului de Războiu i s'a schimbat uniforma şi i s'a dat una asemănătoare cu aceea a armatei [3].

Trecerea gardei sub autoritatea armatei nu a avut drept rezultat numai simplificarea uniformei ci, administraţia neavând norme şi nefiind condusă cum trebuia, Ministerul de Războiu a propus şi Domnitorul a aprobat instrucţiunile pentru administraţia şi contabilitatea gărzilor orăşeneşti [4].

Anuarul armatei române pe anul 1876, ne arată că în acel an, după reorganizarea din 1872, se aflau organizate câte două batalioane în Bucureşti şi în Ploeşti, câte un batalion în Craiova, Galaţi şi Brăila şi câte o companie la Piteşti, Turnu-Măgurele, Giurgiu, Târgovişte, Focşani şi Bacău. Este de observat, pe de o parte că gărzile disolvate dela Craiova,

---

[1] *Memoriile Regelui Carol I*, 14 şi 26 Aprilie 1868.
[2] *Idem*, 3/15 Iunie 1868.
[3] Vezi *Albumul Armatei Române* 1873.
[4] Arhiva Primăriei Oraşului Focşani, Dos. 86/1874, fila 109. I. D. Nr. 2037 publicat în *Monitorul Oficial* Nr. 269/1874.

Ploești și Bacău au fost reînființate, iar pe de alta că la Iași nu era gardă cetățenească. O notă dintr'o broșură din 1877 arată că garda orășenească din Iași s'a înființat la 26 Mai 1877 [1]). Motivul înființării așa de târzie, cu tot ordinul din Martie 1866 [2]), pare a fi mișcarea separatistă din Aprilie 1866 și faptul că, la plebiscitul pentru alegerea prințului Carol de Hohenzollern ca domnitor, Iașul a dat, oficial, cel mai mare număr de votanți contra: 121 [3]).

Guvernelor le-a fost teamă de o nouă mișcare separatistă, care ar fi avut în Garda cetățenească un element înarmat.

* * *

Să vedem acum rostul gardei cetățenești în timpul războiului din 1877—1878.

Același decret care ordona, la 8/20 Aprilie 1877, mobilizarea armatei prevedea, la art. III, că: « gardele orășenești sunt chemate, pe timpul concentrării trupelor, să facă serviciile prevăzute de lege » [4]).

Curând după chemarea aceasta, la 29 Aprilie, o nouă lege anulează prescripțiile privitoare la garda cetățenească din legile pentru organizarea puterii armate din 1868 și 1872 și repune în vigoare legea din 1866 (garda cetățenească trecând astfel din nou sub Ministerul de Interne).

Revenirea la legea din 1866 și mai ales alegerea cadrelor până la gradul de locotenent inclusiv, sub directa influență a lui C. A. R o s e t t i, a fost aspru criticată de ziarul conservator « *Timpul* » [5]) arătând că va asigura dominația acestui șef liberal.

---

[1]) Legile pentru înființarea gardelor orășenești, Iași 1877, p. 3.
In Arh. Statului din Iași se află un dosar al Primăriei Iași (No. 85/1866—1867) care cuprinde la început o serie de ordine ale Ministerului de Interne (circulare) relative la garda cetățenească, dar nicio dovadă că a fost înființată înainte de 1877. Mai mult încă la fila 70 este o ofertă (11 Iunie 1877) a firmei Stasek din București care fiind informată de Ministerul de Interne că s'a înființat — atunci — garda, oferă tobe și cornuri.

[2]) Pag. 12 mai sus (Nota 2).

[3]) *Românul* din 13 Aprilie 1866. Dar și în privința voturilor exprimate cu acel prilej vezi ce spune tatal meu, în ale sale *Amintiri*, III, pp. 5,6.

[4]) *Monitorul Oficial* 8/20 Aprilie 1877, Decret Nr. 787.

[5]) Numărul din 31 Mai 1877.

Că alcătuirea gardei civice a fost mai ales o alcătuire a partidului liberal, arată toată presa de atunci precum este arătat şi de I. L. Caragiale în amintirile sale (schița intitulată « *Garda civică* ») şi într'una din comediile sale *(O noapte furtunoasă)*.

In noua lege sunt însă şi următoarele modificări şi adăugiri:

Gardiştii vor fi cei având vârstele dela 37 la 45 de ani.

In oraşele cu populație mai mare de 20.000 de locuitori, milițiile puteau fi unite printr'un decret regal cu gardele orăşeneşti şi organizate la fel [1]).

Vărsarea tuturor milițienilor în garda cetățenească nu a fost pe placul tuturor autorităților comunale. Unele au încercat să aleagă ele pe milițienii ce urmau a fi vărsați (Bucureşti) ceea ce nu s'a admis de Ministerul de Interne, altele au făcut greutăți (Galați) [2]). Alte consilii din contra şi-au luat dreptul de a scuti pe milițieni de serviciu [3]).

Bacăul pare să fi cerut vărsarea milițienilor [4]).

Unele comune (Galați, Turnu Severin) protestară că întreținerea nucleului permanent este prea împovărătoare pentru finanțele comunelor respective [5]), cu atât mai mult cu cât costul hranei gardiştilor pe timpul serviciului, privea comuna [6]). Altele, ca Dorohoiul, nu procură gardei, diferite obiecte necesare ca: rastele de arme, polițe, etc. pentru corpurile de gardă [7]), Focşanii nu procură sau numai cu mare întârziere localul şi mobilierul pentru cancelarie şi corpurile de gardă, cum nu procură nici materialul de cancelarie [8]).

[1]) Ceea ce s'a făcut la Bucureşti şi în alte oraşe. Ordinul lămuritor al Min. de Interne Nr. 9841 din Iunie 1878 (Prim. Piatra-Neamţ, Dos. No. 477/1877, fila 8 verso).

[2]) Arh. Stat. Bucureşti. Fond. Min. Interne, dos. 5532 pach. 346, filele 304, 505; Arh. Comunei Galaţi, dos. 55/1877, filele 3677, 3701, 3802.

[3]) Circulara Ministerului de Interne (Arhivele Statului Bucureşti, Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 246, fila 71).

[4]) Pentru că Ministerul de Interne, întreabă Primăria Bacău să-i comunice numărul populaţiei (Arh. Statului Bucureşti. Acelaşi fond, acelaşi dosar, fila 421).

[5]) Comuna Galaţi avea de prevăzut în buget 22.000 lei anual din care 2000 de lei trebuiau vărsaţi Primăriei Capitalei ca cotă parte pentru întreţinerea Inspectoratului Gărzilor cetăţeneşti (Arhiva Primăriei Galaţi, dos. 55/1877).

[6]) Adresele Ministerului de Războiu Nr. 1076 din 11 Aprilie 1877 şi Nr. 1135 din 13 Aprilie 1877, către Primăria Capitalei (Arh. Municipiului Bucureşti, dos. 40/1877, filele 35—38).

[7]) Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5531, pach. 346, filele 360, 361.

[8]) Arh. Primăriei Comunei Focşani, dos. 11/1868, filele 171, 173, 205, 215, 219, 319, 382.

Toate vărsau cu mari întârzieri sumele cuvenite pentru întreținerea inspectoratului general [1]).

Printr'un decret din 8 Mai [2]) s'au reconstituit cadrele inspectoratului general al gărzii cetățenești și s'a reorganizat garda din București (al cărei comandant se numise încă dela 14/26 Aprilie [3]), alcătuită din cinci legiuni (regimente) — câte una de fiecare coloare, fiecare cu câte două batalioane a 4 companii.

Alcătuireá astfel decretată nu a fost menținută și cel puțin la trei din aceste legiuni, cele din colorile galben [4]), verde [5]) și negru [6]) — adăugându-li-se câte un al treilea batalion.

Decretul din 8 Mai cuprinde conform legii, numai cadrele dela gradul de căpitan în sus, celelalte urmând a fi completate prin alegere. Dar și pe acestea le cunoaștem din ziare și din niște tablouri fotografice ale cadrelor a trei dintre legiuni, tablouri pe care le avem în colecțiile Academiei [7]). Pe cel al legiunii coloarei de roșu [8]) se află și fotografiile a doi sergenți: Gr. Capșa, cofetarul și D. Martinovici, mare negustor.

Din ce soiu de cetățeni erau alcătuite aceste cadre? Din ofițeri și din subofițeri în retragere și din mulți politiciani. Din această din urmă categorie găsim pe: Eugeniu Stătescu, Grigore Vulturescu, Eugeniu Carada, Tache Giani, Nicolae Fleva, Niță Sterie, Grigore Serurie și alții mulți, mai ales membri ai partidului liberal. Ei nu aveau nici cunoștințe militare cât de vagi și nici, majoritatea, însușiri de șefi.

Această nepregătire este recunoscută chiar de *Românul* într'un articol din 22 Martie 1878, în care laudă măsura luată de legiunea IV (coloarea de verde din București) de a supune

---

[1]) Dosarele Prim. Pitești sunt pline de corespondență cu Min. de Interne și cu prefectura de Argeș în această privință (în special dos. 6/1879). De asemenea dosarele primăriilor Botoșani, Focșani, Iași și Piatra-Neamț arată că în deobște primăriile nu trimeteau la timp subvențiile cuvenite Inspectoratului General sau le trimeteau numai după repetate intervențiuni și ordine ale Ministerului de Interne.

[2]) No. 1090 (*Monitorul Oficial*, Nr. 108, p. 3193).

[3]) *Monitorul Oficial*, 14/26 Aprilie 1877.

[4]) Arh. Stat. București, Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, fila 541.

[5]) Bibl. Ac. Române, Secț. Stampe, D. CXXLX.

[6]) Arh. Stat. Buc., *Idem, idem*, fila 601.

[7]) Ac. Rom., Secț. Stampe: D. LXXV, 3; D. CXXIX, 2; D. CXXIX, 3.

[8]) D. CXXIX, 2.

cadrele alese la un examen (lucru prevăzut de altmintrelea de lege, art. 38), cu care prilej s'a constatat nevoia de a înlocui mai mulți locotenenți, sublocotenenți și sergenți din acea legiune. Autorul articolului propune să se procedeze la fel în toată țara și nu numai pentru gradele alese ci și pentru gradele numite (dela căpitan în sus) dintre civili.

Pentru restul țării două decrete, unul din 30 Mai [1]) și altul din 15 Iunie [2]) hotărăsc, cel dintâi înființarea gărzilor orășenești în toate orașele reședințe de județ iar celălalt cadrele acelor unități, prevăzându-se înființarea: a câte unei legiuni în 9 orașe (Craiova), (căreia i s'a dat drapelul cu deosebită ceremonie în ultimele zile ale lunii Fevruarie 1878 [3]), Giurgiu, Ploești, Brăila, Galați [4]), Bârlad, Focșani, Iași [5]), Botoșani) [6]); a câte unui batalion în 8 orașe (Turnu Severin, Pitești, Turnu-Măgurele, Târgoviște, Buzău, Tecuci, Bacău, Roman) și a câte o companie în 15 orașe (Caracal, Slatina, Târgu-Jiu, Râmnicul Sărat, Câmpulung, Râmnicul Vâlcea, Huși, Vaslui, Piatra Neamț, Fălticeni, Dorohoi, Cahul, Bolgrad, Ismail, Călărași [7]).

Ulterior printr'un ordin de zi al inspectoratului general al gărzii orășenești, s'a hotărît ca legiunile, batalioanele, compăniile să înlocuiască denumirile de: legiunea coloarei de....; batalionul din........; compania........; printr'o numerotație analoagă acelei a unităților militare anume arătată în acel ordin de zi [8]).

---

[1]) Nr. 1257 (*Monitorul Oficial*, din 2/14 Iunie 1877).
[2]) Nr. 1387 (*Monitorul Oficial* Nr. 136, p. 385).
[3]) *Românul*, 1 Martie 1878.
[4]) Ordinul Ministerului de Interne din 30 Mai 1877 face cunoscut Primăriei Galați să înființeze o legiune de gardă orășenească (Arh. Prim. Galați, dos. 55/1877).
[5]) *Legile pentru înființarea gardelor orășenești*, Iași, 1877, p. 3.
[6]) Această legiune avea și o muzică (Arh. Stat. Iași, Secț. Administrativă. Primăria Botoșani, dos. 19/1884, fila 83).
[7]) I. D. Nr. 2000 (*Monitorul Oficial* din 1/13 Noemvrie 1877).
[8]) *Garda civică. Ordin de zi al inspectoratului general al gardei orășenești Nr. 49 din 1878, Fevruarie 9* (Resboiul 1878, Fevruarie, 27).

Art. I. In urma științelor primite pentru recensământ și spre a se putea ca legiunile, batalioanele și companiile să posede denumirea numerică, după cum este uzitat în toate țările, unde se află înființate garde civice și chiar în armată, unde sunt numerotate regimentele și batalioanele, se ordonă ca de astăzi legiunile, batalioanele și companiile, să poarte denumirile următoare:

Legiunea *Craiova*, va purta numirea de legiunea I.
» *culoarea de roșu*, *București*, va purta numirea de legiunea II.

Felul unităților — legiune, batalion, companie — ce s'au organizat în diferitele orașe arată tăria (efectivul) burghezimei mari și mici și a meseriașilor liberi din orașele respective, recrutarea gărzii bazându-se, cum am văzut, pe cens. Efectivul nu pare să fi fost bine cunoscut pentrucă, precum am văzut, la trei din legiunile din București s'a înființat ulterior câte un al treilea batalion — de asemenea companiile din Piatra-Neamț și din Huși au fost transformate ulterior în batalioane [1]).

Legiunea *culoarea de galben, București,* va purta numirea de legiunea III.
» *culoarea de verde, București,* va purta numirea de legiunea IV.
» *culoarea de albastru, București,* va purta numirea de legiunea V.
» *culoarea de negru, București,* va purta numirea de legiunea VI.
» *Ploești,* va purta numirea de legiunea VII.
» *Giurgiu,* va purta numirea de legiunea VIII.
» *Focșani,* va purta numirea de legiunea IX.
» *Brăila,* va purta numirea de legiunea X.
» *Galați,* va purta numirea de legiunea XI.
» *Bârlad,* va purta numirea de legiunea XII.
» *Iași,* va purta numirea de legiunea XIII.
» *Botoșani,* va purta numirea de legiunea XIV.
Batalionul *Turnu-Severin,* va purta numirea de batalionul I.
» *Caracal,* va purta numirea de batalionul II. (Nu este prevăzut în decretul din 30 Mai).
» *Slatina,* va purta numirea de batalionul III.
» *Turnu-Măgurele,* va purta numirea de batalionul IV.
» *Pitești,* va purta numirea de batalionul V.
» *Buzău,* va purta numirea de batalionul VI.
» *Tecuci,* va purta numirea de batalionul VII.
» *Bacău,* va purta numirea de batalionul VIII.
» *Roman,* va purta numirea de batalionul IX.
Compania *Târgu-Jiu,* va purta numele de compania I.
» *Râmnicul-Vâlcei,* va purta numele de compania II.
» *Câmpulung,* va purta numele de compania III.
» *Călărași,* va purta numele de compania IV.
» *Râmnicul-Sărat,* va purta numele de compania V.
» *Ismail,* va purta numele de compania VI.
» *Bolgrad,* va purta numele de compania VII.
» *Cahul,* va purta numele de compania VIII.
» *Vaslui,* va purta numele de compania IX.
» *Huși,* va purta numele de compania X.
» *Piatra,* va purta numele de compania XI.
» *Fălticeni,* va purta numele de compania XII.
» *Dorohoi,* va purta numele de compania XIII.

Art. II. Indată după primirea ordinului de față, eticheta oricărui raport, adresă și ordin vor purta titlul, legiunea I, etc. precum și batalioanele și companiile și în capul marginei hârtiei din dreapta se va arăta orașul, anul, luna și ziua.

Inspector general *Călinescu.*

[1]) Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, filele 177, 529.

Cu toate cercetările făcute n'am putut afla până acum decât efectivele parțiale din unele localități. N'am putut afla însă pe cel total. Datele cele mai complete le avem pentru Pitești. După dosarele primăriei acestui oraș, efectivul batalionului local, ar fi fost, 411 la 7 Aprilie 1866 [1]), 415 la 4 Mai 1866 [2]), 409 la 14 Ianuarie 1870 [3]). Aceste cifre sunt confirmate și prin numărul armelor date acestui batalion: 450 în 1866 [4]), 500 în 1879 [5]).

Tot din arhiva acestei primării reiese că batalionul din Caracal avea un efectiv de circa 400 de oameni [6]).

Pe de altă parte cunoaștem efectivul legiunii Botoșani, care la 29 Septemvrie 1877, era de 465 [7]); pe acel al gardei din Piatra Neamț care era la 15 Iulie 1877 de 319 [8]). (După primirea milițienilor acest efectiv s'a urcat (Decemvrie 1877) la 729 [9]) și în fine efectivul legiunii Iași care era la 1 Septemvrie 1877, de 932 [10]).

Intr'o scriere precedentă [11]) am estimat, luându-mă după vagi indicațiuni contemporane, ca efectiv al gardei cetățenești pentru întreaga țară acel de 4000 la 5000. Efectivul a fost de sigur mai mare. Și iată de ce: într'o adresă către Ministerul de Interne, Ministerul de Războiu [12]) estimează efectivul gardei cetățenești (după vărsarea milițiilor în aceste garde) din București la 10.000, adică aproximativ 700 de oameni de batalion. Admițând aceleași efective pentru batalioanele din restul țării am ajunge la un efectiv total de circa 30.000 de oameni, efectiv ce de sigur este exagerat. Cred însă că estimația Ministerului de Războiu a fost și ea exagerată, și

1) Arhiva Primăriei Pitești, dos. 1/1864.
2) *Idem.*
3) *Idem*, dos. 14/1869.
4) *Idem*, dos. 1/1864.
5) *Idem*, dos. 6/1879.
6) *Idem*, idem.
7) Arhivele Statului Iași, Secția ad-tivă. Primăria Botoșani, Dos. garda cetățenească 1877, filele 89—117.
8) Primăria Piatra Neamț, dos. 246/1877, filele 13 și 37.
9) *Idem*, dosar Nr. 247—1877.
10) Arh. Stat. Iași, Secț. ad-tivă. Primăria Iași, Dos. 65/1866—1870, fila 98.
11) *Partea luată de armata română la războiul din 1877—1878*, nota 121.
12) Adresa Ministerului de războiu din 4/16 Octomvrie 1878 către Min. de Interne (Arh. Statului, București, Fond. Min. Interne, pach. 320, dos. 5172, fila 500).

exagerată cu știință, pentrucă voia să arate micul sacrificiu ce se cerea gardei orășenești de a continua să țină anumite posturi, după demobilizarea armatei. O cifră mai aproape de adevăr ar fi cred aceea pornind dela socoteala că efectivul batalioanelor din București ar fi fost de circa 500 de oameni, iar acelea din provincii de 360—400 de oameni [1]), ceea ce ne-ar da un total de circa 15.000—16.000.

De altfel trebue avut în vedere că o sumă de oameni înscriși în garda cetățenească, erau dispensați de serviciu prin însăși lege (parlamentarii, anumiți funcționari) că alții ca agenții Regiei [2]), personalul căilor ferate [3]), agenții de poliție [4]), funcționari de ai Ministerului de Finanțe [5]) și alții au fost scutiți prin anumite ordine sau au fost scutiți în mod abuziv de consiliile comunale [6]) și nu mai puțin precum am arătat într'o comunicare anterioară [7]) că au fost unii, ca T. L. Maiorescu, cari s'au sustras dela acest serviciu [8]) sau au încercat să se sustragă, cum a fost cazul cu mai mulți negustori din Caracal, care au telegrafiat lui I. C. Brătianu că dacă sunt concentrați li se periclitează comerțul [9]), sau cum a fost cazul cu un cetățean din Pitești care a cerut să nu i se impună a fi de gardă noaptea căci i se strică somnul [10]). Dosarele gardei cetățenești din Iași, conțin multe asemenea cereri (nu că la Iași au fost mai mulți lipsiți de simțul îndeplinirii datoriei dar s'au păstrat actele), așa se dau ca

---

[1]) Efectivul batalionului din Turnu-Severin era de 500 (Arh. Stat. București, Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, fila 180).

Efectivul batalionului din Piatra-Neamț era de 400 din care numai 100 făceau serviciul (Id., id., fila 31).

In 1880 efectivul legiunii din Botoșani pare a fi în jurul cifrei de 1000 deoarece i se varsă 959 de arme, iar compania din Dorohoi (care până atunci nu avusese arme) 152, deoarece i se varsă acest număr de arme (Arh. Prim. Hârlău, dos. 11/1880, fila 75).

[2]) Arh. Stat. București, Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, filele 11, 341.

[3]) *Idem, Idem. Id., Id.*, dos. 5532, pach. 346, filele 10, 266, 475.

[4]) *Idem, idem. Id., Id.*, dos. 5172, pach. 320, fila 503; dos. 5532, pach. 346, fila 251.

[5]) Arh. Stat. București, Fond. Ministerului de Interne, dos. 5532, pach. 346, filele 216, 297; dos. 5531, pach. 346, fila 336.

[6]) Arh. Statului București. Fond. Ministerului de Interne, dos. 5532, pach. 346, filele 270, 287, 293.

[7]) *Participarea populației civile la războiul din 1877—1878.* (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tomul XXIII, p. 272).

[8]) Insemnările sale zilnice, I, la pp. 277, 279, 288, 291, 292.

[9]) Arhivele Statului București, Fond. Min. de Interne, dos. 5172, pach. 320, fila 89.

[10]) Cerere din 14 Octomvrie 1880 (dosar 3/1880, Primăria Pitești).

temeiuri — cele mai multe neîntemeiate: familie grea; boli; că sunt *serjenți de vile* (întemeiat); G. Muzicescu că e însărcinat cu conducerea corurilor bisericești; altul că a slujit 18 ani în armata permanentă « în diferite grade... și e destul ce să mai facă și acuma, căci și-a pierdut tinerețea și puterile » altul că e maestru prim de ciubotărie la școala comunală de meserii; Eugeniu N. Ghica că e născut la 28 August 1843, mulți alții cu fel de fel de motive între care acela că nu mai locuiesc în Iași, neadevărat cel puțin în două cazuri (Gh. Em. Bogdan și Gr. Kogălniceanu [1]).

Gardiștii din Turnu-Severin reclamă că deși sunt 500 înscriși în batalion au rămas numai 208 pentru serviciu [2]) iar cei din Piatra-Neamț că din 400 sunt prezenți la serviciu numai 100 [3]).

Dar în privința sustragerii dela acest serviciu, a învârtelii sau răsucirii, cum s'a denumit acest fapt în războiul trecut, ziarul *Românul*, din 30 Octomvrie 1877 aduce informațiuni doveditoare într'un articol intitulat: *Garda Națională*. Nu trebue uitat că acest ziar a susținut totdeauna această instituție, crearea căreia se datorește în mare parte inspiratorilor și conductorilor ziarului și că marea majoritate a gardiștilor se lăsa, precum am arătat, inspirată de articolele *Românului*. E un prieten deci care vorbește. Iată ce arată:

Unii gardiști prin pozițiunea lor socială recurg la influență spre a fi excluși din gardă sau scutiți, unii spre a se retrage din gardă, iar alții spre a nu face serviciu personal [4]).

Pe de altă parte comercianții, industriașii, cetățenii cu pozițiuni și averi însemnate merg până a se face supuși străini.

O pacoste o constitue « înlocuitorii de meserie » care contra unei plăți înlocuiesc pe cei ce se dosesc dela slujbă [5]), luând

---

1) Iași, dosar 3/1879.
2) Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, fila 180.
3) *Id.*, *id.*, fila 31.
4) Confirmat de *Războiul*, (18 Aprilie 1878) și de N. Gane, c re spune în *Amintiri* (p. 171): « mi-am luat un congediu dela comandantul Langa tocmindu'mi « om în loc în garda civică și m'am dus la Fălticeni cu întreaga mea familie, în « afară de zona de trecere a R șilor, unde într'adevăr am fost scutit de neplăcerea « de a vedea uniforme străine ».
5) Confirmat de ziarul *Războiul*, (21 Decemvrie 1877) și de c le spuse de N. Gane, în nota precedentă.

bani dela mai mulți în acelaşi timp, aşa că o parte din slujbă tot rămâne neîndeplinită.

In fine un alt soiu de piedeci e constituit din cei ce nu ştiu decât să strice, ferindu-se ei înşişi de slujbă.

Acuzațiile aduse de *Românul* sunt pe deplin confirmate şi de alte publicații cum este amintirea lui I. L. Caragiale intitulată *Garda civică*, care nu este o nuvelă ci este o amintire bazată pe fapte şi de *Amintirile* lui N. Gane[1]). Din cuprinsul ei se vede şi care era încadrarea gardei — comandantul de companie a lui I. L. Caragiale era un fost sergent de pompieri — şi care erau obiceiurile de înlocuire în serviciu şi de « sfănțuială » a micilor şefi, cum în fine caraghioasa înfățişare a gardiştilor îmbrăcați în haine civile cu totul neuniforme[2]).

Cele două articole citate arată starea la Bucureşti, ele merită să fie citite întregi. Ce o fi fost în oraşele de provincie, în care cumetriile, micile rivalități localnice, jucau un rol aşa de mare, ne închipuim după indicațiunile unor dosare[3]). Au fost însă abuzuri nu numai din partea acelora ce umblau să nu facă serviciul de gardă, ci şi din partea autorităților care au căutat a pune în sarcina gardei cetățeneşti servicii ce nu o priveau, ca de pildă primarul dela Fălticeni care voia să transforme garzii cetățeneşti în sergenți de stradă[4]). (De notat că în corespondența relativă la acest abuz, închisoarea locală este denumită « prizon »). Din pricina unor asemeni rivalități şi a lipsei de tact a comandantului batalionului local a avut loc la Tecuci, un incident cu caracter de sedițiune, repede liniştit[5]).

Deşi legea gardei cetățeneşti fusese votată în 1866 şi primise cum s'a văzut diferite modificări, regulamentul de aplicare a prevederilor ei din 1867 nu era practic şi concentrarea arătând nevoia modificării lui, un nou regulament a fost decretat la 28 Iunie 1877[6]).

[1]) Vezi notele precedente.
[2]) « Eram o parodie de soldat » (N. Gane *o. c.* p. 169).
[3]) Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, filele 192, 308, 309, 313, 536, 594, 597.
[4]) Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, filele 121, 211.
[5]) Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5531, pach. 346, filele 315, 316.
[6]) I. D. Nr. 1601 (*Monitorul Oficial* din 2/14 Iulie 1877).

S'au mai luat şi alte măsuri, necesitate de practică. Aşa una din cele dintâi a fost simplificarea uniformei cadrelor [1]), prea încărcate cu fireturi, precum şi admiterea purtării hainelor de dril, vara [2]).

Dar şi aşa simplificate nu toţi puteau să-şi procure uniformă şi vedem de pildă că în Bucureşti, ofiţerii legiunii a II-a (Coloarea de Roşu) împreună cu unii gardişti mai cu dare de mână, fac pe cheltuiala lor 20 de uniforme pentru gardiştii cu mai puţine mijloace[3]), iar doi comandanţi de companie din batalionul dela Piatra-Neamţ donează câte 20 chipiuri pentru gardiştii din companiile lor [4]). La Brăila, cu ocazia unui banchet dat de garda « civică », un participant dă 2000 de lei pentru facerea de uniforme gardiştilor lipsiţi de mjloace [5]). Tot pentru echiparea gardiştilor săraci s'a folosit o sumă de 4800 lei vechi dăruiţi de un domn I. Ioanid în anul 1867 [6]). In unele cazuri cei ce nu-şi făceau uniforme erau daţi în judecată şi condamnaţi la amenzi echivalente cu costul uniformei, ce se făcea apoi cu suma astfel impusă [7]).

Ca armament, garda cetăţenească a primit, pe rând dela Stat puşti (şi baionete) ghintuite franceze Mod. 1857 [8]), puşti model 1861 [9]) şi model 1867 [10]). Aceste arme erau arme vechi cu capse [11]). Ele aveau nevoie de dese reparaţiuni [12]).

---

[1]) I. D. Nr. 1183 (*Idem* din 25 Mai 1877).
[2]) I. D. Nr. 1866 (*Idem* din 2/14 Iulie 1877).
[3]) Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, fila 301.
[4]) *Id.*, *id.*, fila 529.
[5]) Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5531, pach. 346, fila 469.
[6]) Arch. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, fila 222.
[7]) Primăria Piteşti, dos. 3/1880, mai multe cazuri.
[8]) In broşura: *Lege pentru înfiinţarea gardei orăşeneşti*. Tipografia Stephan Rasidescu, Strada Nemţască Nr. 2, 1866, sunt şi instrucţii pentru întreţinerea armelor în care se arată că garda orăşenească era înarmată cu acest model de arme.

La 16 Octomvrie 1873, batalionul 3 Vânători varsă, gărzii civice din Focşani, 704 arme franceze. (Arh. Primăriei com. Focşani, dos. 62/1873, fila 30).
[9]) Ordinul Div. 4-a Nr. 994 din 13/II 1881, către Reg. 16 Dorobanţi ca să primească armele ce vor vărsa gărzile din Dorohoi, Botoşani şi Iaşi. (Arh. comunei Hârlău, dos. 11/1880).
[10]) Prim. Piteşti, dos. 6/1879, Proces Verbal din 11 Ianuarie 1879.
[11]) Procesul-verbal din 11 Ianuarie 1879 de luarea în primire a batalionului Piteşti (l. c.) că, atât pentru armele Model 1861 bis, cât şi pentru cele 1867 bis, se aveau, afară de armă (puşcă), baionete, vergi, racuri, răsucitori, cartuşe (le zicea patroane) cu glonţ, cartuşe oarbe şi capse.
[12]) Arh. Prim. comunei Focşani, dos. 11/1868, fila 325 şi dosarele celorlalte primării.

Armele acestea fiind din cale afară vechi, au fost schimbate parțial cu arme cu ac (Dreyse) [1]) iar aiurea comandanții de batalion le-au înlocuit în mică parte, pe cheltuiala proprie, cu arme Peabody-Martini și arme Schneider [2]).

Ce serviciu au prestat gărzile orășenești, înafară de acel de gărzi de onoare? [3]) In primul rând acela de a schimba gărzile ce fuseseră date până la plecarea trupelor din diferitele garnizoane, de către armata permanentă și de cea cu schimbul. Serviciul nu era din cale afară greu, deși de pildă garda cetățenească din Ploești se plângea de serviciul de pază la închisoarea din acel oraș [4]), dar lua pe gardiști dela ocupațiile lor și le prilejuia pagube [5]).

De aceea cum s'au întors trupele din Bulgaria, și pe aiurea chiar înainte de această întoarcere [6]), garda cetățenească a cerut să nu mai facă serviciul de pază, acesta urmând să fie din nou dat în seama armatei [7]), ceea ce s'a aprobat [8]). La București însă fiind, în Octomvrie 1878, trupe insuficiente, din pricina trimiterii de unități pentru ocuparea Dobrogei, se cere de Ministerul de Războiu să se facă apel la garda cetățenească, ca ea să urmeze a da gardă în patru locuri și anume: la vama și poșta din gara Filaret, la poșta din gara Târgoviște (de Nord) și la Arhivele Statului [9]). In răspunsul său, ministrul de interne spune că a intervenit pe lângă garda cetățenească și în același timp roagă ca paza la Arhivele Statului, unde sunt lucruri de mare preț, să se

---

[1]) Ziarul *Războiul*, 4 August 1877.

[2]) D-l Amza Jianu comandantul batalionului Caracal a dat câte 6 arme din fiecare fel din aceste modele cu câte 25 de cartușe (arh. Stat. Buc., fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, fila 183).

[3]) La întoarcerea țarului Alexandru II de pe câmpul de luptă (*Monitorul Oficial*, 8/20 Decemvrie 1877, pp. 7154, 7155): la întoarcerea Domnitorului dela Plevna (Id., 20 Decemvrie 1877, pp. 7387, 7388); la intrarea trupelor noastre victorioase în București, 8 Octomvrie 1878 (Memoriile Regelui Carol I, la acea dată), etc.

[4]) Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, fila 443.

[5]) Un gardist din Corabia se plânge că e pus să facă gardă la Caracal (Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, fila 512).

[6]) Turnu-Severin (Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5531, pach. 346, filele 149, 150).

[7]) Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, filele 307, 334, 335, 380, 443.

[8]) *Id.*, *id.*, *id.*, fila 419.

[9]) *Id.*, *id.*, *id.*, fila 500.

facă de armată, « deoarece paza gărzii civice lasă mult de dorit » [1]).

Că în general serviciul de pază al gărzii cetăţeneşti a lăsat de dorit se confirmă şi din alte izvoare [2]). Totuşi de bine, de rău, această gardă a scutit armata de un serviciu care cerea un efectiv destul de însemnat faţă de efectivul ei nu prea mare [3]). Ea a contribuit deci la apărarea independenţei şi de aceea a fost o măsură dreaptă decorarea unui număr de gardişti cu medalia « Apărătorii Independenţei » [4]), medalie ce s'a conferit nu numai militarilor, dar şi multor funcţionari şi deputaţilor şi senatorilor.

De asemenea Domnitorul i-a arătat mulţumirile sale pr ntr'un ordin de zi, în care zicea între altele: « In tot timpul cât armata s'a aflat la fruntarii şi peste Dunăre spre a apăra ţara, voi aţi înlocuit-o cu devotament în interiorul oraşelor unde aţi îndeplinit serviciul de garnizoană şi aţi menţinut bună ordine.

« Sarcinile ce aţi purtat au fost de astă dată grele, căci aţi stat concentraţi mai bine de 6 luni; însă în momentele solemne prin care trecem, când fiecare este chemat a plăti cu persoana sa pentru iubita noastră patrie, vă puteţi mândri că prin ostenelile voastre aţi contribuit şi voi la opera comună, aţi asigurat linişiea căminelor » [5]).

* * *

Dacă garda cetăţenească a meritat aceste mulţumiri, este nu mai puţin adevărat că războiul a arătat slăbiciunile ei şi de aceea, când, în 1884, s'a revizuit Constituţiunea, ea a fost desfiinţată prin art. 121 al nouei Constituţiuni [6]). Şi nu

[1]) *Id.*, *id.*, *id.*, fila 504.

[2]) *Românul*, 30 Noemvrie 1877.

[3]) Efectivul total al posturilor de pază era circa 3000 pentru întreaga ţară.

[4]) Arh. Stat. Buc., Fond. Min. Interne, dos. 5532, pach. 346, filele 352, 478.

[5]) *Monitorul Oficial*, 23 Decemvrie 1877, p. 7453.

[6]) Inalt Decret Nr. 1985 din 30 Iunie 1884, comunicat de Ministerul de Interne cu Nr. 10.092 (Arch. Stat. Iaşi, Secţia ad-tivă. Prim. Iaşi, dos. 62/1884, fila 83 şi verso).

Ordinul Ministerului de Războiu Nr. 6306 din 13 Iulie 1884, către Corpul 4 Armată (Arh. Stat. Iaşi, Secţ. ad-tivă. Prim. Botoşani, dos. Nr. 19/1884, filele 99, 140). Tot din acel dosar se vede că vărsarea armamentului, echipamentului, etc. s'a făcut cu oarecare întârziere şi că unii guarzi au continuat să poarte uniforma şi după desfiinţare.

a fost reînfiinţată de atunci încoace, ideile evoluând, armata desvoltându-se şi creându-se unităţile de jandarmi aşa ca să nu mai aibă nevoie de concursul unei asemenea instituţiuni.

LA GARDE NATIONALE

HISTORIQUE ABRÉGÉ. SON RÔLE PENDANT LA GUERRE DE 1877—1878

(Résumé)

L'idée créatrice des gardes nationales a pris naissance pendant la Grande Révolution. Cette institution française a été adoptée par divers pays.

En Roumanie, après une très courte existence pendant la Révolution de 1848, en Valachie, la garde nationale, dénommée, garde civique, fût créée au mois de Mars 1866.

L'auteur en fait l'historique succint.

Pendant la guerre de 1877—1878 cette garde civique fût employée pour le service des places, dans les villes capitales des départements, où elle monta les corps de garde au lieu des unités de l'armée active et de l'armée territoriale.

La modification de la Constitution en 1884, abolit cette institution.

CĂRȚILE LITURGICE DIN BUCOVINA ȘI INTRODUCERA LIMBII SLAVONE IN BISERICA ROMÂNEASCĂ

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică din 4 Decemvrie 1942

Bucovina poate fi privită ca un adevărat muzeu în aer liber, fiindcă în niciun alt colț de țară românească nu se găsesc îngrămădite pe un spațiu așa de îngust așa de multe monumente istorice, mărturii falnice ale unui trecut de artă și de spiritualitate cărturărească. Asupra importanței arhitectonice și picturale a acestor vechi monumente au insistat adeseori, cu dragostea și competența cuvenită, numeroși cercetători români și străini. Mai puțin s'a stăruit însă asupra *comorilor arhivistice și bibliografice* care se păstrează în tainițele acestor vechi monumente. Nu s'a accentuat în deajuns că în mănăstirile și bisericile din țara de sus a Moldovei se păstrează bogate colecții de cărți rituale, scrise de mână și tipărite, dintre care unele chiar unicate. Până la invazia bolșevică, în arhivele din Bucovina se găseau 46 de manuscripte slavonești, dintre care cel mai vechiu, *Sbornicul Cernăuțean* chiar din 1359, anul fatidic al descălecatului Moldovei independente. Din informațiunile recente, pe care le-am putut culege din cercurile autorizate din Cernăuți, astăzi numărul acestor manuscripte s'ar ridica la câteva sute, astfel că Bucovina se poate mândri cu una din cele mai mari colecții de monumente

literare slavone din secolele XIV, XV și XVI, colecție care este întrecută numai de Academia Română, cu ale ei 634 de manuscripte slavone, provenite din colecțiile muzeului de antichități și din arhivele principalelor mănăstiri din Țara Românească și Moldova.

Pe lângă Sbornicul Cernăuțean se mai păstrează la mănăstirea *Sucevița* un al doilea manuscript din secolul al XIV-lea, întitulat: *Tratate ascetice ale lui Ioan Damaschin*. In fruntea manuscriptelor slavone din secolul al XV-lea stă *Tetra-Evangheliarul*, manuscript pe pergament, cu chipul lui Ștefan cel Mare, opera caligrafului Nicodem, dăruit de cucernicul Domn mănăstirii Homorului la 17 Iunie 1473. Un al doilea *Tetra-Evangheliar* se păstrează în arhiva mănăstirii *Putna*, dăruit de Ștefan cel Mare și Sfânt ctitoriei sale bucovinene la 23 Martie 1488. Un al treilea exemplar ilustrat, care fusese dăruit de războinicul domn ctitoriei sale putnene, scurtă vreme înainte de moartea sa, fu legat în tablă de argint aurit pe cheltuiala fiului său Bogdan al III-lea cel Chior la anul 1507. La Sucevița se păstrează o *Evanghelie-Apracos*, adică cu împărțirea evangheliilor pe Duminici și sărbători, fără dată, însă cu însemnarea că exemplarul fusese ferecat în plăci de argint de Neagoe Voevod, tatăl Doamnei Stana și socrul lui Ștefăniță Vodă. La Putna se mai păstrează și alte manuscripte din veacul al XV-lea și anume un *Zlatoust* scris pe hârtie de călugărul Chiriac și terminat la 1 Ianuarie 1474; o *Lestviță* sau *Scara lui Ion Climax*, scrisă pe pergament de călugărul Vasile la anul 1472, importantă operă ascetică, tradusă mai apoi în românește de mitropolitul Varlaam. Se poate ca iscusitul caligraf Vasile să fi ajuns mai apoi episcop de Roman și în această calitate să fi intervenit la 1484 în conflictul ce izbucnise atuncea între mitropolitul Moscovei Ghérontie și țarul Ivan al III-lea Vasilievici. Un *Mineiu* pe luna Noemvrie fu scris la 1468 de călugărul Casian. Tot Casian a continuat cu copiarea Mineiurilor și pe celelalte luni, unul chiar pe pergament. Un *Tipicon* al slujbei bisericești din 1431 se păstrează la Sucevița, iar *Pomelnicul Mănăstirii Moldovița* în *muzeul arhidiecezan* din Cernăuți.

Copiarea cărților sfinte a fost continuată cu osârdie și în secolul al XVI-lea. Seria manuscriptelor din acest secol o deschide Pop Ignatie din *Cosmeni*, care terminase la 1 Iunie 1504 izvodul frumosului *Mineiu* ce se păstrează la Putna. Caligrafii de acolo vor fi scris la 1526 pentru Petru Rareș acel minunat *Evangheliar* care se păstrează în tainița mănăstirii lipovenești dela *Fântâna-Albă* (jud. Rădăuți). Tot acolo se găsește și un al doilea *Evangheliar* caligrafiat în același an de un *cleric din Botușana* (jud. Suceava), dar fără arătarea numelui.

Un al treilea exemplar din acest *Evangheliar*, caligrafiat pe pergament de grămaticul Dimitrie Popovici, fu închinat de Petru Rareș mănăstirii Putna la anul 1532. Exemplarul se află sau mai bine zis se afla până la invazia bolșevică în arhiva parohială din *Vrânceni* (județul Cernăuți). Legătura exemplarului este însă cu mult mai nouă, numai dela începutul veacului al XVIII-lea.

Pilda domnilor de a stimula și încuraja copiarea și răspândirea cărților sfinte găsi zeloși imitatori în rândurile *înalților chiriarhi și marilor boieri* din Moldova. La 26 Aprilie 1550 mitropolitul Sucevei Grigorie dărui mănăstirii *Voroneț* un prea frumos *Evangheliar*, caligrafiat pe pergament. Exemplarul se găsește în muzeul arhidiecezan din Cernăuți. El cuprinde *semnătura autografă* a mitropolitului Grigorie, precum și un postscriptum al tahigrafului Mihail, un cleric dela mitropolie, care săvârșise probabil caligrafiarea cărții. Seria donatorilor o continuă logofătul Petru Albotă, care dărui mănăstirii Putna un *Evangheliar* scris pe pergament. In 1598, Februar 8, Gheorghe Izlozeanu, pârcălab de Hotin, dărui mănăstirii Putna un *Evangheliar*, scris pe hârtie bine netezită și frumos legat de Ioachim Zlătarul din Suceava. In 1574 călugărul Iacob închina aceleiași mănăstiri un *Sbornic*, copiat prin osârdia sa. Tot la Putna se păstrează și o copie după o *Pravilă* (Kormkaja), închinată mănăstirii la 16 Octomvrie 1578 de episcopul Romanului Eustatie, omonimul protopsaltului Eustatie dela Putna, care pe la începutul veacului al XVI-lea izvodise câteva cântece religioase ce s'au păstrat într'un zbornic semnalate de slavistul Ițimirski.

Pe la sfârşitul veacului al XVI-lea literatura bisericească primi un puternic avânt prin prodigioasa activitate cărturărească a mitropolitului Gheorghe Movilă, unul dintre ctitorii de căpetenie ai mănăstirii *Suceviţa*. Gheorghe Movilă aduce o notă nouă *mirenească* în mişcarea literară însufleţită de dânsul. El închină ctitoriei familiei sale o copie de pe *Cronica lui Azarie* pe care o cumpărase anume. Tot el pare să fi dăruit mănăstirii Suceviţa şi cele două volume din *Zlatoust*, probabil copii ale călugărului Chiriac din 1470; volumele se păstrează la Putna. Tot lui, i se datoresc şi cele două *Pomelnice*, unul pe hârtie început la 3 Septemvrie 1581 pentru biserica mănăstirii cu hramul Adormirii Maicei Domnului şi altul pe pergament început numai la 1583 pentru biserica cu hramul Invierii Domnului. Ambele manuscripte se păstrează în arhiva mănăstirii Suceviţa. Un *pomelnic* vechiu al mănăstirii Vatra Moldoviţei se păstrează la muzeul arhidiecezan. Tot acolo se mai găseşte şi un Evangheliar scris pe hârtie bombicină în anii 1567—1577, ceea ce arată că caligrafierea unui Evangheliar şi împodobirea lui cu miniaturi reclama timp îndelungat, umplând adesea întreaga vieaţă a caligrafului. Legătura cărţii în tablă de argint aurit s'a făcut probabil pe cheltuiala domnească numai la 25 August 1605.

Pilda mitropolitului Gheorghe Movilă fu imitată de episcopul Teodosie Barbovschi din familia domnului cu acelaşi nume, care dărui la 25 Mai 1604 mănăstirii Suceviţa un *Irmologhion* scris pe pergament.

Din anul 1606 s'au păstrat la Suceviţa 4 manuscripte de mare frumuseţă şi anume 2 *Evangheliare* pe pergament dăruite de Ieremie Movilă ctitoriei sale, unul la 12 Martie, iar altul terminat numai la 25 Martie 1607, deci la un an după moartea sa. Mănăstirea mai primi dela ctitorul ei un *Mineiu* pe luna Decemvrie, un *Triod* al florilor sau *Pentecostar* scris frumos pe pergament. Al patrulea manuscript d n acel an este un *Mineiu* pe pergament ce se păstrează la muzeul arhidiecezan din Cernăuţi şi care fusese dăruit ctitoriei sale din *Burdujeni* de Teodor Movilă, fratele mitropolitului Gheorghe şi al voievozilor Ieremie şi Simion.

Dragostea de carte rămase tradițională în familia Movilă. Domnița A n a, fiica lui Ieremie Vodă, măritată după S t a n i s l a v P o t o c k i, închină și ea în 1660 mănăstirii Adormirii Maicii Domnului din *Leov* un prea frumos Evangheliar ferecat în argint aurit în valoare de *1.201 galbeni* [1]. Indicația prețului îngădue să aflăm cât se cheltuia în valuta de atunci pentru caligrafierea și legătura unui Evangheliar ilustrat, precum sunt cele ce ni s'au mai păstrat din acea vreme.

Opera cărturărească a mitropolitului G h e o r g h e M o v i l ă a fost continuată cu aceeași râvnă de A n a s t a s i e C r i m c a, urmașul său în scaunul mitropolitan al Moldovei și ctitorul mănăstirii *Dragomirna*. Din îndemnul înaltului chiriarh, diaconul D i m i t r i e V a s i l i e v i c i B e l i n s k i caligrafiase un prea frumos *Evangheliar*, pe care mitropolitul îl închină cu evlavie nouei sale ctitorii. Din pana iscusită a aceluiași diacon ieșiră și două *Liturghiere* pe care mitropolitul Anastasie le dărui Dragomirnei unde se păstrează până astăzi. In anii 1612 Iunie 10 și 1614 Iulie 1, mitropolitul A n a s t a s i e cinsti ctitoriei sale alte două *Evangheliare*, copiate probabil de acelaș diacon D i m i t r i e sau de vreun alt diac din acelaș postrig. Diacul D i m i t r i e V a s i l i e v i c i mai caligrafiă din îndemnul lui Ș t e f a n V o d ă T o m ș a un prea frumos Evangheliar, pe care voievodul îl închină la 1 August 1616 ctitoriei sale dela *Solca*. După secularizarea acestei mănăstiri, întâmplată la 1786, prețiosul manuscript trecu în posesiunea mănăstirii Sucevița unde se găsește și astăzi.

Un alt caligraf iscusit a fost ieromonahul I o a n care copiase la 1612 o *Psaltire*, ce se păstrează în arhiva dela Putna. Un distins și răbdător caligraf era și *episcopul de Rădăuți* E f r e m care copiase la 1613 un admirabil Evangheliar, ce se păstrează la Sucevița, iar în anul următor el terminase *Psaltirea* pe care o închină mănăstirii *Moldovița*. In arhiva acestei mănăstiri se găsește în manuscript și un *Tipicon* care îi fusese închinat la anul 1620 de evlavioșii C o n s t a n t i n și S o f r o n i e R o ș c a. Acelaș mare vornic C o n s t a n t i n

[1]) I o n I. N i s t o r, *Ctitoriile românești din Polonia și Ucraina*, în «*Problema Ucraineană*», Cernăuți, 1934; extras din «*Codrul Cosminului*», vol. VIII p. 102.

R o ş c a dărui la 1622 mănăstirii *Solca* un frumos *Evangheliar*, care se păstrează la Putna. La Moldoviţa se mai află şi un *Pomelnic Mare* al mănăstirii întocmit de episcopul de Rădăuţi A n a s t a s i e la anul 1644. Cu un pomelnic dela stareţul S i l a din 10 Iulie 1756 se încheie bogata colecţie de manuscripte din mănăstirile din Bucovina. Un Pomelnic din 1835 se păstrează la *Crasna* (jud. Storojineţ).

Arhiva fostei mitropolii a Moldovei dela Suceava nu mai păstrează niciun manuscript. Arhiva a fost mutată deodată cu sediul mitropoliei la *Iaşi*, iar de acolo evacuată de mitropolitul D o s o f t e i u în Polonia, împreună cu odoarele mitropoliei, de unde n'a mai fost readusă în Moldova Pe la mijlocul secolului al XVII-lea încetează seria manuscriptelor, aşa de frecvente până atuncea, şi începe seria cărţilor rituale *tipărite*, pe care le găsesc încă în uz în bisericile parohiale din Bucovina cu deosebire în regiunile huţăneşti şi ucrainizate. Vrednic de reţinut este faptul, relevat de S o b o l e v s k i, că cele dintâi cărţi slavoneşti, care au apărut în cea mai veche tipografie a lui F i o l S c h w e i n p o l t din Cracovia la 1491, au la bază texte de origine românească, tipărite după toată probabilitatea pe urma comenzilor primite din Moldova, Muntenia sau din Dacia transilvăneană [1]). Urmară apoi tipografiile din *Veneţia* (1493), *Cetinie* (1493), *Târgovişte* (1508), *Praga* (1517), *Belgrad* (1522), *Moscova* (1564), *Leov* (1574), *Ostrog* (1589) şi *Kiev* (1617) [2]). Tabloul vechilor tipografii slavone trebue completat cu tipografia dela *Striatin* şi cu cele dela *Vilna*, *Pociaiev* (Volhinia) şi *Cernigov*. Din tipografiile dela Striatin ni s'au păstrat în Bucovina câteva exemplare şi anume un *Slujebnic* tipărit în anul 1604 care se păstrează la Putila (jud. Rădăuţi). In comuna vecină *Stebnii* din munţii huţăneşti s'a păstrat un *Trebnic* din 1606 apărut de asemenea la *Striatin*. Aceste două cărţi rituale sunt singurele exemplare pe care le găsim în Bucovina ca ieşite de sub teascurile dela Striatin.

---

[1]) A. I. S o b o l e v s k i, *Rumână sredi slavianskich norodov*, Sl. Petersburg, 1917, p. 7; Şt. C i o b a n u, *Istoria literaturii române vechi*, 1938—1939 p. 247, (curs litog afiat) p. 249.

[2]) I. O g h i e n k o, *Istoria ukrainskago drucarstva*, vol. I, Leov, 1925, p. 2. Cfr. Şt. C i o b a n u, *o. c.*, p. 398.

In biserica voievodală dela Rădăuți se păstrează un Evangheliar foarte rar, tipărit la *Vilna* în anul 1644. In capitala Lituaniei există o puternică comunitate ortodoxă, protejată de marele duce Ianusz Radzivil, care era căsătorit cu Ecaterina, o nepoată de fică a lui Ieremie Movilă. După moartea Ecaterinei (Februarie 1642), Ianusz se căsători cu Ileana, fiica lui Vasile Vodă Lupu. La Vilna funcționa și o tipografie, de sub teascurile căreia ieșise și rarul exemplar de evangheliar care se păstrează la Rădăuți [1]).

La *Vijnicioara* județul Storojineț s'a păstrat un *Trebnic* tipărit la *Leov* în anul 1619. Exemplarul acesta deschide seria cărților actuale tipărite în tipografia stavropighiei dela Leov, care se înjghebase cu sprijinul moral și cu ajutorul material al domnilor Moldovei și în deosebi al Movileștilor. Legăturile stravropighiei cu Moldova erau foarte strânse. La 12 Ianuarie 1605 Ieremie Movilă se adresă stavropighiei cu rugămintea să dea mână de ajutor diacului Andrei, pe care-l trimise la Leov să cumpere hârtie și să caute *diaci destoinici pentru caligrafierea de manuscripte* [2]). La 12 Ianuarie 1641 Vasile Vodă Lupu mulțumea fraților stavropighiei din Leov pentru îngăduința de a *turna litere pentru tipografia sa din Iași.* [3]) Ajung să mai amintim că la 26 Ianuarie 1671 domnul Moldovei Gheorghe Duca comandă la tipografia stavropighiană din Leov 400 de exemplare dintr'o *Psaltire* moldovenească cu litere chirilice și 200 exemplare dintr'o *Cazanie* cu răspunsuri. In cele următoare voievodul cerea să i se arate exact costul tiparului ca să trimită banii fără întârziere. Executând bine comanda, ei se vor învrednici de recunoștința sa și-și vor câștiga merite în fața lui Dumnezeu, contribuind prin munca lor la răspândirea cuvântului dumnezeesc [4]).

Informațiunile acestea ajung să arate cât de însemnată era tipografia stravropighiană din Leov pentru tipărirea și răspân-

[1]) Ion I. Nistor, *Ctitoriile românești în Polonia și Ucraina, l. c.* p. 102 urm.
[2]) *Ibid.*, p. 96.
[3]) *Ibid.*, p. 99.
[4]) *Ibid.*, p. 100.

direa cărților liturgice în lumea ortodoxă din Moldova. Dar înainte ca să găsească răspândire cărțile liturgice moldovenești, rămaseră în folosința cărțile slavone care ieșeau din tiparnița stravropighiană din Leov. Din epoca dintre anii 1619 până la 1709, când stravropighia trecu și ea la unire cu scaunul papal, s'au păstrat în bisericile din Bucovina nu mai puțin de 38 de cărți liturgice în limba slavonă și anume: *Anthologioane*, *Cvestoslove* sau *Trifoloage*, *Cărțile Apostolilor*, *Evangheliare*, *Liturghiere* sau *Slujebnice*, *Octoihuri* sau *Osmoglasnice*, *Trebnice* și *Trioduri*. Anthologhioane tipărite la Leov s'au păstrat cinci și anume cel mai vechi din 1643 cu *autograful mitropolitului* Petru Movilă la *Mămăieștii Noi* (jud. Cernăuți), două din 1694 la *Dichteniț* și *Putila*, ambele în județul Rădăuți și două fără dată la *Câmpulung pe Ceremuș* (Dolhopole) și la *Bănila Moldovenească* ambele în județul Storojineț. Cartea Apostolilor apărută la Leov s'a păstrat în 4 exemplare și anume 3 din 1666 la *Plosca*, *Putila* și *Zahariceni* din jud. Rădăuți, și un exemplar din anul 1696 la Zahariceni din același județ. *Evangheliare* dela Leov s'au păstrat în 13 exemplare și anume unul din 1636 la Vijnicioara (jud. Storojineț), unul din 1644 la Dragomirna, trei din 1670 și anume la Dichteniț, Chiselițeni (jud. Storojineț) și Lujeni (jud. Cernăuți); cinci din 1690 și anume la *Vilaucea* (jud. Storojineț) cu autograful episcopului Nicolai de Rădăuți, la *Gura Putilei* (jud. Rădăuți), la *Vijnicioara* (jud. Storojineț), la *Lujeni* (jud. Cernăuți) și la *Dichteniț* (jud. Storojineț); unul din 1697 la *Sucevița* (jud. Rădăuți). Este interesant de a constata că chiar după unirea cu Roma tipografia stravropighiană tipărea Evangheliare după vechiul tipic ortodox, cum sunt cele două exemplare din 1722 dela *Sârghieni* (jud. Rădăuți) și *Șerăuții de Jos* (jud. Cernăuți); un al treilea exemplar este datat chiar din 1743 și se găsește la biserica din *Stebni* (jud. Storojineț).

Liturghiare sau *Slujebnice* tipărite la Leov în 8 exemplare și anume unul din 1666 la *Măriniceni* (jud. Storojineț), două din 1684 la *Putila* (jud. Rădăuți) și *Banila Moldovenească* (jud. Storojineț), două din 1691 la *Măriniceni* (jud. Storojineț) și *Vijnicioara* (jud. Storojineț) și două din 1702 la *Seletin* (jud. Rădăuți) și *Gura Putilei* (jud. Rădăuți) și unul din 1712

la *Coniatin* (jud. Rădăuți). Este interesant că nu s'au păstrat în Bucovina liturghiare din alte tipografii decât din cea dela Leov.

Octoihuri sau *Osmoglasnice* tipărite la Leov s'au păstrat 5 și anume: un exemplar din 1640 la *Iablonița* (jud. Rădăuți), 3 exemplare din 1700 la *Răstoace* și *Zahariceni*, ambele în jud. Storojineț), la *Șipotele Sucevei* (jud. Rădăuți) și un exemplar din 1715 la *Gura Putilei* (jud. Rădăuți). *Trioduri* tipărite la Leov s'au păstrat *3* și anume 2 din 1667 la *Plosca* și *Toráceni* ambele în jud. Rădăuți și un exemplar din 1701 la *Șerăuții de Jos* (jud. Cernăuți).

Față de mulțimea cărților liturgice ieșite din tiparnița stavropighiei leovene în cursul secolului al XVII-lea, numărul cărților primite în același timp dela *Kiev* pare foarte neînsemnat. Din tipografia dela *Percescaia Lavra* din Kiev nu s'au păstrat în Bucovina decât șapte exemplare și anume: un « *Triodi Postnaia* » din anii 1626/1627 cu *autograful starețului* Petru Movilă din 1629, care se păstrează în biserica dela *Cosmeni*. Urmează apoi un *Apostol* din 1630 care se găsește la *Dichteniț* (jud. Rădăuți) și altul din 1695 la *Gura Putilei* (jud. Rădăuți), un *Mineiu* din 1631 la *Câmpulung pe Ceremuș* (jud. Storojineț), un exemplar din Noul Testament din 1692 și un Evangheliar din 1697 care se păstrează la *Sucevița* (jud. Rădăuți).

Din constatările acestea pare să rezulte că în tot cursul veacului al XVII-lea cărțile liturgice rusești dela Kiev erau numai foarte sporadic răspândită în *țara de sus* a Moldovei. Aceeași constatare o putem face și cu privire la cărțile liturgice care apar aci în cursul veacului al XVII-lea în tipografiile dela *Poceaiev* și *Moscova*. Mănăstirile și bisericile din Bucovina nu păstrează *niciun singur exemplar* din cărțile liturgice care părăsiseră teascurile acestor tipografii în cursul veacului al XVII-lea. In cursul veacului următor, al XVIII-lea, situația se schimbă brusc în favorul acestor două tipografii și chiar în favorul Kievului. Prin trecerea stravropighiei din Leov la unire cu biserica catolică, conducerea tipografiei cărților bisericești trecu în mâna clericilor uniți. Cărțile liturgice care mai apăreau acolo nu mai erau căutate de ortodocșii din Mol-

dova, care începură să-şi îndrepte privirile asupra pravoslavniciei ruseşti dela Kiev, Poceaiev (Volhinia) şi Moscova. Şi aşa se explică faptul că exemplarele de cărţi liturgice slavone din secolul al XVIII-lea care s'au păstrat în aşezămintele bisericeşti din Bucovina sunt toate de provenienţă din Rusia şi anume *25 din Kiev*, *18 din Pociaiev* şi *9 din Moscova*, la un loc deci *50 de exemplare*. Din cărţile liturgice tipărite la Pecerscaia Lavra din Kiev se găsesc astăzi în Bucovina după vechimea apariţiei lor următoarele exemplare; un *Triod* din 1715 la *Câmpulung pe Ceremuş* (jud. Storojineţ); un altul din 1724 la *Iablonița* (jud. Rădăuţi); un al treilea din 1765 la *Sârghieni* (jud. Rădăuţi) şi un al patrulea exemplar din 1767 la *Putila* (jud. Rădăuţi). Două Ciasloave din 1729 se găsesc la *Dichteniț* şi altul la *Gura-Putilei*, ambele localităţi în jud. Rădăuţi. O Evanghelie din 1733 se păstrează la *Putna*, alta din 1741 la *Sadău* (jud. Rădăuţi) şi o a treia din 1746 la *Crisceatec* (jud. Cernăuţi). Alte trei Evanghelii una din 1644, se află la *Dragomirna*, alta din 1773 se află la *Putna*, iar a treia din 1676 la *Hlinița* (jud. Storojineţ). Un Slujbelnic din 1735 este la *Câmpulung pe Ceremuş* (jud. Storojineţ) şi altul din acelaşi an la *Banila pe Ceremuş* din acelaşi judeţ. La *Coniatin* (jud. Rădăuţi), se păstrează un *Slujbelnic* din 1749. Un *Euchologhion sau Trebnic* din 1736 se găseşte la *Şerăuţii de Jos* (jud. Cernăuţi). *Octoihuri sau Osmoglasnice* din anii 1739, 1768 şi 1674 se găsesc la *Putila* şi *Dichteniț* din jud. Rădăuţi şi la *Vijnicioara şi Zăhăriceni* din jud. Storojineţ Un Apostol din 1752 se păstrează la *Moldovița*, altul din 1757 la *Dragomirna*, iar un al treilea din 1790 la *Sârghieni* (jud. Rădăuţi). Tot acolo se mai găseşte şi un *Anthologion* din 1776.

Aceeaşi variată distribuţie asupra diferitelor biserici din Bucovina se constată şi faţă de cărţile liturgice ieşite de sub teascurile tiparniţei dela *Pociaiev*. Cele 18 cărţi liturgice ieşite din acea tipografie se repartizează asupra satelor din Bucovina precum urmează după vechime. Seria se deschide numai la 1755 cu un *Molitfelnic*, ce se păstrează la *Banila pe Ceremuş* (jud. Storojineţ). Urmează apoi 2 *Evanghelii* din 1759, una la *Iablonița* (jud. Rădăuţi) şi alta la *Bănila pe Ceremuş* (jud. Storojineţ). Din acelaşi an avem doi *Apostoli* unul la *Coniatin*

(jud. Rădăuţi) şi altul la *Şerăuţii de Jos* (jud. Cernăuţi). Din anul 1767 avem 4 Trioade şi anume la *Coniatin* şi *Putila* din jud. Rădăuţi şi la *Răstoace* şi *Stebni* din jud. Storojineţ. Din anul următor 1768 avem alte două *Trioade*, unul la *Răstoace* şi altul la *Coniatin*. Din 1769 este un *Triod* la *Bănila pe Ceremuş*, iar un altul din 1786 la *Dichteneţ* (jud. Rădăuţi). Două exemplare din *Anthologhion* din 1776 se păstrează unul la *Toră̆ceni* (jud. Rădăuţi) şi unul *Şerăuţii de Jos* (jud. Cernăuţi). Un *Octoih* din 1774 este la *Câmpulung pe Ceremuş* iar o *Psaltire* tipărită la *Pociaiev* în 1789 se păstrează la *Zăhăriceni* (jud. Storojineţ). Un *Acatist* tipărit la Pociaiev în 1870, deci aproape de zilele noastre se păstrează la *Banila pe Ceremuş* (jud. Storojineţ). Acesta este singurul exemplar din secolul al XIX-lea. *O Colecţie de predici*, tipărită la Viena în 1793, se păstrează la *Iablonița* (jud. Rădăuţi).

Mai puţin răspândite în Bucovina erau cărţile bisericeşti, tipărite la *Moscova*. De provenienţă moscovită s'au păstrat în Bucovina 18 exemplare. Cel mai vechiu exemplar este un *Mineiu* în 12 volume din 1758 donat de împărăteasa Caterina a II-a mănăstirii Solca la 20 Iulie 1770 şi se găseşte la *Dragomirna*. Un *Slujbelnic* din 1751 se păstrează la Moldoviţa. Tot acolo se găseşte un *Trebnic* din 1754, un *Pentecostarion* din 1759, un *Irmologhion* din 1732, *Orânduirea* din 1757, *Tipiconul* din 1745, un *Triod* din 1757, un *Octoich* din 1760 şi o *Evanghelie* a patemilor din 1754. Un *Anthologhiar* din 1759 este la *Sârghieni* (jud. Rădăuţi). Din acelaşi an s'a păstrat şi o *Psaltire* la *Plosca* (jud. Rădăuţi). Din anul 1760 avem un *Octoich* la *Moldoviţa* iar din 1769 un *Triod* la *Zăhăriceni* (jud. Storojineţ). Din anul 1771 avem o *Evanghelie* la *Suceviţa* iar alta din 1789 la *Răstoace* (jud. Storojineţ). O ediţie mai nouă din 1852 se păstrează la *Zvineace* (jud. Cernăuţi). Tiparniţa dela *Cernigor* este reprezentată prin o *Psaltire* care se păstrează la *Toră̆ceni* (jud. Storojineţ).

*

Cărţi liturgice în limba română din secolul al XVIII-lea sunt foarte puţine în Bucovina faţă de mulţimea cărţilor slavone. Totuşi găsim reprezentate unele din cele mai vechi

edituri de cărți liturgice românești și anume un *Anthologhion* românesc din 1726 la *Sadău* (jud. Rădăuți) fără arătarea locului unde a fost tipărit. La *Crasna* (jud. Storojineț) se păstrează un *Pentecostarion* din 1743 tipărit la *București*. Tot acolo se găsește și un *Apostol* din același an fără arătarea locului unde a fost tipărit. La *Moldovița* se păstrează un *Ciaslov* din 1745 care ieșise la 21 Septemvrie 1745 de sub teascurile tipografiei din *Rădăuți*, înființată acolo de episcopul Varlaam. La *Crasna* se păstrează un *Triod* care ieșise din tipografia dela *Râmnic* în anul 1761, un *Ciaslov* dela *Iași* din anul 1777 și un exemplar din *Psaltirea* românească care apăruse la *Movilău* în 1796. La *Dragomirna* se găsesc două *Evanghelii Apracos*, dela *Neamț*, una din 1821 și alta din 1845. La *Boian* (jud. Cernăuți) se păstrează un *Acaftistiar*, apărut la Mănăstirea Neamțului în 1836. Dar toate aceste publicațiuni românești sunt întrecute în ceea ce privește însemnătatea și vechimea lor de prima ediție românească a *Sfântei Scripturi* din *1688*, care se păstrează la *Banila pe Ceremuș* (jud. Storojineț).

*

Bogata colecție de manuscripte și cărți slavone din Bucovina, colecție care poate fi întregită cu sutele de exemplare din Biblioteca Academiei Române, arată cât de răspândite erau cărțile liturgice slavone în Principatele Române. Din mulțimea aceasta de cărți merită o atențiune deosebită două *Evangheliare* din colecția bucovineană, care se păstrează unul la Sucevița și altul la Dragomirna, ambele copii ilustrate după un Evangheliar slavon din secolul al XI-lea, un unicat, care se găsește la *Paris* și care a servit ca izvod pentru Evangheliarele dela Sucevița și Dragomirna, precum și pentru alte două exemplare din care unul se păstrează la *Londra* și alta la *Elisabethgrad*, Târgul-Lisavetei, din Ucraina. Asemănările între manuscriptul original dela Paris cu manuscriptele-copie dela Sucevița, Dragomirna, Londra și Elisabethgrad sunt direct uimitoare. Miniaturile din manuscripte dela Paris sunt redate în manuscriptele noastre cu surprinzătoare exactitate până în cele mai mici amănunte, redând cele mai vechi și mai

autentice scene și tipuri iconografice din Sfânta Scriptură a Vechiului și Noului Testament. Frapanta asemănare între compozițiile și chipurile de sfinți și mucenici din frescele dela Sucevița cu cele din miniaturile reproduse în aceste Evangheliare lasă să se înțeleagă că între fresce și miniaturi a existat o strânsă legătură. Este mai mult ca sigur că miniaturile din Evangheliar au servit de izvod pentru scenele și chipurile din pictura interioară și exterioară a mănăstirii [1]).

In comparație cu manuscriptele similare din Bulgaria, Serbia și Rusia, manuscriptele slavone din România se distinge prin o armonioasă aranjare a liniilor și a tonalității vinietelor și inițialelor, precum și prin bogăția ornamentației în aur și chinovar, ceea ce le imprimă un caracter specific moldovenesc. Manuscriptele noastre slavone, executate cu atâta măiestrie de caligrafii moldoveni se disting foarte avantajos față creațiile similare rusești, ceea ce făcea pe Iațimirski să constate că nimeni nu poate contesta frumusețea deosebită a manuscriptelor moldovenești în comparație cu cele sârbe și bulgare ca și cu cele rusești [2]). La aprecierile lui Iațimirski se asociază și Sobolevski, un alt istoric literar rus, care susține că o privire fugitivă asupra cărților slavone de proveniență românească, trezește impresiunea cea mai captivantă. Scrisul elegant dă dovadă de marele talent și de pioasa sârguință a meșterilor copiști, de numărul lor mare și de dărnicia amatorilor și bibliofililor români [3]).

Din constatările acestea se vede că după căderea Bulgariei și Serbiei sub Turci, centrul de greutate a cărturăriei slavone se deplasase în Principatele Române, unde domnitorii ortodocși, înalții clerici și clasa boierească o îmbrățișară cu pricepere și căldură și o ridicară la înălțimi nebănuite. Opera aceasta cărturărească veni să încununeze epoca de glorie războinică a neamului nostru din secolul XIV-XVII cu *nimbul*

[1]) Sirapie Der Nersessian, Două paralele slavone ale tetravaghelului prec: Paris 74, în « *The Art Bulletin* » IX, Nr. 3, Martie 1927; trad. de Irina Balmoș, în *Candela*, XLII, 1935, p. 89 urm.

[2]) M. Iațimirski, *Grigore Țamblac*, St. Petersburg, 1904, p. 289 urm. și 386 urm.; Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, 1938—1939, p. 247 urm. (curs litografiat).

[3]) A. I. Sobolevski, *Română sredi Slaviaskich norodov*, St. Petersburg, 1917, p. 7 urm.; Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii*, p. 245.

culturalității. Laturea aceasta a evoluției noastre culturale *n'a fost* apreciat îndeajuns din cauza limbii străine, în care se propaga această cultură. Desconsiderarea acestei culturi pornea dintr'o concepție greșită asupra limbii în care ea se propaga de ai noștri. Or, această limbă nu era propriu zis *nici bulgară*, *nici sârbă și nici rusă*, ci *paleoslavă*, o limbă moartă care corespundea în apus limbii *latine*, despre care știm că servea de limbă oficială în biserică și în stat și că în ea își găsea expresie gândul și simțirea cugetătorilor apuseni. Ca să ne putem face o idee adecvată asupra stărilor de lucruri din acea vreme, ajunge să ne reamintim că până în secolul al XVI-lea chiar și socotelile orașelor Sibiu, Brașov și Bistrița se făceau în limba latină. Ținând seama de faptul că timp de aproape trei secole înariparea gândului românesc se făcea în limba slavonă, că produsele acestei vaste activități literare s'au păstrat în bibliotecile și arhivele noastre în mii de exemplare și că multe din aceste creații cu caracter religios se găsesc răspândite asupra marilor centre culturale din Europa, nu este cazul să ne lepădăm de ele, ci dimpotrivă să ne mândrim și cel mult să ne întrebăm, când și cum s'a introdus limba slavonă în biserica românească.

*

Intrebarea aceasta apare deplin îndreptățită, întru cât știm că învățătura creștinească ni-a fost propovăduită în *limba latină*, din care s'a desvoltat cu vremea limba *dacoromână*. Tertulian arată că pe la începutul secolului al III-lea credința creștină era răspândită și la cele mai depărtate neamuri ale ecumenei, cum erau Sarmații, *Dacii*, Germanii, Sciții ș. a. [1]). In a doua jumătate a secolului al III-lea *Viețile Sfinților* fac mențiune de existența unor *comunități creștine la Tomis* (Constanța), la *Noviodunum* (Isaccea), *Axiopolis* (Cernavoda), *Durostorum* (Silistria), *Ratiaria* (Arčar) și *Bononia* (Vidin). Comunitățile acestea se închegaseră în jurul prizonierilor creștini care fuseră ridicați de Goți la anul 258 din Asia Mică. Acești prizonieri creștini găsiră o nouă patrie în sus-

[1]) Tertulian, *Adversus Judaeos*, VII.

mentionatele cetăți dunărene din Misia Inferioară [1]. Din rândurile acestor *Anatoliți creștini*, care deprinseseră cu vremea *limba latină rustică* ce se vorbea la Dunăre, s'a ridicat clericul Teofil, primul episcop al *Goției* transdanuviene, care a reprezentat pe *credincioșii săi de limbă latină*, *greacă și gotică* la primul sinod ecumenic dela *Niceia* din anul 325 [2]. Un aprig propovăduitor al credinței creștine, care numai dela Constantin cel Mare încoace se putea manifesta liber pe ambele maluri ale Dunării, fusese episcopul Nichita din Remesiana (Bela-Palanka) (380—420), care a fost considerat mai întâi de M. P. Katancsich și apoi de Pârvan ca *Apostol al Dacilor* [3]. Martirajul Sf. Sava, care fusese înecat în râul Buzău[4] ca și cel al Sf. Nichita[5], ambele întâmplate pe la finele secolului al IV-lea pe pământul țării noastre constitue o dovadă destul de puternică pentru răspândirea creștinismului și la nordul Dunărei [6]. Despre apostolul Goților Vulfilas știm, că el predica și în *limba latină* pe înțelesul populației autohtone daco-romane [7]. In secolul al IV-lea întâlnim în regiunile dela Dunărea de Jos episcopi cu nume romane, ca Auxentius, Axentie, din Silistria, dascălul lui Vulfilas, ceea ce dovedește că ei se ridicaseră dintr'un mediu latin și ceea ce ne îndrituește să credem că și limba în care propovăduiau credința creștină era cea latină vulgară[8]. Impăratul Justinian se mândrea de a fi lărgit cu ajutorul lui Dumnezeu, ziditor a toată făptura, granițele imperiului peste *ambele maluri* ale Dunării, supuse prin novella din 15 Aprilie 535 pe credincioșii acestor regiuni jurisdicției canonice a arhiepiscopului din *Justiniana Prima*

[1] Philostorgius, *Hist. Eccl.*, II, 5; H. Delahaye, *Annalecta Ballandiana*, XXX, 257—265.
[2] Waitz, *Über das Leben und Lehre des Wulfilas*, p. 35; V. Pârvan, *Contribuțiuni epigrafice la istoria creștinismului Daco-Român*, p. 76; cfr. Ion I. Nistor, *Goții în Transdanuvia*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.*, Ser. III. Tom. XXIII, p. 565 urm.
[3] M. P. Katancsich, *De Istro eiusque adcolis commentatio*, Buda, 1798, p. 124; V. Pârvan, *Contribuții epigrafice* p. 158 urm. Despre opera lui Katancsich, cfr. Ion I. Nistor, O descriere a *Principatelor Române*, în *Anal. Acad. Rom.* Ist. Ser. III. Tom. XXV. p. 257 urm.
[4] Passio S. Savae Gothi, în *Anal. Balland.*, XXXI, 216;
[5] Passio S. Nicetae, *ibid.*, XXXI, 209 urm.
[6] S. Streitberg, *Die gotische Bibl.*, I, XVI.
[7] V. Pârvan, *Contribuții*, p. 71 urm.
[8] Ion I. Nistor, Goții în Transdanuvia, *l. c.* p. 567 urm.

(Skopje, Üsküb) [1]). Prin dispozițiunea aceasta imperială, *Dacoromanii* dela Dunăre fură scoși de sub influența episcopatului grecesc și supuși jurisdicției canonice a arhiepiscopului *latin* din Justiniana Prima. Și aceasta de sigur din cauza limbii latine în care se propovăduia la Dacoromani credința creștină. Așa se explică faptul că noțiunile fundamentale ale învățăturii creștinești sunt exprimate la noi în limba latină, noțiuni care prin înseși formele lor denotă o vechime egală cu vechimea limbii noastre ca limbă romanică. Rugăciunea domnească *Tatăl* sau *Părintele Nostru* ne poate servi ca cea mai elocventă dovadă pentru romanitatea creștinismului nostru. Din cele arătate mai sus rezultă că propovăduirea credinței creștine la Romani s'a făcut în limba latină și anume din îndemnul episcopilor latini dela Dunăre și sub protecția imperiului roman de răsărit, numit și bizantin, sub a cărui supremație politică se găseau regiunile de pe ambele maluri ale Dunării până la sfârșitul veacului al VII-lea când se înjghebase în Balcani primul țarat bulgar [2]). In tot timpul acesta de închegare a Dacoromanilor ca popor neolatin și de formare a limbii lor proprii, serviciul divin și funcțiunile rituale se săvârșeau în *limba latină*, limbă în care ei primiseră creștinismul încă în cursul secolului al III-lea [3]).

*

Starea aceasta de lucruri a dăinuit neîntrerupt până la încreștinarea Bulgarilor și până la recunoașterea limbii slavone ca *a patra limbă sfântă* pe lângă cele trei de până atunci, *ebraică*, *grecească* și *latină*. Lupta pentru această recunoaștere o deschiseră frații Chiril și Metodiu, originari din părțile Salonicului și cunoscători ai limbii *Șchieilor* sau Slavilor care în secolul al VII-lea pătrunseseră până acolo. Vestea erudiției teologice a fraților din Salonic ajunsese până în Moravia, unde domnea principele Rastislav care îmbrățișase creștinismul cu întreg poporul său. Răspunzând la

[1]) *Corpus Juris Civilis*, ed. Schoell-Kroll, III, 94.
[2]) Ion I. Nistor, *Bizantinii în luptă pentru recucerirea Daciei și Transdanuviei*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.* Ser. III, Tom. XXV; Ion I. Nistor, *Bulgarii în Transdanuvia și Dacia*, în *Revista Istorică*, 1941, vol. XXVII, p. 21 urm.
[3]) Zeller, *Le chréstianisme sur la Danube Bas*, Paris 1930.

chemarea principelui morav, Chiril și Metodiu sosiră în anul 862 la *Vișehrad*, capitala Moraviei, și începură acolo să propovăduiască învățătura creștină în limba *Șchieilor* pe care o cunoșteau de acasă. Limba aceasta era limba pe care o vorbeau semințiile slavone înainte de diferențiarea ei în diverse dialecte și limbi *neoslavone*, cum era limba bulgară, sârbă, rusă etc. Prin faptul că frații Chiril și Metodiu traduseră Sfânta Scriptură în această limbă, ea deveni o limbă liturgică pentru toți credincioșii cărora li se predica creștinismul în această limbă *slavonă* sau *paleoslovenică cum se mai numea*. Pentru scrierea ei s'a născocit din minuscule grecești un alfabet special, cunoscut sub numele de *glagolitic*. Clementie, un învățăcel al lui Chiril, simplifică alfabetul glagolitic și-l numi *chirilic* în cinstea dascălului său. De alfabetul acesta se folosesc până astăzi toți *Slavii ortodocși*, cum sunt Bulgari, Sârbii și Rușii. Alfabetul acesta a trecut și la Români deodată cu limba liturgică slavonă [1]).

Impotriva recunoașterii limbii slavone ca limbă liturgică se ridicară cu înverșunare așa numiții *trilingviști* care nu mai admiteau o a patra limbă vrednică de a se propovădui prin ea Sfânta Scriptură. Dar Chiril și Metodiu înțeleseră să își apere punctul lor de vedere și să-l impună trilingviștilor. Numai după moartea « *apostolilor Șchieilor* », catolicii izbutiră să atragă pe Moravi de partea lor, să li impună liturghia în limba latină și să izgonească pe învățăceii lui Chiril și Metodiu din Moravia. Goniți de acolo, misionarii slavi se răspândiră asupra țărilor vecine. O cronică moravă arată ca învățăcei ai apostolilor Șchieilor pe Bezrad în Panonia, Wiznog în Sarmația, Zandov în *Dacia*, Nawrok în Rusia, Moznopon în « *Alpibus Valachicis* », Oslav în Silezia și pe alții în Bulgaria [2]). In Bulgaria s'au refugiat Gorozd. Clementie, Laurentie, Naum, Sava și Anghelar, care ajunseră acolo episcopi diecezani. La

[1]) I. Bogdan, *Dela cine și când au împrumutat Românii alfabetul chirilic*, în *Lui Titu Maiorescu Omagiu*, p. 587; Șt. Ciobanu, *Ist. lit.*, p. 234.

[2]) Stridowski, *Sacra Morava*, Historia si et vita S. S. Cyrilli et Methodi, Salisbaci MDCCX, p. 231; I. Bogdan în *Convorbiri Literare*, XXIII, p. 314 urm.; Ion I. Nistor, *Cehoslovacii și Românii*, în *Codrul Cosminului*, VI, p. 264 urm.

stăruința lor, țarul Boris primi învățătura creștină și adoptă pentru țaratul său liturghia în limba slavonă.

Deodată cu încreștinarea Bulgarilor născu și problema jurisdicției canonice asupra lor. Pentru soluționarea acestei probleme, împăratul V a s i l e I convocă un *Sinod* la Constantinopol (869—871) în fața căruia se prezentară și delegații Bulgarilor pentru a grăbi hotărîrea asupra apartenenței canonice a bisericii lor. La discuția asupra acestei pasionante probleme luară parte pe lângă patriarhul din Constantinopol și delegații patriarhiilor din Roma, Antiohia, Ierusalim și Alexandria, fiindcă ruptura între biserici nu se produsese încă. După desbateri foarte animate, Sinodul hotărî ca Bulgaria să intre sub jurisdicția patriarhatului din Constantinopol, ca o regiune care făcuse parte din imperiul bizantin. Legații papei protestară însă împotriva acestei hotărîri, demonstrând că Dardania, *Dacia* și celelalte regiuni dela Dunăre « *dela început și totdeauna au stat sub jurisdicția canonică a pontificelui dela Roma* » [1]. Astfel izbucni un grav conflict între Roma și Constantinopol pe chestiunea jurisdicției canonice asupra bisericii bulgare. Țarul B o r i s - M i h a i l oscila câtva timp între ambele rituri, grecesc și latin, până ce se hotărî în cele din urmă pentru ritul *grecesc*, expulzând din Bulgaria pe delegatul papei în persoana episcopului F o r m o s u s (870). Cronica anonimă a Moldovei relatează cu drept cuvânt « că străbunii Românilor s'au despărțit de Latini, când F o r m o s papa a trecut dela pravoslăvie la lătinie » [2]. Episcopul F o r m o s u s, care fusese expulsat din Bulgaria, devenise mai apoi papă (891—896); dar nu el trecu dela pravoslăvie la lătinie, ci dimpotrivă *Bulgarii* împreună cu *străbunii noștri români*. Cum însă în vremea aceea, schisna între biserica apuseană și cea răsăriteană nu se produsese încă, trecere de sub o jurisdicție canonică la alta, nu însemna o *schimbare de dogmă*, ci o numai *schimbare de limbă*, care în biserica răsăriteană era cea grecească, iar în biserica apuseană cea latină.

[1] M i g n e, *Patr. lat.*, CXXIX, 20 urm.; H e r g e n r ö t h e r, *Photius, Patriarch von Constantinopol*, Leipzig, 1867, II, p. 150 urm.

[2] D. O n c i u l, *Papa Formosus în tradiția noastră istorică*, în *Lui Titu Maiorescu Omagiu*, p. 620 urm.

Dar trecerea Bulgarilor sub jurisdicția patriarhiei constantinopolitane nu s'a produs în favorul limbii liturgice grecești, precum se preconizase, ci în folosul limbii *slavone*, pentru ca să se ademenească zicala, că certându-se doi, câștigă al treilea.

O veche colecție de biografii ale țarilor bulgari, cuprinse în așa numitul *Čarst-venik al lui Paisie* și copiate după niște manuscripte mai vechi de pe la mijlocul secolului al XII-lea, arată « că țarul Asan ar fi silit pe Valahi, care până atuncea ceteau în limba latină, să se lepede de mărturisirea romană și să nu mai cetească în limba latină ci în cea bulgară, poruncind ca celui ce va ceti în limba latină să i se taie limba; și de atunci Valahii au început să cetească bulgărește ». In continuare Čarst-venik-ul spune că chiriarhul Teofilact ar fi « *curățit Valahia de eresuri, deoarece Valahii primiseră eresul latin; la început ei ceteau latinește, fiind cu Latinii de același neam și de aceeași limbă* »[1]. Impotriva autenticității și veracității Čarst-venik-ului lui Paisie s'au ridicat critici serioase, dar totuși nu este mai puțin adevărat că mărturia aceasta, deși postumă, redă întâmplări istorice confirmate și de alte izvoare.

Mai știm că după risipirea celui dintâi țarat bulgar, împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul supuse, prin *hrizovul său din 1020* pe toți *Vlahii* dela Dunăre jurisdicției mitropolitului dela *Ohrida*, care era privit ca urmaș al vechilor arhiepiscopi din Justiniania Prima [2]. Din subordonarea aceasta pornește tradiția istorică privitoare la cărțile sârbești dela Ohrida, cunoscută lui Miron Costin, precum și informația lui Dimitrie Cantemir asupra « *literelor moldovenești* » din Descrierea Moldovei.

Dela Bulgari liturghia slavă a trecut la Sârbi și la Ruși împreună cu bogata literatură liturgică și omiletică, care fusese tradusă din grecește în slavonește pe timpul țarului Simion. Opera de tălmăcire a cărților sfinte, începută cu succes de apostolii Șchieilor, fu continuată cu râvnă de învățăceii lor,

[1]) G. Bogdan, *Analiza critică a câtorva notițe despre introducerea liturghiei slavone la Români* în *Conv. Lit.*, XXIII, p. 295 urm.

[2]) Gelzer, *Drei Urkunden Basileos II*, în *Byzantinische Zeitschrift*, I, 256 urm.; C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 219 urm.; *Geschichte der Bulgaren*, p. 157 și urm. și Byz. Zeitschr. 2 (1893), p. 46.

fiindcă fără texte liturgice nu se putea săvârşi cultul divin şi nici diversele ceremonii religioase. Pe lângă cărţile fundamentale ale Sfintei Scripturi cum sunt Evangheliile, Faptele Apostolilor şi Psaltirea, s'au mai tălmăcit din greceşte şi mai multe cărţi dogmatice, ascetice şi omiletice cum sunt Invăţăturile lui Ion Gură-de-Aur, ale lui Grigore Teologul, Vasile cel Mare, Efrem Siriianul, Teodor Studitul, precum şi Lestviţa sau Scara lui Ion Climax, Palia, Limonarion-ul lui Ion Moshos ş. a., cu un cuvânt aproape toate cărţile sfinte, pe care le găsim fie scrise de mână, fie tipărite în colecţiile de cărţi liturgice slavone dela noi. Pe lângă cărţile de cult s'au mai tradus şi diverse opere literare laice, cum este Cronica lui Malalas, a lui Gheorghe Amartolos-Păcătosul şi a lui Constantin Manases. Din izvodul acestor traduceri n'au lipsit nici unele scrieri de literatură profană, ca Alexandria, Istoria Troiadei, Varlaam şi Iosaf etc.

*

O revenire a Românilor la limba liturgică latină devenise cu totul inoperantă din anul 1054 în care se produse ruptura între biserica ortodoxă şi cea catolică, sau mai precis între patriarhatele din Orient şi papalitatea dela Roma. In schimbul acceptării ritului ortodox, patriarhatul grecesc din Constantinopol recunoscu popoarelor slave liturghia în limba slavă, care s'a păstrat la ele până în zilele noastre. Şi cum Românii erau înconjuraţi din toate părţile de popoare slave, ei se resemnau cu folosirea limbii liturgice slave în bisericile lor, continuând însă să se roage lui Dumnezeu în limba lor strămoşească. Umanistul italian Nicolai Machinensis, episcop de Modrussa (Dalmaţia), care îndeplinise diverse misiuni diplomatice pe lângă curtea regelui Matei Corvinul, arată că Romanii, deşi întrebuinţează în biserică limba Misilor care este limba ilirică (paleoslovenică), limba vorbită de ei era cea latină, nu însă cea adevărată din cărţile vechi, căci ei nu mai vorbeau limba latină clasică, ci limba latină vulgară — quamvis Mysorum linquam quae illyrica est, omnes utantur vernaculo tamen sermone, hoc est latino,

haud prorsus obsoleto de incunebulis loquuntur [1]). Și așa a dăinuit în biserica română acest curios bilingvism, prin faptul că liturghia și funcțiunile rituale se săvârșeau de preoți în limba slavă, câtă vreme credincioșii se rugau în limba lor maternă, exact cum lucrurile acestea continuă în țările slave până în zilele noastre, unde liturghia se săvârșește încă în limba slavonă, necunoscută de credincioși. Nepotrivirea aceasta se resimte azi în Ucraina și Bulgaria, unde preoții se văd siliți de credincioși să săvârșească serviciul divin în limba lor maternă după traduceri litografiate din cărțile rituale slavone.

Starea aceasta de lucruri a dăinuit și după risipirea țaratelor bulgare dela Dunăre de către Turci pe la sfârșitul veacului al XIV-lea. Românii recunoșteau supremația canonică a patriarhului din Constantinopol, dar ei continuau să asculte liturghia în limba slavonă ca și popoarele slave din vecinătatea lor. De altfel situația aceasta din biserica românească nu se deosebea principial prin nimic de situația similară din bisericile celorlalte popoare neolatine, unde limba liturgică era cea latină, câtă vreme credincioșii se rugau lui Dumnezeu în limba lor maternă [2]). In aceeași situație față de limba liturgică latină se aflau și națiunile germane care fuseseră câștigate pentru creștinismul apusean. In Germania situațiunea aceasta dăinui până în timpul marei Reformațiuni, când după o primă traducere din 1466, apăru la 1522 biblia în limba poporului german, tălmăcire datorită lui Martin Luther. La Unguri prima carte tipărită în limba maghiară datează din anul 1527, deci numai cu 17 ani înainte de primul text tipărit în românește din anul 1544.

Lupta aceasta a fost deschisă, precum se știe, de Wiclif în Anglia și continuată în Bohemia de Hus, care a îndurat moartea pe rug pentru convingerile sale [3]). Propovăduitorii husiți au ajuns cu propaganda lor până în Moldova lui Alexandru cel Bun, unde trăiau atuncea mulți târgo-

[1]) Nicolaus Machinensis, Historia Getică; cfr. A. Marcu, *Riflessi di St ria Rumena in opere italianc dei secoli XIV e XV*, in « Ephemeris Dacoromano », I. p. 374.

[2]) N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 11.

[3]) Șt. Ciobanu, *Inceputul scrisului în limba românească*, în *Anal. Acad. Rom. Lit.*, Ser. III. Tom. X, p. 20 urm.

veți *germani*, dar și numeroși plugari *secui* sau *ciangăi* de confesiune catolică. Către aceștia se îndreptau misionarii husiți din Moldova, în fruntea cărora se găsea faimosul Iacobus de Moldavia sau Iacobus de Baia, care își făcuse studiile la Praga. Husiții contestau autoritatea papei și combăteau limba liturgică latină pentrucă ea nu era înțeleasă de credincioși [1]. Din Moldova husiții căutau să pătrundă și în Dacia transilvăneană. O mărturie din 1448 arată că papa Eugenie al V-lea ar fi aflat cu cea mai mare neplăcere că în Principatul Moldoviei s'ar fi adăpostit o mulțime de eretici, din secta cea scârboasă a husiților [2].

Nu avem însă nicio știință că propagandiștii husiți s'ar fi adresat și Moldovenilor ortodocși. Știm însă că o bună parte din Ciangăii din Moldova fuseseră câștigați pentru crezul lui Hus. Din raportul lui Gheorghe Vasari, secretarul episcopiei catolice din Camenița Podoliei, din 20 August 1571, aflăm că Ciangăii din Huși, din Roman și din satele vecine, care fuseseră câștigați pentru eresia husită, au putut fi recâștigați pentru credința catolică prin râvna predicatorului Mihai Thabuk Fegedinus *din Tawos Moldaviae*. Pentru păstorirea noilor convertiți la catolicism fură hirotoniți 12 preoți și trimiși în Moldova, unde au fost bine primiți de tânărul voievod Bogdan al IV-lea Lăpușneanu și ajutați la împlinirea misiunii lor [3].

In condițiunile acestea este greu de admis ca *husitismul* să fi determinat direct introducerea limbii dacoromâne în cărțile noastre liturgice cum s'a susținut aceasta cu un aparat științific așa de amplu de cei mai distinși istorici literari dela noi [4].

---

[1] I. Mačurek, *Husiții în Țara Românească* (ceheşte), Brünn, 1927; *Revista Arhivelor*, II, p. 254; Ion I. Nistor, *Alexandru cel Bun*, Cernăuți 1932, p. 40.

[2] Kurz, *Magazin für Geschichte Siebenbürgens*, II, p. 49; Hurmuzaki-Densușianu, *Doc.*, I. 2, p. 604.

[3] Hurmuzaki-Densușianu, *Docum.*, II, p. 698; Ion I. Nistor, *Reîntoarcerea Ciangăilor husiți la catolicism și numărul lor în Moldova*, în *Codrul Cosminului*, X, p. 501 urm.

[4] N. Iorga, *Istoria literaturii românești*, Buc. 1925, p. 100 urm.; Sextil Pușcariu, *Istoria literaturii*, *Epoca veche*, Sibiu 1930, p. 64 urm.; Al. Procopovici, *Introducere în studiul literaturii vechi*, Cernăuți, 1922, p. 68 urm.; N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I. Buc. 1940, p. 48 urm.; M. Mačurek, *Rusitismul în România*, în *Revista Istorică*, XIV, p. 41 urm.; Milan P. Șesan, *Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sf. Scripturi*, Cernăuți, 1939, p. 29

Aceeași rezervă se impune și față de pretinsa înrâurință *luterană* asupra primelor ediții *românești* din cărțile noastre liturgice, întru cât nu avem mărturii istorice din care să rezulte că propagandiștii luterani s'ar fi adresat și Românilor ortodocși din Dacia Carpatină sau din Principatele Dunărene[1]).

Nici catolicismul nu putea determina un asemenea curent în biserica românească cum s'a susținut [2]) și aceasta din simplu motiv că ritul catolic nu îngădue până astăzi altă limbă liturgică pe lângă cea latină. Pe de altă parte însă adversitatea dintre patriarhat și papalitate era așa de pronunțată, încât orice propagandă a misionarilor catolici pe lângă credincioșii ortodocși ar fi fost din capul locului iluzorie.

Nu este însă mai puțin adevărat că lupta în contra dogmei *limbii sfinte*, deslănțuită de Wiclif și continuată de reformatorii Hus, Luther, Calvin și Zwingli, deșteptă o nouă spiritualitate în Europa, care nu s'a oprit la granițele etnice ale popoarelor germanice, ci a pătruns adânc și în sufletul poporului român, care asistă la serviciul divin fără să înțeleagă ceva din tainele sale mântuitoare, fiind că el se săvârșia într'o limbă, pretinsă *sacră*, dară pe care mulțimea nu o pricepea. Nepotrivirea aceasta reiese clar din scrisoarea domnitorului Moldovei Gheorghe Duca din 26 Ianuarie 1671 către stavropighia ortodoxă din Leov; «Vă cer Milostivirilor voastre — zicea voievodul — să-mi tipăriți la Leov 400 de psaltiri după exemplarul aci alăturat, scris cu caractere slave în limba moldovenească, *pentru ca norodul care nu știe limba slavonă, să o înțeleagă mai lesne*. Mai trimit Milostivirilor Voastre și o carte scrisă în moldovenește, cuprinzând cazaniile cu întrebări și răspunsuri ca să-mi tipăriți 200 de exemplare. Cărțile să fie tipărite pe hârtie bună și să fie solid legate»[3]). Paul de Aleppo arată că Matei

urm.; N. Drăgan, *Histoire de la littérature roumaine de Transilvanie des origines à la fin du XVIII, siècle*, Buc. 1938, p. 38. Cfr. Șt. Ciobanu, *o. c.*, p. 20 urm.

[1]) Ov. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, Paris, 1914, II, p. 3 urm.; Șt. Rosetti, *Limba română în secoulul al XVI-lea*, p. 1 urm.; Șt. Ciobanu, *o. c.*, p. 17 urm.

[2]) Ilie Bărbulescu, *Curentele literare la Români în perioada slavismului*, Buc. 1928, p. 45 urm.; Șt. Ciobanu, *o. c.*, p. 15 urm.

[3]) Hurmuzaki-Bogdan, *Docum.*, III, Supl., II, p. 84.

Basarab și Vasile Lupu *au pus să se tipărească cărți românești pentru popor, fiindcă mulțimea nu știa slavonește* [1]).

Cererea de cărți liturgice în limba poporului era însă cu mult mai veche. Poporul român care *primise creștinismul prin mijlocirea limbii latine*, continuă să împlinească obligațiile sale religioase în limba sa maternă. El n'a pătruns niciodată în tainele limbii liturgice slavone, neînțeleasă pentru el, lăsând această grijă în seama clericilor care prin misiunea lor erau nevoiți să o învețe. După prăbușirea Bulgariei și Serbiei sub jugul turcesc, clericii români nici nu mai aveau dela cine să învețe cu temeiu limba liturgică slavă. Aceasta se vede limpede din numeroasele documente slavone din secolul al XV-lea, care mișună de « *românisme* » [2]). Constatarea aceasta făcu pe slavistul Iațimirski să afirme că autorii acestor acte « *gândeau românește și își exprimau ideile în slavonește* » [3]). Când Matei Basarab cerea să i se trimită din Bulgaria un bun cunoscător al limbii liturgice slavone pentru îngrijirea unei nouă ediții a cărților rituale, i s'a recomandat un cleric *croat*, Rafael, cu motivarea că *clericii bulgari sunt puțini la număr și săraci în știință* [4]). Del Chiaro, care vizitase Muntenia pe timpul lui Constantin Brâncoveanu, mirându-se că în biserici nu mai răsună limba liturgică slavonă, află că schimbarea aceasta se produse « *din pricina că cei mai mulți preoți, când sunt hirotoniți nu știu altă limbă decât cea valahă* » [5]). Iar mitropolitul Ștefan al Ungrovlahiei tipări învățătura sfintelor taine în românește, pentrucă cinstiții și cucernicii preoți *nu mai înțelegeau limba slavonă* [6]).

In condițiunile acestea era firesc ca și la Români să prindă curentele din apus care reclamau imperios propovăduirea Sfintei Scripturi în limba națională. La Români revendicarea aceasta putea fi ușor satisfăcută, fiindcă din capul locului cărturarii noștri aveau la îndemână alfabetul chirilic în care

[1]) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I, 2, p. 67.
[2]) Șt. Ciobanu, *o. c.*, pp. 5—11.
[3]) A. I. Iațimirski, *Limba slavonă din documentele moldovenești*. St. Petersburg, 1909, p. 21 (rusește).
[4]) Hurmuzaki, *Docum.*, VIII, p. 461.
[5]) Del Chiaro, *Istoria dela moderne rivoluzioni della Valahia*, Veneția, 1718, p. 82.
[6]) *Biserica Ortodoxă*, XIX, Nr. 9, p. 671.

se scria și în limba slavonă, iar meșteșugul scrisului n'a fost uitat niciodată de Români, precum se evidențiază aceasta din cuvintele *a scrie* și *carte*, care sunt de origine latine și care fac parte din tezaurul latin al limbii noastre[1]). Unde mai pui, că la noi numărul cărturarilor care *gândeau românește, dar scriau slavonește* era în secolul al XV-lea și al XVI-lea destul de însemnat. Manuscriptele slavone din mănăstirile și bisericile din Bucovina ne-au păstrat numele a numai puțin de *zece diaci, grămatici și tahigrafi* cum erau călugării Casian (1472), Vasile (1472), Nicodim (1473), Chiriac (1474), popa Ignatie din Cosmeni (1504), un *cleric anonim din Botușana* (1526), grămaticul Dimitrie Popovici (1532), tahigraful Mihail, diaconul Dimitrie Vasilievici (1604) și episcopul Efrem de Rădăuți (1623), care se îndeletniceau cu caligrafiarea cărților liturgice. Mai știm că mitropoliții Moldovei Grigorie, Gheorghe Movilă și Anastasie Crimca, autori de manuscripte și ei, aveau reputația de mari protectori și îndrumători ai caligrafilor moldoveni. Nu lipseau nici legători de cărți sfinte cum era zlatarul Ioachim din Suceava.

Numărul acesta așa de însemnat de meșteri ai slovei, în bună parte de origine etnică românească, dovedește că neamul nostru dispunea în vremea aceea de echipe de cărturari destoinici care puteau să scrie și în limba lor maternă. Iorga a arătat cum un povestitor german al bătăliei dela Vaslui din 1475 spunea că « din Turcia » un frate scrisese altui frate « *românește* »[2]). Unul din grămaticii moldoveni va fi redactat la 1485 jurământul omagial, pe care Ștefan-cel-Mare îl prestase regelui Casimir al Poloniei în *limbă moldovenească* și care fusese tradus « *ex valachico in latinum* » pentru cancelaria poloneză[3]). In *idiomul valahic* — ideomate valachico — fusese redactat salvconductul pe care sultanul Mohamed al II-lea îl dăduse unor negustori poloni cu prilejul trecerii lor prin Moldova[4]). Necesitatea de a scrie

[1]) Sex. Pușcariu, *Istoria literaturii române, epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 11.
[2]) N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, p. 95. « Er hat den Brief gesehen, und er ist *wallachisch* geschrieben »; N. Iorga, *Ist. Rom.*, IV, p. 437.
[3]) *Monumenta Medii aevi hist.* Cracovie, XIV, 337.
[4]) G. Cardaș, *Istoria lit. rom.* București, 1939, p. 438.

și în românește se evidențiază și prin faptul că la anul 1495 Sașii din Sibiu angajaseră un cleric *pentru redactarea în românește a unor scrisori* [1]).

Din nenorocire textele acestea nu ni s'au păstrat; în schimb însă putem constata că încă de pe la mijlocul secolului al XV-lea începe să apară în nume de origine românească ca *Geamănă*, litera џ care corespunde pronunțării noastre Diacii care alcătuiau actele oficiale înțelegeau să redea numele românești așa cum se pronunțau și se scriau în această limbă. Ei întrebuințau, cum constată d-l Ciobanu, litera pe care o foloseau în scrisul românesc [2]). Ioan Bogdan observă cu multă dreptate că diacii erau nevoiți adeseori să scrie cuvinte singuratice în textul actului slavon și anume mai întâi nume proprii și apoi și cuvinte, ba chiar și fraze întregi, pe care nu puteau sau nu știau să le redea în slavonește. Primele cuvinte românești, scrise erau prin urmare numele proprii citate în documente [3]). Din constatările de mai sus rezultă deci, că *în secolul al XV-lea* scrisul românesc era cunoscut și că se întrebuința atât în acte interne, cât și în documente externe. Inceputurile acestea nu puteau fi legate de o singură localitate. Ele s'au produs simultan în diferite centre culturale din Moldova și din Țara-Românească și chiar din largul cuprins al Daciei transilvănene. De altfel nici fenomenul rotacismului, de care s'a făcut atâta caz, nu pare să prezinte un fenomen lingvistic legat de o singură regiune. Și aceasta cu atâta mai puțin, dacă ne gândim la permanentele fluctuațiuni de populație românească dintr'o regiune în alta [4]). Numărui cel mare de acte și manuscripte slavone care s'a păstrat în țara de sus a Moldovei indică unul din centrele cărturărești, în care s'au făcut de bună seamă asemenea începuturi. Și apoi nu este o simplă întâmplare faptul că în Bucovina s'au păstrat

---

[1]) *Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Hermannstadt*, I, p. 195 « *Sacerdoti Wallachicali pro diversis literis in quodem linguagio scriptis* ».

[2]) St. Ciobanu, *Inceputurile scrisului în limba românească l. c.* p. 58 urm.

[3]) I. Bogdan, *Dela cine și când au împrumutat Românii alfabetul chirilic*, în *Lui Titu Maiorescu Omagiu*, p. 586 urm.

[4]) I. G. Sbiera, *Codicele Voronițean*, p. 329; cfr. Ion I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în *Codrul Cosminului*, II, 1925, p. 445 urm. și *Rumänische Wandermugen aus Siebenbürgen*, în *Revue Historique du Sud-Est Européen*, XVIII, 1941, p. 140 urm.

unele din cele dintâi traduceri româneşti cum este *Codicele Voronețean*. Vechea ctitorie a lui Alexandru cel Bun dela *Moldovița* împreună cu ctitoriile lui Ştefan cel Mare dela *Putna* şi *Voroneț* pot fi privite ca vetre de veche cărturărie, la flacăra cărora s'au încercat cele dintâi traduceri în limba română.

Vetre de vechi temeiuri cărturăreşti erau şi mănăstirile *Vodița*, *Tismana*, *Cozia*, *Snagovul* precum şi vechile sedii episcopale dela *Argeş* şi *Târgovişte*, unde în secolul al XIV-lea şi XV-lea învățătura slavonă era în floare. De asemenea nu trebue să scăpăm din vedere că la *Târgovişte* ființa la 1508 o *tipografie slavonă*, a patra în seria de vechime a tipografiilor slavone după tipografiile dela *Cracovia*, *Veneția* şi *Cetinie*, de sub teascurile căreia ieşise, din porunca lui Ion Radu Voievod, sfânta carte numită liturghie, cum arată însemnarea dela sfârşitul ei.

In centrele acestea de veche cultură cărturărească trebue căutate primele încercări de traducere în limba română şi nicidecum în *Maramureş*, cum s'a încercat cu multă erudiție de unii dintre istoricii noştri literari[1]). Ştim doară că pe la anul 1491 Maramureşenii nici nu aveau episcopi canonici, iar preoții lor primeau hirotonia în Moldova; deasemenea ştim că unele din mănăstirile lor ca cea dela *Moiseiu* nu erau decât metohuri ale mănăstirilor din Moldova şi în deosebi ale Putnei[2]). In aceeaşi situație se găseau şi Rutenii ortodocşi de dincolo de Tisa şi chiar din Galiția. Nici ei nu aveau în vreme aceea episcopi canonici, astfel că şi preoții lor treceau în Moldova pentru hirotonie. Dar la anul 1511 regele Sigismund opri, sub pedeapsă de moarte, candidaților de preoție din Polonia de a primi hirotonia în Moldova, pentru a nu trăda Moldovenilor secretele de stat ale regatului[3]). Iar cât priveşte *Psaltirea* slavonă din secolul al XV-lea, care se păstrează la Muncaci, ştim că acest manuscript prezintă toate semnele caracteristice ale izvoadelor moldoveneşti, astfel că originea lui trebuie cău-

[1]) Şt. Ciobanu, *Inceputurile scrisului în limba românească, l. c.*, p. 33 urm.
[2]) Sim. Reli, *Biserica ortodoxă română în Maramureş în vremurile trecute*, Cernăuți, 1938, p. 77 urm. şi 141 urm.; A. Filipaşcu, *Istoria Maramureşului*, Bucureşti 1940, p. 67 urm.
[3]) Hurmuzaki-Densusianu, *Doc.*, II, 3, p. 15.

tată dincoace de munți în Moldova. De aceeași origine sunt și cele mai multe manuscripte slavone vechi din Rusia subcarpatică [1]). Din considerațiunile de mai sus credem că nu în Maramureș, ci în centrele cărturărești din Moldova și Țara Românească trebue căutate cele mai vechi încercări de a scrie în limba română.

Din mediul cărturăresc din Țara-Românească a pornit și cel mai vechiu document literar al limbii noastre, cunoscut până astăzi. Este faimoasa scrisoare a boierului Neacșu din Câmpulungul Munteniei din 1521, adresată jupânului Hanăș Begner din Brașov, reprodusă de curând și în facsimil de d-l N. Cartojan [2]). Scrisoarea se prezintă în condițiuni caligrafice din cele mai îngrijite. Ea este concepută într'o limbă curgătoare și bine închegată și într'o formă așa de desăvârșită, încât ea în niciun caz nu poate fi privită ca un început stângaciu de limbă scrisă, ci ca rezultatul unei îndelungate îndeletniciri cu scrisul și conceptul românesc [3]). Preambulul ca și încheierea scrisorii sunt redate în limba protocolară slavonă, iar textul românesc apare încă presărat cu prepoziții slavone ca *ipac* (iarăși) și *za* (despre). Insuși locul redactării, orașul Câmpulung apare cu numele oficial slavon de *Dlăgapole*. In schimb numele țării nu mai apare sub ipostasul slavon de Vlъškoje-Zemlja, ci sub numele de *Țara Rumânească*. Actul acesta așa de desăvârșit ca scriptură și așa de închegat ca limbă, constitue cea mai convingătoare dovadă, ca la începutul propagandei luterane și calvine scrisul în limba română trebue să fi avut în urma sa o îndelungată evoluție, pentru a se prezenta într'o formă literară așa de progresată, cum ni-o înfățișează boierul Neacșu din Câmpulung.

Documentul literar dela Câmpulung mai demonstrează că îndemnul la scris în limba română n'a pornit numai din *motive religioase*, ci și din *considerațiuni de ordin practic*, din nevoia de a-și comunica ideile și de a-și apăra interesele într'o limbă vie, curentă și înțeleasă de toată lumea. Așa fiind, credem

[1]) E. Perfeckij, *Vychodni cirkev podkarpatské Rusi v nejstarší Době*, în *Podkarpatská Rus*, p. 94 urm.
[2]) N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1940, vol. I, p. 46.
[3]) I. A. Candrea, *Psaltirea Șcheiană, comparată cu celelalte psaltiri din sec. al XVI și XVII*, traduse din slavonește, București, 1916, vol. I, p. XXIX.

că Aron Densusianu rostea un mare adevăr, susținând că *reformația* a ajutat la *tipărirea* de cărți românești, dar că ea nicidecum n'a dat și primul impuls la *traducerea* lor [1]).

Acest impuls a pornit din nevoile practice ale vieții unui neam conștient de sine și dornic de progres. Curentele din afară, ca cel catolic, husitic, luteran, calvin sau cum se vor mai fi numit ele, n'au făcut decât să încurajeze și să întărească acest îndemn sufletesc, care, asemenea unui izvor limpede de munte, pornea din adâncimile nepătrunse a ființei noastre etnice [2]).

Și aceasta cu atâta mai mult, cu cât evoluția culturală a neamului românesc, crease în țările romane climatul prielnic pentru asemenea îndeletniciri. In Moldova ca și în Țara-Românească se închegase de mult o puternică tradiție cărturărească prin adunarea de cărți pe lângă scaunele episcopale și pe la mănăstiri și prin formarea și pregătirea de pisari, diaci, grămatici, desenatori și legători de cărți, care cunoșteau meșteșugul de a scrie și de a dresa acte și scrisori de tot felul. Ei erau și cunoscători ai limbii oficiale slavone în care trebuiau să redacteze actele după depunerile și mărturiile părților sau din porunca domnului. Cum unele din mărturiile acestea se făceau în limba română, diacii trebuiau să îndeplinească totodată și funcțiunea de interpreți și traducători din românește în slavonește și invers. De aceea pentru acești iscusiți meșteri ai slovei, tălmăcirea cărților religioase slavone în limba țării nu putea să constitue nicio dificultate. Și aceasta cu atâta mai puțin, cu cât traducătorii aveau la îndemână *alfabetul chirilic*, care era același pentru ambele limbi, română și slavonă [3]).

O latură interesantă a problemei a fost atinsă la vremea sa de Ion Bianu care susținea că primele traduceri de texte slavone în limba română s'ar fi făcut pe la finele secolului al XV-lea pentru « *instrucția teologică* » a călugărilor [4]). De

1) Ar. Densusianu, *Istoria limbii și literaturii române*, ed. II, Iași 1894, p. 122.

2) T. Palade, *Când s'a scris întâi românește*, în *Arhiva*, Iași, XXVI, Nr. 9—10, p. 245 urm.; A. Metronius, *Incercări asupra evoluției literare vechi*, în *Conv. lit.*, 1913, p. 414; M. P. Șesan, *o. c.*, p. 132 urm.

3) Șt. Ciobanu, *Istoria literaturii vechi*, p. 415.

4) I. Bianu, *Introducerea limbii române în biserică*, *Discurs d recepti* , București, 1904, p. 6.

curând chestiunea aceasta a fost reluată de d-l C i o b a n u, care în urma unor cercetări foarte amănunțite ajunge la aceleaşi rezultate, anume că primele texte religioase în limba noastră urmăreau « *scopuri didactice* » [1]).

Primele cărți sfinte traduse în românește sunt Psaltirea, Faptele Apostolilor și Evanghelia. Primele două ni s'au păstrat în copii manuscripte de mai târziu, iar Evanghelia tipărită de C o r e s i la 1560 după un manuscript mai vechi care nu ni s'a păstrat. De fapt acestea erau cărțile fundamentale ale *învățăturii religioase* nu numai pentru clerici dar și pentru laicii dornici de carte. Un « *Izvod pentru silința copiilor care au umblat la școala împărătească din târgul Cernăuți dela începutul lunii Mai vechi 1785 până la 20 Septemvrie* », arată că elevii după ce deprindeau « *buchile* » sau « *bucvarul* », învățau a « *sloveni* » adică a silabisi pentru a trece apoi la « *pocititul* » Psaltirii, a Ciaslovului, a Apostolului și la sfârșit a Evangheliei. Un izvod similar ni s'a păstrat și dela școa a împărătească dela *Suceava* din același an [2]). Cam același program se aplica și în școalele episcopale și mănăstirești din Rusia [3]). Nu încape deci nicio îndoială că aceste cărți sfinte serveau de lectură în școlile noastre mănăstirești și episcopale. Scopul lor didactic este direct mărturisit prin o criptogramă de pe o Evanghelie slavo-română din secolul al XVII-lea, care spune: că « *Cine va citi aicia, dascăl va fi* » [4]). Pe un manuscript slavo-român cuprinzând textele Apostolilor, găsim o notă din 10 Februarie 1716 care arată că « acest izvod de Praxin iaste a Sfintii Mănăstiri Besărecanilor și a fost adus aci la Episcopie la Roman *la școală pentru treaba învățăturii* » [5]).

Pentru scopurile didactice menționate mai sus, cărțile fundamentale ale învățăturii creștine erau redactate în două limbi cu text alternativ slavon și român, cum se observă aceasta în Psaltirea dela Voroneț și celelalte cărți liturgice mai vechi. Din prototipul acesta *bilingv* s'a extras cu vremea textul curat românesc și astfel s'a ajuns în secolul al XVI-lea la redactarea

[1]) Șt. C i o b a n u, *Inceputurile, l. c.*, p. 60 urm.
[2]) I o n I. N i s t o r, *Zur Geschichte des Schulwesens*, Cernăuți, 1912, p. 30 urm.
[3]) Șt. C i o b a n u, *Inceputurile, l. c.*, p. 61.
[4]) *Ibid.*, p. 67.
[5]) *Ibid.*, p. 70.

în româneşte a celor mai multe cărţi liturgice slavone. Traducerile s'au putut face în mai multe locuri deodată, chiar fără nicio legătură între diverşii traducători, dat fiind că elemente iscusite în asemenea îndeletniciri se găseau, precum am văzut, atât în Moldova, cât şi în Ţara-Românească şi în Dacia Carpatină.

Ţinând seama de faptul, că cele dintâi traduceri în limba română s'au făcut în secolul al XV-lea, când cărturăria slavonă din Bulgaria şi Serbia decăzuse cu desăvârşire, iar cea din Rusia nu atinsese încă apogeul ei, nu încape nicio îndoială că traducătorii nu puteau fi decât *Români*. Recunosc doară şi cercetătorii ruşi, că scriitorii celor mai multe opere slavone din ţările noastre *gândeau româneşte şi scriau slavoneşte*. Nu era deci decât un lucru foarte firesc ca sub imboldul nevoilor de toate zilele şi sub îndemnul încurajator dinafară, cei ce gândeau româneşte să şi *scrie* în limba în care gândeau.

O PROBLEMĂ DE ISTORIE MEDIEVALĂ:
CREAREA ŞI CARACTERUL STATULUI ASĂNEŞTILOR (1185)

DE

N. BĂNESCU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 8 Ianuarie 1943

Denn nur kritisch erforschte Geschichte kann als Geschichte gelten.
(Ranke, *Weltgeschichte*, I, Einführung).

Una din curiozităţile istoriei contemporane, pe care cu mirare o întâlnim şi astăzi în lucrările cele mai recente, este negaţia absolută a participării Românilor din Haemus la întemeierea celui de « al doilea imperiu bulgar », cum se numeşte de obiceiu imperiul creat de Petru şi Asan, în urma revoltei din 1185.

Izvorul principal, unic am putea zice, al acestui mare eveniment este istoricul bizantin Niketas Choniates, un contemporan părtaş la evenimente, căci a însoţit — ne-o spune însuşi — pe suveranul său, ca secretar, în campanie împotriva rebelilor (συνειπόμην γὰρ καὶ αὐτὸς βασιλεῖ ὑπογραμματεύων)[1]. Cu toate că acest istoric, în expunerea faptelor, arată neted că iniţiativa mişcării a pornit dela căpeteniile Vlahilor, cari, dând semnalul revoltei, au chemat, cum era firesc, şi pe Bulgari alături de dânşii; cu toate că întotdeauna Vlahii sunt pomeniţi de dânsul în luptele care se dau, mai întâi cu Grecii, apoi cu Latinii, instalaţi în locul lor la Constantinopole; de

[1]) II, 518, 20 (Bonn).

şi *toate* izvoarele occidentale contemporane, unele provenind dela părtaşii chiar ai faptelor povestite, vorbesc necontenit despre Vlahi, pe cari niciodată nu-i confundă cu Bulgarii sau Cumanii, — istoricii bulgari stăruesc până astăzi a tăgădui total rolul pe care Românii dintre Dunăre şi Haemus l-au avut în aceste hotărîtoare evenimente ale istoriei bulgare, rol pe care izvoarele ni-l arată, unanim, atât de covârşitor.

In anii din urmă, istoricul V. N. Zlatarski a închinat acestei probleme o comunicare specială, ţinută la Academia Bulgară (20 Octomvrie 1932) şi apărută în publicaţia acestei Academii din 1933 [1]). Trecând repede peste toate celelalte izvoare contemporane, eminentul istoric se opreşte mai cu seamă asupra lui Choniates, înţelegând că este izvorul cel mai preţios şi mai complet, fiindcă narează faptele dela primele lor începuturi şi le cunoaşte perfect. Neconvenindu-i însă, ca atâtora înainte de dânsul, relaţiunea acestui martor ocular cu privire la Vlahi, învăţatul bulgar se sileşte din răsputeri a-i răsturna afirmaţiile; dar totul se reduce la o capricioasă şi absurdă interpretare a textului, la exhibiţia unor păreri care sunt pure fantazii. Puţin mai în urmă, acelaşi învăţat şi-a tipărit voluminoasa-i « Istorie a imperiului bulgar în Evul Mediu » şi n'a pregetat a repeta, în capitolul respectiv [2]), tot ce pretinde a fi stabilit în comunicarea din 1932.

Dar, înainte de dânsul, alţi istorici *slavi*, vorbind despre Statul Asăneştilor, au dovedit aceeaşi tendinţă de a exclude pe Vlahi dela orice participare la creaţia noului Stat bulgar. Ceea ce izbeşte, în adevăr, în această chestiune, e unanimitatea cu care învăţaţii slavi tăgăduesc caracterul românesc al mişcării. Unii după alţii, toţi reproduc aceleaşi riscate ipoteze şi goale afirmaţii, aceeaşi arbitrară interpretare a textelor celor mai clare.

Nimeni n'a încercat, la noi, până acum a răspunde ştiinţific şi definitiv acestei atitudini vădit tendenţioase, ceea ce face ca fantaziile cele mai puerile şi născocirile cele mai îndrăsneţe să-şi afle şi azi exhibiţia lor în lucrări de reputaţie. De aceea opera de revizuire se impune.

[1]) *Originea lui Petru şi Asan, conducătorii răscoalei din anul 1185* (bulg.).

[2]) Vol. II (Sofia, 1934), cap. III, pp. 410—483: « Lupta pentru liberare ».

I

Incepem cu cel mai mare dintre slaviști, cu J i r e č e k. In a sa «*Geschichte der Bulgaren*» (Prag 1876), descriind situația etnografică a Peninsulei (Cap. XIII), el recunoaște vasta răspândire a Românilor printre Albanezi, Greci, Bulgari și Sârbi. «Im Mittelalter, zice J i r e č e k, waren sie viel zahlreicher als jetzt. Zahlreiche Wlachen wohnten in der Rhodope, wo man sie am Pernar und in Nevrokop noch jetzt antrifft». In Dobrogea, de unde alții se silesc a-i expulsa, în această epocă, marele cunoscător al Balcanilor îi recunoaște de asemenea: «In der Dobrudza und bei der Anchialos werden Wlachen 1095 und 1164 erwähnt, bei Bizye in Thrakien 1284; die Byzantiner bemerken von diesen Pontuswlachen ausdrücklich, sie seien Nachkommen italischer (römischer) Colonisten». Mai departe însă, explicând numele de *Wlach*, «care la origine însemna un om de obârșie romană», învățatul istoric afirmă că acest nume «și-a schimbat adesea înțelesul». In Bosnia, se numeau uneori și Ragusanii Vlahi, adaugă dânsul, pentru a face îndată afirmația, pe cât de categorică pe atât de bizară, că «la sfârșitul veacului al XII-lea (deci epoca stăpânirii politice a Vlahilor), *numele se extinse în mod greșit asupra Slavilor din Moesia*. N i k e t a s C h o n i a t e s, A n s b e r t, V i l l e h a r d o u i n, C l a r y și alți contemporani numesc pe țarii A s ê n și P e t r u și poporul lor totdeauna Vlahi, limba lor vlahă: numai la Akropolites se pierde această confuzie». Motivul acestui fapt au putut fi, după J i r e č e k, satele curat românești care existau atunci încă pe țărmul Pontului [1]).

Cât de tendențioasă e această afirmație, care nu e sprijinită *pe nimic*, o arată felul în care același mare învățat ne prezintă, câteva pagine mai în urmă, peripețiile răscoalei din Haemus. Se știe că N i k e t a s povestește cum Vlahii au

[1]) «Am Ende des XII. Jahrhunderts übertrug man den Namen irrthümlich auf die moesischen Slawen. Niketas Choniates, Ansbert, Willeharduin, Clary und andere Zeitgenossen nennen die Caren Asên und Peter und ihr Volk durchwegs Wlachen, ihre sprache wlachisch: erst beim Akropolita verliert sich diese Verwechselung. Anlas dazu mochten die damals am Pontus-Gestade noch existirenden echten Rumunendörfer gegeben haben (p. 220).

păstrat la început o prudentă rezervă față de instigațiile lui Petru și Asan, temându-se de mărimea întreprinderii (τὸ τοῦ πράγματος μέγεθος ὑφορώμενοι). Pentru a-i determina, cei doi conducători adunară în biserica S-tului Dimitrie, ridicată de ei în Trnovo, numeroși posedați de demoni (πολλοὺς τῶν δαιμονολήπτων), bărbați și femei, și-i învățară pe acești exaltați să spună mulțimii că Dumnezeu a hotărît libertate *neamului Bulgarilor și Vlahilor* și a poruncit scuturarea jugului îndelungat, pentru care și mucenicul lui Hristos, Dimitrie, a părăsit metropola Thessalonicului și templul de acolo și petrecerea lui între Romei și a venit la dânșii, ca să le stea în ajutor [1]).

Iată cum redă Jireček această scenă atât de caracteristică pentru începutul marei mișcări: Cei doi frați adunară poporul în biserica Sfântului Dimitrie din Trnovo, pe care ei o ridicaseră, « dort verkündeten, wie erzählt wird, einige dazu gedungene Männer und Weiber mit prophetischer Begeisterung, es sei Gottes Wille, *dass die Bulgaren das langjährige Joch abwerfen und die Freiheit Zurückerobern* » [2]). Niciun cuvânt despre Vlahi, cari figurează totuși în textul lui Niketas: ὡς ὁ ϑεὸς τοῦ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Βλάχων γένους ἐλευθερίαν ηὐδόκησε καὶ τοῦ χρονίου ζυγοῦ ἐπένευσεν ἀπαυχένισιν. Și trebue însemnat că Jireček nu ia în glumă, ca alții, valoarea istorică a lui Choniates, despre care afirmă că e « martorul principal pentru această epocă până la 1206 », ca unul care « luă însuși parte la câteva campanii împotriva Bulgarilor » [3]).

Ideea marelui slavist, simplă afirmație, lipsită de orice documentare, s'a transmis îndată altora, cari au simțit nevoia să-i dea măcar o explicație. Astfel s'a ajuns la o adevărată teorie, făurită de învățatul rus Th. Uspenskij.

Acesta a publicat, în a. 1879, ca docent al Universității din Novorosia (Odessa), un studiu de peste 300 de pagini,

[1]) II, 485.
[2]) *O. c.*, p. 226.
[3]) *Ibid.*, p. 225, nota 3.

întitulat: *Formarea celui de-al doilea imperiu bulgar* [1]). Lucrarea se deschide printr'un capitol pregătitor, privitor la « Starea Bulgariei sub stăpânirea bizantină », în care autorul face o largă întrebuințare a faimoasei corespondențe a Arhiepiscopului T h e o p h y l a k t o s al Bulgariei, foarte prețioasă pentru caracterizarea stării decăzute a păstoriților săi, o sută de ani înainte de răscoala Asăneștilor. Pentru întregirea tabloului, se analizează apoi opera celor doi mari scriitori bizantini din a doua jumătate a veacului al XII-lea: a Metropolitului de Thessalonic E u s t h a t i o s și a lui M i h a i l C h o n i a t e s, metropolitul Athenei. Capitolul al II-lea, mult mai întins, expune « Lupta pentru neatârnare ». Amândouă sunt însoțite de Anexe (multe inedite), în legătură cu cele expuse.

In scrisorile sale, se știe, Arhiepiscopul de Ochrida se plânge amarnic de barbaria în mijlocul căreia e silit să trăiască, de grosolănia și răutatea Bulgarilor, și face desperate apeluri la prietenii săi cu influență spre a-l scoate din pustia în care tânjește. In același timp, scrisorile către marii demnitari ai Imperiului cuprind adesea protestele păstorului împotriva fiscalității nesuferite și administrației abusive a funcționarilor.

Schițând acest negru tablou, U s p e n s k i j socoate că vechile privilegii acordate de împărați Bulgarilor (el vorbește de o « constituție », care s'ar fi pierdut fără urmă) erau în veacul al XI-lea călcate în picioare. S'a urmărit, pretinde dânsul, « întărirea influenței străine în Bulgaria » [2]), colonizându-se într'însa Pecenegi și Cumani. Vechea populație a locurilor ocupate de barbari, pierzându-și pământurile și părăsindu-și gospodăriile, năvălea în orașe, mărind numărul proletariatului, sau ajungeau robii marilor latifundiari [3]). Dar colonizarea barbarilor în imperiu avea cu totul alt sens și n'a fost nici pe departe cauza fenomenului social atât de

[1]) Studiul, în l. rusă, *Obrazovanie vtorago bolgarskago tzarstva*, n'are indicația anului, nici a locului de apariție. Exemplarul bibliotecii din Odessa, unde am aflat această lucrare (prin amabilitatea elevului nostru, d-lui Minculescu), are sub titlu o însemnare cu creionul, făcută de sigur de bibliotecar, și care sună, în traducere: « Extras din Buletinul Universității imperiale din Novorosia . Este, în adevăr, extras din a. XXVII; paginația începe dela 97.

[2]) P. 112.

[3]) Pp. 166—167.

curios prezentat de Uspenskij. După lungi considerații asupra stării interne a Bulgariei sub stăpânirea Bizanțului, autorul se crede îndreptățit a-și desvolta ciudata teorie privitoare la răscoala Vlahilor și crearea celui de-al doilea imperiu bulgar.

« Sub împărații Ioan și Manuel Comnenul (1118—1180), scrie dânsul, însuși numele de Bulgaria și Bulgari par a fi fost scoase din circulație. In adevăr, nu fără motiv, scriitorii și oamenii politici din acel timp, I. Kinnamos și N. Akominatos, întrebuințează cu cea mai mare precauție termenii etnografici și geografici care se referă la Bulgaria. Pe de o parte, granițele Bulgariei se întind tot mai mult spre Nord-Est (?) și intră în uz termenul pe jumătate uitat de Moesia sau Zagorie, pe de alta, *numele nației dominante e înlocuit prin numele Vlahilor*, cari locuiau sporadic printre Bulgari. *Din considerații politice, urmate cu consecvență în secolul al XII-lea, și prima mișcare împotriva Bizanțului, ridicată în 1185, fu atribuită de către scriitorii bizantini de asemenea elementului vlah, și nu celui bulgar.* Nu se poate să nu presupunem, — urmează Uspenskij — că tendința literară din secolul al XII-lea, de a trece sub tăcere chestiunile bulgare, stă în legătură cu vederile guvernului bizantin despre Bulgaria și cu speranțele lui de a supune complet această provincie dominației grecești, adică de a întroduce într'însa administrația și organizația bizantină » [1]).

Sunt, în aceste asertiuni ale învățatului rus, atâtea absurdități câte afirmațiuni. Niciodată numele de « Bulgaria » și « Bulgari » n'au fost scoase din circulație în epoca stăpânirii bizantine. Kinnamos e pomenit aici gratuit, în ce privește pe Bulgari: el nu-i amintește în niciun fel, deoarece au fost pentru dânsul inexistenți. Kinnamos a trăit în vremea lui Manuel Comnenul și, în istoria sa, compusă cu câțiva ani *înainte* de răscoala Vlahilor, se ocupă de domnia lui Ioan Comnenul și, în cea mai mare parte, de a lui Manuel. N'avea prin urmare cum să se oprească în narațiunea sa asupra Bulgariei, inexistentă ca Stat, ori

[1]) P. 153.

asupra Bulgarilor, cari, în tot acest timp, n'au dat niciun prilej vrednic a opri asupra lor atenția istoricului. In ce privește pe Choniates, e inexact a-i atribui pretinsa precauție față de terminii geografici și etnografici referitori la Bulgaria. De câte ori faptele i-o cer, el pomenește de Bulgari și de Bulgaria. Pasajele au fost semnalate încă de mult, de A. Xenopol [1]). Astfel, vorbind de căsătoria fiicei cruntului Andronic cu Alexios, fiul bastard al lui Manuel, căsătorie care provoacă retragerea patriarhului, Choniates ne spune că ceremonia a fost săvârșită de Arhiepiscopul Bulgarilor, aflat întâmplător în capitală (εὐλογητὴν ἀναδείξας τὸν ἀρχιποίμενα τῶν Βουλγάρων παρόντα τηνικαῦτα τῇ πόλει, 339, 16). Am văzut că, pentru a determina populația la răscoală, Petru și Asan au strâns în biserica Sfântului Dimitrie pe unii apucați de demoni, de ambele sexe, și i-au învățat, relatează istoricul, să spună mulțimii că Dumnezeu a binevoit să dea libertate poporului *Bulgarilor* și Vlahilor (ὡς ὁ θεὸς τοῦ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Βλάχων γένους ἐλευθερίαν ηὐδόκησε, 485, 15). Ceva mai departe, istoricul ne spune că Asan, întorcându-se de peste Dunăre, cu numeroși Cumani, nu se mai mulțumea a dobândi domnia Mysiei, ci voia să unească la un loc stăpânirea *Mysilor (= Vlahilor) și a Bulgarilor*, cum a fost mai înainte (καὶ τὴν τῶν Μυσῶν καὶ τῶν Βουλγάρων δυναστείαν εἰς ἓν συνάψουσιν ὡς πάλαι ποτὲ ἦν [2]). Dacă scriitorul vorbește mai adesea despre Vlahi, nu ne poate mira, deoarece ei sunt, în faptele povestite, pe primul plan al scenei.

A spune apoi că, pentru a înlătura numele țării, s'a reînviat termenul pe jumătate uitat de « Moesia », e a ignora mania arhaizantă atât de caracteristică la istoricii bizantini. Aceasta arată în deajuns ce temeiu se mai poate pune pe afirmația că numele nației dominante a fost înlocuit prin al Vlahilor și că prima mișcare împotriva Bizanțului (de fapt *a treia* în veacul al XI-lea) fu atribuită de scriitorii bizantini elementului vlah. Indicațiile lui Niketas sunt clare;

---

[1]) *Istoria Românilor din Dacia traiană*, ed. III, îngrijită de I. Vlădescu, vol. II, 246—247.

[2]) II, 489.

ele nu permit nicio confuzie, cum vom arăta mai departe, discutând părerile lui Zlatarski. « Tendința literară », ce ar fi stăpânit veacul al XII-lea bizantin, de a trece sub tăcere chestiunile bulgare, e o închipuire a autorului. Acesta o pune în legătură « cu vederile guvernului bizantin în privința Bulgariei și cu speranțele lui de a supune complet această provincie dominației grecești, adecă de a întroduce într'însa administrația și organizația bizantină ». Dar guvernul imperiului nu mai avea nevoie să se gândească la așa ceva, fiindcă Bulgaroctonul avusese grijă a săvârși acest lucru. Uspenskij n'a știut, ca atâția alții chiar după dânsul, că Statul cucerit a fost organizat în două theme (Paristrion și Bulgaria), și că autoritatea bizantină se exercita acolo complet, ca în orice provincie a imperiului. Cât de mult se gândea Bizanțul la înnăbușirea numelui de Bulgar o arată, între altele, în chipul cel mai elocvent, titulatura pe care a dat-o jumătății de Vest a fostului Stat bulgar: i-a zis *ducatul de Bulgaria!* In tot cursul veacurilor al XI-lea și al XII-lea, comandanții acestui ducat se întitulează *duci sau katepani de Bulgaria;* pecețile lor, care ies mereu la iveală, proclamă *oficial* acest nume.

Pe lângă desăvârșita inexactitate a celor indicate până aici, Uspenskij atribuie politicei bizantine ideile și metodele noastre moderne, când pretinde că « era în interesul politicei bizantine a se permite cât mai puțin să se vorbească despre Bulgari » și că « în consecință, numele Bulgarilor nu se mai menționează la scriitorii secolului al XII-lea, și chiar dacă se întâlnește, el nu e în înțeles politic sau etnografic ». In « limba oficială », pretinde învățatul nostru, numele de Vlah trecuse mai dinainte în locul celui de Bulgar. Iată dovezi: « N. Akominatos ocolește cu grijă numele Bulgarilor, înlocuindu-l cu expresia: locuitorii munților Balcani, Moesi sau Vlahi, de asemenea Zagorieni. Același lucru vedem în terminologia lui Kinnamos și a Annei Comnene »[1].

Adevărul este însă că la *niciunul* din istoricii veacului al XII-lea numele Bulgarilor nu încetează de a fi pomenit.

[1]) P. 231.

N i k e p h o r o s B r y e n n i o s, care-și scria încă opera în al treilea deceniu al acestui veac, vorbește de patru ori într'o singură pagină despre Bulgari și Bulgaria pe *numele lor* și în sensul geografic sau etnografic al acestor termini. Iată locurile:

1. (Impăratul Mihael), ἐβούλετο τοῦτον δοῦκα τῆς τῶν Βουλγάρων ἀποδείξασθαι πάσης χώρας, 102, 6;
2. Καὶ δὴ ἐν Βουλγαρίᾳ γενόμενος, 102, 8;
3. ὑπ' ἐκείνου τῶν ἐν Βουλγαρίᾳ πραγμάτων κυριεύεσθαι, 102, 11;
4. ἐβουλεύετο τοῦτον ὁ Μιχαὴλ ἐκ τῆς Βουλγαρίας ἐπὶ τὸ Δυρράχιον μεταβαίνειν, 102, 14 15.

Două pagine mai departe, același istoric, făcând elogiul soției lui A n d r o n i c D u k a s, distinsă prin frumusețea și virtuțile ei, spune: πατρόθεν γὰρ εἰς τὸν βασιλέα Βουλγάρων τὸν Σαμουὴλ ἀνεῖλκε τὸ γένος. Ii face prin urmare din aceasta o fală!

A n n a C o m n e n a, care continuă opera soțului ei, în aceeași epocă, nu ocolește nici dânsa numele Bulgarilor, ci, de câte ori i se ivește prilejul de a-i pomeni, o face fără niciun înconjur. Și ea, caracterizând o femeie nobilă, îi subliniază înalta descendență bulgară: τὰ πρῶτα τοῦ γένους ἐκ τῶν Βουλγάρων ἐχούσης I, 74, 9.

Iată și alte locuri în care se pomenește de Bulgari [1]):

ἀφ' οὗ δὲ Μόκρος ὁ τῶν Βουλγάρων βασιλεὺς καὶ οἱ ἐξ ἐκείνου γενόμενοι καὶ προσέτι γε Σαμουὴλ ὁ τελευταῖος τῆς Βουλγαρικῆς δυναστείας . . . τῆς ἑσπέρας κατέδραμον I, 235, 11 sq.

(Cesarul Melissenos primește ordin de a ridica trupe nouă) Κατὰ μέρος νεολέκτους καταλέγων, ὁπόσοι τε ἐκ Βουλγάρων καὶ ὁπόσοι τὸν νομάδα βίον εἵλοντο (Βλάχους τούτους ἡ κοινὴ καλεῖν οἶδε διάλεκτος) II, 8, 11.

μεταπεμψάμενος οὖν τὸν Ῥοδομηρὸν τηνικαῦτα (ἀνὴρ δὲ οὗτος ἐκ Βουλγάρων ὁρμώμενος εὐγενὴς καὶ μητρόθεν συγγενὴς τῆς Αὐγούστης καὶ μητρὸς ἡμετέρας II, 11, 4. Scrii-

1) Cităm după ed. Reifferscheid.

toarea îi face o laudă numindu-l nobil bulgar, rudă cu însăși mama ei, basilissa.

(καὶ γράμματα δεξάμενος τοῦ) τηνικαῦτα ἀρχιεπισκόπου Βουλγαρίας χρηματίζοντος περὶ τοῦ δουκὸς Δυρραχίου II, 19, 21.

(Vorbind despre fl. Drymon) ῥεῖ μὲν ἄνωθεν ἀπὸ τῆς Λυχνίτιδος λίμνης, ἣν ἡ νῦν γλῶττα ἐκβαρβαρώσασα 'Αχρίδα προσηγόρευσεν ἀπὸ Μόκρου τοῦ Βουλγάρων βασιλέως τὰ πρῶτα καὶ τὰ ἔσχατα Σαμουήλ. II, 172, 8—9.

Dacă trecem la cronicele veacului al XII-lea, acestea, povestind luptele lui Basilios II cu Bulgarii, îi menționează, firește, de câte ori faptele o cer. Singur Zonaras pomenește, în cursul narațiunii sale, de mai bine de o sută de ori pe Bulgari.

Ce mai rămâne deci din afirmația categorică a lui Uspenskij, după care « numele Bulgarilor nu se mai pomenește la scriitorii veacului al XII-lea »?

Desnaționalizarea prin metodele puse înainte de învățatul rus e o descoperire a timpurilor noastre; niciodată n'a practicat-o Bizanțul, care încerca numai a slăbi, prin strămutări de populație, pe rebeli. Insuși « omorîtorul-de-Bulgari », care a purtat cu mare îndârjire războaiele sale pentru sdrobirea dușmanului balcanic, îndată ce a nimicit puterea acestuia, a dat Bulgariei o organizare care-i lăsa intact așezământul Bisericii și unele practice ale vieții interne. Uspenskij o știe bine, o recunoaște în mod exagerat chiar, când socoate că Basilios II « a sporit drepturile clerului bulgar », voind a se sprijini pe Biserică pentru asigurarea stăpânirii sale asupra țării și că « foarte probabil, în același scop, privilegii speciale fuseseră acordate și unor clase » (lucru nedovedit). Nu știm ce înțelege autorul prin « limba oficială », pentru a ne afirma că termenul de « Vlah » luase de mult, în această limbă, locul celui de « Bulgar ». Cunoaște învățatul rus un singur hrysobul împărătesc, o singură novellă care să acorde Vlahilor drept Bulgari vreun privilegiu? Sau știe măcar vreun sigiliu de « Strateg (Katepano) de Bulgaria » care să poarte legenda de « strateg (katepano) de Vlahia »?

In al doilea capitol al lucrării, autorul expune « Lupta pentru neatârnare » (pp. 201—383). Se ocupă, în primul paragraf, de Cumani, ca unul din factorii care au participat la luptă; apoi, în al doilea, de Români și de originea dinastiei Asăneștilor. Cea mai mare parte din acest paragraf cuprinde expunerea diferitelor teorii privitoare la patria primitivă a Românilor. Autorul înclină spre părerea lui Tomaschek, după care locul de formație a poporului român au fost regiunile centrale ale Balcanilor, unde locuia vechiul neam al Bessilor. Intorcându-se apoi la obiectul preocupărilor sale, Uspenskij cade într'o evidentă contradicție cu tot ce a susținut în primul său capitol, când spune: « *Recunoscând astfel Vlahilor meridionali (balcanici) o parte considerabilă de participare la evenimentele care au însoțit liberarea Bulgariei de sub jugul bizantin*, noi considerăm totuși necesar să contestăm părerea patrioților români cu privire la domeniul și caracterul participării Românilor la formarea celui de-al doilea imperiu bulgar » [1]). De astădată recunoaște deci o participare *considerabilă* a Vlahilor la evenimente. Dar, pentru a nu-și periclita propria-i construcție istorică, și așa destul de șubredă, încearcă măcar a arăta că această participare n'a putut fi « preponderantă ». Argumentele sunt de aceeași calitate ca cele de mai înainte.

Preponderența atribuită elementului vlah în lupta pentru liberare, afirmă dânsul, « nu se sprijină pe date exacte și incontestabile, ba mai mult, nu corespunde mersului evenimentelor ». Datele lui Niketas, cum vom arăta mai departe, sunt și exacte și incontestabile. « Dacă printre Vlahi s'a copt planul de a căuta independența, atunci nu e oare straniu, — se întreabă Uspenskij — că, la sfârșitul îndelungatei lupte cu Bizanțul, își capătă libertatea și creează un corp politic independent nu Vlahii, ci Bulgarii »? Apoi, nu e de mirare, continuă eruditul, că Petru și Asan, pretinși Vlahi, n'au ridicat niciodată, în perioada activității lor politice, chestiunea connaționalilor lor, cari, după liberarea elementului slav, au suferit din nou sclavia, cu nimic

[1]) P. 228.

mai ușoară, a populației predominante bulgare? [1]). Această completă neglijare a intereselor populației vlahe și deplina lor necunoaștere e, pentru autor, cel puțin stranie.

Invățatul rus săvârșește și aici o profundă greșeală când crede că, pe urma mișcării, *Bulgarii* ar fi creat un corp politic independent, nu Vlahii, și că aceștia au căzut în sclavia celor dintâi, fără ca Petru și Asan să fi luat în seamă interesele lor, dacă în adevăr erau și ei Vlahi. Pentru a ajunge la asemenea ciudățenii, autorul pornește dela titulatura de *bulgar* a noului Stat, pe care o invoacă și astăzi toți câți au un cuvânt de spus în această chestiune, până la d. Ostrogorsky, care a uitat ceea ce însuși a scris cu privire la ideea imperială bizantină. Dar Statul creat de Asănești *nu se putea întitula altfel*. El nu putea ieși din linia tradiției sale. Uspenskij desparte apoi radical cele două popoare, care trăiau la olaltă și pe care interese comune le solidarizau împotriva aceleiași stăpâniri asupritoare. Niketas, contemporanul, nu le desparte. Solidaritatea care le unea a fost pusă în adevărata ei lumină de distinsul nostru coleg d-l G. Murnu, în comunicarea sa despre *Românii în Bulgaria medievală*. A vorbi de sclavia, tot atât de nesuferită, în care ar fi căzut Vlahii, în « Statul bulgar », e a ignora total realitățile istorice. Statul a fost creat de Asănești pentru *ambele* popoare deopotrivă; el a fost « imperiu bulgar » fiindcă reînvia o lungă tradiție istorică, și reprezenta din nou Statul de concurență față de Bizanț. De aceea Vlahul încoronat se întitula țar și se împodobea cu sacrele simboluri imperiale. Pentru Vlahi era cu totul indiferent dacă Statul se întitula oficial ca « bulgar »; ei n'au căzut în nicio sclavie, cum pretinde autorul nostru. Sclavia fusese pentru toți deopotrivă stăpânirea apăsătoare pe care acum o scuturau.

Părerea lui Uspenskij, după care Petru și Asan « n'au ridicat niciodată chestia connaționalilor lor », e un anahronism. Invățatul rus face din cele două căpetenii revoluționare dela 1185 niște « naționaliști » în sensul vremii sale, vrednici emuli ai celor cari se aprind încă astăzi de așa zisa

---

[1]) P. 229.

« chestie macedoneană ». Acolo ajunge cine judecă faptele dela 1200 cu ideile noastre de azi. A subliniat-o, în repetate rânduri, cu atâta dreptate, mult regretatul nostru I o r g a.

In ce privește originea Asăneștilor, U s p e n s k i j e împotriva celei cumane. Numele de A s a n sau A s e n, zice dânsul, ca și participarea elementului turanic la evenimente, l-au făcut să se gândească adesea la originea cumană a dinastiei, dar a ajuns la convingerea că această ipoteză, « ce se reazimă pe numele de A s a n, care se întâlnește și în monumentele istoriei turco-tatare, nu duce la nimic ». U s p e n s k i j nu admite însă nici originea românească a șefilor mișcării: « In ce privește originea țarilor bulgari, apartenența lor la naționalitatea romanică nu e câtuși de puțin adevărată », afirmă dânsul [1]). Corespondența lui Ioniță cu papa Innocențiu III, care-i vorbește de originea romană și-l întitulează regulat ca « Rege al Bulgarilor și Vlahilor », e socotită de învățatul rus o simplă abilitate diplomatică a Sfântului Scaun [2]).

Lucrarea lui U s p e n s k i j s'a bucurat de o lungă recensie din partea lui V. V a s i l j e v s k i j, apărută în « Jurnalul Ministerului Instrucției Publice », din Iulie 1879.

Savantul bizantinist rus face asupra lucrării compatriotului său multe observații juste și-i îndreaptă adesea părerile greșite. Teoria bizară cu privire la ura Bizantinilor împotriva Bulgarilor și la tendința lor statornică de a le desființa numele e combătută energic. « Arătând prea mult zel, zice recensentul, pentru interesele istorice bulgare, crede că și istoricii bizantini au fost nedrepți față de Bulgari, adecă intenționat îi treceau sub tăcere, scoțând înainte numele Vlahilor ». Rezumând ideile lui U s p e n s k i j privitoare la această curioasă atitudine a scriitorilor bizantini, la cari, către sfârșitul secolului al XII-lea, « terminul etnografic și geografic de Bulgaria » ar fi fost gata să cedeze locul terminului de « Vlahia », V a s i l j e v s k i j le respinge cu date. U s p e n s k i j atribuia, am văzut, o asemenea atitudine lui C h o-

1) P. 232.
2) P. 337 sq.

niates, lui Kinnamos și chiar Annei Comnene, ceea ce iarăși contestă hotărît șeful școalei bizantine rusești. « Anna Comnena, afirmă Vasiljevskij, unde trebue să menționeze pe Bulgari îi numește direct cu acest nume; de câteva ori vorbește despre vechea dinastie bulgară și chiar despre urmașii, contemporani cu ea, ai acestei dinastii » [1]. Cât pentru Kinnamos, și dânsul constată că, dacă nu vorbește despre Bulgari, « cauza este pur și simplu lipsa ocaziei ». Iar în ce privește pe Choniates, « nu găsim de loc, declară savantul, că el ar ocoli cu grijă numele de Bulgari ». Vasiljevskij îi atribuie un pedantism, care-l face să întrebuințeze vechii termini clasici. In toată această chestie a caracterului etnic al mișcării, el nu cade în greșeala celorlalți, nu împărtășește părerea lor extremă, ci caută o soluție mijlocie.

« Ceea ce e și mai important, scrie dânsul, și lucrul asupra căruia ar fi trebuit atrasă atenția, este că Niketas, expresiv și direct, deci și deplin conștient, indică *dualitatea elementelor* care au participat la răscoală, dă amândurora cele datorite și ar putea în această privință să servească de exemplu și model pentru cercetătorii moderni. Trebue de adăugat că el numește Moesi tocmai pe Vlahi » [2]. Citând pasajele caracteristice ale istoricului bizantin, el traduce din nou pasajul principal pentru « restabilirea unor importante amănunte în forma lor inițială », socotind, cu mare dreptate, o nenorocire că Bizantinii nu sunt cetiți de obiceiu cu atenție « și nu întotdeauna se redau, în traducere exactă, cuvintele lor ». Din această pricină, observă criticul, « până acum se pierdeau din vedere trăsăturile destul de prețioase din cunoscuta povestire a lui Niketas, cu privire la mijloacele prin care conducătorii răscoalei au reușit să provoace în masă fanatismul și s'o atragă după ei » [3]. In traducerea sa, el redă expresia ἐξ ἑκατέρου γένους prin cuvintele « din ambele popoare » (ca și Uspenskij), și aceasta îl face să accentueze că « politica primilor șefi ai rebeliunii chiar dela început a

[1]) P. 175.
[2]) P. 176.
[3]) *Ibidem.*

fost îndreptată spre reunirea *ambelor elemente*, bulgar și vlah, și nu i se poate de loc imputa lui Niketas că ascunde participarea Bulgarilor la ceea ce-i interesa » [1]). Explicația e justă. In pagina următoare, savantul recensent recunoaște că Vlahii cunoșteau bine toate cărările în Balcani « încă din veacul al XI-lea », că « așezările vlahe de lângă Anchialos sunt, de asemenea, bine cunoscute ».

Trecând la originea Asăneștilor, pe care Uspenskij o rezolva în favoarea elementului slav, Vasiljevskij observă că argumentele acestuia « sunt puțin convingătoare și par a fi mai mult raționamente generale » decât rezultate scoase din mărturii de izvoare. El nu tăgăduește că Niketas îi socoate drept Vlahi « după sânge și limba lor firească », și crede că mărturiile papei despre originea romană a dinastiei Asăneștilor au mai puțină importanță decât expresiile lui Niketas. Dar nici acestea, după părerea sa, « nu rezolvă cu totul problema », și de aceea încearcă și dânsul a-i da o deslegare, afirmând că « trebue să recunoaștem și una și alta, și faptul că șefii răscoalei se trăgeau din vechii țari (dela Preslav?) și acela că ei, într'un anume sens, erau Vlahi » [2]). Uspenskij, observă Vasiljevskij, n'a dat atenție lucrării lui Rakovskij: *Câteva cuvinte despre Asan I* (Belgrad, 1869), în care se dau fragmente interesante din vechile cărți bulgare, ce cuprind unele resturi ale « tradiției istorice bulgare naționale ». Vasiljevskij reproduce deci după Rakovskij, din Tzarstvenik (Cartea Țarilor), o legendă, în care se povestește că, pe vremea patriarhului Ioan de Trnovo, suferind Bulgarii mult dela Greci, îi apăru într'o zi Sfântul Dimitrie și-i spuse că l-a trimis Dumnezeu în ajutorul împărăției bulgare: « Să-l așezi pe Asan ca țar al Bulgarilor, și Dumnezeu va fi cu el și va ridica sceptrul Bulgariei »! Atunci patriarhul chemă pe Asan « din Valahia » și pe Petru, fratele lui, « cari erau de viță împărătească, nepoții lui Gavriil, fiul lui Samuel ». Și așa a fost încoronat împărat Asan și aclamat de popor.

---

[1]) P. 177.
[2]) P. 179.

Sunt, în această povestire, multe inexactități, pe care Vasiljevskij le recunoaște: Episcopul de Trnovo era Vasile, nu Ioan, încoronat a fost Petru, nu Asan. Aceasta nu-l împiedecă totuși pe învățatul bizantinist să spună că « se simte » în acest episod « ecoul adevăratei legende populare bulgare » și că s'ar putea admite că Petru și Asan erau urmașii foștilor țari bulgari, că ei au crescut în mijlocul populației vlahe, într'o regiune a Bulgariei unde această populație era predominantă și astfel și-au putut însuși limba acestui neam. Ei puteau fi socotiți, ca atare, și Vlahi și Bulgari[1]).

« In persoana conducătorilor, conchide Vasiljevskij, se întrupa tocmai acea fuziune într'un tot a celor două naționalități, bulgară și vlahă, care în adevăr se manifestă în toate povestirile despre lupta pentru liberare și care e notată de istoricii noi ». Dar, imediat, învățatul rus face și dânsul o rezervă, pentru a asigura în toate aceste evenimente locul întâiu Bulgarilor. « Insă de sigur, adaugă îndată, n'au de loc dreptate cei cari spun că, într'un organism a cărui întreagă activitate era îndreptată către un singur scop, Românii reprezentau capul, iar Slavii brațele (Roesler, p. 110). Dimpotrivă, toate scopurile ideale ale răscoalei și tot sprijinul și mijloacele spirituale în lupta pentru independență au fost date din partea elementului slav ». Pentru a-și sprijini această afirmație, el aduce argumente pe care le-am mai întâlnit și la alții: cărțile (actele) pe care Caloian își întemeia pretențiile la titlul de țar, în fața papei, erau slavo-bulgare [ceea ce nu dovedește nimic]; Statul nou întemeiat era, după toate tradițiile, bulgar [firește, dar s'a arătat care e *sensul*]; titlul lui Caloian, în corespondența cu papa: « mai des e numit Domn sau rege al Bulgarilor și Vlahilor, niciodată numai al Vlahilor », nici nu e numit « mai întâi al Vlahilor, în primul loc, și apoi al Bulgarilor » [lucruri fără nicio valoare] [2]).

Critica învățatului bizantinist rus, foarte justă în atâtea privințe, n'a fost ținută în seamă. Ideile riscate ale lui Us-

[1]) P. 180.
[2]) Pp. 181—182.

penskij au alimentat, dimpotrivă, imaginația cercetătorilor slavi.

Ele au trecut ca dogme la Jos. Lad. Pič, *Über die Abstammung der Rumänen*, Leipzig, 1880.

Pič citează cu profuziune pe Uspenskij, îi împărtășește, ca fapt dovedit, bizara teorie. « In der schon oben erwähnten Abhandlung Uspenski's, — scrie dânsul — wird nachgewiesen, dass in der Periode der byzantinischen Herrschaft in Bulgarien es sozusagen zum System geworden, den Namen Bulgarien todtzuschweigen, und diesem System sei die Namenverwechslung zu verdanken » [1]).

S'a văzut mai înainte cum a dovedit.

Pič își însușește părerea lui Uspenskij și în privința tratativelor papei Innocențiu III cu Ioniță. El vede în aceste tratative numai ipocrizie și galanterii: « Wem ähnliche Verhandlungen zwischen der römischen Curie und den orientalischen Herrschern auch nur oberflächlich bekannt ist, der wird wohl wissen, dass in allen ähnlichen Fällen Schönthuerei, Heuchelei und List die grösste Rolle spielen... Von diesem Standpunkte aus müssen wir auch die erwähnte Correspondenz beurtheilen, und können unmöglich alle die Complimente, die man sich gegenseitig macht, ernst nehmen » [2]).

Vom vedea mai departe ce valoare pot avea asemenea păreri.

II

Trecem acum la *știința bulgară*.

Fiind vorba de un Stat întitulat bulgar, și încă de unul care multă vreme a jucat un rol atât de însemnat în Sud-estul european, prestigiul național ostentativ al vecinilor dela Sud nu putea admite ca acest Stat să fie o creație a Vlahilor. Știința bulgară s'a silit deci să dea izvoarelor istorice hotărîtoare în această privință o interpretare forțată, să inventeze situații inexistente, să atribue istoricilor contemporani o confuzie de termini, care nu există decât în închipuirea repre-

[1]) P. 87.
[2]) P. 92.

zentanților acestei științe. Tot ce au spus cercetătorii slavi în această problemă, pe care au privit-o dintr'un explicabil și totuși inadmisibil sentiment de rasă, a fost luat de învățații bulgari drept adevăr stabilit.

Doi dintre acești învățați, cunoscuți în cercurile internaționale, s'au ocupat de aproape, în anii din urmă, de această discutată chestiune a originii Asăneștilor: d-l P. Mutafčiev, *Originea Asanilor* (bulg.), în Makedonski Pręgled, IV, Sofia, 1928, și V. N. Zlatarski, *Originea lui Petru și Asan, conducătorii răscoalei din a. 1185*, comunicare făcută la Academia Bulgară în 1932 (Spisanie Ac. Bulg. XLV, 1933—1934).

D. Mutafčiev constată, firește, și d-sa o «contrazicere» între izvoarele epocei, care vorbesc numai despre Vlahi, iar despre Bulgari de loc, sau numai întâmplător (ceea ce este cu totul inexact, cum s'a văzut) și între «documentele de origine bulgară», «știrile sârbești și bizantine» din acel timp[1]), în care «ținuturile taratului dela Trnovo se numesc ținuturi bulgare, acest Stat bulgar și suveranii lui țari bulgari, sau, în cazuri speciale, numai «țari ai Bulgarilor și Grecilor» [2]). Dar nu e, de fapt, nicio contrazicere. Toate aceste lucruri își au explicația lor, și ea e foarte simplă, cum s'a arătat mai înainte, căci toate se reduc la titulatura Statului nou întemeiat.

Pretinsa contrazicere îl decide însă pe învățatul dela Sofia «să clarifice» încurcata problemă «dacă numele de Vlahi, cu care menționatele izvoare numesc populația Nord-estului balcanic, unde a izbucnit revolta, are în acest caz un conținut etnic și însemna pe locuitorii de naționalitate română, sau e întrebuințat ca să însemne raporturi cu totul de altă natură» [3]).

Urmând pe înaintașii săi, d-l Mutafčiev amintește a fi dovedit cândva că, după farmarea Statului bulgar din se-

[1]) Prin «știrile bizantine» înțelege pe Akropolites, *născut la 1217*, și a cărui activitate se desfășoară după moartea marelui țar Ioan Asan II, când Statul se socotea de sigur bulgar, și nimeni nu-și mai bătea capul cu începuturile lui vlahe. D. Mutafčiev îl numără printre izvoarele *din acel timp!*

[2]) P. 2.

[3]) P. 3.

colul al VII-lea, populația romanică a dispărut cu totul din « Moesia veche »; mai mult chiar, ea nu s'a putut păstra « nici în ținuturile dela Nordul Dunării, în Muntenia, Moldova și Transilvania de azi ». Savantul bulgar se dovedește astfel un adept al perimatei teorii a lui Roesler, și pe acest teren nu se poate discuta cu dânsul. Să-l urmărim însă în *propria* sa teorie.

D. Mutafčiev nu admite, ca alții, că Asăneștii s'ar trage din țarii primului imperiu, dar le caută o origine mai depărtată și mai nobilă. Șefii răscoalei nu puteau să fie, socoate dânsul, niște « supuși obișnuiți ai imperiului, dintre locuitorii ținutului dela Dunăre », iar răscoala pe care au condus-o n'a izbucnit așa dintr'odată, fără « o pregătire prealabilă » [1]). Aceasta, continuă învățatul nostru, se vede din faptul că cei doi frați au venit la împărat, la Kypsella, cu propuneri, « care, pentru supușii de rând și încă „barbari", ar fi fost în adevăr foarte ciudate și îndrăsnețe ».

Niketas ne spune pur și simplu că ei cereau împăratului a fi primiți în rândurile ostașilor și a li se da în stăpânire un loc, cu modeste venituri, în Haemus [2]). In ciuda textului categoric și clar, d-l Mutafčiev pretinde că cererea *avea cu totul alt înțeles:* « să li se încredințeze comanda militară în Bulgaria dela Dunăre și, odată cu aceasta, șefia sau stăpânirea în familie a unora din cetățile sau pământurile de acolo » [3]). Ceea ce este, în adevăr, uimitor la reprezentanții științei bulgare, e ușurința cu care răstoarnă datele autentice ale istoriei, pentru a pune în loc cele mai îndrăsnețe construcții ale fantaziei. Regretatul Zlatarski aplică aceeași metodă, devenită sistem, de care nu sunt străini, am văzut, nici alții, din aceeași mare familie slavă. Stabilind astfel drept fapt istoric propria sa născocire, d-l Mutafčiev pornește dela dânsa ca dela o premisă, construind un raționament lipsit de orice temeiu. « E firesc, zice dânsul, că puteau să aspire la posesiunea unor *pronoiai* (apanaje), sau la comanda unui ținut ori cetăți numai persoane care aveau anumite me-

1) P. 5.
2) II, 482, 14 sq.
3) P. 6.

rite sau, cel puțin, care mai ocupaseră o situație importantă, într'o regiune sau alta din imperiu » [1]). Răscoala n'a fost, cum scrie Niketas, o mișcare populară obișnuită, pretinde învățatul bulgar, ci un lucru plănuit mai dinainte, iar șefii răscoalei n'au fost nici ei niște « persoane întâmplătoare », scoase la iveală de împrejurări, ci oameni cu vază, « fruntași din regiunea dunăreană-balcanică » [2]).

Savantul dela Sofia încearcă deci să dea o bază istorică acestei presupuneri. Făcând un Excurs prin limbile turanice și legendele chineze, ne arată că numele de Asan e turanic. In apropierea Bulgariei dunărene au fost, cum se știe, în secolul al XII-lea, Cumanii turanici. Asăneștii n'au putut fi totuși Cumani curați: barbarii aceștia se deosebeau mult de populația bulgară locală. Scormonind însă prin vechile cronici rusești, d-l Mutafčiev află un cneaz cuman din veacul al XI-lea, Osen, Asen. In epoca aceea Cumanii dedeau adesea lupte cu Rușii, dar, în același timp, ei au fost de multe ori chemați în ajutor de prinții ruși, în conflict între dânșii. Astfel se ajunge la legături de înrudire între fruntașii ruși și cumani. Aceste încuscriri între popoare care locuiau aceleași teritorii și veneau mereu în atingere sunt, de sigur, foarte firești, și nimeni nu le contestă. Atâta nu este însă de ajuns pentru concluzia la care ține să ajungă savantul bulgar. E nevoit deci a înșira iarăși simple combinații ale imaginației. Astfel sunt date, afirmă dânsul, « de și foarte sărăcăcioase », care arată că, « în secolele al XI-lea și al XII-lea, elementele rusești sau ruso-cumane se așezau în ținuturile bulgare dela Dunăre ». Dar atât e de convins însuși despre acest fapt, încât atenuează îndată afirmația sa, adăugind că acele date arată cel puțin « că urmele acestor așezări, în grupuri sau izolate, pot fi aici descoperite ». Proclamă însă, câteva rânduri mai departe, această absurditate: « Numeroase date arată că în Evul mediu Slavii ruși locuiau în întreaga Moldovă de astăzi » [3]). « Numeroasele date », care

---

[1]) *Ibidem.*

[2]) P. 11. Aceeași idee și la Zlatarski, la care Asăneștii ajung o familie de «voievozi bulgari locali » !

[3]) P. 20.

autoriză pe autor a formula această absurditate, sunt câteva indicații vagi ale primei cronici ruse (vorbind despre Ulici și Tiverți), « numele localităților » din Moldova, faimoasa diplomă bârlădeană dela 1134, a cărei autenticitate a fost de mult infirmată, « Bârladnicii », « Brodnicii », noțiuni pe care știința n'a izbutit încă a le desluși, Cântecul lui Igor plin de anahronisme, așezarea Pecenegilor lui Kegen la Dunăre, care n'au nimic a face cu chestiunea, cunoscutul pasaj din Anna Comnena (I, 222), în care se vorbește despre « un neam scit » coborît la Dunăre, pentru a scăpa de « Sauromați » și care neam scit n'ar putea fi decât Ruși [1]). D. Mutafčiev nu uită nici tradiția rusă, care atribue lui Kij, întemeietorul legendar al Chievului, fundarea unui oraș Kieveț la Dunăre, invocând pe Vasilievskij, după care tocmai în acea epocă exista în Moesia orașul Kij, la Bizantini Kíos !

Cu asemenea argumente susține autorul că în veacul al XII-lea ținutul dintre Dunăre și Balcani se umple de elemente rusești, care « vin mereu ». « Și, în locul Pecenegilor, cum era în veacul al XI-lea, continuă dânsul, — acum Rușii măresc aici cadrele populației militare de graniță ». Dar istoria nu cunoaște decât cazul prințului rus Vasilko, refugiat la Bizanț, și căruia împăratul Manuel Comnenul îi cedează câteva cetăți la Dunăre; un altul Βλαδίσθλαζος, pomenit de Kinnamos (236, 19), e, după chiar mărturisirea d-lui Mutafčiev, o personalitate enigmatică. Printr'o generalizare nejustificată, autorul socotește că în Bulgaria de Nord erau « colonizați », în număr mare, Ruși, pentru interesele apărării bizantine a frontierei dunărene, și « conaționalii lor notabili » primeau, la această frontieră, comanda unor cetăți. D. Mutafčiev vede o adevărată « aristocrație rusă de grăniceri » în acele ținuturi danubiene [2]), lucru cu desăvârșire necunoscut întregii istoriografii bizantine.

Numele lui Asan, cu originea lui cumano-rusă, ar dovedi prin urmare că cei doi frați, capii răscoalei, erau dintre

[1]) Pp. 21—25.
[2]) P. 39.

« familiile de notabili ale populației rusești venite dela Nord », în vinele cărora se afla și mult sânge turanic [1]).

In acest chip, pornind dela o simplă ipoteză a originii numelui de Asan, d-l Mutafčiev ajunge, printr'o serie de alte ipoteze, a face din căpeteniile românești ale răscoalei niște « Ruso-Cumani ». Dar, pe lângă că numele singur nu poate atesta originea etnică a celui ce-l poartă, învățatul dela Sofia uită că, alături de numele lui Asan, stau încă celelalte două nume ale fraților și colaboratorilor săi, Petru și Ioniță, nume curat românești.

Cât de serioasă a fost « clarificarea » adusă acestei probleme de d-l Mutafčiev, o arată încercarea întreprinsă, câțiva ani *mai în urmă*, de regretatul Zlatarski, de a lămuri din nou întreaga chestiune. Studiul d-lui Mutafčiev a apărut în 1928. Atât de mult l-a convins pe colegul său dela Sofia, încât acesta s'a simțit dator, în 1932, să facă dinaintea Academiei bulgare o lungă comunicare asupra aceluiași subiect. Până și titlul sună aproape identic: *Originea lui Petru și Asan, conducătorii răscoalei din a. 1185.*

Zlatarski se ridică (și în comunicare și în Istoria imperiului bulgar) împotriva celor cari, în transcripția grecească Ἀσάν a numelui Asen, văd pe turanicul Asan sau Hasan, și arată că sunetul ѣ după с se schimbă în greaca medievală în *a* (просѣкъ = Πρόσακος). Dar și el admite originea turanică, și anume cumană, pentru care socotește ca o indicație sigură pomenirea acelui Osen din cronica rusească. Invățatul bulgar nu se mulțumește însă cu atâta. El mai găsește, în familia lui Petru și Asan, un alt nume, pe care-l declară cuman, acela de Boril, purtat de nepotul celor doi frați, și aceasta îl face a afirma că atât Asan cât și Boril purtau numele « celebrilor lor strămoși », fapt prin care nu numai păstrau memoria acestora, dar arătau în același timp și originea lor nobilă.

Dintru început prin urmare Zlatarski, ca și d-l Mutafčiev, identifică *originea numelui* cu aceea a *familiei*, două

[1]) P. 40.

lucruri cu totul deosebite. Numele unui conducător e de atâtea ori împrumutat, se datorește adesea unor conjuncturi care n'au nimic a face cu naționalitatea. Atâția Voevozi români au nume slave, dar nimeni n'a putut pretinde pentru aceasta că ei au fost Slavi.

Izvoarele autentice nu știu nimic altceva despre capii revoluției decât că erau Vlahi, dintre cei care ocupau, în mare număr, locurile tari de pe înălțimile muntelui Haemus. Ele nu știu nimic despre ascendenții lor. Inchipuirea lui Zlatarski le descopere însă numai decât un strămoș, în persoana acelui Borilă, care, se știe, a jucat un rol însemnat în timpul scurtei domnii a lui Botaniates (1078—1081). Singura potrivire de nume face pe istoricul nostru să pună în joc toată puterea de invenție a fantaziei sale, pentru a ne convinge că acest Borilă din anii 1080 n'a putut fi decât strămoșul lui Borilă dela 1207.

Istoricii cari au scris asupra domniei lui Alexios I Comnenul (Nikephoros Bryennios și Anna Comnena) ne-au schițat portretele celor doi « sclavi » credincioși ai lui Botaniates, Borilă și Germanos, oamenii săi de casă, cari, în timpul domniei sale, au exercitat asupră-i o influență nefastă, pricinuindu-i căderea. Comnenii, Isaac și Alexios, se acoperiseră de glorie prin talentele lor militare. Botaniates îi prețuia mult și-i iubea. Cei doi sclavi se temeau de dânșii și au făcut totul spre a trezi împotriva lor bănuiala împăratului. Ei provoacă astfel conflictul între acesta și Comneni.

Pentru ambii istorici, contemporani atât de bine informați, acești oameni de rând ajunși la locuri de cinste pe lângă Botaniates, pe care l-au servit cu credință, sunt niște simpli sclavi: δοῦλοι e terminul cu care-i însoțesc de câte ori ne vorbesc despre dânșii. Βάρβαροι δοῦλοι τοῦ αὐτοκράτορος (Σκύθαι γὰρ ἦσαν Βορῖλός τε καὶ Γερμανός) îi numește, prezentându-i întâia oară, Anna Comnena (I, 54, 20). Borilă e caracterizat de scriitoare, în alt loc, ca barbarul cel mai de aproape al lui Botaniates din câți se aflau în jurul său: ὁ γὰρ Βορῖλος τῶν ἀμφὶ τὸν Βοτανειάτην οἰκειότατος βάρβαρος (I, 27, 10). O singură dată fiica lui Alexios, pentru care slugile lui Botaniates sunt totdeauna « Sciți », ni-i pre-

zintă ca «barbari de neam slav». Vaza de care se bucurau Comnenii, ne spune dânsa, a aprins împotriva lor invidia, şi mai ales «a celor doi pomeniţi barbari de neam slav», καὶ μᾶλλον τῶν εἰρημένων δύο βαρβάρων Σθλαβογενῶν (I, 58, 21). Bryennios ne spune într'un loc despre Borilă, pe care împăratul îl avea «cel mai credincios şi mai apropiat», că era sau Scit sau Mysian, εἴτε Σκύθην εἴτε Μυσόν (146, 11). El îi califică pe amândoi de «sclavi cumpăraţi», ἀργυρώνητοι δοῦλοι, şi de oameni josnici şi cu totul neînţelegători ai binelui [1].

Iată acum ce face închipuirea lui Zlatarski din aceşti servi, oameni de rând, cumpăraţi în cine ştie ce împrejurare, şi ajunşi, ca atâţia alţi barbari, de toate rasele, lucru atât de obişnuit la Bizanţ, la o situaţie însemnată. După dânsul, spre a juca un rol atât de mare la Curtea lui Botaniates, cei doi «barbari sclavi» n'au putut fi chiar sclavi, ci oameni de înaltă situaţie socială; de aceea şi epitetul ce le dă Bryennios, acela de ἀργυρώνητοι δοῦλοι, «nu trebue să fie înţeles în sensul că ei erau sclavi cumpăraţi — afirmă dânsul —, ci mai curând 'mercenari'», adecă oameni «străini de Bizanţ». Dacă Borilă ar fi fost un sclav cumpărat, argumentează Zlatarski, «cu greu putea să ajungă, mai ales la Bizanţ *(sic)*, într'un rang atât de înalt ca protoproedros şi ethnarches», cum ni-l arată Bryennios. Skylitzes îl numeşte chiar ἀνὴρ γενναῖος καὶ δραστήριος, expresie în care însă γενναῖος nu înseamnă, cum traduce Zlatarski, «nobil», ci «curagios», «îndrăsneţ». Dar toate aceste supoziţii sunt infirmate de mărturiile istorice. Terminul de ἀργυρώνητος nu înseamnă altceva decât «cumpărat pe bani», şi cu acest precis înţeles îl aflăm şi la Anna Comnena. Aceasta, povestind odată complotul pus la cale de unul din familia Aaron, împreună cu alţii, împotriva vieţii împăratului Alexios I, ne spune că ei câştigaseră ca executor al crimei pe un «Scit cumpărat», numit Demetrios, Σκύθην ἀργυρώνητον τὴν κλῆσιν Δημήτριον αὐτουργὸν τοῦ φόνου παρεσκευάσαντο (II, 175, 26).

---

[1]) Iată pasajul întreg: τὸ ὕποπτος λογισθῆναι τῷ Βοτανειάτῃ καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν καὶ ἄλλοις μέν, μάλιστα δὲ τοῖν δυοῖν ἐκείνου δούλοιν, (Βορίλλιος οὗτος καὶ Γερμανός), ἀργυρωνήτοις ἀνδράσι καὶ ἀγεννέσι καὶ ἀσυνέτοις παντάπασι τοῦ καλοῦ.

Cazul lui Borilă și Germanos nu era deci unic. Barbarii aceștia turanici se recomandau prin energia lor sălbatică, la care se unea de multe ori un devotament care-i făcea căutați [1]). Nu poate fi vorba prin urmare de un « mercenar », sau simplu « străin ». Termenul e precis. Pentru noțiunea de « mercenar » scriitoarea, atât de erudită, avea la îndemână alți termini.

Ceea ce ne spune Zlatarski, în privința situației dobândite de acest om, la care n'ar fi ajuns ca simplu sclav cumpărat, « mai ales la Bizanț », e în flagrantă contradicție cu realitatea. Cine cunoaște cât de puțin Bizanțul, știe, dimpotrivă, că orice barbar, ajutat de inteligență și talent, putea ajunge acolo la orice situație. Epoca dinastiei Comnenilor, fiindcă suntem la dânsa, e caracteristică în această privință. Luptele îndârjite cu barbarii turanici, numărul mare al captivilor — Pecenegi, Cumani sau Uzi — colonizați în Balcani, în cursul veacului al XI-lea, întrebuințarea lor în oștire, au făcut să pătrundă în locuri de frunte mulți din acești « Sciți », cum îi numesc în genere istoriografii. Nimeni nu căuta la originea nobilă a barbarului; singur talentul și credința față de imperiu îl ridicau până sus. Tatikios, care ține un loc atât de important în acțiunea militară a lui Alexios I Comnenul, nu se trăgea din oameni liberi, ne asigură Anna Comnena; tatăl său era un Saracen (Σαρακηνός) și căzuse în prada lui Ioan Comnenul. Aceasta nu l-a împiedecat de a fi γενναιότατος καὶ ἀκατάπληκτος ἐν μάχαις (foarte curajos și neînfricat în lupte), cum îl caracterizează scriitoarea. Uzas și-a luat, spune aceeași scriitoare, numele dela neam și era vestit în bărbăție: Οὐζᾶς δὲ τὴν κλῆσιν φερώνυμον ἐκ τοῦ γένους λαχών, ἐπ' ἀνδρείᾳ διαβεβοημένος (I, 175, 29). Argyros Karatzas, învestit cu însemnata comandă de μέγας ἑταιρειάρχης, era un « Scit », dar foarte înțelept și cu grijă de virtute și de adevăr: Σκύθην μὲν ὄντα, φρονιμότατον δὲ καὶ ἀρετῆς καὶ ἀληθείας ἐπιμελούμενον (II, 20, 2—3). Monastras, un μιξοβάρβαρος, dar om de mare experiență militară (II, 62, 22—3). Turcul Siaus e atras de

[1]) Demetrios e descris de un tovarăș de sclavie ca Scit de origine, setos de sânge, puternic, foarte îndrăsneț la orice, cu suflet de fiară și prea crud (II, 177, 19).

Alexios la dânsul, pentru inteligența lui, botezat și trimis duce la Anchialos (I, 208, 15 sq.).

De vreme ce Anna Comnena caracterizează pe cei doi slujitori ai lui Botaniates ca βάρβαροι Σθλαβογενεῖς și-i prezintă în același timp ca « Sciți », Zlatarski crede că lucrul acesta ne obligă să-i considerăm ca produs al unui amestec de Slavi și Cumani. Borilă devine deci pentru dânsul odrasla unui Cuman și al unei bulgarce. Lucrul nu e imposibil, cu toate că terminul obișnuit sub care princesa scriitoare îi prezintă pe servi e acela de « Sciți »; o singură dată le zice Σθλαβογενεῖς,, și nu știm ce valoare poate avea această expresie. Ceea ce e însă inadmisibil, e de a atribui lui Borilă o origine nobilă cumană, cum face Zlatarski. Pentru a exercita atâta influență în afacerile publice și a nutri ambiția exagerată pe care o trădează, Borilă nu putea fi, afirmă istoricul nostru « un Cuman simplu, ci provenea după tată din vreo mare familie cumană de prinț sau chan, reprezentanții căreia erau obișnuiți să guverneze și să stăpânească în patria lor » [1]). De aceea și Skylitzes îl numește, adaugă Zlatarski, ἄνδρα γενναῖον καὶ δραστήριον, adecă « nobil » și « întreprinzător ». Numai cât γενναῖος nu însemnează *nobil*, ci *plin de curaj*. Dar istoricul bulgar își lasă închipuirea fecundă a crea în voie situații și fapte, care nu fac decât să adauge la prima ipoteză altele. El socotește că Botaniates l-a cunoscut de sigur pe Borilă cu prilejul marei invazii a Uzilor, din 1065. Impăratul, pe atunci duce de Bulgaria, luptând împreună cu Apokapes, ducele de Paristrion, împotriva lor, a pierdut bătălia și a căzut captiv. Uzii au fost totuși nimiciți în urmă, contribuind la aceasta și locuitorii ținutului. Zlatarski, vede însă, printr'o stăruitoare greșeală, în această populație pe « voievozii bulgari locali » cu cetele lor, o simplă ipoteză, pe care nimic n'o confirmă. Borilă ar fi fost prin urmare și el unul din acești « voievozi bulgari locali », și aceasta i-a atras bunăvoința lui Botaniates, ajungând apoi omul său de încredere. Imaginația inventivă a eminentului istoric merge mai departe. Ea îl vede pe Voie-

[1]) Art. citat, p. 23.

vodul Borilă retras « în locurile sale natale » din Bulgaria de Nord (îi fixează acum și patria), unde își administrează în liniște « proprietățile sale funciare », « sau mai bine pe ale tatălui său », căci acesta, — continuă fantazia autorului, — « făcea parte din categoria acelor mercenari barbari și semibarbari, care treptat se transformau în proprietari de pământ ». Deoarece se trăgea din neam cumano-bulgar (faptul e deci sigur !), Borilă, ca și urmașii lui, « a intrat în numărul primilor voievozi locali bulgari din Nordul Bulgariei, care locuiau în cetățile lor din Balcani, ce se ridicau pe stânci abrupte și pe înălțimi deasupra norilor » [1]). (Toate acestea le spune însă Niketas *despre Vlahi !*). In epoca dinastiei Comnenilor, urmează Zlatarski, acești voievozi, mari proprietari, n'au mai putut să se manifesteze, au căzut « în disgrație », dar au păstrat în schimb ura și dușmănia lor față de Comneni și de Romei în genere, « transmițându-le generațiilor următoare ».

Cum vedeți, un întreg capitol de istorie, ieșit din închipuirea fecundă a autorului, care nu aduce în sprijinul său nicio mărturie istorică, ci numai o cascadă de supozițiuni. Borilă ajunge astfel strămoșul Asăneștilor, « bunicul lor ». Cu logica impecabilă a deducțiunilor scoase din adevăruri odată stabilite, construcția simplei fantazii a autorului se amplifică. E prea caracteristic exemplul deformării logice pe care ne-o prezintă, pentru a n'o urmări până la capăt. Citām:

1. In a treia generație după vestitul Borilă, Petru și Asan, șefii rebeliunii din 1185, apar din nou pe scena istorică, încheie Zlatarski, și, « ca nepoți ai lui Borilă, au vrut să joace un rol politic, care se învederează în dorințele lor expuse cu atâta siguranță dinaintea împăratului Isaac II Angelos » [2]).

2. « Petru și Asan căutau să fie primiți în aceeași categorie de pronoiari militari semibarbari, din care făcea parte și bunicul lor, fostul curtean Boril, și de care au fost lipsiți în timpul Comnenilor » [3]).

---

1) P. 24.
2) P. 25.
3) P. 28.

3. « Insistența lor în fața împăratului se sprijinea pe rolul important politic pe care-l jucase bunicul lor, în timpul domniei lui Botaniates » [1]).

4. « Aceleiași origini vestite și de neam bun [2]), ca și calităților lor personale, pentru care cei doi frați se bucurau de o mare popularitate, se datora faptul că alegerea primilor voievozi bulgari a căzut asupra lor, ca să devină șefii răscoalei » [3]). Dar o asemenea *alegere* n'a avut niciodată loc.

Iată deci întreaga chestiune prezentată dintr'odată într'o *falsă lumină*, prin simplul joc al imaginației, *împotriva mărturiilor categorice ale izvoarelor contemporane*, care, toate, îi prezintă pe capii răscoalei, Petru și Asan, ca Vlahi, *oricare ar fi originea numelui unuia dintr'înșii.*

Ce istoric vrednic de acest nume poate lua în serios asemenea bizarerii ?

In partea a treia a comunicării cetite la Academia Bulgară, Zlatarski trece, în sfârșit, la izvoarele autentice ale revoltei din 1185. Intre ele locul întâiu îl ține, firește, Niketas Choniates, adevăratul istoric al evenimentelor ce ne preocupă. Relațiunea pe care ne-a transmis-o acest martor ocular al faptelor este în flagrantă contradicție cu toate fantaziile, pe care învățații slavi le-au brodat în jurul originii Asăneștilor. Istoricul dela Sofia îl supune deci la o operație capricioasă, îi discută ideile cele mai limpezi, terminii cei mai preciși, atribuindu-le un sens pe care nu l-au avut niciodată.

Deducțiile sále cu privire la originea lui Petru și Asan — declară dânsul — nu sunt în contrazicere cu datele pe care le aflăm la Niketas Choniates, numai să le examinăm « mai atent » și « mai obiectiv ». In acest scop, eminentul istoric se crede dator a sublinia dela început faptul că scriitorul bizantin nu spune niciodată despre Petru și Asan că erau Vlahi, și nici că erau Bulgari. Ne spune numai că patria lor era Mysia, dar el nicăiri nu o numește Βλαχία (căci știa doară de acest nume în Thessalia). Indată însă învățatul

[1]) *Ibid.*
[2]) Descendența din « prințul Cuman » !
[3]) P. 29.

bulgar se împiedecă de pasajul capital în această privință, « singurul pasaj — recunoaște însuși — pe care se sprijine părerea că aceste două nume (Mysia și Vlahia) sunt identice » [1]). Singurul, în adevăr, dar cel *decisiv*, fiindcă într'însul autorul, perfect cunoscător al împrejurărilor, lămurește dela început situațiile. Niketas împărtășește, cu toți istoricii bizantini, mania arhaizantă a stilului, întrebuințează pentru regiunea răscoalei și locuitorii ei terminii de Moesia și Moesi (la dânsul Μυσία și Μυσοί); dar el ne lămurește îndată conținutul acestor vechi noțiuni, și precizarea sa nu sufere deci cea mai mică îndoială.

Schițând împrejurările care au dus la răscoală — birurile aruncate de împărat asupra populației, pentru cheltuelile nunții sale cu fiica regelui ungar, istoricul bizantin spune că împăratul a lovit prin aceasta și alte orașe, de lângă Anchialos, ἑαυτῷ δὲ μάλιστα καὶ Ῥωμαίοις ἐκπολεμώσας τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος βαρβάρους, οἳ Μυσοὶ πρότερον ὠνομάζοντο, νυνὶ δὲ Βλάχοι κικλήσκονται, [2]) ceea ce înseamnă: «făcându-și mai cu seamă dușmani lui și Romeilor pe barbarii din munții Haemus, cari mai înainte se numeau Mysi, iar acum se numesc Vlahi ».

Pasajul acesta încurcă toate socotelile învățatului nostru. Caută prin urmare să-l emendeze. Așa zisa Σύνοψις Χρονική, publicată de Sathas (Μεσ. βιβλ., VII, Venezia, 1874), o compilație târzie, dela sfârșitul secolului al XIII-lea, care, pentru evenimentele ce ne interesează, copiază pe Niketas, are, în fraza de mai sus, adaosul « și Bulgari »: οἱ Μυσοὶ μὲν ὠνομάζοντο πρότερον, Βλάχοι δὲ νῦν καὶ Βούλγαροι (care se numeau mai înainte Mysi, iar acum Vlahi și Bulgari). Aceasta e pentru istoricul bulgar o probă că în ' textul inițial ' se aflau la Niketas ambele nume: 'Vlahi și Bulgari'. Ipoteza aceasta s'ar confirma încă prin următoarele considerațiuni: 1. Insuși Niketas vorbește mai departe de cei *doi factori* ai răscoalei, Vlahi și Bulgari, când ne spune că Petru și Asan au adunat în casa de rugăciuni ridicată de ei, «lumea extravagantă dintr'un popor și din celălalt»; 2. Geor-

[1]) P. 30.
[2]) II, 482, 3 sq.

gios Akropolites, vorbind despre răscoală, pomenește numai pe Bulgari; 3. Georgios Kodinos ne spune despre Isaac Angelos că « în timpul său a început răscoala Vlahilor și Bulgarilor, în Zagoria » (ἐπ' αὐτοῦ ἔσχεν ἀρχὴν ἡ ἐν Ζαγορίᾳ Βλάχων καὶ Βουλγάρων ἐπανάστασιν). Dar în ce privește punctul 1, Choniates povestește, 485, 6 sq., următoarele:

Οἱ Βλάχοι ὤκνουν τὰ πρῶτα καὶ ἀπεπήδων πρὸς τὴν ἀπόστασιν εἰς ἣν ἐπήγοντο πρὸς τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ 'Ασάν, τὸ τοῦ πράγματος μέγεθος ὑφορώμενοι. τῆς δὲ δειλίας ταύτης τοὺς ὁμογενεῖς ἀπάγοντες οἱ ταυτόαιμοι εὐκτήριον ἐδείμαντο οἶκον ἐπ' ὀνόματι Δημητρίου τοῦ καλλιμάρτυρος, εἰς ὃν πολλοὺς τῶν δαιμονολήπτων συνηθροικότες ἐξ ἑκατέρου γένους αἱμοποὺς καὶ διαστρόφους τὰς κόρας, λυσιχαίτας, καὶ τἆλλα ἀκριβῶς διασώζοντας ὁπόσα οἱ τοῖς δαίμοσι κάτοχοι διαπράττονται, τοιάδε τούτοις ἐνθουσιῶσιν ὑπετίθουν φθέγγεσθαι, ὡς ὁ θεὸς τοῦ τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Βλάχων γένους ἐλευθερίαν ηὐδόκησε etc.

Iată traducerea exactă a acestui pasaj: « Vlahii se codeau la început și se rețineau dela defecțiunea la care erau împinși de Petru și Asan, privind cu neîncredere la mărimea întreprinderii. Pentru a abate pe conaționalii lor dela această teamă, *cei de un sânge* cu ei construiră o casă de rugăciune sub numele Sfântului mucenic Dimitrie, în care adunând pe mulți dintre cei posedați de demoni de *ambele sexe* [1]), cu luminile ochilor injectate de sânge și crucișe, cu părul despletit, și celelalte întocmai manifestând câte săvârșesc cei apucați de demoni, îi învățară pe acești exaltați să spună că Dumnezeu a hotărît libertate neamului Bulgarilor și Vlahilor, etc. ».

Expresia ἐξ ἑκατέρου γένους înseamnă aici *de ambele sexe*, sens pentru care pledează calificativul λυσιχαίτας « cu părul despletit », întrebuințat de autor spre a-i caracteriza pe acei apucați. El se potrivește de sigur numai pentru femei. Dar luând aici cuvântul γένος chiar în înțeles de « popor », nu se poate primi părerea lui Zlatarski, după care această

[1]) Zlatarski traduce, cu Uspenskij, *din ambele popoare*.

mențiune a istoricului ar proba că la dânsul prin terminul de Μυσοί se înțeleg ambele popoare, și Vlahi și Bulgari. Expresia nu arată altceva decât intenția șefilor mișcării de a câștiga pentru acțiunea lor și pe unii și pe alții.

Argumentele dela punctele 2 și 3 sunt tot atât de puțin întemeiate. Akropolites scrie două, trei generații mai în urmă, când Statul creat de Asănești se consolidase ca Stat bulgar, și amintirea începuturilor vlahe nu mai interesa pe nimeni. Iar Pseudo-Kodinos, care scrie și mai târziu, în veacul al XIV-lea, ce valoare poate avea în această chestie față de izvorul original? Afară de aceasta, el a putut scrie în epoca sa că, sub Isaac Angelos, și-a avut începutul răscoala Vlahilor și Bulgarilor din Zagorie, fiindcă de fapt Bulgarii fuseseră atrași în mișcarea pornită de Vlahi și, ca și Akropolites, tardivul scriitor se afla dinaintea unui Stat bulgar.

Ce temeiu se poate pune pe acea târzie compilație, Σύνοψις Χρονική, care adaugă la cuvântul de « Vlahi » pe cel de « Bulgari », ne-o arată în deajuns procedeul întrebuințat de autorul ei anonim. Acesta copiază pe Niketas, dar îl copiază cum înțelege el, sărind într'un loc, adăugind într'altul, rezumând frazele cum îl taie capul. Simpla comparație a textelor o învederează cu prisosință. Un singur exemplu din o sută:

Niketas, 482, 1 sq.	Σύνοψις Χρονική, p. 370
Καὶ ἔλαθε διὰ σμικροπρέπειαν καὶ ἄλλας μὲν πόλεις καλαμησάμενος, αἳ κατ' Ἀγχίαλον συνῳκίζοντο, ἑαυτῷ δὲ μάλιστα καὶ Ῥωμαίοις ἐκπολεμώσας τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος βαρβάρους...	Καὶ ἔλαθε διὰ τούτου καὶ ἄλλας μὲν πόλεις ἐκπολεμώσας καὶ ἑαυτῷ καὶ Ῥωμαίοις, μάλιστα δὲ τοὺς κατὰ τὸν Αἷμον βαρβάρους...

Orașele populate de pe lângă Anchialos dispar în textul comprimat al compilatorului; s'ar putea deci pretinde că această preciziune n'a figurat în Originalul lui Niketas, ci a fost adausă de vreun copist.

Pe asemenea considerații se crede Zlatarski autorizat a conchide că « sub terminul Μυσοί trebue să se înțeleagă la Niketas și Vlahii și Bulgarii », tot așa cum « sub terminul ἡ Μυσία se înțelege întreaga Bulgarie de Nord, și nu numai acea parte dintr'însa unde locuiau Vlahii » [1]). O indicație că *acesta* era sensul cuvântului Μυσοί la scriitorul nostru, ar fi, după Zlatarski, și ceea ce ne spune în pasajul de atâtea ori discutat și reprodus mai sus, și anume că cei posedați de demoni au fost învățați a profetiza mulțimii că « Dumnezeu a găsit de bine a hărăzi libertate poporului Bulgarilor și Vlahilor ». Aici Niketas zice prin urmare *Vlahi*, *nu Mysi*, declară Zlatarski, ceea ce ne arată că prin terminul din urmă înțelegea și pe Bulgari. Cu asemenea sofisme nu se stabilește adevărul istoric.

Dar să-l urmăm pe savantul nostru mai departe, în argumentarea sa. « De aceea și cuvântul οἱ ὁμογενεῖς, prin care sunt numiți Vlahii, în raport cu cei doi frați, înseamnă *nu compatrioții* (συγγενεῖς) [*sic*] lui Petru și Asan, deci că ei aparțin unuia și aceluiași popor, *ci rude* (de același neam), adecă născuți în aceeași țară » [2]). Greceasca învățatului dela Sofia îl face să înțeleagă lucrurile pe dos: toată lumea știe că ὁμογενής înseamnă « de același neam », iar συγγενής « rudă », niciodată « compatriot ». Nu încape nicio îndoială că, după Niketas, Petru și Asan erau *de același neam cu Vlahii*. In pasajul cel dintâi, în care ni-i prezintă, lămurind că mai înainte se numeau Mysi, iar acum Vlahi, ne spune că, « încrezându-se în locurile tari și încurajați de fortărețele care sunt foarte multe și înalte, așezate pe stânci prăpăstioase, ei se arătară și altădată insolenți față de Romei, și acum, găsind, după proverb, pretextul lui Patrocles, ducerea turmelor și oprimarea ce sufereau, se aruncară în răscoală ». Apoi adaugă îndată: « Și capii răului, cei ce au frământat tot norodul, au fost unul Petru și Asan, de același neam și de aceeași obârșie (literal: *din aceeași sământă*) »: ἦσαν δὲ οἱ τοῦ κακοῦ πρωτουργοὶ καὶ τὸ ἔθνος ὅλον ἀνασείσαντες Πέτρος τις καὶ 'Ασάν, ὁμογενεῖς καὶ ταυτόσποροι 482, 11 sq.

[1]) P. 31.
[2]) P. 32.

Dacă ὁμογενεῖς are mai multe nuanțe de înțeles, terminul ταυτόσποροι nu mai lasă nicio îndoială, sensul său e *precis*.

Dar pe lângă expresia de « Mysieni » (Μυσοί), prin care istoricul bizantin deosebește în povestirea sa pe Românii din Haemus, el întrebuințează, firește, și mai mult numele lor de *Vlahi*, în sens etnic.

Locurile în care-l întâlnim sunt foarte numeroase; ne mărginim însă a aminti numai două pasaje, de tot caracteristice în chestiunea care ne preocupă.

Intr'unul din ele, autorul narează lupta pierdută de Sebastocratorul Isaac, care cade prins în mânile unui Scit (Cuman) [1]). Acesta s'a silit în tot chipul să-l ascundă, nu cumva să afle Asan, sperând că, dacă, *strecurându-se printre Vlahi*, îl va duce pe captiv acasă, ar putea obține dela împărat o răscumpărare foarte însemnată: ὡς εἰ τοὺς Βλάχους διελθὼν εἰς τὰ οἰκεῖα ἤθη τοῦτον ἀπενέγκαι, πλεῖστα ἂν αὐτῷ κατάθοιτο λύτρα ὁ βασιλεύς 617, 6—7. Reținem prin urmare din acest pasaj că Scitul, un Cuman de peste Dunăre, spre a ajunge acasă, trebuia să treacă printre Vlahi.

Ceva mai jos, ni se relatează un episod și mai caracteristic. « Atunci și unul dintre captivi — povestește Niketas — *un preot, dus prizonier în Haemus, se roagă de Asan, în limba acestuia, să fie liberat, căci știa limba Vlahilor*, îndemnându-l să aibă îndurare »: τότε δὲ καὶ τῶν δορυαλώτων τις ἱερέων, εἰς τὸ Αἷμον αἰχμάλωτος ἀπαγόμενος, δεῖται τοῦ ᾿Ασὰν ἀφεθῆναι, δι' ὁμοφωνίας ὡς ἴδρις τῆς τῶν Βλάχων φωνῆς εἰς ἔλεον αὐτὸν ἐκκαλούμενος 617, 11 sq. Dar Asan nu s'a înduplecat, răspunzând că nu e înclinat să dea drumul Romeilor, ci să-i ucidă. Preotul, în lacrimi, i-a prezis atunci că nici el nu va afla îndurare la Dumnezeu, dacă de slujitorul acestuia nu se îndură, ci în curând își va afla răsplata, ceea ce s'a împlinit numaidecât, căci, întors în Mysia, fu ucis de unul din cei mai de aproape.

Iată prin urmare un preot bizantin, care stăpânea atât de bine limba Vlahilor (ceea ce pledează încă pentru numărul lor însemnat), încât îi putea vorbi lui Asan în limba lui.

[1]) Manuscrisul B precizează acest înțeles: el are, în loc de Σκύθης, cuv. Κόμανος.

Toată teoria lui Z l a t a r s k i, cu privire la nomazii cari-şi mutau corturile dintr'un loc într'altul — el nu admite Vlahi aşezaţi —, este infirmată prin acest episod, povestit de istoricul bizantin atât de circumstanţiat, încât nu mai lasă loc la îndoială. Limba maternă a « cumano-bulgarului » Asan era deci limba *românească*.

Cele semnalate până acum sunt atât de elocvente, încât un istoric cu adevărat obiectiv s'ar fi resignat a le recunoaşte. Dar Z l a t a r ş k i nu desarmează. Simţind slăbiciunea fanteziilor debitate în favoarea tezei sale, caută un alt sprijin şi se opreşte la cuvintele puse de N i k e t a s în gura lui M o n a s t e r i o t e s [1]), cuvinte care nu pot surprinde pe nimeni [2]). Comentându-le, istoricul bulgar proclamă, cu înaintaşul său U s p e n s k i j, că *pretutindeni, în istoria sa, Niketas înţelegea prin terminul* οἱ Βλάχοι *pe Bulgari, şi nu pe Vlahi* [3]). El reproduce în această privinţă teoria absurdă a lui U s p e n s k i j, pe care parţial o emendează, recunoscând că N i k e t a s n'a evitat numele de « Bulgari », dar l-a întrebuinţat, cum va arăta dânsul, « în alt sens ».

Această întrebuinţare *specială* a numelui cu greu s'ar explica, lămureşte Z l a t a r s k i, numai prin tendinţa politicei bizantine de a trece sub tăcere numele Bulgarilor, cum pretinde U s p e n s k i j. Explicaţia ar fi alta, şi învăţatul dela Sofia ne-o serveşte prezentând o teorie tot atât de absurdă ca şi aceea a învăţatului dela Odessa. Numele Bulgarilor în sensul său special se impunea, afirmă eminentul istoric, « de terminii geografici fixaţi către mijlocul secolului al XII-lea: numele de ' Bulgaria ' era purtat de jumătatea apuseană a primului imperiu bulgar, şi locuitorii ei se numeau ' Bulgari ', pe când Bulgaria de Nord, de îndată ce a fost despărţită ca o regiune independentă militară şi administrativă, sau themă, în a. 1059 sau 1060 [dată cu totul inexactă], se numea dela început Paristrion ». Termenul acesta din urmă dispăru

[1]) 488, 3 sq.

[2]) Se cunoaşte, între altele, episodul Vlahului Nikulitza de la Servia (Thessalia), care de atâtea ori a trecut de partea lui Samuel, trădând pe împărat. Lupta fiind acum cu răzvrătiţii Vlahi, se putea vorbi foarte bine despre ei şi în această reminiscenţă a trecutului.

[3]) *Art. cit.*, p. 35.

apoi, crede savantul, către mijlocul secolului al XII-lea și, în locul său, se întrebuință pentru această themă « numele clasic ἡ Μυσία», iar locuitorii săi fură numiți cu numele Μυσοί (Moesi, Mysieni), « și în parte cu numele de Vlahi, în loc de Bulgari », ca unii cari, explică Z l a t a r s k i, au luat parte la rebeliune și spre deosebire de populația ținuturilor bulgare de Vest și Sud-vest, care se numea Bulgari [1]).

Această părere pornește dintr'o confuzie, pe care am mai semnalat-o autorului, dar în care dânsul persistă. Am expus de mai multe ori prefacerea politică ce a urmat în Balcani după biruința Bulgaroctonului. Țaratul cucerit a fost transformat în themă bizantină, numită « Ducatul de Bulgaria ». Partea de Nord-est a Peninsulei, vechea Bulgarie danubiană, fusese cucerită mai dinainte de Tzimiskes (971) și acolo se organizase de asemenea o themă a imperiului, Paristrion sau Paradunavon, cu mult înainte de data ce-i atribue învățatul nostru. *Bulgarii însă erau pentru Bizantini Bulgari* și într'o provincie și în cealaltă. Autorul se înșală când crede că « Bulgari » erau pentru Bizantini numai locuitorii părții de apus a țaratului cucerit. Termenul acesta capătă într'un singur caz un înțeles « special »: când el desemnează *trupele ducatului de Bulgaria*. Scriitorii obișnuesc atunci a zice: « forțele bulgare », « trupele (s. armatele) bulgare », Βουλγαρικαὶ δυνάμεις, Βουλγαρικὰ στρατεύματα, ἡ βουλγαρικὴ χείρ. Am lămurit-o odată, tocmai spre a înlătura confuzia pe care o făceau unii [2]). Subtilitatea la care recurge Z l a t a r s k i, cu Bulgari la Apus, Moesi sau Vlahi la Nord-est, deosebiți de cei dintâi fiindcă aceia erau străini de rebeliune, e prin urmare o copilărie.

Transcriem, pentrucă merită a fi reținută, concluzia regretatului învățat dela Sofia:

« Și astfel, după lămuririle de aici, nu rămâne nicio îndoială că N i k e t a s A k o m i n a t o s înțelegea sub ' Bulgari ' pe locuitorii ținuturilor vestice și sud-vestice bulgare

---

[1]) *Ibid.*, p. 36.

[2]) *Changements politiques dans les Balkans*, etc., Ac. Roum., Bulletin de la section historique X (1923), p. 35 (7). Cf. *Ein ethnograpisches Problem am Unterlauf der Donau aus dem XI. Jahrh.*, Byzantion, VI (1931), p. 305.

(pe Morava și în Macedonia), iar sub ' Vlahi ' populația bulgară din Bulgaria de Miazănoapte, spre deosebire de Bulgarii din alte ținuturi bulgare, cari n'au luat parte la răscoala din anii 1185—1187. De aceea și acea ' limbă vlahă ' (ἡ τῶν Βλάχων φωνή), în care preotul prizonier, evident grec sau grecoman, s'a adresat lui Asan, implorându-i grația de a-l lăsa liber, putea să fi fost numai limba bulgară (*sic*), care era limba de Stat » (!) [1]).

Istoricul nostru împrumută însă dela Uspenskij și altă idee, în sprijinul părerii sale greșite. Preferința numelui de « Vlahi » față de numele « naționalității bulgare », zice Zlatarski, a fost provocată nu numai de acea deosebire geografică dintre Bulgarii « din Bulgaria răsculată » și cei « din Bulgaria nerăsculată », « ci și de acel adânc dispreț din partea lui Niketas Akominatos — pentrucă niciun alt autor bizantin nu se servește de numele de ' Vlahi ' pentru a desemna pe Bulgarii din Bulgaria de Miazănoapte, — și din partea Romeilor contemporani, etc. ». El vede prin urmare, ca și Uspenskij, la scriitorul nostru și la Bizantinii epocei o ură teribilă împotriva Bulgarilor. Până unde a ajuns această ură față de Bulgari, urmează dânsul, se vede și din faptul că multe copii din istoria lui Niketas au suferit schimbări, cu diferite adaosuri și adnotări, în care e manifestată această ură (?) și chiar pe însuși țarul bulgar Kaloian ei îl numesc, alături de ʽΡωμαιοκτόνος, «Omorîtorul-de-Romei», și Σκυλοϊωάννης, « Cânele de Ioan » [2]). Ce puteau face mai bine această teribilă ură și acest profund dispreț al Romeilor față de Bulgari, zice, cu atâta convingere, eruditul istoric bulgar, decât a-i stigmatiza cu numele « poporului celui mai disprețuit în acel timp și de nivelul moral cel mai scăzut », cu numele Vlahilor, « cari, de când Bulgaria fusese supusă de Romei, s'au înmulțit foarte mult, și, folosindu-se de slăbiciunea guvernatorilor locali, au început a se răspândi prin întreaga Peninsulă Balcanică, jefuind și oprimând populația pașnică » [3]). Pentru a dovedi « ce fel de popor erau acești

[1]) P. 38.
[2]) P. 39.
[3]) *Ibidem*.

Vlahi balcanici », regretatul savant nu șovăește a ne reproduce pasajele arhicunoscute din Kekaumenos (Strategikon) și Beniamin de Tudela privitoare la Vlahi, dar din care nu lipsesc totuși trăsăturile caracteristice pentru îndrăsneala și energia lor războinică.

Dacă n'am surâde la asemenea puerile argumente, am reaminti învățatului istoric zugrăvirea Bulgarilor în colori și mai negre făcută de Arhiepiscopul de Ochrida Theophylaktos, silit a trăi în robia « murdarilor sclavi barbari, dela cari vine mirosul de câne al pielei de oaie », « bogați numai în firea lor rea », « monștri fără de cap » ș. a. Uspenskij, pe care cu atâta plăcere îl urmează în opiniile sale învățatul bulgar, i-a servit în lunga analiză a corespondenței lui Theophylaktos și aceste savuroase pagine. Nu vedem prin urmare, — spre a ne întoarce la părerea autorului — ce ar fi câștigat Bizantinii ca să pecetluiască un asemenea popor cu numele altuia, să zicem, de același « scăzut nivel moral ».

In partea ultimă a studiului său, Zlatarski se oprește asupra știrilor pe care ni le dau Ansbert, cunoscutul autor al cruciatei împăratului Frederic I, și anonima « *Historia Peregrinorum* », care tratează despre aceeași a treia cruciată. Corespondența papei Innocențiu al III-lea e de asemenea luată în băgare de seamă.

Toate aceste izvoare occidentale de mâna întâi ne dau o informație tot atât de prețioasă ca și scriitorul bizantin asupra mișcării din Balcani și a șefilor ei. Ele sunt însă departe de a putea sprijini fantaziile istoricilor bulgari, și de aceea Zlatarski e nevoit să se oprească asupra lor, încercând, prin obișnuita sa metodă de false interpretări și combinații, a le schimba sensul.

Ansbert spune într'un loc că în cea mai mare parte a Bulgariei și către Dunăre, până unde se varsă în mare, « *Kalopetrus Flachus* ac frater eius Assanius cum *subditis Flachis* tyrannizabat ». In altul zice: « *Kalopetrus Blacorum* et maxime partis Bulgarorum in hortis Tracie domnus », apoi: «*Kalopetrus Blacorum domnus* itemque a suis dictus imperator

Grecie ». In « Historia Peregrinorum » se spune de asemenea că cei doi frați stăpâneau o parte a Bulgariei, lângă Dunăre, și părțile Traciei, și, iarăși, că Petru împreună cu fratele său Asan *dominabatur populis Blacorum*. Pretutindeni prin urmare Vlahii. Cum interpretează însă Zlatarski aceste indicații atât de clare? « Nu rămâne îndoială, afirmă dânsul, că în pasajele citate aici, ca și în multe altele, la Ansbert și în Historia Peregrinorum, sub Bulgaria se înțelege *partea de Nord a jumătății apusene din fostul imperiu bulgar*... iar sub Flachi, Blachi, Blacci se înțeleg, ca și la Niketas, după terminii geografici de atunci, *populația Bulgariei de Miazănoapte* », unde se găseau și alte elemente etnice, și aceasta numai spre a-i deosebi de « Bulgari », « prin cari și cele două izvoare apusene numesc populația din ținuturile bulgare vestice și sud-vestice » [1]). Cum vedem, de astădată învățatul istoric împarte țara vlaho-bulgară în felii, atribuindu-le, după plac, unora sau altora, ceea ce nu apare nicăiri în textele autorilor. Tot așa « nu există îndoială », declară mai departe, « că Ansbert numește pe Kalopetrus 'Vlah' și domn al 'Vlahilor', pentrucă a aflat și auzit dela Bizantini, cum se vede clar din chiar felul de a scrie cuvintele Flachus și Flachi, prin care el voia să redea exact terminii greci Βλάχος și Βλάχοι »; căci terminii Blachi și Blacci i-a putut lua din scrisorile cancelariei papale, care, se știe, pomenesc mereu de Vlahi și de originea lor romană. Petru și Asan n'au protestat împotriva acestui nume, zice Zlatarski, fiindcă ei aveau interes « să rețină până la sfârșit pe Vlahi de partea lor, din cauza caracterului lor nestatornic și perfid și fiindcă ei voiau să tragă folos din originea romană ce li se atribuia, ca să-și înfăptuiască mai ușor pretențiile lor politice » [2]).

In corespondența purtată de papa Innocențiu III cu Ioniță și cu alții, cel din urmă, se știe, e în totdeauna numit *rex Bulgarorum et Blacorum*, *rex Bulgariae et Blaciae* [3]); el însuși, pretinzând la titlul de împărat, se numește pe sine, în răs-

---

[1]) P. 42—44. Cf. *Istoria poporului bulgar*, pp. 470—471.
[2]) *Artic. cit.*, p. 44.
[3]) La Migne, P. L. CCXV (1855), Col. 277—279, 287—288, 292.

punsurile sale, *imperator omnium Bulgarorum et Blacorum* [1]), iar Arhiepiscopul său se intitulează de asemenea *Archiepiscopus totius Bulgariae et Blaciae*, papa îi adresează scrisorile sale cu formula « Archiepiscopo Trinovitano Bulgarorum et Blacorum primati », sau « *totius Bulgariae et Blaciae primati* » [2]). Zlatarski vine și aici cu absurda sa teorie, atribuind lui Ioniță ideile sale confuze: « Țarul Caloian, zice dânsul, păstrând terminologia geografică de atunci, se intitulează el însuși 'imperator Bulgarorum et Blacorum', adecă țar al Bulgarilor din ținuturile bulgare apusene și sud-vestice și al acelora din Bulgaria de Nord, deoarece în acest timp (1202) fuseseră liberate și anexate ținuturile bulgare din Vest». Titlul său ar fi determinat apoi și pe al Arhiepiscopului [3]). Intr'o notă din josul paginei, face și puerila observație (făcută întâia oară de Uspenskij), că, în această titulatură, numele Bulgarilor e pus înainte. Semnalează de asemenea titlul din Regeste, care odată sună: « Litterae Calojoannis *imperatoris Bulgarorum* ad papam » [4]), grăbindu-se a însemna: « fără Blacorum! ». Iată însă că scrisoarea lui Henric către papă, descriind împrejurările în care împăratul căzuse prizonier la Adrianopole (1205), ne vorbește despre Ioniță ca Domn numai al Vlahilor: « audito a *Ioannitio*, *Blacorum domino*, quod Latini in tanta virorum paucitate civitatem praedictam obsedissent, etc. ». Ioniță e apoi numit aici pur și simplu « Vlahul Ioniță »: irruit subito *Blachus ille Ioannitius* in nostros » [5]). Să conteste mărturia documentului nu era cu putință; Zlatarki încearcă măcar s'o diminueze, prin aceleași superficiale considerații pe care le-am văzut. « Insăși expresia Blachus ille, 'acel (cunoscut) Vlah', arată că Henric se referă cu dispreț la Caloian și de aceea nu-i dă titlul complet » (!). « In același sens îl numesc și alți scriitori apuseni », se grăbește Zlatarski a adăuga, conștient de mărturiile decisive ale tuturor scriitorilor cruciatei a IV-a.

---

1) *Ibid.*, col. 290, 292.
2) *Ibid.*, col. 282 și 294.
3) *Art. cit.*, p. 45.
4) Col. 155.
5) Col. 706.

Cu astfel de argumente, simple speculații ale imaginației, incapabile de a susținea formularea chiar a unei ipoteze, a crezut eminentul reprezentant al științei bulgare că poate sdruncina adevărul mărturisit de izvoare autentice. Toate aceste fantazii au trecut în « Istoria imperiului bulgar din Evul mediu » tipărită recent. Intreg acest capitol va trebui revizuit.

III

Acestea fiind rezultatele, mai mult decât contestabile, obținute de toți învățații slavi, în chestiunea celui de-al doilea imperiu bulgar, e de mirare că ele mai găsesc încă ecou în spiritele luminate ale epocei noastre. Nu fără uimire vedem apărând în lucrările unor savanți de reputație aceste adevărate erezii științifice. Cum o spunea, cu indignare, un învățat austriac, « ele trec în cărțile noastre de istorie ».

Iată, — spre a aduce un exemplu — în lucrarea recentă a d-lui G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates* (München, 1940), această sentențioasă declarație, la p. 287, nota 3: « Es ist der modernen bulgarischen Forschung (vgl. insbesondere P. Mutafčiev, Proizchodutu na Asenevci, Maked. Pregled 4, 1928, und Zlatarski, Istorija, II, 416 ff.) darin beizustimmen, dass die Rolle der Walachen nicht überschätzt werden darf, *da man damals als Walachen mitunter offensichtlich auch die Bulgaren bezeichnete* und da das aus dem Aufstande der Asener hervorgegangene Reich *sich als ein eindeutig bulgarischer Staat konstituiert hat* ».

Cum vedem, învățatul bizantinist evidențiază două fapte drept argumente decisive pentru infirmarea caracterului românesc al imperiului Asăneștilor: 1. Că pe atunci erau desemnați în chip manifest ca Vlahi și Bulgarii. 2. Că imperiul ieșit din răscoala Asăneștilor s'a constituit ca un Stat hotărît bulgar.

Primul argument e împrumutat dela înaintași și am văzut cât e de lipsit de seriozitate. Al doilea însă ne surprinde din partea învățatului care de mai multe ori în anii din urmă a arătat câtă însemnătate a avut în Evul mediu chestiunea

titulaturii, care fixa unui suveran și țării stăpânite de el locul ce i se cuvenea în sistemul de State atât de multiple ale medievalei *Oikumene*. Toată lupta țarului Symeon cu Bizanțul n'a avut altă țintă decât a-și asigura locul întâi în acest sistem ierarhic al Statelor, « Byzanz aus seiner Vorrangstellung im Osten der christlichen Welt zu verdrängen und das alte Imperium durch ein neues slavisch-griechischen Kaiserreich zu ersetzen », proclama, într'unul din studiile sale, d-l Ostrogorsky [1]). Intr'altul, *Die byzantinische Staatenhierarchie* (Sem. Kondakov., VIII, 1936, 41—61), d-sa arată ce valoare avea dogma misiunii ecumenice a împăratului bizantin, ca a singurului împărat îndreptățit pe pământ. Inainte de dânsul și de alții, mult regretatul nostru Iorga întotdeauna a subliniat ambițiile imperialiste ale țarilor bulgari, începând cu Symeon, care, « urmărind acest vis, a pregătit ruina neamului său » [2]). D. Franz Dölger a precizat apoi, cu erudiția sa sigură, ideea imperială bizantină [3]). Intr'un studiu special, *Bulgarisches Cartum und byzantinisches Kaisertum* [4]), reluând ideea lui Iorga, a arătat în lumina documentelor țaratul lui Symeon ca o încercare sistematic întreprinsă de a obținea titlul de Βασιλεὺς ʽΡωμαίων și, odată cu dânsul, stăpânirea lumii (Weltherrschaft) simbolizată prin acest titlu. Tendințele imperialiste au rămas de atunci pentru Bulgari o moștenire scumpă. Creând noul lor Stat, după lunga dominație a Bizanțului, Asăneștii, cum am mai spus, nu puteau părăsi vechea tradiție *bulgară*. Românii doară nu avuseseră niciodată un imperiu în Balcani. Incoronarea ca țar a lui Petru, încă dela începutul răscoalei, când se împodobește cu sacrele simboluri ale puterii imperiale (στεφανίσκῳ χρυσέῳ διαδεῖται τὴν κεφαλήν, καὶ τοῖς ποσὶν ὑπορράπτει καὶ περιτίθησι κοκκο-

---

[1]) *Die Krönung Symeons von Bulgarien durch den Patriarchen Nikolaos Mystikos*. Actes du IV-e congrès international des études byzantines. Izvestija de l'Institut archéol. bulgare, t. IX (1935), I, p. 275.

[2]) *Notele unui istoric cu privire la evenimentele din Balcani*, Extr. din An. Ac. Rom., S. II, T. XXXV, Mem. secț. ist., București, 1913, p. 13. Cf. acelaşi, *Formes byzantines et réalités balcaniques*, Bucarest - Paris, 1922, pp. 62—63, 66—67.

[3]) *Die Kaiserurkunde der Byzantiner als Ausdruck ihrer politischen Anschauungen*, Historische Zeitschrift, Bd. 159 (1939), 230—250.

[4]) Actes du IV-e congrès internat. des ét. byz., I, 57—68.

ζαφεῖς πέδιλον, Choniates, 486, 16 sq.)[1]), oferta ajutorului militar de 40.000 Vlahi și Cumani, făcută de dânsul lui Frederic I pentru cucerirea Constantinopolei, cu condiția de a-l recunoaște împărat, încercările de a obținea dela papa această recunoaștere, — toate ne arată și acum aceleași imperialiste tendințe. Pe linia acestei tradiții, Statul nou creat nu se putea numi decât imperiu bulgar.

E singura interpretare justă a faptului, și o confirmă un învățat de reputația d-lui Fr. Dölger, când, în studiul amintit mai înainte, scrie: « Den Bulgaren ist der Titel Basileus = Car eine heilige Errungenschaft ihrer nationalen Geschichte geblieben. Als sie[2]) im I. 1185 sich gegen Byzanz erhoben, riefen sie ihre Führer Peter und Asen zu Basileis aus und diese legten die geheiligten Symbole der kaiserlichen Würde an. Das Cartum der Aseniden ist im ganzen gesehen ein nationales Cartum gewesen, *doch zeigen sich auch hier* noch einmal Bestrebungen, den Weltthron Konstantinopels zu erobern, wiederum auf grund einer gewaltigen Stärkung der machtpolitischen Grundlage »[3]).

Nu putem trece cu vederea nici părerea recentissimă a erudiților dela *Rivista storica italiana* LIX (1942). In fascicola din Aprilie acest an, ei închină câteva pagine uriașei activități a lui Nicolae Iorga, încercând a aprecia valoarea sa științifică. Pe lângă multe rezerve și destule stângăcii presărate în această prezentare a operei învățatului român, i se impută acestuia un « vag empirism » și un naționalism « espansivo fino a comprendere nell'area della storia romena buona parte della Balcania ed oltre (fa meraviglia sentir parlare, ad. es., di Mattia Corvino e del « suo istinto realista di romeno » in *Storia dei Romeni e della loro civiltà*, trad. ital. Milano, Hoepli, 1928, 106, o della dinastia bulgara degli Asenidi come di una stirpe romena) ».

---

[1]) Cf. Ansbert: Kalopetrus Blacorum domnus itemque a suis dictus *imperator Grecie*.

[2]) Trebuie zis: *Die Vlachen*.

[3]) *Bulgarisches Cartum u. byz. Kaisertum*, p. 66.

Ce or fi cetind savanții dela « Rivista storica italiana », dacă n'au auzit încă de nediscutata origine românească a Corvinilor? Căci, pentru « dinastia bulgară » a Asăneștilor, eruditii dela Roma sunt, cum am văzut, în bună companie a învățaților.

In fața atitudinii contestabile a eruditilor slavi, care tăgăduesc fără temeiu contribuția capitală a Vlahilor la crearea celui de-al doilea imperiu bulgar, trebue să amintim lucrarea obiectivă a învățatului austriac Constantin R. von Höfler, *Die Walachen als Begründer des zweiten bulgarischen Reiches der Asseniden*, *1186—1257*. (Sitzungsberichte der Philos.-historischen Classe der K. Akad. der Wissenschaften, 95 Bd., 1879, pp. 229—245). In contrast cu lungile expuneri hipotetice și combinații fantastice ale slaviștilor, studiul acesta scurt, numai de 16 pagine, prezintă cu cea mai bună metodă numai fapte, scoase din mărturia sigură a izvoarelor. Nu e o singură ipoteză în toată această logică și luminoasă expunere a savantului academician vienez. Onestitatea sa științifică îl face să protesteze, văzând cât de fals e prezentat acest al doilea imperiu ca operă a Bulgarilor. Și el scrie la 1879!

Incepe cu Ansbert, « der kenntnissreiche Verfasser der Geschichte des Kreuzzuges Kaiser Friedrichs I », arătând că, deosebind perfect pe Bulgari, Sârbi și Vlachi, el numește ca întemeietori ai imperiului al doilea bulgar pe Vlahi. Autorul scoate în evidență pasajele atât de categorice ale scriitorului occidental. Că mișcarea, zice dânsul, care dela 1186 a dus la formarea unui mare imperiu al Vlahilor (die zur Aufrichtung eines grossen Wlachenreiches führte) a pornit dela Vlahi și nu dela Bulgari, deci foarte impropriu e caracterizată ca bulgară, o spune nu numai Ansbert, căruia, ca străin, i s'ar putea atribui o înțelegere greșită a raporturilor naționale, deși darul său de observație era foarte nimerit, dar în chip hotărît și « unul din cei mai buni martori ai acelor zile », Choniates, în perfect acord cu istoricul

german al cruciatei lui Frederic [1]). « Er bezeichnet die Wlahischen Brüder — scrie v. H ö f l e r — als jene die das ganze Volk der Wlachen, zu dem sie gehörten, aufregten, die Asaniden als Wlachen, nicht als Bulgaren ». De aceea, savantul austriac se oprește acum mai de aproape asupra relației lui C h o n i a t e s, « întru cât el a fost contemporan al revoltei vlahe și, ca excelent cunoscător al evenimentelor timpului său, poate cere și o recunoaștere specială » [2]). Îl urmărește deci pas cu pas în expunerea diferitelor etape ale răscoalei, subliniind prezența Vlahilor pretutindeni, cum ne-o prezintă istoricul bizantin, și trăgând din toate acestea concluzia obiectivă și logică: « Sie sind es, Wlachen und Kumanen, die fortwährend mit Isaak Angelos Heeren kämpfen, die Wlachen sind es, welche siegen » [3]). Nu putem reproduce întreaga motivare solidă a autorului, care se recomandă ca un model de metodă științifică. Ne mulțumim a transcrie un singur pasaj, foarte caracteristic pentru ușurătatea cu care unii tratează textele originale:

« Dar și Francul R o b e r t d e C l a r y, care descrie în limba franceză lupta Latinilor cu Grieu, cu Grecii, și cucerirea Constantinopolei (1204), nu cunoaște altfel pe dușmanul de moarte al Latinilor și Romeilor, pe Ioaniță, decât ca Iohans *li Blaks*, și tot așa pe nepotul și urmașul său, după ce Sf. Dimitrie l-a ucis pe cel dintâi, în Octomvrie 1207, în timpul nopții. Erau regi ai Vlahiei, rois de Blakie. In același chip se exprimă G e o f f r o i d e V i l l e h a r d o u i n: *Iohannis li rois de Blakie*, numai că el întrebuințează și expresia de roi de Blakie et de Bougrie. *Traducătorul neo-francez însă își luă libertatea neistorică de a face din aceasta le Bulgare sau roy de Bulgarie*, ceea ce a trecut apoi în cărțile noastre de istorie [4]). Chiar unde G e o f f r o i are formal *roi de Blakie*, traducătorul pune *roi des Bulgares* [5]). G e o f f r o i

[1]) P. 234.
[2]) *Ibidem*.
[3]) P. 235.
[4]) Pp. 236—237, Autorul face aluzie la traducerea M i c h a u d și P o u j o u l a t, nouv. Collection, I.
[5]) In nota 2, p. 237, el mai însemnă: « unde Geoffroi are Iohanni le roi de Blakie et de Bougrie, p. 89, se zice roi de Bulgarie; și la p. 92. In loc de Iohannis, p. 90, el pune: la roi de Bulgarie ».

nu vorbeşte, ca Niketas, de Sciţi, ci de Cumani şi Vlahi. Locuitorii captivi ai oraşelor bizantine sunt târîţi, după ordinul regelui Ioniţă, la închisoare în *Blaquie*... Şi Henri de Valenciennes, urmaşul lui Geoffroi de Villehardouin, vorbeşte regulat de *Blas* et *Comains*».

Aceste fapte trebuiau să fie de ajuns, afirmă autorul, «pentru a dovedi că noul imperiu bulgar al Asanizilor era înainte de toate un imperiu vlah, deci românesc, şi purta în sine predominant acest caracter». Totuşi, două lucruri par a sta — adaugă dânsul — împotriva acestui fel de a vedea: mai întâi faptul că imperiul lui Petru şi Asan fu întemeiat în Trnovo, «vechea capitală bulgară» (aici însă autorul se înşală); şi al doilea, pretenţia Asăneştilor că ei «au ieşit din seminţia ţarilor vechi bulgari». Autorul se opreşte prin urmare asupra acestor două obiecţii.

Intâmpinarea sa la cea dintâi, foarte logică, nu interesează, întru cât Trnovo n'a fost niciodată «vechea capitală» a ţarilor bulgari. Iată însă ce temeinic răspunde cu privire la pretinsa descendenţă a şefilor mişcării: «Dacă Petru şi Ioan Asan ar fi fost, cum s'a pretins de curând, urmaşi ai vechilor ţari bulgari, ridicarea lor s'ar fi făcut foarte simplu. Ei n'aveau decât să apeleze la aceasta în Trnovo, şi Bulgarii, cari atât de adesea au făcut încercarea de a scutura jugul Romeilor, îndată ce unul din adevăraţii sau falşii descendenţi ai vechilor ţari a arborat steagul neatârnării, s'ar fi îngrămădit cu entuziasm în jurul lor. Dar aşa ceva nu s'a întâmplat de fel. Amândoi Vlahii avură nevoie mai întâi de sprijinul unui fel de profetese şi de profeţi, cari proclamară că e voinţa lui Dumnezeu ca Vlahii şi Bulgarii să se răscoale. In chip vrednic de însemnat trebuia să intervină şi Sf. Dimitrie, care se dovedise în Patras, ca şi în Salonic ca cel mai mare adversar al Slavilor şi sub invocarea căruia Romeii obişnuiau să iasă la luptă împotriva Slavilor, ca Cehii sub invocarea Sf. Wenzel împotriva Germanilor. Acum însă sfântul, după pustiirea Salonicului de către Normanzi, îşi părăsise sanctuarul său din oraşul grecesc, pentru a căuta pe cel din Trnovo, care fusese clădit în adevăr nu de Bulgari, ci de Vlahul Petru. Dacă însă Kalopetru nutrea gândul să influenţeze şi populaţia gre-

cească, nemulțumită cu stăpânirea Angelilor, să dărâme această stăpânire și să ajungă împărat al Romeilor, atunci nu era mijloc mai bun decât a pune în joc pe Sf. Dimitrie, patronul protector al Grecilor, pribegit acum dela Salonic la Trnovo » [1]).

In realitate, precizează von H ö f l e r, *cancelaria romană* vorbește cea dintâi despre descendența lui Ioniță din vechii țari bulgari, prezentându-i pe aceștia din urmă ca *progenitores*, în loc de « praedecessores ». In actul prin care Caloian, ca împărat al întregii Bulgarii și Vlahii, își supune imperiul său Scaunului roman, el pomenește nu odată de împărații dinainte ai Bulgariei: Symeon, Petru și Samuel. «E deci semnificativ, observă cu atâta dreptate învățatul vienez, că el însuși, acolo unde era în interesul său să-i indice ca *strămoșii* săi, întrebuința numai expresia de predecesori (praedecessores). Dacă papa Innocențiu III caracterizează, în scrisoarea către regele ungar (15 Sept. 1204), pe frații Petru și Ioniță ca scoborîtori din vechiul neam al țarilor bulgari, o făcea, — explică atât de just autorul — pentru a liniști pe regele ungar, dovedindu-i că recunoașterea noului suveran din Balcani nu e « o înnoire », că ea « nu se întâmplă pe socoteala sau în paguba Ungariei » [2]). Această explicație au dat-o, după v. H ö f l e r, și alți învățați.

Iată concluziile la care ajunge, în urma cercetării obiective a izvoarelor, învățatul austriac, și care și azi rămân în picioare:

1. « Imperiu bulgar în sensul adevărat al cuvântului a fost numai cel vechiu, care e despărțit de stăpânirea Asăneștilor prin domnia sângeroasă a lui Basilios Bulgaroktonos și prin stăpânirea romeică.

2. « Intemeietorii imperiului înnoit al Bulgarilor au fost Vlahi de origine romană și nu Bulgari, și noul imperiu din a. 1186 un imperiu vlaho-bulgar.

3. « Ridicarea din anul 1186 porni dela Vlahi, se sprijini mai ales pe Cumani, târî cu sine pe Bulgari, și astfel acest imperiu bulgaro-vlah se deosebește esențial de cel dintâi; este un imperiu mai cu seamă vlah, care se numește bulgar

[1]) Pp. 238—239.
[2]) P. 243.

pentrucă frații Vlahi au izbutit să se impună și ca stăpânitori ai Bulgarilor.

4. « Numai după ce s'a întâmplat aceasta a urmat și silința de a aduce noul neam vlah de stăpânitori în raporturi istorice și de înrudire cu cel vechiu bulgar, ceea ce a fost curat arbitrar și greșit.

5. « Intreaga legătură a Vlahilor cu Bulgarii și Cumanii este de închipuit deci altfel decât până acum. Dar ce urmări sunt de tras de aici pentru istoria Românilor, nu mai e obiectul acestor desbateri.

6. «Este prin urmare inadmisibil a vorbi de imperiul Asăneștilor ca de unul bulgar. Se comite, de altfel, aceeași greșeală în care, cum am arătat, a căzut traducătorul francez al lui Villehardouin, când în chip arbitrar prefăcu Blaquie în Bulgarie, și șterse tocmai deosebirea caracteristică a imperiului Asăneștilor față de cel bulgar de mai înainte. *Dacă se pierde prin aceasta încă un fragment de istorie curat slavă, adevărul istoric a câștigat numai.* Imperiul a fost vlaho-bulgaro-cuman, dinastia însă vlahă » [1]).

E, deci, caracteristic că întâia oară când un savant străin de seminția slavă se oprește asupra aceluiași eveniment istoric și examinează cu seninătatea cercetătorului obiectiv izvoarele care ni-l fac cunoscut, el ni-l prezintă, așa cum se desface din *toate* relațiile contemporane, în adevărata-i lumină.

Tot atât de caracteristic e și faptul că studiul academicianului vienez, apărut încă din 1879, nu-și află *nicăiri* o mențiune în scrierile slaviștilor și slavisanților care, de atunci încoace, până în zilele noastre, și-au exercitat erudiția asupra celui de-al doilea imperiu bulgar.

In cele expuse de noi, s'a putut constata grija cu care am căutat a restabili întâietatea izvoarelor asupra ipotezelor amăgitoare și combinațiilor fantaziei. In interpretarea lor, nu ne-am depărtat dela metoda riguroasă cu care am fost de-

---

[1]) Pp. 244—245.

prinşi şi pe care cine urmăreşte o problemă istorică e dator s'o urmeze.

Ele proclamă, fără putinţă de replică, aceste adevăruri:

1. Imperiul al doilea bulgar a fost o creaţie a Românilor din Balcani, ajutaţi mai cu seamă de Cumani, şi mai puţin de Bulgari, pe linia vechilor tendinţe imperialiste bulgare.

2. Dinastia care a iniţiat mişcarea, a pus temeliile noului Stat şi l-a dus la mărire a fost românească.

DREPTUL ROMÂNESC ÎN BASARABIA

DE

ANDREI RĂDULESCU

PRIM-PREŞEDINTE ONORAR AL INALTEI CURŢI DE CASAŢIE
PROFESOR UNIVERSITAR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 3 Iulie 1942

Cunoaşterea exactă a tuturor părţilor pământului şi neamului românesc este o datorie, care se impune în mod deosebit cu privire la acelea care au stat sub stăpâniri străine. Cercetările asupra acestor părţi ne dau putinţa să avem o idee deplină despre firea şi însuşirile neamului nostru; ele ne procură mijlocul de a arăta şi străinilor nepărtinitori ce am fost şi ce suntem. Dar, — mai presus de toate — ne ajută să apărăm drepturile noastre faţă de pretenţiile străinilor răpitori.

Pentru acest scop sunt necesare cercetări cât mai documentate în toate domeniile; ca atare şi în cel juridic, în care sunt atâtea elemente a căror valoare nu este destul de cunoscută şi înţeleasă.

Cu privire la Basarabia, s'a cercetat şi s'a publicat relativ puţin asupra domeniului juridic şi mai cu seamă pentru timpul anterior unirii cu Patria mumă. Din cele publicate majoritatea fiind scrise în ruseşte, sunt greu de folosit.

O lucrare asupra Dreptului din Basarabia a fost întocmită de un basarabean — pare-se de origină româno-greacă — ajuns profesor la universităţi ruseşti şi chiar la Moscova, apoi ministru al instrucţiunii, mult apreciat de Ţarul Nicolae II, şi care a ţinut să fie înmormântat în pământul Basarabiei, la moşia părintească Ciuteşti, ţinutul Soroca. Acesta este

Leon Aristidovici Casso, care — între alte lucrări — a publicat una intitulată: *Dreptul Bizantin în România*, tradusă de două ori în românește, o lucrare foarte interesantă pentru noi și bine întocmită pentru vremea apariției sale. Ea însă cuprinde și părți care, astăzi mai ales, au nevoie de îndreptări și completări. In special lasă impresia că în Basarabia ar fi predominat Dreptul bizantin; și de aci s'ar putea trage concluzii defavorabile neamului românesc, întru cât ar fi fost numai un folositor al Dreptului altora.

De aceea am socotit că este de folos și pentru știință și pentru românism să arătăm situația adevărată asupra acestei probleme, dela prima răpire a Basarabiei până astăzi. Voiu arunca o privire asupra normelor de Drept, care au cârmuit această parte a neamului nostru, în ce măsură se poate vorbi de un Drept românesc până la prima desrobire și apoi să schițăm ce s'a făcut după unire.

In expunerea diferitelor aspecte ale problemei, trebue să cercetăm mai întâi, dacă au existat legi sau altfel de rânduieli juridice la 1812, când ne-a fost răpită. Oricât de curios ar părea — poate chiar inutil — este totuși de trebuință să facem această cercetare deoarece — după cum se va vedea — s'a pretins de unii dregători ruși, că n'am avut în aceste ținuturi norme de Drept [1]).

* * *

Este prea bine știut că pământul dintre Prut, Dunăre și Nistru a făcut parte din Statul Moldovei. Denumirea de Basarabia, întrebuințată numai pentru partea de jos, pentru Bugeacul de lângă Dunăre, ca o amintire a Basarabilor din Țara Românească, primii ei stăpânitori după întemeierea Statelor românești, a fost extinsă de Ruși pentru întreg teritoriul răpit la 1812 [2]).

[1]) Casso, *Dreptul bizantin în Basarabia*, ed. 1940, Traducere de St. Gr. Berechet, p. 59 și urm.

[2]) La început Rușii prin denumirea de Basarabia, înțelegeau olaturile din jurul cetăților Acherman, Chilia și Tighina; în Basarabia era cuprins, — deci — nu numai Bugeacul ci și o parte din jud. Tighina. (St. Ciobanu, *Cultura românească în Basarabia sub stăpânirea rusă*, p. 5, nota 3).

Turcii au stăpânit — dela anumite date — cetățile Chilia, Cetatea Albă, Tighina, Ismail, Hotinul și ținuturile dimprejur, raiale, dar restul acestei provincii, în limitele arătate, a rămas parte a Moldovei. In părțile ocupate de Turci, aceștia vor fi aplicat normele lor juridice de Drept public pentru toți cei ce locuiau sau veneau acolo. Când era vorba de norme de Drept privat — dacă ținem seamă de ceea ce făceau și în alte părți ale Impărăției Otomane — este foarte probabil că aplicau normele lor numai pentru musulmani, iar pentru moldoveni au lăsat în vigoare normele anterioare.

Pentru tot restul, din ceea ce Rușii au numit Basarabia, a continuat să fie în vigoare Dreptul Moldovei, scris și nescris.

Care erau normele acestui Drept la 1812?

In prim rând trebue să fie menționate *normele canonice*, care erau aplicate și în unele afaceri ale laicilor ca în materie de căsătorie, divorț, testamente. Acestea n'au dat loc la discuție.

Au fost apoi dispoziții de *Drept laic*, înscrise în pravilele cunoscute. Dintre acestea a fost enumerată ca prima, pravila lui Alexandru cel Bun. Nu este locul să ne ocupăm aci de existența ei, așa de contestată. De relevat — totuși — că în ultimul timp s'a încercat să se deducă un argument în sprijinul existenței dintr'o nouă traducere a operei: Descriptio Moldaviae a lui D. Cantemir. Oricât am dori să admitem că acea pravilă a existat, argumentul adus nu este suficient de convingător, așa că — până la alte dovezi mai puternice — rămân în picioare obiecțiunile contra existenței arătatei pravile [1]).

Dar chiar dacă ar fi existat nu este niciun indiciu că la 1812 mai era vreo urmă de aplicarea ei în ținuturile basarabene.

Cea dintâi pravilă laică a Moldovei a fost — se știe de oricine — *aceea a lui Vasile Lupu*, care, — după cum s'a dovedit — a avut ca principal izvor opera romanistului profesor Farinaccius [2]). Această pravilă a avut putere în toată țara Moldovei, deci și în Basarabia. Cât privește aplicarea —

[1]) Casso, *Dreptul bizantin în Basarabia*, traducere de St. Berechet. *Comentarii* de I. Popescu-Spineni.

[2]) St. G. Longinescu, *Legi vechi românești și izvoarele lor*.

am spus și altădată — nu trebue să pretindem să fi fost aplicată ca legile de astăzi, dar nici nu trebue să credem că a rămas o simplă carte tipărită fără nicio întrebuințare. A fost de sigur folosită cel puțin la Divanul Domnesc și de către Inalții dregători. Dacă nu-i găsim paragrafele citate în hotărîri, aceasta se explică prin faptul că nu era acest obicei; deabia în sec. al XVII-lea întâlnim mai des procedeul citării textelor, din care Andronache Donici și-a făcut mare faimă.

Cu cât ne apropiem de vremurile mai nouă, aplicarea acelei pravile a devenit mai rară pentrucă i-au luat locul alte norme.

In sec. al XVIII-lea s'au întocmit diverse hrisoave domnești, în care erau multe părți luate din Obiceiul pământului, precum și proiecte de legiuiri. Un loc însemnat a avut Sobornicescul hrisov al lui Alex. Mavrocordat (1785), pentru danii, schimburi, vânzări și pentru țigani.

Amintim — apoi — între altele, hrisoavele referitoare la testamente, la protimisis pentru arendare, reforma lui Mavrocordat pentru reglementarea raporturilor dintre proprietari și clăcași.

Amintim de asemenea Manualul de legi, în 3 volume, al lui Ștefan Racoviță; lucrarea lui Toma Carra, întocmită din porunca Domnitorului Alex. C. Moruzzi, care voia să înzestreze Moldova cu un cod civil și penal [1]).

Afară de acestea — în toată Moldova ca și în Țara Românească — s'a aplicat și *Dreptul bizantin*. Este stabilit că acest Drept și-a păstrat puterea și a fost mult aplicat în regiunile din sud-estul Europei, și mai cu seamă în forma redusă a diferitelor manuale. Dar chiar Basilicalele — oricât de rare vor fi fost manuscrisele — au fost întrebuințate în Grecia și avem dovezi despre această întrebuințare, încă în sec. al XIII-lea, și în regiunea Patriarhatului de Ohrida.

La noi nu mai poate fi îndoială, că în special în sec. al XVIII-lea Dreptul bizantin a fost folosit. Domnii fanarioți și însoțitorii lor — mulți oameni învățați — cunoșteau acest

[1]) Andrei Rădulescu, *Romanitatea Dreptului nostru*, pp. 12—15.

Drept, îi înțelegeau însemnătatea și au căutat să-l aplice. In acest secol găsim în documente citații din textele bizantine.

Nu vor fi fost decât foarte rare exemplare tipărite din Basilicale, dar probabil că au fost și în Moldova. Mai întrebuințate însă au fost manualele bizantine. Dintre acestea acela care a avut o mai întinsă folosire a fost Exabiblosul lui Armenopol, cunoscut cu titlul *Manualul lui Armenopol*. Pentru a-i înlesni întrebuințarea, Domnul Moldovei Alex. Constantin Moruzi a hotărît să fie *tradus în românește*. Traducerea a fost făcută de paharnicul Toma Carra, care neștiind probabil bine limba țării, a fost ajutat de Ioan Luca, Toma Luca și sulgerul Constantin Negre. Lucrarea era terminată la 10 Mai 1804. Un manuscris al acestei traduceri — poate originalul — se află aci în Biblioteca Academiei, sub Nr. 5282. Acest prețios manuscris ne-a fost dăruit de colegul nostru corespondent d-l Vespasian Erbiceanu [1]).

Monumentele de drept bizantin n'au fost însă consacrate, în țările noastre, ca legi, în înțelesul ce dăm de obiceiu astăzi acestui cuvânt. Deabia târziu, în hrisovul de promulgare a legiuirii lui Calimach, s'a prevăzut că Basilicalele vor fi aplicate în lipsa vreunei dispoziții în legile țării, adică formau un drept subsidiar. Ideea a fost înscrisă — apoi — și în Regulamentul Organic [2]). Deși neconsacrate expres, multe din normele bizantine au fost recunoscute ca având un caracter obligator. Ele erau socotite ca forme ale Dreptului roman «împărăteștile pravile», numite uneori chiar «dumnezeeștile pravile». Intru cât concepția generală era că Dreptul românesc este continuarea Dreptului roman și că acesta este tot ce poate fi mai bun pe lume, cum ziceau apusenii — rațiunea scrisă — nu numai că nu s'a crezut că ar fi nevoie de vreo recunoaștere ca norme de drept la noi, dar nici nu s'a gândit cineva să-i conteste puterea în ținuturile noastre.

Afară de Dreptul scris, cuprins în izvoarele arătate, cea mai mare parte a Dreptului aplicat a fost cuprinsă în *Obiceiul*

---

[1]) Scriitorul rus a fost Niculai Diianu. Manuscrisul aparținea la 1904 lui Victor Sârbu.

[2]) *Regulamentul organic al Moldovei.* Art. 318, par. 2.

pământului, în Dreptul nescris. Ceea ce nu se afla în pravile, manuale și hrisoave, era în acest Obiceiu; el a cârmuit în decurs de secole vieața poporului român, care, până în zilele noastre, în aproape totalitatea lui nu cunoaște bine rânduielile juridice scrise.

Acestea erau, la 1812, normele de Drept aplicabile în Țara Moldovei, deci și în Basarabia.

Dreptul acestei provincii, în momentul primei răpiri, era deci Drept românesc, cuprins într'o pravilă, hrisoave și — în cea mai mare parte — în Obiceiu. Numai pentru completare, numai în mod subsidiar, se aplica Dreptul greco-roman sau bizantin, socotit de altfel ca fiind și al neamului nostru.

* * *

Care a fost *soarta acestui Drept românesc după răpirea Basarabiei?*

Rușii au voit — la început — să ducă o politică de bună-voință față de populația basarabeană, căutând să și-o apropie și s'o facă să simtă că este mai bine aci decât în Moldova rămasă sub Turci.

De altă parte, prin purtarea lor, sperau să convingă și pe cei din Moldova că fericirea este sub stăpânirea ortodoxă a sfintei Rusii și astfel să ceară în curând să se reverse și asupra lor.

Dar faima acestei fericiri avea să se răspândească și în Țara Românească și în ținuturile de peste Dunăre. Se nădăjduia că și cei mai neîncrezători, aflând de ce s'a făcut în Basarabia, aveau să năzuiască spre marea împărăție, care-și lua ca misiune ocrotirea și liberarea creștinilor de jugul turcesc și în stăpânirea căreia era mântuirea lor.

Atitudinea binevoitoare față de Basarabeni s'a datorit în deosebi Țarului Alexandru I, influențat de ideile timpului, care — independent de scopurile mai îndepărtate ale politicei Statului — dorea, se pare sincer, ajutorarea poporului moldovean și o cârmuire întemeiată pe dreptate și cu respectul a ceea ce avusese.

Curând după iscălirea tratatului, prin care ne erau luate aceste ținuturi, Impăratul, prin ucazurile dela 23 Iulie [1]) și 2 August 1812, stabilind o organizare provizorie, făgăduia solemn Moldovenilor că se va păstra « neștirbită constituirea autohtonă națională, acordându-le *rămânerea în vigoare a legilor, a obiceiurilor și a privilegiilor locale, precum și întrebuințarea de-a-pururea a limbii moldovenești înaintea instanțelor judecătorești* ».

Prin acestea *se consacra, în chip expres, autonomia Basarabiei*. In executarea promisiunilor imperiale, a fost numit, la 7 August 1812, Guvernator Scarlat Sturza, mare boier moldovean. Peste câtva timp s'a înființat și organizat Mitropolia Chișinăului și Hotinului, în fruntea căreia a fost adus cunoscutul ierarh, Gavril Bănulescu-Bodoni. Acesta fusese Mitropolit la Kiev, avea sentimente favorabile Rusiei, în care vedea salvarea noastră dar era și un mare patriot român.

Mitropolitul se adresase Impăratului — încă dela 4 Decemvrie 1812 — cerând înființarea acestei eparhii pe baza obiceiurilor locale, accentuând că « *în partea civilă, s'au lăsat în vigoare drepturile moldovenești* ». Această cerere a căpătat aprobarea Țarului în localitatea Tepliz, la 21 August 1813 prin cuvintele: « *Așa va fi. Alexandru* ».

In ucazul privitor la organizarea bisericească se prevedea ca această organizare să fie întocmită ținându-se seamă de obiceiurile locale « atât din considerațiunea că norodul basarabean s'a unit de curând cu imperiul rusesc, cât și din pricină că *în ce privește daraverile civile este lăsată poporului folosința vechilor sale drepturi moldovenești* » [2]).

Este interesant că tot în acel timp Mitropolitul cerea să se alăture eparhiei sale și o parte din ținutul dintre Bug și Nistru « căci cu 20 de ani înainte a ținut de Basarabia ». Afară de aceasta adăuga că și acel ținut este locuit de

---

[1]) In cap. III, par. 1 se prevedea: « Locuitorilor din provincia Basarabiei li se vor lăsa legile lor ». La 2 Februarie 1813 se repeta aceeași dispoziție (C a s s o, *o. c.*, p. 5. A. B o l d u r, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească în 1812—1828*, pp. 11—12).

[2]) *Arhivele Basarabiei*, I, (1929), p. 34.

Valahi, Greci, Bulgari și alte națiuni de aiurea, iar Ruși sunt foarte puțini [1]).

Şi această cerere i-a fost admisă și alipirea regiunii arătate a ținut până mai târziu.

Pentru a atrage cât mai mult populația i s'a acordat scutirea de orice impozite pe timp de 3 ani, termen care a mai fost prelungit cu 2 ani; de asemenea a fost scutită de recrutare pe un timp nedeterminat, privilegiu rămas în vigoare până după 1870.

In ceea ce privește *organizarea provinciei, s'a întocmit ceva provizoriu*, dar așa încât să nu se deosebească prea mult de ceea ce era în Moldova. « *Să nu se facă nicio schimbare în administrația Basarabiei* » așa glăsuia un ucaz dela 13 Mai 1813.

Afară de Guvernatorul moldovean, Basarabia avea o Adunare Generală, un Inalt Sfat, cu o competență legislativă și judecătorească, ceva asemănător Divanului din Iași. Ea era împărțită în două Departamente. Cel dintâi avea trei secțiuni: civilă, penală și polițienească. Cel de al doilea avea alte trei secțiuni: statistică, finanțe, comerț și industrie. Secțiunile aveau căderea să facă numai lucrări pregătitoare. Hotărîrea era dată de către adunarea fiecărui departament cu majoritate de voturi și cu dreptul de opinie separată pentru cei din minoritate. Dacă părțile nu erau mulțumite cu hotărîrea departamentului, afacerea era supusă adunării comune a celor 2 departamente, care era ultima instanță, iar acesta o înainta Guvernatorului pentru rezolvare [2]).

Fiecare departament era compus din câte 12 membri și anume 7 proprietari basarabeni și 5 ruși. Toți erau numiți de Guvernator. Desbaterile urmau să se țină în românește și rusește. *Afacerile civile aveau să fie cercetate numai în românește, după legile locale,* « *acordate pentru totdeauna provinciei Basarabiei* ».

Se părea că vieața se va desfășura în chip mulțumitor. Totuși în curând încep a se ivi dificultăți mai ales din cauza funcționarilor ruși, cărora nu le convenea o situație în care

[1]) A. Boldur, *o. c.*, pp. 14—15.
[2]) *Ibidem.*

Moldovenii aveau un rol precumpănitor. De aci numeroase învinuiri în contra Guvernatorului și a organizației din Basarabia.

Guvernul rus a trimis în 1813 un funcționar, Baikov, să cerceteze învinuirile aduse și starea de lucruri din această provincie. In raportul său Baikov spune, între altele: « In ambele Principate nu există alte legi decât voința Guvernului și câteva porunci ale Impăratului Justinian, de care se călăuzesc numai în cazuri importante la judecățile civile și corecționale și numai atunci când vor să acopere arbitrarul lor cu legi pe care, însă, nu numai membrii Divanurilor, dar și secretarii principali ai lor nu sunt obligați să le știe; și pentru aceasta există în Divanul judecătoresc, așa zisul « nomicos-ul sau cunoscător de legi », plătit cu o leafă specială, la care — în aceste cazuri — se adresează Divanul și sancționează dacă vrea hotărîrea lui pe baze legale, care sunt cunoscute numai de ei. Iar obiceiurile constau în dreptul celui mai tare și în lozinca: « cine dă mai mult » [1]).

Aceste arătări vor fi fost — poate — adevărate, dar numai în parte. Noi n'aveam legi multe — așa cum erau deprinși funcționarii ruși — dar aveam Obiceiurile străvechi, despre care spuneau inexactități pentrucă nu le cunoșteau și se vede că nici nu știau cc sunt Obiceiurile juridice; cât despre unele abuzuri erau destule și în alte țări. Arătările lui Baikov, ca și ale altora, urmăreau însă altceva: introducerea organizației și legilor rusești.

Cercetarea și raportul și-au ajuns în parte scopul. Nici nu se împlinise anul de când Scarlat Sturza fusese numit Guvernator și la 17 Iunie 1813 « din cauza boalei » a fost pus în disponibilitate « până la însănătoșire » [2]).

In locul lui a fost numit ca locțiitor, Generalul-maior Harting. Acesta ținuse în căsătorie pe nepoata lui Sturza, de care acum divorțase și a avut, poate și din această cauză, o atitudine nedreaptă față de noi. Incă dela 10 Decemvrie 1813,

[1]) A. Boldur, *o. c.*, p. 16 (Notele Societății Imperiale a Istoriei și a Antichităților din Odesa, vol. XXII, 1900, pp. 119—122). Casso, *o. c.*, p. 59, nota 1.
[2]) A. Boldur, *o. c.*, p. 17. (Lucrările Comisiunei Arhivelor Guberniale din Basarabia, vol. II, pp. 343—5).

scria ministrului de jusiiție: « Trebue să credem părerii că în Moldova nu-s deloc legi, nici așezăminte pământești statornice și că la organizarea provinciei basarabene nu putem să împrumutăm ceva ca povățuire, nu numai dela boierii moldoveni, cunoscuți prin latura cea rea, pentru cari, înafară de interesul personal nu au nimic sfânt, dar și în deobște și dela acel Principat, care totdeauna a fost apăsat prin fărăde-legi și prin jafuri din partea însăși slujbașilor lui; ar fi nu numai necuviincios ci și vătămător pentru Stat ».

Mai târziu, la 23 Decemvrie 1814, într'un raport către Directorul Ministrului Poliției, spunea, vorbind de boieri (consilierii administrației provinciale): « Ei, folosindu-se de majoritatea voturilor lor și apărându-se prin motivarea diferitelor Obiceiuri neînțelese de mine, pentru dovedirea cărora nu prezintă niciun act » [1]).

La 25 Decemvrie 1814 într'un alt raport adresat Ministrului Justiției, Harting arăta că boierii nu sunt pregătiți pentru serviciile ce li s'au dat și că « ei contribuesc mai mult la încălcarea decât la conservarea justiției » [2]).

El voia să înlocuiască vechea rânduială prin introducerea organizării existente și în celelalte guvernăminte ale Rusiei și — bine înțeles — și a legilor rusești. In acest scop a însărcinat pe un funcționar, Somov, să întocmească un proiect, care a și fost gata în Februarie 1814 [3]).

Boierii români din Basarabia, îngrijorați de purtarea funcționarilor ruși și aflând de învinuirile ce li se aduceau și de ceea ce se plănuia, au reacționat cu energie. Ei s'au adresat mai întâi Mitropolitului, rugându-l să înainteze Țarului plângerea lor. Aceasta cuprindea următoarele cuvinte, care merită să fie reproduse: « Dă-ne nouă un ocârmuitor civil pentru această provincie din Moldoveni băștinași, un bărbat căruia i-ar fi cunoscute familiile nobile (boierești) locale, obiceiurile și legile noastre și a țărilor megieșe cu noi, fiindcă neavând acum un așa ocârmuitor, din zi în zi vom fi înstrăinați de obiceiurile noastre ». Iar mai departe adăugau: « Al patrulea

[1]) Casso, *o. c.*, p. 7, nota 1 și 2.
[2]) Casso, *Rusia la Dunăre*, p. 207. St. Ciobanu, *o. c.*, p. 14.
[3]) Casso, *Dreptul bizantin*, p. 7, nota 3.

veac trece de când Moldova se ocârmueşte cu legile şi regulamentele ei, şi prin urmare s'ar putea crede că ea nu le-a avut şi nu le are acuma? Oare nu există vechile obiceiuri moldoveneşti şi pravilele permanente? Oare nu există pravilele lui Vasile Vodă?

Nu există scoase la diferite vremuri legile Voievozilor, uricele şi testamentele? Oare nu se judecă toate chestiile pe baza legilor lui Justinian şi alţi împăraţi bizantini? Care calomnie mai mare ni se poate aduce nouă în situaţia noastră de astăzi?» [1]).

Odată cu plângerea înaintată Mitropolitului spre a fi trimisă Ţarului, i-au prezentat şi alte 2 petiţii: una către Consiliul de Miniştri şi Consiliul de Stat, alta către Preşedintele Consiliului de Stat, rugându-l să ia măsuri spre a fi înaintate la destinaţie. In petiţia către Impărat cereau în special să le fie păstrate *legile fireşti ale provinciei* [2]).

Mitropolitul Gavril, înfocat apărător al drepturilor moldoveneşti, a trimis aceste petiţii ober-procurorului Sinodului, Principele Galiţân, cu o scrisoare foarte interesantă şi care arată starea de lucruri din Basarabia şi căldura cu care acest prelat lupta pentru neam:

«Moldova — scria el — ca o colonie romană se cârmuia din timpuri străvechi de legile romane. In cursul timpului ea a devenit o provincie a Impărăţiei Constantinopolului; şi atât Domnii creştini cât şi cei musulmani nu i-au răpit drepturile. Divanul moldovenesc şi astăzi are călăuzire legile lui Justinian şi afară de aceasta câteva reguli alcătuite de Domnii moldoveni dimpreună cu clasa clericală şi a boierilor; şi că dacă au fost uneori abuzuri şi unii dintre boieri, după situaţia timpului, ieşeau din graniţele legilor, aceasta nu poate face dovadă că Moldova n'avea de loc legi» [3]).

---

[1]) St. Ciobanu, *o. c.*, pp. 14—15. A. Boldur, *o. c.*, p. 24 (Notele Societăţii împărăteşti de istorie şi antichităţi din Odesa, 1900, vol. XXII, pp. 127—128).

[2]) Intre altele boierii scriau: «Neamurile boiereşti nefiind supuse pedepsei corporale în vremea stăpânirii turceşti, nădăjduiesc că şi acum vor fi scutiţi de ea», Casso, *o. c.*, p. 8, notă.

[3] A. Boldur, *o. c.*, p. 24—25, Casso, *o. c.*, p. 8.

In urma acestor plângeri, Guvernul rusesc a trimis pentru o cercetare mai serioasă pe S v i n i n, funcționar superior în Ministerul de Externe rus. Acesta a venit la începutul anului 1815 și a stat mai mult timp în Basarabia, poate până la sfârșitul anului 1816. Aci a ascultat reclamațiunile boierilor, a văzut mai multe documente, a primit diferite jălbi, a dat uneori porunci, ceea ce a produs nedumerire, a străbătut aproape toată provincia și a căutat să cunoască bine situația și starea spiritelor populației din diverse clase. El a călătorit și în alte părți ale Rusiei pe care le-a descris, dar s'a spus că uneori nu văzuse tot ceea ce era cuprins în aceste publicații și rapoarte. In tot cazul i s'a făcut reputația de «mincinos», și asupra lui s'au scris mai multe lucrări cu acest titlu.

Constatările făcute în această provincie au fost cuprinse într'o lucrare intitulată: «Descrierea regiunei Basarabia» care era gata la 1 Iunie 1816, dar a apărut de abia în 1818[2].

In această lucrare Svinin afirmă că Moldovenii au dreptate cu privire la rânduelile juridice. El arată hrisoavele domnilor moldoveni pe care le-a văzut precum și ceea ce a făcut pentru a descoperi toate izvoarele dreptului basarabean. Arată — apoi — cum a întocmit un mic manual pentru a ușura cunoașterea acelor acte; acest manual a fost lăsat Comitetului local al nobilimii pentru a-l termina, ceea ce însă nu se făcuse până la plecarea lui din Chișinău.

Cu privire la normele de drept din Basarabia, Svinin — desigur mai ales sub influența lui Cantemir — spune că legile lui Justinian au fost introduse în Moldova sub numele de Basilicale, de către Alexandru cel Bun. Până atunci această țară a fost probabil guvernată de obiceiuri și de voința Domnilor, care dădeau anumite hrisoave cu privire la diferite chestiuni precise. La 1640 Vasile Lupu «a adunat toate aceste legi și obiceiuri, alcătuind din ele o carte de legi» care a fost

[1]) G. B e s v i c o n e, *Costache Stamate*, pp. 16—20. Cercetarea lui S v i n i n în Basarabia a determinat pe G o g o l — sub influența lui P u s k i n — să scrie piesa «Revizorul» care a făcut până și pe asprul Țar Nicolae I să râdă până la lacrimi.

[2]) G. B e s v i c o n e, *l. c.* C a s s o, *o. c.*, p. 62.

tipărită în tipografia înființată de acest Domn în mănăstirea Trei Ierarhi din Iași. Mai târziu când s'a pierdut această carte « toți au început să se conducă de legile lui Vasile Macedoneanul, Justinian, Leon, Armenopol și alții, pe baza cărora s'au dat diferite Novele și Domnii și-au alcătuit hrisoavele lor » [1]).

Svinin *constata — contrar părerii altor străini — că am avut reguli de drept, legi în înțelesul larg al cuvântului și că aceste reguli erau cuprinse în pravile, hrisoave, obiceiuri și că foloseam și izvoare de drept bizantin.* Era o constatare justă și care a avut deosebită importanță pentru viitorul Dreptului în Basarabia.

Șederea lui Svinin și cercetările lui — oricât le-au zeflemisit contemporanii — se pare că a dat mai mult curaj Moldovenilor.

Chiar țăranii îndrăsnesc să înainteze plângeri. Astfel unii din ținutul Hotin cereau, la 1815, să fie miluiți « cu strămoșeștile noastre obiceiuri » să-i lase cu boierii lor moldoveni « cu care suntem deprinși, ne înțelegem în vorbă la nevoile noastre și suntem mulțumiți ». Tot cam în acea vreme, la 15 Februarie 1816, țăranii din satul Rachitna, tot din ținutul Hotin, cereau « să ne lase în obiceiurile noastre cele moldovenești, care am apucat dela bătrânii noștri și să mai vinim în floare precum am fost ca să slăvim numile Impăratului noi, și în urmă și urmașii noștri, și să petrecem totdeauna supt dregători moldoveni, pământeni de ai noștri precum sântem deprinși și ne înțelegem în vorbă; că noi alte rânduelі nu pricepem și numai cât ni se adaug năcazurile și greutățile noastre » [2]).

Aceste plângeri au avut oarecare influență asupra conducătorilor Rusiei. La 1 Aprilie 1816, Impăratul trimite un rescript Mitropolitului, în care-i arată că după ocârmuirea provizorie ce a dat Basarabiei, a constatat cu cel mai mare regret, că dorințele lui n'au fost îndeplinite, că desordinile au ajuns la cel mai înalt grad, așa că multe din nevinovatele familii ale țăranilor blajini, lăsând căminurile lor, caută adă-

[1]) St. Ciobanu, *o. c.*, pp. 8—13.
[2]) Casso, *o. c.*, p. 63.

post peste graniță. Toate acestea atrăgându-i atenția îl fac să ia măsuri deosebite ca răul să dispară și să se facă pentru locuitorii din Basarabia o soartă potrivită cu dorințele lor « care sunt în deplină măsură și ale mele ».

Anunțând trimiterea unui funcționar superior pentru cercetări, spunea că dorința lui este de a se da Basarabiei « *o cârmuire civică, potrivită cu moravurile, obiceiurile și legile ei, căci toate categoriile de locuitori au drept egal la această moștenire a strămoșilor* », ceea ce se referă desigur — după cum s'a zis — la legătura poporului basarabean cu Roma [1]).

Peste puțin timp, în locul lui Harting, a fost numit locțiitor de Guvernator, Bahmetiev, Guvernatorul general al Podoliei, căruia la 29 Aprilie 1816, Țarul îi scria că Basarabiei îi trebue « *o cârmuire specială în conformitate cu legile ei băștinașe, cu deprinderile și obiceiurile ei* ». Totodată se dădeau instrucțiuni ca pentru legea specială ce se va alcătui să se aibă drept călăuză așezămintele din Finlanda, Polonia și Georgia, care aveau autonomie provincială [2]).

Pentru îndeplinirea hotărîrii împărătești a fost întocmită o lege pentru organizarea Basarabiei, care era gata în 1817. Această lege intitulată: « *Așezământul organizării provinciei Basarabia* », a fost publicată de Țarul Alexandru la 29 Aprilie 1818, la Chișinău, unde venise cu mare alaiu să vadă ținutul îmbelșugat și frumos, pe care-l smulsese neamului românesc.

Prin acest așezământ se păstra Basarabiei autonomia ei națională și pentru aceasta urma să aibă un mod deosebit de administrație, așa cum se prevedea în ucazul Impăratului către Bahmetiev.

Deși Țarul făgăduise dela început că poporul moldovenesc va rămânea cârmuit de legile și obiceiurile sale, deși acum se dovedise că acestea existau, totuși la 1818 încep abateri dela respectul acestor făgăduieli. Aproape toate rânduielile de drept public încep să fie schimbate. In fruntea organizației se crea un Inalt Sfat, format din 6 persoane alese de nobilimea basarabeană și 5 numite de Guvern. Președintele era Șeful principal al Provinciei, Generalul Guvernator militar

[1]) St. Ciobanu, *o. c.*, p. 16. Casso, *o. c.*, p. 10. A. Boldur, *o. c.*, p. 27.
[2]) St. Ciobanu, *o. c.*, p. 17. Casso, *Rusia la Dunăre*, p. 214.

al Podoliei. Intre membrii numiți de Guvern erau: Guvernatorul civil și Vice-Guvernatorul. Intre cei 6 aleși de nobilime era și conducătorul, mareșalul ei. Inaltul Sfat avea o competență foarte întinsă în afaceri administrative și judecătorești, mai întinsă decât a Departamentelor din organizația provizorie. In genere hotărîrile lui nu erau supuse apelului la Senatul din Petersburg. Cu toate acestea, în unele chestiuni, deciziile lui trebuiau confirmate de Consiliul de Stat.

Peste câtva timp, după 1823, i s'a redus competența și autoritatea; în prim rând i-au fost luate atribuțiile judecătorești, iar mai târziu și celelalte, rămânând ca Sfat provincial un organ de consultare.

Dacă s'au făcut schimbări în rânduelile de Drept public, în schimb au fost păstrate cele de Drept privat. Astfel s'a prevăzut în acest așezământ că «*procesele civile și cele de hotărnicie se judecă pe temeiul legilor și obiceiurilor moldovene*». De asemenea în toate afacerile chiar penale și administrative trebue să fie păstrate drepturile și obiceiurile pământului, care sunt «*în legătură cu apărarea proprietății particulare*». Aceste dispoziții se referă nu numai la Inaltul Sfat, ci la toate instanțele de judecată, unde urmează să se aplice: *legile locale, dăruite din mila înaltului Împărat pentru totdeauna provinciei basarabene.*

Chiar după ce Inaltul Sfat n'a mai avut atribuțiuni judecătorești, iar hotărîrile date de Tribunalul provincial din Chișinău au fost supuse apelului la Senatul din Petersburg, s'a prevăzut — pentru acesta — prin ucazul dela 3 August 1825, obligațiunea să aplice «*legiuirile și obiceiurile locale ale provinciei basarabene*» [1]).

Așezământul din 1918 și rânduelile ulterioare au păstrat — astfel — legile locale. Nu s'a precizat însă ce se înțelege prin aceste legi și care este cuprinsul acestei expresiuni.

* * *

Cu toate că au fost păstrate legile locale, s'a căutat — dela început să se facă *legi nouă pentru Basarabia*. Incă dela 23

[1]) Casso, *o. c.*, pp. 10—15.

Iulie 1812 Ciceacov, Generalisimul amiral al armatelor dela Dunăre, de care depindea și conducerea Basarabiei, arăta lui Sturza necesitatea unui așezământ de lege basarabean [1]). Aceasta s'a urmărit mai ales după ce au fost constatate greutățile cu aplicarea legilor locale și în deosebi a obiceiurilor, de care se plângeau funcționarii ruși. In acest scop a fost formată în 1817 o Comisie în care au intrat dintre boierii basarabeni: Cantacuzino, Gafencu, Balș, Leonard, și care avea să caute în prim rând lămurirea izvoarelor de drept basarabean.

Au fost chemați și dela Iași oameni învățați în ale legilor. N'ar fi imposibil să fi fost chemat și acela care era în fruntea juriștilor moldoveni, Andronache Donici și care publicase de curând Manualul său [2]).

In Moldova apărea, în 1817 Codul Calimah, operă de mare valoare și influența lui s'a resimțit puternic în proiectul întocmit de Comisia din Basarabia. Toate acestea dovedesc încă odată că, deși a fost sfâșiat trupul Moldovei, legăturile între cele două părți erau numeroase. La sfârșitul lui 1819 era trimisă la Petersburg, partea primă a proiectului de cod civil basarabean, în care era cuprinsă materia persoanelor. Acest proiect a fost restituit, în 1820, de Guvernul central cu anumite observațiuni, între care aceea că este prea influențat de Codul Calimah, că locuitorii erau împărțiți în liberi și robi, din cauza țiganilor, ceea ce n'a plăcut conducătorilor și mai ales Impăratului și că au fost înmulțite cauzele de divorț, ceea ce era socotit contrariu învățăturilor bisericii ortodoxe. Se mai adăuga că ar trebui înlocuite dispozițiile înscrise pentru tutelă după modelul roman cu dispozițiile din legea generală rusă pentru epitropii [3]).

Locțiitorul Guvernatorului, pentru a scuza oarecum imperfecțiunea lucrării, a răspuns că arătata Comisiune avea însărcinarea numai să arate care este dreptul în vigoare în

---

[1]) Casso, *o. c.* p. 18, nota 1.

[2]) Andrei Rădulescu, *Jurisconsultul Andronache Donici.* Mem. Acad. Rom. Sect. Istorică, Seria III, Tom. XI.

[3]) Casso, *Dreptul bizantin în Basarabia*, p. 112. Petru Manega, *Un codificator uitat al Basarabiei.* Traducere de St. Berechet.

Basarabia, iar îndreptările și schimbările trebuiau introduse de Consiliul superior al ținutului, Inaltul Sfat, care însă nu l-a revăzut.

Comisia, ținând seama de aceste observațiuni și-a continuat lucrarea și în 1822 a trimis la Petersburg, odată cu îndreptările făcute și celelalte două părți ale proiectului de cod civil. Nici în această formă n'a fost primit. S'a spus, între altele, că trebue cercetat în ce măsură corespunde cu dreptul în vigoare — ceea ce era principala dorință și ce anume s'a introdus pentru prima oară.

De astă dată Inzov, urmașul lui Bahmetiev, a încredințat întocmirea acestei lucrări numai unuia dintre membrii Comisiunii, lui Petru Manega, exprimându-se nu prea plăcut despre ceilalți membri [1]).

Petru Manega, despre care s'a știut la noi foarte puțin până în timpul din urmă, a fost un mare jurisconsult, în cel mai exact sens al cuvântului. El a fost doctor în drept dela Paris și cel dintâi dintre Românii cu acest titlu, pe care l-a dobândit în 1820. Dar chiar între străinii, care au căpătat acest titlu la Paris, este între cei dintâi, dela reînființarea Facultății de Drept fiind al 6-lea; înaintea lui erau 4 Elvețieni și 1 Piemontez.

Fără să-i facem biografia, scrisă de Casso și completată de alți cercetători, menționăm că nu era nici grec — cum s'ar fi bănuit — nici francez de sud — cum socotea Casso pentrucă știa o franțuzească fără greseală — ci era român, născut în Țara Românească la 1782. S'a spus că tatăl său Vasile Manega ar fi fost dela Arta și aceasta mai ales pe motiv că tânărul a fost ajutat de Mitropolitul Ignatie, de fel din acel oraș, în care românii macedoneni erau numeroși. Grație Mitropolitului, ajuns la Viena într'o misiune diplomatică, tânărul Manega a fost recomandat încă din 1816 lui Capo d'Istria, la care s'a prezentat după luarea doctoratului în 1820, la Tropau. Capo d'Istria l-a recomandat locțiitorului de Guvernator, Inzov, scriindu-i:

[1]) Casso, *o. c.*, p. 114.

« Poate cunoştinţele lui de limba românească şi cercetarea sistematică a legilor vor fi nu fără folos Comisiei instituită, pentru alcătuirea codului de legi basarabene » [1]).

Astfel a ajuns acest Român din Ţara Românească, pe pământul Basarabiei, unde a stat peste 20 ani şi unde a muncit cu o râvnă deosebită pe tărâmul juridic. El a lucrat la revizuirea primei părţi şi la alcătuirea celorlalte două ale proiectului de cod civil, care însă am văzut că a fost iarăşi restituit.

De astădată a fost însărcinat singur să lucreze pentru scopul urmărit. El a întocmit în 1823 o lucrare intitulată: « *Observations préliminaires sur l'état de la législation de Bessarabie* » pe care n'o avem decât în parte şi în care a prezentat lămuriri despre situaţia din Basarabia şi critica proiectului alcătuit precum şi schiţa unei codificări.

In aceste Observaţiuni el susţine că dreptul roman sub diferitele lui forme stă la temelia dreptului aplicat în ţările române, că legile romane sunt singurele care au fost introduse în Moldova şi în Valachia, deci şi în Basarabia şi întru cât n'a aflat niciun izvor scris, în care să se cuprindă obiceiurile juridice, ajunge la concluzia că asemenea obiceiuri n'au existat şi de aceea nu s'au ocupat de ele în proiectele alcătuite până atunci.

« On ne s'est occupé nullement d'usages ni de coutumes, parcequ'il est constant qu'il n'en existe point de réelles et que celles qu'on qualifiait ainsi, loin d'être des modifications que l'état variable de la société avait pu réclamer et consacrer, n'étaient que des abus et deviations des principes de droit et d'égalité » [2]).

Graful Cociubei a propus lui Inzov să-i încredinţeze, în 1822, numai lui Manega *alcătuirea unui cod civil*. Este de aflat dacă lucrarea mai era supusă Inaltului Sfat, căci el vorbeşte încă de o Comisie. In această lucrare a fost ajutat de baronul, mai târziu graful Brunov, din Cancelaria Guvernatorului, om cu cultură juridică dela Leipzig, dar

---

[1]) Casso, *Petru Manega*. De menţionat că într'un anunţ dedicat lui Capo d'Istria, se intitulează: « Pierre de Manega, avocat à la Cour royale de Paris, de Bucharest (Dacie), 10 Iunie 1820 ». C. C. Angelescu, *Dreptul Nr. 28—29* din 1928.

[2]) Casso, *P. Manega*, p. 17. *Dreptul bizantin în Basarabia*, p. 59, nota 2.

numai pentru a apropia codificarea de terminologia modernă și de schița generală a legislației ruse, așa cum se ceruse de Guvern. Introducerea era alcătuită în 1822, cartea I în 1824, iar în 1825 lucrarea era terminată. *Aproape în întregime — cum o spune chiar Brunov — opera era a lui Manega.*

De relevat că deoarece membrii Comisiei nu știau bine rusește, primele proiecte au fost făcute în limba română, dar la lucrările la care a luat parte Manega s'a întrebuințat limba franceză, pe care se vede c'o înțelegeau toți. Forma ultimă a lucrării întocmită de Manega a fost scrisă — cum s'a spus — într'o ireproșabilă limbă franceză, deși autorul ruga pe Capo d'Istria să trimită la Comisia din Chișinău un francez de origine pentru verificarea redacției [1]).

Intitulată: « *Projet de code civil pour la Bessarabie* » și urmând planul codului Napoleon, lucrarea lui Manega cuprinde trei părți: 1) despre persoane; 2) despre bunuri; 3) despre obligații. Lângă acestea avea să se alăture a 4-a parte, despre procedura civilă, care însă n'a mai fost făcută.

La început are, — ca și codul francez — un « discours préliminaire du projet de code civil pour le Bessarabie » în care au fost luate părți din discursul celebru al lui Portalis.

Opera lui Manega a avut ca izvoare principale Dreptul roman, o dovedesc necontestat citațiile, multe idei din codul francez, ceva din Calimah.

Este o operă de valoare care ar trebui studiată amănunțit, cu atât mai mult, cu cât *ea trebue socotită între produsele culturii juridice românești*; deși scrisă în limba franceză este opera unui Român și are ca izvor principal dreptul care stă la temelia ființei noastre juridice.

Lucrarea n'a avut norocul să fie pusă în vigoare [2]). Inaintată la Petersburg, de către Voronțov, Guvernatorul Podoliei, de care ținea acum Basarabia, a fost lăsată uitării până la 1826, când — în urma ordinului Senatului, — a fost trimeasă de Ministerul de Interne la Colegiul Afacerilor Străine,

---

[1]) Casso, *P. Manèga.*

[2]) Autorul n'a avut de asemenea noroc, căci a trăit ultimii ani, în sărăcie. (Casso, *o. c.*). El a murit în August 1941 și a fost înmormântat în curtea mănăstirii Golia din Iași (St. Berechet, *Intregiri* Nr. 2—3. Casso, *Dr. bizantin*, p. 113, nota 2).

spre a fi tradusă în rusește și înaintată Consiliului de Stat. In 1828 acest cod a fost revizuit de Secția II a Cancelariei Imperiale. Nu s'a mai știut aproape nimic de el până în 1840, când s'a vorbit iarăși de o revedere.

A fost apoi cu totul uitat în dosarele dela Petersburg, până aproape de vremurile noastre; pare-se până la 1912 când Rușii au serbat cu mult fast centenarul anexării. Atunci a apărut la lumină, fiind publicat la Petersburg, probabil de acel iubitor al dreptului și pământului basarabean, Casso.

Cine știe ce efecte ar fi produs acest cod pentru poporul din Basarabia dacă ar fi fost pus în aplicare! In orice caz nu ar fi adus rău ci mult bine pentru păstrarea caracterului românesc al acelei provincii. Poate că de aceea nu s'au grăbit Rușii să-l promulge și să-l aplice.

Locuitorii Basarabiei au rămas astfel tot sub regimul legilor locale și al obiceiurilor, cel puțin cât a trăit Țarul Alexandru I.

Recunoașterea lor ca izvoare de drept pentru această provincie se mai găsește, cum am spus, și într'un ucaz din 1825.

* * *

Cu suirea pe tron a Impăratului Nicolae II, situația s'a schimbat și rusificarea s'a accentuat. Reducerea autonomiei a început chiar cu câțiva ani înainte de moartea Țarului Alexandru I, și chiar în materie judiciară cum am arătat, întru cât Inaltul Sfat nu mai avea competență judiciară, iar hotărîrile Tribunalului provincial puteau fi atacate la Senatul ocârmuitor.

In 1826, Inaltul Sfat a comunicat Senatului, care cerea să-i arate «legile existente cu o descriere a obiceiurilor», că acestea sunt: Sobornicescul Hrisov, Manualul lui Armenopol în moldovenește și în manuscris precum și un Manual scurt al lui Donici, care s'a răspândit în Basarabia, după alipire. N'a menționat Basilicalele și nici obiceiurile. E cert însă că acestea din urmă nu fuseseră înlăturate de Guvernul rus prin ucazurile din 1812—13, 1818, 1825.

In curând însă *autonomia este suprimată. La 29 Februarie 1828*, Țarul sancționează o nouă lege pentru Basarabia, prin

care ea intra aproape în întregime în rândul Guberniilor rusești și i se dedea o organizare în care Sfatul Suprem, păstrat mai mult de formă, nu mai avea nicio inițiativă, era convocat numai de două ori pe an și era pus sub controlul Procurorului provinciei.

In materie de justiție, ultima instanță era Senatul.

Referitor la legi s'a prevăzut că « *în litigii se ia în considerare ca bază legile provinciei, iar în acele cazuri unde acestea sunt insuficiente se ia în considerare și legiuirile rusești, dar litigiile din județele Ismail și Ackerman, deoarece în acestea nu sunt Moldoveni, trebue să fie instruite și hotărîte în baza legilor ruse.*

In acelaşi timp, prin așezământul din 1928 s'a prevăzut că *toate afacerile în Instituțiile provinciei Basarabiei se lucrează în limba rusă, iar în caz de necesitate cu traducerea în limba moldovenească* [1]). In fapt limba română a fost înlocuită în justiție pe la 1833—34.

După cum vedem au rămas în vigoare legile locale, dar pe un teritoriu mai redus și în subsidiar a fost introdus dreptul rus.

Mențiunea despre ținuturile Ackerman și Ismail cu explicarea că acolo nu sunt Moldoveni, deși această explicare nu e exactă, este dovada cea mai puternică a românismului Basarabiei. Marele autocrat al tuturor Rusiilor, recunoaște în chip solemn că în restul acestui ținut sunt Moldoveni și de aceea le lasă legile locale. Este un argument care trebue folosit totdeauna în fața oamenilor nepărtinitori pentru a dovedi drepturile noastre.

Această dispoziție — se știe — a fost prevăzută și în art, art. IV din introducerea *Codului civil rus*, tradus acum și în românește [2]).

---

[1]) A. Boldur, *o. c.*, p. 87 și urm.

[2]) *Codul Civil rus* ediția Ministerului Justiției tradus de I. Nădejde, revizuit și colaționat de Vespasian Erbiceanu.

Introducere: Art. I. « Acest cod civil se aplică în toată întinderea Imperiului rusesc, cu excepțiile de mai jos ».

Art. IV. In hotarele Guberniei Basarabiei Codul Civil este în vigoare în toată întinderea lui, în ținutul Achermanului și în partea Besarabiei întoarsă prin tratatul din 1878 din Berlin.

In celelalte localități ale aceleiași Gubernii la judecarea afacerilor civile se aplică legiuirile locale ale țării, iar la caz de insuficiență (neîndestulare) a acestora și legile generale ale Imperiului.

Dreptul local basarabean a fost lăsat în vigoare și în 1847 printr'o decizie a Consiliului de Stat al Imperiului rus, întărită de Țar, prin care între alte măsuri se prevede — referitor la manualele lui Armenopol și Donici — că *« își vor păstra puterea lor »* [1].

De relevat că nici în așezământul dela 1828, nici în decizia dela 1847, cum de altfel nici în arătarea Inaltului Sfat din 1826, nu se vorbește de Obiceiuri; aceasta ar lăsa să se creadă că numai legile scrise și în special cele două manuale și Sobornicescul Hrisov au fost recunoscute ca norme de drept. Nimic mai greșit; am văzut că la începutul stăpânirii rusești erau menționate expres și Obiceiurile. Dacă mai târziu n'au fost enumerate cauza este că se înțelegea dela sine că și acestea ca și alte izvoare de Drept roman și bizantin aveau aplicare. De altă parte trebue să se ia în considerare și faptul amintit că mulți nu înțelegeau ce-i obiceiul juridic și valoarea lui, mai ales că juriștii ruși erau deprinși să admită ca norme de drept aproape numai pe cele scrise.

Legile și obiceiurile locale, în materie de drept privat au rămas astfel în vigoare.

Mai târziu Rușii, continuându-și opera de rusificare, au introdus procedura civilă, legea notarială, drept comercial, scurtarea prescripției și alte norme care micșorau tot mai mult câmpul de aplicare a legilor basarabene.

Au rămas însă în vigoare, totdeauna, cel puțin în materie civilă, Sobornicescul Hrisov, Manualul lui Donici, Manualul lui Armenopol, obiceiurile, și în al doilea rând ca drept subsidiar dreptul roman și greco-roman.

Pe lângă aceasta, în cazuri speciale anume arătate în Codul civil, dispozițiunile corespunzătoare ale acestuia se aplică în toată Gubernia Basarabiei ».

Această dispoziție era luată în conformitate cu paragr. 63 al legii din 23 Februarie 1928 pentru administrarea Basarabiei, care a rămas așezământul fundamental pentru această provincie. Dacă în art. IV al introducerei Codului nu se mai menționează județul Ismail, aceasta se explică ușor prin faptul că acel județ era în partea întoarsă prin tratatul dela Berlin.

In citatul text nu se mai reproduce din legea dela 1829 justificarea neaplicărei legilor rusești în cele 2 județe « deoarece în acestea nu sunt moldoveni »; este însă și mai neexactă pentru timpul când textul căpăta această redacție.

[1]) Casso, *o. c.*, p. 73. Cpr. notă sub art. IV introducere Codul Civil rus.

S'a simțit de mult nevoia ca acele două manuale să fie traduse în rusește nu numai pentru judecătorii ruși trimiși în Basarabia, care nu știau românește și nici grecește, dar și pentru Senat, ultima instanță, ai cărui membri nu știau — de sigur — limba noastră. Traducerile au fost făcute din porunca Senatului și în tipografia acestuia [1]). Au fost apoi răspândite instanțelor judecătorești, cărora li s'au dat și diverse instrucțiuni.

Dintre aceste norme de drept locale numai *Exabiblul lui Armenopol este drept bizantin*. Este cu totul nedrept să întrebuințăm această calificare și pentru celelalte. Sobornicescul Hrisov este o adevărată lege românească, dată în românește de un Domn al Moldovei, cu formele întrebuințate în dreptul românesc pentru întocmirea ei. Manualul lui Donici este o carte de drept, întocmită în forma unei legi, de un Român, scrisă în românește pentru poporul român. Dacă în alcătuirea lui au fost folosite și lucrări de drept bizantin, de aci nu urmează să-l socotim drept bizantin. După acest criteriu aproape tot ce am avut ca drept în trecutul nostru trebue socotit drept bizantin, ceea ce nu cred că a gândit cineva; mai mult încă, și dreptul altor popoare, aproape al tuturor europenilor, ar trebui socotit drept bizantin sau — uneori — drept roman. Dar independent de aceasta, lucrarea lui Donici n'a avut numai izvoare de drept bizantin ci dacă le-am număra, poate mai multe de drept roman propriu zis și pe lângă aceasta și părți din Obiceiul pământului. Din folosirea arătate or izvoare, nu i se poate tăgădui caracterul de drept românesc, fiindcă — după o asemenea părere — ar urma să se tăgăduiască atâtor mari opere juridice ale Apusului caracterul lor național.

In această lucrare Donici a folosit izvoarele citate, dar le-a înfățișat într'o întocmire și o formă a lui proprie, este o lucrare originală și necontestat mai bună decât a lui Armenopol [2]).

[1]) Casso, *o. c.*, pp. 67—70.
[2]) Casso, *o. c.*, pp. 85—87.

Ea a fost mult apreciată și pentru valoarea ei și pentru înalta învățătură a autorului, care s'a dovedit mai bun cunoscător al izvoarelor romane și greco-romane decât unii autori ruși [1]).

Ea a fost cea mai întrebuințată ca drept scris în Basarabia. Costache Negruzzi, tipărind la 1858 ediția II, spune despre ea că a devenit busola judecătorilor în Basarabia.

Ca o presimțire, Hamangiu a scos-o la iveală, tipărind în 1907 ediția III-a, dar cum am dovedit, cu oarecare greșeli [2]).

Părea curios, cum de a ajuns în Basarabia lucrarea lui Donici și a căpătat atâta întrebuințare când ea, nu exista ca Armenopol la anexarea acestei provincii ci a apărut la 1814, și când n'avea faima celei dintâi. Explicația stă în următoarele împrejurări. Intre Basarabia și restul Moldovei — cum am mai spus — nu s'a putut stabili zid de netrecut; cu toată jălania despărțirii între unii și alții — despre care vorbește Manolache Drăghici [3]) —legături de tot felul au continuat, fie uneori în chip permis, fie alte ori pe ascuns. Am văzut că chiar autoritățile au recurs la asemenea legături. Prima comisie pentru alcătuirea unei nouă legi civile, a folosit codul Calimah, apărut mai târziu decât Manualul lui Donici. Am arătat că au fost chemați și juriști dela Iași, probabil spuneam, chiar Donici. Nu mai poate fi mirare că lucrarea lui a pătruns și încă atât de întins în Basarabia. Dar a mai fost un motiv care i-a înlesnit pătrunderea și întrebuințarea; era scrisă în românește, nevoie de mult simțită și în Moldova; și de altă parte cuprindea așa de bine dreptul aplicabil Moldovenilor.

Calitățile și utilitatea ei practică au servit foarte mult cauzei românismului în Basarabia.

* * *

[1]) Casso, *o. c.*, pp. 48—50 și 85—86.

[2]) Andrei Rădulescu, *Codul Caragèa și codul Donici, publicate de C. Hamangiu.* « Curierul judiciar », 1908.

[3]) Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei timp de 500 de ani*, Iași, 1857, vol. II, p. 96.

Cu toate că a fost păstrat dreptul local pentru Moldoveni, *rusificarea justiției* a continuat după 1830 tot mai puternic și prin magistratură, care nu era românească.

Judecătorii nu cunoșteau dreptul local al Basarabiei. Nu erau prea dornici să cunoască nici cele două manuale, chiar după ce au fost traduse. Nu cunoșteau în special obiceiurile, care au fost partea cea mai însemnată a acestui Drept; nu le înțelegeau valoarea și nici gând să se străduiască a le-o afla, ceea ce în adevăr nu era ușor.

Mai era însă și altceva; cu sau fără indicații dela cei mai de sus, aveau un pronunțat spirit rusesc și vădite tendințe de rusificare.

Din aceste cauze neglijau ori nesocoteau obiceiurile și dau preferință textelor rusești.

Dar și în ceea ce privește aplicarea textelor se vedea lesne nepriceperea și tendința de rusificare.

Una din însemnatele probleme care s'a pus deseori și care dovedește cele afirmate este următoarea:

Era stabilit — cum am arătat — prin așezământul dela 1828 și prin codul civil rus că în Basarabia, în caz de lipsă în legile locale — și numai într'un asemenea caz — vor fi aplicate legile generale ruse și în special codul civil rus. Chestiunea era: *ce se înțelege prin lipsă, prin așa zisa « insuficiență » a legilor locale?* Ori de câte ori nu se găsea în legile locale textul care să rezolve litigiul, judecătorii ruși erau foarte dispuși să socotească lipsă și să aplice legea rusească. Cum cele două manuale nu puteau avea texte pentru toate spețele — și cum în A r m e n o p o l în deosebi sunt și multe texte neclare — era foarte ușor să hotărăști că este caz de lipsă și să aplici legea rusească. Așa s'a judecat de multe ori chiar la Senatul ocârmuitor. Cu acest sistem se introducea tot mai mult dreptul rus în domeniul recunoscut dreptului local și se înțelege că n'ar fi fost prea departe vremea când acesta din urmă ar fi avut o foarte redusă aplicare.

Interpretarea adevărată însă nu era aceasta. Pentru o bună interpretare nu este suficient textul legii. Dacă acesta trebue luat în considerare în primul rând, el singur nu ne poate da totdeauna deslegarea chestiunii; și în tot cazul nu trebue

să i se dea o interpretare pur literară, abstractă, strâmtă, fără privire la consecințe în genere și deseori nesocotind echitatea. Metoda științifică de interpretare a stabilit anumite reguli și între altele impune să se țină seamă de izvoarele textelor. Pentru dreptul local din Basarabia, trebue neapărat să recurgem la Dreptul roman și greco-roman. Chiar când textele n'ar cuprinde rezolvarea chestiunii, trebue să se folosească argumentele de logică, principiile generale ale Dreptului și scopul urmărit de întocmitorii normelor [1]).

Numai când aceste mijloace nu duc la soluția problemei se poate susține că în Dreptul local este lipsă, că este o insuficiență și — ca atare — să se recurgă la Dreptul rusesc.

Judecătorii ruși au abuzat de interpretarea contrară, ceea ce reprezenta o adevărată cotropire a Dreptului român de către cel rusesc.

De abia, în 1900 printr'o celebră decizie Nr. 72, Senatul ocârmuitor a dat adevărata interpretare în privința insuficienței legilor locale, în sensul ce am arătat mai sus; iar de atunci — după câte știu — această jurisprudență a fost respectată [2]).

Totuși Dreptul local n'a fost la adăpost de interpretarea în favoarea celui rus pentrucă judecătorii nu cunoșteau bine, sau uneori de loc, pe cel dintâi.

Dar a mai fost altă cauză care a făcut ca Dreptul local să fie tot mai puțin întrebuințat: *limba rusă în justiție*. Magistrații nu înțelegeau limba împricinaților și aceștia pe a magistraților. Nimic mai rău pentru împărțirea Dreptății ca această situație; și mai vârtos pentru justițiabili. Este de bănuit cât au îndurat din această cauză Moldovenii din Basarabia? Se spune, între altele, că la plângerea unui țăran orheian în limba lui strămoșească, președintele instanței i-ar fi bătut cu pumnul în masă strigându-i în limba oficială: « aici e judecată rusească ». De aceea plângerea țăranilor că « până la judecători din suduri n'avem putere să răzbatem » [3]).

---

[1]) Andrei Rădulescu, *Câteva noțiuni despre interpretarea legilor*.

[2]) Casso, *Dr. bizantin.* pp. 87—88, *Petru Manega*, pag. 26, Deciziunile Nr. 9/1902, 74/1910, 78/1911.

[3]) V. Erbiceanu, *Istoricul organizării judecătorești în Basarabia* în *Cuvântul Dreptății*, 1924.

De aci și părerile răspândite în lumea satelor « Decât să mergi la minovoi (judecătorul de pace) mai bine te duci să te înneci în Nistru », sau « Decât să mergi la zemski nacialnik (funcționar administrativ și judecătoresc) mai bine să te duci la toți dracii » [1].

* * *

Intru cât urmărim să schițăm un tablou general al Dreptului românesc, trebue să amintim că, în urma tratatului dela Paris, din 1856, când ni s'a făcut un slab început de dreptate *redarea celor trei județe*, s'a introdus aci Dreptul public românesc, organizarea românească în diferite domenii, etc. Inresant este apoi — că la 1864—65 și în urmă s'a introdus aci toată legislația românească. Situația a dăinuit până când ni s'au smuls iarăși aceste teritorii prin marea nedreptate, consacrată de Congresul dela Berlin. In urma reanexării, Rușii au readus rânduelile lor de drept public; în materie de drept privat, mai exact civil — afară de tutele — n'au luat nicio măsură pentru înlocuirea dreptului nostru. De aci discuții. Cu toată stăruința unora de a-l socoti înlăturat și cu toată diversitatea hotărîrilor, se pare că a învins părerea justă că a rămas în vigoare codul civil român. Am avut astfel — în partea de sud încă o formă de Drept național.

După cum vedem — și lăsând la o parte amănuntele —, până la ziua fericită a Unirii, în Basarabia, cel puțin în afacerile civile, au fost în vigoare în mod continuu norme de drept românesc.

Acest Drept a fost recunoscut oficial și n'a fost abrogat în întregime niciodată.

* * *

O însemnată chestiune care se pune, este dacă nu cumva a rămas numai cu recunoașterea oficială, *dacă s'a aplicat în chip real și în ce măsură.*

[1]) I. Pelivan, *La Bessarabie sous le régime russe,* p. 35.

Aplicarea nu mai poate fi pusă la îndoială; numai măsura acestei aplicări are nevoie de cercetări și, pentru a le face în chip amănunțit, *trebue a se publica mai mult material.* Din ceea ce avem dat la iveală, mai ales prin munca unor harnice elemente din acele părți sau care au trăit acolo, găsim destule dovezi ale aplicării.

Mulți ani după răpire, Dreptul local a fost aplicat aproape în întregime; hotărîrile date și citările de texte nu mai lasă îndoieli. Dar chiar după ce tendințele de rusificare au luat forme mai aspre, Dreptul local păstrat în vigoare a fost aplicat. Ințeles mai bine sau mai rău, interpretat în spirit străin, stâlcit uneori sub influența Dreptului rusesc, folosit într'o sferă mai întinsă sau mai redusă, el a fost totuși aplicat de autorități și instanțe, de jos și până sus la Senat, încât se poate spune că există un fel de interpretare și aplicare, o jurisprudență rusească asupra Dreptului românesc, ale cărui produse — măcar cele mai principale — ar trebui adunate și publicate.

Afară de această aplicare — să-i zicem *oficială* — Dreptul local a avut cea mai întinsă întrebuințare în *vieața poporului moldovean*, care nu l-a părăsit o clipă. Recunoscut prin ucazuri sau alte acte ale stăpânitorilor, acest Drept a trăit prin raporturile dintre oamenii care au stat aici de veacuri și veacuri și care și l-au trecut din generație în generație.

Găsim tot felul de rânduieli juridice moldovenești chiar în puținul material tipărit. Din examinarea lor ai deseori impresia că mulți ani după 1812, poporul par'că nici nu-și dădea seama că s'a schimbat Stăpânirea. Astfel, la o lună după iscălirea tratatului dela București, prin care Moldova era despicată, se vorbește într'un act de dovada cu martori care-și întăreau arătările prin punerea degetului, precum și de drepturile unui moș într'o moșie răzeșască. In altele, ceva mai târziu, aflăm împărțiri de moșii pe bătrâni, de arendarea dreptului la cârciumă cu expresia de vânzare, de danii la care iau parte femeia și copiii dăruitorului, danii întărite de exarhiceasca dicastirie, testamente cu 5 martori, multe izvoade de zestre cu punere de deget și martori, cu formula veche: « Dela Dumnezeu noroc, iar dela mine părintească

blagoslovenie », sau scrise de scriitor, după zisa tatălui fetei, sau întocmite cu garanție pentru zestrea primită, etc., etc.

Intâlnim — apoi — aplicarea vechilor rânduelі de către autorități. In 1813 Martie 1, Serdarul de Orhei, aplică într'o judecată dreptul de protimisis. In anii următori și până târziu, se găsesc destule hotărîri sprijinite pe Dreptul vechiu; alegeri de moșii și hotărnicii, cercetări la fața locului făcute de oameni rânduiți de sărdărie, împărțiri pe bătrâni, etc. [1]).

S'au adeverit multă vreme actele de către serdari sau alți dregători. S'au făcut — ca și altădată — pentru constatarea învoielilor scrisori, răvașe, răboaje.

Cei mai de sus și-au folosit până târziu vechile titluri căminar, medelnicer, sărdar etc.

De abia pe la 1824—1825 simțim începuturile influenței rusești. Intâlnim atunci un « gubernschi reghistrator » moldovean, care scria o foaie de zestre, un pomesciuc (dvorenin), la 1828 un « canțălărist », la 1837 un « cavaler ». Cu vremea aflăm între boieri un « dvorenin » (Al. Rusu) [2]).

Și am citat numai câteva dovezi de aplicarea Dreptului românesc din ceea ce se află în documentele publicate [3]). Câte și câte nu-și așteaptă lumina, adunarea și studierea!

Dintre izvoarele Dreptului local este cert că din cel scris *Manualul lui Donici* a avut primul rol. Aproape toți cărturari îl vor fi folosit; așa se și explică necesitatea unei nouă ediții la 1858.

Rolul cel mai important l-a avut, însă Obiceiul cu toate imperfecțiunile acestei forme de Drept și cu toate greutățile de a fi cunoscut.

Am dovedit — sper — că în Basarabia, sub stăpânirea rusească, a existat Drept românesc, care a fost intens aplicat și

---

[1]) La 13 Dec. 1813 Departamentul I Chișinău, într'un proces de moștenire se întemeia pe Basilicale denumite Pravila împărătească, citând: tom. V, cartea 72, titl. 3, fila 693; apoi cartea 72, titl. 3, fila 734, tom. II, cartea 12, titl. 3, fila 638. Exabiblos, cartea III, titl. 5, fila 211, ediț. Spanos, p. 64. (St. Berechet, *Legăturile dintre dreptul bizantin și românesc.* I, p. I. *Izvoadele,* 1937, pp. 42—43).

[2]) *Arhivele Basarabiei.* L. Boga *Documente basarabene* I și III. Aurel Sava. *Documente orheiene. Documente privitoare la târgul și ținutul Lăpușnei.*

[3]) Demn de remarcat că însuși învățatul Casso, Ministru Instrucției al Rusiei, și-a făcut testamentul « potrivit dreptului care este în vigoare în Basarabia » (*Dreptul bizantin în Basarabia,* traducere de St. Berechet. *Note biobibliografice,* de I. Popescu-Spineni, p. IX).

că el — în special în materie civilă — a ocupat locul prim față de alte norme juridice subsidiare. Aici el n'a fost cu totul înlocuit prin legi străine ca în alte părți robite ale neamului nostru.

Acest Drept, — recunoscut și de oficialitate — a fost păstrat în special de Moldoveni, care nu s'au depărtat niciodată de el și care, în rânduelile lui, și-au căutat dreptatea.

Aceasta a fost, în trăsături generale, situația Dreptului românesc în Basarabia, timp de 106 ani sub regimul rusesc.

II

După Unirea, proclamată de întreaga simțire românească din Basarabia, Dreptul românesc a dobândit încet, încet, situația ce i se cuvenea.

Expunerea amănunțită a ceea ce Statul român a făcut în aceste ținuturi și a activității juridice românești ar necesita prea multe desvoltări, ceea ce nu ne îngădue timpul s'o facem acum.

Mai mult, ca o încheiere a celor expuse astăzi, voiu aminti ceea ce s'a înfăptuit acolo la 1918 și în anii următori.

Situația aflată aci pe terenul juridic nu putea rămânea și schimbarea se impunea cât mai repede pentru o bună organizare și o apropiere mai strânsă de restul țării.

Sunt cunoscute părerile în privința unificării legislative: de o parte extinderea legilor Vechiului Regat cu anumite revizuiri; de altă parte legi nouă pentru toată țara.

Am fost dela început pentru extindere, am vorbit și aci în acest sens și cred și azi că n'am greșit adoptând această opinie, pe care o socotesc cea bună. Dacă s'ar fi urmat această cale, n'am fi ajuns ca nici după 24 ani dela Unire să n'avem realizată unificarea legislativă, să vorbim mereu de drept interprovincial și să aplicăm în anumite regiuni ale pământului românesc tot pe Verböczy dela 1514 și alte legi străine. Procedeele întrebuințate de cei ce ne-au sfâșiat din nou, în 1940, trupul neamului, prin înlocuirea imediată a legilor românești a arătat — sper — oricui greșeala noastră, când am așteptat perfecțiunea pentru a da Statului aceleași

legi și am lăsat în vigoare legile întocmite de asupritorii noștri.

In Basarabia am întrebuințat la început un sistem mixt, iar mai târziu sistemul extinderii.

La trei zile după Unire a fost delegat colegul nostru Vespasian Erbiceanu, pe atunci Consilier la Curtea de Apel din Iași, ca să cerceteze situația din noua provincie, în vederea naționalizării și unificării. D-sa și-a îndeplinit cum nu se poate mai bine greaua sarcină și a avut în toată această operă un mare rol, care n'a fost totdeauna apreciat.

Pe baza cercetărilor făcute și pentru apărarea intereselor Statului s'a introdus în măsura nevoilor impuse de aceste interese, mai întâi legile românești de drept public.

Se înțelege dela sine că în prim rând Constituția și-a întins puterea și aplicarea sa pe pământul Basarabiei. Oarecare glasuri izolate, care susțineau că n'ar putea fi aplicată, n'au avut ascultare căci nu era admisibil ca odată ce poporul basarabean s'a unit de bună voie cu România, să nu i se aplice legea fundamentală a Statului și să nu se dea acestui popor drepturile și garanțiile recunoscute cetățenilor din Statul cu care se unise. De aceea nici n'a fost nevoie de o introducere expresă.

Au fost însă introduse în chip formal legile de drept public: de poliție, fiscale, de organizare administrativă în genere, de organizare judecătorească, cod penal și de procedură penală, etc.

Problemă mai delicată a fost aceea a legilor de drept privat.

Din diverse motive acestea au fost păstrate. Totuși s'a văzut curând că este nevoie să se introducă și din normele de acest fel din Vechiul Regat. Este curios însă că s'au introdus uneori numai părți din anumite legi. Astfel, s'a introdus codul comercial cu legile anexe (1 Iunie 1919); părți din codul civil: domiciliu, absență, adopțiune, putere părintească, minoritate, tutelă, emancipare, majoritate, interdicție, consiliu judiciar, divorț (1 Ianuarie 1920); părți din legea judecătoriilor de pace (4 Iulie 1919); părți din procedura civilă, etc.

Inainte, însă, de orice, am introdus *limba românească* în justiție și în toate autoritățile. Dar n'am neglijat nici interesele celor care nu știau limba noastră, căci am numit translatori.

In unele părți am păstrat și magistrații aleși — după legea lui Kerenski; aceasta până la 9 Mai 1919, când constatând marele neajunsuri ale acestui sistem, au fost înlocuiți cu magistrați titrați. In județele Ismail și Cahul dela început magistrații au fost numiți după prevederile legilor românești.

In urma introducerii legii noastre de organizare judecătorească, am numit în toată Basarabia magistrați în conformitate cu această lege; am luat multe elemente alese din magistratura Cadrilaterului care în acel moment nu ne mai aparținea.

Justiția a început astfel să funcționeze normal și să se simtă vieața românească în acest domeniu. Membrii corpului judecătoresc au câștigat încrederea generală și aprecieri favorabile, chiar din partea celor care nu erau Români. Arhivele diverselor instanțe arată ceea ce au făcut acolo juriștii români.

S'au ivit însă foarte numeroase greutăți, pe de o parte din cauza diversității de legi, care devenise și mai mare, pe de alta din cauză că legile românești fuseseră introduse în frânturi. Să ne gândim că judecătorul era chemat să aplice vechile legi locale și în cea mai mare parte Obiceiul pământului, pe care deseori nu-l cunoștea, căci n'a fost adunat și pe care-l căuta uneori în lumea satelor prin mijlocul votului. Pe lângă acestea era chemat să aplice, pentru interpretarea acestora, Dreptul roman și bizantin; apoi diferitele legi rusești; în sud legile românești, iar pe deasupra părțile din acestea introduse acum în toată provincia. O scurtă concentrare asupra acestui amestec de legi ne face să pricepem marile dificultăți ale magistraților. Și acestea existau dela judecătorul de ocol până la Casație. La Inalta Curte, pentru a înlesni mersul proceselor, a fost numit un jurisconsult, în persoana lui Ion Nădejde, cunoscător al Dreptului rus, care a îndeplinit astfel, până la moarte rolul, aproape al unui nomofilax de pe vremuri.

Justiția a avut de rezolvit probleme foarte grele, unele din Dreptul vechiu, altele din legile nouă; menționăm exproprierea agrară, secularizarea averii Mănăstirii Neamțu, făcută de Ruși, o cauză celebră, care a dat prilejul unei foarte interesante decizii a Curții de Apel, exproprierea pădurilor, unde Statul credea că le poate lua într'un chip, care nu era cel legal, dreptul de protimisis, de moștenire, embatic, etc., etc.

Dintre cele referitoare la dreptul anterior, au provocat importante discuții, mai ales următoarele, agitate și sub stăpânirea rusească. Prima a fost dacă Manualele lui D o n i c i și A r m e n o p o l au fost legi, și s'a stabilit — cum era just — că deși nu pot fi calificate ca atare, totuși au avut putere obligatorie, fiind, în cea mai mare parte, expresia Dreptului roman și bizantin. A doua problemă a fost a « insuficienței legilor » locale și a completării lor prin cele rusești. Chiar Curtea noastră de Casație, la început a înclinat în sensul dat de o parte din vechea jurisprudență rusă, dar în urmă — după cercetare mai profundă — a hotărît, în mod constant, așa cum am arătat mai sus, că nu se poate vorbi de aplicarea legilor rusești pe motiv de completare a legilor locale, decât dacă în urma interpretării cu ajutorul izvoarelor lor romane și bizantine nu s'ar putea deslega pricina.

A treia problemă mare a fost ce legi civile se aplică în cele 3 județe din Sud. Casația noastră la început a decis că s'ar aplica dreptul rus. Era o soluție cu drept cuvânt criticată.

Mai târziu, Inalta instanță a revenit, stabilind jurisprudența constantă că în aceste județe a rămas în vigoare codul civil român. De altfel prin legea de organizare judecătorească din 1925, s'a înscris un text (art. 322) în care se consacră acest punct de vedere.

Cu toate dificultățile întâmpinate, *activitatea justiției române* a fost foarte bogată, foarte interesantă și demnă de toată lauda; putem primi să fim judecați de oricine.

O comparație, cât de sumară, cu ceea ce a fost sub regimul rusesc arată superioritatea noastră. Din această activitate

rezultă nu numai deplina cunoaștere și buna interpretare a normelor de Drept, dar și o înțelegere exactă a împrejurărilor, precum și a intereselor superioare pe care le are neamul în aceste ținuturi.

Juriștii din Basarabia au încercat să lucreze și pe teren doctrinar. Merită în deosebi să fie menționată revista «*Cuvântul Dreptății*» apărută un șir de ani, în care diverse chestiuni juridice basarabene au fost tratate cu toată competența. Ea este o frumoasă manifestare a culturii românești, cu atât mai interesantă prin locul și timpul în care a avut loc.

*
* *

Cu toate strădaniile celor dornici să creeze situații cât mai bune în această provincie, pe teren juridic, lucrurile mergeau tot mai greu. *Greutățile* existente în momentul Unirii deveniseră și mai mari din cauză că pe lângă regulile de Drept anterior, se adăugiseră cele românești și — încă numai în parte — plus cele făurite pentru toată țara. De aci extrem de mari dificultăți; s'a vorbit chiar de un haos, expresie prea tare dar explicabilă în parte pentru cine cunoaște situația reală a întregii provincii. Deseori nu mai știau nici judecătorii care lege se aplica, necum împricinații; nu se mai putea vorbi nici de un drept interprovincial, căci erau atâtea, plus cele suprapuse, în aceeași provincie. Se întâlneau situații ciudate: într'un sat se aplica prescripția de 30 ani, iar în altul vecin aceea de 10 ani. Existau greutăți pentru transmiterile de proprietăți pentrucă se cereau titluri de proprietate; cum sătenii nu le aveau, întrebuințau alte forme de acte, de obicei arendări pe 90 de ani. Nu se puteau face împărțeli în succesiuni, din cauza procedurii rusești, aplicată printr'o interpretare greșită. In genere — ca să nu mai lungim șirul exemplelor — viața juridică era tot mai îngreunătoare pentru raporturile dintre oameni. In special sătenii sufereau de acest amestec de rânduieli în care ei se încurcau tot mai adânc și din care foarte rar ieșea Dreptatea. Convinși că de vină sunt numai legile rusești, de pe urma cărora înduraseră atâta și neînțelegând pentru ce mai sunt păstrate odată ce s'au unit cu Țara, strigau: «*scăpați-ne de zacoanele rusești*».

Cu cât trecea vremea, cu atât se simțea mai mult nevoia *unificării legislative*, mai ales din cauza diversității de legislații. In 1926, Ministrul de Justiție, d-l Teodor P. Cudalbu, s'a hotărît cel dintâi s'o înfăptuiască de urgență și m'a rugat să-i redactez anumite texte, pe care voia să le introducă în legea de organizare judecătorească și prin care se extindea în Basarabia toată legislația Vechiului Regat. Am întocmit articolele respective dar, din cauza împrejurărilor politice, proiectul n'a avut norocul să devină lege.

Necesitatea unificării s'a dovedit și mai puternică în urma cercetărilor foarte amănunțite făcute în toată Basarabia, de răposatul Constantin Rătescu, pe atunci Inspector al Curților de Apel, ale cărui rapoarte sunt foarte interesante pentru cei ce vor să cunoască adevărata situație juridică de atunci din Basarabia.

In 1927 Ministrul de Justiție, d-l Stelian Popescu, a înțeles importanța și urgența unificării și a pășit pe drumul realizării. Am fost rugat din nou să întocmesc un proiect și a fost alcătuită și o Comisie în care la început am fost eu, C. Rătescu și V. Erbiceanu, iar în urmă au fost numite și alte persoane.

Am redactat un proiect — aproape în forma în care a devenit lege — și care a fost primit de Comisie. Spre deosebire de proiectul ce am făcut pentru ministrul Cudalbu, am introdus un text prin care au fost păstrate în vigoare din dreptul local — între altele — dispozițiile privitoare la situația femeii măritate, căutarea paternității, dreptul de moștenire al soțului supraviețuitor și drepturile copiilor naturali și ale părinților lor. Acestea au fost introduse pentru a se satisface anumite dorințe locale, în fond nu destul de justificate, căci de pildă femeia măritată din Basarabia putea suporta regimul celei din Vechiul Regat când pentru cea din Alsacia-Lorena a fost introdus regimul identic al codului francez. De altfel, după 1932, chestia nu mai prezintă interes, căci în această privință s'a făcut unificare deplină.

Totodată în noul proiect au fost adăugate câteva dispoziții transitorii.

In proiectul ce am redactat era desființată și instituția notarilor publici iar autentificările urmau să fie făcute numai de magistrați, potrivit sistemului român.

Insoțit de o expunere de motive întocmită câte o parte de fiecare dintre noi, cei 3 din Comisiune și revăzută în întregul ei de mine, proiectul a fost depus în Parlament, unde cu toată urgența problemei — lucrările au mers încet. Acolo s'a introdus o singură modificare mai însemnată, în privința notarilor, cărora li s'a menținut dreptul de autentificare, alături de instanțele judecătorești, modificare a cărei justificare n'am găsit-o.

După oarecare întârziere, legea a fost votată, publicată la 4 Aprilie și pusă în aplicare la 1 Iunie 1928.

Dela acea dată Basarabia a avut aceleași legi cu Vechiul Regat[1].

Țăranii și-au văzut visul cu ochii de a fi scăpat de zacoane. Nimeni n'a murmurat, necum să se fi răsculat, cum se șoptea de cei interesați a se întârzia mereu unificarea. Tot poporul basarabean a privit cu vie mulțumire această importantă lucrare menită să desăvârșească Unirea.

Chiar dacă au fost lăsate în vigoare unele dispoziții, acestea — afară de situația notarilor — sunt din Dreptul local românesc.

Putem spune, dar, că dela 1 Iunie 1928 Basarabia — după mult sbucium — a intrat definitiv în cadrul Dreptului românesc.

*
* *

Soarta, care nè-a îndurerat sufletul de atâtea ori în cursul veacurilor, ne-a vestit, ca un trăsnet din senin, prin dăngănitul jalnic al clopotelor, a treia sfâșiere a trupului Moldovei dinspre răsărit, iar poporul basarabean a fost din nou supus zacoanelor mai aspre, și mai nepotrivite cu ființa lui blândă și primitoare.

Dumnezeu a vrut ca de astădată robirea să fie scurtă.

Prin jertfe sfinte, înaintea cărora să ne închinăm cu adâncă smerenie, a răsărit iarăși pentru Basarabia soarele libertății și al dreptății. Ea este din nou a noastră pentru deapururea.

---

[1]) Andrei Rădulescu, *L'introduction de la législation roumaine en Bessarabie*, 1930 Agen (Bulletin de la société de législation comparée).

Se pare că au fost oarecare ezitări în privința regimului juridic care trebuia introdus aci; a triumfat însă părerea cea mai bună: *restabilirea integrală a dreptului românesc, așa cum fusese la 27 Iunie 1940*, cu o îmbunătățire însă, desființarea notariatului [1]) și cu unele rânduieli nouă de Drept public, impuse de interesele superioare ale Statului.

Această restabilire a avut loc în fapt cu toată solemnitatea, menită să afirme încă odată concepțiile noastre de ordine, progres și justiție.

Dacă poporul moldovenesc din Basarabia nu și-a pierdut limba și feluritele obiceiuri strămoșești, cu toată asuprirea rusească, același fenomen se constată — fără urmă de îndoială — și în lumea Dreptului. Basarabia, în ceea ce privește viața juridică, mai vârtos a maselor populare, a rămas cârmuită de norme aparținătoare neamului românesc.

Păstrarea acestor norme a fost, alături de limbă, unul din cele mai puternice elemente de rezistență națională. Recunoașterea lor de către asupritor este dovada cea mai temeinică a existenței și a drepturilor poporului român asupra pământului basarabean. Iar activitatea noastră pe tărâmul Dreptului, după Unire, este proba necontestată a culturii noastre juridice și a spiritului de dreptate ce ne însuflețește.

Această provincie a avut Dreptul său românesc, chiar în timpul stăpânirii străine. Redus, rău aplicat, amenințat cu cotropirea de cel străin, el a fost păstrat și apoi îndreptat, desăvârșit cu același caracter în urma Unirii de bună voie cu Patria mumă, de care Sfânta Dreptate n'o va mai despărți niciodată.

Basarabia a rămas — astfel — românească și pe terenul Dreptului ca în toate formele vieții poporului său. Acest adevăr pe care-l poate controla oricine — trebuie să-l știm cu toții și este o datorie să-l facem cunoscut și străinilor, iar la nevoie să-l folosim pentru apărarea neamului nostru, care respectă drepturile altora și nu cere pentru sine decât dreptate.

---

[1]) Legea Nr. 792 din 4 Sept. 1941, art. 8. *Monitorul Oficial* No. 209/1941.

CUPRINSUL

DIN TRECUTUL DE 80 DE ANI AL CURŢII DE CASAŢIE

DE

ANDREI RĂDULESCU
PRIM-PREŞEDINTE ONORAR AL CURŢII DE CASAŢIE
PROFESOR UNIVERSITAR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE.

Comunicare făcută în şedinţă publică la 27 Martie 1942

I

Mâine se împlinesc 80 de ani de când Inalta Curte de Casaţie şi Justiţie a Principatelor-Unite, Moldova şi Ţara Românească, şi-a deschis porţile, s'a constituit şi a început să funcţioneze.

Dacă este bine să vorbim despre oamenii şi instituţiile importante din alte ţări, cu atât mai mult se impune s'o facem pentru ceea ce este al nostru; şi dacă dintre acestea ne ocupăm de unele mai mărunte, obligaţia devine şi mai puternică faţă de cele mai însemnate.

In vremuri normale ziua de mâine ar fi putut fi sărbătorită în chip deosebit căci pentru Statul nostru, cu o structură modernă relativ nouă, trăinicia şi propăşirea unei instituţii —, chiar numai în câteva decenii — reprezintă foarte mult. Noi însă nu ne cunoaştem suficient ceea ce avem; noi n'avem lucrările care s'ar cuveni despre aşezămintele noastre; de aceea nici nu le facem o justă preţuire. Şi dacă uneori străinii nu ne judecă exact, este explicabil fiindcă n'au putinţa de a se informa. Să amintim că chiar Academia noastră, care şi-a serbat anul trecut jubileul de 75 de ani, de abia acum dă la lumină o expunere mai largă a alcătuirii, a trecutului, a rostului şi activităţii sale.

Despre Curtea de Casație a României s'a scris relativ puțin. V'am comunicat aci — acum câțiva ani — unele cercetări privitoare la înființarea ei [1]; se mai consacră prin unele lucrări câteva pagine; în genere însă, ceea ce s'a publicat asupra ei este destul de redus. Și ceea ce este mai curios, este că mai totdeauna când se scrie ceva despre ea, nu se folosește puținul ce s'a publicat la noi, ci ne referim la autorii străini.

Cu toată imensa apăsare a împrejurărilor în care trăim, am socotit că se cuvine să nu trecem neobservată împlinirea celor 8 decenii încheiate mâine. Academia Română — contrar părerii greșite a unora — a prețuit totdeauna și Dreptul ca orice formă de cultură și activitate românească; și în incinta ei, plină de adâncă înțelegere a tot ce este românesc, se impune să fie amintit și acest eveniment.

Se înțelege ușor că nu trebue să vă așteptați la o expunere completă a istoricului Curții de Casație sau la cercetări amănunțite asupra jurisprudenței și activității sale. Ceeace vă înfățișez sunt numai câteva părți din ceea ce ar trebui cercetat; cele ce veți asculta trebuesc privite numai ca o schemă a lucrărilor, care ar merita să fie alcătuite.

* * *

Curtea noastră de Casație își are originea în Convenția dela Paris dela 7/19 August 1858, în care au fost înscrise bazele organizării Principatelor Române, ținându-se seamă în parte de dorințele exprimate în Divanurile ad-hoc.

Noi aveam câte o instanță supremă în fiecare Principat: Inalta Curte în Țara Românească, Divanul Domnesc, numit și Curtea Princiară, în Moldova. Acestea însă n'aveau caracterul unor instanțe de casare, ci al unor instanțe de fond; de obicei a 3-a de acest fel. Ele au suferit oarecare transformări în epoca Regulamentului organic, dar în genere au rămas cu același caracter. Aceste instanțe au continuat să funcționeze până când dispozițiile Convențiunii, în privința Curții

[1] Andrei Rădulescu, *Cercetări privitoare la înființarea Curții de Casație în România*. Mem. Acad. Rom., Secț. istorică, III, Tom. XIV, 1933.

de Casație, au căpătat înfăptuire, adică exact până acum 80 de ani.

Prin Convenția dela Paris (art. 38), s'a prevăzut că se va înființa o Curte înaltă judecătorească, comună ambelor Principate și că *ea va resida la Focșani.*

Se știe că nu ni s'a îngăduit Unirea, așa cum o cerusem, dar s'a făcut un fel de confederație — noțiunea și termenul erau oarecum la modă — între cele două Principate. Fiecare își avea ființa sa de Stat, Domnul său, Guvernul și Adunarea lui legislativă. S'a prevăzut însă — în sensul unității — dispoziții pentru 3 organe comune: în domeniul legislativ Comisia centrală, în domeniul juridic Curtea de Casație și în domeniul executiv Armata. Dintre acestea, Armata trebuia să fie organizată în acelaș chip în amândouă țările, dar separat; ea urma să se întrunească numai în anumite împrejurări. Comisia Centrală era formată jumătate din elemente desemnate de Adunările legiuitoare, iar jumătate de fiecare Domn, și nu dura decât o legislatură; se vede că nu se putea vorbi de continuitate în lucrările sale.

Curtea de Casație era sortită să rămână, — se pare chiar după concepția întocmitorilor Convenției — *elementul cel mai puternic de unire între cele două țări.* Schimbările în compunerea ei erau să fie mult mai rare, iar continuitatea ca instanță judecătorească și rolul politic ce-l putea avea uneori, precum și stabilirea unui mod uniform de judecată, aveau să contribue mai mult ca orice pentru Unirea, nerealizată pentru moment, dar despre care nu se îndoia aproape nimeni că trebue să vină [1]).

Dibăcia și curajul, izvorîte din cel mai înflăcărat patriotism al generației dela 1859, au știut să înlăture voința Europei, și au ales pe Cuza în amândouă țările. Aceasta nu era Unirea, era numai o îndoită alegere, dar era un pas hotărîtor către Unire. Cele două Principate rămâneau cu organizația lor și cu cele trei elemente, destinate pentru colaborare. S'a început organizarea armatei; s'a întocmit Comisia Centrală; mai era de înființat Curtea de Casație.

[1]) Andrei Rădulescu, *Cercetări privitoare la înființarea Curții de Casație în România,* p. 2.

Urgența creării ei era reclamată nu numai din lăuntru, ci și dinafară. In toate zilele ambasadorii străini dela Constantinopol, reprezentanții Puterilor garante, întrebau despre această chestiune, iar ambasadorul lui Napoleon al III-lea, stăruind în același sens spusese: « In lipsă de oameni mari să le dăm instituțiuni mari » [1]).

Pentru înființare era însă nevoie de o lege, așa se prevedea chiar în Convenție. Această lege trebuia făcută după normele înscrise în acea Convenție. Fiind vorba de o lege de interes comun — în realitate o singură lege — trebuia să se întocmească un proiect de către Comisia Centrală, care să fie trimis fiecărei Adunări legiuitoare. Acestea aveau dreptul să-l discute și să-l modifice. Dacă textele votate difereau, ele trebuiau trimise Comisiei Centrale, care avea să întocmească un proiect definitiv și să-l trimită Adunărilor. De astădată ele nu mai aveau dreptul să-l schimbe, ci să-l primească ori să-l respingă în întregime. Dacă însă Adunările introduseseră modificări identice în proiectul Comisiei Centrale, aceasta era datoare să le primească și astfel legea lua ființă.

In comunicarea mea din 1933, am arătat pe larg *cum s'a ajuns la votarea legii Curții de Casație. Astăzi voiu reaminti numai în scurt cele petrecute.*

Cu toate că se cerea grăbirea acestei lucrări, Comisia Centrală n'a avut gata proiectul decât peste un an dela alegerea lui Cuza, anume în Martie 1860, iar Adunărilor legiuitoare le-a ajuns prin Mai 1860. Adunarea din Țara Românească a început să lucreze mai repede și a pus-o la ordinea zilei la 17 Iunie. Pentru a se înlătura dificultățile provenite din cauza curiosului mod de legiferare înscris în Convenție și a grăbi înfăptuirea acestei legi, Adunarea munteană, după propunerea lui Costaforu, a luat o hotărîre foarte importantă.

In discuțiile ce vor avea loc, să se ia în considerare amendamentele admise ori respinse de Adunarea din Iași; în acest scop să comunice acesteia articolele votate în fiecare ședință, rugând-o să procedeze la fel.

---

[1]) Andrei Rădulescu, *Cercetări*, p. 6.

S'a mai luat însă o hotărîre şi mai interesantă. Adunarea din Moldova să fie rugată ca la sfârşitul desbaterilor să primească în totul proiectul ce va fi votat de cea munteană, iar dacă ea n'ar primi această propunere, Adunarea din Bucureşti să primească în totul legea aşa cum va fi fost votată la Iaşi.

Adunarea Moldovei, pentru diverse motive, n'a primit propunerea; s'a propus acolo, între altele, întrunirea provizorie a celor două Adunări la Bucureşti, sau la Focşani, dar nu s'a primit nici aceasta.

Lucrările au continuat în fiecare Adunare, comunicându-şi între ele textele votate.

La 30 Iunie 1860, legea era votată de Adunarea din Bucureşti, care însă aştepta şi lucrarea dela Iaşi; aceasta a fost terminată la 6 Iulie 1860.

Se ajunsese la texte diferite. Ar fi trebuit — în această situaţie — să se ia calea ce am arătat: trimiterea la Comisie, alt proiect, altă discuţie, etc. Aceasta însemna amânare, şi poate lungă, din cauza situaţiei politice.

In aceste împrejurări, Adunarea din Bucureşti, face un gest, care nu trebue uitat niciodată. Consecventă cu votul său unanim din 18 Iunie, după examinarea textelor din Moldova şi ascultând explicaţiile raportorului Bosianu, în şedinţa dela 19 Iulie, primeşte cu unanimitate în legea ei modificările din Moldova, astfel încât amândouă Adunările adoptau aceleaşi texte. Nu mai era nevoie de Comisia Centrală; legea Casaţiei era votată. *Fără acest gest muntean, cine ştie când s'ar fi putut întocmi legea Inaltei Curţi.*

Ne-am aştepta ca în curând să aibă loc *sancţionarea*. Şi totuşi a întârziat. In comunicarea mea de acum câţiva ani, încercam a da unele explicaţiuni, dar cu oarecare îndoială. Vodă Cuza ştia de sigur că vor fi discuţii în privinţa locului unde va funcţiona Casaţia: Focşani, după Convenţie, Bucureşti, după dorinţa lui şi a celor ce voiau să afirme încă odată ideea Unirii. Era însă alt motiv — pe care-l cunoaştem azi — arătat chiar de acela care a fost Ministrul de Justiţie la instalarea Curţii, era dorinţa de a realiza mai repede Unirea şi de a avea o Casaţie nu în două State ci într'unul singur, ca piatră fundamentală a edificiului naţional.

Amânarea însă nu putea dura prea mult, poate că și din cauza Puterilor Garante. Legea este sancționată și promulgată prin decretul domnesc Nr. 1 din 12 Ianuarie 1861, dat din Iași și publicat în Monitorul Oficial al Moldovei Nr. 88 din 29 Ianuarie, iar în al Țării-Românești Nr. 18 din 24 Ianuarie. El este contrasemnat de Manolache Kostache, Prim-Ministru al Țării-Românești și de Mihail Kogălniceanu, Prim-Ministru al Moldovei, amândoi Moldoveni.

S'ar crede că acum Inalta Curte va fi constituită și va începe să funcționeze. Stăruințe numeroase au fost, fără îndoială; totuși motivele arătate — și în special realizarea Unirii — au adus amânări peste amânări.

In sfârșit s'a realizat Unirea deplină la 24 Ianuarie 1862. «Se ivesc acum și zori de vieață pentru Curtea de Casație. Stat unitar, cu un singur Guvern, o singură Adunare, cerea imperios înființarea Curții supreme, a cărei lege aștepta în paginele Monitorului» [1]).

Vodă Cuza se hotărește să facă *numirile* care — după discuții interesante în cele două Adunări — fuseseră recunoscute că sunt un drept al Domnului. In urma raportului Nr. 1508 al Ministrului de Justiție, C. N. Brăiloiu, numirile sunt făcute prin decretul Nr. 82 din 11 Februarie 1862. Prin decretul următor Nr. 83 din aceeași zi s'a hotărît ca Inalta Curte să fie instalată în ziua de 15 Martie 1862. Ministrul a decis ca recursurile să fie primite cu începere chiar dela 11 Februarie.

Cu toată greutatea de a găsi 25 de persoane, care să ocupe înalta demnitate de Membru al Curții de Casație — greutate afirmată de atâtea ori în discuțiile urmate la alcătuirea legii — Domnitorul s'a străduit să facă numiri, care să asigure dela început acestei instanțe o deosebită strălucire; el a ales personalități de seamă, chiar dacă n'aveau suficientă pregătire juridică. Prim-Președinte a fost numit Vasile Sturza, o valoare necontestată. Intre consilieri găsim între alții pe: Principele Nicolae Suțu, care pe lângă pregătirea econo-

---

[1]) Andrei Rădulescu, *o. c.*, p. 38.

mică și politică [1]), avea și pe cea juridică în grad înalt și care ar merita să fie pusă în lumină, Ștefan Ferekide, Doctor în Drept dela Pisa și vechiu profesor, Constantin Bosianu, Anastase Panu, A. I. Filipescu, Alecu Catargiu, Președinte al Curții Princiare din Iași, Constantin Cantacuzino, fost Ministru, Nicolae Crețulescu. Parchetul avea în frunte pe Mihail Kogălniceanu, iar între membrii lui pe Teodor Veisa, profesor de Drept, despre care am spus aci cândva puține cuvinte [2]).

Cu cine se va fi sfătuit Cuza pentru alegere, nu știm; probabil cu Primul Ministru B. Catargiu și cu Ministrul de Justiție C. Brăiloiu. Cu firea lui nu-i exclus să fi făcut singur alegerea. Cei numiți — cel puțin unii dintre ei — pare-se că n'au fost întrebați dacă primesc. Astfel s'ar explica faptul că până la 8 Martie își dăduseră demisia șase consilieri, mai toți pomeniți adineaori, un procuror și Mihail Kogălniceanu. Acesta spunea peste câteva zile, apărând situația Casației, că a refuzat «cel mai frumos post, acela de procuror general al Curții de Casație, numai ca să poată rămânea în Cameră» [3]). In locul lui a fost numit Scarlat N. Ghica.

Toată lumea aștepta *ziua de 15 Martie, fixată pentru instalarea Curții.*

Spre surpriza multora, s'a ivit o gravă dificultate chiar în ajunul acelei zile. Era înțeles că Inalta Curte de Casație va avea reședința în București iar nu la Focșani, cum prevedea Convenția dela Paris. Cu toate acestea o parte dintre Moldoveni, crezându-se nedreptățiți, încep agitație, mai ales la Iași, unde sunt arse portretele lui Panu și Kogălniceanu, agitații susținute — după câte s'a spus — chiar de municipalitate. Iar în ziua de 14 Martie, se prezintă Camerei de către Casimir și Văsescu, o propunere semnată de 23 dintre 28 deputați moldoveni, prin care cer ca reședința Casației

[1]) Victor Slăvescu, *Viața și opera economistului N. Suțu.* Acad. Rom., Studii și cercetări, vol. LVIII.

[2]) Numele primilor membri ai Casației în *Monitorul Oficial* Nr. 34 din 14 Februarie 1862. Andrei Rădulescu *o. c.*, p. 38.

[3]) *Românul,* Nr. 75/1862.

să fie la Iași — unii susțin cel puțin temporar până la facerea liniei ferate — ca o compensație morală pentru pierderile acestui oraș « căci altfel — zicea Văsescu — s'ar arunca sământa desbinării pe pământul Unirii » [1]). In acea zi se prezentase de Guvern un proiect pentru deschiderea unor credite între care și unul de 60.000 lei pentru a plăti chiria unui local destinat Casației și mobilele ce-i erau necesare. Adunarea a hotărît să discute mai întâi raportul Comisiunii delegaților ei asupra propunerii Casimir. De menționat că raportor era Kogălniceanu, pe care — cum am mai spus aci acum câteva luni — îl găsim peste tot cel dintâi la faptele mari ale vremii [2]).

Discuția asupra acestei propuneri a fost foarte violentă. Au vorbit contra ei, afară de Munteni, Anastase Panu, Kogălniceanu și Gr. M. Sturza, cari în cuvântări înălțătoare și pe care le-am citit aci altădată, au arătat că propunerea nu este justificată, că ea nu alină suferințele Ieșilor ci satisface numai anumite interese și au cerut cu toată energia, cum striga Sturza: « *Nu, nu — Curtea de Casație trebue să fie la București* » [3]).

Propunerea Casimir a fost respinsă cu 53 bile negre contra 35 albe, fiind și câteva abțineri.

Astfel a rămas ca să aibă loc a doua zi instalarea.

Cum n'avea încă un local, urma să funcționeze în localul Inaltei Curți, care acum era desființată.

Iată-ne — în sfârșit — *în ziua de instalare*. Jurământul a fost depus înaintea Domnului, fiindcă atunci nu se putea concepe alt organ pentru această solemnitate. In acea zi, la ora 12, Membrii Curții erau adunați în localul arătat. De aci au mers în corpore la Palatul domnesc, cu toate onorurile, escortați de lăncieri și au depus jurământul. După aceasta s'au reîntors la Curte, unde Ministrul de Justiție Brăi-

---

[1]) *Monitorul Oficial* al Țării Românești, Nr. 62/1862; *Românul* Nr. 75 și 76/862.

[2]) Andrei Rădulescu, *Mihail Kogălniceanu*. Mem. Acad. Rom., Secț. Ist., Ser. III, Tom. XXIV.

[3]) Ion Brătianu a vorbit cu vehemență contra așezării Curții la Iași, susținând că s'ar încuraja separatismul și declara că « o asemenea instituțiune nu poate sta decât în centrul politic al țării » (*Mon. Of.* Nr. 145/1866, reprodus de C. Boerescu în cuvântarea sa dela 29 Iunie 1866).

loiu, a ținut un însemnat discurs, pe care vi l-am citat în lucrarea mea din 1933, în care a arătat importanța și rolul Curții de Casație, ce reprezintă ea ca element nou față de trecutul în care Domnul era instanța supremă și a stăruit asupra ceea ce se așteaptă dela ea. Răspunzând, Primul-Președinte a arătat că «*pe cât Curtea de Casațiune este prin atribuțiunile sale și prin inamovibilitatea membrilor ei, cel mai înalt și mai puternic Tribunal, pre atâta și îndatoririle ei sunt mari și grele*». El «este chemat să vindece răul cel mai mare, care de un timp îndelungat a apăsat țara noastră: neîncredere în dreptate. Dela el se cere restabilirea, încrederea și ridicarea ramului judecătoresc din discreditul în care din nenorocire a fost căzut».

«*Să punem dar — spunea drept încheiere — toate silințele noastre, ca în curând să putem auzi: «Dreptatea domnește în România»* [1]).

In acest chip și cu aceste gânduri, s'a constituit Curtea de Casație acum 80 de ani.

Cele săvârșite în acea zi au fost constatate prin procesul verbal Nr. 1, al Supremei Curți.

Inceputul poate părea modest, dar a fost solid și trebue privit în lumina timpului.

Casația, înfăptuită în acest chip, a fost o temelie și mai puternică a Unirii. De unde, în forma prevăzută în Convenție, era menită să servească de legătură între două State, acum era a unui singur Stat. Chiar în legea ei, care fusese întocmită înainte de Unirea definitivă, s'a spus, nu cum era prevăzut în Convenție, o Curte «comună ambelor Principate», ci o *Curte «pentru întregul Stat al Principatelor-Unite Moldova și Țara Românească»*. Chiar de atunci întocmitorii legii, înfruntând iarăși voința Europei, arătau că pentru ei cele două Principate, formau un Stat. *Din ziua de 15 Martie st. v. 1862, Casația nu mai era numai în Convenție sau în lege; ea exista în realitate, trăia și începea să lucreze.*

Iată un aspect al însemnătății acestei date.

* * *

---

1) Andrei Rădulescu, *o. c.*, pp. 40—43.

A doua zi Adunarea legiuitoare, a votat creditul amintit pentru chirie și mobilier. Localul avea patru săli de pretoriu, câte una pentru fiecare secțiune, iar una pentru secții-unite. Cunoaștem și mobilierul, care era destul de simplu, în care erau cruci, mese cu postav roșu pentru Curte, cu postav verde pentru grefieri, cu mușama pentru ceilalți funcționari, cu « loc de nisip » la călimări. Se afla și un dulap de stejar cu lustru și geamlâc pentru bibliotecă, cu despărțituri, în lățime și în lungime de 4 coți. Licitația pentru mobilier a fost anunțată pentru 24 Martie, iar la 22 începuse a se ocupa de reparațiile localului [1]).

Am crede că de acum înainte Casația va fi lăsată să-și îndeplinească misiunea. A fost scris ca peste patru ani, să fie iarăși obiectul unor serioase discuții. După detronarea lui Cuza, au început să se manifeste tendințe separatiste în Moldova. La 3 Aprilie 1866 au avut loc la Iași mari turburări, în fruntea cărora a fost și Mitropolitul Miclescu. Mișcarea a fost din fericire înnăbușită dar, pentru a potoli nemulțumirile, s'a promis mutarea Casației în acel oraș. Pentru îndeplinirea acestei făgădueli, făcută în clipe grele, Consiliul de Miniștri, la 18 Aprilie 1866, a încheiat un jurnal aprobat de Locotenența Domnească (Nr. 8), prin care s'a hotărît, între altele, la punctul VII că Ministerul de Justiție va prezenta în cea mai apropiată sesiune a Parlamentului un proiect pentru strămutarea Casației la Iași [2]).

Peste puțin timp Domnitorul Carol, drept răspuns la felicitările adresate de orașul Iași, spusese următoarele: « Fericit de a fi în fine în țara, care mi-a încredințat viitorul ei, cea întâi și mai scumpă a mea îngrijire va fi a reda acestui oraș, care a făcut atâtea sacrificii pentru realizarea Unirii, toate drepturile ce i se cuvin ca la a doua Capitală a Țării » [3]).

Acest răspuns a fost înțeles ca o promisiune pentru oarecare compensații acordate orașului Iași, între care și strămutarea Casației.

---

[1]) *Monitorul Oficial* Nr. 68/1862. Andrei Rădulescu, *o. c.*, p. 38—39.
[2]) *Monitorul Oficial* Nr. 89/1866.
[3]) *Monitorul Oficial* Nr. 106/1866.

Intemeindu-se pe aceasta, deputatul C. Suțu în ședința dela 20 Mai amintește promisiunea și cere lămuriri. Primul Ministru L. Catargiu răspunde că boala Ministrului de Justiție a întârziat lucrarea, dar făgăduește că în curând ea va merge la Consiliul de Stat [1]).

Văzând că Guvernul nu aduce mai curând un asemenea proiect, un grup de deputați moldoveni, în fruntea cărora era Gh. Mârzescu, când se discuta proiectul de Constituție și s'a ajuns la partea referitoare la Curtea de Casație, au cerut să se înscrie chiar în Constituție așezarea Casației la Iași. După discuții aprinse, s'a ajuns ca această chestiune să fie rezolvată printr'o lege. Dar aprigii susținători n'au lăsat să fie purtați cu vorba. *In ziua de 29 Iunie, când urma să se voteze în total Constituția*, au cerut cu energie ca Guvernul să-și țină făgăduiala, ceea ce acesta a făcut prezentând o lege cu un articol unic în acel sens. Spre a înlesni votarea ei au propus un amendament: strămutarea provizorie până la facerea căilor ferate.

Lupta, și de data aceasta, a fost extrem de dârză. Kogălniceanu nu se mai putea opune, fiindcă dușmanii izbutiseră să-l alunge din Constituantă prin invalidare de două ori. Dintre luptătorii moldoveni de rândul trecut, mai era Anastase Panu, care, afară de celelalte argumente, spunea răspicat: « *Nu trunchiați capitala României, luându-i un înalt corp politic* ». Alături de el erau Prințul D. Ghica, N. Blaremberg, Nicolae Ionescu. S'a propus de C. Boerescu un amendament la acea lege pentru a da Iașilor compensații sub forma unei subvențiuni de 1 milion anual timp de 10 ani, s'au adus toate argumentele, dar înțelegere nu s'a putut face. Pus la vot amendamentul Boerescu a întrunit 65 bile albe, fiind 39 contra, și astfel *Casația a rămas tot la București* [2]).

Oricât de curios ni se pare astăzi atâta sbucium pentru această chestiune, ea totuși nu s'a încheiat.

---

[1]) *Monitorul Oficial* Nr. 110/1866.

[2]) *Monitorul Oficial* Nr. 144 și 145 din 3 și 5 Iulie 1866. Andrei Rădulescu, *o. c.*, p. 45—47.

Nemulțumiți de acest vot un număr de 10 deputați moldoveni și-au dat demisia, iar în ședința dela 1 Iulie a fost prezentată și demisia deputatului C. Suțu [1]).

Chestiunea a devenit destul de gravă, mai ales în acele momente. De aceea Guvernul ia o atitudine, prin care spera să liniștească spiritele la Iași. La 5 Iulie Consiliul de Miniștri încheie un jurnal, în care — după o scurtă expunere a chestiunii — arată că « strămutarea Curții de Casație la Iași era dar mai ales menită a ridica materialmente acest oraș, a introduce în el o mai mare vieață intelectuală și în fine a întări mai mult Unirea prin o mai întinsă legătură între Iași cu toate celelalte părți ale Țării ».

Profund convins de necesitatea strămutării Guvernul roagă pe Suveran, ca în virtutea art. 93 din Constituție să refuze sancționarea legii propusă de Boerescu și votată. Totodată ruga să fie autorizat a prezenta din nou Reprezentanței Naționale proiectul primitiv, prin care se propunea strămutarea Casației la Iași.

Deși era la începutul aplicării Constituției, Suveranul primește propunerea, refuză sancționarea și autoriză prezentarea din nou a proiectului Guvernului [2]).

Peste câtva timp, când Domnitorul a mers în Moldova, se pare că i s'a cerut din nou mutarea Casației. In tot cazul *în 1867 Adunarea Deputaților, iarăși cu multe discuții, a votat strămutarea la Iași* cu 75 bile pentru și 52 contra. In Senat însă situația s'a schimbat. Raportor a fost Brăiloiu, care instalase Curtea și care dăduse lupta dela 14 Martie 1862. Aproape unanimitatea secțiilor a fost contra strămutării, afară de o foarte mică minoritate [3]). In raportul foarte interesant se arată cum Casația și Comisia Centrală, sunt simbolul unirii politice, că în opera oamenilor de Stat ai Europei, acestea asigurau unitatea Principatelor și autonomia lor, că în această operă *Casația a luat locul unei instituțiuni organice constitu-*

---

[1]) *Monitorul Oficial* Nr. 145/1866. Primii 9 deputați demisionați au fost: G. Mârzescu, C. Cristodulo, Cerchez, G. I. Racoviță, Ștef. Roseti, S. Mavrogheni, D. Tacu, T. Lateș, L. A. Ciurea, V. Pogor. Și-a dat demisia, singur, și D. Beldiman.

[2]) *Monitorul Oficial* Nr. 145/1866. Jurnalul Consiliului este semnat de L. Catargi, I. Brătianu, I. Cantacuzin, C. A. Rosetti, I. Ghica, P. Mavrogheni.

[3]) *Monitorul Oficial* Nr. 81/1867.

ționale, nedespărțită de ideea și de faptul Unirii. Se adaugă — apoi — «că dacă această Curte n'ar fi avut o importanță politică, *dacă n'ar fi avut virtutea de a fi cheia Unirii*», autorii Convențiunii ar fi lăsat să continue a funcționa cele două Curți: Princiară și Inaltă, cele două instanțe supreme din cele două Principate, și n'ar fi luat acestora atributele judiciare ce au avut până atunci. Explicând întârzierea înființării Casației, Brăiloiu amintea ce a făcut în această privință Guvernul ieșit din Convențiune. Acest Guvern s'a luptat să dărâme federalismul ca să stabilească unirea definitivă. « *Și cu toate că legea organică a Curții de Casație era deja votată și promulgată la începutul anului 1861, el n'a organizat Curtea de Casație, n'a instituit-o, n'a pus-o în funcțiune, decât după ce a dobândit Unirea* ». El conchidea că după Unire, când nu mai exista nici Comisia Centrală, *Casația nu mai putea fi așezată altundeva decât în București, « lângă scaunul domnesc, centrul Guvernului unitar »*.

Guvernul, prin Ministrul de Justiție, a invocat în sprijinul proiectului considerațiuni politice.

Au vorbit contra proiectului, cu puternică argumentare, Costaforu, Bosianu și Grădișteanu, iar pentru susținerea lui, Dr. Vârnav și P. Balș.

Senatul a respins proiectul de strămutare, în ședința dela 30 Martie 1867 [1]).

Respingerea a avut o consecință care merită să fie amintită. In mesajul dela 13 Aprilie 1867, pentru închiderea sesiunii, *Domnul reproșează cu tărie această respingere*: « Am simțit cu vie mâhnire, că nu ați găsit de cuviință a vă uni cu Camera Deputaților în privirea proiectului de lege pentru translatarea provizorie a Curții de Casațiune la Iași, măsură recomandată de considerații destul de înalte. Am însă încrederea că în sesiunea viitoare, veți recunoaște că ar fi înțelept de a acorda acelui oraș o satisfacțiune dorită cu atâta căldură » [2]).

---

[1]) *Monitorul Oficial* Nr. 81 1867. In secția a III-a, au susținut strămutarea la Iași: Mitropolitul Moldovei, Episcopul Dunării de Jos, Casimir, C. Lahovary și N. Rosetti.

[2]) *Monitorul Oficial* Nr. 84 1867. Miniștrii cari au semnat acest mesaj, erau: C. A. Crețulescu, Ștefan Golescu, D. Brătianu, Ion Brătianu, Al. Văsescu, Gen. T. Gherghely.

Strămutarea totuși n'a fost admisă.

S'a mai agitat din când în când chestiunea mutării la Iași, dar cu cât a trecut vremea și apropierea sufletească s'a întărit, s'a văzut mai just și s'a înțeles că această strămutare nu aducea aproape niciun folos Iașilor, dar în schimb ar fi putut pricinui mult rău restului Țării și unității naționale. Fosta Capitală a Moldovei a adăpostit Inalta Curte în vremurile tragice din 1916—1918.

Sediul a rămas însă, pentru totdeauna, la București, inima României, cum zicea cândva Kogălniceanu [1]).

II

Dela 15 (28) Martie 1862, Inalta Curte de Casație a funcționat fără întrerupere. Legea ei organică, întocmită în condițiile arătate, a suferit diferite modificări și mai ales în ultimele două decenii, destul de dese. La bază însă a rămas tot legea din 1861. Este bine să relevăm — cum am făcut și altădată — că această lege inspirată în mare parte din legea franceză, dar și din cea belgiană — ceea ce se uită uneori — nu este o copie — cum repetăm — a acestora, ci are și destule părți originale.

In vieața de 80 de ani, această instanță a întâmpinat multe greutăți și mai ales la început când oamenii nu s'au desobișnuit ușor de ceea ce fusese în trecut, nu înțelegeau separația Puterilor și în special caracterul și atribuțiile Supremei Curți [2]). Impricinații se mai adresau uneori, ca

---

[1]) A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, XIII, p. 55.

[2]) Astfel, la 11 Mai 1862, Primul-Președinte a invitat printr'o publicație în *Monitorul Oficial* Nr. 103/1862 pe cei cari trimiseseră apeluri la Inaltul Divan din Muntenia și la Divanul Domnesc din Moldova, ca în termen de 50 de zile dela data publicației apărută în Monitor, să-și alăture memorii, arătând, în acelaşi timp, că aceste apeluri vor fi judecate de Curtea de Casație, în limitele competenței sale, iar nu în fond. Pentru pricinile intrate după înființarea Curței, sau care vor intra de atunci înainte, Casația a admis ca memoriile să fie depuse în termen de 15 zile pentru cele urgente și în 30 de zile pentru cele ordinare.

Tot în acea vreme Curtea refuzase să primească apelurile în materie electorală, care fuseseră introduse fără taxa de 20 galbeni. Din această cauză, un grup de 16 deputați fac o intervenție către Guvern, în Cameră. Ministrul de justiție răspunde că în urma unei convorbiri cu Primul-Președinte s'a lămurit chestiunea și în viitor nu se va mai cere acea taxă. (*M. Of.* Nr. 104 din 12 Mai 1862).

și în trecut, Domnului, în special pentru întăriri de mezaturi [1]).

Existau — apoi — conflicte de atribuțiuni din cauza amestecului Puterii executive în afacerile Justiției; de asemenea conflicte de jurisdicție între tribunalele mirene și bisericești [2]).

Incetul cu încetul, multe din greutăți au fost înlăturate și Inalta Curte a început să-și îndeplinească în totul importantul său rol și să-și desfășoare o întinsă și variată activitate.

Timpul destinat acestei comunicări, nu îngăduie să amintesc decât prea puține părți, care, sper că vor da măcar o idee sumară despre ceea ce a însemnat și a făcut Suprema instanță pentru Dreptul și Țara noastră.

* * *

La început Curtea de Casație a avut trei secții, formate din câte 7 Membri și 1 Președinte. Mai avea apoi 1 Prim-Președinte, numit uneori Președinte-Primar, 1 Procuror general și 3 Procurori.

Din cele trei secțiuni, *prima era numită a reclamațiunilor* și corespundea aceleia numită la Francezi « Chambre des requêtes ». Ea avea drept menire să se pronunțe asupra admiterii sau respingerii tuturor cererilor adresate Curții. *Secția a doua, civilă,* avea să se pronunțe asupra tuturor cererilor primite de secția reclamațiunilor. *Secția treia, criminală,* avea să hotărască asupra cererilor în materii criminale, corecționale și de simplă poliție.

După doi ani s'a văzut că *secția reclamațiunilor* nu corespunde scopului și *a fost desființată la 6 August 1864.* De men-

[1]) Cuza, oarecum supărat că i se mai adresează asemenea cereri, trimite — la 6 Iunie 1862 — Președintelui de Consiliu o scrisoare în care arată că a cerut — după înființarea Curții de Casație — să i se facă un proiect de lege pentru lămurirea acestor chestiuni, dar nu i-a fost făcut. Ministrul de justiție — spune Domnul — « nu s'a pătruns destul de mărirea misiei ce i-a fost încredințată ». Ministrul, C. N. Brăiloiu, este înlocuit prin D. Corne, care era la Ministerul Lucrărilor Publice, pe care-l lasă lui Al. Em. Florescu.

Tot atunci, Domnul amintește de două hotărîri care se contrazic, date în aceeași pricină, de cel mai înalt Tribunal al țării. (*M. Of.* Nr. 124/1862).

[2]) De menționat: decizia 14/1863 și decizia S. Unite Nr. 7/1863 (*Buletin,* 1863).

ționat că a desființat-o însuși Bosianu, care o ceruse cu stăruință la întocmirea legii.

Dela acea dată, Curtea a rămas cu 1 Prim-Președinte, 2 Președinți și 14 membri; 1 Procuror general și 2 Procurori.

Cu această organizare [1]) a funcționat până *la 1905. Atunci a fost înființată Secția III*, cunoscută sub denumirea de *Contenciosul administrativ*. Cu vii lupte politice s'a ajuns la crearea unui organ special pentru Contencios, care fusese lăsat instanțelor de drept comun, în urma desființării Consiliului de Stat. Cu greu se concepea, chiar de bunii cunoscători ai normelor juridice, anularea de către Justiție a unor acte administrative și cu atât mai mult a unui decret-regal. De aci modificări și în legea Casației. Secția III însă a rămas, fiindcă era necesară din cauza numărului tot mai mare al recursurilor.

Necesitățile fiind mai puternice decât părerile omenești și Contenciosul administrativ cu toate transformările a reintrat în rândurile chestiunilor supuse Casației.

Peste câțiva ani, împrejurările au pus din nou în discuție organizarea Casației. Când dreptatea istorică, jertfele și Dumnezeu ne-au ajutat să întregim neamul, s'a văzut că Inalta Curte nu mai poate rămânea în cadrul anterior, mai vârtos din pricina varietății de legislație. S'a vorbit — și se pare destul de serios — să se facă încă o Curte de Casație, undeva în teritoriile desrobite, sau măcar o secție. Gândul bun și înțelegerea intereselor superioare ale neamului românesc au făcut să nu se stărue în această propunere.

S'a recunoscut că instanța supremă trebue să fie numai una și acolo unde este capitala României, așa cum prevedea și Constituția dela 1866. S'a mai încercat să se facă în cadrul Casației secții speciale pentru nouăle teritorii, ceea ce iarăși nu era bine, căci întârzia unificarea. S'a recurs la un alt procedeu. Au fost întocmite complete de judecată pentru teritoriile liberate din Ungaria și Austria, compuse în majoritate din juriști din acele părți. Acestea au judecat câțiva ani cu 5 consilieri potrivit legilor respective, cu procedura și aplicarea acestora.

[1]) La 1877 s'a desființat un loc de procuror.

Starea aceasta nu putea dura, ci trebuia mers spre unificare, măcar din punct de vedere al organizării Casației. Spre a se înlătura orice năzuință de a se mai crea altă Curte de Casație, s'a prevăzut expres și în Constituția dela 1923 că pentru întregul Stat român este *o singură Curte de Casație și Justiție*, text înscris și în Constituția dela 1938, tăindu-se astfel orice posibilități de discuție. De altă parte, în legea Casației din 1925, s'a prevăzut formarea de complete de judecată, dar nu numai pentru anumite teritorii; ele vor fi formate după regula generală din 7 Consilieri.

Creșterea numărului recursurilor, datorită multor cauze, dar în prim rând măririi teritoriale a Statului, a vieții din ce în ce mai complicată și a legiferării grăbită și prea numeroasă, a impus și alte schimbări în organizarea Curții. A fost nevoie să se facă complete speciale pentru chirii, pentru pensii, pentru naționalitate, pentru proprietatea din Dobrogea; unele au lucrat cu 5 membri, ceea ce era o abatere dela tradiționala normă a Casației noastre.

Față de împrejurări a trebuit să se mărească numărul consilierilor și să nu se mai păstreze *egalitatea între secții* din cauză că la unele numărul proceselor era mult mai mare — în special la secția civilă — decât la celelalte. Totuși s'a ajuns, prin diverse modificări, la egalitate.

Cu toate aceste greutăți, prin care Curtea a trecut dela 1919 și cu toate măsurile de îndreptare, activitatea ei suferea din cauza măririi continue a numărului cauzelor. Ca și altă dată pentru Secția III, de multă vreme se ceruse *crearea Secției IV* pentru Contenciosul administrativ și în genere pentru dreptul public. Veșnicul obstacol al mijloacelor financiare a fost înfrânt în 1939, când s'a creat o nouă secție.

Astfel s'a desfășurat viața Curții de Casație din punct de vedere al compunerii ei. Dela 3 secții a ajuns la 2 în 1864, după 41 de ani a revenit la 3 și după alți 34, sau după 77 ani de vieață, a ajuns la 4 secții.

Până în Mai 1941, ea avea 1 Prim-Președinte, 4 Președinți, 68 Consilieri, 1 Procuror general, 10 Procurori. Fiecare secție avea câte 17 Consilieri. Astăzi numărul Con-

silierilor a fost redus la 56, iar al Procurorilor la 8. In total Curtea are 70 membri, în care e cuprins și Parchetul.

In organizarea Casației, ca organe auxiliare, au fost multă vreme grefierii, cărora li se cereau studii și o pregătire specială și cărora li s'a făcut pe încetul o situație analoagă magistraților.

Prin legea din 1925, grefierii au fost înlocuiți prin *magistrații asistenți*, care fac parte din corpul judecătoresc, iar stagiul lor la Casație este socotit ca stagiu efectiv în gradul respectiv la instanțele de fond. Ei sunt meniți să contribue la formarea jurisprudenței printr'o redactare cât mai bună și să formeze și un corp de elită, din care să fie recrutate elemente de seamă pentru celelalte instanțe.

* * *

Este interesant să schițăm *atribuțiile și competența Inaltei Curți precum și modul cum a evoluat.*

La înființare ea a fost: instanță de casare, instanță de judecată pentru miniștri, înalții demnitari și membrii ei, precum și instanță disciplinară pentru magistrați.

Misiunea ei principală a fost ca să stabilească și să păstreze *unitatea de jurisprudență*, care este așa de necesară pentru aplicarea Dreptului.

Ca *instanță de casare* avea — ca în țările latine — dreptul să caseze, să sfărâme hotărîrile definitive ale tuturor instanțelor judecătorești. Din Convențiunea dela Paris, dar mai ales din lege, nu rezultă vreo excepție dela această regulă. Pentru hotărîrile justiției militare s'a admis excepție numai în sensul că recursul nu poate fi primit decât pentru anumite motive, mai puține decât în celelalte recursuri [1]). A fost discuție, când s'a făcut legea Casației, în privința tribunalelor bisericești, care aveau atunci o competență în materie de căsătorie. Cu toate acestea nu s'a admis excepția pentru ele; numai pe cale de analogie cu cele militare, s'a stabilit că

[1]) Legea 1861, art. 2, puctele 2 și 3.

și pentru ele există recurs pentru aceleași motive restrânse când judecă în materie de căsătorie [1]).

Inmulțirea recursurilor a dus însă la modificarea regulei generale de mai sus. Pentru a ușura în litigiile mici situația părților — în special a sătenilor — au fost date în competența Tribunalelor de județ recursurile contra cărților de judecată. Această normă a fost pusă în discuție ca fiind neconstituțională, întru cât și Constituția dela 1866 prevedea că în România există o singură Curte de Casație.

Au fost trecute, apoi, în competența Curților de Apel, unele recursuri: electorale, fiscale, etc., măsuri care iarăși puteau fi socotite ca o atingere adusă Constituției.

S'a mers și mai departe; prin unele legi a fost suprimat chiar dreptul de recurs, hotărîrile pronunțate, pe temeiul lor, fiind declarate definitive.

In contra unor asemenea modificări dar în special în contra acelora care suprimau recursul, s'au ridicat proteste energice din partea juriștilor.

Spre a se împiedeca asemenea procedee — și mai ales prin stăruința profesorului de Drept constituțional, Disescu, în Constituția dela 1923 al cărei raportor a fost — s'a înscris în art. 103 dispoziția că *dreptul de recurs în casare este de ordin constituțional.* Nu s'a întrebuințat formula: dreptul de recurs în Casație, sau la Inalta Curte de Casație, ci: în casare. Această formulă lasă posibilitatea să se dea judecarea unor recursuri și în competența altor instanțe decât Inalta Curte. Ea a fost folosită pentru a ușura situația părților în litigiile mici, cât și pentru a nu pune Inalta Curte în situația de a

[1]) Andrei Rădulescu, *Cercetări*, p. 27, *Buletin* 1864, p. 198 și urm, *Buletin* 1865, s. civilă Nr. 265 și 274 din 1865, p. 529 531 și 546—547.

Prin aceste decizii Inalta Curte motivează că față de legea ei organică nu i se poate tăgădui jurisdicția și asupra tribunalelor bisericești când ele judecă în materie de căsătorie. Totuși legea din 1861 n'a determinat chipul și limitele acestei jurisdicții, când a legiferat competința Curții ca instanță de casare precum a făcut pentru tribunalele civile și cele militare. Intru cât tribunalele bisericești ca și cele militare sunt jurisdicții excepționale și întru cât judecătorul urmează a se povățui pe cale de analogie de ceea ce legiuitorul a regulat în materia excepțională a tribunalelor militare până când o nouă lege va lămuri chestiunea. Urmează că și « hotărîrile bisericești devin in competința Curții, numai când vor fi atacate pentru exces de putere și necompetență ».

nu mai putea lucra normal din cauza marelui număr de recursuri ce i-ar fi venit.

Prin formula aceasta, însă, nu s'a mai îngăduit să se suprime dreptul de recurs de către legiuitorul ordinar, ceea ce fără îndoială este un bine.

Procedeul de a se lua unele recursuri din competența Casației n'a încetat: astfel, în anii din urmă, au fost date la Curțile de Apel unele recursuri penale. Au fost trecute — apoi — alte recursuri la alte instanțe, cum este Curtea superioară administrativă și chiar la unele comisiuni, alăturate ministerelor. Constituționalitatea acestora, în special a celor din urmă, este și mai discutabilă, chiar când în compunerea lor intră și membrii Curții de Casație, pentrucă ele nu fac parte din ceea ce în mod normal se înțelege prin Puterea judecătorească, așa cum este concepută în Constituție. De altminteri, dacă s'ar urma mai departe, pe această cale, nu se știe până unde s'ar putea merge.

S'a încercat cândva să se treacă Contenciosul administrativ în competența altor autorități, deși textele constituționale (art. 107 și 78), prevăd expres că acesta este de atributul Puterii judecătorești și ca atare recursurile din această materie sunt de competența Inaltei Curți.

Cu toate acestea, chiar când prin anumite legi au fost trecute unele recursuri în competența altor instanțe, ele tot nu pot scăpa de controlul Casației, în ceea ce privește chestiunile de neconstituționalitate. *Curtea de Casație rămâne astfel — cum a fost concepută dela înființare — cea mai înaltă instanță, supremă, cum e numită pe bună dreptate ; și așa trebue să rămână.*

Independent însă, de chestiunea constituționalității, procedeul de a trece altor organe judecarea recursurilor are consecințe vătămătoare pentru unitatea jurisprudenței. Pentru remedierea răului, s'a întrebuințat sistemul de a se introduce un recurs special când sunt decizii contrarii ale unor instanțe; totuși neajunsurile nu sunt înlăturate decât în parte. Astăzi se vorbește de jurisprudența atâtor instanțe sau autorități. In adevăratul sens al cuvântului, una singură însă trebue să-și

aibă toată puterea în întreaga țară și în toate domeniile, *jurisprudența Curții de Casație*.

Numai în acest chip, Suprema instanță își va păstra autoritatea și-și va îndeplini principala ei misiune de a asigura unitatea jurisprudențială.

* * *

Dacă examinăm *competența pe secțiuni* a Curții, vedem că ea a suferit schimbări, uneori destul de dese, în decursul timpului.

La început — lăsând la o parte secția reclamațiunilor care a avut o vieață scurtă — competența era stabilită astfel: secția I avea materia civilă și comercială, iar secția II afacerile penale și unele legi speciale.

Această situație a rămas aproape aceeași până la 1905, când s'a înființat secția III pentru Contenciosul administrativ.

Prin legea din 1925 s'a păstrat în genere această împărțire de competență cu unele modificări. Secția I, afaceri civile; Secția II, afaceri penale, execuție silită, legislație minieră și unele legi speciale; Secția III, Contencios, afaceri comerciale și câteva legi speciale.

In ultimii ani s'au mai făcut mici schimbări, impuse de numărul prea mare al recursurilor la unele secții.

In urma înființării secției a IV-a în 1939, competența secțiilor a fost stabilită în chipul următor:

Secția I, judecă recursurile în materie civilă, afară de cele deferite altor secții. Ea judecă și recursurile în orice materie contra hotărîrilor date de instanțele de refereu. In competența acestei secții sunt date și toate recursurile a căror materie nu este atribuită altor secții.

Secția II, judecă recursurile în materie penală, afară de cele date Curților de apel și Tribunalelor. Tot ea judecă recursurile contra hotărîrilor Tribunalelor militare, și în materie silvică și vamală.

Secția III, are în competența sa recursurile în materie comercială, a contractelor colective de muncă, legislație minieră și consolidări petrolifere, în contra hotărîrilor pronunțate

de arbitri în orice materie, precum și în materie de execuție silită și măsuri asigurătoare, cu oarecare excepțiuni.

Secția IV, judecă recursurile în materie de contencios administrativ, expropriere, administrativă și fiscală, care nu sunt date altor instanțe, pensii, naționalitate. In competența ei sunt și recursurile contra deciziunilor Inaltei Curți de Conturi și judecarea conflictelor de atribuțiuni.

Pe lângă acestea, trebue a menționa că *Secțiunile-Unite* ale Curții — afară de alte cazuri de judecată — au competența exclusivă în privința constituționalității legilor.

* * *

Afară de rolul ei de instanță de casare, care reprezintă cea mai mare parte din activitatea ei, Inalta noastră Curte — urmând modelul belgian — a avut, dela început și pe acela de a judeca pe miniștrii și înalții demnitari. De aci și denumirea de *Inalta Curte de Justiție*. Chiar din discuțiile urmate la înființarea ei, se vede că acest rol a fost socotit ca foarte important pentru viața politică și apărarea libertăților constituționale [1]). Sistemul nostru a fost foarte bun, pentrucă judecarea arătatelor persoane n'a fost dată ca în alte țări, unor organe politice, unde patimile stăpânesc deseori ci unor judecători cu experiență și nepărtinitori.

Inalta Curte are, de asemenea, în competența sa *judecarea membrilor ei în toate pricinile penale*. Generalitatea cuvintelor, prin care este consacrată această competență exclusivă chiar în Convenția dela Paris, nu justifică nicio distincție, între diversele afaceri penale, cum s'a încercat uneori.

In competența ei, ca Inaltă Curte de Justiție, intra și *dreptul de censură și disciplină asupra Curților de Apel și asupra Tribunalelor*.

In virtutea acestui drept, înscris în Convenție și în legea de înființare ea avea dreptul să judece pe toți magistrații — căci alte instanțe decât cele enumerate nu erau atunci — și pentru toate actele și faptele săvârșite în calitatea lor de ma-

1) Andrei Rădulescu, *Cercetări*, p. 8 și urm.

gistrați. Vom arăta mai jos cum a fost conceput și exercitat acest drept de către Inalta Curte pentru a apăra situația Puterii judecătorești.

In legile posterioare s'au introdus modificări prin care acest drept nu se exercită numai de Inalta Curte.

Pe lângă acestea, prin art. 81 al legii din 1861, Curtea de Casație era obligată *să comunice la sfârșitul fiecărui an, Ministrului justiției vițiile sau neajunsurile legislației în vigoare*, pe care le observase în cursul anului. Totodată trebuia ca, printr'o deputăție din sânul ei, să supună și Domnului o relațiune motivată și deslușită, în care să arate reformele, pe care experiența le-ar fi dovedit necesare de introdus în legislație.

Dispoziția a fost păstrată dar fără obligația de comunicare către Rege.

Inalta Curte lucrează uneori în *Adunare generală*, care este compusă din toți membrii ei: Primul-Președinte, Președinții, Consilierii, Procurorul general și Procurorii.

In această formație, ea este chemată să-și îndeplinească obligația prevăzută mai sus, de a arăta vițiile de legislație, sau de a-și da avizul asupra diverselor proiecte de legi ce i s'ar trimite spre cercetare și în special asupra legii de organizare judecătorească, dar mai cu seamă asupra legii sale organice precum și asupra feluritelor probleme, care ar interesa mersul Justiției și prestigiul său.

* * *

Constituirea Inaltei Curți pentru judecată, modul de judecată și efectele deciziilor sale, au fost diferite după materia în care-și exercita atribuțiile [1]).

In rolul ei de instanță de casare, Curtea judecă numai *recursuri* deși în traducerea Convenției dela Paris, se vorbește de apeluri; este însă cert că nu poate fi vorba decât de calea extraordinară numită recurs.

---

[1]) Ca și în celelalte părți, menționăm că nu expunem amănuntele chestiunilor, căci ar întrece cadrul acestei comunicări.

Recursurile — cum se știe — nu pot fi făcute decât pentru anumite *motive*. Au intervenit cu vremea oarecare schimbări în numărul și denumirea lor, dar în genere au rămas cam aceleași: violare de lege, nemotivare, omisiune esențială, denaturare, exces de putere, eroare grosieră de fapt, lipsă de bază legală.

Pentru judecarea recursurilor, Curtea, în fiecare secție, trebuia *constituită* cu 7 membri. Acesta este sistemul latin, pe care l-am păstrat neatins aproape 6 decenii. Pentru a se pronunța o decizie era necesară majoritatea de 5 glasuri.

După războiul mondial — din cauza creșterii numărului proceselor și în parte sub influența dreptului austro-maghiar — am schimbat această normă fundamentală, stabilind pentru unele cauze numărul de 5 membri, cu majoritatea de 3 voturi pentru a se da hotărîrea.

In 1937, pentru a ușura mersul lucrărilor tot mai numeroase, s'a părăsit vechiul sistem și s'a fixat numărul de 6 membri pentru judecată, cu majoritatea de 4 voturi pentru hotărîre.

Dacă nu se întrunește majoritatea cerută, cauza trebue judecată, în *divergență*, pentru care se cere un număr de 11 membri, iar pentru hotărîre trebuiesc cel puțin 7 voturi.

Dacă nici în completul de divergență nu s'a întrunit acea majoritate, cauza, după regula de azi, este *dedusă înaintea Secțiunilor-Unite*. Pentru constituirea acestora trebue un număr de membri, care a variat; la început 16 consilieri și 1 președinte sau vice-președinte. El a crescut pe măsură ce creștea și numărul total al membrilor Curții. In ultimii ani ajunsese la cel puțin 31, iar după legea din 1939, la 33. Cum numărul total era atunci de 73 membri, s'ar fi impus mărirea numărului de 33. Prin legea modificatoare din 1941 s'a revenit la numărul de 31 pentru S.-Unite.

In interesul păstrării unității de jurisprudență, ar trebui ca la judecata în S.-Unite să participe în orice caz mai mult de jumătate din numărul membrilor Curții.

Pentru darea unei decizii în Secții-Unite, se cere în regulă generală majoritatea absolută a voturilor.

La Curtea de Casație, nu sunt admise opinii separate, în scris, la darea hotărîrilor, ca la instanțele de fond. Deciziile sunt privite ca operă colectivă a întregii Curți. Toți cei care au judecat sunt datori să subscrie decizia majorității.

Când funcționează ca instanță de casare, *principiul fundamental este că Inalta Curte nu judecă fondul procesului;* ea judecă — cum s'a spus — nu afacerea în sine ci hotărîrea dată de instanțele de fond, modul cum a fost aplicată legea.

Dela acest principiu s'au făcut abateri în mod excepțional. Astfel este în materie de contencios și după alte câteva legi. O inovație în acest sens, propusă de altfel de mult, a fost introdusă chiar pentru dreptul comun, prin legea din 1925 și păstrată până azi.

Inalta Curte hotărește definitiv asupra fondului procesului ori de câte ori este vorba de o simplă aplicare a legei la elemente definitiv constatate, ca de exemplu în cazurile de autoritate de lucru judecat sau prescripțiune sau altele asemănătoare, când nu se cere o verificare de fapte și nici examinarea unor nouă elemente de probă și aprecierea lor deosebită (cf. art. 85 legea din 1939).

* * *

Efectul casării este că hotărîrea casată este socotită ca și când n'ar fi fost și n'are nicio putere, dacă a fost casată în întregime.

După vechea organizare, în urma casării, procesul trebuia trimis, pentru o nouă judecare, la altă instanță de acelaș grad cu aceea a cărei hotărîre a fost casată. Dacă și această instanță, la care a fost trimis procesul, menținea soluția din hotărîrea casată, întemeind-o pe aceleași motive de drept și dacă procesul revenea iarăși — prin recurs — la Casație, el era judecat de astădată în Secțiuni-Unite. In cazul când Inalta Curte menținea punctul său de vedere și casa noua hotărîre, procesul era trimis pentru a doua oară la altă instanță, ca și prima dată. Acum instanța de trimitere, chiar

dacă n'ar fi fost de părerea Inaltei Curți, era datoare să se supună deciziei acesteia în privința punctelor de drept și să judece în același sens.

Prin această procedură, se aduceau întârzieri în rezolvarea litigiilor; au fost exemple de procese care au ținut mulți ani. De aceea s'a cerut de mult ca deciziile Casației să fie obligatorii pentru instanța de trimitere, chiar după prima casare, bine înțeles în privința punctelor de drept. Modificarea vechiului sistem a fost făcută prin legea din 1925 și este în vigoare și astăzi. Sunt însă de făcut rezerve asupra acestei reforme. Afară de faptul că se restrânge, și mai mult decât în vechiul sistem, pentru judecătorul de fond, libertatea de a interpreta și aplica legea, *libertatea de a judeca, cel mai frumos și mai necesar drept al magistratului*, dar se pot comite — mai ușor — greșeli și variații de jurisprudență. Rezistența instanțelor de fond n'a fost totdeauna fără folos, chiar dacă s'au produs întârzieri în mersul proceselor. Din contră ea a făcut ca Inalta Curte, într'un complet mai numeros, să examineze cu mai multă severitate chestiunea și să se ajungă — de multe ori — la soluții mai bune. Se pare că pentru fixitatea jurisprudenței, sistemul anterior este mai bun.

Tot prin legea din 1925 s'a schimbat și altă dispoziție în privința trimiterii.

Regula generală, după această lege, în caz de casare, este că afacerea este trimisă în judecata aceleiași instanțe de fond, dar acolo va fi judecată din nou de altă secție sau de un alt complet al acelei instanțe.

Casația este însă liberă s'o trimeată la altă instanță similară, când — zice legea — interesele Justiției cer.

Această dispoziție, luată din dorința de a nu trimite pe justițiabili la distanțe prea depărtate, dă totuși prilej de critici.

* * *

Când Casația lucrează cu caracterul de *Curte de Justiție, ea judecă numai în Secțiuni-Unite*, cu numărul arătat mai sus.

Pentru judecarea miniștrilor trebue aplicată dela 1879 legea responsabilității ministeriale.

In această formă de activitate, ea judecă procesele ca o instanță de fond și după procedura penală.

Ca *instanță disciplinară*, Curtea, dela început și până aproape de vremurile noastre, judeca numai în Secțiuni-Unite. In ultimele decenii s'a schimbat sistemul și aceste judecăți se fac în comisiuni restrânse, ceea ce s'a zis că ar putea fi socotit ca un regres și o micșorare a garanțiilor pentru magistrați.

In vederea asigurării *unității jurisprudențiale* s'au înscris în lege anumite dispoziții.

Dacă o secție constată că asupra unei chestiuni de drept altă secție a dat o soluție diferită decât aceea pe care este hotărîtă s'o dea ea, este datoare să nu se pronunțe, ci să trimeată cauza în Secțiuni-Unite.

Dacă o secție ar voi să-și schimbe jurisprudența, stabilită de unul din completele sale în cursul a cinci ani anteriori judecării recursului în discuție, trebue să supună cauza spre a fi judecată în complet de divergență; când nu se va putea da o hotărîre, trebue — după regula obișnuită — să meargă în Secțiuni-Unite.

Dacă o jurisprudență a fost stabilită de un complet de divergență în cursul a 5 ani — cum s'a spus mai sus — și s'ar socoti că trebue schimbată, recursul trebue trimis spre judecare în Secțiuni-Unite.

Menționăm și norma după care, în ipoteza hotărîrilor diferite date de instanțe care judecă recursuri, chestiunea va fi dedusă, prin recursul Procurorului general, în Secțiuni-Unite, pentru a se stabili unitatea de jurisprudență.

Sunt dispoziții menite să realizeze cât mai multă unitate de interpretare, însă nu sunt suficiente. Se mai pot găsi și altele, dar greutățile sunt mari. In tot cazul, prin organizarea unui bun fișier al jurisprudenței, prin pregătirea cât mai bună a personalului ajutător și —mai presus de toate—printr'o convingere profundă despre însemnătatea jurisprudenței, se vor evita tot mai mult variațiile, așa de dăunătoare prestigiului Inaltei Curți.

Expuse pe scurt, acestea au fost — aproape cinci decenii — organizarea, atribuțiile Supremei Curți și modul ei de funcționare.

Pe lângă acestea, am arătat că s'a adăugat în 1905 *Contenciosul administrativ*, asupra căruia nu stăruim. Peste câțiva ani s'a pus *problema controlului juridic al constituționalității legilor*. Această chestiune n'a fost pusă multă vreme, dar se pare că chiar în concepția autorilor Convențiunii dela Paris, era ideea că — afară de Comisia Centrală — și Inalta Curte de Casație era în drept să cerceteze constituționalitatea legilor și să nu aplice pe cele care erau neconstituționale. Totuși, mai ales după 1866, se formase părerea, aproape nediscutată, că la noi nu se poate cerceta constituționalitatea legilor de către Justiție. Intâia oară a fost supusă în plin această chestiune instanțelor judecătorești, în 1912, în cunoscutul proces al Societății tramvaielor din București. Atunci, printr'o celebră decizie cunoscută și în străinătate, s'a hotărît de Curtea de Casație, Secția I-a, că *Justiția are dreptul să cerceteze constituționalitatea legilor și că acest drept îl au toate instanțele judecătorești de orice grad*. Această jurisprudență a rămas constantă.

S'a recunoscut astfel pe cale jurisprudențială acest drept pentru Justiție. S'ar fi putut însă, ca jurisprudența să fie schimbată sau — în tot cazul — să se mai conteste acest drept.

Spre a se preveni această eventualitate și a se consacra definitiv *dreptul arătat, a fost înscris în Constituția dela 1923, articolul 103*, prin care este recunoscut expres Justiției dreptul de control în privința constituționalității legilor. Spre deosebire de ceea ce se atribuise până atunci pe cale de jurisprudență, *acest drept a fost recunoscut, însă numai Curții de Casație*. Se va înlătura aplicarea legii neconstituționale; hotărîrea are însă efect numai în cauza judecată.

Legea rămâne în vigoare pentru alte cauze; se înțelege ușor ce autoritate mai poate avea o astfel de lege, când Guvernul n'ar cere Puterii legiuitoare schimbarea sau abrogarea ei.

Exercitarea dreptului de a cerceta constituționalitatea legilor a fost reglementată prin legea Curții de Casație (art. 29 legea din 1925; art. 45 legea din 1939).

Acest drept este unul din cele mai puternice pentru a asigura triumful Dreptului. Prin el s'a făcut din Inalta Curte de Casație una din cele mai importante instituțiuni, care pot exista într'un Stat. Un asemenea drept exista numai în câteva Țări, când a fost recunoscut la noi; în urmă a mai fost înscris și în Constituțiile altor State, probabil și sub influența a ceea ce noi înfăptuisem. De observat este că modul nostru de organizare și de exercitare al acestui drept este superior față de acela din multe alte State.

A fost uneori criticat acest drept; s'a vorbit că trebue modificat, ba chiar desființat; totuși până azi a rămas.

De altfel s'a vădit pe deplin că, deși aplicat de atâți ani, el n'a amenințat nici ființa Statului, nici prerogativele celorlalte Puteri, cum se afirma cu stăruință de adversarii lui.

Dreptul acesta, este — cum am spus-o de mai multe ori — *un titlu de glorie al Dreptului românesc.*

Tot din trecutul Inaltei Curți, trebue să menționăm că în ultimii ani, Casația a mai căpătat și altă atribuție, aceea *de a valida alegerile pentru Parlament.* Am propus această măsură încă din 1922 [1]), și a fost înscrisă în Constituția dela 1938. Atribuția a fost exercitată o singură dată, în 1939. Din experiență am constatat că deși, mai ales la început, a prezentat dificultăți, cu toate acestea Inalta Curte și-a îndeplinit datoria cât se poate de bine. Sistemul e necontestat superior validării de către Adunările legiuitoare; se împiedecă lunga vorbărie și cercetarea se face de oameni pregătiți și independenți.

După cum se vede din această schiță, competența Casației române a crescut mult în aceste 8 decenii.

Pe lângă rezolvirea litigiilor obișnuite și asigurarea unității de interpretare și aplicare a legilor, pe lângă supravegherea disciplinară a corpului judecătoresc, ea este chemată ca Inaltă Curte de Justiție, să joace și un rol politic. De altă parte, prin Contenciosul administrativ, înlătură actele abuzive ale Puterii

---

[1]) *Puterea judecătorească.* Conferință, în volumul *Noua Constituție,* publicat de *Institutul social român,* 1923.

executive, prin validarea alegerilor a controlat constituirea Parlamentului, iar prin controlul constituționalității legilor înlătură greșelile Puterii legiuitoare și apără Constituția.

* * *

Să arătăm — acum — care a fost situația creată pentru membrii Curții de Casație.

La început nu se puteau cere *condiții* grele *pentru a fi numit la Inalta Curte*, fiindcă nu erau prea multe elemente care să le întrunească.

Pentru a ocupa această înaltă demnitate se cerea să fie mirean, născut pământean, sau să fi dobândit împământenirea cea mare și să nu fie supus niciunei protecțiuni străine, să aibă vârsta de 30 ani împliniți și folosirea drepturilor civile, să nu fie falit nereabilitat sau osândit la o pedeapsă infamantă și să aibă domiciliul în Principatele-Unite.

Afară de acestea, legea prevedea că membrii se numesc dintre persoanele care au diploma de doctor sau licențiat în drept dela una din facultățile Principatelor sau din străinătate; posesorii diplomelor străine trebuiau să dea un concurs serios înaintea unei Comisiuni speciale, spre a dovedi că merită exercițiul.

Nu era suficientă însă diploma pentru a fi numit la Casație; trebuia să fi exercitat și profesiunea de avocat sau funcțiuni judiciare, în curs de 7 ani, sau să fi fost profesor la una din Facultățile de legi ale țării, timp de 7 ani.

Președinții Casației erau numiți dintre membrii ei.

Pentru procurori se cereau aproape aceleași condiții.

Intru cât era știut că nu vor fi destule persoane care să îndeplinească aceste condiții, s'au prevăzut alte norme *pentru numirile la înființarea Curții și pentru cele care vor fi făcute în următorii 8 ani.*

In acest timp președinții, membrii și procurorii, puteau fi numiți dintre: foștii miniștri, sau care erau în funcțiune, președinții Inaltei Curți din Țara-Românească, ai Curții Princiare din Moldova, ai Curților de Apel, ai Curții crimi-

nale, ai Curții de confirmațiune și dintre foștii membri ai Comisiunii centrale [1]).

Numirea putea fi făcută și dintre alți magistrați (foști sau în funcțiune): procurori de la Inalta Curte, dela Curtea princiară, dela Curțile de Apel, membrii acestor instanțe, ai Curții de confirmațiune, ai Curții criminale, președinții și membrii comisiei epitropicești și chiar dintre foștii și actualii președinți ai tribunalelor de întâia instanță; aceștia însă trebuia să fi servit cel puțin 7 ani în ramul judecătoresc.

Câmpul de alegere a fost lărgit și mai mult. Puteau fi numiți și doctorii sau licențiații în drept, care vor fi exercitat funcțiuni judecătorești sau profesiunea de avocat, sau aceia cari având asemenea diplome vor fi fost profesori la una din Facultățile de legi din țară, timp de cel puțin 2 ani. De asemenea puteau fi numiți dintre avocații fără diplome, autorizați de Ministerul Justiției după legile în vigoare, cari vor fi profesat timp de 7 ani, precum și directorii și inspectorii generali ai școalelor publice naționale, cari vor fi îndeplinit funcțiunile lor timp de 4 ani.

Mulți au intrat destul de tineri la Casație; de aceea aflăm — mai târziu — magistrați care aveau o vechime de 35—40 ani la Inalta instanță.

Cu vremea, mărindu-se numărul titraților și al celor pregătiți în domeniul juridic, au devenit mai grele condițiile de primire, asupra cărora nu este locul să dăm desvoltări; de menționat numai, că vârsta a fost ridicată la 40 de ani.

Pentru președinții și membrii Curții de Casație s'a înscris inamovibilitatea chiar în Convenția dela Paris, care a fost Constituția Principatelor. Această *inamovibilitate* a fost — deci — *constituțională* dela originea ei. Ea a fost prevăzută ca atare în legea de înființare a Curții; nu se prevedea însă un termen pentru scoaterea la pensie așa că — strict vorbind — era, ca în Belgia, pe vieață.

Funcțiunile de procuror și celelalte din organizația Curții, erau însă amovibile. Mai târziu și procurorii și magistrații asistenți au devenit inamovibili.

[1]) Art. 90 prevedea și actualii membri ai Comisiunii Centrale, dar această Comisiune era desființată la data când au fost făcute numirile.

Constituția dela 1866 n'a menționat expres inamovibilitatea pentru Casație, așa cum prevedea Convenția dela Paris, dar păstrarea ei s'a înțeles dela sine, mai ales că s'a precizat rolul celor trei Puteri în Stat.

Interesant, în această privință, să amintim că Primul Președinte, Alex. Crețescu, la 1877, într'o cuvântare ținută la Palat, despre care vom mai pomeni ceva, adresându-se Domnitorului Carol și cerând pentru toți magistrații inamovibilitatea, s'a referit la Convenția dela Paris și spunea: « *Curtea de Casație a cărei inamovibilitate ca principiu constituțional cade afară de cercul legilor organice ordinare* ».

Altădată, în 1896, Titu Maiorescu, care și în știința Dreptului mai ales constituțional era tare, apărând inamovibilitatea Casației, contra ministrului Eugeniu Stătescu, care dând efect retroactiv unei legi ce făurise și pe baza căreia scosese pe unii membri ai Inaltei Curți, declara că acea lege este « *o izbire radicală a independenței, a prestigiului, a siguranței Inaltei Curți de Casație* » *iar aplicarea ei acum atinge un principiu constituțional.* Combătând părerea raportorului, care susținea că inamovibilitatea nu este înscrisă în Constituție, Maiorescu spunea, că inamovibilitatea nu există încă pentru celelalte trepte ale magistraturii, « dar *în ceea ce privește Curtea de Casație, în Constituție este implicit mai mult decât înscris acest principiu, este de esența alcătuirii Constituției noastre* ». Când Constituția prevede trei Puteri, ele stau *pari passu* una lângă alta. De altminteri Casația judecând pe miniștri, ce ar mai însemna dacă ar fi la arbitrarul ministrului de justiție ca simpli administratori? El mai adăuga: « *Inamovibilitatea înseamnă că nu se poate lăsa la arbitrarul Puterii executive, nici la arbitrarul Puterii legislative depărtarea persoanelor numite; că odată numirea făcută conform legii, nu o mai poate izbi personal* ». *Se pot lua măsuri de îmbunătățire* pentru corpul magistraturii — cum recunoștea loial că se cuprinde și în legea de care vorbea — *dar numai pentru viitor; pe magistrații cari sunt în funcțiune la Casație trebue să-i lași neatinși în drepturile lor* [1]).

---

[1]) T. Maiorescu, *Discursuri*, V, pp. 22, 151, 155, 156.

Aceasta fiind concepția generală despre caracterul inamovibilității pentru Curtea de Casație, nu s'a mai socotit necesar să fie arătat acest caracter în Constituție și legile de organizare judecătorească; s'a fixat totuși o limită de vârstă și pentru membrii Supremei Instanțe.

Constituția dela 1923 a înscris formal în texte inamovibilitatea pentru toți judecătorii, însă a lăsat fixarea condițiilor pe seama legiuitorului, ceea ce a provocat discuții. S'a redus vârsta printr'o lege, din 4 Aprilie 1931, dar legea a fost declarată neconstituțională [1]); de aci învinuirea că Inalta Curte ar fi judecat în propria ei cauză, învinuire cu totul nedreaptă, pentrucă orice om nepărtinitor trebue să arate, că prin reducerea vârstei poți atinge oricând inamovibilitatea.

Afară de inamovibilitate, înscrisă de cele 7 Puteri în Constituția dela Paris, făuritorii legii dela 1861, înțelegând foarte bine rolul magistraților dela Casație, au căutat să le asigure cât mai mult *independența și printr'o bună situație materială*. Ei au fost tratați mai bine decât oricare alți mari demnitari. Fuseseră ceva mai bine plătiți membrii Comisiei Centrale, dar când a început să funcționeze Casația, acea Comisie pierise, așa că Inalta Curte era cea mai bine plătită. N'au fost plătiți ca magistrații englezi, dar mai bine ca toți ceilalți demnitari. Și cu drept cuvânt; incompatibilitățile, munca, răspunderea lor, nu pot fi comparate cu ale celorlalți funcționari. *Dacă pentru toți magistrații se impune o salarizare deosebită, cu atât mai mult pentru Casație.*

După statul de lefuri alăturat legii de constituire a Curții, Primul-Președinte era plătit cu 4.300 lei pe lună, Președinții și Procurorul general câte 4.000 lei, Consilierii câte 3.700 lei. Ca să ne dăm seama de ce reprezentau aceste lefuri, menționăm că Miniștrii aveau 2.500 lei lunar, Consilierii dela Consiliul de Stat și dela Curtea de Conturi câte 2.500 lei lunar, cei dela Curțile de Apel 2.400 lei [2]).

Prin urmare, un consilier de Casație avea mai mult decât un ministru. Cu vremea s'au tot redus salariile, dar tot-

[1]) *Buletin*, 1932, p 57—64. Decizia S.-Unite Nr. 36/1932, redactată de mine.
[2]) Andrei Rădulescu, *Organizarea Statului în timpul domniei lui Cuza Vodă*, p. 39, nota 2.

deauna, până acum în urmă, a rămas în vigoare norma: *consilierii dela Casație au drept la salarii egale cu miniștrii.*

La intrarea în funcțiune, membrii Casației trebue să depună jurământ în ședința solemnă a Curții.

Concediile erau și sunt acordate de Curte în Secțiuni-Unite, iar nu de ministrul justiției. Acesta avea dreptul să acorde concedii numai Procurorului general și procurorilor.

O excepție, și care a rămas, era pentru Primul-Președinte, care obținea concedii numai dela Suveran: Domn sau Rege.

Dela înființarea Curții s'a prevăzut că membrii ei nu pot fi în același timp membri ai Adunării elective, ai Comisiunii centrale și nici miniștri. (art. 15 al 2).

In 1940, prin codul funcționarilor publici, s'a făcut pentru prima dată abatere dela această normă. In virtutea art. 2 și 15 din acest cod și membrii Curții de Casație pot fi numiți miniștri și în alte anumite funcțiuni; în acest timp sunt puși în concediu și-și păstrează toate drepturile, care decurg din calitatea lor de magistrați.

Membrii Casației au avut rol și pentru recrutarea magistraților. Modalitatea îndeplinirii acestui rol s'a schimbat; prin Adunarea generală a Curții sau prin Consiliul Superior al magistraturii, compus uneori în întregime, alteori numai în parte din membrii Supremei instanțe.

Membrii Inaltei Curți, au avut, — cum s'a arătat — totdeauna în baza Convenției dela Paris și a legilor ei organice, *dreptul de a fi judecați în pricini penale ca și în materie disciplinară numai de această instanță.*

Când ies la pensie *își păstrează, cu titlu onorar, rangul și gradul ce l-au avut la retragerea lor.* Ei pot participa la adunările Curții, dar numai cu vot consultativ.

Afară de aceste drepturi, Curtea de Casație a avut și dreptul la un fel de autonomie. Ea, în secțiuni-unite, era îndreptățită să facă instrucțiunile trebuitoare pentru menținerea ordinei atât în ședințe, cât și în cancelarii, instrucțiuni care urmau să fie puse în lucrare după încuviințarea Domnului; avea astfel dreptul să-și facă regulamentul serviciului interior.

Curtea avea şi dreptul de a numi pe aprozi, precum şi pe toţi funcţionarii grefei, afară de grefieri, încunoştiinţând numai pe Ministrul Dreptăţii, fără de a-i cere aprobarea. Acest drept, faţă de texte, îl exercita nu în secţiunile-unite, ci în Adunarea generală a Curţii. Recomandările de grefieri şi magistraţi asistenţi trebuiau făcute tot de Curte în Adunarea generală. In anii din urmă au fost reduse unele din aceste prerogative [1]).

Afară de toate acestea, Inalta Curte s'a bucurat dela început de un *mare prestigiu* şi i s'a dat o deosebită consideraţiune. Era chemată în corpore la anul nou la Palatul Regal când Prim-Preşedintele ţinea o cuvântare de bune urări Suveranului. Era chemată de asemenea, la toate marile festivităţi şi înconjurată de onoruri. In primii ani după înfiinţare, când venea în corpore, era escortată de lăncieri, ca şi reprezentanţii Naţiunii, Parlamentul. Lua loc la solemnităţi după Parlament, iar când acesta lipsea, după Guvern. Numai la anumite solemnităţi era reprezentată de preşedinţi sau de Primul-Preşedinte.

Din toate împrejurările reiese o foarte mare preţuire pentru aceşti înalţi reprezentanţi ai Puterii judecătoreşti.

Dar tocmai această situaţie deosebită a îndemnat şi pe alţii să tindă a o avea; de aci asimilări cu membrii Casaţiei, acordate mai întâi unor magistraţi din instanţe inferioare. Mai târziu, cum era de aşteptat, odată ce se pornise pe acest drum, asimilări pentru alte dregătorii din Stat. Pare că acum s'a pus barieră definitivă asimilărilor, pare că începe a se înţelege că *Inalta Curte de Casaţie şi Justiţie*, este altceva decât oricare altă instituţie şi *trebue să rămână singura cu o situaţie specială, aşa cum a fost concepută şi înfiinţată.*

III

După instalare, Inalta Curte de Casaţie a funcţionat puţin timp — pare-se un an — în *clădirea* în care a avut loc această

[1]) Legea din 1939 a prevăzut că magistraţii asistenţi vor fi numiţi cu avizul conform al Primului-Preşedinte.

solemnitate, vechiul local al Inaltei Curţi din Ţara Românească, numită şi Curtea judecătorească, şi care — după câte am aflat — era aşezată pe malul Dâmboviţei, unde este astăzi Palatul Justiţiei.

A funcţionat — apoi — timp de 32 ani în alt local, unde este acum Ministerul de Războiu, lângă grădina Cişmigiu, iar dela 1895, în noul şi majestosul Palat al Justiţiei, înălţat unde fusese Inalta Curte.

Năzuinţe pentru înălţarea unui asemenea palat au existat de mult; pe la 1882 apare tot mai puternică dorinţa înfăptuirii. Cel care a stăruit mult a fost ministrul de justiţie Eugen Stătescu. Lucrările au durat 5 ani şi au fost gata în 1895, când Palatul a fost inaugurat cu mare solemnitate, la 15 Octomvrie, în prezenţa Regelui, a Reginei, a Principilor Moştenitori şi a unei asistenţe din cele mai alese.

Din frumoasele discursuri menţionăm următoarele cuvinte ale Primului Preşedinte al Casaţiei, Schina: «Crearea Casaţiei a înlăturat puterea Domnului şi a făcut o realitate de care nu trebue uitată: «*Dreapta aplicare a legilor, este scutul cel mai puternic al libertăţii, iar magistratura ţine acest scut în mâinile sale*» [1]).

In noul Palat au fost destinate Curţii de Casaţie — cum era normal — cele mai frumoase săli şi camere, încât avea un cadru demn de situaţia ei. Cine cunoaşte starea de astăzi — datorită atâtor prefaceri şi împrejurări — rămâne surprins. De aceea aranjarea unui local încăpător pentru toate serviciile şi potrivit cu majestatea Supremei instanţe este — cum am arătat deseori forurilor competente — o neapărată datorie pentru bunul mers şi prestigiul Inaltei Curţi.

Activitatea acestei instanţe — ca şi a celorlate — a fost *continuă*, afară de vacanţe, când nu încetează ci este mai redusă. Vacanţele a fost — altădată — dela 1 Iulie la 15 August şi câte două săptămâni la Paşti şi la Crăciun.

Multă vreme anul judecătoresc începea la 16 August, mai târziu la 1 Septemvrie sau 15 Septemvrie; numai în anii apro-

[1]) *Dreptul* Nr. 67 din 1895.

piaţi de noi au intervenit schimbări, la 1 Ianuarie şi apoi 15 Septemvrie.

Casaţia a lucrat — aproape totdeauna — *dela orele 1 la 6* p. m., altădată 12—5 p. m.

Fiecare secţiune era îndatorată, prin legea dela început, să ţină *cel puţin 3 şedinţe pe săptămână*, iar secţiunile-unite să aibă şedinţă de câte ori trebuinţa va cere [1]). Dela 1910 s'a mărit numărul şedinţelor obligatorii pentru fiecare secţiune la 4 pe săptămână. Aceste rânduieli nu mai corespund cu realitatea, fiindcă marele număr de procese reclamă o muncă, pe care puţini o bănuesc. S'a ajuns să se lucreze aproape în toate zilele şi de dimineaţă şi după amiazi. Dacă lumea vede închise uneori sălile de şedinţă, nu ştie că în alte camere se lucrează în complete suplimentare.

Pentru a avea o idee despre *creşterea numărului cauzelor* deduse înaintea Casaţiei vom da câteva cifre.

In anii 1863—1874 inclusiv au fost pronunţate 1077 decizii dintre care 92 în secţiuni-unite.

In anul 1877—78 au fost introduse 1324 recursuri şi au fost date 929 decizii dintre care 7 în secţiuni-unite.

In anul 1878—79 au intrat 1292 recursuri şi au fost pronunţate 1074 decizii dintre care 13 în secţiuni-unite.

In anul judiciar 1937/1938 au fost introduse 15501 recursuri şi s'au dat 10.745 decizii, dintre care 209 în secţiuni-unite.

In 1938—1939 au intrat 19.865 recursuri şi au fost pronunţate 18.120 decizii dintre care 375 în secţiuni-unite.

Cifrele impresionante din ultimii ani arată cât de încărcată a ajuns Suprema noastră Curte, care — de sigur — nu este întrecută de multe de rangul ei, chiar din alte State mai mari [2]).

Activitatea Casaţiei se înfăţişează în cea mai mare parte în forma scrisă. Ea are mii de dosare, rezolvate sau în curs de rezolvare. Cu toată trimiterea, dela o anumită dată la

[1]) Potrivit art. 27 şedinţele puteau fi ţinute în toate zilele, afară de Dumineca şi la sărbătorile mari.

[2]) Numărul a scăzut mult după 15 Septemvrie 1940 din cauza evenimentelor. Totuşi între 15 Septemvrie 1940—15 Septemvrie 1941 au intrat 7798 recursur şi s'au pronunţat 8385 decizii dintre care 81 în s. unite.

Arhivele Statului, Casația are încă destule dosare în arhivele sale, neîncăpătoare, unde totuși sunt păstrate în condițiuni destul de bune.

Altă formă de activitate, și cea mai folositoare, este publicată și este reprezentată prin *deciziile sale*. Parte — de obiceiu cele mai importante — au apărut în revistele de Drept, destul de numeroase altădată pentru țara noastră. Casația are, pentru acest scop, publicația sa: *Buletinul Curții de Casație*, care a apărut dela 1862. După legea de constituire a Curții, ar fi trebuit să se publice toate hotărîrile (art. 15).

Numărul tot mai mare a făcut să nu se mai publice decât acelea pe care Curtea hotărește, bine înțeles pe cele mai interesante; pot însă rămânea nepublicate și altele destul de importante, fiindcă aprecierea este relativă.

In primii 5 ani, această publicație avea titlul: « *Buletinul Curții de Casație și Justiție a Principatelor-Unite Române* ». Din 1867 a luat titlul: *Buletinul Curții de Casație și Justiție a României* [1]).

In ultimul timp apariția Buletinului a fost întreruptă câțiva ani, dar printr'o muncă grea, depusă în anii 1938—1940 a fost pus iarăși la punct, încât astăzi este apărut pentru toți anii și — afară de 1 volum care este sub tipar — și pentru anul 1940 [2]).

In apariția Buletinului întâlnim diferite modalități: s'a publicat trimestrial, bimestrial, lunar, cu decizii din toate secțiile sau pe secții. La început apărea pe an un volum, care devenea cu timpul tot mai gros; dela o vreme 2 volume, apoi 3, iar dela 1939 câte 4 volume [3]).

Buletinul a început să apară la o lună după deschiderea Curții, în Aprilie 1862.

Prima decizie publicată este una penală, dată la 28 Aprilie, în recursul lui Stan Anghel Ciobanu contra hotărîrii Curții

---

[1]) Abonamentul la început era de 12 sfanți și 60 gologani pentru porto postal; el putea fi făcut prin grefa Curții sau prin grefele tribunalelor. Pentru 1863 abonamentul era de 7 sfanți pe an. In 1865 era de 1 galben și 2 sfanți porto postal. In 1866 și 1867 de 14 sfanți inclusiv porto postal. In 1871 era de 10 lei.

[2]) Posterior datei când a fost făcută această comunicare a apărut *Buletinul* și pe anul 1940.

[3]) In 1940 a apărut în 5 volume.

Criminale din București. Raportul, cerut pe atunci, fusese făcut de Barbu Slătineanu, dar a fost citit, în lipsa acestuia, de Scarlat Gr. Ghica. Procuror era Gh. Crețeanu. Avocatul recurentului, numit din oficiu, a fost Gh. I. Vernescu. Speța era relativ simplă; recursul întemeiat pe două motive a fost respins, iar decizia e bine motivată și ca formă și ca fond.

Avem apoi alte decizii, tot penale. De relevat că primii avocați care pledează în asemenea afaceri sunt numiți din oficiu și dintre cei mai de seamă. Cităm, în afară de Vernescu, în ordinea deciziilor publicate, pe Costaforu, Bosianu, C. Boerescu, D. Cariagdi, Al. Giani, V. Boerescu, mai târziu Blaremberg, Danieleanu, Andrei Daniilov, Ion Șoimescu.

Prima decizie civilă publicată este din Iunie 1862, de când avem și una a Secțiunilor-Unite.

Buletinul Casației este foarte interesant nu numai din punct de vedere practic ci și științific, fiindcă ne dă putința să cunoaștem jurisprudența românească.

Comparându-l cu publicațiile asemănătoare ale instituțiilor străine, putem afirma cu tot curajul că nu stăm mai prejos, ci pe multe chiar le întrecem.

Nu mai este nevoie să stăruim asupra utilității lui ca și asupra necesității de a fi răspândit prin trimitere la toate instanțele și prin vânzare în condiții cât mai ușoare.

De altă parte trebue relevat că *este cea mai întinsă și continuă publicație românească, neajunsă nici măcar de vreuna din prețioasele publicații ale Academiei Române* [1]).

De asemenea putem afirma că *este una din cele mai însemnate manifestări ale culturii românești.*

* * *

In Buletin, afară de deciziile Curții, aflăm și altă formă de activitate: *rapoartele și cuvântările dela finele și dela deschiderea anului judecătoresc.*

---

[1]) Ea cuprinde — până la data acestei comunicări — un număr de 104 volume cu peste 110.000 pagine. *Buletinul* pe anul 1940 are 2430 pagine.

Am văzut că Inalta Curte era datoare ca la sfârșitul fiecărui an, să comunice vițiile sau neajunsurile, observate în cursul anului, în legislație. După prima lege era obligată ca printr'o delegație să supună Domnului o relațiune motivată și deslușită, în care să însemne reformele pe care experiența le-ar fi dovedit necesare de introdus în legislație.

Tot legea de constituire mai impunea și altă obligație. Instalarea și reintrarea în lucrare a Curții după vacanța mare trebuia să se facă în ședință solemnă, în care Procurorul general « trece un cuvânt », asupra unui obiect atingător de magistratură sau de justiție și de lucrările judecătorești. Acestuia avea să răspundă Primul-Președinte.

Așa s'a urmat aproape în toți anii. S'a contestat cândva de un procuror de secție utilitatea acestei cuvântări, la care a răspuns, combătându-l, Primul-Președinte. S'a suprimat această îndatorire, dar în curând s'a revenit la solemnitate, cel puțin în forma expunerii vițiilor de legislație sau a principalelor probleme rezolvate; mai târziu apoi prin tratarea unor probleme juridice de caracter general. Răspundea Procurorul general și în timpul din urmă luau parte prin cuvântul lor și reprezentanții Baroului și Uniunii avocaților.

Deschiderea anului judecătoresc la Casație a rămas marea sărbătoare a lumii judiciare [1]).

Chiar în lipsă de texte s'a stabilit, în privința acestei sărbători, o tradiție de atâtea decenii, care a fost respectată. De altfel în genere tradiția a avut la Casație putere mai mare decât în alte instituții. In acest sens Primul-Președinte Buzdugan, spunea în discursul de deschidere din 1927, că la acea dată ținerea acestui discurs nu mai este o cerință legală; o face însă din respect pentru tradiție « care în deosebi în

---

1) Primul-Președinte, Al. Crețescu, în cuvântarea sa dela 17 August 1881 spunea că, prin acea ședință solemnă și cuvântările ținute, legiuitorul a voit ca judecătorii să-și aducă aminte de tradițiunile cele bune, care sunt menite a ridica Justiția la vederile cele mai înalte și adevărate și să proclame meritele celor ce s'au devotat cu inima și cu știința pentru a atinge acest scop ».

Reproducând aceste cuvinte la începutul anului 1895—1896, Procurorul general Gh. Filitti, reamintea că la o anterioară solemnitate a spus că « deschiderea noului an judecătoresc se consideră ca fiind cea mai mare sărbătoare a Justiției ». *Buletin*, 1895 II, p. 1057—1058.

această instituţie este îndrumătoarea sigură şi temeinică în îndeplinirea multelor ei îndatoriri » [1]).

Cuvântările ţinute la această solemnitate s'au dovedit foarte importante. Ele — de obiceiu — cuprind o arătare sumară a activităţii, un fel de auto-control, indicaţii despre relele constatate şi propuneri de îmbunătăţiri. Dar pe vremuri ele cuprindeau şi tratarea pe larg a uneia din marile probleme de Drept. In trecutul Casaţiei noastre găsim, în aceste discursuri, profunde cercetări doctrinare şi e păcat că sunt uitate şi că nu sunt publicate în volume separate spre a fi mai uşor de întrebuinţat. Cercetarea lor ar da material interesant pentru diverse studii şi în genere pentru cunoaşterea culturii noastre juridice.

In aceste cuvântări sunt tratate chestiuni aproape din toate domeniile Dreptului. Aci vom menţiona numai câteva.

S'a vorbit despre: divorţ, urmărirea imobiliară, comunicarea actelor judecătoreşti, regimul apelor, secretul scrisorilor, faliment, legea numelui, noua procedură civilă, revizuirea procedurii penale, necunoaşterea dreptului şi a faptului şi despre eroare, culpabilitate şi imputabilitate, reabilitare, prescripţia în materie penală, etc.

Au fost tratate importante chestiuni de drept internaţional: despre cetăţeni şi străini, despre conflictul legilor, despre efectele hotărîrilor tribunalelor străine cu aplicare la deciziile Casaţiei, despre consuli şi jurisdicţia consulară în deosebi la noi, despre arbitrajul internaţional.

Asupra acestei materii, la 1902, în răspunsul său, Primul Preşedinte S c h i n a, vorbind despre convenţiunile dela Haga, despre care se ocupase Procurorul general, spunea: « Independent de frumoasa operă făcută la Haga, pentru a face ca arbitrajul să înlăture războiul în viitor între popoarele moderne, guvernele care doresc serios a vedea realizându-se acest nobil şi înalt ideal, trebue — în scopul de a prepara abolirea războiului — să-şi impună ca principală datorie, pe lângă aceea de a se călăuzi în activitatea lor politică de preceptele de moderaţie şi echitate, să pregătească prin învăţă-

---

[1]) *Buletin*, 1927, vol. 54, I, p. 3.

mântul public nouăle generațiuni pentru o viață internațională, alta bazată pe principii deosebite de acelea de care sunt însuflețite până azi popoarele în marea lor majoritate. Aceste principii — între altele — ar trebui să fie recunoașterea și respectul drepturilor celor slabi de către cei tari, repudierea oricărei conchiste violente pe viitor și ca imprescriptibilă datoria de a legitima pe cele din trecut; iar în caz de neputință de a le transforma în conchiste morale, a renunța la dânsele.

Numai astfel transformând moralicește și politicește popoarele vor repudia războiul și vor recurge la arbitraj.

Fără această preparare în curs de mai mulți ani, Tribunalele arbitrale vor fi niște tribunale fără procese dacă arbitrajul este facultativ, iar fiind obligator sentințele lor vor fi fatalmente dictate de cel mai puternic sau nesocotite» [1]).

Îi preocupa — apoi — mult ideea de Justiție și distribuirea ei cu toată nepărtinirea. S'a ținut chiar o cuvântare despre hatâr și dreptate.

De asemenea s'a căutat să se atragă atenția asupra însemnătății cunoașterii Dreptului. Primul-Președinte, la 1898, arătând această însemnătate recomanda ca legiuitorul să ia măsuri care să aibă ca obiect educația juridică a cetățenilor, creând catedre de drept elementar în școalele primare și secundare.

Deseori trecutul a format subiectul cuvântărilor. S'a vorbit de legislația lui Licurg, iar altă dată despre magistrații distinși de altădată și anume despre D'Aguesseau. Dar mai ales i-a atras trecutul nostru juridic, pe care îl înțelegeau mai bine decât generațiile următoare și căutau să-l apere. In acest sens, la 1900, Primul-Președinte răspunzând procurorului Stătescu, care criticase anumite dispozițiuni din procedura penală dela 1865, spunea că fără a tăgădui defectele acelei proceduri, crede că ar fi mai nimerit să cerem ca solicitările Statului să se îndrepteze mai întâi de toate spre ținta de a avea magistrați cât se poate mai buni pentru a o pune în lucrare în spiritul ei, fără îndoială sănătos.

Până și asupra vechilor noastre așezăminte judecătorești și asupra Obiceiului pământului avem pagini pe care nu

[1]) *Buletin*, 1902, vol. 41, partea *II*.

te-ai aștepta să le fi scris un judecător dela Casație, socotit ca fiind ocupat numai cu texte.

Apreciindu-se exact trecutul s'a recomandat de timpuriu să se legifereze în legătură cu ceea ce a fost și de către oamenii cei mai pregătiți.

Primul-Președinte Crețescu propunea din nou la deschiderea anului judecătoresc în 1884 să se înființeze o comisie permanentă cu însărcinarea de a studia și elabora proiecte de legi; să fie un corp specialmente însărcinat să țină în mână *firul legislației*.

In 1885 noul Prim-Președinte Schina, reia în discuție chestiunea spunând; « Firul legislației; iată exprimată în 2 cuvinte necesitatea pentru legiuitor de a ține socoteală de trecutul legislativ și de starea prezentă a Dreptului Țării, condiție fără de care cu greu se poate evita acest pericol social care se numește haos legislativ și care nu e altceva decât contradicție de principii și de reguli legislative introduse în Dreptul pozitiv al unei Țări » [1]).

Interesant este, că nu erau străini nici de legislația, care cârmuia pe frații robiți; astfel cândva s'a pomenit și de legea lui Verböczy. După Unire s'a vorbit în mod special despre unificarea legislativă, o continuă preocupare a Inaltei Curți, care vedea toate neajunsurile întârzierii unității juridice a Statului.

Găsim — apoi — părți din care se vede concepția despre Casație. Al. Crețescu, la 1877, punând în prim rând misiunea ei de unificatoare a jurisprudenței — așa de necesară mai ales în acea vreme — spunea că *scopul acestei Curți este de a se introduce în întregime unitatea de interpretare* și numai în mod accesoriu de a se face dreptate între particulari.

Mai târziu, în 1922, Victor Romniceanu, într'o frumoasă formulă mai largă, spunea că această instanță « *a fost concepută să fie egida legilor, garanția supremă a drepturilor cetățenilor și a solidității edificiului social* ».

Uneori s'a căutat să se pună în evidență părți originale din legislația noastră. Astfel, la 1897, Primul-Președinte arăta

---

[1]) *Buletin*, 1885, p. 600.

că obligația Procurorului general de a pronunța un discurs de deschidere, este luată din legea franceză, pe când obligația Primului-Președinte să răspundă este o creație curat românească. « In nicio țară Primul-Președinte n'are această îndatorire, care însă este și o mare prerogativă ».

De multe ori s'au dat indicații pentru legiuitor; multe din legi au la origină părerile Inaltei Curți exprimate de înalții magistrați.

De asemenea se întâlnesc norme pentru interpretarea legilor, norme de mult folos, mai ales în primele decenii când învățătura Dreptului nu era prea răspândită.

In aceste cuvântări s'a vorbit uneori despre chestiuni care — probabil — nu plăceau anumitor organe. Intre altele Procurorul general Scarlat Ferekide, a criticat reducerea numărului procurorilor și a atribuțiilor Ministerului public la Casație. Această critică a fost făcută chiar în ziua instalării sale ca Procuror general (21 Decemvrie 1877) și a fost repetată de el în 1878 la deschiderea anului judecătoresc. Primul-Președinte în răspunsul său a aprobat acest punct de vedere. Se cerea să se dea Parchetului dela Casație plenitudinea drepturilor, declarându-l parte integrantă a Curții în toate afacerile fără deosebire, cum este în toate Statele unde există o Curte de Casație, pentrucă el e chemat să apere societatea și legea.

S'a vorbit dese ori despre recrutarea magistraților, formulându-se critici și propunându-se îndreptări.

Prețuind în justa valoare contribuția avocaților, s'a cerut să se formeze un barou special pentru Casație.

Au fost atacate de numeroase ori chestiunile de organizare, fie a Supremei Curți, cerându-se noi locuri, noi secțiuni, sau alte modificări de repartiție, de procedură, etc., fie în genere de organizarea instanțelor judecătorești.

S'a cerut mereu pentru toți judecătorii inamovibilitatea asupra căreia găsim pagini foarte interesante. Citām între altele, spusele lui Crețescu înaintea Domnitorului la 20 Ianuarie 1877.

« Nu este justiție unde lipsește imparțialitatea și cea ma reală garanție a imparțialității este independența magistraturii.

Astfel *inamovibilitatea constitue un drept al Naţiunii*, dar nu este considerată ca un privilegiu al individului ».

Tot pentru asigurarea independenţei s'a stăruit de multe ori asupra chestiunii salariilor şi a pensiilor.

S'a arătat cândva, în cuvinte frumoase, cum trebue să fie un magistrat, cuvinte care ar trebui să fie cât mai cunoscute [1]). Cei bătrâni, cu altă mentalitate, criticau anumite tendinţe materialiste ale magistraţilor mai tineri. La solemnitatea deschiderii din 1887, Primul-Preşedinte C. Schina, elogiind pe prezidenţii Fălcoianu şi Creţescu, arăta că aceştia au fost mari personalităţi ale magistraturii, fiindcă au avut o mentalitate eminamente spiritualistă şi atunci interesele materiale formau grija cea mai mică. El se plângea că acum lucrurile s'au schimbat, căci vede dominând pozitivismul şi un materialism chiar destul de pronunţat.

Cel mai înalt magistrat al ţării, cerea, pentru îndreptare, o lege mai bună, mai prevăzătoare, care « *să facă din magistratură o carieră atrăgătoare prin siguranţa poziţiei şi o largă remunerare a judecătorului* ». Altminteri « această ramură a Statului va sfârşi prin a ajunge ca un fel de staj pregătitor pentru alte ramuri sau un azil pentru adăpostirea tuturor incapacităţilor şi infirmităţilor sociale ».

Dar, — între multe probleme puse în aceste discursuri — au fost atacate uneori chiar probleme fundamentale pentru Stat, probleme constituţionale.

S'a cerut, de exemplu, înscrierea în pactul fundamental, a dreptului Justiţiei de a cerceta constituţionalitatea legilor.

S'a criticat — apoi — înscrierea în Constituţie a inamovibilităţii judecătorilor, fără precizări, care rămâneau pe seama legiuitorului.

S'a cerut să se prevadă în Constituţie chiar modul de numire şi înaintare, care este tot aşa de esenţial ca şi inamovibilitatea. « *Inamovibilitatea fără garanţii pentru numiri şi înaintări, o cred mai periculoasă decât lipsa oricărei inamovibilităţi* ».

---

[1]) In 1921, Primul Preşedinte Victor Romniceanu, spunea: « Magistratul trebuie să se ţină departe de viaţa sgomotoasă, să se distingă prin rezerva şi moderaţia sa, să fie stimat pentru probitatea lui desăvârşită şi respectat, nu atât din cauza demnităţii cu care este învestit, cât pentru virtuţile pe care le practică » (*Buletin*, 1921, vol. 58).

Așa se exprima Primul-Președinte Victor Romniceanu într'un luminos discurs ținut la deschiderea anului judecătoresc după punerea în vigoare a Constituției din 1923, discurs care rămâne una din cele mai frumoase manifestări ale Casației, atât pentru lumea juridică, precum și pentru cea politică.

In trecut, mai ales, oamenii find mai puțin grăbiți, iar juriștii fiind și mai răbdători și deprinși să asculte, cuvântările ținute la această solemnitate luau o mare desvoltare. Unele sunt adevărate studii de zeci de pagine și foarte documentate. Ele cuprind o sumă de idei interesante pentru Dreptul românesc și dovedesc cultura clasică a grăitorilor, cultura lor generală și o profundă pregătire juridică.

* * *

Cea mai bogată formă de activitate a Casației este însă acea cuprinsă în deciziile sale: *activitatea jurisprudențială.*

Pentru cercetătorii mai de amănunt, cred că se pot distinge *trei perioade:* una până la unificarea legislativă din 1864—65, alta până la întregirea neamului în 1918 și alta până astăzi.

In prima perioadă, cea mai scurtă, activitatea a fost și cea mai redusă, dar greutățile au fost foarte mari. Trebuiau aplicate legi din două țări, cu anumite părți comune, dar totuși diferite. Și nu erau puține — cum se crede de mulți care nu cunoaștem legislația sec. al XIX-lea și o socotim redusă la câteva pravili. Pentru acestea nu era doctrină, necum jurisprudență adunată, încât chiar pentru cei mai pregătiți dintre membrii Casației, era foarte greu. Ne-am aștepta să aflăm — în acea perioadă — hotărîri după moda veche. E surprinzător — totuși — când găsim decizii redactate europenește. Luați primele volume ale Buletinului și veți avea această surpriză: limbă, metodă, tehnică, în condițiuni destul de bune.

A doua perioadă poate fi despărțită în două: prima până după 1880 și secunda până la 1918.

Unificarea legislativă dela 1864—65 a schimbat cu totul situația și în câmpul de activitate al Casației. Legile nouă nu

erau bine cunoscute probabil nici de unii judecători dela Casație. Nu erau nici mulți avocați cunoscători. Ele trebuiau interpretate și aplicate. Și toți așteptau de sigur dela Casație îndrumări și îndreptări, ceea ce nu era de loc ușor.

Dar în această perioadă de transiție, se aplica în măsură largă și Dreptul anterior. Deciziile Casației cu privire la pravila Caragea, Calimach, embatic, otașniță, moșneni, etc., sunt destule. *De aceea edițiile acestor pravile, pe care se impune să le facă odată Academia, trebue să nu cuprindă ca de obiceiu numai textele, ci și jurisprudența Casației.*

Aplicarea Dreptului nou reclama multă înțelegere a împrejurărilor și adaptarea lui la stările și concepțiile noastre. In deciziile Inaltei Curți din acea vreme, de multe ori mai desvoltate decât s'ar fi cerut, descoperi strădania redactorului de a învăța pe toți, de a face înțelese legile nouă și de a le apropia de sufletul românesc.

Intâlnim și probleme de un interes superior pentru Stat, unde Curtea, sprijinită pe principiile juridice, a știut să apere cu vigoare și drepturile naționale. Citâm de pildă o decizie privitoare la secularizare, unde a respins susținerea Statului că ar fi avut drepturi preexistente asupra moșiilor mănăstirești, dar i s'a recunoscut dreptul de supraveghere și de a lua acele moșii pe motiv că nu mai erau întrebuințate după voința donatorilor, iar de altă parte puteau primejdui interesele publice ale țării. Chestiunea era destul de delicată, dar printr'o argumentare subtilă, Inalta Curte, în interesanta sa decizie, foarte judicios redactată, cu profundă cunoaștere a dreptului anterior și cu referire la autori celebri ca Savigny, a știut să apere drepturile Statului. Tot în această cauză a rezolvat problema grea a personalității juridice a mănăstirilor, în sensul recunoașterii, soluție respectată aproape continuu în jurisprudență [1]).

Greutăți și mai mari a avut în chestia *jurisdicției consulare*, care ni s'a aplicat cu desăvârșire pe nedrept pe motiv că am fi « parte integrantă a Imperiului Otoman ».

---

[1]) *Buletin*, 1873, pp. 265-272.

Mulți nu știu ori au uitat că, și pe vremea lui Cuza, venea în ședință dragomanul ori chiar consulul pentru a apăra pe străin. Deși se făcuse Unirea, deși ni se aprobase de către Puteri și Statutul dela 2 Mai, recunoscându-ni-se autonomia internă, totuși nu scăpam de această jurisdicție. Dela o vreme însă instanțele noastre încep să reacționeze. Cine le-a dat curaj și cine a luat răspunderea a fost Curtea de Casație. Merită citate două cazuri. Primul este din 1864. Se născuse un proces între doi supuși ruși pentru o moșie și venitul ei, din județul Iași. Consulul rusesc pretindea că el este competent să rezolve litigiul. Tribunalul Cahul n'a admis această susținere și a judecat procesul. Consulul a trimis o adresă Casației, înaintea căreia ajunsese cauza, cerându-i să se desezize pentrucă amândouă părțile litigante sunt ruse și, ca atare, supuse jurisdicției rusești, Consulatului rus iar nu tribunalelor locale.

Inalta Curte, prin decizia Nr. 177/1864, a respins cererea prin următoarea motivare: « Considerând că obiectul principal al acestui proces consistă în asigurarea averii moșiei situate pe teritoriul român și ca accesoriu se cere și regularea veniturilor ei »;

« Considerând că toate procesele relative la un imobil nu se pot judeca decât după legile și de către tribunalele locale, fără a se face osebire dacă persoanele care se judecă pentru acel imobil sunt străine sau pământene, în privire că acțiunile privitoare pe un imobil nu pot fi regulate decât după statutele reale, iar nu după legile personale străine.

Curtea declară că nu se poate desista de a judeca acest proces, fiindcă Tribunalul a fost competent de a se pronunța asupra lui după legile țării, deși părțile litigante sunt supuse străine » [1]).

Alt caz este cuprins într'o decizie din 1873, care se cuvine să fie amintită mai des. Consulul rusesc din Iași dăduse o hotărîre pe care Tribunalul din Iași o învestise cu formula executorie. Cu ocazia executării s'a făcut contestație pe motiv că acel consul n'avea dreptul să pronunțe asemenea hotărîri

[1]) *Buletin,* 1864, pp. 353—354.

și — deci — nu se putea acorda învestirea. Curtea de Apel din Focșani, înaintea căreia ajunsese judecarea opoziției, a admis-o, decizând că nu se poate executa hotărîrea. Chestiunea fiind dedusă înaintea Secțiunilor-Unite ale Casației, aceasta a găsit bună decizia Curții din Focșani și a respins recursul.

Temeiurile acestei decizii (Nr. 107/1873) sunt cuprinse în următoarele considerente.

« Considerând că România constitue un Stat a cărui suveranitate internă absolută este recunoscută, între altele, prin art. 22 și 23 ale Tratatului din Paris, apoi prin art. 1—6 ale Convenției și mai cu seamă prin alin. II al art. 2 din Convenție; că o emanație a suveranității interne este puterea judecătorească; că, în această privință, chiar prin art. 7 al Convenției se declară că Puterea judecătorească exercitată în numele Domnitorului, va fi încredințată magistraților numiți de dânsul; că și din art. 104 al Constituției din 1866 rezultă că o jurisdicție nu poate să existe în România decât numai în virtutea unei legi;

Că așa fiind, după dreptul public intern al României, justiția se distribue în România numai de tribunalele instituite în virtutea unei legi anume și că funcțiunea de a judeca se exercită de judecători numiți de Domn; că afară de aceasta nu este altă jurisdicție;

Considerând că jurisdicția contencioasă, pe care și-au arogat-o consulii diferitelor Puteri este atât contra dispozițiunilor exprese a art. 104 din Constituție și articolelor citate mai sus, cât și principiilor dreptului internațional, căci după acestea consulii au numai misiunea de a înlesni pe comercianții națiunilor —, întrucât exercită comerțul în țara în care ei funcționează — și de a exercita oarecare acte de jurisdicție grațioasă precum de a lua în conservare o moștenire lăsată de un național, niciodată însă nu li se recunoaște dreptul de jurisdicție contencioasă, deci dreptul de a judeca; că de aceea consulii, care se află în România ca atare, nu pot da o hotărîre care s'ar pronunța asupra unor drepturi litigioase, fiind acesta un atribut al judecătorilor români;

Considerând că acestea se confirmă și prin art. 373 și 374 din proc. civilă, care disting între hotărîrile ce se dau de

tribunalele şi Curţile din ţară şi între hotărîrile judecătoreşti date în ţări străine; că de hotărîrile date în România de o jurisdicţie străină, procedura civilă nu face menţiune; că aşa fiind, actele consulilor din România când s'ar zice că ar fi hotărîri n'au caracterul unor hotărîri şi de învestirea lor cu formula executorie nu poate fi vorba, etc., conform art. 334 pr. civ.[1]).

Pentru aceste motive Inalta Curte a respins recursul nerecunoscând jurisdicţia consulară şi afirmând cu toată energia *dreptul de jurisdicţie exclusivă a Statului român.*

Intru aprecierea acestei atitudini să nu uităm că atunci nu eram independenţi. Vor fi protestat străinii, va fi avut dificultăţi Guvernul, dar deciziile au rămas în vigoare. Şi ele trebuiesc amintite pentru a se afla că *Inalta Curte — când a avut prilejul — a ştiut să apere drepturile Ţării.*

De aceea, referindu-se cu mândrie la asemenea atitudini, Primul-Preşedinte S c h i n a spunea la marea solemnitate a Curţii dela 1 Septemvrie 1897: «Lăsând la o parte orice consideraţiuni de falsă modestie, putem afirma că magistratura ţării, ca şi armata ei, este în drept să revendice în propriu titlul ei de glorie, victoria ei, Plevna ei. Cui în adevăr se datoreşte mai în deosebi faptul că un articol dintr'un tratat european, prin care s'a pretins să se ciuntească, în detrimentul României, un atribut esenţial al oricărui Stat civilizat, absolut suveran, să devie o literă moartă? Cine a făcut să rămână ca un adevărat anacronism restrângerea ce, prin un adevărat exces de putere şi o vădită nedreptate, Statele cele mari ale Europei au voit să impună justiţiei române pe propriul ei teritoriu în ce priveşte pe neromâni? Cui revine onoarea de a fi silit pe înşişi semnatarii instrumentului diplomatic în chestiune, ca retrăgându-şi semnăturile, să recunoască formal prin tratate încheiate cu România pe picior de perfectă egalitate, alţii de fapt, dreptul absolut pentru magistratura ţării noastre de a avea singură jurisdicţiune în România? Cui, în deosebi, se datoreşte această victorie naţională decât magistraturii române, care a străbătut repede

[1]) *Buletin*, 1873, II, pp. 273—274.

în mersul ei ascendent spre un nivel moral și intelectual din ce în ce mai înalt, să inspire încredere și respect și *să facă pe toți, fără deosebire de naționalitate, să zică: sunt judecători în România* » [1]).

* * *

In a doua subîmpărțire a perioadei de care ne ocupăm, Dreptul vechi s'a aplicat tot mai puțin. In deciziile Casației găsim aproape numai Dreptul nou introdus la 1864—65 și în legile întocmite posterior. Jurisprudența ei devine tot mai bogată și cu mai pronunțate părți de originalitate. Ea nu este o simplă copie, cum s'a spus și în alte privințe. A fost folosită jurisprudența franceză, belgiană, italiană, dar deseori chiar acolo unde textele erau identice, Casația română a adoptat altă interpretare; cu atât mai mult unde textele difereau sau unde erau de aplicat legi speciale; și am avut și avem destule.

In a treia perioadă, adică după 1918, activitatea Casației a devenit și mai grea; ea a fost chemată să aplice patru feluri de legislație.

Nu știu dacă undeva s'a mai găsit vreo instanță care să aplice legi așa de numeroase și deosebite. Gândiți-vă la ceea ce era și încă mai este în Ardeal, la ce era în Bucovina până la 15 Octomvrie 1938, la ce era în Cadrilater, la ce era în Basarabia până la 1928; gândiți-vă că chiar acolo unde am unificat este trecutul, care nu poate fi șters și cere aplicare. Și în aceste teritorii nu erau totdeauna legi moderne, ci multe foarte vechi. Trebue să începi cu Dreptul lui Justinian, dacă nu și mai vechi, să treci prin Dreptul bizantin, Dreptul vechi românesc din cele două Principate apoi cel rusesc, bulgar, turcesc, austriac, maghiar. E mai mult decât greu.

In această privință amintesc surprinderea colegului nostru francez, azi decedat, Prof. P. Collinet, care cu ocazia unei vizite cu care m'a onorat, aproape nu credea că avem această situație; dovada i-a fost oferită imediat fiindcă aveam pe masa mea de lucru două dosare din Basarabia, în care

---

[1]) *Buletin*, 1897, II, p. 1036.

în motivele de recurs se invoca unele Novele ale lui Justinian, Basilicalele, Armenopol și Donici.

Cu toate aceste greutăți, printr'o muncă stăruitoare și grație colaborării membrilor din nouăle teritorii, Casația a știut să dea interpretări care să nu sufere critici severe. Chiar în aplicarea legilor străine ea a știut să insufle o mentalitate românească.

Dar în genere, în această perioadă jurisprudența s'a afirmat în sens tot mai românesc și mai ales — cum spuneam — în legile speciale. Dacă am pomeni numai legislația minieră și contenciosul, și e destul. Și pentru a încheia această parte să amintim jurisprudențele în materia dreptului de necesitate, interpretările în materie de expropriere agrară, unde s'au ivit destule dificultăți și mai cu seamă jurisprudențele în materie de constituționalitate, care au creat atâta încredere în Suprema instanță.

Suntem dar îndreptățiți să spunem că *avem o jurisprudență de mare valoare: opera Curții de Casație.*

* * *

Vorbind despre activitatea Casației trebue să amintim ceva și despre aceea ca *instanță disciplinară*. Este interesant un caz petrecut la 1867, deoarece arată cum a fost conceput de Inalta Curte dreptul de censură și disciplină asupra magistraților. Un judecător de instrucție din București arestase o persoană fără a observa formele legale. Primul-Președinte al Curții îi cere dosarul, dar i se refuză. Atunci judecătorul este trimis în judecata S.-Unite, după ce, în conformitate cu legea Casației, i se cercetase cazul de către secția criminală și secția civilă. Judecătorul era apărat de Alex. Lahovary; Procuror general era Al. Papiu-Ilarian. Acesta cere și obține ședință publică, deoarece susținea că, fiind vorba de principiul constituțional al libertății individuale, această chestiune interesa pe toți Românii și totodată trebuia să servească drept lecție pentru toți judecătorii de instrucție din țară.

Procurorul general, înarmat cu multe texte, socotea însă că trimiterea în judecată nu este bine făcută și că numai Ministrul justiției sau Ministerul public ar putea-o face, iar nu secțiile Casației. Inalta Curte nu admite acest mod de a vedea și condamnă pe judecător. Foarte interesantă, însă, este motivarea, plină de cuvinte prea tari la adresa Procurorului general. Curtea arată că toate monumentele științei și jurisprudenței sunt unanime în a proclama că « sub regimele sincer constituționale » justiția nu este subordonată administrației. Puterea disciplinară asupra judecătorilor se exercită de înseși corpurile judecătorești, care au inițiativa de urmăriri și puterea de a ordona procurorilor să facă cercetări. In sistemul contrar — care i se propune Curții — legea disciplinară n'ar mai exista decât cu voia Ministrului sau a Ministerului public și prin urmare « ar deveni o pură iluzie, onoarea și demnitatea Corpului, transportată afară din acest Corp »; aceasta « ar ridica magistraturii sentimentul propriei sale conservări, cea dintâi condiție de progres » [1]).

De sigur o înaltă concepție și garanție pentru magistratură.

Dreptul de censură și disciplină exista asupra tuturor magistraților. Ministrul putea aplica pedepse dar erau trimiși în judecata Inaltei Curți în Secțiuni-Unite. Citām un asemenea caz. Unii membri ai Tribunalului Tutova și ai Curții de Apel din Focșani, pe baza unor anchete, sunt destituiți prin decret regal. Un fost prim-președinte al acelei Curți și care era președinte la Curtea de Apel București, G. T r i a n d a f i l, socotindu-se ofensat demisionează din magistratură. Cei destituiți sunt totuși trimiși înaintea Secțiunilor-Unite. Aci se face judecata pe larg și magistrații sunt achitați, iar în urmă reintegrați.

* * *

Cea mai restrânsă formă de activitate a acestei instanțe a fost aceea ca *Inaltă Curte de Justiție* pentru judecarea miniștrilor. Primul proces de acest fel — de sigur cel mai important — i-a venit la câteva luni după constituire. Guvernul

[1]) *Buletin*, 1867, p. 600 și urm.

dela 13 Iulie 1860 din Țara-Românească, fusese dat în judecată dela 20 Iunie 1860 pentru 11 capete de acuzare, între care: nesancționarea unor legi, numiri și destituiri de funcționari, turburări la Craiova și Ploești, etc. Membrii acelui Guvern erau: Manolache Costache Epureanu, Prim-ministru; G. Costaforu, General I. Florescu, Ion I. Filipescu, Vasile Boerescu și General Barbu Vlădoianu.

Judecata întârziase pentrucă nu exista Curtea de Justiție, dar și după constituire îndeplinirea formalităților mergea greu. Cum nu exista legea responsabilității ministeriale, urma ca instanța să califice faptele și să fixeze și pedeapsa, ceea ce era extrem de important.

Raportor a fost unul din cei mai învățați consilieri, Ștefan Ferekyde, căruia i se adauga lângă nume, doctor în drept.

Procesul a făcut mare vâlvă. Pledoariile au ocupat ședințele dela 16, 17 și 18 Septemvrie 1862. Au vorbit frumos și convingător toți acuzații, arătând netemeinicia învinuirilor [1]).

Procurorul general a arătat că după toate investigațiunile n'a găsit nicio dovadă în sprijinul acuzațiunilor, că ele nu sunt întemeiate nici în drept, nici în fapt și a cerut apărarea Ministerului.

Curtea, prin decizia Nr. 68 din 20 Septemvrie 1862 a pronunțat achitarea în aplauzele publicului [2]). Manolache Costache Epureanu s'a crezut dator să mulțumească instanței printr'o scurtă cuvântare, plină de respect și admirațiune.

A fost începutul rolului său în această materie, rol care era socotit de toți ca fiind de cea mai mare importanță pentru libertățile constituționale și pentru viața noastră politică. In 1886 i-a mai fost dat să judece un ministru, pe Generalul Anghelescu, pentru abuzuri și pe care l-a condamnat.

[1]) Din cuvântarea înflăcărată a lui Gh. Costaforu: « Lupta ce s'a urmat între Puterea legiuitoare și Puterea executivă, este astăzi înaintea Justiției Supreme a țării. D-voastră aveți a zice cel mai de pe urmă cuvânt. N'am privit, d-lor, mai presus de o menire, mai presus de orice patimă și de orice răzbunare. *N'am avut înainte-mi decât imaginea Dumnezeirii* ».

[2]) *Buletin*, 1862, pp. 110—118.

Au mai fost trimise în judecată — cum se ştie — guvernele lui Lascăr Catargiu şi ale lui Ioan Brătianu, dar patimile s'au domolit şi procesele n'au mai ajuns la Casaţie [1]).

Poate că lecţia din 1862 a servit la ceva. In tot cazul, ce s'ar fi întâmplat dacă instanţa de judecată ar fi fost un corp politic, Senatul sau altă organizaţie? Inalta Curte a fost, mai ales în această materie, stavila patimilor şi garanţia Dreptului.

* * *

După cum am arătat, Curtea şi-a îndeplinit şi *datoria de a arăta viţiile legislaţiei şi de a propune reforme.*

Ea şi-a îndeplinit această obligaţie şi în forma de a le comunica Domnitorului. Pentru prima dată aceasta a avut loc la 20 Ianuarie 1877. In acea zi la ora 11 Domnitorul a primit deputaţiunea Inaltei Curţi compusă din Primul-Preşedinte Alex. Creţescu şi preşedinţii Caligari şi Schina. A fost de faţă şi Ministrul justiţiei. In cuvântarea sa, Primul-Preşedinte mai întâi a explicat că până atunci nu s'a aplicat dispoziţia din art. 81 din legea Casaţiei pentrucă nu trecuse mult timp dela introducerea unor complete sisteme de legislaţiune şi a trebuit câţiva ani de experienţă pentru a se observa viţiile. După aceea a expus constatările Curţii şi câteva propuneri de reforme.

Domnitorul Carol a răspuns că va căuta să se realizeze propunerile Supremei instanţe [2]).

Nu este inutil să fie menţionate, când e vorba de activitatea instanţei, şi preţioasele contribuţii prin *avizele* date asupra diferitelor proiecte de legi sau pentru unificarea legislativă prin extinderea legislaţiei din Vechiul Regat, cu anumite modificări.

Prin modul cum şi-a desfăşurat bogata sa activitate, Inalta Curte a ştiut să armonizeze diferitele interese cu principiile rigide ale Dreptului. Deşi cu drepturi foarte mari, ea nu

---

[1]) In ultimii ani a judecat pe generalul Cihoschi care a fost achitat.

[2]) *Buletin*, 1877, vol. XV, p. 703.

numai că n'a creat piedeci ci a ajutat mult la propășirea Statului, la respectul legilor și la realizarea dreptății.

Curtea noastră supremă, — după cum se vede — a avut o misiune extrem de grea, dar și-a îndeplinit-o foarte bine.

* * *

Afară de aceste diverse forme de activitate, Casația noastră — cum era și firesc — a participat la zilele rele și la cele bune ale neamului și ale membrilor ei.

Astfel, de abia începuse să lucreze, și la 8 Iunie 1862, Primul Ministru Barbu Catargiu este asasinat. Inalta Curte ține la 9 Iunie o ședință solemnă în plenul ei și întocmește un proces-verbal în care spune că, « adânc mișcată de fatalul eveniment care a lovit pe Președintele Consiliului de Miniștri, d-l Barbu Catargiu, vroind a manifesta toată a sa mâhnire pentru pierderea acestui bărbat, decide a asista în corpore la ceremonia funebră ». Semnat de toți membrii, e înaintat, prin Procurorul general, Ministrului de justiție, pentru a rezerva locul cuvenit Curții la această ceremonie. Totodată dispune ca acest proces-verbal să fie publicat în Monitorul Oficial [1]).

Fără îndoială a fost un frumos gest, care făcea onoare Inaltei Curți, mai ales când știm cât de mare era violența luptelor politice.

Atitudinea dela 1862 a devenit normă tradițională pentru Inalta Curte. Ea a consacrat asemenea ședințe în secții-unite pentru toți Președinții de consiliu, care au murit în exercițiul funcțiunii [2]). Aceeași normă s'a aplicat și pentru miniștrii

[1]) *Monitorul Oficial* Nr. 126 din 1862. Procesul-verbal al Casației a fost cel dintâi act publicat în *M. Of.*, cu privire la asasinarea Primului ministru, înainte chiar de scrisoarea Domnului prin care condamnă atentatul. Acest proces-verbal este semnat de: Vasile Sturza, prim președinte; Gr. Racoviță, președinte; Ștef. Ferekide, Eug. Predescu, I. Sturza, P. Manu, St. Silion, C. Donescu, D. Rosetti, Ar. Ghica, Scarlat Gr. Ghica, I. Suțu, L. Steege, Eust. Ghica, C. Vârnav, N. Bâțcoveanu, B. Slătineanu, C. Gr. Ghica.

[2]) Ioan I. C. Brătianu, I. G. Duca, Patriarhul Miron, Armand Călinescu.

de justiţie în funcţiune, uneori şi pentru foşti miniştri a acelui departament [1]).

Au fost pomeniţi de asemenea, în acelaşi cadru, membrii ei, activi sau onorari, încetaţi din vieaţă.

Amintim — apoi — comemorarea deosebit de solemnă şi participarea la funeraliile Suveranilor.

Dar Curtea a fost nelipsită şi dela zilele de glorie şi de bucurie. In corpore, mai ales în primele decenii, sau prin reprezentanţii ei a participat la marile evenimente naţionale, care au avut loc în aceşti 80 de ani. Astfel o întâlnim în vremea lui Cuza şi în domniile următoare, la tot ceea ce a însemnat mândrie şi înălţare românească, dovedind înţelegerea vremurilor, a intereselor superioare şi a sacrificiilor.

Dintre acestea cităm câteva din primii ani după înfiinţare.

La 1 Ianuarie 1865 Curtea de Casaţie, în plenul ei, a fost primită la Palatul domnesc fiind escortată de detaşamente de lăncieri. Potrivit protocolului, locul său a fost după Cler, Senat, Camera electivă, iar după ea urma Curtea de Conturi. Primul-Preşedinte fiind bolnav, a vorbit în numele Curţii vice-preşedintele. Intre altele a spus: « Mulţămită curajului şi energicei iniţiative a Măriei-Tale — în mai puţin de un an — ţara fu dotată *cu un corp de legi mai complet*. Reforma şi unificarea legislaţiunii române sunt două titluri de eternă recunoştinţă din partea României către alesul ei şi mai cu seamă din partea Curţii, care astfel va fi înlesnită în unificarea şi stabilirea jurisprudenţei ».

Domnitorul a răspuns: « Nu de astăzi primesc bune cuvinte şi expresiuni de devotament din partea Inaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie. Nu de astăzi această instanţă are dreptul la îngrijirea şi bună voinţa mea. Felicitările, ce Domnia-Voastră aduceţi, au un îndoit preţ: arătaţi Naţiunii toată importanţa unificării legislaţiei civile şi penale, ce am fost aşa de fericit a opera în aceste ultime luni. Având misiunea de a priveghia la stricta aplicare a noilor codice, sunt sigur că Domnia-Voastră, ca totdeauna, veţi fi la înălţimea acestei misiuni [2]).

---

[1]) De menţionat: dintre aceştia din urmă: Mihail Cantacuzino, Toma Stelian.
[2]) *Monitorul Oficial* Nr. 2/1865.

In ziua Anului nou 1866, Casația a fost primită de asemenea în corpore la Palat, în ordinea arătată, fiind escortată, atât la ducere cât și la reîntoarcere, de detașamente de lăncieri ». Primul-Președinte a ținut următorul discurs: « Măria-Ta. Anul nou este și pentru Curtea de Casație și de Justiție, o dorită ocaziune d'a depune la picioarele Tronului Măriei Tale, respectoasele sale urări pentru fericirea Inălțimei Voastre, nedespărțită de fericirea țării.

« Pe lângă alte mari reforme, țara a primit dela inițiativa Măriei Tale și o legislațiune completă și omogenă, menită a desvolta în toate inimile române ideea Dreptului, prin care numai societățile înaintează și guvernele se pot consolida.

« Geloasă d'a răspunde la binevoitoarele cugetări ale Măriei Tale, Curtea se silește de a priveghia și regula administrarea Justiției în adevăratul sens al noilor codici, ce poartă numele Măriei-Tale, pentru ca Națiunea binecuvântând să transmită și generației viitoare memoria unui Domn luminat și drept. Felicităm și pe Doamna, strigând să trăiască Domnul, Doamna, împreună cu fiii Măriilor Voastre ».

Din răspunsul Domnului reproducem:

« Asigurările ce Curtea îmi dă despre silințele ei de a se respecta dreptatea îmi sunt prețioase. Curtea de Casație nu poate să-mi dea o dovadă mai mare și mai plină despre devotamentul ei, decât făcând a se respecta legea și dreptul. Cu legislațiunea nouă, una și singură pentru toată România, misiunea Curții a devenit mai lesnicioasă și jurisdicția ei mai eficace » [1]).

Dela începutul domniei lui Carol I ea și-a păstrat toate drepturile, după protocolul stabilit. Astfel la 10 Mai 1866 a luat parte în corpore la Te-deum și la întronare. A doua zi este primită, tot în plenul ei la Palat și prezintă felicitări prin vocea Prim-Președintelui, care spune:

« *Alteță,*

Curtea de Casațiune, împărtășind alegreța ce A. V. S. a răspândit în România, răspunzând la apelul său vine să de-

[1]) *Monitorul Oficial* Nr. 2/1866.

pună la picioarele Tronului A. V. S. omagele sale cele mai respectoase și sincere.

In același timp ea urează A. V. S. ca să poată realiza generoasele intențiuni ce ea a manifestat dela primul moment, în care a pus piciorul pe pământul patriei noastre ».

Domnitorul a răspuns:

« Sunt foarte mulțumit de cuvintele ce-mi sunt exprimate de acest mare Corp al Statului.

« Vă repet și d-voastră asemenea, d-lor, asiguranța devotamentului ce am pentru această Țară, de aci înainte a mea, și de respectul ce voiu profesa totdeauna pentru legile sale »[1]).

La 21 Mai 1866 Curtea ia, de asemenea, parte la sărbătorirea patronului Mitropoliei, asistând în corpore la Te-deum [2]).

La 30 Iunie, Domnul, cu mare solemnitate, depune jurământul pe Constituție, care fusese votată la 29 Iunie. Inalta Curte de Casație în corpore este prezentă la Te-deum, după care trece în sala Adunării și asistă la depunerea jurământului [3]).

La 15 Noemvrie 1866 se deschid Corpurile legiuitoare, alese pe baza nouei Constituții. Casația participă în corpore la solemnitate, ocupându-și locul ce-i era rezervat. După Te-deum a mers în localul Adunării, unde a ocupat tribuna întâi din dreapta Tronului [4]).

In 1867, de asemenea se prezintă la Palat, în corpore, la Anul nou, prezentând felicitări Domnului, care răspunde cu măgulitoare cuvinte [5]).

Și așa s'a urmat ani de ani.

Amintim că în 1881, la încoronare, Casația a avut un rol deosebit de impunător în cadrul ceremoniilor desfășurate [6]).

De abia târziu s'a mai schimbat situația și Curtea a fost reprezentată numai prin Președinți și Procurorul general sau numai prin Primul-Președinte și Procurorul general și uneori

---

1) *Monitorul Oficial* Nr. 102/1866.
2) *Monitorul Oficial* Nr. 111/1866.
3) *Monitorul Oficial* Nr. 142/1866.
4) *Monitorul Oficial* Nr. 251/1866.
5) *Monitorul Oficial* Nr. 2/1867.
6) *Monitorul Oficial* Nr. 30/1881.

chiar numai prin Primul-Preşedinte. Aceasta s'a întâmplat mai ales când s'a mărit numărul membrilor ei.

Locul său protocolar a fost însă păstrat şi totdeauna s'a căutat a i se da rangul potrivit cu situaţia ei în Stat şi să i se asigure cel mai înalt prestigiu.

* * *

Nu ne permite timpul să stăruim asupra *valorii membrilor Inaltei Curţi*, care a avut în sânul ei atâţia mari jurisconsulţi. Nu este — însă — de prisos să cităm judecata unuia dintre ei, care a funcţionat mulţi ani şi care a cunoscut bine capacitatea şi munca colegilor săi din primele decenii ale Supremei instanţe. Procurorul general, Gh. Filiti, la 1 Septemvrie 1895, cu ocazia deschiderii anului judecătoresc, spunea: « Dacă mulţi dintre bărbaţii care ne-au precedat în această înaltă companie nu posedau ştiinţa Dreptului, nu este mai puţin adevărat că ei aveau o mare experienţă întru interpretarea vechilor legiuiri în vigoare până la 1865, ca foşti membri ai celor mai înalte dregătorii de sub Regulamentul organic; şi mulţi dintre ei au fost pe tărâmul politic, alături de marii patrioţi, cari — fără deosebire de coloare politică — s'au unit şi au luptat o jumătate de secol pentru a emancipa ţările surori de despotismul şi ignoranţa în care erau confundate de secoli » [1]).

Afară de această apreciere colegială obiectivă, să amintim azi că în Curtea noastră de Casaţie au fost multe personalităţi mari, între care şi scriitori de seamă; pomenim pe Alex. Creţescu, Papiu Ilarian, Degrea, Conta, Petrescu, D. Alexandrescu, C. Botez, I. Ionescu-Dolj, Hamangiu, Rătescu, Plop, şi atâţia alţii.

Unii n'au lăsat lucrări tipărite, dar *au fost necontestat între cei mai mari jurisconsulţi ai noştri*. Activitatea lor a fost cuprinsă în hotărîrile importante ce au redactat sau cunoscută de toţi prin influenţa ce au avut în lucrările Inaltei Curţi.

[1]) *Buletin*, 1895, p. 1059.

Unii au fost și *profesori* și dintre cei mai distinși, dovedind cât de greșită este părerea, după care nu trebue a se permite cumulul între profesiunea de magistrat și aceea de profesor.

Mulți dintre membrii Casației au fost chemați să îndeplinească roluri importante în Stat: *Miniștri*, *Prim-Miniștri*, *Regenți*.

Este locul să nu uităm — măcar azi — că și Academia Română este mai legată — decât s'ar crede — cu Inalta Curte. Am avut, în această instanță membri activi, onorari sau corespondenți ai Academiei ca Papiu Ilarian, Papadopol — Calimach, St. Fălcoianu, Gh. Creţeanu, I. Kalinderu, Victor Romniceanu, Gh. Buzdugan, Oscar Niculescu, Gh. Plop, Vespasian Erbiceanu, I. Ionescu-Dolj [1]).

Și au fost printre membrii Inaltei Curți suflete generoase și înțelegătoare a rostului Academiei, cari și-au legat pe vecie numele de ea, lăsându-i tot sau parte din avutul lor pentru scopuri culturale; menționăm câțiva: Teodor Veisa, Gr. Buicliu, C. Manolescu-Râmniceanu, C. Hamangiu, Stelian Bonea [2]).

* * *

Supremei noastre Curți i s'au adus și — de sigur — i se pot aduce critici din diverse puncte de vedere: organizare, selecțiune, mod de judecată, etc. Nu s'a putut realiza perfecțiunea nicăiri; cu atât mai mult într'un organism complicat și care are un rol așa de înalt și de greu. De altminteri, criticile sunt explicabile, mai ales când este vorba de o instanță judecătorească de unde este aproape imposibil să plece mulțumite ambele părți.

Critica obiectivă însă nu poate fi decât folositoare. O judecată asupra acestei instanțe trebue făcută nu pe chestii

[1]) Nu menționăm pe M. Kogălniceanu și N. Crețulescu, cari au fost numiți la Casație, dar n'au primit.

[2]) Donație făcută de soția sa, legatară universală, de sigur după recomandația soțului.

de amănunt sau din resentimente personale, ci privindu-i activitatea în general, ținând seamă de atâtea elemente și cu cea mai deplină nepărtinire.

Dar nu ne-am gândit să judecăm și să criticăm Inalta Curte; s'o facă alții.

O privire asupra celor 80 de ani, încheiați mâine, ne arată că Suprema noastră instanță, concepută ca organ de unire, a ajutat mult la desăvârșirea acestei uniri și la refacerea unității juridice a neamului. Ea a creat cel mai frumos monument de drept, jurisprudența românească, de atâta folos practic și cu care cultura noastră se poate mândri. Ea a contribuit puternic — oricâte s'ar spune de către cei nemulțumiți — la apărarea dreptului și legalității, năzuind totdeauna spre mai multă dreptate.

* * *

Nu *socotiți comunicarea mea* ca o adevărată sărbătorire — ar fi prea modestă — ci *numai ca o scurtă reamintire despre trecutul Inaltei Curți de Casație și Justiție.*

Cea mai bună sărbătorire — mai cu seamă în vremurile actuale — *ar fi*, nu atât solemnități trecătoare și uitate peste câteva zile, ci *o publicație*, întocmită cu cheltuiala Ministerului de Justiție. Această lucrare ar putea fi formată, cel puțin din două volume. Cel dintâi ar cuprinde arătarea amănunțită a înființării Curții de Casație și a transformărilor ei până astăzi, precum și compunerea acestei instanțe, competența, procedura de judecată, motivele de recurs, efectele deciziilor, situația membrilor și tot ceea ce se referă la organizare și modul de funcționare. La finele acestui volum ar fi datele ce s'ar putea aduna cu privire la toți cei ce au făcut parte din Curtea de Casație.

Volumul II ar fi compus din două părți, care eventual ar putea deveni două volume. In prima parte s'ar expune amănunțit activitatea desfășurată de Curte și diferitele ei manifestări. Partea a doua ar fi rezervată jurisprudenței. Aci ar fi cuprinse studii și cercetări asupra părților mai importante din jurisprudența Inaltei Curți în diversele materii,

arătându-se evoluția ei și scoțându-se în evidență în special părțile originale.

Numai prin asemenea publicații vom putea — și noi și străinii — să cunoaștem exact ce a făcut și ce rol are Curtea de Casație din România și se va căpăta convingerea documentată că ea nu este mai prejos de instanțele asemănătoare din alte State.

Cred că acum se înțelege ușor de ce spuneam la început că expunerea mea de azi nu este decât o schiță a ceea ce trebue să se înfăptuiască pentru sărbătorirea trecutului de 80 de ani ai Supremei Curți.

Câteva clipe de gândire asupra acestei instanțe — coloană de rezistență a Statului și pavăza liniștei sociale — vor îndemna poate s'o cunoaștem mai bine, s'o prețuim în adevărata ei valoare, înțelegându-i pe deplin misiunea, s'o apărăm cu toată energia și s'o înălțăm tot mai mult ca autoritate și prestigiu.

Activitatea așa de vastă a Supremei instanțe, înfăptuită cu numeroase greutăți, în decurs de 8 decenii — atâtea uitate de noi — precum și contribuția pentru apărarea Dreptului, legalității și dreptății ca și pentru cultura juridică românească, dovedesc cu prisosință marea ei însemnătate și justifică — sper — această comunicare.

CUPRINSUL

BIZANTINII IN LUPTA PENTRU RECUCERIREA DACIEI ŞI TRANSDANUVIEI

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 6 Noemvrie 1942

In cărţile de Istoria Românilor ca şi în manualele didactice pentru licee, expunerea înrâurinţii politice şi militare, economice şi culturale pe care *imperiul roman* o exercitase la Dunăre încă din anul 29 î. d. Chr. se opreşte subit la anul 275, data evacuării Daciei Carpatine din ordinul împăratului *Aurelian*. Oprirca aceasta, aşa de neaşteptată, nu pare prin nimic justificată, întru cât revendicările politice şi intervenţiile militare ale *imperiului roman de răsărit* numit şi *bizantin* n'au încetat de a se produce la Dunăre până la sfârşitul secolului al XII-lea, iar în privinţa spirituală şi religioasă până la căderea Constantinopolului, întâmplată la anul 1453, şi chiar până în secolul al XVIII-lea, când ele reapărură sub o nouă înfăţişare, cea fanariotă.

In tot răstimpul acesta, care îmbrăţişează o perioadă de mai bine de un mileniu, împăraţii romani sau bizantini n'au înţeles să renunţe cândva la vechile lor drepturi de supremaţie asupra *Daciei Carpatine* şi *Transdanuviei muntene şi moldovene*. Dimpotrivă, ei au afirmat mereu, uneori chiar cu arma în mână, drepturile imperiului asupra acestor regiuni care făcuseră pe vremuri parte din el. Legiunile romane deopotrivă cu oştirile bizantine de mai târziu au continuat mereu campa-

niile lor la Dunăre și au forțat de nenumărate ori trecerea marelui fluviu, pentru a impune semințiilor barbare, care se aciuaseră vremelnic în stânga Dunărei, respectul supremației lor. In căpeteniile barbarilor împărații bizantini nu vedeau decât *regi clientelari*, câștigați pentru politica imperiului și pentru servicii militare în schimbul unor stipendii anuale. Nici încercări de recucerire a Daciei și Transdanuviei n'au lipsit niciodată.

Mână în mână cu revendicările politice se desfășurau și relațiile economice și comerciale între imperiu și fostele provincii romane din spațiul carpato-dunărean. Negustorii romani și bizantini continuau și după anul 275 să pătrundă adânc în regiunile dacice și să ridice de acolo feluritele producte indigene în schimbul ispititoarelor monete de aur și de argint, împodobite frumos cu chipurile împăraților bizantini. Monete bizantine s'au găsit pretutindeni în largul cuprins al teritoriului românesc de dincoace și de dincolo de Carpați; colectarea și păstrarea lor se impune prin faptul că prezența lor aci constitue, pe lângă cronicele bizantine, singurul material istoric pentru deslușirea legăturilor ce au existat între țările noastre și imperiul bizantin.

Intr'adevăr, urmașii împăratului Aurelian pe tronul dela Roma și mai apoi dela Constantinopol înțeleseră să apere cu succes *limesul dunărean* și să exercite supremația imperiului asupra Daciei și Transdanuviei. Legiunile romane treceau Dunărea în regiunile cuprinse de *Goți*, pentru a aplana rivalitățile dintre ei sau pentru a îndeplini uneori chiar rolul de arbitri în certurile și neînțelegerile dintre Goți, Geto-Daci, Sarmați și Bastarni. Cronicarul Zonaras relatează că împăratul Lucinius se refugiase în Transdanuvia după pierderea tronului (323) [1]. Politica de restaurare a dominațiunii romane la Nordul Dunărei a fost îmbrățișată cu toată energia de împăratul Constantin cel Mare (306—337). Pentru consolidarea limesului dunărean, împăratul reclădi din dărâmături cetatea *Tropaeum Traiani* (Adam-Clissi) și respinse cu succes un atac al Goților, care pătrunseseră sub regele lor Rau-

[1] Zonaras, XIII, 1, p. 175.

simod adânc în imperiu. Mai mult chiar, împăratul Constantin trecu la anul 323 Dunărea în fruntea legiunilor sale, pătrunse adânc în Transdanuvia munteană şi urmări pe Goţi până la o colină împădurită, unde aceştia încercau să se ascundă. Acolo regele Rausimod căzu în luptă împreună cu un mare număr de Goţi, iar cei ce mai rămaseră în vieaţă puseră în libertate pe prizonierii romani, pe care îi ridicaseră din imperiu. Ei recunoscură supremaţia romană şi intrară în raport clientelar faţă de imperiu. Intre ostatecii luaţi de Romani se găsea şi fiul regelui Ariarich. Tot atuncea Geţii se obligaseră faţă de Romani să presteze servicii militare în schimbul unor subsidii anuale. Mărturiile contemporane nu ne-au păstrat indicii mai precise asupra locului unde s'a dat lupta între Romani şi Goţi. Ciocnirea trebue să se fi produs undeva în regiunea deluroasă a Munteniei, numită în vremea aceea *Gothia*.[1]). In legătură cu marea izbândă a împăratului asupra Goţilor din Transdanuvia munteană stă probabil scena din frumoasa camee ce se păstrează în muzeul dela Belgrad, care înfăţişează pe Constantin cel Mare călare, privind victorios asupra mulţimii de barbari, din care unii sunt morţi, alţii prizonieri, iar alţii liberi, solicitând graţia învingătorului [2]).

In urma izbândei sale asupra Goţilor din Transdanuvia împăratul Constantin ocupă mai multe capete de pod pe malul stâng al Dunărei. La gura Argeşului, în vecinătatea nemijlocită a Olteniţei, se găsea vechea localitate *Marisca*, numită astfel după numele Argeşului care apare la Jordanes sub acest nume [3]). Pe malul opus al Dunărei se găsea *Transmarisca*, care a fost identificată cu Turtucaia de astăzi [4]). Pe ruinile vechii aşezări de lângă Olteniţa ridică Constantin cel Mare castelul *Constantineana-Daphne*, un turn de veghe şi un cap de pod întărit pentru înlesnirea comunicaţiei cu Transmarisca. In amintirea construcţiei acestui castel care purta numele împăratului, s'a bătut un medalion în care este

[1]) Zosimus, 2, 21; *Excerpta Valensiana*, 2, 21 şi 6, 31.
[2]) G. Rodenwald, în *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, XXXVII, p. 17 urm.
[3]) C. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südeuropa*, III, p. 3 urm.
[4]) C. I. L. III, p. 997.

înfățișată zeița Victoria, având în spate cetatea Tropaeum iar în față un barbar din Transdanuvia care îngenunchiază[1]).

Pe Dunăre în sus, la gura Oltului, împăratul Constantin construi castelul *Turnu*. O inscripție, descoperită la Dojani, arată că împăratul Constantin clădise cetățuia *Turnul* cu munca și hărnicia prea credincioșilor săi ostași pentru asigurarea granițelor imperiului [2]). O altă inscripție, găsită la *Gromșin* în Bulgaria, pare să desvolte textul inscripției dela Dojani, precizând că *Turnul* sau *Burgul* a fost ridicat prin osteneala soldaților pentru urmărirea lotrilor și pentru apărarea castrensilor și cetățenilor *munteni* — *propter tutelam castrensium et civium Montanensium* —[3]). Turnuri sau burguri de acestea se găseau pretutindeni în Misia. Iar Constantin cel Mare ridica precum am văzut asemenea turnuri și pe malul stâng al Dunărei la Oltenița și la Turnu-Măgurele. Inscripția dela Gromșin amintește de *Munteni* — cives muntanenses — o numire care putea fi aplicată și tuturor locuitorilor din părțile muntoase din Balcani. Fapt istoric bine stabilit este însă, că numirea de Munteni și Muntenia nu s'a păstrat până în zilele noastre în forma și înțelesul ei primordial, decât la locuitorii din Transdanuvia carpatină sau *munteană*. Imprejurarea aceasta ne îndreptățește a presupune că inscripția descoperită la Gromșin s'ar fi putut referi foarte bine și la Turnu-Măgurele. In ipoteza aceasta, am putea vedea în textul acelei inscripții prima mențiune documentară a numelui de *Muntenia* pentru *Țara-Românească* sau *Valahia* și de *Munteni* pentru locuitorii ei [4]).

Un al treilea vechiu și vestit vad peste Dunăre se găsea la *Celei*, ceva mai sus de revărsarea Oltului, vechea *Sucidava*, care corespundea lagărului militar dela *Oescus* (Gigen) de pe malul bulgăresc. Acolo la acea renumită trecătoare împăratul Constantin construi chiar un pod de piatră permanent peste Dunăre, ale cărui urme au putut fi stabilite și identificate la

[1]) Cohen, VII, 2, 237, Nr. 89—92.

[2]) C. I. L. II, 2, 6159, p. 999; Constantin Porfirogenetul, *De adm. Imp.* 2, c. 40.

[3]) A. Domaszewski, în « *Neue Heidelberger Jahrbücher* », III, p. 195 urm.

[4]) Ion I. Nistor, *Romanii în Transdanuvia*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.* Ser. III, Tom. XXIII, p. 559 urm.

faţa locului [1]. In amintirea construcţiei podului dela Celei s'a bătut un medalion de bronz care înfăţişează pe Constantin cel Mare trecând peste un *pod în arcuri* însoţit de zeiţa Victoria şi primind omagiul de supunere din partea unui barbar care îngenunchiază [2].

Un al patrulea cap de pod pe litoralul dacic ocupat şi întărit de împăratul Constantin pare să fi fost şi localitatea *Drobeta,* Turnu-Severin de astăzi.

Prin ocuparea şi fortificarea acestor capete de pod şi prin construcţia podului permanent dela Celei, împăratul Constantin cel Mare creă imperiului o situaţie dominantă la Dunărea de Jos, menită să impună respect barbarilor. Când la anul 332 se produseră în Transdanuvia turburări serioase şi când Sarmaţii, ameninţaţi de Goţi, recurseră la sprijinul Romanilor, împăratul trimise legiunile în Transdanuvia sub comanda fiului său *Constanţiu,* care, trecând Dunărea pe podul dela Celei, căzu Goţilor în spate şi le aplică o lovitură pe urma căreia se resimţiră multă vreme. Se pare că Romanii întreprinseră atuncea un atac combinat atât în contra *Olteniei* cât şi în contra *Banatului,* regiuni care constituiseră împreună Dacia Malvensă.

In amintirea izbândei din anul 332 s'a ridicat la Constantinopol o impozantă columnă comemorativă [3]. Un contraatac din partea Goţilor a putut fi uşor zădărnicit prin vigilenţa garnizoanei romane dela Constantinea Daphne (Olteniţa). Prin recuperarea acestor capete de pod, prin înfrângerea Goţilor şi prin constrângerea căpeteniilor lor de a intra în raport clientelar faţă de imperiu, restabili Constantin cel Mare supremaţia imperiului asupra regiunilor dela nordul Dunărei. Pentru aceste fapte de arme el fusese privit de contemporanii săi ca *restaurator al Daciilor —Restitutor Daciarum* —[4]. Titulatura aceasta era îndreptăţită prin faptul că împăratul Con-

[1] Sextus Aurelius Victor, *Caes.* XLI, 18; Chronicon Pascale, *M. G. H.* IX, 233; Theophanes, 28, 19 urm.; Gr. Tocilescu, *Monumente Epigrafice,* I, p. 243 urm.

[2] Cohen, VII, 2, Nr. 483.

[3] Orosius, VII, 28—29; Excerpta Valens., 6, 3; Eus. Hyeronimus, *Hronicon,* 315; C. Patsch, *Banater Sarmaten* în *Anzeiger,* 1925, p. 181 urm.

[4] Jordanes, *Getica,* XXI, 121; Julianus, *Caes.,* XXIV; C. Patsch, *Beiträge,* III, p. 23.

stantin nu renunțase nici la drepturile imperiului asupra celor trei *Dacii*, *Porolisensă*, *Apulensă* și *Malvensă*, în care pătrunseseră semințiile germanice ale *Vandalilor* la Sud și ale *Gepizilor* mai la Nord, după care teritoriul acestor Dacii se numea într'o vreme, și *Gepidia* [1]).

In tezaurul de Şimlău s'au găsit medalioane dela împăratul Constantin cel Mare și dela urmașii săi, dintre care unele purtau pe avers inscripția « Gloria Romanorum » [2]). Romanii considerau și pe Gepizi ca seminție clientelară Romei, care se așezaseră pe pământul Daciei cu învoirea imperiului dela care primeau subsidii în schimbul serviciilor militare la care erau obligate [3]). In sprijinul restabilirii influenței politice și economice romane și în cele trei Dacii vine și numărul cel mare de monete romane care s'au găsit acolo dela Constantin cel Mare și dela urmașii săi [4]). O mențiune deosebită merită tezaurul de dinari de argint dela Craiova din epoca lui Constantin cel Mare [5]). Din aceeași epocă s'au desgropat monete de bronz chiar la *București* pe locul unde s'a ridicat palatul Ministerului Lucrărilor Publice [6]).

Supremația romană asupra ținuturilor daco-romane dela Dunăre și din Carpați se menținu neatinsă și sub împăratul Constanțiu (337—361), fiul și urmașul marelui Constantin. El menținu capetele de pod dela Oltenița, Turnu, Celei și T.-Severin și întări garnizoanele romane din aceste importante puncte strategice. Fratele său Constans restaură cetatea *Tomis* și o numi după numele său *Constantiana*, *Constanța* noastră de astăzi [7]). Goții din Transdanuvia putură fi menținuți în raportul clientelar stabilit de părintele său iar contingente gotice luptau sub acvilele romane în contra Perșilor în schimbul cuvenitelor subsidii în aur, argint și echipamente de tot felul [8]).

---

[1]) Iordanes, XII, 74, XXI, 121 și XXII, 73; Patsch, *Beitrage*, III, p. 23.
[2]) F. Kenner, în *Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen in Wien*, IX și XI; L. Hampel, *Altertümer*, III, tab. 16—17.
[3]) C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 42 urm.
[4]) Goos, *Chronik der arhäologischen Funde Siebenbürgens*, p. 132—136.
[5]) *Buletinul Societății Numismatice Române*, anul X, fasc. 19, Nr. 5, p. 21.
[6]) *Ibid.* fasc. 20, Nr. 25, p. 64.
[7]) Gr. Tocilescu, în *Arch. Epigr. Mitteilungen*, XIV, 30, Nr. 63.
[8]) C. Patsch, *Beiträge*, III, p. 37.

Pacea cu Goţii din Transdanuvia se menţinu şi în primii ani de domnie ai împăratului Valens (364—379), care luase şi el largi măsuri pentru întărirea fortificaţiilor de pe ambele maluri ale Dunărei şi pentru buna pază a graniţei [1]. Amestecul Goţilor în luptele interne din imperiu contribui însă la turburarea acestor bune raporturi. Împăratul Valens trimise pe generalul Victor la Goţii din Transdanuvia să le ceară socoteala pentru amestecul lor în complotul urzit de Procopiu împotriva împăratului. Explicaţiunile Goţilor nu satisfăcură pe împărat şi din cauza aceasta se produse ruptura cu «*ginta amică*» a Goţilor. In primăvara anului 367 împăratul întreprinse o mare expediţie în contra în Goţilor din Transdanuvia munteană. In fruntea unei puternice armate el trecu pe un pod de vase Dunărea la Constantinea-Daphne (Olteniţa) în urmărirea regelui Athanarich care se retrase în munţi, devastând totul în urma sa. După o înaintare de mai multe zile prin Bărăgan, unde Romanii nu găsiră nici provizii şi nici aşezări omeneşti, împăratul dădu ordin de întoarcere la Dunăre fără nicio ispravă [2]. In anul următor împăratul încercă să reia din nou expediţia în Transdanuvia, dar inundaţiile Dunărei şi întârzierea retragerii apelor îi zădărniciră punerea în aplicare a planurilor sale operative [3]. Numai în primăvara anului 369, împăratul Valens putu trece Dunărea la *Noviodunum* (Isaccea) în faţa *Cartalului* basarabean pentru a lovi pe Goţi în *Bugeac*. Şi de astădată regele Athanarich evită ciocnirea cu Romanii, retrăgându-se în faţa legiunilor în stepele Bugeacului. Şi astfel împăratul se văzu silit să se retragă peste Dunăre de unde pornise fără a fi lovit pe Goţi [4]. Dară blocarea Dunărei de către Romani precum şi sistarea subsidiilor pe care imperiul le servea Goţilor începură să se resimtă foarte serios în rândurile acestora. In condiţiunile acestea destul de chinuitoare, regele Athanarich se văzu silit să trimită împăratului solie de pace, care fu primită. Generalii

---

[1]) C. Patsch, *Beiträge*, III, p. 37.

[2]) Ammianus Marcellinus, *Bellum Goticum*, XXVII, 5, 1—4; Zozimus, IV, 11, 1 urm.; Gr. Tocilescu, în *Arch. Epigr. Mitteilungen*, VI, 47 urm.; C. Patsch, *Beiträge*, III, p. 47.

[3]) Ammianus Marcellinus, XXVII, 5.

[4]) *Ibid.*, XXVII, 6.

Victor și Arinteus fură încredințați de împărat cu tratativele de pace [1]). Negociațiunile cu Goții ajunseră la bun sfârșit, astfel că în toamna anului 369 instrumentul de pace putu fi semnat undeva pe Dunăre în fața trupelor care staționau pe ambele maluri ale fluviului [2]). Nu cunoaștem stipulațiunile tratatului de pace dela Noviodunum (Isaccea). Se pare însă că în temeiul acestui tratat, Goții nu mai figurau între federații imperiului, iar Romanii încetară de a le mai plăti subsidii. In condițiunile acestea Goții nu mai puteau pătrunde în imperiu și nici desface produsele lor, decât numai în câteva localități de pe malul stâng al Dunărei. Aceste centre nu puteau fi decât în preajma capetelor de pod dela Cartal, Oltenița, Turnul și Celei, unde garnizoanele romane puteau asigura desfășurarea pașnică a schimburilor de producte. Rolul de mijlocitori și împăciuitori între Romani și Goți îl îndeplineau cu succes *Dacoromanii* indigeni, a căror prezență în Transdanuvia și după evacuarea Daciei Carpatine nu mai poate fi trasă la îndoială [3]). Dificultățile economice ce se produseră în urma închiderii granițelor imperiului și turburările religioase între Goții creștini și păgâni provocaseră mari turburări interne în Transdanuvia. Exponentul politic al acestor nemulțumiri era principele Fritigern, care solicită sprijinul împăratului în contra regelui Athanarich, dând astfel Romanilor prilej de a se amesteca în afacerile interne ale Goților din Transdanuvia munteană și moldoveană și de a-și afirma acolo supremația lor politică. In urma acestor neînțelegeri, triburile gotice se divizară; cele ce se grupaseră în jurul lui Fritigern trecură Dunărea împreună cu episcopul lor Vulfilas, unde primiră dela împăratul Valens sedii în Balcani. Curând după aceea părăsi și regele Athanarich Transdanuvia, îndreptându-se spre Banat, iar locurile părăsite astfel de *Vizigoți* fură ocupate de *Ostrogoți*, care și ei la rândul lor schimbară supremația *hunică* de până atuncea prin cea *romană*, prestând

[1]) *Ibid.*, XXVII, 5, 8; C. Patsch, *Beiträge*, III, p. 47 urm.
[2]) Ammianus Marcellinus, XXVII, 7—10.
[3]) Lactantius, *De moribus persecutorum*, IX, p. 432 și XXXVIII, p. 473 urm.; cfr. Ion I. Nistor, *Romanii în Transdanuvia*, *l. c.*, p. 523 și p. 553 urm.; Kurt Hoderdt, *Eine lateinische Inschrift aus Siebenbürgen*, in *Anuarul Inst. d. Studii Clasice*, vol. IV, 1941—1942.

servicii militare imperiului şi primind subsidii în bani şi efecte dela împăratul Teodosiu (379—395).

La moartea împăratului Teodosiu, întâmplată la anul 395, fiii săi Arcadie şi Onoriu împărţiră imperiul între ei. Arcadie primi *partea de răsărit* a imperiului cu reşedinţa la *Constantinopol*, iar Honoriu se mulţumi cu *partea apuseană* având sediul domniei la *Roma*. Graniţa dintre ambele imperii era marcată prin cursul meridional al Dunărei până la Singidunum (Belgrad), iar de acolo ea ducea în linie dreaptă spre litoralul adriatic dela Cattaro. Impărţirea aceasta era socotită numai pentru timpul domniei fiilor lui Teodosiu, dară ea a rămas definitivă. In felul acesta Transdanuvia şi cele trei Dacii Carpatine căzură în lotul lui Arcadie, pentru a împărtăşi astfel în depănarea veacurilor soarta politică, economică şi culturală a *Imperiului roman de răsărit*, numit mai apoi şi în deosebi după grecizarea lui şi *bizantin*. Actul de împărţire din anul 395 era menit să determine pentru veacuri procesul de desvoltare istorică a *Dacoromanilor* dela Dunăre şi din Carpaţi. Desfăşurarea ulterioară a evenimentelor istorice a dovedit că *imperiul de răsărit* a putut rezista timp mai îndelungat asalturilor necontenite ale barbarilor, menţinându-se până la 1453, câtă vreme *imperiul de apus* n'a putut rezista multă vreme acestor asalturi, prăbuşindu-se foarte curând la 476. In urma acestei împărţiri a imperiului, fostele provincii romane din stânga Dunărei şi anume Daciile Carpatine şi Transdanuvia, ajunseră regiuni aproape indispensabile pentru aprovizionarea imperiului de răsărit, fapt care a determinat în cursul veacurilor pe împăraţii bizantini de a relua şi continua cu stăruinţă lupta pentru recucerirea lor sau cel puţin pentru menţinerea stăpânitorilor vremelnici în raport clientelar faţă de imperiu. Imperiul de răsărit ca de altfel şi cel de apus s'a mai numit şi *Romania*, iar din secolul al X-lea chiar *Valahia*, o numire care în forma ei clasică nu s'a păstrat până în timpurile moderne decât în Transdanuvia munteană.

Invazia *Hunilor* în Panonia şi expediţiunile lor de pradă în imperiul de răsărit stânjeniră pentru un timp pe Romani în exercitarea înrâurinţei lor politice asupra Transdanuviei şi Daciei, regiuni care intrară şi ele în raza de influenţă a impe-

riului hunic. *Ostrogoții* din Transdanuvia și *Gepizii* din cele trei Dacii recunoscură suprematia politică a lui Attila. Cum însă privirile Hunilor erau atintite asupra bogățiilor imperiului, țările noastre avură de îndurat mai puțin din partea lor. Câtă vreme Gepizii luau parte cu contingentele lor la expedițiile de pradă ale Hunilor, *Dacoromanii* indigeni — *rumânii* — își căutau acasă de îndeletnicirile lor agricole [1]) fiindcă noii lor stăpânitori Hunii nu atingeau coarnele plugului, ci se aruncau numai ca lupii flămânzi asupra recoltei, când aceasta era strânsă în arie [2]).

După moartea lui Attila (453) și risipirea imperiului hunic, Romanii își revendicară curând vechile lor drepturi de suprematie asupra Transdanuviei și Daciei. Impăratul Marcian (450—457) reînnoi vechile raporturi de prietenie cu Gepizii, trimitând regelui lor Ardarich daruri și obligându-se să-i plătească obișnuitele subsidii anuale — annua sollemnia —[3]). Urmașul său împăratul Leon (457—474) redobândi vechea supremație asupra Ostrogoților din Transdanuvia. Regele lor Thindimer recunoscu această supremație, primi cuvenitele subsidii de federat al imperiului și trimise chiar pe fiul său Theodorich ostatic la Constantinopol. Astfel se restabilise vechiul raport federal al Daciei și Transdanuviei cu imperiul. In tezaurul dela Furtișeni s'au găsit monete dela împărații Marcian și Leon [4]). Aceasta dovedește că raporturile care fusese reluate de imperiu cu Dacia Carpatină nu erau numai de natură politico-militară ci și de natură economică și comercială.

Situațiunea aceasta se menținu neschimbată până ce tânărul Theodorich ajunse în fruntea Ostrogoților (471). Amenințat mereu de semințiile barbare care năvăleau în Transdanuvia *moldovenească*, regele Theodorich încercă să pătrundă în imperiu pentru a asigura acolo supușilor săi condițiuni de traiu mai bune și mai sigure. Pentru a pune capăt acestor necontenite atacuri la limesul dunărean, împăratul Zenon

---

[1]) Priscus, *Fragm.*, 7; *Hist. graec. min.* ed. Dindorf, I, p. 286.
[2]) Ammianus Marcellinus, XXXI, 2, 10; Priscus, *Fragm.*, I, p. 348.
[3]) Iordanes, *Getica*, L, 264.
[4]) Gooss, *Chron.*, p. 123.

(474—491) hotărî să colonizeze pe Ostrogoţi în imperiu, avizându-le locuri în Dacia Ripensă şi în Misia Inferioară, unde regele Theodorich îşi aşeză reşedinţa la *Novae* (Svistov) în faţa localităţii *Zimnicea* de pe malul opus al Dunărei (483). Dar Ostrogoţii nu rămaseră multă vreme în nouăle lor aşezări din Misia. Impăratul izbuti curând să determine pe Theodorich să se mute cu poporul său în *Panonia* care fusese eliberată de curând de sub stăpânirea Hunilor. De acolo Ostrogoţii pătrunseră în Italia (493), iar sediile lor în Panonia fură cuprinse cu învoirea împăratului Zenon de *Longobarzi*.

Schimbările acestea ce se produseră la graniţa Daciei Carpatine nu conveneau de loc Gepizilor, care râvneau să cuprindă cel puţin regiunile evacuate de Ostrogoţi din Dacia Aureliană şi Misia, cu cetăţile Singidunum (Belgrad) şi Sirmium (Mitroviţa), cheile Balcanilor. Năzuinţele acestea provocară grave neînţelegeri cu imperiul de răsărit în timpul domniei împăratului Justinian (527—565), neînţelegeri care duseră la denunţarea pactului de amiciţie cu Gepizii şi la suspendarea subsidiilor anuale [1]). Raporturile dintre Romani şi Gepizi se înrăutăţiră tot mai mult până ce tensiunea izbucni în ostilităţi făţişe. Trupele romane trecură Dunărea în Dacia Malvensă, ocupară acolo capul de pod dela *Lederata* (Palanca Nouă) din faţa localităţii *Viminatium* (Costalaci) şi, înaintând apoi pe râul *Apo* (Caras) în sus, ajunseră la *Arcidava* (Varadia), unde, Gepizii fură bătuţi şi respinşi spre Nord.

In urma acestor succese de arme, Romanii cuprinseră regiunea sudică din Dacia Malvensă şi întăriră capetele de pod dela *Lederata* şi *Dierna* (Orşova). In nuvela XI, din 15 Aprilie 535, prin care comunităţile creştine din Dacia Aureliană fuseseră supuse jurisdicţiei canonice a arhiepiscopului din *Justiniana Prima* (Skopje), împăratul Justinian se putea mândri, *că prin ajutorul lui Dumnezeu, a putut lărgi graniţele imperiului în aşa fel, încât ambele maluri ale Dunărei* —utraque ripa Danuvii —*au ajuns din nou sub dominaţiunea sa* —nostrae iterum dicioni subactae [3]). — In calitatea sa de recuceritor al

---

[1]) Procopius, *De bello Gothico*, III, 33, 9, ed. Haury, II, p. 443.
[2]) Procopius, *De aedificiis*, IV, 1, 5, 6.
[3]) *Corpus Juris Civilis*, ed. Schoel Kroll, III, p. 94.

regiunilor de pe țărmul stâng al Dunării, împăratul Justinian fu cinstit cu titlul de « *Restitutor Daciarum* » ca și înaintașul său Constantin cel Mare [1]).

Relațiunile cu Gepizii se îmbunătățiră cu vremea. Justinian li recunoscu stăpânirea asupra Daciei Carpatine iar el se mulțumi cu ocuparea capetelor de pod dela *Dierna* și *Lederata* de pe malul stâng al Dunărei. In schimbul acestei concesiuni și a reluării plății subsidiilor anuale, Gepizii reintrară în rândurile federaților imperiului, luând ca atare parte la expedițiile împăratului Justinian în Italia în contra Ostrogoților [2]).

In vremea aceea întreaga atențiune a împăratului era îndreptată asupra Transdanuviei moldovene și muntene, unde, după retragerea Ostrogoților, năvăliră semințiile slave ale *Anților* și *Șchieilor*, care înlocuiră numele de *Gothia* prin cel de *Sclavinia* [3]). Din nouăle lor așezări în Transdanuvia Anții și Șchieii, amenințau cu atacurile lor capetele de pod dela Dunăre, precum o făcuseră aceasta și Goții la rândul lor. In timpul împăratului Justin I (518—527) un grup numeros de Anți năvăli în imperiu, dar îndrăsneții năvălitori fură bătuți și respinși peste Dunăre în Transdanuvia de Germanicus, nepotul împăratului. Sub împăratul Justinian, generalul roman *Chilbudius* întreținu trei ani de-a-rândul lupte sângeroase în contra Șchieilor din Transdanuvia, până ce căzu în luptă vitejească în contra lor. In cursul ofensivei romane în contra Șchieilor, Justinian căută sprijin la Anți, cărora împăratul le oferi cetatea *Turnu*, împreună cu întreaga regiune din preajma ei, *care în virtutea drepturilor vechi aparținea Romanilor*. Pe deasupra Romanii le mai ofereau și sume mari de bani cu singura condiție ca Anții să devină federații imperiului în luptă în contra Avarilor care amenințau mereu liniștea imperiului [4]). Anții primiră oferta împăratului, cerând de căpetenie a lor pe *Chilbudius*, care n'ar fi murit, ci ar trăi ca prizonier la ei. Rolul falsului Chilbudius urma să-l joace un Ant, care deprin-

---

1) Agathia, *Hist. lib.*, I, c. 4, *hist. graec. min.* II, p. 145.
2) Cyrillus de Skytopolis, *Vita S. Sabae*, cap. LXXII; cfr. C. C. Diculescu, *o. c.*, p. 151.
3) Procopius, *De bello Gothico*, III, 14, ed. Haury, p. 237; Iordanes, *Get.* V, 34 urm.
4) Procopius, *De bello Gothico*, III, 14, 32—33, ed. Haury, II, p. 359.

sese bine limba latină şi care fusese ndemnat la acest act îndrăsneţ de unul dintre numeroşii prizonieri romani care trăiau în Transdanuvia, sporind numărul indigenilor dacoromani de acolo. Impăratul îngădui cererea Anţilor şi *falsul Chilbudius* trecu Dunărea în fruntea unui grup de Anţi. Dar în drum spre Constantinopol impostorul fu demascat şi osândit la moarte [1]).

Din epoca lui Justinian ni s'au păstrat numeroase monete care arată că mână în mână cu legăturile politice mergeau şi realţiunile economice şi comerciale ale Dacoromanilor cu Bizantinii. Monete dela împăraţii Zenon (476—491), Anastasie (491—518) şi Justin (518—527) s'au găsit la *Şeica Mică* (jud. Târnava Mare) [2]). Piese bizantine din secolul al VI-lea s'au desgropat şi în judeţul Argeş [3]).

Pe timpul domniei împăratului Mauritius (582—602) Anţii şi Şchieii din Transdanuvia continuau cu atacurile lor îndreptate în contra imperiului. La Dunăre luptele nu mai conteneau. Pentru a le pune capăt şi a restabili liniştea, împăratul aviză la măsuri drastice în contra Şchieilor nepotoliţi, asupra cărora domnea atunci regele lor Ardagast. In anul 593 generalul Priscus primi ordinul să întreprindă o expediţie armată împotriva Şchieilor din Transdanuvia. In scopul acesta Priscus concentră trupele sale la *Durostorum* (Silistra), trecu Dunărea pe un pod de dubase şi lovi pe Ardagast într'un atac de noapte în care Şchieii fură înfrânţi iar regele lor scăpă numai graţie agerimii calului său buiestru. Regiunea *Bărăganului* unde s'a dat lupta fu devastată în lung şi în lat şi mulţi Şchiei ajunseră în prinsoarea Romanilor. După trei zile de marş convoiul prizonierilor, comandat de Tatimir, probabil Şchieu şi el în serviciul Romanilor, ajunse numai bine la Dunăre, când fu atacat prin surprindere de unităţile lui Ardagast şi împrăştiat,

---

1) C. I. Jirecek, *Die Romanen in den Städten Dalmatiens*, în *Mem. Academiei din Viena*, vol. 48, p. 18 urm.
2) C. Gooss, *Chronik*, p. 136.
3) *Buletinul Societăţii Numismatice române*, XI, fasc. 22, Nr. 4, p. 56; I. Minea, *Influenţa bizantină în regiunea carpato-dunăreană până la sfârşitul secolului al XII-lea*. în *Bul. Soc. Num. Rom.*, XXVII—XXVIII, fasc. 81—82, pp. 97—114; Const. Moisil, *Sur les monais byzantines trouvées en Roumanie*, în *Bulletin de la Sect. Hist. de l'Acad. Roum.*, tom. XI, 1924, pp. 208—211.

astfel că o parte din prizonieri își redobândi libertatea [1]. După relatările lui Teofilact Simocatta lupta s'ar fi dat pe malul râului *Ilivakía* —'Ηλιβακία —, pe care compilatorul lui Teofilact, egumentul Teofan, îl numește *Ilvakia* —'Ιλβακία —și anume la anul 593 [2]. Diculescu vedea în numele Ilivakia un *Helisbach*, adecă râul pe care se găsea cetatea *Helis* menționată în Transdanuvia la anul 292 î. d. Chr. în legătură cu invazia lui Lisimach în țara lui Dromihete, regele Geților [3].

Dar interpretarea aceasta care încearcă să explice o necunoscută prin altă necunoscută, nu contribue cu nimic la identificarea râului Ilivakia din Transdanuvia munteană. Cel dintâi râu mai mare care se găsea în drumul unei armate care înainta dela Silistria-Călărași spre Nord, nu putea fi altul decât *Ialomița*. La una din trecătoarele acestui râu s'a dat lupta între Romani și Șchiei, asupra căreia Teofilact ne-a păstrat câteva amănunte foarte interesante. Urmărind pe Șchiei, oștirea română ajunse la țărmul Ialomiței chiar în clipa când aceștia izbutiseră să treacă râul și să ajungă teferi pe celălalt țărm, unde își făcură apariția. Atunci Romanii forțară și ei, sub conducerea substrategului Alexandru, trecerea apei în urmărirea Șchieilor, care, văzându-se urmăriți, se retraseră în grabă într'o pădure deasă și mlăștinoasă cu scopul vădit de a atrage pe Romani în cursă și a-i măcelări acolo. Alexandru ghici care erau intențiunile inamicului și de aceea el nu-i urmări în pădure, ci încercă mai întâi să dea foc *colibelor* —καλύβαι —sărăcăcioase ale Șchieilor. Operațiunea aceasta însă nu reuși deplin pentrucă bârnele din care erau construite colibele erau ude și nu prindeau foc. Dar în necazul său, substrategul Alexandru află din gura unui sclav gepid, că în apropiere s'ar găsi ascunzișul unei căpetenii locale cu numele Musoc sau Musokios, lat. Musatius, care se întitula rege sau *rigă*. Numele Musoc aduce foarte mult cu românescul Moșuc. Informatorul gepid recunoscuse între prizonierii făcuți de curând de Romani pe unii dintre supușii regelui Musoc;

[1] Theophylakti Simokattae *Hist.*, I, p. 257.
[2] Theophanes, *Chronographia*, ed. Bona, I, p. 225.
[3] C. C. Diculescu, *o. c.*, p. 49.

dela aceştia aflase probabil, că stăpânul lor s'ar fi retras după înfrângerea lui Ardagast într'un adăpost sigur, care s'ar afla la o distanţă de 30 de parasange dela vadul Ialomiţei, unde staţionau Romanii. Dar pentru a ajunge acolo, unităţile romane trebuiau să treacă peste râul *Paspirios* — πασπίριος — care marca graniţa între ţara lui Ardagast şi regatul lui Musoc. Tomaschek încercă să identifice numele râului de graniţă Paspirios cu un « Pază-Pârâu » imaginar, când Paspirios nu poate fi decât unul dintre afluenţii Ialomiţei, dacă nu chiar Argeşul sau Buzăul. Călăuzite de informatorul gepid, unităţile romane porniră spre ascunzişul regelui Musoc, pe care-l surprinseră tocmai în momentul când se întorcea cu oamenii săi dela înmormântarea fratelui său. După înhumare, Musoc luase parte la praznicul pentru pomenirea defunctului, unde lumea mânca, bea şi se veselea cu *cântece avare*, după obiceiul barbarilor. Ameţiţi de băutură Musoc cu ai săi căzură într'un somn adânc din care îi treziră Romanii, măcelărind pe mulţi din ei şi făcând numeroşi prisonieri, între care şi pe riga Musoc însuşi [1]). Sărbătorind izbânda asupra Şchieilor lui Musoc, Romanii se înveseliră şi ei cu cântece şi băuturi până ce căzură morţi beţi cu toţii, astfel că nu auziră la timp semnalul de trezire « *sculca* ». Intârzierea aceasta era cât pe ce să devină fatală pentru Romani, fiindcă Şchieii se aruncaseră cu furie asupra lor într'un atac disperat. Dar în cele din urmă Romanii reuşiră să scape teferi din primejdia de moarte în care îi aruncase uşurătatea lor.

Indârjirea Şchieilor faţă de Romani determină pe împăratul Mauritius să dispună ca oştirea să hiberneze în Transdanuvia. Ordinul acesta trezise oarecare murmur în rândurile oştirii din cauza necontenitelor atacuri din partea Şchieilor şi a iernilor geroase din Nordul Dunărei. Dar arhistrategul Priscus înţelese să molcomească nemulţumirile şi să execute ordinul imperial şi astfel oştirea bizantină petrecu iarna anului 594 în Transdanuvia. Este probabil ca unităţile să fi găsit cartiere de iarnă în cetăţuile romane dela Constantinea Daphne (Olteniţa), Turis (Turnu), Sucidava (Celei), Drobeta (T.

[1]) Theophylakti Simocattae, *Hist.*, I, p. 259; *Hist. Misc.*, p. 403 urm.; Bury, *Later Roman Empire*, II, p. 17, nota 2; N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, 227, nota 3.

Severin), Tsierna (Orșova) și Lederata (Palanca Nouă), cu avantposturi mai înaintate în interiorul Transdanuviei și Daciei Malvense.

Instalarea garnizoanelor romane pe malul stâng al Dunării pentru a ține în frâu pe Șchiei și pe Anți, trezi grave resentimente în hringurile Avarilor din Panonia, care se așezaseră acolo după ce Longobarzii evacuaseră acele meleaguri, pornind în Italia, iar arhistrategul Priscus înțelese să împace pe Avari, trimițându-le, pe lângă bogate daruri în bani, și 5000 de prizonieri din rândurile Șchieilor [1]).

In anul următor comanda asupra trupelor din Transdanuvia și Dacia Malvensă trecu asupra arhistrategului Petru, fratele împăratului Mauritius. Acesta găsi de bine să retragă grosul trupelor din Nordul Dunării și să le concentreze la *Oescus* (Gigen) din fața *Sucidavei* (Celei), o măsură care încuraja pe Șchiei în atacurile lor împotriva imperiului. In anul 597 ei îndrăsniră sub regele lor Pirogast să se ridice în contra Romanilor. Atacul fu respins de arhistrategul Petru care trecu Dunărea în timpul verii și înaintă adânc în teritoriul muntean. Dar cum regiunea aceasta era încercată de o secetă cumplită, trupa suferi grozav din cauza lipsei de apă până ce ajunse la râul *Ilivakia* (Ialomița), unde oamenii și animalele își putură potoli setea. In clipa în care soldații romani sorbeau cu poftă din pumni apa răcoritoare, ei se treziră pe neașteptate surprinși de o grindină de săgeți ucigătoare, pe care Șchieii le repeziseră asupra lor. Romanii se reculeseră însă curând, săriră în bărci pentru a lovi pe inimic care se pregătea de atac de pe malul opus al râului. Dar Șchieii izbutiră să-și apere cu îndârjire pozițiunile în care se fortificaseră, astfel că Romanii fură respinși cu mari pierderi și nevoiți să se retragă în grabă pe pozițiile lor de plecare dela Dunăre. Astfel se lichidă campania din 597 cu un simțitor eșec pentru protostrategul Petru, care pierdu comanda asupra trupelor dela Dunăre. Impăratul încredință din nou această comandă arhistrategului *Priscus* care restabili moralul scăzut al trupelor și făcu mari pregătiri pentru nouăle expediții de pedeapsă în contra Șchieilor din Trans-

[1]) Theophylakti Sim., *Hist.*, I, p. 250—260; Theophanes, *Chronogr.*, I, pp. 417—418.

danuvia. Priscus extinse operaţiunile sale ofensive asupra malului stâng al Dunărei pe întregul parcurs al marelui fluviu dela gurile lui până dincolo de Porţile de Fier şi până la Singidunum (Belgrad). Operaţiunile acestea treziră din nou sensibilitatea haganului Baian, care reproşa lui Priscus că ar fi nesocotit drepturile de stăpânire ale Avarilor asupra regiunilor bănăţene, care ar fi fost cucerite de ei cu arma în mână. La reclamaţiunile Avarilor răspunse Priscus cu demnitate, că *Romanii nu fac decât să revendice drepturi mai vechi asupra acestor teritorii, care aparţinuseră imperiului roman şi care pe nedrept i-au fost răpite* [1].

Neînţelegerile dintre Romani şi Avari degenerară curând într'un conflict armat. Avarii cuceriseră Singidunum (Belgrad), pe care Priscus izbuti să-l recucerească şi să stabilească astfel şi în această regiune graniţa imperiului la Dunăre (598). Haganul Baian se ridică cu arma în mână împotriva acestei restabiliri, încercând mai multe incursiuni în imperiu, pe care însă Priscus le respinse cu mari pierderi sângeroase pentru Avari. Infrângerile acestea determinară pe hagan să caute o înţelegere cu Romanii. Priscus consimţi să intre în tratative de pace cu Avarii şi astfel se ajunse la *înţelegerea romano-avară din 598*, în virtutea căreia *Avarii recunoscură, în schimbul sporirii subsidiilor, Dunărea ca graniţă între ambele imperii precum şi dreptul împăratului de a interveni în contra Şchieilor din Transdanuvia când şi cum va găsi de cuviinţă* [2]. Se vede că Priscus a făcut necontenit uz de dreptul său de intervenţie în Transdanuvia, fiindcă luptele Romanilor cu Şchieii de acolo nu mai conteneau.

Dar consolidarea supremaţiei romane la stânga Dunărei dincoace şi dincolo de Porţile de Fier nu convenea haganului Baian, care îşi vedea ameninţată cu felul acesta influenţa sa politică asupra Daciei Malvense sau bănăţene. Aşa se produse ruperea relaţiilor de prietenie dintre Romani şi Avari şi izbucnirea ostilităţilor din anul 601, când Priscus trecu Dunărea la Lederata (Palanca Nouă) şi înaintă adânc în Dacia Malvensă până la Arcidava (Varadia), respingând pe Avari

[1]) Theophylakti Sim., *Hist.*, I, pp. 281—282; 288—292; *Hist. Misc.*, 40.
[2]) *Ibid.*, pp. 293—299; Theophanes, p. 432.

până la râul *Tibiscum* (Timiș). Acolo Avarii fură bătuți în trei lupte sângeroase în toiul cărora își găsiră moartea până și fiii haganului Baian[1]). Sub impresia acestei grele lovituri haganul adună în grabă hordele sale și porni în persoană în contra Romanilor. Priscus primi lupta undeva pe *Timiș* și bătu hordele avare până la nimicire, făcând 9000 de prizonieri, dintre care 3000 Avari, 800 Șchiei, 3200 Gepizi și 2000 alți barbari[2]). Roesler se mira că între prizonierii făcuți de Priscus în această sângeroasă luptă nu se găseau și Dacoromani, deducând din aceasta absența lor în Dacia Malvensă[3]). Diculescu credea că Dacoromanii erau cuprinși în numărul celor 2000 de prizonieri barbari[4]). Ambii cercetători scăpau însă din vedere, că Dacoromanii ca populație autohtonă erau cuprinși în rândurile « *rumânilor* » legați de brazdă, fără drepturi de a purta arme. Și apoi Priscus întreprinse expediția sa în contra Avarilor tocmai pentru a elibera pe Dacoromani de sub jugul barbar și nicidecum pentru a-i robi.

In anul următor 602, campania împotriva Șchieilor și Avarilor trebuia să fie continuată pentru consolidarea pozițiunilor câștigate. Dar tocmai în clipele hotărîtoare Priscus fu revocat dela postul de comandă a trupelor care operaseră la Dunăre cu atâta succes și înlocuit din nou cu arhistrategul Petru, fratele împăratului. Acesta își stabili cartierul general la *Palatiolum*, Oescus (Gigen) din fața Sucidavei (Celei), pe care îl fortifică bine în contra atacurilor avare și ale Șchieilor din Transdanuvia. Cum însă aceștia din urmă întețeau tot mai mult atacurile lor împotriva limesului dunărean, Petru primi ordinul să treacă în Transdanuvia și să impună Șchieilor respectul cuvenit față de imperiu. Generalul Gunduis concentră flotila de Dunăre pentru trecerea trupelor. Și astfel începu *a cincea* ofensivă romană contra Șchieilor trandanuvieni, în urma căreia unitățile lor fură înfrânte și mulți din ei luați prizonieri. Astfel fu restabilită pacea la Nordul Dunărei. Situația părea așa de consolidată, încât împăratul putu cere lui Gunduis să

[1]) Theophylakti Sim., *Hist.*, VIII, 3, 6, p. 287; C. C. Diculescu, *Die Gepiden*, p. 223 urm.
[2]) Theophanes, *Chron.*, II, p. 172 și 282.
[3]) R. Rösler, *Dacier und Romanen*, p. 38.
[4]) C. C. Diculescu, *o. c.* p. 224 urm.

trimită de acolo *cereale la Constantinopol pentru aprovizionarea cu pâine a capitalei imperiului* [1]). In urma acestor remarcabile succese de arme, împăratul Mauritius primi pe bună dreptate titlul de *Anticus*, pe care şi-l însuşiseră şi antecesorii săi, începând cu Justinian [2]). In schimb titlul de *Sclavinius*, adică învingător asupra Şchieilor, nu apare în titulatura niciunuia dintre împăraţii romani sau bizantini din acea vreme.

Serviciul în armata dela Dunăre, unde asalturile barbare nu conteneau de loc, era greu şi plin de primejdii mai ales în timpul iernii, când gerul era cumplit şi când Dunărea îngheţată înlesnea strecurarea neobservată a barbarilor în imperiu. De aceea ordinul împăratului ca trupa să ierneze din nou în Transdanuvia, produse o adevărată rebeliune în rândurile oştirii, care luă cu asalt castelul Palatiolum şi devastă cartierul generalisimului Petru. Numai cu mare greutate rebeliunea putu fi potolită şi ostaşii determinaţi să se reîntoarcă în cartierele lor de iarnă din Transdanuvia. Dar ploile reci de toamnă urmate de un ger cumplit care căzuse de vreme, agită din nou spiritul de răzvrătire a trupei care refuză să execute ordinele, ucise pe comandanţi şi porniră sub comanda centurionului Focas spre Constantinopol. Impăratul Mauritius ieşi întru întâmpinarea lor, dar el fu bătut şi ucis de rebeli care proclamară împărat pe conducătorul lor Focas (602—610) [3]).

Pe urma acestor întâmplări autoritatea imperiului slăbi foarte mult. Anţii şi Şchieii înteţeau asalturile lor împotriva imperiului, iar Avarii ajunseră cu îndrăsneala lor până sub zidurile Constantinopolului (626), de unde numai cu mari jertfe putură fi respinşi de arhistrategul Bonus, ultimul general bizantin cu nume latin. In împrejurările acestea aşa de vitrege, urmaşul lui Focas, împăratul Heraclius (610—641) putu apăra numai cu mari dificultăţi limesul dunărean împotriva asalturilor barbare. Expediţiile înarmate în contra Anţilor din Transdanuvia putură fi reluate numai de împăratul Constant (641—668)

---

1) Theophylakti Sam., *Hist.*, p. 323.
2) N. Iorga, *Ist. Rom.*, II, 257.
3) Theophylakti Sam., *Hist.*, 322—326; Theophanes, *Chron.*, 437—449.

care întreprinse în anul 649 o campanie de pedeapsă în Transdanuvia, unde Șchieii fură bătuți și readuși la supunere și ascultare față de imperiu [1]).

Este ultima campanie bizantină întreprinsă împotriva *Șchieilor* din Nordul Dunărei. Puterea Șchieilor slăbi mereu pe urma atacurilor din răsărit din partea semințiilor uralo-altaice cum erau Bulgarii, Pecenegii și Cumanii, dar și prin pătrunderea lor în imperiu unde ajunseseră până în *Ahaia*, care și ea ca și Transdanuvia se numea într'o vreme Sclavinia. Resturile Anților și Șchieilor care mai rămaseră în spațiul carpato-dunărean fură absorbite de *indigenii dacoromani*, împestrițându-le limba cu numeroase cuvinte *șchieice* sau *slavone*, care s'au păstrat până astăzi în tezaurul lingvistic al Dacoromânilor. Astfel dispărură Anții și Șchieii cu desăvârșire de pe arena politică dela Dunăre și din Carpați. Invaziile ucrainiene în Maramureș, Bucovina și Basarabia, nu sunt decât infiltrațiuni slave târzii în masivul etnic dacoromân care domină întreg spațiul din triunghiul idrografic dintre Nistru, Tisa și Dunăre [2]).

* * *

Sub Constantin al IV-lea Pogonatos (668—687) își făcură apariția la limesul dunărean *Bulgarii* care începură să bată cu putere la porțile imperiului bizantin. In unghiul dintre Nistru și Dunăre, pe care Grecii îl numeau ὄγγλος, Romanii *angulus*, Șchieii *oglъ* iar Uralo-altaicii *budzak*, *bugeacul* cronicilor moldovenești, apărură hordele lui Isperich sau Isparuch care, desprinzându-se din imperiul bulgar dela Volga, își înfipseră corturile în Bugeac. De acolo ele începură să molesteze mereu granița dela Dunăre prin raiduri de pradă în Misia. Indrăsneala Bulgarilor lui Isperich determină pe împăratul Constantin Pogonatos să răspundă prin o expediție militară în Transdanuvia pentru a impune noilor năvălitori cuvenitul respect față de imperiu. In vara anului 679 trupele romane trecură

[1]) *Ibid.*, 530; *Hist. Misc.*, 468; Ion I. Nistor, *Autohtonia Dacoromanilor în spațiul carpato-dunărean*, în *An. Acad. Rom. Ist.* Ser. III, Tom. XXIV, p. 254 urm.

[2]) Ion I. Nistor, *Die Herkunft der in den rumänischen Grenzbezirken ansässigen Ukrainer*, București, 1943.

Dunărea la Noviodunum (Isaccea) şi, urmând calea parcursă la vremea sa de împăratul Valens, străbătură adânc în Bucgeac în urmărirea Bulgarilor. Dar Bulgarii se retraseră din calea Romanilor, a căror înaintare întâmpina mari dificultăţi din cauza terenului mocirlos şi lipsit complet de căi de comunicaţie. Ca şi Atanarich pe vremuri, astfel se retrase şi Isperich în faţa oştirii romane, evitând lupta. Toamna timpurie, cu frig şi ploi necontenite, veni să înăsprească şi mai mult suferinţa de gută a împăratului şi să-l determine de a se reîntoarce în grabă la Dunăre, fără să fi dat ochii cu hordele bulgare. Retragerea fără nicio ispravă a oştirii împărăteşti fu privită de Isperich ca un semn de slăbiciune a imperialilor şi de aceea el nu ezită de a se lua pe urma lor, de a forţa trecerea Dunărei în Misia Inferioară şi de a tăbărî la *Nicoliţel* lângă Isaccea (679). Cum horda lui Isperich nu număra mai mult de vreo 20.000 de oameni, ea trecu întreagă în imperiu, fără a se mai întoarce în Bugeacul transdanuvian [2]). Pus în faţa faptului împlinit, împăratul Constantin Pogonatos îngădui noilor năvălitori să se aşeze pe teritoriul roman, considerându-i drept *federaţi* ai imperiului.

In deceniile următoare Bulgarii cuprinseră tot mai mult teren în Misia Inferioară şi îşi mutară tabăra dela Nicoliţel la *Pliska* lângă satul *Aboba* de astăzi, iar mai apoi la *Preslav*. Incetul cu încetul Bulgarii respinseră pe Romani dela Dunăre, astfel că pe la anul 800 *ţaratul* lor cuprindea întreaga regiune dintre Balcani şi Dunăre, tăind legătura teritorială directă dintre imperiu şi Transdanuvia şi chiar cu Dacia Carpatină.

Prin înlocuirea dominaţiunii bizantine la Dunăre prin cea bulgară încetă fireşte pentru un timp mai îndelungat şi supremaţia romano-bizantină asupra Transdanuviei muntene şi moldovene. Această supremaţie o revendicară Bulgarii pentru ei, care în amintirea zăbovirii lor vremelnice la Nordul Dunărei, numeau acea regiune *Bulgaria transdanuviana*, precum ea mai înainte fusese numită *Gotia* şi chiar *Sclavinia*. Cronicarii bizantini Leon Gramaticul şi Gheorghe Mo-

---

[1]) Theophanes, I, p. 546; C. I. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, p. 129.
[2]) Zlatarski, *Istoria primului ţarat bulgar*, I, p. 126 urm.

nahul amintesc în cronicile lor, că țarul Bulgariei Krum (802 814) ar fi colonizat prizonierii, pe care îi ridicase din părțile Adrianopolului, în *Bulgaria transdanuviană* — Βουλγαρία ἐκεῖθεν τοῦ Ἴστρου ποταμοῦ [1]. I. Chr. Engel vedea în prizonierii deportați în Transdanuvia pe *protopărinții Daco-românilor* din spațiul carpato-dunărean [2]. Se vede însă că Engel scăpase din vedere că prizonierii aceștia ridicați de țarul Krum din părțile Adrianopolului nici nu erau de origine Romani, ci *Greci* sadea. Dar acești prizonieri nici n'au zăbovit multă vreme în surghiunul lor transdanuvian, fiindcă la anul 836 împăratul Teofil (829—842) trimise corăbii la gurile Dunărei ca să-i ridice de acolo și să-i repatrieze [3].

Urmașii lui Teofil pe tronul bizantin nu lăsau să treacă nicio ocazie binevenită pentru a redobândi vechea lor supremație asupra Transdanuviei. Când Ungurii din Atelcuz pândeau la granița țaratului bulgar pentru a năvăli în el, împăratul Leon al VI-lea cel Înțelept (886—911) se uni cu ei și întreprinse un atac combinat împotriva Bulgarilor, asediind pe țarul Simeon în cetatea Mundraga. Dar curând Bulgarii atraseră din stepa pontică pe *Pecenegi* de partea lor pentru a aplica Ungurilor o lovitură hotărîtoare și pentru a li închide pentru totdeauna drumul prin Transdanuvia în Balcani.

Acesta rămase însă deschis *Pecenegilor sau Bisenilor*, care năvăliră în Transdanuvia. Bizantinii încercară să atragă pe Pecenegi de partea lor. Amiralul Romanos, socrul împăratului minor Constantin al VII-lea Porfirogenetul (912—959), urma să sprijinească acțiunea lor, dar el nu interveni la timp și astfel suferiră Bizantinii marea înfrângere dela Acheloos (917). Curând după aceea Romanos I Lecapenos (920—944) ajunse coregent al împăratului Constantin având de susținut lupte grele în contra Bulgarilor. Numele său se găsește însemnat pe o cruce lucrată din «scumpul lemn» și închinată la 894 mănăstirii *Heropotamos* din muntele Athos. Această cruce

---

[1]) Leo Gramaticus, p. 232; Georgios Monachos, II, p. 184.
[2]) J. Chr. Engel, *Geschichte des alten Pannonien und der Bulgaren*, pp. 263, 27, 324 și 378; *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, pp. 325—328.
[3]) Scriptor Incertus, *De Leonis filii Bardi Armeni imperio*, ed. Bonn, p. 345 urm.; Simeon Magister, ed. Bonn, p. 615.

a ajuns la Putna şi se păstrează între odoarele acestei sfinte mânăstiri [1]).

In spatele Pecenegilor se ridică Sviatoslav, cneazul Chievului. Acesta fu câştigat de diplomaţia bizantină pentru politica ei de ostilitate faţă de Bulgari. Impăratul Nichifor al II-lea Focas (963—969) ademeni pe Sviatoslav cu daruri şi făgădueli pentru o expediţie comună împotriva Bulgarilor. In anul 971 cneazul Chievului năvăli asupra Bulgariei, cuceri capitala Preslav şi luă pe ţarul *Boris al II-lea* prizonier împreună cu familia sa. Imbătat de acest succes de arme, Sviatoslav străbătu Balcanii şi înaintă spre Constantinopol, ajungând victorios până la Adrianopol. Atunci împăratul Ion Tzimiskis (969—976) îi ieşi întru întâmpinare, îl respinse până dincolo de Balcani şi recuceri din mâinile Ruşilor capitala Preslav. In urmărirea Ruşilor bătuţi, oştirea bizantină ajunse în 971 din nou la Dunăre unde Sviatoslav se închise în cetatea *Durostorum* (Silistria). Dar după o rezistenţă de trei luni el fu silit să capituleze în schimbul liberei retrageri din cetate pentru sine şi pentru ai săi. Astfel se spulberară planurile mărețe ale cneazului Sviatoslav, de a-şi transpune centrul imperiului său la Dunăre. In drum spre Chiev el fu lovit de Pecenegi şi ucis împreună cu un mare număr dintre tovarăşii săi de luptă şi de aventură.

După cucerirea cetăţii Silistria, împăratul Ion Tzimiskis *restabili dominaţiunea romană la Dunăre* precum şi supremaţia imperiului asupra Transdanuviei. Ţarul Boris al II-lea, care din captivitatea rusă ajunse în mâinile Bizantinilor, fu pornit cu patriarhul bulgar David la Constantinopol. Astfel luă sfârşit în 971 ţaratul bulgar dintre Dunăre şi Balcani, iar coroana bulgară fu aşezată ca trofeu preţios în catedrala Sfintei Sofii din Constantinopole[2]). Urmaşul lui Tzimiskis, împăratul Vasile al II-lea Bulgaroctonul (976—1025) cuceri şi ţaratul bulgar din Macedonia (1018). Dela el şi dela urmaşii săi ni

---

[1]) Vasile Gheorghiu, *O cruce din « Scumpul Lemn » aflată în Sf. Mănăstire Putna;* ediţie separată din « *Candela* », 1908, Cernăuţi.

[2]) Ion I. Nistor, *Bulgarii în Transdanuvia şi Dacia*, în *Revista Istorică*, vol. XXVII, p. 91 urm.

s'au păstrat monete în tezaurul desgropat la *Dolhești* lângă Huși, care cuprinde vreo 60 de piese [1]).

După o întrerupere de mai bine de două secole și jumătate, Transdanuvia cu bogatele sale resurse economice, ajunse să fie cuprinsă din nou în granițele politice și economice ale imperiului roman sau bizantin. In același timp fu restabilită și supremația bizantină și asupra *Daciei Carpatine*. După risipirea Gepizilor stăpânirea asupra celor trei Dacii trecu în seama Avarilor, care înjghebaseră în Panonia un puternic și temut imperiu cu numeroase centre administrative numite *hringuri*, lat. *circuli*, nemțește *Ringe*, dintre care unul se găsea în Dacia Malvensă iar altul în Dacia Porolisensă. După zdrobirea puterii avare prin forțele Francilor Carolingieni, conduse de *Pipin*, fiul lui Carol cel Mare, imperiul Avarilor din Panonia fu prefăcut într'o vastă pustietate. Dreptul de stăpânire asupra moștenirii avare și-l disputau *Francii Carolingieni*, *Slavii din Moravia* și *Bulgarii din Sudul Dunărei*.

In timpul luptelor dintre acești trei concurenți la moștenirea avară, *provincialii autohtoni* din cele trei Dacii se emancipară și ei de sub supremația avară și se constituiră în cele *trei ducate sau voivodate*, pe care *Ungurii* le găsiră la descălecatul lor în Panonia pe teritoriul celor trei Dacii Carpatine. Lacunele în mărturiile istorice, privitoare la zămislirea acestor trei ducate sau voivodate dacoromane, pot fi umplute în parte prin mărturiile celei mai vechi cronice ungurești, datorită *notarului anonim* al regelui *Bela II* (1131—1141) [2]). Cronica aceasta, pe care Ungurii își întemeiază vechea lor istorie națională, arată că la descălecatul lui Arpad în șesul panonic (896), Ungurii găsiră pe teritoriul vechii *Dacii Porolisense* ducatul lui Monumorut, cu reședința la *Bihor* și cu cetățile *Sălaj* și *Satumare;* dincolo de *Munții Apuseni*, în teritoriul vechii *Dacii Apulense*, ei găsia ducatul lui Gelu, iar în regiunea dintre Mureș și Dunăre, adică în cuprinsul vechii *Dacii Malvense* sau *bănățene*, era ducatul lui Glad [3]). Ca locuitori

---

1) *Bul. Soc. Num. Rom.*, XV, 1920, Nr. 69, p. 78.

2) I. Moga, *Die Rumänen Siebenbürgens*, în *Leipziger Vierteljahrschrift für Südost-Europa*, 1942, vol. 6, 1—3, p. 111.

3) Annonymi Bellae Regis Notarii, *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa Lisseanu, în *Izvoarele Istoriei Românilor*, I, cap. IX, 32; XX, 41 și XXIV, 44.

ai acestor ducate sunt arătaţi *Vlahii* şi *Şchieii* [1]. Regiunea panonică dintre Dunăre şi Tisa era stăpânită la venirea Ungurilor de ducele Salan care ocupase această regiune cu *sfatul şi ajutorul împăratului Grecilor — auxilio et consilio imperatoris Graecorum — adecă a Bizantinilor* [2]. Tradiţia supremaţiei romano-bizantine asupra Daciei, pentru care luptaseră împăraţii Constantin cel Mare, Justinian, Mauritius şi alţii, era vie şi în cele trei Dacii, precum se adevereşte aceasta şi din răspunsul pe care ducele Menumorut îl dăduse solilor lui Arpad, care îi cereau teritoriul Daciei Porolisense în temeiul drepturilor de stăpânire moştenite dela Attila. La revendicările solilor lui Arpad ducele Menumorut replică cu demnitate, că nu-i poate ceda niciun palmac din pământul ducatului său pe care Attila îl răpise dela *strămoşul său — ab athuo suo* —, că de prezent dânsul l-a recucerit şi-l *stăpâneşte din graţia domnului său, a împăratului din Constantinopol — per gratiam domini mei imperatoris Constantinopolitani* — şi că prin urmare nimeni nu-l mai poate smulge din mâinile sale [3]. Nu mai începe deci nicio îndoială că provincialii dacoromani dela Nordul Dunărei păstraseră cu sfinţenie amintirea apartenenţei lor la imperiul roman şi că sforţărilor împăraţilor bizantini de a redobândi supremaţia lor politică asupra Daciei şi Transdanuviei erau împărtăşite şi de populaţia autohtonă din aceste teritorii.

Sforţările acestea primiră un puternic avânt în urma risipirii primului ţarat bulgar şi a restaurării graniţelor imperiului bizantin la Dunăre. Pentru o mai bună administraţiune teritoriul dintre Dunăre şi Balcani, recucerit dela Bulgari, fu împărţit de Bizantini în circumscripţii numite *teme* — *θήματα* — cu un *strateg*, *duce* sau *arhon* în frunte, care avea largi atribuţiuni politice şi militare, încredinţate lui de împăratul din Constantinopol. *Temele dela graniţă* constituiau unităţi administrative cu o largă autonomie locală, corespunzând *marhionatelor* germane sau *banatelor* avare. Tema dela Dunărea de Jos, din fosta Misie Inferioară, fu numită *Paristrion*

[1]) Ion I. Nistor, *Ungurii în Dacia Carpatină*, în *Anal. Acad. Rom. Inst.* Ser. III, Tom. XXIV, p. 470 urm.
[2]) Gesta Hungarorum, *l. c.*, XI, 35.
[3]) Gesta Hungarorum, *l. c.*, XX, 41.

sau *Paradanuvia*, cu centrul administrativ la Durostorum (Silistra, Dârstor). In fruntea noii *mărci de graniță* bizantină stetea un arhon, ἄρχων τῶν παριστρίων πόλεων — un *duce* — δοῦξ τῶν παριστρίων — sau chiar un *rigă* — ῥῆξ — care avea în seama sa administrația orașelor și teritoriilor dela Dunăre — τῶν περὶ τὸν Ἴστρον πολέων καὶ χωρίων —.

Orașele dela Dunăre care ajunseră din nou sub supremația Bizantinilor erau cele vechi ca Ἀσπροκάστρον sau Μαυροκάστρον (Cetatea-Albă), Χήλη sau Κελλία (Chilia), Βιτζίνα (Vicina sau Bițina), Σελίνας (Sulina) și Noviodunum numit după stăpânitorul său Σάτξας și *Isaccea*. Curând Bizantinii reocupară și capetele de pod pe țărmul transdanuvian ca Δεμνιτζίκος (Zimnicea), Καράβι (Corabia), Τούρις — κουλή — (Turnul), Μαγγλαβίτης (Maglavit) și chiar Καλαφάθης (Calafat) numit astfel după împăratul Mihai al V-lea (1041—1042) numit și Καλαφάθης, Calafatarul, adică cel care ungea corăbiile cu păcură. Astfel vedem că Bizantinii se grăbiră să ocupe după vechiul obiceiu și cuvenitele capete de pod pe țărmul stâng al Dunărei [1]).

Locul Șchieilor din Transdanuvia, din care unii trecuseră precum am văzut în Balcani, contribuind la închegarea Bulgarilor ca popor slav, iar alții fuseseră absorbiți de provincialii dacoromani autohtoni, îl ocupară triburile uralo-altaice ale *Pecenegilor*. Hordele acestor barbari molestau cu atacurile lor limesul dunărean și turburau mereu pacea și liniștea locuitorilor din Paradanuvia bizantină. Atacurile lor necontenite determinau pe împărații din Constantinopol să caute o înțelegere cu ei, ca și pe vremuri cu Goții și cu Șchieii, angajându-i ca *federati* — συμμάχοι sau mai curând ca *mercenari* — πακτιῶται —.

Impăratul Constantin al X-lea Nonomahul (1042—1054) avu de susținut lupte grele cu Pecenegii sau Biseni cum se mai numeau ei în izvoarele apusene. O monetă de aur concavă dela împăratul Constantin Monomahul s'a găsit la St. Andrei (jud. Bihor) pe drumul ce duce dela Arad la Ugra [2]). Asalturile

[1]) Ion I. Nistor, *Emanciparea politică a Dacoromanilor din Dacia și Transdanuvia* în *An. Acad. Rom. Inst.* Ser. III, Tom. XXIV, p. 518 urm.
[2]) *Bul. Soc. Num. Rom.*, XV, fasc. Nr. 87, p. 81.

lor fură respinse cu ajutorul flotei bizantine astfel că masse compacte dintre ei fură transplantate în imperiu şi colonizate în regiunile dela *Serdica* (Sofia) şi *Naissus* (Niş) [1]. Rolul lui Chilbudius şi Priscus îl îndeplinea pe vremea Pecenegilor guvernatorul Paristronului ducele Katakalin Kekaumenos supranumit « Turnul neclintit de furtuni » [2]. Pe la 1065 cu paza limesului paistrian erau încredinţaţi chiar doi arhonţi, care ţineau cu dârzenie piept atacurilor din partea Pecenegilor. In anul 1072 ducele Nestor potoli o primejdioasă rebeliune care izbucnise la Silistria. Sub împăratul Alexie I. Comnenul (1081—1118) Pecenegii forţară trecerea peste Dunăre şi pătrunseră adânc în imperiu. După mărturiile contemporane Pecenegii, respinşi în 1087 de Bizantini, ar fi găsit refugiu la *Ozolimna* — εἰς τὴν καλουμένην ὀζολίμνην — o localitate care a fost identificată cu « *Ezerele Ialomiţei* » [3]. Leon Nikirites, ducele de Paristrion, îi urmări şi contribui la înfrângerea lor dela *Lebunion* (1091) [4]. Alte triburi pecenege pătrunseră în Dacia Carpatină, unde regii Solomon (1063—1074) şi Ladislau cel Sfânt (1077—1095) avură de susţinut lupte grele şi sângeroase împotriva lor. Cu toate acestea unele horde izbutiseră să se aşeze acolo, precum se evidenţiază aceasta din toponimicele *Besśöny* — Beşinău — care s'au păstrat până azi în Dacia transilvăneană [5].

Resturile Pecenegilor care mai rămaseră în Transdanuvia se contopiră cu hordele *Cumanilor*, după care regiunea aceasta fu numită după ei şi *Cumania*, precum fusese numită pe vremuri şi *Gotia* sau *Sclavinia*.

Cu pătrunderea Cumanilor în Transdanuvia reîncepură luptele la limesul dunărean. Hordele lor încercau mereu să pătrundă în imperiu. La 1114 ele izbutiseră chiar să treacă Dunărea şi să atace prin surprindere *Bononia* (Vidinul). Dar

---

[1] Kedrenos-Skylitzes, II, 412, 465, 514, 581, 597, 602 şi 645; Psellos, IV, 247; Attaliates, 67 şi 483.

[2] Skylitzes, 719, 11; Zonaras, III, 713, 9.

[3] N. Grămadă, *Ozolimna*, în *Codrul Cosminului*, II, p. 85 urm.

[4] Anna Comnena, VIII, 4, 5, ed. Bona, pp. 396—407; C. Krumbacher, *Gesch. d. byzant. Literatur*, ed. a II-a, p. 1004.

[5] *Chronicon Pictum Vindebonense*, ed. G. Popa Lisseanu, *Izv. Ist. Rom.* vol. XI, cap. LVI, p. 57 urm.; LXX, p. 91, LXVIII, p. 84; Simon de Keza, *Chronicon Hungaricum*, ed. G. Popa Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, vol. IV, p. 54.

ele fură respinse de împăratul *Alexie I Comnenul* care le urmări în ascunzișurile lor din Transdanuvia. Oștirea bizantină trecu Dunărea ca pe timpul lui Mauritius și urmări pe Cumani trei zile în șir până la malul unui râu pe care hordele cumanice se grăbiră să-l treacă cu plutele lor. Râul acesta putea fi *Oltul* sau *Argeșul* sau chiar *Ialomița*. Sub împăratul *Manuil Comnenul* (1143—1180), Cumanii cuprinseră cetatea *Zimnicea* și năvăliră vijelios în imperiu. Dar ei fură și de astădată respinși și urmăriți de Bizantini în Transdanuvia până la dealul *Tenu Hormon* — ἐπὶ ὄρος Τένου Ὅρμον —, unde hordele cumanice se ascunseră într'o pădure. Toponimicul Tenu Hormon a fost identificat ca *Teleormanul*, care cuprindea o bună parte din șesul muntean [1]).

Dar pretențiile de supremație ale Bizantinilor nu se mărgineau numai la Transdanuvia. Ele erau îndreptate și asupra Daciei Carpatine. Impăratul Ion Comnenul întreprinse în 1129 o expediție armată în contra Daciei Malvense. Regele Ștefan al II-lea izbuti însă să i se împotrivească cu succes la Lederata (Palanca Nouă sau Horom) și să-l respingă peste Dunăre [2]). In 1152 împăratul Manuel Comnenul năvăli și el în Dacia Malvensă, măsurându-și puterile cu regele Geiza al II-lea (1141—1161). Manuel concepuse mari planuri de recucerire a Daciei și de realipire a ci la imperiul bizantin. Pentru aducerea la îndeplinire a acestor îndrăznețe planuri de cucerire, el porni în 1161 împotriva Daciei trei armate pentru a o ataca din trei părți deodată. Protostrategul *Alexie* primi ordinul să atace Dacia Malvensă pe calea obișnuită dela Lederata (Palanca Nouă, Horom) pentru a face pe Unguri să creadă că atacul principal se va da și de astădată ca și în 1129 din acea parte [1]). O a doua armată sub comanda lui Leon Batatzes, porni din Paristrion și înaintă prin Transdanuvia spre Dacia, pentru a lovi dintr'o parte, din care din vechime nu mai pătrunse nimeni în acea țară. In drumul ei, armata bizantină întâmpină sate bine populate pe care le jefui și din care ridică numeroase cete de prisonieri. Drumul parcurs de oștirea lui Batatzes putea duce dealungul Oltului sau poate

[1]) Kinamos, III, C. III, p. 94.
[2]) Kinamos, p. 12, 119, 131, 217, 222, 235 ect.

chiar de-a-lungul Argeşului. In amintirea expediţiei sale, protostrategul bizantin ridică undeva în munţi o cruce de aramă cu faimoasa inscripţie în care se glorifica izbânda împăratului asupra gintei panoniene, sub care se înţelegeau Ungurii [1]).

Cronicarul Kinamos arată că în oştirea lui Batatzes se găseau mulţi *Vlahi*, despre care se zicea că descind din vechii colonişti romani de odinioară, descălecaţi din Italia [2]).

O a treia armată porni dela Dunărea de Jos pe valea Siretului până la *Poiana*, vechea Periboridava, şi de acolo pe Trotuş în sus până la *Oituz-Breţc*, vechea Angusta, pentru a pătrunde în Secuime [3]). După indicaţiile mărturiilor contemporane, expediţiile acestea pare să fi fost încununate de succes, întru cât Bizantinii reuşiră să-şi afirme supremaţia lor politică şi economică asupra Transdanuviei numită în vremea aceea *Cumania* şi să revendice faţă de regii Ungariei usurpători vechile lor drepturi de dominaţie asupra celor trei Dacii Carpatine.

Din timpul *Comnenilor* s'au păstrat pe teritoriul românesc de astăzi numeroase monete, ceea ce arată că pe lângă operaţiunile militare luaseră un puternic avânt şi raporturile comerciale. La Isaccea s'a descoperit o oală de lut cu 450 de monete bizantine dela împăraţii Alexie, Ion şi Manuel Comnenul [4]). La Zímnicea s'a descoperit chiar 2000 de piese din timpul Comnenilor [5]). Monete bizantine concave de bronz dela Ion şi Manuel Comnenul au fost descoperite şi la *Tirimia Mare* (jud. Timiş) şi la *Cerna Nemţească* (jud. Timiş). Un bogat tezaur de monete din timpul Comnenilor, descoperit în judeţul Vlaşca, se păstrează la Academia Română.

Campaniile victorioase ale împăratului Manuel Comnenul în Dacia şi Transdanuvia au fost ultimele încercări serioase ale Bizantinilor de a revendica cu arma în mână drepturile imperiului la Dunăre şi în Carpaţi. Ameninţările dinafară şi frământările dinlăuntru contribuiră însă în aşa măsură la slăbirea şi decadenţa imperiului, încât puterea sa militară nu mai putea ajunge până la Dunăre. Impăratul Andronicus, fiul şi urmaşul

[1]) Kinamos, VI, C. 3.
[2]) Kinamos, 260.
[3]) *Ibid.*, VI, cap. 3; C. J. Jirecek, *Geschichte der Serben*, I, p. 253 urm.
[4]) *Bul. Soc. Num. Rom.* XI, 21, p. 25, Nr. 39.
[5]) *Ibid.*, X, 19, p. 21, Nr. 5.

lui Manuel, fu ucis la 1185 și cu moartea lui se stinse dinastia Comnenilor, iar coroana imperială trecu asupra lui Isac al II-lea (1185—1195) din familia Argelilor.

Sub noua dinastie situația imperiului deveni și mai critică din cauza răscoalei *Vlahilor* și *Bulgarilor* din Balcani (1186) și a invaziei cruciaților de sub conducerea împăratului Frederic Barbarossa (1189). Intâmplările acestea neașteptate contribuiră și mai mult la desagregarea imperiului și la încolțirea germenilor de descompunere. Isac al II-lea fu răsturnat de fratele său Alexie al II-lea (1195—1203) care nu putu potoli răsmerița din Balcani și nici împiedeca consolidarea internă a noului imperiu româno-bulgar, care luase ființă sub frații Petru și Asan și care sub fratele mai mic al acestora, sub Ioniță (1197—1207) ajunse să-și asigure independența față de Bizanț.

Prin proclamarea noului țarat româno-bulgar în regiunea dintre Dunăre și Balcani, dispăru marca bizantină dela Dunăre, numită *Paristrion* sau *Paradanuvia* și cu dispariția ei se stinse și stăpânirea bizantină asupra capetelor de pod de pe teritoriul Transdanuviei și Daciei.

In aceeași vreme începuse și opera de închegare politică a jupâniilor sârbești din Balcani în unități administrative mai consistente, care, unite sub sceptrul lui Ștefan Dușan, își dobândiră și ele independența față de imperiul bizantin, zguduit de lupte interne și amenințat mereu de cruciate. In condițiunile acestea, imperiul pierdu contactul direct cu Transdanuvia și Dacia, vechi provincii romane, în care încolțise între timp o nouă viață de stat. *In Transdanuvia luaseră ființă principatele Țării Românești și Moldovei, iar pe teritoriul Daciei se înfiripaseră voievodatul transilvănean și banatul timișan*. Și astfel s'a putut întâmpla ca tradiționalele pretenții de supremație ale imperiului bizantin asupra acestor țări să fie din nou suspendate ca și pe timpul primului țarat bulgar. Zic suspendate sau mai bine zis amânate pentru timpuri mai prielnice, fiindcă imperiul de răsărit, numit și *Romania*, n'a renunțat niciodată până la prăbușirea lui, la aceste pretenții.

Din nefericire însă împărații n'au mai ajuns în situația de a mai putea revendica cu arma în mână aceste pretenții și aceasta din cauza grelelor lovituri pe care le primise din partea

Latinilor cruciatei a patra. In unire cu negustorimea italiană din Pera și Galata și ajutați de mercenarii normanzi, cruciații apuseni conduși de dogele Enrico Dandolo, izbutiră să cucerească Constantinopolul la 13 Aprilie 1204 și să proclame în locul Angelilor, care fugiseră în Anatolia, pe contele Balduin de Flandra împărat al *noului imperiu latin*. Dar elementele pe care se bizuiau, nu ofereau Latinilor nici o chezășie sigură pentru trăinicia acestui imperiu. Și cu drept cuvânt, fiindcă la moștenirea vechiului imperiu bizantin râvnea și Ioniță, împăratul Româno-Bulgarilor pe care papa îl încurajase numai atâta vreme, cât *nu* era vorba de isprăvile cruciaților latini. Dar îndată ce aceștia cuceriseră Constantinopolul, papa, care trimisese lui Ioniță coroana regală, ca și pe vremuri lui Ștefan, regele Ungariei, se ridică împotriva noului potentat balcanic, cerându-i să sprijinească imperiul latin și amenințându-l cu aspre sancțiuni apostolice pentru cazul de nesupunere și neurmare. Aspirant la moștenirea imperiului bizantin era și regele Bela al IV-lea al Ungariei care luase parte la cruciata a V-a. Dar energicul Ioniță, indignat de atitudinea schimbată a papei, lovi fără cruțare în structura șubredă a noului imperiu latin, răsturnând pe împăratul Balduin și aruncându-l în temniță.

Râvnitorii la moștenirea imperiului bizantin, care se încăieraseră între ei, se înșelaseră însă amarnic, crezându-l lichidat pentru totdeauna. Dimpotrivă, Bizantinii se reculeseră cu vremea pe urma loviturii pe care o înduraseră. Impăratul Mihai al VIII-lea Paleologul, care își avea reședința vremelnică la Niceea, izbuti la 1261 să recucerească Constantinopolul și să pună capăt creației efemere care era imperiul latin. Dar cu toate eforturile politice și militare, imperiul după restaurație, nu-și mai putu redobândi puterea de odinioară. Redus ca teritoriu pe urma amputațiilor pe care le suferise în Balcani din partea Bulgarilor și Sârbilor, imperiul renăscut nu se mai putea gândi și la refacerea vechii sale influențe politice și economice la Dunăre. Și aceasta cu atât mai puțin din momentul, în care pe ruinele *Turcilor Selciuci* din Anatolia se ridicase o putere nouă acea a *Turcilor Osmanlîi*, la ajutorul cărora recurgeau râvnitorii ambițioși la coroana imperiului

bizantin. Dar Turcii, odată chemați în Europa, nu mai înțelegeau să se reîntoarcă în Anatolia. Astfel la 1354 ei se încuibaseră deabinelea pe teritoriul european, pentru ca după câțiva ani să-și mute chiar și reședința la *Adrianopol*.

Astfel s'a putut întâmpla, ca în locul Bizantinilor, *Turcii* să-și deschidă prin Bulgaria și Serbia drum spre Dunăre și Carpați. Misiunea istorică a *împăraților bizantini* de a exercita vechile lor drepturi de supremație asupra fostelor provincii romane din stânga Dunărei, trecură, în urma acestui nenorocit concurs de împrejurări, asupra *sultanilor turcești*, care se grăbiră să o primească asupra lor și să reînnoade firul istoric al tradiționalelor legături politice ce dăinuiau între Dacia și Constantinopol. Pentru restabilirea acestor legături era însă nevoie de a înlătura piedecile care steteau în calea reînodării lor. Turcii luară asupra lor și această sarcină, sdrobind rezistența Sârbilor la 1389 pe Câmpul Mierlei, și a Bulgarilor, divizați în trei țarate rivale, la 1393, astfel că în ultimul deceniu al secolului al XIV-lea, drumul spre Transdanuvia și Dacia fusese redeschis din nou ca și pe vremea împăratului Tzimirkis, cu deosebirea numai, că de astădată deschizătorii de drum nu mai erau împărații bizantini, ci sultanii Turcilor Osmanlîi.

In disperarea lor, Bizantinii recurseră la ajutorul creștinătății apusene, oferindu-i în schimb promisiunea de unire a bisericii ortodoxe cu cea catolică, cu toate tristele reminiscențe din epoca cruciatelor. Dar ajutorul cerut Latinilor veni prea târziu, fiindcă între timp Turcii își consolidaseră de-a-binelea cuceririle lor în Balcani pe socoteala Sârbilor și Bulgarilor, dar și a Bizantinilor, a căror suveranitate nu se mai estindea decât asupra Constantinopolului și a unui teritoriu minuscul din jurul metropolei. Așa s'a putut întâmpla ca nouăle cruciate ale apusenilor să se prăbușească lamentabil la *Nicopole* (1396) și la *Varna* (1444). Avântul năpraznic al cotropirii turcești nu mai putea fi zăgăzuit, iar cursul implacabil al fatalității istorice nu mai putea fi oprit în loc.

La apelul Bizantinilor răspunseră, *cu contingentele lor dacoromane și Transdanuvienii lui Mircea cel Bătrân*, la Nicopole, deopotrivă cu *Dacienii războinici ai lui Ion Vodă din Hunedoara*,

la Varna; și poate că soarta armelor ar fi putut fi determinată în altfel, dacă s'ar fi ținut seamă de sugestiile și sfaturile căpeteniilor dacoromâne, care porneau din o mai bună chibzuială a împrejurărilor dela Dunăre și din o îndelungată experiență în luptă cu necredincioșii. Intervenția *Dacoromânilor* în lupta desperată pentru salvarea imperiului, căruia îi aparținuseră de veacuri și al cărui nume de *Romania* și-l însușiseră, prezintă fără îndoială o semnificație simbolică a dăinuirii peste veacuri a legăturilor politice, economice și spirituale dintre imperiul romano-bizantin și fostele sale provincii din spațiul carpato-dunărean.

Cruciatele dela Nicopole și Varna au fost ultimele încercări ale creștinătății apusene de a salva Constantinopolul de cotropirea turcească. In urma eșuării lor, soarta imperiului bizantin rămase pecetluită pentru veacuri. Căci nu trecu niciun deceniu dela catastrofa dela Varna, când Constantinopolul căzu sub loviturile semilunei (1453), acoperind sub dărâmăturile sale deodată cu gloria și strălucirea unui imperiu milenar și străvechile sale drepturi de supremație asupra Daciei și Transdanuviei pentru a reapare mai apoi sub noua lor înfățișare fanariotă.

Iată deci capitolul cu care credem că trebue să fie întregită expunerea pragmatică a trecutului românesc.

CARE AU FOST ADEVĂRATELE EFECTIVE ALE UNOR ARMATE DIN TRECUT

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 15 Ianuarie 1943

De sigur că nu numai istoricii au fost izbiți de cifrele, adeseori exagerate, date de izvoarele vechi pentru efectivele armatelor din vremile lor. Așa, de pildă, cifra de peste 1.000.000 de ostași arătată de Herodot, ca fiind efectivul armatei cu care regele Xerxes a năvălit în Grecia, în anul 480 înainte de Hristos, nu putea, în special, să nu pară cu totul de necrezut.

De asemenea acelorași istorici nu se poate să nu le fi părut straniu faptul că pentru o aceeași armată, într'o anumită zi, diferitele izvoare dau cifre cu totul deosebite, variind dela un efectiv mic până la unul de 40 sau 50 de ori mai mare.

Până aproape de vremurile noastre, istoricii s'au mulțumit însă în general să adopte cifrele date de vechile izvoare sau, când mai multe izvoare înfățișau cifre deosebite, să primească pe aceea care le părea mai logică sau care era indicată de majoritatea izvoarelor.

O analiză critică, întemeiată pe date militare, nu s'a făcut în general.

Napoleon al III-lea, căruia noi Românii îi datorăm atâta recunoștință, a fost mai mult un gânditor și un om cult decât un om de Stat. Aceasta se vede și din scrierile sale cuprinzând studii de istorie militară ca și studii politice, în

general puțin cunoscute azi [1]). Pe când domnea însă, una cel puțin din lucrările sale a avut un mare succes și a fost tradusă în 12 limbi. Această scriere, intitulată *Histoire de Jules César* [2]) ne îngădue să avem o pildă de exagerarea efectivelor arătate de vechii scriitori. Izbit de cifra de 368.000, înfățișată de Cezar ca fiind totalul Helveților ce au intrat în Galia, Napoleon III a pus să se calculeze lungimea coloanei ce ar duce numai făina — rațiile socotite reduse — necesară pe trei luni. Pentru transportul acestei făini ar fi fost nevoie de 8.500 de care, înhămate cu câte patru trăgători. Dar aceasta reprezintă o coloană de 300 kilometri [3]) ! coloană ce nu s'ar fi putut mișca și și mai puțin să hrănească pe cei pe care era menită să-i alimenteze. In realitate însă coloana ar fi fost de patru ori mai lungă, pentrucă Napoleon al III-lea a socotit că se puteau încărca carele Helveților cu câte 2000 de kilograme. Studiile maiorului Lefebvre des Noëttes [4]) au arătat însă că, în vremile vechi și chiar până în

---

[1]) Iată bibliografia scrierilor sale, întocmită de d-ra Ștefania Papadopol, căreia îi mulțumesc încă odată și pe această cale:

1. *Rêveries politiques suivies d'un projet de constitution*, 1832.
2. *Considérations politiques et militaires sur la Suisse*, 1833.
3. *Manuel d'artillerie des officiers d'artillerie de la République Helvétique*, 1836.
4. *Idées Napoléoniennes*, 1839.
5. *Analyse de la question des sucres*, 1842.
6. *Oeuvres de Napoléon III*, patru volume, 1854—1857.
7. *Etudes sur le passé et l'avenir de l'artillerie*, patru volume, 1846—1851.
8. *Extension du paupérisme* 1844.
9. *Histoire du canon dans les armées modernes*, 1848, Ediția II-a, 1849.
10. *Des idées napoléoniennes*, 1860.
11. *Histoire de Jules César*, 2 vol. + Atlas, 1865—1866.
12. *La politique impériale exposée par les discours et proclamations de l'empereur Napoléon III, depuis le 10 décembre 1848 jusqu'en juillet 1865*, 1865.
13. *Titres de la dynastie napoléonienne*, 1868.
14. *Progrès de la France sous le gouvernement impérial*, 1869.
15. *Campagne de 1870; causes qui ont amené la capitulation de Sedan*, (1871).
16. *Les forces militaires de la France en 1870*, 1872.
17. *Note sur l'organisation militaire de la confédération de l'Allemagne du Nord* — 32-me édition, 1871.
18. *Oeuvres posthumes*, 1873.
19. *Correspondance inédite avec M-me Cornu* (*Revue hebdomadaire*, 8 décembre 1906 — 19 janvier 1907).
20. *Lettres de Napoléon III à M-me Cornu*, par M. Emerit, 2 vol. 1937.

[2]) 2 volume + 1 volum planșe, Paris, 1866.

[3]) *O. c.*, II, p. 58, nota 1; H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte*, I. p. 487.

[4]) Commandant Lefebvre des Noëttes, *L'attelage, le cheval de selle à travers les âges*, Paris, 1931.

veacul al X-lea după Hristos, carele nu se puteau încărca, şi aceasta nu întotdeauna, decât cel mult cu 500 kilograme [1]). Deci ar fi fost nevoie de 34.000 de care, ceea ce reprezintă o lungime de coloană de 1200 kilometri, coloană imposibil de mişcat şi coloană pentru animalele de tracţiune ale căreia nu s'ar fi găsit furajul necesar pe drum.

In vremurile mai apropiate de noi, alţi scriitori s'au ocupat de studiul problemei efectivelor reale ale armatelor din evul vechiu şi din evul mediu. Aşa Johannes Kromayer a studiat multe bătălii din antichitate şi a stabilit, în chip hotărîtor, că efectivele ce au luat parte la ele, nu au fost cele arătate de autorii antici, în general mult exagerate [2]).

Dar acela care s'a ocupat mai temeinic de chestiunea veracităţii efectivelor, în toate epocele, inclusiv cea modernă, a fost istoricul german Hans Delbrück (1848 1929) în a sa *Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte* [3]), în care are un capitol special, intitulat *Zahlen* [4]), şi în alte studii mai mărunte.

In rezumat, el arată că, de obiceiu, şi în toate epocele, inclusiv cea modernă, efectivele luptătorilor au fost arătate inexact, fiind în general exagerate în plus [5]). Adaugă că de altmintrelea este foarte greu să se cunoască cele exacte [6]) şi dă multe pilde de exagerările în plus şi în minus [7]).

După părerea lui, efectivul luptătorilor fiecărui dintre popoarele ce s'au mişcat din Asia în Europa, nu întrecea de 15.000, ceea ce cu femei, copii şi sclavi urca efectivul unei asemenea migraţiuni la un total de 70.000 [8]).

---

[1]) Lefebvre des Noëttes, *o. c.*, pp. 159—159 (pentru carele romane). Pentru carele până 'n veacul al X lea încărcătura maxima nu putea fi decât aceeaşi, pentruca chipul de înhămare (care facea ca tracţiunea să fie asigurată prin hamuri ce apăsau asupra gâtului şi nu a umerilor) rămasese acelaşi.

[2]) Johannes Kromayer, *Antike Schlachtfelder, Bausteine zu einer antiken Kriegsgeschichte* I, pp. 114, 188; II pp. 95, 206, 335, 388, 424; III, pp. 94, 210, 341 475; III, pp. 565, 670, 758, 880.

[3]) Cinci volume.

[4]) *O. c.*, II, pp. 294—309.

[5]) *O. c.*, I, pp. 7—10; III, pp. 228, 229, 390, 427, 495, 539, 540.

[6]) *O. c.* II, p. 294.

[7]) *O. c.*, pp. 295—299.

[8]) *O. c.*, II, p. 304.

Arată, în sfârşit, capacitatea de încărcare a trăsurilor din trecut ca fiind cu mult inferioară celei a celor moderne (Delbrück scrie în vremea trăsurilor cu tracţiune animală), greutatea utilă repartizată pe animal de tracţiune, fiind mai mică ca jumătate din cea de azi [1]). De problema specială a capacităţii trăsurilor în trecut s'a ocupat, cum am arătat, maiorul Lefebvre des Noëttes [2]), care a ajuns la concluzia că capacităţile de transport erau şi mai mici.

Istoricul militar englez Sir Charles Oman [3]) arată că lucrările lui Delbrück, ca şi acele ale lui Sir James Ramsay, l-au convins să nu aibă încredere în efectivele date de cronicarii medievali, dar crede că atât cel dintâi cât şi cel de-al doilea au mers prea departe cu reducerile efectivelor.

Istoricul german Kurt Pastenaci, în a sa *Die Kriegskunst der Germanen* [4]), admite că mulţi autori au exagerat efectivele, dar socoteşte că ele nu trebuesc reduse aşa de mult cum le-a redus Delbrück.

De chestiunea efectivelor s'a ocupat de curând membrul nostru corespondent Olgierd Górka, care a cetit într'o şedinţă a noastră (22 Noemvrie 1935) o comunicare privitoare la unele efective din secolele XV—XVIII [5]), comunicare ce nu s'a publicat, şi se ocupă acum profesorul Ferdinand Lot [6]), dela Universitatea din Paris, care a şi făcut o comunicare asupra acestei chestiuni la Académie des Inscriptions et Belles Lettres, comunicare ce nu mi-am putut procura încă.

* * *

Socotind că asemenea studii sunt absolut necesare, nu numai pentru istoria noastră militară, dar pentru istoria noastră în general, îmi propun a studia, în cele ce urmează, efectivele

[1]) *O. c.*, II, 463, 364.
[2]) *O. c.*, *passim*.
[3]) *A history of the art of war in the middle ages*, Ed. II, 1924, pp. VI, VII.
[4]) *O. c.*, p. 24.
[5]) Intitulată *Sur les calculs des forces militaires dans l'histoire du Sud-Est européen (XV—XVIII-e siècles)*.
[6]) După o comunicare a colegului corespondent C. Marinescu.

străstrămoșilor noștri în trei războaie deosebite. Studiul acesta este de sigur numai fragmentar și are de scop mai mult să pună problema. Urmează ca alte studii să o rezolve pentru toate numeroasele bătălii la care au luat parte premergătorii noștri.

I. EFECTIVUL ARMATEI DACE IN RĂZBOAIELE CU TRAIAN

Intr'un studiu asupra începuturilor artei militare la Români, am arătat că armata dacă consta din întreaga populație bărbătească în stare de a purta armele [1]). La ce efectiv se putea urca acea întreagă populație bărbătească? Este greu, dacă nu cu neputință, a răspunde în chip precis. Adevărat este că un geograf antic — S t r a b o — a spus că Dacii și Geții putuse trimite în luptă un efectiv de 200.000 de ostași [2]), dar tot el a arătat că în vremea sa acest efectiv se redusese la 40.000 [3]).

Am arătat însă mai sus că studiile critice ale lui H. D e l b r ü c k și ale lui J o h a n n e s K r o m a y e r au dovedit nu numai teoretic, dar și în cazuri foarte bine precizate, că în general efectivele arătate de autorii antici sunt exagerate și că nu se puteau mișca și hrăni, în epoca antică și în evul mediu, efective atât de mari [4]).

In ceea ce privește efectivul de 200.000 atribuit de S t r a b o armatei daco-getice, istoricii și cercetătorii moderni s'au împărțit în două tabere, unii ca V. P â r v a n [5]) și după dânsul E m. P a n a i t e s c u [6]), socotind cifra de 200.000 ca acceptabilă, alții ca N. I o r g a [7]), C. P a t s c h [8]), C. D a i c o v i c i u [9]) și S t. B e z d e c h i [10]), socotind-o ca exagerată.

---

1) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tom. XIV, p. 333 (21).
2) Γεωγραφικα, VII, 3, 13.
3) C. D a i c o v i c i u, *Problema numărului Geto-Dacilor*, în *Gând Românesc*, An. II, Nr. 6, p. 371.
4) H. D e l b r ü c k, *o. c.*, I, pp. 486—488; II, pp. 300—310; J. K r o m a y e r, *l. c.*
5) *Getica*, p. 91.
6) *Numărul Geților și Dacilor*, în volumul *In memoria lui V. Pârvan*, pp. 251—264.
7) *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 35.
8) Citat de d-l C. Daicoviciu, în lucrarea sa citată mai jos.
9) *Problema numărului Geto-Dacilor, considerațiuni asupra unei lucrări recente*, în *Gând Românesc*, Anul 1934, Nr. 4.
10) *Câteva considerațiuni asupra studiului d-lui Em. Panaitescu « Numărul Geților și Dacilor »*, Cluj, 1934.

Iar istoricul bulgar Dr. G. Kazarow o socotește ca « foarte problematică » [1]).

In special d-l profesor C. Daicoviciu a supus studiul mai sus citat al colegului său Em. Panaitescu la o analiză foarte strânsă și a conchis că cealaltă cifră, dată tot de Strabo pentru epoca în care trăia el (mijlocul secolului I înainte de Hristos) pentru Daco-Geți, acea de 40.000, trebue socotită ca efectivul de luptători al întregului popor daco-get [2]). Totuși d-sa face rezerve și asupra acestei cifre [3]).

Pentru oricine e familiarizat cu problemele de mișcare și de aprovizionare a trupelor, mai ales în vremile vechi când căile de comunicație erau reduse, iar capacitatea de încărcare a trăsurilor era foarte mică, este evident că mișcarea și hrănirea unei asemenea mari mase de luptători, chiar împărțită în mai multe coloane, era cu neputință.

Nu voiu repeta nici demonstrațiile lui H. Delbrück și nici argumentele bine întemeiate ale d-lui Daicoviciu. Voiu adăuga însă încă două temeiuri pentru care cifra de 200.000 de luptători daco-geți nu poate fi primită, cum voiu da și o indicație ce ne îngădue să fixăm limite, inferioară și superioară, între care poate fi socotit efectivul real.

Primul temeiu este acela că o armată de 200.000 de ostași, chiar împărțită în mai multe grupe, nu putea găsi loc pentru a desfășura chiar una din aceste grupe în defileurile strâmte ale văilor în care s'au dat luptele din războaiele daco-romane. Toate luptele ce s'au dat de atunci încoace pe aceleași locuri până și cele din toamna anului 1916, când căile și mijloacele de comunicațiuni îngăduiau mișcări, lupte și alimentarea a unor efective mult mai mari, au arătat că efectivele ce s'au putut angaja în lupte în acele defileuri și în munți au fost mici.

Al doilea temeiu este acel ce rezultă din cercetarea unui argument pe care-l aduce un scriitor militar, colonelul Al. Culici, în favoarea considerării cifrei de 200.000 ca cifra adevărată a efectivului armatei dace. Acest argument este că medicul lui Traian ar fi afirmat că Romanii ar fi luat 500.000

[1]) G. Kazarow, *Beitrage zur Kulturgeschichte der Thraker*, p. 11.
[2]) *O. c.*, p. 371.
[3]) *O. c.*, p. 373.

de Daci prizonieri [1]). Colonelul C u l i c i citează pe medicul lui Traian, ale cărui note sunt pierdute azi, prin intermediul scriitorului bizantin I o a n n e s L y d u s. Decât d-sa a făcut o eroare în traducerea textului grec sau latin a acestui autor. In adevăr, aceste texte sunt: ὑπὲρ πεντήκοντα μυριάδας cel grecesc și: *plus quinquies centena milia*, pentru cel latin [2]), ceea ce trebue tradus: *peste cinci sute de mii*, căci μυριας (la plural μυριάδας) înseamnă: zece mii și nu o mie (χιλιάς pe grecește). Cum era însă să ia Traian 500.000 de prizonieri, când efectivul total al bărbaților luptători, efectiv și așa exagerat, ar fi fost de 200.000?

Iată acum indicația care ne îngădue să determinăm cu aproximațiune o cifră apropiată de efectivul real.

De sigur că Traian, ca și orice general prevăzător, și știm cât de prevăzător era, a ținut seamă, în alcătuirea planului său de operațiuni, de efectivul ce-l puteau mobiliza Dacii, efectiv ce era fără îndoială cunoscut, cel puțin aproximativ, Romanilor. Admițând chiar că Romanii, bizuindu-se pe superioritatea lor de organizare, armament, disciplină și pregătire militară, ar fi socotit că e deajuns să adune pentru campania proiectată numai jumătate din efectivul probabil al Dacilor, ceea ce este puțin, dacă ne gândim că Romanii erau să ducă un războiu ofensiv, într'un teren greu, cred că nu am fi prea departe de adevăr, socotind efectivul armatei dace ca cuprins între efectivul Romanilor și îndoitul acestui efectiv. Dar efectivul forțelor armate romane comandate de Traian a fost de maximum 24.000 de ostași [3]), pentrucă în ambele războaie armata sa a constat din câte trei legiuni (efectivul unei legiuni fiind de 6.000 de ostași), câteva cohorte de pretorieni și unități de auxiliari [4]).

Efectivul armatei dace ar fi putut deci ajunge la un total cuprins între 25.000 și 50.000 de oameni, apropiindu-se mai de grabă de cifra inferioară. Acest efectiv justifică părerea d-lui C. D a i c o v i c i u, cum că dintre cifrele arătate de

---

[1]) *România Militară*, Anul LXXIV (1937), p. 98.
[2]) *Corpus scriptorum historiae byzantinae*, Ediția B. G. Niebuhr, Bonn, 1837, p. 192.
[3]) C. d e l a B e r g e, *Essai sur le règne de Trajan*, pp. 42—43.
[4]) *Idem.*

Strabo cea de 40.000 e cea mai indicată ca efectiv total și nu ca 1/5 din acel efectiv cum o socotise d-l Panaitescu.

II. EFECTIVELE PREZENTE IN BĂTĂLIA DELA NICOPOL (25 SEPTEMVRIE 1396) [1]

Atât izvoarele contemporane cât și cele ulterioare, cunoscute până azi [2], atribue efective de mărimi foarte deosebite atât armatei creștine cât și celei turcești, efective ce variază, după autori, dela o cifră mică până la una de patruzeci de ori mai mare.

Pentru armata creștină, Schildberger, care a luat parte la bătălie și care este considerat ca un izvor veridic, socotește că efectivul era de 16.000 de oameni [3]. Cronice mai mult sau mai puțin contemporane dau pentru același efectiv, cifre variind dela 30.000 până la 200.000 de oameni [4].

Pentru Turci efectivul arătat variază între 10.000 și 400.000[5].

Evident că cifre atât de deosebite nu ne pot da, în majoritatea lor, nici măcar o indicațiune apropiată de efectivele adevărate. De aceea arătările tuturor izvoarelor au fost discutate de autorii moderni, care au căutat să deducă mărimea adevărată a acelor efective, bazându-se mai ales pe analiza izvoarelor din punctul de vedere al veracității lor probabile.

S'a ajuns astfel la o primă concluzie și anume că marea deosebire arătată de un același autor între efectivele celor doi adversari, deosebire ce arată pe potrivnicul cauzei, pe care o descrie autorul, ca fiind covârșitor de superior numeric, nu era reală. Erau de altfel greu de crezut afirmațiu-

[1]) M'am ocupat de această chestiune într'un articol publicat în *The Slavonic and East-European Review* (April 1937, pp. 629—638).

[2]) Izvoarele sunt arătate și analizate de J. Delaville Le Roulx, *La France en Orient*, I (pp. 211—219). Pentru publicațiile ulterioare a se vedea discuția izvoarelor la Gustav Kling, *Die Schlacht bei Nikopolis im Jahre 1396* (pp. 4—11) și la G. Köhler, *Die Schlachten von Nicopoli und Warna* (p. 5 nota 1) și mai ales bibliografia din cartea lui Aziz Suryal Atiya, *The crusade of Nicopolis* (pp. 205—227). Toate sunt foarte incomplete asupra izvoarelor românești, care chiar lipsesc cu totul la unele din ele.

[3]) *Die Reisen des Johannes Schildberger aus München in Europa, Asia und Afrika von 1934 bis 1427* (Ediția K. F. Neumann, München, 1859, p. 52).

[4]) Vezi arătarea efectivelor indicate de diferite izvoare la J. Delaville Le Roulx (*o. c.*, I, pp. 264, 265) și la Atiya (*o. c.*, p. 67).

[5]) J. Delaville Le Roulx, *o. c.*, I, p. 269; Atiya, *o. c.*, p. 68.

nile lui Froissart și lui Ser Guerriero da Gubbio, cum că cifrele erau de 16.000 pentru cei dintâi și de 200.000 pentru Turci, ale lui Antonio Fiorentino, cum că Creștinii numărau 35.000 de ostași, iar Turcii 200.000[1]). Cum tot atât de greu de crezut erau afirmările Turcilor, că efectivul forțelor lor era de numai 10.000, pe când cel al Creștinilor ar fi fost de 130.000 de oameni [2]).

De altfel descrierea amănunțită a bătăliei, ce nu este cazul să o facem din nou aici, arată, cum o demonstrează H. Delbrück[3]) și Aziz Suryal Atiya[4]), că izbânda turcească nu s'a datorat unei însemnate superiorități numerice a Turcilor, ci superiorității conducerii și disciplinei armatei lor.

Și în privința puținului temeiu ce se poate pune pe spusele cronicarilor vechi în privința efectivelor, Delbrück semnalează faptul că unul dintre acești cronicari dă ca efectiv al armatei creștine cifra de 100.000 de oameni și arată apoi că pierderile acestei armate au fost de 200.000 de oameni [5]).

Dar dacă autorii moderni sunt de acord în a socoti efectivele armatelor creștină și turcă aproape egale, cu o foarte mică superioritate în favoarea celei din urmă, ei nu sunt de o aceeași părere cu privința ordinei de mărimi a efectivelor și se împart în două grupe, una, din care face parte J. Delaville Le Roulx și Aziz Suryal Atiya, care socotesc că armata creștină avea un efectiv cam de 100.000 oameni, iar cea turcească de circa 110.000 oameni [6]), și alta din care fac parte H. Delbrück și G. Kling, care admit ca efectiv al armatei creștine cel de 9.000 la 10.000,

---

[1]) Izvoarele la Aziz Suryal Atiya, *o. c.*, pp. 67, 68; Schildberger, *o. c.*, p. 52.

[2]) *Idem.*

[3]) « Schon das vortreffliche Zusammenwirken auf ihrer Seite und die geniale taktische und strategische Führung, bei dem völligen Mangel an Führung auf Seiten der Christen würde vollauf genügen, den Sieg zu erklären » (*Geschichte der Kriegskunst*, III, p. 495).

[4]) « Any attempt to account for the victory of the Ottomans by their superiority in number is to avoid the real issue. The victory was won by the party that possessed an unflinching unity of purpose, a strict and even ruthless discipline, prudent tactics and wise leadership » (*o. c.*, p. 69).

[5]) O. *c.*, III, p. 486, nota 1. Aceeași observație o face G. Kling (*o. c.*, p. 21).

[6]) J. Delaville Le Roulx, *o. c.*, I, pp. 266—269; Aziz Suryal Atiya, *o. c.*, pp. 67, 68.

din care numai 7.500 ar fi luat parte la bătălia dela 25 Septemvrie 1396 [1]). Ca efectiv al armatei lui Baiazid, Delbrück admite acel de 11.000—12.000 de oameni [2]), iar Kling unul de 16.000—20.000 [3]).

Fiind admis că efectivele celor doi potrivnici erau aproximativ egale, rămâne de cercetat de ce ordine de mărime erau ele, adică dacă erau de ordinea de 100.000 sau de cea de 10.000, sau poate chiar vreo cifră intermediară.

Cercetând cu amănunțime datele și argumentele unora și celorlalți și ținând seamă de anumite considerațiuni ce se vor arăta mai departe, am ajuns la convingerea că efectivele ce s'au găsit față în față, în ziua de 25 Septemvrie 1396, trebuesc socotite ca între 9.000 și 16.000 pentru Creștini și între 10.000 și 20.000 pentru Turci.

Și iată temeiurile pentru care socotesc că forțele celor doi potrivnici au trebuit să fie de această ordine de mărime.

Atât armata creștină cât și cea turcă au înaintat pe câte o singură coloană [4]), ceea ce ar reprezenta, pentru un efectiv de 100.000 de oameni și pentru starea drumurilor de atunci, prezentând multe părți înguste, o lungime de coloană de cel puțin 100 de kilometri, și aceasta cu condiția ca disciplina de marș să fi fost perfectă, ceea ce nu a fost cazul la Creștini [5]). Dacă coloana ar fi avut o asemenea lungime, atunci în momentul când capul ei ar fi sosit la Nicopol, coada s'ar fi găsit pe la Vidin. Cuprinsul textelor, foarte vagi de altmintrelea, lasă să se întrevadă că coloana mergea ca un singur tot și bivuaca de asemenea. Prin urmare ea se aduna în fiecare seară la capul ei [6]). Dar pentru ca să se

---

1) Delbrück, *o. c.*, III, p. 492; Kling, p. 24.

2) *O. c.*, III, p. 495.

3) *O. c.*, pp. 80, 81.

4) Schildberger, *o. c.*, (Ediția Neumann, 1859), p. 51; J. Delaville Le Roulx, *o. c.*, I, pp. 252—256; G. Kling, *o. c.*. pp. 32, 58—60; Aziz Suryal Atiya, *o. c.*, pp. 58—64.

5) Armata creștină s'a distins prin indisciplina sa în marș, în bivuac și pe câmpul de luptă (J. Delaville Le Roulx, *o. c.*, I, pp. 252, 254, 256, 262; Aziz Suryal Atiya, *o. c.*, pp. 57, 62. Amândoi citează izvoarele).

6) O dovadă ne e dată la luarea Rahovei. Pentru a avea ei singuri gloria acestei cuceriri, vreo 500 de Francezi pleacă de cu noapte din ultimul bivuac și se aruncă la asalt, dar nu iau decât un post înaintat. Toată armata sosește în aceeași zi și dă atacul înainte de seară (J. Delaville Le Roulx, *o. c.*, I, pp. 253, 254). O altă dovadă este că armata pare a fi sosit deodată toată în fața Nicopolei (*Idem*, p. 255).

poată aduna astfel, trebuia ca coloana să nu depășească o adâncime de mai mult de 20 la 25 kilometri [1]), adică să nu aibă un efectiv mai mare ca 20.000 25.000 de oameni.

Aceasta este o primă dovadă că cifra de 100.000 de oameni, ca efectiv al armatei creștine, trebuește redusă la cel mult sfertul ei.

In ceea ce privește armata turcească, ea n'ar fi putut parcurge în scurtul timp ce a trecut dela aflarea prezenței ei în Târnova, prin recunoașterea lui Ioan de Maroth, până la sosirea ei, în seara de 24 Septemvrie, la sud de Nicopol, dacă lungimea coloanei ei ar fi fost de 100 de kilometri [2]).

Un al doilea temeiu pentru care nu se poate admite efectivul de 100.000 pentru armata creștină este acela al spațiului necesar pentru bivuacul unei asemeni mase de oameni și ai cailor lor [3]). Izvoarele arată că la Nicopol, Creștinii bivuacau numai în imediata apropiere a cetății și a orașului. Françezii înconjurând cetatea și orașul de aproape, iar ceilalți Creștini bivuacând pe malul Dunării în sus de Nicopol [4]). Spațiul pe care bivuacau — mai ales grosul forțelor de pe malul Dunării — era deci foarte mic și cu totul insuficient pentru bivuacarea unei mari mase de trupe.

Un al treilea temeiu pentru care nu se poate admite un efectiv de mărimea a 100.000 de oameni, este acela că, în împrejurările de atunci, era cu neputință a hrăni o asemenea masă de oameni și caii lor, fie prin exploatarea resurselor locale,

---

[1]) Pentrucă coada unei coloane, de 25 kilometri lungime, să poată sosi, în aceeași zi, la capătul unei etape de 25 kilometri, trebuesc să treacă 12 ore din momentul plecării primului element din vechiul cantonament până la sosirea în noul cantonament, a ultimului element al coloanei.

[2]) Distanței de 38 de kilometri dintre Târnova și Vâbel (5 km sud de Nicopol) trebuește adăugată lungimea de 100 kilometri a coloanei; coada n'ar fi putut sosi deci pe câmpul de luptă decât 5—6 zile după plecarea capului coloanei din Târnova sau patru zile dupa sosirea capului coloanei la Vâbel. Se știe însă ca capul coloanei — daca nu întreaga coloana — au sosit în regiunea Vâbel - Mirșovița în seara de 24 Septemvrie (J. Delaville Le Roulx, *o. c.*, I, p. 261. In cronica călugărului dela Saint-Denis — citata de Aziz Suryal Atiya, *o. c.*, p. 149 — se spune că știrea sosirii lui Baiazid a ajuns în tabăra creștină Dumineca 24 Septemvrie) și batalia a avut loc a doua zi.

[3]) Regulamentele serviciilor în campanie dela finele veacului al XIX-lea aratau că bivuacul unui batalion de 1000 oameni ocupa un spațiu de 3½ la 4 hectare, deci pentru o armată de 100.000 de oameni ar fi trebuit o suprafața de cel puțin 350 de hectare.

[4]) J. Delaville Le Roulx, *o. c.*, I, p. 256.

fie prin transporturi dinapoi. Să luăm un singur aliment, pâinea. Socotind un kilogram de om pe zi, ar fi trebuit, pentru hrănirea a 100.000 de oameni pe timp de 15 zile, cât a stat armata creștină în fața Nicopolei, 1.500.000 kilograme pâine, deci producția a cel puțin 1500 de hectare de grâu (producția fiind mai slabă atunci). Dar nu trebue uitat că în evul mediu se cultivau numai suprafețe mici, atât cât trebuia pentru hrana familiei respective, deci aceste 1500 hectare ce ar fi dat grâul necesar erau împrăștiate pe o suprafață foarte mare și cu atât mai mare cu cât câmpiile de azi ale Bulgariei erau acoperite atunci în mare parte cu păduri. Aceasta din punct de vedere teoretic.

Armata creștină era însă aprovizionată cu făină, ovăz și vin pe Dunăre [1]), carnea și furajele aprovizionându-se de pe loc [2]). Nu trebue să uităm însă că pe acele vremuri capacitatea corăbiilor era foarte mică [3]), și o dovadă este că din pricina acestei mici capacități, din pricina indisciplinei armatei creștine și, probabil, din acea a micului număr de bastimente și luntre disponibile, trecerea Dunării de armata creștină a ținut opt zile [4]).

Cele spuse despre alimentarea prin exploatarea resurselor locale, pentru armata creștină, se aplică bine înțeles și armatei turcești, dacă ar fi avut un efectiv de 100.000 la 110.000 de oameni. Dar pentru această armată mai era imposibilitatea de a fi hrănită, căci pentru a-i duce hrana numai pentru o săptămână ar fi avut nevoie de 6.800 căruțe sau 13.600 cai de povară, ceea ce ar fi alcătuit o nouă coloană de 50—60 de kilometri.

Un al patrulea temeiu pentru a admite efective de ordinea 10.000—20.000 este că platoul pe care s'a dat bătălia, după cum se poate constata pe har ă și după cum m'am convins

[1]) J. Delaville Le Roulx, *o. c.*, p. 256; K. Kling, *o. c.*, p. 32; G. Köhler, *o. c.*, p. 11.

[2]) Bellaguet, *Chronique du religieux de Saint-Denis*, II, p. 501; Wavrin (ediția Hardy), p. 109; Alois Brauner, *Die Schlacht bei Nicopolis 1936*, p. 32, care arată nemulțumirea populației locale din pricina acestei exploatări a resurselor locale făcută abuziv.

[3]) Vezi Commandant Lefebvre des Noëttes, *De la marine antique à la marine moderne. La révolution du gouvernail*, Paris, 1935.

[4]) Froissart, citat de Kling, *o. c.*, p. 32; A. Brauner, *o. c.*, p. 27.

parcurgându-l, nu îngădue desfăşurarea unui efectiv mai mare de 10.000—15.000 de oameni.

In adevăr, lăţimea platoului acolo unde s'a dat bătălia este de 3.500 de metri [1]). Dacă armatele ar fi avut efective de 100.000 oameni, densitatea mijlocie ar fi fost de 30 de oameni pe metru curent, ceea ce depăşeşte posibilităţile de mişcare. Pe un front de 3500 de metri nu se puteau însă desfăşura, din cauza armurelor lor, mai mult de 2000 de călăreţi. Admiţând că fiecare eşalon — şi ştim că armata creştină s'a dispus după unii pe două, după alţii pe trei eşaloane [2]) — pe două sau maximum trei rânduri, reiese că efectivul armatei creştine nu a putut depăşi 12.000 la 15.000 luptători. Ştim însă că armata creştină nu a acoperit toată lăţimea platoului [3]), deci efectivul era mai mic.

Şi apoi o armată de 100.000 de oameni nu are în avangardă numai 8.000, cum se arată de un izvor că aveau Turcii [4]).

Ceea ce întăreşte mai mult afirmarea de mai sus că pe platoul dela Sud de Nicopol nu încap efective mari, este faptul că, în bătălia din Iulie 1877, de pe acest platou, când s'au dat lupte şi pe coastele platoului, deci pe un front mai mare ca în 1396, efectivul trupelor turceşti a fost de 8.000 de oameni, iar acel al trupelor ruseşti de 12.000. Şi nici textul precum şi nici schiţele istoricului oficial rus [5]) nu arată să fi fost goluri în liniile de luptă.

In fine, un ultim temeiu este acela că efectivul de 10.000 de oameni atribuit trupei lui Mircea [6]) este prea mare.

---

[1]) Fie că bătălia s'a dat, cum e admis de cei mai mulţi autori, pe platoul Sud de Nicopol (G. Kling, *o. c.*, p. 62; G. Köhler, *o. c.*, p. 24 şi schiţă; articolul meu din *The Slavonic and East European Review*, p. 635, notele 38, 39; Sir Ch. Oman, *A history of the art of war in the middle ges*, II, p. 349), fie că s'ar fi dat, mai puţin probabil, spre Sud-Est de Nicopol, pe creasta deasupra satului Ermenlui (Aziz Suryal Atiya, *o. c.*, pp. 83, 86, 87).

[2]) Aziz Suryal Atiya *o. c.*, capitolul VI; J. Delaville Le Roulx, *o. c*,, pp. 271—273.

[3]) Linia întâia avea un efectiv, de numai 700—800 cavaleri (J. Delaville Le Roulx, I, p. 270; Froissart XV, p. 315).

[4]) « Et les huit mille Turs que faisoient l'avantgarde devant » (Froissart. Ed. Kervny de Lettenhove, XV, p. 311).

[5]) Traducerea românească de colonelul I. Gărdescu, II, pp. 143—155 şi hărţile Nr. 20 şi Nr. 21.

[6]) J. Delavilly Le Roulx, *o. c.*, p. 265; Aziz Suryal Atya, *o. c.*, pp. 67, 184.

Pentru cine cunoaşte organizarea armatei româneşti ştie că, pe vremea lui Mircea, ea se compunea din: « oastea cea mică », formată din boieri şi din suita obişnuită a Domnului, şi din « oastea cea mare », cuprinzând întregile forţe armate ale ţării, inclusiv oastea cea mică. Aceasta avea un efectiv ce nu trecea probabil de 1000 3000 [1]). Dar nu trebue uitat că, în 1396, Mircea era pribeag [2]) sau numai un partizan [3]) ce nu putea avea, în jurul său, după cum spune N. Iorga [4]), decât câţiva casnici.

Am spus mai sus, şi cred că am demonstrat, că efectivele ce s'au luptat la Nicopol erau mici şi că cifrele ce pot fi socotite ca mai aproape de realitate ar fi, pentru Creştini una cuprinsă între 9.000 [5]) şi 16.000, iar pentru Turci între 10.000 şi 20.000.

Voiu fi întrebat de ce nu am făcut un calcul mai precis şi de ce am dat pentru efectivul fiecăreia din cele două armate cifre limite între care pot să fi fost efectivele reale.

Dintâi pentrucă ceea ce ne interesează în studiul de faţă nu sunt atât efectivele exacte, până la ultimul om, cât ordinea de mărime a forţelor aflate faţă în faţă.

Al doilea pentrucă este imposibil, chiar pentru războaiele moderne, să se stabilească efectivul precis al trupei ce a luat parte la o bătălie. Cu atât mai cu neputinţă este aceasta pentru cele din trecut, pentru care datele ce avem sunt aşa de contradictorii.

Pentru armata Creştinilor am adoptat ca limită inferioară cifra de 9.000, cifră stabilită de G. Kling, după o amănunţită cercetare a efectivelor diferitelor contingente, cifră admisă şi de H. Delbrück. Am văzut, că amândoi aceşti autori socotesc că din totalul de 9.000 numai 7.500 oameni au luat parte efectiv la luptă, restul fiind pierdut în luptele

---

[1]) In 1445 oastea totală a Ţarii Româneşti era, după Wavrin (G-ral R. Rosetti, *Arta militară românească după cronica lui Wavrin*, p. 6 (în Volumul omagial pentru fraţii Al. şi I. Lapedatu) de 6.000 de oameni.

[2]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, *Ctitorii*, p. 304.

[3]) N. Iorga, *Istoria armatei româneşti*, I, p. 61.

[4]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, *l. c.*

[5]) Şi aşa, Kling socoteşte că armata creştină « war für mittelalterliche Verhältnisse ausserordentlich stark, und es war auf das glänzendste ausgerüstet » (*o. c.*, p. 28).

de pe drum sau lăsat ca garnizoane ale cetăților Vidin și Rahova [1]).

Iar ca limită superioară a efectivelor aceleiași armate, am admis cifra de 16.000 dată de Schiltberger, care a luat parte la luptă și care este socotit, precum am mai spus, ca arătând adevărul [2]).

Pentru Turci am admis ca limită inferioară cifra de 10.000, cea mai mică cifră admisă de un izvor turcesc, iar ca limită superioară cea de 20.000, care reiese din analiza făcută de G. Kling [3]), ca un maximum.

Personal sunt înclinat a crede, pe temeiul posibilităților și condițiunilor de atunci, că efectivele au fost mai aproape de limitele inferioare arătate în paragraful precedent.

Tot Kling arată [4]) imposibilitatea veracității cifrelor ce se dau de diferitele izvoare, pentru pierderile Turcilor, care variază dela 20.000 la 400.000, ca și pentru cele ale Creștinilor, care sunt arătate între 100 și 200.000.

III. EFECTIVELE PREZENTE IN BĂTĂLIA DELA VASLUI 10 IANUARIE 1475

Pentru stabilirea efectivelor, atât al armatei moldovenești cât și al celei turcești, lucrul ne este ușurat mult de un studiu foarte temeinic al d-lui coleg Andrei Rădulescu, de acum aproape patruzeci de ani [5]).

In acel studiu autorul arată dintâi [6]) ce efective atribue izvoarele contemporane sau posterioare lui Ștefan cel Mare. Iată dintâi efectivul Moldovenilor dat de diferitele izvoare:

Ureche 40.000 « oaste gata » [7]).

---

[1]) Schiltberger, *o. c.*, p. 52.

[2]) J. Delaville Le Roulx, *o. c.*, I, p. 260; G. Köhler, *o. c.*, p. 5 nota 1; G. Kling, *o. c.*, p. 8.

[3]) *O. c.*, pp. 77—81.

[4]) *O. c.*, pp. 108—109.

[5]) Andrei Rădulescu, *Luptele lui Ștefan cel Mare cu Turcii în anii 1475 și 1476*, lucrare făcută în 1904 în Seminarul de Istoria Românilor de sub direcția d-lui profesor D. Onciul, București 1908.

[6]) *O. c.*, pp. 12—17.

[7]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă* (1359—1595). Ed. C. Giurescu, p. 57.

Dlugosz [1]) și Miechowski [2]) socotesc în acest număr de 40.000 întreg efectivul de oșteni prezenți sub ordinele lui Ștefan.

Strykowski [3]) arată că numai efectivul Moldovenilor era de 40.000.

Cromer [4]) dă efectivul de 40.000, dar spune că alții zic că totalul oastei lui Ștefan ar fi fost de 30.000.

Analele venețiene [5]) spun că Ștefan avea 42.000 de Valahi.

După alte anale venețiene [6]), Valahii erau 32.000.

Relația dela Turda [7]) dă cifra « de aproape 50.000 de Moldoveni ».

Scrisoarea din Buda, din 24 Februarie 1475 [8]), reproducând spusele unui martor ocular, zice că Ștefan avea 60.000 de Valahi.

După această enumerare și analiza cifrelor, colegul nostru ajunge la concluzia că efectivul ostașilor moldoveni era de 40.000 [9]).

Să ne oprim puțin asupra acestei cifre, pe care o admite și N. Iorga [10]).

O voiu examina din două puncte de vedere.

Putea, în starea de atunci, Moldova să ridice un atare efectiv sau unul mai mare?

Câmpul de luptă dela Vaslui îngăduia el desfășurarea unui atare efectiv sau cerea el un efectiv mai mare?

Intr'un studiu asupra organizării armatei moldovenești [11]), am admis și eu, pe temeiul celor stabilite de d-l Andrei Rădulescu și de I. Ursu [12]), ca efectiv al armatei de câmp

---

1) Dlugosz, *Opera omnia* (Ed. Przedziecki), XIV, p. 621.

2) Miechowski, *Chronica Polonorum*, p. 339.

3) B. P. Hajdău, *Arhiva Istorică*, II, p. 10.

4) Cromer, *De origine et rebus gestis Polonorum libri XXX*, p. 630.

5) Citate de A. Rădulescu, *o. c.*, p. 12.

6) Iorga, *Acte și Fragmente*, III, 1, pp. 86, 87.

7) (B. P. Hăjdău), *Columna lui Traian*, VII, pp. 422—423. *Acta extera*, VII, pp. 299, 300.

8) N. Iorga, *o. c.*, III, 1, pp. 92—95.

9) *O. c.*, p. 13.

10) *Istoria armatei române*, I, p. 144. In *Istoria Românilor*, IV, *Cavalerii* (pp. 175-177), N. Iorga nu dă nicio cifră.

11) *Cum se făptuia războiul de către Ștefan cel Mare*, Memoriul II, *Organizare*, p. 36 (402).

12) *Ștefan cel Mare și Turcii*, p. 52, nota 3.

(operative) moldoveneşti cifra de 40.000. Şi întemeiam aceasta nu numai pe arătările izvoarelor ci şi pe următoarea consideraţiune: Moldova avea atunci circa 2000 de sate [1]), iar un sat nu cuprindea pe acele vremuri mai mult de 20 familii (case) [2]); deci în Moldova ar fi fost în total aproximativ 40.000 de familii. Nu se poate socoti, în mijlocie, că fiecare gospodărie să fi dat un ostaş, pentrucă erau gospodării ale căror bărbaţi erau prea vrâstnici sau schilozi din războaie, altele care-şi pierduseră bărbaţii în luptele din anii precedenţi şi în fine trebue socotit că o parte din căpeteniile gospodăriilor făceau parte din garnizoanele cetăţilor, pe posadele cărora locuiau sau făceau alte servicii. Dacă adăugăm la aceştia pe cei ce supraveghiau alte graniţe şi scădem acest total din efectivul mobilizabil arătat mai sus, socotesc acum că efectivul ostaşilor moldoveni prezenţi la lupta dela 10 Ianuarie 1475 a fost mai de grabă 30.000 de luptători [3]), unul din efectivele învederate de C r o m e r [4]).

A doua chestiune, acea dacă terenul îngăduia desfăşurarea unui asemenea efectiv sau cerea unul mai mare, o vom cerceta după ce vom stabili şi efectivul celorlalte trupe de care a dispus Ştefan cel Mare în acea zi.

Reluăm deci cercetarea d-lui A n d r e i R ă d u l e s c u. Bazându-se pe ceea ce arătau izvoarele, d-sa arată că Ştefan

---

[1]) I. B o g d a n în al său studiu, *Indatoririle militare ale cnejilor şi boierilor moldoveni* (Mem. Secţ. Ist., Seria II, Tom. XXIX, p. 23) socoteşte că, pe vremea lui Ştefan cel Mare, erau 2000—3000 de sate; *Condica Liuzilor* (citata de R. R o s e t t i, în *Pamântul, Sătenii şi Stăpânii în Moldova*, p. 313), arată că în Moldova, în 1803, erau 1713 sate.

[2]) R. R o s e t t i, *Pământul, sătenii şi stăpânii în Moldova*, p. 110; I. B o g d a n, *l. c.* Numărul de 20 case de un sat mai este arătat de următoarele documente:

1 Martie 1502, la Arhivele Statului din Iaşi.

11 › 1502 (A u r e l S a v a, *Documente privitoare la Târgul şi Ţinutul Lăpuşnei*, p. 1).

13 Mai 1540 la Arhivele Statului din Bucureşti (Mănăstirea Neamţ, depuneri particulare).

Documentele mi-au fost comunicate de d-l M. Costăchescu.

[3]) Cred că se poate socoti numărul gospodăriilor al căror bărbaţi erau prea bătrâni sau schilozi la 1/20 din total, deci

Cred că se poate socoti numărul gospodăriilor al căror bărbaţi erau prea bătrâni sau schilozi la 1/20 din total, deci	2.000— 3.000
Acea a gospodăriilor fără bărbaţi în stare de a purta armele la 1/40, deci	1.000— 1.500
Garnizoanele celor 8 cetăţi	8.000—10.000
Pe celelalte graniţe	1.000— 2.000
Deci în total	12.000—16.500

[4]) *L. c.*

ar mai fi avut: 2.000 de Poloni [1]) (cari nu ar fi luat parte la luptă), 5.000 de Secui [2]) și 1.800 de Unguri [3]). Adunând aceste efective cu cel al Moldovenilor ajungem la un efectiv total de circa 35.000—40.000 de ostași, ceea ce-mi pare a fi maximum posibil.

Să vedem acum dacă întinderea frontului pe care s'a dat lupta îngăduia desfășurarea acestui efectiv. Dacă lupta s'a dat pe frontul cota 267, viile Paiului—Muntenii de Jos, lungimea lui ar fi fost de 4.500 de metri, iar dacă, cum cred unii autori, s'a dat pe frontul D. Gheorghițoaei—Rediu—Vaslui—poalele Dealului Bahnarul, atunci întinderea lui ar fi fost de 6.000 de metri. In primul caz am avea o densitate de 7 9 oameni pe metru curent, iar în al doilea de 6—7 oameni pe metru curent, ceea ce sunt cifre ce se pot accepta.

In ceea ce privește efectivul armatei turcești, d-l Andrei Rădulescu arată că izvoarele îl înfățișează ca fiind între 90.000 și 120.000, din care 20.000 ar fi fost salahori bulgari sau munteni [4]).

Cu toate că nu avem niciun alt izvor, socotesc că este cu neputință ca efectivul armatei turcești să fi fost așa de mare. Intemeiez această afirmațiune pe următoarele considerațiuni:

a) Pe cele arătate când am studiat efectivele în prezență, în bătălia dela Nicopol din 25 Septemvrie 1396 și anume că, pe acele vremuri, era cu neputință ca o armată de 100.000—120.000 să se miște, să se hrănească și să bivuacheze;

b) Pe faptul că armata turcească ce a luptat la Vaslui, la 25 Ianuarie 1475, venea dela Scutari, din Albania, și că mai ales atunci era cu neputință ca o armată de acest efectiv să parcurgă cei peste 1.000 kilometri ce despart Scutari de Vaslui și să se hrănească în timpul acestui marș, mai ales că în Moldova Ștefan cel Mare « pârjolise iarbă » [5]), adică distrusese orice soiu de alimente;

[1]) *Letopisețul Țarii Moldovei*... citat mai sus, p. 57; I. Bogdan, *Vechile Cronici moldovenești*, p. 226; Strykowski (*Arhiva istorică*, II, p. 10); Wapowski, *Chronicon*, p. 53; N. Iorga, *Acte și Fragmente*, III, 1, p. 84; A. Rădulescu, *o. c.*, pp. 13, 14 și p. 14 nota 1.

[2]) A. Rădulescu, *o. c.*, p. 14, notele 2—5.

[3]) *Idem*, pp. 16, 17.

[4]) *O. c.*, p. 18.

[5]) *Letopisețul Țării Moldovei*...., l. c.

c) Că în înaintarea sa armata trucească a trebuit să lase trupe pentru serviciul de etape și, în Țara Românească, și de ocupație spre a-și acoperi spatele;

d) Că cele mai elementare măsuri de precauțiune au trebuit să silească pe comandantul oștirii turcești să trimeată cel puțin o coloană pe valea Siretului;

e) Că valea Bârladului era inundată;

f) Că frontul pe care se putea desfășura armata turcă, din pricina îngustimii văii și a noroiului ce o acoperea, nu trecea de 3.000 de metri, ceea ce ar fi dat pentru Turci o densitate de 33 la 40 de oameni pe metru curent, dacă efectivul prezent la luptă ar fi fost de 100.000 de oameni, densitate cu totul exagerată și care ar fi împiedecat orice mișcare sau manevră.

Cât să fi fost efectivul armatei turcești ce a luat parte la bătălie? Nu pot spune precis, dar de sigur că n'a depășit cifra de 40.000 de oameni, dacă a atins-o chiar.

* * *

Rezumând cele înfățișate mai sus, cred că putem conchide, pe de o parte, că în privința efectivelor prezente în diferite războaie sau bătălii, și la noi vechile izvoare le-au exagerat în genere, mai ales pe cele ale adversarilor noștri, iar, pe de altă parte că, pentru determinarea efectivelor exacte, trebue să se țină seama, atât de alcătuirea militară a țărilor românești la un moment dat, cât și de ce ne arată experiența militară în privința mișcării, hrănirii și desfășurării, într'un anumit teren, ale efectivelor arătate de izvoare.

Știu că este în deobște bine văzut și socotit chiar măgulitor de a constata că ai tăi, mai puțini la număr, au înfrânt efectivele mai mari ale potrivnicului, fie prin dibăcia comandanților, fie prin vitejia și dârzenia luptătorilor, fie prin amândouă. Dar este, cred, tot atât de măgulitor ca izbânda să fi fost câștigată chiar la egalitate de efective, pentrucă în toate luptele, pe care le-am dat de-a-lungul vremurilor, potrivnicii noștri au fost mai bine înzestrați din punctul de vedere al armamentului și pentrucă au folosit de obiceiu ostași

de meserie, pe când ai noștri erau mai ales plugarii gliei strămoșești.

Dar, mai presus de tot, socotesc că nu se clădește educația unui neam, nici tradiții sănătoase, decât pe adevăr, oricât de neplăcut ar fi uneori acest adevăr.

Câmpulung, 1 Decemvrie 1942.

RÉSUMÉ

Sur les effectifs de quelques armées dans le passé

L'exagération des effectifs dans les écrits et documents anciens a amené plusieurs historiens, et en toute première ligne, H. Delbrück, à analyser les chiffres donnés.

Aux conclusions de Delbrück, montrant l'impossibilité de mouvoir et de nourrir de grands effectifs se sont ralliés beaucoup d'autres historiens.

L'auteur montre la nécessité de pareilles études sur les effectifs attribués aux armées roumaines et à celles de leurs adversaires et présente trois analyses desquelles il ressort que les effectifs:

Des Daces, pendant les guerres contre Trajan, comme étant entre 25.000 et 40.000.

De l'armée chrétienne à Nicopolis, le 25 Septembre 1936, entre 9.000 et 16.000 et de l'armée turque à la même bataille de 10.000 à 20.000.

Des armées moldaves et turques à la bataille de Rahova, le 10 janvier 1475, de 30.000 à 40.000 hommes, chacune.

O LEGE VOTATĂ ÎN DIETA TRANSILVANIEI DIN 1863

DE

GHEORGHE I. BRĂTIANU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în ședința publică dela 29 Ianuarie 1943

Sunt acum mai bine de zece ani, la 1 Noemvrie 1931, cu prilejul așezării unei lespezi săpate pe mormântul lui Avram Iancu dela Țebea, împrejurare solemnă, în care au luat cuvântul împreună cu regretatul Octavian Goga și colegul nostru d-l Lupaș, mi s'a înmânat de către maiorul Iacoban un exemplar al « articolului de lege cu privire la egala îndreptățire a națiunii române » din Ardeal, votat de dieta dela Sibiu în 10 Septemvrie 1863 și învestit de împăratul Austriei, mare Principe al Transilvaniei, în 26 Octomvrie al aceluiași an cu semnătura sa ». « Această lege, ne spune Gheorghe Barițiu în ale sale « Părți alese din istoria Transilvaniei » sancționată, tipărită în toate trei textele paralele, subscrise de către monarh toate de câte trei ori în trei limbi, dedesubt tot în trei limbi de către cancelarul comite Francisc de Nadasdy și de Eugeniu baron de Friedenfels; apoi aceeași lege învestită cu toate formele autentice se împărți la arhivele tuturor municipiilor și la toți membrii dietei în exemplare legate elegant » [1]).

De sigur, nu e vorba de un text inedit sau necunoscut. Am avut însă impresia, cercetând unele lucrări care s'au ocupat de istoria mai recentă a Românilor din Ardeal, că prin faptul

[1]) Sibiu, 1891, III, p. 252.

că această lege nu a fost aplicată și că s'a trecut peste puțin timp la sistemul dualist austro-maghiar, în care numai de «egală îndreptățire» pentru Români nu se putea vorbi, ea nu a fost luată în seamă mai mult decât o încercare neizbutită [1]. Că totuși, pentru contemporani, ea însemna împrejurări cu totul nouă și deschidea nebănuite perspective, ne-o dovedește tot Gheorghe Barițiu, când, după cum ne mărturisește «condus de către consilierul Dimitrie Moldovan în Iunie 1863 la cancelarul Fr. Nadasdy acesta îmi arată vreo trei subscripțiuni românești ale Majestății Sale așa cum scrie monarhul nostru prea frumos: «Franciscu Iosifu», care apoi cancelarul îmi observă zicând: până la bătrânețele în care mă vezi, multe am ajuns și am pățit, aceasta una însă ca să văd pe Maiestatea Sa subscriind și românește nu aș fi crezut» [2].

Cum e vorba de același suveran care, trei decenii mai târziu — s'a împlinit anul trecut jumătate de veac — refuza să ia cunoștință de « Memorandul Românilor din Transilvania și Ungaria» și întorcea plicul său pecetluit fără a-l deschide, am socotit că nu e de prisos de a aminti într'o scurtă comunicare, în ce împrejurări s'a ajuns ca națiunea română din Ardeal să capete pentru un interval atât de scurt recunoașterea drepturilor ei firești, care încununa neașteptat năzuințele și jertfele fruntașilor, cărturarilor și martirilor ei, dela episcopul Ioan Inocențiu Micu la Petru Maior și Șincai, dela Horia și Cloșca striviți pe roată la vitejii Moți ai Craiului Munților, căzuți în lupta împotriva asupritorilor de totdeauna; precum de asemenea nu e de prisos să cercetăm pentru ce, pomenind de îndelungatele discuții din dieta dela Sibiiu, Gheorghe Barițiu putea scrie la 1890:

«Astăzi, după 27 ani, aceiași Români, care nu se mai săturaseră de amendamente, ar săruta unul câte unul toți paragrafii acelei legi, chiar în formularea ei originală...» [3].

---

1) V. de pildă N. Iorga, *Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*, București, 1915, II, p. 216.
2) Barițiu, *Ibid.*, p. 191.
3) *Ibid.*, p. 217.

Intre « egala îndreptățire » dela 1863, cuprinzând ceea ce se numea atunci « inarticularea națiunii române » și refuzul din 1892 de a primi măcar deputăția condusă de Ioan Rațiu, s'a desfășurat unul din actele însemnate al tragediei pe care a trăit-o și o trăiește încă neamul românesc în țara sa de baștină.

I

S'a susținut, și mai ales în ultimii ani se susține cu cea mai mare stăruință, că Românii din Ardeal, imigrați târziu pe teritoriul acestei provincii din misterioase sălașuri păstorești din peninsula balcanică, n'au putut avea în trecutul depărtat al țării nicun fel de drepturi, fiind doar « oaspeți » tolerați pentru muncă servilă de către singurii și adevărații ei stăpâni, cuceritorii maghiari.

Nu e locul de a relua aci discuția unei probleme care a fost în deajuns și de repetate ori lămurită de lucrările d-lui Nistor [1]), care a dovedit că, de a fost un curent de imigrare, el este din timpuri străvechi acel al « Ungurenilor » Români de peste munți trecuți dincoace de Carpați, și nu al unei mișcări în sens opus ce nu stăruește decât în imaginația interesată a istoricilor dela Budapesta. Mai de curând, un cercetător meritos al problemei ardelene, d-l Moga, a supus întreaga problemă unei nouă și amănunțite analize [2]).

Rămâne faptul, că din vremea în care regii Ungariei au trebuit să facă concesiuni spiritului feudal și să admită rostul unor ordine constituite în vieața statului, Românii din Ardeal au apărut ca unul din factorii ce urmau a-și spune părerea în treburile cârmuirii.

La 1291, regele Andrei al III-lea îi chema, împreună cu nobilii, Sașii și Secuii, la o adunare ce nu era poate încă o dietă, dar însemna în orice caz o consultare a stărilor de

[1]) V. în special *Rumänische Wanderungen aus Siebenbürgen, Revue Hist. du Sud-Est Européen*, XVIII, 1941, p. 140 și urm.

[2]) V. studiul său: *I Romeni di Transilvania nel medio evo*, sub tipar, în *Rev. Hist. du S. E. Europ.*, XIX, 1, 1942.

drept ale Ardealului. Este adevărat că în anii următori obiceiul se întrerupse și am amintit într'o altă lucrare consecințele ce le putem trage din acest fapt [1]). Dar șase decenii mai târziu, aceiași Valahi sunt iarăși chemați sub regele Ludovic I de Anjou la adunarea ordinelor ardelene dela Cluj, la 1 Iunie 1355.

Se știe că în veacul următor frământări sociale au dus la strângerea rândurilor claselor privilegiate, în numărul cărora trecuse, prin adoptarea credinței catolice, și o parte a nobilimei de obârșie « valahă ». Atunci s'a constituit faimoasa unire a celor trei « națiuni » din 1437, care nu înseamnă altceva decât asociația unor egoisme de clasă pentru a-și păstra privilegiile și a exclude dela folosința lor orice alt factor, fie el dintre locuitorii țării sau chiar însuși purtătorul Coroanei Sf. Ștefan. Și totuși, chiar în veacul în care Românii ardeleni și bănățeni se găseau excluși din rânduiala închisă a ordinelor, ei mai căpătau încă în 1457 diploma regelui Ladislau al V-lea, prin care li se făgăduia restituirea vechilor drepturi, în cele opt ținuturi ce alcătuiau temeiul rosturilor lor militare, în lupta de apărare a granițelor împotriva năvălirilor turcești [2]).

Dar evoluția regatului Ungariei spre o descompunere în stăpâniri oligarhice nu mai putea fi oprită. Infrângerea dela Mohaci a încheiat astfel un proces început mai de mult, în vremea în care Italianul B u r g i o putea scrie despre Ungaria că « de ar putea fi mântuită de primejdia turcească cu prețul a trei florini, nu s'ar afla în toată țara trei oameni gata să facă această jertfă ».

In Marele Principat al Ardealului, în care ordinele privilegiate au primit suzeranitatea Sultanului spre a-și putea păstra prerogativele, situația populației românești devine tot mai grea și apăsarea mai nesuferită. Din secolul al XVII-lea ne-au rămas în această privință două dovezi lămuritoare: scrisoarea din 1643 a lui V a s i l e L u p u, care socotește că făgăduind libertate « Valahilor » din Ardeal, va fi deajuns

---

[1]) *Tradiția istorică a descălecatului Țării Românești în lumina nouălor cercetări*, An. A. R., Mem. Secț. Ist., 3, XXV, 1942.

[2]) V. P a p a c o s t e a, *Les deux Hongries*, *Rev. Hist. du S. E. Europ.*, XVIII, 1941, p. 157 și urm.

ca să-i ridice împotriva dușmanului său, Principele Rakoczy [1]), și descrierea făcută de pastorul german Conrad Iacob Hildebrandt, la 1656, mai ales în pasajele în care recunoaște pe Români drept cei mai vechi și numeroși locuitori ai țării, și-i arată supuși unei atât de grele asupriri, încât consideră spânzurătoarea ca o favoare, în locul chinului obișnuit al tragerii în țeapă [2]).

Cucerirea Transilvaniei de către Habsburgi la sfârșitul secolului a adus unele ușurări, mai ales după unirea unei părți a bisericii românești din Ardeal cu Roma. Episcopul Ioan Inocențiu Micu (Klein) a putut pătrunde în dietă și a apărat cu îndârjire, împotriva tuturor dușmăniilor care îl înconjurau, drepturile și nevoile poporului său. De atunci, lupta Românilor din Ardeal nu a mai încetat și ar fi cu totul de prisos de a mai aminti aci etapele ei, dela răscoala cetelor lui Horia, Cloșca și Crișan sub împăratul Iosif, la *Supplex Libellus Valachorum* înfățișat împăratului Leopold la 1791 și la adunarea de pe Câmpul Libertății dela Blaj, unde a răsunat glasul de prooroc al lui Simion Bărnuțiu. Va fi de ajuns să constatăm că dela mijlocul veacului al XVIII-lea, nădejdile populației românești s'au îndreptat către împăratul dela Viena, cu atât mai mult cu cât se vădeau mai limpede tendințele de răzvrătire împotriva monarhiei habsburgice, ale Maghiarilor, cari și-au găsit expresiunea în mișcarea revoluționară din 1848.

Nu odată Românii au luat armele, nădăjduind că împăratul îi va asculta și le va veni în ajutor, de atâtea ori însă entuziasmului dela început i-a urmat decepția firească a făgăduelilor neîmplinite: cazul cel mai răsunător a fost, puțin după evenimentele din 1848, acel al lui Avram Iancu însuși. Cu atât mai surprinzător este deci textul articolului de lege din 1863, ale cărui dispozițiuni esențiale sunt următoarele:

« § 1. Națiunea română, religiunea greco-catolică ca atare și religiunea greco-orientală se recunosc prin lege întru în-

[1]) Hurmuzachi, *Doc.*, IV, 1, p. 669, DXCV.

[2]) *Dreifache Schwedische Gesandtschaftsreise nach Siebenbürgen, der Ukraine u. Constantinopel.* Ed. F. Babinger, Leiden, 1937, p. 71.

țelesul Constituțiunii transilvane întocmai ca și celelalte trei națiuni și patru confesiuni recunoscute ale Transilvaniei...

« § 3. Cele patru națiuni recunoscute prin lege și adecă: națiunea Maghiarilor, Secuilor, Sașilor și a Românilor față una cu alta sunt pe deplin egal îndreptățite și se folosesc în sensul Constituțiunii transilvane de asemenea drepturi politice...

« § 4. Numirile diferite ale părților țării nu întemeiază și nu dau pe seama naționalităților singuratice niciun fel de drepturi politice.

« § 5. In marca Marelui Principat al Transilvaniei se va suscepe una emblemă proprie pentru națiunea română.

« § 6. Toate legile țerii, cari stau în contrazicere cu determinațiunile legii acesteia sunt desființate și fără putere de lege.

« § 7. Puterea obligatorie a legii acesteia intră în activitate fără amânare ».

Istoricii — în special cei ardeleni, — au considerat această lege, și cu drept cuvânt, ca rezultatul logic și firesc al mișcării ce își afirmase programul în adunarea dela Blaj din 15 Mai 1848.

Oprită în loc de perioada absolutistă a lui Bach, în care, după cum s'a spus atunci cu amară ironie, le era hărăzit naționalităților ca răsplată, ceea ce Ungurii primiseră drept pedeapsă, ea s'a putut manifesta din nou dela 1860, în perioada constituțională a lui Schmerling. D-l Lupaș a amintit la timpul său rolul covârșitor al mitropolitului Andrei Șaguna — pe atunci încă episcop — în afirmarea principiilor pentru care lupta națiunea română. Incă din cuvântarea în primul senat imperial *(verstärkter Reichsrat)* la care a luat parte, el revendica « egala îndreptățire a tuturor națiunilor și dreptul limbii lor la toate diregătoriile ». In conferința națională prezidată de el la Sibiiu în 1861, s'au proclamat Românii ardeleni, fără deosebire de confesiune, ca « națiune politică și independentă față de celelalte națiuni », înaintându-se în acest înțeles împăratului, la Viena, două petiții menite a fi cuprinse în « propunerile regești » adresate viitoarei diete. In fine, în primăvara anului 1863, tot Șaguna aduce la cunoștința Impăratului adresa congresului

național întrunit la Sibiiu cu consimțământul autorităților, adresă la care Maiestatea Sa răspundea « asigurând iarăși pe « bravii Români » de toată grația și favoarea sa » [1]).

Sunt deci întemeiate motive să socotim articolul de lege din toamna aceluiași an, drept o concluzie firească a evoluției lăuntrice a Monarhiei, care în urma înfrângerii suferite în Italia, căuta în sprijinul naționalităților temeiul unei consolidări pe cale constituțională. Ni se pare însă că împrejurările dinafară au avut, în această privință, o înrâurire mai directă.

II

In 1859, se produseseră într'adevăr două fapte ce n'au putut lăsa nepăsătoare politica împărăției habsburgice. Unul era Unirea Principatelor Moldovei și Munteniei împotriva căreia luptase din toate puterile, prevăzând în consecințele ei, așa cum scrisese încă dela 1857 internunțiul dela Constantinopol, Prokesch-Osten, « o primejdie ce ar amenința Austria până în măduva oaselor ».

Celălalt era începerea tratativelor, din inițiativa Franței și a Piemontului a doua zi după Unire, între guvernul lui Cuza Vodă și reprezentanții emigrațiunii maghiare dela 1848, pentru crearea unui « al doilea front » în spatele armatelor austriace ce urmau să apere Lombardia și Veneția. Ca întotdeauna când se aflau în împrejurări grele, trimișii revoluției maghiare se arătau extrem de generoși. Este adevărat că la prima întâlnire cu Domnitorul român la Iași, generalul Klapka începuse prin a oferi, în schimbul concursului ce urmau să-l capete pe teritoriul nostru trupele emigraților, Bucovina, care nu ținea de Ungaria, ci de Austria. Dar două luni mai târziu, în convenția dela 20 Mai despre care pomenesc memoriile lui Kossuth [2]), se căutase să se rezolve pe calea unei înțelegeri, conflictul de veacuri dintre naționalitățile din Transilvania; astfel se făgăduia desăvârșita egalitate între toate

---

[1]) I. Lupaș, *Mitropolitul Andreiu Șaguna*, ediția 2-a, 1911, p. 212.

[2]) *Souvenirs et écrits de mon exil*, Paris, 1880, p. 237, după o scrisoare a gen. Klapka din 22 Mai 1859.

limbile folosite în Ardeal, în ce privește școala și administrația, locuitorii urmând a stabili, după majoritățile respective ale fiecărei regiuni, care din ele să fie cea oficială. Până și trupele de origine valahă sau sârbă urmau să se încadreze deosebit și să fie comandate în limba lor maternă.

Mai mult decât atât, dacă adunarea ce urma să fie convocată după războiu în Ardeal va hotărî să se păstreze autonomia și se va împotrivi unirii cu Ungaria, voința ei să fie respectată.

Dar însăși generozitatea acestor propuneri stârnise serioase îndoieli despre sinceritatea lor. Puțin după semnarea acelei convențiuni, unul din fruntașii vieții politice din România, Dimitrie Brătianu, alergase în Italia la cartierul general al Impăratului Napoleon al III-lea, și în urma unei discuții vii cu primul ministru al Piemontului, marele Cavour, i-a lăsat acestuia nota categorică, pe care tot memoriile lui Kossuth ne-o aduc la cunoștință:

« Nu cred în liberalismul și moderațiunea Ungurilor. Nu e decât o mască pentru a înșela pe Impărat. Știu că sunt mai exclusiviști ca niciodată și n'am nicio încredere în Unguri. Dar chiar de ar fi altfel, noi nu ne vom putea niciodată înțelege cu Maghiarii în privința Transilvaniei, pe care cu niciun preț nu o putem ceda Ungariei. Românii de dincolo de Carpați voiesc să se unească cu noi; noi le-am făgăduit să-i ajutăm. A-i ceda Ungariei ar însemna să-i trădăm. Dreptul istoric, invocat de Unguri, este ridicol » [1]).

De altfel, acestor accente îndârjite le răspundeau din tabăra maghiară păreri asemănătoare. « Sunt sigur, scria tot atunci lui Kossuth, agentul emigraților din Belgrad, că generalul Klapka s'a înșelat, crezând că a câștigat pentru cauza noastră pe Principele Cuza și guvernul său. Sunt dușmani ai țării noastre... Fidelitate, alianță nu sunt pentru ei decât vorbe goale. Ceea ce e mai rău e că sunt pentru ei un fel de mască. Nu mă părăsește bănuiala că planul ce fusese conceput de-a pătrunde în Transilvania ascunde intrigi daco-române, pentru a anexa Transilvania României ». Iar

[1]) *Ibid.*, pp. 248—50.

în anul următor, generalul Klapka însuşi scria despre Vodă-Cuza: « Intâiul succes al întăririi sale în scaun îi va da şi mai multă ambiţie. Dorinţele sale vor deveni mai mari, ideea unei Daco-Românii îi va veni în minte şi va avea poate şi şanse de a izbuti » [1]).

Nu ştim de va fi avut cunoştinţă de memoriul lui Papiu Ilarian, în care se afirma răspicat că « în centrul Daciei lui Traian, nu barbarului ci Romanului este dat a vorbi ».

Deşi războiul Austriei cu Franţa şi Italia se încheiase, şi primejdia unei înţelegeri cu emigraţii maghiari fusese deocamdată înlăturată, totuşi problema continua să preocupe toate cercurile politice. In 1863, răscoala Polonilor împotriva stăpânirii ruseşti părea a aprinde focul din nou. Arhivele lui Cuza-Vodă, aflate în colecţiile Academiei, ne-au păstrat textul unei convorbiri a Domnitorului cu un nou trimis al emigraţiei maghiare, generalul Türr, aghiotant al regelui Italiei, care venise să-i înnoiască propunerea de odinioară a lui Klapka, dar se străduise să înlăture chestiunile litigioase. « Eu nu contest, spunea el, naţionalitatea Românilor din Transilvania, şi nu pot oferi Alteţei Voastre Bucovina, cum a făcut-o generalul Klapka. Să lăsăm viitorului soluţiunea acestor chestiuni ».

Iar Cuza-Vodă îi răspundea cu o hotărîre care îi face cinste: « Că Austria a văzut cu ochi răi stabilirea ordinei actuale în România, aceasta e de nediscutat şi că nu ne voieşte prea mult bine, aceasta nu e mai puţin sigur... Dar voiu consulta înainte de toate interesele ţării mele. Să dăm cărţile pe faţă, nu-i aşa? Am, nu pot să nu am multă simpatie pentru chestiuni de naţionalitate. Ei bine, vă declar totuşi că în eventualitatea ce o prevedeţi, nu aş voi să ajut la o ridicare a Ungariei, înainte de a şti desluşit că Maghiarii s'au înţeles în sfârşit cu Românii de dincolo de Carpaţi ». Cuvinte, care cum s'a spus cu dreptate, vor rămânea în istorie [2]).

Toate aceste împrejurări erau de sigur în deajuns de bine cunoscute diplomaţiei austriace, în anii aceştia în care însăşi

---

[1]) v. G. I. Brătianu, *Napoléon III et les nationalités*. Paris—Bucarest, 1934, p. 46 şi urm.

[2]) R. Bossy, *Agenţia diplomatică a României la Paris*. Bucureşti, 1931, p. 51.

existența imperiului părea a fi în cumpănă. De ne-ar mai trebui o dovadă, o aflăm tot în scrierea lui B a r i ț i u, amintită mai sus, în care se reproduc cuvintele baronului R e i c h e n s t e i n, nerăbdător de tărăgănarea nesfârșită a unor discuții din dietă, în anul următor: « Până când voiesc Românii să împiedece pașii gubernului și să mai ție țara în loc? Ați intrat în prepus, că așteptați proclamarea Dacoromâniei în București... » [1]).

Iată deci adevăratul motiv al inițiativei luate de către Curtea din Viena pentru a satisface deodată revendicările seculare ale Românilor ardeleni, în cadrul cârmuirii autonome a Transilvaniei, despărțită de Ungaria, ca alcătuire de stat și tradiție politică. « Egala îndreptățire » recunoscută națiunii române, deopotrivă cu celelalte trei « națiuni » sau ordine privilegiate, era o concesiune oportună, menită să desolidarizeze populația românească a Ardealului de proiectele « Dacoromâniei », sau de a sprijini eventuale înțelegeri — dacă totuși s'ar fi putut realiza — între Principatele Unite și elementele revoluționare ale emigrației maghiare.

Trebue însemnată și data: 1863. In anul acesta se mai putea crede în posibilitatea unor mari răsturnări politice și războinice ale ordinei europene. La un moment dat tensiunea între puterile occidentale și Rusia, pe chestiunea revoluției din Polonia, ajunsese așa de mare, încât un războiu general părea de neînlăturat. Dar o astfel de încăierare, așezând iarăși în primul plan al preocupărilor principiul naționalităților, însemna pentru statul anațional sau supranațional al Habsburgilor cea mai mare primejdie. Incă la sfârșitul anului, cuvintele rostite de Napoleon al III-lea la deschiderea Corpurilor Legiuitoare: « Tratatele dela 1815 au încetat de a mai exista. Puterea împrejurărilor le-a răsturnat ori le-a silit a se răsturna mai peste tot... » și propunerea lui de a convoca un nou congres european pentru a examina toate problemele rămase nerezolvite și a statornici o nouă așezare mai potrivită realităților, stârniseră o puternică sensație [2]). Impăratul Austriei nu părăsise de altă parte ideea de-a reorganiza Con-

[1]) *Op. cit.*, p. 261.
[2]) G. I. B r ă t i a n u, *Napoléon III et les nationalités*, p. 91 și urm.

federația germană sub conducerea sa și se grăbea să convoace la Frankfurt o adunare a principilor germani, ce întâmpina împotrivirea hotărîtă a Prusiei lui Bismarck. In asemenea împrejurări de politică generală, nu-i rămânea Curții dela Viena decât să apropie de ea popoarele imperiului, satisfăcând, în măsura posibilității năzuințele lor, spre a face față pericolului dinafară, și celui lăuntric, reprezentat de elementele favorabile revoluției maghiare.

Cu durere înseamnă Barițiu cu acest prilej: « Dacă am fi știut noi prețui situațiunea și timpul, într'un an, adică până în Iulie 1864, ne-am fi văzut armați cu legi fundamentale de prim ordin... care nici în caz de a cădea monarhia în dualism, precum a căzut, nu ni se putea smulge din mână. Așa însă au știut lucra Croații; noi nu » [1]).

III

In adevăr, zădarnică fusese bucuria cu care Românii din cuprinsul Monarhiei primiseră semnătura și sancționarea imperială a legii votate de dieta din Sibiu, iar viitorul nu era să confirme optimismul *Telegrafului Român*, care socotea, în pragul noului an, că « precum 1848 fu anul învierii noastre ca popor, așa anul 1863 ne inaugură ca națiune ».

Tot împrejurările dinafară, mai mult decât încetineala de care Barițiu învinuia lucrările dietei, au dus la anularea politicei pe care ele o impuseseră câțiva ani mai înainte. Din 1864 se văzuse că rostul Austriei în confederația germană era din ce în ce mai contestat. O coaliție puternică se pregătea împotriva ei, care aflase în Prusia și în regatul Italiei expresiunea victorioasă a mișcărilor naționale pentru unitatea Germaniei și a Italiei. Lucrările dietei dela Sibiu fuseseră dela început stânjenite de refuzul Ungurilor de a lua parte la ea, chiar de cei mai mulți deputați « regaliști », numiți de-a-dreptul de împărat. De altă parte, între cele două naționalități rămase în adunare, Românii și Sașii, era o atmosferă bănuitoare, ce punea mereu stavilă bunului mers al lu-

[1]) *Op. cit.*, III, p. 194.

crărilor. Incetul cu încetul, aristocrații maghiari din partidul moderat, condus cu o deosebită îndemânare de Déak și Eötvös, își deschiseră drumul la Curte, câștigaseră pentru cauza lor firea sentimentală și romantică a Impărătesei Elisabeta, puseseră în valoare ce sprijin ar însemna pentru tron împăcarea cu Ungaria, care încheia în același timp năzuințele revoluționare ale taberei emigraților. Nu voiu reveni asupra unor împrejurări prea cunoscute, decât doar pentru a aminti părerea rostită aci de președintele Academiei din Viena, d-l Prof. Ritter von Srbik: « pentru Monarhie, dualismul a fost o necesitate, dar și o nenorocire ».

Se știe că încă din 1865, Șaguna era primit în audiență de Impărat, care îi va fi arătat cu acest prilej noua îndrumare ce urma să o dea constituției imperiului. Inteleptul conducător spiritual al Românilor se gândise să asigure cel puțin temeiurile de ordin cultural ce le câștigase: Mitropolia ortodoxă din Sibiiu, episcopatele de Arad și Caransebeș și Asociațiunea transilvană.

« Să nu lăsăm, spusese el cu adâncă prevedere lui Barițiu, ca să apună Asociațiunea noastră, să o susținem... încât dacă s'ar întâmpla să pierdem toate celelalte drepturi la cari năzuim, să rămânem cel puțin cu acest mijloc comun de cultură al limbii și a spiritelor ».

Era prea vădit că întâiul preț al împăcării cu Maghiarii, trebuia să fie anularea legiuirii dietei dela Sibiiu, denumită de ei « conventicul », dela care se abținuseră. Noua dietă convocată la Cluj, în Septemvrie 1865, era adunată pe baza vechiului sistem electoral al legiuirilor feudale, care asigura o majoritate covârșitoare elementului Maghiar. Iar ca o culme a nedreptății și o adevărată tragedie a istoriei, războiul din 1866 în care a curs din belșug sângele regimentelor românești pe frontul din Bohemia ca și pe cel italian, trebuia să grăbească înțelegerea între imperiu și Maghiari, și să pecetluiască soarta naționalităților prin compromisul dualist. Legea nouă de « egală îndreptățire a naționalităților » datorită lui Eötvös care formula principii generoase, în sensul celor făgăduite odinioară, era să rămână literă moartă, deopotrivă cu legiuirea condamnată a dietei ardelene din 1863.

Totuși în mișcarea noastră de deșteptare națională, de o parte și de alta a munților, opera dietei din Sibiiu și legea de egală îndreptățire au constituit un pas însemnat. Ea a întărit cu pecetea — fie chiar vremelnică — a unui act oficial, conștiința vie a dreptului ce se cuprindea în mândra lozincă: « nimic despre noi, fără noi ».

Atunci când conferința română națională din Transilvania, adunată la Miercurea în 1869 hotăra, după aprinse discuții, rămânerea în pasivitate față de noul regim, ea va fi săvârșit sau nu greșeli de tactică, dar se dovedea însuflețită de un spirit de demnitate ce era la înălțimea chemării sale. Cât de înșelătoare sună cuvintele cu care Impăratul întâmpina la Viena, în Octomvrie, petițiunea înfățișată în numele a 1493 de fruntași de Ioan Rațiu: « contez pe credința Românilor, iar cererile lor le voiu considera », pentru ca douăzeci și trei de ani mai târziu, nici să nu le mai citească! Ce revoltă stârnea în suflete spectacolul imoral al conspiratorilor și răzvrătiților maghiari de odinioară, prigonind pe apărătorii Monarhiei din anii revoluției! De atunci s'a șters de pe frontispiciul clădirii imperiale sentința, pe care își întemeiase stăpânirea: *Justitia regnorum fundamentum*. Dar se sădise puternic în conștiințele românești convingerea ce era să o afirme Memorandul dela 1892, că « în vieața de stat e greșeală primejdioasă orișice încercare spre o desvoltare retrogresivă, făcută prin luarea drepturilor odată câștigate ».

Iar evocând astăzi aceste împrejurări, la un secol și jumătate dela *Supplex Libellus Valachorum*, la cincizeci de ani dela trimiterea Memorandului pentru care au pătimit luptătorii unității noastre, în zilele în care alte regimente românești își varsă sângele vitejesc, pe când asuprirea a cuprins iarăși în ghiarele ei, jumătate din pământul Ardealului, cum de aș putea încheia altfel decât prin cuvintele pe care Impăratul nu le-a citit, dar ce au rămas în istorie: « Suntem chibzuiți, Majestate, suntem iubitori de ordine, leali și îndelung răbdători, dar suntem oameni și nu se poate să rămânem neatinși când în fieștecare zi suntem provocați, insultați fără de sfială, loviți în interesele noastre culturale, în cele economice, amenințați în existența noastră națională ».

Midőn kedvelt Erdély Nagyfejedelemségünk országgyülésileg egybegyült képviselői ezen legalázatosabb kérését tetszéssel fogadnok, a fenntebbi törvényczikket egész kiterjedésében császári királyi és nagyfejedelmi helybenhagyásunkkal megerősítjük és szentesitjük, és az ország emlitett hiv képviselőit biztositjuk, hogy Erdély Nagyfejedelemség törvénykönyvébe iktatott ezen törvényczikket, mind Magunk megtartandjuk, mind minden hiveink által megtartatandjuk, valamint azt jelen oklevelünk erejénél fogva elfogadjuk, jóváhagyjuk, helyeseljük és megerősitjük.

Kelt Schönbrunn kéjkastélyunkban, Mindszenthó 26-ik napján, Urunk ezer nyolcz száz hatvan harmadik, Urálkodásunk pedig tizenötödik évében.

Indem Wir diese allerunthänigste Bitte Unserer getreuen auf dem Landtage versammelten Vertreter Unseres geliebten Großfürstenthums Siebenbürgen wohlgefällig aufgenommen haben, ertheilen Wir dem voranstehenden Gesetzartikel in seiner ganzen Ausdehnung Unsere kaiserliche, königliche und landesfürstliche Genehmigung, Bestätigung und Sanction, und geben den erwähnten getreuen Vertretern des Landes die Versicherung, daß sowohl Wir selbst diesen in das Gesetzbuch des Großfürstenthums Siebenbürgen hiemit eingetragenen Artikel beobachten, als auch durch alle Unsere Getreuen befolgen lassen werden, gleichwie Wir denselben kraft Unserer gegenwärtigen Urkunde annehmen, gutheißen, billigen und bekräftigen.

Gegeben in Unserem Lustschlosse Schönbrunn, am 26. October im Eintausend achthundert drei und sechzigsten, Unserer Regierung im fünfzehnten Jahre.

Acésta prea umilita rogaminte a credintiosîloru Nostri representanti a inbitului Nostru Mare-Principatu alu Transilvaniei adunati in dieta, priminduo Noi cu complacere, dàmu articlului de lege trecutu mai susu intru totu coprinsulu lui, cesareo-regésc'a si domnésc'a Nóstra acceptare, confirmare si sanctiune, eara pe memoratii credintiosi representanti ai acelei tieri ii asiguramu, cumca acestu articulu petrecutu prin acést'a in cartea de legi a Marelui Principatu alu Transilvaniei ilu vomu obserbá atâtu Noi Insîne, câtu si vomu face cá sa fia obsèrbatu prin toti credintiosii Nostri, intocm'a precumu Noi pe acelasi in poterea acestui documentu alu Nostru de acumu ilu acceptàmu, ratificàmu, incuviintiàmu si confirmàmu.

Datu-s'a in castelulu Nostru de desfâtare Schönbrunn, in 26. Octomvre annulu un'a miie optu sute siésedieci si trei, alu imperatîrei Nóstre alu cincîsprediececlea.

Ferencz József Franz Joseph Franciscu Iosifu

L. S.

G. Nádasdy Ferencz F. G. Nádasdy F. de Nádasdy

B. Friedenfels Jenő Eugen Freiherr von Friedenfels Eugeniu de Friedenfels

O LEGE VOTATĂ ÎN DIETA TRANSILVANĂ DIN CLUJ LA 1842

DE

I. LUPAŞ

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 22 Ianuarie 1943

I

Conglomeratul etnic al Monarhiei austriace, care după succesele militare dela sfârşitul veacului al XVII-lea şi începutul celui următor îşi plăsmuise o misiune istorică exprimată prin lozinca *Oesterreich über Alles*, a încercat împăratul Iosif II să-l unifice printr'un proces de germanizare precipitată. La 11 Mai 1784 a dat ordin să fie înlocuită limba latină cu limba germană ca limbă oficială a tuturor organelor administrative din Ungaria, autorităţile de conducere centrală fiind obligate a o întrebuinţa imediat în actele lor, celor judeţene şi orăşeneşti încuviinţându-li-se termen de un an, iar judecătoriilor civile şi bisericeşti termen de 3 ani, spre a-şi însuşi cunoştinţa ei, de neapărată necesitate pentru oricine voia să mai poată fi admis în vreo funcţiune publică ori ca deputat în dieta ţării. Această dispoziţiune a lui Iosif II, — socotită din partea istoriografiei maghiare ca un « asasinat limbistic » [1] — nu a izvorît din vreo pornire de ostilitate a reformatorului împotriva altor limbi, ci din concepţia lui panetatistă, obişnuită

[1]) Szekfü Gyula, *Iratok a magyar államnely kérdésének történetéhez 1790 — 1848* (Acte relative la istoria chestiunii limbei maghiare ca limbă de stat) 1790—1848. Budapest, 1926, p. 26: « Iòzsef császár nyelvi merénylete » (asasinatul limbistic al împăratului Iosif).

să subordoneze exclusiv intereselor de stat orice altă considerațiune.

Germanismul fiind însă în cuprinsul Monarhiei în minoritate numerică, s'a izbit de împotrivirea celorlalte elemente etnice, care începuseră a se trezi și ele simultan la conștiința personalității, a valorii și demnității lor naționale.

Dintre toate curentele reacționare, proprii să împingă spre inevitabil faliment politica reformistă a neobositului Impărat, cel mai impetuos a devenit tocmai curentul reacțiunii maghiare, sortit să cadă repede în exagerațiuni prăpăstioase, alunecând pe povârnișul aceluiași faliment, care umpluse de adâncă amărăciune ultimele clipe ale vieții și domniei împăratului Iosif.

Câtă vreme în vieața publică a Ungariei limba oficială fusese cea latină, respectată de toți, nu se găsea motiv serios spre a se vedea în folosința obștească a acestei limbi cu autoritate bimilenară vreo prerogativă sau vreun prejudiciu pentru vreuna din numeroasele limbi vorbite în cuprinsul acestei țări polietnice. Indată ce a început a se afirma însă tendința de a o înlocui cu limba maghiară, s'a deslănțuit o rivalitate multilaterală, transformată într'un înverșunat «război al limbilor», întru cât niciunul din graiurile vii, adânc înrădăcinate și răspândite între locuitorii Regatului ungar, nu putea fi înduplecat să admită nici utilitatea practică, nici pretinsa «superioritate civilizatorie și culturală» a limbii maghiare, cu atât mai puțin obligativitatea și exclusivitatea ei oficială, prin oricâte articole de lege s'ar fi căsnit dieta ungară din Pojon (Bratislava) sau cea transilvană din Cluj să le-o impună.

Dacă resistența față de tendințele de germanizare ale lui Iosif II nu fusese deopotrivă de accentuată, explicațiunea se poate găsi în faptul că prin învățarea limbii germane li se deschideau popoarelor din Monarhie numeroase posibilități de contact cu o mare națiune și cu vastele ei domenii de vieață literară, culturală-artistică și economică, de ale cărei roade simțeau oarecum dorința de a se împărtăși, câtă vreme cunoștința nepoftită a limbii maghiare o socoteau, dimpotrivă, ca o piedecă supărătoare în calea progresului propriei lor

limbi. Anevoie s'ar fi putut găsi în cuprinsul Regatului ungar vreun Român, Slovac, German, Sârb, Croat sau Italian înclinat să dea crezământ publicistului maghiar Samuil Desy, care într'o scriere tipărită la Viena în 1790 cu titlul « Fenixul panonian sau limba maghiară reînviată din propria ei cenuşă » (Panoniai Féniksz avagy hamvából feltámadott magyar nyelv) prorocea — nici mai mult, nici mai puţin — că limba naţiei sale va fi în stare să facă în scurtă vreme astfel de cuceriri, încât strecurându-se până în cabinetele europene va reuşi să izgonească din ele uzul limbii franceze [1]). Ca un fel de justificare a procesului sufletesc, din care izvorau asemenea exageraţiuni, istoricul maghiar Szekfü ţine să reproducă opinia scriitorului elveţian din veacul al XVIII-lea Johann Georg Zimmermann, care într'o lucrare foarte răspândită despre orgoliul naţional (Vom Nationalstolze, cu numeroase ediţiuni dela 1758—1783) subliniază că acesta poate deveni adeseori ridicol, dar nu odată e necesar popoarelor care aşteaptă şi speră un viitor [2]).

Nu trebue ignorată împrejurarea că limba maghiară, chiar în cuprinsul Ungariei propriu zise, nu era decât limba unei minorităţi etnice — fapt, care îl determinase pe Adam Francisc Kollar să afirme, că cea mai redusă parte a Ungariei este cea locuită de Maghiari sau de un popor, care cunoaşte numai limba maghiară [3]). In năzuinţa de a descifra tainele viitorului îşi permitea la 1763 eruditul slovac să adauge profeţia că « această parte a Europei pare să-şi redobândească înfăţişarea anterioară descălecării Ungurilor, iar limba maghiară va pieri la fel, cum a dispărut şi limba Cumanilor [4]).

O profeţie similară făcea, cu trei decenii mai târziu, şi filosoful Herder care, în celebrele sale consideraţiuni relative la filosofia istoriei umane, îşi rostea lămurit părerea că Maghiarii, trăind printre Slavi, Germani, Români şi alte

[1]) Szekfü, *o. c.*, p. 31.
[2]) Szekfü, *o. c.*, pp. 18—19.
[3]) Cf. *Nicolai Olahi Mitr. Strigoniensis Hungaria et Atila.* Viena, 1763, p. 91: « Minima Hungariae portio est, quae Hungaros sive populum Hungarico solum idiomate utentem, habet ».
[4]) *Ibidem*, « Pars ista Europae eam faciem resumere videatur, quae illi ante adventum Hungarorum fuit... Verendum profecto est, ne sermo ipse exolescat ad eum prorsus modum, quo Cumanorum evanuit ».

popoare, formează o minoritate a locuitorilor ţării şi, după trecerea veacurilor, abia dacă se va mai putea găsi vreo urmă despre limba lor [1]).

Asemenea presimţiri sinistre s'au furişat şi în sufletul unor poeţi maghiari umplându-i de adâncă melancolie şi desnădejde cu privire la viitorul naţiei lor. Iosif Bajza d. e. ofta îndurerat că nu găseşte nici bucurie în trecutul neamului său, nici speranţă în viitorul lui şi mărturisea că-i sângerează inima din cauza decăderii frumoasei sale patrii [2]).

Necontestata inferioritate numerică a elementului maghiar din Ungaria, deplin verificată prin datele tuturor statisticilor oficiale anterioare anului 1910, a trezit în sufletul conducătorilor o teamă explicabilă. Ingrijoraţi de însăşi problema existenţei şi dăinuirii viitoare a rasei lor turanice în centrul Europei, nu au întârziat să caute a spori, prin măsuri artificiale, numărul elementului lor etnic inaugurând politica maghiarizării, — în mod mai timid la început, apoi tot mai agresiv şi mai violent — în diferitele domenii ale vieţii de stat. Este cu neputinţă de admis afirmaţiunea că iniţiatorii acestei politici de maghiarizare, pătrunşi de ideile timpului lor, nu şi-ar fi putut da seama că activitatea lor va întâmpina piedeci, din partea celorlalte elemente etnice, care vor reuşi să o stânjenească chiar în cuprinsul graniţelor Ţării Ungureşti [3]). Mai apropiată de adevăr este constatarea că « ideea naţională devenind în tot cuprinsul Europei dominantă şi la celelalte popoare, transformarea Ungariei poliglote în stat naţional cu limbă unitară întâmpină de prin anii 20 ai veacului al XIX-lea tot mai mari obstacole, pe care maghiarimea, din cauza legăturilor sale cu Austria, nu le putea înlătura decât succesiv cu preţul celei mai mari tensiuni şi al unor

---

[1]) Iohann Gottfried Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*, IV, Teil. Riga u. Leipzig, 1792, pp. 23-24: « Da sind sie jetzt die Ungern (oder Madscharen) unter Slaven, Deutschen, Wlachen und andern Völkern der geringere Teil der Landeseinwohner und nach Jahrhunderten wird man vielleicht ihre Sprache kaum finden ».

[2]) Kornis Gyula, *A magyar müvelödés eszményei 1777—1848* (Idealurile civilizaţiei maghiare). Vol. II, Budapest, 1927, p. 85:

« Multadban nincs öröm Hanyatlò szép hazám
Jövödben nincs remény. Miattad vérzem én ».

[3]) Szekfü, *o. c.*, p. 23.

grave sdruncinări. Curentul național pornise și la Slovaci și la Croați-Sârbi și la Români din timpul când limba latină înflorea încă în deplină putere, la începutul veacului ca *lingua publica*. Paralel cu ideea națională maghiară a evoluat trezirea celorlalte popoare la conștiința națională. Aceștia erau deopotrivă cu maghiarimea în albia curentului general european. Limba latină era și pentru ele ca și pentru Unguri o piedecă în calea desfășurării energiilor naționale. Câtva timp s'au alipit de folosința ei numai de teamă să nu fie risdicată în locul ei limba maghiară ca limbă oficială în chestiunile publice ale țării [1]).

Curentul de maghiarizare obținuse un vădit succes prin hotărîrea dietei ungare dela 5.XI.1790 cu privire la încuviințarea limbii maghiare ca limbă protocolară, admițându-se nsă, de dragul Croaților, și folosirea limbii materne în chseîtiunile proprii (« domi suae ») precum și continuarea tradiției de a coresponda latinește în toate chestiunile oficioase.

Limbă cu caracter oficial rămânea deci deocamdată — *nunc adhuc* — tot cea latinească, dar se luară dispozițiuni pentru a răspândi cunoștința limbii maghiare prin instituirea câte unui profesor special de « limbă și stil unguresc » în gimnazii, în academii și la universitate [2]). Era o soluțiune de compromis, menită să împace și capra și varza. Organele Curții din Viena erau convinse de zădărnicia tuturor încercărilor viitoare de a impune limba unei minorități de aproximativ 2.000.000 Unguri covârșitoarei majorități a locuitorilor,

---

[1]) Kornis, *o. c.*, vol. II, pp. 93—94.

[2]) Szekfü, *o. c.*, pp. 228—229: « ut autem nativa lingua Hungarica magis propagetur et expoliatur, in gymnasiis, accademiis et Universitate Hungarica peculiaris professor linguae et styli Hungarici constituetur... dicasterialia negotia autem idiomate Latino *nunc adhuc* pertractanda venient ». Cancelaria Curţii din Viena a acceptat această formulă cu « *nunc adhuc* » în convingerea exprimată destul de lămurit în conferinţa dela 24.XII.1790 prin această declaraţiune: « weil man es ohnehin für *eine Unmöglichkeit* hält, dass da der grösste Teil der Inwohner der hungarischen Länder der hungarischen Sprache nicht kundig ist, dieser grössere gegen *6 Millionen betragende Teil* sich *nach dem Wunsche der minderen kaum auf 2 Millionen heraufsteingenden Anzahl* richten, mithin sich zur Beilegung dieser letzteren Sprache, um solche in allen öffentlichen Handlungen zu führen, *je bequemen werde*, — in sich selbst also ist dieser Zusatz für den Staat ganz gleichgiltig, für die Stände aber, welche auf den Gebrauch der hungarischen Sprache sovielen Wert setzen, von darum beruhigend, weil ihnen doch die Hoffnung übrig bleibt, dass alle Geschäfte *doch* dereinst in der hungarischen Sprache verhandelt werden dürften ».

de aproximativ 6.000.000. Celor ce stăruiau cu atâta patimă pentru oficializarea limbii maghiare, voiau să le lase măcar speranța că odată și odată își vor putea vedea totuși dorința împlinită, rămânându-le deschisă calea de a răspândi cunoștința ei prin școale. De aceea prin dispozițiunea articolului de lege VII din 1792 se continuă acțiunea de maghiarizare fiind impusă obligativitatea limbii maghiare ca studiu ordinar în hotarele Ungariei propriu zise, iar pentru « părțile adnexe » se admitea să rămână numai ca studiu facultativ, de care să poată fi dispensați străinii cari nu intenționează să ceară vreodată funcțiune în cuprinsul acestei țări [1]).

Dispozițiunea aceasta a rămas însă multă vreme un desiderat, ceea ce îndeamnă dieta dela 1805 să ceară măsuri energice pentru executarea ei. Mai târziu se ivește proiectul întemeierii unui Institut Național care, după modelul Institutului parisian de educațiune a tinerilor iacobini, cu ajutorul unui impozit de 3% să urmărească anume scopul de a răspândi limba maghiară, proiect care rămâne și el în domeniul desideratelor, cum prevăzuse consilierul de stat Baldacci în opinia sa dela 29.X.1807 [2]).

In Boemia obligativitatea limbii cehe se impusese încă din anul 1816 [3]). Dintr'un raport secret despre desbaterile dietei ungare dela 10.I.1826 rezultă că se proiectase răspândirea limbii maghiare și printre femei și se insista mai ales asupra rolului, ce ar putea să revină preoților catolici în opera de maghiarizare a credincioșilor. Se accentua totuși dificultatea pricinuită prin faptul că sunt prea multe națiuni diferite în

---

[1]) I. Lupaş, *Contele Ştefan Széchenyi şi politica de maghiarizare*. Sibiu, 1910, p. 8 şi Szekfü, *o. c.*, pp. 258—259: « decernunt SS. et OO, ut studium linguae hung. intra fines regni eiusdem deinceps sit studium ordinarium... in partibus autem adnexis maneat studium extraordinarium, extrigenae tamen, qui... in regno hoc sui accomodationem unquam quaerere intendunt, a necessitate condiscendae linguae hung. dispensentur ». Cu privire la hotărîrile dietelor din 1805 şi 1807, în chestiunea maghiarizării cf. şi Hans Lades, *Die Nationalitätenfrage im Karpatenraum*. Wien, 1941, pp. 110—111.

[2]) Szekfü, p. 292: « Uebrigens wird es mit dem projektirten Nationalinstitut wohl noch lange nicht vorwärtsgehen, denn wenigstens die kroatischen, slavonischen und slavischen Komitate werden sich gewiss nicht beeifern, reichliche Beiträge zur Emporbringung einer ihnen ganz fremden, dürftigen und eben darum für öffentliche Geschäfte kaum brauchbaren Sprache zu bewilligen ».

[3]) Szekfü, p. 119.

țară [1]). La aceasta răspundea deputatul Balogh că nu ar trebui decât o lege severă, limba maghiară poate fi învățată repede căci nu are, ca limba chineză, 30.000 de litere ci numai 24 [2]). Dar la 1827 curentul de maghiarizare forțată întâmpină o resistență mai categorică din partea Coroanei interzicându-se prin resoluțiunea dela 11 Aprilie orice măsură de siluire în răspândirea limbii maghiare [3]).

Dacă împăratul Francisc I avea tăria de a se împotrivi curentului de maghiarizare forțată, cu totul lipsit de această putință a fost fiul și urmașul său, debilul Ferdinand [4]) (pentru Ungaria al V-lea, pentru Transilvania al II-lea) sub cârmuirea căruia, timp de un deceniu și jumătate, toate proiectele radicale, zădărnicite mai înainte, se transformară succesiv în articole de lege, introducându-se la 1840 (art. VI) limba maghiară și în administrațiunea bisericească, preconizându-se redactarea matriculelor în limba aceasta chiar și în localitățile, unde predica ar fi fost rostită în alte limbi. La 1844 s'a legiferat prin art. II maghiarizarea tuturor școalelor din Ungaria astfel ca «în școalele din lăuntrul hotarelor țării limba învățământului să fie limba maghiară» [5]).

II

Reacțiunea împotriva măsurilor de germanizare din timpul lui Iosif II n'a întârziat a se produce și în cercurile aristocrației maghiare din Transilvania. Deschizându-se în preajma Crăciunului 1790 dieta în noua capitală transilvană, în Cluj, s'a hotărît fără întârziere să fie redactate procesele-verbale în limba maghiară, iar deciziunile în limba latină, continuându-se corespondența cu organele Curții din Viena tot

---

1) Szekfü, p. 342.

2) Szekfü, p. 342: «es ist notwendig, dass wir ein strenges Gesetz von der ungarischen Sprache bringen: sie kann leicht erlernt werden, weil sie nicht chinesisch ist; diese hat über 30.000 Buchstaben, wir besitzen aber nur 24».

3) *Ibidem*, p. 372: «omnis in propagatione linguae patriae coactio abesse debeat»

4) Cf. Heinrich Ritter von Srbik, *Deutsche Einheit. Idee und Wirklichkeit vom Heiligen Reich bis Königgrätz*. München 1935. Vol. I. p. 301 : «Dem unfruchtbaren Regiment Franz I. folgte das Scheinkaisertum Ferdinands, ein kaum verhüllter Zerfall der obersten Staatssphäre, Kraftlosigkeit und Nichtregieren im Innern, Verlust des Ansehens nach aussen».

5) I. Lupaş, *o. c.*, p. 18 și Szekfü, *o. c.*, p. 613: «*az orszdg hatdrain belöli iskolákban közoktatási nyelv a magyar legyen*».

în limba aceasta. Saşii izbutiră să-şi salveze dreptul de a folosi şi mai departe limba germană în afacerile lor oficiale. Dieta decide a se înfiinţa pretutindeni şcoale potrivite pentru învăţarea limbii maghiare, fiind pentru orice popor chestiune de onoare să-şi aibe întreagă administraţiunea publică în propria sa limbă. Totodată decretează limba maghiară ca « limbă naţională principală » [1]. Saşii arată într'un memoriu adresat Curţii din Viena, că nu se împotrivesc întroducerii limbii maghiare în administraţiunea comitatelor şi a scaunelor secuieşti, dar în chestiuni de interes comun să-şi păstreze limba latină caracterul tradiţional de limbă oficială. Curtea modifică în acest sens hotărîrea dietei din Cluj.

Decedând Leopold II (în vârstă de 45 ani) la 28 Februarie 1792, succesiunea la tron a revenit fiului său Francisc II, căruia « Staturile transilvane » întrunite în dietă la Cluj (21.VIII. 1792) îi făcură jurământ de credinţă în limba latină, dar jurământul prin care se obligau reprezentanţii celor trei naţiuni privilegiate, să păstreze nesdruncinată faimoasa lor uniune politică, îl rostiră în limba maghiară, ceea ce nu putea fi tocmai pe placul Saşilor.

In dieta transilvană convocată la Sibiu (17.IV.1837) cu scopul de a presta jurământul omagial pentru noul Monarh Ferdinand, s'a desfăşurat o lungă discuţiune contradictorie, dacă nu ar fi sosit momentul să fie cuprins întreg actul omagial într'un articol de lege redactat în limba maghiară, urmând ca în viitor toate legile să fie redactate în aceeaşi limbă La încheierea discuţiunii a fost acceptată însă opinia guvernului de a se redacta şi de astădată în limba latină articolul din chestiune, exprimându-se simultan şi speranţa dietei că M. Sa va binevoi să admită în viitor prezentarea articolelor de lege în limba maghiară. Consimţind cu această încheiere şi reprezentanţii Saşilor, au fost criticaţi ca nişte « vânzători » şi « sluji nevrednice », care au lipsit dela datoria de a-şi apăra « dreptul sfânt al limbii » crezând că vor ajunge la înţelegere cu

[1]) Scriitorul Aranka György exprimase la 1.VIII.1791 desideratul ca limba maghiară să devină « limbă naţională principală şi generală ». Szekfü, *o. c.*, p. 27, n. 2 şi pp. 216-217: « De praecedentia linguae hungaricae qua in Transilvania principalis nationalis linguae... Cum nullum majus decus genti alicui dari possit, quam ut publica administratio in gremio eiusdem lingua propria vernacula tractetur ».

Maghiarii ceea ce este tot atât de cu neputință ca și « curgerea apei și a focului într'o albie » [1]).

Agitațiunile pentru reforme și, în deosebi, pentru impunerea limbii maghiare ca limbă oficială, continuau în cuprinsul Ungariei cu pasiune sporită. Din 21 de comitate se trimiseră dietei din Bratislava-Pressburg adrese solicitând impunerea limbii maghiare în administrație și justiție, prin școale și prin biserici astfel încât în cele catolice nici slujba să nu se mai facă în limba latină, ci în cea maghiară [2]).

Agitațiunile din Ungaria întâmpinau, din când în când, și oarecare împotrivire din partea elementelor tradiționaliste, care puteau să-și dea seama de consecințele, nefaste tocmai pentru elementul maghiar, ale curentului de liberalism democratic.

Motivarea psihologică a reacționarilor maghiari se reoglindește în cuvintele atribuite de Mauriţiu Jókai palatinului Iosif, cuvinte pe care acesta le-ar fi rostit cu intențiunea de a încerca să potolească impetuoasa pornire a tineretului radical spre reforme precipitate, după modelul liberalismului și democratismului european. La întrebarea: « pentru ce vrea să întinerească Ungaria »? răspundea bătrânul cu presimțiri întunecate: « cuvintele de întinerire din alte țări europene pot să fie înțelese, intențiunea lor e clară. Prin trezirea simțului național vor să-și pregătească odată și odată unirea țării sfâșiate în bucăți. E posibil să-și atingă scopul. Dar poate să atingă Ungaria același scop, trezind conștiința națională ațipită? Pentru ea rezultă de aci o consecință cu totul contrarie: desagregarea unei țări compuse din elemente

---

1) Fr. Teustch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*. Vol. III (1816—1868), Sibiu, 1910, p. 101:

« Der Sprache heilig Recht, Ihr habt es lassen fahren —
Verkauft habt Ihr des dritten Standes Recht
Des guten Fürsten Wunsch verletzt wie feile Knecht, —
Ein Bündnis wollet Ihr mit den Magyaren schliessen,
Eh kann mit Wasser Feuer in einem Bette fliessen —
. . . .
Dann wollet Ihr den Fluch der späten Enkel wenden,
Beharret kühn beim Recht, das jetzt zu treuen Händen
Ein würdig Volk zum Schutz Fuch übergeben
Und achtet Kämpfen mehr als ein verächtlich Leben ».

2) *Idem, ibidem*, p. 89.

eterogene. Priveşte harta Ţării Ungureşti: numără comitatele, care vor forma ţara idealului tău, desenează graniţele viitoare ale acestei ţări şi sperie-te de viitorul, pe care voiţi să i-l pregătiţi. Ia în mână statistica şi întreabă, din 14 dacă luăm 9, ce mai rămâne? Ţara aceasta trăieşte numai câtă vreme dormitează. Vai de cel ce o va trezi! Suntem o bucată de paradis ideal în centrul Europei. Existăm numai câtă vreme nu ne vom adapta ei... Rivalitate nu există. Nobilimea stăpâneşte. Avem o limbă, care nu protegueşte pe nimeni, dar nici nu provoacă. Este limba clasică: latina... Cu aceasta ne garantează instituţiunile nobilitare supremaţia naţională. Pe pământ francez, german, italian democraţia poate da naştere numai unei naţiuni franceze, germane, italiene; pe pământul Ungariei democraţia va forma nouă naţiuni străine şi pe noi ne va mistui » [1]. De aceste adevăruri izvorîte din intuiţiunea pătrunzătoare a stărilor reale din cuprinsul unei ţări polietnice, cârmuitorii ei din veacul al XIX-lea şi al XX-lea n'au voit şi nu vor să ţină seamă. Au răsunat în pustiu şi cuvintele lui Ştefan Széchenyi care în incinta Academiei Maghiare, întemeiată de el la 1825, atrăgea în mod stăruitor atenţiunea tuturor asupra inevitabilelor consecinţe dezastroase ale curentului de maghiarizare forţată [2]. Intr'o scriere a sa intitulată *Hunnia* subliniase Contele Széchenyi, încă din 1835, plin de îngrijorare situaţiuna izolată a neamului său arătând că toate popoarele din Ungaria au rubedenii înafară de graniţele ei, numai Maghiarii nu au nicăieri în lumea întreagă. Românul din Ungaria — scria Sz. — având puţine cunoştinţe despre trecutul său, încă nu s'a trezit în acel revărsat de zori al naţionalităţii sale, care înseninează uneori cu raze de soare speranţele popoarelor în desvoltare, iar alteori le întunecă; culegând mai cu deosebire floarea câmpenească a prezentului, îşi trăieşte zilele în simplitate pastorală; dar nicio graniţă politică şi niciun fel de pază a graniţei nu e în stare să frângă înlănţuirea morală, care îl leagă de tulpina maicei învecinate.

[1]) Cf. Kornis, *o. c.*, pp. 211—212.
[2]) Cf. I. Lupaş, *Contele Ştefan Széchenyi şi politica de maghiarizare*. Sibiu, 1910, pp. 22—24.

Adevărat că aceasta (Ţara Românească) este încă slabă, dar toate posibilităţile îi stau deschise, căci unde învăţătura prin şcoale, administraţia prin birouri, contactul cu armata, conversaţiunea în societate se face în limbă naţională, acolo este cu putinţă orice desvoltare, fie de altfel celelalte împrejurări deocamdată cât de puţin prielnice... Mai departe, elementul slav ungurean, unde nu-şi poate găsi patria? Din îngheţata Miazănoapte până jos la ţărmul Adriaticei este o înlănţuire slavă aproape neîntreruptă, care prin specifica ei prolificitate ameninţă să acopere cu timpul cea mai mare parte a globului. In sfârşit, Germanul ungurean îşi găseşte patria pretutindeni, căci Germani trăiesc aproape în orice loc, unde vieţueşte omul, răspândindu-se şi întărindu-se tot mai mult. De aceea sfătuia Széchenyi pe toţi «să-şi păstreze cu credinţă limba maternă şi să nu se îndepărteze niciodată de limba ţării», căci «patria n'o formează pământul mort, ci omul viu»[1]). In schimb Kossuth stăruia prin scrisul său militant, în coloanele ziarului *Pesti Hirlap*, pentru o cât mai rapidă maghiarizare publicând un apel desperat ca acesta: «Să ne grăbim, să ne grăbim, să maghiarizăm pe Croaţi, pe Români, pe Saşi, căci altfel ne prăpădim»[3]).

Printre aristocraţii Transilvaniei se găseau însă şi unii cari nu se sfiau să condiţioneze democratizarea ţării şi încuviinţarea drepturilor cetăţeneşti pe seama Românilor, de o totală contopire a lor în elementul maghiar, cum făcea baronul Nicolae Wesselényi. Acesta tipărind la Bucureşti în anul 1833 o carte despre «Opiniuni greşite» (Balitéletekröl) mărturisea fără înconjur că socoteşte nu numai potrivit, dar şi foarte necesar, să fie împărtăşită ţărănimea transilvană de drepturi naţionale şi reprezentative *numai* cu condiţiunea de a se contopi, prin *limbă* şi *datini*, ca să devină *deplin maghiară* [3]).

---

[1]) *Hunnia* irta Grof Széchenyi Istvan 1835-ben, Pest 1858, pp. 98—99 şi 101: «*hazát nem alkot holt föld, hanem élö ember*».

[2]) Fr. Teutsch, *Gesch. der Siebenb. Sachsen*, vol. III. Sib. 1910, p. 131: «Eilen wir, eilen wir, magyarisieren wir die Kroaten, Rumänen, Sachsen, denn sonst gehen wir zugrunde».

[3]) Báró Wesselényi Miklós, *Balitéletekröl 1831-ben*. Bukarest, 1833, pp. 232—233: «nem csak helyesnek, hanem igen szükségesnek is vélem, hogy országunkban csak azon feltét alatt részesüljön a földnép nemzet képviseleti jussokban, hogy *valóságos magyar legyen*... *s nyelve s szokásai által egybeolvadjon*».

Este în adevăr uimitoare lipsa totală de înțelegere a realităților etnice și sufletești, lipsă manifestată prin asemenea opiniuni din partea unui aristocrat transilvan care, dacă ar fi avut privirea mai puțin întunecată de patimă, ar fi putut să vadă situațiunea măcar cum o văzuse în același timp economistul german Johann Gottfried Elsner[1]). Acesta și-a publicat într'o revistă din Stuttgart și Tübingen[2]) impresiunile culese în cursul călătoriei sale prin Transilvania, în toamna anului 1835. El venise din mari depărtări, cu oarecare teamă printre Românii despre care i se serviseră tot felul de informațiuni prăpăstioase, cu toate că pe vremea aceea încă nu erau inventate arhicunoscutele metode ale celei mai satanice propagande antiromânești diriguită dintr'o anume capitală dunăreană. « Eu trebue să mărturisesc — scrie Elsner, — că îndată ce am reușit să cunosc întru câtva pe acești oameni, nu m'am simțit nici decum așa de rău printre ei cum mă temusem la început... Indată ce părăsești Oradea Mare (mergând spre Transilvania) găsești pe Români ca majoritate a populațiunii... Este de necrezut, cum se bucură țăranul român, când vreun om cu autoritate îi vorbește în graiul maicii sale. I se luminează fața întreagă și consideră aceasta ca un semn de distincțiune, căci el crede că toți cei ce nu purced așa, ar putea s'o facă, dar n'o fac din pricină că-l disprețuesc... Precum am observat mai înainte, de poporul acesta te poți apropia în chip cu totul deosebit, dacă îi cunoști limba. Ea este și vrednică să fie învățată căci, afară de italiană, limba română are cea mai multă dulceață, mlă-

[1]) Cf. *Allgemeine Deutsche Biographie*. Vol. VI, Leipzig, 1877, pp. 69—70: « *königlich preussischer Wirtschaftsrat und seiner Zeit eine der grössten Autoritäten auf dem Gebiete der Schafzucht und Wollkunde* »; cu toate că studiase la Universitatea din Halle (1805—1807) teologie, filologie și filosofie, nu s'a făcut nici preot, nici profesor, nici filosof, ci s'a specializat în ciobănie, tipărind la Stuttgart (ed. I, 1828; ed. II, 1835) experiențele sale ciobănești sub titlul « *Meine Erfahrungen über die höhere Schafzucht*, iar la 1830 un « *Schäferkatechismus* » care a apărut mai târziu și în traducere cehă și polonă.

[2]) *Das Ausland. Ein Tagblatt für Kunde des geistigen und sittlichen Lebens der Völker mit besonderer Rücksicht auf verwandte Erscheinungen im Deutschland.* IX Jahrgang. Stuttgart u. Tübingen, 1836, Nr. 76 din 16.III.1936, p. 301. *Die Wallachen in Siebenbürgen.* « Ich kann übrigens hier das Bekenntnis ablegen, dass ich, als ich mich nur einiger Masse mit diesen Menschen bekannt gemacht hatte, mich gar nicht in dem Grade unbequem fühlte, als wie ich diess anfangs gefürchtet hatte... *So wie man Gross-Wardein verlässt, findet man die Wallachen als Mehrheit der Bevölkerung...*

diere și sonoritate între toate celelalte limbi europene. Când auzi poporul acesta vorbind sau când te înveselește prin cântecul lui frumos, rămâi foarte plăcut surprins... Dacă auzi un Român vorbind alături de un Ungur, deosebirea cea mare dintre aceste două limbi te izbește pe atât de puternic, pe cât se deosebește caracterul celui dintâi de al celui din urmă. Chiar și pentru cel ce nu ar cunoaște nicidecum aceste două limbi, deosebirea este totuși perceptibilă astfel, încât îndată va putea să spună care este graiul românesc și care e cel maghiar ».

Cu 10 ani mai târziu alt călător german, Ernst Anton Quitzmann, publicându-și impresiunile de drum la Stuttgart (1848), spunea lămurit că tendințele de maghiarizare nu vor reuși să desnaționalizeze pe Români. Dimpotrivă, i se părea că s'ar putea fixa cu preciziune matematică timpul, când cele 3 elemente etnice transilvane (Maghiari, Sași și Secui) vor fi absorbite cu desăvârșire în elementul românesc [1]).

Limba românească, lăudată de călătorul german la 1836 pentru « dulceața, mlădierea și sonoritatea » ei, era sortită unor grele încercări tocmai în anii aceia de înverșunare a limbii maghiare în contra celorlalte limbi din Transilvania. Cu cât se întețea însă prigoana pornită de către feudalii Transilvaniei, cu atât sporea dragostea Românului pentru graiul său strămoșesc. Modestele școale românești, care izbutiseră a se strecura din epoca de reformă religioasă a veacurilor al XVI-lea și al XVII-lea înfruntând viforul năprasnic al contra-reformei din veacul următor, continuau să răspândească și să adâncească dragostea aceasta în straturile largi dela sate, iar printre intelectualii răsăriți din sânul țărănimii o răspândeau cu mijloace modeste școalele din Brașov și din Blaj, la cari se alăturase dela 1828 înainte și gimnaziul din Beiuș, întemeiat prin solicitudinea Episcopului Samuil

[1]) *Deutsche Briefe über den Orient.* Stuttgart, 1848, p. 201: « Wenn man sich etwas in Siebenbürgen und Ungarn umsieht, findet man, dass von den Romanen, die hier mit den Magyaren wohnen, kein einziger noch zum Ungarn geworden ist... Es lässt sich also schon jetzt matematisch der Zeitpunkt vorausbestimmen, an welchem nicht etwa durch Verschmelzung der gegenwärtigen Nationalitäten eine sogenannte Siebenbürger Nation entstehen würde, sondern an welchem vielmehr die drei übrigen Völkerstämme (Magyaren, Sachsen und Szekler) in dem romanischen Elemente vollkommen aufgegangen seyn werden ».

Vulcan care n'a uitat să-i fixeze ca scop de căpetenie cultivarea limbii româneşti în regiunile apusene, ameninţate mai direct de furia maghiarizării [1]).

Ce impresiune puternică producea asupra Românilor din Transilvania naţionalizarea ierarhiei politice din Ţara Românească şi din Moldova în 1-a jumătate a veacului al XIX-lea, arată scrisoarea adresată la 17 Dec. 1837 Episcopului Vasile Moga din Sibiu de către preotul Radu Tempea care, părăsindu-şi postul dela biserica Sf. Nicolae din Braşov, trecuse ca director al nou înfiinţatului Seminar din Râmnic-Vâlcea, unde mărturisea că a fost primit « cu braţele deschise, dela cel mai mare până la cel mai mic ». Se simţea deosebit de fericit omul având aci prilej să vadă « prinţ român, miniştri români, ghenerali români, obrişti români şi toate dregătoriile răsunau de urletul Românilor »... Pentru aceea « s'a aprins duhul cel românesc în mine — scrie Radu Tempea şi am primit această slujbă ca rector al Seminarului... şi predicator episcopesc [2]).

III

In dieta convocată la Cluj pe ziua de 15.XI.1841 deputatul Zarandului Dionisie Kozma făcuse în şedinţa dela 9.XII propunerea pentru introducerea neîntârziată a limbii maghiare în tot cuprinsul Transilvaniei ca limbă oficială « diplomatică » [3]). Fu sprijinit de colegul său Dionisie

---

[1]) Cf. Const. Pavel, *Şcoalele din Beiuş*, 1828—1928, p. 333: « quoniam hoc institutum praeferenter pro Natione Valachica fundatum est, orthographiae ad aviticas latinas litteras reducendae, grammaticae item ac litteraturae Valachicae, historiae item naturalis et caligraphiae peculiaris reflexio habeatur » —Acesta e punctul 2 din actul de fundaţiune, semnat în Oradea la 6.X.1828 de « S. Vulcan Gr. c. eppus M. Varadiensis ». Cu 8 ani mai târziu prin art 5 al legii III d'n 1836 se prevedea înfiinţarea unei catedre de limba maghiară la Preparandia (Şcoala Normală) română din Arad cf. P. Poruţiu, *Lupta pentru crearea învăţământului superior şi a unei Universităţi româneşti în Ardeal* — în revista *Transilvania* — Sibiu 1943 p. 183. n. 3.

[2]) Candid Muşlea, *O dinastie de preoţi şi protopopi. Radu Tempea. Şase generaţii de preoţi şi protopopi din aceaşi familie.* Braşov, 1939, pp. 83—84.

[3]) *Protocolul Dietei din Cluj*, 1841/43, p. 51: « Az 1791-beli 31-ik törvényczikknek szélesebbre terjesztésivel, az idegen és csaknem feledékkenységbe ment latin nyelv helyett, édesanya nyelvünk mind a törvényhozásra, mind a beligazgatás minden ágaira, mind pedig minden külviszonyokra nézve diplomatikai állásra emeltessék ».

Kemény citând cazul Germanilor din Ungaria de a se fi împăcat cu legile de maghiarizare, adresa un apel Saşilor îndemnându-i să purceadă şi ei la fel, făcându-le însă concesiunea de a se folosi încă de limba germană în chestiunile lor interne, dar cu condiţiunea ca după un interval de 10 ani să corespondeze şi ei în limba maghiară cu autorităţile administrative şi judecătoreşti. Acelaşi termen de 10 ani îl acorda şi pentru maghiarizarea şcoalelor româneşti din Blaj. Puţine glasuri mai moderate au putut fi auzite în cursul desbaterii. Deputatul Sibiului, Simion Schreiber, cerea însă egala îndreptăţire a limbii germane cu limba maghiară în toate privinţele, fiind limba maternă cel mai eminent mijloc de educaţiune pentru oricare popor. Işi dau seama Saşii că limba maghiară le este de trebuinţă; de aceea au şi instituit de bună voie, în şcoalele lor, puteri didactice pentru predarea acestei limbi. Orice siluire o consideră însă periculoasă. Cu declaraţiunea lui Schreiber s'au solidarizat toţi deputaţii Saşilor, afară de cei din Orăştie. Deputatul Regius din Bistriţa avea curajul să spună că eliminarea limbii germane din Transilvania, dacă ar fi cu putinţă, ar fi regretată mai târziu chiar de Maghiari. Dacă e vorba să fie înlocuită limba latină cu o limbă vie, Saşii vor lupta pentru limba germană, iar învăţarea limbii maghiare ar fi mai cu dreptate să fie lăsată — jure reciproco — în libera lor voie, căci astfel se va răspândi mai uşor printre Saşi, decât fiindu-le impusă cu sila [1].

Luând cuvântul deputatul de Alba, Ioan Horvath, şi-a exprimat uimirea, ce i-a pricinuit cererea Saşilor de a se învcuviinţa şi limbii germane drepturi egale cu ale limbii maghiare arătând că aceasta nu ar fi nici practic, nici logic, ci mai curând i-ar chema în memorie pe ziditorii turnului babilonic, unde amestecându-se limbile s'a produs atâta con-

[1]) *Protocolul Dietei din 1841/43*, p. 104: « A német nyelv Erdélyböli kiküszöböléssit — ha lehetséges volna — sajnálnák... igazságosabbnak látnám én hogy — jure reciproco — a szászoknak is szabad akarat bizattassék a magyar nyelv megtanulására; és bizton reméllem, hogy közülök többen ifogják és nagyobv sükerrel tanulni és jobban fog. a mgyar nyelv a szászok közt tejedni mintha arra Kényszeriteni akarnok mivel mélyen gyökerczik az ember természetében, azon tényt nem örsömest tenni, melyre-meggyözödése nélkül — kényszeriteni akarjuk ».

fuziune încât nu s'au mai putut înțelege unii cu alții și turnul a rămas neisprăvit [1]).

La sfârșitul desbaterilor a fost primit proiectul de maghiarizare cu unele întregiri, încuviințându-se pe seama Sașilor menținerea situațiunii de până aci, măsură care nu i-a mulțumit însă. In numele lor a înaintat Schreiber vot separat, pe care și l-au însușit toți deputații sași, afară de ai Orăștiei. Pentru atitudinea lor filomaghiară aceștia au fost revocați de către scaunul Orăștiei, care pe motiv că nu ar fi respectat instrucțiunile în temeiul cărora fuseseră trimiși în dieta țării, i-a înlocuit cu Alexandru Keserü și Friedrich Wagner, la 7 Februarie 1842 [2]).

Considerați ca niște martiri ai cauzei maghiare acești doi deputați (Anton Leszai și Iosif Loreni) au fost sărbătoriți de către colegii lor maghiari și secui printr'un banchet oferindu-li-se și un păhar de amintire, pe care opinia publică săsească nu a întârziat a-l stigmatiza ca «păharul lui Iuda» cu prețul celor «30 de arginți» [3]).

IV

Legea votată în ședința dela 31 Ianuarie 1842 cuprindea opt articole menite să îndrumeze vieața publică a Transilvaniei spre o totală maghiarizare, în ritmul cel mai accelerat cu putință.

---

[1]) *Protocol*, p. 101.

[2]) *Protocolul Dietei din 1841—43, Az Erdélyi Nagyfejedelemség s hozzá vissakapcsolt rszek három nemes nemzeteiből álló rendeinek Kolozsvár szabad királyi várossában 1841-ik év November 15-ik napján Kezdödött országgyülésökről készitett jegyző-könyv.* Koloszvártt, 1841, p. 133.

[3]) Cf. Teutsch, *o. c.*, vol. III, pp. 119—120, unde sunt reproduse și aceste versuri satirice:

« Doch verachtest du Ruf und Ehre
Gott und Volk und alles Höhre,
Freiheit, Vaterland und Fürsten,
Und es sollt dich dennoch dürsten
Nimm dann jenes Glas und trink,
Kostet dreissig Silberling! »

In schimb în opinia maghiară deputații revocați ai Orăștiei au fost îngrămădiți cu laude. In ședința dietei din 12 Februarie, deputatul Făgărașului Ladislau Teleki cazul lor îl asemăna cu lupta între un *uriaș* și între *pigmei*, cei din urmă fiind Sașii, iar uriașul fiind întreaga nație maghiară (de 5.000.000) care în veci va preamări și aproba fapta lor (« az óriás 5.000.000 magyar, ki Lészay Antal tettét örökké magasztalni és helyeselni fogja) *Protocol*, p. 143.

Art. 1. — Limba maghiară se transformă — cu milostiva învoire a Maiestății Sale — în limbă de stat (kozállományi nyelv) în acest Mare Principat [1]); drept care

Art. 2. — Legile să fie redactate de aci înainte numai în limba maghiară.

Art. 3. — Toate organele administrative, judecătorești și financiare să folosească în corespondențele lor pretutindeni limba maghiară, redactându-și în limba aceasta procesele-verbale, sentințele, referatele și orice fel de acte. Dieta să-și redacteze în limba maghiară nu numai protocolul, ci și adresele destinate Majestății Sale; la fel să fie redactate convocările, rescriptele și propozițiile regești, cuvântările și actele comisarului regesc către Dietă, precum și ordonanțele regești, actele de donațiune și de privilegii și orice fel de scripte ce vor mai emana dela înalta Curte regală și dela înaltele autorități ale Statului. Toate sigiliile oficiale și monetele ce vor fi bătute în patria aceasta, să aibă inscripție maghiară (omnia item sigilla officiosa, ut et monetae in hoc regno cudendae hungaricis providebuntur inscriptionibus).

Art. 4. — In sânul națiunii maghiare și secuiești toate judecătoriile civile, toate organele administrative și adunările lor să folosească exclusiv limba maghiară atât în consfătuirile și în redactarea proceselor verbale, precum și în toate scriptele lor, neexceptând nici adresele ce vor trimite Maiestății Sale.

Art. 5. — In sânul națiunii săsești se menține *status quo*, întemeiat pe art. 31 din anul 1791, în sensul căruia au corespondat cu autoritățile administrative și judecătorești sau în limba maghiară sau în limba latină. Totuși după închiderea dietei acesteia, rescriptele regești, precum și ordonanțele guvernului vor fi adresate și națiunii săsești în limba maghiară; în aceeași limbă va fi ținută și corespondența cu tabla regească, cu autoritățile fiscale, cu autoritățile și corporațiunile ungurești și secuiești. (Din traducerea latină a acestui articol lipsește adaosul din urmă, întreg art. 5 limitat fiind

[1]) Cf. Szekfü, pp. 524—526, unde e reprodus textul latin, care prezintă deosebiri față de cel maghiar. « Art. 2. *De lingua hungarica.* § 1. *Ut lingua pub icae administrationis et diplomatica in Magno hoc Transsilvani ae Principatu hungarica sit, Sacratissima Sua Maiestas clementer annuit. Proinde...* ».

la următorul text latinesc: «Natio Saxonica in «statu quo» articulo 31. a. 1791 innixo relinquitur»).

Art. 6. — Comanda supremă şi comandanţii regimentelor transilvane să corespondeze în limba maghiară cu guvernul şi cu toate autorităţile din sânul naţiunii maghiare şi secuieşti: la regimentele transilvane limba de comandă să fie limba maghiară («és az erdélyi ezredeknél magyar kormány szavak használtassanak, în trad. latină: «et eodem termini etiam militares imperatorii exprimentur idiomate»).

Art. 7. — Toate jurisdicţiunile bisericeşti romano-catolice, evanghelice, reformate, unitare şi neunite din patria întreagă vor fi obligate să corespondeze ungureşte cu autorităţile civile, îndată după publicarea legii acesteia, iar dintre autorităţile bisericeşti cele cu baze nemaghiare (az ehyházi törvényhatóságok közül a nem magyar ajkuak) după închiderea dietei acesteia în răstimp de 10 ani vor coresponda şi între ele, îşi vor redacta matriculele şi orice fel de acte menite să servească între hotarele acestui Mare Principat, în limba maghiară. De asemenea în răstimp de 10 ani cine nu ştie ungureşte, să nu fie numit în niciun fel de funcţiune bisericească, fie superioară fie umilă, iar şi până atunci în caz de egalitate a celorlalte însuşiri (caeteris paribus) cei cari ştiu ungureşte, să aibă întâietate (magyarul tudóknak elsöségök legyen, în trad. latină: «munera etiam quaevis ecclesiastica post decem itidem annos linguae hungaricae gnaris dumtaxat conferentur, talibus eousque etiam, ceteris paribus, praeferenter applicandis»).

Jurisdicţiunilor bisericeşti luterane din sânul naţiunii săseşti li se admite însă putinţa să-şi folosească între ele limba maternă, fiind aceasta extinsă şi asupra corespondenţelor ce vor purta preoţii saşi, cari locuiesc în sânul naţiunii maghiare, cu autorităţile lor din sânul naţiunii săseşti (în trad. latină: «Jurisdictionibus ecclesiasticis, nationi Saxonicae ingremiatis, Lutheranorum vernaculae suae linguae usus parvo quoque in gremio liber erit, et hoc idem de correspondentia verbi divini ministrorum, qui ecclesias lutheranas in gremio nationis hung. constitutas tenent, cum praepositis suis, in gremio nationis Saxonicae residentibus ducenda, intelligendum»).

Formulele de introducere și încheiere ale actelor emanate dela capitluri și convente (autorități eclesiastice și mănăstirești) îndată după publicarea acestei legi să fie scrise ungurește (« Extradandarum e capitulo et conventu literarum praefationes et conclusiones, statim post publicationem hujus articuli, stylo hungarico expedientur »).

Art. 8. — Cu excepția școalelor săsești, din sânul acestei națiuni, în toate institutele de educațiune din patria aceasta înțelegând aci și pe cele militare, toate științele vor fi învățate în limba maghiară (« minden tudományok magyarul fognak tanittatni » în trad. latinească: « omnes scientiae indiscriminatim hungarica docebuntur lingua »). Această dispozițiune va obținea însă numai după 10 ani putere obligatorie pentru școalele neuniților și pentru elevii lor. Ca măsura aceasta să-și poată atinge scopul în școala uniților din Blaj precum și în alte școale cu venituri corespunzătoare, să fie instituit fără întârziere profesor de limba maghiară; pentru a li se împărtăși și candidaților de preoți neuniți instrucțiunea în limba maghiară, Majestatea Sa va îngriji cu milostivire și până când se vor lua măsuri mai amănunțite pentru instrucțiunea poporului român în limba maghiară, cu ocaziunea organizării școalelor populare pe calea legislațiunii [1]) (în trad. latină: « Dispositio tamen isthaec, respectu scholarum graeci r. unitorum et disunitorum post decem tantum annos obligandi vim obtinebit. Ad scopum hunc promovendum, de eo, ut in schola graeci ritus unitorum Balásfalvensi, prout et in ceteris scholis, quarum proventus supportandae huic expensae pares sunt, professor linguae hung. constituantur; nec non de eo, ut nonuniti etiam clerici adolescentes lingua quoque hungarica instruantur, Ssma Sua Maiestas eousque etiam clementer providere dignabitur, donec super hoc, ut et super imbuenda lingua hungarica plebe Valachica occasione coordinationis scholarum inferiorum via legislationis uberius prospectum fuerit »).

Evident că astfel de porniri agresive, legiferate în dieta transilvană din Cluj, nu puteau lăsa nici pe Români nici pe Sași indiferenți.

[1]) *Protocolul Dietei din 1841—43*, pp. 116—118.

Protestul Consistoriului din Blaj împotriva legii votate în dieta transilvană din Cluj, poartă data de 15 Februarie 1842 [1]). Autorii lui spun că au aflat mai întâi din ziare (e publicis ephemeridibus) ce soartă se pregăteşte pe seama şcoalelor din Blaj prin legea votată la sfârşitul lui Ianuarie. Şi-au ţinut de datorie a ruga pe Episcopul L e m e n i să intervină la M. Sa, înainte de a fi obţinut articolul dietei din Cluj putere de lege (antequam praeattactus articulus diaetalis Ssme suae M-tis assensu, vim legis obtineret) lămurind că din şcoalele blăjene limba română nu va putea fi eliminată nici în 10 secole, necum în 10 ani, şi că naţiunea română nu va putea fi constrânsă a se supune unei legi prin care i se pregăteşte aievea ruina şi pieirea (« est igitur evidens, linguam hanc ex scholis Blasiensibus nisi cum periculo morum ac religiositatis et, quod nobis non minus dolorosum est, cum ruina nationalitatis eliminari non posse; fatemur autem sincere, non tantum post decem annos sed neque post decem saecula uno nullo unquam tempore, nos nationemque nostram lege obligari posse, quae moribus ac religiositati periculum ac obicem, nationalitati vero ruinam parat ac interitum ». (A l. P a p i u I l a r i a n, Vol. I, pp. 245—246).

La 10 Martie acest răsunător protest a fost trimis şi Consistoriului ortodox român din Sibiu, care nu a întârziat a-şi însuşi cuprinsul lui arătând prin răspunsul dat în 18 Martie că o astfel de lege nu va preface pe Români niciodată în cetăţeni mai folositori patriei, ci mai curând vor fi ei prefăcuţi într'o turmă de vite (non in utiliores patriae cives, sed potius in pecorum gregem converteret) şi exprimându-şi speranţa că legea aceasta ca orice măsură violentă şi nefirească nu va putea atinge scopul urmărit de alcătuitorii ei, căci tot ce e violent — după cum arată Istoria — nu dăinueşte (« potissimum, quod Historia teste praecipitatae rerum con-

[1]) La G h. B a r i ţ i u, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1889, Vol. I, p. 754 e publicat textul protestului cu data greşită de 15.II.1843, la A l e x. P a p i u - I l a r i a n, *Istoria Românilor din Dacia Superioară*. Viena, 1852, Vol. I, p. 426 e însă data corectă 1842. Aci e semnat protestul astfel: *Consistorium Blasiense. Simeon Krajnik* vicarius generalis, *Stephanus Manfi* notarius, iar la B a r i ţ i u, *Consistorium gr. catholicum Diocesis Fogorasiensis. Simeon Krajnik*, Praepositus Capituli; *St. Manfi* notarius consistorii.

versiones, in obiecto praesertim tam delicato, nunquam ad intentum scopum perducere soleant, et omne violentum non duret ») [1].

Nu a lipsit nici presa românească transilvană să-și spună cuvântul condamnând în termeni moderați acțiunea de maghiarizare. Intr'un articol-studiu publicat în *Foaia pentru minte, inimă și literatură* (1842, N-rii 9—11) din Brașov, Gheorghe Barițiu arăta că cel mai puternic zid apărător al naționalității Românilor este biserica, este religia orientală, pe care ei numai prin ajutorul limbii lor naționale învață a o cunoaște, încât acela care ar izbi în limbă, n'ar putea să nu izbească și în religie ». Celor orbiți de orgoliu și de fanatism excesiv în nestăpânita lor pornire de maghiarizare le adresa un apel, cuprins în aceste cuvinte: « Rogu-vă, judecați înșivă, sila morală sau fizică ce v'ar putea folosi față de acest sănătos popor... Vedeți, domnilor, în loc de a îngrețoșa și îndepărta pe Români cu astfel de pretenții, ați face cu mult mai bine, dacă uitând toate spaimele veacurilor, ați da mână frățească și ați încheia o prietenie, de care aveți trebuință. Pentrucă să știți d-voastră, că Dunărea sau niciodată nu o veți stăpâni sau numai în prietenie cu Moldavo-Românii și chiar la întâmplarea din urmă iarăși numai sprijiniți de Austria și încurajați de Europa » [2].

V

Când a ajuns textul articolului votat la Cluj în cercetarea amănunțită a Cancelariei aulice din Viena, după cum era de prevăzut, nu a putut obținea încuviințarea Coroanei. Printr'o

[1]) I. Lupaș, *Din istoria școalelor noastre,* în revista *Luceafărul,* Sibiu, 1907, pp. 61—62. E mare deosebire între atitudinea autorităților bisericești ale Românilor din Transilvania și între aceea a vlădicilor catolici din Satumare, cari nu ezitau să ordone preoților șvabi a predica în limba maghiară, cum făcea d. e. episcopul Ioan scriind în pastorala sa datată din Satumare la 28.IV.1836: « so ordne ich meinen Geistlichen ausdrücklich an, dass sie von nun an in Zukunft entweder nur noch oder doch abwechselnd die Predigt in madjarischer Sprache halten... glaubte ich hiermit verordnen zu müssen, dass sie danach trachten müssten, die Landessprache auf alle mögliche Weise beliebt zu machen »; cf. Sepp. Pfeiffer, *Zur Geschichte der Madjarisierung des Satumarer Deutschtums.* Sibiu 1940, p. 44.

[2]) I. Lupaș, *Gheorghe Barițiu.* Conferință ținută la 30.IX.1912. Sibiiu, 1913, pp. 9—10.

resoluţiune dela 31 Iulie s'a excepţionat dispoziţiunea relativă la inscripţii maghiare pe sigiliile oficiale şi pe monete, au fost subliniate şi dificultăţile pe care le întâmpină maghiarizarea învăţământului; numai după înlăturarea lor şi după ce vor fi ascultaţi în prealabil cei ce trebue ascultaţi, se vor lua măsuri în consecinţă [1]). Iar într'un rescript din aceeaşi zi Monarhul dispunea să se comunice guvernatorului transilvan, contelui T e l e k i, dorinţa sa categorică de a se încuviinţa Saşilor *uzul nestingherit* al dreptului lor întemeiat pe art. 31 din 1791 (*ungeschmälert* aufrechterhalten werde). Contele T e l e k i nu a dat atenţiunea cuvenită acestei îndrumări. De aceea, când s'a plâns oraşul şi scaunul Sibiului, în conferinţa ministerială din Viena K o l l o w r a t a ţinut să sublinieze frecvenţa actelor de nesupunere în Ungaria şi în Transilvania faţă de « prea înaltele dispoziţiuni » obişnuindu-se organele de răspundere să considere îngăduinţa excesivă a cârmuirii vieneze ca o slăbiciune; stăruia deci să fie dojenit T e l e k i pentru insubordonaţiune [2]).

Discuţiunile au urmat multă vreme fără să fi putut da un rezultat acceptabil de toţi. In cursul lor înţelegea consilierul C a r o l v o n R o s e n f e l d, ca şi H a r t i g, să apere cu hotărîre principiul egalei îndreptăţiri a limbii germane cu limba maghiară. Cel dintâi spunea că pentru Saşi e o datorie constituţională să-şi apere din răsputeri, deopotrivă cu celelalte naţiuni, comorile lor principale: limba germană, dreptul german, naţionalitatea germană (« ihre Hauptpalladien: deutsche Sprache, deutsches Recht, deutsche Nationalität mit voller Kraft zu schützen »). Iar al doilea, şeful de secţiune, contele H a r t i g, în opinia sa separată dela 16 Iunie 1842 spunea că ar fi foarte nepolitic a lăsa în Transilvania limba germană, care era şi limba dinastiei, în inferioritate faţă de limba maghiară. El nu uita însă a pune în discuţiune şi limba

---

[1]) S z e k f ü, *o. c.*, pp. 526—527: « auditis praevie audiendis congrua Nos disposituros esse ».

[2]) *Ibidem:* « da abermals die in Siebenbürgen und Ungarn so häufig vorkommende Unfolgsamkeit gegen die a. h. Anordnungen vorliegt, man ist nur zu geneigt die grosse Milde der Regierung für Schwäche zu halten, eine Meinung, die durch das ängstliche Abwägen der Ausdrücke in den a. h. Resolutionen, welche selbst nicht wagen den Gegenstand der Rüge mit dem wahren Ausdruck zu bezeichnen, nur bestärkt werden muss ».

română, vorbită de un neam care constitue trei cincimi din populaţiunea transilvană. Cu toate că Românii nu au drepturi diplomatice, — scria Hartig — nu trebuesc siliţi să devină Germani sau Maghiari, căci prin aceasta ar fi înstrăinaţi de stăpânirea austriacă şi aruncaţi în braţele celei ruseşti; pentru ei ar trebui păstrată limba latină în legislaţiune. Astfel ar trebui publicate legile transilvane în 3 limbi: ungureşte, nemţeşte şi latineşte... Invăţământul elementar ar trebui împărtăşit pretutindeni în graiul poporului, aşa dar Maghiarilor şi Secuilor în limba maghiară, Saşilor în limba germană şi Românilor în limba română [1]). Alt consilier, Pilgram, îşi spunea răspicat părerea că chestiunile de limbă se prezintă fără îndoială ca cel mai primejdios duşman al Monarhiei austriace, deoarece îndată ce chestiunea limbii va fi resolvită, în toate provinciile Monarhiei, în acelaşi spirit ca în Ungaria, desagregarea imperiului habsburgic va deveni inevitabilă [2]). Curţii din Viena i-a lipsit şi curajul şi autoritatea de a fi încercat măcar să-şi impună opinia în felul cum cerea contele Hartig. Kollowart, cu toate că-şi exprimase dorinţa să se afirme limba germană mai bine în provinciile de graniţă, era totuşi înclinat spre concesiuni propunând să fie încredinţat Josika a pregăti un nou proiect acordând Saşilor cele mai largi drepturi cu privire la uzul limbii lor, astfel că după textul maghiar al legilor să se dea traducere germană autentificată. Propunerea lui, fiind sprijinită de Metternich şi de Arhiducele Francisc Carol, din proiectul lui Jósika a rezultat un nou articol de lege votat în dieta transilvană dela 1847. Din cuprinsul

[1]) *Ibidem*, pp. 534—535: « Noch sei aber ein unter den Sachsen und Ungarn lebender 3/5 der Population bildender Völkerstamm zu berücksichtigen, nämlich jener der Walachen, obwohl sie keine diplomatischen Rechte haben, so dürften sie deshalb doch nicht gezwungen werden, Deutsche oder Ungarn zu werden, denn dies würde sie der österreichischen Regierung entfremden, und der russischen in die Arme werfen; für sie müsste also die Gesetzgebung wie bisher latein verbleiben. Die Gesetze wären sonach in drei Sprachen zu publizieren, ungarisch, deutsch und latein... Der Elementarunterricht müsste *überall in der Volkssprache*, also den Ungarn und Szekler ungarisch, den Sachsen deutsch, *den unter beiden lebenden Walachen aber walachisch erteilt werden* ».

[2]) *Ibidem*, p. 529: « dass diese Sprachfragen unbezweifelt der böseste Feind der österreichischen Monarhie seien, denn, wie bald die Sprachfrage in der Richtung, wie in Ungarn, in allen Provinzen der Monarchie durchgeführt würde, *müsste die Monarchie selbst auseinandergehen* ».

acestuia lipsesc dispozițiunile drastice ale articolului dela 1842; nu se mai amintește nici termenul de 10 ani pentru maghiarizarea totală a învățământului, nici redactarea matriculelor în limba maghiară afară de locurile unde se ține și predica în limba aceasta, nici postulatul relativ la limba maghiară ca limbă de corespondență și de comandă a regimentelor transilvane [1]), deoarece contele H a r d e g g, președintele consiliului de războiu, ceruse înaltelor locuri stăruitor să nu cedeze în punctul acesta [2]).

VI

Indelungatele frământări ale dietei transilvane, precum și discuțiunile aproape fără de sfârșit ale conferințelor ministeriale din Viena au avut un viu și prelungit răsunet în publicistica și chiar în literatura poetică a Sașilor, după cum rezultă din cele două dovezi principale asupra cărora să-mi fie îngăduit să atrag atențiunea d-lor colegi în chip deosebit. Una este în proză, cealaltă în versuri de factură schilleriană.

Cea dintâi este broșura tipărită în 1842 la Brașov cu titlul « *Der Sprachkampf in Siebenbürgen. Eine Beleuchtung des Woher und Wohin?* » având ca autor pe cunoscutul preot-martir Ş t e f a n L u d w i g R o t h — un educator fără prihană, un aprig luptător cu cuvântul și cu condeiul pentru o cât mai bună îndrumare a neamului, din care făcea parte [3]). In broșura aceasta nu se sfia R o t h să spună, fără înconjur, celor cari votaseră faimosul articol de lege în dieta clujană, că au făcut un lucru de prisos întru cât în țara Transilvaniei nu era trebuință de o limbă, impusă prin votul vreunei diete. Țara aceasta își are limba proprie, pe care o cunosc toți locuitorii ei. Nu e limba germană, nici limba maghiară, ci e

[1]) *Ibidem*, p. 622.

[2]) *Ibidem*, p. 530: « wie ich im Interesse des militärischen Dienstbetriebes *aufs lebhafteste* wünschen muss, dass der neuerdings gestellten Forderung, womit auch die inländischen Regimenter zur Korespondenz in ung. Sprache mit den Jurisdictionen verpflichtet werden sollen, a. h. Orts nicht willfahrt werden möge ».

[3]) I. L u p a ş, *Un martir al Transilvaniei: preotul Ştefan L. Roth*, în *Studii, conf. şi com. istorice*, vol. III, Sibiu, 1941, pp. 247—254. şi Idem, *Zur Geschichte der Rumänen*. Sibiu 1943, p. 502—509.

limba română [1]) pe care o cunosc toţi chiar fără s'o fi învăţat. Oricând se întâlnesc doi inşi de neam diferit, neputându-se înţelege în propria lor limbă, graiul românesc se îmbie îndată spre a le face serviciul de interpret. Faci o călătorie, mergi la un târg — toată lumea ştie româneşte. Pentru a învăţa limba germană sau maghiară, se cere osteneală prin şcoale. Limba românească o înveţi însă, aproape fără să vrei, din contactul zilnic de pe stradă. Dintr'odată observi că ştii româneşte. Şi chiar dacă nu ai dori să înveţi limba aceasta, o înmiită trebuinţă îţi impune cunoştinţa ei [2]).

Credea autorul sas că stăpânirea austriacă se simţea destul de puternică spre a face curentului de maghiarizare oarecari concesiuni, fără a se lăsa stăpânită de îngrijorări prea mari pentru aceasta, dar o altă stăpânire mai geloasă le-ar fi luat Maghiarilor în nume de rău postulatele excesive, îndată ce şi-ar fi putut da seama de văditele lor tendinţe politice, pe care talentatul publicist le cuprindea laolaltă sub termenul

---

[1]) Stephan Ludwig Roth, Doctor und Magister, *Der Sprachkampf in Siebenbürgen. Eine Beleuchtung des Woher und Wohin?* Kronstadt, 1842, p. 47: « Die Herren auf dem Landtage in Klausenburg mögen eine Kanzleisprache gebäret haben, und sich nun freuen, dass das Kind zur Welt gebracht ist... eine Sprache zur Landessprache zu erklären, hat nicht Not. Denn eine Landessprache haben wir schon. Es ist nicht die deutsche, aber auch nicht die majdarische, sondern *die Walachische!...* Wenn man von einer allgemeinen Sprache des Landes redet, glauben wir, dass damit keine andere gemeint sein könne, *als die Walachische... Es ist diese Tatsache nicht zu leugnen.* Sobald zwei verschiedene Nationsgenossen zusammen kommen, die ihre Sprache nicht können, ist gleich das Walachische, als ditter Mann, zum Dolmetschen da. Man mache eine Reise, man begebe sich auf einen Jahrmarkt. *Wallachisch kann jedermann...»* Constatarea lui Roth, deşi deplin conformă cu realitatea vieţii transilvane sau, poate chiar pentru aceasta, a indispus pe Maghiari cari, dându-i mai târziu o replică prin broşura tipărită, fără a fi indicat numele autorului, la Leipzig în 1847 cu titlul: *Der Sprachkampf und seine Bedeutung in Siebenbürgen,* mărturiseau (p. 53): « Verdriesslich, sehr verdriesslich, in der Tat, für den Doktor und seine Partei, ist seine scharfsinnige Bemerkung, es sei nach Zahl der Menschen, denen sie eigen, und nach Bedürfnis derer, die keine andere oder höchstens nur noch diese verstehen, *die wallachische Sprache die überwiegende im Lande.* Es macht ihm und den Seinigen keine geringe Ehre, die Schwachheit zu gestehen, man lerne das Wallachische so ohne alle Anstrengung, gleichsam im Traum, weil sonst Verkehr mit den Wallachen unmöglich und diese Nation meist ausser der eignen keine andere Sprache versteht ».

[2]) *Ibidem,* p. 48: « Um madjarisch oder deutsch zu lernen, bedarf man des Unterrichts und der Schule; walachisch lernt man auf der Gasse, im täglichen Verkehre von selbst... nach einiger Zeit bemerkt man, dass man walachisch kann, ohne es eigentlich gelernt zu haben. Würde es einem aber auch nicht so leicht, so empfiehlt deren Erlernung ein tausendfältiges Bedürfniss. Will man mit einem Walachen reden, so muss man sich zu seiner Sprache bequemen, oder man halte sich gefasst auf sein achselzukendes: *Nu ştiu!* »...

« *Madjaria* ». El ajungea la concluziunea că o Ungarie autonomă există, dar una independentă nu va exista niciodată (Ein selbständiges Ungarn gibt es, — ein unabhängiges wird es nie geben). Poporul ungar e prea mic... şi împestriţat cu prea diferite elemente etnice, decât să poată avea ca stat unica voinţă necesară... Magnatul maghiar are prea multe poluri, care îşi tulbură reciproc influenţele. Ungaria nu poate fi fericită decât în legătură cu Austria [1]).

*

Iar un tânăr preot-versificator Iohann Friedrich Geltsch din Romos (decedat la 1851 în vârstă de 36 ani) a publicat în Sibiu la 1849 sub pseudonimul Dr. W. Iulius Faust « Privat-Gelehrter in Frankfurt a. Main », o parodie după « Cântecul Clopotului » de Schiller, intitulând-oastfel: « *Das Lied von den Magyaromanen. Parodie auf Schillers Lied von der Glocke* ».

In versurile sale satirice, de factură schilleriană, înţelegea tânărul preot Geltsch [2]) să-şi îndrepte săgeţile ironiei, cu surprinzătoare iscusinţă împotriva curentului maghiaroman, stigmatizat ca *furt limbistic (Sprachenraub)* şi ca « *groaza cea mai îngrozitoare* » *(das Schrecklichste der Schreken)* scăldată « *în sângele inimii transilvane* » *(in Siebenbürgens Herzblut senkt)*. Nu se sfia să biciuească, în aceleaşi versuri satirice, *forţatul act politic al unirii Transilvaniei cu Ungaria*, act socotit cu deplin temeiu ca « cel mai puternic vehicol » al maghiaromaniei:

Doch das kräftigste Vehikel
Unsres Ruhmes, das man erfand:
Union mit Ungarland . . .

Pentru a da câteva probe despre calitatea versificării satirice a lui Geltsch, vor fi reproduse aci următoarele

[1]) *Ibidem*, p. 67: « Dieses Volk ist zu klein... und mit zu verschiedenen Völkerschaften durchspickt, um als Staat den erforderlichen Einen Willen zu haben... Der ungarische Magnat hat zu viele Pole, die sich ihre Einflüsse gegenseitig stören. Ungarn kann nur glücklich sein, in Verbindung mit Oestereich ».

[2]) Cf. Trausch, *Schriftsteller-Lexikon* v. II. Braşov, 1870, p. 2 şi K. K. Klein, *Literaturgeschichte des Deutschtums im Ausland. Schrifttum und Geistesleben der deutschen Volksgruppen im Ausland von Mittelalter bis zur Gegenwart*. Leipzig, 1939, S. 216.

strofe în izbutita traducere românească a profesorului I. U. Soricu, pe care-l rog să primească expresiunea mulțumirilor mele pentru osteneala ce i-a pricinuit traducerea aceasta.

Iată-le:

Pentru studiul limbei, Pesta
A fondat Academia.
« Cu nemțescul graiu afară » —
Urlă maghiaromania —.
  Spirit creator
  Graiului izvor
  Graiul cu accent maghiar, —
  Cel nemțesc este barbar!

In aluatul de cuvinte
In care urmează să dospească
Măiastra limbă nouă, puneți
Ceva făină românească;
  A fost adusă dela Roma
  De marele 'mpărat Traian
  Politicește bate-aroma
  Şi faima graiului german
. . . .
Intâi pe Nemți cu 'nverșunare
Ei planul ne-au zădărnicit!...
Mândria lor ne-a scos din fire,
Silim pe Neamț, dar în zadar,
El se opune cu 'ndârjire
Să fie-adevărat Maghiar!
  Furci am ridicat! Din ele
  Voi ciomege vă ciopliți,
  Celor ce vorbesc nemțește
  Oasele să le sdrobiți!
Cu fierbinte smoală
Peste pielea goală!
  La icoana maghiarimei
  Să vedeți cum Neamțul vine
  Cu mândria 'ngenunchiată
  Umilit să i se 'nchine!

In Seminarul filologic
Noi stabilirăm norme multe.
Acuma sus în sfatul Țării
Să vie lumea să ne-asculte!

Măreț în veacul ce-o să vie
Va străluci maghiarul graiu,
Când spiritul german și limba
Pieri-vor de pe-al nostru plaiu!
Şi, orice-ar fi s'aducă soartea
Peste Maghiari în viitor,
Noi de Austria ne rupem,
Căci n'are-al nostru graiu sonor!

Ha! Se frânge legătura
Cu al limbei viers străbun!
Iată! Cei dintâi sunt Slavii,
Cari ideei se supun.
Dar, ca opera măreață
Să câștige în putere
Şi să strălucească 'n formă
Sângele german se cere!
  Şi-amestecați bine
  Vorbele latine,
  Ca s'ademenească
  Limba românească!
Şi din strașnicul ghiveci
Statori-vom pentru veci
Intr'un unguresc jargon
Limba cu metalic ton!
. . . .
  Dar, dacă dragostea de mamă
  Noi n'o vopsim pe ungurie
  Atuncea dragostea e strigăt,
  Care se pierde în pustie!

De mic deci smulgeți copilașul
Dela germanul său cămin
Şi 'n spirit unguresc îl creșteți
S'ajungă fericit deplin!
  Atunci în tinerele-i visuri
  Vor străluci ca 'n foc de soare
  Icoanele de unguroaice
  Cu ochii vii, cu pieptul tare.

Prostie o să-i pară dorul
După vreo Greti oarecare
Când pentru îndrăcita Bözsi
Va plânge lacrime maghiare.
Maghiar va fi pe urme-i pasul
Maghiari vor fi ai lui fiori
Maghiar şi câmpul ce 'nfloreşte
Pentru-al ei sân maghiare flori!
O, dulce dor, speranţă dulce
A sfintei maghiaromanii!
Dai inimilor noastre aripi
Să se înalţe în tării!

Ce farmec dulce va pătrunde
Intinsul fără de hotar,
Când codrii de pe 'ntreg pământul
Vor fremăta în vers maghiar!
Ei, dar ce vor Nemţii oare?
Nu se lasă după păr?
Incăpăţânarea asta
E scandal într'adevăr!
Cică ei susţin
Că au graiu divin!
Şi că limba lor nemţească
Poate chiar pe zei să ispitească
Căci — zic ei — unde este măreţie
Şi este adevăr şi duioşie,
Precum se 'ntâmplă în graiul lor nemţesc,
Se 'nalţă un altar dumnezeesc!
De-aceea ei cu arma 'n mână mor
Ca să-şi păstreze limba maicei lor.
O cred pe semne plină de căldură
Pe când maghiara-i sarbădă şi dură!...

. . . .

Ca pe pisc de Blockberg soarele de vară
Spiritul germanic străluceşte iară.
Şi Maghiarul vede. Furia-l pătrunde
Ura 'n al lui suflet se revarsă 'n unde.
Cum? adecă spiritul german
Să conducă artă şi ştiinţă?
El — îndrumătorul de lumini? —
Asta este o necuviinţă!
Smulgeţi deci din rădăcini
Graiul Nemţilor haini!
Niciun drept la limba lor!
Ca să fiţi buni patrioţi,
Indreptaţi peste iloţi
Ucigaşul nopţii nor!
Vezi aşa! Şi parlamentul
Poate lucrul să-şi înceapă,
Uniune vrem, sau moarte
Toată lumea s'o priceapă!
Ca să reuşească marea acţiune
Să 'nălţăm la ceruri caldă rugăciune
— Doamne! Nemţii 'n Sfatul Ţării
Au la fel cu noi cuvântul
Dă-ne ajutor să-i facem
Astăzi una cu pământul.
Revarsă parlamentul al tău har,
Când se gândeşte numai la Maghiar
Pe Neamţ de va putea să-l amuţească
In veac de veac o să te preamărească!...

. . . .

Noi Pestei îi încredinţăm
Această operă funestă...
Mai ştii? Pe urma ei în Ţară
Se 'ntinde vreo grozavă *pestă!*

. . . .

Bang şi bang răsună,
Auziţi în zare clopotele cântă
Vers de înmormântare
Trece mut pe stradă
Lung convoiu de jale
Cine se îndreaptă
Pe-a veciei cale?
E memoriul pentru limbă
Ce la Tron l-au adresat
Insă de isprava noastră
Colo sus s'a fost aflat.
Lăudata *uniune*
N'a făcut nicio minune!

. . . .

Negru văl
Cade peste Sfatul Ţării
Dar Germanul nu se teme
De 'ntunerecul pierzării

. . . .

Dacă nu ne 'ntinde scutul
Un viteaz cu gânduri bune
Ura maghiară ne-arată
Ce 'nsemnează uniune.

. . . .

Uniunea sfărâmaţi-o
Căci în capiştea-i păgână
Mincinoasa tiränie
S'a făcut acum stăpână!
Nicio clipă de răgaz!
Sus, Germani cu braţ viteaz!
Peste tronul tiräniei
Duceţi viforul urgiei!

. . . .

Răsună urletul sălbatic:
« A tot ce e german, pierzare ».
Tâlharii vin spre vatra voastră
Sus, fraţi, la sfânta apărare!
Se schimbă mamele 'n hiene
In faţa iadului vrăjmaş,
Din ghiara bestiei maghiare
Să-şi scape dragul copilaş
Şi, chiar de-ar fi să cadă 'n luptă,
Mai bucuros în ţărnă mor
Decât, prin Unguri, să se lase
De sfântul graiu al mamei lor!...
Lăsaţi deci maghiaromania!
Voi hiperunguri, vă gândiţi
Că groaza cea mai neagră 'n pieptul
Ardealului voi o sădiţi!» —

Apelul adresat de autorul sas hiperpatrioţilor din Pesta, încercând să-i trezească din periculoasa lor maghiaromanie, a răsunat în pustiu. După o scurtă pauză, impusă în cursul epocii de absolutism austriac, curentul de maghiarizare urma să-şi deslănţuiască din nou urgia asupra popoarelor din cuprinsul Ungariei, izbutind în timpul dualismului (1867—1918) să răşluiască, în parte cu ajutor habsburgic, numeroase elemente germane [1]), slovace, rutene, române şi evreeşti dela strămoşeasca lor tulpină, impunându-le să-şi maghiarizeze numele şi amăgindu-se a fi sporit, în chipul acesta artificial, rândurile neopatrioţilor, de aparentă descendenţă arpadiană. Curentul de maghiarizare forţată luase nestânjenit avânt în deosebi în zilele faimosului « sdrobitor de naţionalităţi », fostul ministru-preşedinte Coloman Tisza, ca să atingă apoi un punct culminant prin legea şcolară din 1907 a contelui Albert Apponyi, lege considerată încă de pe

[1]) Cea dintâi manifestare de protest din partea elementului german din Ungaria contra tendinţelor de maghiarizare s'a produs la 1809, cum arată Valjavec în comunicarea « Das älteste Zeugnis für das völkische Erwachen des Donauschwabentums » (1939) şi H. Lades, *o. c.*, p. 108.

atunci de către un ziar săsesc din Sibiu drept « cântecul de lebedă al șovinismului maghiar » [1]).

Curentul de maghiarizare nu s'a oprit nici după ce hipertrofiata Ungarie, zisă « milenară », a fost reașezată la sfârșitul primului războiu mondial în limitele juste ale propriei sale personalități etnice și teritoriale. Cârmuitorii Ungariei, devenite în sfârșit independente, știind că au mai rămas mare mulțime de cetățeni de origine străină, în special germană, chiar și în limitele Ungariei postbelice, au intensificat măsurile pentru a sili pe toți funcționarii publici să-și maghiarizeze numele, fără să-și fi putut da în deajuns seama că nu săvârșesc prin asemenea maghiarizare silnică decât o muncă de Sisif [2]).

---

[1]) Oskar Wittstock, *Der siebenbürgische Sprachkampf*, in *Leipziger Vierteljahrschrift für Südosteuropa*, an. II, Nr. 3 din Oct. 1938, pp. 159—180: « *Lex Apponyi*— die Spitzenleistung des magyarischen Chauvinismus... Es enthält wahrhaft drakonische Bestimmungen, von denen jede einzelne eine Verletzung der Schulautonomie der Kirchen und einen Schlag gegen die Grundforderungen der Pädagogik bedeutete... Das *Siebenb. D. Tageblatt* warf vorahnend die Frage auf: Wer weiss, ob ähnliche Gesetze nicht doch *der Schwanengesang des magyarischen Chauvinismus* sind? ». Cu cât mai prudentă și mai fructuoasă ar fi fost pentru Ungaria polietnică abandonarea himerei poreclită « idee de stat național-maghiar » și năzuința spre înfăptuirea unei durabile înțelegeri între feluritele ei elemente etnice, după exemplara metodă elvețiană? Cf. Prof. Karl Meyer, *Die mehrsprachige Schweiz. Geschichtliche Voraussetzungen des eidgenössischen Sprachenfriedens*. Zürich 1939. Cf. și broșura lui Fr. von Löher, *Vom Sprach- und Völkerstreit in Ungarn*, retipărită în Sibiu, după un articol cu același titlu, apărut în *Allgemeine Zeitung* din Augsburg (Ianuarie 1873). Intr'un Catehism, tipărit de « Societatea pentru conservarea germanismului în Ungaria » (Verein zur Erhaltung des Deutschtums in Ungarn) se spunea la 1909 că maghiarizarea este egală cu tâmpirea (Die Magyarisierung bedeutet Verdummung) și că Maghiarii vor să răpească limba tuturor celorlalte neamuri din Ungaria (Die Magyaren wollen alle andere Völker, die in Ungarn leben, ihrer Muttersprache berauben).

[2]) Cf. revista *Volkstum im Süd-Osten*. Wien-Leipzig. Jännerfolge 1941, p. 16-17, *Nochmals « Assimilation » und « Dissimilation »*.

ANEXE

Dr. W. IULIUS FAUST

Cântecul Maghiaromanilor

Sibiu, 1849

INCHINARE

Cui aş putea să 'nchin această carte?
Doar vouă, şoimi din oastea luptătoare,
A neamului german! Voi n'aţi uitat
Cât au jertfit, în zile de 'ncercare
Strămoşii voştri glorioşi, cu care
In vrednicie azi vă măsuraţi.
Da. Vouă, cari purtaţi în piept văpaie
Şi fulgere în paloşul tăios,
Şi sângeraţi pe câmpuri de bătaie
Iar în măreaţa luptei vâlvătaie
Cu scârbă l-aţi privit pe ticălos.
Eu vouă vă închin această carte!

Şi ce urmăresc eu cu cartea asta?
Vreau să lovesc în hiperpatrioţi,
Superbii cavaleri maghiaromani,
Cari vă 'mpilează azi ca pe iloţi,
Cerând ca să vă lepădaţi acuma toţi
De limba şi fiinţa de Germani.
Obraznica 'ndrăsneală crunt răneşte
Un suflet de german şi de bărbat.
Nici în mormânt el pacea nu-şi găseşte,
Căci numai graiul mamei încălzeşte,
Purtând la ceruri gându 'naripat.
Acestea vi le spune cartea asta!

Şi ce-i, dacă le spune astea toate?...
Mai sunt bărbaţi germani la noi în ţară,
Cari să trezească-al flacărei izvor,

La lupta pentru drept să cheme iară,
Şi oşti biruitoare să răsară,
Să semene lumina 'n calea lor!
Aceasta este nobila menire:
Să-i duci pe-ai tăi pe drum spre sfântul ţel!
Dar cine vrea a noastră înjosire
Şi 'ntunecă a noastră strălucire,
Blestem şi hulă cadă peste el!...
Acestea eu le spun în cartea mea!

Primiţi-o deci ca fraţi şi ca prieteni!
Şi, de-o avea norocul să vă placă,
Ce eu printr'însa la lumină scot,
Fior curat prin suflet o să-mi treacă,
De-ţi spune despre opera-mi săracă:
— E scrisă de un sincer patriot!
Iar voi, Maghiari cinstiţi, care cultura
Ca şi puterea noastră preţuiţi,
Voi cari ne ştiţi lumina şi căldura,
Respingeţi vandalismele şi ura
Şi prietenescul meu salut primiţi!
Căci vine dela prieten cartea mea!

MAGHIAROMANIA

Pentru studiul limbei, Pesta
A fondat Academia.
— « Cu nemţescul graiu afară »,
Urlă maghiaromania.
    Spirit creator,
    Graiului izvor
Graiul cu accent maghiar, —
Cel nemţesc este barbar!

In aluatul de cuvinte,
In care are să dospească
Măiastra limbă nouă, puneţi
Ceva făină românească
A fost adusă dela Roma
De marele 'mpărat Traian [1]),
Politiceşte bate-aroma
Şi faima graiului german.

---

[1]) Adause de traducător pentru evidenţierea ironiei.

Că panslavismul ca o mare
Se 'ntinde azi nestânjenit? —
Intâi pe Nemţi cu 'nverşunare!
Ei planul ne-au zădărnicit!...
Mândria lor ne-a scos din fire,
Silim pe Neamţ, dar în zadar,
El se opune cu 'ndârjire
Să fie-adevărat maghiar!
Furci am ridicat! Din ele
Voi ciomege vă ciopliţi,
Celor ce vorbesc nemţeşte
Oasele să le sdrobiţi!
    Cu fierbinte smoală
    Peste pielea goală!
La icoana maghiarimei
Să vedeţi cum Neamţul vine
Cu mândria 'ngenunchiată
Umilit să i se 'nchine!

In seminarul filologic
Noi stabilirăm norme multe.
Acuma sus, în Sfatul Ţării
Să vie lumea să ne-asculte!

Măreţ în veacul ce-o să vie
Va străluci maghiarul graiu,
Când spiritul german şi limba
Pieri-vor de pe-al nostru plaiu!
Şi orice-ar fi s'aducă soartea
Peste Maghiari în viitor,
Noi de Austria ne rupem,
Căci n'are-al nostru graiu sonor!

Ha! Se frânge legătura
Cu al limbei viers străbun!
Iată! Cei dintâi sunt Slavii,
Cari ideei se supun.
Dar, ca opera măreaţă
Să câştige în putere,
Şi să strălucească 'n formă,
Sângele german se cere!

        Şi-amestecaţi bine
        Vorbele latine,
        Ca s'ademenească
        Limba românească!

Şi din straşnicul ghiveci
Statori-vom pentru veci
Intr'un unguresc jargon
Limba cu metalic ton!

Căci prin a graiului căldură
Ajunge pruncul om de stat,
El piere, dacă chiar din leagăn
A vorbei miere n'a gustat.
Şi chiar al mamei cânt senin
Urzeşte vieţei lui destin!

Dar, dacă dragostea de mamă
Noi n'o văpsim pe ungurie,
Atuncea dragostea e strigăt,
Care se pierde în pustie!

De mic deci smulgeţi copilaşul
Dela germanul său cămin,
Şi 'n spirit unguresc îl creşteţi,
S'ajungă fericit deplin!

Atunci, în tinerele-i visuri
Vor străluci ca 'n foc de soare
Icoanele de unguroaice
Cu ochii vii, cu pieptul tare
Prostie o să-i pară dorul
După vreo Greti oarecare,
Când pentru îndrăcita Bözsi
Va plânge lacrime maghiare.
Maghiar va fi pe urme-i pasul,
Maghiari vor fi ai lui fiori,
Maghiar şi câmpul ce 'nfloreşte
Pentru-al ei sân maghiare flori!
O, dulce dor, speranţă dulce
A sfintei maghiaromanii!
Dai inimilor noastre aripi
Să se înalţe în tării!
Ce farmec dulce va pătrunde
Intinsul fără de hotar,
Când codrii de pe 'ntreg pământul
Vor fremăta în vers maghiar!
Ei, dar ce vor Nemţii oare?
Nu se lasă după păr? —
Incăpăţânarea asta
E scandal într'adevăr!

Ci că ei susţin
Că au graiu divin!
Şi că limba lor nemţească
Poate chiar pe zei să ispitească.
Căci — zic ei — unde este măreţie
Şi este adevăr şi duioşie,
Precum se 'ntâmplă 'n graiul lor nemţesc,
Se 'nalţă un altar dumnezeesc!

De aceea ei cu arma 'n mână mor
Ca să-şi păstreze limba mamei lor.
O cred pe semne plină de căldură,
Pe când maghiara-i sarbădă şi dură!...
Străluceşte ca ghirlanda
Pe o frunte de fecioară.
Când argintul ei răsună,
Cerul pe pământ coboară.
Şi 'nfloreşte-atunci în suflet
Cerul zilelor de Mai,
Şi pe muze chiar inspiră
Caldul armoniei grai.
Şi dulcele imn
Pluteşte'n tărie
Iar dalbele flori
L-îngână 'n câmpie.

Şi spiritul se întrupează
In cântec dulce şi în faptă,
In mii de forme strălucite
Şi 'n largul lumei se îndreaptă.

Şi gânduri pline de 'nţeles
Mărețe se urzesc, se ţes,
Şi chiamă soarele să vină
Să verse valuri de lumină.
Răsună ca 'n cântarea dimineţii
O limbă vestitoare a frumuseţii,
Tălmăcitoare tainelor vieţii!
Ca duh îndurat,
Ea mânile 'ntinde,
Pământul întreg
La sân îl cuprinde.
Imparte căldură
Şi drag de frumos,
Cum floarea împarte
Cerescul miros.

In iambi dănţueşte
S'alintă 'n spondei,
Văzduhul vrăjeşte
Cu muzica ei...
La Schubert şi Richter
Ca 'n flacări s'aprinde,
Cereasca-i văpaie
O lume cuprinde.
La Schiller şi Goethe
E soare ceresc,
La Hölty sunt şoapte
Ce doru 'nteţesc.
Cu ea fantazia
Şi dorul străbate
In lumi fermecate.

Ca pe pisc de Blockberg soarele de vară,
Spiritul germanic străluceşte iară.
Şi Maghiarul vede. Furia-l pătrunde
Ura 'n al lui suflet se revarsă 'n unde.

Cum? adecă spiritul german
Să conducă artă şi ştiinţă?
El — îndrumătorul de lumini? —
Asta este o necuviinţă!
Smulgeţi deci din rădăcini
Graiul Nemţilor haini!
Niciun drept la limba lor!
Ca să fiţi buni patrioţi,
Indreptaţi peste iloţi
Ucigaşul nopţii nor!

Vezi aşa! Şi parlamentul
Poate lucrul să-şi înceapă,
Uniune vrem, sau moarte!
Toată lumea s'o priceapă!

Ca să reuşească marea acţiune,
Să 'nălţăm la ceruri caldă rugăciune:

— Doamne! Nemţii 'n Sfatul Ţării
Au la fel cu noi cuvântul,
Dă-ne ajutor să-i facem
Astăzi una cu pământul.

Revarsă parlamentul al tău har,
Când se gândește numai la Maghiar.
Pe Neamț de va putea să-l amuțească,
In veac de veac o să te preamărească!...

O, dacă s'ar frânge legea
Care dreptul le 'ngrădește,
Să vedem a lor mândrie
Că 'n adânc se prăbușește!

Ce priveliște măreață,
Când va pârjoli limbuții
Din orașele germane
Focul sfintei revoluții!

Când mărita noastră rasă;
Cu mândria ei maghiară
Tot ce e german pe lume
O să sfârtice în ghiară!

Contra noastră 'n Sfatul Țării?
Soli pierzării!
Chiar aici, Maghiari, străinul
Vă dă cupa cu veninul?

Cum? Ne cere socoteală?
Ce 'ndrăsneală!
Flacări ard
In privirea-i blestemată,
Dar le stingem noi îndată!

O primejdie grozavă
Plăsmuim,
Fiți atenți, că noi morișca
Panslavismului pornim.
Gogorița cu slavismul
N'o vor crede la 'nceput,
Noi însă o să-i convingem
Că-i poveste de crezut!

De-or striga că-i viclenie,
Frica să convingă știe!...
Sună lanțul! Privilegii?
Constituția le-a frânt,
Ca pe frunze veștejite
Le-a suflat al toamnei vânt.

Li s'au năruit stejarii, —
Prea crescură uriaşi!...
Peste toate, cu 'ndârjire
Au trecut ai vremei paşi!

Parlament? O ficţiune,
Ştie asta orişicine,
Ce se debitează într'însul
E ocară şi ruşine!

S'or uita grozavii Nemţi
Ca viţei la poarta nouă...
— Ştim noi cum să procedăm!
Privilegii? Drepturi vouă?
Cereţi într'al ţării sfat
Drepturi? Pentru care faptă?
Vi le dăm la sfântu-aşteaptă
Cu nemţia voi v'aţi dat!

Când e vorba de Maghiari,
Privilegii cât de mari!
Căci Maghiarul creşte 'n slavă
Şi 'n putere mereu creşte,
Faima lui pătrunde 'n lume
Şi pe Neamţ îl copleşeşte.
Strălucirea ungurească
Pune lumea în extaz, —
Azi de opera nemţească
Tot Maghiarul face haz!..

S'a surpat măreţul adăpost
Ce pe vremuri legei pavăză a fost.
Din ferestre şi din turlă
Groaza şi pustiul urlă
Şi cu ură ne'mpăcată
Ungurul spre sală cată.
O privire
De 'ndârjire
Cătr'a Nemţilor tribună, —
Şi Maghiarul se răzbună.

Ameninţă, spumegă şi 'njură:
— « Ci smulgeţi-le limbile din gură! »
Apoi semeţ îi numără pe-ai săi:
Te uită! Niciun Neamţ nu-i între ei!
Şi cel din urmă a plecat,
De par'că vântul l-a suflat!

Uniunea e 'mplinită,
Spiritele-s împăcate,
Vorba e acum ce vânturi
Peste noi se vor abate?

Dacă planul îl răstoarnă
Răsmeriţa cu-a ei goarnă,
Pe când noi nădăjduim
Poate «Veto» s'auzim!...

Noi Pestei îi încredinţăm
Această operă funestă...
Mai ştii? Pe urma ei în ţară
Se 'ntinde vreo grozavă *pestă!*
Şi 'ntâi l-înhaţă pe regim,
Apoi pe cei ce-l sprijiniră.
Ei, n'ar fi lucru de mirat,
De-acestea se mai auziră...
Un lucru e adevărat:
Că Nemţilor li s'a 'nfundat.

Bang şi bang răsună
Auziţi în zare
Clopotele cântă
Vers de 'nmormântare.

Trece mut pe stradă
Lung convoiu de jale,
Cine se îndreaptă
Pe-a veciei cale?

E memoriul pentru limbă
Ce la tron l-am adresat,
Insă de isprava noastră
Colo sus s'a fost aflat.
Lăudata Uniune
N'a făcut nicio minune!

Blestem cadă-asupra voastră
Slugi şi coade de topor,
Blestem vouă, uscătură
A germanului popor!
Şi uniunea ce pe vremuri
Ne-a fost scut ocrotitor!

Ce? Să fiţi cu noi la fel?
Să vorbiţi a voastră limbă?
Ce-a fost verde s'a uscat,
Cursul vremilor se schimbă.

Dar s'aude recea sapă...
Mortul se coboară 'n groapă!...
Până s'o potoli veninul,
Odihnească Sfatul Ţării,
Noi să facem ca vulturul
Ce străbate largul zării!...

Insă parcă 'n sufletele noastre
Nu se va putea întoarce iar,
Până când nu va veni lumina
Peste întunerecul maghiar!

Părăsi Germanul adunarea
Şi se 'ntoarse iar la el acasă,
Unde e lumină şi e pace,
Şi-l aşteaptă holda lui mănoasă.

Iată! Pleacă şi Maghiarii
Cătrăniţi!
Că pe semne nu sunt nici ei
Mulţumiţi.
Pleacă 'n cete furioase
Pe la case
Foc şi pară
Duc în ţară
Şi otravă
Varsă 'n lavă.

Flacăra mâniei oarbe
In adâncuri le-a pătruns:
Nicio inimă germană
Fierul încă n'a pătruns!

Ci 'mpăcat ne bate-acuma pieptul
Sub a legei flamură curată,
In germanul spirit e nădejdea
Şi lumina cea adevărată.

Negru văl
Cade peste Sfatul Ţării.
Dar Germanul nu se teme

De 'ntunerecul pierzării,
Care crima îl aduce peste el,
Ci se 'ndreaptă cu credință
Cătră luminosul țel!

Uniune, stea curată,
Fiica cerului bogată,
Care nalți al păcei steag,
Tinde mâni ocrotitoare,
Nu ne da urei maghiare
Pradă, în Ardealul drag!
Cu germanul duh, senină,
Tu ai dat pe vremi lumină
Chiar și neamului maghiar.
Ai adus Umanitate,
Şi respect pentru dreptate
Pe-al Ardealului hotar.
Când iubirea ta de oameni
Pe pământ duioasă sameni,
Vine crâncenul sutaș.
Şi cu mâna lui pătată
Inima nevinovată
Ţi-o străpunge ucigaș.

Dacă nu ne 'ntinde scutul
Un viteaz cu gânduri bune,
Ura maghiară ne-arată
Ce 'nsemnează uniune.
Dar cu milă-și împresoară
Credincioșii tatăl sfânt.
Şi vulturul nostru sboară
Şi vestește lumii iară
Invierea pe pământ!...

Infrățire,
Dulce pace,
Peste țară cu iubire priveghiați,
Să se 'nalțe
Sfântul soare,
Şi să lumineze iară
Plaiuri ce le întinară
Hoardele de scelerați!
Să îmbrobodească cerul
Pacea și buna *'nvoire*
Şi să șteargă noaptea *crimei*
Dintr'a noastră amintire.

Uniunea sfărâmaţi-o,
Căci în capiştea-i păgână
Mincinoasa tiranie
S'a făcut acum stăpână!

Nicio clipă de răgaz!
Sus Germani cu braţ viteaz!
Peste tronul tiraniei
Duceţi viforul urgiei!

Loviţi în capişte! Sdrobiţi-o,
Când nu e prea târziu, acum,
Căci, de va prinde ea putere,
Din voi s'alege praf şi scrum!
Ca din vulcan aprinsa lavă,
Maghiara ură va porni
Şi cu urgie diavolească
Asupra voastră va veni!

Căci unde bunul plac cu pumnul vine
Voi doar prin forţă vă puteţi menţine.
Şi dacă el pe tron vrea să se ţie,
Vulturii voştri 'n ghiare să-l sfâşie!
Căci vai de voi, când, în furtună,
Va prinde fanatismul glas,
Când tot ce-i sfânt şi drag se sfarmă
Subt duru 'nvolburării pas!
Colindă duhul morţii zarea
Şi văile se 'nneacă 'n sânge,
Cei buni, sub cnutul răzbunării
Atunci nu vor putea nici plânge

Răsună urletul sălbatic:
— « A tot ce e german, pierzare! »
Tâlharii vin spre vatra noastră,
Sus, fraţi, la sfânta apărare!

Se schimbă mamele în hiene
In faţa iadului vrăjmaş,
Din ghiara bestiei maghiare
Să-şi scape dragul copilaş.
Şi, chiar de-ar fi să cadă 'n luptă,
Mai bucuros în ţărnă mor,
Decât, prin Unguri, să se lase
De sfântul graiu al mamei lor!...

Lăsaţi deci maghiaromania!
Voi, hiperunguri, vă gândiţi
Că groaza cea mai neagră 'n pieptul
Ardealului voi o sădiţi!

Căci toată străduinţa voastră
Se risipeşte în zadar, —
Chiar morţi, purtăm în ochi oroarea
Şi scârba pentru ce-i maghiar!

Tuturor egalitate!
Dreptul nostru-l apărăm,
Nu voim străinul sceptru,
Cu Austria noi stăm!
Şi nici voi, o Maghiari, să nu uitaţi
Că Austriei mult îi datoraţi!

Veniţi, veniţi!
Veniţi voi, fraţi germani sub steagul sfânt,
Veniţi cu noi puteri, cu nou avânt,
Şi mândri de-a noastră fiinţă,
Să mergem către biruinţă.
O inimă, un suflet ne 'ncălzeşte,
Stejarul nostru sfânt se 'nalţă, creşte!

Şi, izvorîtă din tărie,
Deviza noastră să ne fie:
— Peste maghiaromani, tot înainte
Cătr'a Umanităţii ţară!
Căci spiritul iubirei sfinte
A noastre steaguri le 'mpresoară.

Iar dacă 'nchipuirea lor bolnavă
O să-i îndemne iar la răsvrătire,
Puternici mâna 'n gât o să le punem,
Şi-i vom trezi din visul de mărire!

Dar să veghem, căci răii în tăcere
Si 'n noapte îşi urzesc drăcescul plan.
Sdrobeşte totdeauna *capul* hidrei,
Căci altfel se ridică prin satan!

Păstraţi credinţa sfântă şi-armonia,
O fraţi germani, de-a-pururea cu voi!
Şi zid puternic ţărei ridicaţi-i
Din piepturile voastre de eroi!...

Şi orice alt îndemn ar vrea să vie
Din calea voastră dreaptă să v'abată,
Să-i spuneţi că cereasca armonie
Cu veşnicia-i soră adevărată!...

Să trăiască dinastia! Graiul sfânt ne-a apărat,
Şi din ghiara ultraistă către cer ne-a ridicat!
Azi verde se înalţă iar
Al nostru maestos stejar.
Şi, ca să nu ni-l surpe furtunile duşmane,
Proptele noi să-i punem virtuţile germane!...

24 Octomvrie 1942.

Traducere din limba germană
de
I. U. SORICU

SFÂRŞITUL SUZERANITĂŢII OTOMANE ŞI ÎNCEPUTUL REGIMULUI HABSBURGIC ÎN TRANSILVANIA

DE

I. LUPAŞ
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 16 Aprilie 1943.

I

In timpul domniei lui Albert I (1437—1439), ginerele împăratului Sigismund de Luxemburg, s'a întins pentru întâia dată o efemeră anticipaţiune de stăpânire habsburgică asupra Transilvaniei, în prima jumătate a veacului al XV-lea. Pentru frecventele schimbări la cârma Transilvaniei în cursul veacului următor e semnificativă constatarea scriitorului sas Miles, care în cronica sa tipărită la Sibiu în 1670 deplângând schimbările politice în vieaţa transilvană caută să le explice prin « durum necessitatis inevitabile fatum », prin « auri sacra fames » şi prin « regnandi dira cupido ». Acelaşi cronicar compară Transilvania cu o prea bine înzestrată Penelope, care avea parte de mai mulţi peţitori decât ar fi fost ea în stare să-i hrănească. Aceşti peţitori inoportuni se gândeau însă mai mult la lâna sau chiar la vieaţa oii decât la păşunatul ei [1]). Luptele înteţite între peţitorii ţării transilvane, fără

[1]) *Siebenbürgischer Würg-Engel* oder *Chronikalischer Anhang des 15. Seculi nach Christi Geburt aller theils in Siebenbürgen, theils Ungarn und sonst Siebenbürgen angräntzenden Ländern fürgelauffener Geschichten* von Mathias Miles in Hermannstadt herausgegeben. In Verlegung Andreae Fleischeri 1670. După dedicaţie scrie Miles în introducerea cronicii: « ...die gütige Natur hatte dieses Welt-Eck mit

îndoială nu erau străine de motive ca cele indicate în cronica lui M i l e s, fie prin citatele maxime latineşti, fie prin sugestiva comparaţie cu Penelope. In adevăr, prin combinaţiuni şi legături de ordin matrimonial izbutise în întâia jumătate a veacului al XVI-lea Ferdinand Habsburgul, fratele lui Carol V şi cumnatul tânărului rege ungar Ludovic II, decedat în urma luptei dela Mohács, să ia succesiunea tronului rămas vacant. De atunci a format Transilvania un obiectiv constant în politica de expansiune habsburgică spre Răsărit [1]. Dar revendicările transilvane ale lui Ferdinand, cu toate că erau sprijinite de un îndoit drept, ereditar şi electiv, întâmpinau resistenţa de neînlăturat a voèvodului Ioan Zapolya (Zapolski). Acesta, ales şi el rege al Ungariei, a fost în stare să susţină timp de 12 ani lupta cu rivalul său Ferdinand, împotriva căruia fusese ajutat din partea Polonilor şi a Turcilor. Prin pacea dela Oradea (1538) s'a putut pune deocamdată stavilă ostilităţilor, rămânând în stăpânirea lui Ferdinand teritoriul nord-vestic al Ungariei, iar Zapolya păstrându-şi titlul de rege, partea nord-estică a Ungariei şi Voevodatul transilvan. Politica habsburgică nu renunţă însă la tendinţele ei de expansiune asupra Transilvaniei, cu toate că ţara aceasta devenită, sub aripile protectoratului otoman, Principat independent, începe a lua, dela jumătatea veacului al XVI-lea înainte, o desvoltare tot mai asemănătoare cu a ţărilor române (Muntenia şi Moldova) încăpute amândouă sub ascultarea aceleiaşi Inalte Porţi dela Constantinopol. Sultanul turcesc, în calitatea sa de suzeran al acestor trei ţări din Carpaţi, temându-se de o eventuală unire a lor, înţelegea să le respecte tradiţiile de administraţiune locală

ihren mancherley Schatzen fast nach Welsch-Land, das meiste ausstaffieret und es mit ihrem Frucht-Horn dermassen begnadet, dass Siebenbürgen fast mehr Buhlern, als es zu ernehren vermögt, zu theil worden. Ob es schon wenig *Telemachos* unterdessen gekriegt, so die unzeitige Werber (welchen mehr umb die Wolle, ja umb das Leben des Schafs als seine Weyde zu thun gewesen) aus dem Wege geraumbt, und dem rechtmässigen Haus-Vater *Ulyssi* diss beadelte *Penelopen* ungeschändet vorbehalten hette ».

[1]) cf. I. D u l d n e r, *Zur Geschichte des Übergangs Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg*, în revista *Archiv des Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, 1896, p. 408: « Seit Ferdinand stand die Erwerbung Siebenbürgens auf dem Programm der Habsburgischen Herrscher; das Streben, den Plan zu verwirklichen, wurde seither in der Politik des Hauses Habsburgs traditionell ».

autonomă, fără a îngădui reprezentanților săi amestecuri prea frecvente în chestiunile lor interne. De aceea locuitorii Transilvaniei se împăcară destul de repede cu noul regim de suzeranitate otomană, fiindu-le acesta mai prielnic decât al regilor Ungariei din evul mediu sau al Habsburgilor de mai târziu. Stăpânirea militară a acestora, prin generali neînțelegători cum fusese Castaldo (1551—1553) și mai ales Basta (1601—1604), a lăsat cele mai triste și mai odioase amintiri în sufletul populațiunii transilvane, câtă vreme la adăpostul ocrotirii turcești s'a putut desvolta în prima jumătate a veacului XVII chiar un fel de suzeranitate transilvană, care a reușit să se afirme impunător când se găseau la cârma acestei țări personalități de importanța lui Gavriil Bethlen sau a lui Gheorghe Rákoczi I.

In jumătatea a II-a și spre sfârșitul acestui veac și-a trăit însă Principatul Transilvan sub aripile suzeranității turcești epoca de agonie. Ultimul principe, Mihail Apafi, pasionat vânător altfel, însă, om trândav și chefliu, era lipsit de aptitudinile necesare unui cârmuitor într'o țară pândită de adversari la toate granițele. Cât de puțin potrivit se credea el însuși pentru chestiunile complicate ale unei politici de Stat, arată o melancolică exclamațiune a lui, exprimându-și părerea că ar fi fost mai bine să fi rămas simplu jude sătesc [1]). El se obișnuise a lăsa în grija soției sale Ana Bornemissa o parte însemnată din problemele cârmuirii. Aceasta — o femeie chibzuită și prevăzătoare — atrăsese pe rudenia sa [2]) Mihail Teleki, în serviciul Curții, asigurându-i un rol decisiv la cârma Transilvaniei, timp de două decenii. Agentul regelui francez Ludovic XIV scria despre Teleki ca despre un om capabil să se orienteze în chestiunile cele mai complicate; ținea să adauge însă că rareori se puteau găsi concentrate într'un singur om atâtea însușiri bune și rele ca în persoana lui Teleki, care era nedrept, intrigant, violent, nestăpânit în ură

[1]) Cronicarul Mihail Cserei (*Erdély historiája, 1662—1711*. Pest, 1852, p. 196) scrie despre Apafi că ar fi fost mai potrivit să fie preot decât principe, căci nu se îngrijea de trebile țării; dacă se ivea vreo chestiune de rezolvat, își îndruma sfetnicii la cancelarul Mihail Teleki să facă acesta după bun placul lui (« a mint Teleki uramnak teczik »).

[2]) *Mon. Comitialia Regni Transilvaniae*, vol. XVII, p. 60.

şi plin de cruzime; nimic nu era sfânt înaintea lui, când pornea să-şi satisfacă vreo poftă de mărire sau de răzbunare [1]).

Participarea lui atât de îndelungată la cârma Transilvaniei i-a dat posibilitatea să-şi agonisească, în cuprinsul acestei ţări, latifundii considerabile lăudându-se că, dacă porneşte dela graniţa ei nordică spre cea din Sud, până la Făgăraş, pretutindeni poate să poposească, pentru odihna de noapte, pe propriile sale moşii.

II

La trecerea Transilvaniei de sub regimul suzeranităţii turceşti sub supremaţia stăpânirii habsburgice un astfel de om a fost sortit să aibă cuvânt hotărîtor. Când au pornit Turcii, la 1683, spre Viena sub comanda lui Cara Mustafa, oastea transilvană trebuia să-i urmeze ca şi oastea Muntenilor şi a Moldovenilor. Dar încrederea Turcilor fiind destul de redusă, trupele transilvane au fost aşezate împreună cu Apafi şi Teleki departe înapoia celor turceşti, ca nu cumva luând contact mai din apropiere cu Austriacii, să li se dea prilej să lunece spre vreo trădare. Cronicarul Cserei pretinde a şti că Teleki ar fi început, chiar de pe atunci, tratative secrete, trimiţând la Viena atât în numele său cât şi în al lui Apafi asigurări, că Transilvania se va supune împăratului Leopold îndată ce vor fi Turcii alungaţi [2]).

Biruinţa creştinilor sub zidurile Vienei, în Septemvrie 1683, era pentru suzeranitatea turcească asupra Transilvaniei începutul sfârşitului. Cronicarul moldovean Neculce povesteşte cu obişnuitul său farmec pitoresc, cum la întoarcere trecând şi Duca-Vodă, domnitorul Moldovei, pe la curtea lui Apafi din Alba-Iulia, de bucurie au tras aci un chef de pomină, dănţuind împreună amândoi principii, precum şi toţi boierii şi sfetnicii lor. Când s'a răspândit prin oraşele

---

[1]) *Ibidem*, p. 61 cf. şi Cserei Mihály, *Erdély historiája, 1662—1711*. Pest, 1852, p. 296 şi Thallóczy Lajos, *Apafi Mihály udvara* în Századok, 1878, p. 472.

[2]) Cserei Mihály, *Erdély historiája, 1662—1711*. Pest, 1852, p. 140: «a fejedelmet is elhitetvén, rávevé még ott Györ alatt s a fejedelem neve alatt is assecuratoriát külde azon dologról a német udvarban».

transilvane ştirea despre biruinţa creştinilor, un scriitor sas s'a grăbit să-şi exprime în protocolul Magistratului din Cohalm bucuria în versuri ca acestea:

Strick ist entzwei | *Cătuşile s'au risipit*
Und wir sind frei | *Libertatea a sosit* [1]).

Libertatea aşteptată nu era să sosească însă pentru Principatul Transilvan. Dimpotrivă, destinul istoric îi rezervase o subjugare mai apăsătoare şi de durată mai lungă decât aceea din timpul suzeranităţii turceşti. Deosebirea între povara acesteia şi între presiunea supremaţiei habsburgice şi-a găsit mai târziu expresiune plastică în cunoscutele cuvinte ale cronicarului transilvan Mihail Cserei, care mărturisea cu vădită melancolie: « ... câtă vreme căutam libertatea, am căzut la strâmtorare şi iobăgie cu atât mai mare, nu mai avem nimic, toţi am fost jefuiţi, care de Neamţ, care de Curuţ (ungur) şi totuşi trebue să plătim dări, iar înaintea Neamţului n'avem credinţă şi omenie nici cât un câne; *jugul de lemn* era greu, am vrut să-l sfărmăm din grumazul nostru, aruncară însă asupra noastră *jug de fier cu atât mai greu*. Aşa păţeşte naţiunea care-şi caută mereu stăpâni noi. Invaţă Transilvanie, învaţă, nu te mai însoţi cu Ungaria, pentru că păsatul unguresc adeseori ţi-a ars gura şi totuşi nu ai ştiut trage învăţătură » [2]).

Participând la smulgerea biruinţei creştinilor sub zidurile Vienei şi oastea polonă a regelui Ioan Sobieski, în proiectele ce se făureau pentru izgonirea Turcilor din Europa era firesc

---

[1]) cf. I. Lupaş, *Răscoala ţăranilor din Transilvania la a. 1784*. Cluj, 1934, p. 8.

[2]) *Nagyajtai Cserei Mihály historiája.* A szerzö eredeti kéziratából. Kazinczy Gábor. Pest, 1852, p. 358: » addig keresénk a szabadcságot, annàl nagyobb nyomoruságra és jobbágyságra jutánk,... a német elött is mint egy komondornak annyi hitelünk, tekintetünk nincsen, a *fa járom* nehéz vala, el akarok rontani nyakunkból, annál nehezebb *vas jármot* vetének nyakunkban. Igy jár az a nemzet, ki mindenkor ujabb ujabb urat keres magának. Tanulj édes Hazám Erdély, tanulj, ne czimborálj többször a Magyarországiakkal, mert sokszor megégette a magyarországi kása a szájadat, még sem tudsz tanulni « (ultima frază e reprodusă din manuscrisul păstrat în biblioteca Institutului de Istorie Naţională din Cluj-Sibiu sub titlul *Vera Historia* ab anno MDCLXI incipiendo elaborata per Michaelem Cserei de Nagy Ajta et descripta in exilio Coronensi anno MDCCIX mensis Decembris. Veritas omnia vincit «).

să-şi revendice şi el anume teritorii din cele ce urmau să fie desrobite de sub jugul Semilunei. Tendinţele de expansiune polonă s'au îndreptat mai stăruitor spre Moldova, fără a renunţa cu totul la Transilvania şi chiar la Muntenia. Nefiindu-i însă împrejurările prielnice pentru a-şi duce la îndeplinire proiectele, Sobieski căuta să încurajeze prin mijloace diplomatice pe Apafi să resiste Austriacilor. Apafi găsea în Aprilie 1686 prilej potrivit să-i comunice lui Sobieski că Transilvania ar fi gata să primească protectoratul polon, dacă ar putea fi sigură că acesta ar fi în stare s'o salveze şi de apăsarea Austriacilor şi de a Turcilor [1]). Tratativele continuară şi în vara anului 1686, când Apafi —strâmtorat de oştile austriace, cari pătrunseseră sub comanda generalului Friedrich Scherffenberg până la Sibiu —se simţea nevoit să ceară ajutor şi dela Poartă şi dela Sobieski şi dela Şerban Cantacuzino, Domnitorul Munteniei. Sobieski însă, în loc de ajutorul cerut, nu-i trimise decât o solie strălucită de vreo 400 de inşi sub conducerea lui Constantin Visnycki [2]). Politica vieneză urmărea cu încordată atenţiune încercările ambiţiosului rege polon. Ea s'a dovedit destul de abilă, spre a-i zădărnici nu numai proiectele relative la Transilvania, ci şi pe cele îndreptate spre Moldova şi Muntenia fapt — care l-a determinat pe contele Krupienski să-şi exprime în dieta dela 1690 indignarea pentru ingratitudinea vieneză exclamând patetic: Aceasta e răsplata pentru sângele nostru vărsat cu atâta îmbelşugare sub zidurile Vienei şi în Ungaria? [3]).

III

Curtea din Viena înţelegea să procedeze şi cu prudenţă diplomatică şi cu energie militară —mai ales cu aceasta din urmă —la îndeplinirea proiectelor sale de expansiune politică.

---

[1]) I. Moga, *Rivalitatea polonă-austriacă şi orientarea politică a Ţărilor Române la sfârşitul sec. XVII*. Teză de doctorat la Universitatea din Cluj, 1933, p. 140.

[2]) *Ibidem*, p. 144.

[3]) Haec sanguinis nostri sub Viena et in Hungaria copiosissime effusi mercedes, haec tot millionum, tot fortunarum nostrarum cruore adhuc madentium refusio? Hurmuzaki, *Documente*, vol. V, partea I, pag. 329.

Călugărul iezuit Antidie Dunod fu trimis în calitate de comisar împărătesc încă din Februarie 1685 [1]) în Transilvania şi în Muntenia cu misiunea specială să pregătească atmosfera pentru atragerea factorilor de conducere ai acestor ţări spre politica habsburgică. Pentru Transilvania se formulase un proiect de diplomă preconizând să fie reluat firul desvoltării istorice de acolo, de unde fusese întrerupt în veacul al XVI-lea prin constituirea Principatului sub suzeranitate otomană, Apafi să rămână la cârma ţării cu titlul de principe, dar sub ascultarea regelui Ungariei. Dieta dela Făgăraş a instituit (22.II.1685) o delegaţiune permanentă, pe care principele să o poată convoca de câteori va cere trebuinţa. Examinând proiectul acesta, delegaţiunea nu l-a găsit acceptabil. A formulat deci o serie întreagă de alte postulate, între ele mai importante fiind următoarele: 1. Cele 4 religiuni recepte ale Transilvaniei să fie libere. 2. Regele ungar să nu se amestece în administraţiunea internă a ţării, nici legile să nu i le nesocotească. 3. Ţara transilvană să nu fie transformată niciodată în colonie şi să nu fie asuprită cu încartiruire de oşti în timpul iernii, precum nici cu stoarcere de impozite şi proviziuni. 4. Să nu fie silită a porni la războiu împotriva voinţei sale şi să-i se garanteze restituirea graniţelor vechi. Din încredinţarea delegaţiunii ar fi trebuit prezentate Curţii din Viena aceste postulate. Dunod se sfia însă a se întoarce la Viena cu ispravă aşa de puţină. Orientându-se mai de aproape asupra împrejurărilor şi personalităţilor transilvane, a putut face curând descoperirea, că cel mai influent şi mai clar văzător între cârmuitorii de atunci ai acestei ţări era cancelarul Mihail Teleki, pe care contemporanul său Nicolae Bethlen îl numea «centrul întregii periferii transilvane» [2]). Se abătu deci pe la moşia lui din Cârţişoara [3]) obţinând aci rezultatul cuprins într'un tratat secret, prin care Teleki se îngrijea de o parte să-şi asigure pentru vremile

[1]) I. Lupaş, *Doc. Ist. trans.*, vol. I, p. 411.

[2]) «centrum peripheriae totius Transsylvaniae» Bethlen Miklós, *Önéletirás*, II, p. 37.

[3]) *Magyar Tört. Tár.* XIX şi Jos. Kemény, *Notitia historico-diplomatica*, Cibinii, vol. I, p. 144—147: «Tractatus secretus inter C. Michaelem Teleki seniorem et Ant. Dunot plenipotentiarium Caesareum anno 1685, 14 Aprilis in Kercessora conclusus».

viitoare propriile sale interese personale și familiare, iar în schimb se obliga să promoveze cauza Habsburgilor înduplecând oștile transilvane a se alătura celor imperiale și pe Apafi sfătuindu-l să intre în Liga creștină.

Teleki înțelegea că a sosit momentul unei radicale schimbări în orientarea politică transilvană, alăturându-se Habsburgilor spre a salva, ce mai putea fi salvat, din naufragiul inevitabil al Porții otomane. Iar Dunod avea acum prilej să raporteze Curții din Viena că viitoarele tratative vor găsi un bun sprijinitor în Teleki și penetrațiunea trupelor imperiale în Transilvania se va putea desfășura fără să întâmpine obstacole de neînlăturat. In toamna anului întorcându-se din nou în Transilvania, Dunod a prezentat dietei din Alba-Iulia (24.X.1685) următoarele propuneri: 1. Să nu permită intrarea Polonilor în Transilvania, căci în caz contrar țara aceasta va fi transformată în teatru de războiu, neputând fi evitată ciocnirea cu armatele imperiale cari vor trebui să intre și ele aci. 2. Să nu mai dea proviziuni Turcilor, nici să nu mai poarte corespondență cu ei. 3. In apropierea Orăzii să desemneze un loc potrivit pentru încartiruirea și hrana trupelor imperiale. 4. Să pregătească proviziunile și alte lucruri de trebuință pentru asediul Orăzii.

Asupra acestor propuneri s'a discutat în ședință secretă. Atmosfera era destul de încărcată inspirând serioase îngrijorări pentru soarta viitoare a Transilvaniei. Gheorghe Vass notează în memoriul său [1]) că propunerile acestea indicau mai curând pierirea jalnică a țării transilvane, decât garantarea viitorului ei. Iar Nicolae Bethlen arată în autobiografia sa că Dunod nu și-a descoperit deplin intențiunile decât lui Teleki, lăsându-i pe ceilalți în nedumerire. De aceea, când i-a venit și lui rândul să-și spună părerea, ar fi declarat că pe temeiul unor povești așa de nebuloase

[1]) *Mon. Hung. Hist.*, cl. II, vol. 35, p. 48: » inkább láttatik én tölem állani szegény hazánkank sirallmas végzö pusztulása, mintsem megmaradása, úgy annyira, hogy elül tüz s hátul viz, ha az felséges mindenható isten... nem könyörül rajtunk... keresztényekkel confoederálni... s pogányokra támadni szép dolog... csak szegény országunknak nagyobb igája, teherviselése ne következnék belöle «.

nu cutează să se rupă de sub ocrotirea Porţii otomane [1]). Indispus din cauza împotrivirii ce întâmpinase cu menţionatele propuneri, iezuitul Dunod a rostit atunci cuvintele memorabile: Ori vreţi, ori nu vreţi, Maiestatea Sa vă va ocroti—Nolentes volentes proteget vos Sua Maiestas [2]).

Ca dovadă, cât de serioasă era intenţiunea Maiestăţii vieneze de a ocroti fără întârziere Transilvania, trebue amintit faptul că a dispus să treacă o parte a trupelor imperiale din nordul Ungariei în Transilvania, spre a ierna în regiunea Maramureşului şi a Chioarului. Apafi adânc impresionat de această dispoziţiune împărătească, a încheiat la 27.XI.1685 cu Dunod la Dumbrăveni (Ibaşfalău) o învoială în sensul căreia se obliga să achite în 5 rate lunare, suma de 100.000 taleri numai să poată rămânea ţara scutită de primejdia unei asemenea încartiruiri [3]).

Primejdia era cu atât mai ameninţătoare, cu cât în fruntea trupelor împărăteşti se găsea răsvrătitul Ladislau Csáki, duşmanul neîmpăcat al lui Apafi, apropiindu-se ca un alt Coriolan de graniţele patriei sale transilvane. La 3 Decemvrie 1685 fu trimis Francisc Gyulai în solie la generalul Antoniu Carafa cu mandat de a-l lămuri că Transilvania, fiind principat autonom, se deosebeşte în multe privinţe de Ungaria: totodată va încerca să-l înduplece a opri înaintarea trupelor, promiţându-i daruri în bani şi un cal frumos. Carafa a rămas însă neînduplecat declarând că nu vrea să ştie de tratativele lui Dunod, care poate servi cauza împărătească numai cu vorbe câtă vreme ostaşii o servesc cu arma şi cu sângele lor. Carafa era un general vestit pentru severitatea şi cruzimea sa. Locuitorii din regiunea Debreţinului se jeluiseră în contra lui la Viena arătând că i-ar fi despoiat de tot avutul lor, spânzurând pe unii la fum, iar altora turnându-le pe gât apă sărată şi fierbinte.

---

[1]) N. Bethlen, *Önéletirása.* Pest, 1858, vol. I, p. 551: «Én mikor rám került, azt mondtam: olyan homályos mesére csak én a portától elszakadni nem merek».

[2]) Iakab Elek, *Az erdélyi fejedelemség utolsó évei,* în *Magyar Történelmi Tár.* Bpest, 1874.

[3]) I. Lupaş, *o. c.,* p. 462: «ea tamen lege et conditione, ut *nulla militia caesarea quocumque praetextu intrabit Transsylvaniam*».

Intervenţiunea pe lângă Carafa a rămas fără rezultat. Trupele austriace, comandate de generalul Scherfenberg, înaintară în teritoriul Transilvaniei ajungând în Mai 1686 până la Cluj. Scopul lor era să determine conducătorii ţării a se alătura mai repede împăratului dela Viena, căci delegaţia, împuternicită din partea dietei să îndrume chestiunea aceasta spre lămurire, adoptase atitudinea unei resistenţe pasive. Totuşi tratativele urmau la Viena cu stăruinţă dând ca rezultat încheierea tratatului dela 28 *Iunie* 1686 (numit *tratatul Hallerian* sau *tratatul dela Viena*). În sensul acestuia Transilvania urma să se desfacă de legăturile ei cu Poarta otomană recunoscând supremaţia lui Leopold, care promitea să nu asùprească pe Ardeleni cu încartiruiri militare, întru cât acestea nu i-ar fi impuse prin necesitatea de a-i apăra contra eventualelor invaziuni turco-tatare. Promisiunea aceasta cuprinsă în al 15-lea punct era însă clătinată prin punctul al 19-lea, care pretindea cedarea Clujului şi a Devei pentru garnizoane austriace. Delegaţii Transilvaniei resistară însă neavând vreo împuternicire specială pentru asemenea cesiuni.

Generalul Scherffenberg porni impacient cu trupele sale din Cluj spre Sibiu ameninţând cu pârjol ţara întreagă: dacă nu poate fi Transilvania a împăratului, să nu mai fie nici a Turcilor. Ameninţarea era urmată de fapte: la 8 Iulie fu bătută puţina oaste transilvană strânsă la Sibiu din ordinul lui Teleki şi pusă sub comanda lui Ladislau Gyulaffi, care scăpă cu fuga adăpostindu-se în cetate. A doua zi prezentă Ladislau Csáki la curtea lui Apafi condiţiile lui Scherffenberg, care cerea 3 cetăţi: Clujul, Deva şi Alba Iulia, provizii pentru armată şi jurământ din partea principelui şi a sfetnicilor săi, că nu vor mai coresponda, nici tainic nici făţiş, cu Turcii, în schimb promiţându-le că după sosirea tratatului dela Viena, îndată ce Ardelenii îl vor accepta, trupele austriace se vor retrage pe linia Mureşului; un rezident al lui Scherffenberg va fi la curtea lui Apafi, iar un trimis al acestuia în tabăra împărătească [1]).

[1]) I. Duldner, *Zur Geschichte des Übergangs Siebenbürgens unter die Herrschaft des Hauses Habsburg*, în *Archiv für Sbürg. Landeskunde*, 1896, p. 408 sq. Este lipsită de orice temeiu afirmaţiunea că Transilvania s'ar fi născut simultan

Fireşte condiţiunile acestea aveau numai caracter provizoriu, cele cuprinse în tratatul din Viena urmând să fie decisive. Dar curtea lui Apafi continuă resistenţa pasivă. Insuşi Mihai Teleki ezită a le accepta. Nicolae Bethlen votează însă pentru acceptarea lor prorocind că în casa, în care se sfătuiau ei asupra acestor puncte, va porunci nu peste multă vreme un guvernator austriac, cum poruncise odinioară Gheorghe Basta [1]). Ardelenii ar fi vrut să cedeze Sebeşul săsesc, dar Scherffenberg nu putea fi mulţumit numai cu atât.

IV

Situaţiunea Transilvaniei între ciocanul austriac şi între nicovala turcească era în adevăr foarte dificilă, nepermiţându-i să se alăture făţiş Habsburgilor, câtă vreme Turcii o ameninţau cu invaziuni de răzbunare pentru cazul unei astfel de trădări. Din partea regelui polon primea numai îndemnuri să resiste Austriacilor, nu însă şi trupe cu ajutorul cărora să fi fost în stare a-şi transforma resistenţa pasivă în una activă.

La sfârşitul lui August 1686 generalul Scherffenberg pornise cu trupele sale spre Buda, unde a sosit tocmai la timp, spre a putea participa la luptele pentru desrobirea capitalei ungare (2. IX. 1686) de sub ocupaţiunea turcească de un veac şi jumătate. Veneţianul Francesco Grimani scria la 4 Septemvrie 1686 că pentru recucerirea capitalei ungare trebue să se aducă înainte de toate mulţămită lui Dumnezeu, apoi forţei germane [2]).

cu ocupaţiunea turcească a cetăţii Buda şi a încetat să existe deodată cu recucerirea acesteia (Erdély elfoglalásával született s ugyancsak Budavárának visszavételével szünt meg» cf. Szádeczky Béla, *Erdély visszacsatolásának története* (Istoria realipirii Transilvaniei), în revista *Erdélyi Muzeum* (Muzeul Transilvan) din Cluj, 1901.

[1]) Bethlen M. *Önéletirása*, II, 39, unde arată şi că prietenii din străinătate sfătuiau Transilvania să ajungă la înţelegere cu împ. din Viena « ante victoriam » fixându-şi lămurit condiţiunile, căci « juxta Apocalypsim ipse etiam Satanas ligatus minus nocet, quam solutus saltem lentius et mollius caderemus »).

[2]) Reinhold Lorenz, *Ofens Befreiung in der deutschen Geschichte*. Berlin, 1936: L'acquisito sic deve ricognoscere da Dio principalmente e poi dal valor alemanno.

După această nouă şi importantă izbândă a oştilor împărăteşti şi a celor aliate cu dânsele în lupta contra Semilunei, cârmuitorii Transilvaniei ar fi vrut să primească punctele tratatului dela Viena. Dar Curtea împărătească nu mai era mulţămită cu condiţiunile fixate în cuprinsul acestui tratat, ci stăruia pentru cucerirea Transilvaniei pe calea armelor, ca s'o poată stăpâni *jure belli.*

Rămâneau zadarnice tânguirile solilor trimişi de Apafi pe la curţile europene să ceară ajutor pentru Transilvania strâmtorată şi istovită de trupele de ocupaţiune fără nicio cruţare, cu toate că locuitorii acestei ţări se considerau ca nişte «confederaţi» ai M. Sale Sacratissime, nu ca supuşi prin moştenire, deoarece de multă vreme avea Transilvania «un Principat neatârnător de nimeni, precum şi libertate interioară şi exterioară netulburată de nimeni». Aşa se exprima Ioan Donat de Nyujtod în raportul său din 1687, păstrat în Arhiva regală din Stockholm [1]).

Rezultatele războinice ale Austriacilor au sporit considerabil şi în cursul anului 1687, când izbutise Carol de Lotharingia să înfrângă oastea turcească, la 12 August, pe aceeaşi câmpie dela Mohács, unde fusese sdrobită cu 161 de ani în urmă armata regelui ungar Ludovic II.

Consecinţele triumfului austriac dela Mohács se răsfrângeau asupra Transilvaniei în aceeaşi măsură, în care se răsfrânseseră odinioară ale biruinţei turceşti dela 1526. Dacă aceasta din urmă deveni punctul iniţial pentru sfârticarea Regatului ungar şi pentru constituirea Principatului transilvan sub aripile suzeranităţii turceşti, triumful pajurei împărăteşti dela Viena era menit să aducă acum pentru Transilvania o radicală schimbare politică.

După ce dieta din Bratislava, în chip de recunoştinţă pentru împăratul liberator, a consimţit să decreteze în toamna anului 1687 dreptul de succesiune ereditară a dinastiei habsburgice la tronul Ungariei, politica vieneză înţelegea că nu

---

[1]) I. Lupaş, *Doc. istorice transilvane*, vol. I, p. 422: «Suae Sacratissimae Majestatis humiles et devoti confoederati et non haereditarii subditi, quoniam a plurimis iam temporibus Principatum habuit Transylvania a nemine dependentem, libertatem tam interiorem, quam exteriorem a nemine imperturbatam».

mai poate să întârzie cu măsurile necesare pentru ocuparea militară a Transilvaniei. Reprezentantul transilvan Francisc Gyulai la Bratislava comunica lui Apafi că a fost în audienţă la împăratul Leopold şi a luat contact cu miniştrii lui convingându-se că în măsura succeselor militare, sporesc şi pretenţiunile Vienei [1]).

Carol de Lotharingia pătrunzând în Transilvania cu trupe numeroase a încheiat, în numele lui Leopold, cu Apafi tratatul dela Blaj [2]) (27.X.1687), obligându-se Transilvania să răspundă până în primăvara anului următor suma de 700.000 fl. în rate lunare, precum şi proviziile necesare pentru armata de ocupaţie, încuviinţând accesul acesteia în oraşele Cluj, Bistriţa, Sibiu, Sebeş, Orăştie, Alba Iulia, Teiuş, Tg.-Mureş, Gherla, Şimleu. Sfetnicii lui Apafi ar fi vrut să scape măcar Sibiul, unde se refugiase guvernul ţării, de obligaţiunea aceasta, dar încercările lor au rămas fără rezultat.

Pentru a salva măcar aparenţa drepturilor de autonomie locală orăşenească, textul tratatului admitea să rămână cheile oraşelor în grija autorităţilor civile, obligate însă —acestea din urmă —să se conformeze dispoziţiunilor emanate dela organele militare [3]).

Mai cereau oamenii lui Apafi să nu se dea crezământ celor ce vor alerga cu pâri pe la autorităţile militare, ci să fie îndrumaţi a le comunica principelui şi sfetnicilor săi. Nimeni dintre locuitorii Transilvaniei să nu fie prigonit sau arestat; să se acorde tuturor amnistie —perpetualis et generalis amnestia —nici în Sibiu nici în alte locuri să nu fie aşezate trupe peste trebuinţă (supra necessitatem). Libertatea comerţului să nu fie restrânsă nici în Transilvania, nici în părţile anexe; Grecilor, Armenilor sau altor negustori să

---

[1]) *Mon Com. Regni Trans.*, XIX, 207—208: «ugy látom, itt mennél inkább gyözedelmeskednek, annál feljebb látnak» (aşa mi se pare că aici cu cât sunt mai victorioşi, cu atât îşi ridică mai sus privirile).

[2]) *M. Tört. Tár*, vol. II, p. 4 şi *Diplomatarium Alvinczianum*, vol. II, p. 291 sq. «Tractatus cum Duce Lotharingiae» sau «Recessus Balásfalvensis».

[3]) Custodia clavium at locorum portas erit secundum Saxonum privilegia penes consulem loci praesidiati vel praesidiandi, sed quotiescumque commendans officialis caesareus desiderabit, sine ulla mora aut difficultate portae claudentur et aperientur: cf. Carol Szàsz, *Sylloge tractatuum aliorumque actorum publicorum*. Cluj, 1883 p. 35.

nu li se pună piedeci în drumurile şi întreprinderile lor. La sfârşitul lui Octomvrie, Carol de Lotaringia părăsind Transilvania, comanda o preluă din nou generalul Scherffenberg. Acesta intră cu 3 regimente în Sibiu, fiind întâmpinat de comitele săsesc Valentin Frank şi de primarul Christian Reichard, care-i oferise cheile cetăţii. El i le restitui însă numaidecât, potrivit cu dispoziţia din punctul 22 al tratatului [1]).

Scherffenberg plecă şi el curând la Viena, rămânând comandant interimar al trupelor generalul Veterani până la 8 Februarie 1688, când sosi în Sibiu generalul Anton Carafa.

Mihail Teleki, care în vara anului 1686 fusese contra acceptării condiţiunilor din tratatul hallerian, recomandat de către Nicolae Bethlen, spunea acestuia că tratatul încheiat cu Carol de Lotharingia ar fi mai avantajos pentru Transilvania. decât proiectul din 1686. Bethlen îi replica însă, că ar fi cum e *ghiaţa* în raport cu *diamantul*, căci în primăvara următoare se va topi deodată cu zăpada. Austriacii nu-l vor respecta decât dacă va fi întărit din partea Monarhului încă în cursul iernii — « in forma perpetui diplomatis ». Altfel nu va avea decât rezultatul de a garanta buna iernare a oştilor împărăteşti, care vor istovi suma de 700.000 fl. în bani şi cantităţile mari de provizii, impuse ţării prin punctele acestui tratat. Iar din ziua când va fi fost încheiat, nu va mai porunci în Transilvania principele Apafi, ci împăratul dela Viena. Teleki se prefăcea a-l consola pe Bethlen cu speranţa de a-i vedea pe Austriaci părăsind în primăvară ţara, dar acesta îi răspundea, că nu-i va mai putea mişca de aci decât o eventuală victorie decisivă a Turcilor.

Bethlen stăruind pentru o diplomă în sensul amintit, a înaintat la Viena memoriul latinesc intitulat *Moribunda Transsilvania ad pedes augusti imperatoris proiecta* (1688)

---

[1]) Contemporanul Mihail Cserei scrie în cronica sa (p. 177) că în timp ce Apafi şi soţia sa, pe care o năpădiseră lacrimile, părăsiră Sibiul plecând spre Făgăraş, pe altă poartă intrară regimentele austriace. Şi Apafi şi sfetnicii săi aveau prilej să facă reflexiuni amare în drumul lor spre refugiul din Făgăraş părându-li-se în melancolia lor explicabilă, că nici păgânii, nici creştinii nu ar fi reuşit până atunci să pună stăpânire asupra vreunei ţări cu atâta uşurinţă ca Austriacii asupra Transilvaniei.

cerând ca împăratul să garanteze printr'un act solemn că Transilvania va fi cârmuită şi în viitor după propriile ei legi şi datini. Generalul Scherffenberg se angajase a interveni la curte în favoarea acestei cereri. Astfel ajunse N. Bethlen să fie cunoscut şi apreciat la curtea din Viena ca un om al viitorului, sporindu-i treptat şi autoritatea la curtea lui Apafi, de unde până atunci fusese ţinut la distanţă.

V

Cu sosirea lui Carafa la Sibiu, tratativele pentru emanciparea Transilvaniei de sub «jugul de lemn» al suzeranităţii turceşti şi trecerea ei sub cel de fier al supremaţiei habsburgice, se apropiau de ultima lor fază.

Din autobiografia lui Nicolae Bethlen, ca şi din acte contemporane e cunoscut ritmul accelerat, în care noul comandant a ştiut să împingă oficialitatea transilvană spre ruperea tradiţionalelor legături de vasalitate cu Turcii. După ce sosi la Sibiu, a avizat pe Teleki că ar dori să aibă o convorbire cu Nicolae Bethlen, pe care începuse a-l cunoaşte din cuprinsul interesantului memoriu *Moribunda Transsilvania*. Bethlen nu uită să dea amănunte pitoreşti asupra convorbirii sale cu generalul Carafa, care auzindu-l că-i vorbeşte de necesitatea unei hotărîri, ce ar trebui luată din partea dietei, i-a reflectat: cine poate intra *printr'o uşă*, e un prost dacă mai caută scări, ferestre şi chei multe [1]. La aceste cuvinte semnificative ale generalului, adauge Bethlen: îndată am înţeles; *una ianua*, *una clavis*, *unus et omnis dominus Teleki*.

Consilierii lui Apafi, chemaţi de generalul Carafa la Sibiu, vrând nevrând, au întărit cu iscăliturile lor în ziua de *9 Mai 1688*, o declaraţiune solemnă mărturisind că de bună voie şi îndemnaţi numai de râvna lor creştinească *renunţă la protecţiunea otomană*... şi cu bună credinţă primesc *paterna pro-*

[1]) N. Bethlen, vol. II, p. 76: »Domine, qui per unam januam una clavi ingredi potest, stultus est, si scalas, fenestras et multas claves quaerit«.

tecţiune a M. Sale Augustissime pentru ei şi pentru toţi urmaşii lor din ţara Transilvaniei [1]).

Ca semn al supunerii lor «benevole» şi «sincere» mai admit trupe împărăteşti, înafară de centrele indicate mai sus, încă în Chioar, Hust, Gurghiu şi în Braşov.

Declaraţiunea aceasta fusese redactată de Absolon Daniel, secretarul lui Carafa. Prezentată apoi dietei transilvane convocate imediat pe ziua de 10 Mai la Făgăraş, ea a fost acceptată fără nicio împotrivire în ziua de 13 Mai 1688. Nicolae Bethlen era în drept să afirme că «bietul Principe şi Ţara a împlinit în întregime dorinţa lui Carafa» [2]). Acesta n'a mai avut răbdare să aştepte votul dietei. Încă dela 3 Mai ordonase trupelor împărăteşti să ocupe Gurghiul (Görgény), iar cu 6 zile mai târziu Braşovul. Aci a întâmpinat însă o resistenţă neaşteptat de îndârjită. In zadar trimise Apafi ordin Braşovenilor să se supună; în zadar îi sfătuiră preoţii să fie ascultători. Ei se împotriviră cu îndârjire până la 26 Mai, când generalul Veterani începând să bată zidurile cu tunul, acceleră sfârşitul acestei rebeliuni săseşti îndreptate contra împăratului german dela Viena. A doua zi oferi primarul Filstich cheile cetăţii. Urmă apoi epilogul inevitabil. După o anchetă, care a durat până în 17 Septemvrie 1689, cei vinovaţi pentru incitarea acestei rebeliuni fură condamnaţi la moarte, iar capetele lor implântate pe zidurile cetăţii, spre a vesti tuturor ce răsplată îi aşteaptă pe cei ce vor cuteza să se mai răsvrătească vreodată contra stăpânirii împărăteşti dela Viena [3]).

*

[1]) Bethlen Miklós, *Onéletirása*..., vol. II, p. 83.

[2]) I. Lupaş, *o. c.*, p. 424—425: »quod... felix, faustum, fortunatum omnibusque et singulis nunc viventibus et nascituris notum et contestatum sit, *remunciamus... communi scilicet voluntate, motu spontaneo et ex Christiano zelo protectioni Ottomanicae... acceptantes e contra syncere atque bona fide* alte dictae Suae Majestatis Altissimae (sicuti iam declaratum) *paternam protectionem* pro nobis et omni posteritate inclyti Regni Transylvaniae... «.

[3]) Cserei, p. 184: »A fejedelem (Apafi) Caraffa intimatiójából, commissariusokat küldvén Brassóban, a kik inditói valának a dolognak, megfogdosák, törvényt látának reájok s fejeket szedék s karóban rakák szegényeknek fejeket...; noha azért halált nem érdemelnek vala, mert hütösök nem voltanak azelött a német császárhoz, s a magokét másnak könnyen nem akarták adni, ki condemnálhatta volna azért; mégis meg kelle szegényeknek halni. Igy járnak azok, a kik a közönséges dologért fegyvert kötnek, magoknak kell elveszni miatta, s a popule penig békével marad.« Fr. Phi-

Prin declaraţiunea dela Sibiu şi votul dietei dela Făgăraş se încheiase formal epoca suzeranităţii turceşti în Principatul Transilvaniei, care trecu acum sub cârmuire habsburgică, fără să fi avut din partea acesteia vreun act de garanţie, pentru respectarea legilor şi tradiţiunilor sale. Probabil nu l-ar fi putut primi nici mai târziu, dacă şansele războiului ar fi rămas pentru Austriaci tot atât de favorabile, cum fuseseră în anii 1686 şi 1687.

Ele se înrăutăţiră însă la 1689, când Leopold fu nevoit a-şi împărţi oastea, trimiţând trupe şi pe frontul apusean, unde era atacat de armata franceză a lui Ludovic XIV. Destoinicii lui comandanţi Eugen de Savoya şi Carol de Lotharingia stăruiau pentru încheierea păcii cu Turcii, ca să-şi poată concentra toate forţele militare contra Francezilor. Dar partidul clerical — totdeauna cu influenţă puternică la Viena, — a reuşit să-şi impună voinţa de a se continua războiul împotriva păgânilor. Generalii Carafa şi Veterani, chemaţi pe frontul apusean, părăsiră Transilvania, unde sosi ca general comandant *Donat Heisler* (baron de Heidersheim), a cărui misiune era să păzească bine graniţa sudică a Transilvaniei, putând fi ea periclitată de Turci mai ales după ce noul Domn al Munteniei, Constantin Brâncoveanu, prin atitudinea lui prudentă şi circumspectă, dăduse dovezi că nu e aplicat să rupă legăturile tradiţionale cu Poarta otomană spre a se alătura Habsburgilor în condiţiunile stipulate în ultimele zile de domnie ale antecesorului său Şerban Cantacuzino. La Viena se stăruia însă, ca rezultatul din Transilvania să fie

---

lippi, *Der Bürgeraufstand von 1688*, în *Kronstädter Gymnasialpropramm* din 1877—1878. Rebeliunea a fost provocată de câţiva membri din breasla ciobotarilor şi a pălăriei ilor. Căpetenia rebeliunii era un bătrân de 85 ani: *Ştefan Scheiner*, alături şi împreună cu el au mai fost pedepsiţi cu moartea Gaspar Kreisch, Andreas Lang, Jacob Geiger şi Ştefan Bär. Victimele acestea au fost valorificate în scopuri educative pentru tineretul săsesc-transilvan, prin condeiul lui Adolf Meschendörfer, fost director al Liceului Honterus din Braşov, care scrie într'o povestire a sa intitulată *Siebenbürgische Chronik:* » Jahrzehnte lang starrten die hohlen Schädel von den Mauern der Stadt als furchtbare Mahner — sie sollten die stolzen Kronstädter kirre machen. Ihr Geist aber, mein Junge, darf in uns Kronstädtern nie sterben, sonst sind diese fünf Blutzeugen umsonst gestorben. So haben die Kronstädter Schuster im Jahr 1688 dem deutschen Kaiser den Krieg erklärt cf. *Jenseits der Wälder. Deutsches Volk in Siebenbürgen.* Stuttgart, 1940, S. 22.

întins şi asupra Munteniei şi Moldovei, dorind Leopold să le poată număra şi pe acestea între « cuceririle » sale [1]).

VI

S'a putut ajunge cu Constantin Brâncoveanu, în Noemvrie 1689, la învoială ca un corp de armată să ierneze în teritoriul Munteniei până la Câmpulung. Din ordinul lui Heisler porni însă contele Carol Magni cu trupele spre Bucureşti, de unde Brâncoveanu s'a retras cu curtea sa la Dărmăneşti. Magni scria lui Teleki (la 19.XII.1689) că Brâncoveanu a plecat, dar speră că se va întoarce [2]). S'a şi întors, nu însă cum ar fi dorit Austriacii. La 29.I.1690 Heisler comunica lui Apafi, că e silit să-şi retragă trupele din Muntenia, să ia deci măsuri pentru aşezarea lor în Transilvania.

Constantin Cantemir, Domnul Moldovei, fu constrâns şi el de împrejurări să intre la tocmeală cu Austriacii, delegând pe boierii săi Ioan Buhuş şi Petru Juraşcu, să semneze la Sibiu (15.II.1690) un tratat în sensul căruia ar fi urmat să rupă legăturile politice cu Turcii şi să se supună împăratului din Viena, când vor ajunge trupele austriace la Brăila sau la Siret.

Tratatul a rămas însă literă moartă. Desfăşurarea evenimentelor războinice din cursul anului 1690, ne mai putând aduce oştirilor austriace vreun spor de glorie pe frontul răsăritean, şovăirea lui Brâncoveanu şi a lui Cantemir s'a dovedit folositoare ţărilor din sudul şi răsăritul Carpaţilor, întrucât suzeranitatea turcească era pentru ele totuşi o povară mai suportabilă decât supremaţia austriacă.

Chiar şi pentru Transilvania se părea că va urma o schimbare favorabilă Turcilor. Din vechia strălucire a Semilunei

---

[1]) I. Moga, *o. c.*, p. 182 cf. şi Virgil Zaborovschi, *Politica externă a celor trei principate: Ţara Românească, Transilvania şi Moldova dela asediul Vienei (1683) până la moartea lui Şerban Cantacuzino şi suirea pe tron a lui Constantin Brâncoveanu* (1688), teză de doctorat la Universitatea din Cluj, Bucureşti, 1925.

[2]) *M. c. Tr. XX*, p. 340—341: Princeps autem matutino tempore, post commissariis nostris caesareis praecedentibus concessam audientiam se distulit, inter spem et metum haesitans duobus milliaribus abhinc ».

a mai pâlpăit o ultimă scânteie în partea sudică a Transilvaniei, smulse de sub suzeranitatea ei.

Bătrânul Apafi şi-a dat obştescul sfârşit în primăvara anului 1690 în vârstă de 59 ani, după 29 ani de domnie. Ar fi urmat să urce tronul vacant fiul său, minorul Mihail Apafi II, ales la 1681 şi confirmat de Poarta otomană, care acum fireşte nu mai vroia să audă de succesiunea lui. N. Bethlen stăruia să i se facă acestuia jurământ omagial, dar Teleki şi majoritatea consilierilor erau de altă părere, trimiţând pe Pavel Nagy, un vechiu credincios al familiei Apafi, la Viena să cerce a obţinea confirmarea copilandrului de 13 ani în scaunul rămas vacant.

Sultanul institui însă ca principe al Transilvaniei pe pribeagul Emeric Tököli, în interesul căruia se făceau intervenţiuni stăruitoare şi din partea diplomaţiei franceze. Un sol al Porţii îl asemăna pe Tököli cu un câine credincios gata să latre ori să tacă la orice cuvânt al Sultanului, dar spunea că la porunca stăpânului câinele s'ar putea schimba în leu turbat. In vara anului se pregătise Tököli în Muntenia, să vie să-şi ia tronul în primire, cu ajutorul Turcilor. Constantin Brâncoveanu, urmând porunca suzeranului, se alătură taberei turceşti dând ajutor lui Tököli şi cooperând cu oastea sa munteană la biruinţa dela Zărneşti. Generalul Heisler nu era lămurit, pe unde va intra Tököli în Transilvania: prin Ţara Bârsei sau a Făgăraşului, pe la Haţeg sau pe la Sebeşul săsesc. Cătră jumătatea lui August primind însă ştiri mai sigure, se pregăti de apărare aşezându-şi armata între Tohan şi Zărneşti. Fu invitat la oaste şi Mihail Teleki, care în calitate de general al Transilvaniei ordonase de mai înainte insurecţiunea generală a nobilimii ameninţând cu pedeapsă de moarte şi confiscarea averii pe cei ce nu se vor prezenta la datorie. La 14 August aviza M. Teleki pe Heisler că, deşi soţia lui este bolnavă, nu va întârzia să pornească la luptă spre a-şi pecetlui cu sânge credinţa către noul stăpân: împăratul din Viena [1]).

[1]) M. com. Regni Tr. v. XX. p. 404; «pro Caesare, Rege, Principe, Patria kész va yok meghalnom».

Lupta s'a dat la 21 August şi după o ciocnire scurtă, dar catastrofală pentru Heisler şi Teleki, s'a terminat cu biruinţa Turcilor. Teleki şi Constantin Bălăceanu rămaseră morţi pe câmpul de luptă, iar generalul Heisler căzu în prinsoare turcească. Cserei, care participase însuşi la luptă, descrie amănunţit împrejurările morţii lui Teleki [1]), i-ar Nicolae Bethlen, pe care Teleki îl prigonise în tinereţă, spre a se împrieteni cu el numai după ce a observat că începuse a fi preţuit la Viena, dă această caracterizare: « ţării i-ar fi fost mai de folos vieaţa decât moartea lui Teleki, căci împăratul hotărîse a-l face guvernator; cu toate că avea multe scăderi omeneşti, nu-i lipseau nici virtuţile frumoase ca râvna pentru casa Domnului, liberalitatea, generozitatea, deşteptăciunea, activitatea neobosită şi sinceritatea. Succesor ipsum maxime glorificat [2]).

Prin sângele vărsat în crunta încăierare dela Zerneşti, Mihail Teleki şi-a pecetluit nu numai credinţa faţă de împăratul dela Viena, ci şi garanţiile pentru viitoarea ascensiune politică a urmaşilor săi, — ascensiune a cărei temelie o aşternuse cu prevedere în punctele tratatului secret dela Cârţişoara.

Emeric Tököli, învingătorul, porni dela Braşov spre Alba Iulia, dar se opri lângă Sibiu în satul Cristian, unde protopopul săsesc din Mediaş, Ludovic Hermann, superintendentul de mai târziu, împlini în biserica săsească ceremonialul instalării. Participarea lui Constantin Brâncoveanu la această expediţie transilvană a fost de netăgăduit folos Turcilor şi cauzei lui Tököli. Cronicarul Radu Greceanu dela Curtea lui Brâncoveanu înţelegea să dea ca martor ocular

[1]) La p. 162 scrie Cserei că fiind dus cadavrul lui Teleki înaintea lui Emeric Tököli, acesta a exclamat: « Hej, kopasz, kopasz, ha te nem lettél volna Erdélyben nem esett volna az ország német kezében » (Vai, vai, pleşuvule, dacă tu nu ai fi fost în Transilvania, nu ar fi căzut ţara în mâna Neamţului). Acelaşi cronicar contemporan făcând o paralelă între » graba nebunească « (bolond hirtelenség) cu care trecuse D. Cantemir în tabăra ţarului, între lipsa de conducere transilvană în împrejurările critice dela sfârşitul domniei lui Apafi şi între experienţa politică a prudentului Constantin Brâncoveanu, are cuvinte de laudă pentru acesta din urmă exclamând: » Ilyen szép Istenáldása, midön valamely országnak tanult okos fejedelme vagyon, de ahhoz nem volt szerencséje szegény Erdélyországnak « (Aşa este de frumoasă binecuvântarea lui Dumnezeu, când o ţară are principe învăţat şi înţelept, dar de un astfel de principe nu s'a învrednicit să aibă noroc biata Ţară transilvană).

[2]) Bethlen Miklós, *Onéletirása*, vol. II, 116.

interesante amănunte despre ospăţul oferit de Tököli în cinstea domnitorului Ţării Româneşti în satul Cristian, «cu mare priinţă, cu dragoste şi cu cinste şezând amândoi în capul mesei şi în jos boierii ardeleni de o parte şi cei munteneşti de altă parte, făcându-se mare veselie până la un ceas de noapte» [1]).

In situaţiunea de atunci a Transilvaniei când nu se ştia lămurit, cui va încredinţa împăratul dela Viena cârma acestei ţări, Constantin Brâncoveanu părea să nu fie străin de gândul de a încerca să-şi întindă influenţa politică şi asupra ei. Astfel de preocupări transpiră din cuprinsul unui raport italian înaintat la Curtea din Viena din partea lui Nicolae de Porta, care arăta că Brâncoveanu ca principe încoronat se bucura de faima unui domnitor cu destoinicie politică şi cu mare experienţă —grande con experienza. El ar fi proiectat să-şi mărite o fată cu tânărul principe Filip de Lichtenstein, aşezându-l pe acesta în locul său la cârma Ţării Româneşti, ca dânsul să poată lua conducerea Principatului Transilvan. (Con questo matrimonio il Brancovani designava con aderente de suoi correspondenti et alleati d' subentrare al Principato di Transilvania, et il Principe Lichtenstein ponerlo vel suo di Wallachia [2]).

Proiectul acesta, cu toate că nu era sortit să treacă din sfera platonicelor combinaţiuni matrimoniale în domeniul realităţilor politice, prezintă deosebit interes dând cercetătorului putinţa să pătrundă în tainele frământărilor sufleteşti dela sfârşitul veacului al XVII-lea, când Domnul Munteniei, urmărind interesele politicei sale dinastice, înţelegea să încerce cu ajutorul lor calea unei apropieri tot mai strânse între cele trei ţări, sprijinite pe cununa de munţi a Carpaţilor. Dacă împrejurările nu i-au îngăduit să repete încercarea gloriosului său înaintaş dela 1600, care izbutise cu ascuţişul sabiei să-şi mute scaunul Domniei dela Bucureşti la Alba-Iulia, în schimb iscusinţa şi experienţa diplomatică l-a ajutat pe

---

[1]) Ştefan D. Grecianu, *Viaţa lui Costandin Vodă Brâncoveanu* de Radu *Vel logofăt Grecianu cu note şi anexe*, Bucureşti, 1906, p. 40.

[2]) C. Giurescu şi N. Dobrescu, *Documente şi regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, Bucureşti, 1907, p. 74.

Constantin Brâncoveanu să încerce o penetraţiune pacifică lentă prin clădiri de biserici, mânăstiri şi castele ca şi prin cumpărările de case în cetatea Braşovului. Astfel populaţiunea autohtonă a Transilvaniei a putut găsi în dărnicia Brâncoveanului izvor de înviorare, de ocrotire, a aşezămintelor sale religioase şi de întărire a legăturilor sufleteşti cu fraţii din sudul Carpaţilor [1]. Generalul Veterani îl sprijinea apreciindu-i talentul politic şi sperând să-l poată atrage spre supunere către împăratul din Viena, care nu a ezitat a-i da titlul de «principe al Sacrului Imperiu Roman» [2]).

Dar la sfârşitul lunei Septemvrie Ludovic de Baden se apropie cu aramtă austriacă proaspătă. Acestuia i se pusese alternativa de a grăbi sau contra lui Tököli, să-l alunge din Transilvania, sau contra Turcilor cari sub comanda lui Mustafa Chiupriliul asediau Belgradul sârbesc. El, dându-şi seama de importanţa strategică a Transilvaniei, preferi să alerge spre Sibiu, unde intră la 3.X.1690. Tököli văzând primejdia s'a retras pe la Mediaş, Sighişoara şi prin ţara Bârsei, spre a-şi căuta adăpost în Muntenia.

Vestea biruinţei dela Zărneşti avu darul să încurajeze pe asediatorii Belgradului, care căzuse din nou în mâna Turcilor (8.X.1690), generalul Guido Stahremberg fiind silit să se retragă cu pierderi considerabile.

VII.

După ce misiunea lui Pavel Nagy la Viena pentru confirmarea minorului Mihail Apafi a rămas fără rezultat, fu trimis din nou Nicolae Bethlen, care sosind acolo (8.IX.1690) a ştiut să profite de situaţiunea politică schimbată prin înfrângerile austriace dela Zărneşti şi dela Belgrad. A mai fost sprijinit în acţiunea sa şi de reprezentanţii statelor protestante cum era lordul Paget, ambasadorul Angliei, şi olandezul Heinskirken. Dar nu l-a lipsit de preţiosul său sprijin

[1]) *Anuarul Inst. de Ist. Naţ. Cluj*, vol. VI, pp. 24—25.
[2]) V. Zaborovschi, *Colecţia de documente externe a lui Basarab Brâncoveanu*, în *Revista Istorică*, Bucureşti, 1931, pp. 113—118.

nici generalul Carafa, care era considerat atunci la Curtea din Viena ca unul dintre specialiştii de căpetenie în chestiuni privitoare la stările din Transilvania. Carafa redactase un important memoriu, în care punându-şi întrebarea, dacă ar fi potrivit să rămână Transilvania şi mai departe cu sistemul constituţional al principilor aleşi prin votul dietei, ori să fie cârmuită de către oamenii împăratului, după sistemul monarhic — ajungea la concluziunea că acesta din urmă e mai recomandabil, întrucât împăratul, fiind stăpânul oştirii, se cuvine să fie tot el şi stăpânul ţării. Propunea deci să fie refuzată confirmarea tânărului Apafi şi introdusă fără întârziere stăpânirea monarhică, dar aceasta să se întâmple cu mijloacele pe care le poate pune la dispoziţie cea mai subtilă artă de stat: cu prudenţă desăvârşită şi cu deosebită dexteritate, cu frică şi cu iubire (cum timore et amore). Frica o poate trezi în măsură suficientă armata, iar prin iubire să fie atras sufletul populaţiunii transilvane spre Viena. Trebue câştigaţi pentru scopurile dinastiei mai ales cei ce dispun în ţară de putere şi de virtute. Libertatea conştiinţei să fie respectată, evitându-se orice aparenţă de a o atinge, deoarece în punctul acesta Transilvanii şi în deosebi Saşii — robur Transilvaniae — sunt foarte susceptibili. Sfătuia deci Carafa, să fie deocamdată lăsate la o parte, până dupăce se va întemeia deplin aci domnia Habsburgilor — toate actele care pot produce vreo tulburare în vieaţa sufletească a populaţiunei din Transilvania. Dar nu uita să sublinieze necesitatea ca împăratul să fie reprezentat aci prin un *general destoinic nu numai în chestiuni militare ci şi în cele politice*, ca în realitate el să domineze situaţiunea fără a da această aparenţă, să nu poruncească în mod absolut, ci prin sfaturi amicale să obţină tot ce doreşte, cu alte cuvinte: *să stăpânească sfătuind* (suadendo imperieren [1]).

Cu ajutorul acestuia şi mulţămită împrejurărilor schimbate, Bethlen a izbutit să obţină textul diplomei (16.X.1690) cum a rezultat din o serie de tratative, în cursul cărora el făcuse propunerea de a se admite ca garante pentru executarea

---

[1]) *Archiv des Vereines für Sbürgische Landeskunde* N. F. I., pp. 162—188: » *Caraffa's Proiect: wie Siebenbürgen unter k. k. österreichischer Devotion zu erhalten — an Kaiser Leopold, vom Jahre 1690* « mitgeteilt von Andreas Gräser.

dispozițiunilor din diplomă, puterile europene protestante. Curtea din Viena a respins însă această propunere, iar altă propunere a lui Bethlen de a se alege între consilierii guvernului din Transilvania *numai (tantum)* 3 catolici, a fost modificată prin un singur cuvânt: *saltem* (cel puțin) 3 consilieri catolici. Acest singur cuvânt era de ajuns spre a demasca *intențiunile cercurilor din Viena.*

Dieta transilvană fusese convocată în toamna anului 1690, dar din cauza unei noui invaziuni a lui Tököli în țara Bârsei, nu s'a putut întruni decât în ziua de 10 Ianuarie 1691 la Făgăraș. Aci a raportat Bethlen despre cuprinsul diplomei. El aștepta să i se recunoască meritul de a fi obținut acest important act de stat. Dar în loc de a fi întâmpinat cuvinte de apreciere, l-a surprins critica unora, cari erau împotriva guvernatorului și a altora, cari stăruiau să fie cerută din nou împăratului confirmarea minorului Apafi. In cele din urmă la 4 *Februarie* 1691 textul diplomei fu acceptat prin *vot nominal,* iar cu 3 zile mai târziu dieta făcea jurământul omagial.

VIII.

In demnitatea de guvernator ar fi fost potrivit să fie ales însuși Bethlen, ale cărui însușiri intelectuale impresionaseră cercurile Curții din Viena, a cărui pregătire și experiență putea oferi mai bună garanție decât a tânărului magnat Gheorghe Bánffy de Loșonț (fiul lui Dionisie), care avea numai 28 de ani. Acesta a izbutit să obțină însă cu 6 voturi mai mult decât Bethlen, care a fost ales cancelar al Transilvaniei [1]). Bethlen a fost cuprins de căința târzie, că în Viena oferindu-i-se demnitatea de guvernator, n'a îndrăsnit s'o primească de teama să nu fie învinuit, că prin acest pas al său ar fi periclitat dreptul țării de a-și alege liber, prin votul dietei, cârmuitorul. Locurile cele mai importante din guvern au fost repartizate Bethleneștilor, urmându-se mai mult o politică familiară decât una dictată de interesele țării.

[1]) M. c. Tr. XX, p. 446.

Pentru a se da diplomei o formă definitivă, solemnă — dieta trimise la Viena o delegaţiune de 4 inşi, omiţând probabil intenţionat să-l trimită şi pe Bethlen, ale cărui legături la Curtea din Viena puteau fi totuşi de netăgăduit folos în împrejurările de atunci. Au fost delegaţi: Grigore Bethlen, Petru Alvinczi, Secuiul Ladislau Gyulafi şi Sasul Andrei Klockner, cărora li s'au dat instrucţiuni să încerce din nou a obţinea confirmarea lui Apafi şi, dacă nu vor izbuti, cel puţin să fie obligat guvernatorul a da o declaraţie în scris că se va retrage dela cârma ţării, îndată ce Apafi va deveni major. In petiţiunea, pe care Grigorie Bethlen o ducea la Viena, în numele dietei [1]) se spunea că de câteori au vrut să stăpânească Habsburgii ţara Transilvaniei prin guvernatori, ca în timpul lui Ferdinand I şi al lui Rudolf II, o pierdură. Confirmarea principelui ales în mod constituţional ar fi pentru împăratul unicul mijloc să-şi asigure aci o stăpânire durabilă şi paşnică.

IX

După tratative îndelungate cei 4 delegaţi izbutiră în sfârşit să obţină textul definitiv al *diplomei leopoldine* (4.XII.1691). In preambul se face amintire de stăruinţele lui Nicolae Bethlen — Transilvaniae ablegatus egregius fidelis — pentru acceptarea diplomei din 28 Iunie 1686, apoi de expediţia lui Ludovic de Baden contra lui Tököli, nu e dată uitării nici declaraţia de supunere, semnată la Sibiu, cu laudă neperitoare *(sacramentum fidelitatis iam antea nobis transmissum ... cum nunquam intermoritura laude praestitum)*. Se promite toată stăruinţa pentru a păzi de atacuri duşmane această regiune împrejmuită de munţi ca o coroană (regionem montibus coronae ad instar circumseptam).

In ce priveşte confirmarea alesului principe Mihail Apafi II, fiind el numai de 14 ani şi legile neadmiţându-l decât după împlinirea vârstei de 20 ani, se exprimă părerea că el ar trebui crescut cu îngrijire în apropierea consilierilor, în frica lui Dumnezeu şi în speranţa succesiunii la tron (...in timore

---

[1]) *M. c.*, Tr. XX, pp. 450—452.

Domini... in spem successionis usque ad annos pubertatis imbuendus).

Prin articolul I se dă asigurarea că în chestiuni privitoare la religiile recepte nu se va introduce nicio schimbare (nihil alterabitur). Această asigurare principială este numaidecât micşorată prin acelaşi articol admiţându-se ca în Cluj, Alba-Iulia şi în alte părţi (ubique locorum) să-şi poată clădi şi catolicii biserici, pe cheltuiala lor şi fără vreun prejudiţiu al celorlalte religii (propriis suis sumptibus absque citra omni aliarum religionum gravamen).

Articolul II confirmă toate donaţiunile făcute de principii Transilvaniei din timpul despărţirii acestei provincii de regatul Ungariei, fie pe seama particularilor, fie a obştilor, ca nimeni să nu mai fie tulburat în posesiunea sa.

Prin dispoziţia articolului III sunt lăsate în vigoare legile vechi ale Transilvaniei: Approbatae, Compilatae, Decretum Tripartitum Verböczii şi dreptul municipal al naţiunii săseşti. La vechiul text (din 1690) al acestui articol s'a introdus un adaos favorabil catolicilor şi Saşilor, ale căror doleanţe, întru cât nu vor putea fi satisfăcute prin dietă, pe calea bunei înţelegeri, urmează să fie satisfăcute prin însăşi hotărîrea chesaro-crăiască, după ce vor fi ascultate părţile şi opiniile consilierilor transilvani. In acest adaos erau exprimate de o parte preferinţele de ordin religios ale Curţii împărăteşti faţă de elementul catolic, de alta cele de ordin naţional faţă de elementul săsesc-german.

Prin articolul IV se garantează dăinuirea vechilor obiceiuri în chestiuni administrative, judecătoreşti şi economice-financiare, admiţându-se în toate chestiunile mai importante dreptul de recurs la rege.

Textul articolului V promite că *în toate oficiile*, fie politice, administrative, judecătoreşti sau economice *vor fi numiţi Transilvani* dintre Unguri, Secui şi Saşi fără consideraţiune la religie; naţiunile dinafară de graniţele ţării nu vor avea întâietate la oficiile şi demnităţile vacante (neque exterae nationes... ad honores et munera praevalebunt). Dar Curtea îşi rezervă dreptul să recomande spre primire în Transilvania şi dintre fiii acestor naţiuni străine (salva tamen nostra...

ad recipiendum aut non recipiendum in matriculam commendatione).

Prin articolul VI se dispune ca moşiile rămase fără stăpân să fie dăruite *numai Transilvanilor* cu bune merite, Ungurilor, Secuilor şi Saşilor indigeni, iar cele recucerite cu arma dela duşmani să fie retribuite vechilor proprietari sau succesorilor lor.

Prin textul articolelor VII şi VIII se stabileşte că viitorul cârmaciu al Transilvaniei, căruia în timpurile vechi i se zicea *voevod*, iar acum i se dă titlul de *îndrumător suprem al statului — Supremus Status Director* — va fi luat dintre nobilii indigeni ai Transilvaniei fără consideraţiune la religie: la fel se va proceda şi cu generalul ţării, cu cancelarul şi consilierii guvernului. Dieta va desemna candidaţii şi îi va prezenta Curţii spre confirmare. Aceasta, pentru ca să fie linişte între diversele naţiuni şi să poată fi evitate intrigile şi corupţiunile periculoase (periculosae machinationes *aut ambitus exulent*). La textul vechiu al articolului VIII s'a adaus dispoziţiunea că şi slujbaşii ieşiţi din alegerile libere ale oraşelor şi comunităţilor, trebuesc înaintaţi Curţii spre confirmare.

Articolul IX cere să fie între cei 12 membrii ai guvernului cel puţin *trei* catolici, la fel şi între membrii tablei judecătoreşti (evoluată din judecătoria voevodală), iar din consiliul intim să nu lipsească *judele regesc al Sibiului*.

Articolul X dispune să se ţină în fiecare an diete *(annua comitia)*, ale căror hotărîri vor fi înaintate Curţii spre confirmare.

Art. XI prevede că guvernatorul trebue să-şi aibă reşedinţa stabilă în ţară, să jure că va respecta legile; el va beneficia de o leafă potrivită (congrua stipendia). Dacă utilitatea publică şi « trancvilitatea dintre diversele naţiuni va cere să fie schimbat în *fiecare an*, dieta e liberă să procedeze la alegere având însă obligaţiunea să ceară prea milostiva confirmare a celui ales din nou ».

Prin articolul XII se precizează contribuţia Transilvaniei în suma de 50.000 taleri anual în timp de pace; 400.000 fl. ren. în vreme de războiu.

Articolul XIII promite că dările nu vor fi sporite, o promisiune care fireşte nu putea fi respectată.

Prin articolul XIV li se promite Secuilor—genus hominum bellicosissimum —că vor fi scutiţi de dări, de incartiruiri, de dijme, ca şi în trecut, cu excepţiunea ţăranilor aflaţi în stare de iobăgie.

Prin articolul XV se asigură *libertatea comerţului*, pe lângă respectarea privilegiilor nemeşeşti.

Art. XVI arată că dijmele rămân rezervate domnilor feudali, iar arenda e pe seama fiscului.

Prin articolul XVII Curtea îşi rezervă dreptul de a numi un *German* la comanda trupelor din Transilvania.

In sfârşit prin textul art. XVIII se prevedea desfiinţarea cărăuşiilor gratuite şi abuzive, urmând să fie înlocuite prin serviciu de poştă şi ospătării, în cari călătorii să poată găsi cele necesare, pentru un preţ corespunzător (justa pecunia et pretio cibandis itinerantibus).

X

Prin această diplomă leopoldină s'a creat baza dreptului public al Transilvaniei pentru o perioadă de peste un secol şi jumătate, în care toate chestiunile ei —adeseori şi cele mai mărunte —urmau să se decidă în ultima instanţă la Viena.

Textul diplomei a fost redactat cu obişnuita duplicitate admiţând în principiu tradiţiile de autonomie transilvană, făcând însă pentru cazuri concrete rezerve menite să deschidă Curţii din Viena largi posibilităţi de intervenţiune directă în politica internă a acestei ţări.

Nu este cu totul lipsită de temeiu afirmaţiunea publicistului maghiar Sigismund Kemény că din întreg cuprinsul acestei importante diplome politica vieneză n'a voit să respecte decât dispoziţiunea articolului XVII cu privire la instituirea unui general german la comanda trupelor din Transilvania. Nicolae Bethlen are pentru caracterizarea dependenţei guvernului faţă de general, un cuvânt foarte tare: guvernul a devenit *obiala generalului* [1]).

---

[1]) *A gubernium... a generális kapcája*, vol. II, pag. 159.

S'a ţinut deci seamă de propunerile lui Carafa, ca generalul trimis aci să aibă rol hotărîtor nu numai în chestiuni militare, ci şi în cele politice, reprezentând autoritatea Curţii din Viena şi impunând tuturor respectul cuvenit.

Când au fost instalaţi în dieta dela Sibiu (Aprilie 1692) consilierii guvernului, intrând în sala de şedinţe generalul Veterani a avut impresia că membrii dietei nu s'au ridicat destul de repede să-i dea cinstea cuvenită; le-a adresat deci în ton răstit înfruntarea să dea mai mult respect celui ce vine în numele împăratului. Era o prevestire, că autoritatea supremă dela Viena se va afirma aci mai cu tărie decât se afirmase în trecut cea dela Constantinopol.

După ce puterea militară turcească primise în lupta dela Zenta (1697) din partea Austriacilor de sub comanda iscusită a lui Eugen de Savoya o lovitură decisivă, Liga Sfântă a reluat cu Poarta otomană tratativele de pace, pe care Polonii şi Ruşii ar fi dorit să le mai amâne, spre a-şi putea realiza aspiraţiile de expansiune. Principiul «uti possidetis», care urma să fie norma călăuzitoare în cursul tratativelor, fu admis de Turci dar cu excepţia Transilvaniei, pe care sperau să reuşească a o vedea evacuată de oştile împăratului din Viena şi readusă la tradiţionalele ei legături cu Poarta. Speranţa aceasta s'a dovedit însă deşartă. Neîntâmpinând niciun sprijin, Turcii au fost nevoiţi să cedeze. Prin textul păcii dela Carloviţ (26.I.1699) a fost consfinţită starea de lucruri, în care se găsea atunci Transilvania. Sultanul a renunţat prin art. I la posesiunea ei în favoarea împăratului Leopold. Iar prin art. II şi-a rezervat dreptul să stăpânească mai departe Banatul [2]).

Dinastia habsburgică strecurată cu atâta dibăcie — după sfatul lui Carafa: *cum timore et cum amore* — în locul suzeranităţii turceşti, primind prin textul acestei păci un impor-

---

[1]) Popovic R. Michailo, *Der Friede von Karlowitz*, Leipzig, 1893, pp. 37—71 la I. Moga, *o. c.*, p. 213.

[2]) Hurmuzaki, *Documente*, vol. V, partea II, pp. 329—330: «Regio Transilvaniae quemaduodum de praesenti est in possessione et potestate Caesareae Maiestatis, ita maneat in eiusdem dominio... Provincia subiecta Arci Temisvarensi cum suis districtibus et interfluentibus fluviis maneat in possessione et potestate Excelsi Imperii Ottomanici».

tant sprijin de domeniul dreptului internaţional, se putea simţi acum în deplina posesiune a Transilvaniei, fără să se mai teamă de vreun eventual atac din partea Turcilor sau de vreo încercare de expansiune din partea Polonilor, nevoiţi a se mulţumi cu foarte puţin: cu retrocedarea cetăţii Cameniţa [1]).

Transilvanii se amăgeau cu speranţa, că în politica internă vor rămânea tot ei stăpâni potrivit stipulaţiuniulor cuprinse în diferitele diplome şi resoluţiuni solemne, obţinute prin îndelungate şi costisitoare intervenţii la Curtea din Viena.

Celui ce urmăreşte cu atenţiune peripeţiile tratativelor purtate de agenţii Curţii din Viena, paralel cu necontenitele progrese făcute de trupele austriace în ocuparea celor mai importante puncte strategice din cuprinsul Transilvaniei, vrând nevrând, îi reînvie legenda cărţilor sibiline din antichitate, a faimoaselor cărţi cu afirmativ profetice versuri greceşti. Când ele au fost oferite spre vânzare celui din urmă rege al Romei, acesta socotind preţul lor excesiv a refuzat să le cumpere. După ce au mistuit flacările o parte din ele, la sfârşitul târgului regele s'a simţit înduplecat să le primească pe cele rămase oferind însă acelaşi preţ iniţial.

Ca legendarele cărţi sibiline de mare preţ par să fi fost promisiunile împărăteşti cuprinse în oferta lui Antidie Dunod, care n'a trebuit să-şi asume un prea mare dar profetic rostind cuvintele: *Nolentes volentes proteget vos Sua Maiestas.*

Iar preţul, care nu era altul decât însăşi independenţa transilvană din epoca suzeranităţii turceşti, nu a mai putut fi micşorat în cursul laborioaselor tratative, purtate cu hiperzel naiv din partea celor meniţi să fie victimele expansiunii austriace, şi cu vădită viclenie diplomatică din partea iscusiţilor reprezentanţi ai imperialismului habsburgic.

IL TRIPLICE SIGNIFICATO: TOPOGRAFICO, STORICO E FUNERARIO DELLA COLONNA TRAIANA

DI

GIUSEPPE LUGLI

MEMBRO CORRISPONDENTE DELL'ACCADEMIA ROMENA

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 19 Mai 1943

Quantunque molto sia stato scritto sinora sopra la Colonna Traiana, questo singolare monumento presenta tuttora molte incognite che ci lasciano perplessi sul suo reale significato, cioè sul motivo che spinse l'architetto di Traiano ad innalzare in un dato punto dell'imperiale Foro una colonna decorata con un fregio a spirale, secondo un principio architettonico ed artistico del tutto nuovo.

Colonne isolate, poste ad ornamento di sepolcri, o a sostegno di vasi sacri, o come basi di statue onorarie si trovano con grande frequenza nel mondo antico, tanto in architettura quanto in pittura ma qui non si tratta solamente di un supporto in funzione subordinata ad un altro oggetto, che è il principale; si tratta di un monumento creato come fine a se stesso, che aveva nel Foro una importanza particolare, testimoniata dalla iscrizione incisa sul basamento e dal ricordo degli storici, oltre che dalla sua mole colossale.

Gli studiosi moderni, attirati dalle sculture meravigliose che ne adornano il fusto, uscite dal magico scalpello di un Michelangelo della età romana, hanno giustamente fissato la loro attenzione su di esse, traendone conclusioni di varia indole sull'arte e sulla storia dell'impero di Traiano. Minore

attenzione è stata rivolta alla natura generica del monumento, sulla quale desidero ora esporvi alcune considerazioni, che i recenti scavi hanno posto nuovamente sul tappeto archeologico.

E cominciamo dalla iscrizione: questa dovrebbe spiegarci tutto, senza bisogno di tante discussioni, ed invece, essa è per prima la fonte di seria discordia. Quando il Senato ed il Popolo romano innalzarono la Colonna nel 113 d. C. a completamento del Foro si accontentarono di ricordare ai posteri che ciò avveniva « *ad declarandum quantae altitudinis mons et locus tantis operibus sit egestus* ». Non vi è bisogno di sapere molto latino per tradurre letteralmente: per dimostrare di quanta altezza il monte e il luogo siano stati tagliati per mezzo di così ingenti lavori ».

Un passo di Dione Cassio (LXVIII, 16, 2) sembra offrire un'autorevole testimonianza a questa interpretazione; egli dice così « nella piazza (Traiano) innalzò anche una grande colonna, sia perchè servisse come sua tomba, sia per mostrare il lavoro compiuto per il Foro. Infatti tutto il terreno essendo montagnoso egli lo scavò di tanto di quanto è alta la colonna e in tal modo rese tutta la piazza pianeggiante ». Dione Cassio aggiunge quindi un secondo motivo che non appare nella inscrizione e cioè che la colonna fu destinata a servire come tomba dell'imperatore, l'immagine bronzea del quale sovrastava la colonna stessa.

Ma in nessuno dei due documenti si parla delle imprese gloriose di Traiano, di quelle imprese che aggiunsero all'Impero una nuova provincia, tra le più vaste e tra le più ricche. Quantunque il Foro, come tutti gli altri edifici, fosse ornato con una grande abbondanza di opere d'arte, non doveva sfuggire ai Romani l'importanza storica e artistica del fregio della colonna, e l'assenza di ogni ricordo in proposito non può non recare a noi, lontani osservatori, una certa meraviglia.

In ogni modo resta l'affermazione del taglio di un monte di mole assai considerevole che si trovava nel luogo del Foro e che fu asportato con grande fatica per la fondazione di esso.

Ho detto « resta » ma anche qui gli archeologi moderni sono tutt'altro che d'accordo. Cominciò Giacomo Boni a mettere in dubbio il significato della iscrizione, quando, in

uno scavo eseguito ai piedi della colonna nel 1906, scoprì il selciato di una strada antica, situata ad un livello più basso; Se lì presso passava una strada, databile dalle case che la fiancheggiano alla età fra Nerone e Domiziano, non poteva esistervi un monte; perciò egli concluse che la iscrizione non doveva essere spiegata nel senso letterale già esposto, ma che la colonna fu posta « a mostrare di quanto venisse sopraelevato con così grandi opere il monte e il piano », alludendo particolarmente alle fabbriche del vicino Quirinale. Egli suppose inoltre che la colonna fosse posteriore al progetto iniziale del Foro, perchè taglia con la sua fondazione la platea della piazzetta in cui si trova, fra la basilica Ulpia e le due biblioteche (cf. Notizie Scavi 1907 p. 361 ss. e Nuova Antologia 1908, p. 19).

Seguirono altre ipotesi più o meno strane. Il Comparetti pensò che la colonna stesse ad attestare il cumulo dei marmi tagliati *(mons egestus)*, marmi fatti venire da Traiano da ogni parte dell'Impero per la costruzione del Foro, onde si perdette in calcoli per dimostrare l'eguaglianza della cubatura del Foro — ottenuta moltiplicando la superficie di esso *(locus)* per l'altezza della colonna — con quella dei materiali da costruzione impiegati in tutta la fabrica. Il Ramorino immaginò che la frase si riferisse alla montagna dei capolavori artistici racchiusi nel Foro stesso. Il Sogliano pensò ad un *mons* artificiale, simile al Testaccio, creato in un *locus* che era già pianeggiante, con lo scarico delle immondizie e dei detriti dell'incendio neroniano.

Uno studio più sereno ed obiettivo ha eseguito il Nazari: confutate con validi argomenti le ipotesi precedenti egli ha voluto conciliare il testo dell'epigrafe, corroborato dal passo di Dione, con gli scavi del Boni e interpreta così « per dimostrare a quanta altezza si spingevano gli edifici che erano sul monte e nell'area risanata da Traiano per far posto a così grandiose costruzioni » quali furono quelle del Foro; *egerere*, anzichè scavare, avrebbe significato rimuovere, asportare, le fabbriche demolite che si trovavano sulle colline circostanti — in specie sul Quirinale — e che arrivavano fino ai 38 metri di altezza della Colonna.

Il Groh, prima ancora che fossero eseguiti gli scavi dei Fori imperiali, credette all'esistenza di un monte e lo collocò dietro il lato nord-ovest del Foro di Augusto. Egli ritenne che il luogo prescelto per la colonna non fosse quello dove essa si trova attualmente, ma un altro più ad ovest, perchè la sua funzione di tomba di Traiano imponeva di trovarsi fuori della linea sacra del pomerio.

Infine Silvio Ferri sostiene il supplemento *molibus* in luogo di *operibus* nel punto dove l'iscrizione è scalpellata per innestarvi nel medioevo il setto di una chiesetta dedicata a S. Nicola, ma ciò è contradetto sia dallo spazio della lacuna sia ancor più dalla copia dell'iscrizione fatta nel sec. VIII dall'anonimo di Einsiedeln (Urlichs, *Cod. topogr.* p. 61); egli dà poi al verbo *egestus* il doppio significato di scavato con *mons* e di sopraelevato, cioè costruito, con *locus*. Riconosce nel cordone che gira in basso al fregio istoriato una corda da muratore e poichè il fregio è lungo *circa* 200 metri, quanti ne misura all'*incirca* il Foro (in realtà la sua lunghezza è ignota, specialmente prima della costruzione del tempio del divo Traiano) pensa che la colonna stia ad indicare con la sua altezza il monte tagliato e con la lunghezza del fregio la superficie costruita del Foro.

Due altri studi usciti recentemente hanno di nuovo negato la esistenza del monte: Armin v. Gerkan, riprendendo in parte la tesi del Mau, ha sostituito il monte naturale con un ipotetico aggere delle Mura Serviane (a somiglianza di quello Esquilino) di cui avrebbe ritrovato le impronte nel tempio di Venere Genitrice e dietro il Foro di Augusto *(Röm. Mitt. Deutsch. Inst.* 1940, fasc. 2—3) e da A. W. Van Buren, che, evitando di dare un'altra spiegazione all' epigrafe, ha posto in evidenza alcuni passi di antichi autori che parlano di condutture d'acqua dirette al Campidoglio *(fistulae)*, le quali secondo lui starebbero ad indicare un grande sifone e quindi una valle estesa e profonda (*Rend. Pont. Accad. Arch.* 1941—42, p. 65 ss.), fra il Campidoglio stesso e il Quirinale.

Ora, nei recenti lavori di isolamento del grande emiciclo settentrionale, si è visto che tutto questo lato del Foro, come

pure la terrazza domizianea e parte del Foro di Augusto, sono addossati ad un taglio artificiale di roccia, notevolmente alto; è questa la prova evidente e decisiva, salvo che non si voglia negare la verità conosciuta — che ivi esisteva effettivamente un monte, come dipendenza del Quirinale, il quale si alzava, non per tutta l'area del Foro, ma soltanto da questa parte, scendendo poi ripidamente verso il mezzo, dove appunto passava una strada di comunicazione fra il colle suddetto e il Campidoglio, considerati nell'antichità come un solo gruppo di colline. Per questo l'iscrizione parla di *mons et locus*, volendo indicare, cioè, che l'area era in parte collinosa e in parte pianeggiante, la quale, per una superficie di circa metri 210 × 160 e per una altezza massima di m. 38, fu da Traiano scavata per dare a Roma la più bella piazza che fosse mai esistita. In questo modo può apparire giusta anche l'osservazione del van Buren, limitata però a piccoli tratti poco profondi.

Divenuto così chiaro il senso grammaticale dell'iscrizione, resta tuttavia una grave difficoltà: perchè mai il Senato e il Popolo, nel dedicare un monumento così singolare per concezione, per stile, per grandiosità, vollero ricordare soltanto un lavoro materiale, sia pure immane, come il taglio di un monte, e non sentirono il bisogno di accennare alle guerre vittoriose di Traiano, scolpite sul fusto con tanto verismo storico, guerre che permisero di aggiungere una nuova gemma alla preziosa collana dell'impero?

Questa negligenza, certamente strana, ha indotto alcuni a pensare che il fregio fosse stato scolpito in seguito, non essendo contemplato nel piano primitivo dell'architetto. Parecchie ragioni si oppongono a questa ipotesi, a prima vista suggestiva: innanzi tutto un esame accurato della superficie del marmo dimostra essere il piano di partenza del rilievo alquanto sporgente da quello delle scanalature della colonna, volutamente accennate al sommo scapo; in secondo luogo, il sito in cui la colonna fu collocata dall'architetto, cioè fra le due biblioteche, dimostra che egli volle darle il significato di un libro parennemente svolto a gloria di Roma e dell'imperatore come il volume più importante della raccolta; infine il

fregio d'armi scolpito sulla base, si ricollega alle gesta guerresche espresse nel fusto, mentre da solo non avrebbe avuto un significato plausibile. Ammessa dunque la contemporaneità dell'idea della scultura con quella della architettura, mi sembra certo che il fregio fu scolpito, o per lo meno rifinito, quando la colonna era già in piedi, poichè altrimenti non si potrebbe spiegare tanta perfezione di lavoro, là dove i tamburi si uniscono uno all'altro, senz'alcun distacco nelle immagini e senza scheggiature nei margini.

Abbiamo poi un altro documento antico: le monete.

Alcune monete di Traiano (Cohen, *Monum. Empire, Traian.* 115, 284, 359, 555, 556; cf. P. L. Strack, *Untersuch. zur röm. Reichspragung...* vol. I Stoccarda 1931 p. 137 ss.) riproducono la colonna sormontata da un'aquila: se queste monete sono fedeli, e se si riferiscono realmente alla colonna e non ad un monumento differente (come pensa lo Strack) dobbiamo supporre che la statua di Traiano vi sia stata posta in un secondo tempo, cioè dopo la morte dell'imperatore e dopo la sua sepoltura entro il basamento sostituendola ad un'aquila iniziale.

Abbiamo infine motivo di dubitare che il progetto di Traiano di farne il suo sepolcro fosse connesso con l'origine stessa della colonna come dice Dione Cassio, sembrando più probabile che fosse anch'esso di data posteriore, se non addirittura un'iniziativa di Adriano, data la difficoltà di conciliare l'idea di un Foro con quella di un sepolcro. E' oziosa in ogni modo la questione se la colonna si trovasse dentro o fuori la linea del pomerio, il quale pomerio, con la costruzione del Foro e la demolizione delle mura Serviane, dovè certo essere spostato.

Tutti gli argomenti esposti ci conducono a tirare le seguenti conclusioni; la colonna fu realmente decisa dal Senato e dal popolo per ricordare ai posteri un avvenimento che aveva cambiato l'aspetto di un vasto quartiere della città, demolendo una sella che riuniva il Quirinale, di cui faceva corograficamente parte, con l'Arce Capitolina, sella occupata da numerose case private, serrate una all'altra e assai elevate in altezza, come erano le *insulae* delle regioni centrali di Roma: collina e case dovevano dare realmente l'aspetto di un *mons*

(parola che per i Romani aveva un significato un po' diverso dal nostro) e la loro asportazione dovette richiedere un lavoro così considerevole da essere degno di particolare menzione. Si ricordino gli altri tagli operati da Traiano, a Terracina (il Pisco Montano), lungo il Danubio (la Tabula Traiana), nelle vie Flaminia, Appia, ecc. spesso eternati da iscrizioni o da cartelli con le cifre delle altezze.

Quando l'architetto, che fu certamente Apollodoro di Damasco, ebbe l'incarico di erigere una colonna, della colossale alterza di 38 m., così isolata e senza un vero scopo architettonico, si preoccupà di fare qualche cosa di logico e di artistico, e pensò quindi di dare al fusto, che sarebbe apparso altrimenti troppo nudo con la sua superficie a semplici scanalature una qualche decorazione; ed ecco nascere l'idea del fregio istoriato, che doveva magnificare le gesta compiute dall'imperatore in terra dacica, col grande trionfo delle armi di Roma; tale idea, che costituisce una geniale innovazione nella scultura romana, creando, o perfezionando, quello stile detto continuo o narrativo, che ebbe tanta parte nella storia dell'arte antica, portò come conseguenza la collocazione della colonna nel mezzo del cortiletto delle due biblioteche: il colossale fusto venne così ad assolvere la funzione di un asse intorno al quale era avvolto il grande volume delle imprese di Traiano, volume scolpito, anzichè scritto, il quale trovava la sua degna sede fra gli altri volumi delle biblioteche. Il fronte di queste, aperto con larghi portici, permetteva di esaminare agevolmente il fregio fino ad una certa altèzza, cosa che non è oggi più possibile e si può fare solo sui calchi che si conservano nei giardini Vaticani e nei sotterranei del palazzo Lateranense.

Ciò spiega la posizione apparentemente infelice della colonna, chiusa entro un breve spazio e invisibile dal di fuori, mentre oggi la vediamo falsamente dominare lo spazio.

Come si è detto più sopra, è ignota l'architettura del quarto lato del cortiletto al tempo di Traiano, il quale poteva essere forse aperto verso la via Flaminia, o sbarrato anch'esso da un portico a due ordini; in ogni caso Adriano lo chiuse col vestibolo del colossale tempio eretto in onore del suo prede-

cessore. La colonna divenne allora un sepolcro acquistando così gradualmente la sua terza funzione; ma di fronte allo Stato la vera era sempre la prima, quella per cui il monumento fu decretato e per cui fu posta la iscrizione che ripeteva forse il testo iniziale del decreto del Senato; la seconda funzione di contenere il fregio istoriato, le fu data genialmente, direi quasi arbitrariamente, dall'architetto e perciò di essa non si fa menzione nell'epigrafe, non ostante il contrasto fra tale silenzio e l'importanza delle vittorie imperiali, già acquisite quando la colonna veniva dedicata nel 113 d. C., sotto la XVII potestà tribunicia e il VI consolato di Traiano.

Così la colonna nasce come semplice ricordo altimetrico di un monte tagliato; diviene subito dopo l'asse marmoreo al quale si avvolge il volume plastico delle guerre di Traiano, e finisce per raccogliere nel suo basamento a guisa di urna colossale le spoglie mortali dell'optimus princeps nella fulgida apoteosi della sua gloria immortale.

TEMEIURILE ROMANO-BIZANTINE ALE ÎNCEPUTURILOR ORGANIZAŢIEI NOASTRE DE STAT

DE

ION I. NISTOR
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în sedința publică dela 2 Aprilie 1943

1. Ducatele daciee. Cele mai vechi știri despre organizația de stat la Români le găsim la notarul anonim al regelui Bela al II-lea (1131—1141) care arată, în cronica sa, pe teritoriul Daciei Traiane trei ducate și anume: *ducatul lui Menumorut* în circumscripția *Daciei Porolisense* cu cetățilc *Bihor*, *Sălaj* și *Satu-Mare*, *ducatul lui Gelu-Valahul* în cuprinsul *Daciei Apulense* cu cetatea *Alba-Iulia*, vechiul Apulum, și *ducatul lui Glad* în hotarele de odinioară ale *Daciei Malvense*, cu cetățile *Morisena* (Cenad), *Panuca* (Panciova), *Keve* (Cubin), *Horom* (Palanca Nouă) și *Urscia* (Orșova) [1]).

Căpeteniile acestor trei ducate sunt arătate sub numele de *duci* — duces — pe care indigenii îi numeau simplu *duca*. In limba localnicilor comandantul cetății *Laborcea* se numea duca — *qui in linqua eorum duca vocabatur* — [2]). Ana Comnena arată că Bizantinii numeau *duca* pe cârmuitorul regiunilor dela Dunăre — δοῦκα περὶ Δούναβον — [3]). Un al patrulea duce menționat de notarul anonim era Salanus,

[1]) *Gesta Hungarorum*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izvoarele Istoriei Românilor*, I, cap. XIX, XXVIII, LI; cap. XXIV și XXVII; cap. XI și XLIV.
[2]) *Ibid.*, cap. XIII.
[3]) Ana Comnena, ed. Bonn, VIII, 9, p. 422.

al cărui ducat cuprinde regiunea dintre Tisa și Dunăre. Despre acest Salanus cronica arată că și-a cuprins ducatul cu ajutorul și sfatul *împăratului Grecilor* — *auxilio et consilio imperatoris Grecorum* —. In fața atacului din partea Ungurilor, Salanus se grăbi să trimită soli la împăratul bizantin, cerându-i ajutor — *misit legatos suos ad imperatorem Grecorum, ut sibi auxilium daret* —. Impăratul se grăbi să-i trimită în ajutor o armată mare — *magnum exercitum* —[1]). Oamenii lui Arpad încercară la rândul lor să sfătuiască pe Salanus de a se reîntoarce în grabă în țară de unde venise străbunul său îndată după moartea lui Attila — *cellerino cursu terram unde preanus suus descenderat mortuo Attila* —. Tot atuncea Arpad îndemna pe ostașii săi să lupte împotriva Grecilor și să nu se teamă de ei[2]).

Dară și ducele Menumorut se bizuia pe protecția stăpânului său, împăratul din Constantinopol — *per gratiam domini mei imperatoris Constantinopolitani* — și îndată ce se văzu amenințat de Unguri, el se pregătea să fugă în Grecia — *praeparavit vias suas in Graeciam eundi* —[3]). Notarul anonim susține că și Glad descălecase din Vidin cu ajutorul Cumanilor — *de Bundyn castro egressus adiutorio Cumanorum* —[4]). Notarul își întemeia relatările sale pe balade populare și cântece bătrânești — *fabulae rusticorum et cantus ioculatorum* — în care găsiseră răsunet faptele războinice ale Ungurilor dară și întâmplări cu mult mai vechi decât descălecatul acestora în Panonia[5]). Cronica însăși consideră pe Unguri drept descendenți ai Hunilor și urmași ai Avarilor.

Din epoca Avarilor știm că dominațiunea lor asupra Daciilor Carpatine fusese mai mult nominală și că pe timpul împăratului *Mauritius Bizantinii își impuseră punctul lor de vedere politic și militar de a interveni oricând cu legiunile lor în Dacia și Transdanuvia*[6]). In condițiunile acestea arhistra-

---

[1]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. XI, XII, XXXVIII și XXXIX.
[2]) Idem.
[3]) *Ibid.*, cap. XXVIII.
[4]) *Ibid.*, cap. XXVIII și XXI.
[5]) *Ibid.*, cap. XLII.
[6]) Theophylactus Sim., VIII, p. 253; Theophanes, *Chron.*, ed. de Boor, II, p. 417 urm.

tegul Priscus putea răspunde haganului Baian, că *Romanii, intervenind cu putere armată pe malul stâng al Dunărei, nu fac decât să-şi afirme vechi drepturi de dominaţiune asupra acestor teritorii, care pe nedrept fuseseră răpite imperiului* [1]). Ba mai mult chiar, Priscus trecu în 601 Dunărea în Dacia Malvensă sau bănăţeană, lovi pe Avari într'o sângeroasă bătalie care avu loc undeva pe Timiş şi făcu 9000 de prizonieri [2]).

Intervenţiile militare ale Bizantinilor în Transdanuvia şi Dacia Carpatină nu rămaseră fără urmări politice pentru populaţia dacoromană autohtonă de acolo, care începu să se mişte şi să se organizeze politiceşte. Mişcarea aceasta avu cu atâta mai mulţi sorţi de izbândă, cu cât privirile Avarilor erau mai mult îndreptate spre bogăţiile ţărilor din apus şi miazăzi şi mai puţin spre răsăritul dacic, unde populaţia indigenă, din cauza sărăciei sale, nu ispitea prea mult poftele de pradă ale stăpânitorilor avari. In condiţiile acestea mai prielnice putură lua fiinţă în Dacia Carpatină anumite nuclee politice, pe a căror temelie se putură desvolta politiceşte *ducatele* sau *Vlahiile* dacoromane pe care le găsiră Ungurii la năvalirea lor în Dacia şi de care s'a amintit mai sus. Căpeteniile sau ducii acestor înjghebări politice dacoromane recunoşteau de formă autoritatea haganilor avari şi li răspundeau şi dări, iar în fond ei se considerau ca supuşi ai basileilor din Constantinopol, privind ducatele lor ca părţi integrante ale imperiului roman de răsărit, numit şi bizantin [3]).

După risipirea haganatului Avarilor, ducatele sau *Vlahiile* dacice, numite astfel după populaţia vlahică, recunoscută ca atare atât de notarul anonim cât şi de cronica rusească a lui Nestor [4]), deopotrivă cu numeroasele Vlahii din Balcani, îşi consolidară tot mai bine situaţia lor politică autonomă, cultivând şi întărind legăturile lor politice, militare şi economice cu imperiul bizantin, mai ales în epoca Comnenilor, şi recunoscând în împăratul din Constantinopol pe suzeranul şi protectorul lor. Aşa se explică legăturile ducilor Salanus,

[1]) Theophilactus Sim., VIII, p. 281 urm. şi 288 urm.
[2]) Theophanes, *Chron.*, II, p. 172 şi 282.
[3]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, II, p. 258.
[4]) *Cronica lui Nestor*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Isvoarele Istoriei Româneşti*, VII, p. 47.

Menumorut și Glad cu imperiul bizantin, de care face mențiune notarul anonim, când ducii aceștia, amenințați de Unguri în existența lor, se provocau la autoritatea împăratului din Constantinopol, patronul și apărătorul lor.

După distrugerea primului țarat bulgar și restaurarea dominațiunii bizantine la Dunăre, influența politică și militară a imperiului asupra Daciei și Transdanuviei deveni și mai intensivă. Organizarea teritoriului din dreapta Dunărei de jos într'o provincie bizantină numită *Paristrion* sau *Paradanuvia*, deveni tipică și pentru ducatele sau Vlahiile din Carpați. In fruntea nouei mărci de graniță bizantină stetea un duce numit grecește δοῦξ, δοῦκα sau ῥῆξ, care întrunea în mâna sa toată puterea politică, militară și administrativă a provinciei sau ducatului. Aceleași puteri le exercitau și ducii Vlahiilor din Dacia Carpatină, care nu se deosebeau de ducii bizantini din Paristrion, decât doară prin mai larga lor autonomie față de basileul din Bizanț [1]).

După principala sa atribuție, care era de natură militară, ducele se numea grecește στρατηγός, latinește *belli dux*, nemțește *herzog*, iar slavonește voievod, care nu este decât o traducere verbală a termenilor belli dux și herzog. Prima mențiune a titulaturii de voievod o întâlnim la Constantin Porfirogenetul care învestea cu titlul de βοεβόδος pe conducătorii triburilor ungurești, când acestea sălășluiau încă în Atelkuz [2]). La notarul anonim conducătorul Ungurilor apare sub titlul de *dux*—ducem et praeceptorem—[3]). Nu se știe cum numeau Șchieii pe căpeteniile lor. La scriitorii bizantini căpeteniile Șchieilor apar sub numele de ἄρχοντες, ἡγεμόνες, φιλάρχι și chiar ῥῆγες. In izvoarele latinești se amintește de *duces Sclavorum*, ceea ce ar corespunde mai curând slavonicului voievod. Astfel vedem că la început căpeteniile Vlahiilor Carpatine se numeau duci, conducători, grecește στρατηγοί și latinește *duces* și că titulatura aceasta a fost redată în forma

[1]) Ion I. Nistor, *Emanciparea politică a Dacoromânilor din Transdanuvia*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist. Ser. III, Tom. XXIV, p. 518 urm.
[2]) *De administrando imperio*, ed. Bona, III, 38, p. 168.
[3]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. V.

germană prin *herzog*, ca bunăoară în Cântecul Nibelungilor şi prin *voevodъ* ca în actele cancelariilor slavone în aceleaşi condiţii în care din Cesar a devenit čъsar şi *ţar* iar sub influenţa carolingiană din *Carolus* greceşte κράλης, král, ungureşte király [1]).

După emanciparea politică faţă de Bizantini şi mai apoi şi faţă de Unguri, titlul de duce sau voievod a fost dublat cu cel de *domn* — *dominus* — în concepţia diocleţiană, greceşte ἄρχων, nemţeşte *Herr* şi slavoneşte *gospodinъ* sau *hospodarъ*, urmând a se intitula voievod şi domn singur stăpânitor, αὐτοκράτωρ, αὐθέντης, slavoneşte *samodъržavnyj*; câtă vreme în statele slave voievodul nu era decât comandantul oştirii, μέγας στρατοπέδαρχος, ca la Bulgari, învestit temporar cu această demnitate de şefii statelor respective [2]).

Organizaţia noastră ducală sau voievodală nu era deci de origine slavo-bulgară cum s'a susţinut [3]). Ea nici nu putea fi împrumutată dela statele slave din vecinătate, fiind că ea luase fiinţă la noi cu mult mai înainte de constituirea acestor state. Instituţia aceasta de origine romano-bizantină s'a desvoltat în mod organic în conformitate cu nevoile şi cerinţele fireşti ale vieţii politice a Dacoromânilor.

Locul Avarilor în Panonia îl ocupară Ungurii care, îndată după descălecatul lor acolo, încercară să-şi impună supremaţia şi asupra ducatelor dacoromane din cele trei Dacii Carpatine. Incercarea aceasta se izbi de îndârjita împotrivire a ducilor Menumorut, Gelu şi Glad. Notarul anonim descrie luptele acestea cu un impresionant lux de amănunte. In cele din urmă însă ducii din Dacia fură siliţi să recunoască supremaţia ungară în locul celei avare de mai înainte, dar fără să fi rupt vechile şi tradiţionalele lor legături cu imperiul bizantin de care se simţeau legaţi şi prin aceeaşi credinţă religioasă. Şi aceasta cu atâta mai mult, cu cât Bizantinii se străduiau să atragă şi pe Unguri în sfera lor de influenţă politică

---

[1]) C. J. Jireček, *Geschichte des Serben*, I, p. 75 urm.
[2]) C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft im mittelalterlichen Serbien*, I, p. 16.
[3]) Ion Bogdan, *Originea voivodatului la Români*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. II, Tom. XXIV, p. 204 urm.

şi religioasă. Şi într'adevăr, propaganda episcopului Irotei de pe la mijlocul secolului al X-lea înregistrase anumite succese [1]). Chiar coroana Sf. Ştefan prezintă icoane bizantine cu inscripţii greceşti. Opera aceasta de artă bizantină fuse cinstită regelui Geiza al II-lea (1074—1077) de către împăratul Romeilor — βασιλεύς 'Ρωμαίων — Mihai Duca, a cărui nepoată era căsătorită cu regele — κράλης — Geiza [2]). Dar cu toate sforţările acestea Ungaria n'a putut fi înglobată în zona de influenţă politică şi culturală a imperiului bizantin. Regele Ştefan cel Sfânt fu câştigat pentru biserica apuseană şi pentru politica imperiului german [3]). In condiţiunile acestea el deslănţui o goană nebună împotriva vasalului său Giula cel Mic, ducele Daciei Apulense, pentru că acesta, ţinând seamă de sentimentele religioase ale supuşilor săi ortodocşi, se împotrivea propagandei catolice şi desaproba politica regelui — *noluit esse christianus [catolicus] et multa contraria faciebat* — [4]).

După recunoaşterea supremaţiei ungare, Vlahiile dacice nu fură încorporate Ungariei, ci ele îşi păstrară mai departe vechea lor organizaţie ducală sau voievodală. Atâta doară că ducatul lui Menumorut fu unit cu cel al lui Gelu Valahul într'un singur voievodat al Transilvaniei, cu unul sau chiar cu doi duci sau voievozi în frunte. Dualitatea aceasta aduce aminte de existenţa celor două voievodate de odinioară care fuseseră unite în unul singur. N'au lipsit nici încercări serioase de emancipare de sub supremaţia ungară, cum a fost cazul voievodului Ştefan, fiul regelui Bela al IV-lea, sau al voievodului Ladislau Apor din anul 1301 când se stinsese dinastia Arpazilor. Incercarea aceasta a fost

---

[1]) Skilitzes, II, p. 328; *Kedrenos*, 2, 636; *Zonaras*, 2, 152; cfr. *Siebenbürgische Vierteljahrschrift*, 1934, p. 18 urm.

[2]) Iulius Moravcsik, *Sfânta coroană ungară în lumina cercetărilor filologice şi istorice*, în «*Scrierea festivă cu ocasia aniversării de 900 de ani dela moartea regelui Ştefan cel Sfânt*», vol. III, p. 472; I. Lupaş, *Mitul Sfintei Coroane şi problema Transilvaniei*, în «*Siebenbürgen*», în editura *Institutului de Ist. Românilor*, Bucureşti, 1943, vol. I, p. 198 urm.

[3]) A. Brackmann, *Zur Entstehung des ungar. Staates*, 1940, şi Kaiser Otto III, und die staatliche Umgestaltung Polens und Ungarns, 1939, apărute în Memoriile Academiei din Berlin, 1939—1940.

[4]) *Gesta Hung.*, l. c., cap. XXVII; cfr. Ion I. Nistor, *Ungurii în Dacia*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ser. III, Tom. XXIV, p. 477 urm.

repetată cu succes mai durabil numai după catastrofa dela *Mohács* (1526), când ducatul Transilvaniei îşi redobândi vechea independenţă faţă de coroana ungară [1]).

Până atunci însă voievozii Transilvaniei nu erau decât locţiitori ai regelui în teritoriile dacice, investiţi de rege cu puteri de comandanţi ai oştirii şi de cârmuitori şi judecători ai provincialilor de sub ascultarea lor. Ei ocupau primul loc în ierarhia regatului, deţinând demnitatea de stegar —*signifer*, *Bannerträger* —al coroanei. Constituţia voievodală a Daciei Transilvanene este considerată de unii ca o instituţie creată de regele Ştefan cel Sfânt după tipuri apusene [2]). Noi am văzut însă că voievodatul transilvanean este un aşezământ politic cu mult mai vechiu decât descălecatul Ungurilor în Panonia şi că el se reazemă pe vechile temeiuri ale ducatelor vlahice din Dacia Carpatină, de care face menţiune notarul anonim al regelui Bela al II-lea.

* * *

2. **Banatul.** Spre deosebire de ducatele lui Menumorut şi Gelu, Vlahia sau ducatul lui Glad a evoluat într'o marcă de graniţă numită *banat*, cu un termen păstrat dela Avari. In limba persană *ban* însemnează străjer, păzitor, pândar, ca bună oară *dor-ban*, portar, *bagh-ban* grădinar ş. a.[3]). La Constantin Porfirogenetul, căpetenia unei regiuni de graniţă apare sub numele de βόανος [4]), iar la Kinamos sub numele de μπάνος. La Sârbocroaţi căpetenia aceasta este numita *bân* [5]), *Baian* se numea şi marele hagan al Avarilor din timpul împăratului Mauritius [6]). Atribuţiunile banului erau identice cu cele ale voievozilor sau ducilor transilvăneni iar în rang banul era egal cu voievodul. Banul avea în grija sa apărarea vadurilor

---

[1]) I. Lupaş, *Voivodatul Transilvaniei în secolul XII şi XIII*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XVIII, p. 84 urm.

[2]) V. Hóman, *Magyar történet*, I, p. 220 urm.; *Szdzadok*, 1881, p. 517; I. Krajer, *Die ursprüngliche Staatsverfassung Ungarns*, p. 529; A. Huber, *Geschichte Österreichs*, I, p. 149.

[3]) C.J. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 14.

[4]) *De adm. imper.* 3,145.

[5]) C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 14.

[6]) Ion I. Nistor, *Bizantinii în luptă pentru supremaţie asupra Daciei şi Transdanuviei*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., S. III, T. XXV, p. 703 urm.

dela Dunăre. El întrunea în mâna sa toată puterea militară, administrativă și judecătorească în teritoriul banatului său, pe care o exercită din însărcinarea și în numele regelui. Granițele acestui banat coincideau cu cele ale Daciei Malvense de odinioară, iar spre răsărit ele ajungeau până la Olt. Leunclavius arată că la Unguri pe timpul său erau ca și în trecut două administrațiuni supreme, una a banului și alta a voievodului. Voievodul, numit și președinte, deținea puterea administrativă în provincia Transilvaniei și Valahiei — *apud Hungaros ut olim, sie etiam hodie duae sunt administrationum maximarum adpellationes : una* Bani *altera Vaivodae. Vaivoda vero praeses dicitur loco regis administrationem habens in aliqua provincia, Transilvania, Valahia* —[1]).

Pe la începutul secolului al XIII-lea reședința banului se găsea la T.-Severin, iar banatul se numea de Severin. Numai în a doua jumătate a secolului al XIII-lea s'a produs împărțirea banatului în două, unul de Severin și altul de Timiș cu reședința la Timișoara. Caracetrul românesc al acestei Vlahii bănățene ni-l confirmă italianul Gromo din secolul al XVI-lea, care îl numește *Valahia Citerior* [2]). De către fruntașii vlahi din părțile Caransebeșului fusese ospătat împăratul Ioan al V-lea Paleologul în 1366, când se găsea în drum spre apus [3]).

Linia care despărțea banatul timișan de cel al Severinului era formată de lanțul Carpaților care atinge Dunărea la Verciorova. In urma luptelor îndelungate dintre regii Ungariei și domnii Țării-Românești, banatul timișan ajunse sub suprematia regelui unguresc, iar banatul de Severin rămase sub autoritatea domnilor munteni, constituind, sub numele de banat al Craiovei, o parte integrantă din Țara-Românească și bucurându-se de o largă autonomie. In diploma din 1369 Vlaicu Vodă se intitulează ban de Severin — *banus de Seurino* [4]), — ceea ce arată că voievozii Țării-Românești

[1]) Leunclavius, *Pandectae Hist. Turcicae*, la I. Băltaru, *Vechile instituțiuni juridice din Transilvania*, Aiud, 1934, p. 43.
[2]) N. Iorga, *Istoria Românilor*, III, p. 233.
[3]) Századok, 1900, p. 608 urm.; I. Minea, *Urmașii lui Vladislav*, p. 17, nota 2.
[4]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, II, p. 306.

uniseră în persoana lor, ca şi regii unguri, şi puterea de *ban*, pe care ei în urmă o încredinţară prin delegaţie unuia dintre sfetnicii lor de mare credinţă. Miron Costin arată ca banatul Craiovei « constituia o provincie deosebită; capii ei se chemau bani cu titlul de Craiova; pe aceşti bani însă îi numea domnul Munteniei » [1]).

* * *

3. **Ducatele transdanuviene.** In cursul evoluţiei sale istorice voievodatul transilvanean, deopotrivă cu banatul timişan, ajunseră în tot mai strânsă dependenţă de regii Ungariei, pentru ca în cele din urmă căpeteniile lor să fie desbrăcate de suveranitatea de odinioară şi să devină dregători ai coroanei şi îndeplinitori ai însărcinărilor delegate lor de rege. Cu totul în alt sens au evoluat căpeteniile ducatelor vlahice din Transdanuvia munteană şi moldoveană. Aci bizantinii reocupaseră încă din timpul împăraţilor Constantin cel Mare, Justinian şi Mauritis vechile capete de pod dela Cartal din faţa Noviodunului (Isaccea), dela Olteniţa (Constantinea Daphne), Turnu-Măgurele şi Sucidava (Celei) împreună cu avantposturile lor înaintate în şesul muntean şi moldovean. Sub domnia împăraţilor Ion Tzimiskis şi Vasile al II-lea Bulgaroctonul, dar în deosebi pe vremea Comnenilor, Bizantinii mai cuprinseră şi alte puncte strategice pe malul stâng al Dunărei cum era Zimnicea — Δεμνιτζίκος —, Corabia — Καράβι —, Calafat — Καλαφάτης — şi chiar Maglavitul — Μαγγλαβίτης — pentru a se servi de ele cu ocazia expediţiilor militare în Transdanuvia [2]). Capetele acestea de pod de pe malul stâng al marelui fluviu cu zonele militare din jurul lor, steteau sub comanda ducelui bizantin din Paristrion care îşi avea reşedinţa la Durostorum (Silistria) şi care se intitula: domn al oraşelor şi teritoriilor din preajma Dunărei — ἄρχων ὤν τῶν περὶ τὸν Ἴστρον πολέων καὶ χωρίων — [3]).

---

[1]) Miron Costin, *Cronica Ţării Moldovei şi Munteniei*, ed. de *I. Bogdan*, *Cronice inedite*, p. 173.

[2]) Ion I. Nistor, *Bizantinii în luptă pentru supremaţie asupra Daciei în Transdanuia*, l. c., p. 695 urm.

[3]) Kedrenos, II, 555, 3; N. Bănescu, *Cele mai vechi ştiri bizantine asupra Românilor*, în *Anuarul de Ist. Naţională*, Cluj, I, p. 142.

Sub protecția legiunilor bizantine din cetățile dela Dunăre, populația dacoromană din văile și dealurile Transdanuviei se putu constitui și ea, după pilda conaționalilor din Balcani, în mici *Romanii* sau *Vlahii* cu câte un duce în frunte. Nucleele acestea politice apar în mărturiile timpului sub numele de *țări*, grecește χῶραι, latinește *terrae* și slavonește *žemlya*. S'a susținut, cu drept cuvânt, că începuturile vieții politice dacoromane la Dunăre implicau recunoașterea autorității bizantine, care era reprezentată în aceste părți prin ducele de Paristrion — δοῦξ τῶν Παριστρίων — sau de căpitanul Silistriei — κατεπάνω τῆς Δρίστρας —[1]). Mărturiile documentare dela începutul secolului al XIII-lea fac mențiune de *Țările Vlahilor — Terrae Blaccorum* — din Carpați, care erau cârmuite de duci sau voievozi ca și Vlahiile din Dacia Transilvăneană, care și acestea, la rândul lor, luaseră ființă sub protecția imperiului bizantin. Vlahiile acestea de dincoace și de dincolo de Carpați nu erau decât *părți deslipite* din marea Romanie sau Vlahie care era însuși imperiul romano-bizantin [2]). Amintirea acestor vechi Romanii sau Vlahii trăiește până astăzi în numele județelor *Romanați* și *Vlașca*. Eroii eponimi ai Romaniei și Vlahiei sunt *Roman* și *Vlahata* din cronica anonimă, care ni s'a păstrat în anexă la Voskrenskaja Letopisъ sub titlul de « *Povestire pe scurt despre domnii Moldovei de când s'a început țara moldovenească* » [3]). Aceeași apropriere a numelor de Roman și Vlah o întâlnim și în Cântecul Nibelungilor, care amintește de ducele Ramunc din Țara Vlahilor — *Ramunc Herzoge uzêr Wlachenland* [4]), — căci apropierea între *Ramunc* și *Roman* pare foarte probabilă. De altfel într'un document dela Ludovic cel Mare, boierii munteni care se refugiaseră în Dacia Transilvaneană sunt numiți *Vlahi Romani — Olahi Romani* —[5]). Miron Costin arată că, străinii și țările împrejur le-au pus acest nume *Vlah*,

[1]) N. Bănescu, *Cele mai vechi știri bizantine*, l. c. 152.

[2]) Hurmuzaki-Densusianu, *Doc.*, I, 1, p. 74; Glasnik, 24, 232; C. J. Jireček, *Staat u. Geselschaft*, I, p. 11; Ion I. Nistor, *Autohtonia Daco-Romanilor în spațiul carpato-dunărean*, in *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XXIV, p. 229 urm.

[3]) Ion Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 185 urm.

[4]) *Nibelungenlied*, ed. Lachmann, p. 174.

[5]) Hurmuzaki-Densusianu, *Doc.*, I, 1, p. 697; I, 2, pp. 98 și 180 urm.

de pe *Vlah*, cum s'au mai pomenit. Vallios, Valashos, Olah, Volosin, tot de străini sunt puse aceste nume de pe Italia ca soră zic Vlah, apoi mai târziu Turcii, de pe numele domnului care au închinat țara întâi la Turci, ne zic Bogdani, Muntenilor *Caravlah*; Grecii *Bogdanovlah*, Muntenilor, *Vlahos*» [1]).

Romaniile sau Vlahiile acestea carpatine de sub patronajul imperiului bizantin au devenit cu vremea centrele de polarizare politică a Dacoromanilor din enclavele etnice ce se găseau în Transdanuvia munteană și moldoveană. Din contopirea lor s'a închegat mai apoi *Ungrovlahia* — Οὐγγροβλαχία — adecă Vlahia din spre Ungaria, spre deosebire de Vlahiile din Pind. Latinește Ungrovlahia s'a numit *Terra Blaccorum* sau *Vlahia-Maior*. Vlahia din Transdanuvia moldovenească s'a numit grecește *Moldovlahia* — Μολδοβλαχία — sau *Rusovlahia* — Ῥωσοβλαχία — adecă Vlahia din spre Rusia, latinește *Terra Moldavana* sau *Vlahia Minor* [2]). Polonii și Rușii numeau Moldova *Wološka Ziemia* sau simplu *Woloszka* [3]). In inscripția grecească de pe patrahirul descoperit la St. Petersburg, Alexandru cel Bun se intitulează *autocrator a toată Moldovlahia și Paratalasia* — αὐτοκράθης πάσης τῆς Μολδοβλαχίας καὶ Παραθαλασίας — iar soția sa Marina apare cu titlul de autocratoreasă — αὐτοκρατωρῆσα — [4]). Terminul topic de Paratalasia îl găsim și în titulatura regilor sârbi pentru litoralul adriatic, numit latinește *Primoria* sau *Maritima*, slavonește *Pomorske* de unde derivă germanicul *Pommern* [5]). La Bizantini paratalasitul prezida tribunalele maritime [6]). In cronica persană a lui Fazel-el Rasid, Țara Românească apare sub numele de *Cara Oulag*, iar Turcii o numeau *Cara-Iflak* sau *Maurovlahia* — Μαυροβλαχία — adecă *Vlahia Neagră* [7]).

---

[1]) M. Costin, *De neamul Moldovenilor*, ed. C. Giurescu, p. 48.
[2]) Hurmuzaki-Densusianu, *Doc.* I, 2, pp. 362, 365, 383.
[3]) I. Bogdan, *Indatoririle militare ale cnejilor și boierilor moldoveni*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. II, Tom. XXIX, p. 619.
[4]) N. Iorga, *Un patrahir al lui Alexandru cel Bun*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. II, Tom. XXXV, p. 343 urm.
[5]) I. Ivanov, *Bulgarishe Denkmäler aus Makedonien*, 1908, Nr. 47, p. 225; C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 3.
[6]) Ch. Diehl, *Bizanț*, mărire și cădere, p. 118.
[7]) D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, II, 627; N. Costăchescu, *Documente Moldovenești*, II, p. 801.

Germanii o numeau *Wlachenland* sau *Walahei*. Slavii la rândul lor o numeau *Vlaškoje Zemlija* adecă Țara Românească sau *Vlahia*. Un nume străvechiu pentru Ungrovlahia este Muntenia, adecă țara muntenilor — *civium montanensium* — de care se face mențiune într'o inscripție din secolul al IV-lea [1]). Munteni — *montanenses* — se numeau locuitorii și din alte regiuni muntoase ale vastului imperiu roman, dar topicul de Muntenia nu s'a păstrat în nicio altă parte decât numai în Transdanuvia munteană [2]). Rușii și Polonii numeau Muntenia *Multanska Zemia* [3]). Valahia s'a mai numit și *Țara Basarabească* — *Basarabskaija Zemlija* — după dinastia Basarabilor [4]). Turcii numeau Moldova *Bogdania Neagra* — *Cara Bogdania* — după descălecătorul Bogdan. Numirea aceasta s'a păstrat în folklorul român când se vorbește de un bun cal *bogdănesc*, adecă moldovenesc.

Cu totul străină de tradiția romano-bizantină este numirea de *Transalpina* — slavonește *Zagorskaja Zemlija* — pentru Țara-Românească, o numire născocită de cancelaria ungară și folosită de această cancelarie. Este o plăsmuire similară cu cea de *Transilvania* pentru Dacia Carpatină, pe care Bizantinii o numeau Dacia — Δακία — sau *Panodachia* — Πανοδακία — până în timpul lui Chalkokondylas [5]). Dovadă pentru impunerea forțată a numirii oficiale de Ardeal — *Erdöelü*, *Erdö-el* = ultra silvas — sau Transilvania este faptul că această numire n'a fost acceptată nici de Sași și nici de Slavi. Coloniștii sași au numit Dacia Carpatină *Șapte-Cetăți* — *Siebenbürgen* — nume care apare nu numai la *Slavi* sub forma de *Semgorod*, da chiar și la Greci sub forma de *Heptapolis* — Ἡπτάπολις — [6]).

---

[1]) Ion I. Nistor, *Romanii în Transdanuvia*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XXIII, p. 559 urm.

[2]) A. Philippide, *Originea Românilor*, I, p. 267 urm.

[3]) I. Bogdan, *Indatoririle militare*, l. c., 619.

[4]) F. Miklosich, *Monumenta Serbica*, p. 146 și 161; M, Costăchescu, *Docum. Moldov.* II, pp. 112, 631; I. Bogdan, *Doc. lui Ștefan cel Mare*, I. p. 430; II. pp. 270, 292.

[5]) G. Popa-Lisseanu, *Dacia la autorii clasici*. Autorii greci și bizantini, vol. II.

[6]) D. Philippide, *Geografia României*, ed. N. Bănescu, în *Anuar. de Ist. Nat*, Cluj, II, p. 156.

Pe la mijlocul secolului al XIII-lea Romaniile sau Vlahiile din Transdanuvia munteană intraseră de-a-binelea în lumina istoriei. Invazia Mongolilor în Ungaria umpluse de groază pe regele Bela al IV-lea, care se văzu silit să recurgă la ajutorul Ordinului Ioaniţilor în lupta sa de apărare împotriva Tătarilor. In scopul acesta regele oferi Ioaniţilor prin diploma sa din 2 Iunie 1247 toată *Cumania*, adecă toată Transdanuvia munteană şi moldoveană, numită aşa după Cumanii care exercitaseră cândva oarecare supremaţie asupra acestei regiuni, precum mai înaintea lor Goţii o numiseră *Gotia*, iar Şchieii *Sclavinia* [1]), afară de *ţările —terrae* —voievozilor *Lituon* şi *Seneslau*, care urmau să rămână mai departe sub dominaţiunea acestor voievozi sau duci valahi [2]). Din contextul diplomei reiese că Vlahiile acestea muntene, despărţite una de alta prin apa Oltului, fiinţau de mai înainte, căci regele le lăsă sub stăpânirea ducilor vlahi ca şi până *—prout iidem hactenus tenuerunt —*.

Existenţa unor Vlahii în Transdanuvia munteană este adeverită cu un sfert de veac mai înainte de regele Andrei al II-lea, care scutia la 1222 pe membrii Ordinului Teutonic de vama de transit prin Ţara Vlahilor *—per Terram Blaccorum —*[3]). Cronica persană aminteşte de un voievod al Vlahilor cu numele *Mischeslav*, pe care Mongolii l-ar fi găsit la invazia lor în Transdanuvia din anul 1241 [4]). Pe la anul 1308 cronicarul stirian Ottokar face menţiune de un voievod al Valahiei, căruia ducele Transilvaniei Ladislau i-a încredinţat pe ducele Otto de Bavaria, pretendent la tronul Ungariei după stingerea Arpazilor [5]).

La începutul secolului al XIII-lea, când Vlahiile carpatine apar mai vădit în lumina istoriei, ele nu se mai bucurau de protecţia Bizantinilor din Paristrion, fiindcă între timp luase fiinţă la Dunăre, cu ajutorul politic şi militar al Vlahilor de acolo, al *doilea ţarat bulgar* între Dunăre şi Balcani, curmân-

---

[1]) Ion I. Nistor, *Emanciparea politică a Daco-Românilor din Transdanuvia*, l. c., p. 536 urm.

[2]) Hurmuzaki-Densusianu, *Docum.*, I, 1, p. 249 urm.

[3]) Hurmuzacki-Densusianu, *Docum.*, I, 1, p. 74.

[4]) D'Ohsson, *Histoire des Mongols*, II, p. 627.

[5]) M. G. D. Chv., V, 2, p. 1152.

du-se astfel legăturile politice de până atunci dintre imperiul bizantin și ducatele vlahice din Transdanuvia munteană. Regii Andrei al II-lea și Bela al IV-lea înțeleseră să se folosească de marile prefaceri politice dela Dunăre pentru a revendica pentru coroana ungară supremația politică asupra Vlahiilor oltene. Astfel se explică intervenția regelui Bela al IV-lea în Transdanuvia munteană [1]).

* * *

4. **Oștirea.** Vlahiile lui Lituon, Seneslau și Mischeslav erau organizate după tipul *temelor* bizantine din dreapta Dunărei. Căpeteniile lor se bizuiau pe o oștire bine disciplinată, pe un puternic *aparat belic* — *apparatus bellicus* — cum arată documentul din 1247. Menirea acestui aparat belic era să apere țara împotriva atacurilor dinafară — *ad defensionem terrae et ad injurias propulsandas, quae ab extraneis inferuntur* — [2]). Exact aceeași era și îndatorirea principală a ducilor din temele bizantine, căci temă însemna la început corp de armată și apoi și teritoriul sau provincia care era apărată de acest corp de armată. Apărarea țării față de încălcările dinafară constituia principala îndatorire și a ducilor din Vlahiile dacice și transdanuviene. Despre ducele Menumorut știm că el ridicase o armată puternică împotriva Ungurilor năvălitori, cărora li ținu piept trei zile, sprijinindu-se pe cetatea Satmarului — *castrum Zotmar per tres dies pugnando obsidentes* — [3]). Despre ostașii — *milites* — ai ducelui Gelu știm că erau înarmați cu arcuri și săgeți — *alia arma non habent nisi arcum et sagittas* — [4]). Iar cât despre ducele Glad aflăm că el se împotrivi Ungurilor în fruntea unei mari oștiri de călăreți și pedeștri — *cum magno exercitu equitum et peditum* —. Ducatul său era împrejmuit de cetăți — *castra* — între care Urscia (Orșova) la Dunăre și Morisena (Cenad) pe Mureș [5]).

---

[1]) Ion I. Nistor, *Emanciparea politică a Daco-Romanilor din Transdanuvia*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XXIV, p. 536 urm.
[2]) Hurmuzaki-Densusianu, *Docum.*, I, 1, p. 249.
[3]) *Gesta Hungarorum*, l. c., cap. XX.
[4]) *Ibid.*, cap. XXV.
[5]) *Ibid.*, cap. XLIV.

Diploma din 1247 nu face menţiune de cetăţi în Vlahiile lui Lituon şi Seneslau, ştim însă că pe teritoriul transdanuvian se găseau numeroase cetăţi pe malul stâng al Dunărei, cum erau Turnu, Calafat, Zimnicea ş. a. [1]). In actele de mai târziu se pomeneşte de Cetatea Argeşului — *castrum Argyas* — [2]). Instituţia bizantină a zonelor militare de-a-lungul graniţelor cu cetăţi puternice în punctele de importanţă strategică o găsim aplicată şi în Vlahiile carpatine. Zona aceasta fortificată începea la Dunăre şi urca apoi pe Tisa şi Nistru în sus până la Oradea şi până la Hotin cu întărituri puternice la vadurile dela Orşova, T.-Severin, Turnu-Măgurele, Giurgiu, Brăila, Reni, Ismail, Chilia, Cetatea-Albă, Tighina, Soroca Hotin şi Ţeţin pe Prut mai sus de Cernăuţi. O zonă fortificată cuprinde şi gurile văilor care porniau din Carpaţi cu Cetatea Neamţului, Cetatea-Nouă dela Roman, Crăciuna dela Putna, Cetatea dela Poienari mai sus de Curtea de Argeş, castrul Dâmboviţei, ş. a. De însemnătatea strategică a acestor cetăţi de margine îşi dăduseră seama şi Turcii care se grăbiră să le ocupe şi să le prefacă în raiale turceşti. Dintr'un act din 1387 aflăm că ducele Moldovlahiei Petru Muşat, considera neamul, ţara şi cetăţile — *gentem, terram et castra* — ca reprezentând elementele de bază ale statului moldovenesc [3]).

Căpeteniile cetăţilor bizantine dela Dunăre se numeau κεφαλίαι, κεφαλῶται sau κατεπάνω, latineşte *capitanei*, căpitani [4]). Intre dregătorii lui Petru Muşat găsim la 1387 pe un *Dzula capitaneus*, iar într'un act dela Ştefan cel Bătrân din 1397 pe un *Mihai capitaneus* [5]). In alte documente căpeteniile cetăţilor apar sub numele de *comites castrorum*, de unde derivă versiunea germană de *Burggraf*, care a dat pe românescul *pârcălab*, o titulatură cunoscută şi Ungurilor.

In Vlahiile carpatine serviciul militar era obligatoriu ca şi la Bizantini. Obligativitatea aceasta s'a menţinut până târziu în secolul al XVI-lea, cu toate că între timp în imperiul

[1]) Zbornik, IX, p. 279; N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 173.
[2]) Hurmuzaki-Densusianu, *Docum.*, I, 1, p. 646.
[3]) *Ibid.*, I, 2, p. 295.
[4]) C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft* I, p. 12 urm.; N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 63.
[5]) M. Costăchescu, *Documente Moldoveneşti*, II, p. 601 şi 608.

bizantin recrutarea regională fusese înlocuită cu o taxă militară, iar oștirea națională prin o armată de mercenari [1]). In Vlahiile din stânga Dunărei făceau parte din oștire toți locuitorii țării capabili de a purta arma. Cronicarul polon Dlugosz († 1480) arată că Ștefan cel Mare nu numai pe militari și boieri, dar și pe țărani îi aduna sub arme, poruncind tuturora să fie gata pentru apărarea țării. Dacă vreun țăran se prezenta fără săgeată, arc și spadă sau nu era gata să alerge cu oastea călare era pedepsit cu moartea fără milă [2]). In caz de primejdie domnul decreta *scularea* obștească a țării, și acesta un termen de comandă romano-bizantin dela σκοῦλκα, sculare, prin care se dedea semnalul de trezire și concentrare. Matei Muriano, medicul venețian al lui Ștefan cel Mare arată în raportul său către dogele Loredano, că domnul Moldovei dispunea la 1502 de o puternică oștire compusă din 40.000 călăreți și 20.000 pedeștri [3]). De origine bizantină sunt și termenii *cătun* din κατουνεύειν a bivuaca sub cerul liber și *pradă* din πραδεύειν a face pradă de războiu [4]). Numai rareori domnul scutea de oaste pe locuitorii vreunui sat, cum arată privilegiul lui Vlaicu-Vodă din 1370 pentru sătenii din Vodița [5]). Mircea cel Bătrân îngădui satenilor din Ciulnița, proprietatea mânăstirii Snagov, mai multe scutiri « afară de singura oastea cea mare să se scoale pentru domnia mea » [6]). De origine bizantină era și instituția *plăieșilor* și *opcinașilor*, adecă a păzitorilor de plaiuri și opcine numită grecește *pronia* — προνία — iar cei scutiți de aceste servicii se numeau proniari — προνιάριοι — [7]).

Cadrele vechilor oștiri domnești erau constituite din *curteni vechi*, un termen militar prin excelență, derivând dela

[1]) Ch. Diehl, *o. c.*, p. 209.
[2]) I. Dlugosz, *Chron.*, ed. Lips. II, col. 417; P. P. Panaitescu, *Armata lui Mircea cel Bătrân*, în *Conv. Lit.*, LXXV, p. 574.
[3]) Hurmuzaki-Densusianu, VIII, p. 37.
[4]) Ion I. Nistor, *Romanii în Transdanuvia*, l. c., p. 70; C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, 156.
[5]) P. P. Panaitescu, *Documentele Țării Românești*, I, p. 37.
[6]) *Ibid.*, I, p. 80; P. P. Panaitescu, *Armata lui Mircea cel Bătrân*, l. c., p. 574 urm.
[7]) G. Ostragorski, *Die wirtschaftlichen und sozialen Entwicklungsgrundlagen des byzantinischen Reiches*, în *Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftgeschichte* 1929; P. P. Panaitescu, *l. c.*, p. 575.

cohors care a dat pe românescul *curte*. Curtenii se recrutau din rândurile *rumânilor* sau *vecinilor* de pe vastele proprietăți domnești, care în schimbul unor înlesniri la plata dărilor și a prestațiilor în natură, trebuiau să fie gata oricând la chemarea sub arme din partea domnului [1]). Neagoe Basarab și nicidecum un Pseudo-Neagoe cum s'a crezut [2]), recomanda fiului său Teodosie să țină în jurul său cete de curajoși și devotați, care să formeze curtea sau garda sa [3]). In actele gecești curtenii aceștia apar sub numele de νεανίσκοι sau στατῶται, iar în cele latinești sub numele de *milites* sau *equites*, după cum îndeplineau serviciul militar călare sau pe jos. In actele germane ei apar sub numele de *Krieger*, *Streiter* sau *Kriegsleute*; în actele slavonești ei se numeau *viteji* și *voinici*.

Termenul de *vitez* derivă din paleogermanicul *vitengju* și însemnează luptător sau erou, latinește *miles* sau *eques*, nemțește *Krieger*, *Held*, semnificând totodată și clasa socială a luptătorilor. In limba lituană *vitez*, iar în limba prusiană *waiting*, *witing*, indica pe nobilul de țară — Landadel — iar mai târziu pe militantul ordinelor religioase [4]). Legătura vitezilor cu Vitingii sau Varegii, a căror limbă s'a menținut la curtea marilor cneji din Kiev până în secolul al XII-lea, este evidentă [5]).

Exact în același înțeles și cu același rol politic și militar apar *vitejii* și la Români. Ei reprezentau pe căpeteniile curtenilor care, dinstingându-se în bătălii pentru apărarea țării și a domnului, primeau dela acesta drept răsplată pentru credința și vitejia lor, moșii întinse, încadrându-se astfel în rândurile sfetnicilor — consilierii — domnești. Astfel răsplătea Roman Vodă la 1392 pe Ionaș Vitezul cu trei sate pe Siretiu pentru isprăvile sale războinice. Intre martorii acestui act de danie găsim între *jupâni* și *domni*

[1]) I. Bogdan, *Documentele Răzenilor*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. II, Tom. XXX, p. 361 urm.

[2]) V. Grecu, *Invățăturile lui Neagoe Basarab*, București, 1942, p. 16 urm.

[3]) *Ibid.*, p. 160.

[4]) F. Miklosich, *Etym. Wörterbuch der slav. Sprachen*, p. 393.

[5]) R. Smal-Stocki, *Die germanischen Kultureinflüsse im Spiegel der Ukrainis hen Sprache*, Lipsca, 1942.

—*pani* —și pe Dragoș *Vitezul*[1]). În actul de donație dela Iuga-Vodă din 1399 găsim pomeniți între martori și chezași pe Costea Vitezul, Grozea Vitezul, Dragoș Vitezul și Ionaș Vitezul[2]). Termenul de *viteji* pentru ostașii curții îl întâlnim și la Sârbi, Croați, Cehi și Ruși. Nu-l întâlnim însă la Bulgari, unde noțiunea de vitez este redată prin *iroj*, adecă erou[3]).

Mulțimea curtenilor o formau ostașii de rând, grecește στρατῶται, latinește *milites* sau *servientes*, nemțește *Kriegsvolk*, care în traducere cancelariei slavone apar sub numele de *voinikъ*, derivat dela slavonescul *voinà* războiu, deci românește *războinic*. Sub numele acesta de voiniki, războinicii apar la Sârbi și la Croați[4]). Exact în acelaşi înțeles ca și la Români întâlnim termenul de voinic și la Unguri sub forma de *jobbag*, latinește *iobbagiones*, derivând dela job, slavonește voina, românește războiu. Iobagii se mai numeau latinește și *castrenses* din cauza obligației lor de a ajuta la lucrările de fortificație și la apărarea cetăților[5]). *Voinicii*, latinește *bellator*, sau *vojnicus*, erau oameni deprinși cu slujba militară, înscriși și slujind în oaste, deci ostași de rând[6]). După risipirea oștirilor naționale, termenii militari de *viteji* și *voinici* își pierdură vechea lor semnificație de tagme ostășești, rămânând să exprime simplu calificativele de eroism, de curaj și de bărbăție, cum se oglindesc ele în atributele de Pintea Viteazul sau Palmă Voinicul.

Comanda supremă asupra oștirii pământene constuia una dintre prerogativele principale ale ducelui sau voievodului. Sfetnicul domnului în chestiuni de organizare și instrucție a oștirii era ca și la bizantini *spatariul*—σπαθάριος sau πρωτοσπαθάριος —, latinește *spatarius*, nemțește *Schwertträger*, o

[1]) M. Costăchescu, *Docum. mold.*, I, p. 9.
[2]) *Ibid.*, I, p. 23; II, p. 602, 604 și I. Bogdan, *Docum. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 245, 250, 271 și 445.
[3]) F. Miklosik, *Dictionaire abrégé de six langues slavés*, p. 72; I. Bogdan, *Organizarea armatei Moldovei în sec. al XV-a*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. II, Tom. XXX, p. 372.
[4]) C J. Jireček, *Geskichte der Serben*, I, p. 132.
[5]) Ion I. Nistor, *Bejenari ardeleni în Bucovina*, în *Codru Cosminului*, II—III, 455; Dinu C. Arion, *Despre cnejii (chinesii) români*, p. 199 urm.
[6]) I. Bogdan, *Organizarea armatei moldovene în secolul al XV-lea*, l. c., p. 371.

înaltă dregătorie domnească pe care nu o găsim la Bulgari. Traducerea slavonă a germanicului Schwertträger este *mečenoša*, purtător de spadă, un termen pe care-l îl găsim pentru spatariu în două acte muntene din anii 1415 şi 1426 [1]).

Unităţile de mercenari sau lefegii apar numai pe la mijlocul secolului al XV-lea în Moldova. Pe timpul lui Iliaş-Vodă (1433—1435) se găseau în Moldova lefegii lituanieni. Numărul mercenarilor spori în secolele următoare, recrutându-se din rândurilor Polonilor, Germanilor, Sârbilor, Ruşilor, Ungurilor şi mai apoi ale Albanezilor sau Arnăuţilor. In analele timpului ei apar sub numele de *joldunari* dela germanicul *Sold* = soldă sau *joimiri* dela *Söldner*, numiri pătrunse la noi prin filiera poloneză din *zöld* şi *zolnierz* [2]).

* * *

5. **Clasele sociale.** Pe lângă atribuţiunile lor militare ducii din Vlahiile carpatice mai exercitau şi suprema putere administrativă şi judecătorească faţă de supuşii lor. Privilegiul din 1247 arată că în exercitarea acestor puteri civile, voievozii erau asistaţi de *mai marii ţării* —*majores terrae* — [3]). Menţiunea mai marilor ţării presupune existenţa unor *mai mici ai ţării—minores terrae*—. Juxtapunerea această arată că populaţia din ducatele sau voivodatele transdanuviene era împărţită într'o clasă bogată conducătoare şi alta mai săracă condusă sau povăţuită de cea dintâi. Populaţia minoră constituia aşa zicând talpa ţării, plămădită în urma unui îndelungat proces de contopire a elementului etnic dacoroman, autohton, cu resturile seminţiilor şcheice, câte au mai rămas în Dacia şi Transdanuvia. Clasa aceasta muncitoare apare în documente sub numele de *rustici*, al căror număr nu trebuia să sporească prin rustici din Dacia carpatică —*rustici de regno nostro... non recipiant* —[4]) pentru că voievozii transilvăneni aveau acolo nevoie de rusticii dacoromâni, paşnici

[1]) P. P. Panaitescu, *Docum. Ţăr. Rom.*, I, pp. 111, 146; cfr. C. J. Jireček, *Staat u. Gesellschaft*, I, p. 15.
[2]) I. Bogdan, *Indatoririle militare*, l. c., p. 616 urm.
[3]) Hurmuzaki-Densuşianu, *Docum.*, I, 1, p. 249.
[4]) Hurmuzaki-Densuşianu, *Docum.*, Tom. 1, pp. 251—252.

și muncitori. De rusticii aceștia avea nevoie și Attila la rândul său, care amenința pe Bizantini cu războiu, dacă nu vor înceta de a-i ademeni să emigreze în imperiu, astfel ca lui să nu-i rămână destui Romani — ʽΡωμαίοι — pentru cultura ogoarelor [1]). Romanii de care se interesa Attila așa de mult și pe care doria să-i păstreze în imperiul său, nu erau decât vechii provinciali ai Daciilor carpatine, protopărinții *Rumânilor* din documentele muntene de mai târziu. Termenul de « Rumân » avea un înțeles etnic și social totodată, căci doar după ei țara lor se numea *Romania* sau *Vlahia* — Terra Blaccorum —.

Din ambasadele lui Priscus aflăm că pe timpul Hunilor *Rumânii* aceștia trăiau pe vastele latifundii ale mai marilor hunici, care stăpâneau mai multe sate — πολλῶν κωμῶν ἄρχοντες —. Ei se adăposteau în sărăcăciosele lor colibi — καλύβαι — se hrăneau cu meiu — κέγχρος — și se cinsteau cu mied — ὁ μέδος — [2]). In condițiile acestea trăiau *Rumânii* și în secolele următoare sub Avari și apoi sub Unguri. In aceleași condițiuni de traiu îi găsim și în Vlahiile oltene, cu singura deosebire că mai marii lor nu mai erau străini, ci de un sânge și de o lege cu ei. In documentele grecești Rumânii apar sub numele de *pareci* — πάροικον — sau *Vlahi* — Βλάχοι — [3]). In actele muntene termenul de *rumân* este uneori înlocuit cu cel de *vlah*, ceea ce indică identitatea acestor noțiuni sociale [4]). Ca pătură socială *rumânii* apar în Moldovlahia dar și în Ungrovlahia și sub numele de *vecini* un termen latin și acesta [5]). Numai în Dacia transilvaneană termenii de *rumâni*, *vlahi* sau *vecini* pentru populația rurală a fost înlocuit prin ungurescul *iobag*, care corespunde latinescului *rusticus* sau inquilinus, românește jeler, din ziler, adică muncitor cu ziua [6]).

[1]) Priscus, *Fragmente*, 7. (Hist. Min.), ed. Dindorf, I, p. 286.

[2]) *Ambasadele lui Priscus*, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, VIII, p. 47; Ion I. Nistor, *Autohtonia Daco-Românilor în spațiul carpato-dunărean*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XXIV, p. 241 urm.

[3]) Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, XIV, pp. 91, 115, 128, 131.

[4]) Dinu C. Arion, *Vlahii clasă socială în voievodatele românești*, București, 1940.

[5]) I. C. Filitti, *Oameni dependenți și cultivatori liberi în sec. XV—XVII*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XIII, p. 375 urm.

[6]) P. P. Panaitescu, *Docum. Țăr. Rom.*, I. p. .. (1481); C. Giurescu, *Despre Rumâni*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ser. II, Tom. XXXVIII, p. 196 urm.

In secolele următoare situația populației dela sate deveni tot mai grea și mai apăsătoare, astfel că iobăgimea din Dacia transilvaneană se răscula adeseori împotriva proprietarilor. Răscoalele țărănești fură însă înnăbușite în sânge iar iobagii răsvrătiți fură privați de vechiul lor drept de liberă migrațiune și *lipiți pământului*, latinește *glebae adscripti*. In urma acestui *legământ* de glie, rusticii nu se mai puteau muta de de o moșie pe alta, ci erau siliți să-și ducă traiul pe moșia pe care se aflau, răspunzând proprietarului zeciuiala dela produsele gospodăriei lor precum și un număr de zile de clacă pe an, care trecea uneori peste 150 de zile lucrătoare. Astfel iobagul devenise *ziler* sau *clăcaș* lipit pământului [1]).

Dar cu toate apăsările și umilirile cărora erau expuși, *rumânii*, vecinii și iobagii nu erau *robi*. In Vlahiile carpatine *robi* propriu zis erau numai *Țiganii* și *Tătarii*, dar și aceștia puteau obține emanciparea prin hrisov domnesc. Asemenea hrisoave de emancipare din sclavie sau robie ni s'au păstrat în ambele Vlahii carpatine. Prin actul de danie dela *Ștefan al II-lea* din 30 Septemvrie 1445, episcopul *Calixt* al Romanului primi în dar un Tătar dintre Tătarii dela Neamț cu tot avutul său, pe care episcopul « să-l poată lăsa moștenire, fie bisericii fie altcuiva, dacă nu va voi să-l lase să trăiască liber după *legea vlahică* — *vlaškoje zakon* —, nepomenind nimic de robie » [2]). Un alt rob tătar, care fugise în Polonia, fu miluit de Ștefan cel Mare cu emanciparea sa din sclavie după normele *dreptului vlahic* [3]). Prin hrisovul din 1470 Radu-cel-Frumos scutea de robie în conformitate cu normele *dreptului vlahic* — *zakonъ vlaškj* — [4]).

Asupra originii și normelor *dreptului vlahic* — *jus valahicum*, *jus et consuetudo Valahorum* —, slavonește *zakonъ vlaškj*, există o întreaga literatură asupra cărei nu mai insistăm [5]), fiindcă în Vlahiile de dincoace și de dincolo de Carpați rămăseseră în uz și sub stăpânirile barbare trecătoare normele dreptului

---

[1]) Ion I. Nistor, *Migrațiunea românească în Polonia*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XXI, p. 89 urm.

[2]) N. Costăchescu, *Documente Moldovenești*, II, p. 236 urm.

[3]) I. Bogdan, *Docum. lui Ștefan cel Mare*, I, p. 140 urm.

[4]) P. P. Panaitescu, *Docum. Țăr. Rom.*, I, p. 272

[5]) N. Mototolescu, *Ius valahicum în Polonia*, București, 1916.

romano-bizantin din Romania sau Vlahia cea mare, care era *imperiul roman de răsărit*, numit mai apoi *bizantin*. De aceea nu era nimic mai firesc decât ca străvechile norme de drept romano-bizantine sau valahice să rămână neclintite în datinele și obiceiurile pământului vlahic din Carpați, care făcuse parte din imperiu și asupra căruia pretențiile de supremație ale Romano-Bizantinilor n'au amuțit niciodată. Așa fiind, *dreptul vlahic* sau *român*, care a trecut în *obiceiul pământului*, numit și drept consuetudinar românesc, nu este altul decât vechiul drept romano-bizantin, care s'a păstrat până astăzi în Vlahiile Carpatine [1]).

Sătenii proprietari pe loturile sau razele lor de *moșie*, proprietate moștenită din *moși-strămoși*, se numeau în Ungrovlahia *moșneni*, în Moldova *răzeși* și în Dacia transilvaneană *nemeși*. Dar numărul acestor mici proprietari de pământ scădea mereu din cauza nestatorniciei vremurilor și a asupririlor de tot felul. De aceea mulți dintre acești plugari proprietari ajungeau la ananghie; din cauza neplății dărilor sau altor nenorociri ei se vedeau siliți să renunțe la drepturile lor de proprietate în folosul marilor proprietari, să se pună sub protecția acestora și să se oblige la dări și prestații pe socoteala lor. In imperiul bizantin acest proces social era cunoscut sub numele de *patrocinum*, exact ca și în Vlahiile din Carpați [2]).

Față de statornicia celor mici și umiliți, mai marii țării se schimbaseră mereu în depănarea veacurilor. Aceștia se recrutaseră după vremuri și împrejurări din rândurile stăpânitorilor vremelnici care fuseseră Hunii, Gepizii, Avarii, Cumanii, Ungurii și Tătarii, până ce se putu ridica din rândurile Rumânilor sau Vlahilor autohtoni o pătură conducătoare de același neam și de aceeași lege cu populația rustică în sens etnic unitar. Numele de botez de origine străină, pe care le întâmpinăm la unii dintre mai marii țării ca *Litovoi*

[1]) Andrei Rădulescu, *Romanitatea dreptului nostru*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XXI, p. 10 urm.; G. Fotino, *Influența bizantină în vechiul drept românesc*, p. 12 urm., extras din *Omagiul Prof. C. Stoicescu*; N. Iorga, *Formes byzantines et realités balcaniques*, Paris, 1922; I. Băltaru, *Vechile instituții juridice din Transilvania*, p. 12 urm. L. Casso, *Dreptul bizantin în Basarabia*, trad. de A. Varzav și P. Davidescu, Chișinău, 1923, p. 12 urm.

[2]) Ch. Diehl, *o. c.*, p. 196.

— Λυτοβόης — din slavonicul *liutъ*, latineşte *saevus* nu îngăduie concluzia la care ajunseră unii cercetători, susţinând că mai marii ţării din secolul al XIII-lea ar fi fost de origine etnică deosebită de a rusticilor aborigeni. Şi aceasta cu atâta mai puţin, cu cât însuşi *fratele* lui Litovoi apare cu numele neaoş românesc de *Bărbat* [1]). Multe din numele de botez slavone pe care le întâlnim la *Rumânii* din Vlahiile carpatine nu sunt decât traduceri din limba grecească, ca Vlaicu sau *Vladislav* din 'Αρχικλῆς, *Bogdan* din Θεοδόρος, *Radu* din Hilarion, româneşte *Bucur*, de unde provine numele de Hilariopolis, pentru *Bucureşti*. Numele de *Vlad* prescurtat din Vsevlad, corespunde numelui grecesc de Πάνταρχος ş. a., nume care au pătruns la noi prin mijlocirea limbii oficiale slavone din stat şi din biserică. Windecke, biograful regelui Sigismund al Ungariei numeşte pe *Radu* tatăl lui Dan şi Mircea, *Pancratie* cel Inţept — *Pankraz (Pancratius) der Weise* — nume grecesc şi acesta din Πάνταρχος [2]). Dacă ar fi să considerăm ca Slavi pe Vladislav, Radu, Bogdan, Vlad şi alţii, atunci ar trebui să considerăm drept Greci pe purtătorii numelor de Ştefan, Alexandru, Gheorghe, Vasile etc., ceea ce ar fi absurd.

Din cuprinsul privilegiului din 1247 se vede că în Vlahiile oltene agricultura, morăritul şi piscicultura erau în floare. Intre impozitele care se percepeau acolo, era şi o taxă pentru păşunat ceea ce presupune o grijă deosebită pentru prăsila vitelor şi păstorit [3]). Prisosul produselor agricole se comercializa cu profit bun pentru cultivatori. Ca mijloc de schimb serveau *perperii* — ὑπέρπυρον — *bizantini*, o monetă de aur de care se face menţiune într'un document dela Vlaicu-Vodă. Perperii aceştia se mai numeau şi *perperi de Valahia*, sub care s'ar putea înţelege Ungrovlahia, dar şi Romania sau Vlahia cea mare care era imperiul bizantin [4]). O altă

---

[1]) Hurmuzaki-Densuşianu, *Docum.*, I, 1, pp. 454 şi 483.
[1]) C. J. Jireček, *Geschichte des Serben*, I, p. 62.
[2]) *Geschichtsschreiber der deutschen Vorzeit, XV. Jahrhundert*, I, Leipzig, 1886, cap. 259, ad annum 1430.
[3]) Hurmuzaki-Densuşianu, *Docum.*, I, 1, p. 249.
[4]) P. P. Panaitescu, *Doc. Ţăr. Rom.*, I, p. 36; N. Iorga, *Notes et Extr.*, I, p. 20; G. I. Brătianu, *L'Hyperpère Byzantin et la monnai d'or*, în *Melanges Charles Diehl*, Paris, 1930, p. 40 urm.

monetă bizantină care avea curs în Vlahiile Carpatine erau aspri — ἄσπροι — ceea ce însemnează moneta albă, după coloarea ei argintie [1]). Transacțiunile comerciale cu țările vecine erau vechi — ab antiquis — cum afirmă însuși Vlaicu-Vodă în actul din 20 Ianuarie 1368, prin care se confirmau libertățile comerciale de care se bucurau Brașovenii în tot cuprinsul Ungrovlahiei [2]). In Banatul Severinului se băteau dinari banești — *banales denarii* — de unde derivă termenul obișnuit de *bani* [3]). In privilegiul de comerț pe care Mircea cel Bătrân îl acordase Brașovenilor în 1413, taxele vamale erau fixate în *bani* [4]).

Pătura conducătoare din Vlahiile carpatine, așa numiții mai-mari ai țării — majores terrae — era fața de pătura cultivatorilor de pământ mai redusă ca număr, dar importantă ca forță politică și ca element de cârmuire. Din rândurile ei își alegea domnul pe sfetnicii săi și pe înalții dregători ai țării. In documentele muntene și moldovene din secolele XIV-lea și XV-lea sfetnicii domnului și martorii hotărîrilor domnești apar sub numele de *jupâni*, grecește ζούπανοι, latinește *jupani* și slavonește *župan*ъ [5]). Asupra originii acestui termen s'au emis păreri deosebite. Ceea ce știm însă sigur este că termenul jupân nu este de origine slavonă, ci face parte mai curând din puținele cuvinte traco-ilirice, care ni s'au păstrat. O apropiere între termenul *jupan* și numele de Diurpaneus cum s'a numit predecesorul regelui Decebal este foarte probabilă [6]). O localitate cu numele *Durpaneu* se găsește în județul Romanați. Localități cu numele *Jupa. Jupalnic*, *Jupani*, și *Jupănești* se găsesc în județul Severin. Topicul, *Jupănești* se mai găsește și în județele Muscel, Gorj și Mehedinți. Cert este că termenul jupân a intrat

---

1) Hurmuzaki, *Doc.*, II, 3, p. 762.
2) Hurmizaki-Densușianu, *Doc.*, I, 2, p. 144.
3) N. Docan, *Studii privitoare la numismatica Țării Românești*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. II, Tom. XXXII, p. 483 urm.
4) N. Bogdan, *Relațiile cu Brașovul*, p. 3.
5) C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 115; Sil. Dragomir, *Câteva urme de ale organizației slavo-române*, în *Dacoromânia*, I, p. 147 urm.
6) Ion I. Nistor, *Romanii în Transdanuvia*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XXIII, p. 540.

în limba română în chiar timpul formării ei ca limbă neolatină şi ca atare fu supus regulilor fonetice ale acesteia.

Cuvântul *jupan* era cunoscut Jugoslavilor şi îndeosebi Sârbilor şi Croaţilor la care ţara era împărţită în circumscripţii administrative numite *jupe*, greceşte ζουπάνια sau χῶραι, latineşte *terrae* sau *regio*, nemţeşte *Gau*, slavoneşte *župa*; de asemenea găsiră şi Ungurii Panonia împărţită în *jupe* cu *jupâni* în frunte, pe care ei îi numiră *ispanj*, româneşte şpani, sau traducând termenul de jupă în latineşte prin *comitatus*, nemţeşte prin *Grafschaft*, cu un *comite* sau *Graf* în frunte. Termenul acesta străvechiu s'a putut păstra din anticitate în regiunile panonice şi ilirice prin faptul că seminţiile traco-ilirice sălăşluiau acolo şi după cucerirea romană constituind, elementul etnic de bază pe care s'a grefat limba latină şi civilizaţia romană, care a dăinuit în Serbia până în secolul al XII-lea al erei creştine.

Impărţirea administrativă în jupe numite greceşte χῶραι şi latineşte terrae, trebue să fi fost cunoscută şi locuitorilor din Vlahiile carpatine, căci altfel nu ne-am putea explica apariţia *jupânilor* în actele domneşti din Ungrovlahia şi Moldovlahia. In actele acestea sfetnicii domnului apar regulat şi statornic până spre sfârşitul secolului al XV-lea sub numele de *jupâni* [1]). Cel din urmă jupân amintit într'un act dela Ştefan cel Mare din 1497 fusese logofătul Tăutul [2]). In Serbia jupânii constituiau clasa conducătoare, din rândurile căreia se ridicaseră marii jupâni şi chiar craiul. Intr'un act din 1400 şi Alexandru cel Bun numea «jupan» pe fratele său Bogdan [3]) Jupânii erau un fel de seniori teritoriali care moşteneau proprietăţile lor din tată în fiu şi aveau cuvânt hotărîtor în la cârma ţării. Dar pe măsura în care creştea puterea centrală a ducelui sau voievodului, scădea influenţa lor politică, până ce termenul de jupân rămăsese un simplu titlu onorific cu care se mândreau marii sfetnici ai domnului, numiţi aiurea şi

[1]) P. P. Panaitescu, *Doc. Ţăr. Rom.*, I, pp. 53, 56, 64, 66, 68, 80, 85, etc.; M. Costăchescu, *Documente Moldoveneşti*, I, pp. 8, 14, 32, 37, 43, etc.; I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, pp. 101, 294, 511; II, pp. 46, 15, 28, 44, 49, 54, 60, 77, 85, 97,; N. Iorga, *Acte şi Fragm.*, III, p. 43.

[2]) I. Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, II, p. 97.

[3]) M. Costăchescu, Doc. Mold. I., p. 40.

magnați. Pierzând puterea politică, jupânii se singularizară tot mai mult pe vastele lor latifundii, ca și în imperiul bizantin, dedicându-se cu desăvârșire îndeletnicirilor agricole [1]).

Locul sfetnicilor din tagma jupânilor îl ocupară *cnejii*. Terminul acesta derivă din paleogermanicul *kunungr*, *kuning*, modern *König*, slavonește *kniazъ*, iar românescu *cnez* sau chinez, o formă care s'a păstrat în Banat până în timpul de față [2]). In actele latinești termenul de cnez apare sub forma de *canesi* sau *cnesi* [3]). Cea mai veche mențiune narativă asupra cnejilor sau canesilor o datorim magistrului Rogerius în faimosul său *Cântec de jale —carmen miserabile—* [4]). Rogerius fu surprins la 1241 de invazia Tătarilor în Dacia transilvaneană, fiind martor ocular al întâmplărilor de atuncea, pe care le descrie în Cântecul său de jale. Din relatările lui aflăm că Tătarii, năvălind în Dacia, îngăduiră *Vlahilor* de acolo să continue de a-și alege după vechiul lor obiceiu căpeteniile lor naționale, numite cneji, ca să judece pricinile dintre săteni și să grijească pentru aprovizionarea noilor lor stăpâni tătari cu productele țării lor, care consistau în cai, vite, arme și diverse obiecte de îmbrăcăminte — *constituerunt cunesios, id est balivos qui justitiam facerent et eis equos, animalia, arma, axenia et vestimenta utilia procurarent* —. Insuși Rogerius se adăpostise în casa unui asemenea cnez valah care avea sub autoritatea sa aproape o mie de case — *et sic procurator meus de istis dominis erat unus et pene millia villas regebat* —. Rogerius arată că erau aproape *o sută* de asemenea cneji — *et erant canesii fere centum* —. Dacă erau circa 100 de cneji și fiecare domnea — regebat — peste 1000 de case, rezultă că sub autoritatea cnejilor trăia la 1241 în Dacia transilvaneană o populație vlahică, destul de numeroasă care era adăpostită în 100.000 de case. Locuitorii acestea trăiau în liniște și pace, se adunau pe la târguri pentru

---

[1]) C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 15; Ch. Diel, *o. c.*, p. 156.

[2]) I. Bogdan, *Despre cnejii români*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. II, Tom. XXVI, p. 13 urm.; Dinu C. Arion, *Cnejii (chinejii) români*, București, 1938, p. 5 urm.

[3]) N. Costăchescu, *Doc. Mold.*, I, 4, 107, 108, 215, 216, 316, 323; II, 57.

[4]) Rogerii *Carmen miserabile*, în *Mon. Germ. Hist.*, XXIX, p. 563, ed. G. Popa-Lisseanu, în *Izv. Ist. Rom.*, vol. V, cap. XXXV, p. 49 urm.

schimbul produselor lor și fiecăruia i-se administra dreptatea care i-se cuvenea — *pacem habemus et fora iuxta unicuique justitia servabatur* —. După relatările lui Rogerius cnejii se adunau aproape în fiecare săptămână la sfat — *conveniebant canesii pene qualibet septimana* — și magistrul nu pierdea niciodată ocazia de a însoți pe amfitrionul său la adunările săptămânale ale cnejilor pentru a cunoaște traiul lor și a urmări mai de aproape pe unii dintre *mai marii lor* — *maiores* —. Tot din relatările lui Rogerius aflăm că unii dintre cneji rămâneau acasă, iar alții mergeau la oaste — *ad exercitum* —.

Mărturia lui Rogerius este extrem de interesantă pentru lămurirea problemei cnejilor. Din ea aflăm înainte de toate că *instituția cnezatului era de natură electivă* și că pe lângă atribuții de ordin administrativ ei aveau de îndeplinit și anumite obligațiuni militare, servind în armată. Mai aflăm încă o informație foarte importantă și anume aceea, că cnejii ascultau de *mai marii* lor, care prezidau sfaturile săptămânale și comandau contingentele militare cnejești. Astfel naște întrebarea cine erau mai marii cnejilor care prezidau adunările săptămânale și comandau unitățile militare pentru caz de invazie din afară și de turburări din lăuntru? Mai-marii cnejilor erau de bună seamă voievozii locali care se alegeau din rândurile cnejilor și se controlau de către autoritatea de stat. Despre acești voievozi locali știm că ei ajungeau în fruntea comunităților de cneji prin alegere și exercitau aceleași atribuții și îndatoriri ca și cnejii din rândurile cărora se ridicau. Ei judecau pe cneji și răspundeau față de autoritățile de stat pentru prestațiile sătenilor în bani și în natură, precum ne demonstrează cazul voievodului care se găsea în fruntea *comunității Vlahilor* — *communitas Valahorum* — din comitatul Beregh. Printr'un privilegiu regal din 1364 se confirmă *vechiul* drept al *comunității vlahice* din Beregh de a-și alege, potrivit cu vechiul lor obiceiu, voievozi «*precum au și alți Vlahi din Maramureș sau din alte părți ale Ungariei, cu atribuțiunea de a judeca pricinile dintre Vlahi și de a percepe veniturile regale* — *quod eciam aly*

wolacy in Maramorosjo et alys partibus regni nostri residentes Hungariae — [1]).

In anul 1366 regele Ludovic cel Mare îngădui Vlahilor din părțile Năsăudului de a-și alege *juzi* sau *judeci* din rândurile lor [2]). Intr'un act din 1523 se vorbește de «*cnejii* din valea Rodnei» [3]).

Din mărturiile de mai sus rezultă că instituția cnejilor era identică cu cea a judecilor, grecește ἔκκριται, slavonește *sudstvo*. Merită o deosebite luare aminte faptul că Rogerius numește pe cneji domni — *domini* —, slavonește *pan*, nemțește *Herr*, o titulatură sub care îi găsim pomeniți în actele cancelariei domnești din Moldovlahia, urmând în rang imediat după *jupâni* și urmați de *vitezi* de care s'a făcut mențiune mai sus [4]). In actul dela Roman-Vodă din 1393, Ștefan este arătat ca «*jupan pan*» ceea ce indică trecerea lentă a jupânilor în tagma panilor, adecă a cnejilor sau a domnilor [5]). Jupânii, panii și vitezii, înțelegând sub pani pe cneji sau judeci, constituiau tagmele nobile din care se recrutau sfetnicii și dregătorii din Vlahiile carpatine. Acestea erau și tagmele sociale din care se compunea nobilimea vlahică din țările noastre.

Numele colectiv pentru mai-marii țării era latinește *comites*, căci sub acest nume sunt menționați nobilii munteni răzvrătiți împotriva lui Alexandru Basarab într'un act dela Ludovic cel Mare [6]). Sub numele de *comites* apar mai marii țării și într'un document dela Vlaicu-Vodă din 1369 [7]). Intr'un act dela Petru Mușat din 1387 mai marii țării apar sub numele de *boiarones* [8]). Termenul *boiarones*, românește *boieri*, derivă din slavicul *boljar*, *boljarin* sau *bolerin* și înseamnă nobil [9]). Dimitrie Cantemir a intitulat capitolul său

---

[1]) Mihaly de Apșa, *Diplome Maramureșene*, I, p. 55; cfr. *ibid.*, pp. 63, 64, 76 și 78.

[2]) Zimmermann-Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 249 urm.

[3]) Berger, *Regesten*, Nr. 837, p. 33; N. Iorga, *Sate și Preoți din Ardeal*, p. 116 și *Documentele Bistrițene*, p. XVI.

[4]) N. Costăchescu, *Doc. Mold.*, I, p. 8, 13, etc.

[5]) M. Costăchescu, *Docum.*, *Mold.*, I, p. 14.

[6]) Hurmuzaki-Densușianu, *Docum.*, I, 1, p. 697; I, 2, 98 și 180 urm.

[7]) P. P. Panaitescu, *Doc. Țăr. Rom.*, I, p. 32.

[8]) Hurmuzaki-Densușianu, *Doc.* I, 2, p. 295.

[9]) C. Giurescu, *Despre boieri*, p. 21 urm.

despre boier: *De baronibus* [1]). Sub acelaşi nume de baroni apar boierii şi în actele ragusane [2]). Se vede că sub influența cancelariei slavone termenul de nobil sau comite a fost tradus prin boljar. Intr'un act din 1481 populația Ungrovlahiei apare divizată în următoarele trei clase sociale: *boieri*, *cneji* şi *rumâni* [3]).

6. **Dregătorii.** Din rândurile acestei boierimi alegea domnul pe *sfetnicii* sau *consilierii săi de stat și de curte*. Inalții dregători de stat erau *logofătul*, *spătarul*, *visternicul* și *vornicul*. Inalții demnitari ai curții domneşti erau *stolnicul*, *postelnicul*, *păharnicul* şi *comisul*. Dregătoriile acestea erau întocmite după prototipul bizantin, care a servit de model şi pentru statele slave ca Croația, Serbia, Bulgaria și Rusia. Cum însă închegările noastre de stat preced pe cele ale semințiilor slave din Balcani, credem că nu poate fi vorbă de un împrumut dela țările slave, cum s'a susținut de cei mai mulți dintre cercetătorii noştri [4]). Despre Bulgari ştim că la ei înalții demnitari apar până în secolul al XIII-lea cu nume mongolice ca *tartan*, *cauhan*, *canartehin*, *sampsis* şi cu titluri onorifice de bogatur sau bogotor. Inlocuirea acestora s'a făcut prin titulaturi bizantine ca *despot*, *sevastocrator*, *protosevast*, *protostrator*, etc., care nu se găsesc la Români [5]). Iar cât priveşte organizațiile de stat la Croați şi la Sârbi, apoi aceasta era posterioară închegărilor politice ale Vlahilor, astfel că afară de unele coincidențe, pretinsul împrumut prin filiera acestor țări nu pare de loc probabilă. Iar dacă găsim în Vlahiile carpatine anumite instituțiuni cu nume slave, apoi acestea ni se prezintă ca simple traduceri din greceşte sau latineşte, săvârşite în cancelaria slavonă a acestor țări.

---

1) *Descriptio Moldavae*, ed. Academiei, p. 76.

2) C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 15.

3) I. Bogdan, *Docum. cu privire la relațiile Țării Rom. cu Braşovul*, I, p. 282 urm.

4) A. D. Xenopol, *Ist. Rom.*, ed. III, vol. III, p. 146 urm.; N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*, I, p. 252 urm.; I. Bogdan, *Originea voivodatului la Români*, l. c., p. 192 urm.; C. C. Giurescu, *Noi contribuțiuni la studiul marelor dregătorii în sec. XIV şi XV*, p. 56 urm.

5) C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 15.

Nomenclatura comună pe care o găsim la unele instituțiuni publice în mai multe țări nu înseamnă neapărat un împrumut de instituție, ci o creație simultană grație mediului similar care i-a dat naștere și grație rolului identic pe care această instituție îl avea de îndeplinit [1]). Instituțiile similare dela noi împreună cu titulaturile lor, pornesc deopotrivă cu cele din Croația, Serbia și Bulgaria dela același prototip comun care este cel bizantin și numai terminologia unora dintre ele a primit modificări în sensul limbii oficiale a cancelariei domnești. Iar dacă ar putea fi vorba de un împrumut prin filiera jugoslavă, apoi acesta n'ar putea fi decât un împrumut aparent de termen și nicidecum de instituții, care nu sunt decât potriviri locale la normele imperiale bizantine [2]). « *Ca dovadă* — zice Dimitrie Cantemir — *n'are decât să compare cineva cu atenție demnitățile dela curtea bizantină cu dregătoriile moldovenești. In ambele părți se vor găsi aceleași nume, aceiași dregători, aceleași atribuții de a asista pe domn în darea și executarea hotărîrilor și de a-l ajuta în administrarea țării și de a procura ceea ce se referă la treburile și nevoile curții* » [3]).

De origine bizantină este atributul de *mare* pentru șefii diverselor dregătorii domnești ca *mare logofăt* — ὁ μέγας λογοθέτης — mare spătar — ὁ μέγας σπαθάριος, etc., slavonește *vel* logofăt, prescurtat din *veliki*, mare.

Același obiceiu l-au acceptat și Sârbii [4]).

Dintre cele patru mari dregătorii de stat, logofătul — ὁ λογοθέτης — este și prin numele său de origine bizantină. In imperiul bizantin logofătul, derivând din λόγον τίτειν a pune cuvânt, era ca și în Vlahiile carpatine marele cancelar al țării — *supremus cancellarius et secretarius* — și ministru al afacerilor externe [5]). Actele încheiate de el se numeau și la noi *hrisoave* din grecescul χρυσόβουλλος λόγος, latinește *bulla aurea*, nemțește *goldene Bulle*, după capsula uneori de aur în care era conservată pecetea oficială imprimată în ceară.

[1]) C. C. Giurescu, *o. c.*, p. 57 urm.
[2]) C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 15.
[3]) *Descriptia Moldaviae*, ed. Acad., p. 77.
[4]) C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 16.
[5]) Ch. Diehl, *o. c.*, p. 85; *Arhiva Ist.*, I, 2, p. 137.

De origine bizantină după nume şi după instituţie este *spatariatul* de care s'a făcut menţiune mai sus în legătură cu organizarea oştirii.

De aceeaşi origine după nume şi după instituţie este şi *vistierul* — ὁ πρωτοβεστιάριος — derivând dela βεστιάριον latineşte *vestiarium*, visterie, tezaur, nemţeşte *Schatzkammer*. La Sârbi vistierul sau visternicul apare sub numele de *kaznak*, de unde derivă românescul *hazna* [1]).

Pe lângă aceste trei instituţii de origine bizantină şi după nume, apare ca a patra dregătoria de *mare vornic*, care după nume este slavonă, derivând dela *dvor*, *curte*, *curie* sau *palat* [2]). *Dvornicul* din Croaţia, *vornicul* nostru şi *nádor*-ul unguresc prescurtat din *nadvor*, *curtean*, corespunde grecescului ὁ μέγας δομέστικος, latinescului *judex curiae*, *judex palatinus*, în Croaţia *jupanus palatinus* sau *comes palatinus* [3]). In actele latineşti din Moldova *vornicul* apare sub forma de *judex*, *supremus judex* sau *marsalcus* în traducere germană Hofrichter [4]). In Vlahiile carpatine vornicul îndeplinea funcţiunile de ministru de interne şi de justiţie, întru cât disjungerea acestor funcţiuni se produse cu mult mai târziu. Astfel vedem că vornicia din ţările noastre, cu tot numele ei slavon, nu este decât o instituţie bizantină introdusă la noi deopotrivă cu celelalte aşezăminte administrative de stat. La Bulgari nu se pomeneşte de vornic [5]).

De origine bizantină erau şi cele patru dregătorii ale curţii domneşti, dintre care una poartă denumirea grecească iar trei se prezintă cu denumiri slavone. Şi după nume este de origine bizantină *marele comis* dela grecescul ὁ κόμης τῶν βασιλικῶν σταύλων, latineşte comes stabuli, la Croaţi *jupanus cavallarius*, la Germani Stallmeister, în Franţa *conetabil-connetable* — adecă mai marele grajdurilor şi hergheliilor domneşti. In Bulgaria comisul s'a păstrat sub forma de *komis s konmi*, comis al cailor, o simplă traducere din greceşte [6]).

1) C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 16.
2) C. J. Jireček, *Geschichte der Serben*, I, p. 123.
3) *Ibid.*, I, p. 14.
4) Hurmuzaki-Densuşianu, *Docum.*, I, 2, p. 315; M. Costini *Cronicon*, ed. E. Barwinski, p. 1 urm.
5) C. J. Jireček, *Geschichte der Bulgaren*, p. 386.
6) C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 15.

Păharnicul ne înfățișează pe grecescul πικέρνος latinește *pincerna* sau *magister pincernorum*. Dela *pincerna* derivă românescul *pincernic* de care se face mențiune într'un document dela Mircea cel Bătrân din Ianuarie 1392 [1]). La Germani păharnicul se numea *Schenk* sau Mundschenk și demnitatea aceasta o îndeplinea la curtea imperială germană însuși regele Bohemiei. In Croația păharnicul apare sub forma latină de *jupanus pincernarius*, *regalis pincerna*, grecește οἰνόχοος iar slavonește vinotoč [2]). In Moldova păharnicul apare și sub numele de *ciașnic* dela slavonescul čaška, ulcior de lut sau de cristal din care se bea vin. In forma aceasta de *ciasnic* se găsește și la Poloni și la Cehi. La Unguri s'a păstrat forma de păharnic —*poharnok* —ca în și Ungrovlahia.

Numirea de *postelnic* derivă din slavonescul *postelja*, lingerie de pat, pestelcă, care nu este decât o traducere slavonă a grecescului κοιτωνίτης, latinește *camerarius*, jupanul camerarius în Croația, la Germani Bettmeister, Kämmerer sau franțuzește Chambellan [3]).

Termenul de *stolnic* stă în legătură cu slavonescul *stolъ* masă. Demnitatea de stolnic nu este decât o traducere a latinescului *magister mensarum* numit și *dapifer*, la Germani *Truchses*. Termenul de stolnic nu se găsește nici la Sârbi și nici la Bulgari. Este o instituție romano-bizantină care s'a încetățenit la noi sub forma cancelariei slave de stolnicie.

In cursul veacurilor instituțiile administrative au suferit firește schimbări atât în ceea ce privește numărul lor, cât și atribuțiile marilor dregători ai țării și ai curții domnești. Dar cu toate aceste multiple și variate modificări vechile lor temeiuri bizantine au rămas neclintite. Apariția acestor instituții cu numiri identice sau variate la Români, Sârbi și Bulgari arată că ele pornesc dintr'o veche sursă comună, *bizantină*, fiind supuse numai unor schimbări locale. Recepția așezămintelor bizantine nu s'a făcut în același timp și nici în bloc cum credea cronicarul Grigore Ureche, care atribuia lui Alexandru-cel-Bun întocmirea boieriilor mari în

[1]) P. P. Panaitescu, *Doc. Țăr. Rom.*, I, p. 56.
[2]) C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 15.
[3]) *Byzantinski Vrem.*, 2 (1895) 98; C. J. Jireček, *Staat und Gesellschaft*, I, p. 15.

sfat de chiverniseala ţării şi a pământului Moldovei [1]), părere împărtăşită şi de Dimitrie Cantemir. După relatările cronicarului princiar bunul domn ar fi primit dela împăratul Ion al VIII-lea Paleologul, potrivit normelor imperiale bizantine, titlul de *despot* şi *diadema* regală şi aceasta chiar pe pământul Moldovei la Chilia, unde la 24 Octomvrie 1426 triremele imperiale aşteptau îmbarcarea basileului care se întorcea pe Dunăre dintr'o lungă călătorie din occident [2]). Nici organizarea curţii din Ungrovlahia după modelul bizantin nu s'a făcut dintr'odată cum credeau Mihai Kantakuzino în *Istoria Vlahiei politice şi geografice* — Ἱστορία τῆς Βλαχίας πολιτικὴ καὶ γεογραφικὴ [3]) — Dionisie Fotino în *Istoria Vechii Dacii* — Ἱστορία τῆς Πάλαι Δακίας [4]) — sau D. Philippide în *Istoria şi Geografia României* — Ἱστορία Ῥωμανίας şi Γεωγραφικὸν τῆς Ῥωμανίας [5]) — care atribuiau această operă lui Radu cel Mare (1494—1507), care ar fi săvârşit-o, introducând boeriile după cum erau la împăraţii greci din Constantinopol, din îndemnul patriarhului Nifon. Instituţiile acestea administrative erau în fiinţă în Vlahiile carpatice cu mult înainte de Alexandru cel Bun şi Radu cel Mare. Organizaţia noastră de stat a pornit din începuturi modeste cu multe secole mai înainte şi s'a desvoltat treptat după nevoile şi cerinţele timpului în măsura în care Romaniile sau Vlahiile carpatice evoluaseră în sensul consolidării lor interne şi independenţei externe. Cât de înrădăcinată era influenţa cancelariei *slavone* se vede din faptul că versiunea slavonă *Dlăgopolje* pentru *Câmpulungul* Muscelului s'a păstrat până şi în cel mai vechiu monument literar românesc, în scrisoarea boierului Neacşu din 1521 [6]).

* * *

[1]) *Domnii Moldovei şi viaţa lor*, ed. M. Kogălniceanu, *Letopis.*, I, p. 138.
[2]) G. Phranzes, *Chroon.*, ed. Bonn, p. 36; *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad., p. 36; *Leunclavius, Pandectae*, c. 71; N. Dobrescu, *Contribuţiuni la istoria bisericii române în sec. al XV-lea*, p. 20.
[3]) Editată la Viena de fraţii Tunusli în 1806, p. 21, cfr. C. C. Giurescu, *Noi contribuţii*, p. 54.
[4]) Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, ed. G. Sion.
[5]) N. Bănescu, *Viaţa şi opera lui D. Philippide*, în *Anuar. Inst. de Ist. Nat.*, Cluj, II, 1923.
[6]) N. Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, I, p. 46.

7. **Biserica.** In privilegiul din 1247 se face menţiune şi de *bisericile construite şi în construcţie — ecclesiis constructis et construendis-* [1]). Din menţiunea aceasta se vede că în Vlahiile oltene vieaţa bisericească pulsa puternic. Şi cu drept cuvânt, fiindcă învăţătura creştină prinsese rădăcini la Vlahi încă din secolul al IV-lea. Propovăduirea ei se făcuse în limba latină, iar introducerea limbii paleoslovenice în biserica română n'a clătinat câtuşi de puţin străvechile temeiuri romano-bizantine ale aşezămintelor noastre bisericeşti [2]). Aproape întreaga terminologie a vechii noastre organizaţiuni bisericeşti şi-a păstrat până astăzi în limba noastră caracterul său greco-roman cum indică termenii: *biserica* — *basilica*, — *mănăstire* — μοναστήριον, — *eparhie* — ἐπαρχία, — *enorie* — ἐνορία — *preot* — πρεσβίτερος, — *episcop* — ἐπίσκοπος, — *arhiereu* — ἀρχιερεύς, — *mitropolit* — μητροπολίτης, — *arhimandrit* — ἀρχιμανδρίτης, — *egumen* — ἡγούμενος, — *exarh* — ἔξαρχος, — *monah* — μόναχος — *călugăr* — καλούγερος etc.

Desvoltarea normală a vieţii noastre bisericeşti în sensul bătrânelor sale tradiţiuni primi o puternică lovitură prin hrisovul împăratului Vasile al II-lea Bulgaroctonul din anul 1020 [3]), confirmat la 1272 şi de împăratul Mihai Paleologul [4]), prin care *Vlahii* fură supuşi jurisdicţiei canonice a mitropoliei din *Ohrida* care se folosea de limba liturgică paleoslavă şi care după cercetările mai recente n'a fost niciodată patriarhie cum s'a tot susţinut pe nedrept [5]). Dependenţa noastră a dăinuit secole de-a-rândul în detrimentul desvoltării normale a vieţii noastre bisericeşti care se găsea în strânsă legătură cu episcopiile dela Dunăre sufragane ale Ohridei şi Târnovei. In timpul ţarului Ştefan Duşan exercita chiar şi mitropolia sârbă dela *Ipec* oarecare influenţă asupra chiriarhiilor vlahice de dincoace şi de dincolo de Dunăre. Starea aceasta de lucruri se menţinu până în a doua jumătate a seco-

[1]) Hurmuzaki-Densuşianu, I, 1, p. 249.

[2]) Ion I. Nistor, *Cărţile liturgice din Bucovina şi introducerea limbii slavone în biserica română*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XXV, p. 14 urm.

[3]) Golumbinski, *Scurtă schiţă din istoria bisericilor pravoslavnice bulgară, sârbă şi română*, Moscova, 1871, pp. 259—263.

[4]) L. Pič, *Die Abstammung der Rum.*, p. 62, nota. 1.

[5]) V. Laskaris şi N. Iorga, în *Bull. d. Soc. Hist. del'Acad. Roum.*, 1927.

lului al XIV-lea, când, în urma intervenţiei Turcilor în Balcani, jurisdicţia canonică a chiriarhiilor sârbo-bulgare asupra bisericii române devenise inoperantă. O reîntoarcere a bisericii române la matca ortodoxiei ecumenice din Constantinopol se impunea ca o necesitate urgentă.

In scopul acesta domnii Ungrovlahiei începură tratative cu patriarhia din Constantinopol în vederea reîncadrării bisericii române în jurisdicţia canonică a patriarhului ecumenic. Din tomosul patriarhului *Calixt* din Mai 1359, adresat voievodului Nicolai Alexandru Basarab la Curtea de Argeş, în chestia recunoaşterii nou înfiinţatei mitropolii a Ungrovlahiei, aflăm că ducele muntean solicitase „*nu odată ci de mai multe ori* prin scrisori « *ca să fie de acum înainte şi mereu atât el cât şi toată această stăpânire şi domnie sub judecata bisericească a patriarhului şi să primească un arhiereu care să fie hirotonisit de patriarh, să facă parte din sfântul sinod patriarhal şi să-l aibă pe acesta ca păstor legiuit a toată Ungrovlahia* ». Pentru această înaltă demnitate, domnul român luase în vedere de mai înainte pe chir I a c h i n t, chiriarhul Vicinei. Patriarhul ţinu seamă de dorinţa voievodului, îngădui strămutarea cinului arhieresc al lui Iachint dela Vicina la Argeş şi-l întări în noul scaun mitropolitan al Ungrovlahiei şi al Plaiurilor — πάσης Οὐγγροβλαχίας καὶ τῶν πλαγένων —[1]).

Intre motivele care îndemnase pe patriarh să satisfacă cererea voievodului Ungrovlahiei era şi *dragostea sinceră a ducelui Alexandru către împăratul bizantin*, pe care ducele Alexandru îl privea de bună seamă drept protector al său[2]). De altfel şi mai târziu relaţiile dintre voievozii Ungrovlahiei şi împăraţii bizantini erau din cele mai bune şi mai prieteneşti. Aşa ştim bunăoară că unul dintre fiii lui Mircea-cel-Bătrân servea ca ofiţer în garda împăratului Ioan al VIII-lea Paleologul, având în jurul său o ceată de viteji valahi destoinici în mânuirea armelor[3]). Iar despre *Dan*, nepotul lui Mircea, aflăm că luptase vitejeşte de partea Bizantinilor îm-

[1]) *Acta Patriarchaus Constantinopolitani*, ed. Fr. Miklosich et I. Müller, Viena, 1860, I, p. 387 urm.
[2]) *Acta Patr. Const.*, I, p. 383.
[3]) D u c a , *Chron.*, ed. Bonn, pp. 201, 12.

potriva Turcilor, pentru care ispravă împăratul îi puse la dispoziția una din cele mai luxoase corăbii ca să se întoarcă la Cetatea-Albă [1]). Mircea cel Bătrân, care se intitula și despot al Silistriei purta pe vestmântul său domnesc și vulturii bizantini [2]). Iar maica-sa primise în călugărie numele de *Calinichia*.

Astfel a reintrat biserica ungrovlahică sub jurisdicția canonică a patriarhului din Constantinopol grație stăruinței voievodului țării, care, urmând pilda împăraților bizantini exercitau totodată și *patronatul* asupra bisericii țării și săvârșeau actul de învestitură a noului chiriarh. La rândul său mitropolitul țării era, ca și patriarhul din Bizanț, primul sfetnic al domnului pe care la început de domnie îl ungea cu sfântul mir și-i așeza coroana pe cap în sunetele polihroniei, ca și la încoronarea și întronizarea basileilor bizantini [3]). De altfel și termenii vlahici pentru insignele domnești coroana —*corona*, sceptru —σκῆπτρον— și tron — θρόνος — sunt de origine romano-bizantine. Puterea ierarhică era ca și în imperiul bizantin subordonată puterii domnești. Până și dreptul de a convoca sinoade bisericești și a le prezida, drepturi de care se bucurau basileii bizantini, erau recunoscute și domnilor din Vlahiile carpatine. Vasile-Vodă Lupu a convocat și prezidat sinodul dela Iași în anul 1642 [4]).

Dar influența bizantină în domeniul bisericesc nu s'a mărginit numai la cele canonice și sinodale, ci ea s'a afirmat și pe tărîmul artistic și cultural. Vechea biserică domnească dela Curtea de Argeș cu mormintele ctitorilor ei Vlaicu și Radu este o capodoperă a arhitecturii bizantine din secolul al XIV-lea. Ea se caracterizează prin brâiele de cărămidă și piatră și prin baza turlei în formă de cruce prin care este legată cu corpul clădirii. In înfățișarea aceasta biserica dela Curtea de Argeș prezintă o frapantă asemănare cu biserica *Chora* din Constantinopol, azi geamia *Kahrie*. Pictura bise-

[1]) Duca, pp. 201—202; D. Russo, *Studii Istorice Greco-Române*, București, 1939, II, p. 520.
[2]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, III, p. 291.
[3]) Ch. Diehl, *o. c.*, p. 360.
[4]) Preotul Nic. M. Popescu, *Pomenirea de trei sute de ani a Sinodului dela Iași*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist., Ser. III, Tom. XXV.

ricii se poate măsura cu cele mai reuşite monumente bizantine picturale din acelaşi secol [1]).

Deopotrivă de turbure era şi situaţia bisericii din Moldova. Acolo jurisdicţia bisericească fusese exercitată de mitropolitul Chievului. La jurământul omagial pe care Petru-Muşat îl prestase la 1387 regelui polon Vladislav Jaghelo, intervenise mitropolitul Ciprian al Kievului, după ritul şi datina bisericii orientale — *inxta ritum et consuetudinem orientalis ecclesiae lignum vitae in manibus domini Cypriani mitropolitani Kyovensis ore proprio osculantes* — [2]). Mai aproape de Moldovlahia era fără îndoială episcopia *Haliciului* care luase fiinţă încă în anul 1157 şi care era supusă Kievului [3]). Dela episcopul Antonie al Haliciului primise hirotonia arhiereul Iosif *de Cetatea-Albă* pe lângă care se înghesuiau în Moldova şi diverşi arhierei greci, cum fusese un oarecare Teodosie sau un anumit Ieremia care, fiind refuzat de voievodul Roman I, se reîntoarse furios la Constantinopol, fulgerând o neputincioasă afurisenie asupra voievodului şi asupra ţării Moldovei. După plecarea lui Ieremia îşi mai făcuse apariţia în Moldovlahia şi un oarecare Mihail cu titlul de Vifleem. Deţinem mărturiile acestea din gura solilor lui Alexandru cel Bun, pe care domnul îi trimise la 1401 la Constantinopol pentru a se jălui patriarhului Matei şi a-i arăta stările deplorabile din biserica Moldovlahiei. «De mulţi ani suntem greu încercaţi — ziceau solii moldovlahi — a venit chir Teodosie acela şi nu s'a oprit la noi, ci s'a întors îndată, şi după el a venit chir Ieremia şi nici el nu s'a oprit, ci şi el a ajuns la încercări şi ni-a aruncat pe noi în afurisenie şi de atunci până acuma suntem încercaţi. Şi între acestea a mai venit şi al Vifleemului. *Şi cine vrea calcă în picioare biserica noastră şi se pare că avem episcop şi nu-l avem* [4]).

Pentru toate aceste consideraţiuni solii stăruiau în numele domnului lor pe lângă patriarh, rugându-l să se milostivească de ţara Moldovlahiei «*că este multă şi mare* şi să recunoască

---

[1]) Virgil N. Drăghiceanu, *Curtea de Argeş*, p. 6 urm.
[2]) Hurmuzaki-Densuşianu, *Docum.*, I, 2, p. 295 urm.
[3]) *Orientalia Christiania*, XVII, 1, p. 163.
[4]) *Acta Patr. Const.*, II, p. 531.

pe chir Iosif drept episcop canonic al țării, fiind că *acest chir Iosif este om din partea locului și de neam cu domnii țării* și s'a hirotonisit episcop al Moldovlahiei de al Haliciului, acel chir Antonie și el nu zice nimic decât cere numai să-l binecuvinteze Mare Sfințenie a Ta ca pe un creștin și călugăr, să aibă să cerceteze enoria sa și pentru că este episcop din partea locului chir Iosif să-l binecuvinteze Marea Sfințenie a Ta cu Sfântul Tău Sinod ca la rândul său să ne binecuvinteze pe noi și să ne sfințească. Acestea le-au spus solii Moldovlahiei și le-au cerut, iar patriarhul și membrii sinodului le-au ascultat și unii dintre arhierei au socotit că este dreaptă cererea, iar în judecată au avut multă deosebire ca nu cumva să fie lucrul neadevărat » [1]).

De aceea patriarhul împreună cu membrii sinodului au chibzuit și au găsit de bine să trimită în Moldovlahia o comisie de anchetă, care « să strângă pe cinstiții domni, preoți și monahi din țară și să cerceteze lucrurile de aproape și curat și să retragă afurisenia din partea patriarhului precum vor chibzui membrii comisiei orânduiți. Și dacă vor auzi dela ei că acest chir Iosif a fost hirotonisit de al Haliciului pentru Moldovlahia, să-l așeze episcop acolo drept cu scrisoare sinodală a patriarhului pe care chir ieromonah Grigore Țamblac proistosul comisiei însoțit de diacul Manuel Arhonte o aduceau cu ei, pentru ca chir Iosif să slujească, să sfințească și să facă toate ca un mitropolit adevărat cât i-se cuvine a face, căci așa este drept » [2]).

Membrii comisiei patriarhale constatară de fapt că hirotonisirea episcopului Iosif se săvârșise în mod canonic, fiindcă episcopii de Halici « luaseră voie sinodicește de a hirotonisi episcopi în eparhiile Rusiei Mici de care ținea și *Asprocastron* adică Cetatea-Albă. Rezultatul anchetei patriarhale fiind favorabil, chir Iosif fu instalat mitropolit canonic al Moldovlahiei, cu scaunul de reședință la Suceava, primind în calitatea aceasta binecuvântarea patriarhului și a marelui sinod patriarhal. Astfel reintră biserica Moldovlahiei, ca

[1]) Hurmuzaki-Iorga, *Docum.*, XIV, Nr. 4, XX, p. 34 urm.
[2]) *Acta Patr. Const.*, II, p.p 529, 533.

şi cea a Ungrovlahiei la rândul ei, în ecumenicitatea patriarhală a Constantinopolului în care a rămas până în zilele noastre.

Reluarea raporturilor canonice cu patriarhatul constantinopolitan a avut o înrâurinţă binefăcătoare şi asupra vieţii culturale şi artistice din Moldovlahia. Normele de arhitectură şi pictură bizantine găsiră o largă aplicaţie în Vlahia Moldovenească [1]), iar eromonahul Grigore Ţamblac, care ajutase la aplanarea conflictului cu patriarhia, îndeplini, vremelnic şi funcţiunea de « mare dascăl la şcoala înaltă de pe lângă mitropolia din Suceava, unde rosti mai multe cuvântări cu privire la organizarea bisericească pe temeiuri canonice precum şi la trezirea şi întărirea moralei creştine [2]). Se prea poate că din indemnul său să fi fost introduse în Moldovlahia şi nomocanoanele bizantine, cum s'a susţinut aceasta din mai multe părţi. Dimitrie Cantemir susţine că Alexandru-cel-Bun, sezisându-se de lipsa unor legiuiri scrise în ţara sa, ar fi introdus pravilele bizantine, numite *vasilicale*, care în părţile lor principale s'ar fi aplicat în Moldovlahia până în timpul domneiei sale [3]). Cum însă încă din secolul al XIII-lea aşa zisele *vasilicale* nu se mai aplicau nici în imperiul bizantin, nu putea fi vorba de recepţiunea acestora în Moldovlahia lui Alexandru cel Bun. In schimb a existat însă în Moldovlahia o pravilă de legiuiri scrise, cuprinzând legi bizantine civile şi bisericeşti, aşa numite *nomocanoane*, care ni s'au păstrat în versiune slavonă într'un manuscript din 1474. Este vorba de *Sintagma* lui Matei Vlastaris din 1335. Pe lângă aceasta mai existau în Moldovlahia încă şi alte pravili sau nomocanoane ca pravila dela Bisericani din 1512, dela Neamţ din 1557 şi cea dela Putna din 1581 care cuprind *Proheironul* împăraratului Vasile Macedoneanu în traducere latină. La Sighetul Marmaţiei s'a descoperit în urmă fragmente din *canoniconul*

[1]) C. A. Romstorfer, *Die moldauische-byzantinische Baukunst*, Viena, 1896; N. Iorga şi Gh. Balş, *L'Art Roumaine*, Paris, 1922; N. Ghica Budeşti, *Evoluţia arhitecturii în Muntenia*, I, în *Bulet. Com. Mon. Ist.*, XX, p.p 121—158.

[2]) Ion I. Nistor, *Alexandru cel Bun*, Cernăuţi, 1932, p. 25 urm.

[3]) *Descriptio Moldaviae*, ed. Acad., p. 36; *Lennclavius, Pandectae*, cap. 71.

patriarhului *Ioan Nesteutes* († 619) — ἐκ τοῦ κανονικοῦ τοῦ ἁγίου 'Ιοάννου τοῦ Νεστεοντοῦ — tipărite în românește în 1563 după un original mai vechiu din anii 1500—1507, cuprinzând diverse delicte laice și bisericești cu penalitățile lor [1]). Tot Dimitrie Cantemir susține că mitropolitul Vlahiei Moldovenești ar fi primit la 1426 dela împăratul Ion al VIII-lea Paleologul cu ocazia întâlnirii dela Chilia un *saços* și o *mitră* precum și o icoană a Maicii Domnului făcătoare de minuni [2]). Corespondența mitropolitană cu patriarhatul constantinopolitan se făcea în *limba grecească*. In grecește era redactată la Cetatea-Albă și o înscripție murală din 1440 [3]).

Năzuința de reîntoarcere sub jurisdicția patriarhală s'a manifestat în secolul al XIV-lea și dincolo de Carpați la credincioșii vlahici din Dacia transilvaneană. Astfel vedem la 1391 pe voievozii Drag și Balița — Νδράγος καὶ Μπάλιζα — intervenind la Constantinopol pe lângă patriarhul Antonie, rugându-l să primească ctitoria lor dela *Peri* pe Tisa sub directa jurisdicție patriarhală, declarându-o *stavropighie* și ridicând pe ieromonahul *Pahomie* la rangul de categumen și exarh — καθηγούμενος καὶ ἔξαρχος — al mânăstirii. Patriarhul împlini dorința pioasă a voievozilor maramureșeni, scoase mânăstirea Peri de sub jurisdicția bisericească a Haliciului și o declară stavropighie patriarhală. Prin tomosul sinodal din 1391 categumenul și exarhul Pahomie primi depline puteri ierarhice asupra tuturor clericilor și credincioșilor ortodocși din Bihor, Sălaj, Satu-Mare, Maramureș, Beregh și Ugocea, de a-i învăță și a-i judeca în cele bisericești, iar la sfântă liturghie să pomenească numele patriarhului [4]).

* * *

Astfel vedem că începuturile vieții noastre de stat se reazemă pe străvechile temeiuri romano-bizantine. Bătrânele noastre așezăminte voievodale, militare, administrative, bise-

[1]) C. Spulber, *Cea mai veche pravilă românească*, Cernăuți, 1930.
[2]) *Descriptio Moldaviae*, p. 36.
[3]) I. Bogdan, *Inscripțiile dela Cetatea Albă*, în *Anal. Acad. Rom. Ist.* Ser. II. Tom. XXX, p. 316.
[4]) *Acta Patr. Const.*, II, p. 156 urm.

ricești, artistice și culturale, deopotrivă cu titlurile domnitorilor și ale înalților demnitari ai statului și ai curții au pornit și s'au desvoltat genetic din instituțiile tip romano-bizantine. Desvoltarea aceasta s'a săvârșit în mediul prielnic al Vlahiilor Carpatine care la rândul lor nu erau decât nuclee politice deslipite din Romania sau Vlahia cea mare, care era însuși imperiul bizantin. Așa fiind credem că în ultima analiză istorică în Vlahiile din Carpați nici nu se poate vorbi de împrumuturi bizantine ca în Croația, Serbia, Bulgaria sau Rusia, ci mai curând de o evoluție aparte a formelor și așezămintelor romano-bizantine pe teritoriul unor provincii ale imperiului roman.

ORGANIZAREA OŞTIRILOR PĂMÂNTENE SUB REGIMUL REGULAMENTULUI ORGANIC

DE

ION I. NISTOR

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică din 7 Mai 1943

I. INCERCĂRILE DE RESTAURARE DIN TIMPUL FANARIOŢILOR

In două comunicări anterioare, pe care avui cinstea de a le face înaintea Academiei, am insistat asupra celor două încercări de restaurare a oştirilor pământene, una întreprinsă la 1789 de Nicolai Vodă-Mavrogheni [1]) şi alta la 1812 de amiralul Pavel Ciceagov, urmaşul lui Kutusov în guvernământul civil şi militar al Principatelor Române [2]). Prima încercare a pornit din îndemnul Porţii Otomane care, văzându-se ameninţată de forţele aliate austro-ruse, se simţi nevoită să facă apel la voievozi vasali din Muntenia şi Moldova, invitându-i să contribuie cu «*oamenii lor proprii*», adică cu contingentele lor pământene, la sporirea şi întărirea forţelor combative otomane.

A doua încercare porni dela Ruşi care, văzându-se nevoiţi să evacueze Principatele în urma tratatului de pace dela Bucureşti, ar fi preferit ca acestea să rămână mai curând

[1]) I. Nistor, *Primele încercări de restaurare a oştirilor pământene*, în *Anal. Acad. Rom.* Ist. Ser. III. Tom. XXII, p. 15 urm.; Sturdza-Vartic, I, p. 275.

[2]) Ion I. Nistor, *Un proiect de organizare a oştirilor pământene din 1812*, în *Anal. Acad. Rom.* Ist. Ser. III. Tom. XXII, p. 149 urm.

sub scutul oştirilor pământene, decât să reintre din nou sub protecţia oştirilor otomane. Era vorba de a improviza în grabă o armată naţională românească de cel puţin 20.000 de combatanţi, care să zădărnicească ocuparea Principatelor din partea Turcilor sau chiar a Austriacilor şi să menţină ordinea internă. «Este vorba — zicea Ciceagov în chemarea sa pentru restaurarea oştirilor pământene — de a înarma pe Români pentru propria lor apărare şi pentru ca ei să demonsterze în faţa popoarelor vecine marele adevăr că o naţiune, care-şi cunoaşte puterile şi care înţelege să-şi afirme drepturile cu arma în mână, merită să ajungă la îmbunătăţirea soartei sale. Românii, situându-se astăzi în această atitudine impunătoare, nu riscă nimic, ci dimpotrivă ei pot contribui efectiv la crearea unei situaţiuni politice, pe cât de neaşteptată, pe atât de binevenită, ca pacea încheiată cu Turcii să devină o realitate»[1]). Dar apelul amiralului Ciceagov nu era decât o încercare de ultima oră, fiindcă punerea lui în aplicare căzu deodată cu evacuarea Principatelor de către trupele ţariste. Astfel rămase în seama viitorului măreţul plan de restaurare a oştirilor pământene din 1812.

După retragerea Ruşilor urmă reinstalarea vechilor domni fanarioţi şi deodată cu aceasta trecură asupra puterii otomane şi îndatoririle de apărare a Principatelor. Numai pentru siguranţa lor personală voievozii îşi întreţineau gărzile lor de *arnăuţi*, care se recrutau dintre aventurierii de toate neamurile şi limbile. Ion Vodă Cargea (1812—1818) avea o gardă de 300, Alexandru Suţu (1818—1821) de 200 arnăuţi bine înarmaţi. Numai principele Grigore Ghica (1822—1828) îşi formase o *gardă de 100 de pământeni* înarmaţi şi îmbrăcaţi după moda turcească, aşa că nu-i puteai deosebi de Turci. Grija poliţiei şi siguranţei capitalei era în seama unui *agă*. Menţinerea ordinei publice şi a siguranţei era încredinţată spătarului. Sub ordinele sale stăteau polcovnicii şi căpitanii din judeţe cu un număr oarecare de slujitori după întinderea judeţului[2]). După constatările căpitanului Radisits din 1822 în Principatele

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XX. 1, p. 37.
[2]) *Ibid.*, p. 717 şi 843.

Române nu existau în vremea aceea corpuri înarmate. Ispravnicii aveau la îndemâna lor cete de arnăuţi, călăraşi şi olacari înarmaţi, care făceau serviciul de poliţie şi jandarmerie. Gărzile personale ale principilor erau compuse din *neferi* pedeştri şi călări sub comanda unui *delibaşa* şi a unui *tufeccibaşa*. Ambele unităţi alcătuite în deosebi de arnăuţi nu însumau mai mult de 400 de oameni care îndeplineau serviciul de gardă a principelui la ceremonii şi însoţeau transporturile de bani la Constantinopol. Pe lângă acestea se mai găseau în ţară şi pâlcuri de soldaţi turci cu ofiţerii lor, pentru a preveni şi împiedeca eventualele turburări de pe la târguri şi menziluri [1]).

La 10 Iulie 1819 se raporta lui Metternich din Bucureşti, că principele Alexandru Sutzo făcuse, cu prilejul unui prânz în palatul lui Grigore Ghica dela Colentina, câteva numiri de ofiţeri în corpul de gardă al arnăuţilor. Mai mulţi dintre boierii prezenţi, în frunte cu banul Brâncoveanu, îşi manifestară nemulţumirea lor faţă de aceste numiri, opinând că *pandurii olteni*, sporiţi cu 3000 de oameni şi distribuiţi prin judeţe, ar putea face cu mult mai bună ispravă decât arnăuţii. Aceasta era una din primele manifestări din partea pământenilor pentru restaurarea oştirilor naţionale [2]). Cât de îndreptăţite erau rezervele banului Brâncoveanu faţă de arnăuţi s'a văzut curând. Evenimentele din 1821 au demascat planurile ascunse ale acestor aventurieri din solda celor ce-i plăteau mai bine şi pe care nimeni nu i-a caracterizat mai nimerit decât însuşi şeful lor suprem Al. Ipsilanti, numindu-i « *hordă netrebnică, adunătură de oameni ticăloşi şi fără caracter* » [3]). Şi cu drept cuvânt, fiindcă dintr'un raport al agenţiei austriace din Bucureşti din 8 Martie 1821 aflăm că şefii arnăuţilor începuseră din vreme să recruteze oameni pentru sporirea corpului lor. Acţiunea aceasta subversivă se desfăşura în cea mai mare taină prin mijlocirea unor emisari

[1]) Ion I. Nistor, *O descriere a Principatelor Române din 1822*, în *Anal. Acad. Rom.* Ist. Ser. III. Tom. XXV, p. 390.
[2]) Hurmuzaki-Nistor., *Doc.*, XX, 1, p. 479.
[3]) *Ibid.*, p. 638.

greci și pe socoteala nu se știe cui. Șefii lor primeau o soldă de 100—300 piaștri turcești pe lună, fiind legați prin cel mai strașnic jurământ de a nu destăinui pentru cine și pentru ce activează. Trădările erau sancționate cu moartea [1]). Era deci firească opinia banului Brâncoveanu că pe asemenea venetici nu se putea întemeia ordinea și siguranța țării.

De lipsa unei oștiri pământene își dedeau seama și Moldovenii, căci la 29 Martie 1829 agenția austriacă din Iași raporta că patrioții din Moldova lucrau în taină la «*întocmirea unei armate pământene, cum existase ea pe timpul independenții țărei*», și că în scopul acesta s'ar fi recurs chiar la sprijinul țarului Alexandru [2]). Aceeași dorință politică o găsim exprimată și în «*Revendicările poporului român din Valahia*», formulate de Tudor Vladimirescu în primăvara anului 1821: «*Pentru apărarea patriei împotriva inimicilor, pentru siguranța orașelor, pentru straja granițelor și pentru oprirea răspândirii epidemiilor ce bântue adesea, să fie îngăduit țării să întrețină un corp de 4000 panduri cu comandanții lor. Aceștia să fie scutiți de impozite și dacă solda lor n'ar ajunge din bugetul țării, să fie completată din veniturile mănăstirilor*» [3]); de asemenea cereau și boierii munteni, refugiați la Brașov în memoriul lor să se întocmească «*o miliție de ostași pământeni*» [4]).

După potolirea revoluției din 1821 se ajunse la *reîntronarea domnilor pământeni*. In fruntea Țării Românești ajunse Grigore Ghica, iar în fruntea Moldovei Ion Sandu Sturdza, ambii preocupați de restabilirea ordinei și liniștei interne și de tămăduirea rănilor pe care nefasta dominațiune *fanariotă* le pricinuise țărilor române. In atmosfera aceasta proaspătă de autohtonism sănătos era firesc că ideea reorganizării oștirii naționale să fie curând reluată și îndrumată pe calea cea bună [5]).

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XX, 1, p. 555.
[2]) *Ibid.*, p. 579.
[3]) *Ibid.*, p. 593.
[4]) I. Filitti, *Frământările politice și sociale în Principatele Române dela 1821 la 1828*, pp. 86, 88, 90, 95.
[5]) *Analele parlamentare*, I, p. 18; I. Filitti, *Principatele Române*, p. 30 urm.

Prin *convenția dela Cetatea-Albă* din 1826 și în deosebi prin actul adițional privitor la Principatele Române, se impusese domnilor pământeni să elaboreze un *regulament* pentru îndreptarea stărilor politice și administrative din țările lor. Elaborarea aceastor regulamente întârzia însă din cauza înăspririi relațiilor dintre Ruși și Turci care începuse să se agraveze în urma turburărilor din Grecia, înăsprire care în cele din urmă duse la ruperea relațiilor diplomatice și la deslănțuirea ostilităților ruso-turce din primăvara anului 1828, *când trupele rusești inundară din nou țările noastre.*

II. PREGĂTIRILE DIN TIMPUL PRIMILOR DOMNI PĂMÂNTENI

In împrejurările acestea, Rușii ajunseseră iarăși în situația dela 1812, când încercaseră prin intervenția lui Cicearov să reorganizeze oștirile pământene în Muntenia și Moldova. Indată după intrarea trupelor rusești în Moldova, generalul Roth cerea mitropolitului Veniamin să se alcătuiască o gardă națională de tineri moldoveni [1]. De astădată însă Rușii o luară mai domol, pornind dela părerile banului Brâncoveanu și dela deziderațele cuprinse în manifestul lui Tudor Vladimirescu către poporul român. In Oltenia ființa un *corp de panduri* care se distinsese în luptele dela *Cireș* și *Vârciorova* contra Turcilor [2]. Organizația aceasta, care se dovedise viabilă, urma să fie extinsă și asupra Munteniei.

In scopul acesta generalisimul armatei rusești Diebici autoriză în Iunie 1829 pe generalul Kisselev să organizeze și în Muntenia batalioane de panduri după tipul pandurilor olteni. Corpul pandurilor munteni urma să se compună din 4 batalioane cu câte patru companii, numărând fiecare câte 100 de oameni. Astfel urma să ia ființă un corp compus din 1600 combatanți, comandanți 4 maiori, 16 căpitani, 16 locotenenți și 160 caporali, la un loc deci cu un efectiv de 1792 de oameni. Solda era fixată cu 5 piastri lunar pentru panduri, cu 10 pentru caporali, 40 pentru locotenenți,

[1]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, p. 138; *Curierul Românesc*, Nr. 22 (1829).
[2]) C. Erbiceanu, *Istoria Mitropoliei Moldovei*, p. 437.

80 pentru căpitani și 160 pentru maiorii comandanți de batalioane. Pandurii erau scutiți de orice contribuție și prestație în bani sau în clacă. Soldele trebuiau să fie prevăzute în bugetul țării ca și soldele pandurilor din Oltenia de sub comanda generalului Gaismar. Comandanții urmau să fie aleși din rândurile pandurilor cu cea mai bună conduită și cea mai aleasă capacitate.

Concomitent cu organizarea corpului de combatanți, urma să se organizeze și *o companie de profesioniști*, atașați pe lângă corpul pandurilor munteni. Compania se compunea din 250 profesioniști ca rotari, dulgheri, căruțași, dogari, etc. Hrana și cazarea corpului cădea în sarcina țării, armamentul avea să fie pus la dispoziție de Ruși. Destinația corpului în ordinea generală de bătaie era serviciul de avantposturi și apărarea fortificațiilor dela Dunăre. Pandurii puteau fi comandați și la serviciul de linie din interior în deosebi contra Turcilor [1]).

Iată proiectul de organizare a corpului de panduri munteni:

ORGANIZAȚIA UNUI CORP DE PANDURI IN VALAHIA MARE

Comandantul șef al armatei a doua a însărcinat pe comandantul trupelor din stânga Dunărei, aghiotantul general Kisselev, să organizeze în Valahia Mare patru batalioane de panduri de infanterie în condițiile următoare:

Având în vedere aptitudinea pandurilor pentru arme, ei vor servi la avantposturi pentru apărarea fortificațiilor ridicate pe malul stâng al Dunărei și pentru apărarea principatului Valahiei contra unei invasii din partea inimicilor.

Fiecare batalion va avea un șef sub numirea de șef de batalion. Batalionul se va compune din patru companii. Compania va avea 100 panduri și 10 caporali, un căpitan și un locotenent.

în total panduri	*1600*
caporali	*16*
căpitani	*16*
locotenenți	*16*
	1792

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, p. 138 urm.; cfr. Ion I. Nistor, *Principatele române în preajma tratatului dela Adrianopol*, în *Anal. Acad. Rom.* Ist. Ser. III. Tom. XXIII, p. 457 urm.

Solda	*unui*	*pandur*	*pe*	*lună*	*este*	*de*	. . .	5	*piaştri.*
»	»	*caporal*	»	»	»	»	. . .	10	»
»	»	*căpitan*	»	»	»	»	. . .	80	»
»	»	*locotenent*	»	»	»	»	. . .	40	»
»	»	*şef de batalion*	»	»	»	»	. . .	160	»

Toţi pandurii care vor intra în acest serviciu vor fi scutiţi de orice contribuţie.

Ofiţerii vor fi aleşi dintre panduri cu cea mai bună conduită şi de cea mai mare capacitate.

Solda lor va fi prevăzută în bugetul principatului deopotrivă cu cea a celor din Valahia Mică (Oltenia), ce a fost organizată de către generalul adjutant baronul Gaismar.

Hrana şi întreţinerea li se va pune la îndemână de către divanul domnesc. Ca armament li se vor pune la dispoziţie armele regimentului de vânători călări dela întâiul division.

De cartuşe şi piese pentru arme va îngriji divanul.

ORGANIZAREA UNEI COMPANII DE PROFESIONIŞTI PE LÂNGĂ CORPUL DE PANDURI DE MAI SUS

Art. I. *Contingentul acestei companii va fi de 250 oameni, dintre care 25 caporali şi 225 profesionişti de rând între care 5 rotari, 50 dulgheri dintre care câţiva luntraşi, căruţaşi şi dogari.*

Art. II. *Toţi cei ce vor intra în acest serviciu vor fi scutiţi de orice fel de contribuţie.*

Art. III. *Hrana şi întreţinerea li se va servi de guvern (divan).*

Art. IV. *Sculele li vor fi puse de asemenea la dispoziţie de divan.*

Art. V. *In cas de boală, bolnavii vor fi internaţi în spital şi îngrijiţi fără nicio plată.*

Art. VI. *Solda unui profesionist de rând este pe lună 5 piaştri, pentru un caporal 10 piaştri şi pentru şeful lor 80 piaştri.*

Art. VII. *Compania aceasta va fi dirijată de un şef care se va numi căpitan de companie. El va primi ordine dela ofiţerii pandurilor.*

Semnat în original:

Vicepreşedinte	*Boşniac*
Maior	*Notzin*
Vornic	*Golescu*
Hatman	*Villară*
Vornic	*Niţulescu*
Postelnic	*Sutzo* [1]

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Docum. XXI, p. 139 urm.*

In planul acesta de organizare militară era cuprinsă și Moldova. Dintr'un raport confidențial din Iași dela 25 Septemvrie 1829 aflăm că divanul Moldovei fusese avizat să formeze o miliție de 6000 de oameni, urmând ca Rusia să pună la dispoziție armamentul necesar [1]. La 23 Noemvrie 1829 se raporta din Iași că miliția moldoveană se va compune din 3000 de oameni sub comanda spătarului și i se va încredința paza granițelor [2]. Iar la 10 Ianuarie 1830 agenția austriacă din Iași raporta că generalisimul D i e b i c i insistă mereu pentru organizarea mai grabnică a oștirii pământene. Cu instrucția trupei ar fi fost încredințat generalul D o m b r o v s k i iar aga A s a c h i s'ar fi îndeletnicit cu traducerea regulamentelor necesare. Recrutarea urma să înceapă imediat, pentru ca trupa să fie instruită până în primăvară și folosită la apărarea granițelor [3].

Dară cu toată stăruința înaltului comandament rusesc lucrările pregătitoare pentru formarea oștirilor pământene se loveau de nenumărate piedici. Nu era ușor să trezești vechiul spirit războinic al neamului care părea adormit pentru totdeauna. La 26 Decemvrie 1829 se raporta din București că boierii, cu toată stăruința lui K i s s e l e v, se arătau foarte sceptici față de reorganizarea oștirii pământene, susținând că recrutările vor întâmpina mare împotrivire la sate, vor provoca fuga populației și vor duce la depopularea țării [4]. De aceea se recurse la înrolarea de bună voie [5]. După unele svonuri necontrolate din București bugetul miliției ar fi fost preliminat cu suma de 11.500.000 piaștri. Dar cum suma aceasta era irealizabilă, s'a prevăzut în buget numai suma de 4.500.000, care ar urma să fie realizată din taxele de un galben de fiecare butoiu de vin și de 12 piaștri de fiecare butoiu de țuică [6].

După un raport al agenției din București generalul K i s s e l e v să fi prezentat boierilor cu ocazia recepției de

[1] H u r m u z a k i - N i s t o r, *Doc.*, XXI, p. 166.
[2] *Ibid.*, p. 189.
[3] *Ibid.*, p. 208.
[4] *Ibid.*, p. 194.
[5] *Ibid.*, p. 210.
[6] I. C. F i l i t t i, *Principatele Dunărene*, p. 65.

Crăciun 1829 *modelele pentru nouăle uniforme* ale miliției muntene. Modelele semănau mult cu uniforma căzăcească. Apariția primelor uniforme produse mare însuflețire precum se vede aceasta din odele lui Iancu Văcărescu [1]) și Vasile Cârlova, ofițer el însuși în oștirea pământeană [2]). Boierii Băleanu, Gheorhge Filipescu, Alecu Filipescu Vulpe, Villara și alții găsiră modelele admirabile și se gândeau la ajustarea lor cu semnele distinctive. Comanda corpului era rezervată unui ofițer rus; ca subcomandanți erau luați în vedere Herescu, Odobescu și Brătășanu. Rușii urmau să dea armamentul cuvenit împreună cu 8 tunuri » [3]). Chestiunea uniformelor interesa deopotrivă și pe cei dela Iași. Intr'o ședință a comitetului pentru organizarea oștirii, al cărui președinte era colonelul Macarov [4]), dela finele lui Ianuarie 1830 s'a opinat pentru uniforma *poloneză* ca cea mai acceptabilă [5]). Aga Asachi propusese acceptarea regulamentului austriac dar propunerea sa n'a întrunit sufragiile boierești [6]).

Pe la începutul lui Mai sosiră la Iași dela cartierul general al lui Diebici 2 coloneli și 24 de ofițeri cu ordinul de a începe cu organizarea și instrucția celor 4 batalioane de milițieni moldoveni. Dar aceștia rămaseră uimiți că nu găsiră niciun milițian, fiindcă nu se hotărîse încă asupra felului de recrutare. Unii preconizau recrutarea de voluntari iar alții cereau înscrisul obștesc. Boierii moldoveni erau de acord cu cei munteni, când se temeau că recrutările silite vor duce la depopularea țării din cauza emigrării sătenilor [7]). De teama aceasta divanul Moldovei hotărî să lase pe seama satelor de a da din bună voie un număr anumit de recruți pentru oștirea pământeană [8]).

---

[1]) « Curierul Românesc », din 19 Iunie 1830.
[2]) « Albina Românească », din 26 Iunie 1830; cfr. I. C. Filitti, *Principatele Române dela 1828 la 1834*, p. 65.
[3]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, p. 211.
[4]) *Ibid.*, p. 303.
[5]) A. D. Xenopol, *Din amintirile unui boier moldovean*, p. 3 urm.
[6]) Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XXI, p. 220.
[7]) *Ibid.*, p. 277; *Albina Românească*, Mai 1830.
[8]) *Ibid.*, p. 282.

Un ordin similar fu adresat de generelisimul rus și divanului muntean. La începutul lui Mai 1830 comunică Kiselev membrilor divanului că a primit ordin dela comandamentul general să pună de urgență în aplicare proiectul aprobat de divan pentru organizarea imediată a 6 batalioane de infanterie și a 6 escadroane de cavalerie, însumând 4025 oameni, pentru îndeplinirea serviciilor civile ale țării, adică cele reclamate de administrație și justiție și pentru a da concurs la stârpirea răufăcătorilor când aceștia s'ar arăta undeva. După legiuirile din anii 1831 și 1834 dorobanții făceau serviciul cu schimbul pe comapnii din trei în trei săptămâni, trecând echipamentul și armele asupra celor ce veneau să-i înlocuiască. Ei erau scutiți de orice contribuție și de anumite îndatoriri și sarcini care apăsau asupra celorlalți cetățeni [1]). Comanda asupra acestor unități revenea spătarului. Cu organizarea și disciplinarea acestor unități fu însărcinat un comitet cu generalul Starov în frunte. Din comitet făceau parte colonelul Mend, împreună cu alți doi ofițeri, unul desemnat de Ruși iar altul de marele spătar [2]). Comitetul își începu lucrările la 27 Mai [3]), hotărînd între altele de a încerca recrutarea prin înrolarea de voluntari. In scopul acesta începură să circule prin cartierele capitalei comisii de recrutare compuse din ofițeri și subofițeri însoțite de un agent animator bun de gură (Ausschreier) care în bătaia tobei îndemna tineretul să se înroleze de bună voie în oștirea națională, arătând însă că cei ce nu se vor anunța de bună voie vor fi siliți cu forța [4]). Acesta era sistemul de recrutare și în alte țări. Regretatul Ion Grămadă, eroul dela Cireșoaia, descrie în termeni foarte sugestivi procedarea comisiilor de înrolare — Werbung — din Bucovina [5]).

Sistemul înrolării de bună voie nu dădu însă niciun rezultat. La 4 August 1830 se raportă din București că niciun

[1]) Ion I. Nistor, *Corespondența lui Coronini din Principate*, acte și documente, din Iunie 1854 până în Martie 1857, Cernăuți, 1938, p. 449.
[2]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, p. 274.
[3]) *Ibid.*, p. 286.
[4]) *Ibid.*, p. 297.
[5]) Ion Grămadă, *Din Bucovina de altădată*. Biblioteca *Steaua*, Nr. 26.

om nu poate fi înduplecat de a se înrola în miliție, nici prin promisiuni și nici prin amenințări. Sătenii din Muntenia declarau că preferă mai curând să moară, decât să intre în oștire. Singuri *Oltenii* deprinși cu instituția pandurilor se îngrămădeau la înrolare. Numai la Craiova se anunțaseră peste 900 de inși. Insași agenția austriacă din București avea cele mai elogioase aprecieri pentru virtuțile militare ale pandurilor olteni [1]). Dar membrii divanului se cam fereau de Olteni care erau temuți pretutindeni din cauza firii lor aprinse și certărețe, dar mai curând din cauza atitudinii lor din timpul revoluției lui Tudor Vladimirescu. De aceea se hotărî ca numărul Oltenilor să rămână redus la o treime din contingentul recruților, două treimi urmând să se recruteze din rândurile populațiunii mai pașnice din Muntenia. Dară cum sătenii din județele de dincoace de Olt se arătară încă refractari și direct ostili față de serviciul militar, se dăduse ordin ispravnicilor de a vărsa în cadrele miliției naționale o treime din numărul *slujbașilor* și *plăieșilor* județeni și comunali. Pe calea aceasta putură fi înrolați vreo 500 de oameni [2]).

La expedientul acesta se recurse din cauza atitudinii ostile a sătenilor. La *Buzău*, bunăoară, fostul caimacam al Craiovei Constantin Ghica, care în calitatea sa de comandant de cavalerie conducea recrutările, fu întâmpinat de mulțime, între care se găseau și numeroși slujbași și aprozi dela isprăvnicie, cu o grindină de pietre. Inzadar încercă el să potolească mulțimea și să o lămurească asupra scopului patriotic al oștirii pământene. Inverșunarea mulțimii nu putu fi potolită și de aceea Ghica fu silit să se refugieze cu ștabul său într'o clădire din apropiere și să recurgă la intervenția comandamentului local rusesc. O sotnie de cazaci sosi în grabă și potoli mulțimea răzvrătită. Capii răsculaților fură arestați și bătuți la tălpi.

In alte părți sătenii se ofereau să răscumpere darea de recruți prin cotizații de 600—1000 piaștri anual [3]). După res-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Doc.*, XXI, p. 307.
[2]) Hurmuzaki-Nistor, XXI, p. 298.
[3]) *Ibid.*, p. 304.

tabilirea ordinei și liniștei recrutarea continuă în ciuda vociferărilor celor înrolați că nu vor face serviciul militar de bună voie. Această lipsă de « bună voie » se resimțea pretutindeni, fiindcă dezertările erau foarte frecvente. Desertorii scăpau la codru unde constituiau bande de hoți și răufăcători, care devenise o plagă pentru călători chiar și pentru ofițerii ruși [1]).

Intre cauzele deselor dezertări se remercau maltratările din partea instructorilor ruși, lipsa de hrană a trupei, dar și prea puțina tragere de inimă a tinerilor români care, ca fii de boier fără cuvenită instrucție și disciplină militară, n'ar fi avut înțelegerea cuvenită pentru suferințele mulțimii [2]). Unul dintre acești ofițeri și anume Emanuel Pleșoianu a și fost șters din controalele miliției pentru rea purtare și nereguli [3]). De altfel lumea nu avea prea mare încredere în noua instituție militară, bănuind în ea un *instrument ascuns al politicei rusești împotriva Porții Otomane*. Și aceasta cu atâta mai mult, cu cât cercurile conducătoare indigene erau convinse că ordinea publică și straja granițelor țării erau destul de bine asigurate cu cheltueli mai mici de către pandurii, slujitorii și plăieșii pământeni de sub comanda polcovnicilor și a căpitanilor de plaiu [4]).

Organizarea oștirii naționale întâmpină aceeași opoziție fățișă și în Moldova. Acolo agitația contra recrutării luase proporții și mai îngrijitoare decât în Muntenia. Agenți acoperiți cutreerau satele și ațâțau populația împotriva înrolării. Sătenii din județele Roman, Bacău, Huși și Hârlău se adunau cu miile pentru a se împotrivi recrutării. Organele administrative și comisiile de recrutare erau mereu amenințate și izgonite din sate. Puși la cale de agenți acoperiți, țăranii cereau să li se arate firmanul sultanului sau al domnului legiuit al țării, prin care se autoriză recrutarea. « Noi suntem supuși turci — ziceau ei — și ca atare ascultăm numai de Măria Sa Sultanul și de principele așezat de el în scaunul

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XXI, p. 350.
[2]) *Ibid.*, pp. 304, 307, 329, 433.
[3]) *Ibid.*, p. 308.
[4]) *Ibid.*, p. 329.

ţării » [1]). Pentru a potoli spiritele agitate ale ţăranilor se scoase o hotărîre a divanului, prin care se autorizau proprietarii satelor de a ridica ei numărul cuvenit de recruţi [2]). Dar măsura aceasta nu duse la niciun rezultat. Răscoalele ţărăneşti se înteţiră tot mai mult şi ameninţau să se extindă asupra ţării întregi.

Pe la finele lui Aprilie 1831 sosi Kisselev la Iaşi pentru a aviza la măsurile de represiune împotriva răsculaţilor. După numeroasele consfătuiri pe care le avu cu membrii divanului şi după o convorbire confidenţială cu mitropolitul la care asistase şi Nicolai Canta în calitatea de interpret, se hotărîse să se ceară concursul trupelor ruseşti pentru potolirea răscoalelor ţărăneşti. In scopul acesta membrii divanului cu mitropolitul în frunte adresară guvernatorului Kisselev o notă cu următorul cuprins: « Dat fiind că miliţia naţională nu este încă în stare să înăduşe răscoalele sătenilor, iar arnăuţii care grijeau de menţinerea ordinei publice sub fostele guvernări s'au risipit, nu rămâne decât să fie solicitat preşedintele divanului să trimită forţe militare necesare în judeţele unde s'au produs turburări pentru potolirea lor » [3]).

Indată după primirea notei, generalul Bigidov primi ordinul de a porni cu 700 de cazaci la *Hârlău* şi *Deleni* pentru potolirea răscoalelor. In dimineaţa zilei de 24 Aprilie generalul Bigidov porni cu 600 de oameni spre Hârlău, pentru a se uni în drum cu cei 100 de cazaci pe care îi trimisese mai înainte în această direcţie. El avea autorizaţia să facă uz de arme pentru cazul de împotrivire din partea răsculaţilor şi să aplice faţă de cei răzvrătiţi dispoziţiunile codului militar. Şi aceasta în deosebi faţă de căpeteniile răsculaţilor care erau Mihai Creangă şi Vasile Borşan. Comandantul miliţiei moldovene colonelul Constantin Lăţescu şi Gheorghe Ghica, proprietarul moşiei Deleni, însoţiră pe generalul Bigidov cu însărcinarea de a vorbi răsculaţilor şi a-i îndemna la su-

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XXI, p. 353.
[2]) *Ibid.*, p. 363.
[3]) *Ibid.*, p. 357.

punere și ascultare. Detașamente de cazaci fură dirijate și în județele Roman și Bacău. La 25 Aprilie porni o sotnie de cazaci însoțită de Lupu Balș la Bârnova lângă Iași pentru a potoli răscoala sătenilor [1]). Administratorul bisericii catolice din Iași arăta «*că norodu s'au zurbuluit tare pentru oameni acei de oaste, care cer boierii și pe scutelnici i-au și oprit norodu în drum, nu-i lasă să meargă la Eș*». Se bat «*ocalașii*» și vornicеii pe sate pe la Hârlău și la Deleni. A aceasta a ținut, *nu fără participarea a câte un Evreu* până la apariția cazacilor, care prinseră pe șefi «*și s'au stricat toată revoluția*». Cazacii umblau prin sate «*de prindeau la oaste*». Norodul era spăimântat și fugea oamenii pe toate dealurile de frica cazacilor» [2]).

Se pare că la Hârlău și Deleni agitația țărănimii a putut fi potolită fără vărsare de sânge. In schimb însă răscoala sătenilor Ciangăi din *Săbăuani*, jud Roman, a fost înnecată în sânge. Aflând despre turburările din județul Roman, generalul Bigidov porni la 9 Mai cu 2 batalioane din regimentele Ecaterinoslav și cu șase tunuri spre Săbăuani unde se adunaseră vreo 400 de țărani răzvrătiți, care la apariția trupelor de represiune începură să tragă clopotele dela biserică pentru a vesti satele vecine. Bigidov se apropie de mulțime însoțit de ofițerul său de serviciu, somându-o să înceteze cu tragerea clopotelor și să se împrăștie în liniște. Drept răspuns, unul dintre răzvrătiți descărcă arma în contra lui și lovi mortal pe adjutant care căzu mort la pământ. Atunci generalul dădu ordin trupei să tragă și în puține minute 120 de țărani căzură morți, iar 85 grav răniți. Răzvrătiții câți mai rămăseseră în vieață căzură în genunchi și cerură iertare. Căpeteniile răzvrătiților fură arestate pe loc și excortate la Roman. Satul fu înconjurat de cazaci astfel că țăranii din satele vecine nu mai ajunseră la destinație ci se împrăștiară îngroziți care încotro. Liniștea fu restabilită la Săbăuani și împrejurime.

---

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, p. 363; și p. 453 urm.; I. Filitti, *Principatele Române*, p. 82 urm.

[2]) N. Iorga, *Studii și Doc.*, I, p. 211 urm.

In zilele următoare Bigidov trimise detașamente în toate părțile pentru a provoca țărănimea la supunere și ascultare. Nicăieri nu se mai manifestă nicio împotrivire iar recrutările se puteau face în toată liniștea. Măsuri similare de represiune a răscoalelor s'au luat și în celelalte județe ca Vaslui, Bârlad, Bacău, Putna, Tecuci și Galați, astfel că liniștea și ordinea fură curând restabilite în toată țara. Divanul se simți îndemnat să exprime mulțumirile sale comandamentului rusesc și în deosebi generalului Mircovici pentru săvârșirea operei de pacificare [1]). Totuși comandamentul superior rusesc găsi de bine să suspende recrutările până la 1 Iunie 1831 pentru pacificarea spiritelor agitate ale populațiunii rurale [2]). După expirarea acestui termen recrutările fură reluate, astfel că la 10 Iunie agentul austriac din Iași putea raporta că zilnic sosesc grupuri de recruți la Iași, că numărul lor va fi curând complet și că milițienii din infanterie cantonau pe platoul dela Copou [3]). In Mai 1832 generalul Starov, președintele comitetului pentru organizarea oștirii muntene, fu numit inspector al milițiilor pământene din ambele Principate, iar colonelul Ment fu însărcinat cu inspecția cancelariilor milițiene [4]). Din acest comitet mai făceau parte spătarul Alexandru Ghica, viitorul domn și lt.-col. Ion Odobescu, pe atuncea încă în serviciul rusesc. Adjutanții săi erau Ion Câmpineanu, N. Golescu, G. Tr. Voinescu, I. St. Voinescu și Constantin Filipescu. Comandanți de regimente erau în Iulie 1830 colonelul Emanuil Băleanu și maiorul I. Solomon. Costachi Ghica, fratele spătarului, îndeplinea funcțiunea de inspector al cavaleriei. Primirea în rândurile ofițerilor a foștilor comandanți de panduri ca Cristian Tel și alții nu era agreată de boieri. Chiar și boierii ofițeri mai în vârstă ca Solomon își rădeau bărbiile și schimbau halatele lor orientale prin uniforma ofițerească [5]). La 10 Decemvrie 1830, cu

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XXI, pp. 367, 368, 369, 373.
[2]) *Ibid.*, p. 363.
[3]) *Ibid.*, p. 375.
[4]) *Ibid.*, p. 442.
[5]) *Curierul Român*, 6 Iulie 1830; cfr. I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 65 urm.

ocazia onomasticei țarului Nicolai, defilă în fața lui Kiselev o companie de miliție pământeană sub comanda lui Gr. Lăcusteanu și un pluton comandat de Constantin N. Filipescu în uniformele lor de paradă.

Milițiile din Moldova se găseau sub comanda hatmanului Constantin Paladi, iar aga Teodor Balș, avansat la rangul de colonel, devenise șeful statului major al miliției. Comandantul divizionului de cavalerie era aga Costache Lățescu [1]). Prima muzică a miliției moldovene s'a înființat în Septemvrie 1830 prin subscripție publică [2]). Cu o lună mai târziu, în Octomvrie 1830, au apărut și primele decizii cu privire la justiția militară, prin care s'a pus bază unui început de cod militar [3]).

Bănuiți de a fi sprijinit la sate agitația împotriva recrutării pentru oștirea națională au fost în Moldova negustorii turci care umblau prin țară pentru afaceri. Declarația sătenilor că sultanul nu ar fi dat firman pentru recrutare, venea în sprijinul acestei bănuieli. De aceea divanul din Iași a și oprit negustorilor turci să mai umble prin țară pentru afaceri și a dispus ca până la data de 15 Aprilie 1831 toți Turcii din Moldova să se adune la Galați. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât agitațiile în contra miliției pământene începură să se manifeste chiar la Iași, unde târgoveții refuzară să plătească impozitul asupra clădirilor care era menit să alimenteze fondul pentru întreținerea oștirii [4]). Se prea poate ca pentru prevenirea unor asemenea turburări să fi fost însărcinați Theodor Ghica și Alecu Rosetti cu organizarea unui *corp de arnăuți* pentru a asigura ordinea și siguranța capitalei moldovene [5]).

De altfel indispoziția, dacă nu chiar ostilitatea Porții față de noua instituție a oștirii pământene, se poate deduce și din faptul că ea desaprobă conferirea de titluri militare pentru comandanții unităților milițiene din Moldova și Țara Ro-

---

[1]) Supliment la *Albina*, 7 August 1830; *Curierul Român*, 18 Sept. 1830; cfr. I. C. Filitti, *o. c.*, p. 66.
[2]) V. A. Ureche, *Istoria Școalelor*, I, p. 151.
[3]) *Condica domn. 117, f. 225;* cfr. I. C. Filitti, *o. c.*, pp. 66 și 216 urm.
[4]) *Ibid.*, p. 357.
Ibid., p. 458.

mânească. De aceea prin o ordonanță din 14 Decemvrie 1831 au fost anulate în milițiile românești toate titlurile militare de ofițeri superiori, care rămăseseră să fie înlocuite cu vechile titluri de boierie. Se știe că primii ofițeri au fost numiți, fără o pregătire militară specială, dintre boierii sau fiii de boieri cu grade asimilate cu rangul lor civil sau al părinților lor. In urma acestei ordonanțe mai mulți ofițeri ruși, cari voiră să demisioneze din armata rusă pentru a intra în oștirea română se văzură siliți să revină asupra hotărîrii lor [1]). De altfel nici agențiile austriace din București și Iași nu vedeau cu ochi buni înfiriparea oștirilor pământene în ambele Principate, probabil și din cauza că ele bănuiau în noua instituție militară un nou punct de sprijin al influenței politice moscovite în țările române.

Boierimea munteană se convinsese curând despre utilitatea națională a oștirii pământene, precum se vede aceasta din memoriul semnat de ei în preajma deschiderii adunării obștești din Februarie 1831. Referindu-se la organizarea miliției pământene, ei constatau că ea « *va contribui la desăvârșirea ordinei și siguranței publice, astfel că lumea nu va mai avea motive să se teamă de hoți, ci va putea călători cu mai multă siguranță, iar administrația țării va avea la îndemână instrumente energice pentru aducerea la îndeplinire a poruncilor domnești* [2]). Pentru menținerea ordinei și asigurarea liniștei în adunarea obștească s'a adus dela Craiova unități din miliția națională [3]).

III. DISPOZIȚIUNILE REGULAMENTULUI ORGANIC

Concomitent cu măsurile pregătitoare pentru organizarea milițiilor naționale, s'a constituit în 1829 și *comitetul de opt*, pentru elaborarea faimosului Regulament Organic care fusese luat în vedere încă prin convenția dela Cetatea-Albă. Din

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XXI, pp. 404 și 405.
[2]) *Ibid.*, p. 334.
[3]) *Ibid.*, p. 336.

comitetul de opt făceau parte, precum se știe, patru boieri munteni și patru moldoveni, fiecare grup cu secretarul său aparte. Delegații munteni erau: Grigore Băleanu, Ștefan Bălăceanu, Gheorghe Filipescu și Alecu Vilara, având de secretar pe Barbu Știrbei. Delegații moldoveni erau: Akexandru Sturdza, Constantin Conachi, Matei Sturdza și Constantin Cantacuzino-Pașcanu, având de secretar pe Gheorghe Bucșănescu [1]). Lucrările comitetului de opt s'au dovedit foarte anevoioase; ele au durat timp mai îndelungat până la 1831, când s'a dat redactarea definitivă a Regulamentelor pentru ambele Principate, o largă operă legislativă care ne înfățișează *prima constituție* a țărilor noastre și care, după mărturia unuia dintre membri moldoveni ai comitetului de opt, a lui Constantin Conachi, se prezinta ca o lucrare importantă și vrednică de toată lauda [2]).

Cu privire la restaurarea oștirilor naționale, merită să fie reținut faptul că prin *prima* constituție a țărilor noastre din 1831, s'a recunoscut dreptul Principatelor de a-și reînființa vechile oștiri pământene din vremea de glorie militară a voievodatelor române libere și independente. Recunoașterea internațională a acestui drept avea o valoare cu atâta mai mare, cu cât această recunoaștere a unor vechi și elementare drepturi de *autoapărare* s'a făcut cu asentimentul puterii suzerane care era Poarta otomană și cu agrementul pretinsei puteri protectoare care era imperiul moscovit. De aceea credem că recunoașterea și legiferarea dreptului de a organiza și întreține o oștire națională a constituit *o mare și memorabilă izbândă politică* a neamului nostru în năzuințele sale spre libertate și independență.

Regulamentul Organic al *Țării Românești* cuprinde în capitolul al IX-lea, «*prințipiul formării Miliției*». Principiile acestea sunt cuprinse în articolele 380—445. In articolul 380 se arată că, «*după pontul V al Tratatului de pace din Adrianopoli, ce întărește singurii stăpâniri Românești otcârmuirea cea din lăuntrul a Principatului, neapărat trebuește: 1. spre paza*

[1]) Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XXI, p. 184.
[2]) *Ibidem*, p. 182.

granițelor pe cât se atinge de negoț și de Carantine; 2. spre paza bunei orândueli și a obșteștii liniști în Principat, să se formeze o oștire întocmită pe temeiuri statornice și întru care stăpânirea să-și poată odihni credința».

«*Drept aceea se întocmește miliția națională în Principatul Valahii cu chipul ce se arată mai jos, alcătuindu-se de obște pe pedestrime și pe cavalerie, împărțită în trei regimenturi*».

In articolele următoare se prevede pentru fiecare regiment 2 batalioane de infanterie și două escadroane de cavalerie. Miliția națională se comandă de *spătar*. In fruntea regimentelor sau polcurilor stau coloneli, a batalioanelor maiori și a escadroanelor căpitani. Batalioanele au câte *4* «*roate*» à *2* «*plotonuri*» cu câte *6* «*despărțiri*». Escadroanele au 4 plotonuri cu câte *4 despărțiri* de ploton. Căpeteniile militare sunt pe lângă coloneli, maiori și căpitani, *parucicii*, *praporcicii*, *iuncării*, *unter-ofițerii*, *toboșarii*, *soldații de rând*, *doctor* și *soldații de nerând*. La cavalerie toboșarii sunt înlocuiți cu *trâmbițașii*. In articolele 390 și următoarele se arată modul «*pentru strângerea miliții sau chemarea în slujbă*», adecă modul de recrutare. Strângerea se lucrează prin *înscris obștesc* și prin *intrare în slujbă de bună voie*. Inscrisului obștesc erau supuse *toate stările dajnicilor*. «*După cea întreagă formare a miliții, slujitorii, cătanele, plăiașii și toate celelalte clase, câte se vor afla sub asemenea numiri, se desființează iar oamenii ce le alcătuesc intră în rândul dajnicilor*».

Vârsta de recrutare variază între 20 și 30 ani. «Vremea slujbei» era de 6 ani. Recrutarea se făcea pe sate, care dedeau un anumit contingent de milițieni. Cei morți sau fugiți se completau din satele lor. Numărul recruților era fixat la 4380 și anume repartizați pe anii 1833—1841.

In articolele ce urmează se stărue asupra «*privilegiurilor și ținerii miliților*», asupra «*datoriilor lor de obște*», asupra «*socotelilor*» (buget), și asupra drepturilor rangurilor obștești. La începutul formării miliției boierii și feciorii de boieri se primeau în slujba ostășească după rangurile lor civile și anume: marele spătar putea deveni șef a toată miliția, hatmanii, visternicii, vornicii postelnici, agalele și cămărașii puteau comanda regimente; clucerii, căminarii și păharnicii, puteau

primi comanda de batalioane; iar stolnicii și comișii comandau roatele [1]).

Regulamentul Moldovei prevede următoarele temeiuri ale organizației miliției:

Art. 211. — In privința articolului al 5-lea al tratatului de pace dela Adrianopoli, care chezășuește Ocârmuirii Moldovei, sloboda direcție a pricinilor dinlăuntru, s'au făcut neapărată trebuință:

1-iu. Pentru paza marginii întru cele ce privesc la negoț și carantină; al doilea pentru paza bunei orândueli și a liniștei publice dinlăuntru; a alcătui o streajă organizată pe temeiuri statornice și asupra căreia Ocârmuirea să poată rezema așa credința.

Art. 212. — Drept aceea miliție națională, organizată numai pentru paza marginilor țării și pentru slujba din lăuntru, s'au așezat în Prințipatul Moldovei în chipul următor:

Art. 213. — Domnul este înaltul șef al miliții Prințipatului Moldaviei.

Art. 214. — Această miliție este comanduită de către *hatmanul* dimpreună cu un stat-major și se alcătuește de pedestrime și călărime într'un regiment.

Art. 215. — Acest regiment se împarte în două părți; întâiul batalion de pedestrime și întâiul escadron de călărași. Al doilea batalion și al doilea escadron.

Art. 216. — Fieștecare din aceste două părți este comanduită de un ofițer a rangurilor de sus, care are putere și drepturile unui comandant de regiment, având însă leafa rangului său. Acești ofițeri se vor adresa însă întru toate hatmanului.

Art. 217. — Fieștecare batalion este comanduit de un maior și fieștecare escadron de un căpitan.

Art. 218. — Batalionul se alcătuește din patru companii; compania din două *polotonuri* și pelotonul din șase *secsii.*

Art. 219. — Escadronul se alcătuește din patru pelotoneuri și pelotonul din patru secsii.

Art. 120. — In fiecare batalion sunt: In fieștecare escadron sunt:

Maior	1	Căpitani	1
Căpitani	4	Lieutenanți	2
Lieutenanți	8	Stegari	4
Stegari	8	Cadeți	4
Cadeți	16	Subofițeri	14
Subofițeri	48	Trâmbițași	2

[1]) *Regulamentul Organic al Țării Românești*, București, 1847, pp. 450—488; cfr. *Analele Parlamentare*, I, 1, p. 368 urm.

Toboşeri	8	Jandarmi	160
Jandarmi	480	Total . . .	190
Doctori	1		
Jandarmi neînarmaţi	12		
Peste tot . . .	586		

Iar regimentul împreună cu doi coloneli şi toate rangurile 1554.

Către aceasta comandantul miliţiei este	1
Ofiţerul maior de slujbă	1
Adiotanţi maiori	2
Scriitori	6
Peste tot . . .	564

In articolele următoare se arată că « *miliţia se va formarisi prin înrolare de bună voie* » şi că « toate treptele birnicilor, afară de neguţători, pot fi părtaşi în înrolarea de bună voie, până la împlinirea numărului hotărît ». Nu se va putea înrola mai mult decât un om din aceeaşi casă. După ce toată miliţia se va împlini, atunci toţi slujitorii se vor desfiinţa şi vor fi în rânduiala birnicilor. Numai cei dela 20 până la 30 ani vor fi primiţi în slujbă. Pământenii numai care vor avea ori părinţi, ori familie sau avere nemişcătoare se vor primi în slujbă. Vremea slujbei va fi de 6 ani. Inrolarea se va face succesiv până la 1841. Urmează apoi dispoziţiuni cu privire la « *privilegiile şi ţinerea miliţiei* », la « *datoriile generalnice ale miliţiei şi însuşirile şefului ei* », la « *administraţia miliţiei* », la « *îmbrăcăminte şi arme* », la « *închipuitoarea seamă a cheltuelilor* » precum şi la « *însuşirile hatmanului, drepturile rangurilor milităreşti şi regulele ce au a se păzi la intrarea în slujbă* », şi altele [1]).

Insemnătatea dispoziţiunilor privitoare la organizarea miliţiei naţionale a fost subliniată şi de generalul Kisselev în mesajul de deschidere a obşteştei adunări a Munteniei, arătând că *prin noua constituţie ţara şi-a redobândit vechiul drept de a avea oştirea sa naţională*. In continuare Kisselev arată că oştirea naţională a fost organizată şi disciplinată cu un zel care face cinste ofiţerilor care au săvârşit această operă [2]). In schimb la Iaşi Kisselev re-

[1]) *Analele Parlamentare ale României*, Tom. I, 1, p. 176 urm.
[2]) Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XXI, pp. 345, 352 şi 507.

gretă cele întâmplate cu ocazia recrutărilor, supunând reprobațiunii obștești rezistența împotriva recrutării, încercată de oameni simpli și perverși, adecă nepricepuți și înrăutățiți [1]). Se prea poate ca răscoalele țărănești din Moldova să fi fost unul din motivele pentru care ocupațiunea rusească fu prelungită din Noemvrie 1831 până în Aprilie 1834 [2]). O piedecă serioasă în calea formării oștirii naționale era și atitudinea dubioasă a Porții Otomane față de noua miliție națională. Indispoziția ei față de milițiile creștine se manifestase, precum am văzut, în interzicerea purtării titlurilor de ofițeri pentru comandanții oștirii. Dară noii principi pământeni înțeleseră să înlăture și această dificultate, obținând din partea sultanului recunoscătoarea formulă a noului așezământ militar. Prin firmanul imperial din Mai 1834, Poarta își dădu agrementul cuvenit pentru numărul și întreținerea oștirii naționale, declarând că «*pentru serviciul de carantină, cât și pentru siguranța granițelor, precum și pentru menținerea ordinei la sate și la țară și pentru aducerea la îndeplinirea ordinilor și regulamentelor, guvernele din ambele Principate vor putea întreținea un număr de gărzi armate, strict necesare pentru diversele frontiere. Numărul și întreținerea acestor miliții se vor regulamenta de către voievozi de acord cu divanurile lor respective, întemeindu-se pe exemplele din trecut*» [3]). Cum Rusia ca putere protectoare colaborase la organizarea milițiilor, mai rămâne numai agrementul puterii suzerane care era Poarta, pentru ca hotărîrile obșteștilor adunări ale Moldovei și Țării Românești să primească, conform Regulamentului Organic, și recunoașterea Porții. Și această recunoaștere deveni perfectă prin firmanul Porții din 1834. Astfel redobândiră Românii vechiul lor drept de «*a-și păzi singuri țara*» [4]).

De atunci înainte oștirea pământeană se putea desvolta normal, bucurându-se de solicitudinea permanentă a divanurilor din ambele Principate. In Februarie 1833 divanul administrativ din București hotărî reorganizarea corpurilor

---

[1]) *Analele Parlamentare*, I, 2, p. 75; cfr. N. Iorga, *Ist. Rom.*, VIII, p. 340.
[2]) I. C. Filitti, *Principatele Române*, p. 223 urm.
[3]) Hurmuzaki-Iorga, *Docum.*, XVII, p. 476.
[4]) N. Iorga, *Ist. Rom.*, VIII, p. 305.

de *poteraşi* din munţi şi de *cătane* dela Dunăre, sporirea numărului lor la 4000, mărirea soldei la 60 piaştri lunar şi la încadrarea lor într'un *corp de miliţie de graniţă sau grăniceri*. Armata de linie număra de asemenea 4000 şi ambele corpuri urmau să fie concentrate pentru instrucţie [1]).

In anul următor adunarea obştească hotărî sporirea numărului grănicerilor la Dunăre, mărind casa oştirii în scopul acesta cu un nou arunc asupra contribuabililor [2]). In Martie 1834 căpitanul Minczenko primi autorizaţie de a demisiona din armata rusă şi de a trece ca instructor în miliţia moldovenească cu rangul de maior. Pentru a-i face loc trebui să treacă în retragere maiorul Boteanu, ceea ce produse adânci resentimente în corpul ofiţeresc român, aşa că mai mulţi ofiţeri ameninţau cu demisia [3]). In aceeaşi primăvară generalul Katov, supremul şef şi informator al miliţiilor muntene şi moldovene, trecu în revistă miliţiile din Bucureşti, de unde plecă cu acelaşi scop la Galaţi şi de acolo la Iaşi. Oştirea moldovenească număra atunci 92 cavalerişti şi 760 infanterişti. Unităţile acestea erau răspândite asupra Moldovei întregi. Totodată se făceau pregătiri în vederea sporirii acestor efective la retragerea trupelor ruseşti din ţară [4]). Trupele ruseşti au fost retrase din Muntenia, la 5 Iulie 1834 [5]) iar din Moldova în zilele de 8—20 Iulie ale aceluiaşi an [6]). Din clipa aceasta grija menţinerii ordinei interne şi a siguranţei publice trecea întreagă asupra oştirilor pământene din ambele Principate.

IV. OŞTIRILE PĂMÂNTENE SUB DOMNII REGULAMENTARI

După evacuarea Principatelor de către trupele de ocupaţie ruseşti, comanda oştirilor pământene trecu asupra nouilor domni regulamentari, aleşi după prevederile noii constituţii

1) Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XXI, p. 483.
2) *Ibid.*, p. 529.
3) *Ibid.*, p. 537.
4) *Ibid.*, p. 537.
5) *Ibid.*, p. 558.
6) *Ibid.*, p. 560.

de către Adunarea obștească extraordinară și învestiți de Poartă. In Muntenia ajunse domn Alexandru Ghica (1834—1842) iar în Moldova Mihai Sturdza (1834—1849). Ambii domni considerară întărirea și înzestrarea oștirii naționale drept una dintre preocupările de căpetenie a domniei lor. Agentul austriac Timoni susținea în raportul său către Metternich dela 16 Noemvrie 1840 că singurul sprijin al principelui Ghica era oștirea națională în care el vedea *ancora siguranței domniei sale* [1]. De aceea principele, care căuta sprijin la oștire contra boierimii nestatornice și în veșnică frământare, recunoscu ofițerilor care au servit cel puțin trei ani în cadrele oștirii pământene să ocupe funcții civile, intrând astfel în nobilimea cinovnicilor față de care boierii care-și trăgeau titlurile de nobleță dela strămoși, se arătau foarte rezervați [2]. Impăratul Rusiei dăruise oștirii moldovenești încă la 1835 un tun, iar Sultanul donase principelui alte cinci tunuri, care împreună cu darul țarului constituiau bateria de artilerie, pe care principele Ghica o înzestră cu utilajul necesar [3]. Din oștirea pământeană făcea parte încă sub Sturdza și Alexandru I. Cuza, cu rangul de *cadet*. Noul principe Grigore Ghica îl înaintă la 1849 sublocotenent, pentru ca pe timpul căimăcămiei lui Vogoride să avanseze în câteva zile locotenent, căpitan și apoi maior [4]. Propunerea pentru înzestrarea oștirii muntene cu tunuri a fost votată în ședința adunării obștești dela 30 Ianuarie 1840 în unanimitate. Totodată s'au votat și creditele necesare pentru achiziționarea acelor tunuri [5]. Chestiunea angajării ofițerilor instructori pentru artileria română provoacă principelui Ghica mari încurcături. După informațiile ce deținem din rapoartele agenției austriace din București, principele stăruise la Viena pe lângă împăratul Ferdinand, ce-

[1]) *Raportul Agenției* în Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XXII, No. CLIV, (sub tipar).
[2]) *Analele Parlamentare*, VII, 1, p. 520 urm.; I. Filitti, *Principatele Române*, pp. 95—98; cfr. N. Iorga, *Ist. Rom.*, VIII, p. 384.
[3]) Coronini, *Corespondență*, p. 459.
[4]) Sturdza-Petrescu, *Acte și Docum.*, IV, pp. 415, 451 și 485.
[5]) *Raportul Agenției către Meternich* din 31 Ianuarie 1840, în Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XXII, No. CXXIX, (sub tipar).

rându-i învoirea de a angaja ofițeri instructori din armata austriacă. Impăratul consimți și un ofițer din artileria austriacă se oferi să primească această însărcinare, aducând la cunoștința principelui condițiunile de angajare. Intre timp însă Turcia oferise țării câteva tunuri în dar și firește cuveniți instructori. Rusia, la rândul ei, se declară gata să pună la dispoziția principelui atât tunurile cât și instructorii necesari pentru trupă. Şi cum ofertele acestor două puteri, una suzerană și alta protectoare, erau cu mult mai favorabile decât cele ale Austriei, principele ajunse într'o mare dilemă, din care încercă să scape, răspunzând agentului consular austriac, care îi aduse cuvântul împăratului, că chestiunea organizării artileriei nu ar fi încă îndeajuns studiată și că ea urmează să fie adusă din nou în fața adunării obștești. In condițiile acestea agentul austriac înțelese că nu mai putea fi vorba de angajarea unui ofițer austriac pentru instrucția tinerilor artileriști români [1]).

Mai puțin favorabile erau aprecierile asupra corpului ofițeresc. Rapoartele agențiilor austriace remarcau lipsa de pregătire și de seriositate a tinerilor ofițeri care își făcuseră educația în Franța. Intre inovațiile pe care acești desmierdații fii de boieri le-ar fi introdus în oștire ar fi fost și *duelul*, care sfârșea mai totdeauna cu părueli și injurii personale. Ei provocau lumea prin atitudinea lor arogantă. Nimeni nu era sigur de provocările lor nici chiar consulii străini. Aproape că nu te puteai arăta în public, fără să fii amenințat de îndrăsneala acelor tineri. Astfel raportă Timoni la 22 Februarie 1839 că un grup de tineri care studiaseră la Paris în frunte cu tânărul Alex. Lenș și între care se găseau frații Golescu maiori, unul chiar adjutant domnesc, și procurorul Brăiloi pătrunseră în casa boierului de rangul al doilea Ghiță Kiriachi pentru a-l provoca la duel. La răspunsul lui Kiriachi că dânsul n'a învățat la Paris și că nu știe ce este duelul, ci recunoaște numai tribunalul ca instanță în fața căreia este gata să răspundă pentru învinuirile ce i se aduc, tinerii se năpustiră asupra

[1]) *Raportul Agenției* din 29 Iunie 1840, în vol. XLVIII, No. CXVIII, din colecția Hurmuzaki (sub tipar).

lui şi-l maltratară groaznic. La ţipetele victimei săriră în ajutor maica şi soţia năpăstuitului care se aleseră şi ele cu răni grele pe corp. Numai la intervenţia oamenilor de serviciu, agresorii putură fi potoliţi şi izolaţi într'o încăpere a casei, după ce eroul Lenş reuşise să fugă. Cazul provocase mare consternaţie în Capitală. Agitaţia publică nu se potoli până ce tribunalul nu sancţionă această gravă violare de domiciliu, surghiunind pe Lenş la mânăstire, iar pe fraţii Golescu la moşiile lor. Procurorul Brăiloi fu surghiunit la Craiova [1]. Dar nu este mai puţin adevărat că din rândurile corpului ofiţeresc al oştirii pământenii s'au ridicat mai mulţi dintre protagoniştii mişcării dela 1848 [2].

Lui Alexandru Ghica îi urmă în domnie Gheorghe Bibescu (1842—1848) care se complăcea în uniforma militară cu gugiumanul lui Mihai Viteazul. Lui i se datoreşte sporirea escadroanelor de cavalerie şi întărirea efectivelor infanteriei cu 1440 de oameni [3]. Tot el puse temelia unei şcoale militare care lua fiinţă numai la 1850 sub urmaşul său Barbu Ştirbei (1849—1856).

Prin acordul ruso-turc dela Balta-Liman din Mai 1849 nu s'a adus nici o atingere oştirii pământene din Principate. Dimpotrivă s'a stipulat că « *deosebit de aceasta va fi luare aminte şi la aceea fără prelungire desăvârşire a organizaţiei şi regularisirii pământeştii oşti, în ce chip aceasta să poată produce încredere şi cerută siguranţă în aceia ce priveşte paza bunei orândueli* [4]. Principele Ştirbei a fost învinuit că el, de acord cu divanul său, ar fi încercat să dea dorobanţilor de pe linia Carpaţilor şi a Dunărei o altă destinaţie decât aceea pe care o aveau până în timpul domniei sale, încercând să li insufle *spiritul şi puterea unei adevărate instituţii militare*, prevăzând în buget o sumă de 1.318.758 piaştri, iar pentru grăniceri o cheltuială de 7000 de galbeni în prejudiciul visteriei ţării [5]. Şi i se mai reproşa că ar fi alocat în bugetul

---

[1] *Raportul Agenţiei* din 22 Februarie 1839, în Hurmuzaki-Nistor, *Docum.*, XXII, No. CXVII.
[2] Coronini, *Corespondenţă*, p. 1006.
[3] A. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, ed. III-a, vol. XI, p. 150.
[4] Sturdza-Vartic, *Acte şi Docum.*, I, p. 363.
[5] Coronini, *Corespondenţă*, p. 449.

anului 1851 pentru organizarea unei baterii de artilerie uşoară suma de 300.000 piaştri, sporită în anii următori cu 200.000 şi 170.000 piaştri, o prevedere care se ridica la suma de 670.000 piaştri, împovărând astfel visteria în zadar fără să fi pus în aplicare proiectul de organizare a artileriei uşoare [1]). Răspunzând acuzaţiunilor ridicate împotriva sa, principele Ştirbei observa că se simte stăpânit de un profund sentiment de desgust, când se vede pus în situaţia să apere *instituţiile cele mai utile* şi cele mai rodnice în rezultate, care au putut fi obţinute cu preţul unor eforturi aşa de mari şi a unei perseverenţe care furnizează textul unor insinuaţiuni aşa de josnice [2]). Iar cât priveşte pretinsa risipă a fondurilor destinate pentru crearea artileriei uşoare, aflăm din întâmpinarea principelui Ştirbei că la finele anului 1849 casa oştirii avea un deficit de 1.172.099 piaştri care se cerea acoperit şi că din această cauză miliţia se găsea în stare de desorganizare şi de lipsă desăvârşită, astfel că ea trebue înarmată complet din nou. După satisfacerea nevoilor celor mai urgente s'a prevăzut în bugetele anilor 1851, 1852 şi 1853 suma de 474.911 piaştrii pentru formarea unei artilerii uşoare. In tot timpul acesta s'a organizat artileria după *modelul artileriei otomane şi prusiene* şi s'au sporit unităţile corpului de pompieri cu o nouă companie, ceea ce reclama în curs de trei ani o cheltuială de 164.819 piaştri. Restul de 310.092 piaştri se păstra la casa oştirii care la finele anului 1853 prezenta un excedent 726.017 piaştri rezultând din economiile realizate asupra bugetului [3]).

De aceeaşi grijă pentru întărirea şi desvoltarea oştirii pământene era preocupat şi principele Moldovei Grigore A. Ghica (1849—1856). El spori efectivele miliţiei cu un batalion şi organiză o baterie de artilerie cu şase tunuri. La stăruinţa lui s'a sporit echipajul şalupei canoniere dela Galaţi dela 22 la 72 de oameni. Şalupa aceasta, care grijea de siguranţa portului, îndeplinea şi serviciul de pompieri sau pojarnici ai oraşului, din care cauză principele o numeşte

[1]) Coronini, *Corespondenţă*, p. 446.
[2]) *Ibid.*, p. 549.
[3]) *Ibid.*, p. 545.

în mesagiul său către divan din Mai 1856 direct *Brandvahta*, adică sentinela contra incendiului.

Din îndemnul său s'a zidit la 1853 la Galați și o cazarmă pentru adăpostirea trupelor din garnizoană. Cazarma jandarmeriei fusese construită la Galați încă la 1851. De asemenea «căpătară și pichetele de pe linia Dunărei — cum zicea principele în mesajul său — o reparație radicală de care era trebuință». Din ordinul său s'a ridicat «castelul» dela T.-Ocna pentru cazarea mai bună a garnizoanei de acolo, care se compunea din 70 de oameni. In apropierea cazărmii din Iași s'a cumpărat o casă încăpătoare pentru adăpostirea a două companii de infanterie pentru care până atunci se închiriau case particulare, scumpe și improprii, evitându-se astfel desele mutări la care erau supuse sus zisele companii.

Tot sub grija principelui Ghica s'a organizat la 1852 *corpul de grăniceri* al Moldovei, prin adaosul de 40 lei la darea mazililor și ruptașilor [1]).

V. OŞTIREA NAŢIONALĂ SUB OCUPAŢIA RUSEASCĂ (1853—1854)

Dar desvoltarea normală a oștirii pământene fu curând întreruptă de cursul fatal al evenimentelor politice internaționale. Refuzul Porții de a recunoaște protectoratul țarului asupra ortodocșilor din imperiul otoman și în deosebi asupra bisericii Sf. Mormânt din Ierusalim provocă la 21 Mai 1853 ruperea relațiilor diplomatice dintre Poartă și Rusia și izbucnirea unui nou război ruso-turc, în cursul căruia Principatele Române fură din nou invadate de trupele rusești, care le evacuaseră numai cu 10 ani în urmă. Principii români și anume Barbu Ştirbei din Muntenia și Grigore Ghica (1849—1856) din Moldova fură siliți să-și părăsească țările lor și să se retragă în străinătate. Principele Gorceacov, comandantul suprem al armatei de operație, își însuși puterea asupra Principatelor și prin urmare și asupra oștirilor pământene [2]).

[1]) Sturdza-Vartic, *Acte și Documente*, III, p. 469 urm.

[2]) Ion I. Nistor, *Principatele Române sub ocupația rusească 1 Iulie 1853—17 Sept. 1854*, în *Anal. Acad. Rom.*, Ist. Ser. III. Tom. XX, p. 221 urm.

Oştirea moldovenească se compunea atuncea dintr'un regiment de infanterie, un escadron de cavalerie, o baterie călăreaţă, un regiment de jandarmi, cuprinzând 14 companii de jandarmi pedeştri şi călări, un batalion de grăniceri călări şi din trei canoniere de Dunăre, în total cu un efectiv de 4005 oameni şi 928 cai.

Oştirea munteană dispunea de *3 regimente de infanterie cu câte 2 batalioane, de un division de cavalerie, de o baterie de artilerie, de un regiment de dorobanţi, de un batalion de grăniceri şi de patru canoniere de Dunăre, toate laolaltă cu un efectiv de 15.492 oameni şi 480 cai* [1]).

Din ordinul lui Gorceacov efectivele muntene şi moldovene fură înglobate în armata de ocupaţie rusească şi întrebuinţată pentru serviciul interior de poliţie şi pentru paza pichetelor de carantină la Dunăre. La Calafat jandarmii români fură dublaţi cu cazaci, iar artileria română fu dirijată la Brăila, întru cât Gorceacov credea că acolo ar fi mai curând locul ei [2]). Miliţienii români dela Calafat nu se arătară dispuşi să lupte alăturea de Ruşi de aceea ei trecură de partea Turcilor. Aceştia însă îi desarmară şi îi trimiseră la vatră, prada curţilor marţiale ruseşti [3]).

Din fericire însă de astădată ocupaţia rusească n'a fost decât de scurtă durată. Căci în Mai 1854, când Ruşii, trecând Dunărea şi ocupând Dobrogea, ameninţară Silistra şi determină pe Turci la evacuarea Rusciucului şi Vidinului, Poarta se grăbi să încheie cu Austria la 4 Iunie 1854 convenţia militară dela *Bojadji-Keuy* prin care aceasta stoarse Porţii, intimidată de Ruşi, autorizaţia formală de a ocupa cu trupele sale Principatele în cazul evacuării acestora de către oştirile moscovite. Mandatul pe care-l primise Austria era numai pentru durata războiului, ca teritoriu neutru pentru garantarea ordinei interne [4]). Rusia care la început părea

[1]) Eg. Kowaleski, *Der Krieg Russlands mit der Türkei in den Jahren 1853—1854*, Leipzig, 1869, p. 239.
[2]) Sturdza-Vartic, *Acte şi Docum*, II, p. 306.
[3]) Alf. Graf Wimpffen, *Erinnerung aus der Walachei*, Viena, 1878, p. 20; Eg. Kowaleski, *o. c.*, p. 70.
[4]) Ion I. Nistor, *Ocupaţia Austriacă în Principate*, (1854—1857) în *Anal. Acad. Rom.*, Ist. Ser. III. Tom. XX, p. 138 urm.

surprinsă prin convenția austro-turcă dela Bojadji-Keuy își reveni imediat și consimți în taină la încredințarea Austriei cu mandatul de a ocupa Principatele și la neutralizarea lor, pentrucă în felul acesta ea asigură flancul drept la Prut și la Dunăre ceea ce-i dădea posibilitatea de a-și concentra toate forțele combative la frontul din Crimeea, împotriva căruia își îndreptase Turcia, ajutată de puterile apusene, toate efectivele sale operative.

Pentru aceste considerațiuni înaltul comandament rus primi ordinul să evacueze Principatele și să se îndrepte spre Crimeea. Retragerea trupelor de ocupație, provocase mare panică în rândurile populației mai înstărite iar organele administrative urmară în bună parte trupele rusești în retragere. Și aceasta cu atâta mai mult cu cât *miliția pământeană* primi și ea ordin să se asocieze trupelor rusești în retragere, lăsând anarhie și desordine în urma ei. Cum însă *dorobanții și grănicerii* nu înțeleseră să execute ordinul de a părăsi țara, *unitățile lor fură în parte desarmate* iar granițele țării rămaseră fără nicio pază.

Retragerea din Oltenia începu pe la finele lui Aprilie, evacuând toate proviziile și rupând podurile în urma lor [1]. La 12 August generalisimul Gorceacov era așteptat la Focșani, iar divanul Moldovei primise ordinul să-i pună la îndemână 3120 de vehicule pe lângă că se mai rechiziționară și alte 16.000 de trăsuri pentru transportul proviziilor peste Prut. La Brăila Rușii încercară să desarmeze unitățile oștirii muntene pentru că comandanții lor refuzaseră să urmeze trupele în retragere afară de colonelul Lenș și un locotenent din artilerie. Rușii ridicară și luară cu sine cele două tunuri de pe șalupa română precum și 10 tunuri de schijă care mai rămăseseră din vechea fortificație a Brăilei și care serveau de ani de zile pentru priponirea vaselor de mal. De asemenea fură ridicate de Ruși vasele, bărcile și întreg materialul plutitor și pornit pe Dunăre în jos spre Ismail [2].

---

[1] Ion I. Nistor, *Corespondență*, Nr. 13, p. 20; Alf. Graf Wimpffen, *o. c.*, p. 74 urm.

[2] Coronini, *Corespondență*, Nr. 14, p. 21, Nr. 18, p. 24 și 25, Nr. 65, p. 77.

Aceeaşi soartă avu de îndurat şi Moldova. In retragerea lor, Ruşii sfărâmară podurile peste Siretiu dela Vădeni şi Nămoloasa, întrerupând astfel legătura dintre Galaţi şi Brăila. Portul moldovenesc dela Dunăre pierdu ca şi Brăila întreg materialul plutitor. In mesajul său către divanul Moldovei din Mai 1856 principele Ghica arăta că Ruşii ridicară la retragerea lor din 1854 bateria de artilerie cu cele şase tunuri ale ei precum şi tot materialul bateriei. De asemenea fu ridicată de Ruşi şi şalupa canonieră înarmată cu 5 tunuri — numită *Brandvahta* — al cărei echipaj se compunea din 72 de marinari [1]). Miliţienii de acolo fură şi ei desarmaţi fiindcă se împotrivirâ evacuării lor în Basarabia.

Dar nicăierea împotrivirea miliţiei naţionale n'a fost aşa de hotărîtă ca la Iaşi. Acolo ofiţerii oştirii moldoveneşti, primind ordin să se pregătească de plecare cu unităţile lor în Rusia, se împotrivirâ din răsputeri, declarând prin rostul maiorului Filipescu, comandantul artilieriei moldoveneşti, că nu vor trece Prutul în ruptul capului, fiind gata să moară în ţara care i-a născut. Şi aceasta pentru motivul că ei, «*nu milităresc nici pentru Ruşi şi nici pentru Turci, ci numai pentru naţia lor*». Stăruinţele hatmanului Mavrocordat pe lângă oştire de a se supune ordinului comandamentului rus rămaseră zadarnice. Atunci unităţile moldoveneşti fură înconjurate de trupele ruseşte şi desarmate cu forţa, o procedură samavolnică pe care mi-o descrie un martor ocular în «Gazeta Transilvaniei» din Braşov. Miliţienii desarmaţi se împrăştiară pe la vetrele lor, iar ofiţerii fură excortaţi în Rusia. Căpetenia lor maiorul Filipescu fu condamnat la 4 ani de exil în Siberia, iar după expirarea acestui termen urma să fie înrolat ca simplu soldat în armata din Caucaz [2]). Curajoasa atitudine patriotică a maiorului Filipescu a fost cântată de G. Sion în *Steaua Dunărei* în versuri duioase ca acestea:

« Când chibitca muscălească
Dintre noi te rădica
Toţi din inimă frăţească
De durere lăcrăma.

---

[1]) Sturdza-Vartic, *Acte şi Documente*, III, p. 469.

[2]) *Gazeta Transilvaniei*, din 4 Sept. 1854, Nr. 71; Ion I. Nistor, *Principatele Române sub ocupaţia rusească*, l. c., p. 245.

Iară tu, brave oştene,
Pe tiranii tăi bravai
Şi bravurii moldovene
Drept urmaş te arătai »[1])

VI. OŞTIRILE NAŢIONALE SUB OCUPAŢIA AUSTRIACĂ (1854—1857)

Dar cu toată teroarea deslănţuită de Ruşi, miliţiile pământene n'au putut fi desarmate în întregime şi nici evacuate peste Prut, în Basarabia. Ele rămaseră în ţară la datorie menţinând ordinea până la sosirea trupelor de ocupaţie austriace de sub comanda generalului Coronini[2]). Principii Barbu Ştirbei şi Grigore Ghica, care la invazia Ruşilor părăsiră tronurile lor, plecând în străinătate, se reîntoarseră în ţară pentru a relua frânele domniei. Prima lor grijă după reîntoarcere se concentră în jurul oştirilor naţionale, ce fuseseră descompletate în parte de comandamentul trupelor ruseşti în retragere. Dară încă pe timpul exilului său liber ales la Viena, principele Ştirbei avusese o convorbire cu cancelarul Austriei contele Buol Schauenstein în chestiunea organizării oştirii pământene, în urma cărei domnul român găsise cuvenită înţelegere pentru planurile sale de înarmare a ţării. Cancelarul adeverea însuşi într'o scrisoare adresată generalisimului austriac baronul Hess că în urma schimbului de vederi pe care-l avusese cu principele Ştirbei şi-a dat consimţimântul pentru planurile militare ale principelui român exprimându-şi părerea «*că menirea ambelor principate române în viitor va fi să servească drept bastion împotriva nouălor încălcări ruseşti*» şi că prin urmare măsurile care ar urma să se ia în direcţiunea aceasta de divanurile domneşti în înţelegere cu puterea suzerană ar putea fi de mai înainte sigure de aprobarea imperiului austriac, care este aproape interesat în chestiunea aceasta[3]).

---

[1]) *Steaua Dunărei*, Nr. 26 din 29 Mai 1856; Sturdza-Vartic, *Acte şi Docum.*, III, p. 509.
[2]) Ion I. Nistor, *Ocupaţia austriacă în Principate* (1854—1857), l. c., p. 141 urm.
[3]) Coronini, *Corespondenţă*, p. 615.

In conformitate deci cu părerile cancelarului Buol-Schauenstein, generalisimul Hess trimise generalului Coronini, comandantul trupelor de ocupație din Principate, cuvenitele instrucțiuni, de a ținea seama de împrejurări și a nu se mai opune *repetatelor* propuneri ale principelui Știrbei în vederea *sporirii milițiilor pământene* și a nu mai stărui în împotrivirea sa față de asemenea planuri, ci să amâne cel mult punerea lor în aplicare până după conferința ce fusese convocată la Constantinopol, care hotărî ca apărarea granițelor să rămână în seama fostelor armate indigene. Numărul trupelor urma să fie fixat de comun acord între principe și Poartă, iar numirea comandanților să se facă de către principe. Și aceasta cu atât mai mult, cu cât Austria s'a obligat, cu ocazia ocupării Principatelor, de a restabili de acord cu Poarta autoritățile legal constituite și de a nu se amesteca în măsurile administrative ale divanurilor locale, întru cât prin aceste măsuri nu s'ar atinge siguranța trupelor imperiale și ordinea publică. Autonomia Principatelor în administrarea afacerilor interne li fusese recunoscută *ab antiquo* și dacă dorim ca această autonomie să fie respectată de alții se impune neapărat ca ea să fie respectată și de Austriaci [1]).

Precizările acestea din partea comandamentului suprem se impuneau cu atât mai mult, cu cât generalul Coronini luase de repetate ori poziție contra reorganizării milițiilor pământene, precum se evidențiază aceasta din rapoartele sale din 11 Noemvrie 1854 și din 14 Februarie 1855 [2]). Incăpățânarea sa pare să fi mers așa de departe, încât s'a simțit necesitatea de o intervenție directă a împăratului Francisc Iosif în favorea reorganizării milițiilor pământene. La 21 Martie 1855 primul adjutant al împăratului, contele Grünne, comunică generalului Coronini ordinul prea înalt, de a se gândi serios la reorganizarea milițiilor muntene și moldovene, în așa fel că el, folosindu-se de ocupația austriacă în aceste țări, să înlăture pe nesimțite și cu precauție influența rusească din oștirile naționale și pentru ca încetul cu încetul să ajungă la <u>*austriacizarea*</u> lor. El trebue să se gândească

[1]) Coronini, *Corespondență*, p. 614 urm. și pp. 894, 953 și 963.
[2]) *Ibid.*, p. 585 urm.

la traducerea regulamentelor cesaro-crăiești în limba țării și să îndrumeze instrucția trupelor moldo-vlahe după prescriptele acestor regulamente. De asemenea trebuie ca și adjustarea și înarmarea acestor trupe să fie în așa fel modificate, ca ele să semene cât mai mult cu oștirea austriacă. La cererea principilor, ar putea fi delegați ofițeri austriaci pentru organizarea și instrucția trupei în colaborare cu autoritățile locale. In sensul acestor sugestii se așteptau dela Coronini propuneri concrete care să poată fi puse în aplicare după aprobarea prea înaltă a împăratului [1]).

La 5 Februarie 1856 interveni adjutantul imperial Grünn din nou în chestiunea organizării oștirilor pământene, cerând lui Coronni ca până la evacuarea Moldo-Vlahiei de către trupele austriace, organizația oștirilor pământene să fie așa de înaintată, încât ele prin propriile lor forțe să poată menținea ordinea în țară fără niciun ajutor străin din afară. Grünne arată că era de dorit, ca *adjustarea*, *înarmarea* și *instrucția* milițiilor să fie cât mai asemănătoare cu cele ale trupelor austriace. Se mai cerea lui Coronini ca să stărue în cercurile boierilor în sensul ca și după retragerea trupelor austriace din Principate, conducătorii acestor țări să recurgă la instructori și maiștri austriaci și să ceară mai curând dela Viena decât din altă parte modele de uniforme și de arme. Dorința împăratului era deci ca organizarea și instrucția oștirilor pământene să se facă sub «*egida austriacă*» [1]).

In răspunsul său dela 15 Februarie 1856 Coronini arată că organizarea oștirilor pământene după fasonul austriac întâmpină în Principate piedeci serioase, fiindcă cea mai mică încercare de impunere ar fi primită mai rău decât una pornită din partea Rușilor. Comparând instrucția trupelor austriece cu cea a trupelor rusești, localnicii ar trebui din propriul lor îndemn să ceară ajutorul Austriacilor pentru organizarea și instrucția oștirilor pământene. Acest îndemn însă se trezea foarte greu din cauza respectului lor față de instrucțiile primite dela Ruși și din cauza *megalomaniei* tineretului crescut la Paris, *Mecca*, la care se închinau. Ofițerii

[1]) Coronini, *Corespondență*, p. 647 urm.

[2]) *Ibid.*, p. 882 urm.

milițiilor preferă pretutindeni limba franceză celei germane. Tonul în privința aceasta îl dă însuși spătarul Gheorghe Știrbei, fiul domnitorului, care a servit în armata franceză și care a fost înaintat de părintele său comandant al miliției muntene. Tânărul spătar nu este ostil Austriacilor, totuși dânsul nu nutrește acea bună dispoziție și acele simțiminte de stimă și recunoștință față de Austria și față de monarhul ei, pe care tatăl său le manifestă la orice ocazie. Afară de aceasta, spătarul Gheorghe Știrbei mai stetea și sub influența tânărului Davila, medicul șef al miliției, pe care îl încânta cu toate mijloacele de atracție ale artei sale precum și prin formele insinuante și îndrăsnețe ca și prin fanfaronadele sale așa de seducătoare pentru tineret. Davila și-a asociat pe colonelul Vlădoianu, adlatul spătarului Știrbei și pe maiorul Caragea, comandantul pieții, un Grec foarte șiret, în năzuința sa de a transplanta instituțiile franceze în Țara Românească, exercitând cu multă siguranță și iscusință o mare înrâurință asupra comandantului milițiilor.

Era deci firesc ca Coronini să pună toate în mișcare pentru a slăbi influența franceză și a o înlocui prin cea austriacă. De aceea prefera menținerea instituțiilor în ființă, deși erau de proveniență rusească, ca bunăoară titulaturile de parucic și praporcic [1]), decât să le vadă înlocuite cu așezăminte franceze. Erau însă și ofițeri români care erau bine apreciați de Coronini ca bunăoară colonelii Herescu, Solomon, Florescu și Voinescu, precum și locotenentul Brâncoveanu, care făcea serviciul de legătură între principe și general [2]), Coronini recunoștea că miliția trebuia să fie sporită, dar sporirea aceasta nu s'ar putea face așa de repede cum ar cere-o împrejurările din cauza condițiilor specifice de recrutare. Este adevărat că principele Știrbei, îndată după reîntoarcerea sa, a voit să mărească oștirea, dar Coronini s'a împotrivit pentrucă aceasta pornea din partea Porții, care reclama pentru ea un

[1]) Sturdza-Vartic, *Acte și Docum.*, III, p. 818.
[2]) Coronini, *Corespondență*, pp. 28, 29, 42, 43, 61, 63, 197, 264, 267, 270, 294, 303, 322—331, 338, 366—379, 373, 927, 979.

contingent din oștirea pământeană, o cerere care dacă ar fi fost satisfăcută, ar fi putut provoca dezertări în masă și defecțiuni din partea mai multor ofițeri. Acuma însă, schimbându-se situația, Coronini se declară gata de a ajuta la sporirea oștirii naționale. Iar cât despre iminenta retragere a trupelor de ocupație austriace, el s'a întreținut cu principele Știrbei, care crede, că o sporire a puterii milițiilor nu s'ar putea face pentru moment fără aprobarea bugetului din partea *divanului ad-hoc*. Părerea sa era că în condițiuni normale oștirea pământeană ar putea face față împrejurărilor, roagă însă să se stărue pe lângă Ruși pentru restituirea tunurilor și armamentului pe care îl ridicaseră din ambele Principate cu ocazia retragerii lor peste Prut din anul 1854 [1]).

Coronini interveni, ce-i drept, la Viena în chestia restituirii tunurilor și armamentului reclamat de Români. Chestiunea a fost supusă aprecierii împăratului, fiindcă la 19 Februarie 1856 adjutantul imperial contele Grünne răspunde prin Coronini, că reclamarea bateriilor dela Ruși va rămânea probabil fără urmare. In schimb însă Austria ar fi gata să cedeze principilor români, la cererea lor, puști nouă și tunuri cu prețul cel mai redus [2]). Se pare că oferta austriacă fusese acceptată de principi, fiindcă la 26 Martie 1856 Coronini arăta internunțiului Anton Prokesch von Osten că în timpul în care ofițerii austrieci desvoltau activitatea lor în Principate, s'au trimis din partea Românilor *ofițeri și detașamente din miliție la Viena și Pesta, pentru a-și primi instrucția în serviciul de vânători și la flotilă. In șantierele navale dela Buda-Veche se construia un vas de războiu pentru flotila dunăreană română, iar împăratul ar fi dat ordin să se pună la dispoziția miliției princiare române puști (Dornstützen) pentru înarmarea vânătorilor* [3]).

La 17 Martie 1856 Coronini putea comunica din nou internunțiului că a primit ordin de a interveni cu toată stăruința pentru grabnica sporire a milițiilor princiare și de a

[1]) Coronini, *Corespondență*, pp. 900—903.
[2]) *Ibid.*, p. 907.
[3]) *Ibid.*, p. 969.

da tot concursul. Intervenţia sa ar fi fost încununată de succes, întru cât ambii principi, atât Ştirbei cât şi Ghica i-ar fi dat în privinţa aceasta cele mai bune şi mulţumitoare asigurări. Intru cât însă vor fi reuşit principii de a fi creat din miliţiile lor o forţă armată, vrednică de toată încrederea, aceasta se va putea vedea numai după retragerea trupelor austriace din Principate. Cât priveşte însă tăria numerică a oştirii muntene, ea poate face faţă nevoilor locale. Mai prost se prezenta situaţia în Moldova, unde lipseau mijloacele materiale pentru sporirea miliţiilor cu toate că prin cesiunea Basarabiei de Sud, oştirea moldoveană era pusă în faţa unor îndatoriri care depăşeau puterile ei [1]). Se pare că stăruinţa lui Coronini pe lângă divanul domnesc al Moldovei a avut succes, fiindcă la 24 Aprilie 1856 el putea comunica internunţiului Prokesch Osten la Constantinopol, că principele Ghica ar fi luat măsurile cuvenite pentru sporirea oştirii cu un batalion de infanterie şi un escadron de cavalerie şi pentru adjustarea şi înarmarea lor [2]). Şi aceasta cu toate că puţine zile în urmă se svonise, că divanul s'ar fi pronunţat categoric împotriva sporirii forţelor combative ale ţării [3]).

Dintr'un raport al generalului Paar către Coronini aflăm că într'adevăr colonelul Lăţescu, comandatul miliţiilor moldovene i-ar fi cerut informaţii asupra preţului unor puşti de sistem nou şi a unei baterii cu 4 tunuri şi 2 obuziere şi cu toate accesoriile lor cum sunt carele de muniţii şi harnaşamentul. Sau poate li s'ar putea ceda chiar imediat armamentul cerut, rămânând ca plata să se facă mai târziu, întru cât momentan casa oştirii n'ar dispune de creditele necesare. Nu lipseau însă nici bănueli că Austriacii ar avea intenţia de a se folosi de strâmtoarea în care se sbătea oştirea pământeanu pentru a-i oferi armament vechiu şi uzat pe preţuri de speculă [4]). Austriacii se gândeau la fortificarea liniei Focşani - Nămoloasa - Galaţi precum şi a unor puncte stra-

[1]) Coronini, *Corespondenţă*, pp. 993—994.
[2]) *Ibid.*, p. 1004.
[3]) *Ibid.*, p. 996.
[4]) *Ibid.*, p. 992 urm.

tegice pe Prut [1]). Cât despre situaţia din Basarabia şi Transnistria, aflăm informaţii preţioase din raportul căpitanului Schmidt din 24 Martie 1855 din anexă.

Asupra situaţiei oştirii moldoveneşti deţinem informaţii foarte preţioase şi precise din raportul hatmanului Th. N. Balş, inspectorul general al miliţiei din 20 Septemvrie/20 Octomvrie 1854. Iată cuprinsul raportului:

« Miliţia Moldovei, comandată de *hatman*, asistat de un stat major, are în virtutea regulamentului organic însărcinarea:

1. De a menţine buna ordine şi liniştea în ţară;
2. De a aduce la îndeplinire legile;
3. De a păzi graniţele şi de a menţine cordunul sanitar.

Ea se compune:

1. Dintr'un regiment de infanterie;
2. Dintr'o baterie de artilerie cu 6 tunuri de calibru 42 dintre care primul tun a fost oferit de împăratul Rusiei în 1853 iar celelalte 5 dăruite de sultanul Turciei iar instalaţiunea lor de către principele Ghica în 1849;

:. Dintr'un escadron de lăncieri;

4. Dintr'o şalupă canonieră pentru serviciul portului Galaţi, armata cu o *caronadă* (tun greu de marină) şi de 4 *pieriere* (tunuri mici de bronz pentru marină);
5. Din grăniceri;
6. De jandarmeria ţării, compusă din 14 companii repartizate porporţional pe isprăvnicii.

Bugetul din 1854 pentru întreţinerea acestei forţe armate fără de apuntamentele aghiotanţilor generali domneşte în urma retragerii principelui Ghica) se ridica la suma de 3.542.789 piaştri şi 78 dinari şi anume:

1. Trupa de linie cu statul major general	1.994.201	piaştri	şi 18	dinari
2. Grăniceri	220.000	»	» —	»
3. Jandarmeria	1.328.588	»	» 60	»
Total . . .	3.542.789	»	» 78	»

Pentru exerciţiul în curs nu s'a putut obţinea decât 2.068.218 piaştri şi 115 dinari.

Trupele de linie sunt încazarmate:

La Iaşi primul batalion şi 2 companii din al doilea batalion, bateria şi escadronul.

La Galaţi 2 companii din al doilea batalion şi brandvaluta (şalupa).

[1]) Coronini, *Corespondenţă*, pp. 242 urm. şi 874.

La Ocna pentru paza deținuților în ocne și un mic detașament de infanterie.

Trupele de linie își au spitalele lor proprii și anume la Iași cu 90 de paturi și la Galați cu 30 paturi.

Jandarmii au cazărmile lor prin ispravnicii iar bolnavii se îngrijesc în spitalele publice.

Raportul este semnat de inspectorul general hatman Th. N. Balș și de colonelul Stemmatin (Stamati)[1].

In urma abdicării principelui Ghica, Poarta a numit la 2/14 Iulie 1856 pe Th. N. Balș caimacam al Moldovei[2]. In calitatea aceasta fostul hatman și inspector general al oștirii moldovenești, adresă milițiilor următorul ordin de zi[3]: « Soldați de toate armele! *După contenirea domniei a I. Sale Prințului Grigore Ghica VV.*, *Inalta Poartă a binevoit a mă numi caimacam acestui Principat și a-mi încredința oblăduirea provizorie a țării; încunoștiințând despre aceasta oastea Principatului, sunt convins că trupele de toate armele, prin a lor pilduitoare disciplină și devotament pentru guvern, vor îndeplini cu zel și sârguință îndatoririle militare, cu aceasta mai mult că epoca de față promite un viitor mai ferice pentru oaste, urmând a se înmulți și a se da o mai bună organizare. Ca unul ce sunt ieșit din sânul vostru, Eu voi prețui cu strictă nepărtinire serviciile și meritele fiecărui militar și mă voi ocupa cu energie pentru deplinirea trebuințelor oastei. Aceasta poruncesc a se obști prin oaste!* ».

Sub noua locotenență domnească maiorul Alexandru I. Cuza fu înaintat la gradul de colonel și însărcinat la 23 Oct. 1858 cu îndatoririle de *hatman* asupra oștirii până la ocuparea definitivă a acestui post[4].

La 10 Septemvrie 1856 caimacamul Balș stărui pe lângă comandamentul trupelor austriace în retragere să cedeze anumite cantități de pulbere pentru nevoile oștirii pământene, cerere care se pare că a fost satisfăcută[5].

---

1) Coronini, *Corespondență*, pp. 459—460.
2) *Ibid.*, p. 1049.
3) Sturdza-Vartic, *Acte și Docum.*, III, p. 718.
4) A. D. Xenopol, *Ist. Rom.*, ed. III, vol. XIII, p. 16 urm.
5) Coronini, *Corespondență*, p. 1065.

După retragerea principelui Barbu Ştirbei, locotenenţa domnească fu încredinţată lui Alexandru Ghica[1]), care se grăbi să scoată din « *catuştia* » oştirii muntene mai mulţi ofiţeri tineri care nu şi-ar fi făcut niciodată datoria de ostaşi. Intre aceştia se găseau *căpitanii* Grigore Bibescu-Brâncoveanu şi Alexandru Ştirbei, *parucicii* Nicolai Bibescu şi Dimitrie Ştirbei, *praporcicul* Gheorghe Bibescu şi *iuncării* Mihai Ghica, Gheorghe Sachelarie, Gheorghe Filipescu şi Grigore Aristarhi[2]).

VII. DORINŢELE DIVANURILOR AD-HOC ŞI DISPOZIŢIUNILE CONVENŢIEI DELA PARIS CU PRIVIRE LA ORGANIZAREA OŞTIRII NAŢIONALE

Cu forţele sale armate, oştirile pământene au ştiut să menţină ordinea internă după retragerea trupelor de ocupaţie austriece din Martie 1857[3]). şi să asigure noua graniţă a Moldovei în cele trei judeţe basarabene, Cahul, Bolgrad şi Ismail care fuseseră retrocedate Moldovei în temeiul tratatului de pace dela Paris din 30 Martie 1856. Trecerea unităţilor moldoveneşti peste Prut inspiră muza lui Vasile Alecsandri la alcătuirea marşului: « Drum bun, drum bun, toba bate». Marea însemnătate a oştirilor pământene pentru desvoltarea politică viitoare era recunoscută de toată lumea. Şi de aceea una din principalele preocupări ale *divanurilor, ad-hoc* convocate la Iaşi şi Bucureşti, pentru consultarea dorinţelor ţărilor române cu privire la viitoarea lor organizare politică, era întărirea armatei naţionale şi îmbunătăţirea condiţiilor de apărare a hotarelor. In divanul ad-hoc dela Iaşi discuţia asupra *organizării puterii armatei naţionale* a fost foarte amplă. In şedinţa dela 25 Octomvrie 1857 s'a votat cu unanimitate următoarea propunere susţinută de cei

[1]) Coronini, *Corespondenţă*, p. 1053 urm.
[2]) Sturdza-Vartic, *Acte şi Documente*, III, p. 818; Coronini, *Corespondenţă*, p. 1056.
[3]) Coronini, *Corespondenţă*, p. 1069.

mai de frunte membri ai adunării în frunte cu Mihai Cogălniceanu:

«Pe temeiul art. 26 din Tratatul dela Paris;

Pe temeiul dreptului ce Principatele exercitează astăzi,

Adunarea ad-hoc a Moldovei doreşte ca la viitoarea organizaţie să se ia de bază următorul principiu:

1. Puterea armată naţională se va organiza în privinţa neutralităţii şi a sistemului de apărare a Principatelor Unite şi că în caz de năvală să poată cu lesnire înfăţişa o putere îndestulătoare

2. Recunoaşterea dreptului Principatelor de a putea înfiinţa cetăţi de apărare.

3. In nici un chip şi în nici o vreme aceste cetăţi nu vor putea fi ocupate decât de oşti naţionale ale Principatelor.

4. In nici un caz oştile Principatelor Unite nu se vor întrebuinţa decât în apărarea pământului lor» [1]).

O moţiune analogă s'a votat şi în divanul adhoc din Bucureşti.

Ţinând seamă de dorinţele exprimate în divanurile adhoc, delegaţii puterilor garante, întruniţi în *Conferinţa dela Paris*, impuseră Principatelor norme administrative nouă, cuprinse în aşa numita *Convenţie* din 7/19 August 1858, care era menită să înlocuiască Regulamentul Organic. Convenţia dela Paris prevedea în articolele 42—45 următoarele:

Art. 42. — Cştirile regulate aflate acum în fiinţă în ambele Principate vor primi o organizare identică spre a putea la trebuinţă să se unească şi să formeze o singură armie. Se va face în scopul acesta o lege comună.

Afară de aceasta se va face tot anul inspecţia oştilor ambelor Principate de către inspectori generali numiţi an de an, când de un principe, când de altul. Aceşti inspectori vor fi însărcinaţi a veghia asupra întregii executări a dispoziţiunilor, menite de a păstra oştirilor toate caracterele de două corpuri ale aceleiaşi armii.

Ţifra oştirilor regulate hotărîtă de regulamentul organic, nu se va putea mări, decât cu o treime fără a fi obţinut mai înainte asentimentul curţii suzerane.

Art. 43. — Oştirile trebue să se adune de câte ori siguranţa din lăuntru sau cea a hotarelor va fi ameninţată. Unirea lor va putea fi ordonată de unul sau de celălalt domn, dară nu se va face decât în urma unei înţelegeri prealabile dintre dânşii, avizându-se şi curtea suzerană.

[1]) Sturdza-Vartic, *Acte şi Documente*, VI, 1, p. 125.

După propunerea inspectorilor, domnii vor putea de asemenea să împreune în total sau în parte oştirile în câmp de manevre sau spre a le face revista.

Art. 44. — Comandantul de căpetenie va fi numit alternativ când de un domn, când de altul când va fi a se reuni oştirile. El trebue să fie Moldovean sau Muntean de naştere. El va putea fi revocat de domnul care l-a numit.

In acest caz, noul comandant de căpetenie va fi orânduit de celălalt domn.

Art. 45. — Oştirile ambelor ţări vor păstra steagurile lor actuale, albastru, galben pentru Muntenia, albastru roşu pentru Moldova, dară aceste steaguri vor purta în viitor o banderolă de coloare albastră conform modelului alăturat la prezenta convenţie ».

Dispozițiunile acestea urmară să fie puse în aplicare de noul domn al *Principatelor Unite* care era însuși fostul comandant al milițiilor moldovene colonelul Alexandru I. Cuza. Coincidența aceasta nu era o simplă întâmplare. Dimpotrivă, ea își avea temeiurile ei mai adânci, demonstrând că puterea domnească, ca o emanație a voinței naționale, nu-și putea găsi aiurea un reazăm mai sigur și mai statornic decât în batalioanele oștirii pământene.

Cu abolirea Regulamentului Organic și cu proclamarea Convenției dela Paris, se inaugură o nouă eră în desvoltarea oștirii naționale, unită sub un singur *steag tricolor*. Sub simbolica lui adumbrire și sub grija permanentă a primului domn al unirii și a urmașilor săi, purtători ai coroanei de oțel, oștirea națională a pășit pe urmele marilor sale chemări istorice, reîmprospătând vitejia străbună și sporindu-i strălucirea prin memorabilele fapte de arme dela Plevna, Budapesta și Odessa.

ANEXĂ

Excerpt din raportul de informaţie al căpitanului Schmidt din statul major al armatei a IV-a cezaro-crăieşti din 24 Martie 1855. Copie de pe originalul din arhivele de războiu din Viena, sub signatura: K. IX 19/2—149.

ALLGEMEINE NOTIZEN ÜBER BESSARABIEN U. SÜD-RUSSLAND

Bequartierung und Verpflegung. Eine Proklamation der Frohnaufhebung würde die ganze moldausche Bevölkerung Bessarabiens dem einrückenden Feinde zuwenden, man würde sich indessen ungemein irren, wenn man glauben wollte, dass sie an irgend einem Kampfe Theil nehmen möchte. Bessarabien hat bei seiner Einverleibung zu Russland Rekrutirungsfreiheit für 50 Jahre erhalten. Das Land hat demnach weder Veteranen noch ausgediente Soldaten und vom Kriegerstande nicht den mindesten Begriff—es ist geradezu waffenscheu.

Vorspannwesen. Die Vorspann wird von den Grundherrschaften geleistet, jedoch nicht stationsweise, sondern für den ganzen Feldzug, und nur ausnahmsweise, wie dies z. B. bei den starken Truppen-Durchzügen durch Odessa der Fall war, nahm man zur Local-Vorspann seine Zuflucht. Die Vortheile dieser Art Vorspannsleistung sind in die Augen springend. Der Vorspannsbauer gewöhnt sich an die Ordnung, das zeitliche Aufbrechen, schnelle Aufstellung einer ordentlichen Wagenburg, Einhaltung der Ordnung während des Transportes u.s.w.

In Süd-Russland sind übrigens die Landleute an Besorgung grosser Transporte sehr gewöhnt, denn alljährlich kommen Tausende von Getreidewagen nach Odessa.

Die Ochsenvorspann ist dem Lande angemessen, und auch der Pferdevorspann vorzuziehen. Die Erfahrung lehrt, dass 3 Pferde erst 2 Ochsen ersetzen. 40 Pud rehnet man pr. Zugochs-Ladung, dagegen nur 25 pr. Pferd. Den grössten Vortheil bietet die Ochsenbespannung

dadurch, dass für je 2 Wägen nur ein Treiber benöthigt wird, und dass im Frühjahr, Sommer und Herbst, so lange kein Schnee gefallen ist, das Hornvich sich mit der blossen Steppenkost begnügt. Zu diesem Behufe gehen die Ochsenwägen nicht in langen Kolonnen, sondern Abtheilungsweise, ohne sich an den, ohnehin kaum erkennbaren Fahrweg zu halten. Der Ochs weidet im Ziehen, und wo stärkerer Graswuchs gefunden wird, da wird auch gerastet. Als Regel kann angenommen werden, dass in der Steppe gar kein Fahrweg ist, sondern dass man stets frischen Rasenboden aufsucht und nur die Richtung nach dem Ziele beibehält. Bei Regenwetter ist demnach das Fahren sehr beschwerlich, da die Radfelgen einsinken. Pferde bleiben bald überangestrengt stecken, wogegen Ochsen zwar langsam, aber ununterbrochen fortziehen. Die russische Armee hat demnach zumeist Ochsengespann, und Pferdewägen wurden nur im vorigen Herbste requirirt, um bei forcirten Märschen die Tornister der Soldaten und einige Marodeurs schneller fortzubringen. Pferdevorspann ist übrigens nur in einem kleinen Theile Bessarabiens, dann in den Kolonien aufzutreiben. Der National-Bauer hält sich an seine grauen Thiere, mit welchen er im Winter weite Reisen ins Innere des Landes macht.

Geologische Bemerkungen. Die geologische Formation von Süd-Russland, namentlich des westlichen Theiles desselben, kann bestimmt abgetheilt werden. Bessarabien ist bei Nowosielica herum eben, 3 Meilen südwestlich beginnt die runde Hügelformation, wie sie den Karpatenausläufern eigen ist. Die Thäler durchstreifen kleine Bäche, welche im Sommer oft austrocknen, deshalb auch zu Viehtränken nächst den Dörfern, und umweit der Viehtriften zu kleinen kunstlosen Teichen gestaut werden.

Der Byk ist der einzige strategisch wichtige Fluss in Bessarabien, seine Sohle liegt ziemlich tief, das Thal ist bedeutend versumpft. Nächst Kuczargan schleicht ein zweiter, ziemlich starker Bach. Sonst ist das Land in Bessarabien, obgleich quellenreich, doch ohne bedeutende Flüsse. Die Formation der runden Hügel übergeht bei Belz in Längenzüge, und runde Thalvertiefungen, welche zum Theile etwas sumpfig sind, und nur 4 Meilen von Orgiew ziemlich gebirgig, so dass der von Orgiew kommende ziemlich wasserreiche Fluss in alten Zeiten den Gebirgsstock zweimal durchbrechen musste, um im Laufe nicht gehemmt zu werden. Die Durchbrechungen geschahen gewaltsam durch Felsgestein, und sind kleine Nachbildungen des Donau-Durchbuches, wo dieser Strom unser vaterländisches Gebiet verlässt. Nach und nach verflachen sich diese nach dem Südosten zulaufenden Gebirge in die niedere Steppe, und ihre letzten Ausläufer befinden sich etwa ½ Meile von Bender.

Die Steppe. Von da beginnt die ebene Steppe, welche nur dann und wann durch die sogenannten Wale, d. h. Einsattlungen, welche durch Abfliessen ebemaliger Gewässer entstanden sind, unterbrochen werden.

Die Flora der Steppen unterscheidet sich von jener in Bessarabien bedeutend. In der letzteren Provinz krönen dann und wann Waldungen die Anhöhen namentlich nächst dem Dniester. Von Bender gegen Kiszenew begegnet man zunächst kleinen Waldungen, welche hinter Kiszenew zahlreicher werden, bei Belz aber wieder aufhören, und erst unweit Nowosielica wieder zum Vorschein kommen. Das Holz ist zumeist Eiche, jedoch ziemlich verkrüppelt. In der Steppe wuchert das Gras üppig; je heisser der Sommer ist, je willkommener ist er dem Viehzüchter. Das Steppengras verdorrt noch vor Ausschüttung des Samens im Monate Juni und wird natürliches, ungemähtes, nahrhaftes Heu, welches bis zum Herabfallen eines tieferen Schnees dem Hornvieh zur Nahrung dient. In sehr heissen Sommern aber wuchert die stachelige Distel allzustark auf, so dass sie das Futtergras erstickt und das Vieh in den Distelwald nicht eindringen kann.

Produkte des Landes. Der Produkten-Reichthum in Bessarabien und Süd-Russland rührt von Vorräthen her, welche seit mehreren Jahren schon angesammelt waren. Überall findet man grosse Getreidetriften einzeln oder auch haufenweise in der Steppe frei aufgestellt, welche an Ort und Stelle gedroschen und der Körnerertrag sodann gleich nach irgend einer Hafenstadt verführt wird. Bessarabien und das Gouvernement Cherson sind im Stande grosse Armeen für mehrere Jahre zu versorgen. Allein nicht nur ungedroschenes Getreide steht vorräthig. Das Getreide-Ausfuhrsverbot kam plötzlich. Es sind demnach ungeheure Vorräthe gedroschenen Getreides verblieben, und da die Wirthschaft mit Leibeigenen keinen Stillstand erlaubt, so wurden auch voriges Jahr sehr viele Felder angebaut, so dass zu den älteren ohnehin grossen Vorräthen neue zuwuchsen. Bessarabien ist reicher als das Gouvernement Cherson, welches wieder mehr Viehzucht treibt. Eine der getreidereichsten Gegenden ist der Winkel um Nowosielica, von wo das Getreide nach Odessa oder Ismail ohnehin nur dann geführt werden könnte, wenn die Preise ungewöhnlich hoch waren. Die Ausfuhr beschränkte sich demnach nur nach der Bukowina und Galizien, liess aber noch sehr bedeutende Vorräthe zurück, von denen viele in der Umgegend von Nowosielica selbst zurückblieben, als die russische Grenze gegen Oesterreich plötzlich gesperrt wurde. Ein gleiches Bewandtniss ist es auch mit den Heuvorräthen.

Manufakturwesen. Die Manufaktur-Thätigkeit in Bessarabien und Cherson liefert nichts, was für die Bedürfnisse einer Armee nöthig sein könnte, denn mit Ausnahme der zwei Städte Kiszenew und Odessa und zum Theil auch Cherson ist das ganze Land nur mit dem Landbau und der Viehzucht beschäftigt. Leder wird nur in Odessa und Cherson erzeugt, in letzterem Orte zum Verkaufe an die Monturs-Commission. Das übrige Land erzeugt hierin so wenig, dass das Leder aus dem Azowschen Meere und aus der Krim eingeführt werden muss.

Topografische Bemerkungen

Odessa. Es ist oft zur Sprache gekommen, ob Odessa den russischen Truppen wirklich so viele Bedürfnisse liefert, um vom Feinde besonders ins Auge gefasst zu werden? Vor Allem ist Odessa durch seine Grösse, seinen Reichthum, durch seine Fabriken, wie jede grosse Stadt eine Vorrathskammer für Alles, was eine Armee an Manufaktursachen nur beziehen kann. Überdies ist Odessa der nothwendige Etappenpunkt für alle Truppendurchzüge, welche aus Podolien, Bessarabien, demnach auch aus Pohlen nach der Krim gerichtet werden. Weit und breit liegt keine zweite Stadt, welche Odessa in dieser Beziehung hätte ersetzen können; deshalb hielten beinahe Alle vom Gorczakowschen Corps nach der Krim beorderten Truppen in Odessa Rasttage, wo sie sich erholen und mit dem Nöthigen versehen konnten. Odessa wurde gegenwärtig mit selbständigen Schanzen umgeben, ein Beweis, das die Russische Armee diesen Punkt für wichtig genug erachtet, um ihn für alle Fälle zu halten.

Bender ist in der letzten Zeit stark befestigt worden. Das Glacis wurde geebnet, der Brückenkopf mit einer sehr hohen Schanze verstärkt. Von der Wasserseite, wo die weichen Sandstein-Felsen aus dem Dniester auftauchen, ist die Festung ein wenig vernachlässigt. Freilich ist dieser Theil durch den stark verschanzten Brückenkopf gedeckt. Die Courtinen der Festung sind gegen das Wasser zu ziemlich hoch, gegen Westen jedoch flach und durch Hornwerke gedeckt. (In der Festung selbst war Berichterstatter nicht). Die Stadt liegt von der Festung etwa 3 Werste entfernt. Von den etwa ½ Meile entfernt liegenden Anhöhen, welche unbefestigt geblieben sind, lässt sich die ganze Umgegend, so ziemlich auch die Form der Festung übersehen.

Tiraspol hat Wälle und einen wenigstens auf der Nordseite ausgemauerten Graben. Der Umfang ist ziemlich gross. Sie steht mit Bender durch eine sehr breite Chaussée in Verbindung.

Kiburn (Kinborn). Über diese Festung weiss ich nur zu berichten, dass sie im Herbst stark befestigt worden sein soll.

Als General von Löchner nach Ismail als Stadt-Gouverneur berufen wurde, sind an den Strandbatterien sämtliche Schulterwehren und die Schiess-Scharten rasirt worden, und die Schanzen behielten einfache Brustwehren aus Erde.

Cherson hat ebenfalls eine alte Citadelle, welche im Oktober 1853 noch gänzlich vernachlässigt war, zerfallene Thore und kleine Kanonen hatte. Ob sie seitdem montirt wurde, ist mir unbekamt. Im Oktober 1853 enthielt sie die Monturs-Commission, und Kasernen für Garnisons-Bataillone. Mehrere kasernenartige Gebäude lagen in Ruinen. Das Arsenal war im Sommer 1853 gänzlich geleert, da von hier die Gewehre für die Reserven und die Volontärs in den Fürstenthümern genommen wurden. Doch fand sich daselbst eine ziemliche Menge

von schweren Kanonenkugeln und Bomben, welche von Nikolajew angelangt waren. Das Arsenal diente für die landwirtschaftliche Ausstellung. Die Citadelle liegt auf der Hochebene, und ist von der einen Seite durch die Dniepersümpfe gedeckt. Die Stadt selbst liegt $^1/_4$ Meile von der Citadelle entfernt. Ich umfuhr die Citadelle in ziemlich schnellen Trabe in $^3/_4$ Stunden. Von der Landseite ist dieselbe schwach.

Oczakow hat gegenwärtig vier Strandbatterien, welche mit jenen von Kinborn korrespondiren.

Nikolajew ist mir gänzlich unbekannt.

Lemberg, 24. März 1855.

SCHMIDT
Hptm. in Gen. Stab.

LEGILE UNITĂŢILOR SOCIALE

DE

DIMITRIE GUSTI

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 14 Mai 1943

Motto: « Le présent est gros
de l'avenir et chargé du passé ».
(Leibniz)

CUPRINSUL: 1. Problema Intregului, comună ştiinţei contemporane. — 2. Problema Intregului Social. — 3. Doctrina Aristotelică. — 4. Intregul Social ca Unitate socială. — 5. Problematica « Legii ». — 6. Termenul de Lege împrumutat din Ştiinţele Sociale.— 7. Legile Unităţilor Sociale: Prima Lege a Cauzalităţii Sociologice. — 8. A doua Lege a Paralelismului Sociologic. — 9. A treia Lege a Idealului Etic. — 10. A patra Lege a Dreptăţii Politice. — 11. Problema Determinismului şi a Libertăţii. — 12. Problema Hazardului. — 13. Fapt istoric şi fapt al trecutului. — 14. A priori social. — 15. Trei momente ale procesului de devenire a Realului social: trecut, prezent şi viitor, — patru ştiinţe: Istoria, Sociologia, Etica şi Politica, ce formează o singură ştiinţă socială. — 16. A cincea Lege a Circuitului între Realuri Sociale. — 17. Legile Unităţilor Sociale formează un Intreg. — 18. Legile Unităţilor Sociale şi structura Statului. — 19. Legile Unităţilor Sociale şi organizarea viitoare între Naţiuni. — 20. Legile Unităţilor Sociale creează un nou sentiment de vieaţă şi un nou optimism al Acţiunii bazate pe Adevăr şi Voinţa socială în proces de realizare.

1. Congresul internațional de filosofie, care s'a întrunit cu prilejul Expoziției internaționale, în 1937, în Paris, a discutat, ca o problemă importantă: Unificarea și Unitatea Științelor și Metodelor.

Desbaterile și comunicările congresului în această privință au fost însă de o uimitoare insuficiență.

Problema a rămas astfel deschisă și gravă.

Căci situația științelor zilelor noastre ar putea să-și ia drept motto faimoasele cuvinte ale lui Tertullian:

Credibile est, quia ineptum est,
Certum est, quia impossibile est,
Credo, quia absurdum.

Intr'adevăr, este greu să găsim un fir conducător și să întrezărim care este criteriul Adevărului în haosul de astăzi al concepțiilor contradictorii asupra lumii, care sunt când relativiste și fizical quantiste, ori mecanice și electrodinamice, vitaliste și holistice ș. a. m. d.; substratul lumii fiind când spirit ori materie, ori energie liberă de materie, când corpuscul ori undă, ori corpuscul și undă; iar concepția despre lume apărând când ca un sever determinism ori ca incertitudine și simplă probabilitate, când ca aplicare a legii cauzalității ori ca înlăturare a ei, când ca metrism ori ca holism, când ca evoluționism ori ca disoluționism, ș. a. m. d.

Totuși, observatorul atent al desvoltării științelor în ultimele decenii găsește cu ușurință, cu tot pluralismul gândirii științifice contemporane, o problemă fundamentală, comună tuturor științelor, ce ar putea fi luată ca punct de plecare pentru unitatea lor.

Este problema întregului și totalului, ca un foc central alimentat de toate științele și de forțele spirituale ale timpului și care la rândul lui le luminează pe toate.

Problema aceasta, la început, în jurul anului 1900, s'a înfiripat mai întâi în cercuri mici, cu o rezonanță foarte redusă, de matematicieni, fizicieni, biologi și psihologi, ca teorie quantică a lui Plank, ca relativismul einsteinian, mecanică ondulatorie a lui Louis de Broglie și Schroedinger, ca «Gestaltqualitäten» ale lui v. Ehrenfels ori ca holism biologic, pentru a lua în ultimul timp proporția unui adevărat curent la modă și a unei chemări ce răsună, din ce în ce mai tare, nu numai în lumea științifică, dar și în vieața publică, dela discuții în ziare, broșuri și cărți, până la organizații de state.

2. In comunicarea mea de astăzi doresc să vă informez, ca o completare necesară comunicărilor mele anterioare, în număr de 4, ce le-am făcut în fața d-voastre, având ca subiect: «Problema Sociologiei» și «Știința și Pedagogia Națiunii», despre rezultatele la care am ajuns asupra Intregului și Totalului social, care a fost și pentru mine, tot în jurul anului 1900, când făceam studiile mele de doctorat la Lipsca și a rămas până astăzi o preocupare fundamentală.

Despre această comunicare, ca și despre celelalte, pot spune: Mihi ipsi scripsi, fiind rezultatul unor experiențe științifice personale, pe teren, de câteva decenii și care-mi este deosebit de scumpă.

3. Problema Intregului și a Totalului nu este o descoperire a timpului nostru, căci ea, deși, astăzi la ordinea zilei, este foarte veche, fiind actualizarea clasicei doctrine a lui Aristoteles. Pentru a fi în spiritul timpului, am putea spune că lozinca științei contemporane ar fi o «întoarcere la Aristoteles».

Nouă sunt în această problemă doar exagerările, degenerările și oportunitatea aplicării lor la vieața politică.

Să ne reamintim în câteva cuvinte doctrina aristotelică, așa cum se resfrânse și în filosofia tomistică; ea are următoarele părți esențiale:

1. Mai întâi, faimoasa și nepieritoarea formulare a Totului, înaintea părților (a Statului înaintea Individului), din cartea I capitol 2 al «Politicii»: τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους.

O altă variantă tomistă proclamă prioritatea perfecțiunii Totului: Bonum commune est majus et divinius quam bonum unius.

2. Totul și Părțile sunt noțiuni corelative, adică se condiționează reciproc: Totum dicitur esse in partibus non est praeter partes, ori: Totum (dicitur) per relationem ad partes.

Dar nici părțile nu pot fi gândite fără Totul supraordonat: Partes non habent proprium esse, sed sunt per esse totius.

3. In sfârșit în Metafizica sa (cartea V, cap. 23, 1023 b) Aristoteles formulează necesitatea integrității părților (care deci trebue să fie complete) și necesitatea unității lor.

«Tot înseamnă ceva, căruia nu-i lipsește niciuna din părți, pe baza cărora este numit Tot, și ceea ce cuprinde este una».

De aceea întregul este Unum perfectum, Unum ens indivisum.

In jurul acestor elemente ale Intregului, descoperite cu viziunea caracteristică geniului unic al lui Aristoteles, roiesc toate teoriile mai vechi și mai nouă, din toate disciplinele ce alcătuesc știința contemporană.

4. In cursul cercetărilor făcute la teren, și ca rezultat al acestor experiențe științifice, am întâlnit totdeauna diferite și variate forme ale realității sociale, care, toate, erau părți ori întreguri, ce reprezentau o multiplicitate unificată și pe care noi le-am numit unități sociale, un termen care și-a dobândit o deosebită consacrare prin întrebuințarea lui în formularea problemei centrale a Congresului al 14-lea internațional de Sociologie din București, care este tocmai « Unitatea socială » ilustrată prin sat și oraș.

In decursul procesului de cunoaștere a realității sociale am putut constata apoi că unitatea socială pe lângă elementele aristotelice, mai cuprinde și alte însușiri esențiale, specifice ei, și care se desvălue în mod impresionant de clar în timpul cercetărilor pe teren.

Unitatea socială este un sfârșit devenit și un început în devenire; un produs al trecutului și al mediului și un producător al viitorului; un sistem închis de valori sociale prezente și un sistem deschis pentru valorile ce se vor crea; o existență fenomenală, o fotografie și o existență în mișcare, un film, adică un scop, o țintă, o valoare, ce transformă voința în acțiune.

La aceste constatări se mai adaugă una, foarte prețioasă, și care dă naștere la consecințe incalculabile, după cum vom vedea, anume că unitățile sociale mai mici sunt absorbite și formează unități sociale din ce în ce mai mari, fără a-și pierde totuși specificitatea lor. Iar unitatea mai mare nu este o simplă cantitate, o mărime ori o sumă a unităților mai mici, ci este o unitate calitativ nouă, necuprinsă în unitățile componente și cu o semnificație deosebită de acestea.

In unitatea socială, ce pare atât de modestă și superficială, și în realitate este atât de profundă și bogată, ca satul românesc, există, bunăoară, atâtea și atâtea unități sociale mai mici ca: neamul, familia, gospodăria, biserica, școala, primăria, cârciuma, vecinătatea, cooperativa, ceata de feciori, ceata de copii, ceata de fete, hora, șezătoarea, ș. a. m. d., care fac parte integrantă din întregul satului, deși fiecare, ca parte, este un întreg de sine stătător.

Iată minunea pe care o prezintă Unitatea Socială, întrunind la un loc elemente și aspecte, care par, îndeobște, atât de opuse și contradictorii.

5. Există o explicație a acestui fapt? Și anume cum se poate dobândi această explicație? Răspunsul, am văzut prin ce mijloace metodologice în comunicările mele precedente, ni-l dau, cu toată evidența, cercetările monografice pe teren. In comunicarea de astăzi vom trage toate consecințele logice ale acestor rezultate, formulând legile ce cârmuesc Unitățile Sociale.

Recunosc că această operație ar părea multor oameni de știință, ca foarte îndrăsneață și ar putea produce chiar uimire în unele cercuri din câmpul științelor așa zise exacte, de unde însă tocmai, odată cu noțiunea de Lege, și exactitatea este înlăturată printr'o «incertitudine» ridicată la rang de supremă științificitate și care-și poate găsi expresia în răsturnarea faimoasei formule: natura non facit saltus, prin formula contrară: natura facit saltus.

Spectacolul ce ni-l oferă astăzi concepția de Lege este într'adevăr dezolant, căci nu asistăm la un haos de idei clare, cum a fost definit Voltaire, ci la un haos de idei confuze.

Pentru unii oameni de știință puterea Legii este absolută, nelimitată și nediscutabilă, așa că o simplă încercare a analizei ei ar însemna o lipsă elementară de condescendență față de maiestatea unui idol.

In timp ce, pentru alții, Lege înseamnă, cu un termen poetic, fum și scrum, ori cu termeni și mai plastici: o fantomă, un strigoiu stabilit în spațiul universal, o apă sărată pentru însetații de adevăr, iar cu termenii ce provin din partea unor autorități științifice, o lege este o convenție, o aproximație, o formulă și abreviatură subiectivă, ce construește o lume nouă, dar nu explică pe cea ce există, o enigmă pusă în formule, un mister infinit, un fetișism, o metaforă, o etichetă.

Nu împărtășim nici respectul superstițios al unora pentru Legile eterne, dar nici conceptul Legii, ca o simplă mistificare ori categorie arbitrară, subiectivă, căci și aici se poate spune: «ce superflu, chose très nécessaire».

Legea rămâne o problemă permanentă, ca o aspirație la o cunoaștere completă, integrală, care se identifică cu ființa. Poincaré, unul dintre cei cari strălucesc printre revizioniștii noțiunii clasice de Lege, a formulat aceasta magistral într'una din maximele sale: La pensée n'est qu'un éclair au milieu d'une longue nuit; mais c'est cet éclair qui est Tout.

Legile sunt făcliile, ce ne luminează calea în întunerecul greu de pătruns al enigmelor, sunt ferestrele prin care ochiul cu mijlocul binoclului privește realitatea. Iar dacă realitatea rămâne neînțeleasă, firește, de vină sunt ochiul ori binoclul, dar nu realitatea.

Nu există Legi în sine, dictate naturii de intelect, după formula kantiană, ci numai Legi după formula veche: adequatio rei et intellectu.

Dacă Wilhelm Wundt a spus că în veacul al XVII-lea, Dumnezeu a stabilit legile naturii, în veacul al XVIII-lea, Natura însăși și în veacul al XIX-lea, Savantul, pentru științele sociale legislatorul realității sociale nu poate fi decât această realitate împreună cu cercetătorul ei.

In acest spirit am pășit, după o expresie cunoscută, din camera de așteptare a Adevărului, în însuși cabinetul de lucru al realității sociale.

6. Să încercăm deci a preciza în ce constă gândirea care împreună cu realitatea socială ne impune anumite formulări de Legi ale Unităților Sociale.

Se oferă astfel o experiență, ce poate folosi și ștințelor așa zise exacte, care cel puțin din punctul de vedere al vechimii întrebuințării noțiunii de Lege, nu-și pot etala, ca de obiceiu, blazonul de nobleță științifică față de științele sociale.

Noțiunea de Lege a fost luată în știința naturii din domeniul științelor sociale și spirituale, ceea ce nu se știe de toată lumea. Metoda de măsurare a psihofizicei a avut de model lucrarea, apărută în 1738, «Mensa sorte» de Iacob Bernouilli; însăși noțiunea de Lege a fost luată din lucrarea lui Süssmilch, «Göttliche Ordnung»; formularea diviziunii muncii fiziologice s'a inspirat din opera lui Adam Smith; expresia cea mai simplă și econo-

mică a faptelor, care formează Legea «Denkökonomik» a lui Ernst Mach a fost împrumutată prin analogie cu principiul formulat mai întâi de Economia Politică; și, în sfârșit, pentru a încheia aceste câteva exemple, teoria selecțiunii a lui Darwin n'ar fi fost posibilă fără teoria economică și socială a lui Malthus, după cum a declarat însuși Darwin, că a scris «Essais-urile asupra modificării ființelor organice», baza întregii sale doctrine, sub influența lecturii operelor lui Malthus, ceea ce Darwin de altfel declară expres și în opera sa capitală «Originea Speciilor».

7. Care sunt Legile Unității Sociale?

O unitate socială nu poate fi «*causa sui* ori *ens a se*», adică ea nu poartă în sine producerea existenței ei.

O unitate socială, ori cât ar fi de mică, reprezintă un microcosm, o complexitate, care nu-i lipsită de o impresionantă compoziție, fiindcă cuprinde o surprinzătoare bogăție de probleme, la care nu se poate aplica maxima parafrazată după dictonul juridic, că «cercetarea cauzalității este interzisă».

Căci prima problemă ce se impune atenției cercetătorului pe teren este tocmai această cauzalitate a Unității, «le pourquoi du pourquoi», care formează Legea producerii ei. După natura însăși a unității sociale, noțiunea de cauză dobândește un sens diferit de cel obișnuit, căci se formează o nouă noțiune de eficiență, de putere de producție, cu alte cuvinte, se plămădește o nouă concepție a cauzalității.

O analiză minuțioasă a unității sociale ne indică două condiții indispensabile ale existenței ei: așa zisul «mediu» și apoi imboldul de socializare a lui, care este voința socială.

Fiecare din aceste condiții sunt, la rândul lor, mari complexe și mari unități, pentrucă amândouă la un loc să ne dea unitatea socială ce le cuprinde.

Astfel, în adevărata gândire sociologică, noțiunea mediului dobândește un nou cuprins și de aceea este numit de noi cadre.

Prin cadre se înțeleg la un loc, strâns unite, patru elemente; de obiceiu se crede că numai unul din ele ar ținea locul celorlalte și deci al tuturor cadrelor.

Aceste patru elemente formează două categorii precise: 1) o categorie naturală, permanentă, compusă din două elemente: întâi din cadrul cosmic, în înțelesul sintetic al cuvintelor: fizic, geografic, organic, natural și apoi cadrul biologic, în înțelesul sintetic al tuturor problemelor: populaționiste, demografice, rasiste și de darwinism social (ereditate, selecție, adaptare la mediu); 2) pe lângă categoria naturală, o categorie socială alcătuită din cadrul istoric și cel psihic.

A doua condiție a existenței sociale, «voința socială», în noua accepție a cuvântului, nu este un instinct orb, nici un principiu alogic, ci un sistem de energii, ca forme categoriale ale conștiinței de sine. Omul nu trebue considerat în sine, ci pentru sine, fiindcă el ia cunoștință de el însuși și de lumea înconjurătoare, naturală și socială.

Analiza voinței sociale cuprinde adevărata antropologie socială, adică analiza omului; voința socială fiind ideea centrală, capabilă de a integra toate elementele pozitive ale doctrinelor diverse asupra omului. Omul a fost și a rămas totdeauna o ființă enigmatică, ceea ce a provocat interesul meu, încă dela începutul carierei de cercetător, în anii 1900—1904 și ceea ce de abia, în ultimul timp, la sfârșit de carieră științifică, a făcut obiectul preocupărilor speciale, pentru a da numai două pilde, ale marilor sociologi contemporani: L. v. Wiese, în lucrarea sa «Homo sum» și a mult regretatului W. Sombart, în scrierea sa «Vom Menschen».

Fără îndoială că una dintre marile lacune ale Sociologiei este desconsiderarea omului în studiul Societății. Fie că omul este considerat ca Homo-Sapiens, ca Homo-Sentiens, ca Homo-Agens, ca Homo-Faber, ori ca Homo Civitate Senior, ca Homo Homini Lupus ori ca Homo Homini Amicus, adevărata lui înțelegere se dobândește numai prin analiza constituției voinței sociale, în cele două categorii isvorîte din activitatea conștiinței de sine și anume: 1) dintr'o categorie afectivă, alcătuită din sentimentele: iubirea de sine, simpatia și religiozitatea și 2) dintr'o categorie rațională, alcătuită din acele trei raporturi posibile dintre mijloace și scopuri: *a)* lipsa de conștiință a scopurilor și mijloacelor;

b) conştiința numai a mijloacelor, fără aceea a scopurilor şi *c)* conştiința scopurilor şi conştiința mijloacelor.

Aceste două condiții: unitatea cadrelor și unitatea voinței sociale, formează împreună cauza unității sociale. Aşa dar nici numai cadrele şi nici numai voința nu pot forma, fiecare în parte, cauzalitatea socială, ci numai ele împreună.

Este cea mai impozantă unitate, pe care o poate înregistra Ştiința: colaborarea Omului şi a Societății cu forțele Cosmosului natural şi ale Cosmosului istoric.

Dintre aceste două condiții: voință şi cadre, voința socială prin constituția ei intimă, este condiția principală, causa causans, pentrucă ea declanşează cauzalitatea socială.

Voința socială, determinată de condițiile cadrului, urmăreşte realizări de valori nouă, pune scopuri nouă, postulează norme şi creează alte cadre nouă, peste şi deasupra cadrelor existente, ce au determinat-o.

Dacă cadrele formează putința, voința socială formează puterea socială.

Aci stă caracteristica nouă a cauzalității sociale: în societate se cunoaşte cauzal şi se voieşte teleologic. Căci într'adevăr reprezentarea scopului realizat, intră ca un moment în lanțul cauzal, iar scopul anticipat, de realizat în viitor, devine motiv cauzal pentru o realizare efectivă. Cu alte cuvinte, în acest fel, un efect produs de cauze, devine cauză. Se întâmplă adică acest fenomen, ce ar părea un exemplu tipic de cerc vițios şi care constitue totuşi un fapt social elementar, anume că în vieața socială acelaşi fenomen, bunăoară scopul anticipat şi cel realizat poate fi cauză şi efect.

8. După ce, în foarte scurte cuvinte, s'a văzut cum se produce Unitatea Socială, se pune a doua mare întrebare: ce este, în definitiv, ea, astfel produsă şi cum se comportă înlăuntrul ei categoriile ce o compun. Aceste categorii nu pot fi inventate de vreun spirit filosofic, oricât de ingenios ar fi el, ci sunt descoperite direct din sânul realității sociale de cercetătorul atent şi conştiincios al ei.

Ele sunt categorii spirituale şi economice, categoriile constitutive ale Unității Sociale şi categorii juridice şi politice, categoriile ei regulative.

Aceste categorii şi elemente categoriale constitue împreună o ordine funcţională în sânul Unităţii Sociale, formând, mai mult decât o simplă şi rece corelaţie ori interdependenţă, o solidaritate iniţială şi vie între ele. Atât categoriile spirituale şi economice între ele, ca şi categoriile juridice şi politice între ele, pe de o parte, apoi grupurile de categorii constitutive şi regulative, între ele, pe de altă parte, depun o activitate de unificare a lor, în funcţie intimă de sistemul social al Unităţii din care fac parte.

In unitatea socială categoriile ei componente se leagă între ele, trăind în, prin şi pentru Totul, ce le dă vieaţă şi sens.

De aceea adevăratul Real este Intregul social, categoriile lui componente, economice şi spirituale, juridice şi politice fiind simple abstracţii, neavând adecă fiinţă decât, toate împreună, în funcţie de Intreg.

Aceasta este Legea paralelismului social.

9. Omul este cetăţeanul a două lumi sociale, al unei lumi reale, existenţiale, în care se încadrează, cauzal şi funcţional, prin unităţi sociale şi al unei lumi suprareale, valorificate, de scopuri şi valori, adecă al unei lumi, nu cum este ea, ci cum ar trebui să fie. Omul participă astfel la realul prezent, dar şi la realizarea unui nou real.

De aceea cunoştinţa este mai mult decât o recepţie şi o copie pasivă a realităţii, ea este un act de vieaţă, o aspiraţie de a ieşi din real şi a trece frontierele realului vechiu, pentru a clădi un nou real. Cunoştinţa este proiectivă, o penetrare a subiectului în obiect şi în acelaşi timp activă, o formare nouă a obiectelor. Cunoştinţa are adică un caracter de cucerire, nu numai deschizând vederi nouă asupra existenţei, ci indicând crearea unei existenţe nouă.

A cunoaşte existenţa înseamnă a asigura direcţia ei de vieaţă, a o ilumina, regenera şi îmbogăţi. O unitate socială nu înseamnă deci numai o simplă existenţă, ci o ascensiune, o înnobilare, o depăşire, o perfecţie, un act de creaţie, un proces de salvare şi de emancipare.

Se pune acum întrebarea, care a frământat şi chinue încă atâtea spirite superioare: dacă lumea realului social este cârmuită de legea cauzalităţii şi a paralelismului, lumea

realizării acestui real, lumea valorilor și scopurilor, să fie oare lăsată pradă celei mai arbitrare și grave anarhii, neputându-se introduce nicio ordine, fiecare om şi fiecare unitate socială urmărind, în mod suveran, după placul lor, scopuri personale, infinit de deosebite, contrarii și contradictorii?

Nu se pot stabili oare, și în domeniul acesta atât de variat și variabil al realizării scopurilor și valorilor, după cum s'a întâmplat în domeniul realului, Legi, adică raporturi constante, necesare, cauzale ori funcționale, de valabilitate universală?

Şi, totuși, problema este clară. Am văzut că omul trăieşte mai mult în viitor decât în prezent, căci prin fiecare act al său se anticipează prin reprezentarea unui scop o înfăptuire, adică realizarea scopului în viitor, care poate fi săvârşită la o dată cât mai apropiată ori cât mai îndepărtată, după natura scopului și a mijloacelor întrebuințate.

De aceea se vorbește de o lungime a voinței, ca lungimea unei cauzalități finale, adică a lanțului cauzal de mijloace pentru producerea, mai apropiată ori mai îndepărtată, a scopului.

Există oare un scop final, un scop diriguitor al tuturor scopurilor și către care trebue să năzuiască, pretutindeni și totdeauna, fiecare din scopurile sociale posibile?

Acest scop suprem, menit a dirigui viitorul, punând o ordine desăvârșită în procesul de realizare a realului, stabilind la fiecare pas raporturi constante și necesare între scopurile principale și raporturi cauzale și funcționale între scopurile secundare, care sunt mijloacele, este Idealul. Idealul are astfel caracterul unei Legi a viitorului, căci el fiind unicul scop final al vieții este și unica regulă a ei. Există deci o necesitate a viitorului.

Cum se poate construi Idealul și care este el?, iată problema capitală a unei științe, nu îndeajuns de cunoscută în adevărata ei ființă și menire, care este Etica.

Aici ne mărginim a enunța, ceea ce am făcut-o altădată cu demonstrațiile necesare, că Idealul etic nu se poate despărți de Realul social, ci îl desăvârșește, ca o încoronare a

lui, formând o treaptă maximală de perfecțiune a voinței sociale, în toate elementele ei componente, ca personalitate socială, şi o treaptă maximală de perfecțiune a realității sociale, prin creațiunile culturale, dobândite prin activitatea personalității sociale.

10. In procesul de realizare, pe lângă greutatea formulării scopului suprem, care este Legea Idealului, tot atât de grea este găsirea și întrebuințarea celor mai potrivite mijloace, adică a scopurilor secundare, necesare împlinirii scopului principal.

Ştiința, ce se consacră cercetării acestor mijloace-scopuri, ce urmăresc producerea cauzală a unităților sociale și sunt în funcție permanentă de Idealul etic, este Politica; o știință, care după cum vedem, și în deosebire de accepțiunea greşită, comodă și curentă a noțiunii, este una dintre cele mai dificile de construit, având o fundamentare sociologică și o normativă etică.

Ştiința Politică, pe temeiul unităților sociale tipice, reuşeşte să introducă, la rândul ei, ca și Etica, o rânduială cauzală și funcțională de sistematizare a nespus de numeroaselor și variatelor mijloace-scopuri, grupate în jurul unui scop central, ce este Națiunea. Incă din 1744 Herder a scris că « Fiecare Națiune are centrul fericirii în sânul ei, ca orice bilă punctul ei de gravitate ». Națiunea este unitatea socială tip; ea se poate satisface pe ea însăși.

Utilizând o experiență universală se consideră ca necesare raporturile stabilite între scopurile individuale şi sociale din lăuntrul Națiunii și scopurile umanitare dinafara ei.

S'a constatat și se poate verifica oricând experimental, că scopurile unităților sociale formează, cauzal și funcțional, o unitate indestructibilă și că deci scopul individual nu trebue să contrazică scopul social, scopul social pe cel național, și cel național, scopul umanitar. Şi nici invers.

Trebue să existe deci pentru o bună organizare și funcționare a unităților sociale o desăvârşită armonie între aceste patru scopuri.

Aceasta este necesitatea politică.

Legea armoniei necesare acestor mijloace și scopuri este ceea ce se numește Dreptatea, Legea politică.

La Legea Cauzalității și a Paralelismului ce reprezintă explicarea necesității realului social, se adaugă acum Legea Idealului și a Dreptății, explicarea necesității normative și cârmuitoare a realizării de realuri nouă.

11. Legile Realului și ale Realizării rezolvă și pun într'o lumină adevărată importante și vechi probleme, ce formează încă și astăzi mărul discordiei între cei mai iluștri specialiști. Iată, începem cu ceea ce Leibniz a numit «la grande question», adică faimoasa problemă a determinismului și a indeterminismului.

Din analiza cauzalității sociologice am văzut că nu poate fi vorba în câmpul necesității sociale de un determinism mecanic, de o dogmă fatalistă ori predestinată.

Căci orice act social conține întotdeauna un element de libertate, erupția unei forțe voluntare, care depășește situația dată, și devine forță motrice a creației, în toată gama ei de manifestare, dela cea mai inferioară până la cea mai superioară treaptă.

Suntem liberi în sensul că participăm la ritmul vieții, la mișcarea creatoare necontenită, că suntem stăpâni a construi aparate și unelte de muncă, având o ordonanță ce ne este proprie. Suntem liberi, pentrucă nu ne mărginim a cunoaște lumea, ci de a crea alta nouă. Această libertate de multe ori se plătește scump și crud, pentrucă este considerată ca un îndrăsneț sacrilegiu de violare a ordinei stabilite. Este destinul tragic al omului Prometeu, care pentru faptul ne mai auzit de a-și fi însușit focul, a fost aruncat de Jupiter pe o stâncă a Caucazului, unde vulturul feroce venea fără a obosi pentru a-i sfâșia inima.

Dacă libertatea, sub formă de creație, inovație, invenție, descoperire, este o condiție a experienței vieții umane, nu înseamnă că ea este liberă de cauzalitate, căci ea este liberă de a produce și a alege mijloace și scopuri, dar numai în cadrul determinat.

Acțiunea oamenilor mari face Istoria, sună un vechiu și, după unii, învechit adagiu; se uită însă că și Istoria face pe oamenii mari.

Căci forța creatoare în devenire permanentă își găsește resortul ei imediat și necesar atât în voința socială, cât și în condițiile cadrelor, despre care am vorbit, și care reprezintă materia ce o limitează prin rezistența ei și o alimentează prin suportul și imboldul ce îi oferă.

12. Acest adevăr se uită. Dimpotrivă se crede, că dacă o epocă socială nu este un timp înghețat, ci, cum se spune, « imaginea mobilă a imobilei eternități », dacă ea nu este închisă, ci continuu deschisă Noului, unui Nou alcătuit dintr'o frenezie de creații, atunci aceasta ar implica renunțarea la orice încercare de explicare cauzală și deci la abdicarea de a gândi, reducând mersul vieții sociale la întâmplări fără cauze.

In acest fel în loc de continuitate avem discontinuitate; în loc de constanță, distanță; în loc de teleologie, disteleologie.

Istoria n'ar fi decât o înlănțuire de hazarduri; ea devine astfel o știință divinatorie, o construcție mitologică, un repertoriu de cauze ascunse, derivate din actele divinității.

Firește, în acest fel s'a simplificat baza logică a istoriografiei, explicația istorică reducându-se la misteriosul Hazard. Regele Hazard, conducătorul lumii, titanul ce sfărâmă inelul de oțel al cauzalității, este de fapt o acoperire a ignoranței de a explica lucrurile.

Să ne înțelegem însă, hazardul este bazat pe această ignoranță de acum a cauzelor, însă nu de totdeauna. Intrebuințând o celebră formulă, suntem îndrituiți a spune: « Ignoramus », nimic însă nu justifică a proclama: « Ignorabimus ». Incă Democrit a afirmat că « nimic nu se întâmplă la întâmplare, ci totul decurge dintr'un motiv și din necesitate ». Intr'adevăr încă din vremuri atât de îndepărtate știm că omul merge către Logos și Ethos și nu către Fatum.

13. Științele istorice au parvenit în cursul veacului al XIX-lea, numit veacul istoriei, să ajungă la o mare perfecție în tehnica cercetărilor, adică în abilitatea exploatării celor mai diferite surse ale trecutului prin alcătuirea unor uriașe colecții de documente, o operă de sigur necesară, dar numai premergătoare și pregătitoare și care nici pe departe nu este știința istoriei.

Sombart și-a arătat surprinderea, că profesorii își intitulează catedrele de istorie și nu de științe istorice. Reflecția lui Sombart a fost la locul ei, căci nu poate fi o catedră de obiectul unei științe, ci de știința acestui obiect.

Imi amintesc totdeauna cu vie emoție de sbuciumul titanic al lui Karl Lamprecht, în anii tot din preajma anului 1900, la care am luat parte vie și eu în Lipsca, ca elev și admirator al său, de a da Istoriei un caracter științific, în a sa «Kulturgeschichte», și de voiciunea polemicei neobișnuite din partea istoricilor din Berlin dusă cu o vehemență neuzitată în cercurile universitare germane, în jurul ultimelor trei volume, apărute atunci, din impozanta sa «Deutsche Geschichte».

Insăși noțiunea de fapt istoric nu este destul de clară, căci nu toate faptele trecutului îmbracă noțiunea istoricului.

Caracterul obiectiv al fenomenului istoric, adică diferența specifică între fapte istorice și simple fapte ale trecutului, este socialul.

Evenimentul istoric este un element social, chiar dacă este exprimat printr'un singur individ, căci pentru a fi istoric el trebue să se răspândească într'un cerc din ce în ce mai larg de indivizi, și să-și asume astfel un caracter de conștiință colectivă, sub aspectele: de limbă, obiceiu, tradiție, instituții. Evenimentul istoric nu rămâne deci o piesă în muzeul întâmplărilor, ci este simțit de conștiința istorică, care se modifică în cursul continuei deveniri a faptelor.

De sigur că această concepție va provoca contrazicere, în special din partea acelor istorici și filosofi, cari sunt convinși că în procesul istoric este imposibil a înlănțui faptele, totdeauna individuale și unice, în ordine cauzală, cum sunt Windelband și Rickert, și adepții numeroși ai lor, ori, cel mult pot fi înlănțuite într'o ordine cauzală dela individual la individual, cum sună formula seriilor a ilustrului nostru fost coleg A. D. Xenopol.

Există o seamă de termeni tehnici, în limba uzuală, ca și în acea a tehnicienilor filosofiei, cari, fiind accesibile tuturor, prezintă primejdia unor mari confuzii. Așa sunt termenii de: general și universal, de individual și singular,

ca și cum acești termeni ar echivala doi prin doi, sau s'ar opune doi la doi.

S'a oscilat astfel dela o pretinsă știință a generalului ori universalului, științele Naturii ori Sociale, la o pretinsă știință a individualului și singularului, științele Istorice ori de Cultură, ca științe rivale ori inimice ce se opun unele împotriva altora.

Când de fapt nu există, pentru a vorbi riguros, nicio știință reală a generalului și nicio știință adevărată a individualului, ci numai c știință a concretului, unde se întâlnesc individualul cu generalul. Acest concret înseamnă deodată și unitate expresivă și distinctă și multiplicitate efectivă și sintetică. Pentrucă concretul este și social și individual în același timp.

Am văzut în schița noastră de antropologie socială, că Societatea este o proiecție spontană, multiplă și continuă a indivizilor, considerați în activitatea lor, motivată social.

14. Potențialul indivizilor și al societății are o rădăcină unică în natura omului, după cum s'a văzut prin analiza voinței sociale.

Se poate vorbi deci de un Apriori social.

Nu există nici indivizi înafară de societate și nici societate fără indivizi. Există însă un Social înafară de orice experiență.

Individul participă la vieața sa, dar nu ar putea exista și nici nu s'ar putea desvolta înafara societății.

Aceasta se numește concret, unitate socială concretă. In concretul social se unește individualul și generalul, ca și individul și societatea.

Acest concret social se realizează însă în timp, el este un proces, creatorul propriei sale experiențe, o succesiune de experiențe în trecut și o orientare a lor către viitor.

15. Un întreg total, o unitate socială concretă în timp, ce au deci rădăcini în trecut, se raportă, prin manifestările lor existențiale, nu numai la prezentul de acum, ci întotdeauna și în același timp, și la viitor.

Nu există pentru realitatea concretă numai Aici și Acum, ci și Ieri și Mâine, adică desfășurarea ei în timp, care cuprinde într'o unitate: prezentul, trecutul și viitorul.

O epocă nu se încheie cu termenele calendarului.

Procesul de devenire a realității sociale concrete are trei momente de desfășurare inerente ei: se proiectează în viitor, tinde a deveni prezent și se pierde în trecut.

Plecând dela prezent, adică dela realitatea ce formează experiența curentă, căutăm în trecut explicarea formării și desvoltării ei și încercăm a fixa pentru viitor elementul ideal, cum ar trebui să fie.

Trecutul este momentul cauzalității, viitorul este momentul finalității și prezentul, ca existență reală concretă, este de fapt o succesiune continuă de prezenturi.

Aceste trei momente, insepa-abile în procesul necontenit al realității sociale concrete, ne dau conștiința realității proprii, a cauzalității care ne face să existăm și a finalității care ne face să activăm.

Astfel se înnoadă Trecutul și Prezentul în Viitor.

Realitatea socială concretă se află în toate aceste trei momente ale procesului social.

De aceea orice realitate socială concretă este istorie, și orice istorie este realitatea socială concretă.

Sociologia, Istoria, Etica și Politica sunt feluri deosebite de a sezisa aceeași realitate socială concretă, sub forma unui proces de devenire.

In această nouă concepție, Istoria este o sociologie regresivă, Sociologia o istorie progresivă, Etica și Politica o Istorie și o Sociologie în curs de realizare.

Principiul unificator al realității sociale concrete este și al științelor ce se ocupă cu studiul ei.

Sociologia, Istoria, Etica și Politica formează astfel un întreg necesar și indestructibil ideologic, o singură știință socială corespunzătoare întregului real social concret.

Istoria se face și se reface necontenit, materialul ei este elaborat și reconstituit fără încetare și veșnic confruntat din nou cu realitatea existentă, obiect de cercetare a Sociologiei și a finalității ideale, formulată de Etică și înfăptuită de Politică, pentru a regăsi realitatea intimă și veșnic aceeași a procesului ei.

Prezentul apare ca o prelungire a trecutului, dar și ca un salt în viitor.

Cu intuiția lui genială, W o l f g a n g G o e t h e, cel mai mare înțelept al tuturor timpurilor, a scris, spre bătrânețea lui plină de vigoare tinerească, aceste profunde versuri:

Dann ist Vergangenheit beständig,
Das Künftige vorauslebendig,
Der Augenblick ist Ewigkeit.

16. Dacă fiecare unitate socială formează obiectul de cercetare a științelor istorice, sociologice, etice și politice, procesul social, oricât s'ar prezenta prin mișcări de opoziții, este continuu, și nu discontinuu.

Așa zisa mișcare în spirală înseamnă numai aparent o discontinuitate: on recule pour mieux sauter.

La capătul sicriului lui L e i b n i z elevul său E c k a r d t a pus să se imprime acele două cuvinte, ce rezumă întreaga filosofie a istoriei leibniziane: Inclinata resurget.

Această continuitate se întărește prin sentimentul de încredere, prin credința în fidelitatea lumii, care reiese din constanța obiectivizării, stratificării și structurizării creațiilor în realități, ce urmează regulat una alteia, astfel că în devenirea realității nu întâlnim distanțe, ci numai constanțe.

Iar această devenire este teleologică, și nu disteleologică, adică ea este calificată și valorificată prin tendința necesară și permanentă spre realizarea idealului etic, realizare ce se face prin cauzalitatea mijloacelor politice, cârmuite de Legea dreptății.

In acest fel legile realului social: Legea Cauzalității și a Paralelismului, ca și legile realizării sociale: Legea Idealului și a Dreptății, se întregesc într'o unitate cuprinzătoare prin Legea Circuitului între realuri și valori, a cincea lege a unităților sociale.

17. Legile unităților sociale formează astfel un întreg. Mediul cosmic, biologic, istoric și psihic, la un loc, există ca o indisolubilă unitate; voința socială, în constituția ei afectivă și rațională, la rândul ei, este o altă indestructibilă unitate.

Iar amândouă aceste unități dau naștere cauzal unității sociale propriu zise.

O unitate socială cuprinde, ca părți indispensabile, inerente și existent paralele, categorii constitutive: spirituale și economice și categorii regulative: juridice și politice.

Unitățile sociale formează apoi împreună un sistem de vieață socială, în care unitățile mai mici sunt cuprinse în mod logic și firesc de unități din ce în ce mai mari, ajungând astfel la unitatea sintetică a tuturor unităților, care este Națiunea.

In sfârșit unitățile sociale sunt și nu sunt, în sensul că în momentul când o unitate este, ea cuprinde sâmburele devenirii unei unități, ce va fi și, prin aceasta, a fost. Devenirea unităților sociale este călăuzită de valoarea supremă etică, Idealul, care se realizează prin mijloace politice drepte.

Nimeni nu poate să tăgăduiască caracterul de impozantă monumentalitate arhitectonică a acestui întreg și nici imensa greutate de cercetare, ca și greutatea de transformare a lui, prin cunoaștere aprofundată integrală și prin acțiune însuflețită integrală.

Aceste considerații impun obligații serioase și responsabilități grave tuturor acelor ce au ambiția să cunoască Națiunea română în unitatea ei fundamentală și să o conducă către rosturile ei firești și mărețe.

Nec momentum sine linea, se citește pe vechile cadrane solare. Nicio cunoaștere ori o acțiune a unităților sociale nu se poate sustrage legilor lor. Iar nerespectarea lor alcătuește domeniul favorit al greșelilor teoretice, al iluziilor sfărâmate și al exagerărilor tragice, de care din nefericire este bogat timpul în care trăim.

In lumina acestor legi este nevoie de o temeinică revizuire, ceea ce voiu face cu altă ocazie, și se recomandă cea mai mare prudență în întrebuințarea termenilor de: perioade și tipuri de evoluție, de tendință, progres, prognoză, previzie, profeție, utopie, de care este invadată știința socială contemporană.

Imi amintesc, pentru a da un exemplu, de o propunere făcută pe vremuri de Maurice Charny pentru crearea unei catedre de utopie, ca reacție împotriva învățământului istoriei, ce n'ar fi, după el, decât «arta birocratică de a crea precedente».

Profesorii de istorie ar trebui cel puțin dublați, crede Maurice Charny, dacă nu chiar înlocuiți, cu profesori de utopie ori de profeție, ce situează utopia în viitor. Acești profesori, stărue Maurice Charny, în loc de a plimba elevii în necropole și a-i face să descifreze sub praful pietrelor de mormânt inscripții grave ale morților pentru morți, îi va învăța să viseze. Căci a ști a visa, echivalează cu puterea de a-și crea un univers personal sau cel puțin un refugiu inviolabil.

Iată o propunere fantezistă din înțelegerea complet greșită a acestei trilogii: trecut, prezent și viitor.

18. Reorganizarea științei unităților sociale, prin fundamentele spirituale ce le dă, indică liniile de directivă pentru reorganizarea Societății și ne apără de primejdia soluțiilor artificiale, arbitrare și greșite.

Un exemplu instructiv și elocvent ni-l oferă lupta, ce se dă în jurul nouei structuri a Statului.

Atomismului politic, mecanic, libertar, corespunzător atomismului științific, sociologic, de preamărire exclusivă a individului, i s'a opus un colectivism mecanic, centralist, tot atât de exagerat, în care se preamărește exclusiv colectivitatea, cu eliminarea indivizilor.

Mecanismul individualist și cel centralist au sărbătorit, și în unele părți ale lumii, sub diferite forme, sărbătoresc încă, adevărate orgii.

Adevărata structură a Statului nu poate fi însă nici numai individualistă ori numai centralistă, ci potrivită Legilor unităților sociale.

De aceea într'o unitate socială nu există întrebarea cine are o valoare exclusivă, individul ori societatea, pentrucă individul este încadrat organic în întregul social, așa că o unitate socială este o pluralitate vie, iar pluralitatea de indivizi este o unitate vie. Unitas multiplex. Fiecare unitate are vieața ei proprie și este cuprinsă în vieața superioară tuturor unităților, care este Națiunea.

In acest fel Statul, ca o categorie regulativă și organizatoare a Națiunii, sub forma Statului național, trebue să creeze o ordine conformă unităților sociale, ce alcătuesc Națiunea.

Un exemplu fericit în această direcție din vieața publică contemporană ni-l oferă constituția portugheză, aprobată prin plebiscitul național din 19 Martie 1934. Constituția portugheză prevede adaptarea organizației politice și sociale la realitatea națională portugheză, la tradiția și la trebuințele ei sociale. O constituție pentru a fi durabilă și a funcționa normal și eficace, trebue să fie conformă cu geniul, caracterul și experiența vieții naționale.

O altă însușire a constituției portugheze constă în recunoașterea adevărului, că vieața socială este o imensă înlănțuire de drepturi și datorii ale indivizilor și ale tuturor unităților sociale cuprinse în Națiune.

Persoana ori Unitatea socială sunt ființe autonome în Societate și Națiune. Libertatea nu are nimic comun cu anarhia. Adevărata libertate este o voință a persoanei ori a unității sociale supuse voluntar intereselor superioare ale Națiunii. De aceea problema fundamentală a organizației sociale este a asigura cât mai bine posibil echilibrul stabil între tendințele individuale și cele sociale, prin fluxul și refluxul acestor două forțe: autoritatea și libertatea. Scopul ordinei constituționale portugheze este tocmai menținerea și perfecționarea acestui echilibru.

19. Dar legile unităților sociale ne dau soluții tot atât de clare și în ce privește organizarea politică viitoare a lumii, pe baze federative, cum am arătat în lucrarea mea «Statele Unite ale Europei». Un program de acțiune valorează în măsura în care se realizează. In materie de experiențe federative întâlnim o pildă, nespus de edificatoare, în vechea organizație și bogata practică constituțională a Elveției.

Principiul politic al echilibrului puterilor, care în mod necesar nu poate fi stabil și se schimbă după constelația împrejurărilor istorice, ca și principiul egemoniei centraliste a uneia ori mai multor puteri, tot atât de nestabil, după modelul «pax romana», sunt etape de transiție ale afirmării principiului federalist, potrivit căruia fiecare națiune își are garantată sub forma unei constituții internaționale autonomia vieții ei proprii și totuși toate națiunile la un loc formează cu consimțimântul lor o unitate superioară, pentru

o colaborare luminată în soluționarea problemelor internaționale.

20. Legile unităților sociale ne dau un nou sentiment de vieață, o nouă bucurie a credinței în viitor, un nou optimism robust al acțiunii creatoare și constructive de vieață nouă, un optimism ce înlătură pesimismul, care privește numai defectele și viciile prezentului și dorește anularea viitorului.

Este vorba de un optimism întemeiat pe Adevăr și pe Voința de Ideal și Dreptate, care sunt mai tari în unirea oamenilor, de tot ce-i separă, oricât împrejurările de față ar părea că vorbesc o altă limbă.

Un optimism ce chiamă puterile regeneratoare la o acțiune, ce nu este decât Voința și Adevărul înfrățiți în proces de realizare; un optimism care ocupă un plan superior în circuitul etern al valorilor realizate; o credință înviorătoare în veșnicia unităților sociale, admirabil exprimată în cuvintele poetului:

Ce-i născut întreg, moartea nu-l sfarmă.

DOCUMENTE PRIVITOARE LA MISIUNEA LUI DIMITRIE BRĂTIANU LA CONSTANTINOPOLE, ÎN TOAMNA 1876 ŞI ALTE DOCUMENTE DIN ARHIVA D-LUI G. G. CANTACUZINO

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în Şedinţa publică dela 12 Martie 1943

După cum este în deobşte cunoscut, în toamna anului 1876, s'a întrunit la Constantinopol o conferinţă a Marilor Puteri, având drept scop să pună capăt conflictului sârbo-turc. Şi, deoarece, în realitate acest conflict nu era decât o manifestaţie vremelnică a două mari procese istorice şi anume a mişcării de eliberare a popoarelor din Peninsula Balcanică şi a permanentei stări de neînţelegere dintre Rusia şi Turcia, s'au înfăţişat conferinţei şi alte probleme.

Guvernul român a socotit că, dat fiind marele interes ce prezentau pentru ţară problemele ce urmau să fie discutate în desbaterile de pe malurile Bosforului, era necesar să trimită o misiune specială pe lângă Conferinţă. Sarcina de a reprezenta punctul de vedere românesc fu încredinţată lui Dimitrie Brătianu, fratele mai mare al primului ministru de atunci.

Alegerea făcută în persoana lui D. Brătianu se motiva de Ministerul Afacerilor Străine prin dorinţa guvernului de a trimite un deputat din majoritatea parlamentară, « pentru

a pleda cauza română pe lângă oamenii politici din Constantinopol »[1]).

Deși Dimitrie Brătianu era un om cult, deși dăduse dovezi, în cei treizeci de ani ce trecuseră dela Revoluția din 1848, de devotament, de energie și de o deosebită capacitate de propagandist pătimaș al cauzei românești[2]), el nu se bucura de o încredere nemărginită nici din partea Domnitorului[3]), nici din partea fratelui său, ceea ce este în deobște cunoscut[4]) și se va vedea și din cuprinsul documentelor pe care le prezint. Neîncrederea fratelui mai reiese și din alte două fapte: oprirea lui Dimitrie Brătianu de a se ocupa de unele chestiuni ivite în timpul misiunii sale, chestiuni a căror rezolvare a fost lăsată în seama generalului Iancu Ghika, reprezentantul țării la Constantinopol[5]) și atașarea pe lângă Dimitrie Brătianu, în calitate de secretar, a lui Gheorghe C. Cantacuzino, bărbat în care, precum erau să o arate și întâmplările anilor următori, șeful guvernului avea cea mai deplină încredere.

Născut la Ploești, la 16/28 Martie 1845, G. Cantacuzino era fiul lui C. G. Cantacuzino și al Elenei C. Mavrocordat. El și-a petrecut copilăria la moșia Râfov, făcându-și apoi studiile secundare la Liceul Sfântul Sava din București. In 1866, a plecat la Paris, cu scopul de a deveni inginer, dar, după ce a stat la îndoială dacă să urmeze Școala Politehnică sau Școala de Poduri, timp în care și-a însușit o cultură generală serioasă, și-a luat licența în matematici. Întors în țară în 1876, a fost numit conferențiar de analiza matematică la facultatea de științe din București. In timpul șederii sale în capitala Franței, frecven-

[1]) Raport Nr. 145, din 8 Decemvrie (s. n.) 1876 al consulatului general austro-ungur din București către contele Andrásy (Arhiva din Viena).

[2]) Vezi *Din arhiva lui Dumitru Brătianu* de Al. Cretzianu, *passim*.

[3]) « Mult timp în relații reci cu Carol I » (N. Iorga, în *Revista Istorică*, XX, p. 143).

Poate că Domnitorul nu uitase unele aprecieri ce făcuse D. Brătianu într'o audiență la 18/30 Ianuarie 1870, ca și scrisoarea ce-i adresase ulterior, tot D. Bratianu (Al. Cretzianu, *o. c.*, II, pp. 281, 282).

[4]) Sabina Cantacuzino, *Din viața familiei I. C. Brătianu, 1821—1891*, pp. 64—68.

[5]) Acesta a primit instrucțiuni să susțină puternic pe Brătianu (același raport al consulatului austro-ungar din București).

tase cercurile propovăduitoare de idei liberalo-socialiste și legase relațiuni cu G. Clemenceau.

Tot la Paris fiind, scrie la ziare [1]) și ține conferințe [2]), cum se leagă cu alți tineri români să-și consacre vieața măririi țării și unirii tuturor Românilor [3]).

Cariera sa, ulterioară misiunii dela Constantinopol, este mai bine cunoscută celor ce au trăit sau au cetit despre evenimentele posterioare celor din 1876. Pe scurt, a fost următoarea: continuând a-și face cursul, la Universitate, a fost secretar general al Ministerului de finanțe dela 1877 la 1879, în care calitate îl vom mai întâlni în aceste pagine; organizator și director al Regiei Monopolului Tutunurilor, dela 1879 la 1883, despre care funcție am avut prilejul să amintesc într'o comunicare precedentă [4]); director general al C.F.R. dela

---

[1]) In ziarul *L'Avenir National* din 16 August 1871, apare o scrisoare a sa rectificând eroarea ce o făcuse acest ziar denumind « spoliatoare », legea prin care parlamentul român respinsese concesiunea Strousberg.

[2]) Una din conferințe tratând *despre viitorul popoarelor de gintă latină în Europa*, a fost ținută, în anul 1875, la Societatea *Uniunea Română* din Paris. Conferința preconizează federalizarea țărilor latine.

[3]) Declarația, tot din anul 1875, mai este semnată de: V. C. Vârnav, G. Dem. Teodorescu, Gr. T. Brătianu, G. Sion Gherei, C. Cantacuzino (mamoșul, frate cu Gh. Cantacuzino), Vintilă și Horia Rosetti.

Prin această declarație semnatarii se leagă unul către celălalt să-și consacre viața măririi țării și unirii tuturor Românilor. Vor lupta pentru instrucțiunea poporului, pentru drepturile lui, pentru înălțarea moravurilor, pentru desvoltarea muncii astfel ca Românii să aducă o contribuție proprie progresului general. Se vor inspira « cât se va putea mai mult » de principiile democratice, conform libertății și adevărului.

« Astfel chiar tolerând în țară, pentru moment și de nevoie, forma regimului constituțional, vom căuta a pregăti țara pentru republică »:

Pentru aceasta (preconizează):

Instrucțiunea primară gratuită și obligatorie pentru ambele sexe.

Instrucțiunea profesională menită a da un avânt mai mare industriei.

Armarea și instrucția militară a poporului, nu armată permanentă.

Descentralizarea și autonomia comunelor, consilii județene în locul prefecților.

Reforma impozitelor care nu sunt așezate pe o bază justă precum capitalul și venitul, ci stabilite în modul cel mai arbitrar și inic.

« Ne vom da toate silințele să deșteptăm opinia publică — cea mai mare forță a unei țări — învățând pe popor să citească și să se intereseze la afacerile publice; spunându-i cari sunt drepturile și datoriile lui, făcându-l să înțeleagă că el e stăpânul, nu guvernul, și că nu va fi fericit decât când nu va mai avea guvern, adică când se va guverna singur; arătându-i în fine ce putere și ce avuție îi poate da desvoltarea spiritului de asociațiune și de solidaritate.

In fine, dacă vreun pericol ar amenința țara, vor merge să ocupe postul de onoare « pe care un Român nu-l poate dezerta fără a dezerta dela datoriile pe cari onoarea i le impune ». (Arhiva Gh. G. Cantacuzino).

[4]) *Două scrisori cu privire la cumpărarea de tutun în Rusia* (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*, Seria III, Tomul XXIII).

1883 la 1888, în care timp s'a pus baza organizării acestei instituțiuni și s'au construit 927 km de cale ferată. Dela 1888: proprietar, director și redactor șef al ziarului *Voința Națională* și membru în comitetul Ligii Culturale; ministru de finanțe dela 1895 la 1898. A încetat din vieață la 9/21 Decemvrie 1898 [1]).

Faptul numirii lui Cantacuzino ca secretar al lui Dimitrie Brătianu, ne îngădue să cunoaștem în amănunte acțiunea acestuia la Constantinopol în 1876, acțiune ce rămăsese necunoscută lui N. Iorga, precum o arată în a sa *Istoria Românilor* [2]). Și iată cum: Cantacuzino a transcris într'un caiet textul telegramelor primite și trimise de Dimitrie Brătianu. Acest caiet, împreună cu alte câteva telegrame, rămase dela Cantacuzino, mi-au fost puse la dispoziție de fiul său, d-nul G. G. Cantacuzino, mulțumită înțelegerii și bunăvoinței căruia le pot aduce azi la cunoștința generală.

Dintre documentele transcrise de Cantacuzino, în număr de 22, numai 6 (cum se vede în anexe) au fost publicate și acestea trunchiate sau cu redacțiuni schimbate în *Cartea Verde* [3]) din 1878; originalele par a nu mai exista în arhiva Ministerului Afacerilor Străine, pe care a cercetat-o N. Iorga [4]); altfel nu ar fi spus că nu se cunosc amănuntele misiunii din 1876 a lui Dimitrie Brătianu.

Dar lui Cantacuzino nu-i datorim numai păstrarea còpiilor de pe telegramele trimise și primite de D. Brătianu.

Dela el mai avem o serie de scrisori (corespondențe) către ziarul *l'Homme Libre* din Paris, unele publicate de acel ziar,

---

Vezi și: P. Mihăescu, *Tutunul în trecutul Țării Românești și al lumii întregi*; *Voința Națională*, 26 Noemvrie 1904.

Cu ocazia părăsirii Direcțiunii Regiei Monopolurilor Statului, consiliul comunal din Târgu-Ocna îl proclamă cetățean de onoare, pentru concursul neprețuit și abnegațiunea arătată pentru salvarea salinelor cu ocaziunea unei amenințări de inundație (Arhiva G. G. Cantacuzino).

[1]) Această biografie este alcătuită după două note ale d-lui G. G. Cantacuzino, fiul lui G. C. Cantacuzino.

[2]) *Istoria Românilor*, X, *Intregitorii*, p. 70.

[3]) Ministerul Afacerilor Străine; *Documente Oficiale*, 1878.

[4]) N. Iorga, *Correspondance diploamtique roumaine sous le roi Charles I (1866—1880)*.

altele ce ne-au rămas numai sub formă de ciorne. Aceste scrisori, precum se va vedea, sunt o completare de mare folos a corespondenței lui D. Brătianu.

Şi acum să trecem la cercetarea documentelor Gh. C. Cantacuzino.

* * *

Primul document, în ordinea cronologică, este corespondența adresată din Bucureşti, la 30 Noemvrie 1876, de G. Cantacuzino ziarului *l'Homme Libre* şi publicată de acesta în numărul său din 7 Decemvrie 1876, sub titlul *Lettres de Roumanie* [1]).

In această scrisoare Cantacuzino comunică informațiuni ce a primit din Odesa arătând spiritul războinic ce domneşte în Rusia şi marile pregătiri militare ce se fac pentru cazul când conferința ce urma să se întrunească la Constantinopol nu ar fi reuşit să impună menținerea păcii. In a doua parte a scrisorii se arată situația politică internă dificilă din pricina faptului că în Camera Deputaților majoritatea era liberală, în Senat majoritatea fiind conservatoare.

La plecarea sa din țară, D. Brătianu primise instrucțiuni prin care i se prescria să ceară conferinței [2]):

1. Consacrarea statutului politic al României printr'o garanție specială pentru *neutralitatea* [3]) *ei perpetuă.*

2. Ca, în caz de războiu cu Turcia a uneia din puterile garante, celelalte puteri să indice României linia ei de purtare, dându-i o garanție specială pentru respectarea drepturilor neutralității şi integrității teritoriului României.

Pe de altă parte i se mai prescrisese să capete dela Poartă, «cedarea către România a Deltei Dunării ca una ce ținea de Basarabia românească», ziceau aceleaşi instrucțiuni [4]).

Sosit la Constantinopol, la 28 Noemvrie/10 Decemvrie, Brătianu telegrafiază, la 9/21 Decemvrie, că ar părea sigur cum că Conferința nu va voi să se ocupe de cererea

---

[1]) Anexa XXXVII.
[2]) *Ion C. Brătianu, discursuri, scrieri, acte şi documente,* (Vol. II, partea I, p. 227).
[3]) Anexa XXXVIII.
[4]) *Memoriile Regelui Carol I,* 16/28 Noemvrie 1876.

noastră de neutralitate și că-i trebuesc trei plenipotențe deosebite. Adăuga că o scrisoare de curtenie a Domnitorului ar ușura negocierile [1]).

Trei zile mai târziu, propune să se deie depline puteri agentului nostru diplomatic, generalul I. Ghika, dacă și acesta ar urma să semneze convențiunea [2]).

La 11/23 Decemvrie [3]), Turcii proclamaseră faimoasa Constituțiune, zisă a lui Midhat Pașa, prin care România era socotită nu ca o țară autonomă sub suzeranitate turcă, ci ca o provincie privilegiată din imperiul turcesc [4]). Un val de indignare cuprinde țara [5]) și I. C. Brătianu trimite fratelui său o telegramă în care-i prescrie să fie dârz sau să se deie la o parte [6]).

Neștiind la ce se referă dovada de neîncredere ce-i arată prin această telegramă, primul ministru, D. Brătianu cere lămuriri [7]) pe care primul ministru le dă, arătând că instrucțiunile date de Ministerul Afacerilor Străine în chestiunea Constituțiunii turcești (instrucțiuni ce lipsesc din dosar) nu corespundeau vederilor sale [8]).

Acțiunea de protestare, în contra prevederilor jignitoare ale constituțiunii turcești a fost lăsată în seama generalului Ghika [9]). Cu toată indicația contrară a guvernului, D. Brătianu a încercat totuși prin relațiile sale personale să aducă Poarta să ne adreseze o scrisoare lămuritoare cum că prescripțiile nouei constituțiuni nu se aplică României [10]). Incercarea sa nu a reușit, căci în scrisoarea sa Safvet Pașa se mărginește a spune că constituțiunea otomană este o lege interioară, a imperiului, ce n'ar putea aduce vreo lovitură tratatelor internaționale [11]).

---

[1]) Anexa I.
[2]) Anexa II.
[3]) Anexa Nr. XXXVIII, XL, XLVII.
[4]) *Memoriile Regelui Carol I*, 12/24, 16/28, 17/29 Decemvrie 1876.
[5]) Telegramă din 30 Decemvrie (s. n.) 1876 a consulatului general austriac (Arhiva din Viena); *l'Homme Libre*, 1/13 Ianuarie 1877 (Anexa XLIII).
[6]) Anexa III.
[7]) Anexa VII.
[8]) Anexa VIII.
[9]) Anexele IX—XII.
[10]) Anexele IX, X.
[11]) Anexele XLIV, XLV.

Ingrijorarea, pe deplin justificată, pricinuită în România de cuprinsul nouei Constituțiuni otomane, care reducea de fapt statutul țării noastre la acel al unei simple provincii și i-ar fi cășunat pierderea beneficiilor prescripțiilor tratatului din 1856 dela Paris și a tot ce i se recunoscuse din 1856 și până atunci, era cu atât mai îndreptățită cu cât Turcia, nu pentru întâia oară, în anii din urmă, încerca să contopească România în imperiul turcesc.

In adevăr, documente din arhiva Ministerului Afacerilor Străine [1]), cunoscute lui N. I o r g a [2]) și folosite sumar de acesta [3]) arată că, T e o d o r R o s e t t i, aflat în misiune la Berlin, telegrafiase, la 11 Octomvrie 1872, că acolo cercurile conducătoare erau « preocupate » de o acțiune serioasă contra noastră, sub pretextul legăturilor noastre cu Poarta [4]). Pe de altă parte, în cursul aceleiași luni, generalul G h i k a, agentul nostru la Constantinopol, raporta că H a l i l P a ș a, ministrul turc al Afacerilor Străine, i-a vorbit de un plan care ar fi schimbat relațiile dintre cele două țări [5]). Nouă informațiuni arătară că ministrul turc voia să transforme imperiul turcesc într'un stat federativ, în felul celui german, Stat în care relațiile dintre România și Turcia ar fi fost la fel cu cele dintre Bavaria și Prusia, iar armatele ar fi fost contopite într'una singură [6]). Informațiile lui G h i k a ca și cele ale guvernului sârbesc, căruia i s'au făcut aceleași propuneri, duceau la concluzia că această nouă alcătuire fusese pusă la cale de ministrul turc în înțelegere cu Austro-Ungaria [7]) și că avea binecuvântarea Angliei, al cărei ambasador, Sir H e n r y E l l i o t, a făcut o vizită lui G h i k a insistând ca România să primească propunerea turcească [8]). Refuzul

[1]) Dosar Nr. 71, litera R, Nr. 3-a, anul 1872.

[2]) N. I o r g a, *Politica externă a Regelui Carol I*, pp. 124, 125, unde se arată greșit că corespondența e din anul 1871; N. I o r g a, *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I* (1866—1880), pp. 95—98.

[3]) *Istoria Românilor*, X, *Intregitorii*, p. 130.

[4]) N. I o r g a, *Correspondance diplomatique*... p. 95.

[5]) Dosarul sus menționat, telegrama lui Ghika din 16/28 Octomvrie 1872; telegrama ministrului Afacerilor Străine din 31 Octomvrie/12 Noemvrie 1872.

[6]) *Idem*, telegramele lui Ghika din 16/28 Octomvrie și 5/17 Noemvrie 1872.

[7]) *Idem*, telegramele lui T. Văcărescu din 1/13 Octomvrie, 15/27 și 16/28 Noemvrie 1872, din Belgrad. I o r g a (*Correspondance diplomatique*... p. 14) insistă asupra faptului că Halil Pașa a fost *persoana grata* la Viena.

[8]) Același dosar. Telegrama lui Ghika din 5/17 Noemvrie 1872.

României și Serbiei, dar mai ales opunerea Rusiei, Franței și Germaniei, ambasadorilor cărora la Constantinopol se adresase Ghika [1]), au făcut ca vizirul să desaprobe propunerea lui Halil Pașa, care a căzut astfel baltă [2]).

Lucru straniu, acest incident nu este menționat în notele zilnice, atât de amănunțite de altfel, ale regelui Carol I [3]).

De asemenea la 7 Septemvrie 1876, generalul I. Ghika raportează că se găsise, în ziua precedentă, afișe în limba turcă, pe zidurile Constantinopolului, amenințând miniștrii de a fi trași în țeapă, în piața publică, dacă îndrăsnesc a încheia pacea (cu Serbia și cu Muntenegru) cu condițiuni altele ca redevenirea ca provincii turcești a Serbiei, României și Muntenegrului [4]).

Dar să lăsăm aceste încercări, de ultima oră aș zice, ale guvernanților din Constantinopol de a face ca Europa să capete iluzia unei Turcii renovate și să ne întoarcem la D. Brătianu și la misiunea sa. Și, în primul rând, să ne ocupăm de chestiunea recunoașterii neutralității României.

Războiul ruso-turc se apropia cu pași mari — pentru împiedecarea izbucnirii lui fusese doar întrunită conferința dela Constantinopol; Rusia încă din 1875 amenința să ne ocupe țara în caz de conflict cu Turcia [5]) și chiar să ne trateze ca parte integrantă din imperiul turcesc [6]), ceea ce ar fi fost justificat dacă primeam situațiunea ce ni se făcea prin Constituțiunea lui Midhat Pașa; Austria ne întreba ce vom face dacă Rușii ne vor ocupa țara [7]). Țara era deci amenințată să devină un câmp de bătălie. Rusia ceruse, ulterior la Livadia și cerea acum, să iscălim mai repede convenția pe

---

[1]) *Idem*, telegrama lui Ghika din 15/28 Octomvrie și a lui T. Văcărescu din 15/28 Noemvrie.

[2]) *Idem*, telegrama lui Ghika din 7/19 Noemvrie și 30 Noemvrie/12 Decemvrie.

[3]) Iorga, *Istoria Românilor*, X, p. 130, nota.

[4]) Iorga, *Correspondance diplomatique*... p. 168.

G. Cantacuzino arată în Corespondența sa din 3/15 Decemvrie 1876 (publicată în *l'Homme Libre* din 12/24 Decemvrie — Anexa XXXVIII) că « Turcii, vorbesc de masele populare, sunt foarte dispuse, să facă războiul ; ei cred că e mai bine a se isprăvi cât mai repede cu dușmanii înverșunați ai islamismului ».

[5]) *Memoriile Regelui Carol I*, 7/19 Decemvrie 1875.

[6]) *Idem*, 4/16 Octomvrie 1876.

[7]) *Idem*, 27 Ianuarie/8 Fevruarie 1876.

care o negocia N e l i d o f f la București [1]), pentru îngăduirea trecerii armatei sale prin țara noastră.

Cu toată binecunoscuta dorință a prințului Carol de a emancipa România de sub suzeranitatea turcească, soluțiunea ce a părut atunci mai bună conducătorilor statului român a fost aceea a recunoașterii neutralității țării. Această soluțiune era favorabilă Turciei, căci împiedeca Rusia de a o ataca în Europa [2]) și limita războiul la granițele din Caucaz. Dar nu convenea Rusiei. Și această soluție mai cerea ca cei ce vor iscăli declarația de neutralitate să fie dispuși să o garanteze cu arma în mână. Nici Anglia, nici Franța, nici Germania și nici Italia, nu erau dispuse atunci să întreprindă un asemenea războiu. Cât despre Austro-Ungaria, ea căzuse la învoială cu Rușii.

De aceea misiunea lui D. B r ă t i a n u nu putea reuși în această privință, cum nu a reușit cu toate sforțările ce a depus.

Așa:

In chestiunea aceasta el a cerut ca guvernul să intervină la Berlin și la Roma pentru ca acele guverne să susțină cererea noastră de neutralitate [3]).

A prezentat tuturor membrilor conferinței și Marelui Vizir la 15/28 Decemvrie 1876, o lungă notă sprijinind cererea de neutralitate [4]), notă pe care fratele său o socotește foarte bună [5]).

A crezut că a convins pe S a f v e t pașa să prezinte Conferinței cererea de neutralitate [6]), cerere ce era, precum am arătat, favorabilă intereselor turcești. S a f v e t pașa îi spune chiar că a scris trimișilor turcești de pe lângă toate guvernele, în favoarea neutralității noastre [7]). In realitate însă S a f v e t pașa nu prezintă cererea noastră conferinței, care

[1]) Anexa X.
[2]) Anexa XXXVIII.
[3]) Anexa IV.
[4]) Anexa V, XLIV. In aceasta din urmă Gh. Cantacuzino arată cum că documentul prezentat de D. Brătianu nu era un memorandum cum afirma *Gazette. d'Augsbourg* ci o notă sprijinitoare a cererii de neutralitate.
[5]) Anexa VIII.
[6]) Anexa IX.
[7]) Anexa XIII.

nu este astfel sezisată decât de cererea ce a adresat Brătianu direct membrilor conferinței [1]).

D. Brătianu face de asemenea demersuri pentru cesiunea către România a deltei Dunării [2]).

Nici în această chestiune nu izbândește [3]).

In fine, D. Brătianu ridică o nouă chestiune, ce nu apare în instrucțiunile sale, așa cum sunt redate în Memoriile Regelui Carol I, dar care reiese indirect din textul primei sale telegrame [4]), când vorbește de convențiile și celelalte chestiuni privitoare la relațiile (« pendantes ») dintre România și Turcia, aceea a recunoașterii independenței celei dintâi.

Pentru a ușura primirea acestei cereri, despre care își propune să trateze direct cu Sultanul [5]), D. Brătianu cere, precum am mai arătat, ca Domnitorul să scrie lui Abdul Hamid o scrisoare de curtenie [6]).

D. Brătianu vorbește în această privință cu marele vizir și cu ministrul turc al afacerilor străine, luând ca bază a discuțiunii răscumpărarea neatârnării prin bani [7]). Fratele său îi face cunoscut că o asemenea combinație e învechită și că în țară e criză ministerială [8]).

Cu toate acestea și cu toate că fusese întrebat când se întoarce în țară [9]) D. Brătianu, dorind probabil să nu se întoarcă în țară cu un insucces total, cere fratelui său să rămână președinte al Consiliului de miniștri și spune că chestiunea (cererea recunoașterei independenței) face progrese [10]).

Nu reușește să obțină însă nici acceptarea de către Turci a celei de a treia cerere și se întoarce în țară foarte supărat contra lor [11]).

Și pentrucă comicul nu poate lipsi de cele mai adese ori, chiar în afacerile grave, printre documentele semnalate mai

[1]) Anexa XVII.
[2]) Anexa XIV.
[3]) Anexele XV și XVI.
[4]) Anexa I.
[5]) Anexa IV.
[6]) Anexele I și IV.
[7]) Anexa XX.
[8]) Anexa XXI.
[9]) Anexa XVIII.
[10]) Anexa XXII.
[11]) *Memoriile Regelui Carol I*, 28 Ianuarie/10 Fevruarie 1877.

sus se află și un «menu» al mesei luate, probabil de Brătianu sau de secretarul său, la Ali bey [1]). Acest «menu» cuprinde 15 feluri de mâncare în care mâncările cu carne alternează cu dulciurile și pe care e adaos la sfârșit: «+ (plus) trei feluri refuzate ne mai putând nimeni mânca». Cred și eu!

Cu acesta se isprăvesc actele privitoare la misiunea lui D. Brătianu.

* * *

Urmează șase telegrame din vara anului 1877 referindu-se la chestiuni financiare adresate către G. Cantacuzino, secretar general al Ministerului de Finanțe.

Prima (Nr. XXIV), este o telegramă din 11 Iulie 1877, a lui M. Kogălniceanu. Acesta intervine pentru a se elibera niște butoaie cu zahăr ale unor furnisori ruși.

Documentele următoare (XXV, XXVII) arată scrupulozitatea lui G. Cantacuzino, care chiar la intervenția lui Kogălniceanu refuză să semneze niște bonuri, până ce primește repetate instrucțiuni dela I. C. Brătianu.

Altele, tot de ordin financiar, sunt relative la neplata de către Ruși, la termen, a ratelor ce ne datorau conform convențiilor (anexele XXII—XXIX). Memoriile Regelui Carol I și corespondența generalului I. Ghika [2]), au arătat greutățile mereu reînnoite din această pricină.

* * *

Telegrama ce urmează după aceste șase e după alte câteva luni. Plevna căzuse și trupele noastre luptau în jurul Vidinului. Guvernul român avea greutăți de multe soiuri, unele din pricina căilor ferate, alta din pricina voinței Rusiei de a relua Basarabia de Sud.

Pentru problemele în legătură cu căile ferate, probleme de ordin financiar, se trimite la 2/14 Ianuarie 1878, minis-

[1]) Anexa XXIII.

[2]) General R. Rosetti, *Corespondența generalului I. Ghika* (în publicațiile Așezământului I. C. Brătianu).

trul de finanțe I. Câmpineanu la Berlin [1]. Lui îi încredințează Domnitorul și o scrisoare către principele moștenitor al Germaniei [2].

Ajuns la Berlin, Câmpineanu vede pe principele moștenitor și telegrafiază, la 16/28 Ianuarie, secretarului său general G. C. Cantacuzino, că principele este cu totul favorabil nouă, dar cere a păstra aceasta secret. Câmpineanu a arătat prințului moștenitor, că țara este obligată să protesteze contra luării Basarabiei, ca singur mijloc de a asigura viitorul, căci altfel luarea ar presupune o înțelegere anterioară.

In aceeași convorbire mai spune că nu este niciun temeiu pentru ca Rusia să ajungă la Dunăre, care este un fluviu exclusiv german și român. Caută să vadă pe Bismark. Conținutul telegramei e numai pentru Brătianu, adaugă Câmpineanu.

La întoarcerea sa din Berlin (21 Ianuarie/2 Fevruarie 1878) Câmpineanu vine cu impresia că Basarabia e pierdută pentru România [3].

* * *

Cu ultimele telegrame revenim în vara anului 1877.

Reprezentantul nostru la Viena era atunci I. Bălăceanu, un om foarte deștept și capabil dar care nu era un subaltern plăcut, cum este știut tuturor acelora care au cunoscut pe cei ce au avut de a face cu dânsul sau au cunoștință de corespondența lui. Lucrul se constată și dintr'o telegramă a sa din 29 Iunie 1877, aflată în această colecțiune [4], telegramă adresată primului ministru (cu care corespundea direct, peste capul ministrului afacerilor străine M. Kogălniceanu). Iată conținutul ei (în traducere):

« Trăim într'o continuă neînțelegere. Aceasta provine din faptul că nu-mi cetiți scrisorile, ceea ce dovedește zădărnicia lor. Ultima Dv. telegramă se isprăvea prin următoarea frază

[1]) *Memoriile Regelui Carol I,* la acea dată.
[2]) *Idem.*
[3]) *Idem,* la data de 21 Ianuarie 1878.
[4]) Anexa XXXII.

insultătoare: Nu vă mai adresați mie. Este oare o eroare telegrafică? ».

Cum tot în această colecție este o dovadă că Brătianu avea grijă de a acoperi deficitul bănesc perpetuu în care trăia Bălăceanu [1]).

Ultimele două telegrame sunt relative la o chestiune care preocupa mult pe Ion C. Brătianu și care, în cuvintele sale, era următoarea:

« Ne lipsesc unul sau doi ofițeri superiori, cari să fi servit într'o mare armată, să fi putut face să se constate (se subînțelegea: pe câmpul de luptă) valoarea lor și cari totuși să fie Români » [2]).

In acest scop, guvernul român trata, încă din toamna 1876, cu generalul Traian Doda și cu colonelul baron Ursu de Margine, ambii ofițeri în armata austro-ungară [3]).

La 5/17 Aprilie I. C. Brătianu a telegrafiat lui I. Bălăceanu să pipăe terenul dacă guvernul austro-ungar s'ar învoi ca generalul Doda sau generalul Popovici să fie dați în acest scop [4]).

Bălăceanu răspunde, la 10/22 Aprilie, că Andrásy, care e favorabil propunerii, va vorbi cu împăratul Franz Josef, de care depinde totul [5]).

In același timp Brătianu însărcinează pe E. Carada să ieie contact cu generalul Tr. Doda. Lui Carada, Doda îi face impresie de « frontavoi incult » [6]).

Negocierile au continuat însă, pentrucă, la 17/29 Iunie, Bălăceanu telegrafiază lui Brătianu [7]) că Doda a sosit și că singura greutate constă în lipsa de timp pentru a studia și a cunoaște mecanismul armatei noastre. Va cere împăratului un concediu, urmând să demisioneze (din armata

---

[1]) Anexa XXX. Ion I. C. Brătianu mi-a vorbit, nu odată, și cu citări de fapte concrete, despre nevoile repetate de bani ale lui Bălăceanu și despre supărările lui. Dar adăuga că tatăl său îl socotea ca un diplomat destoinic.

[2]) *Ion C. Brătianu, discursuri, scrieri, acte și documente.* Volumul II, partea I, pagina 577.

[3]) *Idem, idem,* p. 215.

[4]) *Idem, idem,* p. 577.

[5]) *Idem, idem,* p. 585.

[6]) M. Theodorian-Carada, *Efimeride, însemnări și amintiri,* p. 84.

[7]) Anexa XXXIV.

austro-ungară) dacă se va hotărî să intre în slujba noastră. Bălăceanu adaugă că guvernul austro-ungar nu vrea să ataşeze un ofiţer la cartierul nostru general, pentrucă nu ne recunoscuse ca beligeranţi.

Peste două zile, Bălăceanu telegrafiază din nou [1]) şi spune că Doda va merge a doua zi la împărat şi până atunci face două recomandaţiuni:

1. Că armata noastră (care voia să opereze independent de armata rusă [2]) să nu caute a trece Dunărea în sus Vidin (Comandamentul nostru plănuia să treacă la Florentin, în care scop se şi făcuseră o serie de recunoaşteri)[3]). Doda socotea că trecerea de către armata noastră a Dunării în sus de Vidin ar fi o mare greşeală pentrucă, în caz de neizbândă, după părerea sa, trupele noastre n'ar putea să se retragă decât în Serbia, ceea ce ar aduce, după dânsul, imediata intervenire a armatei austro-ungare. El propunea ca trecerea noastră să se facă în regiunea Bechet pentrucă, chiar în caz de neizbândă, nu am fi siliţi a retrece Dunărea ci am putea să ne întrunim, printr'un marş în lungul Dunării, cu Ruşii.

2. Doda recomanda comandanţilor noştri să se păzească bine căci cunoştea soldatul român pe care-l comandase. Se putea dobândi orişice dela vitejia acestuia dacă era pregătit (pentru întâmplările viitoare) dar că o surprindere putea să pricinuiască o adevărată fugă în desordine.

Intr'o ultimă telegramă [4]), Bălăceanu comunică lui Brătianu rezumatul convorbirii pe care a avut-o cu contele Andrásy. Acesta i-a spus că are toată încrederea în I. C. Brătianu şi este sigur că acesta nu va face nimic prejudiciabil Austro-Ungariei. In schimb Brătianu poate pune temeiu pe sprijinul său. Contele Andrásy s'a opus şi se va opune trimiterii unui corp de observaţie pe graniţa noastră şi speră că Românii din Transilvania nu-l vor face

---

[1]) Anexa XXXV.

[2]) General R. Rosetti, *Partea luată de armata română în războiul din 1877—1878*, p. 35, 36.

[3]) *Idem*, p. 36; *Memoriile Regelui Carol I*, 4/16 Iulie 1877; Mouzaffer Pacha, *Defense de Plevna*, pp. 7, 8; M. Drăghicescu, *Note pentru a servi la istoricul principalelor puncte de pe Dunăre*, p. 100.

[4]) Anexa XXXVI.

să regrete această dovadă de încredere. Are încredere în Brătianu și în această privință, Bălăceanu crede că Andrásy vrea să ducă el, de atunci înainte, cu privire la România, politica lui Napoleon al III-lea.

* * *

După cum o știm cu toții, urmașii lui Andrásy, fie din neputință, fie din nepricepere, n'au urmat această cale.

RÉSUMÉ

Documents se trouvant dans l'archive de Monsieur G. G. Cantacuzène

Le père du propriétaire actuel de ces documents a accompagné Démètre Brătianu, envoyé par le gouvernement roumain, en décembre 1876 à Constantinople comme délégué auprès de la conférence des grandes puissances européennes siégeant là-bas.

Cantacuzène a gardé copie des télégrammes de Brătianu ou adressés à Brătianu comme aussi des correspondances qu'il envoyait à *L'Homme Libre* à Paris.

Ces copies nous font connaître l'insuccès de la mission de Brătianu, chargé d'obtenir la reconnaissance d'une neutralité perpétuelle ou temporaire de la Roumanie, comme aussi la cession du delta du Danube et même l'indépendance de la Roumanie.

D'autres copies nous font connaître certains événements ultérieurs.

Comme tous les documents diplomatiques de l'époque les documents mentionnés sont rédigés en français.

ANEXE

I [1]

A N. Ionescu [2]. 21 Déc. 1876.
No. de départ 3535 [3].

Il paraît être certain que la Conférence ne voudra pas s'occuper de notre demande de neutralité, laquelle ne serait pas même soumise à la Conférence si Safvet-pacha n'en était le président. Les autres membres n'ont aucune instruction à ce sujet.

Il me faut trois actes séparés de pleins pouvoirs. 1) pour la demande de neutralité, 2) pour la question du Delta des bouches du Danube, 3) pour les conventions et autres questions pendantes entre la Roumanie et la Turquie, car les Turcs n'étant pas favorables à la demande du Delta, se refuseraient de soumettre à la Conférence, même la demande de neutralité si on présentait les deux questions simultanément.

La lettre du Prince faciliterait peut-être la marche des négociations Il faudrait une lettre exclusivement de courtoisie que je ne remettrai que lorsque je saurai quelle sera la réponse du Sultan.

La Conférence officielle ouvrira probablement samedi et sera précédée assure-t-on par la promulgation de la Constitution.

D. Brătianu.

II

A N. Ionescu. 24 Déc. 1876 [4].
No. de départ 4394.

Pour que l'agent signe aussi la Convention, il faudra des pleins pouvoirs pour tous deux. Safvet-pacha assure que le Sultan répondra à la lettre du Prince; il promet de montrer préalablement la réponse. Des lettres de cette nature arrivent encore.

---

[1]) Toate datele sunt stil nou.
[2]) Ministrul Afacerilor Străine.
[3]) Publicat în Ministerul Afacerilor Străine. *Documente Oficiale* (Cartea Verde din 1878), p. 54, dar: fără punctul 2) şi fără alineatele trei şi patru.
[4]) Nu figurează în *Cartea Verde*.

La Conférence tiendra séance mardi et jeudi. Les Anglais ont reçu l'ordre de rompre les relations avec la Porte, si cette dernière refuse le programme de la Conférence. Les assurances pacifiques diminuent. Les représentants des Puissances restent unis.

D. Brătianu.

III [1])

A D. Brătianu, expédiée le 30 Déc. Reçue le 31 à 9 h. du soir.

Par des humiliations et des concessions nous n'obtiendrons rien: nous nous amoindrissons inutilement. Mettez-vous résolument et ferme sur le terrain de notre droit. Si vous n'espérez pas réussir sur ce terrain, comme sur l'autre vous n'espérez rien, vous feriez mieux de demander votre retour pour ne pas essuyer un fiasco. Déjà dans le Sénat j'ai été attaqué pour votre départ: un fiasco légitimerait ces attaques.

Ion C. Brătianu.

IV

A N. Ionescu. 31 Déc. 1876 [2]).
No. de départ 5226.

Télégraphiez immédiatement de nouveau à Berlin et à Rome pour la neutralité. Les chances de paix augmentent. Je verrai le Sultan et je traiterai probablement directement avec lui la question de l'indépendance.

La lettre de pure félicitation du Prince, qui précéderait, ferait bon effet.

D. Brătianu.

V

Notice à l'appui de la demande de neutralité adressée par la Roumanie à la Conférence européenne réunie à Constantinople [3]).

Par le Traité de Paris et les Conventions qui ont suivi, les grandes Puissances ont donné une nouvelle sanction aux droits souverains des Roumains en reconnaissant d'une manière solennelle les Capitulations conclues par leurs Princes avec les Sultans ottomans; en même temps, elles ont pris sous leurs auspices la reconstitution et la consolidation de l'État roumain, et elles ont voulu faire de la Roumanie un gage de paix pour l'Orient.

---

[1]) Nu figurează în Cartea Verde.
[2]) Reprodusă în *Cartea Verde* dar cu o schimbare de redacție la început.
[3]) Nu este publicată în *Cartea Verde*.

Les Roumains, mûs par un profond sentiment de gratitude pour cette haute sollicitude dont ils ont été l'objet, et jaloux de se montrer dignes de la confiance que les Puissances garantes et la Sublime Porte ont placée en eux, se sont mis immédiatement à l'œuvre avec une volonté qu'aucun obstacle n'a pu décourager, avec la conscience éclairée de leurs droits et de leurs devoirs envers eux-mêmes et envers l'Europe civilisée; aussi, en moins de vingt ans, ils ont fait dans toutes les branches de l'activité humaine des progrès réels, sensibles, des progrès qui sont d'ordinaire l'œuvre des siècles.

Ils ont abordé déjà la plupart des grandes questions politiques, économiques et sociales qui préoccupaient le plus leur pays et ils ont eu le bonheur de les résoudre successivement avec un plein succès, sans secousses, pacifiquement; car dans toutes leurs réformes ils ont pris pour base leurs vieilles institutions nationales qu'ils n'ont fait que rajeunir et développer.

En quelques années ils ont doté leur pays d'une justice et d'une administration, lesquelles par leur organisation, par le contingent chaque année plus grand d'hommes instruits et meilleurs que reçoit leur personnel et par les résultats pratiques qu'elles ont déjà donnés, font bien augurer de l'avenir du pays; aujourd'hui même la sécurité publique est si bien garantie en Roumanie, qu'elle n'a rien à envier sous ce rapport aux pays le mieux administrés.

Ils ont réussi à asseoir sur des bases rationnelles et équitables, la répartition et la perception des impôts. Ils se sont appliqués à donner une grande extension dans leurs villes et dans leurs campagnes à l'instruction primaire qui est obligatoire et gratuite; quant à l'instruction secondaire et supérieure, également gratuite, indépendamment des gymnases et lycées que possèdent beaucoup de villes et des universités qu'ils ont fondées à Bucarest et à Jassy, cinq à six cents jeunes gens roumains suivent constamment les cours des facultés et des écoles spéciales de l'Europe éclairée.

Leurs forces matérielles aussi n'ont pas été négligées. Ils peuvent mettre sur pied de guerre en quelques jours soixante mille hommes de troupes régulières bien exercées, avec deux cent dix canons dont cent cinquante canons Krupp, et un nombre égal d'hommes de troupe territoriales, ou gendarmerie à cheval et à pied.

Ils ont établi dans tout le pays un service régulier de postes et télégraphes. Ils ont construit mille six cents kilomètres de chemin de fer et six mille cinq cents kilomètres de chaussées, en ne parlant que des grandes voies de communication ou grandes routes.

Dans ce moment ils s'occupent surtout à donner un plus grand développement à leur commerce et à leur industrie naissante. Mais ce qui fait le couronnement de cette œuvre de régénération, c'est l'émancipation des paysans. La Roumanie, en émancipant son paysan, en le rendant propriétaire du terrain qu'il cultive, en l'intruisant et en lui mettant en même temps une arme entre les mains, lui a donné un sol

à aimer et à défendre et les moyens, l'intelligence et la force de les bien défendre.

Un trait caractéristique du peuple roumain, qui donne la mesure de ses vertus civiques et doit le recommander à l'estime de la Diplomatie, c'est qu'il a su concilier l'ordre le plus parfait avec les libertés presqu'illimitées que lui garantit une des constitutions les plus libérales des États constitutionnels. C'est ce bien précieux de l'ordre dans la liberté qui a rendu la Roumanie maîtresse d'elle-même et lui a donné la force de résister à la tourmente qui emportait ses voisins, et d'avoir constamment, au milieu des menaces et des tentations de toute espèce, l'attitude la plus correcte que l'Europe a été unanime à louer.

Sûre d'elle-même, la Roumanie ne peut pas répondre de ce qui peut se passer dans les pays qui l'avoisinent; elle est en conséquence fort inquiète, car les conventions et les traités existant ne lui garantissent que ses droits vis-à-vis de la Sublime Porte, et la garantie collective accordée à elle et à la Turquie ne lui servirait à rien lorsque cette dernière se trouverait en guerre avec une autre Puissance.

Les grandes Puissances se refuseraient-elles à légitimer leur titre de Puissances garantes qui les honore, à compléter, à rendre réelle la garantie promise à la Roumanie? Dira-t-on que leurs armées sont trop loin de la Roumanie pour qu'elles puissent lui venir efficacement en aide au besoin? Mais si les Puissances prenaient solidairement l'engagement de garantir la Roumanie, alors elles auraient des armées en tout lieu; et d'ailleurs rien que la force morale d'un pareil engagement arrêterait ceux qui seraient tentés de violer le territoire roumain, et encouragerait ceux qui (sont intéressés) à le défendre; il n'y a pas d'exemple qu'une Puissance se soit jamais permis d'essayer de rompre seule, par la force des armes, les engagements pris collectivement par plusieurs Puissances.

Les Membres de la Conférence réunie à Constantinople pour assurer la paix en Orient, se croiraient-ils incompétents pour aborder le seul point propre à assurer cette paix dans le présent et dans l'avenir, pour tirer parti de la position géographique de la Roumanie et déclarer son territoire neutre, dans l'intérêt de tous, à l'instar de ce qui a été fait pour la Suisse en 1815 et pour la Belgique en 1870? Non, cela n'est pas raisonnablement admissible; aussi la Roumanie a-t-elle pris la liberté d'adresser à ce sujet à la Conférence, par l'organe de son Envoyé Extraordinaire, la prière qui suit destinée à être remise à Son Excellence Safvet-pacha, le Président de la Conférence:

1. « En conséquence des démarches faites par le gouvernement roumain auprès des Puissances garantes, j'ai l'honneur de demander en « son nom à la Conférence de vouloir bien consacrer l'état politique « de la Roumanie, en garantissant d'une manière spéciale la neutralité « perpétuelle du territoire roumain.

2. « Pour le cas où il y aurait une guerre entre l'une des Puissances « garantes et la Sublime Porte, j'ai l'honneur de demander également « à la Conférence, au nom de mon gouvernement, que les autres Puis- « sances garantes veuillent bien indiquer à la Roumanie la ligne de « conduite qu'elle devra tenir, et lui accorder une garantie spéciale, « afin que ses droits, sa neutralité et l'intégrité de son territoire soient « respectés ».

Vient ensuite l'expression de l'espoir que la Conférence accueillera avec bienveillance la demande du gouvernement roumain destinée à empêcher que la Roumanie ne devienne le théâtre de la guerre et à mieux assurer la paix.

(Cette notice a été envoyée à tous les membres de la Conférence, ainsi qu'au Grand-Vézir Midhat-pacha et à Mr. Tissot ministre de France à Athènes le 28 Décembre 1876).

VI

A N. Ionescu. 1 Janvier 1877 [1]).
No. de départ 209.

Aucun Plénipotentiaire n'a reçu des instructions au sujet de notre neutralité. Plusieurs en ont même demandées sans avoir reçu de réponse.

En cas de guerre il ne sera pas même question de notre demande. S'il y a paix notre demande sera probablement tout au moins prise en considération; car pour son règlement définitif les Plénipotentiaires disent qu'ils n'ont pas d'instructions, leur mission étant de régler exclusivement la situation des provinces insurgées. En conséquence si Safvet-pacha ne saisit pas la Conférence de notre demande, aucun Plénipotentiaire n'en peut prendre l'initiative. Chances de paix et de guerre varient chaque jour.

D. Brătianu.

VII

A Ion C. Brătianu. 1 Janvier 1877 [2]).
No. de départ 201.

Je ne comprends rien à la dépêche: toi plus que tout autre dois savoir que je suis incapable de m'humilier ou d'humilier mon pays. Si le gouvernement ne croit pas à ma sincérité ou à mon savoir faire, qu'il me retire mon mandat. De mon côté, je le déposerai et je continuerai à travailler en mon propre nom lorsque ses instructions ne me conviendront pas. Qu'il me dise nettement sur chaque point ce qu'il veut.

Pour le moment je crois que nous ne devons prendre des engagements écrits envers personne.

D. Brătianu.

---

[1]) In *Cartea Verde* la paginele 63 şi 64 cu mici variaţiuni.
[2]) Nu e publicat în *Cartea Verde*.

VIII

A D. Brătianu. 2 Janv. 1877 [1]).
Reçue le même jour.
No. 11 d'expédition.
No. d'arrivée 997.

Les instructions données n'étant pas telles que je les entends, 6094—0308 (indéchif) pour forme officielle. Je vous ai dépêché par le ministre des Affaires étrangères mon avis personnel sur l'attitude à prendre sous l'influence de l'indignation générale produite ici par la constitution.

Il ne s'agit pas de mettre en doute la sincérité ou la capacité. En face gravité de la situation, n'avoir pas même une pensée de susceptibilité personnelle. Ton mémoire excellent. Lire la dépêche à Ghika et la réponse de Safvet-pacha.

La Chambre et le Sénat indignés, sont prêts à accepter le défi que nous jette la Turquie.

Aucun engagement écrit n'a été pris.

Ion C. Brătianu.

IX

À N. Ionescu. 4 Janv. 1877 [2]).

L'agent de Roumanie malade, m'a fait savoir qu'il a reçu du gouvernement une protestation, dont je ne connais pas encore les termes, au sujet de la Constitution turque.

Immédiatement j'ai vu Safvet-pacha, je l'en ai prévenu et je lui ai proposé, pour prévenir la remise de la protestation et un conflit avec la Roumanie, de nous adresser la déclaration suivante qu'il a acceptée telle quelle:

« Puisque certains termes de la constitution ottomane ont donné « lieu à des interprétations erronées, je crois opportun de vous déclarer « qu'il n'a été et n'a pu être dans la pensée de la Sublime Porte, de « porter par sa Constitution la moindre atteinte à la situation faite par « les traités à la Roumanie ».

Répondez immédiatement si cela vous satisfait. En même temps Safvet-pacha m'a renouvelé la promesse de saisir la Conférence et d'appuyer notre demande de neutralité.

D. Brătianu.

---

[1]) Nu e publicat în *Cartea Verde.*
[2]) Nepublicat în Cartea Verde.

X

A Ion C. Brătianu. 5 Janv. 1877 [1]).
No. de départ 286.

Je n'ai pas bien pu déchiffrer ta dépêche qui fait supposer que tu m'as envoyé une autre dépêche donnant ton avis personnel et que je n'ai pas reçue.

Ma mission étant spéciale j'ai dû laisser l'agent de Roumanie agir dans la question de la Constitution. A ce sujet je n'ai reçu aucun avis de Bucarest.

Les Russes nous pressent beaucoup de signer. Je crois de plus en plus que nous devons faire tout le contraire, car il n'y a pas urgence et que leurs paroles contradictoires me font même douter de leur sincérité.

Si guerre il y a, elle n'aura pas lieu de sitôt.

D. Brătianu.

XI

A D. Brătianu. 5 Janv. 1877 [2]).
(Reçue même jour 10 h. soir).
No. de départ 260.
No. d'arrivée 1632.

Ne contrecarrez pas je vous prie la démarche de notre Agent dans l'affaire de la remise de la protestation entre les mains de Safvet-pacha et des Représentants des Puissances garantes.

N. Ionescu.

XII

A N. Ionescu. 6 Janv. 1877 [3]).
No. de départ 1175.

Ne croyez pas je vous prie que je sois intervenu et encore moins que j'ai contrecarré l'action de notre agent.

Seulement, croyant que s'il était possible d'amener la Porte à reconnaître elle-même par la persuasion, la justice (justesse) de nos réclamations, vous étiez disposés à éviter le conflit que provoquera la remise de la protestation aux Puissances, je me suis empressé de voir Safvet-pacha et de lui parler dans ce sens en mon nom personnel, en lui déclarant que je n'ai pour cela aucun mandat de mon gouvernement.

---

[1]) Nepublicat în *Cartea Verde*.
[2]) Nepublicat în *Cartea Verde*.
[3]) Nepublicat în *Cartea Verde*.

Safvet-pacha s'est montré très conciliant et je suis porté à croire que vous auriez pu obtenir directement de lui la réparation que vous auriez exigée et que la Porte nous doit donner.

Hièr soir les Plénipotentiaires paraissaient croire davantage dans la possibilité d'une solution pacifique.

D. Brătianu.

XIII

A N. Ionescu. 8 Janv. 1877 [1]).
No. de départ 1452.

Je voudrais vous écrire, mais je n'ose pas car je ne sais si vous avez reçu mes deux dernières lettres particulières envoyées par l'intermédiaire de l'agence. Je vous prie de me le dire aujourd'hui même.

Hier Safvet-pacha m'a assuré avoir écrit à ses Ministres auprès de tous les cabinets pour notre neutralité. Néanmoins ici les Plénipotentiaires n'ont encore aucune instruction à ce sujet.

D. Brătianu.

XIV

Question du Delta des bouches du Danube [2]).

(Lettre adressée à tous les Plénipotentiaires de la Conférence le 14 Janvier 1877)

Monsieur le...

Le gouvernement de Son Altesse Sérénissime le Prince Charles de Roumanie m'a chargé de soumettre à l'appréciation de la Conférence réunie à Constantinople, la question du Delta du Danube.

Je me suis empressé en conséquence de m'adresser à Safvet-pacha Président de la Conférence, en le priant de saisir Messieurs les Plénipotentiaires des Puissances garantes de la demande du gouvernement roumain. Son Excellence n'ayant pas cru devoir agréer ma prière, je prends la liberté d'adresser directement cette demande à chacun des Membres de la Conférence. J'ai le ferme espoir qu'ils voudront bien l'accueillir avec faveur et en faire l'objet de leurs délibérations dans les réunions qu'ils (tiendront) auront à Constantinople ou ailleurs.

En même temps je les prie de vouloir bien introduire dans la Conférence la demande de neutralité que j'ai eu l'honneur de leur communiquer, dans le cas ou Son Excellence Safvet-pacha n'aurait pas eu l'occasion de le faire.

Maintenant, qu'il me soit permis de présenter ici en peu de mots, la justification de notre demande relative au Delta du Danube.

---

[1]) In Cartea verde (p. 65) numai alineatul al doilea.
[2]) Publicat în *Cartea Verde* la paginele 66 şi 67.

En 1812 et 1829, la Sublime Porte a cédé à la Russie une partie de la Moldavie, la Bessarabie, comprenant le Delta du Danube jusqu'au bras de Saint Georges qui formait la frontière entre la Turquie et la Moldavie. Certes, la Sublime Porte n'avait pas le droit de céder un territoire qui ne lui appartenait pas et qu'elle s'était même engagée à défendre par les armes contre toute agression étrangère. C'est à ce prix seulement que la Moldavie avait consenti par ses Capitulations à reconnaître la suprématie honorifique de la Sublime Porte et à lui payer une somme annuelle à titre de Compensation.

Le mal que la Sublime Porte a fait alors à la Moldavie, a été réparé en partie par les grandes Puissances qui ont restitué en 1856 la Basse-Bessarabie y compris le Delta du Danube, si injustement détachés de cette Principauté en 1812 et 1829.

L'article 21 du Traité de Paris s'exprime en effet en ces termes:

« Le territoire cédé par la Russie sera annexé à la Principauté de « Moldavie, sous la suzeraineté de la Sublime Porte ».

Vient ensuite le protocole du 6 Janvier 1857, où il est dit:

« Les Plénipotentiaires conviennent que les îles comprises entre les « différents bras du Danube à son embouchure et formant le Delta de « ce fleuve, ainsi que l'indique le plan No. 2 ci-joint et paraphé, au « lieu d'être annexées à la Principauté de Moldavie, comme le stipulait « l'article 21 du Traité de Paris, seront replacées sous la souveraineté « immédiate de la Sublime Porte dont elles ont relevé *anciennement* ».

Les motifs qui ont déterminé les Puissances à modifier en partie l'article 21 du Traité de Paris, se fondent, on le voit, sur la prétention élevée par la Sublime Porte que les îles comprises entre les différents bras du Danube lui appartenaient *anciennement*. Or, cette prétention tombe d'elle-même devant les termes formels de l'article 3 du Traité d'Andrinople dont voici la teneur:

« Le Pruth continuera de former la limite des deux empires, depuis « le point ou cette rivière touche au territoire de la Moldavie jusqu'à « sa jonction avec le Danube. De ce point, la ligne frontière suivra le « cours du Danube jusqu'à l'embouchure de Saint Georges; de sorte « que laissant toutes les îles formées par les divers bras de cette rivière « en possession de la Russie, la rive droite restera comme *anciennement* « en possession de la Porte Ottomane, etc. ».

Une fois démontré que la frontière de la Turquie était *anciennement la rive droite du bras de Saint Georges*, que par conséquent *les îles comprises entre les différents bras du Danube* ne pouvaient relever de la Sublime Porte, il est évident que par cela même les dispositions du protocole du 6 janvier 1857 sont annulées de droit, que l'article 21 du Traité de Paris rentre en vigueur dans toute son étendue et que le Delta du Danube doit être restitué à la Moldavie, son ancienne propriétaire, comme l'a été l'autre partie de la Bessarabie cédée par la Russie.

La Turquie ne saurait rien objecter à cet acte de tardive justice. Il serait en vérité exorbitant d'admettre qu'après avoir privé illéga-

lement la Moldavie de sa plus belle province, elle vînt aujourd'hui lui disputer un territoire dont la propriété lui est reconnue par les traités mêmes conclus entre la Sublime Porte et la Russie.

Au droit de la Roumanie ainsi établi, viennent se joindre des considérations d'un autre ordre.

La ligne de délimitation tracée en vertu du protocole du 6 janvier 1857, entre la Turquie et la Roumanie, a fait à cette dernière une situation intolérable, ainsi qu'on peut s'en convaincre par la carte ci-jointe.

En effet, les habitants des communes riveraines rendues par la Russie propriétaires des îles du Delta, sont traités actuellement comme des étrangers sur leur propre territoire et soumis à toutes sortes de vexations qui font naître des conflits continuels entre les autorités turques et roumaines. Aujourd'hui, la Roumanie se trouve privée en Bessarabie de tous les avantages qui découlent pour elle de sa position géographique et, tout accès par ses propres eaux à la mer lui étant fermé, sa liberté de commerce et de navigation, n'est plus qu'un vain mot. La Commission européenne du Danube, elle-même, a été unanime pour reconnaître en 1861 la nécessité de modifier cet état de choses.

J'aime à espérer que les Puissances pénétrées de la légitimité de nos droits, voudront bien les consacrer, en restituant à la Roumanie le Delta du Danube, conformément aux dispositions de l'article 21 du Traité de Paris.

Je saisis cette occasion pour vous prier d'agréer, Monsieur le... l'assurance de ma très haute considération.

D. Brătianu.

XV [1]

Péra, le 16 Janvier 1877.

Monsieur,

J'ai eu l'honneur de recevoir la lettre que vous m'avez adressée en date du 14 courant, par laquelle vous exprimez le désir de Son Altesse Sérénissime le Prince Charles de Roumanie, que les questions du Delta du Danube et de la neutralité de la Principauté soient prises en considération par la Conférence.

Je regrette de ne pouvoir donner une réponse favorable à votre demande vu que les matières dont il s'agit ne sont pas comprises dans les bases de la Conférence et n'entrent pas dans la compétence des Plénipotentiaires.

Veuillez agréer
Monsieur
l'assurance de mes sentiments
les plus distingués
(signé) Salisbury

Monsieur Bratiano

[1]) Publicat în *Cvrtea Verde* la paginele 67 şi 68.

XVI [1])

Constantinople, le 15 Janvier 1877.
(Reçue le 18 au soir)

Monsieur Bratiano,
Monsieur l'agent,

J'ai l'honneur d'accuser réception de votre lettre d'hier par laquelle vous invitez la Conférence à prendre en considération la question du Delta du Danube.

J'ai l'honneur de vous faire observer que la modification de l'article XXI du Traité de Paris n'a pas été faite, comme votre lettre semblerait l'indiquer, par le Protocole du 6 Janvier 1857, mais bien par le Traité qui fut signé le 19 Juin de la même année par toutes les Puissances Signataires du Traité antérieur, et que la Conférence actuelle ne se propose comme but que de régler les questions qui menacent la paix publique, sans porter atteinte aux arrangements des Traités existants.

Je vous prie, Monsieur l'Agent, d'agréer l'assurance de ma considération très distinguée.

(signé) Henry Elliot.

XVII [2])

Le gouvernement roumain voulant éviter à la Roumanie le fléau d'une invasion, a demandé à la Conférence réunie à Constantinople qu'elle veuille bien déclarer neutre le territoire roumain et a prié Son Excellence Safvet-pacha de présenter à la Conférence sa demande de neutralité. Son Excellence n'ayant pu trouver l'occasion de le faire, comme elle en avait le désir, cette demande a été adressée directement à chacun des membres de la Conférence.

Les Plénipotentiaires des Puissances garantes ont répondu que leur mandat était limité à la question spéciale pour laquelle la Conférence s'était réunie; qu'ils n'avaient reçu de leurs gouvernements aucune instruction relative à la demande du gouvernement roumain, et que d'ailleurs la Roumanie n'était pas un État entièrement indépendant pour qu'elle pût être déclarée neutre à l'instar de la Belgique et de la Suisse; ils ont rappelé en même temps que la Roumanie était comprise aussi dans la garantie accordée à la Turquie par le Traité de Paris.

Ils auraient dû ajouter que cette garantie qui n'empêche pas la Russie d'attaquer l'Empire Ottoman, ne l'empêchera pas davantage d'envahir le territoire roumain, le jour où elle déclarera la guerre à la Turquie. Telle est en effet la fâcheuse situation, aussi périlleuse pour les Roumains que pour les Turcs, que l'état actuel de choses fait à la

[1]) Nepublicat în *Cartea Verde.*
[2]) Nepublicat în *Cartea Verde.*

Roumanie. Aux Turcs il ne leur est pas permis d'entrer en Roumanie sans un accord préalable des Puissances garantes, tandis que les Russes n'ont qu'à leur déclarer la guerre pour occuper militairement le territoire roumain et mettre à profit toutes ses ressources contre la Turquie.

La Roumanie est déjà en réalité indépendante. Il ne lui manque plus qu'une pure formalité, la reconnaissance de son indépendance par la Sublime Porte, pour que l'Europe la traite en État indépendant; et alors les grandes Puissances ne se refuseront certainement pas à la déclarer, comme elles l'ont fait pour la Suisse et la Belgique, perpétuellement neutre. Elles saisiront au contraire avec empressement cette bonne occasion pour réaliser leur projet d'il y a vingt-et-un ans, de faire de la Roumanie un boulevard de la civilisation et de rendre ainsi impossibles ces guerres qui ensanglantent périodiquement l'Orient et mettent l'Europe entière en émoi.

L'indépendance de la Roumanie aurait une portée immense, alors même que les Puissances garantes ne seraient pas disposées à donner immédiatement une sanction à la neutralité de son territoire. Et qu'on ne dise pas que la Roumanie constituée en État indépendant, deviendrait bientôt la proie de la Russie; car si l'Europe pouvait trouver qu'il n'était plus de son intérêt de défendre à la Russie, après une guerre victorieuse de s'emparer de la Roumanie et d'une partie de la Turquie, ce n'est pas certes la suzeraineté de la Sublime Porte qui empêcherait le Czar d'annexer la Roumanie à ses Etats.

Dans sa situation équivoque d'aujourd'hui, la Roumanie est mécontente, inquiète, indécise, impuissante; tandis que reconnue indépendante, la conscience de sa responsabilité et le sentiment de sa dignité, lui donneraient une énergie, une vigueur, qui ajouteraient immensément à ses forces et l'éléveraient à ses propres yeux et aux yeux de l'Europe. En moins d'un mois, elle aurait à la frontière cent mille soldats bien exercés et bien armés, soutenus par la nation toute entière qui se lèverait en masse pour la défense de son territoire et de son honneur. En même temps sa nouvelle situation augmenterait son crédit au dehors et lui permettrait de se procurer des armes, des munitions et des objets d'équipement pour tous ses hommes valides.

On le voit, la suprématie pour ainsi dire nominale de la Sublime Porte sur la Roumanie n'est bonne qu'à gêner celle-ci dans le développement naturel de ses forces, et à la mettre dans l'impossibilité de pouvoir jouir d'une neutralité efficace ou d'opposer une résistance sérieuse à l'ennemi. La Sublime Porte au moins, s'en trouve-t-elle mieux? Que lui donne sa suzeraineté? Le tribut excepté qu'on pourrait capitaliser à son profit, en temps de paix elle ne lui donne que de continuelles et souvent même de véritables mortifications, en l'exposant à la pénible nécessité de se résigner à reconnaître bien des actes qu'elle avait combattus avec ténacité; en temps de guerre c'est pis encore: cette suzeraineté fait de la Roumanie, qui devait être un rempart et

un auxiliaire pour la Turquie, un lieu de ravitaillement pour les armées russes et peut-être leur avant-garde forcée.

L'individualité de la Roumanie a pris de trop grands développements dans l'ordre moral et matériel, pour qu'il soit téméraire d'affirmer que par la force des choses la Roumanie aura d'un jour à l'autre son indépendance, avec le consentement de la Sublime Porte, bien entendu car l'indépendance obtenue dans d'autres conditions serait un germe d'hostilités, ou tout au moins de méfiances entre Turcs et Roumains, et par conséquent une cause de faiblesse et pour la Roumanie et pour la Turquie.

Eh bien, ce qui peut se faire demain dans des circonstances moins favorables, pourquoi ne se ferait-il pas aujourd'hui que l'indépendance de la Roumanie s'impose à la conscience publique dans tous les pays, comme un grand acte politique destiné à modérer l'ardeur belliqueuse de ceux qui par leurs menaces tiennent depuis bientôt un an en suspens les int rêts du monde entier et même à leur rendre dans l'avenir inaccessibles les frontières de la Turquie d'Europe.

Aujourd'hui, en Roumanie la situation est très tendue. Les craintes et les espérances tout à la fois tourmentent les esprits, les agitent, les montent, les rendent susceptibles, crédules, disposés à tout entreprendre. Il se peut fort bien que la Russie ne soit pas étrangère à cette agitation; qu'elle promette aux Roumains indépendance, agrandissement de territoire, monts et merveilles, pour les gagner à sa politique. Pour des motifs différents, l'Allemagne peut-être les pousse-t-elle aussi de son côté parce qu'elle veut combattre l'influence Russe et créer à la Russie des difficultés, lui opposer une barrière en Roumanie.

C'est à la Sublime Porte à tirer parti du terrain préparé par d'autres. Pour cela, il faut que son action devance toute autre action; il faudrait qu'elle parlât la première; que, d'entente avec le Cabinet de Bucarest, elle reconnut la première le vote de l'indépendance qu'émettraient les Chambres roumaines. L'indépendance de la Roumanie doit être son œuvre.

Si les grandes Puissances mettaient quelque retard à reconnaître la neutralité de la Roumanie, la proclamation de l'indépendance serait accompagnée d'un traité d'alliance entre la Roumanie et la Turquie.

La reconnaissance de l'indépendance roumaine par la S. P. serait une leçon salutaire donnée à la Serbie et au Monténégro, et en même temps une réponse péremptoire aux détracteurs de l'Empire ottoman qui cherchent à le discréditer en disant que ses hommes d'État ne sont guidés que par des préjugés d'un autre temps, qu'ils se laissent payer de mots, qu'ils compromettent les plus grands intérêts de l'État pour des questions de pure vanité, qu'ils ne savent rien prévoir, rien prévenir, ni faire à temps les concessions réclamées par la force des choses.

Tout semble concourir au triomphe de ce projet, dont la réalisation ajouterait beaucoup à la force matérielle et morale de la Turquie; elle lui donnerait sur toute la rive gauche du Danube un rempart vivant,

l'affection d'un peuple de cinq millions d'âmes et lui gagnerait à la fois l'estime et les sympathies de toute l'Europe civilisée. En effet, les Conseillers actuels de S. M. le Sultan, dont la haute intelligence, le patriotisme éclairé et l'énergie de caractère sont éprouvés, ont été admirablement choisis pour faire la force de l'Empire et la gloire de leur Souverain, en traduisant en fait, sans hésitation, promptement, une idée féconde en grands résultats.

XVIII [1]

Mr. le G-al Ghika Agent de Roumanie, pour D. Brătianu.
22 Janvier. Reçue le 24.
No. de départ 1080.
No. d'arrivée 5442.

Répondez-nous je vous prie quand comptez-vous partir de là (O).

N. Ionescu.

XIX [2]

A N. Ionescu. 25 Janvier 1877.
No. de départ 4656.

Je ne puis préciser encore quand je pourrai partir. Je suis toujours Hôtel d'Angleterre. (O).

D. Brătianu.

XX [3]

A Ion Brătianu. 27 Janvier 1877.
No. d'expéd. 500.

J'ai eu plusieurs conversations avec le Grand-Vizir et avec le Ministre des affaires étrangères au sujet de l'indépendance sur les bases suivantes:

La Porte reconnaîtra le vote de l'indépendance du Parlement roumain.

On capitalisera le tribut au profit de la Turquie.

Si les Puissances refusent la neutralité à la Roumanie indépendante, alliance avec la Turquie.

Tâchez d'obtenir s'il est possible, par le télégraphe que le chargé d'affaires de l'Allemagne insinue ici que l'Allemagne veut l'indépendance; car les Turcs craignent seulement Bismarck.

D. Brătianu.

---

[1]) Nepublicat în *Cartea Verde*.
[2]) Nepublicat în *Cartea Verde*.
[3]) Nepublicat în *Cartea Verde*.

XXI [1])

A D. Brătianu. 31 Janvier 1877.
No. 121. 9/65/74.
No. d'arrivée 7223.

La Combinaison avec la Capitalisation du tribu est vieillie. Le rachat de l'indépendance par dix millions, serait un amoindrissement pour la Turquie encore plus que pour la Roumanie.

L'Allemagne agit avec grande prudence, et se désintéresse complètement de nos affaires. Il n'y a pas espérer son consentement pour l'indépendance avant la conclusion de la paix avec les principautés soulevées.

Ici Vernescu aussi est démissionnaire; il y aura remaniement ministériel.

Ion C. Brătianu.

XXII

A Ion C. Brătianu. 1 Février 1877 [2]).
No. d'expédition.

A tout prix restez président du Conseil. Ici la chose paraît faire des progrès. Tâchez d'obtenir s'il est possible, par le Prince impérial, que l'Allemagne au moins ne s'oppose pas.

Il faut que pour le moment nos journaux ménagent la Turquie et que les fortifications et la concentration sur le Danube soient suspendues.

J'ai dit ici qu'il y a crise ministérielle parce que vous ne voulez pas l'indépendance sans entente avec la Porte.

Ici la légation Allemande nous semble favorable.

D. Brătianu.

XXIII

MASA LUI ALI BEY

1. Supă. Bulion bătut cu ou și lămâie și stropituri.
2. Curcan fript cu pilaf și stafide + iaurt.
3. Plăcintă cu carne (törek).
4. Cremă.
5. Bame cu bucățele de berbece.
6. Gogoși cu miere.
7. Sarmale de foi de viță cu pătrunjel, lămâie și scorțișoară.
7. Minciuni cu sirop de zahăr.

[1]) Nepublicat în *Cartea Verde*.
[2]) Nepublicat în *Cartea Verde*.

9. Capama de oaie.
10. Cremă vânătă (peltea).
11. Peşte prăjit.
12. Cheftele prăjite cu scorţişoară.
13. Mandalaci sleiţi.
14. Cheftele prăjite mai mari.
15. Pilaf cu bucăţele.
+ Trei feluri refuzate ne mai putând nimeni mânca.

XXIV

Cab. Externe.
11.7.1877.

D. Cantacuzino, Secretarul General Ministerul Finanţe, Bucureşti.

Am garanţie opt mii franci pentru acele 83 butoaie zahăr a companiei aprovizionării armatei.

Zahărul se reclamă neapărat astăzi la Alexandria. Vă rog dar daţi ordin pentru eliberarea sa spre expediere acolo. Voi stărui ca în termen să ni se dea dovadă că acest zahăr este pentru armată.

Kogălniceanu.

XXV

Cab. M. Externe.
26.7.1877.
No. sosirii 399.

Cantacuzen, Secretarul Ministerului de Finanţe, Bucureşti.

Rogu-te du-te de întâlneşte pe Ministru Chiţu şi-i tâlmăceşte că D-ta ai cerut să ţi se dea mandatu de la Lucrările Publice spre a putea da bonurile lui Crawley. El necunoscând împrejurările zice că trebuie să subscrie Brătianu, apoi D-ta eşit autorizat să dai bonurile şi dacă Consiliul a intervenit este spre a ţine seamă de scrupulele D-tale.

Kogălniceanu.

XXVI

Presintată la Măgurelle.
Data 28.7.1877.
Nr. sosirii 4319.

D-lui Cantacuzino, Secretar General
Ministerul Finanţelor, Bucureşti.

D-nu Cogălniceanu îmi arată că nu vrei să subscrii bonurile, eu te-am autorizat şi te autorizez să le subscrii, luând precauţiunile în privinţa subîntreprinzătorilor.

Brătianu.

XXVII

Data 1.VIII.1877.

D. Secretar General Finanțe. București.
Inlocuește controlorul Albert prin cel recomandat de Simulescu.

I. C. Brătianu.

Du-te îndată la D. Stuart și spune-i să ne plătească azi un milion, în caz contrariu nu va fi răspunderea mea.

I. C. Brătianu.

XXVIII

Data 21.8.1877.
Nr. sosirii 311.

D. Secretar General al Ministerului Finanțe, București.
Din ordinul marelui Duce prezentați-vă la D. Baron Stuart și primiți un milion lei, dacă va număra mai puțin să nu luați și să-mi telegrafiați.

Prim Ministru,
I. C. Brătianu.

XXIX

Presintată Oficiului Corabia.
Nr. sosirei 393.
Data 28.8.1877.

D. Secretar General la Finanțe.

Dacă D. Baron nu ți-a numărat milionul du-te de îi spune din parte-mi că la plecarea mea dela Marele Cartier, Marele Duce mi-a zis că dă îndată ordinul de a mi se numera încă un milion și dacă n'a primit acel ordin eu voi telegrafia îndată Marelui Duce și Ministrului de Războí care și dânsul mi-a promis, căci lipsa de bani este o piedecă ca să nu pot trece toată armata peste Dunăre.

Ion C. Brătianu.

XXX

Nr. present. 787.
Data 17.12.1877.
Nr. sosirei 2562. Presintată Oficiului Măgurele.

George Cantacuzino, Secretarul Ministerului de Finanțe București.
Transmis-ai bani lui Bălăceanu? Dacă n'ai trimis pornește îndată 5000 franci prin Banca română în contul meu. Sa transmită ordinul de plată prin telegraf.

Ion C. Brătianu.

XXXI

Presintată Oficiului Berlin
Nr. present. 281.
Data 28.1.1878.

Cantacuzène, secrétaire général finances.
București.

J'ai vu Prince héritier. Intéressé à nous. Complètement favorable. (il) Impose discrétion absolue. Pr. Charles de Roumanie (il) doit lui écrire souvent seulement (par) intermédiaire. Ai expliqué que pays forcé protester si on enlève la Bessarabie, comme seul moyen sauvegarder l'avenir. L'enlèvement suppose entente tacite antérieure. Russie sans raison arriver Danube qui fleuve exclusivement allemand roumain. Ceci intégrité garantie par convention avril. La Création d'une force sur bas Danube impressionnera. Je cherche à voir Bismark, si je ne réussis pas je partirai demain. Répétition télégramme inutile. Présent télégramme 8806—1930. Bratiano seul. Roubles 2,77. Encaissez.

Campineano.

XXXII

Presintată Oficiului Vienne.
Nr. present. 5056.
Data 29.6.1877.

S. E. Monsieur Bratiano, Président du Conseil.

Nous vivons dans un continuel malentendu. Cela tient à ce que vous ne lisez pas mes lettres, ce qui prouve leur inutilité. Votre dernier télégramme finissait par cette phrase insultante: ne vous adressez plus à moi. Est-ce une erreur télégraphique?

Balatchano.

XXXIII

Presintată Oficiului Wien.
Nr. present. 5647.
Nr. sosirei 440.
Data 30.6.1877.

S. E. Monsieur Bratiano, Président du Conseil. Buc.

Veuillez prévenir le Prince que j'aurai probablement demain soir un important message à lui transmettre de la part de l'Empereur. Je sors de chez le comte Andrassy; détails par lettre.

Balatchano.

XXXIV

Presintată Oficiului Wien.
Nr. present. 5094.
Data 29.VI.1877.

S. E. Monsieur Bratiano

Président du Conseil. Buc.

Doda arrivé je viens de conférer trois longues heures avec lui. Je suis parvenu à calmer son ressentiment qui est l'œuvre de Deșliu. Le seul obstacle est dans le manque de temps pour étudier et connaître tous les rouages de la machine que nous voulons lui confier. Il demandera à Empereur permission d'aller comme simple particulier en Roumanie. De là il enverra sa démission s'il se décide à entrer au service du prince. Gouvernement Austro-Hongrois ne veut pas attacher un officier à notre quartier g-al parce qu'il ne nous a pas reconnus comme belligérants.

Balatchano.

XXXV

Presintată Oficiului Wien.
Nr. present. 126.
Nr. sosirei 377.
Data 1.7.1877.

I. C. Son Excellence Monsieur Brătianu, Président du Conseil. Buc.

Doda verra demain empereur dont il espère réponse favorable. En attendant il est venu me prier de vous faire savoir que le passage du Danube en amont Widin serait une immense faute parce que, en cas de revers, il ne nous resterait d'autre alternative que de nous jeter en Serbie ce qui y amenerait immédiatement l'armée autrichienne selon Doda. Notre passage devra s'opérer dans les environs de Beket alors, même en cas d'échec nous ne serions pas obligés repasser le Danube ce qui serait désastreux nous pourrions nous retirer le long du fleuve et (oser) essayer nous joindre avec le corps d'armée russe, le plus rapproché. Doda recommande à nos chefs de se bien garder nuit et jour et d'être en continuel contact avec ennemi par un service infatigable de patrouilles. Doda connaît soldat roumain pour l'avoir commandé dans tous les guet-apens de l'Autriche il dit qu'on pouvait tout attendre de sa bravoure quand il est préparé mais qu'on ne pouvait plus rien

en faire quand il est surpris; toute surprise pourrait se changer en véritable déroute.

Balatchano.

XXXVI

Presintată Oficiului Wien.
Nr. present. 147.
Nr. sosirei 201.
Data 1.8.1877.

S. E. Monsieur Brătianu Président du Conseil
București.

En réponse à votre télégramme du dix-neuf, que le Comte Andrassy a lu hier, il m'a chargé de vous dire ce qui suit: il a toute confiance en Votre probité et personnelle et politique et ne doute pas de votre patriotisme. Il compte sur votre promesse de ne rien faire qui soit préjudiciable à Autriche Hongrie et dont il prend acte; en revanche vous pouvez compter fermement sur son appui. Le Comte Andrassy s'est énergiquement opposé à ce qu'on place corps d'observation sur notre frontière et tant qu'il sera ministre il ne le permettra pas, voulant donner par là à la Roumanie un témoignage non équivoque de confiance et de sympathie. Il espère que les Roumains de Transylvanie ne le feront pas repentir de cette confiance. Il compte sur vous pour cela, je crois que le Comte est décidé à affronter au besoin l'opinion de son pays pour reprendre en son œuvre à l'égard de la Roumanie la politique de Napoléon III. L'état de mes yeux ne me permettant pas d'écrire je suis forcé de vous envoyer par le télégraphe le résumé bien incomplet de ses déclarations.

Balatchano.

XXXVII

Extrait de «*L'Homme Libre*», No. 42.

Jeudi, 7 décembre 1876.

LETTRES DE ROUMANIE

(Correspondance spéciale de l'Homme Libre).
Bucharest, 30 novembre.

Le mauvais temps qu'il fait en ce moment en Roumanie, la neige, le verglas, le vent du Nord surtout, ont intercepté toute communication rapide avec l'étranger. Par suite de la violence du vent et de la couche épaisse de glace qui entoure les fils télégraphiques les poteaux

ont été renversés en grand nombre, et, au moment où j'écris ces lignes, les bureaux télégraphiques refusent de recevoir les dépêches particulières, ne pouvant répondre de leur prompte expédition; il va sans dire que, pour les mêmes raisons, on est à Bucharest sans aucune nouvelle sur ce qui se passe en Europe. Heureusement nous avons les chemins de fer, et les lettres qui nous arrivent — un peu tard cependant — nous permettent de satisfaire en partie notre légitime curiosité.

Une personne digne de foi, qui a entrepris ces jours derniers un voyage dans la Russie méridionale, nous envoie d'Odessa, par la poste, des détails très circonstanciés sur les préparatifs militaires de cette puissance, sur la mobilisation de son armée du Sud et sur l'esprit qui anime les différentes classes de la population russe habitant le littoral de la mer Noire.

A Odessa, comme à Moscou ou à Pétersbourg, tout le monde a fait les plus grands sacrifices pour soutenir les Serbes pendant la guerre, et actuellement on est prêt à marcher et à recommencer *la guerre sainte*.

«Personne, disent les Russes, pas même l'empereur, ainsi qu'il l'a dit à Moscou, ne peut savoir si c'est la paix ou la guerre qui sera le résultat de la Conférence; mais ce que nous pouvons affirmer, c'est que nous donnerons nos biens et notre sang pour que la Russie délivre les Slaves du joug infâme de la Turquie».

Comme on le voit on est très surexcité; et, d'ailleurs, les armements et les approvisionnements qui se poursuivent sans relâche à Odessa, le mouvement que se donne l'autorité militaire, ne sont pas faits pour calmer cette exaltation fébrile. Le long des quais de débarquement, des milliers d'ouvriers sont occupés à décharger des centaines de wagons remplis d'obus de gros calibre destinés aux canons du port, des pièces de siège, traînées par des bœufs, traversent la place de la gare et vont armer les batteries situées du côté de la mer. La rue Langeron, la place de la Bourse, les quais et les routes qui y aboutissent sont remplis de chevaux conduits par des *moujiks* ou par leurs propriétaires; ce sont les bêtes réquisitionnées il y a trois semaines et que leurs propriétaires étaient tenus de remettre aux autorités militaires, dès qu'ils en recevraient l'ordre, contre des bons de quatre-vingts, cent ou cent vingt-cinq roubles (le rouble vaut quatre francs), suivant la valeur du cheval réquisitionné.

La mobilisation de l'armée du Sud qui comprend trois arrondissements militaires, ceux de Karkow, de Kiew et d'Odessa, s'est effectuée avec une rapidité et une régularité remarquables. Cette armée qui compte, y compris les réserves, environ 500.000 hommes, sera concentrée dans la Bessarabie, où se trouvent déjà, dans différentes villes, 200.000 Russes prêts à se transporter, à un moment donné, dans la direction voulue.

De plus, le service des ambulances s'organise sur une vaste échelle, comme pour une entrée en campagne; on est très préoccupé de prendre les meilleures mesures, en vue d'assurer aux soldats des conditions hygiéniques favorables et de les détourner de leur penchant à la boisson,

qui produit de grands ravages, surtout en hiver. A cet effet, on fait d'énormes approvisionnements de thé; ce produit ne manque pas à Odessa, on en a de reste, mais c'est le sucre qui ne s'y trouve pas en quantité suffisante. Que l'on s'imagine une armée de 500.000 hommes ingurgitant journellement 2 à 3 millions de verres de thé et on aura une idée de la quantité énorme de pains de sucre exigés par la consommation; rien que d'y penser, Gargantua lui-même en frémirait.

A Odessa, on le conçoit par ce qui précède, on est très mécontent des lenteurs de la diplomatie. On voudrait savoir au plus tôt à quoi s'en tenir, car par suite de l'incertitude dans laquelle on se trouve, le commerce, les affaires de cette ville en souffrent et les transactions qui s'y font sont presque nulles aujourd'hui; cela tient surtout à ce que, dans le cas de guerre, Odessa sera bloquée et les navires de commerce y regardent à deux fois avant de se décider à entrer dans ce port. Du reste, les habitants de la ville ne se font pas d'illusions sur le sort qui les attend si l'ouverture des hostilités est déclarée; ils seront bombardés et ils prennent leurs mesures en conséquence.

Voilà ce que mes informations les plus positives me permettent de vous écrire sur ce qui se passe à Odessa et en Bessarabie. Et maintenant si on me demande quel sera le sort de la Roumanie dans cette bagarre, quel sera son rôle et comment elle en sortira, je suis tout disposé à répondre comme le dit quelque part Proudhon: « Ce sont là des questions scabreuses et pour le moment insolubles ».

Les Chambres roumaines ont tenu peu de séances publiques pendant la semaine qui vient de s'écouler; elle ont travaillé dans les bureaux.

Les journaux et les correspondances télégraphiques de l'Autriche parlent, depuis quelque temps, avec une certaine persistance, d'une modification ministérielle probable chez nous. Je crois devoir, comme renseignement pour l'avenir, vous donner la clef de ces bruits.

Vous vous rappelez qu'au mois d'Avril dernier, nous avions au pouvoir le ministère le plus réactionnaire et le plus arbitraire qui ait jamais existé dans un pays. Par suite d'un conflit avec le Sénat, il avait dissous ce corps et avait convoqué les électeurs pour juger le conflit.

Malgré la plus terrible oppression, malgré les moyens immoraux et violents employés par le gouvernement, l'opposition libérale avait réussi à obtenir dans le Sénat une majorité, minime en effet, mais suffisante pour renverser le ministère.

Le nouveau ministère démocratique, pris dans cette petite majorité du Sénat avait dissous immédiatement la Chambre des députés et fait procéder à des élections générales, qui donnèrent au parti démocratique une majorité écrasante.

Par suite de leur élection comme députés, un grand nombre de sénateurs appartenant au parti national-libéral quittèrent le Sénat, où il ne s'étaient fait élire que pour préparer la chute du ministère précédent et allèrent siéger à la Chambre des députés qui est seule considérée en Roumaine comme vraie représentation du Pays. C'est à la

Chambre des députés, en effet, que les discussions sérieuses ont lieu; c'est elle seule qui vote les budgets et c'est chez elle que tout l'intérêt du débat se trouve concentré. Le Sénat, au contraire, institution de date récente (1864) imposé par un coup d'État à un pays où il n'en avait jamais existé, ne parvient pas à s'acclimater; on le considère comme une *superfétation*, car on ne conçoit pas ici l'utilité de cette seconde Chambre, qui ne peut avoir d'autre rôle que celui de contrecarrer les volontés de la première. Aussi ne considère-t-on le Sénat que comme une Assemblée ayant pour mission d'enregistrer les lois faites par la Chambre des députés. De là les préférences de la nation pour cette dernière; mais de là aussi il faut bien le dire — l'origine des velléités d'opposition que le Sénat manifeste aujourd'hui.

Sur les sièges vacants, laissés par les sénateurs libéraux élus députés, une partie a été occupée à la suite d'élections partielles, par des conservateurs de toutes nuances qui se sont coalisés; ceux-ci se donnent actuellement toutes les peines du monde pour renverser le ministère et pour ressaisir le pouvoir; ils y ont d'ailleurs le plus grand intérêt. On sait qu'il y a quatre mois la Chambre des députés a mis sous jugement le cabinet conservateur, qui nous avait été imposé par l'Allemagne au lendemain des désastres de la France. Le procès est instruit par une commission de sept députés; or si le ministère actuel n'est pas renversé et si, par suite, la Chambre n'est pas dissoute au plus vite, les membres du précédent gouvernement courent au devant d'une condamnation presque certaine: leurs délits sont trop graves et trop manifestes pour qu'on puisse se faire de grandes illusions sur le sort que leur réserve la Cour de Cassation.

Les conservateurs réussiront-ils dans leurs desseins? La chose est difficile à admettre, le Sénat n'ayant pas assez d'homogénéité pour pouvoir former un ministère; mais en dehors de cette considération, il en est une autre bien autrement grave et qui enlève à cette assemblée le droit d'aspirer au pouvoir. C'est que si une majorité réactionnaire pouvait se constituer, elle ne serait que d'une ou deux voix et serait formée seulement grâce à la présence au Sénat de sept ou huit ex-ministres aujourd'hui mis sous jugement, et qui, en dépit des convenances et de la réserve de rigueur en pareil cas, continueraient à faire des lois, eux qui, précisément, sont accusés de les avoir violées alors qu'ils étaient les dépositaires du pouvoir.

Dans ces conditions, une pareille majorité — si elle se formait — pourrait-elle contrebalancer celle de la Chambre des députés et imposer sa volonté au pouvoir exécutif? Nous en doutons fort. Tout ce qui pourrait arriver, croyons-nous, ce serait de voir rentrer dans le ministère actuel un ou deux membres de la fraction modérée du parti démocratique, qui s'étaient retirés dernièrement.

Mais, quant à la réaction, nous pensons que son retour au pouvoir est tout à fait impossible et qu'en faire l'essai serait s'exposer à de graves conséquences.

XXXVIII

Extrait de « *L'Homme Libre* » No. 59, du Dimanche, 24 Décembre 1876

LETTRES DE CONSTANTINOPLE

(Correspondance spéciale de l'Homme Libre).
Constantinople, 15 Décembre.

L'ouverture des séances officielles de la Conférence n'est pas encore fixée, pas même approximativement, au moment où j'écris ces lignes. Il est vrai que tous les représentants des puissances se trouvent, depuis un certain temps déjà à Constantinople; qu'ils ont déjà eu plusieurs entrevues préparatoires; que, lundi dernier, une première séance préliminaire s'est tenue chez le général Ignatieff et sous sa présidence, le général étant le doyen des ambassadeurs; mais ces entrevues et ces séances préliminaires de la plus haute importance sont dépourvues de tout caractère officiel.

On tient surtout, et l'on a parfaitement raison, à s'entendre sur l'ordre et la nature des travaux, à discuter d'une manière complète les points en litige et à se mettre d'accord, — si faire se peut — avant de commencer les séances plénières auxquelles, les Turcs, eux aussi, seront admis.

Ces séances se tiendront à Stamboul, sous la présidence de Safvet-Pacha, ministre des affaires étrangères, assisté par Edhem-Pacha, ambassadeur de la Porte à Berlin. On sait déjà que M. de Mouy, premier secrétaire de l'ambassade de France, sera chargé de la rédaction des conférences tandis que M. Tiby tiendra les protocoles.

Ajoutons qu'il est convenu qu'on gardera le secret le plus absolu sur les travaux des séances, ce qui, je l'espère, sera une bonne raison pour que tout le monde, dans certaines sphères, sache plus ou moins exactement ce qui se passe; en veut-on la preuve? Lundi, ainsi que je l'ai dit, les représentants des différentes puissances ont tenu une séance préliminaire, dont les Turcs étaient exclus. Le soir même Safvet-Pacha savait tout ce qui s'y était dit et les ministres turcs étaient convoqués en conseil.

Enfin la Constitution, la fameuse Constitution turque est prête et se trouve depuis huit jours environ entre les mains du Sultan. Sauf modifications ultérieures, cette Constitution composée de cent trente articles, contient les principales dispositions suivantes: l'empire turc aura deux Chambres qui s'occuperont — à l'exclusion de toutes questions politiques — des affaires purement administratives; pour les faits relatifs les ministres pourront être mis sous jugement. Le *Sultan* aura le droit de *veto*. Les membres des deux Chambres pourront adresser des interpellations aux ministres qui seront tenus à répondre au plus tard dans quinze jours; mais — car il y a un *mais* qui rend le droit

d'interpellation illusoire — mais les ministres pourront ne pas y répondre du tout si, faisant appel à la majorité de la Chambre, celle-ci décide que le gouvernement peut garder le silence. Or, quelle sera la majorité dans les Assemblées turques? Ce qu'elle est dans la municipalité de Constantinople; les sujets de sa Majesté votent, mais le gouvernement proclame les personnes qui lui conviennent; dans toutes ces élections les électeurs n'ont pas le moyen de contrôler l'opération et de savoir quels sont les vrais élus. Cela étant, que reste-t-il du droit d'interpellation dont on fait parade? Rien.

Quoi qu'il en soit la Constitution est prête, mais non encore promulguée; on attribue généralement ce retard à un désaccord survenu entre Midhat-Pacha, le président du conseil d'Etat et le grand-vizir. Ce dernier voudrait en retarder la promulgation jusqu'au moment où les travaux de la Conférence permettront de voir un peu clairement dans l'avenir. Midhat-Pacha au contraire, prétend, que dans tous les cas il vaut mieux doter le pays d'une Constitution pour donner au plus tôt à l'Europe un gage de la sincérité du gouvernement turc et de la bonne volonté avec laquelle il se propose d'entrer dans la voie des réformes. On prétend aussi que le retard apporté à la Constitution provient des difficultés qu'ont les ministres à faire adopter par le sultan certains articles qui choquent naturellement des hommes habitués, depuis des siècles à disposer de la vie et des biens de leurs sujets suivant leur bon plaisir.

L'incertitude dans laquelle on se trouve sur ce qui peut arriver d'ici quelque temps, est aussi grande ces jours derniers. Les Turcs, je parle des masses, sont très disposés à faire la guerre; ils croient qu'il vaut mieux en finir au plus tôt avec les ennemis acharnés de l'islamisme et frapper un grand coup qui rappelle à l'Europe qu'ils sont encore les Turcs d'autrefois. Ils se font d'ailleurs d'étranges illusions sur le concours problématique que certaines puissances leurs prêteront et surtout sur le nombre de soldats qu'ils pouraient mettre en campagne, nombre qu'ils n'évaluent pas à moins de 800.000 combattants, tandis que les évaluations que l'on a tout lieu de croire plus exactes, portent le total des forces musulmanes à environ 350.000 hommes, bien armés il est vrai, et animés d'un excellent esprit militaire, mais très mal commandés. Ceux qui se donnent la peine de raisonner, envisagent l'éventualité d'une guerre avec plus d'inquiétude; on sait que dans ce cas on aurait affaire à très forte partie. Aussi penche-t-on pour les solutions pacifiques et se montre-t-on plus disposé à accorder à l'Europe toutes les concessions compatibles avec les intérêts essentiels de la Turquie. Je dois de plus ajouter que dans les cercles officiels on croit beaucoup à un arrangement pacifique probable et cette croyance prend tous les jours plus de consistance.

M. Démètre Bratiano, député et frère du président actuel du conseil des ministres de Roumanie, est arrivé Dimanche dernier à Constantinople. Il est chargé d'une mission spéciale auprès de la Porte et des

représentants des puissances aux conférences. Cette mission aurait surtout pour objet (je passe sous silence les points secondaires) de saisir la Conférence d'une question de la plus haute importance pour la Roumanie et pour la paix de l'Europe. Il s'agirait en effet, d'obtenir des puissances une déclaration formelle par laquelle elles assureraient à nouveau la neutralité de la Roumanie garantie déjà, on le sait, par le traité de Paris.

Il est évident que si M. Bratiano réussit dans les projets de son gouvernement, la Russie sera contrainte de renoncer à la guerre, du moins pour le moment, ne pouvant plus le cas échéant, attaquer les Turcs par la Roumanie et d'autre part, ne disposant pas dans la mer Noire d'une flotte qui puisse lutter avec succès contre les forces navales de la Turquie, par suite, la Russie se montrerait moins exigeante dans ses demandes et les parties intéressées tomberaient facilement d'accord sur les questions qui les divisent. Garantir la neutralité de la Roumanie serait de la part des puissances, un acte de haute prudence et, à coup sûr, un excellent moyen d'arriver plus facilement à la solution des questions orientales que des difficultés inextricables rendent aujourd'hui pénibles et peut-être même insolubles autrement que par les armes. Aussi est-on convaincu que les propositions du gouvernement roumain seront favorablement accueillies par les représentants des puissances et que l'on s'en occupera sérieusement à Constantinople.

XXXIX

Extrait de «*L'Homme Libre*» No. 66, du Dimanche, 31 Décembre 1876.

LETTRES DE CONSTANTINOPLE

(Correspondance spéciale de l'Homme Libre).

Constantinople, 22 Décembre 1876.

Je vous parlais dans la dernière lettre du courant d'idées contraires qui s'étaient manifestées dans le ministère turc, au sujet de la promulgation de la Constitution et de la ligne de conduite politique à suivre dans les circonstances présentes. Ces dissensions ont eu pour résultat la chute de Ruchdi-Pacha et son remplacement au grand vizirat par son adversaire politique Midhat-Pacha. L'opposition qu'il faisait à la promulgation de la Constitution, l'hésitation dont ses moindres déterminations étaient, dit-on, précédées, ainsi que la prétention qu'il manifestait de diriger les affaires de son collègue de la guerre, sont les causes déterminantes de la disgrâce de Ruchdi; le pauvre homme rentre dans la vie privée n'emportant avec soi qu'une maigre *pension de disponibilité* de plus de 80.000 francs par an, dont le sultan a bien voulu le gratifier en le destituant; curieuse manière de dire à quelqu'un: vos services ne me conviennent pas.

Le télégraphe vous annoncera certainement, avant la réception de cette lettre la promulgation de la Constitution ottomane, qui aura lieu aujourd'hui ou demain avec une grande pompe et force coups de canons; ceux qui connaissent les Turcs et leurs mœurs savent bien ce que l'on peut attendre de cette fameuse charte octroyée, destinée tout au plus à jeter pour un certain temps la poudre aux yeux de quelques naïfs. Cette charte existera dans les archives de l'État; on la consultera quelquefois par acquit de conscience, mais elle ne changera absolument rien à la marche des affaires de l'empire.

L'administration et la justice intérieures de même que les finances n'en iront pas mieux et l'exploitation traditionnelle du faible par le fort continuera son petit bout de chemin comme par le passé; et le voudrait-on sincèrement, encore ne pourrait-on tirer nul profit d'un pacte constitutionnel auquel aujourd'hui aucun Turc n'entend absolument rien; je crois qu'il faudra très peu de temps pour se convaincre de cette vérité, mais on peut en avoir la preuve, dès à présent, par la manière dont les Turcs préludent, pour ainsi dire à l'inauguration du régime qui doit faire leur bonheur. Depuis une dizaine de jours déjà les élections générales sont commencées ! Les musulmans auront de la sorte des députés avant que d'avoir un Parlement; ils fabriquent des députés pour une Chambre qu'ils se proposent de créer et en ce moment la Turquie vote, mais pour ainsi dire *clandestinement*, car personne, ni dans le public, ni par les journaux ne s'aperçoit qu'une opération aussi grave, aussi importante, est en train de s'accomplir dans le vaste empire que divise le Bosphore.

Hier a eu lieu la dernière réunion préliminaire des représentants des puissances; les séances officielles vont s'ouvrir et les travaux de la Conférence avanceront très vite. Nous approchons donc du moment décisif et, d'ici quelques jours, on pourra juger par ses résultats l'œuvre de la diplomatie. On affirme que le nouveau grand-vizir se montre plus intraitable que son prédécesseur sur plusieurs questions notamment sur celles relatives à l'occupation des provinces insurgées, occupation qu'il ne paraît vouloir admettre sous aucune forme et à aucun prix; néanmoins on espère que toutes chances de paix ne sont pas encore anéanties; c'est là du moins l'impression de ceux qui ont eu l'occasion de s'entretenir ces jours derniers avec les représentants des différentes puissances. L'impression peut être vraie, vu la bonne entente qui règne parmi les membres de la Conférence et la promptitude avec laquelle ils ont réussi à résoudre les questions qui ont été discutées; à l'exception de sir Elliot qui s'est retiré sous sa tente et qui, la chose est certaine, quittera bientôt son poste pour raison de santé, tous les représentants sont d'accord sur les propositions à présenter à l'acceptation de la Porte et il est bien possible que, devant cette entente commune, cette dernière finisse par céder ne voulant pas assumer une responsabilité qui retomberait tout entière sur elle en cas de refus; mais ce ne sont là, je dois le dire, que des conjectures, des hypothèses dis-

cutables et rien de plus; il serait bien téméraire de s'avancer aujourd'hui jusqu'à affirmer que les probabilités en faveur de la paix sont plus nombreuses que celles favorables à la guerre.

En attendant pendant que sir Elliot boude et que le général Ignatieff se frotte les mains en souriant, le gouvernement turc se donne un mal inouï pour *multiplier* son armée par des marches et des contre-marches sans but défini, ou plutôt ayant un but trop bien défini; il fait embarquer des troupes pour Varna puis, au moment de leur arrivée, elles reçoivent l'ordre de revenir pour être dirigées dans l'intérieur de l'empire; il en est de même sur les bords du Danube; des troupes sont même expédiées à destination de Toulcea ou de Roustchiouk, puis lorsqu'elles y ont séjourné pendant un certain temps afin que personne n'en ignore, on les fait repartir dans d'autres directions; ce ne sont pas là des moyens nouveaux, mais ils parviennent toujours à atteindre leur but; les voyageurs qui traversent la Turquie et rencontrent dans les gares et en marche des trains nombreux de soldats et de chevaux, finissent par croire que la Turquie dispose de forces armées colossales.

XL

Extrait de «*L'Homme Libre*» No. 69. Mercredi, 3 Janvier 1877.

LETTRES DE CONSTANTINOPLE

(Correspondance spéciale de l'Homme Libre).

1876, Constantinople, 26 Décembre.

Deux actes importants se sont accomplis samedi dernier, à Constantinople; je veux parler de l'ouverture de la Conférence et de la promulgation de la Constitution qui ont eu lieu le même jour; et comme les résultats — bons ou mauvais — de la Conférence, se feront sentir bien avant que la Constitution turque donne ses fruits — on en attend des merveilles — qu'il me soit permis d'en venir au plus pressé et de dire tout de suite ce que l'on croit savoir, ce qu'on affirme et ce que l'on n'affirme pas au sujet des séances officielles des représentants des puissances réunis dans la capitale des Ottomans, à l'effet d'assurer par leurs travaux la paix européenne...à moins que ce ne soit la guerre qui résulte de leurs conciliabules.

Ainsi donc, Samedi dernier, les séances officielles de la Conférence ont été inaugurées sous la présidence du ministre des affaires étrangères du sultan; c'est M. le comte de Chaudordy qui a, dit-on, le premier, pris la parole; il a porté à la connaissance de *tous* le programme des réformes reconnues nécessaires et par suite adoptées dans leurs discussions préliminaires par les représentants européens; puis Safvet-Pacha ayant prononcé une allocution dans laquelle cette idée était

émise que la Porte a eu très facilement raison de l'insurrection qui a éclaté dans plusieurs de ses provinces, le marquis de Salisbury lui répondit que ce n'était pas l'avis des puissances.

Cette première séance, du reste, n'a pas été longue; les représentants turcs étant censés ignorer ce qui s'était passé dans les réunions préliminaires il était juste qu'un délai leur fût accorder afin qu'ils eussent le temps d'étudier les propositions qui leur étaient soumises; ce délai ne leur a pas été refusé et à cause des fêtes de Noël aussi bien que d'une fête turque qui a lieu demain, la deuxième séance de la Conférence a été remise à Jeudi, jour même de l'expiration de l'armistice signé il y a deux mois avec la Serbie et le Monténégro. C'est donc Jeudi le grand jour; c'est après-demain à ce que l'on dit que l'on saura s'il y a lieu de prolonger la cessation des hostilités, ou bien si on préférera recommencer la guerre, sur une échelle certainement plus vaste et avec un acharnement d'autant plus terrible que c'est le courage du désespoir qui fera la principale force de l'une des deux armées.

En attendant ce qui se confirme après cette première séance, c'est, d'une part l'accord complet et unanime qui continue à animer les délégués des puissances, et de l'autre, l'obstination que met le gouvernement turc à ne pas vouloir accepter les conditions qui lui sont faites sous prétexte qu'elles portent atteinte à sa dignité; et pourtant dans ces propositions il n'est plus question à ce qu'il paraît d'une occupation par une armée quelconque, russe ou autre, de la Bosnie et de la Bulgarie, mais d'une simple police soldée par la Porte et organisée par elle avec des éléments étrangers. Les Turcs ne veulent rien admettre; ils ont promulgué une Constitution par laquelle, à leur avis, des garanties suffisantes sont offertes à toutes les provinces de l'empire et ils se refusent à créer des exceptions en accordant des privilèges spéciaux à telle ou telle autre province; d'ailleurs ils ne veulent plus reconnaître à personne le droit de se mêler des questions intérieures de la Turquie et se montrent très irrités de ce que, ayant une constitution très libérale (!), l'Europe ne veuille pas s'en contenter comme d'une garantie excellente pour le bonheur et la tranquillité à venir des peuples soumis au joug musulman.

Du reste, les Turcs savent bien, à l'heure qu'il est, et ils le disent que pas une puissance ne viendra à leur secours en cas de guerre; et qu'ils seront abandonnés par les hommes et qu'ils ne peuvent plus espérer qu'en la justice de Dieu; alliée douteuse et capricieuse qu'on n'invoque pas avec profit alors que l'on n'a pas pour soi le dieu des *gros bataillons* et l'appui des hommes; aussi vont-ils répétant à qui veut les entendre qu'ils se préparent à mourir héroïquement. Serait-ce le sang des victimes de Bulgarie qui les aveugle et les pousse à une perte certaine?

Il n'est pas surprenant que, devant cette attitude, je ne dirai pas provocante, mais obstinée, de ces gros enfants — ainsi qu'on les appelle — les chances d'une solution pacifique diminuent considérablement.

Aussi toute la question se réduit actuellement à savoir si la Turquie voudra céder; car c'est d'elle, de sa prudence ou de son obstination, que dépendent la paix et la guerre; un avenir prochain nous l'apprendra.

Et maintenent que dire de la Constitution? Les Turcs prétendent qu'elle est excellente; cela les regarde. Mais franchement, lorsqu'on y lit les droits exorbitants que le sultan se réserve, tels que ceux de faire la guerre, de conclure des traités, d'expulser qui bon lui semble de l'empire, de nommer les sénateurs, d'abréger *ad libitum* les sessions ordinaires de la Chambre des députés, etc., on ne risque pas de s'aventurer en affirmant que rien ne sera changé à l'état de choses actuel en Turquie. Du reste on pourra se faire une idée plus nette de la valeur de cette œuvre lorsqu'on aura connaissance des lois organiques qui sont à faire en entier. Ainsi un article de cette constitution nous dit bien par exemple que la presse sera libre; mais il ajoute en même temps: *dans les limites de la loi*. Or cette loi, quelle sera-t-elle? Ce que je viens de dire relativement à la loi sur la presse se répète pour toutes les autres lois.

Je ne puis m'empêcher, en terminant, de relever une petite impertinence par laquelle la Constitution débute; cette impertinence s'adresse à la Serbie et à la Roumanie que les Turcs veulent *quand même* compter parmi les provinces de l'empire. Pense-t-on en Turquié, que c'est là le meilleur moyen de s'attacher les Serbes et les Roumains et de se créer des sympathies dans ces pays, sous tous les rapports plus avancés que ne le sont les Turcs?

Dans ce moment de crise que la Turquie traverse, il eut été, ce semble, plus politique et plus sage de ne pas froisser à plaisir l'amour propre national des Roumains, qui, malgré la conduite franche et loyale qu'ils ont eue vis-à-vis de la Porte, ne sont pas — il faut l'avouer — des partisans bien chauds de sa majesté le sultan.

XLI

Extrait de « *L'Homme Libre* » No. 75. Mardi, 9 Janvier 1877.

LETTRES DE CONSTANTINOPLE

(Correspondance spéciale de l'Homme Libre).

Constantinople, 2 Janvier 1877.

N'osant répondre par une fin de non-recevoir directe aux demandes de réformes de l'Europe, les Turcs ont eu recours à un biais: ils ont préparé, eux aussi, un projet de réforme et Samedi dernier, ils l'ont remis aux membres de la Conférence au moment ou la séance allait être levée.

Ce document contient grand nombre de vérités que feu M. de la Palisse n'eut certes pas désavouées; on y trouve notamment un pas-

sage où il est dit que les percepteurs n'auront le droit de percevoir que les impôts existants et qu'ils seront tenus à verser intégralement le montant dans les caisses publiques; et cependant les représentants européens n'ont pas trouvé ce contre-projet de leur goût, car dans la réunion qu'ils ont eue avant-hier chez le général Ignatieff ils l'ont examiné et ont décidé à l'unanimité de le rejeter.

Cette décision a été en conséquence notifiée hier aux représentants turcs dès l'ouverture de la séance, qui, immédiatement après a dû être levée par suite du départ du marquis de Salisbury et de l'ambassadeur de Russie. C'est donc une quasi-rupture de relations qui a eu lieu hier, bien que les Turcs se soient ménagés une porte entr'ouverte; ils ont demandé jusqu'à Jeudi pour dire leur dernier mot. Dans le cas où ils n'accepteraient pas le programme qui leur a été présenté par les plénipotentiaires et que ces derniers ne paraissent pas disposés à modifier d'une manière essentielle il est certain que tous les représentants quitteront Constantinople et que les ambassadeurs laisseront à leurs secrétaires le soin de gérer les affaires de leurs ambassades.

Je dois pourtant ajouter qu'en ce moment, malgré ce qui s'est passé les croyances générales sont plutôt à la paix; il est vrai qu'avant-hier l'ambassadeur de Russie a expédié par bateau à Odessa plusieurs caisses et des chevaux; il est vrai encore que les Turcs continuent à affirmer avec beaucoup de sang-froid qu'ils n'accepteront jamais des conditions incompatibles avec leur dignité... et cependant, est-ce lassitude? le public et les personnes qui passent pour être bien informées ne désespèrent pas encore et croient, au contraire, qu'à la dernière heure la Turquie cédera.

Pour justifier leur obstination les ministres turcs soutiennent qu'ils sont forcés par l'opinion publique de suivre la voie dans laquelle ils se sont engagés. Un peu plus de sincérité de leur part leur ferait peut-être avouer que cette prétendue pression de l'opinion publique est factice et qu'elle est due, toute entière, à l'action stimulante de leurs journaux officieux. Qu'il y ait en Turquie une dose excessive de fanatisme religieux parmi les musulmans, personne n'en doute; mais que l'on vienne soutenir qu'en ce qui touche les questions politiques il y ait dans ce pays une force, une opinion publique, qui dirige le gouvernement, cela est faux.

L'opinion publique n'existe que dans les pays où il y a des mœurs publiques; or, en Turquie il y a un chef qui commande et devant lequel tout tremble; il y a obéissance de l'esclave à la volonté du maître; quant aux mœurs publiques il n'y en a pas trace. Si le gouvernement turc faisait écrire dans ses journaux que la Turquie a fait son possible pour empêcher l'immixtion des puissances étrangères dans ses affaires, mais qu'aujourd'hui devant l'insistance unanime de ces mêmes puissances, elle croit bien faire de céder pour épargner le sang de ses sujets, pour ne pas se mettre mal avec toute l'Europe, etc., je crois que les Turcs seraient très contents et trouveraient que le gouvernement aurait

parfaitement raison d'agir comme il agit; l'opinion publique serait encore avec lui.

Le ministre de la guerre, Rédif-Pacha vient d'être *destitué* et remplacé par Réouf-Pacha, un ex-ministre de la marine, ancien gouverneur de Bagdad et dernièrement gouverneur en Crète. Les motifs de cette destitution qui s'est faite, soit dit en passant, comme au temps où le sultan n'était pas empereur constitutionnel, sont encore peu connus; on dit cependant que Rédif-Pacha n'était pas aussi souple que l'eut désiré le grand vizir, ni suffisamment docile à ses ordres et c'est là ce qui lui a valu sa disgrâce. On parle aussi de la destitution prochaine de Kaiserly-Ahmed-Pacha, ministre de la marine et de son remplacement par Mahmoud-Pacha, beau-frère du Sultan; mais ces destitutions de ministres sont si naturelles, si fréquentes et ont si peu d'importance en Turquie qu'elles ne méritent pas qu'on s'y attache trop longtemps et qu'on en discute les motifs.

Voici quelques détails succints, mais dont je puis garantir l'exactitude sur les réformes contenues dans le programme des plénipotentiaires européens:

La Bosnie et l'Herzégovine d'une part, la Bulgarie de l'autre, formeront à l'avenir deux villayets sous les noms de villayet occidental et villayet oriental.

La langue officielle de ces provinces, sera celle de la majorité des habitants.

Elles seront gouvernées par des gouverneurs chrétiens nommés pour quatre ans par la Porte avec l'assentiment des puissances.

Deux assemblées provinciales seront instituées dans les deux villayets. Ces Assemblées seront souveraines en matière de finances; elles établiront les impôts, prépareront et voteront les budgets. Sur le total des revenus de ces pays, la Turquie prélevera 30%; les 70% restants des revenus seron taffectés aux dépenses publiques de ces provinces.

Les deux villayets entretiendront une milice (6000 hommes) composée de volontaires, mais les sous-officiers et officiers seront pris parmi ceux ayant déjà servi dans cette qualité dans les armées régulières des différents pays de l'Europe.

Enfin, la Turquie remettra dans l'état ante-bellum les édifices, maisons et églises qui ont été incendiés ou détruits.

XLII

Décidément les choses pouvaient prendre une tournure plus regrettable que celle que leur a donnée la séance d'hier de la Conférence. Ces jours derniers une rupture était imminente; avant-hier soir déjà le bruit courait partout que l'Ambassadeur de Russie était sur le point de quitter Constantinople et on affirmait que l'Angleterre elle-même

avait prévenu la Porte — le fait est exact — qu'elle romprait ses relations avec la Turquie dans le cas où cette dernière refuserait son adhésion au programme élaboré par les représentants des grandes Puissances. Aujourd'hui à quelques heures d'intervalle on envisage la question sous des couleurs moins sombres. La Conférence a admis une prolongation de l'armistice pour deux mois — jusqu'au premier Mars — et c'est là un fait, on en conviendra, de la dernière importance. N'est-il pas évident maintenant que la paix a encore des chances sérieuses d'être décidée; n'est-il pas évident que les Turcs qui se montraient intraitables, et décidés à ne pas céder, ont reculé au dernier moment; ce qui prouve qu'ils sont moins fiers qu'ils ne voulaient en avoir l'air et qu'ils commencent à comprendre qu'ils devront bien finir par céder? Car en somme pour qui cette prolongation de l'armistice sera-t-elle profitable? Évidemment pour la Serbie, qui pourra en deux mois, tant bien que mal, refaire un peu son armée et aussi pour la Russie qui disposera d'un temps suffisant en prévision d'une guerre pour mieux préparer ses forces et pour entrer en lice avec des chances plus sérieuses de succès; que l'on y pense en effet, ce n'est pas une mince affaire qu'une guerre offensive, alors que l'on a devant soi la ligne du Danube à franchir et le passage des Balkans à forcer. La Turquie, au contraire, vu l'état déplorable de ses finances, son administration plus que défectueuse et la difficulté de garder sous les armes pendant longtemps et loin de leurs foyers les masses asiatiques, peu disciplinées, peu habituées aux rigueurs de l'hiver et à la vie des camps, ne pourra tout au plus que conserver ses forces actuelles mais nullement les augmenter.

Ce n'est donc pas se tromper que d'avancer qu'hier la Conférence a fait faire un pas énorme à la question dans la voie d'une solution pacifique; la prolongation de l'armistice doit être pour tous un gage en faveur de cette paix qui se fait tant désirer et que l'on serait heureux de voir enfin se réaliser.

La séance d'hier de la Conférence n'a pas duré moins de quatre heures on y a déjà discuté les différents points du programme; mais il n'a été pris aucune décision que celle relative à l'armistice. On prétend que dans cette seconde séance — comme dans la première du reste, les représentants turcs n'ont pas manqué une occasion de se répandre en récriminations certainement intempestives contre l'attitude des puissances et contre les conditions auxquelles elles veulent amener la Turquie à se soumettre. Ce n'est à coup sûr pas pour écouter les plaintes de la Turquie que la Conférence s'est réunie; d'ailleurs pareille conduite de ses représentants parait plutôt propre à envenimer les débats; et c'est là ce qu'avant tout, si l'on veut s'entendre, il faudrait éviter. Après tout, il semble que les représentants des puissances ne se montrent pas plus émus qu'il ne convient des récriminations turques et ne leur donnent pas plus d'importance qu'elles ne comportent. Peut-être leur calme provient-il de ce qu'ils sont convaincus qu'il faudra bien que le patient finisse par s'exécuter.

Les Serbes ne sont pas adroits; ils font tout leur possible pour se créer des difficultés et Dieu sait s'ils choisissent bien leur moment ! C'est un fait exprès dirait-on, de leur part, de ne pas vouloir respecter le pavillon Austro-Hongrois. C'est pour la cinquième fois si je ne me trompe que les Serbes tirent sur des vapeurs autrichiens. Actuellement d'après ce qu'on m'affirme de source positive, le gouvernement autrichien ne se déclarerait pas satisfait par une simple réparation fût-elle éclatante pour l'outrage qui a été fait à son pavillon. Ce sont des garanties que l'on exige des Serbes. De quelle nature seraient-elles? Je ne sais, mais on parle néanmoins d'une occupation possible d'une ville serbe, de Belgrade par exemple ou du moins de sa citadelle par des forces austro-hongroises, pour empêcher à l'avenir le retour de ces agressions que rien ne saurait justifier.

XLIII

Extrait de «*L'Homme Libre*» No. 79. Samedi, 13 Janvier 1877.

LETTRES DE CONSTANTINOPLE

(Correspondance spéciale de l'Homme Libre).

Constantinople, 5 Janvier.

Des complications nouvelles sont sur le point de se manifester et de venir aggraver la question d'Orient déjà si embrouillée par elle-même et si difficile à résoudre. Je vous signalais dans une de mes précédentes lettres les articles de la Constitution turque relatifs aux *provinces privilégiées;* par ces articles la Roumanie est considérée comme faisant partie intégrante de l'empire turc indivisible; les Roumains comme des ottomans et leur souverain comme un chef, c'est-à-dire comme un simple gouverneur de province. Je traitais ces dispositions *constitutionnelles* de petite impertinence de la part de la Porte à l'adresse des Roumains.

Or les lettres et les journaux que m'apporte le dernier courrier de Bucharest m'apprennent que la plaisanterie a été trouvée de mauvais goût et que l'on y a pris la chose tout à fait au sérieux.

Ce n'est pas comme une petite impertinence mais comme une atteinte grave aux droits souverains de la nation que les Roumains envisagent la question. A la Chambre des députés une interpellation vient d'être annoncée au gouvernement afin que celui-ci fît connaître ses vues et les dispositions qu'il a prises pour obtenir pleine et entière satisfaction. D'autre part, le principal organe du parti libéral-national le *Romănul*, commente avec une certaine vivacité les dispositions de la charte ottomane, en ce qui concerne la Roumanie et publie à ce sujet des articles dans lesquels il soutient qu'une réparation éclatante est due au pays; que les Roumains savent à l'heure qu'il est ce qu'il en

coûte d'avoir une conduite correcte et bienveillante vis-à-vis des Turcs; qu'il est impossible que le gouvernement n'ait déjà pris les mesures que le droit et la dignité commandent impérieusement et enfin il termine par ces lignes, dont l'importance ne saurait échapper à ceux qui connaissent l'influence qu'exerce le *Romănul* sur l'esprit public dans toute l'étendue du pays.

...Il faut que notre situation s'éclaircisse car l'équivoque nous dégrade. La nation roumaine ne peut pas jouer «le rôle dégradant de ce triste personnage de comédie qui, recevant un soufflet, se retourne et demande à ses voisins qui est-ce qui a été souffleté».

On dirait que les Turcs prennent un malin plaisir à se créer des difficultés quand même; celles qu'ils ont déjà à surmonter paraissent ne pas leur suffire. On ne saurait assez se figurer combien il y a d'obstination et d'aveuglement dans leur conduite, combien ils se donnent de peine pour mécontenter et pour pousser à bout ceux mêmes qu'ils auraient tout intérêt à ménager. Pour mieux faire entendre que c'est bien la Roumanie qu'il a en vue lorsqu'il parle de provinces privilégiées et qu'il comprend les citoyens roumains dans les sujets ottomans, le gouvernement turc a fait envoyer par son directeur général des postes et télégraphes au directeur des postes et télégraphes de Roumanie une note dans laquelle il est fait mention de certaines irrégularités commises par «le bureau ottoman de Itzcani». Or Itzcani est une petite ville frontière roumaine située à l'extrême nord du pays du côté de l'Autriche.

Il est inutile que j'insiste sur la gravité des faits qui précèdent; les rapports entre la Roumanie et l'empire ottoman sont très tendus aujourd'hui et à moins d'une déclaration en due forme de la part du gouvernement turc par laquelle il reconnaisse les droits de la Roumanie il est à craindre que cette dernière ne puisse persévérer dans la ligne de conduite qu'elle a scrupuleusement suivie pendant toute la durée de la guerre turco-serbe.

La cinquième séance de la Conférence qui s'est tenue hier n'a pas encore marqué la rupture des relations diplomatiques entre la Turquie et les puissances; il y aura une sixième et probablement dernière séance lundi prochain. Dans la séance d'hier Safvet Pacha a donné lecture d'un long discours dans lequel il s'est efforcé de prouver que la Turquie ne pouvait accepter ni la nomination des gouverneurs de Bosnie et de Bulgarie, avec l'assentiment des puissances; ni la commission internationale qui doit surveiller l'application des réformes; ni enfin la milice, ou police internationale; autrement dit la Turquie ne veut rien accepter. Cependant le bruit court que dans le cas où les puissances adresseraient un ultimatum à la Porte, cette dernière se réservait d'assembler un grand conseil composé des hauts dignitaires de l'empire auquels elle soumettrait les conditions des représentants européens; le conseil déciderait ce à quoi il faudra se résoudre et sa décision serait la réponse du gouvernement turc à l'ultimatum des puissances.

Je vous annonçais dans ma dernière lettre la destitution du minisrre de la guerre; le fait est inexact. C'est le ministre de la marine qui a été destitué et remplacé par Réouf-Pacha, le gouverneur actuel de l'île de Crète; quant à Rédif Pacha il conserve son poste. Mais puisque je parle de changements ministériels, je dois dire qu'il est question aussi du renvoi du grand vizir Midhat, auquel on donnerait pour successeur Ahmet-Réfik Effendi un philosophe qu'il faudra aller tirer de sa retraite; un des hommes à ce qu'on assure, les plus instruits du pays, imbu des idées modernes mais en même temps turc jusqu'au fond du cœur; comment conciliera-t-il les *idées modernes* avec le fanatisme turc? Quoi qu'il en soit on peut se demander si cette destitution de Midhat, dont on parle, ne serait qu'une manière de préparer le terrain en vue d'un changement dans la politique turque; un moyen de faire entendre qu'au dernier moment il se pourrait faire que la Turquie changeât d'attitude. C'est là une question.

Bien que tout le monde sache en France — *Le Journal des Débats* — excepté — ce que vaut la constitution ottomane et ce qu'en sera l'application je ne puis m'empêcher de citer le fait suivant à cause de son originalité et de la saveur toute locale qui le caractérise:

Une décision du gouverneur de Roustchiouk porte que lorsque deux candidats à la députation obtiendront un même nombre de voix, le gouvernement se réserve le droit de choisir entre les deux le *député qui lui conviendra*.

XLIV

Constantinople, 9 Janvier.

Plusieurs journaux ont reproduit d'après la *Gazette d'Augsbourg* du 26 Décembre une correspondance contenant des passages d'un prétendu *mémorandum* adressé par M. Bratiano à la Porte et aux plénipotentiaires de la Conférence au nom du gouvernement roumain; l'ingénieux correspondant prétend avoir eu le texte original du mémorandum sous les yeux et avoir copié textuellement, fait dont il me sera permis de douter, puisqu'à la date du 26 il n'existait pas un *memorandum*, qu'à vrai dire aujourd'hui même il n'existe qu'une simple *Notice à l'appui* de la demande de neutralité adressée par la Roumanie à la Conférence réunie à Constantinople et que de plus, en comparant au texte de la notice de M. Bratiano, le texte donné par la gazette d'Augsbourg, il n'est pas difficile de s'assurer que ce dernier document est l'œuvre d'un correspondant aux abois ou plutôt d'un homme qui ne craint pas de mystifier ses lecteurs...

Cela dit, voici en peu de mots l'analyse du document en question qui a été remis aux plénipotentiaires de la Conférence, le 28 Décembre dernier: l'envoyé spécial du gouvernement roumain commence par établir les droits souverains des Roumains et l'autonomie accordée à leur pays par le traité de Paris et la Convention qui l'a suivi; il expose

ensuite comme conséquence de ce traité et de la Convention, les progrès effectués en vingt ans par la nation roumaine dans les différentes branches de l'activité sociale: le paysan devenu propriétaire du sol, l'instruction publique et le service militaire obligatoire, une justice bien organisée; une sécurité intérieure que l'on pourrait envier; 1600 kil. de chemins de fer et quatre fois autant de grandes routes nationales traversant le pays en tous sens; voilà les résultats obtenus en moins de vingt ans, grâce à l'amour de l'ordre et de la liberté qui caractérise et donne la mesure des vertus civiques de ce peuple. « C'est ce bien « précieux de l'ordre de la liberté, dit M. Bratiano, qui a rendu la Rou« manie maîtresse d'elle-même et lui a donné la force de résister à la « tourmente qui emportait ses voisins et d'avoir constamment, au milieu « des menaces et des tentations de toutes sortes, l'attitude la plus cor« recte que l'Europe a été unanime à louer. Sûre d'elle même, la Rou« manie ne peut répondre de ce qui peut se passer dans les pays qui « l'avoisinent; elle est en conséquence fort inquiète, car les conventions « et les traités existants ne lui garantissent que ses droits vis-à-vis de « la Sublime Porte, et la garantie collective accordée à elle et à la Turquie « ne lui servirait à rien lorsque cette dernière se trouverait en guerre « avec une autre puissance ».

Faisant ensuite ressortir les avantages qui résulteraient et pour la Roumanie et pour la paix européenne d'une garantie de neutralité spéciale accordée à son pays, M. Bratiano conclut en demandant au nom de son gouvernement d'abord une pareille garantie de neutralité et ensuite dans le cas où une guerre éclaterait entre la Turquie et l'une des puissances garantes il demande que les autres puissances garantes veuillent bien indiquer à la Roumanie la ligne de conduite qu'elle devra tenir, et lui accorder une garantie spéciale afin que ses droits, sa neutralité et l'intégrité de son territoire soient respectés.

Comme on le voit par la courte analyse qui précède, il n'est question dans ce document ni d'alliances à contracter, ni du droit qu'ont les Roumains abandonnés à eux-mêmes d'en contracter, ni du caractère que ces alliances pourraient affecter; pas plus qu'il n'y est question des traités invoqués à l'appui de la demande de neutralité.

L'émotion causée en Roumanie par certains articles de la Constitution ottomane est loin d'être calmée. L'interpellation adressée à ce sujet au gouvernement à la Chambre des députés, nous apprend que le ministre des affaires étrangères de Bucarest ayant fait demander à Constantinople des explications sur le sens qu'on attribuait à ces articles, Savfet pacha avait répondu que les provinces privilégiées sont la Roumanie, la Serbie et l'Egypte, que par *chef* on entendait ceux qui étaient à la tête de ces provinces, lesquelles font partie intégrante de l'empire ottoman. A la suite de cette réponse, si provocante et il faut bien le dire si insensée, le gouvernement avait cru de son devoir d'adresser une protestation très énergique à Safvet pacha et aux représentants des puissances garantes; les chambres roumaines s'étaient empres-

sées d'approuver cette conduite. La protestation du ministre roumain a été remise Samedi à la Porte; elle rappelle d'abord la position faite par les traités à la Roumanie, puis elle montre que la Turquie a violé ces traités, que par suite les liens qui unissaient les deux pays sont rompus et que toute la responsabilité de cet état de choses retombait sur le gouvernement turc qui l'avait provoqué.

Le gouvernement roumain a déjà entre les mains à l'heure qu'il est la réponse du ministre turc à sa protestation; mais il est difficile d'admettre qu'il s'en contente. En effet cette réponse n'est qu'une échappatoire; Safvet pacha se borne à y déclarer que la constitution ottomane est une loi intérieure de l'empire qui ne saurait porter atteinte aux traités internationaux; ce qui ne veut absolument rien dire au fond, puisque quelques jours auparavant il avait déclaré que la Roumanie faisait partie intégrante de l'empire ottoman.

La sixième séance de la Conférence à eu lieu hier; il n'y a pas encore eu de rupture de relations et une septième réunion aura lieu demain mercredi. Les affaires traînent tout à fait en longueur et l'on commence à ne plus saisir l'utilité de ces réunions qui finalement paraissent ne pas devoir aboutir à une entente; il est vrai qu'on nous console par avance de ce résultat négatif nous disant que, même en cas de rupture, on n'aurait pas encore la guerre et que les représentants quittant la capitale turque iraient tenir leurs séances ailleurs pour continuer, à Vienne ou à Naples, le travail qu'ils n'ont pu mener à bonne fin à Constantinople: nous avons donc devant nous la jolie perspective d'une nouvelle époque d'incertitudes à traverser et nous serions bien difficiles si nous ne nous en contentions pas.

Le ministre d'Italie, M. Corti a prononcé dans la séance d'hier un discours destiné à combattre celui lu par Safvet pacha dans la séance précédente; et il a déclaré que les puissances rejettent les contrepropositions turques. Une discussion a eu lieu ensuite sur les propositions des puissances, discussion sous forme de conversations particulières pendant lesquelles on a remarqué dit-on avec étonnement que, par son attitude, l'ambassadeur d'Allemagne indiquait clairement le désir peu ardent qu'il avait d'arriver à une entente. Et pourtant si le fait est vrai il ne devrait étonner personne; il y a un certain temps déjà que l'on attribue à l'Allemagne le désir secret de voir la guerre éclater et c'est là peut-être ce qui fait précisément que la Russie se tient actuellement sur la réserve et se montre bien moins disposée à entrer en campagne.

XLV

16 Janvier.

Les étudiants hongrois envoyés à Constantinople par leurs camarades de Buda Pesth pour remettre un sabre d'honneur au généralissime des forces turques Abdul Kérim-pacha, sont arrivés il y a quelques jours. Samedi dernier ils se sont rendus en grande pompe au Séraskiérat

(ministère de la guerre) où la réception et la remise du sabre ont eu lieu avec une solennité exceptionnelle.

Au milieu d'une assistance nombreuse, composée en totalité d'officiers turcs de tous grades M. Jules Szucs président du Comité hongrois a prononcé un discours auquel on ne trouverait rien à redire si on n'y remarquait quelques hérésies historiques comme celle par exemple où M. Jules Szucs prétend que les Roumains Jean Uniade et Mathieu Corvin étaient des Magyars; quelques phrases, tout au moins choquantes dans une réunion ayant un caractère officiel, comme celle par exemple où les Russes sont traités d'assassins de la Pologne; enfin quelques comparaisons risquées comme celle où Abdul-Kérim-pacha qui n'en peut mais, se voit comparé à Fabius Cunctator.

On prétend que le discours de M. Jules Szucs, récité avec un grand effet oratoire a produit une profonde impression sur le général turc; cela n'a rien d'étonnant lorsqu'on pense que le discours a été prononcé en hongrois et que Abdul Kérim pacha ne comprend pas cette langue.

Mieux inspiré et plus au courant peut être des convenances qui doivent être observées en pareil cas, le vainqueur de Djunis a répondu en français. Il a eu raison.

Le différend survenu entre la Roumanie et la Turquie par suite de certains articles malencontreux de la Constitution, n'est pas encore aplani; ainsi que cela était à prévoir, le gouvernement de Bucarest a trouvées vagues et insuffisantes les explications du ministère turc, aussi a-t-il insisté pour obtenir une réponse catégorique à la note qu'il lui avait adressée. Le gouvernement turc répondra donc demain Mercredi.

Cette réponse sera-t-elle satisfaisante? Cela dépend de l'idée que se font aujourd'hui les ministres de la situation, de celle qui résulte de la séance d'hier de la Conférence. Certes le télégraphe vous aura appris bien avant la réception de la présente lettre ce qui s'y est passé, et les résolutions que doit prendre la Turquie d'ici quelques jours. Quoiqu'il en soit, voici sommairement tout ce que l'on sait sur la huitième réunion de la Conférence.

Lecture a été donnée pour la dernière fois des propositions des puissances, lesquelles quoiqu'on en ait dit sont maintenues intégralement, sauf quelques corrections de détail et de forme. Ainsi on a substitué les mots Commission de Contrôle à Commission de Surveillance.

Le Marquis de Salisbury qui Samedi avait eu une longue entrevue avec le Sultan, dans laquelle il lui avait communiqué, dit-on, que les délégués des puissances du Nord étaient disposés à rendre mixte la Commission internationale qui surveillerait l'exécution des réformes, le marquis de Salisbury a pris la parole et en termes très énergiques à fait une dernier appel à la Turquie, insistant pour qu'elle acceptât les propositions européennes; il aurait déclaré assure-t-on que l'heure était venue de prouver à l'Europe qu'elle n'avait pas lieu de regretter d'avoir admis la Turquie dans le concert européen; le mot *barbare* aurait même été prononcé par le noble marquis.

Les représentants des puissances ont ensuite signifié aux plénipotentiaires turcs qu'en cas de refus, ils avaient tous ordre de quitter Constantinople.

Enfin le général Ignatieff pour clore cette admirable symphonie a déclaré que le marquis de Salisbury avait interprété on ne peut mieux la pensée de son propre gouvernement.

On a proposé aux Turcs de donner leur réponse; les délégués ottomans, un peu cois, fidèles d'ailleurs à leur système d'atermoiements continuels, se sont bornés à dire qu'ils ne pourraient répondre à cette date attendu que la Sublime Porte devait réunir et consulter un Grand Conseil. Ce n'est donc que Samedi prochain que la conférence se réunira de nouveau.

PRELUDIILE CĂDERII LUI CUZA-VODĂ

DE

ALEX. LAPEDATU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Comunicare făcută în şedinţa publică dela 26 Martie 1943

Obiectul comunicării mele de astăzi este să arăt că, mai mult decât lovitura de Stat dela 2/14 Mai 1864, mişcarea revoluţionară din Bucureşti dela 3/15 August 1865 a contribuit la pierderea domniei lui Alexandru Ioan I şi că, din acest punct de vedere, ea poate fi considerată ca preludii ale căderii, răsturnării sale.

Aşa privit evenimentul, cea dintâi chestiune ce ni se impune este să vedem ce a fost această mişcare? Azi o ştim mai bine decât o ştia A. D. Xenopol, când îşi publica cunoscuta sa monografie asupra lui Cuza-Vodă [1]. Căci avem la îndemână câteva serii de documente, pe care ilustrul istoric nu le putea avea atunci.

Avem, mai întâi, corespondenţa, în legătură cu mişcarea şi urmările ei, a Cancelariei domneşti din Bucureşti cu Agenţia noastră dela Constantinopol [2]. Avem, apoi, dosarul cercetărilor, administrative şi judecătoreşti, întreprinse asupra rebeliunii de autorităţile cu cădere din Capitală [3]. Şi avem, în fine, ceea ce e mai important, rapoartele Consulilor generali, acreditaţi ca Agenţi ai Puterilor garante pe lângă Guvernul român, —rapoarte, unele tipărite între timp [4], altele, inedite încă, în Arhivele de Stat ale ţărilor respective.

Iar între aceste din urmă, rapoartele, aşa de bine informate, ale Baronului Eder, Consulul general austriac,

singurele, pe care, în împrejurările actuale, mi le-am putut procura [5] și care ne dau, asupra mișcării, relațiuni uneori mai ample și mai precise decât chiar comunicatele oficiale ale Guvernului din acea vreme [6] și decât scrisoarea Generalului Ion Em. Florescu, Ministrul de Interne al acelui Guvern, către Baligot de Beyne, Secretarul particular al lui Cuza-Vodă, în care-i făcea o amănunțită dare de seamă asupra modului cum a început, a decurs și a fost sufocată răscoala [7].

I.

După toate aceste mărturii, iată pe scurt ce s'a petrecut la 3/15 August 1865, în București. In lipsa Domnului din țară, plecat, pentru căutarea sănătății, în străinătate, la Ems [8], — vexați și iritați de măsurile pe care Municipalitatea Capitalei le luase pentru prevenirea epidemiei de holeră [9], de a-și desface marfa numai în barăcile construite de Primărie și impuse lor cu prețuri insuportabile, precupeții din piața mare își manifestară, sgomotos și turburător, nemulțumirea [10]. Lor li se alăturară și celelalte categorii de negustori din aceeași piață [11], în frunte cu debitanții de tutun, păgubiți prin aplicarea [12], tocmai atunci, a legii pentru monopolul tutunului.

Agenții Primăriei, căutând să execute, în chip samavolnic, măsurile Municipalității, negustorii recalcitranți se opuseră. De aci încăierări și bătăi, care se transformară într'o adevărată rebeliune. Barăcile fură sfărâmate, localul Primăriei invadat și ocupat, iar autoritățile alungate și maltratate. Totul înlăuntru fu jefuit, distrus și aruncat afară [13]. Era răspunsul de așteptat la procedura brutală a funcționarilor comunali sau, cum se exprima, în stilul său pitoresc, Cesar Bolliac, în *Trompeta Carpaților:* «la astfel de cap, astfel de chiulaf — medicii Municipalității au dat pe gârlă coșurile cu prune ale precupeților, iar conducătorii acestora au dat pe gârlă dosarele cu socoteli ale Municipiului» [14].

Așa începu mișcarea. Intre timp numărul răzvrătiților crescu considerabil prin bandele înarmate de turburători, care se formară în diferite puncte ale orașului (în fața Pasa-

giului Român, în strada Poliției etc.) și care se îndreptară spre locul rebeliunii. Guvernul, crezând că se află în fața unei răscoale cu caracter general, scoase întreaga garnizoană a Capitalei împotriva rebelilor. Intr'o jumătate de ceas, sub privegherea personală a Ministrului de Interne, Generalul Florescu, armata ocupă și închise, manu militari, toate intrările și ieșirile ulițelor ce duceau la piața unde se concentraseră răsculații, cuprinzându-i astfel din toate părțile.

După somațiunile legale, trupele primiră ordin să atace și împrăștie mulțimea. Intâmpinate cu o ploaie de pietre și focuri de armă, ele răspunseră cu salve în aer. Departe însă de a se fi intimidat, răzvrătiții dădură un și mai viguros atac, așa că trebui să se tragă în plin și să se ordone șarje de cavalerie. Refugiindu-se și închizându-se în casele din jurul pieții, din spre ulița Beilicului și în Hanul Manuc, ei continuară lupta, aruncând cu pietre și trăgând focuri de armă pe ferestre. Numai când porțile caselor fură sfărâmate cu tunurile și oastea pătrunse înlăuntru, alungând cu puterea pe rebeli, numai atunci rezistența încetă.

Lupta ținuse trei ore. După relațiile oficiale, trupa avu 1 ofițer și 7 soldați răniți, iar rebelii 7 morți și 30 răniți. Peste 150 de persoane fură arestate ca autori sau părtași la rebeliune. Prin alegerea făcută de procurori, numărul lor se reduse însă la 100. Intre aceștia: Ion C. Brătianu, C. A. Rosetti, Alex. Golescu-Albu, C. Brăiloiu, Eug. Carada, Cor. Lapati, Radu Rosetti, Serurie și alții ce «nu merită a fi numiți», scrie Generalul Florescu. In noaptea de 3/4 August trupele rămaseră, din precauțiune, pe loc. Ziua următoare însă, ordinea fiind complet restabilită, ele fură trimise în casarme. Lumea se liniștise. Afacerile își reluară cursul normal. Orice urmă a turburărilor din ajun dispăruse [15].

Consiliul de Miniștri, întrunit în localul Ministerului de Războiu și ținut, tot timpul, în curent cu mersul operațiunii de reprimare, înștiință, telegrafic, pe Domn, de cele petrecute în Capitală [16]. Cuza-Vodă răspunse a doua zi, aprobând măsurile luate, dând ordin să se mulțumească armatei și din parte-i pentru modul cum își făcuse datoria și cerând

relațiuni mai amănunțite, să vadă dacă trebue sau nu să întrerupă cura și să se întoarcă în țară [17]. După alte două rapoarte primite dela Generalul Florescu [18] și dela Nic. Kretzulescu [19], el hotărî să plece. Din Viena telegrafie Președintelui de Consiliu că ia calea prin Galiția [20], iar Doamnei Elena că vine, prin Lemberg, direct la Ruginoasa [21], unde, de fapt, sosi, la 13/25 August, întâmpinat fiind de Prefectul Județului și Mitropolitul Moldovei [22] și unde se prezentă peste puțin timp și Primul Ministru [23].

La Ruginoasa, Domnul nu rămase decât câteva zile pentru odihnă. Evitând Iașul, unde era așteptat și, trecând prin Bacău, unde nu fu primit tocmai călduros [24], el merse direct la București. Insoțit de Ministrul de Interne, care-i ieșise întru întâmpinare, Cuza-Vodă intră, la 22 August (3 Septemvrie), în Capitală, primit fiind, ca în tot decursul drumului de altfel, cu aclamațiuni însuflețite de populațiune. Armata îl aștepta la Cotroceni, unde se făcu primirea oficială [25]. Dela 24 până la 27 August (5—8 Septemvrie) vizită spitalele cu răniți și casarmele [26]. Luă apoi diferite măsuri în legătură cu rebeliunea: Prefectul Poliției, Mihail Marghiloman, fu înlocuit cu Prefectul de județ, Alex. V. Beldiman [27], iar Consiliul comunal fu disolvat și înlocuit printr'o Comisiune interimară [28]. Erau satisfacțiile ce se dădeau opiniunii publice, care acuza Poliția că nu și-a știut face datoria și Primăria că, prin măsurile arbitrare și nechibzuite ce luase, provocase răzvrătirea. La 30 August (11 Septemvrie) în fine, de ziua numelui său, Alexandru Ioan I, ținând seamă, cum vom vedea, de sfatul cuminte al devotatului său sfetnic și prieten, Nic. Rosetti-Bălănescu, dădu un decret de amnistiere generală a tuturor celor arestați și implicați în rebeliune [29].

2.

Cu aceasta Guvernul consideră chestiunea mișcării dela 3/15 August închisă, deși marile dificultăți, politice și diplomatice, ce aveau să-i urmeze, abia începură. Căci, departe

de a se fi lămurit și limpezit lucrurile, cum își închipuiau factorii răspunzători, ele se complicară și se agravară tot mai mult. Şi iată pentru ce:

1. Mai întâi, nemulțumirile ce frământau țara în acea vreme și pe care se altoise, numai în parte însă, rebeliunea din Capitală, erau așa de mari și de întinse, că atingeau mai toate clasele sociale și categoriile profesionale. Ne-o mărturisește chiar un membru al Guvernului, Nic. Rosetti-Bălănescu, într'o scrisoare confidențială către Domn[30] și într'o circulară, dată, în calitatea sa de Ministru al Afacerilor Străine, către Agenții noștri dela Constantinopol și Paris[31], arătându-ne, în ambele aceste documente, cauzele lor, ale nemulțumirilor, care, după dânsul, erau:

La proprietari, exproprierea moșiilor, deprecierea rentelor date în schimb și lipsa de credit pentru exploatarea pământurilor rămase; la săteni, despăgubirea la care fuseseră impuși și lipsa mijloacelor de cultivare a ogoarelor pe care le primiseră în proprietate; la arendași, aceleași lipsuri în lucrarea moșiilor ce luaseră în arendă, în posesie; la negustori, lipsa de afaceri pe urma crizei de producțiune agricolă, pe care o provocase, pe lângă cauzele mai sus arătate, vremea rea, cu secetă, inundații, epidemii, epizootii, etc.; la contribuabili, imposibilitatea de a-și plăti impozitele; la toată lumea, în fine, noianul de legiuiri și reforme, necesitate de stabilirea noului regim politic, social, și economic și puse în aplicare grăbit și fără socoteală. La toate acestea se adăuga — după alte mărturii — suferințele funcționarilor pentru plata, cu mari greutăți și întârzieri, a lefurilor, dintr'o visterie permanent deficitară[32].

Neputând remedia sau atenua aceste multiple și greu suportabile lipsuri și neajunsuri, Guvernul se mulțumea a le explica și justifica ca consecințe ale stării de transiție, dela regimul cel vechiu, feudal și oligarhic, al Regulamentelor organice, la regimul cel nou, liberal și democratic, al Convențiunii. In schimb însă, opoziția, membrii Coaliției, le exploatau cu succes împotriva Domnului și a Guvernului său. Se crease astfel, înlăuntru, în țară, o atmosferă atât de

agitată și turburată, că fu de ajuns, cum văzurăm, o scânteie —incidentul din piață cu precupeții —ca focul revoluționar să se aprindă, dând pe față și înafară —la Puterile garante și la Curtea suzerană —racilele de care suferea populațiunea și, în același timp, incapacitatea conducătorilor țării de a putea domina această tristă și grea situațiune...

2. In adevăr, Guvernul avusese cunoștință, cu zile înainte, de pregătirea și izbucnirea răsvrătirii. O mărturisește atât Ministrul de Interne [33], cât și Președintele de Consiliu [34]. Lucrul îl știa de altfel toată lumea. Ioan C. Brătianu spunea, în scrisoarea deschisă ce adresă Prefectului de Poliție al Capitalei, că venise în București, în toiul muncilor agricole, adus de svonul public că o revoluțiune se pregătea aci [35]. Aceeași știre o avea Eder dela colegul său, Consulul general al Rusiei, Baronul Offenberg, și dintr'o scrisoare anonimă pe care o primise tot atunci [36].

Mai mult. Cu două zile înainte de izbucnirea mișcării, se placardară pe ulițele Capitalei manifeste, îndemnând lumea să se înarmeze împotriva unei bande de răufăcători, de tâlhari, care, sub protecția Poliției și conducerea a doi cunoscuți aventurieri (Bogathy și Havanioti), sparg magaziile, jefuesc casele, ucid oamenii... [37] Populațiunea se alarmă. Supușii străini cerură intervenția și protecția Consulilor [38], iar Primăria solicită stăruitor, dar fără rezultat, dela Guvern, gardă armată pentru paza localului și averii sale (caselor de bani) [39]. Ecoul acestor evenimente ajunse și în presa dela Viena, care anunțase de altfel, cu o săptămână înainte, izbucnirea revoluției [40]. O știa Generalul Florescu însuși și o aflase chiar Domnul, la Ems, unde se găsea [41].

Și cu toate acestea, Guvernul —afară de consemnarea, în ultimul moment, a trupelor în casarme —nu făcu nimic pentru preîntâmpinarea mișcării [42], care, după părerea lui Nic. Rosetti-Bălănescu, cu puține măsuri preventive, putea fi ușor evitată [43]. Ba încă Ministrul de Interne și Președintele de Consiliu declarau, în urmă, Domnului că, deși știuseră de pregătirea și izbucnirea mișcării, nu luaseră,

într'adins, măsuri, ca să vadă până unde va merge îndrăsneala instigatorilor[44]. Avea dreptate deci Nic. Rosetti-Bălănescu să scrie lui Cuza-Vodă că Guvernul anunța și prezenta mișcarea ca întâia reprezentațiune a unui teatru ce-și face reclamă ...[45]

Evident, această stranie atitudine trebui să dea loc la tot felul de confuziuni și suspiciuni, printre care, cea mai răspândită, că mișcarea s'a făcut cu știrea, dacă nu chiar cu concursul organelor la dispoziția Guvernului. Așa Eder spune că Liebrecht, faimosul curtizan, ar fi cel care a pus-o la cale, cu concursul Poliției, fără știrea Miniștrilor, ca să prindă în cursă pe adversarii Domnului, opoziția[46], și că tot el, ca să deruteze opinia publică din țară și străinătate, dăduse o circulară oficiilor postale și telegrafice de sub conducerea sa, să facă declarațiuni cum că instigatorii mișcării au fost agenți moscoviți[47]. Aceeaşi versiune —prinderea în laț a opoziției—o împărtăși Nic. Golescu scriitorului rus Danielevschi, cu deosebire că atribuia inițiativa nu lui Liebrecht, ci Ministrului de Interne și Președintelui de Consiliu[48]. In fine, la Viena se vorbea că mișcarea fusese organizată cu ajutorul Poliției lui M. Marghiloman de Nic. Kretzulescu și Ministrul de Războiu, Savel Manu, ca să aresteze pe Generalul Florescu[49].

Cum vedem, din toate aceste știri nu lipsește bănuiala despre amestecul Poliției. Și cu drept cuvânt. Căci mărturii necontestabile, nu presupuneri numai, arată că în fruntea rebelilor erau agenți polițienești deghizați. Astfel mărturia funcționarilor Municipiului aflați la serviciu în momentul când Primăria fu invadată și ocupată de insurgenți[50]. Mărturia lui Eug. Carada că banda de bătăuși care-l ridicase cu forța de acasă, ducându-l, silit, până în Pasagiul Român, unde abia scăpă, bătut și însângerat, din mâinile ei, era condusă de cunoscuți polițiști[51]. In sfârșit, mărturia, cu adevărat senzațională, a lui Nic. Rosetti-Bălănescu că cei dintâi care au atacat localul Primăriei au fost agenți ai Poliției[52]. Faptul de altfel —scria fostul ministru —e de notorietate publică și se confirmă —adăugăm noi —prin înlocuirea Prefectului Marghiloman, recomandată lui

Cuza, ca sancțiune inevitabilă, de același Rosetti Bălănescu [53].

E greu, firește, pentru cercetător să se descurce și să se orienteze în acest labirint de știri, care, dat fiind împrejurările, oamenii și metodele după care aceștia lucrau atunci, pot fi perfect adevărate, după cum pot fi și conjecturate. In tot cazul un lucru rămâne stabilit pe urma lor, că Guvernul nu numai că nu luă nicio măsură pentru prevenirea mișcării, despre care știa bine că se va produce, dar că, prin atitudinea sa, șovăelnică și incoherentă, dădu naștere la toate aceste svonuri, care n'au rămas neexploatate de adversarii săi.

3. Dar mai mult. Alarmat de proporțiile pe care le luă mișcarea, Guvernul scoase împotriva răzvrătiților, după mărturia Ministrului de Interne însuși, întreaga garnizoană a Capitalei —infanterie, cavalerie și artilerie [54]. După ziarele austro-ungare, câteva mii de soldați împotriva a câtorva sute de răsculați! [55]. Afară de aceasta, se pare că, în adevăr, represiunea fu necruțătoare. O arată numărul însemnat de morți și răniți dintre rebeli și o spune, pe lângă Eder în rapoartele sale [56], chiar ziarul românesc *Concordia* dela Budapesta, într'un editorial al său cu privire la mișcare, ca opinie curentă și generală la București [57].

Cum apoi, printre cei arestați și maltratați de armată se aflau și supuși străini [58], funcționari ai Consulatelor chiar (ai celui austriac bunăoară) [59], cruzimea cu care s'a procedat la represiune fu și mai mult exagerată și calomnios prezentată în rapoartele Consulilor și ale corespondenților de ziare, adresate Guvernelor și presei străine. Dacă toate aceste știri ar fi adevărate, scria *Concordia*, cu referire la relațiile asupra mișcării publicate în ziarele din Viena și Budapesta, atunci Bucureștiul a trebuit să fie în ziua de 3/15 August o adevărată cetate cucerită cu asalt [60].

Nu e de mirare deci, că, în atari împrejurări, se formase, la Constantinopol și în alte Capitale ale Europei, convingerea că mișcarea dela București era justificată prin nemulțumirile legitime ce au provocat-o și că mijloacele prin care

s'a înnăbușit rebeliunea au fost mult mai crude decât era necesar. Este, cum vom vedea, imputarea, acuzarea de căpetenie, care s'a adus de către Curtea suzerană și Puterile garante Guvernului român.

4. Dar ceea ce a agravat și mai mult situațiunea acestui Guvern, a fost faptul că, cu toate cercetările stăruitoare ce s'au făcut de organele cu cădere, nu s'a putut stabili cine au fost organizatorii și conducătorii răzvrătirii dela 3/15 August.

Căci, deși Ministrul de Interne atribui, din primul moment, opoziției, partidului liberal, pregătirea mișcării și participarea șefilor săi — a Brătienilor și Goleștilor — la desfășurarea ei [61], deși Consiliul de Miniștri dispuse, în noaptea de 2/3 August, arestarea lui Ion C. Brătianu, ca ațâțător la revoltă prin scrisoarea adresată în ajun Prefectului de Poliție și publicată în ziarul *Sentinela* [62], deși apoi fură arestați, ca amestecați direct în acțiunea de rebeliune, mai toți prietenii lui politici [63], deși justiția întreprinse, timp de două-trei săptămâni, serioase și zeloase cercetări împotriva lor, cu percheziţiuni domiciliare [64], deși, în fine, era de un suprem interes politic pentru Guvern ca ei să fie prezentați ca promotori și conducători ai mișcării, — totuși nu se dovedi nimic, absolut nimic, contra lor și nu li se putu pune în sarcină niciun fapt culpabil.

O arată raportul Prefecturii de Poliție, care ni s'a păstrat și care cuprinde rezultatul cercetărilor pentru fiecare acuzat în parte [65]. Și o mărturisește, fără nicio rezervă, Nic. Rosetti Bălănescu în scrisoarea sa către Cuza-Vodă. « Chiar contra celor închiși — spunea el Domnului — nu este nicio dovadă, nici cel mai mic indiciu de vreo înțelegere cu mișcarea. Până azi Ministerul public n'a putut formula vreun act de acuzare contra acestor oameni și orice procedeuri s'ar întrebuința, cred lucru mai mult decât greu » [66]. O declarație mai categorică nu se poate.

Neamestecul opoziției, al șefilor partidului revoluționar, în mișcare, reiese de altfel și din starea de spirit, dispoziția lor sufletească, în timpul închisorii. Erau de un desăvârșit

calm și seninătate, cum reiese, de pildă, din scrisorile lui Ion C. Brătianu către soția sa, în care-i spunea să nu aibă nicio grijă, deoarece «nefiind făptaș» nu poate fi condamnat și o mustra că nu s'a supus dela început autorităților de a deschide casa dela Florica pentru percheziția ordonată [67], percheziție pe urma căreia nu se găsi, firește, nimic din ceea ce se spunea — nici subterane, nici arme, nici acte compromițătoare [68]. In aceeași dispozițiune se aflau și ceilalți tovarăși ai lui Ion C. Brătianu — Al. Golescu-Albu, C. A. Rosetti, Eug. Carada etc. [69].

Iată pentru ce Nic. Rosetti Bălănescu se arăta foarte îngrijorat că, dacă, în fața justiției, prin dovezi de nevinovăție, acuzații vor fi achitați, ei vor ieși din această afacere adevărați eroi, ca C. A. Rosetti, în procesul *Românului*, tot sub un Guvern Kretzulescu. Infățișând deci toate inconvenientele, de ordin politic și personal, ce ar urma, pentru Cuza-Vodă, în o atare eventualitate, îi recomanda, ca singur mijloc de a scăpa de asemenea neplăceri, amnestierea acuzaților. «Să facă — scria așa de frumos Nic. Rosetti Bălănescu — din necesitate o virtute». O amnestie generoasă e cel mai cuminte lucru. Să o facă însă din inițiativă proprie. Altminteri — insista credinciosul amic al Domnului — le dați o însemnătate fatală, nu numai înlăuntru, dar și înafară. Căci străinătatea — rău dispusă în întregul sens pentru noi — ar găsi, în condamnarea lor, un nou pretext de supărări și reclamațiuni» [70].

Și, în adevăr, cum am văzut, Cuza-Vodă făcu din necesitate o virtute. Impotriva părerii celorlalți sfetnici ai săi, care cereau, stăruitor, judecarea și condamnarea, el dădu decretul amintit, de amnistie generală a acuzaților [71]. Dar prin aceasta, situația politică a Guvernului ieși, cum am spus, grav atinsă, întru cât se dovedea că a inculpat și arestat, pe nedrept și fără vină, atâta lume, fără să fi fost în stare să afle pe cei ce au pus la cale și au condus rebeliunea și nici dacă vreunul din ei a avut legături măcar cu mișcarea.

Căci, evident, membrii opoziției, ai Coaliției, conservatori și liberali, au căutat să profite de mișcarea ce se pregătea

să o întrebuințeze în scopurile politice ce urmăreau —răsturnarea Domnului [72]. N'au putut-o face însă. Ne-o mărturisește tot Eder, într'un raport prin care comunica la Viena că, în preseara mișcării, oamenii politici din ambele partide — Roșii și Albi —se întruniră la Butculescu, unde desbătură chestiunea succesiunii lui Cuza-Vodă, dar că nu se putură înțelege, întru cât, pe când partidul revoluționar-liberal cerea ca chestiunea să rămână deschisă, o parte a boierilor țineau să se aleagă un Domn pământean din cele patru familii domnitoare, recunoscute, în Principate, iar altă parte propunea proclamarea Principelui de Leuchtenberg [73].

Relațiunea aceasta e confirmată de Nic. Rosetti Bălănescu, care scria Domnului: Ei —membrii Coaliției —au socotit momentul —pentru detronare —potrivit, Măria Voastră lipsind din țară și germenii nemulțumirilor fiind înmulțiți prin măsurile nechibzuite ale Guvernului. Totuși, după informațiunile ce am putut culege, Roșii și Albii n'au putut să se înțeleagă asupra zilei următoare și n'au găsit (printre răzvrătiți) nici instrumente de înfăptuire. *Mișcarea dela 3/15 August s'a făcut fără voia lor*, spunea textual fostul Ministru de Externe al lui Cuza-Vodă [74]. Aceeași declarație, numai cât în altă formă, o face, ca constatare finală a investigațiilor sale, Agentul austriac: mișcarea n'a avut nici plan, nici conducători [75].

3.

Am stăruit, d-lor Colegi, mai de aproape asupra acestor chestiuni, spre a vă învedera atmosfera politică, defavorabilă, de neîncredere și ostilitate, pe care Guvernul însuși și-o crease prin actele sale în legătură cu rebeliunea dela 3/15 August, —atmosferă de care aveau să profite înlăuntru adversarii Domnului, iar înafară Agenții puterilor garante și corespondenții presei străine.

In adevăr, adversarii declarați ai lui Alexandru Ioan I, membrii Coaliției, ne mai putând duce, sub regimul instaurat la 2/14 Mai 1864, lupta, pe căi deschise și

cu mijloace legale, în Parlament și în presă [76], adoptară, pentru ajungerea scopului lor — înlăturarea lui Cuza-Vodă — căile oculte și mijloacele complotiste, la modă și în onoare chiar pe acea vreme.

O pătimașă și înverșunată campanie de defăimare a Domnului Unirii începu prin ziarul *Clopotul* al lui Eug. Carada, tipărit la Lausanne și introdus clandestin în țară, în plicuri închise, prin posta austriacă [77]. Nimic nu fu crutat, ca violență și expresie, pentru a acuza pe Cuza-Vodă în fața țării și totul fu exploatat pentru compromiterea lui — scăderile personale, vieața sa privată și abuzurile curtizanilor, camarilei sale, fără a slăbi bine înțeles intrigile și uneltirile de tot felul, pe care aceeași Coaliție le întreținea, în același scop, în străinătate [78].

Alăturea de acestă acțiune veneau rapoartele reprezentanților Puterilor garante și corespondenților presei străine, asupra situației create în țară pe urma rebeliunii din București, care rapoarte, trase .din aceeași ambianță politică, erau la fel de defavorabile conducerii — Domnului și Guvernului său [79].

Efectele se văzură îndată. Intâi, natural, în presa din Budapesta și Viena, care, pe lângă tot felul de amănunte, exagerate și tendențioase, în legătură cu mișcarea dela 3/15 August, publică o sumă de știri false, inventate, cu scopul vădit de-a indispune și alarma opiniunea publică și Cancelariile politice ale Puterilor europene, față de primejdia ce putea rezulta pentru întreg Orientul balcanic, se zicea, din anarhia ce domnea în Principate.

Intre aceste din urmă știri, cea mai sensațională era că răzvrătirea din Capitala României e numai începutul unei mișcări revoluționare generale, cu planuri foarte mari și legături foarte întinse, prin Bosnia, Bulgaria, Serbia și Grecia — planuri și legături care urmăreau alungarea Turcilor din Europa și constituirea, în locul stăpânirii lor, a trei mari State naționale : unul român, altul slav și al treilea grec [80], așa dar spectrul de care de o bucată de vreme, dela războiul Crimeei încoace, se neliniișteau tot mai mult cercurile diriguitoare ale Monarhiei habsburgice.

Iată pe ce totală neîncredere și manifestă ostilitate față de țara noastră, se suprapunea acțiunea Cabinetelor europene, provocată de rapoartele alarmante ale reprezentanților lor din București, —rapoarte mai prompte și mai ample decât acele pe care ar fi trebuit să le trimită, de îndată, Guvernul român Agenților săi din străinătate, spre a fi opuse celor dintâi. Dar asupra chestiunii acestea voiu mai reveni. Deocamdată țin să arăt numai că rapoartele de care vorbesc au fost, în cea mai mare parte, tipărite și comentate în cunoscutele scrieri istorice ale d-lor Paul Henry și Raoul Bossy[81], din care reiese, neîndoios, sdruncinarea poziției Domnului român, atât față de Curtea suzerană cât și față de Puterile garante —toate de una și aceeași părere, că el nu s'ar mai putea menține în domnie, dacă o radicală și neîntârziată îndreptare a situației din țară nu se va produce[82].

Ar fi oțios deci să revin aci și să insist asupra unei chestiuni așa de bine cunoscută, lămurită și prezentată, cum este aceasta. Ceea ce-mi rămâne mie de făcut este să arăt și să dovedesc că, contrar de ceea ce credea și susținea A. D. Xenopol[83], și înlăuntru, nu numai înafară, poziția Domnului fu adânc sdruncinată prin consecințele politice și diplomatice ale mișcării dela 3/15 August, ceea ce, pentru chestiunea noastră e mult mai important, decât felul cum era privit, judecat și considerat Cuza-Vodă de Puterile europene. Căci, în definitiv, soarta domniei lui avea să se decidă, cum s'a și decis, în țară, nu înafară. Aceasta este de altfel partea esențială și nouă a comunicării mele.

In adevăr, înainte încă de întoarcerea lui Cuza-Vodă în Capitală, se produsese la Constantinopol o mare agitație diplomatică în legătură cu rebeliunea dela București. Cel ce provocase această agitație, înfățișând Guvernul român incapabil a domina situațiunea și pe Domn lipsit de autoritate de-a mai conduce destinele României, era Generalul Ignatiev, Ambasadorul Rusiei pe lângă Poarta otomană, pe baza informațiilor date, în acest sens, de Agentul său din Principate, Baronul Offenberg[84]. Nu cunoaștem încă rapoartele acestuia. E sigur însă că erau cât se

poate de tendențioase și calomnioase, dat fiind pasiunea cu care politica rusească urmărea, în acel moment, pe Domnul român, spre a-l scoate de sub influența politicei franceze, la ale cărei interese îl considera complet infeudat [85].

Așa fiind, e explicabilă stăruința pe care o puse Ignatiev să determine Curtea suzerană la o atitudine cât mai severă față de vasala ei. Căci, susținut de Bulwer, Ambasadorul Angliei, el ceru Porții o anchetă colectivă a Puterilor garante, pentru stabilirea cauzelor și răspunderilor rebeliunii din București [86]. Teama însă că o asemenea acțiune s'ar putea termina cu depărtarea lui Cuza-Vodă din domnie și cu aducerea pe tronul României a unui Principe străin, pentru care se făcea în țară o vie propagandă, hotărî pe Turci să refuze propunerea Ambasadorului rusesc. Totuși ei acceptară propunerea a doua a acestuia, de a se trimite Domnului român o aspră dojană pentru cele întâmplate în Capitala sa [87].

Dojana aceasta veni, se știe (la 21 August/2 Septemvrie) sub forma unei scrisori a Marelui Vizir către Cuza-Vodă [88]. Pe când deci acesta, întors în țară, își dădea silință să restabilească liniștea și pacea, amnestiind și liberând din închisoare, de ziua numelui său, pe toți cei acuzați și arestați ca instigatori și răzvrătitori, căzu, deodată, ca o bombă, scrisoarea lui Fuad-Pașa. Căci, înainte de a fi ajuns în mânile Domnului român, ea fu dată publicității și comentată nefavorabil, mai întâi de oficioasele Guvernului otoman din Constantinopol [89], apoi de presa străină, în special dela Paris, în care Cuza-Vodă și Guvernul său erau categoric desavuați [90].

Prin aceasta, chestiunea ajunse de domeniul public și în țară. Revolta și indignarea, în rândurile celor ce nu știau ce se petrece și urmărește în ascuns, fu mare aci. Celor ce duceau însă lupta împotriva Domnului, li se oferea un și mai eficace mijloc de agitație, sub cuvânt că Cuza-Vodă căzuse în disgrație și fusese părăsit atât de Curtea suzerană cât și de Puterile garante, de Franța în deosebi, considerată până atunci ca susținătoare, fără rezerve și în toate împrejurările, a Domnului român.

Căci iată ce se spunea în scrisoarea Marelui Vizir: «Am avut onoarea să înștiințez pe Alteța Voastră cu cât regret am luat cunoștință de ultimele evenimente din București. Amănuntele sosite ulterior n'au fost, din nefericire, de natură să risipească neliniștea noastră. După aceste amănunte, mișcarea populară care a dezolat Capitala Principatelor, n'ar fi decât expresia brutală a unei nemulțumiri generale, ale cărei adevărate cauze nu le cunoaștem. Dacă aceste informațiuni sunt câtuși de puțin întemeiate, dacă, în adevăr, există cauze legitime ale nemulțumirilor, Alteța Voastră se va grăbi să ia măsurile necesare pentru a satisface, în marginile legalității și echității, reclamațiunile națiunii moldo-valache, în ceea ce ele pot fi rezonabile și drepte. Alteța Voastră e prea luminată —se continua —să am trebuință a-i observa că lumea civilizată are privirile ațintite asupra actelor sale. Nici Majestatea Sa Sultanul, nici Auguștii săi Aliați nu pot vedea cu indiferență ca forța materială să fie singurul mijloc de liniștire (a spiritelor), de molcomire (a nemulțumirilor)» [91].

4.

Negreșit, o admonestare de acest fel nu putea rămânea fără răspuns din partea Domnului, după cum nici Poarta, nici Puterile garante nu mai puteau fi lipsite acum de lămuririle și explicațiile pe care Guvernul român trebuia să le fi dat din capul locului și să nu fi lăsat, prin condamnabilă nepăsare, câmp liber, o lună de zile, tuturor intrigilor și uneltirilor adversarilor săi.

Căci, afară de o relație telegrafică, pe care Ministrul Afacerilor Străine, ad interim, Generalul Savel Manu, o trimise, la 5/17 August, Agenților noștri dela Constantinopol și Paris asupra mișcării [92], Guvernul din București nu mai făcu nimic, absolut nimic, spre a da reprezentanților săi diplomatici informațiile și instrucțiile necesare a-și putea îndeplini, într'un moment așa de critic și împrejurări așa de grele, misiunea ce le era încredințată.

Firește că ei au trebuit să se resimtă de această lipsă în acțiunea lor diplomatică față de Guvernele pe lângă care

erau acreditați. De aceea ambii — și Alecsandri la Paris și Bordeanu (locțiitorul lui Negri) la Constantinopol — cerură insistent lămuririle și explicațiile de care aveau trebuință. Fără rezultat însă, deși situațiunea era așa de serioasă că cel dintâi renunță la concediul său de vară, numai să poată rămânea la postul său, spre a susține și apăra interesele țării și ale Domnului ei [93].

Abia scrisoarea lui Fuad-Pașa avu darul să trezească Guvernul român din letargia sa. Spre a repara urmările neiertatei greșeli, N. Rosetti Bălănescu, Ministrul Afacerilor Străine, întors între timp din concediu [94], redactă și trimise, la 3/15 Septemvrie, adică exact o lună de zile după răzvrătire, o circulară foarte bine întocmită și motivată, cu privire la caracterul mișcării și la cauzele ce o provocase [95].

Se arată în acest act diplomatic că mișcarea n'a avut gravitatea și importanța ce i se atribue și că, dacă conduita armatei în reprimarea ei a fost mai energică (termenul e al circulării), aceasta se datorește faptului că, în lipsa Domnului din țară, revenea Guvernului marea răspundere de a nu lăsa ca mișcarea să fie folosită de partidele politice pentru scopurile pe care le urmăreau — răsturnarea ordinei în Stat. Se expune, apoi, cu sinceritate și curaj, situația grea în care fatal trebuia să ajungă Principatele pe urma radicalelor reforme sociale și politice înfăptuite de Cuza-Vodă, arătându-se că nemulțumirile existente vor putea fi lecuite numai cu timpul. In tot cazul, Guvernul este în măsură să le stăpânească și să asigure ordinea.

Cu toată rezerva pe care A. D. Xenopol o face asupra acestei circulări, ca nefiind în destul de dibace, deoarece descoperea străinătății suferințele țării, justificând oarecum, prin aceasta, legitimitatea rebeliunii [96], — totuși se dovedește că, dacă ar fi venit la timp, ea ar fi fost un foarte bun și eficace instrument de acțiune în mâinile reprezentanților noștri de pe lângă Poarta otomană și Guvernul francez.

In adevăr, Ion Alecsandri, diplomat de excepționale calități, raporta Domnului, la 17/29 Septemvrie că, abia după primirea circulării de care vorbim, a putut ieși

din rezerva în care fusese nevoit să se țină și să dea, oficial, Guvernului francez lămuririle și explicările necesare cu privire la evenimentele dela 3/15 August, pe care, până atunci, nu le avusese, deși le ceruse insistent[97]. Iar Bordeanu scria, la 15/27 Septemvrie, lui Nic. Rosetti Bălănescu, că prezentându-se cu circulara sa lui Aali-Paşa, Ministrul de Externe al Turciei, acesta luă cu satisfacție la cunoștință explicațiile date, declarându-i că, dacă ele ar fi fost cunoscute la timp, Marele Vizir n'ar fi trimis Domnului scrisoarea dela 21 August (2 Septemvrie)[98].

Chiar dacă am admite că avem a face cu o declarație de circumstanță, tot nu ne putem îndoi că, dacă intervenția Guvernului român s'ar fi produs la vreme, întreaga afacere ar fi luat alt curs. Acum însă, din nenorocire, ea nu mai putea repara nimic. Căci scrisoarea lui Fuad-Paşa își produsese efectul scontat. Domnul văzu de altfel dela început situația grea în care-l pusese această scrisoare. De aci neliniștea sa și a colaboratorilor săi mai apropiați asupra modului cum va fi interpretată desavuarea Curții suzerane și cum vor fi exploatate imputările Marelui Vizir, nu numai în afară, în străinătate, ci și —așa zice chiar: mai ales — înlăuntru, în țară.

« Căci a blama purtarea Guvernului român în ziua de 3/15 August —scria Baligot de Beyne lui Bordeanu[99] — însemnează a încuraja pe nemulțumiți și a le da sprijin moral. A publica apoi scrisoarea Marelui Vizir, după articolele din *Moniteur Français*, în timp ce ziarele, pe temeiul acelor articole, preziceau căderea Domnului și discutau alegerea succesorului său, însemna a aduce, voit, un nou element de turburare în țară și a înăspri pasiunile politice.

« Cunoașteți bine, scrie el mai departe, terenul la București, spre a vă da seamă de efectul produs asupra unora din spirite articolele ce se succed în ziare. Pentru majoritatea nemulțumiților, notele din *Moniteur Français* au fost, după scrisoarea lui Fuad Paşa, un avertisment de ultima oară dat Domnului, « un coup de pied », cum îl numesc ei, cei ce socotesc că înlocuirea Alteței Sale este fapt hotărît în Consiliul Marilor Puteri. Scopul Marelui

Vizir a fost ajuns: nemulțumiții ridică capul, intrigi surde se desfășoară și tristul spectacol al defecțiunilor politice e la ordinea zilei» —adaugă Baligot.

Nici că se poate o icoană mai fidelă și mai bine redată a situației politice interne produsă prin scrisoarea Marelui Vizir, ea venind dela cel mai sincer și devotat, mai zelos și valoros, mai capabil și talentat colaborator intim al lui Cuza-Vodă, dela Secretarul său particular, în măsură de a cunoaște deci mai bine decât oricine sentimentele, preocupările și grijile din acele zile ale Stăpânului său —și ca Domn și ca om.

Căci succesiunea lui era ca și deschisă. Oameni politici pe care el îi socotise până atunci partizani devotați ai săi, ca unii ce-i datorau situațiunea la care ajunseseră, convinși că poziția Domnului este pierdută, îl părăsesc —unii fățiș și sgomotos, alții tacit și liniștit, trecând de partea adversarilor săi. E spectacolul trist al defecțiunilor politice pe care-l relevă Baligot de Beyne și pentru a cărui ilustrare ne prezintă două din cazurile mai comentate [100].

Primul, al lui Gr. Bengescu, tatăl mult regretatului nostru fost coleg. Numit, la 2/14 Octomvrie, Ministrul Afacerilor Străine, în locul lui N. Rosetti Bălănescu, demisionat, el declară, a doua zi, Președintelui de Consiliu, lui Nic. Kretzulescu, că nu mai poate primi portofoliul pe care i-l oferise și pe care-l acceptase în ajun cu grăbire, pentru motive pe care nu le poate destăinui. Referind cazul lui Cuza-Vodă, acesta chemă la sine pe Bengescu, cerându-i să se explice asupra refuzului. El răspunse că nu crede în viabilitatea Guvernului. De ce? întrebă Domnul. —Pentrucă Măria Ta vei fi silit să schimbi Ministerul înainte de cincisprezece zile. —Silit? Cine mă va sili? ripostă, ridicând tonul, Cuza. Turburat, Bengescu îngăimă: Dar... Măria-Ta... se pare... că... Puterile străine... Domnule Bengescu, întrerupse Principele, știam că sunt Români destul de răi patrioți să gândească sau să spereze în forul lor lăuntric ceea ce-mi spui. N'aș fi crezut însă că se poate găsi un singur Român care

să îndrăsnească a exprima această părere Domnului său — și-l concedie c'o expresie trădând toată indignarea sa.

Al doilea caz este al lui Vasile Boerescu, pe care Cuza-Vodă îl numise Vicepreședinte al Consiliului de Stat, ca cel mai indicat a prezida o corporațiune al cărei Președinte era Domnul însuși. Cum însă Boerescu, în această înaltă calitate a sa, contestă Guvernului dreptul de a acorda concesiuni pe termen mai lung, respingându-i chiar concesiunile de acest fel acordate anterior și cum prin aceasta se anulă înseși decretele domnești prin care ele fuseseră acordate, Domnul, voind să cunoască motivul acestei atitudini, invită și pe Boerescu să se explice.

El îi declară că părerile sale erau diferite de acele ale Guvernului, în special pe chestiunea concesiunii marilor lucrări publice la străini. Cuza-Vodă cercă să-l convingă că acesta era un patriotism rău înțeles. Neizbutind însă, declară lui Boerescu că, față de o asemenea divergență de păreri, nu-l mai poate ținea în fruntea Consiliului de Stat și-i revocă numirea. Este oare trebuință să adaug, încheie a doua sa relație Baligot de Beyne, că de două zile d-l Boerescu este eroul Coaliției, că atitudinea sa este atribuită celor mai înalte sentimente patriotice și că boierimea cu ultra-liberalii îi fac o mare cinste din a fi rupt cu Guvernul Domnului [101].

5.

Intâmplările acestea se petreceau la începutul lui Octomvrie, când cade și data scrisorii pe care Cuza-Vodă o adresă lui Napoleon III, declarându-i că e gata să coboare treptele tronului și să lase locul altuia mai energic, dacă marele său protector ar crede-o util pentru țară — scrisoarea ce trădează descurajarea în care se afla atunci Domnul, descurajare, la care, neîndoios, a trebuit să contribue, pe lângă extrem de dificila situațiune politică, și faptul că se vedea părăsit de cei mai de seamă dintre foștii săi sfetnici (demisionase, am văzut, chiar și Nic. Rosetti Bălănescu!) [102], lăsându-l a conduce Statul cu cei câțiva devotați ce-i mai avea pe lângă sine — oameni

politici fără calitățile ce s'ar fi cerut dela dânșii, ca să poată reface și consolida situațiunea internă a României, după cum o recomanda Curtea suzerană și Puterile, pentru ca să se poată menține în Scaun. Se simțea, se pare, așa de izolat la București că i se atribuia, foarte insistent, în cercurile politice și diplomatice de aci, intențiunea de a muta capitala la Iași [103].

Desagregarea începuse așa dar și — ceea ce era mai îngrijitor — nimic, se pare, nu mai putea ajuta la stăvilirea ei. Nici chiar răspunsul, demn și hotărît, foarte bine întocmit din punct de vedere politic și foarte bine prezentat din punct de vedere diplomatic, pe care Cuza-Vodă îl dădu scrisorii Marelui Vizir la 28 Octomvrie (10 Noemvrie), așa dar după mai bine de două luni dela dojana lui Fuad-Pașa [104].

Căci, deși acest răspuns, care, ca document, rămâne unul din cele mai frumoase acte istorice ale Domnului Unirii, făcu o profundă impresiune, resuscitând, în țară, sentimentele de mândrie și demnitate ale natinuii, prin manifestațiunile cele mai însuflețite față de Alexandru Ioan I [105], iar, înafară, la națiunile creștine din Sud-Estul Europei, la Bulgari, Sârbi și Greci, conștiința modului cum trebuesc înțelese și conduse legăturile de vasalitate cu Poarta otomană [106], — totuși el nu putu schimba nimic din situațiunea în care ajunsese Cuza-Vodă.

Reiese aceasta și din faptul că, o lună de zile în urmă, la începutul lui Decemvrie, el anunța public, hotărîrea sa de abdicare, în mesajul de deschidere al ultimei sesiuni a Parlamentului său [107] — sesiune care este, pentru istoric, dovada cea mai elocventă a descompunerii ce se îndeplinea în structura și funcționarea puterilor constitutive ale Statului.

In adevăr, o amănunțită dare de seamă a lucrărilor din această sesiune, trimisă Agenților noștri dela Constantinopol și Paris, de Ministrul Afacerilor Străine, la sfârșitul lui Ianuarie 1866, pe care o dăm în anexele acestei comunicări [108], arată că puterea executivă — Domnul și Guvernul — nu mai avea nicio autoritate asupra celei legislative, iar aceasta, la rândul ei, nu mai înfățișa nici o consistență. O confuziune și o indisciplină generală domnea în ambele Corpuri legislative — Adunare și Senat. Majoritățile prefăcute în mi-

norităţi, iar aceastea în majorităţi. Fruntaşii vieţii publice, câţi mai erau în Parlament, trecuţi în rândurile Coaliţiei, în frunte cu însuşi Preşedintele Adunării, Manolache Kostache Epureanu, care, numit în această demnitate prin încrederea Domnului, fu revocat şi înlocuit, prin lipsa de încredere a aceluiaşi, pe motiv că era prea părtinitor cu opoziţia. Baligot de Beyne ţine să înfăţişeze şi această defecţiune într'o lungă scrisoare trimisă lui I. Alecsandri la Paris (4/16 Ianuarie 1866), în care-i arată, la urmă, că opoziţia s'a întrunit şi a votat o adresă omagială de mulţumire şi, în acelaşi timp, de regret, pentru Epureanu[109].

6.

Cele până aci expuse, sunt, cred, d-lor Colegi, îndestulătoare, spre a vă arăta că, într'adevăr, urmările politice şi diplomatice ale mişcării revoluţionare dela 3/15 August duceau, printr'o strânsă înlănţuire, cu fatalitate, la scadenţa inevitabilă dela 11 Februarie. Iată ce de am zis la început că, mai mult decât lovitura de Stat dela 2/14 Mai, mişcarea de care am vorbit poate fi privită ca preludiile căderii, răsturnării lui Cuza-Vodă.

De ce însă *mai mult* decât 2/14 Mai? Explicaţia se impune. Pentru Curtea suzerană şi Puterile garante, lovitura de Stat a fost o problemă cu mult mai gravă decât rebeliunea. Căci dacă, cu privire la cea dintâi, latura socială, reforma agrară, a fost considerată ca o afacere internă a Principatelor, latura politică, modificarea Convenţiunii dela 1858, printr'un act de autoritate al Domnului, supus aprobării populare, plebiscitului, a fost considerată de foarte gravă, ca una ce lovea, sfidător, autoritatea Puterilor, care dăduseră Convenţiunea cu condiţiune de a nu fi modificată, fără avizul şi prealabila lor aprobare.

De aceea actul istoric dela 2/14 Mai provocă o nestăpânită revoltă în Cancelariile marilor Puteri europene. Se ştie doar, cu ce cuvinte ofensatoare la adresa Domnului român fu întâmpinat Ion Alecsandri de membrii Guvernului britanic în frunte cu Lord Palmerston, atunci

când se duse la Londra să explice şi să motiveze necesitatea loviturii de Stat. De asemenea cu ce înverşunare, diplomaţia austriacă se nevoi să solidarizeze Puterile garante la o acţiune comună pentru anularea Statutului desvoltător şi desfacerea chiar a Unirii [110].

Şi cu toate acestea, pentrucă la cârma Statului s'a găsit, atunci, un Guvern conştient şi vigilent, ferm şi hotărît, Guvernul lui M. Kogălniceanu, care, prin reprezentanţii săi dela Constantinopol şi Paris, a ştiut conduce, dela început, aşa de bine, de cuminte şi de repede acţiunea diplomatică pentru susţinerea şi apărarea faptului împlinit, — revolta Puterilor fu potolită, necesitatea modificării Convenţiei recunoscută şi noul Statut de organizare a Statului aprobat, dându-se în acelaşi timp ţării deplin drept de legiferare în afacerile ei lăuntrice. Situaţiunea lui Cuza-Vodă ieşi întărită pe urma acestui succes, iar călătoria lui la Constantinopol fu un adevărat triumf [111].

Cu totul altfel s'au prezentat, cum am văzut, lucrurile după 3/15 August. Incapabil a se conduce cu fermitate şi autoritate înlăuntru şi lăsând, cu o inconştientă nepăsare, câmp liber, înafară, tuturor intrigilor şi uneltirilor împotriva ţării şi a Domnului ei, Guvernul, depăşit, copleşit, de acţiunea politică a adversarilor, pierdu din mâini frânele conducerii. Rezultatul fu cel pe care-l constatarăm. Căci, cu toate că Puterile, care, la început, părăsiră pe Cuza-Vodă, în urmă, de teama unor mai mari complicaţii, revenirâ, hotărînd să-l susţină mai departe, totuşi el căzu [112]. Şi căzu, pentrucă soarta stăpânirii sale avea să se decidă, cum am spus, înlăuntru, unde situaţiunea, din cauzele mai înainte arătate, mergea, tot mai mult, spre lichidare.

Avea dreptate deci M. Kogălniceanu să spună că pe Suverani, în genere, nu-i răstoarnă popoarele, ci miniştrii cei răi [113], iar cu privire, în special, la abdicarea forţată a Domnului Unirii, să afirme, ca unul ce cunoştea aşa de bine oamenii şi împrejurările vremii, că pe Cuza-Vodă l-a pierdut incapacitatea şi marile greşeli ale ultimului său Guvern, — Guvernul mişcării revoluţionare dela 3/15 August 1865 [114].

NOTELE LA TEXT

[1] *Domnia lui Cuza-Vodă.* Iaşi, 1903, 2 vol.

[2] La Academia Română. Arhiva Cuza-Vodă. Mss. n-rele 4859—69. Actele privitoare la mişcarea revoluţionară dela 3/15 August 1865 şi urmarile ei, în Anexele documentare ale acestui memoriu: II, 1—27.

[3] La Arhivele Statului din Bucureşti. Dosar nr. 1624/1865. Actele mai principale din acest dosar, în Anexele documentare: III, 1—3.

[4] Paul Henry, *L'abdication du Prince Cuza.* Paris, 1930; Raoul Bossy, *Agenţia diplomatică a României la Paris, sub Cuza-Vodă.* Bucureşti, 1931; Acelaşi, *L'Autriche et les Principautés-Unies.* Bucureşti, 1938.

[5] La Arhivele Statului din Viena. Tipărite, după copiile făcute prin îngrijirea d-lui Dr. M. Auner, în Anexele documentare, I. 1—37.

[6] *Monitorul Oficial* pe anul 1865, n-rele 170-173.

[7] A. D. Xenopol, *Cuza-Vodă*, II, 419-424. E curios că A. D. Xenopol, care a publicat această scrisoare, după hârtiile rămase la Doamna Elena Cuza, n'o întrebuinţează şi nici măcar o citează în expunerea sa privitoare la mişcare. Faptul nu se poate explica, decât că a obţinut-o, după ce-şi imprimase opera în anexele căreia a apucat totuşi s'o tipărească.

[8] Proclamaţiunea Domnului pentru plecarea la băi din 6/18 Iulie, în *Monitorul Oficial*, nr. 147 din 7/19 Iulie 1865. Tot acolo decretul prin care lasă cârma Statului în seama Consiliului de Miniştri, sub preşedinţia lui Nic. Kretzulescu.

[9] Despre epidemia de holeră, *Monitorul Oficial*, nr. 168 din 1/13 August 1865. Se pun carantine la toate schelele de pe Dunăre, dela Ismail până la Severin. Dar epidemia trece în ţară, făcând mari ravagii. La Galaţi, dela 1 la 15 August, 378 cazuri, din care 156 mortale. La Brăila, între 1—11 August, 580 cazuri, din care 207 mortale. (*Concordia* din Budapesta, 26 August (7 Septemvrie) 1865 (după ziarul *Mercuriu* din Galaţi). Devenind inutile, carantinele se desfiinţează (*Monitorul Oficial*, nr. 197 din 7/19 Septemvrie 1865).

[10] Raportul lui Eder din 16 August 1865. Anexele documentare: I—9, Cf. şi scrisoarea lui Bordeanu către Cuza-Vodă din 29 August (10 Septemvrie) 1865. Anexele documentare: II—6.

[11] Anexele documentare: III—1B. Declaraţiile martorilor oculari ai ocupării şi devastării localului Primăriei, care dau numele tuturor acestor negustori şi conducători de bande devastatoare.

[12] Legea monopolului de tutun a fost pusă în aplicare la 1/12 August 1865 (*Monitorul Oficial*, nr. 149 din 9/21 Iulie). Articolele prohibitive şi penale din această lege s'au repetat în câteva numere consecutive din *Monitor* (dela 23 până la 31 Iulie). La 3/15 August — ziua rebeliunii — *Monitorul Oficial* (nr. 169) publică Jurnalul Consiliului de Miniştri pentru acordarea unui termen de cinci luni proprietarilor de tutunuri spre a le exporta. Bordeanu, într'o scrisoare către Cuza-Vodă, acuză direct Guvernul că, prin politica sa nesocotită în chestiunea monopolului de tutun, a provocat rebeliunea. Anexele documentare: II—5. Cf. şi raportul lui Eder din 18 Septemvrie 1865. Anexe: I—36. Chestiunea e tratată în următoarele publicaţiuni: D. I. Gavriliu, *Contribuţiuni la istoricul tutunului până la înfiinţarea monopolului în România.* Iaşi, 1929, 142—145; Th. C. Aslan, *Studii asupra monopolurilor în România.* Bucureşti, 1906, 160—164 şi P. S. Mihăescu, *Tutunul în trecutul Ţării-Româneşti.* Bucureşti, 1931, 226—235.

[13] Raportul lui Eder, citat mai sus, la nota 10.
[14] *Trompeta Carpaţilor* din 26 August (7 Septemvrie) 1865. Articolul: *O pronunţare fatală.*
[15] Intregul decurs al mişcării se dă după scrisoarea citată a Generalului I. Em. Florescu (mai sus, nota 7).
[16] Anexele documentare: I—4.
[17] Anexele documentare: II—1.
[18] Anexele documentare: I—2.
[19] Menţionat în colecţia de fişe privitoare la domnia lui Cuza-Vodă, făcută probabil pe seama lui D. A. Sturdza şi aflată azi la Academia Română, după documentele care se găseau cândva în Arhiva Ministerului nostru de Externe, unde însă n'am mai putut da de ele. Citatul fişei este: Portefeuille, No. 5, feuillet 731. Acest portefeuille poate fi acel «grand portefeuille rouge» de care se vorbeşte în scrisoarea adresată din Bucureşti, la 10 Noemvrie 1866, Principelui Carol de un împuternicit al lui Cuza-Vodă cu privire la documentele sechestrate la Palatul domnesc în noaptea abdicării, scrisoare publicată de A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, 471 sq.
[20] Anexele documentare: II—2.
[21] Anexele documentare: II—3.
[22] Raportul lui Haas din 31 August. Anexele documentare: I—29. Cf. şi *Monitorul Oficial*, nr. 179 din 15/27 August 1865.
[23] *Ibidem* şi *Monitorul Oficial*, nr. 182 din 19/31 August 1865.
[24] *Ibidem* şi raportul Aceluiaşi din 20 Septemvrie: Anexele documentare: I—37.
[25] *Monitorul Oficial*, nr. 186 din 24 August (5 Septemvrie) 1865.
[26] *Ibidem*, nr. 191 din 29 August (10 Septemvrie) 1865.
[27] La 24 August, *Monitorul Oficial*, nr. 188 din 26 August (7 Septemvrie 1856).
[28] *Ibidem*, nr. 187 din 25 August (6 Septemvrie) 1865.
[29] Decretul de amnestiere şi liberare a tuturor celor implicaţi în evenimentele dela 3/15 August şi proclamaţia Domnului către ţară din acest prilej, în *Monitorul Oficial*, nr. 192 din 1/13 Septemvrie 1865.
[30] Publicată (după concept) şi comentată de Gen. R. Rosetti, în *Un document inedit asupra mişcării dela 3/15 August 1865*, Analele Academiei Române, memoriile Secţiunii istorice, seria III, t. XV, nr. 4.
[31] *Archives diplomatiques*, 1866, II, p. 272 şi urm. De observat însă că, deşi plecând dela aceeaşi persoană şi tratând aceeaşi chestiune, cele două documente se deosebesc totuşi prin intenţiunea şi scopul de care a fost condus autorul la alcătuirea lor. Căci, pe când în cel dintâi, el nu avea nimic de acoperit, ci, dimpotrivă, totul de arătat, sincer, onest şi leal, în cel din urmă trebuia, ca membru al Guvernului, să atenueze şi să justifice ori cel puţin să explice atitudinea acestuia faţă de răscoală, cât şi participarea armatei pentru reprimarea ei.
[32] Asupra acestor nemulţumiri şi neajunsuri, în deosebi asupra celor provenite pe urma reformei rurale, atât la proprietari cât şi la săteni, stăruesc, la prezentarea cauzelor ce au dat naştere mişcării dela 3/15 August şi rapoartele consulare austriace, ale lui Eder şi Haas, din 11 August, 17 August şi 18 Septemvrie 1865. Anexele documentare: 1—I, 10 şi 36. Raportul din urmă a lui Eder constitue o expunere tot aşa de cuprinzătoare ca şi acea a lui Nic. Rosetti Bălănescu, cu deosebire că e prezentată cu vădită ostilitate şi neîncredere faţă de ţară şi conducătorii ei.
[33] In comunicatele oficiale asupra răscoalei (mai sus, nota 6) şi în scrisoarea către Baligot de Beyne (nota 7).
[34] Anexele documentare: I—1.
[35] *Din scrisorile şi cuvântările lui Ion C. Brătianu*, I (1848—68). Bucureşti, 1903, 399—403.
[36] Raportul lui Eder dela 11 August. Anexele documentare: I—1.
[37] Despre aceste manifeste, A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, 35—36 şi rapoartele lui Eder dela 12 şi 15 August: Anexe: I—2 şi 3.
[38] *Concordia* din Budapesta, 8/30 August 1865 (după General-Korrespondenz).
[39] *Trompeta Carpaţilor*, 19 August 1865. Scrisoarea Consiliului comunal disolvat pe urma mişcării dela 3/15 August.

[40] Scrisoarea Gen. Florescu către Baligot de Beyne (mai sus, nota 7).
[41] Anexele documentare: II—1. Telegrama lui Cuza către Kretzulescu.
[42] Raportul lui Eder dela 12 August. Anexa: I—2.
[43] Gen. R. Rosetti, *ibidem*, 9.
[44] Mai sus, notele 33 și 34.
[45] Gen. R. Rosetti, *ibidem*, 10.
[46] Rapoartele sale dela 24 August și 4 Septemvroe 1865. Anexele documentare: I—22 și 31.
[47] *Ibidem*. Cf. scrisoarea lui Bordeanu către Cuza-Vodă dela 29 August (10 Septemvrie). Anexe: II—6.
[48] A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, 33, nota 77.
[49] *Concordia* din Budapesta dela 15/27 August 1865 (după General-Korrespondenz dela Viena).
[50] Anexele documentare: III—1 A.
[51] *Eugeniu Carada* (1836—1910). București, 1837, 103—108. Cf. și corespondența din București asupra arestării și maltratării lui Eugen Carada, în *Concordia* din Budapesta, 19/31 August 1865.
[52] Gen. R. Rosetti, *ibidem*, 10.
[53] Idem, *ibidem*, 12.
[54] Scrisoarea Gen. I. Em. Florescu (mai sus, nota 7).
[55] Corespondența din Viena, la ziarul «Europa», reprodusă în *Trompeta Carpaților*, 26 August (7 Septemvrie) 1865.
[56] Rapoartele sale dela 16 și 20 August. Anexe: I—9 și 25.
[57] *Concordia* din Budapesta dela 19/31 August 1865. Asemenea rapoartele lui Eder dela 17 și 19 August. Anexe: 1—12 și 18.
[58] Rapoartele lui Eder dela 16 August. Anexe: I—8 și 9.
[59] Un oarecare Iosif Buresch. Reclamația sa și intervenția lui Eder la Ministerul de Externe, în Anexe: I—16 și 17. Asemenea rapoartele lui Eder dela 16 August., Anexe: I—8 și 9.
[60] *Concordia*, 15/27 August 1865.
[61] Scrisoarea Gen. Florescu (mai sus, nota 7).
[62] Mai sus, nota 35.
[63] Aceeași scrisoare a Gen. Florescu.
[64] *Ibidem*.
[65] Anexele documentare: II—4.
[66] Gen. R. Rosetti, *ibidem*, 10.
[67] Anexele documentare: III—2.
[68] *Ibidem*.
[69] Publicațiile citate mai sus, notele 35 și 51.
[70] Gen. R. Rosetti, *ibidem*, 11.
[71] Mai sus, nota 29.
[72] Mărturii în acest sens cuprind mai toate rapoartele austriace pe care le publicăm. Cf. cu deosebire acele din Anexele documentare: I—3, 9, 18 și 20.
[73] Rapoartele lui Eder dela 19 August și 4 Septemvrie. Anexe: I—18 și 31. Din raportul Prefecturii de Poliție asupra cercetărilor făcute cu privire la fiecare din cei arestați în parte (mai sus, nota 65) aflăm că la această adunare au luat parte, între alții: I. C. Brătianu, C. A. Rosetti, Const. Brăiloiu, Corneliu Lapati, Eliade Rădulescu (?), un Ioniță Păltineanu, pe lângă Butculescu, bine înțeles. Alte nume n'am mai găsit în actele ce mi-au căzut în mâini. Vor mai fi fost însă mulți alții, pentru ca adunarea să fi avut importanța pe care i-o atribue Eder și, cum vom vedea, Nic. Rosetti-Bălănescu.
[74] Gen. R. Rosetti, *ibidem*, p. 10.
[75] Rapoartele sale dela 17 și 19 August. Anexe: 12 și 19.
[76] In Parlamentul ales (Adunarea legislativă) și numit (Senatul) în toamna anului 1864, sub noul regim al loviturii de Stat dela 2 Mai nu pătrunse niciunul din reprezentanții de seamă ai fostei opoziții (Cf. și A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, 6 sq.), iar ziarele ce manifestau o cât de neînsemnată critică la adresa Guvernului fură sus-

pendate rând pe rând: la 3 Iulie *Opiniunea Națională*, la 27 August *Epoca*, la 5 Octomvrie *Actualitatea*, la 23 Octomvrie *Cugetarea*, la 26 Decemvrie *La Réforme* (avertisment), la 16 Ianuarie *Cicala*, la 17 Ianuarie *Trompeta Carpaților* (avertisment), la 6 Februarie *Sentinela Română*. (*Monitorul Oficial*, 6/18 Iulie, 28 August, 7/19 Octomvrie, 28 Octomvrie (9 Noemvrie), 14 Decemvrie 1865 și 6/18 și 27 Ianuarie și 6/18 Februarie 1866).

[77] In colecția de ziare a Academiei Române numai câteva numere disparate. Articole traduse din acest ziar au fost trimise la Viena de Consulul Haas din Iași. Anexe: I—21. Pe chestiunea răspândirii acestui ziar în țară prin Posta austriacă se născu un adevărat conflict între Ministrul de Interne Gen. Florescu și Baronul Eder. Cf. rapoartele acestuia dela 18, 19 și 20 August. Anexe: I—13, 14 și 19.

[78] Prin acțiunea în streinătate a lui Anastasie Panu, Eugen Carada, Principele Dem. Ghica, C. A. Rosetti și alții. V. corespondența dintre aceștie, la A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, pp. 367—397.

[79] Cunosc de aproape numai rapoartele lui Eder și Haas tipărite în anexele acestui memoriu. Pe cele ale Consulului general al Franței, Tillos, nu mi le-am putut procura în actualele împrejurări. Cele mai interesante sub acest raport trebue să fie însă acele ale Consulului general al Rusiei, Baronul Offenberg.

[80] Le cunosc după reproducerile ori comentariile din *Concordia* dela Budapesta, 15/27 August 1865.

[81] Mai sus, nota 4.

[82] In special, scrisoarea lui Ion Alecsandri dela Paris către Cuza-Vodă din 29 Septemvrie 1865. Cf. Raoul Bossy, *Agenția diplomatică a României la Paris sub Cuza-Vodă.*

[83] A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, 58-39.

[84] Scrisoarea lui Bordeanu către Cuza-Vodă din 29 August (10 Septemvrie) 1856. Anexele documentare: II—6.

[85] Paul Henri, *L'abdication du Prince Cuza*, introducerea istorică.

[86] Scrisoare citată la nota 84.

[87] *Ibidem.*

[88] A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, 425.

[89] Idem, *ibidem*, 41.

[90] Anexele documentare, II—10.

[9] A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, 425.

[92] Nu posedăm această relațiune, pe care o cunoaștem numai din fișele despre care fu vorba mai sus (nota 19) și în care se menționează (după acte existente cândva în Arhiva Ministerului de Externe) o relație către Agenția dela Paris și o alta către acea dela Constantinopol (sub nr. 3795, din 5/18 August) și în care se spune cu privire la victime: 1 soldat mort, 1 ofițer și 7 soldați răniți, 4 morți și 16 răniți dintre răsvrătiți — « mais on affirme que les chiffres en sont plus élevées ».

[93] In aceleași fișe se menționează că la 20 August Agenția din Constantinopol comunica impresiile produse acolo de evenimentul dela București, iar la 21 August face același lucru Agenția dela Paris, care, la 23 August, cerea relațiuni nouă despre întâmplările dela 3/15 August. La 27 August Agenția dela Constantinopol relata din nou impresiile produse acolo de revolta din Capitala țării.

[94] La 26 August (7 Septemvrie). *Monitorul Oficila* din aceeași zi, 1865.

[95] Mai sus, nota 31.

[96] A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, pp. 42-43.

[97] Scrisoarea citată mai sus, nota 82.

[98] Scrisoarea lui Bordeanu către Nic. Rosetti-Bălănescu din 15/27 Septemvrie 1865. Anexe: II—7.

[99] Anexele documentare: II—10.

[100] *Ibidem.*

[101] *Ibidem.*

[102] Demisionat la 3/15 Octomvrie 1865 și numit membru în Consiliul de Stat. *Monitorul Oficial*, nr. 218, cu aceeași dată.

[103] Raportul lui Eder din 30 August. Anexe: 1—28.

[104] A. D. Xenopol, *op. cit.*, II, 426—434.

[105] Parte din telegramele (20 din 114) ce i s'au trimis cu acest prilej, *ibidem*, 434—45. Asemenea în *Monitorul Oficial*, nr. 173 din 8/20 August 1865 şi următoarele.

[106] Scrisoarea lui Bordeanu către Baligot de Beyne din 15/20 Octomvrie 1865. Anexele documentare: II—9.

[107] *Monitorul Oficial*, nr. 270 din 5/17 Decemvrie 1865.

[108] Anexele documentare: II—19. Menţionată cu data de 4 Februarie în fişele de care am vorbit mai sus (nota 19).

[109] Anexele documentare: II—17.

[110] Raul Bossy, *L'Autriche et les Principautés-Unies*, 147—159.

[111] A. D. Xenopol, *op. cit.*, I, 403—6.

[112] Alex. Lapedatu, *11 Fevruarie 1866 în perspectiva istorică a trei sferturi de veac.* Analele Avademiei Române, mem. Sec. istorice, seria III, tom. XXIII, nr. 13.

[113] Alex. Lapedatu, *Omul dela 2 Mai — Invinsul dela 11 Februarie.* Analele Academiei Române, mem. Sec. istorice, seria III, tom. XXV, nr. 5.

[114] Idem, *ibidem.*

ANEXE DOCUMENTARE

I

DIN ARHIVELE STATULUI, DELA VIENA

Rapoartele Consulului general austriac din București, (Baronul Eder), și ale Consulului austriac din Iași, (Haas), către Ministrul de Externe al Monarhiei habsburgice (Mensdorff-Pouilly), cu privire la mișcarea revoluționară dela 3/15 August 1865 din București și la urmările ei.

1.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 80. *Bucarest, 11. August 1865.*
Pol. Arch. Fasz. 38/145.

Der russische General Consul äusserte gegen mich, dass man hier, nach ihm zugekommenen Nachrichten, eine Bewegung vorbereite, um die Regierung des Fürsten Couza zu beseitigen.

Nach der Unzufriedenheit zu urtheilen, die sich hier aller Klassen bemächtigt, wäre man geneigt, derartigen, von Zeit zu Zeit auftauchenden Gerüchten, Glauben beizumessen. Die fürstliche Regierung verletzt in der That, unter dem Vorwand von Reformen, vielfache Interessen, und bietet nichts was die Bevölkerung mit den von ihr unfreiwillig gebrachten Opfern versöhnen könnte.

Sollte auch die vorhandene Unzufriedenheit in hie und da ausbrechenden Unruhen zu deutlicherem Ausdruck gelangen, so ist doch kaum anzunehmen, dass die Bewegung das Land ergreife, und einen Umsturz des Bestehenden herbeiführe, solange die Regierung des Fürsten auf die bewaffnete Macht sich wird stützen können. Gegenwärtig erfreut sie sich noch dieser Stütze.

Die fürstliche Regierung ist jetzt eifrig mit Durchführung des Ruralgesetzes beschäftigt. Während das frühere Ministerium sehr rücksichtslos gegenüber den grossen Grundbesitzern vorging, entwickelt der gegenwärtige Minister des Innern, General Floresco, der selbst grosser Grundbesitzer, viel Nachdruck gegenüber den Bauern.

Sowohl die grossen Grundbesitzer, die eines Theils ihres Eigenthums, durch das Ruralgesetz verlustig gingen, als auch die Bauern,

denen Grundeigenthum verliehen wurde, sind mit diesem Gesetze nicht zufrieden. Die ersteren, weil sie an die vom Staate in Aussicht gestellte Entschädigung nicht glauben, die letzteren weil sie an den Staat die im Gesetz vorhergesehene Entschädigung entrichten müssen.

Würde der Staat wirklich die grossen Grundebesitzer nicht entschädigen, würde sich die sogenannte Regelung der Bauernverhältnisse nicht blos als eine humanitäre Massregel, sondern auch als eine sehr gelungene Finanzoperation herausstellen, in der Art wie die Säkularisirung der griechischen Klostergüter und der Ankauf von Tabakvorräthen auf Kredit.

Von Seite der fürstlichen Regierungsorgane wird behauptet, dass Fürst Couza im Laufe des Monats nach den Fürstenthümern zurückkehren werde.

Sollte dies der Fall sein, hätte sich der Fürst wirklich blos auf den Gebrauch der Kur in Ems und in einem Seebade beschränkt.

Geruhen... Eder.

2.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 81. *Bucarest, 12. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Die hier umlaufenden Gerüchte von einem bald ausbrechen sollenden Aufstand haben auch die fürstliche Regierung beunruhigt.

Unter die hier garnisonirenden Truppen wurden scharfe Patronen vertheilt, und das Militär ist in den Kasernen konsignirt.

Des Morgens wurden aufrührerische Plakate in den Strassen vorgefunden und nach einem anonymen Briefe, den ich heute erhalten, wäre eine Bewegung im Laufe der nächsten Tage zu gewärtigen.

Diese nicht mehr vereinzelt auftretenden Aufstandsgerüchte sind jedenfalls Anzeichen einer getrübten Sachlage.

Geruhen... Eder.

3.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 82. *Bucarest, 15. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Ich hatte bereits die Ehre zu Euer Excellenz hoher Kenntnis zu bringen, dass seit einigen Tagen Gerüchte von einem hier ausbrechen sollenden Aufstande verbreitet waren.

In den Strassen fand man Aufrufe, welche das Volk sich zu bewaffnen aufforderten.

Die Regierung hatte seit einigen Tagen die Truppen konsignirt. Nach den ihr zugekommenen Nachrichten hatten Besprechungen der Führer der moldo-walachischen Umsturzpartei mit einigen Bojaren, in der Absicht hier einen Aufstand hervorzurufen, stattgefunden. Diese Nachrichten boten aber keine hinreichenden Anhaltspunkte um Verhaftungen vornehmen zu können.

Gestern in der Nacht wurde Herr Bratiano wegen eines Artikels, den er in dem Blatte Sentinella veröffentlicht, und der auf eine Volkserhebung anspielte, in Haft gebracht.

Heute morgens wurden einige Pistolenschüsse auf dem Marktplatze abgefeuert, das Volk stürzte auf das Munizipalitätsgebäude, zerstörte dort alles und setzte sich in dem Gebäude fest. Durch die Truppen wurde es gezwungen dieses Gebäude zu räumen. Ein Theil der Aufrührer hatte sich inzwischen in dem in der Nähe des Munizipalitätsgebäudes gelegenen Hanu Manuk verbarikadirt. Die Thore wurden durch Kanonenschüsse gesprengt und das Haus von den Truppen genommen.

Zusammenrottungen, die in anderen Strassen sich bildeten, wurden durch das Militär auseinander getrieben.

Für den Augenblick ist die Ruhe wieder hergestellt. Gegenwärtig ist es jedoch nicht möglich zu bestimmen, ob mit diesem ersten misslungenen Versuche einer gewaltsamen Umwälzung die Bewegung ganz niedergeschlagen, oder ob die heutigen Vorgänge die Vorläufer weiterer Ruhestörungen sein werden. Hinsichtlich der Anzahl der Toten und Verwundeten liegen noch keine verlässliche Nachrichten vor.

Geruhen... Eder.

4.

Telegrama Guvernului român către Cuza-Vodă la Ems
(Interceptată la Viena)

H. P. Fasz. 38/145. *15. August 1865.*

aufg. 5 U. — M. N.
eing. 11 U. N.

Depuis quelques jours la police avait sourde connaissance de quelques conspirations et de tentatives de mouvements. Nous ne pouvions que les observer et nous tenir prêts. Jean Bratiano s'est montré le premier en insérant un article perfide; il a été arrêté cette nuit. Aujourd'hui dix heures matin le grand marché et la municipalité ont été envahis. La municipalité saccagée, la troupe a approché et, après sommations légales, la foule ayant répondu par des coups de feu et de pierre, la troupe a riposté. Après une lutte de trois heures la foule s'est dispersée en partie, mais en partie et les meneurs se sont retranchés dans Chan

Manouk et autres maisons en jetant par les croisées sur la troupe des coups de feu et de pierre, force a été d'y pénétrer en employant le canon et les insurgés arrêtés. A l'heure qu'il est tout est tranquille et nous espérons que l'attitude de la troupe aura laissé un effet durable. Cent cinquante prisonniers environ, les procureurs font l'instruction, nous avons fait arrêter Brailoi, Lapaty, Golesco-Albou, Rado Rosseti, Serurie. On cherche Rossetaky. Neuf soldats et un officier blessés. Détails par poste.

Nicolas Cretzoulesco, Floresco, Mano, D. Cariady.

5.

Telegrama Ministrului de Interne General I. Em. Florescu, către Cuza-Vodă la Ems

(Interceptată la Viena)

Beilage zu Bericht No. 83. *16. August 1865.*

H. P. Fasz. 38/145. aufg. 4 U. 15 M. N. / eing. 9 U. 38 M. N

Tout est tranquille depuis hier, la ville convenablement approvisionnée. Les magasins ouverts et le commerce ayant pris toute son activité. A Bukarest comme dans tous les districts on blâme sévèrement l'acte des insensés d'hier. Je crois que l'ordre est à jamais assuré. Des plus grands éloges méritent les bons et paisibles citoyens de Bukarest qui rendent grâce au patriotique élan dont les troupes ont fait preuve cette fois encore.

Je joins ma proclamation d'aujourd'hui aux habitants de la ville. Habitants de Bukarest. Ma proclamation d'hier vous a dit que grâce à votre attitude calme et sympathique secondée par la patriotique énergie des troupes de la garnison, l'ordre a été rétabli et les perturbateurs mis sous la main de la justice. Soyez tranquilles, le gouvernement saura maintenant comme toujours maintenir l'ordre Il est passé ce temps ou l'étranger venait rétablir l'ordre dans notre pays. Je viens de nouveau vous assurer que vous n'avez rien à craindre, que chacun reprenne ses occupations, avec ce calme que l'on ne pouvait pas avoir dans le passé sous la menace des hommes de désordre qui cherchaient à faire croire que le gouvernement ne serait pas en mesure de réprimer leurs tentatives. Mettons-nous résolument au travail, gouvernement et citoyens, seul moyen de consolider le bonheur moral et matériel du pays, nous pourrons ainsi conjurer les menées criminelles de ceux qui oseraient encore directement ou indirectement chercher à troubler l'ordre public en compromettant ainsi tout l'avenir de notre pays.

Florescu.

6.

Telegrama lui Cuza-Vodă către Nic. Kretzulescu

(Interceptată la Viena)

H. P. Fasz. 38/145. *16. August 1865.*

aufg. 12 U. 40 M. N.
eing. 5 U. 10 M. N.

L'événement de Bucarest est déplorable, ces gens n'ont donc rien de sacré, et seront toujours les instruments des ennemis du pays, et puisqu'ils sont allés jusqu'au dernier crime, il a bien fallu sauver l'ordre public, qui devra toujours primer le tout, il est à observer que cet événement avec des détails était annoncé comme ayant eu lieu par certains journaux étrangers dix jours avant, je remercie le gouvernement de son attitude pour l'ordre public, et remerciez en mon nom la troupe, je n'attendais pas moins de mes frères d'armes. Je pars immédiatement et bientôt je serai dans le pays.

Cousa.

7.

Dispoziție către Baronul Eder

H. P. Fasz. 38/145. *Wien, 16. August 1865.*

Wir erfahren, dass gestern eine aufständische Bewegung in Bukarest Statt gehabt, welche die Regierung zu bewaffnetem Einschreiten nöthigte, wobei mehrere Personen verwundet und zahlreiche Verhaftungen vorgenommen wurden. Wir erwarten von Ihnen telegrafische Anzeige über diesen, wie es scheint, ernsten Vorfall, und durch die Post detaillirten Bericht hierüber. Melden Sie uns schleunig, ob Sie bei der herrschenden Misstimmung die öffentliche Ruhe immerhin für bedroht halten.

8.

Eder către Mensdorff

Bericht No. CXII B. *Bucarest, 16. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Der Ministerpräsident Herr N. Crezzulesco, den ich soeben gesprochen, hat mir die Zusage gegeben, dass die österreichischen Unterthanen, die bei Gelegenheit der gestern stattgehabten Unruhen in Haft gebracht wurden, in kürzester Frist frei gelassen werden. Für den Augenblick wisse man aber noch nicht, welche von den Eingebrachten fremde und welche einheimische Unterthanen. Der Staatsprokurator habe den Auftrag, mit aller thunlichen Beschleunigung

vorzugehen. Auch drückte mir Herr Crezzulesco das Bedauern der Regierung aus, dass von Seite des Militärs einige Misshandlungen stattgefunden. Die Regierung, die in den gestrigen Vorgängen eine vorzeitig zum Ausbruche gelangte Bewegung erblickte, hielt es für ihre Pflicht, mit allem Nachdruck und aller Schnelligkeit einzuschreiten, um zu verhindern, dass die Sache nicht grössere Verhältnisse annehme.

Das Militär wäre durch den Widerstand dem es auf dem Marktplatze begegnete, und durch die unter den Truppen stattgehabten Verwundungen und Todfälle gereizt gewesen. Bei derartigen Anlässen sei es nicht immer möglich zu verhindern, dass nicht einzelne Soldaten das von der Regierung gewünschte Mass überschreiten.

Was die dem Consulatsbeamten, Herrn Buresch, widerfahrene Misshandlung betrifft, bedauere sie die Regierung ebenfalls. Man werde ermitteln, welcher Offizier das Uhlanenpiket, welchem Herr Buresch begegnete, kommandirt, Dieser Offizier wird sich beeilen auch sein Bedauern Herrn Buresch, den er nicht gekannt, persönlich auszusprechen.

Geruhen... Eder.

9.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 83. *Bucarest, 16. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Es hat den Anschein, dass nicht politische Motive es waren, welche die gestern hier ausgebrochenen Unruhen hervorriefen.

Seit längerer Zeit machte sich hier das Gefühl der Unzufriedenheit mit der vorhandenen Sachlage geltend. Die verschiedenen dem Fürsten Couza feindlichen Parteien, hatten sich zwar mit dem Gedanken beschäftigt, die Regierung des Fürsten während dessen Abwesenheit durch eine Volksbewegung zu stürzen. Meines Wissens fand jedoch zwischen den Führern insoferne keine Verständigung statt, als man sich nicht rücksichtlich der nach dem Sturze des Fürsten einzuführenden Einrichtungen einigen konnte.

Unmittelbare Veranlassung zu den am gestrigen Tage stattgehabten Vorgängen gab eine Verfügung der Munizipalität, nach welcher die Grünzeug und Obstverkäufer nicht mehr wie bisher ihre Waren auf offenem Platze zum Verkauf auszubieten hätten, sondern in hölzernen Buden, welche der Magistrat herstellen liess, und deren jede für hundert Dukaten jährlich zu vermieten beabsichtigt wurde. Während man diesen Verkäufern auf der einen Seite feste Preise vorschrieb, die nicht höher waren als die vor Vermiethung der Buden gebrächlichen, wollte man auf der andern Seite sie zwingen, die Mehrausgabe zu tragen, welche aus der Miethe dieser Buden sich ergab.

Als gestern die Polizei gegen einige widerspänstige Verkäufer einschreiten wollte, entstanden Raufereien, die bald auf dem Marktplatz allgemein wurden. Die dort befindliche Menge stürmte das Munizipalitätsgebäude, zertrümmerte in demselben alles und zerstörte die auf dem Platze aufgerichteten hölzernen Buden.

Nach einer Stunde erschien fürstliches Militär und stellte nach einigem Kampfe die Ruhe wieder her.

Die Thore eines in der Nähe gelegenen Hauses, aus dem einige Schüsse gefallen, wurden mit Kanonen gesprengt.

Die fürstliche Regierung, welche von der Voraussetzung ausging, dass die Vorgänge am Marktplatze der Vorläufer einer allgemeinen Bewegung, liess die Hauptpunkte der Stadt besetzen und mehrere Gassen absperren. Patrouillen zu Pferd und zu Fuss durchzogen die Stadt und trieben mit einer beispiellosen Wildheit auf den Strassen befindliche Gruppen Unbewaffneter auseinander. Harmlose Fussgänger wurden von den zum Theil trunkenen Soldaten misshandelt, andere ohne irgend eine zu rechtfertigende Veranlassung verhaftet.

Sogenannte Dorobanzen, die in der Art der russischen Kosaken organisirt, durcheilten zu Pferd die Gassen und hauten mit ihren Peitschen, wie es scheint zu ihrem Zeitvertreib, auf die ihnen begegnenden Leute. Ein Beamter des k. k. Consulats, Herr Buresch, dem ein Uhlanenpiket entgegenkam, erhielt einen Schlag mit flachem Säbel und einen Lanzenstoss, der ihn aber nicht verwundete.

Da unter den gestern hier Verhafteten sich wahrscheinlich viele k. k. Unterthanem befinden, verfüge ich mich zum Herrn Conseilspräsidenten um deren allsogleiche Freilassung zu verlangen und wegen des Vorgehens der Truppen, die ihnen ohne irgend einen Grund verdächtig scheinende verhafteten oder misshandelten zu reklamieren.

Heute Nacht waren alle Hauptpunkte der Stadt von Militär besetzt.

Geruhen... Eder.

10.

Haas către Mensdorff

Bericht No. 31. *Jassy, den 17 August 1865.*
Pol. Arch. Jassy, 1865.

In der Anlage habe ich die Ehre Euer Excellenz Uebersetzung einer Proklamation zu unterbreiten, womit die Jassyer Kreispräfektur zur öffentlichen Kenntnis bringt, dass in Bukarest eine revolutionäre Bewegung ausgebrochen und es der Regierung gelungen sei, selbe schon nach wenigen Stunden durch das dortige Militär niederzuschlagen. Die Kunde von diesem Ereignisse machte hierorts grosses Aufsehen, zumal man nachträglich in Erfahrung brachte, dass die hiesige Lokalbehörde sofort die umfassendsten militärischen Vorkehrungen getroffen und eine Nacht sogar die Stadt mit verstärkten Patrouillen durchziehen liess.

Die hiesige Bevölkerung verhält sich indess ruhig und Nichts lässt besorgen, dass es hier zu Gewalttätigkeiten kommen sollte.

Wohl aber scheinen die Massnahmen der Lokalbhörden geeignet zu sein, dem Misstrauen der Bevölkerung gegen die Regierung neue Nahrung zu geben, da man glauben will, dass es bei der ganzen Sache nur darauf abgesehen sei, die Gemüther einzuschüchtern und jede Kundgebung gegen die neue Ordnung der Dinge in den Fürstentümern niederzuhalten. Obschon hierlands über das Gebahren der Regierung allgemeine Unzufriedenheit hersscht, so dürfte die unmündige und harmlose Bevölkerung solange Alles mit Resignation über sich ergehen lassen, als es der Regierung möglich wäre, ihre Massnahmen, wiesehr sie auch die allgemeinen Interessen benachteiligen sollen, mit Nachdruck durchzuführen.

Bis nun ist es der Regierung gelungen sich durch Mitwirkung ihrer Satelliten freie Hand zu schaffen und den Einfluss der Bojaren durch die Emancipation der Landbevölkerung zu paralysiren. Doch ist der Erfolg des zu diesem Behufe octroyirten Ruralgesetzes nicht mit den Nachteilen aufzuwiegen, die hiedurch dem Lande erwachsen.

Schon heuer dürfte die Ernte durch ungünstige Witterungsverhältnisse und in Folge geringer Aussaat nur einen kümmerlichen Ertrag ergeben und kaum für den eigenen Landesbedarf genügen.

Bei der geringen Bereitwilligkeit, welche die Bauern gegen ihre früheren Grundherren an den Tag legen, lässt sich auch künftiges Jahr kein günstiges Ernteergebnis erwarten und es ist wohl möglich, dassdie Bauern mit ihren Abgaben, die durch die Entrichtung der Grundentlastungsquoten wesentlich erhöht sind, im Rückstande verbleiben und der Regierung nachgerade viele Verlegenheiten bereiten werden.

Der illusorische Erfolg des Ruralgesetzes dürfte demnach die enttäuschte Landbevölkerung ebensowenig als die Grundherren befriedigen und vielmehr die Krisis beschleunigen, die das Land zu bestehen hätte, wenn die Unionsregierung nicht rechtzeitig eine Aenderung in ihrem alle Interessen benachteiligenden Gebahren eintreten liesse.

Gleichen Bericht erstatte ich an die hohe k. k. Internuntiatur in Constantinopel.

Geruhen... Haas.

11.

Eder către Mensdorff

Bucarest, 17. August 1865.

Chiffre Telegramm. aufg. 2 U. 50 M. / eing. 3 U. 50 M. *18. August.*
H. P. Fasz. 38/145.

Die Ruhe wurde am 15. in wenigen Stunden durch bewaffnetes Einschreiten hergestellt. Ich glaube nicht, dass in Bucarest deren Erhaltung gegenwärtig bedroht ist.

12.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 84. *Bucarest, 17. August 1865*
H. P. Fasz. 38/145.

Euer Excellenz hochverehrte telegrafische Depesche vom gestrigen hatte ich die Ehre heute zu erhalten.

Ich habe schon am 15. mich beeilt, mittelst Telegrafen ganz gehorsamst zu Hochdero Kenntnis zu bringen, dass des Morgens eine aufständische Bewegung hier ausgebrochen, welche in wenigen Stunden durch bewaffnetes Einschreiten niedergeschlagen wurde.

Im ersten Augenblicke konnte ich weder über den Umfang noch die Bedeutung dieser Bewegung ein Urtheil haben, und ich glaubte mit meiner gehorsamsten Berichterstattung mittelst Telegrafen inne halten und genaue Erkundigungen einziehen zu sollen.

Im Laufe des Nachmittags telegrafierte ich gleichzeitig und in gleichem Sinne mit meinem Kollegen.

Wenn hier auch Gerüchte von bevorstehenden Aufständen verbreitet waren, berechtigt alles zur Annahme, dass der in der Nähe der Munizipalität stattgehabte Tumult eine vorzeitig durch Raufereien ausgebrochene Bewegung, der alle Leitung mangelte und der kein Plan zu Grunde lag.

Wenn auch das Vorgehen der Truppen eine allgemeine Erbitterung hervorgerufen, ist hier alles ruhig und es hat den Anschein, dass für den Augenblick keine Ruhestörung zu besorgen. Kein fremdes Element hatte an der Bewegung vom 15. Theil.

Ich muss mich heute auf vorstehende kurze und eilige gehorsamste Berichterstatttung wegen unmittelbar bevorstehenden Postschlusses beschränken.

Geruhen... Eder.

13.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 85. *Bucarest, 18. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Gestern Abends erliess der Herr Minister des Innern General Floresco eine Proklamation, die Euer Excellenz in Uebersetzung zu unterbreiten ich mir die Ehre gebe.

Diese Uebersetzung ist insoferne nicht richtig, als sie den napoleonischen Stil des Originals verwischt.

Wegen der Feier des Geburtsfestes Unseres Allergnädigsten Herrn und Kaisers war es heute nicht mehr möglich eine gelungenere Uebersetzung dieses Aktenstücks anfertigen zu lassen.

Die Proklamation des Generals Floresco machte hier grosses Aufsehen. Diese Länder waren in früheren Zeiten mehr als jetzt unter fremden Einflüssen. Es geschah hier nichts ohne auswärtige Einwirkung. Man ist noch heute gewöhnt, die Ursachen der sich hier zutragenden Vorkommenheiten ausserhalb des Landes zu suchen. Wenn in dieser Proklamation auch nicht ausdrücklich gesagt ist, dass österreichische Einflüsse an der am 15. dieses Monats stattgehabten Bewegung Theil hatten, macht diese Veröffentlichung hier doch den Eindruck, als wenn die besser unterrichtete Regierung auf der Spur österreichischer Umtriebe wäre.

Des Morgens erschienen viele Leute auf der österreichischen Post, um die vom Herrn Minister öffentlich besprochene Brandschrift zu kaufen. Man schien zu glauben, dass die österreichische Post diese Schrift massenhaft vertheile.

Nachdem ich heute hinsichtlich des Sachverhaltes auf der Post Erkundigungen eingezogen, verfügte ich mich, sobald es mir die Zeit erlaubte, zum Herrn Minister des Aeussern, bei dem ich den Minister Präsidenten Herrn Crezzulesco fand. Ich setzte diesen beiden Funktionären auseinander wie unschicklich die gestern von der Regierung veranlasste Veröffentlichung, der, abgesehen von allen andern Rücksichten, Unrichtigkeiten zu Grunde liegen.

Beide Minister drückten mir rücksichtlich des Vorfalls ihr Bedauern aus, und fügten hinzu, dass die dem Minister des Innern zugekommenen Berichte von hunderten durch die Post vertheilten aufrührerischen Flugschriften sprachen, deren Inhalt den k. k. Postbeamten nicht entgangen sein konnte, während sie durch mich erfahren, dass nur zwei derartige Briefe, deren Inhalt die k. k. Post nicht kennen konnte, zur Vertheilung kamen.

Ich bemerkte den Herrn Ministern, dass wenn ich auch mit Befriedigung ihre Erklärungen entgegennehme, ich die Sache nicht auf sich beruhen lassen könne. Ich könne nicht zugeben, dass nur ein Schein auf die kaiserliche Regierung geworfen werde, als wenn sie aufrührerische Bestrebungen unterstützte. Die Proklamation des Generals Floresco sei eine offizielle in zahllosen Exemplaren vertheilte Veröffentlichung. Mündlich innerhalb von vier Wänden ausgesprochene Ausdrücke des Bedauerns können mir nicht genügen, ich müsse bestehen, dass die in der gehorsamst angeschlossenen Note enthaltene Berichtigung, dieselbe Oeffentlichkeit erlange, welche die Proklamation des Ministers erlangt hatte. Nach vielem Widerstreben sagten mir die Herrn Minister zu, dass sie wo möglich heute oder spätestens Morgen meine Berichtigung in der Art offiziell veröffentlichen werden, in welcher die Proklamation vor die Oeffentlichkeit gebracht wurde.

Geruhen... Eder.

14.

Eder către Mensdorff

Bericht No. CXV B. *Bucarest, 19. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

In meinem gehorsamsten politischen Berichte vom gestrigen Tage Z. 85 hatte ich die Ehre zu Euer Excellenz hoher Kenntnis zu bringen, dass mehrere Briefe aus der Schweiz durch die k. k. Post hiehergelangt waren, in welchen eine Druckschrift enthalten, die die Bevölkerung der Fürstenthümer zum Aufstande aufforderte.

Mit der heutigen Post kamen 17 derartige Briefe aus Basel.

Mit Rücksicht auf die letzthin hier stattgehabten Vorgänge und die noch zum Theil vorhandene aufgeregte Stimmung, um ferner der fürstlichen Regierung nicht Veranlassung zu der Klage zu geben, dass ein kaiserliches Institut hier aufrührerische Schriften verbreitet, habe ich jene Briefe nicht vertheilen lassen.

Es ist zu erwarten, dass die nächsten Posten wieder derartige Sendungen bringen werden.

Geruhen... Eder.

15.

Eder către Mensdorff

Bericht No. CXV C. *Bucarest, 19. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

In meinem gehorsamsten politischen Berichte vom 16. dieses Z. 83 hatte ich die Ehre anzuführen, dass am Tage der hier stattgehabten aufständischen Bewegung, auch Herr Buresch von einem Uhlanenpiket, welches ein Offizier anführte, misshandelt wurde.

Dieser k. k. Beamte hat an das Consulat eine Beschwerdeschrift eingereicht, die ich seinem Wunsche gemäss Euer Excellenz im Anbuge unterbreite.

Zugleich beehre ich mich die Note, die ich aus Anlass dieser Klage an den fürstlichen Minister des Aeussern gerichtet in Abschrift vorvorzulegen.

Geruhen... Eder.

16.

Iosif Buresch către Consulatul austriac din București

Abschrift ad No. CXV. *Bucarest, 19. August 1865.*

Gestern am 15. August 1865 Maria Himmelfahrtstage, war ich mit meiner Tochter Rosa in der Capelle Scta. Maria bei der englischen

Fräuleins, von wo ich mit derselben nach Anhörung der hohen Messe durch die Koltza und deutsche Gasse, in das Hotel Concordia, zur Marie Neuwirth einer Mitschülerin meiner Tochter ging, um derselben zu ihrem Namensfeste, die Glückwünsche meiner Tochter darzubringen.

Bis in die deutsche Gasse waren keine Menschen zu sehen, in der deutschen Gasse standen an den Mündungen der, auf Podu Mogosoi führenden Gassen einzelne Militärposten aufgestellt.

Ich fragte in der Nähe des Hotels Concordia einzelne Vorübergehende was das zu bedeuten habe, welche erwiederten, eine Revolte sei ausgebrochen, auf dem Munizipalitäts und Sct. Antons Platze schlage sich das Civil mit dem Militär, da jedoch die Passage in der deutschen Gasse nicht gesperrt war, führte ich meine Tochter Rosa zur Marie Neuwirth, liess dieselbe dort, und begab mich, wieder durch die deutsche Gasse, das Eck der Leipziger Gasse passirend in dieselbe, um durch die Strada Bacanilor, bei Sct. Gyorgye vorbei, über Scaun meinem nächsten Weg, nach Hause zu gehen.

Ich trat in die, an der Ecke der Leipziger und der Bakan Strasse und vis a vis der Strasse Ulitza Kavafilor befindliche Apotheke des H. Daniel Kreisch zur goldenen Krone, hinein, wo ich den Eigenthümer fragte, was es für ein Bewandnis mit der vorgeblichen Revolution habe, welcher mir ebenfalls nichts mehr mittheilen konnte, worauf ich gleich wieder aus der Thüre hinaustrat, um nach Hause zu gehen, während die nach der Strasse führende Glasthüre hinter mir abgesperrt wurde.

Vor der Apotheke stehend, sah ich, dass der, bei der auf den Marktplatz führenden Strasse Selarilor stehende und dieselbe abschliessende Militärposten unter das Gewehr trat, und aus der Gegend der Baraţie hörte man Pferdetritte, ich wendete meinen Blick dahin, und sah den, ohne Charakter quittirten k.k. Oberlieutenant, nunmehrigen fürstlich walachischen Uhlanen Oberlieutenant Herr Johann Kanz, welchem das Auswanderungsdecret unterm 24. Dezember 1864 Zl. 18317 von hiraus zugefertigt worden, in vollem Carriere daher reiten, und hinter ihm auf eine Distanz von etwa 10 Schritten 8 bis 10 Mann mit eingelegten Picken, während H. Oberlieutenant Kanz commandirte « dats ku szulitze » — stechts mit den Picken, — während welcher Zeit ich in einer Strasse wo gar keine Zusammenrottung stattgefunden hatte, ohne Waffen in der Hand ruhig stehend, vom H. Oberlieutenant Kanz einen Säbelhieb mit der flachen Klinge über den Rücken erhielt, zwei Lanciers aber mit ihren Picken gegen mich zielend heranbrausten, — der Vordermann musste auf meinen Kopf gezielt haben, denn mit dem Knopf der Picke schlug er mir einen Meerschaum und Bernstein Zigarenspitz aus dem Munde, welcher auf dem Steinpflaster in Splitter ging, der Hintermann aber führte auf meine linke Brustseite einen Pickenstich, ich die Gefahr bemerkend hatte Geistesgegenwart genug mich nach rückwärts in die Thüre der Apotheke zu werfen, welche

von innen aufgerissen und ich am Rockkragen in die Apotheke hineingezogen wurde.

Der erhaltene Stoss drang dennoch durch meinen Rock, Gilet, prallte an der Hosenträgerschnalle ab, durch das Hemd, und fand Widerstand an dem Beine oberhalb der ersten Rippe, wo der Stich am Knochen abprallte, ich daher durch Zusammentreffen glücklicher Umstände nur leicht verletzt worden bin, heute aber bedeutende Schmerzen habe.

Wenn ich nicht in die Apotheke hineingezogen worden wäre, so ist es ungewiss, was die nacheilenden Lanciers, da ich schon zu Boden lag, mir noch für Stösse über das bereits erhaltene Commando beigebracht haben würden, der erhaltene Stoss zählt schon, wenn er zwischen der 1. und 2. Rippe durchdringt zu den tödtlichen, und wer würde in diesem Falle für meine Familie gesorgt haben.

Dieser Vorfall haben die in der Apotheke anwesend gewesenen H. Daniel et Stefan Kreisch, Josef Hayn, die Gattin des Stefan Kreisch, Petre Stojanovits, Jancu Bacaloglu u. a. m. so wie ein Capitain des 1. Infanterie Regiments, welcher mit seiner Mannschaft die auf den Platz führende der Apotheke vis a vis liegende Gasse Ulitza Kavafilor abgesperrt hatte, gesehen und Letzterer hat über diesen Vorgang nicht zum Lobe H. Oberlieutenant Kanz ausgesprochen.

Der ganze Vorfall dauerte keine zwei Minuten und ereignete sich zwischen 11¾ et 12 Uhr Mittags.

Nachdem in der Apotheke meine Wunde untersucht, gereinigt, und mit Arnica Tinctur ausgewaschen und verbunden worden, ging ich ½1 Uhr Nachmittags unbeanständet nach Hause.

Ich erlaube mir diesen Vorfall dem löblichen k. k. General Consulate gehorsamst zur Kenntnis mit der Bitte um weitere geneigte Verfügung, so wie zur Inkenntnissetzung des hohen k. k. Ministeriums des Aeussern und des kaiserlichen Hauses in Wien, zu bringen.

Bucarest, am 16. August 1865.

Josef Buresch m. p.
k. k. General Consulatsactuar.

17.

Nota Agenției austriace din București către Ministerul de externe moldo-valah

No. 11378 ad No. CXV C. *Bucarest, 19. August 1865.*

J'ai l'honneur de Vous signaler Monsieur le Ministre, un fait très regrettable dont Monsieur Buresch, employé du Consulat Général, a été victime le 15. ct. de la part de Monsieur Canz, officier au régiment de hulans princier.

Vers midi, Monsieur Buresch passa par la rue des lipscans, lorsque Monsieur Canz venant du côté de la Baratzie à la tête d'un piquet

de lanciers, se précipita sur lui en commandant aux soldats « dați cu sulița ». Il lui appliqua en même temps un coup de plat de sabre, tandis que deux soldats obéissant à l'ordre reçu, lui donnèrent deux coups de lance, dont l'un l'effleura au-dessus du coeur et le blessa à sang.

Témoins de cet acte de violence sont les Sieurs Daniel et Etienne Kreisch, pharmaciens au coin de la rue des lipscans, les Sieurs Joseph Hain, Pierre Stojanovics, et Jancu Bacaloglu, négociants, ainsi qu'un Capitaine du 1. régiment d'infanterie, qui était stationné dans le voisinage et dont on ignore le nom. A l'heure où se trouvait Monsieur Buresch dans la dite rue, aucun mouvement séditieux ne s'y était manifesté, lui même marchait paisiblement et sans armes, dans l'intention de gagner sa demeure.

En portant ce fait à Votre connaissance, Monsieur le Ministre, je ne puis pas admettre, que Monsieur le lieutenant Kantz ait agi d'après des ordres reçus de la part de ses supérieurs. J'ai en conséquence l'honneur de Vous prier, de vouloir bien prendre les mesures nécessaires, à l'effet que le dit lieutenant soit puni, d'après les dispositions de la loi, pour avoir attaqué à main armée et fait blesser un promeneur inoffensif, dans la personne de l'employé consulaire sus-nommé, sans que celui-ci lui en eût fourni le moindre prétexte.

Veuillez...

18.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 86. *Bucarest, 19. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Alles berechtigt zur Annahme, dass man hier die Absicht hatte, eine allgemeine Bewegung während der Abwesenheit des Fürsten hervorzurufen und diesen zu beseitigen.

Auf der einen Seite sind es die Kandidaten für die Fürstenwürde, welche den Sturz des Fürsten Couza herbeizuführen wünschen, auf der andern politische Ideologen, welche hier ihren abstrakten Anschauungen entsprechende Zustände ins Leben zu rufen streben. Neben der von dieser Parteien ausgehenden Wirksamkeit, macht sich hier von Zeit zu Zeit auch eine andere Störung geltend. Die europäische Umsturzpartei hat seit Jahren diese Länder im Auge, deren geografische Lage sie zum Ausgangspunkte von Umtrieben eignet, welche gegen die Ruhe der Nachbarstaaten gerichtet.

Wenn auch die letzten Zwecke der von verschiedenen Seiten ausgehenden revolutionären Thätigkeiten auseinanderlaufen, haben letztere doch das Gemeinsame, dass sie in Bezug auf das erste und unmittelbare Ergebnis, auf den Umsturz des Bestehenden hinwirken.

Diese Wirksamkeit findet hier insoferne einen empfänglichen Boden, als die fürstliche Regierung durch ihr Vorgehen, das Gefühl begründeter Unzufriedenheit in allen Schichten der Gesellschaft verbreitet.

Wenn auch eine allgemeine Bewegung hervorzurufen hier beabsichtigt wurde, glaube ich nicht, dass die Vorgänge am 15. August als ein missglückter Aufstandsversuch bezeichnet werden können, Diese Vorgänge wurden durch eine Art Rauferei am Marktplatze herbeigeführt.

Die Regierung, welche unbestimmte Nachrichten rücksichtlich der stattfindenden Umtriebe hatte, wähnte, dass sie am 15. August es mit dem Beginne eines allgemeinen Aufstandes zu thun habe. Sie entwickelte Kräfte, die in keinem Verhältnis zu der zu bekämpfenden Gefahr standen, und gab der Sache eine Bedeutung, die ihr vollständig fremd war.

Ich glaube gut unterrichtet zu sein, wenn ich anführe, dass am Vorabend des 15. August eine Versammlung stattfand bei Herrn Budkulesco, an der die Führer der verschiedenen Bojarenfraktionen und die Leiter der moldo-walachischen Umsturzpartei Theil nahmen. Es kam an diesem Abend zu keiner Verständigung. Die Frage wegen des fremden Fürsten war es, welche die Einigung unmöglich machte.

Die europäische Umsturzpartei, die hier gegenwärtig keinen Agenten hat, war ganz ausserhalb der gemachten Verständigungsversuche.

Während es unzweifelhaft, dass die moldo-walachische Umsturzpartei Waffenvorräthe besitzt, waren die Tumultanten am Marktplatze unbewaffnet. Sie hatten keinen Führer, keinen Plan.

Die Art und Weise wie die Regierung die an einem Punkte der Stadt gestörte Ruhe herstellte, das Vorgehen der zum Theil trunkenen Truppen, die mit der Verzweiflung der Feigheit sich auf Wehrlose stürzten, hat allgemeine Erbitterung hervorgerufen.

Für den Augenblick scheint die Erhaltung dieser Ruhe nicht bedroht, allein die Ursachen, welche die allgemeine Unzufriedenheit wachriefen, werden nicht beseitigt.

Auf die Nachricht von den am 15. stattgehabten Vorgängen hat Fürst Couza Ems verlassen, Heute ist er in Lemberg, übermorgen wird er wahrscheinlich in den Fürstenthümern eintreffen.

Wenn ich auch voraussetzen muss, dass viele österrreichische Unterthanen am 15. misshandelt wurden, sind mir ausser der Klage des Consulatsbeamten Herrn Buresch bis zur Stunde keine andere Reklamation zugekommen. Ich werde, falls sie einlaufen sollten sie mit allem Nachdruck unterstützen.

Die kaiserlichen Unterthanen, welche am 15. verhaftet wurden, sind in folge meines Einschreitens beim Conseilspräsidenten alle am folgenden Tage befreit worden.

Geruhen... Eder.

19.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 87. *Bucarest, 20. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

In meinem gehorsamsten Berichte vom 18. dieses Z. 85 hatte ich die Ehre Euer Excellenz eine Proklamation des Herrn Ministers des Innern General Floresco zu unterbreiten, die der Art abgefasst war, dass man voraussetzen musste, die fürstliche Regierung habe Gründe zur Annahme, die kaiserliche Regierung unterstütze die vorhandene der Regierung des Fürsten Couza feindliche Stimmung.

Jedenfalls machte diese Proklamation hier grosses Aufsehen.

Veranlassung zu dieser Proklamation gab eine unter Umschlag aus der Schweiz hieher gelangte in moldo-walachischer Sprache verfasste Brandschrift. In Bucarest kamen am 18. dieses blos zwei diese Schrift enthaltende Briefe zur Vertheilung. Der Herr Minister des Innern falsch berichtet und von übereiligem Eifer getrieben, verfasste allsogleich seine Proklamation, die von einer Art Ueberschwemmung der Stadt mit der, von der k. k. Post vertheilten aufrührerischen Schrift spricht und andeutet, dass jenes kaiserliche Institut für den Inhalt der durch die Post beförderten Briefe verantwortlich.

Ich hielt es für meine Pflicht, eine den wahren Sachverhalt herstellende Note an das fürstliche Ministerium des Aeussern zu richten und darauf zu bestehen, dass sie ebenfalls im Amtsblatte veröffentlicht werde.

Es erheischte einige Mühe und vielfache Verhandlungen, die Regierung zu diesem Schritte zu bewegen. Das achte Alinea meiner ursprünglichen Note, beginnt: Dans l'intérêt de la verité. General Mano, welcher den Minister des Aeussern während seiner Abwesenheit vertritt, ersuchte mich diesen Ausdruck abzuändern, weil er verletzend, und die Regierung meine Note sonst nicht veröffentlichen könnte. Ich glaubte diesem Ersuchen willfahren zu sollen. Er wünschte ferner, dass ich nicht die Zahl der hier angelangten Briefe angebe, sondern ganz allgemein anführe « eine beschränkte Zahl Briefe sei aus der Schweiz in der That angelangt ». Letztere Aenderung konnte ich nicht zugeben und die fürstliche Regierung entschloss sich endlich meine Note im heute erschienenen Amtsblatt in moldo-walachischer, übrigens ganz richtiger Uebersetzung abzudrucken.

Ich gebe mir die Ehre Euer Excellenz die betreffende Einschaltung in deutscher Uebersetzung zu unterbreiten. Es folgen nämlich der Note einige Erläuterungen der Regierung.

Ich äusserte schon gestern gegen General Mano, dass falls General Floresco eine Art Entgegnung, wie er ursprünglich beabsichtigte, in das amtliche Blatt einrücken würde, ich mich mit ihm in eine Zeitungspolemik nicht einlassen könnte.

Mir sei es blos zu thun, dass der wahre Sachverhalt amtlich und öffentlich festgestellt werde. Gegen den Inhalt der von der Regierung gemachten Erklärung, welcher Regierung es ohnehin sehr unangenehm ihre Proklamation gewissermassen widerrufen zu müssen, wäre nach meinem unvorgreiflichen Dafürhalten nichts einzuwenden.

Geruhen... Eder.

20.

Haas către Mensdorff

Bericht No. 32 res. *Jassy, am 20. August 1865.*
Pol. Arch. Jassy 1865.

Im Nachhange zu meinem gehorsamsten Berichte vom 17. d. Mts. Nr. 31 res. habe ich die Ehre Euer Excellenz deutsche Uebersetzung einer im Jassyer Amtsblatte «Progresul» vom 5/17. August 1865 Nr. 88 publicirten Proklamation des fürstlich moldo-walachischen Ministers des Innern, Generals Florescu an die Bevölkerung von Bukarest vom 4/16. August 1865, betreffend die Wiederherstellung der öffentlichen Ruhe und Ordnung daselbst ehrfurchtsvoll zu unterbreiten.

Von Seite der hiesigen Bevölkerung wurde diese Proklamation mit Gleichgiltigkeit aufgenommen.

Ueber die Vorgänge in Bukarest wagt sich die öffentliche Meinung nicht auszusprechen.

Soviel ich über die hierlands herrschende Misstimmung und Unzufriedenheit auf vertraulichem Wege erfahren konnte, soll eine zahlreiche Partei unter den missvergnügten rumänischen Grundbesitzern und Bojaren bestehen, welche die Emeute in Bukarest vorbereitet und die Absicht habe, hier in Jassy und einigen anderen Provinzialstädten gegen die Regierung Demonstrationen in grösserem Masstabe ins Werk zu setzten.

Der Präfekt von Bacau soll von den Plänen dieser Partei, die im dortigen Distrikte besonders zahlreich vertreten wäre, schon früher Wink erhalten und den Fürsten Couza geraten haben, nach Bacau eine Garnison zu verlegen. Dies geschah in der Tat, da zur Zeit, als sich Fürst Couza von Bukarest nach Ruginosa begab, um dort seinen Sommeraufenthalt zu nehmen, eine halbe Division Uhlanen nach Bacau kommandirt wurde.

In Folge dieser Massnahme scheinen die Missvergnügten ihren Plan geändert und erst die Abreise des Fürsten ins Ausland abgewartet zu haben, um die seit langem vorbereitete Bewegung zuletzt in Bukarest auszuführen.

Nach einer weiteren vertraulichen Mitteilung vermutet man, dass die moldo-walachische Umsturzpartei in Jassy auf 4000 Anhänger zu zählen, die Zuversicht habe. Diese sollen nach Massgabe der von den

Malkontenten in der Walachei erzielten Erfolge auch hier eine Bewegung versuchen.

Es soll im Plane gelegen sein, die hiesige Garnison durch fortwährende Nachtwachen zu ermüden und dann bei günstiger Gelegenheit sämmtliche Wachen zu überfallen und unschädlich zu machen.

Der Ueberfall der Infanterie-Kasernen in der Stadt, sowie der Kavallerie-Kaserne am Copo soll gleichzeitig stattfinden. Der Distriktspräfekt sowie der städtische Primarius sollen verhaftet und dann der Metropolit mit Gewalt gezwungen werden, an die Spitze des Volksaufstandes zu treten.

Nach Kundmachung aller Ungesetzlichkeiten, deren sich die Regierung Couzas seit 7 Jahren schuldig gemacht, soll Couza seines Fürstenstuhles verlustig erklärt, eine provisorische Regierung eingesetzt und dies auch durch Plakate kundgemacht werden.

Den Militärcommandanten und den Civilbehörden ist die strengste Ueberwachung anbefohlen worden.

Die beiden moldauischen Titular-Bischöfe Skriban und Bobalesco von hier, in deren Wohnungen letzthin Revisionen vorgenommen wurden, sind auf freien Fuss unter polizeiliche Aufsicht gestellt.

Wie weiters verlautet, soll auch bei dem Beizade Gregoire Stourdza auf seinem Gute Perieny eine Hausdurchsuchung, jedoch ohne Erfolg stattgefunden haben.

In Bacau fanden in letzter Zeit Unruhen statt, die durch das brutale Auftreten eines Offiziers der dortigen Garnison hervorgerufen, aber rechtzeitig unterdrückt wurden. Man will wissen, dass bei diesem Anlasse bei 40 Individuen verhaftet wurden.

Auch berichtet man über einen am 3. d. Mts. stattgehabten Bauernaufstand zu Kaiuetz, der Besitzung des Bojaren Raducan Rosetti, zu dessen Unterdrückung eine Abteilung von Gendarmen von Bacau entsendet werden musste.

Gleichen Bericht erstatte ich an die hohe k. k. Internuntiatur in Constantinopel.

Geruhen... Haas.

21.

Haas către Mensdorff

Bericht No. 33 res. *Jassy, am 21. August 1865.*
Pol. Arch. Jassy 1865.

Anruhend habe ich die Ehre Euer Excellenz deutsche Uebersetzung einer im Jassyer Amtsblatte «Progresul» vom 7/19. August 1865 Nr. 89 abgedruckten Proklamation des fürstlichen Ministers des Innern Generals Florescu an die moldo-walachische Bevölkerung vom 7/19. August Nr. 65, betreffend die gesetzwidrige Verbreitung des in der Schweiz erscheinenden regierungsfeindlichen Tagblattes «Clopotul»

(die Glocke) samt einer deutschen Uebersetzung der in der ersten Nummer dieser Zeitschrift enthaltenen Artikel zur hohen Einsicht ehrfurchtsvoll zu unterbreiten [1].

Gleichen Bericht erstatte ich an die hohe k. k. Jnternuntiatur in Constantinopel.

Geruhen... Haas.

22.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 88. *Bucarest, 22. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Ich habe die Ehre Euer Excellenz anruhend die von der fürstlichen Regierung verfasste und im Amtsblatte veröffentlichte Darstellung der Vorgänge vom 15. August zu unterbreiten.

Mit Staunen liest man hier die Stelle, welche von der bewunderungswürdigen Haltung der Armee spricht.

Fürst Couza wird morgen in Bucarest erwartet.

Gerüchte, dass eine zweite ernstlichere Bewegung ins Werk gesetzt werden wird, sind hier verbreitet. Ich glaube, dass diesen Gerüchten mehr Vermuthungen als wirkliche Thatsachen zu Grunde liegen, obgleich gegenwärtig die öffentliche Stimmung dem Fürsten Couza feindlicher als vor dem 15. August.

Aus den Distrikten lässt das Ministerkonseil sich telegrafische Depeschen zukommen, welche der Regierung für ihre Haltung den Dank der Bevölkerung aussprechen.

Versuche von dem hiesigen Handelsstande ähnliche Dankadressen zu erlangen blieben bis jetzt erfolglos.

Geruhen... Eder.

23.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 89. *Bucarest, 24. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Obgleich Fürst Couza ihm ergebenen Persönlichkeiten, die Leitung der Regierung während seiner Abwesenheit übertragen, hat er zugleich Massregeln getroffen, das Vorgehen seiner Minister zu überwachen.

Major Librecht, Direktor der Telegraphen und Posten, ist einer derjenigen, die der Fürst zu diesem Zwecke ersehen.

Herr Major Librecht gibt sich alle Mühe die Bewegung vom 15. August als eine den Moldo-Walachen ganz fremde, und blos durch Einwirkungen von Aussen künstlich hervorgerufene darzustellen. Der

[1] Traducerile articolelor din « Clopotul » alătutate acestui raport, nu se mai tipăresc aci.

russische Consul Freiherr von Offenberg erzählte mir heute, dass Major Librecht ein geheimes Zirkular an alle Telegraphen und Poststationschefs erlassen, in welchem er diese auffordert, in ihren Kreisen dahin zu wirken, dass Adressen an die Regierung gerichtet werden, welche die Entrüstung der Bevölkerung über die Vorgänge vom 15. August aussprechen. Zugleich werden diese Stationschefs beauftragt, unter der Hand zu verstehen zu geben, dass jene Unruhen durch österreichische und russische Agenten angestiftet wurden.

Baron Offenberg hat eine Abschrift des Zirkulars in Händen. Er verfügte sich gestern zum Ministerpräsidenten um vom ihm Aufklärung über diesen Schritt des Herrn Telegraphendirektors zu erhalten. Der Ministerpräsident hatte keine Kenntnis von diesem Zirkulare und erfuhr erst durch den russischen Consul, dass es erlassen wurde.

Geruhen... Eder.

24.

Starostele austriac din Ploiești către Baronul Eder

No. 90. *Ployest, den 25. August 1865.*
Bukarest, 26. August 1865.

Im Nachhange zu meinem ergebensten Berichte vom gestrigen Tage, habe ich die Ehre Euer Hochwohlgeboren weiters ehrfurchtsvoll zur hochgefälligen Kenntnisnahme zu bringen, dass heute hierorts ausgetrommelt wurde, dass in Erfahrung gebracht worden ist, es seien im Wege der hierortigen k. k. österr. Post mehrere Briefe ausgehändigt worden, welche die revolutionäre Zeitung «Klopotul» enthielten, und dass jedermann, welcher ein derartiges Exemplar besitzt aufgefordert wird, solches sogleich dem Chef der Polizei zu übergeben.

Nichtbefolger dieser Aufforderung werden im Eruierungsfalle arretiert und in strafgerichtliche Untersuchung gezogen.

Das Volk ist hier sehr aufgeregt, eine Menge Patrouillen durchstreifen des Nachts die Stadt.

Genehmigen...

25.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 90. *Bucarest, 26. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Fürst Couza ist gestern in Ruginosa, einem ihm gehörigen in der Moldau gelegenen Gute angekommen.

Ursprünglich hatte der Fürst die Absicht sich ohne Aufenthalt nach Bucarest zu verfügen, heute hat er an den Ministerpräsidenten telegrafirt, dass er von der gemachten Reise etwas angegriffen einige Tage in Ruginosa verweilen wolle. Zugleich ersucht Fürst Couza seinen

Ministerpräsidenten, dass er sich allsogleich zu ihm nach Ruginosa begebe. Herr Crezzulesco ist heute morgens dahin abgereist.

Wenn man hier auch sehr entrüstet ist über die Art und Weise des Vorgehens der fürstlichen Truppen aus Anlass der Bewegung vom 15. August, und die Unzufriedenheit mit den vorhandenen Zuständen nicht nur nicht abgenommen, sondern vielmehr zugenommen hat, ist nicht vorauszusetzen, dass ernstliche Ruhestörungen unmittelbar bevorstehen. Mehr ist zu besorgen, dass nun Attentate gegen den Fürsten versucht werden. Anonyme Briefe in diesem Sinne sind mehreren Ministern zugekommen.

Wenn auch das Vorgehen der fürstlichen Truppen am 15. August nicht entschuldigt werden kann, findet es teilweise Erklärung in folgenden Umständen:

Als am 15. August Unruhen auf dem Marktplatze ausbrachen, glaubte die fürstliche Regierung sie habe es mit dem Beginne des allgemeinen hier vorhergesagten Aufstandes zu tun und ergriff Massregeln, als wenn sie diesem zu begegnen hätte. Es ist nicht zu leugnen, dass wenn der Aufruhr auf dem Marktplatze nicht schenll unterdrückt worden wäre, er bald grössere Verhältnisse angenommen hätte. Allgemein ging hier das Gerücht, dass im Falle eines Aufstandes die Truppen sich weigern werden einzuschreiten. Es wurde diesem Gerüchte insoferne Glauben beigemessen als eine ähnliche Haltung mit den Traditionen der ehemaligen walachischen Miliz in vollem Einklang wäre. Selbst die Regierung war nicht sicher, dass die Truppen ihre Pflicht erfüllen würden, obgleich die in Bucarest befindlichen der Mehrzahl nach aus Moldauern bestehen. Die Regierung wendete demnach alle Mittel an, um die Soldaten aufzureizen. Die Unerfahrenheit der Soldaten und Offiziere, der Zustand geistiger und materieller Aufregung, letztere durch erhitzende Getränke hervorgerufen, hatten zur Folge, dass die Truppen mit beispielloser Wildheit nicht blos dort wo die Ruhe gestört war auftraten, sondern auch an andern Punkten, wo ihr Einschreiten nicht gerechtfertigt, Vorübergehende auseinandertrieben und misshandelten.

Nach einem mir soeben zugekommenen Berichte aus Plojesti den gehorsamst anzuschliessen ich mir die Ehre gebe, soll auch dort unter der Bevölkerung eine aufgeregte Stimmung vorherrschen.

Geruhen... Eder.

26.

Dispoziție către Baronul Eder

H. P. Fasz. 38/145. *Wien, 27. August 1865.*

Aus Ihren verschiedenen Berichten haben wir entnommen, welchen brutalen Misshandlungen k. k. Unterthanen, darunter ein Beamter des kais. General Consulates, anlässlich der am 15. d. Statt gehabten Strassen Excesse ausgesetzt waren; ferner wie die moldo-walachische

Regierung sich erfrechte, in einer offiziellen Kundmachung die Behauptung aufzustellen, als seien durch die österr. Post aufrührerische Schriften wissentlich verbreitet worden, und hierdurch das Verhalten k. k. Regierungsorgane der aufständischen Bewegung gegenüber in einem schiefen Lichte erscheinen zu lassen.

Wir können die Schritte nur vollkommen billigen, welche Ew. sogleich gethan um einerseits eine offizielle Berichtigung der erwähnten Kundmachung, andererseits eine entsprechende Genugthuung für die dem Beamten Buresch wiederfahrene Misshandlung zu erlangen, und ich muss demselben empfehlen, auf strenge Bestrafung des Thäters, wie überhaupt aller diejenigen, welche sich ähnliche Gewaltthätigkeiten gegen österr. Unterthanen haben zu Schulden kommen lassen, und eventuellen Schadenersatz nachdrücklich zu bestehen.

Empfangen...

27.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 91. *Bucarest, 29. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Wenn auch hier auf den Ausbruch eines Aufstandes hingewirkt wurde, welcher zum Zwecke hatte, den Fürsten Couza zu beseitigen, war allem Anscheine nach die Bewegung vom 15. dieses Monats nur zufällig und vorzeitig hervorgetreten.

Die alsogleiche und mehr als nachdrückliche Unterdrückung dieser Bewegung, hat die Gegner des Fürsten eingeschüchtert und ihnen die Ueberzeugung die sie früher nicht hatten verschafft, dass Fürst Couza auf die Ergebenheit der moldo-walachischen Truppen rechnen könne.

Gegenwärtig beabsichtigt man einen anderen Weg einzuschlagen. Man will Petitionen den den Pariservertrag unterzeichnet habenden Mächten vorlegen, in welchen die durch die Regierung des Fürsten Couza in den Fürstenthümern geschaffene Sachlage dargelegt wird.

Der Zweck dieser Petitionen wäre die Absendung von Commissären der Mächte hervorzurufen.

Mit dem Erscheinen der Commissäre würde hier unzweifelhaft eine Agitation beginnen, die aller Wahrscheinlichkeit nach die Beseitigung des Fürsten Couza herbeiführen würde. Alle aus berechtigten und unberechtigten Gründen mit dem Bestehenden unzufriedenen Elemente würden den ihnen heute abgehenden Muth gewinnen offen hervorzutreten und dem Fürsten Couza feindliche Volksdemonstrationen ins Leben rufen.

Wenn ich nicht irre, könnte es nicht im Interesse der kaiserlichen Regierung liegen den Fürsten Couza — wenn es sich blos um diesen handelte — zu halten.

Dieser Fürst stellt hier ein Prinzip dar, das im Grunde Oesterreich feindlich, das Prinzip der Vereinigung und einstigen Verselbständigung

aller Rumänen. Seine Regierung strebt seit Jahren die innere Autonomie dieser Länder im vollsten Sinne des Wortes zur Geltung zu bringen, demnach alle traktatmässig auf moldo-walachischem Gebiete bestehenden fremden Gerichte aufzuheben.

Die von dieser Regierung gemachten Reformversuche sind durch die Unfähigkeit ihrer Organe so unglücklich ausgefallen, dass sie statt Gedeihlicheres zu schaffen, alle Verhältnisse verwirrt und der Willkür breitere Wege geebnet haben. Die schlechte Verwaltung dieser Länder berührt aber nicht blos die Interessen der Moldo-Walachen sondern auch jene der vielen hier weilenden Fremden, deren Mehrzahl kaiserliche Unterthanen.

Allein würden mit dem Falle des Fürsten Couza auch alle diese Uebel verschwinden?

Durch die Pariserkonvention wurden hier Richtungen geweckt, die nicht durch einen Personenwechsel beseitigt werden können.

Die erste Frage, die sich nach dem Sturze des Fürsten Couza ergeben würde, wäre die der Besetzung des Fürstenstuhls und jene der Fortdauer der Vereinigung der beiden Länder.

Während die Mächte über die diesen Fragen zu gebende Lösung verhandeln würden, würde man sich auch hier mit ihnen beschäftigen und auf dem Wege vollbrachter Thatsachen der ihnen zu gebenden Lösung vorzugreifen trachten.

Nach meinem unmassgeblichem und unvorgreiflichem Dafürhalten, ist die kaiserliche Regierung im gegenwärtigen Augenblicke zu sehr durch innere Angelegenheiten in Anspruch genommen, als dass es ihr erwünscht sein könnte, dass jetzt, in der unmittelbarsten Nachbarschaft, in Ländern an die sich so zahlreiche österreichische Interessen knüpfen, Fragen hervorgerufen werden, auf deren Lösung sie vielleicht nicht ohne anderweitige Interessen zu gefährden, den Einfluss nehmen könnte, den sie auf sie üben wird, wenn diese Fragen sich zu gelegenerer Zeit aus sich selbst ergeben werden.

Auch hat der hier vor sich gehende Auflösungsprozess noch nicht die erforderliche Reife erlangt. Die hervortretenden Umtriebe und Bewegungen sind blos Simptome einer Sachlage die dem Zerfalle entgegengeht, die aber noch nicht aller Kohäsionskraft verlustig gegangen, die noch nicht der Zerfall selbst ist.

Geruhen... Eder.

28.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 92. *Bucarest, 30. August 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Eine in nahen Beziehungen zu dem Fürsten stehende Persönlichkeit, hat mir letzthin die Mittheilung gemacht, dass Fürst Couza die

Absicht habe, den Sitz der Regierung der Fürstenthümer, von Bucarest nach Jassy zu verlegen.

Wenn auch diese Absicht im Augenblicke vorhanden, zweifle ich sehr, dass Fürst Couza sie festhalten und von den Folgen absehen wird, welche die Ergreifung dieser Massregel nach sich ziehen müsste.

Die einst hier vorhanden gewesene Begeisterung für die Vereinigung der beiden Fürstenthümer ist nach Durchführung dieser Vereinigung ohnehin geschwunden. Man kann sich nicht der Einsicht verschliessen, dass bisher der Walachei aus der Union keine Vortheile erwachsen.

Würde der Regierungssitz nach Jassy verlegt, würde die Walachei immer mehr zu der Stellung einer, nicht blos wie bisher von den Moldauern ausgebeuteten, sondern auch in der Moldau aufgehen sollenden Provinz herabsinken.

Von französischer Seite würde man sich wahrscheinlich alle Mühe geben, den Fürsten von der Verwirklichung einer derartigen Absicht die die Union noch mehr gefährden würde, als sie es bereits gegenwärtig ist, abzuhalten.

An Stelle der von der Wahl des Fürsten Couza gang und gäbe gewesenen Anschauungen sind jetzt ganz andere getreten. Der intelligentere Theil der Bevölkerung hat alle Hoffnung aufgegeben, dass diese Länder mit einheimischen Wahlfürsten aus der traurigen Lage, in der sie sich befinden heraustreten, und besseren Zuständen entgegengeführt werden könnten.

Bei der nächsten Erledigung des Fürstensitzes, wird die Frage des fremden Fürsten hier wieder aufgeworfen werden. Es glaubt jedoch Niemand, dass die Mächte den Fürstenthümern dieses Zugeständnis machen werden.

Man hat mir erzählt, der ehemalige Conseilspräsident Herr Cogolnitscheano, der einstige Vorkämpfer der Union und der Selbständigkeit der Moldo-Walachei, habe sich letzthin vor mehreren seiner Landsleute dahin ausgesprochen, dass was man hier für einen Regenerationsprozess ausgibt, mehr dem Todeskampfe als einer Entwicklungskrankheit gleiche. Das Schicksal dieser Länder, die nicht die erforderliche Lebenskraft haben um aus sich zu bestehen, sei, einem der beiden grossen Nachbarn zuzufallen. Die gegenwärtigen politischen Verhältnisse bewirken, dass die Fürstenthümer, eine Last sich und anderen, in ihrem heutigen Bestande noch geduldet werden. Mit dem Wechsel dieser Verhältnisse werde auch ihre Zukunft sich entscheiden. Nun müssten die Fürstenthümer entweder an Oesterreich oder an Russland fallen. Letzteres wäre ein grosses Unglück für diese Länder. Russland würde die Fürstenthümer vollständig absorbiren und die rumänische Nationalität hier ganz vernichten. Das Nationalgefühl habe nur in den höheren Klassen der Gesellschaft und in dem sehr geringen Theil der intelligenten Bevölkerung Wurzeln. Gegen die höheren Klassen hat Fürst Couza einen Kampf auf Leben und Tod

eröffnet, bald werden sie zu völliger Einfluss-und Bedeutungslosigkeit herabsinken. Der Umstand, dass die hiesige Bevölkerung sich zur orientalischen Kirche bekennt, würde Russland erleichtern slavische Popen und slavische Sprache in Kirche und Schule einzuführen und die Entnationalisirung der Rumänen, die nicht aus hartem Stoffe gebildet, allmählig und fast unscheinbar durchzusetzen, während Oesterreich alle Nationalitäten gewähren lasse. Die Vereinigung der hiesigen Rumänen mit den in Oesterreich befindlichen, würde ihnen neue Kräfte zuführen, sie moralisch und materiell heben und ihren Bestand als Nation sicherstellen.

Geruhen... Eder.

29.

Haas către Mensdorff

Bericht No. 34. *Jassy, am 31. August 1865.*
Pol. Arch. Jassy 1865.

Am 25. d. Mts. ist Fürst Couza auf seiner Rückreise von Ems über den moldauischen Grenzpunkt Nimericzeny in Folticzeny eingetroffen und von dort ohne Aufenthalt nach Ruginosa weitergereist. Nach verlässlichen Nachrichten ist er daselbst am 26. d. Mts. angekommen.

Dieser Tage begab sich der Jassyer Kreispräfekt mit dem Metropoliten zur Aufwartung nach Ruginosa, auch soll der Ministerpräsident aus Bukarest dort gewesen und nach kurzem Aufenthalt wieder abgereist sein.

In den letzteren Tagen erwartete man den Fürsten hier, doch soll die gedrückte Stimmung, die unter allen Schichten der hiesigen Bevölkerung herrscht, ihn bestimmt haben, die Reise nach Jassy aufzugeben.

Man spricht dagegen, dass er Ruginosa schon am 4. September zu verlassen beabsichtige, um sich von dort nach Crajova zu begeben.

Die Rückkehr des Fürsten hat hierlands in der Lage der Dinge wenig geändert.

Die Bevölkerung hält sich nach wie vor ruhig und Nichts lässt besorgen, dass die Malcontenten, die seit den Vorgängen in Bukarest mit aller Vorsicht zu Werke gehen, der Regierung Gelegenheit böten, gegen sie auch hier mit Gewalt einzuschreiten.

Wie ich auf vertraulichem Wege erfahre, hat sich hierlands unter den unzufriedenen Bojaren und ihren Partisanen ein Comité mit dem Hauptsitz in Jassy gebildet, das die Entthronung des Fürsten Couza zum Zwecke hat.

Die Leiter dieses Comités beabsichtigen vorerst mittels des in Genf aufgelegten Blattes « Clopotu » gegen ihn zu arbeiten und den Gang der Ereignisse abzuwarten.

Am 22. d. Mts. ist Folticzeny durch Brand grösstenteils zerstört worden.

Anruhend habe ich die Ehre Euer Excellenz den hierüber eingegangenen Bericht der dortigen kais. Starostie in Abschrift ehrfurchtsvoll zu unterbreiten.

Der öffentliche Gesundheitszustand im Innern des Landes ist mit Ausnahme von Piatra und Dragenestie nächst Tekutsch, wo laut Anzeige der kais. Starostien zu Piatra und Fokschan die Cholera ausgebrochen ist, allenthalben befriedigend.

Gleichen Bericht erstatte ich an die hohe k. k. Internuntiatur in Constantinopel.

Geruhen... Haas.

30.

Dispoziţie către Baronul Eder

H. P. Fasz. 38/145. *Wien, 31. August 1865.*

Unter Bestätigung des Empfangs Ihres Berichtes vom 19. dieses kann ich nur billigen, dass Ew. unter den gegenwärtigen Umständen die neuerdings aus der Schweiz angelangten Briefe, aufrührerische Druckschriften enthaltend, nicht haben vertheilen lassen. Auch weitere derartige Sendungen dürften bei Vorhandensein genügender Indicien für die Verfänglichkeit derselben zurück zu behalten sein. Nur wäre bei diesem Vorgehen von Ew. die nöthige Behutsamkeit anzuwenden, damit nicht, indem man bedacht ist, der fürstl. Regierung keine Veranlassung zu Klagen zu geben, andererseits für die k. k. Regierung selbst unliebsame Verwicklungen entstehen.

Empfangen...

31.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 93 A. *Bucarest, 4. September 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Fürst Couza ist am 2. dieses von Ruginosa kommend hier eingetroffen. Er hat seinen Aufenthalt in Kotrotscheni bei Bucarest genommen.

Es ist hier noch immer nicht möglich die wahre Bedeutung der Vorgänge vom 15. August zu ermitteln. Fürst Alexander Cantacuzène, der mit dem Fürsten Couza sehr befreundet, während dessen Abwesenheit mit der Fürstin in Ruginosa sich aufhielt und von den dem Fürsten Couza zugekommenen Berichten Kenntnis hat, erzählte mir, dass am Vorabend des 15. August eine Versammlung bei Herrn Budculesco abgehalten wurde, an der die Führer der Bojaren und der revolutionären Partei Theil nahmen. Beide Parteien waren einverstanden, dass am 15. hier ein allgemeiner Aufstand ins Werk zu setzen sei. Die revolutionäre Partei wollte die Frage des Nachfolgers des

Fürsten Couza offen lassen. Ein Theil der Bojaren Partei aber wünschte einen einheimischen Fürsten aus einer der hiesigen vier Fürstenfamilien, ein anderer Theil brachte die Proklamirung des Herzogs von Leuchtenberg in Vorschlag. Da man rücksichtlich der Frage des Nachfolgers sich nicht einigen konnte, wurde beschlossen, die Bewegung zu vertagen. Herr Rosetti, dessen Partei bereits Voranstalten getroffen hatte, fuhr die ganze Nacht vom 14. auf den 15. in den Vorstädten herum um seine Freunde hievon zu verständigen. In folge eines Missverständnisses wäre jedoch die Fraktion die am Marktplatz die Bewegung begonnen, von den Absichten ihrer Führer nicht unterrichtet worden.

Auf der andern Seite wird behauptet, dass die Vorgänge des 15. August von der Polizei, ohne Vorwissen der Regierung veranstaltet wurden.

Neben den Ministern bestand hier nämlich während der Abwesenheit des Fürsten eine Art zweiter Regierung, an deren Spitze Herr Major Liebrecht, und dessen Aufgabe es war die wirkliche Regierung zu überwachen.

Um die Führer der Unzufriedenen gewissermassen auf frischer That zu ertappen, habe er durch die Polizei, ohne hievon die Minister zu unterrichten, einen Tumult hervorrufen lassen, in der Hoffnung, dass jene Führer an das Vorhandensein einer wirklichen Bewegung glaubend, hervortreten werden. Diese sind jedoch nicht hervorgetreten.

Ich muss mich vor der Hand beschränken, Euer Excellenz diese beiden Versionen gehorsamst vorzutragen.

Ueberraschend ist jedenfalls, dass Herr Liebrecht, in Bezug auf welchen mir Fürst Couza einst sagte, er sei der Mann seines vollsten Vertrauens, am Vorabend der Ankunft des Fürsten, ohne sich diesem vorzustellen, nach dem Ausland abgereist ist.

Geruhen... Eder.

32.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 93 B. *Bucarest, 4. September 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Euer Excellenz hochverehrte Weisung vom 27. vorigen Monats, welche sich auf die am 15. August hier vorgefallenen Strassenexcesse, und die Misshandlung einiger kaiserlichen Unterthanen bezieht, habe ich zu erhalten die Ehre gehabt.

Da unter den an jenem Tage von den fürstlichen Truppen misshandelten, sich Fremde verschiedener Nationalitäten befanden, machte ich den Versuch die Consuln der den Pariservertrag unterzeichnet habenden Mächte, zu einem gemeinschaftlichen Einschreiten bei der fürstlichen Regierung zu vermögen. Die Consuln der fünf Mächte entgegneten, dass solange ihnen keine Reklamationen ihrer Schutz-

befohlenen vorlägen, sie auch nicht bei der fürstlichen Regierung einschreiten könnten.

Die Consuln von Frankreich und Preussen fügten hinzu, dass sie den Auftrag haben, vorkommenden Falles, nur nach eingeholter besonderer Ermächtigung ihrer Regierungen, sich den, von Seite anderer Consuln beabsichtigten kollektiven oder identischen Schritten anzuschliessen.

Es ist anzunehmen, dass unter den am 15. August Misshandelten sich viele kaiserliche Unterthanen befinden.

Dem Consulate liegen jedoch nur zwei Reklamationen vor, die eine von dem Consulatsaktuar Herrn Buresch, die andere von Herrn Cappitän Werneke, welch' letzterer Berichterstatter der Generalcorrespondenz ist.

Herr Buresch wurde mit einer Lanze geritzt, Capitän Werneke erhielt Kolbenstösse.

Was ersteren betrifft habe ich auf mein Einschreiten von der fürstlichen Regierung noch keine schriftliche Antwort erhalten. Der Herr Kriegsminister sagte mir jedoch mündlich zu, dass er den betreffenden Offizier strenge bestrafen werde.

Auf die den Capitän Werneke belangende Note, hat das fürstliche Ministerium des Aeussern ebenfalls noch nicht geantwortet. Gestern erhielt ich jedoch ein Schreiben des Herrn Polizeipräfekten, in welchem er mich ersucht, Herrn Werneke in Begleitung eines Consulardelegirten auf die Polizei erscheinen zu machen um dort den Sachverhalt genau zu ermitteln, und auf Grundlage dieser Ermittlung die Urheber jener Misshandlung zu entdecken. Die Capitän Werneke misshandelt habende Patrouille war nämlich von einem Polizeibediensteten angeführt.

Ausser den gehorsamst oben genannten stellte sich mir ein Herr Rosenfeld vor, der auf dem Marktplatze wohnt. Nach seiner Erzählung scheint man vermuthet zu haben, dass aus dem von ihm bewohnten Hause ein Schuss auf die Truppen gefallen. Ein Offizier in Begleitung von zehn Mann sprengte die verschlossene Thüre der Wohnung Herrn Rosenfelds, die eintretenden Soldaten misshandelten dessen Diener, der moldo-walachischer Unterthan, beschädigten einige Herrn Rosenfeld gehörige Gegenstände, verhafteten diesen, und nahmen einen Revolver und zwei Jagdgewehre, die sie bei ihm vorgefunden hatten.

Herr Rosenfeld, der nach einigen Stunden seiner Haft entlassen wurde, erklärte mir, dass da er bei verschiedenen Unternehmungen, die von der Regierung verliehen werden betheiligt, er nicht wünsche, dass das Consulat die ihm zugefügten Unbilden zum Gegenstand einer Reklamation mache. Er ersuchte mich blos, dass ich mich wegen Rückgabe der ihm genommenen Waffen verwende. Auf meine Verwendung wurden ihm diese Waffen am folgenden Tage zurückgestellt.

Vor einigen Tagen kam zu mir ein alter Mann, der mich um eine Unterstützung ansprach und anführte, auch er sei misshandelt worden.

Auf meine Bemerkung er möchte entweder eine Klage beim Consulate einreichen oder seine Beschwerde zu Protokoll geben, entgegnete er, dass er dies nicht thun wolle weil er es für unmöglich halte, den Soldaten der ihn misshandelt ausfindig zu machen.

Wenn auch dem k. k. Consulate nur zwei Klagen nämlich die der Herrn Buresch und Werneke vorliegen, Klagen die ich mit allem Nachdruck unterstützt habe und unterstützen werde, und bei den andern Consulaten meines Wissens keine Reklamationen erhoben wurden, ist es nichts destoweniger thatsächlich, dass bei Gelegenheit der Vorgänge vom 15. August, Einheimische und Fremde ohne Unterschied der Nationalität und ohne genügende Veranlassung auf eine unverantwortliche und in andern Ländern beispiellose Weise von den fürstlichen Truppen misshandelt wurden.

Geruhen... Eder.

33.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 94. *Bucarest, 10. September 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Die verschiedenen Auffassungen denen die Aeusserungen des französischen Moniteurs über die Begebnisse des 3/15. August hier begegneten, haben das hiesige offiziöse Blatt Trompetta Karpatilor bestimmt, alle in Bezug auf den Sinn jener Aeusserungen sich ergeben könnenden Zweifel zu beseitigen.

Das moldo-walachische offiziöse Blatt enthüllt vor Allem die eigentliche Bedeutung des französischen Moniteurs und sagt, dass man sehr irren würde, wenn man den Masstab des moldo-walachischen Moniteurs auf den französischen anwenden wollte. Der französische Moniteur sei das grösste Blatt des zivilisirtesten Landes der Welt, er sei « das Orakel der Völker, der Mund des Kaisers Napoleon, das offizielle Blatt seiner Regierung ».

Nach dieser Einleitung wird der Sinn der Moniteurs-Aeusserungen über die Bewegung vom 15. folgendermassen bestimmt.

Der Moniteur gibt zwei Gedanken Ausdruck, 1. dass in Zukunft sowohl von einzelnen Staaten beabsichtigte als kollektive Invasionen der Romanie unmöglich seien, weil sie zu europäischen Verwicklungen Veranlassung geben müssten. Dies ist nach unserer Ansicht eine lakonische Antwort auf alles was österreichische Blätter über uns hervorrufen wollten, 2. dass die garantirenden Mächte die Verpflichtung haben und gezwungen sind, alle moralische Hülfeleistung dem Erwählten des Volkes zuzuwenden, um ihn zu unterstützen in seinen grossen Absichten der Staatsreform und der Verbesserungen, die eingeführt werden müssen in der Verwaltung des Landes und der Anwendung der Gesetze.

Geruhen..., Eder.

34.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 95. *Bucarest, 11. September 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Mich gehorsamst auf meinen Bericht vom 4. dieses Z. 93 B beziehend, gebe ich mir die Ehre Euer Excellenz anruhend die Antwort des fürstlichen Ministers des Aeussern zu unterbteiten, auf die Note welche ich an jenes Ministerium gerichtet, aus Anlass der Misshandlung, deren Gegenstand der k. k. Beamte Herr Buresch am 3./15. August gewesen.

Herr Balanesco theilt mit, dass er die Angelegenheit an den Kriegsminister geleitet. Dieser bedauere lebhaftest den Vorfall, und gebe sich der Hoffnung hin, man werde den Umständen, unter welchen sich die Misshandlung ereignet, Rechnung tragen. Was den moldowalachischen Offizier betrifft, sei gegen ihn mit der Strenge, welche der Fall erheischt, vorgegangen worden.

Am heutigen Tage, am Tage des heiligen Alexander .nach griechischem Kalender, wird hier das Namensfest des Fürsten Couza gefeiert. Der Fürst soll verfügt haben, dass alle diejenigen, welche aus Anlass der Vorkommenheiten vom 3/15. August noch in Haft waren — beiläufig fünfzig Individuen — aus den Gefängnissen entlassen und die gegen sie begonenne Untersuchung aufgehoben werde.

Geruhen... Eder.

35.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 96 A. *Bucarest, 18. September 1865.*
H. P. Fasz. 38/145.

Fürst Couza hat eine Proklamation an die Bevölkerung der Fürstenthümer erlassen, in welcher er seiner Befriedigung Ausdruck gibt, dass das Land durch seine würdige und ruhige Haltung gegenüber den Vorgängen vom 3/15. August einen neuen Beweis geliefert, wie sehr es alle Versuche die hier vorhandenen Einrichtungen umzustürzen missbillige. Den am 3/15. August verhafteten wird volle Amnestie gewährt.

Das Amtsblatt, welches die Amnestie veröffentlicht, bringt auch zwei Zirkularerlässe des Herrn Cultur Ministers. Der eine ist an die Landesbischöfe, der andere an die Dorfbewohner gerichtet. Beide haben zum Gegenstande den Primärunterricht in den Dorfschulen. In dem letzteren führt der Herr Kultus-Minister an, der Zweck der Dorfschulen sei, dass man lesen und schreiben lerne. Untēr andern Vortheilen, die die den Dorfbewohnern aus den in den Dorfschulen erworbenen Kenntnissen erwachsen sollen, sei der, dass Jedermann wissen

werde, er sei Rumäne und wie gross das Vaterland des Rumänen. Wenn einmal fünf Millionen Seelen in einem Gedanken vereinigt sind, wird es den fremden Feinden nicht einmal in den Sinn kommen, dass es möglich, diese Länder zu überfallen, zu zerstückeln und wie herrenloses Gut sich anzueignen.

Geruhen... Eder.

36.

Eder către Mensdorff

Bericht No. 96 B. *Bucarest, 18. September 1865*
H. P. Fasz. 38/145.

Ich erkundigte mich bei Herrn Balanesco, dem fürstlichen Minister des Aeussern, hinsichtlich der Depesche, welche die Pforte, und des Schreibens, das Aali Pascha an den Fürsten Couza aus Anlass der hier am 3/15. vorigen Monats stattgehabten Ruhestörungen gerichtet. Herr Balanesco äusserte, dass wie wohlgemeint der Inhalt dieser Schriften auch sein möge, er keine Bedeutung habe. Er bedauere, dass sich die Pforte in Angelegenheiten menge, die sie nicht angehen.

Seit den Vorgängen vom 15. August war hier die Ruhe nicht mehr gestört, selbst die beabsichtigt gewesene feindliche Demonstration, die man ins Werk setzen wollte, ist unterblieben, und wird auch wahrscheinlich unterbleiben. Wenn auch die Ruhe äusserlich erhalten, und Niemand wagt gegen die vorhandene Missregierung öffentlich aufzutreten, ist die Unzufriedenheit mit der vorhandenen Sachlage eine allgemeine.

Zu der schlechten Verwaltung gesellen sich nämlich viele andere Uebelstände die sich allen Klassen der Gesellschaft fühlbar machen.

Hätte das neue Ruralgesetz, selbst allen billigen Anforderungen und den vorhandenen Verhältnissen vollkommen Rechnung getragen, hätte es in einem Lande, dessen Produktion eine ausschliesslich landeswirthschaftliche, eine mehrere Jahre andauernde Störung hervorgerufen. Der Uebergang von dem früheren Bewirthschaftungssystem, zu dem neuen, welches bei den meisten grossen Grundbesitzern nicht vorhandene Kapitalien voraussetzt, ist hier sehr schwierig.

Gegen Ende des verflossenen und in der ersten Hälfte des laufenden Jahres, wurde kaum die Hälfte der sonst bearbeiteten Gründe angebaut, und die diesjährige Ernte ist wegen der in den ersten Sommermonaten vorhanden gewesenen nassen Witterung und der später plötzlich eingetretenen starken Hitze schlecht ausgefallen. Die geringen, in einzelnen Donauhäfen noch vorhandenen Getreide Vorräthe des letzten Jahres finden keinen Absatz, weil nur wenige Schiffe in diesen von der Choleraseuche heimgesuchten Hafenorten erscheinen.

Der Handel liegt vollständig darnieder, die Ausfuhr, weil wenig und das wenige nur in schlechter Qualität erzeugt wurde, die Einfuhr,

weil die Consummenten fremder Erzeugnisse, die grossen Grundbesitzer, für den Augenblick verarmt, sich nach Thunlichkeit einschränken. Der Kredit, der schon in früheren Jahren hier eine andere Bedeutung als in andern Ländern hatte — was der hohe Zinsfuss andeutete — ist fast gänzlich verschwunden. Während alle Unternehmungen ins Stocken gerathen, und die vorhanden gewesenen Hilfsquellen, wenn auch nur vorübergehend zu versiegen scheinen, mehren sich in fortschreitendem Verhältnis die Lasten, welche der Staat den Steuerpflichtigen aufbürdet. Man hat hier nämlich ohne vermittelnden Uebergang das in andern europäischen Ländern vorhandene Steuersystem eingeführt, und übersehen, dass diese Systeme auch europäische Kulturzustände voraussetzen.

Man sollte annehmen, dass bei diesen neuen Steuereinrichtungen, zu denen Herr Michelin Tronson du Coudray die ersten Grundlagen gelegt, wenigstens die Regierung sich finanziell wohl befinde. Leider ist das Gegentheil der Fall. Fast jedes Amtsblatt eröffnet den Ministerien vom Fürsten bewilligte, ausserhalb des vorbestimmten Budgets liegende Kredite. Um diese zu verwirklichen, hat man sich bereits aller in Händen des Staates befindlich gewesener Depositen bemächtigt, ohne seit Monaten, die laufen sollenden Gehalte der Beamten zu zahlen.

Die Regierung hatte das früher hier im Brauch gewesene Pachtsystem der Salzwerke, der Einfuhr und Ausfuhrzölle aufgegeben. Fürst Couza äusserte letzthin gegen mich, man habe die traurige Erfahrung gemacht, dass der Staat seit Uebernahme der Salzwerke und der Zölle bedeutende Verluste erleide, und die Absicht habe, wieder zu dem einstigen Pachtsystem zurückzukehren, welches zwar anscheinend weniger Einnahmen, aber weil auch bedeutend weniger Auslagen, in Wirklichkeit höhere Einnahmen in Aussicht stelle.

Das ins Leben getretene Tabakmonopol bedroht die Regierung ebenfalls mit nicht unbedeutenden Verlusten, während die Tabakhändler, welche die Vorschläge der Regierung angenommen, durch ihr betrügerisches Vorgehen glänzende Geschäfte machen sollen. Man hat nämlich das Tabakmonopol, nicht aber die mit dieser Einrichtung zusammenhängen sollenden kostspieligen Aufsichtsorgane hier eingeführt.

In dem Augenblicke steht die Regierung mit einer, durch einen Wiener hier vertretenen, Gesellschaft wegen Ueberlassung des Tabakmonopols in Verhandlung. Es ist nicht wahrscheinlich, dass diese Verhandlungen zu dem gewünschten Ergebnis führen, und wenn ich aus den Aeusserungen Herrn Balanescos auf die Absichten der fürstlichen Regierung schliessen darf, beschäftigt man sich mit dem Gedanken, an Stelle des kaum eingeführten und nicht durchführbaren Tabakmonopols, eine Tabaksteuer zu setzen.

Geruhen... Eder.

37.

Haas către Mensdorff

Bericht No. 36 res. *20. September 1865.*
Pol. Arch. Jassy 1865.

Seit der Abreise des Fürsten Couza von Ruginosa nach Bukarest hat sich hierlands in der Lage der Dinge wenig geändert. Unter den Bojaren herrscht nach wie vor eine regierungsfeindliche Stimmung und im Allgemeinen gilt dies mehr oder weniger auch von den übrigen Schichten der Bevölkerung.

Alles hofft, dass im Lande eine Umgestaltung geschehen und den misslichen Zuständen abgeholfen werden müsse, wenn nicht die Union gefährdet werden soll. Viele versprechen sich nur Heil von einer Intervention der garantirenden Mächte oder Auflösung der Union.

Laut einer vertraulichen Anzeige aus Bacau soll binnen Kurzem wieder eine Schilderhebung gegen die Regierung stattfinden. Das Signal hiezu soll diesmal von Jassy aus gegegeben werden, indem die Aktionspartei sowohl daselbst als an mehreren anderen Punkten eine Revolte ins Werk zu setzen beabsichtige. Russische Emissäre sollen dabei die Hand im Spiele haben und nach weiteren Andeutungen würde selbst die Eventualität einer russischen Occupation in Aussicht stehen, falls es der moldo-walachischen Regierung nicht gelingen sollte, die Empörung rechtzeitig zu unterdrücken. Wie nachträglich verlautet, fand Fürst Couza auf seiner Reise von Ruginosa nach Bukarest, insbesondere in Bacau eine kalte Aufnahme.

Den durch Brand verunglückten Bewohnern von Folticzeny hat Fürst Couza noch während seines Aufenthaltes in Ruginosa eine Gabe von 400 # zukommen lassen, dagegen soll er eine Deputation aus Folticzeny, welche zu Gunsten der dortigen ärmeren Klasse Behufs Wiederaufbau ihrer Häuser die Hilfe der Regierung reklamirte, abgewiesen haben.

In Folge eines aus Bukarest dem hiesigen Kreispräfekten und Stadtprimar zugekommenen Winkes ging auch von hier wegen Unterdrükkung der Bukarester Emeute eine Dankadresse an den Fürsten ab. Zu diesem Schriftstücke liess der Gemeinderat vorerst unter den Civil- und Militär-Funktionären und unter der Geistlichkeit vom Metropoliten abwärts Unterschriften sammeln und hiezu ausserdem besondere Bögen bei jedem Viertel-Commissär und Steuereinnehmer auflegen. Auch wurden solche Bögen durch Polizeiorgane in den Häusern herumgetragen; doch verweigerten die Bojaren und deren Anhänger, sowie sehr viele Handels- und Gewerbeleute ihre Unterschriften...

Geruhen... Haas.

II

DIN ARHIVA LUI CUZA-VODĂ

(Academia Română, m-sele 4860—69)

· *Corespondența lui Cuza-Vodă, a Miniștrilor săi de Externe (N. Rosetti-Bălănescu și General Savel Manu) și a secretarului său particular (Balygot de Beyne) cu agentul nostru dela Constantinopol (Bordeanu, locțiitorul lui Costache Negri) cu privire la mișcarea revoluționară dela 3/15 August 1865 din București și la urmările ei.*

1.

Telegrama lui Cuza-Vodă către Nic. Kretzulescu,
(Ms. 4860, f. 397)

Monsieur Kretzoulesco, Président du Conseil, Bucarest.

Ems, Août 1865.

L'événement de Bucarest est déplorable. Ces gens n'ont donc rien de sacré et seront toujours les instruments des ennemis du pays et puisqu'ils sont allés jusqu'au crime, il a bien fallu sauver l'ordre qui devra toujours primer le tout. Il est à observer que certains journaux étrangers annonçaient cet événement comme ayant eu lieu depuis dix jours déjà. J'attends vos lettres détaillées pour apprécier au juste et voir si je devrais abandonner ma cure et rentrer. Recevez mes remerciements et remerciez la troupe en mon nom. Je n'attendais pas moins de mes frères d'armes.

Cousa.

2.

Telegrama lui Cuza-Vodă către Nic. Kretzulescu
(Ms. 4860, f. 450)

Monsieur Nicolas Kretzoulesco, Bucarest.

Viena, August 1865.

Arrivé ce matin 9 heures Vienne. Bateau de Bazias partant Lundi, continuerai mon voyage voie Galicie. Informez l'Agence sur le tout

en détails si vous ne l'aviez déjà fait. Trouvé ici dépêche de Constantinople pleine d'inquiétude, ignorant les événements que les ennemis grossissent et généralisent.

Mes amitiés, Cousa.

3.

Telegrama lui Cuza-Vodă către Elena Doamna
(Ms. 4860, f. 396)

Princesse Régnante, Târgu Frumos.

Viena, Août 1865.

Vous connaissez les événements de Bucarest. Cela vous explique l'interruption de ma cure et mon retour. Arrivé aujourd'hui Vienna, viendrai par voie de Galicie Ruginossa, ai pris mesures pour n'avoir besoin de voiture.

Compliments très affectueux, Cousa.

4.

Raportul Prefectului Poliției Capitalei asupra cercetării celor arestați la 3/15 August 1865
(Ms. 4869, ff. 284—288)

A. S. A. S. Le Prince Régnant, Jassy.

Bucarest 18/5 1863.

Avant de déférer l'affaire au procureur, j'ai cru faire constater l'acte sur les lieux par le préfet lui-même.

N. Cretzulesco.

In ziua de 3 August afară de persoanele arestate dupe stradele Capitalei, s'au arestat dupe la domiciliurile lor:

C. A. Rossetti,
Ion Brătianu,
Grigore Eliad (jurnalistu)
Costake Brăiloiu și
Cornilie Lapati.

1. — Pentru a motiva arestarea lui C. A. Rosetti, Prefectura Capitalei a trimes un proces-verbal încheiat în ziua de 3 August, în care se văd arătările a 3 persoane, Ghiță Costescu, George Catrinescu și Ioniță Poppescu, că în acea zi, trecând pe ulița Academiei, au văzut dinaintea caselor și în curtea lui C. A. Rosetti « mulțime din partea turburătorilor liniștei publice » care strigau toți « dați-ne afară pe frații noștri Brătianu și Rosetti »; că la una din ferestre a apărut acest din

urmă și a strigat către mulțimea adunată: «luați lemne în mâini, fraților, și haideți înainte»; că în urma acestuia, mulțimea se înarmă cu lemne dintr'un car ce se afla vis-à-vis și porni spre podul Mogoșoaiei la Passagiu. Nici una din acele 3 persoane nu arată dacă C. A. Rossetti a plecat cu acea mulțime sau nu.

2. — Motivul arestării lui Ion Brătianu a fost, știința ce avea Prefectura că el era amestecat în mișcarea dela 3 Aug., scrisoarea sa din Sentinela nr. 29, și strigarea mulțimei de dinaintea casei Rossetti, precum încă aflarea lui la adunarea Butculescu.

3. — Motivul arestării lui Gr. Eliad a fost arătarea celor 3 individe care au relatat cele petrecute la casa Rossetti, că mulțimea ce plecase dela aceasta ajungând la Passaj și făcând mari turburări a intrat în mijlocul ei Grigore Eliad, strigând urah!

4. — Costache Brăiloiu a fost arestat în fața evenimentelor dela 3 Aug. fiindcă luase parte la adunarea Butculescu.

5. — Cornilie Lapati asemenea.

La toate aceste persoane s'au făcut percheziţiuni domiciliare și hârtiile ce s'au luat dupe la casele lor s'au trimis Jud. de Instrucție: în nici unele nu s'a găsit ceva care să facă probă în contra lor, că ar fi participat sau ar fi avut cunoștință despre mișcările dela 3 Aug.

(Persoanele din procesul-verbal al Despărțirii 1-iu din Comisia de Roșu).

Chemându-se de Jud. de Instr. persoanele care figurează în procesul-verbal al Comisiei de Roșu și au relatat acolo cele petrecute în ziua de 3 Aug. la casa C. A. Rosetti, două din ele au putut fixa ora când s'au petrecut acele scene, că ar fi dela 10—11 de dimineață, au arătat așa precum și în procesul-verbal, însă declară că nu cunoaște pe C. A. Rossetti și au zis că el s'a arătat la fereastră, fiindcă așa au auzit numind din mulțime pe acela ce se arătase. Signalmentele ce dau despre acea persoană sînt diferite ale unuia de celălalt și nu corespund cu acelea ale lui Rosetti; — Cea d'a 3-a nu poate fixa nici o oră faptelor dela casa Rossetti, pune în gura lui Rossetti alte vorbe decât cele arătate în procesul-verbal, declară că pe Rossetti nu-l cunoaște, că nimeni nu i-a zis că persoana dela fereastră este Rossetti, dar că și-a închipuit dânsul această, fiindcă lumea strigând «să trăiască Rossetti», persoana aceea mulțumea, că dacă există deosebirea între arătările din procesul-verbal și cele făcute înaintea Jud. de Instr. cauza este că procesul-verbal l-a subscris la Comisia de Verde, fără să i-l fi citit cineva. Signalmentele ce dă despre persoana dela fereastră nu corespund cu persoana lui Rossetti.

C. A. Rosetti cerând dela Jud. de Instrucție a cita mai multe persoane care pot arăta modul cum el și-a petrecut timpul în ziua de 3 Aug. dintre ele s'au ales câteva care s'au citat, însă după ce mai întâi, după cererea Ministerului Public, s'au citat Gh. Platon și Antofiloiu, vecini ai lui C. A. Rossetti.

(Martori citați dupe cererea Ministerului Public).

G. Platon, Consilier la Curtea de Compturi, arată că în ziua de 3 Aug. pe la 10 ore de dimineață, a văzut trecând pe Ulița nouă spre Podu Mogoșoaiei pe C. A. Rossetti liniștit și însoțit de două persoane, pe care nu le cunoaște; că după trecerea acestuia, adunându-se grupe pe uliță și unele venind până la ușa casei lui Rossetti, se respingeau de o persoană ce era înăuntru; că n'a auzit dela acele grupe decât strigăte confuze și un singur strigăt distinct «la Ministru»; că toate acele grupe au plecat înainte dela Rașca, întorcând spatele la Academie; că dela trecerea lui Rossetti pe strada nouă până la plecarea grupelor nu a văzut pe Rossetti revenind.

Antofiloiu nu a putut spune nimic, căci a zis că a șezut mereu închis în prăvălia sa.

Martori chemați dupe cererea lui C. A. Rossetti.

S'a ales din persoanele indicate de C. A. Rossetti și s'a citat N. Bălteanu, Grig. Lahovary, Radu Ionescu, C. Gr. Cantacuzino, Take Vasilescu și G. Costandinescu, lucrători la tipografia Rossetti.

1. — N. Bălteanu, amploiat la M-rul Finanțelor, declară că în ziua de 3 Aug. între 9—10 ore de dimineață, fiind la bufetul din Pasaj, a văzut pe C. A. Rossetti venind despre podul Mogoşoaiei și că l-a chemat să-i spue că Ion Brătianu era arestat, zicându-i să anunțe aceasta Doamnei Brătianu și apoi a continuat drumul în partea opusă podului Mogoșoaiei.

2. — Grig. Lahovary n'a voit să depue jurământul cerut de lege, ci a oferit a jura pe onoarea sa. Nu i s'a primit depoziția sa.

3. — Radu Ionescu arată că la 3 Aug. dimineața a plecat cu Gr. Eliad și C. A. Rossetti de acasă dela acesta pe la 9¼ sau și 20 minute, apucând pe Strada nouă până la Podu Mogoșoaiei; d'aci până la piața Teatrului unde s'a despărțit, C. A. Rossetti și Eliad continuând spre Pasaj, iar el urcându-se la Török, de unde peste curând s'a dat jos și s'a dus la Radu Rossetti, unde puțin dupe el a venit și C. A. Rossetti, să fi fost 9½ ore. La Radu Rossetti au șezut câtva și apoi iar cu C. A. Rossetti a plecat, în poartă despărțindu-se și acesta zicându-i că se duce la C. Cantacuzino.

4. — C. Gr. Cantacosino arată că pe la 10 ore mult 10 și 10 minute de dimineață în ziua de 3 Aug. a venit la dânsul acasă C. A. Rossetti, de unde nu s'a mișcat până la 3 ore după amiazi.

5. — Take Vasilescu arată că dupe arestarea lui Ion Brătianu în ziua de 3 Aug. pe la 10 ore de dimineață (nu poate spune dacă Rossetti plecase d'acasă, ci numai că a auzit dela tovarăși săi că plecase) a venit în curte o gloată de oameni care înjurau și întrebau unde e Rossetti; feciorul le-a răspuns că nu e acasă; că în timpul ăstui pourparler, venind pe poartă Carada, oamenii aceia au vrut să-l ia eu ei cu sila; că acesta s'a opus și a dat fuga în casă, unde nu știe ce s'a făcut, căci el a întrat în tipografie, de unde a plecat acasă la 1 și unde s'a întors la 2½ ore, când a văzut venind pe poartă pe C. A. Rossetti, pe care l-a auzit zicând directorului tipografiei că, de va veni cineva din popor, să

spuie că nu e acasă, iar de va veni din oamenii poliției, să spună că e acasă.

6. — G. Costandinescu arată că, dupe arestarea lui Ion Brătianu, a plecat C. A. Rossetti d'acasă; că după plecarea lui, fără să poată fixa ora, a venit în curtea caselor o trupă de oameni, care înconjurau pe Rossetti, zicând că el le-a luat drepturile; că chiar el cu tovarăși din tipografie a zis acelei trupe că Rossetti nu e acasă, dar că ei vreau să intre în casă, zicând că trebuie să fie închis înăuntru; că în timpul acela a venit pe poartă Carada pe care ei au vrut să-l ia cu ei; că el s'a opus și a dat fuga în casă, unde unii din acei oameni au intrat cu el și văzând că nu pot să-l facă a veni cu ei au deschis fereastra și l-au dat pe fereastră în mâna altor oameni ce se aflau pe uliță, care împreună cu Carada au apucat pe uliță spre Cornescu; că apoi spre seară (fără a putea fixa ora) a văzut venind pe poartă pe Rossetti, că l-a auzit zicând, dupe ce a întrebat ce se petrecuse p'acasă, că de va veni oamenii din popor, să spuneți că nu sunt acasă, iar de va veni oameni d'ai Poliției să spuneți că sînt la Rașca; că apoi a ieșit pe poartă; că puțin după aceea a venit un Subt Comisar căruia spuindu-i că Rossetti e la Rașca a plecat și puțin apoi a venit cu el și, luând niște obiecte, s'au dus din nou împreună.

C. A. Rossetti tăgăduește și respinge pâra ce i se aduce, pretinzând că gloata care i s'a spus că a venit la el acasă, venise cu intenții rele în contra lui.

Ion Brătianu asemenea tăgăduește și dă de mobil al scrisorii lui voința ce avea să facă cunoscută opinia sa asupra unei revoluțiuni de care tot auzea vorbindu-se, ca să nu se poată servi nimeni în popor cu numele său.

C. Brăiloiu zice că a fost la adunarea Butculescu, dar că el a indicat casa acestuia vărului său C. Cantacuzino, în urma fricei ce acesta îi tot arăta că golanii au să facă revoluțiea în contra celor ce au ceva. Doreau a se întâlni mai mulți proprietari și oameni de ordine ca să se chibzuiască; a fost foarte mirat când a văzut că la Butculescu vine și Ion Brătianu, Eliad Rădulescu și Cornelie Lapati; a șezut puțin, în care timp însă a expus câteva considerații generale, răspunzând d-lui Brătianu, care repeta în conversație scrisoarea către Prefect.

Cornilie Lapati zice că șezând de vorbă acasă cu C. Gr. Cantacuzino și convorbind de sgomotele ce circulau de o revoluție, s'au hotărît să meargă (d-lui propuind) la Butculescu, spre a afla ce știu și alți. Acolo nu s'a petrecut nimic important și d-lui nu ține minte ce s'a vorbit.

Crăsnaru spune că l-a chemat Ioniță Păltineanu la adunarea Butculescu dar că n'a fost.

C. Butculescu zice că s'a adunat la el persoane, care nu aveau obicei de a veni în casa lui, dar că a venit fără voia lui (nu declară însă positiv dacă le-a arătat astă nevoință a sa), și că nu știe ce s'a vorbit, fiindcă, fiind bolnav, ședea tot pe afară.

Carada a fost arestat şi este pentru că-l denunţă cei 3 care denunţă şi pe Rossetti, că a sărit pe fereastra casei lui Rossetti şi a zis întâi la mulţime « luaţi lemne în mâini fraţilor şi haideţi înainte », şi a pornit cu ea spre pasagiu.

Serrurie a fost cunoscut în capul cetelor dupe piaţa Sf. Anton dimpreună cu alţii.

5.

Bordeanu către Cuza-Vodă

(Ms. 4859 f. 402 şi urm.)

Buyuk-Déré le 22 Août/3 Septembre 1865.

Monseigneur,

J'ai eu aujourd'hui une longue conversation avec Aali Pacha au sujet des derniers événements dont Bucarest a été le théâtre.

A peine la nouvelle de l'émeute était-elle parvenue à Constantinople que Sir Henry Bulwer adressa une lettre à Aali Pacha pour l'engager à envoyer sans délai un Commissaire extraordinaire afin de s'enquérir sur les motifs qui avaient déterminé l'insurrection. Le Ministre de Russie, qui avait vu Aali Pacha presque en même temps, se serait volontiers associé à cette mesure si le Ministre du Sultan ne lui avait pas déclaré catégoriquement que l'ordre étant rétabli, toute mesure extraordinaire devenait inutile.

Les représentants des Puissances, nos amies, se sont réellement réjoui de voir le mouvement étouffé presque à sa naissance. Mais ceux-ci comme nos adversaires, m'ont fait observer que la conduite du Gouvernement, dans la question des tabacs n'était point correcte. Il avait formellement promis aux Agents Etrangers de ne pas appliquer la loi avant une année, et à peine Votre Altesse Sérénissime quittait le pays qu'il fait tout le contraire.

« Entre Gouvernements qui se respectent m'ont dit ces Messieurs, les engagements de cette nature sont d'autant plus religieusement observés qu'il s'agit d'intérêts matériels placés sous la sauvegarde des traités. Indépendamment de cela, les mesures de cette importance ne sont jamais mises en application pendant l'absence du Souverain d'un pays. Sans cette manière d'agir le Gouvernement roumain aurait prévenu cette malheureuse émeute qu'on se plait assez volontiers à attribuer à un mécontentement général existant dans les Principautés ».

Telles sont, en substance, les idées émises par le Corps Diplomatique dans les divers entretiens que j'ai eus dernièrement avec quelques-uns de ses membres.

En rentrant chez moi j'ai trouvé une lettre du Grand Vizir pour Votre Altesse Sérénissime. Aali Pacha me l'avait déjà annoncée. Les termes dans lesquels cette lettre est conçue et l'esprit qui a présidé à sa rédaction ne me paraissent pas du tout satisfaisants. La S. Porte

a tort, selon moi, de chercher à s'immiscer dans nos affaires intérieures. L'indépendance de notre administration nous est solennellement garantie par les traités. Le Grand Vizir aurait donc pu se dispenser de donner des conseils qui, par la forme comme par le fond, portent une atteinte notoire à notre autonomie. Et encore si ces conseils étaient empreints d'un caractère de loyauté et de franchise, mais tout au contraire, le premier Ministre du Sultan insinue, on ne peut plus clairement, que l'émeute a été l'expression d'un mécontentement général, et que si elle à été réprimée, le Sultan et ses Augustes Alliés ne peuvent pas voir avec indifférence que la force matérielle devienne le seul moyen d'apaisement. En d'autres termes le Sultan et ses Augustes Alliés ne voudraient pas que le Gouvernement roumain employât la force pour étouffer les mouvements révolutionnaires. Mais dans ce cas à qui serait dévolue la mission de le faire? Serait-ce par hasard à ses Augustes Alliés? Mais quel est le Gouvernement assez simple et assez naïf pour s'inspirer de théories aussi diamétralement opposées à l'ordre social. La moindre faiblesse de sa part amènerait infailliblement l'anarchie et sa propre condamnation.

Durant ces réflexions, je ne savais à quel parti m'arrêter? Devais-je transmettre cette letre à Votre Altesse Sérénissime? Devais-je la restituer très poliment à Fuad Pacha en lui soumettant mes observations? Ou bien devais-je la garder une semaine encore pour consulter les représentants nos amis, sur ce qu'il y avait à faire? Fort heureusement une lettre du Chef du bureau de la Correspondance Etrangère vint me tirer de cette impasse. Par ordre d'Aali Pacha il me priait de lui restituer la lettre du Grand Vizir. Je vais donc la lui envoyer demain après l'expédition de ce rapport afin qu'il ne puisse pas me la rendre à temps pour la poste. De cette manière je trouve une excuse auprès d'Aali Pacha et j'ai tout le loisir de sonder le sentiment des représentants, de le faire connaître à Votre Altesse Sérénissime et de recevoir ses ordres.

Je ne sais si Aali Pacha, en me demandant la restitution de la lettre du Grand Vizir compte la modifier. Dans tous les cas j'ai l'honneur d'en joindre ici une copie.

Permettez-moi, Monseigneur, d'être avec le plus profond respect de Votre Altesse Sérénissime le très humble et très fidèle sujet.

Bordeano.

6.

Bordeanu către Cuza-Vodă

(Ms. 4859 f. 410 şi urm.)

Buyuk-Déré le 29 Août/10 Septembre 1865.

Monseigneur,

La version d'après laquelle Sir Henry Bulwer avait insisté auprès de la Porte pour l'envoi d'une Commission dans les Principautés à

l'occasion de l'émeute du 3/15 Août n'est pas rigoureusement exacte. Elle avait été accréditée dans le Corps diplomatique par Mr. le Ministre de Russie. Aujourd'hui on sait comment les choses se sont passées. C'est le Général Ignatieff qui, le lendemain de l'émeute, se rendit chez Aali Pacha, lui donna lecture du télégramme du Baron Offenberg et l'engagea instamment à envoyer un Commissaire à Bucarest.

Aali Pacha répondit au Ministre de Russie qu'il ne pouvait prendre une mesure de cette importance sans un accord préalable avec les Puissances Garantes. Or, les représentants de ces Puissances, différant essentiellement de manière de voir dans les affaires des Principautés, il ne fallait pas songer à réunir leurs voix dans cette circonstance.

Le Général Ignatieff, convenant lui-même de cette vérité, suggéra au Ministre des Affaires Etrangères une nouvelle idée. Il lui conseilla de faire adresser par le Grand Vizir une lettre à Votre Altesse Sérénissime pour lui demander les motifs de ce prétendu mécontentement général. Aali Pacha promit de soumettre l'idée à ses Collègues.

Mais comme cette réponse n'était pas de nature à satisfaire le Général Ignatieff, S.E. en sortant de chez Aali Pacha, se dirigea sur les îles des Princes où se trouvait l'Ambassadeur d'Angleterre. Après une longue conversation dont j'ignore les détails, le Ministre de Russie parvint à décider Sir Henry à adresser une lettre à Aali Pacha pour lui demander l'envoi d'un Commissaire.

Le 18 Août l'Ambassadeur d'Angleterre alla voir le Ministre des Affaires Etrangères. A peine était-il introduit auprès de S. A. qu'on apporta une lettre. Sir Henry qui la reconnut dit à Aali Pacha: cette lettre est de moi, je vous prie de la considérer comme nulle et non avenue, je vous écrivais à la demande de mon collègue de Russie, d'envoyer un Commissaire dans les Principautés, mais je vois que l'idée est impraticable.

Le Général Ignatieff, appuyé cette fois par Sir Henry, insista alors et obtint que le Grand Vizir adressât une lettre à Votre Altesse Sérénissime.

Aali Pacha en parla à Monsieur de Bonnières et promit de la lui faire lire avant de me l'expédier. Mais à l'insu de S. A., d'après ce qu'Elle dit, la lettre me fut envoyée dès Samedi, 2 Septembre n. s. et copie en fut transmise à plusieurs Légations.

Après avoir expédié mon rapport de Dimanche dernier à Votre Altesse Sérénissime, je me suis rendu chez Mr. de Bonnières et lui ai soumis mes observations sur la lettre en question.

J'ai commencé par lui dire qu'en strict droit la S. Porte ne pouvait demander compte au Prince régnant des actes de Son administration, que notre indépendance administrative nous était garantie par des traités et particulièrement par le statut du 2/14 mai, et que par conséquent la France ne devait pas tolérer cette violation flagrante de nos droits.

Ce point établi, je passai à la discussion de la lettre. Je dis à Mr. de Bonnières que prise dans son ensemble comme phrase par phrase,

la lettre du Grand Vizir était remplie d'insinuations malveillantes. D'abord S. A. croyait, d'après de prétendus renseignements, que cette émeute de marché serait l'expression brutale d'un mécontentement général. Elle paraissait si convaincue de ce qu'Elle avançait qu'Elle conseillait au Prince régnant de satisfaire les griefs de la nation Moldo-Valaque. Le Grand Vizir allait plus loin, il découvrait, sans cependant l'indiquer, le moyen d'apaiser une émeute sans recourir à la force matérielle, et exprimait l'espoir qu'à son retour dans le pays, le Prince régnant agirait dans cet ordre d'idées. En d'autres termes le Grand Vizir demandait au Gouvernement roumain de se laisser conduire par la révolution de la rue.

D'abord je nie que l'échauffourée du 3/15 Août soit l'expression d'un mécontentement général. Si c'était vrai, les habitants de toutes les classes s'en seraient mêlés, et non seulement à Bucarest mais sur tous les autres points du pays. De qui se composait cependant l'émeute en question? De quelques revendeurs de fruits auxquels sont venus s'adjoindre des vagabonds et des gens sans aveu. Peut-on inférer que ce soit un mécontentement général?

Mais ce que je trouve encore de plus étrange dans cette lettre c'est la théorie du Grand Vizir de ne pas faire de la force matérielle le seul moyen d'apaisement. Mais que S.A. veuille bien me dire si c'est par des paroles de miel ou en donnant satisfaction aux griefs de la nation, qu'Elle a apaisé les troubles de l'Epire et de la Thessalie en 1853. J'espère, dis-je, en terminant, à Mr. de Bonnières que la France ne suivra pas sur ce terrain le premier Ministre du Sultan.

Mr. le Chargé d'Affaires de France me promit d'aller voir Aali Pacha, de lui soumettre toutes ces considérations qui lui paraissaient très justes et de lui demander le retrait de la lettre ou au moins de notables modifications.

Le lendemain même Mr. de Bonnières, accompagné du premier Drogman de l'Ambassade, se rendit chez le Ministre des Affaires Etrangères avec lequel il eut un entretien des plus vifs et qui ne dura pas moins de deux heures. Mr. le Chargé d'Affaires s'exprima à peu près dans ces termes:

« Nous avons eu à votre égard une politique très franche, nous avons toujours conseillé à la Porte comme aux Principautés de s'entendre directement entre elles. Cette entente, une fois établie, a porté les fruits les plus heureux. V. A. était la première à s'en féliciter l'année dernière. Aujourd'hui je vois malheureusement que vous vous écartez de cette politique de conciliation pour en adopter une diamétralement opposée.

« A propos d'une émeute sans nulle importance mais qu'on s'est plu à exagérer outre mesure, vous profitez de l'occasion pour écrire au Prince Couza une lettre pleine de malveillance. Un mécontentement général dans les Principautés, aurait, me dites-vous, des dangers pour tout l'Empire, s'il venait à faire explosion. D'accord. Mais prévenez-

vous franchement cette explosion par la lettre que le Grand Vizir adresse au Prince? Au contraire, si, comme dans tous les pays du monde, en Roumanie aussi il y a quelques mécontents, cette lettre, qu'on publiera, tend à les encourager, à en augmenter le nombre et par conséquent à hâter cette explosion que vous semblez redouter tant.

« Est-ce donc dans votre intérêt de livrer le pays entre les mains des parties? Mais vous savez tout aussi bien que moi que l'anarchie s'ensuivrait infailliblement et que l'Empire Ottoman serait exposé à des dangers encore plus grands. C'est le but cependant vers lequel cette lettre pourrait vous conduire. Ne vaudrait-il donc pas mieux la comprendre et la modifier dans un sens plus bienveillant, si vous ne voulez pas l'annuler tout à fait?

Aali Pacha tout en protestant des sentiments de sympathie de la S. Porte pour la personne de V. A. S. et pour le pays, déclara qu'il lui était impossible de la reprendre ni d'y apporter des modifications, vu que copie en avait été donnée dejà aux Puissances.

Mr. de Bonnières prit acte de cette déclaration et à son tour il protesta contre la phrase de la lettre qui parle au nom des Alliés du Sultan. Ensuite il annonça à Aali Pacha qu'il allait rendre compte de cet entretien à Monsieur Drouyn de Lhuys.

Le lendemain le Comte Greppi envoya son premier Drogman chez le Ministre des Affaires Etrangères. S. A. lui fit la même réponse qu'à Mr. de Bonnières.

Jeudi je suis allé chez le Général Ignatieff pour savoir ce qu'il dirait sur tout cela. Je lui ai posé la question dans ces termes: « Approuvez-vous, oui ou non, la lettre du Grand Vizir? Est-elle conforme aux traités? ».

Le Ministre de Russie éluda de me répondre; il me dit seulement qu'il ne lui appartenait pas de prendre l'initiative dans cette affaire, et que si la lettre ne vous paraissait pas conforme aux traités c'était à la France que nous devions nous adresser et non pas à la Russie.

« Mais la Russie, lui répondis-je est Puissante Garante comme la France et doit veiller tout aussi bien qu'elle à l'observation des traités ».

Là dessus le Ministre de Russie me cita une foule de griefs de son Gouvernement contre nous. Il me parla de la protestation de Votre Altesse Sérénissime contre l'agglomération des troupes russes en Bessarabie, de notre conduite dans l'affaire des Polonais, d'une circulaire qui aurait été adressée aux Préfets par Mr. Librecht pour faire accroire que le mouvement du 3/15 Août était l'oeuvre de la Russie, circulaire qui se trouvait dans les archives de la Légation. S. E. finit par me dire qu'aussi longtemps que nous persisterions dans cette attitude d'hostilité envers la Russie nous ne devions pas compter sur son appui, mais que dès que nous ferions un pas vers un rapprochement, elle en ferait trois.

Le surlendemain de cette entrevue je me suis rendu chez Aali Pacha. Il venait de recevoir une protestation des prêtres grecs contre la lettre de Sir Henry dont j'ai envoyé copie à Votre Altesse Sérénissime par le

dernier courrier. Ces Messieurs retirent de nouveau leur délégué de la Commission.

Le Ministre des Affaires Etrangères, après m'avoir lu cette pièce, me raconta la conversation qu'il avait eue avec Mr. de Bonnières et l'impossibilité où il s'est trouvé de retirer cette lettre. Il me pria d'expliquer à Votre Altesse Sérénissime que le Gouvernement Impérial est plus intéressé que personne au maintien de l'état de choses actuel dans les Principautés, que tout changement, il le sait bien, tournerait à son désavantage, et que par conséquent le Grand Vizir, en adressant cette lettre au Prince régnant, ne pouvait avoir pour but d'encourager les parties ni de nuire au Gouvernement Princier. Du reste si on n'avait pas donné copie de cette lettre aux Légations il aurait pu parfaitement la modifier selon mon désir. Mais maintenant il lui était impossible de le faire. Il me chargea donc de prier Votre Altesse Sérénissime de voir dans cette lettre une nouvelle preuve de l'intérêt que le Gouvernement du Sultan porte aux Principautés et à Votre Altesse en particulier.

Au moment où j'allais répondre à Aali Pacha, le Général Ignatieff entra et je dus me retirer. Depuis je n'ai plus eu l'occasion de voir le Ministre des Affaires Etrangères.

J'allais restituer la lettre au Grand Vizir mais j'ai réfléchi qu'il était d'une meilleure politique de mettre tous les torts de son côté et de l'exposer à recevoir une réponse qu'il aura bien méritée.

En joignant donc ici sa lettre, j'ai l'honneur d'être avec le plus profond respect, Monseigneur, de Votre Altesse Sérénissime le très humble serviteur et fidèle sujet.

Bordeano.

7.

Bordeanu către N. Rosetti-Bălănescu

(Ms. 4862, f. 197)

Péra, 15/27 Septembre 1865.

Monsieur le Ministre,

J'ai reçu la dépêche que Votre Excellence m'a fait l'honneur de m'adresser le 3/15 courant No. 4289, pour compléter par une appréciation raisonnée les informations qui m'avaient déjà été transmises par Mr. le Général Mano sur les événements survenus à Bucarest le 3/15 du mois dernier.

J'ai communiqué cette dépêche à S. A. le Ministre des Affaires Etrangères, qui m'a déclaré être pleinement satisfait des explications qu'elle renferme. Il m'a prié de lui en laisser une copie pour la transmettre à S. M. I. le Sultan. Bien que je ne fusse pas autorisé à le faire, je n'ai vu aucun inconvénient à me conformer au désir d'Aali Pacha.

Le Ministre des Affaires Etrangères m'a dit ensuite que si les explications contenues dans la dépêche précitée lui avaient été connues avant, le Grand Vizir n'aurait pas adressé au Prince Régnant la lettre du 2 septembre.

Messieurs de Bonnières et le comte Greppi, auxquels j'ai communiqué la dépêche de Votre Excellence m'en ont également demandé une copie. Je n'ai pas pu la leur refuser après en avoir donné à Aali Pacha, et maintenant je suis obligé d'en laisser une autre entre les mains de chacun des Représentants des Puissances Garantes.

Veuillez agréer, Monsieur le Ministre, les assurances réitérées de ma plus haute considération.

Bordeanò.

8.

Bordeanu către Cuza-Vodă
(Ms. 4859, f. 421)

Péra le 16/27 Septembre 1865.

Monseigneur,

Avant-hier je suis allé voir Aali Pacha et lui ai donné lecture d'une dépêche de Mr. Balanesco relative aux événements du 3/15 Août.

S. A. me demanda si ces explications, dont du reste, elle s'est déclarée très satisfaite, étaient en réponse à la lettre du Grand Vizir. Je lui ai dit que je n'avais aucune instruction à ce sujet. Ensuite Aali Pacha me pria de lui laisser une copie de cette dépêche pour la mettre sous les yeux du Sultan. Bien que je ne fusse pas autorisé à le faire, je n'ai vu aucun inconvénient à satisfaire au désir de S. A.

Je n'ai pas laissé échapper l'occasion de faire ressortir de nouveau l'inutilité de la lettre du Grand Vizir.

« Vous voyez, Altesse, ai-je dit au Ministre du Sultan, que cette énorme révolution, fruit d'un mécontentement général, se réduit à une espèce d'émeute de marché à laquelle vous ne deviez attacher aucune importance. Je vous l'ai dit dès le commencement, mais vous avez préféré les renseignements exagérés qui vous étaient fournis par le Général Ignatieff, et vous avez fait un très grand cas d'une affaire qui n'en valait réellement pas la peine.

« La Russie, V. A. le sait tout aussi bien que moi, ne peut pas voir d'un oeil indifférent l'entente cordiale qui s'est établie entre la S. Porte et le Prince régnant. Aussi fait-elle tout son possible pour la détruire. Elle vous excite continuellement contre nous, elle vous représente les Roumains comme des ennemis déclarés de la Porte et elle vous pousse à des démarches de nature à troubler les bons rapports qui existent si heureusement entre nous. Quel est son but? Où veut-elle arriver? La réponse est facile. Elle veut nous brouiller avec vous et nous réduire à la nécessité de nous jeter entre ses bras.

« Est-il de l'intérêt de la Turquie de seconder cette politique? Evidemment non. Ne vous mettez donc pas dans le cas de retourner vers un passé avec lequel nous avons entièrement rompu ».

Ce langage produisit une certaine impression sur Aali Pacha. J'ai bien vu qu'il se repentait d'avoir expédié à Votre Altesse Sérénissime la lettre du Grand Vizir, aussi s'empressa-t-il de me dire que si la dépêche de Mr. Balanesco était arrivée avant, la Porte n'aurait jamais adressé la lettre en question au Prince régnant.

Bordeano.

9.

Bordeanu către Baligot de Beyne
(ms. 4859, f. 422.)

Péra le 5/20 Octobre 1865.

Mon cher ami,

Votre courrier est arrivé Mercredi. Jeudi matin je me suis rendu chez le Grand Vizir pour lui remettre la lettre du Prince régnant. Après avoir attendu vainement plus d'une heure et demie dans l'antichambre de Fuad Pacha, j'ai remis la lettre à un de ses gens et je suis allé à la commision qui se tient tous les jeudis au Konak du Ministre des Affaires Etrangères. J'y suis arrivé assez à temps pour voir un instant S. A. et lui remettre la lettre qui lui était destinée. Aali Pacha m'a semblé très contrarié après la lecture de cette pièce; il m'a dit qu'elle nécessitait une réponse. Ensuite, sans me laisser placer un mot, *le Ministre m'annonça qu'outre la pièce de vers en grec dont je lui ai donné un exemplaire, il y avait une proclamation en bulgare qui se serait publiée chez nous, que le Prince régnant se vantait hautement à Bucarest de faire des choses extraordinaires qui étonneraient tout le monde; qu'on ne parlait à Bucarest de rien moins que de notre indépendance. « Nous vous attendons de pied ferme, poursuivit le Ministre ».*

Je compris qu'Aali Pacha avait été monté par les Russes qui semblaient s'être donné pour tâche de nous représenter comme étant sur un volcan prêt à éclater et à enflammer tout l'Orient. Je ne laissai pas échapper l'occasion, quoique le Ministre paraissait très pressé de s'en aller, de lui dire que c'étaient des contes que les Russes lui faisaient, que le Prince régnant était animé comme toujours des meilleures intentions à l'égard de la Cour Suzeraine et que jamais il n'était entré dans les idées de S. A. de prêter les mains à une révolution qui pourrait tourner à son propre désavantage et encore moins de rompre avec la Porte pour se proclamer indépendant. « Depuis six ans, continuai-je, certaines Puissances n'ont pas cessé un instant d'attribuer au Prince régnant des projets d'ambition et des velléités prononcées d'indépendance, à les entendre, on dirait que S. A. S., d'un commun accord avec les autres populations chrétiennes, est toujours à la veille de se

soulever contre l'Empire Ottoman, et cependant la réalité des faits est là pour leur infliger le démenti le plus éclatant. Depuis six ans, V. A. en conviendra avec moi, le Prince régnant a constamment travaillé à resserrer les liens qui nous unissent à la Cour Suzeraine et on vient encore mettre en doute les sentiments de S. A. S. à l'égard du Sultan et de Son Gouvernement. J'ai voulu continuer sur ce ton pour arriver tout naturellement à la conclusion que le Prince régnant se devait à lui-même et à son pays de relever, dans sa réponse, certains passages de la lettre Vizirielle qui ne semblaient pas empreints de cette franchise si nécessaire dans les comunications entre la Porte et le Prince régnant des Roumains. Malheureusement Aali Pącha m'interrompit pour me dire qu'il était pressé d'aller à la Porte pour voir le Grand Vizir et prendre connaissance de la réponse de S. A. S.

Depuis, j'ai appris, par certains représentants, que la Porte trouvait très forte la lettre du Prince régnant et que le Grand Vizir aussi bien qu'Aali Pacha se proposaient de répondre aux lettres de S. A. S. Cette circonstance m'a empêché de retourner chez ces Ministres. La raison en est simple. Si je vais les voir et qu'ils m'annoncent cette décision, il leur sera plus difficile d'y revenir, mais si je me tiens à l'écart, tout en travaillant auprès des représentants, il se peut bien que ces Messieurs décident la Porte à ne pas suivre, dans cette circonstance, les conseils des Russes.

Demain soir il y a grand dîner chez l'Ambassadeur de France en l'honneur de son collègue d'Angleterre. Les Ministres de la Porte et le Corps diplomatique y sont invités. Je suis également du dîner. C'est probablement dans cette réunion qui arrive très à propos qu'on prendra une décision peut-être définitive. Je m'attends à être vigoureusement attaqué par ces Messieurs qui ne me ménagent guère, mais depuis six ans que je fais ce métier je suis assez aguerri, Dieu merci. Je n'ambitionne qu'une chose, c'est de gagner la confiance de S. A. S. J'endurerai tout de la part de ces Messieurs pourvu que je puisse réussir à leur faire adopter mes idées et arriver ainsi à mon ambition.

Je vous renverrai le courrier Samedi prochain. Il serait prudent de ne pas laisser partir Mr. Négry avant que cet incident fût vidé.

Votre tout dévoué ami.
Bordeano.

10.

Baligot de Beyne către Bordeanu
(Ms. 4862, ff. 341—47)

Bucarest le 9/2 Oct. 1865.

Mr. Le Gérant,

La lettre de Fuad Pacha produit les effets qu'il fallait en attendre. Blâmer la conduite du Gouvernement Roumain, dans la journée du

3/15 Août, c'était encourager les mécontents et leur donner en quelque sorte un appui moral. Publier cette lettre, après les articles au *Moniteur* français, alors que des journaux hostiles tirant de ces articles des conséquences exagérées, prédisaient la chute du Prince Régnant et discutaient le choix de son successeur, c'était apporter volontairement un élément nouveau de trouble dans le pays, et attiser les passions politiques. Le but du Grand Vézir est atteint. Les mécontents lèvent de nouveau la tête de sourdes intrigues se dévoilent; nous avons le triste spectacle de défaillances politiques qui seraient honteuses si elles n'étaient profondément ridicules.

Vous connaissez assez le terrain de Bucarest pour vous rendre compte de l'effet produit sur certains esprits, par les publications qui se succèdent dans les journaux. Pour la majorité des mécontents les notes du Moniteur ont été un avertissement suprême donné au Prince Régnant, après la lettre de Fuad Pacha qu'ils appellent le coup de pied de la fable sans plus de respect pour le Grand Vézir, qu'ils ont jugé que le remplacement de S. A. S. était chose arrêtée dans les conseils des grandes Puissances. Tel a été l'effet de ces doubles publications. Mr. l'agent de France qui est en position d'apprécier ce qui se passe et ce qui se dit ici, n'a pas hésité à déclarer au Prince Régnant, qu'il désapprouvait le langage du *Moniteur* et qu'il avait nettement exprimé à Paris son opinion à ce sujet. Il a dit également que la lettre de Fuad Pacha, était un acte insensé et qu'elle était une arme excellente pour l'Autriche, la Russie et les Boyards leurs adhérents, ce qui est parfaitement exact.

En résumé, pour la Boyarie, la succession est ouverte. Quelques personnages qui doivent tout au régime actuel, qui ont été élevés, par le Prince Régnant, à des positions qu'ils n'auraient jamais osé rêver en d'autres temps, ont estimé de leur côté, que la situation de S. A. S. était fort compromise et qu'il était temps de se recommander à l'avenir quel qu'il fût. De là, de honteuses défaillances que j'indiquais plus haut et qui sont, depuis quelques jours, l'objet de toutes les conconversations.

Voici les faits:

Au premier avis de la démission de Mr. Bălănesco récemment sorti du Ministère, le Président du Conseil, Mr. Crezzoulesco, offrit à Mr. Bengesco, conseiller d'Etat, un portefeuille que celui-ci accepta avec empressement. Cette offre était, certes, un grand honneur pour Mr. Bengesco et il ne pouvait entrer dans la pensée de personne que son empressement ne fût très sincère. Le Prince Régnant accepta la combinaison proposée par le Président du Conseil; Mr. Bengesco fut nommé le 2/14; la nomination parut au *Moniteur* le 3/15, et il devait le même jour prêter serment au Palais. Mais Mr. Bengesco qui n'a pas toujours suivi une ligne politique bien précise, avait des accointements parmi l'opposition. Il avait été travaillé et si bien travaillé, qu'il déclara, le matin du 3/15 à Mr. Crezzoulesco, qu'il n'acceptait plus

le portefeuille qui lui avait été offert et cela pour des raisons graves qu'il ne pouvait faire connaître.

Mr. le Président du Conseil dut en référer immédiatement à S. A. S. qui fit appeler Mr. Bengesco et l'invita péremptoirement à s'expliquer sur les causes de son refus. Mr. Bengesco répondit qu'il ne croyait pas à la viabilité du Cabinet. « Et pourquoi ? réplique S. A. S.; — Parce « que je pense que V. A. sera forcée de changer de Ministère avant « quinze jours. — Forcé !... et qui me forcera Monsieur ? ». Le ton du Prince Régnant s'animait et Mr. Bengesco commençait à s'inquiéter. « Mais, Monseigneur... il semble... que les Puissances étran« gères... — Monsieur Bengesco, interrompit le Prince Régnant, je « savais qu'il y avait des Roumains assez mauvais patriotes pour penser « ou espérer, dans leur for intérieur, ce que vous venez de me dire ;— « mais je n'aurais pas cru qu'il pût se trouver un seul Roumain qui « osât exprimer cette pensée en face de son Prince, sortez, Monsieur ».

Telle est la vérité cachée sous ces deux décrets qui, à vingt-quatre heures de distance, ont annoncé la nomination et la démission de Mr. Bengesco. Mr. Cogălniceano passe, non sans raison, pour avoir été dans ces circonstances, le conseiller de Mr. Bengesco.

Mr. Boïéresco n'avait jamais compté, non plus, parmi les hommes éprouvés pour la fermeté de leurs principes; mais le Prince Régnant qui appréciait ses lumières comme juriste et son activité, n'avait pas hésité à l'élever au poste de Vice-Président du Conseil d'Etat. S. A. S. était en droit d'espérer que Mr. Boïéresco saurait se renfermer dans les importants travaux dont il avait la direction et se montrer digne de présider un corps de l'Etat dont le président réel est le chef de l'Etat lui-même. Sa déception a été complète. Mr. Boïéresco a probablement jugé, lui aussi, que le moment était venu de se créer des titres à la faveur des mécontents, des ennemis du gouvernement, et même de leur fournir des armes contre le gouvernement car il a profité avec une habileté perfide d'une circonstance secondaire (un avis à émettre sur un emprunt contracté à Londres, par la municipalité de Bukarest) pour refuser au gouvernement le droit d'accorder des concessions à long terme. Le Conseil d'Etat croyait émettre un avis de prudence et surtout un avis officieux que son Vice-Président transmettrait au Prince Régnant; mais le Vice-Président rédigea et fit insérer cet avis dans les procès-verbaux du conseil à l'insu de ses collègues, et l'adresser officiellement au Président du Conseil des Ministres, à titre d'arrêt du Conseil d'Etat. C'était dénier au Prince Régnant un droit qui lui est formellement conféré par l'acte additionnel de 1864, le droit de légiférer par décret, dans l'intervalle des sessions, de plus, c'était attaquer la validité des concessions accordées, en vertu de ce droit par S. A. S.; c'est à dire la concession des ponts, celle du chemin de fer de Bukarest à Giurgévo, etc. etc. En un mot, le Conseil d'Etat déclarait nuls, des décrets émanés du Prince-Régnant, et cela sans que S. A. S., Président du Conseil d'Etat eût été seulement avisée par le Vice-Pré-

sident. Tous les Membres du Conseil d'Etat s'empressèrent de protester contre la conduite du Vice-Président et présentèrent à S. A. S. à l'unanimité, un acte qui exposait les choses sous leur véritable jour. Mr. Boïéresco fut mandé au Palais. Le Prince Régnant, après avoir rappelé à Mr. Boïéresco qu'il avait complètement méconnu ses devoirs en soulevant une question constitutionnelle de la plus haute gravité, sans prendre l'avis du Président réel du Conseil d'Etat, lui donna connaissance de la protestation unanime du Conseil.

S. A. S. voulut ensuite connaître le mobile de la conduite plus qu'étrange du Vice-Président. Mr. Boïéresco, après avoir essayé de plusieurs arguties que le Prince Régnant refusait avec sa netteté habituelle, fut contraint de déclarer que ses idées étaient différentes sur plus d'un point, de celles du Gouvernement et surtout au sujet des concessions de grands travaux publics que le Gouvernement accordait à des étrangers, au lieu de les donner à des Roumains. S. A. S. répondit que c'était là du patriotisme mal placé, qu'après des essais multiples pendant sept années, il y aurait folie à persister dans des prétentions ridicules et ruineuses. Qu'Elle voulait des institutions de crédit, des chemins de fer, des routes, des ponts, tout ce qui peut développer la prospérité du pays, et que la Roumanie était incapable de suffire, par elle-même, à ces pressants besoins.

« Devant une telle divergence de vues, dit en terminant S. A. S., « vous comprendrez Monsieur, que je ne puis pas vous garder à la « tête du Conseil d'Etat .

Ai-je besoin d'ajouter, Mr. le Gérant, que Mr. Boïéresco est, depuis deux jours, le héros de la coalition; qu'on attribue sa retraite aux sentiments les plus nobles et que la Boyarie et les ultra libéraux lui font honneur d'avoir rompu avec le Gouvernement du Prince Régnant.

Je ne crois pas être loin de la vérité, en vous affirmant que les mécontents trouvent des encouragements fort actifs auprès de certains Agents des Puissances étrangères que je n'ai pas besoin de désigner plus clairement à votre attention.

Ce n'est pas sans raison, Mr. le Gérant que je suis entré dans ces longs détails; ils portent leur enseignement avec eux; ils démontrent, une fois de plus, les difficultés de la situation faite à S. A. S., par l'intrusion constante de certains agents étrangers dans nos affaires, et le danger de tenir en trop grande considération leurs appréciations sur les affaires du Gouvernement. C'est cependant sur leurs rapports, qu'on juge, le plus souvent, à Constantinople, et c'est dans leurs récits au moins erronés ou passionnés que la S. Porte puise ses regrettables inspirations. Je fais allusion, vous le comprenez à la lettre de Fuad Pacha. Vous vous imaginerez sans peine le triste effet causé, de prime abord, par cette lettre, quand on remarque que les mots: « l'expression brutale d'un mécontentement général » ont été prononcés littéralement ici par Mr. l'Agent de Russie, huit jours avant l'arrivée de la lettre du Grand Vézir. De tels rapprochements sont

fort instructifs mais je doute qu'ils puissent servir les intérêts de la Sublime Porte. Le Prince Régnant, complètement rétabli depuis quelques jours, se propose, du reste, de s'expliquer sans réserve, avec Fuad Pacha, dans la lettre qu'il a l'intention de lui adresser prochainement.

Vous êtes autorisé, Mr. le Gérant, à faire de cette lettre l'usage que vous jugerez convenable et utile à nos intérêts.

Veuillez agréer Mr. etc. etc.

11.

Baligot de Beyne către Bordeanu

(Ms. 4862, f. 364)

28 Octobre 1865.

On a répandu à Bucarest une poésie grecque qui appelle les chrétiens à se soulever contre la Porte. Le Gouvernement recherche imprimeur et auteur. Ils sont trouvés. L'agent de Russie a signalé le fait en remettant un exemplaire à un ancien fonctionnaire. S. A. S. conclut de cette obligeance que le zèle de l'agent russe n'est pas absolument désintéressé. Le Prince veut prendre une attitude correcte, mais d'une part, il ne veut point passer aux yeux des chrétiens d'Orient pour le gendarme de la Porte et d'autre part, il pense ne pas être tenu à faire preuve de zèle dans un moment où Fuad Pacha se guide sur les conseils de la Russie et crée toute sorte d'embarras aux Principautés Unies.

Consultez Mr. de Bonnières et télégraphiez.

12.

Cuza-Vodă către Aali-Pașa

(Ms. 4860, f. 414)

Projet approuvé par S. A. S.

Du palais de Bucarest le 19 Octobre/10 Novembre 1865.

Altesse,

J'envoie au Grand Vézir la réponse à la lettre que Son Altesse m'a adressée au sujet des événements du 3/15 Août.

Rien ne pouvait m'être plus pénible que l'attitude prise par Son Altesse Fuad Pacha en cette circonstance et je m'en suis expliqué en toute sincérité avec le premier Ministre de Sa Majeste Impériale. Comme Prince, j'ai de doubles devoirs à remplir envers mon pays et envers la Sublime Porte, les uns liés aux autres et tendant au but unique de notre sécurité et de notre prospérité mutuelles. Le premier, le plus sacré de ces devoirs, c'est de maintenir l'ordre public, de façon à éviter toute complication internationale, à ne pas laisser renaître, en un mot,

la question d'Orient. Devais-je donc penser que la répression légale d'une sédition qui pouvait enfanter des désordres plus graves, servirait de prétexte à une démarche aussi regrettable dans le fond que dans la forme. Je me suis vu contraint de rappeler au Grand Vézir et les droits de mon pays et les égards dus à ma position et d'expliquer à Son Altesse comment j'ai toujours envisagé les obligations des Principautés-Unies vis-à-vis de l'Empire Ottoman. La haute intelligence de votre Altesse m'est trop connue pour que je puisse douter qu'elle n'apprécie la vérité et la droiture de mon langage, comme le soin que j'ai mis à exposer une fois de plus les sentiments dont je suis animé envers le Gouvernement de Sa Majesté Impériale le Sultan, notre Auguste Suzerain.

Je ne veux pas laisser échapper cette occasion d'exprimer à Votre Altesse ma gratitude pour les égards empressés dont j'ai été l'objet, lors de mon passage à Vienne, de la part de l'ambassadeur de Sa Majesté Impériale le Sultan. Je ne saurais trop me féliciter de la gracieuse courtoisie de S. E. Haïder Efendi et je me fais un devoir de remercier Votre Altesse des instructions qu'elle a bien voulu transmettre à l'occasion de mon voyage, au représentant de Sa Majesté Impériale.

Agréez, Altesse, l'assurance de ma très haute considération.

A Son Altesse Aali Pacha,
Ministre des Affaires Etrangères de la Sublime Porte.

13.

Telegrame schimbate între Cabinetul domnesc din Bucureşti şi Agenţia ţării dela Constantinopol

(Ms. 4862, ff. 367—71)

a) Cabinet Princier, Bucarest.

Péra 8 Novembre 1865.

Reçu votre dépêche du 6, envoyer immédiatement Mano avec documents qu'il a repris, je ne puis rien faire sans cela.

Bordéano.

b) Bordéano, *13 Novembre.*

Courrier embarqué hier Galatz avec réponse Prince à Fuad.

c) Cabinet Princier, Bucarest.

Péra, 16 Novembre 1865.

Courier arrivé hier, lettres remises aujourd'hui aux destinataires, ne puis vous rien dire encore.

Bordéano.

d) Bordéano, *22 Novembre.*

Prince demande des nouvelles de l'impression causée par sa lettre. Reçu par ministère un pli de vous décacheté.
Moniteur a publié. L'impression est très bonne ici.

e) Cabinet Princier, Bucarest.

Péra 23 Novembre 1865.

La lettre a été trouvée assez forte par la Porte et les représentants. Fuad prépare une réponse. Je renverrai courrier samedi ou lundi dites à Mano de partir.

Bordéano.

14.

Ioan Alecsandri dela Paris către Bordeanu la Constantinopol

(Ms. 4863, f. 372)

Bordéano, Costantinopole.

24 Novembre.

Réponse à Fuad a été très hautement appréciée par Mr. Drouyn de Lhuys qui a chargé Alecsandri de transmettre son sentiment au Prince.
Mr. Drouyn de Lhuys a lu également avec le plus grand intérêt le rapport relatif à l'audience du Consul de Russie.
Gare aux suites si Fuad réplique avec inconvenance.
Mano est parti depuis samedi.

15.

Bordeanu către Baligot de Beyne

(Ms. 4862, ff. 373—4)

Cabinet Princier, Bucarest.

Pera 25 Novembre 1865.

Je me suis rendu chez Fuad Pacha et Aali Pacha: j'ai trouvé Leurs Altesses calmes et bienveillantes. Tous deux m'ont dit que le Prince Régnant a mal interprété la lettre du Grand-Vizir, qu'il n'est jamais entré dans leur idée d'affaiblir le Gouvernement, au contraire, leur but est de le soutenir.

Fuad Pacha m'a lu son projet de réponse. Il commence sur un ton cavalier, il entre ensuite dans des explications qui sont presque une justification. A part quelques phrases un peu grossières et quelques malices jetées ça et là, l'ensemble m'a paru modéré et convenable.

Mr. l'Ambassadeur de France m'a dit que la Porte requise par le cabinets français et anglais d'expliquer sa politique au sujet des Prin-

cipautés Unies, a déclaré être aussi intéressée que le Prince Couza au maintien de l'état de choses et a demandé dans ce but le concours des deux cabinets.

Mr. le Marquis de Moustier m'a chargé d'assurer. de sa part, le Prince Régnant des bonnes dispositions de la Porte. Elle regrette déjà sa première lettre, tout en ne l'avouant pas dans la réplique qu'on prépare. Courrier part lundi.

Bordéano.

16.

Bordeanu către Baligot de Beyne

(Ms. 4859, f. 425 și urm.)

Pera le 14/26 Novembre 1865.

Monsieur,

Après avoir remis au Grand Vizir la réponse du Prince Régnant et avoir vu l'aigreur d'Aali Pacha dans la courte conversation que nous eûmes ensemble, mon premier mouvement fut de retourner à Péra pour conjurer l'orage qui allait éclater.

Plus rassuré sur les dispositions de l'Ambassadeur de France que sur celles de son collègue d'Angleterre, qui ne connaît pas encore le terrain de Constantinopole, je me rendis d'abord chez ce dernier.

Lord Lyons me reçut avec bonté, me parla de la lettre Princière, mais il se garda bien de hasarder la moindre appréciation, je savais cependant par son secrétaire qu'il la trouvait un peu blessante pour la Porte.

Je rapportai en quelques mots à S. A. ma conversation avec Aali Pacha, lui exprimant mon étonnement de voir ce Ministre ajouter sérieusement foi à des bruits qui n'avaient aucun fondement, et je lui dis qu'Aali Pacha subissait, maintenant comme le jour où il rédigea la lettre du Grand Vizir, l'influence de la Légation de Russie. Je développai cette idée en racontant en détail à Lord Lyons les circonstances qui précédèrent cette lettre, le rôle que joua en cette occasion, le Général Ignatieff, les avances qu'il me fit, et celles que le Baron d'Affenberg tente à Bucarest auprès du Prince régnant. Je lui fis ensuite comprendre combien il était dans l'intérêt de la Russie de troubler nos bons rapports avec la Porte et combien il était dangereux pour celle-ci de se laisser entraîner dans cette voie.

« Mais croyez-vous, me répondit l'Ambassadeur, que la Porte se laisse influencer par la Russie ».

« Les faits sont là pour le prouver, repris-je. Or on n'a qu'à lire la lettre du Grand Vizir pour s'en convaincre. L'esprit et les idées russes percent dans chaque paragraphe de cette pièce. Mais tout dernièrement encore la Porte nous a fourni une nouvelle preuve de son entente avec la Russie. Dans la Commission des Couvents, Kiamil Bey seul appuya

Mr. Coumany qui avait pour objet de nous demander des réponses par écrit. N'avons-nous donc pas raison de nous inquiéter, en voyant la Porte aider ainsi la Russie à resaisir son ancienne influence dans les Principautés ».

Lord Lyons, tout en m'écoutant avec beaucoup d'intérêt ne paraissait pourtant pas persuadé de ce que je lui disais. Je pris alors une résolution qui me servit à merveille et que Mr. le Marquis de Moustier approuva ensuite entièrement. Je lui lus votre lettre qui me rend compte de l'audience accordée au Baron Affenberg par le Prince régnant. Il m'en sut un gré infini et me pria de lui en laisser une copie, en me promettant d'en faire un usage tout à fait confidentiel. Je n'ai pas cru devoir lui refuser.

J'ai appris depuis que c'était grâce à son intervention et à celle de l'Ambassadeur de France que la Porte avait commencé peu à peu à se calmer et s'était décidée à répondre avec modération à la lettre princière. C'est encore à ces deux Ambassadeurs que nous devons la démarche d'Aali Pacha auprès des Cabinets de Paris et de Londres dans le but de s'expliquer sur sa politique à l'égard des Principautés.

Vendredi matin, quoique souffrant, je me rendis chez le Grand Vizir. Il me reçut très bien. C'est lui qui le premier me parla de la lettre. Voici à peu près en quels termes il s'exprima:

« J'ai lu la réponse du Prince. S. A. a donné à ma lettre une interprétation qu'elle n'a pas. En la lui adressant, ma pensée n'a point été de jeter un blâme sur son Gouvernement et encore moins de désapprouver la prompte répression de l'échauffourée. J'ai voulu seulement signaler à S. A. d'une manière amicale ce qui se disait ouvertement ici: un mécontentement presque général dans le pays à l'occasion de la promulgation de certaines lois. En donnant des conseils amicaux au Prince, nous n'avons pas eu l'intention de porter la moindre atteinte à votre autonomie, nous avons voulu au contraire, vous donner une nouvelle preuve du prix que nous attachons au bien-être et à la prospérité de votre pays.

« Supposons pour un instant que vous soyez un Etat indépendant, pouvez-vous nous empêcher de vous signaler un danger qui nous menacerait nous-mêmes? Mais cela se voit chaque jour, et je ne sache pas qu'on se soit prévalu de son indépendance pour contester à son voisin le droit de se préoccuper de tout ce qui pourrait compromettre sa propre tranquillité.

« Le Prince aurait pu calmer nos inquiétudes en nous répondant que le bon ordre régnait dans le pays sans entrer pour cela dans une foule de considérations étrangères à la question, et sans prendre surtout un ton qui a profondément blessé la dignité du Gouvernement Impérial.

« Il me semble que depuis son avènement, le Prince n'a pas eu lieu de se plaindre de nous. Et cependant si nous avions voulu lui susciter

des embarras, nous aurions pu le faire lors du coup d'Etat. Mais vous le savez, nous avons tout accepté. Depuis j'ai reçu une multitude de lettres de mes connaissances de Bucarest et de Jassy qui jugent d'une manière sévère l'administration du Prince. Eh bien ! je vous donne ma parole d'honneur qu'au risque d'être taxé d'impolitesse, je n'ai répondu à personne. Ai-je tenu cette conduite pour affaiblir le Gouvernement Princier et encourager l'opposition ?

« Je sais, comme le Prince, combien nous avons d'intérêt à observer les traités qui garantissent vos droits, mais vous ne devez pas oublier non plus que nous avons aussi certains droits sur vous, et que nous ne pouvons, sans méconnaître les devoirs qui nous sont imposés par ces droits, rester indifférents à tout ce qui est de nature à compromettre l'ordre et le bien de votre pays.

« Qu'est-ce que nous vous demandons en définitive ? Le développement de votre prospérité, une bonne administration propre à faciliter ce développement et rien de plus. Nous n'avons pas du tout envie de nous ingérer dans vos affaires intérieures, la preuve en est que nous avons été les premiers à nous dépouiller, par l'arrangement conclu ici avec le Prince, de ce droit qui nous était conféré, comme aux autres Puissances, par la Convention de Paris ».

Je répondis au Grand Vizir que s'il s'était adressé au Prince régnant d'une manière confidentielle, si cette lettre n'avait pas été communiquée aux Ambassades comme une pièce officielle et surtout si elle n'avait pas été publiée par tous les journaux d'Europe, elle n'aurait certes, pas eu des conséquences aussi fâcheuses pour notre pays. Cette publication qui eut lieu presque en même temps que celle des articles du « Moniteur Français », produisit chez nous une profonde impression. L'opposition profita de cette coincidence pour répandre dans le pays les bruits les plus alarmants et sans la ferme attitude du Prince régnant, Dieu sait ce qui aurait pu arriver.

Je quittai le Grand Vizir pour me rendre chez Aali Pacha. S. A. me reçut immédiatement. Je lui rendis compte de ma visite à Fuad Pacha, nous discutâmes longuement sur la réponse du Prince régnant, ensuite Aali Pacha me donna lecture du projet de lettre du Grand Vizir. Tout en disant au commencement de ce projet que son but n'est pas de se justifier, mais de fournir certaines explications au Prince régnant, le Grand Vizir passe en revue presque chaque phrase de sa première lettre, en l'interprétant à sa façon, si bien qu'on peut prendre ces explications pour une justification en deux formes. A part quelques phrases hardies, sur lesquelles j'ai appelé l'attention d'Aali Pacha, l'ensemble de la lettre me parait modéré et convenable. C'est aussi l'opinion de Mr. de Moustier.

S. E. m'a chargé d'assurer de sa part le Prince Régnant des bonnes dispositions de la Porte à son égard, Aali Pacha regrette déjà la première lettre, S. A. par la démarche, qu'elle a faite à Paris et à Londres reconnaît elle-même la nécessité pour la Turquie d'appuyer d'un

commun accord avec les deux Cabinets, l'état actuel des choses dans les Principautés.

Le Marquis de Moustier a bien voulu ensuite me parler d'un entretien qu'il avait eu jeudi soir avec le Baron Prokesch. en présence de Lord Lyons, sur la question des Couvents. « Je vois, a dit l'Ambassadeur de France, que le Patriarche s'engage dans une mauvaise voie, en suscitant à la Commission toute espèce de difficultés, dans le but probablement d'ajourner indéfiniment la solution de cette affaire. Mais qu'il y prenne garde, il joue là un jeu dangereux.

« Fatigué du temps perdu inutilement jusqu'ici, nous ne cherchons qu'une occasion de nous retirer de la commission et de déchirer ainsi le protocole XIII. Nous laisserons alors les prêtres à la discrétion des Principautés et dans ce cas ils risquent de perdre jusqu'à l'indemnité qu'on leur donne aujourd'hui ».

« Cela pourrait bien leur arriver, a répliqué Lord Lyons. Nous aussi nous n'attendons qu'une occasion de nous retirer de cette commission qui menace de durer éternellement ».

Effrayé presque de cette déclaration presque identique des deux Ambassadeurs, le Baron Prokesch leur dit qu'ils abondaient dans le sens des Russes.

« Oui, reprit Mr. de Moustier, si après notre retraite, nous laissons subsister le protocole XIII. Mais ce sont les prêtres eux-mêmes qui le déchirent, qu'ils en subissent donc les conséquences, nous nous en lavons les mains ».

Mr. l'Ambassadeur de France me dit qu'il était très satisfait de cet accord de vues qui s'établissait entre son collègue et lui. S. E. me recommanda d'aller voir plus souvent Lord Lyons et de le mettre au courant de toutes nos affaires.

Je compris la pensée de Mr. de Moustier. Lord Lyons ne connaissant pas encore Constantinople n'ose prendre l'initiative dans aucune question. Il laisse à son collègue de France le soin de se prononcer le premier. Or comme Mr. de Moustier pourrait être suspecté d'avoir un intérêt politique français ou l'arrière pensée de nous protéger envers et contre tout, il aime mieux que Lord Lyons soit instruit par moi même sur nos affaires eț amené insensiblement à une conformité d'opinion avec l'Ambassade de France. Avant que Mr. de Moustier m'eût émis cette idée, je l'avais déjà mise en pratique au sujet de la question des couvents et de la réponse du Prince régnant. Elle m'a si bien réussi que je compte ne pas me départir de ce plan de conduite. Il faut, selon moi, que l'accord entre ces deux Ambassades, quant à nos affaires, soit établi par nous mêmes. J'espère y arriver, mais il est essentiel que vous m'aidiez un peu, en ayant l'air du moins de témoigner plus de confiance à Monsieur Green.

Agréez, Monsieur, l'assurance de ma parfaite considération.

Bordéano.

17.

Baligot de Beyne către Ioan Alecsandri
(Ms. 4865, ff. 493—96)

Bucarest, le 4/16 Janvier 1866.

Monsieur l'Agent,

Je m'empresse de vous écrire pour vous expliquer un fait qui peut-être, qui sera, sans doute, interprêté fort inexactement, par nos ennemis.

Lorsque le Prince appela M. Iépouréano à la Présidence de la Chambre, il savait qu'il allait se servir d'un homme qui ne comptait point parmi les amis de ses ministres. Toutefois S. A. pensait que Mr. Iépouréano lui devait être dévoué et qu'il oublierait volontiers ses préventions pour faciliter la tâche du Gouvernement. S. A. savait que Mr. Iépouréano n'est pas dépourvu d'une certaine ambition, d'une ambition légitimée par son passé et sa valeur et qu'il a toujours conservé de très amicales relations avec Mrss. Costaforou et Boïéresco, ses anciens collègues au Ministère, lesquels comptent aujourd'hui, comme vous le savez, parmi les mécontents. Mais le Prince avait la foi la plus absolue dans la loyauté de Mr. Iépouréano et celui-ci ne s'engagea du reste, qu'après avoir eu plusieurs longues conversations avec S. A. S.

Le Prince avait été guidé par une autre idée encore en appelant M. Iépouréano à la Présidence de la Chambre. S. A. voulait essayer de la conciliation, et Elle s'était naturellement adressée à l'un des honneurs les moins compromis de l'Ancienne Chambre.

Mr. Iépouréano débute par un discours que vous avez lu dans le *Moniteur* et qui n'était peut-être pas convenable aux circonstances. De plus, son attitude, son langage furent tels que le doute se glissa dans l'esprit des députés les plus dévoués. Beaucoup d'entre eux pensèrent que Mr. Iépouréano ne pouvait agir et parler comme il le faisait sans l'assentiment de S. A. S. On alla jusqu'à dire qu'il avait en vue de faire succomber le Ministère devant la Chambre, pour arriver avec une combinaison Costaforou-Boïéresco. De là des tiraillements dans la Chambre et des défiances dans le Ministère.

Le jour de l'an arriva et Mr. Iépouréano n'eut pas la convenance de lire son discours de félicitations aux députés réunis pour l'accompagner au Palais, ce dont plusieurs députés des plus notables se montrèrent légitimement froissés.

Les choses en étaient là, quand commença hier, la discussion de l'adresse. Deux des Ministres avaient vu Mr. Iépouréano le matin et s'étaient entendus avec lui pour la marche des débats.

Cette séance, à laquelle j'ai assisté, a débuté par le rapport de la commission de l'adresse, rapport dans lequel étaient consignées les opinions des 5 membres composant la majorité et celles des deux membres composant la minorité. Puis on lut le projet d'adresse dont les

deux derniers paragraphes surtout furent accueillis par des applaudissements que M. le Président arrêta, en rappelant que toute marque d'approbation ou d'improbation était interdite. Le projet lu, Mr. Boïéresco (frère de l'ancien ministre) prit la parole et demanda très vivement qu'on donnât lecture d'un contre projet de la minorité de la commission.

Le même cas s'était présenté au Sénat et le Sénat avait décidé que les auteurs du contre projet, l'auteur plutôt (car il était seul) Mr. Costaforou pouvait présenter ses idées par voie d'amendement.

Ce fut le contraire qui prévalut à la Chambre. Mr. Iépouréano n'ayant pas jugé convenable de procéder comme l'avait fait Mr. Le Vice-Président du Sénat, M. Dokan, le contre projet fut lu. C'est une pièce qui rappelle les façons de l'ancienne Chambre et qui déclare illégaux les actes accomplis par S. A. dans l'intervalle des sessions.

Mr. Boïéresco eut, de nouveau, la parole et, au lieu de s'occuper de la discussion générale de l'adresse, il fit un cours de droit constitutionnel; il dit ce qu'est un Gouvernement, qu'une Chambre est investie de la Souveraineté absolue, etc. Puis, il affirma que l'art. 3 du Statut ne confère pas au Prince le droit de donner des concessions de banque, de ponts, de chemins de fer etc. toutes mesures qu'il attaqua violemment à la joie bruyamment exprimée d'une trentaine de députés, y compris presque tous les membres du bureau, le tout avec force sarcasmes qui faisaient sourire Mr. Iépouréano lui-même. Bref, Mr. Iépouréano, pendant la lecture du contre projet et le discours fort long de Mr. Boïéresco, laissa le bruit se produire en toute liberté, à la stupéfaction des Ministres et de la majorité.

Cet état de choses ne pouvait être toléré. Le Prince a demandé à Mr. Iépouréano sa démission, et l'a remplacé par Mr. Nico Catargi, député de Bukarest, qui a siégé aujourd'hui.

Il est important que ces faits soient expliqués dans les journaux sans retard.

Agréez etc.

P. S. L'opposition réunie chez Mr. Tell a voté une adresse de remerciements et de regrets à Mr. Iépouréano.

18.

Bordeanu către Baligot de Beyne
(Ms. 4865, f. 348)

Cabinet Princier, București

Péra 30 Novembre 1865.

Fuad Pacha m'a remis sa réponse à S. A. S. La lettre est fort convenable, pas une phrase qui soit blessante pour le Prince. S. A. S. sera satisfaite. Courrier part samedi.

Bordéano.

19.

General S. Manu, Ministru de Externe către Gerantul Agenției țării la Constantinopol

(Ms. 4865, ff. 349—59)

Monsieur le Gérant,

Je crois devoir vous entretenir sur l'attitude de nos Chambres depuis leur ouverture jusqu'à ce jour, sur l'esprit qui préside à leurs travaux et sur les intrigues de toute espèce que des esprits obscurs amis des troubles et des renversements n'ont cessé et ne cessent de remuer dans le but de parvenir au pouvoir.

Vous n'ignorez pas les tristes événements du 3/15 Août 1865. Les ambitieux et les mécontents politiques qui, profitant de l'absence du Prince à l'étranger et des mesures de police que les circonstances exigeaient malheureusement, à cause de l'épidémie, avaient réussi alors à soulever une masse à Bucarest; mais voyant leurs desseins criminels déjoués, voyant que de tous les points du pays, les Conseils généraux, les Municipalités, les communes urbaines et rurales, s'empressèrent, au retour du Prince, de lui exprimer par les manifestations les plus éclatantes, la sympathie du Pays et l'indignation avec laquelle le Pays repoussait et condamnait les meneurs et auteurs des troubles, ils imaginèrent d'organiser à tout prix dans les Chambres une opposition, un *soulèvement légal* (c'est leur expression), et en premier lieu leur programme était d'adresser au Prince, en réponse au discours du Trône, une doléance des plus amères et des plus insolentes qui devait servir de corollaire et de justification au 3/15 Août. A cette manoeuvre les Ex-Ministres et avocats du Sénat s'associèrent aux quelques avocats et mécontents (ex fonctionnaires) de la Chambre et aux quelques meneurs et journalistes de la ville, ces derniers étant chargés de répandre de faux bruits, des feuilles et des placards dénonçant des projets d'annexion tramés par certaines Puissances garantes, de provoquer et de prophétiser une révolution, d'organiser des claqueurs dans les tribunes publiques à la Chambre et au Sénat, de répandre clandestinement la nuit dans les maisons, le journal incendiaire et clandestin, *Clopotul*, qui appelle au meurtre, à l'assassinat, à la révolte. Tout cet édifice avait pour grands fournisseurs d'aliments ceux qui soupirent encore après les Principautés et pour exécuteurs ceux qui se disent révolutionnaires et libéraux. C'est en présence de toutes ces intrigues et menées que le Ministère a convoqué les Chambres, le 5/17 Décembre 1865, et pendant que les perturbateurs répandaient déjà, comme la tenant d'une confidence et d'une indiscretion, la nouvelle que les Chambres ne seront jamais convoquées.

Vous connaissez le message du Prince et les sentiments les plus francs, accompagnés de la plus noble abnégation que S. A. S. a exprimés devant le pays et devant l'Europe. Les grandes majorités de nos Cham-

bres (au Sénat... voix sur... votants, à la Chambre... voix sur... votants) et tout le pays se sont émues devant Ses paroles et le pays à son tour allait parler maintenant par les adresses de l'Assemblée et du Sénat. L'opposition voyant l'esprit d'ordre et de légalité qui régnait dans nos assemblées, voyant que ses apôtres et adeptes y sont en minorité minime essayèrent d'employer des mesures de violences. Ainsi malgré l'art. 78 du Règlement de la Chambre qui statue: .....

Un nombre de sections nommèrent par surprise et clandestinement leurs délégués à la Commission de l'Adresse. Le lendemain, la Chambre indignée de ce procédé, déclara nulles, illégales et non avenues ces nominations et mit immédiatement à l'ordre du jour, d'après le Règlement, la nomination des délégués, sur sept délégués élus, un par chaque section de la Chambre, deux seulement réussirent d'arriver de l'opposition. Le projet de l'Adresse fut rédigé dans les termes comme la Grande majorité dela Chambre l'a voté ensuite.

Déjà le Sénat avait présenté son Adresse au Prince. Dans ce coup Monsieur le Sénateur Costa-Forou employa toute la violence et la ruse pour arriver au même résultat que ses confrères désiraient amener dans le sein de la Chambre: une doléance au Prince. Il proposa 12 amendements au projet de l'Adresse qui furent tous rejetés à l'unanimité: ils n'ont eu pour eux que les suffrages de leurs auteurs. Il pousse l'inconvenance jusqu'à proposer un amendement qui qualifiait les sentiments du Prince de *cosmopolites* à l'endroit où Son Al. S. disait aux Chambres que les Etrangers et les capitaux étrangers doivent être bien reçus par le Pays. L'adresse du Sénat a été votée par... voix contre... et... abstenus sur... votants.

En attendant, un autre phénomène se produisait dans le sein de l'Assemblée Elective. Les collèges de... et de... envoyèrent des députés à la Chambre: le premier Monsieur Ghitza Caliman et le second Mons. ... Kirkoulescou. La Commission chargée de la vérification des pouvoirs, trouva les élections bonnes et valables et en fit son rapport à la Chambre. Mais ici une proposition signée par cinq députés de l'opposition demanda le renvoi des nouveaux élus prétextant que le premier aurait détourné, alors qu'il se trouvait Préfet à Craiova, des sommes qu'une souscription des citoyens avait destinées à l'achat d'une montre ornée de brillants que la ville avait offerte à cette époque au ministre Cogalnitschano, et le second comme ayant été condamné, dans une affaire de prise à partie, à une indemnisation de dépenses.

Or l'art. 4 de la loi électorale qui fait partie intégrante de notre constitution stipule expressément: « Ne pourront être députés ni électeurs « ceux qui auront été condamnés à une peine afflictive et infamante « ou seulement infamante ».

Ce jour là, l'opposition eut la majorité et les nouveaux élus furent expulsés par l'acceptation de la proposition de renvoi votée par... voix contre... sur... votants. En vain la minorité protestait contre l'énormité d'une pareille mesure. En vain j'observais à la chambre

que c'était violer la constitution que de renvoyer les nouveaux députés alors qu'il n'existe aucune sentence de condamnation contre eux, et pas même une accusation devant quelque Tribunal; que c'est non seulement violer l'art. 4 de la loi électorale, mais aussi le Grand Principe établi par l'art. 7 de la Convention que « nul ne peut être distrait de ses juges naturels ». Que c'est établir un antécédent funeste que d'admettre que sur une simple proposition qualifiant un élu à la Chambre de voleur, les majorités puissent expulser, bien souvent par esprit de parti un député, légalement élu. Mes protestations ne produisirent pas d'effet, et la majorité de la Chambre vota la proposition.

Mais bientôt ceux qui out été entraînés à voter cette proposition s'aperçurent de la gravité et du danger, dans lequel un pareil vote mettait les élections et s'en repentirent. C'était trop tard cependant pour le vote déjà donné. Ce mal ent cependant une grande influence sur l'avenir car il mit la majorité de la Chambre en garde contre l'intrigue et la mauvaise foi.

La majorité de la Commission de l'Adresse de la Chambre avait préparé son projet et le présenta à l'Assemblée. La minorité composée des messieurs Tell et Pacleano, au lieu de venir avec des amendements contenant son opinion présenta un *contre-projet*, malgré que le Règlement de la Chambre n'en permet pas un. Cet acte combattu par la majorité de l'Assemblée qui demandait que le Règlement fût respecté, fut bientot décomposé par ses aùteurs et présenté sous forme d'amendements à plusieurs paragraphes du projet d'Adresse. Le tout réuni n'était que le contre projet: une doléance au Prince, calqué sur le projet de doléance de Mons. Costa-Foru du Sénat dans laquelle perce clairement le dessein d'un bouleversement et une intention manifeste de frapper les nouvelles Institutions, en faisant triompher des idées et des théories nouvelles.

L'orateur de l'opposition Mons. Const. Boeresco poussa son cri de renversement si loin qu'il se mit à faire un long panégyrique du Règlement Organique abrogé par la Convention et de l'Ancien système. Les Procès-verbaux de la Chambre sont présents pour l'attester.

Encore *coalition*: les soi – disants libéraux faisant l'éloge des lois abrogées qui contenaient les privilèges des classes, la vente des esclaves, le servage des paysans.., La Chambre sentit cependant tout ce qu'il y avait de dangereux pour le pays dans l'entreprise téméraire de ces messieurs et le projet d'Adresse de la majorité de la Commission fut voté aux acclamations. On y remarque des majorités de 99 voix contre 24.

Le 5/11 Décembre le ministère ouvrant les Chambres déposait les budgets sur le bureau de l'Assemblée. Une Commission budgétaire fut élue aussitôt pour s'en occuper. Ici l'opposition a pu réussir à obtenir la majorité dans la commission car ces messieurs criaient qu'ils ne comptaient pas entraver la marche du Gouvernement, et qu'ils nous donneraient les budgets dans quelques jours, qu'ils s'occuperaient seulement de faire des économies par des réductions possibles. Le mi-

nistère ne demandait pas mieux que des réductions dont il a déjà fait preuve en réduisant lui même les budgets de plusieurs millions, en supprimant le recrutement pour l'année 1866 et en renvoyant 3500 soldats dans leurs foyers. Mais il n'en fut pas selon les promesses de ces messieurs. Deux mois se sont écoulés depuis et les budgets ne sont pas encore sortis de l'étude de la commission budgétaire.

Les adresses du Sénat et de la Chambre étaient déjà remises au prince et le 24 Janvier approchait. Ce jour-là, c'est l'anniversaire de la double élection, une fête nationale a lieu ce jour dans tout le pays. Les meneurs se trouvant paralysés dans les Chambres imaginèrent un autre moyen d'agitation. Ils jetèrent partout des placards et adressèrent des lettres anonymes à tout le monde avertissant pour le 24 Janvier une *révolution*. De pareilles lettres annonçaient aux ministres que le 24 ils seraient tués. Les commerçants et négociants étaient menacés du pillage et de la mort et conjurés de se tenir trois jours enfermés chez eux et d'acheter des vivres pour trois jours.

Toutes les autorités étaient menacées de l'assassinat et des annonces jetées au Palais avertissaient que le 24 le palais serait donné aux enchères en entreprise et que le Prince serait tué. En même temps ils effrayèrent les petits commerçants en leur présentant comme un monstre, comme une cause de destruction pour eux, la loi sur les poids et mesures, promulguée en Sept. 1864 et qui devait être mise en application le 1-er Janvier expiré. Le Ministre de l'Intérieur avait jugé nécessaire, dans l'intérêt de l'application de cette loi, de donner par contrat à une compagnie française, le droit exclusif pour 5 ans de fabriquer de nouveaux poids et mesures que l'industrie privée n'était pas un état de confectionner, malgré la faculté que lui donne l'art. 16 de cette loi qui s'exprime en ces termes: « Le Ministère de l'Intérieur déterminera par un décret la forme et le matériel dont seront « confectionnés les poids et mesures, et pourvoira chaque office de « vérification, d'étalons et de marques, d'après lesquels l'industrie « privée pourra fabriquer les mesures nécessaires pour le commerce ».

Les meneurs de l'opposition firent donner par quelques commerçants une pétition au Sénat dénonçant la concession comme inconstitutionnelle et en contravention avec l'art. 16 de la loi sur les poids et mesures.

Le bruit sur des troubles qu'on annonçait pour le 24 Janvier d'un côté et de l'autre la soif des nouveaux ministères réussit à trouver un écho dans le sein du Sénat, et le 23 Janvier la majorité du corps pondérateur recommande au gouvernement la pétition des commerçants qualifiant lui-même la concession du Ministère de l'Intérieur d'acte inconstitutionnel, violateur de l'art. 46 de la Convention et contraire à la loi des poids et mesures.

Vous voyez déjà, Monsieur l'Agent, que c'est le Sénat qui se mettait déjà dans une triste position du moment qu'il faisait dire à l'art. 46 de la Convention ce qu'il ne dit point. Le ministère se donna toutes

les peines pour prier le Sénat de voir mieux la Convention, pour l'exhorter à ne pas se laisser entraîner dans des interprétations étranges, mais tous les efforts étaient peine perdue. En même temps la Chambre à laquelle le Ministère avait proposé un projet d'ajourner à une année l'application de la loi sur les poids et mesures pour préparer mieux son application, vota en majorité un amendement d'ajournement pour 4 ans. Le 24 Janvier arriva enfin. Le Ministère restait debout; il croyait de son devoir de rassurer le public mystifié de toutes ces menées et des prédictions de révolution et de carnages. Le peuple nous vit avec assurance traverser dans la matinée les rues, sans aucune escorte, pour nous rendre au Te-Deum. S. A. S. le Prince après avoir assisté, entouré de ses ministres, au défilé des troupes de la garnison a parcouru une heure après à cheval, accompagné du Ministre de l'Intérieur et d'un seul aide-de-camp, les principaux quartiers de la ville. Partout il était accueilli par la foule nombreuse qui se pressait dans les rues et sur les places publiques aux cris de *Vive le Prince*. L'assurance prit place dès lors dans les âmes inquiétées par les avertissements d'une catastrophe. Le Prince et le Ministère se rendirent le soir de la même journée au théâtre, où le Prince fut salué par les acclamations du public qui tournait déjà en ridicule les menées des fauteurs de troubles.

Mais le 26 Janvier, alors que tout était calme et rentré dans le sang froid et dans la tranquillité, le ministère se rendit chez le Prince et remit à S. A. S. sa démission collective formulée ainsi qu'il suit:

Altesse Sérénissime,

En présence du vote de la Chambre qui ajourne jusqu'en 1870 l'application de la loi sur les poids et mesures, quand le Gouvernement de V. A. S. a jugé suffisant, par le projet de loi qu'il a présenté, pour préparer l'application de la dite loi, l'ajournement d'une année.

En présence du vote du Sénat qui adopte des conclusions que le contrat de concessions . . pour la fabrication et vente exclusives de certains poids et mesures, est un acte inconstitutionnel contenant un privilège, contrairement à l'art. 46 de la Convention — quand les termes de cet article sont les suivants:

« Les Moldaves et les Valaques sont égaux devant la loi. Tous les privilèges, exceptions sur monopoles dont jouissaient encore certaines classes, seront abrogés » et que par conséquent cet article ne traite que des privilèges et des inégalités dont jouissaient *certaines classes* de la société, nullement des privilèges que tous les Etats les plus civilisés et égalitaires accordent à des industriels, à des fabricants etc., etc.

Les soussignés, fidèles à la constitution de V. A. S.

s'efforçant de croire que cette attitude du Sénat et de la Chambre provient seulement d'une désaffection personnelle envers nous, et désirant rendre à V. A. S. la situation nette et facile;

Nous venons la prier respectueusement de vouloir bien accepter notre démission de Ministres Secrétaires d'Etat de votre A. S.

(signés).

Le Prince prenant notre démission, nous ordonna de continuer nos fonctions et qu'Il nous aviserait.

Le 31 Janvier S. A. S. déclara refuser la démission de son Ministère. Deux de nos collègues insistant, ils furent remplacés, et voici le décret publié au Moniteur.

Le 1-er Février le ministère se présenta à la Chambre et fut accueilli avec applaudissements de tout le monde. Mons. Tell, chef de l'opposition demanda la parole pour déclarer qu'il croyait exprimer l'opinion unanime de ses collègues que la Chambre soutiendrait le Ministère et qu'elle serait pour nous. Toute la Chambre répondit oui, oui! et réclama que le procès-verbal du jour fît acte de cet engagement et de cette unanime satisfaction de l'Assemblée. Le lendemain 2 février nous nous sommes présentés à la Chambre en la priant de mettre d'urgence à l'ordre du jour le projet de loi d'un emprunt de 40 millions qui était en étude depuis deux mois, pour liquider le déficit des années expirées et pouvoir équilibrer de cette manière notre budget. Alors, l'opposition se leva et cria contre l'urgence et son orateur C. Boieresco déclara ne pas avoir confiance en ce ministère blâmé par le Sénat. Remarquez Mr. l'Agent, que 18 heures auparavant les voûtes de l'Assemblée retentissaient des applaudissements et des manifestations de conf. que la Chambre nous témoigne à l'unanimité. Et qu'aurions-nous fait depuis 18 heures pour déplaire à cette même opposition qui venait de nous applaudir.

La majorité de la Chambre indignée cette fois encore de la mauvaise foi, vota l'urgence pour le lendemain avec 75 voix, contre 34, et le lendemain malgré tous les efforts de l'opposition l'emprunt nous fut voté, comme j'ai eu l'honneur de vous l'annoncer par telégraphe avec une majorité de 84 voix contre 29 sur 113 votants.

III

DIN ARHIVELE STATULUI DELA BUCUREŞTI

Acte din dosarul Ministerului de Interne (Direcţiunea Administrativă, Nr. 1624/1865) relative la mişcarea revoluţionară dela 3/15 August 1865 din Bucureşti.

1.

Adresa Primarului comunei Bucureşti către Ministerul de Interne, cu două relaţiuni privitoare la atacul şi devastarea «ospelului comunal»: întâia din partea funcţionarilor ce se găseau în localul Primăriei în acel timp, a doua din partea jandarmilor şi gardienilor lăsaţi spre paza localului

Primarul Comunei Bucureşti
No. 18
Anul 1865, luna August 7

Domnule Ministru,

In urma devastării adusă ospelului comunal de către turburătorii din ziua de 3 August curent, subsemnatul, după ordinul verbal ce am dat funcţionarilor externi ai comunei, cari s'au întâmplat de au fost de serviciu la Municipalitate, când s'a început zisa turburare, spre a-mi raporta formal despre cele ce cunosc asupra acestei turburări, primind din parte-le raportul înregistrat la No.... împreună cu relaţiunea alăturată la dânsul, din care se constată în detaliuri tristul eveniment întâmplat în arătata zi în piaţa Ghica şi la ospelul comunal, am onoare a înainta Domniei Voastre, pe lângă aceasta, în copie, zisele 2 acte, spre a avea cunoştinţă de dânsele şi a face cele ce veţi bine chibzui.

Totodată am onoare a vă supune la cunoştinţă că două asemenea copii după vorbitele acte am trimis Domnului Prefect al Poliţiei, după cererea făcută de Dumnealui prin adresa cu No. 23.268 primită astăzi.

Primiţi, vă rog, Domnule Ministru, încredinţarea prea distinsei mele consideraţiuni.

p. Primar, *A. Borănescu.*

Secretarul General, *L. Stăncescu.*

A.

Domnule Primar,

Subsemnaţii impiegaţi ai Primăriei am supus la cunoştinţă Domniei Voastre verbal tristul eveniment a căruia pradă a căzut, ieri, Marţi 3 August, ospelul comunal şi conform ordinului D-v de a vă arăta faptul în detaliu şi prin raport formal, avem onoare a vă repeta arătările noastre aci descrise.

Ieri, Marţi, între orele 10 şi 11, înainte de amiazi, subscrişii ne aflam în antreul de jos al ospelului comunal, unii esercitând însărcinările serviciului nostru, şi alţii veniţi după datorie la Primărie ca în toate zilele. In intervalul sus arătat s'a făcut un sgomot, venind în piaţa Ghica, despre intrarea Bazaca, dând alarmă: *că vin Turcii.* Subscrişii *Marin Zamfirescu* şi *Ion Lăscărescu* am eşit afară în piaţă ş'am desminţit aceste false demonstraţiuni care buliversase toată piaţa, restabilind un moment ordinea. Puţin după aceea am văzut o mulţime de popor din clasa de jos, îmbrăcaţi precupeţeşte, unii cu capul descoperit şi alţii cu căciuli şi pălării pe cap, îndreptându-se din uliţa Bazaca către Primărie nearmaţi şi conducând, în fruntea lor, palid şi deconcertat, pe *sergentul de dorobanţi de judeţ Ioan Niculescu, tistul (?) gardiştilor no turni din coloarea Roşu,* ş'astfel vin dinaintea antreului ospelului comunal ale cărui porţi le închisesem deocamdată.

Această ceată, în capul căreia era precupeţul *Dumitru Spirescu* ce'i zice şi *Brătianu* cum şi *Gheorghe Pârcălabul,* fostul logofăt al stărostiei pescarilor, sosind dinaintea antreului ospelului, *D. Duţulescu,* deschizând uşa, a eşit înaintea acestei cete şi s'a adresat tare către *D. Niculescu* mai întâi cu aceste expresii:

« Ce ai adus aci pe aceşti oameni? La care *D. Niculescu* i-a răspuns: « Aceşti oameni mi-a scăpat viaţa ». După aceea *D. Duţulescu* s'a adresat către mulţime cu aceste vorbe: « Domnilor, în numele legii şi al Domnitorului, liniştiţi-vă că nu e nimic ». După aceasta s'a făcut o pausă în care interval *D. Duţulescu* s'a retras înăuntru ospelului, iar *D. Niculescu* s'a refugiat în cancelaria comisarială ce este în catul de jos. Mulţimea care-l urmase, oprindu-se puţin la somaţiunea *D-lui Duţulescu* şi văzând că soseşte în momentul acela doi jandarmi ai Prefecturii călări şi armaţi, s'au ţinut un moment în respect; dar puţin după aceea, ivindu-se o altă bandă de oameni armaţi cu ciomege ce veneau tot despre strada Bazaca, s'au unit cu cei dinainte veniţi, care, armându-se şi ei cu ciomege, cu scânduri rupte din baracele comunale şi alţii cu pietre, au pus pe goană pe acei doi jandarmi husari şi apoi năvăliră cu toţii în ospelul comunal, unde, sfărâmând uşile de jos şi rănind pe *Preda Ioan Botea, Tudose Dinu, Nicolae Ioniţă* şi *Licsandru Ioan,* cei trei dintâi dorobanţi ai Primăriei şi cel din urmă sergent de zi în serviciul Primăriei, au spart şi au sfărâmat geamlâcul dela antreul de sus, care era încuiat ş'au năvălit cu urlete sus.

Subscrişii, respinşi de această mulţime înverşunată, am fost forţaţi, spre a ne scăpa viaţa, ca să ne refugiem încotro am putut.

Acestea, la care am fost martori oculari, avem onoare a le supune la cunoştiinţă D-voastre, alăturând şi relaţia despre cele declarate de cei 11 jandarmi ai Primăriei şi a sergenţilor de zi, despre numele unora din răsvrătitori, care au rănit pe unii şi au maltrat pe alţii.

Binevoiţi, vă rugăm, Domnule Primar, a primi încredinţarea despre respectosul nostru devotament.

(ss) Intendent şi locţiitor de tist: I. Lăscărescu,
Comisarul Pieţii Ghica: M. Zamfirescu,
Şeful Biur. biletelor de legitimaţiune: D. Duţulescu,
Comis. Comunal al Cul. de Verde: M. Constantinescu,
Com. Dâmboviţei: C. Naum,
Ajutorul Com. Pieţii Ghica: Gh. Danielescu.

Pentru conformitate
Şeful Biuroului I, *L. Stăncescu*

Anul 1865, August 4
Bucureşti.

B.

Domnului Primar al Comunei Bucureşti

Relaţie

Subsemnaţii jandarmi ai Primăriei şi sergenţi de zi arătăm în conştiinţă despre tristul eveniment de tâlhărie a căruia pradă a căzut ieri, Marţi 3 August, ospelul comunal, cum şi despre cei ce au adus daune şi stricăciuni aci şi cari ne-au maltratat.

Nicolae Ioviţă, sergentul de zi, a declarat că, fiind de pază la uşa cu geamlâc, împreună cu toţi ceilalţi jandarmi şi sergenţi, a văzut cum mulţimea s'a repezit din uşa antrelei cu lemne şi cu petre şi cu urlete strigând: « Sus, băieţi, că sunt boierii în pod ». M'am pomenit că vine *Nicolae precupeţul* ce se numeşte *Turcul*, şi dă brânci *D-lui Lăscărescu* şi, pe când îl împiedecam ca să nu spargă uşa, vine *George Pârcălabul* şi mă loveşte cu bastonul în cap. Asemenea am mai văzut în mulţime năvălind peste noi la uşe şi pe *Stan băcanul.*

Basile Constantin, jandarmul, declară că, fiind trimis la gura pieţei, spre Bazaca, a văzut cum acea mulţime de oameni venea spre ospelul comunal, dând cu ciomege prin geamurile prăvăliilor de pe acolo şi s'a retras la ospel, unde, fiind pus de gardă la uşa cu geamlâc cu ceilalţi jandarmi şi sergenţi, a văzut pe *George Pârcălabul* şi pe *Stan băcanul* din uliţa Bazaca, cu o sabie de gardişti în mână, repezindu-se peste noi, ca să spargă uşa cu geamlâc şi să intre sus. Atunci unii cu

petre și alții cu ciomege au năvălit asupra noastră și, învingându-ne, au spart ușile și au năboit cu urlete sus. Pe urmă ne-am refugiat în vechea casierie.

Păun Marin Leoveanul, sergentul, declară că, fiind și el de gardă la numita ușe, a văzut pe *George Pârcălabul* și pe alții, pe care nu-i cunoaște și s'a refugiat împreună cu alți camarazi ai săi, jandarmi și sergenți, în vechia casierie, de unde abia au scăpat numai în cămăși și cu capetele goale, maltratați de mulțimea ce năboise în ospel și unde sfărâma și prăpădea tot.

Basile Voicu, jandarmul, declară că: fiind de gardă la ușe cu toți ceilalți, am văzut cum mulțimea cu urlete s'a repezit peste noi și a spart ușa cu geamlâc ce conducea sus. Atunci *Dumitru Andrei precupețul* ce'i zice și *Inimă-rea* m'a apucat și mi-a rupt mondirul de pe mine și m'a dat în mâna altor precupeți pe care nu-i cunosc. Și el strigă: «Sus, băieți, că sunt ciocoii în pod». Atunci, în zarva aceasta, m'am strecurat abia, scăpând din mâinile acestor tâlhari ce mă ghiontia necontenit și am fugit în odaia de lemnărie, unde era întuneric.

Michalache Ștefan, sergentul de zi, declară că: fiind la ușa cu geamlâc de gardă cu toți ceilalți, am văzut cum mulțimea, cu ciomege și petre, a năvălit asupra ușii peste noi, spărgând-o și unii, suindu-se sus, cu urlete, iar alții cum băteau pe camarazii mei, precum *George Pârcălabul.* Iar doi măcelari, pe cari îi cunosc, dar nu le știu numele, cari m'au scos bătându-mă afară din ospel, după care voind a fugi în prăvălia lui *Năstase grecul*, care a început și el să mă înjure și că trebue să ne facă și mai bine.

Elie Kyriac, jandarmul, fiind de gardă cu toți ceilalți la ușa cu geamlâc, a văzut cum acea mulțime înverșunată, cu lemne și cu petre s'a repezit peste noi și a spart ușa, între cari am văzut și pe *Dumitru Spirescu* ce'i zice și *Brătianu* și pe *George Pârcălabul.* D'aci am alergat sus și m'am dus la camarazii mei ce se aflau de gardă la ușa casieriei, de unde am văzut și pe *Dumitru Inimă-rea* invitând pe ceilalți.

Trică Mitrică, jandarmul, declară că fiind și el de gardă la ușa cu geamlâc cu ceilalți, a văzut cum acea mulțime înverșunată, s'a repezit cu ciomege și cu petre și, peste dânșii trecând, au spart ușa geamlâcul și au năvălit în sus. In acea mulțime am cunoscut pe *George Pârcălabul* și pe *D. Spirescu* ce'i zice și *Brătianu.* Atunci m'am repezit și eu după camaradul meu, Elie Kyriac, tot sus, și ne-am pus în ușa casieriei.

Alexandru Ioan, jandarmul, declară că, fiind pus de gardă la capul măcelăriilor de pe Podul sacagiilor, a văzut cum acea mulțime sgomotoasă și cu lemne și cu petre se îndreaptă spre ospelul comunal. Atunci a alergat și s'a așezat lângă ceilalți camarazi ai săi, unde *George Pârcălabul* și alții ce nu'i cunoaște, împreună cu *Nicolae Turcul și* numitul *Brătianu*, au început să dea în noi și, spărgând ușile, au năvălit sus.

Şerban Radu, jandarmul, declară că, fiind de gardă în piaţa 14 Ianuarie, şi, auzind sgomotul şi urletul mulţimii, a alergat la ospelul comunal, unde vede cum lumea, cu pietre şi cu lemne, da'n porţi şi în geamuri, şi pe *Dumitru Inimă-rea* cum invita pe mulţimea d'aci, din piaţa Ghica, strigând: « daţi, copii, şi alergaţi sus că acolo sunt ciocoii şi fărămaţi şi maghernițele ». Atunci el m'a dat pe mâna altor vagabonzi ce nu'i cunosc cari m'au bătut încât abia am scăpat cu sufletul.

Preda Ioan Botea, jandarmul, declară că, fiind de gradă la uşa (cu) geamlâc, a văzut cum acea mulţime, cu pietre şi cu lemne, a năboit peste dânşii, spărgând uşa şi s'a suit sus. Intre această mulţime am văzut pe *George Pârcălabul*, pe prenumitul *Brătianu* şi pe un alt precupeţ gras care nu'i ştiu numele, dar pe care îl cunosc.

Ghiţă Tănase declară asemenea că, fiind de gardă la uşe, a văzut pe *George Pârcălabul* cum îndeamnă pe mulţime ca să dea şi să se urce sus.

Elie Nedelcu, toboşarul, declară că, fiind şi el faţă cu toţi ceilalţi camarazi ai săi, a văzut cum acea mulţime a spart uşile cu pietre şi cu lemne şi (au) năvălit sus.

Alexe Văncescu, jandarmul, declară că, fiind de gardă şi el la uşe, cu toţi ceilalţi camarazi ai săi, a văzut cum acea mulţime furioasă, cu pietre şi cu lemne, dând în dreapta şi în stânga, între care era *George Pârcălabul* şi procletul *Brătianu*; iar pe *Dumitru Inimă-rea* invitând mulţimea ca să se urce sus că acolo sunt ciocoii şi să strice şi maghernițele.

Ioan Nicolae, jandarmul, declară că, fiind de gardă sus la casierie, a văzut că vin în fugă camarazii lui Trică Mitrică şi Elie Kyriac şi, puindu-se cu spatele în uşa casieriei, a văzut cum acea mulţime înverşunată spărgea în toate părţile, geamuri, mese, dulapuri, scaune, sobe şi tot ce găsia înaintea lor, pe care apoi au început a le arunca pe fereastră, rupând şi sfărămând hârtiile că acolo sunt bănişorii lor. In urmă au venit *Ştefan Constantin* şi *Nicolae Ioan precupeţul* împreună şi cu alţi doi, un măcelar de porci şi un pastramagiu, al căror nume nu-l ştiu, dar îi cunoaştem, care, împreună cu mulţimea ailaltă, ne-au desarmat şi în bătăi am fugit afară spre a ne scăpa viaţa. In această fugă, am mai văzut şi pe *George Popa precupeţul* care mi-a dat un brânci pe scară.

Ioniţă Popescu, sergentul, declară că asemenea a văzut acea mulţime înverşunată cum da cu pietre şi cu lemne în dreapta şi în stânga, între care a cunoscut pe *George Pârcălabul* şi pe *procletul Brătianu* ce asmuţiau pe lume.

Anul 1865, August 4.

Alexe Văncescu, Păun Leoveanu, Trică Mitrică, Ioniţă Popescu, Alexandru Ioanu, Nicolae Ioviţă, Basile Constantin, Elie Kyriac, Preda Ioan Botea, Şerban Radu, Ghiţă Tănase, Ioan Nicolae, Mihalache Ştefan, Elie Nedelcu, Basile Voicu.

2.

Telegrame schimbate între Prefectul județului Argeș și Ministrul de Interne asupra percheziţiunii făcute în casa lui Ion C. Brătianu la Florica.

Pitești. Notă confidenţială

D-lui Ministru din Intru General Florescu, Bucureşti

Sunt în casa D-lui Brătianu împreună cu procurorul și comandirul. Brătianu lipsește la București. M-me Brătianu nu voește cu nici un chip a deschide încuetorile, în lipsa consoartelui. Să spargem?
Vă rog ordonați. Așteptu ordin aci.

Prefect, Vărzaru

Răspuns

în *3 August.*

Prost lucru ca un prefect și un procuror să aibă nevoie de deslegări în asemenea cazuri. In numele legii cereți deschiderea încuetorilor și, la caz de împotrivire, deschideți înșivă.

15/8, 1865. Pitești. Urgentă. *Confidențială.*

D-lui Ministru din Interior

București.

Am executat ad-literam ordinul D-v împreună cu procurorul și comandirul Dorobanților. Am deschis toate încuetorile dela casa lui I. Brătianu. Am făcut cea mai minuțioasă perchesiție. Nu am găsit suterană, nu am găsit arme, nici hârtii care să conție bănueli. Detailurile cu posta. Rosetti n'a venit. Va fi priveghiat. Despre menținerea ordinei am luat toate măsurile. Să n'aveți nici o grijă pentru aici.

Prefect de Argeșiu, C. Vărzaru

3.

Adresa Prefectului de Poliție al Capitalei către Ministrul de Interne pentru închirierea unei case din apropierea Poliției, pentru adăpostirea celor arestați la 3/15 August 1865.

Biroul Penal
No. 24.169

1865 August 17.

Domnule Ministru,

Arestul preventiv al Prefecturei, după numărul arestanților de astăzi, fiind cu totul incomod și ne corespunzător la numărul celor arestați, mai vârtosu că după opinia D-lui Dr. Cheresteni, care s'a chemat în revizie, declarând necesitatea ce este a se rări numărul arestanților și a

se împărți prin camere, subscrisul grăbește a supune la aprecierea Domniei Voastre și tot într'o vreme vă recomandă localul D-lui Colonel Voinescu ce este în apropiere de acela al Prefecturei și încăpător pentru numărul arestaților, rugându-vă a lua cuvenitele dispoziții întru aceasta.

Binevoiți, vă rog, Domnule Ministru, a primi asigurarea prea osebitei mele considerațiuni.

Prefect, *A. Marghiloman*

Șeful cancelariei, Indescifrabil

O pagină din scrisoarea dela 12 Decemvrie 1849

ION GHICA CĂTRE N. BĂLCESCU

— SCRISORI INEDITE DIN VREMEA PRIBEGIEI —

PUBLICATE CU O ÎNTRODUCERE

DE

G. ZANE

Memoriu admis în şedinţa dela 9 Aprilie 1943

ION GHICA LA CONSTANTINOPOL

In primele zile ale lui Iunie 1848 Ion Ghica pleca spre Constantinopol. Era trimis, de către Comitetul revoluţionar din Bucureşti, pentru a susţinea la Poartă mişcarea care trebuia să se pornească. Alegerea căzuse mai întâi asupra lui Eliade, dar acesta, spre dezolarea celor care voiau astfel să scape de incomoda lui persoană, se grăbise să refuze, pretextând motive de ordin familiar. Fusese apoi vorba despre Ştefan Golescu, dar şi acesta se eschivase prudent, pe consideraţiuni de oportunitate.

Cariera de diplomat a lui Ghica începea. Avea 32 de ani. Purta un nume bine cunoscut în boierimea ţării. Era nepotul lui Câmpineanu, un mit încă pentru generaţia tânără. Trăise câţiva ani la Paris şi deţinea diploma unei şcoale vestite. Avea în plus prestigiul pe care i-l dădea profesoratul dela Iaşi şi cele câteva publicaţii din ţară şi străinătate.

Comitetul celor 17 din Bucureşti a ales bine. Ghica a dovedit în scurt timp calităţi demne de un diplomat acreditat pe lângă Poartă. El a cucerit repede o uimitoare situaţie personală, pe care a pus-o cu ardoare în serviciul cauzei româneşti.

Avea o adevărată artă în a-și face prietenii, a le cultiva și mai ales folosi. La Constantinopol a găsit cunoștințe dela Paris, deținând funcțiuni importante de ale zilei și legând astfel nouă și durabile prietenii. Știa să cultive cu îndemânare anturajele, din jurul Porții sau Ambasadelor, să și le apropie și să fie privit de ele ca un vechiu și devotat prieten. Reușea ca puțini alții să fie primit, oricând, de miniștrii cu vază ai sultanului, de ambasadorul Angliei sau de cel al Franței; să fie ascultat cu interes, solicitat să dea informații, invitat să revină, ori să prezinte memorii. La rândul său știa să observe, să asculte, să descoasă, să înțeleagă aluziile, să desarmeze discrețiile. De aceea era totdeauna foarte bine informat despre ce se discută, în secret, la Poartă, ce tratative mai duc ambasadorii, ce cancanuri sau intrigi se mai țes în culisele diplomației locale. Era discret și corect cu partenerii săi, dar, când credea că este util cauzei, știa cum să-și procure acte de prin cancelarii și la nevoie, fără multă ezitare, să le treacă, neștiut, în presa europeană. Nu făcea caz de orgoliu. Îl interesa puțin dacă era primit la vreo ambasadă pe ușa principală, în văzul tuturor, sau dacă trebuia să fie introdus, pe neobservate, prin cine știe ce ușă secundară. Era un lucru pentru el de puțină importanță.

Pentru vârsta sa, G h i c a era surprinzător de suplu. Deși în chestiunile mari a avut o consecvență absolută, în privința mijloacelor de care se servea nu făcea de loc caz de intransigență. In fond ceeace interesa era scopul și nu mijloacele. Știa să se acomodeze cu mare ușurință situațiunilor și să-și adapteze pe loc atitudinile în fața unor nouă împrejurări. Când revoluția din țară era simpatică Turcilor, a susținut-o; când atmosfera s'a schimbat, a combătut-o. Cu ambasadorul Franței era democrat, cu cel al Angliei aristocrat, fără a fi însă în contrazicere cu el însuși. Iși alegea cu abilitate adevărat levantină temele de discuție cu fiecare dintre personajele mai importante. Turcilor le vorbea despre propriile lor interese, despre integritatea și chiar mărirea imperiului otoman, ambasadorului englez despre bogățiile Principatelor, despre posibilitatea ca ele să devină un vast debușeu al industriei britanice, despre legarea Mării Negre direct cu șesul Bărăga-

nului, iar ambasadorului francez, cu o uşurinţă încă şi mai mare, despre atâtea lucruri plăcute, ca vechile sentimente filofranceze ale Românilor, cultura franceză în Principate, identitatea de rasă și apropierea de limbă, sau chiar despre vreun print francez ca domn pe tronul Principatelor. Dar peste tot locul filoturc, fără nicio rezervă, cu o hotărîre care n'a șovăit câtuși de puțin. Sincer sau oportunist, e greu de spus pentru această epocă. Dar chiar 25 de ani mai târziu n'a privit cu simpatie războiul nostru, alături de Ruși, în contra Turcilor. Ce ar fi făcut bietul Eliade în dedalul diplomației constantinopolitane. Era și el în adevăr turcoman, dar turcomania lui trecea ca un nou servilism personal, trecător și acesta. Putea să dedice sultanului o odă, poate și lui Canning sau lui Aupick, dar s'ar fi încurcat la primii pași și ar fi căzut la pământ fără să se mai poată ridica.

Ghica n'a atins obiectivul primei sale misiuni, recunoașterea guvernului provizoriu și aprobarea Constituției. Poarta, intimidată de amenințările rusești, a dat înapoi și după ce lăsase să i se întrevadă bucuria pentru răsvrătirea antirusă dela București, a sdrobit-o chiar ea, cu trupele lui Omer. Ghica n'a tras însă consecințele diplomatului învins. A rămas acolo mai departe, pentru toată emigrația, ambasador al suferințelor și speranțelor ei.

De abia acum începea marea lui carieră. Dintr'un trimis pe ascuns al unui Comitet revoluționar, alungat chiar de Turci, de abia trei luni după ce pusese mâna pe guvernare, el a reușit să devină, în acest centru al intrigii europene și al ciocnirilor pentru supremația Continentului, un personaj de primul plan, fără să reprezinte vreun guvern, fără să poarte vreun titlu, fără o avere care să-l impună, ridicat numai de iscusința lui politică.

A făcut puțin caz că prietenii săi, din Comitetul care-l trimisese la Turci, au fost scoşi din fotoliile ministeriale, în care-i așezase revoluția, și împrăștiați în lume. Nu s'a sfiit să susțină că el întrevăzuse acest sfârşit, svârlind răspunderea nu numai pe Ruși ci și pe graba acelor din Bucureşti de a face revoluție. Chestiunea românească era pentru dânsul mai importantă decât mișcarea, guvernul provizoriu, Constituția

şi mai ales mantaua lui E l i a d e. Iar rezolvirea ei o credea posibilă numai printr'o acțiune diplomatică, al cărei front principal era la Constantinopol. N'avea nicio nădejde în forța mântuitoare a revoluțiilor, așa cum credea B ă l c e s c u, și-l lăsau aproape indiferent acțiunile conspirative, plănuite de unii emigranți străini. Țelul său politic a rămas același, lichidarea influenței rusești în Principate și conservarea legăturilor istorice cu Poarta. Mai târziu reforme interne moderate, unirea şi independența. Interesele românești coincideau, în adevăr, la acea dată, cu cele turcești. Pericolul rusesc amenința egal ambele popoare. Rezistența trebuia să fie comună. Românii singuri ar fi fost înghițiți de către Slavi, Turcii fără Români ar fi rămas descoperiți în Europa. Ca nimeni altul G h i c a a știut să împace sentimentele de loialitate față de sultan cu datoriile de adevărat patriot român. Când revoluția se proiecta, toți partizanii ei vedeau lucrurile la fel. Reîntoarcerea la vechile capitulații era un punct principal din program. Mai puțin din simpatie pentru Turci, cât din oportunism. Intre doi stăpâni, sultanul și țarul, alegeau pe cel mai slab. Dar la cea dintâi desamăgire, atunci când trupele turcești treceau Dunărea s'au găsit glasuri, cum a fost acel al lui B ă l c e s c u, care să strige din răsputeri, cum se striga odinioară, în timpuri de mărire: războiu. Apoi în exil, în atâtea publicații ale emigrației, de câte ori n'au fost Turcii atacați, spre dezolarea lui G h i c a.

Susținând interesele românești, așa cum le vedea în acel moment, ambasadorul emigrației noastre devenea un apărător al imperiului otoman; cu orice prilej, înaintea emigranților, a diplomaților, a opiniei publice. Românilor, ca și străinilor, le spunea cu tărie că este spre propriul lor folos și al Europei, ca imperiul otoman să rămână întreg, deoarece nimic nu ar mai putea opri invazia rusească spre occident, dacă Turcia europeană ar dispărea.

Se întâlnea astfel pe același drum, cu un alt turcoman al vremii, cu U r q u h a r t, al cărui nume era de mult cunoscut în toată Europa. Cărțile acestuia despre imperiul otoman, și mai ales faimoasa colecție de documente antiruse publicate in *Portofolio*, făcuse pe timpuri o mare sensație. De atunci

și până la războiul Crimeei, care însemna încoronarea răsunătoarelor sale campanii în contra Rusiei, acesta întreținuse mereu, în opinia publică internațională, chestiunea turcească. Acest englez exagera uneori atât de mult, încât într'o vreme susținea, nici mai mult, nici mai puțin, că Constantinopolul trebue să devină centrul de gravitate nu numai al popoarelor balcanice și dunărene, dar chiar al Italiei și al Poloniei. Urquhart avea mulți partizani, dar Ghica nu trebue considerat ca un urquhartist. Se cunoșteau în adevăr de mult, dela Paris, din saloanele principelui Czartoryski. Dar turcomania sa este consecința unei concepții proprii despre salvgardarea intereselor românești și nu urmarea influenței pe care ar fi avut-o asupră-i diplomatul englez.

Timp de aproape cinci ani Ghica a fost de față la Constantinopol la toate evenimentele diplomatice care au dus la războiul Crimeei. A avut zile rele și zile bune. Le-a înfruntat pe unele, s'a bucurat de celelalte. Cu toate puterile sale, din culisele ambasadelor și până în cabinetul vizirului, a împins la declanșarea conflictului, marea lui speranță. Când a sosit la Constantinopol, presiunea rusească era în toiu. Anglia și Franța nu erau încă înțelese. Iși disputau chiar întâietatea influenței asupra Porții. Austria stătea în expectativă. Izbucnirea revoluțiilor din 1848 și continuarea lor în 1849 au dat prilej Rusiei să-și accentueze presiunile și să slăbească încă mai mult prestigiul turcesc în Europa. Cabinetul englez privea plictisit amestecul tot mai insistent al Rusiei, în așa zisa chestiune orientală, dar ideea unui războiu nu era coaptă la Londra. Și apoi revoluțiile îngrijorau pe unii oameni politici britanici. In măsura în care ar fi folosit Londrei erau încurajate, dar din moment ce unele își accentuau un caracter politic și social, tinzând la răsturnarea ordinei consacrate, cabinetul englez adopta o atitudine de rezervă, prudentă și abilă. Oferea azil proscrișilor, dar trata și cu guvernele respective reacționare; cât privește Franța, ea însăși sguduită de revoluții, era paralizată pentru orice acțiune europeană de mai mare amploare.

Ghica găsea la Constantinopol o situațiune confuză, fără o perspectivă sigură în politica internațională. S'a orientat

repede şi sigur, fixându-şi o atitudine precisă. Atunci când pentru cauza românească n'a mai putut lucra direct, a început să stărue pentru o apropiere anglo-franceză, pentru întărirea rezistenței turceşti față de presiunea rusească şi să lucreze pentru înțelegerea anglo-franco-turcă, în care vedea triumful cauzei româneşti. In acelaşi timp se căznea să îndrumeze acțiunea emigranților noştri pe un drum convergent, pe acel al politicii oficiale a marilor puteri apusene. In toate ocaziile invita la moderație, la abandonarea oricărui exces de limbaj, şi la repudierea extremismului. Tactica pe care o preconiza era propaganda serioasă şi perseverentă, pe lângă cabinete şi în opinia publică. Fără a fi profund, Ghica a fost un spirit limpede.

Este clar că din punctul de vedere al perspectivelor imediate, el a văzut drept, poate mai drept ca oricare altul dintre cei cu care plecase la luptă. Evoluția ulterioară a evenimentelor i-a confirmat vederile şi i-a validat acțiunile, şi totuşi câte incriminări nu s'au aruncat dintr'o parte şi dintr'alta a emigrației. Intre acei care făcuseră revoluția din Bucureşti erau adversități care datau cu mult înainte de mişcare. Cu Eliade legătura s'a luat de abia în Aprilie 1848. Dar era ceva fals. Conlucrarea din timpul guvernului provizoriu i-a despărțit definitiv. Intre Ghica şi Eliade erau prea adânci deosebirile de clasă, de temperament, de aspirații. Ele au făcut să se ciocnească două ambiții tot atât de tari, să se înfrunte fără cruțare, pentru ca până la urmă Eliade, cu toată ascensiunea momentană din timpul mişcării, să fie lichidat de pe planul întâiu al vieții noastre publice.

* * *

Ion Ghica a purtat, în aceşti ani de pribegie, o vastă corespondență. Cu emigranții români sau cu străinii influenți, de care-l apropiaseră nevoile cauzei româneşti. Până în toamna lui 1852 corespondența sa cea mai bogată, a fost, după câte ştim azi, cu Bălcescu. Intre timp şi mai ales după moartea marelui său prieten, cu unii dintre Goleşti, cu Brătienii, cu C. A. Rosetti şi cu alții dintre cei mai puțin însemnați.

Scrisorile primite dela defunctul istoric, le-a publicat chiar Ghica, în cunoscutele sale *Amintiri din pribegie*, într'o ediție destul de defectuoasă. In schimb pe cele trimise de el lui Bălcescu, le considera pierdute, afară de opt, care-i fuseseră remise în 1883 de către I. Alecsandri. De atunci înafară de acele opt publicate mult mai târziu de către N. Cartojan, s'au mai publicat șapte în colecția *Anului 1848* și una de către N. Iorga.

Scrisorile pe care le înfățișăm azi, în număr de 19, toate adresate lui Bălcescu, fac parte din colecțiile Academiei Române, neinventariate până în ultimul timp, și au fost găsite de către d-l G. Nicolaiasa, care a binevoit să mi le pună la dispoziție, printre hârtiile lui I. Bianu, păstrate de acesta, probabil cu gândul de a le da publicității cândva. Ele datează din anii 1849—1850, urmând astfel celor șapte publicate în colecția *Anul 1848*, dintre care ultima este din Septemvrie 1848, și precede pe cele opt publicate de N. Cartojan, întâia dintre acestea fiind din 4 August 1850.

Aceste scrisori nouă, toate autografe ale lui Ghica, cuprind un material bogat și foarte variat. Găsim într'însele știri privind emigranții români și străini, informații despre proiectele de reorganizare și acțiune ale emigranților, relațiuni asupra unor personaje jucând un rol oarecare pe lângă Poartă, în sfârșit multe amănunte privitoare la evenimentele zilei, în special la fricțiunile dintre marile puteri, provocate de către manevrele diplomatice, în scopul de a-și asigura o preponderență la Constantinopol. Scrise fără preocuparea publicității, ele exprimă, uneori în note sumare, alteori în forma narativă, atât de familiară mai târziu lui Ghica, gândurile sale de atunci, întregi și sincere. Temperamentul lui viu îl face să presare, în cursul povestirii, observații pitorești, critici glumețe, incursiuni anecdotice, ce prevestesc cunoscutele sale scrisori către V. Alecsandri. In general judecă oamenii după cum ei se comportă față de cauza românească. Când conversațiile sale cu abasadorul Angliei sau cu acel al Franței nu prea îl mulțumesc, îi scrie imediat lui Bălcescu, zeflemisindu-i: « ambasadorii sunt bătrâni și doresc odihnă ». Despre reprezentantul Franței, prestigiosul general

A u p i c k, scrie odată că-i face impresia unei « babe », altădată a unui om, « care nu ar voi să aibă grija lumii, ci să trăiască în baluri, desfătări și mese », sau că este un om « așa cum l-a făcut Dumnezeu ». De noul an 1850, face lui B ă l c e s c u o urare semnificativă și spirituală: « să ne vedem în țară mari și tari » și « să auzim de D u h a m e l, L ü d e r s și Comp. că pasc zăpadă în Siberia... ». Alături de o informație gravă, transmisă cifrat, ori de cine știe ce comunicare politică, G h i c a adaugă povestiri de ordin privat, ca aventura amoroasă a unui cunoscut personaj, întâmplarea cu biblioteca unui ambasador și cu tabachera sultanului, fragmente de conversații intime, episoade de spionaj, dând acestor scrisori, atât de interesante prin știrile lor istorice, o coloratură proprie care le face și mai atrăgătoare. In plus lasă să defileze, în forfoteala Constantinopolului din anii de febră care au precedat războiul Crimeei, atâtea personaje, miniștri, ambasadori, diplomați, revoluționari, spioni, câteodată în fugă prin două, trei linii, alte ori prin amănunte care construesc adevărate portrete.

Chestiunile românești ocupă locul principal. Este și firesc. Problema de căpetenie, era în acel moment organizarea emigrației și îndrumarea acțiunii ei. Suntem în vremea când mulți dintre acei împrăștiați la Paris, Brussa și Constantinopol, căutau o regrupare. Dar, după cum se știe, toate încercările au rămas zadarnice. Mai mult decât chestiunile de principii au fost hotărîtoare chestiunile de persoane. G h i c a a văzut clar și din timp situația și fără a respinge ideea unei organizațiuni, n'a lucrat de loc entuziast pentru ea. Era de altfel, prin firea lui, mai puțin un cm de partid, decât de atitudine personală. L-a interesat acțiunea câtorva, în special a lui B ă l c e s c u, căruia îi dă, în repetate rânduri, îndrumări. Il invită să ia contact cu oamenii zilei din Apus, să strecoare în presa străină știri și articole, să alcătuiască memorii, în sfârșit să caute a ținea, prin toate mijloacele, la ordinea zilei, chestiunea Principatelor.

Chestiunea unirii revine de câteva ori. Se știe sigur azi că în preocupările unora dintre acei care făcuseră revoluția, era și unirea Românilor. Dar susținerea fățișă a ideei de

unire, chiar numai a Principatelor, și cu atât mai mult a tuturor Românilor, cu drept cuvânt a fost socotită la 1848, prematură. In situația politică de atunci a țării românești, trebuia o altă cale.

Bălcescu și Ghica au fost un timp, amândoi amăgiți de iluzia că unirea ar putea fi realizată prin mijlocirea unei confederații maghiaro-româno-sârbă. Ilustrul istoric a fost câtăva vreme un susținător hotărît al acestei formule, dar repede s'a convins că ea este irealizabilă. Exclusivismul maghiar era o piedecă de netrecut. Totuși Ghica și unul dintre Golești continuau să persiste în această idee, chiar și în primăvara lui 1850. Primul redacta memorii pentru Kossuth, pe care voia chiar să-l viziteze la Kutahia, unde învinsul se afla după prăbușirea revoluției. Se înșela însă, căci în timp ce el spera o înțelegere cu Maghiarii, fostul dictator, într'un lung memoriu adresat lui Mazzini, se ridica cu trufie și cu vrăjmășie în contra proiectelor românești, spunând: « Ungaria nu poate intra într'o astfel de combinațiune. Federația n'ar fi decât un pretext al Românilor pentru a ajunge la unire... niciodată ». Cu drept cuvânt Bălcescu, răspunzând la scrisorile prin care Ghica îl informa despre planurile sale federative, îi spunea că totul e în zadar. «Kossuth este reprezentantul Ungariei a trecutului, al unui trecut îngropat pentru totdeauna... » «Kossuth e mort, și nu ne mai poate sluji, lăsați-l în pace ».

Câțiva ani mai târziu nu mai era niciun Român care să persiste în asemenea idei. Nu se știe dacă ultimul care le-a abandonat a fost Ghica, dar știm că prin 1853 el chiar le combătea; mai mult încă, după ce le taxa drept utopii, le punea în seama altora — ca și cum el niciodată nu le-ar fi împărtășit — și anume în sarcina acelora pe care-i numea adepți ai lui Ledru-Rollin, Mazzini și Kossuth, parcă ultimul, cel mai intransigent adversar al românismului, ar fi putut avea adepți în țările noastre.

In legătură cu unirea, Ghica este preocupat și de Dobrogea, pe atunci turcească. Scrisorile ne dau în această privință, amănunte demne de cel mai mare interes. Se gândește la colonizarea acestei provincii cu țărani fugiți din

Principate. « Să facem Dobrogea o țară cu totul românească », scrie lui Bălcescu, dar cifrat, pentru a nu-i afla Turcii gândurile. Vedea în Ion Ionescu, numit de către Turci, la stăruința sa, inspector agricol, omul care să lucreze pe teren în sensul acestor idei. Proiecta o fermă model, o școală de agricultură și chiar o academie românească, de sigur un institut superior agricol, toate în Dobrogea. Știm din alte izvoare că pentru ferma model, Ghica a făcut chiar niște statute, care au fost trimise în Franța, lui Bălcescu, pentru a fi supuse cercetărilor unui specialist.

Atât de departe au mers, în unele momente, aspirațiile sale naționale, încât a putut vorbi despre un panromânism, în opoziție cu tendințele de înțelegere și expansiune ale Slavilor, cari se agitau sub lozinca panslavismului. Dar fie din cauză că ideea i s'a părut irealizabilă, fie că ea contraria unele interese, pe care el voia să le menajeze, a încetat s'o mai agite — ceea ce-i va aduce reproșurile lui Bălcescu — propunând, în loc, formula a două Românii, una a vechilor principate și alta a ținuturilor robite.

Scrisorile mai cuprind diverse informațiuni despre stările de lucru din țară. Unele doar note sumare, totuși interesante prin amănuntele pe care le consemnează.

Un loc important îl au chestiunile internaționale, în special, după cum spuneam, fricțiunile diplomatice dintre marile puteri, în legătură cu unele desbateri la ordinea zilei. Suntem în vremea când lupta dintre Rusia pe de o parte, Anglia și Franța pe de alta, pentru preponderența la Poartă, este în plină desfășurare. Chestiunea refugiaților polonezi și unguri o agravase, Rusia căutând să intimideze Poarta cu scopul de a o sili să alunge de pe teritoriul turcesc pe cei fugiți din țările lor, iar Anglia și Franța susținând-o pentru a o face să reziste presiunilor rusești. Bălcescu este ținut la curent cu evoluția situației, comunicându-i-se știri chiar de amănunt. Ghica se situase, firește, de partea Turciei. El credea că după rezolvirea acestei chestiuni, se va pune problema Principatelor și că războiul în care-și punea toate nădejdile, este apropiat. Cu mult simț de înțelegere a momentului istoric, spunea unui emigrant maghiar, referindu-se

la mișcările din 48, că aceste evenimente sunt numai un act al dramei sociale ce se joacă și nu desnodământul ei.

Incă o chestiune reținută în aceste scrisori, și care se pare că a preocupat destul pe emigranții noștri, este și așa numita afacere Bolliac. Este și explicabil, deoarece era în joc onoarea emigrației române. Nouăle scrisori pe care le publicăm aruncă o lumină completă asupra acestui ciudat episod din istoria emigrației noastre. Acuzarea adusă de unii Maghiari lui Bolliac, că și-ar fi însușit faimoasele briliante, s'a dovedit complet neîntemeiată. Insuși Ghica, care la un moment dat avea îngrijorări, comunică lui Bălcescu că totul s'a lămurit în favoarea celui pe nedrept bănuit.

Interesant interogatoriul luat lui Bolliac de către poliția turcească, și reprodus aproape textual.

In sfârșit mai trebuesc relevate informațiile referitoare la articolele publicate de către Ghica, anonim, în *Concordia*, și acelea privind anumite memorii. Se cunoștea până acum un singur articol publicat în ziarul italian. Va trebui cercetată întreaga colecție din acest timp, identificate articolele și restituite bibliografiei lui Ghica. Cunoaștem și unele dintre memoriile amintite. Unul publicat postum, acel către Kossuth, e puțin interesant; pare mai mult o scrisoare de curtoazie. Un altul, încă inedit, acel alcătuit pentru Ahmed Effendi privitor la boierimea țării, este un document de preț. El cuprinde o frescă impresionantă a boierimii muntene, făcută în linii dure, cu intenția vădită de a prezenta comisarului turc, pe cei mai mulți dintre boierii vremii, într'o înfățișare degradatoare. Bărbații: mărginiți, conrupți, intriganți, vicioși, avari sau risipitori; femeile cu moravuri dubioase. Numai puține excepții, Câmpineanu, cei care au luat parte la mișcare și încă alți câțiva. Incolo niciun păcat dintre cele care de atâtea ori au fost puse în seama acestei clase, nu este uitat.

Scriindu-și unul altuia, numai pentru ei, destinul a făcut ca amândoi, și Ghica și Bălcescu, să scrie pentru istorie. Căci mănunchiul acesta de scrisori a încetat de mult să mai cuprindă o simplă corespondență privată. El a intrat în domeniul istoriei noastre, odată cu cei care, prin sforță-

rile și năzuințele lor, au pus României de azi, în anii pribegiei, indestructibila ei temelie. Soarta a făcut ca Bălcescu să nu aibă parte de urarea pe care i-o făcea prietenul său de noul an 1850. Numai Ghica s'a întors, după 11 ani, «mare și tare în țară». Intorcându-se, el a adus cu sine, odată cu ideile lor biruitoare, și marea experiență făcută la școala rafinată a diplomației bizantine, căreia îi va păstra până la sfârșitul cuprinzătoarei sale vieți, o mult prețuită amintire.

I

Despre demersurile făcute pentru a-l scăpa din mâinile Ruşilor. Ştiri privitoare la alţi refugiaţi. Dorinţa sa de a veni la Paris, cu familia. Diverse.

Constantinople, le 5 Novembre, [1849].

Cher ami,

Hier soir j'ai reçu ta lettre [1]). Ce matin j'ai écrit à ta mère pour lui annoncer que tu es à Paris; elle était si inquiète, la bonne vieille.

Je savais d'abord que tu avais été arrêté par les Russes, j'ai donc fait des démarches auprès du gouvernement d'ici pour te réclamer et pour écrire à Fuad Effendi [2]) de t'envoyer à Constantinople, dans le cas où les Russes te livreraient à lui, afin que tu ne tombes de Charybde en Scylla, des Russes aux boyards.

Plus tard j'ai appris que tu étais arrivé à Semlin et que tu ne pouvais pas passer à Belgrad, à cause que Limpérani [3]) n'avait pas voulu te réclamer. Là dessus démarches auprès du général Aupick [4]), démarches auprès de M. Canning [5]), auprès de la Porte, afin que Limpérani, Fontblanc [6]) et Hassan pacha se concertent pour te retirer de Semlin et te faire passer à Belgrad. Enfin toute la diplomatie a été mise sens dessus dessous pour te mettre en liberté. Je te croyais depuis cinq à six jours à Belgrad, quand je reçois ta lettre de Paris.

Tout le monde est retrouvé ou presque tout le monde.

Bolliac [7]) est ici, il est allé, depuis trois ou quatre jours, à Brousse.

Deivois [8]) est arrivé, il y a dix jours.

Floresco [9]) est allé à Bukarest, il m'a écrit.

---

[1]) Scrisoarea din 17 Octomvrie 1849. Ion Ghica, *Amintiri din pribegie*, p. 406.

[2]) Fuad Effendi, Fuad Paşa Mehmet, 1814—1869. Om politic şi scriitor; comisar turc în principate.

[3]) Limpérani, consul francez la Belgrad.

[4]) Aupick Jacques, 1789—1857; general, trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar al Franţei la Constantinopol, 1848—1851.

[5]) Stratford Canning, 1786—1880; ambasador al Marii Britaniei la Constantinopole, 1842—1858.

[6]) Fontblanc, consul englez la Belgrad.

[7]) Cesar Bolliac, 1813—1880; participant la mişcarea din 1848 şi exilat.

[8]) Deivos Ion; a participat la mişcarea din 1848; a luat parte la lupta din Dealul Spirei; exilat; internat la Brussa.

[9]) Florescu Constantin, 1826—1875; părtaş la mişcarea din 1848, emigrant, internat la Brussa.

Racovitza [1]) est à Belgrad.
Balatschano [2]) est parti pour la Suisse ou pour la France.
Je ne sais rien encore de:
Caracasche [3])
Duillie [4])
Nenichor [5])
Mano [6])

Je t'attendais ici pour nous concerter sur ce qu'il y avait à faire; j'attends maintenant de l'argent pour quitter, car tu sais que j'ai été déclaré traitre à la Patrie, par l'honorable Lieutenance [7]). Il a été prouvé que j'ai vendu la Patrie au baron Spleny [8]); heureusement pour la Patrie le baron n'a pas voulu l'acheter.

Vive la Roumanie, mon brave et bon Balcesco.

Les misérables auront tort, voilà tout.

Bolintineano [9]) te mettra au courant de nos misères d'ici. Maintenant que je sais que tu es aussi à Paris, si ma femme n'a trop froid et s'il n'y a pas de danger pour mon moutard je compte venir aussi à Paris; il faut voir mon gamin comme il est gentil.

Dis à Rosetty [10]) si tu le vois, et vois le, dis lui que je ne lui dois aucune lettre; sa dernière est du mois de février ou de mars, je lui ai répondu en juin et même je lui ai écrit une lettre en juillet [11]). Aujourd'hui je ne lui réponds pas parce que le temps matériel me manque, mais pour la prochaine fois je lui allonge une lettre d'une lieue.

m[a] f[emme] te salue.

t [on] d [évoué]
Ion Ghica.

d.a.c.s.v.p.h. s[pune] Goleștilor că am dat o scrisoare către ei, poste-restante, s[ă] s[e] d[ucă] s['o] ia.

---

1) Racoviță Constantin, 1830—1891; părtaș la mișcarea din 1848; emigrant.

2) Bălăceanu Ion, 1825—1914, părtaș la mișcarea din 1848, administrator al jud. Brăila; în 1849 a luat parte la campania lui Bem.

3) Caracaș, 1823—1888, părtaș la mișcarea din 1848; în 1849 considerat ca aghiotant al lui Bem.

4) Duilie Marcu, pitar, părtaș la mișcarea din 1848, exilat, eliadist fanatic.

5) Nenișor Petrache, părtaș la mișcarea din 1848, exilat.

6) Manu Alecsandru, 1825—1874; comisar de propagandă la 1848; exilat și internat la Brussa.

7) Adresa locotenenților, în I. G., *Amintiri*, pp. 743 și urm.

8) Spleny, reprezentantul dela Constantinopol al revoluției maghiare; v. I. G., *Amintiri*, pp. 741 și urm.

9) Bolintineanu Dumitru, 1819—1872; poetul, participă la mișcarea din 1848, exilat.

10) C. A. Rosetti, 1816—1885; secretar al guvernului provizoriu 1848, exilat la Paris.

11) Două scrisori ale lui C. A. Rosetti, una din 20 Aprilie și alta din 14 Mai 1849, sunt publicate în I. G., *Amintiri*, pp. 63 și urm. și 70 și urm. Este probabil că la data de 5 Nov. I. Ghica nu primise scrisoarea datată 16 Oct. 1849, la care se referise probabil C. A. Rosetti, *Amintiri*, pp. 78 și urm.

II

Despre neînțelegerile cu Eliade. Cum ar trebui organizată emigrația. Despre mișcarea flotelor Angliei și Franței. Răspunsul Porții dat Rusiei și Austriei în privința refugiaților. Evoluția situației politice la Constantinopol. Speranțe în reluarea chestiunii Principatelor. Sfaturi pentru acțiunea emigrației. Despre afacerea Bolliac și vâlva pe care o face. Un proiect de manifest. Știri din țară.

Constantinopol, 14 Noemvrie 1849[1]).

Frate!

Nu-ți scriu de miseriile noastre dup'acolo și dup'aici; tu cunosci pe oamenii noștri și le poți judeca. Am dat frati-to, Barbu, duoă autografe ale lui d-l Eliad[2]), ca să-ți trimită copii după dânsele; atât te rog să le ții pe seama ta și spre regula judecății tale și să nu le faci publice.

Eu, după multe chipsuiri, după ce am întors în capul meu, în fel de fel, mijloacele ce avem pentru a lucra pentru causa Rumânilor, iată resultatul la care am ajuns: țiu mult la amiciția ta și m'ași socoti fericit dacă și tu ai fi tot de ideea mea ca să lucrăm tot într'un sens și împreună. Eu nu voiu să mă îndatorez cu nici o însărcinare oficială din partea emigrații, nici ca șef, nici ca membru al vreunui comitet, nici ca agent a unui șef sau unui comitet recunoscut oficialemente de emigrați, prin trâmbițe și surle. Te rog să ei în băgare de seamă că de acum încolo, după înțelegerile dela Petersburg, de aici și dela Viena, între diplomați, oricare emigrație s'ar organisa *au grand jour*, nu vor putea șefi face nimic, fiindcă toate guvernurile după'n prejurul nostru se află oarecum îndatorate a persecuta și a goni pe acei șefi sau agenți. De ne-am fi organizat de astă primăvară sau de acum un an, acel șef și agenții lui ar fi luat până acum rădăcină și poate că ar fi fost cu greu a le opri lucrarea. Zic dar, că pe câtăva vreme de acum înainte ar fi cu neputință de a ne organiza într'un chip sistematic și oficial totodată. Crez că chipul cel mai bun de a lucra ar fi ca patru sau cinci oameni dintre noi, care se pot înțelege în nădejdile lor pentru viitor, în ideile lor, și care totodată au capacitate și încredere mutuală, să lucreze într'o înțelegere, ca agenți, fără șef, până când unul din ei va lua sau ascendent moral asupra celorlalți prin capacitate sau prin încrederea ce va inspira compatrioților, și acesta să face firesc șef, fără de a-l numi nimeni; până atunci într'o circonscripție oarecare în cercul nostru

---

[1]) Transcrierea a respectat, în general, ortografia întrebuințată de Ghica. S'a îndreptat însă ortografia numele proprii străine și s'a suprimat *ŭ* scurt final; tot odată s'a corectat punctuația și erorile vădite de grafie, dealtminterea foarte puține. La o eventuală retipărire, și mai ales în cadrul unei ediții complete a operelor lui Ghica, ortografia scrisorilor, ca și a studiilor științifice sau scrierilor literare, va trebui modernizată și unificată în limitele justificate de o bună ediție critică.

[2]) Ion Heliade Rădulescu, 1802—1872; membru al guvernului provizoriu și apoi al locotenenței domnești; refugiat, după căderea revoluției, în primul moment, în Ardeal și apoi la Paris.

de acţie să grupăm cât om putea oamenii noştri de inimă şi de bună judecată.

Dacă eşti de părerea mea, ne putem înţelege şi face ceace este cu putinţă în împrejurările de astăzi, până ce va da Dumnezeu să se prefacă lucrurile şi să ne vie mai bine.

Aici lucrurile s'au potolit. Flota englesă s'a tras la Besicale, satisfacţie dată d-lui Titoff [1]), care nu voea să intre în niciun fel de trataţie până ce mai întâiu nu va eşi flota dela Dardanele. Flota francesă, care nu sosise încă la Dardanele, să va opri la Smirna, unde să află, sau că va veni la Urlac.

Poarta, după mai multe sfaturi, a făcut un respuns pe care l-a supus mai întâiu aprobaţii ambasadorilor Francii şi Engliterii. Eri l-a trimis d-lor Titoff şi Stürmer [2]).

Iată substanţiea acestui respuns.

1° Poarta priimesce a interna cu bună pază, într'un loc hotărît de Sultanu, departe de mărginile Austrii pe toţi refugiţii magdjari, pentru care d-l Stürmer va da listă definitivă şi iscălită. Această internare va ţinea până ce împăratul Austrii va declara că turburările Ungarii s'au potolit cu totul.

2° Poarta va depărta pe toţi Lehi care au luat parte la revoluţiea Ungarii, iar pentru ceilalţi refugiţi Lehi, care să află în Turciea, cei mai mulţi având paşaporturi englese sau francese, Poarta nu poate a-i molesta, fiind în căderea guvernelor sau a ambasadorilor a căror au protecţiea, a hotărî dacă trebue fi depărtaţi sau nu. Poarta însă singură, dela sineşi, va cere dela guvernile acestea espulsiea Lehilor, care caută a face sau a provoca turburări în Rusiea.

Oricum o privi-o cineva, acest respuns, dacă d-l. Titoff se va mulţiumi (de voi afla ceva până mâne seară întru aceasta, îţi voiu scri duoă rânduri, cu toate că vaporul poate să nu plece mâne, fiindcă acum sunt şase ceasuri şi încă n'a sosit), este oarecum o biruinţă asupra cabinetului de Petersburg, care nu a dobândit nimic, el care făcea un *casus belli* de va scăpa măcar unu din Lehi dela Widin, acum scapă toţi pentru că Poarta îi depărtează din Turciea. Pentru acea care s'au făcut Musulmani şi pentru carii d-l. Titoff cerea internarea la Diarbekir, nu face Poarta nimic alt, decât a-i depărta după mărginile Austriei şi din vecinătatea Rusii, dându-le comenzi în locuri mai depărtate, înăuntru imperiului.

Acest succes va avea resultate:

1° Că influenţa lui Titoff şi Stürmer scade în favorul a miniştrilor Engliterii şi Francii,

2° A văzut toată lumea în faptă, că Rusiea să trage când îi arată Englitera dinţii, ceace nu îndrăznea să crează până acum nici măcar generalu Aupick sau Sir Stratfort Canning.

[1]) Titoff Vladimir, ambasadorul Rusiei la Constantinopol în 1849—1850.
[2]) Stürmer, baron, ambasadorul Austriei la Constantinopol.

Acum când să va înfăţişa chestiunea Principatelor vor îndrăsni a arăta dinţii, şi Muscali sau că se vor da înapoi sau că vor alerga şansele unui resbel fatal pentru despotismu şi pentru monarchiea Romanovilor.

Te prevestesc că chestiunea Principatelor se va înfăţişa îndată după potolirea chestiunii refugiţilor. Sir Stratfort voesce să ierneze flota la Besicale ca să poată influa; asemenea şi g-lu Aupick, dar nu au nici o instrucţie dela guvernurile lor respective. Caută cum vei sci a vedea pe president şi pe Tocqueville [1]), prin prinţul Czartoryski [2]), sau mai bine prin Calimach [3]), caută a vedea pe Lord Palmerston [4]) prin Mehemet Paşa [5]). Dacă voiu putea îţi voiu trimite duoă scrisori către aceşti ambasadori, dela vezir sau dela ministru trebilor din afară.

Vorbesce pentru causa noastră şi silesce-i a trimite instrucţii ambasadorilor lor cât mai curând.

Suntem oameni în toată firea. Este asupra noastră o mare respundere către Rumâni. Să lăsăm pe seci într'o parte, nu-i pune în confidenţiea ta. Ei împing gelosiea şi ticăloşiea până a zice că dacă toate nu se fac de ei, prin ei şi pentru ei, apoi mai bine să ne mănince lupii, şi pe noi şi pe ţeară.

Deşi mă socotesci ἓν ἀναγγάζον κακόν precum zice d-l. Eliad că i-ai fi zis de mine, încai ascultă-mă până pot fi de oarecare folos şi nu te povăţui decât de interesul Rumânilor. Leapădă dela tine orice slăbiţiune pentru persoane şi orice afecţii şi ia în cântaru creirilor numai greutatea causei.

Bolliac ar fi putut să ne fie de folos, căci este actif şi are cap, dar din nenorocire se află într'o posiţie foarte urâtă. Cu toate că aici istoriea ce voiu să-ţi spuiu este sugetul emigraţilor magdjari şi lehi pela locuri publice, dar nu o face vorbă către nimeni acolo. Iată cele ce am înţeles după spusa unora şi a altora şi după chiar spusa lui Bolliac.

Kossuth [6]) a încredinţat lui Bolliac nişte scule de diamant între care şi nuoă nasturi de berliant, cumpăraţi pe seama Statului, dela mezatul lucrurilor confiscate lui Zichy [7]). Pentru aceste scule Bolliac, când le-a luat, a dat înscris în casa tresorului unguresc, care să află acum în mânile Austriacilor. Până aci şi Ungurii şi Bolliac sunt d'acord. Deosebesc însă că comte Andrassy [8]), care zice că cunoasce nasturii lui Zichy, spune că toţi nasturii, 18 la numer, era cunoscuţi de toată lumea şi

[1]) Toqueville Alexis, 1805—1854, publicist şi om politic francez.

[2]) Czartoryski Adam, 1770—1861, principe; şeful emigraţiei poloneze. Era stabilit la Paris.

[3]) Calimach, ambasadorul Turciei la Paris.

[4]) Palmerston, Henri John Temple, lord, 1784—1865, om politic englez, ministru de externe în cabinetul liberal al lui John Russel, 1846—1851.

[5]) Mehmet Ali Paşa, 1807—1868, general, ambasadorul Turciei la Londra.

[6]) Kossuth Layos, 1802—1894, conducătorul revoluţiei maghiare din 1848—1849; refugiat în Turcia, internat la Kutahia.

[7]) Zichy Eugen, conte; condamnat la moarte de către revoluţionarii unguri şi executat.

[8]) Andrassy Julius, conte; revoluţionar maghiar.

valoarea lor era 80 mii fiorini argint, prin urmare 9 ar face 40 mii fiorini. Bolliac iarăşi spune că în înscrisu ce a lăsat el ministrului financii al Ungarii se află trecuţi fiecare cu caraturile câte a tras şi cu preţu care piste tot se aduna ca la 900 sau până la 1000 galbeni. Dar preţu nu face nimic. Nenorocirea este că Ungurii acusă pe Bolliac de a fi păstrat pe seama lui acei nasturi şi spun o grămadă de lucruri pe care le tăgăduiesce Bolliac, precum, de pildă, că ar fi fost poruncă dela guvernu ca să-l arestuiască şi să-i ea sculele, că Bolliac arestuit ar fi fugit din arest, lăsându-şi chiar şi mantaoa şi a trecut în Turciea, unde întâlnind pe Kossuth i-ar fi dat toate celelalte scule, afară de acele 9 berliante dela nasturi, zicând că pe acele petre le-a dat unde a fost poruncit a le da. Bolliac are înscris dela Kossuth pentru priimirea acestor scule, pinteni de diamant şi altele, dar pentru acele 9 petre zice că le-a dat unuia ca să le dea acolo unde a fost poruncit. Rămâne dar a dovedi acei care acusă pe Bolliac că acesta le-a oprit pentru el, care ar fi o escrocherie.

D-u. Duhamel [1]) are duoă scrisori, una dela Kossuth la Bem [2]), în care îi scrie că ar fi trimis pe Bolliac cu scule ca să tragă pe X Paşa în partea Ungurilor, dacă ar intra în Principat, şi să zice că cu această scrisoare ar fi cerut dela Poartă să se pedeapsească X Paşa. Turcii nu vor să facă o cercetare numai pe aşa dovadă. Să zice iar că duoi Unguri (să bănuesce a fi Szemere [3]) şi Filip ar fi dat hârtie la minister, prin care zice că Bolliac nu ar fi dat acele 9 petre lui X Paşa şi cer să se arestuească Bolliac, care le-a zis lor că le-ar fi dat unuea, Zaman, să le ducă acelui Paşa. Turci însă nu au făcut nimic.

Nu este îndoeală că piste puţin, când Stürmer va lua iar relaţiile cu Poarta, va cere acele scule dela Bolliac, cu înscrisu ce acesta a lăsat în casă.

Eu nu crezu pe Bolliac în stare de a face o asemenea faptă, a cării va fi victimă fără îndoeală. Privesc demarşele şi chiar indiscreţiea Ungurilor ca imprudentă, mai ales că fără nici o reservă numesc pe Paşa căruea ploconu era destinat. Dar fiindcă faima s'a respândit şi toţi refugiţii unguri şi lehi cred că Bolliac a deturnat acele 9 petre dela destinaţiunea lor, fiindcă comtele Andrassy mi-a vorbit, fiindcă un Leah, secretar al lui Czajka [4]), căruea i-am presentat pe Bolliac pentru ca să se pue în relaţie cu societatea italo-slavă dela Turin, Duhinski, mi-a făcut reprochuri de ce i-am presentat pe un om cu o asemenea pată, fiindcă acesta mi-a zis oficial că nu voesce a avea relaţii cu Bolliac, eu am socotit de datorie a-i vorbi lui Cesar şi a-i zice că trebue să facă ceva în pricina aceasta. L-am sfătuit dar să facă un *mémoire* pe care să-l dea lui Andrassy, ca să-l trimiţă lui Kossuth. Până acum

[1]) Duhamel, general; comisar rus în Principate.

[2]) Bem Joseph, 1795—1850, general polon, comandantul suprem al armatei maghiare în 1849; turcit sub numele de Amurat paşa.

[3]) Szemere Bartholomeus, 1812—1869, revoluţionar maghiar, refugiat la Londra.

[4]) Czaikowskj Mihail, 1808—1888, scriitor şi om politic, agent al principelui Czartoryski; turcit sub numele de Sadyk-paşa.

nu a făcut nimic pentrucă a fost o săptămână la Brussa şi acum iar s'a dus.

Este o pată care ne face la toţi necinste [1]).

Scrie-mi care este părerea ta şi ce socotesci că ar trebui să se facă. D-u. Duhamel a prins o scrisoare a lui Bolliac către nevasta lui, în care să zice că acesta îi scriea să vie la Constantinopol cât mai în grabă şi că el are destule parale, sau ca să şază aici sau ca să călătorească. Această scrisoare, după ce s'a cetit de d-u. Duhamel, s'a pecetluit la loc şi s'a dat lui M-me Bolliac.

Ruşii, în previsie că va fi resbel, au respândit în Principate şi în alte părţi ale Turcii un proect de manifest pe care îl va da împăratul Nicolae în cas de resbel. Cuprindea zece punturi, între care cele mai însemnate sunt cele următoare:

1° Independinţa Principatelor şi unirea lor subt un acelaşi guvern naţional, cu protecţiea Rusii.

2° Independinţa Sârbii şi isgonirea Turcilor din fortăresele sârbesci. Guvern naţional cu protecţiea Rusii.

3° Erecţiea unui principat bulgar.

4° Intindirea mărginilor Grecii liberate.

Guvernu nostru a făcut un corp de 300 de tineri, alăturat pe lângă armia lui Lüders [2]), ca să fie pepinieră de oficeri. Sunt comandaţi de Rumânii, care au învăţat în Rusiea, şi comanda este în rusesce. Când a început să se vorbească de resbel, câţiva Rumâni s'au dus la Omer Paşa [3]), în lipsa lui Fuad Effendi, şi i-au propus să formeze un corp de Rumânii. Omer Paşa a respuns favorabil, zicându-le însă că nu era încă vremea. D-u. Duhamel a fost chemat la Petersburg. Unii zic că este fiindcă a făcut raporturi false, alţii că este ca să-l consulteze asupra viitorului principatelor. G-lu Lüders pornesce şi el piste puţin; acum o fi şi plecat la P[etersbur]g.

Ţeara are 16 milioane datorie, din care 9 pentru ţinerea armii rusesci. Impunerea asupra proprietarilor de moşii, pe numerul clăcaşilor, a dat 3 milioane. Acum se vor impune proprietăţile fără clăcaşi cu 5% din venit, care nu va trece piste 2 milioane. Cum se va plăti datoriea ceaelaltă, adică 11 milioane, precum şi ceace să va mai face, câte 3/4 milion pe lună? [4]).

Spune Golescilor că săptămâna trecută nu am dat scrisoarea lor la poscie, fiindcă vaporul nu a venit până aici, rămăind la Smyrna din pricina holerii.

I. Ghica.

---

[1]) Despre aşa zisa afacere Bolliac, v. I. G., *Amintiri*, pp. 624 şi urm.

[2]) Lüders Al. Nicolae, 1790—1874, general, comandant al trupelor ruseşti în principate la 1848—1849.

[3]) Omer Paşa, (Mihai Lataci), general, comandantul trupelor turceşti de ocupaţie a Principatelor la 1848.

[4]) Cifrele sunt reale. Cp. actele oficiale ale vistieriei muntene referitoare la aceşti ani. N. Iorga, *Mărturii istorice privitoare la viaţa şi domnia lui Ştirbey Vodă*. Bucureşti, 1905.

III

Despre intervențiile făcute de către G.-l. Aupick în favoarea lui Bălcescu. Știri despre emigranți. Imputările ce i se fac că ar fi făcut să apară în presă documente diplomatice secrete.

Constantinople, le 17 Nov. 1849.

Cher ami Balcesco,

J'ai lu avec beaucoup d'intérêt ton Odyssée [1]. Je puis t'assurer que tu as manqué passer un bien mauvais quart d'heure; tu as passé très près de la corde. Le général Aupick a écrit à Mr. Limperani de s'intéresser à toi et de te faciliter les moyens de passer à Belgrad. J'avais fait ici quelques démarches, pour le cas où tu serais pris par les Russes et conduit à Bukarest, de te faire réclamer par les Turcs. On nous avait écrit que Balatschano, Caracasche, Vernesco [2]) et toi vous aviez été pris par les Russes,

Skender [3]) est à Soumla, par conséquent il est peu probable qu'il me fasse voir la couleur de son argent; par conséquent tu as fort peu de chances pour le moment d'avoir les douze ducats, dont ta mémoire te permet de parler.

A Ionesco [4]), je n'ose pas réclamer les quatre ou cinq ducats qu'il te doit, car il serait capable de me demander un capital avec lequel il puisse entreprendre quelque exploitation agricole, afin de gagner dans un temps plus ou moins long les quatre ou cinq ducats en question.

Quant à Zane [5]) c'est bien différent; celui-là est à Brousse et là, en Asie, comme tu dois le savoir, il y a beaucoup de richesses. Ils ont encore envoyé tout récemment cinq mille francs à Mr. Eliade pour acheter les colonnes du journal *Le Positif*, organe des ouvriers, paraissant une fois par mois. Je compte tirer une lettre de change sur Zane par la première occasion.

Tu veux que j'ajoute à tout cela vingt ou trente ducats. Ceci serait encore plus difficile si je ne vivais d'espoir. Si je reçois l'argent que j'attends, je compte t'envoyer par le prochain courier quarante ducats. Dans le cas contraire tu seras obligé de m'en tenir compte en les déduisant des cinq ou six milliards de ducats que tu me dois de notre partie de piquet et d'échecs de l'année dernière.

---

[1]) Vezi scrisoarea lui N. Bălcescu din 22 Octomvrie 1849, I. G., *Amintiri*, pp. 407 și urm.

[2]) Vernescu G. I., părtaș la mișcarea din 1848; emigrat în Ardeal.

[3]) Skender bey (Mihail Ilinski), agent al principelui Czartoryski, urma să comande legiunea română.

[4]) Ionescu Ion, 1818—1891; economistul moldovean, vice președinte al comisiei proprietății la 1848; emigrat în Turcia.

[5]) Zane Alexandru, 1821—1880; inginer și publicist; părtaș la mișcarea din 1848; exilat și internat la Brussa.

Par le prochain courrier je t'enverrai aussi le compte des trois cents ducats que ta mère t'a envoyés [1]. Ne te fais pas de grandes illusions là dessus pour t'épargner une déception complète.

J'apprends que le chevalier Zalic [2] est ici. Je compte lui faire réclamer environ mille piastres qu'il m'a prises au mois de mai. Tu me diras que j'ai été bien simple de m'entrelaisser tirer une carotte. Je te répondrai que je n'ai cédé qu'aux instances de Marin [3].

Je ne sais rien encore de Nenischor, Duilliu A. Mano, Vernesco, Caracasche et Dincă.

Encore un désagrément. On me dit que la presse, que je n'ai pas encore vue, a publié une lettre de l'emp. Nicolas au Sultan et une autre de Gl. Bem au Sultan; je ne sais lequel de nos compatriotes a couru chez le Prince Calimachi, pour lui dire que c'était moi qui avais procuré ces documents, etc., avec injonction de les publier [4].

Admettons que j'ai pu avoir entre mes mains copies textuelles de ces papiers, en ce cas ils devaient être bien publics, puisque j'ai pu les avoir, et il n'y a pas plus de raison que ce soit justement moi qui les ai fournis aux journeaux et pourquoi pas un autre, français, anglais et autre correspondants de toute race et de toute religion que les journaux payent à Constantinople. On veut à toute force me faire chasser de Constantinople, mais j'espère que le g-t. turc s'apercevera de la mauvaise fois de ceux qui mènent ces intrigues. Malheureusement on fait trop peu d'attention à nous, parce que nous nous montrons incapables et dépourvus de moyens d'action, mais si on devait nous considérer un jour, des dénonciations et autres mauvaises actions de ce genre ne seront pas de bons titres.

On dit ici que Mr. Titoff n'a rien répondu à la note de la Porte; il aurait dit seulement qu'il en référerait à son Gouvernement. Il court ici toute sorte de bruits, les uns disent que l'emp. Nicolas serait parti de Petersbourg pour se rendre à Odessa. Sir Stratfort Canning est parti avant hier pour la flotte qui passera l'hiver, assure-t-on, à Besicalé.

Ma femme me charge de te dire qu'elle t'écrira par le pr [emier] courrier.

Elle s'est mise en tête de devenir pianiste.

t[on] d[évoué] a[mi]

Ion Ghica.

---

[1]) Despre această chestiune v. G. Zane, *Un memoriu inedit al lui N. Bălcescu*, »Rev. Fund. Reg.«, VI, 1939, Nr. 11.

[2]) Zalic G. locotenent, părtaş la mişcarea din 1848, emigrant.

[3]) Serghiescu Marin, Naţionalul, părtaş la complotul din 1840 şi la mişcarea din 1848; exilat şi internat la Brussa.

[4]) Intr'o scrisoare către Sefels, Ghica acuză pe Eliade că el ar fi fost acela care l-a denunţat ambasadorului turc. (*Ac. Rom.*, Ms. 5040, f. 7). Despre chestiunea publicării acestor documente şi a bănuelii neîntemeiate privitoare la Catargiu, unele amănunte, întru câtva deosebite de cele din textul scrisorii, în *Amintiri din pribegie*, pp. 740—741.

IV

Chestiuni băneşti. Ştiri despre armatele străine care se găsesc în ţară şi despre comisia de revizuire a Regulamentului Organic. Cum petrece vremea la Constantinopol. Ştiri privind atitudinea Angliei şi Franţei. Alte ştiri politice. Il roagă să se ocupe de fratele său. Diferite.

Constantinopol, 24 Noemvrie 1849.

Frate Bălcescule,

Iţi trimit aci alăturat, sub lit[era] A şi lit[era] B un conte lămurit de banii ce am priimit şi am cheltuit de când ai pornit tu de aici. Am încheeat aceste sume după contul ce mi-a dat Marin [1]), prin mâna căruea au trecut mai toţi aceşti bani, dându-mi şi dovezi de priimire dela cei mai mulţi.

Suma de 2142 lei, bani de Constantinopol, ce vei găsi-o trecută în foaea cu lit[era] B. să te duci să o priimesci în 450 franci dela d-nul Pillet-Will & Co., banchier la Paris [2]). Poţi afla lesne adresul lui, este foarte cunoscut. Eu am numerat pentru aceasta, cu cheltuieli cu tot, lei 2142, d-lui Alleon [3]) care a şi scris acolo.

Bani dela M-me Bălcesco [4]) deşi i-a trimis dumneaei de mult, dar eu i-am priimit numai de vreo lună de zile. Iţi mărturisesc păcatul; gândul ce am avut întâiu era să-i păstrez pentru vreo întâmplare, dar am fost silit a-i toca pe toţi, din pricină că me aflu într'o poziţie pecuniară foarte critică. Venitul îmi este secfestrat pentru leafa ce am priimit aici ca capuchehaia. Această împrejurare face că sunt legat aici de un stâlp, întocmai ca Bălăceanul, la Montpellier. Stâlpul este un creditor, anume Lafontaine, banchier cam slab şi care nu poate să-mi întinză lanţu prea departe.

Iţi alătur o scrisoare către Dl. Sefels de Soltenhoff [5]), secretar la ambasada otomană; o las despecetluită ca s'o poţi ceti şi tu şi Alecsandri [6]) şi să puteţi fi *au courant de ce dont il s'agit.*

Căutaţi, vă rog, a nu-mi mai procura asemenea desagremente prin confienţiea ce aveţi într'unu ş' într'altul. Ne trată streinii, care află ale noastre, de gameni şi collegieni. Lucru l-am cocoloşit aici cum am putut. Czajka mi-a ajutat şi norocire că oamenii dup'aici nu au luat treaba aşa de tragic precum a luat-o cei d'acolo.

---

[1]) V. p. 21, nota 3.

[2]) O chitanţă autografă a lui N. Bălcescu, atestând că a primit la Paris prin Pillet-Will et C-ie, la 24 Dec. 1849, suma de 450 fr. *Ac. Rom.*, Ms. 131, f. 385.

[3]) Alléon Jacques, bancher din Constantinopol.

[4]) Zinca Bălcescu, mama lui N. Bălcescu.

[5]) Sefels de Soltenhoff, secretar la Ambasada turcă din Paris; vechiu prieten al lui Ghica.

[6]) Alecsandri Vasile, 1821—1890; poetul, se afla la Paris încă din toamna lui 1848; v. Elena Rădulescu Pogoneanu, *Viaţa lui Alecsandri*, Craiova, 1940, pp. 122 şi urm.

La noi sunt Muscali, 36 *mii* la Bucuresci, Ploiesci, Pitesci, Rimnicu-Vâlci, Craiova şi Focşani, deosebit de 6 mii care trebue să fi sosit din Transilvaniea. Zilele acestea Turcii au redus garnizoana lor la 10 mii, potrivit actului dela Balta Liman; îndată ce Turcii au eşit din părţile de peste Olt, Muscalii le-au ocupat.

Comisiea revisiei regulamentului se alcătuiesce de:

Costache Ghyka [1]).
Alexandru Filipescu [2]).
Alecu Ghyka [3]).
Grigorie Oteteleşanu.
Barbu Catargiu [4]).
Doctoru Arsachi [5]).

Eri eram într'o adunare politică. Trebue să scii că Vinerea, care este Duminica turcească, m'ănbrac cu paltonul meu cel alb, pe care l-am rafistolat în pisma lui Lauxeroy, bag picerile în cismele mele cele vestite, pălăriea îndesată pe frunte ş'o iaŭ la picior, la visite, piste apă, din casă 'n casă, cu Cioc Selam. La un boer să aflau mulţi adunaţi; din vorbă 'n vorbă să zicea că nu să nădăjduesce ca Englitera şi mai ales Franciea să voească a desvăli aceeaşi energie în causa Principatelor, ce a arătat în pricina refugiţilor. Eu însă nădăjduesc că isbânda va încuraja şi pe Poarta şi pe celelalte duoă puteri, dar tot mă tem de vre o greşală sau de vre o slăbiţiune din partea lor şi trebui să ne punem să cădem pe toţi şi în toate părţile.

Te-am prevestit, prin scrisoarea ce ţi-am trimis cu poşta trecută, în pachetul ce ţi-am adresat prin prinţul Czartoryski, să cauţi cu orice preţ a vedea pe presedent şi pe lordul Palmerston, să le dai câte un *mémoire* să le trăsnească urechile, şi să-i silesci a trimite instrucţii ambasadorilor respectivi. Spune-le că cu flota la Dardanele poţi dobândi tot dela Rusiea. Dacă va lipsi flota va face Rusiea cum va voi. Generalul Aupick (căruea trebue să-i scrii o scrisoare de mulţiumire pentru interesul ce a luat pentru tine şi pentru graba cu care a scris lui Limpérani la Belgrad, să găsească mijloc să te scape dela Semlin, cu orice preţ) [6]) mi-a zis că va face tot ce va fi cu putinţă pentru Rumâni, dar tot deodată mi-a vorbit de răbdare, etc. şi sciu că nu are instrucţii. Sir Stratfort Canning, cu care am vorbit mai alaltăeri, zice că este o chestiune spinoasă, anevoe, etc. Sciu că deploară ceeace s'a făcut în luna lui

---

[1]) Ghica Costache, mare ban, spătar; v. despre comisia de revizuire a Regulamentului Organic, N. Iorga, *Mărturii istorice*, pp. 66—67.

[2]) Filipescu Alexandru, Vulpe, vornic, mare ban şi membru al Sfatului administrativ, efor al şcoalelor după căderea revoluţiei.

[3]) Ghica Alecsandru Scarlat, 1785—1868, poreclit Barbă roşie.

[4]) Catargiu Barbu, 1807—1862, fostul prim-ministru al lui Cuza-Vodă.

[5]) Arsachi Apostol, 1789—1869, medic şi om politic, secretar al lui Duhamel în timpul ocupaţiei; din comisie a făcut parte şi vornicul C. Cantacuzino. *Doc. Hurmuzachi*, XVIII, p. 217 .

[6]) Conceptul autograf al acestei scrisori la *Ac. Rom.* Ms. 82, ff. 453—454.

Maiu cu g-lul Grabe, dar n'a avut ce face, dacă nu avea instrucţii. Chestiunea Principatelor o să fie, cred, debutul nuoului ministru rus, care va înlocui pe Titoff, şi mă tem ca nu cumva atât diplomaţiea streină cât şi miniştri Porţii să nu fie condescendenţi pentru un confrate nuou. Căutaţi a împăna gazetile şi să siliţi prin opinie pe miniştri şi pe guvernu a ne face o dreptate, cât de mică fie; va fi, oricum, un precedent.

Sunt vreo cinci zile a sosit aici un curier trimis de guvernul Statelor Unite ale Americi, cu instrucţii către încaricatul american, d-ul Brown, ca să sprijine Poarta în chestiunea refugiţilor, făgăduindu-i cooperaţiea guvernului american, chiar în caz de resbel.

Am văzut o scrisoare către un francez d'aici, în care era cusută o floare de crin de argint cu petre, care pot fi cristal tare sau diamant, totul de mărimea unei bucăţi de zece soldii. Scrisoarea era dela un carlist, nu-i vorbea nimic despre giuvaerul ce coprindea. Este ea un semn de raliement. Să vede că să socotesc în ajunul unui *coup d'état*.

Eu sunt de părere că orice întreprindere în favorul monarhiei va duce pe Franciea în mânele celor roşii. Ruset şi Brătieanu au multe relaţii cu oamenii de această partide. Bine ar fi să le cultiveze acele relaţii, ca să ne fie favorabil, dacă vor lua puterea în mână [1]).

Nevasta îţi scrie.

Al tău prieten şi frate
Ion Ghica.

P. S. Ocupă-te câteodată de frati-meu. Povăţueşte-l spre bine. Zi-i să aibă răbdare câţiva ani, atât la învăţătură cât şi la privaţiile ce-şi impune în privinţa vieţii materiale. Să bage mai puţin în seamă nedreptăţile ce poate că i se fac în institut; este o jărtfă ce este dator către neamul lui pentrucă l-a hrănit şi l-a crescut, căci trebue să se facă vrednic de a-i putea face o slujbă. Şi singurul mijloc care văz eu, ca să înveţe şi să poată dobândi o specialitate, este de a şădea câtăva vreme în acel institut.

Marin [2]) s'ăngraşă
Barbu [3]) slăbesce
Catargiu [4]) ingălbenesce
Bolliac vorbesce, etc.

Apropo de Bolliac; găsesc că a venit la idei mai raţionale; s'a luat la Brussa la luptă dreaptă cu oamenii lui Ştirbei; i-a trântit.

---

[1]) Cu toate aceste recomandări, peste câţiva ani avea să critice public pe acei Români care se apropiaseră de Louis Blanc. v. G. C h a n o i, *Dernière occupation des principautés danubiennes par la Russie*, Paris, 1853.

[2]) V. p. 22, nota 3.

[3]) Barbu Bălcescu, fratele istoricului.

[4]) Catargiu Al. St., elev dragoman la Ministerul Afacerilor Streine al Porţii (1849).

V

Din nou despre afacerea Bolliac. Neînţelegerile cu un cumnat de al lui Eliade. Isprăvile lui Zalic în Moldova. Diferite.

Constantinopol, 25 Noemvrie 1849.

Iţi alătur o scrisoare dela Marin; te face poliţă să ei în socoteala lui 150 franci dela Marghiloman [1]). Contele Andrassy, care îţi va da această scrisoare, îţi va spune despre cele ce să ating de istoriea lui Bolliac. Sunt vreo duoă zile, i-am comunicat o scrisoare ce mi-a scris Chesar, dela Brussa, în pricina vorbilor ce sunt asupra lui. Contele Andrassy mi-a făgăduit că va scri lui Kossuth ca să aibă o idee lămurită şi ca să poată impune tăcere acelor rei.

Acum să-ţi spuiu o nuoă istorie, care am aici cu un cardaşu, cu d-l Costache Alecsandrescu [2]). Trebue să scii că de vreo câtăva vreme Czajka [care] priimesce scrisori către acest domn, avea obiceiu de ni le trimitea la mine nesciind unde şade. Eu am rugat pe Czajka ca să i le trimiţă prin alt cineva, aşa acesta le da lui Catargiu sau altui cuiva, frati-to de multe ori. Săptămâna aceasta vaporul a sosit la 23 în loc de 22. In zioa de 23 Czajka era dus la Terapia; în zioa de 24 a venit Saih la mine pentru o socoteală ce am încheeat împreună, cu vreo duoă zile mai înainte; a lăsat pe masă la mine o scrisoare către acel Alecsandrescu. Chiar în zioa de 24, un ceas după ce a lăsat Saih scrisoarea la mine, am intrat în casă, am găsit-o pe masă, am dat-o îndată lui frati-to, Barbu, să i-o dea. O slugă dela M-me Eliad a venit să-mi ceară o scrisoare, l-am trimis la frati-to, de unde s'a dus de a luat-o dela frati-to, tot în zioa de 24, cu un ceas sau duoă după ce a lăsat-o Saih la mine.

Azi dimineaţă, 25, priimesc un răvaş dela d-l Alecsandrescu, în care zice că aflând de vreo câteva zile că este la d-l Czajka o scrisoare către dânsul, s'ar fi dus acolo de mai multe ori şi după aceea întâlnind pe secretarul d-lui Czajka i-a spus că de duoă zile o lăsase la mine, şi că cine să însărcinează cu scrisorile altora trebue să caute a le da îndată. O scrisoare impertinentă. I-am răspuns citându-i datele şi dovedindu-i că minte.

Nu poţi să-ţi faci o idee de purtarea acestor oameni aici; ne-au făcut de ris. Zalic a voiajat în Moldova subt numele de Alexandru Golescu şi a cules şi parale pentru emigraţi. Poţi raconta istoriea, dar ai face bine să taci numele ca să nu zică că noi le facem rea reputaţie. Ne-au suit, cum vezi, sus în asta şevalerii. Tot acel domn a scrocat pe Andrassy, cum îţi va spune singur. Pricina pentru care aş voi să me duc d'aici este ruşinea ce am de lume. Toţi emigraţi italieni, unguri şi lehi împreună n'au făcut câte au făcut ai noştri.

Al teu prieten
Ion Ghica

---

[1]) Unul din cei doi Marghilomani, Mihai sau Grigore, ambii emigranţi.
[2]) Costache Alecsandrescu, emigrant, cumnat cu Eliade.

P. S. Lăsasem puţin timp ca să scriu lui Bălăceanu, lui Alecsandri şi lui Al. Golescu [1]), dar este zi frumoasă. Nevasta cere să meargă la plimbare şi sunt silit să pui condeiu bine, până în săptămâna viitoare. Scusă-mă lângă aceşti prieteni. Ţi-oi trimite şi o scrisoare către B-l. Spleeni.

VI

Ştiri despre prieteni comuni. Preocupările unora dintre emigranţii dela Brussa. Conflictele sale cu C. Alecsandrescu. Despre o acţiune românească în Dobrogea. Alte informaţii diplomatice. Ştiri din ţară. Diferite.

Constantinopol, 12 Decemvrie 1849.

Iubite Bălcescule,

Printre zilele amărâte şi pline de mâhnire tot se alunecă şi câte o zi, duoă, de speranţă şi de bucurie. Astăzi sunt şi mai liniscit şi mai agitat de nerăbdare şi mai vesel.

Să-ţi vorbesc întâiu de unii prieteni pe care îi văz cu mulţiumire şi de cari sciu că vei fi bucuros a sci despre soarta lor. După aceea îţi voi espune planuri nuoi, proecturi în lucrare şi apoi îţi voi vorbi de politică, de nădejdi mari, colosale.

Sunt vreo câteva zile, ca la trei săptămâni, treceam podu, când întâlnesc pe Longwarth [2]), urmat de un hamal cu sacu în spinare, cu fesu nou în cap şi în mână cu o şapcă ungurească. Venea dela Vidin, unde a petrecut între Unguri şi Lehi, până ce l-a reclamat Grant, şi după acesta ambasadoru engles de aici.

A sosit cu generalul Guyon [3]) cu care a duoa zi am şi făcut cunoscinţă. Acest ostaş, sciu că este foarte bun general, foarte întreprid, dar despre ideile lui politice mi s'a părut cam înapoiat.

Cea d'intâiu grijă a lui Longwarth i-a fost a me întreba, cum m'a văzut, despre tine. A fost foarte mulţiumit când i-am spus că te afli la Paris. Monti [4]), cu ai lui, să află la Galipoli. Socot că nu i-ar fi cu greu a se îmbarca pentru Italia. Skender Bey s'a idendifiat cu generalul Bem, căruia i-a scăpat viaţa în bătăliea dela Deva; sunt încă amănduoi la Şumla, ei şi haremurile lor. Vaporul cel după urmă, dela Galatz, săptămâna trecută, ne-a adus aici o foarte frumoasă unguroaică, de 20

[1]) Alecsandru G. Golescu (Arăpilă).

[2]) Longwarth, corespondent în Ardeal al presei engleze; prizonier la Vidin împreună cu refugiaţii maghiari.

[3]) Guyon Richard, 1812—1856, general maghiar de origină irlandeză; reprezentantul guvernului revoluţionar la Constantinopol.

[4]) Monti Alessandro, 1818—1854, patriot şi ofiţer italian, trimis al guvernului piemontez pe lângă Kossuth; comandant al unei legiuni italiene în Ardeal. Legiunea italiană a plecat din Vidin spre Gallipoli la finele lui Octomvrie. *Doc. Hurmuzachi*, XVIII, p. 231.

ani, învălită în iasmac, o victimă a seducţiilor lui Skender. Ce să-ţi spuiu, un roman întreg. Maioreasa, căci bărbată-so magdjar era maior, înamorată de Skender, s'a islamit ca să trăească cu Skender. Maiorul, aflând, s'a islamit şi el ca să-şi ia nevasta, a reclamat şi după mai multe rapoarte şi judecăţi a ajuns pricina la Seik-ul islam care a osândit pe tânăra femee a se întoarce la bărbatul său cel adevărat, şi Skender a fost silit să-şi completeze haremul cu o altă femee mai frumoasă, ce i s'a trimis pesceş de unul din paşii guvernatori. Am aflat că maiorul resbunător caută să facă schimb nevasta lui, etc.

Este foarte de mirare a vedea cineva pe nuoi convertiţi cum ş'au schimbat îndată maniera şi felul vieţii. Colman sau Ahmet Ferzi Paşa, nu-l mai puteai cunoasce a duoa zi, parcă trăise de când lumea cu ciubuc-cibaşa, şi cu cafegi-başa; s'a pornit în Siriea.

Câţiva din tinerii dela Brussa, şi anume:

Cernătescu [1]),
Zane,
Ioranu [2]),
Russu [3]),
Andreescu [4]),
Florescu [5]),
Magheru [6]),
Serghiade [7]),
Pădeanu [8]),

mi-au trimis o petiţie către Poartă, prin care cer a se duce în Franciea sau în Germaniea ca să studieze. I-am sfătuit a face această cerere după oarecare vorbiri ce luasem cu unii alţii p'aici; şi acum mi s'au dat cele mai bune nădejdi că cererea aceasta va lua o bună isbândă. Dar scii că Turcii sunt cam zabavnici. Ceilalţi, cei mai mulţi, au cerut să se mute dela Brussa la Smirna; până acum nu li s'a respuns.

Bolliac priimesce scrisori de la Paris cu titulul *Angerul meu*. In acele

---

[1]) Cernătescu Petre, 1825—1892, părtaş la mişcarea din 1848, deputat în comisia proprietăţii; comisar de propagandă în Dolj, emigrant.

[2]) Ioranu Grigore, părtaş la mişcarea din 1848, comisar de propagandă în jud. Mehedinţi, emigrant.

[3]) N. Russo Locusteanu, părtaş la mişcarea din 1848, emigrant; editorul de mai târziu al corespondenţii lui Eliade, *Scrisori din exil*, Bucureşti, 1891.

[4]) Andreescu Gh., părtaş la mişcarea din 1848; iuncăr înaintat de guvernul provizoriu sublocotenent, emigrant.

[5]) La Brussa erau internaţi doi dintre fraţii Floreşti, Constantin şi Dumitru. La studii pleca în August 1850, Dumitru Florescu (1827—1875); G. Fotino, *Din vremea renaşterii naţionale a Ţării Româneşti, Boierii Goleşti*. Buc., 1939, III, pp. 78, nota, p. 79.

[6]) Magheru Ion (Niţă), părtaş la mişcarea din 1848, emigrant.

[7]) Serghiade Constantin; comisar de propagandă în jud. Dolj, în timpul mişcării din 1848.

[8]) Pădeanul Constantin, 1823—1895; părtaş la mişcarea din 1848, emigrant; v. G. Fotino, *op. cit.*, III, p. 319.

scrisori să zice că eu ași fi scris orori de dânsul la Paris și că tu ai fi vorbind de dânsul acolo cu un fel de aer de protecție, etc. Bolliac a venit să-mi citească acea scrisoare; dar îți spuiu drept nu mai voiu să auz acele nemernecii și ticăloșii. Crez că-ți va scri.

Am auzit vorbindu-să de o livresoană dintr'o operă ce să tipăresce la Paris; *Les mémoires d'un proscrit, par un Rouman*[1]). Me tem să nu se facă mai încolo un obiect de scandal.

După sosirea curierului din urmă dela Paris, un secretar al lui Czajka întâlnind pe uliță pe sluga Catargiului, i-a dat câteva scrisori către mine. Acesta mi le-a adus; văzând eu pe una dintr'însele adresa d-lui Costache Alecsandrescu, am dat-o slugi înapoi, zicându-i s'o dea de unde a luat-o, ca să nu mai am neplăcerile din săptămâna trecută. Sluga eșind dela mine a întâlnit pe stăpână-so. Acesta i-a poruncit să o ducă la dl. Alecsandrescu, unde neaflând pe nimeni acasă nu a avut cui s'o lase; pe de altă parte Catargiu a zis la toți Rumâni, pe câți i-a întâlnit, să zică d-lui Alecsandrescu să meargă la el, să-și ea scrisoarea. Acesta în loc de mulțiumită, s'a dus, întovărășit de dl. Charles Philippescu[2]), la secretarul lui Czajka, cerându-i un înscris, precum că a dat scrisoarea la mine și să dreseze proces verbal zicând o mie ș'o sută; înțelegi ce opinie trebue să fi luat acel strein despre noi.

Am mai avut o scenă despre o scrisoare cu dl. Scarlat Filipescu; săptămâna trecută am priimit în pachetul lui Grant[3]) o scrisoare către M-me Eliad și alta către Scarlat Filipescu. Marin s'a însărcinat cu acea către M-me Eliad și a refusat să ducă pe a lui Șarlot; după aceea am propus-o lui frati-to Barbu, lui Catargiu și chiar lui Racoviță, toți au refusat; a duoa zi, văzând că nu voesce nimeni a să însărcina am rugat pe Racoviță să o dea cum o sci; acesta a luat-o, zicându-mi că nu scie unde șade și că întâlnindu-l pe uliță i-o va arunca-o; însfârșit după trei zile a însărcinat pe P. Peretz de i-a dat-o. In intervalul acesta îți poți închipui câte nu i-am auzit. Am aflat că câțiva din compatrioții noștri cer espulsiea mea din Turciea, dar să vezi că eu am proecte de stabilire regulată.

Mulțime de Rumâni plugari emigră pe toată zioa din Principate piste Dunăre, pe malul drept. Am socotit că nu trebue să-i lăsăm să se respindească și am vorbit cu Ionescu să se ducă pe malurile Dunării ca să-i adune în Dobrogea ca să f a c e m D o b r o g e a o ț a r ă c u t o t u l r u m â n e a s c ă[4]). Am pus în disposițiea Ionescului o

---

[1]) Scrierea lui Eliade: *Souvenirs et impressions d'un proscrit*, Paris, 1850. La 22 Feb. 1850, Eliade trimite la Brussa coala a treia. C. D. A r i c e s c u, *Corespondința secretă și acte inedite ale capilor revoluțiunii române dela 1848*. Ed. II, Craiova, 1892, p. 36.

[2]) Filipescu Scarlat (Șarlot), administrator al jud. Râmnicul Sărat în timpul mișcării din 1848, emigrant.

[3]) Grant Effingham, 1820—1892, consul englez la București.

[4]) Unele pasaje din textul scrisorilor, sunt transcrise, în manuscript, cifrat. Era o măsură de precauțiune, practicată în vremea pribegiei, atât de Ghica cât și de alți fruntași ai mișcării. Dealtminterea, folosirea scrierii cifrate era cunoscută cel puțin

sumă de patru mii de lei, deocamdată. Nădăjduesc să poată dobândi o însărcinare dela Poartă ca inspector agricol în felul unui proect şi unui articol ce a făcut și care să tipăresce în jurnalul Constantinopolului [1]). De va dobândi o posițiune oficială apoi ne vom chipzui cum să facem o fermă modelă acolo, o şcoală de agricultură și poate şi o academie rumănească, că, dacă voiu putea, o să caut să am vreo câteva pogoane de pământ pe lângă colțul unde va fi odată canalul dela Ciustengi, și voi îngriji și pentru tine.

A c e s t e l u c r u r i n u t r e b u e s ă l e a f l e T u r c i d e c â t d u p ă c e l e v o m f a c e ; a l t f e l l e o p r e s c.

Socot că frati-to, Barbu, nu ar face reu să se ducă cu Ionescu. Piste patru săptămâni nădajduesc ca să poată pleca. Să scii că să va duce şi concurența, dar nu ne pasă.

In socotelile ce ți-am trimis prin curierul trecut, sumele ce am dat Filipescului [2]) ţi s'or fi părut cam mari; iată cuvântele:

1° Acesta a luat cu acea cheltuială t r e i o f i c e r i l e h i c u c a r i f ă c u s e m c o n t r a c t s ă i n t r e î n l e g i o n [ul] r u m â n.

2° Fiindcă avea s c r i s o r i d e l a v e z i r c ă t r e t o ţ i p a s s i d u p ă m a r g i n e a D u n ă r i c a s ă p o a t ă l u a p u ș t i pentru l e g i o n [ul] r u m â n ş i o î m p u t e r n i c i r e d e l a A n d r a s s i ca să dea până î n ș a p t e g a l b e n i u n a.

Făcuse şi isbândă; a pățit multe şi triste; familiea lui să poartă într'un chip infam.

---

lui Ghica, încă dinaintea revoluției. Singur ne spune, într'una dintre *Scrisorile* sale către Alecsandri, că statutele *Frăției*, pe care le-a ţinut mult timp ascunse într'o carte, erau scrise cifrat.

Scrisorile lui Bălcescu, adresate în timpul pribegiei lui Ghica, cuprind şi ele numeroase pasaje cifrate, şi este foarte posibil ca şi corespondența ilustrului istoric cu alți emigranţi, să fi fost la fel, parțial, cifrată.

Rândurile cifrate din scrisorile lui Bălcescu, sunt descifrate, probabil de Ghica, la primirea corespondenței, chiar în cuprinsul manuscriptului. Descifrarea este făcută uneori greşit, ceeace a provocat destule erori editorului *Amintirilor din pribegie*. Tot aşa sunt descifrate unele pasaje din textele scrisorilor trimise de Ghica lui Bălcescu, pe care le publicăm azi, şi probabil că, de această dată, descifrarea aparţine lui Bălcescu. Dar alte pasaje au rămas nedescifrate. Aceasta, credem, se datoreşte greutății pe care a întâmpinat-o Bălcescu la descifrare, din cauza greşelilor de transcriere în cifru. Ştim că cerea insistent lui Ghica să cifreze mai corect, ceeace lasă impresiunea că nu reuşise să descifreze toate pasajele, sau că nu le-ar fi putut, odată descifrate, înțelege sensul exact. Era necesar deci să descifrăm pe unele şi să revizuim pe celelalte. Datoresc, în bună măsură, D-nei Elena Zane, această migăloasă lucrare.

Revizuirea şi descifrarea a fost cu putință, deoarece textele descifrate pot da elemente pentru aflarea cheii şi a metodei de cifrare, şi apoi pentrucă printre manuscrisele lui Bălcescu, aflate azi la Academia Română, se găseşte chiar un tablou de cifruri, între care unele au fost întrebuințate, în diverse combinaţiuni, în această corespondență.

Pasajele culese rărit, în textele de mai sus, redau pasajele cifrate din manuscript. Cuprinsul lor explică în deajuns de ce Ghica a fost nevoit să recurgă la acest mod de transcriere a informaţiilor sale.

[1]) *Journal de Constantinople*, publicat de Noguez.

[2]) Filipescu Ion I., administrator al jud. Vlaşca în timpul mişcării dela 1848. Vezi despre aceste chestiuni scrisoarea lui I. Ghica către N. Bălcescu, *Amintiri*, pp. 333 şi urm.

La 8 Decemvrie a sosit aici vaporul *Prony*, trimis într'adins cu depeșuri către generalul Aupick, dela nuoul ministru [al] trebilor din afară.

Generalul Lahitt [1]) scrie ambasadorului că «malgré que la flotte coûtera beaucoup néanmoins il est décidé d'appuyer la Porte avec des tunuri et il termine en lui disant que l'honneur et la dignité du nom français à l'extérieur, repose[nt] sur Aupick».

Dans une lettre particulière il lui écrit: nous marchons à grands pas vers la présidence à vie, vers le consulat et peut-être vers l'empire, nous avons l'armée et un grand parti; une guerre avec la Russie serait très populaire même parmi les peureux nous devons la désirer surtout quand nous ne la provoquons pas.

On écrit de Paris le même au même, que l'ambasadeur s'entend très bien avec le président; *qu'ils se concertent.*

Pourtant Sir Stratfort a donné une note à la Porte dans laquelle il lui dit que tout en n'ayant rien à voir dans l'arrangement de Balta Liman, néanmoins, puisque cet arrangement existe, pourquoi la Porte ne demande [-t-elle pas], à la Russie l'exécution de la clause concernant la réduction du nombre de troupes. Il engage la Porte à ne pas attendre la fin de l'affaire des réfugiés et à réclamer aussitôt et autorise à communiquer sa note aux différentes légations.

Tu vois que j'ai des espérances et qu'il ne serait pas impossible que les choses se compliquent. Moi je crois que l'Angleterre veut la guerre et qu'elle saisira l'affaire des principautés. Nous n'avons pas un général. J'enverai peut-être quelqu'un chez Bem pour mettre quelqu'un à notre disposition; pour un cas donné, tiens toi *prêt à venir ici au premier appel; en attendant,* pousse là bas.

Este amiează și vaporul frances nu a venit încă.

Generalul Aupick va ținea vaporul *Prony* aici până ce va veni respunsul dela Petersburg, la nota Porții, prin care refusa internarea Lehilor și Magdjarilor musulmani. Să asceaptă la 24 Decemvrie.

15 Decemvrie.

Vaporul rusesc nu a sosit încă. La noi, de când s'a dus Fuad Effendi dela Bucuresci, merg lucrurile mai bine, căci Omer Pașa este mai dârz. Aici au umblat mulți să dobândească missiunea de comisar în locul lui Fuad, dar nu s'a putut din pricina lui Chiamil Bey [2]), care a do-

[1]) Lahitte, Jean Ernest Ducos, vicomte de, 1789—1878, general și om politic francez, ministru de externe al Franței 1849—1850.
[2]) Kiamil bei, om politic turc, președinte al consiliului 1855.

bândit ca după ce se va întoarce Fuad Effendi dela Petersburg să mai rămâe încă duoă luni la Bucuresci.

Oscirile rusesci s'au înmulţit în ţară şi malul stâng al Dunării l'au împănat.

Ionescu mi-a cetit scrisoarea ce-ţi scrie; i-am făcut observaţie, asupra frasului ce zice asupra lui Zalic, adică că acestuea i s'a propus a se duce în Transilvania şi i s'a dat şi bani în vreme ce lui nu i s'a propus şi nu i s'a dat nici bani. Tu scii dacă am fost purtat de prieteşug către cavalerul Zalic şi dacă nu l-am preţuit todauna la justa lui valoare, dar aşa e Rumânul, ieste al dracului, atunci mi-a zis că tu nu i-ai propus, etc.

Am priimit o scrisoare dela Alecu Arăpilă[1]); procesul verbal ce a trimis aici în pricina ta cu d-l Tell [2]), este foarte bine făcut; poimâne îl trimit lui Albu [3]). Eu dacă aş avea parale aş trimite pe cineva în Transilvaniea; aşi voi să poată lucra pe Rumânii de acolo ca să ceară unirea Bucovinei cu Transilvaniea şi Banatul rumânesc; dar una că nu am pe cine. O să scriu la Brussa dacă s'ar putea duce Alecu Albu sau Ioranu.

Cere frati-meo să-ţi spue despre partea scrisorii în care îl dojănesc pentru nisce bani ce a cerut dela epitropie şi despre hotărîrea ce au luat epitropi asupra lui; povăţuesce-l a nu mai face copilării.

VII

Despre ultimatumul rusesc referitor la refugiaţi. Tensiunea dintre Turci şi Ruşi. Despre hotărîrea lui Ion Ionescu de a tipări în limba franceză lucrările privitoare la împroprietărirea din 1848. Ştiri despre Românii din Banat. Diferite.

Constantinopol, 18 Decemvrie 1849.

Iubite Bălcescule,

In sfărşit a sosit atât de mult asceptatul respuns al împăratului Niculae. A sosit subt formă de ultimatum. Rusiea priimesce a nu să interna refugiţii islamisaţi, dar cere a nu li să da slujbe oficiale şi a să trimite în părţi ale Turcii depărtate de mărginile Rusii. Cere a se isgoni *(chasser)* refugiţii Lehi din categoriea magdjarii, precum şi acei care vor veni de acum înainte şi pentru care misiunea rusească va putea dovedi că conspiră împotriva Rusii, să se gonească ori şi care va fi protecţiea la care vor fi supuşi. Acest ultimatum cere a se face un protocol pentru luarea relaţiilor, un protocol fără asistenţiea representanţilor Francii şi Engliteri. Vaporul a sosit Duminică seara şi a duoă zi Titoff a avut o con-

---

[1]) Golescu, Alexandru G. (Arăpilă), 1819—1881, inginer, părtaş la mişcarea din 1848, emigrant; scrisoarea menţionată în text, v. I. G., *Amintiri*, pp. 849 şi urm.

[2]) Tell Cristian, 1807—1884, exilat; despre conflictul lui N. Bălcescu cu Tell, v. G. Zane, *O scrisoare a lui N. Bălcescu.* Arhiva Românească, IV, 1940.

[3]) Golescu Alexandru C. (Albu), 1815—1873, părtaş la mişcarea din 1848, exilat, internat la Brussa.

ferință foarte lungă cu vezirul și cu Aali Pașa. Treaba să vede isprăvită. Fuad Effendi a făgăduit la Petersburg că Poarta va priimi toate clausile din ultimatum și piste puține zile relațiile să vor restabili.

Astăzi, zioa de Sf. Niculae, vaporul de stațiune rusesc a salutat, după obiceiu, la ceasul când să făcea slujba, dar bateriile turcesci nu au respuns ca altădată. Dl. Titoff, îndată, a trimis la Poartă să ceară esplicații și i s'a respuns că nefiind relații între Poartă și cabinetul rusesc nu se poate respunde la salutație și că nu a fost făcută aceasta cu scop de ofensă. Dl. Titoff s'a mulțiumit zicând că Turcii erau în drept a nu respunde la salutare.

Vaporul englesesc a fost trimis de vreo trei zile la Terapia, și nu a fost ca să saluteze pentru Impăratul Niculae decât numai vaporul frances, căruea nu i-a venit în gând a se duce la vreo vânătoare sau la vreo plimbare la insule, în Marea de Marmara, precum a făcut anul trecut vaporul rusesc când era să se facă ceremoniea pentru promulgarea constituției.

Eu am dat astăzi un *mémoire* ambasadorilor Francii și Engliteri. Prin posciea dela 25 îți voiu trimite copie; împingeți și voi acolo.

Ionescu a cerut dela Aali Pașa voe să tipărească în rumânesce colecțiunea hârtiilor atingătoare de chestiunea proprietăți, după cum a fost desbătută în timpul revoluții [1]). Aali Pașa a priimit propunerea foarte bine și a trimis-o la Nuredin Beg, care a dat déla lui Catargiu, ca să i-o traducă în franceosesce. Articolul Ionescului asupra industriei cerizicole, tipărit în jurnalul lui Noguez [2]), a plăcut foarte mult și nu sunt la îndoeală că va isbuti a dobândi postul de inspector și că va putea să se pue pe Dobrogea.

Rumânii din Banat s'au deosebit de Sârbi. Banatul și Basca s'au împărțit în trei părți. O parte sârbă cu numirea de Voivodină, cu un vice-palatin care va corespunde d'adreptul cu ministeru, o parte rumână cu numele de district și care va fi țeara împărătească.

Eu am socotit să se ducă Albu [3]) în Transilvaniea, ca să împingă pe Rumâni a cere uniunea a tutulor Rumânilor într'un singur Stat. Il ascept să vie dela Brussa.

La Artoria, la Viena, s'a tipărit o hartă a Dacoromanii. Dacă-i găsi-o acolo la Paris, trimiti-me-o negreșit.

Ion Ghica.

P. S. Comisiunea pentru revisiea regulamentului a lepădat orice prefacere în relațiunile între proprietari și țerani lăsând claca, obăciea, dijma și potvada precum a fost.

---

[1]) Lucrarea cuprinzând întregul material a fost publicată mult mai târziu și anume de C. D. Aricescu, *Chestiunea proprietății desbătută de proprietari și plugari în 1848*. Buc., 1862.

[2]) *Journal de Constantinople*.

[3]) Alexandru C. Golescu, v. p. 31, nota 3.

VIII

Trimite adeziunea sa la proiectul de organizare a emigrației, alcătuit de Bălcescu, Ideile sale privitoare la mijloacele și scopul emigrației. Panromânismul. Despre o conversație cu Aupick. Interogatorul luat de poliția turcească lui Bolliac.

Constantinopol, 25 Decemvrie [1849].

Lettre confidentielle p. vous seul

Am priimit actele de care îmi vorbesci în scrisoarea ta dela 6 Decemvrie și dau adesiunea mea la toate câte ați făcut [1]). Asemenea sunt în dispoșițiunea comitetului asociației rumâne, pentru orice me va socoti vrednic de a-i sluji aici, pe câtă vreme voiu mai rămânea. Ași dori însă ca numele meu să nu fie în nici o publicație. Eu nu privesc acest comitet ca o organisare politică serioasă, ci ca un pas mare către acel țel, și ca singurul mijloc d' a ajunge la o organisare. In cursul anului vom discuta despre reformile ce trebuesc introduse în statute ca să ajungem la o acțiune eficacie; esperiența ne va lumina. Aici suntem împărțiți, precum vei vedea. Ascept pe frati-to să-mi aducă procesu verbal al celor ce au aderat; cu espedițiea de astăzi s'au trimis hârtiile la Brussa. Acolo nădăjduesc să aveți o mare majoritate, căci sciu că ei voeau încă să ea iniciativa și să vă facă o propunere, mai aceeași.

Imi pare reu că nu ai priimit scrisoarea mea la vreme, dar de vreme ce s'a făcut această organisare, apoi trebue să căutăm a trage cel mai bun partit.

Iată părerele mele:

1° Să dechiarați suzeranitatea Porții și să căutați cu orice mijloc a dobăndi sprijinul lui Calimac și al lui Mehemet pașa, dela Londra.

2° Să fondați o gazetă francesă, în felul *Polonii* [2]) lui Cyprien Robert; dacă s'ar putea să puneți pe Desprez în capul acestei publicații.

3° Să ne înțelegem cu Sârbii, după amănduoă țermurile Dunării care sunt ca și noi împărțiți între Austriea și Turciea, și să urmăm aceeași politică. Să căutăm a ne uni la principul proclamării despre uniune într'un singur grup, urmând despre uniunea Rumânilor o aceeași politică cu Sârbi, care trebue și ei să caute a se uni într'un singur grup.

Eu socot că dacă am intra cu Ungurii și cu Sârbi am putea să le propunem o confederație orientală subt suzeranitatea Porți. Această confederație să se compue de Rumâni, (toți), Magdjari și de Sârbi. Nenorocire că Bolliac să află într'o posițiune falce, căci am fi putut să-l întrebuințăm pentru înțelegerea cu Kossuth. I. Filipescu este la Belgrad, dar din nenorocire este lipsit de mijloace de trai și voesce să se ducă

[1]) Aceste acte cuprind o adresă a emigranților din Paris către cei internați la Brussa și statutele Asociației Române; v. I. G., *Amintiri*, pp. 795 și urm.; textul scrisorii din 6 Dec. a lui N. Bălcescu; idem, pp. 420—421 și C. A. Rosetti, *Note intime*, în *Lui C. A. Rosetti*, ed., Buc., 1916; ed. III, pp. 203—205.

[2]) *La Pologne*, ziar care apărea la Paris, susținând interesele Poloniei.

în Algeriea să intre în oscire [1]). Priimii o scrisoare prin care me roagă să vorbesc cu g-lu Aupick.

4° O gazetă rumânească ebdomedară în felul foi sciincifice [2]), cu un buletin politic la sfârşit; am putea crea şi un venit, căci ar avea mulţi abonaţi, poate şi chiar în ţară, fiind redijată într'un chip moderat.

5° Să căutaţi între oamenii politici ai Franci şi ai Engliteri un philo-rumân ca un Dudley Stuart [3]); în Francia socot că puteţi avea pe de Lamartine.

6° Să căutaţi a băga pe cineva în ţeară ca să organisese câte o agenţie în fiecare judeţ.

7° Să vă înţelegeţi cu Rumânii din Transilvaniea, Bucovina, Basarabia, Banat şi Moldova.

Ideea de panrumânism nu numai că nu este înspăimântătoare pentru celelalte popoare ale Europei, dar este şi plăcută, ca un element ce le poate sluji împotriva panslavismului.

Iţi alătur o copie după o notă ce am dat ambasadelor cu flote. Mâne socot să me duc la Terapia ca să îmboldesc încă pe ambasadoru englez. Sciu că nota mea i-a făcut bună impresie.

Eri am fost la g-lul Aupick; deşi foarte politicos, mi s'a părut cam ambarasat de presenţa mea, tot căuta gâlceavă secretarilor care venea prin odae; văzând aşa am priceput că nu a făcut nimic în privirea chestiunei principatelor şi nu i-am vorbit decât de ploae, de teatru, etc. Când am plecat, i-am trântit că o să me duc la dânsul într'o zi când o fi de mai bună umoare. Mi-a zis că era superat de o durere de cap.

Bolliac a fost chemat, sunt acum trei zile, la ministeru trebilor din afară. Ducându-se acolo, l-a trimis la Serascherat, unde i s'a făcut următorul interogatoriu.

D. « Ce obiecte ai priimit dumneata în Ungariea dela oamenii oficiali de acolo? »

R. « Pentru obiectele ce am priimit am lăsat înscris în mânele ministrului de finanţe ».

D. « In ce consista acele obiecte? »

R. « Pinteni şi nuoă nasturi de diamant ».

D. « Pentru ce le-ai luat? »

R. « Ca să le întrebuinţez după porunca lui Kossuth ».

D. « Ce le-ai făcut? »

R. « Jumătate le-am perdut, jumătate le-am înapoeat lui Kossuth ».

D. « Ce obiecte ai dat şi ce obiecte ai perdut? »

R. « Pintenii şi nasturii e-am dat şi petrile dela nasturi le-am perdut ».

D. « Ce valoare aveau obectele perdute? »

R. « Erau stimate în înscrisul meu, ce am lăsat în casa tresorului şi putea să fie de o valoare de 9 sute până la o mie de galbeni ».

[1]) v. G. Fotino, *op. cit.*, v. II, p. 363.

[2]) Probabil Ghica se referă la *Propăşirea*, care după cenzurarea primului număr a apărut cu titlul *Foaie ştiinţifică şi literară*.

[3]) Dudley Stuart, 1803—1854, lord, deputat în camera comunelor.

D. « Nu ai luat în scris dela Kossuth pentru obiectele ce i-ai înapoeat și unde este acel înscris? »

R. « Am luat înscris și l-am perdut cu toate obiectele mele, hârtii, haine, tot la Caransebeș, când am perdut și petrile ».

D. « Ce obiecte ai priimit dela g-lu Bem? »

R. « Nu am priimit nimic de valoare ».

D. « Ce opinii ai de g-lu Bem? »

R. « (descripție poetică) ».

D. « Ce obiecte ai trimis lui Omer Pașa? »

R. « Scrisori și gazeta mea ***Espatriatul*** [1]) ».

D. « Obiecte de prețu i-ai trimis? »

R. « Nu i-am trimis nimic ».

Aci, însărcinatul cu cercetarea i-a arătat o scrisoare nemțească, iscălit, Murat Pașa (Bem), adresată către Omer Pașa, cu coprinderea următoare: « In mai multe rânduri ți-am scris și mai ales în urmă ți-am trimis o scrisoare prin d-u Bolliac, căruea îi încredințasem să-ți dea din parte-mi un present de o mare valoare. Ași voi să sciu dacă le-ai priimit ».

R. « Nu am priimit dela Bem decât o scrisoare pentru Omer Pașa, pe care nu am putut să i-o trimițu, fiindcă mi s'a perdut la Caransebeș, împreună cu toate ce aveam.

După aceasta Bolliac a dat un înscris în care zice tot ceea ce a respuns la interogatoriu, și după aceea l-au arestat la Serascherat.

Eri am fost chemat de comisaru însărcinat cu cercetarea lui Bolliac, care m'a întrebat de Bolliac, dacă îl cunosc și despre trecutul seu; am respuns ceea ce sciu despre dânsul. După aceea m'a întrebat dacă voesc să-l eau pe chezășie că nu se va duce din C[onstantino]pol, fără o voe specială a guvernului; am priimit această respundere și s'a dat drumul lui Bolliac [2]); însă i s'a zis că este pricină gravă, care să atinge de onoare unui fonçționar și să caute mijloace a dovedi că nu a dat nimic lui Omer Pașa.

Turcii au hotărît a fi strașnici asupra abusurilor; într'un sfat la care presida Sultanu s'a hotărît ca niciun fonçționar public să nu poată priimi cel mai mic dar și sub nici o formă. După aceea acei [de] față au jurat. Alaltăeri au arestat pe Barutoci-Bașa, armean, asupra căruea este propus că ar fi mâncat 80 milioane de lei.

Iată ce aflaiu aseară:

Nicolae Alecsandrescu ar fi zis unuia, că Bolliac ar fi având un amanet la un negustor dela Galați. Aflu asemenea că Niculache Alexandrescu a realisat dela aceștia un împrumut de optzeci de mii de lei [3]).

---

[1]) *Espatriatul*, ziar publicat de C. Bolliac, în Ardeal; a apărut în Brașov, dela 25 Martie—10 Iunie 1849.

[2]) Actul de garanție semnat și de Marin Serghiescu, în I. G., *Amintiri*, p. 628.

[3]) Se pare că a fost vorba de un împrumut mult mai mic, 5000 lei; v. scrisoarea lui C. Bolliac către N. Alexandrescu, I. G., *Amintiri*, p. 633.

Si tout cela est vrai tu vois mon cher les éléments de la régénération de notre pauvre pays et comme les illusions s'en vont une à une et nous montrent la réalité triste et hideuse et un avenir sombre.

Ton frère vient me dire qu'il n'y a que lui et Marin qui aient adhéré à la décision des émigrés de Paris.

Ahmet Effendi[1], un prieten al meu, s'a orânduit comisar la noi în locul lui Fuad Effendi; *personne ne le sait encore ici. Garde le secret car si on l'apprend on fera en sorte d'empêcher la nomination. On ne le saura que lorsqu'il sera arrivé.*

26 Decemvrie.

Din pricină că era Crăciunu, eri vaporul a rămas pentru astăzi. Titoff a fost azi la Poartă și a reinoit relațiunile politice; mâne, să zice, că și Stürmer să va duce la Sultanu. Alt nimic nuou. Boerii noștri nu voesc a face prefaceri la relațiunile proprietarilor cu țeranii [2]. Lucrarea Ionescului asupra împământenirii țeranilor s'a dat de ministru lui Catargiu să o traducă [3].

Je m'occupe d'un travail dont je te ferai part.

Scrie un patriot *pur sang* la un alt patriot, iar *pur sang*, d' aici că s'a pus ciocoi să-i omoare.

IX.

Despre organizarea emigrației. Atitudinea lui Bolliac. Certurile dintre eliadiști. Chestiunea refugiaților. Știri din țară.

Constantinople, 31 Decemvrie 1849.

Iubite Bălcescule,

Profit de pornirea vaporului straordinar *Prony*, ca să-ți adres duoă, trei rânduri. Nu sunt la îndoeală că Ionescu nu ți-o fi adresat pachetu ce are la Brussa către Tache Golescu, în care trimit voturi pentru comisiea cercetării banilor.

Eu l-am sfătuit să caute a uni pe cei dela Brussa cu noi, care am priimit societatea rumână, lucru care ar fi foarte lesne, fiindcă în adresa ce vă trimite maioritatea acelor dela Brussa, până a nu priimi adresa Voinescului [4], să potrivesce în principe. Voesc un comitet directoriu și o comisiune specială pentru cercetarea socotelilor. Nu poate fi dar oarecare contestație decât în persoane, fiindcă principul este tot același.

---

[1]) Ahmet Vefikc Effendi, comisar turc în Principate; despre legăturile acestuia cu Ghica știa și Știrbei, *Doc. Hurmuzachi*, XVIII, p. 275.

[2]) V. *Doc. Hurmuzachi*, XVIII, pp. 260—261.

[3]) V. p. 24, nota 4.

[4]) Ion Voinescu, II, 1816—1856, membru al guvernului provizoriu dela 1848; exilat; adresa publicată în I. G., *Amintiri*, pp. 795 și urm.

Bolliac voesce să încurce lucrurile din pricina urei ce are asupra Brătianului, lui Russet și lui Bolintineanu. Voesce acum să nu fie Voinescu în comisie, ca unu ce, zice el, ar fi având bani asupră-i; nu voesce să fie Bolintineanu fiindcă, zice, că nu să bucură de încrederea publică și voesce pe Duca [1]) care, zice, că este popular. Iți mărturisesc că nu-i înțeleg pe oamenii aceștiea. Cu comitetu nu se învoesce nici decum, fiindcă nu sciu ce vor. Bolliac auz că zice, că o să tragă pe Brătieanu și pe Russet [că] au banii *de l'émigration*. Nu voesce nici pe Magheru [2]), zicând că trebue să se pue Tell, etc., etc. Ionescu are și el ideile lui. Eliadiștii de aici, adică familiea lui, trei, plus Christophi [3]) și Șarlot Philippescu să ceartă între ei; trei țin, doi să dau. Eu sunt cu totul afară de disputele și discuțiile lor, pentrucă sunt de părere că nu duc la niciun resultat.

Aici nu este nici o nuoutate politică, afară de chestiunea refugiților, care este mai isprăvită. Piste puține zile să iau relațiile care s'a întârziat numai din pricina lui Stürmer, find[că] nu să învoesce a iscăli protocolul decât cu condiție să aibă surveilienţă asupra Ungurilor, și Turcii nu vor.

Titoff a iscălit protocolul.

In țară Omer Pașa a bătut pe Papazolu, oficieru, și a trimis respuns lui M-me Uxcul [4]), că pentru o dată o iartă, dar de va mai îndrăsni altădată să mai vorbească împotriva Turcilor, îi va face ca lui Papazolu.

Maniera asta nuoă a lui Omer Pașa indisposeazǎ pe Rumâni, deși acele persoane merită a fi tratate reu. Ar putea unei Uxcul să-i facă mult mai mare reu, altfel decât bătându-o.

X

Despre socotelile bănești ale emigrației. Indrumări pentru acțiune. Despre numirea noului comisar turc în Principate. Știri despre starea de spirit din Austria și Rusia. Chestiunea confederației. Despre amânarea plecării lui Ion Ionescu în Dobrogea. O nouă conversație cu Aupick. Urări de noul an.

Constantinopol, 4 Genarie 1850.

Iubite Bălcescule,

Am priimit scrisoarea ta din 15 Decemvrie [5]). Am ascernut socotelile mele în chipul următor: într'o coloană am trecut sumele ce am priimit, piste tot, 5242 lei; din josul acestor bani am trecut suma de 15.548 lei, trimisă de maică-ta, în priimirea ta, și pe care m'ai însăr-

---

[1]) Duca Constantin, administrator al jud. Ilfov în timpul mișcării dela 1848, emigrant.

[2]) Magheru Gh., 1802—1875, membru al guvernului provizoriu dela 1848, căpitan general al trupelor neregulate ale mișcării; exilat.

[3]) Christofi Alexandru, căpitan; părtaș la mișcarea din 1848, emigrant.

[4]) Uxüll Anica, născută Văcărescu Furtună, G. Fotino, *op. cit.*, I, p. 353.

[5]) Publicată în I. G., *Amintiri*, p. 424 și urm.

cinat a-i ţinea depositu, în coloana ceaelaltă să află sumele cheltuite, piste tot, 27.597 lei, în care să află şi banii împrumutaţi, de tine şi de Bălăceanu [1]), dela Marin [2]). Scăzând banii priimiţi rămâne un deficit de 22.355 lei. Subt aceste socoteli arăt printr'o notă că deşi tu lăsându-mi depositu acei 300 de galbeni m'ai împuternicit a-i întrebuinţa, cum voiu socoti eu cu cale [3]), dar eu ca să acoper o parte din deficitul de 22.355 lei cer încuviinţarea emigraţilor ca să dispuiu de acei 300 de galbeni. Mulţi din cei d'aici, afară de familiea d-lui Eliad, au încuviinţat socotelile şi cererea mea; poimâne acele socoteli le trimit la Brussa, şi după ce le vor încuviinţa emigraţi de acolo ţi le voiu trimite. Socot că chipul acesta este cel mai cuviinţios. Am făcut duble ca una dintr'acele table, după ce să va iscăli, să mi-o trimiţi înapoi ca s'o am, fiindcă în redacţiea socotelilor vorbesc despre misiunea ta în Transilvania.

Despre acei trei oficeri lehi, ce luasem în serviciul legionului rumân, te rog să cauţi a le ţinea la tine, ca să nu cază în mâni de oameni, care să se slujască ca armă împotriva noastră, şi să ne facă reu în ţară, supărându-ne la enteresele pecuniare ce avem.

Cu curieru următor nădăjduesc să-ţi pot trimite socotelile iscălite de cel puţin 20 de emigraţi de aici şi Brussa.

Proectul tău despre revista rumână [4]) şi acţiunea asupra *Polonii* lui Cyprien Robert îl vei găsi, cu foarte mică modificaţie, într'o scrisoare a mea, ce ţi-am scris sunt acum vre o câteva zile.

Eu pot să-ţi trimit o recomandaţie către Calimac, dar ce ar fi mai bine, ar fi să te impui lui prin Czartoryski şi prin relaţiile tale cu oamenii politici de acolo. Caută a te impune lui, iar nu a cere reazăm dela dânsul, ca să ajungi acolo a fi considerat. Pe urmă lesne te poţi sluji de dânsul, ca să intri acolo unde n'ai fi putut intra, fără recomandaţia lui. Caută a fi foarte prevenent către dânsul şi să nu-i dai niciun cuvânt de nemulţiumire, dar de să poate nu-i cere nimic. Cu toate acestea eu o să văz pe ministru săptămâna aceasta şi o să-i cer o scrisoare de recomendaţie către Calimac şi către Mehemet Paşa.

Ahmet Effendi s'a numit comisar în locul lui Fuad Effendi şi pornesce poimâne. Aşi fi dorit mult să meargă Catargiu cu dânsul, dar a fost moale şi n'a isbutit până acum, dar tot nădăjduesc şi piste puţin poate că-l vor trimite ca curier. Acum, că am oarecare influenţă asupra

[1]) Bălăceanu Ion, 1825—1914, administrator al jud. Brăila în timpul mişcării dela 1848; a luat parte în 1849 la campania lui Bem din Ardeal.

[2]) Marin Serghiescu, v. p. 21, nota 3.

[3]) Imputernicirea dată de N. Bălcescu:

« Suma de 400 # ce am scris mumă-mi să trimiţă d. Ion Ghica îl otorizez pe priimitor a o cheltui cum va socoti de trebuinţă, în folosul causei naţionale ».

N. Bălcescu.

Constantinopol 14/2 April 1849.

Ac. Rom. Ms. 131, f. 375.

[4]) Este vorba despre *România viitoare* care va apare din iniţiativa lui N. Bălcescu, ceva mai târziu, la Paris.

comisarului, o să caut, dacă să poate, să se trimiţă capuchehaia C. Crezzulescu [1]), fiindcă Aristarh [2]) este pe moarte.

Iţi alătur jurnalu Bucurescilor ca să cetesci prostul cuvânt al lui Stirbey [3]).

Eu în primăvară mă duc de aici, fiindcă i s'a urît nevesti şi fiindcă eu prea mă ruginesc. O să mă duc spre Rin sau spre partea caldă a Francii, spre vre un port de mare. Apoi nu sciu ce voi mai face.

Pe aici putem oarecum băga în ţeară gazeta rumână ce vom face, şi dacă va fi scrisă într'un chip moderat, apoi socot că putem sili pe guvernu local a o lăsa să intre liberă.

In privinţa politică eu sunt de părere că nu trebue făcut nimic, ca să ţie cineva duhul public descept sau să-l eccidese, fiindcă pentru aceasta lucrează guvernurile respective. Este piste putinţă să nu isbucneze o mare revoluţie în Europa; sistemul finanţial pregătesce revoluţia. Austria silită a ţinea o armată îndoită, de ceeace avea până acum, îşi sapă groapa; în Rusia duhurile să desceaptă şi în locul dorinţei de concuistă vor începe a calcula foloasele ce ar putea trage dela o sistemă mai liberală şi le vor găsi mai presus de gloria ce pot dobândi, ca dorobanţi ai neamurilor streine şi ca canibal[i] ai omenirei. De sunt un neam mare şi puternic, reputaţia ce au în Europa şi rola ce joacă, nu sunt nici de cum potrivite cu mărirea şi cu dignitatea ce ar trebui ambiţiona.

Ar trebui să ne înţelegem cu cele[lalte] emigraţii polone şi magdjiare, precum şi cu Sârbi, cu care suntem vecini şi legaţi printr'o identitate de posiţiune către Turcia şi Austriea, şi să facem, de să poate, un protocol după care să urmăm.

Iată punturile ce ar trebui să coprinză acel protocol:

Sârbi, Magdjarii şi Rumâni, uniţi în trei grupe, după origine şi limbă, să formeze trei state deosebite, având fiecare administraţia sa dinnăuntru în parte, şi unite între dânsele într'o legătură federală pentru ceeace privesce interesele comune şi relaţiile din afară, miniştru lucrărilor publice, din afară şi cel de resboiu fiind comuni, supuşi şi respunzători numai către dieta federală. Această confederaţie să fie către Poartă în îndatoririle cele legale ale Principatelor.

Această idee trebue propagată în aceste deosebite părţi prin publicaţii şi emisari, dar mai cu deosebire trebuesce strigată, în toate dimineţele, la urechile oamenilor politici din toate părţile, ca să se obicinuească cu dânsa, şi când o veni potopu să le slujască de singurul soare care îi poate lumina şi aduce pacea şi liniscea.

După întâmplările cele din [urmă] ale Ungarii, ziceam lui comte Andrassy că aceste întâmplări nu sunt denumentul dramei sociale ce să joacă, ci numai un act, şi că trebue să căutăm a nu începe iarăşi

---

[1]) Creţulescu Constantin, 1809—1884, colonel, şef al gardei naţionale în 1848, preşedinte al consiliului de miniştri la 1867.

[2]) Aristarche Nicolae, 1800—1866, agent al Ţării Româneşti pe lângă Poartă.

[3]) Discursul Domnitorului la suirea în scaun, *Doc. Hurmuzachi*, XVIII, pp. 255 şi urm.

d'a capo, ci să ne silim a continua luând drept punt de pornire împăciuirea Rumânilor cu Ungurii şi lăţirea protocolului lui Teleki [1]) şi Czartoryski.

Dacă socoţi că o poţi duce cu comitetul, fără de a te vătăma şi fără de a speria pe Turci, apoi eu aşi fi de părere ca să cauţi a te ţinea, căci nu văz alt mijloc de a ajunge la unitate şi la uniunea într'o părere a tutulor emigraţilor de bună credinţă. Pentru aceasta trebue de neapărat să aveţi oarecum aprobaţia, măcar tăcută, a ambasadorilor turci. Aţi face bine să însărcinaţi pre cineva aici, ca să vă ţie în relaţie cu ministru turcesc, nu trebue să fiu eu, fiindcă nu mă iubesc Rumânii dup'aici şi le-ar părea bine să mă vază dat d'oparte; dacă însă veţi recomanda trimisului însărcinat al vostru să mă consulte câte odată, vă făgăduesc că voi face toate chipurile ca să-l puiu pe o cale bună şi într'o posiţie bună.

Sunt multe lucruri de făcut, dar vă prevestesc că o să ne dăm todauna cu capu de lipsa banilor. Spediţiea în Dobrogea nu s'a făcut până acum, tot din lipsa banilor şi fiindcă Ionescu nu a dobândit postul de inspector la care aspiră.

A sosit aici, sunt câteva zile, un ex adiotant al lui Bem, anume Bec, supus prusian. După ce a petrecut câtăva vreme cu emigraţi la Şumla, a venit aici şi s'a înfăţişat la ambasadorul lui, dl. Portalès. După ce i-a făgăduit să fie liniscit, zicându-i că nimeni nu are dreptul să-l supere, l-a denunciat la poliţia turcească, zicând că el nu-l cunoasce de supus prusian, fiindcă pasaportul nu-i este în regulă, şi Turci au fost siliţi a-l arestui şi a-l ţine subt pasă, ca să-l trimiţă cu Unguri la Cutahia.

Ambasadoru Austrii nu a luat încă relaţiile; asceaptă poscia de poimâne. Flotile anglo-francese se întorc, una la Malta şi ceaelaltă la Toulon. Lupta a fost bună, dar la sfârşit au făcut toţi ca Ungurii, *un sauve qui peut général*. Ambasadori sunt bătrâni şi doresc odihnă; când este generalul Aupick, parcă este o babă. Alaltăeri am şăzut mult cu dânsul; când i-am propus să ia ceva măsuri mai energice, mai serioase, parcă l-am lovit cu ciomagu în cap; parcă-mi zicea că ar voi să fie odihnit, să nu aibă griji, să nu aibă grija lumi şi să trăească în baluri, desfătări şi mese; de ce asfel de oameni nu-şi eau retreta şi să se ducă acasă.

Muscali le-au dat făgăduinţe că vor îndeplini clausa dela Balta Liman.

Alaltaeri a fost anul nuou. Iţi urez fericire şi mulţi ani după pofta inimi, adică să ne vedem în ţară tari şi mari, să auzim de Duhamel, Lüders şi companie că pasc zăpadă în Siberiea, să vedem raci noştri trăgând pământ şi nisip la drumurile de fer, pe Stirbei cu picioarele în sus, pe Bibescu cu ochii în jos, iar pe tine pe mâna lui Toto, care să-ţi care la pumni şi să te tăvălească de nas; scii tu cine e Toto? Intreabă pe Bolintineanu să-ţi spue; te rog să-i arăţi Bolintineanului frăţescile

[1]) Teleki Alexandru, 1821—1892, om politic maghiar, a luat parte la rèvoluţia din Ungaria.

mele felicitări şi dorinţa ce am d'a-i vedea condeiu cât un biciu de lung şi pe raci unul câte unul cai subt şa, cărora să le tragă pe subt burtă.

Al teu prieten
Ion Ghica.

XI

Despre lipsa fondurilor şi unele proiecte de câştigat bani. Apropiata numire a lui Ionescu ca inspector agricol. Proiecte privind Dobrogea. Chestiunea refugiaţilor. Despre un memoriu dat noului comisar turc privitor la toţi boerii ţării. Lăcomia celor doi domnitori şi neînţelegerile dintre ei. Despre tentativa de asasinare a lui Kossuth. Afacerea ambasadorului austriac, cu o bibliotecă şi o tabacheră. Colaborarea sa la Concordia. Diferite.

Constantinopol, 15 Ianuarie 1850.

Imi pare bine că te-ai pus în relaţie cu Cyprien Robert şi dacă suma de care are trebuinţă nu este prea mare, apoi voiu căuta a face ceva dela mine. Asemenea şi pentru revista rumână voiu contribui, până ce va putea a plăti cheltuelile. Eu nu sunt la îndoeală că s'ar putea face ceva cu Negri şi cu Alecsandri, dar nu-mi fac ilusii până a crede că va fi un ajutor susţinut. Nici Munteni, nici Moldoveni nu au nici destul patriotism, nici destulă încredere ca să nădăjduim sacrificii de bani dela dânşii. Eu am o moşie, e foarte întinsă, în Ialomiţa, şi m'am învoit cu Marin să i-o dau lui, cu condiţii foarte avantajoase şi foarte scăzută în preţ; 25% mai jos pe an decât ceea ce-mi dau alţi arendaşi şi bani să nu mi-i plătească decât la sfârşitul anului, ca să poată cumpăra boi şi pluguri, plăti argaţi, ş.a.l., dar însă ceeace va eşi piste suma arendii, câşcig curat, să-l împărţim pe din duoă. Cu o esploataţie îndresneaţă putem scoate până la 4 şi la 5 mii galbeni pe an. Marin s'a hotărît să plece peste duoă săptămâni ca să se apuce de lucru. Comisaru cel nuou i-a făgăduit protecţie întru orice va avea trebuinţă. Ionescu ş'a isprăvit treaba şi piste trei zile va fi numit inspector agricol şi va porni cu scop a face raporturi favorabile asupra Dobrogei şi a stabili acolo o şcoală de agricultură, care să ne slujască foarte mult în privirea naţionalităţii rumâne. Mai târziu am de gând să cumpăr acolo puţin pământ şi să mă aşez să organisez o Academie rumână, dacă să vor prelungi nădejdile noastre.

Ahmet Effendi pornesce piste puţine zile; s'a întărziat din pricină că este însărcinat cu mutarea refugiţilor dela Şumla, pe care are să-i împarţă în trei categorii.

1-a categorie: 17 Magdjari, Italieni şi Lehi (austriacesci), pe care îi trimit la Cutahia. Eu sunt hotărît să me duc să me întâlnesc cu Kossuth, la Brussa; o să caut să fac un protocol cu dânsul, în ideile ce ţi-am esprimat în scrisorile mele precedente despre confederaţia orientală subt suzerenitatea Porţii.

2-a categorie: 15 Magdjari şi Lehi, care au îmbrăţişat islamismu, carii să trimit la Alep.

3-a categorie: Lehi (rusesci) se vor trimite cu cheltuiala Turcilor până la Malta, unde li se va da slubozeniea d'a se duce unde vor voi afară din statele turcesci.

Ahmet Effendi nu poate porni până nu va veni respunsul cabinetului Austrii. Se asceaptă azi sau mâne.

Eu i-am făcut comisarului o listă de toţi boeri şi de persoanele cele mai însemnate din ţară, cu notiţii pentru trecutul şi presentul fiecăruea, aşazaţi dupe ordin alfabetic [1]; dacă nu ar fi prea lung ţi-aşi trimite o copie; o s'o fac când voi pune mâna pe frati-to Barbu. Apropo de frati-to. Eu sunt de părere să se ducă cu Ionescu. Scrie-i şi tu.

Domnii au cerut şi au dobăndit cheltuelile [de] instalaţie, *prix fixe*, 100 mii de galbeni. După o lungă desbatere Muscali au cedat ca chipsuirea de unde să se ia bani să fie supusă la obsceasca adunare. Ghica nu a cerut aceste cheltuieli, dar fiindcă Ştirbey a cerut s'au dat fermanu pentru amănduoi.

Ştirbey, cu cuvânt să nu se încarce vistieriea cu nuoi datorii, face o nescocire foarte ingenioasă ca aceşti bani să-i intre treptat şi pe nesimţite, dându-i-să pe tot timpul domnii lui să preia câte cinci lei de 100 de oca de sare consomată în ţeară; după ceeace sciu consomaţiea dinlăuntru este de 20.000.000 oka, câte 15 lei suta, face o înscumpătare de 33% asupra preţului de astăzi, adică câte un milion lei pe an. In trei ani intră suta de mii de galbeni ce zice că a cheltuit, şi pe urmă îi rămâne câte un milion de lei pe an piste lista civilă.

Ghica, fiindcă în Moldova această coardă lipsesce, fiindc'a prea întins-o Sturza, rădicând de mult preţul sării la 20 lei suta de oca, apoi propune să i să dea ca apanaj venitul esportaţiei vitelor şi a grânelor, cu condiţie că va face şi gratificaţii dintr'această sumă. După socoteala ce am făcut bate tot la milion pe an. Ceeace mi-a părut reu însă este să vez căldura cu care Gr. Ghica cere a i să da aceşti bani şi acest drept, prin poruncă a Curţilor şi fără a se da prin obsceasca adunare.

O altă neînţelegere între domni este pricina vămilor. Scii că Ciocan [2]), profitând de isbucnirea revoluţii, a refusat a mai plăti câsciurile vămilor şi profitând de mărturii mincinoase, adunate cu bani ai lui Ciocan şi ai lui Al. Ghica, de un agent ai lor d'aici, după la căpitani de corăbii, prin care aceştiea zic că au venit cu marfă pentru Brăila, şi aflând la Constantinopol că s'a făcut mişcare în ţeara rumânească, au vândut marfa aici. Caimacamu, cu sfatu administratif, a îmbunătăţit argumentele lui Ciocan, a scos moşiea lui Al. Ghica de subt respunderea amanetului şi s'au vândut vămile cu pagubă, aproape un milion mai jos decât în licitaţiea dela Eaşi. Ştirbey cere ca paguba să fie pe amânduoă principatele, în proporţiea de 2/3 şi de 1/3. Ghica refusă a suferi vistieria Moldovei cea mai mică pagubă, zicând că paguba nu s'a prici-

[1]) Textul în copie, *Ac. Rom.*, Ms. 5040, ff. 48—64.
[2]) Despre această chestiune, v. *Doc. Hurmuzachi*, XVIII, p. 271; Ciocan, arendaşul vămilor.

nuit din pricina Moldovi, ci din pricina Valahii, fiindcă Ciocan n'a ţinut îndatoririle către guvernul Moldovei, etc.

Mi s'au cerut desluşiri aici asupra tutulor chestiunilor acestora. Am făcut un *mémoire* în cifre. Nu vorbi despre aceste chestiuni nimului şi feresci-te d'a le publica în gazete, căci iar încap în belea; mai târziu voiu vorbi în revista rumână.

Domni noştri debută frumos, după cum vezi. Nu trebue să ne pae reu [de] blestămăţiile lor. Este un mijloc sigur a ne da dreptate şi influenţă.

Aici este în domenul public o istorie foarte scandaloasă; să vorbesce foarte tare de o tentativă de asasinat împotriva câtorva refugiţi magdjari şi lehi, între care Kossuth şi Bem.

Le coup a fost organisat, după cum să zice, la Viena şi trebuea să aibă cursul următor. Să profitese de zelul unui patriot căruea să-i dea mijloace de pasaporturi şi de bani, ca să scape din Şumla pe cei mai însemnaţi din refugiţi, încredinţându-i că Poarta îi va închide pe viaţă, etc., şi pe de altă parte să pue Croaţi asasini, ca să-i pândească şi sa-i omoare. Din nenorocire, un italian în slujba austriacească este în relaţie de amor cu fata unui ungur, de mult stabilit aici, anume Baron Hurban, a cărui femee era fata unei vestite pesevenghe, anume Pepo Marighiţa; acel Italian, în focul amorului, a destăinuit feti lui Hurban planul; aceasta l-a spus unui oficier italian, bun patriot, care să însărcinase să scape pe refugiţi, acesta pe urmă a slujit a opri; toate rapoartele, toate mărturiile atestează despre îmbarcarea a 13 Croaţi înarmaţi, pe un vapor austriac, despre sbarcarea lor la Varna şi la Burghas. Să zice că Canning ar fi făcut dintr'aceasta o chestiune serioasă; că ar fi scris la Londra; sciu însă că să interesează foarte mult şi este pătruns că lucru este adevărat; frati-to, Barbu, a făcut descoperirea.

Turcii nu au făcut încă nimic într'această pricină, dar pe Croaţi sbarcaţi la Varna i-au pus subt pasă; pe ceilalţi 7 sbarcaţi la Burgas nu i-au putut prinde. Sunt la Poartă rapoarte oficiale într'această pricină. Să nu vorbesci tu întâiu în gazete de această pricină; negreşit că va fi publicată curând, atunci poţi să dai desluşirile cuvenite, în formă de corespondenţă de aici.

Iţi trimit cuvântul lui Ştirbey şi o parte din jurnalul din Constantinopol, o scrisoare a vezirului către Stürmer în pricina articolului din *Débats*. Iată cum curge pricina; Stürmer a propus să-i cumpere Turci bibliotica, drept o sută mii de lei, ţii minte, pe când vindea tot ce avea ca să se ducă de aici; Turci au trimis preţuitori şi duoi deosebiţi oameni, care nu se cunosceau unul cu altul, au preţuit-o, unul 20 mii lei şi altul 22 mii; acel dintâiu, pe care îl cunosc, mi-a zis că a preţuit-o *au maximum*. Stürmer nu a voit s'o vânză pe atât şi a trimis-o dar Sultanului. Acesta i-a trimis o tabachieră, pe care Stürmer i-a trimis-o înapoi, zicând că i-a preţuit-o giuvaergii drept o sută de mii lei şi roagă

pe Sultanu să-i dea valoarea în bani. I s'a şi trimis o sută bileturi de bancă, de câte 1000 lei unul, pe care Stürmer le-a mai trimis înapoi, cu rugăciune să i să dea darul în aur, ca să nu piarză 2% la schimbul hârtiilor. Scrisoarea lui Rechid Paşa [1]) îi face mai mult reu decât bine.

Eu am intrat d'aici în corespondenţă cu jurnalul dela Turin, *Concordia*. Am scris un articol, pe care îl voiu continua şi ţi-oi trimite copie [2]). O să arunc câteva lucruri ca să organises o polemică înţeleasă, între *Concordia* şi jurnalul Constantinopolui.

Socotelile nu mi s'au trimis încă dela Brussa. Vă sfătuesc să nu publicaţi cheltuelile şi socotelile ce dau unii, alţii, după cum văz, că scrie Bolintineanu lui Marin. Se face mare scandal. Eu o să-ţi trimit cu poştiea viitoare socotelile mele, dar ţie, şi cu condiţie să nu le dai decât cu condiţie d'a rămânea secrete.

XII.

Despre timp. Aventurile unui agent austriac. Nenorocirile unor ţărani români veniţi la Constantinopol. Atitudinile ambasadorului austriac. Despre o eventuală plecare la Brussa. Despre un agent englez. Trimite socoteli băneşti. Nemulţumiri faţă de N. Golescu. Numirea lui Ion Ionescu ca inspector agricol. Cearta dintre acesta, Catargi şi fratele lui N. Bălcescu. Diferite.

Constantinopol, 24 Ianuarie [1850].

Iţi scriu de frig, căci vaporul frances nu a sosit încă din pricina vremi. De trei zile cade o zăpadă cu viscol şi cu ger. Toate prăvăliile sunt închise; pe uliţă nu întâlnesci nici câni. Eri eram invitat la un dejun, la un oficier frances, care şade zece paşi departe de mine. Am făcut 20 minute până acolo şi era să deger. Azi dimineaţă, cu toată vremea, am fost la Stambul unde voeam să întâlnesc pe un Turc. Iţi scriu fiindcă am multe cancanuri să-ţi înşir, şi dacă vine poştiea, apoi me dau după cetirea gazetelor.

Personagiul zilei aici este unul d-l Iasmangiu, care odinioară a făcut multe şi mari, când era să meargă la *travaux forcés*. D-l Stürmer l-a scăpat şi l-a pus la Viena în poliţia secretă. In cele după urmă a întovărăşit pe generalul Hauslab [3]) la Vidin şi d'acolo, când acest trimis al Austrii s'a întors, el a rămas în Turciea urmărind refugiţii şi aflând ce putea. La Constantinopol a dobândit misiunea de a comanda spediţiunea Croaţilor, de care ţi-am vorbit în scrisoarea precedentă. Aici a găsit o cunoscinţă a lui veche, o slujnică veche a M-mei Caroly, anume D-la

[1]) Rechid Paşa Mustafa, 1802—1858, plenipotenţiarul turc la conferinţa dela Balta Liman, ministru de externe, mare vizir.

[2]) v. N. Georgescu-Tistu, *Ion Ghica şi Italia*, în *Roma*, Revistă de cultură italiană, XIII, 1933, pp. 4 şi urm.

[3]) Generalul Hauslab, fusese trimis de guvernul austriac să readucă în ţară ofiţerii şi soldaţii amnestiaţi, refugiaţi la Vidin. *Doc. Hurmuzachi*, XVIII, p. 229.

Șelai, pe care a cunoscut-o contele Andrassy la Bebec. Această femee intrând în ideile lui Iasmangi a pornit cu dânsul; fusese mai nainte țiitoarea majorului Perczel [1]) și această legătură trebuea să slujască d-lui Iasmangiu, spre a-l informa de multe. Au pornit împreună și cu acei 13 croați de cari ți-am vorbit, ajungând la Șumla. D-la Șelai a fost biruită de amor și a destăinuit toate maiorului Perczel, care a întrebuințat-o spre a afla el dela Iasmangiu multe (în treacăt îți zic că am aflat eri că o altă companie de Croați venea dela Viena pe la Brăila, să zice că Turci ar fi arestuit câțiva și c'ar fi aflat multe dela ei). Să ne întoarcem iar la d-l Iasmangiu. Acum sosesce la Constantinopol învestit de misiune oficială; comisar împărătesc însărcinat să asiste la esecuțiea măsurilor convenite între Austriea și Turciea, în pricina refugiților. Acest agent aici să multiplică într'atât, încât aflu într'aceeași zi dela trei, patru persoane, că au prânzit și au dejunat cu dânsul, în trei sau patru tratorii deosebite. Vorbesce slobod și provocător împotriva Turcilor și a Englesilor; în pricina tentativei croate vorbesce în plină *table d'hotes*, la Ghetz, că această tentativă de asasinat nu a fost decât o fină plăsmuire a Turcilor ca să îndoească privigherea asupra refugiților. Kossuth s'ar fi putut strecura, zice el, pintre duoi soldați care îl privighea, în vreme ce nu poate fugi pintre opt centinele ce i-au dat ca să-l păsească de asasini. Lehilor le zice că Austriea are de gând să le facă mult bine, că Turciea și Englitera îi înșală și că dela Malta are de gând să-i ducă să-i ție într'o insulă a Oceaniei ș. c. l. Să vede că Austriea se căesce foarte mult de ce să nu despartă pe Lehi și pe Magdjari în duoă categorii, ca aflarea lor împreună să nu slujască de ciment unei înțelegeri desăvărșite; și dl. Iasmangiu parcă ar da mult dac'ar putea să facă pe cineva să povățuească pe g-l Dembinski să se despartă de companii sei și să fugă. Dl. Swartz Huber, sec. internunciaturei, a dus alaltăeri pe d-l Iasmangiu de l-a recomandat lui Ahmet Effendi, oficialemente. La Ahmet Effendi a întâlnit pe Czajka. Eșind d'acolo zice prin birturi, că Czajka este panslavist și că Ahmet Effendi este vândut Muscalilor, că să înțeleg între dânșii împotriva Turcii și a Austrii (unde este d. Eliad să-l auză ca să-l sărute).

D-l Iasmangiu pornesce la Șumla, acum nu sciu care va fi posițiunea sa acolo. Nu sciu dacă Turci îl vor considera ca p'un comisar sau ca p'un simplu voiajor. Până în minutul acesta chestiunea nu este de tot terminată.

Ahmet Effendi nu a pornit eri din pricina vremii. Indată ce va sta viscolu pornesce. Poarta trimite refugiților care vor rămânea în Turciea tot felul de provisiuni, pantaloni, cămăși, cisme, blăni, paltoane; damelor îmbrăcăminte foarte confortabile.

Eu am un apartament foarte frumos, într'o casă ținută de un frances, lângă teatru. Intr'aceeași casă mai este încă un apartament. Fratele lui Aristarche, Miltiad, după ce a închiriat un apartament la hotelul

[1]) Perczel Moriz, 1811—1899, general ungur; unul dintre comandanții armatei revoluționare maghiare; emigrant în Turcia, apoi la Londra.

lui Misiri unde şădeam până mai acum 15 zile şi unde era să se mute curând, îndată ce a aflat că me mut dela hotel a lăsat apartamentul ce luase la hotelul D'Angleterre şi a venit să tocmească apartamentul din casa unde şăz acum. De l'o duce păcatul să vie să şază cu mine într'o casă, îţi făgăduesc că-l fac de ofticească în zece zile numai.

Au venit aici paisprezece ţerani, ca slugi, cu nisce Turci, care au adus cai de remontă. Dintr'aceştea unul a murit, vreo zece s'au băgat sluji în deosebite părţi, iar unul, anume Ghiorghe Dragomanul, moşnean din judeţul Dolgiului, a voit să profite de venirea la Constantinopol, ca să protestese împotriva unei întăriri a lui Ştirbey, prin care i s'a luat toată moşioara ce avea. Acest bet om a întâlnit pe Ipătescul [1]), pe care îl cunoscea. Acesta i-a luat toate hârtiile şi l-a dus la Aristarh. După ce l-a purtat cu vorba duoă luni de zile, a venit betul om la mine; eu l-am îndreptat cu o recomandaţie către Aali Paşa, unde era să-l ducă Marin cu o jalbă din partea lui, şi voeam să dau hârtiile lui Ahmet Effendi, ca să cercetese pricina la Bucuresci. A duoa zi a venit ţeranul zicând că piste duoă zile i-a făgăduit Ipătescu să-i dea hârtiile şi de atunci nu l-a mai văzut nici eu, nici Marin.

Stürmer nu vorbesce decât de necesitatea d'a vărsa sânge şi d'a stârpi pe revoluţionari, prin mijloacele cele mai aspre. M-me Stürmer, alaltăseară, la adunările ce dă, a desgustat pe toată lumea şi chiar pe amploiaţii austriaci prin ideile de crudeltate ce a esprimat, întrebuinţând vorbe proaste şi ocărătoare împotriva Ungurilor.

Aflând că colonelul Monti se însoară cu demoisela Willschir, fata consulului engles dela Andrianopol, a zis: *Si nous l'avions pris, ce n'est pas par un mariage que cela aurait fini.*

Câţi Croaţi şi Croate se aflau aici de zecimi de ani, fără de a bănui vreodată că sunt de acest neam, zicându-şi că sunt Nemţi sau Italieni, azi vorbesc numai limba croată între dânşii şi cu un oarecare amfas.

Stürmer, cu toată asprimea ce arată ca un vechiu geolier ce este, dar zice uneori nisce vorbe care compromit autoritatea şi încrederea Austrii. Mai dăunăzi zicea: *Les Slaves sont dans une grande hésitation, ils savent qu'ils peuvent jouer un grand rôle, mais ils balancent entre la propagande russe et la propagande polonaise organisée par Zamoisky. Pour le moment les chances sont égales.* Intr'această vorbire nici n'a pomenit de Austriea, parcă ar fi privit-o ca un ce isprăvit, căzut, fără niciun viitor. Ca demisionar uită, să vede, că înfăţişează interesele Austrii. Această putere este atât de deconsiderată aici; istoriea tentetivei Croaţilor i-a făcut un mare reu, toţi o meprisă.

Eu socot să me repez până la Brussa, unde să pot întâlni pe Kossuth, şi d'aşi putea să hotărăsc pe vreunul dintr'ai noştri să meargă să şază la Cutaja.

Eu am trântit unui Turc mare idea de a lucra împotriva Austrii şi ca să aducem o confede-

[1]) La revoluţie luase parte doi Ipăteşti, Niculai şi Grigorie; amândoi au fost exilaţi şi internaţi de Turci, la Brussa.

rație între Unguri, Rumâni și Sârbi. Mi-a zis eri ca să nu socotească Engletera și Francia că ministeriu turcu ar fi istigatoru acestei idei. Mi s'a părut că-i rădea buza Turcului.

Ți-am scris despre un Engles, anume Tomson, care este foarte prieten cu Filipescu dela Beligrad. Acest engles, al cărui nume adevărat este Hanicson [1]), a făcut oarecare trebi de bani în paguba lui Carosini. Acesta, ca să-și resbune, povestesce după spusa unui altui engles, că acest Tomson nu era corespondentul gazetei *Daily News*, ci un spion austriacesc. Adevărul însă este că Hanicson, care a voiajat subt numele de Tomson, este un om de mare talent și adevărat corespondent al gazetei *Daily News*.

De s'a făcut oarecare porcării de bani la Belgrad, iar acelălalt engles, slab și nalt, care a scris și a vorbit împotriva lui Tomson, este un agent austriacesc. Iată cum am aflat pricina. Fiind în Ungaria s'a înfățișat la generalul Guyon subt numele de Crom, corespondent al gazetei *Times*. Generalul l-a poftit seara la ciai împreună cu Tomson; acolo întâlnindu-să ei, g-lul Guyon i-a presentat pe unul altuea. Tomson i-a zis că-l cunoasce pe Crom, corespondentul jurnalului *Times*, că acel domn nu este lung și uscat, ci scurt și gros. Crom a scos și a arătat o scrisoare a redacții către Crom; Tomson a zis că scie când Crom, cel adevărat, vorbea la Pesta de o scrisoare perdută. Generalul Guyon a hotărît pe acel bănuit Crom să nu-l mai priimească la dânsul.

Iți trimit socotelile iscălite de 21 de nume de emigrați de aici și dela Brussa. De aici lipsesc cinci nume și dela Brussa 8. Piste tot 13. La acei de aici, 5 neiscăliți, nu s'a propus la nici unul, afară numai de N. Alecsandrescu, care a făgăduit lui Marin că va iscăli, după ce se va trimite înapoi dela Brussa.

Apoi n'am mai voit s'o dau, deși mi-a cerut-o Marin, din partea lui N. Alecsandrescu ca să iscălească. Asemenea din scrisoarea lui Al. Golescu [2]) te vei încredința că acelor ce nu sunt iscăliți dintre cei dela Brussa, nici nu li s'a propus. Nu arăta scrisoarea lui Alecu, fraților lui.

Eu îți impuiu o condiție *sine qua non*. Să nu să publice aceste socoteli, nici să nu să dea cuiva vre o copie. Și după ce le vor iscăli, cei ce vor voi să le aprobese, să mi le trimiți mie sau să le păstrezi tu, căci acei ce vor voi să-mi facă reu le pot trimite prin afiliațiile lor lui Știrbey și poate să-mi aducă vătămare la avere, care nu socoti că este încă scăpată de primejdiile confiscații.

Am aflat că Bolliac ar fi scris o scrisoare foarte aspră Locotenenților. Esplică-mi cum de Niculache Golescu [3]) iscălesce toate dobitociile ce

[1]) Henningsen, (Hamilton-Tomson), căpitan englez, agent informator pe lângă Kossuth.

[2]) Alexandru Golescu Albul.

[3]) Golescu Nicolae, 1810—1878, membru al guvernului provizoriu și al locotenenții domnești, din timpul mișcării dela 1848, exilat.

să trimit pe la emigraţi în Brussa ş. c. l. Nu me mir de Tell pentrucă, când l-am văzut în vaporul postă aici, mi-a făcut efectul nu de Tell, acela pe care îl cunoscusem mai nainte, dar cu totul de un lipsit, de un radotor fără şir, nici idei la vorbă. Dar Niculache, deşi niciodată nu mi s'a părut un vultur, dar socoteam că are *du bon sens* şi bună credinţă. Dacă a socotit să-mi facă reu în ochii Turcilor, efectul ce-l doria pe cât s'a putut împlini, trebue să se fi făcut; de au avut de scop a da pezişu desluşiri lui Ştirbey şi Muscalilor, despre câte am făcut, apoi şi acest resultat, pot fi siguri că este împlinit. Şi Ştirbey şi Titoff trebue să aibă copii în regulă după circularile dumnealor. O să-i fie cam ruşine, poate, într'o zi, lui Niculache, când o ceti hârtiile ce ă iscălit, poate pe unele fără de a le ceti [1]).

Ionescu este numit *inspecteur d'agriculture et membre du conseil général du commerce et de l'industrie*, cu 2 mii lei pe lună, leafă ficsă şi cheltueli de drum, când va voi să călătorească. Poimâne este să easă decretu. Ministru de comerţ, Ismail Paşa, i-a zis să se ducă să mulţiumească vezirului.

Intre Ionescu de o parte, şi Catargiu cu frati-to Barbu de altă parte, s'a întâmplat o ne'nţelegere la care sunt câteşi trei de vină. Ionescu, printr'un articol al seu asupra industrii stofelor de mătase, ar fi atins pe unul Mr. Camagne, zicând laude, pentru un alt fabricant, anume Nigri, căruia îi atribue meritul făbricei dela Erequés, în vreme ce zic unii că acele laude s'ar fi cuvenit lui Camagne. Discuţii dar între Ionescu şi M-me Cristici, gasda Catargiului şi a frati-to, care este cumnată cu acel Camagne. Ionescu, încălzindu-să, ar fi zis şi vorbe aspre acelei dame, care este rea şi cu duh, după spusa Catargiului şi a frati-to. Aceasta, sau ca rănită în amorul propriu de femee, sau pusă de oameni, care să tem foarte de Ionescu să nu le aducă vătămare la interese, a organisat o polemică lui Ionescu în *Courrier de Constantinople* şi în *Journal de Smyrne*. Ionescu bănuesce că Catargiu a făcut articolile împotriva lui şi că spune părţii protivnice tot ce să zice la mine într'această pricină, precum că nu ar fi scriind Ionescu ci Catargiu articolile ce să tipăresc în *Jurnalul de Constantinopol*. Bănuelile lui Ionescu nu sunt fondate, deşi Catargiu şi frati-to ar fi făcut oarecare indiscreţii. Adevărul însă este că sunt foarte prieteni cu nisce şnapani d'acolo din casă şi că scrisorile să scriu în odae la Catargiu, deşi el lipsesce. Eu le-am dat aseară o gură şi nădăjduesc să nu să mai amestice în asemenea cancanuri. Eu păstres o măciucă pentru d-l Camagne, şi dacă Catargiu o voi să spue vreo duoă cuvinte d-nei Cristici, din parte-mi, te încredinţez, că vor amuţi şi d-ei şi Camagne şi spicieru autor, etc. Intr'un cuvânt efectul scrisorilor şi impertinenţilor d-lor nu au avut efect, fiindcă Ionescu a dobăndit ceeace dorea.

---

[1]) Ştirbei era vădit nemulţumit de prezenţa lui Ghica la Constantinopol. In primăvara lui 1850, pretindea chiar să fie expulzat. *Doc. Hurmuzachi*, XVIII, pp. 292—293.

25 Ianuarie.

Scrisoarea ta dela Londra am priimit-o eri târziu [1]; prin poştiea viitoare îţi trimit o mie de franci, ca să te duci să stai la Londra, câtă vreme va face trebuinţă.

Aşi fi voit ca să-ţi trimit dela ministru de aici o scrisoare către Calimac, una către Mehemet Paşa şi o scrisoare dela Canning către Palmerston, dar nu este vreme cu curieru de astăzi. Me voi sili să ţi le dobândesc pentru poşta viitoare.

Am făcut o tocmeală foarte folositoare: 15 mii lei pe an pentru patru gazete mari anume: *Débats*, *Presse*, *National* şi *Réforme*. Trebue să scii că greutatea cea mare este de a avea relaţii regulate din ţeară; care cum se duce acolo amuţesce. Am hotărît să me adres către Kogălniceanu [2] pentru corespondenţă cu Moldova (Nu vorbi de această punere la cale, fiindcă autoritatea de aici este în danţu).

Englesii blocă Pireu.

I. Ghica.

P. S. Ar fi bine ca Bălăceanu să ceară dela familia lui să se stabilesc la Londra.

XIII

Despre plecarea lui Ahmed Effendi. Ştiri din ţară privitoare la lucrările comisiilor de revizie. Despre desminţirile referitoare la situaţia principatelor. Neplăcerile pe care i le fac unii emigranţi.

Constantinopol, 5 Februarie 1850.

Ahmet Effendi s'a pornit de este o săptămână; numai piste 15 zile d'aci va putea sosi în Bucuresci, fiindcă are să întârzie la Şumla, până ce va porni deosebitele categorii de emigraţi.

In mai multe rânduri ministeru renunciase d'a mai trimite pe Ahmet Effendi. Titoff, după ce a văzut că, cu toată nemulţiumirea ce a arătat vezirului şi lui Aali Paşa, nu se numesce alt comisar, a început a pune înainte pe alţii; g[eneralu]l Aupick este cum l-a făcut Dumnezeu şi isbutise Titoff a-l sploata în această pricină, speriindu-l că acest turc voesce resbel şi că le va pricinui greutăţi şi complicaţii; ambasadorul Francii a şi povăţuit pe ministri a schimba comisaru şi am avut toate greutăţile din lume a-l scoate din părerea în care intrase. Czajka l-a lucrat şi el foarte mult.

Comisiile de revisiea regulamentului merg foarte reu; acea din Moldova s'a împărţit în duoă părţi deopotrivă, în chestiunea proprietăţii: unii care zic că ţeranul a năpustuit până acum pe proprietar şi că s'ar cuveni ca proprietarul, care a fost până acum atât de împilat şi de apăsat, să se despăgubească de vistierie. Campioni acestii păreri sunt N. Ros-

[1] Publicată în I. G., *Amintiri*, pp. 447 şi urm.
[2] Kogălniceanu Mihail, 1817—1891.

novanu [1]), C. Catargiu [2]) şi Veisa [3]). Cu toate acestea, fiindcă proprietarul trebue să fie clement şi bun, ca un nobil ce este, trebue să jărtfească dintr'al lui şi de aceea găsesc că proprietarul ar trebui să fie rugat de ţeară a se mulţiumi cu sfânta păsire a reglementului. In câmpul protivnic sunt liberari, adică St. Catargiu [4]), N. Vogoridi [5]), şi Coroi [6]), cari cer a renunciea proprietarul la pogoanele ce să hotărîseră a se lucra proprietarului în locul dijmei; de aci mare desghinare şi desbatere.

La noi desbaterea a fost mai puţin înveninată şi s'a unit toţi membri în părerea d'a se înlocui zilele de clacă, care de sunt 12 la numer, dar fiind prescrisă munca unei zile foarte mare, în unele locuri fac clăcaşii până la 30 zile, de aceea, ca să nu mai fie dispută şi plângeri, să se milostivească proprietarii, a lăsat pe 20 zile, pe an, claca [7]).

Ministeru turc este foarte supăiat de egoismul boerilor, în chestiunea drepturilor proprietăţii. Unul me întreba cum s'ar putea face altfel căci, zicea el, nu putem ascepta nicio îmbunătăţire dela comisii; *elles sont frappées de stérilité.*

Marin pornesce în ţeară; nădăjduesc să se ducă cavaler cu nisanu de gât.

Cu postiea trecută am uitat a-ţi desluşi cum a curs pricina de care mi-ai vorbit în scrisoarea ta, şi care în aparenţă ar putea flata atât de mult amorul propriu al oricărui Rumân, dar care înfăţişează primejdii de care cei mai cu minte şi cu prevedere ar trebui a se feri.

Ideea de independenţă, cu zicerea chiar o *Belgie*, a fost emisă întâiaşi dată de Aristarh; lui Aali Paşa i-a plăcut şi a şi propoveduit-o printre membrii consiliului, puţini însă au gustat-o; cu toate acestea a pus-o în gura lui Calimah. Tot cam într'acea vreme gl[ul] Aupick a priimit dela Dl. Poujade [8]), dela Bucuresci, un *mémoire* a căruea substanţie este cea următoare:

« *Il faut fortifier et agrandir l'Autriche, sous peine de voir la Russie déborder; or, comme dans l'état actuel une entente entre la Porte et le Cabinet de Vienne serait impossible ou du moins très difficile, il n'y aurait que le seul moyen de l'indépendance des Principautés; or, comme chez*

---

[1]) Roznovanu Neculai, Roset, vistiernic, 1794—1858; despre ideile sale în privinţa boerescului v. memoriul *Opinions remises au comité.* (Comisia de revizuire la care se referă I. Ghica). Ms. *Arhivele Statului*, Iaşi, Generalul R. Rosetti, *Familia Rosetti*, I, Buc., 1938, p. 124.

[2]) Catargiu Costin, 1800—1873, ministru de justiţie şi interne sub caimacamia lui Balş şi Vogoride, antiunionist.

[3]) Veisa Iacovache, director al logofeţiei dreptăţii, postelnic.

[4]) Catargiu Ştefan, 1777—1866, ministru de interne sub Grigore Ghica, membru al caimacamiei în trei, candidat la tronul Moldovei.

[5]) Vogoridi Konachi Neculai, 1821—1863, ministru de finanţe şi caimacam.

[6]) Coroiu Ioniţă, president al judecătoriei ţinutale Iaşi, postelnic.

[7]) Raportul comisiei prezentat Domnitorului, *Doc. Hurmuzachi*, XVIII, pp. 281 şi urm.

[8]) Poujade, Pierre Eugène, 1813—1885, consul francez la Bucureşti, 1849—1854; un raport al acestuia către Lahitte în aceeaşi chestiune, *Doc. Hurmuzachi*, XVIII, p. 252.

les Moldovalaques il n'y a pas encore des éléments nécessaires pour une nationalité, ils ne manqueraient pas par leur caractère mobile et impatient de donner prise à l'Autriche à laquelle on permettrait d'en faire une Cracovie nouvelle comme en 1846 ».

Nu-ţi mai spuiu părerea mea asupra combinării Dl[ui] Poujade; dar cel puţin socot că nu ar trebui noi să abondăm într'acest sens, căci deşi devenind Cracovie, după ce om fi fost Belgie câţiva ani, tot ş'atunci ar fi un folos unindu-se cea mai mare parte a Rumânilor la un loc, dar trebue să ponderăm şa[n]sele unde am putea deveni Crimei[?]. Am însă credinţă mare în Dumnezeu şi sunt pătruns că hotărîrea lui asupra naţiunii rumâne este mai presus de combinările mesceşugite ale pigmeilor politici de astăzi. Te prevestesc că Poujade ţine mult la ideea lui şi că a cerut *un congé* ca să se ducă la Paris.

Deşi sunt de părere că nu trebue să abondăm într'aceste idei, nu trebue nici să le oprim, căci este un mare folos pentru noi a desbate Europa puţin asupra esistenţii noastre politice şi asupra naţionalităţii; ar fi o diplomă de care avem trebuinţă.

Iţi trimit la Pillet-Will, prin Alleon, suma de o mie franci [1]), din care te rog să dai croitorului meu, Hulbricht, *rue de Rivoli*, aproape de intrarea în *rue Castiglione*, 300 fr., zicându-i că-i voi trimite piste puţin şi ceealaltă parte a datorii; îi sunt dator, mi se pare, 500 fr. piste tot.

La Brussa Nigulici [2]), Zosima [3]) şi C-ie au prins un pachet al meu către Alecu Albu [4]) şi l-au despecetluit oficialemente; au tras dintr'însul: 1°. un esemplar din socoteala ce dam, trimisesem duoă ca unul să-l ţiu eu după ce îl vor iscăli; 2°. au scos o copie după scrisoarea mea către Alecu Golescu Albu; după aceea acusaţie în formă, etc.

Caută a te înţelege cu Ştefan [5]) şi cu Arăpilă [6]), ca trimiţându-se acele hârtii la Paris să nu rămâe la Eliad, nici la Tell. Să le ea Niculache [7]); să le ţie pe acestea, deşi îl socot capabil de ori ce nerozie, dar cel puţin tot nu-l cred capabil de infamie. Eu cred însă, că acei patrioţi care au organisat un cabinet negru sistematic vor căuta a vinde acele hârtii pe o isprăvnicie; am imaginat însă un mijloc de a le lua, dacă mai sunt încă la dânşii; îl voiu pune în mişcare astăzi.

Aşi fi vrut să scriu lui Bolintineanu şi lui Arăpilă, dar este târziu.

I. Ghica.

---

[1]) Autograful unei chitanţe a lui N. Bălcescu, datată 5 Martie 1850, pentru confirmarea primirii unei sume de 800 fr. trimisă de Ion Ghica, prin cassa de bancă Pillet-Will et C-ie, *Ac. Rom.*, Ms. 131, f. 379.

[2]) Negulici Ion, 1812—1851, pictor şi publicist, administrator al jud. Prahova în timpul mişcării dela 1848, exilat; v. N. Bălcescu, *Opere*, ed. G. Zane, I² pp. 218 urm.

[3]) Zosima Grigore, administrator al jud. Vlaşca în timpul mişcării dela 1848, emigrant.

[4]) Alecsandru C. Golescu.

[5]) Golescu Ştefan.

[6]) Alecsandru G. Golescu.

[7]) Golescu C. Niculae.

XIV

Despre unele chestiuni bănești. Despre Moldoveni. Știri diplomatice din Constantinopol. Svonuri despre arestarea lui Avram Iancu de către Austriaci. Sosirea convertiților la islamism. Știri din Serbia. Păreri despre o organizare comună a tuturor emigraților.

Constantinopol, 14 Fevruarie 1850.

Iubite Bălcescule,

Am priimit scrisoarea ta dela 26 Genarie [1]), și noțiunele ce-mi dai despre priimirea ce ți-a făcut Lordul Palmerston mi-au pricinuit mare mulțiumire; asemenea mi-a părut foarte bine de încercările de organisare de care îmi vorbesci. Cu banii ce ți-am trimis, adică 800 fr., dând croitorului meu Ulbricht, din *rue de Rivoli*, franci 300, îți rămân 500 cu care te poți întoarce la Londra și continua lucrarea ta; piste puțin, dacă me vor încuraja unii din Rumâni, dând și ei câte ceva ca să acoper măcar o mică parte din debursul ce fac, apoi curând îți mai trimițu încă 500 fr., piste puțin.

Eu sciu ca și tine, ba poate și mai bine decât tine, că la toate câte proectăm a face ne lovim cu capul de neavere, dar ce să facem până s'o mai descepta ceva mai mult simțul naționalității la Rumâni. Deocamdată sunt de părere să nu prea îmbulsim pe Moldoveni; o să vie ei singuri să ne caute și să ceară a intra în lucrare cu noi; au fost beți de fericirea domniei lui Ghica, au început a perde ilusiile și aceasta o să meargă crescând, până ce Alecsandresci, Negri, &, o să priceapă că cu cârpeli nu să face treabă și o să-i vedem de primăvară începând a căuta punturi de reasăm pentru o lucrare mai serioasă, începând încercările lor dela Constantinopol; să ne ținem tari, ca să le facem condițiile noastre.

Aici săptămâna s'a trecut cu duoă conferinții, una cu Titoff și alta cu Stürmer; cea d'întâiu, Sâmbătă, avea drept scop esecuțiunea clauselor convenții dela Balta-Liman, ceeace a fost mai importent este eșirea trupelor rusesci din principate (rămâind numai zece mii după art. ... convenții). In conferința cu Stürmer nu s'a luat nici o hotărîre definitivă. Austria a concentat să rămâe refugiți închiși pe termen de cinci ani. Poarta n'a voit să acorde decât numai un an.

Scirile din Transilvaniea au început a fi foarte importente. Generalul Wolgemuth [2]) a înșălat pe Iancu de l-a adus la Cronstadt, ca să se înțeleagă cu dânsul despre interesele Rumânilor, l-a arestuit și l-a închis în cetățiue, zicându-i că este culpabil de *haute trahison* și că să va judeca. După aceea a proclamat robota pentru Rumâni ca mai nainte; să zice că unii din proprietari unguri au refusat a se folosi de acest privileghiu. Colonelul Mac, care a slujit subt generalul Guyon,

[1]) Publicată în I. G., *Amintiri*, pp. 456 și urm.
[2]) Wolgemuth, baron von, feldmareșal; guvernator al Transilvaniei.

a fost prins de Austriaci împreună cu un adiotant; căutau a trece în munţi la Iancu ca să dea o mai mare întindere luptei de partisani.

Generalul Guyon se pune în disposiţiunea noastră la un casu de resbel; sunt foarte bine cu dânsul.

Săptămâna trecută ţi-am scris despre numeroasele conversii ce s'au făcut la noi; cu vaporul de eri, dela Varna, au sosit patru tineri rumâni şi un tânăr neamţ dela Bucuresci, întovărăşiţi de un colonel turc; au tras la palatul Scheik-ul-islam, ca să se catihisească în credinţa lui Mahomet şi să intre în armie; până acum nu i-am putut vedea, nici afla numele lor. Din trei sute de conversii ce s'au făcut la Bucuresci, numai 20 sunt Rumâni. In Bucuresci toată lumea crede că o să fie resbel între Turci şi Muscali; aici însă nu este nici un semn deocamdată. Incă Turcii au slobozit reserva (redifu), 45 mii oameni, care pe toată zioa trec cu vapoarele statului în Asia.

In Transilvania sunt mari simptome de o resculare şi Muscali s'au apropiat de mărginile Carpaţilor; duoă regimente au sosit la Oitus pas. Generalul Wolgemuth a scris lui Lüders rugându-l să treacă osciri muscălesci în Transilvaniea, îndată ce va fi cea mai mică mişcare.

Guyon este de părere de îndată ce să va scăpa nevesta şi copii din mânile Austriacilor (sunt închişi la Presburg) el să se ducă în Transilvaniea, să înceapă la «guerre de partisans»; dacă o face-o să scii că este pus de Englitera.

In Sârbiea a murit Hasan paşa, comandiru forterеţii Belgradului, şi vremelnicesce are vodă comanda trupelor turcesci în cualitatea sa de muschir. A fost acum în urmă o mare luptă între cei ce voea să priimească căciula cu trei coarne pentru uniforma civilă şi între acei ce propunea fesu, însfârşit fesu a biruit. La Boboteasă Lepschine, consolul muscălesc dela Beligrad, a dat o masă la care au asistat mulţi din Sârbii cei mai însemnaţi şi unii din consoli streini, între care D-ii Guepp, consolul frances şi consolul sard. Simici a băut în sănătatea Imp. Niculae şi pentru mărirea imperiului muscălesc subt sceptrul marelui Niculae; a făcut un cuvânt în loc de toast; după aceea a purtat Lepschine un toast la Crăiea sărbească supt protecţiea şi patronagiul marelui Niculae. Garaşanin se trăsese într'o odaie, cu vreo doi sau trei alţi Sârbi, evitând să bea pentru monarhiea sârbă. Lepschine s'a dus de l-a găsit şi l-a tras, zicându-i: « Vino încoaci, ce tu nu eşti Muscal? Nu suntem toţi Muscali... ».

Alăturata scrisoare către Ştefan Golescu este dela frate-so Alecu[1]), care s'o citească. Cuprinde

---

[1]) V. p. 31, nota 3. Poate este vorba despre scrisoarea din 5/17 Decemvrie 1849, adresată nu numai lui Ştefan ci şi lui Nicolae Golescu şi Dumitru Brătianu, publicată de G. Fotino, *op. cit.*, II, pp. 395 şi urm. Această scrisoare fusese trimisă lui Ghica, dela Brussa, pentru ca s'o reexpediexe la Paris. I. G., *Amintiri*, p. 783.

câteva idei bune. Eu am avut răbdarea de am cetit-o, fiindcă mi-o trimisese despecetluită.

Sunt încântat de ideea unei organisaţiuni comune a tutulor emigraţiunilor, cu principul larg al tutulor naţionalităţilor, dar aşi dori organisarea să nu fie complicată. Din fiece naţiune să fie câte unu, iar nu trei, să reside toţi, să fie într'acelaşi oraşu şi să aibă agenţi în toate părţile. Ar fi cea mai mare putere politică din Europa şi nu i-ar trebui zece ani ca să isbutească, ori cât de împotrivitoare ar fi circonstanţile. Orce vei socoti că ar fi de făcut şi la orce socoţi că aşi putea fi folositor acestii întreprinderi, scrie-mi; sunt gata.

Ahmet Effendi a sosit la Varna, după o furtună care l-a ţinut duoăzeci ceasuri, fără a putea face măcar un mil; vaporul a perdut toate catartele şi începuse a face apă; acum este la arsenal unde îl drege. La 5 Fevruarie a pornit dela Varna la Şumla, de acolo nu este încă scire, socot că piste o săptămână să fie la Bucuresci. Comisiile au isprăvit lucrările. In nuoul regulament al ţeranilor, capitulul începe cu cuvintele următoare: «Fiindcă ţeranul este prost şi dobitoc, fiindcă nu este în stare d'a păstra nici proprietatea ce are, dovadă răseşii, care pa toată zioa vând proprietăţile ce au şi chiar când le păstrează sunt foarte păcătoşi şi în rea stare, de aceea...».

Conclusiea este să rămâe după regulament, să se uşureze de cele şase zile de drumuri şi să nu să poată stremuta. Piste puţin nădăjduesc a-ţi trimite ceva estracturi după acea lucrare stupidă. Este vorbă să se adune o cameră, ca să desbată lucrarea comisiilor.

Aici unii de reu voitori să aşarnă împotriva lui Bolliac. Săptămâna trecută scoseseră vorbă că Bolliac să dusese la Şumla cu gând să omoare pe Kossuth, că acolo l-au prins, l-au judecat, etc., etc.; o grămadă de minciuni infame de care mi-e şi silă să-ţi vorbesc.

Dă ceva parale lui T. Paleologu [1]) să-mi cumpere broşurile economiştilor socialişti şi să mi le trimiţi tu, prin Sefels.

Cocoana mea să plânge că nu-i scrii.

I. Ghica.

XV

Despre organizarea emigraţiei. Ştiri din Constantinopol. Nemulţumirile şi isprăvile ambasadorului austriac. Moartea lui Hangherliu. Ştiri din ţară. Diferite.

Constantinopol, 24 Fevruarie 1850.

Ori cum vei întoarce-o nu se poate veni la o organisaţiune sistematică şi care să împace toate duhurile. Este lucru atât de anevoe încât să face cu neputinţă şi nici nu trebue să ne batem capu. Singurul mijloc

[1]) Paleologu T. părtaş la mişcarea dela 1848, emigrant.

de acţiune ar fi un comitet între duoi-trei oameni, care de va isbuti a-şi face un cerc de acţiune, va putea grupa încet, încet, pe toţi Rumânii care doresc binele ţerii, chiar şi pe cei mai recalcitranţi. In emigraţie nu trebue să ne preocupăm nici de cum de opiniea compatrioţilor noştri, să-i lăsăm chiar şi să ne judice reu. Să căutăm a face ceva, a dobândi oarecare încredere, oarecare influenţă, prin relaţiile noastre. Un comitet numit de toată emigraţia rumână, unită într'o părere pentru un scop determinat, nu ar putea să aibă nici o acţiune; un om sau duoi sau trei, pot, fără a fi încărcaţi de nimeni, ca particulari, dobândi o foarte mare influenţă şi ar isbuti a împinge guvernile a face multe lucruri în favorul Rumânilor. Destul în pricina organisaţiunei şi să nu mai vorbim de dânsa; este un lucru judecat şi hotărît în capul meu şi nu pot înţelege cum poate fi altfel.

Aici săptămâna a fost bogată în evenemente.

1. Emoţiunea ce a pricinuit lui Stürmer articolile virulante ale gazetelor englizesci în pricina Croaţilor trimişi de Austriea ca să asasine pe Kossuth, etc. Churchill, care este corespondentul cunoscut al gazetei *Morning Herald*, cel dintâiu care a publicat această novelă să află între mulţiumire şi frică. Când o fi vorba de un proces în difamaţie eu socot că Churchill poate să trimiţă dovezi destoinice *Morning Herald*-ului.

2-lea. Emoţiune[a] pricinuită D-lui Stürmer a fost venirea aici a D-ei Dembinsca, tânără şi foarte frumoasă nemţoaică, pe care n'a putut pune mâna. Pe vaporul Loid austriac, dela Varna, să aflau împreună cu unu Wagner (care a scăpat pe Mme Kossuth din Austriea) şi Dembinsca, un negustor engles, Guerracino (maltès), un Rumân anume Polak, spion austriacesc, şi un Italian, taler cu duoă feţe. Polak, ca să slujască pe Stürmer, s'a înţeles cu căpitanu, care, îndată ce a ajuns în Bosfor, a început să se vaete că a perdut patenta, ca să întârzie şi să dea timp cancelariei austriace să vie să arestuească; dar pe de altă parte Italianu a destăinuit planul lui Guerracino, care a început să facă gură şi să sperie pe căpitan, care a fost silit să găsească patenta. Voiajori să suea la Pera când să duceau Austriacii să arestuească. Acum nu să scie ce voea Stürmer să facă cu tinera Dembinsca, era o reminiscenţă a tinereţii sau voea să mai capete vreo tabacheră.

Eri, vaporul austriac dela Varna, a adus aici 150 hungro-poloni turciţi la Bucuresci; Stürmer a trimis de a arestuit trei oficeri unguri şi nemţi refugiţi dela Vidin, care să afla pe vaporul ce venea dela Varna. Ar fi bine să pui această faptă s'o sune gazetile. 1°. Căpitanul n'a lăsat pe nimeni să desbarce, mai mult de trei ceasuri, până ce a venit oameni dela cancelariea austriacă şi a arestuit pe acei trei oficeri, între care un adiotant al generalului Perczel şi mi se pare şi un Zichy. 2°. Cum Austria arestuesce în Turcia. Dacă aceasta poate fi resplata ce priimesce Turcia pentru libertate de comerciu ce acordă oricării companii în ţeara ei. Mercuri au trecut refugiţii Unguri pe aici şi s'au dirigeat drept spre Brussa.

Evenementul cel mai important decât toate este moartea lui Hangherliu, care a crăpat la Smirna, întorcându-să de la Viena, unde a organisat multe companii de Croaţi şi venea să le dirigeze.

Iţi trimit câteva hârtii relative la lucrarea comisiilor asupra îndatoririlor ţeranilor, asemenea şi un *mémoire* ce am dat eu aici; îţi trimit un brulion pe care l-am prefăcut mult copiindu-l, dar nu am avut timp a-l mai copia şi a-l regula; descurcă-l cum vei putea şi trage din ele ce vei socoti. Cu posciea viitoare îţi trimit raportul comisiunei din Bucuresci [1]) şi proectul de pravilă al comisunei din Eaşi.

Tu îmi scrii să-ţi trimit obiectele ce ai lăsat la mine; ţi-am mai scris că, după ce ai plecat tu, am trimis pe Avram acasă la tine şi mi-a adus numai cutiea cu şahu şi o cutie de pălărie goală; pentru aceasta după urmă *ce n'est pas la peine*, dar şahu ţi-l trimiţ prin cea dintâiu ocasie.

Fă-mi cărţi de visită, după modelurile alăturate pentru mine şi pentru nevastă. Hârtiea dela acel al meu este bună; tot pe astfel de hârtie trebue să fie şi al nevesti.

Rău faci de nu te pui bine cu Calimah. La aceasta P[rin]ţu Czartoryski îţi poate sluji.

Ion Ghica

XVI

Diferite ştiri din ţară. Svonuri despre amnestia emigraţilor şi despre întoarcerea sa la Alepp. Relaţiile sale cu reprezentantul Statelor-Unite la Constantinopol. Atitudinea amicală faţă de dânsul a funcţionarilor ambasadei ruse şi ostilitatea ambasadorului. Diferite.

Constantinopol, 6 Martie 1850

Iţi trimit astăzi proectul de lege al comisiei moldovene şi raportul comisiei dela Bucuresci. Memoarul meu, după care ţi-am trimis un ***brouillon***, a făcut foarte bun efect asupra miniştrilor turci, care l-au recomandat comisarilor. Fuad Effendi a sosit la 16 Fevruarie la Iaşi; săptămâna trecută Ahmet Effendi nu sosise la Rusciuc, din pricina că a zăbovit la Schoumna. Bem şi ceilalţi Turci au pornit de zece zile dela Schoumna, cu toate acestea n'am scire să fi trecut pe aici; espulsi ar fi plecat, dacă Contele Zamoyski [2]) nu ar fi bolnav, la Schoumna, de vărsat. Muscali de la noi se trag şi rămân zece mii. Generalul Duhamel este numit consul general, comisar straordinar şi comandir al corpului de ocupaţie. Cât o să ţie acea ocupaţie? Iată oarecare dispoziţiuni care denotă minimumul.

Vodă, cam nerăbdător a se ocupa de bunurile mânăstirilor, a dat un ofis către ministerul bisericesc, în care zice că deşi să vor face

---

[1]) v. *Doc. Hurmuzachi*, XVIII, pp. 281 şi urm.

[2]) Zamoyski Andreas, 1800—1874, revoluţionar polon; nepotul şi agentul principelui Czartoryski.

schimbări la îndatoririle proprietaricesci dar, 1°. Aceste îndatoriri nu vor fi nici de cum păgubitoare proprietarilor. 2°. Că acele reforme nu se vor pune în lucrare decât numai piste 18 luni. Va să zică că Ruși vor ocupa Principatele cel puțin duoi ani. Curtea de Petersbourg a priimit a se da o amnistie generală pentru toți Rumâni, afară numai de Eliad, Tell, N. Golescu, Magheru, Bolliac și eu pe care cere a me trimite la Alepp, ca să nu pot șădea în Țarigrad. Spune-mi, la această împrejurare de amnistie, ce purtare o să ai tu și Alecu Golescu, precum și Brătieni, Ruset și Bolintineanu, voi tovarăși de proscripție. Eu am de gând să nu fug din Constantinopol, deși sunt sigur că voi fi vestit din vreme, dacă o fi ca Turci să priimească internarea mea la Alepp; o să las să me trimită; aceasta sau că n'o să fie pe mult timp, sau c'o să pot fugi de acolo, oricând mi-ar plăcea. Avantajurile ar fi că m'aș lega cu Bem, care o să joace o rolă însemnată la întâmplare de bătae, și cu Emin Effendi [1]), care și el o să ocupe odată o posiție înaltă. Opinia unor oameni politici este c'a să fie bătae, că Rusiea o să împingă pe Austria. Eu însă, drept să-ți spuiu, nu crez să vie dintr'acolo. Din diferentul anglo-grec nu crez să iasă nimic. Nădejdea mea este numai în patima cabinetelor Austrii și Rusii împotriva lui Lord Palmerston și nu sunt la îndoeală că dacă în Englitera nu ar fi opiniea publică și mai cu seamă opiniea aristocratică împotrivitoare, poate că ar îndresni ceva. Aici a sosit Dl. Marsch, ministrul Statelor Unite. Eu sunt foarte bine cu dânsul, din pricină că m'am legat mult cu Brown, încaricatul care a fost până acum și care rămâne dragoman. Instrucțiile sunt de a să ținea gata pentru o eventualitate de rezboiu, flota să va dirija spre Napoli, ca de acolo să poată intra în Adriatica și bloca porturile austriacesci. Să înțelege în toate cu ministru engles. Și aceasta este provocată de Lord Palmerston, ca odată lucru încercat cu Statele Unite să poată sili opiniea. Printr'aceasta poate că ar opri și pe Francia de a se lega cu Rusia, care este o tendință atât de mare astăzi. Statele Unite au azi un prestigiu; *c'est trop beau pour que cela puisse réussir*. Ori cum ține-o pentru tine. Consolul frances dela Bucuresci s'a dat în partida boerilor și mai ales a lui Știrbey, umblă să facă luptă lui Ahmet Effendi. A scris aici că Știrbey ar trebui să fie încurajat, căci are foarte bune dispoziții și că Poarta în loc de a-i pricinui neodihnă ar trebui să caute a-i lăsa libertatea de duh; Dn. Poujade, care mi-a fost prieten, scrie că prieteșugul meu cu Ahmet Effendi este o dovadă de intenții ostile. Trebue să scii că m'am făcut un mare vrășmaș al Francesilor. Credi-mă, dacă ai fi și tu aici ai judeca ca și mine. Amploiații lui Titoff sunt nisce liberali, nisce sanculoți pe lângă amploiați generalului Aupik, care sunt conți, baroni, aristocrați și muscali, afară numai de Cor, de Rouet și de Pelletier, care este, ceeace să zice, *un très brave homme*. Prin adunări să tem a nu se comprometa către Titoff, vorbindu-mi. Trag cu coada ochiului, de vin de-mi dau bună seara, când Titoff este

[1]) Emin Muhlis Effendi, dragoman al Porții.

ocupat cu vre unu la vorbă, în vreme ce mulţi din amploiaţi rusesci şi austriacesci caută ocasii a face cunoscinţă cu mine. Trebue să scii însă că Titoff este foarte scandalizat d'a me vedea pân adunări și are micşorimea a lăsa să se vadă, întrebând lângă mine de nevasta mea şi lângă nevastă de mine, într'atât în cât toţi râd de ambaraoa în care să află. Aristarche, nu sciu cu ce intenţie, critică politica muscălească, zicând că fac greşeli pe toate zilele, că chestiunea refugiţilor a omorît influenţa şi că Hangerliu s'a îngropat cu dânsa în mormânt. Amin să dea Dumnezeu; dar noi n'o vedem.

On est convenu d'appeler en diplomatie notre question une question ingrate.

Ion Ghica.

XVII

Trimite o copie a memoriului remis lui Kossuth. Diferite ştiri politice. Despre închiderea afacerii Bolliac. Despre svonurile răspândite de D-na Eliade. Diferite.

Constantinopol, 15 Martie 1850.

De abia mă hotărăsc să-ţi scriu câteva rânduri, căci sunt foarte bolnav. Iţi trimit un memoar ce am trimis lui Kossuth până a nu me duce eu să-l întâlnesc [1]). Ascept să-mi scrie efectu ce a făcut asupra lui. Partea din urmă este formula sacrementală din care nu putem eşi noi aici.

Iţi vestesc cu mulţiumire că Dn. Gros a găsit pe Othon puţin dispus a tracta. Aceasta me face să cred că are ceva nădejdi în Rusia. Trupele rusesci au priimit poruncă în ţeara noastră să nu să misce până la a duoa poruncă Halchinsky, fostul consilier de ambasadă la Constantinopol, s'a numit consul general rusesc la noi; este un câne. Ahmet Effendi mi-a scris dela Şumna că era să plece la 11 Martie; acum trebue să fie în carantină la Giurgiu.

Iţi vestesc cu mulţiumire că istoriea cu Bolliac a luat sfârșit, a ieşit de supt prepus; alaltăeri i s'a dat pasaportu şi slobozenie deplină a merge unde va voi sau a şădea în Ţarigrad.

Madama Eliad a scris lui Andronici la Bucuresci să răspândească printre negustori, că Bolliac şi eu suntem închişi pentru furu diamantelor Ungarii. Vorba s'a lăţit foarte mult şi chiar Grant intrase la bănuială, din pricina că nu priimise scrisori dela mine de mai multe săptămâni, fiind pachetile mele grămădite la Ahmet Effendi.

I. Ghica.

[1]) O scrisoare a lui Ghica către Kossuth, cam din aceeaşi vreme, este publicată de N. Georgescu-Tistu, *Ion Ghica scriitorul,* Buc., 1935, pp. 127—128.

Spune Voinescului că de eri i-am respuns la scrisoarea lui din urmă. Pricina nu este că m'am supărat de oarecare espresii, căci îl socotesc în numerul acelor prieteni dela care priimesc multe; pricina de nu i-am scris este că sunt bolnav; asemenea aş fi scris şi lui Ruset; scrisoarea lui est un cap d'opera, *un pamphlet de grand mérite* [1]).

XVIII

Injoncţiunile ruseşti asupra Porţii. Diferite ştiri. Din nou afacerea Bolliac. Despre articolele pe care le publică în «Concordia».

Constantinopol, 25 Martie 1850.

Titoff a cerut audienţă sultanului. I-a dat o scrisoare autografă din partea împăratului Niculae. Să zice că-l sfătuesce părintesce şi obrăznicesce a se încunjura de alte sfătuiri, adică, cu sul supţire, de aşi preface ministeru.

Săptămâna trecută a sosit Caracash; a pornit din Transilvaniea, sunt duoă luni aproape. Alaltăeri am priimit o scrisoare dela Marin [2]); se află încă la Sibiu. I-am scris să mai rămâe acolo până ce va sosi Arăpilă [3]). Am scris şi lui Aaron [4]) o scrisoare.

La 16 Martie au trecut pe aici Poloni espulsi, 90 la numer, între care Comitele Zamoyski şi colonelul Bystrzanowski [5]). Pe acel vapor se aflau şi generalul Dembinski, care va rămânea la Brussa, şi Skender beg, care a venit aici. Acesta era să-mi trimită o scrisoare pentru tine; te stimă foarte mult. El intră în armie cu grad de miralaiu. Alaltăieri a fost presentat la Sultanu; a fost *en petit comité* şi o sciu puţini, de aceea ar fi bine să nu iasă în gazete. Iată ce mi-a spus el de părerile lui Bem asupra lui Bolliac. Bem zice că Bolliac a trimis diamanturile la adresa lor, dar că le-ar fi schimbat şi ar fi trimis altele de mică valoare, în vreme ce acelea ce i s'au dat le-a oprit pe seama lui. Acum dracu să-i scie unde găsi Bolliac în pripă alte diamanturi, ca să le schimbe.

Ahmet Effendi a pornit la 16 de la Şumna. Fuad Effendi să asceaptă aici. Mi se pare că ţi-am vorbit de o comisie de însurătoare ce s'a numit la Bucuresci: Lüders, Kotzebue [6]) şi Gl. Komarn [7]). Aceştia pot da voe de însurătoare în 6 ceasuri; ucasu zice, că acea voe va avea aceeaşi

---

1) *Apel la oamenii cei liberi*, sau *Domnilor Eliade şi Tell*. C. A. Rosetti, *Scrieri din Juneţe şi esiliu*. II, ed. 2-a, Buc., 1885, pp. 5 şi urm.
2) Marin Serghiescu.
3) Alexandru G. Golescu.
4) Aaron Florean, 1805—1887, publicist ardelean.
5) Bystrzanowski (Biberstein), agent polon al principelui Czartoryski.
6) Kotzebue, Carol de, consul rus la aşi, 1838—1847, şi la Bucureşti, 1847—1854.
7) Komarn, general rus din armata de ocupaţie a Principatelor.

valoare ca cum ar fi d'a dreptul dela împăratul şi că o zestre de 600 galbeni capital este destul de respectabilă pentru un lieutenent [1]).

In gazeta *Concordia*, dela Turin, este o serie de articole asupra ţerei noastre. Citesce-le şi spune-mi părerea ta, fiindcă me interesează, fiind scrise de mine.

Ion Ghica.

XIX

Trimite unele obiecte. Cere să-i facă câteva comisioane. Svonuri despre o revoltă în Italia.

Constantinopol, 6 Aprilie [1850].

Prin colonelul Poninski îţi trimit un pachet în care vei afla o cismă şi o botină. Să le duci la cismaru meu; îl chiamă *Sneider, successeur de Roy* sau *Roy, successeur de Sneider*; făcuea odinioară pe *place Vendome*, pe mâna dreaptă mergând din Tuillerii spre bulevard, aproape de intrarea în uliţa St-Honoré; să-i poruncesci să-mi facă:

1) O pereche de botine, întocmai după model,

2) O pereche de botine, întocmai, cu deosebire ca pelea din prejur să fie de lac, în loc de box [?],

3) Două perechi cisme de lac întocmai.

Să-mi trimiţi tot în acel pachet următoarele obiecte:

1) Un poligraf, dela *Frères, sur* [*la*] *place de la Bourse;* să poată scri şapte copii deodată cu stil de fer,

2) 500 plicuri după modelul acestui în care să află scrisoarea aceasta,

3) 100 plicuri după modelul măsurii din contra şi 50 ceva mai mari, în care să intre acestea lesne.

Aici asceptăm astăzi sau mâne sciri importente dela Athena şi cu vaporul frances de la 12 se zice că vom priimi scirea de o resculare generală în Italiea.

Al teu prieten
Ion Ghica.

P. S. Toate aceste comisioane să se facă cât mai în grabă şi să se speduească la Marsiliea, la un negustor al cărui adres ţi-l trimiţ cu vaporul dela 15 Apr.

---

1) Cf. N. Iorga, *Mărturii istorice*, II, p. 147.

ACORDUL DELA REICHSTADT (1876)
ŞI
TRATATUL DELA BUDAPESTA (1877)

DE

EMIL DIACONESCU

Memoriu admis în şedinţa dela 9 Aprilie 1943

I

ACORDUL DELA REICHSTADT

8 IULIE 1876

In 1875 încep în Balcani agitaţii nouă prevestitoare de războiu. Popoarele creştine doreau să se emancipeze cu orice preţ de sub stăpânirea turcească. Puterile europene erau îngrijorate de aceste mişcări dar priveau situaţia mai mult prin prisma intereselor, pe care fiecare le avea aici.

INCERCĂRILE DE INŢELEGERE INTRE RUSIA ŞI AUSTRO-UNGARIA ŞI INTERESELE LOR IN BALCANI

Austro-Ungaria urmărea, mai de multă vreme, desmembrarea Turciei, de aceea căuta mereu să întreţină conflicte între popoarele creştine din Balcani, pentru ca, în această stare de continuă agitaţie, să-şi poată deschide drum spre Salonic [1]).

Monarhia habsburgică era, însă, în planurile ei de expansiune spre Sud-Estul Europei, în veche rivalitate cu Rusia. Dar politica Vienei era sprijinită acuma şi de Bismarck.

[1]) Créhange, *Histoire de la Russie*, Paris, 1896, p. 277.

Incercările de apropiere austro-ruse, făcute atunci, n'au izbutit. In 1871 fu trimis, în acelaşi scop, ca ambasador al monarhiei habsburgice la Petersburg, baronul Langenau, dar acţiunea lui nu dădu rezultatele aşteptate.

Aceasta se petrecea după înlăturarea contelui Beust dela conducerea Ministerului Afacerilor Străine din Viena şi înlocuirea lui cu contele Andrássy, la 27 Octomvrie 1871.

Noul cancelar al imperiului habsburgic schimbă directiva politicei externe a Vienei, în sensul unei apropieri cu Rusia. Şi spre a da asigurări liniştitoare imperiului ţarist, se provocă în Septemvrie 1872 o primă întrevedere între cei trei împăraţi: Wilhelm I, Alexandru II şi Fr. Iosif la Berlin, care veniră însoţiţi de cancelarii lor. Această întâlnire avu ca efect momentan întărirea alianţei celor trei împăraţi: Der drei Kaiserbund.

Intr'adevăr, cei trei suverani şi miniştrii lor se angajară să păstreze situaţia teritorială a statelor europene, cu graniţele pe care le aveau, rezultate pe urma aranjamentelor din ultimele tratate; să rezolve, apoi, împreună, problemele care s'ar fi putut ivi în Chestiunea Orientală şi să combată cu înverşunare orice spirit revoluţionar, oriunde s'ar fi manifestat. După această întrevedere, Gorceacov credea că cu sprijinul Germaniei îşi va putea înfăptui planurile lui în Orient; mai ales că în discuţiile lor n'a fost niciun moment vorba de Bosnia şi Herzegovina [1]).

Incă atunci Cancelarul Rusiei confunda Europa cu « alianţa celor trei împăraţi »; el a plecat dela Berlin cu convingerea că totuşi o parte din Balcani trebuia să rămână în sfera de influenţă a Austro-Ungariei. Mai grea apărea delimitarea zonelor de influenţă, adică aplicarea pe teren a eventualei înţelegeri între Viena şi Petersburg [2]).

Intâlnirea dela Berlin a însemnat un pas sigur în vederea întăririi ordinii şi autorităţii, cum declara Novicov ambasadorul ţarului la Viena, şi în acelaşi timp a pus bazele apropierii între Rusia şi Austria, urmărită de amândouă aceste

[1]) S. Goriainov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 307.
[2]) Max Hoschiller, *L'Europe devant Constantinople* Paris 1916, p. 17.

imperii [1]). Dar suveranii acestor două state şi cancelarii lor îşi formară convingerea că numai un contact direct putea duce la stabilirea unor relaţiuni de bună înţelegere între statele lor. De aceea întrevederile dintre dânşii au continuat.

In Aprilie 1873 Wilhelm I, însoţit de Bismarck, veni la Petersburg, pentru câteva zile. Cu acest prilej Cancelarul german declară lui Gorceacov că el considera înţelegerea intimă cu Rusia ca singura politică raţională din partea Germaniei, nu numai dintr'un calcul interesat ci şi ca recunoştinţă pentru serviciile ce-i adusese imperiul ţarist [2]).

Intre Rusia şi Germania se încheie, atunci, o convenţie militară cu caracter defensiv, redactată şi semnată de feldmareşalul Moltke şi contele Berg şi ratificată în aceeaşi zi, 24 Aprilie/6 Mai 1873, de împăraţii Wilhelm I şi Alexandru II [3]).

INŢELEGEREA AUSTRO-RUSĂ DIN 1873

Câteva zile mai târziu, în Mai 1873, ţarul Rusiei, însoţit de Gorceacov, veni la Viena ca să viziteze expoziţia organizată în acest oraş. In întrevederile avute, cu acest prilej, s'au stabilit relaţiuni de încredere şi înţelegere reciprocă; cei doi suverani arătându-se dispuşi să rezolve orice neînţelegeri ar avea, prin explicaţiuni directe, fără intermediul nimănui, ajungând la încheierea unui acord.

Scopul ce şi-l propuneau împăraţii Rusiei şi Austro-Ungariei, prin această înţelegere, era să consolideze pacea existentă în Europa şi să înlăture, astfel, perspectivele războiului sau orice turburări s'ar provoca în ţările europene şi ori de către cine.

In cazul că s'ar provoca o agresiune a vreunei Puteri străine, care ar ameninţa pacea Europei, atunci cei doi împăraţi se vor înţelege în vederea unei atitudini şi acţiuni comune, fără să mai caute sau să încheie alte alianţe.

[1]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 307.
[2]) *Ibid.*, p. 308.
[3]) *La Politique extérieure de l'Allemagne*, Paris, 1927, vol. I, pp. 189—190. H. Hauser, *Histoire diplomatique de l'Europe (1871—1914)*, Paris, 1929, vol. I, p. 96.

O eventuală acțiune militară, dacă ar fi necesară, se va putea aranja printr'o convenție specială.

Denunțarea acestei înțelegeri se putea face cu un preaviz de doi ani. Semnarea ei s'a făcut la Schönbrunn la 25 Mai/6 Iunie 1873 de către Fr. Iosif și Alexandru II; Wilhelm I a semnat și el acest acord, tot la Schönbrunn, la 22 Octomvrie 1873, împreună cu Fr. Iosif și cu știrea țarului Alexandru II [1]).

Convenția încheiată între Rusia și Germania, în Aprilie 1873, și această înțelegere între Viena și Petersburg din Mai 1873, sunt singurele texte diplomatice, care confirmă alianța celor trei împărați, întărind angajamentele verbale ce-și luaseră la Berlin în 1872 [2]).

Vizitele continuară. Fr. Iosif merse la Petersburg în Februarie 1874 și depuse o coroană la mormântul țarului Nicolae I, învinsul din Crimeea, ca semn al deplinei înțelegeri între cele două curți.

Dar tocmai acuma începe și Austro-Ungaria să privească cu interes spre populațiile creștine din Turcia, în deosebi spre cele care se aflau în provinciile din vecinătatea monarhiei.

Ca naționalist ungur, contele Andrássy era îngrijorat de eventuala eliberare a Slavilor balcanici. El nu vedea decât alternativa să-i lase sub stăpânirea turcească sau să-i aducă sub dominațiunea Vienei. De aceea și sforțările lui de a împiedeca formarea unui mare stat slav în Balcani.

Interesul arătat de monarhia habsburgică pentru popoarele din Balcani a fost interpretat, încă de atunci, în sensul că Austro-Ungaria urmărea anexarea Bosniei și Herzegovinei, în cazul disoluției imperiului turcesc [3]).

De aceea, cu tot acordul încheiat în 1873, contele Andrássy urmărind afirmarea influenței monarhiei habsburgice în Balcani, și-a arătat toată satisfacția atunci când a

---

[1]) *Die grosse Politik der europäischen Kabinette 1871—1914*, vol. I, Nr. 147. *La Politique extérieure de l'Allemagne* (ediția franceză), vol. I, pp. 206—207. S. Goriainov, *o. c.*, p. 309. H. Hauser, *o. c.*, p. 97.

[2]) H. Hauser, *o. c.*, p. 98.

[3]) T. von Sosnosky, *Die Balkanpolitik Österreich-Ungarns seit 1866*, vol. I, Stuttgart u. Berlin, 1913, p. 372. A. Beer, *Die orientalische Politik Österreichs seit 1774*, Prag-Leipzig, 1883, p. 748.

aflat că Rusia, în 1875, a intervenit să se înlăture războiul, care era gata să izbucnească iarăşi între Germania şi Franţa. « B i s m a r c k nu va ierta niciodată această intervenţie » a lui G o r c e a c o v, a spus atunci contele A n d r á s s y, bucuros că întrevedea înfăptuirea planurilor ce urmărea [1]), în spre Sud-Estul Europei.

RĂSCOALELE DIN BALCANI IN 1875

Tocmai acuma isbucneşte o nouă criză în imperiul turcesc. După vizita pe care împăratul F r. I o s i f a făcut-o în Mai 1875 pe coasta Dalmaţiei, când a adresat totuşi cuvinte prieteneşti ţarului, populaţia din Herzegovina se răsculă din nou, în Iulie 1875, ne mai voind să plătească impozite şi să execute corvezile impuse de imperiul otoman.

Răsculaţii atacară pe agenţii Porţii şi încercară să lupte împotriva garnizoanelor turceşti pe valea Narentei şi în regiunile muntoase.

Mişcarea se întinse apoi şi în Bosnia, în verme ce din Serbia şi Muntenegru veneau numeroase bande să îngroaşe rândurile răsculaţilor.

M u k t a r-paşa, care porni în contra răsculaţilor, fu bătut, de asemenea şi D e r v i ş-paşa, guvernatorul local, suferi o înfrângere la 24 Iulie 1875 [2]).

Principele Muntenegrului, stăpânit de « ideea jugoslavă », îşi aştepta momentul să ocupe cele două provincii vecine; în vreme ce şi Serbia, susţinută de Rusia, spera să poată anexa ea Bosnia şi Herzegovina [3]), nădăjduind chiar în sprijinul Marilor Puteri.

La Belgrad se formase convingerea că Serbia trebuia să conducă mişcarea slavă din Sud şi cu niciun preţ Bosnia nu trebuia părăsită în voia monarhiei habsburgice [4]).

De altfel Puterile europene căutau să folosească pentru interesele lor răscoala isbucnită în imperiul turcesc. Serbia

[1]) M. H o s c h i l l e r, *L'Europe devant Constantinople*, Paris, 1916, p. 29.
[2]) N. I o r g a, *Geschichte des osmanischen Reiches*, vol. V, pp. 558—559.
[3]) Id., *Histoire des Etats balcaniques*, Paris, 1925, p. 361.
[4]) D a v i d H a r r i s, *A diplomatic history of the Balkan crisis of 1875—1878*, London, etc., 1936, p. 378.

era dușmănită de Austro-Ungaria, care-i stătea în calea năzuințelor ei spre Balcani, în vreme ce Muntenegrul era încurajat de Fr. Iosif să-și mărească teritoriul, chiar în dauna Porții [1]).

ATITUDINEA PUTERILOR FAȚĂ DE CRIZA BALCANICĂ DIN 1875

Dintre Puterile europene, Franța era după înfrângerea din 1870; Anglia, deși condusă acuma de Gladstone, nu se interesa prea mult de răscoala creștinilor balcanici. In această situațiune «Alianța celor trei împărați» rămase singură atentă la chestiunile din Orient. Austro-Ungaria arăta, în aparență, mai multă moderație. Rusia se găsea între atitudinea pacifică a lui Alexandru II și Gorceacov și curentul panslavist, foarte puternic, care ajunsese să stăpânească opinia publică, manifestând o atitudine hotărît războinică. Panslaviștii în frunte cu N. Danilevski, Aksacov, Katkov, F. Dostoievski, generalul Ignatiev erau împotriva politicei lui Gorceacov. In deosebi gen. Ignatiev, care era atunci ambasadorul țarului la Constantinopole, era un om prea puțin sentimental, el subordona misiunea umanitară a Rusiei în Sud-Estul Europei, unor scopuri bine determinate. Stăruința lui era ca Slavii balcanici să devină o sentinelă înaintată a Rusiei, în acest spațiu european, și totodată să fie instrumentul politicei antigermane aici.

Bismarck căuta pentru moment să împace interesele atât ale Rusiei cât și ale Austro-Ungariei, decis însă să angajeze imperiul țarist în răsărit, pentru ca el să aibă teren liber de acțiune în apusul Europei [2]).

Germania, Rusia și Austro-Ungaria, împreună cu Franța și Italia, prezentară atunci Porții o invitație, la 20 August 1875, ca să intre în tratative cu răsculații, făcându-le cunoscut și acestora că nu se puteau aștepta la niciun ajutor dela Statele străine și nici dela Principatele vecine. Marile

---

[1]) D. Haris, *o. c.*, p. 380.
[2]) A. Vandal, *Affaires d'Orient*, Paris s. d., p. 102.

Puteri înţelegeau să ajute populaţia creştină din Turcia, dar aceasta trebuia mai întâi să depună armele.

Dar tot acuma semne de răscoală se manifestau şi în Bulgaria, în vreme ce din Serbia şi Muntenegru plecau zilnic voluntari; diferite societăţi organizau ajutoare şi strângeau fonduri să le trimită arme şi muniţiuni, iar comitetele panslaviste din Moscova îi îndemnau să continue lupta, trimiţându-le bani şi ofiţeri [1]. La un moment dat interveniră unele neînţelegeri între Serbia şi Muntenegru; în urmă încercară să încheie un tratat secret de alianţă şi o convenţie de războiu, ca să fie gata de luptă împotriva Turcilor [2]. Dar Austro-Ungaria veghia şi contele Andrássy nu putea îngădui ca Sârbii să-i strice planurile. Gorceacov îi informă şi el pe Principii din Belgrad şi Cetinje că nu-i va susţine, dacă tulbură pacea în Balcani [3].

Aceasta era atitudinea oficială a Rusiei, căci, în particular, diplomaţii ruşi îi îndemnau pe Sârbi să se pregătească în vederea luptei de eliberare [4].

PROPUNERILE CONTELUI ANDRÁSSY

In urma răscoalelor din Peninsula Balcanică, se angajă o activă corespondenţă între Berlin, Petersburg şi Viena. Austro-Ungaria, în deosebi, interesată pentru Bosnia şi Herzegovina, începu, în August 1875, negocieri la Viena cu ambasadorii Rusiei şi Germaniei. Cele trei Curţi conveniră să intervină la Constantinopole spre a determina Poarta ca să procedeze la reforme radicale şi imediate, spre a îmbunătăţi situaţia creştinilor balcanici.

Reformele anunţate de Sultan printr'o irade din 2 Octomvrie 1875 şi apoi prin firmanul din 12 Decemvrie 1875 n'au fost primite cu nicio încredere de răsculaţi. De aceea Cancelarul habsburgic încercă să elaboreze el un program de reforme, pe care ar fi vrut să-l prezinte şi în numele impe-

[1] V-te de la Jonquière, *Histoire de l'Empire Ottoman*, Paris, 1914, vol. II, p. 50.
[2] D. Harris, *o. c.*, p. 380.
[3] *Ibid.*, p. 381.
[4] *Ibid.*, p. 381.

riului ţarist. Prin proiectul întocmit de dânsul (13 Octomvrie 1875) contele Andrássy propunea libertate religioasă absolută pentru creştinii de orice rit din Turcia, egalitatea lor deplină în drept şi în fapt cu Islamul şi suprimarea arendării impozitelor, corvezilor şi dijmelor de orice fel [1]).

Generalul Ignatiev, care încă nu era partizanul războiului cu Turcia, din cauză că ştia că Rusia nu era pregătită, se pronunţă favorabil proiectului prezentat de contrele Andrássy, în sensul ca Turcia să fie desorganizată pe încetul prin asemenea «sfaturi» [2]).

După cunoaşterea propunerilor Cancelarului habsburgic, Rusia se decise să activeze şi ea cu mai multă hotărîre în Balcani. Generalul Ignatiev încercă o soluţionare a crizei bosniace căutând să se folosească de Muntenegru; prin intervenţia lui acest Principat n'ar fi trebuit să mai susţină răscoala din Bosnia în schimbul unor avantaje teritoriale sau comerciale, pe care le-ar fi căpătat. Fr. Iosif se declară de acord cu această soluţie spunând lui Schweinitz, ambasadorul Germaniei la Viena că «totul depinde de Muntenegru», în vreme ce contele Andrássy, care nu voia să fie consolidată situaţia niciunui principe slav, se opunea cu toată hotărîrea unei asemenea propuneri. «S'ar crea un Piemont în Orient» spunea el arătându-se plin de îngrijorare [3]).

O colaborare între Viena şi Petersburg ar fi însemnat, în acelaşi timp, o apropiere austro-rusă cu consimţimântul lui Frantz Iosif, însă fără intervenţia lui Bismarck şi peste voinţa contelui Andrássy. Acesta era chiar gata să demisioneze, din această cauză; Bismarck stărui să se înlăture o asemenea eventualitate, declarând, încă de atunci (1875), că *nu se opunea ca Rusia să reocupe Basarabia iar Bosnia să treacă în stăpânirea Austro-Ungariei* [4]).

Asemenea anexări însă, nu se puteau încă înfăptui, în situaţia politică de atunci.

[1]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 313.

[2]) E. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik des Grafen Andrássy*, in *Historische Blätter*, 1921—1922, II und III Heftes, p. 260.

[3]) H. Hauser, *o. c.*, pp. 128—129.

[4]) *Ibid.*, *o. c.*, p, 130.

Intre timp acţiunea panslavistă se afirma tot cu mai multă tărie în Rusia şi ţelurile politicei externe a acestei Puteri încep să se identifice cu scopurile urmărite de această mişcare. Intervenţia Moscovei pleca dela principiul naţionalităţilor, afirmat prin mişcarea panslavistă, dar valabil numai pentru Slavi.

Contele Andrássy, la rândul său, redactă la 30 Decemvrie 1875 «nota» sa, cunoscută la Petersburg şi la Berlin, pe care o prezentă Porţei la 31 Ianuarie 1876.

Prin această notă, Cancelarul habsburgic preciza că «Puterile înţeleg să se pună odată capăt luptei ruinătoare şi sângeroase din Balcani, prin unele reforme. Trebue ca religia creştină să fie pusă, în drept şi în fapt, pe picior de egalitate cu islamismul, arendarea impozitelor să fie suprimată pentru totdeauna, executarea reformelor să înceteze de a fi lăsată la discreţia paşilor şi pentru asta controlul administraţiei lor să fie încredinţat unei adunări locale, alcătuită jumătate din creştini şi jumătate din musulmani»[1].

Ca să se aplice acest program, Gorceacov propuse să se dea mandat Italiei ca să intervină în Bosnia şi Herzegovina, ceea ce Viena nu putea primi, în niciun caz[2], aşa că propunerea Rusiei, n'a putut fi luată în seamă[3].

Germania încuraja atitudinea contelui Andrássy, care se opunea întăririi slavismului în Europa[4] fiindcă prevedea printr'asta şi un pericol pentru Ungaria, care avea numeroşi Slavi.

Franţa şi Italia aprobară nota prezentată de Cancelarul habsburgic, în vreme ce Anglia făcu toate rezervele. «Nu vreau să fiu mai turc decât Sultanul» spunea B. Disraëli.[5])

Turcia, la rândul ei, prin nota din 13 Februarie 1876, se declară din nou gata să înfăptuiască cele mai multe din reformele cerute prin nota contelui Andrássy. Sultanul

[1]) Ed. Driault, *La Question d'Orient*, Paris, 1921, p. 210.
[2]) H. Hauser, *o. c.*, pp. 131—132.
[3]) *Ibid.* p. 132.
[4]) Schweinitz, ambasadorul Germaniei la Viena, către Novicov, ambasadorul Rusiei, în August 1871. In G. Hanotaux, *La politique de l'équilibre*, Paris, 1912, p. 273.
[5]) H. Hauser, *o. c.*, p. 131.

promulgă chiar o iradea în acest sens. Dar răsculații pretindeau reforme cu mult mai radicale.

AMESTECUL AUSTRO-UNGARIEI IN RĂSCOALELE DIN BALCANI

Austro-Ungaria își avea amestecul ei evident în provocarea răscoalelor din Balcani, căci ambasadorul englez la Constantinopole, sir Henry Elliott, scria la 7 Aprilie 1876 că « este neîndoios că guvernul austriac a avut o purtare lamentabilă în ce privește angajamentul de a-și păzi frontiera și prin bande bine înarmate, venite de pe teritoriul său, a fost provocată o răscoală formidabilă... » [1]).

In același sens, agentul României la Belgrad, A. Sturdza, comunica, încă la 30 Iulie 1875, că în capitala Serbiei se credea că « Austria este autoarea uneltirilor din Herzegovina, sau că ea caută să profite de aceste uneltiri... » [2]).

PANSLAVISMUL IN OPOZIȚIE CU INTERESELE AUSTRO-UNGARIEI

Rusia, prin Prințul Gorceacov, credea, de data asta, că era momentul să poată înfăptui visul utopic al panslaviștilor. Cancelarul rus nădăjduia că, în acțiunea lui, va avea și sprijinul lui Bismarck.

Intr'adevăr Cancelarul german se arăta preocupat de înțelegerea la care trebuiau să ajungă Austria și Rusia iar ministrul de externe rus era dispus să înlăture « orice desacord s'ar fi putut ivi la Petersburg față de Austria și să sprijine alianța celor trei împărați și cu aceasta însăși pacea » [3]).

Interesele Austriei și Rusiei în Europa Sud-estică erau, însă, cu totul opuse, așa că un acord sincer între aceste două Puteri era greu de înfăptuit. De aceea Bismarck urmărea, deocamdată, să localizeze conflictul numai în Orient și să păstreze o strictă neutralitate « din greutatea de a alege între cei doi vecini, care ne sunt aliați... » [4]) căci

[1]) E. de Cyon, *L'Histoire de l'Entente franco-russe*, Paris, 1895, p. 11.
[2]) N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, pp. 117 și 126. Id., *Correspondance diplomatique roumaine sous le roi Charles I*, ed. II, Bucarest, 1938, p. 153.
[3]) *La Politique extérieure de l'Allemagne*, Tome I, p. 278.
[4]) P. Matter, *Bismarck et son temps*, Paris, 1908, vol. III, p. 425.

«nimic nu ne-ar fi mai primejdios decât un conflict între Austria şi Rusia» [1]). Amintindu-şi, însă, de recenta atitudine a lui Gorceacov din 1875, Bismarck nu ezita să adauge, totuşi, că «Rusia făcuse o greşeală în 1875 şi dacă încearcă să devină atotputernică, Austria va fi gata să i se opună» [2]).

Rămas alături de Austria, este explicabil de ce Bismarck păstra pentru Rusia, «*o misiune cu totul asiatică*» lăsând în schimb să se înţeleagă rolul precumpănitor al monarhiei dualiste în Balcani [3]). Totuşi Germania căuta să menţină echilibrul între Rusia şi Austria [4]).

In acelaşi timp, spre a împiedeca o eventuală apropiere ruso-franceză, Germania făcea să se ştie că ea «nu va admite strivirea Austriei de către Rusia» [5]).

Răscoala din Balcani tindea să ia mari proporţii şi să dea naştere unei conflagraţii generale. Panslaviştii încurajau pe Slavii răsculaţi, însă Gorceacov se arăta tot mai convins că Chestia Orientală se putea soluţiona printr'o înţelegere amicală cu Austro-Ungaria, ceea ce credea el că doreşte şi Bismarck. Totuşi în Noemvrie 1875, Ruşii erau decişi să pornească o acţiune în Balcani, în vederea unor anexiuni proiectate, între care era şi Basarabia [6]). Bismarck era favorabil unei asemenea acţiuni, el declara ambasadorului Rusiei la Berlin, Ubril, în Decemvrie 1875, că Austria ar fi satisfăcută dacă ar putea ocupa Bosnia «în schimbul unor avantaje pentru Rusia spre Basarabia... Noi n'am avea, din partea noastră, nicio dificultate ca să subscriem» la acest aranjament [7]). El repeta acelaşi lucru lui Salisbury când acesta, în Decemvrie 1876, în trecere spre Constantinopole, se oprise la Berlin. Cancelarul

---

[1]) Bismarck către regele Ludovic II al Bavariei, la 5 Iulie 1876, în P. Matter, *o. c.*, vol. III, p. 424 şi urm.
[2]) Hohenlohe, *Denkwürdigkeiten*, vol. II, p. 178. Dr. F. von Mittnacht, *Erinnerungen an Bismarck*, neue Folge, Stuttgart und Berlin, 1904, p. 52.
[3]) Ch. Andler, *Le prince de Bismarck*, p. 181.
[4]) *Le Secret du Chancelier, Orient et Occident*, Paris, 1879, p. 29.
[5]) H. Freiherrn von Eckardstein, *Lebenserinnerungen und politische Denkwürdigkeiten*, 3 vol. Leipzig, 1919, vol. I, p. 7.
[6]) H. Hauser, *o. c.*, p. 130.
[7]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 314.

german oferea Angliei indirect Egiptul, restituind și Rusiei gurile Dunării [1]).

Prin urmare, în combinațiile politice ale lui Bismarck, spre a împăca interesele celor două Puteri rivale în Balcani și spre a menține măcar de formă, alianța celor trei împărați, era, încă din 1875, să sprijine retrocedarea Basarabiei. In felul acesta se înlăturau și ultimele clauze ale tratatului dela Paris.

Gorceacov nu voia «spărtură» în relațiile pe care le avea cu contele Andrássy [2]). Dar panslaviștii agitau opinia publică din Rusia și guvernul a fost nevoit să ia atitudine, atunci când Turcii voiau să ocupe Serbia și Muntenegrul, unde răsculații găseau sprijin în lupta lor. Din această cauză înțelegerea între Rusia și Austro-Ungaria era primejduită. Evident, monarhia habsburgică urmărea să profite de orice încurcătură spre a-și satisface tendințele anexioniste în Balcani. «Suntem interesați la tot ceea ce se petrece în Orient și ceea ce s'ar face fără noi, s'ar face contra noastră», spunea Andrássy lui Novicov, ministrul Rusiei la Viena [3]).

Bismarck căuta deci să complice lucrurile în Orient spre a putea profita cât mai mult [4]). De altfel la conferința ambasadorilor convocată la Constantinopole, la sfârșitul anului 1876, s'au evidențiat și mai bine scopurile urmărite de Cancelarul german. In Februarie 1876 Turcii au încercat o intervenție pe lângă Bismarck. Ei au trimis la Berlin un nobil englez, în misiune specială, ca să expună duplicitatea politicei austro-ruse în Balcani și să obțină sprijinul Cancelarului german pentru menținerea integrității imperiului otoman. Dar Bismarck n'a vrut să asculte o asemenea propunere; el pretexta că urmărea atunci pacea europeană prin apropierea austro-rusă, în vreme ce «Turcia nu însemna nimic» [5]).

[1]) E. Bourgeois et G. Pagès, *Les Origines et les Responsabilités de la grande Guerre*, Paris, 1922, p. 191 și nota.
[2]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 316.
[3]) *Ibid.*, *o. c.*, p. 318.
[4]) Gontaut-Biron, *Dernières années de l'Ambassade en Allemagne*, Paris, 1907, p. 231.
[5]) D. Harris, *o. c.*, pp. 289—290. Odo Russell către lordul Derby, la 9 Februarie 1876.

O înţelegere, în acele împrejurări, între Anglia şi Rusia, s'a dovedit a fi fost peste putinţă. Franţa era preocupată mai mult de situaţia ei internă şi, în orice caz, de asigurarea păcii. Rămânea, deci, câmp liber de acţiune în deosebi lui Bismarck, care, având o mare aversiune faţă de Gorceacov, îşi juca rolul cu multă măestrie, dând aparenţă că sprijine politica Rusiei [1]).

AGRAVAREA SITUAŢIEI IN BALCANI

In vremea acestor neînţelegeri între cabinetele europene, răscoala din Balcani lua proporţii.

In primăvara următoare răzvrătiţii din Bosnia şi Herzegovina, continuară lupta în vreme ce se răsculară şi Bulgarii, care aşteptau şi ei de mult să le răsară soarele libertăţii. Mişcarea lor fu înnăbuşită în sânge şi mulţi conducători bulgari au fost exterminaţi. Aceasta produse o agravare a crizei, prin emoţia provocată, în deosebi, în Anglia, unde se porni un puternic curent de opinie publică în contra Turciei. Insă popoarele răsculate pierduseră orice speranţă în protecţia şi ajutorul Puterilor creştine. Panslaviştii continuau agitaţia în favoarea Slavilor răsculaţi; generalul Cernaiev lupta în rândurile armatei sârbeşti, iar gen. Ignatiev, ambasadorul rus la Constantinopole, devenit fanatic partizan al Uniunii slave, făcea, de data aceasta, toate sforţările în vederea intervenţiei Rusiei pentru cauza răsculaţilor. El comunicase, în mod secret ambasadorului Angliei la Constantinopole, sir H. Elliott, că sé şi încheiase o alianţă între Serbia, Muntenegru şi România, ceea ce nu era adevărat şi însuşi diplomatul englez nu credea în temeinicia acestei informaţii [2]).

SPERANŢELE LUI GORCEACOV

Asemenea svonuri circulau în străinătate şi presa străină publica ştirea că România încheiase într'adevăr un tratat

[1]) *La Politique extérieure*, II, p. 4.
[2]) Sir H. Elliott în raportul său din 14 Februarie 1876, în D. Harris, *o. c.*, p. 379, nota.

de alianță cu Serbia. Dar M. Kogălniceanu, care era atunci ministru de externe, trimise agenților diplomatici ai României o telegramă prin care desmințea știrea « după care România ar fi încheiat o alianță cu Serbia în contra Turciei. Guvernul român e hotărît a sta în cele mai bune relații posibile cu guvernul Sultanului și a menține neutralitatea » [1]).

Gorceacov încă nu era pe deplin câștigat de partea panslaviștilor, de aceea, în vederea lichidării Turciei, pe care o întrevedea și față de neîncrederea pe care începuse s'o aibă în Bismarck [2]), căuta să se apropie de Austro-Ungaria. La 20 Martie 1876, încă, îi scria lui Ubril la Berlin că « Bismarck asigurase pe Șuvalov că noi putem conta pe el fără nicio condiție. Prusia, a spus el, este datoare Rusiei pentru sprijinul din 1866 și 1870. Plata acestei datorii este un angajament de onoare pentru dânsa. Pentru asta, ca om de onoare și nu prin calitatea lui de cancelar al Imperiului, a declarat că pentru a susține pretențiile noastre, Prusia ar pune la dispoziția noastră o armată germană ». La această scrisoare Ubril dădea un răspuns aproape naiv afirmând că Bismarck i-a spus totdeauna că « între noi și Austria alegerea lui era făcută și că ne dădea nouă preferință... » [3]).

De altfel în cursul lunei Martie 1876, contele Șuvalov trecuse pe la Berlin, în drumul său spre Londra, și cu acest prilej Bismarck îi mărturisi că liniștea în Balcani nu se putea restabili decât printr'o eventuală ocupație austriacă. Pentru asta el se gândea însă și la o compensație în favoarea Rusiei și de aceea i-a făgăduit lui Șuvalov că imperiul german va sprijini dorințele țarului. *Atunci sugeră el, din nou, posibilitatea reluării Basarabiei de către Ruși* [4]).

Contele Șuvalov l-a prevenit totuși, pe Gorceacov să nu se încreadă prea mult în declarațiile lui Bismarck,

---

[1]) C. Bacalbașa, *Bucureștii de altă dată*, vol. I, Buc., 1927, p. 168.
[2]) O. de Bismarck, *Pensées et Souvenirs*, trad. E. Jaegle, T. II, Paris, 1899, pp. 253—254.
[3]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 316.
[4]) D. Harris, *o. c.*, p. 291.

întru cât acesta urmărea, cu mai mult interes, înțelegerea cu Austro-Ungaria, pe care voia s'o ajute în orice împrejurare[1]).

Care erau gândurile lui Bismarck, el le desvăluia singur când spunea că « dacă, având de ales între alianța cu Rusia sau cu Austria, am ales aceasta —adică alianța cu Austria —n'am fost deloc orb »[2]). Foarte precis; deci şi Gorceacov avea dreptate, când începuse să se arate mai neîncrezător în sprijinul Cancelarului german.

CONFERENȚA ŞI MEMORANDUM-UL DELA BERLIN DIN MAI 1876

Spre a pacifica Balcanii, era necesar un acord între Puterile interesate, nu atâta asupra reformelor, pe care și Sultanul le făgăduia mereu, cât asupra garanțiilor, ce trebuiau impuse Porții[3]).

Așa că, față de faptul că nota Contelui Andrássy din 30 Decemvrie 1875 nu avusese nicio urmare, acuma ia Rusia inițiativa negocierilor, în vederea pacificării Peninsulei Balcanice. Faptul că Turcia intenționa să atace Muntenegrul nemulțumi pe țar, de aceea el însuși propuse ca, cu prilejul vizitei pe care urma s'o facă la Berlin, cancelarii celor trei imperii să se întrunească și ei spre a se ocupa de această situație[4]).

Generalul Ignatiev se preocupa de perspectiva ca Herzegovina să treacă sub stăpânirea Muntenegrului, urmărind astfel expansiunea teritorială a acestui principat slav independent, precum și a Serbiei. Dar Viena se opunea oricăror încercări de a se organiaza un nou stat slav în Balcani[5]). Intervine, însă, un element nou, anume opoziția permanentă a Angliei la toate măsurile propuse de Rusia[6]). Se încercă atunci, conferența Cancelarilor celor trei imperii: Germania, Rusia și Austro-Ungaria, în Mai, la Berlin. Cu acest prilej veni și țarul Alexandru II care făcu o vizită împă-

---

[1]) S. Goriainov, *o. c.*, pp. 316—317.
[2]) Bismarck, *Pensées*, II, p. 297.
[3]) Spalaikovitch, *La Bosnie et l'Herzégovine*, Paris, 1899, p. 35.
[4]) B. H. Sumner, *Russia and the Balkans, 1870—1880*, 1937. p. 161.
[5]) *Ibid.*, p. 161.
[6]) Martens, *La Paix et la guerre*, p. 169.

ratului Wilhelm I în zilele de 11—14 Mai 1876. In preajma întâlnirii, însă, contele Andrássy își exprimă dorința ca să ajungă la Berlin înaintea lui Gorceacov, ceea ce era și dorința lui Bismarck. Cancelarul habsburgic era preocupat de faptul că Gorceacov își aducea colaboratorii cei mai pricepuți și mai cunoscători ai chestiunilor orientale, care să-l ajute în tratativele ce urmau să aibă loc. Dar cu toată dorința lui, Contele Andrássy, din cauza unei indispoziții, nu putu sosi la Berlin, decât cu o zi înaintea țarului și a lui Gorceacov. I-a fost de ajuns totuși ca să se poată sfătui cu Bismarck asupra atitudinii pe care urmau s'o adopte. Cancelarul german și-ar fi dat adeziunea lui pentru o împărțire a Turciei între Rusia și Austro-Ungaria, pentru a împăca aceste două imperii [1]).

Contele Andrássy referi imediat împăratului său, discuția avută cu Bismarck timp de trei ore, Miercuri 10 Mai 1876. « Cancelarul imperiului ține mult la alianța celor trei Puteri, în interesul principiului monarhic, spunea el. Germania nu venea cu nicio propunere, primea, însă, orice, dacă cei doi aliați erau ei de acord... Bismarck nu voia totuși, ca Germania să fie pusă în situația de a hotărî între cele două Puteri. El însuși are în vedere, că cererile răsculaților ar trebui luate în considerare, fiindcă socotește că această situație ar fi mai bună pentru noi, decât crearea unor state autonome...

« Bismarck *s'a interesat la St. Petersburg dacă Rusia ar fi satisfăcută cu reluarea Basarabiei*. Acesta de sigur nu era un teritoriu de mare importanță dar în interesul unei împăcări, Germania ar putea consimți la înapoierea gurilor Dunării în stăpânirea Rușilor. Ideea se pare să nu fi fost neplăcută la St. Petersburg, însă n'a primit un răspuns pozitiv. El dorea să știe dacă împăratul Vienei ar primi. Eu am răspuns că cred că da, însă că nu putem să ne expunem la un refuz și de aceea mai curând am aștepta o asemenea propunere, decât s'o prezentăm noi... » [2]).

[1]) D. Harris, *o. c.*, pp. 291—292.
[2]) *Ibid.*, p. 292.

Gorceacov, sosit şi el la Berlin, a avut dese întrevederi, în deosebi cu contele Andrássy [1]). Diplomatul rus venise la această întrevedere horărît să pună bazele unei înțelegeri definitive, în vederea războiului ruso-turc; el întocmise un memoriu în care expunea proiectele ruseşti în Orient. Dar acest memoriu era opus planurilor austro-ungare. Contele Andrássy procedă cu multă fineță; ştiind cât de vanitos era Gorceacov, ca să-l măgulească, la început îşi exprimă admirația sa pentru proiectul prezentat. « Este cea mai înaltă culme a artei diplomatice, atinsă de cineva vreodată », spunea ironic Cancelarul habsburgic. In urmă combătu întreg proiectul, propunând amendamente pentru modificarea lui tocmai în dispozițiile cele mai esențiale.

La urmă proiectul ajunse să fie aşa de mult modificat încât Gorceacov exclamă cu drept cuvânt: « dar nu mai e lucrarea mea ». Astfel contele Andrássy, măgulind vanitatea Cancelarului rus, l-a determinat pe acesta să facă toate concesiunile.

Bismarck rămase foarte mirat cum Gorceacov s'a putut lăsa sedus de Cancelarul habsburgic, convenind chiar să-şi modifice toate proiectele politicei sale în Europa sud-estică [2]).

Cei trei miniştri întocmiră un « Memorandum », publicat la 12 Mai 1876, la Berlin, prin care Rusia, Germania şi Austro-Ungaria afirmau necesitatea de a se trimite vase de războiu în apele turceşti iar pentru pacificarea Bosniei şi Herzegovinei să se încheie un armistițiu între răsculați şi trupele turceşti; să se trimită materiale populației refugiate ca să-şi poată reface locuințele şi bisericile; comisarul turc să lucreze, în aceste provincii, de comun acord cu comisiunea prevăzută în nota contelui Andrássy, în vederea executării reformelor. Trupele turceşti vor fi concentrate în anumite locuri, fixate mai dinainte. Toate aceste măsuri urmau să fie supraveghiate, în executarea lor, de consulii Marilor Puteri [3]).

---

[1]) E. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 232.
[2]) Id., *Graf Iulius Andrássy*, vol. II, p. 297 şi urm.
[3]) Martens, *o. c.*, p. 197.

Franța și Italia s'au asociat acestui Memorandum. Cât privește Anglia, această putere a refuzat să aprobe un demers care atingea drepturile suverane ale Sultanului [1]. Jomini, dela ministerul de externe din Petersburg, a vrut să citească ambasadorului Angliei la Berlin, lordul Russell, Memorandum-ul întocmit, dar diplomatul englez a cerut să-l supună guvernului său, ad referendum [2]. Gorceacov a folosit o procedare cu totul greșită, în această împrejurare. El a dispus ca Memorandum-ul să fie prezentat guvernului englez tocmai Sâmbătă 13 Mai, când fiind week-end, serviciile la Foreign Office erau suspendate. Însă diplomatul rus cerea ca răspunsul să-l aibă Luni 15 Mai, ceea ce apărea ca un adevărat ultimatum. Aceasta indispuse pe Disraëli, care-și atrase de partea sa și pe lordul Derby, ministrul de externe, împotriva agitației lui Gladstone în contra Turciei. Așa că răspunsul negativ al Angliei fu transmis abia la 19 Mai [3]. Această atitudine a Marei Britanii a împins Rusia în brațele contelui Andrássy. Tot cu prilejul acestei întrevederi, Gorceacov a spus că nu se poate prezinta « Sfântului Petru, în cer, fără să fi prezidat măcar un lucru cât de mic în Europa », adăugând că « dacă plec din lumea aceasta nu vreau să mă sting ca o lampă care fumegă, ci vreau să apun ca un astru » [4].

Opoziția Angliei la măsurile preconizate de Marile Puteri, i-a adus multe neajunsuri Porții. Guvernul turc avea convingerea că Marile Puteri nu se vor putea înțelege niciodată, ca să-i impună reformele ce-i propuneau. De altfel lordul Derby adresa la 19 Mai 1876 următoarea notă lui Sir H. Elliott, ambasadorul englez la Constantinopole: « Imi fac o datorie să vă declar că dela începutul răscoalei din Bosnia și Herzegovina guvernul Majestății Sale și-a luat

[1]) A. Cahuet, *La Question d'Orient*, Paris 1905, p. 373.
[2]) H. von Poschinger, *Fürst Bismarck und die Diplomaten, 1852—1890*, Hamburg, 1900, p. 392.
[3]) H. Hauser, *o. c.*, p. 133.
[4]) H. von Poschinger, *o. c.*, p. 393. M. Busch, *Les Mémoires de Bismarck*, Paris, 1899, vol. II, p. 132.

sarcina de a paraliza acţiunea diplomatică a celorlalte Puteri, în ce priveşte afacerile din imperiul otoman » [1]).

In acelaşi timp şi gen. Ignatiev sfătuia pe Turci să reziste amestecului Puterilor străine; dar el făcea asta numai ca să se ajungă mai curând la războiu.

In asemenea condiţiuni Memorandum-ul nici n'a mai fost prezentat la Constantinopole [2]) şi se putea prevedea că situaţia din Balcani nu mai putea fi aranjată printr'o înţelegere amicală între Puteri. Rămânea, însă, Angliei, câmp deschis de acţiune în Balcani şi această putere deveni, de data asta, foarte activă.

Tocmai atunci, de altfel, în Mai 1876, isbucni o răscoală la Constantinopole în contra Sultanului Abdul-Aziz. El fu detronat şi înlocuit cu Murad V. Contele Andrássy propuse Rusiei şi Germaniei să amâne prezentarea Memorandum-ului. Dar această amânare a fost sine die.

RĂZBOIUL DINTRE SERBIA, MUNTENEGRU ŞI TURCIA ŞI ATITUDINEA MARILOR PUTERI ŞI A ROMÂNIEI

Odată cu trecerea iernii, în 1876, luptele se înteţiră din nou între răsculaţii din Bosnia şi Herzegovina şi trupele turceşti. Serbia însăşi era din ce în ce mai agitată; mişcarea naţională nu era străină de acţiunea prinţului Petru Karagheorghevici. Sârbii, conduşi atunci de principele Milan, erau convinşi că au o misiune istorică în Sud-estul Europei şi că erau chemaţi să organizeze un mare Stat slav în Balcani. Dar Sârbii ştiau că Austro-Ungaria şi Turcia se opuneau unităţii lor naţionale. Viena îi ameninţa chiar cu invazia, în caz că trupele lui Milan ar fi intrat în Bosnia. Iovan Ristici, noul şef al guvernului sârb, propuse să trimită la Constantinopole un agent care să ceară Sultanului să cedeze ca Bosnia şi Herzegovina să fie administrate de Serbia, întru cât aceste două provincii erau foarte

[1]) *Parlamentary papers*, Nr. 3, 1876, p. 191. Martens, *o. c.*, p. 164. Malcolm Mac Call, *Three Jears*, p. 70.

[2]) A. Cahuet, *o. c.*, p. 374.

nemulțumite și din cauza proastei administrații turcești [1]). In felul acesta s'ar asigura ordinea și dreptatea pentru toți şi se înlătura și permanenta amenințare a integrității imperiului turcesc [2]).

In acelaşi timp Serbia semna cu Muntenegru, la Veneția, un tratat secret de alianță, la 3/15 Iunie 1876. Războiul trebuia să înceapă în termen de 10 zile după semnarea tratatului. Trupele sârbe și muntenegrene trebuiau să se întâlnească în Sangeacul Novi-Bazar [3]).

Turcia a refuzat propunerea Serbiei cu privire la Bosnia şi Herzegovina.

Principele Carol al României nu dorea, deocamdată, să se amestece în conflictul balcanic. El făcea « urările cele mai arzătoare » pentru biruința Sârbilor și întru cât se părea că războiul este inevitabil, era hotărît să păstreze « neutralitatea, cât mai mult posibil, până se vor lămuri lucrurile » [4]).

In Aprilie 1876, unchiul lui Milan, Al. Catargiu, veni la Bucureşti ca să obțină şi cooperarea României la lupta împotriva Turcilor.

Insă Principele Carol, examinând pericolul misiunii ce-și asuma Milan, îl preveni că se opunea unei astfel de cooperări [5]). Dar Principele Serbiei, silit să cedeze voinței populare, nu mai putea să asculte un asemenea sfat. Prins, în acel moment, între războiu și revoluție, a ales calea războiului. Carol I i-a comunicat din nou că hotărîrea lui era ca să rămână neutru [6]).

De altfel, pe la mijlocul lui Iunie 1876, Turcia era gata să pornească cu războiu în contra Serbiei, încercând tot atunci, sub sugestia Vienei, să se aranjeze cu Muntenegrul, căruia-i făgăduia unele cesiuni teritoriale. Contele Andrássy era sigur, însă, că până la urmă Turcii nu vor conveni la un asemenea aranjament, totuşi a recomandat lui Reșid-

[1]) Scrisoarea Prințului Milan către Marele Vizir, la 10/22 Iunie 1876; în G. Gravier, *Les frontières historiques de la Serbie*, Paris, 1919, p. 116.
[2]) D. Harris, *o. c.*, p. 393.
[3]) G. Gravier, *o. c.*, p. 116.
[4]) N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, Bucureşti, 1923, p. 138.
[5]) *Memoriile regelui Carol I al României*, ediția ziarului « Universul », vol. VIII, p. 43.
[6]) *Aus dem Leben König Karls von Rumänien*, vol. III, pp. 15 și 21—22.

Paşa, ministrul de externe al Turciei, continuarea negocierilor cu Muntenegrul [1]). Cancelarul habsburgic stăruia cu orice preț, alături de Turcia, ca să se separe acțiunea Muntenegrului de a Serbiei [2]).

La 28 Aprilie 1876 se constitue în Serbia un nou Minister în frunte cu I. Ristici, chemat să pregătească războiul. După intervenția directă făcută la Poartă, la 10/22 Iunie 1876, principele Milan prin proclamația sa din 18/30 Iunie declară războiu Turciei, « armata sârbă în numele legitimei apărări, în numele umanității şi a sentimentelor frățeşti, care ne unesc cu frații noştri încercați, va intra în provinciile răsculate ca să restabilească pacea... » [3]).

La 2 Iulie armata sârbă, pentru înfăptuirea misiunii istorice ce-şi asuma, trecu frontiera; tot atunci declară războiu şi Muntenegrul, conform tratatului ce încheiase cu Serbia.

Prințul Gorceacov a încercat în această vreme să ajungă la o înțelegere cu Anglia; însuşi Alexandru II s'a adresat personal reginei Victoria, în acest scop. Dar tratativele s'au terminat fără succes la 28 Iunie 1876, întru cât Disraëli era un adversar hotărît al oricărei înțelegeri cu imperiul țarist [4]).

Atrocitățile din Bulgaria, cu toată indignarea produsă în opinia publică [5]), momentan n'au influențat prea mult atitudinea primului ministru al Angliei, care era preocupat ca să asigure drumul spre India, prin Marea Mediterană [6]).

Aceasta urmărea Disraëli, fără să se arate prea emoționat de soarta tragică a evenimentelor din Balcani, din vara anului 1876.

Politica de « neutralitate absolută » a României fu aprobată de toate Puterile şi în deosebi de Germania. Totuşi M. Kogălniceanu, părăsind ministerul de externe, la 24 Iulie 1876, printr'o circulară, nu ezita să spună Europei că « strigătele de indignare şi de protest se aud din toate părțile

[1]) D. Harris, *o. c.*, p. 404.
[2]) *Ibid.*, p. 405.
[3]) N. Iorga, *Correspondance*, pp. 180—182.
[4]) D. Harris, *o. c.*, p. 417.
[5]) *Ibid.*, p. 418.
[6]) *Ibid.*, p. 425.

şi lumea creştină orientală ne acuză cu glas tare că sancţionăm prin neutralitatea noastră şi prin tăcerea noastră, aceste crime oribile, care se comit chiar lângă porţile noastre... » [1]).

Neutralitatea ce ni se impusese, găsise măcar acest ecou plin de revoltă, care exprima curentul de opinie publică din ţara noastră. Noi nu puteam face nimic, când Austro-Ungaria era atentă la orice mişcare aici, în Sud-Estul Europei.

Cu toate aceste intervenţii şi tratative, odată cu declararea războiului de către cele două principate slave, Bosnia se declară unită cu Serbia iar Herzegovina cu Muntenegrul, al cărui principe, Nichita, porni şi el împotriva imperiului otoman.

Astfel isbucni un nou războiu în Sud-Estul Europei, de care nu erau străini, în deosebi, împăraţii Rusiei şi Austro-Ungariei.

In noua lor luptă, Slavii balcanici aşteptau ajutor şi din partea României şi a Greciei. Dar aceste două state rămaseră neutre, nevoind să se aventureze într'un războiu al cărui sfârşit nu-l puteau prevedea. In plus interesul lor nu era să contribue la întărirea egemoniei Rusiei în Peninsula Balcanică.

TRATATIVELE AUSTRO-RUSE DIN 1876

Cu prilejul întâlnirii celor trei împăraţi la Berlin, în Mai 1876, Gorceacov şi Andrássy au avut şi alte întrevederi, în cursul zilei de 13 Mai, când a fost vorba în deosebi de Bosnia şi Herzegovina şi de sigur şi de Basarabia [2]). Cancelarul habsburgic se convinsese, însă, că nu putea avea niciun rezultat conferenţa pe care Rusia o propunea să se întrunească la Constantinopole [3]).

De aceea conducătorii politicei externe a celor două imperii căutară să se întâlnească singuri, numai cu suveranii lor, undeva în Boemia, în vara anului 1876.

[1]) N. Iorga, *Politica externă a regelui Carol I*, p. 158.
[2]) H. von Poschinger, *o. c.*, p. 392.
[3]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 318.

Mai înainte, însă, de a se întâlni, Gorceacov prezentă la Viena, la 26 Iunie, propunerea lui de neintervenţie cerând, în acelaşi timp, pentru creştini, măcar unele concesiuni teoretice din partea imperiului otoman. Dar contele Andrássy, care angajase tot atunci tratative şi cu Londra, nu primi propunerea Rusiei [1]. Asta-l făcu pe Gorceacov să-i adreseze o nouă scrisoare la 1 Iulie 1876, plină de reproşuri, reamintindu-i că cu prilejul întrevederii dela Berlin îi făcuse multe concesii.

Cancelarul rus reînnoi propunerea lui de neintervenţie şi ca urmare trebuia să se procedeze la închiderea portului Klek, pentru ca Turcii să nu mai poată aduce trupe în Herzegovina.

In răspunsul său, contele Andrássy crezu necesar să explice rostul tratativelor dela Londra, spunând că i-a adus la cunoştinţa Lordului Derby vederile lui asupra situaţiei politice din Sud-Estul Europei.

Cancelarul habsburgic refuză şi de data asta să facă o declaraţie de neintervenţie; el spunea că Puterile n'ar mai fi putut desfăşura o acţiune de pacificare, dacă ar fi adoptat o asemenea atitudine, iar Turcii ar fi putut extermina pe creştini [2].

In felul acesta, în calea acordului austro-rus, erau încă destule dificultăţi. Totuşi suveranii celor două ţări erau hotărîţi să se întâlnească împreună, deşi contele Andrássy refuzase propunerea de neintervenţie a lui Gorceacov. Cancelarul habsburgic nu întrerupse, însă, tratativele cu Anglia, începute în cursul lunii Iunie. Intr'o scrisoare adresată la Foreign-Office, la 7 Iulie 1876, el căuta să înfăţişeze identitatea obiectivelor celor două ţări, care numai ca mijloace de înfăptuire se deosebeau.

Contele Andrássy simţi nevoia, însă, ca să justifice relaţiile Austro-Ungariei cu Rusia, ţară cu care Anglia nu putuse ajunge la nicio înţelegere. Monarhia habsburgică, spunea el, nu putea să întrerupă orice contact prietenesc

---

[1] D. Harris, *o. c.*, p. 430.
[2] *Ibid.*, pp. 430—431, şi nota 175.

cu imperiul ţarist, fără anumite riscuri şi mai ales atâta vreme cât putea colabora în armonie cu această putere. De altfel înţelegerea între dânsele constituia şi o garanţie pentru pacea europeană [1]).

INTÂLNIREA DELA REICHSTADT

In vederea întâlnirii dintre Alexandru II şi Fr. Iosif, arhiducele Albrecht al Austriei îl vizită în Iunie pe ţar la Ems şi Iungenheim, stabilind cu acest prilej toate detaliile întrevederii [2]).

Pentru înlăturarea dificultăţilor care interveniră la sfârşitul lui Iunie între Rusia şi Austro-Ungaria, datorită tratativelor acestei Puteri cu Anglia, ţarul Alexandru II chemă, în vederea întâlnirii cu Fr. Iosif, pe Gorceacov şi ceru ca să fie prezent şi contele Andrássy [3]).

Indemnaţi de Wilhelm I şi Bismarck, ţarul şi Cancelarul său erau hotărîţi să pună în discuţie toate chestiunile în legătură cu situaţia din Orient şi raporturile dintre Rusia şi Austro-Ungaria. Nădejdea Ruşilor era că, deşi Anglia nu primise propunerile lor iar contele Andrássy le făcea şi el opoziţie, ar fi putut ajunge în Balcani la o situaţie asemănătoare cu autonomia [4]).

După obiceiul său, Gorceacov aduse şi de data asta un memoriu destul de lung, în care argumenta într'o formă mai acoperită principiul autonomiei. Dar şi acuma contele Andrássy i-o luă înainte, ca şi la Berlin. El se grăbi să expună, mai întâi el, ceea ce putea să primească pentru interesele ţării sale în tratativele ce începeau.

Momentul acestei întâlniri era bine ales cu prilejul reîntoarcerii ţarului dela Ems, unde-şi făcuse cura. Intrevederea proiectată fu precedată de întâlnirea dela Bodenbach şi continuată apoi la Reichstadt, la 8 Iulie 1876 [5]).

---

[1]) D. Harris, *o. c.*, pp. 431—432 şi nota 177. Andrássy către Beust la Londra, la 8 Iulie 1876.

[2]) E. von Wertheimer, *Graf Iulius Andrássy*, vol. II, p. 320. D. Harris, *o. c.*, p. 433.

[3]) D. Harris, *o. c.*, p. 433 nota 180.

[4]) *Ibid.*, p. 433, nota 181.

[5]) Ed. von Wertheimer, *Graf Iulius Andrássy*, vol. II, p. 321.

Mergând în aceeaşi trăsură spre Reichstadt, Gorceacov voi să-i citească contelui Andrássy memoriul, pe care-l pregătise mai dinainte. Dar Cancelarul habsburgic îl întrebă pe neaşteptate, pe Gorceacov:

« Prinţule, înainte de a-ţi da osteneala să citeşti dă-mi voie să-ţi pun câteva chestiuni care ar lămuri poate mai repede situaţia: vreţi să ocupaţi Constantinopole ? ». Cancelarul Rusiei, foarte surprins de această întrebare, pusă fără nicio introducere şi la care nu se aştepta, răspunse imediat: « De loc ». Atunci contele Andrássy se grăbi să adauge: « Slavă Domnului, căci altfel am fi avut războiu împreună ». In schimb Cancelarul Vienei îi propuse, chiar atunci, ocuparea Basarabiei, întru cât încă cu un an mai înainte i se raportase de către contele Mülinen, reprezentantul monarhiei habsburgice la Haga, că Gorceacov îi spusese acestuia că reluarea Basarabiei constituia pentru Rusia o chestiune de onoare şi o dorinţă foarte vie. Aşa că a doua întrebare a contelui Andrássy a fost: « *Voiţi la momentul oportun, Basarabia?* » — « *De sigur*, răspunse Gorceacov, *pentrucă asta s'a luat dela noi* » [1]. Ruşii se considerau stăpâni asupra unui pământ, răpit pe nedrept şi care nu le aparţinuse de cât trecător, câteva decenii.

După această convorbire, cei doi cancelari şi-au continuat drumul, fără să mai fi fost vorba de memoriul pe care-l avea Gorceacov. Cu privire la prima întrebare, diplomaţia rusă, în repetate rânduri, şi apoi chiar Alexandru II, îşi dăduse cuvântul că nu se gândea « să ocupe oraşul Constantinopole ».

De altfel la Petersburg erau două curente: Prinţul Gorceacov, care înţelegea să adopte o atitudine în acord cu Austria şi Germania, în numele Europei, deci fără a nesocoti acordurile diplomatice; altul era al generalului Ignatiev, care credea că poate trece peste piedecile întâmpinate, eventual, din partea celorlalte Puteri.

[1]) Ed. von Wertheimer, *Graf Iulius Andrássy*, II, p. 321: — « Wollen Sie bei günstiger Gelegenheit, Bessarabien? ». — « Ganz gewiss, denn man hat es uns weggenommen ». Wertheimer notează acest amănunt după articolul lui Lud. Döczi, « *Die Fahrt nach Reichstadt* », apărut în *Neues Pester Journal* din 3 Ianuarie 1909.

Intre stăruința Slavofililor, ca Rușii să se instaleze în capitala Turciei, și «soluția europeană» țarul alesese, pentru moment, pe aceasta din urmă.

«Nicio mare putere, spune lordul Derby la 11 Septemvrie 1876, nu este dornică să-l vadă în stăpânirea alteia; niciun stat mic n'are puterea să-l păstreze; o ocupare internațională este un expedient îndoielnic și primejdios»[1]). Ceea ce rezuma foarte bine adevărata situație a capitalei Turciei. De altfel Rusia era cu totul nepregătită de războiu, ceea ce știa foarte bine și contele Andrássy. In acest sens, însuși colaboratorul intim a lui Gorceacov, la ministerul de externe, baronul Jomini, îi scria încă la 19 Noemvrie 1875, gen. Ignatiev:

«Suntem cu totul convinși de neputința noastră de a rezolvi o sarcină așa de mare, care se deschide în fața noastră ca o prăpastie; suntem convinși că va înghiți, fără niciun folos pentru noi, cel mai curat sânge rusesc și ne va istovi»[2]).

In tratativele pe care le ducea, contele Andrássy era sigur de sprijinul lui Bismarck, convingere cu care rămăsese dela vizita pe care i-o făcuse la Berlin, în Mai același an[3]).

ACORDUL DELA REICHSTADT

La Reichstadt nu s'a încheiat un acord formal, ci s'a ajuns numai la o înțelegere principială, păstrată secret și necomunicată, după dorința contelui Andrássy, nici chiar gen. Ignatiev. Această înțelegere s'a păstrat redactată în două versiuni una la Petersburg și alta la Viena[4]).

---

[1]) A. Andreadès, *La politique orientale anglaise avant et pendant le Congrès de Berlin*, în *La Vie des Peuples*, Tome VII, Nr. 28, 1922, p. 904, nota 3.

[2]) M. Hoschiller, *o. c.*, p. 21.

[3]) E. von Wertheimer, *Graf Iulius Andrássy, sein Leben und seine Zeit*, Stuttgart 1910—1913, vol. II, p. 296.

[4]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 318. *Krasnâi Arhiv*, istoriceskii jurnal, tome I, p. 36 și urm. *La Politique extérieure de l'Allemagne*, tome II, pp. 18—19. Ed. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, pp. 264—266. B. H. Sumner, *o. c.*, p. 173 și urm. D. Harris, *o. c.*, p. 434. După relațiile din D. Harris, versiunea rusă a fost publicată în întregime, împreună și cu memoriul întocmit de Gorceacov la data de 28 Iunie/8 Iulie 1876, în *Krasnâi Arhiv*, fiind reprodusă apoi și de alți autori, între ei N. V. Tcharikov, *Glimpses of High Politics through War and Peace*, 1855—1929, New-York, 1931. Editorul publicației *Krasnâi Arhiv* spune că originalul

Bazele acestui acord ar fi fost sugerate chiar de Bismarck[1]).

Intr'adevăr, după întrevederea avută, contele Andrássy a dictat ambasadorului rus Novicov un rezumat al înțelegerii la care se ajunsese, pe care, apoi, acesta l-a comunicat cabinetului din Petersburg. Originalul acestui rezumat se păstrează în arhivele de Stat din Viena [2]) cu adnotarea lui Andrássy: «Scris îndată după Reichstadt, după dictarea mea, de către prințul Novicov și comunicat și cabinetului rus» [3]). O deosebire prea esențială nu este între cele două versiuni.

Discuțiunile urmate la Reichstadt au avut ca punct de plecare, două ipoteze: cazul în care Turcia ar fi ieșit victorioasă din luptă și acela când ea ar fi fost învinsă. In primul caz trebuiau luate măsuri ca războiul să nu devină o luptă de exterminare.

Serbia și Muntenegrul vor fi menținute în actualele lor fruntarii și nu se vor putea restabili fortărețe turcești în Serbia. Această țară nu era recunoscută ca Stat independent; dimpotrivă, pentru Muntenegru, s'a căzut de acord să i se recunoască independența.

Ca urmare a acestei situații guvernul austro-ungar s'a declarat gata să închidă cele două porturi Klek și Cattaro, pentru orice import de arme și muniții destinat părților aflate în luptă, deși prevedea că va avea grave obiecțiuni din partea guvernului turc.

In ce privește pe răsculați s'a convenit, tot în cazul unei victorii a Turcilor, să se facă sforțări comune ca să li se garanteze libertățile și reformele care au fost cerute Porții și chiar făgăduite de Sultan.

nu se găsește în arhive, în vreme ce Ciaricov afirmă că versiunea rusă a fost scrisă într'o carte din care, apoi, secretarul particular a lui Gorceacov a copiat toate documentele. D. Harris, *o. c.*, pp. 436—437 nota 186.

[1]) W. N. Medlicott, *The Berlin Treaty: Fifty-Jears Afterwards*, în *Quarterly Rewiew*, July 1928, pp. 9—10. G. I. Brătianu, *Le problème des frontières russo-roumaines*, București, 1928, p. 11. Ed. von Wertheimer, *Graf Julius Andrássy*, vol. II, p. 307.

[2]) Ed. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik des Grafen Andrássy, 1876—1877*, în *Historische Blätter*, 1921—1922, Wien, etc., II und III Heft., p. 264 și urm.

[3]) D. Harris, *o. c.*, p. 436, nota 186.

In aceste eventualități nu putea fi vorba de vreo schimbare teritorială, nici de o parte şi nici de alta.

In cazul înfrângerii Turciei, Austro-Ungaria nu putea admite ca Serbia să ocupe și să păstreze în stăpânirea ei teritoriul cuprins între Dalmația, Croația și Slavonia, ca să ajungă vecină cu Muntenegrul, întru cât asta putea fi o primejdie pentru provinciile monarhiei și mai ales pentru litoralul dalmatin. Se convenise, totuși, ca Serbia să obțină o mărire de teritoriu spre cursul Drinei, în Bosnia și spre Novi-Bazar, în vechea Serbie și pe valea râului Lim. Muntenegrul urma să încorporeze o parte din Herzegovina, cu care se mărginea, ar obține apoi portul Spizza și o porțiune de teritoriu spre Lim, așa fel ca limba de pământ, care se întinde între Serbia și Muntenegru, să fie împărțită între cele două țări, de cursul acestei ape.

In proiectul rus se prevede în plus, la acest alineat, că în cazul înfrângerii Turcilor, Puterile nu trebuiau să îngădue formarea unui mare Stat slav în Balcani [1]).

Austria urma să anexeze restul teritoriului din Bosnia și Herzegovina.

In versiunea rusească păstrată la Petersburg, se prevede că Austro-Ungaria urma să ocupe numai Croația turcească și unele teritorii în Bosnia, alăturate frontierei sale, nu și Herzegovina, cum era în proiectul dela Viena [2]). Rusia stărui ca aceste provincii, în orice caz, să nu fie atribuite Ungariei, care arăta o mare dușmănie față de Slavi. Contele Andrássy, fără să se pronunțe în mod categoric, a comunicat că această anexare se făcea mai de grabă împreună cu Croația și Slavonia, decât la coroana Sf. Ştefan [3]).

Rusia urma să-și reia frontierele sale naturale, dinainte de 1856, adică Basarabia, așa cum se convenise și la Berlin [4]) și putea să-și rotunzească teritoriul spre Marea Neagră și Turcia asiatică, atât cât i-ar fi fost necesar ca să-și constitue

---

[1]) S. Goriainov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, p. 318. *Krasnâi Arhiv*, Tome I, p. 36 şi urm.

[2]) *Ibid.*, p. 318. *Krasnâi Arhiv*, *l. c.*. D. Harris, *o. c.*, p. 436, nota 186.

[3]) *Ibid.*, p. 335.

[4]) D. Harris, *o. c.* p. 434, nota 183.

frontiere mai bune, în aceste părţi, şi ca să-i servească de echivalent pentru teritoriile pe care le-ar anexa Austro-Ungaria. In textul rusesc se adaugă că, în Asia, Rusia putea să ocupe şi regiunea cu portul Batum, din Armenia [1]).

In sfârşit în cazul desfacerii imperiului turcesc din Europa, Bulgaria, Rumelia şi Albania puteau să se organizeze ca State autonome. Tesalia şi insula Creta trebuiau să fie anexate Greciei. Constantinopole, cu o anumită porţiune de teritoriu, va deveni oraş liber.

Acesta este cuprinsul acordului dela Reichstadt consemnat în cele două note aflate la Viena şi Petersburg. Gorceacov primi propunerile contelui Andrássy cu nădejdea că va putea ajunge măcar la un fel de autonomie locală, în Balcani. Ruşii, de altfel, proiectau o eventuală federalizare a Statelor slave existente şi a celor ce s'ar mai fi organizat în Balcani. La Reichstadt Rusia s'a opus la organizarea unui mare Stat grec iar Austro-Ungaria la formarea unui mare Stat slav.

Faptul este că cele două Puteri au căutat să se înşele între dânsele. Impărţeala făcută era mai mult în favoarea Rusiei, însă şi contele Andrássy obţinuse ca, eventual, să poată ocupa Bosnia şi, după pretenţiile lui, şi Herzegovina, iar Serbia să nu se poată uni cu celelalte provincii slave. Scopul urmărit de dânsul, în asentimentul tuturor Ungurilor, ca vrăjmaş hotărît al Slavilor, era să ţină în eşec Rusia şi să împiedece formarea unei Serbii mari.

Preţul anexărilor Austro-Ungariei în Balcani era Basarabia, care aparţinea României precum şi câteva posesiuni ale Sultanului în Asia. In schimb Gorceacov lăsa în stăpânirea monarhiei habsburgice numeroşi Slavi, satisfăcut că diplomaţia vieneză îl ajuta să înlăture unele pretinse umilinţe, suferite în urma dezastrului din Crimeea, în 1856 [2]).

Acordul dela Reichstadt se bazează şi pe înşelarea celor două părţi. Contele Andrássy prezintă ţarului o hartă pe o scară mult mai redusă cu teritoriile pe care dorea să le

---

[1]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 318, *Krasnâi Arhiv* l. c.
[2]) D. Harris, *o. c.*, p. 436.

dea Principatelor slave din Balcani şi acelea pe care voia să le ia el [1]. De aceea şi deosebirile dintre textul rusesc şi cel austriac.

Dorinţa Rusiei era ca înţelegerea austro-rusă să rămână secretă şi să nu fie cunoscută, în deosebi de Serbia şi Muntenegru şi nici chiar de Bismarck. Dar contele Andrássy n'a ţinut seamă de această dorinţă [2]. De altfel, înainte de a se despărţi, Gorceacov a redactat un comunicat asupra rezultatului convorbirilor avute şi care a fost cunoscut, apoi, în toată Europa, cu următorul cuprins:

« Cei doi împăraţi s'au despărţit în cea mai bună înţelegere, ei au hotărît ca să proclame principiul neintervenţiei. Numai dacă împrejurările vor cere, se vor angaja convorbiri între Marile Puteri creştine » [3].

In acest sens au apărut şi mai toate comunicările agenţilor diplomatici străini dela Viena.

Momentan Gorceacov era satisfăcut; el căpătase în dar un gobelin cu prilejul acestei întrevederi. « Această dovadă de bunăvoinţă faţă de mine, a spus el atunci, îmi este legată de un eveniment aşa de memorabil, încât eu nădăjduesc că bunele raporturi, pe care eu am fost chemat prin voinţa înaltului meu stăpân, să le întăresc între ambele noastre ţări, vor fi bine consolidate » [4].

Austro-Ungaria, ca să poată contrabalansa progresul panslavismului în Balcani, revenise la ideea de altădată a lui Metternich de a întări Grecia, de aceea stăruise ca în cazul desmembrării Turciei, să se atribue Greciei partea leului: Tesalia, insula Creta şi chiar Epirul [5].

Intâlnirea dela Reichstadt dintre suveranii şi cancelarii Rusiei şi Austro-Ungariei a dus, deci, la acest acord, care a căpătat, însă abia mai târziu o formă definitivă. Consecinţa s'a văzut imediat, căci când în August 1876 Prinţul Milan

[1] D. Harris, *o. c.*, p. 436, nota 185.
[2] Bismarck, *Pensées et Souvenirs*, II, p. 254.
[3] D. Harris, *o. c.*, p. 438.
[4] E. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 268.
[5] E. Driault şi M. Lhéritier, *Histoire diplomatique dela Grèce*, Tome III, Paris, 1925, p. 396.

al Serbiei ceru ajutorul ţarului, acesta refuză, după ce se consultă mai întâi cu Viena [1]).

CHESTIUNEA SUDULUI BASARABIEI

Discuţiunile care s'au urmat şi concluziunile la care s'a ajuns, n'au rămas cu totul secrete, aşa cum dorea Rusia. Intre timp în presă chiar, a transpirat că Austro-Ungaria consimţise, în schimbul altor concesiuni, ca Rusia să reocupe cele trei judeţe din sudul Basarabiei [2]). In scrisoarea lui Gorceacov adresată lui Novicov la Viena, în 23 Noemvrie/5 Decemvrie 1876, îi preciza că contele Andrássy îşi va reaminti că «în întrevederea dela Reichstadt el a luat iniţiativa de a propune şi a indica anexarea la care am avea dreptul de reciprocitate pentru ceea ce noi am consimţi în favoarea Austro-Ungariei, adică teritoriile care ne-au fost luate prin tratatul dela Paris, şi Batum în Asia... » [3]). Intenţiile Rusiei erau cunoscute, încă dela 1875 şi mai ales la începutul anului 1876, nu numai în cabinetele diplomatice ci şi în publicitate, că ţarul ne cerea Basarabia oferindu-ne în schimb, Dobrogea [4]). Atât Gorceacov cât şi gen. Ignatiev, în concepţia lor, considerau România ca făcând parte integrantă din Turcia. Contele Andrássy avea aceeaşi concepţie întru cât, în mod obişnuit, vorbea de Basarabia fără a pomeni de Statul căruia aparţinea. Diplomaţia rusă dădea o interpretare cu totul falsă textului respectiv din tratatul dela Paris, pretinzând că, în acest tratat, se vorbea de o retrocedare a Basarabiei către Moldova, însă această ţară îşi încetase existenţa ei distinctă, prin unirea cu Muntenia, în 1859, intrând atunci în alcătuirea unui Stat nou, ceea ce făcea să rezulte pentru Moldova nulitatea schimbării produsă în 1856, la frontiera cu Basarabia [5]).

Insuşi împăratul Rusiei, de acord cu colaboratorii săi, spunea mai târziu că «acest teritoriu *fusese cedat Moldovei*

---

[1]) B. H. Sumner, *Russia and the Balkans*, p. 178.
[2]) E. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 266.
[3]) D. Harris, *o. c.*, p. 434, nota 183.
[4]) C. Bacalbaşa, *o. c.*, p. 156.
[5]) B. H. Sumner, *o. c.*, pp. 290—291. Şi N. Iorga în *Revue Historique du Sud-Est européen*, an. XIV, Nr. 10—12, 1937, p. 265 şi urm.

şi nu României şi fusese răpit printr'un tratat din care nu mai rămânea nimic, iar această revendicare era pentru Rusia o chestiune de onoare şi de demnitate naţională» [1]).

Dar această interpretare n'avea nicio bază juridică. In art. 20 al tratatului dela Paris se spune că «în schimbul oraşelor, porturilor şi teritoriilor enumerate în art. 4 a prezentului tratat şi pentru a asigura mai bine libertatea navigaţiei pe Dunăre, Majestatea Sa Impăratul tuturor Rusiilor consimte la rectificarea frontierei sale în Basarabia». Adăugând în art. 21 că «teritoriul cedat de Rusia va fi anexat Principatului Moldovei, sub suzeranitatea Sublimei Porţi» [2]).

In baza acestui tratat Moldova şi-a rectificat graniţele în 1856 şi în noua ei întindere s'a unit cu Muntenia în 1859, formând un singur Stat. Nu rezultă de nicăieri că Moldova nu-şi putea exercita suveranitatea asupra întregului ei teritoriu şi că cele trei districte basarabene ar fi avut o altă situaţie juridică. De sigur, însă, că Puterile interesate dădeau interpretarea ce le convenea, spre a-şi justifica pretenţiile nedrepte ce ridicau.

Cercurile româneşti erau îngrijorate de soarta ce se pregătea Basarabiei. Ziarul «Românul», încă la 2 şi 15 Noemvrie 1875, când izbucnise criza în Balcani, prin răscoala din Bosnia şi Herzegovina, scria că «Basarabia ar fi sacrificată» [3]).

Iar în acelaşi jurnal din 10 Ianuarie 1876 era reprodusă, din ziarul «Le Monde», o corespondenţă din Bucureşti în care se vorbea de eventualitatea proclamării independenţei României. Proiectul Principelui Carol şi al miniştrilor săi «este deja aprobat de Rusia şi Germania. S'asigură, însă că aderarea Rusiei este făcută pe învoiala d'a se reda tronului imperial, partea meridională a Basarabiei, din nou încorporată cu Moldova în virtutea tratatului dela 1856; aderarea Germaniei ar fi cumpărată prin concesiuni favorabile intereselor germane în afacerea căilor ferate. Insă se mai adaugă

[1]) *Cartea Verde,* Documente oficiale din Corespondenţa diplomatică, Bucureşti, 1880, actul din 26 Ianuarie 1878.
[2]) P. Albin, *Les grands traités politiques,* Paris, 1923, p. 176.
[3]) *Românul,* din 2 şi 15 Noemvrie 1875.

că dând fiecare parte, ceea ce pierde principele ereditar pe de o parte, o va lua pe de altă parte, mulţămită înrâuririi cabinetului dela Petersburg. Dobrogea împreună cu Kustendge, portul pe Marea Neagră, va face parte integrantă a Statului a cărui suveranitate o datoreşte împăratului Napoleon III » [1]). Ceea ce s'a şi întâmplat.

In şedinţa Senatului dela 3 Martie 1877, Ion Deşliu cerea lămuriri, interpelând guvernul, asupra ştirilor publicate în presă şi chiar în *Monitorul Oficial* că guvernul rus pretindea să reia Basarabia, « în schimbul unor insule din faţa portului Giurgiu, dar care sunt tot ale noastre ». In răspunsul său. Ion C. Brătianu se referi şi el la telegrama publicată după un articol apărut în ziarul « Petersburger Herald », în care se vorbea de reluarea Basarabiei, în schimbul unor insule din faţa portului Giurgiu, care aparţineau, însă, României. Asta ar fi însemnat desfiinţarea întregului tratat dela Paris, ceea ce primul ministru al României nu ştia, iar ziarul citat nu era oficios şi se făcea, doar, ecoul unui simplu svon [2]).

BISMARCK ŞI ACORDUL DELA REICHSTADT

Amănuntele divulgate ulterior prin presă, se explică prin comunicările care s'au făcut celorlalte cabinete europene. E drept, la început, contele Andrássy n'a trimis la Berlin o comunicare completă asupra acordului la care ajunsese cu Rusia. Abia la 13 Septemvrie 1876 prin contele Stolberg, ambasadorul german dela Viena, a făcut cunoscut, în secret, în întregime clauzele acordului.

Bismarck, luând cunoştinţă de clauzele acordului, şi-a exprimat părerea prin adnotările ce le-a făcut. Astfel la clauza care prevedea înfrângerea totală a Turciei de către creştini, el notează că « aceste caz nu se va prezenta ». La prevederea că oraşul Constantinopole putea să devină « un Stat liber », el notează « se poate prea bine ca oraşul Constantinopole să fie lăsat Sultanului ». Iar la cauza că Rusia îşi va

[1]) Vezi *Românul* din 10 Ianuarie 1876.

[2]) Ion C. Brătianu, *Discursuri, scrieri, acte şi documente*, vol. II, Bucureşti, 1912, p. 506. *Monitorul Oficial*, Nr. 167 din 1877.

putea relua frontierele sale naturale, care priveau Basarabia, Bismarck se întreabă: «unde sunt? pentru noi fără importanță». In ce privește ocuparea Bosniei și Herzegovinei de către Austro-Ungaria, el nu vedea nicio dificultate.

Contele Andrássy ar fi vrut să aducă imediat la cunoștința lui Bismark acest acord, țarul Alexandru II neopunându-se la aceasta, dar se opuse Gorceacov, întru cât socotea că, în acest caz, trebuia informat și guvernul englez ceea ce diplomația vieneză a făcut, totuși. Cancelarul habsburgic avea, acuma, remușcări, că n'a comunicat de îndată la Berlin cuprinsul acordului [1]).

TĂINUIREA ACORDULUI AUSTRO-RUS FAȚĂ DE MARILE PUTERI

Cancelarul Austro-Ungariei a scris lui Beust la Londra, încă la 9 Iulie 1876, și acesta a adus la cunoștința lordului Derby, concluziunile la care ajunseseră Andrássy și Gorceacov la Reichstadt [2]).

Gorceacov trimise o copie a comunicatului deschis redactat de dânsul și generalului Ignatiev. Acesta n'a cunoscut decât mai târziu clauzele acordului ruso-austriac.

Acordul dela Reichstadt, care sacrifica Serbia, nu putea fi pe placul acestui diplomat. Gen. Ignatiev stăruia să aibă în Slavii balcanici niște aliați în vederea ocupării Strâmtorilor, el rămăsese și la convingerea că Constantinopole nu putea deveni un oraș liber. După părerea lui, politica rusă era greșit condusă încrezându-se în Austro-Ungaria; în vreme ce Gorceacov, în deosebi de dragul ocupării Basarabiei, tot mai susținea partidul așa numit al curentului european și ajunsese la acest acord. Comunicatul trimis gen. Ignatiev ajunse, apoi, și la cunoștința Porții, cum raportează Sir. H. Elliott [3]).

In comunicarea către Turcia, contele Andrássy era mai diplomatic, însă mai puțin generos față de Rusia. «Fa-

[1]) *La Politique extérieure*, vol. II, pp. 18—19. Stolberg, ambasadorul german la Viena, către Bismarck, la 13 Septemvrie 1876.

[2]) E. von Wertheimer, *Neues zur Orienpolitik*, p. 266.

[3]) H. Elliott către lordul Derby la 27 Iulie 1876; în D. Harris, *o. c.*, p. 438, nota 189.

ceți cunoscut Porții, în mod confidențial, spre liniștirea ei, că la Reichstadt ne-am înțeles să ne oprim la neintervenție în situația actuală, în care bine înțeles apare exclus o intervenție militară a Rusiei. Orice propuneri nouă cu privire la Bosnia și Herzegovina au fost înlăturate și își rezervă numai, când împrejurările ar cere, să provoace o înțelegere intimă între Marile Puteri, până când s'ar lăsa, acolo, curs liber evenimentelor » [1]).

Gorceacov încearcă și el să determine Anglia ca să primească mandatul pe care și-l atribuiau Rusia și Austro-Ungaria, în regiunile răsculate. In cursul lunii August 1876 urmă un schimb de vederi pentru convocarea unei conferențe spre a se pune capăt războiului sârbo-turc. Ministrul de externe al Angliei provocă, în acest sens, o rugăminte din partea Sârbilor, în vreme ce Muntenegrul se adresa Vienei cerând încetarea ostilităților.

Franța n'a cunoscut cuprinsul acordului dela Reichstadt, prin comunicare directă.

Gontaut-Biron, ambasadorul francez dela Berlin, comunica la 10 Iulie 1876 ducelui Decazes, ministrul de externe al Franței, că la Reichstadt s'a căzut de acord ca « în situația actuală » cele două state, Rusia și Austro-Ungaria, să nu intervină în conflictul din Balcani; când împrejurările vor reclama, se vor angaja convorbiri între toate Puterile creștine [2]).

De Vogüé, ambasadorul Franței la Viena, făcea cunoscut, la 11 Iulie 1876, doar că Gorceacov scrisese chiar cu mâna lui rezumatul asupra discuțiunilor avute la Reichstadt, cu următorul cuprins: « cei doi împărați s'au despărțit în cel mai bun acord, hotărîți să proclame principiul neintervenției în acele momente. Își rezervă, însă, o înțelegere ulterioară cu Marile Puteri creștine, dacă împrejurările îi vor arăta necesitatea » [3]).

---

[1]) Andrássy către Zichy la Constantinopole, la 9 Iulie 1876; în D. Harris, o. c., p. 439, nota 189.

[2]) *Documents Diplomatiques*, Tome II, Série I-ère (1 Juillet 1875—Dec. 1879), Paris, 1930, pp. 80—81. D. Harris, *o. c.*, p. 438.

[3]) *Documents Diplomatiques*, Série I, Tome II, p. 81.

*84**

Ministrul de externe al Franței se îndoia, și cu drept cuvânt, că în întrevederea dela Reichstadt convorbirile s'ar fi putut mărgini numai la cele comunicate de ambasadorii Franței la Berlin și Viena și de însărcinatul cu afaceri al Austro-Ungariei la Paris [1]. Acesta primise înștiințarea că la Reichstadt « s'a căzut de acord ca cele două Puteri să se mențină în situația de neintervenție. Numai dacă împrejurările vor cere se vor angaja convorbiri confidențiale între Marie Puteri creștine » [2]. In felul acesta Viena nu făcea altceva decât să deruteze atenția Franței asupra celor ce se discutase la Reichstadt.

La începutul lui Iunie 1877 abia, după ce se semnase tratatul dela Budapesta între Rusia și Austro-Ungaria, a putut cunoaște și Franța unele amănunte asupra aranjamentelor dela Reichstadt, printr'o scrisoare particulară adresată ducelui Decazes de către Ring, însărcinatul cu afaceri al Franței la Viena. Acesta comunică o convorbire pe care contele Andrássy ar fi avut-o cu unul din intimii săi, căruia i-a destăinuit proiectele Austro-Ungariei în Orient. « Evenimentele care se pregătesc, spunea el, ne obligă să ne familiarizăm cu ideea că Serbia și România vor deveni libere și independente; dacă aceste principate își păstrează întinderea lor actuală, libertatea și independența lor nu ne vor jena... Dimpotrivă, nu putem îngădui ca Serbia să se mărească spre apus și Muntenegrul spre Nord. Dacă Turcii sunt în stare să păstreze Bosnia și Herzegovina, cu atât mai bine; dacă nu, le vom lua noi. Deci ele vor rămânea ale Turcilor sau ne vor aparținea nouă... Rusia, cea oficială bine înțeles, cunoaște interesele noastre și le crede legitime (înțelegerea dela Reichstadt)...

Rusia a tras spada, cum spune ea însăși, numai ca să îmbunătățească soarta creștinilor. Ea poate să ocupe Bulgaria, s'o organizeze, să-i creeze o administrație proprie. Dar să nu rămână aici. *Independența gurilor Dunării este pentru noi o dogmă*. Dacă Rusia ne înșeală și calcă în picioare această dogmă atunci ne vom bate, e lucru hotărît... Prusia va fi

[1] *Documents Diplomatiques*, Tome II, Série I, pp. 81—82.
[2] *Ibid.*, p. 80.

cu nôi... ». Acestea erau destăinuirile contelui Andrássy comunicate ministrului de externe al Franţei [1]), ele înfăţişau însă numai în parte înţelegerea dela Reichstadt.

Unele amănunte asupra acordului dela Reichstadt au ajuns şi la cunoştinţa presei iar ziarul londonez « Times » le-a şi publicat [2]). Se publica şi ştirea, dată cu preciziune chiar, că *Rusia cerea retrocedarea celor trei judeţe din Basarabia*, spre a anula ultimele clauze ale tratatului dela Paris [3]).

ROMÂNIA ŞI RUSIA DUPĂ ACORDUL DELA REICHSTADT

Faţă de România s'a păstrat cel mai desăvârşit secret asupra acordului dintre cele două imperii. Agenţii diplomatici ai ţării noastre n'au putut afla nimic, în această privinţă şi informaţiunile lor erau alături de adevăr.

« Cei doi împăraţi şi miniştrii lor au recunoscut, în actuala stare de lucruri, scria la 29 Iunie/11 Iulie 1876 agentul României la Viena, Costaforu, necesitatea de a persevera în politica de neintervenţie, Rusia renunţând la mărirea Serbiei şi la autonomia provinciilor răzvrătite. Dacă în viitor va fi nevoie să se modifice această politică, se va lucra de acord cu celelalte Puteri garante. Impăraţii au înţeles că soluţia problemei aparţine Europei. Asta este sfârşitul Triplei Alianţe, dar este şi pacea asigurată, dacă Rusia rămâne credincioasă anagajamentelor luate la Reichstadt. Contele Andrássy triumfă... » [4]). In alt raport datat din Iulie-August 1876 adăuga că la Reichstadt s'a decis neintervenţia, apoi, eventual, o înţelegere cu celelalte puteri. « Andrássy doreşte să se amâne chestiunea », care privea revendicările româneşti de atunci [5]). Apare evident cât de puţin informaţi erau agenţii României din străinătate, în acea vreme.

Totuşi e sigur că Ion Brătianu a cunoscut înţelegerea la care ajunsese Rusia cu Austro-Ungaria, măcar din

[1]) G. Hanotaux, *Histoire de la France Contemporaine*, vol. IV, Paris, 1908, pp. 314—315. *Documents Diplomatiques*, Seria I, Tome II, pp. 184—185.
[2]) Ed. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 266. Ed. Simon, *Mémorial diplomatique*, 1878, p. 135.
[3]) C. Bacalbaşa, *Bucureştii de altă dată*, vol. I, Bucureşti, 1927, p. 174.
[4]) N. Iorga, *Correspondance sous le roi Charles I*, pp. 188—189.
[5]) *Ibid.*, p. 189.

destăinuirile presei, dacă nu pe altă cale. El se arăta mereu bănuitor şi în întâlnirea pe care a avut-o cu Gorceacov la Livadia, în Octomvrie 1876, a încercat să afle adevărul, fără să reuşească. De aceea Ion Brătianu a fost foarte rău impresionat, în urma acestei întrevederi, neprimind nicio asigurare asupra provinciei de peste Prut [1]), ba dimpotrivă simţise că reocuparea Basarabiei era un punct de onoare pentru ţarul Alexandru II [2]).

De altfel primul ministru al României, ori de câte ori avea prilejul, se interesa de soarta Basarabiei. Astfel când Nelidov venise la Bucureşti, în Noemvrie 1876, ca să trateze convenţia cu România pentru trecerea pe la noi a trupelor ruseşti, Ion Brătianu îl întrebă dacă între Austro-Ungaria şi Rusia n'a fost vorba să fie împărţită România. Nelidov îşi dădu cuvântul de onoare, şi cu dreptate, că n'auzise niciodată vorbindu-se de vreun astfel de proiect [3]). Insă pentru reluarea Basarabiei nu-şi putea da cuvântul său de onoare. Totuşi, svonul care circula atunci că dacă nu cedează cererilor Rusiei, România va fi împărţită [4]), a contribuit mult la încheierea convenţiei ruso-române dela 4 Aprilie 1877.

Domnitorul Carol când a mers în ajutorul Ruşilor, în Balcani, ştia că Rusia, ne cerea Basarabia, oferindu-ne în schimb Dobrogea [5]). El nu putea face altfel, întru cât ţara noastră era ameninţată să devină teatru de războiu, între cele două puteri aflate în luptă.

MIHAIL KOGĂLNICEANU A CUNOSCUT ACORDUL DELA REICHSTADT

Din România M. Kogălniceanu, după relatările ce le face primul delegat al Turciei la congresul dela Berlin, Karathéodori-paşa, şi după mărturisirile lui proprii, a cunoscut, fiind la Viena, două documente scrise cu creionul,

---

[1]) I. I. C. Brătianu, *România şi Chestiunea Orientului în Războiul neatârnării*, Conferinţe publicate de Universitatea Liberă, Bucureşti, 1927, pp. 88—89.
[2]) G. I. Brătianu, *o. c.*, p. 13.
[3]) *Ibid.*, p. 14.
[4]) C. Bacalbaşa, *o. c.* p. 176.
[5]) *Ibid*, vol. I, p. 156.

unul de principele Gorceacov și altul de contele Andrássy și schimbate între dânșii la Reichstadt. Cele două acte, care erau formulate ca un simplu schimb de idei, admiteau în ipoteza unui războiu ruso-turc, ca urmare, retrocedarea Basarabiei către Rusia și anexarea Bosniei și Herzegovinei de către Austro-Ungaria [1]).

Mihail Kogălniceanu a demisionat din guvernul român la 24 Iulie 1876 și a avut prilejul să călătorească în străinătate, până ce a fost rechemat din nou în postul de ministru de externe. Niciunul din biografii acestui om politic român nu se ocupă de călătoriile lui din această vreme.

La 2 Aprilie 1877 M. Kogălniceanu fu numit din nou ministru de externe. La 18 Iulie același an, el merge în misiune la Viena [2]), unde ajunge la 20 Iulie; îl găsim apoi la Sigmaringen, unde-i scrie Ion Câmpineanu, care-i ținea locul la Ministerul de Externe, înștiințându-l despre înfrângerea Rușilor în Balcani [3]). La 22 Iulie 1877 el telegrafia dela Viena că în urma unei convorbiri cu contele Andrássy s'a convins de «existența unei înțelegeri desăvârșite pentru orice eventualitate între Austria și Rusia. In privința Dobrogei nu e nicio greutate din partea Vienei pentru ca partea noastră să fie oricât de mare am vrea...» [4]). Reiese destul de evident că Dobrogea venea ca compensație pentru Basarabia deși M. Kogălniceanu n'o spune precis.

La 27 Iulie a părăsit Viena, spre a se întoarce la București. Cum însă, abia la 6 August trece prin Budapesta, înapoi spre țară, de sigur că în intervalul de timp disponibil s'a dus la Sigmaringen și poate și în vreun alt mare centru din Europa. Inainte de a pleca din Viena a avut o nouă și lungă întrevedere cu contele Andrássy [5]).

---

[1]) Memoriile lui Karathéodori-paşa publicate de B. Bareilles, *Le raport secret sur le Congrès de Berlin adressé á la S. Porte, par Carathéodory-pacha*, Paris, 1919, p. 130. Vezi şi G. Hanotaux, *o. c.*, vol. IV, p. 364. N. Iorga, *Războiul pentru independența României*, Bucureşti, 1927, p. 61. Idem, *Correspondance diplomatique*, p. XXXX. D. Harris, *o. c.*, p. 437, nota 186.

[2]) N. Iorga, *Correspondance*, p. 290, *Monitorul Oficial* din 19 Iulie 1877.

[3]) *Memoriile Regelui Carol I*, vol. X, p. 35.

[4]) *Ibid.* vol. X, p. 44.

[5]) Vezi *Monitorul Oficial* din lunile Iulie şi August 1877.

In Decemvrie 1877 a fost din nou la Viena [1]). De sigur, însă, că până în Iulie 1877, M. Kogălniceanu a mai avut prilejul să treacă prin capitala monarhiei habsburgice când, cu relațiile pe care le avea, va fi putut cunoaște și documentul referitor la acordul dela Reichstadt.

De altfel, în consiliul ținut la Palat, în ziua de 1 Aprilie 1877, spre a se discuta asupra oportunității încheierii convenției cu Rusia în vederea trecerii armatei țariste pe teritoriul României, M. Kogălniceanu își exprimă convingerea că « *Rusia învingătoare va lua Basarabia* » [2]).

I. Bălăceanu, agentul României la Viena, foarte destoinic și interesat a servi țara, nu era informat cu privire la acordul dela Reichstadt. El primea cu bună credință declarațiile false pe care i le făcuse contele Andrássy în repetate rânduri, comunicând guvernului român la 8 Aprilie 1877, deci după încheierea și a tratatului dela Budapesta din 15 Ianuarie 1877, și mai înainte chiar, că « Andrássy a dat asigurări în ce privește teritoriile și existența politică a României » [3]). De aceea se grăbește însuși M. Kogălniceanu să-l informeze, scriindu-i la 20 Aprilie 1877 că știe « din izvor sigur că o înțelegere există între Austria și Rusia pentru o operațiune paralelă... » [4]) în conflictul oriental și cu privire la România. Dar I. Bălăceanu persista în buna lui credință, înșelată de cancelarul habsburgic. « Andrássy mi-a făcut onoarea a-mi spune că atâta timp cât va fi ministru, Austria nu va face această prostie » adică să coopereze cu Rusia în Sud-Estul Europei, scria el dela Viena, la 21 Aprilie 1877 [5]).

Intre timp cercurile oficiale rusești nu mai ascundeau hotărîrea lor de a relua Basarabia. Atât împăratul Alexandru II, cât și Gorceacov și Gen. Ignatiev,

---

[1]) Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, Publicațiile Așezământului cultural Ion C. Brătianu, București, 1930, vol. III, pp. 148—149. Raportul lui I. Bălăceanu dela Viena către I. C. Brătianu din 27 Dec. 1877.

[2]) Id., *Discursuri, scrieri*, etc., II, p. 570.

[3]) Raportul lui I. Bălăceanu din 8 Aprilie 1877. In Ion C. Brătianu, *Discursuri, scrieri*... II, p. 584.

[4]) M. Kogălniceanu către I. Bălăceanu la 20 Aprilie 1877. *Ibid.*, p. 624.

[5]) Raportul lui I. Bălăceanu din 24 Aprilie 1877. *Ibid.*, pp. 628—629.

în diverse împrejurări, informaseră pe miniştrii români asupra intenţiilor lor.

La 23 Iunie 1877, însuşi I. Bălăceanu comunica dela Viena că Austria sfătueşte pe Români să nu treacă Dunărea. Rusia are de gând să dea României o bucată din Dobrogea iar în schimb să reia partea din Basarabia, care a fost unită cu Moldova prin tratatul dela Paris [1]).

La 16 Ianuarie 1878, Ion Brătianu şi M. Kogălniceanu comunicau Domnitorului că ţarul Alexandru II cerea restituirea celor trei judeţe basarabene. «Deşi Prinţul a avut de mult această temere, totuşi, acuma, când a dobândit siguranţa despre fapt, e foarte înfuriat» [2]). La 19 Ianuarie 1878, contele Ignatiev, care sosise în România, stăruia «în mod absolut pentru înapoierea Basarabiei» La Bucureşti, acest diplomat rus, înainte de încheerea păcii dela San-Ştefano, a avut discuţii «foarte aprinse» cu M. Kogălniceanu şi Ion C. Brătianu, cu privire la Basarabia şi în memoriile lui afirmă că, până la urmă, primul ar fi devenit mai concesiv; în schimb Ion C. Brătianu era foarte intrasigent, invocând clauzele convenţiei româno-ruse [3]).

Se ştie că la Viena contele Andrássy a dictat lui Novicov, ambasadorul Rusiei, un «rezumat» asupra convorbirilor secrete, pe care le avusese cu Gorceacov la Reichstadt. Reprezentantul ţarului a trimis, apoi, la Petersburg, o copie a acestui rezumat. Rămâne nelămurit cum M. Kogălniceanu a putut «avea în mâinile sale copia celor două documente scrise cu creionul, unul de principele Gorceacov şi altul de către contele Andrássy». El confirmă, totuşi, şi mai pe urmă, faptul relatat şi de Karathéodory-paşa, care avea să fie primul plenipotenţiar al Turciei la Congresul dela Berlin, în 1878.

Astfel la 4 Aprilie 1878, M. Kogălniceanu îi scria lui Ion Brătianu: «Dela întoarcerea mea dela Viena, convingerile mele îmi erau formate. Ştiindu-ne sacrificaţi la

[1]) *Memoriile Regelui Carol I*, vol. X, p. 21.
[2]) I. C. Brătianu, *Acte şi Cuvântări*, vol. III, p. 151.
[3]) *Ibid.*, p. 161. *Memoriile gen. Ignatiev* le prezint în altă lucrare.

Reichstadt, m'am opus la trecerea Dunării ». Iar la 9 Iulie, după hotărîrea nedreaptă a congresului dela Berlin asupra Basarabiei, scria iarăşi: « de un an v'am spus adevărul. Evenimentele mi-au dat dreptate. Congresul nu face decât să reglementeze ceea ce s'a decis la Reichstadt de alianţa celor trei împăraţi. Basarabia este pierdută... » [1]). Acelaşi lucru M. Kogălniceanu îl comunica, din nou lui Bălăceanu la Viena, că ştia că asupra Basarabiei se ajunsese la înţelegere între Rusia şi Austro-Ungaria, la Reichstadt [2]). Iar cu prilejul discuţiei asupra tratatului dela Berlin, la 30 Septemvrie 1878, tot M. Kogălniceanu declara că, încă în Iunie 1877, după încheierea convenţiei cu Rusia şi mai înainte ca trupele române să fi trecut Dunărea, Gorceacov îi declarase la Ploieşti că pretinde Basarabia [3]).

De altfel M. Kogălniceanu avusese şi alt izvor de informaţie, după cum o declară singur în 1885, când spunea în chestiunea Basarabiei următoarele: « Apoi principele Gorceacov nu mi-a spus aceasta la Ploieşti? Apoi principele Bismarck şi direct în timpul războiului şi înainte prin reprezentantul său Alvensleben, nu mi-a spus că Basarabia era dată Ruşilor? » [4]).

Baronul Alvensleben a fost consul general al Germaniei în România. El a sosit la Bucureşti în ziua de 23 Mai 1876, deci în preajma încheierii acordului dela Reichstadt; fu primit în audienţă solemnă la 25 Mai de Domnitorul Carol, căruia-i aducea o scrisoare dela Frederic, principele moştenitor al Germaniei [5]); prin el M. Kogălniceanu a putut afla amănunte asupra acordului încheiat între Rusia şi Austro-Ungaria.

STĂRUINŢA LUI ION C. BRĂTIANU DE A SALVA BASARABIA

Nu avem nicio informaţie prin care să se precizeze când a aflat şi Ion Brătianu despre existenţa acordului aus-

[1]) G. I. Brătianu, *o. c.*, p. 20.
[2]) *Ibid.*, *o. c.*, p. 26.
[3]) *Monitorul Oficial* din anul 1878, Octomvrie.
[4]) N. Iorga, *M. Kogălniceanu, scriitorul, omul politic şi Românul*, Bucureşti, f. d. p. 148.
[5]) *Memoriile Regelui Carol I*, vol. VIII, p. 57.

tro-rus dela Reichstadt. Este sigur, însă, că şi el l-a cunoscut din vreme. De altfel este peste putinţă ca M. Kogălniceanu să nu-l fi informat.

De aceea Ion Brătianu apare mereu preocupat de situaţia Basarabiei. In toate împrejurările el caută să se informeze asupra intenţiilor Rusiei şi stărue pentru menţinerea integrităţii teritoriale a României. Din grija lui permanentă apare preocuparea de a înlătura clauzele acordului dela Reichstadt. In întrevederea dela Livadia din Septemvrie 1876, apoi în convorbirile cu Nelidov, cu Gorceacov şi cu gen. Ignatiev la Bucureşti, ca şi atunci când merge la Sibiiu să salute pe împăratul Austriei în numele Domnitorului Carol I, primul ministru român nu-şi arată decât îngrijorarea lui cu privire la soarta Basarabiei.

De altfel din toate părţile se desminţea că prin acest acord s'ar fi ajuns la vreo înţelegere, cu privire la retrocedarea Basarabiei. Totuşi oamenii de Stat români erau îngrijoraţi de o asemenea perspectivă, iar Ion C. Brătianu căută s'o lămurească chiar dela început [1]. El a stăruit prin toate mijloacele ca să poată salva provincia de peste Prut.

Când merse la Sibiiu, împreună cu Eugen Stătescu, ministrul de justiţie de atunci, şi von Calice, consulul general austriac, la 28 August 1876, ca să salute pe împăratul Fr. Iosef, în numele Domnitorului Carol I, primul ministru român, între altele, a căutat să se informeze şi asupra adevărului cu privire la aranjamentele dela Reichstadt [2]. Ceva mai târziu, când se duse la Livadia, la sfârşitul lui Septemvrie 1876, Ion C. Brătianu, chiar dela prima întrevedere, l-a întrebat pe Gorceacov: « Dar eu sunt îngrijorat fiindcă se spune că d-voastră voiţi să reluaţi Basarabia. Care vă sunt intenţiile? ». Cancelarul rus răspunse enigmatic: « Mie nu-mi place să răspund, mie îmi place să fiu ghicit ».

La o altă întâlnire a revenit asupra acestei chestiuni spunând lui Gorceacov: « Fiindcă vă place să fiţi ghicit, eu cred că v'am ghicit. Am ghicit că d-voastră aveţi inten-

[1] Ion I. C. Brătianu, *o. c.*, p. 89.
[2] *Memoriile Regelui Carol I*, vol. VIII, p. 79.

țiuni rele cu privire la Basarabia», adăugând că-și formase această convingere de când se afla la Livadia. Dar diplomatul rus a protestat spunând că nici nu se gândește la așa ceva. «Cum se poate, a spus el. Apoi Basarabia nu este consacrată prin tratate? Și credeți că nu se vor respecta tratatele?» [1]).

Ion C. Brătianu n'a fost mulțumit cu impresiile cu care a rămas, în urma convorbirilor avute cu prințul Gorceacov la Livadia; de aceea el stărui și pe lângă gen. Ignatiev ca să afle care erau adevăratele intenții ale Rusiei. Acesta i-a afirmat că Rușii n'au fruntarii în această parte și la un moment dat, i-a spus: «nu vă înțeleg de ce țineți așa de mult la Basarabia!» [2]).

Când la începutul lui Noemvrie 1876 sosi la București diplomatul rus Nelidov, în vederea încheierii convenției militare cu România, Ion C. Brătianu i-a cerut ca Rusia să garanteze integritatea teritoriului României, deci să se lege formal că nu se va atinge de Basarabia.

Delegatul rus protestă declarând că «aceasta este o ofensă. Dar cum puteți d-voastră să credeți că ar exista asemenea intențiuni? Rusia nu are de ajuns o Polonie? Ce, credeți că vrea să-și mai creeze o alta? Și, în orice caz, nu pot cere aceasta guvernului meu, deoarece această bănuială este o ofensă» [3]). Iar mai în urmă adaugă: «cât privește compensațiile, împăratul n'ar vrea niciodată să dispună de un teritoriu care nu-i aparține» [4]).

După cum și Gorceacov continua să-și ascundă adevăratele-i intențiuni declarând, în altă împrejurare, că nu vrea să sfâșie tratatul dela Paris, «noi nu mergem să facem cuceriri, ci să eliberăm creștinii din Orient» [5]). Faptele au arătat câtă ipocrizie era în asemenea afirmații.

In sfârșit Ion C. Brătianu, cu grija permanentă de a salva Basarabia, căută să se informeze și la baronul

---

[1]) Ion I. C. Brătianu, *o. c.*, p. 89. Și declarația lui Ion C. Brătianu în ședința Senatului la 28 Septemvrie 1878, în Ion C. Brătianu, *Acte și cuvântări*, IV, p. 104.

[2]) Ion C. Brătianu, *o. c.*, p. 104.

[4]) Ion I. C. Brătianu, *o. c.*, p. 91.

[3]) G. I. Brătianu, *o. c.*, p. 13.

[5]) Ion C. Brătianu în ședința Senatului dela 13 Februarie 1878, în *Acte și Cuvântări*, III, p. 192.

Offenberg, agentul diplomatic rus la Bucureşti, care-i răspundea categoric: «noi să vă luăm (Basarabia)? Dar nu avem pământ destul?» [1]).

Toţi diplomaţii ruşi ascundeau adevărul cu bună ştiinţă, înşelând aşteptările poporului român şi făcând zadarnice sforţările primului ministru al României.

De altfel certitudinea că Ion C. Brătianu era şi el informat cu privire la hotărîrea Rusiei de a ne relua Basarabia, se constată din înseşi declaraţiile pe care primul ministru român le-a făcut în şedinţa Camerei, la 30 Septemvrie 1878, cu prilejul discuţiei asupra tratatului de pace dela Berlin. «Apoi, d-lor, spunea el atunci, de ce am luptat noi luni întregi ca să punem în Convenţiunea dela 4 Aprilie acele cuvinte de respectare a integrităţii teritoriului? Tocmai pentrucă ştiam, nu de acuma dela acest războiu, ci de mai înainte, că de mult Rusia dorea să pună mâna pe Basarabia...». Continuând apoi, cu această precizare: «prin urmare, vedeţi că noi ştiam şi ne temeam că Rusia voia să ia Basarabia». Şi adăuga cu amărăciune: «In ziua când mi s'a propus oficial de acei cu care am tratat Convenţiunea, despre pierderea Basarabiei, m'am adresat către comitele Ignatiev, singurul om care m'a înşelat în vieaţa mea, şi mi-a răspuns că nu este în intenţiunea Rusiei de a ne lua Basarabia şi cu lacrimile în ochi m'a asigurat că nu se va întâmpla aceasta» [2]). Cât de adevărate erau aceste asigurări s'a văzut foarte curând.

Ce garanţie prezenta cuvântul unor astfel de cârmuitori, aflaţi în fruntea imperiului ţarist, s'a putut constata cu prilejul încheierii păcii dela San-Stefano şi a congresului dela Berlin.

De altfel, nu mult după încheierea Convenţiei cu România şi declararea războiului, Rusia comunica la Londra, prin contele Şuvalov, la 8 Iunie 1877, care erau intenţiile şi scopurile ei de războiu, afirmând, încă odată, că voia reluarea Basarabiei [3]).

---

[1]) Ion C. Brătianu, în şedinţa Camerei dela 30 Septemvrie 1878; în *Acte şi Cuvântări*, vol. IV, p. 123.

[2]) *Ibid.*, *Acte şi Cuvântări*, IV, p. 111.

[3]) *Ibid.*, *o. c.*, III, p. 201.

MARILE PUTERI ŞI CHESTIUNEA BASARABIEI

Nici Puterile semnatare nu mai susţineau tratatul dela Paris. Ambasadorul englez dela Viena afirma că «tratatul dela Paris nu mai poate fi invocat din moment ce Puterile lasă Turcia fără s'o ajute» [1]). Mai precis se exprima subsecretarul de Stat Burke, care înfăţişa părerea oficială a Angliei, că «Principatul Moldo-Valahiei face parte din imperiul turcesc» [2]), aşa cum de altfel susţinea şi Rusia. Bülow din ministerul de externe german, era de părere că «tratatul dela Paris nu a garantat neutralitatea României în timp de războiu» [3]). Contele Andrássy ajunsese apoi la acordul dela Reichstadt cu Rusia, prin care se înlăturau ultimele clauze ale tratatului de pace dela Paris.

Astfel, după Bismarck, care încă din 1875 se pronunţase favorabil pentru reocuparea celor trei judeţe din Basarabia de către Rusia, la Reichstadt în 1876, convenea formal la aceasta şi contele Andrássy, de sigur în bună înţelegere cu Cancelarul german.

Franţa, la rândul ei, nu se opunea nici ea ca Rusia să-şi reia Basarabia, cum scria ducele Decazes la 19 Noemvrie 1876, în instrucţiunile către plenipotenţiarii francezi, delegaţi la conferenţa dela Constantinopole. El «s'ar asocia la o asemenea propunere ca să manifeste Rusiei cordialitatea sa». Cunoştea, destul de vag, însă, că şi Austria convenise la cedarea Basarabiei [4]).

Incheind acordul dela Reichstadt cu imperiul habsburgic, Rusia voia să-şi asigure flancul drept al armatei în caz de războiu cu Turcia şi totodată să evite repetarea situaţiei din timpul războiului din Crimeea.

Monarhia habsburgică nu era, însă, sinceră, căci alimentând răscoala Slavilor balcanici, ar fi vrut să vadă Rusia angajată în luptă, suportând riscuri şi sacrificii, pentru ca în urmă să-şi anexeze, fără nicio bătaie de cap, cele două provincii: Bosnia şi Herzegovina.

---

[1]) Ion C. Brătianu, *Discursuri, scrieri*, II, p. 570.
[2]) *Românul* din 10 Aprilie 1870.
[3]) Ion C. Brătianu, *o. c.*, II, p. 590.
[4]) *Documents Diplomatiques*, I Serie, Tome II, pp. 117—119.

Acordul dela Reichstadt n'a prevenit un războiu între Rusia şi Turcia ci între Austro-Ungaria şi imperiul ţarist. In întrevederea avută s'au pus bazele care au servit, apoi, monarhiei habsburgice ca să devină o putere de primul ordin în Balcani. Rusia se va lovi totuşi de Viena, şi după această dată, ori de câte ori va încerca o acţiune politică în Orient [1]).

Ţarul însuşi ajunsese acuma la convingerea că trebuia să părăsească «soluţia europeană» şi să urmeze curentul slavofil. «Pentrucă Europa nu vrea să îndeplinească ceea ce recunoştea ca just, uman şi necesar, spunea el, sunt decis să acţionez singur... Am dreptul să mă aştept ca să fiu lăsat să acţionez singur, dacă nimeni nu vrea să coopereze cu mine... » [2]).

Gorceacov a definit acordul dela Reichstadt în felul următor: «Noi vom duce greul şi vom suporta riscurile, în vreme ce Austria îşi asigura, fără nicio luptă, o posesie, care putea rămânea definitiv în mâinile sale»; iar S. Goriainov conchide în studiul său că «înţelegerea dintre cei trei împăraţi nu era decât o ficţiune» [3]).

Deşi prin acest acord se preconiza o «alianţă organică» între Viena şi Petersburg, Rusia îşi limita, însă, prin el, succesele pe care ar fi putut să le aibă din biruinţele ce le-ar fi repurtat pe câmpiile de luptă. Căci orice soluţiune în Balcani, ca să poate deveni valabilă, trebuia să fie aprobată de Viena şi de Londra, iar sinceritatea monarhiei habsburgice s'a putut constata cu prilejul acordului secret pe care, ulterior, l-a încheiat cu Anglia, împotriva Rusiei şi totodată, prin încercarea lui Gorceacov, încă din August 1876, de a se înţelege cu Londra, în contra Vienei [4]). In convenţia dintre Austro-Ungaria şi Anglia e de remarcat că se stipula, între altele, ca Rusia să nu poată face achiziţiuni teritoriale pe malul drept al Dunării şi nici nu va putea anexa sau domina România [5]). Dar această clauză n'a mai fost respectată

[1]) E. von Wertheimer, *Graf Iulius Andrássy*, II, p. 309.
[2]) B. H. Sumner. *o. c.*, p. 223.
[3]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 341.
[4]) Bismarck la 30 August 1876 în nota sa diplomatică. *La Politique extérieure*, vol. II, p. 8.
[5]) B. G. Assan, *Rusia în mersul ei spre Bizanţ*, Bucureşti, p. 16.

de Puterile semnatare din momentul ce ele și-au putut asigura satisfacerea intereselor ce urmăreau, fără alte presiuni.

II

TRATATUL DELA BUDAPESTA

IANUARIE-MARTIE 1877

MARILE PUTERI ȘI ACORDUL AUSTRO-RUS DELA REICHSTADT

In urma tratativelor diplomatice din prima jumătate a anului 1876, între Germania, Rusia și Austro-Ungaria, s'a ajuns cu privire la situația din Balcani, la acordul dela Reichstadt.

Acest acord a însemnat, însă, numai o înțelegere principială, fără încheierea formală a unui tratat.

Discuțiunile între Berlin, Viena și Petersburg au continuat și după 8 Iulie 1876, până s'a ajuns la încheierea tratatului dela Budapesta, la începutul anului 1877.

Atitudinea Germaniei era hotărîtoare și în ce privește directivele politicei externe habsburgice. Bismarck era acuma nemulțumit că Gorceacov nu voise să i se aducă și la cunoștința lui clauzele înțelegerii dela Reichstadt. Cu atât mai mult, cu cât prin această înțelegere se proiecta o «alianță organică» între Rusia și Austro-Ungaria. De aceea el era din ce în ce mai favorabil Vienei, care-i comunicase cuprinsul acordului la care ajunsese cu Rusia, încă la 15 Septemvrie.

Abia la 21 Octomvrie/2 Noemvrie 1876, îi scria și Alexandru II împăratului Wilhelm I, asupra înțelegerii la care ajunsese cu Fr. Iosif, următoarele:

«Ne-am făgăduit un secret absolut asupra acestei transacții, însă eu n'am nimic să vă ascund și sunt sigur de discreția voastră... Mă devotez unei cauze care nu interesează numai Rusia, ci Europa întreagă, umanitatea și civilizația creștină. Am dreptul să aștept ca să fiu lăsat să acționez singur, dacă nimeni nu vrea să coopereze cu mine».

La aceeași dată îi scria și Gorceacov lui Bismarck reamintindu-i de concursul pe care Rusia îl dăduse Ger-

maniei în 1866 şi 1870, exprimându-şi nădejdea că imperiul ţarist se va bucura acuma de sprijinul moral al Berlinului.

In răspunsurile lor Wilhelm I şi Bismarck îşi arătau dorinţa ca să păstreze tradiţia de prietenie şi buna vecinătate între ţările lor [1]).

Totuşi Cancelarul german îndemna pe Ruşi la războiu împotriva Turcilor, la fel făcea şi Wilhelm I; în vreme ce contele Andrássy era mai reţinut, considerând convenţiile cu Rusia ca având mai mult un caracter academic.

La 15 Decemvrie 1876 într'altă scrisoare, Alexandru II, tot mai decis să acţioneze singur, îi aducea la cunoştinţa împăratului Germaniei convenţia care urma să se încheie cu Austro-Ungaria, având ca bază înţelegerea dela Reichstadt şi ale cărei clauze fuseseră comunicate şi lui Bismarck.

Către Franţa doar o singură divulgare a făcut Gorceacov generalului Le Flô, ambasadorul republicei franceze la Petersburg, la 18 Noemvrie 1876, că Rusia nu se opune ca Austro-Ungaria «să ocupe Bosnia» [2]).

România era părăsită de Puterile, care atunci ar fi fost mai în măsură s'o ajute; acestea erau preocupate mai mult de interesele lor.

La Reichstadt, Rusia ortodoxă şi panslavistă făcuse însemnate concesii Austriei în vederea unor infime satisfacţii în Balcani, dar mai ales pentrucă obţinea anularea clauzei din tratatul dela Paris cu privire la cele trei judeţe basarabene. Austria, la rândul ei, care susţinuse cu tărie în 1856, şi era gata să facă şi războiu, ca Rusia să nu stăpânească gurile Dunării, cu care nu trebuia să aibă nicio atingere, acuma şi-a schimbat cu totul atitudinea. Altele îi erau momentan interesele. Gorceacov continua, însă, să creadă că criza orientală s'ar fi putut soluţiona şi printr'o conferenţă diplomatică, în care urma să se desbată condiţiile păcii dintre Sârbi, care porniseră şi ei războiu şi suferiseră grele înfrângeri, şi Turci [3]).

---

[1]) *S.* Goriainov, *o. c.*, pp. 321 şi 337.
[2]) *Documents Diplomatiques*, II, p. 111 nota 2.
[3]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 319.

Dar Andrássy și Bismarck nu găseau că e momentul prielnic pentru convocarea unei asemenea conferențe.

In vremea asta comitete slave din Moscova, Kiev, Petersburg, erau în plină agitație războinică. Gorceacov însuși credea că acuma este momentul oportun să reia proiectele Ecaterinei II și Nicolae I și, printr'un războiu victorios, să anihileze faima superiorității militare a Germaniei, afirmată după 1871 [1]. Bismarck făcea orice ca să-i știe pe Ruși încurcați în afacerile orientale «ca să-și piardă pofta de a se mai amesteca în treburile Europei apusene, împotriva lui...». Un războiu la Bosfor, biruitor sau nu, însemna că Rusia era îndepărtată pentru multă vreme din calea Germaniei... care rămânea interesată și stăpână în apusul Europei [2]. De aceea Cancelarul german încuraja pe Panslaviști, tocmai pentru a vedea pe Ruși în încurcături tot mai mari și a-i aduce apoi în fața Europei [3].

Convorbirile dela Reichstadt evident nu erau sincere, interesele celor două Puteri, în Balcani, fiind cu totul opuse, de aceea Rusia a încercat să determine pe Bismarck ca să părăsească Austria și să împartă împreună prada, după cum declara însuși cancelarul german în 1879 [4].

Incercările de a pacifica Balcanii n'au dus la niciun rezultat iar Bismarck rămânea intransigent, când era vorba de situația și interesele Austriei. De aceea guvernul rus, care privea războiul în perspectivă, a căutat să continue tratativele cu guvernul austriac.

Rusia urmărea să-și satisfacă, cu orice preț, ambițiile ei balcanice și să ajungă și la suprimarea clauzelor teritoriale, pe care le considera jignitoare din tratatul dela Paris. «Asta însemna că peste neînțelegerile unei lungi serii de ani, să se reia mersul vremii, ca să revină la glorioasa tradiție a Ecaterinei II și Iosif II», scria Novicov, ambasadorul țarului la Viena [5].

---

[1] Ed. Simon, *L'Allemagne et la Russie*, Paris, 1893, p. 274.

[2] I. L. de Lanessan, *Histoire de l'Entente Cordiale franco-anglaise*, Paris, 1916, p. 143.

[3] *Le Secret du Chancelier*, p. 26.

[4] Ed. Simon, *o. c.*, p. 276.

[5] S. Goriainov, *o. c.*, p. 324.

TRATATIVELE DIPLOMATICE DELA VIENA, DUPĂ IULIE 1876

Alexandru II a trimis în misiune specială la Viena la 27 Septemvrie 1876, pe contele Sumarokov-Elston [1]), care ducea lui Fr. Iosif o scrisoare autografă, prin care ţarul îi propunea ca împreună să impună cu forţa reformele cerute de Marile Puteri, în Turcia, în cazul când Sultanul n'ar fi vrut să le primească. Ca urmare trupele austriace ar fi intrat în Bosnia, în vreme ce Rusia ar fi ocupat Bulgaria, iar escadrele Marilor Puteri ar fi intrat în Bosfor, ca să protejeze vieaţa creştinilor [2]). O asemenea propunere era adresată şi Angliei [3]).

Sub această formă s'ar fi încercat o acţiune comună a trupelor ruseşti şi austriace. Contele Andrássy a rămas foarte surprins de perspectiva intrării trupelor ruseşti în Bulgaria, cu atât mai mult, cu cât în întrevederea dela Reichstadt nu se discutase decât eventualitatea intervenţiei armatei ruseşti în Asia. Cancelarul austriac era sigur că Rusia urmărea anumite scopuri, bine determinate, în Balcani şi trupele ruseşti odată intrate în Bulgaria, nu s'ar mai fi putut retrage când ar fi voit, mai ales că asta ar fi însemnat să lase populaţia creştină fără apărare. De aceea contele Andrássy socotea că nici ocuparea Bosniei de trupele austriace nu era oportună, putând provoca destule complicaţiuni [4]).

Deci Austro-Ungaria nu se putea învoi la ocuparea Bulgariei de către Rusia [5]).

Guvernul francez fu informat la 27 Septemvrie 1876, că gen. Sumarokov-Elston a fost trimis la Viena ca să se înţeleagă asupra măsurilor de luat, în cazul că Turcia ar trăgăni încheierea armistiţiului [6]).

Faţă de aceste propuneri, Bismarck se temea de o alianţă între Italia şi Franţa şi cum ocuparea Bosniei şi Herzegovinei putea fi o provocare faţă de Italia, atât Cancelarul

---

1) *Ibid.*, p. 320. Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 266.
2) S. Goriainov, *o. c.*, pp. 322-323. *Documents Diplom.*, II, p. 96.
3) A. Daniel, L'Année politique, anul 1876. p. 285.
4) S. Goriainov, *o. c.*, pp. 322—323.
5) *Documents Diplomatiques*, vol. II, p. 96.
6) *Ibid.*, II, p. 93.

german cât și contele Andrássy nu socoteau încă oportune operațiile austro-ungare în Balcani.[1]) Von Langenau, ambasadorul Austro-Ungariei la Petersburg, confirma și cu acest prilej că se înțelesese ca Rusia să reia Basarabia, pierdută în 1856, iar Austro-Ungaria să ocupe Bosnia [2]).

La 2 Octomvrie 1876, împăratul Austro-Ungariei, care trimisese pe Münich, ambasadorul Germaniei la Viena, la Berlin, ca să ia avizul lui Bismarck, răspunse țarului că nu se putea conta pe acțiunea flotelor Marilor Puteri, era de acord să se producă o intervenție a trupelor austro-ruse, urmând, însă, ca armatele austriace să ocupe în mod definitiv provinciile din Balcani, conform prevederilor acordului dela Reichstadt.

Dacă Rusia ar fi întreprins singură războiul, Fr. Iosif îi făgăduia să nu-i facă nicio dificultate, însă trupele austriace ar fi fost puse în situația să ocupe nu numai Bosnia ci și Herzegovina [3]).

Alexandru II propuse formal Austriei ca să încheie un tratat în vederea războiului împotriva Turciei, însărcinând pe Novicov cu continuarea negocierilor. In același timp, Gorceacov, într'un nou memoriu întocmit de el, își exprima părerea că atunci era momentul potrivit să pornească imediat și cu toată energia războiul împotriva imperiului turcesc. Austria nu avea posibilitatea să împiedece acțiunea Rusiei, ș'apoi, în virtutea înțelegerii dela Reichstadt, putea să procedeze la ocuparea Bosniei. Riscul pentru Rusia era, numai, că o asemenea procedare însemna o provocare față de Puterile europene [4]).

In tratativele urmate, contele Andrássy nu i-a destăinuit delegatului Rusiei toate gândurile lui, i-a arătat însă și lui că Austro-Ungaria nu putea proceda atunci la anexarea Bosniei, așa cum propusese chiar țarul prin scrisoarea lui din 27 Septemvrie 1876. Novicov, care cu un an

[1]) E. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, pp. 272—273.
[2]) *Ibid.*, p. 273.
[3]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 324. Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 268.
[4]) *Ibid.*, *o. c.*, p. 325.

înainte era împotriva intrării trupelor austriace în Bosnia, acuma îşi schimbase părerea şi susţinea aplicarea clauzelor stabilite în conferenţa dela Reichstadt [1]).

Când cunoscu răspunsul lui Fr. Iosif, Gorceacov după sistemul său, întocmi, la 17 Octomvrie 1876, un nou memoriu în vederea unei acţiuni imediate, împotriva Turciei. Era nevoie, însă, în prealabil, de o Convenţie între Rusia şi Austria, prin care să se aranjeze amănuntele acţiunii balcanice.

Contele Andrássy nu se opunea unei asemenea campanii din partea Rusiei, însă în acest caz, Austria urma să ocupe Bosnia şi Herzegovina în mod definitiv, dar fără să declare războiu Turciei. De aceea aceste negocieri trebuiau să fie ţinute în cel mai strict secret, cunoscute numai de negociatori, iar Cancelarul Austriei ţinea să se dea ocupării Bosniei, nu caracterul unei agresiuni, ci mai mult o precauţiune împotriva eventualei expansiuni a armatelor ruseşti [2]).

In realitate monarhia habsburgică ar fi dorit ca Rusia să acţioneze singură, mai ales că în Austro-Ungaria se manifesta un puternic curent de opinie publică împotriva războiului.

La 21 Octomvrie 1876 Gorceacov trimise lui Novicov instrucţiuni însoţite chiar de un proiect, în vederea încheierii Convenţiei cu Austro-Ungaria şi prin care precizau condiţiunile Rusiei, care, între altele, cerea, cu privire la crearea zonelor neutre, ca Viena să se angajeze să nu-şi întindă zona sa de influenţă militară în România, Serbia, Muntenegru şi Herzegovina [3]). Convenţia trebuia să aibă ca bază hotărîrile la care cele două ţări ajunseseră cu prilejul întrevederii dela Reichstadt. Novicov primi instrucţiuni şi dela ţar, în vederea încheierii convenţiei [4]).

Rusia pretindea că luptă pentru emanciparea creştinilor balcanici de sub stăpânirea otomană, dar proiectele ei erau să-i poată domina, în vreme ce Austria voia să profite de situaţia din Balcani, ca să poată ocupa Bosnia [5]) şi Herzegovina.

---

[1]) S. Goriainov, *o. c.*, pp. 323—324.
[2]) *Ibid.*, *o. c.*, p. 326.
[3]) E. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 425.
[4]) *Ibid.*, *o. c.*, p. 450.
[5]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 328.

La Reichstadt contele Andrássy convenise la perspectiva ocupării Croației și o porțiune din teritoriul Bosniei; rămăsese stabilit atunci ca el să trimită lui Gorceacov o hartă a Bosniei cu delimitarea frontierei dalmatine. Dar această hartă n'a mai fost trimisă, iar Austria își mări pretențiile și asupra Herzegovinei [1]).

La 22 Octomvrie/3 Noemvrie 1876, Alexandru II, scrise din nou lui Fr. Iosif exprimându-și regretul că acesta nu voia să acționeze împreună cu Rusia și-i comunica, totodată, că era decis să-și ia asupra sa acțiunea împotriva Turciei.

Diplomația habsburgică nu lua, însă, nicio atitudine fără să se consulte cu Bismarck. De aceea și de data asta trimise la Varzin pe Münich, ca să ia avizul Cancelarului german asupra situației [2]).

Intre timp Rusia mobiliză câteva corpuri de armată spre a-și putea ajunge «scopul urmărit», cum declara Gorceacov [3]).

Impăratul Austro-Ungariei luând cunoștință de scrisoarea țarului, trimisă prin Novicov, observă că în sfera acțiunii militare a monarhiei trebuia să intre și Herzegovina, care fusese prevăzută la Reichstadt, fapt care era confirmat și de contele Andrássy. Acesta găsi explicarea omisiunii acestei provincii din nota redactată atunci, numai printr'o scăpare a condeiului, un lapsus calami [4]). Austro-Ungaria, însă, nu înțelesese niciun moment să renunțe la Herzegovina.

Convingerea lui Novicov era că Austro-Ungaria lăsa toate riscurile și sarcinele războiului asupra Rusiei, ea urmând să se aleagă cu un succes ușor [5]).

Andrássy nu înțelegea să pornească o «acțiune comună» cum dorea Rusia. «Tot ceea ce putem face, spunea el, este să nu jenăm acțiunea Rusiei și să vă acoperim față de orice aparență de coaliție... Sosit pentru noi momentul

[1]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 329.
[2]) E. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 448.
[3]) A. Daniel, *o. c.*, anul 1876, p. 385.
[4]) S. Goriainov, *o. c.* p. 329.
[5]) *Ibid.*, p. 330.

ocupării Bosniei, am face-o atunci, invocând nevoia de a salva propriile noastre interese » [1]).

Conform cu instrucţiunile primite, Novicov întocmi la 24 Noemvrie 1876 un proiect de convenţie cu Austria redactat în două acte deosebite: într'unul se prevedeau angajamente de neutralitate binevoitoare pe care Rusia le cerea Austriei şi în al doilea se aranjau schimbările teritoriale, care ar fi survenit după războiu [2]).

Cancelarul austriac a ţinut la curent pe Bismarck cu mersul acestor negocieri, iar la 26 Decemvrie 1876 comunica lui Langenau că « tratativele dintre cele două Puteri puteau duce la un acord, dar nu voia ca iniţiativa să plece dela dânsul » [3]).

Andrássy dorea, în orice caz, să ocupe şi Herzegovina, deşi nu era prevăzută în înţelegerea dela Reichstadt; înafară de asta, nu convenea ca Serbia şi Muntenegrul să intre în sfera de influenţă militară rusă. Iar dacă în urma unei eventuale biruinţe ruse, aceste ţări şi-ar fi mărit teritoriul, Serbia s'ar putea extinde spre hotarele Bosniei şi Herzegovinei, iar Muntenegrul în teritoriile Albaniei şi Serbiei vechi.

Gorceacov vedea în aceste obiecţiuni ale contelui Andrássy o vrăjmăşie ascunsă, sub aparenţa neutralităţii, şi aceleaşi dificultăţi, care totdeauna au îngreuiat orice înţelegere cu Austria [4]). « Ne este imposibil să nu remarcăm, îi scria el lui Novicov la 23 Noemvrie 1876, puţina bunăvoinţă care iese la iveală din obiecţiunile lui Andrássy.

« Sub acest raport, pretenţia de a ne interzice orice acţiune în Serbia şi Muntenegru, arată sentimente pe care mă abţin să le calific. Trebue să fii inflexibil asupra acestui punct. Dacă se mai adaugă la aceste simptome acelea ce se produc prin sforţările făcute de agenţii austro-maghiari ca să determine Muntenegrul să se despartă de orice solidaritate cu cauza generală a creştinilor din Orient, nu-i locul de a fi

[1]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 330.
[2]) *Ibid.*, p. 330.
[3]) E. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 450.
[4]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 331.

edificat asupra politicei actuale a cabinetului vienez; cu toată încrederea pe care am pus-o în persoana contelui Andrássy, trebue să recunoaştem şi în această împrejurare, dificultăţile care totdeauna au îngreuiat o înţelegere cu Austria » [1]).

Imperiul habsburgic se sprijinea pe tratatul dela Paris, pe care voia să-l desfiinţeze acuma dacă putea obţine concesiuni nouă. Andrássy nu putea îngădui un sprijin prea mare pentru Serbia şi se angaja să nu protesteze cu privire la trecerea trupelor ruseşti prin România, deşi neutralitatea acestei ţări era garantată prin tratatul dela Paris [2]).

Ţarul, care prevedea că războiul va începe în cursul iernii, grăbea să se aranjeze cu Austria toate amănuntele [3]).

Bismarck vedea în acest acord înlăturarea conflictului, care ar fi putut izbucni între Austria şi Rusia; însă Andrássy mai opunea oarecare rezistenţă, calculată [4]).

Novicov stăruia să se cedeze în ceea ce privea ocuparea Herzegovinei, întru cât numai aşa se putea ajunge la războiul cu Turcia. Ceea ce, însă, nemulţumea pe Ruşi şi aceştia nu puteau admite, era că Andrássy cerea ca Serbia, Muntenegrul şi teritoriul din Herzegovina, cuprins între aceste două ţări, să fie declarat neutru şi deci inaccesibil şi armatelor ruseşti în cursul operaţiunilor.

Austria avea convingerea că Puterile nu se vor opune ca ea să ocupe Bosnia. Germania se arătă satisfăcută ca monarhia habsburgică să pătrundă spre Orient. Anglia era indiferentă iar Turcia se resemna ca să piardă această provincie, numai să poată salva restul [5]).

In urma discuţiunilor care au mai avut loc, Austria declară că nu se opunea la cooperarea armată cu Serbia şi Muntenegru, dar numai în afara graniţelor acestor ţări; nu voi să convină, însă, la ocuparea Serbiei de către trupele ruseşti [6]).

---

[1]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 331.
[2]) E. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 452.
[3]) Idem, *Graf J. Andrássy*, II, p. 349.
[4]) Id., *Neues zur Orientpolitik*, p. 452.
[5]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 332.
[6]) *Ibid.*, p. 332 sq.

CONFERENŢA DELA CONSTANTINOPOLE

In tot timpul acestor negocieri Bismarck se arătă preocupat să înlăture un conflict între Rusia şi Austria [1]), căci «un războiu între aceste două puteri este pentru noi şi pentru viitorul nostru o dilemă extraordinar de grea şi primejdioasă». De aceea el aderă formal şi la propunerea făcută de Rusia, sub formă de ultimatul prezentat Turciei de către generalul Ignatiev, ca să se încheie un armistiţiu «pentru ca Puterile să aibă vreme să pregătească o conferenţă», aşa cum era şi propunerea Angliei [2]). Totodată Bismarck nu se opunea ca ţarul să asigure autonomia Bulgariei şi *să ocupe sudul Basarabiei*, aşa cum îşi exprimase dorinţa în repetate rânduri [3]).

Conferenţa proiectată între Puteri spre a pune capăt războiului din Balcani, s'a întrunit la Constantinopole, la începutul lunii Decemvrie 1876, având prima şedinţă plenară la 23 ale aceleiaşi luni. Anglia afirmă, încă odată, necesitatea «independenţei şi integrităţei imperiului turcesc» [4]), iar ţarul dădea asigurări că «nu avea intenţia să cucerească oraşul Constantinopole» [5]).

Conferenţa întrunită în capitala Turciei n'a ajuns, însă, la niciun rezultat, în deosebi din cauza intransigenţei arătate de delegatul german, baronul Werther, tocmai la sfârşitul desbaterilor, şi totodată şi de cererile Rusiei, susţinute cu impulsivitate de gen. Ignatiev, care de data asta făcea orice ca să se ajungă la războiu.

Austria îşi păstra calmul la adăpostul înţelegerii dela Reichstadt [6]), în vreme ce Anglia devenise «foarte nervoasă», iar Bismarck era preocupat, în mod deosebit, să asigure monarhia habsburgică de prietenia sa.

---

[1]) E. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 450.
[2]) A. Daniel, *o. c.*, 1876, p. 386.
[3]) *La Politique extérieure de l'Allemagne*, II, p. 41.
[4]) R. Pinon, *L'Europe et l'Empire Ottoman*, Paris, 1908, p. 22. A. Daniel, *o. c.*, 1876, p. 380.
[5]) A. Daniel, *o. c.*, 1876, p. 386.
[6]) E. von Wertheimer, *o. c.*, p. 275.

TRATATUL DELA BUDAPESTA

In cele din urmă, tocmai când conferența ambasadorilor dela Constantinopole era în continuare și se încerca să se salveze pacea, cele două țări, Rusia și Austro-Ungaria, au încheiat la 15 Ianuarie 1877, la Budapesta, un tratat secret însoțit de o convenție militară.

Incheierea formală a acestei convenții s'a datorit, în bună parte, și atitudinii lui Bismarck, care n'a dat un răspuns precis întrebării puse de țarul Alexandru II, dacă Germania înțelegea să rămână neutră, în cazul unui conflict între Austria și Rusia [1]). Cancelarul german sugerase, însă, bazele înțelegerii între cele două Mari Puteri [2]).

Convenția militară adițională prin care se preciza atitudinea Austro-Ungariei în caz de războiu între Rusia și Turcia și semnată de Novicov și contele Andrássy la 3/15 Ianuarie 1877 [3]), era mai interesantă pentru cele două țări care puneau mare preț pe dânsa. Clauzele acestei convenții nu i-au prea plăcut lui Gorceacov, care n'a făcut mină bună când le-a cunoscut, mai ales în ceea ce privea anexarea Bosniei și Herzegovinei [4]). Convenția politică nu era prea clară așa cum o redactase Gorceacov, de aceea a fost însărcinat Andrássy s'o stilizeze, însă în cadrul înțelegerii dela Reichstadt.

Cancelarul austriac voia ca prin această convenție să se asigure pacea între cele două țări, nu numai momentan, ci și în viitor [5]). Această convenție, deși datată 3/15 Ianuarie, a fost semnată abia la 6/18 Martie 1877 [6]).

Gorceacov a insistat asupra condițiilor de neutralitate ale Austro-Ungariei (art. II) în vreme ce contele Andrassy s'a preocupat în deosebi, de situația Serbiei și

---

[1]) *Gedanken und Erinnerungen von Bismarck*, Stuttgart, 1896, Tom. II, p. 211.

[2]) M. W. Medlicott, *The Berlin Treaty, fifty Jears afterwards* în *The Quarterly Rewiew*, pp. 9—10.

[3]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 333.

[4]) Langenau către Andrássy la 9 Martie 1877 în Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 457.

[5]) Andrássy către Langenau la 28 Februarie 1877, în Wertheimer, *o. c.*, p. 456.

[6]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 336.

Muntenegrului (art. VIII) și de eventuala ocupare a Bosniei și Herzegovinei (art. VII) [1]).

Originalul acestei convenții, păstrat în arhivele Statului din Viena, arată că Andrássy și Gorceacov, acesta din urmă prin delegatul său Novicov, au îndrumat discuția « în două ipoteze »: aceea în care Turcii ar ieși biruitori din luptă și cazul când ar fi învinși. Prin convenția adițională, cele două Puteri își precizau atitudinea și intențiile lor în Sud-Estul Europei.

După cuprinsul primului articol, cele două imperii căzuseră de acord că, urmărind îmbunătățirea situației creștinilor și voind să înlăture anexiuni teritoriale, care ar fi putut compromite pacea sau echilibrul european, anexiunile lor să se limiteze: pentru Austro-Ungaria la Bosnia și Herzegovina, afară de teritoriul cuprins între Muntenegru și Serbia, asupra căruia cele două imperii urmau să se pună de acord la momentul oportun; în vreme ce *Rusia urma să ocupe Basarabia*, spre a-și restabili frontierele dinainte de 1856, după cum se înțeleseseră și la Reichstadt.

Prin articolul II, Rusia și Austro-Ungaria își făgăduiau sprijin reciproc pe terenul diplomatic, în cazul când printr'un războiu, care ar fi provocat desfacerea imperiului turcesc, s'ar fi ajuns la schimbări teritoriale, care să fie supuse deliberării colective a Marilor Puteri.

Ceea ce însemna că un războiu, care n'ar fi adus schimbări teritoriale importante, n'ar fi dus la punerea în vigoare a acestui articol [2]). Asta nu convenea de loc Austriei, care înțelegea că, odată intrată în Bosnia, să nu se mai retragă din această provincie. Contele Andrássy era, însă, sigur că războiul va aduce modificări teritoriale, care-i vor îngădui să rămână cu stăpânirea sa asupra Bosniei și Herzegovinei [3]).

Prin art. III se prevedea, conform înțelegerii dela Reichstadt, ca, în cazul unei remanieri teritoriale sau a disoluției imperiului turcesc, să nu se poată crea în Balcani un mare Stat slav. In schimb Bulgaria, Albania și Rumelia puteau

[1]) E. Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 454.
[2]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 334.
[3]) *Ibid.*, p. 335.

fi constituite ca State independente. Tesalia, o parte din Epir şi insula Creta puteau fi anexate Greciei. Constantinopole cu o zonă anumită, care urma să fie determinată pe teren, ar putea deveni un oraş liber.

Prin ultimul articol (IV) Rusia şi Austro-Ungaria se angajau să păstreze secretul acestei convenţii, încheiată la 15 Ianuarie 1876 [1]).

In convenţia politică se preciza situaţia celor două imperii, în cazul conflictului dintre Rusia şi Turcia. In preambulul acestei convenţii, redactat de contele Andrássy, se spune că cei doi împăraţi crezuseră necesar să înlăture orice posibilitate de neînţelegere, care ar fi putut duce la o ruptură între Rusia şi Austro-Ungaria şi totodată să se înţeleagă asupra urmărilor războiului, încheind apoi şi convenţia adiţională prin care se aranjau mai dinainte schimbările teritoriale, care puteau surveni [2]).

Prin art. I se învoiau ca pentru Bosnia şi Herzegovina, care aveau o populaţie amestecată de musulmani şi creştini şi nu puteau aştepta ca printr'o organizaţie autonomă să ajungă la o îmbunătăţire simţită a situaţiei lor, să ceară în conferenţa dela Constantinopole, un regim autonom în sensul măsurilor cuprinse în depeşa contelui Andrássy dela 30 Decemvrie 1875 [3]) şi a garanţiilor prevăzute în Memorandum-ul întocmit la Berlin în Mai 1876. Pentru Bulgaria se angajau să ceară o autonomie mult mai largă, cu cele mai serioase garanţii pentru asigurarea acestei autonomii.

Prin art. II şi III Austro-Ungaria se angaja să păstreze faţă de Rusia, în cazul războiului cu Turcia, o neutralitate binevoitoare şi să împiedece orice intervenţie sau mediaţie colectivă din partea Puterilor.

De asemenea se obliga să nu răspundă clauzelor stabilite prin tratatul dela Paris din 1856 cu Anglia şi Franţa, care

---

[1]) Textul acestei convenţii în *La Politique extérieure*, vol. II, pp. 88—89 şi în Ed. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 264 şi următ. Rezumat în S. Goriainov, *o. c.*, pp. 332—333.

[2]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 334.

[3]) Prin depeşa din 30 Dec. 1875 contele Andrássy propuse să fie proclamată libertatea religioasă fără nicio restricţie pentru creştinii de orice rit, egalitate completă cu islamismul, abolirea arendării impozitelor, corvezilor şi dijmelor senioriale şi îmbunătăţirea regimului administrativ. *Ibid.*, p. 313.

cuprindeau un angajament de cooperare împotriva Rusiei, în cazul când această putere ar fi încercat să modifice singură situaţia politică în Orient.

Art. IV privea navigaţia pe Dunăre, care putea să întâmpine oarecare dificultăţi, din cauza transporturilor de trupe, pe care Rusia era nevoită să le facă şi a trebuinţei de a se apăra împotriva canonierelor turceşti. Austro-Ungaria, angajată prin tratatul prin care se asigura libertatea navigaţiei pe Dunăre, urma să privească aceste dificultăţi ca un fapt trecător, inevitabil în caz de războiu, însă fără să atingă interesele Europei. In orice caz Rusia se angaja să respecte principiul, prin care să asigure libertatea navigaţiei şi neutralitatea Dunării şi să se pună de acord cu guvernul monarhiei habsburgice, ca să restabilească situaţia, îndată ce va fi posibil.

Prin art. V se asigura, în limitele convenţiei dela Geneva, un concurs binevoitor din partea Austro-Ungariei pentru organizarea ambulanţelor ruse în regiunea Cracovia-Lemberg-Cernăuţi cu legătură spre Woloczysk şi Brody.

In art. VI se prevedea învoirea aprovizionării cu articolele necesare armatei ruse, afară de cele considerate contrabandă de războiu şi prohibite prin legile internaţionale.

Prin art. VII Austro-Ungaria îşi rezerva alegerea momentului şi modalitatea ocupării Bosniei şi Herzegovinei, măsură care nu însemna o solidaritate cu ocuparea Bulgariei de către Rusia, dar nici nu avea caracter de ostilitate faţă de imperiul ţarist. După cum, pătrunderea armatei ruseşti în Turcia nu putea fi considerată ca o măsură de ostilitate faţă de Austro-Ungaria.

Părţile contractante se angajau prin art. VIII ca Austro-Ungaria să nu-şi întindă raza acţiunii sale militare în România, Serbia, Bulgaria şi Muntenegru, iar Rusia în Bosnia, Herzegovina, Serbia şi Muntenegru.

Serbia, Muntenegrul şi teritoriul din Herzegovina, care desparte aceste două ţări, vor forma o zonă neutră pe care n'o vor putea depăşi cele două armate şi care le va feri de orice contact imediat. Totuşi trupele sârbe şi muntenegrene vor putea coopera cu armatele ruseşti, însă numai în afara graniţei ţărilor lor.

In art. IX se prevedea că urmările războiului și schimbările teritoriale, care ar fi rezultat din disoluția eventuală a imperiului turcesc, vor fi aranjate printr'o Convenție specială. Același secret era prevăzut și pentru această Convenție redactată la Budapesta, la data de 3/15 Ianuarie 1877 și semnată de Novicov și Andrássy la 6/18 Martie 1877 [1]).

Ceea ce se preciza între cele două Puteri era că *dobândirea «frontierelor sale naturale» de către Rusia, privea «ținuturile din Basarabia*, care restabileau vechile frontiere ale imperiului dinainte de 1856» [2]). In cazul în care, însă, s'ar fi ajuns la disoluția imperiului turcesc, hotărîrile asupra aranjamentelor teritoriale urmau să fie luate de o conferință a Marilor Puteri [3]).

Se mai convenise că Rusia putea să pătrundă cu trupele sale chiar în Serbia și Muntenegru, în nemijlocită apropiere de armatele austro-ungare, însă să evite orice contact cu aceste armate [4]).

Ceea ce apare evident, cum afirmă și Bismarck, este că acordul dela Reichstadt și nu congresul dela Berlin, a fost temeiul ocupării Bosniei și Herzegovinei de către Austro-Ungaria, ca preț al neutralității în războiul ruso-turc [5]).

Contele Andrássy era, în felul acesta, triumfător; politica lui în Orient era ca să împiedece crearea unui mare Stat slav, Bulgaria sau Serbia, în Balcani, în vecinătatea Ungariei, și izbutise. Acest Stat era considerat ca o permanentă primejdie tendințelor imperialiste ale Ungurilor.

In urma acestei Convenții Austria nu mai dorea, ca și Germania de altfel, reușita conferenței dela Constantinopole, care se ținea tocmai atunci. Delegații Angliei, care nu cunoșteau exact tratativele dela Viena, își formaseră totuși convingerea că se ajunsese la încheierea unei Convenții între Rusia și Austro-Ungaria [6]).

---

[1]) E. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 454—458. *La Politique extérieure*, II, p. 85 și urm. S. Goriainov, *o. c.*, p. 333 și urm.

[2]) Art. 1 din Convenția adițională, în E. von Wertheimer, *o. c.*, p. 458.

[3]) *Ibid.*, art. II.

[4]) Ed. von Wertheimer, *o. c.*, p. 453.

[5]) Bismarck, *Pensées et Souvenirs*, vol. II, p. 255.

[6]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 334.

Părţile contractante se învoiseră să păstreze cel mai strict secret asupra aranjamentelor la care ajunseseră.

Contele Andrássy dădea asigurări, chiar în Martie 1877, agentului român la Viena I. Bălăceanu, că guvernul rus «nu făcuse nicio cerere verbală sau scrisă cu privire la retrocedarea teritoriului Basarabiei, anexat Moldovei în 1856»[1]), ceea ce constituia cel mai sfruntat neadevăr.

Mai târziu, la 10 Martie 1878, tot Andrássy spunea în şedinţa comitetului delegaţiei austriace: «Nu ne gândim la niciun fel de ocupaţie ca scop al politicei noastre», iar în expozeul făcut în faţa Parlamentului declara că o ocupaţie sau anexare n'a fost niciodată scopul guvernării lui şi nu va fi încă, «în viitor»[2]). Decât desminţirile contelui Andrassy nu mai erau crezute aproape de nimeni[3]).

ATITUDINEA MARILOR PUTERI DUPĂ TRATATUL DELA BUDAPESTA

Cancelarul austriac comunicase în toamna anului 1876 la Berlin şi la Londra, înţelegerea dela Reichstadt. Atunci lordul Derby a spus: «abia acuma pot să declar că nu ne putem teme de un războiu general»[4]). Lordul Salisbury, care a luat parte la conferenţa dela Constantinopole şi a urmat, apoi, la conducerea Ministerului Afacerilor străine din Londra, a cunoscut şi el aceste aranjamente, din arhiva departamentului englez[5]).

La 30 Decemvrie 1876 contele Andrássy a comunicat lui Bismarck, tot prin Karolyi, convenţia politică, încă în stare de proiect atunci, care urma să fie încheiată formal de cele două imperii[6]).

---

[1]) M. Débains, consul general al Franţei la Bucureşti, către ducele Decazes, la 28 Martie 1877, în *Documents Diplomatiques*, II, p. 153.

[2]) T. von Sosnosky, *Die Balkanpolitik osterreich-ungarns seit 1866*, Stuttgart, 1913—1914, *Deutsche-Verlags Anstalt*, 2 vol., Vol. I, p. 155.

[3]) S. Goriainov, *o. c.*, p. 334.

[4]) Wertheimer, *o. c.*, p. 266: «Jetzt ernst kann ich erklären dass kein allgemeines Krieg zu befürchten ist». *Ibid.*, p. 462. Andrássy către Beust la Londra, la 18 şi 20 Octomvrie 1877.

[5]) G. Hanotaux, *o. c.*, p. 364.

[6]) *La Politique extérieure*, II, p. 85.

In proiectul acesta, convenția politică apare încheiată la Viena, unde se duceau aceste tratative: « Fait à Vienne, le... ». In urmă a trimis, tot prin Karolyi, și o copie de pe convenția adițională, care a fost prezentată lui Bülow, secretar de Stat la Ministerul de Externe din Berlin. Aceasta este datată din Budapesta [1]).

La 18 Martie 1877 când a fost semnată și convenția politică, cancelarul austriac a trimis lui Bismarck, tot prin contele Karolyi, toate actele cu privire la aceste convenții și care au fost cunoscute numai de Bismarck și Bülow [2]). Când s'a ajuns la încheierea acestei convenții, Cancelarul german a lăudat mult politica lui Andrássy, care reușise să înlăture un conflict cu Rusia, ceea ce era și dorința cea mai vie a Germaniei [3]).

Bismarck lăsa Austro-Ungariei toată libertatea de acțiune în Orient [4]), căci așa îi erau interesele, în acea vreme.

De altfel, vanitos ca și Gorceacov, contele Andrássy spunea mai târziu, în 1878: « Acum cinci ani eram omul cel mai popular din Ungaria, peste cinci ani voiu fi cel mai popular om din Ungaria și Austria » [5]).

Ca și Bismarck, și împăratul Wilhelm I s'a arătat bucuros de încheierea convenției [6]), numai Kronprințul Frederic-Wilhelm făcea rezerve, mai ales asupra concesiunilor teritoriale la care conveniseră cele două imperii [7]), și la retrocedarea Basarabiei. Era singurul care-și arăta nemulțămirea față de această nedreaptă cesiune și Bismarck cu greu l-a putut determina să treacă peste acest act de răpire teritorială.

Vestea pactului ruso-austriac s'a răspândit la Londra ca și la Berlin, însă contele Andrássy nu voia să se știe de existența lui, de aceea era foarte reținut față de oricine îi punea vreo întrebare în această privință.

---

1) *La Politique extérieure*, II, pp. 88—89.
2) E. von Werthmeier, *o. c.*, p. 461. Goriainov, *o. c.*, p. 334. *La Politique extérieure*, II, pp. 88—89.
3) *Ibid.*, p. 454.
4) *Ibid.*, p. 460.
5) A. Nemény i, *Le Comte Andrássy*, în *Revue Bleu* XV, 1878, p. 128.
6) E. von Wertheimer *o. c.*, p. 461.
7) *Ibid.*, p. 460.

Nici gen. Ignatiev nu s'a arătat, câtva timp, mai vorbăreţ, deşi, între timp, a cunoscut şi el pactul încheiat şi, din vanitate, voia să apară întotdeauna că ştie totul [1]).

Contele Andrássy a fost bucuros că a ajuns la încheierea Convenţiei cu Rusia, care n'a prevenit războiul între Rusia şi Turcia, ci între Rusia şi Austria care, ca preţ al neutralităţii, şi-a asigurat ocuparea Bosniei şi Herzegovinei. Imperiul habsburgic devenea o putere de primul ordin în Orient şi toate sforţările Rusiei, ca să-şi asigure supremaţia ei în Balcani, au fost barate de poziţia solidă ce-şi asigurase Austro-Ungaria.

Bismarck şi Wilhelm I s'au arătat şi ei foarte mulţumiţi de convenţiile încheiate între Rusia şi Austro-Ungaria.

In Martie 1877, când contele Andrássy a trimis toate actele şi cu privire la convenţia adiţională, Bismarck a obiectat, în mod particular, că ocuparea Bosniei şi Herzegovinei, în acele momente, ar fi putut duce la o coaliţie anglo-franco-italiană [2]). De aceea acţiunea austriacă în Balcani nu s'a produs atunci.

La Londra se ştia de încheierea convenţiei dela Reichstadt, deşi Andrássy păstrase oarecari rezerve faţă de guvernul englez. Când însă, a fost întrebat de Sir Andrew Buchanan, ambasadorul englez dela Viena, cancelarul habsburgic a confirmat existenţa convenţiei [3]), iar Disraëli spunea că «Rusia şi Austria erau mişcate de Bismarck ca nişte figuri de şah» [4]).

Generalul Ignatiev, un om vanitos şi foarte încrezut, căruia-i plăcea să treacă drept diplomatul cel mai bine informat, în convorbirile lui lăsa să se înţeleagă de existenţa şi chiar de clauzele convenţiei ruso-austriace, ba chiar mai mult decât era în realitate [5]).

---

1) E. von Wertheimer, *o. c.*, p. 462.
2) *Ibid.*, p. 461.
3) *Ibid.*, p. 462.
4) Scrisoarea lui Disraëli din 10 Octomvrie 1877 către regina Victoria, în Buckle, *The Life of B. Disraëli, Earl of Beaconsfield*, vol. IV, 1876—1881, London, 1920, p. 185.
5) E. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 462.

Presa franceză, de asemenea, scria despre «aranjamentul particular și personal dintre Austria și Rusia»[1]), iar odată cu întrevederea dela Reichstadt a circulat *svonul și de reocuparea Basarabiei de către Rusia*[2]). Bismarck spunea cu toată satisfacția, pentru reușita politicei lui, că, de acuma înainte, Rusia are un adversar în Balcani, iar Austro-Ungaria nu va mai privi spre Germania[3]).

Astfel, Austro-Ungaria, care în 1856 stăruise ca gurile Dunării să nu fie lăsate în stăpânirea Rusiei, acuma, când interesele acestei Puteri erau altele, renunța fără nicio rezervă la politica ei, susținută cu multă stăruință la Congresul dela Paris.

La 18 Mai 1877, numai la câteva zile după încheierea Convenției cu România, Gorceacov în instrucțiunile pe care le trimetea lui Șuvalov la Londra, confirma hotărîrea, în cazul că Turcia va fi învinsă, ca Rusia să reia Basarabia și nu se opunea ca Austro-Ungaria să ocupe în Balcani, Bosnia și Herzegovina. Acestea erau conform prevederilor convenției încheiate.

TRATATUL DELA BUDAPESTA ȘI ROMÂNIA

Atitudinea contelui Andrássy față de interesele României aveau să fie determinate de această Convenție. Numai când, la un moment dat, biruitoare în Balcani, Rusia va încerca să nu țină seamă de clauzele Convenției dela Reichstadt, Austro-Ungaria va încerca să se folosească iarăși de noi, fără să ne sprijine, ci doar ca să amenințe pe Ruși. Când armatele țarului înaintau spre Constantinopole, Cancelarul habsburgic scria Rusiei că «dacă în tratatele noastre secrete prin care Bosnia și Herzegovina ar putea fi anexate Austro-Ungariei, în caz de remaniere a teritoriului turcesc sau de restabilire a frontierelor vechi ale Basarabiei, nu se prevăd alte compensațiuni, în caz că Rusia ar face achizițiuni în Asia Mică, credem că aceasta a fost o omisiune accidentală...».

---

1) *Journal des Débats* din 22 Iunie 1877.
2) *Le Correspondent* recueil périodique, Paris, 1878, vol. 110—113, p. 957.
3) Paul Matter, *Bismarck et son temps*, Paris, 1908, vol. III, p. 442.

Iar dacă Rusia ar fi intrat în Constantinopole, Austro-Ungaria ar fi considerat aceasta drept casus belli.

Aceasta era, de altfel, politica tuturor Marilor Puteri, nesocotind situaţia şi interesele Statelor şi popoarelor mici. In această privinţă, acordul dela Reichstadt şi tratatul dela Budapesta sunt cel mai ruşinos compromis între Austro-Ungaria şi Rusia. La fel Hunt, primul lord al amiralităţii engleze, declara categoric în Camera Comunelor, la 20 Februarie 1877, că « relaţiunile continuă a fi amicale între Rusia şi Englitera. Dar dacă *interesele Angliei* vor fi atinse, în vreo parte, Marea Britanie le va proteja » [1]). Drepturile altor popoare nu interesau, prin urmare.

Ion C. Brătianu şi M. Kogălniceanu au declarat în Cameră că, încă din 1876, când Alexandru II s'a întâlnit cu Fr. Iosif, fusese hotărîtă reluarea Basarabiei. Iar, mai înainte încă, convenise la aceasta şi Bismarck [2]).

Ţarul Alexandru II, prin acordul dela Reichstadt, întărit în scris prin tratatul dela Budapesta, era asigurat din partea monarhiei habsburgice, aşa că putea să deschidă focul în contra Turciei.

In acelaşi timp, Andrássy nu se sfia să spună mai târziu într'o convorbire cu un diplomat străin: « nu vreau să intervin în războiul dintre Rusia şi Turcia. Mă rezerv pentru încheierea păcii... Sunt asigurat de avantajele pe care trebue să le obţină Austro-Ungaria, dar nu pot spune mai mult » [3]).

Avea tot interesul să fie cât mai discret.

Toate tratativele diplomatice, duse cu acest prilej, evidenţiază, odată mai mult, sinceritatea cu care Marile Puteri căutau să asigure « pacea » în Balcani şi câtă desconsiderare aveau pentru popoarele mai mici, care luptau să poată ajunge şi ele la o vieaţă liberă şi independentă.

---

1) *Monitorul Oficial* din 22 Februarie 1877.
2) Jezierski, *L'Execution du traité de Berlin*, *Revue Bleu*, 1878, p. 530.
3) Le Correspondent din 25 Septemvrie 1878, *La Question d'Orient*, p. 971.

ANEXE

ACORDUL DELA REICHSTADT

I

REZUMATUL CONVORBIRILOR SECRETE DELA REICHSTADT DIN 8 IULIE 1876 [1])

S'au discutat două ipoteze: aceea că Turcii ar ieşi victorioşi din războiu şi aceea că ar fi învinşi.

In primul caz s'a convenit a nu se lăsa să se depăşească anumite garanţii, care să fie exagerate. Se vor face sforţări să se împiedece ca războiul să devină o luptă de exterminare, se vor menţine Serbia şi Muntenegrul în circumscripţiile teritoriale pe care le au în prezent aceste două Principate şi se va împotrivi la ideea restabilirii fortăreţelor turceşti din Serbia.

Nu i se va recunoaşte, acesteia din urmă, caracterul de Stat independent; însă s'a căzut de acord să-i fie recunoscut Muntenegrului, oricare ar fi interpretarea pe care ar avea s'o dea celelalte Puteri situaţiei politice a Muntenegrului.

Ca urmare a acestei independenţe, guvernul austro-ungar s'a declarat gata să închidă cele două porturi: *Klek* şi *Cattaro*, pentru orice import de arme şi muniţii destinat părţilor aflate în luptă, deşi prevede din partea guvernului turc, foarte grave obiecţiuni în contra închiderii primului dintre aceste porturi.

In ce priveşte pe insurgenţi s'a convenit, tot în cazul unei victorii a Turcilor, să se facă eforturi spre a li se garanta libertăţile şi reformele, care au fost cerute Porţii şi făgăduite de aceasta.

In toate eventualităţile menţionate mai sus, nu va fi vorba de vreo schimbare teritorială, nici de o parte, nici de alta.

Trecând la a doua ipoteză, aceea a înfrângerii Turcilor, iată ideile asupra cărora s'a căzut de acord: [2])

---

[1]) Textul aflat în Arhivele de Stat din Viena, publicat de Ed. von Wertheimer, *Neues zur Orientpolitik*, p. 264 şi urm.; şi în *Krasnâi Arhiv*, Tomul I, p. 36 şi urm. Rezumat în S. Goriainov, *Le Bosphore et les Dardanelles*, Paris, 1910, p. 318.

[2]) In proiectul aflat la Petersburg se prevede că « în cazul înfrângerii Turcilor, Puterile nu vor trebui să admită formarea unui mare Stat slav », în Balcani. S. Goriainov, *o. c.*, p. 318. *Krasnâi Arhiv*, Tomul I, pp. 36—42. M. Kartzoff, *Sous les Coulisses de la Diplomatie*.

Austro-Ungaria declarând că nu poate admite ca Serbia să ocupe şi să păstreze prin drept de cucerire teritoriul cuprins între Dalmaţia, Croaţia şi Slavonia, dat fiind că această ocupare ar constitui o primejdie pentru provinciile monarhiei, mai ales pentru litoralul său dalmatin, care, întinzându-se ca o panglică subţire, ar trebui, evident, sau să fie anexat nouei Serbii, sau să pună guvernul imperial şi regal în necesitatea de a-şi anexa chiar Serbia, ceea ce este exclus din program: s'a convenit ca Serbia să obţină o extindere de teritoriu spre Drina în Bosnia, precum şi spre Novi-Bazar, în vechea Serbie, şi în direcţia râului Lim.

La rândul său, Muntenegrul ar fi rotunzit prin anexarea unei părţi din Herzegovina alăturată, ar obţine portul Spizza, precum şi o mărire de teritoriu spre Lim, în aşa fel ca limba de pământ, care se întinde astăzi între Serbia şi Muntenegru, să fie împărţită între ambele Principate, prin cursul acestui fluviu, Lim.

Restul Bosniei şi Herzegovinei va fi anexat Austro-Ungariei [1].

Rusia şi-ar recăpăta frontierele sale naturale, dinainte de 1856 [2], şi ar putea să se rotunzească spre Marea Negară şi în Turcia asiatică [3], atât cât i-ar fi necesar ca să-i constitue frontiere mai bune în această parte şi spre a-i servi ca echivalent părţii de teritoriu, care ar fi anexată Austro-Ungariei.

Bulgaria, Rumelia şi Albania ar putea forma State autonome. Tesalia, insula Creta vor trebui să fie anexate Greciei.

Constantinopole, cu un teritoriu ce va fi stabilit, ar deveni un oraş liber.

S'a convenit, de asemenea, ca toate aceste idei să fie păstrate secret între cei doi împăraţi şi miniştrii lor respectivi şi să nu fie comunicate altor Puteri, în deosebi Sârbilor şi Muntenegrenilor, până ce momentul realizării lor ar fi sosit.

II

TEXTUL TRATATULUI AUSTRO-RUS DELA BUDAPESTA

CONVENŢIA SECRETĂ DIN 15 IANUARIE 1877 [4]

Majestatea Sa Impăratul Rusiei şi Majestatea Sa Impăratul Austriei, etc. Rege Apostolic al Ungariei, considerând că în cursul negocierilor

[1]) In textul dela Petersburg se prevede că « Austria şi-ar lua Croaţia turcească şi teritorii din Bosnia, alăturate frontierii sale ». Vezi S. Goriainov, *o. c.*, p. 318; apoi *Krasnâi Arhiv*, I, pp. 36—42.

[2]) E vorba de Basarabia.

[3]) In textul rusesc se prevede adaosul: « Anexându-şi portul Batum ». Vezi S. Goriainov, *op. cit.*, p. 318, *Krasnâi Arhiv*, etc.

[4]) Această Convenţie deşi întocmită şi datată la 3/15 Ianuarie 1877, a fost semnată abia la 6/18 Martie 1877, cu o lună mai înainte de încheierea Convenţiei ruso-române din 4/16 Aprilie 1877.

diplomatice actuale s'ar putea ivi neînţelegeri de natură a provoca o ruptură între Rusia şi Imperiul Otoman, au socotit, conform cu strânsa amiciţie ce le leagă şi necesitatea urgentă de a preîntâmpina posibilitatea unei ciocniri de interese a Statelor lor respective, să se înţeleagă în vederea acestei eventualităţi. In acest scop, Majestăţile lor au numit ca plenipotenţiari:

Novicov şi contele Andrássy, care după ce au schimbat documentele găsite în bună regulă, au convenit asupra următoarelor articole:

Art. 1. — Inaltele Părţi contractante considerând că populaţiile creştine şi musulmane din Bosnia şi Herzegovina sunt prea amestecate, pentru a se putea spera într'o ameliorare reală a stării lor, numai în urma unei organizaţii autonome, au convenit între ele să nu ceară pentru aceste provincii la Conferenţa din Constantinopole [1]), decât un regim autonom care să nu depăşească prea mult măsura stabilită prin depeşa din 30 Decemvrie 1875 şi garanţiile Memorandum-ului dela Berlin. Bulgaria fiind plasată în condiţii mai favorabile cu privire la exerciţiul instituţiilor autonome, ele se angajează să ceară pentru această provincie, la Conferenţă, o autonomie mai largă, însoţită de garanţii serioase.

Art. 2. — In cazul când negocierile ar eşua şi ar rezulta o ruptură, urmată de războiu între Rusia şi Turcia, guvernul Imperial şi Regal îşi ia angajamentul formal ca să păstreze în faţa acţiunii izolate a Rusiei o atitudine de neutralitate binevoitoare şi de a paraliza, atâta cât îi stă în putinţă, prin acţiunea sa diplomatică, încercările de intervenţie sau de mediaţie colectivă, pe care alte Puteri le-ar putea încerca.

Art. 3. — Dacă Guvernul Imperial şi Regal este invitat să participe la punerea în execuţiune a tratatului din 15 Aprilie 1856, îşi va declina cooperarea, pentru cazul prevăzut în prezenta convenţie şi, fără a contesta validitatea zisului contract, va proclama neutralitatea sa. Tor aşa, nu va acorda concursul său activ unei acţiuni efective, care ar putea fi propusă pe baza art. VIII al tratatului dela 30 Martie, din acelaşi an [2]).

Art. 4. — Considerând că necesitatea trecerii pe Dunăre a trupelor ruseşti şi nevoia de a protegui această trecere contra canonierelor turceşti, vor obliga guvernul Imperial al Rusiei să provoace dificultăţi temporare navigaţiei, pe cursul acestui fluviu, care se află sub garanţia tratatelor, ceea ce poate da loc la proteste, guvernul austro-ungar, ca semnatar al acestor tratate şi principal interesat în libertatea fluviului, va considera această chestiune ca incident de fapt temporar, inevitabil în caz de războiu, fără să atingă însă marile principii, a căror menţinere interesează Europa. La rândul său, guvernul rus îşi ia angajamentul formal de a respecta principiile libertăţii de navigaţie şi neutralitatea

[1]) Proiectul era întocmit în preajma convocării acestei Conferenţe.

[2]) 1856.

Dunării şi de a se pune de acord cu guvérnul Majestăţii Sale Impăratului şi Regelui, pentru a le restabili, îndată ce se va putea.

Art. 5. — Guvernul austro-ungar va acorda concursul său binevoitor, în limitele Convenţiei dela Geneva, organizaţiei ambulanţelor provizorii ruseşti pe liniile căilor ferate Cracovia-Leopol-Cernăuţi (între Granicza şi Suceava) cu ramificaţiile dela Woloczysk şi Brody precum şi mişcării pe liniile sus menţionate a materialului rulant necesar acestor ambulanţe. Va admite, în spitalele sale civile şi militare pe parcursul liniilor sus menţionate, bolnavii şi răniţii ruşi, contra plată, după tariful militar austriac în vigoare.

Art. 6. — Guvernul austro-ungar nu va pune niciun obstacol comisionarilor şi agenţilor guvernului rus ca să efectueze, în limitele statelor austro-ungare, cumpărăturile şi comenzile de obiecte indispensabile armatei ruse cu excepţia articolelor de contrabandă de războiu prohibite de legile internaţionale. Totuşi guvernul Majestăţii Sale Imperiale şi Regale se angajează să aibă în aplicarea şi interpretarea acestor legi cea mai largă bunăvoinţă cu privire la Rusia.

Art. 7. — Majestatea Sa împăratul Austriei, etc. Rege al Ungariei, îşi rezervă alegerea momentului şi modului de ocupare a Bosniei şi Herzegovinei de trupele sale. Se înţelege că această măsură, fără a avea un caracter de solidaritate cu ocuparea Bulgariei de armata rusă, nu va trebui să prezinte, nici în interpretarea sa de către guvernul Majestăţii Sale Imperiale şi Regale, nici în executarea sa, un caracter de ostilitate faţă de Rusia. Tot aşa, intervenţia armatei ruse în Turcia nu va trebui să prezinte nici în interpretarea sa de Guvernul Imperial al Rusiei, nici în executarea sa, un caracter de ostilitate faţă de Austro-Ungaria.

Art. 8. — Inaltele Părţi contractante se angajează reciproc să nu extindă raza acţiunii lor militare respective. Majestatea Sa Impăratul Austriei, etc. Rege al Ungariei — în România, Serbia, Bulgaria şi Muntenegru.

Majestatea Sa Impăratul tuturor Rusiilor — în Bosnia, Herzegovina, Serbia şi Muntenegru.

Serbia şi Muntenegru şi partea Herzegovinei care separă aceste două Principate, vor forma o zonă neutră continuă, pe care armatele celor două Imperii nu o vor putea depăşi, fiind destinată să ferească pe acestea din urmă de orice contact imediat. Totuşi rămâne bine înţeles că Guvernul Imperial şi Regal nu se va opune la o acţiune combinată a forţelor sârbeşti şi muntenegrene, în afară de ţările lor, cu trupele ruse.

Art. 9. — Consecinţele războiului şi schimbările teritoriale, care ar rezulta dintr'o disolvare eventuală a Imperiului Otoman, vor fi reglementate printr'o convenţie specială şi simultană.

Art. 10. — Inaltele Părţi contractante se angajează să ţină secrete stipulaţiile prezentei Convenţii. Ea va fi ratificată şi ratificările vor fi schimbate în timp de patru săptămâni, sau mai curând, dacă se va putea.

Pentru întărirea căreia Plenipotenţiarii respectivi au semnat-o aplicând pecetea armăturii lor.

Făcută la Budapesta la 15 Ianuarie 1877.

Novicov Andrássy

III

CONVENŢIE ADIŢIONALĂ LA TRATATUL AUSTRO-RUS DIN 15 IANUARIE 1877

Majestatea Sa Impăratul Austriei, etc. şi Rege al Ungariei, de o parte, şi Majestatea Sa Impăratul tuturor Rusiilor de alta, în executarea articolului II al Convenţiei secrete semnată astăzi, au socotit conform cu strânsa amiciţie care-i leagă şi cu urgenţa de a preveni posibilitatea unei ciocniri de interese a Statelor lor respective, să se înţeleagă asupra consecinţelor războiului şi să încheie, în acest scop, o convenţie adiţională menită să reglementeze mai dinainte schimbările teritoriale, pe care războiul sau [1]) disolvarea Imperiului Otoman le-ar putea avea ca rezultat. Pentru aceasta Majestăţile lor au numit ca plenipotenţiari pe:

Andrássy şi Novicov

care, după ce au schimbat documentele lor, găsite în bună regulă au convenit următoarele:

Art. 1. — Cele două Inalte Părţi contractante, având ca scop final ameliorarea situaţiei creştinilor şi voind să îndepărteze orice proiect de anexiuni a vreunei întinderi, care ar putea compromite pacea sau echilibrul european — ceea ce nu este nici în intenţiile lor, nici în interesul celor două Imperii — au căzut de acord să limiteze eventualele lor anexiuni la teritoriile următoare:

Impăratul Austriei, etc., etc. şi Regele Ungariei: la Bosnia şi Herzegovina cu excepţia părţii cuprinse între Serbia şi Muntenegru, cu privire la care ambele guverne se rezervă să se pună de acord la momentul oportun [2]).

Impăratul tuturor Rusiilor: în Europa la ţinuturile din Basarabia, care să restabilească vechile frontiere ale Imperiului dinainte de 1856 [3]).

---

[1]) In proiectul lui Gorceacov nu existau cuvintele: « războiul sau... ».

[2]) In proiectul primitiv a lui Andrássy redactarea este următoarea: « La Bosnia inclusiv Herzegovina, cu excepţia totuşi a părţii din Herzegovina, care de comun acord între ambele Inalte Părţi contractante ar fi cedată Muntenegrului ». Gorceacov a propus schimbarea care a fost acceptată de Andrássy.

[3]) In proiectul primitiv al lui Andrássy, redactarea este aşa: « In Asia la portul Batum şi la o parte a teritoriului alăturat necesar pentru a asigura Rusiei o mai bună delimitare şi putând, în ce priveşte întinderea, să servească de echivalent pentru teritoriul destinat a fi, eventual, anexat Austro-Ungariei ». La cererea lui Gorceavov, a rămas textul aflat în Convenţie.

Art. 2. — Inaltele Părţi contractante se anagajează să-şi acorde un concurs mutual pe teren diplomatic, dacă schimbările teritoriale, rezultând dintr'un război sau în urma disolvării Imperiului Otoman, ar da loc la o deliberare colectivă a Marilor Puteri [1]).

Art. 3. — Majestatea Sa Impăratul Austriei, etc. Rege al Ungariei, etc., şi Majestatea Sa Impăratul tuturor Rusiilor, au căzut de acord, în principiu, la întrevederea pe care au avut-o la Reichstadt, asupra punctelor următoare: în cazul unei schimbări teritoriale sau [2]) a disolvării Imperiului Otoman, stabilirea unui mare Stat slav compact sau altul, este exclus; în schimb Bulgaria, Albania şi restul Rumeliei, ar putea fi constituite în State independente [3]). Tesalia [4]), o parte a Epirului şi insula Creta ar putea fi anexate Greciei; Constantinopole, cu o porţiune de teritoriu din vecinătate, a cărei întindere rămâne să fie determinată, ar putea să devină oraş liber. Majestăţile lor constată că nu au nimic de schimbat la aceste puncte de vedere şi declară din nou că vreau să le menţină ca bază a acţiunii lor politice ulterioare.

Art. 4. — Inaltele Părţi contractante se anagajează să ţină secrete stipulaţiunile prezentei Convenţii, care va fi ratificată, iar schimbul documentelor va avea loc la Viena în interval de patru săptămâni sau mai curând, dacă se va putea.

In virtutea căruia Plenipotenţiarii respectivi l-au semnat şi au aplicat pecetea armăturii lor.

Făcut la Budapesta la 15 Ianuarie 1877 [5]).

Andrássy Novicov

---

[1]) In proiectul primitiv este altă redactare cu următorul cuprins: « Inaltele Părţi contractante se recunosc mutual solidare cu privire la achiziţiile teritoriale respective, stipulate în prezenta convenţie şi se angajează să menţină indisolubil această solidaritate, acordându-şi un concurs... », etc. In proiectul Gorceacov a fost înlăturat întreg pasagiul dela « recunosc... » până la « se anagajează », primind redactarea de mai sus, unde au fost intercalate de Gorceacov cuvintele: « a-şi acorda... », apoi « teritoriale... ». Iniţial era scris şi « resultând din războiu sau în urma disolvării », pentru care Gorceacov cerea: « resultând din războiu, care ar aduce desmembrarea sau disolvarea... », ceea ce însă nu s'a luat în seamă.

[2]) In proiectul primitiv se prevedea: « In cazul unei remanieri teritoriale sau disolvări... » Gorceacov voia ca în loc de... *sau*, să fie pus cuvântul « *rezultând* » ceea ce Andrássy n'a acceptat.

[3]) In proiectul primitiv era: *autonome;* Gorceacov a pus « *independente* ».

[4]) In proiectul primitiv se prevedea: « Tessalia şi insula Creta »; conform dorinţei lui Gorceacov s'au intercalat după: « Thesalie » cuvintele « o parte din Epir ».

[5]) Semnături proprii.

CORESPONDENȚA
LUI
ION GHICA CU DIMITRIE STURDZA
(1860—1880)

DE

VICTOR SLĂVESCU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 16 Aprilie 1943

Intr'o comunicare ținută la Academia Română, în Iulie 1932, Nicolae Iorga spunea: «Ne putem plânge și de lipsa, aproape totală, a memoriilor, și tot așa a scrisorilor particulare, prin care se deslușesc totdeauna atâtea lucruri care nu apar în meșteșugitele acte publice. Saltare încă nedeschise cuprind unele materiale de prima ordine . . . [1]).

De sigur, marele nostru istoric avea dreptate. Și totuși arhivele particulare precum și bogatele colecții de manuscrise, aflate în Biblioteca Academiei Române, cuprind încă un foarte bogat material documentar, de acest fel, rămas necercetat până astăzi. El merită a fi dat la lumină, încetul cu încetul, căci cuprinde un neprețuit izvor de informațiune de care nu s'a folosit nimeni până acum și cu ajutorul căruia se vor putea lămuri și cunoaște mult mai bine, anumite fapte și întâmplări din apropiatul nostru trecut.

Dacă «Memoriile» sau «Insemnările zilnice» nu sunt prea numeroase, în schimb, scrisorile particulare abundă în mari cantități. Oamenii de seamă ai țării, pasionați pentru vieața publică și participând cu cel mai viu interes la toate evenimentele politice ce se desfășurau sub ochii lor, aveau bunul obiceiu să-și scrie foarte des și mult, unul altuia. In lungile

[1]) *Academia Română. Memoriile secției istorice. Seria III. Tom. XIX, 1937,* p. 227.

scrisori ce schimbau, cu cea mai mare regularitate, ei își comunicau toate informațiunile ce primeau cu privire la anumite întâmplări, adăugind comentarii, observațiuni și reflecțiuni, din care se poate afla nu numai atitudinea ce ei luau, față de evenimentele desfășurate și oamenii care aveau rolurile de căpetenie, dar și părerile lor cu privire la mersul trebilor obștești.

Intr'o scrisoare particulară, se spune cu mai multă sinceritate și de sigur cu toată spontaneitatea, tot ce se gândește despre un fapt politic în plină desfășurare ca și despre orișice întâmplare cotidiană. Legăturile de prietenie și câteodată chiar de rudenie ce apropiau pe fruntașii vieții noastre publice, îi determinau să nu-și ascundă gândurile. Chiar dacă informațiunile pe care se bizuiau nu erau totdeauna întemeiate, totuși arareori se judeca greșit, fie oamenii, fie unele evenimente de mai mare însemnătate.

In izolarea în care trăiau unii din fruntașii vieții noastre publice, din apropiatul trecut, locuind mult timp la țară prin gospodăriile lor, când posta funcționa cu oarecare greutate, din pricina neajunsurilor transporturilor, și când răspândirea ziarelor era mult mai mică, tocmai din lipsa unor căi de comunicație rapide, exista acest obiceiu al corespondenței personale, de pe urma căruia ne-au rămas cantități mari de scrisori, rămase încă nefolosite până astăzi decât într'o foarte mică măsură.

Indată ce unii din ei locuiau în orașe sau veneau numai din când în când, dar erau amestecați în diferite evenimente politice, se simțeau datori să povestească prietenilor aflați la țară sau plecați peste frontieră, tot ce se întâmpla, adăugindu-se nenumărate amănunte cu caracter mai personal și mai intim, ce nu sunt întotdeauna înregistrate de istoriografi, nici nu apar în actele oficiale și nici chiar în presă. Tocmai prin aceste amănunte, de un caracter mai special, se lămuresc multe din evenimentele desfășurate și se înțeleg mai ales anumite gesturi și atitudini ale personajelor aflate pe primul plan al scenei politice, rămase altfel nu tocmai ușor de înțeles.

Când astfel de scrisori se schimbau între oameni de cultură, cu o judecată sănătoasă și obiectivă, preocupați de binele obștesc, dar totuși mișcați și ei de anumite imbolduri profund

omenești, în care interesul personal, ambițiunea și vanitatea jucau și ele rolul respectiv, interesul lor documentar sporește și mai mult, mai ales după o mai lungă trecere de vreme.

Câte odată aceste scrisori pot ajuta și la o mai bună cunoaștere a firii și caracterului celor ce le scriau, căci într'o corespondență mai lungă se degajă destul de limpede multe aspecte sufletești, ce nu pot fi altfel cunoscute numai după manifestările publice, cunoscute de oricine.

In paginele ce urmează se publică un însemnat număr de scrisori adresate de Ion Ghica lui Dimitrie A. Sturdza, între 1860 și 1880.

Prin conținutul lor bogat în tot felul de informațiuni cu caracter politic și social, economic și financiar, cultural și moral, aceste scrisori vor ajuta mult la cunoașterea unor anumite fapte și întâmplări din acea epocă.

Deși între Ghica și Sturdza exista o apreciabilă diferență de vârstă [1]), totuși ei erau legați printr'o strânsă prietenie, izvorîtă de sigur și dintr'o stimă și prețuire reciprocă. La aceasta se mai adăuga și o îndoită legătură de rudenie între cele două familii.

La data când începe corespondența ce se publică mai jos — în 1860 — Sturdza era încă un tânăr de 27 de ani, aflat la începutul carierei sale publice, pe când Ion Ghica era mult mai în vârstă, căci avea 44 de ani și jucase un rol politic și național din cele mai însemnate. De altfel, în răstimpul celor 20 de ani, când are loc schimbul de scrisori de mai jos, și unul și altul au fost chemați, rând pe rând, să joace roluri de prima însemnătate în vieața politică a țării, colaborând și împreună în anumite împrejurări, fiind apropiați prin multe convingeri politice comune.

In timpul domniei lui Cuza-Vodă, Ion Ghica fusese de două ori președinte de consiliu: odată în Moldova între 7 Martie și 27 Aprilie 1859, când îl avusese pe Sturdza între colaboratorii săi la Ministerul de Culte și Instrucție Publică și altădată în Muntenia, între 11 Octomvrie 1859 și 26 Mai 1860, după

[1]) Ion Ghica (1816—1897); D. A. Sturdza (1833—1914).

care n'a mai ocupat demnități în stat, fiind însă mereu ales în Cameră, unde era desemnat ca vicepreședinte al Adunării [1]). Dacă la început, atât Ion Ghica cât și Dimitrie Sturdza au căutat să colaboreze cu Domnitorul Cuza și să-l ajute în politica ce ducea, mai târziu și în special după 1862, ei nu au mai fost de acord cu chipul cum se conducea țara, de aceea ei se vor întâlni foarte ușor, în urmă, într'o acțiune comună pornită în vederea înlăturării lui Cuza și aducerii unui Prinț dintr'o familie domnitoare străină. In corespondența ce urmează, se publică numai patru scrisori din epoca domniei lui Cuza Vodă din care reiese cu prisosință părerile lui Ion Ghica asupra evenimentelor din acea epocă.

După lovitura de stat din 11 Februarie 1866, Ion Ghica și Dimitrie Sturdza vor colabora în primul guvern alcătuit de Locotenența Domnească. Ghica devine președintele Consiliului de Miniștri, iar Sturdza deține portofoliul Lucrărilor Publice, până la constituirea primului guvern, după sosirea în țară a Domnitorului Carol. Precum se știe, Domnitorul Carol încredințează lui Lascăr Catargiu sarcina formării primului guvern, la 11 Mai 1866. Sturdza va continua să rămână Ministru de Lucrări Publice și în Cabinetul Lascăr Catargiu între 11 Mai și 15 Iulie 1866, după care se alcătuește un nou Minister, prezidat tot de Ion Ghica ce avea să dureze până la 1 Martie 1867, când se formează Cabinetul prezidat de C. Al. Kretzulescu. Pe tot timpul Guvernului lui Ion Ghica, Sturdza va continua să rămână Ministru de Lucrări Publice, cu toate desele remanieri ce au loc între timp. Neîntrerupta lor colaborare din Februarie 1866 până în Martie 1867, făcea inutilă orice corespondență între ei. După această dată lucrurile iau o altă înfățișare.

Intre 1 Martie 1867 și 18 Decemvrie 1870, Ion Ghica nu mai participă la nicio formațiune ministerială. Ca deputat și senator el intervine numai arareori în desbateri. Aparținând « dreptei », atât el cât și Sturdza, nu erau totdeauna de acord cu tot ce se petrecea în politica țării, mai ales în timpul când guvernele erau alcătuite din membrii partidului liberal — așa zișii « Roșii » — când se formează rând pe rând cabinetele

[1]) Președintele Adunării Deputaților fiind de drept Mitropolitul Țării.

prezidate de către C. Al. Kretzulescu, Ştefan Golescu şi Nicolae Golescu, între Martie 1867 şi Noemvrie 1868.

Cu venirea la guvern a Cabinetului Dimitrie Ghica, în Noemvrie 1868, alcătuit din elemente de centru, dar cu oarecare tendințe progresiste, în care Mihail Kogălniceanu şi Vasile Boerescu aveau roluri pecumpănitoare, dar se găseau în permanentă luptă pentru întâietate, Ion Ghica continuă a avea o atitudine de rezervă, la început destul de binevoitoare, mai târziu destul de categoric opoziționistă.

Guvernul efemer al lui Alexandru G. Golescu (Arăpilă) din Februarie—Aprilie 1870 şi guvernul Manolache Costache Epureanu din Aprilie—Decemvrie 1870 nu scapă nici ele de aprecierile ironice și caustice ale lui Ion Ghica.

Intre timp, Dimitrie Sturdza fusese trimis, în Decemvrie 1868, ca Agent al Țării la Constantinopole, unde va rămânea până în toamna anului 1870. Această împrejurare provoacă o bogată corespondență între Ion Ghica şi Sturdza. Ion Ghica, rămânând în Bucureşti, ținea la curent pe Sturdza cu tot ce se întâmpla în țară; din scrisorile lui Sturdza nu avem la îndemână decât una singură, dar de cea mai mare însemnătate politică, datând din August 1870, în care Sturdza îşi arată, cu francheța și buna lui credință cunoscută, părerea ce avea în legătură cu evenimentele petrecute la Ploieşti şi cu acea neserioasă încercare de a se înlătura Domnitorul Carol şi a se proclama republica. Nici Ghica nu era de acord cu aceste încercări neserioase, deşi numele său fusese pe nedrept pomenit cu acest prilej.

Când la 18 Decemvrie 1870, Ion Ghica este însărcinat de Domnitorul Carol cu formarea guvernului, el încredințează prietenului său Dimitrie Sturdza conducerea Ministerului de Finanțe.

Cabinetul Ghica are o scurtă durată, căci la 11 Martie 1871 este concediat, aproape în mod cu totul neobişnuit de Domnitorul Carol, cu prilejul cunoscutelor evenimente. Neorânduielele produse prin manifestările ostile împotriva coloniei germane, care sărbătorea în Sala Slătineanu victoria dobândită împotriva Franței și proclamarea Imperiului german, determinaseră pe Domnitorul Carol să ia grava hotărîre de a abdica.

In acest scop el chemase la Palat pe foştii membri ai Locotenenţei Domneşti pentru a le încredinţa conducerea Ţării, urmând a părăsi ţara imediat. Insistenţele puse pe lângă Domnitor de către Lascăr Catargiu şi Nicolae Golescu, dar şi de către Dimitrie Sturdza, înduplecă pe Domnitor să renunţe la punerea în aplicare a planului său, încredinţând conducerea ţării lui Lascăr Catargiu, care alcătuind un cabinet puternic şi de pestigiu, reuşeşte să rămână la guvern până în 1876.

Dimitrie Sturdza avusese un rol destul de însemnat în acele grele împrejurări, după cum reiese şi din cele ce s'au publicat mai târziu în legătură cu şedinţa secretă a Adunării Deputaţilor, când el a avut o atitudine curajoasă şi patriotică [1]).

---

1) Ziarul «*Uniunea liberală*» (An. I, Nr. 33 de Sâmbătă 25 Septemvrie 1871) publică o dare de seamă asupra şedinţei secrete a Adunării Deputaţilor din ziua de 11 Martie 1871. Această dare de seamă este deosebit de instructivă căci ne indică în special rolul avut de către Dimitrie Sturdza:

«Şedinţa publică se deschide la 12 oare sub preşedinţia d-lui Pâcleanu.

Miniştrii ocupă băncile lor.

D-l *Ion Ghica*, cerând cuvântul, spune că în urma întâmplării din noaptea trecută, Ministerul şi-a dat demisiunea şi fără a sfârşi bine cuvântul, părăseşte banca ministerială.

Mai mulţi deputaţi cer cuvântul.

Preşedintele Adunării, nefiind miniştrii pe bănci, ridică şedinţa.

După o jumătate de oră, Ministrul Finanţelor D. Sturdza, intră cu portofoliul subsuoară şi cu aerul preocupat. Dumnealui anunţă deputaţilor că are a le face o comunicaţiune de mare însemnătate; cere deşertarea tribunelor şi singur cutreeră toate apartamentele cerând depărtarea din localul Adunării a orice persoană străină; opreşte chiar stenografilor de a intra în sala şedinţelor, apoi ia loc pe banca ministerială, în timp ce şeful cabinetului şi ceilalţi miniştri se aşezase între deputaţi.

«D-l *Sturdza* zice că niciodată ţara nu s'a aflat într'o situaţiune mai gravă; că este o necesitate de devotamentul şi de concursul tuturor şi apelează la patriotismul deputaţilor spre a se întruni într'un cuget ca cu puterile unite să înlăture pericolele de care patria este ameninţată. Domnia sa zice că după evenimetele dela Slătineanu, Măria Sa Domnitorul văzându-se părăsit de concursul Puterilor Garante şi în neputinţa de a guverna ţara, în mijlocul dezordinei, Măria Sa l-a însărcinat de a comunica Adunării deciziunea ce a luat de a abdica, şi, spre a nu pierde nimica din expresiunile Măriei Sale, le-a înscris întocmai pe o hârtie de pe care citeşte: că Măria Sa luând deciziunea nestrămutată de a abdica, pentru acest scop a chemat pe Caimacamii N. Golescu şi Lascăr Catargiu, din mâna cărora a primit puterea în 1866, spre a le încredinţa guvernământul Ţării.

D-l *Lascăr Catargiu*, punând mâna la piept cu figura şi cu vocea întristată, având toată aparinţa francheţii, adevereşte cele spuse de Sturdza, adăugând că după toată rugămintea ce a făcut Măriei Sale de a nu ne părăsi, n'a stat chip a-l îndupleca şi, că despre aceasta poate mărturisi şi d-l N. Golescu care asemenea a fost prezent.

D-l *Nicolae Golescu* declară că aşa este.

D-l *Sturdza* reluând cuvântul aminteşte d-lui Catargiu, că în fine, după, multă şi multă rugăminte şi insistenţă din partea dumnealor...

— *O voce:* Cine v'a însărcinat?

«La urma urmei Măria Sa a promis că va reveni pentru moment dela deciziunea luată, dacă i se va da un Minister care să-i convină şi dacă se va vota bugetul (*cu*

După evenimentele din Martie 1871, legăturile de prietenie între Ghica și Sturdza vor rămânea tot atât de strânse, dar drumurile carierei lor politice vor fi cu totul deosebite.

Intr'adevăr, după cele întâmplate în Martie 1871, Ghica își încheia pentru totdeauna cariera sa politică. Nu va mai prezida niciun guvern, nu va mai figura în niciun cabinet, deși nu avea decât 55 de ani și o așa de bogată experiență politică. Sub guvernul Ion C. Brătianu, între 1881 și 1889 va fi trimes la Londra spre a reprezenta Țara, în calitate de Ministru plenipotențiar și trimis extraordinar al Regelui Carol I.

In schimb, Dimitrie Sturdza, mult mai tânăr decât Ion Ghica, va continua să activeze în vieața politică, încredințându-i-se tot

---

anuitatea Strussberg. Nota ziarului) și legile financiare (*împrumutul de 56 milioane și vânzarea în bloc a moșiilor statului.* Nota ziarului) în câteva zile.

— *Pe băncile Roșiilor:* A, de, de.

— D-l *Eugen Ghica:* Era bine să fi abdicat de mai de mult.

Beizade Mitică se repede asupra-i acuzându-l de rău Român.

D-l *Negură* intervine între ei pentru libertatea opiniunii!!

D-l *Vernescu* arată regretele sale că un Ministru al majorității a avut trista misiune de a aduce Adunării această dureroasă știre; d-lui consideră evenimentul periculos pentru țară și aruncă responsabilitatea asupra acelora care au adus această situațiune.

D-l *A. Lahovary* opinează că pentru înlăturarea pericolelor s'ar putea aranja lucrurile într'un mod convenabil. Domnia Sa propune ca Adunarea să supună Măriei Sale o listă cuprinzând un număr suficient de candidați Miniștri din care să-și aleagă Măria Sa pe acei care i-ar conveni. (Aprobări în dreapta, ilaritate în stânga).

Beizade Mitică se raliază la opiniunea d-lui Lahovary.

D-l *Ion Câmpineanu,* urcându-se la tribună zice că în propunerile d-lui Sturdza nu vede decât tendința de a pune pe Cameră să facă aceea ce puterea executivă nu cutează însăși, adică sfărâmarea Constituțiunii; că Domnia Sa, la inaugurarea regimului actual a sacrificat convicțiunile sale cele mai intime pentru speranțe care nu s'au realizat. Dânsul crede că Adunarea trebue să profite de declarațiunea Principelui ca de o bună ocaziune, spre a scăpa de o dinastie care dela început n'a adus Țării decât nenorociri. El zice: Măria Sa ne urăște și nu este prudent a lăsa ca Țara să fie guvernată de un Principe care n'a arătat cea mai mică bunăvoință pentru Români și că nimeni nu poate prevedea relele ce ne poate aduce în viitor. Domnia Sa crede că situația Europei, când Prusia a deșteptat atâtea îngrijiri și atâtea sentimente în contra-i, este cea mai favorabilă pentru a scăpa de astă dificilă situațiune și finește îndemnând pe Adunare să primească abdicarea cerută.

D-l *Kogălniceanu* combate opiniunile d-lui Câmpineanu cu pericolele situațiunii.

D-l *N. Ionescu* zice că Măria Sa nu poate constituționalmente încredința guvernul Caimacamilor din 1866, a căror misiune de atunci a încetat; că Constituțiunea prevede cazul vacanței Tronului, că el se aștepta ca Măria Sa tocmai în împrejurări grele să aducă ajutor țării prin întinsele sale relațiuni, iar nu să ne abandoneze tocmai asupra unui fapt de asemenea natură. In cât privește abdicarea, zice că va consulta pe alegătorii săi.

— D-l *Agarici* începe zicând că schimbarea Domnilor este bucuria nebunilor.

— *O voce:* O, o, o (murmuri).

Domnia sa vede abdicarea Măriei Sale periculosă pentru Țară; zice că este gata a da concursul său puterii executive în limitele Constituțiunii și îndeamnă pe Adunare

felul de situaţiuni, tot mai mari şi mai importante, până la cea mai înaltă, aceea de preşedinte al Consiliului de Miniştri.

Totuşi ei se vor mai întâlni şi vor mai colabora, pe diferite domenii, în cel mai strâns spirit de înţelegere şi cu aceeaşi preţuire reciprocă, iar corespondenţa lor va continua multă vreme.

După evenimentele din Martie 1871, Sturdza va continua să rămână în legătură destul de strânsă cu Domnitorul Carol, care va recurge la serviciile sale în diferite împrejurări. Astfel, el va primi anumite însărcinări oficiale, în legătură cu spinoasa chestiune Strussberg, mergând în acest scop la Berlin în 1871, pentru a deslega acolo anumite diferende.

Incepând cu anul 1872, Sturdza va deveni un apropiat şi preţios colaborator a lui Ion Ghica, la pregătirea şi organizarea Creditului Funciar Rural, înfiinţat prin legea din Aprilie 1873.

Este fără îndoială, extrem de caracteristic şi de pilduitor faptul că Ion Ghica nu se sfieşte să primească în 1873 sarcina de director al Creditului Funciar Rural, după ce fusese de atâtea ori preşedinte al Consiliului de Miniştri şi jucase un rol atât de covârşitor în toate evenimentele naţionale dela 1848 încoace. Tot astfel, Dimitrie Sturdza, după ce îndeplinise atâtea

---

a nu părăsi sala înainte de a se regula un Minister. Domnia Sa propune apoi a se recomanda Tronului pe d-l Costache Bozianu.

D-l *Fleva* zice că Camera n'a ridicat încrederea sa d-lui Ion Ghica şi nu pricepe cum se poate alunga nişte miniştri care au încrederea majorităţii; dânsul nu-şi poate explica fantasmagoria apariţiunii pe banca ministerială şi a dispariţiunii d-lui Ion Ghica.

D-l *D. Sturdza*, reluând cuvântul cu un ton semisuveran, justifică nemulţumirile Curţii şi blamează spiritul şi conduita partidelor parlamentare; apostrofează pe pretinşii conservatori ca inimici ai ordinei şi acuză majoritatea Camerei ca lipsită de patriotism. Ea n'a dat concurs devitat Ministerului său, că majoritatea l-a luat peste picior când a prezentat înţeleptele sale legi financiare (*vânzarea în bloc a moşiilor statului cu admiterea străinilor la concurenţă.* Nota ziarului). Că guvernul a trebuit să avizeze în faţa urilor şi sfâşierilor partidelor, în fine d-l Sturdza probozeşte pe d-l Câmpineanu pentrucă în privinţa patriotismului nu seamănă părintelui său *(pe băncile deputaţilor, rumori şi indignaţiuni)*.

D-l *Bozianu* declină onoarea de a fi recomandat de şef Cabinetului pe rezonul că domnia sa nu face parte nici din majoritate şi nici din minoritate.

Mai multe voci: Te adoptăm.

D-l *Bozianu* mulţumeşte zicând că nu doreşte adopţiunea şi nici pizmueşte soarta adoptivilor; Domnia sa crede că Domnitorul chiar în limitele Constituţiunii poate să-şi aleagă Consilieri cărora aparţine de a câştiga favoarea Corpurilor Legiuitoare; şi nu vede nicio dificultate în observarea regulilor constituţionale.

D-l *Kogălniceanu* urcându-se pe tribună îndeamnă Adunarea să nu se împrăştie înainte de a rezolva chestiunea ministerială; *(ultimele sale cuvinte nu se aud)*.

Adunarea se împrăştie la 7 oare după amiază.

însărcinări în Stat și fusese de mai multe ori ministru și reprezentant al Țării în străinătate, conducând chiar finanțele țării câtăva vreme, în guvernul lui Ion Ghica din 1870—1871, se mulțumea să primească sarcina de subdirector al nouei instituții de Credit Funciar.

Nu numai atât. Fiind vorba de o organizație de credit cu o tehnică specială ce îi era necunoscută, el pleacă în Germania pentru a studia la fața locului mecanismul funcționării unui institut de credit funciar și pentru a învăța contabilitatea.

Ce pildă mai frumoasă de abnegație și devotament se poate da și ce dovadă mai strălucită se poate aduce ca în gestul acestor doi vrednici slujitori ai intereselor obștești?

Dacă această instituție financiară — cea dintâi creată în țara noastră prin iscusința și vrednicia românească și cu capitaluri naționale — s'a putut desvolta atât de bine, împlinind un rol atât de hotărîtor pe tărâmul creditului, aceasta se datorește de sigur și împrejurării că dela început ea a avut parte de o conducere pricepută, onestă și devotată a acestor doi bărbați de seamă ai țării.

Din textul scrisorilor lui Ion Ghica către Dimitrie Sturdza din 1871—1875 se vor putea afla multe amănunte inedite de un mare interes documentar, în legătură cu stăruințele și silințele ce s'au depus până să se ajungă la înfăptuirea celei dintâi instituții de credit românesc.

Tot în această perioadă, mai este de semnalat colaborarea între Ion Ghica și D. A. Sturdza pentru alcătuirea unui « *Vademecum* », un fel de manual practic, întitulat: « *Ajutorul comerciantului, a agricultorului și al inginerului* » apărut în 1873, în care se găseau tot felul de indicațiuni cu privire la măsuri și greutăți precum și formule de calcul întrebuințate în comerț, bancă, agricultură și ingineria civilă, de mare folos pentru uzul zilnic a celor interesați Pentru elaborarea unei astfel de lucrări, cea dintâi în felul ei în literatura tehnică românească, s'a depus și de unul și de altul o muncă sârguincioasă și conștiincioasă, cum de altfel reiese atât de lămurit în multe din scrisorile lui Ion Ghica.

Mai amintim că tot în aceaată perioadă se mai ivește un prilej pentru Ion Ghica și D. A. Sturdza, de a lucra împreună

la afirmarea şi consolidarea celui mai înalt aşezământ de cultură naţională. Intr'adevăr, în Septemvrie 1871, Dimitrie Sturdza este ales membru al Academiei Române, pe acea vreme Societate Academică, iar în 1874 urmează şi Ion Ghica; cel dintâi în secţiunea istorică şi cel de al doilea în secţiunea ştiinţifică. Şi aici, ei vor lucra cu însufleţire şi vor aduce contribuţiuni preţioase de tot felul.

Colaborarea lui Ion Ghica şi a lui D. A. Sturdza la pregătirea şi organizarea Creditului Funciar Rural a mai avut ca urmare între altele şi apropierea lor de Ion C. Brătianu, marele animator şi creator de vieaţă economică românească.

De unde cu 10 ani în urmă, Ion C. Brătianu şi prietenul său C. A. Rosetti erau judecaţi cu cea mai mare asprime, iar politica dusă de « Roşii », era socotită ca o adevărată catastrofă naţională, încetul cu încetul aceste păreri se schimbă şi chiar o apropiere se poate constata începând cu acţiunea comună dusă pentru înfiinţarea Creditului Funciar, împotriva unor anumite tendinţe manifestate de partidul conservator, aflat atunci la cârma Statului.

Apropierea lui Dimitrie Sturdza de Ion Brătianu, între 1873—1876 ajunge atât de departe, încât în Iulie 1876, când cel din urmă este însărcinat cu formarea guvernului, Sturdza intră în Cabinetul Brătianu în calitate de Ministru de Lucrări Publice. Colaborarea durează — cu o scurtă întrerupere în Ianuarie 1877 până la 21 Februarie 1877, când Dimitrie Sturdza se retrage, din motive de politică externă, asupra cărora nu putem insista aci.—In schimb, după termina ea războiului de Independenţă, Sturdza reintră în Cabinetul Ion C. Brătianu în Noemvrie 1878, acum la conducerea Ministerului de Finanţe, pentru a rămânea până în Ianuarie 1880, când iarăşi se retrage. In schimb, va participa la formarea Cabinetului Dumitru Brătianu (11 Aprilie—9 Iunie 1881) ca Ministru de Finanţe, sub care are loc Incoronarea Regelui Carol I.

In sfârşit, după o altă întrerupere de un an, Dimitrie Sturdza reintră la 1 August 1882 în Cabinetul Brătianu, ca Ministru de Externe şi apoi ca Ministru de Instrucţie Publică şi Culte în care va rămânea până în Martie 1888. De astă dată Sturdza devine un colaborator devotat şi credincios al lui Ion C. Bră-

tianu, iar după moartea acestuia, chiar urmașul său la conducerea partidului Național-Liberal, cu scurtul interval de timp când Dumitru Brătianu îndeplinește această sarcină.

Intre timp și Ion Ghica pare că se apropie mai mult de Ion Brătianu. Când se înființează Banca Națională a României în 1880, dă să înțeleagă că ar fi acceptat bucuros locul de guvernator al nouei instituțiuni, dacă Ion Brătianu i-ar fi făcut o astfel de propunere. Precum se știe Brătianu a numit ca prim guvernator al Băncii Naționale pe Ion Câmpineanu; în schimb Ion Ghica a fost trimes Ministrul Țării la Londra, unde a rămas până la 1889.

Corespondența ce publicăm mai jos se desfășoară între 1860 și 1880 și cuprinde un număr de 69 de scrisori adresate de Ion Ghica lui Dimitrie Sturdza și numai una singură a lui Sturdza către Ghica.

Din acestea, patru scrisori datează din vremea domniei lui Cuza-Vodă (1860—1865), iar restul din timpul domniei lui Carol I, între 1868—1880.

In ceea ce privește acestea din urmă, ele se împart, după vremea când au fost scrise, în chipul următor: 3 din 1868; 19 din 1869; 10 din 1870; în care se cuprinde și scrisoarea lui Sturdza către Ghica; 6 din 1871; 3 din 1872; 7 din 1873; 1 din 1875; 3 din 1878 și 13 din 1880 și una fără dată.

Cea mai mare parte din scrisori, și anume 32, sunt scrise de Ion Ghica între Decemvrie 1868 și Septemvrie 1870, când Sturdza se găsea la Constantinopole ca agent al Țării. După această dată, corespondența se întrerupe, căci Sturdza se reîntoarce în țară, iar între Decemvrie 1870 și Martie 1871, el face parte din cabinetul prezidat de Ion Ghica, în calitate de Ministru de Finanțe. Ea este reluată, între Iunie și Decemvrie 1871, dar cum de astă dată, ambii se găseau în țară, corespondența este mai puțin intensă, căci, după cum se poate presupune, ei se întâlneau destul de des, așa încât schimbul de scrisori devenea inutil. In anii 1872—1873, corespondența este destul de rară, căci în această perioadă ei colaborau la pregătirea legii Creditului Funciar, schimbul de scrisori intervenind numai pe timpul absenței lui Sturdza din țară, plecat fiind

la Berlin pentru a studia acolo funcționarea institutelor de credit funciare asemănătoare. După înființarea Creditului Funciar (Aprilie 1873), Ghica și Sturdza colaborează zilnic: cel dintâi în calitate de director și cel de al doilea în calitate de subdirector, la noua instituție înființată, așa încât nu mai aveau nevoie să-și scrie. Mai târziu, Ghica adresează scrisori lui Sturdza numai când pleacă din țară, cum se întâmplă în 1875 și 1878. In schimb, în 1880, scrisorile lui Ghica se înmulțesc mult, căci în acest an Sturdza primește diferite însărcinări oficiale în străinătate, în legătură cu răscumpărarea căilor ferate, așa încât avea rost să informeze pe prietenul său cu cele ce se întâmplau în țară în timpul absenței sale.

După 1881, Ghica pleacă din țară, numit fiind Ministru la Londra. Este greu de presupus că între 1881 și 1889 el n'a mai avut niciun fel de corespondență cu Dimitrie Sturdza, dat fiind strânsa lor prietenie. Totuși nu am găsit nicio corespondență din această perioadă. Cum arhiva Sturdza dela Academia Română nu este încă complet inventariată, nu este exclus a se mai găsi corespondență și din această perioadă [1]). Este adevărat că în acest răstimp, Ghica ar fi avut mai puține lucruri de scris decât în perioadele anterioare. Se găsea acum într'un post diplomatic, în timp ce Sturdza lucra în calitate de ministru la diferite departamente, în cabinetul lui Ion C. Brătianu și poate că era cazul ca Sturdza să informeze mai mult pe Ghica despre cele ce se întâmplau în țară. Cum între timp Sturdza devenise un apropiat colaborator al lui Ion C. Brătianu, de unde cu 10—15 ani în urmă nu prea era de acord cu vederile și concepțiunile politice ale marelui bărbat de stat, și cum Ion Ghica era ajuns acum la bătrânețe și nu se mai interesa de vieața politică a țării, cu pasiunea din trecut, este de presupus că și corespondența dintre ei să nu mai aibă temeiul de odinioară.

---

[1]) In corespondența lui Ion Ghica cu I. Bianu, din această perioadă se pomenește destul de des de Sturdza, mai ales în legătură cu chestiunile interesând Academia Română, așa încât se poate avea o confirmare indirectă că a existat schimb de scrisori între Ghica și Sturdza și după 1880. Ion Ghica, *Scrieri* (Ed. Petre V. Haneș) București Minerva) 1915, vol. IV, pp. 407—443.

Cuprinsul acestor 67 de scrisori, ce se publică mai jos, este din cele mai bogate şi mai interesante din multe puncte de vedere. In ele se pot găsi prețioase informațiuni asupra vieții politice a țării din perioada 1860—1880 precum şi interesante ştiri cu privire la unele fapte şi evenimente cu caracter economic şi financiar, în care, fie Ghica fie Sturdza avuseseră câte un rol de îndeplinit.

Faptele şi evenimentele erau comentate pe măsură ce se produceau, cum era şi firesc într'o corespondență între doi prieteni, cu aceleaşi vederi și credințe politice, şi tocmai din această pricină, scrisorile lui Ghica au astăzi o incontestabilă valoare documentară.

Cum Ghica era un militant în vieața politică a țării, înconjurat de prieteni dar și combătut de adversari, era natural ca şi el să adopte o atitudine de critică față de tot ce se petrecea în țară, mai ales când nu purta nicio răspundere oficială. De aceea, în mai toate scrisorile ce adresa lui Sturdza, mai ales în perioada atât de frământată dintre 1868—1870, el critică fără cruțare tot ce se întâmpla, judecând pe toți oamenii politici ai țării cu ironia și sarcasmul ce-l caracterizau. De sigur, aprecierile ce făcea, sub impresia faptelor zilnice nu erau todeauna drepte și nici destul de obiective, în schimb ele sunt astăzi extrem de prețioase, căci ne învederează cât de pasionată era vieața noastră politică, mai ales în primii ani de domnie ai lui Carol I.

Va fi totdeauna interesant de știut, care erau adevăratele relațiuni între diferiții oameni politici, cu rol de primă însemnătate în conducerea țării și cum se explică diferitele schimbări ce aveau loc mai ales în acel început de domnie.

In scrisorile lui Ion Ghica se găsesc unele portrete ale câtorva oameni politici din acea vreme, de exemplu Dimitrie Ghica, Mihail Kogălniceanu, Vasile Boerescu, etc., ce nu pot scăpa atențiunii unui cercetător obiectiv. De bună seamă, judecata lui Ghica trebue explicată şi prin anumite deosebiri de vederi și convingeri politice care îl despărțeau de aceste personalități proeminente ale vieții noastre publice, ceea ce va ajuta la cunoașterea mai de aproape a curentelor de opiniune ce se manifestau la acea epocă în vieața publică a țării.

Cum judecă Ion Ghica situația politică, internă și externă, reiese și din chipul cum aprecia el pe Domnitorul Carol, pe care îl vedea din când în când în obișnuitele audiențe ce i-se acordau. Paginele ce ne-a lăsat el în această privință sunt de un mare interes documentar.

Merită a fi relevat în chip deosebit, felul cum apreciază Ion Ghica întâmplările din August 1870, când se produsese acea încercare neserioasă dela Ploiești, prin care se urmărea înlăturarea Domnitorului Carol. El povestește pe larg cum s'au petrecut lucrurile, din care reiese cu prisosință că nu avusese niciun fel de amestec, direct sau indirect, ironizând în schimb atitudinea guvernului Dimitrie Ghica.

Răspunsul lui Sturdza este din cele mai caracteristice, căci din scrisoarea acestuia se vede lămurit nedumerirea sa când aflase — la început — că și Ion Ghica ar fi avut un rol în încercarea ridicolă a lui Candiano Popescu. In această scrisoare, Sturdza își expune cu sinceritate și franchețǎ punctul său de vedere, din care se vede cât de puternic era atașamentul său personal față de Domnitorul Carol. Răspunsul lui Sturdza va fi impresionat pe Ghica, căci într'o lungă scrisoare din 19/31 August 1870, el se simte obligat să revină asupra celor întâmplate la Ploiești și să lămurească încă odată punctul său de vedere. Cu acest prilej, el face un impresionant portret al Domnitorului Carol, recunoscându-i mari calități și vădite merite, chiar dacă adaugă și unele aprecieri mai puțin favorabile, pornite din unele aprehensiuni sau prejudecăți cu totul personale. Aceste scrisori sunt de cel mai mare interes și prezintă fără îndoială o mare valoare documentară.

Intâmplarea a făcut ca atât Ion Ghica cât și Dimitrie Sturdza să fie părtași și la evenimentele de mare primejdie politică din Martie 1871, când ne-am aflat atât de aproape de abdicarea Domnitorului Carol.

Ion Ghica era atunci președintele Consiliului de Miniștri, iar Sturdza era Ministru de Finanțe. S'ar părea că Ion Ghica a fost total surprins de evenimente și n'a știut să reacționeze cu energia necesară, din care pricină despărțirea sa de Domnitorul Carol s'a făcut în condițiuni cu totul neobișnuite. Cu acest prilej, Sturdza s'a arătat un om politic cu vederi largi

şi juste şi prin atitudinea lui fermă şi curajoasă, din şedinţa secretă a Camerei dela 11 Martie 1871, a contribuit mult la deslegarea fericită a crizei dinastice ce ne ameninţa.

Va fi de un real interes să se urmărească, în toată această corespondenţă, chipul cum aprecia Ion Ghica pe Ion C. Brătianu, căruia nu-i cruţa la început niciun fel de epitet, făcându-l răspunzător de multe din neajunsurile vieţii noastre publice din acea vreme şi atribuindu-i tot felul de greşeli de concepţie şi metodă. Sturdza împărtăşea întru totul acest fel de a vedea. Dar între 1868 şi 1880, aceste idei şi aprecieri se schimbă treptat, pentru ca în 1881 Ion Ghica să ajungă a deveni colaboratorul lui Ion Brătianu, căci în timpul lungii sale guvernări, el va reprezenta ţara la Londra. Nu mai amintim de colaborarea dela Creditul Funciar Rural dintre 1872—1875 şi nici nu pierdem din vedere a sublinia faptul, mărturisit de Ion Ghica, chiar într'o scrisoare din cele publicate mai jos, că ar fi fost foarte măgulit dacă Brătianu l-ar fi numit guvernator al Băncii Naţionale, la înfiinţarea acesteia, în 1880.

Acelaşi lucru se poate spune şi despre Dimitrie Sturdza, care ajunge chiar în 1876 a fi ministru de finanţe în cabinetul lui Brătianu. Este adevărat că atât Sturdza cât şi Ion Ghica au fost împotriva alianţei noastre cu Rusia în 1877 şi chiar împotriva războiului, propunând o politică de neutralitate. In timpul grelelor împrejurări politice din 1878 şi a Congresului dela Berlin, Ion Ghica nu cruţă pe Ion Brătianu şi pe Kogălniceanu şi se declară împotriva cedării Basarabiei, pentru apărarea căreia şi Kogălniceanu şi Brătianu luptaseră cu atâta îndârjire. După 1880, Sturdza se alătură iarăşi de Brătianu şi îl ajută în negocierile purtate la Berlin pentru răscumpărarea căilor ferate şi în 1882 intră în guvern ocupând diferite departamente în mod succesiv. In acelaşi timp, Ion Ghica accepta postul dela Londra, prin urmare ambii se văd nevoiţi a recunoaşte că Brătianu condusese cu înţelepciune politica ţării şi de aceea acum îi dau tot concursul lor.

Plină de interes pentru cercetătorul economist ca şi pentru istoricul vieţii noastre publice vor fi şi scrisorile lui Ion Ghica către Sturdza în care se descrie toate sforţările făcute pentru înfiinţarea Creditului Funciar Rural, când Ion Ghica şi Di-

mitrie Sturdza au lucrat cu atâta pricepere şi însufleţire. De asemenea, se aduc preţioase informaţiuni cu privire la toate peripeţiile prin care s'a trecut, până s'a ajuns să se deslege definitiv faimoasa chestiune Strussberg. In această chestiune, Sturdza avusese un rol din cele mai importante, căci el a dus lungi şi laborioase negociaţiuni la Berlin până la definitiva răscumpărare a tuturor liniilor ferate construite în ţară cu concursul capitalurilor germane.

Dar scrisorile lui Ion Ghica mai cuprind şi alte multe şi variate ştiri privitoare la vieaţa publică şi politică a ţării. O serie întreagă de personaje, şi mai însemnate şi mai puţin însemnate, apar la tot pasul cu aprecieri şi amănunte ce nu pot să nu intereseze.

Sunt şi unele descrieri ale vieţii sociale, ale moravurilor şi ale micilor întâmplări petrecute în pătura noastră înaltă, înfăţişate de Ghica cu umorul şi sarcasmul său obişnuit, ce de asemenea vor putea interesa în cel mai înalt grad. Ne putem face astfel o imagine destul de vie a societăţii noastre de acum 60—70 de ani, aşa cum era văzută de un observator ager şi cum era descrisă de un povestitor neîntrecut.

Avem un singur regret, că aceste scrisori nu au fost scrise în limba română, pentru a avea, alăturea de cuprinsul lor informativ, bogat şi variat, şi folosul unor povestiri cum numai Ion Ghica ştia să facă.

Aşa cum se înfăţişează această corespondenţă, ea poate fi socotită ca o preţioasă contribuţie la cunoaşterea unei epoci din trecutul nostru apropiat, neîndeajuns de cunoscută, între altele şi din lipsa unei documentări mai complete. Dând-o astăzi la iveală, ajutăm poate, într'o anumită măsură şi la completarea ştirilor cu privire la Ion Ghica şi la înţelegerea unor vremuri nu tocmai departe de noi.

Martie 1943 VICTOR SLĂVESCU.

I

Bucarest, le 7/14 Avril 1860

Cher ami,

Je vous envoie ci-joint quelques uns des projets que j'ai présentés à l'Assemblée [1]) et que j'ai envoyés à la Commission Centrale [2]); que Dieu soit avec eux! Gardez tous ceux qui sont imprimés; quant aux manuscrits, je vous prie de me les envoyer quand vous les aurez lus. J'ai donné ordre qu'on vous serve un numéro du Moniteur.

Je serais charmé d'avoir votre opinion pour toutes les questions et si parfois vous croyez que je suis apte à profiter d'une bonne idée, écrivez-moi.

Présentez mes hommages très respecteux à Madame votre Mère et à toute votre famille.

Votre ami dévoué et affectionné,

Ion Ghica

P.S. Je vous prie de garder tout cela pour vous seul; il me manque une pièce que je vous enverrai très prochainement.

G.

II

Bucarest, le 25 Janvier 1861.

Mon cher Mititza,

Je viens vous féliciter, vous et notre pays, pour votre avènement au pouvoir [3]), en même temps que je fais des voeux pour

---

[1]) La această dată, Ion Ghica era preşedintele Consiliului de Miniştri din Muntenia. A funcţionat în această calitate între 11 Octomvrie 1859 şi 28 Mai 1860.

[2]) Comisiunea Centrală dela Focşani era constituită, potrivit prevederilor Convenţiei din 7/19 August 1858 dela Paris, din 16 membri, câte 8 din fiecare Principat. Dintre aceştia, câte patru erau aleşi de către Adunările Elective respective şi întăriţi de Domnitor prin decret, iar 8 erau desemnaţi direct de către Domnitor, tot câte patru din fiecare Principat. Comisiunea Centrală era însărcinată să examineze legile cu caracter general ce se propuneau în fiecare Principat, în vederea asigurării unităţii legislative. A fost desfiinţată în 1862 după proclamarea Unirii definitive.

[3]) Dimitrie Sturdza intrase ca ministru de Lucrări Publice în Cabinetul moldovenesc prezidat de Anastasie Panu, constituit la 18 Ianuarie 1861. El va rămâne în această demnitate până la 21 Mai 1861 când va demisiona împreună cu alţi colegi din Minister: C. Hurmuzaki, P. Mavrogheni, G. Cuciureanu.

D. A. Sturdza mai făcuse parte din cabinetul moldovenesc prezidat de Ion Ghica, în calitate de ministru de Culte şi de Instrucţiune Publică, între 7 Martie şi 21 Aprilie 1859.

que le bon Dieu vous débarrasse de Iépoureano [1]) et Cie. Ma lettre vous sera remise par une voisine à vous, Madame Théodory, dont la demoiselle épouse un de mes meilleurs amis, Monsieur Gradovitz [2]), employé au consulat de France. Madame Théodory a passé quelques semaines à Bucarest et elle pourrá vous parler de l'esprit public en Valachie. Je suis persuadé que vous sentiriez votre coeur se serrer, si vous pouviez venir faire la comparaison avec ce que nous étions il y a deux ans. Je crois que le Prince ne se doute même pas de ce qu'il en est; on dirait qu'il ne voit que par les yeux de son ministère [3]), un ministère aveugle pour le moins.

Rappelez-moi au souvenir de Mrs. Panu, Hurmuzaki et Mavrogeni [4]); présentez-leur mes amitiés et mes félicitations; présentez aussi mes très humbles hommages à Madame votre mère et agréez pour vous-même l'expression de mes sentiments d'estime et d'amitié.

Ion Ghica

III

Bucarest, le 17/29 Mars 1862.

Mon cher Mititza,

Je profite du départ du Prince Soutzo [5]), votre beau-frère, pour me rappeler à votre bon souvenir, et vous prier de présenter mes hommages respectueux à Madame votre Mère et à toute votre famille. Je vous ai écrit, il y a quelques semaines pour vous prier de venir prendre part aux travaux de la Commission Archéologique. Je sais combien il vous serait difficile de venir rester trop de temps à Bucarest, mais je tiendrais que vous fassiez pour le moins acte de présence. J'attache une très grande importance à tout ce qui est science, art, littérature et industrie. J'ai la conviction que si la politique va aussi mal chez nous, la véritable cause se trouve dans la négligence et l'abandon de toutes ces questions. Tâchons de les pousser si nous pouvons.

---

[1]) *Manolache Costachi Iepureanu* (1824—1880). Fost preşedinte de Consiliu în Moldova între 28 Aprilie 1859 şi 30 Mai 1860 când urmase lui Ion Ghica. Devine iarăşi preşedinte al Consiliului de Miniştri în Muntenia între 15 Iulie 1860 şi 30 Aprilie 1861. Deci Iepureanu era Ministru Preşedinte când Ghica scria această scrisoare.

[2]) Funcţionar la Consulatul Franţei.

[3]) In Ianuarie 1861 Cabinetul Iepureanu era astfel alcătuit: M. C. Iepureanu, Preşedinte şi Finanţe; Gr. Costaforu, Interne; Vasile Boerescu, Justiţie şi ad-interim la Culte şi Instrucţie Publică; I. I. Filipescu, Externe; G-ral Ion I. Florescu, Războiu; G-ral B. Vlădoianu, Control şi mai apoi Ministru de Culte şi Instrucţie Publică.

[4]) Colegii de minister ai lui Dimitrie Sturdza şi anume: A. Panu, Ministru, Preşedinte şi Interne; C. Hurmuzaki, Justiţie şi P. Mavrogheni, Finanţe.

[5]) *Mihai Suţu* (1841—1933), cumnatul lui Dimitrie Sturdza, fost guvernator al Băncii Naţionale a României, numismat de seamă, membru al Academiei Române.

Je viens de donner ma démission de président de la Chambre [1], et bientôt je donnerai ma démission de député; Alex. Golesco [2]) est depuis près de vingt jours à la campagne et prend peu de part aux débats et aux discussions de la Chambre. Tout est mené par Mrs. N. Docan [3]) et M. Epoureano.

Agréez, cher ami, l'assurance de ma considération très distinguée.

Ion Ghica

IV

Bucarest, le 2 Décembre 1865.

Cher ami,

Je n'ai pas eu de vos nouvelles depuis que vous avez quitté Bucarest. Je viens me rappeler à votre bon souvenir et vous prier de trouver à placer chez quelques libraires à Iassy cent exemplaires de ma brochure intitulée « *Conversaţiuni Economice* » [4]).

Ici les choses vont leur bonhomme de chemin, leur coquin de chemin, je devrais dire. Hier a eu lieu l'ouverture du Synode. Mr. Cariagdi [5]) était resplendissant. Par la ville il circule un petit poème intitulé Peneş Impărat ou le Tzigane devenu Domn; c'est cruel de mépris pour le chef actuel, c'est bête, mais c'est fait avec infiniment d'esprit et une grande connaissance des moeurs et du langage ţigănesc. Je ferai tout mon possible pour m'en procurer un exemplaire ou plutôt une copie, car je ne crois pas qu'on l'imprime.

---

[1]) Ion Ghica era vicepreşedintele Camerei ca şi Lascar Catargiu, P. Mavrogheni, Gr. Bibescu-Brancovanu, căci preşedintele Camerei era de drept Mitropolitul Primat. In şedinţa Adunării generale a României (aşa se numea Camera), din 21 Martie 1862 se citeşte demisia lui Ion Ghica. Adunarea decide ca biroul să roage pe Ion Ghica să-şi retragă demisiunea. *Monitorul Oficial*, Nr. 67 din 24 Martie 1862, p. 279.

[2]) *Alexandru G. Golescu* (Arăpilă), 1819—1881, după terminarea studiilor la Sf. Sava în Bucureşti, urmează cursurile şcoalei Centrale din Paris ca inginer. Ia parte la mişcarea revoluţionară din 1848 şi trimes de guvernul provizoriu ca agent diplomatic al Ţării la Paris. Exilat, rămâne la Paris până în 1857 când vine în ţară. In timpul domniei lui Cuza Vodă el devine ministru de Culte şi Instrucţiune Publică în Guvernul Ion Ghica între 11 Octomvrie 1859 şi 28 Mai 1860. Sub domnia lui Carol I devine ministru de Finanţe în Cabinetul prezidat de Dimitrie Ghica, între Noemvrie 1868 şi până în Februarie 1870 când la Februarie 1870 i se încredinţează preşedinţia Cabinetului până la 20 Aprilie acelaşi an. Era prieten bun politic cu Ion Ghica. Văr cu fraţii Nicolae şi Ştefan Golescu; era considerat între liberalii moderaţi.

[3]) Deputat influent în Cameră, prin legăturile lui de prietenie cu Domnitorul Cuza. Mai apoi senator şi vicepreşedinte al Senatului.

[4]) Este vorba de broşura Nr. 1 din *Convorbiri Economice* apărută în 1865 la Tip. Ştefan Rasidescu. Sub numele lui Ion Ghica este scris: « v. prezident al fostei Camere Elective ». Titulatura este pusă cu tâlc. Ghica părând că ignorează că a fost de două ori preşedinte de Consiliu sub domnia lui Cuza Vodă.

[5]) Dimitrie Cariagdi era ministrul de Justiţie, Cultelor şi Instrucţiunii Publice în Cabinetul prezidat de Nicolae Kretzulescu.

C'est écrit de manière à faire un très grand effet et saper les fondaments de l'autorité du Prince Couza encore plus profondément.

Ulysse Crétzéano [1]) se lance; il a débuté avec Godillot [2]).

1) Deux halles: 9 millions.

2) Canalisation et pavage, plusieurs millions.

3) Echange à double prix du bec.

Etc., etc., etc.

Le grand Iliesco [3]) est émerveillé, stupéfait et effrayé du génie d'Ulysse.

Présentez, je vous prie, mes amitiés et mes respects à tous les vôtres et agréez l'assurance de ma considération la plus affectueuse.

Ion Ghica

P.P. Ecrivez-moi quelquefois. Avez-vous (vu) Negry et Alexandry, que disent-ils, que pensent-ils de notre état civil et politique ?

V

Bucarest, 15/27 Décembre 1868.

Cher Mitiță [4]),

Zizine [5]) m'a dit hier qu'il y avait au ministère des nouvelles de votre arrivée à Constantinople [6]). Zoé [7]) n'a pas eu encore un télégramme de vous. Dimanche après votre départ j'ai vu le Prince, il a été très bon et plein de bienveillance pour moi; mais je vous dirai que je m'en suis revenu chez moi le coeur navré; j'ai emporté l'idée que sa confiance dans les rouges [8]) était illimitée; quelques petits faits sont venus me confirmer dans cette idée; depuis quelques

---

[1]) Inrudit cu poetul și diplomatul cu același nume; trecea drept un om de spirit; în 1869 este ales deputat de Călărași.

[2]) Furnisor francez.

[3]) C. Iliescu. Fost ministru de Finanțe în cabinetul prezidat de N. Kretzulescu între 26 Mai 1863 și 12 Octomvrie 1863; deputat.

[4]) Msse Rom. Acad. Rom., Nr. 5.316, fol. 74—75.

[5]) *Ion A. Cantacuzino-Zizin* (1829—1898), născut la Suceava. A făcut studii la Geneva fiind elevul renumitului profesor Töpfer; director general al teatrelor; agent diplomatic al țării la Belgrad și ministru de Finanțe în Cabinetul A. G. Golescu dela 2 Februarie la 20 Aprilie 1870. Retras apoi din viața politică, s'a dedicat studiilor de științe naturale și literatură. A tradus și tipărit în limba franceză pe Schopenhauer în 1890. In tinerețe a întreprins o lungă calătorie în America.

[6]) D. A. Sturdza fusese numit agentul țării la Constantinopole la începutul lui Decemvrie 1868. Dos. D. A. Sturdza, Msse Rom. Acad. Rom., Nr. 5.316, p. I.

[7]) Soția lui Dimitrie Sturdza, născută Ion C. Cantacuzino (Caimacamul), fiind nepoata Doamnei Alexandra Ion Ghica.

[8]) Prin « Roșii » se înțelegea partidul liberal din care făceau parte frații Golescu, Ion C. Brătianu, C. A. Rosetti, etc. Intre August 1867 și Noemvrie 1868, țara fusese condusă de guvernul liberal prezidat de Ștefan Golescu, Ion C. Brătianu având însă de fapt conducerea guvernului.

jours les rouges sont furieux contre le colonel Krensky [1]) et se vantaient de le faire partir; j'apprends que Krensky part fort mécontent, dit-on.

Les rouges sont furieux contre Boeresco [2]), le seul des ministres qui ait un peu touché à leur susceptibilité; on me dit déjà qu'il va être forcé de se retirer. En attendant, il y a des choses inouïes et dans l'armée et dans les finances. Alex. Catargi [3]) a donné à Golesco [4]) les chiffres demandés par Mavroyeni; il en résulte un véritable gaspillage de plus de 25 millions et déjà on parle de renvoyer Catargi du ministère des Finances; ils le traitent de voleur, de couziste, etc.

L'intrigue, le mensonge, la calomnie et tous les mauvais augures n'ont jamais été plus en mouvement qu'aujourd'hui.

Tout notre monde se porte bien.

Je vous salue et vous embrasse,

Ion Ghica

VI

Bucarest, le $\frac{\textit{21 Dec.}}{\textit{2 Jan.}}$ *68/69.*

Cher ami [5]),

Dimanche dans la journée nous avons eu le concert symphonique [6]) qui nous a parfaitement satisfaits et le soir nous avons eu la réunion électorale dans la salle Slătineano, qui nous a fait surgir la candidature de l'honorable Pilat [7]); en ce moment on vote

---

[1]) Ofițer prusian, chemat de Domnitorul Carol în fruntea unei misiunii militare germane pentru reorganizarea armatei.

[2]) Ministru de Justiție în Cabinetul Dimitrie Ghica, la acea dată. Vasile Boerescu (1830—1883) emerit jurisconsult, profesor de drept comercial la Universitatea din București, ziarist de seamă; a fost de nenumărate ori ministru în cabinetele prezidate de D. Ghica (1868—1869) și Lascăr Catargiu (1873—1875). In calitate de Ministru de Externe încheie prima convenție comercială cu Austro-Ungaria în 1875; mai târziu în 1879 devine ministru de Externe și în cabinetul Ion C. Brătianu. A publicat multe scrieri cu caracter politic și juridic. Este autorul legii de procedură civilă și a colaborat în mod hotărîtor la alcătuirea Constituției din 1884.

[3]) *Al. St. Catargi* (1825—1897), a făcut studii financiare la Paris; intră în cariera administrativă ajungând director general în Ministerul de Finanțe; a fost și conducătorul interimar al Ministerului de Finanțe în Cabinetul Barbu Catargiu (Martie 1862) și ministrul Controlului și apoi de Lucrări Publice în Cabinetul Nicolae Kretzulescu din Iunie 1862 până în Octombrie 1863.

[4]) A. G. Golescu Ministru de Finanțe în Cabinetul D. Ghica, la această dată.

[5]) Msse. Rom. Acad. Rom. Dos. Nr. 5.316, fol. 76—77.

[6]) Dat de Societatea Filarmonică Română la 15 Decemvrie 1868, sub conducerea lui Eduard Wachman. S'a executat din Beethoven, Mendelsohn, Haydn, Mozart.

[7]) *Maiorul Constantin Pillat*, care a luat parte la detronarea Domnitorului Cuza. El a intrat în Palat împreună cu Lecca și alți ofițeri spre a prezenta Domnitorului spre semnătură actul de adbicare. La 1870 s'a angajat în armata franceză pentru a lupta

et demain nous allons avoir ce nouveau grand citoyen comme député. La police a ramassé tous les cochers, cuisiniers et les a amenés au meeting pour applaudir le grand Bratiano qui a parlé non pour poser ladite candidature, mais pour expliquer au monde et à la cité la grande politique; lisez son discours dans le «Românul» [1]), en voici le résumé: les Turcs, les uns devenus Musulmans, ont fondé l'empire Ottoman, les autres, devenus chrétiens, ont formé le royaume de Hongrie; il faut donc chasser les uns et les autres; nous Roumains nous sommes orthodoxes et nous devons être partout avec l'orthodoxie et les orthodoxes; nous devons vivre ou mourir avec les peuples orthodoxes de l'Orient. Aux armes! aux armes!!!

Hier Carp a fait une interpellation qui a déplu au ministère et aux rouges [2]); dans la Chambre à côté, Bratiano en parlait avec Bratiano, il lui a dit que la France ne comprenait rien à la politique, qu'elle devait se réunir aux Grecs, Bulgares et autres pour chasser les Turcs et que les Polonais étaient dans la fausse voie en écoutant les conseils de la France.

Avant l'interpellation Carp il y a eu l'interpellation Hajdeu [3]). Beizdade Mitica [4]) a répondu et certes, jamais bohémiens ne se sont dit des choses plus irrévérencieuses, ni de plus grosses injures; j'ai honte de retourner à la Chambre. Hajdeu a voulu savoir la signification politique de votre nomination à Constantinople et de Strat à Paris.

Notre politique est une mauvaise comédie. Cogălnitzeano est toujours malade. Pantazi [5]) en vient il y trouve joyeuse compagnie, Jean Bratiano et d'autres convives. On parle de dissolution de la Chambre, d'un ministère Cogălnitzeano-Bratiano; ce que je crois moi c'est que le ministère restera mais qu'il traînera misère.

împotriva Prusiei, din care cauză a fost şters din cadrele armatei române. A fost reprimit în 1877 cu gradul de locotenent-colonel. Era ginerele lui C. A. Rosetti.

[1]) *Românul*, An. XII. Dela 18 Decemvrie 1868, p. 1088.

[2]) *Petre P. Carp* făcuse o interpretare pe tema primejdiei panslavismului amintind şi de cuvântarea lui Ion C. Brătianu din Sala Slătineanu în care se pledase o apropiere de Rusia.

[3]) *Hajdeu* atacase violent guvernul şi în special pe preşedintele Consiliului, Dimitrie Ghica, care a răspuns aducând acuzaţiuni personale lui Hajdeu ca fiind îndepărtat din învăţământ şi ca publicist de lucrări imorale.

[4]) *Dimitrie Ghica* (1816—1897), fiul Domnitorului Grigore Ghica din Muntenia. A făcut studii în Germania; câtva timp ofiţer în armata rusă apoi magistrat, prefect de poliţie în Bucureşti, preşedinte al Municipiului Bucureşti, deputat în Divanul ad-hoc; unionist. Ministru şi preşedinte al Consiliului de Miniştri sub Cuza Vodă în mai multe rânduri. După 1864 devine adversar al Domnitorului Cuza şi luptă pentru răsturnarea lui. Sub Carol I, ministru la mai multe departamente şi preşedinte al Consiliului de Miniştri, apoi preşedinte al Camerei şi al Senatului. Efor al Spitalelor Civile. Vezi recenta lucrare: M. Theodorian-Carada, *Beizadea Mitică*, Buc., 1943.

[5]) Pantazi Ghica, fratele lui Ion Ghica, decedat în 1882. A făcut studii de drept la Paris, câtva timp magistrat, apoi avocat şi publicist. A colaborat la ziarele *Românul* şi *Naţionalul*.

Zoé à passé la soirée avec nous, il y avait Madame Ruxanda Balş, son mari et votre frère et la famille Wahman et Wirst (?). Je vous souhaite bonne fête et bon succès.

Votre ami affectionné
Ion Ghica

VII

Bucarest, le *27 Décembre 68* / *8 Jan. 69.*

Cher ami [1]),

Strat [2]) est parti Dimanche. Je lui ai donné un chiffre pour pouvoir correspondre avec vous, la permutation des lettres extrêmes 7324 au lieu de 4327 du dictionnaire Dauto (?). Je vais lui écrire de vous envoyer aussitôt un exemplaire. Strat est allé à Galatz, de là il va remonter le Danube pour aller à Dusseldorf, moi je crois qu'il doit être chargé de quelque message matrimonial [3]).

Il semble que Krensky[4]) ne parte plus et j'en suis bien aise parce qu' il paraît que c'est un brave homme. Mais dans le cas où il resterait, il arrivera tôt ou tard que la mission française nous quittera. Déjà les Candiano [5]) commencent à bougonner et laissent échapper des phrases comme celles-ci: «Dar noi nu l-am adus aici ca să ne facă Prusiani, l-am adus ca să-l facem noi pe el Român», «Nous ne l'avons pas fait venir pour qu'il fasse de nous des Prussiens, mais bien pour que nous fassions de lui un

---

1) Msse. Rom. Acad. Rom., Dos. Nr. 5316, pp. 78—80.

2) *Ion Strat* (1836—1879) doctor în drept dela Berlin în 1858, profesor de Economie politică la Universitatea din Iaşi şi Bucureşti. Ministru de Finanţe în 1865 în Cabinetul C. Bozianu, apoi ministru de Instrucţie Publică în 1866—1867 şi ministru de Finanţe în 1876. Agentul diplomatic al Ţării la Paris, Constantinopole, etc. Autorul unui «Tratat de Economie politică» (1870).

3) Domnitorul Carol notează în memoriile sale la 14/26 Ianuarie 1869: «Au cours de son voyage à Paris et à Vienne, Strat a encore été à Düsseldorf...

«De Düsseldorf, Strat écrit combien les parents souffrent d'être séparés de leur fils et combien tous insistent sur la nécessité d'un voyage du Prince pour régler la question du mariage». *Notes sur la vie du Roi Charles de Roumanie*, Bucarest, 1894, Vol. I, pp. 160—161.

4) Vezi nota p. 21.

5) *Alexandru Candiano Popescu.* Născut în 1841, iese ofiţer în 1859. Ia parte la acţiunea politică din 11 Februarie 1866. In 1867 demisionează din armată şi intră în politică. Fundează două ziare: *Perseverentza* şi *Democraţia*. In 1870 pune la cale mişcarea dela Ploeşti pentru detronarea dinastiei Hohenzollern şi proclamarea republicii. Dat în judecată, este achitat de juraţii din Târgovişte.

In 1877, deşi deputat se înrolează în armată, ia parte la asaltul dela Griviţa, fiind decorat cu ordinul Sf. Gheorghe de Ţarul Rusiei. In 1879 devine prefectul de Poliţie al Capitalei. In 1880 Domnitorul Carol îl numeşte adjutantul său, funcţie în care rămâne timp de 12 ani. In 1894 este înaintat general de cavalerie.

Roumain». A propos de ce langage tenu par Candiano, Haralamb [1]) lui en a dit de dures.

Vous savez qu'à propos d'un article de la « Presa » dans lequel on soutenait la candidature Boziano [2]) contre celle de Pilat, qui n'a d'autre mérite que d'être le gendre de Mr. Rosetaki, Carada [3]) et Candiano sont allés provoquer Pierre Grădişteano [4]) qui se déclarait l'auteur. On s'est battu avant-hier matin, on a tiré trois fois sans se faire du mal; Grădişteano était assisté de Zizin [5]) et du général Floresco [6]).

Hier Mehedinţeano [7]) a interpellé Golesco sur les finances; les rouges étaient furieux de la maladresse de leur ami. Golesco [8]) a répondu avec beaucoup de dignité mais d'une manière écrasante; il résulte des chiffres cités par Golesco que le 1-er Janvier 1867 nous avions, nous, réduit la dette flottante à 8.205.980 piastres francs et que cette dette était montée à 21.384.274 francs le 16 Novembre 1868, jour où ils ont quitté le ministère. Il résulte de plus que sachant qu'ils se retiraient, ils ont augmenté cette dette de 6 millions de francs dans l'espace de 15 jours du 1-er au 16 Novembre 1868.

La dette flottante était de près de 15 millions francs au 1-er Février 1868, de 8 millions francs lorsque nous avons quitté le ministère et elle sera de 26 millions frs le 1-er Janvier 1869 après avoir encaissé eux environ 13 millions francs de l'emprunt Oppenheim dans le courant de l'année 1867.

Il résulte de plus, des chiffres cités par Golesco, que Mr. Bratiano pendant cette belle année de prospérité n'a encaissé que 42

---

1) *Colonelul Nicolae Haralamb*, membru în Locotenenţa Domnească după detronarea lui Cuza Vodă. La venirea în ţară a Domnitorului Carol intră în Cabinetul prezidat de Ion Ghica între 1866 şi 1867. Ia parte la Războiul de Independenţă ca general.

2) *C. Bozianu* (1815—1882), jurist şi om politic cu studii în drept la Paris, profesor la Universitatea din Bucureşti între 1863 şi 1874. Preşedinte al Consiliului de Miniştri în 1865.

3) *Eugen Carada* (1866—1910), ziarist şi financiar, prieten apropiat al lui Ion C. Brătianu, ajutor de primar al Capitalei, deputat, redactor la ziarul *Românul* între 1862—1870. Participă la operaţiunile pentru răscumpărarea căilor ferate. Director la Banca Naţională a României. Deşi conducătorul ei efectiv, n'a primit să fie guvernator fiind convins anti-dinastic şi refuzând orice numire care purta semnătura Regelui Carol. Autor a mai multor scrieri cu caracter literar şi politic.

4) *Petre Grădişteanu* (1841—1921), avocat şi om politic, publicist, deputat, cu o vieaţă publică foarte agitată.

In legătură cu candidatura lui Pillat, a scris o scrisoare deschisă către C. A. Rosetti în ziarul *Presa*, Nr. 131 din 22 Decemvrie 1868.

5) Vezi nota dela p. 20.

6) *Generalul Ion Em. Florescu* (1819—1893). Militar distins care a lucrat mult pentru organizarea armatei române. A fost de mai multe ori ministru de Războiu în timpul Domnitorului Cuza. Sub Domnitorul Carol a fost pentru scurtă vreme Preşedinte de Consiliu. I s'a refuzat să participe la războiul din 1877 din motive politice. Vezi: G-ral R. Rosetti, *Un uitat. General Ion Emanuel Florescu*, Academia Română, 1937, Mem. Secţ. Ist., Ser. III, Tom. XIX, pp. 1—37.

7) Deputat liberal; mai târziu director la Banca Naţională.

8) A. G. Golescu, ministru de Finanţe.

millions de francs et qu'il y a des arriérés de plus de 36 millions, on ne pourra en encaisser que la moitié dans le courant de cet exercice. La discussion va continuer aujourd'hui. Golesco nous a promis de nous donner la situation financière d'ici à 3 ou 4 jours.

Je ne sais si le Prince s'occupe de toutes ces questions, ce serait cependant bien nécessaire, car il saurait le dessous des ....

Mr. Bratiano a été bien aise de voir remplir la caisse par l'emprunt Oppenheim, il s'est jeté dessus et il a quitté le ministère le jour où il n'y avait plus rien dedans et que l'année ne se montre pas trop favorable.

Votre ami dévoué,

Ion Ghica

VIII

Bucarest, le 11/23 Janvier 1869.

Cher ami [1]),

Je compte aller après demain à Gherghani, j'emporterai quelques papiers et à mon retour je vous expédierai copies des écrits de ces messieurs. Ne croyez-vous pas que se serait mieux de les faire publier dans quelque journal français ou anglais à Paris ou à Londres?

Tâchez de terminer l'affaire de la monnaie [2]) et de la décoration; ce sont les deux seuls points faibles de l'arrangement [3]) de 1866. Dites à Mr. Elliot [4]) que cela n'aurait fait l'affaire de Bratiano et Cie que si la chose avait été terminé pendant l'administration de ce monsieur, et que la laisser en suspens, c'est encore faire l'affaire de ce parti, car il pourrait bien se faire qu'en revenant au pouvoir on pousse le Prince à frapper la monnaie d'or et d'argent sans même en donner avis à la Porte, ce qui aurait double inconvénient.

Autant que je puis juger, il me semble que Bratiano et Co sont à la baisse en haut lieu; aussi veulent-ils se rattraper par l'agitation de la rue; on monte les officiers contre Krensky [5]) ce qui devient

---

[1]) Mss. Rom. Acad. Rom. Dos. Nr. 5316, pp. 82—85.

[2]) Dimitrie Sturdza, în calitatea sa de agent al Țării, ducea la Constantinopole grele și laborioase negociațiuni pentru dobândirea dreptului de a bate monetă. Vezi: Victor Slăvescu, *Recunoașterea dreptului de a bate monetă. Acțiunea diplomatică a României în 1866—1870*, București, 1941 (Fundația Regele Carol I).

[3]) Se face aluzie la aranjamentul din 18 Octomvrie 1866 când Poarta acordase României dreptul de a bate o monetă specială purtând un semn special al Porții.

[4]) Ambasadorul Angliei la Constantinopole.

[5]) Iată ce notează Domnitorul Carol, în Memoriile sale, în privința lui Krenski: « 5/17 Janvier. Kogălniceano communique au Prince que l'opposition commence à exploiter contre le Souverain la présence de Krenski; on l'accuse de prussifier la petite armée et on lui met partout des bâtons dans les roues; en présence de ce systhème de prussification, les journaux publient des articles violents réclamant pour

réellement très sérieux et même inquiétant; Cogălnitzeano qui est de mauvaise foi, j'en suis certain, profite de cette circonstance pour renvoyer les Févruaristes [1]) et donner les commandements importants aux Maïstes [2]). Bachinski [3]) a le commandement de la divis on militaire de Craïova, Cretzoulesco [4]) sera envoyé ces jours-ci hors la frontière sous le prétexte d'une mission en Hongrie; il sera remplacé par Solomon [5]). Skelet [6]) et autres du même bord ont été appelés en activité de service et on leur a donné des commandements. Il vaudrait mille fois mieux licencier toute l'armée que de faire ce que l'on fait; elle est un grand danger de quelque manière qu'on l'envisage.

Lisez le « Românul » pour le banquet patriotique [7]) donné par le commerce de Bucarest en l'honneur de Bratiano le jour de St. Jean; lisez aussi la lettre imprudente et peu politique que Mitică Ghica [8]) a écrit au nom de ses collègues, lettre que le président

---

les Roumains le droit de libre arbitre; le Roumain est et restera latin; il ne veut rien savoir de la Prusse, ni la tolérer.

« 14/26 Janvier. Les intrigues contre le lieutenant-colonel Krenski augmentent; celui-ci est décidé à prendre un congé de six semaines et le Prince y consent; il est bien permis au plus fort de céder ». *Notes sur la vie*, etc., Vol. I, pp. 159—160.

[1]) Prin « Februarişti » se înţelegeau ofiţerii care luaseră parte la actul de detronare din Februarie 1866.

[2]) Prin « Maişti » se înţelegeau ofiţerii care aderaseră la suirea pe Tron a Domnitorului Carol şi nu avuseseră niciun amestec în evenimentele din Februarie 1866.

[3]) *Colonelul Vladimir Bacinski* (1825—1878), fusese adjutantul Domnitorului Cuza până la detronare.

[4]) *Colonelul Dimitrie Kretzulescu*, fratele lui Nicolae Kretzulescu luase o parte însemnată la acţiunea din 11 Februarie împotriva Domnitorului Cuza şi în casa sa se uneltise complotul militar în care au fost amestecaţi cei trei ofiţeri ce s'au introdus noaptea în Palat. A fost pus în disponibilitate din armată în 1869 şi reprimit în 1870.

[5]) *Colonelul Alexandru Solomon* (1832—1875), era ministru de Războiu în Cabinetul Kretzulescu, din Ianuarie 1866, în momentul detronării lui Cuza-Vodă.

[6]) *Colonel Nicolae Skeletti* (1836—1872), cu studii militare în Germania. A desfăşurat şi o bogată activitate publicistică literară, traducând din Schiller şi Goethe.

[7]) Se folosea ziua numelui lui Ion Brătianu, la 7 Ianuarie 1869 spre a i se da un banchet de către comercianţii Capitalei la care participase trei sute de persoane. Cu acest prilej se rotiseră cuvântări înflăcărate de omagiu la adresa lui Ion Brătianu. Iată ce notează Domnitorul Carol în Memoriile sale în legătură cu acest eveniment:

« Sur l'initiative de C. A. Rosetti, les citoyens de la Capitale ont organisé un grand banquet en l'honneur de Jean Bratiano: à cette occasion, celui-ci est fêté d'une façon démonstrative et dans les toasts on le célèbre comme le sauveur des Roumains. Cette manifestation, à laquelle une partie de la presse s'attache à d'onner une teinte antidinastique, décide le Prince à appeler Jean Bratiano, qu'il tient en grande estime et qui possède encore toute sa confiance, pour lui demander des explications. Bratiano assure le Prince de son entier dévouement, mais il donne en même temps à entendre que tous les membres de son parti nombreux ne partagent pas ses sentiments et que ceux-ci devaient être ménagés ». *Notes sur la vie du Roi Charles*, etc., Vol. I, p. 160.

[8]) *Dimitrie Ghica*, preşedintele Consiliului de Miniştri susţinut în Parlament de Ion Brătianu, care devenise preşedintele Camerei, adresează organizatorilor banchetului o scrisoare în care îşi exprimă regretul că membrii cabinetului nu pot lua parte la sărbătorirea lui Ion Brătianu, adăogând că deşi absenţi, ei se asociază cu totul la omagiul pe care corpul comercianţilor îl aduceau preşedintelui Adunării Deputaţilor.

du banquet a lue à table. Il n'est pas permis de faire de telles fautes. Les rouges veulent à tout prix intimider le Prince; j'en ai entendu un hier à la Chambre qui disait en causant avec Candiano ou Cârciumărescu et en parlant de la fraction: « ils ont un but, une ligne « de conduite bien indiquée et qui sait si nous n'allons pas bientôt « nous apercevoir qu'ils sont dans le vrai ».

A propos du banquet, il y a une chose amusante: Panayot, l'ex-maire et un vieux Tancovici sont les premiers signés dans les billets d'invitation; il paraî. que ni l'un, ni l'autre n'avait aucune connaissance; il est possible même qu'ils écrivent une lettre pour être publiée dans la presse. Je leur ai dit que dans la situation dans laquelle ils s'étaient mis vis-à-vis de Rosetti, Bratiano et Co, ces messieurs avaient bien le droit de disposer de leurs noms, de leur personnes et même de leurs familles; je les ai rudoyés parce que ce sont de mauvais drôles. Le banquet a été donné avec l'argent de la municipalité et le concours du comité bulgare Christea Georgiu, Protici, Atanasovici, etc.

Les Golesco, Bratiano et tous les Argeshani sont allés en masse à Pitești pour faire élire Papiu [1]) à la place de Hurmuzaki [2]). Zizin m'a dit hier soir que malgré que tout le parti contraire soit décidé de s'abstenir, Papiu ne pourra pas être élu, qu'on acceptera tout autre candidat des rouges, mais pas celui-là.

Avez-vous reçu l'almanach de Scrânciobu? Tous les autres journaux humoristiques des partis se sont fondus en un seul intitulé « Daracul » [3]), il ne vaut pas le « Scrânciobul » [4]) qu'on a brûlé le jour de St. Jean, en l'honneur de Mr. Bratiano sur la place de l'Académie, les étudiants de la Faculté des Lettres en tête. Mr. Lauriano [5]) et Ureche [6]) sont doyen et professeur de cette Faculté; ils ont brûlé aussi la « Presa » [7]) en présence de la police qui n'a pris aucune mesure.

---

[1]) *A. Papiu Ilarian* (1828—1878), publicist și luptător național în Transilvania, doctor în drept dela Padova, așezat apoi în țară și devenit profesor la Facultatea de Drept din Iași. Autor a mai multor lucrări istorice. Membru al Academiei Române.

[2]) *Constantin Hurmuzachi* (1811—1869), jurisconsult eminent din Bucovina, fiul lui Doxachi Hurmuzachi, luptător naționalist în epoca Unirii, ministru sub Cuza-Vodă și deputat în 1868.

[3]) *Daracul*, ziar umoristic și satiric, apare la 1 Ianuarie 1869. Cuprinde numeroase articole și caricaturi în care se biciuesc anumite moravuri politice.

[4]) *Scrânciobul*, ziar umoristic ce apare în Octomvrie 1868 până în Martie 1869, foarte potrivnic lui Ion Brătianu.

[5]) *August Trebonius Laurian* (1810—1881), profesor emerit, unul din reprezentanții curentului latinist. Profesor la Facultatea de Litere din București, membru al Academiei Române. A lăsat o bogată operă istorică și filologică.

[6]) *Vasile Alecsandrescu Urechia* (1834—1901), istoric român cu studii universitare în Spania, profesor la Universitatea din Iași și București. A lucrat mult pentru organizarea învățământului de toate gradele. A fost deputat, senator, ministru de Instrucție Publică, membru al Academiei Române. A donat orașului Galați biblioteca sa și colecția de documente.

[7]) *Presa* era un ziar politic, literar și comercial care apărea între 18 Februarie 1868 și 28 Aprilie 1876, apoi din nou între 1877 și 1881 fiind foarte apropiat de Ion Ghica.

Je reçois en ce moment le « Românul »; le major Radu Mihai [1]) a été élu à Piteşti, c'est un des membres du comité Pilat-Costescu.

J'ai dîné hier soir avec Zoé, elle se porte parfaitement.

Votre ami dévoué et affectionné

Ion Ghica

IX

Bucarest, le 30/12 Février 1869.

Mon cher Mititza [2]),

Ne pouvant pas prévoir d'une manière certaine le résultat de la discussion entamée à la Chambre, je ne vous ai pas écrit Samedi dernier pour ne pas risquer de vous induire en erreur. Le minis ère avait déjà donné sa démission; je savais que le Prince ne l'accepterait pas, mais Dem. Ghica et Cogălniceanu sont tous les deux hommes à s'embrasser devant la nation après s'être dit toujours en public toutes les infamies.

Nous avons eu des séances de 6 et 7 heures, ce serait plusieurs volumes de mots à lire sans s'élever au-dessus d'un sentiment pénible. Tout ce qu'il en est resté de toute l'attention que j'ai donnée à cette discussion animée du geste et du regard de Beizade Mitică qui pour faire plus d'effet a pleuré devant la nation, c'est que depuis le 15 Novembre les deux ministres ne faisaient rien sans la volonté et le consentement de Bratiano; ce dernier leur avait donné le pouvoir à deux conditions: l'une, pas de bénéfice d'inventaire; l'autre de le consulter et de ne rien faire sans le consentement du grand homme qui, de son côté, s'engageait à les soutenir auprès de la nation. Ils ont pu s'excuser pour deux ou trois nominations, telles que celles d'agents et autres, en rejetant tout sur le Prince et sur la nécessité diplomatique, mais lorsque Golesco a parlé de la dette flottante, que Duca [3]) a parlé des contrats de salpêtre et des plaques, lorsque Cogălniceanu a fait élire P. Grădişteanu [4]), Papadopolo-Callimachi [5]) et C. Boeresco [6]), Bratiano a compris que ces

---

[1]) *Radu Mihai* (1840—1894). După o scurtă carieră militară, în 1869 demisionează din armată, intră în politică, să alege deputat, apoi prefect şi prefect al Poliţiei Capitalei. Intre 1885 şi 1888 face parte din guvernul Ion C. Brătianu ca ministru de Lucrări Publice şi ministru de Interne.

[2]) Msse. Rom. Acad. Rom., Nr. 5316. Fol. 239—244.

[3]) *Colonel Alexandru Duca*, ministru de Război în Cabinetul Dimitrie Ghica dela 16 Noemvrie 1868 până la 14 Iunie 1869.

[4]) Petre Grădişteanu, vezi nota p. 24.

[5]) *Alexandru Papadopol Callimachi*, scriitor şi om politic, membru al Academiei Române. Autor a diferite lucrări privitoare la trecutul nostru. Ministru de Externe în Cabinetul N. Kretzulescu dela 17 Octomvrie 1865 până la 11 Februarie 1866. A mai fost timp de 8 zile ministru de Culte şi Instrucţiune Publică în Cabinetul Dimitrie Ghica între 16 Noemvrie şi 24 Noemvrie 1868.

[6]) *C. Boerescu* (1838—1908), frate mai mic a lui Vasile Boerescu, doctor în drept dela Paris, profesor de drept civil la Universitatea din Bucureşti, deputat în 1864. Luptă

messieurs cherchaient à s'affranchir et lorsque la nomination de Makedonsky a été faite, ils ont été consternés voyant qu'ils ne pourraient bientôt plus maintenir la crainte dans l'esprit du Prince sur un mouvement de la rue, que Bratiano et Rosetti [1]) seuls puissent conjurer et prévenir; alors Bratiano a fait appeler les deux ministres, Ghica et Cogălniceano, et les a apostrophés en leur demandant s'ils pouvaient révoquer la nomination de Makedonsky [2]). Sur la réponse catégorique qu'ils ne pouvaient pas le faire, il s'était écrié: « Eh bien, je ne vous soutiens plus et je vous préviens que dans 20 jours vous serez obligés de m'arrêter». Là dessus les ministres ont donné leur démission et, sur le refus du Prince de l'accepter, ils ont demandé un vote de confiance; aprés deux jours de discussions, la Chambre a donné ce vote à la presque unanimité [3]); le vote a été donné le Samedi soir à 7 heures et Lundi matin la Chambre s'est ouverte avec l'interpellation Boeresco sur Makedonsky et après avoir échoué complètement sur la question de droit, qui est fort simple et fort claire, Macedonsky n'ayant jamais donné sa démission et après avoir été bien prouvé que la lettre de Macedonsky dans la « Trompeta » n'avait rien de blessant ni pour l'armée, ni pour la nation, mais seulement pour Mr. Bratiano, on s'est jeté à perte de vue sur la question politique et Bratiano ne pouvant retirer la motion, ne pouvant pas la faire tomber, ne pouvant plus agir sur le Prince pour lui inspirer la défiance, a fait un discours à l'adresse du Prince afin que, en le lisant, il puisse non seulement douter de la fidélité de Makedonsky mais même être certain de la trahison; et il a même insinué des perfidies au sujet de l'entente de Mitică Ghica avec les ennemis du Prince du dehors et du dedans; c'était un discours qui dénonçait le gouvernement comme ayant provoqué le conflit parce que Mr. de Beust [4]) aurait dit, à je ne sais qui, qu'il insisterait pour que la Chambre soit dissoute; il a fait valoir une lettre qu'il avait en poche, qu'il n'a pas lue, mais qu'on m'a assuré être de ce pauvre Hurmuzaki; il a parlé en même temps des confidences que Beizade Mitică lui aurait faites au sujet d'une

---

apoi contra lui Cuza-Vodă. In 1889, devine ministrul Cultelor şi Instrucţiunii Publice în Cabinetul Lascăr Catargiu între 31 Martie şi 3 Noemvrie.

[1]) C. A. Rosetti.

[2]) *Generalul Macedonski* aflat în retragere, este chemat în activitate şi numit la comanda Diviziei I-a Teritoriale. Această numire provoacă o mare furtună politică cu violente discuţiuni în Parlament, mai ales că Macedonski publicase o scrisoare în ziarul *Trompeta Carpaților* (An. VI, Nr. 692 din 23 Decemvrie 1868), în care formulase anumite critici cu privire la organizarea armatei. Domnitorul Carol se ocupă de generalul Macedonski în *Memoriile* sale în mai multe rânduri. Vol. I, pp. 163—166—171.

[3]) De acest eveniment pomeneşte şi Domnitorul Carol în *Memoriile* sale. Vol. I, p. 163.

[4]) Contele Ferdinand von Beust (1809—1886), prim ministru saxon şi apoi Cancelar al Imperiului Austro-Ungar.

lettre de Paris qui lui dénonçait des menées d'un monsieur d'une famille qui aurait reçu (sic); on m'assure que c'est de Bibesco qu'il a voulu parler.

Si le ministère agit bien dans les élections, les rouges sont coulés, car le Prince a commencé à les connaître et il en a par dessus la tête, mais Cogălniceano trompera les autres; il laissera élire 25 ou 30 rouges et il fera élire le plus de Cogălniceano possible et il y aura dans la Chambre deux mauvaises queues, l'une de Bratiano, l'autre de Cogălniceano; on se débarrassera du ministère actuel et on compte sur la formation d'un ministère définitif avec Cogălniceano pour premier ministre et quelques rouges et Bratiano pour protecteur et d'a capo.

Nous allons avoir ce soir une réunion chez Grădişteano; nous cherchons à lutter sérieusement, nous renforçons « la Presse » que je voudrais que nous fassions paraître tous les jours.

J'attends votre frère avec bonheur et impatience. Tâchez de venir au plus tôt, le moment est très opportun pour faire comprendre au Prince la vraie situation.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

X

Cher ami [1]),

La lettre que vous avez écrite à Zoé et la lettre de Georges ont apporté la joie et le bonheur dans ma maison. Je suis si heureux, cher ami, que je ne sais comment vous exprimer ma reconnaissance. Je vous attends avec impatience.

Dimanche je suis allé remercier le Prince pour la gentillesse qu'il a eue d'envoyer me souhaiter la bonne fête pour la St. Jean; j'ai été enchanté de la conversation du Prince; j'ai très longuement parlé et vous avez été pour le tiers dans la conversation; j'ai trouvé le Prince enchanté de vous. La lettre du Sultan qu'il m'a lue, lui a fait le plus grand plaisir. Haralamb et moi nous avons beaucoup fait pour calmer l'agitation faite dans l'armée par le comité Pilat, Radu Mihai et Costesco. L'élection de Radu Mihai à Piteşti, le lendemain de la mise en disponibilité et le banquet que Bratiano s'est fait donner ont déssillé les yeux du Prince; j'espère qu'il est décidé de marcher dans une autre voie, dans la bonne. Les rouges s'expriment déjà de la manière la plus violente au sujet du Prince. On

---

[1]) Pe o scrisoare adresată de Doamna Alexandra Ghica, soţia lui Ion Ghica către D. A. Sturdza, se găseşte adăogat de Ion Ghica aceste rânduri în dosarul Nr. 5.316, p. 244 şi verso dela Academia Română. Scrisoarea d-nei Ghica poartă data de 30 Ianuarie/12 Februarie 1869.

m'assure que Krensky part, je le regrette infiniment mais toutefois j'espère que la chose ne se réalisera pas. La mission française a reçu l'ordre de partir.

Le Prince donne une chasse chez Micho à Glejani, je dois partir aujourd'hui même.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

XI

Ghergani, 30 Févr./11 Mars (1869).

Cher ami,

Je suis retourné dans mon gîte après trois jours de séjour à Târgu-Vestei où j'ai livré la bataille à Mr. G. Cantacuzène [1]), le candidat de Mr. Hiot [2]), Floresco et Beizade Mitică. Vaincu mais content. Je vous avouerai que je n'aurais pas aimé être élu comme Mr. G. G. Cantacuzène l'a été. C'est un pauvre petit ambitieux, il n'y a rien à attendre pour la patrie de citoyens de cette espèce. Je suis content de l'élection de Epoureano [3]) et de Mavrojeny [4]). Je crains que le ministère Mitică-Cogalnitzeano ne fasse reparaître les rouges plus forts que par le passé. J'ai toujours pensé que la Constitution éline était le seul système qui pouvait convenir à notre pays et hors de là, point de salut; mais pour cela il faut que cette Constitution que nous nous sommes donnée soit sincèrement appliquée.

---

[1]) *Gheorghe Gr. Cantacuzino* (1837—1913) — «Nababul» — doctor în drept dela Paris, fost magistrat; în 1866 intră în viața politică fiind deputat, primar al Capitalei (1869), ministru de Justiție (1870), de Lucrări Publice (1873), de Finanțe (1875); Preşedinte al Camerei (1888) şi al Senatului (1894). Preşedinte al Consiliului de Miniştri în 1899 şi între 1904—1907.

[2]) Hiotu, prefectul județului Dâmbovița.

[3]) *Manolache Costachi Iepureanu* (1824—1880). Studii la Heidelberg. Ia parte la mişcarea națională din 1848; intră în Divanul ad-hoc. Preşedinte de Consiliu în Moldova între 28 Aprilie 1859 şi 3 Aprilie 1860 şi apoi în Muntenia între 16 Iulie 1860 şi 30 Aprilie 1861. Prezidează Constituanta din 1866. In guvernul Lascăr Catargiu deține portofoliul Justiției între Octomvrie 1872—Mai 1873. Intre Aprilie şi Iulie 1876 prezidează un cabinet liberal. Era un orator de talent.

[4]) *Petre Mavrogheni* (1819—1887). După studii la Paris se întoarce în țară, ocupând diferite dregătorii publice sub Mihai Vodă Sturdza. Sub Grigore Ghica este ministru de Finanțe şi de Lucrări Publice. In timpul domniei lui Cuza-Vodă devine ministru de Finanțe în Cabinetul Anastasie Panu (Ianuarie—Mai 1861). Ia parte la răsturnarea lui Cuza Vodă şi devine în 1866 ministru de Finanțe şi de Externe în Cabinetele Ion Ghica şi Lascăr Catargiu. In Cabinetul prezidat de Lascăr Catargiu ocupă iarăşi portofoliul Finanțelor între 1871 şi 1875. Intră apoi în diplomație reprezentând țara la Roma, Constantinopole şi Viena.

Je recois à l'instant une lettre du Marquis de Ploeck [1]) en réponse à la lettre que je lui ai écrite; il termine la lettre ainsi:

« Je suis très touché de ce témoignage de confiance et je vais réfléchir aux moyens de vous transmettre une opinion autant éclairée qu'impartiale ».

Popesco arrivé hier soir de Bucarest me dit qu'on aurait arrêté Candiano qui aurait cherché à ameuter le peuple à Ploeşti.

Marie Cantacuzène [2]) écrit à Sacha [3]) que Zoé a fait un excellent voyage, qu'elle n'a pas souffert en mer; vous ne pouvez vous figurer comme je suis content qu'elle soit avec vous.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica [4])

XII

Gherghani, le 6/18 Mars 1869.

Cher Mititza,

Je vous envoie ci-joint plusieurs lettres, il y en a pour Wefjk [5]) Efendi et pour Arif Bey; il y en a une pour Strat; veuillez mettre l'adresse, je ne connais pas la rue ni le numéro de la maison. Il y a enfin la lettre pour le Marquis de Ploek, je ne connais pas bien l'orthographe de son nom; mettez-le sous pli avec les papiers concernant l'affaire de 601.000 fr. et demandez à Golesco comment s'écrit le nom du Marquis. Il est en ce moment sous-directeur de la Banque de France; n'oubliez pas de vous procurer copies légalisées des deux tableaux, l'un faisant partie du traité, l'autre présenté par Scheyer [6]), lorsque la transformation de la rente à été faite. Prévenez Staniforth [7]) et dites-le aussi à Alexandre Golesco.

Faites-moi savoir par le porteur si vous avez reçu la lettre d'hier avec un article sur la municipalité.

Nous nous portons tous très bien, tempêtons contre le mauvais temps qui nous empêche de sortir de la chambre et de travailler un peu dans le jardin.

Je vous embrasse tous,

Ion Ghica [8])

---

[1]) Financiar francez, viceguvernatorul Băncii Franţei.
[2]) Sora Doamnei Alexandra Ghica (născută Mavros) şi mama Doamnei Zoe Sturdza.
[3]) Doamna Alexandra Ghica, soţia lui Ion Ghica.
[4]) Msse. Rom. Acad. Rom., Nr. 5.317. Fol. 188—189.
[5]) Personaje turceşti neidentificate.
[6]) Reprezentantul concesiunii de căi ferate Oppenheim.
[7]) Concesionar englez al liniei ferate Bucureşti—Giurgiu.
[8]) Ms. rom. Acad. Rom. Dosar Nr. 5.317. Fol. 402—403.

XIII

Gherghani, 9/12 Mars 1869.

Cher Mitică,

J'ai vu dans le « Românul» un article dans lequel il est dit que Golesco aurait écrit de Constantinople à la Lieutenance Princière en 1866 que ce qu'il y aurait de plus avantageux pour nous serait d'être incorporé à l'Autriche: c'est là une indigne invention [1]). J'ai parcouru hier toute la correspondance de Golesco officielle dont j'ai gardé copies et privée, dont je garde les originaux et n'a' rien trouvé que de très correct et rien de ce que dit le «Românul». Il ne peut y avoir rien de tel dans les dossiers du Ministère des Affaires Étrangère à moins qu'il n'y ait quelques productions de la fabrique dont M. Rosetaki nous a montré un bel échantillon (la lettre du métropolitain à Stirbey). Demande à A. Golesco s'il veut que j'écrive une lettre pour donner un démenti.

Avez-vous quelque chose pour le procès-verbal dont nous avons parlé chez Balatcheano [2]). Moi je suis d'avis que vous le fassiez, soit que nous nous en servions maintenant ou plus tard. C'est très nécessaire pour l'histoire du pays. Appe ez aussi Haralambie qui a très bonne mémoire pour toutes les scènes qui se sont passées en conseil pendant les trois mois et n'oubliez pas la scène lorsque G. Ghica est venu annoncer que les pompiers avaient pris les armes.

On m'écrit de Bucarest que B. Boeresco voudrait poser sa candidature dans le premier collège de Mehedinţi. Je trouverais la chose singulière. Je n'ai pas demandé l'appui du gouvernement pour me faire élire, mais je soutiendrai ma candidature dans ce collège contre qui que ce soit. Tâchez de savoir ce qu'il en est, car dans le cas où un des membres du gouvernement voudrait me faire concurrence, je devrais aller moi-même à Turnu-Severin.

Scarlatesco m'envoie la dépêche ci-jointe; montrez-la, je vous prie, à Golesco et insistez pour qu'il arrange l'affaire séance

[1]) Ion Ghica publică în ziarul *Pressa* (An. II, Nr. 46 din 19 Martie 1869, p. 181), o scrisoare în care arată netemeinicia acestor afirmaţiuni, dând la iveală o serie de documente diplomatice.

[2]) *Ion Bălăceanu*, născut în 1825. A făcut studii în Franţa; a participat la mişcarea naţională din 1848 după care a emigrat în străinătate. Prefect de poliţie şi ministrul Controlului în 1859—1860 în Cabinetul prezidat de Ion Ghica în Muntenia. După 1866 desfăşoară o bogată activitate diplomatică fiind, rând pe rând, agentul Ţării la Paris (1866—1876) şi la Constantinopole (1870—1871). Pentru scurtă vreme, ministru de Externe în 1876 în Cabinetul Lascăr Catargiu. Apoi reia serviciul în diplomaţie fiind rând pe rând reprezentantul la Viena în 1876, apoi în 1882 la Roma, între 1884 şi 1885 la Paris, iar între 1886 şi 1888 la Constantinopole. Numit delegat al Ţării la Comisiunea Europeană Dunăreană între 1889 şi 1893, este din nou apoi trimis ca ministru al Ţării la Londra.

tenante; comment les employés commettent-ils des fautes aussi grossières?

Avez-vous reçu les deux paquets que je vous ai envoyés l'un par mon domestique Ghiţă, l'autre par Bika? Si vous n'avez pas reçu ce dernier paquet, faites-le chercher chez Bika au passage au bureau de la « Presa » et dites-lui que je l'ai expédié à son adresse par le capitaine de la poste de Brăiloaia. Nous sommes tous parfaitement bien portants; nous espérons le beau temps pour mettre un peu d'ordre dans la maison.

L'affaire Mellinet [1]) me semble arrangée à en croire les journaux, tant mieux.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica [2])

XIV

Ghergani, le 6/18 Avril 69.

Cher Mitica [3]),

Je ne doute point que Marie, votre belle-mère vous donne toutes les nouvelles fashionables de la capitale et vous fasse part de tout ce qui concerne les fonctions de l'officier de l'état civil; il a beaucoup à faire ce brave employé!

Plagino [4]) est allé annoncer au Prince la mort du vieux Ştirbey [5]); le Prince en a été profondément affecté, je lis dans un supplément de Bolliac que la cour aurait fait le deuil; je ne sais si la chose est vraie.

L'autre jour je suis allé en ville pour assister à la licitation des terres de l'État; j'ai acheté moi-même un petit morceau de terre à côté de Larga-Ialomitza, environ 2500 pogones; le prix est assez convenable, j'espère que la vente sera confirmée.

Le Prince a su que j'étais en ville et j'ai reçu une invitation au Palais. Le Prince avait chargé Falcoyano [6]), le président de la Cour de Cassation, de me dire que S. A. s'était assuré que le ministère

---

[1]) Consulul Franţei în Bucureşti.

[2]) Ms. rom. Acad. Rom. Dosar Nr. 5317, fol. 398—401.

[3]) Ms. rom. Acad. Rom., Nr. 5317, fol. 190—193.

[4]) *Al. Plagino*, ginerele Domnitorului Barbu Ştirbey; ministru de Finanţe în 1861 în Cabinetul muntean prezidat de Dimitrie Ghica. Comisar general al guvernului român pe lângă Comandamentul trupelor ruseşti în 1877; intră apoi în diplomaţie, reprezentând ţara la Londra şi Roma.

[5]) Domnitorul Barbu Ştirbey încetează din vieaţă la 1/13 Aprilie 1869 la Nissa.

[6]) *Scarlat Fălcoyanu* (1828—1876), face carieră de magistrat. A fost ministru de Externe în Cabinetul muntean prezidat de C. Al. Kreztulescu (1859) şi de Culte şi Instrucţiune Publică (1861) în Cabinetul Dimitrie Ghica. Odată cu înfiinţarea Inaltei Curţi de Casaţie, în 1862, este numit preşedinte de secţie.

n'avait point agi contre mon élection [1]). J'ai dit au Prince que je n'avais aucune raison pour croire ou pour supposer que Mr. Cogalnitzeano avait travaillé contre moi et que je n'avais pas pu m'en plaindre, quand ce ne serait que parce que je n'en avais point le droit; mais que je m'étais plaint des déclarations et des protestations de Mr. Cogalnitcheano qui voulant se disculper, je ne sais contre quelles accusations, montrait à qui voulait les voir les dépêches qu'il avait écrites aux préfets de Mehedinţi, de Dâmboviţa, Ialomiţa et autres exigeant qu'ils posent ma candidature et qu'il me fasse élire; j'ai dit à Son Altesse que je ne tenais à être élu député qu'autant que je pouvais l'être par ma propre considération et non pas par celle du gouvernement. Après cette petite explication, S. A. m'ayant demandé ce que je pensais de la nouvelle Chambre, je lui ai répondu franchement que cette Chambre dans un autre sens était aussi mauvaise que l'autre, et que ce n'était pas la peine de renvoyer Mrs. Cârciumăresco, Mehedinţeano, et Co pour faire venir de commande Mrs. Ulysse Cretzeano, Oscar Eliad et toute la clique Cogalnitzeano qui compte 80 à 90 voix à la Chambre; la majorité Bratiano était moins forte et quant au parti des hommes honorables et indépendants, il n'est pas plus nombreux dans cette Chambre que dans l'autre. J'ai dit au Prince qu'il avait été commis deux grandes fautes sous le ministère Bratiano: 1) la dissolution d'une Chambre librement élue et la formation d'une autre par la force dite morale; 2) les injustices et les soupçons dans l'armée, qui avaient brisé la carrière d'un grand nombre d'officiers bons et dévoués, et l'introduction et l'avancement d'officiers intrigants et incapables; j'ai ajouté que je voyais avec regret que le gouvernement actuel suivait absolument les mêmes errements. Je voulais dire à Son Altesse que je craignais que ce ministère ne tombe par le mécontentement venu de l'intérieur, comme l'autre était tombé par le mécontentement venu de l'extérieur. Je ne sais si S. A. a été très content de ma franchise, mais je persiste à croire que mon appréciation est juste. Les rouges étaient morts et ils ne se seraient jamais relevés; Cogalnitcheano les a déterrés et il les ressuscitera;

---

[1]) In ziarul *Pressa* (An. II, Nr. 54 din 29 Martie 1869, p. 213), se publică următoarea notiţă editorială:

« Aflăm că în mai multe colegiuri s'ar fi făcut cercări, în numele guvernului, pentru candidatura D-lui Ion Ghica; oricine cunoaşte pe D-l Ion Ghica poate fi încredinţat că Domnia Sa nu este om a căta să se introducă în reprezentaţiunea naţională pe uşa *influenţei morale* şi cu ajutorul vreunui ministru sau a vreunui prefect oarecare. D-l Ion Ghica, putem afirma, nu a autorizat pe nimeni, fie prefect, fie ministru, a se servi de numele său şi dacă ceva ne miră este uşuritatea cu care oamenii ce ar trebui să aibă puţin tact şi bună cuviinţă în cârma treburilor Statului s'au crezut în drept a uza de numele său. Şi dacă cineva voeşte să se încredinţeze şi mai bine de sprijinul ce a dat guvernului D-l Ion Ghica, nu are decât să ia informaţiuni de frumoasa purtare a D-lui Prefect al Districtului Dâmboviţa cu Domnia Sa, purtare care nu poate fi necunoscută de Onor Guvern».

il les a rendus intéressants par les coups de retevei qu'il leur a fait avoir.

J'ai appris avec plaisir que vous avez fait bon voyage et que Zoé a très bien résisté aux inconvénients de la mer; présentez-lui mes hommages ainsi que mes amitiés à Maria et à Michel Soutzo [1]).

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

P.S. Dans ma prochaine lettre je vous parlerai de la « Presa ».

XV

Ghergani, le $\frac{19\ Avr.}{1\ Mai}$ 1869.

Cher ami,

Je suis allé l'autre jour à Bucarest pour quelques heures; j'ai rencontré quelques amis, je les ai trouvé abattus et découragés; Cogălniceano, Boeresco et Beizdade Mitica font beaucoup de tort au Prince et lui en feront encore davantage; quant à la sincérité et au dévouement pour le Prince Charles des Boliac [2]), P. Gradişteano, Floresco et Cie, je vous dirai que je n'y accorde pas la moindre confiance. Ce sont de mauvais drôles. Bolliac a déjà commencé une campagne contre les Juifs.

Je ne sais si je vous ai dit dans ma dernière lettre que je me suis retiré de la « Presa » ainsi que Berendey Răceano, Câmpineano; Vârnav aussi, a ce que m'a dit Câmpineano l'autre jour et Lahovary veut aussi écrire dans le nouveau journal que nous voulons créer et qui doit paraître avant l'ouverture des Chambres et dont le nom sera « *Imparţialul* » ou « *Opiniunea liberă* » [3]).

Les Maistes sont au pouvoir et ils ont ouvert une campagne en règle contre les Fevruaristes; ils nous traitent en vaincus.

J'espère trouver à Buftea Démètre Ştirbey [4]) pour lui remettre cette lettre; j'y vais aujourd'hui pour assister aux obsèques du vieux Stirbey.

Le but de ma lettre était surtout de vous dire que je serais d'avis que l'affaire de la monnaie soit arrangée sans trompette ni tam-

---

1) Cumnatul lui Dimitrie Sturdza.

2) *Cezar Bolliac* (1813—1880), publicist şi om politic. A activat împotriva Rusiei în 1837, fiind închis în mai multe rânduri. Primar al Capitalei în 1848 şi secretar al Guvernului Provizoriu. După revoluţie, se refugiază în Transilvania unde face să apară ziarul *Expatriatul*. Mai târz u a înfiinţat şi condus ziarul *Buciumul* (suspendat după 1864) şi *Trompeta Carpaţilor* (1866).

3) La 27 Aprilie 1869 apărea ziarul *Opiniunea Constituţională*, cu caracter politic, literar şi comercial, de trei ori pe săptămână.

4) *Dimitrie Ştirbey*, fiul Domnitorului Barbu Ştirbey; secretarul Agenţiei Ţării la Constantinopole şi colaboratorul lui Dimitrie A. Sturdza.

bour; je trouve qu'en prenant acte de la déclaration verbale ou écrite d'Aali Pacha [1]) aux Ambassades, c'est tout ce qu'il faut.

Portez-vous bien et jouissez de la belle nature que vous avez devant vos yeux.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica [2])

XVI

Ghergani, le 2/14 Mai 1869.

Cher Mititză, [3])

Je viens de Bucarest où je suis allé chercher Mavroyeni pour lui montrer la lettre de M. de Ploenc, dont copie ci-joint. Je voudrais que nous prenions une détermination à ce sujet. Mon idée est d'adresser un petit mémoire à Golesco, je l'ai déjà rédigé, il est raide et dur et pour D. Ghica et pour Cogalnitzeano, qui étaient alors de la Commission Financière, le dernier ayant signé le rapport (pour) notre condamnation avec Mehedintzeano, Bocresco et Holban et l'autre s'étant contenter de nous donner un certificat d'ignorance et d'imbécilité.

La conduite du gouvernement actuel relève les rouges; les élections municipales leur sont partout favorables, dans les grandes villes surtout. Ploeşti, Crajova n'ont élu que des rouges. A Bucarest les élections do.vent avoir lieu le 4 Mai. Cogălnitzeano à appelé quelques négociants pour les consulter sur les candidats; ceux-ci leur auraient parlé de moi; il paraît qu'il en aurait parlé à son président qui s'est prononcé de la manière la plus violente, et on a décidé de soutenir Floresco, Papa, Marcovitz, etc. Hier j'ai entendu parler de Germani; mais on m'assure que les rouges ont en ce moment toutes les chances; peut-être Stirbey sera-t-il élu avec quelques rouges. Le gouvernement ne peut faire réussir sa liste sur laquelle, à l'exception de Ménélas Germani [4]), il n'y a pas un seul homme connu, ni dans le commerce, ni dans la politique.

Je viens de fonder un nouveau journal avec Berendey, Răceano, Bellio, Câmpineano, et nous nous sommes assuré le concours de

---

[1]) Marele Vizir Aali Paşa dăduse lui Dimitrie Sturdza anumite asigurări verbale în ceea ce priveşte dreptul de a bate monetă. Victor Slăvescu, *Recunoaşterea Dreptului de a bate monetă*, p. 25.

[2]) Ms. rom. Acad. Rom., Nr. 5317, fol. 118—119.

[3]) Ms. rom. Acad. Rom., Nr. 5316, fol. 141—142.

[4]) *Menelas Ghermani* (1839—1899), de origină macedoneană, financiar şi om politic de seamă. Mare bancher în Bucureşti. A fost ministru de Finanţe dela 23 Martie 1888 până la 29 Martie 1889; dela 5 Noemvrie 1889 până la 21 Februarie 1891 şi dela 21 Noemvrie 1891 până la 3 Octomvrie 1895. El este autorul proiectului de lege pentru introducerea etalonului de aur în ţara noastră.

presque tous les anciens rédacteurs de la « Presa ». J'ai dit qu'on vous envoie les deux numéros parus.

Tous les hommes ayant pris part active au 11 Février, sont persécutés ouvertement. On commence à dire qu'il ne manque plus que deux hommes: Couza et Librecht [1]). Les Couzistes disent très hautement que Couza n'aurait qu'à se montrer à la frontière. Moi je m'attends à ce que ces hommes fassent quelque chose.

Présentez mes respects à Zoé.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

P.S. Donnez-moi 99 détails sur l'incendie de Hissar.

XVII

Ghergani, le 12/24 Mai 1869.

Cher ami [2]),

Je suis allé pour trois jours à Bucarest, j'ai dû faire une petite cure de bains russes pour une bronchite que j'ai eue et qui n'a pas encore tout à fait passé. J'ai vu le Prince Léopold [3]) et j'ai dîné chez le Prince avec tous les ministres, tous les membres des deux Chambres et autre monde officiel. Je vous assure que j'avais de la peine à trouver quelqu'un auquel je puisse adresser la parole; à table je faisais une réflexion en me voyant au milieu de tous les hommes que nous avons chassés le 11 Février: je me suis dit que si le Prince Charles venait à mourir, Couza serait appelé immédiatement. Actuellement il est à la discrétion d'une très mauvaise compagnie.

L'autre jour toutes les ... de la droite Beizdadistes [4]) et Boerescişci [5]) (réunis) n'ont pu donner à Mavroyeni que 32 voix plus 7 votes blancs, les rouges réunis à la fraction, tandis que les Cogălnitzeanisti ont pu réunir 75 voix sur la tête de Grégoire Balsh [6]) à la vice-présidence. Ici on parle hautement de modifications à faire à la Constitution; on commencera par la loi électorale;

---

1) *Cesar Liebrecht*, director general al postelor în timpul domniei lui Cuza-Vodă.
2) Msse. Rom. Acad. Rom., Dos. Nr. 5.317, fo. 211—214.
3) Fratele Domnitorului Carol, care era în acelaşi timp şi Prinţ moştenitor.
4) Partizanii lui Beizadea Ghica, preşedintele Consiliului de Miniştri.
5) Partizanii lui Vasile Boerescu, ministru de Justiţie.
6) *Grigore Balş*, vicepreşedintele Camerei. A fost ministru de Finanţe al Moldovei în Cabinetul prezidat de Vasile Sturdza (Ianuarie—Martie 1859); ministru de Externe al Moldovei, în Cabinetul Manolache Costache Iepureanu (Noemvrie 1859—Martie 1860); apoi ministru de Finanţe al Ţării întregi în cabinetul Barbu Catargiu dela 27 Ianuarie 1862 până la 11 Martie 1862.

tous les hommes influents de la Chambre, du Sénat et de la Cour, qualifient la Constitution de 1866 d'habit d'un géant sur le dos d'un nain; c'est, je crois, que là qu'on a l'influence et la confiance du Palais.

Il me manque plusieurs dépêches Balatcheano et Golesco de 1866, ce serait une bonne précaution de se procurer des copies de toutes ces dépêches du dossier officiel. Il serait aussi très intéressant d'avoir des copies des mémoires les plus importants de Couza par lesquels il demandait et travaillait à la suppression de la Convention.

Voulez-vous m'autoriser à signer pour vous comme fondateur du journal «*Opiniunea Constituțională*»; les frais sont de 1600 ducats; les fondateurs sont Berendey, B. Bellio, I. Campineano, Răceano, Ion Ghica et Vendredi prochain Epoureano et Mavrogheni et Cantacuzino viendront signer. Si vous voulez, envoyez-moi une autorisation spéciale. On gardera le secret.

Les élections municipales ont eu lieu à Bucarest; le serrurier Cârciumărescu et quelques autres ont été assommés par une bande conduite par P. Grădișteano, popa Take, et Hamalu, bande armée de gourdins soudoyée par la police et tappant très fort. On me dit que le gouvernement ne veut pas confirmer Georges Cantacuzine [1]) et Pangal qui font de l'entrée de Floresco une condition *sine qua non*, et d'autre part on ne veut pas confirmer Floresco pour ne pas donner trop l'éveil. D'autre part on n'ose pas s'exposer à de nouvelles élections parce qu'on parle de révolvers et Bolliac tient absolument que Floresco soit à la municipalité. On parle beaucoup d'un revirement dans le ministère: Grégoire Balsh entrerait soit à la place de Golesco, soit à celle de Cretzesco [2]). Vous pouvez être certain qu'on insultera le 11 Février plus d'une fois à la Chambre et à assez hautes et nombreuses voix pour que cela équivaille à un vote de blame. J'ai trouvé tout le monde si découragé que vous ne savez pas combien je suis inquiet. On parle aussi de la formation d'un camp de 80 mille hommes en Bessarabie. Nos soldats partent pour le camp de Tecoutzi [3]).

Nous avons de très bonnes lettres de Marie et de Georges. Je baise les mains à Zoé et je vous serre les mains de la manière la plus cordiale.

Ion Ghica

---

[1]) Gheorghe Cantacuzino și Em. Pangal fuseseră aleși în Consiliul Comunal al Capitalei, primul cu 2291 voturi și al doilea cu 1785 voturi, în timp ce G-ral I. Em. Florescu întrunise numai 1364 voturi. *Trompeta Carpaților*, An. VII, Nr. 724 dela 8/20 Mai 1869.

[2]) *Alexandru Cretzescu*, ministru de Culte și Instrucțiune Publică în Cabinetul Dimitrie Ghica între 24 Noemvrie 1868 până la 12 Decemvrie 1869.

[3]) Tecuci.

XVIII

Ghergani, 3/15 Juin 1869.

Cher Mitică [1]),

Vous pouvez vous figurer combien nous avons été contents d'apprendre l'heureuse délivrance de Zoé [2]), c'est un moment solennel qu'on attend toujours avec inquiétude. Je suppose que Zoé désirait avoir un garçon de préférence. Vous voilà contents, heureux et tranquillisés. Votre maison de Péra est admirablement située, mais cela n'empêche pas que par le vent du sud, le séjour de la ville ne soit un peu difficile; vous serez mieux à Térapia, là il y a presque toujours vent du Nord et puis vous vous trouvez en bonne compagnie; la société du corps diplomatique est à peu près la seule que l'on puisse fréquenter.

Je suis allé la semaine passée en ville, j'ai dû faire un payement à la Vestiarie pour un petit lot de terre que j'ai acheté à côté de Larga dans le Ialomitza. J'ai vu beaucoup de monde étranger et indigène; je suis tout effrayé des propos que j'entends tenir de tous les côtés; la désaffection va en croissant et le nom de Couza est hautement prononcé, je ne sais pas pourquoi. Je crois que les rouges préparent un coup. Le ministère actuel est complètement déconsidéré; à la Vestiarie point d'argent; la dette flotante est déjà de 84.000.000 piastres et elle augmente tous les mois de 1 ½ million; Golesco doit proposer ces jours-ci une demande d'un emprunt de 15 millions frs, ce sera un emprunt national ou une émission de bons du trésor. L'argent du tabac a passé; les 4 à 5 millions frs. encaissés de la vente des biens vendus y ont passé aussi. On m'a dit que le Prince Léopold serait parti tout inquiet sur la position du Prince Charles. Les ministres ne sont occupés que de petites misères; la grande affaire pour ces messieurs c'est la lutte entre D. Ghica et Cogălnitzeano, lequel fera partir l'autre. Quelqu'un du consulat du Prince a dit dernièrement en parlant de moi que j'avais du bon mais que c'était dommage que je ne pouvais souffrir les Prussiens; ce monsieur ignore sans doute que j'ai été pour quelque chose dans l'avènement du Prince Charles tout en sachant qu'il était Prussien.

Le camp de Tecoutzi [3]) est réduit à bien peu de chose; on cite de si grands abus que c'est une honte. Pourquoi le Prince s'est-il obstiné dans une voie mauvaise, ne pouvait-il faire autrement que de mettre le pays à la discrétion des anarchistes comme Bratiano et de coquins comme Cogălnitzeano, je n'y comprends réellement rien.

---

[1]) Msse. Rom. Acad. Rom., Dos. Nr. 5317, fol. 226—229.

[2]) Doamna Zoe Sturdza avusese pe fiul său Alexandru, ce va deveni mai târziu Colonelul Alexandru Sturdza.

[3]) Pentru pregătirea armatei se organizase o tabără de instrucție în jurul Tecuciului, la Furceni.

Après avoir causé avec Mavroyeni sur la lettre du Marquis de Ploec que je vous ai communiquée, nous avons décidé de lui écrire une lettre pour lui demander la consultation sur la partie légale et constitutionnelle de l'affaire des 601.000 frs.; je vous transmettrai copie de la lettre que je viens de lui expédier et je vous ferai part en même temps de sa réponse. A l'ouverture de la session d'hiver nous serons en mesure de présenter notre pétition à la Chambre et au Sénat ; car je crois que la Chambre n'aura que deux ou trois séances encore et que le Sénat sera dissous [1]). Quoique je ne puisse augurer une longue vie à cette Chambre, Je ne serais point étonné de voir Bratiano entrant au ministère avec Cogălnitzeano; on me dit que quelqu'un d'influent y aurait pensé.

Ma femme part prochainement pour Ischel, vers les premiers jours d'août elle aura terminé sa cure et elle compte aller voir Marie à Miklausheni. Vous savez sans doute que votre frère Mathieu a été élu maire de Miklausheni et Mr. le prefect Callimach-Catargi a jugé dans sa haute sagesse qu'il ne convenait pas à sa haute politique de le confirmer.

Je baise les mains à Zoé, j'embrasse affectueusement mon petit neveu et au papa une bonne et forte poignée de main.

Ion Ghica

XIX

Bucarest, 14/26 Juin 1869.

Cher ami [2]),

Je suis en ville pour le départ de Sacha pour Ischel, je la conduis demain à Giurgiu. Ici j'ai trouvé pas mal de nouveau, il y a des faits qui caractérisent bien une situation.

La première nouvelle qui m'a frappé, c'est la nomination de M. Bolliac comme président du comité archéologique à la place de feu Mavros [3]). Je la trouve dans l'ordre naturel des choses mais j'avoue que je n'ai pas pu m'empêcher d'avoir un serrement de coeur.

La seconde nouvelle c'est l'attentat contre la vie de Cogălnitzeano [4]). Un nommé Popovitz de Bakiau, frère d'un prêtre, est

---

[1]) La 9/21 Iunie 1869, Domnitorul Carol nota în memoriile sale: « Le Senat est dissous; D. Ghica, président du Conseil lit le décret; Chambre est ajournée en même temps ». *Notes sur la vie,* etc., vol. I, p. 180.

[2]) Msse. Rom. Acad. Rom., Dos. Nr. 5317, fol. 237—238.

[3]) *Nicolae Mavros,* socrul lui Ion Ghica, arheolog, a lăsat întreaga lui colecție Muzeului Național de Antichități din București.

[4]) Iată ce nota Domnitorul Carol în *Memoriile* sale:

« Un attentat contre le Ministre Kogălniceanu est découvert à temps; mais celui-ci en est tellement affecté qu'il demande un congé pour quelques semaines et a l'intention de partir ». *Notes sur la vie,* Vol. I, p. 181.

Dimitrie Ghica telegrafia lui Sturdza la Constantinopole la 26 Iunie 1869: « Cette nuit on a saisi un individu armé d'un fusil à double coup qui selon son propre aveu

arrêté chez lui dans la maison pour avoir été ou avoir souvent passé sur la chaussée, devant la maison du ministre; il avoue avoir eu l'intention de tirer (sur) le ministre; on arrête, on arrête, entre autres le célèbre popa Grigore Musceleanu puis beaucoup de bruit dans les journaux; le parquet s'occupe de l'affaire; la farce me paraît même de mauvais goût; personne ne croit à la chose et chacun en rit quand il en parle; la semaine dernière, il paraît qu'il s'est passé, on a voulu jouer une autre comédie: des agents de police ont couru dans tous les magasins ordonnant... l'autorité de ne pas ouvrir les magasins, qui sont restés fermés une partie de la journée à la grande consternation des paisibles habitants; on a expliqué ensuite la chose disant que les agents de police qui avaient donné cet ordre l'auraient fait par erreur, qu'on avait voulu empécher les ivrognes de se réunir dans les cabarets la nuit et autres explications de la même force. On parle aussi d'un complot de quatre autres individus voulant tuer ou faire je ne sais quoi. On parle du prochain retour de Couza et on commence même à l'écrire; des journaux ont publié des dépêches de Vienne annonçant le départ de Couza pour je ne sais où et l'intention de paraître bientôt, je ne sais sur quel point de la basse Moldavie; le fait est que les Couzistes sont plus haut placés et plus qu'ils ne l'étaient en 1865; que Dieu nous garde.

La clef est jusqu'à 5
et — 5 au-delà de 5.
Nous nous portons Dieu merci tous très bien.
J'embrasse toute la famille,

Ion Ghica

XX

Ghergani, le 15/27 Juillet 1869.

Mon cher Mitică [1]),

Aussitôt que j'ai reçu votre lettre, je suis allé trouver Golesco [2]); il m'a dit que l'affaire dont vous lui avez parlé était toute terminée, quant à ce qui le concernait lui et ses collègues, mais que la Chambre devait décider et qu'elle déciderait la question ainsi que le gouvernement le désire, dans le budget; il m'a de plus dit que vous aviez mal fait de donner votre démission [3]), que le Prince ne l'accepterait pas. Il m'a paru décidé à passer outre pour la monnaie; je

---

se proposait d'assassiner pour cause politique le Ministre de l'Intérieur; l'instruction se poursuivit». Dosare Sturdza, Nr. 5317. Academia Română, p. 287.

[1]) Msse. Rom. Acad. Rom., Nr. 5317, fol. 362—363.

[2]) A. G. Golescu, ministru de Finanțe.

[3]) D. A. Sturdza își înaintase demisiunea din postul de agent al Țării la Constantinopole la 24 Iunie 1869. Victor Slăvescu, *Recunoașterea dreptului de a bate monedă*, pp. 106—107.

sais que tout est prêt pour commencer à travailler; Golesco dit qu'ils peuvent jouer un mauvais tour aux Turcs en se retirant et en cédant la place à Bratiano. J'ai vu Steege [1]), il n'a pas l'air enchanté de la situation que notre gouvernement lui fait à l'étranger. Cogalnitzeano a prolongé son congé et on parle du voyage prochain du Prince à Vienne, Berlin, Paris et Bruxelles; en attendant toute la presse européenne nous est hostile. J'aurais beaucoup désiré aller passer quelques jours à Constantinople avec vous, mais je vous assure que le monde est si méchant, depuis le gouvernement jusqu'au dernier des roquets rouges, blancs ou Bolliacs que je crains de vous faire du tort et de donner lieu à une série d'articles de la part de ceux que vous lisez tous les jours dans la presse, dans le « Românul » [2]), « Trompeta » [3]), « Tzara » [4]), « Adunarea » [5]), etc., etc. Je préfère y aller lorsque vous retournerez, si vous y retournez, ou lorsque la question de la monnaie sera terminée.

Je serai à Miklaushani pour le 15/27 Août, d'aujourd'hui en un mois; après le mois de Septembre je pourrai aller à Constantinople si vous y êtes.

J'ai de bonnes nouvelles de Sacha d'Ischel; elle se porte bien, elle termine sa cure dans quinze jours et elle compte retourner par Miklaushani où j'irai la chercher.

Je baise les mains à Zoé, j'embrasse votre petit Alexandre et je vous serre cordialement la main.

Ion Ghica

XXI

Giurgiu, le 30 (Iulie)/11 Août 1869.

Cher Mitica [6]),

Cette lettre vous sera remise par Mr. Laurens, le fils du général lord Laurens, un bon ami et camarade de mon fils Démètre; il a

---

[1]) L. *Steege* (1813—1872), doctor în medicină dela Paris; ministru de Lucrări Publice (1859) și de Finanțe (1863—1865); agent al Țării la Viena, Berlin și Petersburg. Domnitorul Carol notează la 5/17 Iulie 1869: « Steege est à Bucarest en congé et il communique ses impressions de Berlin, Vienne et Petersbourg. Le Prince confère avec lui au sujet de la Convention consulaire avec la Russie; le texte du projet avait été apporté de St. Petersbourg par Steege ». *Notes sur la vie*, etc., Vol. I, p. 183.

[2]) *Românul*, organul partidului Liberal, condus de C. A. Rosetti, având ca redactor-șef pe Eugen Carada.

[3]) *Trompeta Carpaților* condus de Cezar Boliac.

[4]) *Tzara*, ziar politic, literar și economic. Apare între 1867 și 1869 și în 1870. Având ca redactori pe N. Blarenberg, Aristide Pascal și Petre Carp. Avea o nuanță anti-dinastică.

[5]) *Adunarea Națională* apare între Mai 1869 și Ianuarie 1870, având ca directori pe V. Alexandrescu-Urechia și P. Pascal. In Octomvrie 1869 Urechia se retrage dela conducerea ziarului. Foarte apropiat de Mihail Kogălniceanu.

[6]) Msse. Rom. Acad. Rom., Nr. 5.317, pp. 430—431.

passé quelques jours avec moi à Ghergani et maintenant il va voir l'Orient. Je le recommande à votre amitié.

Il y a longtemps que je n'ai eu de vos nouvelles de sorte que je ne sais plus où vous en êtes de vos projets. On me dit que vous vous retirez; d'autres me disent que vous venez comme ministre des Travaux Publics. J'ai vu hier Steege à Bucarest, il a donné sa démission [1]) mais je crois qu'il restera à son poste. Le Prince doit partir Samedi [2]) pour aller à la rencontre de l'Empereur de Russie; on parle aussi de son mariage, savez-vous quelque chose des qualités physiques et intellectuelles de la Grande [3]) . . . Ici on dit toutes sortes de choses. Moi je commence à croire à une guerre prochaine; tout ce que je vois ici me fait l'effet que l'entente entre la Prusse et la Russie est parfaite.

Dans cinq jours je pars pour Miklaushani; j'y resterai jusqu'au 16 ou 17/29 Août.

Présentez mes respects très affectueux à Zoé, embrassez votre petit Alexandre pour moi, et croyez-moi toujours votre ami affectionné.

Ion Ghica

XXII

Ghergani [4]), *le 24 Août 1869.*

J'ai passé six délicieuses journées. Miklaushani est une oasis dans ce monde de dépravation et de corruption; on s'y trouve transporté dans d'autres régions; calme et pureté, le coeur et l'esprit se reposent; Marie [5]) est si heureuse que cela fait du bien à voir; le seul froncement de sourcils que j'y ai vu c'est celui votre frère Mathieu quand il retourne de la Pr mărie, les ordres du préfet surtout le mettent, pauvre garçon, hors de lui-même; tantôt c'est d'exterminer les ciulini dans les 24 heures, car telle est la volonté du ministre de l'agriculture, tantôt c'est d'envoyer dans les 24 heures une liste de tous les arriérés dus au Trésor depuis dix ans, tantôt c'est d'envoyer tous les tunşi dans les 24 heures à Roman ou à Furceni sous peine de « grea răspundere », etc.

---

[1]) Domnitorul Carol notează la 28 Iulie/9 August 1869 cele ce urmează: « Steege reste longtemps chez le Prince; il a eu une discussion avec le Ministre-Président, qui ne veut pas signer la Convention consulaire avec la Russie, conclue par Steege; le Prince cherche à rétablir l'accord et il parvient à déterminer Steege à ne pas donner sa démission d'Agent Diplomatique, mais à rejoindre son poste de Vienne. *Notes sur la vie*, etc., pp. 185—186.

[2]) La 2/14 August 1869 Domnitorul Carol pleacă să întâlnească pe Ţarul Rusiei în Crimeea. Este întovărăşit de Dimitrie Ghica, preşedintele Consiliului de Miniştri, de consulul general al Rusiei Baron d'Offenberg, mareşalul Curţii Filipescu şi un aghiotant.

[3]) Aluzie la o proiectată căsătorie a Domnitorului Carol cu o Mare Ducesă rusă.

[4]) Msse. Rom. Acad. Rom., Dos. Nr. 5317, fol. 484—487. Scrisoarea nu are titlu.

[5]) Fiica lui Ion Ghica, căsătorită cu George Sturdza, fratele lui D. A. Sturdza.

A Miklaushani j'ai trouvé Sacha s'en revenant d'Ischel et actuellement nous voilà à Ghergani où j'espère voir bientôt Georges et Marie; ils nous ont promis de venir passer quelques semaines avec nous.

C'est à Miklaushani que j'ai reçu votre dernière lettre dans laquelle vous me parlez de vos projets de voyage; j'en ai parlé à votre frère Mathieu, mais il s'est déjà engagé à accompagner votre soeur Madame Balsch en Italie. Ils comptent partir avant un mois; Alexandre Balsh ira les rejoindre un peu plus tard. Quant à moi, cher ami, je suis condamné à renoncer à tous les beaux projets que j'avais formés pour cet hiver; la récolte a été si mauvaise qu'il me faudra acheter toute la semence de blé. Cucuruz [1]) m'a donné 100 Kilos de blé et d'un blé impossible; à Ghergani, je ne sais si j'arriverai à faire 400 kilos; le maïs a manqué d'une manière absolue à Cucuruz et à Ghergani où j'espérais prendre 5 Kilos au pogone, je n'aurai pas plus d'un demi kilo. La récolte a été mauvaise dans toute la Moldavie, mais incomparablement meilleure qu'en Valachie; Adjud a donné quelque chose comme 2 Mertic la Faltcha.

Si vous profitez de votre congé j'espère que vous viendrez nous voir à Ghergani car il vaut toujours mieux aller à Miklaushani en passant par Bucarest qu'en allant par Galatz; sans voiture à vous et sans chevaux de poste, le trajet de Galatz à Bacău est assez difficile; vous savez que ma maison de Bucarest est à votre disposition. Pour ce qui est de vos projets de retraite, je n'ose vous donner un conseil, mais tout en connaissant très bien ce dont votre ministre est capable, je ne puis m'empêcher de vous dire que je suis aussi de l'avis de votre ami Wefyk. Le ministère actuel ne peut pas durer quoi qu'on fasse, il est trop usé au dedans et au dehors; attendez le changement qui ne peut tarder d'arriver, ce n'est pas que j'augure rien de fameux sur ce qui va suivre; on s'est engagé dans une mauvaise voie et je ne vois pas les hommes qui pourront nous faire sortir de l'ornière. Le voyage du Prince à Vienne et à Paris me semble un moment critique; à son retour nous pourrons mieux juger de la situation et voir un peu plus clair dans l'avenir. Le Prince doit partir le 4 Septembre [2]), on croit réussir dans la question de la jur.diction consulaire [3]), mais je suis certain qu'après la visite de Livadia on ne voudra pas se payer de paroles, mais qu'on exigera des faits et qu'on nous dira: donnant, donnant.

---

[1]) Este vorba de moșia Cucuruz din județul Vlașca, aparținând Doamnei Alexandra Ghica, născută Mavros. Mai târziu, Ion Ghica a vândut această moșie a soției sale, cedându-i în schimb o parte din moșia sa dela Ghergani.

[2]) Domnitorul Carol pleacă în Apus, la 26 August/6 Septemvrie 1869, întrebuințând pentru prima oară drumul de fier București—Giurgiu, continuând mai departe călătoria cu vaporul pe Dunăre până la Baziaș.

[3]) Convenția consulară încheiată de Steege cu Rusia.

Cogalnitzeano est parti pour Jassy; on sait que Mitica [1]) veut le faire sauter et que déjà on lui cherche un successeur; l'autre jour j'ai rencontré le Prince sur la route de Buzau, il allait au camp de Furceni.

Les élections pour le Sénat ont eu lieu [2]); sur la liste circulaire envoyée par Coganitzeano pour faire connaître les sénateurs élus, il avait placé les noms des deux Golesco et le mien à la fin avec cette petite observation: « aceşti trei senatori au fost propuşi şi susţinuţi de guvern »; ce n'est plus de l'impudence; à moi cela me fait l'effet d'une aberration mentale, car je n'en comprends ni la raison ni le but. A tout prendre, la composition du Sénat ne me paraît pas chanter victoire au ministère.

Je baise très respectueusement les mains à la bonne petite mère Zoé et j'embrasse très tendrement mon petit neveu Alexandre auquel je souhaite une bonne nourrice.

Votre ami affectionné,
Ion Ghica

XXIII

Ghergani, le 12/24 Sept. 1869.

Mon cher Mitica [3]),

J'ai reçu la lettre que vous m'avez envoyée par Ubicini [4]). Je trouve votre détermination bonne; il vaut mieux quand on a femme et petit enfant voyager par terre que par mer, habiter des pays où les secours de l'art ne peuvent pas manquer en cas de maladie que de risquer de se faire traiter par des médecins comme il y en a dans certaines villes de l'Orient. En allant passer votre hiver à Naples vous pouvez vous soustraire pendant tout l'hiver à l'humeur batailleuse de nos gouvernants; d'ici là ils ne seront plus et vous pourrez reprendre votre mission, sans avoir à encourir le mécontentement du Prince. Il me semble que la première des choses, dont le chef de l'État aura à s'occuper en rentrant, ce sera le changement du ministère ou pour le moins sa modification; dans ce dernier cas, c'est Cogalnitzeano qui doit partir le premier; il a déjà fait son bagage par la circulaire qu'il a envoyée aux préfets relativement aux Juifs. C'est un drapeau qu'il emporte en s'en allant et dont

---

[1]) Dimitrie Ghica, preşedintele Consiliului de Miniştri.

[2]) Ion Ghica este ales senator la Craiova. *M. Of.*, Nr. 172 din 6/18 August 1869, p. 809.

[3]) Msse. Rom. Acad. Rom., Nr. 5318, fol. 56—57.

[4]) *Jean H. Ubcini* (1818—1884). Publicist francez filo-român. Găsindu-se în Bucureşti în timpul revoluţiei dela 1848 este numit secretar al Guvernului Provizoriu şi al Locotenenţei Domneşti. Autor a numeroase lucrări asupra Ţării noastre: *La question d'Orient devant l'Europe* (1854), *Provinces Roumaines* (1856), *La question des Principautés Roumaines* (1858), cetăţean de onoare al României (1867), membru de onoare al Academiei Române.

il compte faire usage, soyez-en certain; il a de plus fait revivre la feuille jaune dont Mitica n'avait fait paraître qu'un seul numéro, elle ressuscitera sous Cogalnitzeano; elle déclare la guerre à l'Autriche et à la Hongrie, c'est un sabre dont il compte se servir aussi; un autre ministre qui ne peut plus rester c'est Mano [1]); sa circulaire relativement aux canonnières des Puissances garantes a été désavouée par ses collègues dans une note; de plus l'Autriche qui s'est trouvée spécialement et exceptionnellement offensée demande réparation. Macedonski se mourait l'autre jour, il est mort actuellement très probablement, dans tous les cas c'est tout comme; il a eu un coup de sang à la suite des avanies et des mauvais procédés dont il a été l'objet de la part de Mano; ce garçon est aussi vaniteux qu'entêté.

Je croyais que le camp aurait servi à rapprocher les officiers, à leur faire oublier leur passion, à rétablir l'ordre et la discipline, mais il paraît que cela n'a fait que raviver leur haine et les dernières promotions et appels aux services actifs et aux différents commandements n'ont fait que les augmenter [2]).

Quoique vous décidiez pour l'hiver, venez passer quelques jours à Bucarest.

Mes affectueux hommages pour Zoé et pour Alexandre.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

P.S. J'ai de bonnes nouvelles de Miklausheni. Georges et Marie comptent venir à Ghergani aussitôt apres le départ de Madame Balsh et de votre frère Mathieu.

XXIV

Ghergani, le 6/24 Octobre 1869.

Cher Mitica [3]),

Je ne sais rien encore sur l'époque de votre arrivée. Je pense que lorsque l'Impératrice et le Prince Royal de Prusse auront quitté Constantinople [4]), vous pourrez partir.

[1]) *Colonel Gheorghe Manu*, ministru de Război în Cabinetul Dimitrie Ghica; va continua să rămână la postul său până la demisia Cabinetului Ghica în Ianuarie 1870 și va rămânea în aceeași calitate în Cabinetul ulterior prezidat de A. G. Florescu și în Cabinetul prezidat de Manolache Costache Iepureanu, până se va alcătui Cabinetul Ion Ghica în Decemvrie 1870.

[2]) Se face aluzie la neînțelegerile ce existau în corpul ofițeresc al armatei între ofițerii cuziști și cei amestecați în acțiunea dela 11 Februarie 1866 și cei care nu se amestecaseră în vieața politică și acum erau credincioși Domnitorului Carol.

[3]) Msse. Rom. Acad. Rom., Dos. Nr. 5.318, fol. 102—105.

[4]) Se găsea în vizită oficială la Constantinopole, în trecere spre Egipt, unde urma să ia parte la inaugurarea canalului de Suez.

Je crois vous avoir communiqué la lettre du Marquis de Ploeck relative à l'affaire de 600.000 frs; à la fin de sa lettre il disait qu'il ne pouvait émettre une opinion sur la partie légale et constitutionnelle n'ayant pas les pièces nécessaires; il se prononçait donc sur la partie financière et arithmétique, nous donnant complètement justice et s'offrait à consulter un jurisconsulte sur la partie constitutionnelle; n'ayant trouvé que Mavrojeni pour me concerter sur la réponse à faire, nous avons à nous deux rédigé un petit exposé de toute l'affaire avec toutes les pièces à l'appui et nous avons prié de Ploeck de mettre l'affaire entre les mains d'un homme ayant de l'autorité en pareilles matières. De Ploeck a pris la chose très à coeur et il s'est adressé à Mr. Backa de Labarth, jurisconsulte très connu et très estimé, auteur de plusieurs ouvrages; il paraît que ce monsieur a écrit tout un livre que de Ploeck a fait imprimer; il doit m'envoyer 200 exemplaires; de Ploeck m'écrit qu'il est entièrement satisfait de ce travail et que lui-même a certifié pour ce qui est de la partie financière.

Je suis de l'idée que nous fassions venir cette affaire devant la Chambre par une pétition, c'est aussi l'avis de votre beau-père que j'ai vu dernièrement à Bucarest et auquel j'ai communiqué toute la correspondance.

Nous avons actuellement trois affaires amusantes au possible.

D'abord deux grandes découvertes, l'une faite par Bolliac dans son voyage archéologique, il a trouvé le frère du roi Théodoras, c'est Mr. Theodora de Toevoda, près Turnu Măgurele; le rapport est inséré au Moniteur; l'autre est faite par le grand poète Haralambie Grandea qui s'est déclaré le petit-fils de Lord Byron, dans un article inséré au Moniteur, intitulé Lord Byron en réponse au livre de M-me Becher Stowe. Le mari de la belle Tanta Haralambie Grandea est venu à Bucarest après avoir répudié sa femme Tanta; ayant plus tard appris la mort de son infidèle épouse, il envoya chercher le fruit de l'adultère, l'éleva comme . . ., mais l'enfant qui portait le nom d'Haralambie Georgiu, d'après le nom de son vrai père Georges Noël Gordon Byron savait par intuition g ec, lat n et autres belles choses et donna au monde le poète Haralambie Grandea qui osa prendre le nom du mari légitime et de sa grand-mère Tanta. Tout cela au Moniteur.

Vient enfin la lettre de Gr. Lahovary, dit le mouton enragé; il dit avoir cherché partout le Conseil de l'Instruction Publique sans le trouver; là dessus le ministre Cretzesco furieux le met sous jugement et demande de la Cour de Cassation la suspension ou la destitution du pauvre Lahovary. Le «Românul» est enchanté; il aura à remplir plusieurs numéros.

Je ne vois vraiment pas comment ce ministère pourra encore continuer; la chose me paraît difficile et même impossible.

Je vous embrasse tous les trois, Ion Ghica

XXV

Ghergani, le 10/22 Oct. 69.

Cher Mitică [1]),

Si ma lettre vous trouve encore à Constantinople, je vous prie de me procurer cinq oka de tabac. Je vous prie de faire parvenir cette lettre à Mouzaffer Bey, officier de la suite de S. M. le Sultan. Vous trouverez son adresse chez Allévu, c'est le fils de Sadyk Pasha Czaÿcowski [2]).

Tout à vous de coeur,
Ion Ghica

XXVI

Bucarest, le 14/26 Déc. 1869.

Cher et excellent ami [3]),

Nous nous portons tous bien, hommes et femmes, jeunes et vieux. La douceur de l'hiver fait le désespoir de tous les marchands de bois. C'est peut-être bon mais ce n'est pas sain, cela exalte le cerveau des vieux et ramollit celui des jeunes; c'est une constatation que j'ai faite sur les membres de notre cabinet aussi; ils se pressent de vivre à la vapeur, chacun plus que ses moyens ne le permettent; quand les ressources sont insuffisantes on en prend à la pharmacie. Cela fait que papillons qu'ils sont, on vole beaucoup. Aussi nous n'empruntons plus pour nos payements à l'étranger qu'à la petite semaine, c'est à 65 centimes et à 80 centimes par livre sterling à transmettre à Londres l'annuité Oppenheim [4]) pour douze semaines, le Trésor s'engageant à payer à Mrs. Halfon [5]), Hillel de Hertz, Ionesco, Vlasto et Poumay 150.000 frs pour 1.800.000 frs qu'ils se chargent de payer, c'est donc 14½% et 22%; lisez le journal du conseil des ministres dans le Moniteur.

Mârzesco [6]) est enfin ministre; les amis de Cogalnitzeano à la Chambre montrent les dents à Golesco; aussi on parle très hautement de Grégoire Balsh et de Tell [7]) à la guerre.

---

[1]) Msse. Rom. Acad. Rom. Dos. Nr. 5318, fol. 127.

[2]) Sadyk Pașa Czaycovski, general polonez în serviciul Turciei, în timpul războiului Crimeei.

[3]) Msse. Rom. Acad. Rom. Dos. Nr. 5318, fol. 66—67.

[4]) Obligația de plată a Statului Român decurgând din concesiunea de cale ferată Oppenheim pentru rețeaua din Moldova.

[5]) Bancheri interesați în operațiile financiare în legătură cu concesiunea Oppenheim.

[6]) *G. Mârzescu*, profesor de drept la Universitatea din Iași. Este numit la 14 Decemvrie 1869 ministru de Instrucție Publică în locul lui Alexandru Cretzescu, în Cabinetul Dimitrie Ghica.

[7]) *Christian Tell* (1807—1884), general și om politic; a luat o parte însemnată la Revoluția din 1848. Face parte din Divanul ad-hoc, ministru de Culte și Instrucțiune Publică în Cabinetul N. Cretzulescu din Decemvrie 1862 până în Mai 1863; ministru de Instrucție Publică în Cabinetul Lascăr Catargiu între 1872—1874, apoi în Cabinetul Generalului Florescu ca ministru de Finanțe, în 1876.

Il y a un baromètre que nous aurions désiré voir toujours très haut; eh bien, mon cher, ce baromètre baisse tous les jours, tandis que les actions des rouges et surtout de la fraction montent d'une manière effrayante.

Comme je suis persuadé que l'affaire de 600.000 frs ne sortira pas cette année des sections, je désirerais avoir une copie de la liste des dettes de Cogalnitzeano, que nous avons trouvée dans les papiers de Couza; un facsimilé ou une photographie et aussi (la) lettre par laquelle il engageait ses amis à reprendre dans les campagnes l'idée que la révolution de Février avait pour but de reprendre aux paysans les terres qu'on leur avait cédées. Si on ne termine pas cette question, je suis décidé à publier une brochure et à prendre la question de l'emprunt d'un peu haut.

Je baise les mains à Zoé, embrasse le petit Alexandre et vous souhaite à tous trois bonnes et heureuses fêtes et année.

Ion Ghica

XXVII

Bucarest, 20 Jan. / 1 Fév. 1870.

Cher ami [1]),

Depuis quelques semaines le mal fait des progrès si rapides qu'on n'a pas le courage d'enregistrer toutes les péripéties. Les ministres en sont venus à se dire des gracieusetés dans le genre cabaret et cela devant du monde.

«Vieux débauché et traître» criait l'autre jour Boeresco à Cogalnitzeano; «Vieux ciocoi» ripostait l'autre; on dit que des scènes de cette espèce se sont reproduites plus d'une fois en présence du Prince [2]).

L'autre jour Mitică Ghica réunissait ce qu'il appelle son parti: Mavrogeny, Balatcheano, Lahovary, Berendey, deux Vacaresco,

---

[1]) Msse. Rom. Acad. Rom., Dos. Nr. 5319, fol. 366—367, 364—365.

[2]) La 6/18 Ianuarie 1870, Domnitorul Carol notează în memoriile sale:

«... Le Ministère est désuni et faible; la rivalité entre Boeresco et Kogălniceanu conduit à de perpétuelles intrigues et l'opposition profite de cette situation pour se livrer à des attaques sans réserves. Il semble presque qu'il n'y ait de liberté de la presse que pour en abuser.

«Kogălniceanu, que son tempérament porte volontier à identifier son influence personnelle avec le bien de l'État, se préoccupe avant tout d'obtenir à la Chambre une majorité docile. Boeresco, qui est entièrement dévoué à la maison Princière, provoque malgré lui la jalousie de ses collègues en raison des relations exceptionnelles qu'il entretient avec son souverain. Le Ministre Président, Prince Dem. Ghica est animé du meilleur bon vouloir et du patriotisme le plus élevé; cependant les froissements continuels l'ont rendu nerveux et son naturel ouvert mais plein de vivacité ne le prédispose pas précisément aux accommodements et aux réconciliations». *Notes sur la vie*, etc., Vol. II, pp. 4—5.

Pierre Gradisteano et autres, vingt en tout, chez Georges Cantacuzène et leur demandait de l'aider à sauver la situation; il dit hautement que le Prince *est antipathique au pays* [1]), et autres stupidités de cette espèce. Après une dispute avec Balatcheano, il a pris son chapeau en criant qu'il allait donner sa démission.

Dans une conversation avec Brancovanu [2]) il a dit à celui-ci que s'il était venu pour faire valoir ses droits à la Principauté, il pouvait s'en retourner, car dans un en cas, lui Beizdade Mitica avait tous les droits [3]).

Au bal du Prince, ayant appris que le Prince devait faire un tour de promenade avec M-me C. B., il est allé déclarer que si le Prince dansait avec *cette mauvaise femme*, lui Beizdade Mitică prendrait sa femme, ses filles et ses nièces et sortirait du bal et donnerait sa démission.

Cet homme est évidemment fou; les affaires s'en ressentent fortement et tout retombe sur le chef de l'État, *qu'on n'ose plus soutenir contre tout le monde* [4]). Pendant que nous en sommes là et au milieu d'une crise financière qui s'avance à pas de géant, avec un budget portant 20 millions de déficit qui promet d'être de 40 millions de francs l'année prochaine, on présente aux Chambres un projet de concession en bloc indivisible: port Charles [5]) 16 millions, ligne de Galatz à Porto Carlo [5]) 140 kilom. et Oituz—Adjud, 120 kilom. Total 96 millions ou 7.200.000 frs par an. Or, vous ne pouvez vous imaginer comme on crie contre ces concessions *qu'on attribue au Prince père* [6]). Il ne manquait plus qu'un scandale, les ministres l'ont trouvé.

Il y a quelques jours Mr. Boeresco s'entend avec le président de la Chambre pour une motion d'apanage pour la Princesse [7]);

---

[1]) Cifrat în text și descifrat de Sturdza.

[2]) *Gr. Basarab Brâncoveanu*, deputat, fiul Prințului Bibescu (1842—1848).

[3]) Primul ministru Dimitrie Ghica era fiul Domnitorului Grigore Ghica al Munteniei (1822—1828).

[4]) Cifrat în text și descifrat de Sturdza.

[5]) In *Monitorul Oficial* dela 1 Ianuarie 1869 se publica legea votată de Cameră și promulgată de Domnitorul Carol pentru deschiderea unui port la Marea Neagră cu un canal de navigație până la Dunăre în brațul Chilia. Portul și canalul urma să poarte numele Domnitorului Carol, adică *Porto Carlo*. El urma să fie clădit în dreptul comunei Jibrieni.

[6]) Cifrat în text și descifrat de Sturdza.

[7]) La 16/28 Ianuarie 1870, Domnitorul Carol notează cele ce urmează în Memoriile sale:

« Les députés les plus influents, portant les meilleurs noms du pays, ont signé une motion d'initiative parlementaire, dont les quelques articles contiennent la proposition de voter à la Princesse régnante un apanage annuel de 300.000 fr. Malgré cela, le Prince a informé le Ministre Président qu'il renonce à cette dotation nécessaire, jusqu'à ce que la situation des finances de l'État soit devenue meilleure.

« Mais un malheureux hasard a voulu précisément que le projet de cette proposition, écrit de la main du Ministre Boeresco, et remis par lui au Président de la Chambre, ait été communiqué par ce dernier à des gens malveillants. La presse de

il remet donc à Mr. Gr. Balsh une rédaction de motion, écrite de la plus belle main de Mr. Boeresco. Mr. Gr. Balsh réunit ses hommes sous la présidence de Bolliac à la Concordia, leur fait jurer le secret et leur lit la motion et leur propose de la signer. Ne voilà-t-il pas une magnifique occasion pour Mr. Bolliac de se montrer; il crie, il déchire ses habits, jette sa sonnette de présidence, plume et encrier par la fenêtre, souffle les lumières et sort en jetant l'anathème sur quiconque signera. Mr. Gr. Balsh reprend le papier avec calme, le met dans sa poche et suit le président de la réunion au hasard!; le lendemain l'écrit de la main de Boeresco tombe de la poche du président de la Chambre aux pieds d'un député ami du « Trajane » [1]), qui le ramasse et court partout en le montrant et le lisant à chacun et tout le monde de faire des commentaires plus malveillants les uns que les autres et d'y découvrir la connivence du Prince; déjà la pièce est photographiée et sera dit-on exposée dans les vitrines du « Trajane » [2]), « Darac » [3]), etc.

Les ministres ont imaginé un moyen d'obvier à l'inconvénient et de combattre le mauvais effet, voici le procédé: ils ont réuni les députés et les ont engagés de signer une motion par laquelle on accorderait à la Princesse 300.000 frs. par an, le président du conseil prenant l'engagement de répondre à la lecture de la motion par force remerciement de la part du Prince et par un refus, vu l'état des finances du pays; après des prières et des démarches on a réussi à réunir 63 signatures et Samedi on a joué en séance publique cette comédie ridicule et compromettante qui n'a rien sauvé du tout.

On dit que Cogalnitzeano aurait d'abord donné sa démission puisque Boeresco l'aurait donnée et que le tout se serait arrangé par un tendre baiser passé de ministre à ministre.

On dit que le Prince tient beaucoup à faire un rapprochement entre Cogalnitzeano et I. Bratiano, qu'on vient de faire venir. Da-

l'opposition le divulgue aussitôt, avant même que le projet n'ait été soumis à la discussion de la Chambre et l'exploite comme la preuve palpable d'une conspiration tendant à exiger de l'Etat des sacrifices écrasants.

« Par cela, d'ailleurs, il est visible — et personne ne le nie — que le Ministère a considéré comme un devoir d'honneur de doter la jeune Princesse d'une façon digne de son état et que c'est le Prince seul, qui, cédant à un sentiment de délicatesse excessive, a désiré que cette proposition émanât de l'initiative de la Chambre.

« L'opposition cependant ne veut rien savoir de ce devoir, mais elle représente la dotation de la Princesse comme un vol fait à la nation et ces feuilles se surpassent par les écrits et les images dans les attaques les plus indignes contre le couple princier. Il est triste de dire qu'il se trouve des individus pour envoyer à la jeune Princesse, sous pli cacheté et recommandé, les plus odieux de ces dessins. Heureusement qu'elle ne perd pas pour cela sa confiance en sa nouvelle patrie, et la paix de son intérieur offre aux jeunes mariés une double félicité». *Notes sur la vie*, etc., Vol. II, p. 5.

[1]) Ziarul lui Bogdan Petriceicu Hajdeu, care pe vremea aceea arăta sentimente antidinastice.

[2]) Ibid.

[3]) Ziar satiric şi humoristic.

vila et Mihalesco travaillent assidûment à élever cet édifice. On dit Davila très puissant au palais, dans les deux appartements.

Nous avons un colonel russe qui court partout; *grand nombre d'officiers russes parcourent Roumanie et Bulgarie*[1]), au consulat de Russie et tous les Ghiculesco sont dans la jubilation.

Lisez « l'Opiniunea » [2]) et lisez dans les séances du Sénat la belle discussion sur l'inamovibilité des juges.

La « Democrația » [3]) de Candiano, le « Daracul » sont montés à un diapason curieux.

Excusez mon griffonnage, je dois vous quitter pour aller à la rédaction; *faites bien venir Prince poudre* [4]).

Tout à vous de coeur et mille baise-mains à la charmante et bonne Zoé, mes hommages à Mr. Alexandre Sturdza.

Ion Ghica

XXVIII

Bucarest [5]), *5/26 Déc. 1869.* / *7 Jan. 1870.*

Je viens vous souhaiter bonnes fêtes et une année heureuse pour vous, pour toute votre famille et pour notre pays.

Nous avons un hiver extraordinaire, il n'a pas encore gelé; la campagne est superbe et l'année s'annonce d'une fertilité très grande; jamais je n'ai vu les blés plus beaux qu'à présent.

Par contre Chambre et Sénat menés par Cogalnitzeano et Beizdade Mitica rivalisent de fautes politiques; on semble décidé à se défaire de ce brave Golesco, le seul ministre qui vaille et qui travaille; on a trouvé le point et le levier; la question des pensionnaires, prise en mains par Tell; je considère Gr. Balsh comme le très prochain ministre des Finances; pour vaincre les répugnances qui existaient à ce qu'il paraît, en haut lieu, Cogalnitzeano a imaginé un expédient; il a réuni à la Concordia les députés de son parti, Gr. Balsh en tête où ils ont signé un programme en plusieurs articles.

Art. 1. Dévouement au Prince Charles I-er.

Art. 2. Dévouement à la dynastie Hohenzollern.

Art. 3. Dévouement à la Princesse Elisabeth et ainsi de suite.

Art. dernier: Toutes les questions seront débattues à l'avance, mises aux voies et la minorité sera tenue de se soumettre à la décision de la majorité et à voter avec elle dans la Chambre.

---

1) Cifrat.
2) *Opiniunea Constituțională.*
3) Ziarul lui Candiano Popescu.
4) Cifrat.
5) Msse. Rom. Acad. Rom. Nr. 5319, fol. 362—363. — Scrisoarea fără titlu.

Vu Prince ai débité tout ce que j'avais sur coeur, je l'ai laissé très impressionné [1]).

L'autre jour j'ai eu une audience chez la Princesse; je suis resté assez longtemps; je l'ai trouvée non seulement une femme charmante par sa manière d'être, mais aussi une femme plus sérieuse qu'on ne s'en doute. *Comme elle s'est exprimée favorablement à l'égard de ma femme et de moi, les amis la proclament bornée* [2]).

Demain soir bal de la municipalité et Mercredi Réveillon au Palais. Nous avons en train *quatre concessions: Oituz jusqu'à Galatz, port Charles, Jassy—Sculeni, construction palais, tout à Strousberg, fait beaucoup parler* [3]).

Votre ami dévoué et oncle,
Ion Ghica

XXIX

Bucarest, le $\frac{\textit{18 Fév.}}{\textit{1 Mars}}$ *1870.*

Mon cher Mitică [4]),

Depuis ma dernière lettre il s'est pa sé bien des choses; vous connaissez la motion concernant l'apanage de la Princesse; vous avez vu comment la chevaleresque jeune droite s'est bravement jetée à l'eau comme un vrai terre-neuve pour pêcher je ne sais quoi, je ne sais qui; vous connaissez la retraite dévouée de Boeresco, de Cogalnitzeanu ensuite, la cloche de Beizdade Mitică et la démission des autres ministres [5]). Or c'est ici que je vais prendre ma narration.

Le Mardi matin le Prince appelait Mr. Grégoire Balsh pour le consulter sur la situation. Ce monsieur, après avoir abondé dans le sens du Prince, qui lui avait demandé si la nomination d'Alex. Golesco serait bien vue par la Chambre, a couru chez Mr. Plagino [6]) se donnant comme chargé par le Prince de former un ministère, lui demandant son concours; Plagino malade a appelé Braïloi [7]) et

---

[1]) Tot ce este subliniat este cifrat în text.

[2]) Ibid.

[3]) Ibid.

[4]) Msse. Rom. Acad. Rom. Dos. Nr. 5319, fol. 266—271.

[5]) Guvernul Dimitrie Ghica demisionează la 24 Ianuarie 1870. Domnitorul Carol notează în Memoriile sale la 21 Ianuarie 1870: « Le Ministre Boeresco donne sa démission pour apaiser ainsi la tempête qu'il soulève dans l'affaire de la dotation».

« 22 Ianuarie 1870. Kogălniceanu donne également sa démission». *Notes sur la vie*, etc., Vol. II, p. 7.

[6]) Al. Plagino. Vezi nota p. 34.

[7]) *C. N. Brăiloiu* (1809—1889), studii de drept la Geneva şi Paris. Magistrat. Ministru de Justiţie în 1861 pentru câteva zile (30 Aprilie—12 Mai), în Cabinetul Barbu Catargiu din Muntenia şi apoi din nou ministru de Justiţie în cabinetul Barbu Catargiu între Ianuarie şi Iunie 1862. Deputat şi senator în 1866, 1869, 1870. Primar al Capitalei în 1873. Vicepreşedinte al Senatului.

l'a chargé de consulter les sénateurs et de prendre leur avis. Je me suis trouvé à cette réunion et comme Braïloi a mêlé aussi mon nom dans son exposé, j'ai dû prendre la parole pour dire à Braïloi que si Mr. Plagiano était chargé par S. A. de former le ministère il n'avait qu'à s'adresser à ceux des sénateurs dont il désirait le concours et à ceux qui voudraient le seconder; mais que pour ma part, j'étais d'avis que nous ne désignions ni à Mr. Plagino, ni à personne autre les sénateurs qui devraient faire parti du nouveau cabinet; que c'était là s'ériger en convention nationale et ne pas savoir respecter la prérogative de la Couronne; et quant à ma présence au Palais, je protestais contre les assertions complètement erronées sur mon audience chez le Prince, déclarant que je n'avais rapporté à qui que ce fût ma conversation avec S. A. et que je n'avais autorisé personne à s'en servir, pas plus Plagino que je n'avais pas eu l'honneur de voir qu'un autre. J'ai eu le dessus, tout le monde a été de mon avis et je crois que Mr. Plagino ne s'en est trouvé que mieux.

Or, je vous disais que la veille j'avais été mandé au Palais à 5 ½ heures. Le Prince avait déjà vu beaucoup de monde. Il m'a demandé ce que je croyais qu'il y avait à faire; je lui ai dit qu'il avait dissous une Chambre au profit des anarchistes en 1867, qu'il en avait dissout une autre en 1869 au profit des faux et des coquins et que je lui conseillais de rentrer dans la voie constitutionnelle, de prendre pour ministres d'honnêtes gens, de faire faire des élections libres et de renoncer à tout jamais aux anarchistes et aux coquins; je lui dis de chasser du Palais les soupçons, les craintes et les intrigues: Il m'a dit que c'était bien là ce qu'il désirait faire; mais que l'absence du budget l'a empêché. Je lui dis alors que c'était là un détail. Le nouveau ministère n'avait qu'à se présenter avec un message de dissolution, à marcher avec le budget de l'année et de passer demander à la Chambre nouvelle, un bill d'indemnité pour un 1 ½ million qui serait la part du déficit des 14 millions du budget de l'année passée, pour le temps qu'auraient duré les élections.

Le Prince me dit qu'il avait chargé Mr. Golesco de la formation du ministère et qu'en ce moment-là il devait se trouver en conférence avec la compagnie de la Concordia. Je me retirai et laissai monter Démètre Bratiano [1]) qui attendait.

---

[1]) *Dimitrie Brătianu* (1818—1892), frate mai mare al lui Ion C. Brătianu. Studii de drept la Paris. Participă la Revoluția franceză din 1848. In timpul Revoluției Naționale din 1848, merge la Constantinopole în misiune politică și diplomatică. Desfășură o intensă activitate politică în timpul exilului. Sub Domnia lui Cuza Vodă participă într'o mică măsură la vieața politică a Țării. Ministru de Externe în primul Cabinet muntean prezidat de I. A. Filipescu (Ianuarie—Martie 1859).

In timpul domniei lui Carol I devine ministru de Culte și Instrucțiune Publică în Cabinetul C. Al. Cretzulescu între 1 Martie și 5 August 1867 și apoi continuă în

Mercredi matin Mr. Balsh présentait par lettre à Golesco une liste de ministres, Golesco à la présidence, trois noms en blanc, plus Floresco [1]) à l'Intérieur, Vioreano [2]) à la Justice et Aslan s'engageant à soutenir le ministère nouveau. Le Prince comprit ce qu'il y avait d'anormal et d'inconvenant dans la manière de procéder de Balsh et de son parti et donna ordre à Golesco de ne plus parlementer, mais de former le ministère comme il l'entendrait. Ces messieurs de la Concordia ayant déclaré Jeudi soir à Golesco qu'ils accueilleraient par un vote de blame immédiat, Golesco est allé déclarer au Prince qu'il ne pouvait pas former le ministère; alors le Prince me fit chercher à grand bruit, déclarant qu'il m'appelait pour me charger de former un ministère et que par conséquent les Chambres seraient dissoutes.

J'arrivai au Palais à 3 ½ heures; je trouvai Jean Cantacuzène [3]) que le Prince avait appelé, nous attendîmes ensemble que Vernesco [4]) descendît et après Cantacuzène, ce fut mon tour.

Le Prince me dit que Golesco avait échoué dans ses tentatives et que sur les conseils de Bozianu, de Vernesco et de quelques autres il s'adressait à moi [5]).

Cabinetul Ştefan Golescu până în Noemvrie 1867. Ministrul Ţării la Constantinopole între 1878 şi 1881. Devine preşedintele Consiliului de Miniştri între Aprilie şi August 1881 când are loc încoronarea Regelui Carol I. După 1882 devine şeful unei dizidenţe liberale, unindu-se apoi cu opoziţia unită pentru a combate pe fratele său Ion C. Brătianu. Pentru scurtă vreme ajunge în 1891 şeful partidului Naţional-Liberal la moartea lui Ion C. Brătianu.

[1]) General I. Em. Florescu.

[2]) *Dim. P. Vioreanu*, jurisconsult şi om politic. Profesor la Facultatea de Drept din Bucureşti. Ministru de Justiţie între 15 August şi 4 Octomvrie 1863 în Cabinetul Nicolae Cretzulescu iar sub Domnitorul Carol devine iarăşi ministru de Justiţie între 2 Februarie şi 20 Aprilie 1870 şi apoi între 4 şi 27 Aprilie 1876 în Cabinetul prezidat de Generalul I. Em. Florescu. Reintră apoi în magistratură fiind numit procuror general al Curţii de Casaţie până la moartea sa întâmplată la 26 Octomvrie 1881.

[3]) I. A. Cantacuzino-Zizin.

[4]) *G. Vernescu* (1833—1899), jurist, deputat şi ministru de Justiţie în Cabinetul C. Bozianu (Ianuarie—14 Iunie 1865); sub Domnitorul Carol, ministru de Interne în 1876, în Cabinetul Manolache Costache Iepureanu; rămâne în aceeaşi calitate şi în Cabinetul I. C. Brătianu până la 27 Ianuarie 1877. Se retrage apoi din partidul Liberal, acătuind un grup ce face să apară ziarul *Binele Public*; apoi se uneşte cu Lascăr Catargiu înfiinţând partidul Liberal-Conservator, cu ziarul *România*. Intre 12 Noemvrie 1888 şi 30 Martie 1889 îl întâlnim ministru de Justiţie în Cabinetul Teodor Rosetti, trecând apoi ministru de Finanţe în Cabinetul Lascăr Catargiu, între Martie şi Noemvrie 1889. In Cabinetul prezidat de Generalul I. Em. Florescu este din nou ministru de Finanţe între 20 Februarie şi 27 Noemvrie 1891.

[5]) La 30 Ianuarie (11 Februarie 1870), Domnitorul notează următoarele în Memoriile sale:

« Le Prince reçoit les différents groupes des partis pour s'entretenir avec eux sur la situation. Il propose la Présidence du Conseil à Ion Ghica en lui donnant le Décret de dissolution, quoique celui-ci se soit rapproché dans les derniers temps de la fraction anti-sémite. Mais Ion Ghica refuse, tout en promettant de soutenir un Ministère A. Golesco.

« L'effervescence ne s'est pas encore calmée en ville.

Je lui dis qu'on savait déjà dans la ville que j'avais été appelé pour être chargé de la formation du ministère et que j'étais certain que ma présence au Palais avait déjà rendu le ministère Golesco possible à la Concordia, qu'il pouvait se servir de mon nom comme de la tête de méduse et que ces messieurs renonceraient à toutes conditions. Et, qu'ils s'en remettraient à la discrétion de Golesco. Après avoir répété à S. A. ce que je lui avais dit l'avant-veille, après lui avoir parlé de l'affaire de 600.000 frs., je lui ai déclaré que pour le cas où Mr. Golesco ne pourrait former le ministère avec Mano et Mârzescu, je serais à ses ordres.

Pendant que j'étais au Palais, les députés du parti Balsh tenaient séance chez Balsh à la Concordia et s'étaient mis à genoux devant Golesco implorant sa grâce et lui promettant leur concours à discrétion et à tout prix, renonçant à leur ultimatum de la veille.

Samedi matin j'allais trouver S. A. et lui dis que Golesco avait réussi [1]), et que si moi je commençais à donner un ministère, il serait composé en tout d'hommes peu sympathiques; je me retirais; le Prince m'assura que [2])... Depuis la formation du nouveau cabinet Golesco, Boeresco, Floresco, Epoureano, Plagino et Costaforo se donnent pour les futurs ministres devant venir au pouvoir aussitôt après le vote du budget; Boeresco parle hautement de la promesse du Prince et malheureusement ils mêlent aussi le nom de la Princesse. Mon idée est que si Golesco réussit à se faire donner le budget, ce qui me semble assez difficile, il fermera les Chambres et il marchera son petit bonhomme de chemin jusqu'à la session prochaine. Zizin et Cozadini font de tout de Golesco; il devrait tâcher de les remplacer, mais n'arrivera pas à la fin.

« L'appel de Golesco au pouvoir est niaisement suspectée comme un acte de « politique personnelle du Palais » et on l'attribue à l'influence de Madame Golesco, la dame d'honneur de la Princesse.

« Le commerce et les transactions souffrent de l'incertitude de la situation politique. On s'attend à un esclandre quelconque et la presse de l'étranger parle de « conspiration ».

« Le corps des commerçants de la Capitale a organisé en l'honneur de Jean Bratiano un banquet dans lequel les discours prononcés ne sont précisément que des manifestations oratoires d'hommes d'Etat. Bratiano conseille au peuple d'organiser un pétitionnement monstre qui sera adressé au Prince afin de lui ouvrir les yeux et de l'amener à se séparer de ses mauvais conseillers ». *Notes sur la vie*, Vol. II, p. 10.

1) La 2/14 Februarie 1870 Domnitorul Carol notează cele ce urmează:

« Le nouveau et bien faible Ministère est enfin constitué; Golesco y est arrivé avec beaucoup de peine. Lui-même prend l'Intérieur et les Affaires Étrangères; I. A. Cantacuzène, l'ancien représentant à Belgrad et à Cetigne, prend les Finances; Vioreano, jusqu'alors président à la Cour de Cassation, la Justice; Mârzesco, reçoit les Cultes et l'Instruction Publique; Mano, la Guerre; D. Cozadini, un propriétaire moldave, est nommé aux Travaux Publics ». *Notes sur la vie*, etc., Vol. II, p. 10.

Nicolae Iorga caracterizează Cabinetul prezidat de A. Golescu: « Un Minister de nepilduită slăbiciune ». *Politica externă a Regelui Carol I*, București, 1923, Ed. II, p. 89.

2) Urmează un pasaj cifrat, ilizibil descifrat de Sturdza.

J'ai vu Mr. de Radovitz [1]), il était hier soir chez moi: j'ai un peu causé avec lui, je le trouve dans de bonnes idées; il me semble qu'il juge fort bien la question Stroussberg [2]). J'éspère que s'il a de l'action au Palais, elle sera salutaire [3]).

. . . .

Ici les Couzistes ont beaucoup trop levé la tête; ils ne peuvent rien faire, ils maintiennent une très grande agitation dans le pays. Cogalnitzeano parle très hautement contre le Prince, il le déclare impossible.

Après le banquet Bratiano [4]) nous allons avoir le banquet Mitica Ghica qu'on vient de transformer en banquet donné aux hommes d'ordre.

Nous avons eu autres farces, soirées et batailles; enfin un pauvre mari outragé a osé se révolter et agir un peu trop en policier, il est vrai, mais enfin ... je m'attends à ce qu'il soit condamné par toute notre faction ...

Je plains notre pauvre ami Mavrojeni qui est très malheureux.

Je vous embrasse tous les deux ainsi que le petit Alexandre.

Ion Ghica

23 Février.

Les rouges ont donné leur démission en masse au nombre de huit [5]) et aujourd'hui la fraction s'est retirée de la Chambre, ils veulent donner leur démission.

L'admission de Couza [6]) comme député, les applaudissements du centre, la dépêche du président par laquelle il l'invite à siéger, sont fortement exploités par le parti et je dois vous dire que je ne suis pas assez rassuré sur ce qui pourrait être fait en Moldavie. On m'a dit que Golesco veut nommer Grégoire Sturdza [7]), le colonel préfet à Jassy. Mavrocordato est d'avis que c'est là un détestable choix.

---

[1]) Consul general al Prusiei în Bucureşti.

[2]) Concesionarul de căi ferate în Muntenia.

[3]) Urmează un pasaj cifrat, ilizibil descifrat de Sturdza.

[4]) Comercianţii din Bucureşti dăduseră iarăşi un mare banchet politic lui Ion C. Brătianu, de care am văzut că aminteşte şi Domnitorul Carol în Memoriile sale.

[5]) La 7/19 Februarie 1870, Domnitorul Carol notează în Memoriile sale: «Les neufs députés libéraux motivent leur départ dans une lettre adressée au Président de la Chambre; ils auraient eu comme minorité tant à souffrir des vexations de la majorité et ils auraient été si peu protégés contre cette dernière par le Président, que leur dignité ne leur permettait plus de rester». *Notes sur la vie*, etc., Vol. II, p. 11.

[6]) Fostul Domnitor Cuza fusese ales deputat fiind validat de Cameră.

[7]) *Grigore Sturdza* (1821—1901), fiul Domnitorului Mihai Sturdza al Moldovei (1834—1848). Fost ofiţer în armata otomană sub numele de Muklis Paşa. Candidat la Tronul Moldovei în 1859. De mai multe ori deputat şi senator. Autorul unei lucrări cu caracter filosofic: *Legile fundamentale ale Universului* (1894). Cunoscut sub numele de «Beizadea Viţel» pentru forţa lui herculeană.

Vous trouverez chez Stampa à Galata la collection des chartes marines anglaises, je désirerais avoir la feuille sur laquelle se trouve le littoral depuis l'embouchure de Chilia jusqu'à Ibraïal et celle portant la partie de l'embouchure de Chilia à Soulina. Je vous prie de me procurer ces deux feuilles, elles se vendent, je crois, à cinq francs la feuille.

I. G.

XXX

9 Avril 1870.

Cher Mitica,

Prévenez-moi de votre arrivée. Je désire vous rencontrer au plus tôt. Je viendrai aussitôt en ville à moins que vous ne vouliez faire une petite excursion jusqu'à Ghergani.

Ci-joint vous trouverez copie de la sentence de la Cour de Bucarest dans l'affaire entre Zoé Moscou et la famille Băleanu, question parallèle à celle entre la famille Canta et Stourdza. Voyez si vous pouvez trouver dans cette sentence un argument dont vous puissiez user.

Je vous souhaite bonne fête.

Si vous allez à Miclaouscheni, je désire aller avec vous à moins que Zoé ne vous accompagne.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

P.S. Strat, Mârzesco et Berendey pourront vous donner tous les détails sur ma dernière campagne ministérielle.

XXXI

Bucarest, le 6/18 Août 1870.

Mon cher Mitica,

Je suis depuis hier soir en ville où je n'étais pas venu depuis plusieurs jours; j'ai trouvé Zoé et l'enfant en bonne santé; Zoé en bonne voie de guérison et très impatiente d'aller vous rejoindre; Madame Roxanda Balş se trouve à Adjud; sa santé est très bonne; dans deux ou trois jours elle doit aller à Miclauchéni y passer deux ou trois semaines; après cela Marie et Georges viendront à Ghergani.

Je ne puis vous décrire l'intérêt qu'il y a ici pour tout ce qui se passe entre le Rhin et la Moselle [1]; les nouvelles arrivées aujourd'hui ont causé la plus grande jubilation; je ne sais vraiment si les victoires des Français doivent nous réjouir plus que ne doivent nous

[1] Incepuse de câteva zile războiul franco-german.

attrister les succès des Prussiens. On m'assure que si le Dieu des armées se déclare pour la France, une insurrection doit éclater ici et proclamer Couza ou Bratiano; s'il se déclare pour les Prussiens, les Russes doivent entrer; du moins voilà le mot d'ordre du comité bulgare. Le fait est que les Russes font réunir des troupes à Hotin et à Bender. Est-il vrai *que vous avez demandé à Aali pa ser trente mille Ottomans Danube et si Russes entrent en Roumanie trente mille Roumains uniront à Ottomans*? [1]). Ici on est convaincu qu'on ne pourra pas rester en dehors des événements. Rosetaki [2]) est en ce moment à Berlin; je suis persuadé qu'il cherche là une route pour arriver aux affaires. *Bismarck est l'homme à l'aider* [3]). On a observé que les dépêches favorables aux armées prussiennes sont immédiatement transmises et publiées, tandis que les autres on les retarde autant que possible.

Le journal de Wexler [4]) qu'on attribue au Palais fait beaucoup de tort.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

XXXII

Giurgiu, le 12/24 Août 1870.

Cher Mitică,

Dimanche arrive Olănescu à Ghergani m'annonçant qu'il avait éclaté des troubles à Ploeşti et sur cinq ou six autres points de la Roumanie; que Candiano avait proclamé: la déchéance du Prince, Nicolas Golesco chef du Gouvernement, Bratiano, Rosettaki, Candiano, Arion et moi Ministres; Cretzolesco, chef des armées de terre et de mer, etc., etc. et qu'à la suite de cela des mandats d'arrêts ont été lancé contre moi et mes collègues. Il tenait toutes ces nouvelles de source on ne peut plus officielle, de la bouche même de Mr. Carp [5]) qui les distribuait avec profusion chez Hugues [6]) avec une proclamation signée en grosses lettres Iepureano, Lahovary [7]),

[1]) Cifrat în text şi descifrat de Sturdza.
[2]) C. A. Rosetti.
[3]) Cifrat.
[4]) Personaj neidetificat.
[5]) Petre P. Carp era ministru de Afaceri Străine în Cabinetul Manolache Costache Iepureanu.
[6]) Un restaurant de seamă din centrul Capitalei.
[7]) *Alexandru Lahovary* (1841—1897). Ministru de Justiţie în Cabinetul Manolache Costache Iepureanu. Un om politic de seamă, cu o bogată carieră publică, mare orator. Studii juridice la Paris. Intră în Parlament pentru prima oară în 1867. In Cabinetul Lascăr Catargiu, între 1871 şi 1875 devine ministru de Justiţie; apoi ministrul Domeniilor în Cabinetul Teodor Rosetti în 1888—1889, apoi ministru de Externe în Cabinetele succesive prezidate de Lascăr Catargiu şi G-ral Manu. In 1891 intră în Cabinetul Lascăr Catargiu ca ministru de Afaceri Străine, rămânând până în 1895.

Mano, Carp et Cie [1]). Je partis immédiatement pour Bucarest; arrivé chez moi je trouve mon Ghiţă tout effrayé, la police avait été Samedi à cinq heures me chercher sans toutefois demander à visiter la maison; chez Hugues j'appris l'arrestation de Nicolas Golesco [2]), de Kretzolesco, de Missail, de Hajdeu, de Lapati, de Coiugiopulo et d'une centaine d'autres; dans le nombre, beaucoup de négociants et de marchands. Je trouvai, chez Hugues à dîner, Angelesco, du Ministère de l'Intérieur qui me dit avoir vu et lu tous les rapports de Ploeshti et que mon nom ne figurait nulle part et que les seuls noms dont s'était servi Candiano étaient ceux de N. Golesco et I. Bratiano. Cela n'empêche pas que beaucoup de monde est encore en prison et que Kretzolesco, colonel dans l'armée ait été pris au collet par un sergent de ville et mené en prison et de là à l'hôpital militaire où il était encore ce matin. N. Golesco, Lapati, Bobesco et quelques autres, ont été mis en liberté après qu'on leur a demandé s'ils connaissaient Candiano.

La relation du Moniteur est une pièce curieuse et on ne peut l'attribuer qu'à l'épidémie qui fait ici de très grands ravages (à Balamuc il n'y a plus de places et tous les jours quatre ou cinq demandes, je tiens le fait de Grigri qui est de l'Eforie des Hôpitaux); le Gouvernement avoue qu'il était sur les traces d'un vaste complot, qu'il n'a jamais pris et ne prendra jamais de mesures punitives et il laisse Ploesti sans troupes et sans gendarmes? Et il arrête Kretzolesco, Coiongiopolo et lance un mandat d'arrêt contre moi et cent autres?

Voici maintenant ce qu'il en est de cette effroyable affaire [3]).

Samedi matin, Candiano avec une vingtaine d'individus sort dans la rue, sonne le tocsin, s'empare de la Préfecture sans préfet, se proclame préfet du district, prend neuf fusils qui se trouvaient à la caserne des Dorobantzi, où il y avait six dorobantzi, fait les cent coups les uns plus bêtes et plus ridicules que les autres et tous empreints du cachet de la folie; la conduite de la population a été admirable; vers une heure, Mr. Candiano, que la population riait de toute cette farce mal jouée, a dû partir à Lipia [4]) chez son oncle; alors Mr. Polizo [5]) a trouvé du courage; il est sorti de la caserne avec ses quelques soldats, une trentaine me dit-on,

---

[1]) Membri ai guvernului Manolache Costache Iepureanu.

[2]) *Nicolae Golescu* (1810—1878). Luptător naţionalist înfocat, cu un rol hotărîtor în timpul Revoluţiei din 1848. Participă la toate evenimentele politice de seamă dela 1856 la 1859. Sub Cuza Vodă este preşedintele Comisiei Centrale. Intră în Locotenenţa Domnească după 11 Februarie 1866. Preşedintele Consiliului de Miniştri între 1 Mai şi 16 Noemvrie 1868.

[3]) Relatarea Domnitorului Carol asupra acestor evenimente în Memoriile sale. *Notes sur la vie*, etc., Vol. II, pp. 41—42.

[4]) Sat din judeţul Buzău.

[5]) Maiorul Polizu comanda trupele din garnizoana Ploeşti.

a brûlé la cervelle à un allemand ou juif, qui à ce que dit Mr. Polizo aurait tiré ou voulu tirer sur lui; lorsque la troupe, le bataillon du Gorjan [1]) partait de Bucarest tout était calme à Ploesti, grâce au bon sens de la population. Cela n'empêche pas Mr. Iepureanu d'insulter la population dans sa proclamation et de remercier le major Polizo avec les plus grands éloges.

Hier on m'a dit qu'on aurait trouvé chez Kitzo [2]) et Stolojano [3]), arrêtés à Crajova, une correspondance suivie et compromettante pour Rosetaki; c'est le gouvernement qui le dit; nous verrons ce qu'il en est parce que je ne prête aucune foi à ce qui vient de cette source-là.

N. Golesco a été appelé chez le Prince à Cotroceni; d'autres m'ont dit que c'est lui qui l'aurait demandé; on me dit aussi que I. Bratiano aurait été arrêté.

Ce serait trop ridicule de vous raconter tous les traits d'habileté et d'invention dont les gens du Gouvernement se vantent, seulement que c'est maladroit d'avoir fait ce qu'ils disent qu'ils ont fait et les conversations trompeuses avec Braïla si tout cela était vrai, cela pourait réduire les charges contre Candiano.

On m'a assuré qu'à Mehedintzi deux villages se sont soulevés et ont proclamé Couza.

Mon appréciation à moi est qu'il y avait quelque chose qui se mijotait, mais que les Bratiano et Cie n'appuient pas. C'est la seule explication que je puis donner au voyage de Rosettaki, qu'ils ont été débordés et que de quelque part on poussait les fous impatients afin de pouvoir faire d'autres affaires, comme le passage de quelques bandes bulgares; on m'assure que six cents auraient passé du côté de Calafat et de Zimnitza et que le Gouvernement aurait donné des ordres aux garde-frontières de tirer sur ceux qui tenteraient de passer.

Adieu, cher Mitica, je suis pressé, il se fait tard et je veux arriver avant la nuit à Coucouruz.

Ion Ghica

---

[1]) Maiorul Gorjan era comandantul batalionului de Vânători trimes dela București la Ploești pentru restabilirea ordinei.

[2]) *G. Chițu* (1828—1897). Profesor la Universitatea din București. Ia parte la mișcarea revoluționară din 1848. Continuă apoi studiile juridice la Viena. Deputat și senator ales la Craiova. Intră în 1876 ca ministru de Instrucție Publică în Cabinetul prezidat de Manolache Costache Iepureanu, păstrându-și portofoliul și în Cabinetul Ion C. Brătianu ce urmează, până în Octomvrie 1878. Redevine ministru de Finanțe în 1881 în Cabinetul Brătianu, trece apoi la Ministerul de Externe în 1882 și la Ministerul de Culte și Instrucție Publică în 1884.

[3]) *Anastasie Stolojan* (1836—1901). Studii juridice la Paris. Magistrat. Primar al Craiovei. Deputat. Ministru de Justiție în Cabinetul Ion C. Brătianu din Iunie 1879 până în Iunie 1881 și ministru de Domenii (1885—1887); apoi ministru de Interne în Cabinetul D. A. Sturdza (Februarie—Noemvrie 1896) și ministru de Domenii în Cabinetul D. A. Sturdza (1897—1899).

XXXIII

D. A. Sturdza către Ion Ghica

(Constantinopole) Le 14/26 Août 1870.

Je reçois en ce moment le «Românul» du 9 Août. Je n'ai pas d'autres nouvelles. Le gouvernement est comme toujours très parcimonieux de son encre et de son papier et aucun de mes amis ne m'a écrit une petite notice sur ce qui s'est passé. Vous comprenez que je brûle d'impatience et d'anxiété et avec moi, notre ami.

Ce qui nous rend notre attente pénible, c'est le désir de voir au plus tôt votre nom séparé de celui de gens qui n'ont jamais été, ne sont, et ne seront de votre bord.

Cette attente est d'autant p us grande, que nous avons la conviction, qu'on a abusé cette fois-ci, comme l'autre fois, de votre nom. Vous avez été beaucoup trop bon alors, soyez à présent aussi dur et cassant avec eux que les circonstances l'exigent. Si vous n'avez pas cru devoir leur infliger alors un démenti, je crois que celui-ci devient absolument nécessaire en ce moment.

Si l'affaire de Ploeşti n'a été qu'une échauffourée ridicule, cela a été une impudence sans égale d'employer votre nom, qui mérite d'être fustigée.

Si au contraire, l'insurection de Ploeşti n'a pas été isolée et qu'elle n'est qu'une partie du plan qui doit aboutir au renversement du Prince, la chose devient plus sérieuse et c'était indigne d'user de votre nom.

Je suis persuadé que dans l'un et l'autre cas, les rouges n'ont pas eu, en ce qui vous concerne, d'autre but que celui de vous faire du tort, en mettant votre nom à côté du leur. Je ne puis vous cacher, et comme ami sincère et dévoué, je ne dois pas vous cacher, l'impression pénible que cela a fait ici: j'étais interrogé de tout côté et j'ai été déjà péniblement affecté de devoir expliquer la tactique des rouges à votre égard.

Ils resteront toujours des misérables.

En effet, pourquoi renverserions-nous le Prince? Je me permets d'examiner cette question plus au fond pour éclaircir à moi-même la situation.

Certainement il a fait de grandes fautes: la plus grande, celle de donner pendant deux ans le pouvoir aux mains de... Rosetti et Bratiano. C'est alors qu'à Bratiano on a posé pour principes la falsification de la Constitution, que tout sentiment d'ordre et de devoir a été détruit, que les idées subversives ont été répandues chez un peuple encore inculte, que les passions et les haines, la rapacité ont pris un développement inconnu, que l'anarchie enfin a été organisée par le gouvernement; tandis qu' à l'exterieur on se laissait glisser à une politique d'agression, d'aventure, on aban-

donnait la voie frayée avec tant de peine et de sacrifice et on ébranlait ainsi la foi de l'Europe dans la sagesse de notre pays. De là proviennent la plupart des maux dont nous souffrons.

Les fautes qui appartiennent en propre au Prince sont le manque de discernement des hommes et la faiblesse de caractère; car autrement il ne se serait pas confié aussi aveuglément à Bratiano et aux siens. Ce sont eux qui sont la source du mal et je n'ai pas besoin de vous rappeler que c'est Bratiano qui a, le premier, donné l'idée de se débarrasser de la Constitution; que c'est lui qui s'est efforcé de confisquer le Prince à son profit, que c'est lui qui a cyniquement falsifié nos lois, depuis celles qui règlent les fondements de notre état jusqu'aux lois financières, judicières et administratives.

N'est-ce pas le parti rouge qui a fait raviver toutes les haines et les passions, qui a mis l'injustice et la faveur comme moyen de punir les détracteurs et d'attirer les partisans? N'étions-nous pas toujours effrayés du mal croissant? Et ne nous disions-nous pas combien il est difficile de trouver un remède efficace? Qu'en tout cas, une amélioration n'est qu'un long travail, puisque nous avions devant nous une société presque en dissolution.

Il est donc juste de dire que si les affaires du pays vont mal, nous en sommes pour les 95% et alors je dirai que notre devoir est de nous mettre à enlever toutes les causes du mal dont nous sommes la cause. Quand nous aurons mis de côté les 50% de nos propres péchés, nous sentirons un soulagement infini; les affaires commenceront à prendre une assiette régulière et je suis persuadé qu'aussi le Prince pourra voir clair dans une situation qui aujourd'hui défie les esprits les plus fins.

C'est là le seul remède, car quel serait le résultat du renversement du Prince? Quel est le bien qui en résulterait? qui veut-on mettre à sa place?

Nous avons renversé Couza, parce que son immoralité scandalisait les honnêtes gens et jetait la gangrène dans toute la société. Nous l'avons renversé parce que nous avions un principe à mettre à sa place, — la dynastie étrangère — qui devait fonder la Roumanie. Mais aujourd'hui, pourquoi renverserions-nous le Prince Charles? Ne connaissons-nous pas les difficultés qu'il y a eu pour l'avoir? Ne voyons-nous pas, par l'exemple d'Espagne, qu'aujourd'hui on ne trouve presque plus de princes qui veulent devenir souverains d'un pays qui leur est inconnu? Est-ce pour avoir comme régent Nicolas Golesco, qui dormira comme une marmotte ainsi qu'il le faisait du temps du gouvernement provisoire? Est-ce pour remettre une partie du pouvoir dans la main de Jean Bratiano qui établit bien autrement qu'il ne l'a fait, le désordre et l'anarchie, tout en préparant pour soi le chemin à la Principauté? Ne serait-ce pas jouer de l'avenir que de donner le pouvoir aux rouges, qui

sont aujourd'hui au ban de l'Europe? Et il ne faut pas se faire illusion c'est leur nom qui donnera la teinte au gouvernement duquel ils seront partis vis-à-vis de l'intérieur et de l'extérieur; pourquoi nagerions-nous dans le néant? Tandis que, en faisant un effort sur nous-mêmes, nous pourions améliorer la situation. Je vais plus loin encore. Pourquoi donnerais-je le pouvoir aux rouges ou le partagerais-je avec eux, quand nous différons si profondément d'eux? Ont-ils avoué leurs erreurs? Ont-ils manifesté le désir de les abandonner? Et s'ils le faisaient, peut-on croire à un homme chez qui le mensonge et la perfidie sont à l'ordre du jour.

Mais ce qui est pire que cela, c'est de faire un mouvement quelconque en ce moment, où l'Occident est en flamme et où il ne faut qu'une étincelle pour allumer aussi en Orient le feu. Au profit de qui? Certes pas à celuĭ de la Roumanie.

Aussi je vous conjure de leur dire ce qu'ils méritent et de ne plus les ménager. Le ministère actuel n'est pas . . . . . . et il a commis bien des fautes: mais entre eux et les rouges, le choix est vite fait, car il y a dans les membres du cabinet actuel des gens honorables et de bonne foi pour le pays. Même ceux des ministres, chez lesquels la passion parle plus haut que le patriotisme, n'ont ni la perfidie ni la mauvaise foi, ni la méchanceté, ni les idées subversives des rouges.

Je vous embrasse de tout mon coeur et attends avec impatience de vos nouvelles.

D. Sturdza

XXXIV

Bucarest, le 19/31 Août 1870.

Cher Mitica,

Je commence par vous remercier pour l'excellente carte que vous m'avez envoyée par Plagino; elle fait enrager Gradovitz qui n'en a pas une si bonne, lui qui était si fier de la sienne, la meilleure que nous avions ici. Hier j'ai dîné avec Zoé chez Golesco; elle a beaucoup meilleure mine et brûlait d'impatience d'aller vous rejoindre. J'attends Georges et Marie dans trois jours.

J'espère que vous aurez reçu la lettre que je vous ai écrite la semaine dernière de Giurgiu. Je ne puis que vous confirmer par les faits tout ce que je vous ai écrit alors.

J'en viens actuellement à votre dernière lettre. Avouez que vous l'avez écrite dans un moment où vous croyez vous adresser à un ami égaré et parti dans une fausse direction.

Tout ce que vous me dites sur le Prince et les événements c'est textuellement ce que j'ai toujours dit et répété à tous ceux qui se sont permis de parler contre le Prince et le 11 Février; c'est ce que

j'aurais dit à tout homme qui se serait permis de me proposer ou de propager des idées de levée de bouclier, si quelqu'un s'était avisé de s'adresser à moi; or, il n'en a rien été et ce n'est ni à mon âge ni dans ma position que l'on se met à la remorque d'un Mr. Candiano et de Comiano (?). Au 11 Février moi j'ai joué ma dernière carte, tout en sachant que le Prince sur lequel nous pouvions tomber pourrait être le plus mauvais, le plus incapable, un fou ou un débauché comme il y en a tant; la chance que nous avons eue de tomber sur le Prince Charles de Hohenzollern, un garçon gentil, bien élevé, plein du désir du bien, aimant le progrès, aimant sa nouvelle patrie, plein de moralité, autant de belles qualités qui auraient laissé passer inaperçus les quelques défauts de faiblesse de caractère, de crédulité et de méfiance, si des hommes habiles intrigants et ambitieux de bas étage comme les Bratiano, les Boeresco, les Epoureano n'avaient habilement exploité les défauts au lieu de tirer parti des belles qualités qui l'ornaient.

Je diffère de vous sur un point. J'ai combattu Bratiano et ses tendances non parce que le mal était pratiqué par le Bratiano et ses amis, mais parce que c'était le mal et je ne puis approuver les mêmes actes parce que ceux qui les pratiquent se nomment Epoureano, Carp, G. Mano ou Gr. Cantacuzène. La violation de la Constitution et des lois est la violation, qu'elle soit faite au profit de Mr. Bratiano, Rosettaki et Cie ou qu'elle soit faite au profit de Epoureano, Petre Gradisteano et Cie. Je ne puis absoudre chez Epoureano et Cie ce que j'ai condamné chez Bratiano et Cie. Le gouvernement de Epoureano est aussi abusif et aussi concussionnaire que celui de Bratiano, augmenté de tout le progrès qu'un pareil mal acquiert par une plus longue pratique.

Passons maintenant au fait: il n'y a rien eu ni à Mehedintzi, ni à Crajova, ni à Focşani, ni à Braïla ni sur aucun autre point du territoire roumain que ce que je vous ai écrit dans ma dernière lettre sur Ploeshti et les choses se sont passées telles que je vous les ai décrites.

Avant-hier soir je suis arrivé de Coucouruz; j'ai dû voir Charles Falcoyano [1]) pour une affaire concernant les Balleano; par extraordinaire, je l'ai trouvé seul, il était malade au lit, voici ce qu'il m'a raconté:

Samedi, ayant appris que des troubles avaient éclaté à Ploeshti, il est allé trouver Epoureano qui s'occupait à expédier des troupes. Le Ministre lui a raconté qu'à dix heures du matin, l'employé du télégraphe était allé lui porter un télégramme de Mr. Offenberg [2]) qui annonçait à Pétersbourg que des troubles avaient éclaté à Ploeshti, qu'on y avait proclamé la déchéance du Prince et un gouvernement

[1]) *Scarlat Fălcoianu.* Vezi nota p. 34.
[2]) Consul general al Rusiei din Bucureşti.

nouveau, à la tête duquel se trouvait N. Golesco; il lui a dit que vers les onze heures et demie il avait lui-même, Epoureano, reçu un télégraphe qui lui annonçait la même chose. Falcoyano m'a dit qu'ayant vu Ch. Kretzoulesco [1]) qui se plaignait de n'avoir pas pu obtenir de voir son frère malade à l'hôpital; il en aurait parlé à Mano [2]) et que celui-ci lui avait déclaré que comme militaire il n'avait rien contre Mitica Kretzoulesco, qu'il n'y avait pas la moindre des choses qui puisse l'autoriser à le mettre sous jugement et que c'était une affaire qui ne pouvait concerner que la justice civile; alors Falcoyano étant allé trouver Lahovary [3]), celui-ci lui a déclaré qu'il avait demandé au procureur et au juge d'instruction qui lui avait déclaré que ni de l'interrogatoire, ni des dépositions, il n'y avait aucune prise qui puisse les autoriser à poursuivre contre Kretzoulesco et que pour ce qui le regardait lui comme justice du pays, Kretzoulesco était entièrement libre et, que c'était au Ministre de la Guerre à le garder ou à le mettre en liberté selon qu'il y aurait quelque chose contre Kretzoulesco comme militaire.

En attendant, à l'heure qu'il est, aujourd'hui douzième jour, Kretzoulesco est détenu malade à l'hôpital de la caserne où sa famille n'a pas pu obtenir l'autorisation de le voir; il est tenu au secret.

J'apprends en ce moment qu'une commission militaire, composée du colonel Slanitziano, Anghelesco, Dumitresco et Vladesco aurait été chargée d'examiner l'affaire Kretzoulesco. On me dit que deux officiers auraient déclaré l'avoir vu passer par devant l'une des casernes. J'apprends aussi que Serghiad aurait obtenu l'autorisation d'aller lui parler d'une affaire d'argent concernant une entreprise de pavage et qu'il lui aurait parlé en présence d'un officier et du procureur.

J'ai vu ce matin Lapati qui a passé plusieurs jours en prison. Voici presque textuellement l'interrogatoire qu'on lui a fait subir, telle qu'il me l'a débité:

D. — Où avez-vous passé le mois de Juillet?

R. — A Bucarest.

D. — Où avez-vous été dans le mois d'Août?

R. — Nulle part qu'à Bucarest.

D. — Qui avez-vous vu ces jours-ci et aussi à qui avez-vous parlé ?

R. — J'ai vu beaucoup de monde et j'ai parlé avec beaucoup de monde.

---

[1]) *Scarlat Kretzulescu,* fratele colonelului Dimitrie Kretzulescu arestat cu prilejul mişcărilor dela Ploeşti şi a lui Nicolae Kretzulescu, cunoscutul om politic din timpul lui Cuza Vodă.

[2]) *Colonelul G. Manu,* ministru de Războiu în acel moment din Cabinetul Manolache Costache Iepureanu.

[3]) *Alexandru Lahovary,* ministru de Justiţie în acel timp.

D. — Connaissez-vous Mr. C. A. Rosetti?
R. — Je le connais très intimement, et je suis très lié avec lui.
D. — Où est-il en ce moment et pourquoi est-il parti?
R. — D'après une lettre publiée dans « La Roumanie» je sais qu'il était à Berlin; je ne sais où il se trouve en ce moment.
D. — Vous devez savoir en sa qualité d'intime pourquoi il est parti.
R. — Non, je ne le sais pas.
D. — Connaissez-vous Tziocarlan?
R. — Oui, je le connais.
D. — Vous le voyez souvent?
R. — Non, je ne le vois pas; il ne vient pas chez moi. Je ne sais où il loge et je ne l'ai rencontré nulle part depuis fort longtemps.
D. — Connaissez-vous Candiano?
R. — Oui, je le connais.
D. — D'où le connaissez-vous?
R. — Je le connais depuis qu'il était enfant; son père était préfet de police en 1858 lorsque j'y étais préfet.
— Monsieur, vous êtes libre; c'est tout ce que je voulais savoir.

Je passe à l'affaire Crajova. Je tiens la chose de Falcoyano.

Il y a quelques semaines, le préfet a fait un rapport au Ministère par lequel il informait que Mr. Bratiano et Mr. Simoulesco étaient venus à Crajova et que là ils parlaient à droite et à gauche de concentrations de troupes hongroises sur la frontière et des mauvaises intentions de l'Autriche à l'égard de notre pays et que le monde parlait de cela et que Bratiano était parti de Crajova pour sa vigne; quelques jours après, au café ou casino une forte discussion s'est engagée entre Costica Haralambie, Stolojano et Boïcea. La discussion était devenue très vive, que les deux derniers avaient rejeté toute la faute du mal sur le Prince tandis que Costica Haralambie, rejetait la faute sur les Rouges; la discussion ayant été très vive, un homme de bonne volonté l'aurait écrite ou rapportée ici, et là-dessus l'ordre d'arrêter Boïcea et Stolojan. On m'a dit que le procureur et le juge d'instruction auraient refusé à plusieurs reprises d'obtempérer à l'ordre réitéré du Ministre; d'autres me disent qu'ils sont arrêtés.

A Piteshti il n'y a rien eu si ce n'est une lettre d'un nommé Farcashano à Bratiano lui annonçant à la vigne où se trouvait ce dernier, qu'il y avait ordre de l'arrêter.

On dit maintenant que tous les papiers compromettants se trouvaient chez Ant. Arion [1]) et que le préfet Hereshesco aurait gaché l'affaire en ne suivant pas ponctuellement l'odre du Ministre. Herishesco, le préfet d'Ilfov, ayant reçu l'ordre d'arrêter Arion et de l'expédier immédiatement à Ploeshti, le préfet l'aurait fait arrêter

[1]) *Anton Arion*, prieten politic al lui Ion C. Brătianu şi a fraţilor Goleşti. Ministru de Justiţie în Cabinetul Ştefan Golescu (August 1867) şi în Cabinetul Nicolae Golescu (Mai—Noemvrie 1868).

au moment où il arrivait de la campagne et que lui ayant intimé l'ordre de partir immédiatement pour Ploeshti, Arion l'ayant prié de lui permettre de partir le lendemain matin, ses chevaux étant trop fatigués; le préfet aurait accédé à cette demande après avoir pris sa parole d'honneur qu'il partirait le lendemain. Le préfet Herishesco a été destitué et C. Manco nommé à sa place.

Carciumaresco a été arrêté parce qu'il était parti pour Braïla et qu'il avait passé par Ploeshti. On ne trouve ni Carada, ni Pilat. Bratiano a été pendant plusieurs jours à la prison; aujourd'hui on me dit qu'il a été transféré dans une maison louée en face de la prison.

Vous ne pouvez vous imaginer le tort qu'a fait au Prince la conduite du Gouvernement dans cette affaire de Ploeshti. On ne veut rien attribuer aux ministres, tout est rejeté sur le Prince.

Quant à moi, tenez-vous pour dit que Mr. Candiano ne m'a pas fait l'honneur de penser à moi, que mon nom ne figure dans aucun rapport et que les télégrammes que notre Ministère des Affaires Etrangères a lancés urbi et orbi depuis le Bosphore jusqu'à Londres, sont une pure et gratuite invention, que je ne veux qualifier ni en scruter la raison.

Rassurez, je vous prie, mes amis et je vous serai très obligé si vous vouliez en dire un mot à Mr. Elliot [1]) et à Mr. Daguessenière ainsi qu'au Baron Prokesh [2]).

J'oubliais de vous dire que les ministres se vantent d'avoir découvert de grandes et terribles choses par les dispositions de Mr. Comiano qui leur a dévoilé tout le complot.

Quant à Candiano il paraît qu'il a été amusant dans sa conversation avec le major Gorjan; c'est Falcoyano, qui me l'a dit.

J'étais presque décidé d'envoyer des télégrammes à tous les journaux qui ont annoncé ma participation dans l'affaire Candiano pour démentir la chose; mais je ne voudrais pas que cela puisse être pris pour une petitesse. J'attendrai la Chambre.

En résumé, on ne pourra pas même dire de cette affaire que la montagne a accouché d'une souris; elle n'aura pas accouché même d'une puce.

J'ai fini mon papier et je ne sais si vous aurez la patience de lire ma longue relation avec mon griffonnage.

Tout à vous de coeur,
Ion Ghica

P.S. Je viens de voir Ch. Kretzoulesco; il a pu voir hier son frère et Constantin [3]) aussi. Il est faux que Kretzoulesco soit allé

[1]) Ambasadorul Angliei la Constantinopole.
[2]) Ambasadorul Austro-Ungariei la Constantinopole.
[3]) *Const. Al. Kretzulescu*, fost preşedinte de Consiliu (Martie—August 1867), fratele lui Nicolae Kretzulescu.

à la caserne ou passé par là, pouvant prouver, heure par heure ce qu'il a fait et où il a été. Cependant, le Ministre a trouvé deux petits officiers pour porter faux témoignages. J'espère qu'on leur donnera de l'avancement.

XXXV

Ghergani, 6/18 Septemvrie 1870.

Cher Mitica,

L'envoyé du club part aujourd'hui pour Bucarest; je lui donne une lettre pour Stirbey [1]).

Je ne sais si cet envoyé a bien rempli sa mission; il a pris d'excellents chiens, mais il me semble qu'il cherchait des chiens comme nous n'en avons pas ici; parmi les chiens courants de cette race il y en a bien quelques uns qui courrent le loup et le sanglier, mais la plupart ne le font qu'après une longue habitude.

La dernière fois que j'ai été en ville, j'ai vu le colonel Kretzoulesco sorti de prison. Il y a surtout deux points sur lesquels on a insisté surtout dans les interrogatoires qu'on lui a fait subir: le premier c'est ses relations avec moi et l'époque de laquelle elles datent et le second, sa promenade à Dealul Spirii, lorsque la commission militaire a porté son rapport au ministre. Ce dernier, après l'avoir lu s'est tourné vers ses officiers et leur a dit: « Et pourtant il doit y être passé, celui qui me l'a dit n'a aucun intérêt à mentir». « Ni le colonel Kretzulesco non plus», a répondu un des officiers, « parce que Dealul Spirii étant une rue de passage, ce n'est ni un pêché ni un crime de passer dans cette rue, quand il n'y a aucune disposition contre lui».

On motive que ce jour-là toute la famille Kretzoulesco, ses frères et les soeurs du colonel, ont dû passer par Dealul Spirii pour aller assister au baptême d'une petite nièce à eux et que la paresse seule a empéché le colonel Kretzoulesco d'aller lui aussi à cette fête de famille.

Le jour où je suis allé à Bucarest, il y avait une autre affaire autrement dangereuse que celle de Ploeshti: la commune de Gilava et on disait Comana et Baneasa proclamaient je ne sais quelle république, je ne sais quel souverain, troupe à cheval et à pied, chemin de fer en tête, président du conseil, tous s'y étaient transportés. Lisez le communiqué du Moniteur pour avoir une idée de cette effroyable conspiration, dans laquelle aussi on voulait me voir. Il paraît même, d'après ce que le général Ghica m'a dit, que je devais être arrêté. On a beaucoup insisté auprès de Gr. Balleano et de ses conjurés pour avoir les fils qui menaient à moi.

---

[1]) Probabil Dimitrie Ştirbey.

Bratiano est toujours en prison; on lui a fait une très grande position. Les Rouges étaient à terre en 1869. Mitica Ghica, Boeresco, Epoureano, Mano, Carp et Cie les ont relevés et les ont rendus puissants, véritablement puissants.

J'ai vu à Bucarest Racotă; il m'a raconté l'affaire de Ploeshti avec tous les détails; on ne peut pas admettre que Bratiano et Rosetti y furent mêlés; ils sont moins bêtes et ont plus d'expérience en matière de conspiration.

Quant à Kretzoulesco, son nom n'a pas même été prononcé.

On parle beaucoup d'un ministère fort et vigoureux: Epoureano, Dem. Ghica, Boeresco, Costaforo [1]) Mano, Carp.

J'avais parlé à Kretzoulesco quelques jours avant son arrestation de la dette du Turc; il devait vous écrire pour vous dire que sa terre est en vente et que les enchères devront avoir lieu bientôt.

Je ne sais s'il vous a écrit.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

XXXVI

Ghergani, le 9/21 Septembre 1870.

Cher Mitică,

L'homme du club des chasseurs, n'étant pas parti Dimanche je vous ai expédié par la poste la longue et fatigante lettre que je vous avais écrite au sujet de nos affaires ici. Depuis lors je n'ai rien vu, je n'ai rien entendu. Je pense que Mr. Epoureanu, Gradisteanu, Hiott et Cie continuent leur politique salutaire (comme ils l'appellent). Quant à moi, je n'augure rien de bon.

Ici nous nous portons tous bien; la récolte a été au dessous de la moyenne et pas de demande. Le maïs sera mauvais à cause du froid et des pluies; la bruma a déjà commencé.

Je compte aller Dimanche ou Lundi en ville. Je verrai Zoé et le petit Alexandre et je vous donnerai des nouvelles. J'attends tous les jours Marie et Georges; je crois qu'ils veulent combiner leur arrivée avec la vôtre.

Dans tous les cas, je suis décidé d'aller cet automne à Constantinople, cela sera en Octobre ou au commencement de Novembre.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

---

[1]) *G. Costaforu* (1821—1876). Studii juridice la Paris. Profesor la Facultatea de Drept din București. Ministru de Externe în Cabinetul Lascăr Catargiu între 11 Martie 1871 și 27 Aprilie 1873. Agent diplomatic al Țării la Viena.

XXXVII

Ghergani, le 2/14 Avril (1871).

Cher Mitica,

Votre lettre d'hier a été un véritable désappointement pour moi pendant que je me faisais une fête de vous voir à Ghergani, j'apprends tout d'un coup que vous vous êtes envolé pour d'autres rives.

Georges sera ici probablement Mercredi ou Jeudi. Je ne sais s'il vous trouvera à Bucarest si d'ici là vous êtes de retour. Si vous chargez quelqu'un à Tourno il pourra savoir à bord du bateau si Georges a passé.

Est-il vrai que l'affaire Strusberg va bien et que nous sommes dispensés de payer coupons et autres pertes?

On me dit aussi que Boliac aurait reçu 16.000 fr. du Ministère des Cultes pour fouilles et autres recherchers archéologiques.

Quant à la politique, on dit que depuis notre sortie du Ministère tout va pour le mieux dans le meilleur des royaumes possible.

Je compte être Mercredi à Giurgiu pour recevoir Georges et Marie. Je baise les mains à Zoé et au petit Alexandre.

Tout à vous de coeur,
Ion Ghica

XXXVIII

Ghergani, le 24/5 Juin 1871.

Cher Mitica,

Je viens de la ville où j'ai trouvé un calme qui ferait plaisir si je ne craignais qu'il ne soit factice, car j'ai observé que lorsque la conversation glisse sur le terrain politique, chacun a l'air de ne pas croire à un état de choses stable. J'ai vu à dîner chez Hugues les Vogoridi, les Gr. Lahovary et quelques autres jeunes députés qui posent gravement pour les élus de la nation. Je ne connais pas encore le Message d'ouverture de notre Parlement; on m'a assuré qu'après quelques A. S. à l'adresse de l'ancienne Chambre, il devait être beaucoup question de Strussberg [1]).

---

[1]) Prin legea din 10 Septemvrie 1868 se acordase D-rului Strussberg concesiunea construirii şi exploatării unei reţele de 914 km de cale ferată ce urma să fie terminată în 2½—3 ani. Statul român se obligase să garanteze plata dobânzilor de 7½% la obligaţiunile emise de către societatea concesionară, pentru dobândirea fondurilor necesare construirii liniilor ferate. Emisiunea obligaţiilor urma să se facă sub supravegherea unui comisar al Statului român. Costul unui kilometru de cale ferată era evaluat la 270.000 lei.

Lucrările încep în 1869, după ce în Decemvrie 1868 se făcuse cu mare succes prima emisiune de obligaţiuni pe piaţa Berlinului.

Dela început se află că lucrările nu se îndeplinesc în condiţiuni satisfăcătoare. Se ivesc oarecare diferende şi cu prilejul determinării lungimii exacte a liniilor în construcţie. Guvernul Român se hotărăşte să se adreseze arbitrilor poruncind lui Ambronn,

Voici à peu près la proposition de ce concessionnaire, telle qu'elle m'a été rapportée de la bouche d'un ministre:

1. Strussberg s'engagerait à terminer cette année la ligne Bucarest—Roman—Tecuci—Bârlad et dans deux ans la ligne Bucarest—Piteshti.

---

comisarul guvernului pe lângă societatea concesionară să nu plătească suma de bani corespunzătoare unei lungimi de linii de 19 km dovedită inexistentă pe teren. Ambronn, înțeles cu Strusberg, nu execută ordinul guvernului și plătește suma aflată în litigiu.

Domnitorul Carol și guvernul înțeleg să ia măsurile de rigoare trimițând pe Dimitrie Sturdza la Berlin spre a cere demisiunea lui Ambronn. Acesta cere verificarea gestiunii sale. Se trimite la Berlin pentru verificarea socotelilor T. Văcărescu, care găsește între altele și alte multe abuzuri și nereguli financiare comise de Ambronn. In fața celor constatate, guvernul Român revoacă pe Ambronn și îl înlocuiește cu Steege, agentul nostru diplomatic la Berlin.

La 1 Iulie 1870 se pune în circulație linia Galați—Tecuci, iar la 27 Decemvrie 1870 se deschide în mod provizoriu și linia Roman—Galați—București.

Dr. Strusberg cerând Statului Român să plătească, cu începere dela 1 Ianuarie 1871 cuponul obligațiunilor aflate în circulație, guvernul refuză plata pentru motivul că lucrările nu erau bine efectuate și nici corespunzătoare punerii lor în exploatare. De aci conflictul între concesiunea Strusberg și guvern, pentru aplanarea căreia Teodor Rosetti este trimes la Berlin.

In primele luni ale anului 1871, situația politică internă a țării era din cele mai critice. In Martie 1871 Domnitorul Carol voiește chiar să abdice. Chestiunea Strusberg era discutată cu violență și pasiune în cercurile politice spre adânca mâhnire a Domnitorului Carol care nu era cruțat în asprele critice ce se aduceau în Parlament și presă. Situațiunea financiară a țării era și ea destul de gravă, mai ales prin sporirea nemăsurată a datoriei publice, din pricina construirii căilor ferate.

Ajuns la Berlin, Teodor Rosetti constată greaua situațiunea financiară în care se găsea Compania Strusberg. Cursul obligațiunilor emise pe piață scăzuseră la jumătate, dăunând mult creditului Statului. Cum calea unui proces părea lungă și primejdioasă, guvernul Lascăr Catargiu se înțelege cu Compania Strusberg, pe alte baze, propunând Camerei o nouă convențiune. Camera respinge punctul de vedere al guvernului, în schimb un număr de 62 de deputați depun în Cameră o nouă propunere, cerând anularea concesiunii Strusberg, punându-se sub sechestru întreaga rețea terminată și tot materialul de drum de fier introdus până atunci în țară.

Guvernul se închină în fața voinței sale, iar la 5 Iulie 1871 se votează o lege prin care se hotărăște să se ceară Tribunalului de Arbitri anularea concesiunii și luarea în exploatare a rețelei terminate, sub conducerea unui Consiliu de Administrație. Detentorii de obligațiuni erau invitați să se constitue într'o societate pe acțiuni, care să ia asupra-și drepturile și obligațiunile concesiunii Strusberg. Dacă nu se constituia acea societate, Statul era hotărît să facă răscumpărarea obligațiunilor prin titluri de Stat, reducând valoarea obligațiunilor la valoarea lucrărilor făcute și reducând dobânda dela 7½% la 4%.

Noua lege provoacă o furtună de proteste. Cancelarul Bismarck amenință *cu intervenția* la Poartă pentru apărarea intereselor detentorilor de obligațiuni.

Domnitorul Carol sancționează legea, iar guvernul Lascăr Catargiu se apără cu calm dar cu fermitate împotriva tuturor atacurilor din afară. Până la urmă se ajunge la o înțelegere în sensul că detentorii de obligații se asociază într'un consorțiu și se hotărăsc a continua lucrările de construcție a căilor ferate, cu sprijinul financiar al caselor de bancă Bleichröder și Hansemann. Intre timp, la 4 Octomvrie 1871 concesiunea Strusberg este anulată de către Tribunalul de Arbitri, iar Parlamentul votează legea din 24 Decemvrie 1871, prin care se stabilește o nouă convenție cu « noua societate a acționarilor », constituită de către vechii detentori de obligațiuni, prin care se stabi-

2. Il s'engagerait à payer 15 millions à l'État dans le terme de six ans.

3. Il abandonnerait la ligne Piteshti—Vârciorova.

4. L'état Roumain payerait les coupons de Janvier et de Juillet.

5. Strussberg s'engagerait à décider les détenteurs d'obligations de changer leurs obligations contre des bons du Trésor roumain portant 5% d'intérêt, opération qui, dit-il, fait gagner à l'État plus que la valeur des deux coupons.

On est enchanté, me dit-on, de cette proposition; Mavrogeni seul aurait fait la grimace, et aurait laissé échaper la question indiscrète: « Mais qui nous garantit que Mr. Strussberg tiendra cet engagement?» Mais on a trouvé une consolation pour les amis de Mavrogeni: ils font l'emprunt moyennant lequel on doit payer les coupons.

Alecsandri a déjà été à Francfort. Je l'ai rencontré Mercredi passé à Giurgiu venant de Vienne où il a rencontré Erlanger et Offenheim. Ils disent que les conditions sont magnifiques; ce dont je puis vous assurer c'est qu'on prend l'idée de transformer tous les biens de l'État en bons ou obligations hypothécaires.

On m'a rapporté aussi quelques propos tenus par l'Ambassadeur de Russie à Constantinople. C'est assez curieux. On me dit que le Prince tout en étant enchanté de l'état des choses, il y a cependant des moments où le doute s'empare de son esprit. Ce qu'il y a de positif c'est que la haine cont e le boyard est devenu très grande.

Ici nous nous portons tous bien, très bien. La récolte promet et si elle tient sa promesse, je fais faire encore quelques chambres; je déménage tout à fait à Ghergani et je vais passer les mois de Novembre jusqu'au 1-er Mars à l'étranger, en Espagne par exemple, en passant par Constantinople et Miclaucheni.

En attendant ce beau jour, je vous prie de baiser la main de Zoé de ma part et de donner une bonne poignée de main à Mr. Alexandre Stourdza.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

P.S. Avez-vous reçu une lettre de Constantinople que je vous ai envoyée par le Prince Gr. Soutzo?

---

lește noile condițiuni pentru terminarea liniilor ferate prevăzute în concesiunea Strusberg. Noua convenție s'a încheiat la 2 Februarie 1872. In schipul acesta « concesiunea Strusberg» era definitiv lichidată.

In Memoriile Domnitorului Carol — *Notes sur la vie du Roi Charles* — se găsesc numeroase însemnări cu privire la concesiunea Strusberg, din care se poate vedea interesul deosebit ce purta Carol I înzestrării țării cu o rețea de cale ferată. El își arăta adânca lui mâhnire ori de câte ori se produceau incidentele amintite mai sus, manifestând totdeodată o mare satisfacțiune, când lucrurile se îndreptau pe calea cea bună.

XXXIX

Coucourz, le 24/6 Juillet 1871.

Cher Mitica,

Je suis passé hier par la capitale. J'ai déjeuné chez Hugues où j'ai trouvé un grand nombre de députés. Il y avait eu réunion chez Pascal pour traiter de l'affaire Strussberg. Blarenberg [1]), l'ami intime de Lascar Catargi et Costica Soutzo, l'ami très intime de Mavrogeni y avaient combattu le plus vigoureusement le projet du gouvernement et avaient décidé un grand nombre de députés à signer une motion qui équivaut au rejet.

Il se joue, comme vous voyez, une drôle de comédie. Soutzo m'a dit qu'il espérait voir tomber la transaction Carp-Strussberg et Blarenberg disait assez haut qu'elle passera peut-être, mais le pays sera vengé !

Le jour où la Chambre, sous la présidence de Epoureano, adressait à Couza les félicitations: « Ai dat concesiunea cutare, bine ai făcut Măria Ta », Couza était tombé, la révolution était faite. Le 11 Février pouvait tarder, Couza aurait pu rester encore un an ou deux ans dans le Palais de Podu Mogoșoaia, mais dès ce jour-là il était tombé.

La transaction Carp n'a pas seulement l'inconvénient d'être désavantageuse, mais je trouve que c'est un marché de dupe et c'est par trop bête que de se laisser duper deux fois par le même coquin.

Quant à la conversion, j'avoue que je ne la comprends pas, à moins d'admettre ce que l'on dit à Berlin, que le gouvernement roumain s'est entendu avec Strussberg pour flouer le public.

J'avoue que je voudrais ne plus entendre parler ni de concession ni de combinaisons financières, ni d'aucune des âneries et des mesquineries dont les procès verbaux de la Chambre et du Sénat sont remplis.

Nous avons cependant gagné deux ou trois pièces de vue qui ne manquent pas d'un certain talent. Je vous recommande entre autres: 1) l'adresse; 2) une séance de la Chambre.

Je me mets à travailler. Je compte continuer mes « *Convorbiri Economice* » [2]). J'ai presque terminé la revue de mon *Vade-mecum* [3])

---

[1]) *Nicolae Blarenberg* (1837—1896), jurist, magistrat, intră în vieața politică cu ocazia evenimentelor dela 11 Februarie 1866. Ales deputat în Constituanta din 1866, face parte din gruparea intitulată « Juna dreaptă ». In 1889 este autorul propunerii pentru darea în judecată a guvernului Ion C. Brătianu. Pentru scurtă vreme ministru de Justiție în Cabinetul G-ral I. Em. Florescu (2—27 Noemvrie 1891). Ziarist, organizează și conduce câteva ziare între care amintim: *Revista Dunării* (1865), *Desbaterile* (1866), *Țara* (1870). Este autorul câtorva lucrări.

[2]) Ion Ghica publicase în 1865 două broșuri succesive intitulate *Convorbiri Economice*.

[3]) « *Vademecum* » era o lucrare făcută de Ion Ghica în care se găseau numeroase indicațiuni cu privire la greutățile și măsurile întrebuințate în comerț, bancă, agricultură și ingineria civilă, la care va colabora mai în urmă și Dimitrie Sturdza.

et si vous voulez vous joindre à moi pour y ajouter une partie agricole, je vous donnerai mon manuscrit, vous me donnerez le vôtre pour les refondre et faire un bon livre portant nos deux noms.

L'autre jour, en venant ici, j'ai rencontré à Comana votre oncle Adolphe [1]) avec votre future tante Madame veuve Pherekidi, née Yarca, jolie, très jolie et très coquette. A Giurgiu j'ai rencontré le Général Floresco, tâchant d'épouser [2]) Madame ex Plagino, née Stirbey. Je passe les autres accouplements par bande qui roulent entre Bucarest et Giurgiu. Tout cela est fort drôle et mérite que cela fixe un moment l'esprit de moralité et de politique.

Nous sommes enlevés dans un tourbillon de plaisir et de volupté qui nous étouffe.

On dit le Prince plus décidé que jamais de s'en aller si la Chambre ne lui donne pas Strussberg; de s'en aller, si la Chambre et le Sénat lui donnent Strussberg. En attendant il danse chez Oteteleşanu [3]) avec Vogoridi qui lui fait des avances.

La Princesse fait des confidences à Bonaki et à Théodory [4]) qui vont les répéter et rire.

Je m'arrête pour aller voir si la pluie n'a pas un peu maltraité mon colza ce qui vous sauve d'une trop ennuyeuse lecture.

Embrassez tous les vôtres de ma part.

Tout à vous,
Ion Ghica

XL

Ghergani, le 17/22 Août 1871.

Cher Mitica,

Georges m'a remis la lettre de I. Cantacuzène au moyen de laquelle j'ai touché deux mille francs, les intérêts de votre dette Balleano.

Il y a très longtemps que j'ai reçu de Tekoutchi votre obligation investie de toutes les formalités voulues en bonne et due règle, je me rappelle vous en avoir accusé réception par la poste.

---

[1]) *Adolf Cantacuzino* era fratele lui Ion C. Cantacuzino, socrul lui Dimitrie Sturdza.

[2]) Generalul Ion Em. Florescu după ce fusese căsătorit prima oară cu fiica Domnitorului Bibescu, se căsătoreşte a doua oară cu Alina Ştirbey (1834—1894), fiica Domnitorului Barbu Ştirbey, care mai fusese căsătorită odată cu Al. Plagino. Căsătoria nu durează, despărţindu-se în 1882. G-ral Rosetti, *Un uitat: G-ral I. Em. Florescu*, Academia Română, Memoriile Secţ. Istorice, Seria III-a, Tom. XIX, 1937, p. 15, nota 4.

[3]) *Ion Oteteleşanu* (1795—1876), magistrat, arendaşul ocnelor Statului. Ministrul Controlului sub Barbu Ştirbey între 1851 şi 1855. Ministru de Finanţe pentru câteva zile în Cabinetul N. Kretzulescu (30 Ianuarie—11 Februarie 1866). Şi-a donat o parte din averea sa Academiei Române creând la Măgurele-Ilfov un institut pentru educaţiunea fetelor.

[4]) *Dr. Teodori*, medicul Casei Domneşti.

Mr. Zisso aura été curieux et trouvé l'occasion favorable pour rendre service à ses amis; cette lettre contenait sans doute, dans son imagination, le grand mot de l'énigme. Seulement je me demande pourquoi une fois la curiosité satisfaite ne pas laisser la lettre aller vaquer à ses affaires.

Ces messieurs se croient les maîtres de la situation; ils savent que le Prince Charles ne peut plus rester longtemps; Mr. de Bismarck lui a rendu le plus affreux service à l'étranger aussi bien que dans le pays à côté de Floresco, Ministre de l'Intérieur au 10 Février, de Solomon, Ministre de la Guerre et chef de régiment et M. Kretzoulesco, Ministre des Finances, tous les trois assez ineptes pour laisser l'armée toute entière sortir des casernes et prendre Couza comme un paquet et le jeter à la porte; les valeureux Lascar Catargiu et Mavrogeni croient pouvoir s'emparer du pouvoir dans un cas donné. Franchement parlant, c'est par trop bête ce qu'ils font; c'est ruiner le pays.

Ils ont trouvé dans le nouveau recensement un moyen électoral. Ceux qui sont pour la compagnie Lascar Catargiu-Floresco sont cotés à raison de 1 ou 2% d'impôt foncier, les autres payeront 25 à 30%.

Mr. de Bismark a promis au Prince de pousser l'affaire Strussberg à Constantinople afin d'arriver à une conférence dans laquelle il croit trouver moyen de traiter autre chose que chemin de fer; voilà pourquoi on invente conspirations et on éloigne tous les officiers qui leur portaient ombrage. Ayant l'armée à leur dévotion, ils croient pouvoir s'agenouiller à leur aise devant le protocole d'une conférence si la Russie et la France sont assez lâches pour le signer.

Carp est allé à Gastein. On m'assure que les ministres sont très mécontents de cette escapade de leur grrrand diplomate dont l'état mental est au-dessous de celui de Radu Ionesco [1]). On possède déjà au Ministère des dépêches qui sont fort malheureuses et malgré cela on le maintient au poste qui est le plus important aujourd'hui.

Je compte aller vous voir dans quelques jours et passer une ou deux semaines avec vous. En attendant, donnez-nous de vos nouvelles.

Zoé a très bien fait de se laisser faire l'opération à son pied. J'espère qu'elle est complètement guérie.

Présentez-lui mes hommages très respectueux et embrassez le gentil Moustapha.

Losque je viendrai à Miclaoushéni j'apporterai mon manuscrit et nous commencerons l'impression.

Tout à vous de coeur,
Ion Ghica

---

1) *Radu Ionescu*, cunoscut gazetar pe acele vremuri, mai apoi deputat și diplomat.

XLI

Ghergani, le 11/23 Octobre 1871.

Cher Mitica,

Je suis ici depuis hier soir; j'ai dû passer deux jours à Bucarest pour rédiger le contract de mariage de Mademoiselle Balleano qui épouse un garçon beau, riche et noble qui boit, bat et chante Popolani ganz alein; il a une montre qui bat les heures, les quarts d'heures et les minutes.

Le Juif que j'ai pris à Adgiud m'a admirablement conduit jusqu'à Rimnic où je suis arrivé à huit heures le lendemain. Je suis allé à Boldu et Jeudi matin je prenais le train de Bouzeu; là j'ai su que le gouvernement avait pris l'administration des chemins de fer Strussberg. Il a nommé un comité d'administration, nommé et créé toutes espèces de fonctions et renvoyé Peridi.

A Bucarest on attendait Oppenheim pour aujourd'hui et d'un; il représente un consortium de détenteurs d'obligations; il y a aussi Harlel qui représente un autre consortium de détenteurs d'obligations et de deux; il y a un Français nommé Vitali représentant de la société de constructions de chemins de fer et de trois; et un Prussien tenant de très près au Prince de Bismarck et de quatre. Il y a à ce qu'il paraît brouille parce qu'il y a quelqu'un qui préfère l'ami de Bismarck et que quelques uns des ministres travaillent pour Oppenheim; aussi si vous lisez le journal de Lousigman Petresco, vous verrez que la manière dont ce journal traite le président du Conseil et le Ministre des Finances fait supposer que ces deux messieurs vont sauter.

Il paraît que les propositions d'Italie sont les meilleures; tout cela pourra devenir grave.

Le Berat Radovitz a été avalé, mais ce qu'il y a de fort joli je vais vous le raconter:

Lors du renvoi de la note Costaforou par Mr. de Bismarck, notre ministre s'est fâché tout rouge contre la Porte et a écrit une dépêche fulminante et même tonnante à Strat avec ordre de la lire à Aali Pacha. Celui-ci tout malade a reçu Strat auquel il a demandé copie de la note. Notre Agent lui ayant dit qu'il n'avait pas ordre de lui en donner copie, Aali Pacha lui a dit que c'était là une communication officieuse et personnelle qu'il demandait. Strat y a consenti et lui a donné copie qui est restée dans les papiers du Ministère des Affaires Étrangères. Le Ministre de Prusse par qui tout se fait, ayant trouvé Mahmoud Pacha [1]) lui a demandé ce qu'il avait fait de la note de Strat. Le Vézir, ayant répondu qu'il n'en avait aucune connaissance, le protecteur lui a recommandé de chercher dans les papiers d'Aali Pacha et qu'il en trouverait la copie.

[1]) Marele Vizir.

Server Pacha [1]) ayant trouvé la pièce a appelé Strat et je crois que la discussion a été vive et il a demandé que le Gouvernement rétracte et voilà pourquoi Strat est à Bucarest et pourquoi Costaforou voyageait. On me dit que l'intérimaire aurait rétracté la note et que Strat retourne à Constantinople.

J'ai reçu une lettre de Constantinople. Wefyk a accepté une place dans le Gouvernement actuel; il s'occupe d'un plan financier, si on ne l'accepte pas il va se retirer bientôt; si on l'accepte il a promis d'accepter le poste de Grand Vézir. La tendance des Turcs est de marcher seuls et d'écarter toute immixion des ambassades.

Il me semble que l'on se remue à Bucarest; nous avons le congrès des journalistes, le club de l'Union Libérale et le club de la jeunesse dorée dont la mission est l'amélioration des armes se chargeant par la culasse.

Nous avons une masse de mariages. Micshounesco le major, a enlevé une riche demoiselle Theoharidi que le père ne voulait pas lui donner et après l'avoir gardée plusieurs jours, il l'a renvoyée et maintenant l'affaire est arrangée. La jeune personne est devenue Madame Polizu-Micshunesco; la Princesse de Wied les a mariés.

Vous savez que l'Uniunea Liberală [2]) a publié la séance de la Chambre du 11 Mars; là-dessus des injures pour tout le monde. La presse a l'air de nier même le fait.

Je me suis assuré que le tribunal ne m'a pas cité à la comparution de Mihalesco, pas plus que Cariagdi [3]); vous voyez comme Lascar Catargiu a été maladroit dans la réponse qu'il vous a faite, car si j'ai été appelé par Mihalesco comme témoin à décharge, sans doute, comment l'a-t-on privé de mon témoignage et de celui de Cariagdi qui l'a invoqué.

Je ne sais par quel miracle on avait nommé dernièrement ce brave Mincou préfet à Vâlcea. Ce pauvre diable, à peine arrivé à son poste est mort d'un point de côté; il vient d'être remplacé par M. Rizo; après cela qu'on s'étonne que l'administration n'est pas respectée et que le gouvernement n'a pas d'autorité.

Dans la lettre de Hissar il est dit qu'on ne sait où vous adresser les lettres et vous engage d'aller là-haut.

Mes hommages à Zoé et une bonne poignée de main à Alexandre.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

---

[1]) Ministrul de Externe.

[2]) *Uniunea liberală*, ziar care apare la Iași la 6 Iunie 1871 până la 1 Martie 1873, sub conducerea lui A. D. Holban.

[3]) *D. Cariagdi* (1815—1894). Studii de drept la Paris. Ministru de Justiție în Cabinetul Nicolae Kretzuescu între 14 Iunie 1865 și 11 Februarie 1866 și iarăși ministru de Justiție în Cabinetul Ion Ghica între 18 Decemvrie 1870 și 11 Martie 1871. Primar al Capitalei sub Ion C. Brătianu în 1884.

Vous m'avez demandez un arbre généalogique de la famille Ghica. Je vous serais obligé si vous pouviez le compléter par la branche de Moldavie.

XLII

Bucarest, le 21 Oct./3 Nov. 1871.

Cher Mitica,

Je suis depuis hier soir en ville. La Chambre ne s'est pas encore complétée. Partout on ne parle que Stroussberg, Offenheim, Bleichröder [1]) et autres concessionnaires.

On dit que Bleichröder est fortement appuyé à Berlin et en Cour.

Boeresco a réussi à faire signer hier soir aux détenteurs d'obligations roumaines une déclaration par laquelle ils accèdent à la décision des comités de Breslau, Vienne et Berlin, réunis et de plus ils protestent contre la décision de la Chambre. Cela entraînera la retraite certaine des membres du ministère, Mavrojeni et peut-être Lascar Catargi qui soutiennent Oppenheim. Ces deux ministres sortant, la Chambre sera hostile à Bleichröder et peut-être δεῦτε προσκυνήσωμεν [2]) nouvelles dispositions de la Chambre avec un Ministère Iepoureano, Boeresco et Cie. On parle aussi, sotto voce, d'agitations en Moldavie; on parle de la candidature de Lascar Catargi ou de Mavrogeni et de Couza à la Principauté. Y a-t-il réellement de l'agitat on? Le Message du Prince est d'une maladresse inconcevable. C'est le programme de Gr. Stourdza tout pur.

Ecrivez-moi quand vous comptez venir à Bucarest.

Je tâche de régler certaines affaires d'argent ici et puis de partir parce que je prévois qu'il se passera des choses pénibles ici et je ne voudrais pas être mêlé à ces affaires qui ne me semblent pas faites pour le bien du pays.

Je vous embrasse tous les cinq bien affectueusement

Ion Ghica

Rassime Pacha est nommé gouverneur du vilayet de Rusciuc.

XLIII

Ghergani, le 18/30 Avril 1872.

Cher Mitica,

J'aurais tant de choses à vous dire que je ne sais vraiment par où commencer. Il n'y a pas le moindre doute qu'on prépare un coup contre ce pays. Très probablement le Prince enverra un ulti-

[1]) Bleichröder, casă de bancă în Berlin, participantă la operațiunile în legătură cu emisiunea obligațiilor de căi ferate și finanțatoare a lucrărilor de construcție de căi ferate în România.

[2]) Traducerea literară ar fi: « Veniți să ne închinăm » în sensul că povestea începe din nou, că se repetă iarăși lucrurile.

matum à la Chambre et sous la pression de l'entente à laquelle on travaille à Berlin, il obtiendra ce que son coeur désire. Il n'en sera pas plus heureux pour cela; au contraire, Kogălniceano a absolument besoin d'un Ministère. Il est allé à Berlin provoquant la chute prochaine de Lascar Catargiu; il se croit le seul ministre possible; il a peut-être raison.

Je serais bien aise que vous hâtiez un peu votre voyage. Engagez aussi Alexandre [1]) de venir pour quelques jours à Bucarest; il serait bon que nous puissions causer un peu sur différentes choses.

On me dit que vous voulez louer un appartement à l'hôtel. Vous savez que ma maison est à votre disposition; vous pouvez avoir deux chambres en haut pour Zoé et l'enfant et une chambre pour vous, en haut ou en bas, à volonté, plus des chambres pour vos domestiques. Ghichac ou Hugues pourra vous fournir votre déjeuner et au besoin votre dîner et je ne vois pas pourquoi vous iriez à l'hôtel.

J'ai reçu toutes vos lettres; j'ai remis la notice que vous m'avez envoyée. Je vous remercie pour tout ce que vous me dites de flatteur pour ma brochure; j'ai lu aussi l'aimable attention de Mr. Xenopolo [2]).

A propos de maison, j'espère que vous voudrez bien descendre chez moi. Dans ce cas, je pense que vous pourriez vous procurer un ou deux matelas, de votre belle-mère car nous n'en avons pas assez dans la maison.

Je baise les mains à Zoé, j'embrasse Mustapha [3]) et vous serre la main.

Ion Ghica

XLIV

Ghergani, 9/21 Décembre 1872.

Cher ami,

J'ai été fortement occupé avec la rédaction de la loi et des statuts du Crédit Foncier [4]) que je viens de terminer; je vais demain

[1]) Alexandru Balș, cumnatul lui Dimitrie Sturdza.

[2]) A. D. Xenopol publicase asupra lucrării *Convorbiri Economice* (Vol. I, în 8 mic de 123 pagini), o dare de seamă în *Convorbiri Literare*, An. VI, Nr. 1 din 1 Aprilie 1873, pp. 31—33, cu aprecieri elogioase la adresa lui Ion Ghica. Il combate numai pentru ideile sale liber-schimbiste, Xenopol fiind un hotărît partizan al protecționismului, în sensul ideilor lui Frederic List.

[3]) Fiul lui D. A. Sturdza, Alexandru.

[4]) Preocuparea de a se înființa un institut de Credit Funciar data de mai multă vreme în țară. Se făcuseră numeroase propuneri de către anumite grupe de capitaliști străini de a li se acorda concesionarea dreptului de a organiza o astfel de instituție de credit, dar niciuna nu fusese acceptată.

In toamna anului 1872 un grup de mari proprietari, în frunte cu Ion C. Brătianu, Ion Ghica, Vasile Boerescu, G. Gr. Cantacuzino, D. A. Sturdza, G. Vernescu,

en ville pour imprimer ce travail qui est de la grosseur d'un bon petit volume. Je vous enverrai aussitôt un exemplaire. Toute l'aide que j'ai eu de la part de MM. G. Cantacuzène et B. Boeresco, c'est un mauvais copiste qu'on m'a donné qui ne sait écrire ni le roumain, ni le français, mais c'est un protégé de Beizdade Mitica.

Je crois le travail bien fait; ces messieurs ont voulu que je mette un article portant que le gouvernement donne une garantie; c'est Mr. Mavrogeni qui a insisté; j'avoue que je crains que ce ne soit un coup de Jarnac, car c'est donner à quelques députés le droit de crier qu'on fait des sacrifices pour la propriété tandis qu'on ne fait rien pour l'agriculture et pour l'industrie et trouver un moyen d'ôter à cette question la popularité dont elle jouit et arriver aux deux Hertz, aux Lafressange, au Crédit Financier de Bucarest et autres faiseurs [1]).

L'affaire de l'acceptation des chemins de fer Bleichröder a été cette semaine à la Chambre; le Ministère après avoir jeté insultes et invectives contre l'opposition est sorti blanc comme neige et patriote patriotisme de la lutte. Il a eu une majorité de 91 voix contre 34 mari şi laţi.

On va maintenant commencer avec les concessions nouvelles, les jonctions avec l'Autriche plus les embranchements concédés.

Piteşti—Râmnicul Vâlcea, concédé provisoirement à Erlanger par I. Alecsandri;

Piatra—Bacău concédé provisoirement à Monier et Clément;

Târgovişte—Periş concédé au même monsieur et Clément.

On dit Clément et Monier associés de Lascar Catargiu et de Mourouzi. Ce Clément s'est introduit dans les bourgs et prend des municipalités et des conseils généraux fortes concessions pour l'éclairage à gaz, distribution des eaux, etc.

---

porniseră o mişcare publică în vederea înfiinţării unui Credit Funciar pe baza solidarităţii tuturor proprietarilor de moşii. Se alcătuise un comitet spre a pregăti un proiect de Credit Funciar, făcându-se un apel la proprietarii rurali spre a se asocia în jurul nouei instituţiuni. Ion Ghica elaborase proiectul de lege cu statutele respective, iar o delegaţie compusă din Ion Ghica, Vasile Boerescu şi G. Gr. Cantacuzino cere guvernului Lascăr Catargiu concesiunea respectivă pentru organizarea unui Credit Funciar pe baza principiului asociaţiunii proprietarilor împrumutaţi şi a garanţiei lor mutuale.

Proiectul se depune pe biroul Camerei şi după lungi şi laborioase desbateri se votează în Martie şi în Aprilie 1873 şi se promulgă apoi la 5/17 Aprilie 1873, legea pentru organizarea Creditului Funciar Rural în România. Vezi: Victor Slăvescu, *Creditele Funciare din România*, 1824 (Institutul Economic Românesc), pp. 8—13.

In scrisorile lui Ion Ghica către Dimitrie Sturdza ce urmează se dau interesante amănunte asupra diferitelor discuţiuni urmate în timpul cât se pregătea legea pentru organizarea Creditelor Funciare.

[1]) Diferiţi capitalişti şi bancheri străini care ceruseră să li se acorde dreptul de a crea şi organiza un credit funciar în ţară cu capital străin în timp ce se străduiau să se organizeze o instituţie de credit funciar cu capitaluri naţionale şi pe baza principiului mutualităţii şi solidarităţii.

Mare jale a căzut pe biața țară.

J'ai passé ma soirée d'hier et toute la journée d'aujourd'hui à reviser mon manuscrit du *Vademecum* et je n'ai pu trouver que les erreurs que vous indiquez.

A la page 19 au tableau O *Fălci în hectare*, c'est 1,43 qu'il faut et non pas 1,33. C'est une erreur originelle; j'ai donc refait les deux tableaux *Fălci în hectare* și *Prăjini în arii* et je pense que le mal quoique peu important disparaîtra si on imprime les pages 19 et 20. Le brocheur remplacera ainsi les deux pages actuelles par les deux pages nouvelles.

Quant à l'erreur de la page 15 au tableau B où il y a *centimetri în milimetri* au lieu de *centimetri în linii*, c'est peu important car les chiffres étant exacts, la place même du tableau indique que ce sont des *centimetri în linii.*

D'ailleurs, c'est impossible qu'un livre de cette nature soit tout à fait exempt de toute erreur. Je n'en connais aucun dans lequel il ne se soit glissé quelques erreurs. Les tables de logarithmes après des centaines d'éditions ont du être stéréotypées pour éviter les erreurs de chiffres.

A l'occasion du travail sur les crédits fonciers examiner beaucoup d'ouvrages pour les tableaux d'annuités et d'amortissement; je n'en ai pas trouvé un seul qui ne soit rempli de fautes.

Votre tableau pour la partie commerce est excellent, utile et bien entendu.

Demain je vous expédierai 400 florins.

Je suis entendu avec Weirah et avec quelques autres voisins pour intenter une action en dommages et intérêts à la compagnie des chemins de fer pour nos 800 stânjeni. Je demanderai 540 ducats d'indemnité, le loyer des trois ans pour la suppression de la route qui mène directement à la ville. Weirah prend 700 ducats de loyer pour un terrain de 3000 stânjeni carrés qui communique directement avec la strada Târgoviște, tandis qu'il ne prend rien pour terrain qui est en face, à côté du nôtre, car la même étendue de 3000 stânjeni carrés, parce que la compagnie a fermé la rue qui conduirait directement à la ville par la strada Cameliei.

Je vous prie de m'envoyer au plus tôt une procuration [1]) en bonne forme pour réclamer aussi en votre nom.

Je vous engage à ne pas céder votre part de terrain; nous aurons pour sûr au printemps 40 fr du stânjen; cela fera avec les dédommagements 38.000 fr pour un terrain qui nous a coûté 6.400 fr.

Il y a dans les statuts du Crédit Foncier un article ainsi conçu:

« La société est formée par MM. . . . . (100 au plus) lesquels sont reconnus comme fondateurs et comme tels tenus de verser à la caisse de la société la somme de 500.000 fr en 5000 obligations de 100 fr. payables par versements de 10 fr par obligation. Cet argent est destiné aux premiers débours».

Un autre article accorde aux fondateurs 5 % sur les bénéfices nets à se partager entre eux. Je crois que cela leur fera de 4 à 5000 fr par an à chacun. Permettez-moi de vous inscrire parmi les fondateurs. Je compte aussi vous proposer parmi les dix administrateurs qui peuvent exercer directement ou par délégation.

On dit que le Prince Antoine [1]) est dans l'affaire Erlanger pour le chemin de fer Piteşti—Rimnic.

L'autre jour il y a eu grand dîner au Palais; si vous avez vu le général Mavros [2]), il doit vous avoir dit qu'il a dîné à la table du Prince avec Mr. et Madame Hiott, avec Mr. et Madame Zino et le . . . à . . .

J'ai vu la semaine dernière, un instant votre beau-frère Alexandre Balch; il doit être parti déjà pour la Moldavie et pour Genève, il est toujours à la veille de vendre Adjud et Broshteni.

Hier nous avons eu le premier froid et la première neige une ligne d'épaisseur au plus. Nous avons eu le plus bel automne qu'on puisse désirer. S'il y avait eu de la semence on aurait beaucoup labouré. Mais la semence de cette année est mauvaise et les paysans n'en ont eu guère.

Je vous embrasse bien tendrement tous les trois. On me dit que vous avez Ioachim; je vous envie,

Ion Ghica

XLV

Ghergani, le 25 Décembre/6 Janvier 1872—1873

Cher Mitica,

Je viens vous souhaiter de bonnes fêtes, une année de bonheur et de contentement pour vous, pour Zoé, pour votre Alexandre et pour tous les vôtres et les nôtres.

Nous comptons aller en ville avec toute notre smala pour deux mois alors je suivrai un peu les séances du Sénat où je n'ai fait jusqu'ici que de très courtes apparitions, tout juste pour qu'on ne m'applique l'art. . . . du règlement [3]). Après-demain je compte aller en ville pour faire la demande de concession du Crédit Foncier au Ministre des Finances; la copie est terminée et j'ai envoyé la minute à l'imprimerie; je vous enverrai les épreuves en attendant que je puisse vous envoyer la brochure en entier. Si vous avez des observations à faire, faites-les moi vite pour que je puisse en tenir compte

[1]) Tatăl Domnitorului.
[2]) Socrul lui Ion Ghica.
[3]) Dacă un senator lipsea nemotivat un număr de şedinţe era socotit demisionat.

dans les discussions avec les ministres et dans le débat du Sénat. Ces messieurs s'occupent d'une banque d'émission; là il y a de l'argent à gagner aussi. Ils n'ont fait appel à aucun de nous; la chose se passe entre les membres de la Camora dans laquelle ils ont admis I. Bratiano. Aussi on parle assez haut chez les Rouges d'un nouveau cabinet dans lequel entrerait I. Bratiano avec Bezdade Mitica.

L'affaire des chemins de fer vidée à la Chambre et au Sénat [1]). *La Cour ne tient plus au Ministère actuel* [2]).

La droite a attaqué dans la séance d'adieu pour les fêtes et Panaït Philiti, l'homme lige de Georges Cantacuzène suivi de Ventura ont entrepris une campagne qui finira probablement par une proposition d'enquête parlementaire relative à l'administration des chemins de fer et très sûrement la retraire ou la réformation du Ministère.

La jeune droite est impatiente, elle demande le prix de son dévouement, trois portefeuilles au moins.

L'autre jour au Sénat, le même jour et à la même heure, les très pacifiques sénateurs se sont réunis au fougueux Deşliu pour rejeter une assez bonne loi surl'avancement dans l'armée. Le Ministre Floresco ne doutant pas du coup et sachant que les coups de lance de Deşliu bien loin de percer à jour une loi n'avaient pour tout résultat que de lui rallier deux ou trois voix de plus, a répondu mollement et est resté tout ébahi quand le président a proclamé le résultat du vote pour la prise en considération; Floresco ayant fait des reproches à un vieux sénateur, dont il avait aperçu la bille noire, celui-ci lui a répondu: *Le maréchal m'a dit*...» [3]); pendant que Deşliu s'était accroché à la question des Juifs demandant qu'ils soient pris dans l'armée comme soldats mais qu'ils ne puissent pas avancer, le général Solomon parcourait les rangs des fidèles et leur disait de voter contre la loi. Or, voici le défaut de la loi aux yeux de Solomon: elle prévoit un stage de six ans pour passer du grade de général de brigade à celui de général de division; il paraît que ce monsieur est impatient de grossir ses épaulettes; il avait été *parler au Prince et lui aurait persuadé que les examens pour passer d'un grade à un autre amèneront*... *que des élèves ou règne mauvais esprit* [4]); et voilà comme *on sert par sa vaillance et le Prince et l'Etat.*

Je crois d'autant plus à la chute prochaine du Ministère qui s'est *avancé un peu trop dans la question du Crédit, tandis que Prince dit haut que les Allemands seuls pourront fonder le crédit* [5]). La besogne

---

[1]) Se votase legea care autoriza să se încheie o convenție cu noua societate a acționarilor pentru continuarea lucrărilor. Vezi nota dela pp. 72—74.

[2]) Cifrat în text.

[3]) Cifrat în text.

[4]) Cifrat în text.

[5]) Cifrat.

de la démolition de notre *Crédit Foncier* [1]) sera faite par les Lahovary et Cie.

L'autre jour . . . Kogălniceanu et Bratiano, G. Cantacuzino; on cherche former un parti sérieux [2]) . . .

Vous connaissez sans doute la charmante farce arrivée à une de nos plus grandes dames; elle avait à dîner Mr. Pfuel [3]), le grand consul; tous les Lahovary, grands et petits, jeunes et vieux, riches et pauvres, mâles et femelles où . . . le soir ils étaient en nombre, ils remplissaient le salon. Mr. Pfuel ayant demandé à la dame de lui faire faire la connaissance de son monde, ayant pris les Lahovary, les uns après les autres, au dixième elle s'est trouvée toute embarrassée voyant les éclats de rire du consul de Prusse.

Je crois qu'on sera obligé de les mettre au régime et de leur demander la faveur d'envoyer les Dimanches une députation et de ne pas venir en masse. On discute si l'on doit limiter le nombre à neuf ou à douze.

Je vous embrasse tendrement tous les trois,

Ion Ghica

XLVI

Bucarest, le 4/16 Janvier 1873.

Cher Mitica,

Je vous envoie sous bande le projet de loi du Crédit Foncier; comme j'ai réservé les quatre premières pages pour y inscrire les noms des fondateurs, elles seront tirées à la fin aussi pour que vous ayez une idée de la chose. J'ai transcrit les sept premiers articles dans la feuille ci-jointe. Très prochainement je vous enverrai les statuts.

Hier nous avons eu chez Georges Cantacuzène une conférence avec le ministre des Finances qui nous a demandé toutes sortes d'explications sur la subvention. Boeresco et Georges Cantacuzène ont été très satisfaits; quant à mon impression à moi, c'est que nous n'aurons pas cette année le Crédit Foncier.

On me parle d'une réunion qui aurait été tenue avant hier soir chez Costica Gradisteano où ces messieurs de la jeune droite auraient décidé de déclarer qu'ils se séparent du Ministère pour n'avoir pas voulu admettre trois d'entre eux dans le cabinet. Il paraît que L. Catargi et Mavrogeni avaient accepté la proposition mais que Tell et C. Foro auraient fait une sortie très violente contre la jeune droite et des injures à leurs collègues.

---

[1]) Cifrat.
[2]) Cifrat, dar neinteligibil descifrat.
[3]) Consulul prusian în București.

Quoique le Sénat se complète par l'élection de Ioanidi dans deux collèges ce qui aurait prouvé dans toute autre circonstance la force herculéenne du Gouvernement, cependant je ne crois pas à la durée du Ministère. *Ne soyez pas scandalisé si un beau matin vous apprenez l'entrée au Ministère de I. Bratiano* [1]; il doit y avoir quelque chose que je ne puis expliquer; est-ce que *le Prince veut quelque chose en Orient* [2]. Vous êtes plus à même de le savoir là.

Ici on a été fort scandalisé de voir que le Prince après avoir écrit une dépêche de condoléance à l'Impératrice Eugénie et avoir reçu une réponse du Prince Impérial, a donné un bal le 31 Décembre/12 Janvier et on avait décidé dans quelques cercles de faire célébrer un service funèbre pour l'Empereur Napoléon; le gouvernement ayant appris la chose hier matin, il a convoqué à la hâte quelques employés et sans que le public ait eu le temps d'être informé, a fait un service à la Métropole en présence des ministres et des deux aides de camp du Prince qui a pris le deuil depuis hier.

En outre de quatre ou cinq demandes de concessions de Crédit Foncier accompagné de banque d'émission, nous avons actuellement l'admirable, la mirobolante demande Ferdinand F. Leitner, patronné par Ulysse Cretzeano, Hiott et Cie.

On a remarqué l'autre jour au Réveillon du Palais une grande sollicitude du Prince pour Nicolas Golesco et Simion Mihalesco.

J'ai reçu de votre petit ouvrage jusqu'à la page 96; vous ne me dîtes pas si vous avez reçu les 400 florins que je vous ai envoyés.

En ce moment je suis occupé avec une petite brochure qui, je crois, deviendra très violente.

Mes respects à Zoé. Tout à vous de coeur.

Ion Ghica

XLVII

Ghergani, le 9/21 Janvier 1873.

Cher ami,

Je compte aller demain en ville et suivre les séances du Sénat; le 18 nous avons l'élection des trois évêques. Je ne sais vraiment à qui je donnerai mes voix. Je crois que la jeune droite va ouvrir le feu immédiatement contre le Ministère; il paraît que l'ardeur patriotique de ce parti va jusqu'à vouloir mettre le Ministère sous jugement . . .

Les sénateurs, à ce qu'il paraît, auraient réclamé l'honneur de monter les premiers à l'assaut. Jean Manu ne veut à aucun prix

[1]) Cifrat în text.
[2]) Cifrat în text.

siéger à côté de Ioanidi; on commence à parler honneur, patrie, liberté, décidément l'année s'ouvre sous de mauvais auspices.

Hier il y a eu une rencontre au pistolet entre un freluquet et un escroc. Ce dernier a reçu une balle à travers le ventre comme si de rien n'était. Figurez-vous que le terrible Jacques Lahovary qui, dit-on, aurait déjà mangé grand nombre de coeurs en sifflant et en se frottant la moustache, avait sous la dent deux jeunes coeurs et pour prouver son bonheur il a laissé dans une seule soirée 300 napoléons que le Papa et les nenea n'ont pas voulu payer; le mari heureux, autrement dit Darvari, réclamait son argent; il voulait se retirer du commerce; il avait gagné en une ou deux soirées 1800 napoléons. Alors, les perdants, c.a.d. I. Lahovary, L. Patzuri et Izvorano-Sutzo ont fait courir le bruit que Mr. Darvari avait triché au jeu et qu'une dame née d'une des plus anciennes familles du pays lui passait des cartes préalablement préparées pour gagner envers et contre tous.

Notre haute société est toute en faveur du jeune héros; quant à moi, je trouve que celui qui fréquente la maison d'un escroc (car tout le monde sait que ce monsieur Darvari a été pris par Marghiloman volant l'argent de Iakovenko) pas plus qu'un escroc lui-même, pas plus que la dame qui donne des cartes préparées ou non, n'ont droit de parler d'honneur et de se perforer la peau au nom de l'honneur; c'est une profanation.

On me dit qu'à l'ouverture de la Chambre, le Ministre de la Justice doit demander Mr. Bolliac pour le remettre entre les mains du procureur pour une affaire qui ne peut se dire que *după masă* et seulement dans le tympan de l'oreille.

Mr. Mavrogeni aurait dit à un de ses amis qu'il ne pouvait pas soutenir notre projet de Crédit Foncier quand ce ne serait qu'à cause des personnes qui composent le conseil d'administration. Or, voilà les noms de ces personnes: I. Bratiano, B. Boeresco, I. Cantacuzène, Georges Cantacuzène, Ion Ghica, Pogor, D. Sturdza et Vernesco [1]).

Je vous embrasse tous les trois de tout mon coeur,

Ion Ghica

---

[1]) Primul Consiliu de Administrație a fost alcătuit din următoarele persoane: Ion C. Brătianu, G. Gr. Cantacuzino, Lazăr Kalenderoglu, Dimitrie Ghica, Ion Ghica, G. Ghermani, G. Vernescu și Mihail Xantos.

Primul președinte al Consiliului a fost G. Ghermani, iar primul vicepreședinte G. Gr. Cantacuzino. In urma acestor alegeri, G. Vernescu și-a dat demisia și în locul său a fost cooptat Dimitrie Sturdza.

Consiliul de Administrație deleagă pe Ion Ghica ca director al societății și pe Dimitrie Sturdza ca subdirector. Comisar la guvernului era Dimitrie Cornea.

Dimitrie Sturdza fusese în Germania ca să studieze de aproape în amănunțime modul de funcționare a Creditelor Funciare precum și organizarea diferitelor servicii.

XLVIII

Bucarest, le 18/30 Janvier 1873.

Cher Mitica,

J'ai reçu votre dernière lettre avec la septième feuille imprimée du livre que nous publions et qui, je crois, par sa rondeur perd le droit de s'intituler « *Vade mecum* ». Je propose de le baptiser et de le nommer: « *Ajutorul comerciantului, agricultorului și al inginerului* » [1]), à moins que vous n'en trouviez un autre, plus court et plus aimable.

Il est 11 heures et je ne suis pas encore décidé d'aller voter pour les évêques. Votre brave ami de Neamtzo que Melkisedek connaît, n'a pas le grade d'arhiereu; d'ailleurs sans cela, les deux mitropolites sont contre lui. On s'est réuni avant-hier soir pour s'entendre et je crois qu'on est presque décidé à voter pour ceux qui ont beaucoup couru, intrigué et prié: Atanasie Troados, ex-évêque de Roman, Ghenadie ex-évêque de Argesh et un troisième ejusdem farinae.

Depuis quelques jours la « Trompeta Carpaților » [2]) ne criait plus des injures contre les ministres et contre Hiott, aussi le procureur ne demande plus Boliac; le Ministre ne parle plus de le demander à la Chambre; les amis du gouvernement disent partout que c'est un malheur qui peut arriver à chacun.

Prince reçu lettre directe de l'Empereur d'Allemagne donne relation s'abstenir sérieusement comme si vouloir entrer en campagne; que se passe-t-il alliance Prusse-Russie est-elle ... [3]).

Mr. Mavrogheni qui à la réunion du comité à laquelle il a assisté n'a rien dit au sujet de la nomination du comité, dès qu'il est sorti de là, il a dit à un de ses employés que le Crédit Foncier ne serait point accordé à cause que la nomination du comité prouvait que c'était une affaire politique. Il veut que le comité soit nommé par la Chambre. Samedi dernier Mr. Boeresco nous a demandé de nous réunir chez Jean Cantacuzène. Il n'y avait à cette réunion que Boeresco, Bratiano, Jean Cantacuzène et moi et en l'absence des autres, Boeresco s'est déboutonné et nous a avoué des doutes au sujet de Mavrogheni et nous avons décidé de changer l'art. 46 et de lui donner la rédaction suivante:

« Par dérogation aux présents statuts, le premier conseil d'administration sera élu, un mois après la promulgation de la loi, par les fondateurs. Ce conseil fonctionnera pendant cinq ans.

« Les administrateurs ainsi élus sont autorisés, en cas de décès ou de démission de l'un d'eux, à le remplacer pour le temps restant à courir de son exercice ».

---

[1]) Titlul propus de Ion Ghica a fost adoptat și ca atare broșura a apărut cu acest titlu.

[2]) Ziarul lui Cezar Bolliac.

[3]) Cifrat în text dar descifrarea incompletă și neclară.

Je viens de la réunion électorale et voici le résultat de l'urne [1]):
1. Atanasie Troados, ex-évêque de Roman, élu évêque de Rimnic avec environ 90 voix sur environ 150 votants.
2. Isaïa, Lieutenant de l'Évêché de Roman, élu évêque de Roman avec environ 140 voix.
3. Iosif Naniescu très probablement élu évêque d'Argesh. Je n'ai pas attendu le dépouillement du scrutin, mais tous les partis votaient pour lui.

L'élection d'Atanasie a été une chute pour le gouvernement qui soutenait un autre: Inocentie Kiciulescu, le lieutenant actuel de l'Evêché de Rimnic: un mauvais drôle et un ami de Tell.

Dans la nuit l'Evêque de Buzeu, Kessarie, est mort; nous aurons bientôt une autre élection [2]).

Le gouvernement parle de dissolution des Chambres pour le cas où la loi sur la jonction viendrait à être rejetée.

Ici nous n'avons pas encore eu d'hiver; depuis dix jours il a fait un peu de vent; il a fait mine de vouloir geler et même de neiger; beaucoup de boue, voilà tout le résultat.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

XLIX

Bucarest, le 12/24 Février 1873.

Cher ami,

Je reçois à l'instant votre télégramme. Je vous ai expédié ce matin les cinq paquets avec le texte; il m'a fallu repasser tous ces calculs avec Olanesco pour être plus certain de mes chiffres; j'ai ajouté un tableau pour la ventilation et ci-joint un tableau pour les bois plats que vous intercalerez dans la partie charpente.

J'ai travaillé un peu lentement et à cause de toutes les tribulations que j'ai eues avec le Crédit Foncier, et à cause de ma petite bronchite qui m'a de nouveau secoué.

Je m'occupe de la table des matières [3]). Je l'ai faite jusqu'à la page 160; par le prochain courrier je vous l'enverrai et je continuerai au fur et à mesure que je recevrai les imprimés.

---

[1]) Marele colegiu electoral s'a întrunit în ziua de 18 Ianuarie 1873 şi a ales pe următorii episcopi: Atanasie Troados la Eparhia Râmnic şi Noul Severin cu 92 de voturi din 162 de votanţi; Isaia Vicol, la Eparhia Romanului cu 141 de voturi din 160 de votanţi; Iosif Myreon Naniescu la Episcopia Argeşului cu 144 de voturi din 161 de votanţi. Decretul Domnesc de întărire dela 24 Ianuarie 1873 este publicat în *Monitorul Oficial*, Nr. 19 dela 25 Ianuarie 1873, p. 91.

[2]) La 21 Ianuarie 1873 s'a ales Arhimandritul Inochentie Sotiriopoleos ca Episcop al Buzăului cu 86 de voturi din 147 de votanţi.

[3]) Tabla de materii a lucrării *Vademecum*.

Je vous enverrai très prochainement aussi 400 florins; excusez-moi si je ne l'ai pas fait aussitôt, mais les contributions directes m'ont mis ces jours-ci à sec. Je ne sais vraiment comment les malheureux propriétaires pourront faire des avances à l'agriculture car cette mère, la terre, toute bonne qu'elle est demande qu'on lui donne pour qu'elle puisse rendre.

Les impôts depuis neuf mois ont été augmentés par le gouvernement de 34 millions, savoir:

18 millions le tabac
10 millions le timbre
6 millions les licences.

C'est comme vous voyez une augmentation de plus de 65 %. Cela n'est vu dans aucun pays du monde. On me dit que le Prince croit que tout va pour le mieux dans le meilleur des mondes possibles.

Après demain soir nous avons le concert de Mademoiselle Iepoureano; sur l'affiche il est dit: « *avec le concours de Mr. B. Alecsandri* »[1]) qui est à Mirceshti et qui ne pense pas venir. Je me demande pourquoi cette frime? Pour une artiste prodige.

Connaissez-vous l'opinion de Rubinstein au sujet de cette demoiselle; le père et la mère Iepoureano déchirent la pauvre Barozzi ne s'arrêtant pas à briser son instrument mais allant à la robe et encore beaucoup plus profondément.

La légende renouvelée des Grecs qu'on a composé pour Melle Iepoureano fait le pendant de ce qu'on raconte pour Liszt lorsqu'il s'est présenté chez Chopin pour lui demander des leçons de musique.

Nous avons aussi beaucoup de mariages. L'autre jour, un père me présentant son futur gendre, je me suis cru en devoir de balbutier un petit speech terminé par la phrase banale: « je vous félicite et je fais des voeux pour le bonheur du jeune couple ». Le père m'a répondu en soupirant: « Mon cher, faites des voeux mais ne me félicitez pas ». Le surlendemain étant allé chez le père du jeune homme, je lui ai répété ma phrase monotone. Celui-la m'a répondu en souriant d'une manière goguenarde: « Mon cher, félicitez-moi, mais ne faites pas de voeux ». On me dit que ce mariage serait tout ce que la plus grande dame du pays aurait rêvé de plus beau.

Le Crédit Foncier, à ce qu'on me dit, aurait quelques chances de passer à la Chambre. Je ne crois pas qu'il soit aussi heureux au Sénat.

Le discours de Maïoresco sur l'art. de la loi pénale concernant la prison préventive pour les écrivains est un très beau discours. C'est assez curieux que ce courtisan ait débité tout ce qu'il a dit le lendemain de son retour de Berlin où il avait été envoyé en mission, je ne sais laquelle.

[1]) Cifrat în text.

La démission de Bengesco [1]) tient à un différend avec P. de Carp. *Papier envoyer par Wolowski* [2]) *qui ira vous trouver.*

J'ai la conviction qu'il y a une entente et un plan bien arrêté entre tous ceux qui veulent le renverser, de soutenir le Ministère actuel; c'est le moyen efficace de renverser tous les ministres. Tous les ministres sont en complot. Déjà on me dit que G. Cantacuzène dépense de l'argent pour un en-cas.

Je baise les mains à Zoé et mes trioks selams à Mustapha.

Tout à vous de coeur,
Ion Ghica

L

Bucarest, le 2/14 Mars 1873.

Cher ami,

Ainsi que je vous l'ai fait savoir par mes dernières lettres, j'ai remis les cinq paquets de texte à Mr. Wolowski; il doit vous les avoir portés lui-même. S'il y a retard de sa part, vous pouvez le trouver à la rédaction du Journal des Étrangers.

Vous savez que vous êtes son collaborateur; Mr. Paleologo, un de nos futurs ministres des Affaires Étrangères l'a dit l'autre jour à Gradovitz; ils en ont les preuves mais ils nous ménagent et ne veulent point exhiber les preuves. C'est M. Paleologo qui en remontrera à Ypsilanti si jamais il y a de la progéniture: heureusement il est fort recherché par les vieilles femmes et comme c'est une position sociale il ne veut ni ne peut y renoncer.

J'ai tâté ici nos libraires: il y a Socec et Cristesco qui consentiraient à prendre toute l'édition de notre livre [3]); croyez-vous que nous devrions nous arranger pour leur abandonner 900 exemplaires, en garder 100 exemplaires pour nous et qu'il nous payent le prix de toutes les factures? Nous arrangerons cette affaire lorsque nous serons, ici, car Michel me dit que vous comptez être à Bucarest vers la mi-Mars. Je vous envoie aujourd'hui 400 florins.

Hier la discussion générale sur la loi du Crédit Foncier a été close et on a voté la prise en considération à une très grande majorité.

Les orateurs qui ont parlé franchement contre, ce sont Alex. Golesco et Aslan; ceux qui ont parlé franchement pour, ce sont

---

[1]) George Bengescu (1848—1922) cu studii literare şi juridice la Paris, magistrat şi profesor; în 1872 intră în diplomaţie numit fiind secretar al Agenţiei Diplomatice dela Viena unde intră în conflict cu Petre Carp, Agentul Ţării. In 1882 reintră în diplomaţie. Membru al Academiei Române.

[2]) *Louis Wolowski* (1810—876), născut la Varşovia şi apoi naturalizat francez; economit francez — director al «*Credit Foncier de France*».

[3]) *Vademecum* apare în editura Socec.

Boeresco, Kitzu, Stolojano, Vernesco et Ionesco; ceux qui ont parlé contre, en prétendant parler pour, sont Iepoureano, Mavrogeni, Lascar Catargi, Tell et Kogălniceanu.

Lascar Catargi a déclaré qu'il n'admettrait pas l'union de l'institution, qu'il était libéral, etc. et que dans le cas où on ne laisserait pas la liberté des associations ou pour le moins les trois cercles, il ferait appel à la nation. Ainsi, aujourd'hui ou demain nous saurons si nous serons privés de Crédit Foncier ou de la Chambre actuelle.

Le Ministère perd la majorité et s'il parvient à la dominer aujourd'hui, il pourra à grand peine la traîner après lui jusqu'à la fin de la session.

On ne veut pas du Crédit Foncier par l'association des propriétaires; le ministère a une proposition qu'il tient secrète mais que je connais dans tous les cas. On demande des biens de l'Etat pour la valeur de 100 millions que la compagnie paiera au Trésor à courte échéance; de plus la société apporterait 40 millions à prêter aux propriétaires à 6%. La société s'engagerait à revendre par annuité les terres cédées par l'Etat. Voici le grosso modo. Dans cette affaire on a intéressé énormément de monde.

Je vous engage à lire les discussions de la Chambre du 27/11, 28/12 et 1/13 Février-Mars; c'est assez intéressant; il y a eu d'assez bons discours. L'oposition au Crédit Foncier a été très faible et la mauvaise foi paraissait jusqu'à la corde.

Vous savez sans doute que Démètre se marie; je crois qu'il se marie un peu trop vert, mais il paraît qu'il trouve tant de charmes en Melle Kretzolesco que ce serait imprudent et peut-être inutile que j'apporte la moindre opposition. Des gustibus non disputandum.

Bucarest est cette année une véritable foire aux mariages; il ne reste plus de marchandises, pour l'an prochain il y aura . . .

Je vous envoie ci-joint la table des matières [1]) jusqu'à la page 176; si elle vous convient je continuerai. Je m'occupe de l'errata.

A propos de mariage: Madame Mavros a l'oeil sur le fils de P. Balsh. J'ai promis au père d'envoyer son fils aux Dimanches, mais je sais que Floresco fait concurrence et qu'il a décoché une fière commère. Le jeune homme doit revenir; il est nommé juge à Tecoutzi et on l'a fait partir. J'aurais beaucoup désiré que Madame Mavros soit un peu moins nerveuse.

Quelle est votre opinion sur le jeune Balsh? Faut-il pousser le père? J'ai quelque influence sur Panaïot.

Présentez mes respectueux hommages à Zoé et à Alexandre . . .

Ion Ghica

---

[1]) Este vorba de tabla de materii a lucrării mai sus amintite: *Ajutorul comerciantului*, etc.

LI

Bucarest, le 11/23 Septembre 1873.

Cher ami,

Je viens du comité où nous avons discuté votre rapport sur les lettres de gage. Nous avons approuvé vos conclusions et d'ici à trois ou quatre jours je pourrai expédier les papiers nécessaires à Mr. Th. Rosetti à Berlin ainsi que l'argent.

Il y a une chose que je n'ai pas pu comprendre dans le texte des lettres de gage tel que vous le proposez. Il est dit . . . pe baza unei ipoteci *de aceeaşi valoarè* . . . pourquoi *de aceeaşi valoare* tandis que c'est: *o îndoită valoare.*

J'ai remarqué que sur l'exemplaire de l'union Landschaft il nous est dit: . . . sur la base d'une valeur hypothécaire *de même valeur* . . . tandis qu'en Allemagne aussi on ne prête que la moitié de la valeur de la terre hypothéquée.

Revenez-nous le plus tôt [1]). Kalenderoglou est arrivé; il m'a cherché sans me trouver. Son père m'a dit aujourd'hui que son fils ne pouvait accepter, vu que Vacaresco avait demandé un congé, ce qui a tout l'air que Mr. Kalenderoglou voudrait peut-être accepter la place de directeur tout en conservant la position aux Domaines. Cela me paraîtrait cependant un peu difficile, à moins qu'aux Domaines il n'y ait rien à faire.

Ma femme doit se trouver en ce moment à Vienne. Elle devait vous chercher au Grand Hôtel.

Je baise les mains à Zoé et embrasse les deux Sturdza.

Ion Ghica

LII

Bucarest, le 20 Août/1 Septembre 1873.

Cher ami,

Fortement secoué par la fièvre, j'ai pris le parti d'aller passer une semaine à Miclaouscheni où j'ai trouvé notre monde heureux, content et jouissant de la plus parfaite santé: la petite Catherine est une charmante enfant, fraîche, gaie et bien portante. Georges et Marie m'ont promis de venir avec leur enfant passer quelques jours à Ghergani.

Au Crédit Foncier nous avons eu dix jours de vacances. Mr. Cornea [2]) désirait aller en Moldavie et Bezdade Mitica aller faire les honneurs à Sinaia. Aussi le congé m'a été accordé sans difficulté.

---

[1]) Sturdza se găsea la Berlin unde studia tehnica bancară şi juridică a creditelor funciare.

[2]) *Mihai Cornea*, distins jurisconsult şi avocat. A publicat şi literatură în *Convorbiri Literare*. Comisarul guvernului la Creditul Funciar Rural.

Nous avons rédigé les instructions pour l'estimation des propriétés et la constatation des titres des propriétaires; dès quelles seront imprimées je vous enverrai un exemplaire.

Je vous ai expédié avant hier quelques exemplaires français des statuts et de la loi. J'ai calculé jusqu'à 25 ans les tableaux à 7%; c'est un travail long et ennuyeux, il faut presser la fabrication des lettres de gage. Les instructions que nous avons formulées pour les estimations ne sont que provisoires, en attendant votre travail, mais il fallait absolument pousser la chose à cause du terme qui nous est prescrit par la loi pour le commencement des opérations.

La fièvre m'a quitté mais je m'en ressens encore en la forte secousse qu'elle m'a donné.

J'apprends avec plaisir que Zoé se trouve bien de sa cure de Reichenhall.

Je n'ai pas encore reçu les exemplaires du *Vade-mecum* que Ghérold devait m'expédier.

La récolte du blé a été plus que médiocre: 22 à 24 banitza par pogone en moyenne. L'orge et l'avoine ont très bien, excessivement même bien donné. Quant à la récolte de maïs, elle est perdue. Figurez-vous qu'on offre 4 napoléons du kila. Nous allons vers la famine cet hiver.

Une quantité de villes en Moldavie ont été brûlées; tout cela n'empêche pas notre héroïque gouvernement de parler camps, manoeuvres et autres enfantillages.

Que Dieu aie pitié de ce pays. Nous attendons vos lettres avec impatience.

Tout à vous de coeur,

Ion Ghica

LIII

Paris, le 14 Mars 1875.

Cher ami,

J'ai reçu les trois mille francs que vous m'avez envoyés et je pars demain matin.

Je vous envoie ci-joint le tableau qui a été rempli par Mr. Le Gallois du Crédit Foncier. Il vous confirmera les explications que je vous ai données dans ma lettre à ce sujet.

J'ai été à la recherche d'une roue pour le tirage; elles coûtent cher et il faut les faire exprès; alors tout autant la faire chez nous. Stern m'a envoyé à un agent de change qui en a une d'occasion mais Le Gallois m'a recommandé d'employer plutôt le système qu'ils emploient au Crédit Foncier d'ici et qui est à peu de chose près le système adopté par toutes les compagnies de chemin de fer de France. Ci-joint le rapport que Le Gallois a fait au Conseil d'administration en 1868 lorsqu'on a adopté ce système; il me semble

bon et rationnel; il consiste, comme vous verrez en 10 billes numérotées aux chiffres 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, et 0.

Je compte rester un jour ou deux au plus à Vienne et je viens directement à Bucarest sans m'arrêter nulle part.

Quand nous nous rencontrerons vous verrez que j'ai fait de la bonne besogne ici et qu'il faut nous mettre à la besogne. Je tâcherai d'écrire à Alexandre de Vienne.

Votre ami dévoué,
Ion Ghica

LIV

Paris, le 4 Mars 1878.

Je viens de lire votre discours au Sénat et la motion que vous avez proposée l'un et l'autre patriotique et politique tout à la fois. Je regrette que vous ayez retiré la motion et on a eu grandement tort de ne pas s'y ralier tous, cela aurait été d'un excellent effet à Paris, à Londres et partout ailleurs, j'excepte bien entendu Petersbourg; mais là nous aurions beau faire, rien ne nous y réabilitera. Je ne sais s'il y aura la guerre d'ici à quelques mois; mais je parierais ma tête que nous l'aurons avant deux ans. L'Autriche et la France en seront.

Le vote du Sénat au sujet de la Bessarabie nous a fait du bien mais on nous reproche toujours d'avoir donné un secours avoué efficace à la Russie; vous n'ôterez de l'esprit d'aucun homme politique et d'aucun stratège que sans nous les Russes seraient encore à l'heure qu'il est sur les bords du Danube et même sur la rive gauche. On nous le reproche et on nous en veut pour cela.

Il y a ici des agents russes qui racontent toute sorte de mensonges relativement à des pourparlers qu'il y aurait eu au sujet de cette union, de là les bruits de l'abdication du Prince, des envoyés Roumains dans la Dobroudgea; c'est Coumani qui est le chef du bureau qui répand tous ces bruits et qui les fait venir de Bucarest par les correspondances télégraphiques.

Si nous résistons, on nous soutiendra.

On m'a dit ici que c'est le général Ghica [1]) qu'on compte envoyer à la conférence, ce serait un choix très malheureux parce qu'il passe aux yeux de tous ceux qui l'ont vu à Constantinople comme fasciné par Ignatieff qui très probablement en sera.

Lord Lyons est un excellent choix; il est parti ce soir pour Londres où il a été appelé probablement pour recevoir des instructions au moment où je l'ai vu ce matin; il ne connaissait pas encore les

---

[1]) *Generalul Iancu Ghica,* fiul Domnitorului Grigore Ghica (1849—1856), era agentul Ţării la Petersburg. Radu Rosetti, *Corespondenţa G-ral Iancu Ghica,* Bucureşti, Cartea Românească, 1930. Aşez. Cult. Ion C. Brătianu.

conditions de la paix. C'est un choix excellent. Il nous veut beaucoup de bien. C'est aujourd'hui l'homme important de l'Angleterre. Il a des idées justes et patriotiques.

C'est vous qu'on devrait envoyer à la conférence. C'est une chose très sérieuse et que ces messieurs y fassent bien attention parce que beaucoup dépendra de la position et du passé de l'homme qu'on chargera de défendre notre cause.

Au revoir bientôt.

Ion Ghica

Je compte partir ce soir ou demain au plus tard.

LV

Paris, le 5 Juin 1878.

Cher Mitica,

Il est certain que l'attentat contre la personne de l'Empereur d'Allemagne [1]) facilitera de beaucoup les travaux de la conférence; chacun sera plus coulant et plus condescendant, mais je ne crois pas, tout de même, qu'on nous sacrifie entièrement. J'ai vu Lord Odo à Berlin et je suis arrivé à conclure de tout ce qu'il m'a dit que l'Angleterre soutiendra notre cause ainsi que celle de la Grèce et que le Congrès appellera un représentant de la Roumanie et un représentant de la Grèce pour expliquer et soutenir devant ces messieurs nos droits et nos besoins. Dieu fasse que notre gouvernement soit bien inspiré et qu'il n'envoie pas quelqu'un par pure amitié! Je dois vous dire que ni Bratiano, ni Cogalniceano ne feraient là bon effet [2]); quant à Calimac il a été d'un mou à Londres, que c'eût été tout autant que de n'envoyer personne. Tâchez de faire comprendre à ces messieurs de vous y envoyer. Vous seriez le plus apte à cette mission. Il faut un homme qui sente et qui sache. J'ai pensé un moment à Epoureano, mais c'est un brouillon et il croit à Bleichröder et à Alversleben comme à des dieux. Son ami Bleichröder qui m'a fait l'effet du Juif le plus sale, le plus vaniteux et le plus bête de la terre, lui a fait avaler toute sorte de mensonges et de couleuvres.

A mon retour θά τὰ ποῦμεν [3]) comme dit Madame Mavros.

---

[1]) Un tânăr socialist din Leipzig trăsese la 29 Aprilie 1878 asupra Impăratului Wilhelm al Germaniei, fără a-l nimeri, două focuri de revolver pe când trecea pe Unter den Linden. *Notes sur la vie*, Vol. IV; p. 22.

La 2 Iunie 1878 se comisese un al doilea atentat împotriva Impăratului, pe când trecea în trăsură pe Unter den Linden. Atentatorul a tras cu o armă dintr'o casă rănind pe Impărat la ambele brațe și la obraz. *Notes sur la vie*, Vol. IV, p. 22.

[2]) Domnitorul desemnase și pe unul și pe altul să reprezinte Țara la Congresul dela Berlin.

[3]) «Vom sta de vorbă».

Le traîté sera discuté en son entier et il n'y a pas eu de question résolue entre l'Angleterre et la Russie.

J'ai vu ici beaucoup de monde et j'avoue que j'ai bon espoir. Si nous savons être raides on sera obligé de tenir compte de nous. L'Europe serait enchantée que nous consentions à accepter la Dobrogea car cela lui facilitera des discussions dans le Congrès; mais moi j'ai expliqué à qui a voulu m'entendre, que nous ne pouvions pas accepter un embarras très prochain, un pays que nous devrions tenir par les armes en face des prétentions des Bulgares et des menées des Russes, tout le monde m'a donné raison dans cette explication.

Depuis mon départ de Berlin je ne sais plus rïen sur l'affaire du rachat des chemins de fer. Demain je le saurai car je dîne avec le Directeur de la Banque de Paris qui est dans l'affaire.

Charles soutient demain sa thèse et je pense partir Dimanche, Lundi au plus tard.

Ce soir je dîne avec Tun, il a une femme charmante mais bavarde comme une italienne.

Au revoir bientôt.

Présentez mes salutations respectueuses à Zoé.

Tout à vous,

Ion Ghica

LVI

Vienne, le 12 Juin 1878.

Cher Mitica,

Arrivé hier matin, je pars ce soir pour Bucarest. Ici j'ai lu le compte-rendu de la N. Fr. Presse sur la séance secrète de la Chambre et du Sénat et j'ai reconnu la griffe de notre ami Michel et votre dictée. J'ai vu aussi un télégramme qui dit que vous faites partie de la représentation à Berlin; que Dieu vous aide! Empêchez ces messieurs à tout prix de signer quoi que ce soit concernant la Bessarabie; à Paris, à Londres, à Berlin, à Vienne et à Rome on est convaincu à tort, j'aime à le croire, qu'il y a un arrangement possible entre la Russie et nous. Que Dieu garde! N'oubliez pas qu'on ne va qu'au secours de celui qui crie contre celui qui veut le dépouiller.

On ne peut pas nous forcer, on ne le permettra pas et on ne cèdera la Bessarabie que dans le cas où l'on veut que nous ne la défendions pas ou que nous la défendions légèrement.

Ne croyez pas et ne vous laissez pas persuader que l'Angleterre et l'Autriche vont céder sur cette question pas plus que sur les autres; il faut aussi que vous sachiez qu'on sera enchanté de nous voir

céder parce que nous éviterions de grands embarras au Congrès ce qui vous prouve qu'on se croit obligé de nous appuyer si nous ne cédions pas. L'opinion que l'on a de Cogalniceano partout en Europe, c'est celle que vous avez exprimée dans votre discours. Litheano [1]) vous dira aussi l'opinion que l'on a à Berlin de Bratiano. Ces messieurs n'ont pas su mettre leur personnalité de côté ou faire passer le pays en première ligne; quant au général [2]), on ne l'appelle plus, que le caniche de Mr. Ignatieff [3]).

Je tâcherai de vous tenir au courant de ce qui se fait et dit dans le pays.

Bonne chance, cher ami,

Ion Ghica

P.S. Quoiqu'on en dise, j'ai l'assurance que Andrassy est dans les meilleures dispositions à notre égard. Mais il n'a de confiance ni dans Bratiano, ni dans Cogalniceano.

LVII

Bucarest, le 23 Févr./8 Mars 1880.

Cher Mitica,

Vos dépêches ont fait ici le meilleur effet. On ne peut plus mettre en doute les chiffres qui prouvaient de la manière la plus évidente que primitives et priorités s'empressaient à courir à la conversion [4]).

Si le transfert est gagné, la chose sera magnifique.

Je me trouvais Mercredi soir au bal du Palais et j'étais aux premières loges pour observer les mines de Georges Mano et des nombreux Lahovary. A la nouvelle des centaines et milliers de voix favorables, je vous assure, qu'ils riaient jaune.

Il y a grande mésintelligence contre le Ministère et Simons.

Falcoyano m'a parlé de la chose comme s'il s'agissait de donner ordre de renvoyer Simons; je trouve que Simons était dans le vrai en répondant à l'adresse du Ministère comme il l'a fait, mais la phrase par laquelle il terminait sa lettre n'était pas seulement peu convenable mais de plus inutile pour le moins.

---

[1]) Vârnav-Liteanu era agentul Țării la Berlin.

[2]) Generalul Iancu Ghica.

[3]) *Nicolae Pavlovici Ignatief* (1828—1908), om de stat și diplomat rus. Ambasadorul Rusiei la Constantinopole, în timpul cât era acolo și D. Sturdza și delegat al Rusiei în Congresul de Pace dela Berlin (1878).

[4]) Sturdza de curând ieșit din guvernul Brătianu împreună cu Kalinderu erau trimeși la Berlin pentru negocieri în vederea conversiunii obligațiunilor de cale ferată în rente de Stat. Telegramele lor, în calitate de comisari ai guvernului român, erau publicate în ziarul *Românul* din Februarie 1880.

Le Gouvernement annonçait qu'il ne reconnaîtrait aucun contrat d'une date ultérieure au premier Janvier 1880, si le contrat n'était approuvé par le Ministère.

Le Ministère est toujours en débandade et c'est mauvais; on devrait finir avec cet état de choses.

Negry m'a envoyé hier des procès verbaux pour 16.000 frs; je les ai envoyés à la Banque et j'ai réglé l'inscription dans la comptabilité avec Manolesco. Gabriil ne m'a pas apporté les 8.000 frs. Il me berne et Campineano est paresseux; il n'a pas encore terminé avec l'emprunt Balleano et je lui en ai parlé encore hier soir au bal des pauvres.

Je dois aller voir Stoicesco pour activer la rédaction des papiers.

Le bal des pauvres a été hier soir un des plus beaux bals. Pas un seul réactionnaire et Madame Mavrogéni était d'une humeur de Camerera major.

Tout à vous,
Ion Ghica

LVIII

Bucarest, le 4/16 Mars 1880.

Mon cher Mitica,

Je ne vous ai pas écrit depuis plusieurs jours pour la raison que j'attendais tous les jours la régularisation de l'emprunt Balleano pour l'affaire d'Adgiud.

Ce n'est qu'aujourd'hui que l'on a eu l'argent, tant bien que mal.

Il a été compté à Kalenderou 94.500 frs.

Or, voici l'emploi qui en a été fait:

10.000	remis à la Banque pour Lafont
19.250	les intérêts des 94.500
2.200	la commission
600	taxes et timbres
5.600	pris par Negry .
41.50	port d'argent et timbres caisse
1.000	à Balleano pour Const. Ghica
35.000	renvoyé à Balsh.
73.091.50	
21.408.50	resté pour parquets qu'on règle.

Quant à Nicolaki je lui ai couru après tous ces jours-ci et à la fin des fins il ne m'a dit que hier qu'il n'avait et qu'il ne pouvait pas trouver à l'escompter.

Quant aux procès verbaux d'Adjud, j'en ai reçu trois: l'un d'eux 5.250 pour 7.000 traverses à 0.75 frs. pièce; un autre 5.600 pour 2.000 traverses à 2.80 frs. pièce et 4.100 pour 100 traverses à 41 frs pièce; en tout 14.950 frs. que j'ai envoyé à la Banque. Negry reste en ville me disant qu'il ne peut pas s'en aller sans argent.

C'est tout ce que j'ai à vous dire sur l'affaire d'Adjud. Comme vous voyez, ni Georges, ni Balch n'ont pu être payés selon vos indications; je ferai de mon mieux lorsqu'il viendra des procès verbaux que Negry est tout étonné de ne pas voir venir.

On fait ici beaucoup de bruit dans le monde réactionnaire que j'ai entendu jaser l'autre jour chez Madame Mavros et au bal pour les pauvres sur le non enregistrement de la Convention.

J'ai demandé des explications à Sebold qui m'a expliqué la chose de manière à me tranquiliser.

Hier en arrivant au Sénat j'ai cru qu'il y aurait de l'orage; les tribunes étaient toutes garnies de monde que je n'avais pas vu depuis longtemps; j'ai reconnu dans les tas les hommes que je voyais fréquenter la maison Hiott, mon vis-à-vis; Grégoire Stourdza avait fait savoir urbi et orbi qu'il parlerait dans la vérification de l'élection Holban. La police de son côté avait fait venir son monde. Assistaient à la séance les Borshes, les Buzoianu, G. Floresco, et autres employés du Beizade.

Le discours de l'homme qui soulève un boeuf[1]) a été faible sous tous les rapports. Voinov a été brillant et Statesco très bon. L'élection a été invalidée; je ne sais pas si on a bien fait.

J'ai vu le Comte de Werdehlen[2]); il est fort bien, du moins il m'a fait l'effet d'un homme distingué et sympathique. Je n'ai pas vu encore Mr. Ducros Aubert, mais j'ai vu les deux secrétaires: Lacaze et le comte de Gontaut Biron, fort beaux garçons et qui feront des ravages dans nos jeunes ménages.

Voici les explications sur le voyage Bratiano[3]): il est allé selon les uns, demander le titre de Roi. Il est allé pour signer un traité d'alliance. Il est allé pour demander à l'Empereur d'Allemagne, le fils du Prince Léopold pour héritier du Trône de Roumanie.

Tout à vous,
Ion Ghica

LIX

Bucarest, le 17/29 Mars 1880.

Cher ami,

Les nouvelles que vous me donnez de Berlin m'ont fort réjoui et ceci d'autant plus que depuis deux jours il commençait à courir des bruits sur de nouvelles difficultés surgies à propos de je ne sais quoi; celui qui me l'a dit prétendait le tenir de la Gane; je suis

[1]) Este vorba de Gr. M. Sturdza, supranumit și Beizadea Vițel. Cele semnalate s'au petrecut în ședința Senatului dela 3 Martie 1880.
[2]) Ministrul Germaniei în București.
[3]) Ion C. Brătianu întreprinsese la acea dată o lungă călătorie politică în Occident.

allé exprès voir Sebold qui après beaucoup de circonlocutions ne m'a pas dit non.

J'avoue que je ne vois pas pourquoi on ne négociait pas les 27½ millions par la maison Bleichröder et je dirai même plus si j'étais à la place de H. et de B. j'aurais la même prétention et j'insisterais.

Je ne vois presque personne car je suis fort embêté avec mes affaires mais je sais que le sieur Boeresco a fait une grande déposition au traité de commerce avec l'Angleterre. Il se vantait même de le faire tomber. Au Sénat, je le vois très intime avec Floresco surtout, mais il paraît que l'affaire est bâclée.

Le Ministre d'Allemagne a fait bon effet ici. Je l'ai vu très peu à un dîner et il m'a semblé très sensé: quant au Français, il ne plait pas du tout. Son discours même a été trouvé maladroit. On en est à regretter Bacourt [1]). Ducros Aubert avec les deux jeunes gens, Lacaze et Gontaut Biron ont suivi hier avec tous les blancs les traces de la bête au paper-hunt jusqu'au lanche (?).

Les Lahovary y étaient au grand complet. L'Italien aspire après le bonheur de voir changer le Ministère.

J'ai cru comme vous, cher ami, que c'était bien pour le service d'envoyer Démètre à Londres, mais il paraît que tel n'est pas le bon plaisir de Mr. Calimachi-Catargi [2]) qui paraît-il, veut donner cette place en dot à sa fille. Il doit avoir rendu donc de grands services. Il paraît qu'il s'est permis de dire qu'à Londres on n'accepterait pas d'autre Ministre que lui, vu que sa femme était la seule femme respectable du pays.

L'autre jour il m'a rencontré chez Alecsandri et s'est tourné très fièrement de mon côté en me disant: « on m'a assuré que vous me faisiez concurrence pour la place de Londres »; je lui ai répondu que je n'avais pas rendu assez de services à mon pays pour me permettre d'aspirer si haut. Mr. Boeresco est ce qu'il est; il veut envoyer Kretzoulesco [3]) à Berlin; il prétend que c'est l'Impératrice qui le demande; de la sorte Litheano [4]) irait à Athènes, Exarco [5]) à Rome. Voyons ce que Bratiano décidera; on me dit qu'il est arrivé à Pitești.

Ce matin, le Prince de Bulgarie est parti pour Sofia.

Je vous fais ci-joint un tableau de notre état financier d'Adjud depuis votre départ jusqu'à aujourd'hui:

---

[1]) De Bacourt girase timp de doi ani afacerile consulatului francez din București și fusese transferat ca secretar la Ambasada Franței din Constantinopol. Ducros Aubert fusese numit ministrul Franței din București.

[2]) N. *Callimachi-Catargi.* Ministru de Externe în Cabinetul Dimitrie Ghica între 28 Noemvrie 1869 și 2 Februarie 1870 și apoi în Cabinetul Ion Ghica între 18 Decemvrie 1870 până la 11 Martie 1871. Agent Diplomatic al Țării dela 1875 la 1880 la Paris după care trece în aceeași calitate la Londra.

[3]) N. *Kretzulescu,* fostul prim ministru al Țării, în timpul lui Cuza Vodă.

[4]) *Vârnav Litheanu,* atunci agentul Țării la Berlin.

[5]) *C. Exarcu.*

Vous verrez que nous avons à la Banque seulement 3.112 fr. 80; Negry est très exigeant. Lafont doit être parti pour Adjud ce matin; je compte y aller avec Balleano la semaine prochaine.

Pour ce qui est de l'affaire Ghica, Negry m'a dit que nous lui devions en ce moment 1000 fr; c'est l'argent dont Balleano s'était chargé; il paraît que Ghica s'est refusé d'accepter voulant avoir les 4000 fr. qu'on ne lui doit selon Negry qu'à la St. Georges. Dans tous les cas, dès que j'aurai de l'argent pour payer l'échéance de Georges et les 1000 fr. de Zoé, je payerai Ghica.

Avant hier j'ai changé la lettre de change de 23.000 fr. de Costesco contre deux autres: l'une de 9000 fr. l'autre de 14.000 fr. . . .

Tout à vous,
Ion Ghica

LX

Academia Română
29 Martie/10 Aprilie 1880.

Cher Mitica,

J'arrive d'Adjud.

J'ai révisé et contrôlé tous les comptes depuis le 1-er Janvier jusqu'au 28 Mars et voici le relevé:

Envoyé de Bucarest	32.668	En Janvier
Vente sur place	3.929,20	
Envoyé de Bucarest	44.174,30	En Février
Vente sur place	1.862,10	
Envoyé de Bucarest	41.000	En Mars
Vente sur place	4.587,85	
Total . . .	124.221,55	

Dépensé à Adjud, en Janvier	27.987,26
Idem en Février	48.710,60
Idem en Mars	39.616,23
Total . . .	116.314,09

Nous avons dans la forêt environ 3.500 stânjeni bois de chauffage, 6.000 traverses et bois de construction — 311.500 frs.

En déduisant 52.000 fr. pour transport, reste une valeur nette de 259.500 frs.

Des 116.314,09, il a été employé à Adjud pour achat de matériel roulant, savoir:

2.016	achat des wagonnets Gouilloux
1.913	les coussinets chez Lemaître et Cie.
2.495	pour 20 Boeufs achetés à Piatra
3.959	pour 25 Chevaux achetés à Neamtzou
1.070	pour 8 boeufs achetés à Udrea
12.807	pour 90 boeufs achetés à Brochteni
24.560,05	total.

Les autres 91.754 fr. ont été dépensés en confections et on doit 12.000 frs à Zwibel. J'ai trouvé dans les comptes 1.200 fr passés pour frais de voyage de Negry dans le courant de Mars.

Depuis votre départ, les constatations envoyés par Negry montent à 60.176,50 fr dont il a pris 41.000; les autres sommes ayant été éparpillées sans que nous puissions payer la moindre lettre de change.

Ce qu'il y a de désagréable c'est que Bausig prétend qu'il nous manquera 80.000 traverses que nous serons obligés d'acheter ailleurs; Negry prétend qu'il ne nous en manquera que 20.000 et qu'il connaît le bon coin où il saura les prendre.

Nos moyens de transport sont insuffisants; il faudra acheter encore 100 bœufs.

Hier nous avons enterré ce brave Magheru [1]).

J'ai vu Bratiano hier soir au Crédit Foncier; il m'a dit qu'il donnerait sa démission; quant aux causes il a tant embrouillé tout ce qu'il m'a dit que je n'y ai rien compris; en rentrant, j'ai rencontré Eug. Ghica qui m'a dit avec bonheur qu'il y avait brouille entre Rosetti et Bratiano. Ce qu'il y a de certain c'est que les trois vice-présidents de la Chambre ont tous donné leur démission et que Boeresco l'aurait donnée aussi.

Vous savez sans doute qu'on envoie le Général Ghica à Londres. Si la mauvaise humeur anglaise contre les Russes persiste comme je crois qu'elle persistera quel que soit le Ministère qui arrive au pouvoir, le choix du Général Ghica est très malheureux parce qu'il est connu à Londres plus que pour un partisan de la Russie.

J'ai cherché à dire deux mots à Bratiano sur l'affaire de la négociation des 27 millions mais il a éludé la question.

Tout à vous,

Ion Ghica

LXI

Bucarest, le 2 Avril/21 Mars 1880.

Mon cher Mitica,

Hier nous avons eu l'ouverture de la session académique; le Prince a présidé, nous étions au nombre de 26. Hajdeu a été invité par le Prince de donner lecture du rapport de la délégation. Puis la parole a été accordée à Bacaloglu pour lire son discours de réception auquel j'ai répondu. La séance a été levée à trois heures. Le

[1]) *Generalul Gh. Magheru* (1804—1880), a luat parte activă la mişcarea revoluţionară din 1848, refugiindu-se apoi în Transilvania şi la Viena. A fost ales membru al Divanului ad-hoc şi a luptat pentru unirea Principatelor. A încetat din vieaţă la 23 Martie 1880, murind complet sărac într'o cameră dela Hotelul Dacia la Bucureşti.

Prince a signé dans le livre de présence et Dimanche je lui porte le procès verbal à signer ainsi qu'une pièce de 20 frs à son effigie, sa diurne pour une séance.

Dans la séance d'aujourd'hui Mr. Lauriano a eut le mauvais goût d'accuser le bureau d'avoir enfreint le règlement dans son article 62. J'ai réclamé contre cette injuste attaque et l'Académie a déclaré à l'unanimité moins la voix de Mr. Lauriano que le bureau avait été en règle. Le but de Lauriano, auteur d'un calendrier spécial à lui tout seul, était de parler contre les idées de l'adoption du calendrier grégorien, de nous mettre en lutte ou en guerre avec les prêtres; il est allé jusqu'à dire que telle question ne devait pas être traîtée parce que l'église avait été la mère de notre nationalité; il a eu le regret de voir que l'Académie à l'unanimité avait décidé de ne pas passer au procès verbal les paroles de Mr. Lauriano. Je le crois fortement dérangé; noter que la veille j'avais chaudement soutenu au Sénat l'augmentation de sa pension qui était en danger de tomber.

J'ai vu avant-hier Sebold; il a hâte de partir et comme un homme qui s'en va il ne fait ce qu'il ferait s'il devait rester: tous les employés du chemin de fer en font autant et plus le service se fait faiblement, tout cela au détriment de l'État. Il n'y a pas de semaine où l'encaisse ne soit de 100.000 à 120.000 frs. plus faible que l'année passée où elle était déjà assez faible.

Lundi je vais à Adjud; Negry envoie trop peu de procès verbaux et demande trop d'argent.

On me dit que Ballaceano demande pour secrétaire Linche, un garçon impossible et Callimach demande Vladoïano dont ils comptent faire des gendres.

Je sais que du temps de Michel Stourdza et de Bibesco-Stirbey, on donnait des Serdaris et des Spataris en dot mais pas de services importants. On veut envoyer, à ce qu'il parait Kretzoulesco à Berlin, Exarko à Rome et Litheano à Athènes.

Nous avons à Bucarest Mr. le comte Roger de Vergennes, petit neveu du diplomate.

On me dit que les Français sont très faibles; Gontaut Biron on l'appelle Goutot Biberon; Lacaze le poseur et bon chef pas même l'homme aimable.

Tout à vous,
Ion Ghica

LXII

Academia Română, 17/29 Aprilie 1880.

Cher Mitică,

Je vous félicite pour vos succès dans l'affaire du rachat des chemins de fer; le résultat dépasse en effet toute attente. Mais ici

les affaires ne vont pas trop bien. On critique de tous les côtés le choix de la direction princière. Aujourd'hui je vais pour la dernière fois au Conseil d'Administration. Je ne sais pas encore par qui on me remplacera; ils ont assez des Cârciumăresco, des Boeresco et autres capacités. Il faut être un homme sans foi ni loi comme Kogalniceano et Boeresco pour être quelque chose. Boeresco gouverne et Bratiano règne. On parle de l'ami de Mache Kretzoulesco et autres crétins dans des ambassades. On dit que Callimach ne veut plus aller à Londres et qu'on y envoie Bratiano Senior. La nomination de M-me Gracia fera un effet bœuf. Balaceano demande son honorable fils pour premier secrétaire.

Tout cela ne peut pas faire de bien au gouvernement de Bratiano qui perd de jour en jour même dans l'esprit des siens.

Aux chemins de fer on nous est très hostile; nous avons livré des planches pour lesquelles on ne nous a pas donné de constatation parce que la Commission des trois: Arion, Statesco, Carada ne sont pas convaincus de la nécessité de les avoir.

Mr. Georgian est allé trouver l'autre jour dire à ces messieurs que nous ne pouvons pas livrer le bois selon le contrat et a demandé à avoir lui la fourniture. Nos pauvres bêtes sont dans un état déplorables vu le manque d'herbe et l'entretien coûte énormément. Nous avons une sécheresse qui désespère. Pas une goutte de pluie; le blé périt et il n'y aura pas d'herbe ni de foin.

Mr. Lafont s'est conduit comme un mauvais drôle: il n'a pas encore commencé les travaux et je crois qu'il n'en fera rien.

Ce n'est qu'hier que j'ai reçu votre lettre. La session académique a été fermée avant-hier, mais comme hier il y avait encore une dizaine d'académiciens je l'ai lue au petit comité. Je vous enverrai les Annales au fur et à mesure qu'elles s'impriment.

Le Prince a présidé nos séances trois fois: 1) à l'ouverture, 2) à la distribution des prix et 3) avant-hier, sans prévenir; la discussion sur l'orthographe, commencée Dimanche, l'a intéressé et l'a fait revenir avant-hier.

Je pars ce soir pour Adjud.

Charles revenu de Miclaushani m'a remis une rate de la part de Georges. J'ai demandé aussi l'équivalent d'une rate à la banque et j'ai remis les deux rates à Manolesco pour régler cette affaire.

J'ai vu Zoé hier soir chez Madame Mavros; elle se porte très bien et Alexandre aussi.

Je crois que ce ne serait pas mal de profiter de la première occasion pour venir pour deux ou trois jours ici. On fait vraiment par rop d e fautes.

Tout à vous,

Ion Ghica

LXIII

Academia Română, 8 Mai/26 Avril 1880.

Cher Mitica,

J'arrive d'Adjud et de Miclausheni. Nous marchons lentement à la forêt mais on peut dire que nous marchons tant bien que mal. Je ne sais pas comment cela ira avec la nouvelle direction princière.

Un monsieur est venu hier me demander, en vertu d'une lettre de Vienne si nous voulons vendre la forêt d'Adjud; il m'a dit qu'il offrirait jusqu'à 1.200.000 fr. pour les trois forêts, la Copacești-Urechești et votre forêt de Găitcheana. Je lui ai répondu que nous céderions notre forêt d'Adjud pour 900.000 fr. et que je vous écrirais pour vous demander le prix de Găitcheana. Il attend ma réponse dans six jours.

Hier nous nous sommes réunis à la caisse des dépôts et avons nommé Manolesco, Ionesco et Cantacuzène, le directeur des tabacs, pour aller à Berlin pour les obligations du rachat du chemin de fer.

On fait ici beaucoup de fautes; trop de fautes. Lisez dans la « România Liberă » d'aujourd'hui un article contre Lecca [1]); toutes les accusations sont fondées et vraies.

J'ai payé au Crédit Foncier une rate, la quatrième, pour Georges. De son côté il a envoyé de l'argent par Charles, par lequel il a payé la rate huitième.

Tout à vous,

Ion Ghica

P.S. On m'a dit qu'on était ébouriffé de ce que les titres n'ont pas été placés à la Banque d'Allemagne et qu'ils ont été confiés à Bleichröder et à la Disconto.

LXIV

Bucarest, le 9/21 Mai 1880.

Cher Mitica,

Revenu d'Adjud la semaine dernière, j'ai trouvé mes collègues de la Caisse des Dépôts très en émoi et en train de signer un procès verbal idiot au sujet du départ de Berlin. J'ai fait remettre la séance et leur ai déclaré qu'il ne pouvaient pas la fixer pour le lendemain parce que j'étais obligé d'aller à la campagne.

Ceux qui ont tapagé le plus étaient les amis intimes du gouvernement ayant le directeur en tête; ce matin je suis allé trouver le directeur pour lui annoncer mon retour; je l'ai trouvé plus calme

---

[1]) *România Liberă*, ziar condus de D. Aug. Laurian, An. IV, Nr. 870, dela 26 Aprilie 1880.

et il m'a de mandé l'autorisation de convoquer le Conseil d'Administration pour demain soir. Je lui ai répondu que je n'en voyais pas la nécessité; d'ici au premier Samedi du mois de Juin tout aura été fait et on ne pourra plus revenir.

Je ne crois pas à la durée de ce gouvernement; il est frappé de paralysie et d'idiotisme; le seul Boeresco a de la vigueur et les mène par un petit chemin où il n'y pas de pierres, comme on dit.

J'ai payé pour votre compte sur l'argent venu d'Adjud, en outre de la rate de Georges, au Crédit Foncier:

1) 75 galbeni à Câmpeano suivant votre ordre, 881 fr. 25

2) 819 fr 60 à Agapia par Georges, compte fait par Manolesco

3) 417 fr à C. Georgian toujours par Georges, compte fait par Manolesco.

Negry m'a dit qu'il avait été reçu par Mr. Statesco du haut de sa grandeur.

Croyez-moi que ces messieurs ont perdu la tête.

Un des Ministres étrangers qui était très favorable à ce gouvernement m'a parlé l'autre jour avec une grande froideur à l'endroit des messieurs du Ministère.

J'ai chez Nicolesco une lettre de change de 7.436 fr. portant votre endos; je lui ai payé 2.000 fr. à compte et je lui donne la lettre de change ci-jointe de 5.400 fr. que je vous prie d'endosser. Je vous enverrai l'autre aussitôt que celle-ci vous sera parvenue.

Tout à vous,
Ion Ghica

LXV

Bucarest, le 19 Mai/1-er Juin 1880.

Mon cher Mitica,

Excusez si par inadvertance j'ai ouvert votre lettre de la Banque; elle est arrivée chez moi en compagnie de plusieurs autres de la banque concernant des lettres de change à nous et à la société d'Adjud. Ces lettres de change vont être réglées. J'ai payé celles de V. (?) et de Protopopesco et je paye les intérêts des quatre lettres de change de la banque que je vais faire renouveler.

J'ai vu ce matin le grand ministre [1]). Je suis allé chez lui pour une affaire puérile; il m'a parlé de votre prochain retour; il m'a dit vous avoir permis de revenir. Je vous avoue cher ami, que je ne comprends pas un traître mot de ce qui se passe dans la tête de nos hommes politiques. Boeresco est le seul qui me semble avoir une ligne de conduite bien tracée et bien décidée; il a sa banque, il veut le Ministère des Finances ou le gouvernement de la banque

[1]) Primul ministru I. C. Brătianu.

d'Escompte. Pencovitz sera l'un des directeurs, c'est un homme à Boeresco. Campineano est d'une mollesse qui m'effraye.

Ne trouvez-vous pas un parallèle entre la banque Boeresco-Schlesinger et celle instituée sous les auspices d'Ignatief à Constantinople?

Je vous avoue que si je n'étais pas empêché par un sentiment de fierté j'aurais postulé pour la place de gouverneur de la Banque ou une mission à l'étranger. Mais je me demande si ce Ministère en a encore pour longtemps. Que se passe-t-il dans l'esprit du Prince, voilà la question. Je crois que la question de la succession le préoccupe et la Princesse en est toute nerveuse.

Bratiano, je puis vous l'affirmer, n'a pas été très content de votre voyage à Sigmaringen.

Tout notre monde se porte bien.

Tout à vous,

Ion Ghica

P.S. Alecsandri écrit une comédie intitulée « les envieux ». Nous y trouverons tous les deux nos amis et collègues.

On parle de Urechie comme futur ministre; voilà où l'on en est.

LXVI

Bucarest, le 4/16 Juin 1880.

Cher Mitica,

La semaine dernière je vous ai envoyé deux lettres de change pour les changer contre deux autres de la Banque, nous concernant nous deux. Negry doit vous avoir envoyé deux autres, concernant Adjud, destinées aussi à remplacer deux autres expédiées depuis quelque temps déjà. Je vous prie de les signer et de me les envoyer à moi. Je garderai au dossier celles qu'elles auraient remplacées.

Vous devez savoir que Mr. Falcoyano et Statesco [1]) nous font des misères; ils sont faux et méchants tout à la fois.

Ils ont suspendu le receveur d'Adjud d'une manière très blessante pour nous et, jusqu'à l'heure qu'il est, ils n'en ont pas nommé un autre de sorte que les dépenses vont leur train sans que nous puissions prendre un solde; Negry me dit que nous avons 700 stânjeni sur la voie qu'ils ne viennent pas prendre; si ces messieurs continuent avec leur méchanceté ils peuvent nous ruiner.

Ici la plus grande paralysie dans les affaires. Rosetti chante ses louanges mais tous le monde considère Bratiano comme tirant à

[1]) I. Kalinderu, Eugen Stătescu și col. St. Fălcoianu fuseseră numiți membri ai Direcțiunii Princiare a căilor ferate române.

sa fin. On parle bas de succession et l'on dit que Bratiano, une fois cette affaire réglée, se retirera pour faire place au Beizade [1]), qu'il choie beaucoup et que tout le monde salut comme un futur maître.

J'ai vu hier Zoé; elle est très inquiète de votre santé et elle désirerait vous voir faire sérieusement la cure de Frantzensbad et sur place. Pourquoi ne la faites-vous pas venir auprès de vous? Si vous comptez rester plus longtemps à l'étranger, le séjour à Bucarest est insupportable et puis pas une maison où elle puisse aller; ses grands-parents sont partis et les Adolphes et autres vont tous les soirs au jardin où Zoé ne veut pas aller.

Tout à vous,
Ion Ghica

LXVII

Bucarest, le 7/19 Juin 1880.

Mon cher Mitica,

Je viens de recevoir les deux lettres de change signées par vous et les ai envoyées aussitôt à la banque qui m'a renvoyé les anciennes et que je garde pour les déchirer à votre retour.

Décidément, Mr. Falcoyanò n'est pas dans son bon sens; il n'y a qu'une voix contre lui; il se promène tout le temps en train spécial. On dit que Mr. Statesco a fait un train spécial pour aller plaider à Crajova dans l'affaire Halfon-Ellias-Vladajano. Mais tout cela après tout ne me regarde que comme sénateur et j'en ferai usage en temps et lieu. Ce qui m'intéresse en ce moment c'est la question de notre contrat d'Adjud. Figurez-vous que nous avons sur la ligne plus de 700 stânjeni de bois de chauffage que ces messieurs n'envoient pas recevoir; c'est environ 30.000 fr. tandis que chaque semaine nous déboursons 5.000 fr. de frais pour le moins, pour ouvriers et transports. J'ai dû écrire ce matin une lettre à Câmpineano lui envoyant le télegramme de Negry; il m'a répondu qu'en sa présence il avait ordonné à Beller d'envoyer un receveur à Adjud; je n'en crois rien parce qu'un ordre identique a été donné avant hier en présence de Negry et que Mr. Beller a fait son kef.

J'aurais beaucoup de choses à vous dire. N'y aurait-il pas moyen de provoquer la réunion du Conseil de surveillance à Berlin? Cela me donnera l'occasion de faire un voyage de quelques jours et de causer un peu avec vous.

J'ai vu hier soir, au Crédit Foncier, Bratiano. Il m'a fait l'effet d'un homme très découragé; il est aux petits soins avec le Beizade qui déjà se donne les airs d'un premier ministre.

[1]) Dimitrie Ghica.

Autrefois, le Conseil de surveillance se réunissait au moins tous les deux mois. Je crois qu'il aurait beaucoup de questions à examiner en attendant que le transfert soit fait.

Les élections des conseils généraux, sont favorables au gouvernement; les grands centres ont été gagnés par l'opposition. Ainsi à Bucarest, la majorité de Vernesco a été significative ainsi qu'à Jassy.

Tout à vous,
Ion Ghica

LXVIII

Bucarest, le 23 Juin/4 Juillet 1880.

Cher Mitica,

Je crois que vous êtes ou que vous serez chargé de négocier l'emprunt pour payer les obligations de la société des chemins de fer, afin de nous mettre à même de pouvoir liquider et avoir le siège. Cela fait que je pense que vous ne reviendrez pas de sitôt.

Cela fait que je vous envoie ci-joint deux lettres de change à nous, deux de la banque pour que vous les signiez. Aussi j'ai payé les intérêts selon le bordereau.

Je dois vous prévenir que Mrs. Falcoyano et Statesco nous font des misères. J'irai voir Campineano [1]). Figurez-vous que nous avons plusieurs centaines de stânjeni qu'ils ne transportent pas et qui encombrent notre ligne et qu'ils ont suspendu l'ingénieur receveur parce qu'ils ont trouvé, je ne sais dans quelle gare, onze traverses mauvaises. Ces traverses étant de celles que Negry a données à 0,75 fr. et qu'ils voulaient qu'elles aient les dimensions des traverses à 3 fr.

Je compte aller trouver Campineano et Marcovitz. C'est une infamie.

Tout à vous,
Ion Ghica

LXIX

Academia Română, 2/14 Juillet 1880.

Cher Mitica,

Avant-hier j'ai arrangé tant bien que mal l'échange des lettres de change; dans le tas qu'il y en avait, une pour Halfon que vous aviez oublié de signer, Halfon l'a acceptée restant à ce que vous la signiez à votre retour. Mr. Fener m'a fait le quart d'heure assez

[1]) I. Câmpineanu.

dur; j'avais envie de le faire monter à cheval et le lancer dans les champs. Notre affaire d'Adjud reste dans le même état.

Je n'ai pas de constatation et j'ai promis de payer les intérêts à ces messieurs avant dix jours. Fener n'a pas eu aussi les intérêts du semestre passé; il m'a montré votre écrit d'environ 14.000 fr. c'est plus de 29.000 fr. que nous devons lui donner maintenant.

Campineano ne donne pas le moindre signe de vie; on me dit qu'il a été appelé par le Prince: Toutes les affaires vont à la diable, croyez-m'en bien, où en arrivera-t-on?

Bratiano est parti pour la Moldavie à la recherche d'un ou deux collègues.

Rangabé part; je l'ai rencontré; il est d'une tristesse et sa femme aussi. Mitilineu [1]) a eu les honneurs d'un banquet et autres stupidités.

Je désire que vous fassiez bien votre cure et je désire bien fortement vous voir au plus tôt.

Tout à vous,
Ion Ghica

LXX

Fără dată.

Cher ami,

Si Topoloveano n'est pas encore allé au bureau, c'est ma faute, car m'étant attardé dans la société pleine de charme de Mr. Nicolas Kretzolesco, dans laquelle on oublie comme dit la chanson, sa mère et Dieu, mais de coloribus non discutandum.

On dit que Madame Augusta et son Auguste époux trouvent aussi beaucoup de plaisir à causer avec cet ambassadeur, où peut-on être mieux qu'au sein de sa famille; mais c'est pour vous dire que je n'ai pas rencontré Topoloveano car j'ai eu à peine le temps de me jeter dans un wagon de troisième classe. Le train était en marche quand je suis arrivé à la gare. Si la police a eu le bonheur de me voir recherchant la société d'une compagnie de miliciens et me fourrer au milieu d'eux pour renverser l'État, c'est pour le coup qu'elle aura une Bene merenti. Ce pauvre Hiott n'a décidément pas de chance.

Les jeunes loups vous font dire qu'ils ne veulent mourir que de votre main; ils vous attendent.

Tout à vous,
Ion Ghica

---

[1]) M. Mitilineu fusese numit ministrul Țării la Bruxelles.

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III

	Lei
TOMUL I, (1922—23)	100.—
TOMUL II, (1923—24)	130.—
TOMUL III, (1924—26)	840.—
TOMUL IV, (1924)	160.—
TOMUL V, (1925—26)	160.—
TOMUL VI, (1926—27)	300.—
TOMUL VII, (1927)	300.—
TOMUL VIII, (1927—28)	320.—
TOMUL IX, (1928—29)	200.—
TOMUL X, (1929)	400.—
TOMUL XI, (1930)	340.—
TOMUL XII, (1931—32)	300.—
TOMUL XIII, (1932)	300.—
TOMUL XIV, (1933)	300.—
TOMUL XV, (1934)	300.—
TOMUL XVI, (1934—35)	240.—
TOMUL XVII, (1935—36)	240.—
TOMUL XVIII, (1936)	250.—
TOMUL XIX, (1937)	280.—
TOMUL XX, (1938)	160.—
TOMUL XXI (1938—39)	250.—
TOMUL XXII (1939—40)	400.—
TOMUL XXIII (1940—41):	500.—

1. N. IORGA. O carte de gândire conservatoare românească . . . . . . 15.—
2. GENERALUL R. ROSETTI. 1. Câteva scrisori şi documente turceşti privitoare la ţările noastre. 2. Două scrisori cu privire la cumpărarea de tutun din Rusia . . . . 20.—
3. N. IORGA. Individualism şi solidarism în desvoltarea istoriei . . . . 10.—
4. ANDREI RĂDULESCU. Regimul juridic al Bosforului şi Dardanelelor 25.—
5. ION I. NISTOR. Călugăriţa Elisaveta Sturdza. Un episod din timpul zaverei . . . . 10.—
6. VICTOR SLĂVESCU. 1. O «Autobiografie» a lui Dionisie Pop Marţian. 2. Corespondenţa D. P. Marţian-Gh. Bariţiu. Cinci scrisori (1862—1864) . . . . 50.—
7. N. BĂNESCU. Stăpânirea bizantină în Matracha (Tmutorokan), Chazaria şi Rusia, în timpul Comnenilor . . . . 20.—

DESFACERE IN STRĂINĂTATE — VERTRIEB AUSSERHALB RUMÂNIENS: OTTO HARRASSOWITZ, LEIPZIG

		Lei
8.	ION I. NISTOR. Lucius Aprovianus	35.—
9.	G. POPA-LISSEANU. Continuitatea Românilor în Dacia	65.—
10.	GENERALUL R. ROSETTI. Participarea populaţiei civile la războiul din 1877—1878	15.—
11.	GENERALUL R. ROSETTI. Despre Academii şi Institute	12.—
12.	N. IORGA. Problema basarabeană şi problema Unirii Principatelor la 1855—1859	15.—
13.	ALEX. LĂPĔDATU. 11 Februarie 1866	20.—
14.	N. IORGA. Revelaţii toponimice pentru istoria neştiută a Românilor, I.	15.—
15.	S. MEHEDINŢI. Academia, Instituţie Etnopedagogică	25.—
16.	I. IONESCU-DOLJ. O pagină din istoria dreptului penal român . . .	25.—
17.	VICTOR SLĂVESCU. Dionisie Pop Marţian şi Dimitrie A. Sturdza în 1859	.—
18.	ION I. NISTOR. Principatele Române în preajma tratatului dela Adrianopol	30.—
19.	N. BĂNESCU. N. Iorga, Elogiu academic	20.—
20.	ION RĂDUCANU. Ideea naţională în gândirea economică a lui Friedrich List	20.—
21.	ION I. NISTOR. Romanii în Transdanuvia	55.—
22.	DIMITRIE GUSTI. Ştiinţa şi pedagogia Naţiunii	40.—

TOMUL XXIV (1941—42): 700.—

		Lei
1.	R. V. BOSSY. Un drumeţ danez în Principate	8.—
2.	R. V. BOSSY. Propaganda Austriacă împotriva Unirii Principatelor .. .	10.—
3.	ŞTEFAN METEŞ. Contribuţii la studiul populaţiei din Transilvania, în trecut, I	30.—
6.	ION I. NISTOR. Basarabia sub gospodăria românească	30.—
7.	ION I. NISTOR. Ucraina în oglinda cronicelor moldoveneşti	35.—
5.	ANDREI RĂDULESCU. Organizarea tutelei minorilor în dreptul românesc	60.—
4.	ION I. NISTOR. Autohtonia Daco-Romanilor în spaţiul carpato-dunărean	40.—
8.	GENERALUL R. ROSETTI. Spicuiri prin dosare privitoare la războiul din 1877—1878.	15.—
9.	ION I. NISTOR. Miron Costin	25.—
10.	ŞTEFAN METEŞ. Contribuţii la studiul populaţiei din Transilvania, în trecut, II	40.—
11.	ANDREI RĂDULESCU. Mihail Kogălniceanu	60.—
12.	Prof. G. TAŞCĂ. Influenţa preţului asupra producţiei solului	40.—
13.	ION RĂDUCANU. I. C. L. Simonide de Sismondi	60.—
14.	N. BĂNESCU. Patriarhul Athanasios I şi Andronic II Paleologul . .	60.—
15.	ION I. NISTOR. Ungurii din Dacia Carpatină	60.—
16.	GENERALUL R. ROSETTI. Războiul pentru reeliberarea Bucovinei şi Basarabiei	70.—
17.	ION I. NISTOR. Emanciparea politică a Dacoromanilor din Transdanuvia	60.—
18.	Arhitect P. ANTONESCU. Biserici nouă după cutremur	85.—
19.	ŞTEFAN METEŞ. Contribuţii nouă la istoria Românilor din ţara Făgăraşului în veacul al XVII-lea	80.—
20.	IOAN SABĂU. Relatio historica de Daco-Romania in Transilvania et Hungaria cum Ecclesia Romana unitis vel uniendis a lui I. Fessler .	70.—
21.	CONST. C. STOICESCU. Transformarea noţiunii de « putere părintească »	40.—

C. 23.849.

LEI 2.500